MAŁA ENCYKLOPEDIA KULTURY ANTYCZNEJ

Państwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa 1990

Wydanie V

Jednotomowe wydanie Małej encyklopedii kultury antycznej oparte zostało na wydaniu dwutomowym (tom I wyd. w 1958 r., tom II w 1962 r.), podjętym i -opracowanym z inicjatywy i pod redakcją Kazimierza Kumanieckiego, Kazimierza Michałowskiego i Lidii Winniczuk. W wydaniu jednotomowym (1966 r.) wprowadzono zmiany i uwagi, które postulowali recenzenci, a mianowicie: w zakresie wojskowości, realiów życia codziennego, malarstwa - Zbigniew Borkowski, w zakresie prawa - Cezary Kunderewicz, literatura greckiej - Jerzy Łanowski, sztuki antycznej - Elżbieta Makowiecka, filozofii - Władysław Seńko, literatury rzymskiej - Irena Kazik-Zawadzka, historii Grecji i Rzymu - Tadeusz Zawadzki. Ponadto hasła tomu drugiego dostosowano do uwag recenzentki tego tomu, Lidii Winniczuk.

Jedną z poważniejszych zmian, których dokonano w wydaniu jednotomowym, jest zmniejszenie ilości haseł wskutek usunięcia szeregu drobnych artykułów z dziedziny rzeźby, malarstwa a także literatury i historii. Artykuły te, dotyczące prawie nieznanych imion, nie miały żadnego znaczenia dla odbiorców Encyklopedii, stanowiąc tym samym zbyteczny balast. Usunięcie tego typu informacji pozwoliło na powiększenie objętości artykułów wymagających rozszerzenia.

W zasadzie nie uzupełniano materiału Encyklopedii nowymi hasłami poza nielicznymi, których wprowadzenie było konieczne. Rozszerzono natomiast siatkę odnośników i odsyłaczy, uwzględniając różnorodne formy pisowni imion i nazw.

Zakres i zasięg Encyklopedii pozostał więc ten sam. Znajdzie w niej czytelnik materiały dotyczące geografii i etnografii, historii politycznej, kultury materialnej, historii literatury, nauki i myśli filozoficznej, historii sztuki, prawa, mitologii i religii starożytnej Grecji i Rzymu starożytnego. Zasięg czasowy określają, z jednej strony najdawniejsze dzieje ludów zamieszkujących wybrzeża Morza Śródziemnego, z drugiej - wiek V nowej ery, tradycyjnie uznawany za końcowy ery starożytnej. Zasięg terytorialny ograniczono w zasadzie do świata śródziemnomorskiego, wykraczając na Wschód, na Północ i na Południe tylko wtedy, gdy staje się to konieczne dla pełniejszego obrazu kultury grecko-rzymskiej i dziejów grecko-rzymskiego oręża. Znajdą więc czytelnicy obok wiadomości dotyczących ludów zamieszkujących Grecję i Italię również informacje o tym, co wiedzieli starożytni o ludach słowiańskich, germańskich i celtyckich zamieszkujących w starożytności Europę wschodnią i środkową, Bałkany, Galię i Brytanię, o ludach Małej Azji i Bliskiego Wschodu, o mieszkańcach Egiptu, Etiopii i północnych wybrzeży Afryki.

Pewna część materiału Encyklopedii wykracza poza te ramy. Są to wiadomości poświęcone recepcji antyku grecko-rzymskiego w literaturze i nauce polskiej. Podano więc - w wyborze - wiadomości biograficzne o pisarzach i poetach polsko-łacińskich epoki humanizmu oraz o twórcach filologii klasycznej w Polsce i tłumaczach dzieł starożytnych.

Wreszcie nieliczną grupę stanowią artykuły poświęcone pisarzom bizantyńskim i wczesnośredniowiecznym, których dzieła stanowią źródłowe przyczynki do wiedzy o starożytności.

Treść Encyklopedii uzupełnia wybór najbardziej znanych łacińskich i greckich przysłów i sentencji.

Scharakteryzowany powyżej materiał został ujęty w hasłach ułożonych w porządku alfabetycznym. Przyjęto tu zasadę grupowania haseł wielowyrazowych pod pierwszym wyrazem, np.:

nomoteci non liquet non multa... non omnis... non plus ultra Nonae

W wielu przypadkach po wyrazie hasłowym następuje część ujęta w nawias. Zawiera ona objaśnienia etymologiczne albo oryginalną lub uboczną formę imienia.

Niektóre hasła obejmują objaśnienia kilku znaczeń. Dla oddzielenia ich ujęto poszczególne artykuły w punkty oznaczone kolejną numeracją, w hasłach biograficznych poszczególne biogramy ułożono w kolejności chronologicznej. W przypadku homonimów geograficzno-osobowych podano oddzielnie hasło geograficzne i oddzielnie osobowe (np. Nili, Nil2).

Stosowany do oznaczania informacji z zakresu mitologii kwalifikator skrótowy mit. odnosi się do punktu, który poprzedza. Używany na początku artykułu odnosi się do wszystkich punktów.

Hasła mogą wystąpić w trojakiej formie: spolszczonej, oryginalnej lub w transkrypcji.. Formy spolszczonej użyto przy imionach, nazwach i terminach przyswojonych językowi polskiemu (Cezar, Cyceron, Meander, Teodozjusz, obol, mina), zastosowano przy tym odsyłacze od form oryginalnych lub transkrybowanych. W innych przypadkach hasła występują w formie oryginalnej (łacińskie) lub transkrybowanej (greckie). Przyjęto następujące zasady transkrypcji alfabetu greckiego:

1) dwugłoski ai, ei, 01 są transkrybowane przez aj, ej, oj.

2) nagłosowe i występujące przed samogłoską jest również transkrybowane przez j.

3) samogłoski T), <n są transkrybowane (poza wyrazem hasłowym) przez e, ó.

4) spółgłoski (,, t,, q> są transkrybowane przez z, ks, f. W wyrazach i nazwach greckich oznaczone zostały miejsca akcentu znakiem nad akcentowaną samogłoską.

WYKAZ SKRÓTÓW

arab. - arabski

archit. - architektura

celt. - celtycki

demin. - deininutivum, zdrobniale

dom. - domyślnie

dop. - dopełniacz

dosł. - dosłownie

egip. - egipski

fen. - fenicki

franc. - francuski

gema. - germański

gr. - grecki

gram. - gramatyczny

l.mn. - liczba mnoga

l.p. - liczba pojedyncza

tac. - łaciński

m.in. - między innymi

med. - medium, strona -medialna

mit. - mitologia, mityczny

n.e. - nasze) ery

niem. - niemiecki

n.p.m. - nad poziomem morza

ok. - około

osk. - oskijski

p.n.e. - przed naszą erą

pocz. - początek

poi. - polski

pot. - połowa

por. - porównaj

r. - rok

syr. - syryjski

tur. - turecki

urn. - umarł

ur. - urodzony

w. - wiek

wg - według

wł., włos. - włoski

zob. - zobacz.

A

a.u.c. skrót łac. ab Urbe condita lub A.U.C. skrót anno Urbis conditae (dosł. od założenia miasta), na oznaczenie ery liczonej od założenia miasta (Rzymu). Datę tego faktu na

podstawie chronologii rzymskich erudytów (Warron) przyjmuje się na r. 753 p.n.e. Oznaczenia używano tylko w literaturze, w życiu potocznym liczono czas wg konsulów.

ab ovo {lać. dosł. od jajka) powiedzenie używane przysłowiowo w znaczeniu: od samego początku. Wg jednych wyjaśnień wiąże się ono ze zwyczajem podawania na ucztach jaj na pierwsze danie (ab ovo usgue ad mala); wg innych tłumaczeń chodzi o jajo Ledy, z którego narodziła się Helena, przyczyna wojny trojańskiej.

Aba córka tyrana Cylicji Zenofanesa, panowała w cylickim mieście Olbe w drugiej poł. I w. p.n.e.

abacus zob. abakus.

Abaj starożytne miasto w Fokidzie, nad rzeką Kefisos, słynne z wyroczni i świątyni Apollina. Zniszczone w czasie wojen perskich i wojny świętej. Zachowały się ruiny świątyni Apollina.

abaks zob. abakus.

abakus (łac. abacus, gr. dbaks) 1. stół prostokątny z blatem marmurowym lub metalowym do ustawiania cennych naczyń. 2. górna część kapitelu kolumny, mająca kształt kwadratowej płyty. 3. przyrząd do liczenia zwany tabliczką Pitagorasa (mensa Pythagored), 4. stolik do gier.

Abantiades potomkowie Abasa: Akrisios i Per-seusz.

Abantowie (Abantes) starożytny szczep grecki zamieszkujący Eubeję. A. pierwotnie zajmowali Chalkidę i Eretrię. Wg Herodota część Abantów osiedliła się w Azji Mn. Nazwę szczepu wyprowadzono od miasta Abaj (zob.). Herosem-epo-nimem Abantów był Abas (zob.).

Abaris 1. wg mniemania Greków z pochodzenia Hyperborejczyk, żyjący prawdopodobnie w VI w. p.n.e., uważany za proroka i cudotwórcę. 2. mit. żołnierz z armii Tumusa, króla Rutulów, zabity przez Trojańczyka Euryalosa, występujący w Eneidzie Wergiliusza (IX. 344). 3. mit. towarzysz króla trackiego Fineusa, zabity przez Perseusza (Owidiusz, Metamorfozy V, 86).

Abas mit. król Argos, heros-eponim szczepu Abantów, syn Linkeusa i Hypermestry, ojciec Akrisiosa i Projtosa, dziad Danae, pradziad Perseusza. Zob. Akrisios.

Abdera 1. miasto w Tracji, położone między ujściem rzeki Nestos a jeziorem Bistonis, założone ok. r. 656. Wg legendy A. miał założyć Herakles na cześć swego ulubieńca Abderosa. Historycy wymieniają jako założyciela miasta Timesiosa z Klazomenaj. A. była ojczyzną słynnych filozofów: Leukipposa, Demokryta, Protagorasa i Anaksagorasa oraz poety Nikaj-netosa. Mimo to określenie "abderyta" było w starożytności synonimem głupca i tępaka. 2. miasto na południowym wybrzeżu Hiszpanii, założone przez Fenicjan, znane za czasów rzymskich z połowu tuńczyków.

abdicatio łac. 1. w terminologii rzymskiej oznacza dobrowolne wyrzeczenie się czegoś, np. spadku, wolności, przynależności do swego rodu. W prawie publicznym używano terminu a. na oznaczenie złożenia urzędu (z chwilą upływu kadencji lub przed jej upływem). 2. w prawie greckim a. oznaczała wyrzeczenie się nieposłusznego syna przez ojca (apokeryksis).

Abila, Abyla mons zob. Heraklesa słupy, Kalpe.

Abisares książę indyjski, władca tzw. Orejoj Indoj, krainy położonej na północ od państwa Porosa (zob.), z którym zawarł przymierze, aby walczyć przeciw Aleksandrowi W. Pokonany

przez Aleksandra oddal mu hołd, dzięki czemu pozostał na tronie.

Aborigenowie (Aborigines) mityczny szczep zamieszkujący środkową Italię. Nazwa pojawia się po raz pierwszy u tragika greckiego Likofrona (IV w. p.n.e.) oraz u Katona Starszego.

Abradatas znany z Cyropedii Ksenofonta książę perskiej Suzjany; walczył najpierw po stronie króla mcdyjskiego przeciw Cyrusowi Starszemu, później przeszedł na jego stronę za namową swej żony Pantei; zginął w bitwie z wojskami króla Lidii, Krezusa, w r. 547.

Abraksas (Abrwcas, także Abrasax) wg gnos-tyka Basilejdesa (II w. n.e.) - najwyższy byt. Jego wizerunki, w postaci człowieka z głową koguta i wężami zamiast nóg, ryto na kamieniach w kształcie gemm i używano jako amuletów.

Abrasax zob. Abraksas.

Abraxas zob. Abraksas.

Abrek 1. A. Andrzej (urn. w r. 1656) profesor retoryki i poetyki w Akademii Zamojskiej, uprawiał okolicznościową poezję łacińską 2. A. Andrzej, syn poprzedniego, teolog, również profesor i rektor Akademii Zamojskiej, autor kilku łacińskich panegiryków, mów gratulacyjnych i pochwalnych.

Abronius zob. Arbronius.

Absyrtos zob. Apsyrtos.

Abydos 1. nazwa grecka starożytnego miasta egipskiego Abdżu, głównego miejsca kultu Ozy-rysa, ze słynną świątynią tego boga wzniesioną za panowania dwóch pierwszych dynastii (IV/ni tysiąclecie p.n.e.) w środku wielkiej nekropolis. Świątynię, przebudowaną w 1300-1233 r. p.n.e. w czasach faraonów Setosa I i Ramzesa II, odkopał w r. 1859 Mariette. Wyróżniała się ona spośród innych sanktuariów egipskich podziałem na 7 kaplic; trzy z lewej były poświęcone trójcy ozyriańskiej: Ozyrysowi, Izydzie i Horu-sowi, środkowa Amonowi z Teb, dwie po prawej Ptahowi memfickiemu i Re heliopolitańskiemu, ostatnia zaś ubóstwionemu Setosowi. Świetność A., gdzie każdy ze średniozamożnych Egipcjan pragnął posiadać swą stelę grobową, przetrwała aż do epoki schyłkowej (ok. VI w. p.n.e.). Do najsłynniejszych budowli sepulkralnych tego typu należy zaliczyć cenotaf faraona Setosa I (XIX dyn.). W epoce późnoptolemejskiej A. stanowiło już tylko nic nie znaczącą wioskę z wyrocznią boga Besa, o której wzmianki znajdują się jeszcze w r. 360 (Ammianus Mareellinus). 2. w Mizji (dziś Avido), miasto starożytnej

Troady nad Hellespontem, kolonia Miletu założona w VII w. p.n.e. W A. miał być przerzucony most dla przemarszu wojsk perskich Kserk-sesa do Europy w r. 480 p.n.e. Miasto, związane przymierzem z Atenami, dzieliło ich losy. Po wojnie peloponeskiej została

tam osadzona załoga wojsk spartańskich. Z A. łączy się legenda o Helle, Hero i Leandrze (zob.).

Acca Lareotia mit. bogini rzymska, której coroczne święto Larentalia obchodzono 23 grudnia. Wg jednych źródeł miała być ona matką Larów, inne identyfikowały ją z żoną pasterza Faustulusa, która wyratowała i wykarmiła Romulusa i Remusa.

accessio łac. w prawie rzymskim pierwotny sposób nabycia własności wskutek przyłączenia rzeczy ubocznej do rzeczy głównej będącej już własnością nabywcy. Tak np. wzniesiony na cudzym gruncie budynek staje się własnością właściciela gruntu.

Accius zob. Akcjusz.

acciamatio łac. okrzyk wyrażający uznanie, radość, powinszowanie itd., połączony zwykle z oklaskami, np. przy zaślubinach: Talassio lub 10 Hymen Hymenaee', podczas triumfu: w trium-phe; w czasie przemowy mówców: bene, festive, praeclare i in. Przez a. żołnierze wyrażali swoją radość z wyboru nowego imperatora, obywatele z racji wydania nowych ustaw, a. wznoszono w teatrze na cześć przybywających tam wybitnych ludzi, w okresie cesarstwa z reguły - przy wyjściu cesarza z teatru. A. stanowić mogła również oznakę niezadowolenia.

acerra łac. 1. skrzyneczka z brązu lub marmuru, w której przechowywano kadzidło do ofiar. 2. ołtarzyk przenośny stawiany przy umarłym lub noszony podczas pogrzebów.

Acerrae 1. miasto w Kampanii nad rzeką Cianis, założone przez Etrusków, zdobyte i zburzone przez Hannibala, odbudowane przez Augusta jako kolonia wojskowa. 2. miasto w północnej Italii nad rzeką Addua, ważny punkt strategiczny, wspominany przez Polibiusza, Stra-bona i in.

Achaja kraina leżąca w północnej części Peloponezu, nad Zatoką Koryncką. Po zdobyciu przez Rzymian w r. 146 p.n.e. stała się prowincją rzymską, przy czym cała Grecja otrzymała urzędową nazwę Achaea. W r. 26 p.n.e. utworzono z Achai osobną prowincję, rządzoną przez prokonsula, z siedzibą w Koryncie.

Achajmenes (łac. Achaemenes) wg tradycji

greckiej i perskiej eponim dynastii panującej w wielkiej monarchii perskiej do r. 550 - 332, zwanej stąd monarchią Achemenidów.

Achajos mit. założyciel szczepu Achajów i jego heros-eponim, wg jednych wersji syn Zeusa i Pytii, wg innych - królewny ateńskiej Kreuzy i jej męża Ksutosa.

Achajowie (gr. Achajój) jedno z głównych plemion greckich, które na przełomie III i II tysiąclecia zajęło Tesalię, podbijając miejscowych Pelazgów. Za swego herosa-eponima uważali oni Achajosa. W poł. XVIII w. p.n.e. A. podbijają Kretę, która jednak podnosi się z upadku i dopiero w r. 1400 ulega drugiemu najazdowi i ostatecznemu podbojowi achajskiemu. Również w n tysiącleciu p.n.e. A. podbijają Peloponez i tworzą w Argolidzie ośrodek kultury mykeńskiej, z miastem Mykenami jako stolicą władców mykeńskich. W tworzeniu tej kultury niemałą rolę odegrali artyści i rzemieślnicy kreteńscy, których A.

przywieźli ze sobą z Krety po podboju tej wyspy. Dlatego kultura mykeńska rozwijała się pod silnym wpływem kultury minojskiej (zob. egejska kultura), zachowując jednak pewne cechy odrębne, zwłaszcza cechy surowości i siły, w odróżnieniu od wyrafinowanej i subtelnej kul-' tury kreteńskiej. W przeciwieństwie do panujących na morzu i czujących się bezpiecznie na wyspie Kreteńczyków A. wznoszą potężne zamki warowne jako zabezpieczenie przed najazdem z północy i buntem podbitej ludności. Dla zdobycia niewolników podejmują dalekie wyprawy wojenne oraz zakładają szereg kolonii, przede wszystkim na Cyprze i w Pamfilii, o czym świadczą teksty hetyckie z Boghazkój i teksty egipskie pochodzące z XIII w. p.n.e. Świadectwem dalekich wypraw zdobywczych A. w XII w. p.n.e. są wiadomości o Troi podane przez uczonych greckich. Badania archeologiczne potwierdzają również przekazy tekstowe o rozszerzaniu się zasięgu kultury mykeńskiej, czemu kładzie kres na przełomie XII i XI w. p.n.e. najazd nowych plemion greckich, znany w historii pod nazwą wędrówki Dorów.

Achajski Związek jedna z dwóch głównych sił politycznych (obok Związku Bielskiego) w Grecji okresu hellenizmu. Utworzona w r. 280 federacja czterech miast-państw w północnej części Peloponezu objęła w ciągu następnego stulecia niemal cały półwysep. Związek prowadził wspólną politykę zagraniczną, którą kierowali naczelny wódz (strateg) wyposażony w wielką władzę oraz kolegium tzw. demiurgów, wybieranych corocznie. Wybór władz, podobnie jak rozstrzyganie najważniejszych spraw politycznych, należały do dwóch zgromadzeń, synkletos i synodos - jedno przynajmniej z tych zgromadzeń miało charakter reprezentacji wszystkich miast członkowskich. Z. A. nie posiadał stałej stolicy, bo było to sprzeczne z zasadą równości członków, zgromadzenia odbywały się przy sanktuarium Zeusa Amarios koło Ajgion. Władze Związku nie mieszały się w zasadzie do wewnętrznych spraw miast, jednakże warstwy posiadające w poszczególnych miastach-państwach miały w organizacji Związku oparcie przeciw ruchom warstw uboższych i próbom przewrotu demokratycznego. Do największego znaczenia doszedł Z. A. w latach 251 - 224, kiedy to pod wodzą Aratosa z Sikionu usunął kontrolę macedońską z Peloponezu. Sam jednak Aratos, zagrożony przez Kleomenesa III, inicjatora reform społecznych w Sparcie, przywołał z powrotem Macedończyków na Peloponez i z ich pomocą pokonał Kleomenesa w r. 222. Współpraca z Macedonią trwała do r. 198, tj. do chwili gdy Z.A. zawarł sojusz z Rzymem. Sojusz ten pozwolił początkowo na przyłączenie do Związku Sparty i Mes-senii, ale po kilkunastu latach ukazał ujemne strony - absolutną zależność od "sprzymierzeńca". Próby samodzielniejszej polityki spotkały się z represjami rzymskimi w r. 167. W dwadzieścia lat później Z. A. po nieudanym powstaniu przestał istnieć; moment ten uważa się za koniec niepodległości Grecji.

Acharny (gr. Acharndj) najbardziej zaludniony dem (gmina) attycki, na pn. od Aten, w okolicy obfitującej w winnice i drzewa oliwkowe; ludność zajmowała się jednak przede wszystkim wypalaniem węgla drzewnego.

Achates1 towarzysz Eneasza, występujący w Eneidzie; wierność jego stała aę przysłowiowa.

Achates2 rzeka w zachodniej Sycylii, w okolicach Selinuntu.

Acheloos1 dziś Aspropotamos, jedna z największych rzek Grecji oddzielająca Akamanię od Etolii; bierze początek w Epirze w górach Pindos, wpada do Morza Jońskiego. Wiele innych rzek greckich nosiło tę samą nazwę; być może pierwotnie wyraz ten oznaczał żywioł płynącej wody.

Acheloos2 mit. bóstwo rzeczne, syn Okeanosa i Tetydy, król rzek, czczony w całej Grecji jako

uosobienie płynącej wody. Wg Hezjodajest ojcem rzek.

Acheron l 1. rzeka w Epirze biorąca początek w Dodonie, płynie pomiędzy skałami i kilkakrotnie wpływa pod ziemię. 2. lewy dopływ rzeki Alfejos w Elidzie. 3. rzeka w Bruttium, niedaleko Pandozji.

Acheron2 mit. 1. legendarna rzeka w Hadesie, z dopływami Perifiegeton i Kokytos. U późniejszych pisarzy nazwa A. używana jako synonim świata podziemnego. 2. syn Słońca i Ziemi;

zamieniony w rzekę dostarczał wody Tytanom walczącym z Zeusem.

Acherusia palus dziś Lago Fusaro; błotniste jezioro w pobliżu Cumae w Kampanii, uważane za jedno z wejść do świata podziemnego.

Achillas dostojnik wojskowy króla egipskiego, Ptolemeusza Dionizjosa; doradził skrytobójcze zamordowanie Pompejusza, walczył w wojnie aleksandryjskiej z Cezarem, zginął w r. 47 p.n.e.

Achilles (gr. Achilleus) mit. pierwotnie bóstwo rzeczne, w mitach późniejszych syn Peleusa i bogini morskiej, Tetydy. Młodzieńczy, nieustraszony wódz Mynnidonów jest jednym z głównych bohaterów Iliady. Matka kąpała go w niemowlęctwie w wodach Styksu, dzięki czemu ciało jego z wyjątkiem pięty, za którą trzymała go w czasie kąpieli, stało się odporne na wszystkie ciosy. W to właśnie miejsce został trafiony śmiertelnie strzałą Parysa, skierowaną przez Apollina;

stąd pięta Achillesa, przenośnie słaba strona.

Achilles (Achilleus) Tatios (Tacjusz) pisarz rodem z Aleksandrii, żyjący zapewne na początku III w. n.e., autor powieści Ta kata Leukippen kaj Klejtofonta (Przygody Leukippy i Klejtofonta), która jest, jak się zdaje, ostatnim w Grecji dziełem literackim tego rodzaju. Na uwagę zasługuje fakt, że powieść dzieje się współcześnie i zawiera wiele elementów obyczajowych, komicznych i parodystycznych.

Achiyi Achiwi, zlatynizowana forma nazwy Achajów (Achafof), używana przez pisarzy łacińskich.

Achradina wschodnia część miasta Syrakuz z agorą, świątynią Zeusa Olimpijskiego, palestrą i gimnazjonem. W prytanejonie stał posąg Safony. W południowej części skalistego tarasu były kamieniołomy. Tu Archimedes (zob.) bronił miasta obleganego przez Marcellusa. W czasach późniejszych między agorą a kamieniołami znajdowały się katakumby chrześcijańskie.

acies łac. szyk bojowy konsularnej armii

rzymskiej, ustalony w swej klasycznej formie w okresie drugiej wojny samnickiej (328 - 304 r. p.n.e); a. triplex polegała na tym, że legion ustawiano w trzech następujących po sobie liniach: w pierwszej stało 10 manipułów złożonych z młodych żołnierzy, do 24 lat (hastati od huśta - włócznia); 10 manipułów drugiej linii, złożonych z żołnierzy w wieku lat 24-30 (prin-

cipes), kryło wolne odstępy między manipulami linii poprzedniej; trzecia linia, złożona z najstarszych roczników (triarii), kryła odstępy między manipułami linii drugiej. Bitwę rozpoczynali lekkozbrojni przydzieleni po 40 do każdego ma-nipułu, którzy zarzucali nieprzyjaciół oszczepami. Po ich wycofaniu się ruszali do natarcia hastati, następnie w razie potrzeby principes; triarii walczyli tylko w najgroźniejszych sytuacjach;

stąd pochodzi powiedzenie res ad triarios venit (zob.).

Acilli ród plebejski, którego członkowie wymienieni są po raz pierwszy w III w. p.n.e. 1. Lucius Acilius, prawnik rzymski z II w. p.n.e., rówieśnik Katona Starszego. 2. Caius A., anna-lista rzymski z II w. p.n.e., piszący po grecku. 3. Maniius A. Glabrio, konsul z r. 190 p.n.e., zwycięzca króla Syrii Antiocha w bitwie pod Termopilami, autor reformy kalendarza w r. 191 p.n.e.

Acis zob. Akis.

Acoetes zob. Akojtes.

Acro Helenius zob. Helenius Akra.

Acroceraunia zob. Akrokeraunia.

acta łac. 1. rozporządzenia i rozstrzygnięcia urzędników, protokoły ważnych aktów państwowych, municypalnych i kolegiów kapłańskich lub zarządzenia namiestników prowincji. 2. a. militaria, protokoły i dokumenty administracyjne większych jednostek wojskowych. 3. a. senatus (commentarii senatus), protokoły z posiedzeń senatu i jego rozstrzygnięcia. Cezar w r. 59 p.n.e. zarządził regularne protokołowanie posiedzeń i publikowanie protokołów. August zniósł to ostatnie zarządzenie. W okresie cesarstwa protokoły takie sporządzał zaufany cesarza, tzw. cu-rator actorum senatus. 4. a. urbis (populi diurna a;

a. populi) dziennik miasta Rzymu, od r. 59 p.n.e. wystawiany na widok publiczny. Zawierał ważne wiadomości społeczne i polityczne. 5. a. principis, postanowienia i rozporządzenia cesarza ułożone w formie protokołów. 6. a. ordinis, rodzaj dziennika czynności (commentarius cotidianus) władz municypalnych. 7. a. triumphorum, sprawozdanie

wojskowe i polityczne wodza odbywającego triumf, składane przez niego na piśmie lub ustnie na zebraniu publicznym, contw. 8. a. nazywano także wszelkie dokumenty w procesie sądowym.

Actaeon zob. Akteon.

Acte zob. Akte.

actio łac. 1. każda czynność prawna ważna wg prawa cywilnego, w szczególności skarga prywatna. W rzymskim prawie prywatnym actiones (skargi) dzieliły się m.in. na: a) cwiles, w których roszczenie powoda było oparte na prawie cywilnym - i honorariae, w których roszczenie powoda było oparte na prawie pretor-skim lub edylskim; b) pmatae, które chroniły interesy prywatne jednostki - i populares, które mógł wnosić każdy obywatel działając w

interesie publicznym; c) stricti iuris i bonae f idei w zależności od tego, czy sędzia przy rozstrzyganiu sporu obowiązany był brać pod uwagę tylko to, co było podane w formułce procesowej, czy też miał rozstrzygnąć spór zgodnie z zasadami dobrej wiary. 2. formułka prawna wymawiana przez strony przy wszczęciu procesu. legisakcyjnego lub przy innych czynnościach prawnych w okresie starego prawa rzymskiego;

formułki takie, actiones, sporządzali prawnicy rzymscy dla postępowania spornego oraz dla wszelkich czynności prawnych. Zbiory takich formułek pod nazwą Actiones należały do najstarszych rzymskich dzieł prawniczych.

Actimn zob. Akcjum.

ad Kalendas Graecas zob. Kalendy.

Adamas 1. mit. Trojańczyk, syn Azjosa, zabity przez Merionesa; postać z Iliady Homera. 2. syn Adamasa, rzeźbiarz ateński z n w. p.n.e., brat rzeźbiarzy Dionizodora i Moschiona; zob. Moschion.

Admet (gr. Admetos) mit. syn Feresa i Klimeny, król Ferai w Tesalii. Apollo, ukarany przez Zeusa za zabójstwo Cyklopa, służył u niego przez jakiś czas jako niewolnik. A. brał udział w łowach kalidońskich i w wyprawie Argonautów. Poślubił Aikestis (zob.), córkę Peliasa, dzięki pomocy Apollina, który wypełnił za niego postawione przez Peliasa warunki, mianowicie zaprzągł lwa i dzika do wozu ojca Aikestis. Na swym weselu A. obraził Artemidę, która za karę wpuściła do jego ślubnej komnaty węże, lecz Apollo wyjednał mu przebaczenie bogini, tak jak wyjednał mu u Mojr przedłużenie życia pod warunkiem, że ktoś inny zgodzi się dobrowolnie umrzeć za niego. Ofiarę tę spełniła Aikestis. Postać A. stała

się przysłowiowa jako wcielenie gościnności, a miłość A. i Aikestis stanowią wzór miłości małżeńskiej.

Adonis mit. piękny młodzieniec, myśliwy, syn Kinyrasa i jego córki Smymy (lub Mirry);

wg innych wersji syn Thejasa i Smymy lub Fojniksa i Alfesibei. Kochanek Afrodyty. Podczas polowania A. został rozszarpany przez dzika. Afrodyta polała krew kochanka nektarem i zamieniła ją w kwiat anemonu. Wg innego mitu Zeus na prośbę Afrodyty zgodził się, żeby A. przebywał pół roku w Hadesie, drugie pół roku przy Afrodycie. Wg mitu syryjskiego A. był kochankiem Afrodyty Astarte podczas pięknych dni wiosny, w lecie zaś umierał z nadmiaru miłości i odradzał się w czasie następnej wiosny. Na jego cześć obchodzono ośmiodniowe święto wiosny Adonie. Przez pierwsze 4 dni opłakiwano jego śmierć nad grobem, w którym leżał drewniany posąg A., a przez następne 4 dni obnoszono jego posągi głosząc odrodzenie młodzieńca. W Atenach przedstawiano A. z Afrodytą na purpurowym łożu wśród kwiatów, owoców, ptaków i zwierząt jako obraz wdzięku i rozkoszy. W domach ustawiano ogródki Adonisa, wazoniki z roślinami, które szybko wschodzą i szybko więdną - symbol przemijającej milęści. A. jest bohaterem IV sielanki Teokryta.

Adonius (yersus) krótki wiersz, złożony z-daktyla i trocheja -s-^-i^'-'- o, nazwa pochodzi od imienia Adonisa, gdyż inwokacje śpiewane na jego cześć składały się z tych rytmów. Po raz pierwszy versus A. pojawia się w poezji lesbij-skiej jako klauzula strofy safickiej, Pindar i tragicy używali go jako składnika strof bardziej skomplikowanych. Katullus, Horacy i Seneka używali go również jako klauzuli w strofie safickiej.

adoptio łac. przysposobienie, adoptowanie osoby pozostającej pod czyjąś władzą ojcowską;

w Rzymie miało na celu przedłużenie rodu w wypadku braku potomstwa. Było to ważne zarówno ze względu na kontynuowanie domowego kultu, jak i dziedziczenie majątku rodzinnego. Początkowo adoptowano tylko mężczyzn, gdyż kobiety nie mogły spełniać czynności kultowych; wiek adoptowanego był obojętny. Adoptowany miał takie same prawa i obowiązki jak filius familias. W czasach poklasycznych dopuszczono adoptowanie kobiet i wprowadzono zasadę, że adoptujący musi być co najmniej o osiemnaście lat starszy od adoptowanego oraz

ze zupełne odseparowanie adoptowanego od jego właściwej rodziny nie jest konieczne. Przysposobienie osoby nie pozostającej pod władzą ojcowską (osoby sui iwts) nazywano adrogatio;

odbywało się ono pod kontrolą państwa.

Adramyttion miasto w Mizji, w Azji Mniejszej, zbudowane przez brata króla Krezusa, Adra-mysa. W r. 422 p.n.e. Ateńczycy osiedlili tu wygnanych z ojczyzny Delijczyków. Za czasów rzymskich miasto było siedzibą comentus iiin-dicus. Ruiny miasta nie zachowane.

Adranum (Hadranum) dziś Adrano, do r. 1929 Ademo; starożytne miasto na Sycylii, w pobliżu Etny, założone w V w. p.n.e. przez Dionizjosa;

w r. 345 p.n.e. Timoleon z Koryntu wezwany przez Syrakuzańczyków zwyciężył tutaj Hiketasa (zob.), wspomaganego przez Kartagińczyków.

Adrastos 1. mit. syn Talaosa i Lizymachy, król Argos, którego córka Argia poślubiła Polinejkesa wypędzonego przez swego brata z Teb. Za namową zięcia A. zorganizował wyprawę siedmiu wodzów przeciw Tebom, zakończoną klęską i śmiercią wszystkich wodzów z wyjątkiem A; którego ocalił cudowny rumak Arion. Po dziesięciu latach A. ponowił wyprawę stając do walki z 7 synami poległych wodzów (wyprawa epigonów). Teby zdobyto, lecz A., utraciwszy w bitwie syna, zmarł w drodze powrotnej ze zgryzoty. Kult A. uprawiano w wielu miastach greckich, jak: Argos, Kolonos, Megara, Sikion i in. 2. A. z Afrodyzji filozof perypatetyczny z II w. n.e., badacz i komentator dzieł Platona, Arystotelesa i Teofrasta.

Adria (Hadria, Atria) 1. starożytne miasto założone przez Etrusków w VI w. p.n.e. między rzekami Padem i Adygą; dało ono imię Morzu Adriatyckiemu. W II w. p.n.e. stało się kolonią rzymską. 2. dziś Atri; miasto w Picenum nad rzeką Vomanus, ojczyzna rodu cesarza Ha-driana.

Adrumetum (Hadrumetum) dziś Susa; miasto założone przez Fenicjan na pomocnym wybrzeżu Afryki, na południowy wschód od Kartaginy;

za czasów cesarza Trajana staje się kolonią rzymską, stolicą prowincji Byzacium (zob.). Znalezione na terenie A. tabliczki ołowiane z formułami magicznymi, liczne figurki terakotowe i mozaiki, wśród których znajduje się portret Wergiliusza, przechowywane są w muzeum w Bardo.

adsertor łac. obywatel występujący w procesie prywatnym o wolność w. obronie człowieka

wolnego, którego windykowano jako niewolnika (adsertor libertatis).

Aduataca miasto w Gallia Belgica, w kraju Eburonów.

Aduatukowie (Aduatuci, Aduatici) szczep mieszkający w Gallia Belgica nad rzeką Mozą, wywodzący się od Cymbrów i Teutonów.

adrocatus łac. doradca prawny; w czasach republikańskich udzielał bez wynagrodzenia zainteresowanej stronie porad prawnych przed wszczęciem procesu i w trakcie procesu. W okresie cesarstwa a. występował także jako mówca sądowy i mógł pobierać wynagrodzenie. Nazywano a. również patronus causae.

adyton gr. pomieszczenie, do którego nie ma dostępu; najbardziej ukryta część sanktuarium (wnętrze świątyni, gaju świętego lub groty), dostępna tylko kapłanom lub osobom, które przeszły przez obrzęd oczyszczenia.

Aeacus zob. Ajakos.

aedicula iac. 1. mała świątynia, kapliczka. 2. model terakotowy świątyni o charakterze wotywnym. 3. nisza w ścianie domu dla ustawienia posągu boga lub podobizny zmarłego przodka.

aediiis zob. edyl.

Aedui zob. Eduowie..

Aegaeon zob. Ajgajon.

Aegaeum marę zob. Egejskie Morze.

Aegates insulae zob. Egackie Wyspy.

Aegeus zob. Ajgeus.

Aegipan zob. Ajgipan.

Aegina zob. Egina.

Aegisthus zob. Ajgistos.

Aegium zob. Ajgion.

Aegos-Potamos zob. Ajgospotanwj.

Aegusa zob. Egackie Wyspy.

Aegyptus zob. Ajgyptos, Egipt.

Aelia Capitolina miasto zbudowane w r. 130 n.e. przez cesarza Hadriana na miejscu zburzonej Jerozolimy, ze świątynią Jowisza Kapitolińskiego, podległe stolicy Palestyny, Cezarei.

Aelianus zob. Elian.

Aelii Eliusze, rzymski ród plebejski, którego poszczególne gałęzie z przydomkami: Łamią, Paetus, Tubero i in. wcześnie doszły w Rzymie do wielkiego znaczenia, 1. Lucius Aelius Stiio Praeconinus, żył na przełomie II i I w. p.n.e., uczony gramatyk rzymski i znawca retoryki, jeden z nauczycieli Cycerona, pierwszy rzymski filolog; zajmował się Plautem i

kwestią autentyczności jego sztuk, objaśniał tekst dwunastu tablic, pieśń kultową Saliów, stare księgi pon-

-n-J -si :unB3S Biaiq-"ni^S ^Wl 'Bipopuy SIOIJ AO^AzoKpo-g tooułod z (^zSpA»z '-a-u-d Ogl -.i A ropJd 'snuiSa-y •y snpiiJ •(?i :iiii8a-g Bron - •(Brawg) ii/Ąapy i (B-DRIA^;) vJlX.3a^ iBzsnfouaMJ. aipaiuo3[aiMp oireJSapo qoXAoq

-azJSod psots^zoom CTSBZO /^ •a-n-d 091 '1 A (.reulfi •imops3Bp(i ipaio z miBdn{ z qoAioiz

-3;A\XzJd 3(azfeiS3i z 53płθiiqiq anu^g M {^ZO{BZ

-(ngty -qoz) snwtxof^ smqDj •Q i (npMoy •qoz) Jomf^ snwaufy snuoi{iuiay Otdias snifauJoy -7 :;lXq o8af lurenAs 'uiwozuaa (Błsoz WI •J M

-iuinu} ĄauredsA (&lpo i mszsnasJaj mpppopao

-eui ura(o.n[pau OA:(S&?XAZ {soropo 891 'i M

-AOuriBgui dazozs i3(sKJn8ii (Buo3[od insnoi(oi(Bf isi -JA 'JOpJd i6l •J A '^ninJni((Kpa

-3'u'd Z6I "•l * 'snafuopaaDyf snfinoj •y smsnJ •^

-nuBnuB^ pod aiA}iq M 3iui3 'manoire^ mazsnfo

-U3J3J, •0 z ZBJA UI3ItlSU03[3IlUOłMOd 3fBlSOZ

-3-n-d 912 •J M 'SOJBj Z ESOIfl3UI3Q[BOZ3pAttZ

-•a-u-d 6IZ '.i A insno3('w/yno^ •^ CT;a»7 •zi •fapis

-JOUI aiAliq fopll3}^ A A93[Az3ui3BiJB'5[BazapAwz '•a-u-d SSZ 'i M insnosi 'sn/fno^ •y smmy^ •\\

-wsmseyyc^. aisnoiKsyl^ nzsniqBj SŁIOW\K^ &iid wnimba uisiSmu IOE 'ł A '•3'a-d CTE '•I A [nsu<H['sn}]nDJ •y snymyi •oi :II^nBd. ^n

- •luanonrepi, pod 3iM»iq A MO(BO f^z5pA<&z n3[OJ azuiA» A ituasnitiSs-g ui3zsn;iiiv z ZBJA ui3insno-s({EISOZ s^ •l M •o33iup3ZJdod 3(nnAk 'sndPJ •y sntWJ •$ •ui3JOzn30 (BISOZ 9/,s •J A 'masauAd z \Kz3]V/A 8/.Z "J M •A9fog i A^sisnJig roz5pXAZ '•3-n'd ^82 '•I A insno?['snilo^ •y sn)umQ •g •a'ird IZĘ '•I A JO»B}?[Ap 'OT»(fo<f •^• snawył 't. :idBd Biniq - •(•s-u-d •J OsllS)

ifgi^ A BUOJ30A3 BMpIU}S3nUBa 8ISBZ3 A

AAOi[SfOA\ nnqAii 'mnnidJy z uouns(3p 'CTO

-Jiswoy^ •y sn)mnQ "9 •fai?isiBii KufoA sisazo A '•a-n-d 88 'J A Baoi}S Bzsnipadinod .B3z5pXAz 'snsJiawoyi 'y •s 'Apuspa i A9faM BozSp

-AAZ '•s-n-d 9Zf i f» '/.Efr '8Et' ^i z Jom^p 'sns^Mtify •y •F :i3i9wvyi Bnnq - •snwwmu xąftiuoil (nłĄ 03(1^} nui (Bisozod 'auzoKinod A^ĄdA 3p[(azsA (pBi»s snpjdyl il!'^1!0 f^ PO

-SnoJis BAS eu BsisfoA (BiiSepszJd OBIAB^O Z^^I 'BnKoAs pBa 5zpBiA ?Aqopz (BAOjisn 9^ •J A Bzsnf

-admod Bsn»siias AZsABnoi[Od 'S:s(AiJV {BUlAzJło umfz^pnn.tg A nrosromzoJOd od i mauBiABi

-3[0 i uiazsnnio}uv z luanAumifl (B»SOZ gt» •J ^

-siswuotf.mtf o)tioo SfoniAOJd pterez A (EUiXzt(o ^ •J f\ •mn)tnba wsiSmu gf' •J A B 'mainsuo?! 08 (BAOlrenn 3axaQ 9^ •J M '•lm't^tl^l mmd

-SIH SfoniMOJd o3[Bf (BuiXzflo 8t' 'J M 'inred

-ZS;H A BJBZ33 ni^qod aisazo A B3d5}SBZ i

BJBZB3 5[IUUOJ}S '033IUp3ZJdOd Hi(S 'SUpida-J -y

snswyf •e •minusy wiJisocf isaf mapizp oSaf

-tIUi(pJBS BU (JBUIZ /./, •J A\ 'Uia}0d 33)OJ'>(M B

'Bsn[niB3 Bsni}Binq i Bzsnfadluoj zazJd A}iqod

-5(Bap3f fB(SOZ •/(UZ3X(I[Od UIBJSOJd fOAS 3BAOZ

-I1B8JZ i }Binsuo5[3/(qopz siuJOlAod XqB 'uiKzg Bn (XzsnJXM z; 'A05[iunaioAZ ni^i aiqos (B^sAz

'{([ns AOUBJ3PA BlUB}SAOd Bin8HUn()S ni33 A\

lunflg op KuB{sK^ •r8i5[SUB([ns if3n}/(isuo5[?[inA\p3ZJd '•a"u'd 8/, 'J A< insno?['•snpidal •y •snawyf •^ 'snionas sdasuud Ar(O.D[opsazs is-WM

-iyiw< xafiiuod osoupoS {BA\o}SB;d 081 '1 M '•S"M/

-iway suod 'azJqXJ. Bn isoui (BAOpnqz UISJOZUSO OBpSq 6Z.I '•I A '.Ptniuay m/l (BAOpnqz i ApJng

-r-l (Bno-i(0d /,8l •J A psuo?! o-s[Bt '.u\&3/is m JOpJd i6l •l A '•3-u-d L61 'J M I^ps 'snpidaJ sniJ/way siiwyf •i :ipid3i BIUI'-[- •snMV3s 'snJifSay 'yn//n0(f 'sndvj 'snaJawof^ 'snpidaJ : p(uiopAzJd Ąison ^poJ auio8azozsod •i<mn{>i B[OJ3(anAs KpuaSal SA 'Bsn3iJauiBi\[ouBzBAn npOJ 5iSB(do»OJ[d BZ '"{Uway snqm nui^z-a BOJU

-pIZp B3[SpIA WI}^ZOJB(S SAZBn BAS B{BluAzflO

ogai0}5[po 'qopiSAOzsnf3Ai}Bd AppoJ i(3p(s

-UIAZJ qoA;SJBisfBn z napar 'azsni[iuig ninuay •(BfourAOJd) mifius •qoz eiinuay

•ald.ioff •qoz onay •uoupoff •qoz snwupDff •y sm{q

-nf 'g 'snivuoQ •qoz sniouoQ 'y 'i, •saiio!iniiJsu[q3AoJ3zsqo •m •m 'qoKzoinABJd (3izp q0i(uua3 npiA JO»nB ••a"n •A ni z iliiiAB.td Kn}iqi(A 'snuvu

-.iDf^ -y •9 •fanz3i3oi05[BU]JBJ psafl Bpizp J0»ne

'(•a-U •A n) IUpUBS5[3[V Z I5[08J3 ZJB5[8I 'SniOM

-<"</ '1^ "S 'soipnua,! z ifodA[S[sui nAp z ^UBUZ

'083p[SUlXZJ BA}SJBS33 nS3J}[0 Z 5[IBZOUI ZOBpBppl

'snJaoJf XuBAAzBU wiya^odwJf sm{qnj 'y •(?

-3-a tg •J A ?J3imS Ba 0§ (BZB3(S nSBZ3ABZ KaOi

-3ZJ1SO ?lBUp3f ZJBS30 'BZSnU3qXJ. 3IU3[BqO l nUBIS

q3BiuBZ {BAXAOio8XzJd aiaqopodopABJd "(Bsnz

-md <o3^Aozsnu^qAI, BnKs yiww^ ?BMOpOAOds (BIOI •ui •m) Xa;zpoJ fapiSJBsao Apyopo npiA

&IS BpAqzOd B[p {BISAZJO^AA 8J9»3['BZJBS33 Sin

-BJnaz aiiAOlRao ys^s&z 'Bzsnu3q<[, amBAonad BZ (anisłyeyoiud ^ZBJIS p[3Jaid J(upB(Aq33zsA 'snwias 'y SIIWJ •g •o(BAOqoBz ain ais oiu pizp o8af z a[B 'Biło}siq i Bijozom Sis (BAOUlfBz

;3lUlAz'g A {JBUln BJBZaO ZaZJd <UOIAB3ISB(n

'SOIBSJBJ pod 3iAi;q A {Bizpn (BJq mau^s z ZBIA 'Bzsnpsdluoj 3[iuuofls faAoalop AnfoA aiSBzo A 'ifzy ifoniAOJd Binsao3[OJd 'molas

-AO •A'5[łBSai •a'n'd 8S - 19 qoBiBi A 'molasSy ppBpfaJd nisni 'o•tó9?lL T snfWJ "t •3uz3i3oioui

-f.19 BinBpBq ZaiOA9J (KpBAOJd '•?»! A9»B2[Ij[Kł

L1

duś A. Scaurus, uczestniczył w wojnie przeciw Antiochowi W. w r. 190 p.n.e., 16. Marcus A. Scaurus, edyl kurulny w r. 123 p.n.e., konsul w r. 115. W r. 112 został wysłany w poselstwie do Ju-gurty, w r. 111 był legatem w wojnie jugurtyńskiej. W r. 109 był cenzorem wraz z M. Liwiuszem Druzusem i triumwirem w procesie o przekupstwo senatorów w związku z wojną jugurtyńską. W r. 107 został powtórnie wybrany na konsula. Był zagorzałym przeciwnikiem partii demokratycznej. Odbudował pons Muhius. Zasłynął swymi mowami, napisał też autobiografię w 3 księgach, z której zachowały się drobne fragmenty. 17. Marcus A. Scaurus, syn poprzedniego a pasierb Sulli. W r. 58 jako edyl urządził wspaniałe igrzyska, zbudował też w Rzymie teatr. W r. 56 był pretorem, w następnych latach zarządzał Sardynią; po powrocie został oskarżony o nadużycia, obronił go jednak Cyceron. 18. Marcus A. Scaurus (I w. p.n.e.), brat przyrodni Sekstusa Pompejusza, brał udział w wojnie domowej przeciw Oktawianowi; skazany przez niego na śmierć został ułaskawiony dzięki wstawiennictwu swej matki Mucji. Dom jego na Wzgórzu Pa-latynskim słynął z przepychu i wspaniałych dzieł sztuki. 19. Marcus A. Scaurus Mamercus, wnuk poprzedniego, mówca i poeta z czasów Tyberiu-sza, kilkakrotnie oskarżany przez cesarza o obrazę majestatu (m. in. w jego tragedii Atreus Tyberiusz dopatrzył się złośliwych aluzji do swej osoby);

wraz z żoną (za jej namową) popełnił samobójstwo.

Aenaria zob. Enaria.

Aeneas zob. Eneasz.

Aenus zob. Ajnos.

Aeolia zob. Eolia.

Aeolus zob. Eol

Aequi zob. Ekwowie.

aerarii (łac. dosł. płacący podatki) klasa obywateli rzymskich nie należących do żadnej tribus, płacących podatki główne proporcjonalne do ich dochodów. Należeli do niej: a) obywatele podbitych miast posiadających ius connubii i ius commercii, ale pozbawieni praw politycznych. Pierwszym miastem, którego obywatele zostali zaliczeni do a., było Caere, stąd (od r. 355 p.n.e.) należących do tej klasy nazywano Caerites;

b) pełnoprawni obywatele rzymscy, ukarani infamią; c) osoby napiętnowane przez cenzora. Obywatele zaliczeni do a. (inter aerarios relati, tribu moti, aerarii facti) nie mogli głosować, petnić urzędów i odbywać służby wojskowej.

aerarium (łac. skarbiec) 1. a. popali Romani, skarbiec ogólny mieszczący się w świątyni Saturna na Forum; pieczę sprawował nad nim quaestor urbanus pod kontrolą senatu. Dochody tego skarbu stanowiły: 4% od sprzedaży niewolników, tzw. bona damnatorum, bona caduca i in. W Ul w. n.e. a. p. R. został przekształcony w miejską kasę Rzymu. 2. a. sanctius populi Romani, kasa specjalna, na którą składały się łupy wojenne i dochody z 5% opłaty od wyzwolenia niewolnika. 3. a. mUitare, skarb ustanowiony przez Augusta dla zapewnienia żołnierzom zaopatrzenia na starość. Dochody tego skarbu stanowiły: 5%-owy podatek od dziedziczenia i l%-owy licytacyjny. Zarządzali skarbem trzej prefekci. 4. a. publicum, gminna kasa kolonii i municypiów, również nazwa budynku, w którym kasa się mieściła.

Aesopus zob. Ezop.

Aethiopia zob. Etiopia.

Aeschines zob. Ajschines.

Aeschylus zob. Ąfschylos.

Aesculapius zob. Asklepios.

Aesticampianus zob. Sommerfeld.

Aether zob. Eter.

Aetion malarz grecki z drugiej poł. IV w. p.n.e., współczesny Apellesowi, namalował "Wesele Aleksandra W. z Roksaną".

Aetios z Amidy lekarz grecki żyjący w poł. VI w. n.e. na dworze bizantyjskim cesarza Ju-styniana. Napisał wielkie dzieło pt. Biblia jatrikd hekkdjdeka (Ksiąg lekarskich 16), w którym zawarł całą wiedzę o lecznictwie ówczesnym; opierał się na dziełach lekarzy dawniejszych: Galenosa, Archigenesa, Dioskoridesa i in.

Aetius (Flayius A.) naczelny wódz rzymski za panowania cesarza Walentyniana III. W r. 451 n.e. odniósł na Polach Katalaunijskich (koło dzisiejszego Chalons-sur-Mame) zwycięstwo nad Hu-nami dowodzonymi przez Attylę. W r. 455 został zdradziecko zamordowany przez zaślepionego zazdrością Walentyniana.

Aetna zob. Etna.

Aetolia zob. Etolia.

Aetolus zob. Etol.

Afareus mit. 1. bohater messeński, syn króla Messenii Perieresa, założyciel miasta Arenę. 2. syn Kaletosa, jeden z wodzów greckich pod Troją wspomniany w Iliadzie (XIII, 478, 541).

Afer przydomek rodu Domicjuszów i Teren-cjuszów (zob. Domitii i Tereniu).

afereza (gr. afdjresis, łac. aphaeresis) termin

metryczny oznaczający wyrzutnię naglosowej samogłoski występującą w wyrazie, jeśli wyraz poprzedni kończy się na samogtoskę (w języku łacińskim także na m z poprzedzającą samogłoską), np. Sofokles, Antygona 546: ha me thiges (zamiast ethiges). W wierszach łacińskich aferezie ulega tylko e w formach es, est, przy czym pozostałe s, st łączy się z poprzedzającą zgłoską; por. Horacy, Sermones I, l, 59: at qul tantali eget ąuanto (e)st opus; I, 2, 28; nil medium (e)st.

Afranius 1. Lucius A., komediopisarz rzymski z II w. p.n.e., twórca rzymskiej komedii narodowej fabuła togata, w której naśladował Menandra i Terencjusza. Sztuki jego grano jeszcze w okresie cesarstwa. 2. Lucius A., konsul w r. 60 p.n.e., przyjaciel Pompsjusza, w wojnie domowej walczył wraz z nim przeciw Cezarowi;

po klęsce pod Tapsus w r. 47 p.n.e. uciekł do Hiszpanii, gdzie zginął z rąk żołnierzy Cezara.

Africa zob. Afryka.

Afrodisias zob. Afrodyzja.

Afrodyta (gr. Afrodlte) grecka bogini miłości i piękności, w Iliadzie - córka Zeusa, i Dione. Wg Hezjoda urodziła się z piany morskiej (afrós piana) u brzegów Cypru, który stał się główną siedzibą kultu bogini. Stąd też pochodzą przydomki A.: Afrogeneja, urodzona z piany morskiej, Anadyomene, wynurzona z fal, Kyprogeneja, zrodzona na Cyprze. Władzy A. Urania podlegali wszyscy bogowie na niebie, władzy A. Pandemia ludzie, których obdarzała powabem, wdziękiem i szczęściem w miłości. Szczególną czcią otaczały boginię kobiety m. in. także jako opiekunkę małżeństw. Od czasów Solona hetery widziały w A. swoją patronkę. Do orszaku A. należały Hory, Charyty, Himsros, Pejto, Pothos. Małżonkiem bogini był Hefajstos, najulubieńszym spośród kochanków szybkonogi Ares, od którego A. otrzymała przydomek Areja. Eros, bóg miłości, był uważany za syna A. i Hefajstosa, w późniejszych czasach za syna A. i Aresa. A. identyfikowano w Rzymie z boginią Wenus, z egipską Izydą i z syryjską Astarte, boginią płodności natury i sprawczynią życia na ziemi. W Grecji kult A. pozostawał w ścisłym związku z morzem, stąd przydomki Thalassia, Pontia, morska;

czczono ją w wielu miastach portowych, gdzie mieszkańcy wznosili jej świątynie, stąd epitet Limnesia, opiekunka portów. Żeglarze modlili się do niej o szczęśliwą podróż, stąd epitet Eiiploja - zsyłająca dobrą żeglugę. Siedziby kultu bogini znajdowały się m. in. na Cyprze, w Pafos, na Knidos i Kyterze, w Koryncie, na górze Eryks na Sycylii, stąd odpowiednie przydomki: Kyprls, Kytereja, Pafia itd. A, poświęcone były święta Afrodyzje. A. należała do najczęściej przedstawianych postaci bogów w sztukach plastycznych antyku.

Najsławniejszy z posągów bogini, posąg A. Knidyjskie] dłuta Praksytelesa, znany jest jedynie z wielu kopii zdobiących wszystkie niemal zbiory muzealne na całym świecie. Malowidło Apsllesa - A. Anadyomene, za które August zapłacił mieszkańcom wyspy Kos 100 talentów, służyło za pierwowzór wielu posągów bogini. Atrybutem A. Urania był żółw, A. Afrogeneja-delfin i koncha; jako bogini miłości były jej poświęcone: gołąb, wróbel, baran, kozioł, zając, jako bogini płodności - mirt, róża i jabłko granatu.

Afrodyzja (gr. Afrodisias) 1. miasto na granicy Karii i Frygii, sławna ze wspaniałej świątyni Afrodyty. 2. miasto portowe w Cylicji naprzeciw Cypru, poświęcone Afrodycie. 3. wyspa w pobliżu wybrzeża Kyrenajki ze świątynią Afrodyty.

Afrodyzje (gr. Afrodisia) święto Afrodyty najuroczyściej obchodzone w Pafos na Cyprze, w świątyni zbudowanej wg legendy przez Ki-nyrasa.

Afrodyzjos (Afmdislos) rzeźbiarz z miasta Tralles w Karii, prawdopodobnie z I w. n.e.;

wg Pliniusza dzieła jego miały się znajdować w pałacach cesarzy rzymskich.

Afrogeneja (gr. zrodzona z piany morskiej);

przydomek Afrodyty.

Afryka (łac. Africa, gr. Afrike) kontynent afrykański nazywany był przez Greków Libią;

zarówno Grecy, jak Rzymianie znali tylko jej część północną. Za herosa-eponima A. uchodził u Rzymian Afer, syn Herkulesa. W r. 146 p.n.e. A. północna staje się prowincją rzymską pod nazwą Africa.

Aftonios (Ąfthonios) sofista i retor, żyjący na przełomie III i IV w. n.e. Jego dzieło Progymnds-mata oparte na Hermogenesie, zachowane częściowo, było jeszcze w XVI i XVII w. podstawą studiów retorycznych. Przypisuje mu się również opracowanie bajek Ezopa specjalnie do użytku szkolnego.

Agamemnon mit. syn Atreusa i Aeropy, mąż Klitajmestry, ojciec Ifianassy (w późniejszych opracowaniach Ifigenii), Chryzotemis, Laodike (lub Elektry) i Orestesa, król mykeński, dowód-

ca Greków w wyprawie trojańskiej, jeden z głównych bohaterów Iliady i wielu tragedii, m. in. trylogii Ajschylosa. Po powrocie z wyprawy trojańskiej został podstępnie zamordowany przez żonę i jej kochanka, a swego kuzyna, Ajgistosa. W nutach o A. odbiły się wyobrażenia o królach epoki mykeńskiej, być może o jednym z achajskich wodzów wyprawy na Azję Mn. Zob. Klitajmestra, Orestes.

Aganippe1 jedno ze źródeł poświęconych Muzom, u stóp Helikonu; wedle podania, pijącym z niego dawało natchnienie poetyckie.

Aganippe2 mit. 1. nimfa źródła Aganippe u stóp Helikonu, córka króla rzeki Termessos (lub Pennessos). 2. żona Akrisiosa, matka Da-nae, zwana również Eurydyką. 3. jedna z córek Ajgyptosa.

agape (gr. agape) posiłek pierwszych chrześcijan spożywany wspólnie każdego wieczoru przez członków gminy. Od III w. n.e. wieczerze, na które zamożny członek gminy chrześcijańskiej zapraszał ubogich, a zwłaszcza wdowy swojej gminy.

Agapenor mit. syn Ankajosa, król Tegei w Arkadii, uczestnik wyprawy trojańskiej. W drodze powrotnej zapędzony przez burzę na Cypr, osiadł tam i założył miasto Pafos ze świątynią Afrodyty.

Agasias syn Dositheosa, rzeźbiarz grecki rodem z Efezu (ok. r. 100 p.n.e.). Jego sygnaturę noszą słynny posąg Szermierza Borghese (Luwr) oraz baza znaleziona w Tesalii.

Agasikrates syn Agatona, architekt żyjący w pierwszej poł. III w. p.n.e., podobnie jak ojciec zajmował stanowisko budowniczego świątyni Apollina w Delfach.

Agatangelos (Agathangelos) 1. snycerz gemm z drugiej poł. I w. p.n.e. 2. historyk armeński z IV w. n.e., sekretarz króla Armenii Tiryda-tesa II, napisał po grecku historię Armenii.

Agatarchides (Agatharchides) urodzony na Knidos (II w. p.n.e.), żył w Aleksandrii, autor wielu dzieł gramatyczno-stylistycznych i histo-ryczno-geograficznych, z których najważniejsze były: Ta kata ten Astan (Dzieje Azji) w 10 księgach, obejmujące również Afrykę północną. Ta kata ten Európen (Dzieje Europy) w 49 księgach oraz Peri tes Erythrds thalasses (O Morzu Czerwonym). Dzieje jego stanowiły ważne źródło dla pisarzy późniejszych, którzy w licznych cytatach zachowali nam ich ciekawe fragmenty.

Agatarehos (Agatharchos) syn Eudemosa z Sa-

mos, malarz ateński (w V w. p.n.e.), miał malować dekoracje teatralne dla dramatów Ajschylosa, stąd przydomek Skenografos. Przypisywano mu również napisanie traktatu o malowaniu dekoracji.

Agatemeros {Agathemeroś) geograf grecki (datowanie między III a V w. n.e.), autor dzieła Geografias hypotyposis (Zarys geografii).

Agathias Scholasticus poeta i historyk grecki z VI w. n.e., jeden z kolejnych wydawców zbioru epigramów będącego podstawą dzisiejszej Antologii Palatyńskiej. Zachowało się z jego pism ponad 100 epigramów oraz dzieło historyczne w 5 księgach obejmujące okres panowania Justy-niana od r. 552 do r. 558.

Agatinos (Agathinos) A. Ciaudius, spartanin, lekarz i filozof z drugiej poł. I w. n.e., należał do pneumatycznej szkoły lekarskiej (zob. pneumatycy). Zachowało się jego pismo pt. Peri thermolusias kaj psychrolusias (O ciepłych i zimnych kąpielach).

Agatodajmon (gr. Agathodajmori) mit. dobry duch przyrody, patron zbiorów polnych i wina. Na ucztach wylewano mu w ofierze puchar czystego wina. Niekiedy nazywano jego imieniem dzień, w którym po raz pierwszy próbowano wina z nowych zbiorów. Kult A. był zwykle połączony z kultem bogini Agathe Tyche. A. przedstawiano jako młodzieńca trzymającego w prawej ręce czarę wina, w lewej maki i kłosy.

Agatokles (Agathokles) 1. syn Karkinosa, wygnańca z Region, ur. w r. 361 p.n.e., poświęcił się karierze wojskowej; w wyniku zamachu stanu zdobył w r. 317 najwyższą władzę w Syrakuzach. Przez 28 lat swego panowania walczy} z innymi miastami Sycylii i pd.

Italii oraz z Kartaginą, przenosząc teatr wojny na jej terytorium (w latach 310 - 307). W r. 304 A. przybrał, pierwszy z tyranów sycylijskich, tytuł króla. Umarł w r. 289 p.n.e. otruty przez swego wuja. Za jego panowania Syrakuzy stały się ważnym ośrodkiem Śródziemnomorza. Państwo A. jest typowym przykładem późniejszej tyranii powstałej wskutek rozkładu polis. 1. syn Lizymacha, wodza Aleksandra, wódz wsławiony w bitwie z Demetriosem Poliorketesem. Zginął młodo w r. 283 p.n.e. wskutek intryg swej macochy, Arsinoe, siostry zbiegłego z Egiptu Ptolemeusza Keraunosa. 3. wszechwładny wódz i doradca króla Ptolemeusza Euergetesa i jego następcy Ptolemeusza IV (w latach 221 - 204). Zginął w czasie buntu wojska i ludności cywilnej, występujących przeciw

nadużywaniu przez niego władzy po śmierci Ptolemeusza. 4. architekt żyjący w poł. III w. p.n.e., syn Agasikratesa, wnuk Agatona, następca dziada i ojca na stanowisku budowniczego świątyni Apollina w Delfach.

Agaton (Agathon) 1. garncarz, twórca attyckich waz czerwonofigurowych stylu swobodnego, z pierwszej poł. V w. p.n.e. 2. syn Tejsanaenesa z Aten (ur. ok. r. 448 p.n.e., zmarł ok. r. 400), przyjaciel Eurypidesa i Platona, poeta tragiczny. Muzyka zajmowała wiele miejsca w jego tragediach. W utworze pt. Anthos (Kwiat), lub może Antheus, odstąpił od tematyki mitologicznej i sam stworzył fabułę sztuki. Słynął z urody, bogactwa i wykwintnej elegancji, przez co nieraz był tematem drwin w komediach. 3. syn Neotelesa, architekt kierujący odbudową świątyni delfickiej pod koniec IV w. p.n.e.

Agaue mit. córka Kadmosa i Harmonii, siostra Semeli, małżonka Echiona, matka Penteusza. Dionizos pokarał ją szałem za rozgłaszanie uwłaczających pogłosek o jego matce, Semeli. A. w szale bakchicznym rozszarpała swego syna, Penteusza, który opierał się wprowadzeniu kultu Dionizosa do Teb.

Ageladas z Argos rzeźbiarz grecki z pierwszej poł. V w. p.n.e., wg podania, nauczyciel Fidiasza, Myrona i Polikleta.

Agelaos 1. mit. syn Heraklesa i Omfalii, przodek Krezusa. 2. A. z Naupaktos, głównodowodzący w wojnie (220-217 r. p.n.e.) podjętej przez państwa sprzymierzone, pod egidą Macedonii, przeciw Związkowi Etolskiemu.

agele (gr. agele dosł. gromada) rozpowszechnione, zwłaszcza na Krecie, stowarzyszenia młodzieńców, którzy ukończyli 17 lat. Na czele stał zwykle ojciec jednego z nich. Celem a. było przede wszystkim rozwinięcie sprawności fizycznej i przygotowanie do życia społecznego. Młodzież przebywała w a. przez 10 lat.

agema (gr. agemd) nazwa doborowych oddziałów w wojsku greckim; w wojsku spartańskim oddział 300 hoplitów tworzący straż przyboczną króla (zob. hippeis); w wojsku macedońskim gwardia królewska składająca się z oddziałów jazdy.

Agenor 1. mit. syn Posejdona i Libii, ojciec Kadmosa i Europy, przodek Dydony, król Fenicji, stąd Wergiliusz nazywa Kartaginę Agenoris iirbs. 2. mit. jeden z wodzów trojańskich, krewny Priama, miał zdradzić ojczyznę i porozumieć się z Agamemnonem. Po zburzeniu rodzinnego miasta udał się do Italii i założył miasto Patavium. 3. A. z Mityleny, współczesny

Isokratesa (przełom IV i III w. p.n.e.), nauczyciel jego wnuków, najlepszy znawca muzyki wśród swoich współczesnych.

ager publicus łac. grunty państwowe, początkowo prawdopodobnie uprawiane kolektywnie, obok indywidualnych, dwumorgowych działek, które Romulus miał przydzielić obywatelom. Zdobyte na nieprzyjacielu obszary stawały się a. p.; częściowo przydzielano, odsprzedawano, lub wydzierżawiano takie grunta poszczególnym obywatelom, największa jednak część a. p. pozostawała ziemią państwową, którą poszczególni obywatele mogli zajmować i użytkować. Z czasem patrycjusze skupili w swych rękach duże posiadłości ziemskie, zajmując coraz większe połacie gruntów z a. p. Walki klasowe Rzymian w okresie republikańskim toczyły się głównie o ziemię i o sprawiedliwy rozdział gruntów państwowych, tzn. a. p. Liczne ustawy miały zapobiec nadużyciom przy zajmowaniu ziemi stanowiącej a. p. Zwycięskie wojny powodowały ciągłe zwiększanie się a. p., najpierw na terenie Italii, potem w Hiszpanii, w Kartaginie, Grecji itd. Ty-beriusz Grakchus, trybun ludowy w r. 133 p.n.e. drogą rewolucyjnej reformy rolnej usiłował ograniczyć do tysiąca jugerów na rodzinę możnych obszar gruntów zajmowanych z a. p. Wyłoniona przez niego komisja, mimo ostrych walk między optymatami a popularami, obdzieliła w ciągu czwartego i trzeciego dziesięciolecia II w. p.n.e. ok. 80000 chłopów ziemią z a. p. Na mocy ustawy z r. 111 p.n.e. rozmaite kategorie gruntów z a. p. użytkowane przez osoby prywatne przeszły na ich własność. Projekt ustawy Rullusa z r. 64 p.n.e. przewidywał rozdzielenie ziemi stanowiącej a. p. w Kampanii między ubogą ludność. Przeciw temu projektowi występował Cy-cero. Cezar jako konsul w r. 59 p.n.e. przeprowadził dwie ustawy agrarne o podziale gruntów państwowych w Kampanii, jednak na mniejszą skalę, niż projektował Rullus.

Agesandros syn Agesandrosa, rzeźbiarz rodyj-ski; wg Pliniusza stworzył wraz z synami, Atenodorem i Polidorem słynną grupę rzeźbiarską Laokoona (zob.), znalezioną w r. 1506 na Wzgórzu Eskwilińskim.

Agesilaos 1. brat sławnego Temistoklesa, żyt w V w. p.n.e. 2. król Sparty (od ok. r. 399 do ok. 360 p.n.e.), syn Archidamosa II z dynastii Proklidów. Na wiadomość o przygotowaniach

Persów do wojny przeciw Grekom pierwszy przeprawił się z wojskiem do Azji Mn. w r. 396, zmuszając satrapę Tissafernesa do zawarcia układu pokojowego. Po zerwaniu tego układu przez Tissafernesa zaatakował go i pobił w r. 395 nad rzeką Paktolos. A. odniósł w r. 394 p. n. e. pod Koroneją w Beocji zwycięstwo nad połączonymi wojskami Aten, Koryntu, Teb i Argos, które to państwa za namową Titraustesa, następcy Tissafernesa, wystąpiły przeciw Sparcie. Przez szereg lat następnych A. prowadził wojnę z Tebami, która od czasu bitwy pod Leuktrami (371 r.) przebiegała dla Spartan niepomyślnie. Ostatnią wyprawą A. była wyprawa do Egiptu, dokąd się udał, by służbą zaciężną zwiększyć fundusze Sparty na wojnę z Tebami. Umarł w drodze powrotnej do Sparty w wieku lat 84. 3. mówca grecki z III w. p.n.e., wuj króla Sparty, Agisa IV, którego nakłonił do reform polegających na kasowaniu długów i powrocie do wspólnoty dóbr.

Agesipolis 1. król Sparty, osiągnął władzę w r. 394 p.n.e., prowadził wojny z Argolidą i z Tebami; w r. 384 zmusił do poddania Man-tyneję. Zmarł w r. 380 w czasie wojny z Olintem.

2. król Sparty, panował od śmierci swego wuja, Kleomenesa tj. od r. 221 p.n.e., wraz z Likurgiem, który go w końcu odsunął od rządów.

Agesistrata matka króla lacedemońskiego Agisa IV (zob.), która popierała jego dążności reformatorskie i została wraz z nim zgładzona w r. 241 p.n.e.

Agis 1. poeta epigramatyezny z kręgu Meleagra, naśladowca Leonidasa z Tarentu, autor epigramów z Antologii Palatynskie] (zob. antologia). - Imię czterech królów spartańskich. 2. A. I, syn Eurysthenesa, założyciel dynastii Agidów (XI w. p.n.e.). 3. A. H, syn Archidamosa i Lampido, król Sparty, objął władzę w r. 426 p.n.e., uczestniczył w wojnie peloponeskiej. W r. 418 odniósł zwycięstwo nad Argos, w r. 405 brał udział w oblężeniu Aten przez Lizandra. Umarł w r. 399 p.n.e. 4. A. III, syn Archidamosa DI, król Sparty od r. 338 p.n.e.; walczył przeciw Aleksandrowi W., opanował część Krety i Peloponezu i skłonił szereg państw do oderwania się od Macedonii. Zginął w bitwie przeciw Antypatrowi w czasie oblężenia Megalopolis w Arkadii w r. 331 p.n.e. 5. A. IV, syn Eudami-dasa, król Sparty od r. 245 p.n.e. W polityce wewnętrznej dążył do przywrócenia dawnej prostoty i karności, której wyrazem były prawa

przypisywane Likurgowi. Zamierzał również przeprowadzić szereg reform, m. in. skasowanie długów, nadanie ziemi pewnej grupie cudzoziemców i periojków. Dążenia te napotkały jednak na duży sprzeciw, A. uwięziono i zgładzono wraz z matką Agesistrata i babką Archidamią w r. 241.

Aglaia (gr. Aglaia) mit. 1. córka Tespisa, ukochana Heraklesa, matka Antiadesa. 2. małżonka Charoposa, matka Nireusa z Syme, uczestnika wojny trojańskiej. 3. jedna z Charyt (zob.).

Aglaofon 1. A. z Tazos, malarz z pierwszej poł. V w. p.n.e., ojciec i nauczyciel jednego z największych malarzy greckich, Polignota. Miał wprowadzić do malarstwa motyw lecącej uskrzydlonej Nike, który znajdujemy na wazach czerwonofigurowych stylu surowego. 2. wnuk poprzedniego, bratanek Polignota, malarz z drugiej poł. V w. p.n.e., wykonał obrazy sławiące zwycięstwa Alkibiadesa na igrzyskach olimpijskich, pytyjskich i nemejskich.

Aglauros (lub Agraulos) mit. 1. córka Akta-josa, króla Attyki, żona Kekropsa. 2. córka Kekropsa i wspomnianej A., kochanka Aresa, z którym miała córkę, nimfę Alkippe. Z jej osobą wiąże się kult Ateny na Akropolu i wiele innych mitów. Poświęcony był jej gaj w Atenach, zwany Aglaurion.

agmen łac. 1. szyk marszu w konsularnej armii rzymskiej, z którego żołnierze łatwo mogli przechodzić w szyk bojowy (zob. acies). Wcześniej stosowany a. longum był to marsz armii w jednej długiej kolumnie w następującej kolejności:

na czele doborowe oddziały sprzymierzeńców tzw. extraordinarii, pozostające do dyspozycji naczelnego wodza, za nimi oraz na końcu kolumny podzielone na dwie grupy wojska sprzymierzeńców, które w rozwiniętym szyku bojowym stanowiły prawe i lewe skrzydło armii. Środkową część kolumny stanowiły ustawione jeden za drugim dwa legiony rzymskie. Oddziały konnicy jechały obok sprzymierzeńców, aby w czasie bitwy flankować skrzydła. Za każdą grupą wojska szły tabory (broń zapasowa, żywność, wozy). 2. a. extremum straż tylna, złożona z konnicy wojsk posiłkowych. 3. a. primum, straż przednia kolumny, złożona z extraordinarii. 4. a. quadratum, marsz w czworoboku z bagażami pośrodku, stosowany zwłaszcza w okresie cesarstwa.

Agnaptos architekt grecki (epoka późno-hellenistyczna lub rzymska). Imię jego łączy Pauza-niasz z pracami przy hipodromie w Olimpii.

agnatio łac. w prawie rzymskim pokrewieństwo prawne osób podlegających tej samej palna potestas, albo które by jej podlegały, gdyby pater familias żył lub nie uległ capitis deminutiom. Obejmowało zarówno krewnych naturalnych, w linii męskiej, jak i osoby adoptowane oraz te, które dostały się pod władzę ojcowską przez comentio in manum. W przeciwstawieniu do a. - cognatio oznaczało jedynie pokrewieństwo naturalne.

Agon mit. personifikacja zawodów; w Olimpii znajdował się posąg wyobrażający A., jak podaje Pauzaniasz, dłuta Dionizjosa z Argos.

Agonalia nazwa czterech uroczystości świątecznych w kalendarzu rzymskim: 9 stycznia obchodzono święto Janusa, 17 marca-święto Marsa, 21 maja-święto bóstwa Vediovis, 11 grudnia - święcono uroczystości na cześć bogów podziemnych.

agones zob. igrzyska.

agonoteci (gr. agonothetaj) urzędnicy regulujący przebieg igrzysk, delegowani przez państwo; był to urząd wysoki i. zaszczytny. A. zajmowali się organizowaniem zawodów, administracją funduszów, sędziowaniem i rozdawaniem nagród.

agora w miastach greckich centralnie położony plac-rynek najczęściej czworokątny, na którym koncentrowało się życie polityczne i znajdowały najważniejsze miejsca kultu. Rozróżnia się 2 zasadnicze typy: a. archaiczną i a. jońską. Pierwszy charakteryzowała ulica przebiegająca przez środek placu, której wylot wypadał między dwoma portykami. A. jońską, wprowadzona do Grecji w V w. p. n. e. przez Hippodamosa z Miletu, była obudowana z czterech stron łączącymi się portykami, a wejście do niej stanowiła najczęściej monumentalna brama. Jednym z najsłynniejszych rynków w starożytności była odkopywana obecnie o. ateńska. Tam wznosił się buleuterion, ołtarze (np. ołtarz dwunastu bogów) i budowle, które rozsławiły imię Aten, jak Stoa Pojkile z freskami największych malarzy V w. p. n. e., Polignota i Mikona.

Agorakritos rzeźbiarz grecki z wyspy Paros (V w. p.n.e.), działał w Atenach współcześnie z Fidiaszem, którego był uczniem. Najważniejszymi jego dziełami były posąg bogini Nemezis dla Rhamnus oraz pomnik kultowy Matki bogów dla ateńskiego Metroonu.

agoranomowie (gr. agoranómoj) urzędnicy targowi w wielu miastach greckich, m. in. w Atenach; pod ich dozorem pozostawała organizacja targowisk, ceny produktów, miary i wagi. W Atenach wybierano co roku 10 a.: 5 dla samych Aten i 5 dla Pireusu.

agrofoj nomoj (gr. agrafoj nómoj) prawa niepisane w przeciwieństwie do praw pisanych i ustaw państwowych. Obejmowały pewną ilość prostych i ważnych przepisów dotyczących bojaź-ni bogów, miłości rodziców, zakazu stosunków kazirodczych, wdzięczności dla dobroczyńców, grzebania umarłych itp. Wg wierzeń helleńskich pochodziły one bezpośrednio od Zeusa, Temidy lub Dike i miały stanowić święte źródło ludzkich praw i ustaw.

Agraulos zob. Aglawos.

Agricola Cn. lulius A. urodzony w r. 40 n. e., pretor w r. 68, consul suffectus w r. 77. W latach 77 - 85 kierował wojną w Brytanii i przyczynił się w dużym stopniu do

zromanizowania wyspy. Zmarł w r. 93, prawdopodobnie otruty przez cesarza Domicjana. Był teściem Tacyta, który napisał jego biografię.

Agricola Rudolf (zw. Młodszym w odróżnieniu od głośnego humanisty niemieckiego) Szwajcar z Wasserburga, uczeń Pawła z Krosna. W latach 1518 -1521 (tj. aż do śmierci) wykładał Owidiusza i Horacego w Akademii Krakowskiej. Wydał wiele dzieł prozą i wierszem. Pierwszym jego utworem drukowanym jest De divo Casimiro... Carmen (Kraków 1511).

Agrigentum (gr. Akragas, w nowszych czasach Girgenti, od r. 1927 Agrigento) miasto na południowym wybrzeżu Sycylii założone w r. 581 p.n.e. przez kolonistów greckich z Geli. Okres rozkwitu przypada na w. VI i V (słynne z wyrobów skórzanych, eksportu zboża, oliwy i wina). W r. 405 p.n.e. zostało zdobyte i zniszczone przez Kartagińczyków. Później dźwignęło się z upadku, lecz. zostało ponownie zniszczone w czasie wojen punickich zarówno przez Rzymian, jak przez Kartagińczyków. Zachowały się m.in. ruiny świątyni Hery, świątyni Zgody, Demetry, Heraklejon i Olimpiejon.

agrimensor zob. gromatici, mensor.

Agrippa zob. Agryppa; A. Menenius zob. Menenii l; A. Yipsanius zob. Wipsaniusz l.

Agrippina zob. Agryppina.

Agrolas legendarny budowniczy najstarszych murów obronnych Aten, tzw. pciazgijskich;

w pracy tej miał mu pomagać Hyperbios.

Agryppa (Agrippa) 1. filozof grecki ze szkoły sceptyków, żył na przełomie I i II w. n.e., autor

5 tropów (tropcy) argumentujących nieprzydatność dedukcji. 2. A. Meneniusz zob. Menenii I. 3. A. Wipsaniusz zob. Wipsaniusz l.

Agryppina (Agrippina) 1. Yipsania Agrippina, córka Marka Wipsaniusza Agryppy (zob. Wipsaniusz 1) i Cecylii Attyki, wnuczka Pomponiu-sza Attyka, pierwsza żona cesarza Tyberiusza, z którym miała syna Druzusa. Tyberiusz został zmuszony do rozwodu z ukochaną żoną i do ślubu z Julią, córką Augusta. A. wyszła po raz drugi za mąż za Asiniusa Gallusa, którego Tyberiusz skazał na dożywotnie więzienie. 2. A. Starsza, siostra przyrodnia poprzedniej, córka M. Wipsaniusza Agryppy i Julii, małżonka Germanika, któremu towarzyszyła w wyprawie do Germanii i w podróży na Wschód, zakończonej śmiercią Germanika; popioły jego przywiozła do Italii. Ponieważ o zamordowanie męża oskarżyła Tyberiusza, została skazana na wygnanie na wyspę Pandatarię, gdzie w r. 33 n.e. odebrała sobie życie, zagłodziwszy się na śmierć. Dziećmi jej byli C. Juliusz Cezar z przydomkiem Kaligula i Agryppina Młodsza. 3. A. Młodsza, córka Germanika i A. Starszej, matka cesarza Nerona. W r. 50 n.e. poślubiła cesarza Klaudiusza, otrzymała tytuł Augusty i występowała jako współregentka. Klaudiusz został otruty z jej rozkazu. Neron w pierwszych latach swego panowania otaczał matkę miłością i szacunkiem; ponieważ jednak dążyła do władzy i miała zbyt wielkie wpływy, kazał ją w r. 59 zamordować.

Ahala przydomek rodu Serwiliuszów (zob. Semilii).

Ahenobarbus przydomek rodu Domicjuszów (zob. Domitii).

Aiax zob. A/as.

Aichler Stanisław (zw. też Glandinus, od glans żołędź, z polska zwany też Dąbek lub Żołądek), urodzony w Krakowie w pierwszej poł. XVI w., prawnik, poeta polsko-ładński, komentator dzieł humanisty włoskiego, Pomponiusa Laetusa i in.

Ajakos (łac. Aeacus) mit. syn Zeusa i Ajginy, córki boga rzeki Ajsopos, założyciel rodu Aja-kidów. Urodził się na wyspie Eginie, nazwanej .tak od imienia jego matki. Wyspa była bezludna, Zeus więc na prośbę A. zamienił żyjące tam mrówki w ludzi, plemię Myrmidonów (gr. myr-meks mrówka). A. miał odkryć srebro; podanie to wiąże się z zapoczątkowaniem bicia monet srebrnych na Eginie. A. odznaczał się wielką prawością charakteru, dlatego po śmierci został jednym z trzech sędziów podziemnych obok Mi-

nosa i Radamantysa. Synami A. i Endeis byli:

Telamon, ojciec Ajasa, i Peleus, ojciec Achillesa.

Ajas (gr.; łac. Aiax) mit. 1. syn Telamona z Salaminy, zwany Wielkim, najdzielniejszy po Achillesie bohater grecki w wojnie trojańskiej. On to wydarł ciało Achillesa z rąk Trojan. Zwyciężony przez Odyseusza w turnieju o zbroję Achillesa, popadł w szaleństwo (zesłime przez Atenę) i wybił stado owiec, biorąc je za wojowników greckich. Po odzyskaniu przytomności przebił się mieczem. Z krwi jego, wg mitu, wyrósł hiacynt. Kult A. uprawiano na Salaminie, gdzie uważano go za herosa rodzimego, który wspomagał Ateńczyków w bitwie pod Salaminą w r. 480 p.n.e. 2. syn Oileusa, króla Lokryjczyków, zwany Małym, przyprowadził pod Troję 40 okrętów. Odznaczał się wielką odwagą i charakterem pysznym i zuchwałym. Po zdobyciu Troi wszedł zbrojnie do świątyni Ateny i porwał Kassandrę sprzed ołtarza. Rozgniewana bogini zesłała nań burzę w czasie powrotu' do Grecji. A. schronił się na skałę nadmorską; za zuchwałe słowa o bogach Posejdon rozłupał skałę trójzębem i A. utonął.

Ajetes mit. syn boga Heliosa i Okeanidy Perseis, król Kolchidy, ojciec Medei.

Ajgaj nazwa kilku miast greckich położonych na wybrzeżu morskim: 1. na zachodnim wybrzeżu Eubei, ze sławną świątynią Posejdona. 2. na północnym wybrzeżu Achai przy ujściu rzeki Kratis. 3. w Emalii macedońskiej nad rzeką Lydias; najstarsza rezydencja królów macedońskich. 4. na południowym wybrzeżu półwyspu trackiego Pallene. 5. twierdza w Mizji. 6. w Cylicji nad zatoką Issyjską.

Ajgajon (gr.; łac. Aegaeon) mit. zwany także Briareus, syn Uranosa i Gai, olbrzym o stu rękach i pięćdziesięciu głowach, jeden z Heka-tonchejrów. Razem ze swymi braćmi dopomógł Zeusowi do pokonania Tytanów. Heros-eponim Morza Egejskiego..

Ajgajon pelagos zob. Egejskie Morze.

Ajgaleos pasmo górskie między Parnasem a Cieśniną Salamińską.

Ajgeus mit. syn Pandiona, jeden z pierwszych królów ateńskich. Miał syna Tezeusza (zob.) z królewną Trojzenu Ajtrą, kochanką Posejdona. Ożeniony ..z Medeą miał z nią syna Medosa. Na wiadomość, że Tezeusz zginął w labiryncie Minosa, popełnił samobójstwo, rzucając się w fale Morza Egejskiego. Jest rzeczą możliwą, że A. jest jedynie hipostazą Posejdona.

Ajgimios 1. mit. protoplasta i prawodawca Dorów, panował w Tesalii lub na Peloponezie w doryckiej Tetrapolis. Niepokojony przez La-pitów wezwał na pomoc Heraklesa, obiecując mu za pokonanie napastników trzecią część swego królestwa. Herakles zwyciężył Lapitów, lecz nagrody nie przyjął; z wdzięczności A. adoptował po śmierci Heraklesa jego syna, Hyllosa. 2. lekarz z Elidy (V/IV w. p.n.e.) napisał dzieło Peri palmon (O pulsach) oraz pracę o dietetyce.

Ajgina zob. Egina.

Ajginion miasto w Macedonii, w pobliżu granicy z Epirem.

Ajgion jedno z dwunastu miast achajskich położonych nad Zatoką Koryncką, na zachód od ujścia rzeki Selinus; mityczne miejsce urodzenia Zeusa i główny ośrodek jego kultu.

Ajgipan mit. przydomek Pana pozostający w związku z jego kozią postacią.

ajgis zob. egida.

Ajgistos (gr. Ajgisthos) mit. syn Tyestesa i córki Tyestesa Pelopii (syn z takiego kazirodczego związku miał być wg wyroczni mścicielem krzywd, które wyrządził Tyestosowi jego brat Atreus). Porzuconego przez matkę wychowali pasterze karmiąc go mlekiem kozy (gr. ajgis koza, stąd imię A). Potem przyjął go za syna Atreus, polecając mu zamordować Tyestesa, A. rozpo-poznał ojca, zabił Atreusa i wraz z ojcem objął panowanie w Mykenach. W czasie nieobecności swego stryjecznego brata Agamemnona, walczą-czącego pod Troją, uwiódł jego żonę Klitajmestrę i z jej pomocą zabił Agamemnona po jego powrocie spod Troi. Po 7 latach panowania w Mykenach został wraz z Klitajmestrą zabity przez Orestesa. Wypadki te są tematem trylogii Ajschylosa Oresteja.

Ajgospotamoj miasteczko i rzeka w Chersonezie trackim, słynne ze zwycięstwa odniesionego tam w r. 405 p.n.e. przez wodza spartańskiego Lizan-dra nad Ateńczykami; położyło ono kres wojnie peloponeskiej.

Ajgusa zob. Egackie Wyspy.

Ajgyptios występujący w Odysei starzec z Itaki, przyjaciel Odyseusza i Telemacha.

Ajgyptosi mit. król i eponim Egiptu, syn Belosa i Anchionoe (lub Achiroe) brat Danaosa. Podbity przez niego kraj Melampodów został nazwany Egiptem. A. był ojcem pięćdziesięciu synów, którzy poślubili córki Danaosa i zostali przez nie zabici w noc poślubną z wyjątkiem Linkeusa, małżonka Hypermestry (zob. Danaidy).

Ajgyptos2 nazwa rzeki Nilu w Odysei (nazwa Nil, Nejlos, występuje dopiero u Hezjoda).

Ajlianos zob. Elian.

Ajnejas zob. Eneasz.

Ajnesidemos 1. A. Dymajos, dowódca załogi achajskiej w Argos, zamordowany w r. 198 p.n.e., kiedy miasto dostało się pod władzę Filipa V Macedońskiego. 2. A. z Knossos, filozof grecki z I w. p.n.e., przedstawiciel młodszego pirronizmu, kierunku filozofii sceptycznej. A.

zebrał i usystematyzował w słynnych 10 tropach argumentację sceptyków przeciw możności poznania za pomocą zmysłów.

Ajnos (gr. Ajnos, łac. Aenus) starożytne miasto w Tracji przy ujściu rzeki Hebros. Rozkwit miasta przypada na VI i V w. p.n.e. W IV w. A. zostało zdobyte przez Macedończyków, a w r. 190 n.e. przez Rzymian. Herosem-eponimem miasta był Ajnos, towarzysz Odyseusza, brat Gutreusa.

Ajoles zob. Eolowie.

Ajolis zob. Eolia.

Ajolos zob. Eol.

Ajschines (gr.; łac. Aeschines, spolszczone Eschines) 1. A. z Aten (ok. 390-ok. 315 r. p.n.e.), mówca polityczny, przeciwnik Demostenesa, popierający politykę Eubulosa; były aktor, odznaczał się wielkim talentem krasomówczym. Po zdobyciu Olintu przez Filipa Macedońskiego brał udział w poselstwie do Arkadii, aby szukać sprzymierzeńców przeciw Macedonii. Potem jednak przeszedł do obozu filomacedońskiego. W r. 343 p.n.e. Demostenes wytoczył mu proces o nadużycie uprawnień poselskich; A. bronił się w zachowanej do naszych czasów mowie Peri tes parapresbejas (O przeniewierczym poselstwie). Po klęsce greckiej pod Cheroneją brał udział w poselstwie do Filipa w sprawie wydania jeńców, a po jego śmierci popierał politykę Aleksandra. W zachowanej mowie Kata Ktesifwtos (Przeciw Ktezyfontowi) w r. 336 występował przeciw wnioskowi Ktezyfonta, aby Demostenesowi w uznaniu zasług dla państwa przyznać złoty wieniec. Przegrawszy proces, zapłacił wysoką grzywnę, po czym opuścił Ateny i udał się do Efezu, później na Rodos i Samos, gdzie umarł w 75 roku życia. Zachowała się jeszcze trzecia jego mowa pt. Kata Timarchu (Przeciw Tymarchowi) oskarżająca przeciwnika o niemoralność w życiu prywatnym i publicznym. 2. A. ze Sfettos (IV w. p.n.e.), syn Lizaniasza z attyckiego demu Sfettos, jeden z najgorliwszych zwolenników Sokratesa

obecny na rozprawie sądowej przeciw Sokratesowi i przy jego śmierci. Usiłował wraz z innymi uczniami uwolnić Sokratesa z więzienia. Po śmierci mistrza znalazł się w złych warunkach materialnych i wtedy został przez Platona lub Arystypa wprowadzony na dwór Dionizjosa w Syrakuzach. Po powrocie do Aten zaczął pisać mowy sądowe w stylu Gorgiasza i nauczał wymowy. Był autorem, zachowanych do dziś tylko we fragmentach 7 dialogów pt. MUtiades, Kallias, Aksiochos, Aspasia, Alkibiades, Telauges, Rhfnon, charakteryzujących go jako prawdziwego sokratyka. 3. A. z Neapolu, żył w końcu w. II p.n.e., filozof grecki należący do Akademii, uczeń Karneadesa i Melantiosa z Rodos, działał w Atenach. 4. A. z Miletu, pisarz polityczny, historyk i retor, współczesny Cyceronowi i Pom-pejuszowi, przeciw któremu ostro występował, skutkiem czego zmuszony był udać się na wygnanie. Jako mówca należał do szkoły azjańskiej (zob. azjanizm). Jest też prawdopodobnie autorem epigramatu znajdującego się w Antologii Pa-latyńskie], VI. 330. (zob. antologia).

Ajschylos (gr.; łac. Aeschylus, spolszczone także Eschyl) 1. A. z Eleusis (525-456 p.n.e.), syn Euforiona, najstarszy z trzech wielkich tragików greckich, pochodził z zamożnego rodu ziemiańskiego. Młodość jego przypadła na czasy upadku Pizystratydów i ugruntowania w

Atenach ustroju demokratycznego. Brał czynny udział w walkach Greków z Persami pod Maratonem, Salaminą a może i Platejami. Wynik wojny utwierdził jego przekonanie o wyższości ustroju demokratycznego Aten nad despotyzmem perskim. W ostatnich latach życia poeta wszedł w konflikt z władzami ateńskimi, został nawet oskarżony o zdradzenie tajemnicy misteriów. Uszedł więc na Sycylię, dokąd już przedtem wyjeżdżał w celu wystawiania swoich sztuk; zmarł w Geli, gdzie mu wzniesiono wspaniały grobowiec. Pierwszą tragedię wystawił w 25 roku życia, pierwsze zaś swoje zwycięstwo sceniczne odniósł w r. 484 p.n.e. Odtąd wielokrotnie odnosił triumfy, dopóki nie pokonał go młody Sofokles. Napisał 70 tragedii i 20 dramatów satyrowych, z czego zachowało się, obok wielu tytułów i fragmentów, 7 sztuk w. całości: Hiketides (Błagalnice); Persa] (Persowie) ;Prometheus desmotes (Prometeusz skowany); Heptd epi Thebas (Siedmiu przeciw Tebom) oraz jedyna zachowana w całości trylogia Oresteja, na którą się składają: Aga-memnon, Choefóroj, (Ofiarnice), Eumenides (Eu

menidy). A. wprowadził na scenę drugiego aktora, wysunął dialog na pierwszy plan, ograniczając rolę chóru, stworzył cały aparat sceniczny, udoskonalił strój aktorów. Wielką rolę w jego tragediach odgrywa element muzyczny, zarówno partie chóralne, jak solowe. Postacie sztuk są majestatyczne, posągowe, styl wzniosły i patetyczny. Mimo że A. pochodził z rodziny arystokratycznej, był ściśle związany z nowo powstałą demokracją, co jest widoczne nie tylko W Persach opiewających zwycięstwo demokracji ateńskiej nad despotyzmem i tyranią wschodnią, lecz przede wszystkim w jego najdoskonalszym dziele, Oreslei. Trzecia część dzieła kończy się ustanowieniem przez Atenę Areopagu wydającego wyrok na Orestesa i na dawne prawo rodowe, prawo krwawej zemsty. Dzieło to jest głębokim i symbolicznym ujęciem historii społeczeństwa greckiego, które od form państwa plemiennego i jego instytucji wzniosło się na poziom demokratycznej polis. Idea historycznego postępu społeczeństwa jest również tematem Prometeusza skowanego, którego bohater, wykradłszy bogom ogień stał się symbolem walczącej o postęp ludzkości. W tej sztuce Zeus jest przedstawiony jako znienawidzony tyran. W innych tragediach Zeus jest uosobieniem sprawiedliwości, która nagradza za dobro, a karze za zło. Cierpienie ma sens wychowawczy, przez nie bóg uczy człowieka prawdy. W dziedzinie religijno-etycznej A. jest przedstawicielem poglądów głoszonych raczej przez konserwatywną część społeczeństwa, jest heroldem sofrosyne (roztropności). Głosi tezę o zakreślonych przez bóstwo granicach działania człowieka, twierdzi, że zuchwałość wobec bogów, tzw. hybris, nieuchronnie prowadzi do zguby. Tragedie A. przełożyli na język polski:

Zygmunt Węciewski, Kazimierz Kaszewski, Jan Kasprowicz, Stefan Srebrny.

Ajson mit. syn Kreteusa, założyciela miasta Jolkos w Tesalii, i Tyro, córki Salmoneusa, wnuk Eola, brat przyrodni Paliasa, ojciec Jazona. Wg jednych wersji, gdy dowiedział się, że Pelias godzi na jego życie, popełnił samobójstwo, wg innych, późniejszych mitów, doczekał się powrotu syna z Kolchidy i został odmłodzony przez Medeę. Zob. Jazon.

Ajsopes zob. Ezop.

Ajther zob. Eter.

Ajthiopia zob. Etiopia.

Ajtna zob. Etna.

Ajtolia zob. Etolia.

Ajtolos zob. Etol.

Ajtra (Ajthra) mit. 1. córka króla Trojzenu, Pittheusa, matka Tezeusza, którego ojcem miał być Posejdon lub Ajgeus (zob.) 2. córka Okea-nosa i Tetydy; urodziła Atlasowi córki zw. Hyadami i syna Hyasa.

Akademia gaj platanowy nad rzeką Kefisos, na północny zachów od Aten, poświecony herosowi Akademosowi. Platon kupił tę posiadłość i założył szkołę filozoficzną nazwaną A., która przetrwała aż do r. 529 n.e., kiedy zamknął ją cesarz Justynian. Na czele -"i. stał scholarcha. Uprawiano w niej nie tylko filozofię, ale również astronomię i matematykę. Z grona A. wyszedł Teudios z Magnezji, autor podręcznika matematyki, oraz genialny matematyk, astronom i geograf Eudoksos z Knidos. Pierwszym scholarcha po śmierci Platona został Speusippos. W historii A. rozróżniamy następujące okresy: a) Stara A. - szkoła Platona i jego bezpośrednich następców, którzy zachowując późną naukę Platona jako główną podstawę, wprowadzili do niej elementy pitagorejskie, a następnie wysunęli na pierwszy plan zagadnienia etyczne; b) Średnia A. - od III w. p.n.e., charakteryzuje ją sceptycyzm, który znajduje wyznawcę w osobie scho-larchy Arkesilaosa. Najwybitniejszymi reprezentantami sceptycyzmu w A. w II w. p.n.e. byli Karneades i jego uczeń, Kartagińczyk z pochodzenia, Hasdrubal, który przyjął imię Klejto-macha; c) Nowa A.-od w. I p.n.e., której głównymi przedstawicielami byli eklektycy, nauczyciele Cycerona, Filon z Larissy i Antioch z Askalonu. W III w. n.e. A. ulega wpływom mistycznym, powstaje wtedy nowa doktryna, tzw. neoplatonizm, której twórcą jest Plotyn (zob.).

Akademos mit. heros ateński, który wedle podania wskazał Kastorowi i Polideukesowi miejsce, gdzie została ukryta ich siostra Helena, porwana przez Tezeusza. Poświęcony był mu piękny gaj platanowy nad rzeką Kefisos, gdzie Platon za-, łożył swą szkołę filozoficzną.

Akanias mit. 1. syn Antenora i Teano, przywódca Dardanów pod Troją. 2. książę tracki zabity przez Ajasa. 3. syn Tezeusza i Fedry, jeden z przywódców greckich pod Troją.

akant (gr. akanthos) roślina z gatunku ostów, której liście stanowiły częsty rzeźbiarski motyw dekoracyjny, jak np, w kapitelach kolumn ko-rynckich, zwieńczeniach steli nagrobnych itd. Motyw ten, wg Witruwiusza został po raz pierwszy użyty przez rzeźbiarza greckiego Kallima-chosa na początku IV w. p.n.e.

Akantos (gr. Akanthos) 1. miasto w Egipcie na lewym brzegu Nilu, znane ze świątyni Ozy-rysa. 2. miasto na wschodnim wybrzeżu Chal-kidyki nad Zatoką Strymońską.

Akamania zachodnia część Grecji Środkowej, między Etolią a Epirem, położona nad' Zatoką Ambrakijską. Kraj górzysty, pokryty lasami zamieszkiwały początkowo plemiona illiryjskie, później został opanowany przez plemiona do-ryckie. W III w. p.n.e. A. należała do Związku Etolskiego (zob.).

Akastos mit. syn Peliasa, króla Jolkos, uczestniczył w wyprawie Argonautów, podjętej na rozkaz Peliasa i w wyprawie na dzika kalidońskiego. Gdy Medea zabiła Peliasa, wypędził ją z Jazonem z Jolkos i sam osiadł na tronie.

akatalektyczny wiersz wiersz, którego zakończenie stanowi pełna stopa lub pełne metrum (zob. katalektyczny wiersz). Akcjum (gr. Aktion, tac. Actiim) dziś Punta;

przylądek Akarnanii nad Zatoką Ambrakijską ze słynną świątynią Apollina, potem nazwa miasta zbudowanego przez Augusta na pamiątkę zwycięstwa odniesionego przez niego nad Antoniuszem i Kleopatrą w r. 31 p.n.e.

Akcjusz (Lucius Accius) poeta i gramatyk, największy tragik rzymski okresu republikańskiego. Urodził się w r. 170 p.n.e., w umbryj-skim mieście Pisaurum, pochodził z wyzwoleńców. Około r. 140 p.n.e. przeniósł się do Rzymu. Odbył podróż do Grecji i Azji Mn. dla pogłębienia swego wykształcenia. Po powrocie do Rzymu znalazł możnego protektora w osobie Decimusa luniusa Brutusa, konsula z r. 138. Umarł ok. 85 r. p.n.e. Z jego spuścizny dramatycznej zachowało się przeszło 40 tytułów tragedii i fragmenty w ilości ponad 700 wierszy. Wzorował się przeważnie na trzech wielkich tragikach greckich, niekiedy przetwarzał sztuki ich epigonów. Najwięcej sztuk opartych jest na mitach z cyklu trojańskiego, inne tematy zaczerpnięte są z cyklu tebańskiego lub dotyczą losów Dio-nizosa. Znamy też dwa tytuły tragedii osnutych na dziejach rzymskich, tzw. fabulae praetextae, są to: Brutus i Aeneadae sive Decius. Jako gramatyk A. zajmował się językiem łacińskim i reformą pisowni, interesowały go też problemy filologiczne i krytyczne z zakresu poetyki.

akefaliczny wiersz (gr. akefalos bez głowy) wiersz pozbawiony swego pierwszego elementu;

M§ks3i&d§SL ^^sHsL^ ^sisiariscs.^siiJssSk-.

Akestes mit. syn sycylijskiego boga. rzecznego Rrimissosa i Trojanki Segesty. Założył miasto na zachodnim wybrzeżu Sycylii, które nazwał imieniem matki. Gościł u siebie Eneasza i kazał pochować jego ojca, Anchizesa, na górze Eryks.

Akestor rzeźbiarz-brązownik z Knossos na Krecie, twórca posągu Aleksibiosa z Heraja.

Akis (gr.; łac. Acis) mit. syn Fauna i nimfy Symaithis, ukochany Galatei. Zazdrosny Polifem ujrzawszy kochanków zaczął ich ścigać; w czasie ucieczki Galatea wskoczyła w morze i uszła Cyklopowi; A. uderzony i przywalony wielkim kamieniem, został zamieniony w rzekę.

akme gr. okres największego rozkwitu władz umysłowych człowieka; wg Apollodora z Aten a. przypada na 40 rok życia. Niektórzy starożytni biografowie i historycy literatury, jak np. Apollodor z Aten i Euzebiusz nie podawali dat urodzenia i śmierci autorów, przeważnie sobie nieznanych, lecz określali czas ich rozkwitu. Pozwala to określić w przybliżeniu datę urodzenia niektórych autorów starożytnych.

Akojtes (gr.; łac. Acoetes) sternik znany z mitu o Dionizosie. Towarzysze A. znaleźli na wyspie Chios boga Dionizosa w postaci śpiącego chłopca i zabrali go ze sobą na okręt, mimo protestów A. Po obudzeniu się chłopiec zażądał, aby go przewieziono na wyspę Naksos, czego żeglarze nie uczynili. Wówczas Dionizos przez zemstę zesłał na nich obłęd; żeglarze wpadli do morza i zostali zamienieni w delfiny. Ocalał jedynie A., który został kapłanem Dionizosa.

Akontios zob. Kydippe.

Akragas1 słynny toreuta grecki z IV w. p.n.e.

Akragas2 zob. Agrigentum.

Akrisios 1. mit. syn Abasa i Okalei, brat Proj-tosa (zob.), król Argos. Córką A. i Eurydyki była Danae, której wyrocznia przepowiedziała, że syn jej zabije A. Zob. Perseusz. 2. strateg w Sikionie za panowania tyrana Eufrana w r. 367 p.n.e.

Akrokeraunia przylądek Epiru najbardziej wysunięty na północ.

Akrokorynt (gr. Akrokórinthos) akropolis mia-

T"-°TO <?'-• •^-"•SS^S"^ <a5&

•<teA <^. <&,<y^W> ^ '^ssa^, ^ss?s^

nagie partie ciała byty WYkotians T, kanwawa. lub marmuru, czasem z kości słoniowej, pozostałe zaś części, przykryte odzieżą zarzuconą na posąg, wykonane z drzewa lub gliny.

akropolis gr. w Grecji starożytnej osiedle lub miasto położone na wzgórzu. W kulturze my-keńskiej (II tysiąclecie p.n.e.) a. była zamkiem obronnym, który z czasem przekształcił się w ośrodek kultu (np. w Atenach). W okresie hellenistycznym w nowo budowanych miastach, jak: Korynt, Knidos, Priene, a. stanowiła ufortyfikowaną twierdzę, ostatni punkt oporu w razie zajęcia dolnego miasta przez wroga. W Perga'-monie a. przekształciła się w najwspanialszą część miasta będącego ośrodkiem władzy religijnej i królewskiej. A. ateńska była słynna w starożytności z bogatych wotów (np. Atena Promachos i Atena Lemnia, obie dłuta Fidiasza) i ze wspaniałych pomników architektury, których ruiny zachowały się do dzisiaj: Partenon (zob.), Propyleje (zob.), świątynia Nike Apteros (zbudowana w r. 125), Erechtejon (zob.).

Akrotatos 1. syn KIeomenesa II, króla Sparty. Był przeciwny zdjęciu hańby z uciekających z pola bitwy pod Megalopolis w wojnie z An-typatrem (331 r. p.n.e.). Wbrew stanowisku państwa udał się na Sycylię i tam walczył po stronie miasta Akragas przeciw tyranowi Syrakuz, Aga-toklesowi. 2. wnuk poprzedniego, król Sparty, panował przez rok, zginął ok. r. 252 p.n.e. w wojnie z Aristodemosem, tyranem Megalopolis.

akroterion gr. element dekoracyjny w architekturze starożytnej, będący zwieńczeniem szczytu i bocznych kątów przyczółka. Występuje głównie w kształcie stylizowanej palmety lub trójnogu, niekiedy posągu lub grupy statuarycznej, np. w budownictwie etruskim. A. były kamienne, marmurowe, terakotowe lub brązowe.

Akryzjos zob. Akrisios.

Aksionikos (IV w. p.n.e.) komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii średniej, autor komedii Fileuripides, w której szydzi ze zwolenników Eurypidesa. Zachowały się z niej, jak i innych dzieł A. tylko fragmenty.

Aksiopistos z Lokroj domniemany fałszerz zbioru gnom Epicharma (zob.).

Aksios (łac. Axius) największa rzeka Macedonii; wypływa ze Scardus mons, przepływa przez cały kraj i wpada do Zatoki Termaickiej.

aksones (gr. Ip. dkson oś) obracające się na osi słupy, pierwotnie drewniane, potem zapewne kamienne, które znajdowały się w Prytanejon w Atenach i zawierały tekst praw Solona (zob.).

Aktajon zob. Akteon.

Akte l {Ciaudia Acte) Greczynka, wyzwolenica, kochanka Nerona. Początkowo podobnie jak Seneka i Burrus miała dobroczynny wpływ na Nerona, później pozbawiona łaski pozostała mimo to do końca życia cesarza na dworze; po śmierci Nerona zajęła się pogrzebaniem jego ciała.

Ahte2 1. półwysep na Peloponezie między Zatoką Eginacką a Argolidzką. 2. starożytna nazwa Attyki. 3. wschodni, górzysty cypel półwyspu Chalkidyki.

Akteon (gr. Akta/on, łac. Actaeon) mit. syn Aristajosa i Autonoe, córki Kadmosa, bohater tebański, słynny myśliwy. Przypadkiem ujrzał Artemidę w kąpieli, za co został zamieniony w jelenia i rozszarpany przez własne psy.

Aktion zob. Akcjum.

aktor (gr. hypokrites od hypokrinomaj odpowiadam; etruski istrio, łac. histrio, później także actor) w Grecji a. zaczęli wcześnie występować w doryckich scenkach obyczajowych. Do chóru, który dal początek tragedii attyckiej, miał wprowadzić pierwszego a. (protagonistę) Tespis, drugiego (deuteragonistę) Ajschylos. trzeciego (tritagonistę) Sofokles. Początkowo sam poeta był wykonawcą głównej roli swej tragedii; dopiero Sofokles, który z powodu słabego głosu tylko dwa razy sam występował, wyznaczył głównego o. - protagonistę. Od r. 449 p.n.e., inicjatywa organizowania widowisk przeszła w ręce państwa. Doborem a, zajmował się archont i o. protagonista, który pełnił niejako funkcję dyrektora zespołu aktorskiego. W Grecji zawód a. cieszył się ogólnym szacunkiem, gdyż Grecy doceniali rolę wychowawczą i artystyczną teatru. A. korzystali ze specjalnych przywilejów, wolni byli od obowiązku służby wojskowej i od obowiązku płacenia podatków. W III w. p.n.e., po utracie niepodległości Grecji powstaje związek a, scenicznych dla organizowania widowisk i obrony interesów aktorskich (tzw. synodos lub koj-non). Do związku należeli: a. tragiczni i komiczni, a. dramatu satyrowego, poeci dramatyczni, didaskalosowie (tzn. reżyserzy chóru i baletu), chórzyści, tancerze, muzycy, suflerzy. Związek posiadał własny zarząd z przewodniczącym, sekretarzem, skarbnikiem i kapłanami. Najlepsze trupy wędrowne pochodziły z Aten, Teb, Argos, Teos, Cypru, Region. Dzięki didaskaliom i listom zwycięzców w agonach tragicznych znamy szereg nazwisk a., np. w tragedii Ajschylosa występował stale Kleandros i Mynniskos, w tragediach Sofoklesa - Klejdemides. A. był m. in. sławny mówca Ajschines oraz syn Eurypidesa, Mnesi-lochos. Do Rzymu sprowadzono a. z Etrurii w r. 364 p.n.e., stąd nazwa etruska istrio. Zawód a., jak każda inna zarobkowa praca, był w Rzymie w pogardzie. Na scenie występowali tylko niewolnicy, wyjątek stanowiła farsa atel-łańska, w której ze względu na jej charakter amatorski brała udział wolno urodzona młodzież rzymska. Za występy niewolników wynagrodzenie otrzymywał ich właściciel czy też przedsiębiorca teatralny - dyrektor trupy dominus gregis. Szkół aktorskich w starożytności nie było. Kandydaci na a. kształcili się u sławnych a. (którzy byli przeważnie dyrektorami grupy), np. w Rzymie w czasach Cycerona u Roscjusza i u retorów;

mieli obowiązek przestrzegania ściśle systematycznego trybu życia: stosowania ćwiczeń gimnastycznych, ograniczenia w jedzeniu, powściągliwości w piciu itd. (zob. maska, teatr).

Akusilaos z Argos jeden z najstarszych prozaików greckich (pocz. V w. p.n.e.), autor zachowanych tylko we fragmentych dzieł pt. Genealogia], Kosmogonia, Theógonia, w których parafrazował prozą epopeję i inne dzieła Hezjoda. Używał dialektu jońskiego.

akwedukt (łac. aąuaeductus) wodociąg, kanał podziemny, naziemny lub wzniesiony na arkadach, doprowadzający wodę z odległych źródeł rurami. A. były wznoszone zarówno na Wschodzie, jak również na Krecie (Knossos) i innych wyspach Morza Śródziemnego (w kulturze egejskiej) i w Grecji. W Grecji ślady najstarszych a. zachowały się w Tirynsie i Mykenach (II tysiąclecie p.n.e.), na Samos (VI w. p.n.e.), w Koryricie i Atenach (V w. p.n.e.). Monumentalne rozwiązanie a. stanowi jeden z najbadziej charakterystycznych elementów użytkowego budownictwa rzymskiego. Do najbardziej znanych a. rzymskich należą: Aqua Appia (312 r. p.n.e.), Anio Vetus (272 r. p.n.e.), Aqua Marcia (140 r. p.n.e.), Aqua Tepula (125 r. p.n.e.), Aqua lulia (33 r. p.n.e.),

Aqua Virgo (19 r. p.n.e., do dziś częściowo używany), Aqua Alsietina (2 r. p.n.e.), Aqua Ciaudia i Anio Novus (38 - 52 r. n.e.). W prowincjach rzymskich najsłynniejsze a. były w Nemausus (dziś Nimes w pd. Francji), tzw. dziś Pont du Gard (okres Antoninów), i w Segovii w Hiszpanii (okres Trajana). a. rzymskie zachowały się fragmentarycznie.

Akwileja (łac. Aquileia) silnie obwarowana kolonia rzymska nad północnym Adriatykiem, założona w r. 182 p.n.e. Wkrótce stała się poważnym ośrodkiem handlowym, ponieważ tędy przechodziły drogi na północ i wschód (Via Aemilia). Miasto doszło do największego rozkwitu w okresie cesarstwa rzymskiego. Zostało zburzone w r. 452 n.e. przez Attylę i w r. 568 n.e. przez Longobardów.

Akwilo (łac. Aquilo) wiatr północny, grecki Boreas. W sztuce przedstawiano go w postaci siwego starca z ogonem węża. W mitologii był synem Eola i Jutrzenki, małżonkiem Oreityi, ojcem Kalaisa i Zetesa.

Akwilonia (łac. Aawlonid) miasto w kraju Hirpinów w Italii pd. słynne ze zwycięstwa konsula Papiriusza Kursora nad Samnitami w r. 293 p.n.e.

Akwinum (łac. Aguiniim) dziś Aquino; starożytne miasto Wcisków w środkowej Italii, miejsce urodzenia Juwenalisa i cesarza Pescenniusza Nigra. Przechodziła tędy Via Latina. Zachowały się części murów, bazyliki i amfiteatru.

Akwitania (łac. Aguitania) jedna z trzech części południowo-zachodniej Galii. Graniczyła z Pirenejami, Oceanem i Garonną; zamieszkiwały ją plemiona pochodzenia iberyjskiego. W czasie wojen Cezara w Galii (r. 58 - 51 p.n.e.) A. została zamieniona w prowincję rzymską.

ala (łac. dosł. skrzydło) termin wojskowy;

oznaczał w okresie republiki rzymskiej oddziały jazdy (złożone najczęściej z 300 ludzi) w każdym legionie, przeznaczone dla osłony flanków piechoty. W czasach późniejszych były to oddziały sprzymierzeńców, najczęściej konne, które również miały osłaniać flanki piechoty legionowej, lecz w praktyce często były ustawiane w pierwszej linii; składały się one z 500 ludzi. Gdy sprzymierzeńcy uzyskali prawo obywatelstwa rzymskiego, były to oddziały pomocnicze, zarówno piesze, jak konne. Za czasów cesarstwa był to korpus jazdy posiłkowej oparty na dobrowolnym zaciągu zarówno obywateli rzymskich, jak mieszkańców prowincji. Historycy rzymscy, jak Nepos

i Liwiusz, oznaczają tym terminem oddziały jazdy u innych ludów, np. gwardię konną królów macedońskich, składającą się z oddziałów liczących po 500 i 1000 ludzi.

Alabanda miasto w Kani, na południe od rzeki Meander, położone na lewym brzegu rzeki Marsyas. Okres rozkwitu osiągnęło zwłaszcza za czasów rzymskich, słynęło wtedy z bogactw i luksusowego życia mieszkańców, stąd też cytowane przysłowiowo. Tam urodzili się mówcy:

Menekles, Hierokles i Apollonios Molon.

alabastron nieduże naczynie na olejki o kształcie groszkowatym lub cylindrycznym, z wypukłym dnem, maleńkim otworem i szerokim płaskim wylewem, na którym rozcierano pachnidła. Pod wylewem znajdował się jeden, niekiedy dwa uchwyty. A. wyrabiano z alabastru, zwłaszcza w Egipcie, oraz z gliny; te ostatnie były bardzo rozpowszechnione w ceramice greckiej z VII w. p.n.e., w tzw. stylu orientalizującym warsztatów korynckich.

Alamanowie (łac. Alamani, Alamanni, Aleman-ni) związek plemion germańskich, mieszkających w Germanii południowej, między Dunajem, Menem a Górnym Renem. Według źródeł do A. należały następujące plemiona: Kwadowie, Her-mundowie, Markomanowie, Jazygowie, Taipa-Iowie. W r. 214 n.e. cesarz rzymski Karakalla odniósł nad nimi zwycięstwo; w późniejszych czasach A. stale napadali na terytorium rzymskie opanowując teren naddunajski aż po Italię Północną.

Alanowie (łac. Alani) jedno z plemion sar-mackich mieszkające na północ od Kaukazu. Znani są od czasów Nerona, który planował przeciw nim wyprawę. A. często niepokoili wschodnie granice Rzymu. W r. 407 n.e. wraz ze Swebami i Wandalami napadli na Germanię i Galię, skąd przeszli do Hiszpanii, gdzie w r. 418 n.e. zostali pobici przez Wizygotów.

Alaryk (Alaricuś) ur. ok. 370 n.e., naczelnik plemienia Wizygotów. W r. 396 spustoszył dużą część Grecji. Potem wybrał się na podbój Italii, lecz w r. 407 został pokonany pod Weroną przez Stiiichona, dowódcę cesarza Honoriusza. W r. 410, po śmierci Stiiichona A. zdobył i złupił Rzym. Wkrótce potem w czasie pochodu na Sycylię zmarł nagle pod Consentią.

alastor (gr. alastor) złoczyńca skalany nieprzebaczalną zbrodnią, zwłaszcza zabójstwem; także:

duch mściciel. Alastor mit. 1. personifikacja przekleństwa

Alba Fucentia

W

alea iacta est

wiszącego nad winnymi występku, duch zemsty.

2. syn Neleusa i Chlorydy, zabity przez Heraklesa.

3. podwładny Nestora, postać z Iliady. 4. Grek występujący w Iliadzie, uratował Teukrosa zranionego przez Hektora. 5. towarzysz Sarpedona zabity przez Odyseusza. 6. syn Polinejkesa, jeden z epigonów tebańskich.

Alba Fucentia miasto pierwotnie Ekwów później Marsów w pobliżu Fucinus lacus, skolonizowane przez Latynów w r. 303 p.n.e.; od r. 90 p.n.e. na prawach municypium. Do dziś zachowały się ruiny murów miejskich, świątyni, teatru i amfiteatru.

Alba Longa dziś Albano; miasto w Lacjum na wschodnim brzegu lacus Albanus u stóp mons Albanus, na której szczycie znajdowała się świątynia Jowisza Latiaris. Jedno z najstarszych miast italskich, wg legendy kolebka Rzymu, potem stolica Związku Latyńskiego. Król Tullus Hostiiius zdobył je i zburzył, a mieszkańców przeniósł do Rzymu i nadał im obywatelstwo rzymskie. Z walkami o A. 1. związana jest legenda o Ho-racjuszach i Kuriacjuszach.

Albania grecka nazwa kraju ciągnącego się od Gruzji do Morza Kaspijskiego, w dolinie dolnego biegu rzeki Kyros. A., sprzymierzona z królem Fontu Mitrydatesem, została podbita przez Pom-pejusza w r. 65 p.n.e.

Albanus lacos dziś Lago Albano lub Lago di Castel Gandolfó; jezioro leżące u stóp Gór Albańskich, 294 m n.p.m., głębokości 170 m. W okresie cesarstwa wielu bogatych Rzymian posiadało nad brzegami jeziora piękne wille, których ruiny zachowały się do dzisiaj.

Albanus mons dziś Monte Cavo, największy szczyt w łańcuchu Gór Albańskich, 954 m n.p.m. Na szczycie znajdowała się świątynia Jowisza Latiaris, na zboczu miasto Alba Longa (zob.).

Albii ród rzymskich ekwitów.

Albinos przedstawiciel szkoły platońskiej w II w. n.e., nauczyciel Galena. Zachowały się jego Prolegomena do filozofii Platona oraz Wykład platonizmu, przypisywany niegdyś Alkinoosowi.

Albinovanus Pedo poeta rzymskich z okresu augustowskiego, przyjaciel Owidiusza. Napisał szereg epigramów, poemat Teseis oraz poemat epiczny o czynach Germanika, wyzyskany prawdopodobnie jako źródło przez Tacyta. Zachował się piękny fragment heksametrowy, opisujący podróż Germanika do oceanu.

Albinus 1. Decimus Clodius Septimius A. cesarz rzymski (r. 193 -197 n.e.), najpierw współdziałał z Septimiuszem Sewerem, zwyciężył Da-ków i Fryzów; później wszczął z nim wojnę i pobity odebrał sobie życie. 2. rzymski poeta epicki z III lub IV w. n.e. 3. gramatyk i metryk z IV w. n.e.

Albinus Stanislaus zob. Biel.

Albinus Tibullus zob. Tibullus.

album fac. tablica lub część muru powleczona białą farbą (albus biały). A. znajdowało się zawsze w miejscu rzucającym się w oczy i uczęszczanym;

wypisywano na nim czarnymi lub czerwonymi literami zawiadomienia ważne dla ogółu ludności, nie tak jednak doniosłe, by je trzeba było utrwalać w postaci inskrypcji. Po przedawnieniu ogłoszeń zamalowywano tablice znów na biało.

Alcaeus zob. Alkajos.

alcejska strofa wprowadzona przez Alkajosa, ulubiona przez Horacego składa się z czterech wierszy: dwa pierwsze to jednakowe hendekasyl-laby (jedenastozgłoskowce), trzeci to enneasylla-bus (dziewięciozgloskowiec), czwarty to deka-syllabus (dziesięciozgłoskowiec). l, 2. o]-'.^' ^^i-s.^^-s.l^^

anakruza, metrum trocheiczne, chorijamb,

jamb

3. ^i\J^\J-!-^i\-e^i-:-v

anakruza, dwa metra trocheiczne

4. -^-^\^-^-^'^/\-^-^f-^-^ dwa daktyle, dwa trocheje:

Vides ut alta stet nive candidum Soracte nęć iam sustineant onus Silvae laborantes geluąue Flumina constiterint acuto?

(Horacy, Car mina 1,9) Aleestis zob. Aikestis. Aicmaeon zob. Alkmeon. Aldobrandyńskie Wesele malowidło ścienne znalezione w r. 1606 w Rzymie na Eskwilinie (w pobliżu dawnych ogrodów Mecenasa). Początkowo znajdowało się w Willi Aldobrandini, obecnie - w muzeum w Watykanie. Jest to kopia z I w. n.e. dzieła greckiego z IV w. p.n.e., wyobrażającego scenę przygotowań do zaślubin.

Alea miasto na Peloponezie, w północno--wschodniej części Arkadii, w pobliżu granicy z Argolidą. Zachowały się tylko ruiny świątyni Ateny, gdzie znaleziono fragmenty rzeźb przyczółkowych dłuta Skopasa.

alea iacta est (łac. dosł. kostka została rzucona) zwrot oznaczający w przenośni stanowczy krok, śmiałą decyzję. Cezar miał wypowiedzieć te słowa w dn. 10 stycznia r. 49 p.n.e., przecho-

dząe z wojskiem rzekę Rubikon i decydując się w ten sposób na rozpoczęcie wojny domowej. Wg wersji gr. podanej przez Plutarcha, Cezar przed rozpoczęciem przeprawy przez rzekę powiedział: annerriftho kybos, niech będą kostki rzucone.

alegoria (gr. allegoria) w literaturze i w sztukach plastycznych rozbudowana przenośnia lub obraz, który oprócz swego dosłownego znaczenia ma jeszcze inne, umowne, odnoszące się zwykle do ogólniejszych pojęć. Utworami alegorycznymi są niemal wszystkie bajki (gr. apó-logos), w których zwierzęta reprezentują cechy, typy i charaktery ludzkie, np. lis oznacza chytrego człowieka lub chytrość, lew despotycznego władcę, owca lub jagnię łagodność, niewinność i pokorę. Rodzaj ten stworzył wg tradycji Ezop, naśladowali go Fedrus, Babrios i in. Jednym z najbardziej znanych i ulubionych w starożytności utworów alegorycznych było opowiadanie sofisty Prodikosa z Keos (V w. p.n.e.) Herakles na rozdrożu. Młody Herakles spotyka dwie piękne niewiasty, symbolizujące Rozkosz i Cnotę, z których każda pragnie go nakłonić do pójścia za nią; po namyśle Herakles wybiera drogę Cnoty. Filologowie ze szkoły stoickiej (jak np. Krates z Maiłoś, II w. p.n.e.) wyjaśniali alegorycznie niemal wszystkie sceny w poematach Homera, w których występują bogowie. Tak np., scenę, kiedy Helios donosi bogom o miłostkach Aresa i Afrodyty, objaśniali w ten sposób, że słońce oświetliło swymi promieniami spotkanie się gwiazdy Aresa z gwiazdą Afrodyty, dodając, że dzieci urodzone pod tymi gwiazdami skłonne są później do popełniania cudzołóstwa. Zbliżenie się Hery i Zeusa objaśniali stoicy oczyszczeniem powietrza przy zbliżeniu się do ognia. W

podobny sposób tłumaczyli oni wszelkie stosunki między bogami uważając postacie bogów homerowych za symbole gwiazd i zjawisk niebieskich.

Aleksander (gr. Aleksandros) 1. mit. zob. Parys. 2. A. II, król Macedończyków, syn Amyn-tasa, w r. 369 p.n.e. opanował tesalskie miasta Krannon i Larissę, ale został z nich wyparty przez Pelopidasa. Walczył o tron z bratem przyrodnim Ptolemajosem z Aloros i zginął z jego ręki w r. 368 p.n.e. 3. A. Molossyjczyk, syn Neo-ptolemosa, król Epiru, w r. 336 p.n.e. ożenił się z Kleopatrą, córką Filipa Macedońskiego. W r. 334 p.n.e. na wezwanie Tarentu przybył, by bronić go przed plemionami południowoital-

skimi Japygów, Lukanów, Samnitów i in. Zginął w r. 331 p.n.e. pod Pandozją. 4. A. Wielki Macedoński, syn Filipa II i Olimpias, urodzony w r. 356 p.n.e., uczeń Arystotelesa. Brał udział wraz z ojcem w bitwie pod Cheroneją w r. 338. Po zamordowaniu Filipa przez spiskowców w r. 336 objął tron i na ogólnogreckim zgromadzeniu w Koryncie ogłosił się wodzem wszech-helleńskim. W r. 335 walczył z Illiryjczykami i Trakami, wyprawił się z wojskami aż po rzekę Dunaj. Po powrocie szybko uśmierzył powstałe podczas jego nieobecności rozruchy w Grecji, kierowane przez Teby, i dla przykładu zburzył buntownicze miasto. W r. 334 podjął wyprawę przeciw Persom na czele 30000 wojsk pieszych i 5000 konnych. Odniósł wielkie zwycięstwo nad rzeką Granikiem w maju r. 334 i opanował Sardes, Efez, Milet, Halikarnas. Następnie podbił kraje wewnątrz Azji Mn., gdzie rozciął słynny węzeł gordyjski (zob. Gordion). W r. 333 zwyciężył Dariusza pod Issos i zdobył miasto Tyr w r. 332. Opanowawszy Egipt wkroczył do Mezopotamii i w r. 331 pobił Persów między Arbelą a Gaugamelą, co mu oddało w ręce niemal całe państwo Achemenidów. Ale jeszcze przez 4 lata prowadził zacięte walki w Baktrii i Sogdianie i dopiero po podboju tych krajów mógł uważać się za pana sytuacji. Ustanowił stolicę w Babilonie i dążył do stworzenia uniwersalnej monarchii (obejmującej tereny dawnego państwa perskiego oraz Macedonię i Grecję), opartej o klasy posiadające zarówno pochodzenia greckiego, macedońskiego, jak i wschodniego. Te dążenia wywołały niezadowolenie wśród Greków i Macedończyków. W r. 327 ożenił się z Roksaną, córką króla Oksyartesa. A. rozpoczął również pochód na Indie i planował podbój Cyrenajki, Kartaginy i Italii. Przedwczesna śmierć w r. 323 położyła kres planom króla. Na miejscu wielkiej monarchii A. po dwudziestoletnich walkach prowadzonych między jego dawnymi dowódcami ustaliły się w r. 301, po bitwie pod Ipsos, samodzielne państwa: 1) królestwo Ptolemeuszów w Egipcie; 2) królestwo Seleukidów, które zrazu obejmowało całą Azję do Indii, a potem po oderwaniu się Fartów w r. 247 tylko Syrię i Mezopotamię i popularnie nazywane było królestwem syryjskim, ze stolicą w Antiochii; 3) królestwo Antygonidów, obejmujące Macedonię i Grecję, bardzo krótkotrwałe, 4) państwo Lizymacha, obejmujące Trację i północna część Azji Mn. W III w. p.n.e. po rozpadnięciu się państwa

Lizymacha powstały nowe państwa hellenistyczne: królestwo Attalidów w Pergamonie, królestwo Bitynii nad Propontydą, królestwo Galacji ze stolicą w Ankyrze i królestwo Pontu z Kap-padocją. A. Wielki byt bohaterem wielu legend i powieści średniowiecznych a także oper, m. in. opery Pietra Metastasia Alessandro nelle Indie.

5. A. z Pleuron w Etolii (A. Etolski), urodzony ok. r. 320 p.n.e., poeta, filolog i bibliotekarz. Pracował w Bibliotece Aleksandryjskiej nad uporządkowaniem dzieł tragików i

komików greckich. Od r. 276 przebywał na dworze Antygo-nosa Gonatasa. Napisał szereg tragedii, epopei, elegii i epigramów (zachowane ledwie fragmenty).

6. A. syn Pyrrusa i Lanassy, wnuk Agatoklesa syrakuzańskiego, ur. w r. 294 p.n.e., król Epiru w latach 272 - ok. 250, walczył z Illiryjczykami, spustoszył Akarnanię. 7. A. z Miletu, urodzony ok. r. 100 p.n.e., o przydomku Polihistor. Przybył do Rzymu jako jeniec i pełnił funkcję pedagoga w domu Korneliusza Lentulusa. Od Sulli otrzymał wolność i obywatelstwo rzymskie. Zginął w czasie pożaru swego domu. Napisał szereg dzieł geograficzno-historycznych, z których korzystał Pauzaniasz. 8. A. z Efezu (I w. p.n.e) z przydomkiem Lychnos (Lampka), współczesny Cyceronowi, retor i polityk, autor dzieła historycznego, poematu dydaktycznego o treści geograficznej oraz podręcznika retoryki, z którego zachowało się streszczenie. 9. malarz ateński, podpisany na obrazie malowanym na marmurze i odnalezionym w Herculaneum. Obraz utrzymany jest w stylu malarstwa V w. p.n.e. A. mógł być współczesny Agatarchosowi, wówczas obraz herkulański byłby kopią, A. zaś - kopistą żyjącym w I w. p.n.e.; mógł być również oryginalnym artystą, tworzącym w duchu tzw. stylu neoattyckiego. 10. A. Filaletes (Filalethes "Miłujący prawdę") działający w I w. n.e. w Laodycei, głośny nauczyciel sztuki lekarskiej, autor pierwszego dzieła ginekologicznego. 11. A. z Myn-dos, pisarz grecki z pierwszej poł. I w. n.e., autor dzieł przyrodniczych Perl zoon (O zwierzętach), z którego korzystali Plutarch, Atenajos i in., Periplus tes Eryłhras ihaldttes (Opłynięcie Morza Czerwonego), dzieła pełnego opisów dziwnych zjawisk przyrodniczych, oraz Mythika, zbioru mitów dotyczących podań o zwierzętach. Dzieła nie zachowane. 12. syn Menidesa z Antiochii nad rzeką Meander, rzeźbiarz którego fragmentaryczny podpis znaleziono na inskrypcji odkrytej równocześnie ze słynnym posągiem Wenus

Milońskiej; działał na początku I w. p.n.e. 13. A. z Damaszku, filozof szkoły perypatetycz-nej,scholarcha Likejonu ok. 170 r. n.e. 14. A. Numeniu (syn Numeniosa), sofista, gramatyk z II w. n.e., autor traktatu Perl schematon (O figurach). 15. A. z Kotyajon we Frygii, nauczyciel mówcy Eliusza Arystydesa i wychowawca Marka Aureliusza; jako filolog zajmował się Homerem, Sofoklesem i Eurypidesem. 16. A., z Afrodyzji w Karii, perypatetyk z czasów Septy-miusza Sewera (III w. n.e.), autor komentarzy do dzieł Arystotelesa. 17. Alexander Seyerus, urodzony w Fenicji w r. 208 n.e., syn Gesjusza Marcjanusa i Julii Mąmmei, został cesarzem rzymskim po śmierci kuzyna, Elagabala i panował w latach 222 - 235 n.e. Odznaczał się łagodnością i sprawiedliwością, zakazał prześladowania chrześcijan; nie miał jednak autorytetu w wojsku. Został w r. 235 zamordowany wraz z matką przez żołnierzy, którzy obwołali cesarzem jednego z wyższych dowódców, Maksymina. 18. A. z Troiłeś (525-605 r. n.e.), ostatni z szeregu wielkich lekarzy starożytnej Grecji; pierwszy zbadał wiele chorób wewnętrznych, opisał ich objawy i przebieg oraz pozostawił cenne wskazania terapeutyczne.

Aleksandria (gr. Aleksdndrejd) 1. miasto portowe w Egipcie w delcie Nilu, na wąskim klinie, który oddziela jezioro Mareotis od Morza Śródziemnego. Założone w r. 332 p.n.e. przez Aleksandra Wielkiego na miejscu miasteczka egipskiego Rhakotis wg planów architekta Dejno-kratesa. Stolica Egiptu ptolemejskiego i rzymskiego, ośrodek nauki i sztuk, port handlowy dla produktów Egiptu, Etiopii i Arabii. W A. była największa biblioteka starożytności, a na wyspieFaros słynna latarnia morska zbudowana na rozkaz Ptolemeusza Filadelfosa przez Sostratosa. Biblioteka została całkowicie spalona przez kalifa Omara w r. 640 n.e. Wykopaliska archeologiczne odsłoniły wiele zabytków architektury, wśród których znajdowały się dwa obeliski zdobiące główną bramę pałacu królów. 2. A. Troas (lub Troas), starożytne miasto greckie na zachodnim wybrzeżu Troady, na południe od Tenedos. Zbudował je Antygonos w r. 310 p.n.e. i nazwał Antigonia Troas. W następnym stuleciu Lizymach przemianował je na cześć Aleksandra Wielkiego. Za czasów rzymskich rozkwitło

jako ważny punkt handlowy i port. Szczególnie zasłużyli się przy jego rozbudowie Cezar, August, Hadrian oraz Herodes Atticus.

aleksandryjska literatura

aleksandryjska literatura kierunek w literaturze greckiej, najwyraźniejszy u pisarzy związanych bezpośrednio lub pośrednio z Aleksandrią i jej kulturą. Dzięki poparciu materialnemu Ptolemeuszów Lagidów, począwszy od ostatnich dziesiątków IV w. p.n.e., Aleksandria stalą się niezmiernie ważnym ośrodkiem naukowym i kulturalnym świata hellenistycznego. Na polu naukowym i literackim pracują przede wszystkim kierownicy i pracownicy Królewskiego Muzeum i Biblioteki Aleksandryjskiej Proza aleksandryjska-jeżali pominiemy dzielą z zakresu nauk ścisłych, medycyny, matematyki, geografii, astronomii i techniki-składa się przede wszystkim z prac z zakresu filologii, bibliografii i bibliotekarstwa. Największe zasługi położył w tym zakresie Kallimach z Kyreny, dając w swoim olbrzymim Katalogu (Pinakes) pełną, rozumo-waną bibliografię całej produkcji literackiej w języku greckim, od początku aż do czasów sobie współczesnych. Nad krytyką tekstów autorów, których dzieła opracowywano i wydawano w Bibliotece, pracowali: Zenodot z Efezu, Arystofa-nes z Bizancjum, Arystarch z Samotraki; zagadnieniami gramatycznymi i leksykalnymi zajmował się Dionizjos Trak. Natomiast wymowa i historiografia okresu hellenistycznego rozwijała się w innych ośrodkach kulturalnych, nie należy więc do literatury aleksandryjskiej. Rozkwit poezji aleksandryjskiej przypada ca pierwszą poł. III w. p.n.e., a jej najwybitniejsi przedstawiciele stanowili dosyć zwartą grupę. Jest rzeczą znamienną, że poezję uprawiają uczeni, gramatycy i filologowie, np. wyżej wspomniany, najwybitniejszy poeta tego okresu Kallimach z Kyreny i inni, Aleksander Etolski, Likofron, Eratostenes, Apollonios z Rodos. Poezja aleksandryjska jest poezją elitarną, oddalającą się coraz bardziej od mas; poeci ówcześni to znawcy i miłośnicy dawnego piśmiennictwa. Nie chcąc naśladować dawnych wzorów eposu bohaterskiego, uprawiają rodzaje literackie, w których mogą się popisać erudycją i dowcipem. Odrzucają z reguły dzieła wielkich rozmiarów, najchętniej tworzą tzw. epylliony, czyli małe poematy epickie (z wyjątkiem poematu Apolipniosa z Rodos, Argonau-tika). Szczególnie ulubione są poematy ajtiolo-giczne, tzn. wyjaśniające powstanie pewnych mitów, lokalnych kultów lub obyczajów; najsławniejszym utworem były Ajtia Kallimacha. Kwitnie elegia uczona o treści wprawdzie erotycznej, lecz malująca przeżycia miłosne postaci

mitologicznych, -co nastręczało autorom wiele sposobności do popisywania się erudycją. Uprawiali z upodobaniem ten rodzaj, obok Kallimacha: Filetas z Kos, Harmesianaks, Fanokles, Aleksander Etolski. Erudycja była oczywiście głównym rysem poematów dydaktycznych, z których najsławniejszy był poemat Aratosa pt. Fajnomena (Zjawiska niebieskie), oparty na podręczniku astronomicznym Eudoksosa. Epigram, który w okresie klasycznym był napisem nagrobkowym, w poezji aleksandryjskiej staje się utworem literackim o tematyce erotycznej i biesiadnej, niekiedy sławi dzieła sztuki lub zawiera polemikę literacką. Poeci dochodzą w tym rodzaju do prawdziwego mistrzostwa formy, zwłaszcza celują w nim Kallimach, Asklepiades i Hedylos. Nieco odmienny charakter mają epigramy Leonidasa z Tarentu, który czerpie tematykę z życia rzemieślników, rybaków i biedoty miejskiej. Do dziwactw dochodzi wirtuozeria formalna w tzw. utworach figuralnych, które samym układem wierszy mają przypominać opiewany przedmiot, jak np. Syrinks (Piszczałka) Teokryta, Pelekys (Topór) Simmiasa z Rodos oraz Bomos (Ołtarz) Dosjadasa z

Krety. Za największy talent, obok Kallimacha, należy uznać wśród poetów aleksandryjskich Teokryta z Syrakuz, twórcę bukolik (sielanek) i ejdyllion. Mimijamby Herondasa, odtwarzające z wielkim naturalizmem scenki z życia miejskiego, są ciekawe jako zjawisko literackie, lecz realizm poety jest w gruncie rzeczy powierzchowny; nie dostrzega on, podobnie jak i Teokryt, problematyki społecznej swych czasów. Mimo że w minuj ambach występują postacie z niższych warstw społecznych, a miejscem akcji jest doryeka wyspa Kos, dialekt tych twórców jest joński, jak i ich pierwowzór u Hipponaksa. Parodia wzniosłego stylu liryki, tragedii i retoryki znacznie przewyższa poziom umysłowy występujących osób. Dlatego, mimo pozorów realizmu, również i Herondasa (jak i pozostałych aleksandryjczyków) musimy zaliczyć do grona poetów uczonych. Trzeba jednak stwierdzić, że choć poezja aleksandryjska nie spełniała tej roli, co poezja okresu klasycznego i choć jej twórcy rekrutowali się z grona uczonych tworzących dla elity, pozostawiła jednak utwory o wielkiej wartości artystycznej. Teokryt jest naprawdę wielkim i czarującym poetą, utwory Kallimacha odznaczają się mistrzostwem formy i wielkim wdziękiem, poemat Apolloniosa Rodyjskiego o Argonautach zawiera ustępy prawdziwie piękne

i wzruszające, a nawet poemat dydaktyczny Aratosa ma szereg miejsc pięknych i wzniosłych.

aleksandryjska sztuka plastyczna twórczość grecka na terenie Aleksandrii i zhellenizowanego Egiptu w III -1 w. p.n.e., w odróżnieniu od sztuki ptolemejskiej, stanowiącej w tym samym okresie czasu kontynuację sztuki staroegipskiej. Terminem tym posługujemy się również dla oznaczenia rozwoju tego typu sztuki w okresie rzymskim na terenie Aleksandrii. A. &, w szczególności rzeźba i malarstwo, odznacza się dążnością do realizmu i umiłowaniem tematyki rodzajowej. Artyści poszukują motywów wśród ludzi pracy, którzy dotychczas rzadko byli tematem sztuki greckiej. Dla malarstwa a. s. charakterystyczny jest światłocień, dla rzeźby tzw. sfu-mato' (cieniowanie).

Aleksikakos dosł. chroniący od złego, przydomek wielu bóstw, a w szczególności Zeusa, Apollina i Heraklesa.

Aleksis z Turioj, przedstawiciel tzw. komedii średniej i poprzednik nowej, ur. ok. r. 372 p.n.e., żył w Atenach, napisał 245 komedii, z czego znamy 130 tytułów i wiele fragmentów. Utwory jego zawierają często wątek erotyczny i portrety charakterów. A. miał żyć przeszło 100 lat.

Alekto zob. Erynie.

Alemanni zob. Alamanowie.

Aleria kolonia grecka na Korsyce, założona przez Fokaję w r. 565 p.n.e. W r. 259 p.n.e. zdobył ją 1. Korneliusz Scypio, syn Scypiona Barbatusa. Sulla zamienił A. na kolonię rzymską.

Alesia miasto Mandubiów w Galii, położone na wzgórzu między dwoma rzekami, Lutosą i Oserą. Wg tradycji zostało założone przez Heraklesa. W r. 52 p.n.e. doszło tam do

rozstrzygającej bitwy między Cezarem i Wercyngetoryksem. Po długotrwałym oblężeniu i bohaterskiej obronie A. została zdobyta i zniszczona przez Cezara.

Aletes mit. 1. brat Penelopy, syn łkariosa i Periboi. 2. syn Ajgistosa zamordowany przez Orestesa po objęciu władzy w Mykenach. 3. Trojańczyk, jeden z towarzyszy Eneasza. 4. syn Hippotasa, przywódca Dorów, opanował Korynt i położył kres panowaniu potomków Syzyfa.

Aletrium dziś Alatri; starożytne miasto Her-ników, związane sojuszem z Rzymem, potem municypium. Do dziś zachowały się mury obronne i resztki akweduktu.

alfabet pismo literowe zapisujące głoski. Najwcześniejsze pisma alfabetyczne spotykamy u ludów zachodniosemickich. Najstarszy a. powstał ok. r. 1750 p.n.e. i dał początek wielu a. semic-kim, jak np. ugarycki, fenicki, aramejski, pd. arabski i in. Są to a. spółgłoskowe, które nie zapisują samogłosek, w językach semickich odgrywających rolę drugorzędną. A. grecki powstał przez dostosowanie pisma fenickiego do właściwości języka greckiego. Wskazuje na to forma liter najstarszych inskrypcji, nazwy liter (gr. alfa - sem. alef) oraz tradycja. Zasadniczym udoskonaleniem dokonanym przez Greków było wprowadzenie zapisu samogłosek, dla których przyjęto z a. fenickiego znaki spółgłosek nie występujących w grece. Ponadto stworzono nowe znaki dla zapisu dźwięków^ i ks i in. Archaiczny a. grecki posiadał jeszcze, usunięte później, dwa znaki zw. digamma (na oznaczenie dźwięku w, późniejsze łac. F) i kappa (późniejsze łac. Q). Alfabety poszczególnych miast różniły się od siebie licznymi szczegółami. Zasadnicze grupy, na które dzielą się a. greckie, to grupy wschodnie, używane m. in. w Azji Mn., w których znak X oznaczał dźwięk ch, oraz zachodnie, rozpowszechnione na Eubei i częściowo na kontynencie greckim używające znaku X dla zapisania dźwięku ks. A. używany w Jonii, należący do grupy wschodniej, rozprzestrzeniał się szybko kosztem alfabetów lokalnych. Na przyspieszenie tego procesu wpłynęło w znacznym stopniu przyjęcie a. jońskiego przez Ateny (403 p.n.e.). A. zachodnie rozpowszechniły się zwłaszcza w Wielkiej Grecji. Posłużyły one ok. VIII p.n.e. za wzór pismom italskim - etruskiemu, oskijskiemu, um-bryjskiemu i łacińskiemu (stąd łac. X = ks, a nie jak we wseh.-greckich ch). Szczegóły tych zapożyczeń są jednak nadal dyskusyjne, szczególne zainteresowanie wywołuje tu problem, czy a. łaciński zapożyczony został bezpośrednio od mieszkańców Cumae w Kampanii, czy też za pośrednictwem Etrusków z innego a. zach.-grec-kiego. Semickie pisma spółgłoskowe reprezentują dziś a. hebrajski oraz arabski, używany także do zapisywania języków niesemickich. A. grecki dał początek m. in. alfabetowi słowiańskiemu tzw. cyrylicy, od którego pochodzi m. in. współczesne pismo rosyjskie (grażdanka) używane przez większość narodów Zw. Radzieckiego i część Słowian południowych. Pozostała część Europy używa pisma łacińskiego, które ponadto opanowało Amerykę, Australię oraz niektóre terytoria Azji i Afryki.

Alfejos1 1. mit. bóstwo rzeczne czczone w Ar-

kadii, Messenii i Elidzie. U Hezjoda, podobnie jak: inne rzeki, jest synem Okeanosa i Tetydy. W kulcie A. jest często związany z głównymi bóstwami olimpijskimi, Zeusem i Artemidą^ Pię-ny mit łączy go z nimfą Aretuzą, którą długo ścigał pod ziemią, by wreszcie

połączyć się z nią na Sycylii. 2. A. z Mityleny, poeta -grecki, epi-gramatyk z okresu schyłku republiki rzymskiej i początku pryncypatu. 10 jego epigramów zachowało się w Antologii Palatynskiej (zob. antologia).

Alfejos2 (gr.; łac. Alpheus) 1. główna rzeka Peloponezu przepływająca przez Arkadię, Mes-senię, Elidę, wpadała do Zatoki Kyparyjskiej na zachodnim wybrzeżu Peloponezu. Słynna jest z częstego znikania pod ziemią i tworzenia wodospadów zw. Katabotra. 2. rzeka na Sycylii, wpada do morza w pobliżu Syrakuz.

Alfenus 1. Sexstus A. bogaty ekwita proskry-bowany przez Sullę. 2. Publius A. Yarus, słynny prawnik, uczeń Serwiusza Sulpicjusza Rufusa, autor dzieła Digesta w 40 księgach, znanego z cytatów u autorów późniejszych. W czasie przydzielania weteranom ziemi w Galii Trans-padańskiej w r. 41 p.n.e. Warus, który przeprowadzał przydziały, zostawił nietkniętą posiadłość Wergiliusza, za co wdzięczny poeta dedykował mu VI eklogę. 3. Lucius A. Senecio, namiestnik Brytanii w latach 198 - 209 n.e.

Alfesibea (gr. Alfesibója, łac. Alphesiboea) mit. 1. małżonka Fojniksa, matka Adonisa. 2. córka króla Psofis, Fegeusa, żona Alkmeona. Opuszczona przez męża dla Kallirroe, nakłoniła swoich braci Temenosa i Aksiona do zabicia męża i Kallirroe.

Alfius 1. A. Avitus, poeta rzymski z III w. n.e., napisał historię rzymską w dymetrach jam-bicznych, z której zachowały się fragmenty. 2. Caius A. Flcwus, przyjaciel Cycerona, którego popierał w czasie jego konsulatu; w r. 59 p.n.e. był trybunem ludowym; w r. 54 prowadził proces przeciw Gabiniuszowi. Najpierw był zwolennikiem Cezara, później jego przeciwnikiem.

Algidus mons łańcuch górski w Lacjum, ciągnący się od Albanus mons do Praeneste, miejsce kultu Diany i Fortuny.

Alia zob. Allia.

alienatio łac. w prawie rzymskim oznacza zbycie, przeniesienie własności na inną osobę w drodze czynności prawnej (np. kupno, darowizna).

aliteracja (łac. alliteratio) figura retoryczna

polegająca na zestawieniu kilku wyrazów rozpoczynających się od tej samej spółgłoski lub samogłoski, np.:

Nam iuste ab iustis iustus sum orator datus;

Nam irnusta ab iustis impetrari non decet, lusta autem ab miustis petere insipientia est, Quippe illi Warn ws ignorant neque tenent.

(Plautus, Amphritruo 34-37),

Alkajos (gr.; łac. Alcaeus) 1. mit. syn Perseusza i Andromedy, ojciec Amfitriona, dziad Heraklesa, nazwanego stąd Alcydą. 2. mit. syn Heraklesa z niewolnicy Jardanosa, króla Lidu, mityczny protoplasta dynastii lidyjskiej. 3. mityczny władca wyspy Paros. 4. A. z' Mityleny na Lesbos, słynny poeta liryczny, na przełomie Vn/VIw. p.n.e. (ur. ok. 620 p.n.e.). Pochodził z arystokracji, brał czynny udział w walkach politycznych, najpierw wraz z Pittakosem, potem przeciw niemu, gdy ten doszedł do władzy. Został skazany na wygnanie, z którego powrócił po wycofaniu się Pittakosa z życia publicznego. Utwory poetyckie A. w wydaniu aleksandryjskim stanowiły 10 ksiąg i zawierały hymny, pieśni wojenne, tzw. stasiotikd, pieśni biesiadne i miłosne. Zachowało się tylko kilka utworów i wiele fragmentów. Metryka A. jest bardzo bogata, składa się z tetrametrów i heksametrów dakty-licznych, tetrametru

jambicznego, jonika, wiersza asklepiadejskiego oraz strofy alcejskiej. Język utworów eolski z przydatkiem wyrazów homeryckich. 5. komediopisarz (IV w. p.n.e.) współczesny Arystofanesowi; treść jego komedii stanowiły trawestacje mitologiczne. 6. A. z Messany, epigramatyk z czasów Filipa V Macedońskiego' (III/II w. p.n.e.), przeciw któremu były skierowane niektóre jego utwory. Zachowało się po nim 15 epigramów w Antologii Palatynskiej.

Alkamenes 1. król Sparty, panować miał ok. poł. VIII w. p.n.e. 2. rzeźbiarz grecki prawdopodobnie rodem z Lemnos, za wybitne zasługi miał otrzymać obywatelstwo Aten, gdzie pracował razem z Fidiaszem. Pauzaniasz przypisuje mu autorstwo rzeźb zachodniego przyczółka świątyni Zeusa w Olimpu (ok. r. 460 p.n.e.) i grupę Ateny i Heraklesa w Tebach, ustawioną po 403 r. p.n.e. Do najsłynniejszych dzieł tego artysty miały należeć: Afrodyta w ogrodach (kopia rzymska z Frejus znajdująca się w Luwrze) oraz Hermes Propylajos na Akropolis ateńskiej.

Alkathoos mit. syn Pelopsa i Hippodamii;

zbudował mury Megary i zabił lwa kytarej-skiego (który rozszarpał syna władcy Megary),

za co w nagrodę otrzymał rękę królewny Euąj-chme. Po śmierci króla Megareusa objął rządy w Megarze.

AIkestis (gr.; tac. Alcestis) mit. małżonka króla Ferai, Admeta (zob.), która zgodziła się umrzeć, aby za cenę swego życia przedłużyć życie ukochanemu mężowi. Wg jednej wersji wzruszona Persefona przywróciła jej życie, wg innej- przyjaciel Admeta Herakles wyrwał A. śmierci. Jest ona bohaterką tragedii Eurypidesa AIkestis, której fragment przetłumaczył Jan Kochanowski. Losy A. są również tematem opery Krzysztofa Willibalda Glucka oraz sztuk autorów polskich:

Emila Zegadłowicza i Artura Marii Swinarskiego.

Aiketas 1. jeden z czterech synów króla Macedonii Aleksandra Pilhellena (Perdikkas n, Amyn-tas, Filip i Aiketas). Panował przez krótki okres. Po śmierci Perdikkasa (ok. r. 414 p.n.e.) został zamordowany przez swego bratanka Archelaosa, 2. A. J, król Epiru, syn Tharypasa, wypędzony ze swego królestwa znalazł schronienie u Dionizjosa I w Syrakuzach. Przy pomocy Mirów odzyskał panowanie i przyłączył się do n ateńskiego związku morskiego. 3. A. II, król Epiru, syn króla Arybbasa, został pozbawiony przez ojca tronu na rzecz młodszego brata Ajakidesa. Po śmierci brata w r. 313 p.n.e. objął tron i walczył z Kassandrem. Wskutek okrutnych rządów został zamordowany przez zbuntowany lud. 4. syn Orontesa, brat Perdikkasa, jeden z wodzów Aleksandra W. Na rozkaz swego brata zabił w r. 322 p.n.e. Kynnę, przyrodnią siostrę Aleksandra, gdyż usiłowała zdobyć zbyt wielkie wpływy w obozie macedońskim. Walczył wraz z. Eumenesem przeciwko Kraterosowi i Anty-patrowi w Azji Mn. Po śmierci Perdikkasa został wraz z Eumenesem skazany na śmierć przez Macedończyków. Prowadza jednak dalej wojnę w Azji Mn. Zwyciężony przez Antygonosa w Pizydii uciekł do Termessos, gdzie z obawy przed starszyzną miasta, która chciała go wydać wrogom, popełnił samobójstwo. Młodzież pochowała go z honorami.

ADabiades (ok. 450-404 p.n.e.) syn Klejniasa, potomek słynnego rodu eupatrydów ateńskich, Alkmeonidów (zob.), krewny Peryklesa, który był jego opiekunem. Należał do kręgu przyjaciół Sokratesa, z którym razem brał udział w bitwach pod Potideją (429) i Delion (424). A. słynął z urody, elegancji, próżności, zamiłowania do zabaw, co - być może - przyczyniło się do oskarżenia Sokratesa o demoralizację młodzieży

ateńskiej. A. wywierał wpływ na żyde polityczne w Atenach i kilkakrotnie był wybierany na stratega; był przeciwnikiem pokoju Nikiasza (421). Pragnął ustanowić władzę Aten nad Sycylią i zorganizował w tym celu wyprawę (415), która zakończyła się klęską. Oskarżony o sprofanowanie herm (zob. hermokopidsci) i zdradzenie tajemnicy misteriów eleuzyńskich uszedł do Sparty, a następnie do Tissafemesa, żeby w r. 410 znów objąć dowództwo nad flotą ateńską. Odniósł szereg zwycięstw i w r. 407 wkroczył w triumfie do Aten. Jeszcze raz wybrany na stratega nadal prowadził wojnę ze Spartą, niewiele jednak mógł zdziałać, zwłaszcza że Ateńczycy nie mieli do niego pełnego zaufania. Po porażce pod Notion znów był zmuszony opuścić Ateny, udał się w r. 404 (po klęsce Aten) pod opiekę satrapy Daskylion, Famabazosa, który go zamordował z namowy wodza spartańskiego Lizandra. Skrajna niestałość jego polityki, zupełny brak zasad moralnych dochodzący do zdrady ojczyzny są jaskrawym przykładem rozkładu podstaw moralnych i politycznych w czasie rozpoczynającego się kryzysu greckiego państwa niewolniczego. ABddamas z Elai (w Eolii) syn Dioklesa, mówca i sofista z IV w. p.n.e., uczeń Gorgiasza. Zachowały się fragmenty jego podręcznika retoryki pt. Techne, utworu Messeniakos, dwie deklamacje:

Perl ton tus graptus lógus grdfonton e perl sofistón (O autorach mów pisanych, czyli o sofistach) oraz Odyssius kata Palamtdus prodosias (Ody-seusz oskarża Palamedesa o zdradę). Utwór pt. Musejon zawierał m. in. spór Homera z Hezjo-dem, włączony później do znanego AgSn Homtru ką/ Hesiódu.

Alkifron sofista z n w. n.e., autor zbioru fikcyjnych listów pisanych językiem attyckim (całkowicie zachowało się 118 listów i 6 większych fragmentów, razem 3 księgi). Są to listy chłopów, rybaków, heter oraz różnych postaci historycznych, jak: Mcnander, Demetrios, Poliorketes, Hiperejdes, Lizjasz, Praksyteles.

Alkunachos 1. attycki malarz waz czerwono-figurowych wczesnego stylu swobodnego (żył w poł. V w. p.n.e.). 2. malarz grecki działający w czasach Aleksandra W.

Alkimede mit. żona Ajsona i matka Jazona.

AlkimedOD mit. heros Arkadii, który córkę swą. Piało, wraz z dzieckiem skazał na zagładę wypędzając w góry; uratował ją ojciec dziecka, Herakles.

AUdnoos mit. król Feaków mieszkających, na

wyspie Scherii, syn Nausithoosa i wnuk Posej-dona, małżonek królowej Arete i ojciec Nauzykai. Przyjął gościnnie Odyseusza i wyprawił go do ojczyzny, za co został ukarany przez Posejdona, który zamisnił A. i wszystkich mieszkańców wyspy w skały.

Alkmajon zob. Alkmeon.

Alkman z Sardes poeta z drugiej poł. VII w. p.n.e. działający w Sparcie, pochodzenia lidyj-skiego. Przyczynił się w znacznym stopniu do rozwoju liryki chóralnej; komponował hymny, peany, skolia, hyporchemy i przede wszystkim słynne Parthenia, pieśni przeznaczone dla chórów dziewczęcych. Mają one charakterystyczną budowę trójczłonową (strofa, antystrofa i epoda). Rytmika wiersza jest już dość urozmaicona. Imię A. nosi tzw. versus Aicmanius (metrum Alc-manicum), czyli tetrapodia daktyliczna akatalektyczna -i ^-"'" -Ł'"'-' ' '"'^ / '-"'" lub katalektyczna -'-^i^-i-f-^-i^-t^^-i-'-. Zachowane fragmenty utworów.

Alkmena (gr. Alkmene) mit. córka Elektryona, małżonka Amfitriona. Miała dwóch synów:

Ifiklesa, którego ojcem był Amfitrion, i Hera-klesa, który był dzieckiem Zeusa. Po śmierci Amfitriona pojął ją za żonę Radamantys, z którym mieszkała na Wyspach Szczęśliwych. Jako założycielka rodu Heraklidów, była czczona w Tebach i w Atenach.

Alkmeon (gr. Alkmajon, łac. Aicmaeon) 1. mit. syn Amfiaraosa i Eryfili, brat Amfilochosa. Eryfila przekupiona naszyjnikiem przez Polinejkesa nakłoniła swego męża Amfiaraosa do wzięcia udziału w wyprawie siedmiu epigonów przeciw Tebom. Na rozkaz ojca A. zabił matkę, za co ścigały go Erynie aż do Psofis. Pojął za żonę Alfesibeę. Opuścił ją następnie dla Kallir-roe, za co został zabity przez braci Alfesibei. Po śmierci był czczony jako heros w Tebach, Psofis i innych miastach, w Sparcie. 2. mit. prawnuk Nestora, syn Sillosa, współczesny Tezeuszowi, w czasie wędrówek Dorów przybył z Argos do Aten,, gdzie stał się protoplastą sławnego rodu Alkmeonidów (zob.). 3. A. z Krotonu (ok. 500 p.n.e.), syn Pejritoosa, uczeń Pitagorasa, filozof, lekarz i fizjolog, napisał dzieło Perl fyseos (O przyrodzie); pierwszy miał dokonać sekcji ciała, odkrył nerwy i rozpoznał rolę mózgu w organizmie, zajmował się również anatomią i fizjologią oka.

Alkmeonidzi sławny ród eupatrydów ateńskich, odgrywający ważną rolę w historii Aten przez

kilka wieków. Protoplastą rodu miał być Alkmeon (zob.), prawnuk Nestora: Wg Herodota A. byli nie przybyszami, lecz autochtonami attyc-kimi. Z rodu tego pochodzili: Megakles, Klejstenes, Perykles i Alkibiades.

Aiksenor rzeźbiarz grecki z Naksos (VI w. p.n.e.), znany z podpisu na steli grobowej odnalezionej w Orchomenos w Beocji i znajdującej się dziś w muzeum w Atenach.

Alkyone zob. Keyks.

Allia (Alia) lewy dopływ Tybru, prawdopodobnie dzisiejszy Fosso delia Bettina; upamiętniony klęską, którą Rzymianie ponieśli w bitwie z Galami w r. 390 p.n.e.

alliteratio zob. aliteracja.

Allobrogowie (łac. Allobroges) jedno z najpotężniejszych i najliczniejszych plemion celtyckich, zamieszkujące północną część Gallia Narbonensis między Rodanem, Isarą, Jeziorem Lemańskim i Alpami.

Aloadzi (gr. AloadaJ) mit. dwa olbrzymy, synowie Aloeusa i Ifimedei, Otos i Efialtes, wg innej wersji synowie Posejdona. Rośli z tak niesłychaną szybkością, że w wieku lat 9 postanowili wypowiedzieć wojnę bogom, umieścić na Olimpie górę Ossę, na niej Pelion i wedrzeć się do nieba. Chcieli morze wypełnić górami, a wodę morską przenieść na ląd. Związali Aresa łańcuchami i zamknęli go w ogromnej brązowej beczce, z której uwolnił go dopiero po 13 miesiącach Hermes. Zeus zabił ich piorunem. Według innej wersji Artemida wpadła między nich w postaci łani; pragnąc ją zabić zginęli sami rażąc się wzajemnie

strzałami. Przypisywano im wprowadzenie kultu Muz na Helikonie, założenie Askry i innych miast.

Alopei mit. córka Kerkiona, miała z Posej-donem syna Hippotoona. Posejdon zamienił ją w źródło czczone pod tym imieniem w pobliżu Eleusis.

Alope2 miasto Lokrów Opunckich. Również nazwa kilku innych małych miejscowości.

Alopeke gmina (demos) attycka na wschód od Aten, ojczyzna Arystydesa i Sokratesa.

Altajmenes (gr. Althąjmenes) zob. Katreus.

Altea (gr. Althaja, łac. Althaed) mit. córka Thestiosa, siostra Ledy, małżonka Ojneusa, matka Meleagra. Po śmierci syna, którą spowodowała spalając wróżebną głownię, popełniła z rozpaczy samobójstwo. Zob. Meleager.

alter ego łac. (gr. dllos eg6) dosl. drugi ja;

wyrażenie określające najbliższego przyjaciela lub

zastępcę. Wg jednych wersji przypisywane Pitagorasowi, wg innych Zenonowi, spotykane również u Arystotelesa; w formie łacińskiej występuje u Seneki.

Althaea, Althaja zob. Altea.

Altfs gaj i święty okręg Zeusa w Olimpu (zob.).

Alyattes król Lidii (ok. 606-560 r. p.n.e.), prowadził wojny z Kimmeryjczykami, Grekami małoazjatyckimi i Modami. Po zawarciu pokoju z tymi ostatnimi (w r. 585) córka jego poślubiła króla Medów, Astyagesa. Synem A. był ostatni król Lidów, Krezus (Krojsos).

Ałypios filozof aleksandryjski z IV w. n.e., napisał m. in. dzieło Eisagoge musike; zachowało się jedynie we fragmentach; dzięki niemu znamy system notacji greckiej.

AJypos rzeźbiarz-brązownik, uczeń Naukydesa ze szkoły argiwskiej. Podpis A. widnieje na bazie pomnika wodzów lacedemońskich wzniesionego w Delfach jako wotum po zwycięskiej bitwie pod Ajgospotamoj w 405 r. p.n.e. A. był również twórcą posągów zwycięzców olimpijskich ustawionych w świętym okręgu Zeusa w Olimpu.

Amaltea (gr. Amdltheja) mit. wg jednych wersji nimfa, córka króla Krety, Melissosa, która wy-karmiła małego Zeusa kozim mlekiem; niekiedy czynią ją córką Okeanosa i siostrą Acheloosa (zob.). Wg innych wersji A. nazywano kozę, która wykanniła Zeusa swym mlekiem w skalistej grocie na Krecie. Jeden z jej rogów otrzymał od Zeusa cudowną własność sączenia nektaru i ambrozji czy też stałego napełniania się płodami ziemi. Róg A., Keras AmalthSjas, zwany też Rogiem Obfitości, został przez Zeusa umieszczony wśród konstelacji.

Amaltheum (łac.; gr. Amalthejon) sanktuarium nimfy Amaltęi w wiejskiej posiadłości Tytusa Pomponiusza Attyka w Ępirze nad rzeką Thyamis.

Amanos pasmo górskie w Azji Mn., odgałęzienie Taurusu; zamieszkane przez rozbójnicze plemiona, nad którymi odniósł zwycięstwo Cycero podczas namiestnictwa Cylicji.

amanuęnsis łac. niewolnik piszący pod dyktando, pełniący funkcje sekretarza, lektora i bibliotekarza. Zwano go również servus a manu.

Amarantos z Aleksandrii gramatyk grecki, prawdopodobnie współczesny Galena (zob.) lub trochę od niego starszy (II w. n.e.). Atenajos cytuje jego pismo Peri skenźs (O "scenie"); zachowane fragmenty zawierają anegdotyczne wiadomości z życia aktorów greckich. A. napisał również komentarze do Teokryta.

Amarynthos 1. miasto na zachodnim wybrzeżu Eubei, na wschód od Eretrii, ze słynną świątynią. Artemidy Amarynthia, gdzie Eretryjczycy corocznie obchodzili święta na cześć Artemidy, przeniesione również do demu attyckiego Athmonon. 2. heros-eponim tego miasta, łowczy Artemidy, ojciec Narcyza.

Amaseja stolica Pontu, ojczyzna Mitrydatesą VI i Strabona.

Amasis 1. grecka forma imienia egipskiego Ahmase, Ahmosi. Imię to nosili dwaj faraonowie:

A. I (Amosis) założyciel 18 dynastii (1580 r* p.n.e.), zwycięzca Hyksosów, 'oraz A. II, ostatni wielki władca przed podbojem perskim (570- -526 r. p.n.e.). 2. garncarz attycki, przedstawiciel stylu cżamofigurowego. Działał w latach 550 - 530 p.n.e. i należał do największych ceramików swego okresu.

Amata mit. żona króla Latinusa, matka Lawi-nii. Przyrzekła swą córkę królowi Rutulów, Turnusowi, czym naraziła się na nieprzychylność Eneasza. A. popełniła samobójstwo po śmierci Tumusa, którego zabił w walce Eneasz. Wypadki te opisał Wergiliusz w Eneidzie.

Amazonki (gr. Amazónes) mit. plemię wojowniczych kobiet wywodzących swój ród od Aresa i Harmonii. Zamieszkiwały okolice nad rzeką Thennodont w Kappadocji, Scytii, Leukosyrii i in. Przypisywano im założenie szeregu miast, jak eolskie Kyme, Mitylena, Smyma, Efez, gdzie zbudowały świątynię Artemidy. W Lidii walczyły z Bellerofontem; królowa ich Pentesileja była sojuszniczką Priama pod Troją i została zabita przez Achillesa. A. walczyły z Heraklesem i Dionizosem. Nienawidziły mężczyzn; utrzymywały stosunki z sąsiednimi Gorgorejczykami tylko dla zachowania swego plemienia. Synów po urodzeniu zabijały lub oddawały ojcom na wychowanie, córki zaprawiały do życia obozowego i kształciły w sztuce wojennej. Posągi przedstawiające A. w czasie walki pieszo lub konno rzeźbili najznakomitsi artyści greccy, jak: Fidiasz, Poliklet, Kresilas i in. W kulcie A. .związane są z Aresem i Artemidą. Etymologię imienia A. wyprowadzono później od wyrazu mazós pierś. poprzedzonego a prlvatlum, ponieważ sądzono, że A. obcinały dziewczętom pierś dla łatwiejszego posługiwania się bronią. Wyobrażenia plastyczne A. nie potwierdzają jednak tego mniemania.

amazonomachfa walka Amazonek (gr. mdche walka), temat wielu utworów literackich, a zwłasz-

cza wyobrażeń plastycznych. Motywy a. zdobiły m. in. tarczę Ateny Partenos Fidiasza, tron Zeusa w Olimpii, fryzy w Figalei (V w. p.n.e.), mauzoleum w Halikamasie (pocz. IV w. p.n.e.), freski Mikona w Stoa Pojkile w Atenach, Polignota w Tezejonie w Atenach oraz sarkofag Amazonek znajdujący się dzisiaj w Muzeum Wiedeńskim.

Ambarralia rzymskie święto państwowe obchodzone w maju na cześć Marsa, później Cerery. Główną ceremonią była procesja ze zwierzętami ofiarnymi, świnią, owcą i wołem, simvetaurilia, odbywająca się dokoła Ager Romanus; miała na celu oczyszczenie pol. Z A. identyfikuje się majowe święta obchodzone przez fratres Arvales.

Ambioryks (łac. Ambiorix) wódz Eburonów, szczepu belgijskiego zamieszkującego tereny między Mozą i Renem. Od r. 54 p.n.^. walczył przeciw Cezarowi, który ostatecznie zwyciężył go i wyciął cały szczep; A. ratował się ucieczką.

Ambiyius Lucius Turpio dyrektor trupy aktorskiej, dominus gregis, z II w. p.n.e. i sam sławny aktor. Utorował drogę komediom Cecyliusza, przyczynił się do sukcesu sztuk Terencjusza, w których sam występował. Wspominają go z uznaniem Cycero i Tacyt.

Ambrakia dziś Arta; starożytne miasto w Tes-protis w Epirze, na lewym brzegu rzeki Arach-thos, w pobliżu jej ujścia do Zatoki Ambrakij-skiej, skolonizowane w VII w. p.n.e. przez osadników korynckich. W czasie wojny peloponeskiej stanęło po stronie Spartan, później zostało wcielone do Macedonii.

Ambraks heros-eponim Ambrakii, syn Heraklesa. Ambrosius zob. Ambroży. ambrozja (gr. ambrosijd) pożywienie bogów, które wraz z napojem - nektarem - zapewniało im nieśmiertelność; wonny balsam, którym namaszczali bogowie swe ciała dla "zapewnienia im wiecznej młodości i piękności.

Ambroży (łac. Ambrosius, ok. 337 - 397 r. n.e.) jeden z najwybitniejszych ojców kościoła, syn prefekta Galii rezydującego w Trewirze, od r. 374 biskup Mediolanu. Nawrócił i ochrzcił Augustyna, na cesarza Teodozjusza nałożył pokutę kościelną za mord w Tessalonice, ostro zwalczał Ariusza. Spowodował usunięcie z gmachu senatu rzymskiego pomnika bogini Wiktorii, który był ostatnim widomym znakiem dawnej religii państwowej w Rzymie. Pierwszy układał hymny kościelne w dymetrach jambicznych. Był także autorem wielu traktatów teologicznych.

Ambrysos miasto w Fokidzie u stóp Parnasu. ambubaiae (łac., z syryjskiego) aulistki pochodzące ze Wschodu; wynajmowano je w Rzymie dla uprzyjemnienia uczt śpiewem, grą na aulosie, tańcem.

Ameipsias komediopisarz grecki współczesny Arystofanesowi, nad którym w r. 423 p.n.e. odniósł zwycięstwo. Zachowało się 7 tytułów i drobne fragmenty jego utworów.

Ameria dziś Amelia; miasto w Umbrii położone w pobliżu Tybru, w okolicy bogatej w winnice; municypium, ojczyzna Sekstusa Roscjusza (zob. Roscius l).

Amfiaraos mit. heros grecki, syn Oiklesa (lub Apollina) i Hypermestry, wieszcz i tłumacz snów, uczestnik polowania na dzika kalidońskiego i wyprawy Argonautów. Sprawował rządy w Argos wespół z Adrastem, z którym się pojednał po długoletnich sporach, biorąc za żonę jego siostrę Eryfilę. Miał z nią synów Alkmeona i Amfilo-chosa oraz córki Eurydykę i Demonassę. Nakłoniony przez żonę, wbrew swojej woli wziął udział w wyprawie Siedmiu przeciw Tebom, mającej na celu osadzenie na tronie Polinejkesa. Uciekając przed pościgiem Poliklimenesa został z woli Zeusa wraz z końmi, wozem i woźnicą Batonem pochłonięty przez ziemię. Po śmierci doznawał boskiej czci w Argos, Oropos i in. W miejscu gdzie miała

go pochłonąć ziemia, wzniesiono świątynię zwaną Amfiarejon, której fundamenty odkopano w r. 1850. Wyjazd A. na wyprawę tebańską przedstawiony jest m. in. na słynnej wazie czamofigurowej Francois.

amfibrach (gr. amffbrachys, łac. amphibrachys) stopa czteromorowa o schemacie ^-i-t-^i używana najczęściej przez poetów komicznych.

Amfikleja (lub Amfikaja) miasto w północnej Fokidzie znane ze świątyni Apollina, gdzie chorzy mieli odzyskiwać zdrowie podczas snu.

Amfikrates grecki rzężbiarz-brązownik, którego dzieło przedstawiające lwicę stało w Propylejach Ateńskich.

amfiktionia (gr. amfiktyonia) związek miast--państw greckich opiekujący się sanktuarium lub świątynią, regulujący sprawy religijne i kulturowe oraz dotyczące organizacji igrzysk. Sprawy polityczne pierwotnie jej nie podlegały, jednakże a. miała niemałe znaczenie polityczne, gdyż starała się łagodzić zwyczaje wojenne: tak np. żadnemu państwu związkowemu nie wolno było w czasie wojny zburzyć miasta należącego do związku ani odciąć mu dopływu wody. Walki

prowadzone w obronie świątyni nosiły nazwę wojen świętych. Ośrodkiem heksapolis (związku - amfiktionii sześciu miast) doryckiej była świątynia Apollina na wyspie Knidos. W VIII w. p.n.e. utworzyła się a. dokoła świątyni Posej-dona na wysepce Kalaureja w Zatoce Sarońskiej. Jednakże najważniejszą ze wszystkich stała się A. Delficka, której punktem centralnym była najpierw świątynia Demetry w Anthela, później świątynia Apollina w Delfach. Objęła ona Grecję północną i środkową do Istmu Korynckiego;

w skład jej weszło dwanaście plemion: Tesalowie, Beoci, Dorowie (mieszkańcy krainy Doris), Jo-nowie, Perraibowie, Dolopowie, Magnetowie, Lokrowie, Ajnianowie, Achąjowie Ftioccy, Malijczycy i Fokijczycy. Każdy z tych amfiktio-nów miał dwa głosy na zebraniu, synedrion, zwoływanym dwa razy do roku. Te glosy stanowiły, zwłaszcza po V w., przedmiot przetargów i były odstępowane innym państwom. Po t. 355 głosy Fokijczyków zostały przyjęte przez króla Macedonii, która wywierała na A. Delficka silny wpływ w w. IV. W m stuleciu A. Delficka stała się narzędziem Związku Etolskiego.

Amfilochia kraj w starożytnej Grecji, ciągnący się na wschód od Zatoki Ambrakijskiej, oddzielony od Dolopii rzeką Inachos. Stolicą A. było Argos Amfflochijskie (zob. Amfihchos). W latach 428 - 421 p.n.e. A. była sojuszniczką Aten, w r. 390 p.n.e. walczyła po stronie Sparty, później została podbita przez Macedonię.

Amfilochos 1. mit. syn Amfiaraosa (zob.) i Eryfili, brat Alkmeona, obdarzony, podobnie jak ojciec, darem przepowiadania przyszłości, uczestnik wypraw Epigonów na Teby; założył wraz z innym wróżbiarzem, Mopsosem, wyrocznię w Maiłoś w Cylicji. Wg jednej wersji został zabity przez Apollina, wg innej wrócił do Argos, potem jednak przeniósł się do Akarnanii i założył Argos Amfilochijskie nad Zatoką Ambrakijską. Czczono go w Oropos, Atenach, Sparcie, a przede wszystkim w Maiłoś w Cylicji. 2. A. z Aten, autor pracy z zakresu

botaniki rolniczej: Perl kytlsu kaj medikts (O lucernie i perskiej koniczynie), żył na przełomie m/II w. p.n.e.

Amfion 1. mit. syn Zeusa i Antiopy, bliźniaczy brat Zetosa. A. był muzykiem i poetą, Zetos człowiekiem czynu, uosobieniem energii. Razem zbudowali mury tebańskie, przy czym głazy Kitajronu układały się same przy dźwiękach liry i śpiewu. A. pojął za żonę córkę Tantala,

Niobe (zob.), która urodziła mu siedmiu synów i siedem córek. Gdy dzieci zostały uśmiercone przez Apollina i Artemidę, a Niobe zamieniona w skałę, A. \ rozpaczy popełnił samobójstwo. 2. syn Akestora z Knossos na Kredę, rzeźbiarz żyjący w V w. p.n.e., uczeń Kritiosa. 3. prawdopodobnie architekt grecki, znany z napisu grobowego na bazie kolumny znalezionej na Rodos.

Amfipolis miasto we wschodniej Macedonii, rozłożone między dwiema odnogami rzeki Stry-mon. (stąd nazwa oznaczająca "dwójmiasto", miasto po obu stronach morza lub rzeki). Założył je Hagnon, syn Nikiasza, jako kolonię ateńską, w r. 437 p.n.e. W czasach rzymskich było stolicą Macedonii Wschodniej.

amfipolos Dios urząd kapłana Zeusa Olimpijskiego w Syrakuzach, ustanowiony w r. 344 p.n.e., gdy Syrakuzy po okresie upadku odzyskały potęgę pod rządami Timoleona. A. zmieniał się co roku. Rok syrakuzański otrzymywał nazwę od jego imienia (podobnie jak rok rzymski od nazwisk konsulów).

amfiprostylos gr. typ świątyni greckiej posiadający w fasadzie głównej i tylnej kolumnadę, złożoną zwykle z czterech kolumn. Ten typ przedstawia słynna świątynia Nike Apteros w Atenach.

Amfis komediopisarz z drugiej poł. IV w. p.n.e., jeden z przedstawicieli komedii średniej. Pisał komedie o tematach mitologicznych albo zaczerpniętych z żyda codziennego prostych ludzi. Zachowało się 28 tytułów i nieliczne fragmenty.

Amfissa (Amphissa) miasto Lokrów Ozolij-skich, słynne z uroczystośd i uprawy wina, zbóż i oliwek. Zostało zniszczone w r. 339 p.n.e. przez Filipa Macedońskiego. Po bitwie pod Akcjum otrzymało prawa rzymskiego municypium.

Amfistratos rzeźbiarz grecki z IV w. p.n.e., twórca posągu historyka Kallistenesa, zmarłego w r. 326 p.n.e. Za czasów Pliniusza posąg ten stał w ogrodach serwiliańskich (hortl Serviliani) w Rzymie.

amfiteatr (gr. amflthSatron, łac. amphithea-trum) rzymska budowla na planie elipsy, rzadziej koła, przeznaczona na widowiska. Pośrodku a. znajdowała się arena, właśdwe miejsce igrzysk. Dokoła niej wznosiła się schodkowa widownia, składająca się z podium (które znajdowało się bezpośrednio przy arenie) przeznaczonego na miejsca dla dostojników i senatorów,

oraz z nieco wyżej umieszczonej widowni właściwej, cavea, podzielonej poziomo przez podesty, praecinctiones, i murki prostopadłe, baltei, na piętra, maeniana. Pionowo widownię

dzieliły schody, scalae, na kliny, cunei. Wyjścia, mmitorw, połączone były ze schodami. Widownia podparta była od zewnątrz murem jedno- lub kilkupiętro' wym podzielonym arkadami. Przy wielopiętrowych a. obowiązywała w zewnętrznej fasadzie następująca kolejność porządków architektonicznych (od dołu ku górze) dorycki lub toskański, joński, koryncki. W a. odbywały się przede wszystkim igrzyska gladiatorów, walki z dzikimi zwierzętami oraz bitwy morskie, naumachie. Najokazalszy był a. Flawiuszów w Rzymie zwany Koloseum, wzniesiony przez cesarzy Wespazjana i Tytusa.

Amfitrion (gr. Amfitryon, łac. Amphitryon, Amphitruo) mit. syn króla Tirynsu, Alkajosa, wnuk Perseusza. Ożenił się z Alkmeną i miał syna Ifiklesa. Zginął w bitwie z Miniami.

Amfitryta (gr. Amfitrtte) mit. córka Nereusa lub wg innej wersji - córka Okeanosa. Posejdon, który pragnął pojąć ją za żonę, polecił delfinowi porwać A. od Atlasa, gdzie się schroniła przed jego zalotami A. urodziła Posejdonowi troje dzieci Trytona, Rhode i Benthesikyme. A. miała władzę przemieniania ludzi, tak np. z zazdrości zamieniła piękną Skyllę w morskiego potwora. W sztuce plastycznej A. przedstawiana jest zwykle obok swego małżonka.

amfora greckie naczynie ceramiczne, rozpowszechnione również w okresie kultury rzymskiej, z dwoma imadłami, służące do przechowywania wina i oliwy oraz jako miara płynów. W zależności od kształtu rozróżnia się a. szyjowe (szyja ostro odcinająca się od brzuśca) i wybrzuszone (brzusiec przechodzi łagodną linią w szyję). Specjalnie charakterystyczny typ stanowią a. panatenajskie, w których zwycięzcom wręczano oliwę, stanowiącą nagrodę. Oprócz a. zdobionych wyrabiano a. gliniane bez ozdób, o dnie często zakończonym spiczasto, do wstawiania w piasek. Naczynia tego .typu służące do przechowywania zapasów wina, były "bardzo rozpowszechnione na terenie całej kultury antycznej jako wytwór masowej produkcji. Na imadłach lub na szyi tych a. wypisane jest często imię właściciela warsztatu lub znak miasta, np. róża - znak Rodos. Większe ilości takich a. znaleziono w Pompejach i w Edfu,

Amfoteros 1. mit. syn Alkmeona i Kallirroe,

wnuk boga rzeki Acheloosa, brat Akarnana. Po zakończeniu wyprawy tebańskiej udał się wraz z bratem do Arkadii, by pomścić śmierć ojca i odebrać naszyjnik Eryfili. (Zob. Alkmeon). 1. wódz Aleksandra W., w r. 332 p.n.e. razem z Hegelosem obronił przed Persami wyspy Chios, Lesbos i Tenedos i wziął do niewoli dowódcę Persów, Famabazosa.

arnicus certus in re incerta cernitur łac. przyjaciela pewnego poznaje się w niepewnym położeniu (z tragedii Enniusza Hecuba).

amicus Plato sed magis amica yeritas łac. drogi mi Platon, lecz droższa prawda (Cervantes Don O.uijote). Pierwszy wyraził podobną myśl Platon w Fafdonie mówiąc o Sokratesie. W życiorysie Arystotelesa napisanym przez Ammoniosa znajduje się również zdanie: drogi mi Sokrates, lecz droższa prawda.

Amiternum dziś San Yittorino; miasto w kraju Sabinów nad rzeką Atemus, zdobyte przez Rzymian w r. 293 p.n.e., rozkwitło w okresie cesarstwa. Ojczyzna historyka Salustiusza. Zachowały się do naszych czasów szczątki amfiteatru, płaskorzeźby i wiele inskrypcji.

Ammianus Marcellinus Grek ur. ok. r. 330 n.e. w Antiochii nad Orontesem. W r. 376 przybył do Rzymu, gdzie zaczął opracowywać Rerum Gestarum libri XXXI. Zachowało się 18 ostatnich ksiąg, które zawierają historię lat 352 - 378 n.e., a ponadto ciekawe opisy geograficzne oraz opisy obyczajów różnych ludów. A. zwraca uwagę na zagadnienia ekonomiczne i na ruchy społeczne w okresie późnego cesarstwa rzymskiego. Dzieło A,

zaczynało się od opisu panowania Nerwy, wobec czego można je uważać za kontynuację Tacyta. A. M. jest ostatnim wielkim historykiem rzymskim.

Ammon mit. pierwotnie lokalne bóstwo w Tebach egipskich, wyobrażane w postaci człowieka z głową barana, potem' utożsamiane z bogiem słonecznym Ra. Doszło do znaczenia w końcu III tysiąclecia p.n.e. za panowania XII dynastii, wskutek wzrostu znaczenia politycznego i kultowego Teb. W okresie Nowego Państwa w połowie II tysiąclecia p.n.e. A. był faktycznie głó-wnym bóstwem Egiptu, a kapłani jego świątyni w Karnaku odgrywali niekiedy decydującą .rolę w polityce państwa. Grecy osiedleni w Cyrenajce utożsamili go z Zeusem (Zeus-Ammon) i żywili szczególne zaufanie do jego wyroczni w oazie Siwa, tzw. Ammonejon. Przedstawiali go w postaci brodatego mężczyzny z rogami barana.

W Rzymie głowa Ammona z zawiniętymi spiralnie rogami zdobiła często w drugiej poł. I w. n.e. pomniki nagrobne i urny na prochy.

Ammonios 1. mit. przydomek Zeusa. 2. A. z Aleksandrii (H w. p.n.e.), gramatyk, uczeń Arystarcha i jego następca na stanowisku kierownika szkoły aleksandryjskiej. Badał przede wszystkim poezję Homera, broniąc przy tym tez i korektor Arystarcha. Dostarczył Didymosowi źródeł do dzieła o Arystarchu. Objaśniał również poezje Pindara, ponadto sporządził wykaz osób wyszydzanych przez Arystofanesa i zaopatrzył go objaśnieniami rzeczowymi. Jest wymieniany wśród autorów, którzy pisali Perl ton Athenesin hetajrfdon (O heterach ateńskich). 3. syn Zopy-•rosa, rzeźbiarz z końca n w. p.n.e., znany z inskrypcji znalezionej na Delos, jest identyfikowany z A. z. Miletu, wymienionym w ateńskim spisie efebów w 101 r. p.n.e. 4. A. z Egiptu (I w. n.e.), nauczyciel Plutarcha, kierownik Akademii, pierwszy znany nam przedstawiciel religijno-mistycz-nego kierunku w platonizmie, panującego w II w. n.e. 5. syn Fidiasza, rzeźbiarz z II w. n.e., wykonał wraz ze swym bratem Pidiaszem, jak wskazuje napis, wielką małpę z bazaltu w r. 159 n.e. Zabytek ten, znaleziony w Rzymie w. Serapeum (obecnie Sta Maria sopra Minerva) znajduje się w Muzeum Watykańskim. 6. pery-patetyk z pierwszej poł. III w. n.e., uchodzący za wybitnego filologa i polihistora. Z pism jego nic się nie zachowało. 7. A. Sakkas (Ul w. n.e.), filozof z Aleksandrii, najpierw chrześcijanin, później powrócił do religii pogańskiej. Łączył doktrynę Platona z mistycyzmem. Sam nic nie pisał, lecz wywarł wielki wpływ dzięki swym licznym uczniom, wśród których byli: Orygenes, Longinos i Plotyn. 8. architekt żyjący ok. 500 r. n.e.: naprawiał bazę słynnej latarni morskiej na Faros w Aleksandrii. 9. A. z Aleksandrii, syn Hermiasa i Ajdezji (VI w. n.e.), uczeń Proldo-sa, kierownik szkoły aleksandryjskiej. Wśród jego uczniów byli najważniejsi neoplatonicy VI w.:

Damaskios, Simplikios, Olimpiodor, Johannes Filoponos. A. był wybitnym matematykiem, astronomem, gramatykiem, retorem i filozofem. Część pism zachowanych pod jego imieniem jest nieautentyczna, natomiast za autentyczne uważane są fragmenty Komentarza do Pierwszej Analityki Arystotelesa.

amnestia gr. zapomnienie przeszłości, darowanie winy politycznej, wyraz użyty po raz pierwszy przez Plutareha. Niemniej akty tego

rodzaju dokonywały się i wcześniej. -Jednym z nich była a. z roku 403, gdy po wypędzeniu Trzydziestu Tyranów lud ateński pragnąc zgody i zjednoczenia partii postanowił darować winę swym przeciwnikom politycznym, z wyjątkiem samych Trzydziestu Tyranów i ich najbliższych współpracowników.

Amor mit. rzymski bóg miłości utożsamiany z greckim Erosem (zob.).

Amorgos niewielka wyspa na Morzu Egejskim z grupy Sporad, znana w starożytności z wyrobu barwionej na czerwono tkaniny, zwanej- stąd amorgeja. Miejsce urodzenia lub tylko pobytu jambografa Semonidesa.

Ampelius 1. Lucius A. (VI w. n.e.), autor zachowanego do naszych czasów Liber memorialis, krótkiego zbioru wiadomości z dziedziny astronomii, geografii, historii, religii. 2. Publius A. z Arittochii (IV w. n.e.), przyjaciel i korespondent Libaniusza (zob.), sprawował szereg funkcji państwowych we wschodnich prowincjach rzymskich, jak Kappadocja i Achaja.

Amphitruo, Amphitryon zob. Amfitrwn.

Ampius (Titus A. Balbus) zob. Balbus 3.

ampliatio łac. w rzymskiej procedurze karnej odroczenie procesu dla ponownego zbadania sprawy. Zarządzał je przewodniczący urzędnik słowami amplius (sc. congnoscenduni) wtedy, gdy większość Sędziów napisała na tabliczkach do głosowania litery NL (non liguet), tj. gdy sprawa nie była wystarczająco wyjaśniona.

ampulla łac. flakonik o pękatym brzuścu i wysokiej szyjce, w którym noszono oliwę do namaszczania się lub niewielkie porcje napoju. A. wykonywano ze szkła, gliny, metalu lub skóry. Tych ostatnich używano do przechowywania płynów podczas podróży.

Amulius syn Prokasa, legendarny król Alby Longi, wypędził starszego brata, Numitora, objął po nim tron i zmusił jego córkę Reę Sylwię, aby została westalką. Synów Rei, Romulusa i Remusa, kazał wrzucić w fale Tybru. W wiele lat później A. został przez nich zabity. Zob. Romulus.

Amyklaj starożytne miasto w dolinie rzeki Eurotas w Lakonii, jeszcze z okresu mykeńskiego; znane ze świątyni Apollina zwanej Amyklajon. Wg mitu miał tu swą siedzibę Tyn-dareos, mąż Ledy, dlatego też Kastor i Polideukes bywają nazywani Amyclaei fratres.

Amyklajos grecki rzeźbiarz brązownik z Ko-ryntu, z pierwszej poł. V w. p.n.e.

Amykos mit. 1. syn Posejdona, władca Bebryków w Bitynii, zabity w walce na pięści przez Polideukesa. 2. centaur zabity przez Lapitów na weselu Pejritoosa. 3. syn Priama, towarzysz Eneasza, zginął w bitwie z Turnusem.

Amymone mit. jedna z córek Danaosa; także źródło w Argolidzie nazwane od jej imienia.

Amynander (koniec III w. p.n.e.) król Atama-nów we wschodnim Epirze^ sprzymierzeniec Rzymian i Związku Etolskiego w wojnie przeciw Filipowi V

Macedońskiemu. W czasie wojny Rzymian z Antiochem Wielkim Syryjskim, w której Filip V walczył po stronie Rzymian, A. popierał Antiocha. Wypędzony przez Filipa ze swego państwa uciekł do Etolów, którzy nie chcieli go wydać Rzymianom i w r. 189 p.n.e. osadzili na tronie.

Amyntas 1. A. l król macedoński (ok. 540-- 498 r. p.n.e.), syn Aiketasa, popadł w zależność od króla perskiego. Utrzymywał stosunki polityczne z Pizystratydami. 2. A. II król macedoński w latach ok. 392-390 p.n.e. 3. A. III syn Amdajosa, prawnuk Aleksandra I, ojciec Filipa II; panował w Macedonii przypuszczalnie w latach 389 - 369 p.n.e. 4; A. z Heraklei Pon-tyjskiej, uczeń Platona, filozof i matematyk. 5. urzędnik Aleksandra W., napisał szkic historyczny o jego pochodach 6. kanclerz króla Galacji Dejotara, potem dowódca pomocniczych oddziałów galackich u Brutusa i Kassjusza w bitwie pod Filippi (w r. 42 p.n.e.) przeszedł na stronę Antoniusza, który go obdarzył godnością króla Galacji. Przed bitwą pod Akcjum przeszedł do obozu Oktawiana. Umarł w r. 25 p.n.e.

Anacharsis Scyta z książęcego rodu, syn Gnurosa, brat króla Sauliosa (VI w. p.n.e.);

żądny wiedzy przedsięwziął wielkie podróże, starał się poza tym rozpowszechnić wśród swego ludu obce kulty i obyczaje, przede wszystkim misteria Matki Bogów, za co miała go spotkać śmierć z ręki brata. Wg późniejszej tradycji, miał być przyjacielem Solona i jednym z Siedmiu mędrców. Przypisywano mu listy i rozmaite sentencje filozoficzno-moralne.

Anadyomene zob. Afrodyta.

anafora figura retoryczna polegająca na powtórzeniu tego samego wyrazu na początku kilku następujących po sobie zdań, np.: quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi delere non potuerunt (Cyceron, Pro Seslio).

anaglif płaskorzeźba wykonana w kamieniu.

anagnostes gr. (anagnostes) niewolnik z kategorii servi litterarii, czytający głośno swemu panu przy stole, kąpieli itd.; również człowiek odczytujący publicznie utwory literackie.

anagram zabawa literacka polegająca na układaniu z liter jednego wyrazu szeregu nowych wyrazów. Mistrzami w tym byli poeci aleksandryjscy, zwłaszcza Likofron. Sławne są jego anagramy: Ptolemaios - apo melitos (z miodu), Arsinoe - ion Heras (fiolek Hery) itp.

anakałypteria (gr. anakalypteria) trzeci dzień po zaślubinach, kiedy panna młoda po raz pierwszy ukazywała się bez zasłony (anakalypto odsłaniam, odkrywam) i przyjmowała podarunki ślubne, które także zwały się a. W Eleusis obchodzono a. Demetry, na Sycylii a. Persefony.

anaklaza (gr. andklasis) termin metryczny oznaczający zmianę kolejności dwu elementów, z których jeden jest długi, drugi krótki, a. więc przejście grupy '-'- w grupę -'"' lub odwrotnie. W wyniku a. metrum jambiczne ^ -'- ^ -r-zmienia się w chorijamb J-^i^-i-c-, dymetr joński ^i^-i-'--'\-i^J^--i w wiersz anakreontejski ^^-^^.•-e^-f.-i, jonik a maiore -Ł-I-^^-I •w metrum trocheiczne -'-•^1-1-^1.

Anakles garncarz attycki w poł. VI w. p.n.e., wyrabiający głównie czary do picia ozdobione miniaturowymi rysunkami w stylu czarnofi-gurowym.

Anakreont z Teos miasta jońskiego na wybrzeżu Azji Mn., liryk grecki z poł. VI w. p.n.e. Wg tradycji miał przybyć z Teos do Abdery w Tracji, następnie przebywał na dworze Polikratesa na Samos (w latach 533 - 522 p.n.e.), potem bawił u Hipparcha w Atenach, wreszcie u Echekratesa w Tesalii. Jest autorem jambów, elegii i pieśni lirycznych, które

uczeni aleksandryjscy podzielili na 5 ksiąg. Posługiwał się dialektem jońskim. Jamby jego są bardzo złośliwe i zjadliwe, w stylu Archilocha (zob.); w pieśniach opiewa miłość, wino, biesiady i życie hulaszcze. Zachowały się jedynie fragmenty jego utworów.

anakreontejski wiersz (yersus Anacreonteus) akatalektyczny dymetr joński a minore, o schemacie \J^f-e-/-^l^l^--i. w postaci zmienionej przez anaklazę (zob.) ^'^-i^i-f-^-i--'-. V Anakreonta, który bardzo często tego wiersza używał, ma on zawsze 8 zgłosek, niedopuszczalne jest więc ściągnięcie krótkich lub rozwiązanie długich. Wśród dymetrów z anaklaza dopuszcza czasem Anakreont formę pierwotną bez anaklazy. Naśladowcy Anakreonta, twórcy tzw. anakreon-

tyków (zob.), używają stale postaci z anaklazą i stosują niekiedy zastępstwa i rozwiązania dopuszczalne w jambach.

aoakreontykl wiersze naśladujące utwory Ana-kreonta, mylnie przez dłuższy czas mu przypisywane; są one znacznie od niego późniejsze. Opiewają, podobnie jak utwory oryginalne Anakreon-ta, miłość, wino, radość żyda, wesołe biesiady. Zbiór a. znajduje się w rękopisie Antologii Pa-latynskiej i został po raz pierwszy wydany w r. 1554 przez H. Stephanusa. A. były chętnie naśladowane przez poetów nowożytnych, poczynając od okresu Odrodzenia atż do czasów najnowszych. Wśród pieśni miłosnych Kochanowskiego, Zimorowicza, Morsztyna i innych znajdujemy wiele a; gatunek ten uprawiał również Puszkin.

anakruza (gr. andkrusis) termin metryczny oznaczający odbitkę, przedtakt czyli początkową zgłoskę wiersza, która jest wstępem do jego części następnej, stanowiącej pod względem rytmicznym zwartą całość; np. dziewięciozgłoskowiec alcejski (zob. alcejska strofa) bywa interpretowany jako dymetr trocheiczny z a.:

Anaksagoras 1. A. z Klazomenaj (ok. 500-- 424 r. p.n.e.), syn Hegesibulosa, filozof grecki. Po wojnach perskich osiedlił się w Atenach, gdzie zaprzyjaźnił się z Peryklesem. Po 30 latach nauczania w Atenach A. został oskarżony o bezbożność i uszedł na wygnanie. W swych poglądach filozoficznych A. wychodził z założeń Empedoklesa (zob.). Twierdził, że materia jest wieczna i że nic nie może ani powstać z nicości, ani obrócić się w nicość. Za osnowę świata A. przyjął zalążki rzeczy (nazwane przez Arystotelesa homojomere, cząstki podobne), zróżnicowane jakościowo co do formy, koloru i smaku, istniejące w ilości nieskończonej i znajdujące się w każdej rzeczy. A. wsławił się swoją nauką o umyśle (nus), pojętym jako rozumna siła, która nadała materii ruch, umożliwiając odtąd rozwój świata. Nus nie istnieje przed materią, która jest odwieczna, nie jest jakimś samoistnym czy wyższym bytem duchowym, jest tylko źródłem ruchu. Wir wywołany przez Nus doprowadził do rozdzielenia się zarodków i skupienia się ziemi. A. wprowadził do matematyki pojęcie nieskończenie wielkiego i nieskończenie małego, w historii astronomii zasłużył się tym, iż nauczał, że planety i gwiazdy są to ciała świecące, poruszane mechanicznie. Wyjaśniał też w sposób

naukowy takie zjawiska, jak zaćmienia księżyca, tęcze, meteory. Pochodzenie życia na ziemi objaśniał w ten sposób, że wraz z deszczem spadły na ziemię zarodki roślin i zwierząt. 2. A. z Eginy, rzeźbiarz-brązownik, twórca posągu Zeusa wzniesionego w Olimpii dla

uczczenia zwycięstwa pod PIatejami (r. 497). 3. A. z Jazos, syn Apellikona, architekt działający prawdopodobnie w II w. p.n.e., wymieniony w inskrypcji jako jeden z budowniczych ratusza i archiwum miasta rodzinnego.

Anaksandra malarka grecka, córka i uczennica malarza Nealkesa, żyła w poł. III w. p.n.e.

Anaksandrydes (Anaksandrides) z Rodos (IV w. p.n.e.), najstarszy przedstawiciel średniej komedii. Napisał 65 utworów, z których znamy 42 tytuły i drobne fragmenty.

Anaksarchos z Abdery współczesny Aleksandrowi W., filozof-demokrytejczyk o orientacji sceptycznej, nauczyciel Pirrona z Elidy, twórcy starożytnego sceptycyzmu. Towarzyszył Aleksandrowi W. w wyprawie do Azji. Zginął z rozkazu tyrana cypryjskiego Nikokreonta, którego obraził.

Anaksarete zob. Ifis 3.

Anaksylaos (gr. Anaksilaos albo Anaksilas)

1. tyran miasta Region (494-476); zawładnął także miastem Zankle, którego nazwę zmieniono wtedy na Messana, ponieważ A. osadził tam nowych kolonistów z Messenii. 2. A. z Larissy 0. w. p.n.e.), lekarz, przyrodnik i filozof pita-gorejski, oskarżony o czary i wypędzony z Rzymu w r. 28 p.n.e. Z jego pism korzystał Quintus Sextius Niger (zob. Sextii 4).

Anaksylas (Anaksilas) 1. komediopisarz grecki (IV/III w. p.n.e.), przedstawiciel tzw. komedii średniej. Ze sztuk jego zachowały się tylko fragmenty. W komedii pt. Kirke wyszydzał Platona.

2. zob. Anaksylaos.

Anaksymander (gr. Anaksimandros) z Miletu (ok. 610 - 540 p.n.e.) filozof ze szkoły jońskiej, autor pierwszego dzieła filozoficznego pisanego prozą. Per! fyseos. Jako osnowę wszelkiego bytu A. przyjął materię nieokreśloną, nieskończoną i nieidentyczną z istniejącymi elementami, dpefron. Jeżeli, jak głosił, części materii się zmieniają, przechodząc ustawicznie z jednego stanu w drugi, to materia jako całość i osnowa wszystkiego, co istnieje, nie może ulec zmianie. A. uczył, że dpejron znajduje się w nieustannym ruchu, że w wyniku tego ruchu wydzielają się z nieokreślonej materii tkwiące w niej zróżnicowane już jakościowo przeciwieństwa. Przede wszystkim wy-

dzieła się ciepło i zimno, z których powstaje wilgoć, z kolei z wilgoci wydziela się ziemia, powietrze i ognisty .krąg (lotny ogień) otaczający ziemię. Krąg ten uległ rozerwaniu na części i w ten sposób powstały ciała niebieskie. Woda częściowo wyparowała i dlatego znajduje się teraz tylko w niektórych miejscach. Ziemia ma kształt walca i dzięki temu, że jest oddalona równomiernie od granic świata, spoczywa w bezruchu. Bogowie nie brali żadnego udziału w powstawaniu świata. Jedyną przyczyną świata, jedyną zasadą jest wyłącznie bezustanny ruch nieokreślonej jakościowo i wiecznej substancji, materii. Ziemia wg niego była kiedyś cała w stanie płynnym, parując wydzielała muł, wreszcie wyłoniła z siebie życie organiczne, żywe twory. Twory te w niczym oczywiście nie przypominały istniejących dziś

form zwierzęcych; pokryte łuską - wszystkie były podobne do ryb. Człowiek też był pierwotnie rybą, a porzucił swą łuskę dopiero wówczas, gdy się dostatecznie rozwinął, aby móc żyć na lądzie. A. przypisuje się sporządzenie pierwszej mapy ziemi, wyobrażonej w postaci płaskiego kręgu otoczonego wodą, z Delfami pośrodku. Wg legendy sporządził również pierwszą mapę Grecji, zegar słoneczny i różne przyrządy astronomiczne.

Anaksymenes 1. A. z Miletu (ok. 610 - 550 r. p.n.e.), filozof, przedstawiciel szkoły jońskiej;

był podobno uczniem Anaksymandra. Za osnowę bytu A. uznawał materię określoną, a mianowicie powietrze, które w procesie swego wiecznego ruchu przechodzi w dwa zasadnicze stany:

albo ulega rozrzedzeniu, które jest ociepleniem, albo zgęszczeniu powodującemu ochłodzenie. Rozrzedzeniezmienia powietrze w ogień, zgęsz-czenie wprowadza je stopniowo w stan wiatru, chmur, wody, wreszcie zamienia je w ziemię i kamienie. A. pierwszy przeprowadził rozróżnienie między planetami a gwiazdami stałymi i dał pierwsze naukowe objaśnienie zaćmienia słońca i księżyca oraz powstania śniegu i gradu. 2. A. z Lampsaku (ok. 380 - 320 r. p.n.e.), retor i historyk, ulubieniec Aleksandra W., któremu towarzyszył w wojnach perskich. Napisał historię Grecji Hellenikd, historię Filipa Haj perl Filippon historia/, Basileon metallagaj (Opowieść o śmierci królów) oraz podręcznik retoryki, będący, jak dzieło Teopomposa, przykładem ścisłego związku między retoryką popisową a historiografią. 3. A. z Miletu, syn Eurystratosa, rzeźbiarz, prawdopodobnie z II w. n.e. Za panowania Hadriana, jak się zdaje, wzniósł w Gortynie na Krecie posąg prokonsula Kw. Cecyliusza Ru-fina (zachowała się tylko inskrypcja).

anaksyrides (gr. anaksyrtdeś) długie, obcisłe spodnie noszone przez niektóre ludy starożytnego Wschodu, jak np. przez Persów. W sztuce greckiej często wyobrażano w tym stroju Amazonki.

Anaktorion miasto w Akarnanii nad Zatoką Ambrakijską, założone w VII w. p.n.e. przez Koryntyjczyków.

Ananios poeta-jambograf (VI w. p.n.e.), współczesny Hipponaksowi (zob.); niektórzy przypisywali mu wprowadzenie cholijambów. Zachowały się drobne fragmenty utworów.

Ananke mit. jako personifikacja konieczności pojawia się najpierw u orfików, u Platona A. jest matką Moir, u Plutarcha matką Adrastei, z ojca Zeusa. Wg innych wersji jest córką Kronosa i siostrą Dike. W kulcie A. jest połączona z Bią.

anapest stopa metryczna czteromorowa, składająca się z dwu zgłosek krótkich i jednej długiej \-i^-^-. 'Przez, zastąpienie dwu krótkich jedną długą i rozwiązanie .długiej a. może być przekształcony na spondej --e, daktyl -'^''-' lub proceleusmatyk ^-'^1^1^-1. Anapesty były niezmiernie często używane w tragedii greckiej, zwłaszcza w parodos i eksodos, przy czym tworzono systemy anapestyczne składające się z dymetrów akatalektycznych o schemacie ^^^^^-e^i^i-i^^i-e, zamykane dymetrem katalektycznym (tzw. parojmiak): ^-^-i-^^i -t-\-'^-'-e•^i. Również często występowały a. w partiach lirycznych, konmwj; przeplatane wówczas były gęsto spondejami, co wpływało na zwolnienie tempa wykonania. Chętnie używali a. poeci w dramatach satyrowych. W komedii partie anapestyczne. stanowiły główną część parabazy; pełną parabazę otwierał zwykle krótki system ana-pestyczny zwany kommation, po czym następowała dłuższa tyrada utrzymana w tetrametrach anapestycznych i zakończona znów krótkim systemem anapestycznym zwanym pnigos, wykonywanym bardzo szybko. Poeci greccy unikali a. z rozwiązaniem długiej zgłoski, tzn. proceleusma-tyka. Nie mieli tego zastrzeżenia poeci sceniczni rzymscy, również chętnie stosujący systemy anapestyczne.

Anapos 1. rzeka w Akarnanii płynąca w pobliżu miasta Stratos. 2. rzeka na południowo-- wsch. wybrzeżu Sycylii; wypływa z podnóża dzisiejszego Monte Lauro i wpada do morza

w porcie syrakuzańskim. 3. bóstwo rzeki sycylijskiej tej nazwy.

anatomia (gr. anatome rozcinanie, rozsiekanie, a. jest wyrazem późnogreckim) znajomość a. ciała ludzkiego wykazują już artyści greccy z VII w. p.n.e., prawdopodobnie jednak wynikała ona tylko z obserwacji. Przez szereg wieków sekcja zwlok ludzkich była zakazana. Pionierem w zakresie sekcji dał zwierzęcych był Arystoteles, który miał sam dokonać sekcji anatomicznej około 50 różnych gatunków zwierząt. Dalszy rozkwit zawdzięcza a., a z nią i medycyna, pierwszym Ptolemeuszom, z których inicjatywy powstaje w Aleksandrii przy Muzejonie instytut anatomii. Przeprowadzano tam nie tylko sekcje zwłok, ale również wiwisekcje, których dokonywano na skazańcach. Doprowadziło to do ważnych odkryć w dziedzinie a. i fizjologu. Wyróżnili się tutaj dwaj lekarze aleksandryjscy, Herofilos z Chaikedonu i Erasistratos z Keos.Kontynua-torami badań greckich w dziedzinie a. byli lekarze rzymscy, Soranus i Galenus. Dzieła ich jednak przeważnie zaginęły, toteż wielu odkryć starożytnych musiano w czasach nowszych dokonać powtórnie.

anceps syllaba tac. element metrum lub wiersza obojętny pod względem iloczasowym, tak że może być wypełniony zarówno zgłoską długą, jak krótką; oznaczamy go znakiem ia! lub d. Występuje najczęściej na końcu wiersza lub przed dierezą, poza tym jest stałym elementem np. w metrum jambicznym lub trocheicznym.

Anchizes (gr. Anchtses) mit. syn Kapysa i Temis, władca miasta Dardanos na Idzie w Troa-dzie. Synem A. i Afrodyty był Eneasz (zob.). Zeus oślepił A. (wg innych wersji poraził piorunem) za to, że nie utrzymał w tajemnicy miłości. Afrodyty do siebie. Z płonącej Troi wyniósł go Eneasz, któremu A. towarzyszył w wędrówkach. Umarł na Sycylii i został pochowany na górze Eryks.

ancile łac. tarcza owalna, w środku zwężona, zrzucona, wg podania, z nieba w czasie zarazy w Rzymie. Aby nie można było jej rozpoznać i ukraść, król Numą Pompiliusz uciekł się do wybiegu i kazał sporządzić 11 takich samych tarcz. Przechowywali je kapłani stowarzyszenia religijnego, tzw. Saliowie, którzy corocznie, w marcu i w październiku nieśli je w uroczystych procesjach urządzanych na cześć Marsa.

Ancona zob. Ankona,

ancora zob. kotwica.

Ancus Marcius legendarny czwarty król rzymski, miał' panować 24 lata (640 - 616 r.), wnuk Numy Pompiliusza. Wg dziejopisarzy rzymskich zadał klęskę Latynom, których część osadził na Awentynie, wybudował most na Tybrze i założył port u ujścia Tybru, nazwany Ostią.

Ancyra (gr. Ankyra) 1. dziś Angora; miasto w Azji Mniejszej należące do Frygii, potem do Galacji, założone - według podania - przez króla Midasa, który znalazł tu kotwicę (gr. ankyra); na przełomie IV/UIw. p.n.e. zajęli je galiccy Tektosagowie. Cesarz August

wybudował tu wiele wspaniałych gmachów (zob. Ancy-ranum Monumentum). 2. miasto w krainie fry-gijskiej Abbaitis na granicy Mizji i Lidii, nad rzeką Makestos.

Ancyranum Monumentum inskrypcja znajdująca się w mieście Ancyra, które za panowania Augusta było stolicą Galacji. Umieszczona jest w przedsionku świątyni wzniesionej na cześć Augusta i bogini Romy, zredagowana w języku łacińskim i greckim. Tytuł i początek jej brzmi:

Rerum gestorom divi Augusti, quibus orbem ter-rarwn imperia populi Romani subiecit, et impen-sarum, quas in rem publicam populumgue Roma-num fecit, incisarum in duabus aenies pilis, guae Romae positae, exemplar sublectum. Inskrypcję można podzielić pod względem treści na trzy części: 1) wymienia urzędy i godności, jakie osiągnął August, 2) wydatki na rzecz państwa, 3) czyny cesarza dokonane w czasie wojny i pokoju. A. M. stanowi rodzaj sprawozdania z działalności Augusta jako cesarza i stanowi cenne źródło do poznania jego rządów. Inskrypcję odkryto już w XVI w., ale dopiero w czasach nowożytnych uczeni niemieccy sporządzili odlew gipsowy i zajęli się jej dokładnym opracowaniem. Dwie inne kopie dokumentu, również pochodzące z prowincji, są zachowane tylko we fragmentach.

andabatae łac. gladiatorzy rzymscy walczący w hełmach bez otworów na oczy, uderzali więc na ślepo; ich walki stanowiły epizody komiczne w czasie igrzysk. Jak się zdaje, wprowadzono ten rodzaj walki za czasów Cycerona.

Andania miasto w północnej Messenii, rezydencja władców przeddoryckich, zburzone po wojnach messeńskich. Zachowały się szczątki murów miejskich.

Andokides 1. garncarz attycki z lat ok. 540--520 p.n.e., uważany za wynalazcę techniki czerwonofigurowej. Niektóre wazy sygnowane

przez A posiadają po jednej stronie rysunek wykonany techniką czarnofigurową, po przeciwnej zaś czerwonofigurową. 2. syn Leogorasa z ateńskiego demu Kydathenaj, jeden z kanonu dziesięciu mówców attyckich (ok. 440-390 r. p.n.e.). Za udział w uszkodzeniu herm (zob. hermokopidzi) skazano go w sławnym procesie hermokopidów na wygnanie, w czasie którego dorobił się majątku na handlu. Wrócił do Aten po upadku Trzydziestu Tyranów i po ogłoszeniu powszechnej amnestii. W r. 392/1 odegrał pewną rolę polityczną podczas rokowań ateńsko-spar-tańskich. Wkrótce potem opuścił Ateny i umarł na obczyźnie. Pod imieniem A. zachowały się cztery mowy, z których jedna jest z pewnością nieautentyczna: Peri teS heautu kathódu (O własnym powrocie) z r. 407, w której autor stara się usprawiedliwić swój udział w uszkodzeniu herm i dowieść, że nie zasłużył na karę wygnania;

fen ton mysterwn (O misteriach) z r. 399, gdzie A. broni się przed oskarżeniem o niedozwolony mu (jako wyklętemu i skazanemu na wygnanie) udział w misteriach eleuzyńskich; Perl tes pros Lakedajmonius ejrenes (O pokoju z Lacedemończykami) z r. 392/1, skierowana do Ateńczyków jako zachęta do zawarcia pokoju ze Spartą;

Kata Alkibiddu (Przeciw Alkibiadesowi) z całą pewnością nieautentyczna. Nadto zachowały się fragmenty piątej mowy Pros tus hetdjrus (Do towarzyszy), pochodzącej

zapewne z lat 420 - 418. A. był mówcą drugorzędnym. Starożytni cenili jego mowy jako wzór czystego języka attyckiego i to je uchroniło od zaginięcia.

Andragoras 1. Pers, zarządca Partii (zob. Portowe) z ramienia Aleksandra W. 2. syn poprzedniego, również satrapa Partii z ramienia Seleucydów (zob. Seleukos) w poł. III w. p.n.e.; ok. 245 r. ogłosił się samowolnie władcą tego kraju;

w r. 238 został usunięty wskutek najazdu plemienia Parnów.

Andreas lekarz przyboczny Ptolemeusza IV Filopatora (III w. p.n.e.), autor dzieła farmaceutycznego pt. Ndrtheks (Skrzynka), zawierającego również opis roślin i korzeni; zachowały się z niego fragmenty.

Andriskos (r. 180-148 p.n.e.) rzemieślnik z Adramyttion, podawał się za Filipa syna Perseusza, ostatniego króla Macedonii. W r. 149 zajął tron macedoński zwyciężywszy prefekta rzymskiego P. Juwencjusza, podbił Tesalię i zawarł przymierze z Kartaginą. W roku następnym został pobity przez Kw. Cecyliusza Metellusa

(zob. CaeciUi 3), za którego wozem szedł w czasie jego triumfu w Rzymie, po czym został stracony. Po jego śmierci Macedonia stała się prowincją rzymską.

Androbios malarz grecki z V w. p.n.e.

Androgeos mit. syn króla Krety Minosa, zabity z polecenia króla ateńskiego Egeusza, którego zawiść wzbudził zwycięstwem na igrzyskach panatenajskich w Atenach. Jako zadośćuczynienie za zabicie A. musieli Ateńczycy posyłać corocznie na Kretę 7 młodzieńców i 7 dziewcząt na żer dla Minotaura (zob.); od płacenia tej daniny uwolnił Ateny dopiero Tezeusz (zob.).

Androkles 1. syn Fintasa, brat króla messeńskiego Antiocha (VIII w. p.n.e.), z którym wspólnie sprawował rządy w Messenii w czasie pierwszego zatargu ze Spartą. 2. wnuk poprzedniego (VII w. p.n.e.), czczony w tradycji messeńskiej jako nieustraszony bohater drugiej wojny messeńskiej. 3. przywódca polityczny w Atenach, działał w drugim okresie wojny peloponeskiej;

był zaciekłym przeciwnikiem /Alkibiadesa. Został zamordowany przez stronnictwo oligarchiczne.

Androklos 1. syn Kodrosa, króla ateńskiego, założyciel Efezu. Z zajętego obszaru wyparł Karyjczyków, Lelegów i Lidyjczyków. Zginął w zwycięskiej bitwie z Karyjczykami. Wystawiono mu pomnik w Efezie i czczono jako bohatera. 2. niewolnik rzymski z czasów Tyberiusza, znany -z opowieści Aulusa Geliusza. Za karę, że uciekł od swego pana, został rzucony na pożarcie dzikim zwierzętom na arenie. Poznał go i oszczędził lew, któremu niegdyś na pustyni wyciągnął kolec z łapy. A. jest bohaterem sztuki Bernarda Shawa Androkles i lew (Androcles and Holi).

Andromacha (gr. Anfromdche) mit. córka Etiona, króla Tebe w Cylicji, żona Hektora (zob.), jedna z bohaterek Iliady. Po zburzeniu Troi przypadła jako łup Neoptolemosowi, synowi Achillesa. Miała z nim trzech synów, m. in. Pergamosa, z którym po śmierci męża wróciła do Azji. Pergamos założył tam miasto, nazwane od jego imienia Pergamon. A. jest bohaterką wielu tragedii, m. in. Eurypidesa, Enniusza i Racine'a.

Andromachos 1. A. z Krety lekarz przyboczny Nerona, wynalazł środek przeciwko jadom zwierzęcym i opisał sposób jego przyrządzania w 174 wierszach elegijnych pt. Peri

fdrmakon skeuastas (O przyrządzaniu leków) zachowanych u Galena. 2. A. Młodszy, syn poprzedniego, również

lekarz, autor dzieła farmaceutycznego Perl fdr-makSn skeuasfas (O przyrządzaniu leków), które Galen krytykował, lecz które w dużej mierze wykorzystał.

Andromeda (gr. Andromedę) mit. córka króla Etiopii Kefeusa i Kasjopei. Według wyroczni miała być rzucona na pożarcie potworowi morskiemu, który zagrażał jej rodzinnemu krajowi. Przykutą do skały ocalił Perseusz (zob.) i pojął za żonę. Po śmierci została zamieniona przez Atenę w gwiazdę i umieszczona na niebie w pobliżu Perseusza i Kasjopei. Jest bohaterką tragedii Sofoklesa, Eurypidesa, Comeille'a.

Andronicus (Lmus A.) zob. Liwiusz Andronikus.

Andronikos 1. A. z Rodos, perypatetyk (I w. p.n.e.), dziesiąty scholarcha po Arystotelesie. Za jego dyrekcji szkoła rozpoczęła działalność filologiczną. Miał on odmienny niż Arystoteles pogląd na duszę, którą-wraz ze stoikami- pojmował materialistycznie jako produkt organiczny. Wydał w krytycznym'opracowaniu i z komentarzami pisma Arystotelesa i Teofrasta. Uporządkował również bibliotekę Arystotelesa, nabytą w swoim czasie przez Apellikona i przewiezioną do Rzymu przez Sullę jako łup wojenny. W tej pracy uczestniczył również Tyrannion (zob.). 2. A. z Kyrros w Syrii (I w. p.n.e.), budowniczy słynnej ateńskiej Wieży Wiatrów. 3. (Flarius Andronicus) rzeźbiarz z Afrodyzji w Karu, z okresu Hadriana.

andronitis (gr. andronitis) część domu greckiego przeznaczona wyłącznie dla mężczyzn. Był to perystyl, dokoła którego znajdowała się jadalnia i biblioteka. Kobiecą część domu stanowiła gynafkonitis (zob. gineceuni).

Andros dziś Andro, wyspa na Morzu Egejskim (należąca do grupy Cyklad) na północo-wschód od Eubci, z głównym miastem tejże nazwy. Skolonizowana przez Jończyków, w wojnach perskich brała udział po stronie Persów m. in. w bitwie pod Salaminą. W r. 133 p.n.e. została podbita przez Rzymian. Zachowały się ruiny słynnej świątyni Dionizosa.

Androstenes (Antrosthenes) 1. syn Kallistra-tosa z Tazos, brał udział w wyprawach Aleksandra W. i napisał dzieło pt. Pardplus tes Indikts (Podróż morska dokoła Indii), z którego zachowały się fragmenty. 2. macedoński komendant Koryntu, który w r. 198 p.n.e. w drugiej wojnie macedońskiej bronił miasta przed Achajami. 3. rzeźbiarz ateński (prawdopodobnie IV w.

p.n.e.), który ukończył zaczęty przez Praksjasa fronton świątyni delfickiej.

Androtion (TV w. p.n.e.) syn Androna z Gar-gettos, jednego z 400 oligarchów, czynny polityk ateński. Napisał na wygnaniu historię Attyki Atthis, sięgającą co najmniej do r. 346 p.n.e., która prawdopodobnie stanowiła jedno ze źródeł Ustroju politycznego Aten Arystotelesa.

angaria łac. (wyraz pochodzenia perskiego) w okresie cesarstwa ciążący na mieszkańcach prowincji obowiązek dostarczania środków transportowych dla przewożenia poczty

państwowej. Wolni od tego obowiązku byli senatorowie, lekarze i wyżsi urzędnicy. Wyraz ten stał się określeniem dla najgorszego ucisku.

angarius łac. posłaniec konny używany do rozwożenia korespondencji w imperium rzymskim. Instytucja takich posłańców została oparta na wzorach perskich (zob. angaria).

Angelion zob. Tektajos.

Angli szczep germański zamieszkujący środkową część pomocnych Niemiec. W poł. V w. n.e. A. wywędrowali wraz z Saksonami do Brytanii.

Anicetus 1. pedagog Nerona, potem jego wyzwoleniec, w r. 59 n.e. był naczelnikiem floty w Misenum. Dopomógł cesarzowi do zgładzenia jego matki Agryppiny i żony Oktawii; zmarł jako wygnaniec na Sardynii. 2. wyzwoleniec króla Pontu Polemona (który oddał swe królestwo Rzymianom). W r. 69 n.e. wzniecił powstanie przeciw Wespazjanowi na rzecz Witeliusza, został jednak wydany Rzymianom i ścięty.

Anieli ród rzymski pochodzący z Prcneste. Za republiki odgrywał ważną ro^ę na prowincji;

przyjęci do nobilitas rzymskiej A. wydali jednak tylko jednego konsula. Natomiast za cesarstwa doszli do wysokich godności.

animizm uznawanie wszystkich rzeczy lub zjawisk przyrody za uduchowione albo za wytwory istot obdarzonych duszą. A. leży u podstaw wierzeń religijnych i cechuje religie pierwotne. W religii greckiej a. wyrażał się głównie w ożywieniu i ubóstwieniu zjawisk przyrody: rzek, źródeł,"drzew itd. Wybitnie animistyczna była religia starorzymska, zanim nie uległa wpływom antropomorficznej religii etruskiej, a potem greckiej. W okresie królewskim zajmowali się Rzymianie głównie rolnictwem i zapełnili świat niezwykle wielką liczbą bóstw opiekujących się nawet najmniejszym procesem zachodzącym w przyrodzie i najdrobniejszą czynnością związaną

z uprawą roli. Tak np. każdą z czynności zachodzących przy zaoraniu nowego pola opiekuje się osobne bóstwo. Rzymianie modlą się wtedy do Vervactora, Redaratora i Obaratora. Kiedy się mierzwi pole, trzeba zaklinać Sterculiniusa, kiedy się sieje-Satumusa i boginię Semonię, kiedy zboże, wykluwa się pod ziemią - boginię Seję, kiedy wschodzi-boginię Segetię. Przed chwastami broni bóstwo Runcinator, przed rdzą bóstwo Robigo. Zboże dojrzewa za sprawą boga Lacturnusa, a kwitnie dzięki Florze, nad żniwem czuwa Messis. Domem opiekują się Penaty, bogowie spiżami, oraz Lary; drzwi pilnuje Janus, ogniska domowego Westa; pieczę nad rozdrożem mają Lares compitales, którym na rozdrożach budowano kapliczki sacella (zob. Arvales fratres).

Anio dziś Aniene, w dolnym biegu Teverone, lewy dopływ Tybru, wpadający doń na północ od Rzymu. Stamtąd sprowadzano do Rzymu wodę słynnymi akweduktami. Z powodu piękności doliny A. Rzymianie budowali na jej brzegach swe wille, m. in. słynął z nich Tibur.

Allios mit. syn i kapłan Apollina w sanktuarium delijskim. Z żoną, Traczynką Dorippe, miał trzy córki: Ojno, Spermo i Elais. Zob. Ojnotropoj.

Ankajos mit. 1. syn Likurga z Tegei i Kleofili, jeden z Argonautów i uczestnik łowów kalidońskich, w czasie których został zabity przez dzika. 2. syn Posejdona lub Zeusa, król Lelegów na wyspie Samos. 3. bohater etolski z Pleuron, zapaśnik znany z Iliady.

Ankona (łac. Ancond) miasto w Picenum, założone przez Syrakuzańczyków nad Adriatykiem ok. r. 390 p.n.e., jeszcze przez dłuższy czas za panowania rzymskiego było zamieszkane prawie wyłącznie przez Greków. Zachował się piękny łuk Trajana.

Anksur zob. Amcw.

Ankus Marcjusz zob. Ancus Marcius.

Ankyra zob. Ancyra.

Anna mit. córka Belosa, siostra Dydony, uciekła wraz z nią przed prześladowaniami brata, Pigmaliona do Afryki. Owidiusz i Silius Italicus rozwinęli mit o niej i zidentyfikowali ją ze starożytną boginią rzymską Anną Perenną.

Anna Perenna mit. starożytna rzymska bogini roku; święto jej obchodzono 15 marca, w dzień Nowego Roku.

Annaei ród rzymski, który wydal kilku filozofów i pisarzy: 1. Lucius Annaeus Comutus

(I w. n.e.), filozof stoicki, nauczyciel Persjusza i Lukana, wygnany z Rzymu przez Nerona w r. 66 lub 68 n.e. Napisał m. in. komentarze do dzieł Wergiliusza oraz pisma gramatyczno--retoryczne De flguris sententiarum i De enuntia-tione. Zachował się napisany po grecku zarys mitologii. 2. Marcus A. Lucanus zob. Lukan. 3. Lucius A. Seneca zob. Seneka. 4. -A. Serenus, przyjaciel filozofa Seneki.

annales łac. roczniki; początkowo były to zapiski urzędowe dokonywane na białej tablicy, która znajdowała się w miejscu urzędowania najwyższego kapłana pontifex maximus. Zawierała ona nazwiska konsulów i innych urzędników, ważniejsze wypadki i ich daty. Za pontyfikatu Publiusza Mucjusza Scewoli zaprzestano kontynuacji a. i cały dotychczasowy materiał udostępniono w opublikowanych prawdopodobnie przez samego Scewolę 80 księgach pt. Annales Mwcimi (ok. r. 123 p.n.e.). Obejmowały one okres około 280 lat.

annaliści autorzy roczników rzymskich (annales), którzy suchym, kronikarskim stylem opisywali wypadki historyczne, od najdawniejszych aż do sobie współczesnych czasów, zachowując układ chronologiczny. Pierwsi o. pisali po grecku. Byli to: Fabius Pictor oraz Lucius Cincius Alimentus (zob. Cincii l). Dzieła obu tych pisarzy były do pewnego stopnia odpowiedzią Rzymian na dzieło Greka Filinosa, który przedstawił pierwszą wojnę punicką w oświetleniu kartagińskim. Pod wpływem Katona Starszego, który swe dzieło historyczne Origines napisał po łacinie, używają tego języka a. epoki Grakchów:

Lucius Cassius Hemina (zob. Cassii), Calpur-nius Piso Frugi (zob. Calpurnii), Geliusz, Ven-nonius (zob. Yennonif), Fannius (zob. Fannii 3), Sempronius Tuditanus i in. Autorowie ci starają się metodą rocznikarską przedstawić historię rzymską, przeważnie od najdawniejszych czasów do chwili sobie współczesnej. Na wzór Katona nie ograniczają się jedynie do historii Rzymu, lecz opisują również powstanie i historię miast italskich. Ich zainteresowania obejmują nie tylko historię w ścisłym znaczeniu, lecz także kulty religijne, powstanie instytucji politycznych i tzw. starożytności. Czerpali oni materiały z annales pontificum, opracowując je literacko. Prace ich cechuje racjonalizm i tendencja moralizatorska. Dwaj tylko historycy z tej epoki nie poszli śladem Katona i nie pisali Roczników: Publius Sempronius Asellio, który pozostawał pod wyr

raźnym wpływem Polibiusza, oraz Lucius Caelius Antipater, który obrał sobie za wzór historyków hellenistycznych, jak Sosilos i Silenos. Na czasy Sulli (pierwsza połowa I w. p.n.e.) przypada okres tzw. annalistyki młodszej, której przedstawicielami byli A. Ciaudius Quadrigarius, Cor-nelius Sisenna, Valerius Antias, C. Liciniusz Macer i in. A. wywarU duży wpływ na Liwiusza.

Annia, żona Cynny (zob.), po jego śmierci, w r. 84 p.n.e. poślubiła Marka Pizona Kalpurniusza.

Annii Anniuszc, rzymski ród plebejski. 1. Lucius Annius z Setii, pretor latyński z r. 340 p.n.e.;

zażądał równouprawnienia Latynów z Rzymianami, wyboru jednego konsula i pewnej liczby senatorów spośród Latynów. 2. Titus A. Luscus, przeciwnik Tyberiusza Grakcha, konsul z r. 153 p.n.e. 3. Caius A. Luscus, uczestnik wojny przeciw Jugurcie i przeciw Sertoriuszowi. 4. Titus A. Cimber, mówca, stronnik Antoniusza, nazwany ironicznie przez Cycerona Philadelphos (kochający brata), ponieważ zamordował swego brata. 5. A. Vinicianus jeden z kandydatów do tronu po śmierci Kaliguli (r. 41 n.e.); w wyniku nieudanego zamachu stanu w r. 42 popełnił samobójstwo. 6. Appius A. Gallus, dowódca wojsk cesarza Othona (r. 69 n.e.), walczył przeciw Witeliuszowi; potem służył pod Wespazjanem. 7. Titus A. Milo Papinianus zob. Milo. 8. Publius A. Fhrus zob. Florus 2.

Annikeris 1. A. z Syreny wykupił z niewoli Platona. 2. filozof (III w. p.n.e.), przedstawiciel szkoły hedonistycznej, uczeń Arystypa Młodszego, następca Hegezjasza. Filozofię hedonistyczną rozszerzył o zagadnienia etyczne, uwzględniając jako źródła przyjemności również przyjaźń, miłość ojczyzny, uczucia rodzinne.

annona łac. dostawa żywności, w szczególności zaopatrzenie w zboże miasta Rzymu, bezpłatne rozdawnictwo zboża i chleba dla ubogiej ludności, aprowizacja wojska, podatki w naturze, żywność sprzedawana ubogiej ludności przez władze, centralna administracja zaopatrzenia. Za czasów republikańskich cura annonae była sprawowana przez edylów. Za cesarstwa sprawami a. zajmował się specjalny prefekt.

Annona bogini rzymska, personifikacja urodzaju; wyobrażana była z pękami zbóż i winogron w rękach.

Anonymus Seguerianus zob. Seguerlanus Ano-nymus.

Anser poeta rzymski żyjący w ostatnich latach

rzeczypospolitej (I w. p.n.e.). Był autorem wierszy erotycznych. Został przez Antoniusza obdarzony posiadłością ziemską na terenie ager Falernus.

anta (łac.; gr. parastds) w architekturze starożytnej pilaster stanowiący zakończenie wysuniętych do pronaosu ścian celli. Głowica a. różniła się od kapitelu kolumny; w porządku doryckim była ozdobiona zazwyczaj poziomymi żłobkami, natomiast w jońskim bywała bogato i różnorodnie ornamentowana. Dolną część a. zdobił profil obiegający mur naosu świątyni. Templum lub aedes in antis jest typem budowli posiadającej w pronaosie dwie

kolumny lub kariatydy ustawione między a.; np. joński skarbiec Syf-nijczyków w Delfach (530/525 r. p.n.e.) oraz dorycki skarbiec Ateńczyków (490 r. p.n.e.).

Antagoras z Rodos (III w. p.n.e.) poeta epicki, autor hymnów i epigramów, należał do koła literackiego na dworze Antygona Gonatasa. Zachowały się drobne fragmenty jego utworów.

Antajos zob. Anteusz.

Antalkidas (właściwie Antialkides), syn Leonta, spartański mąż stanu, który w czasie wojny korynckiej doprowadził w r. 387 p.n.e. do zawarcia pokoju między Atenami i ich sprzymierzeńcami a Spartą, zwanego pokojem A., na warunkach podyktowanych przez króla perskiego (stąd też określenie: pokój królewski). W konsekwencji tego układu wszystkie miasta greckie w Azji Mn. przeszły pod panowanie perskie. W rękach Ateńczyków pozostały: Lęmnos, Im- ' bros i Skyros. Po tym poniżającym dla Greków traktacie działał jeszcze szereg lat, popierając interesy spartańskie na dworze króla Persów, Artakserksesa II, po r. 371 jednak starania jego przestały być skuteczne, sam popadł w niełaskę i popełnił samobójstwo zamorzywszy się głodem.

Antandros starożytne miasto w Mizji u stóp góry Idą. Wg podania, stąd wyruszył Eneasz do Italii.

Antea zob. Anteja.

Antedon (gr. Anthedori) najbardziej na pomoc wysunięty port Beocji, w pobliżu granicy z Fo-kidą, u stóp góry Messapius, tak nazwany od Antedona, syna Glaukosa, który w tym miejscu, według mitu, został zamieniony w boga. Początkowo A. zależny był od Orehomenos, później od Teb, w czasach hellenistycznych stał się miastem niezależnym. Mieszkańcy utrzymywali się z połowu ryb, gąbek i mięczaków dających purpurę. Zachowały się znaczne ruiny.

antefiks (łac. <mtefixum) •w architekturze starożytnej ornamentowana, trójkątna lub półokrągła płytka terakotowa lub marmurowa ustawiona prostopadle na gzymsie i kryjąca dachówkę. A. nadawano rozmaite formy, np. palmety, głowy lub postaci ludzkiej, albo zdobiono je przedstawieniami scen mitologicznych.

Anteja (gr.; łac. Anted) mit. córka króla likij-skiego Jobatesa, żona Projtosa (zob.).

Antemius (gr. Anthemios) z Tralles architekt grecki, który wraz z Izydorem z Miletu skonstruował po raz pierwszy w dziejach świata (w r. 532 n.e.) wielką kopułę opartą na założeniu kwadratowym. Kopuła została zamówiona przez cesarza Justyniana do świątyni Hagia Sofia, którą jeszcze wówczas zdobiły posągi antycznych bogów.

Antemnae starożytne miasto w Lacjum położone w miejscu, gdzie Anio wpada do Tybru. Zachowały się ruiny starożytnych murów z czasów rzeczypospolitej oraz resztki willi z okresu cesarstwa.

Antenor 1. mit. Trojańczyk, jeden ze starszyzny trojańskiej, syn Ąjsyetesa (lub Hiketaona) i Kleomestry, małżonek kapłanki Teano. Był zwolennikiem pokoju z Achajami, doradzał oddanie Heleny posłom greckim, Odyseuszowi i Menelausowi, których wówczas u siebie gościł. Wg późniejszych podań, po zburzeniu Troi miał założyć w Italii miasto Patavium, w innych podaniach jest założycielem miasta Kyrene, gdzie następnie rzekomym potomkom A., Anteno-rydom, oddawano cześć boską. 2. Ateńczyk, syn malarza Eumaresa, słynny rzeźbiarz grecki (druga poł. VI w. p.n.e.). Był twórcą pierwszego pomnika historycznego, wystawionego przez Ateny w r. 510 p.n.e. ku czci tyranobójców, Harmo-diosa i Arystogejtona. Pomnik ten, który ustawiono na agorze ateńskiej, został w r. 480 wywieziony przez Kserkesa. Odtworzony w r. 477 p.n.e. przez uczniów mistrza, Kritiosa i Nesio-tesa, zachował się w kopii rzymskiej, która znajduje się w muzeum w Neapolu. Grupa A. została zwrócona Atenom po wyprawie Aleksandra W. Oryginalnym dziełem A. zachowanym do dzisiaj jest 'posąg kobiecy znaleziony na akropolis ateńskiej, tzw. Kora A., ex voto Nearchosa. A. był prawdopodobnie również współtwórcą wschodniego przyczółka świątyni Apollina w Delfach i rzeźb dekoracyjnych w świątyni w Eretrii.

Antenorides malarz grecki z IV w. p.n.e.,

uczeń Arystydesa; wnuk A. (o tym samym imieniu) był słyrmyir malarzem z czasów Aleksandra W.

antepagmenta tac. rzeźbione, płyty terakotowe zdobiące nielcedy fronton budynku.

aotepilani łac. żołnierze rzymscy, którzy w legionie gotowym do boju byli ustawieni przed oddziałem pilani, jak nazywano czasem ze względu na uzbrojenie (zob. pUum) triariów, stojących w trzecim rzędzie.

Anteros mit. brat Erosa (zob.), bóstwo odwzajemnionej miłości.

antesignani łac. oddział legionu rzymskiego sformowany z najdzielniejszych żołnierzy, idący przed chorągwią, signum, dla jej obrony przed nieprzyjacielem.

Antesterie zob. Dionizje.

Antesterion (gr. Anthesten6n dosł. ukwiecony) miesiąc w kalendarzu ateńskim przypadający na drugą połowę lutego i początek marca. Na ten okres przypadały wiosenne Antesterie i Małe Święta Eleuzyńskie.

Anteusz (gr. Antajos, łac. Antaeus) mit. gigant, syn Posejdona i Gai. Przy zetknięciu się ze swą matką Gają (Ziemią) A. odzyskiwał zasób sił, toteż Herakles walcząc z nim, przez dłuższy czas nie mógł go pokonać; dopiero uniósłszy A. w powietrze, zdołał go udusić.

Anthedon zob. Antedon.

Anthologia zob. antologia.

ANTI- zob. ANTY-

Antias zob. Yalerii 13.

Antidoros malarz attyckich waz czarnofigu-rowych z 2 poł. VI w. p,n.e.

antidosis (gr. antidosis) zamiana majątku wprowadzona w Attyce dla obrony obywateli przed nieprawnym nakładaniem liturgii. Ten, na kogo nałożono liturgię, mógł w określonym terminie wezwać kogoś innego, kto ze względu na stan majątkowy był, jego zdaniem, bardziej obowiązany do liturgii, aby się jej podjął albo zamienił z nim majątek. Nazywało się

to prókiesis. Wskazany mógł albo wziąć na siebie liturgię, albo zgodzić się na zamianę majątku, albo też żądać rozstrzygnięcia sprawy w sądzie.

Antidotos malarz grecki z IV w. p.n.e., uczeń Eufranora, nauczyciel Nikiasza.

Antignotos rzeźbiarz' grecki z czasów Augusta, znany z inskrypcji znalezionych w Atenach na Akropolis i w Asklepiejonie (świątyni Asklepiosa); prawdopodobnie był kopistą dzieł dawniejszych.

Antigonos zob. Antygonos.

antigrafe (gr. antigrafS) w prawie ateńskim odpowiedź oskarżonego na wniesioną przeciw niemu skargę oraz zarzut oskarżonego przeciwko dopuszczalności skargi albo wzajemna skarga wniesiona przez oskarżonego przeciwko oskarżycielowi.

Antikleja mit. 1. córka Autolikosa, małżonka Laertesa, matka Odyseusza była zamiłowaną łowczynią i towarzyszką Artemidy. 2. córka Jobatesa, małżonka Bellerofonta.

Antikyra (Anticyra) 1. miasto w Tesalii, na prawym brzegu rzeki Sperchejos, w pobliżu łańcucha górskiego Ojta. 2. miasto na wybrzeżu Fokidy, u stóp góry Parnas, słynne ze świątyni Artemidy, w której znajdował się posąg bogini dłuta Praksytelesa. Słynęło z hodowli rośliny helleborus, której używano jako leku przeciw melancholii i chorobom umysłowym, stąd przysłowiowe powiedzenia: Antikyrras se dei- przydałaby ci się Antikyra, naviga Anticyram - jedź do Antikyry, caput tribus Anticyris insa-nabile (Horacy) - jego głowie nie pomogą i trzy Antikyry. 3. miasto w Lokrydzie nad Zatoką Koryncką, zniszczone przez Rzymian w r. 210 p.n.e.

Antimachides architekt grecki z czasów Pi-zystrata (VI w. p.n.e.), pracował wraz z Antista-tesem. Kalaj schrosem i Porinosem (Pormosem) przy budowie pierwszej doryckięj świątyni Zeusa Olimpijskiego w Atenach.

Antinoos 1. mit. syn Eupejtesa, przywódca za-lotników Penelopy, godził na życie Telemacha, pragnąc zagarnąć władzę w Kace. 2. mit. jeden z synów króla Priama. 3. piękny młodzieniec rodem z miasta Klaudiopolis w Bitynii, ulubieniec Hadriana; w r. 130 n.e. utonął w Nilu, nie wiadomo czy przypadkiem, czy też popełnił samobójstwo. Hadrian kazał go zaliczyć do herosów, wznieść mu świątynię w Mantinei w Arkadii, urządzać igrzyska dla uczczenia jego pamięci i oddawać mu cześć boską. Jedno z miast w Egipcie nazwał Antinoupolis. A. przedstawiano często w sztuce plastycznej, w rzeźbach, na gemmach i na monetach jako ideał młodzieńczej urody.

Antioch (Antiochos). Imię kilkunastu" królów syryjskich okresu hellenistycznego: 1. A. I Soter (323 - 261 p.n.e.), syn króla Syrii Seleukosa I Nikatora. Od ojca otrzymał zarząd nad pomocną częścią Syrii wraz z tytułem królewskim. Jako młodzieniec brał udział w bitwie pod Ipsos

w r. 301. Zakochał się w swej macosze Stratonike, którą zaślubił za zgodą swego ojca. Walczył z Galataml i z królem Pergainonu Eumenesem I, który go pokonał. 2. A. II Theos, syn A. I i Stra-toniki, panował w latach ok. 261 - 247 p.n.e., prowadził wojnę z królem Egiptu

Ptolemeuszem Filadelfem; chcąc zakończyć przewlekającą się wojnę domową, porzucił swą żonę, Laodike, i ożenił się z córką Ptolemeusza, Berenike. Wówczas porzucona Laodike kazała zamordować A., Berenike i jej dziecko. 3. A. Hieraks, syn Antiocha II i Laodiki, młodszy brat Seleukosa Kallinikosa; początkowo był namiestnikiem nad częścią Azji Mn., lecz wkrótce usiłował zdobyć władzę nad całą Syrią. Szukał pomocy u króla Kappadocji Ariaramnesa i w Egipcie u Ptolemeusza, który jednak porozumiał się przeciw A. z królem Pergamonu Attalosem I. A. zginął w Tracji w r. 227. 4. A. III Wielki (242 -187 p.n.e.), młodszy syn Seleukosa Kallinikosa. Wstąpił na tron w r. 223, prowadził wojnę z królem Egiptu Ptolemeuszem Filopato-rem, lecz został przez niego pokonany i zawarł z nim pokój w r. 217. Walczył również przeciw Partom i Baktrom w r. 212, nie zdołał jednak powstrzymać ich dążeń separatystycznych i musiał uznać niezależność obu państw. Po śmierci Ptolemeusza Filopatora zawarł przymierze z królem Macedonii Filipem V i ruszył powtórnie na podbój Egiptu, zdobywając Palestynę i Fenicję. W okresie wojny Rzymian z Filipem A. zdobył miasta nad Hellespontem i na Chersonezie Trackim (r. 196). Walczył przeciw Rzymianom wraz z Egiptem, a w r. 192 po stronie Etolczyków. Został jednak pokonany najpierw przez konsula Marka-Acyliusza Glabriona pod Termopilami, potem przez konsula Lucjusza Korneliusza Scypiona w r. 190 pod Magnezją i zmuszony przez tego ostatniego do zawarcia pokoju na bardzo ciężkich warunkach. 5. A. IV Epifanes (175 - 163), syn poprzedniego prowadził wojnę z Egiptem, usiłował też stłumić powstanie Judejczyków pod wodzą Machabeuszów. Umarł w r. 163 w czasie wyprawy do Persji. 6. A. V Eupator, syn poprzedniego;

mając lat 13 brał udział w oblężeniu Jerozolimy przy boku regenta Lizjasza, który dowodził oblężeniem. W r. 161 został zamordowany z rozkazu swego krewnego, Demetriosa, 7. A. VI Theos Epifanes Dionizos, niepełnoletni syn uzurpatora Aleksandra Balasa i księżniczki egipskiej, Kleopatry Tei; prawo do tronu wywalczył dziecku Diodot Tryfon, ale wkrótce potem je zamordował

(ok. r. 143). 8. A. VII Euergetes Sidetes (pochodził z Side w Pamfilii), w r. 138 p.n.e. wypędził uzurpatora Tryfona; zginął w r. 130 w bitwie z Fartami. 9. A. VIII Epifanes Filometor KalU-nikos, syn Demetriosa Nikatora, po śmierci ojca opanował część Syrii wypędziwszy swego głównego współzawodnika przy ubieganiu się o władzę, Aleksandra Zabinę. W r. 97 został zamordowany przez Herakleona. 10. A. IX Filopator Kyzikenos, najmłodszy syn A. VII, walczył o władzę ze swym bratankiem Seleukosem i zginął w r. 96 p.n.e. 11. A. XEusebes Filopator, syn poprzedniego, pokonał Seleukosa Epifanesa, stłumił powstanie wzniecone przez jego braci, których zwyciężył w bitwie nad Orontesem. Zginął w wojnie z Fartami. 12. A. Xl Epifanes Filadelfos, przeciwnik poprzedniego, zginął w bitwie nad Orontesem. 13. A. XII Dionizos Epifanes Filopator, walczył przeciw Filipowi, następcy A. X. Zginął w czasie bitwy z jednym z plemion arabskich. 14. A. XIII Asiatikos, syn A. X, ostatni król Syrii z rodu Seleukidów. Lukullus mianował go królem Syrii w r. 68 p.n.e., gdy Syria uwolniła się od zależności od Armenii. Jednak już w r. 67 Pompejusz (zob. Pompeii 8) pozbawił go tronu, a Syrię zamienił w prowincję rzymską. - Imię czterech królów Kommagene. 15. A. I, syn Mitrydatesa I i księżniczki syryjskiej Tei, wstąpił na tron jako dziecko w r. 98 p.n.e. Najpierw wróg Rzymu, w r. 64 zawarł sojusz z Pompeju-szem i wspierał go w wojnie przeciw Cezarowi;

aż do śmierci (r. 31) lawirował między Fartami a Rzymianami. 16. A. II, syn poprzedniego, został w r. 29 p.n.e. skazany na śmierć przez Oktawiana za zamordowanie swego brata. 17. A. III, usiłował opierać się podbojowi rzymskiemu i popełnił samobójstwo, gdy Kommagene weszła w skład rzymskiej prowincji Syrii (r. 17 n.e.). 18. A. IV Epifanes, osadzony na tronie przez Kaligulę, wspierał Wespazjana i Tytusa w prowadzonych przez nich wojnach, jednak w r. 72 n.e. został złożony z tronu, Kommagene zaś ponownie stała się częścią prowincji rzymskiej Syrii.-Inni: 19. A. z Syrakuz, historyk współczesny Tukidydesowi, napisał historię Italii i historię Sycylii w 9 księgach, z których zachowały się fragmenty. 20. A. z Askalonu (n/I w. p.n.e.), uczeń Filona z Larissy i jego następca w scholarehacie Akademii. Skierował on szkołę na nowe, eklektyczne tory, przyjmując za kryterium prawdy zagodność poglądów Platona, Arystotelesa i Zenona. Stanowisko swe

wyłożył w dziełach pt. Sosos i Peri theón (O bogach). Był nauczycielem Warrona, Brutusa, Cy-cerona i innych wybitnych Rzymian. 11. A. z La-odycei, uczeń Zeuksisa z Tarentu, filozof-sceptyk ze szkoły Ajnesidemosa (I w. p.n.e.). 22. A. Ga-biniusz (Antiochus Gabinius I w. p.n.e.), wyzwoleniec Gabiniusza, leczeń i pomocnik portrecisty Sopolisa. 23. artysta podpisany na kopii Ateny Partenos Fidiasza z Museo Nazionale w Rzymie, działający prawdopodobnie na Lindos w końcu I w. p.n.e. 24. A. z Cylicji, filozof ze szkoły Cyników, żyjący za panowania cesarza Septy-miusza Sewera (n w. n.e.). 25. sofista z Ajgaj w Cylicji (II w. n.e.), autor dzieł filozoficzno--retorycznych i historycznych; znamy tylko tytuły, jak Meletaj, Agora i in.

Antiochia (gr. Antiócheja) nazwa wielu miast głównie w Azji zachodniej, 1. A. nad Orontesem, dziś Antakiya, założona około r. 300 p.n.e. przez Seleukosa I po zwycięstwie pod Ipsos i nazwana na cześć jego ojca. Rozbudowali miasto Antioch Wielki i Antioch IX. Mury miasta, zburzone podczas trzęsień ziemi na początku naszej ery, zostały odbudowane z rozkazu Ty-beriusza. W części miasta położonej na wyspie znajdowały się pałace cesarzy Galliena i Dioklecjana. Ostatnim cesarzem, który przyczynił się do rozbudowy miasta, był Justynian. Miasto odegrało dużą rolę jako punkt obronny i handlowy, gdyż przecinały się tu różne drogi Syrii. 2. A. we Frygii, położona nad doliną Antios, stolica południowej Galacji, założona prawdopodobnie jako kolonia przez Magnezję nad Meandrem, od r. 190 p.n.e. niezależna; w latach 35 - 25 p.n.e. wchodziła w skład państwa Amyn-tasa, po r. 6 p.n.e. stała się kolonią rzymską (wlania Caesarea Antiocheid). Zachowały się do dziś ruiny miasta. 3. A. nad Meandrem, położona na wzgórzach w pobliżu doliny Mor-synos, założona przez Antiocha I. 4. A: w Cylicji nad rzeką Paramos. 5. A. w Cylicji w pobliżu gór Kragos.

Antiopa (gr. Antiópe) mit. 1. córka bożka rzeki Asopos w Beocji albo władcy Teb, Nyk-teusa. Zeus uczynił ją matką bliźniaczych braci, Amfiona i Zetosa. Prześladowana 'przez królowę Teb, Dirke, została pomszczona przez synów, którzy przywiązali Dirke do rozszalałego byka. Scenę tę przedstawia słynna grupa Byka Far-nezyjskiego znajdująca się w Muzeum Neapolitańskim. Mit o A. był tematem nie zachowanych tragedii Eurypidesa, Liwiusza Andronika i Pa-

kuwiusza. 2. królowa Amazonek wzięta do niewoli przez Tezeusza, potem przez niego poślubiona. Ich synem był Hipolit. Kiedy Amazonki przedsięwzięły zbrojną wyprawę przeciw Atenom, A. doprowadziła do zawarcia pokoju.

Antipater (Lucius Caelius A.) zob. CaelH 3.

Antipolis dziś Antibes; kolonia masalijska w Gallia Narbonensis, na zachód od granicznej rzeki Varus, później rzymskie mnnicypium.

Antistates architekt grecki za czasów Pizystra-ta, współtwórca, wraz z Antimachidesem (zob.), świątyni Zeusa Olimpijskiego w Atenach.

Antistii Antistiusze, plebejski ród rzymski, którego najznakomitszą gałąź stanowili Antistiusze Starsi (A. Yeteres). 1. Calus Antistius Vetus, propretor Hispanioe ulterioris w r. 69/68 p.n.e.; pod jego władzą sprawował kwesturę Cezar. - Inni A. Yeteres sprawowali wysokie urzędy na przełomie I w. p.n.e./I w. n.e. 2. Pa-cmius A. Labeo zob. Pacmius 2. 3. Marcus A. Labeo, syn Pakuwiusza Antistiusza (zob. Pacmius 2), jeden z najznakomitszych prawników rzymskich z czasów Augusta. Wg Pom-poniusza, spędzał on pół roku w Rzymie udzielając konsultacji w obecności uczniów, pozostałą część roku poświęcał pisaniu. Z jego spuścizny, obejmującej 400 ksiąg, zachowało się około 500 fragmentów. Dzieła jego miały raczej charakter komentarzy i objaśnień'do ustaw niż prac o charakterze systematycznym czy syntetycznym. Oto kilka tytułów: De iure pontificio, Commentarii ad XII tabulas, Commentarii ad edictum praeforis urbani. Zajmował się również studiami filozoficznymi i gramatycznymi. 4. Pu-bliiis A. wybitny adwokat, trybun ludu w r. 88 p.n.e., edyl w r. 86, teść Pompejusza, zamordowany na rozkaz Mariusza Młodszego jako stronnik Sulli w r. 82. 5. autor epigramów z Wieńca Filipa (zob. antologia), żyjący za czasów Kaliguli.

Antium dziś Anzio; starożytne miasto w Lac-jum na cyplu skalnym wysuniętym daleko w morze. Według podania założył je syn Odyseusza i Kirki; początkowo było siedzibą korsarzy etruskich. Sławne ze świątyni Eskulapa, Neptuna i Fortuny oraz pałacu Nerona (który się tu urodził). W ruinach A. znaleziono w XV w. . posąg Apollina Belwederskiego, w XVn - posąg Walczącego Gladiatora, zaś w XIX w. słynną Dziewczynę z Antium, kopię rzymską posągu przypisywanego Praksytelesowi (lub Lizypowi).

antologia (gr. anthos kwiat, 'lego zbieram) nazwą tą określali Grecy zbiory drobnych utworów poetyckich, zwłaszcza epigramów. Anthologia Graeca: Pierwszy taki zbiór epigramów sporządził poeta Meleager z Gadąry ok. r. 60 p.n.e. i nazwał go Stefanos (Wieniec). Obejmował on utwory Meleagra i 46 poetów współczesnych mu i dawniejszych ułożone alfabetycznie-wśród nich wiersze Archilocha, Safony, Mojro, Simonidesa i in. Następnie, za czasów Kaliguli Filip z Tesaloniki dodał do tego zbioru jeszcze wybór epigramów- 13 poetów późniejszych od Meleagra (Wieniec Filipa). Podobne a. zestawiali później Diogenianos z Heraklei (II w. n.e.), Straton z Sardes (DI w. n.e.), który wybierał zresztą tylko wiersze erotyczne skierowane do chłopców, oraz za czasów Justy-niana - Agatias z Myriny. Były również mniejsze zbiory: Sylloge Eupheniana i Sylloge Parisina. Żaden z nich nie zachował się całkowicie. W V w. nową a. z tego, co ocalało, sporządził Konstantinos Kefalas. Zbiór jego nie był ułożony alfabetycznie, jak a. Meleagra, lecz według treści utworów, a więc -miał układ rzeczowy;

obejmował 15 ksiąg. W XIV w. mnich Maksym Planudes w Konstantynopolu zrobił wyciąg z tej a. w 7 księgach. W r. 1607 Saumaise (Salmasiuś) znalazł w bibliotece w Heidelbergu rękopis a. Kefalasa w kodeksie zw. Codex Palatinus (Cod. Pal. 23 z XI w.), skąd a. otrzymała nazwę Anthologia Palatina, i dopisał do a. Planudesa brakujące epigramy. Codex Palatinus ma szereg późniejszych odpisów. Pierwsze wydanie Antho-logii Planiidesa, jeszcze przed odkryciem Sal-masiusa, opublikował Gioyanni Lascaris we Florencji w r. 1494. Anthologia Łątina:

Literatura łacińska nie przekazała nam żadnej antologii rzymskiej z czasów starożytnych. Prawdopodobnie w czasach Augusta powstała antologia drobnych utworów erotycznych, o czym mówią wzmianki u Pliniusza i Geliusza, ale do naszych czasów się nie zachowała. Z VI w. n.e. pochodzi zbiór sentencji rzymskich sporządzony prawdopodobnie przez Luksoriusza. Dopiero w czasach Odrodzenia pomyślano o zebraniu drobnych utworów poetyckich literatury łacińskiej. Uczynił to Skaliger w r. 1573. Jego antologia zatytułowana Catalecta Yeterum Poetarimi obejmuje 250 utworów. Drugi taki zbiór w 5 księgach sporządza w drugiej poł. XVIII w. Bunnann i pierwszy daje mu tytuł Anthologia Lątina; zawiera on 1457 utworów. Nowsze wy-

dawnictwa tego rodzaju dali E. Bahrens (1879--83), A. Riese i F. Bucheler (1894), wreszcie J. W. i A. M. Duff (1934).

Antonii Antoniusze, plebejski ród rzymski, który wchodzi na arenę historii w końcu II w. p.n.e. 1. Marcus Antonius, urodzony w r. 143 p.n.e., kwestor w r. 113, pretor w r. 102, dowódca floty w walce z piratami w Cylicji, konsul w r. 99, cenzor w r. 97. Należał do stronnictwa Sulli i zginął w r. 87 w walce z Mariuszem i Cynną. Według stów Cycerona był to najwytworniejszy mówca swego czasu. Jest on jednym z uczestników dialogu w piśmie Cycerona De oratore. 2. Marcus A., starszy syn poprzedniego, ojciec triumwira, pretor i dowódca floty wzdłuż wybrzeży Morza Śródziemnego w r. 75 p.n.e., otrzymał ironiczny przydomek Creticus, ponieważ bezskutecznie walczył z Rreteńczykami, którzy się sprzymierzyli przeciw niemu z piratami; umarł na Krecie. Wszystkie źródła mówią zgodnie o jego chciwości i niedołęstwie. 3. Gaius A. zwany Hybrida, młodszy syn mówcy i stryj triumwira. W r. 70 usunięty z senatu za zdzierstwa, w r. 66 byt razem z Cy-ceronem pretorem, w r. 63 konsulem. Zrazu sprzyjał Katylinie, później opuścił go w zamian za przyrzeczoną mu przez Cycerona prowincję Macedonię, która należała się Cyceronowi. Prowincję tę w czasie swego namiestnictwa haniebnie ograbił. W r. 59 powrócił do Rzymu, gdzie został oskarżony o udział w spisku Katyliny i o zdzierstwa. Mimo iż bronił go Cycero, został skazany na wygnanie i udał się na wyspę Kefallenię. W r. 44 Cezar odwołał go z wygnania. 4. Marcus A., syn Kretyka i Julii, siostry Lucju-sza Cezara, konsula z r. 64 p.n.e. Jako sierota, wychowywał się u ojczyma Korneliusza Len-tulusa, skazanego w r. 63 na śmierć za udział w spisku Katyliny. Pełnił służbę wojskową w r. 58 p.n.e. w Syrii pod dowództwem A. Ga-biniusza, potem w Galii u Juliusza Cezara, w latach 54-51. W r. 49 został trybunem ludu. Wraz z trybunem Kw. Kasjuszem założył veto przeciw zarządzeniu senatu pozbawiającego Cezara dowództwa w Galii, po czym uciekł do Galii (w styczniu r. 48). Brał udział w bitwie pod Farsalos jako dowódca lewego skrzydła wojsk Cezara. W r. 44 został konsulem razem z Cezarem, któremu na uroczystościach Luper-kaliów ofiarował diadem królewski. Po zamordowaniu Cezara przez spiskowców w dn. 15 marca r. 44 ^4. usiłował zdobyć władzę dyktatorską.

W tym celu wygłosił mowę nad ciałem Cezara i odczytał jego testament z ogromnymi zapisami dla ludu rzymskiego, chcąc obudzić miłość dla Cezara i oburzenie przeciw mordercom. Zamierzał przy tej okazji zagarnąć olbrzymi majątek zamordowanego, lecz znalazł nieoczekiwanego rywala w młodym Oktawianie, przybranym synu dyktatora, który przybył z Apollonii do Rzymu. Ten przybrawszy imię Cezara połączył się z senatem, aby

zgnębić Ą. Zmusił go do wyjazdu do Galii Cyzalpejskiej, nakłonił senat do uznania A. za wroga państwa i uzyskał powierzenie sobie dowództwa nad wojskiem. A. został pobity pod Mutiną w kwietniu r. 43 p.n.e. i wycofał się za Alpy. Gdy jednak po stronie A. stanął z silną armią Lepidus, Oktawian pogodził się z nimi i utworzył w Bononii drugi triumwirat pod nazwą Trimmiri Reipublicae Constituendae na najbliższe 5 lat. Ułożyli oni listy proskrypcyjne:

Oktawian musiał poświęcić Cycerona, który padł ofiarą siepaczy A. W r. 42 A. i Oktawian rozbili republikanów w bitwie pod Filippi. A. otrzymał przy podziale imperium prowincję Azję. W Cylicji uległ czarowi Kleopatry, z którą razem udał się do Egiptu. W r. 40 A. ożenił się z siostrą Oktawiana, Oktawią, lecz po odnowieniu trium-wiratu na dalsze 5 lat, w r. 37 wrócił na Wschód, odesłał żonę do Oktawiana i połączył się z Kleopatrą. Przyjął obyczaje wschodnie, przepych i ceremoniał władców wschodnich zniechęcając do siebie wielu dawnych stronników. Okoliczność tę zręcznie wyzyskał Oktawian; 2 września 31 r. p.n.e. Oktawian i A. stoczyli pod Ak-cjum bitwę morską, w której flota A. została zupełnie rozgromiona. A. w towarzystwie Kleopatry uciekł do Aleksandrii, gdzie w r. 30 odebrał sobie życie. 5. Caius A., drugi syn Kretyka, brat triumwira, praetor urbanus, w r. 44 pretor w Macedonii, wpadł w czasie drugiej wojny domowej w ręce Brutusa, który mszcząc się za zamordowanie Cycerona skazał go na śmierć.

6. Lucius A., najmłodszy brat triumwira, konsul w r. 41 p.n.e., za namową żony Marka A.,' Fulwii wziął udział w wojnie przeciw Oktawianowi. W Peruzji złożył broń; Oktawian darował mu życie i mianował namiestnikiem Iberii.

7. Marcus A., starszy syn triumwira, po śmierci ojca został w r. 30 p.n.e. skazany na śmierć z rozkazu Oktawiana. 8. lullius A., młodszy syn triumwira i Fulwii, wychowany przez swą macochę Oktawie, konsul w r. 10 p.n.e. Z początku August darzył go wielkimi względami, lecz za

romans z córką swą Julią skazał go w r. 2 na śmierć. 9. Marcus A. Primus z Tuluzy w Galii, za panowania Nerona został usunięty z senatu i skazany na wygnanie. Po śmierci Nerona Galba przywrócił go do dawnej godności i mianował dowódcą VII legii w Pannonii. Oddał wielkie usługi Wespazjanowi jako wielkorządca Pannom i Mezji. 10. M. A. Fel'ix, wyzwoleniec Antonii, matki Klaudiusza, prokurator Judei za panowania Klaudiusza i Nerona. Odwołany ze stanowiska na skutek wniesione; przeciw niemu skargi Żydów uniknął kary dzięki wpływom brata, Pallasa, na dworze cesarskim. 11. A. Musa, wyzwoleniec, przyboczny lekarz Augusta, za usługi oddane Augustowi korzystał z przywilejów przysługujących senatorom. Pierwszy wprowadził wodolecznictwo i stosował zimne kąpiele. Jest autorem szeregu dzieł lekarskich, z których pozostały nieliczne fragmenty. 12. A. Diogenes (prawdopodobnie z I w. n.e.), autor miłosnego i awanturniczego romansu w 24 księgach pt. Ta hyper Thulen dpista (Cudowne przygody poza Thule), znanego nam w obszernych wyjątkach dokonanych przez Focjusza.

Antonini siedmiu cesarzy rzymskich panujących od r. 96 do 192 n.e.: Nerwa (zob. Nerva), Trajan (zob. Ulpii 2.), Hadrian, Antoninus Pius, Marek Aureliusz, Werus (zob. Werus 2.), Kom-modus.

Antoninus Liberalis (II w. n.e.) prawdopodobnie wyzwoleniec cesarza Antoniusa Piusa, autor zbioru opowiadań mitologicznych w 41 rozdziałach, zachowanych pt. MetamorfSseon synagogę (Zbiór przemian),

Antoninus Pius (86-161 r. n.e.), syn Aureliusza Fulwiusza z Nemausus. Hadrian powierzył mu zarząd północnej Italii, potem go adoptował. Pełne jego nazwisko brzmiało: Titus Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antoninus. Po adoptowaniu przez Hadriana przybrał jeszcze jego nazwisko rodowe Aelius. Przydomek Pius otrzymał za pietyzm okazywany pamięci swego przybranego ojca. Jego rządy (od r. 138) to okres spokoju i rozkwitu cesarstwa rzymskiego, zwłaszcza prowincji. Pragnąc uśmierzyć rozruchy, zorganizował w Rzymie rozdawnictwo żywności wśród najbiedniejszych. Prowadził wojny w Mauretanii, Dacji i Brytanii, stłumił powstania w Judei i Achai. Na północ od tzw. Wału Hadriana kazał wznieść nową linię obronną. Rzym przyozdobił szeregiem pięknych budowli.

Antoniusz (Marek A) zob. Antonii 4.

antonomazja (gr. antonomasia, łac. pronomi-natió) figura retoryczna polegająca na użyciu epitetów określających daną postać zamiast jej imienia własnego, np. Romanae eloguenfiae princeps zamiast: Cyceron.

antybakchej (łac. antibacchius) metrum o schemacie - -i'"', czyli odwrotność bakcheja ('-' -l -'-). A. były używane bardzo rzadko.

Antyfanes (Antifanes) 1. A. z Argos (415 -- 365 p.n.e.), rzeźbiarz-brązownik z kręgu Polikleta, uczeń Perikłytosa i Kleona, twórca brązowego posągu konia ofiarowanego przez Argejczyków do Delf. Po zwycięstwie pod Ajgospotamoj stworzył posągi Dioskurów, dar Lacedemończyków dla Delf. Posągi mitycznych królów argej-skich znajdujące się ongiś w Delfach to również dzieła A. 2. A. z Aten (druga poł. V w. p.n.e.), rzeźbiarz, uczestniczył w pracach przy fryzie Erechtejonu. 3. A. z Rodos (wg innych wersji:

ze Smymy, z Larissy lub z Aten), syn Stefanosa, komediopisarz, jeden z przedstawicieli średniej komedii attyckiej (ok. 388 - 310 p.n.e.). Napisał ok. 300 komedii, odniósł 13 zwycięstw. Szereg tytułów świadczy o uprawianiu przez A. parodii mitologicznych. Podobno komedie jego zawierały również wiele złośliwych aluzji politycznych. Znamy dziś 335 fragmentów. 4. A. z Berga nad Strymonem (w Tracji), żyjący na przełomie IV/IIIw. p.n.e., autor awanturniczych opisów podróży o charakterze humorystycznym i fantastycznym, tak iż był cytowany jako przysłowiowy kłamca. Naśladowali go Antoniusz Diogenes i Lukian. 5. A. z Poroś, syn Trasonidesa, twórca marmurowego posągu Hermesa znalezionego na Melos. Posąg, pochodzący z I w. n.e., jest prawdopodobnie kopią oryginału z I w. p.n.e. 6. A. z Macedonii, autor epigramów z czasów Tyberiu-sza i Kaliguli; utwory jego znajdują się w Antologii Palatynskiej.

Antyfilos (Antifilos) 1. A. z Aten, dowódca wojsk greckich w wojnie lamijskiej w r. 323 p.n.e., po śmierci Leostenesa. 2. A. z Egiptu, malarz grecki z czasów Aleksandra W., uczeń Ktesidema;

pracował dla Ptolemeusza I i dla Filipa Macedońskiego. Malował obrazy o treści mitologicznej, rodzajowej, portrety oraz karykatury i groteski. Wiele z jego obrazów sprowadzono do Rzymu. Wg opisów miał celować w pomysłowości, łatwości malowania i był mistrzem światłocienia. Pliniusz uważał go za współzawodnika Apellesa. 3. architekt grecki z końca VI w. p.n.e., który zbudował skarbiec, Kartagińczyków w Olim-

pii. 4. A. z Afidny, archont attycki z r. 221/220 p.n.e. 5. A. z Bizancjum, autor 50 epigramów (głównie na niezwykłe wydarzenia) z Wieńca Filipa (zob. antologia), żył za czasów Augusta.

Antyfon (Antifon) 1. A. z Rhamnus w Attyce, syn sofisty Sofilosa, najwcześniejszy z dziesięciu mówców attyckich (V w. p.n.e.). W czasie wojny peloponeskiej był jednym z dowódców. Jako zwolennik oligarchii, brał udział w zamachu oligarchicznym w Atenach w r. 421 p.n.e. Oskarżony przez lud, został w r. 411 skazany na śmierć mimo swej świetnej obrony. Znano 60 jego mów, lecz już w starożytności odrzucano z nich 25 jako nieautentyczne. Do naszych czasów zachowało się 15 całych mów i szereg fragmentów. Wszystkie one dotyczą procesów o zabójstwo (dlkaf fonikdj); 12 z nich ujęto w 3 zespoły (tetralogie). Są to ćwiczenia retoryczne składające się z dotyczących tej samej sprawy: mowy oskarżyciela, mowy obrońcy, repliki oskarżenia i repliki obrony. Inne, O zabójstwie Herodesa, O choreucte, to mowy rzeczywiście wygłoszone. A, napisał również podręcznik wymowy, Techne rhetorikt. 2. A. z Aten, sofista, współczesny poprzedniemu (niektórzy uczeni uważają A. mówcę i A. sofistę za jedną osobę), jeden z pierwszych zawodowych nauczycieli filozofii i retoryki, przeciwnik Sokratesa. Znalezienie fragmentów papirusowych jego pism rzuciło nowe światło na A. Napisał on m. in. AlŻtheja (Prawda) w 2 księgach, Peri homónojas (O zgodzie), Politikós, Perl krtseos onejrón (O tłumaczeniu snów). W piśmie Aletheja wykłada swą naukę o pochodzeniu świata z wichru oraz poglądy na kwestie astronomiczne i meteorologiczne. Rozwiał poglądy eleatów zaprzeczając obiektywnemu istnieniu czasu i poszczególnych przedmiotów. Krytykował ustrój państwa, prawo i sądy twierdząc, że prawo jest instrumentem do ujarzmiania słabych przez silnych. Bronił również niewolników. "Anarchi-czne" poglądy A., jego krytyka istniejących stosunków świadczą o pewnym fermencie w łonie demokratycznej części społeczeństwa. 3. A. z Aten, tragik z IV w. p.n.e., żył na dworze tyrana Dio-nizjosa Starszego w Syrakuzach i miał być przez niego, wg podania, skazany na śmierć, gdyż nie chwalił jego lichych tragedii. Znamy kilka tytułów tragedii A., wystawionych w Atenach: An-dromache, Meleager, Jason i in. Zachował się szereg fragmentów.

Antygona (gr. Antigóne) mit. 1. córka Edypa i Jokasty, siostra Eteoklesa, Polinejkesa i Ismeny.

Towarzyszyła ojcu, gdy po dobrowolnym oślepieniu się poszedł na wygnanie, i pozostała w Kolonos do chwili jego śmierci. Pogrzebała zwłoki Polinejkesa (który zginął w walce z bratem o władzę nad Tebami) wbrew zakazowi swego wuja Kreona, za co spotkała ją kara śmierci. A. jest bohaterką tragedii Sofoklesa o takim samym tytule. 2. córka Eurytiona, żona Peleusa (uczestników polowania na dzika kalidońskiego), matka Polidory. 3. córka króla Troi Laomedonta, siostra Priama. Współzawodniczyła z Herą o piękność; bogini za karę zamieniła ją w bociana.

Antygonia (gr. Antigónejd) nazwa kilku miast greckich; najbardziej znane leżało na północnej granicy Epiru (dziś Tepeleni), wśród wąwozów gór Akrokeraunia; z powodu swego położenia było fortecą nie do zdobycia.

Antygonidzi dynastia królów macedońskich założona przez Antygonosa I Jednookiego, z której pochodzili: Demetrios Poliorketes (295-287), Antygonos II Gonatas (283-239,) Demetrios II (239-229), Antygonos III Doson (229-221), Filip V (221-17.9), Perseusz (179-

168). Dążyli oni do utwierdzenia swego panowania w całej Grecji, będąc zawsze w sojuszu z Seleucydami przeciw Ptolemeuszom Egipskim; musieli również walczyć przeciw plemionom barbarzyńskim nacierającym od wschodu i północy. Od końca III w. p.n.e. walczyli z Rzymem, któremu w końcu ulegli, tak iż Macedonia stała się prowincją rzymską (148).

Antygonos (Antigonos). Imię trzech królów Macedonii z dynastii Antygonidów (zob.): 1. A. I Monofthalmos lub Kyklops (Jednooki), 382 - 301 r. p.n.e., wybitny dowódca Aleksandra W., po jego śmierci satrapa Frygii. Chcąc zawładnąć całym państwem Aleksandra W., walczył z Per-dikkasem i pozostałymi diadochami. Od r. 314 był już władcą wielkiego państwa w Syrii i Azji Mn. Zginął w bitwie pod Ipsos w r. 301. 2. A. II Gonatas (ur. 319 - urn. 239), syn Demetriosa Poliorketesa i wnuk A. I. Po śmierci ojca władał (od 283 r.) Macedonią i północną Grecją, miał nawet pod swą władzą część Peloponezu i port ateński Pireus. Pragnął zdobyć hegemonię w całej Grecji, czemu oparła się Sparta i Egipt. 3. A. III Doson (263 - 221), bratanek A. Gonatasa, był opiekunem małoletniego króla Filipa i regentem, potem też samodzielnym królem (229 - 221). Jak jego poprzednicy dążył do zdobycia hegemonii w Grecji, osiągając, dzięki pozyskaniu

Aratosa, stratega Związku Achajskiego (zob.), poważne sukcesy. - Inni: 4. imię kilku królów Judei. Ostatniego z nich Marek Antoniusz skazał na śmierć w r. 35 p.n.e. 5. A. z Karystos na Eubei, rzeźbiarz-brązownik z drugiej poł. III w. p.n.e. Był jednym z twórców monumentalnej grupy Galów wzniesionej w Pergamonie dla uczczenia zwycięsjtw Attalosa I i Eumenesa n. Wśród wykopalisk odnaleziono fragmenty inskrypcji z tego pomnika. Pliniusz wspomina o jego dziełach na temat malarstwa i rzeźby. 6. A. z Karystos Młodszy, poeta z poł. I w. p.n.e. autor epigramów w Antologii Palatyńskiej, poematu mitologicznego Allójoseis (Przemiany), An-tipatros i in. Być może był również autorem dzieła teoretycznego Per* lekseos (O wysłowieniu).

' Antylochos (gr. Antiiochos) mit. bohater Iliady, syn Nestora, -po Patroklosie najbliższy przyjaciel Achillesa. Padł w obronie ojca zabity przez Mem-nona, stąd otrzymał przydomek Filopatros. Popioły jego złożono razem z popiołami Achillesa i Patroklosa.

Antymachos (gr. Antimachos) z Kolofonu poeta i gramatyk grecki, (ur. ok. 440 p.n.e.); miał być przyjacielem Platona, nieco starszym od filozofa. Napisał obszerny epos mitologiczny Thebdis (nie zachowany), którego tematem są obie wojny tebańskie, oraz Łydę (również nie zachowany), składający się z kilku ksiąg poemat elegijny, w którym pocieszał się po śmierci ukochanej rozpamiętywaniem nieszczęśliwych miłości znanych z mitu i legendy. A. uchodzi za twórcę tzw. uczonej elegii, a tym samym za poprzednika poetów aleksandryjskich, dlatego był bardzo przez nich ceniony. Jak świadczą nieliczne fragmenty i doniesienia innych pisarzy. Łydę stanowiła poemat pełen erudycji mitologicznej i ciągnących się manierą hezjodejską katalogów nazwisk postaci mitologicznych. Język A. w przeciwieństwie do prostoty Homera był wyszukany, napuszony, przesadny i naszpikowany uczonością. Jako gramatyk A. opracował poematy Homera.

Antypater (gr. Antipatros) 1. A. z Kyrene (IV w. p.n.e.), filozof ze szkoły cyrenaików, uczeń Sokratesa Arystypa. 2. syn Jollasa (400 - 319 r. p.n.e.), jeden z najwybitniejszych wodzów i doradców Filipa Macedońskiego i Aleksandra W. Brał udział w poselstwie do Aten

w r. 346 i zaprzyjaźnił się z Demostenesem; wobec jednak nieprzejednanej postawy Demostenesa w stosunku do Macedonii przyjaźń ta zamieniła się we wrogość. A. brał również' udział w bitwie pod

Cheroneją w r. 338. Sprawował rządy w państwie w czasie nieobecności Aleksandra, gdy ten wyruszył na Wschód. Po śmierci Aleksandra doszedł do porozumienia z innymi następcami i podzielił z nimi władzę. 3. król Macedonii (297-287 r. p.n.e.), syn Kassandra, zamordował swą matkę Tessalonikę podejrzewając ją, że chce go pozbawić władzy na rzecz drugiego syna. Walczył ze swym teściem Lizymachem, który go kazał zamordować. 4. A. z Torsu (H w. p.n.e.), filozof stoicki, uczeń i następca Diogenesa z Seleukei, nauczyciel Panajtiosa, scholarcha Stoi. Prowadził ostrą polemikę z przedstawicielem szkoły sceptyków, Karneadesem (zob.). Zajmował się również logiką i dialektyką. 5. A. z Sydonu (II w. p.n.e.), autor wielu epigramów z Wieńca Meleagra głównie nagrobkowych i epideiktyeznych (zob. antologia). 6. A. z Idumei (II w. p.n.e.), protoplasta domu Idumejskiego, dziad Heroda Wielkiego. 7. A. z Tym (I w. p.n.e.), filozof stoicki, zmarł w Atenach w r. 44; był podobno nauczycielem Katona. 8. A. z Tessaloniki (I w. p.n.e.), autor epigramów z Wieńca Filipa (zob. antologia), klient Lucjusza Kalpurniusza Pizona, działał w Rzymie jako nauczyciel filozofii.

antyspast (łac. ontispostus) metrum o schemacie '-' -L -/-'-' występujące tylko sporadycznie w miarach chorijambicznych. Z samych a. wierszy nie tworzono.

Antystenes (Antisthenes, 436 - 366 r. p.n.e.), syn Antystenesa z Aten i ^niewolnicy, filozof grecki, uczeń Sokratesa i założyciel szkoły cynic-kiej (nazwa od gymnasionu Kynosarges, gdzie A. wykładał). Dowodził, że do szczęścia nie jest potrzebna ani potęga, ani pieniądze, ani przyjemności zmysłowe, że szczęście prawdziwe zależy wyłącznie od samego człowieka. Cnota wystarczy do szczęścia, a nie wymaga niczego prócz siły moralnej. Uczniem A. był Diogenes z Synopy (zob.).

antystrofa (gr. antistrofe) w wielozwrotkowej liryce chóralnej zwrotka parzysta odpowiadająca dokładnie swą budową strofie. Taki system wprowadził do greckiej liryki chóralnej Alkman (zob.). Przeszła ona również do partii lirycznych w tragedii i komedii.

antyteza (gr. antfthesis) figura retoryczna polegająca na zestawieniu w jedną całość myśli lub obrazów sobie przeciwnych, lecz złączonych związkiem treściowym: Dtvitiarum et formae gloria fiwca atque fragilis est, virtus ciura aeternague habetur - sława bogactwa i urody fizycznej

niestała jest i krucha, dzielność jest nabytkiem stawnym i wiecznym (Sallustius Bellum Catiii-nae l).

Anubis mit. bóg egipski, syn Ózyrysa i Izydy, wyobrażany z głową szakala. Opiekowal się zmarłymi, ich balsamowaniem, odprowadzał ich na wieczny spoczynek, stąd Grecy utożsamili go z Hermesem Psychopompos.

anulus tac. pierścień; stanowił ozdobę przede wszystkim mężczyzn, często bowiem spełniał jednocześnie rolę pieczątki, nosiły go jednak i kobiety. Były też pierścienietalizmany i pierścienie-kluczyki do domowego skarbczyka. Pierścienie wykonywano z metali,

wysadzano je drogimi kamieniami, zdobiono gemmami. Noszono je na wszystkich palcach obu rąk bez różnicy, z wyjątkiem palca środkowego, który uważany był za nieczysty. Złoty pierścień był za republiki wielce zaszczytną odznaką, rzadko przyznawaną. Stopniowo zaczęli go używać senatorowie, potem ekwici. W okresie cesarstwa początkowo cesarz przyznawał prawo noszenia złotego pierścienia jedynie nielicznym jednostkom, później jednak noszenie o. tak weszło w użycie, iż za Hadriana używali go już wszyscy z wyjątkiem niewolników, którym to było zabronione.

Anxur starożytne miasto Wcisków położone na stromym zboczu wapiennym, w pobliżu ujścia rzeki Ufens do morza, potem nazwane Tarra-cina.

Anxurus mit. bóg Wcisków, opiekun miasta Anxur, identyfikowany z bóstwem etruskim Vejovis.

Anyte z Tegei poetka grecka (III w. p.n.e.), autorka epigramów z Antologii PalatyAskfej, odznaczających się żywym poczuciem natury i szczerym wzruszeniem. Wśród nich znajdują się żartobliwe nagrobki dla ulubionych zwierząt.

Anytos syn Antemiona, bogaty obywatel ateński (V/IV w. p.n.e.), właściciel garbarni, jeden z przywódców stronnictwa demokratycznego, osiągnął stopniowo najwyższe stanowiska;

wraz z Trazybulem i Archinosem stał na czele państwa po obaleniu 30 tyranów. Początkowo przyjaciel Sokratesa, był później jednym z trzech jego oskarżycieli. Po śmierci Sokratesa pod naciskiem opinii publicznej zosta) skazany na wygnanie i udał się do Heraklei Pontyjskiej.

aojdowie (gr. l.p. aoJdós) zawodowi pieśniarze opiewający w czasach przedhomerowych przy dźwiękach formingi lub kitary w układanych przez siebie pieśniach sławne czyny bogów i bohaterów. Najczęściej byli samoukami, improwizowali lub powtarzali znane tematy, bądź przedstawiali nie znane dotąd zdarzenia w formie epickiej. Wędrowali z miejsca na miejsce lub przebywali stale na dworach władców, gdzie cieszyli się wielkim poważaniem. Uroczystości domowe i uczty uświetniano zwykle recytacjami aojdów przy wtórze instrumentu. Takimi a. byli np. w Odysei Demodokos na dworze Alkinoosa, króla Feaków, i Pemios w pałacu Odyseusza.

Aon mit. syn Posejdona, starożytny heros beocki, wg niektórych wersji - mityczny król Teb, eponim Aonów.

Aonia starożytna nazwa części Beocji, a mianowicie żyznej równiny rozciągającej się u stóp Helikonu i Kitajronu.

Aonidy (gr. łac. Aonides) nazwa Muz jako mieszkanek Helikonu (położonego w Aonii), używana przez poetów rzymskich.

Aonowie (Aones) starożytne plemię barbarzyńskie, które miało wg podania wraz z Temmikami przybyć z Sunion do Beocji; zostali podbici przez Kadmosa. Herosem-eponimem ich był Aon (zob.).

Aomos 1. jedno z największych miast w Baktrii, z silną warownią, zdobyte w r. 330 przez Aleksandra W. 2. miasto na zachodnim wybrzeżu Indu, na pomoc od ujścia rzeki Kofen, zdobyte przez Aleksandra W. w r. 327. 3. miejscowość w Tesprocji, gdzie wywoływano duchy zmarłych. 4. A. Hmne zob. Avemus lacus.

apagoge (gr. apagogS odprowadzenie) w prawie ateńskim sumaryczna forma oskarżenia polegająca na tym, że oskarżyciel prowadził winowajcę schwytanego na gorącym uczynku przed sędziów, przeważnie przed trybunał jedenastu. Jeśli przestępca przyznał się do winy, wymierzano mu natychmiast właściwą karę (najczęściej karę śmierci). W przeciwnym wypadku sędziowie nakazywali osadzenie go w więzieniu, skąd mógł być zwolniony za poręczeniem trzech obywateli, skarżący zaś obowiązany był złożyć pisemną skargę, która również nazywała się a. Tego rodzaju postępowanie stosowano w wypadkach niektórych ściśle określonych przestępstw, jak np. kradzież, rozbój morski, zabójstwo. A. mogła być także zastosowana wobec mordercy nie schwytanego na gorącym uczynku, kiedy np. po upływie terminów, w których można było wszcząć przeciw niemu postępowanie sądowe, spotkano go w miejscu publicznym. Stosowano też a. przeciw obywatelom pozbawionym praw. Mimo], jeśli mimo to korzystali z nich.

Apama 1. pierwsza żona Seleukosa I Nikatora;

swatał ich Aleksander W. i wyprawił im zaślubmy w Suzach na wiosnę r. 324 p.n.e. 2. córka Persa Artabazosa, którą Aleksander W. oddał za żonę Ptolemeuszowi, późniejszemu królowi Egiptu. Zaślubiny ich również odbyły się w Suzach w r. 324 p.n.e. 3. córka Antiocha I i Stratoniki, wyszła za mąż za Magasa z Kyreny w r. 274;

córką jej była Berenike, żona Ptolemeusza Euer-getesa.

Apamea (gr. Apdmeja), nazwa wielu miast w Azji, od imienia żony Seleukosa Nikatora, Apamy (zob.). 1. główne miasto w prowincji syryjskiej tej samej nazwy, nad rzeką Orontes, rozbudowane i upiększone przez Seleukosa, znane z hodowli koni. Tu urodził się stoik Posejdonios.

2. dwa miasta na wyspie Mesene, przy zbiegu Eufratu i Tygrysu, zwane A. Górną i A. Dolną.

3. miasto nad Eufratem na zachód od Edessy.

4. A. Rhagiana główne miasto prowincji Choarene, na granicy Partii i Medii. 5. A. Kibotós bogate handlowe miasto przy zbiegu rzek Meander i Marsyas, w Wielkiej Frygii, położone w bardzo żyznej, słynnej z uprawy wina okolicy. 6. miasto portowe w Bitymi, niedaleko od Prusy, założone przez wychodźców z Kolofonu.

Apate mit. personifikacja zwodniczości, występuje po raz pierwszy w Teogonii Hezjoda;

w teogonii orfickiej przyjmuje ona - wraz z Zelos - narodzoną z piany morskiej Afrodytę. Kult jej był szczególnie żywy na Krecie, głównie wśród kobiet. Częste są wyobrażenia A. w sztuce plastycznej.

Apaturie (gr. Apatwid) trzydniowe święto ateńskie przypadające na miesiąc Pyanepsjon (październik), w czasie którego obywatele wpisywali swych synów na członków fratrii. W czasie uroczystości składano bogom w ofierze owce i kozy. Ostatniego dnia chłopcy, już wpisani do fratrii, popisywali się recytacją utworów poetyckich i śpiewem.

Apaturion miesiąc w kalendarzu jońskim, odpowiadający ateńskiemu miesiącowi Pyanepsjon (październik).

Apaturios grecki malarz z miasta Afabanda w Karii, prawdopodobnie z epoki hellenistycznej, wspomniany u Witruwiusza jako dekorator małego teatru Ekkiesiasterion w mieście karyjskim Tralles.

apejron (gr. dosł.: nieograniczone, nieskończone, nieokreślone) termin filozoficzny użyty przez Anaksymandra z Miletu (zob.) dla oznaczenia osnowy wszelkiego bytu, materii nieokreślonej i niepodzielnej, która znajduje się w nieustannym ruchu; w wyniku tego ruchu wydzielają się z nieokreślonej materii tkwiące w niej i już zróżnicowane jakościowo przeciwieństwa.

apella (gr. apźlla) zgromadzenie ludowe w Spar-de (por. eklezja). Zbierało się co miesiąc. Brali w nim udział wszyscy pełnoprawni obywatele, którzy ukończyli 30 rok żyda. Przewodniczyli najpierw królowie, potem eforowie; głosowanie odbywało się przez okrzyki, tylko w razie wątpliwości głosowano ponownie przez rozstąpienie się. Zebrani jedynie przyjmowali lub odrzucali poddane pod głosowanie wnioski, nie mieli zaś prawa przeprowadzać dyskusji. Zgromadzenie miało władzę • ustawodawczą oraz rozstrzygało w najważniejszych sprawach państwowych; wybierało także gerontów i urzędników.

Apella częste imię wyzwoleńców rzymskich, ponieważ zaś Żydzi mieszkający w Rzymie po prawej stronie Tybru, przeważnie wyzwoleńcy, odznaczali się łatwowiernością i zabobonnośdą, imię A. stało się imieniem pospolitym dla oznaczenia łatwowiernego i przesądnego Żyda. (Horacy, Satyry I, 5, 100).

Apellas syn Kalliklesa z Megary, wnuk Teo-kosmosa, rzeźbiarz-brązownik z IV w. p.n.e. Był twórcą dwu wotów dla Olimpii wystawionych przez Kyniskę, siostrę Agesilaosa, króla Sparty. Jeden z tych pomników stał w pronaosie świątyni Zeu&a. Podczas prowadzenia prac wykopaliskowych znaleziono fragmenty baz tych pomników.

Apelles 1. A. z Kolofonu, jeden z najznakomitszych malarzy greckich (IV w. p.n.e.), pracujący na dworze Aleksandra W. i Ptolemeusza I. Malowidła jego odznaczały się doskonałym opanowaniem perspektywy i kolorytu. Był on m.in. twórcą portretu Aleksandra W., namalował też autoportret. Do najbardziej cenionych jego dzieł należały: "Afrodyta Anadyomene" i "Diabole" (Potwarz). Tematy A. wg opisów Lukiana wykorzystał do swych dzieł Bptticelli. 2. opiekun Filipa V Macedońskiego w czasie jego małoletności, powołany na to stanowisko przez Anty-gona Dosona wraz z innymi doradcami królewskimi, jak: Leontios, Megaleas, Aratos. Pragnął zdobyć dla Macedonii władzę nad Achają; Aratos miał inne plany polityczne, stąd konflikt, który po wielu starciach zakończył się zabiciem A. przez Filipa, jako podejrzanego o zdradę i zamach na tron macedoński. 3. gnos-tyk z II w. n.e., uczeń Marcjona.

Apellikon z Teos bogaty obywatel, kupiec i miłośnik książek (II/I w. p.n.e.), który uzyskał obywatelstwo ateńskie. Kupił on od Neleusa ze Skepsis bogatą bibliotekę, zawierającą m.in. rękopisy dzieł Arystotelesa i Teofrasta będące w bardzo złym stanie. A. wydał je na nowo, uzupełniając luki, lecz popełnił- przy tym szereg błędów i zniekształcił,

tekst. Umarł w r. 84 p.n.e. W tym samym roku Sulla przewiózł do Rzymu jego bibliotekę jako łup wojenny. Tam skompletował ją słynny Tyrannion. Korzystał z tych książek m.in. Cycero.

Apeniny zob. Appenninus.

Aper (łac. dosł. odyniec) przydomek kilku rodów rzymskich.

Aper (Marcus A) rodem z Galii, żyjący za cesarza Wespazjana, jeden z najznakomitszych mówców rzymskich z okresu cesarstwa. Ponieważ nie było już pola dla działalności politycznej, A. uprawiał głównie wymowę sądową. Tacyt w swym utworze Diahgus de oratoribus wkłada w jego usta obronę krasomówstwa współczesnego.

apex łac. owinięty wełną krótki pręcik noszony na czubku kapelusza przez flaminów; nazwę przenosi się niekiedy na sam kapelusz zaopatrzony w a.

APH- zob. AF-

Apicius nazwisko trzech słynnych smakoszów rzymskich. Najbardziej z nich znany to Marcus Gavius Apicius, żyjący za czasów Tyberiusza. Podobno popełnił samobójstwo, gdy już nie mógł używać rozkoszy stołu. Pod jego imieniem zachowało się dziełko w 10 księgach De re coquinaria, zawierające zbiór przepisów kulinarnych. Niektórzy uważają za autora tego pisma A. Celiusza (A. Caelius), który żył w II lub w III w. n.e.

Apion z przydomkiem Plejstonfkes ("Wielokrotny zwycięzca"), gramatyk aleksandryjski (I w. p.n.e.). Z powodu pyszałkowatego rekla-miarstwa miał być nazwany przez Tyberiusza Cymbalum mundi. Zachowane pod jego imieniem komentarze do Homera GIÓssaf Homerikdj są uważane przez badaczy za wcześniejsze. Wróg Żydów aleksandryjskich, atakowany przez Filona w piśmie Przeciw Apionowi.

Apis egipski święty byk, poświęcony Ozyry-sowi, czczony szczególnie w Memfis.

Apocolocynthosis łac. z gr. wyraz żartobliwy utworzony na wzór wyrazu apotheosis, oznaczający "udynienie" (od gr. kolokynthe dynia); jest to tytuł pisma satyrycznego Seneki Młodszego

(zob.), przedstawiającego w sposób niezmiernie złośliwy pośmiertne losy cesarza Klaudiusza.

apodektaj (gr. 1. p. apodektes) dziesięciu urzędników skarbowych w Atenach, wybieranych po jednym z każdej fyli. Pełnili oni funkcję generalnych poborców państwowych. Otrzymane sumy przydzielali poszczególnym urzędnikom na pokrycie wydatków publicznych. Kolegialny urząd a. ustanowiony przez Klejstenesa (VI w. p.n.e.) istniał do końca IV w. p.n.e.

apodyterion, apodytorium zob. łaźnie.

apoforeta (gr. apofóretd) przedmioty, które otrzymywali goście po uczcie jako podarki od gospodarza, najczęściej naczynia; później także prezenty, jakimi obdarowywano się wzajemnie z okazji różnych świąt, zwłaszcza Satumaliów;

również dary ofiarowywane imperatorowi itd.;

14-ta księga utworów Marcjalisa zawiera epigramy dołączone do takich darów, stąd jej tytuł Apophoreta.

apografe (gr. apograjt) w prawie attyckim:

l. pisemne doniesienie o przestępstwie. 2. wykaz, w szczególności wykaz skonfiskowanego lub do konfiskaty przeznaczonego mienia, jak również związany z tym wniosek w sprawie konfiskaty mienia przeciw tym, którzy przywłaszczyli sobie majątek państwowy lub nie uiścili długów należnych państwu. 3. także w ogóle deklaracja pisemna, w szczególności zaś deklaracja dotycząca stanu majątkowego.

apokopa (gr. apokope, łac. apocope) termin metryczny oznaczający stłumienie końaowej samogłoski wyrazu przed następnym wyrazem zaczynającym się od spółgłoski. W poezji greckiej bardzo często ulega a. wyraz ara, przechodząc w ar, oraz przyimki ona, kata, para, które mogą tracić wygłosową samogłoskę także w złożeniach, stąd np. formy ambajno zamiast anabdjnS, kad' dynamin zamiast kata, dynamin itp. W prozie łacińskiej przez a. powstały formy ac, nęć, neu, seu zamiast atque, neąue, neve, sive. W starorzymskiej poezji dramatycznej spotyka się przed wyrazami zaczynającymi się od spółgłoski formy apokopowane: nemp', ind', wid', proin'. Ul', ist' itd.

apokryf. (gr. apókryfos ukryty) początkowo każda tajemnica strzeżona przed ogółem, np. księgi Sybilli w Rzymie. Dziś nazwę a. noszą utwory tematycznie związane z Biblią, które nie weszły do kanonu ustalonego przez kościół, jak również utwory puszczone w obieg pod nazwiskiem pisarza dawniej żyjącego lub ogłoszone jako rzekome dokumenty dawnej twórczości.

Apoksyomenos brązowy posąg dłuta Lizypa (IV w. p.n.e.), przedstawiający nagiego młodzieńca zeskrobującego z ręki kurz stadionu za pomocą skrobaczki. Dzieło to uważane jest za plastyczny wyraz teorii o proporcjach ciała ludzkiego wg kanonu Lizypa, stanowiącego ewolucję zasad kanonu Polikleta z V w. p.n.e. Rzymska kopia marmurowa znaleziona w r. 1849 w Rzymie na Trastevere znajduje się w Muzeum Watykańskim, nowoczesna zaś rekonstrukcja oryginału w brązie - w Muzeum Narodowym w Warszawie.

Apollinaris 1. Sulpicius A. gramatyk z Kartaginy (II w. n.e.), nauczyciel Pertinaksa i Aulusa Geliusa, domniemany autor streszczeń wierszowanych do Eneidy Wergiliusza oraz do komedii Plauta i Terencjusza. 2. A. Młodszy z Laodikei (IV w. n.e.), pisarz kościelny (nie ortodoksyjny) i nauczyciel retoryki w swym mieście rodzinnym, od r. 362 biskup; twórca greckiej poezji chrześcijańskiej. Razem z ojcem, A. Starszym, parafrazował Stary Testament wierszem Homera, a Nowy Testament układał w formie dialogów Platona. Tworzył również tragedie w stylu Eurypidesa, komedie naśladujące Menandra oraz liryki na wzór Pindarowych. 3. Caius Sollius Sidonius A. zob. Sidonius Apollinaris.

ApollinopoUs nazwa wielu miast w Egipcie. Najważniejsze z nich to A. Magna, grecka nazwa miasta Edfu, położonego w Górnym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu.

Apollo mit. syn Zeusa i Leto (Latony), brat Artemidy, jeden z największych bogów greckich, utożsamiany ze Słońcem. Ośrodkami kultu A. były Delos, Delfy i Didyma. Miał on władzę nad całym życiem ludzkim. Był bogiem wiosny, bogiem podróży morskich (Delffnios), opiekował się rolnictwem i trzodami, czuwał nad zdrowiem, leczył, ale i zsyłał zarazę (Lojmios). Jako bóg wróżb i wyroczni odbierał cześć w Delfach, zwłaszcza podczas igrzysk pytyjskich (Pythios). Zsyłał natchnienie poetom, przewodził Muzom (Musagetes), był

zarówno bogiem muzyki i tańca (Orchestes), jak i wszystkich sztuk. Uważany za protoplastę plemion greckich (PatrSós), opiekował się miastami (Archegetes) i kierował kolonizacją grecką. Po zabiciu Pytona, będącego personifikacją ponurego świata podziemnego, zmazał winę przelewu krwi, dzięki czemu uchodził również za boga oczyszczenia i pokuty oraz za zbawcę (Soter). Poświęcone mu były m.in.: łabędź, kruk, jaszczurka oraz wilk, a głównym

symbolem boga był laur, nieodzowny element przy wróżbach. A. zajmował tak ważne miejsce w religii greckiej, iż można mówić o specjalnym jego kulcie. Równie duże znaczenie miał A. w religii rzymskiej. Postać jego występuje bardzo często w sztukach plastycznych w związku z rozmaitymi mitami, w których odegrał ważną rolę (np. w gigantomachii, kentauromachii, w micie o Niobidach, o Marsjaszu itd.). Waobrażano go w postaci pięknego młodzieńca, zwykle w wieńcu laurowym, często z lirą w ręku. Do najbardziej znanych posągów A. należą: figura centralna z zachodniego przyczółka w świątyni Zeusa w Olimpu (ok. 460 r. p.n.e.) oraz kopie rzymskie oryginałów greckich. Są to: A. Omfalos dłuta Pidiasza w kopii z Kassel, A. Musagetes - kopia posągu Skopasa (w Muzeum Watykańskim), A. Sauroktonos według Praksytelesa, A. Bel-wederski, według Leocharesa (w Muzeum Watykańskim).

Apollodor (gr. ApoUodoros) 1. attycki malarz waz czerwonofigurowych współczesny Brygosowi (zob.). 2. A. z Aten, malarz; najwspanialszy rozkwit jego twórczości przypada na r. 415 p.n.e. Wg przekazów starożytnych, miał być prekursorem nowych kierunków w malarstwie. Do swych obrazów wprowadził światłocień, stąd nadano mu przydomek Skiagrafos. Z opisów literackich znane są jego dzieła: Modlący się kapłan, Odyseusz, Ajas rażony przez piorun. 3. A. z Aten (IV w. p.n.e.), działacz polityczny i mówca ateński, autor szeregu zachowanych mów, z których kilka przypisywano Demostenesowi. 4. tyran Kasan-drei w latach 279-276 p.n.e.; odznaczał się szczególnym okrucieństwem wobec poddanych.

5. A. z Aleksandrii (III w. p.n.e.), lekarz i przyrodnik, autor pism fen jobólon therion (O jadowitych zwierzętach) oraz Perl thanasimon far-mdkon (O śmiertelnych truciznach), wykorzystywanych przez lekarzy wieków późniejszych.

6. A. z Aten (ur. ok. 180 p.n.e.), syn Asklepiadesa. Był uczniem Diogenesa z Seleukei i gramatyka Arystarcha z Samotrake. Jego działalność naukowa objęła: filologię, geografię oraz chronografię z mitografią. Z pism filologicznych najważniejsze były: Perl neon katalogu (O, katalogu okrętów), komentarz rzeczowy do katalogu okrętów Homera; Perl theon (O bogach), w 24 księgach, pierwsza grecka historia religii; Etymologia/, komentarze do Sofrona i Epicharma, w których A. stosował metodę filologiczną Arystarcha. Z pism geograficznych należy wymienić drieło w try-

metrach jambicznych zatytułowane C es pertodos (Opis ziemi). Wielkie dzieło mitograficzne nosiło tytuł Sibiwtheke. Ważnym dziełem A. były Chronika, zarys chronografii greckiej w trymetrach jambicznych, zawierający przegląd wydarzeń od zdobycia Troi (r. 1184 p.n.e.) do czasów współczesnych A. (r. 144 p.n.e.). Wzorem dla A. była chronografia Eratostenesa; dzieło A. objęło nie tylko wydarzenia historyczno-polityczne, lecz także w szerokim zakresie historię literatury. 7. A. z Aten, architekt, który ok. r. 140 p.n.e. wybudował na wyspie Delos świątynię bogów egipskich: Serapisa, Izydy i Anubisa. 8. A. z Aten (II w.

p.n.e.), jeden z najwybitniejszych epikurejczyków. Napisał ok. 400 dzieł filozoficznych, z których najważniejsze były: Bios Epikuru (Żywot Epikura) i Synagogę ton dogmaton (Zbiór dogmatów filozoficznych), pierwsza historia filozofii epikurejskiej. 9. A. z Seleukei (II w. p.n.e.), uczeń Diogenesa z Seleukei, autor niezachowanych dzieł: Fizyki,. Etyki i Wstępów do nauk stoickich. 10. A. z Pergamonu (I w. p.n.e.), jeden z najwybitniejszych retorów greckich, prowadzący szkołę wymowy w Rzymie. Cezar oddal mu na .naukę młodego Oktawiana. 11. A. z Artemita (I w. p.n.e.), historyk, autor dzieła Parthika (Sprawy partyjskie), którego treścią były dzieje Partów i królestwa baktryjsko-indyjskiego do r. 180 p.n.e.

12. A. z Aten, stoik (I w. p.n.e.), uczeń Panajtiosa.

13. A. z Nysy (I w. p.n.e.), gramatyk. 14. A. z Damaszku (II w. n.e.), jeden z najwybitniejszych architektów starożytności, nadworny architekt Tra-jana i Hadriana. Do najważniejszych jego dzieł należą: słynne mosty na Dunaju wzniesione w latach 101 - 102 i 105 - 107, w Rzymie Odeon, Cir-cus Hadriani, przeznaczony dla naumachii, gym-nasion prawdopodobnie identyczny z budowlą nazwaną przez Pauzaniasza termami na Ekswi-linie, .znajdującą się powyżej starych term Tytusa; wreszcie dziełem jego było Forum Trajana (r. 107-113).

Apollofanes 1. A. z Seleukei (ffl/11 w. p.n.e.), lekarz przyboczny Antiocha Wielkiego, mający wielkie wpływy polityczne; zapewne autor dzieła lekarskiego Theriakd (Driakwie). 2. A. z Antiochii (I. w. p.n.e.), stoik, uczeń Chryzypa, napisał dzieło Ariston, w którym wyrzuca Aristonowi z Chios (zob.) zbytnie zamiłowanie do przyjemności, nie licujące ze stoicyzmem.

Apollonia (gr. ApolISnid) nazwa ponad 30 miast i miejscowości greckich w Grecji środkowej, Macedonii, Tracji, na Krecie i w południowej Italii.

Najważniejsze z nich: 1. A. kat' Epidamnom, dziś Pollina, na lewym brzegu rzeki Aoos w Illirii, założone przez Koryntyjczyków i Korkyrejczyków w VI w. p.n.e., ważny punkt handlowy i strategiczny na Via Egnatia; tutaj wychowywał się Oktawian. 2. A. w Tracji nad Pontem, dziś Si-zeboli, założone przez mieszkańców Miletu, z dwoma portami, sławne z olbrzymiego posągu Apollina dłuta Kalamisa. 3. warownia w Lo-krydzie w pobliżu Naupaktos. 4. A. w Pizydii, pomiędzy Apameą i Antiochią. 5. A. w Cyrenajce, port miasta Kyrene, założony w IV w. p.n.e. 6. A. na Sycylii, na północno-wschodnim wybrzeżu, dziś ruiny w pobliżu San Fratello.

Apollonides 1. filozof stoicki (I w. p.n.e.), z którym, wg Plutarcha, Katon Utycki rozprawiał przed śmiercią o problemie samobójstwa. 2. pisarz geograf (I w. p.n.e.), autor dzieła Perfplus tes Europes (Opłynięcie Europy). 3. A. ze Smyrny (I w. p.n.e./I w. n.e.) autor kilkudziesięciu epigramów z Wieńca Filipa znajdujących się w Antologii Palatyńskiej.

Apollonios 1. słynny epik i gramatyk (ok. 295-215 r. p.n.e.), rodem z Aleksandrii; z powodu przeniesienia się na Rodos przybrał przydomek "Rodyjski". Był uczniem Kallimacha, wychowawcą Ptolemeusza Euergetesa, dyrektorem Biblioteki Aleksandryjskiej. Opuścił Aleksandrię z powodu intryg Kallimacha i otrzymał obywatelstwo wyspy Rodos. Napisał szereg uczonych prac gramatycznych oraz epos Argonautika w 4 księgach, najdłuższy z poematów hellenistycznych, w którym dużą rolę odgrywała miłość Medei i Jazona. Poemat, przepełniony szczegółami erudycyjnymi, wywarł silny wpływ na poetów rzymskich, zwłaszcza na Wergiliusza i Waleriusza Flakkusa. 2. A. z Perge (III w. p.n.e.), jeden z największych po Archimedesie matematyków greckich, należący do szkoły aleksandryjskiej. Główne jego dzieło (częściowo zachowane) to Konika, (P przekrojach stożkowych), które zyskało mu tytuł wielkiego geometry. Zajmował się również zagadnieniami astronomicznymi, np. teorią biegu księżyca. Jako filozof należał do szkoły

stoickiej. 3. A. z Alabandy w Karu, zwany Ma-lakos (zniewieśdały), z II/I w. p.n.e., jeden z najwybitniejszych przedstawicieli szkoły azjaóskiej w retoryce. Za szczyt sztuki krasomówczej uważał on Hyperejdesa (zob.). Prowadził szkolę na Rodos, uczniem jego był m.in. Marek Antoniusz. 4. A. z Alabandy (II/I w. p.n.e.), zwany Molon, również prowadził szkołę retoryki na Rodos,

lecz w przeciwieństwie do poprzedniego był zwolennikiem stylu umiarkowanego i skłaniał się do szkoły attyckiej. Uczniami jego byli m.in. Cezar i Cyceron. 5. syn Artemidora; adoptowany syn Menekratesa z Tralles w Karii, rzeźbiarz z I w. p.n.e., który wraz ze swym bratem Tauriskosem wykonał słynną grupę przedstawiającą scenę przywiązania Dirke do rogów byka przez Amfiona i Zetosa (tzw. grupa Byka Famezyjskiego); znajduje się ona w muzeum w Neapolu. 6. A. z Aten (I w. p.n.e.) syn Nestora, rzeźbiarz, twórca słynnego torsu belwederskiego Heraklesa lub Satyra znajdującego się w Muzeum Watykańskim. 7. rzeźbiarz grecki w I -w. p.n.e., twórca chry-zelefantynowego posągu Jowisza, ustawionego prawdopodobnie przez Sullę w świątyni kapito-lińskiej w Rzymie. 8. A. z Tym (I w. p.n.e.), filozof stoicki, miał napisać Pfnaks ton apó Ztnonos filosófon kaj ton biblion, a więc historię filozofii poczynając od Zenona. Dzieło to było niewątpliwie źródłem, z którego korzystał Dio-genes Laertios (zob.). 9. A. Sofista (I w. p.n.e.), syn gramatyka Archibiosa. Ułożył leksykon do Homera, opierając się na dziełach Arystarcha i jego szkoły. Korzystali z jego pracy leksygra-fowie bizantyjscy. 10. A. z Tyany (I w. n.e.), mag, cudotwórca i filozof neopitagorejski, typowy wyraziciel synkretyzmu religijnego z czasów cesarstwa. Opis jego podróży, pełen nieprawdopodobnych przygód i cudów, dał Filo-stratos w biografii A; opierając się rzekomo na pismach ucznia A., Damisa. 11. A. z Aten, syn Archiasa, rzeźbiarz-brązownik podpisany na brązowej hermie Polikletowskiego Doryfora znalezionej w Herkulanum. Dzieło pochodzi z I w. n.e. 12. A. Dyskohs (II w. n.e.), gramatyk rodem "z Aleksandrii,' twórca gramatyki naukowej. Zajmował się przede wszystkim składnią grecką, ale i w innych działach gramatyki stworzył poważne dzieła. Głównymi pracami A. były: nie zachowane Perl merismu ton tu logu mer6n (O podziale części mowy). Perl onomdton Stój ommatikón (O imionach czyli "imionnik"). Perl rhemdtón eto] rhematikón (O figurach, czyli retoryka) oraz zachowane dzieło w 4 księgach Perl syntdkseos (O składni). Oprócz tego zachowały się 3 drobniejsze pisma: Perl antonymfas (O zaimku). Perl epirremdton (O przysłówkach), Perl syndesmSn (O spójnikach).

Apollonis miasto w Lidii, pomiędzy Pergamon a Sardes, zniszczone w r. 17 n.e. przez trzęsienie ziemi, odbudowane przez Tyberiusza.

apomagdalia (gr. apomagdalta) Grecy nie znali serwetek i do wycierania rąk używali ugniecionych okruchów chleba. W czasie uczty gościom podawano przygotowane specjalnie w tym celu ciasto. Po użyciu rzucano a. psom do zjedzenia. Rzymianie używali już przy stole serwetek, mappae.

apomnemoneumata gr. nazwa opowiadań opierających się (niekiedy,-tylko pozornie) na osobistym wspomnieniu lub na tradycji ustnej, w których opowiadający bywa niekiedy świadkiem, ale nigdy nie jest najważniejszym przedmiotem opowiadania. Jako gatunek literacki a. są spokrewnione z tzw. chrejaj i apofthegmata -zbiorami dowcipnych powiedzeń i opowiadań o humorystycznych lub niezwykłych sytuacjach, nie mają natomiast nic

wspólnego z autobiograficznymi pamiętnikami. Starożytni znali oprócz Ksenofontowych A. Sokratus także a. starszych stoików, np. Zenona o Kratesie, Persajosa o Zenonie i Stiiponie, jak również a. akademików, np. Diodora.

aporrheta (gr. apórrheta) termin ateński używany: 1. dla określenia obelżywych wyrazów, których użycfe karane było grzywną w wysokości 500 albo 1000 drachm lub utratą czci; 2. dla oznaczenia towarów, których wywóz z Aten był zabroniony. Należały do nich materiały do budowy okrętów, jak: drzewo, smoła, konopie i in.

aposiopesis gr. (łac. reticentia) figura retoryczna polegająca na pewnym niedomówieniu, niedokończeniu myśli, np. Quos ego!... Już ja im!... (WergiUusz, Aeneis I, 135).

apostrofa (gr. apostrofa) figura retoryczna polegająca na zwracaniu się do osoby nieobecnej jak do obecnej lub też do przedmiotu nieożywionego jak do istoty żywej.

apoteoza (gr. apotheSsis ubóstwienie człowieka) w Grecji a. zastępowało heroizowanie zmarłego. bohatera (zob. heros). W Egipcie cześć boską oddawano wszystkim panującym. Zwyczaj ten zakorzenił się mocno w Rzymie cesarskim, z tym, że a. (łac. consecratio) władcy następowała. dopiero po jego śmierci i musiała być uchwalona przez senat. Po specjalnie uroczystym spaleniu zwłok apoteozowanego cesarza wypuszczano znad stosu orła, symbol boskiej duszy cesarza ulatującej w zaświaty, przydawano do imion zmarłego przydomek divus, boski; budowano mu świątynię, organizowano kolegium kapłańskie, przyjmując go do licznego panteonu rzymskiego. Artysta przedstawiał a.. władcy umieszczając go

na skrzydłach orla lub obdarzając boskimi atrybutami. Symbolem a. kobiet był paw.

apotheca fac. (z gr.) pomieszczenie na piętrze w domu rzymskim, gdzie przechowywano amfory z winem. Znajdowało się ono ponad fumarium, uważano bowiem, że przepływ dymu wpływa na polepszenie smaku winy.

apotropaiczny (gr. apotrópajos) odwracający nieszczęście, określenie gestu, przedmiotu lub bóstwa zdolnego odwrócić grożące zło. Poza chorobami i wszelkimi wypadkami, grożącymi każdemu w życiu codziennym, uważano za najgroźniejsze niebezpieczeństwo złe spojrzenie, które z kolei miało sprowadzać chorobę lub śmierć. Z modlitwą o oddalenie nieszczęść zwracano się najczęściej do Zeusa, Ateny i Apollina, stąd bóstwa te miały przydomek a. Dla uchronienia się Od niebezpieczeństw noszono amulety lub wykonywano odpowiednie gesty albo czynności, np. pokazywanie "figi", wyprężenie środkowego palca przy zgięciu pozostałych, trzykro. tnę splunięcie, a nawet wydalenie kału. Symbol a. miał swą odrażającą formą odstraszyć złe spojrzenie, śmieszną zaś ściągnąć je na siebie i tym samym odwrócić od zagrożonego człowieka. Często malowano, ryto i rzeźbiono "dobre oko", które miało stanowić antidotum "złego oka". Reliefy a. zdobiły bardzo często nagrobki, aby zabezpieczyć prochy zmarłego przed profanacją, a pomnik przed kalającym go złym spojrzeniem. Do częstych symboli a. należały również:

głowa Gorgony, sfinks, bukranion.

apparitores łac. nazwa ogólna, obejmująca wszystkich niższych funkcjonariuszy w państwie rzymskim (a więc liktorów, heroldów, pisarzy itd.), stanowiących personel służbowy wyższych urzędników lub kapłanów.

appellatio łac. odwołanie się jednej ze stron w procesie do wyższej instancji sądowej od wyroku niższej instancji. Pierwotną formą a. w Rzymie było odwołanie się od wyroków urzędników w sprawach karnych do ludu, prowcatio ad populum. Za cesarstwa tego rodzaju odwołanie wnoszono do cesarza (provocatio ad imperatorem, ad Caesarem). W sprawach cywilnych odwołanie się od wyroku zostało wprowadzone w postępowaniu nadzwyczajnym (cognatio extra ordinem) i stopniowo stało się instytucją znajdującą zastosowanie zarówno we wszystkich sprawach cywilnych, jak i karnych. Nie było jedynie a. od wyroków prefekta pretorium i decyzji o charakterze czysto administracyjnym.

Appenninus pasmo górskie wzdłuż Półwyspu Apenińskiego z północy na południe. Nazwa A. pojawia się po raz pierwszy u Pizandra i Polibiusza. Nie wszyscy geografowie starożytni dokładnie odróżniali A. od Alp. Strabon sądzi, że za granicę południową Alp należy przyjąć Yada Sabatia (dziś Yado), a łańcuch A. zaczyna się w pobliżu Genui. Pasmo gór dzieli się na trzy mniejsze łańcuchy: północny, środkowy i południowy, z szeregiem szczytów: mons Argenta-rius, m. Albanus, m. Massicus, m. Garganus i in.

Appia dziś Abia; miasto we Frygii, na połu-dnio-zachód od Kotyajon.

Appia Aqua najdawniejszy wodociąg w Rzymie, zbudowany przez Appiusza Klaudiusza i Gajusa Plautiusa, cenzorów z r. 312 p.n.e.

Appia via zob. drogi.

Appian (gr. Appianos, łac. Appianus) z Aleksandrii (II w. n.e.) zajmował wysokie stanowiska w administracji państwowej w Egipcie, przez jakiś czas pracował jako adwokat w Rzymie. Napisał wielkie dzieło historyczne RSmmkt historia (Historia Rzymu) w 24 księgach, z czego zachowało się do naszych czasów 9 całych ksiąg i fragmenty pozostałych. Mimo suchego stylu i pewnych niejasności chronologicznych dzieło A. jest niezwykle dla nas cenne jako źródło do historii Rzymu, zwłaszcza dla okresu wojen domowych.

Appius przydomek znakomitego rodu patrycju-szowskiego Klaudiuszów (zob. Cloudii), pochodzenia sabińskiego. Wg tradycji, protoplasta ich nazywał się Atta. Wbrew zwyczajowi rzymskiemu, dla oznaczenia wydanej przez nich ustawy lub zbudowanej przez nich drogi itp. używano przydomka, a nie właściwego nazwiska, a więc Lex Appia, Via Appia, Forum Appi itd., zamiast Ciaudia. Działo się to dlatego, że przydomka tego używał tylko jeden ród Klaudiuszów. Za cesarstwa A. było używane także jako imię, praenomen.

Appulei (AppulBius, Appidius, Apullius, Apilius itd. Forma Apuleius jest późniejsza), rzymski ród plebejski. 1. Lucius Appuleius Saturninus, trybun ludowy z r. 103 i 100 p.n.e., wybitny działacz polityczny. Prowadził walkę popularów i plebsu przeciw optymatom, współdziałając z Mariuszem i Gajuszem Serwiliuszem Glaucją. Wniósł kilka ustaw demokratycznych, żądając rozdziału gruntów i siedmiokrotnego obniżenia ceny na zboże. Gdy w r. 99 Saturninus został wybrany na trybuna po raz trzeci, Mariusz starał się, aby

TABLICA l

. ACHILLES opatrujący ranę Patroklosa

l. ADONIS

4. AFRODYTA z Milo 5. AFRODYTA Knidviska

ip8u;>iv M snodoirav -s NOi)i3.Loirav '•c

TABLICA III

. ALDOBRANDYJSKIE WESELE, fresk

2. ALEKSANDRIA, plan

3. AKTOR tragiczny

TABLICA IV

l. AMAZONKI.Iryz

SIdV -9

«""1 SONaMASUOdY t

SOOMIlNY •Z

tw-Sl SteKKi 'aON31NV •I

v»v •$

VIA VI«WV •»

TABLICA VIII

al porządek dorycki i. ARCHITEKTURA GRECKA

2. ARTEMIZJON efeski, rekonstrukcja

.. -' .•"•.'••.My.",*^.,

Aprilis

65

Apulia

konsulem został Serwuiusz Glaucja. Wybrano jednak M. Antoniusza i Gajusza Memmiusza. Zaczęły się zamieszki, w czasie których zabito Memmiusza (nie jest pewne, czy z winy Satur-nina). Wówczas ogłoszono stan oblężenia; Sa-tuminus wraz ze swymi zwolennikami został oblężony na Kapitelu przez optymatów i zginął z ich rąk. 2. zob. Apulejusz z Modoury.

Aprilis łac. w kalendarzu rzymskim kwiecień. W miesiącu tym obchodzono wiele świąt wiejskich związanych z kultem bogini Ceres.

Apronianus (Marcus Cassius A.) namiestnik Dalmacji i Cylicji, konsul w r. 195 n.e., ojciec historyka Kasjusza Diona.

Apronii rzymski ród plebejski. 1. Qumtus Apronius, wspólnik zdzierstw Werresa (zob.) na Sycylii i jego zausznik. 2. Luclus A., walczył w r. 14 n.e, z Druzusem, synem Tyberiusza, przeciw zbuntowanym legionom panońskim, potem był dowódcą armii Gennanika, w r. 20 w Afryce pokonał Takfarinasa. 3. Lucius A. Caesianus, syn poprzedniego, brał udział w wyprawach ojca, w r. 39 n.e. został konsulem.

Apsines z Gadary (III w. n.e.) retor działający głównie w Atenach, przyjaciel biografa sofistów, Filostratosa, który przekazał o nim szereg szczegółów biograficznych. Pod jego imieniem zachowała się teoria retoryki Techne rhetorikS perl proojmtu (Sztuka retoryczna; o wstępie).

Apsyrtos mit. syn króla Kolchidy, Ajetesa, brat Medei. Medea, uciekając z Jazonem przed ojcem, zabrała A. z sobą. W czasie pościgu zabiła chłopca i członki jego rozrzuciła po morzu. Wówczas ojciec wstrzymał pościg, aby pozbierać szczątki syna i godnie go pogrzebać.

Apteros Nike Nike Bezskrzydła; świątynia Ateny Zwycięskiej (Ateny Nike), znajdująca się na Akropolis w Atenach, uważana za jeden z najpiękniejszych zabytków architektury jońskiej; jest małą świątynią typu amfiprostylos tetrastylos, składa się z celli i dwu portyków;

cella posiada od strony wschodniej trzy otwory, z których dwa boczne były w starożytności zamknięte wysoką brązową kratą. Z obu stron celli znajdował się portyk o czterech kolumnach monolitowych. U góry świątyni obiegał dokoła płaskorzeźbiony ftyz, który - obecnie bardzo zniszczony - częściowo znajduje się na miejscu, pozostałe jego partie są w Muzeum Brytyjskim w Londynie. Świątynia wznosi się na wysokim cokole pyrgos (wys. 8,6 m), zbudowanym ok. r. 448 p.n.e.; kryje on resztki murów z VI w.

p.n.e. Platforma, na której stoi świątynia, połączona jest schodami z położonymi poniżej Propylejami i otoczona parapetem z balustradą, z której zachowało się 9 płyt płaskorzeźbionych z przedstawieniami bogini Nike. Świątynia została wybudowana w r. ok. 425 p.n.e. i przetrwała do r. 1687, kiedy wzniesiono na jej miejscu bastion turecki, zburzony w r. 1835. Z rumowiska wydobyto bloki świątyni, budowlę ustawiono i dopiero w 100 lat później rozebrano ją, aby ją ponownie ustawić, układając we właściwej kolejności poszczególne bloki. Prace nad ponownym ustawieniem świątyni Nike Apteros zostały zakończone w r. 1939.

Apulejosz z Madanry (Appuleius lub Apuleius) jeden z najciekawszych pisarzy łacińskich n w. n.e. Pochodził z zamożnej rodziny, otrzymał staranne wykształcenie: retoryczne w Kartaginie, filozoficzne w Atenach; wiele podróżował po Grecji i Wschodzie. Uważał siebie za platonika, jednakże był to neoplatonizm z elementami pitagorejskimi. Interesował się naukami mistycznymi i był wtajemniczony w różne misteria. A. był jednak przede wszystkim sofistą, typowym przedstawicielem tzw. drugiej sofistyki, której kwiecisty

styl przeniósł na grunt rzymski. Spuścizna literacka A. obejmuje: 1) Metamorfozy czyii .Zloty ostoi w 11 księgach (Metanwrphoseon seu de asino aureo libri XI), powieść obyczajową o charakterze fantastyczno-satyrycznym. Do toku opowiadania A. wprowadził szereg luźno powiązanych epizodów i nowel, z których największą popularność zdobyła historia Amora i Psyche;

2) Apologia czyli Pro se de magia liber, w której autor broni się przeciw oskarżeniu krewnych, zarzucających mu, że potrafił czarami pozyskać sobie zamożną żonę; 3) Florida (Floridorum libri IV), zbiór ekscerptów z popisowych mów, czyli deklamacji na różne tematy, wygłaszanych przez A. w czasie licznych wędrówek; 4) De deo Socratis, traktat popularnofilozoficzny głównie na lemat demonów, czyli istot pośrednich między bogami a ludźmi według .nauki Platona; 5) De Plątane et eius dogmate, w którym wyjaśniał naukę Platona w duchu pitagorejskim; 6) De mundo, przekład dziełka greckiego, przekazanego pod imieniem Arystotelesa, pt. Perl kósmu. Inne dzieła A. zaginęły, zachowało się natomiast pod jego nazwiskiem kilka apokryfów, jak dialog Asciepius, De herbarum medicaminibus i in.

Apulia kraina w poludniowo-wschodniej Italii, ciągnąca się wzdłuż wybrzeża Morza Adriatyc-

kiego, po obu brzegach rzeki Aufidus. Słynęła z rolnictwa i hodowli zwierząt, zwłaszcza koni i owiec. Mieszkańcy, jedno z plemion samnickich mieszkających wokół mons Garganus, pomieszani byli z Japygami i przez długi czas pozostawali pod wpływami greckimi. Najważniejsze miasta A. to'Luceria i Brundisium oraz ważny port Barium. Krzyżowały się tu via Appia i via Traia-na. Pod panowanie rzymskie dostała się A. w III w. p.n.e. Udział w II wojnie punickiej oraz w wojnie ze sprzymierzeńcami (90 - 88 r. p.n.e.) zniszczył ją tak dotkliwie, że już się nie mogła podnieść z upadku.

Aquae ogólna nazwa miejscowości, gdzie wytryskały jakieś źródła, zwłaszcza wody o specjalnych właściwościach leczniczych. Źródeł takich, znajdujących się w różnych miejscowościach, zarówno w samej Italii jak i w innych krajach imperium, znano ponad 100. Najbardziej znane z nich: A. Albulae w pobliżu Tiburu, A. Cutlllae w pobliżu Reate, A. Babaudae i in.

aquaeductns zob. akwedukt.

aquarius łac. rzymski niewolnik publiczny zatrudniony przy konserwacji instalacji wodnych (jak akwedukty, wodociągi, fontanny). Nazywano tak również niewolników domowych zatrudnionych przy noszeniu i wylewaniu wody.

Aquarius Wodnik - nazwa konstelacji gwiezdnej stanowiącej jeden z dwunastu znaków Zodiaku. Wyobrażano sobie A. w postaci mężczyzny wylewającego z naczynia strumień wody, który wlewa się z kolei do pyska Ryby Południowej, stanowiącej sąsiednią konstelację.

Aquila 1. A. lullus, prawnik rzymski z III w. n.e. 2. A. Romanus, retor i gramatyk rzymski (III w. n.e.), autor pisma De figuris sententiarum et elocutionis, w którym omawiał figury retoryczne, różne rodzaje mów i ich części.

Aquileia zob. Akwileja.

Aquilii Akwiliusze, starożytny rzymski ród plebejski. 1. Caius Aauilius, pierwszy konsul z tego rodu, w r. 259, razem z 1. Scypionem. 2. A., komediopisarz (II w. p.n.e.), rzekomy autor m.in. komedii Boeotia, wymienionej przez War-rona jako dzieło Plauta. 3. Mamuś A; konsul z r. 129 p.n.e., zakończył zwycięsko wojnę w Azji z Aristonikosem, synem Eumenesa II, króla Per-gamonu, i utworzył nową prowincję Azję. 4. Ma-nius A., syn poprzedniego, legat Mariusza w wojnie z Cymbrami, razem z nim w r. 101 p.n.e. sprawował urząd konsula. Odniósł zwycięstwo nad Atenionem, dowódcą powstania niewolników

na Sycylii; zginął w r. 88 w wojnie z Mitryda-tesem. 5. Caius A. Gallus zob. Galus 3. 6. Mar-cus A. Regulus, mówca z czasów Domicjana (I w. n.e.), który pozostawił po sobie haniebną pamięć delatora.

Aquilo zob. Akwilo.

Aquilonia zob. Akwilonia.

Aauinum zob. Akwinum.

Aquitania zob. Akwitania.

ara łac. (gr. bOmós) ołtarz do składania lub palenia ofiar; pierwotnie był to pagórek usypany z ziemi lub duży kamień. Stopniowo, w zależności od przeznaczenia, a. przybierał rozmaite kształty i wymiary. Były więc małe ołtarzyki domowe umieszczane w reprezentacyjnej części zamożnego domu, kamienne, metalowe lub terakotowe. Służyły one do składania przez ojca rodziny ofiar domowych. Ołtarz domowy był miniaturą ołtarza poświęconego opiekuńczemu bóstwu miasta, który mieścił się przed jego świątynią. Istniały także ołtarze samodzielne, nie przynależne do żadnej świątyni, umieszczone w świętych gajach, okręgach, przy źródłach, na szczytach gór lub wewnątrz miasta na placach publicznych. Kształty tych ołtarzy i rozmiary były rozmaite w zależności od składanych ofiar i od zamożności oraz gustu ofiarodawców. Wznosiły się przeważnie na podmurowaniu, na które wstępowało się po szerokich stopniach. Właściwego aktu ofiarnego, tj. spalenia ofiary dopełniano na platformie szczytowej, pokrytej zawsze grubą warstwą popiołu. Przez środek ołtarza biegł kanał, po którym ściekały do ziemi płyny ofiarne i krew zabitych zwierząt. Dekoracja ołtarza albo przypominała czynności rytualne związane z ofiarą, albo zawierała tematykę mitologiczną (Grecja) lub historyczną (Rzym).

Ara Pacis ołtarz pokoju wzniesiony przez cesarza Augusta na Polu Marsowym w Rzymie, poświęcony 30 stycznia 9 r. p.n.e. Miał być gloryfikacją pokoju, który August przywrócił całemu światu, i wyrazem wdzięczności senatu dla cesarza. Była to budowla na planie kwadratowym, bez dachu, której mury zdobiły płaskorzeźby. Plac otoczony murami wynosił 11,62 m dług. i 10,55 m szer. Mur zewnętrzny był skomponowany z trzech warstw: 1) pierwszą stanowił stylobat (l ,49 m), ujęty od góry i od dołu bogato profilowanym gzymsem; 2) nad stylobatem biegł pas spiralnie wyących się liści i łodyg akantu (1,78 m); 3) nad nim znajdował się główny element - fryz figuralny, na którym

sportretowany był cesarz August w otoczeniu rodziny i najbliższych swych współpracowników, dostojników państwowych oraz sceny alegoryczne: Dea Roma, Tellus. Ogólna wysokość muru wynosiła 6,3 5 m, główne wejście znajdowało się od via Flaminia. Mury wewnętrzne ozdobione były girlandami liści, kwiatów i owoców zawieszonych na bukranionach. Wewnątrz, na podwyższeniu z trzech stopni wznosił się ołtarz posiadający w mensie wgłębienie na ognisko. Ten najcenniejszy zabytek sztuki z czasów Augusta, zachowany fragmentarycznie, został zrekonstruowany w r. 1939 i ustawiony w pobliżu miejsca, w którym stał w starożytności. Oryginalne części płaskorzeźb znajdują się w kilku muzeach, m.in. w Luwrze, we Florencji oraz w Museo delie Termę w Rzymie.

Arabia półwysep południowo-zachodniej Azji po raz pierwszy w starożytności wspomniany u Herodota jako kraj wonnych kadzideł. Druga wzmianka zawiera informacje o Arabach pełniących służbę w wojsku perskim. Znajomość A. pogłębiają wyprawy Aleksandra Wielkiego oraz badania brzegów półwyspu prowadzone przez Androstenesa z Tazos, Archiasza i Hierona z Soloj. W starożytności często nadawano nazwę A. wszystkim krajom, gdzie mieszkały plemiona koczownicze, pokrewne Arabom językiem i strojem. A. właściwa dzieliła się w starożytności na A. Deserta (hę ertnws A.), A. Beata lub Felix (hę euddjmon A.) oraz A. Petrea (hę kata ten Petran A.). W r. 105 n.e. część A. od Aila aż do tzw. syryjskiego Dekapolis staje się prowincją rzymską. Obszar ten Septymiusz Sewerus rozszerza aż do Damaszku. Za panowania Dioklecjana pod władzę Rzymu dostaje się również część A. w okolicy Petra, która ok. r. 300 n.e. zostaje połączona z Palestyną, od r. 358 zaś występuje jako Palaestina Salutaris. Namiestnikami A. byli legati August! pro praetore; później mieli oni tytuł praesides i duces.

Arabicus sinus zatoka, która oddziela Arabię od Egiptu.

Arachne mit. córka Idmona z Kolofonu, barwiarza purpurowych tkanin, najlepsza tkaczka w Lidii. Zaślepiona pychą ośmieliła się wyzwać Atenę do zawodów o utkanie najpiękniejszej tkaniny. Rozgniewana bogini podarta w strzępy piękne dzieło A., która z rozpaczy się powiesiła. Atena zamieniła ją w pająka.

Arachozja (Arachosia) południowo-wschodnia prowincja państwa perskiego, między Drangianą

a rzeką Indem. Mieszkańcy A. słynęli jako jeźdźcy.

Aradius Rufinus zob. Ruflnus 3.

Arakses (gr. Ardkses, łac. Araxes) 1. dziś Aras;

rzeka w Armenii. 2. rzeka w Persji, największa z rzek perskich, przepływająca w pobliżu Persepolis, wspominana przez Diodora i Strabona.

Arakyntos 1. pasmo lesistych gór w południowej części Etolii. 2. szczyt górski koło Teb w Beocji.

Arar dziś Sacha (franc. Saóne); rzeka w Galii Wpadająca do Rodanu pod Lugdunum. W późniejszych czasach znana jako Saucona, w wiekach średnich Saugona.

Araspes rówieśnik i towarzysz Cyrusa Starszego (panował 558-529 p.n.e.); jak opowiada Ksenofont, zapałał miłością do Pantei, żony Abradatasa, władcy państewka perskiego Suz-Jany.

Aratos 1. A. z Solo] (ok. 315 - ok. 240 p.n.e.) grecki poeta dydaktyczny, autor poematu "astronomicznego Fajnomena (O znakach niebieskich), który przekładali na łacinę Cycero i Germanik;

Jan Kochanowski uzupełniał luki tego przekładu na podstawie oryginału oraz dał polski przekład. 2. A. z Sikionu (272 - 213 p.n.e.), znakomity mąż stanu i długoletni strateg Związku Achaj-skiego (zob.). Prowadził zrazu politykę antyma-cedońską, którą potem zmienił na sojusz z Macedonią, skierowany przeciw Sparcifc, ponieważ spartańskie reformy socjalne stanowiły zagrożenie dla klas posiadających Związku Achajskiego. Autor apologetycznej autobiografii.

Arausio dziś Orange; miasto w Galii Narbońskiej, położone na lewym brzegu Rodanu, skolonizowane przez. Cezara. Dziś słynne z ruin łuku triumfalnego i amfiteatru.

Arbakes 1. legendarny namiestnik Medii za panowania Sardanapala. Zbuntowawszy się przeciw niemu, zwyciężył go w Niniwie i założył w r. 819 p.n.e. nową dynastię władców medyj-skich ze stolicą w Ekbatanie. 2. dowódca wojsk Artakserksesa, wspomniany przez Ksenofonta w Anabazie.

Arbela miasto w Asyrii, gdzie w r. 331 p.n.e. Aleksander W zwyciężył Dariusza.

arbiter łac. 1. ekspert powołany przez pretora do rozstrzygnięcia sprawy sądowej wymagającej wiedzy zawodowej lub technicznej (np. podział wspólnej własności, ustalenie granicy między posiadłościami). Władza dyskrecjonalna arbitra nie była tak ściśle ograniczona przez instrukcje

pretora, jak władza dyskrecjonalna sędziego. 2. a. ex compromisso sędzia polubowny. 3. a. bi-bendi zwany też magister lub rex wnvivii (gr. basileus tu symposiu, symposiarchos), wybrany rzutem kości do gry "król picia", określał wielkość pucharów, stosunek wina i wody, kierował zabawami towarzyskimi itd.

Arbronius (lub Abronius) Siło rzymski poeta epicki (I w. p.n.e.), naśladowca Homera.

Arbuscula słynna w Rzymie aktorka mimiczna z I w. p.n.e., wymieniana z uznaniem przez Cycerona i Horacego.

arca 1. skrzynia drewniana okuta metalem, używana jako szafa lub skarbiec w domu rzymskim. 2. skrzynia drewniana używana jako trumna.

Arcadia zob. Arkadia.

Arcadius zob. Arkadiusz.

Arcanun- posiadłość Kwintusa Cycerona na południe od Arpinum.

Archedemos z Tery architekt grecki z poł. V w. p.n.e. Miał wykonać w Atenach, w grocie Hymetu poświęconej Apollinowi, Panowi, nimfom i Charytom, płaskorzeźbę na surowej ścianie pieczary.

Archelaos 1. filozof grecki z Miletu (V w. p.n.e.), uczeń Anaksagorasa (zob.), wg pewnej tradycji nauczyciel Sokratesa. 2. naturalny syn króla Macedonii Perdikkasa II, król Macedonii w latach 413 - 399 p.n.e., przyjaciel Eurypidesa, mecenas uczonych i artystów. 3. A. z Priene (II -1 w. p.n.e.), syn Apolloniosa, rzeźbiarz znany z podpisu na słynnym reliefie z r. 125 p.n.e., przedstawiającym Homera, znalezionym w XVII w. przy via Appia; kopia tego dzieła znajduje się w British Museum w Londynie. 4. A. z Kappa-docji, wódz Mitrydatesa zwyciężony przez Sullę w r. 86 p.n.e. pod Cheroneją i pod Orchomenos. 5. syn poprzedniego, małżonek Bereniki, walczył ze swym teściem, Ptolemeuszem Auletesem, i z jego obrońcą, Aulusem Gabiniuszem, prokonsulem Syrii. 6. wnuk poprzedniego, król Kappadocji, zmarł w r. 17 n.e. 7. syn Heroda Wielkiego, król Judei, złożony w r. 7 n.e. z tronu przez Augusta za swe okrucieństwa.

Arcbeneides (VI w. p.n.e.) garncarz attycki, reprezentant miniaturowego stylu czamofigu-rowego.

archeologia klasyczna nauka badająca kulturę materialną i sztukę ludów basenu Morza Śródziemnego w okresie państw formacji niewolniczej, specjalnie zaś greckich i italskich (od Ul

tysiąclecia p.n.e. dla Grecji i od pocz. I tysiąclecia p.n.e. dla Italii). A. k. jako dyscyplina naukowa posiada specyficzny dla siebie zespół metod badawczych wyróżniających ją spośród innych nauk społecznych. Badania swe opiera na dokładnym poznaniu zabytków kultury materialnej i sztuki, biorąc pod uwagę jednocześnie miejsce ich znalezienia (warstwę kulturową) i zespół towarzyszących im przedmiotów, przy czym wiąże je najściślej z pisanymi źródłami: przekazami epigraficznymi, historycznymi i literackimi. A. k. jako samodzielna dyscyplina naukowa wyodrębniła się w XVIII w. głównie dzięki działalności naukowej J. J. Winckelmanna. W Polsce narodziny tej nauki łączą się z pracami Stanisława Kostki Potockiego w końcu w. XVIII i na początku w. XIX.

Archermos (pół. VI w. p.n.e.), syn Mikiadesa, ojciec Bupalosa i Atenajosa, rzeźbiarz grecki z wyspy Chios. Twórca archaicznego posągu Nike po raz pierwszy ukazanej w locie, znalezionego na Delos. Na Delos także znaleziono bazy posągów z podpisami A.

Archestratos z GeU (K w. p.n.e.), pisarz grecki, autor poematu gastronomicznego Hedypatheja (Przysmaki) zawierającego katalogi potraw (przede wszystkim ryb) i sposób ich przyrządzania. Poemat ten przerobił na łacinę Enniusz (zob.) nadając swemu utworowi tytuł Hedyphagetica.

archetyp 1. w archeologii - oryginał rzeźby lub malowidła, który służył za wzór do późniejszych kopii. 2. w piśmiennictwie a. oznacza rękopis zaginiony, wspólne źródło dla szeregu rękopisów późniejszych.

Archiasz (Archias) 1. mit. podczaszy Ojneusa;

Herakles zabił go przez nieuwagę w czasie uczty uderzeniem pięści. 2. A. z Koryntu, wg podania założyciel Syrakuz na Sycylii w r. 735 p.n.e. 3. A. z Teb, jeden z oligarchów, który zdradził swą ojczyznę oddając w r. 382 p.n.e. Kadmeję w ręce Lacedemończyków. Zginął w r. 378 z rąk spiskowców. 4. architekt z Koryntu, budowniczy wspaniałego okrętupałacu ofiarowanego przez Hierona II z Syrakuz któremuś z Ptolemeuszy, prawdopodobnie Euergetesowi. 5. A. Aulus Licinius z Antiochii, poeta grecki (II/I w. p.n.e.). Odznaczał się niezwykłym talentem improwiza-torskim. W podróży po miastach Azji Mn. i Grecji budził swą sztuką taki zachwyt i podziw, że cztery miasta obdarzyły go swym obywatelstwem. W Rzymie zajmował się nauczaniem,

m.in. uczył Cycerona literatury greckiej. Po wojnie sprzymierzeńczej (91 - 88 r. p.n.e.) otrzymał zgodnie z prawem obywatelstwo rzymskie. W r. 62 nieznany bliżej Gratius oskarżył go o nieprawne przywłaszczenie sobie obywatelstwa rzymskiego. Był to proces tylko z pozoru niepolityczny. Oskarżyciel działał niewątpliwie z po-duszczenia zwolenników Pompejusza, którzy chcieli w ten sposób dokuczyć poecie, protegowanemu przez wrogą Pompejuszowi rodzinę Lukullusów. Cyceron bronił A. w słynnej mowie Pro Archia poeta. A. zmarł w domu Lukullusa. 6. sławny z czasów Horacego stolarz w Rzymie, wytwórca sof używanych przy uczcie i zwanych Archiaei lecti.

Archidamia bohaterska Spartanka z III w. p.n.e., która w czasie wojny z Pyrrusem oparła się planowi umieszczenia kobiet w bezpiecznym miejscu, oświadczając, że są one gotowe dzielić los swych ojców, mężów i braci. Była babką króla Agisa IV (zob.).

Archidamos imię pięciu królów spartańskich z dynastii Proklidów: 1. A. I. syn i następca Anaksydamosa, ojciec Agasiklesa, panował około r. 600 p.n.e. 2. A. II, król Sparty w latach ok. 468 - 426 r. p.n.e. W czasie jego panowania wybuchła tzw. trzecia wojna messeńska. Na ostatnie lata jego panowania przypada też pierwszy okres wojny peloponeskiej, który od niego został nazwany wojną archidamijską; A. dowodził mianowicie spartańskimi wyprawami na At-tykę w latach 430-428. 3. A. III, wnuk poprzedniego, syn Agesilaosa, pokonał Argejczyków i Arkadyjczyków w bitwie pod Mideą w r. 367 p.n.e., w r. 362 bronił Sparty przed Epaminon-dasem; zginął w r. 338 w Italii, pod Mandurią, walcząc po stronie Tarentu przeciw Lukanom. 4. A. IV, wnuk poprzedniego, walczył z Demetriosem Poliorketesem, przez którego został pobity pod Mantyneją w r. 294 p.n.e. 5. A. V, wnuk poprzedniego, syn Eudamidasa, brat Agisa IV, zginął zamordowany w zamieszkach domowych w r. 226 p.n.e.

Archikles (pół. VI w. p.n.e.) garncarz artycki z grupy miniaturzystów, twórca czar w technice czamofigurowej, współpracował z malarzem Glaukitesem z tejże grupy.

Archiloch (Archilochos) 1. A. z Poroś, (pół. VII w. p.n.e.), syn arystokraty i niewolnicy, najważniejszy przedstawiciel liryki starojońskiej, pierwszy indywidualista w poezji greckiej. Pokochał córkę Likambesa, Neobulę, ojciec jednakże zerwał zawarte już zaręczyny i wydał córkę za kogoś innego. A. zemścił się na obojgu pisząc złośliwe jamby, co - wg legendy - doprowadziło ich do samobójstwa. Po utracie majątku A. udał się na pobliską wyspę Tazos, gdzie wziął czynny udział w walkach przeciw plemieniu trackiemu Sajów. Stracił tam, jak mówi w jednym z fragmentów, tarczę, lecz uratował żyde. Później wrócił do ojczyzny i dalej uczestniczył w walkach, jakie wyspa Paros toczyła ze swymi sąsiadami. Zginął w czasie wojny Paryjczyków z sąsiednią wyspą Naksos. Twórczość A. objęła elegię, epigramy, hymny oraz utwory jambiczne różnej treści, przede wszystkim politycznej. W zakresie metryki A. nie zadowolił się dotąd używanymi miarami, lecz sięgnął do twórczości ludowej i wprowadził do literatury miary ludowe, trochej i jamb. Wprowadził również szereg motywów ludowych, a także nowy rodzaj - bajkę ludową. Cechy charakterystyczne A. to pogarda i nieliczenie się 2 odziedziczonymi i przyjętymi normami postępowania, które nie zdają próby żyda, walka z przestarzałymi poglądami, szczerość w walce z konwencjonalizmem. Uroczyste wyrażenia epickie przyjęte z poematów Homera nabierają u A. odcienia ironicznego i nawet pa-rodystycznego na skutek odmiennego stosunku poety do konwencjonalnych pojęć. A. jest

pierwszą wyraźnie zarysowaną indywidualnością w literatiirze greckiej. Wprowadzenie do utworów literackich inwektyw osobistych i szyderstw znamionuje czasy tworzenia się społeczeństwa klasowego, pełne walk i niepokojów. Przejawia się to także we wzmożonej krytyce, którą uprawiał A. w nowej, stworzonej przez siebie formie - jam-bografii. Już w starożytności został on uznany za klasyka w tym rodzaju poezji, dzięki mistrzostwu formy oraz zwartemu, plastycznemu i wyrazistemu językowi. Rodzinna wyspa uznała go za jednego ze swych herosów i wprowadziła jego kult. 2. A. z Agryle w Attyce, architekt grecki czynny w r. 408/7 p.n.e. przy budowie Erechtejonu w Atenach, być może jako zastępca naczelnika architekta, Filoklesa.

archilochijski wiersz (yersus ArchUochius) wiersz złożony z akatalektycznej tetrapodii daktylicznej i ityfallika:

-i \»J\J •!- \^f\^/ -^-\J\J -!-\J\J^-Ł \^ -!-^/ -L- .--

Dwie części składowe oddzielone są zawsze dierezą. Archiloch używał tego wiersza w dystychu w połączeniu z trymerem jambicznym katalek-

tycznym. Wiersza a. używali w 'okresie hellenistycznym Kallimach i Teokryt, jak również Horacy (Carmina I, 4).

Archimedes z Syrakuz (287-212 r. p.n.e.) jeden z genialnych matematyków i fizyków świata. Zginął z rąk żołnierza rzymskiego podczas oblężenia Syrakuz w czasie II wojny punickiej. Nowatorskie zwłaszcza było jego dzieło TetragSnismós parabolfs (O kwadraturze odcinka , parabuli) oraz dzieło Perl methódu (O metodzie). Jest on twórcą hydrostatyki i w dziele Perl tSn ochumenon (O pływających ciałach) zawarł swe słynne twierdzenie: ciało zanurzone w płynie traci ciężar równy ciężarowi wypartego przez nie płynu. Wg podania miał on odkryć to prawo w czasie kąpieli w wannie i wyskoczyć z niej z okrzykiem: Heureka - Znalazłem! Inne jego znane twierdzenia odnoszą się do kuli. Od niego pochodzi określenie liczby potrzebnej do obliczenia powierzchni i obwodu koła i oznaczenie jej literą n, która jest pierwszą literą greckiego wyrazu perimetros (obwód koła). Znał on także zasady rachunku różniczkowego, i dzięki swej pracy Stojcheja mechanika (Elementy mechaniki) stał się twórcą mechaniki teoretycznej. Zajmował się również astronomią i skonstruował podziwiane później w Rzymie przez Cycerona plane.tarium i globus. Był wynalazcą śruby wodnej (gr. kochlias, łac. wchlea), w którą zaopatrzył olbrzymi okręt syrakuzańskiego króla Hierona. Jakkolwiek A. urodził się i działał w Syrakuzach, był jednak ściśle związany z nauką aleksandryjską: w Aleksandrii odbywał studia i w Aleksandrii wydano jego dzieła, prowadził też żywą korespondencję z uczonymi aleksandryjskimi.

Archinos z Aten polityk z końca V w. p.n.e. Zwolennik umiarkowanej demokracji. Kierował wraz z Trazybulem walką przeciw Trzydziestu Tyranom. Po zwycięstwie demokracji był rzecznikiem amnestii dla wygnanych.

architektura grecka której najbardziej reprezentatywną budowlę stanowi świątynia, wywodzi się z budownictwa-drewnianego. Okres mykeński wykształcił prostokątny megaron, dom władcy, z którego w okresie wczesnoarchaicznym (X-- VIII w. p.n.e.) powstała zasadnicza część świątyni, naos, otoczony później w okresie średnioar-chaicznym (VIII - VII

w. p.n.e.) wytworzoną pod wpływem wschodnich hypostylów peristazą. Rozwój okalającej świątynię kolumnady łączy się ściśle z unormowaniem zasad porządków architektonicznych z końcem VII w. .p.n.e. Wykształcone w okresie poprzednim typy budowli sakralnych zostają zmonumentalizowane w konstrukcji kamiennej, co pozostaje w ścisłym związku z ogólnymi przemianami gospodarczymi greckich państw typu polis, bogacących się dzięki dochodom z kolonii. W Grecji istniały dwa zasadnicze porządki: dorycki i joński; kapitel koryncki stanowi jedynie odmianę kapitelu jońskiego. Dorycki dominował na Peloponezie i w Wielkiej Grecji, joński zaś w Azji M. i na wyspach Morza Egejskiego. Oba obok siebie, a nawet połączone w jednej budowli, występowały w sztuce attyc-kiej. Każdy z porządków oparty był na innych proporcjach, wyrażonych we wzajemnym stosunku poszczególnych elementów architektonicznych: w grę wchodziła średnica kolumny, rozpiętość interkolumniów, belkowanie itp. W efekcie porządek dorycki nadawał budowli charakter konstrukcji bardziej zwartych, ciężkich, surowych, joński zaś odznaczał się wysmukłością, wytwomośdą i był bardziej ozdobny; Wg planu (rzut poziomy) budowli rozróżnia się następujące typy świątyń: in antis - z kolumnami między antami, prostylos - z kolumnadą tylko w pronaosie (np. cella Ateny w Erechtejonie), amfi-prostyhs-z kolumnadą w fasadzie przedniej i tylnej (świątynia Nike Apteros w Atenach), peripteros - z kolumnadą dokoła naosu (Herąjon w Olimpu), dipteros - z podwójną kolumnadą dokoła naosu (świątynia Artemidy Leukofryne w Magnezji z okresu hellenistycznego). Zależnie od liczby kolumn w fasadzie głównej, w zasadzie posiadającej parzystą liczbę słupów, wyróżnia się: distylos - świątynię o dwu kolumnach, tetrastylos - o czterech, heksastylos - o sześciu, oktostylos - o ośmiu, dekastylos - o dziesięciu, dodekastylos - o dwunastu kolumnach. Styl budowy wyrażał się nie tylko w liczbie kolumn, ale i w sposobie ich rozstawienia. Wg Witrusiusza, Grecy ujęli tę zasadę jako stosunek interkolummum do średnicy dolnego bębna kolumny, która (wg niego) miała stanowić mo-dulus budowli: biorąc to pod uwagę rozróżnia się następujące typy świątyń: pyknostylos, gdy inter-' kolumnium wynosi l l/i modułu, systylos-1 moduły, eustylos - 214 modułu, diastyhs - 3 moduły, araeostylos - 4% modułu. Niekiedy Wi-truwiusz przyjmuje za moduł promień dolnego bębna kolumny. Niezależnie od porządku zewnętrzna strona fundamentu, euthynterla, ukształtowana była w trzy stopnie, krepis. Górną powierzchnię krepidomy stanowił stylobat, na któ-

rym wznosiły się kolumny. Zasady porządku doryckiego byty następujące: kolumna (trzon wraz z głowicą) wsparta była bezpośrednio (bez bazy) na stylobacie. Trzon zwężający się ku górze posiadał w połowie lub dwóch trzecich entasif, wybrzuszenie, oraz pokryty był równoległymi kanelurami - żłobkami (w ilości 18 - 20), o kierunku wertykalnym. Głowica, wykuta z jednego bloku kamienia, w dolnej części przybierała kształt poduszki, echinus, poniżej którego znajdowało się kilka pierścieni, annuli, w górnej zaś części miała formę kwadratowej płyty, abacus. Wysokość kolumny doryckiej wynosiła od 41/2 do 6^1 średnicy dolnego bębna kolumny, przy czym wysokość kolumny w stosunku do jej szerokości stale wzrastała w okresie od/ VI do IV w. p.n.e. Na kolumnadzie spoczywało belkowanie składające się z architrawu (epistylos) i fryzu; Bloki gładniego architrawu byty złączone na osi kolumny, nad nim biegła wystająca listewka, taenia, oddzielająca go od fryzu, który składał się z tryglifów i metop. Tzw. zasada tryglifów, wywodząca się z konstrukcji drewnianej, przewidywała, że tryglif musi się znajdować: a) nad każdą kolumną i

interkolumnium; b) na osi kolumny oraz na osi interkolumnium; c) tryglify winny stykać się na narożu fryzu. Spełnienie tych trzech warunków było możliwe tylko w małych świątyniach-skarbcach, kiedy grubość architrawu równała się szerokości tryglifu. Pod tryglifami poniżej tenii znajdowała się tzw. regula, na której zwisało sześć guttae. Gzyms, geison, wieńczył belkowanie i obiegał z trzech stron tympanon. Od spodu gzymsu umieszczone byty nad osią metop i tryglifów mutulae, których ozdobę stanowiły guttae. Ponad gzymsem biegła ślina, rynna z otworami rzygaczy w kształcie lwich głów, zwieńczona antefiksami. Na szczycie i narożnikach (ympanonu ustawione byty akroteriony. Surowe reguły kanonu doryckiego, trudne do zastosowania w bardzo dużych budowlach, powodują zaniechanie go w architekturze okresu hellenistycznego, a właściwie już od połowy IV w. p.n.e. Budowle hellenistyczne i rzymskie wznoszone w stylu doryckim nie stosowały zasad kanonu, ale tylko ogólne elementy dekoracyjne tego porządku. Porządek joński pełnię swego wyrazu architektonicznego osiągnął we wspaniałych sanktuariach wielkich rozmiarów, jak np. świątynia Artemidy Efeskiej (Vn w. p.n.e.), lub w małych budowlach będących prawdziwymi klejnotami architektury, jak np. Skarbiec Sifnij-

czyków w Delfach (r. 525 p.n.e.). Różnice w zestawieniu z porządkiem doryckim wyrażają się - poza odrębnością proporcji - w odmienności formy elementów architektonicznych i dekoracyjnych. Kolumna jońska składa się z bazy (dwa typy: małoazjatycki i attycki) i trzonu pokrytego gęsto rozmieszczonymi kanelurami (w liczbie 24), które oddzielone są listewkami. Głowica, oddzielona od trzonu astragalem, składa się z szyjki, hypotrachelion, ozdobionej najczęściej palmetami, antemion, nad którą znajduje się maty echinus ozdobiony jajownikiem, kymation (joński), umieszczony na wysokości zwojów wolut, stanowiących najbardziej charakterystyczny element głowicy jońskiej. Woluty tworzą jedną całość z rodzajem poduszki, na której spoczywa plinta, czyli abacus. Pośrodku wolut znajdują się małe dyski, oculi. Woluty zdobią przednią i tylną stronę kapitelu dając z boku rodzaj profilowanego wałka zwężonego pośrodku i przewiązanego balteusem. Głowica narożnika składa się z dwu wolut zestawionych razem w wygiętym łuku pod kątem 45°. W skład jońskiego belkowania wchodzą:

architraw z trzech belek ułożonych jedna na drugiej, wysuwających się ku przodowi, i ciągły fryz przeważnie ozdobiony płaskorzeźbami, oddzielony od architrawu astragalem. Zamiast fryzu w najstarszych budowlach występują denticuli, niekiedy zaś są oba te elementy razem. Nad fryzem znajduje się silnie wysunięty gzyms koronujący, który posiada od spodu rodzaj konsol, promochthoj. Kolumna jońska miała wysokość od 7 do 10 modułów; przy stosowaniu wysokości belkowania 2 moduły zasada ta. utrzymana została do końca sztuki greckiej. Styl koryncki różnił się od jońskiego odmienną nieco proporcją kolumny i dekoracją głowicy. Głowica koryncka, której wynalazcą, wg tradycji, miał być rzeźbiarz Kallimachos (koniec V w. p.n.e.), składała się z trzonu kalatosu (dosł. koszyk) okolonego dwoma rzędami mijających się liści akantu. O górną część kalatosu opierają się cztery woluty, na których spoczywa abakus. Między wolutami narożnymi znajdują się dwie mniejsze zwrócone do siebie, z nich wyrasta palmeta. Abakus stylu ko-rynckiego przybiera kształt czworokątnej niewysokiej płytki o wklęsłych bokach. Najstarsze z zachowanych głowic korynckich posiadamy w pomniku Lizykratesa w Atenach (334 r. p.n.e.). W okresie hellenistycznym, kiedy styl koryncki był szczególnie ulubiony, często pewne partie głowicy wykonywane byty z metalu lub

architraw

z kości słoniowej. W greckiro budownictwie świeckim miały zastosowanie wszystkie elementy wyżej opisanych porządków w budowlach takich, jak: buleuterion, telesterion, teatr prytanejon, oraz w budownictwie mieszkaniowym warstw posiadających (np. perystyle w domach na wyspie Delos, III - H w. p.n.e.).

architraw (od gr. archt - główny, naczelny, i tac. trabs belka) epistyl, dolna część belkowania znajdująca się poniżej fiyzu, wsparta bezpośrednio na kolumnach. W porządka doryckim a. jest jednolity, w jońskim jest złożony z trzech belek wysuniętych ku przodowi, jedna nad drugą (tzw. fascioe).

archont (gr. archSn) archontami nazywano w Atenach 9 najwyższych urzędników wybieranych na przeciąg roku. Ten organ władzy ustalił się w VII w. p.n.e. Pierwszy a. nazywał się epo-nymos, był najwyższym sędzią; jego imieniem nazywano dany rok. Drugi a., basileus, zajmował się sprawami religijnymi, m.in. urządzaniem świąt i składaniem ofiar publicznych. Trzeci a. polemarchos, miał w swej pieczy sprawy wojskowe i był dowódcą w czasie wojny. Pozostałych sześciu a. nazywano thesmothetaj prawodawcami. Mieli oni prawo wydawania ustaw, do nich też należało przede wszystkim sądownictwo w sprawach prywatnych. W miarę rozwoju demokracji władza a. ulegała coraz większemu ograniczeniu, od czasów Klejstenesa zaś archontat stał się jedynie urzędem honorowym. A. mógł zostać każdy obywatel ateński wybrany przez losowanie.

Archytas 1. A. z Tarentu (IV w. p.n.e.), syn Mnesagorasa, mąż stanu, strateg, filozof, matematyk i muzyk. Był uczniem Filolaosa z Krotonu i nauczycielem słynnego uczonego Eudo-ksosa z.Knidos. Jako mąż stanu przyczynił się w znacznym stopniu do pomnożenia potęgi i wpływów swego rodzinnego miasta. Był genialnym dowódcą wojskowym i organizatorem spraw wojskowych, toteż siedmiokrotnie wybierano go na stratega, mimo że konstytucja taren-tyńska zabraniała powtórnego piastowania urzędu przez tę samą osobę. Udoskonalił organizację jazdy i zastosował swe odkrycia matematyczne do machin wojennych. Jako filozof należał do szkoły pitagorejskiej; oddziałał na poglądy Platona, któremu dal schronienie przed tyranem Syrakuz, Dionizjosem. Według starożytnych był on twórcą naukowej mechaniki i najwybitniejszym matematykiem w szkole pitagorejskiej. Był również wybitnym teoretykiem muzycznym

w dziedzinie harmonii i tonacji (miał m.in. odkryć interwał wielkiej tercji). Zachowane pod jego imieniem fragmenty uczeni uważają za nieautentyczne. 2. autor nie zachowanych dzieł o rolnictwie i sztuce kucharskiej (epoka nieznana).

Arcturus łac. najjaśniejsza gwiazda w konstelacji Bootes, mająca wg opinii starożytnych wielki wpływ na pogodę, gdyż w czasie jej wschodu i zachodu szalały najgwałtowniejsze burze.

arcus zob. łuk: arcus triumphalis zob. tryumfalny luk.

Ardea starożytne miasto w Lacjum nad Morzem Tyrreńskim, zamieszkałe przez Rutulów, kolonia rzymska w r. 442 p.n.e., zniszczone w czasie wojen samnickich.

Arduenna sulva dziś Ardennes; lesiste pasmo górskie w Galii Belgijskiej, rozciągające się od Renu aż po Skaldis. Stąd wywodzi się przydomek Diany - Arduenna.

area łac. 1. plac dokoła świątyni lub gmachu publicznego. 2. plac targowy w mieście, np. a. pawiana targ sukienniczy. 3. wewnętrzny dziedziniec domu otoczony kolumnadą. 4. plac wraz ze znajdującym się na nim grobowcem.

Aregon malarz grecki z Koryntu, prawdopodobnie z okresu archaicznego. Jego pędzla miał być obraz przedstawiający Artemidę Alfejonię w świątyni bogini w pobliżu Olimpu.

Arejtoos (gr. Aretthoos) mit. władca Arne w Beocji, z przydomkiem KorynŚtes od maczugi żelaznej (gr. koryne), której używał jako jedynej broni. Zgładził go Likurg z Arkadii w okolicach Mantynei, zapędziwszy go podstępnie do wąskiego parowu. Tam też pokazywano w starożytności jego grób.

Arelate dziś Aries, miasto w Galii Narbońskiej, nad Rodanem, kolonia rzymska założona przez weteranów z VI legionu Cezara; ojczyzna znanego sofisty Paworina (II w. n.e.); dziś ruiny amfiteatru i akweduktu.

Arellius 1. malarz działający w Rzymie pod koniec okresu republikańskiego, portretował swe kochanki pod postaciami bogiń. 2. A. Fuscus, retor rzymski i nauczyciel wymowy z okresu Augusta.

Aremorica (Annwrica; celt. arę nad, mor morze) nadmorskie prowincje Galii: 1. prowincja zachodnia, od źródeł Sekwany do źródeł Loary; 2. prowincje północne, tzn. Bretania z częścią Normandii.

arena łac. plac owalny lub okrągły, wysypany

piaskiem (łac. harena, arena, piasek), stanowiący część budowli widowiskowej (cyrku, amfiteatru), na którym odbywały się igrzyska.

Areopag (gr. Arejos pdgos wzgórze Aresa, łac. Areopagus) wzgórze w Atenach na zachód od Akropolis, poświęcone Aresowi i Eryniom, których sanktuarium leżące u stóp wzgórza służyło pierwotnie jako azyl dla zabójców. Wg legendy, tutaj Posejdon sądzić miał Aresa za zabicie Halirrotiosa, syna Posejdona, który zadał gwałt Alkippe, córce Aresa. Na A. obradowało najstarsze zgromadzenie Ateńczyków, będące pierwotnie ciałem politycznym i sądowniczym; wg legendy ustanowiła tę radę Atena, która w ten sposób wydala wyrok na dawne prawo rodowe i prawo krwawej zemsty. Przedstawił to Ajschy-los w trzeciej części swej trylogii Oresteja, czyli w Eumenidach. Nazwa A. oznaczała również samą radę, którą w V w. p.n.e. nabrała cech organu strzegącego praw, obyczajów i moralności. Składała się ona z dożywotnich członków, byłych archontów, i stała się ostoją arystokracji w jej walkach przeciw stronnictwu .demokratycznemu. Za panowania demokracji A. stał się tylko sądem do spraw kryminalnych (od r. 462 p.n.e.). Badania archeologiczne odsłoniły na wzgórzu A. schody oraz dwa kamienie, na których zasiadali oskarżyciel i oskarżony. Na zapleczu A. znajdują się szczątki czterech wielkich budowli - koszar łuczników scytyjskich, którzy stanowili policję ateńską.

Ares mit. syn Zeusa i Hery, grecki bóg wojny. Brał udział w walkach pieszo lub na rydwanie, w otoczeniu personifikacji Strachu (Dejmos) i Trwogi (Fobos), ponadto towarzyszyły mu Kery, duchy śmierci oraz Eris, Waśń. Jego miłostki z Afrodytą, małżonką kulawego boga Hefajstosa, opisane są w Odysei. W sztuce plastycznej często spotykamy wyobrażenia A. Słynny jest posąg A. Ludovisi w Muzeum Watykańskim w Rzymie.

Aretajos z Kappadocji lekarz grecki prawdopodobnie z n w; n.e., zwolennik szkoły lekarskiej tzw. pneumatycznej; -autor kilku zachowanych dzieł, lekarskich.

aretalogia gr. opowiadanie o cudownej mocy i cudach jakiegoś boga-zbawcy i jego proroków. Krzyżowały się tu elementy -greckie ze wschodnimi, zwłaszcza z egipskimi i hinduskimi. Zrodzona w, okresie hellenistycznym a. rozwinęła się szczególnie w związku z ruchami religijnymi w pierwszych wiekach n.e. Z a. rozwinęła się

w następstwie chrześcijańska literatura apokryficzna i hagiograficzna.

aretalogos (gr. dosi. opowiadający o cnocie) bajarz trudniący się prawdopodobnie zawodowo opowiadaniem pod świątyniami lub w czasie uroczystości religijnych na mieście o przymiotach, przygodach i cudownych czynach bóstw. W Rzymie byli to zwykle parazyd, filozofowie cyniccy lub stoiccy, którzy w czasie uczty możnych opowiadali gościom dla rozrywki zabawne i fantastyczne historie, zabarwione ironiczną moralnością.

Aretas (Arethas) 1. król Arabii Nabatejskiej, ze stolicą Petrą; prowadził wojnę z Pompejuszem, potem z M. Emiliuszem Skaurusem, któremu się poddał w r. 62 p.n.e. 2. biskup Cezarei, objaśniał wielu autorów greckich: Polluksa, Pau-zaniasza, Diona z Prusy, Klemensa Aleksandryjskiego, napisał również Scholia do Lukiana.

Arete 1. mit. małżonka króla Feaków Alki-noosa, występująca w Odysei, gdzie jest przedstawiona jako uosobienie cnót niewieścich, wdzięku, łagodności i rozumu; ona to spowodowała udzielenie pomocy Odyseuszowi. 2. córka Dionizjosa Starszego, tyrana Syrakuz (V w. p.n.e.).

Aretium zob. Arretium.

Aretuza (Arethusa) nazwa kilku źródeł i miast. 1. sławne źródło na wyspie Ortygii w pobliżu Syrakuz. Według legendy, nimfa A. - jedna z towarzyszek Artemidy - kąpała się w wodach rzeki Alfejos. Bóg rzeki zapałał ku niej miłością i począł ją ścigać w głębinach morskich, aż wreszcie na Ortygii Artemida zamieniła ją w źródło. Wody źródła złączyły się wówczas-z wodami rzeki Alfejos (zob,.). 2. źródło na Itace, dziś Lebado. 3. źródło w pobliżu Teb. 4. źródło w pobliżu Argos. 5. miasto w południowej Macedonii w pobliżu Amfipolis, między Zatoką Strymonską a jeziorem Balbe. 6. miasto w Syrii, między Epifanią a Emesą.

aretyńska ceramika rzymskie naczynia ceramiczne, najczęściej miseczki, znajdowane masowo w Arezzo (Arretium), które od III w. p.n.e. było głównym ośrodkiem produkcji ceramicznej w pn. Italii. Naczynia aretyńskie odznaczają się czerwoną barwą gliny, połyskliwą polewą o tonie koralowym oraz dekoracją reliefową naśladującą wyroby metalowe. Odciskano je z formy lub wykonywano techniką barbotine, tzn. na powierzchnię naczynia narzucano rozrzedzoną glinę, w której za pomocą stempla wyciskano orna-

menty. Dekorację naczyń aretyńskich stanowiły motywy roślinne, geometryczne, a niekiedy również sceny figuralne. W okresie największego rozkwitu ceramiki aretyńskiej (l w. p.n.e./ I w. n.e.) istnieje ścisły związek pomiędzy dekoracją tych naczyń a ozdobami na wazach metalowych i marmurowych ostatnich lat republiki i wczesnego cesarstwa. Wyróżnić też można szereg warsztatów na podstawie stempli umieszczanych zazwyczaj na dnie

naczynia, z nomen i cognomen (dom.: ex figlinis z garncami) właściciela warsztatu. W innym miejscu naczynia było w no-minatiwie (dom.: fecit wykonał) imię wykonawcy przedmiotu, niewolnika lub cudzoziemca. (Zob. też terra sigillata).

• Areus syn Akrotatosa, król Sparty (309 •

-265 r. p.n.e.), dowódca połączonych wojsk ateńsko-spartańskieh w wojnie przeciw Anty-gonosowi Gonatasowi.

Arganthlis mons (łac.; gr. Arganthmion oroś) łańcuch górski w Bitymi, ciągnący się od zatoki Kios do przylądka Posidium.

Argantonios (Arganthonios) władca Tartessos, słynny z długowieczności. Wg Herodota żył 120 lat, wg innych pisarzy (Anakreont) 150. Imię jego stało się synonimem długowieczności i weszło w przysłowie: starszy od Argantoniosa.

Argei łac. 1. 24 (27) kapliczki w Rzymie, w których pod egidą pontyfików składano ofiary błagalne o zdrowie mieszkańców i odprawiano święte obrządki 16 i 17 marca. 2. figurki ludzkie z sitowia ze związanymi rękami i nogami, które corocznie w ilości 24 (27), w dn. 14 maja Westalki w obecności pontyfików i urzędników wrzucały do Tybru z mostu zw. pons sublicius. Według opinii starożytnych był to symbol dawnych ofiar ludzkich.

Argejadas rzeźbiarz grecki, syn lub niewolnik Hageladesa, działający w pierwszej poł. V w. p.n.e. Zob. Atanodoros.

argentarius łac. bankier, wekslarz (zob. banki).

Argentarius 1. Marcus A., poeta, autor wdzięcznych epigramów greckich z Wieńca Filipa (zob. antologia), może identyczny z następnym. 2. retor z epoki Augusta, często wspominany przez Senekę Starszego.

Argentoratum (Ąrgentoratus) dziś Strasburg;

miasto germańskiego plemienia Wangionów na lewym brzegu Renu. W pobliżu A. odbyła się rozmowa Cezara z Ariowistem, a potem bitwa, w której wódz Swebów poniósł klęskę (10 maja r. 58 p.n.e.). Za panowania Wespazjana była

tam główna kwatera VIII legionu. W czasach cesarstwa miasto znane było z wyrobu broni.

Argiletum dzielnica Rzymu ciągnąca się od Forum do Subury; znajdowała się tutaj świątynia Janusa i wiele sklepów rzemieślników i księgarzy.

Arginuzy (gr. Argmusaj, łac. Arginusae) grupa wysepek na Morzu Egejskim, na wprost miasta Mitylena na Lesbos. Tu Ateńczycy pod wodzą Konona odnieśli zwycięstwo nad Spartanami w wojnie peloponeskiej w r. 406 p.n.e.

Argiwowie (Argm) nazwa używana przez poetów rzymskich (Wergiliusz, Horacy) dla oznaczenia wszystkich Greków.

Argo mit. statek wybudowany w miejscowości Pagasaj pod kierunkiem Ateny. Oprócz żagli i masztu (z kawałkiem drzewa pochodzącego z wieszczego dębu w Dodonie) statek miał 50 wioseł poruszanych przez tyluż uczestników wyprawy, udających się do Kolchidy po złote runo pod wodzą Jazona (zob. Argonauci). Statek umieszczony został potem przez Atenę wśród konstelacji gwiazd. Budowę A. przedstawia relief terakotowy znajdujący się w British Museum w Londynie.

Argolida (gr. Argolfs) północno-wschodnia część Peloponezu, górzysta i mało urodzajna. Dobrze rozwinięty brzeg morski sprzyjał już w epoce mykeńskiej stosunkom handlowym z Kretą i Egiptem, A. była ważnym ośrodkiem potęgi politycznej i"kulturalnej królów achajskich. Od r. 146 A. stała się prowincją rzymską. Najważniejsze miasta; Mykeny, Tiryns, Argos.

Argonauci mit. bohaterowie wyprawy po złote runo do Kolchidy na statku Argo (zob.). Przywódcą wyprawy był Jazon (zob.).

Argos1 główne miasto na Peloponezie, stolica Argolidy; słynne z warsztatów rzeźbiarskich z końca VI i V w. p.n.e. Dostaje się pod panowanie Rzymu w r. 146.

Argos2 (łac. Argus) mit. 1. stuoki olbrzym, pilnujący lo z polecenia Hery. Po zabiciu go przez Hermesa bogini umieściła jego oczy na ogonie poświęconego sobie ptaka, pawia. 2. budowniczy statku Argo. 3. pies Odyseuszą; poznał swego pana po 20 latach i padł martwy z radości.

Argus zob. Argos2.

argyraspides (gr. argyraspides l.mn.) wyborowy oddział wojsk macedońskich, używający tarcz pokrytych srebrną blachą. Cesarz rzymski Aleksander Sewerus utworzył na wzór oddziału

macedońskiego oddział ze złotymi tarczami chrysoa-spides.

Aria 1. prowincja we wschodniej części państwa perskiego, wchodząca w skład Ariany (zob.), z głównym miastem Aria; największą rzeką w A. był Arios. Stolicę rozbudował znacznie Aleksander W. 2. góra i jezioro w prowincji A.

Ariadna (gr. Ariddne) mit. córka króla Krety Minosa i Pasifae, pomogła Tezeuszowi wydostać się z labiryntu. Tezeusz zabrał A. z sobą do ojczyzny, zakochał się jednak w jej siostrze, Fedrze, i porzucił A. na wyspie Naksos, gdzie poślubił ją Dionizos. Piękny posąg śpiącej A. znajduje się w Muzeum Watykańskim w Rzymie.

Ariajos dowódca wojsk Cyrusa Młodszego w .bitwie pod Kunaksą (401 r. p.n.e.). Po śmierci Cyrusa przeszedł na stronę jego brata, króla Artakserksesa, i otrzymał namiestnictwo Frygii.

Ariana (Ariane) nazwa zbiorowa dla wschodnich prowincji państwa perskiego, wśród których znajdowały się: Arachozja, Aria, Drangiana, Gedrozja, Karmania, Paropamisada, Partia.

Ariarates (Ariarathes) imię kilku królów Kap-padocji. 1. A. II współczesny Aleksandrowi W., po którego śmierci zagarnął satrapię Eumenesa;

zwyciężony przez Perdikkasa został powieszony jako buntownik w r. 322 p.n.e. 2. A. V, panował ok. 190 r. p.n.e. Objął tron z pomocą Atta-losa n. Umarł ok. r. 130 jako sojusznik Rzymian. 3. A. X, brat Ariobarzanesa n, panował do ok. 36 r. p.n.e.

Aricia dziś Ariccia; jedno z najstarszych miast w Lacjum położone u stóp Gór Albańskich przy via Appia; w sąsiedztwie znajdowała się słynna świątynia i gaj Diany z grotą

i źródłem poświęconym nimfie Egerii. Tutaj w r. 505 p.n.e. Aristodemos, tyran Cumae, w sojuszu z Rzymem odniósł zwycięstwo nad Etruskami.

Aridikes z Koryntu (VIII-VII w. p.n.e.) malarz grecki wspomniany, przez Pliniusza.

aries (łac. dosł. baran) machina oblężnicza składająca się z poprzecznej belki podtrzymywanej linami i zaopatrzonej w żelazny taran w kształcie głowy barana (stąd nazwa), służąca do rozbijania murów przy oblężeniu.

Aries konstelacja Barana, jeden z 12 znaków zodiaku. Grecy wyobrażali go sobie jako barana o złotej wełnie i kojarzyli nazwę tej konstelacji z mitem o złotym runie.

Arifron z Sikionu (TV w. p.n.e.) grecki poeta dytyrambiczny; zachował się jego pean na Hy-gieję (zob.).

Arimaspowie (Arimaspi) mityczny, jednooki lud zamieszkujący wg legendy północny kraj Scytów w pobliżu Gór Ryfejskich, opisany przez Aristesa z Prokonesos w poemacie Arimtspeja fpe. A. mieli prowadzić zacięte walki z sąsiadującymi z nimi Gryfami, którzy strzegli skarbów. Walki te stanowią częsty motyw dekoracyjny w sztuce greckiej.

Ariminum dziś Rimini; miasto w Umbrii nad morzem Adriatyckim, niegdyś zamieszkałe przez Galów, skolonizowane przez Rzymian w r. 268 p.n.e. Ważny punkt strategiczny w wojnach galickich i punickich. Przechodziły tędy: via Flaminia, via Aemilia, via Popilia i in. Było to pierwsze miasto, które zajął Cezar w r. 49 p.n.e. po przekroczeniu rzeki Rubikon, rozpoczynając wojnę domową z Pompejuszem. Dziś znajdują się tam dobrze zachowane ruiny Łuku Triumfalnego i mostu Augusta.

Ariobarzanes 1. imię kilku królów Kappado-cji. A. III był królem w czasie, gdy Cyceron był namiestnikiem Cylicji (51/50 r. p.n.e.). Cyceron opiekował się nim i uratował go przed spiskowcami. 2. satrapa perski, namiestnik Propontydy, przyjaźnił się ze Spartańczykiem Antalkidasem (IV w. p.n.e.).

Arioni 1. mit. trojańczyk zabity przez Neo-ptolemosa (syna Achillesa). 2. A. z Metymny na Lesbos, słynny śpiewak i kitarysta, uchodził za twórcę dytyrambu artystycznego, którą to formę zapożyczył-z pieśni ludowej; przebywał na dworze tyrana Periandra w Koryncie (VII w. p.n.e.). O cudownym ocaleniu A. z rąk piratów w czasie podróży morskiej przez delfina opowiadają Herodot i Owidiusz.

Arion2 rzeka w Dlirii.

Ariowie lud zamieszkujący Arię (zob.).

Ariowist (Artovistus) wódz germańskiego plemienia Swebów; w r. 71 p.n.e. przeprawił się przez Ren do Galii i osiedlił się w pobliżu galic-kiego plemienia Sekwanów, zawarł z nimi sojusz i pokonał Eduów, a następnie (pod Admageto-brigą) połączone siły galickie. W r. 58 poniósł klęskę w wojnie z Cezarem; zmarł ok. 54 r.

Aristagoras zięć Histiajosa, tyrana Miletu. Pragnął rozciągnąć panowanie Miletu nad wyspami i w tym celu skłonił satrapę perskiego Artafemesa (zob.) do wyprawy na wyspę Naksos. Gdy plany te spełzły na niczym, A. wzniecił powstanie miast jońskich przeciw Persom, krwawo przez nich stłumione. A. uciekł do Tracji, gdzie został zabity przez Edonów w r. 497 p.n.e.

Aristajnetos

Aristajnetos 1. A. z Dymaj, dowódca jazdy achajskiej w bitwie pod Mantyneją w r. 207 p.n.e. 2. architekt grecki (n w. n.e.), budowniczy słynnej świątyni Hadriana w Kyzikos, jednej z największych, obok Olimpiejonu w Atenach i świątyni Heliosa w Baalbek, budowli sakralnej w starożytności. 3. epistolograf (V w. n.e.); pod imieniem A. zachował się zbiór listów erotycznych, w których przejawiają się wpływy literackie poetów aleksandryjskich i nowej komedii.

Aristajos mit. syn Apollina i Kyreny, czczony jako bóg • urodzajów i łowów, opiekun stad, pasiek, uprawy oliwek.

Aristandros 1. architekt z Megalopolis, którego imieniem nazwano portyk zbudowany przez niego na rynku rodzinnego miasta. O portyku wspomina Pauzaniasz. W czasie wykopalisk w r. 18.90/1 nie natrafiono na ślady tej budowli. 2. A. x Poroś, rzeźbiarz-brązownik, współpracował wraz z Polikletem (zob.) przy brązowych trójnogach ofiarowanych jako votum przez Spar-tę po zwycięstwie pod Ąjgospotamoj w r. 405 p.n.e. dla sanktuarium w Amyklaj.

Aristarchos zob. Arystarch.

Aristarete malarka grecka, córka i uczennica Nearchosa, wspomniana u Pliniusza; miała namalować Asklepiosa.

' Aristeas 1. A. z Prokonesos (VI w. p.n.e.), poeta epiczny, autor poematu Arimdspeja Spe (zob. Arimaspowie), w którym zawarł szereg wiadomości po części fantastycznych, po części jednak prawdziwych o Scytach i innych narodach północnych. Według niektórych wersji był również autorem poematu Ojchalias halosis (Zdobycie Ojchalii) przypisywanego także Kreo-filosowi z Samos. 2. rzeźbiarz z Afrodyzji, z okresu panowania Hadriana (II w. n.e.). Wraz z Papiasem twórca dwóch posągów centaurów z czarnego marmuru, znalezionych w willi Hadriana w Tivoli (obecnie znajdują się w Muzeum Kapitolińskim w Rzymie). Rzeźby te są kopiami dzieł z okresu hellenistycznego, prawdopodobnie wykonanych w brązie.

Aristejdes zob. Arystydes.

Aristias syn Pratinasa (V w. p.n.e.), poeta dramatyczny, wystawiał swe sztuki w Atenach, • obok Ajschylosa i Sofoklesa. Znamy tytuły:

Perseusz, Tantal, Anteusz, Atalanta i in.

Aristippos zob. Ary styp.

Aristius Fuscus (I w. p.n.e./I w. n.e.) retor, gramatyk i poeta znany z wielkiej erudycji, bliski

przyjaciel Horacego, niejednokrotnie przez niego wspominany.

Aristobulos 1. A. z Kassandrei historyk (IV w. p.n.e.), towarzyszył w wyprawach Aleksandrowi W., w starości napisał dzieło (tytułu "nie znamy) o jego czynach, stanowiące główne źródło dzieła Arriana, najcenniejsze ze względu na wiadomości przyrodnicze i geograficzne. 2. malarz grecki działający w Syrii prawdopodobnie za panowania Seleucydów, wspomniany przez Pliniusza. 3. filozof żydowski (II w. p.n.e.). który stosował filozofię grecką do egzegezy Pięcioksięgu; był prekursorem Filona z Aleksandrii w dziedzinie

uzgadniania filozofii greckiej z myślą żydowską. Imię kilku królów żydowskich. 4. wielki kapłan Hebrajczyków i pierwszy król Judei z rodu Machabeuszy, panował od r. 105 do 104 p.n.e. 5. A. II, syn Aleksandra Janneosa, króla Judei, który zmarł w r. 78 p.n.e. A. walczył o tron ze swym bratem, Hyrkano-sem II, działającym w przymierzu z Pompeju-szem. W czasie oblężenia Jerozolimy A. został wzięty do niewoli i osadzony w więzieniu; uwolniony przez Cezara, zmarł otruty przez zwolenników Pompejusza. 6. A. VI, syn Heroda, poślubił córkę Herodiady, Salome; w r. 54 n.e. Neron osadził go na tronie armeńskim.

Aristodemos 1. mit. potomek Heraklesa, miał wg opowiadania Herodota, podbić Peloponez i panować w Lakonii. 2. legendarny król Mes-senii z VIII w. p.n.e., bohater pierwszej wojny messeńskiej; posłuszny wyroczni złożył w ofierze swą córkę dla uratowania kraju, dręczony jednak wyrzutami sumienia zabił się na jej grobie. 3. tyran w Kyme w Kampanii, odznaczył się w młpdym wieku w walkach z Etruskami i Um-brami. Stał się przywódcą ludowym w opozycji do panującej arystokracji. W czasie wyprawy przeciw Etruskom w 505 r. p.n.e. pozyskał sympatię wojska i obalił rządy arystokracji stając się tyranem. Panowanie oparł na najniższych warstwach i barbarzyńskim wojsku. Prawdopodobnie został zamordowany przez zwolenników arystokracji. 4. jedyny Spartańczyk, który ocalał spośród 300 wojowników pod Termopilami, wskutek czego otaczano go w ojczyźnie powszechną pogardą. Zginął w bitwie pod Platejami w r. 479 p.n.e. 5. rzeźbiarz-brązownik, działający pod koniec IV w. p.n.e., wykonał szereg portretów, m.in. portrety króla Seleukosa, filozofa, Edypa oraz grupę przedstawiającą zaprzęg wraz z woźnicą. •6. A. z Elidy, uczeń Ary.

starcha z Samotrake, gramatyk, komentator utworów Pindara. Prace jego nie zachowały się. 7. A. z Nysy, retor i gramatyk z I w. p.n.e.;

nauczyciel i wychowawca synów Pompejusza. Prace A. nie zachowały się. Z fragmentów znane jest twierdzenie A., że Homer był Rzymianinem. Wykładów A. słuchał Strabon. 8. A. z Karu, malarz grecki z czasów cesarstwa (ok. r. 200 n.e.), który miał być również autorem historii malarstwa.

Aristofanes zob. Arystofanes.

Aristofon 1. A. z Tazos (V w. p.n.e.), malarz grecki, syn i uczeń Aglaofona Starszego, brat słynnego malarza Polignota i prawdopodobnie ojciec Aglaofona Młodszego; malował przeważnie sceny z legend o herosach. 2. A. z Azenii, attycki mąż stanu, strateg z r. 363/2 p.n.e. 3. A. z Azenii, znany mówca attycki z czasów rządów Trzydziestu Tyranów (pierwsza poł. IV w. p.n.e.).

Aristogejton A^eńczyk, który wraz z Hanao-diosem dokonał zamachu na Pizystratydę Hip-parcha w r. 514 p.n.e.; spiskowcy zostali ujęci i skazani na' śmierć przez tyrana Hippiasza. Obaj tyranobójcy stali się symbolem walki z tyranią i obrony swobód demokratycznych. Lud ateński uczcił ich pomnikiem dłuta Antenora, a później Kritiosa i Nesiotesa, wzniesionym na agorze.

Aristoklejdes malarz grecki (pół. IV w. p.n.e.);

wg Pliniusza miał ozdobić malowidłami świątynię Apollina w Delfach.

Aristokles 1. rzeźbiarz-brązownik z Sikionu (druga poł. VI w. p.n.e.), brat Kanachosa; wykonał wraz z bratem i Argiwczykiem Hagela-desem grupę trzech Muz; każdy artysta miał być twórcą jednego z posągów. 2. rzeźbiarz-brązownik z Kydonu na Krecie, działający, wg Pauzaniasza, na początku V w. p.n.e.; wykonał dla miasta Olimpii na zlecenie niejakiego Euagorasa z Zankle grupę Heraklesa walczącego z konną Amazonką. 3. rzeźbiarz-brązownik, syn Kleoitasa, działający w poł. V w. p.n.e., wykonał dla Olimpii grupę Zeusa z Ganimedesem. 4. filozof z Pergamon (n w. n.e.). 5. A. z Messany na Sycylii (z drugiej poł. n w. n.e.), scholarcha Likejonu (ok. 170 r.) oraz nauczyciel Aleksandra z Afrodyzji.

Aristokrates 1. tyran Kyme (VI w. p.n.e.), ojciec Aristodemosa (zob.). 2. ostatni król Orchomenos (VIlw. p.n.e.), sojusznik Messeńczyków w wojnie ze Spartą. 3. syn Skeliosa,

jeden ze strategów attyckich w bitwie pod Argi-nuzami (406 r. p.n.e.).

Aristolaos malarz grecki z drugiej poł. IV w. p.n.e., syn i uczeń znanego enkaustyka, Pausjasa z Sikionu.

Aristomenes 1. król Messenii z rodu Ajpyty-dów, bohater drugiej wojny messeńskiej (VIII w.). przez 11 lat opierał się Spartanom w górzystej fortecy Ejra, a gdy została zdobyta, udał się na Rodos, gdzie umarł. 2. A. z Akamanii, cieszył się wielkim poważaniem u Agatoklesa, regenta Egiptu w czasie małoletności Ptolemeusza IV Pilopatora, po którego śmierci zajął jego miejsce jako namiestnik Egiptu. Odznaczał się wielką roztropnością. Został otruty w r. 192 p.n.e. z rozkazu Ptolemeusza IV, któremu się naraził. 3. syn Hagiasa z Messeny, rzeźbiarz z poł. n w. p.n.e., znany z dwu inskrypcji znalezionych w Olimpii. 4. malarz grecki z Tazos, wspomniany u Witruwiusza.

Ariston 1. brązownik z Lakonii (VI/V w. p.n.e.); Pauzaniasz widział w Olimpii posąg Zeusa wysokości 18 stóp, wykonany przez A. i jego brata Telestasa. 2. A. z Chios (Ul p.n.e.), jeden z wybitniejszych uczniów stoika Zenona oraz akademika Polemona. Zmodyfikował poglądy swego mistrza przez odrzucenie fizyki i logiki i sprowadzenie doktryny stoickiej do etyki i nauki o praktycznej moralności. Założył własną szkołę filozoficzną w gimnazjum Kyno-sarges. Napisał dzieło Homo/ornatu (Podobieństwa), z którego zachowały się fragmenty. 3. A. z Keos, uczeń Likona, prawdopodobnie jest autorem dialogu o starości; z pism jego zachowały się jedynie trzy epigramy w Antologii Pa-latyńskiej.

Aristonikos 1. A. z Maratonu (384-322 r. p.n.e.), mówca i polityk stronnictwa antymacedońskiego. 2. tyran Metymny na Lesbos (IV w. p.n.e.), odznaczał się szczególnym okrucieństwem; został zgładzony przez Metymnijczyków z rozkazu Aleksandra W. 3. nieprawy syn Eumenesa II, króla Pergamonu. Po śmierci swego brata, Attalosa III (133 r. p.n.e.), który zapisał Rzymowi w testamencie królestwo per-gameńskie, A. stanął na czele powstania niewolników i wyzwoleńców przeciw wojskom rzymskim. Walczył przez dwa lata; w r. 130 zadał konsulowi P. Licyniuszowi Krassusowi Mucja-nowi klęskę pod Leukaj. Wreszcie zwyciężony w r. 129 przez M. Perpennę pod Stratonikeją, został odesłany na rozkaz senatu do Rzymu,

gdzie umarł w więzieniu. 4. A. z Aleksandrii (I w. n.e.), gramatyk, autor m. in. komentarzy do Iliady i Odyssei oraz do pieśni Pindara. Pozostawił również pracę o Muzeum

Aleksandryjskim, z której korzystał Sopatros (zob.) w swoich Eklogach. Pisma nie zachowane.

Aristophanes zob. Arystofanes.

Aristos Spartańczyk, doradcą tyrana Dionizjosa w Syrakuzach (IV w. p.n.e.).

Aristoteles zob. Arystoteles.

arkada element konstrukcyjny w architekturze, polegający na połączeniu górnym, za pomocą łuków, szeregu elementów prostopadłych: kolumn, słupów, ścian. A. nazywa się też otwory łukowate w górnej części budynku. Rozpowszechnienie a. w architekturze starożytnej nastąpiło w okresie rzymskim.

Arkadia kraina na Peloponezie pokryta lesistymi górami, w których żyły dziki, wilki i niedźwiedzie. Południowo-wschodnia część A., pełna jezior i bagien, była przez dłuższy czas odcięta od kultury i dlatego w wyobraźni poetów greckich uchodziła za kraj pierwotny i szczęśliwy. A. słynęła z hodowli koni i osłów. Arkadyjczycy byli sojusznikami Sparty i członkami związku achajskiego. Po przyłączeniu do imperium rzymskiego A. popadła w ubóstwo, została wyludniona i zniszczona.

Arkadiusz syn Teodozjusza W., żył w latach 377-408; mając lat 18, w r. 395 został cesarzem wschodniego cesarstwa rzymskiego. Odznaczał się słabym charakterem, toteż władzę za niego sprawowali kolejno: prefekt pretorianów Rufi-nus, eunuch Eutropiusz, żona cesarza Eudoksja i prefekt Antemiusz. Za rządów A. nastąpiło zreorganizowanie armii i oczyszczenie jej z elementów barbarzyńskich.

Arkas mit. syn Zeusa i Kallisto, protoplasta Arkadyjczyków.

Arkesilaos (albo Arkesilas) imię czterech królów Kyreny: 1. A. I, syn Battosa I, założyciela Kyreny, panował od ok. 590 r. p.n.e. 2. A. IV, ósmy i ostatni król Kyreny (V w. p.n.e.), zamordowany został przez zwolenników demokracji. Unieśmiertelniony przez IV odę pytyjską Pindara z 462 r. 3. A. z Pilony (315-240 p.n.e.) założyciel drugiej, tzw. Średniej Akademii, został scholarchą w r. 268, po Kratesie. Wprowadził • do Akademii kierunek sceptycyzmu, który panował tam przez cały III i II w. p.n.e. Poglądy A. spisał jego uczeń Lakides z Kyreny. 4. rzeźbiarz z I w. p.n.e., twórca słynnego posągu Venus

Genitrix ustawionego w r. 46 p.n.e. w świątyni Wenery na Forum Juliusza Cezara w Rzymie.

Arkesilas malarz grecki (koniec IV w. p.n.e.), namalował dowódcę ateńskiego Leostenesa wraz z synami dla okręgu Zeusa Sotera i Ateny Sotei-ra wPireusie.

Arktinos z Miletu (VIII w. p.n.e.) poeta cykliczny, autor poematów Ajthiopis (Etiopida) oraz Iliu persis (Zburzenie Ilionu) (zob. cykliczni poeci).

Arktos Niedźwiedzica Wielka i Mała (gr. drktos niedźwiedź), konstelacje gwiezdne na horyzoncie północnym, złożone z 7 gwiazd. Według mitu były to nimfy z Krety, Helike i Kyno-sura, które opiekowały się małym Zeusem w grocie na górze Idą. Według innej wersji Wielka Niedźwiedzica była kochanką Zeusa jako nimfa Kallisto. Zazdrosna Hera zamieniła ją w niedźwiedzicę, którą Zeus umieścił między gwiazdami.

Arkturus zob. Arcturus.

armamentarium łac. 1. budynek służący do przechowywania wszelkiego rodzaju broni; stanowił arsenał publiczny, z którego w razie nagłego niebezpieczeństwa wydawano broń

obywatelom nie mogącym się uzbroić na własny koszt. Przechowywano tam również oblężnicze machiny wojenne. W czasach cesarstwa legiony stacjonujące w prowincjach posiadały własne .a. wraz z warsztatami broni, tzw. officmae armorum. 1. zbrojownia gladiatorów w pobliżu amfiteatru Flawiuszów w Rzymie.

Armenia kraj w Azji leżący po obu stronach rzeki Eufrates, stąd A. Większa i A. Mniejsza. Nazwa A. występuje po raz pierwszy w inskrypcjach staroperskich w VI w. p.n.e. A. Większa, należąca do Persji, odegrała w starożytności ważną rolę. Za panowania Antiocha III weszła w skład państwa Seleucydów. Największy jej rozwój rozpoczął się od r. 188 'p.n.e. i doszedł do szczytu pod rządami Tigranesa (97 - 56 r. p.n.e.). Po jego śmierci A. Większa stała się lenn)»n państwem Fartów. Cesarz Trajan w r. 114 n.e. zamienił ją w prowincję rzymską, lecz za czasów Hadriana znów odzyskała samodzielność. Odtąd trwały o nią ustawiczne spory i walki między Rzymem a Fartami, wreszcie za panowania Teodozjusza (IV w. n.e.) nastąpił podział na A. rzymską i A. partyjską. A. Mniejsza, oddzielona od A. Większej Eufratem, należała przez dłuższy czas do Kappadocji, w r. 17 n.e. weszła w skład państwa rzymskiego. W r. 38 n.e.

została przez Kaligulę oddana Kotysowi jako królestwo, jednak od r. 61 znów stała się prowincją rzymską.

armilla łac. bransoleta, w Grecji i w Rzymie ulubiona ozdoba kobiet, a niekiedy i mężczyzn. Bransolety miały kształt obręczy lub węża, przyjmowały też formy bardziej wyszukane; sporządzano je ze szlachetnych metali oraz z żelaza, kości słoniowej, koralu, emalii i szkła, niekiedy wysadzano drogimi kamieniami. Noszono je na przegubach rąk, na ramieniu powyżej łokcia, niekiedy na nogach powyżej kostki. Metalowe bransolety w kształcie szerokich obręczy otrzymywali żołnierze i centurionowie jako nagrodę za męstwo.

armillum łac. wielkie naczynie do wina noszone według starożytnego obyczaju, na ramieniu, stąd wyrażenie ad armillum reyerti oznacza:

wróć do dawnych obyczajów.

annilustrium łac. uroczystość poświęcenia broni, obchodzona w Rzymie 19 października.

Armilustrium plac w Rzymie na Wzgórzu Awentyńskim, gdzie odbywały się doroczne uroczystości podczas święta armilustriwn.

Arminiusz (Arminius) wódz Cherusków; w latach 6-9 n.e. A. kierował powstaniem przeciw Rzymowi i zadał dotkliwą klęskę legionom rzymskim pod wodzą Publiusza Kwintyliusza Warusa w Lesie Teutoburskim, w r. 9. W r. 16 A. został wprawdzie pokonany przez Germanika, ale uniemożliwił mu ponowny podbój Germanii. W r. 17 został zdradziecko zamordowany z poduszczenia Maroboduusa. Pamięć o nim przechowała jedynie rzymska tradycja historyczna.

Armorica zob. Aremorica.

Ama miasto w Umbrii, koło Peruzji.

Arne nazwa dwu miast beockich: 1. miasto w Beocji założone w zamierzchłej starożytności w pobliżu jeziora Kopais, doszczętnie zniszczone, tak iż nie pozostały po nim żadne ślady. 2. miasto w Tesalii założone przez eolskich Beotów, później nazwane Kierion lub Kieros.

Arnobius 1. A. z miasta Sicca w Afryce (Ul w. n.e.), nauczyciel retoryki, początkowo prześladowca chrześcijan, późniejszy apologeta chrześcijaństwa, autor dzieła Adversus nationes (Przeciw poganom). Uczniem A. był Laktancjusz (zob.). 2. A. Młodszy (V w. n.e.), kleryk pochodzący z Galii, autor Komentarza do Psalmów oraz może dzieła Annotatwnes ad guaedam Evangeliorum loca (Uwagi do niektórych miejsc Ewangelii) i dialogu o Trójcy św.

Arnus dziś Arno; główna rzeka Etrurii, bierze początek w Górach Apenińskich i wpada do Morza Tyreńskiego w pobliżu Pizy. Stąd wzięła nazwę rzymska tribus Amiensis.

Arpi miasto w Apulii założone na żyznej równinie przez Diomedesa z Argos i nazwane przez niego Argos hippion, skąd pochodzi nazwa Argyrippa, w skróceniu A. Pierwotnie bogate i kwitnące, słynne z handlu, po drugiej wojnie punickiej za sprzyjanie Hannibalowi zostało przez Rzymian ukarane odebraniem praw i straciło wszelkie znaczenie.

Arpinum miasto w Lacjum, położone nad rzeką Fibrenus, pierwotnie należące do Wcisków, potem do Samnitów; w r. 188 p.n.e. otrzymało dzięki lex Cornelia prawo obywatelstwa rzymskiego. A. było ojczyzną Mariusza i Cycerona. Cyceron posiadał tu dziedziczną willę.

Arrefory (gr. ArrheforuS) misteria' nocne w Atenach na cześć Ateny jako opiekunki rolnictwa ^ odbywały się w miesiącu Skiroforion, tzn. w czerwcu. Dziewczęta, zwane też A., w wieku od lat siedmiu do jedenastu, które przez cały rok pełniły służbę bożą w świątyni Ateny Polias, w dniu święta składały tajemnicze, im samym nieznane ofiary arrheta kaj mysteria w grocie i w ogrodach okręgu świątyni Afrodyty.

Arretfum dziś Arezzo; miasto w Etrurii, najbogatsze z dwunastu miast tworzących ligę etruską, słynące z obróbki stali i wyrobu broni,, jak również waz i cegieł; ojczyzna Mecenasa.

Ania 1. małżonka Cecyny Petusa, zob. Pae^ tus 3. 2. (II w. n.e.), zwolenniczka filozofii platońskiej, zaprzyjaźniona z cesarzem Septimiu-szem Sewerem i jego synem, być może dla niej. Diogenes Laertios napisał Życiorysy filozofów^ 3. A. Fadllla, żona Aureliusza Fulwusa i matka, Antonina Piusa. 4. A. Fadllla, córka Marka Aureliusza i Paustyny.

Arrian (Flavius Arrianus) z Nikodemii w Bitymi (95 -175 r. n.e.), oficer Hadriana, senator i konsul, namiestnik prowincji Kappadocji. Na starość osiadł w Atenach i otrzymał obywatelstwo tego miasta. Był uczniem Epikteta i jemu przypisuje się utrwalenie nauki filozoficznej mistrza w pracy Enchejrfdon Epiktftu (Podręcznik) i Diatribdj ĘpiktStu (Rozmowy). A. pozostawił szereg pism geograficznych, wojskowych, historycznych itp. Najważniejsze z nich są: Periplus Póntu Euksźjnu (Opłynięcie Morza Czarnego), Techne taktike (Sztuka taktyczna), Andbasis Aleksandrii (Wyprawa Aleksandra), Kynegetikós

(Księga 'myśliwska). Nazywano go "nowym Ksenofontem" ze względu na podobieństwo w kolejach żyda i tematyce twórczości.

Arridajos syn naturalny Filipa Macedońskiego i tancerki tesalskiej Filiny, przyrodni brat Aleksandra W. Po śmierci Aleksandra (w r. 323 p.n.e.) został królem Macedonii jako Filip III, mimo że uchodził za niedorozwiniętego umysłowo. W r. 317 p.n.e. z rozkazu królowej Olimpias został zabity wraz z żoną, Eurydyką.

Arrii ród rzymski pochodzenia etruskiego. 1. Quintus Arrius, pretor z r. 72 p.n.e., pokonał przywódcę niewolników Kriksosa, poniósł klęskę od przywódcy powstania, Spartakusa. 2. Qian-tus A; w r. 63 p.n.e. zwalczał zwolenników Ka-tyliny, w r. 59 p.n.e. popierał kandydaturę Cezara na konsula, przyjaźnił się z Cyceronem, który go wspominał jako mówcę. 3. A. Varus, walczył w wojsku Wespazjana w Armenii i w Pan-nonii. Brał udział w bitwie z Witeliuszem pod Bedriacum w r. 69 n.e., później został prefektem pretorianów, lecz utracił to stanowisko wskutek intryg.

Anruns syn króla Etrusków Porseny, padł w bitwie pod Aricją w r. 505 p.n.e., w której Aristodemos w sojuszu z Rzymianami zwyciężył Etrusków.

Arruntii ród rzymski pochodzenia etruskiego:

l. Lucius Arruntius, zwolennik Sekstusa Pom-pejusza, potem Oktawiana, którego flotą dowodził w bitwie pod Akcjum; w r. 22 p.n.e. był konsulem. 2. konsul z r. 6 n.e.. namiestnik prowincji Hiszpanii za panowania Tyberiusza, znany również jako historyk wojen punickich. Prześladowany przez faworytów Tyberiusza, Sejana i Makrona, popełnił samobójstwo w r. 37 n.e. 3. lekarz za panowania Klaudiusza. 4. Lucius A. Stella (I w. n.e.), poeta elegijny, przyjaciel Marcjalisa i Stacjusza. 5. A. Celsus, gramatyk z czasów Antonina Piusa.

ars longa, vita breyis łac. sztuka (lub nauka) długa, życie krótkie; aforyzm przypisywany (w oryginale gr.) Hippokratesowi.

arsa (gr. drsis) termin metryczny używany przeważnie dla oznaczenia mocniejszej części w stopie, którą np. w jambie ^ -'• jest zgłoska druga, w daktylu -'-^'-i zgłoska pierwsza. Część słabsza stopy wypełniona zwykle przez jedną lub dwie krótkie głoski bywa wtedy nazywana tezą, th^sis. U starożytnych' Greków terminy arsis i thźsis miały znaczenie odwrotne. Arsis było to podniesienie stopy przy wybijaniu

taktu, a więc jego część słabsza, thźsis - opuszczenie stopy, czyli mocniejsza część taktu. Do odwrócenia znaczeń tych terminów doszło w póź-nołacińskiej teorii metrycznej, skąd przeniosło się to do'metryki nowożytnej. Niektórzy jednak metrycy nowożytni (np. H. Gleditsch, J. W. Wbite) używali terminów drsis i thźsts w takim samym znaczeniu jak metrycy greccy.

Arsakes imię wielu królów partyjskich panujących od ok. 250 p.n.e. do r. 230 n.e. 1. pierwszy król Fartów, założyciel dynastii Arsacydów;

za króla syryjskiego Antiocha II wraz z bratem Tiridatesem pozbawił władzy namiestnika Seleucydów, Agatoklesa, wypędził Macedończyków i Syryjczyków i założył w r. 256 p.n.e. małe państwo z miastem Hekatompylos jako stolicą. 2. A. II (Tiridates) zdobył resztę kraju Fartów, pobił w r. 238 p.n.e. króla Syrii Seleukosa II i utrwalił niepodległość państwa Partów. 3. A. III zosta! w r. 209 p.n.e. pobity i zwyciężony przez Antiocha W., jednak po zawarciu pokoju pozostał na tronie.

Arsakia miasto w Medii na południe od Portae Caspiae (wąwóz w górach armeńsko--medyjskich), zwane pierwotnie Rhagaj. Seleukos Nikator odbudował je w IV w. p.n.e. pod nazwą Europos. Zniszczone w drugiej poł. I w. p.n.e. w wojnach partyjskich, zostało odbudowane przez Arsakesa V i nazwane od jego imienia.

Arsamosata miasto i twierdza w Armenii Większej, nad rzeką Arsania.

Arsenius (r. 354 - 455 n.e.) wychowawca cesarza Arkadiusza (zob.), syna Teodozjusza. Zmarł jako pustelnik w Tebaidzie.

Arses najmłodszy syn Artakserksesa III Ocho-sa, wyniesiony na tron przez Egipcjanina Bago-asa, dworzanina i doradcę królewskiego, cieszącego się ogromnymi wpływami. Bagoas otruł w r. 338 p.n.e. Artakserksesa, przez trzy lata posługiwał się A. jako narzędziem dla swych celów, wreszcie zamordował go wraz z jego żoną i dziećmi.

Arsia (dziś Arsa) 1. rzeka graniczna między północną Italią a Illirią. 2. A. silva, las w Etrurii na granicy Lacjum, znany z bitwy między Rzymianami a Tarkwiniuszami w r. 509 p.n.e.

Arsinoe1 1. mit. córka Leukipposa; Apollo miał z nią syna Asklepiosa. 2. córka Ptolemeusza I, króla Egiptu i Bereniki, małżonka króla Tracji, Lizymacha. Po stracie męża w r. 281, powodowana żądzą zdobycia władzy dla siebie i synów poślubiła Ptolemeusza Keraunosa, który

jednak zabił jej dzieci i skazał ją na wygnanie na Samotrake. A. uciekła stamtąd do Egiptu, następnie poślubiła swego młodszego brata, Ptolemeusza II Filadelfosa, który jeszcze za jej życia kazał oddawać jej cześć boską jako thea Filddelfos (bogini miłująca brata) i wzniósł dla jej pamięci mauzoleum nazwane Arsinoeum. 3. córka Ptolemeusza Auletesa, siostra Kleopatry.

Arsinoe 2 1. dziś Suez; miasto w Egipcie założone przez Ptolemeusza II Filadelfosa, nazwane na pamiątkę jego żony Arsinoe. 2. miasto w Cylicji. 3. miasto w Etolii. 4. miasto w Libii (dziś Tokra).

Artabanos (albo Artapanos) 1. dowódca gwardii przybocznej Kserksesa, którego zabił, aby zawładnąć tronem, lecz został zamordowany przez Artakserksesa I w r. 464 p.n.e. 2. A. V (IV), ostatni z dynastii Arsacydów (zob. Arsa-kes), który narzucił pokój cesarzowi rzymskiemu Makrynowi (217/18 n.e.), skąd powstało przysłowie: dumny jak A. Został zabity przez Artakserksesa z dynastii Sasanidów. Imię A. nosiło przed nim kilku królów partyjskich. 3. historyk żydowski (II w. p.n.e.), autor dzieła o Żydach, w którym wyprowadzał kulturę egipską od patriarchów żydowskich. Zachowane fragmenty.

Artabazanes 1. najstarszy syn Dariusza, przyrodni brat Kserksesa, z którym współzawodniczył o władzę. Zgiń?! pod Salaminą w r. 480 p.n.e. 2. władca Atropateny, tzn. północno-za-chodniej części Medii (III w. p.n.e.).

Artabazos 1. dowódca wojsk perskich w wyprawie Kserksesa na Grecję; wraz z wojskami Mardoniusza poniósł klęskę w bitwie pod Pla-tejami w r. 479 p.n.e. i kierował odwrotem Persów do Byzantion. Później został satrapą w Daskylejon. 2. syn Famabazosa, dowódca wojsk Dariusza Kodomana w walkach przeciw Aleksandrowi W., potem satrapa Syrii i Baktrii.

Artafernes (właściwie: Artafrenes) 1. bratanek Dariusza I, satrapa perski w Sardes, był jednym z dowódców wojsk perskich w wyprawie na Grecję, razem z Datysem dowodził wojskiem perskim w bitwie pod Maratonem w r. 490 p.n.e. 2. syn Mitrydatesa, wzięty do niewoli przez Pompejusza w r. 61 p.n.e.

Artafrenes zob. Artafernes.

Artaksata stolica Armenii Większej położona nad rzeką Arakses.

Artakserkses imię kilku królów perskich 1. A. Makrocheir (Długoręki), syn Kserksesa I, panował od r. 464 - 425 p.n.e. Pokonał Baktryj-

czyków, pozwolił Żydom odbudować Jerozolimę. Gościł u siebie Temistoklesa w czasie jego wygnania i obsypał go zaszczytami. Pokonany przez flotę grecką pod wodzą Kimona, zmuszony był podpisać tzw. pokój Kalliasa w r. 449 p.n.e. 2. A. H (405 - 361 r. p.n.e.), zwany Mnę-mon (ponieważ posiadał niezwykłą pamięć), syn Dariusza II i Paryzatydy, starszy brat Cyrusa Młodszego (zob. Cyrus 2.). W r. 387 narzucił Spartanom tzw. pokój Antalkidasa (zob. Antal-kidas). 3. A. Ul Ochos (361 - 338 r. p.n.e.), syn poprzedniego, odznaczał się szczególnym okrucieństwem. W r. 345 p.n.e. podbił Egipt; zawarł związek przyjaźni z Macedonią. Został otruty w r. 338. 4. założyciel nowej dynastii perskiej, Sassanidów, i twórca nowego państwa perskiego, zmarł w r. 241 n.e.

Artaksias imię trzech królów armeńskich. A. /był najpierw dowódcą wojsk Antiocha W. Po jego klęsce w wojnie z Rzymianami staną) po stronie zwycięzców i otrzymał tytuł króla. Po klęsce pod Zamą w r. 202 p.n.e. Hannibal znalazł u A. schronienie.

Artas książę Messapijczyków, sprzymierzeniec stratega ateńskiego Demostenesa w wyprawie na Sycylię w r. 414 p.n.e.

Artaunum miejscowość w Germanii, przypuszczalnie w pobliżu dzisiejszego Wiesbaden.

Artawasdes (łac. Artavasdes) król Armenii, syn Tigranesa I, raz był sprzymierzeńcem Rzymian, raz Fartów, Wielki miłośnik teatru greckiego, pisał tragedie po grecku, które znał jeszcze Plutarch. Wraz z Fartem Hyrodasem urządzał widowiska teatralne w języku greckim, m.in. obaj wystawili Bakchantki Eurypidesa, używając przy tym jako rekwizytu teatralnego głowy Krassusa poległego w bitwie pod Karrami (53 r. p.n.e.). W r. 34 ujęty przez Antoniusza i przywieziony do Aleksandrii, zginął w r. 31 z rozkazu Kleopatry.

Artemida (gr. Artemis) mit. córka Zeusa i Lcto (Latony), siostra Apollina, pojmowana pierwotnie jako bóstwo świata roślinnego i zwierzęcego; opiekowała się źródłami, które posiadały własności lecznicze, stąd przydomek Thermaja, oraz rzekami (przydomek Palarnia), patronowała błotnistym nizinom jako Despojna Limnes lub Limnesia (władczyni bagien). Żeglarze widzieli w niej swoje bóstwo opiekuńcze, Delfinia, a w wielu miastach nadmorskich stały posągi A. Limenoskopos (opiekunki portów). W kultach lokalnych łączono A. z nimfami

i sądzono, że mieszka ona w drzewach, stąd epitet Kedreatis (od cedru). Rolnicy składali jej ofiary jako opiekunce zasiewów Agrotera. Bogini przebywała chętnie na szczytach górskich, stąd przydomki Ureja, Kory fala. Roztaczała też opiekę nad dzikimi zwierzętami jako Despojna lub Pointa Theron (władczyni zwierząt). Polowała też na niedźwiedzie, dziki i

łanie jako Hekatebolos (rażąca z daleka). Starożytni widzieli w niej łaskawą opiekunkę trzody domowej, szczególną zaś troską miała otaczać konie jako Hippopohs i byki jako Tauropohs. A. opiekowała się niemowlętami jako Kwotrofos. Od w. VII p.n.c. zaczęto jej oddawać cześć jako bogini księżyca, która zsyła na ziemię rosę poranną. Jako Ejlethyja roztaczała opiekę nad porodami. Utożsamiano ją również z Hekatą. U Homera A. występuje w ścisłym związku z Apollinem, jest młodą, piękną dziewicą opiekującą się młodymi chłopcami i dziewczętami. Jest, podobnie jak jej boski brat, uzbrojona w łuk i strzały, A. Toksoforos. Przydomki A. Fosforos, Selasforos niosąca światło, niosąca blask spotykane od IV w. p.n.e., świadczą o utożsamianiu jej z Selene. A. była czczona też jako opiekunka godów małżeńskich Hymnia, jako zbawczym ludzi Sotejra i wybawczyni miast Sosipohs. Strzałami swymi karała za pychę, np. Oriona, Niobe, Koronis, Akteona, walczyła również z gigantami. Myśliwi stawiali na cześć A. kapliczki na polach i umieszczali jej wizerunki na drzewach w celu zapewnienia sobie życzliwości bogini, a po udanych łowach składali jej w ofierze głowę i skórę upolowanego zwierzęcia. Od brata Apollina otrzymała przydomek Dajhta (Laurowa); przepowiadała też w wyroczni delfickiej jako Sybilla Delfis. Najsłynniejsza świątynia A. znajdowała się w Efezie, gdzie był najbardziej rozwinięty jej kult. Tam też znajdował się jej kultowy posąg o wielu piersiach, stąd przydomek Polymastis (zob. Artemizjon l). W Atenach był jej poświęcony miesiąc Elafebolion (Elafebolos polująca na łanie). Zob. też. Artemizje.

Artemidor (gr. Artemidoros) 1. A. z Efezu (D./I w. p.n.e.), geograf i podróżnik wysłany do Rzymu w poselstwie ze skargą na publikanów. Zwiedził Italię, Hiszpanię, Egipt i kraje sąsiednie. W czasie podróży zebrał obfity materiał dotyczący wybrzeży Morza Śródziemnego i Oceanu Atlantyckiego. Napisał geografię Geografu-mena w 11 księgach, z której czerpali Strabon, Pliniusz i in. Zachowały się jej fragmenty i wyciąg sporządzony przez Markiana z Heraklei. Ponadto A. napisał książkę o Jonii pt. Jonika hypomnemata (Zapiski o Jonii). 2. dowódca syrakuzańskich wojsk najemnych za tyranii Hierona (III w. p.n.e.), uczestniczył w walkach przeciw Mamertyńczykom z Messany i przeciw Kartaginie. 3. gramatyk grecki z Tarsos (I w. p.n.e.), ojciec gramatyka Teona (zob. Teon 4). Miał przydomek Aristofanejos lub Pseudoaristofanejos. Był autorem pism glosograficznych i leksykalnych, ułożył słownik do komedii i opracował zbiór wierszy poetów bukolicznych. Z twórczości jego zachowały się nieliczne fragmenty. 4. lekarz z Pcrge w Pamfilii (I w. o.n.e.), wspólnik Wer-resa (zob.); po uzyskaniu obywatelstwa rzymskiego nazywał się Comelius Artemidorus. S. A. z Knidos, retor grecki, który w dniu 15 marca r. 44 podał Cezarowi kartkę ostrzegającą go przed zamachem na jego życie; Cezar otoczony tłumem ludzi, którzy witali go okrzykami i zwracali się do niego z prośbami i pozdrowieniami, nie znalazł chwili, by kartkę przeczytać, i padł pod sztyletami spiskowców. 6. A. z Efezu (II w. n.e.), syn Pokąsa, zwany Daldianos od Daldis, miasta rodzinnego jego matki. Sławny tłumacz snów i wróżbita, autor sennika pt. Onejrokritika (zob.) w 5 księgach.

Artemis zob. Artemida.

Artemisia zob. Artenńzja.

Artemision zob. Artemizjon.

Artemizja1 (gr. Artemisia) 1. królowa Halikarnasu, córka Lygdamisa, rządziła Halikarnasem i innymi miastami Kani po śmierci męża. Brała udział w wyprawie Kserksesa na Grecję, na czele pięciu własnych okrętów. 2. córka Hekatomnosa, siostra i żona Mauzolosa, po śmierci męża w r. 353 p.n.e. panowała w satrapii karyjskiej, stłumiła powstanie Rodyjczyków. Mężowi swemu zbudowała grobowiec, sławne mauzoleum zaliczane do siedmiu cudów świata.

Artemizja2 (gr. Artemisia) mała wysepka w pobliżu Etrurii wspomniana przez Pliniusza.

Artemizje (gr. ta Artemisia) święta na cześć Artemidy, obchodzone w wielu miejscowościach Grecji.

Artemizjon1 (gr. Artemiswn) miejsce kultu lub świątynia Artemidy. Do najsłynniejszych należała świątynia Artemidy w Efezie, zaliczana do siedmiu cudów świata, wzniesiona ok. r. 580 -- 560 p.n.e. przez architektów Chersifrona z Knos-sos i jego syna Metagenesa (tzw. świątynia Krezusa) jako joński dipteros. Budowla ta została

spalona przez szaleńca Herostratosa w r. 356 p.n.e., w noc narodzin Aleksandra W. Odbudowa świątyni przez architektów Dejnokratesa, Demetriosa i Pajoniosa ukończona została w r. 323 p.n.e. Według Pliniusza świątynia miała 127 kolumn, z których 36 było rzeźbionych. Wykopaliska prowadzone przez Wooda w latach 1863-1875 potwierdziły prawdziwość tej informacji oraz wykazały, że również dolne bębny kolumn świątyni archaicznej posiadały płaskorzeźby na wzór starych kolumn drewnianych, obijanych, trybowanymi blachami z brązu. Fragmenty pochodzące z A. z Efezu znajdują się w British Muzeum w Londynie.

Artemizjon2 (gr. Artemtsion, łac. Artemisium) 1. przylądek północnej Eubei ze słynną świątynią Artemidy; tutaj miała miejsce pierwsza bitwa morska pomiędzy Grekami a Persami pod wodzą Kserksesa, w r. 480 p.n.e. 2. pasmo górskie pomiędzy Arkadią i Argolidą, ze świątynią Artemidy.

Artenion malarz grecki z okresu hellenistycznego; 2 jego malowidła znajdowały się w Portyku Oktawii w Rzymie.

artopta gr. piec, w którym pieczono luksusowy gatunek chleba, podawanego na stół na gorąco.

Arulenus zob. lunii 24.

Arusianus (Messius A.) retor i gramatyk z IV w. n.e., autor dzieła zawierającego przykłady (obejmujące różne części mowy) z poetów i prozaików rzymskich, ułożonego dla potrzeb retoryki, pt. Exempla Elocutionum ex Yergilio, Sallustio, Terentio, Cicerone, digesta per litteras. (Przykłady wyrażeń zaczerpniętych z Wergiliusza, Salustiusza, Terencjusza, Cycerona ułożone alfabetycznie).

aruspex zob. haruspikowie.

Aryale carnien pieśń Bractwa Arwalskiego (zob. Arvales fratres), rozpoczynająca się od słów: Ems Łosoś imate (Pomóżcie nam. Lary);

jest to jeden z najstarszych zabytków poezji łacińskiej, przekazany jednak w postaci mocno zepsutej i w większości niezrozumiałej.

Arvales fratres Bractwo Arwalskie, kolegium dwunastu kapłanów bogini Dea Dią i Marsa;

wykonywali w świątyni tej bogini taniec przy zamkniętych drzwiach, modląc się o dobre zbiory. W maju obchodzili święta (zob. Ambarvalie). Kolegium istniało jeszcze za czasów cesarstwa;

August zapewnił mu szereg przywilejów. Również za czasów cesarstwa został spisany starożytny hymn kolegium A. (zob. Arvale earmen) i protokoły z obchodów świąt, czyli Acta, w których znajdujemy szczególnie ciekawe przykłady animizmu cechującego religię rzymską. Tak np., gdy trzeba było wyrwać drzewo figowe, które wyrosło na dachu świątyni Dea Dia, wzywano pomocy bóstwa Deferenda, aby je wyrwać, Coinguenda, aby obciąć gałęzie, Commolenda, aby porąbać na kawałki, i wreszcie bóstwa Adolenda, aby je spalić.

Arwernowie (Arverni) jedno z najpotężniejszych plemion celtyckich w zachodniej Galii, w Akwitanii; główny gród w czasach przed-rzymskich Gergovia, wg Cezara - Nemossus, zwany następnie Augustonemetum, dziś Cler-montFerrand.

Arx łac. nazwa zamku na północnym wierzchołku Kapitelu, używana też na określenie samego wierzchołka. W okresie królewskim i wczesnej republiki A. stanowi cytadelę, .straciwszy zaś później znaczenie strategiczne staje się miejscem kultu, przede wszystkim Junony. W r. 344 D.n.e. inaugurowano świątynię tej bogini jako wotum dyktatora Lucjusza Furniusza Kamillusa. W aneksach świątyni została umieszczona najstarsza mennica Rzymu, pod koniec I w. p.n.e. przeniesiona na mons Caelius do Moneta Caesaris, mennicy cesarskiej. Świątynia Junony w r. 115 p.n.e. spłonęła od piorunu, została jednak niezwłocznie odbudowana. Obok niej znajdowała się świątynia Zgody (Concordia), inaugurowana w dniu 5 lutego r. 216 p.n.e. jako wotum pretora Lucjusza Maniiusza za uśmierzenie buntu wojsk w Galii, i świątynia Honor et Virtus (Virtus Mariana lub Mariana Monumenta), wystawiona przez Mariusza dla przechowywania łupów zdobytych na Cymbrach i Teutonach. W tej właśnie świątyni zebrał się senat w r. 57 p.n.e. dla odwołania Cycerona z wygnania. Między świątyniami znajdował się plac Auguraculum, z którego augurowie śledzili lot ptaków.

aryballos gr. naczynie ceramiczne lub metalowe, w okresie rzymskim wyrabiane również ze szkła, o kulistym brzuścu i wąskiej niskiej szyjce, z niedużym otworem otoczonym szerokim płaskim wylewem. Pod nim znajdowało się małe imadło służące do przeciągnięcia rzemienia, na którym przewieszano naczynie na ręku. A. było naczyniem toaletowym na oliwę lub pachnidła, używanym przez atletów. W ceramice greckiej kształt a. był specjalnie rozpowszechniony w warsztatach korynckich VII w. p.n.e., gdzie wyra-

biano wówczas naczynia w tzw. stylu orientalizującym.

Arybbas syn Aiketasa, król Molossów (we wschodnim Epirze) w IV w. p.n.e., przyjaciel Filipa II Macedońskiego, z 'którym wiązał nadzieję na rozszerzenie swego państwa, co się jednak nie spełniło. A. zmarł na wygnaniu.

Arycja zob. Ariela.

Arystarch (gr. Aristarchos) 1. A. z Samos (ok. 310 - 230 p.n.e.), wybitny matematyk i astronom aleksandryjski, uczeń perypatetyka Stra-tona. Pierwszy z astronomów starożytnych odkrył, że nie słońce obraca się wokół ziemi, lecz ziemia wokoło słońca i własnej osi; z tego

powodu został oskarżony przez stoika Kleantesa o bezbożność. Miał on również ulepszyć zegar słoneczny. Próbował także ustalić matematycznie wielkość słońca i księżyca i odległość ich od ziemi. Zachowało się jedyne jego dzieło Perl megethon kaj apostemdton hellu kaj selenes (O wielkości i odległości słońca i księżyca). 2. A. z Samotrake (217 - 145 r. p.n.e.), wybitny krytyk i gramatyk aleksandryjski, uczeń Eufroniosa i Arystofanesa z Bizancjum. Przybył do Aleksandrii ok. r. 170 p.n.e. i objął stanowisko wychowawcy syna króla Ptolemeusza Pilometora. Był też szóstym z kolei dyrektorem Biblioteki Aleksandryjskiej. Gdy jego stosunki z królem, początkowo bardzo serdeczne, uległy pogorszeniu, opuścił Egipt i udał się na Cypr, gdzie pozostał do końca życia. Główną dziedziną pracy Arystarcha była gramatyka i filologiczna krytyka tekstu. Jako gramatyk był zwolennikiem teorii analogii. Z prac nad badaniem i ustalaniem tekstów poetów najważniejsze były jego prace nad tekstem Homera. Ponadto opracował wydania krytyczne Hezjoda, Alkąjosa, Pindara, prawdopodobnie również Anakreonta. Napisał także komentarze do wydawanych przez siebie poetów, ponadto komentował teksty Archilocha, Ajsehylosa, Sofoklesa, Arystofanesa i Herodota. Wydał także kilka dzieł polemicznych, m.in. przeciw poecie Filetasowi z Kos. Z pism A. żadne się nie zachowało, jednakże ślady jego erudycji można wykryć w scholiach do niektórych poetów, ułożonych później, lecz opartych przede wszystkim na pracach uczonych aleksandryjskich, a wśród nich Arystarcha. Najwybitniejszymi uczniami A. byli Apollodoros, Dionizjos Trak, Ammonios, Ąristodemos. Imię A. stało się synonimem surowego, lecz sprawiedliwego krytyka.

arystofanejski wiersz (versus Aristophaneus) wiersz o schemacie -s-^i^-i -Ł ^-i -t-^, czyli dy-metr chorijambiczny katalektyczny (zob. chori-jamb). Wiersza tego używała już Safona, jak również Anakreont; bardzo często występuje on u Arystofanesa. Horacy użył tego wiersza w Car-mina I, 8, w połączeniu z wierszem safickim większym.

Arystofanes 1. A. z Aten (446 - ok. 385 r. p.n.e.), najwybitniejszy przedstawiciel komedii staroattyckiej (zob. komedia), jedyny komediopisarz grecki, którego utwory w liczbie 11 zachowały się do naszych czasów, prócz licznych fragmentów z innych 33 komedii. Pierwsze swoje sztuki A. wystawiał pod nazwiskiem aktorów:

Filonidesa i Kallistratosa, gdy miał lat 18 i z powodu młodego wieku nie mógł jeszcze sam zgłaszać komedii na zawody teatralne. Zachowane komedie były wystawione w następujących latach: Acharnes (Acharnejczycy) r. 425, Hippes (Rycerze) r. 424, Nefelaj (Chmury) r. 423, Sfekes (Osy) r. 422, Ejrene (Pokój) r. 421, Ornithes (Ptaki) r. 414, Lysistrata (Lizystrata) r. 411, Thesmoforiazusaj (Kobiety na święcie Tesmofo-riów) r. 411, Batracho] (Żaby) r. 405, Ekkiesia-zusaj (Kobiety na zebraniu ludowym) r. 392, Plutos (Bogactwo) r. 388. Komedie A. przypadają na okres wojny .peloponeskiej po śmierci Peryklesa. Są one satyrą społeczną i polityczną. Poeta jest przeciwnikiem bogaczy miejskich, dynastii handlowo-rzemieślniczej, jak ich nazywa. Występuje przeciw wszystkim elementom pasożytniczym, które były produktem kryzysu i rozkładu demokracji, zachodzącego w owym czasie; jest wyrazicielem interesów średnich warstw demokracji ateńskiej i chłopów attyckich. Przedmiotem jego najbardziej zaciętych ataków jest wódz demosu ateńskiego Kleon. A. jest przeciwnikiem jego polityki wojennej, występuje w obronie wyzyskiwanych sprzymierzeńców i wielokrotnie rzuca ze sceny hasła pokoju, przede wszystkim w komediach: Acharnejczycy, Pokój i Lizystrata. Porusza on także problemy społeczne, np. w komediach Kobiety na zebraniu ludowym i Bogactwo - zagadnienie biedoty i nierówności majątkowej. Jakkolwiek komedie A. zawierają wiele elementu fantastycznego (np. chóry żab, os, ptaków, chmur;

w komedii Ptaki Ateńczycy zakładają miasto w przestworzach, w państwie ptaków; w komedii Chmury "dumalnia" Sokratesa znajduje się wśród chmur itd.), to równocześnie dają one

bogaty obraz przejawów życia Aten i wsi attyckiej, gdyż A. jest jednym z największych realistów literatury greckiej w jej okresie klasycznym. Na język polski tłumaczyli utwory A. B. Butrymowicz, E. Cięglewicz, S. Srebrny. Nie mamy kompletnego przekładu wszystkich komedii. 2. A. z Bizancjum (ok. 257 - 180 r. p.n.e.), jeden z najwybitniejszych filologów starożytności, piąty dyrektor Biblioteki Aleksandryjskiej, nauczyciel Arystarcha z Samotrake (zob.). Sporządził krytyczne wydania Homera, Hezjoda, liryków, tragików i komediopisarzy. Ważna była zwłaszcza jego praca nad Pindarem, którego utwory zebrał po raz pierwszy i których formę metryczną zaznaczył w swoim wydaniu. Był również twórcą znaków krytycznych używanych odtąd przez całą filologię starożytną: podwójna kreska zwracała uwagę na wyraz niezwykły lub podejrzany, gwiazdka - na grupę wierszy, które w tym samym brzmieniu znajdują się na innym jeszcze miejscu. Uzupełnieniem jego działalności były liczne prace leksykograficzne, jak: Attikaf lekseis (Wyrazy attyckie), Lakonikdj glossaj (Glosy lakońskie) itd.

arystokracja (gr. aristokrdfeja dosł. rządy najlepszych) w świecie greckim a. skrystalizowała się jako klasa społeczna w tzw. epoce homerowej, przyjmując i rozszerzając uprawnienia dawnego naczelnika plemiennego, basileusa. Skrystalizowanie się a. jako klasy społecznej i ugrupowania politycznego wiąże się ściśle z powstaniem i rozwojem tak typowej dla świata greckiego formy życia społecznego, jakim było miasto-państwo, czyli polis. W okresie VIII w. i pierwszej połowy VII o. sprawuje w polis pełnię władzy politycznej i sądowej, na ten czas przypada powstanie instytucji politycznych stanowiących formalne organa władzy, np. urzędu archonta w Atenach. A. skupia w swym ręku znaczną część gruntów uprawnych, a także wzbogaca się w drodze piractwa, uważanego wówczas za zajęcie zaszczytne. Zdobyte przez a. doświadczenia w żeglarstwie i znajomość krain w zachodniej części Morza Śródziemnego czynią z niej organizatorów wielkiego ruchu koloniza-cyjnego, który rozpoczął się w połowie VIII w. Polityczna władza a. budzi sprzeciw innych warstw społecznych, określanych ogólnie nazwą demos, w wielu też póleis dochodzi do zaciętych walk wewnętrznych, zwanych stdseis. W oparciu o demos energiczne jednostki zdobywają pełnię władzy, utrzymując się przy niej przez pewien

czas jako tzw. tyranowie. Łamią oni z reguły władzę polityczną, a także często i znaczenie ekonomiczne a., otwierając drogę do władzy szerszym warstwom społecznym. W poł. VII w. w najbardziej rozwiniętych miastach greckich (Korynt, Megara, Sikion, Milet i in.) następuje więc zmierzch a., tyrania bowiem toruje drogę takim formom władzy, gdzie o znaczeniu w ramach polis decydują nie związki krwi, ale majątek. Praktycznie więc decydowanie o sprawach polis przechodzi w ręce tych obywateli, którzy są w stanie uzbroić się i walczyć w obronie polis jako hoplici. Stąd mówi się o p o lite i hoplitów. W Atenach władza a. przetrwała dłużej, bo aż do początku VI w., kiedy to reformy polityczne Solona osłabiły a. rodową, a wprowadziły wspomnianą wyżej zasadę timokracji, tj. rządy obywateli posiadających odpowiedni cenzus majątkowy. Dalsze osłabienie ateńskich rodów arystokratycznych nastąpiło w okresie tyranii Pizystrata (trzecie ćwierćwiecze VI w.),

ostatecznie jednak ich aspiracje zostały złamane z chwilą położenia podwalin demokracji ateńskiej przez Klejstenesa (508/7). W okresie późniejszym rody arystokratyczne uprawiały stałą opozycję wobec ustroju demokratycznego. W Rzymie znaczenie a. było znacznie większe niż w świecie greckim. Powstała z końcem VI w. republika rządzona była początkowo wyłącznie przez rody arystokratyczne, których przedstawiciele zagarnęli wszystkie urzędy i władze państwowe. Rody owe zwały się patrycjuszowskimi i pozostawały w ostrym konflikcie z tymi warstwami społecznymi, które nie wchodziły w obręb a. rodowej, objętymi ogólną nazwą plebejuszów (zob.). W V w. i IV plebejusze wywalczyli sobie pełne równouprawnienie w dostępie 'do wszystkich władz państwowych, dotyczyło to jednak tylko górnej, najbogatszej warstwy plebejuszów. Z patrycjuszy i z takich właśnie plebejuszy uformowała się w pierwszej połowie IElw. nowa a., zwana nobilitas (zob.). Praktycznie biorąc, tylko spośród kilkudziesięciu rodów tej nobilitas rekrutowali się najwyżsi urzędnicy państwowi, choć teoretycznie każdy obywatel miał dostęp do tych godności. Instytucją polityczną, która najjaskrawiej wyrażała stanowisko nobilitas, był senat, który od schyłku IIIw. stał się decydującym czynnikiem władzy. Stąd mówi się o nobilitas jako a. senatorskiej. Chociaż, formalnie biorąc, decydowanie o najważniejszych sprawach państwowych

i uchwalanie ustaw należało do zgromadzeń ludowych, senat posiadał dość możliwości, żeby na nie wpływać. Począwszy od 133 r. (tj. wystąpienia Graicchów), władza polityczna a. wchodzi w stadium kryzysu i upadku, co jest równoznaczne z kryzysem i upadkiem republiki. Po ustaleniu się w Rzymie systemu jedynowładczego, tj. pryncypatu (lata trzydzieste i dwudzieste I w. p.n.e.), >;. senatorska traci bezpowrotnie swe znaczenie polityczne, zachowuje jednak swe znaczenie jako najbardziej uhonorowany stan w społeczeństwie rzymskim. Pryncypat też przejmuje ideologię dawnej republiki nobilów. To znaczenie socjalne a. zachowuje, pomimo częstych i krwawych represji ze strony wielu cesarzy, aż do końca państwa rzymskiego.

Arystoksenos (gr. Aristoksenos) 1. A. z Ta-rentu (IV w. p.n.e.) uczeń Arystotelesa, po przeniesieniu się do Grecji osiadł w Mantynei. Był autorem wielu dzieł z zakresu teorii muzyki, w których łączył nauki pitagorejczyków (np. o etycznym i leczniczym wpływie muzyki) z nauką Arystotelesa. Opierając teorię muzyki na doświadczeniu, biorąc za podstawę kwintę i kwartę, oznaczył z ich różnicy cały ton i półton. Z pism jego zachowały się trzy księgi Harmoniki (Harmonika stojcheja) oraz część ks. II Elementów rytmicznych (Rhythmikd stojcheja), które obejmowały dwie księgi. Inne, nie zachowane, pisma omawiały naukę o instrumentach i kompozycji oraz historię muzyki; A. zajmował się również historią literatury, a jego żywoty Pitagorasa, pitagorejczyków. Solona, Platona i in. były wzorem dla biografii perypatetycznej.

Arystoteles (gr. Aristoteles, 384 - 322 r. p.n.e.) ze Stagejry w Tracji, syn lekarza, w siedemnastym roku życia udał się do Aten, gdzie przez 20 lat, aż do śmierci Platona, studiował w jego Akademii. Na zaproszenie króla Filipa udał się do Macedonii w r. 343 p.n.e., gdzie przez pewien czas przebywał na dworze królewskim jako nauczyciel, i wychowawca Aleksandra. W r. 335 powrócił do Aten i założył tu własną szkołę filozoficzną zwaną Liceum, Likajon, od Gaju Apollina Likejskiego, w którym się znajdowała, lub perypatetycką od przechadzek mistrza z uczniami po cienistych alejach (peri-patos przechadzka). Po śmierci swego protektora, Aleksandra W., A. obawiając się prześladowań ze

strony ludu uciekł na Eubeję i tam wkrótce umarł. A. położył podwaliny pod wszystkie niemal nauki, przede wszystkim jako twórca

logiki formalnej, jako przyrodnik, estetyk, historyk ustrojów politycznych. Przyjmując idee platońskie, A. w przeciwieństwie do Platona odmawiał im bytu samodzielnego, zaprzeczał, jakoby idee istniały poza rzeczywistą materią, i twierdził, że bytem samoistnym, czyli substancją są jedynie rzeczy. A. stanął w' ten sposób na stanowisku realizmu w przeciwieństwie do zwolenników idealizmu platońskiego i zbliżył się do materialistycznego punktu widzenia. W samej substancji wyróżniał A. dwa składniki: formę, która jest siłą działającą celowo, przyczyną i celem rzeczy, oraz materię, będącą podłożem zjawisk i ich przemian. Ani materia, ani forma nie istnieją wg A. samodzielnie, lecz są jedynie dwiema stronami jednego procesu życiowego. Istota życia polega na stopniowym formowaniu materii i urzeczywistnianiu tego, co jest w niej potencjalnie zawarte. Pierwszy impuls do tego procesu dała, wg A., pierwsza przyczyna, czyli rozum, Nus, który jest bytem nieruchomym, niezmiennym i niematerialnym, doskonałym i podobnym do bytu w interpretacji szkoły eleackiej. Ów Nus wprawił w ruch świat i jest jego pierwszą przyczyną, a zarazem ostatecznym jego celem. Zasadnicze zagadnienia filozoficzne omówił A. w swych dwu głównych dziełach: Ta meta-fysika (Metafizyka) i Ta fysika (Fizyka). Teorię państwa opracował w swym dziele Potitika (Polityka). Książka ta jest bardzo znamienna dla realistycznego sposobu myślenia A. Platon konstruował swoje idealne państwo nie licząc się z warunkami historycznymi, A. zbierał materiały konkretne i zbadał konstytucje 158 państw. Państwo, wg A., powinno realizować maksimum szczęścia swych obywateli. Ustrojem, który realizuje to najlepiej, jest jego zdaniem monarchia lub rządy arystokracji. Demokrację uważał A. za ustrój gorszy, ponieważ rządzący w niej ludzie dbają, jako biedni, przede wszystkim o swoje interesy. Omawiając powody przewrotów w państwie oligarchicznym mówi A., że główną ich przyczyną jest ucisk: kiedy oligarchia gnębi i krzywdzi lud, łatwo o powstanie ludowe. Najlepszym sposobem zapobieżenia przewrotom jest umiar w zamożności klas uprzywilejowanych. W państwie rządzonym przez średnio bogatych, opartym na prywatnej własności ziemi, narzędzi pracy i niewolników, cnota będzie realizowana mjlepiej, a celem państwa jest właśnie cnota obywateli. Doktryna A. o państwie odegrała ważną rolę w średnio-

wieczu, poglądy jego wyzyskał przede wszystkim Tomasz z Akwinu. Charakterystyczna dla A. właściwość porządkowania zjawisk wyraziła się także w usystematyzowaniu rozmaitych dziedzin filozofii, od której odłączył on logikę jako naukę przygotowawczą. Sama filozofia została podzielona na praktyczną, obejmującą etykę i politykę wraz z retoryką, ekonomiką i poetyką, i na teoretyczną, obejmującą fizykę, matematykę i metafizykę. Jego badania w zakresie fizjologii i anatomii zwierząt dały początek naukowemu traktowaniu tych dziedzin, a jego Haj perl ta z6a historia/' (Historia zwierząt) należy do najznakomitszych dzieł starożytności. A. wymienia 500 różnych gatunków zwierząt i jest pionierem w zakresie sekcji ciał zwierzęcych. Podobno dokonał własnoręcznie sekcji anatomicznej około 50 różnych gatunków zwierząt. Rezultatem studiów biologicznych było stworzenie przez A. metody klasyfikacji wszystkich zwierząt. Jego scala naturae nie straciła na aktualności aż do czasów Linneusza. W swych pracach logicznych (Organon) stworzył A. naukę o formach i prawach myślenia, czyli logikę formalną. Jego system logiki przetrwał niemal bez zmian aż do dnia dzisiejszego. Dał on naukę o definicji, o określaniu pojęć, połączył ją z doktryną o

kategoriach, pod które podpadają poszczególne pojęcia. Sformułował naczelne prawa myślenia logicznego: zasadę tożsamości, niesprzeczności i wyłączonego środka, stworzył naukę o sylogizmie, sformułował zasady formalnie ścisłego i prawidłowego wyprowadzania z przesłanek sądu (wniosku). Opierając logikę na uznaniu obiektywnie istniejącej rzeczywistości, A. dal tej nauce podstawy materialistyczne. Wśród nauk, których rodowód sięga do A., znajduje się także estetyka. Poglądy estetyczne A. zawarte są w jego Poetyce, Retoryce i w księdze VIII Polityki. Wykorzystał w nich olbrzymi, osobiście zebrany, materiał. Istotę sztuki widział A, w odtwarzaniu rzeczywistości. Podczas gdy Platon, zgodnie ze swym stanowiskiem idealistycznym uważał, że mimetyczna istota sztuki świadczy o jej bezpożyteczności, A. odrzucając całą istotę platońskiej teorii sztuki widział w odtwórczej istocie sztuki jej zasługę. Sztuka naśladując rzeczywistość wydobywa z niej to, co ogólne i konieczne, a więc wewnętrzną istotę rzeczy. A. był pierwszym filozofem greckim, który badał konsekwentnie istotę przeżyć estetycznych. W Poetyce zajmuje się m.in. istotą przeżycia estetycznego tragedii, znajdując rozwiązanie postawionego przez się problemu w katharsis (oczyszczeniu). Akcja tragedii, wg A., wywołuje w nas uczucie litości i trwogi, powodując w ten sposób oczyszczenie naszej emocji artystycznej od afektów, tj. wyzwalając nas od nich. Poglądy estetyczne A. zaważyły decydująco na dalszym rozwoju estetyki, ulegały jednak pewnej deformacji, zwłaszcza w poglądach estetyków francuskich XVII i XVIII w. (Boileau). Pewne dezyderaty estetyki A., m.in. warunek jedności akcji dramatu (podporządkowanie wszystkich wątków dramatu wątkowi naczelnemu), należą i dziś do kanonów estetyki.

Arystydes (gr. Aristejdes) 1. A. z Aten, syn Lizymacha (ok. 540 - ok. 468 p.n.e.), zwany Sprawiedliwym, ho Dlkajos, okrył się chwałą w bitwie pod Maratonem w r. 490 p.n.e. Zwolennik Miltiadesa i przeciwnik Temistoklesa, został za jego sprawą na mocy ostracyzmu skazany na wygnanie w r. 484 p.n.e. Gdy Persowie powtórnie zagrozili krajowi, został odwołany' z wygnania

1 pogodził się z Temistoklesem. Brał udział w bitwie pod Salaminą w r. 480 i kierował siłami ateńskimi jako strateg w bitwie pod Platejami w r. 479. Był skarbnikiem Ligi Delijskiej, czyli Ateńskiego Związku Morskiego; umarł w takiej biedzie, że państwo uchwaliło wyposażenie jego córek. 2. syn Lizymacha z Aten, wnuk A. Sprawiedliwego, należał do uczniów Sokratesa. 3. A.

2 Teb (IV w. p.n.e.), prawdopodobnie syn Niko-machosa, słynny malarz grecki za czasów Aleksandra W. Najsłynniejszymi jego dziełami były obrazy przedstawiające zburzenie miasta, bitwę z Persami oraz Dionizosa i Ariadnę. 4. A. z Miletu (koniec II w. p.n.e.), autor zbioru nowel erotycznych o charakterze realistycznym pt. Milesiakd (Opowieści milezyjskie), które zdobyły niezwykłą popularność zarówno w Grecji, jak w Rzymie. Przełożył je na łacinę Lucjusz Si-senna, a wpływy ich są widoczne u Petroniusza, Apulejusza, Lukiana i in. 5. P. Aelius Aristides (ok. 129 - ok. 187 n.e.), retor grecki z Adrianutheraj w Mizji, uczeń Herodesa Attyka, napisał wiele mów (zachowało się 55), naśladując w nich mówców attyckich z V i IX w. p.n.e. A. cieszył się zaufaniem Marka Aureliusza, który za jego poradą odbudował Smyrnę, zburzoną wskutek trzęsienia ziemi. 6. A. Kwintylian (Qm'ntilianus Aristides, II/III w. n.e.), teoretyk muzyki, autor zachowanego dzieła Perl musikes (O muzyce). Arystyp (gr. Aristippos) 1. A. z Kyreny (V w.

as

Asinii

p.n.e.), uczeń Sokratesa, przebywał dłuższy czas na dworze tyrana Dionizjosa. Założył własną szkolę filozoficzną, zwaną cyrenejską lub hedo-nistyczną. Głosił, że celem wszelkiej aktywności człowieka jest przyjemność, hedom. Nie wszystkie jednak przyjemności uważali cyrenaicy za słuszny cel działania: są takie, które powodują w przyszłości cierpienia, nie należy więc do nich dążyć. Można i należy być szczęśliwym, ale trzeba we wszystkich okolicznościach być panem samego siebie. W rezultacie biotechnika cyrenaików polegała na zredukowaniu do minimum kontaktu ze światem zewnętrznym. 2. A. Młodszy, wnuk poprzedniego i zwolennik szkoły hedonistycznej.

as łac. 1. jednostka monetarna rzymska, miedziana. Pierwotny ciężki a. libralny wagi funta ulegał stopniowym redukcjom, osiągając pod koniec republiki wagę '/^ uncji (a. semuncjalny). Stopniowo wartość a. spadała dalej, tak iż za czasów Cycerona była to jednostka drobna, używana przysłowiowo w znaczeniu "grosik". Za czasów republiki awers a. był ozdobiony głową Janusa, rewers - dziobem okrętu, za czasów cesarstwa na awersie umieszczano portret panującego, na rewersie przedstawienia różnorodnej treści (bóstwa, personifikacje, typowe sceny z życia politycznego, np. Adiocutio itp.). 2. jednostka wagi, funt, składający się z 12 uncji, stąd nazwy:

/3 1 \ uncia \ - czyli - a. l itd. 3. jednostka miary

\12 4 /

ziemi, używana w rolnictwie == l iugerum. 4. jednostka długości = stopa, pes. 5. dla matematyków, którzy uważali 6 za liczbę doskonałą, ponieważ 1+2+3 = 6, a. stanowił całość złożoną z 6 części zwanych: sextans ^le), triens W6 = V3). semissis (3/" = 1/2), bes (-A, = 2/3), quinariiis (S/g).

Asander (gr. Asandros) 1. dowódca wojsk macedońskich w r. 334 p.n.e., namiestnik Lidii z ramienia Aleksandra W. 2. A. z Aten, syn Agatona, satrapa karyjski po podziale monarchii Aleksandra W.

Ascanius zob. Askaniusz.

ascia łac. starożytne narzędzie pracy kształtem przypominające siekierę, używane przez cieślów, stolarzy i kamieniarzy.

Asciburgium miasto w Galii Belgijskiej na lewym brzegu Renu.

Asconius Pedianus Qiiintus z Padwy gramatyk rzymski (9 r. p.n.e. - 76 r. n.e.), autor komentarzy do pięciu mów Cycerona i pisma w obronie Wergiliusza.

Asculum 1. A. Picenum, dziś Ascoli; miasto na terytorium Picenów, ważny punkt strategiczny. Od poł. IIIw. p.n.e. było kolonią rzymską, w wojnie sojuszniczej zostało zburzone przez Gneusza Pompejusza Strabona (ojca Pom-pejusza Wielkiego) w r. 89. W czasie wojny domowej między 'Cezarem i Pompejuszem jedno z pierwszych przeszło na stronę Cezara. 2. A. Apulum miasto w Apulii, dziś Ascoli di Satriano.

Asellio (Publius Sempronius A.) historyk rzymski z II w. p.n.e., autor dzieła pt. Libri rerum gestarum, zawierającego historię współczesnego okresu. Pragnąc dać w swym dziele nie kronikę, lecz historię pragmatyczną, zwrócił uwagę na związek przyczynowy między wypadkami. Pozostawał pod silnym wpływem Polibiusza.

asfodelus łac. (gr. asfódehs) roślina ogrodowa z gatunku lilii, o żółtawych lub fioletowych kwiatach, jadalnych bulwach, uważana również za roślinę leczniczą.

Wyobrażano sobie, że a. rosły na łąkach Hadesu. Poświęcone były bóstwom podziemnym, zwłaszcza Persefonie, zdobiono nimi groby, wierzono bowiem w moc magiczną tych kwiatów, chroniącą zmarłego przed czarami.

Asinaros rzeczka na wschodnim wybczeżu Sycylii, w pobliżu Syrakuz, słynna z kapitulacji Nikiasza w r. 413 p.n.e., w czasie wojny pelo-poneskiej. Syrakuzy dla uczczenia tego zwycięstwa ustanowiły święto zwane Asinaria.

Asine 1. miasto w Argolidzie, założone przez Driopów koło Nauplii, w pobliżu morza. Szwedzka szkoła archeologiczna odkryła tam w XX w. ruiny murów cyklopich. W VIII w. p.n.e. zdobyte i zburzone przez Argiwów. Wypędzeni mieszkańcy założyli w Messenii nowe miasto o tej samej nazwie. 2. miasto w Lakonii, między Gythejon i Tajnaron, zdobyte przez Nikiasza w wojnie peloponeskiej. w r. 424 p.n.e. 3. miasto na Cyprze.

Asinii Azyniusze, rzymski ród plebejski pochodzący z okolic miasta Teate. 1. Herius Asinius pretor plemienia Marrucynów, zginął w wojnie z Rzymianami w r. 90 p.n.e. 2. Caius A. Pollio (76 r. p.n.e. - 4 r. n.e.), mówca, poeta, historyk, dowódca i mąż stanu. W wojnie domowej stanął po stronie Cezara, w r. 43'przyłączył się do Antoniusza. Jako namiestnik Galii Transpa-dańskiej kierował rozdziałem ziemi dla weteranów. Doprowadził do układu między Okta-

wianem a Antoniuszem w 43 r. p.n.e. W r. 40 został konsulem. Po wycofaniu się z życia politycznego poświecił się nauce i sztuce. Założył pierwszą bibliotekę publiczną w Rzymie, realizując w ten sposób nie spełniony plan Cezara;

skupiał koło siebie literatów, których protegował (jemu to poświęcił Wergiliusz swą słynną IV Eklo-g{). Wprowadził zwyczaj odczytywania w gronie przyjaciół utworów literackich przed ich opublikowaniem. Sam wiele pisał: tragedie, dzieła gramatyczne, filozoficzne i krytyczne. Jest autorem dzieła historycznego w 17 księgach o wojnie domowej. Jako mówca był zwolennikiem surowego kierunku attycystycznego i odnosił się bardzo krytycznie, niemal z niechęcią do Cycerona. Z pism jego zachowały się jedynie fragmenty. 3. Caius A. Gallus, syn poprzedniego, konsul z r. 8. p.n.e., mówca i poeta. Poślubił Wipsanię Agryppinę, pierwszą żonę Tyberiusza, i miał z nią pięciu synów. Padł ofiarą represji Tyberiusza w r. 33 n.e. 4. A. Quadratus, historyk z III w. n.e.

Asios zob. Azjos.

Asisium dziś Asyż, włos. Assisi; starożytne miasto w Umbrii, znane z dzielnej obrony przed inwazją Hannibala (r. 217 p.n.e.), ojczyzna poety Propercjusza. Zniszczone w połowie VI w. n.e. ' przez króla Ostrogotów, Totiię.

Askalafos mit. demon państwa podziemnego, syn Acheronu i Gargyry, zamieniony przez Demetrę w sowę za karę, iż oskarżył Persefonę o skosztowanie owocu granatu.

Askalon dziś Askalan; miasto w Palestynie południowej, na wybrzeżu Morza Śródziemnego.

Askalos wódz wojsk lidyjskich u króla o niepewnym imieniu, może Alyattesa (VI w. p.n.e.).

Askaoios 1. dziś Iznik; wielkie jezioro w Bi-tynii, na którego wschodnim brzegu leżała Nicea.

2. rzeka w Bitynii przepływająca przez jezioro A.

3. dziś Burdur; słone jezioro we Frygii.

Askaoiusz (gr. Askitnios, łac. Ascanius) mit. syn Eneasza i trojanki Kreuzy, córki Priama. Wyprowadzony przez ojca z płonącej Troi, towarzyszył mu w wędrówkach, a po jego śmierci objął panowanie nad Latynami przybrawszy imię lulusa.

asklepiadej 1. a. mniejszy (versus Asciepiadeus minor) wiersz o schemacie: ^o-e^i^-Ł-f-^i '-'-^'^^ powstały przez rozszerzenie glikoneja (zob.) z wygłosem jambicznym ^v -f ^^-i^i^ o chorijamb -"-"-'" włączony do środka

wiersza. Należy do wierszy eolskich. Początek wiersza, dwuzgtoskowy nagłos, może być spon-dejem -t -, trochejem -t '->, jambem '-' -t- lub pyrrichem ^"-i. W dramacie greckim a.mn. może mieć przedostatnią zgłoskę długą i występować w formie katalektycznej. Cezura występuje po zgłosce szóstej lub siódmej, czasem nie ma jej wcale. U Horacego a. mn, ma zawsze nagłos spondciczny i stałą cezurę po zgłosce szóstej. Na Horacym wzorowali się w budowie a. Senęka, Prudencjusz i inni późniejsi poeci łacińscy. Tak w liryce greckiej, jak łacińskiej a. mn. używane były bądź stychicznie, bądź w strofach w połączeniu z innymi wierszami. Nazwa tego wiersza, podobnie jak a. większego, pochodzi od poety hellenistycznego Asklepiadesa z Samos. 2. większy (versus Asciepiadeus mam) wiersz o schemacie: '^'o | -C-\-I\-I-Ł- \ -1-^1^1^- \ -i-^^-c- | \-i'^i powstały przez rozszerzenie a. mn. o jeszcze jeden chorijamb włączony do środka. Dwuzgłoskowy nagłos może być, podobnie jak w a. mn., spondejem, trochejem, jambem lub pyrrichem. A. w. używany był często przez Safonę i Alkajosa, występuje również w strofach lirycznych dramatu greckiego, w okresie hellenistycznym zaś jest użyty stychicznie w dwu sielankach Teokryta (28 i 30). W poezji łacińskiej o. w. używany był przez Katullusa i Horacego oraz przez poetów późniejszych, przede wszystkim Tirzez Prudenejusza. U Katullusa i Horacego nagłos jest zawsze spondeiczny, cezury występują zwykle po szóstej i dziesiątej zgłosce.

Asklepiades 1. A. z Tragilos, uczeń Isokratesa (IV w. p.n.e.), autor dzieła, w którym wyjaśniał historię mitów stanowiących tematy tragedii. 2. A. z Samos (III w. p.n.e.), przyjaciel Teokryta, poeta liryczny, autor wielu epigramów o tematach przeważnie erotycznych lub biesiadnych (zob. Antologia Palatynska). 3. A. z Fliuntu, uczeń założyciela szkoły erytrejskiej Menedemosa. 4. A. z Myriei w Bitynii (II w. p.n.e.), gramatyk grecki, autor komentarzy do Iliady i Odysei; wsławił się odkryciami archeologicznymi mającymi jakoby związek z podróżami Odyseusza.

Asklepiodoros jeden z najsłynniejszych malarzy ateńskich z drugiej poł. IV w. p.n.e.

Asklepiodotos 1. (I w. p.n.e.),- filozof i teoretyk wojskowy, uczeń Posejdoniosa. Pod jego nazwiskiem zachował się zarys wojennej taktyki greckiej, którego autorem hył może Posejdonios,

Asklepios

Aspledon

pt. Asklepiodótu filosófu taktikd kefdlaja. 2. A. z Aleksandrii (V w. n.e.), filozof orientacji neo-platońskiej, matematyk, przyrodnik, lekarz i muzyk, uczeń Proklosa, autor komentarza do Tima-josa Platona.

Asklepios (gr. Asklepios, łac. Aesculapius) mit. Eskulap, syn Apollina i nimfy Koronis, bóg sztuki lekarskiej. Nauki pobierał u Centaura Chejrona. Potrafił wskrzeszać zmarłych, na co uskarżał się Pluton; Zeus nie chcąc naruszać porządku świata, zabił A. uderzeniem pioruna. Po śmierci A. został umieszczony wśród konstelacji gwiazd jako Wezownik (gr. Oftuchos, łac. Anguitenens). Kult bogalekarza rozprzestrzenił się w całej Grecji, szczególnie zaś w Kos, gdzie obok świątyni A. znajdowała się szkoła lekarska. W Pergamon i w Epidauros co pięć lat obchodzono wielkie święto ku czci. A. Czczono go pod postacią węża, który był symbolem odradzającej się siły żywotnej. Chorzy schodzili się do świątyni A; odbywali posty, poddawali się obrzędom oczyszczającym itp., po czym udawali się do świątyni na spoczynek nocny;

wierzono, że A. zsyła na chorych sny wieszcze, na podstawie których kapłani ustalali kurację. A. przedstawiano jako poważnego mężczyznę z brodą, w długim płaszczu, trzymającego w ręce laskę z owiniętym dokoła niej wężem. W ofierze składano mu koguta. Żoną jego była Epiona (kojąca bóle), synami Machaon (sławny lekarz) i Podalejrios, córkami - boginie zdrowia i lecznictwa, Hygieja i Panakeja. Kult boga uzdrowiciela A. pod nazwą Aesculapius wprowadzono w Rzymie w r. 291 p.n.e., w czasie szalejącej zarazy. Świątynię wybudowano mu na wysepce na Tybrze.

askoliasmos gr. -taniec na workach, zabawa ludowa w czasie świąt dionizyjskich; biorący udział w zabawie usiłowali wykonać tańce czy podskoki na skórzanych, nadmuchanych workach (askSlion) po winie, wysmarowanych dla utrudnienia oliwą. Wygrywał ten, kto potrafił utrzymać się na worku najdłużej.

askos gr. nazwa naczynia starożytnego przypominającego kształtem bukłak. Często wyrabiano a. o kształtach postaci zwierzęcych. W ceramice attyckiej V i IV w. p.n.e. - okrągłe naczyńko służące do nalewania oliwy do lampek, opatrzone małymi otworami i okrągłym imadłem często umieszczonym u góry naczynia, ozdobione niekiedy rysunkami czerwonofigurowymi lub też całkowicie powleczone czarnym pokostem.

Askra miasto w Beocji, u stóp Helikonu ojczyzna Hezjoda.

Asopos1 1. rzeka we Ftiotydzie w Tesalii, dopływ rzeki Sperchejos. 2. rzeka w Beocji, mająca swe źródło w pobliżu Platei, przepływa częściowo przez Attykę i wpada do morza na wprost Eubei.

Asopos2 mit. bóg rzeki Asopos, syn Okeanosa i Tetydy, miał z Metopą córki: Eginę (jej synem był Ajakos), Euadne i Eubeję.

Asparagium miejscowość w Illirii nad rzeką Genusus.

Aspazja (gr. Aspasia) 1. córka Aksiocha z Miletu, odznaczała się urodą, rozumem i wykształceniem. Przybyła do Aten w dobie Peryklesa i wkrótce zgromadziła dokoła siebie najwybitniejsze talenty owych czasów spośród polityków, literatów i filozofów. Została nielegalną (jako cudzoziemka) żoną Peryklesa, była matką jego syna, Peryklesa Młodszego. Przypisywano A. wielkie wpływy polityczne. Wrogowie Peryklesa oskarżyli A. o bezbożność, asebeja, jednak Perykles dzięki swej wymowie zdołał ją obronić. Po śmierci Peryklesa A. poślubiła przywódcę ludowego Lizyklesa, który dzięki niej zdołał uzyskać w

Atenach wielkie wpływy. 2. A. Młodsza, córka Hermotimosa z Fokai, zwana też Milto, faworyta Cyrusa Młodszego. Gdy Cyrus zginął w bitwie pod Kunaksą w r. 401 p.n.e., A. dostała się jako branka w ręce Artakserksesa Mnemona i stała się przedmiotem sporu między nim a jego synem Dariuszem. Artakserkses zrzekł się jej pod warunkiem, że zostanie kapłanką bogini Anaitis.

Aspazjos (Aspasios) sławny snycerz gemm żyjący na początku epoki cesarskiej, podpisany na słynnej gemmie z głową Ateny Partenos, znajdującej się w Museo Nazionale w Rzymie.

Aspendos kolonia grecka w Pamfilii na obu brzegach rzeki Eurymedon; doskonale zachowały się ruiny teatru z okresu rzymskiego.

Asper (Aemilius A.) gramatyk rzymski z drugiej poł. II w. n.e., autor komentarzy do Terencjusza i Wergiliusza.

Asphaltites lacus (gr. Asfaltitis Itmne) Morze Martwe w Palestynie.

Aspis zob. Ciupea.

Aspledon1 mit. heros-eponim beockiego miasta tejże nazwy, syn Orchomenosa, brat Klimenosa i Amfidokosa; wg innej wersji był synem Posejdona i Midei.

Aspledon2 miasto w Beocji, na północ od Orchomenos, założone wg legendy przez herosa Aspledona, syna Orchomenosa.

Asprenas 1. zięć Publiusza Kwintyliusza Wa-rusa, dowódca dwu legionów w Germanu; z bitwy w lesie Teutoburskim w r. 9 n.e. zdołał ujść z życiem wraz z niewielką garstką żołnierzy. 2. imię dwu retorów, o których wzmiankuje Seneka Starszy.

Assa miasto na Chalkidike, nad Zatoką Syn-fftycką.

Assarakos mit. król Troi, syn Trosa, brat Ilosa, ojciec Kapysa i dziadek Anchizesa (zob.).

asser łac. 1. machina odgrywająca w bitwach morskich podobną rolę jak taran (zob. aries) przy oblężeniu miast; była to z obu stron okuta żelazem belka, którą przedziurawiano boki okrętu nieprzyjacielskiego lub druzgotano żołnierzy znajdujących się na pokładzie. 2. krokwie, na których układano dachówkę. 3. drążki lektyki, które tragarze opierali na barkach,

asscrtor zob. adsertor.

assessores łac. doradcy przy konsulach, pretorach, namiestnikach prowincji i in.; opiniowali ważniejsze kwestie prawne i administracyjne, redagowali teksty rozporządzeń itd.

Assos 1. lewy dopływ rzeki Kefizos w Fo-kidzie. 2. miasto w Mizji, w północno-zachodniej części Zatoki Adramytteńskiej, ojczyzna stoika Kleantesa.

Assyria zob. Asyria.

Asta 1. miasto w Hispania Baetica w pobliżu Gades. 2. miasto w Ligurii, dziś Asti.

Astaboras rzeka w Etiopii.

Astakos1 mit. tebańczyk, ojciec Melanipposa, obrońcy Teb w czasie wyprawy Siedmiu.

Astakos2 1. miasto portowe w zachodniej Akarnanii, nad Morzem Jońskim. 2. kolonia megarejska w Bitynii, na południe od Niko-medii.

Asiapos rzeka w Etiopii.

Astarte najwyższa bogini Syrii i Fenicji; na inskrypcjach z Tyru i Sydonu i w Starym Testamencie nazywana jest Astoret, Astaroth. Grecy identyfikowali ją z Afrodytą. Koloniści feniccy rozpowszechnili jej kult na wybrzeżach i wyspach Morza Śródziemnego.

Asteria mit. córka Tytana Keosa i Febe. Ścigana przez Zeusa zamieniła się w przepiórkę i rzuciła się w morze. W miejscu tym powstała wyspa zwana najpierw Asteria, potem Ortygia, wreszcie Delos.

Astrabakos mit. heros spartański, którego miejsce kultu, heroon, znajdowało się przed domem Arystona. ojca króla spartańskiego Dema-rata. A. i jego brat Alopeks mieli odnaleźć tau-rydzki wizerunek Artemidy przywieziony przez Orestesa i Ifigenię do Sparty, za co zostali przez Artemidę ukarani szaleństwem.

Astraea zob. Astrea.

astragal (gr. astrdgalos, tac. astragalus) 1. kość kłykciowa (owcy, kozy) używana jako kość do gry; a. wyrabiano również z drogich surowców:

złota, srebra, kości słoniowej, masy perłowej lub kamieni półszlachetnych. 2. w architekturze element dekoracyjny występujący zasadniczo jako górne zakończenie trzonu kolumny. W porządku doryckim a. nie występuje, •w innych stylach architektonicznych a. przybierał formę jajow-nika, perełek, listków itp.

Astrajos (gr. Astrdjos, łac. Astraeus) 1. mit. Tytan, syn Tytana Kriosa i Eurybii, małżonek bogini Eos (Jutrzenki), z którą miał synów--wiatry: Eurosa, Zefira, Boreasza i Notosa, jak również Eosforos (gwiazda zaranna). 2. W Iliadzie trojańczyk, który zginął z ręki Euryalosa.

Astrea (gr. Astraja, łac. Astraea) mit. córka Zeusa i Temidy, bogini sprawiedliwości. Z końcem złotego wieku ludzkości porzuciła niebo i zamieszkała na ziemi. Zrażona jednak ludzkimi zbrodniami, w wieku żelaznym powróciła na firmament i pozostała wśród konstelacji w znaku Panny. Stąd pochodzi powiedzenie: "w czasach Astrei" dla oznaczenia czasów, gdy jeszcze na ziemi panowała prawość i sprawiedliwość.

astrolabium łac. przyrząd astronomiczny wynaleziony prawdopodobnie przez słynnego astronoma Hipparcha z Nicei Bityńskiej, służący do mierzenia wysokości położenia gwiazd nad horyzontem. W nieznacznie tylko udoskonalonej postaci stosowano go jeszcze w XVIII w. do mierzenia kątów, wyznaczania położenia ciał niebieskich i do pomiarów geodezyjnych. Później przyrząd ten zastąpiono teodolitem.

astrologia gr. początkowo Grecy i Rzymianie nazywali a. naukę o ciałach niebieskich, a przede wszystkim obserwacje wschodzenia i zachodzenia dostrzegalnych gwiazd. Później astrologami zaczęto nazywać tych, którzy na podstawie gwiazd układali horoskopy, czyli przepowiednie dotyczące przyszłości. A. zajmowali się Chaldejczycy i Egipcjanie: wyróżniali oni gwiazdy szczęśliwe i nieszczęśliwe, zwracając szczególną uwagę na gwiazdę związaną z dniem urodzenia.

astronomia gr. nauka o ciałach niebieskich, początkowo zwana przez Greków i Rzymian astrologią. Badania astronomiczne prowadzili już w III i II tysiącleciu p.n.e. Egipcjanie i Babilończycy. Na ich podstawie Egipcjanie podzielili rok na 365 dni, Babilończycy na miesiące i tygodnie, wprowadzając też podział na doby, godziny i minuty. Prowadzili oni stałe obserwacje zjawisk niebieskich i sporządzali z nich dokładne sprawozdania. W bibliotece Assur-banipala znaleziono szereg raportów astronomicznych sporządzanych co dwa tygodnie dla króla. Pierwszym astronomem greckim był Tales z Miletu (VII/VI w. p.n.e.), który przez dłuższy czas przebywał w Egipcie, gdzie zapoznał się z nauką egipską w tej dziedzinie. Umiał on na podstawie obliczeń egipskich przepowiedzieć zaćmienie słońca na r. 585 p.n.e. A. zajmowali się również: Anaksymander z Miletu (VII/VI w. p.n.e.), który twierdził, że ziemia ma kształt walca i swobodnie unosi się w powietrzu w samym centrum nieba; Anaksagoras (V w. p.n.e.), któremu m.in. przypisywano wyjaśnienie zjawiska zaćmienia księżyca; Demokryt, Hippiasz z Elidy i in. Z grona Akademii wyszedł genialny matematyk, geograf i astronom Eudoksos z Knidos (IV w. p.n.e.), który wypracował system sfer homocentrycznych. Do szkoły Perypatu należał przyjaciel Arystotelesa Heraklejdes z Pon-tu, który wystąpił z twierdzeniem, że Merkury i Wenus krążą dookoła słońca, a słońce i wszystkie planety dookoła ziemi. Najgenialniejszym astronomem greckim był Arystarch z Samos (III w. p.n.e.), który próbował ustalić matematycznie wielkość i odległość słońca i księżyca od ziemi i wysunął hipotezę o krążeniu ziemi i planet dookoła słońca. Przyjaciele. Archimedesa Konon i Dositeos pracowali w obserwatorium astronomicznym w Aleksandrii i na wzór Eudoksosa ułożyli kalendarz z obserwacjami meteorologicznymi. Wybitny astronom Hipparch z Nicei Bityńskiej ulepszył wiele instrumentów astronomicznych i wynalazł szereg nowych (zob. astrohbium), a zestawiając obserwacje starych astronomów babilońskich i greckich zebrał cenny materiał odnoszący się do planet i skorygował dotychczasowe wyniki badań, m.in. ustalił dokładniej długość roku słonecznego i ułożył katalog gwiazd stałych. Ostatnim wybitnym astronomem starożytnym był w II w. n.e. Klaudiusz Ptolemeusz (zob. Ptolemeusz 20).

Astura 1. rzeka w Lacjum, nad której brzegami stoczyli bitwę Rzymianie z Latynami w r. 338 p.n.e. Przy ujściu tworzyła wysepkę, na której znajdowało się miasto Astura (dziś Torre d'Astura). 2. prawy dopływ rzeki Durius w Hispania Tarraconensis', dziś Ezla.

Asturia górzysta kraina w północnej Hiszpanii, obejmująca teren dzisiejszych prowincji As-turies, Leon i Yalladolid.

Asturica stolica Asturów; dziś Astroga.

Astyages (panował ok. 585 - 550) ostatni król Medów, syn Kyaksaresa, ojciec Mandany (żony Kambyzesa i matki Cyrusa Starszego, który pozbawił A. tronu).

Astyanaks mit. syn Hektora i Andromachy, zwany także Skamandrios. Po zdobyciu Troi przez Greków został przez zwycięzców zrzucony z murów miasta, ponieważ istniała przepowiednia, że odbuduje Troję. Postać A. występuje w wielu utworach poetów starożytnych (począwszy od Iliady), jak również i nowożytnych.

Astydamas 1. syn tragika Morsimosa, tragik ateński (IV w. p.n.e.), początkowo był uczniem Isokratesa. Napisał 240 tragedii, odniósł 15 razy zwycięstwo. Znamy szereg tytułów jego tragedii, z których pozostało nam niewiele fragmentów, np.: Lykaon, trylogia Achilleus, Athamas, Anti-gone, Parthenopajos, Hektor i in. 2. A. Młodszy, syn poprzedniego, również poeta tragiczny, autor tragedii takich jak: Ajas majnómenos (Ajas szalejący), Alkmene, Bellerofóntes, Epigonoj, Fójniks i in. Zachowały się ich fragmenty.

Astydamia (gr. Astyddmeja, łac. Astydamia) mit. 1. żona Akastosa z Jolkos. Zakochana bez wzajemności w Peleusie, przez zemstę oczerniła go przed mężem. Zob. Peleus. 2. córka Amyn-tora, króla Dolopów, matka Ktesipposa. 3. córka Strofiosa i Kydragory, siostra Pyladesa. 4. córka Pelopsa, małżonka Alkajosa, matka Amfitriona. 5. córka Forbasa, małżonka Kaukona, matka Lepreusa.

astynomowie (gr. astynómoj) urzędnicy policyjni wybierani w Atenach i w innych miastach greckich na przeciąg jednego roku przez losowanie. Stanowili straż porządkowo-obyczajową, czuwali nad planową rozbudową miasta, porządkiem w mieście i moralnością publiczną. Przydomek Astynonwj nosili bogowie opiekujący się miastami, a więc Zeus, Apollo, Atena, oraz herosi-eponimowie.

Astypalaja 1. jedna z wysp Sporad, z miastem o tej samej nazwie (dziś Stampalia), którego mieszkańcy czcili Achillesa jako bóstwo. 2. mia-

sto na wyspie Kos. 3. nazwa góry na Samos i fyla miasta Samos, 4. przylądek w Afryce na północo-zachód od Sunion i pasmo górskie. 5. nazwa przylądka na krańcu północnego półwyspu Karii, w pobliżu miasta Myndos.

Astyra miasto w Mizji; w pobliżu miasta znajdował się gaj poświęcony Artemidzie, stąd przydomek bogini Astyrine.

asylum zob. azyl.

asynarteton gr. wiersz składający się z dwu członów, najczęściej różnych, oddzielonych od siebie dierezą. Ostatnia zgłoska przed dierezą mogła być pod względem iloczasu obojętna. Twórcą kilku odmian a. był Archiloch. Poeci późniejsi nie zawsze przestrzegali dierezy w a.

asyndeton gr. figura retoryczna polegająca na opuszczeniu spójników pomiędzy wyrazami w zdaniu lub zdaniami współrzędnymi, jak np. w słynnym powiedzeniu Cezara: veni, vidi, vici.

@bufor Asyria (łac. Assyria, gr. Assyria) dziś Kurdy-stan; kraj w Azji graniczący z Media, Armenią i Babilonią; stolica - Niniwa, główna rzeka - Tygrys; inne ważne miasta to: Assur, Arbela i Gaugamela. Kraj zamieszkiwały wojownicze plemiona semickie i irańskie, które od r. 1000 p. n.e. opanowały całą Mezopotamię i Azję zachodnią Szczyt potęgi osiągnęła A. w VIII w. p.n.e. Wybitniejsi królowie: Salmanasar I (XIII w. p.n.e.), Tiglatfalasar I (XII w. p.n.e.), Assurna-zihabal i Salmanaherib III (IX w. p.n.e.), Sargon, Sennaherib (VIII w. p.n.e.), Assurbanipal (Sar-danapal, 669 - 626). Za panowania Nabopalasara (625 - 605-) A. weszła w skład państwa nowo-babilońskiego. Trajan w r. 115 n.e. utworzył z A. prowincję rzymską, jego następca, Hadrian, oddał ją z powrotem Persom.

Atabulus upalny i suchy wiatr południowo--wschodni, często wiejący w Apulii.

Atalanta1 mit. tradycja zna dwie bohaterki mitologiczne tego imienia, arkadyjską i beocką. Źródła dotyczące obydwu są tak pomieszane, że trudno ustalić między nimi granicę: a) A. arkadyjska, ze Schojnos, córka Jasosa i Klimeny. Ojciec pragnął tylko syna, wyrzucił więc niemowlę płci żeńskiej w góry; tam je znalazła i wykarmiła niedźwiedzica. Myśliwi zabili kar-micielkę' i zabrali A. do chaty leśnej, gdzie wyrosła na silną, zdrową dziewczynę. A. samotnie chodziła po górach i ćwiczyła się w łowach na dzikiego zwierza, oddając szczególną cześć Artemidzie. Wzięła udział w polowaniu na dzika kalidońskiego (zob. kalidoński dzik) i zadała mu

pierwszą ranę, za co otrzymała w nagrodę od Meleagra głowę i skórę zwierzęcia. Po polowaniu A. udała się do ojca, który ją teraz uznał i przyjął, chciał ją jednak wydać za mąż. A. oświadczyła, że poślubi tego młodzieńca, który ją prześcignie w biegu, kogo zaś ona zwycięży, przebije włócznią. Zginęło wielu młodzieńców, którzy nie mogli dorównać A. w biegu, wreszcie Milanion (Mejlanion) za radą Afrodyty zwyciężył ją za pomocą fortelu: podczas biegu rzucał złote jabłka otrzymane od bogini. Dziewczyna schylała się, by je podnosić, dlatego też Milanion mógł ją wyprzedzić i pierwszy przybył do mety. A. poślubiła go i miała z nim syna Parteno-pajosa. Naraziwszy się bogini Demeter, A. i Milanion zostali zamienieni w lwy. b) to samo podanie w głównych zarysach odnosi się do A. beockiej. Jest ona córką Schojneusa, króla i eponima miasta Schojnos w Beocji, i królowej Temisto. Mężem jej był Hippomenes.

Atalanta2 1. mała wyspa u wschodnich wybrzeży Lokrydy Opunckiej, w pobliżu miasta Opus. 2. wysepka między Attyką a Salaminą. 3. miasto w Macedonii nad rzeką Aksios.

Atamania (Athamania) kraina w południowej części Epiru, na zachodnich zboczach Pindu, z głównym miastem Argitea.

Atamas (gr. Athdmas) mit. syn władcy tesal-skiego Ajolosa, król beockiego Orchomenos. Miał z boginią Nefele dwoje dzieci: Fryksosa i Helle, potem poślubił Ino, córkę Kadmosa, która prześladowała dzieci bogini i chciała się ich pozbyć. Namówiła męża, aby oddał Fryksosa na ofiarę bogom. We śnie Nefele ukazała się synowi i kazała mu uciekać wraz z siostrą. Zesłała im w tym celu barana o złotym runie, który na swym grzbiecie uniósł dzieci na wschód. Gdy przelatywali nad cieśniną morską oddzielającą Europę od Azji, Helle spadła do morza, które nazwano potem od jej imienia Hellespon-tem. Fryksos dostał się do Kolchidy, gdzie został przyjęty przez króla Ajetesa; barana złożył w ofierze Zeusowi, a jego złote runo zawiesił na dębie w świętym gaju Aresa. A. i Ino wychowali Dionizosa, syna Semeli, za co zostali ukarani szaleństwem przez zazdrosną Herę. A. zabił w ataku szału swego starszego syna Learchosa, Ino zaś z młodszym synem Melikertesem rzuciła się do morza. Oboje stali się bóstwami morskimi ratującymi żeglarzy w niebezpieczeństwie: Ino pod imieniem Leukotei, Melikertcs - jako Pa-lajmon. A. uciekł z kraju i osiedlił się w Epirze,

w kraju nazwanym jego imieniem (zob. Ata-manid).

Atanagildus (Athanagildus) król Wizygotów w Hiszpanii od 554 do 567 r. n.e.

Atanas (gr. Athanas, także Athanis, Athanadas) historyk syrakuzański z IV w. p.n.e., kontynuator wybitnego historyka syrakuzańskiego Filistosa, autora dziejów tyrana Diona w 13 księgach; zmarł w r. 338 p.n.e. Zachowały się jedynie fragmenty jego dzieł.

Atanazy (Athanasius) patriarcha Aleksandrii, przeciwnik Ariusza, spowodował jego potępienie na Soborze Nicejskim w r. 325; wybitny grecki kaznodzieja i polemista; zmarł w r. 373.

Atanodoros (Athanodoros) 1. grecki rzeźbiarz--brązownik z Achai, działający w V w. p.n.e. Współpracował z Argejadasem i Atotosem przy wielkim wotum dla Olimpu, którego bazę znaleziono pod ruinami świątyni Zeusa. 2. rzeź-biarz-brązownik z miasta Klejtor w Arkadii, wg Pliniusza uczeń Polikleta Starszego. Wykonał posąg Zeusa i Apollina dla wielkiego wotum Lacedemończyków w Delfach, wzniesionego na cześć zwycięstwa pod Ajgospotamoj w r. 405 p.n.e.

ataraksja (gr. ataraksfd) zupełny spokój ducha, brak cierpień, niewzruszoność wobec cierpień i namiętności. Postulowana w wielu systemach filozofii greckiej. Szczególnego znaczenia nabrała a. w filozofii Epikura, u stoików oraz sceptyków. Dla Epikura spokój i brak trosk stanowiły warunek przyjemności tzw. katastematycznych, w przeciwieństwie do innej kategorii przyjemności, które związane były z ruchem. U stoików a. oznaczała umiejętność przezwyciężania cierpień, pogardę dla radości i rozkoszy. Dla sceptyków, wg Pirrona, a. była jedynym dobrem jako absolutny spokój.

Atargatis najważniejsza bogini syryjska, której kult zhellenizowali i rozszerzyli Seleukidzi. Świątynię A. w Bambyke odnowiła żona Seleukosa, Stratonike. Gorącym zwolennikiem kultu bogini A. był Kleon, przywódca buntu niewolników w Akragas na Sycylii w r. 134 p.n.e. Niewolnicy syryjscy przenieśli też kult A. do Rzymu, gdzie bogini otrzymała ogólnikową nazwę Syria dea (zob.). Dowody tego odnajdujemy w utworze Lukiana Perl tes Syries theu (O bogini syryjskiej).

Ataulf szwagier Alaryka I, król Wizygotów od r. 410. W 414 r. poślubił Galię Placydię, siostrę cesarza Honoriusza, a w rok potem

umarł wyparty przez Konstancjusza do Hiszpanii.

Atax dziś Aude; rzeka w Gallia Narbonensis wpadająca do jeziora Rubressus.

Ate gr. zaślepienie prowadzące do grzechu i zbrodni, nieszczęście przychodzące jako kara za zbrodnię. U Homera występuje najczęściej nieosobowo, alegorycznie, a tylko w dwu miejscach pojawia się osobowo jako czcigodna córa Zeusa, szybkolotna bogini o stopach nie dotykających ziemi, krążąca nad głowami ludzi. Za nią postępują Litaj (Prośby) i usiłują naprawić to, co złego uczyniła. Hezjod czyni ją córką Eris, u tragików zaś występuje A. jako mści-ciełka występków, podobna do Nemesis lub Erynii.

Ateii Atejusze, rzymski ród plebejski. 1. Całus Ateius CapUo, trybun ludowy z r. 55 p.n.e., przeciwnik konsulów Pompejusza i Krassusa. Usiłował przeszkadzać ich wyprawom wojskowym; tak np. usiłował aresztować Krassusa przed jego wyprawą na Fartów i wzywał nań przekleństwa bóstw podziemnych. W czasie wojny domowej skłaniał się ku Cezarowi, który jednak nie darzył go względami. 2. Caius A. Capito, słynny prawnik, założyciel szkoły prawniczej w Rzymie; przeciwnik innego znakomitego prawnika. Marka Antistiusza Labeona. A. piastował konsulat w r. 5 n.e. i cieszył się wielkim zaufaniem Augusta. Był autorem szeregu pism prawniczych znanych z fragmentów a także programu ludi Saeculares w r. 17 (zob. ludi 7). A. zmarł w r. 22, za panowania Tyberiusza. 3. Lu-cius A. Praetextatus z

przydomkiem Filolog, znany z wielkiej uczoności, autor kilku dzieł o treści gramatycznej i antykwarycznej, nie zachowanych; przyjaźnił się z Sallustiuszem i z Azy-niuszem Pollionem.

ateleja (gr. atelejd) w prawie ateńskim częściowe lub całkowite uwolnienie od świadczeń na rzecz państwa; zwolnienie od ceł, danin, podatków itd.

Atella starożytne miasto Osków w Kampanii (w pobliżu dzisiejszej Aversa), później municy-pium i kolonia rzymska; miejsce powstania farsy atellańskiej (zob. Atellanae fabulae).

Atellanae fabulae łac. farsy ludowe, nazwane tak od miasta oskijskiego Atella (zob.), gdzie powstały. W r. 313 p.n.e. przeniesiono je do Rzymu, gdzie nazywano je także ludi Ości. Były osnute zwykle na tematach z życia wiejskiego, bohaterami byli mieszkańcy małych miasteczek

-md AzsMJBid .siuiAZ'a A aiqais zazid ^UOZOJBZ uBupBH (BI^ZBU 3TBł (lunamayiy •OB() umaaały

•npamo5[A\o(niA} ZBIAI i MOJO}ne S[SIMZBU 008 0(o?[o atn^a •y aż ';>BizpaiMod 3SOQ •q3i^sfiOpires3(3[B AOlaod ZBJO 'npauioi(

fBMOU I falUpBJS aZ alUZBMBZJd 'IpAlIOlIIlgEZ Znf

sizp MOJOłna z ye^&s qpsBz KawoJSo BJSIMBZ zB/Aarood 'AmiBJaln ipoisiu cip psoi-rem tołpMA BUI 0} opiza •AuzoAJOłSiu-ouz3AJBAUiX}UB qosods A af (BAOpłBflod JOlny 'lodeu i ABflod qoAU

-OZSOUM 83BZ3Aiop fapsazofBU 'Bi(SJBipn?i B^nizs i bizon z auBzfejMZ faaSiM qni famul 'oSaMoui

-op i o8ap(SAZ.iBAOł BpAz z K}BUia» BS AAOUIZO.I

UlalOlUlpaZJd •(ittO'}(AZnUl I M^JOlSJ 'Mp^AleUlBJg

'A9JOZO(iJ '&zie'^\) M9pOMB2 qoAnz9J ipP^

-BispazJd zaz-id alozan AzJd o^suozpBAOJd n8o[Bip SUUOJ ono cyi '(8pz3n XzJd to^iJOg) [pisifos

-oud[3(J :ioizJq o8af (IUKJ, •Vevs^ S I "P f3tioooJi(S pcisod M sen op opsop '3teiS3(OE z anqo»J8id iis aotefBpBpis 'opizp oSafauApto "•/[KyeaJWS i B}SIJOS '(•a-n •M ni 3(8lta30d) apdtSg M si)v^no[{ z •y •^

-(oSajdsp i o8anio3(iM 'oSsamiz 'o8aqons) f&g7[wmta3 qo3JaiZ3 unu A Biuazofejod o33M

-I3$B(A PO ZBJO 'nOJSS A 03[SIIp3IS 30^9(3 aAS f33

-Wwa '(aiuaniqoi ownyud) ^mnaud anuzniBSJO A BiuazpBAOJdzoJ oSaniSfamm po Az3(BZ espiAOjzo alMOJpz aż 'aroazpJalMł 0(<q tew3ispod o8aJ9}i(TaułAzoJtłS aroAoKpauł M oSauzaAlBiunand "AŻ) n3innJ3p(toJpMi {Ag •(qoAz3pB.rez q3Bi(pOJ§ o) UQWW9H)9oq ;^(f ipeSSissi OE Av An^^pam B->iiuz^.tpod JOtne '(•a-u •M i) euoJajS[i ezsnip

-nB(^[MpsBza z z.reip('lapify z •y •g •AMOUIXA teuoał Sis fBMOulfez 'ĄnsuiSBJJ anzoipni 05[i^i Sis ĄtMoq3BZ qoAi9i'i(z 'q3;OMS qoBinsid M '('qoz) BStJo8BuiJ3H iiTOP0'^82^'^^ ^zsfainzBMfeu i Xus3zo(9ds^ '•3-u-d •A n z •iow-i 'Z •(qoTOiqo

-BUI o) tiolpulawi/aaui).i9J •td q3i(unafoA n;q3

-BUI npKzn i aiA\opnq o ^wei<lMi loywe '•3'ii'd

-M ii z i(iuBq33iu •i (sofousifiy •S) so[Buaiv •w^opny •qoz siwiały •BsnpoonHO^ i ezsni[

-ainy w^yi :AzJ8S33 op o8aueAOJ3p(s SMOIIS

-ui/3 cud oiJpSaJ Bpizp o83uzo^i38o(OdB wiwe 'ppmh^szKp Jozom '('a'n •M n) «a;^ z •)^ •;

-31(K3AS BU BS3pCTqi5[[V XABJdAvl tl5[OJ A •UZI 'SI^"J AV BS31BIi(OOU3H XlBJ5[OlsAre 3(1UAI33ZJd 'q3BZni[B.[KS M 083UZOX»BJS[OU13p BMPHIUOJ»S BOpOMAzJd •I (S»M3oU9tfly •3S) SBJ03BU3»V

•a.yijV sowdy •qoz M(IM wały

•(•a-n-d •M A/IA) ann8g A IUĄBIM^ nin9Z3A:Jd aiiupoq3Bz i uiiupoq3SM vu 'y i3tesod - q3Aionraiuii(A (SZ^/A zooJdo

-ui •m '•y iSfesod auzo;! Sis K{EMoq3EZ •ui{aq 'Bpizp 'ezore» 'ouopazJM ')n3o3('BMOS :Ą<q faf iuiBinqKJiv "pl! cfwsiflouOff 'm-iaw^lJ 'YIMISIA

-mpoJif 'ofai/imfy 'vuofcuf>[s iyf '}feiM$ 3aJazs ouozpoqaqo pzo faf n^ •(BMZBU pfełs 'somua^ ads/(M BU BuoizaiMazJd Bsap(iCiad Apsezo BZ) mwua'J 'y 7vio solfJowo^ •y 'souaift.wj 'y iłszsBipy B}n(p i3fesod anuĄs faf ore} ais ĄBM

-opfBUz •e>(un5ia;do B(i(q q3Aio»-)i 'qoBna»v M Bf ouBZ3B»o fepza teuloSazazg 'spijo^ •y o3[Bf iuiBłS • -BIUI ais B{BMOi(aido •(ofpJOSy) ninazpBUlOJSz Ba uaiMptoazJd aisazo M XMOIUA»V JBp i (o/o/

->»(7) 5pBJ BJqop moizpni B(B(i(sz 'p$ondoflzOJ t p$OJpBm Bnn3oq ais B(B}S •y ulasaza z -(amS^

-qoz) nroB^} i niuazpazid A pBUMpJOp zani

-A9J faf B(3oui ain Biaiqoi[BOpaz 'Sn(d B(ZB(BU

-Aw i (aino}[B3BfBnnzJBfn soddfspumg) iuiuo5[ais ?BMi8n(sod izpni BjKzanB^ 'iMOzsBfsiBi<(08

BjBppO 'l3(Z3IIOd B3(B»ZS5[aiUZ faf Z; 'AZSA/tZBMnBZ

zaai 'sopłB BpBiBnAA i fannafo^ rĄ/iznw Bini8oq

--y zai B(i(g "(Bpizp oBSBZJiod u.w//prf po SPUOJ)

BIUOJq B(BpB(A 8pmi03[BlIZ I (SOlfJlIMWf) q3B§

-aJazs qoAzsAJaid M ie\Kxson[q3BMiiq ^ 'zsnas

-^p0 {<q maJaiBqoq faf iuXuo;qn|fi -oMisara^Mz ui; wouSzid i iuiB5[iaMofOM pau asialdo BZO

-B}ZOJ '^nfoM Biui8oq isaf BJamoH n •IIUBIUBS

-18 z B(Az3[BM •y •sizpOJi(ZJd M auzSiOaJsouiiB Bi(siMBfz (EMOZ!(oquii(s nizpoJEa faf iim 'Bpizp i

BZ3JBI Z 'IOJq7 A\ IBIA^ BU BpS^ZJd •^ "OfeK

-aSolUJ, 3(auiopAud B{BJUI -y ';iqn A\ BIHOIIJI Bi(azJ pan 0} ais O(B}S ze^arood isoisfBJaH maJOdOł (BRZOJ 'n[9q z B(eiuiZJqBU 'BJOI}['esnaz Kf&ofS z ais B(;zpOJfi •AV9Utuoid i Jniiiq3 iui8oq B3(3aJ3 •iyu (pualfiy oqip austfiy •JS) eualy

•BAlSJBsaa AOSBZO BZ azazsaf amaos BU 5is B(BUii(ZJin i UBiuii(z-a uii(u{BJtBai maf

-BzpOJ uii(no!qn(n B(Kq 'y •MOiuaui3BJJ SaJazs i A9(mA(e 11 0(05[o ais o(BMoqoBZ •ut i sniAON smumO 'sisuanonog snniodinod snI^n^ :\\S.ą

-D q3piOBJa}i(imBJOłny •B5[3BJaii(fsizpJBq auuoJ

lUl 3BfBp 'fainnBJBIS ;)BAVi<"A03BJdO 8f OlBZOBŻ lUng AOSBZ3 BZ •A^9"!(}BA q3AZ3IUpBSBZ qoXUMBd aiMBISpOd BU AirBAYOZliWOidlU! BI-)[AMZ (Aq }S5(8J.

-B3(SUIAZJ ZaiZpO{tU BUpM Z081 'AZJOl^B IMOpOAtBZ

ain i(BAOdaisXA '/'y M aż 'BUZ3AisAiai?(BJBq3 BzaazJ isaf 'Aiizaatods ?[apBZJod BU qni Aqoso au[93azozsod BU lyiB 'fauzoĄiiod AJAIBS I^POJBZ Apaisiani A(BiaiMBZ 'ulAnsoJds ZBJBIU 'uiAuzsBqnJ aidro/^op o 'oai/aos 'ma/Aalds o»saz3 auBiiKiazJd 'n[A\0}3[BOupaf BJ. 'snituassoci i oaong 'snddBd 'snoaBj^ :A(Xq azsfamzB/ttfBU vp&tqv/^ z 'I^SBU!

-apBisod a(Bts q3iu A A{BMOdaisX^ 'IIIBII

S6

stwowy wyższy zakład naukowy. Dotychczas nauczanie w Rzymie było całkowicie prywatne. Wprawdzie August i Wespazjan opłacali ze skarbu państwa wybitniejszych nauczycieli młodzieży, nie zmieniało to jednak zasadniczego stanu rzeczy. Wobec tego zaś, że coraz częściej dochodziło do konfliktów między nowym porządkiem państowym, wytworzonym przez ustalenie się pryn-cypatu, a starą szkołą, opartą ciągle na zasadach republikańskich, Hadrian stworzył szkolnictwo publiczne: pozakładał gimnazja i opłacał dla nich nauczycieli, oraz założył pierwszą wyższą uczelnię rzymską, dając jej nazwę A. od Aten jako siedziby nauki. Wykładano tam filozofię, retorykę, gramatykę i prawo. Mieściła się ona w dwu wspaniałych budynkach, prawdopodobnie w pobliżu Forum lub na Kapitelu (dotąd jednak nie zdołano ustalić dokładnie miejsca). A. posiadało bogate wyposażenie i najlepszych ówczesnych nauczycieli.

Atenion (Athenion) 1. malarz grecki z Maronei w Tracji, żyjący na przełomie IV/III w. p.n.e. 2. snycerz kamieni (pocz. II w. p.n.e.), autor kamei z przedstawieniem Zeusa walczącego z Gigantami (znajdującej się dziś w muzeum w Neapolu). 3. A. z Cylicji, jeden z

przywódców drugiego powstania niewolników na Sycylii (lata 104-101), przez dłuższy czas opierał się wraz z głównym wodzem powstania. Trytonem, potędze rzymskiej, wreszcie w r. 101 p.n.e. zginął w bitwie z ręki konsula Maniusa Akwi-liusza.

Atenis (Athenis) z Chios syn Archermosa, brat Bupalosa, rzeźbiarz ze słynnej szkoły na Chios, działający w drugiej poł. VI w. p.n.e.

Atenodoros (Athemdoros) 1. Grek posłany przez Aleksandra W. do Baktry w celu jej skolonizowania; ogłosił się jej królem w r. 325 p.n.e., za co został ukarany śmiercią. 2. rzeźbiarz rodyjski z I w. p.n.e., zob. Agesandros. 3. A. z Torsu, filozof stoicki, dyrektor biblioteki w Pergamon (I w. p.n.e.); Katon Młodszy, który był jego uczniem, sprowadził go do Rzymu. Tam też A. umarł. 4. syn Sandona (zwany ho Sandonios), również filozof stoicki i również rodem z Tarsu, uczeń Posejdoniosa z Rodos, nauczał w Apo-llonii w Epirze; tutaj słuchał jego wykładów Oktawian, który następnie zabrał go ze sobą do Rzymu. Później A. wrócił do Tarsu i pracował nad reformą ustaw w swym mieście rodzinnym.

Atenokles (Athenokles} toreuta, prawdopodobnie

z okresu hellenistycznego. Słynne były jego naczynia z przedstawieniami scen zaczerpniętych z legend i mitów starogreckich.

Ateny (gr. Athenaj) stolica Attyki, leżąca w odległości 4 km od morza; posiadała trzy porty: wojenny Munychion, handlowy Pireus oraz najstarszy z nich Faleron, połączony z miastem murami. W skład miasta, którego centrum stanowiła Akropolis, wchodziło sześć dzielnic:

Kydathenajon, Limnaj, Melite, zamieszkały przez garncarzy Keramejkos, Koiłytos i Diomeja, z ulicą Tripodes (trójnogi), na której zwycięscy choregowie wznosili kapliczki i ustawiali na nich trójnogi. Za panowania Hadriana powstała w południowo-wschodniej stronie miasta nowa dzielnica Hadrianopolis. W obrębie dolnego miasta znajdowały się wzgórza: Areopagos, Nymfejon, Pnyks. Za czasów Temistoklesa zbudowano tzw. długie mury, które łączyły miasto z Pireusem, a które po klęsce w wojnie pelo-poneskiej Ateńczycy musieli zburzyć. Pozostało z nich kilka bram, jak Dypilońska (pn.-zach.), do której przez Agorę i Keramejkos wiodła ulica Dromas; na zachód wiodła od tejże bramy do Eleusis tzw. Hiera Hodos (Święta Droga), którą przechodziły procesje. Za bramą Dypilońska znajdował się cmentarz. Inne bramy to Acharnej-ska, Diomejska, Diocharesa, Itomska, Pirejska. Przez miasto płynęły dwa strumyki: Illisos i Kefisos, w pobliżu znajdowało się źródło Kallirroe. Pierwszym, mitycznym królem A. miał być Kekrops. Według tradycji, ok. r. 1130 p.n.e. Tezeusz połączył okoliczne gminy w jedno miasto. Po śmierci ostatniego króla, Kodrosa, objęli władzę w A. arystokraci-eupatrydzi. Pierwsze prawodawstwo zawdzięczali Ateńczycy Dra-konowi, organizację społeczno-polityczną zaś Solonowi, który był archontem w r. 594 p.n.e. Następnie A. władali tyrani, Pizystrat i jego synowie, a po ich obaleniu w r. 510 p.n.e. Klejstenes wprowadził ustrój demokratyczny oparty na niewolnictwie, który z niewielkimi zmianami przetrwał do końca państwowości A. Po wojnach perskich A. stanąwszy na czele związku morskiego stały się najsilniejszym państwem greckim, a w czasach Peryklesa przeżywały niebywały rozwój nauki i sztuki. Wspaniale wówczas rozwinęło się budownictwo monumentalne w samym mieście A., na którego przyozdobienie Perykles nie szczędził środków. W ciągu zaledwie 16 lat (448-432 p.n.e.) wzniesiono Partenon, olbrzymie Propyleje prowadzące na Akropolis,

Aternuni

a już podczas wojny peloponeskiej prześliczną świątyńkę Ateny Nike i budowany przez kilkanaście lat Erechtejon (420 - 406 r. p.n.e.). Perykles również wybudował wspaniały Odejon, w którym odbywały się popisy muzyczne. Rywalizacja ze Spartą zakończyła się upadkiem hegemonii A. W r. 404 p.n.e. Lizander ustanowił rządy oligarchiczne, które jednak trwały tylko jeden rok, po czym przywrócono ustrój demokratyczny. W czasach podbojów macedońskich Ateny z Demostenesem na czele usiłowały stawić opór Filipowi. W r. 338 p.n.e. dostały się pod panowanie macedońskie. W r. 146 p.n.e., po zburzeniu Koryntu przez Lucjusza Mummiusza, A. zostały włączone wraz z całą Grecją w skład imperium rzymskiego jako prowincja o urzędowej nazwie Achaja i stanowiły nadal ośrodek życia intelektualnego i artystycznego. Cesarze rzymscy, jak Hadrian, Antoninus Pius, Marek Aureliusz, Walerian, roztaczali opiekę nad A., dbali o konserwację zabytków i ozdabiali je nowymi budowlami i dziełami sztuki. Goci zdobyli A. dwukrotnie, w r. 269 i 396 n.e.

Aternum dziś Pescara; miasta w kraju Marrucy-nów (zob. Marrucini) w pobliżu M. Adriatyckiego, nad rzeką Atemus.

Aternus dziś Pescara; rzeka w kraju Marrucy-nów, wzdłuż wybrzeży Morza Adriatyckiego, przepływa przez miasto Aternum i wpada do morza.

Atesis (Athesis) dziś Adige, poł. Adyga; rzeka w Italii, wypływa z Alp Retyckich, wpada do Morza Adriatyckiego; trzecia co do wielkości spośród rzek italskich.

Ateste dziś Este; miasto, kolonia rzymska w kraju Wenetów, w górnej Italii.

ATHA- zob. ATA-

ATHE zob. ATE

Atii zob. Attii.

Atiiii Atiiiusze, rzymski ród plebejski, którego poszczególne gałęzie nosiły przydomki: Calatinus, Regulus, Serranus. 1. Aulus Atiiius Calatinus, konsul w r. 258 p.n.e. wraz z drugim konsulem Sulpicjuszem prowadził zwycięskie walki na Sycylii. Po raz drugi walczył w r. 254 p.n.e., wraz z Gneusem Korneliuszem Scypionem, z którym ponownie wyprawił się na Sycylię i zdobył port Panormos, W r. 249 został dyktatorem dla opanowania trudnej sytuacji w czasie wojny punickiej; w r. 247 był cenzorem. 2. Marcus A. Regulus, stawiany za wzór rzymskiego męstwa i miłości ojczyzny. W r. 267 był konsulem po

raz pierwszy, odniósł zwycięstwo nad Salentynami i na pamiątkę tego wybudował w Rzymie świątynię bogini Pales. Po raz drugi został konsulem w r. 256, wraz z Lucjuszem Maniiuszem Wulsonem. Na czele floty rzymskiej odniósł zwycięstwo nad Kartagińczykami u południowych wybrzeży Sycylii w pobliżu przylądka Eknomos. Następnie wylądował w Afryce, budząc swym pojawieniem się wśród ludów i miast podbitych przez Kartaginę nadzieję odzyskania niepodległości. Pierwsze zwycięstwo odniósł pod miastem Aspis (łac. CIupea) i odnosił dalsze sukcesy, doprowadzając Kartagińczyków do tego, iż poprosili o pokój. Postawił jednak zbyt ciężkie warunki: wtedy Kartagińczycy wezwali na pomoc Spartańczyka Ksantipposa, pod którego dowództwem zadali Regulusowi wielką klęskę, a jego samego wzięli do niewoli; w walce tej padło 30.000 Rzymian. Wojna toczyła się dalej u wybrzeży Sycylii. Znana legenda opowiada, że po 5 latach niewoli Kartagińczycy wysiali A. do Rzymu wraz ze swoimi posłami, aby uzyskał zawarcie pokoju lub wymianę jeńców, wiążąc go słowem przysięgi, że powróci, gdy nic od Rzymian nie uzyska. A. jednak odwodził

Rzymian od zawarcia pokoju, wskazując na słabość Kartaginy, wiemy zaś danemu słowu powrócił do Kartaginy, gdzie zginął wśród tortur. 3. Marcus A. Regulus, syn poprzedniego, konsul w r. 227 i w r. 217, gdy C. Flaminius padł w bitwie nad Jeziorem Trazymeńskim. Wg jednych źródeł padł w bitwie pod Kannami, wg innych przeżył ją i jako cenzor surowo karał tych, którzy uciekli z placu bitwy. 4. Caius A. Regulus dowodził flotą rzymską w bitwie morskiej z Kartagińczykami w r. 257, w pobliżu miasta Tyndaris na północnym wybrzeżu Sycylii. Wynik bitwy był niepewny, tak iż obie strony przypisywały sobie zwycięstwo. W r. 250 był konsulem razem z Lucjuszem Maniiuszem Wulsonem. 5. Caius A. Regulus, konsul w r. 225; zdobył Korsykę i Sardynię. W tym samym roku zwyciężył Galów pod Telamonem. 6. Aulus A. Serranus, pretor w r. 192, namiestnik prowincji Macedonii, prowadził walkę z Antiochem Epifa-nesem. i z Perseuszem, ostatnim królem macedońskim. 7. Marcus A. Serranus, w r. 190 triumwir świeżo skolonizowanego miasta Felsina, któremu nadano wówczas nazwę Bononia; kolegami A. byli Lucjus Waleriusz Plakkus i Lucjus Waleriusz Tappon. 8. Marcus A. poeta sceniczny z II w. p.n.e., autor komedii przerabianych

z greckiego (fabulae palliatae), które się nie zachowały. Znamy jeden tytuł jego komedii Misogynos, która może była naśladowana z Menandra. W swym kanonie poetów rzymskich Wolkacjusz Sedigitus stawia go na piątym miejscu, po Cecyliuszu, Plaucie, Newiuszu i Licyniuszu, a przed Terencjuszem. Miał podobno przetłu-myczyć tragedię Sofoklesa Elektro. 9. A. Fortuna-tianus zob. Fortunatianus.

Atina dziś Atina; miasto Wcisków u źródeł rzeki Melpis, w późniejszych czasach kolonia rzymska.

Atintania kraj w Macedonii, z ludnością epirocką.

Atlantyda (Atlantis) legendarna, wielka wyspa na Atlantyku, której potężni władcy w IX tysiącleciu p.n.e. mieli panować nad całą Libią i Europą zachodnią. Od dalszych podbojów mieli ich jakoby wstrzymać waleczni przodkowie Ateńczyków. Wskutek trzęsienia ziemi kwitnące państwo. A. pogrążyło się w Oceanie. Na powierzchni miała pozostać niewielka wysepka, do której nie można się było dostać, ponieważ zaginęła księga opisująca drogę do Atlantyku. Mit ten spisał Platon w dialogu Timajos, podając jako źródło ustną tradycję przechowywaną w rodzie Solona, który z kolei miał usłyszeć tę historię od pewnego kapłana egipskiego.

Atlantydy mit. córki Tytana Atlasa (zob..), zwłaszcza obejmuje się tą nazwą Hyady i Plejady.

Atlas mit. Tytan, syn Japeta i Klimene, brat Menojtiosa, Prometeusza i Epimeteusza, król Mauretanii, zamiłowany astronom. Za odmowę udzielenia gościny Perseuszowi (zob.) został przez niego przy pomocy głowy Meduzy zamieniony w górę. Wg innej wersji został zamieniony w górę przez bogów za karę, iż udzielił pomocy Tytanom w walce z bogami. Odtąd stał nad brzegiem morza (lub w morzu), w okolicach dzisiejszego Gibraltaru, podtrzymując na barkach kolumny oddzielające niebo od ziemi. Córkami jego były Hyady,

Hesperydy i Plejady. Wyobrażany jest jako potężny starzec trzymający na ramionach glob ziemski.

Atlas mons pasmo wysokich gór ' w Afryce północnej, ciągnące się od Morza Śródziemnego do Sahary.

atloteci (gr. athlothetąj) sędziowie kierujący zawodami na igrzyskach i rozdający nagrody zwycięzcom.

Atos (gr. Athos) szczyt górski na półwyspie macedońskim Chalkidike, na jego najbardziej

na wschód wysuniętym cyplu, zwanym Akte. Żegluga u podnóża góry A. uważana była w starożytności za niebezpieczną. W 492 r. rozbiła się tu flota perska. W r. 480 Kserkses, przygotowując nową wyprawę na Grecję, kazał przekopać przylądek A., aby się podobna-katastrofa nie powtórzyła. W poł. II w. p.n.e. powstał pomysł, aby gorę A. przemodelować na posąg Aleksandra W. i w prawej ręce tego kolosa umieścić miasto liczące 10000 mieszkańców. Pomysł ten nie został jednak zrealizowany.

Atossa królowa perska, córka Cyrusa Starszego, żona Dariusza I, matka Kserksesa; jest bohaterką tragedii Ajschylosa Persowie.

Atotos z Argos rzeźbiarz grecki, żyjący na przełomie VI/V w. p.n.e. Zob. Atanodoros.

Atraks miasto w Tesalii nad rzeką Penejos, ważny punkt strategiczny w wojnach w latach 198 i 191 p.n.e. U poetów rzymskich Atracius oznacza "tesalski".

atramentom łac. 1. czarna farba malarska, używana przede wszystkim do malowania ścian. 2. czarny płyn do pisania, robiony z sadzy i kleju; w Pompejach znaleziono piękne kałamarze do a. 3. a. Indicum czarny tusz.

Atrebatowie (Atrebates) lud galicki w Gallia Belgica. Część tego szczepu wywędrowała do Brytanii, gdzie zamieszkała nad rzeką Tamesa (Tamesis).

Atreus mit. .syn Pelopsa i Hippodamii, brat Tyestesa, król Myken. Ożenił się najpierw z Kleolą, później z Aeropą, z którą miał synów:

Agamemnona i Menelausa. Z winy Tyestesa zabił mimo woli swego syna Plejstenesa, przez zemstę podał bratu na uczcie potrawę przyrządzoną z ciała jego syna, Tantala. Tyestes, odkrywszy tę zbrodnię,, przeklął brata i cały jego ród. A. padł z ręki Ajgistosa, syna Tyestesa. Tragiczne losy rodu Pelopidów były opiewane przez poetów greckich.

atriensis (łac. dom. servus) niewolnik w domu rzymskim, który miał pieczę nad atrium (zob.) i pełnił funkcje "majordoma". Było to jedno z najbardziej uprzywilejowanych stanowisk, jakie mogli zajmować lyewolnicy.

atrium łac. (nazwa niekiedy wywodzona od ater czarny, dla oznaczenia sczerniałej od dymu izby, gdzie płonie ognisko). W zamożnych domach rzymskich główna część domu, znajdująca się bezpośrednio za westybulem wejściowym. Dokoła a. rozmieszczone były izby mieszkalne. Pierwotnie w a. koncentrowało się życie

rodzinne wokół ogniska i ołtarza domowego, tu składano- ofiary. Manom i przodkom. Na ścianach a. w mszach mieściły się maski przodków, imagines maiorum, znajdowało się "tam również Lararium, czyli kapliczka poświęcona Larom, opiekuńczym bóstwom domowym. W późniejszym, bardziej rozbudowanym domu rzymskim a. stało się miejscem przyjmowania interesantów i klientów przez głowę rodziny. A. było to pomieszczenie prostokątne, przykryte dachem;

w środku dachu znajdował się czworokątny otwór, complwium, przez który woda deszczowa ściekała do implmium, basenu znajdującego się pod nim. W zależności od sposobu rozwiązania konstrukcji dachu, podpór i complwium rozróżnia się kilka typów a: a. corinfhium - gdy dach wsparty jest na wielu kolumnach (typ występujący przede wszystkim w najbogatszych domach pompejańskich, np. w domu Epidiusa Rufusa); a. tetrastylum-dach opiera się na 4 kolumnach stojących w narożach implu-vium, np. w Casa delie Nozze d'Argento w Pompei; a. tuscanicum-dach oparty na belkach wmurowanych w ściany; pod pułapem brak kolumn; prawdopodobnie jest to najstarszy typ a. wywodzący się z tradycji etruskich, spotykany w małych domach w Pompejach (dobra rekonstrukcja znajduje się w domu Marka Lukrecjusza Prontona); a. displunatum - odmiana poprzedniego polegająca na rozwiązaniu complwium w rodzaju prostokątnej nadbudówki z pochylonymi na zewnątrz krawędziami; a. testudinatum - dach pozbawiony complmium lub posiadający na nie przykrywę.

Atropates wódz Medów w bitwie pod Gauga-melą w r. 331 p.n.e. Po śmierci Dariusza sprzymierzył się z Aleksandrem W. i w r. 328 otrzymał od niego stanowisko satrapy Medii. Przy podziale prowincji po śmierci Aleksandra zatrzymał sobie pd.-zach. część Medii, która od jego imienia otrzymała nazwę Atropatene.

Atropos (gr. dosł.: nieodwracalna) mit. Parka, która przecinała nić życia. (Zob. Mojry).

Atryda (gr. Atrideś) patronimicum od imienia Atreus; syn Atreusa (o Agamemnonie i Menela-osie).

Atta (Titus Quinctius A) komediopisarz rzymski, obok Afraniusza (zob.). najwybitniejszy autor fabula wgata. Nie znamy szczegółów jego życia, wiemy tylko, że umarł w r. 78 lub 77 p.n.e.; zachowały się nieliczne fragmenty i tytuły jego utworów.

Attalos 1. Macedończyk, wódz króla 'Filipa Macedońskiego, po jego śmierci zamordowany przez siepaczy Aleksandra W. w r. 336 p.n.e. 2. syn Andromenesa z Tymfai, jeden z wodzów Aleksandra W., po jego śmierci stronnik Perdikka-są, którego siostrę Atalantę pojął ,za żonę. Zginął w walce z Antygenem w r. 317 p.n.e.-Imię trzech królów Pergamonu: 3. A. I, bratanek Filetajrosa, objął władzę po Eumenesie I i panował od r. 241 do 197 p.n.e. Tytuł króla przybrał jako pierwszy z Attalidów po wielkim zwycięstwie nad Galatami. Dla obrony przed potężną Syrią zawarł przymierze z Rzymem w r. 211. Popierał naukę i sztukę, założył słynną Bibliotekę Pergameńską. Wznosił wspaniałe budowle ozdobione posągami (hale w świętym okręgu Ateny, wielki ołtarz Zeusa itd.). Szczególnie piękne były posągi wzniesione dla uczczenia jego zwycięstwa nad Galatami, np. Umierający Gal (kopia w Muzeum Kapitolińskim) lub Gal zabijający swoją żonę, jak również wielki fryz zdobiący ołtarz Zeusa. 4. A. H Filadelfos, młodszy syn A. I, objął tron po swym starszym bracie Eumenesie n i panował od r. 159 do 138 p.n.e. Podobnie jak ojciec utrzymywał przyjazne stosunki z Rzymem,, który go wspierał w walkach z Macedonią, Syrią i Bitynią. Był również protektorem nauk i sztuk. 5. A. III Fttometor, syn Eumenesa n i Stratoniki,

panował od r. 138 do r. 133 p.n.e. i w testamencie przekazał swoje państwo Rzymianom. 6. filozof grecki (I w. n.e.), należący do szkoły stoickiej, nauczyciel Seneki.

Attalus (Priscus A.) wysuwany jako kandydat na tron cesarski (przeciw Honoriuszowi) po raz pierwszy przez Alaryka, naczelnika (w r. 409) Wizygotów, po raz drugi przez Ataulfa, następcę Alaryka, w r. 414; po wycofaniu się Ataulfa do Hiszpanii w r. 414 został opuszczony przez zwolenników i zmarł na wygnaniu na Liparze.

atthis zob. attyda.

Atticus 1. Titus Pomponius A. (109-32 r. p.n.e.), przyjaciel Cycerona i wydawca jego pism, znany głównie z biografii Neposa i zbioru listów Cycerona skierowanych do niego; nie zachowały się żadne jego pisma ani listy do Cycerona. Pochodził ze stanu ekwitów; w czasie walk Sulli z Mariuszem i Cynną wyjechał do Aten, gdzie oddał się studiom, rezygnując całkowicie z kariery politycznej; przebywał tam ok. 20 lat, dzięki czemu nadano mu przydomek Atticus. Przez pożyczenie Ateńczykom pieniędzy

ze swych obfitych zasobów jak również przez inne przysługi zyskał sobie ich wdzięczność, czego dowodem są wzniesione na jego cześć posągi. Do Rzymu powrócił ok. r. 65, często jednak wyjeżdżał do Grecji, do swej willi w Bu-trotum, w Epirze. W r. 60 napisał po grecku pamiętnik o konsulacie Cycerona. Najważniejsze swe dzieło, Liber annalis, pisał po r. 50 p.-n.e.;

zawarł w nim przegląd głównych wydarzeń politycznych i kulturalnych od założenia Rzymu do swoich czasów. W latach późniejszych powstały monografie genealogiczne, w których A. opracowywał genealogię sławnych rodów rzymskich oraz poetycki zbiór portretów znakomitych Rzymian. Wyszkoliwszy sobie spośród swoich niewolników doskonałych kopistów jak również lektorów i korektorów, dawał im książki do przepisywania; w ten sposób zebrał piękną bibliotekę. Gdy rozeszły się wieści po Rzymie, że jego książki są tak starannie i bezbłędnie przepisywane, autorzy rzymscy zaczęli się do niego zwracać z prośbą o przepisywanie także ich dzieł. W ten sposób A._ stał się wydawcą, przede wszystkim pism swego przyjaciela Cycerona. Ponadto wydał pisma Brutusa, Hirtiusa (zob. Hirtii l), Warrona i in. Oddział książek łacińskich prowadził w jego zakładzie przypuszczalnie Korneliusz Nepos, oddział książek greckich - słynny gramatyk grecki Tyrannion. Opracował on m.in. w zakładzie A. -jak się zdaje - poprawne wydanie dzieł Arystotelesa na podstawie egzemplarza przywiezionego do Rzymu przez Sullę wraz z innymi księgami biblioteki Apellikona, które niegdyś należały do Teofrasta. Wydania A. uchodziły za najlepsze i najdokładniejsze i jeszcze w I i II w. n.e. stanowiły wzór. A. wydał w swym zakładzie - po raz pierwszy w świecie-książkę z ilustracjami: były to Imagines Warrona. A. utrzymywał również szkołę gladiatorów, był wybitnym finansistą i bankierem, starannie jednak wystrzegał się wszelkiej działalności politycznej. Był gorliwym wyznawcą filozofii Epikura. 2. Herodes A. zob. Herodes Atticus.

Attii (albo A f ii) Atiusze, rzymski ród patry-cjuszowski. 1. Publius Attius Yarus, propretor, przeciwnik Cezara w wojnie domowej; po bitwie pod Tapsus w 46 r. p.n.e. uciekł wraz z innymi zwolennikami Pompejusza do Hiszpanii i w r. 45 zginął pod Mundą. 2. Marcus

A. Balbus, mąż siostry Cezara, Julii, namiestnik Macedonii w r. 59 p.n.e., zwycięzca Besów i Traków. 3. At-

tia, córka poprzedniego, żona Gajusza Okta-wiusza i matka Oktawiana, późniejszego Augusta. 4. A. Labeo, autor łacińskiego dosłownego przekładu poematów Homerowych, nazwanego przez scholiastę satyr Persjusza śmiesznym;

zachował się jeden wiersz.

Attike zob. Attyka.

AttHa zob. Attyla.

Attiiii zob. Atiiii.

Attis zob. Attys.

Attius zob. Attii.

Atius Naeyius augur rzymski za czasów Tark-winiusza Starego (VI w. p.n.e.).

attycyzm kierunek retoryczny, który powstał w II w. p.n.e. jako reakcja przeciw wybujałoś-ciom stylu azjańskiego (zob. azjantzm). Attycyści uznali za wzór język pisarzy attyckich z V i IV w. p.n.e. i naśladowali go w stylu i doborze wyrazów; mówcy wzorowali się przede wszystkim na Demostenesie (Gorgiasz Młodszy, Menedemos z Aten) i na Lizjaszu. Kierunek ten znalazł wielu zwolenników w Rzymie, w osobach M. Ca-lidiusa, Qu. Comifidusa, a przede wszystkim Marka Brutusa, Licyniusza Kalwusa i Juliusza Cezara. Cyceron nie stanął po stronie ani a;

ani azjanizmu, lecz za najlepszy wzór wymowy uważał Demostenesa, jako mistrza wszystkich trzech rodzajów: prostego, średniego i ozdobnego. Pierwszym teoretykiem a. był Cecyliusz z Kaieakte (60 - 5 r. p.n.e.), twórca kanonu 10 najlepszych mówców greckich, których wyliczał w swym piśmie O stylu dziesięciu mówców, stawiając na pierwszym miejscu Lizjasza, potem Isokratesa i Demostenesa. Powstały również słowniki wyrażeń attyckich, których autorami byli: wymieniony już Cecyliusz z Kaieakte, Pollukus, Prynich, Harpokration (II w. p.n.e.). najwybitniejszymi przedstawicielami a. w okresie cesarstwa byli Aelius Arystydes i Herodes Atticus (II w. n.e.).

attyda (gr. atthis) historia lokalna Attyki, obejmująca na podstawie zabytków i napisów fakty zarówno z dziejów politycznych, jak kulturalnych i gospodarczych Attyki. Doszła do rozkwitu w IV w. p.n.e. Do najwybitniejszych attydografów należeli: Klejtodemos, Androtion, Fanodemos, Filochoros, Demos i Istros.

Attyk zob. Atticus.

Attyka (gr. Attike, łac. Attica) kraj w Grecji środkowej, graniczący od północy z Beocją, od wschodu oddzielony wąskim przesmykiem od Eubei, na południe Zatoką Sarońską od Argo-

lidy. Kraj był ubogi w wodę, płynął tam tylko Kefisos biorący źródło z Pentelikonu oraz Ilissos Wypływający z Hymetu. Na północy znajdowały się góry Kitajron i Parnas, na południe obfitujące w srebro góry Laurion. Zboże rodziło się tylko na równinie ateńskiej, eleuzyńskiej, maratońskiej i na tzw. Mesogaja (ziemia środkowa), rozciągającej się między Hymetem a Pen-telikonem. Bogactwo A. stanowiły marmur, glinka, srebro i gaje figowe. Stolicą A. były Ateny (zob.); inne, mniejsze miasta w A., to:

Maraton, Eleusis, Kolones i in. A. odegrała najważniejszą rolę w rozwoju kultury, sztuki i nauki greckiej.

Attyla (Attiia) król Hunów, zwany Biczem Bożym. Najpierw dzielił tron ze swym bratem Biedą, lecz zabił go w r. 445. W r. 447 spustoszył cesarstwo wschodnie, w r. 451 dokonał najazdu na Galię, lecz został pokonany przez wodza rzymskiego Aetiusa. W r. 452 napadł i zniszczył północną Italię; zmarł nagle w czasie swych uroczystości ślubnych w rok później. Jest bohaterem opery Verdiego pod tym tytułem.

Attys (Attis) mit. piękny młodzieniec, ukochany bogini Kybele, który w przystępie szalu pozbawił się męskości i zmarł, lecz został przez boginię wskrzeszony i w kulcie stał się symbolem odradzającej się na wiosnę przyrody. Wg jednej z wersji został zamieniony w drzewo figowe. Kult jego rozwinął się najpierw w Frygii, stamtąd przeniósł się do Pergamonu, skąd rozpowszechnił się po całej Grecji, zawsze związany z kultem Kybele. W r. 20 p.n.e. z polecenia Sybilli został przyjęty w Rzymie. Z powodu orgiastycznego i ekstatycznego charakteru kultu senat rzymski zabronił obywatelom rzymskim pełnienia funkcji jego kapłanów. W okresie cesarstwa kult A. i Kybele doznawał opieki ze strony cesarzy, zwłaszcza Kaliguli i Klaudiusza. W czasie wiosennego święta Wielkiej Macierzy Bogów (Kybele) wystawiano dramat okaleazenia się A., jego śmierć i wskrzeszenie. W sto lat po zarządzeniu Klaudiusza dotyczącym obchodów święta A., kult jego został uświetniony nowym obrządkiem zwanym Taurobolium, który miał na celu oczyszczenie człowieka od grzechów. A. jest bohaterem pięknego poematu Katulla pod tym tytułem.

. Ątys w relacji Herodota syn króla Lidii, Krezusa, zabity nieumyślnie na polowaniu przez swego towarzysza i opiekuna, Adrastosa.

auctio łac. przetarg, licytacja; w Grecji stosowana była przy sprzedaży lub wydzierżawieniu, kiedy sprzedawcą lub oddającym w dzierżawę było państwo albo stowarzyszenie (cła, udziały w kopalniach, dobra osób skazanych na wygnanie). W Rzymie odbywały się także na. zlecenie osób prywatnych licytacje towarów, niewolników i kompleksów majątkowych w specjalnych halach zw. atria auctionaria. Pieniądze od nabywców inkasował coactor mgentwws, który otrzymywał za to wynagrodzenie w wysokości 1% od ceny kupna. Podatek licytacyjny został wprowadzony przez Augusta w r. 7 n.e. i wynosił 1% (centesima rerum venatium). Tyberiusz obniżył go do 0,5%, lecz wkrótce z powrotem podwyższono go do 1%.

audiatur et altera pars niech zostanie wysłuchana i druga strona (w procesie); starożytna zasada prawna przytoczona przez Senekę w tragedii Medea.

Aufidena dziś Alfedena; miasto Samnitów na pograniczu kraju Pelignów, nad rzeką Sagrus.

Aufidii Aufidiusze, rzymski ród plebejski:

l. Cnaeus Aufidius, trybun ludowy z r. 170' p.n.e. 2. Cnaeus A., trybun ludowy w 144 r., pretor w r. 108 p.n.e., mimo utraty wzroku nie przestał do końca życia brać czynnego udziału w polityce i sprawach państwowych. 3. Cnaeus A; "eruditus homo" z przełomu II/I w. p.n.e.,

miał napisać historię (chyba Rzymu) po grecku, nie znamy jednak żadnych bliższych szczegółów dotyczących tego dzieła. 4. Titus A., pretor rzymskiej prowincji w Azji w I w. p.n.e. 5. 77-tus A. z Sycylii, lekarz grecki, uczeń Asklepia-desa z Bitynii, żył w drugiej poł. I w. p.n.e. Napisał dzieło medyczne w 2 księgach Perl psyches (O duszy) oraz Peri chrónion pdthSn (O cierpieniach chronicznych). 6. A. Bassus, historyk z I w. n.e. Napisał dwa dzieła historyczne: historię wojen domowych oraz historię wojen z Germanami, prowadzonych przez Tyberiusza i Germanika. Stanowią one zapewne część wielkiego dzieła obejmującego prawdopodobnie okres od śmierci Cezara do końca panowania Tyberiusza, do którego nawiązuje Pliniusz Starszy w swojej historii: A fine Aufidii Baśni.

7. A. Modestus, gramatyk z I w. n.e., miał napisać komentarze do Georgik Wergiliusza.

8. A. Namusa, prawnik rzymski z I w. p.n.e., uczeń Serwiusza Sulpicjusza Rufusa. 9. Caius A. Yictorinus, towarzysz szkolny i przyjaciel Marka Aureliusza.

Aufidus dziś Ofanto; główna rzeka Apulii,

mająca swe źródła w kraju Hirpinów w Sam-nium.

Auge mit. córka króla Tegei, Aleosa; miała z Heraklesem syna, Telefosa (zob. Telefos1). Bohaterka dramatu Eurypidesa pod tym tytułem.

Augiasz (gr. Augejas, łac. Augeas, Augias) mit. syn Heliosa i Naupidame, król Elidy, jeden z uczestników wyprawy Argonautów. Posiadał olbrzymie stada bydła i koni. Stajnie, w których się .znajdowały, nie były czyszczone 30 lat. Oczyszczenie ich było jedną z 12 prac Heraklesa, który zmienił bieg rzeki Alfejos i w ciągu jednego dnia oczyścił stajnie wpuszczając przez nie strumienie wód, po czym skierował je do dawnego łożyska. A. obiecał mu w nagrodę część swych stad, nie dotrzymał jednak obietnicy i padł z ręki Heraklesa.

aiigur tac. kapłan rzymski badający pewne zjawiska przyrody i wysnuwający wróżby z grzmotów i błyskawic, ze sposobu zachowania się zwierząt, z lotu i głosu ptaków, chwytania ziarna przez specjalnie w tym celu hodowane kury itp. Obrzędu wróżenia dokonywał w świętym kręgu zakreślonym zakrzywioną laską zwaną lituus. A. miał prawo noszenia bramowanej togi. Przesądni Rzymianie badali wróżby, auspicia, przed każdym przedsięwzięciem, toteż a. towarzyszyli urzędnikom pełniącym swe czynności, dowódcom na ^wojnie, byli obecni przy zakładaniu świątyń, przy kreowaniu nowych kapłanów i urzędników i zależnie od dobrej czy złej wróżby pozwalali na dokonanie danego aktu urzędowego lub też nakazywali odłożenie go na inny dzień formułą allo die (zob. dwmatio).

Augusta nazwa wielu miast założonych lub na nowo skolonizowanych przez Augusta, np. 1. miasto w Cylicji, dziś ruiny koło Sis. 2. A. Emerita w Hiszpanii, dziś Merida. 3. A. Praetoria, miasto w dolinie rzeki Duria Maior (dziś Dora Baltea), w Galii Transpadańskiej, założone przez Augusta w r. 24 p.n.e., dziś Aosta w prowincji Piemont. 4. A. Rawacorum (lub Rauri-corum), dziś August w Szwajcarii, w pobliżu Bazylei. 5. A. Suessionum, dziś Soissons, miasto w Belgica położone przy drodze wiodącej do Durocortorum. 6. A. Tawinorum, dziś Torino (Turyn); główne miasto szczepu Taurynów w Galii Przedalpejskiej, położone u zbiegu

rzek Duria Minor i Padu. 7. A. Treverorum (Treyirorum), dziś Trier, Trewir, główne miasto galickiego szczepu Trewerów. 8. A. Yindelicorum, dziś

Augsburg, główne miasto szczepu Windelików, na północ od Recji.

Augustales seviri łac. kolegium złożone z 6 kapłanów, utworzone przez Tyberiusza dla opiekowania się kultem Augusta w municypiach i w prowincjach.

Augustales sodales łac. kolegium złożone z 25 kapłanów, utworzone przez Tyberiusza w r. 14 n.e., dla opieki nad kultem Augusta w samym Rzymie.

Augustiani łac. oddział ekwitów rzymskich zorganizowany przez Nerona dla oklaskiwania go w czasie jego występów w teatrze.

Augustinus Aureliusz zob. Augustyn.

Augustodunum dziś Autun; stolica Eduów w Gallia Lugdunensis; przyjmuje się na ogół, że powstała na miejscu dawnego miasta Bibracte.

Augustonemetum zob. Nemossus.

Augustus 1. zob. Octayianus. 1. miesiąc sierpień w kalendarzu rzymskim, nazwany tak na cześć Oktawiana Augusta; poprzednio nosił nazwę Sextilis.

Augustyn (Augustinus Awelius) najwybitniejszy z zachodnich ojców kościoła (354 - 430), urodzony w Tagaste w Numidii, studiował retorykę, potem nauczał jej w Kartaginie, Rzymie i Mediolanie. Najpierw był manichejczykiem, potem' neoplatonikiem, wreszcie sceptykiem; na chrześcijaństwo nawrócił go i ochrzcił Ambroży (zob.). A. powrócił do Afryki i został duchownym; po kilku latach mianowany został biskupem w mieście Hippo Regius (dziś Bonę w Al-gerii). Najważniejsze z jego dziel to Confessiories (Wyznania) oraz De cmtate Dei (O królestwie Bożym). Wywarły one ogromny wpływ aa kształtowanie się teologii średniowiecznej na zachodzie.

aukcja zob. audio.

Aukso mit. zob. Hory.

aulaeum łac. l.. purpurowy haftowany kobierzec na łóżko lub sofę. 2. rodzaj purpurowego baldachimu' na suficie, rozciąganego dla uchronienia się od kurzu (jeżeli sala nie miała kosztownego sufitu lacunar). 3. zasłona, kurtyna w teatrze rzymskim, umocowana nie w górze, lecz w dole, dlatego' na początku przedstawienia kurtyna opadała (a. premitur, mittitur), przy zakończeniu zaś podnosiła się (a. tollitur); dopiero w czasach późniejszych zawieszano kurtynę w górze, jak w teatrze dzisiejszym. Zwykle a. była haftowana lub tkana w wizerunki bóstw lub herosów; wyglądało to, jakby sami oni ją podciągali w górę lub opuszczali.

Aulerkowie (Aulerci) lud w Galii celtyckiej, dzielący się na 4 szczepy: Ebwovices ze stolicą Mediolanum (dziś Evreux), Cenomani, Bramovi-ces, Diablirites ze stolicą Noviodunum.

Aulestes mit. książę Etrusków, sprzymierzeniec Eneasza.

Auletes (gr. .dosl. grający na aulosie) przydomek Ptolemeusza XI (80 - 52 r. p.n.e.), ojca Kleopatry.

Aulis dziś Vathy; miasto w Beocji nad zatoką Euripos, ze sławną świątynią Artemidy;

punkt zborny floty greckiej przed wyprawą na Troję.

Aulon (gr. parów, dolina) nazwa kilku miejscowości greckich. I. miasto na granicy Elidy i Messenii» ze świątynią Asklepiosa. 2,. miasto portowe w Illirii, dziś Aulona. 3. dolina nad rzeką Eurotas. 4. okolice Tarentu, słynne z uprawy win, dziś Monte Melone.

aulos gr. (łac. tibia) dęty instrument muzyczny pochodzenia wschodniego, zbliżony w konstrukcji do dzisiejszego klarnetu i oboju; nazwę a. tłumaczono fałszywie jako "flet". Instrument tworzyła podłużna cylindryczna otwarta rurka o długości 30 - 50 cm, wykonana pierwotnie z kości udowej ptaków lub zwierząt (stąd nazwa łacińska tibia, dosł. goleń), następnie z bukszpanu, lotosu, drzewa laurowego, bzu, cedru, rzadziej z brązu, srebra czy złota. U wlotu rurki znajdował się podwójny stroik trzcinowy, którego drgania stanowiły źródło dźwięku. Wysokość dźwięku a. zależała od wymiaru instrumentu, im a. był dłuższy, tym dźwięk jego był niższy;

barwa zależała od średnicy otworu rurki. Otwory boczne służyły do uzyskania różnorodnej skali dźwięków. Istniały rozmaite odmiany a., najbardziej rozpowszechnione były a. podwójne; jeden ich rodzaj tworzyła para rurek jednakowej długości, przylegających do siebie w dolnej części;

drugi - para rurek o różnej długości, strojonych w rozmaitych tonacjach, dających różnorodną skalę dźwięków. Rozróżniano a. przeznaczone dla dziewcząt, a. dziecięce, dla dorosłych i dla starców. Rzadziej używanym typem był a. trzymany podczas gry poprzecznie. Na a. komponowano utwory solowe; słynny był tzw. no-mos pytyjski Sakadasa z Argos, ilustrujący za pomocą tonów walkę Apollina z Pytonem. Znanymi wirtuozami gry na a. byli m.in. Klonas z Tegei, Połymnestos z Kolofonu (VII w. p.n.e.). A. występuje bardzo często w greckim malarstwie wazowym, na płaskorzeźbach sarkofagów

rzymskich, na freskach, mozaikach i na gemmach, w scenach pracy, np. przy winobraniu i wypieku chleba, w scenach kultowych poświęconych Dionizosowi i Kybeli, w scenach tanecznych, bitewnych i pogrzebowych. A. stanowi również jeden z ulubionych motywów ikonograficznych w płaskorzeźbie i malarstwie nowożytnym czerpiącym tematykę ze świata antycznego. Kilka oryginalnych a. znajduje się w British Museum w Londynie, w muzeum w Neapolu, w Aleksandrii oraz w Kandii na Krecie.

Aulos syn Aleksasa, snycerz gemm i kamei z okresu Augusta. Zachowało się kilka rytych przez niego kamieni.

Aulus Gellius zob. Gellii.

aurea mediocritas łac. "zloty środek", znane powiedzenie Horacego, który w ten sposób wyraża zasadę zachowania umiaru.

Aurelian (Lucius Domitius Aurelianuś), cesarz rzymski od r. 270 do 275 n.e. Urodził się w Illirii ok. r. 220; przeszedł przez wszystkie stopnie .wojskowe, począwszy od prostego żołnierza. Legiony naddunajskie obwołały go cesarzem. A. wypędził Gotów z Pannonii, pokonał Wandalów, Sarmatów, Markomanów, Alemannów i inne plemiona barbarzyńców. Otoczył Rzym potężnymi murami (zob. Aweltana moenia). Pokonał Zenobię, królowę

Palmiry, wziął ją do niewoli i prowadził przy swym wozie w czasie odbywania triumfu. W Egipcie rozbił wojska zwolenników Zenobii i przyłączył Egipt z powrotem do imperium, podobnie jak prowincje galickie. Przeprowadził szereg reform w państwie, wydał zarządzenia mające ulepszyć system monetarny, wprowadził regularne rozdawnictwo chleba, soli i oliwy, wydał ustawy mające na celu ukrócenie zbytku. Stłumił spisek senatorów, jak również powstanie niewolników i rzemieślników pracujących w mennicy. Wprowadził do Rzymu kult syryjskiego Baala z Emesy jako kult Soi Invictus (Niezwyciężonego Słońca), który miał być jednocześnie kultem cesarza. Zbudował temu bóstwu piękną świątynię i ozdobił Rzym wieloma innymi budowlami. Był pierwszym cesarzem, który zaczął nosić diadem. Zginął zamordowany przez swego wyzwoleńca Mnesteusa w pobliżu Bizancjum.

Aureliana moenia Mury Aureliańskie, którymi cesarz Aurelian w r. 271 n.e. kazał opasać Rzym po lewej stronie Tybru. Wszystkie budowle, które się znalazły w pasie przeznaczonym na mury fortyfikacyjne, zostały weń .wbudowane,

rn.in. piramida Cestiusza, grobowce na via Sa-laria, Nomentana, Tiburtina i Praenestma, łuki akweduktów Aqua Marcia i Aqua' Ciaudia, mury Castrum Praetorium itd. Część murów zachowała się do dziś.

Aureliani szczep galicki w Gallia Lugdwiensis, ze stolicą Cenabum.

Aurelianus 1. zob. Awelian. 2. Caelius A. (V w. n.e.) z Sicca w Numidii, wybitny lekarz. Zachowały się dzieła medyczne pt. Celerum lub acutmum passionum libri tres (O chorobach ostrych) oraz Chromcarum passionum libri quin-que (O chorobach chronicznych), jak również krótki zarys. medycyny ujęty w formę pytań i odpowiedzi.

Aurelii Aureliusze, znakomity ród rzymski pochodzenia plebejskiego, który wydał szereg wybitnych mężów, konsulów i cesarzy. Poszczególne linie używały przydomków: Caeretanus, Cotta, Orestes i Scaurus. 1. Qmtitus Awelius Caeretanus, dowódca jazdy w czasie wojny samnickiej w r. 315 p.n.e. 2. Caius A. Cotta, jeden z dowódców wojskowych w czasie pierwszej wojny punickiej, konsul w r. 252 i WT. 248, cenzor w r. 241, zbudował drogę zwaną via Au-relia, Wzdłuż wybrzeża Morza Tyrreńskiego aż do Pizy. 3. Marcus A. Cotta, piastował szereg urzędów w czasie drugiej wojny punickiej i był posłem do Filipa Macedońskiego; zmarł w r. 201. 4. Caius A. Cotta, brał udział w wyprawie przeciw Galom w r. 200 p.n.e. 5. Lucius A. Cotta, konsul w r. 144 p.n.e., atakowany przez Scy-piona Młodszego Aemilianusa z powodu nadużycia władzy na prowincji. 6. Caius A. Cotta, mówca, którego Cyceron wprowadza jako jednego z uczestników rozmowy do swego dialogu De oratore i jako przedstawiciela filozofii akademickiej w dziele De natura deorum. 7. Lucius A. Colta, brat poprzedniego, pretor w r. 70, zreformował sądy dopuszczając do nich ekwi-tów. 8. Marcus A. Cotta, dowodził wojskami rzymskimi w wyprawie przeciw Mitrydatesowi w r. 73 p.n.e. i poniósł klęskę w pobliżu Chal-kedonu, 9. Lucius A. Orestes, konsul w r. 126 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad Sardami. 10. Marcus A. Scaurus, legat konsula Gajusza Maniiu-sza w r. 105 p.n.e., poniósł klęskę w bitwie nad Rodanem i dostał się do niewoli Cymbrów, gdzie został zabity przez króla Cymbrów, Bo-joryga. II. Marcus A. Messalinus, syn znanego mówcy, Messali (zob. Valerii 15) adoptowany przez rodzinę A., przyjaciel Owidiusza. 12. Marcus A. Antoninus zob. Karakalla. 13. Marcus A. zob. Marek Aureliusz. 14. Sextus A.

Yietor, historyk z drugiej poł. IV w. n.e., rodem z Kartaginy, gubernator Pannonii, za cesarza Juliana (361 - 363 r.) oraz prefekt Rzymu (praefectus urbi) za panowania Teodozjusza w r. 389. Napisał dzieło pt. Caesares, historię cesarzy od Augusta do Konstancjusza, może też Epitome (skrót), historyczno-biograficzne dzieło obejmujące okres od czasów Augusta do Teodozjusza.

Aureolus Maniius Acilios jeden z dowódców wojsk cesarza Galiena, w czasie walk jego z uzurpatorami Makrianusem i Postumusem; kazał się sam w r. 268 obwołać cesarzem. Zginą) w roku następnym w bitwie pod Mediolanem, pokonany przez następcę Galienusa, Klaudiusza (zob. Ctaudii 28).

aureus tac. złota moneta rzymska zwana też a. denarius, od IV w. oznaczana terminem solidus.

auriga łac. woźnica wozów biorących udział w zawodach na hipodromie lub w cyrku.

Auriga łac. konstelacja północna w kształcie nieregularnego pięciokąta.

Auriga detficki, oryginalny grecki posąg brązowy z lat ok. 460 p.n.e. znaleziony w Delfach, pochodzący z wotum wystawionego przez jednego z książąt syrakuzańsidch. Grupa przedstawiała kwadrygę, na której stał zwycięzca wraz ze swym woźnicą. Zachowany posąg wyobraża młodego mężczyznę w pozycji stojącej, odzianego w długi chiton wysoko przepasany; w rękach zgiętych w łokciu trzyma lejce.

Aurinia zob. Saturnia.

Aurom mit. rzymska bogini poranku, identyfikowana z grecką boginią Eos (zob.).

Aunmculeius (Lucius A. Cotta) jeden z legatów Cezara w czasie wojny galickiej w r. 54 p.n.e., pokonany w pobliżu Aduatuki przez Ambioryksa, wodza Eburonów.

Aurunkowie (Aurunci) starożytny szczep italski osiadły na prawym brzegu rzeki Liris, z głównym miastem Suessa Aurunca.

Ausci potężny szczep w Akwitanii.

Ausculum miejscowość w Lacjum, gdzie Pyrrus pokonał Rzymian w r. 279 p.n.e.

Ausetaoi lud mieszkający w Hiszpanii na terenie dzisiejszej Katalonii; głównym miastem była Ausa (dziś Vich).

Ausona starożytne miasto w Lacjum, stolica Aurunków, później zwana Suessa Aurunca.

Ausoni (Ausones) pierwotnie inna nazwa Au-

runków, później uczona nazwa najdawniejszych mieszkańców Italii.

Ausonia pierwotnie ogólna nazwa Italii południowej, potem poetycka nazwa całej Italii, występująca u poetów aleksandryjskich i rzymskich.

Ausonius zob. Auzoniusz.

auspicium łac. odczytywanie woli bogów z lotu ptaków (= ayispicium obserwacja ptaków);

później nazywano tak każdą próbę odgadnięcia woli bogów z wnętrzności zwierząt ofiarnych, z obserwacji zjawisk meteorologicznych itd. (zob. augur). Prawo badania woli bogów przed bitwą miał tylko dowódca; stąd wyrażenie:

alicuius imperia auspiciogue esse oznaczało: być pod czyjąś władzą lub dowództwem; w konsekwencji sam wyraz a. zaczął oznaczać władzę lub dowództwo. Przy rozpoczynaniu ważnych przedsięwzięć należało zawsze odbywać a., stąd wyraz ten zaczął oznaczać również początek.

Auster łac. u Greków zwany Notos, wiatr południowy, w przenośni oznaczał również u starożytnych kraje południowe.

autarkeja gr. samowystarczalność; 1. w etyce starożytnej jest to pogląd, wg .którego cnota jest celem samym w sobie i daje jednostce całkowite szczęście. Cynicy rozumieli przez a. niezależność człowieka od świata zewnętrznego; osiągnąć ją można przez obojętność wobec dóbr materialnych i przez ograniczenie do minimum swoich codziennych potrzeb. Wg stoików a. dostępna jest tylko mędrcom, którzy wszelkie swoje afekty podporządkowali rozumowi i woli. A. była wyrazem niezadowolenia z istniejących stosunków społecznych. Dla swoich wyznawców stanowiła ucieczkę od rzeczywistości. 2. w sensie ekonomicznym a. oznaczała niezależność gospodarczą kraju od innych krajów lub też niezależność greckiej gospodarki domowej.

autochthon gr. (łac. aborigen) oznacza pierwotnych, najdawniejszych mieszkańców danego kraju w przeciwstawieniu do późniejszych przybyszów lub najeźdźców. Wśród Greków szczególnie Arkadyjczycy i Ateńczycy uważali się za a. wobec innych plemion, które zmieniały kilkakrotnie swoje siedziby, zanim osiadły na stałe.

Autochthon mit. władca wyspy Atlantydy, opisanej przez Platona w Timajosie.

autograf (gr. autógrafos) list własnoręcznie napisany przez nadawcę; najczęściej autor listu to zaznacza, ponieważ przeważnie dyktowano

listy, dokumenty i prace literackie lub naukowe biegłemu w pisaniu niewolnikowi. Bardzo, wcześnie zaczęto zbierać a. wybitnych ludzi; tak np. Pliniusz Młodszy opowiada, że za jego czasów przechowywano a. Cycerona, Augusta, Wer-giliusza i innych sławnych Rzymian.

autokrator gr. w Atenach tytuł naczelnego dowódcy; tak też Grecy tłumaczyli łaciński tytuł imperatora lub dyktatora.

Autolikos (gr. Autólykos) 1. mit. syn Hennesa, ojciec Antiklei, matki Odyseusza; uzyskał on od swego boskiego ojca dar czynienia się niewidzialnym; był uosobieniem chytrości i przebiegłości, a w komedii nawet patronem złodziei (np. u Plauta). 2. ateński mąż stanu (IV w. p.n.e.), członek Areopagu; po bitwie pod Cheroneją (r. 338 p.n.e.) wytoczono mu proces, ponieważ wbrew zwyczajowi wyprowadził przed bitwą żonę i dzieci z Aten. 3. A. z Pitane, matematyk grecki, nieco starszy od Euklidesa (IV w. p.n.e.) autor najstarszych zachowanych traktatów greckich o geometrii.

Automate mit. córka Danaosa i Europy, narzeczona Buzyrysa.

Automedon 1. mit. syn Dioresa, przyjaciel i woźnica Achillesa, a po jego śmierci Neoptolemosa. 2. przywódca stronnictwa macedońskiego-w Eretrii, w r. 342 p.n.e., razem z

Hipparchem i Klejtarchosem, przy pomocy Filipa II Macedońskiego otrzymał władzę tyrana w Eretrii. 3. A. z Kyzikos, epigramatyk z I w. n.e., naśladowca Leonidasa z Tarentu (zob.); zachowało się 12 jego epigramów (zob. antologia).

Autonoe mit. córka Kadmosa, matka Akteona (zob.).

autonomia (gr. autonomia) początkowo oznaczała niezależność państwową, później pojęcie to uległo zacieśnieniu i oznaczało nienaruszalność terytorialną, niezawisłe sądownictwo, samodzielność wewnętrzną (w takim np. znaczeniu używa tego wyrazu Cycero, mówiąc o miastach greckich wchodzących w skład imperium rzymskiego).

Autrigones lud hiszpański mieszkający w górnym biegu rzeki Hiberus.

Autronii Autroniusze, ród rzymski: Publius Autronius Paetus, kwestor w r. 75 p.n.e., wybrany na konsula w r. 66, uczestnik spisku Katyliny (zob.), po wykryciu go skazany na wygnanie do Epiru.

Auxentius rzymski architekt i inżynier, konstruktor kamiennego arkadowego mostu na

rzece Kydnos w Cylicji; być może identyczny s, budowniczym mostu wzniesionego w Rzymie, w r. 384 n.e.

aindlia łac. oddziały pomocnicze wojska rzymskiego: italskie (nomen Latinum) i nieitalskie (socu).

Auximum dziś Osimo; ważne miasto w Pi-cenum, port obronny, później kolonia rzymska.

Auzoniusz (Decimus Ausonius Magnus) poeta, retor i gramatyk (ok. 310 - ok. 395 r. n.e.), działał głównie w mieście Surdigala (dziś Bordeaux), w latach 364 - 368 był wychowawcą cesarza Gra-cjana, który po dojściu do władzy, mianował go prefektem Galii. Napisał szereg utworów prozaicznych i poetyckich, m.in. Epigramy, w których naśladuje przeważnie autorów antologii greckiej; Parentalia, również rodzaj epigramów nagrobnych na członków swej rodziny i dalszych krewnych; Commemoratio professorum Burdigalensium, utwór wyliczający w formie wierszowanej gramatyków i retorów, którzy działali w Burdigali; Ephemeris wierszowany dziennik poety; Caeswes życiorysy cesarzy; Mosella poemat o rzece Mozeli, z opisem podróży statkiem aż do połączenia się rzeki z Renem, najlepszy utwór A., i wiele innych. W utworach A. uderza dbałość o formę i efekty retoryczne, mistrzostwo wersyfikacyjne przy nikłości treści. W poemacie Mosella potrafił jednak dać ładne obrazy przyrody, w epigramach zaś wyraził z wdziękiem serdeczne uczucia przyjaźni, miłości ojczyzny i rodziny oraz szereg rysów obyczajowych. A. był chrześcijaninem, lecz utwory jego przepełnione są mitologią grecką i rzymską i całym balastem antykwarycznej erudycji.

Ayaricum dziś Bourges; warowne miasto Biturigów w Akwitanii.

ave, Caesar, morituri te salutant łac. witaj, Cezarze, mający zginąć pozdrawiają cię; zwrot, którym pozdrawiali cesarza gladiatorzy wkraczając na arenę.

Aveatlnus zob. Awentyn.

Avemiis lacus (gr. Aornos limne) jezioro położone w Kampanii, w pobliżu Cumae; wydzielało trujące wyziewy, wskutek czego w okolicy nie było zupełnie ptaków (skąd nazwa: gr. domos bez ptaków); uważane z tego powodu za jedno z wejść do świata podziemnego.

Ayerruncus mit. bóstwo rzymskie posiadające moc odwracania, a także zażegnywania nieszczęść (merrunco odwracać, zażegnywać).

Avianius (Caius A. Euander) wyzwoleniec Marka Emiliusza Awianusa, rzeźbiarz, toreuta i handlarz dziełami sztuki, działający na terenie Aten i Aleksandrii, przybył do Rzymu w r. 30 p.n.e. jako jeniec wojenny.

Avianus (Flavius A.) bajkopisarz rzymski z IV lub V w. n.e. Zachowały się po nim 42 bajki w metrach elegijnych, stanowiące naśladownictwo bajek Babriosa (zob.).

Avidii Awidiusze, ród rzymski: 1. Caius Avidius Heliodorus (II w. n.e.), z Kirrhos w Syrii, retor, ojciec A. Cassiusa (zob. 3). 2. Caius A. Nigrinus (II w. n.e.), przyjaciel Plutarcha, uczestnik spisku przeciw Hadrianowi, zginął w Fa-ventii w r. 118. 3. A. Cassius syn Heliodora, consul suffectus, namiestnik Syrii w r. 164 n.e., pokonał Fartów nad Eufratem i ścigał ich króla Wologesesa aż do Seleukei i Ktesifontu; oba te miasta zdobył i zniszczył w r. 165. W nagrodę za te zwycięstwa otrzymał władzę nad całym Wschodem. W porozumieniu z cesarzową Fau-styną, która nie chciała utracić wpływów w razie śmierci męża, miał sięgnąć po władzę cesarską natychmiast po otrzymaniu wiadomości o śmierci Marka Aureliusza. Gdy fałszywa pogłoska dotarła do Syrii, A. ogłosił się cesarzem. Po jego stronie stanął prawie cały Wgehód. Wówczas Marek wraz z namiestnikami Kappa-docji i Bitynii wyruszył na Syrię. A. zginął przed rozpoczęciem wojny, w r. 175, i powstanie upadło. 4. A. Heliodorus, syn poprzedniego, po upadku wznieconego przez ojca powstania został skazany na wygnanie, gdzie zmarł.

Ayienus (Rufus Festus A.) rodem z Volsinii (dziś Bolsena), prokonsul Afryki w r. 366, autor poematów dydaktycznych z zakresu geografii, pt. Descriptfo orbis terrae i Ora maritima, naśladujących ściśle podobne opracowania greckie Zachował się też jego przekład poematu Ara-. tosa Phaenomena.

Awentyn (Aventinus mons) najbardziej na południe wysunięte wzgórze Rzymu; mimo że objęte Murami Serwiańskimi (zob. Serwiusza mury), nie wchodziło jednak w skład miasta czterech regionów okresu republikańskiego. Od r. 456 p.n.e. siedziba plebejuszy. Znajdowało się tam archiwum gminy plebejskiej, świątynia Mi-nerwy-opiekunki rzemieślników, a dzień 19 marca, w którym otwarto świątynię, stał się świętem ogólnorzemieślniczym. August włączył A. do miasta, dzieląc go na XII i XIII region. W okresie cesarstwa A. stał się najbardziej arystokratyczną dzielnicą Rzymu; wznosiły się tam

luksusowe domy, wille, pałace oraz Termy Decjusza i Karakalli.

axamenta łac. pieśni religijne, śpiewane przez kapłanów z kolegium saliów (zob.), skierowane nie do jednego bóstwa, lecz do wszystkich jednocześnie.

Akius zob. Aksios.

Asona dziś Aisne; rzeka w Galii, w kraju Remów, boczny dopływ Isary (dziś Oise).

Azan mit. jeden z trzech synów Arkasa (zob".), przypadła mu w udziale jedna z trzech części Arkadii; pokazywano jego grób w Mantynei.

Azania południowe wybrzeże Etiopii, z handlowym miastem Rhapta.

Azja Mniejsza (łac. Asia minor, gr. Asia hę mikrd) nazwa ta obejmuje zwykle część kontynentu azjatyckiego wysuniętą najbardziej na zachód, tworzącą duży półwysep otoczony od północy Morzem Czarnym, od południa Morzem Śródziemnym; granicę wschodnią tworzą Góry Armeńskie i górny bieg Eufratu. W epoce klasycznej granicę między A. M. a kontynentem azjatyckim stanowiły góry Taurus i dolina rzeki Hałys. Od strony Morza Egejskiego znajdują się tu urodzajne doliny; brzeg jest dobrze rozwinięty, otoczony licznymi wyspami. Już w epoce mykeńskiej Grecy zaczęli tu zakładać kolonie;

główna fala kolonizacji przypada na w. VIII i VII.

azjanizm (azjańska wymowa) styl panujący w wymowie i w pewnym odłamie literatury od początku Ul w. do poł. I w. p.n.e. Utrzymywał się następnie w szkołach deklamatorów, u przedstawicieli tzw. drugiej sofistyki oraz u wielu autorów łacińskich przez cały okres cesarstwa rzymskiego; wywierał wpływ na ostatnich przedstawicieli literatury pogańskiej i na wykształconych pisarzy kościelnych od w. IV n.e., a przez nich na wymowę bizantyńską. Styl ten, którego głównym przedstawicielem był Hegesias z Magnezji (Ul w. p.n.e.), charakteryzowano jako: kwiecisty, bujny, obfity, rozlewny, malowniczy, sentencjonalny, dowcipny, harmonijny, przeładowany. Rozpowszechnił się przede wszystkim w szkołach retorycznych Azji Mn., stąd nazwa. Mówcy azjaóscy starali się wpływać nie tyle na intelekt słuchaczy przez odpowiednią argumentację, ile na uczucie i wyobraźnię za pomocą obrazów, metafor, metonirnii, personifikacji, sto-

pniowaó i innych figur retorycznych, dalej za pomocą zdań wykrzyknikowych, pytań retorycznych, antytez itd., oraz pracz patetyczny, przesadny sposób wygłaszania.

Azjos (gr. Asios) 1. mit. syn Hyrtakosa z Aris-by, sprzymierzeniec Priama, któremu przywiódł liczne posiłki; padł z ręki Idomeneusa. 2. mit. syn Dymasa, Frygijczyk z Sangarios, brat Hekaby, wuj Hektora, zginął z ręki Ajasa Tela-mończyka. 3. przydomek Zeusa w kreteńskim mieście Asos. 4. mit. syn Imbrasosa, towarzysz walk Eneasza. 5. A. z Samos, syn Amfiptolemosa, poeta grecki prawdopodobnie z drugiej poł. VII w. p.n.e., autor poematu genealogicznego o nieznanym nam tytule, z którego zachowało się kilkanaście fragmentów heksametrowych, m.in. piękny opis procesji Samijczyków, oraz poematu pisanego miarą elegijną, o charakterze realistycznym, może nawet satyryczno-pa-rodystycznym, z którego zachował się czterowiersz przedstawiający żebraka na weselu Melesa.

Azotos miasto w Palestynie, zdobyte w VII w. p.n.e. przez króla Egiptu Psammetycha, potem przez Jonatana Machabeusza, który miasto zburzył; w r. 56 p.n.e. odbudował je A. Gabiniusz.

azyl (gr. dsyhn, łac. asylum) nietykalne miejsce schronienia i przechowania A. były święte gaje i świątynie bogów, później także ściśle oznaczony .teren wokół świątyni lub miejsce przy ołtarzu bóstwa. Ktokolwiek schronił się w miejscu objętym prawem a., miał zapewnioną ochronę i jeśli nawet był przestępcą, nie mógł być na tym miejscu zabity ani pojmany; każdemu, kto naruszył, prawo a., groziła zemsta bogów. W Grecji istniało bardzo wiele świątyń i ołtarzy z prawem a., m.in. ołtarze różnych bóstw w Atenach, świątynia Apollina na Delos itd. W Rzymie, wg legendy, Romulus objął prawem a. gaj dębowy na Kapitelu. Gdy Grecja została włączona do państwa rzymskiego,' władze tolerowały ten zwyczaj grecki, ale potem zaczęto go ograniczać. Zaczęła natomiast rozwijać się w państwie

rzymskim za czasów cesarstwa nowa forma a., mianowicie za tego rodzaju schronienie zaczęły służyć świątynie cesarzy oraz miejsca przy ich posągach i wizerunkach.

Azyninsz Pollio zob. Asmii^.

B

Baal mit. bóstwo plemion semickich, uosabiające dobroczynną działalność promieni słonecznych. Kult B. dostaje się do Egiptu za czasów Ramzesa II (XIX dynastia) i ogarnia przede wszystkim niższe warstwy społeczeństwa. Żołnierze egipscy widzieli w B. boga-strażnika granic państwa. Wyobrażano go sobie w postaci psa, który szczekaniem zwiastował zbliżanie się wrogów lub odpędzał złodziei. Niekiedy identyfikowano go z Sethem. Świątynia B. znajdowała się w dzielnicy obcokrajowców w Memfis. Seleukidzi wprowadzili kult B. do Syrii i oddawali mu szczególną cześć. Do Rzymu kult syryjskiego B. z Emesy wprowadził Heliogabal. Bóstwu temu jako bogu Słońca Heliogabal podporządkował inne bóstwa, co przejawiło się symbolicznie w przeniesieniu do świątyni B. nie tylko świętego kamienia Wielkiej Macierzy Bogów, ale takich świętości religii starorzymskiej, jak Palladium, świętych tarcz saliów (zob. mdlę) oraz ognia Westy. Po śmierci Heliogabala kult B. został usunięty. Zob. Soi.

Babilon (Babylon) 1. miasto nad Eufratem, założone wg legendy przez Nemroda (ok. 2700 r. p.n.e.), stanowiło w czasach Hammurabiego (ok. 1700 r. p.n.e.) stolicę Babilonii (zob.). Miasto było otoczone murami ze 100 bramami (obwód wynosił ok. 60 km), wyposażone w liczne budowle, pałace, świątynie, ze słynną bramą wiodącą do świątyni bogini Isztar (z ok. 2700 r. p.n.e.). Dziełem królowej Semiramidy miały być wiszące ogrody, zaliczane do siedmiu cudów świata starożytnego. Odkryte dzięki wykopaliskom substrukcje tej budowli okazały się dziełem znacznie późniejszym, pochodzącym z okresu Nebukadnezera (VII w. p.n.e.). Wzniesiono tam również świątynię Zeusa Belosa i 8 wysokich wież z krętymi schodami, na których wg Stra-bona znajdowały się obserwatoria astronomiczne. Z końcem XIII w. p.n.e. rezydowali w B królowie Asyrii. B. zniszczony przez Sanacheriba w r. 689 p.n.e. odbudował Nebukadnezer (Na-buchodonozor, 604 - 561 r. p.n.e.). Cyrus Starszy zdobył B. w r. 538 p.n.e. i uczynił go stolicą jednej z satrapii państwa perskiego. Aleksander W. zamierzał uczynić z B. główne miasto swej uniwersalnej monarchii. B. stanowił centrum handlu, przemysłu i nauki (astronomia), a bogactwo miasta weszło w przysłowie. 2. (Cherau) miasto w Egipcie na prawym brzegu Nilu, na granicy Delty. Dziś przedmieście Kairu. W czasach rzymskich był to ważny punkt strategiczny. Zachowały się tylko ruiny twierdzy.

Babilonia (Babylonid) rozległa równina w dolnym biegu Tygrysu i Eufratu, rozciągająca się do Zatoki Perskiej. Przez 2000 lat stanowiła potężne państwo, które doszło do szczególnego rozkwitu za panowania Hammurabiego, ok. 1700 r. p.n.e. Ostatnim królem był Nabonid, pokonany przez Cyrusa w r. 538 p.n.e. B. weszła wówczas w skład państwa perskiego; po śmierci Aleksandra W. dostała się pod panowanie Seleukidów.

Babrios bajkopisarz grecki, żyjący w Syrii na przełomie I/II w. n.e. Opracował w cholijambach (zob.) bajki Ezopa. Z dziesięciu ksiąg jego bajek zachowały się tylko 123 bajki, odnalezione w r. 1844 w klasztorze na górze Athos.

Bachanalie zob. Bakchanalie.

bachantki, bakchantki zob. menady.

Bachus zob. Dionizos.

Baebia Prima wyzwolenica Kwintusa Bebiusza (I w. p.n.e./I w. n.e.). Jej pomnik nagrobny w kształcie okrągłego ołtarza ozdobionego ciekawą dekoracją reliefową znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie. Został on znaleziony w r. 1869 przy via Latina i stanowi

klasyczny przykład rzymskiej sztuki mieszczańskiej okresu Augusta.

Baebli Bebiusze, rzymski ród pochodzenia plebejskiego. 1. Baebius, autor prawa (w r. 197 p.n.e.) o powiększeniu liczby pretorów z 4 do 6 w związku z powstaniem dwóch prowincji hiszpańskich. 2. Quintus B; trybun ludowy w r. 200 p.n.e., przeciwnik wojny prowadzonej przez Rzym z Filipem Macedońskim. 3. Caius B., trybun ludowy w r. 111 p.n.e. Gdy trybun Gajusz Memmiusz na zgromadzeniu ludowym w Rzymie wezwał Jugurtę do złożenia zeznań, przekupiony przez Jugurtę C. B. nakazał wezwanemu milczenie, uniemożliwiając dochodzenie w tej sprawie. 4. Quintus B. Herermius, trybun ludowy w r. 217 p.n.e. 5. B. Macer, adresat listu Pliniusza (III, 5), konsul desygnowany, w r. 117 n.e. prefekt Rzymu. 6. B. Macer, prefekt pretorianów za Waleriana (253 r. n.e.). 7. B. Macrianus, retor, nauczyciel Aleksandra Sewera (222 - 235 r. n.e.). 8. B. Massa, prokurator prowincji Afryki w r. 70 n.e., donosiciel za panowania Domicjana; w r. 93 za nadużycia, których się dopuścił w Hiszpanii Betyckiej, został skazany na śmierć. 9. Quintus B. Tam-philus, członek poselstwa rzymskiego do Hannibala w r. 219 i 218 p.n.e. 10. Marcus B. Tam-philus, w r. 194 p.n.e. wysłany wraz z dwoma innymi urzędnikami (tresviri, triunwirl colomae deducendae) do Sipuntum w celu założenia tam kolonii. W r. 193 był trybunem ludowym, w roku następnym jako pretor otrzymał w zarząd prowincję Hispania citerior. Brał czynny udział w wojnie z Antiochem, a w r. 191, działając wspólnie z Filipem, królem macedońskim, zdobył szereg miast tesalskich. W r. 181 został konsulem, w następnym roku jako prokonsul dowodził w Ligurii z kolegą z okresu konsulatu Korneliuszem. By ostatecznie złamać opór Ligurów przesiedlili do Samnium 40000 Ligurów, tworząc gminy Ligures Baebiani i Ligwes Cor-neliani od imion obu prokonsulów. Senat przyznał im za to prawo triumfu. 11. Cnaeus B. Tamphilus, pretor w r. 168, zarządca Hlirii w r. 167 p.n.e. 12. B. Tullus, prokonsul prowincji Azji w r. 109 n.e.

Baecula 1. małe miasto w Hiszpanii na granicy prowincji Baetica. 2. miasto w Hiszpanii na terytorium zamieszkiwanym przez plemię Ausetanów; tu w r. 208 p.n.e. Scypion pokonał Magona i Masynissę.

Baetica dziś Andaluzja; kraina w południowej Hiszpanii, z powodu bogatych złóż miedzi wcześnie skolonizowana przez Fenicjan i Karta-gińczyków. Słynęła również z doskonałej wełny. Od drugiej wojny punickiej (218 - 201 r. p.n.e.) stała się prowincją rzymską.

Baetis dziś Gwadałkwiwir; największa rzeka południowej Hiszpanii, mająca źródła w pobliżu miasta Castulo w kraju Oretanów. Płynąc na południo-zachód przez Betykę, wpadała do morza na południe od Gades. Była główną drogą ruchu handlowego dla prowincji Baetica.

bagaudae (lub bacaudae; wyraz celtycki, dosł. zbuntowani) chłopi galiccy, którzy wzniecili powstanie w r. 283 przeciw cesarzowi Karynusowi (Carinus) i później wielokrotnie powstawali przeciw władzy rzymskiej.

Bagoas eunuch na dworze perskim, pochodzenia egipskiego, który w r. 338 p.n.e. otruł króla perskiego, Artakserksesa III Ochosa. (Zob. też Arses).

Bagradas największa rzeka prowincji Afryki, wypływająca z Numidii, w okolicy Thubursicum Numidarum, wpadająca do morza między Utyka a Kartaginą.

Baje (Baiae) miasto i źródło lecznicze na wybrzeżu kampańskim, pomiędzy Cumae a Puteoli, słynne zarówno z pięknego położenia, wartości leczniczej źródeł, jak z wesołego, zbytkownego życia, jakie tam prowadzono. Wielu patrycjuszy i ekwitów rzymskich posiadało tam piękne wille (wzmiankę o tym odnajdujemy w satyrze Warrona).

bajka (gr. apólogos, łac. apologus) krótki utwór literacki prozą lub wierszem, w którym występują jako bohaterowie zwierzęta, rośliny a także przedmioty. B. zawiera naukę moralną, mądrość życiową, wyrażoną w przysłowiu lub w uwadze dodanej na początku lub w zakończeniu utworu. Czerpie motywy i tematy zwykle z opowieści ludowych. Twórcą b. zwierzęcej miał być w Grecji Ezop, niewolnik pochodzący z Azji Mn., żyjący w VI w. p.n.e. W formie wierszowanej przyswoił b. literaturze greckiej poeta Babrios z II w. n.e. Literaturę rzymską wzbogacił o zbiór b. Fedrus żyjący w czasach Augusta (I w. p.n.e.). Przerabiał on b. Ezopa, ujmując je w formę wiersza. Pisał także b. Avia-nus w IV w. n.e. Na b. Ezopa i Fedrusa wzorowali się bajkopisarze tej miary, co: La Fontaine, Kryłow, Krasicki, Trembecki, Mickiewicz.

Bakchanalie (Bacchanalia) orgiastyczne obchody kultu Dionizosa (Bakchosa) w Rzymie. Wg

Liwiusza, ustanowione w Wielkiej Grecji, przeniesione następnie do Etrurii, skąd przedostały się do Rzymu. Początkowo bytyto uroczystości nocne obchodzone wyłącznie przez kobiety trzy razy do roku. Później odbywały się co 5 miesięcy przy udziale również mężczyzn. W ścisłej tajemnicy zbierano się nocą w gaju Stimuli (Semeli) w pobliżu Rzymu, przy ujściu Tybru i w Ostii. Stopniowo zaczęły dominować w uroczystościach rozpusta i wyuzdane orgie, co spowodowało w r. 186 p.n.e. wielki proces, który objął ponad 7000 osób (w samym Rzymie aresztowano przeszło 3000 osób), z których wieleskazano na śmierć. W czasie śledztwa ujawniono nie tylko przestępstwa natury seksualnej, ale mordy, otrucia, fałszerstwa, a nawet spisek polityczny. Senat w związku z tym zabronił odtąd obchodzenia B. W w. XVII w Tiriolo w Kalabrii znaleziono tablicę brązową z wyrytym tekstem dekretu senatu o B.

bakchantki (gr. Bakchaj, łac. Bacchae) zob. menady.

bakchej (gr. Bekchźjos, toć. Bacchius) metrum 5-morowe o schemacie ^-^--^-. Zgłoska krótka w b. może być zastąpiona przez długą. W poezji greckiej b. były używane rzadko, występują tylko sporadycznie wśród innych miar w strofach lirycznych dramatu, zwłaszcza tragedii. Metra bakcheiczne łączone są zwykle w dymetry luB tetrametry, rzadziej w

trymetry. Przeważnie po każdym b; a zawsze po dymetrze występuje diereza. Na terenie rzymskim b. są ulubioną miarą Plauta, występują także u Terencjusza. Budowę mają staranną, unika się w nich jam-bicznych skróceń, iktus wierszowy zgadza się przeważnie z akcentem wyrazowym. Jako metra zastępcze zamiast b. u Plauta mogą wystąpić:

molossus - •Ł -f-, jonik a minore '-"^-' -Ł- -c, neon czwarty '^'ó'-'ó, chorijamb -ó^i-s-, peon drugi "" -c- ^"->, jaonik a maiore --L\^"-'. Przeważają jednak w partiach bakcheicznych czyste b. Najczęściej używanym przez Plauta wierszem bakcheicznym jest tetrametr akatalektyczny.

Bakchiadowie (gr. Bakchiadaj) ród arystokratyczny w Korynde, wyprowadzający swe pochodzenie od Heraklidy, Bakchisa, który wg legendy miał panować w Korynde ok. r. 924 p.n.e. Przedstawidele tego rodu do r. 748 p.n.e. sprawowali władzę królewską, następnie zamiast dożywotniego króla wprowadzili obieralnego na rok władcę, pochodzącego z arystokracji. Przez

cały niemal wiek utrzymywali się przy władzy, aż w r. 658 zostali obaleni przez Kypselosa. Wówczas uszli z Koryntu i znaleźli schronienie w Sparcie.

Bakchis legendarny król Koryntu, •potomek Heraklesa, protoplasta rodu Bakchiadów (zob.).

Bakchos zob. Dionizos.

Bakchylides z Keos (ok. 516-450 r. p.n.e.) poeta liryczny, siostrzeniec poety Simonidesa z Keos, autor dytyrambów i epinikiów. Utwory jego w liczbie dwudziestu znaleziono w dwu zwojach papirusowych w r. 1896 w Egipcie. W porównaniu z Pindarem, którego był współzawodnikiem, styl jego odznacza się większą ' prostotą i jasnością, mniej w nim patosu i gwałtowności. Dytyramby B. mają charakter ballad, w których są rozwinięte poszczególne epizody mitów. W tematyce przeważają mity ateńskie, co świadczy o wzrośde znaczenia politycznego Aten po wojnach perskich. Szczególnie dekawy jest dytyramb o Tezeuszu, w formie dialogu króla Egeusza z chórem; jest to jakby forma przejściowa od liryki chóralnej do dramatu.

Baktria (łac. Bactria, gr. Baktriant) kraj w Azji środkowej, położony na północ od gór Paropamisos, w żyznej dolinie rzeki Oksos. B. przecinały główne szlaki handlowe wiodące z Dalekiego Wschodu do Morza Śródziemnego. Główne miasta to m. in. Baktra (zwana też Zarias-pa) i Eukratideja. B. została podbita przez Asyryjczyków, potem przez Persów, wreszde przez Aleksandra W. Po jego śmierci stanowiła część królestwa Seleukidów. W r. 250 p.n.e. pod wodzą Diodota, który założył oddzielne królestwo, uniezależniła się ód Seleukidów. Od r. 140 należała do królestwa scytyjskiego.

Balbinus (Decius Caelius B.) cesarz rzymski w r. 238 n.e., panujący jednocześnie z M. Ciau-diusem Pupienusem. W tymże roku obu zamordowano.

. Balbus przydomek kilku członków rodu Korneliuszów, Atiuszów i in. 1. Lucius Comelius B. z Gades (I w. p.n.e.), służył w wojsku pod dowództwem Metellusa -Piusa w czasie wojny z Sertoriuszem, później pod dowództwem Pom-pejusza, dzięki któremu otrzymał obywatelstwo rzymskie. W r. 61 p.n.e., gdy Cezar udał się jako propretor do Hiszpanii, był w jego wojsku praefectus fabrum, w r. 60 był pełnomocnikiem Cezara przy zawieraniu triumwiratu. Gdy oskarżono go o nieprawe przywłaszczenie sobie obywatelstwa rzymskiego, bronił go Cycero. B. usi-*

^ował nakłonić Cycerona. do pośredniczenia między Cezarem i Pompejuszem w r. 49. Po ucieczce Pompejusza związał -się jeszcze ściślej z Cezarem i wyjednał u niego przebaczenie dla Cycerona;

po śmierci Cezara stanął po strome Oktawiana. W r. 40 był konsulem. Starożytność znała jego korespondencję z Cyceronem, pamiętniki o życiu Cezara i pismo pt. Ephemeris (nie zachowane). '2. Lucius ComeHus B. z Gades, siostrzeniec poprzedniego, brał udział w walkach Cezara w Egipcie i Hiszpanii. W mieście rodzinnym rozbudował port. W r. 19 p.n.e. jako prokonsul w Afryce pokonał plemię Garamantów i odbył triumf, jako pierwszy, nie będący z urodzenia obywatelem rzymskim. W r. 13 p.n.e. wybudował w Rzymie teatr. 3. Titus Ampis B., trybun ludowy w r. 62 p.n.e., stronnik Pompejusza, przyjaciel Cycerona. Skazany na wygnanie po śmierci Pompejusza, uzyskał od Cezara pozwolenie na powrót dzięki wstawiennictwu Cycerona. 4. Marcus Attius B. zob. Attii 2.

Balęary (Baleares) zob. też: Gymnesiae insulae;

grupa 2 wysp na Morzu Śródziemnym, w pobliżu wschodniego wybrzeża Półwyspu Iberyjskiego:

Balearjs mam (dziś Majorca) i Balearis minor (dziś Minorca). Mieszkańcy wysp B. zajmowali się uprawą roli i winnic oraz pasterstwem, słynęli też jako znakomici procarze. Oddziały ich znajdowały się w wojsku kartagińskim, potem w rzymskim. Wyspy zostały skolonizowane przez Fenicjan i stanowiły ważne pozycje dla Kartagińczyków w czasie wojen punickich. Zdobył je dla Rzymu w r. 123 p.n.e. Kwintus Cecyliusz Metellus, który otrzymał wówczas przydomek Balearicus. Przesiedlono tam 4000 Ttalików. Rzymianie założyli na wyspach szereg miast, wśród nich. Palma, Pollentia, Cinium i in. W czasach cesarstwa B. służyły jako miejsce deportacji. W r. 425 n.e. B. zostały zdobyte przez Wandalów pod wodzą Genzeryka.

balista (gr. lithobólos, lithobóhn, łac. ballista) starożytna machina oblężnićza, służąca do wyrzucania ciężkich kamieni. Machiny takie w okresie hellenistycznym i rzymskim umieszczano na wozach ciągnionych przez muły. Przechowywano je w specjalnych arsenałach. Taki arsenał, pochodzący z III w. p.n.e., odkopano w Pergamon.

balneae zob. łaźnie.

balteus (łac. pas, rzemień) 1. pas skórzany przerzucany przez lewe ramię i spinany na prawym boku; przywiązywano do niego miecz.

2. pasek podtrzymujący suknię na biodrach.

3. wydłużony koniec togi, który się zarzucało z prawego ramienia na lewe. 4, rzemienie składające się na uprząż konia. 5. termin architektoniczny oznaczający listwę w głowicy jon.skiej.

Bałtyk tac. marę Suebicum (Sueyicum) morze wewnętrzne w pómocno-wschodniej części Europy. Znakomity podróżnik i geograf grecki Pyteas z Massalii (IV w. p.n.e.) słyszał o Bałtyku od kupców, sam jednak tam nie dotarł. Odkrył on wyspę bursztynową, którą nazwał Balisia (Helgoland), i dopłynął najdalej do Kategatu. Bliższe wiadomości o B. posiadał Pliniusz, który podaje, że w czasach Nerona, ok. r. 60 n.e., jakiś eques Romanus wyruszył z

Carnuntum po bursztyn i dotarł aż nad Bałtyk. Opis opłynięcia B. można odtworzyć na podstawie opisów Ptolemeusza i Martiana Herakleoty, którzy podają też szereg nazw plemion mieszkających nad brzegami B. (zo.b. bursztyn).

banausos (gr. bdnausos) zdun, w dalszym znaczeniu rzemieślnik; w mniemaniu zamożnych warstw społeczeństwa greckiego był to człowiek godny pogardy, ponieważ wykonywał za zapłatę pracę fizyczną, która przystoi jedynie niewolnikom. Do przełomu V/IV w. p.n.e. mianem b. określano również artystów plastyków, ponieważ i oni żyli z pracy rąk. Dlatego słynny malarz Polignot, nie chcąc się narazić na uznanie go za b., wymalował bezpłatnie Stoa Pojkile w Atenach, aby go nie oskarżono o ergolabia, czyli pracę za pieniądze. Jednak warstwa b. zyskała w Atenach duże znaczenie polityczne. W okresie hellenistycznym można zaobserwować wyraźną zmianę w poglądach na pracę, zwłaszcza w filozofii cyników, gdyż coraz więcej wolnych ludzi zaczęło się trudnić pracą fizyczną.

Bandusiae fons źródło w posiadłości Horacego, Sabinum, w pobliżu jego willi, opiewane przez poetę.

banki (gr. trdpeza, dosł. stół, na którym rozkładano pieniądze) instytucje prowadzące operacje finansowe; rolę najstarszych b. w Grecji spełniały świątynie jako miejsce pewne i zabezpieczone, gdzie można było lokować nawet większe depozyty pieniężne (np. w Delfach, w Efezie, na Delos, Samos i in.). W kasach świątyń zaciągano także pożyczki na procent. Z czasem pojawiają się b. prywatne, zakładane przez obywateli lub częściej przez metojków. Dokonywano tam wszelkich operacji finansowych, co

przeważnie byto związane z uprawianiem lichwy. B. te przyjmowały większe kwoty na oprocen-. towanie, które sięgało, zależnie od czasów, od 10% do 30%; udzielano także pożyczek. W okresie hellenistycznym powstają również b. państwowe, pod zarządem kolegium. W Rzymie b. prowadzone przez obywateli (ekwitów), wyzwoleńców, cudzoziemców (zwykle Greków) stanowiły kantory wymiany. Bankierzy argentarii 0ac. argentum srebro, pieniądze) korzystali z opieki państwa. Dzielili się oni na mensom, którzy prowadzili większe kantory, i nummularii, którzy załatwiali drobniejsze czynności finansowe: wymianę obcej waluty, wymianę na drobne pieniądze itp. Bankierzy udzielali pożyczek, poręczali za spłatę długów i przyjmowali depozyty od osób prywatnych. Również dokonywali na zlecenie wypłat oraz przelewów z konta jednego klienta na konto drugiego i spełniali rolę maklerów podczas licytacji. Tworzyli oni kolegia i utrzymywali własne kantory w taber-nach na Forum w pobliżu świątyni Kastora. W I. w. p.n.e. bankierzy prowadzą interesy na szeroką skalę, dzierżawią przedsiębiorstwa dochodowe, posiadają udziały w spółkach, udzielają wielkich pożyczek ludności w prowincjach dla spłacania podatków znanym z nadużyć publikanom. B. rzymskie zakładane były także poza obszarem Italii, np. na Delos, gdzie znajdowało się całe emporium (zob. kapelos) kupców rzym--skich.

Bantia miasto municypalne w pobliżu Wenuzji, na granicy Lukanii i Apulii, w pięknej lesistej okolicy.

Bantina tabula płyta brązowa znaleziona w r. 1793 w pobliżu Bantii, zawierająca długi napis treści prawniczej w języku łacińskim i oskijskim. Jest to zabytek ważny zarówno dla poznania dialektów italskich, jak i ustroju oraz administracji municypiów. Pochodzi z drugiej poł. II w. p.n.e.

barathron gr. (łac. barathrum) przepaść skalista w Atenach, do której strącano przestępców skazanych na śmierć; w przenośni oznacza otchłań, przepaść, zagładę.

barba zob. broda.

barbarzyńca (gr. barbaros, dosł. bełkocący, tac. barbarus) człowiek nie należący do wspólnoty plemion helleńskich, początkowo każdy cudzoziemiec, nieGrek. Z czasem poczucie wyższości intelektualnej Hellenów, ich wolność polityczna, rozwój nauk i sztuk determinowały b.

jako ludzi o niskim poziomie umysłowym;

pod wpływem idealistycznych teorii filozofów greckich powstało mniemanie, że b. jest z natury przeznaczony na niewolnika. Rzymianie mianem b. oznaczali człowieka obcego wspólnocie kulturalnej grecko-rzymskiej, w czasach cesarstwa zaś b. nazywano mieszkańców odległych prowincji i ludy mieszkające poza granicami państwa. Od IV do VII w. n.e. plemiona b., jak Hunowie, Wandalowie i in., atakowały państwo rzymskie, łupiły jego stolicę, niszczyły miasta i pomniki kultury, co wpłynęło zdecydowanie na pejoratywne znaczenie wyrazu. Z czasem b. utworzyli na gruzach imperium rzymskiego samodzielne państwa i przyśpieszyli proces powstania feudalnej formacji ustrojowej. W sztukach plastycznych przedstawiano b. zazwyczaj w stroju obcym Grekom i Rzymianom, np. w różnobarwnej szacie, szerokich spodniach, charakterystycznych czapkach i z odpowiednią dla każdego plemienia bronią. Ikonografię b. w sztuce grecko-rzymskiej opracował archeolog polski, Piotr Bieńkowski.

barbitos gr. starożytny instrument strunowy pokrewny kitarze, lecz od niej nieco większy, o kształtach smuklejszych i o większej liczbie strun oraz innym stroju. Trzymano go ukośnie pod lewym ramieniem, prawą ręką uderzano w struny.

Barca zob. Barka.

barditus łac. (od germ. barai tarcza) pobudka wojenna Germanów, którą śpiewali trzymając przed ustami tarcze, aby głos mocniej rozbrzmiewał. Już z samego brzmienia pobudki wróżyli sobie o wyniku bitwy.

Barea Soranus konsul w r. 52 n.e., prokonsul Azji ok. r. 63. Należał do szkoły stoickiej, oczerniony przed Neronem przez swego dawnego nauczyciela filozofii, P. Egnatiusa Celera, został w r. 66 skazany na śmierć.

Bargusii szczep mieszkający w Hispania Tarra-conensis, na terenie dzisiejszej Katalonii.

Barium dziś Bari; miasto nad Adriatykiem, w Apulii, ważny punkt handlowy i strategiczny.

Barka (łac. Barca, gr. Barkę) ważne miasto w Cyrenajce, z portem Ptolemais, na południo-zachód od Kyreny, założone w poł. VI w. p.n.e. przez Libijczyków. W r. 512 p.n.e. zostało zdobyte przez Persów. Za panowania Ptolemeuszów straciło na znaczeniu przez utworzenie z portu nowego miasta zwanego Ptolemais.

Barkas (łac. Barcas, od fen. barkas błyskawica)

bartnictwo

Battos

protoolasta potężnego rodu kartagińskiego, z którego pochodzili Hamilkar i Hannibal.

bartnictwo wcześnie rozwinęło się u Greków, ponieważ nie znali cukru. Już w dobie homerowej zbierali miód z barci. Słynny był miód attycki, który eksportowano do innych krajów, oraz miód z Hyble. Grecy na Sycylii interesowali się również teoretycznie życiem pszczół i ich organizacją.

basanistaj (gr. od basanizo badam, torturuję) w Grecji niżsi funkcjonariusze zajmujący się badaniem niewolników za pomocą tortur. Oceniali także szkody wyrządzone przez niewolników.

Basilejos (Basilius) zob. Bazyli.

basileus (gr basileus) król, zwierzchnik, panujący, władca, naczelnik rodu; rody łączyły się w pobratymstwa fratrie, te znów w plemiona fyle. Wymieniani przez Homera fylobasileis to naczelnicy plemion, na rzecz których naczelnicy rodów musieli rezygnować z pewnych uprawnień. Wzrost znaczenia warstwy arystokratycznej wpływa na stałe zmniejszanie się znaczenia b. Widać to np. w Odysei na przykładzie Alkinoosa, króla Feaków, który, sprawując dziedziczną władzę królewską, ma obok siebie radę naczelników rodów. Wśród nich Alkinoos zajmuje stanowisko pierwszego między równymi. Zasada dziedziczności władzy b; wytworzona w pewnym stadium ustroju rodowego, zostaje obalona przez arystokrację. W Atenach b. zostaje dodany do pomocy najpierw wódz naczelny, polemarchos, potem regeat-archont, wreszcie sześciu sędziów, thesmothetaj. Pierwotna nazwa b. pozostała w końcu jedynie w tytule wybieralnego urzędnika archont-basileus. U Hezjoda b. byli to już nie królowie, lecz arystokratyczni sędziowie. Grecy nazywali b. także królów obcych państw; król perski był przez nich nazywany Wielkim Królem ho megas basileus. Historycy greccy za czasów cesarstwa oznaczają nazwą b. cesarzy rzymskich.

basilica zob. bazylika.

Basilides zob. Bazylides.

Bassaj miasto na Peloponezie ze słynną świątynią dorycką Apollina Epikuriosa.

Bassareus przydomek Dionizosa wywodzący się od długiej sukni zwanej bassara, wyrabianej w mieście lidyjskim Bassara. Według innego objaśnienia bossom oznacza po tracku lisa, a lisie skórki miały nosić bakchantki.

Bassus przydomek kilku pisarzy rzymskich:

l. Aufidius B. zob. Aufidii 6. 2. Caesius B.,

poeta z czasów Nerona, przyjaciel satyryka Persjusza, który mu zadedykował swoją VI satyrę. Naśladował Horacego, tworząc wiersze liryczne w różnych miarach. Utwory jego nie zachowały się. 3. Gavius B., gramatyk i filolog z czasów Cycerona, autor dzieła De anginę vocabulorum (O pochodzeniu wyrazów). 4. Lol-lius B., grecki epigramatyk z pocz. I w. n.e., dwa spośród swoich epigramów poświęcił Ger-manikowi, zmarłemu w r. 19 n.e. 5. Saleius B., epik z czasów Wespazjana (I w. n.e.).

Bastarnowie (Bastarnae) szczep germański mieszkający w Europie wschodniej, w pobliżu ujścia Dunaju, odznaczający się wojowniczym usposobieniem i surowymi obyczajami. Począwszy od II w. p.n.e. B. prowadzili walki z Rzymianami.

basterna łac. zamknięta lektyka dla kobiet, nakładana na muły.

Bastet (lub Bastis) egipska bogini radości, wyobrażana z głową kota; na jej cześć urządzano orgiastyczne obchody w Bubastis.

Batavodurmn miasto w kraju Batawów,

Batawowie (Batavi) plemię pochodzenia celtyckiego, które w wyniku podziału ziemi opuściło swe pierwotne siedziby i zamieszkało na wyspie, w okolicach ujścia Renu, nazwanej stąd insula Batavorwn. B. zostali podbici przez Dru-zusa (I w. n.e.) i od tej pory wchodzili w skład państwa rzymskiego, gdzie zajmowali stanowisko uprzywilejowane; byli wolni od podatków, tworzyli oddziały pomocnicze w wojsku, wchodzili w skład straży przybocznej cesarza. W VI w. n.e. zostali zniszczeni przez Franków.

Batrachomyomachia (bardziej prawidłowo Ba-trachomachia) żartobliwy poemat o wojnie żab z myszami, parodia eposu bohaterskiego, przypisywany Homerowi. Prawdopodobnie pochodzi z V w. p.n.e., autorem był zapewne jakiś gramatyk ateński; niektórzy badacze, idąc za Plutarchem i pseudoplutarchowym Żywotem Homera, uważają za autora tego utworu Karyj-czyka Pigresa, brata czy syna królowej Artemizji (zob.). Poemat wywołał szereg naśladownictw w nowożytnej literaturze europejskiej i spowodował powstanie dwu gatunków literackich:

eposu zwierzęcego i eposu heroikomicznego. Pod wpływem B. powstały dwa poematy Ignacego Krasickiego: Myszeis i Momchomachia.

Battos 1. syn Polimnestosa z Tery i Fronimy, który na rozkaz wyroczni delfickiej założył (wg tradycji) w r. 631 p.n.e. w Libii miasto Kyrene i poświęcił je Apollinowi. Był on pierwszym

królem tego miasta. 2. wnuk poprzedniego, trzeci król Kyreny. Za jego panowania miasto wzrosło w potęgę i znaczenie, osiedliło się tam wielu Greków z Peloponezu, Krety i innych wysp greckich. W r. 570 p.n.e. miasto stawiło skuteczny opór królowi egipskiemu.

Batykles z Magnezji nad Meandrem, artysta grecki działający w VI w. p.n.e., twórca słynnego w starożytności tronu Apollina w Amyklai.

Batyllos (Bathyllos) 1. chłopiec z Samos, ukochany Anakreonta. 2. B. z Aleksandrii, wyzwoleniec Mecenasa, aktor, który wprowadził do Rzymu pantomimę komiczną, rodzaj burleski czy parodii mitologicznej.

Baucis (gr. Baukis) mit. mieszkanka Frygii, która wraz z mężem, Filemonem, gościnnie przyjęła Zeusa i Hermesa przybywających w ludzkiej postaci, gdy wszyscy inni mieszkańcy wioski odmówili bogom gościny. Bogowie zatopili całą okolicę z wyjątkiem domu B. i Fjlemona i spełniając życzenie staruszków, aby "ich nie rozłączyła nawet śmierć, zamienili oboje w drzewa. B. i Filemon są symbolem miłości małżeńskiej.

Bauli miejscowość w Kampanii, między Misenum a Bajami, gdzie zamożni Rzymianie budowali sobie wille.

Bayius lichy poeta z czasów Wergiliusza (I w. 'p.n.e.).

baza (gr. bdsis) 1. w architekturze podstawa, podwalina, fundament, dolna-zazwyczaj profilowana - część kolumny, cokół posągu. 2. termin metryczny, oznacza: dwuzgłoskowy, swobodny nagłos niektórych wierszy eolskich, który może być wypełniony spondejem -t--, trochejem -Ł\-1, jambem •^-Ł- lub pyrrichem \^"-'. B. tego rodzaju występuje' w glikoneju, ferekra-teju, priapeju, hipponakteju, asklepiadeju mniejszym i większym oraz w wierszu falecejskim. W greckiej liryce chóralnej i w dramacie długa b. może być rozwiązana na krótkie, na skutek czego b. może liczyć trzy zgłoski i być trybra-chem ^^^ (w zastępstwie trocheja) albo też daktylem -'•^^ lub anapestem \^"-'- (w zastępstwie spondeja). W liryce rzymskiej Katullus dopuszcza użycia trocheja, spondeja lub jamba w b. glikoneja, ferekrateja, priapeja i wiersza falecejskiego; w asklepiadejach większych Ka-tullusa i we wszystkich używanych przez Horacego wierszach eolskich b. jest zawsze spon-deiczna.

Bazyli (Basilejos) z Cezarei żył w latach 339 -- 379 n.e., nazwany Wielkim; kształcił się w Atenach, gdzie zaprzyjaźnił się z Grzegorzem z Na-zjanzu. Był początkowo obrońcą sądowym, potem prezbiterem, w r. 370 został biskupem w swym rodzinnym mieście, Cezarei. Odznaczył się jako wybitny organizator życia kościelnego i zakonnego. S. był entuzjastą klasycznej literatury greckiej i w swych kazaniach i listach pozostawał pod jej wpływem. Wydał zbiór kazań, 365 listów i Heksatmeron (zbiór 9 kazań o 6 dniach stworzenia).

Bazylides (Basilides, Basilejdes) pisarz chrześcijański z czasów Hadriana (II w. n.e.), zwolennik gnostycyzmu.

bazylika (gr. basiliki, dom. stod, łac. basilica) wielka hala przeznaczona na zebrania kupców, posiedzenia sądowe i inne zebrania publiczne, nazwana od archonta basileusa w Atenach. Była podzielona rzędami kolumn na 3 części, w głębi zaś' wznosiła ^ię trybuna. W Rzymie wzniesiono pierwszą b. w r. 184 p.n.e. z inicjatywy Marka Porcjusza- Katona, nazwaną od jego nazwiska basilica Parcia. W sześć lat później cenzorowie: Marek Emiliusz Lepidus i Marek Fulwiusz Nobilior zbudowali basilica Aemilia, a w r. 170 Tyberiusz Semproniusz Grak-chus postawił basilica Sempronia na południowej stronie Forum. Juliusz Cezar zbudował basilica lulia, odnowioną przez Augusta, za Hadriana zaś wzniesiono basilica Neptuni, ok. r. 112 n.e. zbudowano na Forum Traiani bazylikę nazwaną basilica Ulpia. Maksencjusz rozpoczął na via Sacra budowę b., którą wykończył Konstantyn i którą nazwano od jego imienia basilica Constantina. Z b. powstał typ świątyni chrześcijańskiej w kształcie wydłużonego "prostokąta, podzielonej rzędami kolumn lub filarów na 3 lub 5 podłużnych naw, przy czym środkowa była wyższa od bocznych.

Bebiusze zob. Baebii.

Bebrykowie (łac. Bebryces, gr. Bebrykes) 1. mityczny lud w Azji Mn., w kraju, który później otrzymał nazwę Bitymi. 2. starożytny lud w Gallia Nwbonensis pochodzenia iberyjskiego.

Bedriacum dziś S. Lorenzo Guazzone, wg innych Beverara; wieś między Kremoną a Weroną. W r. 69 n.e. cesarz rzymski Othon stoczył tu bitwę, z Witeliuszem.

Belgica kraj w pomocnej Galii między Renem a Matroną i Sekwaną, zamieszkały w I w. p.n.e. przez plemiona celtyckie Remów, Bellowaków, Morinów, Menapiów i in., które obejmowano wspólną nazwą Belgów (Belgae). Cezar podbił

Belgium

•B. w r. 57 p.n.e. i stworzył z tych obszarów prowincję rzymską ze stolicą w Durocortorum (dziś Reims). W czasach Augusta wchodziły w sklad B. również obszary północnej Galii od Sekwany aż do Morza Germańskiego. Na początku I w. n.e. dołączono do B. obie części Germanii: Superior i Inferior. W czasach późnego cesarstwa B. podzielona była na dwie prowincje: Belgica Prima ze stolicą Augusta Treverorum i Belgica Secunda ze stolicą Durocortorum.

Belgium część Gallia Belgica, dziś znajdują się tu miasta Beauvais, Artois, Amiens.

Belgowie (Belgae) zob. Belgica.

Belizariusz (Belisarius, ok. 495 - 565 n.e.), dowódca wojsk Justyniana. W r. 532 odniósł zwycięstwo nad Persami, w następnym roku został wysłany do Afryki przeciw Wandalom; w r. 534 zdobył Kartaginę i wypędził Wandalów z Afryki. Przez szereg lat walczył z Gotami w Italii, wreszcie w r. 547 odniósł nad nimi zwycięstwo. W r. 559 ocalił Konstantynopol przed Bułgarami. W r. 562 fałszywie oskarżono B. o udział w spisku przeciw cesarzowi, w wyniku czego został pozbawiony majątku i wszelkich godności. W następnym roku stwierdzono bezpodstawność oskarżenia i zrehabilitowano B., który jednak wkrótce zmarł. Tragiczny los B. budził zainteresowanie poetów i artystów. Był on częstym tematem obrazów historycznych, bohaterem powieści pisarza francuskiego z XVIII w. Marmontela i w XX w. Gravesa oraz bohaterem opery Donizettiego.

Bellerofont (gr. Bellerofon, dop. BellerofŚntos;

także Bellerofontes) mit. syn króla Koryntu Glaukosa, potomek Syzyfa. Zabiwszy niechcący swego brata, uciekł z ojczyzny do króla Argos, Projtosa. Tam zakochała się w nim żona króla, Anteja, która nie znalazłszy wzajemności oskarżyła B. przed swym mężem o godzenie na jej cześć. Projtos, nie chcąc łamać praw gościnności, wysłał B. do swego teścia Jobatesa, króla Likii, z listem, w którym polecił zabić B. Jobates, chcąc zgładzić B., kazał mu zabić Chimerę. W czasie walki przyszła B. z pomocą Atena, zsyłając skrzydlatego konia. Pegaza. B. dosiadł Pegaza i uśmiercił Chimerę; następne zwycięstwo odniósł nad Amazonkami. Wówczas Jobates oddał mu swą córkę za żonę i uczynił go swoim następcą tronu.

Bellona mit. rzymska bogini wojny, towa-Pi^yszka czy też żona Marsa. W jej świątyni

na polu ' Marsowym senat przyjmował posłów zagranicznych oraz wodzów powracających ze zwycięskiej wojny i ubiegających się o prawo odbycia triumfu. Za czasów Sulli identyfikowano B. z kappadocką boginią Maa. W czasach cesarstwa kult rodzimy B. zastąpiono całkowicie orgiastycznym kultem bogini Maa. Jej kapłani doprowadzali się do stanu krańcowego uniesienia i ogarnięci szałem zadawali sobie wzajemnie rany; zwano ich świątynnikami (łac. fanatici), skąd powstały wyrazy "fanatyk" i "fanatyzm", używane we wszystkich językach europejskich.

Bellowakowie (Belloyaci) lud belgijski zamieszkały pomiędzy Sekwaną, Samarą i Isarą; główne miasto Bratuspantium. Zob. Belgica.

Belos1 mit. 1. bóstwo semickie, niekiedy identyfikowane z Baalem. 2. założyciel państwa babilońskiego. 3. syn Posejdona, król Egiptu, ojciec Danaosa (zob.), Ajgyptosa i Kefeusa. 4. protoplasta królów Tym, ojciec Dydony. Niektórzy mitografowie greccy biorą te wszystkie postacie^ za jedną.

Belos2 rzeka w Fenicji, wypływa z podnóża góry Karmel i wpada do Morza Czerwonego. Wg tradycji, piasek z jej brzegów służył Fenicjanom do wyrobu szkła.

Benacus lakus dziś Lago di Garda; największe jezioro w pomocnej Italii, pomiędzy Briksją a Weroną.

Bendis tracka bogini księżyca, utożsamiana przez Greków z Artemidą; w porcie Pireus znajdowała się jej świątynia zw. Bendidejon.

Benedykt z Kożmina zob. Koźmińczyk Benedykt.

beneficiarius tac. żołnierz zwolniony przez dowódcę od pełnienia trudnych obowiązków; była to nagroda za specjalne zasługi. B. służyli w sztabie wojskowym przy namiestnikach na prowincji, byli przydzielani m. in. do prac biurowych.

Benewentum (Beneventum) dziś Benevento; jedno z najstarszych miast w Italii, leżące w Sam-nium przy ujściu rzeki Sabatus, wpadającej do rzeki Kalor, na wschód od mons Taburnus. Z powodu niezdrowego klimatu miasto nosiło pierwotnie nazwę Maleyentum. Po zwycięstwie nad Pyrrusem w r. 275 p.n.e. zostało nazwane B. dla dobrej wróżby. Za panowania rzymskiego doszło do wielkiego rozkwitu i zostało ozdo-•bione licznymi pięknymi budowlami.

Beocja (gr. Bojotia, łac. Beotia) kraina w Grecji środkowej, granicząca na pomocy z Lo-krydą f Cieśniną Eubęjską, na południu z Zatoką

Koryncką, Megarą i Attyką, na wschodzie z Cieśniną Eubejską. Część północno-zachodnią stanowiła kotlina otoczona górami; znajdowało się tam jezioro Kopais. Część południowo-wscho-dnia była górzysta, przecięta licznymi rzekami i dolinami. Z gór należy wymienić pokryty lasami Helikon (na południo-zachód od jeziora Kopais) uważany za siedzibę Muz, obfity w źródła Lejbethrion, oraz Kitajron leżący na pograniczu Megary i Attyki, odgrywający ważną rolę w mitach cyklu tebańskiego. Najważniejsze rzeki to Ismenos i Asopos oraz słynne w mitologii źródła: Dirke i Hippokrene. Z miast słynęły Teby, stolica kraju i główny ośrodek polityczny i kulturalny, następnie miasta: Orchomenos, Cheroneja, Plateje, Leuktry i in. W dolinach B. uprawiano najlepszego gatunku pszenicę, źródłem bogactwa była również hodowla bydła i rybołówstwo nad jeziorem Kopais, słynącym z węgorzy oraz z trzciny do wyrobu fletów. Mimo że kraj ten leżał nad trzema morzami (tritha-lassioś), rozwój jego nie wiązał się z żeglugą i handlem.

Beocki Związek powstał już w okresie archaicznym (VIII/VII w. p.n.e.). Należało do niego kilkanaście miast-państw, jak: Orchomenos, Cheroneja, Plateje, Leuktry, Aulis, Tespie i in. Teby, jako stolica, stały na czele Związku.

beotarchowie (gr. bojotdrchaf) najwyżsi urzędnicy Związku Beockiego, wybierani na rok i reprezentujący w radzie Związku poszczególne miasta-państwa; w czasie wojny sprawowali również władzę wojskową.

Berekintowie (Berekyntaj, Berekyntes) lud fry-gijski, otaczający szczególną czcią boginię Ky-bele.

Berenike1 1. córka Lagosa, siostra przyrodnia i żona Ptolemeusza I Sotera, matka Ptolemeusza II Filadelfa i jego żony, Arsinoe. 2. siostra Ptolemeusza III Euergetesa, żona króla syryjskiego Antiocha II, po śmierci męża zabita wraz z synem przez Laodikę (zob.). 3. żona Ptolemeusza III Euergetesa, córka Magasa, króla Kyreny. Gdy mąż jej wybierał się na wyprawę wojenną do Syrii, ślubowała złożyć bogom w ofierze swe piękne włosy na intencję jego powrotu. Po skończonej wojnie i powrocie męża przyrzeczenie spełniła; zawiesiła swój warkocz w świątyni Aresa, warkocz jednak zniknął. Wkrótce potem nadworny astronom Konon odkrył nieznany gwiazdozbiór i twierdził, że jest to właśnie warkocz B. umieszczony przez

bogów na firmamencie. Astronom nazwał nowo odkrytą konstelację Warkoczem Bereniki, a poeta Kallimach opisał tę historię w poemacie pod takim tytułem. Fragmenty tego utworu znaleziono w papirusach, lecz znamy go również w całości w parafrazie poety rzymskiego Katulla, pt. Coma Berenices. B. została skazana na śmierć przez swego syna Ptolemeusza IV w r. 221 p.n.e. 4. córka króla Judei Agryppy I, siostra Agryp-py II, ukochana Tytusa, późniejszego cesarza rzymskiego, który zabrał ją ze sobą do Rzymu;

do małżeństwa jednak nie doszło.

Berenike2 nazwa kilku miast w Egipcie, z których najważniejsze było portem na zachodnim wybrzeżu Kyrenajki; przedtem nazywało się Hesperis (dziś Bengasi).

Bergomum dziś Bergamo; miasto w Gallia Transpadana, pomiędzy Briksją i Comum, od r. 89 p.n.e. kolonia rzymska. Doszło do wielkiego rozkwitu za cesarstwa.

Beroja (gr. Berroja, łac. Berrhoea) 1. dziś Verria; miasto w Ematii w Macedonii, poddało się Rzymianom w r. 168 p.n.e. 2. miasto w Tra-cji, za czasów cesarzowej bizantyjskiej Ireny nazwane Irenopolis.

Berosos kapłan babiloński (III w. p.n.e.), napisał dla króla syryjskiego Antiocha I po grecku historię Babilonii. Księga I, poświęcona astrologii chaldejskiej, cieszyła się u Greków szczególną popularnością i rozpowszechniła potem w Rzymie liczby babilońskie, tzn. astrologię. Dzięki S. znany był również wśród Greków zegar słoneczny.

Berytos dziś Bejrut; miasto portowe na wybrzeżu fenickim.

bes /ac. 2/3 całości, zwłaszcza ^ asa (zob. as 5).

Besowie (Bessoj) lud tracki zajmujący obszar od gór Hajmos do Morza Czarnego.

Bessos satrapa perskiej prowincji Baktriany za panowania Dariusza III Kodomana. Po zwycięstwie Aleksandra W. nad Dariuszem pod Arbelą w r. 331 p.n.e. zamordował pokonanego króla, a w swojej prowincji Baktrianie sam ogłosił się królem, przybierając imię Artakser-ksesa IV. Został jednak uwięziony przez Aleksandra, który skazał go na śmierć w r. 328 p.n.e.

bestiarii łac. skazańcy, których wprowadzano bez broni na arenę z dzikimi zwierzętami; także uzbrojeni gladiatorzy walczący na arenie cyrku z dzikimi zwierzętami.

Betis zob. Baetis.

biblioteka

Bianor 1. mit. syn Tybru i Manto, mityczny król Etrurii; przypisywano mu "założenie nad rzeką Mincius miasta, które od imienia swej matki nazwał Mantua. 2. B. z Bitymi, poeta grecki (I w. n.e.), autor epigramów z Antologii Palestyńskie].

Bias 1. mit. B. z Argos, syn Amythaona, brat Melamposa (zob.). 2. B. z Priene w Karii (VI w. p.n.e.), zaliczany do Siedmiu mędrców; przypisuje mu się powiedzenie spopularyzowane bardziej w łacińskiej niż w greckiej formie: omnia mea mecum porto.

biblioteka (gr. bibliotheke księgozbiór) pier"-' sze b. świata starożytnego powstały w Egipcie i w Mezopotamii przy świątyniach bóstw;

opiekowali się nimi kapłani, którzy byli też głównymi ich użytkownikami. Wiemy, że już w II tysiącleciu p.n.e. istniały b. w takich miastach, jak: Akkad, Babilon, Borsippa, Kutha, Larsa, Nippur i Ur. Dokładne wiadomości posiadamy o b. króla Assurbanipala w Niniwie (VII w. p.n.e.), odkrytej w połowie XIX w. na terenie dzisiejszego Iraku, w okolicy Mossulu. Zachowało się z niej wiele ksiąg w postaci glinianych tabliczek oraz bardzo dokładne katalogi. Była ona podzielona na szereg działów stosownie do treści ksiąg. Pierwsze b. w Grecji powstawały na dworach tyranów, począwszy od VI w. p.n.e. (Polikratesa na Samos i Pizystrata w Atenach). L. Pizystrata miała być w czasie wojen perskich wywieziona przez Kserksesa do Persji i po 160 latach przywieziona z powrotem przez Seleukosa Nikatora. Zbierali książki sofiści, miał b. tragik Eurypides i filozof Platon, który umieścił swój księgozbiór w założonej przez siebie szkole w Akademii. Pierwszym, który planowo gromadził swój księgozbiór i metodycznie go uporządkował, był Arystoteles. Po jego śmierci opiekował się b. jego uczeń Teofrast, który z kolei przekazał ją swemu uczniowi, Neleusowi ze Skepsis. Część jej zakupiono potem do b. w Per-gamon, część nabył bogaty bibliofil Apellikon z Teos i przywiózł do Aten. W r. 84 p.n.e. Sulla, zdobywszy Ateny, przewiózł b. Apellikona do Rzymu. Korzystał z niej m.in. słynny Tyrannion, przygotowując dla zakładu wydawniczego Attyka (zob. Atticus 1) wzorowe wydania pisarzy greckich. Najsłynniejszą b. świata antycznego była B. Aleksandryjska, założona przez Ptolemeusza I Sotera (IV - III w. p.n.e.) i prowadzona dalej przez następnych królów z rodu Lagidów. Pierwszy zbiór był dziełem Demetriosa z Fale

ronu, pierwszym zaś dyrektorem B. Aleksandryjskiej słynny uczony aleksandryjski Zeno-dotos. Następnie B. kierowali Eratostenes z Ky-reny, Apollonios z Rodos, Arystofanes z Bizancjum, Arystarch z Samotraki. Późniejsi Lagidzi powierzali kierownictwo b. osobom niepowołanym, np. oficerom. B. Aleksandryjska składała się właściwie z dwu b.: większa, zwana Bruchejon, łączyła się z muzeum założonym przez pierwszego Lagidę i zawierała około 490000 zwojów; mniejsza b. znajdowała się w dzielnicy egipskiej Rakotis, przy świątyni Serapisa, stąd zwano ją Serapejon. Zawierała 42 000 zwojów. Zbiory aleksandryjskie były doskonale opracowane pod względem naukowo-krytycznym i bibliograficznym. Dokładny katalog B. Aleksandryjskiej sporządził Kallimach. Był to jednocześnie rodzaj historyczno-literackiego i bibliograficznego repertorium całego znanego wówczas piśmiennictwa, spisanego na podstawie zasobów B. Aleksandryjskiej. Dzieło to składało się ze 120 ksiąg, nosiło tytuł Pinakes (Tablice) i było ułożone rzeczowo, tzn. nie alfabetycznie, lecz wg działów, stosownie do treści książek. Bru-chejon spłonęło w czasie oblężenia Aleksandrii przez Juliusza Cezara, który zapalił egipskie okręty wojenne stojące w Wielkim Porcie w pobliżu pałacu królewskiego. Od nich zajęła się cała dzielnica, a wraz z nią spłonął pałac królewski, muzeum i biblioteka. Antoniusz ofiarował Kleopatrze po zdobyciu Pergamonu tamtejszą b. jako rekompensatę, w liczbie 200000 zwojów, które umieszczono w Serapejon. Zbiory istniały jeszcze w IV w. n.e.; uległy zniszczeniu prawdopodobnie za

Teodozjusza w r. 391. Dzisiaj uważa się już tylko za legendę wiadomość, jakoby Serapejon spłonął dopiero w r. 641, kiedy Aleksandrię zdobył i zniszczył Kalif Omar. Najsłynniejszą b. grecką po aleksandryjskiej była b. w Pergamon, założona przez Attalosa.I (241 -197 r.p.n.e.). Sporządzono tam podobny katalog Pinakes, jaki wykonał w Aleksandrii Kallimach. Redakcję jego przypisuje się znanemu filologowi i gramatykowi, Kratesowi z Maiłoś (II w. p.n.e.). Pracowali również w Bibliotece Pergameńskiej inni znani uczeni, jak Artemon z Kasandrei i Telefos z Pergamonu (II w. p.n.e.). Mimo że Antoniusz zabrał z B. Pergameńskiej 200000 zwojów dla B. Aleksandryjskiej, nie przestała ona wtedy istnieć, gdyż mamy wiadomości, że funkcjonowała jeszcze w II w. n.e. Pierwsze b. dostały s;ę do Rzymu jako zdo-

bycz wojenna i zawierały tylko książki greckie. Były to: księgozbiór króla Perseusza, przywieziony po zwycięstwie pod Pydną przez Lucjusa Emiliusza Paulusa, b. Apellikona z Teos przywieziona przez Sullę w r. 84 p.n.e. (zob. wyżej) i umieszczona w Cumae, gdzie m.in. korzystał z niej Cycero, oraz zbiór książek króla Fontu Mitrydatesa przywieziony przez Lucjusza Licy-niusza Lukullusa i umieszczony przez niego w.willi w Tuskulum. Uległ on zniszczeniu w czasie wojny domowej, po śmierci Cezara. Piękne b. posiadali obaj Cyceronowie, Marek i Kwintus, oraz Attyk. Obszerny księgozbiór posiadał również znakomity uczony Marek Terencjusz Warro, który go utracił w czasie proskrypcji Antoniusza w r. 43 p.n.e. Pierwszą b. publiczną w Rzymie zamierzał otworzyć Juliusz Cezar, nie zdążył jednak urzeczywistnić tych planów. Zrealizował je Gaius Asinius Pollio w r. 39 p.n.e., otwierając w tzw. Atrium Libertatis na Forum b. 'dobrze zaopatrzoną w książki łacińskie i greckie, w pięknie odnowionym i wspaniale przyozdobionym budynku. August otworzył w r. 28 p.n.e. Biblio-theca Palatina przy świątyni Apollina na Pala-tynie oraz Bibliotheca Octawia w portyku Okta-wii (tak nazwanym na cześć siostry Augusta), pod kierownictwem gramatyka i poety, Gajusa Melissusa. Obie b. odnowił i bogato wyposażył cesarz Domicjan (I w. n.e.). Zakładali b. inni cesarze, m.in. Tyberiusz, Wespazjan, Trajan, Hadrian i in. Powstawały b. nie tylko w Rzymie, ale i w prowincjach, np. Pliniusz Młodszy założył b. w Comum. Przy większych b. istniały zawsze pracownie kopistów, sklejaczy i in" tak iż b. raczej książek nie kupowały, lecz same je* dla swoich potrzeb wytwarzały. Księgozbiory posiadały zawsze starannie opracowane katalogi, podzielone na działy rzeczowe. Zwoje ułożone były w numerowanych szafach i zaopatrzone w tytuły. B. starożytne były to tzw. b. prezen-cyjne, tzn. że książek do domu nie wypożyczano i korzystanie ze zbiorów mogło się odbywać tylko na miejscu. Czytelnicy nie mieli nawet prawa wyjmować książek z szaf, mogli tylko wybierać sobie potrzebne dzieła z katalogu. Do obsługi czytelników byli przeznaczeni specjalni niewolnicy, którzy przynosili im wskazane dzieła na stoły. Kierownikami b. w Rzymie, podobnie jak w Grecji, byli zwykle wybitni uczeni, którzy zajmowali się jednocześnie krytyką tekstu, historią literatury, biografią i bibliografią. Stopniowo .jednak cesarze rzymscy zaczęli wyznaczać na

stanowiska dyrektorów b. publicznych urzędników, którzy z książkami i nauką nie mieli już właściwie nic wspólnego.

biblos zob. książka.

Bibracte stolica plemienia galickiego Eduów, w pobliżu dzisiejszego Autun.

Bibraks (Bibrax) ufortyfikowane miasto Remów w Gallia Belgica.

Bibulus 1. Marcus Calpurnius B. maż córki Katona, Porcji. Był wraz z Cezarem edylem kurulnym w r. 65 p.n.e., pretorem w r. 62 i konsulem w r. 59, nie przestając być jego przeciwnikiem politycznym. Szczególnie ostro zwalczał prawo agrarne wniesione przez Cezara. W r. 51 był namiestnikiem Syrii. W czasie wojny domowej stanął po stronie Pompejusza i dowodzif jego flotą. Zmarł w r. 48 p.n.e., jeszcze przed bitwą pod Dyrrachium. 2. Lucius Calpurnius B., syn poprzedniego, stronnik Marka Brutusa, uczestnik bitwy pod Filippi. Później jednak przeszedł na stronę Antoniusza I z jego ramienia był namiestnikiem Syrii w r. 34 p.n.e. oraz pośredniczył w rokowaniach z Oktawianem. Łączyła go przyjaźń z Horacym. Zmarł w r. 32 p.n.e.

bidens (łac. dosł. dwuzębny) zwierzę przeznaczone na ofiarę, wg jednych objaśnień mające już pełne dwa rzędy zębów, a więc dorosłe;

wg innych mające już rozwinięte dwa siekacze, a więc dwuletnie.

bidental łac. miejsce, w które uderzył piorun;

uchodziło za święte i nietykalne. Kapłani ogradzali je, wznosili tam ołtarz i składali w ofierze dwuletnie zwierzę bidens (zob.).

Bidis małe miasteczko na Sycylii, na pómoco-

-wschód od Syrakuz.

Biel Stanisław (zw. też Atbinus) z Nowego Miasta pod Przemyślem (ok. 1457-1541), humanista, magister artium, doktor teologii, jako profesor w Akademii Krakowskiej wykładał Owidiusza i Wergiliusza, interesował się Arystotelesem. Napisał podręcznik epistolograficzny, który się nie zacHbwał. Mimo mieszczańskiego pochodzenia uzyskał wysokie godności uniwersyteckie (dziesięciokrotny rektorat w latach 1509 -

• 1532) oraz duchowne (kanonia krakowska w r. 1520).

Bielski Joachim (syn Marcina, urn. w r. 1599) poeta, piszący po polsku i łacinie; zbiór jego wierszy łacińskich pt. Carminum liber wydano w Krakowie w r. 1588. Nowe utwory B. odnalazł W; Bieńkowski.

Bieńkowski Piotr (1865 - 1925) pierwszy i najwybitniejszy przedstawiciel archeologii klasycznej w Polsce. Studiował najpierw historię starożytną pod kierunkiem Ludwika Ćwiklińskiego we Lwowie i Teodora Mommsena w Berlinie. Pierwsze swe prace poświęcił wojnie sertoriańskiej. Archeologię klasyczną studiował w Wiedniu, Rzymie i Atenach. W r. 1893 habilitował się w zakresie archeologii klasycznej w Krakowie i odtąd wykładał ten przedmiot na Uniwersytecie Jagiellońskim. W r. 1905 założył seminarium archeologii klasycznej, pierwszą tego rodzaju placówkę uniwersytecką w Polsce. Odbył również szereg podróży naukowych dla studiów nad zabytkami greckimi i rzymskimi. W r. 1910 brał udział z ramienia Polskiej Akademii Umiejętności w kampanii wykopaliskowej w El-Ku-banieh w Egipcie podjętej przez prof. Junkera z Akademii Wiedeńskiej. B. wydał 85 prac naukowych, drukowanych w językach: łacińskim, polskim, francuskim, angielskim, niemieckim,. włoskim

i hiszpańskim. Główne jego prace dotyczą rzeźby greckiej i rzymskiej. Pierwszy w nauce postawił problem genezy portretów w rzeźbie, właściwych dla danej epoki, w pracy pt:

Historia kształtów biustu starożytnego (1895). Szereg jego prac dotyczy wyobrażeń barbarzyńców w sztuce antycznej, a mianowicie: De simula-cris barbararum gentium apud Romanos (1900), Les Celtes dans les arts mineurs greco-romains (1928 wydane po śmierci autora), O Sarmatach i Roxolanach w sztuce rzymskiej (1900) i in. Pierwszy B. docenił w całej pełni i realizował w praktyce problem inwentaryzacji i naukowego opracowania zabytków sztuki starożytnej w zbiorach polskich, poświęcając tej sprawie takie prace, jak: De speculis etruscis et cista in Museo Principum Czartoryski Cracoviae asservatis (1912);

O hellenistycznych naczyniach w zbiorach krakowskich (1922); O popiersiach cezarów rzymskich na zamku w Poznaniu (1923). B. był znakomitym nauczycielem i organizatorem studiów, pierwszy też wysunął postulaty dotyczące organizacji studiów archeologii klasycznej w Polsce. Dążył również do zorganizowania Polskiego Instytutu Archeologicznego w Rzymie lub w Atenach.

Bieżanowski Stanisław Józef (1628 - 1693) profesor i historiograf Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor wielu panegiryków w języku łacińskim, specjalista od układania anagramów; w utworze Echo e Polonia Romam tendens (1670) z liter imienia Elżbiety złożył 100 anagramów.

bigae (forma późniejsza biga) łac. wóz dwukołowy, bojowy lub wyścigowy zaprzężony w dwa konie.

Bigerra miasto Oretanów w Hispania Tarra-conensis.

Bigerrionowie (Bigerriones) lud galijski w Akwi-tanii (dziś Bigorre w departamencie Hautes-

-Pyrenees).

Biłbilis miasto w Hispania Tarraconensis, ojczyzna poety Marcjalisa.

Bion 1. B. Borystenita (z Borystenes, III w. p.n.e.), syn wyzwoleńca i hetery, wędrowny filozof, uczeń Teofrasta, potem zwolennik szkoły cynickiej, Formą jego nauk były diatryby pisane stylem żywym i barwnym, pełne dosadnych wyrażeń zaczerpniętych z języka ludowego, zawierające ostrą, gryzącą satyrę na stosunki ówczesne. Wywarł wielki wpływ na pisarzy późniejszych, m.in. na Horacego. 2. B. ze Smyrny (II w. p.n.e.), grecki poeta bukoliczny, uczeń i naśladowca Teokryta. Jest m.in. autorem poematu epicznego o śmierci Adonisa.

Bisaltowie (Bisaltaj) lud tracko-macedoński mieszkający nad brzegami rzeki Strymon.

Bisante (Bisanthe) dziś Rodosto; miasto trackie nad Propontydą założone przez wychodźców z Samos.

Bistonowie (Bistones) lud tracki mieszkający nad jeziorem Bistonis (Stagnum Bistonum).

Bithynion, Bithynium zob. Bitynion.

Biton zob. Kleobis.

Bituitus wódz Arwernów pomagający Allo-brogom w wojnie przeciw Rzym&nom w r. 122 -

-121 p.n.e. •

Biturygowie (Bituriges) plemię celtyckie w Akwi-tanii. 1. B. Cubi zamieszkiwali obszar na pót-noco-wschód od rzeki Liger, z miastami Avari-cum, Argantomagus, Noviodunum; wyróżnili się w walkach z wojskami Cezara o niezawisłość Galii. 2. B. Vivisci zamieszkiwali obszary w po-ludniowo-zachodniej Galii nad Garumną, bogate w winnice, z głównym miastem Burdigala.

Bitynia (Bithynia) kraina w Azji Mn. między Propontydą a Morzem Czarnym, odznaczająca się wielką urodzajnością, zamieszkiwana przez ludność pochodzenia trackiego. Po okresie niepodległości A została w 74 r. p.n.e. podbita przez Rzymian i początkowo przyłączona do prowincji Azji, za Augusta-stała się osobną prowincją konsularną.

Bitynion (gr. Bithynion, łac. Bithynium), dziś Boli; miasto w środkowej Bitynii, za Klaudiusza

nazwane Ciaudiopolis, ojczyzna ulubieńca Ha-driana, Antinousa.

biust rzeźba postaci ludzkiej obejmująca głowę i część torsu najwyżej do pasa. Pierwsze b. pojawiają się w Grecji w epoce Aleksandra W., wywodzą się z kształtu hermy (zob.). W Rzymie b. stały się ulubioną formą rzeźby portretowej w okresie cesarskim, przechodząc ewolucję kształtu od popiersia obejmującego początkowo tylko zarys ramion aż do półpostaci.

Bizacjum zob. Byzacium.

Bizancjum (łac. Byzantium, gr. Byzdntiori) kolonia dorycka nad Bosforem, założona prawdopodobnie przez Megarejczyków z udziałem innych osadników ok. r. 660 p.n.e. Szybko stała się ważnym punktem handlowym i centrum wyrobu marynat rybnych eksportowanych do Grecji. Ze względu na swe położenie geograficzne B. odgrywało ważną rolę w czasie wojen grecko-perskich oraz wojen pomiędzy poszczególnymi państwami greckimi. W r. 478 p.n.e. B. zostało zdobyte przez Pauzaniasza, w r. 411 oderwało się od Aten i w dwa lata potem było oblegane przez Alkibiadesa. Filip Macedoński zdobył je w r. 340/39, w r. 278 p.n.e. zostało spalone przez Celtów. B. sprzymierzyło się z Rzymem przeciw Filipowi V, Antiochowi W. i Perseuszowi (koniec II w. p.n.e.). W r. 312/13 n.e. opanował B. Maksyminus, Konstantyn W. zaś po pokonaniu Licyniusza przeniósł tam w r. 330 stolicę państwa rzymskiego i nazwał miasto Konstantynopolem (Constantinopolis).

bizantyńska epoka, bizantyńska literatura obejmuje okres od r. 527 (data wstąpienia na tron Justyniana) do r. 1453 (zdobycie Konstantynopola przez Turków).

BIandae miasto nadmorskie w Lukanii.

Blandus (Rubellius B.) retor, deklamator i nauczyciel retoryki w okresie pryncypatu Augusta.

Bliźnięta (gr. Didymoj, łac. Gemim) trzeci znak zodiaku, konstelacja Dioskurów.

Blossii ród rzymski wywodzący się z Kampanii. 1. Caius Blossius z Cumae, stoik, przyjaciel Tyberiusza Grakcha i jego doradca przy układaniu projektu reform agrarnych. Po śmierci Grakcha został również poddany śledztwu (w r. 132 p.n.e.), uciekł jednak do Azji,

gdzie po klęsce Aristonikosa popełnił samobójstwo. 2. B. Aemilius Dracontius poeta chrześcijański, rodem z Kartaginy (V w. n.e.), autor kilku poematów epicznych na tematy mitologiczne, zebranych w zbiorze pt. Romulea, oraz wartościowszych pod względem artystycznym utworów chrześcijańskich: Satisfactio w metrum elegijnym i De laudibus Dei, 3 księgi w heksa-metrach.

Boccar (lub Bucar) 1. król Mauretanii w okresie drugiej wojny punickiej. 2. oficer w służbie Syfaksa, księcia numidyjskiego (koniec III w. p.n.e.).

Bocchus 1. król Mauretanii w czasie wojny Rzymu z Jugurtą; najpierw stał po stronie Ju-gurty, następnie wydał go w ręce Sulli w r. 105 p.n.e. i zawarł pakt przyjaźni z Rzymem. 2. król Mauretanii (wspólnie z Bogudem) w latach 50 - 33 p.n.e.

Boecjusz (Anicius Maniius Seyerinus Boethius) mąż stanu, filozof i pisarz łaciński (ok. 475 -

- 524 r. n.e.). Był konsulem za panowania Teo-doryka; popadł jednak w niełaskę, został wtrącony do więzienia w Pawii i stracony. W więzieniu napisał słynne dzieło Consolatio philo-sophiae (Pociecha filozofii). Przełożył ponadto na łacinę logikę Arystotelesa i wstęp Porfiriusza do tego dzieła, pisał też podręczniki arytmetyki i muzyki. Wywarł duży wpływ na naukę średniowiecza.

Boedas syn i uczeń Lizypa, rzeźbiarz-brązow-nik (IY/III w. p.n.e.), miał być twórcą posągu oranta (zob.). Prawdopodobnie brązowa statua tzw. Modlącego się Chłopca w muzeum w Berlinie jest kopią tego dzieła.

Boedromie (gr. Boedrómia) święto obchodzone w Atenach ku czci Apollina w dniu 7 miesiąca Boedromion (zob.) na pamiątkę zwycięstwa Tezeusza nad Amazonkami; wg innej wersji B. wiązano z łonem albo Ksutosem.

Boedromion miesiąc w kalendarzu ateńskim przypadający na okres od połowy września do do połowy października, poświęcony był Apol-linowi z przydomkiem Boedromios, tzn. "idący z pomocą". W dniach od 16 do 26 B. przypadały Wielkie Misteria Eleuzyńskie.

Boethius zob. Boecjusz.

Boetos (Boethos) 1. z Chaikedonu, rzeźbiarz-

-brązownik i toreuta działający na przełomie III/II w. p.n.e. Pauzaniasz wymienia słynny wykonany przez niego posąg w Olimpii przedstawiający nagie dziecko. Pliniusz zaś wspomina o grupie chłopca z gęsią, zachowanej w kopii rzymskiej (rzeźba ta znajduje się w muzeum w Monachium). Z opisu znana jest rzeźba ze świątyni w Lindos, przedstawiająca Atenę. 2. B. z Sydonu (I w. p.n.e.), perypatetyk, autor nie

zachowanych komentarzy do Kategorii, Analityk i Fizyki Arystotelesa.

Bogucki Michał Konstanty (r. 1860- 1935), filolog klasyczny, uczeń Kazimierza Morawskiego, tłumacz dialogów Lukiana, propagator dramatu antycznego.

Bogud wspólnie z Bocchusem król Mauretanii, sprzymierzeniec Cezara, a potem Antoniusza;

w r. 31 p.n.e. •padł w bitwie przeciw Agryppie.

Bojer Warzyniec Szwed z pochodzenia (1563 --1619), jezuita, poeta laweatus, autor epopei łacińskiej o bitwie pod Kirchholmem Carolomachia (Wilno 1606) i panegiryku na cześć św. Kazimierza Pompa Casimiriana (Wilno 1604).

Bojoryks (Boiorix) król Cymbrów i Teuto-nów, w r. 105 p.n.e. dokonał inwazji na Italię;

poległ w r. 102 w bitwie na Polach Raudyjskich Raudii Campi w pobliżu Wercelle, na lewym brzegu Padu.

Bojowie (Bon) plemię pochodzenia celtyckiego, które ze swej pierwotnej siedziby (być może, znajdowała się ona w dolinie rzeki Arar, dziś Saóne) wyemigrowało do innych krajów, dzieląc Się na kilka grup. Część z nich osiedliła się w Akwitanii (terytorium dzisiejszej Gaskonii);

inna grupa osiadła w Lesie Hercyńskim {Her-cynia silva), gdzie ich siedziba otrzymała nazwę Boihaemum (Bohemia). Grupa B. znalazła się na terytorium dzisiejszego Luksemburga, zakładając tam miasto Boiodurum. Największa grupa B. przekroczyła Alpy, wypierając Etrusków z terytorium między Padem a Apeninami; założyli oni m. in. miasto nazwane później Laus Pom-peii, stolicą zaś uczynili założoną przez Etrusków Felsinę, przemianowaną na Bononię. W r. 191 p.n.e. zostali ostatecznie podbici przez Rzymian.

Bolą (Bolae) starożytne miasto Ekwów^w La-cjum; dziś identyfikowane przez jednych badaczy z Zagarolo, przez innych z Lugnano in Teverina.

Bolos z Mendes w' Egipcie (III/II w. p.n.e.) pisarz grecki, paradoksograf, tj. autor dziel o niezwykłych zjawiskach. Był też autorem pism, które późniejsza tradycja przypisywała Demo-krytowi.

bombyx łac. rodzaj motyli, których gąsienice snują oprzęd jedwabny. Szaty z b; vestes bom-bycinae, bardzo cienkie, lekkie i przezroczyste znane były starożytnym, zanim zaczęto sprowadzać jedwab z Chin, wyrabiany przez jedwabniki morwowe (sericum). Z wyrobu jedwabnych tkanin słynęła przede wszystkim wyspa Kos lvesfes Coae).

Bomilkar 1. znakomity Kartagińczyk, bratanek Hamilkara, wódz wojsk kartagińsk^ch w r. 310 p.n.e. w czasie wojny z Agatoklesem. 2. dowódca floty kartagińskiej w czasie drugiej wojny punickiej. 3. przyjaciel i zaufany Jugurty, dowódca części jego armii w bitwie nad rzeką Muthul, w r. 108 p.n.e. Później jednak zdradził Jugurtę i przygotował na niego zamach, za co został uwięziony i skazany na śmierć.

Bona Dea staroitalska bogini płodności i w ogóle obfitości i zamożności; była czczona szczególnie przez kobiety rzymskie. W święcie B. D., obchodzonym l grudnia, mogły uczestniczyć jedynie kobiety. Zbierały się one w domu pierwszego urzędnika miasta, skąd udawały się do miejsca tajemnego, zwanego Opertum, tam składały, ofiary i modliły się o zdrowie i szczęście dla siebie, swoich rodzin i całego narodu rzymskiego. W r. 62, gdy niewiasty rzymskie zebrały się w domu Juliusza Cezara, przedostał się tam w przebraniu kobiecym Klodiusz, zakochany w młodej żonie Cezara, Pompei. Został jednak zdemaskowany i z trudem zdołał uciec, wyprowadzony przez młodą niewolnicę. Wywołało to wielki skandal. Cezar rozwiódł się z żoną, a Klo-diuszowi wytoczono proces o świętokradztwo.

Bonna dziś Bonn;. miasto w Germania Inferior na lewym brzegu Renu, ufortyfikowane przez Rzymian; ważny punkt strategiczny. Druzus zbudował tam most na Renie.

Bononia dziś Bologna; starożytne miasto w Italii północnej, na prawym brzegu rzeki Renus (dopływu Padu), założone przez Etrusków i noszące pierwotnie nazwę Felsina. W II w. p.n.e. B. stała się kolonią rzymską. Zob. Bojowie.

bonorum cessio zob. cessio bonorum.

Bootes (gr. dosł. poganiacz wołów) gwiazdozbiór w północnej części nieba, w pobliżu Wielkiej Niedźwiedzicy, zwany też Arktofylaks.

Boreasz (Boreas) wiatr północny, łac. Aauilo. W mitologii greckiej B. był synem Astrajosa i Eos, małżonkiem córki Erechteusa, Orejtyi, z którą miał dwu synów, Kalaisa i Zetesa.

Borystenes (Borysthenes) dziś Dniepr; rzeka w Sarmacji Europejskiej, wpadająca do Morza Czarnego.

Bosfor (gr. Bosporos dosł. bród dla wołów) grecka nazwa cieśniny. Taką nazwę nosiły dwie cieśniny: 1. B. Trackie między Tracją i Azją Mniejszą, dziś Cieśnina Konstantynopolitańska. Według legendy tędy przeprawiła się lo ścigana przez Herę (przeprawa była niebezpieczna dla

żeglarzy z powodu bystrych prądów i gwałtownych burz). 2. B. Kimmeryjski, cieśnina łącząca Morze Czarne z Jeziorem Meockim (Maeotis lacus).

Bosporos zob. Bosfor.

Bostar 1. jeden z wodzów kartagińskich, obok Hamilkara i Hasdrubala brał udział w walce przeciw Regulusowi w r. 256 p.n.e., dostał się do niewoli i zmarł w Rzymie. 2. dowódca wojsk kartagińskich w Hiszpanii i w Italii w latach 216-215 p.n.e. 3. Kartagińczyk z Sardynii;

o jego zabójstwo został oskarżony Marcus Scau-rus, którego bronił Cycero.

Bostra miasto w Palestynie, na granicy Pustyni Arabskiej, rozbudowane przez Trajana.

botulus łac. ludowa nazwa kiełbas pieczonych na rożnach i sprzedawanych na ulicach Rzymu jako. ulubiony przysmak plebsu.

Boudicea (lub Boadicea) królowa plemienia Icenów (na wschodnim wybrzeżu Brytanii), którzy powstali za Nerona przeciw panowaniu rzymskiemu; pokonana przez Rzymian w r. 62 n.e.

Bovianum dziś Boiano; główne miasto szczepu Pentrów w Samnium, od czasów Augusta kolonia rzymska.

Bóyillae starożytne miasteczko w Lacjum'przy via Appia, odległe od Rzymu o ok. 10 mil. Tutaj w r. 52 p.n.e, zginął Klodiusz w potyczce, którą stoczył z bandami Milona.

bracae (braccae) łac. spodnie lub owijacze na nogi. W Rzymie i w Grecji spodni nie noszono, toteż uchodziły one za typowy strój barbarzyńców. W sztukach plastycznych motyw ten podkreślał obcą narodowość przedstawianego bóstwa lub człowieka. Część Galii Transalpejskiej nazywano - nie bez odcienia sarkastycznego czy pogardliwego - Gallia bracata (późniejsza Gallia Narbonensis).

brachykatalektyczny wiersz (versus brachycatalectus) wiersz, w którym uległy stłumieniu dwa słabe elementy ostatniego metrum.

bractea lać cienka blaszka ze złota lub innego szlachetnego metalu, używana przy okładaniu rzeźby chryzelefantynowej, jako aplikacje na meblach lub naszycia na szatach. B. zdobiono wówczas reliefem wytłaczanym za pomocą stempla lub techniką trybowania, tzn. wybijania rysunku rylcem. W obu wypadkach relief taki był po jednej stronie wypukły, po drugiej wklęsły.

Branchos mit. syn Apollina, 'protoplasta rodu Branchidów, dziedzicznych kapłanów Apollina w świątyni i wyroczni w Didyma, w pobliżu Miletu.

Brandowski Roch Alfred (1835 -1888) latynista, profesor filologii klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim od r. 1865, autor szeregu rozpraw z zakresu filologii klasycznej i humanizmu polskiego. Uczniami jego byli m.in. Jan Czubek i Bronisław Kruczkiewicz.

Brannoyices zob. Aulerkowie.

bransoleta zob. armilla.

Brauron miejscowość w Attyce w pobliżu wschodniego wybrzeża, ze słynną świątynią Artemidy Brauronia, w której miał się znajdować posąg bogini przywieziony z Taurydy przez Ifigenię i Orestesa.

Brauronie (gr. Brauronia) uroczystości obchodzone ku czci Artemidy z Brauron w miesiącu Munychion. Było to święto gminy Brauronu, połączonej synojkizmem (zob.) z Atenami. W święcie tym brały udział młode dziewczęta przybrane w szafranowe szaty i nazywane niedźwiadkami dla podkreślenia związku z boginią lasów.

Brazydas jeden z najznakomitszych wodzów spartańskich w czasie wojny peloponeskiej, odniósł szereg zwycięstw na terenie Tracji; padł w bitwie pod Amfipolis w r. 422 p.n.e.

Brennus 1. wódz Senonów, którzy w r. 390 p.n.e. zwyciężyli Rzymian nad Allia i zdobyli Rzym, rzekomy autor słynnego powiedzenia "Vae victis",-t]. "Biada pokonanym'. 2. wódz wielkiej armii Celtów, którzy w r. 280 p.n.e. spustoszyli Macedonię i doszli aż do Delf.

Briareus zob. Ajgajon.

Brigantes najdalej na północ mieszkający szczep w Brytanii rzymskiej, ze stolicą Eburacum.

Brigantii lud starożytnej Recji; główne miasto Brigantia, nad lacus Brigantinus.

Brigantinus lacus jezioro w Alpach, utworzone przez Ren, dziś Jezioro Bodeńskie.

Briniates (lub Friniates) lud 'we wschodniej Ligurii, nad górnym Padem.

Britannia zob. Brytania.

Britannicus zob. Brytannik.

Britomartis bogini czczona na Krecie, pierwotnie bóstwo kreteńskich myśliwych i rybaków, utożsamione później z Artemidą; w zachodniej części wyspy czczono ją pod imieniem Diktynny. Tak nazywano również nimfę, córkę Zeusa, towarzyszkę Artemidy, Która uciekając przed miłością Minosa rzuciła się do morza, lecz została uratowana dzięki sieciom rybackim i dlatego miała otrzymać imię Diktynny (gr. dtktyon sieć).

Legendę tę opowiada Kallimach w swym Hymnie do Artemidy.

Brixellum dziś Brescello; warowne miasteczko w Galii Cyzalpińskiej, na prawym brzegu Padu. Tu cesarz Otho popełnił samobójstwo w 69 r.

Brixia dziś Brescia; miasto w Galii Cyzalpińskiej, stolica plemienia galickiego Cenomanów, za Augusta kolonia rzymska.

Brizo bogini czczona na Delos, głównie przez kobiety; składano jej w ofierze małe łódeczki wypełnione żywnością, aby opiekowała się żeglarzami na morzu.

broda (gr. pogoń, łac. barba) Egipcjanie od najdawniejszych czasów golili b. Noszenie jej wchodzi w modę pod wpływem Semitów dopiero w ostatnim okresie niezależnego państwa egipskiego. Tylko niektóre bóstwa są wyobrażane z b., niektórzy faraonowie na portretach mają sztuczną, przyklejoną b. Sumerowie golili twarze całkowicie, natomiast wszyscy Sernic! zawsze nosili b., tak jak Babilończycy i Asyryjczycy, Aramejczycy i Żydzi. U Żydów zgolenie b. oznaczało żałobę, ogolenie przemocą innego człowieka było dla niego największą obelgą. Beduini i Arabowie również zawsze nosili b. Grecy w najdawniejszym okresie nosili b; golili jednak wąsy, jak to widać na zabytkach sztuki. Od V w. p.n.e. noszono pełny zarost, od czasu podboju macedońskiego zaczęto się golić, b. nosili tylko filozofowie i starcy. U Etrusków moda noszenia zarostu przechodzi te same etapy, co u Greków. Rzymianie w okresie królów i wczesnej republiki nosili b., zaczęli się golić w II w. p.n.e. Scypion Afrykański Starszy był pierwszym Rzymianinem, który golił się codziennie. Chłopcy golili się po raz pierwszy po uzyskaniu dużego zarostu, ogolenie pierwszej b. było aktem uroczystym. Hadrian (II w. n.e.) wprowadził na nowo zwyczaj noszenia b. i dopiero Konstantyn go odrzucił. Z późniejszych cesarzy b. nosił jedynie Julian Apostata. •

Bromios (gr. dosł. hałasujący) przydomek Dionizosa (zob.).

brontejon (gr. bronte grzmot) maszyna teatralna służąca do wywoływania efektów akustycznych, przede wszystkim do naśladowania grzmotów. Był to kocioł spiżowy, w którym przetaczano kamienie.

Brukterowie (Bructeri) plemię germańskie mieszkające w sąsiedztwie Fryzów i Chauków (zob. Chauci), między rzekami Amisia i Luppia aż do Lasu Hercyńskiego.

bnuna (łac. skrócone: brevissima dies najkrótszy dzień) 25 grudnia, najkrótszy dzień roku; w przenośni chłód, mróz i okres' zimowy.

Brundyzjum (Brundisium) dziś Brindisi; miasto portowe w Kalabrii, w in w. p.n.e. kolonia rzymska na prawie latyńskim, zamienione na municypium w czasie wojny ze

sprzymierzeńcami. Sulla uwolnił miasto od podatków w r. 83 p.n.e. W czasach cesarstwa B. było miastem municypalnym i najważniejszym portem na wschodnim wybrzeżu Italii, stąd wyjeżdżano do Grecji i do Azji.

Bruttedius Niger (I w. n.e.) historyk i retor rzymski z czasów Tyberiusza, autor zaginionego pisma, które zawierało opis śmierci Cycerona.

Bruttii mieszkańcy południowej części Italii, zwanej Bruttium, obejmującej dzisiejszą Ka-labrię, na południe od Lukanii; miasta ich utworzyły konfederację ze stolicą w Consentia (dziś Cosenza). W IV w. p.n.e. obronili swą niepodległość przed Aleksandrem z Epiru i Agatoklesem z Syrakuz; największe znaczenie osiągnęli w III w. p.n.e. Założyli szereg miast w głębi kraju, unikając wybrzeży; porty nadmorskie były zamieszkane przez Greków. B. w czasie drugiej wojny punickiej walczyli po stronie Hannibala, za co zostali srogo ukarani przez Rzymian;

ziemie ich podzielono między Lukanię, Kalabrię i Apulię.

Bruttium zob. Bruttii.

Brutus przydomek rodu Juniuszów (zob. Iimii).

Bryaksis rzeźbiarz grecki z Karii, osiadły prawdopodobnie w Atenach. Działał w drugiej poł. IV w. p.n.e. i był jednym z czterech wielkich rzeźbiarzy pracujących przy słynnym mauzoleum w Halikarnasie. B. był również twórcą słynnego posągu kultowego Serapisa, wykonanego ze złota i drzewa. Posąg ten stał w Serapejon w Aleksandrii i stał się prototypem przedstawień tego bóstwa. B. wykonał poza tym portret Seleukosa. Sygnatura artysty znajduje się na płaskorzeźbionej bazie pomnika zwycięzcy, znalezionego w Atenach.

Brygos garncarz ateński (V w. p.n.e.), w którego warsztacie pracował nieznany z imienia mistrz malarstwa czerwonofigurowego na wazach, słynny z niezwykle żywego rysunku swych dziel. W literaturze artysta ten znany jest jako malarz Brygosa.

Brygowie (Brygi) illiryjsko-macedońska forma

nazwy Phryges; lud pochodzenia trackiego, biorący udział w wyprawie Mardoniusza przeciw Grecji w czasie wojny perskiej (480 r. p.n.e.).

Bryksja zob. Brixia.

Brytania (Britannia) dziś Wielka Brytania;

zwana też Albion, Insula Albionum. Nazwą B. Rzymianie obejmowali albo obie wyspy (B. maior i B. Hibernid) i wtedy używali zwykle tej nazwy w liczbie mnogiej, lub też tylko wyspę większą. Ze względu na bogate złoża cyny B. znana była już od epoki brązu. Pierwszy opisał ją Grek Pyteas. Rzymianie poznali ją dzięki Cezarowi, który wylądował tam w latach 56 i 55 p.n.e. (lecz nie zdołał jej podbić). Podbój B. rozpoczął Agrykola w r. 43 n.e., ostatecznie zaś prowincją rzymską stała się B. w r. 84. Rzymianie zbudowali tam szereg umocnień nadgranicznych. W r. 407 wojska rzymskie opuściły B., lecz przez dłuższy czas pozostawała ona jeszcze pod wpływem kultury rzymskiej.

Brytannik (Tiberius Ciaudius Caesar Britannicus) syn cesarza Klaudiusza i Messaliny, przyrodni brat Nerona. Za życia ojca był uważany za następcę tronu, jednak na skutek intryg Agryppiny został usunięty od oficjalnych wystąpień, a w r. 55 (mając 15 lat) otruty z rozkazu Nerona.

Bryzejda (gr. Briseis) córka kapłana Bryzesa, branka i kochanka Achillesa. Odebrał ją bohaterowi Agamemnon, co było powodem wycofania się Achillesa na dłuższy czas z walk Greków pod Troją.

Bubassos (lub Bubasos) miasto w Karii, na wschód od Knidos.

Bubastis miasto w Egipcie w delcie Nilu (dziś ruiny Tel Bastra), odwiedzone przez Herodota, który opisał uroczystości obchodzone na cześć bogini Bastet.

Bucar zob. Boccar.

bucchero nazwa pewnej kategorii czarnych naczyń pochodzących z warsztatów etruskich z okresu VII - IV w. p.n.e. Naczynia te zdobione najczęściej dekoracją plastyczną zawdzięczają swoją czarną barwę prawdopodobnie procesowi redukcji przy wypalaniu. Zob. wazowe malarstwo.

buccina zob. bucina.

Bucco (dosł. gęba) typ występujący w farsach italskich tzw. Atellana (zob. Atellanae fabulae), przedstawiający głupca, łakomczucha, żarłoka i pyszałka.

bucina łac. rzymski dęty instrument ludowy,

rodzaj rogu skręconego spiralnie, z szeroko otwartym rezonatorem i wąskim ustnikiem, stopniowo się rozszerzającym. Prymitywny typ b. stanowił róg zwierzęcy albo muszla pewnych-gatunków ślimaków. Potem wykonywano instrument z metalu, najczęściej z brązu. B. była używana przez pasterzy pędzących trzody, w obozach wojskowych przez straże nocne obwieszczające godziny; b. używano również dla podawania różnych sygnałów wojskowych, np. zakończenia spoczynku żołnierzy, formowania szeregów, zmiany straży itd. Sygnału b. zwanego dassicum używano również na powitanie wodza armii (grał go wtedy zespół bucinatores); oznajmiano nim także przybicie okrętu do brzegu, początek i koniec posiłku, zwoływano zgromadzenie itp. Odmianą b. były rogi zw. cornu i lituus, nieznacznie różniące się konstrukcją. Instrument ten stanowił atrybut bóstw morskich i bogów wiatrów. Różnego typu rogi rzymskie znajdują się na reliefach kolumny Trajana w Rzymie.

Budynowie (Budini) lud scytyjski zamieszkujący Sarmację na północ od Bastarnów.

Bukefal (gr. Bukefalas, Bukefalos) Bucefał, ulubiony rumak Aleksandra W., którego nikt inny nie mógł dosiąść. Padł w Indiach w r. 327 p.n.e.

Bukefala miasto w północno-zachodnich Indiach, w górnym biegu rzeki Hydaspes, założone przez Aleksandra W. w r. 326 p.n.e. w miejscu, gdzie przekroczył rzekę; nazwane tak od imienia Bukefal (zob.).

bukoliczna poezja, bukoliki (od wyrazu gr. bukólos wolarz), poezja pasterska, sielanka, przedstawiająca spokojne i proste życie pasterzy. Wywodziła się ze śpiewów pasterskich przy wtórze piszczałki czy fujarki; pieśni pasterskie istniały już w odległej starożytności zwłaszcza na Sycylii, gdzie też b.p. najwcześniej się rozwinęła. Pierwszym greckim poetą bukolicznym był, wedle tradycji, Stesichoros z Sycylii (ok. 600 r. p.n.e.), najwybitniejszym zaś przedstawicielem twórczości bukolicznej Teokryt (zob.). Utwory jego i następców (Moschosa, Biona) zebrano później w tzw. Corpus bukoliczne. Niektóre bukoliki Teokryta

mają jeszcze cechy realistyczne, niebawem jednak zaczyna w rodzaju tym przeważać charakter literacki, konwencjonalny, a pod maską pasterzy ukrywały się często osobistości współczesne, zwłaszcza poeci. W Rzymie naśladowcą b. Teokryta był M. Valerius Messalla,

a przede wszystkim Wergiliusz w swych Buko-likach. Za Nerona tworzył b. Kalpurniusz, w III w. Nemezjanus. Zarówno w Grecji, jak i w Rzymie b.p. rozwinęła się w okresie powstawania wielkich miast jako reakcja przeciw skrępowanemu konwenansami życiu miejskiemu. Cechuje ją więc tęsknota do natury i upodobanie do scen rodzajowych.

bukoliki zob. bukoliczna poezja.

bukranion gr. element dekoracyjny w postaci czaszki lub głowy byka, bardzo rozpowszechniony w dekoracyjnej płaskorzeźbie rzymskiej.

bule gr. rada; u Homera jest złożona z królów plemiennych basileis; w czasach panowania arystokracji w Atenach składała się z eupatridaj członków arystokratycznych rodów i nazywała się Areopagiem, od miejsca urzędowania na wzgórzu Aresa. W r. 594 p.n.e. Solon ograniczył władzę Areopagu, ustanowił radę czterystu, w której skład wchodzili obywatele pierwszych trzech klas. Klejstenes w r. 510 p.n.e. powiększył b. do 500 członków, po 50 z każdej fyli. Członkowie b. przed objęciem urzędowania składali przysięgę na wierność prawom. Za spełnianie swych czynności pobierali wynagrodzenie wynoszące za czasów Peryklesa jedną drachmę. B. dzieliła się na 10 wydziałów (po 50 członków z każdej fyli), które kolejno, wyznaczone losowaniem, przez dziesiątą część roku przebywały w prytanejonie na koszt państwa. Pełniły one swe czynności przez cały dzień w okrągłym budynku tholos, a jedna trzecia prytanów zostawała tam również na noc. Do tak urzędującej b. kierowano wszystkie oficjalne pisma, przyjmowała ona postów zagranicznych, zwoływała zebrania rady i zgromadzenie ludowe. Prytanowie codziennie wybierali ze swego grona przewodniczącego, epistates, który w ciągu dnia przechowywał pod swoją opieką pieczęć b. i klucze od skarbca państwowego.

buleuterion gr. miejsce posiedzeń rady, bule. Budynek b. w Atenach znajdował się w południowej stronie agory.

bulla łac. przedmiot okrągły, wypukły: 1. główka ozdobnego gwoździa. 2. rodzaj medalu noszonego przez dzieci obywateli rzymskich do lat 17, według zwyczaju przyjętego przez Etrusków. B. o kształcie okrągłym składała się z dwu wypukłych płytek złączonych za pomocą rurki służącej do przeciągania sznurka lub łańcuszka. B. wykonywano ze złota, srebra i brązu. Były gładkie lub pokryte ornamentami rytymi albo

trybowanymi. Wewnątrz b. znajdował się często amulet.

Bullis miasto i kraj w Illirii, między Apolloniu a Dyrrachium.

Buonaccorsi Filippo zob. Kallimach 2.

Bupalos z Chios syn Archermosa i brat Atenisa, rzeźbiarz i architekt działający w drugiej poł. VI w. p.n.e. Wraz ze swym bratem był twórcą posągu Artemidy dla Chios. Sam zaś był autorem posągu Tyche dla Smyrny oraz grupy Charyt stojącej w świątyni Nemezis w

Smyrnie. Dzieła B. były bardzo cenione przez Rzymian; August kazał ozdobić posągami B. i jego brata wybudowaną przez siebie świątynię Apollina na Palatynie, gdzie prawdopodobnie zostały umieszczone jako akroteria.

Buprasion okolica w południowej Elidzie, na lewym brzegu rzeki Larissos, słynna z urodzajów pszenicy i wina.

Bura 1. miasto achajskie założone wg podania przez Burę, córkę łona i Helike. Zniszczone w r. 373 p.n.e. wskutek trzęsienia ziemi, zostało przez mieszkańców odbudowane. Od r. 275 p.n.e. należało do Związku Achajskiego. 2. miejscowość w Mezopotamii.

Burdigala dziś Bordeaux; miasto plemienia celtyckiego Bituriges Vivisci, położone na zachodnim brzegu Garumny, ważny punkt handlowy. Po podbiciu Galii miasto stało się stolicą i ośrodkiem kulturalnym prowincji Aquitama Secunda.

Burowie (Buri) szczep germański mieszkający w pobliżu źródeł Wisły i Odry.

Burrus Afranius (I w. n.e.) praefectus praetorio, tzn. dowódca gwardii za Klaudiusza, doradca Nerona wraz z filozofem Seneką, dzielny żołnierz i zręczny polityk. Zmarł w r. 62.

bursztyn (gr. elektron, łac. sucinum, glaesum, electrum) żywica kopalna, błyszcząca i przeźroczysta, w kilku żółtych odcieniach, przez Greków i Rzymian zwana złotem Północy, znana była już w czasach przedhistorycznych. Już z neolitu pochodzą archeologiczne dowody ekg-ploatacji b. bałtyckiego, a jego rozpowszechnienie w południowych krajach świata starożytnego potwierdzają b. znalezione w grobach babilońskich i mykeńskich. Główne złoża b. znajdowały się na zachodnich wybrzeżach Jutlan-dii nad Morzem Północnym oraz w Sambii nad Morzem Bałtyckim. W założonej w r. 181 p.n.e. Akwilei koncentruje się handel b. bałtyckim. Główny szlak bursztynowy wiódł z Akwilei po-

przez Emonę (dziś Lubiana), Celeję (dziś Ciiii), Poetovio (dziś Ptuj), Savarię (dziś Szombathely), Scarbantię (dziś Sopron) do Camuntum (dziś Petrohell). Stąd wzdłuż Moraw biegła droga ku Przełęczy Kłodzkiej lub do Bramy Morawskiej, następnie na północ wzdłuż Odry dochodziła do okolic Wrocławia. Stamtąd na północ kierowała się Prosną przez Kalisz ku Warcie, potem obok Gopła do Wisły, koło Torunia biegła do jej delty prawym brzegiem i omijając błotniste tereny delty docierała do Sambii. Taką właśnie drogą jakiś eques Romanus wyruszył z Carnun-tum około r. 60 n.e., dotarł do ujścia Wisły, odwiedził faktorie handlowe, zapoznał, się z warunkami handlu i przywiózł ze swej podróży niewidziane dotąd ilości b., użyte potem jako elementy zdobnicze przy urządzaniu igrzysk gla-diatorskich Nerona. Na tym trakcie docierały do Germanów, Słowian i Bałtów wyroby Italii i krajów naddunajskich, o czym świadczą liczne monety rzymskie znalezione na tym szlaku. Największe nasilenie handlu przypadło na II w. n.e., i dlatego jest najwięcej monet z okresu Antoninów.

Busiris zob. Buzyrys.

bustrofedon (gr. bustrofedón od bus wół, strophe bruzda) sposób pisania właściwy starożytnym Grekom i Italikom (dosł.: jak wół pługiem znaczy bruzdy), tzn. kolejno od strony" lewej ku prawej i od prawej ku lewej. Tćn s'posób pisania występuje na wczesnych zabytkach epi-grafieznych greckich, etruskich, italskich, falij-skich, oskijskich, umbryjskich

(m.in. na słynnym lapis niger w Rzymie). W VI w. p.n.e. spotykamy jeszcze b. sporadycznie w różnych miejscowościach Grecji; w Gortynie na Krecie używano b. jeszcze przez cały IV w. p.ri.e.

bustuarius łac. gladiator biorący udział w igrzyskach urządzanych w czasie pogrzebu (bustum stos pogrzebowy).

Butades garncarz z Sikionu, żyjący w Koryncie w VII w. p.n.e. Wg Pliniusza był wynalazcą reliefu ceramicznego.

Butas (także Butes) mit. syn Teleona, Argonauta; oczarowany przez Syreny skoczył do morza, wyratowała go jednak Afrodyta; kochanek Afrodyty, miał z nią syna .Eryksa, który wzniósł matce świątynię na górze nazwanej Mons Eryx.

Buthroton zob. Butroton.

Buto mit. bóstwo egipskie, którego świątynia i wyrocznia znajdowały się w mieście Buto w Dolnym Egipcie. Grecy identyfikowali B. z Leto i uważali ją za boginię nocy.

Butroton (gr. Buthroton, łac. Buthrotum) dziś Butrinto; miasto nadmorskie w Tesprotis w Epi-rze, na wprost Korkyry. Znajdowała się tani willa, Attyka, u którego często gościł Cycero.

Buxentum dziś Policastro; miasto w Lukanii. założone przez Messeńczyków, od II w. p.n.e. kolonia rzymska.

Buzyrys1 (Busiris) mit. król Egiptu, syn Po-sejdona i Lysianassy. Składał krwawe ofiary na ołtarzu Zeusa i w tym celu kazał zabijać każdego cudzoziemca, który przybył do jego kraju. Herakles, wracając z ogrodu Hesperyd, został również schwytany i związany, lecz zanim zdołano go zabić na ofiarę, rozerwał kajdany i uśmiercił B. wraz z jego synem i sługami.

Buzyrys2 (Busiris) dziś Abusir; miasto w Egipcie, w Delcie Nilu, ośrodek kultu Ozyry-sa i Izydy.

Byblis mit. córka Miletosa i Ejdotei, siostra Kaunosa, którego pokochała kazirodczą miłością. Przerażony tym Kaunos uciekł z ojczyzny, a oszalała z bólu B. błąkała się po całej Azji M n. Gdy chciała popełnić samobójstwo, litościwe nimfy zamieniły ją w źródło.

Byrsa twierdza w Kartaginie.

Byzacium (gr. Byzakion lub Byssatis) środkowa część rzymskiej prowincji Afryki, między rzeką Tryton a Małą Syrtą, skolonizowana pierwotnie przez Fenicjan, z miastami Leptis Minor i Adrumetum, znana z uprawy zbóż i oliwek.

Byzakion zob. Byzacium.

Byzantion zob. Bizancjum.

Byzes kamieniarz z Naksos, który wg Pau-zaniasza miał pierwszy wprowadzić dachówki marmurowe na miejsce glinianych. Żył prawdopodobnie na początku VI w. p.n.e. Najstarsze marmurowe dachówki z terenu Aten pochodzą z końca VII w. p.n.e.

c

C. zob. Caius.

Cabillooum dziś Chalon-sur-Saóne; handlowe miasto Eduów nad rzeką Arar.

Cabira zob. Kabejra.

Cabiri zob. Kabirowie.

Cacus zob. Kakus.

caduceus zob. kaduceus.

Cadurci zob. Kadurkowie.'

cadus łac. 1. naczynie do przechowywania napojów, o wydłużonym kształcie, z wąską szyją, spiczaste u dołu. 2. rzymska nazwa miary płynów = 12 congii lub 72 sextarii.

Caecilia 1. C. Metella, córka Cecyliusza Dal-matikusa, najpierw żona Marka Emiliusza Skau-rusa, po jego śmierci wyszła za Sullę. Zmarła w r. 81 p.n.e., pozostawiając Sulli dwoje bliźniąt, Fausta i Faustę. 2. C. Metella, małżonka Ap-piusza Klaudiusza z przydomkiem Pulcher (Piękny), matka trybuna ludowego Klaudiusza i Klodii. 3. C. Metella, żona Publiusza Lentulusa Spintera, często wspominana przez Cy-cerona.

Caecilii Cecyliusze, znany rzymski ród pochodzenia plebejskiego. Najważniejsza gałąź, która przybrała stały przydomek Metelli, doszła do najwyższych stanowisk w państwie. Najwybitniejsi jej przedstawiciele: 1. Lucius Caecilius Metellus Denter, konsul w r. 284 p.n.e., poniósł pod Arretium klęskę od Senonów. 2. Ludus C. Metellus, prawdopodobnie syn poprzedniego, w r. 252 jako konsul odniósł wspaniałe zwycięstwo nad Hasdrubalem pod Panormos. 3. Quin-tus C. Metellus Macedonicus, pretor w r. 148 p.n.e., zwyciężył wojska zbuntowanych Macedończyków, którymi dowodził samozwaniec An-driskos (zob.). Wziął do niewoli samego Andris-kosa i prowadził go w swym pochodzie triumfalnym, z Macedonii zaś uczynił prowincję rzymską. W latach 147 -146 walczył z Grekami,

opierającymi się podbojowi rzymskiemu, zwyciężył ich pod Cheroneją i opanował całą Grecję • środkową, z której również powstała prowincja rzymska pod nazwą Achów. Był zaciętym przeciwnikiem obu Grakchów. Słynna była jego mowa zalecająca małżeństwo, czytana jeszcze za czasów Augusta. 4. Quintus C. Metellus Balearicus, syn poprzedniego, konsul w r. 123 p.n.e., zdobył wyspy balearskie, gdzie dokonał bezlitosnej rzezi mieszkańców, następnie przesiedlił na nie 4000 Italików i założył miasta Palma i Pollentia. 5. Lucius C. Metellus Dalma-ticus, zwycięzca plemion dalmackich w latach 119 i 117 p.n.e., od ok. 114 r. pontifex maximus. 6. Caius C. Metellus Caprarius, wybił w r. 134 p.n.e. medal gens Metella na cześć zwycięstwa swego przodka nad Hasdrubalem pod Panormos w r. 252. 7. Quintus C. Metellus Numidicus, walczył jako konsul w Afryce w r. 109 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad Jugurtą nad rzeką Mu-thul, w r. 107 poddała mu się Cyrta; otrzymał wtedy przydomek Numidicus. Był zaciętym przeciwnikiem Mariusza. Bliskim jego przyjacielem był znany retor i pierwszy filolog rzymski, Lu-cjusz Eliusz Stiio Prekoninus. 8. Quintus C. Metellus Creticus, syn Caprariusa (zob. 6), w latach 69 - 67 p.n.e. prowadził wojnę na Krecie w celu wytępienia piratów; za odniesione nad nimi zwycięstwo _ otrzymał przydomek Creticus. 9. Quintus C. Metellus Pius, syn Numidicusa, w r. 88 p.n.e. podbił .Marsów i zajął kilka miast w Apulii, w latach 87 - 82 walczył po. stronie Sulli przeciw Cynnie i jego następcy, Gnejusowi Papiriuśowi Carbonowi, któremu zadał klęskę pod Faventią. W latach 79 - 71 walczył w Hiszpanii przeciw Sertoriuszowi i przyczynił się do zwycięstwa Pompejusza nad nim. W r. 64 został pontifex maximus, zmarł w r. 63 (następcą jego na tym stanowisku został młody podówczas

Juliusz Cezar). Niektórzy archeologowie uważają za jego portret popiersie starszego mężczyzny w stroju pontifex maximus, znajdujące się w Mu-seo Chiaramonti w Watykanie. Również i on wybił medal gens Mefella na cześć zwycięstwa swego przodka nad Hasdrubalem w r. 252. 10. Quintus C. Metellus Celer, legat Pompejusza w r. 65, przyczynił się do jego zwycięstwa nad szczepami południowego Kaukazu. W r. 62 blokował Katylinę od strony Rawenny i Ariminum. W r, 60 był konsulem. Zmarł w r. 59 p.n.e., jak przypuszczano, otruty przez swoją żonę, słynną Klodię. 11. Lifdus C. Metellus, przyjaciel Werresa i jego następca na stanowisku namiestnika Sycylii w r. 72 p.n.e. 12. Quintus C. Metellus Pius Scipio, ojciec piątej żony Pompejusza, wdowy po Publiuszu Licyniuszu Krassusie, zacięty przeciwnik Cezara, dowódca legionów syryjskich Pompejusza w czasie wojny domowej, znalazł się' wraz z innymi pompejańczykami w Afryce i wraz z nimi poniósł od Cezara klęskę pod Tapsus w r. 46. Wkrótce potem odebrał sobie życie. 13. Quintus C. Metellus Nepos, legat Pompejusza w Azji, konsul w r. 57 p.n.e., poparł wniosek o powrót Cycerona z wygnania. - Inni C. 14. C. Sfatius, poeta komiczny, ceniony twórca w zakresie fabula palliata, z pochodzenia Gal z plemienia Insubrów (prawdopodobnie z Mediolanum), przybył do Rzymu, zapewne jako jeniec wojenny, na początku II w. p.n.e. i został wyzwolony przez Cecyliuszów. Poświęcił się wówczas sztuce pisarskiej; napisał szereg komedii (głównie naśladowania z Menan-dra), które cieszyły się powodzeniem. Znamy 42 tytuły i trochę fragmentów. Zmarł w r. 168 p.n.e. 15. Marcus C. Cornutus, przeciwnik Mariusza, ścigany przez jego siepaczy w r. 87 p.n.e., został ocalony przez swoich niewolników. 16. Quintus C., trybun ludowy i curator viarum z r. 71 p.n.e. 17. Quintus C., brat matki Tytusa Pomponiusza Attyka, dorobił się znacznego majątku na lichwiarstwie. Jest o nim często mowa w listach Cycerona do Attyka. 18. Quintus C. Bassus, ekwita rzymski, stronnik Pompejusza w czasie wojny domowej. 19. C. z Kaleakte (I w. p.n.e.), retor grecki, nauczyciel wymowy w Rzymie, zwolennik attycyzmu. 20. C. Bucinixanus, jeden z uczestników spisku przeciw Cezarowi w r. 44 p.n.e. 21. Quintus C. Epirota, wyzwoleniec Tytusa Pomponiusza Attyka, gramatyk. 22. C. Ciassicus, prokonsul prowincji Baetica w I w. n.e. 23. C. Macrinus, przyjaciel Pliniusza

Młodszego, który mu poświęcił jeden ze swych listów. 24. Sextus C. Africanus, prawnik rzymski z poł. II w. n.e., autor zachowanego we fragmentach dzieła pt. Quaestiones. 25. C. Aemi-lianus, namiestnik prowincji Baetica za panowania Karakalli, uśmiercony na jego rozkaz (III w. n.e.).

Caecina ród rzymski pochodzenia etruskiego.

1. Aulus C., stronnik Pompejusza w wojnie domowej przeciw Cezarowi (r. 49 - 46 p.n.e.), autor paszkwilu przeciw Cezarowi; po jego zwycięstwie napisał Querellae (Skargi), aby uzyskać przebaczenie i pozwolenie na powrót do kraju. Napisał również dzieło pt. De Etrusca disciplina, zachowane w cytatach u pisarzy późniejszych.

2. C. Yolaterranus, pośrednik ze strony Augusta w jego układach z Antoniuszem w latach 43 - 42 p.n.e. 3. Aulus C. Severus, wódz armii Tyberiusza, walczył w Dalmacji i Pannonii w r. 6 n.e., gdy wybuchło tam powstanie; w r. 14 i 15 stłumił powstanie legionów w Germanii. 4. Aulus C. Alienus, wódz Galby, przeszedł na stronę Witeliusza, pod Bedriacum pokonał wojska cesarza Othona (r. 69 n.e.); chciał potem przejść na stronę Wespazjana, w czym przeszkodzili mu jego żołnierze. Pod koniec życia został wmieszany w spisek przeciw Wespazjanowi i stracony przez Tytusa w r. 79 n.e.

Caecubus ager obszar ziemi w Lacjum, nad brzegiem Morza Tyrreńskiego, znany z doskonałego wina zwanego Caecubwn.

Caedicii Cedycjusze, rzymski ród plebejski. 1. Marcus Caedicius, wg legendy miał w r. 391 p.n.e. usłyszeć głos nieznanego bóstwa ostrzegającego przed napaścią na Rzym barbarzyńców, Galów; nazwano to bóstwo Aius Locutius i wzniesiono mu ołtarz. 2. Quintus C., centurion;

podczas wojny z Galami, po klęsce Rzymian nad Allią w r. 390 p.n.e., został obwołany wodzem przez grupę Rzymian, którzy zbiegli do Wejów. 3. Lucius C., uratował oddział wojska rzymskiego po klęsce, którą poniósł Warus w Lesie Teutoburskim w r. 9 n.e.

Caelii (lub Coelii) Celiusze, rzymski ród plebejski, prawdopodobnie pochodzenia etruskiego. Jedna gałąź używała przydomka Caldus, druga Rufus. 1. Caelius Yibenna wódz etruski, wg legendy przyjaciel Mastarny, tzn. szóstego króla rzymskiego, Serwiusza Tulliusza. Uważany był za protoplastę rodu C. 2. Lucius C. brał udział w wojnie przeciw Perseuszowi, w r. 170 p.n.e. poniósł klęskę pod Uskaną w Illirii. 3. Lucius C.

Antipater (II/I w. -p.n.e.), nauczyciel retoryki azjańskiej, znawca prawa, autor pierwszej monografii o drugiej wojnie punickiej, w której obrał sobie za wzór historyków hellenistycznych Sosilosa i Silenosa, starając się uczynić swe dzieło sensacyjnym i interesującym. 4. Caius C. Caldus, trybun ludowy w r. 107 p.n.e., konsul w r. 94, pokonany przez Sullę w r. 83; wybitny mówca swego czasu. 5. Marcus C. Rufus (82-- 48 r. p.n.e.), uczeń i przyjaciel Cycerona, kwestor w r. 59, w r. 56 oskarżony z poduszczenia Klaudii, swojej byłej kochanki; obronił go Cy-ceron, w zachowanej do naszych czasów mowie Pro Caelio. W r. 52 został trybunem. W czasie wojny domowej najpierw stanął po stronie Cezara. W r. 48 w czasie pobytu Cezara na Wschodzie zgłosił jako pretor wniosek o odroczenie spłaty wszystkich długów na lat sześć, aby pójść na rękę niezamożnej ludności, zrujnowanej długotrwałą wojną domową. Gdy ten wniosek nie przeszedł, C. Rufus na zgromadzeniu ludowym wniósł projekt ustawy o całkowitym zniesieniu długów. Senat pozbawił go za to urzędu. Wówczas Rufus udał się do południowej Italii, gdzie wraz z Milonem organizował oddziały partyzanckie, składające się z niewolników, gladiatorów i zwolenników Pompejusza. Wkrótce jednak został zabity w Thurii w potyczce z żołnierzami Cezara. 6. Marcus C. Vi-nicianus, początkowo zwolennik Pompejusza, potem przeszedł na stronę Cezara i walczył z nim przeciw Farnakesowi, królowi Pontu. 7. C. At-tianus, ekwita, wychowawca i przyjaciel Hadria-na, prefekt pretorianów. 8. Decius C. Balbinus, zob. Balbinus. 9. C. Aurelianus zob. Aurelia-nus 1.

Caelius mons wzgórze Rzymu położone w południowo-wschodniej części miasta, między Eskwilinem i Awentynem, prawdopodobnie zwane pierwotnie mons Querquetulanus od rosnących tam dębów (guercus dąb). Określenie to występuje w nazwie bramy miejskiej Porta Quer-guetulana w Murach Serwiańskich, prowadzącej na C. m. Według legendy, na wzgórzu tym przebywał wojownik etruski Caeles (lub Caelius') Yibenna ze swymi towarzyszami. Wzgórze miało dwa szczyty: wschodni Caeliolus (dziś kościół SS. Ouattro Coronati) i zachodni Cerolinensis (dziś kościół SS. Gioyanni e Paolo). Według legendy C. m. został włączony w obręb murów miasta za panowania króla Tullusa Hostiiiusza. Wzgórze

należało do ligi siedmiu wzgórz. W mieście czterech regionów C. m. należał do pierwszego, najbardziej zaludnionego - Suburana - z dwiema bramami: P. Caelimontana i P. Querquetulana. Gdy August podzielił Rzym na 14 dzielnic, C. m. pod nazwą Caelinwntium stał się regionem drugim. Grzbietem wzgórza biegła ulica Vicus Capiti Africae, zaczynająca się przy Amfiteatrze Flawiuszy, a kończąca się przy Porta Metrovia w Murach Aureliańskich. Po obu stronach biegły dwie ulice: od wschodu Via Asinwia, od zachodu Via Appia, połączone ze sobą siecią mniejszych uliczek. C. m. był dzielnicą zamieszkaną przez ludność zamożną. Luksusowe domy ozdobione były dziełami sztuki i otoczone pięknymi ogrodami. Spłonęły one w r. 27 n.e.; za panowania Tyberiusza wzgórze stało się ulubioną dzielnicą arystokracji rzymskiej. Cesarze mieli tu również swoje posiadłości. Wznosiło się tam wiele budowli publicznych, jak: świątynia Klaudiusza, koszary Equites Singulares, hala handlowa Macellum Magnum i akwedukt Nerona. Z najważniejszych, dotąd istniejących zabytków należy wymienić dobrze zachowane w tej części miasta Mury Aureliańskie, Macellum Magnum (obecnie kościół S. Stefano Rotondo), fundament świątyni Klaudiusza w pobliżu dzwonnicy kościoła SS. Giovanni e Paolo oraz ruiny kilku domów mieszkalnych; z nich najważniejsze są ruiny willi rodu Lateranii Plautii, zachowane w podziemiach Bazyliki Laterańskiej. Na środku placu S. Giovanni in Laterano znajduje się obelisk przeniesiony z Circus Maximus. W okresie renesansu przeniesiono stąd na Kapitel posąg konny Marka Aureliusza; również z C. m. pochodzi grupa Erosa i Psyche znajdująca się obecnie we Florencji, w Ufizzi, oraz bialo-czama mozaika z napisem Basilica Hilariana, znajdująca się w Muzeum Konserwatorów w Rzymie na Ka-pitolu.

Caeparius (Marcus C.) uczestnik spisku Ka-tyliny, uwięziony wraz z innymi spiskowcami i skazany na śmierć w r. 63 p.n.e.

Caepio przydomek rodu Serwiliuszów (zob. Servilii).

Caere dziś Ceryetri, Cerveteri; starożytne miasto Etrusków założone wg tradycji przez Pelazgów ok. r. 1400 p.n.e., bogate i kwitnące, otoczone warownymi murami, których szczątki zachowały się do dziś. Należało do federacji 12 miast etruskich. Po opanowaniu przez Rzym mieszkańcy C. (Caerites) otrzymali prawa obywatelskie bez prawa głosowania, ius sine suffrngio.

Stąd tych, którzy nie mieli prawa głosu, nazywano Caerites, a cenzorowie rzymscy za karę przenosili obywateli na listę pozbawionych głosu, zwaną tabulae Caeritum.

Caeretanus przydomek rodu Aureliuszów (zob. Aurelii).

Caesar zob. Cezar.

Caesaraugusta dziś Saragossa; miasto w His-pania Tarraconensis.

Caesarea zob. Cezareja.

Caesarion zob. Cezarion.

Caesena dziś Cesena; miasto w Gallia Cispa-dana.

Caesennii Cezeniusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. - Lucius C. Paetus dowódca z czasów Nerona. W r. 61 n.e. wraz z Domicju-szem Korbulonem brał udział w wojnie przeciwko Wologezesowi, królowi Fartów; nie zdołał jednak odzyskać zdobytej przez nich Tigrano-certy, stolicy Armenii, i został zmuszony do podpisania upokarzającego pokoju. Zmarł za panowania Wespazjana jako prokonsul Syrii.

Caesetii ród rzymski-Lucius C. Flavus, trybun ludowy w r. 44 p.n.e., przeciwnik Cezara, usunięty przez niego z senatu za to, że pociągnął do odpowiedzialności tych, którzy nazwali Cezara królem i ozdobili diademem jego posąg.

Caesia silra las w Germanii nad prawym brzegiem Renu.

Caesii ród rzymski; Caesius Bassus zob. Bassus.

caesura zob. cezura.

Caiatia dziś Caiazzo; miasto w Kampanii, municipium w czasach cesarstwa.

Caieta1 mit. mamka Eneasza, umarła w czasie jego wędrówki po Italii południowej i wg podania została pogrzebana nad zatoką Morza Tyrreńskiego w pobliżu przylądka Misenum.

Caieta2 dziś Gaeta; miasto w Kampanii nazwane tak na pamiątkę mamki Eneasza, która tu została pochowana. Pierwotnie było to miasto Aurunków, zachowały się ruiny starożytnych murów.

Caius Gajusz, rzymskie imię (praenomen) męskie, oznaczane skrótem C.

Calabria zob. Kalabria.

Calacte (Kale Akte) miasto na północnym wybrzeżu Sycylii, dziś ruiny w pobliżu Caronia.

Calagurris dziś Całahorra; miasto w Hispania Tarraconensis, na terytorium Waskonów, w dolinie górnego biegu rzeki Ebro. Tutaj bronili

się zwolennicy Sertoriusza. Od czasów Cezara C. była rzymskim miastem municypalnym Uważano je za ojczyznę Kwintyliana.

calamus (łac. dosł. trzcina, źdźbło wysmukłej rośliny, sitowie) tak nazywano szereg przedmiotów wykonanych z trzciny: 1. pióro do pisania na papirusie i pergaminie, dość grube, zwężone na końcu i nacięte pośrodku. 2. dęty instrument muzyczny, zwany też syringą Pana, zrobiony z siedmiu łodyg trzcinowych rozmaitej długości. 3. nazwa łuku i strzał używanych w Egipcie i w Partii. 4. drogowskaz stawiany na pustyniach Egiptu. 5. różdżka z pułapką na ptaki, używana przez ptaszników. 6. wędka.

Caiatia zob. Kalatia.

Calatinus przydomek rodu Atiiiuszów (zob. Atiiii).

calatores łac. wywoływacze, słudzy kapłanów przestrzegający porządku w czasie uroczystości religijnych. Zwoływali także lud na zgromadzenia.

calceus łac. obuwie rzymskie przykrywające całkowicie stopę, w odróżnieniu od typu solea (zob. sandały). C. patricius, przymocowany rzemieniem, używany był przez senatorów; c. repandus miał długi, spiczasty, zakręcony nos.

calculator tac. 1. nauczyciel rachunków, bardziej ceniony niż litterator, nauczyciel czytania i pisania. 2. księgowy w domach możnych Rzymian oraz w urzędach państwowych.

calculus łac. kamyczek. Nazwą tą określano:

l. przesuwane kamyczki używane do rachunków w starożytnych liczydłach (zob. abakus). 2. kamyki wrzucane do um przy głosowaniu: białe oznaczały uwolnienie, czarne - skazanie oskarżonego. 3. kamyki zastępujące kości do gry, posługiwano się nimi przy następujących grach:

lusus calculorum, lusus latrunculorum i lusus dmdecim scriptorum. 4. różnobarwne kamyki służące do układania mozaiki.

caldarium łac. łaźnia urządzona przy termach, sala zaopatrzona w rodzaj centralnego ogrzewania; źródło ciepła znajdowało się pod podłogą, skąd rozprowadzano ogrzane powietrze rurami zainstalowanymi w ścianach (zob. laźnie).

Caldius (łac. dosł: rozgrzany winem); przydomek nadawany przez szyderstwo Tyberiuszo-wi, stanowiący zniekształcenie jego nazwiska rodowego Ciaudius.

Caledones mieszkańcy kraju Caledonia, w pół-nocno-wschodniej części Szkocji. Urządzali przeciw nim wyprawy Hadrian i Septymiusz Sewerus.

Calendae zob. Kalendy.

Calenus przydomek rodu Fufiuszów, zob. Fufii.

Cales dziś Calvi; miasto w Kampanii, od r. 331 p.n.e. kolonia rzymska, przez długie lata ośrodek władzy rzymskiej w Kampanii i siedziba kwestora, posiadającego jurysdykcję dla całej rzymskiej południowej Italii. Miasto było zamożne i słynęło szczególnie z doskonałego wina, vinum Calenum.

Caleti i Caletes lud galicki w dolnym biegu Sekwany, w dzisiejszej Normandii.

Calidii Kalidiusze, ród rzymski, 1. Marcus Calidius, pretor w r. 57 p.n.e., przyczynił się do powrotu Cycerona z wygnania. W czasie wojny domowej między Pompejuszem a Cezarem stanął po stronie Cezara, wkrótce jednak po wybuchu wojny zmarł w Placencji, w r. 48 p.n.e. Był wybitnym mówcą, zwolennikiem attycyzmu, i słynął z wytworności języka. Wygłosił wiele mów w obronie oskarżonych, m.in. Skaurusa i Gabiniusza (zob. Gabinii 4). Był nauczycielem Oktawiana.

caliga łac. obuwie żołnierzy rzymskich noszone niekiedy przez centurionów, nigdy zaś przez wyższych oficerów. Był to but o grubej podeszwie nabijanej gwoździami, clavus caligaris, przykrywający całą stopę, przytwierdzony do nogi rzemieniami, które zakrywały podbicie i dolną część nogi do połowy łydki.

Caligula zob. Kaligula.

Calissia dziś Kalisz; pojawia się po raz pierwszy na mapie słynnego matematyka, geografa i astronoma z II w. n.e., Klaudiusza Ptolemeusza.

calix łac. 1. naczynie do picia wina, kielich, czarka. 2. naczynie kuchenne do gotowania, garnek. 3. mosiężna rura, przewód w akweduktach.

Callaecia zob. Gallaecia.

Callimachus zob. Kallimach.

calones łac. niewolnicy używani do najniższych posług; w wojsku - ciury obozowe, giermkowie, masztalerze itd.

Calor 1. rzeka przepływająca przez kraj Samnitów. 2. rzeka w Lukanii.

Calpe zob. Kalpe.

Calpurnii Kalpumiusze, rzymski ród pochodzenia plebejskiego. 1. Calpurnius Flamma, trybun wojskowy w czasie pierwszej wojny punic-kiej; w czasie walk na Sycylii w r. 258 p.n.e. za cenę własnego życia z niewielkim oddziałem żołnierzy uratował armię rzymską od zagłady.

2. Lucius C. Bestia, trybun ludowy w r. 121 p.n.e,. konsul w r. 111, prowadził wojnę przeciw Ju-gurcie, dał mu się jednak przekupić i zawarł niekorzystny pokój, za co po powrocie do Rzymu został skazany na wygnanie. 3. Lucius C. Bestia, zwolennik Katyliny. 4. Lucius C. Bestia oskarżony de ambitu, był broniony przez Cycerona. 5. Marcus C. Bibulus zob. Bibulus. 6. Ti-tus C. Siculus, sielankopisarz z czasów Nerona, naśladowca poezji bukolicznej Wergiliusza. Zachowało się 7 jego utworów. Jemu również przypisuje się bezimienny panegiryk Laus Pisonis (Pochwała Pisona). - Główna gałąź tego rodu używała przydomka Piso. Najważniejszymi jej przedstawicielami są: 7. Caius C. Piso, brał udział w bitwie pod Karmami w r. 216 p.n.e. i dostał się do niewoli kartagińskiej, lecz przy wymianie jeńców został przez Hannibala odesłany do Rzymu. 8. Lucius C. Piso, propretor w r. 184, odniósł wraz z 1. Kwinkcjuszem Kryspinem wielkie zwycięstwo nad Luzatynami nad rzeką Tagus. W r. 180 został konsulem i w tymże roku został otruty przez swą żonę i syna. 9. Lucius C. Piso Frugi, trybun ludowy w r. 149, konsul w r. 133 p.n.e., pokonał zbuntowanych wówczas niewolników sycylijskich. Był zaciętym przeciwnikiem reform agrarnych Gajusza Grak-chusa. Napisał Annates (Roczniki), doprowadzając je do r. 146 p.n.e. Wprowadził stały sąd, trybunał dla prowadzenia procesów o zdzierstwo, de pecuniis repetundis. Dla prawości charakteru otrzymał przydomek Frugi (wstrzemięźliwy, uczciwy, szlachetny), który odziedziczyli jego potomkowie w linii prostej. 10. Lucius C. Piso Frugi, syn poprzedniego, walczył w armii swego ojca na Sycylii, zmarł w r. 112 w Hiszpanii, którą zarządzał. 11. Caius C. Piso, konsul w r. 67, zacięty przeciwnik Cezara, oskarżył go na pamiętnym posiedzeniu senatu w dniu 5 grudnia 63 r. p.n.e. o udział w spisku Katyliny. Była to zemsta za to, że krótko przedtem z inicjatywy Cezara został oskarżony o nadużycia popełnione w czasie swego namiestnictwa w Gallia Narbonensis. 12. Cnaeus C. Piso, zwolennik Katyliny, późniejszy przeciwnik Pompejusza, wysłany do Hiszpanii jako kwestor, został tam zamordowany z powodu swej bezwzględności. 13. Marcus C. Piso Pupius, w latach 67 - 63 p.n.e. walczył pod dowództwem Pompejusza w wojnie z piratami i przy zdobywaniu Jerozolimy. W r. 61 został konsulem. 14. Lucius C. Piso Frugi, przeciwnik Werresa, z którym jedno-

cześnie był pretorem na Sycylii. Przyjaciel Cy-cerona, ojciec pierwszego męża jego córki Tulii. 15. Lucius C. Piso Caesoninus, teść Cezara (córka jego, Calpumia, była trzecią i ostatnią żoną Cezara), konsul w r. 58 p.n.e., zacięty wróg Cycerona. 16. Cnaeus C. Piso, w

czasie wojny domowej walczył pod rozkazami Brutusa i Kassjusza. Mimo swych republikańskich przekonań został w r. 23 p.n.e. mianowany konsulem. 17. Cnaeus C. Piso, syn poprzedniego, gubernator Syrii w czasie panowania Tyberiusza, był podejrzany o otrucie Germanika. Pod naciskiem opinii Tyberiusz był zmuszony oddać go pod sąd; wkrótce potem odebrał sobie życie. 18. Caius C. Piso, uknuł spisek na życie Nerona w r. 65. Zdradzony przez jednego z uczestników sprzysiężenia, Rufusa Fenniusza, odebrał sobie życie, pociągając za sobą Lukana, Petusa, Senekę, samego Rufusa i in. 19. Lucius C. Piso Licinianus, syn Marka Licyniusza Krassusa Frugi, adoptowany przez cesarza Galbę i wyznaczony na jego następcę, został po detronizacji Galby zamordowany przez żołnierzy Otho-na w r. 69 n.e.

Całyinus przydomek kilku rodów rzymskich (zob. Domitii).

Calvisii ród rzymski, 1. Caius Calyisius Sa-binus, legat Cezara w r. 48 p.n.e., w 45 r. pretor prowincji Afryki, konsul w r. 39. 2. C. Sabinus. oskarżyciel Agryppiny matki Nerona, może identyczny z niewykształconym bogaczem C. Sabi-nem wspomnianym przez Senekę.

Calvus (Caius Licinius Macer C.) poeta i utalentowany mówca rzymski (82-47 r. p.n.e.);

zwolennik attycyzmu, surowo krytykował mowy Cycerona. Jako poeta należał do kręgu naśladowców poetów hellenistycznych, tak jak jego przyjaciel, Katullus. Napisał szereg elegii żałobnych, krótkich poematów, epigramów i in. Z mów jego najsłynniejsza była mowa przeciw trybunowi ludowemu Publiuszowi Watyniuszowi. Cała twórczość C., poza nielicznymi fragmentami, zaginęła.

Camalodunum (lub Camulodunum) dziś Col-chester; główne miasto Trinobantów w Brytanii;

tu w r. 43, za panowania Klaudiusza, została założona pierwsza kolonia wojskowa dla weteranów.

Camenae (pierwotnie Casmenae, Carmenae, od cano śpiewać) Kameny, bóstwa italskie, nimfy wód, obdarzone darem wieszczym, utożsamiane z greckimi Muzami (zob.).

Cameria starożytne miasto sabińskie w La-cjum.

Camerinum dziś Camerino; miasto w Umbrii na granicy Picenum.

Camilla jedna z bohaterek Eneidy, królowa Wcisków, słynąca z szybkiego biegu, walczyła dzielnie w szeregach wojska Tumusa; została zdradziecko zabita przez Arunsa.

camilli i camillae łac. rzymscy chłopcy i dziewczęta, wolno urodzeni, zdrowi i urodziwi, których rodzice żyli jeszcze, używani do pomocy kapłanom w czasie ofiar i uroczystości religijnych. Chłopcy odziani byli wówczas w krótkie tuniki przepasane na biodrach, dziewczęta zaś występowały w długich do ziemi stołach.

Camillus przydomek rodu Furiuszów.

Campania zob. Kampania.

Campus Martius Pole Marsowe w Rzymie, równina położona między Collis Hortulorum (Pincio) i Kwirynałem od wschodu, Tybrem od zachodu i Kapitelem od południa, tworzyła rodzaj placu długości 2 km i szerokości 1900 m. Zupełnie odmienna od innych dzielnic Rzymu, rozsiadłych na wzgórzach, weszła administra-cyjnie w skład samej Urbs dopiero za czasów Augusta. Niemniej jednak już w okresie republiki odgrywała ogromną rolę jako jedyna przestrzeń, gdzie mogły się gromadzić wojska, którym względy religijne zabraniały przekroczyć świętych granic miasta pomerium. Pole Marsowe stało się więc miejscem

przeglądów oddziałów wojskowych i innych uroczystości militarnych. Wg legendy, na C. M. w pobliżu Palus Caprae (Bagno Kozy) miał Romulus dokonać ostatniego przeglądu sił zbrojnych, podczas którego zniknął w' cudowny sposób. W okresie republiki tutaj ogłaszali konsulowie roczny zaciąg do wojska. W tym też czasie odbywały się w Saepta, za ogrodzeniami, zebrania wyborcze, comitia cen-turiata; tu również co pięć lat cenzorowie odbywali cenzus. Niekiedy na C. M. obradował senat, np. gdy przyjmował obcych posłów, którzy nie mogli przestąpić pomerium. Z C. M. łączyły się Forum Holitorium, targ na warzywa, oraz Campus Flaminius, obejmujący przestrzeń zamkniętą obecnie Kapitelem Piazza Yenezia, Corso Vittorio Emmanuele, Via Arenula i Tybrem; w okresie republiki C. M. stanowił łąkę zwaną Prata Flaminia. Dzielnica ta zabudowywała się i zaludniała bardzo wolno. Dopiero dekret wydany w r. 88 p.n.e., na mocy którego połud-

niowa część C. M. od strony Kapitelu została przeznaczona na sprzedaż w celu uzyskania środków na wojnę z Mitrydatesem, wpłynął na rozbudowę tej dzielnicy. Pod koniec republiki powstało tu wiele budowli publicznych oraz domów prywatnych. W V w. p.n.e. wybudowano tu świątynię Apollina, w III w. p.n.e. świątynie Bellony i Janusa, Spes, Circus Flaminius, w II w. p.n.e. świątynie Herkulesa i Muz, Junony, Larów, portyki Metellusa i Minuciusa. W I w. p.n.e. powstały tu świątynie Jutumy i Venus Victrix, Tabularium, tzn. archiwum państwowe, portyki Filipa i Pompejusza, teatr Pompejusza wraz ze świątynią Jowisza Statora oraz Saepta lulia. Cezar kazał tu założyć sztuczne jezioro dla odbywania pokazowych bitew morskich, naumachia. Pierwszy raz odbyło się widowisko z bitwą morską w r. 46 p.n.e. August włączył w obręb miasta, do regionu VII, część wschodnią C. M., położoną między via Flaminia i Collis Hortulorum, do regionu IX zaś część zachodnią, ograniczoną przez via Flaminia, Tybr i Kapitel, obejmującą również Campus Flaminius i Forum Holitorium. W okresie cesarstwa C. M. traci swoje znaczenie polityczne wobec zniesienia comitia centwiata, natomiast otrzymuje monumentalne i artystyczne rozwiązania urbanistyczne. August wzniósł tu szereg wspaniałych budowli: świątynię Bonus Eventus, termy Agryppy, których część stanowi przebudowany później Panteon, portyk Wipsaniusza Agryppy, gdzie umieszczono mapę imperium rzymskiego. Ara Pacis (Ołtarz Pokoju), portyk Oktawii, teatry Marcellusa i Balbusa oraz swe wspaniałe mauzoleum w południowej części C. M., w pobliżu Tybru. Tyberiusz wzniósł tu łuk triumfalny, Neron oprócz łuku triumfalnego również amfiteatr i termy, Domicjan Odeon i stadion, Hadrian łuk triumfalny, Antoninus kolumnę i świątynię ubóstwionego Hadriana, Aleksander Sewerus bazylikę i termy, Aurelian świątynię Słońca i koszary kohorty miejskiej. Późniejsi cesarze wznosili również łuki triumfalne. W r. 271 n.e. cesarz Aurelian otoczył C. M. murami z bramą Porta Flaminia (dziś Porta del Popolo). Główną arterią komunikacyjną tej dzielnicy była via Flaminia (dziś Corso Umberto), przecinająca ją wzdłuż, na odcinku od Kapitelu do Murów Serwiańskich, zwana via Lata.

Camulodiinum zob. Camalodunum.

Camulogenus wódz galickiego plemienia Senonów, zabity przez Labienusa w r. 52 p.n.e., w bitwie pod Lutecją.

Canariae insulae zob. Fortunatae insulae.

candela łac. świeca zrobiona z sitowia oblanego woskiem lub łojem; był to pierwotny sposób oświetlania, zanim wprowadzono lampy oliwne, używany przez ludzi biednych; bogatsi używali lamp zwanych lucerna.

candelabrum łac. pierwotny lichtarz do umieszczania świec, później podstawa do lampy. Zob. lampy.

candidatus łac. 1. obywatel rzymski ubiegający się o urząd; ubierał się on w białą togę (toga candida). 2. c. principis polecony przez cesarza kandydat na urzędnika lub członka senatu. 3. candidati przyboczna straż cesarza, którą dowodził urzędnik zwany magister officiorum. Prawdopodobnie nosiła ona białe uniformy.

Canidia u Horacego czarownica i trucicielka, wg komentatorów starożytnych miała być sprzedawczynią perfum w Neapolu i nazywać się Gratidia.

Candidus Crassus (I w. p.n.e.) jeden z dowódców Antoniusza; brał udział w wyprawie przeciw Fartom i w działaniach przeciwko Oktawianowi. Z chwilą rozgromienia floty pod Akcjum schronił się do Egiptu; Oktawian skazał go na śmierć.

Caninii Kaniniusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego; nosili przydomki Gallus i Rebilus. 1. Caius Caninius Rebilus legat Cezara w Galii w latach 52 - 51 p.n.e. W r. 49 pośredniczył w układach między Cezarem i Pompejuszem, brał udział w bitwie pod Tapsus w r. 46 i w wojnie w Hiszpanii w r. 45. 2. Lucius C. Gallus, trybun ludowy w r. 56 p.n.e., najpierw oskarżyciel, potem zięć Antoniusza, zwolennik Pompejusza.

Cannae zob. Karny.

Canninefates plemię mieszkające w Batawii, pokonane przez Tyberiusza w r. 4 n.e. W r. 71 n.e. C. brali udział w powstaniu przeciw Rzymianom, w czasie którego zniszczyli rzymską flotę.

Cantabria zob. Kantabria.

cantharus łac. (gr. kdntharos) 1. naczynie do picia z szerokim otworem, bardzo pękate, kufel. 2. rodzaj morskiej ryby. 3. basen fontanny w formie litery c.

canticum (łac., od cano, canto, śpiewam) w tragedii i komedii rzymskiej oraz w mimach partia solowa śpiewana przy towarzyszeniu au-losu, o wielkiej rozmaitości miar rytmicznych. W szerszym znaczeniu c. obejmują także partie

monologiczne i dialogiczne dramatu rzymskiego utrzymane w metrach innych niż senar jambi-czny (ten charakteryzował tzw. diverbia).

Cantii plemię brytyjskie zamieszkujące wschodnią część Brytanii.

Cantium dziś Kent; kraina we wschodniej Brytanii z przylądkiem tej samej nazwy.

Canulei Kanulejusze, rzymski ród pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Canuleius, trybun ludowy z r. 445, spowodował uchwalenie prawa o zniesieniu zakazu małżeństw między patrycju-szami a plebejuszami, jak również prawa o wyborze konsulów z obu stanów (leges

Canuleiae). 2. Marcus C; w r. 421 trybun ludowy. 3. Lu-ctus C. 1. fttius, artysta podpisany na wielu naczyniach pochodzących ze sławnych warsztatów ceramicznych w Cales (III - II w. p.n.e.). 4. Lu-cius C. Dives, pretor w r. 171 p.n.e. zarządzający prowincjami hiszpańskimi.

Canusium dziś Canosa; starożytne miasto w Apulii na prawym brzegu rzeki Aufidus, założone przez Greków, słynne z warsztatów ceramicznych i pięknej wełny. Marcellus poniósł tutaj klęskę w czasie drugiej wojny punickiej, w r. 208 p.n.e.

Capella (Martianus Felix C.) pisarz żyjący w V w. n.e., rodem z Afryki, autor dzieła encyklopedycznego De nuptiis phihhgiae et" Mercwii (O ślubie filologii z Merkuriuszem) w 9 księgach, bardzo popularnego przez całe średniowiecze. Obejmowało siedem sztuk wyzwolonych i zawierało wiadomości z zakresu retoryki, astronomii, matematyki, geometrii i innych nauk.

Capena dziś Civitucola; miasto w Etrurii u stóp góry Soracte, założone prawdopodobnie przez osadników z Wejów i od niego uzależnione. Jedna z bram Rzymu, u stóp mons CaeJius, przez którą przechodziła via Appia, została nazwana porta C.

Caper (Flavius C.) gramatyk rzymski z II w. n.e.; zachowały się pod jego imieniem dzieła De orthographia i De verbis dubiis.

capita aut navia (/ac. dosł.: głowy czy okręt) gra rzymska polegająca na tym, że rzucano monetą, o wygranej zaś decydowało, czy upadła stroną, na której widniała głowa bóstwa, czy tą, na której był przedstawiony okręt (por. grę w orła i reszkę).

capite censi łac. obywatele rzymscy nie posiadający cenzusu majątkowego wymaganego do pełnienia służby wojskowej, początkowo spisywani jako "głowy (caput) rodzin". Utworzono z nich jedną centurię.

capitis deminutio łac. utrata lub ograniczenie zdolności prawnej obywatela rzymskiego, określanej przez trzy czynniki: 1) status libertatis, którego utrata (utrata wolności) powodowała capitis deminutio maxima, tj. całkowitą utratę Cywilnej zdolności prawnej; 2) status civitatis, którego utrata powodowała capitis deminutio media, tj. utratę cywilnej zdolności prawnej jednakże z zachowaniem zdolności prawnej wg ius gentium. Następowała np. wskutek skazania na wygnanie, przesiedlenia się do kolonii latyńskiej itp.; 3) status familiae, którego zmiana powodowała capitis deminutio minima, tj. utratę praw przysługujących członkom dotychczasowej rodziny agnatycznej z równoczesnym nabyciem praw nowej rodziny, np. przy adopcji czy w wypadku zamążpójścia. Utrata jednego z trzech wymienionych status powodowała m.in. wygaśnięcie cywilnych długów kontraktowych.

Capito 1. przydomek rodu Atejuszów (zob. Ateif). 2. zob. Cossutianus.

Capitolinus (lulius C.) zob. Scriptores Histo-riae Augustae.

Cappadocia zob Kappadocja.

Capraria 1. wyspa na M. Tyrreńskim, na wschód od pn. cypla Korsyki. 2. zob. Egackie Wyspy, i

Capreae dziś Capri; piękna wysepka w pobliżu wybrzeża kampańskiego, na wprost zatoki Puteoli, wg legendy zamieszkana najpierw przez Telebojów. Wyspę tę zakupił od mieszkańców Neapolis cesarz August, później przeszła na własność Tyberiusza, który spędził na niej ostatnie lata swego życia.

Capricornus (gr. Ajgókeroś) konstelacja Koziorożca.

Caprotina przydomek Junony; święto Junony C. obchodzono 7 lipca (Nonae Caprotmae).

capsa (łac. demin. capsula, capsella) drewniana skrzynka do przechowywania i przewożenia rzeczy, najczęściej skrzynka do przechowywania zwojów papirusowych.

Capsa dziś Kafsa, Gafsa; miasto we wschodniej Numidii; Jugurta po zdobyciu go umieścił tam swój skarbiec. W r. 106 p.n.e. Mariusz zdobył je i zburzył. Za czasów Hadriana otrzymało prawa municypium, później zostało uznane za kolonię.

capsarius łac. człowiek, który nosi lub opiekuje się skrzynką (capsa, zob.): 1. niewolnik

odprowadzający chłopca do szkoły i niosący za nim jego skrzynkę z książkami i przyborami szkolnymi. 2. szatniarz w łaźniach miejskich, którego opiece powierzone były skrzynie z odzieżą kąpiących się.

Capua zob. Kapua.

Caracalla zob. Karakalla.

Carales (gr. Karalis) dziś Cagliari; miasto i przylądek na Sardynii, nad zatoką tej samej nazwy.

Caratacus (lub Caractacus) wódz oddziałów brytyjskich prowadzący wojnę z Rzymianami za panowania Klaudiusza.

Carausius (Marcus Aurelius C.) dowódca floty rzymskiej za Dioklecjana i Maksymiana w wyprawie przeciw piratom germańskim. Gal z pochodzenia, usiłował uniezależnić się od cesarzy rzymskich, opierając swoje plany na flocie, którą dowodził, i na armii rzymskiej rozlokowanej w Brytanii. W r. 287 n.e. ogłosił się cesarzem i panował, przebywając głównie w Brytanii, aż do r.-293, w którym został zamordowany.

Carbo przydomek rodu Papiriuszów (zob. Papirii).

Cardea bogini rzymska, opiekunka drzwi (cardines zawiasy), stojąca na straży domu i życia rodzinnego; święto jej obchodzono l czerwca.

Carfulenus jeden z legatów Cezara w wojnie aleksandryjskiej, po śmierci Cezara przyłączył się do Oktawiana i wystąpił przeciwko Antoniuszowi; zginął w bitwie pod Mutiną (r. 43 p.n.e.).

Caricinus zob. Feyge.

Carinae dzielnica Rzymu w pobliżu mons Esquilinus. C. zamieszkiwali głównie ludzie zamożni. Mieli tam swoje domy m.in. Pompejusz i Cycero. W r. 268 p.n.e. Publius Semproniusz Sofus wzniósł tam świątynię na cześć boginie Tellus.

Carinus (Marcus Aurelius C.) syn cesarza rzymskiego Karusa (Marcus Aurelius Carus), panował wraz ze swym bratem Numerianem od r. 283 do 284; został zamordowany przez żołnierzy.

Caristia święto obchodzone w Rzymie 22 lutego dla uczczenia życia rodzinnego. Zbierali się wówczas wszyscy krewni i powinowaci, składali ofiary Larom i Geniuszom rodu, wybaczali sobie urazy i krzywdy i zasiadali do wspólnej uczty.

Cannelus mons zob. Karmel.

Carmenta zob. Karmenta.

Carmentalis porta brama w murach Serwiusza, od południowo-zachodniej strony Wzgórza Ka-pitolińskiego, nazwana tak od znajdującego się tutaj ołtarza bogini Karmenty.

Carmo dziś Carmona; miasto w Hispania Baetica.

Carna mit. bogini rzymska opiekująca się niezbędnymi do życia organami ciała, jak serce, płuca, wątroba itd.

Carni lud pochodzenia celtyckiego mieszkający w Alpes Camicae.

Camuntum dziś Petronell; starożytne miasto celtyckie w górnej Pannonii, na prawym brzegu Dunaju, od czasów Wespazjana ważny punkt strategiczny dla obrony linii Dunaju, siedziba namiestnika prowincji Pannonii. Od czasów Ha-driana na prawach municypium; od czasów Septimiusza Sewera, który tutaj został obwołany cesarzem w r. 193, C. stało się kolonią rzymską. Zniszczone przez Germanów, odbudowane zostało przez Walentyniana (ok. 370 r.). Wykopaliska wydobyły na światło dzienne wiele cennych zabytków, szczątków budowli i sprzętów.

Carnutes zob. Kamutome.

Carpates dziś Karpaty; pasmo gór pomiędzy Dacją a Sarmacją.

Carpathus zob. Karpatos.

carpe diem łac. używaj dnia (carpe dosł. rwij), póki czas (Horacy).

carpentum łac. wóz rzymski dwukołowy zaprzęgany w cztery konie lub muły, kryty materią rozpiętą na łukowatych żebrach, z przodu otwarty. Wewnątrz miasta Rzymu używany był tylko przy uroczystościach religijnych lub służył najwyższym dostojnikom państwa. Poza Rzymem służył jako elegancki powóz podróżny przede wszystkim matronom rzymskim.

Carpetani zob. Karpetanie.

Carpi lud mieszkający w Dacji, między Dunajem a Karpatami, główna osada vicus Carporum (dziś Karpona).

Carrhae (gr. Karrhaj) miasto w Mezopotamii nad rzeką Karras, znane z klęski Krassusa w wojnie z Fartami w r. 53 p.n.e. (biblijne Charan lub Haran).

Carrinas 1. Caius C., jeden z przywódców partii Mariusza w czasie wojny domowej, dowodził w r. 83 p.n.e. armią przeciw Gn. Pom-pejuszowi, a w r. 82 przeciw Metellusowi Piusowi, przez którego został pokonany. Usiłując przedostać się do Praeneste, aby uwolnić Ma-

riusza (syna zwycięzcy Cymbrów) otoczonego przez oddziały Sulli, został przez tegoż zwyciężony i zabity. 2. Całus C; syn poprzedniego, consul suffectus z r. 43 p.n.e. Brał udział w wojnie hiszpańskiej w r. 45 po stronie Cezara, w r. 41 otrzymał tę prowincję w zarząd. W r. 36 walczył przeciw Sekstusowi Pompejuszowi na Sycylii. W r. 30 stłumił powstanie w Galii i odepchnął Swebów za Ren. 3. C. Secundus, retor, zesłany przez Kaligulę w r. 39 n.e. na wygnanie za to, że wygłaszał mowy przeciw tyranom;

udał się później do Aten, gdzie popełnił samobójstwo.

carruca toć. odkryty powóz rzymski o czterech kołach, zaprzęgany w dwa konie, muły lub woły, o wysokim, bogato zdobionym pudle, używany przeważnie przez wyższych urzędników.

Carseoli dziś Piano del Cavaliere; miasto w kraju Ekwów, w pobliżu granicy sabińskiej, przy via Yaleria, skolonizowane przez Rzymian w r. 302 p.n.e.

Carsolae dziś ruiny w pobliżu Cappella S. Da-miano; jedno z najważniejszych miast Umbrii, na pn. od Namii.

Carteia dziś El Rocadiiio; starożytne miasto w Hispania Baetica, rzymska kolonia wojskowa od r. 171 p.n.e.; w okolicy były kopalnie złota i srebra. Tutaj Juliusz Cezar odniósł w r. 45 p.n.e. zwycięstwo nad Sekstusem Pompejuszem.

Carthago zob. Kartagina.

Carus 1. poeta z okresu augustowskiego, przyjaciel Owidiusza, autor zaginionego poematu o Herkulesie, prawdopodobnie naśladowanego z greckiego. 2. Marcus Awelius C., cesarz rzymski w latach 282-283, z pochodzenia Gal z Narbony, za panowania Probusa był dowódcą pretorianów, po jego śmierci został cesarzem. Za zwycięstwa odniesione nad Persami i Fartami otrzymał przydomki Persicus i Par-thicus.

Carrentum miasto w Lacjum z suną twierdzą, Caryentaaa mx.

Carrilii Karwiliusze, ród rzymski, 1. Spurius Camilius Maxlmus, konsul w r. 293 i 272 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad ludami italskimi: Sam-nitami, Lukanami i Brutyjczykami. Zbudował świątynię Fors Fortuna na prawym brzegu Tybru i ustawił olbrzymi brązowy posąg Jowisza w świątyni kapitolińskiej. 2. Spurius C. Maximus Ruga, konsul w r. 234 i 228 p.n.e., stłumił w r. 235 powstanie na Sardynii i rozstrzygnął o ostatecznym przyłączeniu tej wyspy do Rzymu.

Pierwszy w Rzymie przeprowadził rozwód na tej podstawie, że żona nie mogła dać mu potomstwa; zmarł w r. 211.

Casa Romuli chatka na Cermalusie (zach. część Palatynu), która wg legendy miała należeć do pasterza Faustulusa. Tu mieli się wychować dwaj znalezieni przez niego chłopcy - Romulus i Remus. W miejscu tym zbudowano świątynię poświęconą ubóstwionemu Romulusowi-Kwiry-nowi. Dzisiaj wznosi się tu kościół S. Teodoro.

Casca przydomek rodu Serwiliuszów.

Cascellius (Aulus C.) prawnik rzymski współczesny Cyceronowi, autor (nie zachowanego) dzieła prawniczego Liber bene dictorum.

Casilinum dziś Capua; miasto w Kampanii nad rzeką Yoltumus, ważne ze względów militarnych, podległe Kapui. W latach 216-214 p.n.e. zajęli je Kartagińczycy, czyniąc z niego punkt wypadowy dla ataków przeciw Kapui. Od r. 59 p.n.e. C. stało się kolonią rzymską.

Casinum dziś San Germano; miasto w Lacjum nad rzeką Casinus z twierdzą. W okresie republikańskim C. miało prawa municypium, za czasów cesarstwa było kolonią rzymską.

Casperia starożytne miasto Sabinów nad rzeką Himella.

Caspii Kaspijczycy, mieszkańcy wybrzeży Morza Kaspijskiego.

Caspii montes łańcuch gór między Armenią i Media, ciągnących się aż do Partii, ze słynnym przejściem zwanym Wrotami Kaspijskimi (Cas-piae Pylae, Caspiae Portae).

Caspium marę Morze Kaspijskie zwane też Hyrcanum marę. Wybrzeża jego badał w III w. p.n.e. grecki geograf Patrokles z polecenia króla syryjskiego Seleukosa Nikatora.

Cassii Kassjusze, ród rzymski pochodzenia patrycjuszowskiego, który przeszedł do plebejuszów. 1. Spurius Cassius Vecellinus, pierwszy znany w historii przedstawiciel rodu, jako konsul w r. 502 p.n.e. odniósł zwycięstwo nad Sabinami; w r. 501 był pierwszym magister eguitum. W r. 493 został po raz drugi wybrany na konsula i po secesji plebejuszy na Świętą Górę doprowadził do zgody między nimi a patrycju-szami. W tymże roku poświęcił zbudowaną między Palatynem i Awentynem świątynię trzem bóstwom: Cererze, Liberowi i Liberze. W r. 486 jako konsul po raz trzeci odniósł zwycięstwo nad Wciskami i Hernikami. Po upływie konsulatu, oskarżony o zamiary dyktatorskie, został skazany na karę śmierci i strącony ze Skały

Tarpejskiej. 2. Quintus C. Longinus brat udział w wojnie z królem macedońskim Perseuszem w r. 167 p.n.e. i miał go jako jeńca pod swoją strażą; konsul w r. 164, umarł w czasie pełnienia tego urzędu. 3. Lucius C. Longinus Rcwilla trybun ludowy w r. 135 p.n.e., konsul w r. 127, cenzor w r. 125; zasłynął jako sędzia, prowadząc w r. 113 słynny proces Westalek. 4. syn jego, Lucius C. Longinus, pretor w r.111 p.n.e,, sprowadził wtedy do Rzymu Jugurtę, aby był świadkiem w procesie Rzymian oskarżonych o przekupstwo. W r. 107 jako konsul został pobity przez AUobrogów i zginął. 5. Lucius C. Longinus w r. 104 występował jako trybun przeciw stronnictwu optymatów. 6. Lucius C. Hemina, jeden z annalistów epoki grakchiańskiej, ulegał silnym wpływom euhemeryzmu, wprowadzonego do Rzymu przez Enniusza; tłumaczył w sposób racjonalistyczny mity religijne (zob. amiaUsci). 7. Lucius C. Longinus, konsul w r. 73 p.n.e., w r. 72 jako namiestnik Galii Cyzalpińskiej poniósł pod Mutiną klęskę w wojnie ze Sparta-kusem. 8. Caius C. Longinus, kwestor w armii Rrassusa, brał czynny udział w wojnie przeciw Fartom w r. 53 p.n.e. i jako jeden z niewielu uratował się z klęski pod Karrami. Wraz z Markiem Brutusem był jednym z przywódców spisku przeciw Cezarowi i brał bezpośredni udział w jego zamordowaniu w Idy Marcowe w r. 44. W r. 43 po klęsce Antoniusza pod Mutiną, z polecenia senatu prowadził wojnę przeciw Do-labelli, którego pokonał pod Laodikeją. W czasie bitwy pod Pilippi w r. 42, uważając sytuację za beznadziejną, kazał swemu wyzwoleńcowi, by przebił go mieczem. 9. Lucius C. Longinus, pretor z r. 66 p.n.e., należał do spisku Katyliny i pośredniczył w jego układach z Ailobrogami. Po wykryciu spisku opuścił Rzym i dzięki temu uniknął kary. 10. Quintus C. Longinus, bliski krewny zabójcy Cezara; pretor w armii Pompejusza w Hiszpanii w r. 54 p.n.e., trybun ludowy w r. 49. Należał do stronników Cezara i brał udział w wojnie domowej, stając po jego stronie. Walczył w Hiszpanii, po skończonej wojnie został tam propretorem. Wracając do Rzymu,

utonął u ujścia Ebro. 11. Titus C. Parmensis, brał udział w zabójstwie Cezara, potem walczył po stronie Brutusa. Po bitwie pod Filippi udał się na Sycylię i połączył się z Sekstusem Pompejuszem. W r. 31 p.n.e. brał udział w bitwie pod Akcjum po stronie Antoniusza; stamtąd udał się do Aten, gdzie na rozkaz Oktawiana

został zabity. Był znany jako poeta, autor satyr, elegii, epigramów i paru tragedii. 12. Titus C. Seyerus, mówca i satyryk z okresu augustowskiego, niepopularny z powodu swej wielkiej złośliwości; wiele lat spędził na wygnaniu.

13. C. Chaerea trybun wojskowy; w r. 41 n.e. odegrał główną rolę w zamordowaniu Kaliguli, za co został stracony na rozkaz Klaudiusza.

14. Całus C. Longinus, konsul suffectus w r. 30 n.e., prokonsul w prowincji Asia w latach 40-41, zarządca Syrii w latach 45 - 49. Skazany na wygnanie przez Nerona, powrócił do Rzymu za Wespazjana. Był wybitnym prawnikiem, autorem Libri iuris civilis, komentowanych i streszczanych przez prawników następnych pokoleń.

15. C. Longinus, grecki literat i filozof neopla-toński w III w. n.e., doradca królowej Palmyry, Zenobii. Przypisywano mu mylnie autorstwo traktatu O wzniosłości. 16. C. Dion, z bityńskiej Nicei, konsul w r. 229 n.e., autor RomaikeHistoria (Historia rzymska), dzieła o dużej war-wartości literackiej i źródłowej; obejmowało ono okres od założenia Rzymu do panowania Aleksandra Sewera, a więc do czasów współczesnych autorowi.

Cassiodorus zob. Kasjodor.

Cassiyellamiiis wódz Brytyjczyków w czasie drugiego najazdu Cezara na Brytanię w r. 54 p.n.e.; został przez Cezara zmuszony do zawarcia układów i wydania zakładników.

Castor zob. Kastor.

castra łac. obóz wojska rzymskiego. Odróżniano c. aestiw zakładane na każdym noclegu w kampanii letniej, hiberna, w których -zimowano, oraz statiya - stałe, rozkładane na granicach lub przy ważnych punktach strategicznych. Sposób umocnienia zależał od typu obozu:

c. aestiva i hiberna otaczano konstrukcjami drewniano-ziemnymi, statwa murowanymi. Obóz republikański zakładany był na planie kwadratu z czterema bramami: porta praetoria - od strony nieprzyjaciela; porta decwnana - z tyłu obozu. Porta principalis dextra i porta principalis sinisfra były bramami bocznymi. Trzy główne ulice w obozie to via praetoria (łącząca porta praetoria z porta decumand), via principalis (biegnąca między obiema bramami bocznymi) oraz via quintana równoległa do via principalis. Centralnym punktem obozu było praetorium namiot wodza; obok niego znajdowało się forum miejsce zebrań żołnierzy oraz namioty oficerów ustawione wzdłuż via principalis. Przedmą część

obozu aż do via principalis zajmowali auxiliares, tylną większą legiony. Za czasów cesarstwa, w II w. n.e., obóz zachowuje dawny układ ulic i bram, ale kształt jego wydłuża się, przyjmując formę prostokąta zwróconego ku nieprzyjacielowi krótszym bokiem. Zmienia się też rozmieszczenie żołnierzy wewnątrz obozu: oddziały sojuszników zajmują centralną część

obozu, otoczone są ze wszystkich stron przez legiony. Niektóre c. dały początek miastom, stąd w planie wielu miast rozpoznajemy układ ulic właściwy obozom. Znane z wykopalisk c. o nieregularnym kształcie świadczą o ukształtowaniu terenu, na którym były zakładane.

Castra Comelia miejscowość na terytorium Kartaginy, w pobliżu Utyki, nazwana tak od obozu rzymskiego, który rozbił tutaj Publiusz Korneliusz Scypion w czasie wojny punickiej w r. 204.

Castra Hannibalis port w Bruttium przy mieście Scylacium, nazwany tak od ufortyfikowanego obozu, który Hannibal rozbił w czasie drugiej wojny punickiej.

Castra Regina (Reginum) dziś Regensburg, Ratyzbona; miasto nad Renem założone przez Tyberiusza.

castnnn łac. miejsce ufortyfikowane, twierdza, zamek; wyraz c. jest częścią składową wielu nazw miejscowości, gdzie pierwotnie były twierdze założone przez Rzymian: 1. Castrum Album twierdza i miasto w Hispania Tarraconensis.

2. Castrum lnui twierdza Rutulów w Lacjum.

3. Castrum Novum twierdza na wybrzeżu etruskim.

Castulo dziś Casiona; miasto Oretanów w Hispania Tarraconensis, nad górnym biegiem Guadaikwiwiru, na pograniczu Hispania Baetica.

Catalauni (Catelauni) zob. Katalaunowie.

Catalepton (gr. dosł. odpadki, drobiazgi) tytuł zbioru 14 drobnych utworów przypisywanych młodemu Wergiliuszowi. Kwestia ich autentyczności nie jest dotąd ostatecznie rozstrzygnięta.

Catamitus mit. starołacióska forma imienia greckiego Ganymedes. (Zob. Ganimedes).

Catana (gr. Katanę) dziś Catania; miasto na wschodnim wybrzeżu Sycylii, u stóp Etny.

catapulta zob. katapulta.

cathedra zob. katedra.

Catiiina zob. Sergii 4.

CatUlus mit. wnuk Amfiaraosa, syn Catiiiusa;

wraz z braćmi Korasem i Tiburtusem miał, wg podania, założyć Tibur.

Cato zob. Porcii.

Catullus zob. Katullus.

Catulus zob. Lutatii.

Caturiges zob. Katwygowie.

Caudium dziś może Arpaia lub Montesarchio, w pobliżu Forchia; miasto Samnitów przy via Appia, w pobliżu góry Tuburnus, słynne z klęski, którą zadał Rzymianom wódz Samnitów Pontius Herennius w r. 321 p.n.e. w wąwozie zw. Furculae Caudinae. Całe wojsko rzymskie musiało wtedy przejść pod jarzmem.

cauliculi (łac., od caulis łodyga) element dekoracyjny kapitelu kolumny korynckiej; łodygi (pnące się ku górze) ze stylizowanych liści akantu.

Caulon, Caulonea, Caulonia (gr. Kaulonia) dziś Monte Caulone; miasto Bruttiów w południowej części Półwyspu Apenińskiego, założone przez mieszkańców Krotony, znane z kultu Apollina Delfickiego.

caupona łac. oberża; zakładano je najczęściej przy traktach, tak żeby podróżny znalazł w nich schronienie i skromny posiłek za niewielką opłatą. Na ogól odwiedzała je biedota. Bogacze korzystali raczej z gościnności znajomych, zresztą udając się w podróż zabierali ze sobą wszystko, co mogło im być w drodze potrzebne. Oberże miały w starożytności bardzo złą sławę zarówno z powodu korzystającej z nich publiczności, jak i na skutek charakteru właścicieli, sprzymierzających się chętnie z różnymi szumowinami. Poza normalnymi dochodami oberżyści nie gardzili zyskiem pochodzącym z grabieży lub z prostytucji otwarcie uprawianej w oberżach. Podróżni znajdowali oberżę, orientując się według szyldu wywieszonego na ścianie frontowej, noszącego wyobrażenie bóstwa opiekuńczego (najczęściej Merkurego) i zaopatrzonego w odpowiedni napis. W Rzymie cesarskim było wiele oberż na przedmieściach. Obok nich powstawały wytwor-niejsze "restauracjekabarety", w których ceny były odpowiednio wygórowane.

cauterium łac. 1. rodzaj metalowej łyżeczki--szufelki służącej w technice enkaustycznej do nakładania podgrzanych farb woskowych; weszło ono w użycie prawdopodobnie w IV w. p.n.e. 2. szczypce metalowe służące do wypalania ran (a także do wypalania piętna niewolnikom); w terminologii lekarskiej sama czynność wypalania rany.

cautio łac. zabezpieczenie prawa przed możliwymi naruszeniami; w prawie _ rzymskim dokonywane było przez stypulację, przysięgę, sekwestrację, porękę i zastaw. C. nazywał się również dokument pisemny sporządzony jako dowód zawarcia stypulacji.

cave canem łac. strzeż się psa; uwaga, pies;

napis spotykany na mozaikowych posadzkach w przedsionku domów rzymskich.

cavea łac. widownia w teatrze rzymskim, składająca się z kondygnacji stopnisiedzeń, wznoszących się koncentrycznie; najlepsze miejsca, przeznaczone dla patrycjuszów i ekwitów, tzw. prima cavea byty w pierwszych rzędach; najgorsze - tzw. ultima lub summa cavea - w rzędach najwyższych i jednocześnie ostatnich i przeznaczone były dla plebsu. C. obejmowała także przestrzeń, którą w teatrze greckim zajmowała orchestra, czyli miejsce dla chóru. Zob. teatr.

Caycus zob. Kajkos.

Caystrus zob. Kaystros.

Cebenna mons dziś Cevennes, Sewenny; łańcuch gór w Galii południowej.

Cecyliusze zob. Caecilii.

celeres łac. pierwotna nazwa jazdy rzymskiej, która zachowała się w tytule ich dowódcy, tribunus Celerum. Według wiadomości podanej przez Liwiusza, 300 c. stanowiło straż przyboczną Romulusa.

Celesyria (łac. Coelesyria, gr. Kójle Syria) początkowo nazwa wklęsłej doliny między Libanem i Antiiibanem, rozciągnięta następnie na terytoria między Libanem i Eufratem (Damaszek, Heliopolis, Emesa, Palmyra). W czasach późnego cesarstwa nazwa ta obejmowała całą Syrię północną wraz z Kommagene, w przeciwieństwie do Syria Phaenice, tj. Fenicji i dawnej C.

Celetrum dziś Kastoria; miasto w Macedonii nad Lacus Castoris.

Celiusze zob. Caelii.

cella łac. 1. główna część świątyni rzymskiej, przeznaczona do ustawienia posągu bóstwa; na planie prostokątnym, niekiedy podzielona na 3 części, np. w świątyni Triady Kapitolińskiej w Rzymie. Pośrodku stal posąg Jowisza, po bokach posągi Junony i Minerwy. 2. pokoik, komórka w domu rzymskim, zwłaszcza pomieszczenia sypialne dla niewolników zgrupowane dokoła wewnętrznego dziedzińca, cavaedium. 3. pomieszczenie na zapasy, kredens, spiżarnia: c. penaria, olearia, vinaria itd. 4. pokoik

do wynajęcia w czynszowej kamienicy rzymskiej, zwłaszcza na wyższym piętrze. 5. komórka w ulu; przegródka w gołębniku. 6. pomieszczenie w łaźni (np. c. calidaria, tepidaria).

Celsus przydomek kilku rodów rzymskich. 1. C. Albimvanus, przyjaciel Horacego, poeta liryczny, dworzanin Tyberiusza. 2. Aulus Cor-nelius C., pisarz z czasów Tyberiusza, autor dzieła encyklopedycznego Artes, w którym zostały zawarte wiadomości z zakresu rolnictwa, retoryki, sztuki wojskowej' i medycyny. Zachowało się 8 ksiąg traktujących o medycynie;

wykazują one zupełną zależność autora od źródeł greckich, świadczą jednak o jego wielkiej zdolności do tworzenia łacińskiej terminologii lekarskiej.. 3. Titus Marius C., wódz rzymski za czasów cesarzy; Nerona, Galby i Othona. 4. Publius Jmentius C; znany prawnik w czasach Wespazjana. 5. Publius Jmentius C; syn poprzedniego, wybitny prawnik za panowania Hadriana, pretor w r. 106 (lub 107), dwukrotny konsul (po raz drugi w r. 129 n.e.). Napisał szereg dziel prawniczych, m.in. Digesta, Com-mentarii, Epistulae, Quaestiones, z których zachowały się fragmenty. 6. filozof epikurejski (II w. n.e.), przyjaciel Lukiana, któremu dedykował swój utwór Aleksandros; autor dzieła przeciwko chrześcijaństwu Alethes logos (Prawdziwe Słowo), zwalczany przez Orygenesa.

Celtowie (Celtae) w sensie ogólniejszym szczep. pochodzenia indoeuropejskiego, mieszkający w Galii, Brytanii, pomocnej Italii i w części Hiszpanii; w sensie ściślejszym, zwłaszcza u Cezara, ludność Galii środkowej.

Celtyberowie (Celtiberi) lud zamieszkujący środkową Hiszpanię, powstały ze zmieszania ludów celtyckich z plemionami iberyjskimi. C. odznaczali się dzielnością, początkowo byli sprzymierzeńcami Rzymian przeciw Kartaginie, później ten stosunek zmienił się na wrogi. C. uczestniczyli w .powstaniu Sertoriusza przeciw Rzymowi. Po upadku Sertoriusza stracili na znaczeniu.

cena łac. nazwa obiadu w Rzymie, trzeci posiłek spożywany w ciągu dnia, ok. godz, trzeciej po południu. W okresie rzeczypospolitej (III--1 w. p.n.e.) obiad składał się zasadniczo z puls (papki przyrządzonej z owoców strączkowych, prosa, jęczmienia lub pszenicy),

następnie z potraw mięsnych, jarzyn i owoców. Liczba dań wzrastała od jednego lub dwu do siedmiu i więcej (prima, secunda, tertia c. itd.), zależnie od stopnia

zamożności. W okresie cesarstwa obiad w zamożnej rodzinie składał się z trzech części: przekąski gustatio, głównego dania caput cenae i deseru secunda mensa. Przekąskę stanowiły potrawy podniecające apetyt, jak jaja, rzodkiewki, czosnek, cebula, solone ryby. Podawano też ostrygi, mięczaki i jeże morskie, drozdy pieczone, paszteciki z drobiu, jarzyny przyprawione pieprzem i octem itp. Główne danie zawierało potrawy mięsne, najczęściej całe upieczone zwierzę; prosię, jagnię, dziczyznę, rozmaitego rodzaju ptactwo, jak:

bażanty, pawie, cyranki, kaczki itp., oraz ryby. Po uprzątnięciu stołu i złożeniu ofiary Larom podawano deser, najczęściej owoce i ciastka. Opisy obiadów zarówno skromnych, jak wystawnych znajdujemy często w utworach Horacego, Marcjalisa, Juwenalisa, Petroniusza i Ma-krobiusza.

Cenabimi (rzadziej Genabum) dziś Orleans;

główne miasto plemienia galickiego Kamutów, nad rzeką Liger, za czasów cesarstwa zwane Civitas Awelitawrum.

cenaculum łac. pierwotnie nazwa sali jadalnej w domu rzymskim, znajdującej się na górnym piętrze, stąd c. oznacza też górne piętro, wreszcie strych, facjatkę, wynajmowaną biedocie.

Cenomanowie (Cenomani) szczep celtyckiego plemienia Aulerków; mieszkali początkowo na terytorium Galii (dziś Dep. de la Sarthe). W IV w. p.n.e. wyemigrowali do Galii Cyzal-pińskiej, osiadając w okolicach Briksji, Werony i Mantui. Sprzymierzeni początkowo z Rzymem, wraz z sąsiednimi Insubrami wzniecili powstanie, stając po stronie Hannibala w czasie II wojny punickiej; zostali ostatecznie pobici w r. 197 p.n.e.

cenotaf (łac. cenotaphium, gr. kenotdfion) grób bez ciała zmarłego. Do najwspanialszych budowli tego typu należał w starożytności c. faraona Setosa w Abydos (XIX dynastia). W Grecji i w Rzymie istniały dwa typy c.: a) tzw. tumulus inanis - pusty grób dla tych, których ciała nie można było odnaleźć i sprowadzić (np. polegliw bitwie, zmarli na obczyźnie itd.). Ponieważ wierzono, że dusza niepogrzebanego błąka się po świecie i może się zmienić w złego demona, przeto po zbudowaniu c. przywoływano ją do niego, wymawiając trzykrotnie imię zmarłego; b) tumulus honorarius-grób zaszczytny wznoszony dla uczczenia zmarłego, często w miejscu jego śmierci, podczas gdy prawdziwy grób z ciałem znajdował się gdzie indziej. Do tego

typu należą też c. herosów wznoszone w miastach greckich, którym patronowali.

censor zob. cenzor.

Censorinus 1. Lucius Marcius C; konsul w r. 149 p.n.e,, uczestnik III wojny punickiej. 2. gramatyk z III w. n.e., napisał kilka (nie zachowanych) prac gramatycznych oraz utwór okolicznościowy De die nalali (zachowany do naszych czasów), w którym zajmuje się wierzeniami i zwyczajami związanymi z dniem urodzin, wpływem gwiazd, liczb i klimatu na

losy człowieka itp. Wartość dzieła polega na zachowanych w nim cytatach z prac dawniejszych pisarzy (m.in. ważne dane o Etruskach, pochodzące od Warrona). 3. Appius Ciaudius C. w r. 269 n.e. obwołany przez żołnierzy cesarzem, został po 8 dniach panowania zamordowany z powodu swej surowości.

census łac. spis obywateli rzymskich połączony z oszacowaniem ich majątku i przydzieleniem ich do odpowiedniej centurii. Pierwotnie przeprowadzali c. konsulowie, od r. 443 p.n.e. cenzorowie. Spis odbywał się normalnie co pięć lat. Obywatele będący głowami rodzin zgłaszali się do cenzorów, podając pod przysięgą swój stan rodzinny i majątkowy. Po ukończeniu spisu odbywała się uroczystość zwana lustrum (zob.).

centaury (gr. Kentauroj, łac. Centowi) mit. plemię dzikich istot wyobrażanych w postaci półludzi półkoni, zamieszkujących szczyty gór w Tesalii; wg podania byli synami Iksiona i Nefeli. C. oddawali się pijaństwu, porywali kobiety i nimfy, polowali na dzikie zwierzęta. Na weselu Pejritoosa wszczęli zwadę z Lapitami i ponieśli w walce z nimi całkowitą klęskę. Jedynie Chiron i Folos odznaczali się mądrością i powściągliwością, byli oni wychowawcami i nauczycielami wielu herosów greckich.

Centenius 1. Caius C., propretor w r. 217 p.n.e., uczestnik II wojny punickiej, poniósł klęskę w Umbrii od Maharbala, jednego z dowódców wojsk Hannibala. 2. Marcus C. fenula, centurion wojska rzymskiego w czasie II wojny punickiej, wyruszył przeciw Hannibalowi na czele 8000 ludzi i został przez niego pobity w Lukanii, w r. 212 p.n.e.

centesima łac. 1. jednoprocentowy podatek od sprzedaży w drodze licytacji, c. rerum venalium wprowadzony przez Augusta, przez Tyberiusza zmniejszony do pól procent, tzw. ducentesima, a później przywrócony do poprzedniej wyso

kości. 2. jeden procent miesięcznie od pożyczonej sumy, czyli 12% rocznie.

Centho przydomek rodu Klaudiuszów (zob. Ciaudii).

centimanus łac. mit. olbrzym sturęki; zob. hekatonchejrowie.

cento 1. materiał zrobiony ae sfilcowanych wełnianych nitek, które otrzymywano z kawałków starych wełnianych ubrań. Używany był dla ochrony odzieży podczas pracy, jako dera do przykrywania zwierząt itp. Szczególnie ważne znaczenie miał podczas wojny, gdyż impregnowanym c. okrywano drewniane części maszyn oblężniczych dla ochrony przed pożarem. 2. poemat skompilowany z poszczególnych wierszy wyjętych z różnych poematów. W Grecji popularne były Homerocentones, czyli poematy zbudowane z niektórych wierszy pieśni Homera. W Rzymie najczęściej układano c. z wierszy Wergiliusza.

Centumcellae dziś Civitavecchia; port w Etrurii, gdzie znajdują się ruiny willi Trajana.

centumyiri łac. 1. kolegium sędziowskie składające się w czasach republikańskich ze 105 członków, za cesarstwa ze 180, kompetentne w sporach spadkowych i dotyczących majątku o wysokiej wartości. Przestało istnieć w III w. n.e. 2. kolegia radnych (100 dekurionów) w municy-piach.

centuria łac. jednostka podziału znajdująca następujące zastosowania: 1. jednostka podziału ludności wprowadzona rzekomo przez Serwiusza Tulliusza. Każda z klas majątkowych dzieliła się na c., których było w sumie 193. Podział ten był szczególnie ważny przy głosowaniu, ponieważ każda c. miała jeden głos. Obywatele najbogatsi, stanowiący 98 c., mieli zapewnioną większość. Za cesarstwa podział na c. utrzymywał się jedynie w tribus miejskich, lecz utracił znaczenie polityczne. 2. jednostka .miary ziemi wynosząca pierwotnie 200 jugerów, później zmniejszona do 50 jugerów. 3. oddział wojska rzymskiego, liczący pierwotnie 100 ludzi, z czasem znacznie zmniejszony.

centurion (łac. centurio) 1. oficer rzymski stojący na czele jednostki wojskowej zwanej centurią, setnik. 2. naczelnik centurii (zob. centuria l.). Podczas głosowania na zgromadzeniach ludowych, comitla centuriata, zbierał głosy człon-_ ków swojej centurii.

Centuripae (Centuripinum) dziś Centorbi; miasto na Sycylii środkowej, w pobliżu Etny, nad

rzeką Symaithos, słynne z uprawy zboża i szafranu. We wczesnym okresie cesarstwa otrzymało prawa miast latyńskich.

cenzor (łac. censor) nazwa wywodzi się od wyrazu censeo, szacuję. Urząd ten został utworzony prawdopodobnie ok. r. 443 p.n.e. Comitia centuriata wybierały co pięć lat dwóch cenzorów, których zakres obowiązków obejmował: 1) sporządzenie listy obywateli wg klas, centurii i tribus z uwzględnieniem stanu majątkowego (cen-sus); 2) ogólny nadzór nad moralnością obywateli, przy czym c. stosowali następujące kary:

a) nota censoria (zob.), b) senatu movere, usunięcie z senatu, c) eguum publicwn adimere, usunięcie obywatela z centurii jazdy, d) tribu movere, przeniesienie z tribus wiejskiej do miejskiej lub w ogóle pozbawienie prawa do głosowania na zgromadzeniach ludowych. C. wydawali również edykty zmierzające do poprawy obyczajów i regulowali takie sprawy finansowe, jak:

wydzierżawianie dochodów państwowych, nadzór nad budową i konserwacją gmachów państwowych, dróg itd., brali udział w układaniu preliminarza' budżetowego. Lokalem urzędowym c. była Villa publica na Polu Marsowym. Okres urzędowania c. wynosił 18 miesięcy.

Cephallenia zob. Kefallenia.

cera łac. wosk, importowany do Rzymu z Attyki, Cypru i Sycylii. Używany był do zaprawiania drzewa przeznaczonego do budowy okrętów, do sporządzania form odlewniczych, posążków bogów, masek przodków, pokrywania zwłok, aby uchronić je od rozkładu, jak również do powlekania tabliczek, na których pisano.

ceramika ogólna nazwa dla garncarstwa, pochodząca od nazwy przedmieścia ateńskiego Keramejkos, gdzie koncentrował się handel naczyniami glinianymi. C. grecka stanowi niezwykle ważną i ciekawą gałąź artystycznego rzemiosła greckiego, jest bowiem niezastąpionym źródłem ikonograficznym dla badaczy historii kultury materialnej dzięki przedstawieniom z życia codziennego stanowiącym często tematykę dekoracji waz. Eksport, c. greckiej sięgał z jednej strony wybrzeży Morza Czarnego, z drugiej- Etrurii. Forma naczyń i ich cele użytkowe były różnorodne. Sporządzano kratery do mieszania wina, pitosy do przechowywania wina i oliwy, amfory, talerze, puszki i flakony na perfumy i wiele in. Pierwszym stylem, który się wytworzył po okresie mykeńskim i po przejściowym stylu protogeometrycznym, był tzw. styl geome

tryczny, w którym daje się wyróżnić wiele lokalnych odmian. Najpiękniejsze naczynia to wazy dipylońskie, znalezione w znacznej ilości w okolicy bramy Dipylon w Atenach, pokryte na całej powierzchni ornamentyką, która ma nie tylko zdobić naczynie, ale i uwydatnić jego tektonikę. Pomiędzy pasami, wypełnionymi wzorami geometrycznymi, znajdujemy sceny z życia ludzi, ujęte również w stylu geometrycznym i przedstawiające epizody z życia bohaterów, morze i okręty, pogrzeby, zawody gimnastyczne, taneczne i muzyczne itd. W VII w. p.n.e. grecka c. uległa wpływom wschodnim, co się przejawia w bogatej ornamentyce, czerpiącej swą tematykę z fantastycznego świata gryfów, skrzydlatych chimer, palmet i lotosów. Z licznych okazów sztuki garncarskiej tego okresu zasługują na uwagę naczynia protokorynckie, a wśród nich aryballosy i alabastrony. W VI w. ceramiczne malarstwo greckie wyzwala się spod wpływu wschodniego. Zwycięstwo odnosi nowy styl, tzw. czarnofigurowy, który najpełniej rozwinął się w Chalkis i Atenach ze względu na dobrą glinę; istniały także odmiany tego stylu, jak: pontyjska, kladzomeńska, erytrejska i inne. Styl czarnofigurowy wysuwa w motywach na pierwszy plan człowieka i mit. Do najpiękniejszych wytworów ceramiki ateńskiej tego okresu należy słynna waza Francois, dzieło Klitiasa i Ergotimosa, oraz wspaniała amfora Eksekiasa, która wyobraża Achillesa i Ajasa grających w kości. W drugiej poł. VI w. wynaleziono technikę czerwonofigurową. Nowa technika, przedstawiająca jasne figury na ciemnym tle, pozwalała na dokładniejsze odtworzenie muskulatury i pełniejsze studium draperii. Najpiękniejszym okresem ceramiki czerwonofigurowej jest epoka stylu archaicznego albo surowego w latach 530-475 p.n.e. Do najwybitniejszych mistrzów malarstwa tego okresu należą Eutymides, Eufronios, Duris, Brygos i Hieron. Na wazach czerwonofigurowych obok scen mitologicznych bardzo często przedstawiane są sceny z życia współczesnego. Wazy tego okresu cechuje dążenie do realizmu i troska o harmonię między rodzajem dekoracji a rodzajem naczynia (zob. czerwonofigwowy styl). Wspaniałemu rozwojowi ceramiki ateńskiej położył kres wybuch wojny peloponeskiej; Attyka traci zamiejscowe rynki zbytu, obniża się poziom twórczości, zerwany zostaje związek z wielkim malarstwem. W Italii ceramika artystyczna rozwijała się przede wszystkim w Etrurii już w VII w. p.n.e. Na uwagę zasługują przede wszystkim vasi di bucchero, wazy o czarnym zabarwieniu wyrabiane prawdopodobnie metodą redukcji i reoksydacji i zdobione dekoracją plastyczną. Możni lukumonowie (zob. lucu-mones) posługiwali się również wazami czamo-figurowymi i czerwonofigurowymi importowanymi z Grecji. W końcu V w. p.n.e., w warsztatach etruskich zaczęto produkować wazy tego typu na podstawie wzorów greckich, którym nie dorównywały jednak pod względem wartości artystycznej. W Italii południowej powstał szereg warsztatów ceramicznych prowadzonych zarówno przez Greków, jak i Italczyków. Najsłynniejsze wyroby pochodzą z Apulii. Obok scen mitologicznych przedstawiają również szereg epizodów z żyda codziennego, noszących wybitne piętno lokalne. Cechą szczególnie charakterystyczną wyrobów sztuki ceramicznej południowoitalskiej jest skłonność do karykaturalnego przedstawiania postaci bogów, herosów i zwykłych ludzi. Rzymianie przez szereg stuleci importowali ceramikę grecką i etruską, lecz na początku w III p.n.e. wyroby rzymskie pomimo wyraźnych wpływów kampańskich i apulijskich zaczęły wykazywać cechy oryginalne. Nigdy jednak ceramika rzymska nie doszła do tego stopnia doskonałości, co ceramika grecka. Zob. wazowe malarstwo.

Cerber (gr. Kerberos, łac. Cerberuś) mit. pies o trzech głowach, z wężem zamiast ogona, strzegący bram Hadesu. Herakles wyprowadził go na ziemię, wypełniając w ten sposób jedną ze swoich dwunastu prac wykonywanych na rozkaz Eurysteusza.

CereaHs (lub Cerialis) 1. Anicius C., konsul z r. 65 n.e.; po wykryciu spisku Pizona postawił wniosek, by Neronowi, jak bogu, postawić świątynię. 2. C. Petiiius, legat IX legionu rzymskiego w Brytanii za panowania Wespazjana.

Cerera (łac. Ceres) mit. rzymska bogini urodzajów, córka Saturna i bogini Ops, identyfikowana z grecką Demeter.

cereyisia łac. napój używany przez Galów i Germanów, przyrządzony z pszenicy lub jęczmienia, rodzaj piwa.

Cerialia (łac., także Cerealia, Cereales) radosne święta ku czci bogini Ceres obchodzone w Rzymie 19 kwietnia na pamiątkę powrotu na ziemię Kory-Prozerpiny.

Cennaliis północno-zachodnia część Palatynu.

Ceroliniensis zob. Caelius mons.

cerussa łac. biel cynkowa używana przez kobiety greckie i rzymskie do celów kosmetycznych.

Cervidius (Quintiis C. Scaevola) wybitny prawnik z II w. n.e., nauczyciel słynnego Emiliusza Papiniana, autor dzieł prawniczych pt. Digesta (40 ksiąg), Responsa (6 ks.), Qiiaestiones (20 ks.).

cesarstwo rzymskie datuje się od r. 31 p.n.e., kiedy Oktawian (zwany później Augustem), adoptowany syn Juliusza Cezara, stał się jedynym panem .państwa rzymskiego dzięki zwycięstwu pod Akcjum, odniesionemu nad Antoniuszem i Kleopatrą. Zachował on pozornie ustrój republikański, lecz skupił w swym ręku kilka urzędów, które czyniły go władcą państwa, dając mu naczelną władzę wojskową i cywilną, a mianowicie: imperium maius proconsulare, prokonsularną władzę wyższego urzędu, która czyniła go zwierzchnikiem całej armii; dożywotnią potestas tribunicia; najwyższy urząd kapłana (pontifex maximus) i in. Podstawę materialną dawały mu prowincje cesarskie i specjalny skarb princepsa, fiscus. Używał tytułu princeps i imperator. August rozszerzył poważnie granice państwa, od jego czasów były nimi: Ren i Dunaj w Europie, Eufrates i pustynie arabskie w Azji, pustynia w Afryce i Ocean Atlantycki od zachodu. Granice te rozszerzały się za następców Augusta z domu julijsko-klaudyjskiego i Fla-wiuszów. Największe terytorium obejmowało cesarstwo rzymskie za Trajana (urn. 117 r. n.e.);

po okresie spokoju za panowania Antoninów, w III w., następuje kryzys polityczny i gospodarczy państwa, barbaryzacja wojska, chaos spowodowany walkami między różnymi pretendentami do tronu cesarskiego, nawet odrywanie niektórych prowincji od Rzymu na dłuższy okres czasu. Konsolidacji imperium dokonał Klaudiusz (268 - 270), który pokonał Gotów, i Aurelian (270 - 275), który z powrotem przyłączył do Rzymu Galię i prowincję Syrię oraz Egipt. Reorganizacji cesarstwa dokonał Dioklecjan (284-305); stworzył on nową

formę ustroju państwa, tzw. dominat, czyli monarchię' absolutną, wzorującą się w wielu dziedzinach na despocji orientalnej. Panowanie Dioklecjana rozpoczyna okres późnego cesarstwa. Przeprowadził on podział administracyjny państwa na część wschodnią i zachodnią. Nowy podział wprowadzał 108 prowincji, stanowiących najniższą komórkę administracyjną i złączonych w 12 wyższych jednostek, tzw. diecezji lub wikariatów.

Dioklecjan dobrał sobie jako współrządcę Ma-ksymiana, któremu oddał część zachodnią imperium, sobie zaś zachował wschodnią; obaj nosili tytuł Augustus i mieli do pomocy, dwu Cezarów. Ostateczny podział imperium na dwa oddzielne cesarstwa, zachodnie i wschodnie, dokonał się po śmierci Teodozjusza w r. 395. Ostatnim cesarzem zachodnim był Romulus Augustulus, którego w r. 476 zrzuciła z tronu armia, złożona głównie z Germanów, obwołując królem jednego z oficerów, Odoakra. Cesarstwo wschodnie, bizantyjskie, istniało jeszcze niemal przez 10 wieków; skończyło się w r. 1453, gdy Turcy zdobyli stolicę państwa, Konstantynopol, i gdy zginął ostatni cesarz, Konstantyn XII Paleolog.

cesarz, wyraz polski pochodzi od przydomka Gajusza Juliusza: Caesar. Oktawian adoptowany przez Gajusza Juliusza Cezara, przyjął nazwisko:

Caius lulius Caesar Octwianus, do którego dodano w r. 27 p.n.e. tytuł Augustus. Jego następcy nosili także przydomek Caesar obok tytułu Augustus. Od czasów Hadriana tytuł Cezar August oznacza panującego c., tytuł Cezar - wyznaczonego następcę tronu. Dioklecjan, przeprowadziwszy podział władzy, zachował dla obu c. tytuł Augustus, obaj zaś współrządcy otrzymali tytuł Caesar. Ponadto c. przysługiwał tytuł imperatora,. jako naczelnemu dowódcy armii.

cessio bonorum łac. dobrowolne odstąpienie swego majątku przez niewypłacalnego dłużnika wierzycielom. Dzięki temu aktowi dłużnik unikał infamii. C. b. została wprowadzona w I w. p.n.e.

Cestii Cestiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Cestius, ekwita, pretor w r. 44 p.n.e., przeciwnik Antoniusza, zginął na skutek proskrypcji w r. 43. Jest może tym, któremu rodzina wystawiła pomnik w okolicy Porta Ostiensis w postaci piramidy, znany pod nazwą Piramidy Cestiusza, włączony później w obręb Murów Aurelianskich. Piramida, zbudowana w ciągu 330 dni, nosi ślady malowideł na ścianach i suficie. 2. Lucius C. Pius, retor pochodzenia greckiego z czasów Augusta, rodem ze Smymy, autor głośnych deklamacji, których fragmenty przechował nam Seneka Starszy. 3. C. Gallus, namiestnik Syrii za Nerona, w r. 66 n.e. usiłował stłumić powstanie żydowskie w Palestynie, nie zdołał jednak tego przeprowadzić do końca i musiał odstąpić od oblężenia Jerozolimy.

cestrus (łac., także cestrum, z gr. kestron) rylec metalowy, za pomocą którego w tzw. technice enkaustycznej rozprowadzano farby woskowe na płycie kamiennej lub na desce.

ceterum censeo łac. ja zresztą jestem zdania. Początek wypowiedzi Katona Starszego, usiłującego przekonać senat rzymski o konieczności wznowienia wojny z Kartaginą i ostatecznego jej pokonania; dlatego powtarzał ustawicznie ceterum censeo Carthagmem delendam esse, ja zresztą jestem zdania, że Kartaginę należy zburzyć;

Cethegus przydomek niektórych przedstawicieli rodu Korneliuszów: 1. Marcus Comelius C. pretor w r. 211, konsul w r. 204 p.n.e., pokonał w r. 203 brata Hannibala, Magona; był wybitnym mówcą. 2. Caius Comelius C., konsul w r. 197 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad Galami w północnej Italii. 3. Publius Cornelius C. skazany był w r. 88 p.n.e. przez Sullę na wygnanie, potem jednak przeszedł na stronę Sulli i wrócił do Rzymu, gdzie cieszył się wielką popularnością. 4. Caius Cornelius C; przyjaciel Katyliny i uczestnik jego spisku; postawiono mu za zadanie zabicie kilku senatorów, przede wszystkim Cycerona. Przez wysłanie listu do AUobrogów ujawnił swój udział w spisku; został uwięziony wraz z Lentulusem i stracony 5 grudnia 63 r.-p.n.e.

Cezar (Caius lulius Caesar 100-44 r. p.n.e.) pochodził z gens Julia, którą wyprowadzano po mieczu od Eneasza, syna Wenery, ze strony matki zaś wywodził się od króla Ankusa Marcjusza. Mimo tych arystokratycznych związków, w pierwszym okresie swej kariery politycznej występował jako stronnik popularów. Młodość jego przypadła na burzliwy okres walki Mariusza i Sulli. Jako edyl kurulny zdobył sobie popularność i sympatię ludu kosztownymi igrzyskami. Jednocześnie starał się o zbliżenie z Pom-pejuszem, najbardziej wpływowym z wodzów rzymskich, korzystając przy tym z każdej sposobności, aby go skłócić z senatem. W latach 61/60 p.n.e. jako propretor Hiszpanii zdobył środki materialne umożliwiające mu dalszą karierę i zdołał uwolnić się od długów, w których się pogrążył w czasie swego edylatu. W r. 60 C. doprowadził do zbliżenia niechętnych sobie Pompejusza i Marka Licyniusza Krassusa, wielkiego finansisty, najbogatszego człowieka w Rzymie. Razem z nimi utworzył triumwirat stanowiący ogromną potęgę w państwie, przed którą

musiały się ugiąć senat i inne czynniki władzy;

w ten sposób zdobył C. konsulat w r. 59. W roku następnym udał się w charakterze namiestnika do Galii, w ciągu lat dziewięciu (58 - 50 r.) całkowicie ją podbił i utrwalił w niej panowanie Rzymu wykazując niezwykły talent wodza i organizatora. Po śmierci Krassusa, gdy na widowni politycznej zostali tylko C. i Pompejusz, doszło między nimi do konfliktu. Pompejusz sprzymierzył się z senatem i otrzymał od niego rozległe pełnomocnictwa. Wówczas nakazał C. powrót do Rzymu, bez wojska. C. rozkazu nie usłuchał, powrócił, ale z wojskiem, przekraczając po pewnym wahaniu rzeczkę Rubikon, która stanowiła granicę pomiędzy prowincją Galią a właściwą Italią, gdzie imperator nie mógł wkraczać z wojskami. Było to sygnałem wojny domowej. Pompejusz nie dotrzymał mu placu i porzucił terytorium Italii, zamierzając zgromadzić przeciw C. swoje legiony znajdujące się w prowincjach wschodnich. Liczył też na pomoc królów Wschodu, wśród których cieszył się dużą popularnością. Jednakże nadzieje te go zawiodły; pobity przez C. pod Farsalos w Tesalii (w r. 48), uciekł do Egiptu, gdzie został podstępnie zabity przez króla Ptolemeusza, który mu udzielił schronienia. Po rozproszeniu resztek pompejańczyków w Azji Mn., Egipcie i Tunisie (prowincja Afryka), C. powrócił w triumfie do Rzymu i stał się panem wielkiego imperium. W r. 46 uzyskał władzę dyktatora na 10 lat i wprowadził szereg reform, które dobitnie świadczyły o jego talentach prawdziwego męża stanu. Reformy dotyczyły zarówno wojska jak finansów, kalendarza jak administracji państwowej. Przez cały czas swej kariery reprezentował taktykę zbliżenia zdobywców i podbitych. Jedną z ustaw wydaną za jego konsulatu była surowa ustawa przeciwko nadużyciom w prowincjach;

hojnie też udzielał obywatelstwa rzymskiego. Z imperium rzymskiego chciał stworzyć monarchię typu hellenistycznego, te plany napotkały jednak na zdecydowaną opozycję w społeczeństwie rzymskim, przywiązanym do republikańskiej formy rządu. W Idy Marcowe r. 44 p.n.e. dyktator padł zabity przez spiskowców - nie przez republikanów broniących wolności, ale przez Rzymian broniących swych przywilejów panów świata. C. był nie tylko

genialnym mężem stanu, ale również utalentowanym mówcą i pisarzem, choć działalność literacka była dla niego oczywiście zajęciem ubocznym i drugo-

rzędnym. Za miodu pisał okolicznościowe poezje, m.in. pochwalę Heraklesa, miał także napisać tragedię o Edypie. Podczas przejścia przez Alpy napisał dzieło gramatyczne o analogii, dedykowane Cyceronowi. Najważniejszymi jego dziełami są De helia Galileo oraz Commentarii de bello dviii. Mimo pozornego obiektywizmu (użycie trzeciej osoby), beznamiętnego tonu, braku wszelkiego patosu są to pisma o wyraźnej tendencji politycznej, zawierające ponadto szereg nieścisłości, których nie można wytłumaczyć pomyłkami pamięci. Mimo to dzieła te posiadają wielką wartość literacką. Jako mówca i pisarz C. był zwolennikiem, attycyzmu i wielkim purystą językowym. Dobierał jak najstaranniej słów, układając je w proste, lecz właśnie dzięki temu tchnące dramatycznością zdania.

cezar zob. cesarz.

Cezareja (Caesarea) nazwa kilku miast we wschodnich prowincjach imperium rzymskiego.

1. miasto i port w Palestynie na pograniczu Galilei i Samaru, zwane dawniej Stratonis Turris.

2. miasto w Mauretanii, poprzednio zwane łoi, za cesarstwa stolica prowincji Mauretania Caesariensis. 3. stolica Kappadocji, pierwotnie Mazaka; dziś ruiny w pobliżu Kaysari w Turcji. 4. miasto w Fenicji, ojczyzna cesarza Aleksandra Sewera, pierwotnie zwane Arca lub Arcena urbs, skolonizowane przez Rzymian i nazwane przez .nich C.

Cezarion (Caesarion) zdrobniałe imię Ptolemeusza Cezara (47-30 p.n.e.), syna Kleopatry i - wg tradycji panującej u pisarzy starożytnych - Cezara. Po klęsce Kleopatry C. został zamordowany z rozkazu Oktawiana.

cezura (gr. tomt, tac. caeswa) termin metryczny oznaczający przestanek w wierszu przypadający wewnątrz stopy lub metrum.

Chabrias z Aiksone uczeń Platona, słynny dowódca ateński, wielokrotny strateg w latach 389 -- 357 p.n.e., walczył w interesie Aten a także w służbie królów Cypru i Egiptu. Zginął na Chios.

Chaerea zob. Cassi 13.

Chajrefanes malarz grecki (ok. 300 r. p.n.e.), uczeń Nikofanssa; malował obrazy o swobodnej tematyce.

Chajrefont (Chajrefoli) ze Sfettoa gorący zwolennik Sokratesa; miał się -zwrócić do wyroczni w Delfach z zapytaniem, kto jest mądrzejszy od Sokratesa, na co otrzymał następującą odpowiedź: są fos SafokiSs sofóteros d'Euripldes, andrSn de ptintSn sofótatos SSkrates (mądry

Sofokles, mądrzejszy Eurypides, ze wszystkich ludzi najmądrzejszy jest Sokrates). CA. miał napisać tragedię pt. Heraklidzi.

Chajremon 1. ateński poeta tragiczny z IV w. p.n.e., pisał tragedie przeznaczone jedynie do czytania. 2. przedstawiciel filozofii stoickiej (I w. n.e.), dyrektor biblioteki w Aleksandrii, wychowawca Nerona, autor dzieł religijnych, historycznych, jak również dotyczących hieroglifów egipskich. Zachowało się nieco fragmentów. 3. poeta liryczny, którego trzy epigramy zachowały się w Antologii Palatyńskiej.

Chajrestratos syn Chąjredemosa, urodzony w Rhamnus, rzeźbiarz (niw. p.n.e.). Wykonał na zamówienie Megaklesa posąg Temidy znaleziony w Rhamnus, w małej świątyni w świętym okręgu Nemezis. Obecnie znajduje się on w muzeum w Atenach.

Chajroneja zob. Cheroneja.

Chaldeja południowo-wschodnia część Babilonii, od Eufratu do Pustyni Arabskiej; kapłani chaldejscy słynęli ze znajomości astrologii i daru wróżbiarskiego.

Chaikedon (gr. ChalkŚdSn lub KachledSn) dziś Kadikóy; miasto w Bitymi nad Bosforem, na wprost Bizancjum, założone przez Megarejczyków w VII w. p.n.e., ważny punkt handlowy. Znajdowała się tam słynna wyrocznia i świątynia Apollina.

Chalkidike górzysta kraina w północnej Macedonii, tworząca półwyspy: Pallene, Sithonia i Akte. Została skolonizowana przez mieszkańców Chalkis, słynęła z kopalni ołowiu i z ożywionego handlu. W V w. p.n.e. wchodziła w skład związku morskiego Aten. W r. 348 p.n.e. została, podbita przez Filipa II Macedońskiego.

Chalkis dziś Negroponte; główne miasto na Eubei, słynne z kopalni miedzi i wyrobów z brązu. Mieszkańcy CA. założyli wiele kolonii zarówno na terytorium Półwyspu Bałkańskiego i wysp, jak w dalekiej Italii; są to m.in. Naksos, Torone, Katana, Leontinoj, Kyme i in. Ojczyzna mówcy Izajosa oraz poetów: Likofrona i Euforiona.

Chałybowie (Chalybes) lud mieszkający nad Morzem Czarnym, słynący z wyrobu stali.

Cbamajleoa (niw. p.n.e.) filozof perypatetyczny, rodem z Heraklei Pontyjskiej, komentator Homera i tragików, teoretyk poetycki, autor gęsto przetykanych anegdotą biografii postów.

Chaonowie (Chaones) lud Epiru, zamieszkujący obszar między rzeką Thyamis a górami Keraunijskimi.

Chaos mit. 1. pusta, niezmierzona przestrzeń podziemna i jej personifikacja, bóstwo podziemne, ojciec Erebu i Nocy. 2. bezkształtna masa pierwotna, z której powstał uporządkowany świat, kosmos.

Charadra 1. miasto w Fokidzie nad rzeką Charadros. 2. miasto w Epirze. 3. miasto w Messenii.

Charadros 1. rzeka w Fokidzie, prawy dopływ Kefisosu. 2. rzeka w Messenii. 3. rzeka w Argolidzie, dopływ rzeki Inachos.

Charaks z Pergamonu kapłan, filozof i historyk grecki z czasów cesarstwa, autor Historii greckich i rzymskich.

Chares 1. Ch. z Mitykny (IV w. p.n.e.), dworzanin Aleksandra W., autor Historii Aleksandra Wielkiego. 2. poeta, autor sentencji w metrach jambicznych (IV w. p.n.e.). 3. Ch. z Lindos na Rodos (IV/III w. p.n.e.), rzeźbiarz-brązownik, uczeń Lizypa, twórca słynnego Kolosa Rodyj-skiego (zob.).

Charidemos z Oreos na Eubei, syn Filoksenosa (IV w. p.n.e.), słynny awanturnik. Oficer wojsk najemnych pozostających pod wodzą Ifi-kratesa, następnie Timoteosa, w nagrodę za waleczność w wojnie chalkidyjskiej uzyskał obywatelstwo ateńskie. W szeregu następnych wojen prowadzonych przez Ateny uczestniczył raz jako dowódca sil ateńskich, raz jako ich przeciwnik w służbie królów trackich. Po zburzeniu Teb w r. 335 p.n.e. został skazany przez Aleksandra na wygnanie; uszedł do Azji, gdzie został stracony na rozkaz Dariusza, któremu się naraził zbyt swobodnym wypowiadaniem swej opinii.

Charikles 1. syn Apollodorosa, jeden z Trzydziestu Tyranów w Atenach (404 r. p.n.e.). 2. zięć Fokiona, jeden ze zwolenników stronnictwa filomacedońskiego w Atenach (IV w. p.n.e.).

Charillos (albo Charilaos) 1. mit. legendarny król Sparty, miał żyć w IX w. p.n.e. 2. poeta dytyrambiczny z V w. p.n.e.

Charls zob. Charyty.

Charisius 1. Flavws Sosipater Ch., gramatyk z IV w. n.e.» autor dzieła pt. Ars grammatica, które jest zestawieniem wyciągów z dzieł gramatyków wcześniejszych, jak: Cominianus, Rem-mius, Palaemon i Julius Romanus. 2. Aurelius Arcadius Ch. (IV w. n.e.) rzymski prawnik; wyjątki z jego dzieł znajdują się w justyniańskich Digestach.

Charisteria 1. święto państwowe w Atenach, o charakterze dziękczynnym, obchodzone w 12 dniu miesiąca Boedromion na pamiątkę wznowienia demokracji przez Trazybulosa w r. 403 p.n.e. 2. dary dziękczynne, wota składane w świątyni za uratowanie od niebezpieczeństwa, przywrócenie zdrowia itd. 3. dzisiaj często tytuł księgi zbiorowej ofiarowanej jubilatowi.

Charitesia święto na cześć Charyt (zob.).

Chariton autor jednego z wcześniejszych (I/II w. n.e.) romansów greckich pt. Ta perl Chajrean ka] Kallirrhoen (Historia Chajreasa i Kalliroe), zachowanego. Na uwagę zasługuje tło historyczne (dość zresztą konwencjonalne); fabuła jest typowa oraz stosunkowo jeszcze prosta (w porównaniu z romansami następnego okresu).

Channadas malarz grecki (koniec w. VIII p.n.e.), wg Pliniusza miał działać razem z Dej-nasem i Hygiąjonem.

Charmantides malarz grecki z IV w. p.n.e., uczeń słynnego Eufranora, wspominany przez Pliniusza.

Charmides wuj Platona, który jego imieniem nazwał jeden ze swych dialogów. W okresie władzy Trzydziestu Tyranów (404 - 403 r. p.n.e.) zginął wraz ze swym kuzynem Kritiasem w walce przeciw Trazybulowi, przywódcy demokratów.

Charojades strateg ateński, zginął w r. 427 p.n.e. w wyprawie przeciw Syrakuzom.

Charon mit. przewoźnik dusz, który przeprawiał je łodzią przez Jezioro Acherońskie do Hadesu. Zmarłym wsuwano do ust obol, aby mieli czym opłacić u Ch. przewóz, ndulon.

Wyobrażano Ch. jako starego, brzydkiego człowieka z brodą, w kaftanie z jednym rękawem, zwanym eksomfs (używanym przez robotników i niewolników) i w kapeluszu podróżnym. Od niego wywodzi swe imię etruski demon śmierci Charu, Charun.

Charona schody (gr. CharŚnejoj klfmakes) schody na scenie teatru starożytnego, po których wchodziły na scenę postacie mające się ukazać ze świata podziemnego (bóstwa, duchy zmarłych).

Charondas słynny prawodawca z Katany (VI w. p.n.e.). Wg legendy miał się sam zabić za przekroczenie jednego z praw przez siebie ustanowionych.

Charybda (gr. Charybdis) 1. mit. córka Posej-dona i Gai, za drapieżność i żarłoczność została

zamieniona przez Zeusa w potwora i strącona do morza. Wciągała w wiry przepływające okręty, a że znajdowała się niedaleko Scylli, okrętom zagrażało niebezpieczeństwo jednocześnie z dwu stron. Stąd przysłowie: znaleźć się między Scyllą a CA. = być zagrożonym z dwu stron, znaleźć się w niebezpiecznej lub trudnej sytuacji. 2. głębia i wiry w Cieśninie Messańskiej, na wprost skały zwanej Scylla.

Charyty (gr. Chdrites, 1. p. Chdris) mit. trzy boginie wdzięku, córki Zeusa i Eurynome, u Rzymian zwane Gracjami: Aglaja -jaśniejąca, Eufrosyne - radosna. Talia - kwitnąca. Były towarzyszkami Afrodyty, obdarzały ludzi urodą, opiekowały się zabawami i ucztami.

Chatti plemię w Germanii, na terytorium dzisiejszej Hesji i Turyngii; Ch. odznaczyli się w walkach z Rzymianami podczas wojny z Dru-zusem (r. 11-9 p.n.e.).

Chauci plemię germańskie zajmujące terytorium dzisiejszej wschodniej Fryzji, między Ems i Elbą.

Chądzyński Jan (ur. 1600-1666) jezuita, poeta, autor panegiryku łacińskiego na cześć Władysława IV i Cecylii Renaty. Większość jego utworów, wydana anonimowo, pozostaje nieznana. Chejlon ze Sparty efor spartański z poł. VI w. p.n.e., filozof, zaliczany - w późniejszej tradycji - do 7 mędrców greckich; miał umieścić na świątyni delfickiej napis złotymi literami:

Gnothi seauton (poznaj samego siebie). Wg legendy umarł z radości, gdy syn jego zwyciężył na igrzyskach olimpijskich. Przypisywano mu szereg przysłów lakońskich. Chejron zob. Chiron.

Chelidon przyjaciółka Werresa, przedstawiona przez Cycerona jako kurtyzana, wywierająca na Werresa wielki wpływ.

Chelidonie (gr. Chelidónid) święto wiosenne obchodzone w miesiącu Boedromion na Rodos. W czasie Ch. chłopcy śpiewając przechodzili ulicami i zbierali dary niby w imieniu jaskółki, stąd nazwa święta (gr. chelidon jaskółka).

Chelis garncarz attycki. W jego warsztacie pracował tzw. malarz Chelisa (por. Brygos), malarz waz czerwonofigurowych stylu surowego (ok. 530 - 500 p.n.e.), pracujący również w technice czamofigurowej.

chelone (gr. chetóne dosł. żółw) eginecka moneta srebrna (stater i jego podziałki), na której wybita była podobizna żółwia, stąd nazwa. Ch. kursowały na Peloponezie.

Cheroneja (gr. Cha]r6neja, łac. Choeroneo) miasto w Beocji, na skalnym urwisku między rzeką Kefisos a górą Turion, znane z wyrobu wonnych olejków, ojczyzna Plutarcha. Tutaj Filip Macedoński pokonał Greków w r. 338 p.n.e., kładąc kres niepodległości Grecji, tutaj również w r. 85 p.n.e. Sulla odniósł zwycięstwo nad Archelaosem. Po klęsce pod Ch. Grecy wznieśli w pobliżu miasta pomnik ku czci poległych: olbrzymiego lwa na wysokim postumencie. Na gruzach Ch. leży dziś wieś Kaprene.

Chersifron z Knossos na Krecie, architekt (VI w. p.n.e.); zbudował wraz z synem Metagenesem słynne Artemizjon (zob.) w Efezie..

Chersonez (gr. Chersónesos, łac. Chersonesus;

gr. cherrónesos i chersónesos półwysep), 1. Chersonesus Cimbrica, dziś Jutlandia, przylądek w północnej Germanii. 2. Ch. Taurica, dziś Krym, półwysep na Morzu Czarnym. 3. Ch. Thracica, dziś Gallipolis, półwysep między Morzem Trackim a Hellespontem.

Cheruskowie (Cherusci) plemię germańskie zamieszkujące obszary pomiędzy rzeką Visurgis (Wezera) a Elbą. W r. 9 p.n.e. Druzus dotarł z wojskami rzymskimi po raz pierwszy do ich posiadłości, zapuszczając się aż po Elbę. Ch. wraz z sąsiednimi Chartami i Brukterami pod wodzą Arminiusza zadali dotkliwą klęskę legionom rzymskim dowodzonym przez Warusa, w r. 9 n.e. Walki poszczególnych wodzów między sobą w latach 15 -17 n.e. osłabiły Ch. tak, że przestali odgrywać jakąkolwiek rolę.

chiasmos gr. figura retoryczna polegająca na rozmieszczeniu 2 par wyrazów na krzyż: superavi dignitate Catiiinam, Galbam gratla przewyższyłem godnością Katylinę, Galbę wpływami. Nazwa tej figury pochodzi od kształtu litery greckiej chi (X).

Chiton zob. Chejlon.

Chimera (gr. Chimajra, łac. Chimaerd) mit. ziejący ogniem potwór w postaci lwa, z łbem kozy na grzbiecie (gr. chfmajra koza) i wężem zamiast ogona. Według Hezjoda, córka Tyfona i Echidny, wychowana przez Amisodarosa, króla Karii; pustoszyła pola Likii. Uśmiercił ją na rozkaz króla Likii Bellerofont, który unosząc się na Pegazie raził ją z góry. Słynny posąg spiżowy Ch., dzieło sztuki etruskiej, znajduje się dziś w muzeum we Florencji.

Chione mit. 1. córka Dejdaliona, matka bliźniąt: Filammona, którego ojcem był Apollo, i Autolikosa, którego ojcem był Hennes; została

zabita przez Artemidę za to, że śmiała porównywać się z boginią. 2. córka Boreasza i Orej-tyi, matka Eumolposa, którego ojcem był Posejdon.

Chionides z Aten (pocz. V w. p.n.e.) przedstawiciel starej komedii attyckiej; zachowały się fragmenty dwu komedii.

Chios duża wyspa na Morzu Egejskim, w pobliżu wybrzeża Azji Mn., słynna z hodowli wina, fig i ożywionego handlu, jak również z pięknego marmuru i gliny na wyroby ceramiczne. Należała do morskiego Związku Ateńskiego i w wojnach perskich stanęła po stronie Greków.

Chiron (gr. CMjrSn, łac. Chiron) mit. centaur, syn Kronosa i Filyry, odznaczał się łagodnym charakterem i wielką mądrością, posiadał też dar przepowiadania przyszłości i umiejętność leczenia ziołami. Wychował wielu herosów, m.in. Asklepiosa, Achillesa, Jazona i in. Raniony przypadkowo przez Heraklesa zatrutą strzałą, został umieszczony przez Zeusa na niebie jako konstelacja.

chiton (gr. chitSn) grecka szata najczęściej bez rękawów, często zeszyta po bokach, spinana na ramionach, noszona przez mężczyzn od czasów Homera. Jako strój kobiecy ch. wprowadzony został pod wpływem mody jońskiej w poł. VI w. p.n.e. Ch. kobiece były fałdziste, długie, układane w wyszukany sposób i przewiązywane. Przewiązywanie ch. wysoko, pod piersiami występuje dopiero w IV w. p.n.e. Długie ch. nosili kapłani i dostojni starcy, krótkie zaś stanowiły zasadniczy ubiór męski, noszony również przez wojowników pod pancerzem dla ochrony ciała.

chlamida (gr. chlamys) krótka wierzchnia szata grecka w formie prostokątnego kawała materii, zapinana broszą na ramieniu lub pod brodą. Stanowiła strój jeźdźców i podróżnych oraz efebów ateńskich. Na plastycznych wizerunkach bogów Hennes ubrany jest w ch.

chleb (gr. drtos, sitos, pyrnon', łac. panis). Zanim nauczono się wypiekać ciasto, ch. zastępowało prażone ziarno oraz polewka z krup sporządzonych z różnego rodzaju zbóż. W Grecji przeważał jęczmień i pszenica, w Rzymie w początkach uprawiano orkisz, żyto i proso, potem zapoznano się z jęczmieniem i pszenicą. U Homera są już wzmianki o ch., nie wiemy jednak, oy był to ch. w bochenkach, czy placki. W V w. p^n-e. spotykamy już zawodowych piekarzy. Przemieloną w młynie mąkę przesiewano, ciasto

rozczyniano w dzieżach kamiennych, drewnianych lub glinianych i wyrabiano na stołach. Wypiekano ch. z zakwasem, który przygotowywano z ciasta pozostawionego z poprzedniego wypieku albo z żytnich placków, pieczonych na węglu i zakwaszonych. Drożdże wyrabiano w większych ilościach z moszczu, a w Galii i w Hiszpanii wyrabiano drożdże piwne z dodaniem prosa lub otrąb. Pieczywo określano wg: a) gatunku mąki (białe, ciemne, razowe, jęczmienne); b) wg pochodzenia wypieku (ch. fenicki, lesbijski, rodyjski); c) wg sposobu wypiekania (z zakwasem -bez soli, z formy glinianej) lub od rodzaju pieca; d) od zastosowania (dla wojska, dla marynarzy, na różne święta, do specjalnych potraw, np. do ostryg). Ch. wypiekano w bochenkach okrągłych, ponadcinanych dośrodkowo, co ułatwiało łamanie; były także bochenki sześcienne jak kostki do gry, splątane jak strucle itp. O gatunkach pieczywa pisali w okresie aleksandryjskim i rzymskim: Chryzyp z Tyany, Archestratos z Geli, Tryton z Aleksandrii, latrokles, Karpo-kration z Mende.

Chtoris mit. 1. małżonka Neleusa, matka Nestora. 2. nimfa, małżonka Zefira, bogini roślin. 3. jedna z córek Amfiona i Niobe; modląc się do Latony, uszła przed śmiercionośnymi strzałami Apollina.

Cnoaspes 1. rzeka w Suzjanie, słynna z czystej, doskonalej wody; królowie perscy w swych wyprawach wozili zawsze ze sobą srebrne naczynia napełnione wodą z tej rzeki. 2. rzeka w Indiach, dopływ Indu.

ChoJaczek Władysław (1884 - 1944) uczeń Kazimierza Morawskiego i Leona Sternbacha, lektor języka greckiego na Uniwersytecie we Lwowie, autor rozpraw dotyczących tekstów Warrona i dzieł Apulejusza.

Choefory (gr. choefóroj) dziewczęta niosące ofiary na groby. Tytuł tragedii Ajschylosa, stanowiącej drugą część trylogii Oresteja.

Choes (gr. dosł. dzbany) święto dzbanów, drugi dzień Antesteriów (zob. Dionizje).

Chojrilos 1. Ch. z Aten, jeden z najstarszych poetów tragicznych (VI w. p.n.e.), współzawodniczący z Pratinasem, Frynichosem i Ajschylo-sem. 2. Ch. z Samos (V w. p.n.e.), poeta epiczny, autor eposu Perseis. 3. Ch. z Tasos mierny poeta z czasów Aleksandra W.

Chojroboskos Georgios gramatyk grecki (VI w. p.n.e.), autor dzieła o tropach.

cholijamb zob. fambiczny trymetr kulawy.

choregia gr. jedna z form liturgii. Zobowiązywała wyznaczonego obywatela (choregóś) do wystawienia własnym kosztem chóru dla agonów muzycznych, m.in. przygotowania chórów tragedii i komedii, zaopatrzenia ich W kostiumy i wyuczenia partii lirycznych (zob. liturgia).

choreota członek chóru (zob. chór).

cborijamb (gr. choriambos, łac. choriambus) metrum wierszowe 6-morowe o schemacie - J'1>-"^'-L. Wiersze złożone z sarnich ch. zdarzają się rzadko. CA. mogą występować w wierszu w połączeniu z jambami, gdyż ch. przez anaklazę (zob.) może przejść w metrum jambiczne. Katalektyczne wiersze chorijambiczne mają zwykle jako ostatnie metrum bakchej '-/-^o, który jest tutaj formą katalektyczną metrum jambicznego. Dymetr katalektyczny o schemacie -Ł^i^-t\-i-iv występował często u Arystofanesa i otrzymał nazwę od jego nazwiska (versus Aristophaneus). O wiele częściej niż szeregi samych ch. lub połączonych z jambami występują wiersze nazywane również chorijam-bicznymi, w skład których obok ch. wchodzą metra różnego typu. Zasadniczym wierszem jest tutaj dymetr chorijambiczny, który zawiera tylko jeden ch., reszta wiersza zaś jest wypełniona przez metrum dowolne. Ch. może występować na początku, w środku lub też na końcu wiersza. Największą rozmaitość form posiada dymetr chorijambiczny U, gdzie ch. stoi na końcu. Te typy dymetru ch. używane są w liryce chóralnej i w dramacie; inne typy_ wierszy z ch. jako częścią składową (wiersze asklepiadejskie, ferekratej, glikonej itd.) występują w liryce eolskiej i w późniejszej poezji greckiej.

chór (gr. chorós, łac. chorus) 1. miejsce, na którym występował zespół tańczących i śpiewających artystów. 2. zespół taneczny biorący udział w świętach kultowych i innych uroczystościach. 3. w tragedii i w komedii ściśle określona liczba artystów, których pieśń i taniec były stałym składowym czynnikiem dramatu, gdyż z pieśni ch. podczas uroczystości ku czci Dionizosa powstała zarówno tragedia, jak komedia. Pieśni ch. wypełniały przerwy pomiędzy aktami, a często ch. (przewodnik ch.) brał także udział w akcji dramatu. Z czasem rola ch. zaczęła zanikać, pieśni ch. nie były już związane z akcją i wypełniały jedynie przerwy. Już Eurypides, a za nim Agaton, wprowadzają pieśni ch. nie związane z akcją

mteriudia, zw. embóHma. Także średnia i nowa komedia już nie posiadają ch. Ch. wchodził na orchestrę (zob.) przy rozpoczęciu dramatu; wejście ch. nazywało się pdrodos, zejście z orchestry podczas akcji metdstasis, ponowne wejście epipdrodos, odejście po skończeniu widowiska dfodos. Ch. w tragedii często, a w komedii zawsze dzielił się na dwa półchóry. Tańce wykonywane przez ch. były ściśle związane z poszczególnymi gatunkami dramatu. Pierwsza pieśń ch. śpiewana po prologu tragedii nazywała się pdrodos (wejście), pieśni śpiewane w czasie akcji na orchestrze stasima, pieśń przy zejściu ch. z orchestry prz;

końcu sztuki eksodos; pieśni żałosne śpiewane na zmianę przez ch. i aktora nosiły nazwę kom-mós. Pieśń ch. w starej komedii, zwrócona do publiczności i nie związana z akcją, nazywała się pardbasis. Wystawienie ch. było obowiązkiem zw. choregia (zob.).

chreja gr. zbiór powiedzeń sławnych filozofów i pisarzy, które w dowcipnej formie zawierały pożyteczną naukę.

chrestomatia (gr. chrestos dobry, manthano uczę się) wypisy, zbiór krótkich utworów i fragmentów dzieł literackich wybranych z różnych dzieł jednego autora lub wielu pisarzy. Ch. były układane, zwłaszcza przez późniejszych grama' tyków, z utworów uznanych za klasyczne.

Christodoros z Koptos poeta grecki (V/VI w. n.e.), autor epigramów oraz utworu w heksa-metrach opisującego posągi w gimnazjum Zeuksippa w Konstantynopolu.

chronografowie autorowie wykazów (list) pewnych wypadków i wydarzeń ułożonych chronologicznie. Pierwsze greckie dzieła chronologiczne pochodzą z V w. p.n.e. Hellanikos z Lesbos daje wykaz kapłanek Hery z Argos od czasów najdawniejszych do r. 423 p.n.e. oraz spis zwycięzców w Kamejach; Hippiasz z Elidy wydał spis zwycięzców olimpijskich z okresu 776-

- 400 p.n.e. Demetrios z Faleronu ok. r. 300 p.n.e. sporządził spis archontów, a Filochoros z Aten wykaz Olimpiad. W r. 264-3 p.n.e. została spisana kronika wyspy Paros za okres 1581 •

-264 p.n.e.; jest to tzw. Marimr Panum. W III w. p.n.e. układają tablice chronologiczne:

Sosibios z Lakonii, Eratostenes z Kyreny i Ksenagoras z Heraklei; w II w. p.n.e. powstaje dzieło Eutymenesa i najważniejsze dzieło chronograficzne starożytności, którego autorem jest Apollodor z Aten.

chronologia dla ch. historycznej w Grecji ważny był rok zdobycia Troi (przyjmowany

w historiografii nowożytnej jako r. 1184 p.n.e.), od którego liczono lata naprzód i wstecz. Z ustanowieniem igrzysk olimpijskich wprowadzono rachubę czasu wg Olimpiad (okres czteroletni pomiędzy igrzyskami olimpijskimi). Pierwsza Olimpiada przypada na r. 776 p.n.e., do tego czasu określano rok w Atenach wg archonta--eponima, w Sparcie-wg pierwszego efora. W Rzymie określano lata wg sprawujących w danym roku władzę konsulów. Od czasów Augusta wprowadzono erę ab Urbe condita - od założenia Rzymu (r. 753 p.n.e.). W

VI w. n.e. przyjął się system rachuby czasu od Narodzenia Chrystusa-ante Christum natum, post Chri-stum natum, wprowadzony przez opata Dionizjusza Egziguusa (r. 556 n.e.).

Chronos mit. personifikacja czasu; wg orfików stworzył z chaosu i eteru srebrne jajo świata z którego wyłonił się bóg światła, Fanes.

Chrysaor mit. syn Meduzy i Posejdona, brat Pegaza, ojciec Echidny i Geryona.

Chrysas rzeka na Sycylii, przepływająca obok miasta Asoros (dziś Asaro).

Chryse miasto w Mizji, położone na wzgórzu w pobliżu morza, ze świątynią Apollina.

Chrysippos zob. Chryzyp.

Chrysogonos (Lucius Comelius CA.) wyzwoleniec i faworyt Sulli, wzbogacony na jego proskrypcjach, cieszący się absolutnym zaufaniem dyktatora, popełniający wskutek tego nadużycia i nawet zbrodnie, jak to widać z mowy Cycerona w obronie Roscjusza z Amerii.

Chrysopolis dziś Skutari; miasto nad Bosforem, stanowiące ważny port na pograniczu Europy i Azji Mn. W r. 324 (lub 323) Kon-stantyn W. pokonał pod CA. Licyniusza.

Chrysostomos zob. Dion z Prusy; fan Zloto-usty.

Chrysotemis (Chrysothemis) rzeźbiarz-brązo-wnik z Argos; ok. r. 520 p.n.e. wykonał dla Olimpu posąg zwycięzcy Demaratosa. W toku wykopalisk odnaleziono inskrypcję z jego imieniem, pochodzącą z bazy posągu z początku V w. p.n.e.

Chryzeida (gr. Chrysels) córka Chryzesa, kapłana Apollina, branka Agamemnona, który zwrócił ją ojcu za radą Kalchasa, aby przebłagać gniew Apollina i odwrócić zarazę od Greków.

chryzelefantyna (gr. chryselefdntinas zrobiony ze złota i z kości słoniowej, od chrysós złoto i elefas kość słoniowa) starożytna technika rzeźbiarska polegająca na wykonywaniu posągów ze złota i kości słoniowej na podkładzie drewnianym. Kości słoniowej używano do wykładania obnażonych części posągu, części zaś przedstawiające ubiór złocono. Za pierwszych artystów posługujących się tą techniką uchodzą Dipojnos i Skyllis. Do najsłynniejszych posągów chryzelefantynowych należały: posąg Zeusa w Olimpu i Ateny Parthenos w Partenonie, wykonane przez Fidiasza, oraz posąg Hery w Argos dłuta Polikleta.

Chryzes (Chryses) zob. Chryzeida.

Chryzyp (Chrysippos) 1. CA. z Knidos, sławny lekarz z drugiej poł. IV w., uczeń Eudoksosa. 2. CA. z Soloj (ok. r. 280-205 p.n.e.), trzeci scholarcha tzw. starej Stoi, uczeń Kleantesa, przyczynił się najbardziej do ugruntowania szkoły stoickiej, precyzując założenia twórcy szkoły, Zenona, i rozwijając szeroką działalność pisarską (miał pozostawić przeszło 700 dzieł). Rozwinął zwłaszcza stoicką teorię poznania i logikę. Argumenty jego uważano za tak nieodparte, iż ukuto popularne powiedzenie: Gdyby bogowie posługiwali się dialektyka, musieliby używać tej, którą stworzy! Chryzyp. 3. wyzwoleniec Cycerona, człowiek zdolny i wykształcony, tak iż Cycero powierzył mu naukę swego syna Marka, lecz gdy opuścił potajemnie swego wychowanka i popełnił szereg wykroczeń, Cycero unieważnił akt jego wyzwolenia.

Chtonia (gr. Chthonia) zob. Erechteus l.

chtoaiczne bóstwa greccy bogowie w świecie podziemnym, uważani za sprawców życia i płodności ziemi, jak również za zsyłających śmierć. Należeli do nich: Hades, Hsrmss,

Dsmster, Persefona, Erynie, Tanatos, Hypnos, Kery, Hekate, jak również trzej sędziowie: Minos, Ajakos i Radanuntys.

Chytroj (gr. dost. garnki) Święto garnków, trzeci dziea Antestsriów (zob. Dwnizje), poświęcony pamięci zmarłych, dla których zastawiano stoły potrawami w garnkach. Po zachodzie słońca porządkowano dom i wypraszano dusze zmarłych stówami: Wyjdźcie, dusze, już po Antesteriach.

Cibalae (Cibalis) miasto w dolnej Pannonii;

w pobliżu C. Konstantyn W. odniósł zwycięstwo nad Licyniuszem w r. 314.

cibaria łac. żywność; miara zboża wydzielana dziennie żołnierzom; żywność w naturze wyznaczona urzędnikom na prowincji lab pieniądze wypłacane na wyżywienie w czasie pełnienia funkcji urzędowych w prowincji.

Cibyra zob. Kibyra.

cicer łac. groch; stanowił tanie pożywienie ludu rzymskiego, na ulicach sprzedawano c. gotowany lub przypiekany.

Cicereli nazwisko rodu rzymskiego pochodzenia plebejskiego: Caius Cicereius, sekretarz P. Korneliusza Scypiona, pretor w r. 173 p.n.e., namiestnik Sycylii, podbił Korsykę.

Cicero 1. Marcus Tullius C. (106-43 r. p.n.e.) najsławniejszy mówca rzymski. Urodzony w Ar-pinum, ojczyźnie Mariusza, kształcił się w Rzymie, ucząc się prawa u słynnych prawników Mucjuszów i filozofii pod kierunkiem Filona z Larissy (Nowa Akademia), Fedrusa (epiku-reizm) i Diodota (stoicyzm). Studia uzupełniał w latach 79 - 77 p.n.e. w Grecji i w Azji. Retoryki uczył się u Demetriosa Syrusa w Atenach i u słynnego Molona na Rodos, filozofii zaś u Antiocha z Askalonu (akademik) i Zenona (epikurejczyk). Po powrocie ze studiów, jako pierwszy ze swego rodu, homo novus, rozpoczyna w r. 75 karierę urzędniczą od urzędu kwestora. W r. 69 jest edylem kurulnym, w r. 66 pretorem, w r. 63 zostaje wybrany na konsula i tłumi sprzysiężenie Katyliny, wykonując uchwałę senatu o skazaniu na śmierć ujętych uczestników spisku. Postąpił niezgodnie z prawem, ponieważ do skazania na śmierć obywatela rzymskiego potrzeba było wyroku sądowego. Toteż w kilka lat później, w r. 58, wskutek starań swego największego wroga, trybuna ludowego, Publiusza Klodiusza, C. zostaje skazany na wygnanie. Przebywa głównie w Tessalonice; w r. następnym dzięki staraniom przyjaciół powraca do Rzymu. W r. 53 sprawuje urząd augura, w latach 51 - 50 jest prokonsulem w prowincji Cylicji. W czasie wojny domowej Pompejusza z Cezarem po pewnych wahaniach staje po stronie Pompsjusza, potem jednak godzi się z Cezarem, który okazuje mu wielkie względy. Po zabójstwie Cezara występuje ostro przeciw Antoniuszowi i przez pewien czas popiera młodego Oktawiana. Po zawarciu drugiego triumwiratu przez Oktawiana, Antoniusza i Lepidusa w roku 43, C. pada ofiarą proskrypsji i w dn. 7 grudnia tegoż roku zostaje zamordowany przez zbirów Antoniusza, w swaj willi w Formianum. Pisma C. zachowane do naszych czasów, można podzielić na 4 kategorie: mowy, pisma filozoficzne, dzieła teoretyczne z zakresu retoryki oraz listy. Posiadamy dziś 58 mów C. Do

najsłynniejszych należą mowy oskarżycielskie przeciw Werresowi, 4 mowy przeciw Katylinie

oraz Filipiki, tzn. mowy polityczne wygłoszone przeciw Antoniuszowi w r. 44 i 43. Inne zachowane to przeważnie mowy obronne; najpiękniejszą z nich jest tzw. Pro Archia poeta, wygłoszona w obronie poety greckiego Archiasza (zob.). Wśród dzieł filozoficznych wymienić należy De finibus bomrum et malorum (O granicach dobrego i złego); De officus (O obowiązkach);

Tusculanae disputattones (Rozprawy tuskulańskie);

Pmadoxa stoicorum (Paradoksy stoików); Aca-demlca (Rozprawy akademickie). De legibus (O prawach). De re publica (O rzeczypospolitej), De natura deorum (O istocie bogów). C. nie stworzył sam nowego systemu filozoficznego, na polu filozofii był eklektykiem; jednakże jego pisma filozoficzne mają dla nas wielką wartość, gdyż są cennym źródłem dla poznania filozofii po Arystotelesie, którą znamy przeważnie z fragmentów. C. stworzył całą filozoficzną terminologię w języku łacińskim, przed nim właściwie nie istniejącą. Zapoznał też społeczeństwo rzymskie z szeregiem systemów filozoficznych, które umiał przedstawić w sposób przystępny i jasny, pięknym językiem i wykwintnym stylem. Tymi samymi zaletami odznaczają się jego pisma retoryczne, jak: Brutus, Orator, De orator e i kilka mniejszych traktatów. Podobnie główną zaletą jego mów jest doskonała budowa, przejrzystość, jasność i bogactwo języka, zwłaszcza zastosowanie bogato rozczłonkowanego okresu, którego C. jest twórcą, oraz klauzul rytmicznych nadających jego prozie wdzięk i urok frazy muzycznej. Nieocenionym materiałem do poznania zarówno samsgo C., jak jego współczesnych, są listy, których zachowało się 864 (głównie wyszły one spod pióra C; stosunkowo niewiele jest listów skierowanych do niego); są to Epistulae ad Atticum, ad Qu!ntum fratrem, ad Mar cum Brutum oraz Epistulae ad Familiares. Najciekawsze są listy pisane do przyjaciela Tytusa Pomponiusza Attyka (zob. Atticus), odznaczające się bszwzględną szczerością, psłne wdzięku, swobody, pisane językiem potocznym, który daje nam doskonale wyobrażenie o mowie wykształconych i kulturalnych Rzymian. Listy C. są też najważniejszym źródłem historycznym dla tego okresu, zwłaszcza dla wojny domowej Cezara i Pompsjusza. Znaczenie Cycerona dla rozwoju kultury europsjskiej jest olbrzymie, zwłaszcza w okresie odrodzenia, kiedy dzieła'jego wpłynęły na ukształtowanie się nowej prozy łacińskiej, a także w okresie oświecenia i rewolucji fran-

cuskiej, kiedy Cycero stał się wzorem mówcy politycznego i symbolem walczącego o wolność republikanina. 2. Quiiitus TuIHus C; młodszy brat mówcy, legat Cezara w czasie jego namiestnictwa w Galii; również próbował sił na polu literackim, był nawet autorem tragedii. Zachowało się kilka jego listów oraz pisemko publicystyczne skierowane do brata, pt. Com-mentariolum petitionis, zawierające szereg praktycznych rad, jak należy postępować w czasie starania się o konsulat. 3. Quintus Tuliłaś C., syn poprzedniego, bratanek Cycerona, zwolennik Cezara w czasie wojny domowej, złożył nawet oskarżenie przeciw swemu stryjowi, co nie wywołało zresztą złych skutków dla znakomi-.tego mówcy. 4. Marcus Tullius C., syn mówcy, doszedł do wysokich stanowisk za Augusta i cieszył się jego względami. Według niektórych badaczy przygotował wraz z Tironem zbiór Listów swego ojca do

wydania, usuwając z nich takie, które mogłyby zaszkodzić jemu lub żyjącym jeszcze uczestnikom wypadków wspomnianych w Listach.

Cięglewicz Edmund (1862-1928) filolog klasyczny, uczeń Kazimierza Morawskiego, tłumacz kilku komedii Arystofanesa: Żaby, Chmury (1907 r.), Gromwoja (Lizystrata, 1910 r.). Babie Koło (Ekkiesiazusaj, 1922 r.).

Cflicia zob. Cylicja.

Ciinii arystokratyczny ród rzymski pochodzenia etruskiego; w r. 301 p.n.e. C. zostali wypędzeni z Arretium w wyniku wewnętrznych walk lukumonów; Rzymianie osadzili ich z powrotem w mieście. Najwybitniejszym przedstawicielem rodu był Caius CUnius Maecenas, przyjaciel i doradca Augusta, opiekujący się grupą poetów z Wergiliuszem, Horacym i Propercju-szem na czele. Przydomek jego - Maecenas - stał się nazwą pospolitą protektorów sztuki i literatury.

Cimber (T. Annius C.) zob. Armii 4.

Cimbri zob. Cymbrowe.

Ciminius lacus jezioro w Etrurii w pobliżu Sutrium.

Ciminus mons dziś Monte Cimino; pasmo górskie w Etrurii.

Cimmerii zob. Kimmeryjczycy.

Cincii ród rzymski: l.-Lucius Cincius Alimen-tus, pretor na Sycylii w r. 210 p.n.e., propretor w r. 209, uczestniczył w drugiej wojnie punickiej i przy zdobywaniu miasta Locri przez Hannibala dostał się do niewoli kartagińskiej. Był wybitnym annalistą (zob. amialisci), autorem Armales, kroniki napisanej w języku greckim, odznaczającej się tendencją patriotyczną i barwnością opowiadania. 2. Marcus C. AHmentus, trybun ludowy z r. 205 p.n.e., autor Lex Ctncia de donis et muneribus, zabraniającej adwokatom brać pieniądze za prowadzenie procesów. 3. Lu-cius C; agent i pełnomocnik Tytusa Pomponiu-sza Attyka.

Cincinnatus 1. Lucius Quinctius C. patrycjusz rzymski, otrzymał - wg tradycji - nominację na dyktatora z ramienia senatu w chwili, gdy sam orał pługiem swe pole. Objąwszy władzę w r. 458 p.n.e., odniósł wielkie zwycięstwo nad Ekwami, a po triumfie powrócił do swego wiejskiego gospodarstwa. Stał się symbolem cnót dawnego obywatela rzymskiego: rolnika i żołnierza. 2. Lucius Quinctius C; konsul w r. 380 p.n.e., zwycięzca w wojnie Rzymu przeciwko Praeneste.

cinctus Gabinus łac. sposób zakładania togi stosowany przy niektórych ceremoniach religijnych, różniący się od zwykłego głównie tym, że jeden koniec togi zarzucano na głowę. Zwyczaj ten przywędrował prawdopodobnie do Rzymu z miasta Gabii.

cmerarius łac. niewolnik układający i fryzujący włosy, fryzjer.

Cingetoris 1. wódz Trewirów w Galii za czasów Cezara. 2. wódz jednego z plemion brytyjskich za czasów Cezara.

Cingulum miasto i twierdza w Picenum na górze tej samej nazwy.

Clona zob. Cornelii; Helvii.

Ciołek 1. Erazm C. (YUelius, 1472-1522), biskup płocki i dyplomata. Ukończywszy studia w Akademii Krakowskiej wykłada w niej w latach 1491 -1493, od r. 1494 pracuje w kancelarii Wielkiego Księcia Litewskiego Aleksandra w Wilnie, kilkakrotnie bierze udział w

poselstwie, do Rzymu, gdzie umiera 9 stycznie r. 1522. Był mecenasem wielu pisarzy-humanistów, jak Mikołaj Hussowski, Bernard Wapowski, Stanisław z Łowicza i in. Zostawił również wspaniałą bibliotekę, która przeszła do zbiorów Biblioteki Kapituły Płockiej. 2. Stanislaw C. (1382 -1437) notariusz Władysława Jagiełły, poeta polsko--łaciński, autor pochwały Krakowa, nagrobka królowej Jadwigi, hymnów; ponadto prozą napisał pochwałę królowej Sonki i paszkwil na królowę Elżbietę.

cippus łac. 1. pień drzewa ze spiczasto zacio-

sanymi konarami, używany do robienia zasieków.

2. siup graniczny przy drogach, rzekach i świątyniach, czasem drewniany, częściej kamienny.

3. kamień graniczny przy grobowcu, z wyrytym nazwiskiem pochowanego i oznaczeniem wielkości grobu. Z czasem c. oznaczał również sam nagrobek.

Circe zob. Kirke.

CirceU dziś wieś Circello; miasto w Lacjum, na przylądku Circeium, nazwane tak - wg legendy-od czarodziejki Kirke, która tutaj się schroniła, uciekając z Kolchidy. Słynęło z doskonałych ostryg i było ulubionym miejscem wypoczynkowym zamożnych Rzymian.

drcenses lodi łac. igrzyska cyrkowe, polega* jące w Rzymie na wyścigach różnego rodzaju wozów. Rozpoczynały się od uroczystego pochodu, na którego czele jechał urzędnik kierujący igrzyskami. Pochód ten, zw. pompa dr-censis, został zniesiony przez Konstantyna W. Orszak formował się na Kapitelu i przez Forum udawał się do cyrku, do którego wkraczał przez porta trtumphalis. Właściwe zawody trwały l lub 2 dni. Liczba wyścigów wynosiła za Augusta 10;

począwszy od Kaliguli-20 pierwszego dnia i 24 drugiego. Najczęściej ścigały się bigi lub kwadrygi, były jednak dopuszczane i inne typy wozów. Każdy bieg składał się z 7 okrążeń areny. Miejsca na torze woźnice losowali przed rozpoczęciem wyścigów. W każdym wyścigu brało udział tyle wozów, ile było partii, tzw. factiones (zob.), tj. najczęściej 4. Każda fakcja miała swoje wozy, konie, liczny personel pomocniczy, jak weterynarze, urzędnicy, lekarze itd. Woźnice rekrutowali się najczęściej spośród niewolników. W razie zwycięstwa byli obsypywani darami i stawali się ulubieńcami tłumów. Sławni woźnice byli często wyzwalani. Publiczność dzieliła się na 4 partie odpowiadające poszczególnym fakcjom i uprawiała namiętnie hazardowe zakłady. Fakcje te zdobywały z czasem znaczenie 'polityczne i wielkie wpływy na dworze cesarskim.

circus fac. budowla przeznaczona przede wszystkim do wyścigów wozów. Cyrk rzymski przypominał kształtem grecki hipodrom. Składał się z widowni i areny. Ta ostatnia była silnie wydłużona; jeden z dwu krótkich boków miał kształt półkola, drugi-łuku, którego cięciwa biegła ukośnie w stosunku do boków długich. Pośrodku tego łuku znajdowała się główna brama wejściowa, a po dwu jej stronach wznosiło się po 6 pomieszczeń zw. carceres, na wozy

wyścigowe. Od strony areny były one zamknięte ozdobnymi kratami, które posiadały urządzenia pozwalające otworzyć je równocześnie za pociągnięciem sznura. Ponad wozownią wznosiła się loża dla urzędnika przewodniczącego wyścigom. Tę część budowli, noszącej nazwę oppidum, flankowały dwie wieże. Specjalne nachylenie oppidum w stosunku do długich boków miało na celu wyrównanie długości trasy wszystkich wozów. Naprzeciw bramy wejściowej, na drugim, krótszym boku cyrku, znajdowała się brama triumfalna. Od tej bramy do wież oppidum ciągnęły się po obu stronach areny amfiteatralnie ustawione rzędy siedzeń. Podobnie jak w teatrze. przedzielały je pionowe przejścia. Zewnętrzną ścianę cyrku stanowiły portyki arkadowe. Co trzecie interkolumnium stanowiło wejście do cyrku. W pozostałych mieściły się kramy, sklepiki lub też wnęki służące do odpoczynku. Pośrodku areny wysypanej warstwą piasku, równolegle do jej długich boków, wznosiło się podmurowanie zwane spina, wokół którego krążyły ścigające się wozy. Oba końce spiny, traktowane jako mety były ozdobione trzema stożkowatymi słupami. Metę znajdującą się bliżej bramy triumfalnej nazywano pierwszą, gdyż wozy najpierw ją mijały. Metę sąsiadującą z oppidum, przy której bieg się rozpoczynał, uważano za drugą. Na spinie wznosiły się różne ozdoby, jak: posągi, obeliski, kapliczki oraz dwa portyki. Jeden z nich przyozdobiony był u góry siedmioma jajami, drugi siedmioma delfinami. Po każdym okrążeniu spiny przez wozy opuszczano jedno jajo i jednego delfina, aby ułatwić widzom orientację. Najlepiej nam znany cyrk rzymski, Circus Maximus, na którym oparty jest powyższy opis, znajdował się w dolinie pomiędzy Palatynem a Awentynem. Założony w W w. p.n.e., został powiększony i przebudowany przez Cezara, a potem był powiększany i upiększany przez wielu cesarzy. W ostatecznej swej postaci miał ok. 600 m długości i 150 m szerokości, wg przekazów literackich mieściło się w nim 150000 widzów. Drugi cyrk rzymski, Circus Flaminius, wznosił się na Polu Marsowym, trzeci Circus Neronianus, w ogrodach Agryppiny. Poza murami miasta, przy via Appia, zbudowano jeszcze cyrk Maksencjusza. Budowle cyrkowe wznoszono też w miastach prowincjonalnych.

ciris łac. nazwa ptaka (może białej czapli), w którego miała być zamieniona Skylla, córka Nisosa.

Ciris tytuł krótkiego utworu epickiego przypisywanego Wergiliuszowi; bohaterką jego była Skylla, zamieniona w ptaka o nazwie C.

Cirta (gr. Kirta) dziś Constantine w Algerze;

miasto i forteca w Numidii, rezydencja Syfaksa, Masynissy i ich następców, później kolonia rzymska nazwana Constantina na cześć Kon-stantyna W.

Cispius jeden z dwu wierzchołków wzgórza Eskwilińskiego (zob. Esqullinus mons).

Ciłilis (lulius C.) z plemienia celtyckiego Ba-tawów wywołał w latach 69-70 n.e. powstanie w swoim kraju przeciwko uciskowi rzymskiemu, połączył się z plemionami germańskimi i po pomyślnych walkach z wojakami Wespazjana wywołał powstanie w Galii, do którego przyłączyły się stacjonowane tam legiony rzymskie. Jednakże z powodu rozłamu wśród powstańców nie udało mu się całkowicie wyzwolić kraju, uzyskał jedynie zwolnienie od podatków.

civitas Romana łac. prawo obywatelstwa rzymskiego. Obejmowało ono: a) w dziedzinie prawa publicznego: ius suffragii, prawo głosowania na zgromadzeniach ludowych (comitia); ius honorum, prawo ubiegania się o urzędy publiczne; ius• proyocationis, prawo odwoływania się do ludu od wyroku skazującego w procesie karnym; prawo piastowania godności kapłańskich; prawo zajmowania pod uprawę gruntów państwowych;

b) w dziedzinie prawa prywatnego: ius conubii, prawo zawierania małżeństwa uznanego przez rzymskie prawo cywilne; ius commercii, prawo zbywania i nabywania wg zasad rzymskiego prawa cywilnego. - C. R. nabywało się przez urodzenie z rodziców-obywateli rzymskich lub przez wyzwolenie, manumissio, a także gdy poszczególnym jednostkom, miastu czy sprzymierzeńcom nadane zostało obywatelstwo, nieraz jednak z pewnymi ograniczeniami, np. c. sine suffragio. Obok pełnoprawnych obywateli rzymskich byli niepelnoprawni, np. wyzwoleńcy, którym nie przysługiwało ius honarum, zaś ius suffragii i ius conubii tylko w stopniu ograniczonym. Prawo nadawania c. przysługiwało początkowo ludowi rzymskiemu, później cesarzowi. Walka klasowa w Rzymie między patrycj uszami a plebejuszami toczyła się głównie o uzyskanie przez plebejuszy pełnej c. Karakalla w r. 212 n.e. nadał c. całej ludności państwa rzymskiego z wyjątkiem tzw. dediticii.

Cianis dziś Chiano; rzeka w Etrurii, dopływ Tybru.

Cianius rzeka w Kampanii, wypływała z okolic Noli, przepływała przez Campi Flegrei zalewając nieraz okoliczne miasta, zwłaszcza Acerrę;

przy ujściu miała nazwę Litemus.

ciassiarii, ciassici łac. marynarze w wojsku rzymskim; byli rekrutowani spośród najniższej klasy majątkowej obywateli, mieszkańców prowincji, wyzwoleńców, nawet niekiedy spośród niewolników. Służba we flocie uchodziła za najcięższą.

ciassicum tac. pobudka, hasło wzywające do rozpoczęcia walki albo na zebranie wojskowe;

grali je trębacze na trąbie lub na rogu.

CIastidium dziś Casteggio; miasto w Gallia Cispadana, niedaleko rzeki Padus, silnie obwarowane, sławne ze zwycięstwa Marka Klaudiusza Marcellusa odniesionego nad Galami Insu-brami w r. 223 p.n.e. i upamiętnionego przez Newiusza w tragoedia praetextata pt. CIastidium.

CIatema dziś Ouaderna; warowne miasto w Gallia Cispadana w pobliżu Bononii.

Ciaudianus zob. Ciaudius Cloudianus.

Ciaudii Klaudiusze, nazwisko dwu odrębnych rodów rzymskich: patrycjuszowskiego z przydomkiem Appii (zob. Appius) oraz plebejskiego z przydomkiem Marcelli (zob.). Ród patrycju-szowski był pochodzenia sabińskiego i za swego protoplastę uważał Sabińczyka imieniem Atta Ciausus, który wg legendy miał w VI w. p.n.e. przybyć do Rzymu wraz ze wszystkimi krewnymi i klientami, w liczbie 5000; tu przyjął nazwisko Appius Ciaudius Sabinus Inregillensis (z Regillum). 1. Appius C. Crassus Inregillensis Sabinus, syn poprzedniego, konsul w r. 471 i 451 p.n.e., następnie jeden z decemwirów wybranych dla skodyfikowania praw (decemviri legibus scri-bundls), wśród których zajmował pierwsze miejsce. Reprezentował stanowisko przychylne interesom plebsjuszy, jakkolwiek jego polityka budziła niekiedy ich sprzeciw. Fakt zamieszek wewnętrznych w r. 499 spowodował powstanie (zapswne w II w. p.n.e.) legendy o rzekomej wrogości Appiusa C. w stosunku do ludu rzymskiego. W legendzie tej Appius stylizowany jest na tyrana-demagoga o typie

znanym z historii greckiej, który przy poparciu niższych warstw ludności dochodzi do władzy i potem nadużywa jej dla zaspokojenia osobistych ambicji i zachcianek (opowiadanie o usitowanym zhańbieniu Wirginii, zob.). Legendarne jest też opowiadanie o niesławnej śmierci Appiusa z ręki wiasnej lub z wyroku ludu. 2. Caius C. Sabinus, może brat

poprzedniego, konsul w r. 460 p.n.e., odparł Sabińczyka Appiusza Herdoniusza, który w czasie napadu na Rzym o mało nic zdobył Ka-pitolu. 3. Appius C. Crassus, wnuk decemwira (por. l), trybun wojskowy w r. 403 p.n.e., zwycięzca .Hemików w r. 362, w r. 349 konsul, w tym samym roku umarł. 4. Appius C. Caecus, cenzor w r. 312 p.n.e.; zbudował sławną via Appia, łączącą Rzym z Kapuą, oraz wodociąg tzw. Aqua Appia, który sprowadzał rurami wodę do Rzymu z oddalonego o 11 km Praeneste. Dopuścił do udziału w rządach przedstawicieli warstw niższych, wprowadzając do senatu wielu plebejuszów oraz potomków wyzwoleńców. Ponadto zezwolił wyzwoleńcom wpisywać się do dowolnych tribus, miejskich lub wiejskich, dając im w ten sposób możność wywierania wpływu na uchwały zgromadzeń ludowych. Nie chciał natomiast dopuścić plebejuszów do pełnienia godności kapłańskich. Przyczynił się jednak do wydarcia pontyfikom ich zawodowych tajemnic, nakłonił bowiem Gneusza Flawiusza (syna wyzwoleńca) do opublikowania pierwszego kalendarza rzymskiego (w r. 304). Odtąd każdy obywatel mógł wiedzieć, w jakich dniach i w jaki sposób należy wnosić skargę i prowadzić proces. Konsulem był w r. 307, po raz drugi w r. 296, zwyciężył wówczas Samnitów i Etrusków. Dyktatura jego przypada na lata 292-285. Utraciwszy wzrok odsunął się na starość od życia politycznego, ale w r. 280, gdy Pyrrus po bitwie pod Herakleją zaproponował Rzymianom pokój i senat skłaniał się do jego przyjęcia, Appius kazał się przynieść do senatu i wygłosił płomienną mowę, w której zachęcał do dalszego prowadzenia wojny. Mowa ta była czytana jeszcze za Cycerona. Ponadto opublikował zbiór maksym, Sententiae, z których powszechną popularność zyskała maksyma głosząca, że każdy jest kowalem swego losu. 5. Appius C. Caudex, brat poprzedniego, konsul w r. 264 p.n.e., pokonał pod Messaną Kartagińczyków pod wodzą Hannona, który został później za tę klęskę skazany na śmierć przez senat kartagiński. 6. Publius C. Pulcher, syn Caecusa, konsul w r. 249 p.n.e., dowódca w niepomyślnych dla Rzymu walkach morskich w okresie I wojny punickiej. 7. Appius C. Pulcher, syn poprzedniego, trybun w r. 216 p.n.e., brał udział w bitwie pod Kannanai i w oblężeniu Syrakuz pod wodzą Marcellusa w r. 215;

w r. 212 p.n.e. został konsulem wraz z Kwin-tusem Fulwiuszem Flakkusem, razem z nim

oblegał Kapuę i zadał Hannonowi ciężką klęskę pod Beneventum. Umarł w r. 211. 8. Appius C. Pulcher, syn poprzedniego, walczył w Grecji w latach 195 -191 p.n.e., pretor w r. 188, konsul w r. 185, walczył z Antiochem i ze Związkiem Etolskim. 9. Caius C. Pulcher, młodszy brat poprzedniego, konsul w r. 177 p.n.e., pokonał Ligurów, odebrał im Mutinę i zmusił ich do cofnięcia się do lasów apenińskich. W r. 171 brał udział w wojnie z Perseuszem, w r. 169 był cenzorem, umarł jako augur w r. 167. 10. Appius C. Pulcher, prawdopodobnie syn poprzedniego, konsul w r. 143 p.n.e., cenzor w r. 136, teść Tyberiusza Grakchusa, wybitny mówca; zmarł w r. 133. 11. Caius Appius C. Pulcher, syn poprzedniego, edyl w r. 99, pierwszy wprowadził słonie do igrzysk i w teatrze kazał malować pejzaże jako tło sceniczne. W r. 95 był namiestnikiem Sycylii, a w r. 92 konsulem. 12. Appius C. Pulcher, prawdopodobnie brat poprzedniego, brał udział w wojnie domowej po stronie Sulli, w r. 79

osiągnął konsulat. Jako namiestnik Macedonii walczył zwycięsko z plemionami trackimi. Umarł w r. 76. 13. Appius C. Pulcher, syn poprzedniego, konsul w r. 54, poprzednik Cycerona jako namiestnik Cylicji (w latach 53 - 51), cenzor w r. 50. Zajmował się praktykami spirytystycznymi i wywoływaniem duchów oraz dał się wtajemniczyć w misteria eleuzyńskie; zbudował w Eleusis propyleje. Zmarł na Eubei w r. 48. 14. Caius Appius C. Pulcher, brat poprzedniego, pretor w r. 56, propretor w Azji w r. 55. 15. Publius Appius C. Pulcher, brat obu poprzednich, przeszedł do plebejuszów, aby móc zostać trybunem ludowym, i zmienił swe nazwisko na Clodius, tak jak brzmiało ono w wymowie ludowej. W r. 61 miał proces o bezbożność, ponieważ w przebraniu kobiecym wkradł się do domu Cezara, gdzie święcono uroczystości ku czci bogini Bona Dea, dostępne wyłącznie dla kobiet. Wg krążących pogłosek, był kochankiem młodej Pompei, żony Cezara, który po tym skandalu rozwiódł się z nią. Od tego procesu datuje się nieprzyjażń C. dla Cycerona, który złożył zeznania obciążające C. Zostawszy trybunem ludowym w r. 58, doprowadził do skazania Cycerona na wygnanie. Przez szereg lat miał w Rzymie ogromne wpływy;

popierany przez triumwirów, wywierając nacisk na wielu polityków i rozporządzając wielką bandą najemną, mógł wpływać na wynik wyborów i zebrań ludowych: Zginął w r. 52 p.n.e.

pod Bovillae, w starciu z bandą Milona, swego zaciętego przeciwnika, któremu chciał przeszkodzić w zdobyciu konsulatu. 16. Sextus Appius C. Pulcher, kuzyn poprzedniego, również przyjął formę nazwiska Chdius, współpracował z Klo-diuszem w czasie jego trybunatu, a po jego śmierci spowodował podpalenie kurii, aby była godnym zmarłego "stosem pogrzebowym". - Klaudiusze z przydomkiem Centho: 17. Caius C. Centho, cenzor w r. 225 p.n.e., zbudował drogę przecinającą Etrurię, tzw. via Clodia. 18. Caius C. Centho, legat w wojnie macedońskiej w r. 200 p.n.e., bronił Aten przeciw Filipowi, zdobył Chalkis. 19. Appius C. Centho, brat poprzedniego, pretor w r. 175 p.n.e., w r. 174 pokonał Celtyberów; w r. 172 został wysłany w poselstwie do Tesalii. - Klaudiusze z przydomkiem Marcelli zob. Marcelli. - Klaudiusze z przydomkiem Nero: 20. Caius C. Nero, uczestnik drugiej wojny punickiej, w r. 214 p.n.e. walczył na Sycylii pod wodzą Marka Klaudiusza Marcellusa; pretor w r. 212, oblegał Kapuę, którą zdobył w roku następnym. Konsul w r. 207 odniósł nad rzeką Metaurus zwycięstwo nad bratem Hannibala Hazdrubalem, który tam poległ. 21. Tiberius C. Nero, pretor w r. 204 p.n.e., namiestnik Sardynii, w r. 202 kolega Scypiona w konsulacie. 22. Tiberius C. Nero, uczestnik wojny domowej między Antoniuszem i Oktawianem; najpierw w r. 43 p.n.e. zwolennik Antoniusza, później przeszedł na stronę Sekstusa Pompejusza. Był pierwszym mężem Liwii, późniejszej małżonki Oktawiana, i miał z nią dwu synów: Tyberiusza Nerona i Druzusa Nerona. 23. Tiberius C. Nero, syn poprzedniego i Liwii zob. Tyberiusz. 24. Nero C. Druzus, tzw. Druzus Starszy, brat poprzedniego, syn Liwii, ojciec Germanika (zob.) i cesarza Klaudiusza (zob. nast.). 25. Tiberius C. Nero Germanicus, urodzony w r. 10 p.n.e. w Galii, czwarty cesarz rzymski (znany jako Klaudiusz), od r. 41 do 54 n.e., następca Kaliguli. Za jego panowania zostało stłumione powstanie w Mauretanii, w r. 43 podbito południową część Brytanii, wzmocniono siłę obronną granic nad Renem i Dunajem, sieć wodociągową w Rzymie, wybudowano port w Ostii. Przez nadawanie obywatelstwa mieszkańcom prowincji, jak i całym gminom, wyrównały się różnice między

mieszkańcami Italii i prowincji. Klaudiusz zajmował się literaturą, gramatyką (np. reformą pisowni) oraz historią i był dobrym znawcą problemu

etruskiego. Rozwiódłszy się z poprzednią żoną, poślubił Messalinę, którą wkrótce kazał stracić za liczne przestępstwa. Następnie ożenił się z Agryppiną, która wymogła na nim adoptację swego syna Nerona (w ten sposób Neron został następcą tronu); w r. 54 n.e. Klaudiusz zmarł, prawdopodobnie otruty przez Agryppinę. 26. Nero C. Drusus Germanicus Caesar, adoptowany przez cesarza Klaudiusza syn Luciusa Domitiusa Ahenobarba i Agryppiny zob. Nero 6.

-Inni: 27. Quintus C. Quadrigarius, annalista z czasów Sulli (I w. p.n.e.), w dziele złożonym przynajmniej z 23 ksiąg opisywał historię Rzymu od inwazji Galów do swoich czasów (zob. an-naliści). 28. Marcus Awelius Flavius C. Gothicus, urodzony w Illirii, cesarz rzymski w latach 268 -

- 270. Najpierw był dowódcą wojskowym w czasach Decjusza i Waleriana, po śmierci Galienusa został obwołany cesarzem przez żołnierzy; odepchnął Alamanów za Alpy i pokonał Gotów pod Naissus. Zmarł w czasie epidemii dżumy.

CIaudiopolis zob. Bitynion.

CIaudius Ciaudianus Grek z Aleksandrii, ostatni wielki poeta rzymski (urn. po r. 404 n.e.), piszący zarówno po łacinie, jak po grecku. Działał na dworze Honoriusza i jego wszechwładnego ministra Stiichona, którego wychwalał w poematach De consulatu Stiichonis i De bello Gothico. Obok tematów mitologicznych, jak Gigantomachia (po grecku i po łacinie), De raptu Proserpinae, poruszał również tematy aktualne, sławiąc przeszłość i współczesną mu wielkość Rzymu, występując ze złośliwymi inwektywami przeciw faworytom, intrygantom i eunuchom dworskim, wychwalając zaś swoich mecenasów. W poematach mitologicznych obrał sobie za wzór Owidiusza i Stacjusza. Doszedł do wielkiego mistrzostwa słowa, utwory jego odznaczają się wdziękiem, malowniczością opisu, ciepłym liryzmem i dużym temperamentem.

CIaudius Ptolemaeus zob. Ptolemeusz 20.

Cledonius gramatyk rzymski z V w., działający w Konstantynopolu, autor komentarza do obu Artes Donata, najpierw wydawanego razem z tekstem Donata, później oddzielonego.

clientes zob. klienci.

Clitorium zob. Klejtor.

Clitunmus dziś Clitunno; rzeka w Umbrii;

słynne z piękności jej źródła opiewali Wergiliusz, Propercjusz i Klaudianus, a w czasach nowożytnych Byron i Carducci.

CIoaca Maxima główny kolektor kanałowy,

zbudowany w Rzymie (wg legendy) za Tarkwi-niusza Starego, odnowiony i potężnie rozbudowany przez Sullę. Służył do odwadniania nizin leżących między Kapitolem a Palatynem, a jednocześnie stanowił odprowadzenie ścieków z innych kanałów miejskich do Tybru.

Cloacina bogini rzymska opiekująca się ściekami; jej mała, okrągła świątyńka znajdowała się w północnej stronie Forum Romanum już od IV w. p.n.e.

CIoatius architekt rzymski wspomniany przez Cycerona w Listach.

CIodia siostra Klodiusza (zob. Ciaudii 15), żona konsula Kwintusa Cecyliusza Metellusa Celera. Słynna z urody, inteligencji i dowcipu, pozbawiona zasad moralnych, była opiewana przez Katulla jako Lesbia. Clodius zob. Ciaudii 15, 16. Cloelii (lub Ciullii) Kleliusze, Kluiliusze, rzymski ród patrycjuszowski pochodzący z Alby. 1. Caius Chelius rzekomy ostatni król Alba Longa; miał wprowadzić swe wojsko na terytorium rzymskie i otoczyć swój obóz fosą, którą nazywano potem fossa Cluilia (lub fossae Clui-liae). 2. Chelia, młoda Rzymianka, która wraz z innymi dziewczętami rzymskimi znajdowała się jako zakładniczka u króla etruskiego Porseny (r. 507 p.n.e.). Uciekła z niewoli przebywając Tyber wpław, lecz senat rzymski odesłał ją z powrotem do Porseny. Król, zdumiony jej męstwem, zwolnił ją wraz z grupą dziewcząt, a senat uchwalił wystawienie jej pomnika przedstawiającego dziewczynę na koniu. 3. Qulntus C. Siculus, konsul w r. 498 p.n.e. 4. Titus C. Siculus, założył w r. 442 p.n.e. kolonię rzymską w Ardei, mieście Rutulów. 5. C. Gracchus, przywódca Ekwów w walce z Rzymianami w r. 458 p.n.e., pokonany przez Cyncynata.

Cluentii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Lucius Cluentius, przywódca sojuszników italskich w wojnie przeciw Rzymowi, pokonany przez Sullę pod Nolą w r. 89 p.n.e., poległ w, czasie walki. 2. Aulus C. Habitus, syn poprzedniego i Sassi. Ojczym jego, Statius Albius Oppianicus, usiłował go otruć, za co został skazany na wygnanie. Oppianicus Młodszy, syn Statiusa Albiusa, oskarżył w r. 66 p.n.e. Au-lusa C. o spowodowanie śmierci swego ojczyma;

obronił go Cycero w słynnsj mowie Pro Ciu-entio. Oppianicus otruł siostrę Aulusa C., Cluentię. CluilH zob. Cloelii.

Ciupea (Clypea, pierwotnie gr. Aspis) miasto i przylądek w Byzacjum, w Afryce pomocnej, zdobyte przez Rzymian w czasie pierwszej wojny punickiej; w r. 47 p.n.e. zostało po zwycięstwie Cezara kolonią rzymską. '

Closium dziś Chiusi; miasto etruskie, jedno z dwunastu związku etruskiego, rezydencja króla Porseny, słynne ze źródeł siarczanych.

CIusios (od dudo, ciaudo zamykam) przydomek Janusa w czasie pokoju, kiedy drzwi jego świątyni były zamknięte, w przeciwstawieniu do przydomka Patulcius (pateo stoję otworem), który nadawano mu w czasie wojny, kiedy świątynię otwierano.

Cintorius (Lutorius) Priscus autor wiersza na śmierć Germanika, za który otrzymał nagrodę od Tyberiusza.

Clnvii ród rzymski pochodzący z Kampanii. 1. Caius Clmius, uczestnik wojny przeciw Per-seuszowi Macedońskiemu w r. 168 p.n.e. 2. Mar-cus C., przyjaciel Cycerona, prowadził jego interesy pieniężne i został jednym z jego spadkobierców. 3. Marcus C. Sufus, wyższy urzędnik cesarski w I w. n.e., autor dzieła historycznego obejmującego okres od Kaliguli do Nerona i wypadki po śmierci tego cesarza. Dzieło to było jednym ze źródeł Tacyta; nie dochowało się do naszych czasów. Cn. zob. Cnaeus.

Cnaeus lub Cneus (wym. Gneus) rzymskie imię (Jproenomen) męskie, oznaczane skrótem Cn. Cnapius zob. Knapski.

coactor łac. 1. c. exactionum poborca trudniący się zawodowo ściąganiem pieniężnych należności podatkowych lub kwot należnych od kupujących na licytacjach. 2. c. argentarius, inkasent bankiera. 3. c. agminis, żołnierz tylnej straży w wojsku rzymskim, pilnującej, aby żołnierze nie opuszczali szeregów podczas marszu. 4. c. lanarius rzemieślnik wyrabiający z filcu kapelusze, buty itd.

Cocceii Kokcejusze, ród rzymski pochodzenia umbryjskiego. 1. Lucius Coccelus Nerya, konsul w r. 36 p.n.e., przyjaciel Oktawiana, pośredniczył w układach między nim a Antoniuszem. 2. Lucius C. Auctus, architekt i inżynier rzymski z czasów Augusta, współpracownik Agryppy. Wybudował port wojenny na jeziorze Avemus, łącząc je z morzem, z drugiej zaś strony połączył jezioro podziemną galerią z Kumami (dziś Grotta delia Pace -1000 m dług.). Jego dziełem jes.. prawdopodobnie również tzw. dziś Grotta Vec"

chia w pobliżu Neapolu, wspomniana przez Strabona. Na inskrypcji znalezionej w Puteoli widnieje jego pełne imię: 1. Cocceius 1. C. Po-stumi Auctus Architectus. Napis pochodzi prawdopodobnie ze świątyni Augusta. 3. Marcus C. Nerva, prawnik, konsul w r. 22 n.e., przyjaciel Tyberiusza; zagłodził się na śmierć, aby nie patrzeć na zbrodnie cesarza. 4. Marcus C. Nerva, wybitny prawnik, syn poprzedniego. 5. Marcus C. Nerva, syn poprzedniego, cesarz zob. Nerva.

cochlear łac. łyżka o spiczasto zakończonym trzonku, służąca jednocześnie do odmierzania płynów.

Cocles zob. Horatii 4.

Cocytus zob. Kokytos.

Codanus sinus cieśnina między Szwecją i Jut-landią oraz między Szwecją i Danią, dziś Kattegat i Sund.

codex łac. pewna ilość związanych razem tabliczek drewnianych powleczonych woskiem lub kartek papirusowych wzgl. pergaminowych, prototyp dzisiejszej książki, w przeciwstawieniu do zwoju papirusowego lub pergaminowego, C. służył najpierw jako podręczny notes do robienia notatek. Używano wyrazu c. w następujących znaczeniach: a) księga do zapisywania, do robienia notatek; b) c. accepti et expensi księga dochodów i wydatków, prowadzona przez każdego zamożniejszego Rzymianina; c) zbiór konstytucji cesarskich; znane są następujące zbiory: C. Gregorianus - prywatny zbiór konstytucji cesarskich pochodzący z r. 291 n.e.;

C. Hernwgeniamis prawdopodobnie z r. 295 n.e., stanowiący uzupełnienie poprzedniego; C. Theo-dosianus, ogłoszony w r. 438 n.e. urzędowy zbiór konstytucji od czasów Konstantyna W., usystematyzowany przez komisję powołaną na polecenie Teodozjusza II i podzielony na 16 ksiąg;

C. lustinianus zob. Corpus iuris cmiis; d) księga papirusowa lub pergaminowa zawierająca kilka lub kilkanaście utworów jednego lub więcej autorów; w tym znaczeniu zaczęto używać terminu c. u schyłku cesarstwa.

codicillus toć. (demin. od codex), mały notatnik, list, bilet polecający; podanie, suplika, prośba skierowana na imię cesarza; testament lub zwłaszcza uzupełnienie do testamentu; pismo odręczne cesarza, rozkaz gabinetowy, patent, dyplom, nominacja.

Codesyria zob. Celesyria.

Coelii zob. Caelu.

coemptio łac. świecka forma zawarcia małżeństwa cum manu, tj. takiego, przy którym żona przechodziła pod władzę męża - manus mariti. Innym sposobem zawarcia takiego małżeństwa była sakralna forma confarreatio (zob.), jeszcze innym - usus (zob.). C. była dokonywana w drodze mancypacji, tj. pozornego kupna narzeczonej przy użyciu specjalnego formularza. Jako sprzedawca występował ojciec narzeczonej lub sama narzeczona, jeżeli nie podlegała władzy ojcowskiej (jeśli była sui iuris).

cogito ergo sum łac. myślę, więc jestem, formuła filozofa Kartezjusza (Renę Descartes, 1596-1650).

cognatio zob. agnatio.

cognomen łac. zob. nomen.

cohors zob. kohorta.

Collatia starożytne miasto Sabinów w pobliżu Rzymu, nad rzeką Anio.

Collatinus (Lucius Tarquinws C.) mąż Lukrecji, po wypędzeniu Tarkwiniuszów został w r. 509 p.n.e. wraz z Brutusem pierwszym konsulem rzymskim.

collegium łac. zrzeszenie zalegalizowane przez władze państwowe, posiadające osobowość prawną. Członków jego łączył zwykle wspólny zawód i wspólny kult. Celem kolegiów było niesienie pomocy swoim członkom, obrona interesów zawodowych i zbiorowe sprawowanie kultu. Do założenia kolegium trzeba było co najmniej trzech osób. Wykluczano z c. za czyn hańbiący. Członkiem c. mógł zostać również wyzwoleniec lub nawet niewolnik. Najliczniejsze były kolegia rzemieślnicze; 8 z nich - a mianowicie garncarzy, cieśli, szewców, farbiarzy, garbarzy, brą-zowników, złotników i auletów - szczyciło się tym, że zostały założone jeszcze za czasów Numy. Później powstały kolegia piekarzy, rzeźników, kupców i wiele innych. Wspólne czynności zawodowe łączyły też członków kolegiów kapłańskich sprawujących kult poszczególnych bóstw. Członkowie tych kolegiów pochodzili z najmożniejszych rodów, byli obierani i funkcje swe sprawowali dożywotnio. Były wśród kolegiów kapłańskich kolegia pontyfików, augurów, lu-perków, arwalów i in. Przy wprowadzaniu nowego oficjalnego kultu zakładano nowe kolegium kapłańskie. W ten sposób powstały kolegia zmarłych i uznanych przez senat za bogów cesarzy rzymskich: c. sodales Augustales, Ciaudiales, Flaviales itp. Powstawały też kolegia wyzwoleńców i niewolników wielkich familii rzymskich sprawujące kult Larów patrona i pana. C. speł-

niały też rolę klubów towarzyskich. Istniały ponadto stowarzyszenia pogrzebowe, colleg'a funeraticia, których celem było zapewnienie członkom odpowiedniego pogrzebu. W okresie schyłku republiki kolegia stawały się często klubami politycznymi, co spowodowało ograniczenie ich swobody przez Cezara i Augusta. Za czasów dominatu kolegia skupiające ludzi o określonym zawodzie przekształcano w zamknięte, całkowicie zależne od państwa korporacje, przynależność do nich była przymusowa i dziedziczna. Członkowie ich nie mogli zmienić ani zawodu, ani miejsca zamieszkania. Rzemieślnicy szczególnie pożyteczni dla państwa, jak: płatnerze, żeglarze, piekarze, rzeźnicy i in. cieszyli się pewnymi przywilejami, np. byli zwolnieni od służby wojskowej, od podatków i robót publicznych.

Collina porta brama w murach Serwiusza w Rzymie, w północnej części Wzgórza Kwiry-nalskiego; szczątki jej zachowały się do dzisiaj.

Collina regio jedna z czterech dzielnic Rzymu z czasów Serwiusza Tulliusza, rozciągająca się na Wzgórzu Kwirynalskim. Ludność C. r. należała do Collina Tribus.

colon, colum zob. kolon.

colonia zob. kolonia.

Colonia nazwa wielu miast i miejscowości zakładanych przez Rzymian na podbitych terytoriach: 1. C. Agrippina (dziś Koln, Kolonia) założona w r. 50 n.e. na lewym brzegu Renu, na miejscu stolicy plemienia Ubiów, na rozkaz żony cesarza Klaudiusza, Agryppiny, która się tam urodziła. 2. C. Awelia Aguensis, Aguae Aureliae dziś Baden-Baden.

Colosseum zob. Koloseum.

columbarium łac. (dosł. gołębnik), budowla sepulkralna, po części podziemna; w jej wewnętrznych ścianach drążone były rzędy nisz na urny z prochami. W każdej niszy mieściło się do 4 urn. Nad niszami lub pod nimi umieszczano napisy, epitafia. C. mieściły się na przedmieściach Rzymu, przy drogach wiodących do miasta, poza Rzymem nie spotyka się ich. Budowały je możne rody dla swych wyzwoleńców i niewolników, bractwa pogrzebowe - collegia funeraticia - dla swoich członków oraz prywatni przedsiębiorcy, którzy następnie sprzedawali pojedyncze miejsca.

Columella (C. Lucius Iwilus Moderatus C.) urodzony w Gades w latach trzydziestych I w. n e., pisarz rzymski i agronom, autor dzieła rol-

nizego w 12 księgach De re rustica, będącego niezwykle ważnym źródłem dla poznania spraw lolniezych Italii w I w. n.e., w szczególności zaś kryzysu w dziedzinie rolnictwa i instytucji ko-lonatu.

Cominianus gramatyk łaciński z IV w. n.e.

Cominii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Lucius Cominius, trybun w armii dyktatora Lucjusza Papiriusza Kursora, uczestnik wojen samnickich (IV w. p.n.e.). 2. Quintus C., oficer Cezara. 3. Caius C; mówca współczesny Cyceronowi, chwalony przez niego dla jasnego stylu. 4. ekwita rzymski z czasów Tyberiusza, autor utworów satyrycznych wymierzonych przeciwko cesarzowi.

Cominium miasto leżące na pograniczu terytorium Hemików i Samnitów, zdobyte w r. 291 p.n.e. przez konsula Lucjusza Postumiusza Megellusa.

comitium łac. miejsce przeznaczone na zebrania lub zgromadzenia ludowe. Termin comitia (l.mn.) oznaczał samo zgromadzenie; c. centuriata, zgromadzenie centurii; c. curiata, zgromadzenie kurii; c. tributa, zgromadzenie tribus. Comitia nosiły też osobne nazwy zależnie

od celu wyborów: c. consularia, gdy wybierano konsulów, c. praetoria, gdy odbywały się wybory pretorów.

commentarii łac. kronika, zapiski, notatki:

c. diurni, oficjalny dziennik rzymski zwany też acta diurna; c. pontificum, zapiski prowadzone przez pontyfików, dotyczące głównie spraw kultowych; c. senatus, protokoły z posiedzeń senatu. Tytuł c. dawano też utworom literackim zawierającym wspomnienia, pamiętnikom (np. Pamiętniki Cezara) lub komentarzom w naszym rozumieniu, a więc pismom objaśniającym utwory dawniejszego autora.

conunercium łac. 1. handel. 2. przysługujące stronom prawo wzajemnego zawierania transakcji kupna-sprzedaży. 3. zdolność prawna do zbywania i nabywania wg zasad rzymskiego prawa cywilnego (w szczególności w drodze mancypacji).

Commius Gal z plemienia Atrebatów, zwolennik Cezara, pomagający mu w zjednywaniu stronników w czasie podboju Galii, potem jego zacięty przeciwnik.

Commodus zob. Kommodus.

Compitalia święto rzymskie obchodzone 2 maja ku czci bóstw Lares compitales, opiekujących się ulicami; na rozdrożach (compitum) stawiano

im ołtarze i kapliczki. Kapłani zajmujący się tymi obchodami nazywali się compitales.

complimum łac. w domu italsko-etruskim czworokątny otwór w dachu nad atrium, przez który woda deszczowa wpadała do basenu, implmium, znajdującego się pod nim.

Compsa dziś Conza; miasto Hirpinów w pobliżu źródeł rzeki Aufidus.

Comum dziś Como; miasto w Galii Cyzal-pińskiej nad Lacus Larius (dziś" jezioro Como). Skolonizowane przez Cezara, otrzymało nazwę Novum C.; ojczyzna obu Pliniuszów, słynne z wyrobów żelaznych.

concha łac. 1. naczynie w kształcie muszli, używane jako patera ofiarna lub miska. 2. instrument muzyczny dęty, w kształcie muszli; róg. 3. częste tło popiersi w sarkofagach i nagrobkach rzymskich. 4. puszka lub słoiczek do pachnideł i balsamów.

concilium łac. .1. zgromadzenie ludowe dla wysłuchania relacji urzędnika, w przeciwstawieniu do comitia, na których odbywano wybory i przeprowadzano głosowanie. 2. komitet składający się z wybitnych obywateli pod kierownictwem przewodniczącego, utworzony dla załatwienia określonych spraw. 3. zgromadzenie przedstawicieli plemion sojuszniczych z terenu Italii, jak: Latynowie, Etruskowie, Samnici itd. 4. zgromadzenie plebejuszów. 5. zgromadzenie czołowych osobistości w prowincjach.

Concordia bóstwo rzymskie, uosobienie pojęcia Zgody opiekującej się stosunkami wewnętrznymi w państwie. Przedstawiano ją w postaci kobiety trzymającej w lewej ręce róg obfitości, w prawej wagę albo gałązkę oliwną. Święta jej obchodzono 16 stycznia i 30 marca. W r. 367 p.n.e. po wygaśnięciu walk plebsjuszów z patry-cjuszami Marek Furiusz Kamillus

wystawił jej pierwszą w Rzymie świątynię. Znajdowała się ona na Forum i często służyła za miejsce posiedzeń senatu.

concordia parrae res crescunt, diseordia maxi-mae diiabuntur zgodą rosną małe sprawy, niezgodą największe się rozpadają (Sallustius Bellum ługwthinwn 10, 6).

concubina łac. kobieta wolna żyjąca z wolnym mężczyzną w trwałym związku pozamałżeńskim. W Grecji był to związek nie hańbiący kobiety i uregulowany przepisami prawnymi, lecz niższy od małżeństwa. Mężczyzna mógł mieć jednocześnie żonę i c., którą w każdej chwili mógł odesłać do ojca. Dzieci zrodzone z c. nie miały

praw do spadku. W Rzymie konkubinat nie mógł istnieć obok małżeństwa lub drugiego konkubinatu i miał zwykle miejsce, gdy zachodziły przeszkody do zawarcia małżeństwa, np. legionista nie mógł się żenić w okresie trwania służby.

Condrusi lud germańskiego pochodzenia, zamieszkujący Galię Belgijską, na prawym brzegu rzeki Mosy (dziś terytorium Condroz).

confarreatio tac. sakralny akt zawarcia małżeństwa, przy którym główny obrzęd polegał na wspólnym złożeniu w ofierze Jowiszowi przez nowożeńców placka z orkiszu (panis farreus);

w czasie tego aktu, dokonywanego w obecności 10 świadków, kapłan Jowisza odprawiał uroczyste modły. Ta forma c., była dostępna jedynie dla patrycjuszów.

confessio łac. częściowe lub całkowite uznanie powództwa przez pozwanego lub przyznanie się oskarżonego do winy.

congiarium fac. 1. miara (congius) wina, oliwy, pszenicy lub soli albo ich ekwiwalent w pieniądzach, rozdawane jako zasiłek ubogim, a także żołnierzom czy pewnym kategoriom obywateli (np. klientom). 2. naczynie o objętości l congius. 3. zob. largitio.

congius łac. miara objętości płynów wynosząca 6 sextarii (3,27 litra); zachował się jej wzorzec w postaci naczynia o kształcie dwu ściętych stożków stykających się ze sobą podstawami, z pierścieniowatą stopką i płaskim, szerokim krążkiem wylewu. Zob. miary objętości.

conquisitor łac. oficer wzgl. komisarz przeprowadzający werbunek do armii rzymskiej.

consecratio łac. zob. apoteoza.

Consentes Dii (łac. consentes wspólnie istniejący) tak nazywano w Rzymie grup? 12 głównych bóstw (6 męskich i 6 kobiecych): Jowisz i Juno-na, Nsptun i Minerwa, Mars i Wenus, Apollo i Diana, Wulkan i Westa, Merkury i Cerera. Poświęcony był im portyk wiodący z Forum na Kapitol.

Consentia dziś Cosenza; miasto w Bruttium.

Considii ród rzymski pochodzenia plebejskiego.

1. O.wntus Considius trybun ludowy z r. 476 p.n.e.;

razem z drugim trybunem, T. Genuciusem, złożył wniosek w sprawie reformy agrarnej.

2. Quintus C., przyjaciel Werresa, znany z uczciwości. 3. Publius C., jeden z dowódców Cezara w czasie wojny galickiej. 4. Marcus C. Nonianus, pretor w r. 52 p.n.e., zwolennik Pompejusza w czasie wojny domowej. 5. Całus C. Longus,

Kimały -s

sonvaA»v ••c

isiAopin są a v

^310XSAaV •L

xi vonavi

«V*»» nn»oq'J.3LŁSVa •»• SAJ-ŁV Z

Aanw anishivn3anv •t

UOU^«AJ«A VNaXV

ix v3nav-L

TABLICA XII

i. cmcus MAXIML'S.

rekonstrukcja

2. CIRCUS MAXIMUS. plan

Bbiinusuo^ai 'A;n3d 'L

AanVlN33•I

saNaisowaa •L

soN3i\navia z

AIX v3navŁ

Ebin.nsuoyJ -raSWAZa MOO '9

wniayawmoo •s

Bfa)(n.iisuo](3J •i')oaao woa

»JOJUIB hisoinSgimouJwa vu SOZIN010

v!ii) 'sodoana vana

B^IBZOUl

'saanin^isola •t

AX v3navi

tiopotuan 3N3»r3 •»•

oaNioa z

aif!i°d soaoJAaoa •c (tm)"i<w loaoNSAa i

IAX v3navx

namiestnik Afryki, w r. 47 dowodził dwoma legionami przeciw Cezarowi i zginął zamordowany przez afrykańskich Getulów.

Constans zob. Konstans.

Constanda zob. Konstancja.

Constandna zob. Cirta.

Constantinopolis zob. Bizancjum.

Constandnos zob. Konstantyn.

Constantinus zob. Konstanciusz.

Consualia zob. Consus.

consul zob. konsul.

Consus starożytne bóstwo italskie, niekiedy identyfikowane z Neptunem lub uważane za bóstwo' chtoniczne; imię jego tłumaczono jako "Doradca" (od consulo radzić). Święta na jego cześć, Consualia, obchodzono 21 sierpnia i 15 grudnia; organizacją obchodów zajmowało się kolegium pontyfików. Urządzano wtedy wyścigi koni i mułów.

condo łac. 1. zebranie publiczne zwoływane przez urzędników lub kapłanów dla zreferowania aktualnych spraw, przedstawienia projektów ustaw itd. Zebrania te nie miały kompetencji wyborczych i nie odbywały się na nich głosowania. 2. zgromadzenie wojska w obozie dla wysłuchania przemowy wodza. 3. mowa wygłoszona na zebraniu publicznym, jak również mowa wodza wygłoszona, do zgromadzonego wojska.

contractus fac. umowa, w szczególności umowa rodząca zobowiązanie, uznana przez prawo cywilne i zaskarżalna na podstawie pewnego wyraźnego formalnego elementu (causa cmits) stanowiącego źródło zobowiązania.

Contrebia jedno z głównych miast Celtyberów w Hispania Tarraconensis (na południo-wschód od Saragossy).

contubernium łac. 1. namiot albo oddział wojskowy mieszkający w jednym namiocie. 2. współżycie wodza z żołnierzami, namiestnika prowincji ze swoją świtą, cesarza z jego orszakiem itd. 3. faktyczny trwały związek płciowy między niewolnikiem i niewolnicą,

wolnym i niewolnicą lub kobietą wolną i niewolnikiem w przeciwstawieniu do uznanego przez prawo małżeństwa, nuptiae, matrimonium. W wypadku wyzwolenia niewolnika obdarzano niekiedy wolnością również jego towarzyszkę żyda.

contumacia łac. nieposłuszeństwo wobec nakazu urzędnika, sędziego lub przełożonego w wojsku, np. niestawiennictwo w sądzie mimo otrzymania wezwania.

conubium łac. zdolność do zawarcia małżeństwa ważnego wg prawa cywilnego (matrimonium iustum). W Rzymie pierwotnie mogli je zawierać tylko obywatele rzymscy tej samej przynależności społecznej, a więc patrycjusze i plebejusze tylko między sobą; później prawo zezwoliło na zawieranie małżeństw patrycjuszów z plebejuszami oraz obywateli rzymskich z nieKtórymi kategoriami osób nie mających obywatelstwa rzymskiego.

conyentus tac. zebranie, 1. c. iuridicus. Zebranie ludności prowmcjonalnei dla załatwienia spraw sądowych w terminach wyznaczonych przez namiestnika, który podczas regularnie odbywanych objazdów prowincji zatrzymywał się w większych miastach i wymierzał sprawiedliwość.

2. c. civium Romanorum stała organizacja obywateli rzymskich osiadłych w prowincjach.

conrersio zob. epifora.

cooptatio łac. termin techniczny oznaczający samodzielne uzupełnianie się pewnej organizacji, w przeciwieństwie do wyborów lub mianowania. C. była stosowana głównie przy uzupełnianiu collegia sacerdotum takich, jak: ponti-fices, augures, epulones, decemviri sacris fa-ciundis, Fratres Anrales, oraz przy uzupełnianiu kolegium trybunów ludowych, c. trtbwwrum. W późniejszym okresie pojęcie c. używane jest w znaczeniu adoptatlo, np. c. in patres przyjęcie do grona patrycjuszów, lub c. luliae gentis, przyjęcie do rodu Juliuszów.

Copa (łac. szynkarka) tytuł krótkiego utworu w dystychach elegijnych. pochodzącego z czasów Augusta i zachowanego wśród utworów Wergi-liusza, dlatego też niekiedy mu przypisywanego.

Coponil Koponiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Copontus uczestnik wyprawy Krassusa przeciw Partom. 2. rzeźbiarz rzymski z I w. p.n.e., twórca rzeźb w teatrze Pompejusza. przedstawiających czternaście podbitych przez niego ludów. Posągi te były najpierw uroczyście niesione w orszaku w czasie triumfu Pompejusza, a później umieszczone w teatrze jego imienia.

3. zarządca Judei po Herodesie, w r. 6 n.e., z tytułem procurator cum iwe fladii (z prawem miecza).

Coptos dziś Coft; miasto w Egipcie na prawym brzegu Nilu, ważny punkt handlowy dla Arabii, Indii i Aleksandrii, za czasów Justyniana nazwany lustiniampoUs.

Córa dziś Cori; starożytne miasto w Lacjum, w kraju Wcisków, wg podania założone przez

Argiwczyka Korasa, wiele ucierpiało w czasie wojen Rzymian z Wciskami.

Corbulo przydomek rodu Domicjuszów (zob. Domitli).

Corduba dziś Cordoba; ważne i znaczne miasto handlowe w Hispania Baetica, pierwsza kolonia rzymska, założona w n w. p.n.e., później stolica całej prowincji; ojczyzna obu Seneków i poety Lukana.

Corfinium starożytne warowne miasto Pelig-nów, w pobliżu miasta Atemum w Samnium;

zachowały się ruiny.

Coriolanus zob. Koriolan.

Corioli miasto Wcisków w Lacjum, zwyciężone (w r. 493 p.n.e.) przez Gajusa Marcjusza, który otrzymał stąd przydomek Coriolanus (zob. Koriolan).

Corippus (Flavius Cresconius C.) z Afryki, epik rzymski z VI w. n.e. Wzorując się na Wer-giliuszu i Klaudianie, napisał dwa poematy:

De laudibus lustini August! libri IV, panegiryk na cześć cesarza Justyna Młodszego (565 - 578), oraz Johamndos swe de bellis Lybicis libri VIII, poświęcony wojnie, którą prowadził Johannes, prokonsul w Afryce w r. 550, przeciw Wandalom i Maurom.

Cornelii Koraeliusze, jeden z najstarszych i najznaczniejszych rodów rzymskich; należały do niego zarówno gałęzie patrycjuszowskie z przydomkami: Dolabella, Helvius, Lentulus, Maluginensis, Rufinus, Scipio, Sulla i in., jak i rodziny plebejskie z przydomkami: Balbus, Mammula, Merula i in.-Arvinae: 1. Aulus Comelius Cossus Arvina w r. 349 p.n.e., za dyktatury Tytusa Maniiusza Torkwata magister eguitum; konsul w r. 343, odniósł wówczas zwycięstwo nad Samnitami. W r. 332 konsul po raz drugi, w tym samym roku był dyktatorem. 2.Publius C. Arvina, konsul w r. 306 p.n.e., cenzor w r. 304, w r. 288 konsul po raz drugi. - Balbi zob. Balbus. - Cethegi zob. Cethegus. - Cinnae: 3. Lucius C. Cinna, konsul w r. 87 p.n.e., wódz stronnictwa demokratycznego, po wyjeździe Sulli na wojnę z Mitrydatesem sprowadził znów do Rzymu Mariusza i wszystkich proskrybowanych; rozgorzała na nowo walka ze stronnikami Sulli. W r. 84 p.n.e. został zabity przez żołnierzy w Ankonie. 4. Lucius C. Cinna, wnuk poprzedniego oraz Pompejusza, spiskował przeciw Augustowi, został jednak przez niego ułaskawiony i mianowany konsulem; od tego czasu stał się wielkim przyjacielem cesarza. Jest

bohaterem tragedii Piotra Comeille pt. Cinna (1639).-Cossi: 5. Aulus C. Cossus, konsul w r. 428 p.n.e., walczył z Wojami. W r. 426 został trybunem wojskowym o władzy konsularnej. 6. Aulus C. Cossus, syn poprzedniego, dyktator w r. 385 p.n.e. - Dolabellae gałąź patrycjuszowska: 7. Publius C. Dolabella, konsul w r. 283 p.n.e., odniósł wielkie zwycięstwo nad Bojami i Senonami w bitwie nad Jeziorem Wa-dymońskim. 8. Cnaeus C. Dolabella, konsul w r. 81 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad Trakami, był gorącym zwolennikiem Sulli. Jako namiestnik Macedonii został oskarżony przez Cezara o zdzierstwa, ale uniewinniony. 9. Cnaeus C. Dolabella, pretor z r. 81 p.n.e., namiestnik Cylicji, z powodu zdzierstw popełnianych przez siebie i podwładnych został pociągnięty do odpowiedzialności i skazany na wygnanie. 10. Publius C. Dolabella, mąż córki Cycerona, Tulii, stronnik Cezara, uczestnik bitwy pod Farsalos i walk w Hiszpanii, konsul w r. 44 p.n.e. Po śmierci Cezara po pewnym wahaniu przeszedł na stronę Antoniusza i otrzymał od niego prowincję Syrię. Gdy Kassjusz, otrzymawszy tę samą Syrię jako prowincję od senatu, wyruszył przeciw niemu i pokonał go w Laodikei, Dolabella . popehiii samobójstwo (r. 43 p.n.e.).-Linia Helwiu-szów zob. Heli/ii,-

Lentuli: 11. Lucius C. Lentulus Caudinus, konsul w r. 275, zwycięzca w walkach z Lukanami. 12. Publius C. Lentulus Caudinus, konsul w r. 236 p.n.e., zwycięzca Ligurów. 13. Lucius C. Lentulus, namiestnik w r. 206 p.n.e. w Iberii, wraz z Lucjuszem Maniiuszem Acidinusem kończy podbój Hiszpanii rozpoczęty przez Scypiona. 14. Publius C. Lentulus jako przywódca stronnictwa senackiego uczestniczył w zamordowaniu Gajusza Grak-cbusa w r. 121 p.n.e. 15. Cnaeus C. Lentulus Clodianus, cenzor w r. 70, pragnąc się przypodobać Pompejuszowi i Krassusowi, wykreślił z listy 64 senatorów, wśród nich wielu sullańczyków. 16. Publius C. Lentulus Spinter, przyjaciel Cycerona, jako konsul w r. 57 p.n.e., przyczynił się do odwołania go z wygnania. 17. Publius C. Lentulus Swa, uczestnik spisku Katyliny, stracony 5 grudnia 63 r. p.n.e. - Maluginenses: 18. Lucius C. Maluginensis Uritinus, konsul w r. 459 p.n.e. 19. • Marcus C. Maluginensis, decemwir w r. 450 p.n.e. - Merulae: 20. Lucius C. Merula, konsul w r. 193 p.n.e., zwycięzca Bojów. 21. Lucius C. Merula, flamen Jowisza, wybrany na konsula w r. 87

p.n.e., po wypędzeniu Cynny. - Rufini: 22. Pu-blius C. Rufinus, konsul w r. 290 p.n.e., zniszczył ziemię Samnitów, przygotowując ostateczny ich podbój w kilku następnych latach. - Scipiones zob. Scipio. - S u Ha e zob. Sulla. - Inni;

23. Cnaeus C. architekt rzymski z czasów Augusta, wspomniany przez Witruwiusza jako konstruktor machin wojennych.

Comelius Gallus z Forum Julii (dziś Frejus) w Galii, żył w latach 69-26 p.n.e. Pochodził z rodu plebejskiego, dzięki poparciu Augusta dostał się do stanu ekwitów. Za zasługi położone w czasie wojny z Antoniuszem August mianował go pierwszym prefektem nowo utworzonej prowincji Egiptu. Później jednak popadł w niełaskę i został skazany na wygnanie, wskutek czego popełnił samobójstwo. Był pierwszym elegikiem .rzymskim, autorem 4 ksiąg elegii, w których opiewał swą ukochaną pod pseudonimem Lycoris. Przyjaźnił się z Wergiliuszem i Azyniuszem Pollionem.

Cornelius Nepos (I w. p.n.e.), rodem z Galii Cyzalpińskiej, historyk rzymski i wydawca, przyjaciel Cycerona i Attyka; Katullus poświęcił mu księgę swych poezji. Napisał trzy księgi Chronica (chronologiczne zestawienie, pierwsze w literaturze rzymskiej, dziejów Grecji i Rzymu), Exem-pla (anegdoty historyczne) oraz De Wiś illustrl-bus (życiorysy sławnych mężów). Zachowała się z tego księga życiorysów sławnych wodzów z obcych narodów oraz życiorysy Katona Starszego i Attyka.

Cornelius Pinus malarz rzymski działający za czasów Wespazjana (69 - 79 r. n.e.). Wraz z innym malarzem, Attiusem Priskusem, malował wnętrze świątyni Honoru i Męstwa (Honoris et Yirtutis) w Rzymie.

cornicines łac. trębacze w wojsku rzymskim, grający na metalowych rogach. Tworzyli osobną centurię, która maszerowała przy godłach wojskowych, znaki na dźwięk rogu ruszały lub zatrzymywały się w marszu. Początkowo byli nieuzbrojeni, za cesarstwa otrzymali miecze i tarcze, głowę okrywali skórą, która opadała na ramiona.

Corniculum dziś Comicolo; starożytne miasto latyńskie, na północ od Tibur, ojczyzna rodziców Serwiusza Tulliusza.

Comificii Kornificjusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Comificius sekretarz Wer-resa za czasów jego namiestnictwa na Sycylii. 2. O.umtus C. jeden z sędziów w procesie przeciw

Werresowi. W r. 69 p.n.e. był trybunem ludowym, w r. 66 pretorem, w r. 64 współzawodnikiem Cycerona przy ubieganiu się o konsulat. Popierał stanowisko Cycerona wobec spisku Katyliny. 3. Quintiis C., syn poprzedniego, kwestor w r. 48 p.n.e., w latach następnych delegowany przez Cezara do prowincji Illirii usunął z niej Pompejańczyków, w r. 46 przebywał w prowincjach wschodnich, w r. 44 otrzymał namiestnictwo Afryki, gdzie zginął w walkach ze stronnikami drugiego triumwiratu. Był mówcą i teoretykiem wymowy; niektórzy przypisywali mu autorstwo Khetorica ad Heremtum. Pisał również drobne utwory poetyckie. 4. Lucius C., oskarżyciel Milona w r, 52 p.n.e., po starciu pod Bovillae, w którym zginął KJodiusz. 5. syn poprzedniego, dowodził flotą Oktawiana w wojnie przeciw Sekstusowi Pompejuszowi, w r. 35 p.n.e. został konsulem.

cornu łac. 1. róg, dęty instrument muzyczny. 2. dwa ramiona liry, pierwotnie zrobione z pustych rogów i dlatego dające rezonans. 3. zakończenie masztu okrętowego. 4. skrzydło wojska:

c. dextrum, prawe skrzydło, c. sinistrum, lewe skrzydło.

corollarium łac. wieniec ofiarowywany w Rzymie artystom i fletnistom, jeżeli ich produkcje podobały się organizatorom widowiska. Najpierw ofiarowywano żywe kwiaty, później sztuczne wieńce robione z barwionego rogu lub z cienko posrebrzanej czy pozłacanej blachy brązowej. Z czasem c. oznacza wszelkie nagrody dołączane do umówionej zapłaty, np. szaty, biżuterię, pieniądze.

corona łac. (odpow. gr. stefanos, stefdne wieniec) nie była w starożytności oznaką władzy królewskiej, gdyż rolę tę spełniał diadem (zob.). Najszersze zastosowanie znajdował wieniec w kulcie. Nosili go wszyscy, którzy brali udział w obrzędach. Wieńczono także zwierzęta ofiarne i przedmioty sakralne. Posągi bóstw przybierano w wieńce splecione z roślin specjalnie im poświęconych, np. wieńcem dębowym zdobiono posąg Zeusa, mirtowym - Afrodyty itp. Specjalne wieńce, przybrane niekiedy emblematami bóstw, nosili kapłani i urzędnicy dopełniający obrzędów kultowych. Stąd niektórzy urzędnicy greccy nosili nazwę stefanefóro). Wieńczono takie zmarłych przed złożeniem ich do grobu, co było zapewne symbolem ich ubóstwienia. Poza znaczeniem religijnym wieniec spełniał rolę nagrody oraz uroczystego dopełnienia stroju. W Grecji

wieńczono zwycięzców w igrzyskach, w zawodach muzycznych, literackich itd. Zgromadzenie ludowe mogło też przyznać wieniec każdemu obywatelowi za zasługi wobec miasta-państwa;

także wieńce otrzymali Perykles, Trazybulos, Demostenes. Otrzymał też wieniec architekt Sostratos, twórca słynnej latarni morskiej na Faros. W Rzymie wieńce przyznawano głównie za zasługi na polu bitwy. Najwyższą nagrodą był wieniec z trawy, c. graminea, przyznawany za ocalenie całej armii lub oblężonego miasta. Za ocalenie obywatela rzymskiego przyznawano wieniec dębowy, c. chica. Żołnierz, który wszedł pierwszy na mury

obleganego miasta, otrzymywał złoty wieniec, c. muralis. Temu kto pierwszy wkroczył do obozu nieprzyjacielskiego, przyznawano c. castrensis, za wdarcie się na nieprzyjacielski okręt - c. navalls. Zwycięski wódz odbywający owację miał prawo do wieńca mirtowego, laurowy zaś przysługiwał jedynie triumfatorowi. Taki sam wieniec nosili również cesarze rzymscy aż do Karakalli, który wprowadził modę korony promienistej, przysługującej dotychczas jedynie posągom bóstw; jest ona prototypem koron nowożytnych. Odrębną rolę spełniał wieniec przy ucztach i prywatnych uroczystościach klas posiadających. Wszyscy ich uczestnicy po jedzeniu, a przed przystąpieniem do picia wina, wkładali na głowę i szyję 2 lub 3 wieńce. Przy zaręczynach wieńczono oboje narzeczonych, przy uroczystościach weselnych jedynie panna młoda miała wianek pod welonem. Wieńce były wykonywane z naturalnych kwiatów i roślin, bądź też z ich imitacji, niekiedy bardzo kosztownych. Najprostszą formę stanowiła gałązka o związanych końcach. Z niej rozwinęła się forma wieńca splecionego z gałązek i kwiatów umocowanych za pomocą łyka lub wełnianych wstążek. Końce wstążek opadały na szyję i ramiona. Sztuczne wieńce sporządzano z jedwabiu, z cienkich płytek kościanych lub rogowych oraz - najczęściej - z metali, począwszy od najskromniejszych, posrebrzanych lub pozłacanych aż do szczerozłotych wysadzanych drogimi kamieniami. Złotymi blaszkami naszywano też purpurowe wstęgi zwisające z luksusowych wieńców kwietnych. Wieńce metalowe miały zastosowanie sepulkralne, przewidziane były na pewne nagrody oraz stanowiły część uroczystego stroju rzymskich kapłanów, urzędników i cesarzy. Przy ucztach wkładano wyłącznie wieńce z żywych kwiatów. Najwspanialsze okazy wieńców, stanowiące bezcennej wartości zabytki zło-tnictwa antycznego odnaleziono w nekropolach grecko-scytyjskich na wybrzeżach Morza Czarnego; dziś znajdują się w Ermitażu leningradz-kim.

Corpus iuris civilis taką nazwę nadano w XII w. n.e. kodyfikacji justyniańskiej i-nowelom justyniańskim dla odróżnienia od zbiorów prawa kościelnego (Corpus iuris canonici).^ Kodyfikacja justyniańska składa się z trzech części: ł) 'Insti-tutiones (Instytucje) w 4 księgach, urzędowy podręcznik prawa sporządzony pod kierownictwem Tribpniana przez prawników Teofila i Doroteusza, oparty głównie na Institutiones i Res quotidianae Gajusa; 2) Digesta (lub Pan-dectd) w 50 księgach, wybór z pism dawnych jurystów zestawiony przez 17-osobową komisję, określaną w nauce mianem kompilatorów; dokonali oni w tekstach klasycznych szeregu modyfikacji zwanych interpolacjami. Nauka prawa rzymskiego, wykrywając interpolacje, dąży do odtworzenia na podstawie Digestów wiernego obrazu prawa klasycznego, a jednocześnie do określenia koncepcji legislacyjnych kompilatorów; 3) Codex repetitae praelectionis sporządzony przez Triboniana, Doroteusza i trzech adwokatów, zbiór ok. 4600 konstytucji cesarskich od Hadriana do Justyniana, podzielony na 12 ksiąg. Ponadto Justynian wydał jeszcze szereg tzw. Nowel, nie pozostawił jednak ich urzędowego zbioru; istnieją jedynie zbiory prywatne.

Corsica zob. Korsyka.

Cortona dziś Cortona; jedno z najstarszych miast Etrurii, na północo-zachód od jeziora Trazymeńskiego, nad rzeką Cianis, w pobliżu łańcucha górskiego mons Cortonensis (dziś Gua-landra).

Coruncanii ród rzymski pochodzenia plebej-skiego. 1. Tiberius Coruncanius wybitny prawnik rzymski, konsul w r. 280 p.n.e., walczył zwycięsko z Pyrrusem i Etruskami; w r. 254 jako pierwszy plebejusz otrzymał godność najwyższego kapłana -pontlfex maximus. 2. Całus i Lucius C; synowie poprzedniego, wysłani w r. 230 p.n.e. w poselstwie do królowej Illirii, Teuty, aby zażądać od niej satysfakcji za zabicie przez illiryjskich piratów italskich kupców, spotkali się z odmową, a Lucius C. został zabity. To stało się powodem wybuchu pierwszej wojny illiryjskiej.

Corrinus Laurentius Novoforensis zob. Korwin Wawrzyniec.

Corvus zob. Valerii.

Corythus pierwotna nazwa miasta etruskiego Cortona (zob.) i imię jej mitycznego założyciela.

Cosa starożytne miasto etruskie w pobliżu dzisiejszego Orbetello, skolonizowane przez Rzymian w r. 273 p.n.e., rozłożone na wzgórzu przy przylądku (dziś Monte Argentario), z portem, zwanym portus Herculis (dziś Porto d'Ercole).

Cosconii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Marcus Cosconius, trybun wojskowy, zginął w r. 203 p.n.e. w bitwie przeciw Magonowi. 2, Caius C. pretor w r. 89 p.n.e., uczestnik wojny sojuszniczej, w r. 78 prowadził wojnę przeciw Illiryjczykom i Dalmatom. 3. Caius C; pretor w r. 63 p.n.e., po wykryciu spisku Katyliny protokołował zeznania dotyczące spisku, w r. 62 był konsulem, w r. 61 namiestnikiem Hiszpanii jako prokonsul; zmarł w r. 59 p.n.e. w Kampanii. 4. Caius C; trybun w r. 59 p.n.e., edyl w r. 57, przyjaciel Cycerona, zamordowany w r. 47 w czasie buntu legionów. 5. bliżej nie znany epigra-matyk współczesny Marcjalisowi.

Cosmus znany za czasów Marcjalisa sprzedawca perfum.

Cossinii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Lucius Cossinius, przyjaciel Cycerona i Attyka. 2. przyjaciel Nerona, zmarł wskutek pomyłki lekarza, który dał mu truciznę zamiast lekarstwa.

Cossura dziś Pantelleria; mała wysepka na Morzu Śródziemnym między Sycylią i Afryką.

Cossus jeden z przydomków używanych przez gens Cornelia (zob. Cornelii).

Cossutianus Capito senator rzymski, adwokat z czasów Klaudiusza i Nerona, legat w Cylicji, po powrocie z prowincji został oskarżony przez Petusa Trazeę o nadużycia i osądzony przez senat na podstawie lex repetundarum. W r. 62 odzyskał miejsce w senacie dzięki poparciu swego teścia, Tigellinusa, i oskarżył Petusa -o zdradę stanu. Gdy Petus został skazany, C. C. otrzymał od senatu wysoką nagrodę pieniężną.

Cossutius 1. architekt rzymski (II w. p.n.e.), który z inicjatywy króla Antiocha IV Epifanesa podjął budowę świątyni Zeusa Olimpijskiego w Atenach, rozpoczętą jeszcze za czasów Pizy-strata w drugiej poł. VI w. p.n.e. Prace zostały przerwane po śmierci Antiocha w r. 163 p.n.e., wznowił je dopiero Hadrian. W ruinach Olim-piejonu znaleziono inskrypcję z imieniem architekta, pochodzącą zapewne z bazy jego posągu, wystawionego w czasach republikańskich. 2. Marcus C. Cerdo, wyzwoleniec niejakiego Marka C., rzeźbiarz rzymski z okresu wczesnego cesarstwa, znany z podpisów na dwu identycznych posągach młodzieńczego boga Pana, znalezionych w XVIII w. w Lanuwium, dziś przechowywanych w British Museum w Londynie, stanowiących kopie dzieła greckiego z V w. p.n.e. 3. Marcus C. Menelaus, rzeźbiarz rzymski, działający za czasów Tyberiusza, uczeń Stefanosa ze szkoły Pasitelesa; nawiązuje w swych dziełach do stylu sztuki attyckiej z IV w. p.n.e. (stele grobowe). Niektórzy badacze identyfikują Marka C. z rzeźbiarzem C. Cerdo.

Cothon kartagiński port wykuty w skale w pobliżu Adrumetum.

Cotta przydomek rodu Aureliuszów (zob. Amelii}.

Cottius imię dwu królów Ligurii, ojca i syna, z których pierwszy był przyjacielem Augusta;

po śmierci drugiego Neron terytorium jego państwa (tzw. Alpes Cottiae) przyłączył do imperium rzymskiego.

cotula łac. (gr. kotyle) miara objętości płynów wynosząca ^ sextariusa. (Zob. miary objętości).

Crassicius gramatyk rzymski z czasów Augusta, komentator poematu Helwiusza Cynny o Smyrnie.

Crassus przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licmii).

cratera fac. zlatynizowana forma wyrazu gr. kratw, oznaczająca: 1. naczynie do mieszania wina z wodą (zob. krater). 2. naczynie do oliwy. 3. wiadro do czerpania wody. 4. basen, do którego wlewała się woda z fontanny.

crates (cratis) łac. plecionka z gałęzi używana przez wojsko rzymskie jako osłona przy fortyfikacjach.

Cremera rzeka w Etrurii, wpadająca do Tybru na północ od Rzymu, pod miastem Pidenae, w pobliżu miasta Weje.. Nad jej brzegiem odbyła się w r. 477 p.n.e. bitwa, w której poległo 300 członków rodu Fabiuszów, pokonanych przez Wejentów.

Cremona dziś Cremona; miasto w północnej Italii, nad Padem, ważna strażnica broniąca Italii przed Galami; posiadało od r. 214 prawa municypium; w r. 70 n.e. zostało zniszczone przez żołnierzy Wespazjana w czasie wojny z Witeliuszem.

Cremonis ługum dziś Gramont; przełęcz w Alpach Pennińskich, przez którą Hannibal przedostał się do Italii.

Cremutius Cordus (Aulus Cr. C.) historyk rzymski z czasów Tyberiusza, znany ze swej otwartości. Za wychwalanie obrońców republiki ściągnął na siebie nienawiść Sejana i gniew Tyberiusza, a chcąc uniknąć skazania popełnił samobójstwo przez zagłodzenie się. Dzieło jego o wojnach domowych zostało spalone przez edylów, do naszych czasów zachowały się nieliczne fragmenty cytowane przez Senekę w Sua-sorise.

crepida łac. sandał, obuwie greckie składające się z podeszwy przymocowanej do nogi rzemieniami.

crepondia łac. różne małe przedmioty (np. w kształcie zwierząt, mieczyków, toporków) wykonane ze szlachetnych metali, kości słoniowej itp., które noszono przy sobie dla odwrócenia uroku. Nazwa pochodzi od grzechotania (crepare grzechotać), które wydawały przy poruszaniu. W komedii chętnie wykorzystywane w motywie rozpoznania zaginionych dzieci.

Cretfcns przydomek zdobywcy Krety, Kwintusa Cecyliusza Metellusa (zob. Caecilit 8).

Crispus (Flmius lultus C.) syn Konstantyna W., oczerniony prawdopodobnie przez zakochaną w nim macochę, Faustę, został otruty z rozkazu ojca w r. 326, zanim jeszcze ukończył 20-ty rok życia.

Crispus zob. Sallustius.

Croton, Crotona zob. Kroton.

crustae tac. 1. płaskorzeźby lub ozdobne wytłoczenia na drobnych dziełach sztuki, np. na naczyniach do picia. 2. płytki marmurowe, którymi wykładano podłogi i ściany, elementy mozaiki, inkrustacji, dekoracji stiukowej.

Crustnmeria (także Crustumerium) starożytne miasto Sabinów w górach, w pobliżu Allii.

cnnc tac. krzyż 1. słup, do którego przywiązywano skazańca dla odbycia kaźni. Częściej jednak zamiast zwykłego słupa stosowano rodzaj szubienicy, do której boków przywiązywano lub przybijano ręce skazańca. Z czasem c. przybrał formę litery T, a po obniżeniu poprzeczki otrzymał . kształt dzisiejszego krzyża. 2. termin c. oznacza również karę śmierci przez ukrzyżowanie. Wywodzi się ona ze Wschodu; w Rzymie przyjęła się jako najhaniebniejszy i najokrutniej-szy rodzaj śmierci. Wymierzano ją niewolnikom, "•'cokrajowcom a także i obywatelom z kategorii humiliores za bandytyzm, piractwo, dezercję, gwałt, rozruchy uliczne itp. Po otrzymaniu

chłosty skazany zanosił krzyż na miejsce stracenia, po czym zostawał nań wciągnięty za pomocą lin i przywiązywany; nogi i ręce przybijano mu wielkimi gwoździami. Od czasów Konstantyna W., kiedy krzyż jako symbol męki Chrystusa został oficjalnie uznany przez państwo, karę ukrzyżowania zamieniono na powieszenie.

cubicularius łac. niewolnik przeznaczony do osobistych posług pana.

cubitus (cubitum) łac. odległość od łokcia do końca środkowego palca, łokieć, rzymska miara długości - 0,444 m. Zob. miary dlugo&cl.

Culex (łac. komar) tytuł krótkiego utworu epickiego, przypisywanego z wielkim prawdopodobieństwem młodemu Wergiliuszowi.

Camae (łac.; gr. Kyme) miasto w Kampanii, na stromym wzgórzu Gaurus, najstarsza kolonia grecka w Italii, założona ok. r. 1050 p.n.e. przez wychodźców z Kyme w Bolidzie. Miasto niezwykle bogate dzięki stosunkom handlowo-morskim, stało się wkrótce metropolią innych kolonii:

Dikajarchia, Palajopolis, Neapolis i Zankle (późniejsza Messana) na Sycylii. Broniło się skutecznie przeciw atakom Etrusków i Umbrów, w r. 474 p.n.e. odniosło zwycięstwo nad Etruskami dzięki pomocy Hierona z Syrakuz. Tutaj, u tyrana Aristodemosa, miał się schronić Tarkwiniusz Pyszny po wygnaniu z Rzymu. W r. 428 p.n.e. zostało zdobyte i zniszczone przez Samnitów, w r. 338 p.n.e. dostało się pod panowanie Rzymu, któremu dochowało wierności w czasie drugiej wojny punickiej i podczas wojny ze sprzymierzeńcami. Kwitnął w mieście przemysł ceramiczny, wyrabiano sieci rybackie. Zachowały się ruiny świątyni Apollina na Akropolis oraz podziemny tunel długości ok. l km, pozostałość budowli rzymskiej z pierwszych lat cesarstwa, łączącej C. z jeziorem Avemus. C. było siedzibą słynnej Sybilli Kumańskiej.

Cunctator zob. Fobii 7.

Cupido zob. Kupido.

cupressus zob. cyprys.

curatores łac. 1. nadzwyczajni pomocniczy urzędnicy, sprawujący pieczę nad sprawami, dla których zostali specjalnie powołani. W czasach cesarstwa stanowisko c. należało do zwyczajnych i stałych. Powoływano kuratorów wodociągów c. aquarum, rozdziału zboża c. frumenti, robót publicznych c. operum publicorum, dróg c. viarum i in. 2. w niektórych stowarzyszeniach c. nazywano członków zarządu.

Cures dziś Arci w pobliżu Correse; starożytna stolica Sabinów, ojczyzna Tytusa Tacjusza i Numy; wg podania, po połączeniu się z Sabinami Rzymianie od nazwy tego miasta mieli otrzymać nazwę Qufrites.

curia łac. 1. najstarsza jednostka podziału ludu rzymskiego. Początkowo było 30 kurii;

10 kurii stanowiło większą jednostkę, zwaną tribus. 2. budynek zgromadzeń publicznych w Rzymie. 3. budynek senatu, tzw. Curia Hostiiia, w najstarszej części Forum Romanum, zw. Coml-tiwn; był on wielokrotnie od- i przebudowywany. W r. 44 Cezar zaczął budować nowy gmach, dokończony przez triumwirów po jego śmierci i nazwany Curia lulta. Stary gmach został opuszczony i zniszczony. 4. Curia Pompeia, zbudowana przez Pompejusza; odbywały się tu obrady senatu aż do chwili, kiedy w Idy marcowe r. 44 p.n.e. u stóp posągu Pompejusza zamordowano Cezara. 5. Curia Calabra, budynek na Kapitelu, w którym po każdym nowiu księżyca ogłaszano ludowi ważne daty kalendarza. 6. c. oznaczała również skład senatu prowincjonalnych miast rzymskich i budynek, w którym się odbywały posiedzenia.

Curiatii Kuriacjusze, albański ród patrycju-szowski, przyjęty do senatu rzymskiego podobno za panowania Tullusa HostiUusza. Trzej bliźniaczy bracia z tego rodu mieli stoczyć walkę z Horacjuszami i podobno wszyscy trzej zginęli.

Curii Kuriusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Manius Curius Dentatus, homo mvus, zaczął karierę od urzędu trybuna ludowego. W r. 290 p.n.e. jako konsul pokonał Samnitów i Sabinów, a w r. 275 pod Benewen-tum odniósł zwycięstwo nad Pyrrusem. Zmarł w r. 272 jako cenzor. Jego dzielność, uczciwość i bezinteresowność stały się przysłowiowe. 2. Mamuś C., znany z procesu o spadek w r. 91 p.n.e.

3. Manius C; przyjaciel Cycerona i Attyka.

4. Qulntus C., uczestnik spisku Katyliny, z którego jednak wycofał się i zdradził plany ówczesnemu konsulowi, Cyceronowi, za pośrednictwem swej kochanki, Pulwii.

curio łac. przewodniczący kurii, mający w swej pieczy święte obrządki, przy których dopełnieniu asystował kapłan, flamen curialis. Na czele grona przewodniczących kurii stal obieralny c. maximus.

Curio przydomek rodu Skriboniuszów (zob. Scribomi).

cuma łac. 1. wóz o dwu kołach, zamknięty od przodu i boków, otwarty od tyłu, o dwu miejscach: stojącym dla woźnicy i siedzącym dla podróżnego. 2. kryty powóz, zwany c. ar-cuatus od sklepienia w kształcie łuku, na którym rozpinano sukno. Używany był przez flaminów. 3. wóz wojenny zwany c. falcatus, zaopatrzony w tnące żelazne ostrza lub kosy,

falces, przymocowane do końców dyszla i osi. Wozów tego typu używali barbarzyńcy. 4. wóz, którym jechał triumfator, c. triumphalis, kolisty, pozłacany, zdobiony kością słoniową, zamknięty ze wszystkich czterech stron i zaprzężony w cztery białe konie.

cursor łac. niewolnik, który biegł przed powozem lub lektyką swego pana.

Corsor przydomek rodu Papiriuszów (zob. Papirll).

Curtii Kurejusze, ród rzymski pochodzenia sabińskiego. 1. Mettius Curtlus Sabinus, •wg legendy współczesny Romulusa, walczył z Rzymianami broniąc porywanych Sabinek. 2. Marcus C., legendarny bohater, który w r. 362 p.n.e. dla uratowania Rzymu od klęski miał się rzucić do przepaści na Forum rzymskim. Postać wymyślona zapewne dla objaśnienia nazwy studni na Forum zwanej lacus Curtius. 3. Marcus C. Postumus, gorący zwolennik Cezara w czasie wojny domowej. 4. C. Nikias, Grek z Kos, przyjaciel Cycerona; autor uczonego komentarza do utworów Lucyliusza. 5. Quintus C. Rufus, historyk z okresu wczesnego cesarstwa, autor dzieła historycznego o charakterze romansowym pt. Historiarwn Alexandri Magni libri X, po części zachowanego.

curulis zob. edyl, magistratus.

custodia łac. 1. straże wojskowe, warta, posterunek, jak również miejsce, gdzie stoją warty. 2. c. publica więzienie; c. libera oznacza areszt domowy u człowieka, który osobiście odpowiada za więźnia.

Cutiiiae Aquae dziś Contigliano; starożytne miasto Sabinów na wschód od Reate, nad jeziorem tej samsj nazwy (dziś Lago di Contigliano), którego wody uchodziły za lecznicze. W pobliżu znajdowała się willa Wespazjana, w której umarł.

cyathus łac. (gr. kfathoś) 1. kubek, kielich używany przez Rzymian do picia wina. 2. duża łyżka, którą czerpano wino z krateru i rozlewano do kubków.

Cybulski Stefan (l 858-l 93?) pedagog, autor wielu podręczników szkolnych i artykułów z dziedziny dydaktyki filologii klasycznej, prowadzący wykłady języka greckiego i dydaktyki filologii klasycznej na Uniwersytecie Warszawskim, znawca muzyki antycznej i kultury materialnej świata starożytnego. Wydał m. in. tablice ilustrujące życie starożytne wraz z tekstem objaśniającym pt. Tabulae quibus antiguita-tes Graecae et JRomame illustrantur.

.Cyceron zob. Cicero.

cycmis łac. łabędź, ptak poświęcony Apollinowi. W mitologii łabędzie stanowiły także zaprzęg rydwanu Wenus.

Cycnus mit. zob. Kyknos.

Cyklady (gr. Kykitides, łac. Cyclades) grupa wysp na Morzu Egejskim między Peloponezem a Sporadami, otaczających wieńcem (gr. kyklos krąg) położoną w centrum wyspę Delos. Do C. zaliczano: Delos, Keos, Kythnos, Serifos, Melos, Sifnos, Kimolos, Paros, Naksos, Syros, Mykonos, Tenos, Andros, Rhenea, niekiedy wliczano też do nich

Prepesinthos, Oliaros i Gyaros. C. ułatwiały żeglugę z Grecji do Azji Mn. dzięki małej odległości poszczególnych wysp od siebie.

cykliczni poeci wg objaśnienia starożytnych scholiów, "cyklikami nazywają się poeci, którzy dokoła Iliady spisali to, co było przed nią, albo to, co było potem, poza samymi poematami Homera". Określenia tego nie należy brać dosłownie: cyklicy czerpali z tych samych podań bohaterskich co Homer, ale rozwijali inne tematy. Dlatego ich utwory były niejednokrotnie objaśnieniem lub uzupełnieniem dzieł Homera. Do poetów cyklicznych należeli: 1. Stasinos z Cypru, napisał Kypria (Opowieści cypryjskie);

zob. Stasinos. 2. Arktinos z Miletu, najstarszy ze znanych nam poetów, autor Ajthiopis (Etio-pidy) opisującej zdarzenia, które miały miejsce w Troi po pogrzebie Hektora: przybycie królowej Amazonek Pentesilei na pomoc Priamowi i jej śmierć z ręki Achillesa; następnie przybycie Memnona, króla Etiopów, który wkrótce potem podzielił los Pentesilei, wreszcie (w poemacie Iliu persis Zburzenie Uionu) zdobycie Troi za pomocą drewnianego konia. 3. Lesches z Pyrry, autor Malej Iliady. 4. Hagias z Trojzenu, autoi Nostoj (Powroty), w których opowiada o powrotach różnych bohaterów trojańskich do ojczyzny. 5. Eumelos z Koryntu, miał napisać poemat o podobnej treści, Nostoj. 6. Eugammon

z Kyreny, autor Telefonii. Wszystkie omówione dotąd poematy epiczne należą do tzw. cyklu trojańskiego i są najbardziej zbliżone do Iliady i Odysei. Oprócz nich istniały inne cykle, z których najlepiej znany jest cykl tebański. Obejmował on 3 eposy: a) Ojdipodia (Edypodia)- historia Edypa; b) Tebaida-wyprawa Siedmiu. przeciw Tebom; c) Wyprawa Amfiaraosa; d) Epigoni - wyprawa synów Siedmiu Wodzów na Teby, uwieńczona ich zwycięstwem. Trzeci cykl stanowią poematy ó czynach Heraklesa: o zdobyciu Ojchalii i porwaniu pięknej królewny loli. Istniał też cykl poematów związanych z wyprawą Argonautów po Złote Runo oraz poematy opiewające czyny bohaterów poszczególnych krain Grecji. Z poematów cyklicznych zachowały się jedynie nieliczne fragmenty.

cyklopi (gr. Kyklopes, łac. Cyclopes) mit. plemię olbrzymów trudniących się pasterstwem i budową olbrzymich murów, zwanych od nich cyklopimi. Wg poetów byli to pierwsi mieszkańcy Sycylii. Wyobrażano ich jako olbrzymów z jednym okiem pośrodku czoła. Pracowali oni w kuźni Hefajstosa i wytwarzali pioruny dla Zeusa. Najważniejsi z nich to: Brontes (grzmot) Steropes (błyskawica) i Arges (piorun);

najokrutniejszy był Polifem. Ponieważ od ich piorunu zginął Asklepios, Apollo, jego ojciec, pozabijał c. strzałami ze swego łuku.

Cylicja (łac. Ciiicia, gr. Kilikfa) kraj w po-łudniowo-wschodniej części Azji Mniejszej, na południe od Kappadocji i Likii. Zachodnią część C. stanowiła C. Trachea, górzysty półwysep naprzeciw Cypru, wschodnią - C. Pedias, obejmująca wschodnie obszary aż po rzekę Lamos. Ważniejsze miasta: Korakesion (dziś Alaja), siedziba piratów; Hamaria, która dostarczała cedrów na budowę okrętów, Selinunt (dziś Selindi), Anemurion, Seleukeja, Kelenderis, miasta portowe. Mieszkańcy zajmowali się handlem morskim i uprawiali piractwo. C. podbita przez Persów, weszła w skład ich państwa jako satrapia, wraz z Kappadocją i Kommagene, potem przechodziła kolejno pod władzę Aleksandra Wielkiego, Seleukidów, Lagidów, wreszcie dostała się pod panowanie Rzymian. W r. 64 p.n.e. została włączona do państwa rzymskiego jako prowincja. W latach 52-50 p.n.e. namiestnikiem jej jako prokonsul był Cycero. W okresie wojen domowych w Rzymie C. rozpadła się na szereg państw zależnych

cymbałom

od Rzymu. Od czasów Hadriana była prowincją cesarską. Słynęła z uprawy zboża, winnej latorośli, drzew oliwnych oraz z hodowli kóz, z których skór wyrabiano tuniki cylicyjskie.

cymbalum łac. (gr. kymbalon) starożytny instrument muzyczny perkusyjny, pochodzenia wschodniego, składający się z dwu jednakowych metalowych półkul wydrążonych dla akustyki i opatrzonych dokoła szerszym lub węższym płaskim brzegiem. Wydobywano dźwięk uderzając półkulami jedną o drugą. Każda z półkul zakończona była pierścieniem służącym do trzymania instrumentu. C. używany był w ceremoniach religijnych ku czci Dionizosa i Kybeli oraz przy tańcu. Kilka par c. znajduje się w Metropolitan Museum w New Yorku oraz w paryskim Luwrze. Przedstawienia ich spotyka się często na sarkofagach rzymskich, na freskach i mozaikach, w scenach bakchicznych. Błędne jest identyfikowanie c. z cymbałami, które są instrumentem strunowym.

Cymbrowie (Cimbri) plemię germańskie zamieszkujące północną część Germanii, tzw. Chersonez Cymbryjski (Jutlandię); zrujnowani przez wylewy morza udali się wraz z Teutonami i Ambronami na południe, szukając dogodnych terenów. Od r. 113 p.n.e., kiedy rozbili armię rzymską pod Noreją, zadali Rzymianom szereg klęsk. Wreszcie pokonał ich Mariusz pod Wercelle w r. 101 p.n.e.

Cynuneryjczycy zob. Kimmeryjczycy.

Cyncynat zob. Cincinnatus.

Cyneasz zob. Kineas z Tesalii.

cynicy (gr. kynikój) szkoła filozoficzna założona przez Antystenesa i prowadzona dalej przez jego ucznia, Diogenesa z Synopy. Antystenes głosił, że prawdziwą niezależność od losu może dać jedynie cnota, polegająca na życiu zgodnym z naturą. Jedynym dobrem jest cnota, a więc obojętne są wolność i niewola, bogactwo i ubóstwo, obojętna jest też wiedza. Filozofia cy-nicka była próbą ucieczki od smutnej rzeczywistości ówczesnej (IV w. p.n.e.) i protestem przeciw ówczesnym stosunkom społecznym.

Cynna zob. Cornelii; Helvii.

Cypr (gr. Kypros, łac. Cyprus) wyspa we wschodniej części Morza Śródziemnego, na południe od Cylicji i na zachód od Syrii, zalesiona i górzysta, z wyjątkiem części wschodniej, bogata w złoża miedzi, złota, srebra i drogich kamieni, rodząca w obfitości wino, oliwki, figi, miód

i kwiaty. Według legendy miała się tu narodzić Afrodyta, stąd jej przydomek Kypris. Wspaniała jej świątynia znajdowała się w mieście Pafos. Najstarszymi mieszkańcami C. mieli być Fenicjanie, później zakładali kolonie Grecy jońscy, w połowie VI w. p.n.e. zdobył wyspę król egipski Amasis, potem zajęli ją Persowie, Wielokrotnie C. starał się uwolnić od panowania perskiego:

w czasie powstania Greków jońskich w r. 510 p.n.e., w czasie wojen perskich w latach 490-474, wreszcie w r. 449 za panowania Euagorosa C. odzyskał niepodległość. W r. 387 p.n.e., po zawarciu pokoju Antalkidasa, C. przeszedł znowu pod panowanie perskie. Po bitwie pod Issos (r. 333 p.n.e.) wyspa przechodzi pod władzę Aleksandra Wielkiego i jego następców, w r. 58 p.n.e. staje się prowincją rzymską najpierw pretorską, w r. 27 n.e.

cesarską, potem senatorską, ze stolicą Pafos. W r. 115 Żydzi podnieśli bunt i wymordowali 24 000 ludzi, za co zostali wygnani z wyspy. Ruiny z epoki prahelleńskiej i helleńskiej świadczą o wspaniałym rozkwicie sztuki na C. i o silnych wpływach wschodnich. Najpiękniejsze zabytki zachowały się z epoki minojsko-mykeńskiej w postaci broni, naczyń ceramicznych, przedmiotów ze złota, kości słoniowej, szkła i emalii. Dialekt cypryjski był dialektem greckim najbliższym pamfilijskiemu i spokrewnionym z arkadyjskim. W okresie archaicznym rozwinęło się na C. pismo sylabiczne, wykazujące pokrewieństwo z kreteńskim pismem linearnym i zupełnie różne od literowego pisma fenickiego. Było ono używane na wyspie aż do w. V p.n.e., kiedy weszło w użycie pismo ogólnogreckie.

Cyprian (Caecilius Thascius Cyprianus) z Afryki urodzony ok. r. 200, pochodził z zamożnej rodziny pogańskiej; przeszedł na wiarę chrześcijańską i otrzymał wysokie godności w kościele (biskupstwo Kartaginy). Dał się również poznać z działalności literackiej. Zginął śmiercią męczeńską w r. 258 podczas prześladowania chrześcijan za cesarza Waleriana. Zachowało się kilkanaście jego traktatów na tematy religijne oraz listy, ważne dla poznania stosunków z okresu wczesnego chrześcijaństwa i prześladowania chrześcijan.

cyprys (ac. cupressus) drzewo żałobne poświęcone Plutonowi, które Rzymianie zasadzali nad grobami swoich bliskich.

Cyrena zob. Kyrene.

cyrenejska szkoła założona przez Arystypa z Kyreny, reprezentuje kierunek filozofa zwany hedonizmem (hedonś rozkosz). W etyce cyrenaicy głosili pogląd, że celem wszelkiej aktywności człowieka jest zdobycie przyjemności;

należy jednak dążyć jedynie do takiej przyjemności, która w następstwie nie powoduje cierpienia. Można i należy być szczęśliwym, ale trzeba we wszelkich okolicznościach być panem samego siebie. W rezultacie bietechnika cyrenaików polegała na zredukowaniu do mirri-mum kontaktu ze światem zewnętrznym. Głównymi przedstawicielami tej szkoły, obok jej założyciela Arystypa, byli jego uczniowie: Teodo-ros i Hcgesias.

cyrk zob. circus.

Cyropedia (gr. Kyru pajde/a) czyli: Wychowanie Cyrusa, dzieło pedagogiczne Ksenofonta, poświęcone młodości króla perskiego Cyrusa Starszego, w którym autor widział idealnego monarchę, polityka, dyplomatę i stratega.

Cyrrhestice zob. Kyrrhestike.

Cyrus (gr. Kyros, staroperskie Kurusz, hebr. Koresz, tj. słońce) 1. C. Starszy albo Wielki.' Relacje Herodota i Ktezjasza odnoszące się do pochodzenia i młodości C. są niezgodne ze sobą. Wg Herodota C. był synem Persa Kam-•byzesa i Mandany, córki Astyagesa, króla Medów. Wg Ktezjasza, Astyagesa nie łączyły z C. żadne związki krwi. Pewne jest, że C. jako władca Persji podbił Medię i inne kraje Azji sąsiadujące .z Persją. W r. 546 p.n.e. obalił monarchię lidyjską, a jej króla Krezusa wziął do niewoli. Miasta greckie w Azji Mn. zdobył jego wódz Harpagos. W r. 538 C. podbił imperium asyryjskie i zajął Babilon, po czym przekroczył rzekę Arakses, lecz w bitwie z Massagetami poniósł klęskę. Umarł w r. 529,

prawdopodobnie na polu bitwy. 2. Cyrus Młodszy, syn Dariusza Notosa i Parysatis, mianowany przez ojca w r. 407 p.n.e. dowódcą wybrzeży małoazja-tyckich i satrapą Lidii, Frygii i Kappadocji, wspierał Lacedemończyków z Lizandrem na czele w ich walce z Ateńczykami. Po śmierci ojca w r. 404 uknuł spisek przeciw starszemu bratu Artakserksesowi Mnemonowi, o czym doniósł królowi Tissafernes. Król skazał C. na śmierć, lecz na prośbę matki darował bratu życie i odesłał go do satrapii. C. zebrał armię, złożoną z Persów i najemnych Greków, wyruszył w r. 401 z Sardes, przekroczył Eufrat pod Tapsa-

kos i pod Kunaksą stoczył z armią ta-ólewską bitwę, w której zginął. Wypadki te opisał Kseno-font w dziele Anabasis. 3. architekt rzymski budowniczy wilii Cycerona i jego przyjaciel, zmarł w r. 57 p.n.e.

cystofor (łac. cistophorus, gr. kistofóros, od ktste skrzynka, koszyk i ferO niosę) moneta o wartości 4 drachm, na której przedstawiona była cista mystica z wypełzającym z niej wężem. Monety te biły od II w. p.n.e. miasta greckie Azji Mn.

Cythera zob. Kytera.

Czepiel (Czepel) Mikołaj z Poznania (zmarł w r. 1518) humanista, magister artium (sztuk wyzwolonych), doktor teologii, uczeń wybitnych humanistów włoskich: Jana Argyropulosa, Pom-poniusa Laetusa, jeden z pierwszych grecystów w Polsce. Miłośnik książek; ogromny zbiór ofiarował bibliotece Collegium Maius w Krakowie.

ezerwonofigurowy styl termin określający malowidła na wazach, w których czerwona (a raczej barwy wypalonej gliny) sylweta postaci lub przedstawianego przedmiotu występuje na czarnym tle pokrytego pokostem naczynia. Technika ta została wynaleziona ok. r. 530 p.n.e. w Atenach, prawdopodobnie w warsztacie An-dokidesa. W porównaniu z poprzednią, czarno-figurową techniką dawała ona dużo większe możliwości swobodnego rysunku. Najwspanialej rozwinęła się w Atenach. Po upadku produkcji attyckiej ok. r. 400 p.n.e. znaczną rolę odegrały warsztaty ceramiczne w Taurydzie i w południowej Italii, wytwarzające do III w. p.n.e. naczynia dekorowane techniką czerwonofigurową. W okresie początkowym naczynia cz. były sygnowane imionami malarzy i garncarzy, ok. r. -500 p.n.e. zwyczaj ten zanika, jednak badania naukowe (Beaziey) zdołały wyodrębnić szereg anonimowych indywidualności artystycznych, nazywanych od sceny wyobrażonej lub od nazwiska posiadacza wazy, wreszcie od nazwy miasta, w którego zbiorach znajduje się dany zabytek. Na podstawie analizy stylu, powiązań z plastyką i występujących na naczyniach imion ulubieńców ustalono chronologiczny podział ceramiki czerwonofigurowej na okresy: a) stylu surowego (530-500), b) stylu późnoarchaicz-nego (500-475), c) stylu swobodnego (475--420), d) stylu bogatego (koniec V w.) oraz e) ceramiki IV w. na: attycką (400-370), tau-

rydzką (370-320), południowo-italską (IV w. i pierwsza poł. III w.). Zob. też ceramika, wazowe malarstwo.

Czuj Grzegorz zob. Grzegorz z Sambora. ĆwiMiński Ludwik (1853-1942) filolog klasyczny, profesor Uniwersytetu Lwowskiego i Poznańskiego, założyciel Polskiego Towarzystwa Filologicznego (r. 1893), założyciel i pierwszy

redaktor organu filologicznego "Eos", autor wielu prac z zakresu literatury greckiej (badania dotyczyły genezy i chronologii dziel Tukidydesa oraz tekstu traktatu Ksenofonta O dochodach). Wydał także szereg prac z zakresu polskiego humanizmu, m.in. zajmował się twórczością Klemensa Janickiego i sporządził pierwsze krytyczne wydanie utworów tego poety.

D

D. zob. Decimus.

D.D. skrót: domus divina pałac cesarski.

D. N. skrót: dominus noster pan nasz, w znaczeniu: cesarz.

Dacja (Dacid) kraina w Europie wschodniej, położona na lewym brzegu Dunaju, obejmująca terytoria dzisiejszych Węgier i Rumunii. Zamieszkiwali ją Dakowie, pasterskie plemię pochodzenia trackiego, od I w. p.n.e. groźni wrogowie Rzymu. Hadrian (117-138) uczynił z D. prowincję, osadzając tam kolonistów rzymskich. Za rządów Aureliana (270 - 275) Rzymianie byli zmuszeni całkowicie wycofać się z D.

daduchowie (gr. daduchos) najwyższy urząd kapłański w Eleusis; obowiązkiem d. było noszenie pochodni podczas uroczystości. Pierwotnie urząd ten należał do rodów Kalliasa i Hip-ponikosa, później, aż do końca pogaństwa, do rodu Likonidów (zob. Eleuzynie).

Dafnel gaj laurowy i cyprysowy na przedmieściu Antiochii syryjskiej, ze słynną świątynią Apollina i Artemidy, która spłonęła w r. 362 p.n.e. Z miejscem tym związane było prawo azylu, odbywały się tu zawody i igrzyska, a piękno okolicy sprawiło, iż chętnie tu przebywali królowie z dynastii Seleukidów, a potem Rzymianie, począwszy od Pompejusza.

Dafne2 mit. córka boga rzeki Penejos i Gai, nimfa, w której zakochał się Apollo; uciekając przed nim, została przez swą matkę zamieniona w drzewo laurowe. Apollo uwieńczył się gałązkami tego drzewa i odtąd laur stał się jego atrybutem.

Dafneforie (gr. Dafneforia) święto beockie obchodzone co 8 lat w Tebach ku czci Apollina Ismeniosa. Piękny chłopiec (którego oboje rodzice jeszcze żyli) niósł w uroczystej procesji do świątyni boga gałązkę drzewa oliwnego

ozdobioną laurem, kwiatami i barwnymi wstążkami; na jej szczycie była zatknięta miedziana kula, od niej zaś zwisały inne, mniejsze kule. Za chłopcem postępował kapłan we wspaniałym stroju i w złotym wieńcu na rozpuszczonych włosach, poruszając laską. Podczas procesji chór dziewcząt śpiewał hymny. Kule wyobrażały słońce, księżyc i gwiazdy, wstążki- dni roku.

Dafneforos (gr. dosł. niosący laur), 1. przydomek Apollina, w którego kulcie laur miał wielkie znaczenie. 2. chłopiec odgrywający główną rolę w procesji w czasie uroczystości tebańskich Dafneforiów (zob.).

Dafnis 1. mit. pasterz sycylijski, syn Hermesa i jednej z nimf, urodzony pod krzewem laurowym (stąd jego imię). Muzy nauczyły go poezji, a Pan muzyki. D. pasł swoje stada u stóp Etny i polował na zwierzynę, a w czasie odpoczynku grał na syryndze i tworzył pieśni pasterskie- bukoliki. Poślubił nimfę imieniem Like; małżonkowie prosili bogów, aby to z nich, które pierwsze złamie wiarę, straciło wzrok. D. zakochał się w innej nimfie i oślepł. Wówczas ojciec jego, Hermes, zabrał go do nieba, a w miejscu, gdzie się to stało, wytrysło źródło nazwane jego imieniem. Sycylijczycy co rok składali tu ofiary. 2. mit. centaur zabity

przez Heraklesa w domu Folosa. 3. D. z Miletu, architekt grecki. Pliniusz wspomina D. i Pajoniosa jako budowniczych Didymajonu w Milecie. Okres, w którym żyli i działali, bliżej nie ustalony.

Dahowie (gr. Daaj, łac. Dahae) lud pochodzenia scytyjskiego, mieszkający na południowym zboczu Kaukazu, na terytorium dzisiejszego Dagestanu.

Dajdala1 (łac. Daedald) warowna forteca w Karii.

Dajdala2 święto ku czci Zeusa i Hery obcho-

dzone w Platejach, połączone z procesjami i przedstawieniem scen z uroczystości weselnych tych bogów.

Dajdalos zob. Dedal.

Dajmachos z Platei historyk grecki (III w. p.n.e.), autor dzieła o Indiach ot. Indika, zachowanego we fragmentach.

daktyl (gr. ddktyhs, łac. dactylus) stopa wierszowa czteromorowa o schemacie -t^-i^-i. Dwie krótkie mogą być ściągnięte w jedną długą, a więc d. może być zastąpiony przez spondej -Ł -. Najbardziej zasadnicze wiersze daktyliczne są następujące: heksametr, pentametr, tetra-podia akalektyczna i katalektyczna oraz trypodia katalektyczna, czyli hemiepes (zob. wymienione wiersze). Od tych wierszy daktylicznych różnią się budową d. eolskie, zwane również lesbij-skimi, występujące głównie u Safony i Alkajosa. Odznaczają się swobodną dwusylabową bazą (trochej, spondej, jamb lub pyrrich) oraz dakty-licznym zakończeniem wiersza. Ostatnia zgłoska jest pod względem Uoczasu obojętna, więc na końcu wiersza może być również kretyk •L ^ o. Ustępstwo d. przez spondeje jest niedopuszczalne, gdyż wiersz musi mieć zawsze jednakową liczbę zgłosek. Najważniejszym wierszem eolskim tego typu jest tzw. czternastozgloskowiec saficki o schemacie isciO -^•'-"^'-^•^'-'-^^-"~' -f-^i v. Były w użyciu krótsze i dłuższe wiersze w ten sposób budowane. D. o podobnej budowie używali Stesichoros i łbykos; sporadycznie występują one również w późniejszej liryce chóralnej i w dramacie.

daktyliczna tetrapodia wiersz składający się z czterech stóp daktylicznych, mogący występować w formie akatalektycznej i katalektycznej. D. t. akatalektyczna (l. '3'^' -c7^' - '^3 .LCTO) była w poezji greckiej często używanym wierszem lirycznym. U Archilocha i Horacego jest składową częścią wiersza archilochijskiego (zob.). Czwarta stopa jest u Horacego zawsze czystym daktylem, u poetów greckich spondeje mogą występować na wszystkich miejscach. W poezji rzymskiej d. t. akatalektyczna występuje również u Enniusza i Seneki. D. t. katalektyczna in di-syllabimi o schemacie -L CTO t w -Ł- w -Ł o, zwana metrum Archilocheum, odpowiada budową czterem ostatnim stopom heksametru daktylicznego, U Archilocha i Horacego wiersz ten występuje w dystychu w połączeniu z heksametrem daktylicznym. D. t. katalektyczna in syllabam o schemacie -Ł- ^o -^ w -t- w -L•,

zwana, podobnie jak tetrapodia akatalektyczna, metrum Aicmanicum, występuje w strofach greckiej liryki chóralnej i dramatu.

daktyliczna trypodia katalektyczna wiersz o schemacie: -oo.Lc70_ zwany również hemiepes. Jako wiersz samodzielny występuje u Archilocha i Horacego w funkcji epodu po wierszu dłuższym. W tragedii spotyka się w dłuższych szeregach. Dwie d. t. k. tworzą pentametr daktyliczny. Poza tym d. t. k. jest częścią składową wierszy złożonych, jak elegijambus, jamb-elegus i daktyloepitryty.

daktyliczny heksametr wiersz składający się z sześciu stóp daktylicznych, z których ostatnia jest katalektyczna -Ł^1. Każda stopa daktyliczna może być zastąpiona przez spondej, w piątej stopie jednak spondej zdarza się rzadko i wtedy wiersz nazywa się versus spondiacus. Najważniejsze cezury są następujące: a) cezura męska po 5 półstopie-penthemimeres J-w - o^ _L | w L- crc? _ w -L o : b) cezura żeńska po trzecim trocheju - caesura trochaica, kata ton triton trochajon: -s-w-t-w-f.^ \ | ^ •Ł CTO -Ł. wy -t. o. Rzadko występuje cezura po 7 półstopie - hefthemimeres, która występuje zwykle w połączeniu z cezurą poboczną po 3 półstopie - trithemimeres albo po 2 trocheju : ~^~ ^-"^ -^- j ^~/\-/ -f- ^'^J •L- \ ^^/ -^- \^\^ -Ł-^7

albo -L c^? -t-\J \ \J i- w -t- \ w -Ł- o'o -^ o. Około 60% wierszy Homera ma po 4. stopie dierezę tzw. bukoliczną (zob. diereza), występującą przeważnie dodatkowo obok cezury penthemimeres lub cezury po trzecim trocheju. Unika się cezury po 4. trocheju, która występuje przeciętnie tylko raz na 1000 wierszy. Dla pomieszczenia w heksametrze greckim wyrazów, których użycie w ich normalnej postaci było niemożliwe lub niewygodne (najczęściej z powodu nagromadzenia kolejnych krótkich zgłosek), stosowano wzdłużenie metryczne jednej ze zgłosek krótkich, epickie rozciągnięcie lub, przeciwnie, skrócenie metryczne. W heksametrach Kallimacha, poety epoki aleksandryjskiej, stwierdzono szereg ściśle przestrzeganych praw, których nie znał heksametr Homera i które podyktował Kallimachowi jego własny smak artystyczny. Nowe jeszcze ograniczenia dodał do nich w V w. n.e. Nonnos. Heksametr grecki jest miarą eposu, poezji bukolicznej i niektórych rodzajów poezji religijnej (nomos, hymny), a w połączeniu z pentametrem miarą elegii i epigramu. Heksametr łaciński posiada pe

wne własne cechy. Zasadniczą rolę odgrywają w nim cezury męskie, podrzędne znaczenie mają cezury żeńskie, trocheiczne, a także diereza bu-koliczna (używana częściej w Bukolikach Wergilego). Heksametr łaciński był miarą eposu, bukolik i satyry, występował również w liryce, a w połączeniu z pentametrem w elegii i epigramie. Między heksametrami poszczególnych gatunków literackich widoczne są dużć różnice w użyciu cezur, elizji, wyrazów jednozgłosko-wych na końcu wiersza oraz wierszy spondei-cznych. Najstaranniejszy w budowie jest hek-sametr liryczny, najwięcej zaś dowolności posiada heksametr satyry.

daktyliczny pentametr wiersz o schemacie:

_1 w _L w _ | 1. w 1. CTO l.. Nazwa jego nie jest właściwa, gdyż składa się on z dwu daktylicznych trypodii katalektycznych, oddzielonych od siebie zawsze obowiązującą diereza. W pierwszym członie pentametru dopuszczalne jest zastępstwo daktyli przez spondeje, natomiast człon drugi jest zawsze czysto daktyliczny. Tak przed diereza, jak i na końcu wiersza unika się wyrazów jednozgłoskowych, natomiast ulubionym zakończeniem

pentametru, zwłaszcza od czasów Owidiusza, jest wyraz jambiczny. Pentametr występuje zwykle w połączeniu z heksa-metrem, tworząc dystych elegijny, który jest miarą elegii i epigramu; w użyciu stychicznym, w oderwaniu od heksametru, występuje tylko sporadycznie.

daktyliczny tetrametr zob. daktyliczna tetra-podia.

daktyloepitryty liryczne wiersze złożone, występujące głównie w greckiej liryce chóralnej, przede wszystkim u Pindara i Bakchylidesa, używane również w dramacie greckim. Najczęściej interpretuje się je jako połączenie elementów daktylicznych. i trocheicznych. Zasadniczymi częściami składowymi są: daktyliczna trypodia w formie. katalektycznej -Ł- '-"^ -c- '-"^ -' i akatelektycznej -^ <^ ^ -^ ^i^i-t - oraz epitryt równy metrum trocheicznemu z końcową zgłoską długą, w formie pełnej -L \-' -t- - lub skróconej na kretyk •Ł'-'-e•. Tak daktyliczna trypodia, jak i epitryt mogą być poprzedzone przez sylabę anceps, która przeważnie jest zgłoską długą. Zamiast epitrytu może występować czasem cho-rijamb _'^^_, metrum jambiczne o-^-^. lub czyste metrum trocheiczne ^-\J-t-\-i. Poszczególne człony wiersza rzadko są oddzielone diereza. D. nie zawsze mają przejrzystą budowę,

dlatego istnieją różne interpretacje tych wierszy:

np. przedstawia się je jako połączenie elementów nie tylko daktylicznych i trocheicznych, ale również anapestycznych i jambicznych, albo też jako joniki lub logaedy.

Daktylowie (gr. Daktyla/, łac. Dactyli) mit. frygijskie demony mieszkające w górach Idą, którym przypisywano wynalezienie sposobu obróbki żelaza. Nazwę ich wyprowadzano od wyrazu gr. daktylos palec, w związku z ich zręcznością jako rzemieślników. Łączono ich z kultem bogini Kybele, zwłaszcza z jej kultem w górach Idą na Krecie; wymieniano D. od trzech do dziesięciu.

Dalion 1. (III w. p.n.ę.) geograf, podróżnik, który miał pierwszy zbadać kraje poza Meroe (zob.) i opisał je w dziele o Etiopii. 2. snycerz /gemm z okresu wczesnego cesarstwa. Dzieła jego zna/dują się w muzeach we Florencji i w Hadze. Imię D. odczytują niekiedy jako Allion.

Dalmacja (Dalmatid) kraina leżąca wzdłuż wschodniego wybrzeża Morza Adriatyckiego, stanowiąca część Illirii, z głównym miastem Delminium. Mieszkańcy D. zajmowali się rybołówstwem, uprawą roli i hodowlą bydła. Od r. 27 n.e. D. stała się prowincją rzymską.

Damagetos poeta grecki, epigramatyk (III w. p.n.e.); w wielu jego epigramach odzywają się echa wojny Związku Achajskiego z Etolskim (r. 220-217 p.n.e.)..

Damasandra zob. Lais 2.

Damascus zob. Damaszek.

Damasias archont ateński, który z chwilą zakończenia kadencji swego archontatu (w r. 582 p.n.e.) zatrzymał swój urząd na rok następny i dopiero w trzecim roku został go pozbawiony. W wyniku tego zamachu stanu zreformowano kolegium archontów, wprowadzając doń dwu przedstawicieli warstwy rzemieślniczej.

Damasippus 1. zwolennik Mariusza, prześladujący członków partii sullańskiej; po zwycięstwie Sulli został skazany na śmierć. 2. filozof, cynik znany jedynie z satyr Horacego.

Damastes 1. mit. rozbójnik attycki pokonany przez Tezeusza. 2. D. z Sigejon (V w. p.n.e.) logograf, autor dzieła Peri pojeton kaj sofi-ston (O poetach i sofistach) oraz pism geo-graficzno-historycznych, w których wzorował się na Hellaniku i Herodocie. Pisma jego zaginęły.

Damaszek (gr. Damaskós, łac. Damascus) starożytne miasto w części'Syrii zwanej Celesyrią,

nad rzeką Chryzorroas, podbite przez Dawida, potem kolejno przez Asyryjczyków, Persów, Aleksandra W. i wreszcie przez Rzymian. Słynęło z pięknych ogrodów i drzew owocowych, od czasów Dioklecjana zaś z wyrobu broni.

danmum łac. w prawie prywatnym oznacza:

szkodę, uszczerbek poniesiony na części lub całości majątku. D. było brane pod uwagę głównie jako przedmiot obowiązku odszkodowania lub jako powód powstania obowiązku zabezpieczenia zapłaty odszkodowania na wypadek powstania szkody. Takim zabezpieczeniem była cautio dawni iitfectl (przyrzeczenie zapłaty odszkodowania za ewentualną szkodę), której mógł się domagać właściciel nieruchomości zagrożonej przez możliwość zawalenia się budowli stojących na. gruncie sąsiednim. Przy odszkodowaniach wynikających z kontraktów rozróżniano d. emer-gens, rzeczywiście poniesioną szkodę, od lucrum cessans, utraconego, a spodziewanego, zysku. Odpowiedzialność za tzw. d. iniura datum (zawinione, bezprawne uszkodzenie cudzej rzeczy) uregulowane było przez lex Aąmlia. Wg tej ustawy, uszkodzenie musiało nastąpić przez bezpośrednie fizyczne oddziaływanie na substancję rzeczy - d. corpore corpori datum - przez urere, frangere, rumpere. Pretor udzielał jednakże skargi również w wypadku uszkodzenia rzeczy przez pośrednie działanie a także w wypadku takiego pozbawienia rzeczy, które było równoznaczne z jej zniszczeniem.

Damofilos 1. malarz i twórca rzeźb terakotowych współpracujący, wg Pliniusza, z Gorgasosem w Rzymie przy dekoracji świątyni Cerery (założonej w r. 493 p.n.e.) w pobliżu Circus Maximus. 2. bogaty właściciel ziemski na Sycylii, którego okrucieństwo w stosunku do niewolników wywołało ich bunt (r. 140 p.n.e.);

powstanie rozszerzyło się na cały kraj.

Damofon z Messany rzeźbiarz grecki znany jedynie z przekazów literackich, któremu Elej-czycy powierzyli konserwację posągu Zeusa Olimpijskiego; twórca szeregu posągów kultowych dla swego miasta rodzinnego, jak: Matki Bogów, Artemidy Lafria, grupy Asklepiosa z synami, Apollina i in. W archaicznej technice akrolitycznej D. wykonał posąg Afrodyty. Działalność D. przypadała prawdopodobnie na pierwszą poł. II w. p.n.e.

Damokles dworzanin tyrana Syrakuz Dionizjosa Starszego (405-367 p.n.e.). Wg znanej anegdoty, gdy pewnego dnia wychwalał szczęście

tyrana, Dionizjos kazał mu zająć swe miejsce i wydał dla niego wspaniałą ucztę, w czasie której D. ujrzał nad swoją głową ostry miecz zwisający z sufitu, zawieszony na cienkim włosie-symbol niepewności i niebezpieczeństw grożących stale człowiekowi potężnemu i bogatemu.

Damokrates (Servi!ius Danwcrates) wyzwoleniec Marka Serwiliusza, lekarz z czasów Nerona i Wespazjana; spisywał recepty lekarskie w try-metrach jambicznych.

Damon muzyk i sofista ateński, przyjaciel i może nauczyciel Sokratesa i Peryklesa.

Damon i Fintias filozofowie pitagorejscy z Syrakuz za czasów Dionizjosa Młodszego, sławni z łączącej ich przyjaźni.

Danae zob. Akrisios.

Danaidy mit. 50 córek króla Argos, Danaosa, które zostały przemocą, wbrew woli ojca, wydane za swych braci stryjecznych, synów króla Egiptu, Ajgyptosa. Na rozkaz ojca wszystkie z wyjątkiem Hypermestry, która oszczędziła swego męża Lin-keusa, zabiły swych mężów w noc poślubną. Za karę zostały wtrącone do Tartaru, gdzie bez przerwy musiały napełniać wodą beczki bez dna.

Danaos mit. król Argos, brat króla Egiptu, Ajgyptosa, który go pozbawił tronu i wypędził z ojczyzny; osiadł w Grecji i został królem Argos. Zob. Danaidy, Gelanor.

Danaowie (gr. Danaój, łac. Danat) mieszkańcy Argos, wywodzący się od jego założyciela, Danaosa; nazwa ta oznaczała szczególnie Greków walczących pod Troją. U poetów rzymskich obejmuje wszystkich Greków, podobnie jak nazwa Argni.

Danaster dziś Dniestr; pierwotnie Tyras, rzeka wypływająca z Karpat; przepływała Sarmację i Dację i wpadała do Morza Czarnego w pobliżu miasta Tyras.

Dantiscus zob. Dantyszek.

Dantyszek Jan (Dantiscus, 1485 -1548) rodem z Gdańska, prawdziwe nazwisko Plachsbinder, poeta polsko-łaciński, uczeń Pawła z Krosna;

brał również czynny udział w życiu dyplomatycznym, co znalazło oddźwięk w jego poezji. Był sekretarzem Zygmunta I, potem posłem na dworze Maksymiliana, przez którego został wyróżniony jako poeta laweatus. Trzykrotnie posłował do Karola V. Był autorem utworów epickich w heksametrach, w których opisywał wypadki historyczne, napisał epitalamium na

zaślubmy Zygmunta Augusta z Barbarą, wiersz z okazji kongresu wiedeńskiego (Congressus trium regum, Wiedeń 1515), broszurę polityczną w formie elegii: De nostrorum temporum calami-tatibus sllva (1529). Pisał też elegie erotyczne, drobne wiersze, hymny. W r. 1531 został biskupem chełmińskim, w r. 1538 warmińskim.

Danubius (Danwius) dziś Dunaj; największa, wg starożytnych, rzeka w Europie, oddzielała Germanię od Recji i Noricum, Pannonię od Dacji, Dację od Mezji; wpadając do Morza Czarnego tworzyła 7 ujść. Nazwą D. obejmowano pierwotnie górny biąg rzeki, dolny bieg nosił nazwę Hister, Ister (gr. Istros).

Dardani starożytny szczep illiryjski, zamieszkujący tereny na północ od Macedonii (dzisiejsza Serbia); od początku IBfw. p.n.e. stworzyli silne królestwo, podbite przez Rzymian w I w. p.n.e.

Dardania górzysta kraina położona nad górnym biegiem rzeki Margus, między Mezją i Macedonią, obfitująca w pastwiska i kopalnie. Po podbiciu przez Rzymian utworzyła wraz z Mezją prowincję nazwaną Dacia Mediterranea, podlegającą prefektowi Illirii.

Dardanos1 1. mit. syn Zeusa i Elektry z Arkadii, protoplasta Trojan, a przez to i Rzymian;

przywędrował z Arkadii do Frygii, gdzie w Troa-dzie założył miasto Dardania. 2. wyzwoleniec i doradca Gajusza Fumiusa, przyjaciela Cy-cerona.

Dardanos2 miasto nad Hellespontem na pd. od Abydos; tu Ateńczycy odnieśli zwycięstwo nad Spartanami w czasie wojny peloponeskiej, a Rzymianie zawarli pokój w czasie pierwszej wojny z Mitrydatesem.

darejek (gr. darejkós) złota moneta perska wybita po raz pierwszy za Dariusza I.

Dares 1. mit. jeden z towarzyszów Eneasza. 2. D. Phryglus, kapłan trojański znany z Iliady, rzekomy autor dzieła o upadku Troi, które w rzeczywistości było zapewne greckim ćwiczeniem retorycznym z I w. p.n.e. Zachowane w przekładzie łacińskim z V w. n.e. pt. De ex-cidio Troiae. Zawiera szereg "poprawek" do Homera. W średniowieczu cieszyło się powodzeniem i było głównym źródłem literatury średniowiecznej na temat upadku Troi.

Dariusz (gr. Darejos, łac. Darius) imię kilku królów perskich: 1. D. I. syn Hystaspesa, król Persji (522 - 485 r. p.n.e.), wprowadził spokój w państwie wstrząsanym buntami po śmierci

Kambyzesa, zreorganizował swą wielką monarchię, podbił Indie, zawładnął Tracją i Macedonią. Wyprawa na Scytów w r. 512, przedsięwzięta znad dolnego Dunaju, zawiodła wprawdzie D. w głąb Ukrainy, ale nie doprowadziła do podbicia tego ludu. W r. 494 stłumił powstanie miast jońsidch wspierane przez Ateny i Eretrię, a w r. 492 zamierzał podbić Grecję, wysyłając do Europy swego krewnego Mardoniusza ze znaczną armią, która uległa rozbiciu wskutek burzy u skalistego przylądka Atos. D. wysłał posłów do wszystkich miast greckich z żądaniem, aby na znak uległości przysłały mu ziemię i wodę. Ateny i Sparta odrzuciły to żądanie i zamordowały posłów, inne miasta poddały się woli króla perskiego. Druga wyprawa wysłana przez D. na Grecję zakończyła się zwycięstwem Ateńczyków pod Maratonem w r. 490 p.n.e. 2. D. II Notos, syn Artakserksesa Długorękiego i jego faworyty, po zamordowaniu swoich braci zajął tron w r. 424 p.n.e. Dowódcy jego odnieśli szereg zwycięstw nad okolicznymi krajami. Poślubił Parysatis, z którą miał synów: Artakserksesa Mnemona i Cyrusa Młodszego. 3. D. III Kodoman, ostatni król Persji (336 - 330 r. p.n.e.), został pokonany przez Aleksandra W. w bitwach pod Issos (w Syrii pn.) w r. 333 oraz pod Gau-gamelą w r. 331. Został zamordowany przez swego satrapę Bessosa.

Daskon wg -tradycji Syrakuzańczyk, który założył Kamarinę, kolonię syrakuzańską (pół. VIIw. p.n.e.).

Datames dowódca wojsk króla perskiego Artakserksesa Mnemona; za zbuntowanie się przeciw niemu został zabity w r. 362 p.n.e.

Datis Med z pochodzenia, dowódca wojsk Dariusza I, pokonany wraz z Artafemesem przez Ateńczyków pod Maratonem w r. 490 p.n.e.

Daulis dziś Daulia; miasto w Fokidzie leżące przy drodze z Orchomenos do Delf, na wysokiej skale, silnie ufortyfikowane, znane z mitu o Tereusie, Prokne i Filomeli.

Dauni mieszkańcy północnej części Apulii, zw. Daunia, przez poetów identyfikowani z Ru-tulami.

Daunia starożytna nazwa nadawana przez Greków Apulii i w tym samym znaczeniu używana przez poetów rzymskich.

Daunus mit. legendarny król Apulii. Tak nazywał się również (wg Wergiliusza) ojciec króla Rutulów, Turnusa.

de mortois nil nisi bene (lub de nwrtuis aut bene aut nihtt) łac. o zmarłych należy mówić tylko życzliwie. Powiedzenie to przypisywano Chitonowi, zaliczanemu do Siedmiu mędrców greckich.

Dea Dia mit. bóstwo czczone przez bractwo arwalów (zob. Arvales fratreś).

Decebalus król Daków, przez szereg lat zwycięsko opierał się Rzymianom usiłującym, za Domicjana (r. 85 - 89), podbić Dację. Dopiero Trajan w dwu kolejnych wojnach pokonał go, a całe państwo Daków przyłączył do imperium rzymskiego; D. w r. 106 n.e. odeoral Bobie żyde. Wypadki te zostały przedstawione na kolumnie Trajana w Rzymie.

December (od łac. decem dziesięć) nazwa grudnia w kalendarzu rzymskim, pochodząca z czasów, gdy rok rzymski rozpoczynał się l marca.

decemyiri łac. kolegium urzędnicze składające się z 10 członków, a mianowicie: 1. d. legibus scribundis, komisja wybrana w r. 451 p.n.e. w celu ułożenia praw (zob. Prawo dwunastu tablic). 1. d. agris metiendis dMdendisaue, komisja wyznaczająca działki gruntu kolonistom. 3. d. stlitibus (litibus) iudicandis, kolegium sędziowskie występujące od r. 289 p.n.e.; zajmowało się procesami dotyczącymi spraw wolności i obywatelstwa. 4. d. sacris faciundis, kolegium kapłanów, stróżów i komentatorów ksiąg sybi-Ilióskich. 5. komisje przeprowadzające układy i traktaty pokojowe, jałc np. komisja po pierwszej wojnie punickiej.

Decentius Magnus kuzyn uzurpatora Magnen-cjusza, przyjął od niego tytuł Cezara w r. 350 n.e. i objął dowództwo nad wojskami w Galii;

po śmierci Magnencjusza popełnił samobójstwo w r. 353 n.e.

Decetia dziś Decize; miasto w kraju Eduów nad rzeką Liger.

Deciani nazwisko rzymskie utworzone od nazwiska rodu Decjuszów na znak adoptacji. 1. Cailis Appuleius Decianus, trybun ludowy z r. 99 p.n.e., wskutek wniesienia skargi na Waleriusza Flakkusa i trybuna Furiusza musiał uciekać z Rzymu. 2. syn poprzedniego, ekwita, znany z nadużyć w Pergamonie. 3. Catus D. prokurator w Brytanii za panowania Nerona, z powodu nadużyć i gwałtów wywołał bunt wśród Brytanów i musiał uciekać przed nimi do Galii.

Decidii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Lucius Decidius Saxa, Hiszpan z pochodzenia,

najpierw zwolennik Cezara, uczestnik bitwy pod Parsalos, później walczył pod Mutiną, w r. 43 p.n.e. po stronie Antoniusza. Zginął w bitwie z Fartami jako namiestnik Syrii w r. 40. 2. brat poprzedniego, kwestor Syrii.

Decii Decjusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Publius Decius Mus, jako trybun ludowy w r. 343 p.n.e. uratował wojsko rzymskie otoczone przez Samnitów. W r. 340 jako konsul odniósł zwycięstwo nad Latynami pod Wezuwiuszem, nad rzeką Veseris. W

bitwie tej zginął, wg legendy bowiem w zamian za zwycięstwo ofiarował swoje życie bogom podziemnym (zob. devotió). 2. syn poprzedniego, o tym samym imieniu, konsul kilkakrotny od r. 312 p.n.e., w r. 309 walczył przeciw Samnitom pod dowództwem dyktatora Papiriusza Kursora, w r. 308 uczestniczył w wojnie przeciw Etruskom. W r. 300 uzyskał dla plebejuszów dostęp do pontyfikatu. Zginął w bitwie z Galami pod Sentinum w r. 295. Wg legendy podobnie jak • ojciec poświęcił swoje życie dla uzyskania zwycięstwa. 3. syn poprzedniego, tego samego imienia, konsul w czasie wojny z Pyrrusem, wg legendy zginął w bitwie pod Ausculum w r. 279 p.n.e., w podobny sposób jak ojciec i dziad. 4. D. lubellius, dowódca załogi rzymskiej w Regium w czasie wojny z Pyrrusem w r. 280 p.n.e.; nie pozwolił miastu pójść śladem Lokrów i poddać się Pyrrusowi, lecz zmusił je do pozostania po stronie rzymskiej. 5. D. Ma-gius, mieszkaniec Kapui; w czasie wojny z Hannibalem w r. 215 opierał się postanowieniu Ka-puańczyków, aby zbuntować się przeciw Rzymowi i przyjąć do miasta Hannibala. 6. Publius D., trybun ludowy w r. 120 p.n.e., wymieniany przez Cycerona jako zdolny mówca. 7. Całus Messius Qumtus D., cesarz rzymski w latach 249-251 n.e. W r. 245 cesarz Filip Arab wysłał go do Mezji przeciw Gotom, gdzie w r. 249 D. został obwołany cesarzem przez żołnierzy; pod Weroną pokonał i zabił Filipa. Walcząc przeciw Gotom, którzy wtargnęli do Tracji i Macedonii, zginął wraz z synem w bitwie pod Abrittus w r. 251. Za jego panowania wzmogły się bardzo prześladowania chrześcijan 8. prawdopodobnie brązownik rzymski, domniemany autor kolosalnej głowy ofiarowanej przez konsula P. Lentulusa, ustawionej wraz z kolosalną głową Heliosa (z Kolosa Rodyjskiego) Charesa z Lindos w r. 57 p.n.e. na Kapitelu w Rzymie.

Decimii Decimiusze, ród rzymski pochodzący z Samnium. - Caius Decimius pretor w r. 169 p.n.e., uczestnik misji dyplomatycznych na Kretę i do Egiptu.

Decimus (/ac. dosł. dziesiąty) rzymskie imię (praenomen) męskie, oznaczane skrótem D.

decretum /ac. nakaz, uchwała, wyrok lub orzeczenie pewnego organu jednoosobowego (np. urzędnika, sędziego itd.) wzgl. kolegium (np. senatu, augurów itd.). Decreta principis - wyroki wydane przez cesarza w I instancji lub na skutek apelacji.

Decrianus architekt lub inżynier rzymski z czasów Hadriana (r. 117 -138 n.e.), na którego rozkaz D. przesunął w Rzymie kolosalny posąg Nerona z przedsionka Domus Aurea przed amfiteatr Flawiuszy (Koloseum), aby opróżnić miejsce dla nowo budowanej świątyni Wenery i Romy. Imię D. występuje w późniejszych kodeksach w różnych formach: Dextrianus, Demetrianus, Dentrianus.

decuma tac. dziesięcina zboża, którą obowiązany był oddawać państwu rolnik uprawiający tzw. ager publicus w Italii, a także każdy właściciel roli na Sycylii i w prowincji Azji, za czasów republiki rzymskiej.

decomana porta łac. główna brama w obozie rzymskim, naprzeciwko porta praetoria (zob. castrd).

decuria łac. 1. dziesiątka, oddział wojska złożony z 10 ludzi. 2. klasa, grupa, kolegium;

najczęściej w znaczeniu kolegium sędziów;

istniały d. senatorów, ekwitów i tribuni aerarii.

decurio {ac. 1. dowódca oddziału jazdy złożonego z 10 ludzi. 2. senator w municypium i w kolonii. 3. kierownik służby na dworze cesarskim, np. d. cubiculariorwn szef pokojowców cesarskich.

decursio (decursus) łac. 1. ćwiczenia i manewry wojskowe urządzane w celu wyszkolenia rekrutów; np. w II w. p.n.e. odbywały się, zwłaszcza w okresie wojennym bardzo często, nawet co 5 dni; August nakazał, aby odbywały się 3 razy w miesiącu. 2. defilada wojskowa odbywana z okazji uroczystości państwowych. 3. d. funebris pochód żałobny uzbrojonych oddziałów odbywany dokoła stosu pogrzebowego wodza. Taki pochód przedstawiony jest na bazie kolumny Antonina Piusa, znajdującej się dzisiaj w Giardino delia Pigna w Watykanie.

Dedal (gr. Ddjdahs, tac. Daedalus) mit. syn Metiona lub Palamona; wnuk Eupalamosa,

prawnuk króla ateńskiego Ereehteusa, współczesny Tezeuszowi i Minosowi. Miał być uczniem Hermesa. Przypisywano mu zapoczątkowanie w rzeźbie nowego stylu - przedstawiania postaci w ruchu i z otwartymi oczami. Uważano go również za wynalazcę różnych narzędzi:

siekiery, piły, poziomicy itp. Kiedy jego siostrzeniec i uczeń, Talos, wynalazł koło garncarskie, D. z zazdrości zabił go i dlatego musiał uciekać z Aten. Udał się na Kretę, gdzie znalazł schronienie na dworze króla Minosa, któremu zbudował w Knossos labirynt (zob.). Minos nie chciał pozwolić D. na powrót do ojczyzny. Architekt postanowił uciec i w tym celu zrobił dla siebie i dla syna, łkara skrzydła z piór spojonych woskiem. Kiedy szybowali nad morzem, łkar zbliżył się zbytnio do słońca. Wosk spajający skrzydła roztopił się i chłopiec runął do morza, które na pamiątkę jego śmierci nazwano łkaryjskim. D. udał się wg jednych podań do Italii, wg innych powrócił do Aten. Miał być założycielem rodu Dedalidów, do którego zaliczał się m. in. Sokrates.

dedicatio /ac. poświęcenie jakiejś rzeczy bogom, zwłaszcza poświęcenie świątyni, którego dokonywał konsul, fundator świątyni lub dwaj przedstawiciele ludu,. tzw. dmviri aedi dedicandae. Wyjątkowo - oddanie jakiejś budowli lub urządzenia do użytku publicznego.

dediticii łac. 1. mieszkańcy kraju lub miasta, które toczyły wojnę z Rzymem i poddały się lub zostały zdobyte przez Rzymian. D. nie mieli żadnych praw publicznych i obywatelstwa. Nie mieli także swego prawa prywatnego i mogli posługiwać się tylko normami ius gentium. 2. najniższa kategoria wyzwoleńców, rekrutująca się spośród niewolników - byłych przestępców. Zakres ich wolności ograniczała lex Aelia Sentia. deductio łac. w prawie prywatnym rzymskim:

l. d. rei in iudlcium doprowadzenie procesu prywatnego do sformułowania istoty sporu i wyrażenia przez strony zgody na rozstrzygnięcie sprawy wyrokiem sędziego. 2. d. wcoris in do-mum mariti uroczyste wprowadzenie małżonki do domu męża, uważane za początek małżeństwa. 3. potrącenie z większej sumy, zwłaszcza przy procesach prowadzonych przez nabywcę majątku (bonorum captor) niewypłacalnego dłużnika. 4. d. seryitutis zastrzeżenie sobie służebności przez zbywcę nieruchomości, podobnie d. pig-noris - zastrzeżenie sobie prawa zastawu; d. usus-fructus - zastrzeżenie sobie użytkowania. 5. d.

defensor

quae moribus f U - zgodne ze zwyczajem wyrzucenie ze spornej posiadłości w celu umożliwienia odpowiednich kroków procesowych. 6. ponadto termin d. był używany w znaczeniu:

a) założenie kolonii, b) odprowadzenie kandydata na urzędnika przez jego zwolenników z jego domu na Forum.

defensor iac. 1. rzecznik, obrońca, zwłaszcza w sądzie. 2. d. cwitatis, od r. 364 n.e. urzędnik mianowany przez cesarza, mający obowiązek bronić niezamożnych mieszkańców miasta przed uciskiem ze strony bogaczy i wpływowych osobistości. 3. defensores senatus wybrani przez senat w Konstantynopolu w połowie IV w. n.e. senatorowie, którzy mieli bronić członków senatu mających posiadłości ziemskie przeciwko szykanowaniu przez zarządców prowincji i poborców podatków.

Deifobe (gr. Deifóbe) mit. córka Glaukosa, Sybilla Kumańska, która odprowadziła Eneasza do Hadesu.

Deifobos (gr. Deifobos) mit. syn Priama i Hekabe, jeden z pierwszych po Hektorze wojowników trojańskich, po śmierci Parysa małżonek Heleny. Po zdobyciu Troi przez Greków został przez Helenę wydany Menelausowi i Odyseuszowi, którzy go zamordowali.

Deiotarus (gr. Dejotaros) 1. tetrarcha Galacji, sojusznik Rzymian, popierający ich w wojnie z Mitrydatesem, za co senat nagrodził go tytułem królewskim i przyłączeniem Małej Armenii do jego państwa. W wojnie domowej stanął po stronie Pompejusza i uczestniczył w bitwie pod Farsalos w r. 48 p.n.e. Cezar odebrał mu za to część jego królestwa, lecz zostawił tytuł królewski. W r. 45 p.n.e. wnuk D. Kastor oskarżył go o uknucie spisku na życie Cezara. D. bronił Cyceron w zachowanej mowie Pro rege Deiotaro. D. zmarł w r. 42, w podeszłym wieku. 2. władca Paflagonii z laski Antoniusza, którego popierał w wojnie domowej z Oktawianem; na krótko przed bitwą pod Akcjum przeszedł na stronę Oktawiana.

Dejanira (gr. Dejdnejra) mit. córka etolskiego króla Ojneusa, siostra Meleagra, żona Heraklesa.

Dejdameja (gr. Detddmeja) 1. mit. córka Bellerofonta, żona Euandra, matka Sarpedona. 2. mit. córka Likomedesa, króla Skiros. Achilles w czasie pobytu na wyspie tajemnie ją poślubił. Urodziła mu syna, Neoptolemosa. 3. córka Pyrrusa II, króla Epiru, skazana przez Epirotów

na karę śmierci schroniła się do świątyni Artemidy, mimo to poniosła śmierć.

Dejmos gr. (łac. Pallor) mit. uosobienie trwogi;

towarzyszył Aresowi, tak jak uosobienie strachu, Fobos (łac. Pavor).

Dejnarchos mówca attycki, ur. w Koryncie ok. r. 360 p.n.e., uczeń Teofrasta. Z powodu swej promacedońskiej orientacji musiał uciekać z Aten i spędził 15 lat w Chalkis. Z jego 60 mów zachowały się trzy: przeciw Demostenesowi, oskarżenie Aristogejtona i oskarżenie Filoklesa, wszystkie związane ze słynną sprawą Harpalosa, przeniewierczego skarbnika Aleksandra W. Był zręcznym naśladowcą stylu Demostenesa. Zmarł ok. r. 290 p.n.e.

Dejno mit. zob. Gritfe.

Dejnobrates architekt macedoński wspomniany przez Witruwiusza; opracował plan założenia Aleksandrii. Jemu również przypisywano pomysł przekucia góry Atos w kolosalny posąg Aleksandra W. trzymającego w jednej ręce miasto, w drugiej zaś ogromną czarę, z której woda miała spływać do morza.

Dejonides mit. syn Apollina i Dejony, heros-.-eponim miasta Miletu, zwany też Miletos.

dekate (gr. dekdte) dziesiąta część, dziesięcina:

l. dziesięcina wszelkich plonów ziemi, składana przez użytkowników pola właścicielowi, którym mógł być człowiek prywatny, świątynia lub państwo. 2. dziesiąta część łupów wojennych składana w ofierze bogom. 3. opłata celna ustalona przez Alkibiadesa w r. 411 p.n.e. w Bizancjum dla wszystkich okrętów nieateńskich przybywających z Pontu. Po bitwie pod Ajgospo-tamoj przestano pobierać tę opłatę; wznowił ją Trazybulos w r. 389 p.n.e. Po pokoju Antalki-dasa w r. 386 p.n.e. opłata ta przestała obowiązywać. 4. dziesiąty dzień życia dziecka; w dniu tym urządzano przyjęcia dla krewnych i przyjaciół.

Dekeleja miasteczko na północno-wschodnim krańcu równiny ateńskiej, leżące na ważnym szlaku handlowym, którym szły transporty zboża z Eubei do Aten. W r. 413 p.n.e., w czasie wojny peloponeskiej Spartanie założyli tu obóz i rozpoczęli blokadę Aten. Stąd okres wojny peloponeskiej od r. 413 do r. 404 nazywa się wojną dekelejską.

Deksamenos z Chios snycerz gemm z drugiej poł. V w. p.n.e., znany z kilku gemm znajdujących się w Ermitażu w Leningradzie, w muzeum w Cambridge i w Bostonie.

delator lać, donosiciel; donosił zazwyczaj o przestępstwach, za które groziła kara pieniężna. W czasach cesarstwa pewna liczba ludzi trudniła się donosidelstwem zawodowo. Otrzymywali oni część kary pieniężnej przypadającej za dane przestępstwo, albo osobną nagrodę.

delegatio łac. 1. w rzymskim prawie prywatnym polecenie dane przez jedną osobę drugiej, aby zapłaciła osobie trzeciej dług należny tej ostatniej od dającego polecenie wzgl. aby zobowiązała się do pewnego świadczenia osobie trzeciej. 2. rozporządzenie cesarskie ustalające globalną kwotę podatków w pieniądzu i naturze na dany rok.

delfin (gr. delfin) 1. symbolizował w sztukach plastycznych starożytności morze i zwierzęta morskie. Miał się ukazywać nad powierzchnią wody przed burzą, co żeglarze uważali za ostrzeżenie przed zbliżającym się niebezpieczeństwem. Legendy mówiły o ocaleniu z fal morskich przez d. Melikertesa i Ariona. 2. machina wojenna: ciężar w kształcie d., zrzucany z rei na okręty nieprzyjacielskie w celu ich uszkodzenia.

Delfin gwiazdozbiór w północnej części nieba, między Orłem a Pegazem, w pobliżu Mlecznej Drogi; miał przedstawiać delfina, który wybawił Ariona.

Delfinion 1. miasto portowe na wschodnim wybrzeżu Chios. 2. miasto portowe w pobliżu Oropos w Attyce. 3. sąd w Atenach przy świątyni Apollina Delfiniosa, który rozstrzygał sprawy tych, co popełnili zabójstwo w przekonaniu, że mają prawo tak postąpić.

Delfy (gr. Delfój, łac. Delphi) dziś Kastri;

siedziba słynnej starożytnej wyroczni Apollina, położona w Fokidzie na stokach Parnasu. Zespół ruin odkopanych w końcu XIX w. przez Ćcole Francaise d'Athenes dzieli się na trzy kompleksy: okrąg święty, tzw. hieron Apollina, okrąg Ateny Pronaia zwany Marmaria oraz miasto wraz ze stadionem. Okrąg Apollina miał kształt trapezu, był otoczony murem i przecięty 6 terasami, które łączyła święta droga, wijąca się serpentyną od bramy wejściowej do świątyni boga. Po obu jej stronach wznosiły się pomniki, wota, skarbce. Do najsłynniejszych skarbców należały: joński skarbiec Syfnijczyków z pięknym fryzem i kariatydami (z lat 530-525 p.n.e.) oraz dorycki skarbiec Atenczyków, wzniesiony ok. r. 490 p.n.e., na którego ścianach odnaleziono dwa hymny ku czci Apollina wraz ze znakami nutowymi, z r. 138 i 128 p.n.e.

Świątynia Apollina, dorycki peripteros heksa-stylos (6x15 m), wspaniale odbudowana przez Alkmeonidów w VI w. p.n.e., dominowała nad całym okręgiem. Przy jej przyczółkach pracował słynny rzeźbiarz epoki archaicznej Antenor;

uległa ona zniszczeniu w r. 378 p.n.e., odbudowana zaś w latach 369-321 p.n.e., spłonęła w r. 91 i raz jeszcze została odbudowana w okresie panowania rzymskiego. Nad pronaosem widniał napis grecki gnothi seauton-poznaj siebie samego, oraz meden ogon - niczego za wiele. W celli stał posąg Apollina Moiragetesa. W adytonie, oprócz trójnogu, na którym siadywała pytia, znajdował się słynny kamień, uważany za pępek (omfalós) świata, oraz posąg Apollina i sarkofag Dionizosa. W pobliżu świątyni znaleziono cenne dzieła sztuki, jak brązowy posąg woźnicy z ok. r. 486 p.n.e., pochodzący z wielkiego wota Polizelosa (brata tyrana Syrakuz, Gelona), kolumnę tancerek--tyjad z początku IV w. p.n.e., przypisywaną rzeźbiarzowi Kallimachowi, oraz bazę wota bitwy platejskiej, tzw. kolumny wężowej, której część znajduje się dzisiaj w Konstantynopolu na hipodromie. Z dzieł architektury wymienić należy jeszcze teatr z IV w. p.n.e., znajdujący się u samej góry okręgu, częściowo zachowany portyk Ateńczyków i znajdujący się za nim mur poligonalny, podpierający terasę świątyni, wzniesiony w r. 548 p.n.e. Mur ten, pokryty blisko 700 inskrypcjami o doniosłym znaczeniu historycznym, stał się punktem rozpoczęcia prac wykopaliskowych. Okrąg Ateny Pronaia (Strażniczka świątyni) leży poniżej okręgu Apollina,;

składają się nań ruiny kilku budowli, jak: tolo-su - okrągłej budowli doryckiej z końca V w. p.n.e., przypisywanej architektowi Teodorosowi z Fokei, dwu świątyń Ateny, z których jedna pochodzi jeszcze z VI w. p.n.e., oraz kilku skarbców. Miasto otaczało okrąg Apollina z trzech stron. Jedna z dzielnic rozwinęła się w pobliżu słynnego źródła Kastalia, druga od strony zachodniej okręgu, nad którym górował stadion, gdzie od początku V w. p.n.e. odbywały się igrzyska pytyjskie co 4 lata, w trzecim roku Olimpiady. Miasto było zamieszkane w większości przez drobnych przekupniów i handlarzy dewocjonaliami, żerujących na naiwności pielgrzymów. Na wielką skalę wyzysk ten uprawiali kapłani, którzy opierali swe wpływy na szeroko wykorzystywanej służbie informacyjnej, służącej celom politycznym. Wpływ polityczny wyroczni

delfickiej oraz płynące z niej dochody budziły w okolicznych miastach-państwach chęć owładnięcia świętym okręgiem, co w rezultacie doprowadziło do powstania tzw. Amfiktionii Delfickiej (zob.), która w obronie interesów sanktuarium prowadziła trzy święte wojny: w r. 580 p.n.e., w latach 355 - 345 p.n.e. oraz w r. 338 p.n.e.; ta ostatnia zakończyła się bitwą pod

Cheroneją i zwycięstwem Filipa Macedońskiego. Po śmierci Aleksandra W. władzę nad D. przejęli Etolczycy, w r. 189 p.n.e. D. przeszły pod kontrolę Rzymu. Sanktuarium Apollina stanowiło wówczas prawdziwe muzeum sztuki greckiej. Nagromadzone tam dzieła Fidiasza, Prak-sytelesa, Polignota i in. stały się łupem Sulli w r. 86 p.n.e., w latach późniejszych Nerona. Poszczególne przejawy troski o sanktuarium, ze strony Augusta czy Hadriana, nie mogły uratować prestiżu D. w nowym układzie sił politycznych i społecznych. Ostatecznej zagłady D. dokonały dekrety Konstantyna Wielkiego i Teo-dozjusza II, nakazujące przewiezienie ocalałych jeszcze pomników do Konstantynopola.

Delia 1. przydomek Artemidy jako urodzonej na Delos siostry Apollina-Deliosa, używany zwłaszcza przez poetów rzymskich. 2. jedno z największych i najbardziej uroczystych świąt greckich ku czci Apollina, obchodzone na Delos co 4 lata. Wg podania miał je ustanowić Tezeusz, gdy wracając z Krety do Aten wylądował •na Delos. Na uroczystości składały się: wielka ofiara, zawody i uczta świąteczna. 3. imię bohaterki elegii Tibullusa.

Delion małe miasto w Beocji, w pobliżu Ta-nagry; znajdowała się tam słynna świątynia Apollina. W r. 424 Ateóczycy ponieśli pod D. porażkę w bitwie z Beotami; w bitwie tej Sokrates uratował życie Alkibiadesowi.

Delios mit. przydomek Apollina jako urodzonego na Delos.

Delmimum starożytna stolica Dalmacji, zdobyta przez Rzymian w r. 155 p.n.e.

Delos najmniejsza z wysp archipelagu Cyklad na Morzu Egejskim, czczona w starożytności jako miejsce urodzenia Apollina i Artemidy;

ruchliwe miasto portowe. W latach 477-454 p.n.e. znajdował się tam skarbiec Związku Morskiego. W r. 86 p.n.e. D., zniszczone przez wojska Mitrydatesa, zaczęło pustoszeć, wreszcie wyludniło się zupełnie. Od r. 1873 zaczęto prowadzić tu prace wykopaliskowe, które odsłoniły miasto, port i święty okrąg.

dem (gr. dtmos) gmina, podstawowa jednostka terytorialna w Attyce, wprowadzona przez Klej-stenesa. W nowym systemie podziału 10 d. tworzyło jedną fylę, całe zaś państwo ateńskie zostało podzielone na 10 fyl lokalnych (okręgów). Liczba d. doszła ostatecznie do 174. Tworząc lokalne d. włączano do danego d. wszystkich obywateli, którzy w czasie reformy mieszkali na jego terytorium, bez względu na przynależność (do rodu, fyli rodowej, fratrii) czy pochodzenie społeczne, wskutek tego jeden ród mógł być zaliczony do różnych d. Przynależność do d. była dziedziczna: do nazwiska danego obywatela i imienia jego ojca dodawano jeszcze nazwę jego d. Każdy d. miał samorząd gminny, własnych urzędników oraz własne kulty, grunty i dochody. Zgromadzenie demotów miało m.in. obowiązek baczenia, aby nie został obywatelem ktoś do tego nie uprawniony; dlatego w razie potrzeby spisy członków danego rf, poddawano rewizji. Wypadki podejrzane były rozstrzygane przez głosowanie i w razie niekorzystnego wyniku następowało wykreślenie z listy obywateli. Jeżeli osoba skreślona wnosiła odwołanie do heliai, a sąd ten zatwierdził decyzję zgromadzenia demotów, osoba owa traciła wolność, a mienie jej ulegało konfiskacie.

Demades z Aten (IV w. p.n.e.) syn rybaka, uzdolniony i cięty mówca, przeciwnik Demostenesa, zwolennik stronnictwa filomacedońskiego.

Demaratos 1. Z). 2 Koryntu, z rodu Bakchia-dów, uciekł z ojczyzny przed tyranem Kypselo-sem (VII w. p.n.e.) do Etrurii i w r. 658 osiadł w mieście Tarkwinie; wg tradycji był ojcem króla Tarkwiniusza Starego. 2. król Sparty (510-491 r. p.n,e.); wygnany przez

Kleomenesa udał się do Persji, gdzie znalazł schronienie na dworze królewskim; towarzyszy! Kserksesowi w wyprawie na Grecję.

demarchos (gr. demarchos) 1. urzędnik stojący na czele demu w Atenach i w niektórych innych miastach-państwach greckich, wybierany na okres jednego roku. 2. grecka nazwa rzymskich trybunów ludu.

Dembitzer Zachariasz uczeń Kazimierza Morawskiego w latach 1882-1886, autor rozpraw filologicznych dotyczących składni u Plauta, Terencjusza, Sallustiusza oraz uwag do krytyki tekstu Krzyckiego.

Demeter mit. bogini grecka, identyfikowana z rzymską Cererą, córka Kronosa i Gai (lub Kybele), siostra Zeusa, matka Kory-Persefony.

Za pośrednictwem Tryptolemosa miała nauczyć ludzi uprawy roli, stąd szczególnie czczono ją na wsi jako boginię roli i urodzajów. Kult D. najbardziej rozwinął się w Eleusis. Religia D. była demokratyczna i w misteriach ku jej czd mogli brać udział zarówno wolni, jak niewolnicy. Treścią świętego dramatu, przedstawianego corocznie w świątyni eleuzyńskiej i dostępnego jedynie; dla wtajemniczonych drugiego stopnia, było porwanie Kory, żale matki~za córką i powrót Kory z podziemi. Atrybuty D. stanowiły:

cyprys, asfodelos, kogut, pochodnia, a przede wszystkim kłosy i kwiaty maku. Postać D. występuje na wielu oryginalnych zabytkach, np. na reliefie eleuzyńskim ze szkoły Fidiasza, znajdującym się w muzeum w Eleusis; do najlepszych dzieł należy marmurowy posąg bogini ze szkoły Praksytelesa znaleziony w Knidos, dziś w Bri-tish Museum.

Demetra zob. Demeter.

Demetrias miasto w Magnezji położone nad Zatoką Pegazeńską, zdobyte przez konsula Fla-minina w r. 196 p.n.e.

Demetrios imię kilku królów macedońskich:

l. D. I Poliorketes (dosł. pogromca grodów), syn Antygonosa, panował od r. 295 - 287 p.n.e. Zabłysnął jako jeden z najświetniejszych wodzów hellenistycznych, zwłaszcza w sztuce oblegania miast (stąd przydomek). Wzięty do niewoli przez Seleukosa, zmarł w r. 283 p.n.e. 2. D. II (r. 239 - 229 p.n.e.), syn Antygonosa Gonatasa, prowadził wojnę z Etolczykami i z Achajami, zdobył Epir. - Imię kilku królów Syrii z dynastii Seleukidów: 3. D. I Soter (162-150 p.n.e.), syn Seleukosa IV Filopatora, pokonał Machabeuszów, podbił Kappadocję. Zginął w bitwie z Aleksandrem Balasem, samozwańcem, który po nim objął tron. 4. D. II Nikator (146 --125 p.n.e.), syn poprzedniego, wypędził uzurpatora Balasa, lecz po niedługim i pełnym niepokojów wewnętrznych panowaniu dostał się w r. 140 do niewoli partyjskiej, skąd dopiero 10 lat później udało mu się wyzwolić. Zginął w r. 125 w walkach domowych. 5. D. III, król od r. 95 p.n.e., wojował z Fartami i zmarł u nich w niewoli w r. 87 p.n.e. 6. D. z Faleronu (r. 350 - 283 p.n.e.), uczeń Teofrasta. Kassander, syn Antypatra mianował go w r. 317 p.n.e. archontem Aten. Okres jego rządów był dla miasta tak pomyślny, iż Ateńczycy z wdzięczności wznieśli mu 300 posągów. Po zdobyciu Aten w r. 307 p.n.e. przez Demetriosa Poliorketesa

został skazany na śmierć; ratując się ucieczką, udał się do Aleksandrii na dwór Ptolemeusza Sotera, który często korzystał z jego rad, zwłaszcza przy gromadzeniu zbiorów dla biblioteki, której założenie właśnie planował. D. zmarł w r. 283 od ukąszenia żmii. Był on nie tylko wybitnym politykiem i mężem stanu, ale również doskonałym mówcą, filozofem i uczonym; wymowę jego sławi Cycero i Kwintylian. Napisał szereg dzieł z zakresu historii, filozofii, gramatyki i retoryki, których tytuły znamy z Diogenesa Laertiosa. 7. D. ze Skepsis (III w. p.n.e.), wszechstronny uczony, autor komentarza geo-graficzno-historycznego do II pieśni Windy.

8. D. z Poroś, dowódca grecki i awanturnik z końca III w. p.n.e., początkowo na służbie Korkyry, potem Rzymu, wreszcie Macedonii.

9. wyzwoleniec Cezara, późniejszy zarządca Cypru z ramienia Antoniusza, dorobił się wielkiego majątku. 10. filozof cynicki żyjący za Kaliguli, Klaudiusza i Nerona.

deminutio capitis zob. capitis demmutio.

demiurgowie (gr. demiwgó]) 1. jedna z trzech klas społecznych w najdawniejszym ustroju Aten, obejmująca rzemieślników, kupców, rybaków, żeglarzy i pracowników najemnych. 2. urzędnicy sprawujący najwyższą władzę w niektórych państwach greckich. W Związku Achajskim odgrywało ważną rolę kolegium 10 d.

Demochares mówca ateński, siostrzeniec Demostenesa i jego uczeń, prowadził dalej po jego śmierci politykę antymacedońską, wskutek czego został skazany na wygnanie w latach' 302 - 298 p.n.e. Po powrocie do Aten zdobył sobie zaufanie Demetriosa Poliorketesa, który, powierzał mu ważne zadania i poselstwa. Umarł ok. r. 280.

Demodokos 1. mit. ślepy śpiewak na dworze króla Feaków, Alkinoosa, występujący w Odysei. 2. mit. śpiewak na dworze Agamemnona w Mykenach, któremu król, wyruszając pod Troję, powierzył opiekę nad Klitajmestrą; ta jednak, związawszy się z Ajgistosem, wypędziła śpiewaka na bezludną wyspę. 3. mit. towarzysz Eneasza w walkach pod Troją. 4. D. z Leros (prawdopodobnie VI w. p.n.e.), poeta, autor kilku wierszy z Antologii Palatynskiej.

Demofanes i Ekdemos dwaj filozofowie z Megalopolis (IIIw. p.n.e.), uczniowie Arkesilaosa;

walczyli przeciw tyranowi swego ojczystego miasta, Aristodemosowi, potem obaj rządzili Kyreną.

Demofilos grecki malarz z Himery na Sycylii, wspomniany przez Pliniusza jako nauczyciel słynnego malarza Zeuksisa (V w. p.n.e.).

Demofoon (albo Domofon) mit. 1. syn Keleosa i Metanejry z Eteusis. Rodzice powierzyli go opiece Deinetry, która chcąc mu zapewnić nieśmiertelność nacierała go ambrozją i wkładała w ogień. Metanejra zastawszy ją przy tej czynności, bojąc się o życie syna i nie rozumiejąc celu tych zabiegów, odebrała go bogini i przez to pozbawiła go nieśmiertelności. 2. syn Tczen-sza i Fedry, król Aten, uczestnik wojny trojańskiej; w Troi wyswobodził z niewoli swą babkę Ajtrę. Po powrocie z wojny poślubił Fyllis, córkę króla Tracji. Według

innej wersji, Fyllis nie mogąc się doczekać jego powrotu powiesiła się. Bogowie zamienili ją w drzewo. 3. towarzysz Eneasza w jego wędrówkach po upadku Troi.

Demokedes z Krotonn (koniec VI w. p.n.e.) najsławniejszy obok Hippokratesa lekarz starożytności, kierownik pierwszej szkoły medycznej w Grecji. Był zwolennikiem filozofii Pitagorasa, którego sam słuchał. Przez pewien czas był niewolnikiem Dariusza; za wyleczenie królowej Atossy został obsypany zaszczytami i bogactwami. Po powrocie do kraju poślubił (wg tradycji) córkę słynnego atlety, Milona. Zwalczając stronnictwo ludowe, zginął z ręki jego przedstawiciela, Teagesa.

Demokopos (albo Damokopoś) architekt działający w drugiej poł. V w. p.n.e., budowniczy teatru w Syrakuzach.

demokracja (gr. demokratta od dimos lud i krdtos władza) ludowładztwo. W Atenach pierwsze podwaliny pod państwo demokratyczne da* w r. 594 p.n.e. Solon, gdy przez swą reformę uwolnił chłopów od długów i przeprowadził podział ludności na klasy majątkowe. Tyrania Pizystrata i jego synów częściowo zahamowała proces demokratyzacji, ale nie mogła mu przeszkodzić całkowicie. Dalszym krokiem na tej drodze była reforma Klejstenesa po wypędzeniu ffippiasza w r. 510 p.n.e. Klęjstenes w r. 508 p.n.e. podważył stary ustrój rodowy, pozbawiając politycznego znaczenia cztery tradycyjne fyle i wprowadzając nowy podział ludności Attyki na 10 fyl, opartych na zasadzie terytorialnej w ten sposób, że do każdej fyli wchodziła jedna dzielnica z rejonu miejskiego Aten, jedna dzielnica z rejonu przymorskiego i jedna dzielnica ze środkowego rejonu równinnego. Ponadto zaliczono w poczet obywateli ateńskich spora ilość metojków, tzn. przybyszów z innych pańsiw greckich, którzy nie posiadali pełnych praw obywateli ateńskich. Nowy ustrój zadecydował niewątpliwie o zwycięstwie Greków nad Persami; zwycięstwo pod Maratonem było to zwycięstwo średniego rolnika ateńskiego, broniącego swej wolności i swego ustroju, tak jak wygrana bitwa pod Salaminą była zwycięstwem nowej warstwy ludności ateńskiej-marynarzy. Po wojnach perskich Ateny z państwa rolniczego przekształciły się w najpoważniejsze centrum handlowe w rejonie Morza Śródziemnego. Walka między obozem konserwatywnym kierowanym przez Kimona a obozem demokratycznym, na którego czele stał Efialtes, skończyła się zwycięstwem obozu demokratycznego. W szóstym dziesięcioleciu V w. p.n.e. prawie zupełnie pozbawiono znaczenia staroświecką arystokratyczną instytucję Areopagu i udostępniono uboższej ludności urząd archonta. Kompetencje Areopagu zostały ograniczone do sądownictwa w sprawach o zabójstwo. Gdy przywódca obozu demokratycznego, Perykles, przeprowadził najważniejszy postulat swego stronnictwa, a mianowicie zasadę wynagrodzenia za pełenienie obowiązków radnych i sędziów, nawet najubożsi obywatele mogli odtąd brać czynny udział w życiu państwa. Mimo że stronnictwo arystokratyczne czyniło jeszcze kilkakrotnie próby w celu odzyskania władzy, można stwierdzić, że rola eupatrydów jako warstwy skończyła się w Atenach raz na zawsze, jakkolwiek ludzie pochodzenia szlacheckiego (choćby sam Perykles) odgrywali jeszcze ważną rolę w życiu politycznym. Najważniejsze decyzje podejmowano na Zgromadzeniu Ludowym. W zasadzie każdy obywatel mógł wypowiadać się osobiście na Pnyksie, miejscu zebrań. W praktyce jednak głos zabierali przeważnie doświadczeni politycy i wyszkoleni mówcy. Wobec polityka, który wydawał się niebezpieczny dla ustroju, stosowano tzw. sąd skorupkowy ostraktsmós. Jeżeli 6000 spośród głosujących obywateli wypisało imię jego na skorupkach (óstrakori), przy których pomocy odbywało się głosowanie, obywatel taki musiał opuścić Ateny. Sąd skorupkowy miał na celu zapobieżenie ewentualnym zamachom na ustrój demokratyczny, nieraz jednak nadużywano go dla rozgrywek osobistych. Najważniejszym organem władzy ludowej było Zgromadzenie Ludowe ekkiesia, zwoływane mniej więcej

co 9 dni; organem stale urzędującym była Rada, bule, składająca się z 500 członków wybieranych drogą losowania, po 50 z każdej fyli. Rada była głównym organem zarządu państwa, a więc np. wydzierżawiała roboty publiczne, kontrolowała dochody i wydatki państwa, czuwała nad budową okrętów i nad wyposażeniem wojska, kontrolowała rachunki przedkładane przez urzędników; ponadto przygotowywała porządek dzienny i wnioski na Zgromadzenie Ludowe oraz wprowadzała w życie jego uchwały. Rada dzieliła się na 10 prytanii, z których każda urzędowała przez 10-tą część roku, przy czym przewodniczący zmieniał się codziennie i tylko przez jedną dobę przechowywał pieczęć i klucze od skarbu i archiwum państwa. Urzędy były obsadzane w drodze wyborów lub przez losowanie;

było ich wiele i wszystkie w zasadzie były kolegialne; również strategów było 10. Wszyscy urzędnicy byli odpowiedzialni przed Zgromadzeniem Ludowym. Urzędnik podczas wykonywania funkcji nosił mirtowy wieniec na głowie. Ateny realizowały ponadto postulaty d. kulturalnej. Dzięki upowszechnieniu sztuk plastycznych wszyscy Ateńczycy mogli oglądać wspaniałe budowle publiczne, arcydzieła rzeźby i malarstwa, które zdobiły place i ulice miasta; wreszcie przez wypłacanie tzw. teorikon, tzn. pieniędzy na bilet na widowiska teatralne, państwo dawało każdemu obywatelowi możność wysłuchania i zobaczenia arcydzieł tragedii i komedii. Skarb ateński mógł sobie pozwolić zarówno na opłacanie sędziów i radnych, jak na udostępnienie wszystkim obywatelom widowisk teatralnych, ponieważ po wojnach perskich państwo ateńskie stało się potęgą ekonomiczną. Jednakże Ateny nie umiały we właściwy sposób rozwiązać zagadnienia stosunków ze sprzymierzeńcami, których traktowały w duchu imperialistycznym, co się zemściło na dalszych losach zarówno samych Aten, jak i całej Grecji. Do upadku Aten przyczynił się również fakt, iż Zgromadzenie Ludowe ulegało zmiennym nastrojom i po śmierci Pery-klesa dało się kierować ludziom niemoralnym i nieodpowiedzialnym, jak Hyperbolos lub Alki-biades, którzy mieli na względzie jedynie własne cele. Państwo ateńskie reprezentuje najbardziej typową dla starożytności i najpełniej zrealizowaną formę ustroju demokratycznego. Inne państwa związkowe (członkowie Związku Morskiego) miały przez pewien okres podobny ustrój. W Rzymie demokratyzacja ustroju republikańskiego polegała na reformach rozszerzających skład i kompetencje zgromadzeń ludowych.

Demokryt (Demokritos) z Abdery jeden z najwybitniejszych filozofów greckich. Żył w latach 460 - 370 p.n.e. Wiadomo o nim, że odbywał dalekie podróże, uczył się u kapłanów egipskich i magów babilońskich, wiele też lat przeżył w Atenach. Był człowiekiem wszechstronnie wykształconym i płodnym pisarzem. Miał napisać około 70 dzieł z dziedziny fizyki, logiki, teorii poznania, matematyki, estetyki, gramatyki, medycyny, z których pozostały tylko nieliczne fragmenty. Przypisywano mu też odkrycia i wynalazki w dziedzinie astronomii i mechaniki. -D. rozwinął naukę Leukippa o atomach i zbudował konsekwentny materialistyczny system filozoficzny. Materia składa się, wg D., z niepodzielnych i niezmiennych cząstek czyli atomów, które pozostają w ustawicznym ruchu w próżni. Ruch ten nie ma początku i nie został nadany atomom przez żaden czynnik zewnętrzny. Atomy nie są jednakowe, różnice między nimi są natury ilościowej. Ciągły ruch atomów w próżni stwarza wciąż nowe światy; jednym z nich jest Ziemia. Światów jest nieskończona ilość, jedne z nich są w stanie rozwoju, inne zbliżają się do swego końca. D. sądził, że takie właściwości, jak słodycz, gorycz, ciepło, barwy itd. są tylko stanami umysłu, nie zaś prawdziwymi cechami rzeczy. Twierdził, że istnieją tylko dwa rodzaje wiedzy: wiedza

prawdziwa, której źródłem jest rozum, nus, oraz wiedza nieprawdziwa, której źródłem są zmysły. D. zajmował się również zagadnieniami etycznymi. Sądził, że rozumowe poznanie dobra prowadzi człowieka do zadowolenia i pogody ducha. Dzięki temu poglądowi nazwano go śmiejącym się filozofem. Sądził, że człowiek rozumny nie powinien zajmować się wielu sprawami i nie powinien brać się do rzeczy większych niż te, którym jest w stanie podołać, gdyż umiar jest bezpieczniejszy od nadmiaru. Rozróżniając rozkosze zmysłowe i umysłowe, dawał pierwszeństwo tym ostatnim jako mającym w sobie coś nieśmiertelnego. D. był najwybitniejszym materialistą świata antycznego i najbardziej uniwersalnym myślicielem greckim, podobnym pod tym względem do Arystotelesa. Postępowość D. przejawiała się również wyraźnie w jego poglądach demokratycznych. Mimo że przez jakiś czas przebywał w Atenach, nie wywarł tam bezpośredniego wpły-

wu na kształtowanie się poglądów Ateóczyków, a zwycięstwo filozofii Platona, który świadomie go przemilczał, zadecydowało o zaginięciu niemal całej jego bogatej, wszechstronnej i cennej spuścizny naukowej i filozoficznej.

Demonieles architekt lub inżynier grecki, działający w V w. p.n.e., znany z fragmentu inskrypcji z Eleusis; uporządkował trasę świętej drogi prowadzącej z Aten do Eleusis, budując most przez wąwóz rzeki Rheitos.

Demonaks z Cypru (II w. n.e.) filozof ze szkoły cynickiej, uczeń Epikteta, Timokratesa z Heraklei, Demetriosa i Agatobulosa. Starał się naśladować sposób życia Diogenesa, czcił również w szczególny sposób Sokratesa i Arystypa. Brał żywy udział w życiu publicznym i zyskał sobie wielki szacunek. Gdy dożył 100 lat, nie chcąc być zależnym od innych a nie mogąc już sam sobie usłużyć, skazał się na śmierć przez zagłodzenie.

demonologia (od gr. ddjnwn bóg, bóstwo) nauka o demonach, czyli o dobrych i złych bóstwach niższego rzędu, pośredniczących między bogami a ludźmi, nie odegrała w religii greckiej znaczniejszej roli, natomiast rozwinęła się w dużym stopniu w religii etruskiej. Oprócz bóstw Etruskowie czcili szereg demonów. Wierzono w istnienie demonów złych i groźnych, które wszędzie czyhały na człowieka, i trzeba było znać sposoby na ich przebłaganie. Wierzono również w demony dobre, a więc bóstwa opiekuńcze, pomocne przy porodach, Jwwnes; nosiły one także nazwę Łase i Twan i odpowiadały pod pewnymi względami greckim Charytom;

etruskie demony rodzinne znano w Rzymie jako Lary i Penaty. Od końca VII w. p.n.e. daje się odczuć silny wpływ religii greckiej na wierzenia etruskie, co się zaznacza również we wprowadzeniu nowych demonów. Tak np. greckie bóstwa Eros, Tanatos, Persefona, Charon, Nike przybierały u Etrusków postać demonów i w sztuce plastycznej mają ich atrybuty, jakkolwiek funkcje ich w stosunku do człowieka są odmienne. Od IV w. p.n.e. przejawia się u Etrusków wyraźny wpływ mistyki orficko-pitagorejskiej i nauki o Wędrówce dusz; widać to np. w malowidłach grobowca z Corneto, które przedstawiają walkę dobrego i złego demona o duszę dziecka.

demopojetos (gr. demopójetos) obywatel obcego dańswa, któremu za wybitne zasługi wobec Aten przyznano obywatelstwo ateńskie. Wniosek o nadanie obywatelstwa

rozpatrywano na dwu kolejno po sobie następujących zgromadzeniach ludowych, przy czym wymagany był udział co najmniej 6000 głosujących. W ciągu roku obywatelstwo takie mogło być zakwestionowane za pomocą grafe paranómon (zob.). D. wpisywano na listy demu, fyli i Bratni, nie mógł on jednak piastować urzędu archonta ani być kapłanem. Drugie pokolenie uzyskiwało już pełne prawa obywatela ateńskiego.

demos zob. dem.

demosios (gr. demósios) niewolnik należący do państwa, publiczny; niewolnicy tacy pełnili różne funkcje w administracji państwowej; byli policjantami, pisarzami, sługami sądowymi, katami itd.

Demostenes (gr. Demosthenes) 1. syn Alkistenesa, wódz wojsk ateńskich w wojnie pelopo-neskiej. Naraził się na gniew Ateńczyków, gdy nie udał się mu plan przedarcia się do Beocji od strony zachodniego wybrzeża przez Etolię i Fokidę w 426 r. Jednakże, pokonawszy Spar-tanina Eurylocha, który zaatakował Naupaktos, uzyskał przebaczenie i powrócił do Aten. Otoczył hoplitów spartańskich, którzy wylądowali na wyspie Sfakterii i zmusił ich do kapitulacji w r. 425, co było dla Sparty wielką klęską. W 413 r. p.n.e. został wysłany z flotą na Sycylię, na pomoc Nikiaszowi. Widząc beznadziejną sytuację, namawiał Nikiasza do wycofania się, ten jednak nie usłuchał i wkrótce stracił zarówno flotę, jak i wojska lądowe. Obaj strategowie dostali się do niewoli i zostali przez Syrakuzańczyków skazani na śmierć. 2. syn Demostenesa z Aten, właściciela warsztatu'broni, najsławniejszy mówca grecki (384 - 322 r. p.n.e.). Po stracie ojca, pragnąc odzyskać odebrany mu przez opiekunów majątek, poświęcił się wymowie, przy czym musiał przezwyciężyć wielkie trudności ze względu na słabe zdrowie i wady wymawiania. Najpierw występował w sprawach sądowych, później poświęcił się wymowie politycznej. Jako polityk walczył o niepodległość Aten. Przejrzawszy zaborcze zamiary Filipa II Macedońskiego, przestrzegał rodaków przed jego obłudną polityką, namawiał ich do wysłania pomocy Olintowi i do walki orężnej. Dzięki niemu powiększono flotę ateńską, wzmocniono stanowisko Aten na Chersonezie Trackim, pozyskano sprzymierzeńców, a pieniądze przeznaczone na zabawy ludowe obrócono na obronę państwa. Po klęsce pod Cheroneją w r. 338 p.n.e. D.

podtrzymywał dalej w Ateńczykach nadzieję odzyskania wolności. W r. 336 Ktesifon złożył na Zgromadzeniu Ludowym wniosek o przyznanie D. złotego wieńca za zasługi dla ojczyzny. Sprzeciwił się temu zacięty przeciwnik D., przywódca stronnictwa filomacedońskiego, Ajschi-nes. W pojedynku słownym dwu najznakomitszych mówców zwyciężył D; otrzymując złoty wieniec, Ajschines zaś musiał pójść na wygnanie. Po śmierci Aleksandra W. D. zorganizował powstanie Greków przeciw Macedonii; gdy jednak próba ta skończyła się w roku 322 klęską, D. schronił się na wyspę Kalaurię i tam otruł się. Starożytni znali 65 mów D., do naszych czasów zachowało się ich 61, lecz autentyczność kilku jest kwestionowana. Najważniejsze z nich to trzy filipiki, trzy mowy olintyjskie, mowa o przeniewierczym poselstwie oraz mowa o wieńcu. 3. D. z Bitymi (III/II w. p.n.e.), poeta epiczny, autor poematu o Bitynii, z którego zachowały się do naszych czasów fragmenty.

denar (łac. denarius) srebrna moneta rzymska równająca się pierwotnie 10 asom, później, po zmniejszeniu wagi asa, odpowiadała wartości 16 asów lub 4 sesterców. Początkowo na

awersie monety znajdował się wizerunek bogini Romy w hełmie, na rewersie Dioskurowie na koniach. Za czasów cesarstwa na awersie d. wybijano portret panującego lub członków rodziny cesarskiej. Stałe pogarszanie się srebra używanego do bicia d. powoduje wypieranie d. przez tzw. antoniniana, o wartości nominalnej 2 d.', od Galliena oba nominały nie zawierają właściwie srebra; d. aweus zob. aureus. - Zob. monetarne systemy.

denticuli (łac. dosł. ząbki) termin używany w architekturze, oznaczający ozdobny szlak umieszczony pod gzymsem (a nad fryzem), w porządku jońskim lub rzymskim "złożonym".

denuntiatio łac. w procesie cywilnym oznacza prywatne zawiadomienie zainteresowanej osoby przez inną o prawnie ważnym fakcie lub zamiarze w postępowaniu extra ordinem; prywatne porozumienie stron dotyczące ich stawienia się przed sędzią, wezwanie świadków, wezwanie pozwanego do sądu. W procesie kryminalnym d. oznaczało doniesienie o popełnionym przestępstwie.

deportatio in insulam (lub insulae deportatio) łac. wygnanie obywatela rzymskiego na wyznaczoną wyspę lub do miejscowości w odległym

kraju (d. quasi in insulam) połączone z konfiskatą majątku i utratą obywatelstwa, zwykle dożywotnie. D. zaczęto stosować dopiero za cesarstwa. Kara ta powstała z połączenia dwu dawniejszych kar: aauae et ignis interdictw i relegatio, przy czym stosowano ją natychmiast i bezwzględnie. Początkowo podlegali d. przestępcy polityczni, z czasem służyła ona cesarzom jako dogodny środek do usuwania z życia politycznego wpływowych i bogatych jednostek, które mogłyby się stać niebezpieczne, jak również obywateli, którzy dopuścili się takich przestępstw, jak:

cudzołóstwo, zabójstwo, podpalenie, otrucie, porywanie ludzi, fałszerstwo, świętokradztwo i in. Za lżejsze wykroczenia deportowano na Kretę, Cypr, Kyterę, Naksos, Baleary; za ciężkie przestępstwa wysyłano do miejscowości dzikich, bezludnych, gdzie brakowało wody, albo też o niezdrowym klimacie, jak np. wyspa Gyaros, Korsyka, Sardynia, oaza na pustyni libijskiej lub niektóre ściśle nadzorowane wyspy w pobliżu brzegów Italii.

depositum łac. umowa o przechowanie, kontrakt realny, polegający na oddaniu rzeczy ruchomej w bezpłatne przechowanie z obowiązkiem zwrotu na każde żądanie. Biorącemu rzecz, depositarius, nie wolno było jej używać, gdyż w ten sposób dopuszczał się tzw. furtum usus. Do ochrony praw deponenta, tzn. dającego rzecz, służyła -skarga zwana actio depositi directa;

depozytariusz mógł przeciw niemu dochodzić swych roszczeń za pomocą skargi, zw. actio depositi contraria. Szczególnymi rodzajami depozytu były: depozyt konieczny (oddanie rzeczy na przechowanie z konieczności), depozyt sekwes-trowy (oddanie przez strony na przechowanie osobie trzeciej rzeczy, o którą toczy się spór z obowiązkiem wydania jej temu, który wygra proces); depozyt nieregularny (oddanie na przechowanie rzeczy zamiennych z obowiązkiem zwrotu tyle samo i tego samego rodzaju rzeczy).

Derbe warowne miasto w Likaonii, na granicy Isaurii w Azji Mn., siedziba tyrana Antypatra, przyjaciela Cycerona.

Derbikowie (Derbiccae, Derbices) ludność Mar-giany, nad dolnym brzegiem rzeki Oksos, aż do jej ujścia do Morza Kaspijskiego.

Derketis (albo Derketo) bogini syryjska, zwana także Atargatis, odpowiadająca greckiej Afrodycie, czczona pod postacią ryby.

Derkylidas dowódca wojsk spartańskich w wojnie peloponeskiej, zwany Syzyfem dla swej chy-

trości. W r. 411 p.n.e. zdobył Abydos i Lamp-sakos, w r. 399 (w walce z Famabazosem) szereg miast w Troadzie, potem bronił Chersonezu Trackiego przeciw Trakom. W r. 397 otrzymał rozkaz prowadzenia wojny przeciw Tissafemc-sowi, wkrótce jednak został odwołany, naczelne dowództwo otrzymał bowiem Agesilaos. D. był czynny jeszcze przynajmniej do r. 390.

Dertona dziś Tortona; ważne miasto w Ligurii, leżące na drodze między Genuą a Placencją, od r. 100 p.n.e. kolonia rzymska.

Dertosa dziś Tortosa; miasto w Hiszpanii, położone na lewym brzegu rzeki Ebro, przy drodze wiodącej z Walencji do Tarrakony.

desertor łac. żołnierz, który samowolnie przedłużył swój urlop lub oddalił się od armii na taką odległość, że nie dochodził do niego glos trąb.

desultor łac. jeździec cyrkowy przeskakujący w biegu z jednego konia na drugiego.

Deukalion mit. 1. syn Prometeusza, król Tesalii. Zob. Pyrrai. 2. syn Minosa i Pasifac, brał udział w wyprawie Argonautów po złote runo i w polowaniu na dzika kalidońskiego.

deus ex machina (łac. dosł. bóg z maszyny) urządzenie teatralne, rodzaj żurawia, na którym wprowadzano na scenę w tragedii greckiej nagle zjawiające się bóstwa. Sposób ten, dla łatwiejszego rozwiązania zaplątanej intrygi, stosował Eurypides (gr. theós apó mechanSs). Przysłowiowo mówi się tak o niespodziewanym rozwiązaniu zdarzeń.

Deverra zob. Intercidona.

deyotio fac. rodzaj ślubowania, znany z opowiadania annalistów o Decjuszach, różniący się od votum tym, że: a) składany był bogom podziemnym, b) przedmiotem ślubowania było życie ludzkie; c) spełnienie ślubowania, czyli śmierć składającego d., następowało przed doznaniem od bóstwa żądanych łask; d) wzajemne świadczenie bóstwa polegało również na unicestwieniu życia ludzi, których śmierci życzył sobie składający ślubowanie. D. stosowano tylko w czasie wojny, składał je magistratus cum im-perio poświęcając siebie lub dowolnie przez siebie wybranego obywatela - żołnierza oraz wojsko wroga bogom podziemnym i błagając tych ostatnich o zwycięstwo. Wg tradycji, trzej kon-sulowie z rodu Decjuszów (zob. Decii) złożyli tego rodzaju ślubowanie, poświęcając własne życie dla uzyskania zwycięstwa.

Dia 1. dawniejsza nazwa wyspy Naksos.

2. dziś Standia; wysepka w pobliżu Krety, znana z podania o Ariadnie i Bakchusie.

Diablintes zob. Aulerkowie.

diadem (gr. diddema) pierwotnie ogólne określenie wstążki opasującej włosy, chętnie używanej w starożytności zarówno przez mężczyzn, jak przez kobiety. Wprowadzenie specjalnego jej typu jako oznaki władzy królewskiej miało miejsce dopiero za Aleksandra W.,

który przejął ten zwyczaj od królów perskich. Z>. królewski stanowiła miękka (u Persów purpurowa, w Rzymie biała) wstążka, opasująca włosy nad czołem i związana nad karkiem. Oba końce luźno spuszczone i ozdobione frędzlami spadały na kark. Taki właśnie d., nie zaś koronę, odrzucił Cezar, była to bowiem szczególnie w Rzymie znienawidzona oznaka władzy królewskiej. Pierwsi cesarze rzymscy jeszcze d. nie używali; wchodzi on oficjalnie w skład stroju cesarskiego dopiero za Dioklecjana i Konstantyna W. W okresie późnego cesarstwa d. ozdabiano dwoma sznurami pereł i drogimi kamieniami, umieszczając w środku najwspanialszy, lub też całą wstążkę sporządzano z klejnotów.

Dlades naczelny inżynier i konstruktor machin oblężniczych w wojsku Aleksandra W.; jego wynalazkom zawdzięczał Aleksander zdobycie Tym w r. 332 p.n.e.

diadoch (gr. diddochos dosł. następca) tak nazwali późniejsi historycy dowódców armii Aleksandra W., którzy po jego śmierci w r. 323 p.n.e. podzielili między siebie jego olbrzymie państwo. Byli to: Eumenes, Antypater z synem Kassandrem, Antygonos, Ptolemeusz, Lizymach, Seleukos, Leonnatos, Perdikkas. Każdy z nich przez pewien czas władał jedną z prowincji imperium, aż wreszcie po długotrwałych walkach powstały trzy wielkie państwa: Egipt pod panowaniem Lagidów, potomków Ptolemeusza, Syria pod panowaniem Seleukidów i Macedonia pod panowaniem Antygonidów.

Diadochos przydomek filozofa Proklosa.

Diadomenianus (Marcus Opelius D.,) syn Makrynusa, z którym dzielił władzę nad cesarstwem rzymskim w latach 217-218.

diadameaos gr. młodzieniec wieńczący głowę;

częsty motyw rzeźby greckiej w okresie klasycznym.

Diagoras 1. D. z Rodos, słynny zapaśnik grecki, któremu Pindar poświęcił VII Odę Olimpijską. 2. D. z Melos, syn Telekłytosa, z przydomkiem Atheos (ateista), poeta i filozof grecki,

odrzucał całkowicie istnienie bogów i potrzebę kultu religijnego.

diajtetes (gr. diajtetes) sędzia polubowny, rozjemca; publiczni sędziowie rozjemczy występują od r. 403 p.n.e. w procesie attyckim jako obowiązkowa pierwsza instancja dla większości procesów prywatnych, w których wartość sporu była większa niż 10 drachm; od ich wyroku można było apelować do heliai. Instytucja d. rozpowszechniła się w całej Grecji, a z czasem została przeniesiona do krajów hellenistycznych:

w Egipcie ptolemejskim istnieli miejscy sędziowie rozjemczy w Aleksandrii, ponadto w charakterze tym występowali niektórzy urzędnicy administracji miejscowej. Prócz publicznych sędziów rozjemczych istnieli także prywatni sędziowie polubowni wybrani przez strony. Od ich wyroku nie było apelacji.

Diakria północno-wschodnia część Attyki, górzysta, rozciągająca się aż po równinę maratońską.

dialektyka (gr. dialektike, dom. techne sztuka rozprawiania). Starożytni Grecy uważali d. za sztukę dochodzenia prawdy przez ujawnienie sprzeczności w rozumowaniu przeciwnika i przezwyciężenie tych sprzeczności. Pierwsze zaczątki d. możemy znaleźć już u filozofów szkoły jońskiej, tzn. u Talesa, Anaksymandra i Anaksymenesa; byli oni jednak jeszcze naiwnymi dialektykami, ponieważ rozpatrywali przyrodę jako całość, nie rozkładali jej na poszczególne elementy, nie badali jej w oderwaniu od naturalnej współzależności. Ojcem d. słusznie został nazwany Heraklit, który w sprzeczności dojrzał przyczynę rozwoju i zbliżywszy się do dialektycznego pojmowania przyrody, starał się tą zasadą wyjaśnić ustawiczny ruch i zmianę w świecie. D. Heraklita była jednak ograniczona, ponieważ nie uznawał on rozwoju w nieskończoność i sądził, że ruch ma charakter kołowy i że rozwój przyrody dojdzie kiedyś znów do punktu wyjścia. W każdym razie rola jego jako dialektyka jest w historii filozofii nader doniosła. D. rozwijał dalej Demokryt, w działalności sofistów zaś d. była głównym przedmiotem nauczania obok krasomówstwa i etyki. Ucząc </., sofiści zmuszali swych wychowanków do ścisłego myślenia, poddawali krytycznej analizie nie tylko słowa, lecz i pojęcia i dlatego znaczenie ich nauki dla kultury greckiej było ogromne. Metodę dialektyczną w nauczaniu stosował Sokrates; polegała ona na obalaniu argumentów rozmówcy przez odprowadzenie ich za pomocą pytań i odpowiedzi do absurdu oraz na wydobywaniu prawdy w trakcie dyskusji. Sokrates stał bowiem na stanowisku, że każdy człowiek nosi w sobie wiedzę prawdziwą, lecz jej sobie nie uświadamia. Metodą dialektyczną posługiwał się również Platon, zwłaszcza w dialogach Parmenides, Sofista i Fileb. Stosował ją szeroko Arystoteles, jakkolwiek sprowadzenie bogactwa stosunków zachodzących w przyrodzie do 10 kategorii świadczyło o dużej ograniczoności jego d. Późniejsze kierunki filozofii greckiej nie rozwinęły dalej d.

dialog gr. dialogos rozmowa; jako nazwa gatunku literackiego oznacza rzeczywistą lub fikcyjną dysputę na temat filozoficzny, literacki itd. spisaną w formie rozmowy. Za ojca d. należy uważać - wbrew doniesieniom starożytnych o rzekomych d. Zenona z Elei czy Protagora-sa - Sokratesa, który wprawdzie sam nie pisał, ale prowadził charakterystyczne dysputy; po jego śmierci powstała olbrzymia literatura mająca za przedmiot jego osobę i dysputy, a posługująca się głównie formą d. Z różnych d. sokratycznych, które starożytni uważali za najwcześniejsze, jedne, np. szewca ateńskiego Simona lub Sim-miasa z Teb, są nieuchwytne i wątpliwe, o innych (Kritona, Ajschinesa, Antystenesa) mamy bardzo szczupłe wiadomości, tak że pierwszymi dla nas d. są właściwie dzieła Platona, będące zarazem szczytowym osiągnięciem w tym gatunku literackim. Już u Platona występują dwa typy d., które przetrwały aż do późnej starożytności:

diegematyczny, tj. taki, w którym rozmowa jest opowiedziana, oraz dramatyczny, który przedstawia rozmowę bezpośrednio, bez żadnego słowa wiążącego, tak jak to się dzieje w dramacie;

mamy również u Platona, używaną chętnie i później, formę d. sympozjonu (gr. sympóaion biesiada). Do charakterystycznych cech d. Platona należy także to, że autor nie występuje w nich nigdy ani jako rozmówca, ani nawet jako sprawozdawca rozmowy; tę ostatnią rolę w diegematycznych d. Platona spełnia albo Sokrates, albo ktoś z jego otoczenia. Zmianę pod tym względem wprowadził Arystoteles, który przynajmniej w części swoich d. występował jako rozmówca (przy czym, być może, odgrywał główną rolę) lub jako sprawozdawca rozmowy. Ta innowacja jest zresztą tylko formalna, bo już Platon w wielu d. ukrywał się pod maską Sokratesa. Z innych zmian, które wprowadził do d. Arystoteles, należy wymienić

nie wiążące się organicznie z akcją d. wstępy oraz podział d. na księgi, z których każda obejmowała jedną rozmowę (rf. Platona tylko wyjątkowo dzielą się na księgi). Poza tym w d. Arystotelesa zatracił się charakter swobodnej, naturalnej rozmowy, który u Platona był zapewne odbiciem trafnie zaobserwowanych autentycznych rozmów Sokratesa. Odtąd d. staje się z jednej strony popularną formą przekazywania dogmatycznych, już gotowych teorii omawianych w szkolnych ćwiczeniach (w związku z tym przeważają w nim długie, systematyczne wykłady, przeplatane tylko rozmową, którą kieruje główna osoba d.), z drugiej strony u spadkobierców Arystotelesa, a także u przedstawicieli innych szkół filozoficznych epoki hellenistycznej d. staje się formą opowiadania historycznego (Heraklejdes z Pontu). Z biegiem czasu treść d. obejmuje również zdarzenia mityczne i motywy bajkowe, widoczne zwłaszcza u cyników (zwierzęta w d. cynika Diogenesa). Wszystkie te cechy, oddalające d. od pierwotnej tematyki i od pierwotnej, sokratycznej formy, spowodowały w okresie hellenistycznym zupełny jego upadek. Odrodzenie d. zaczyna się na gruncie rzymskim. Jakkolwiek d. w literaturze rzymskiej jest wynikiem naśladowania wzorów greckich, odznacza się on jednak pewnymi swoistymi, oryginalnymi rysami, jak np. tym, że rozmowa toczy się prawie zawsze w gronie bliskich sobie osób, nierzadko nawet członków rodziny (tak np. już w pierwszym d. rzymskim autor jego, Brutus, prowadził rozmowę na temat zagadnień prawniczych ze swoim synem). Miejscem rozmów jest przeważnie wieś, a prowadzi się je tylko w pewnych okolicznościach, najczęściej w czasie świąt. Miejsce i czas rozmów tłumaczą się tym, że Rzymianin, zajęty w dzień powszedni w stolicy sprawami państwowymi, nie miał czasu na dysputy naukowe i filozoficzne. Rozmówcami byli najczęściej ludzie o bardzo zbliżonych lub nawet identycznych poglądach, inaczej niż u Platona, gdzie zarówno miejsce i czas, jak tematyka i forma rozmów mają charakter czegoś spontanicznego, przypadkowego. Poza tymi oryginalnymi rysami d. rzymski, mający najwybitniejszego przedstawiciela w Cyceronie, połączył w sobie motywy platońskie z arystotelesowskimi, przy czym przewagę zachował arystotelesowski typ d.', główna osoba d. nadaje kierunek całej rozmowie, d. dzielą się na księgi, które mają na początku osobne wstępy, dłuższe wykłady przeplatane są rozmowami. Ten mieszany, arystotelesowsko-platoński charakter d. występuje również w okresie cesarstwa u Plutarcha, u którego spotykamy również wiele z wymienionych wyżej rysów d. rzymskiego. Inny natomiast typ reprezentują d. Lukiana, będące syntezą motywów d. i komedii.

diamartyria (gr. dlamartyrid) w procesowym prawie attyckim zarzut przeciwko dopuszczalności skargi oparty na dowodzie z przysięgi świadków.

diamastigosis gr. na ołtarzu Artemis Orthia w Sparde corocznie ćwiczono chłopców do krwi, a uzewnętrznienie uczucia bólu uważano za hańbiące. Chwałą zwycięzcy okrywał się chłopiec, który chłostę wytrzymywał najdłużej. Nierzadkie były wypadki śmierci od otrzymanych razów. Zwyczaj ten przypominał zapewne składanie bogini pierwotnie ofiar z ludzi; zastępowała je krew bluzgająca na ołtarz ze smaganych ciał chłopców.

Diana mit. rzymska bogini światła i początkowo opiekunka wszelkiego żyda na ziemi, utożsamiona później z grecką Artemidą.

Olasia święta ku czci Zeusa z przydomkiem Mejlichios, obchodzone w Atenach w dniu 23 miesiąca Antesterion, w czasie którego składano niekrwawe ofiary.

diastylos gr. wg Witruwiusza rozstawienie kolumn na odległość 3 modułów (jeśli przyjmuje się za Witruwiuszem jako moduł średnicę dolnego bębna kolumny). Zob. architektura grecka. \

diatryba (gr. diatribż) 1. sala, gdzie odbywają się wykłady i dyskusje uczonych. 2. popularny wykład filozoficzny, najczęściej na tematy etyczne. Rodzaj ten stworzyli cynicy, szukając dostępnej formy wykładu. Wykładowca prowadził rozmowę w formie żywej, przystępnej, nie pozbawionej teatralności, przeplatając swe rozważania przysłowiami, anegdotami, cytatami z poetów, dyskutując z fikcyjnym oponentem itd. Do mistrzostwa doprowadził d. Bion Borystenita (III w. p.n.e.); nie ograniczał się on do ustnych wykładów i wydał swe utwory. Rodzaj d. uprawiali dalej: cynik Teles, stoik Muzoniusz Rufus i jego uczeń Dion z Prusy (II w. n.e.), jak również w początkach swej kariery literackiej Plutarch i Lukian.

diaulos (gr. diaulos) 1. konkurencja w zawodach sportowych polegająca na dwukrotnym przebiegnięciu stadionu; odmiana wyścigu pieszego zwanego drónws. W igrzyskach olimpu-

skich d. został wprowadzony po raz pierwszy podczas XIV Olimpiady. Pierwszym zwycięzcą w d. był Hypenos z Elidy. Rozróżniano d. dla mężczyzn, młodzieńców i chłopców. W czwartym dniu igrzysk olimpijskich odbywał się bieg podwójny w uzbrojeniu, tzw. dtaulos hoplites albo drómos hoplites. 2. miara długości równająca się dwu stadiom, tzn. 1200 stóp; zob. miary długości.

dictator zob. dyktator.

didaskalia gr.l. wyposażenie i przygotowanie chóru oraz dialogów tragicznych i komicznych w dramacie attyckim. 2. kute na marmurowych płytach i wystawiane w teatrze Dionizosa w Atenach sprawozdanie z zawodów tragicznych i komicznych odbywających się w czasie Wielkich Dionizjów i Lenajów, zawierające: imię archonta, imiona poetów, miejsca, które zajęli w zawodach, oraz wzmianki o sztukach.

Didii Didiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. l.. Titus Didius, konsul z r. 98 p.n.e., namiestnik Hiszpanii i dowódca w zwycięskich walkach z tubylcami; uczestnik wojny sojuszniczej, w r. 89 p.n.e. pod rozkazami Sulli pokonał Kampanię i zmusił Hirpinów do uległości. 2. D. lulianus zob. luUanus.

Dido zob. Dydona.

didrachmon (gr. didrachmon) grecka moneta srebrna wartości dwu drachm.

Didyma miejscowość w pobliżu Miletu, ze świątynią Apollina.

Didymoj zob. Bliźnięta.

Didymos (I w. p.n.e.) jeden z najwybitniejszych uczonych gramatyków i filologów aleksandryjskich, działający w okresie augustowskim. Wg tradycji napisał komentarze, w ilości ok. 3500, niemal do wszystkich poetów i prozaików greckich, przede wszystkim zaś do Homera, Pindara, Sofoklesa i Arystofanesa. W r. 1904 znaleziono papirus zawierający jego komentarz do kilku mów Demostenesa. Demetrios z Trojzenu, poeta satyryczny z czasów

Tyberiusza, w swoim poemacie (z rodzaju Silloj) nazwał D. BibUolathas zapominający o książkach; miało to znaczyć, iż D. napisał tyle książek, iż sam wreszcie zapomniał, co i ile napisał. Nazywano go też Chaikenteros („0 spiżowych wnętrznościach"), Uczoność i pisarska płodność D. stały się przysłowiowe.

Diegylis książę tracki, szwagier Prusjasza n króla Bitynii, pokonany ok. r. 140 p.n.e. przez króla Pergamonu Attalosall.

diem perdidi łac. straciłem, zmarnowałem dzień; tak mawiał cesarz Tytus, gdy sobie uświadomił, że w danym dniu nie zrobił nic dobrego dla nikogo (wg Swetoniusza Żywot Tytusa r. 8).

dieres zob. flota.

diereza (gr. didjresis, łac. diaeresis) 1. przestanek w wierszu zbiegający się z końcem stopy lub metrum, np. Seneca Troades, v. 731: an solą placent || Herculis arma, dymetr anapestycz-ny z d. po drugiej stopie, czyli po pierwszym metrum. D. bukoliczna, często używana w greckiej poezji bukolicznej epoki aleksandryjskiej, jest to przystanek w heksametrze daktylicznym, przypadającym po czwartej stopie: cum placidwn ventis staret marę; || non ego Daphnim. 1. terminem d. określa się również rozłożenie ze względów metrycznych jednej zgłoski na dwie, np. gr, pais może występować jako pdls;

w poezji łacińskiej Plaut obok klasycznego cui używa formy dwuzgłoskowej cui == --, Seneka cui =='-'»-/; spółgłoskowe u °= v oraz i = f używane były czasem samogłoskowe, stąd formy siluae zamiast silvae, Gaius = -^ ^ zamiast Gaius = •--.

dies zob. dzień.

difarreatio łac. obrzęd konieczny do rozwiązania małżeństwa zawartego przez confarreatio (zob.).

Difilos 1. filozof grecki, uczeń Eufantosa i Stiipona z Megary (IV w. p.n.e.). 2. D. z Syno-py, komediopisarz grecki, przedstawiciel nowej komedii attyckiej, współczesny Menandra i Filemona (IV/III w. p.n.e.), żył w Atenach, zmarł zaś w Smymie. Napisał ok. 100 komedii, z których znamy ok. 50 tytułów oraz szereg fragmentów. Sztuki jego odznaczały się wyjątkową czystością i prostotą języka. Plaut naśladował go w komediach Casina i Rudens, Terencjusz w sztuce Adelphoe. 3. D. z Bitynii, filozof ze szkoły Stoickiej, ojciec filozofa Demetriosa, ucznia Panajtiosa (H w. p.n.e.). 4. D. z Laodikei d w. p.n.e.). komentator poematów Nikandra; z komentarzy jego korzystał Atenajos.

difthera (gr. difthera) skóra wyprawiona, z której wyrabiano wiele przedmiotów użytkowych. D. przede wszystkim oznaczała a) gatunek pergaminu. Jończycy nazwą d. określali książki, ponieważ papirus był u nich bardzo rzadki. Ponadto d. oznaczała: b) namioty dla wojska;

dowódcy Aleksandra W. Perdikkas i Krateros mieli podczas wypraw wojennych używać przy

ćwiczeniach gimnastycznych takich namiotów o długości jednego stadionu, difthiraj stddiaj;

c) na okrętach - zasłonę przed deszczem i uszczelkę przy zatykaniu szpar w spojeniach. Podczas oblężenia Piątej w czasie wojny pelopones-kiej platejczycy, wznosząc drewniane rusztowania, zasłaniali się d. przed zapalonymi strzałami Lacedemończyków; d) worki żołnierskie do przechowywania żywności; e) odzież wieśniaków i niewolników.

Digentia dziś Liccnza; strumień w ziemi sa-bińskiej wypływający ze źródeł Banduzji; przepływa przez dolinę Ustyki, gdzie znajdowała się willa Horacego, i w pobliżu dzisiejszej Vicovaro wpada do Anio.

Digesta zob. Corpus iuris civilis.

digitus łac. najmniejsza jednostka miary długości używana przez Rzymian, odpowiednik greckiego daktylos, wynosząca 1/4 szerokości dłoni (palmus) lub Vi 5 część stopy. Zob. miary długości.

Dikajarchos 1. filozof perypatetyczny z Mes-sany na Sycylii (TV w. p.n.e.), przyjaciel Arysto-ksenosa, uczeń Arystotelesa. Był wszechstronnym uczonym i płodnym pisarzem. Jest autorem dialogów politycznych, filozoficznych i in. W dziele pt. Perl fthoras anthropon (O zagładzie ludzi) rozpatrywał zagadnienie, czy takie zjawiska, jak trzęsienia ziemi, zarazy itp. mają przyczyny naturalne, czy też są karą za ludzkie grzechy. D. napisał również Żywoty Siedmiu Mędrców oraz dzieło historyczne pt. Bwj Hel-lados (Żywoty Grecji), które zawierało opisy ustrojów państw greckich i z którego zachowały się 2 fragmenty. Pracował również nad geografią, dowodził eksperymentalnie kulistości ziemi, zmierzył z pomocą dioptry wysokość gór, obliczył obwód ziemi, narysował pierwszą siatkę południków i równoleżników oraz pierwszą mapę ziemi opisaną w dziele Periodos gęś (Obwód ziemi). W swoich pracach wykorzystał odkrycia geograficzne związane z wyprawami Aleksandra W. 2. admirał floty Filipa V, w r. 201 p.n.e. opanował Cyklady, które były w ręku Lagidów.

Dikajogenes malarz grecki wzmiankowany przez Pliniusza, działający na dworze Demetriosa Poliorketesa (in w. p.n.e.).

dikastaj (gr. 1. p. dikastes) sędziowie. Od m w. p.n.e. oznaczano tym terminem także obcokrajowców, którym na podstawie ugody powierzono rozstrzygnięcie sporu między państwami lub

obywatelami jednego lub różnych państw (zob. diajtetes).

diicasterioii gr. lokal, w którym odbywały się sądy; kolegium sędziów, jak również posiedzenie sądowe.

dftast&on (gr. dikastikón lub dikastikós mis-thós) wynagrodzenie sędziów w Atenach, wprowadzone przez Peryklesa; wynosiło ono zapewne 2 obole za każdą rozprawę sądową. Kleon w r. 425 p.n.e. podwyższył je do 3 obolów.Należną sumę otrzymywał sędzia po skończonej rozprawie, za zwrotem tabliczki (symbolem) otrzymanej przed wejściem na Agorę.

dike (gr. dike zwyczaj, prawo, sprawiedliwość) uosobienie prawa i sprawiedliwości, sąd; skarga prywatna (ustna, por. grafu), rozprawa sądowa;

wyrok, kara; sam proces sądowy (w szczególności prywatny).

Dike córka Zeusa i Temidy, bogini sprawiedliwości. Zob. Hory.

Dikte góra na wschodnim wybrzeżu Krety, z grotą, w której miał się narodzić i był wykar-miony Zeus.

Diktynna mit. 1. przydomek Britomartis (zob.). 2. przydomek Artemidy.

Diktys mit. brat króla wyspy Serifos, Polidektesa; złowił w swe sieci skrzynię, w której była zamknięta Danae z Perseuszem. Perseusz po ukaraniu Polidektesa osadził D. na tronie Serifos.

diiectus (delectus) łac. pobór do wojska;

w pierwszych wiekach istnienia republiki każdy obywatel rzymski był obowiązany do służby wojskowej od 17 do 46 roku życia. Jazda rekrutowała się z najzamożniejszych obywateli pierwszej klasy majątkowej, podczas gdy ciężkozbrojną piechotę stanowili średniozamożni chłopi należący do drugiej, trzeciej i czwartej klasy majątkowej. Stopniowe zanikanie średniej warstwy chłopskiej nie pozwalało na 'wypełnienie potrzebnego kontyngentu wojskowego. Biedoty natomiast miejskiej, pozbawionej odpowiedniego cenzusu majątkowego, nie można było zaciągać do wojska przymusowo. Dlatego Mariusz, przeprowadzając w roku 107 p.n.e. reformę armii, zdecydował się na wprowadzenie zaciągu ochotniczego. Skład socjalny armii uległ wówczas całkowitej zmianie. Większość jej stanowili odtąd proletariusze miejscy, capite censi, zaciągający się na 20 lat. Służba wojskowa stała się już nie obowiązkiem obywatelskim, lecz zawodem, a żołnierze oczekiwali od swego wodza

nie tylko łupów, ale i nadania gruntów po zwycięskiej wyprawie. Armia rzymska stawała się w coraz większym stopniu czynnikiem decydującym w rozgrywkach politycznych, a znaczenie jej wzrosło jeszcze bardziej w okresie cesarstwa, kiedy wojsko decydowało o obsadzeniu tronu,

Dindyma (Dindymos) pasmo gór we Frygii w pobliżu miasta Pessinus, poświęcone bogini Kybele.

Dindymene przydomek bogini Kybele (od gór Dindyma).

dinos (lub deinoś) gr. nazwa używana w archeologii dla określenia naczyń bezimadłowych o dużym otworze i okrągłym dnie, przeznaczonych do mieszania płynów.

Dio, Dion Cassius zob. Cassii.

Diodor (Dwdoros) Sycylijski ur. ok. r. 80 p.n.e. w Agyrion na Sycylii. W młodości odbył szereg podróży naukowych po Europie, Azji i Afryce, po czym osiadł w Rzymie, gdzie przystąpił do pracy nad wielkim dziełem w 40 księgach pt. Bibiiotheke. Część jego zachowała się do naszych czasów w całości (ks. I-V, XI-XX), resztę znamy z późnych wyciągów. Dzieło to zawierało historię powszechną od początku świata do początku wojny galickiej Cezara, tj. do r. 60. Było ono zbiorem różnych dzieł historycznych napisanym w przystępnej formie, przeznaczonym dla szerokiej publiczności. Oprócz historii uwzględnione były geografia, etnografia i historia kultury. Autor korzystał z wielu źródeł zarówno greckich, jak łacińskich, lecz rzadko tylko je wymienia.

Diodotos 1. imię dwu władców, założycieli dynastii panującej w Baktrii. 2. D. z Erytrei, historyk grecki, autor zaginionego dzieła o Aleksandrze W. pt. Efemerldes Aleksandra (Dziennik Aleksandra). 3. filozof ze szkoły stoickiej, nauczycie) Cycerona, w którego domu spędził ostatnie lata życia; zmarł w r. 49 p.n.e.

Diofanes z Mityleny mówca grecki z II w. p.n.e., nauczyciel wymowy Tyberiusza Grak-chusa, nazwany przez Cycerona Graeciae diser-tissimus.

Diofantos 1. mówca ateński, przyjaciel Demo-stenesa, jego świadek w procesie przeciw Ajschi-nesowi w r. 352 p.n.e. 2. D. z Aleksandrii, matematyk (III/II w. p.n.e.), zajmował się tą dziedziną matematyki, która obecnie nazywa się algebrą; napisał dzieło pt. Arithmetika w 13 .księgach.

Diogenes 1. D. z Apolonii, filozof ze szkoły jońskiej (V w. p.n.e.), uczeń i następca Anaksymenesa, autor dzieła Perl fyseos (O przyrodzie). Przyjmował wraz z Anaksymenesem powietrze jako zasadę wszechświata; zaobserwował zgęsz-czanie się i rozrzedzanie powietrza. Był również lekarzem, znał system krwionośny i rozróżniał krew z arterii od krwi z żył. 2. D. z Synopy (r. 413 - 323 p.n.e.), filozof ze szkoły cynickiej, uczeń Antystenesa. Wygnany wraz z ojcem z rodzinnego miasta pod zarzutem fałszowania pieniędzy, udał się do Aten, gdzie poznał i słuchał Sokratesa. Wyciągnął on praktyczne konsekwencje z nauki o wyrzeczeniu się dóbr materialnych, jak również z tezy o życiu zgodnym z naturą; wg tradycji mieszkał w beczce i ograniczył do minimum swe potrzeby. Krążyło o nim tysiące anegdot, powtarzano jego dowcipne i złośliwe powiedzenia; nazwano go szalonym Sokratesem. Pism żadnych nie pozostawił. 3. D. ze Smyrny (IV w. p.n.e.), uczeń demokrytejczyka Metrodora z Chios, nauczyciel Anaksarcha z Ab-dery, towarzysza wyprawy Aleksandra W. 4. D. z Seleukei, zwany Babilończykiem (r. 238-150 p.n.e.), piąty scholarcha Stoi, uczeń Chryzypa i następca Zenona, autor wielu pism filozoficznych, m.in. O prawach, na których wzorował się Cyceron. Jego misja dyplomatyczna do Rzymu, którą odbył w 155 r. p.n.e. wraz z akademikiem Kameadesem i perypatetykiem Kritolaosem (w sprawie uchylenia kary pieniężnej nałożonej na Ateny), była dla Rzymian sposobnością do pierwszego głębszego zetknięcia się z filozofią grecką. 5. D. z Aten, rzeźbiarz z okresu wczesnego cesarstwa, wg Pliniusza miał wykonać dla Panteonu w Rzymie rzeźby przyczółkowe i kariatydy, które były kopią podpór Erechtejonu. W Korynde w czasie prac wykopaliskowych znaleziono sygnaturę rzeźbiarza D., syna Henno-laosa. 6. rzeźbiarz z okresu cesarstwa, prawdopodobnie w II w. n.e., znany z podpisu na kamiennym posążku siedzącego Heraklesa wg motywu Lizypa, znalezionym w ruinach pałacu w Niniwie (obecnie w British Museum). 7. D. Laertios z Cylicji (II w. n.e.), autor kompilacyj-nego dzieła pt. Perl bion, dogmaton kaj apofthegmaton ton en filosofia eudokimesanton (Zbiór żywotów i nauk filozofów); mimo braku oryginalności jest to jedno z najpoważniejszych źródeł do historii filozofii greckiej.

Diogenesa latarnia wg starożytnej anegdoty filozof cynicki Diogenes z Synopy chodził po

mieście z zapaloną latarnią, a na zapytanie, czego szuka, miat odpowiedzieć: szukam człowieka.

Diogenianos 1. filozof epikurejski z II w. p.n.e., autor dzieła polemicznego skierowanego przeciw poglądom stoika Chryzypa. 2. D. z Hę-raklei, gramatyk z czasów Hadriana (II w. n.e.), autor wielu pism gramatycznych, a przede wszystkim Leksis pantodape kata stojchejon (Zbiór rozmaitych wyrazów ułożonych w porządku alfabetycznym), które jest wyciągiem z dzieła Juliusza Yestinusa pt. Hellenika onomata (Imiona greckie). D. miał zebrać 775 przysłów greckich.

Diognetos 1. architekt wspomniany przez Wi-truwiusza, działający ok. r. 300 p.n.e. 2. filozof i malarz, nauczyciel Marka Aureliusza.

Dioklecjan (Caius Aurelius Yalerius Diodę-tianus) cesarz rzymski (żył w latach 245 - 316 n.e.); przydomek D. przyjął po objęciu tronu zamiast dawnego imienia Diocles. Był synem wyzwoleńca z Dalmacji, w wojsku zrobił karierę osiągając stanowisko namiestnika Mezji, następnie został dowódcą gwardii przybocznej cesarza Numeriana. Wśród zamętu, który miał miejsce po zamordowaniu tego ostatniego, został przez armię obwołany cesarzem i pokonał drugiego cesarza, Karinusa (w r. 285). Rządził energicznie, wprowadzając szereg reform mających na celu powstrzymanie państwa od upadku. Osobę cesarską otoczył wschodnim ceremoniałem i żądał dla niej czci boskiej, wprowadzając przydomek Jovius i każąc się nazywać dominus, tzn. absolutnym panem. Wprowadził tetrarchię, tzn. współrządy 4 władców: dwu Augustów, czyli dwu cesarzy, oraz dwu Cezarów, którzy byli następcami Augustów. Państwo podzielono na 4 okręgi, ze stolicami w Nikomedii, Sirmium, Mediolanie i Trewirze. Drugim Augustem został Maksymilian, Cezarami Galerius i Konstancjusz;

D. pozostał jednak władcą absolutnym. Rzym uważany był nadal za stolicę całego państwa. 4 okręgi państwa zostały podzielone na diecezje (razem było ich 12), te zaś z kolei dzieliły się jeszcze na prowincje, które stanowiły niższe jednostki podziału administracyjnego. Liczebność armii została podwojona. Obok poboru ochotniczego został wprowadzony przymusowy pobór rekruta spośród niewolników i kolonów, ponadto zaciągano najemne oddziały barbarzyńskie. W celu zdobycia funduszów na potrzeby powiększonej armii cała ludność imperium została opodatkowana. Najważniejszymi podatkami były pogłowne i gruntowe. Te ostatnie, płacone w naturze, uderzały głównie w drobnych posiadaczy i dzierżawców i przyśpieszyły proces popadania drobnych właścicieli rolnych w całkowitą zależność od posiadaczy latyfundiów. Reforma monetarna polegała na wprowadzeniu nowej, pełnowartościowej monety złotej, aureus, ona nowych monet srebrnych i miedzianych. D. próbował zapobiec drożyźnie, ustalając maksymalne jednolite ceny na wszystkie towary oraz usługi rzemieślnicze. Za przekroczenie tego edyktu de prettis rerum yenalium groziła kara śmierci. Jednak edykt ten, jako niewykonalny, nie mógł być ściśle przestrzegany i wkrótce przestał obowiązywać. D. pragnął przywrócić świetność dawnej religii rzymskiej, a w ostatnich latach srogo prześladował chrześcijan, ponieważ nie chcieli oddawać cesarzowi czci boskiej. 25. stłumił szereg powstań biednych chłopów i niewolników, prowadził także zwycięskie wojny z szeregiem plemion barbarzyńskich, jak również z Egiptem i z Persją. W r. 305 n.e. D. abdykowat i udał się do rodzinnej Dalmacji, gdzie zbudował sobie wspaniały pałac (zob. Spaletium) i gdzie umarł w r. 316.

Oiokles 1. mit. syn Orsilochosa, wnuk Alfejosa, władca Ferai; synowie jego, Kretos i Orsi-lochos, brali udział w walkach pod Troją, gdzie ponieśli śmierć z rąk Eneasza. 2. mit. heros grecki czczony w Megarze na Eubei za ocalenie przyjaciela w bitwie. 3. D. z Syrakuz, twórca kodeksu praw i założyciel ustroju demokratycznego w Syrakuzach, znany z okrutnego traktowania jeńców ateńskich podczas wojny pelo-poneskiej. Po niepomyślnej bitwie z Kartagińczykami w r. 409 p.n.e. został skazany w rok później na wygnacie za sprawą swego przeciwnika politycznego, Herinokratesa. 4. D. z Ka-rystos (IV w. p.n.e.), jeden z najsławniejszych lekarzy starożytności; zachował się urywek jego pisma zawierający

dokładne wskazówki dokonywania rozkładu zajęć dziennych w ten sposób, aby zachować zdrowie o każdej porze roku. Pismo to zawierało przepisy dotyczące higieny ciała, diety, organizacji pracy i odpoczynku. Cechował je wybitny racjonalizm. 5. D. z Region, architekt wspomniany przez Eustatiusa jako autor projektu przekucia góry Atos w posąg Aleksandra W.

Diomedes nut. 1. syn Aresa i Kyrene, król trackich Bistonów, zabijał wszystkich cudzo-

ziemców, którzy przybywali do jego kraju, i mięsem ich karmił swe rumaki. Zabił go Herakles i rumaki jego oddał Eurysteuszowi; była to jego ósma z kolei praca. 2. syn Tydeusa i Dei-pyle, córki Adrastosa, najdzielniejszy po Achillesie wojownik grecki pod Troją. Ranił w boju Afrodytę i Aresa, zabił Pandarosa, Dolona i Rezosa, którego słynne konie uprowadził;

z pomocą Odysa zdobył'palladion. Po powrocie do Argos, wypędzony przez niewierną żonę Ajgialeję udał się na zachód i przybył do Apulii;

tu, wg legendy, założył szereg miast.

Diomeje (gr. Diómeja) 1. święta obchodzone w Atenach ku czci Heraklesa; nazwę wyprowadzano od imienia Diomosa, który miał pierwszy uczcić Heraklesa jako boga przez złożenie mu ofiar. 2. dem attycki należący do egejskiej fyle, ze świątynią Heraklesa.

diomosia (gr. diomosid) przysięga obu stron w sądzie po wszczęciu procesu.

Dion 1. D. z Syrakuz, syn Hipparinosa, filozof, zięć Dionizjosa I, tyrana Syrakuz, szwagier Dionizjosa II. W osobie tego ostatniego próbował zrealizować platoński ideał władcy-filozofa, co mimo pomocy samego Platona me udało się. D. musiał w r. 366 p.n.e. uchodzić z Syrakuz i dopiero po 10 latach powrócił na czele niewielkich 'sił zbrojnych, zmusił Dionizjosa n do ucieczki i objął rządy, lecz wkrótce, w r. 354, został zamordowany. 2. D. Cassius zob. Cassii. 3. D. z Prusy w Bitynii (r. 40 • 115 n.e.), z przydomkiem Chrysostomos - Zlotousty, przedstawiciel drugiej sofistyki, wyznający filozofię cy-nicką. Odbywał liczne podróże, zajmował się sprawami publicznymi w swym rodzinnym mieście, wreszcie osiadł w Rzymie. Pozostawił ok. 80 mów, w których jest wyrazicielem nauki eynickiej i stoickiej i omawia wiele zagadnień historycznych i filozoficznych. Niektóre z nich są cennym źródłem dla poznania stosunków społecznych i politycznych za panowania Trajana. W mowie pt. Euboikos kynegos (Myśliwy z Eubei) zajmuje się problemem ubóstwa wsi i przeludnieniem miast. W trzech mowach o królestwie odmalował D. ideał sprawiedliwego króla i uwypuklił różnicę między sprawiedliwym władcą a samozwańczym tyranem; złączył w ten sposób ideał sprawiedliwego władcy głoszony przez filozofię cynicką z osobą nowego władcy Trajana, dając moralne i filozoficzne uzasadnienie władzy cesarskiej.

Dione mit. 1. córka Tetydy i Okeanosa (albo

TJranosa lub Etera), urodziła Zeusowi Afrodytę, która od imienia matki nosiła przydomek Dio-neja. 2. córka Atlasa, małżonka Taniała, któremu urodziła dwoje dzieci: Pelopsa i Niobe.

Dionizje (gr. Dionysia) święta ku czci Dionizosa, obchodzone w Attyce cztery razy do roku:

l) D. Male czyli Wiejskie, obchodzone w miesiącu Posejdon (koniec grudnia-początek stycznia), dla uczczenia pory otwierania naczyń z młodym winem. Uroczystości te były połączone z zabawami ludowymi, procesjami i przedstawieniami trup aktorskich. Do programu zabaw należał askoliasmos (zob.). 2) Lena/e (gr. Leną/a) obchodzone w miesiącu Gamelion (sty-czeńluty), w związku z tłoczeniem wina; na program tych świąt składały się uczty, wesołe pochody po ulicach miasta, potem agony dramatyczne (wystawianie komedii i tragedii). 3) Antesterie (gr. Anthesteria) święto attyckie i ogólnojońskie, trzecie z wielkich świąt ku czci Dionizosa, obchodzone w miesiącu Antesterion, pierwotnie jako święto zmarłych (później pamięci zmarłych poświęcony był tylko ostatni dzień święta). Do obrzędów oprócz składania ofiar należało próbowanie młodego wina. 4) D. Wielkie czyli Miejskie, obchodzone w dniach 8-13 miesiąca Elafebolion (marzec-kwiecień). W pierwszym dniu uroczystości procesja przenosiła posąg Dionizosa ze świątyni na stokach Akropolu do gaju herosa Akademosa, gdzie odbywało się nabożeństwo i uczta. W dni następne odbywały się pierwotnie występy chórów, później zaś przedstawienia tragedii i komedii w teatrze Dionizosa w Atenach.

Dionizjos (Dionysios) 1. rzeźbiarz-brązownik z Argos, wzmiankowany przez Pauzaniasza jako współpracujący z Glaukosem ok. 465 r. p.n.e. przy wotum Mikytosa z Region dla Olimpii. Dzieło D. wznosiło się na wysokiej bazie w pobliżu pomocnej fasady świątyni Zeusa i obejmowało posągi bóstw, ponadto Homera, Hezjo-da, Orfeusza, Ariona oraz kilka innych statui. W czasie prac wykopaliskowych odnaleziono dedykację z wotum Mikytosa. W olimpijskim Altis stał również brązowy woźnica i koń dłuta D., dedykowany przez Formisa z Arkadii. 2. D. z Kalafonii, malarz grecki działający w V w. p.n.e. 3. D. I Starszy, tyran Syrakuz (r. 405 --367 p.n.e.), rozbudował miasto, port i fortyfikacje, ozdobił je wspaniałymi budowlami, protegował filozofów i poetów. 4. D. II Miodszy, tyran Syrakuz, syn i następca poprzedniego,

przyjaźnił się z Platonem. Wypędzony przez Diona w r. 357, powrócił na (roń w r. 346;

zmuszony po raz drugi do ucieczki (w trzy lata później) przez Timoleona, umarł w Koryncie po r. 337 p.n.e. 5. D. t Mlletu (V w. p.n.e.), logo-graf, zaliczany do grupy tzw. starszych logo-grafów. 6. D. syn Klearcha, tyran Heraklei Pontyjskiej (IV w. p.n.e.). 7. D. z Heraklei (III w. p.n.e.); filozof grecki, uczeń Zenona z Kition, najpierw należał do szkoły stoickiej, potem przeszedł do epikurejczyków. 8. syn Timarchidesa, rzeźbiarz z ateńskiego demu To-riskos, działa) pod koniec II w. p.n.e. Wg Pliniusza miał być sprowadzony do Rzymu wraz ze swym bratankiem Poliklesem do prac przy budowlach Metellusa Macedońskiego; mieli oni wykonać posąg Junony dla świątyni Juno Regina w pobliżu portyku Oktawii. Na Delos znaleziono bazę z sygnaturą D. i Timarchidesa. 9. D. filozof epikurejski z przełomu III/II w. p.n.e., czwarty po Epikurze przywódca szkoły epikurejskiej. 10. D. Trak (Thraks) (II/I w. p.n.e.), uczeń Arystarcha, autor pierwszej gramatyki greckiej (zachowanej) pt. Techne grciriinatike. D. zajmował się również malarstwem. 11. D. z Aleksandrii, syn Kallifonta (I w. p.n.e.), autor Opisu Grecji w trymetrach jambicznych, z których zachowało się 150 w. 12. D. Anthropografos malarz-portrecista działający w Rzymie

w l w. p.n.e. 13. D. z Halikarnasu, retor z czasów Augusta. Do Rzymu przybył w r. 30 p.n.e. Nauczał retoryki, poza tym zajmował się pracą pisarską. Najważniejszym jego dziełem jest Romaike archojologia (Starożytności rzymskie) w 20 księgach. Jest to dzieło historyczne, obejmujące dzieje Rzymu od początku do pierwszej wojny punickiej. Zachowały się księgi I - XI, obejmujące historię Rzymu do r. 422 p.n.e. Z dalszych ksiąg zachowały się fragmenty i ekscerpty. D. uwzględnia również historię instytucji i obyczajów. Jest on pierwszym historykiem greckim, który dzieje rzymskie ujął nie jako część historii powszechnej, lecz jako osobną monografię. Do dzieł retorycznych D. należy Peri ton mchajon retorom hypomnematismoj (Zapiski o dawnych mówcach), w 2 księgach; pierwsza zawierała życiorysy i omówienie stylu Lizjasza, Isokratesa i Isajosa, druga zaś-Demostenesa, Hiperejdesa i Ajschinesa. Osobną pracę poświęcił D. stylowi Demostenesa (Peri tes Demosthenus lekseos), w innej zajmował się stylem Tukidydesa (Perl tu Thukydidu charakteros)', zajmował się także zagadnieniami

stylistycznymi: Peri syntheseos onomaton (O zestawianiu słów) oraz problemem naśladownictwa: Peri mtmeseos (w 3 księgach). Ponadto pisał listy literackie. 14. architekt pochodzący prawdopodobnie z Sardes; znany z napisu grobowego znalezionego w Patara, w Likii, oraz z epigramu z II w. n.e., który wychwala D. za umiejętne pokrycie dachem Odeonu.

Dionizodor (Dionysodoros) 1. rzeźbiarz-brą-zownik ze szkoły Kritiosa z poł. V w. p.n.e. 2. syn Adamasa, rzeźbiarz ateński, brat Mos-chiona (zob.) i Adamasa.

Dionizos (gr. Dionysos, DiÓnysos) zw. też Bakchos (gr. Bakchos, łac. Bacchus), spolszczone:

Bachus, grecki bóg wina i odradzającej się natury, syn Zeusa i Semele. Kult jego zrodził się na Wschodzie, do Grecji przyszedł z wybrzeża trackiego w VI w. p.n.e. Mity o królu trackim Likurgu i tebańskim Penteusie (który zosta) przedstawiony przez Eurypidesa w tragedii Bak-chaj) wskazują na to, że drogę do Grecji musiał sobie nowy bóg torować z trudem i że nie od razu odniósł zwycięstwo. Charakter jego w porównaniu z pierwszym bóstwem trackim został stopniowo złagodzony. Z czasem D. został włączony do świata olimpijskiego. Kapłani delficcy, doceniając znaczenie szerzącego się kultu D., uznali tego boga za równego Apollinowi. Dla zaznaczenia jego równorzędności z Apollinem zaczęli dzielić święty rok pytyjski na dwie części:

apollińską i dionizyjską. Religię dionizyjską przyjęli i przekształcili orficy (zob.).

Dionysia zob. Dionizje.

Diopejtes jeden z wodzów ateńskich w okresie upadku niepodległości greckiej, zwolennik Demostenesa i przeciwnik obozu filomacedońskiego. Usiłował zająć Kardię, a po rozproszeniu oddziałów macedońskich i spustoszeniu pogranicznych terenów macedońskich zosta) przez króla Filipa oskarżony o złamanie pokoju. Obronił go wówczas Demostenes. L>. zginął w bitwie morskiej z Filipem w r. 339 p.n.e.

Diores malarz grecki prawdopodobnie współczesny Mikonowi (V w. p.n.e.), może identyczny z Dionizjosem z Kolofonu (zob.).

diortbuntes gr. poprawiający; tak nazywano pierwszych wydawców-krytyków poematów Homera.

Dioskorides 1. poeta aleksandryjski z czasów Ptolemeusza III (III w. p.n.e.), naśladowca Asklepiadesa i Kallimacha, autor epigramów, przeważnie treści erotycznej, zachowanych w Antolo-

gil Palatynskiej. 2. D. Pedanius lekarz grecki z Cylicji, żyjący za Nerona, autor 5 ksiąg pt. Peri hyles jatrikes (O materii lekarskiej). Dodane do tego dzieła 2 księgi pt. Aleksifarmaka (od-trutki) i Theriaka (Driakwie) są prawdopodobnie dziełem młodszego D. z Aleksandrii.

Dioskurides 1. D. z Samos, artysta grecki pracujący w technice mozaikowej (II w. p.n.e.), znany z podpisu na dwu słynnych mozaikach, przedstawiających sceny z komedii, znalezionych w willi Cycerona w Pompejach w r. 1763 i 1764. 2. jeden z najsłynniejszych snycerzy gemm działających w okresie augustowskim. Swetoniusz podaje, że gemma L. z portretem Augusta służyła za pieczęć cesarzowi i jego następcom.

Dioskurowie zob. Kastor.

Diospolis 1. miasto w południowo-wschodmej części Pontu, pierwotnie zwane Kabejra, później D. lub Sebaste. Było jednym z głównych miast w państwie Mitrydatesa; tutaj pokonał go Lukullus w r. 73 p.n.e. 2. miasto w Dolnym Egipcie. 3. późniejsza nazwa Teb, stolicy Górnego Egiptu. 4. używana przez Greków i Rzymian nazwa Lyddy, miasta w Palestynie.

Diotima kapłanka z Mantynei, występująca w Uczcie Platona; miała nauczyć Sokratesa metafizycznych poglądów na miłość. Jest to zapewne postać fikcyjna, stworzona przez Platona, wypowiadająca jego własne poglądy.

Diotimos 1. syn Strombichosa, dowódca floty ateńskiej w czasie wojny między Koryntem a Korkyrą w r. 433 p.n.e. 2. syn Diopej-tesa, podobnie jak ojciec zwolennik Demostenesa i przeciwnik obozu filomacedońskiego, dowódca floty w r. 338 p.n.e. Po klęsce Greków w r. 335 p.n.e. Aleksander W. zażądał jego wydania.

Diotrefes dowódca najemnych oddziałów trackich, które zniszczyły miasto Mykalessos w Beocji, w r. 413 p.n.e.

diploma tac. (gr. diploma) 1. dokument świadczący o nadaniu pewnego przywileju czy też przyznaniu odszkodowania przez senat, wysokiego urzędnika lub cesarza. Zachowała się spora ilość takich diplomata wydawanych żołnierzom z oddziałów pomocniczych, floty, kohorty pretoriańskiej i miejskiej. Dokumenty te często zawierały nadanie praw obywatelskich, także potwierdzenie ważności małżeństwa. 2. w okresie republikańskim list polecający do urzędników prowincji, aby otaczali opieką v/ czasie podróży osobę zaopatrzoną w taki list i podróżującą na koszt

państwa. 3. w okresie cesarstwa d. oznaczało pozwolenie wydane przez najwyższych urzędników lub przez samego cesarza na korzystanie w podróży z poczty państwowej (cursus publicus) zarezerwowanej w zasadzie dla urzędników państwowych.

Dipojnos rzeźbiarz z Krety, brat Skyllisa. Wg Pauzaniasza, obaj byli synami i uczniami Dedala. Mieli wykonać szereg posągów techniką chryzelefantyny, którą wprowadzili do Grecji.

dipteros gr. świątynia grecka o dwurzędowej kolumnadzie otaczającej naos, np. świątynia Artemidy w Efezie z VII w. p.n.e.

diptychon (gr. diptychori) rodzaj zeszytu utworzonego z dwu drewnianych tabliczek połączonych z jednego boku obrączkami lub zawiasami. Powierzchnię wewnętrzną pociągano woskiem, aby uwidocznić odciski rylca, którym pisano. Powierzchnia zewnętrzna bywała nieraz ozdobna, wykładana kością słoniową. Za cesarstwa ustalił się zwyczaj, że wyżsi urzędnicy państwowi w dniu objęcia urzędu ofiarowywali przyjaciołom d. ozdobione swyirt portretem i podpisem.

Dipylon brama w Atenach, inaczej zwana Triasia. W pobliżu znajdował się cmentarz, na którym znaleziono znaczne ilości naczyń ceramicznych zdobionych w stylu geometrycznym.

dipyloński styl sposób zdobienia ceramiki greckiej produkowanej w Atenach w IX - VIII w. p.n.e., polegający na tym, że wśród ornamentów geometrycznych pokrywających całe naczynie pojawiały się też, niekiedy silnie zgeometryzowane, postacie ludzi i zwierząt. Znaczne ilości naczyń zdobionych w ten sposób znaleziono w pobliżu bramy Dipylon na cmentarzu ateńskim, stąd nazwa.

Dirae łac. boginie rzymskie utożsamiane z Furiami i z greckimi Eryniami.

Dirke mit. królowa Teb, druga żona króla Likosa, który by ją poślubić, odtrącił i zamknął w więzieniu swą pierwszą żonę, Antiopę (zob.).

Dis mit. Jowisz świata podziemnego, luppiter Stygius, utożsamiony z Plutonem. Imię D. zwykle łączono z wyrazem pater: D. pater.

discessio łac. 1. w komicjach termin ten oznaczał rozdzielenie się zgromadzonych wg przynależności do odpowiednich grup podziału obywateli (np. wg tribus) na zarządzenie przewodniczącego przed głosowaniem, wyrażone słowami:

si vobis videlur discedite, Quirifes. 1. w senacie d. oznaczało podział, który następował przy głosowaniu, gdy 'przeciwnie głosujące strony

zajmowały miejsce po przeciwległych stronach sali obrad.

disciplina łac. 1. nauka, przedmiot wiedzy i studiów, wychowanie, szkolenie, system filozoficzny itd. 2. d. militaris-dyscyplina wojskowa, karność. Za panowania Hadriana ustalił się kult bóstwa uosabiającego wojennego ducha armii rzymskiej i jej karność, D. castrorum. Istotą tego bóstwa była nieubłagana surowość. Na pamiątkę przeprowadzonej przez siebie reformy wojskowej Hadrian kazał wybić monetę z wizerunkiem bogini D. 3. d. etrusca, prorocze księgi etruskie dzielące się na trzy części: libri haruspicini, libri fulgurales i libri rituales, które • z kolei obejmowały libri fatales i libri Acherontici. Ułożenie tych ksiąg przypisywano dziecięciu imieniem Tages, obdarzonemu niezwykłą mądrością, oraz nimfie Vecui, wydaje się jednak, że redakcję tego kodeksu religijnego należy datować na VIII w. wg chronologii etruskiej, czyli na II w. p.n.e.

Discordia mit. rzymska bogini niezgody, identyfikowana z grecką Eris.

dispensator łac. niewolnik prowadzący rachunki, kasjer i rachmistrz w rodzinie rzymskiej;

przedstawiał sporządzone przez siebie rachunki bezpośrednio panu domu; w większych domach, gdzie było więcej </., nadzór nad nimi sprawował tzw. procwator zarządca majątku. Również na dworze i w majątkach cesarskich, w intenden-turze armii, przy zarządzie majątków gmin miejskich pracowali funkcjonariusze zwani dis-pensatores.

distichon zob. dystych.

distylos gr. typ małej świątyni greckiej- skarbca - posiadający 2 kolumny między an-tami pronaosu.

Dius Fidius łac. zaklęcie spotykane w formie:

me Dius Fidius lub medius fidius, oznaczające:

na boga wierności, na moje sumienie. D. jest archaiczną formą wyrazu divus, boski; F. oznacza boga wierności (gr. Zeus Pistios), identycznego z umbrosabińskim bogiem dobrej wiary, Semo Sancus.

divide et impera łac. dziel i rządź, tj. siej niezgodę, abyś mógł rządzić; zasada polityczna charakteryzująca zaborcze, imperialistycznc dążenia starożytnych Rzymian.

div'icatio (łac. wróżenie) rozpowszechniło się już u Greków na skutek wierzenia, że bogowie w różny sposób zsyłają objawiające przyszłość znaki. Wróżono więc z lotu ptaków, z wnętrzności zwierząt, ze zjawisk niebieskich, z ręki itd. Było to wróżenie zewnętrzne. Wróżenie wewnętrzne obejmowało wywoływanie cieni zmarłych, tłumaczenie i wyjaśnianie snów kapłanki w ekstazie (np. delfickiej Pytii). Najbardziej rozwinęła się sztuka wróżenia u Etrusków, którzy wytworzyli bardzo skomplikowany system wróżbiarski, mający na celu umożliwienie człowiekowi poznania woli bogów i uniknięcie nieszczęścia. Wróżono z wnętrzności zwierząt ofiarnych, przede wszystkim z wątroby, albowiem wg wierzeń etruskich przyniesionych ze Wschodu każdej części' nieba odpowiadała pewna część wątroby; dlatego też do wróżb potrzebne były modele wątroby podzielone na czterdzieści przegród, odpowiadających czterdziestu sferom nieba. Słynny model brązowy etruski znaleziony w Placencji jest bardzo podobny do modeli wątroby znalezionych w Boghazkoj i w Mezopotamii. Etruskowie wróżyli również z piorunów i innych zjawisk niebieskich. Sztukę wróżenia przejęli od Etrusków Rzymianie, którzy rozwinęli najbardziej sztukę wróżenia z lotu ptaków, auspicium; zsumowali się nią zrzeszeni w osobnym kolegium augures, augurowie; haruspfces wróżyli z wnętrzności zwierząt ofiarnych; wróżono również z zachowania się świętych kur przy jedzeniu ziarna.

Diyllos 2 Aten historyk grecki z Ul w. p.n.e. (prawdopodobnie syn attydografa Fanodemosa), autor dzieła historycznego w 26 księgach, w którym kontynuował historię powszechną Eforosa, doprowadzając' opis do śmierci Kassandra w r. 297 p.n.e.

długie mury mury łączące miasto Ateny z portami Pireus i Faleron, stanowiły część zainicjowanych przez Temistoklesa fortyfikacji Aten;

ukończone zostały za Peryklesa ok. r. 445. Dwa mury, wychodzące od Wzgórza Nimf i Wzgórza Muz, łączyły się z obwarowaniem Pireusu, trzeci, południowy, rozpoczynał się przy bramie Itonskiej i biegł ku Zatoce Faleroóskiej. W ten sposób oba miasta były połączone szeroką ulicą, zamkniętą z obu stron i stanowiły niby wyspę na lądzie, niemożliwą do zdobycia dla armii lądowej, dopóki na morzu panowała flota ateńska. W r. 404 p.n.e. flota spartańska pod wodzą Lizandra wpłynęła do Pireusu i wówczas zburzono mury, będące podstawą morskiej potęgi Aten. Odbudowano je w r. 394 p.n.e. w czasie, gdy Sparta była zajęta wojną z Persami;

ponownie zburzył je Sulla w r. 86 p.n.e. Zachowały się do dziś ruiny.

Długosz Jan kanonik krakowski, pisarz i historyk (r. 1415-1480). Kształcił się w szkole parafialnej w Korczynie i na Uniwersytecie Krakowskim, pełnił obowiązki kanclerza na dworze biskupa krakowskiego, Zbigniewa Oleśnickiego, od r. 1467 aż do śmierci przebywał na dworze Kazimierza Jagiellończyka jako wychowawca synów królewskich. Brał udział w licznych poselstwach zagranicznych w r. 1449 do Rzymu, w r. 1467 do Czech, w r. 1469 do Wigier, w r. 1478 do Wyszehradu. Mianowany arcybiskupem lwowskim, umarł 16 maja r. 1480, nie zdążywszy objąć urzędu. Twórczość D. obejmuje następujące dzieła: Banderia Prutenorum (opis chorągwi krzyżackich zdobytych pod Grunwaldem); żywoty świętych (św. Stanisława, św. Kunegundy) i katalogi biskupów, Liber beneficlorum dtoecesis Cracovtensts, Insignta seu Clenodta nobilitatis Polomrum (pierwszy herbarz szlachty polskiej). Historia Polonica (tytuł w rękopisie: Awiales seu cronioe inclytl Regnt Polo-niae). Dzieło to, składające się z 12 ksiąg, obejmuje historię Polski od czasów najdawniejszych do śmierci autora. Jest to pierwszy w nauce polskiej przykład historii pragmatycznej; nowością jest również podanie opisów geograficznych omawianych krajów. Światopogląd D. jest jeszcze średniowieczny, jego łacina dosyć ciężka, jakkolwiek autor stawia sobie za wzór Liwiusza, którego rękopis pierwszy przawiózł do Polski.

Dmochowski Franciszek Ksawery (1762-1803) poeta i działach polityczny, ttumiczyl arcydzieła literatury rzymskiej, greckiej i francuskiej, znany jako tłumacz Iliady (przekład wydano w r. 1800 -• 1801). Przetłumaczył też 9 księgę Eneldy (wyd. 1809). Tłumaczył także Tibullusa, Propircjusza i Lukana.

dochmius (gr. dSchmIos) mstrum o zasadniczym schemacie <-'-L 1. '-> -L. Krótkie mogą być zastąpione przez długie, każda zaś długa może ulegać rozwiązaniu, tak że d. może mieć około 30 różnych postaci. Niektóre z nich jednak nie były w ogóle używane, inne zaś-bardzo rzadko. Częściej używane formy to postać zasadnicza z rozwiązaniem ^^^/L^-iL, forma z naglo-sem spondeicznym -L. 1. ^ -L, forma z rozwiązaniem -'^"^-L'-'-L, forma z przedostatnią zgłoską długą <-'----L, z rozwiązaniem ^> 1 _<-"-' L, forma z nagtosem troeheicz-nym, czyli tzw. hypadochmius, uważany za ms-trum odrębne, o schemacie L^i L ^ 1. D. były używane najczęściej w dymstrach, a czasem

również pojedynczo. Jest to miara używana głównie w tragedii greckiej, gdzie budowano z d. całe pieśni. Nie jest natomiast rzeczą pewną, czy d. występują w poezji rzymskiej. U Plauta znajdujemy wprawdzie człony mstryczne odpowiadające podanym wyżej schematom, ale można je interpretować również inaczej, zwłaszcza że niektóre z nich wyraźnie odpowiadają członom bakcheicznym lub kretyckim.

dolekastylos gr. typ świątyni starożytnej posiadającej 12 kolumn w fasadzie głównej peri-stazy.

Dojona miasto Molossów w Epirze w pobliżu góry Tomaros (prawdopodobnie w pobliżu dzisiejszego miasta Dramisi), słynne z najstarszej wyroczni greckiej, założonej wg tradycji jeszcze przez Pelazgów i znajdującej się w świętym gaju Zeusa. Kapłani, Sellof, dawali odpowiedzi na podstawie szumu świętych dębów lub wg dźwięku wydawanego przez

brązowe misy poruszane wiatrem. Gdy rolę wyroczni ogólnogreckiej przejęły Delfy, wyrocznia w D. zachowała jedynie lokalne znaczenie. Zniszczyli ją Etolczycy w r. 219 p.n.e. Zachowały się ruiny odkryte przez archeologa polskiego Mineykę.

doirans łac. termin mstryczny: chorijambicz-ny człon metryczny, zawierający chorijamb - ^"-'-L i dwa elementy wypstnione dowolnie. D. I ma chorijamb na pierwszym miejscu l.^-i'-' - L o\/, w d. II chorijamb jest na końcu w o L.'-"-'_, obydwie formy d. występują w strofach greckiej liryki chóralnej i greckiego dramatu. Rozwiązania długiej są dopuszczalne.

dokimasia (gr. doklmisla) urzędowe badanie, czy dana osoba lub rzecz odpowiada pewnym wymaganym warunkom, np. badanie czy obywatel wybrany do sprawowania publicznego urzędu w Atenach posiada obywatelstwo ateńskie, odpowiedni wiek, czy odbył służbę wojskową itp. Zarzuty mógł wnosić każdy obywatel.

Dolabelte przydomek rodu Korneliuszów (zob. Cornellt).

Dollche I. miasto w północnej części Tesalii, po zachodniej stronie Olimpu, prawdopodobnie okolice dzisiejszego Kastri. 2. miasto w Syrii, sławne z gorących kąpieli i kultu syryjskiego Baala.

Dolon Trojańczyk, bohater Dolonsi, X pieśni Iliady. Ofiarował się przedostać w nocy do obozu Greków w celu zasięgnięcia języka, za co Hektor przyrzekł mu rumaki i wóz Achillesa. Został jednak schwytany przez Diomsdssa

i Odyseusza, którym przedstawił dokładnie po* łożenie wojsk trojańskich, dzięki czemu umożliwił im wypad na wojska króla trackiego-Rezosa. Diomedes zabił go, a Odyseusz zabrał jego luk z zamiarem ofiarowania go Atenie po szczęśliwym powrocie do ojczyzny.

Dolopowie (Dolopes) plemię tesalskie mieszkające nad rzeką Enipeus oraz w okolicach Pin-du; część D. mieszkała również na wyspie Skyros na Morzu Egejskim. Według Homera brali oni udział w wojnie trojańskiej pod wodzą Fojniksa;

w czasie najazdu perskiego sprzyjali Kserksesowi. Byli również sprzymierzeńcami Filipa macedońskiego i członkami Amfiktionii Delfickiej.

dom 1. Grecja. W okresie III tysiąclecia p.n.e. budownictwo mieszkalne w basenie Morza Egejskiego rozwyało się z formy szałasowej na planie koła, jak o tym świadczy terakotowy model d. z wyspy Melos, poprzez plan zbliżony do elipsy w formę budowli czworokątnej. Na podstawie najnowszych wykopalisk archeologicznych (na zewnątrz zamku w Mykenach odkryty przez Wace'a tzw. d. handlarza oliwek z XIII-XII w. p.n.e.) można sądzić, iż budowa d. mieszkalnych w Grecji okresu archaicznego (X-VI w. p.n.e.) rozwijała się na podstawie tradycji okresu poprzedniego. Zamożny d. w tym okresie składał się z 3 części: a) wewnętrznego podwórka, na którym koncentrowało się całe życie rodziny, otoczonego pokojami gościnnymi, pomieszczeniami dla służby, magazynami;

b) megaronu - pomieszczenia dla mężczyzn, w którym przyjmowano gości; c) części kobiecej w głębi, otwartej najczęściej na ogród. Uboższa ludność mieszkała w drewnianych chatach, których układ nie zmienił się do końca starożytności;

pomieszczenie środkowe służyło za pokój rodzinny, było tam ognisko, którego dym uchodził wejściem; w pomieszczeniach bocznych trzymano bydło. Światło dostawało się przez wejście. Zamożniejsze chaty miały w głębi małe sypialnie. Szczupłość miejsca doprowadziła Greków do stworzenia blokowego systemu zabudowań miejskich, a klimat i ekskluzywność życia rodzinnego wpłynęły na powstanie d. zamkniętego w czworobok, otwartego natomiast na wewnętrzny dziedziniec. Rozwój tego d. uwarunkowany pozycją materialną, dokonał się w uprzywilejowanej klasie posiadającej. D. z okresu V - IV w. p.n.e. są znane z wykopalisk amerykańskich w Olincie i Atenach oraz ze wzmianek literackich, np. u Herodota, Platona, Ksenofonta, Arystofanesa.

D. miejskie, przeważnie jednopiętrowe, budowano z cegieł na podmurowaniu kamiennym, belkowanie i konstrukcję dachu, krytego dachówką, wykonywano z drewna. Zwykle tylko północna część d. miała piętro; zapewniało to od południa dostęp światła na dziedziniec-auli, na który otwierały się pokoje. Główne pomieszczenia: andrSn - biesiadna sala męska, ójkos - pokój rodzinny z odkrytym ogniskiem, połączony często-ze względu na wspólny dymnik i dopływ wody-z kuchnią, w zamożniejszych domach z łazienką; pastds, korytarz otwarty na dziedziniec ze słupami. Sypialnie, thdlamoj, znajdowały się najczęściej na piętrze i miały okienka. Wodę doprowadzano rurami od głównego akweduktu. Podłogi kryto zależnie od zamożności:

gliną, kamykami łączonymi zaprawą lub dwu-barwną mozaiką. Ściany były tynkowane jedno-barwnie lub w gładkie pasy. Drzwi wejściowe w Atenach poprzedzano niekiedy portykiem zwieńczonym daszkiem, wewnętrzne zawieszano tkaninami. W okresie hellenistycznym (III--I w. p.n.e.) znanym z wykopalisk francuskich na Delos, niemieckich w Priene i Milecie, w dalszym ciągu utrzymuje się wyżej omówiony typ d. miejskiego. Na dziedzińcu tworzono teraz często rodzaj głębokiej krytej niszy, eksedra, w której kobiety pracowały, a dzieci się bawiły. Charakterystyczny dla zamożnych d. tego okresu jest prostokątny lub kwadratowy perystyl otaczający odkrytą część dziedzińca, zajętą przez basen. Kolumny perystylu były wykonywane z marmuru, porosu lub kryte stiukiem, kapitele bywały polichromowane. Pierwsze piętro z zasady otwierało się na dziedziniec galerią. Liczba pokoi na parterze dochodziła do 10. Ściany w pokojach męskich i gościnnych miały piękną dekorację pasową, np. w tzw. D. z Trójnogiem na Delos, między podmurowaniem z wysokich tafli czerwonych a białymi ortostatami biegł fryz roślinny ujęty kymationem eolskim i plecionką. Podłogi kryto wielobarwnymi mozaikami. Wnętrza w nocy oświetlano lampkami oliwnymi umieszczanymi w niszach murów. W d. tego okresu były, oprócz rur dopływowych wody, ścieki odpływowe. D. warstw uboższych, drobnych rzemieślników i kupców, stanowiące przeważającą część zabudowań miejskich, są nam mniej znane. Pomieszczenia te łączyły się najczęściej z warsztatami pracy. Wbudowywano je częściowo w skałę, która stanowiła wtedy tylną ścianę i podłogę. Na wyższe piętra, zaj-

mowane przez inne rodziny, prowadziły zewnętrzne schodki. 2.. Rzym. Formy najdawniejszych d. przechowały terakotowe urny grobowe (IX-VII w. p.n.e.); były to okrągłe lub czworoboczne gliniane chaty "kryte strzechą z gałęzi i gliny. Powietrze i światło' docierało jedynie przez drzwi. W początkowym okresie republiki, do II w. p.n.e. (wg źródeł literackich) d. były drewniane, dach czterospadowy, kryty dachówką. Wnętrze stanowiła

prostokątna sala zw. atrium, w której skupiało się całe życie d., otoczona małymi pomieszczeniami (sypialnie, pokoje dla służby, magazyny) otwartymi do wewnątrz. Całość oświetlona była przez czwórobo-czny otwór w dachu, complmium, wyznaczony początkowo przez belkowanie stropu, potem wsparty na kolumnach, pod którym znajdował się w podłodze basen, implwium. Podłogi uklepywano z gliny, ściany bielono wapnem. Ludność uboższa, pochodzenia plebejskiego, utrzymująca się z pracy rąk, mieszkała w małych drewnianych domkach składających się z dwu pomieszczeń, z których jedno służyło za mieszkanie, drugie było sklepem, magazynem lub warsztatem, taberna. Otwierano je rano, a zamykano z zapadnięciem nocy pionowymi deskami zachodzącymi na siebie i wchodzącymi w wycięcia w progu i w górze ramy. Od poł. II w. p.n.e. rozpoczął się pod wpływem Greków wielki rozwój budownictwa, przy czym w zakresie d. mieszkalnych można stwierdzić większe zróżnicowanie. Utrzymują się w dalszym ciągu drewniane taberny, zamieszkałe przez najuboższą ludność. Obok nich wykopaliska poświadczają istnienie dwu typów zabudowań miejskich: są to insulae, d. czynszowe, znane najlepiej z wykopalisk z Ostii, zamieszkałe przez ludność utrzymującą się z zarobków dziennych, oraz villae, jednorodzinne d. ludzi zamożnych. Insule, które dochodziły do 3 - 4 pięter wysokości, budowano z kamieni i cegieł, i kryto dachówką. W konstrukcji szerokie zastosowanie miały łuki. Pierwsze piętra d., składające się z największych pomieszczeń, wynajmowane były przez artystów na pracownie, przez filozofów i retorów na sale wykładowe i zebrania. Przy nich, nieraz na całej szerokości fasady, biegły balkony wspierające się na archiwoltach lub portykach; osłaniały one wejścia do sklepów znajdujących się na parterze. Im wyżej, tym mieszkania były mniejsze i tańsze, cenacula. Wyższe piętra przeważnie nie były skanalizowane i mieszkańcy musieli korzystać ze studni i publicznych ubikacji. Na tyłach d. były podwórka, niekiedy ponad nimi przerzucano sklepione mostki do sąsiednich d. Wille miejskie, znane najlepiej z wykopalisk w Pompejach i w Herkulaneum, powstały z połączenia dwu elementów: staroitalskiego d. z atrium i hellenistycznego d. z perystylem. Główne pomieszczenia stanowiły: przedsionek, atrium pełniące tu rolę hallu, za nim tabliiwm pokój przyjęć, dalej perystyl z basenem, kwietnikami i eksedrą. Koło perystylu znajdował się oecus (ojkos), w którym pani domu przyjmowała gości. Rzym nie znał osobnych pomieszczeń dla kobiet. Z atrium szły schody na piętro. Górne pokoje: sypialnie cubicula, jadalnia triclinium, były w zasadzie otwarte na atrium balustradą, potem także oknami na ulicę. Kuchnie rzymskie miały niskie murowane piece, dym odprowadzany był rurami w ścianie. D. miały wodociągi i zlewy ściekowe. Niektóre d. nawet na odległej prowincji posiadały prywatne łazienki, jak o tym świadczą wykopaliska z Edfu. Tam znaleziono również dobrze zachowane d. składające się najczęściej z 3 lub 4 sklepionych izb, których konstrukcja i założenie oparte były na rodzimej tradycji budownictwa egipskiego. Nie wszystkie pokoje były jednakowo zdobione. Zdobiono przede wszystkim atrium, tablinum, perystyl i eksedrę, gdzie posadzki wykładano mozaiką, a ściany pokrywano stiukiem lub malowidłami w technice freskowej. Przejścia z atrium do tablinum i stąd do perystylu były zawieszone tkaninami przesuwanymi na metalowych listwach. Sufity pierwotnie były drewniane, przy czym wyraźnie występowało w n'ich belkowanie stropu, które z czasem zaczęto zdobić rzeźbą lub malowidłem. W okresie cesarstwa belki drewniane zastępowano murowanymi, pokrywanymi stiukiem. Sufity bywały także płaskie, złocone lub malowane. Drzwi były wysokie i często miały obmurowania marmurowe. W oknach od I w. n.e. wprawiano szybki szklane umieszczane po 4 w brązowej ramie. W nocy oświetlano wnętrza lampkami oliwnymi stawianymi w niszach lub zawieszanymi na kandelabrach.

Domicjan (Titus Flmius Domitianus) cesarz rzymski (51-96 r. n.e.), syn Wespazjana, brat Tytusa. W r. 81, po śmierci Tytusa, został obwołany cesarzem przez pretorianów. Za jego panowania wzmagają się tendencje absolutystyczne;

przyjmuje on tytuł stałego cenzora, censor per-petuus, przez co uzyskuje władzę przyjmowania

lub usuwania członków senatu. W r. 84 podejmuje wyprawę przeciw Chattom, których odsuwa od Renu, w następnych latach walczy z Da-kami, na których czele stoi Decebalus. Wobec niebezpieczeństwa zagrażającego Rzymowi ze strony plemion mieszkających nad Dunajem, w Czechach i na Morawach, jak Markomano-wie, Jazygowie i Kwadowie, D. zawiera w r. 89 pokój z Dakami zobowiązując się do rocznej daniny. Ostatni okres jego rządów należy do najgorszych w .historii Rzymu. Wzmaga się walka między cesarzem i senatem. W r. 88 legat Germanii Górnej, Antonius Saturninus, zostaje przez swą armię obwołany cesarzem. Powstanie to zostaje stłumione, lecz daje początek licznym prześladowaniom. Represje dosięgają nawet osób najbliżej stojących cesarza. Wygnano również mieszkających w Rzymie filozofów. D. żądał dla siebie boskiej czci. W końcu, w r. 96, został zasztyletowany w wyniku spisku, w którym uczestniczyła jego własna żona. ^ Domitia, Domicja zob. Domitii 9, 10,14. Domitii Domicjusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. Dwie główne gałęzią rodu używały przydomków Ahembarbus i Calvinus; ponadto inne, mniej znane gałęzie używały przydomków Afer i Corbulo. Ahenobarbi: 1. Cnaeus Domitius Ahembarbus, konsul z r. 192 p.n.e., zwycięzca celtyckiego plemienia Bojów, t. Cnaeus D. Ahembarbus, konsul w r. 122 p.n.e., zwycięzca plemion galickich Allobrogów i Ar-wemów. W r. 115 p.n.e. sprawował urząd cenzora. Zbudował via Domitta, wiodącą od Rodanu do Pirenejów. 3. Cnaeus D. Ahembarbus, konsul w r. 96 p.n.e.; jako trybun ludu w r. 104 wydal prawo dotyczące urzędów kapłańskich. Lex Domitia de sacerdotiis, na mocy którego kapłanów mogło dokooptować nie kolegium kapłańskie, jak dotąd, lecz 17 tribus wylosowanych przez lud. W r. 92 był cenzorem i wydal wówczas edykt przeciw nowo powstającym łacińskim szkołom retorycznym. 4. Cnaeus D. Ahenobar-bus, zięć Cynny, pobity przez Pompejusza w r. 80 p.n.e. w Afryce. 5. Luclus D. Ahembarbus, konsul z r. 54 p.n.e., przyjaciel Cycerona, zacięty wróg Cezara, zwolennik Pompejusza, po którego stronie uczestniczył w bitwie pod Farsalos. 6. Cnaeus D. Ahanobarbus, syn poprzedniego, brał również udział w bitwie pod Farsalos, lecz Cezar pozwolił mu wrócić do Italii. W czasie drugiego triumwiratu zrazu walczył przeciw triumwirom, potem połączył się z Antoniuszem,

następnie przeszedł na stronę Oktawiana. 7. Cnaeus D. Ahembarbus, konsul z r. 16 p.n.e., patem prokonsul Afryki i namiestnik Illirii. 8. Cnaeus D. Ahembarbus, mąż córki Germanika, Agryppi-ny Młodszej, ojciec Nerona; jako prokonsul zarządzał Sycylią. 9. Domitia, siostra poprzedniego, ciotka Nerona; mężem jej był Passienus Crispus, który ją odtrącił, aby poślubić matkę Nerona Agryppinę. 10. D. Lepida, siostra poprzedniej, żona Waleriusa Messali Barbatusa i matka Messaliay, małżonki cesarza Klaudiusza.-Calvini: 11. Cnaeus D. Calvinus Ma-ximus, konsul z r. 283 p.n.e., pierwszy cenzor ze stanu plebejskiego; wraz z Dolabellą pokonał sprzymierzonych Senonów, Bojów i Etrusków. 12. Cnaeus D. Calvinus, konsul z r. 53 p.n.e., najpierw przeciwnik Cezara, potem jego zagorzały zwolennik, jeden z dowódców w bitwie pod Farsalos, w r. 47 namiestnik prowincji Azji. - Corbulones: 13. Cnaeus D, Corbulo, brat Cezonii, żony Kaliguli, wybitny wódz za panowania Klaudiusza i Nerona. Odniósł zwycięstwo nad plemieniem Chauków w Germanii w r. 47, w Armenii nad Tissafemesem w r. 58, w Partii nad Wologezesem w r. 63. Jego zwycięstwa wzbudziły zawiść w Neronie, który

posłał mu wyrok śmierci. C. popełnił wówczas samobójstwo. Był on znany również jako utalentowany mówca i autor pamiętników, które się nie zachowały. 14. D. Longina, córka poprzedniego, żona Lamii Emiliana; porwana przez Domicja-na, została jego żoną i uczestniczyła później w spisku na jego życie. 15. D. Afer, znakomity mówca rzymski (l 6-50 r. n.e.), nauczyciel retoryki, człowiek niskiego charakteru, za czasów Tyberiusza zajmował się donosidelstwem; za Kaliguli został konsulem.

Domitius Marsus poeta z czasów Augusta, przyjaciel Tibullusa i Wergiliusza, autor zbioru epigramów pt. Cicuta, elegii, w których opiewał ukochaną Melaenis, poematu epickiego pt. Ama-zonis oraz dzieła prozaicznego pt. De wbanitate (O poprawnym sposobie wysławiania się). Dzieła jego nie zachowały się do naszych czasów.

Domus Aurea Złoty Dom, pałac zbudowany przez Nerona między Palatynem a Eskwilinem.

dona militaria łac. wszelkie ordery i odznaczenia wojskowe, którymi Rzymianie wynagradzali dzielność osobistą i zwycięstwo. Prawo nadawania ich miał w okresie republiki główny dowódca zwycięskiej armii; odbywało się to najczęściej na wiecu wojskowym contio, po uro

czystej mowie, praefatio donatlonis vetus atque Imperatorla (Cicero, In Ywrem VI, 80). Senat mógł jednak wg-uznania zabronić rozdawania d. m. W okresie cesarstwa prawo nadawania d. m. miał princeps. Odznaczano całe oddziały tzw. torgues, naszyjnikiem, przez co otrzymywały one przydomek torquatae. Odznaczony mógł występować ae swymi odznaczeniami w czasie triumfów i innych uroczystych okazji. Odznaczeniem nadawanym pierwotnie była kopia, w okresie cesarstwa odznaczenia zróżnicowano;

żołnierzom i niższym oficerom nadawano ar-millae, phalerae, torąues, wyższym zaś coronae, hastae pwae i vexilla.

donatlo łac. darowizna. Czynność prawna, za pomocą której jedna osoba świadomie umniejsza swój majątek w celu wzbogacenia drugiej.

donathdm łac. podarunki pieniężne dawane żołnierzom przy specjalnych okazjach, w szczególności z okazji triumfu; w okresie wojen domowych u schyłku republiki-dla zaskarbienia sobie wierności żołnierzy, w okresie cesarstwa z okazji objęcia władzy przez nowego panującego, z okazji uroczystych wydarzeń, np. ślubów w rodzinie cesarskiej itd.

Donatus (Ą elius D.) gramatyk rzymski i nauczyciel retoryki z IV w. n.e., autor komentarzy do komedii Terencjusza, biografii i not do Wergiliusza oraz podręcznika Ars grammatlca, który w średniowieczu zdobył niezwykłą popularność, tak iż imię D. oznaczało po prostu podręcznik gramatyki.

Domna dziś Stenosa; wysepka na Morzu Egejskim, na wschód od Naksos. Według legendy Dionizos miał na niej ukryć Ariadnę przed pościgiem Minosa. D. należała do Rodyj-czyków. Za czasów cesarstwa służyła za miejsce deportacji.

Dorieus 1. syn Anaksandridasa, króla Sparty, brat Kleomenesa I i słynnego Leonidasa. Ok. r. 520 p.n.e., gdy królem został Kleomenes, D. opuścił Spartę i udał się do Libii, próbując tam założyć kolonię grecką, a następnie na Sycylię, gdzie zginął w walkach z Fenicjanami. 2. syn Diagorasa z Rodos, atlety opiewanego pracz Pindara. Był podobnie jak ojciec, pertodonikes, tzn. zwycięzcą na 4 najważniejszych igrzyskach:

olimpijskich, istnujskicb, nemejskich i pytyj-skich. W czasie wojny peloponeskiej (r. 431 -404 p.n.e.) musiał opuścić Rodos z powodu swych prospartańskich sympatii i udał się do Wielkiej Grecji. W r. 412, gdy Rodos odpadła od Związku Morskiego Aten, D. powrócił i walczył po stronie spartańskiej. Zginął w niejasnych okolicznościach, rzekomo z ręki Spartan, za to, że miał w r. 395 przejść do stronnictwa proateńskiego.

Dorion pisarz grecki z okresu hellenistycznego. autor dzieła pt. Perl ichthyon (O rybach).

Doris1 1. górzysty kraj w Grecji środkowej, u źródeł rzeki Kefizos, u stóp Parnasu. Była to najmniejsza kraina grecka, obszar jej był dziewiędokrotnie mniejszy od Fokidy. Stąd mieli Dorowie wyruszyć na podbój Peloponezu. Za najdawniejszych mieszkańców D. uważano Dry-opów. D. należała do Amfiktionii Delfickiej, w III w. p.n.e. do Związku Etolskiego. 2. kraj w Azji Mn., skolonizowany przez Dorów z Peloponezu, położony na południowo-wschodnim wybrzeżu Karii i obejmujący miasta Halikarnas i Knidos na kontynencie oraz lałysos, Kamiros, Lindos, Kos na Rodos i Kos. Tworzyły one święty związek przy świątyni Apollina na przylądku Triopion w Azji Mn.

Doris 2 1. mit. córka Okeanosa i Tetydy, małżonka Nereusa, matka 50 Nereid. 2. mit. nimfa, córka boga rzeki Eurotasa, małżonka Posejdona. 3. lotayjka, małżonka Dionizjosa I, tyrana syrakuzańskiego, który tego samego dnia poślubił ją i Arystomachę.* 4. pierwsza żona Heroda I, matka Antypatra.

Doriskos miejscowość nad rzeką Hebros w Tracji, gdzte wg Herodota miała się odbyć wielka parada armii Kserksesa, w maju r. 480 p.n.e., przed napadem na Grecję. Herodot podaje liczbę żołnierzy biorących udział w tym przeglądzie - l 700 000, co jest niewątpliwie cyfrą wyolbrzymioną.

Doros mit. syn Hellena i nimfy Orseis, protoplasta szczepu Dorów, wg innych wersji syn Apollina i Pytii lub syn Posejdona.

Dorowie (Dores) plemię greckie póteocno-^a-chodnie, nąjwaleczniejsze ze wszystkich szczepów helleńskich, wywodzące swe pochodzenie od Heraklesa. Według Herodota mieli D. pierwotnie zamieszkiwać krainę Histiajotis, później Pindus, następnie podnóże Ojty, które było dla nich punktem wyjściowym do wyprawy na Peloponez (zob. Doris). Pod naporem nowych plemion runęły w gruzy, zamki w Mykenach, Tirynsie, Amykłaj; ludność przeddorycka została zepchnięta do centralnego masywu gór Arkadii, gdzie jeszcze zachował się stary dialekt przed-dorydd, wykazujący pokrewieństwo z dialektami

cypryjskim i pamfylijskim. Niebawem cały Peloponez mówił po dorycku. lane pokrewne szczepy północnogreckie opanowały Epir, Akar-nanię, Etolię. Po opanowaniu Peloponezu D. ruszyli na Kyterę i Kretę, obsadzili południowe Cyklady, a mianowicie Melos i Terę, dalej

Rodos i Kos, wreszcie na wybrzeżu małoazja-tyckim zajęli Przylądek Knidyjski i Półwysep Halikarnaski. Miasta doryckie zawarły wówczas święty związek, którego ośrodkiem była świątynia Apollina na Przylądku Triopion. Podbój Peloponezu i wybrzeża małoazjatyckiego znany jest w nauce pod nazwą wędrówki Dorów i datowany na r. ok. 1200 p.n.e., lecz niewątpliwie proces infiltracji tego plemienia rozpoczął się wcześniej i trwał dłuższy czas. Fala dorycka ominęła Attykę, zamieszkałą od dawna przez plemiona jońskie. D. założyli również szereg kolonu na zachodzie, w południowej Italii.

dorycki porządek zob. architektura grecka.

Dwyforos gr. posąg dłuta Polikleta (pół. V w. p.n.e.) przedstawiający nagiego młodzieńca niosącego włócznię. Układ D. utrzymany jest w tzw. kontrapoście (zachowanie harmonii przez obciążenie prawej nogi i lewej ręki oraz odciążenie lewej nogi i prawej ręki), charakterystycznym dla rzeźb Polikleta. Oryginał w brązie stanowił plastyczny wyraz teoretycznych rozważań artysty o kanonie proporcji ciała ludzkiego. Rzeźba, zachowana w marmurowej kopii rzymskiej znalezionej w Pompei, znajduje się "w muzeum w Neapolu; nowoczesna rekonstrukcja w brązie -w Muzeum Narodowym w Warszawie.

doryforowie (gr. doryfóroj, od dóry kopia) żołnierze straży przybocznej tyranów, zwykle obcego pochodzenia, uzbrojeni w kopie.

Doryklejdas z Lacedemonu brat Medona, uczeń Dipojnosa i Skyllisa, rzeźbiarz w pierwszej poł. VI w. p.n.e., wg Pauzaniasza twórca posągu Temidy, wykonanego ze złota i kości słoniowej dla Herąjonu w Olimpii.

Dorylajon miasto we Frygii w pobliżu granicy z Galacją, nad rzeką Thymbris.

dos łac. posag, czyli przysporzenie majątkowe ze strony kobiety, jej krewnych lub nawet od osoby obcej na rzecz przyszłego męża, w celu przyczynienia się do pokrycia kosztów utrzymania gospodarstwa domowego, ad onera matri-monii sustinenda. W zależności od osoby ustanawiającego d. rozróżniano; d. profectitia, ustanowiony przez ojca lub dziadka ze strony ojca;

d. adventicia, ustanowiony przez samą kobietę

lub inne osoby. Posag mógł być dany bezpośrednio, tzw. dotis datlo, lub też przyrzeczony za pomocą dotts promtssio lub dotis dictio, w prawie zaś justyniańskim także za pomocą nieformalnej umowy zw. pactum dotale. Mąż mógł, z pewnymi ograniczeniami, swobodnie dysponować posagiem; w wypadku rozwiązania małżeństwa musiał zwrócić substancję posagową. Zwrotu posagu można było domagać się za pomocą skargi zwanej actio rei uxorlae; mąż miał jednak prawo potrącenia, retentio, niektórych poczynionych wydatków, a w razie rozwiązania małżeństwa z winy żony, także zatrzymania pewnej części posagu.

Dosiadas z Krety pisarz grecki z III w. p.n.e., autor nie zachowanego dzieła o Krecie pt. Kretika oraz sztucznego, pełnego peryfraz wiersza o układzie figuralnym pt. BSmós (Oharz).

Dositheos z Pelusion, astronom grecki z III w. p.n.e., cytowany jako autor pisma Do Dtodora, w którym prawdopodobnie uzasadniał reformę kalendarzową Eudoksosa (zob.), polegającą na przyjęciu cyklu ośmioletniego.

Dositheos Magister, gramatyk grecki z IV w. n.e., wymieniony w znalezionym w Sankt-Gallen rękopisie gramatyki łaeińsko-greckiej jako jej autor lub tłumacz na język grecki; w rękopisie znajdują się m.in. teksty bajek Ezopa.

Dossennus stała postać w atellanie: człowiek garbaty, przebiegły szarlatan, karykatura uczonego i filozofa; zob. Atellanae fabulae.

drachma (gr. drachmś, od drathomaj chwytam) podstawowa srebrna jednostka monetarna u Greków, podobnie jak denarius u Rzymian. Zob. monetarne systemy.

Dracontius (Blossius AemtllusD.) zob.BlossH 2.

Drakon prawodawca ateński, twórca pierwszego pisanego kodeksu praw, pochodzący ze starego rodu szlacheckiego. W r. 621 p.n.e. otrzymał polecenie spisania prawa zwyczajowego i uregulowania porządku prawnego. Surowość przepisów zawartych w kodeksie D., karzących śmiercią prawie wszystkie przestępstwa, skłoniła Atenczyków do tego, że polecili Solonowi ułożenie nowego kodeksu, co też uczynił on w r. 594 p.n.e. Prawodawstwo D. nie różnicowało przestępstw na większe i mniejsze (to wprowadził dopiero Solon), rozróżniało jednak zabójstwo umyślne i nieumyślne fónos dlkajos, tzn. zabójstwo prawnie dozwolone, np. w obronie własnej. W wypadku zabójstwa mimowoinsgo karą bylo wygnanie. Gdy sprawca nordu pozostawał nie

znany, usuwano poza granice kraju narzędzie zbrodni, aby oczyścić kraj od zmazy. dramat zob. komedia, tragedia. Drangiana perska satrapia między Gedrozją, Karmanią i Arachozją, opisana przez Ptolemeusza.

Drangowie (Drangaj) ludność prowincji Drangiana.

Dravus dziś Drawa; rzeka wypływająca z Alp Noryckich niedaleko Aguntum, dopływ Dunaju, przepływa Noricum i Pannonię.

Drepane (lub Drepanum) starożytne miasto w Bitynii, nad zatoką Astakos.

Drepanius (Latinus Pacatus D.) zob. Pacatus 1. Drepanum 1. (Drepana) dziś Trapani; miasto na północno-zachodnim wybrzeżu Sycylii, u podnóża góry Eryks, ufortyfikowane przez Hamil-kara w czasie pierwszej wojny punickiej. W r. 250 p.n.e. Rzymianie ponieśli tu porażkę w czasie I wojny punickiej. 2. przylądek w Egipcie na zachodnim wybrzeżu Sinus Arabicus. 3. górzysty przylądek na północnym wybrzeżu Krety. 4. przylądek na wybrzeżu libijskim. 5. zob. Drepane.

driady (gr. 1. p. dryds, 1. mn. dryddes) nimfy leśne uważane za nieśmiertelne w przeciwstawieniu do hamadriad, które umierały wraz z zamieszkiwanym przez siebie drzewem.

drogi już Homer mówi o wygodnych brukowanych (/.; znaleziono takie w Troi i w Knossos w wykopaliskach z epoki minojsko-mykeńskiej. Na podkładzie z bloków kamiennych spojonych gipsem i gliną układano warstwę ziemi, a na niej 2 rzędy mniejszych płytek dla wozów, z koleinami dla kół oraz 2 chodniki po bokach dla pieszych. Niekiedy na stromych zboczach górskich układano stopnie z kamieni lub żłobiono je w skale, na ogół jednak wzgórza okrążano; na terenach błotnistych sypano tamy ziemne. W Grecji, w okresie klasycznym d. bite były wąskie, kręte i - nieliczne, zadowalano się wytyczeniem trasy i żłobieniem kolein dla wozów. W Atenach ulice miasta były brudne, wąskie i niebrukowane.

Najważniejsza d. prowadziła od Akropolu przez Agorę i Keramejkos do Dipy-lonu; D. Święta prowadziła z Bramy Dipylońskiej na zachód. Grecy dla celów komunikacyjnych wykorzystywali raczej szlaki morskie. W Mezopotamii budowano niekiedy d. z wypalonej cegły spojonej smołą lub z płyt wapiennych. W Italii i w prowincjach sieć d. łączyła ważniejsze miasta i była wysoko rozwinięta. Od głównych arterii prowadziły mniejsze gościńce we

wszystkich kierunkach, przy czym starano się, o ile możności, wytyczyć linie proste. Budowa d. rzymskiej odbywała się w sposób następujący: najpierw wytyczano za pomocą dwu bruzd, sulci, szerokość, jaką miała mieć d.; z tego miejsca usuwano ziemię na znacznej głębokości, starając się dokopać, o ile możności, aż do skały. Na tak przygotowanym gruncie kładziono kolejno 4 warstwy wynoszące razem l-l,50 m wysokości, były to: statumen, składający się z kilku warstw płaskich kamieni spojonych najczęściej gliną, od 0,30 m do 0,60 m; rudus, ruderatio, cienka warstwa zbita z drobnych kamyków, kawałków cegieł, kruszonych kamieni, ok. 0,20 m wysokości; nucleus, warstwa zbita z drobnego żwiru lub piasku, od 0,30 m do 0,50 m wysokości; summum dorsum, składająca się w drogach wysypanych żwirem (viae glarea stratae) z warstwy drobnego żwiru, w drogach wykładanych kamieniami (viae silice stratae) z szerokich płyt kamiennych, w każdym razie w jednym i drugim wypadku powierzchnia była zupełnie jednolita i wynosiła od 0,20 m do 0,30 m grubości. D. w środku była nieco wzniesiona, aby wody mogły ściekać na boki. Gościniec, agger, miał z obu stron dwa nieco wzniesione chodniki, margines lub crepidines, najczęściej wyłożone płytami lub wybrukowane dużymi kamieniami; dwa boczne rowy zbierały wody deszczowe. D. rzymskie dzieliły się na 3 kategorie: d. publiczne, czyli państwowe, viae pu-blicae, które zapewniały komunikację między Rzymem i najważniejszymi ośrodkami na prowincjach, między portami i stolicami prowincji;

nad ich stanem czuwało państwo; d. wiejskie viae yicinales, które stanowiły odnogi d. publicznych i łączyły je z wsiami i osadami, i których utrzymaniem zajmowały się pagi; wreszcie d. prywatne, viae privatae, które łączyły posiadłości prywatne z d. wiejskimi; właściciele rezerwowali je dla swego wyłącznego użytku lub też udostępniali je wszystkim. W okresie cesarstwa sieć d. rzymskich przedstawiała się w ogólnych zarysach w sposób następujący: Italia Południowa: via Appia, jedna z najstarszych dróg, zbudowana w r. 312 p.n.e. przez Appiusza Klaudiusza Cekusa, najważniejsza i dlatego nazwana Regina viamm (Królowa Dróg), łączyła Rzym z Kapuą przez Terracinę, Fundi, Formiae, Ca-silinum, później została przedłużona do Tarentu i Brundyzjum, najważniejszego portu dla komunikacji z Grecją i Wschodem; via Popillia, bieg-

ta Z Kapui do Regium. Zbudował ją Publiusz Popiliusz, konsul z r. t32 p.n.e.; via Latina przebiegała przez Lacjum, pod Casilinum łączyła się z via Appta, została zbudowana w początkowym określa republiki; via Tralana, zbudowana przez cesarza Trajana w r. 109 n.e, łączyła via Latina z Adriatykiem przez Samnium i Apu-lię. Italia Środkowa: via Solaria biegła z Rzymu do Reate w Sabinum, później została przedłużona poprzez Picenum do Adriatyku; pierwotnie miała służyć jedynie do przewozu soli do kraju Sabinów; stąd nazwa. Via Tibwtina prowadziła z Rzymu do Tibur, stąd jej przedłużeniem była via Valeria, która obiegała północny brzeg jeziora Fucinus i sięgała Aternum łącząc w ten sposób zachód i

wschód półwyspu. Italia Północna: via Flaminia, zbudowana przez Ga-jusza Flaminiusza, cenzora z r. 220 p.n.e., przecinała Etrurię i Umbrię, sięgając Ariminum;

za pomocą. via Aemilia łączyła się z Placencją, gdzie dosięgała via Postumia, przecinającej Italię Północną od Genui do Akwilei nad Adriatykiem. Via Aurelia, zbudowana przez Gajusza Aureliusza Cottę w r. 241 p.n.e., biegła wzdłuż wybrzeża Morza Tyrreńskiego z Rzymu do Pizy, przecinając Lacjum, Etrurię i Ligurię; w czasach cesarstwa przedłużono ją do Alp Morskich. Via Ciodia biegła z Rzymu do Morza Tyrreńskiego do Rusellae, przez Forum Clodii i Saturnie; via Cassia prowadziła z Rzymu do Florencji przez Arretium. Gęstą siecią doskonałych d. Rzymianie pokryli również prowincje, przede wszystkim Galię. Najważniejsze d. w Galii:

via Domitia, najstarsza z d. rzymskich w Galii, zbudowana w r. 121 p.n.e. przez prokonsula Gneusa Domicjusza Ahcnobarbusa, biegła od Rodanu do Hiszpanii po wschodnim zboczu Pirenejów; był to ważny szlak handlowy i strategiczny. Via lulia Augusta, nazwana tak w czasach cesarstwa, lecz zbudowana w 109 r. p.n.e. przez Gajusza Emiliusza Skaurusa, była przedłużeniem via Aurelia i łączyła Genuę z miastami w Galia Narbonensis. Inne d. przecinały całą Galię Narbońską, biegły wzdłuż wybrzeża Oceanu, nad brzegiem Renu, łącząc Galię z Germanią; jeszcze inne biegły ze wschodu na zachód, łącząc Belgię z Akwitanią; również przez Alpy biegły d. z południa na północ itd. Ważny szlak handlowy stanowiła via Egnatia, prowadząca z Europy Wschodniej poprzez Półwysep Bałkański, z Dyrrachium do Amfipolis, brzegiem Morza Trackiego przez Propontydę do Bizancjum.

Dromos (gr. drómas bićg, bieżnia) 1. równina w pobliżu Sparty, na której młodzież spartańska ćwiczyła się w biegach. 2. D. Achillejos długi-wąski pas ziemi na Krymie, w pobliżu ujścia Borystenu, gdzie wg legendy, Achilles miał urządzić zawody w bieganiu.

Druenttó dziś Durance; rzeka w Galii Nar-bońskiej, dopływ Rodanu.

druidowie kapłani celtyccy w Galii, rekrutujący się przeważnie ze starych rodów szlacheckich i tworzący zamkniętą korporację pod przewodnictwem najstarszego kapłana. Wolni od wszelkich świadczeń na rzecz państwa, zajmowali się leczeniem, wieszczeniem, nauczaniem i rozstrzyganiem wszelkich sporów, zarówno prywatnych jak publicznych. Otaczani wielkim szacunkiem, wywierali przemożny wpływ na życie kraju. Nowo przyjęci w poczet d. odbywali 20letni nowicjat. Główny ośrodek d. mieścił się na wyspie brytyjskiej Mona, dokąd przybywali na naukę uczniowie z całej Galii. Obrzędy swe spełniali w lasach dębowych lub na szczytach samotnych gór; jeszcze za czasów Augusta zdarzały się wypadki składania przez nich ofiar ludzkich. W miarę romanizacji Galii wpływy ich malały, a cesarz Tyberiusz zakazał im wszelkiej działalności.

Drusilla 1. Livia D. zob. Liwia 2. 2. lulia D. córka Germanika, siostra cesarza Kaliguli, zmarła w r. 38, w 21-szym roku życia. Kaligula kazał ją czcić pod imieniem Pantei, 3. córka króla żydowskiego Agryppy I, żona króla Azizosa z Emesy, potem prokuratora Judei, Antoniusza Feliksa; miała z nim syna Agry-ppę, który zginął przy wybuchu Wezuwiusza w r. 79 n.e.

Drusus przydomek używany przez dwa rody rzymskie, Klaudiuszów i Liwiuszów (zob. Ciaudii i Ltvu).

dryades zob. driady.

Dryas mit. 1. syn Aresa, brat króla trackiego, Tereusa, uczestnik polowania na dzika kalidon-skiego i walki Lapitów z centaurami. 2. ojciec króla trackiego Likurga (zob.).

Drymaja miasto w północnej Fokidzie, w dolinie rzeki Kefisos, ze świątynią Demetry Tes-moforos.

Drymos warowna twierdza na pograniczu Attyki i Beocji.

Dryopowie (Dryopeś) plemię pelazgijskie, które pierwotnie zamieszkiwało, krainę w pobliżu góry Ojte, w dolinie rzeki Sperchejos w Tesalii, stam-

tąd zaś przeszło na Peloponez i osiedliło się w Messenii.

Dryops mit. syn boga rzeki Sperchejos i Da-naidy Polidory, protoplasta plemienia Dryopów.

ducenarius toć. 1. nazwa sędziów ustanowio-nyct) przez Augusta, nazwanych tak dlatego, że majątek ich wynosił 200 000 sesterców. 2. w okresie cesarstwa nazwa dowódcy oddziału wojskowego liczącego 200 ludzi.

Duilii Duiliusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Marcus Duilius, trybun ludowy z r. 471 p.n.e. 2. Caius D^ konsul w r. 260 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad flotą kartagińską pod Myląc. Było to pierwsze zwycięstwo, jakie Rzym odniósł na morzu, dlatego D. w r. 259 odbył wyjątkowo uroczysty triumf, ponadto wzniesiono na jego cześć na Forum kolumnę przyozdobioną dziobami okrętów (columna rostrata) z odpowiednim napisem (zachowanym, w odpisie późniejszym, do naszych czasów). Ze zdobytych . łupów D. zbudował na Forum Olitorium świątynię Janusa.

Duketios król jednego z plemion sycylijskich, w r. 459 p.n.e. skolonizował Menajnon, w r. 453 założył nową stolicę swego państewka, Palike. Walczył z Grekami, pragnąc zahamować grecką kolonizację na Sycylii; w r. 451 pobił zjednoczone wojska Syrakuzańczyków i Agrygentyj-czyków. Z kolei zwyciężony przez nich uszedł do Koryntu, skąd po pewnym czasie powrócił i próbował znów odzyskać władzę. W r. 440 umarł.

dułoś zob. niewolnictwo.

Dumnoryks (Dumnorix) wódz Eduów, najważniejszego plemienia galickiego, staną) na czele obozu antyrzymskiego pragnąc zrzucić jarzmo najeźdźców. W r. 58 p.n.e. Cezar go ujął, lecz na prośbę jego brata Diyitiacusa, oddanego Rzymianom, darował D. życie. Trzymał go jednak przy sobie; w r. 54 udając się do Brytanii kazał mu sobie towarzyszyć, gdyż obawiał się wzniecenia nowych zamieszek w Galii w czasie swej nieobecności. D. usiłował uciec, został jednak schwytany i zabity.

duodecim tabulae zob. Prawo dwunastu tablic.

duoviri (duumviri) łac. dwuosobowe kolegium urzędnicze występujące często w okresie republikańskim zarówno przy zwyczajnych urzędach, jak i przy nadzwyczajnych. W Rzymie byli:

I. d. perduellioni iudicandae do osądzania spraw zdrady stanu; 2. d. sacris faciundis do strzeżenia interpretacji ksiąg sybillińskieh; 3. d. nawles,

którzy w czasie wojny mieli pieczę nad flotą i dowodzili na morzu; 4. d. aedi dedicandae, komisja zajmująca się poświęcaniem gruntów publicznych przeznaczonych na budowę świątyń lub poświęcaniem świątyń; 5. d. agris dandis adsignandis, komisja zajmująca się przydzielaniem gruntów; 6. d. viis pwgmdis, czuwający nad czystością dróg poza murami miasta, do pierwszego kamienia milowego. - W miastach italskich byli: 7. d. iure dicundo, wyżsi urzędnicy miejscy; 8. d. aediies, d. aerarii i in.

dupondius łac. moneta rzymska wartości dwóch asów; niekiedy termin ten oznaczał miarę długości == dwu stopom.

Dura Europos starożytne miasto w Syrii nad Eufratem, zwane Pompeją pustyni syryjskiej. Pierwotnie była to forteca asyryjska Dura, opuszczona i ponownie zajęta przez wojska macedońskie Seleukosa, nazwana Europos od miejsca jego urodzenia w Macedonii. W drugiej poł. II w. p.n.e. tym ważnym punktem handlowym na drodze z Syrii do Zatoki Perskiej owładnęli Partowie. W II w. n.ę. miasto zajęli i rozbudowali Rzymianie. W r. 272 n.ę. zostało zdobyte przez Persów i zburzone. Prace wykopaliskowe rozpoczęto w r. 1920; prowadzili je J. Breasted (1920), Fr. Cumont (1922-1923) i M. Ros-towcew (1927 -1937). Zabytki archeologiczne D. E.: budowle, rzeźby, freski, przedmioty użytkowe oraz występujące w wielkiej ilości inskrypcje stanowią ważny dokument orientalizacji kultury hellenistycznej i rzymskiej. Znajduje to swój wyraz w języku, w kulcie i w sztuce, na którą największy wpływ wywierała produkcja artystyczna sąsiadującej Palmiry.

Duris 1. malarz i garncarz attycki, prawdopodobnie jońskiego pochodzenia; przedstawiciel techniki czerwonofigurowej stylu surowego na przełomie VI i V w. p.n.e. Znamy około 200 dzieł D; w większości niesygnowanych. Długi okres działalności D. da się podzielić na trzy etapy:

a) w warsztatach Pytona i Kleofradesa; b) w warsztacie Kalliadesa; c) we własnym warsztacie. Ulubionym kształtem naczyń D. był kyliks (zob.); tematykę czerpał głównie z mitologii i z żyda codziennego. Do najsłynniejszych dzieł tego artysty należy czara z Luwru ze sceną wyobrażającą Eos, która unosi ciało Memnona. 2. D. z Samos, historyk z okresu hellenistycznego, uczeń Arystotelesa i Teofrasta (r. 340 - 270 p.n.e.). Najważniejsze jego dzieła: Historia], składające się przynajmniej z 23 ksiąg, obejmujące dzieje

Grecji od bitwy pod Lcuktrami, nie wiemy jednak, na czym się kończyło; Ta perl Agatho-klea (Historia Agatoktesa); Samion horo] (Roczniki Samijskic) zarys historii i kultury ojczyzny autora, wyspy Samos. W dziełach historycznych D. dba przede wszystkim o wzbudzenie zainteresowania w czytelniku. Stara się więc, aby akcja była żywa i interesująca, wprowadza liczne dygresje i anegdoty, dąży do osiągnięcia dramatyczności i patetycznośd w opowiadaniu. Jest on przedstawicielem perypatetyczncgo kierunku w historiografii hellenistycznej. Napisał ponadto szereg prac z zakresu literatury, sztuki, teatru itd.

Durius dziś Duero, rzeka w Hiszpanii, wypływająca z gór Idubeba w Hispania Tarraco-nensis.

Durocortorum dziś Reims; stolica kraju Remów, później rzymskiej prowincji Go/Aa Belgica, odgrywała ważną rolę jako miejsce skrzyżowania licznych dróg handlowych.

Duronia dziś Duronia; miasto Samnitów w Italii, w pobliżu Wąwozu Kaudyńskiego.

duunmri zob. dwvlri.

Dydona (gr. Didó) mit. zwana również Elissą, córka króla Tyru, Belosa, żona kapłana Hc-raklcsa imieniem Sicheos. D. uchodząc przed Pigmalionem udała się wraz ze skarbami i garstką swych rodaków do Afryki pomocnej, gdzie w pobliżu kolonii tyryjskiej Utyki założyła w IX w. p.n.e. miasto Kartaginę na ziemi zakupionej od króla numidyjskiego Hiarbasa. Aby uniknąć natarczywych starań o swoją rękę ze strony Hiarbasa, miała zginąć śmiercią samobójczą na stosie. Kartagińczycy oddawali jej cześć boską. Wcr-giliusz połączył jej losy z losami swego bohatera Encasza i przypisał jej samobójczą śmierć z rozpaczy po wyjeździe Eneasza.

dyktator (łac. dictator) urzędnik rzymski mianowany w nadzwyczajnych okolicznościach, kiedy szczególnie groźne położenie wymagało skupienia władzy w rękach jednego człowieka. Podobno po raz pierwszy miano powołać d. w 501 r. p.n.e. Początkowo nosił on tytuł magister popali (w tym wypadku: dowódca piechoty) i miał do pomocy mianowanego przez siebie dowódcę jazdy, magister eguitum. D. był powoływany przez konsula, na żądanie senatu na 6 "miesięcy. W tym okresie był on naczelnym wodzem i skupiał w swym ręku całą władzę. Władza jego była nieograniczona zarówno w obrębie miasta, jak i poza nim. Symbolem jej było 24 liktorów, którzy

kroczyli przed d. z rózgami i toporami. Pierwotnie d. mógł pochodzić jedynie z rodu patry-cjuszowskiego; w r. 356 p.n.e. spotykamy na tym stanowisku pierwszego plebejusza. W 82 r. p.n.e. na podstawie lex Yaleria de imperia Sidła otrzymał dyktaturę na czas nieograniczony, co dotąd nie miało precedensu w historii rzymskiej. Również Cezar w 49 r. p.n.e. otrzymał dyktaturę bez ograniczenia w czasie, dictator In perpetuum. Były to jednak dyktatury o innym charakterze ustanowione przez specjalne akty prawodawcze. Na wniosek Marka Ant-miusza uchwalona została ustawa znosząca dyktaturę na zawsze. Z tego powodu Oktawian nie przyjął ofiarowanej mu przez senat godności d.

Dymas mit. ojciec małżonki Priama, Hekaby.

Dyme 1. albo Dyma/, miasto nadmorskie w Achai na zachód od Olenos. 2. miasto w Tracji położone nad rzeką Hebros.

dymetr (łac. dimeter versus) wiersz, na który składają się dwa metra, a więc d. anapestyczny, daktyliczny itd., złożony z dwu anapestów, dwu daktyli itd.

dynasteja (gr. dynasfejd) jedna z wymienionych przez Arystotelesa form oligarchii, w której władza spoczywa w ręku niewielu uprzywilejowanych i przechodzi z ojca na syna.

dynastes (gr. dyndstes) władca, panujący;

nazwą tą określano także władców małych zależnych państewek.

Dyrrachium dziś'Durazzo; miasto w Illirii greckiej, położone na półwyspie Morza Adriatyckiego, poprzednio zwane Epidamnos: ważny port handlowy i punkt przeładunkowy, w drodze z Brundyzjum na wschód.

dysk (gr. dfskos. łac. discus) 1. duży metalowy płaski krążek wykonywany w Grecji w VIII w. p.n.e. z żelaza techniką odlewu; w tradycji epickiej spotykamy też dysk kamienny. W następnych wiekach d. kuty zazwyczaj w brązie miał w przekroju poprzecznym kształt soczewki. Wykopaliska archeologiczne, np. w Olimpii i w Egipcie, wydobyły na światło dzienne kilka d. wykonanych w brązie, dekorowanych nieraz rytymi kołami koncentrycznymi

lub opatrzonych inskrypcjami. Średnica ich wynosi 17-30 cm,'grubość ponad 10 mm; waga waha się w granicach 1,35-4,76 kg. Rzut d. należał do konkurencji pcntatlonu.* Znana rzymska kopia marmurowa słynnego posągu brązowego dłuta Myrona z V w. p.n.e. przedstawia dyskobola, tj. młodzieńca rzucającego d. (zob. tabl. XVI, 4).

Liczne przedstawienia d. znajdują się w greckim czarno- i czerwonofigurowym malarstwie wazowym (VI - V w. p.n.e.), w scenach ukazujących wnętrze palestry, tj. miejsca ćwiczeń atletów. Są one dekorowane niejednokrotnie motywami geometrycznymi, jak: punkty, koncentryczne koła, krzyżyki, oraz motywami zwierzęcymi, jak: delfin, sowa itd.; często umieszczane w pokrowcach ściągniętych tasiemkami, zawieszone na ścianach palestry. Wg legendy ulubieniec Apollina, Hiacynt, zginął od rzutu d. z ręki samego boga; po śmierci został przemieniony w kwiat o tej nazwie. 2. płaski, okrągły talerz do potraw. 3. płaski zegar słoneczny w kształcie koła. 4. grecki i rzymski instrument muzyczny perkusyjny, w postaci metalowego płaskiego krążka, służący do oznajmiania gotowej kąpieli i początku ćwiczeń gimnastycznych. Dźwięk wydobywano z instrumentu bądź przez uderzanie weń pałeczką (rodzaj gongu), bądź przez uderzanie o drugi d. 5. d. z Fajstos, odnaleziona na Krecie w miejscowości Fajstos w początkach XX w. okrągła, płyta gliniana, pokryta po obu stronach biegnącymi spiralnie znakami pisma obrazkowego względnie hieroglificznego z lat 1750 - 1600 p.n.e. Rozróżniono tam 45 różnych znaków pisarskich, wyobrażających głowy ludzkie, naczynia, narzędzia, okręty. Każdy z nich, oddzielony kreską, wyciśnięty jest odrębnym stemplem. Treść d. dotąd nie została odczytana. Znajduje się on w muzeum w Heraklejonie na Krecie.

Dyspontion miasto w środkowej Elidzie, doszczętnie zniszczone w wojnie między Elejczykami a Pisatami. Za herosa-eponima D. uważany był syn Pelopsa, Dyspontios.

dystych (gr. dfstichon) dwuwiersz składający się z dwu niejednakowych wierszy, który w utworze poetyckim może być powtórzony wielokrotnie. W najczęstszym użyciu w poezji antycznej był d. elegijny, stanowiący połączenie heksametru i pentametru daktylicznego. Bardzo często zawierał on zamkniętą myśl, tak że koniec d. zbiegał się z końcem zdania. Często zdarzało się również, że nawet każdy wiersz d. stanowił zamkniętą całość syntaktyczną. D. elegijny jest tak w poezji greckiej, jak i łacińskiej miarą elegii i epigramu.

dytyramb (gr. dithyrambos) pieśń kultowa na cześć Dionizosa, o nastroju podniosłym, pełnym entuzjazmu i wzburzenia, opiewająca cierpienia i radości boga. W Attyce, na wyspach jońskich, w Beocji, w Koryncie i w innych miejscach

szczególnej czci Dionizosa śpiewano podczas uroczystości dionizyjskich d; początkowo prymitywne i surowe; formę literacką nadał im w VII w. p.n.e. Arion z Metymny, żyjący w Koryncie, on też ustalił sposób wykonania d. Największą sławę uzyskał d. śpiewany przez chóry tzw. kozłów. Z niego miała narodzić się attycka tragedia. Zakres treści znacznie się rozszerzył, wprowadzono do d, inne mity, pozostające w pewnym związku z losami Dionizosa. Dalszy rozwój d. dokonał się w Atenach, gdzie podczas wspaniałych uroczystości dionizyjskich występowali ze swymi d. najwybitniejsi lirycy greccy, jak: Lasos z Hermiony (ok. 500 r. p.n.e.), Symonides z Keos, Pindar i in? Z całej tej bogatej twórczości zachowały się ledwie strzępy. Pojęcie o d. dały nam dopiero odnalezione w papirusie dytyramby

Bakchylidesa (zob.). Za czasów Melanippidesa z Melos (ok. 440 r. p.n.e.) dokonało się przeobrażenie d. Muzyka wzięła w nim górę nad poezją, w treści zapanowała wybujała fantazja, w formie puste, napuszone frazesy i sztuczne obrazy, zaniechano też budowy antystroficznej. Najznaczniejsi twórcy tzw. nowego d. to Filoksenos z Kytery, Kinezjasz z Aten, Frynis z Mityleny, Timoteos z Miletu, Poliejdos i Telestes (wszyscy z IV w. p.n.e.). Ich d. były przeznaczone do wykonania przez jednego wirtuoza. Znamy tekst d. Timoteosa z Miletu, zachowany w egipskim papirusie:

opiewa on bitwę pod Salaminą i przeznaczony jest do recytacji solowej przy akompaniamencie kitary, tzw. nómos kitharodos.

Dzeus zob. Zeus.

Dziech Józef (1891 - 1957) profesor Uniwersytetu im A. Mickiewicza w Poznaniu. Po opublikowaniu rozprawy doktorskiej De Hieronymi laudationum funebrtum colore rhetorico (1919) ogłaszał przyczynki stylistyczno-retoryczne dotyczące twórczości Velleiusa, Hieronima, Ambrożego. W rozprawie habilitacyjnej przedstawił wpływ diatryby cyniczno-stoickiej na pisma Grzegorza z Nazjanzu. W ostatnim okresie życia szczególnie interesował się Indiami w ujęciu pisarzy starogreckich.

dzień (łac. dies, gr. hemera) d. właściwy, od wschodu do zachodu słońca, Grecy dzielili na 5 części: prof (tes hemeras) rano; plethuses tes agords, przed południem, gdy rynek był zapełniony; pert mesembrtas, południe; dejle, popołudnie; dejle ópsia, wieczór. Od V w. p.n.e., kiedy wprowadzono zegary słoneczne, podzie

łono d. na 12 godzin U Rzymian podział był następujący: mam, rano; ad mendlem, przed południem; de mendle, po południu; supremo diet tempore, wieczorem. Od wprowadzenia zegarów słonecznych i wodnych w II w. p.n.e. Rzymianie poczęli dzielić d. na 12 godzin, jak Grecy. Rozróżniali oni dni, w których było wolno załatwiać pewne sprawy sądowe, publiczne, oraz dni, w których obowiązywał zakaz podejmowania tych czynności. Były to: 1) dies

fasti (zob. fasti l.); 2) dies comitiales, d., w których mogły się odbywać zgromadzenia narodowe; 3) dies ne fasti, d., w których nie mogły się odbywać ani sądy, ani zgromadzenia narodowe;

4) dies intercisi, d., które były ne fasti rano i wieczór, jednakże w środkowych godzinach można było wykonywać wszelkie czynności; 5) dies atri, d. feralne; 6) dies festi, dies religiosi, d. świąteczne; 7) dies pro festi, d. robocze, powszednie.

E

Eak zob. Ajakos.

Ebora dziś Evora; miasto w poludniowo-za-chodniej części Półwyspu Iberyjskiego, na prawym brzegu rzeki Anas.

Eburacnm zob. Brigantes.

Eburonowie (Eburones) lud pochodzenia celtyckiego, osiadły w Gallia Belgica, między Renem i Mozą; gtówne miasto Aduatuca. Pod wodzą Ambioryksa stawiali zaciekły opór wojskom Cezara.

Eburovices zob. Aulerkowie.

Ebusus dziś Ibiza; największa z grupy wysp Pityussae, przy wschodnim wybrzeżu Hiszpanii, z głównym miastem portowym tej samej nazwy.

Ecetra stolica Wcisków, zniszczona przez Rzymian.

Echekrates 1. E. z Fliuntu, filozof należący do szkoły pitagorejskiej (IV w. p.n.e.), przez pewien czas mieszkał w południowej Italii, lecz z powodu prześladowań pitagorejczyków powrócił do rodzinnego miasta. Występuje w dialogu Platona Fedon, opowiadając o ostatnich chwilach życia i o śmierci Sokratesa. 2. E. z Tesalli, dowódca wojsk Ptolemeusza Filopatora, przyczynił się do zwycięstwa nad królem Syrii Antiochem pod Rafią w Palestynie w r. 217 p.n.e.

Echemos mit. syn Aeropasa z Tegei, małżonek Timandy, król Arkadii, wg legendy uratował kraj od najazdu Dorów.

Echetlos (od gr. echetle rękojeść radła) wg podania, w bitwie pod Maratonem zjawił się w wojsku greckim człowiek, który zabił wielu wrogów za pomocą radła. Po bitwie zniknął. Ateńczycy zapytali wyrocznię o tajemniczego wojownika i usłyszeli, ze mają czcić herosa E.

Echetos mit. król Epiru, oślepił swą jedyną córkę, Metope za romans z Ajchmodikosem, jej kochanka zaś okrutnie okaleczył.

Echidna mit. potwór w postaci połkobiety

i półwęża, córka Chrysaora, żona Tyfona, zrodziła szereg potworów, jak: Cerbera, hydrę lernejską. Sfinksa, Chimerę, lwa nemejskiego i in.

Echinades grupa pięciu wysp na Morzu Jońskim, naprzeciw ujścia rzeki Acheloos, należących do Akamanii.

echinus łac. (gr. echmos) dolna część głowicy doryckiej; termin ten bywa niekiedy stosowany dla określenia analogicznej części kapitelu jońskiego.

Echion mit. 1. jeden z pięciu pozostałych przy żydu rycerzy, którzy wyrośli z zębów smoka posianych przez Kadmosa. E. ożenił się z Agaue i został ojcem Penteusa; pomagał Kadmosowi w budowaniu Teb. 2. syn Hermesa i Antianejry, uczestnik polowania na dzika kalidońskiego i wyprawy Argonautów.

Echo mit. nimfa górska, córka Eteru i Gai. Za zatajenie miłostek Zeusa Hera skazała ją na powtarzanie jedynie ostatniego słowa rozmawiającej z nią osoby, tak że nie mogła się z nikim porozumieć. Wg innego podania, E. pokochawszy bez wzajemności Narcyza pogrążyła się w takiej rozpaczy, że w końcu pozostał z niej jedynie głos.

Eck Walenty Szwajcar z pochodzenia, ur. ok. 1494, humanista i poeta łaciński. Przyjaciel Rudolfa Agricoli Młodszego. Studiował w Lipsku a następnie w Krakowie, gdzie otrzymał w r. 1513 bakalaureat. Od r. 1517 przebywał na Węgrzech, gdzie objął rektorat szkoły w Bardiowie. W dalszym ciągu jednak utrzymywał kontakty z Krakowem. W r 1520/21 wykładał w Krakowie, w Krakowie też drukował szereg swych prac. Autor podręcznika

sztuki wierszowania. De ver-sificandi arte opusculum (trzy wyd. 1515, 1521, 1539), oraz szeregu utworów wierszowanych i prozą treści publicystycznej. Współpracował

Ecole Francabe d'Athfenes

211

Edfu

z Agricolą przy publikacji tekstów autorów klasycznych.

Ecole Francaise d'Athtaes Francuska Szkoła Archeologiczna w Atenach, powołana do żyda 11 września r. 1846 dekretem Ludwika Filipa;

prowadząc prace wykopaliskowe na terenie Grecji kontynentalnej i wysp, jak również w Azji' Mn. dokonała szeregu niezmiernie cennych odkryć. W latach 1884-1907 w Ptoion, w sanktuarium beockim Apollina odkryto 34 posągi tzw. marmurowych kurosów, czyli nagich młodzieńców, zwanych-dawniej Apollinami archaicznymi. Wykopaliska prowadzone w latach 1800 -1903 w Delfach dały obraz najsłynniejszego w starożytnej Grecji okręgu kultowego zgrupowanego wokół wyroczni Apollina. Wydobyto tu na światło dzienne szereg bezcennych zabytków, jak świątynia Apollina, skarbiec Sifnijczyków, skarbiec Ateńczyków, buleuterion, teatr, stadion, hipodrom, palestra; około 700 inskrypcji na tzw. murze poligonalnym świątyni stanowi olbrzymią skarbnicę wiadomości historycznych, bezcennym zaś zabytkiem muzykologicznym są dwa hymny Apollina wykute w r. 138 i 128 p.n.e. na południowej ścianie skarbca Ateńczyków. W r. 1893 odkopano fortyfikacje na wyspie Gla, na dawnym jeziorze Kopais w Beocji, które stanowią niezmiernie ważny dokument architektury zamkowo-militamej z XIII w. p.n.e. przedhelleńskich Miniów. Niezmiernie cenne były prace wykopaliskowe prowadzone w latach 1903-1914 na wyspie Delos. Pomijając szereg bardzo ważnych pomników, które tam znaleziono, jak posąg wotywny Nikadry, Nike Archermosa czy piękna kopia Polikletowskiego Diadumenosa z okresu wczesnorzymskiego, należy podkreślić, że wykopaliska na Delos dały przede wszystkim obraz miasta hellenistycznego, które rozrosło się wokół drugiego w Grecji - po Delfach - słynnego hieronu Apollina. Można je nazwać hellenistycznymi Pompejami; odkopano tu ulice, domy, budynki użyteczności publicznej, sklepy; znaleziono w obfitości freski, mozaiki, marmurowe i brązowe portrety mieszkańców, sprzęt domowy i setki inskrypcji. Niezwykle ważne znaczenie posiadają datowane zabytki sztuki, jak reliefy pomnika Emiliusa Paulusa (pół. II w. p.n.e.), które stanowią kryteria poznawcze przy klasyfikacji innych, niedatowanych dzieł z tej epoki. W r. 1922 "Francuska Szkoła Archeologiczna rozpoczęła prace wykopaliskowe w Mallii na Krecie, które doprowadziły do odkrycia pałacu

królewskiego, znacznie skromniejszego niż pałąc w Knossos; wielką wartość naukową posiadało badanie zespołu budownictwa ludowego z ciekawymi urządzeniami kanalizacyjnymi i oryginalnymi założeniami urbanistycznymi, jakimi się odznaczało miasto rozsiadłe wokół rezydencji królewskiej w Mallii. Prowadzono również badania w Tegei (gdzie znaleziono oryginalne dzida Skopasa), na wyspie Tazos, w Mantynei;

na terenie Gortyny na Peloponezie w r. 1941 odkryto podobny do Epidauros okręg Asklepiosa. Na terenie Miryny w Azji Mn. odkryto liczne znaleziska pięknych figurek terakotowych, nie ustępujących słynnym figurkom z Tanagry. Na terenie Filippi w Macedonii wschodniej znaleziono dwie bazyliki z V w. i z VI w., ważne dla poznania architektury wczesnobizantyńskiej. Ukoronowaniem działalności archeologicznej Francuskiej Szkoły jest odkopanie, częściowa konserwacja i naukowe opracowanie bizantyńskich średniowiecznych

Pompejów, jak słusznie można nazwać zespół ruin zamku i miasta w Mistra na zboczach Tajgetu na Peloponezie. Francuska Szkoła Archeologiczna w Atenach prowadzi badania nad wszystkimi okresami dziejowymi Grecji, począwszy od zarania kultury przedhelleńskiej w Mallii (m tysiąclecie p.n.e.) aż do podboju tureckiego w XV w. (Mistra).

Edessa 1. illiryjska nazwa miasta Ajgaj (zob. Ajgaj 3). 2. dziś Orfa lub Urfa; miasto w Mezopotamii, w prowincji Osroene.

Edfn miasto w Górnym Egipcie na zachodnim brzegu Nilu, staroegipskie Behedet, rzymskie Apollonopolis Magna; stolica nomu, ośrodek produkcji rolnej i graniczne emporium handlowe, główne w starożytnym Egipcie centrum kultu boga Horusa, którego piękna świątynia, wzniesiona w okresie ptolomejskim, stanowi najlepiej zachowany do dziś zabytek egipskiej architektury sakralnej. Na zachód od świątyni rozciąga się wzgórze ruin, tzw. Kom lub Tell, które było przedmiotem badań trzech kompanii wykopaliskowych (1937 -1939) archeologiczne} misji polsko-francuskiej (Uniwersytet Warszawski i Francuski Instytut Archeologii Wschodu w Kairze), kierowanej przez K. Michałowskiego. Odkryto tam nekropolę złożoną z wielu grobowców rodzinnych z mastabą Isi na czele, z okresu:

Starego Państwa, oraz szereg grobów zbiorowych z czasów Średniego Państwa o niespotykanym dotychczas założeniu, tj. w rodzaju kata-kumb i pseudokolumbariów. Na szczycie wzgó-

rżą odkryto warstwy koptyjskie i ptolemejsko-

-rzymskie, które dają pogląd na urbanistykę tego okresu i warunki życia drobnokupieckiej i rzemieślniczej ludności zachodniej dzielnicy miasta. Do ciekawszych znalezisk należy zaliczyć dom lekarza-farmaceuty z niw. p.n.e., pracownię rzeźbiarza (n w. p.n.e.), rzymskie łaźnie publiczne i prywatne, mury obronne oraz papirusy i ostraka greckie, łacińskie i koptyjskie. Większość znalezionych zabytków sztuki i kultury materialnej znajduje się dziś w Muzeum. Narodowym w Warszawie.

editio princeps łac. pierwsze wydanie; termin używany przede wszystkim w odniesieniu do autorów antycznych wydawanych przez edytorów z okresu Odrodzenia.

Edonowie (gr. Edonóf) lud tracki zamieszkały pierwotnie w Mygdonii między rzekami Aksios i Strymon; wypędzony stamtąd przez Macedończyków, osiedlił się na wschód od Strymonu, wzdłuż łańcucha górskiego Pangeos; szczególną czcią otaczał boga Bakchosa.

Eduowie (Aedui, Haedui) jedno z największych plemion galickich, zamieszkujące tereny między rzeką Arar i Liger, ze stolicą Bibracte. Najpierw sprzymierzyli się z Rzymianami, później przyłączyli się do powstania Wercyngetoryksa i zostali pokonani przez Cezara w r. 52 p.n.e.

edykt (łac. edictum) opublikowane zarządzenie lub obwieszczenie władzy zwierzchniej ważne przez cały rok urzędowy lub przez krótszy, z góry określony przeciąg czasu, w węższym znaczeniu przepis prawny zawarty w takim akcie. Szczególne znaczenie miały corocznie wydawane bezpośrednio po objęciu urzędu e. pretora, zawierające zbiór zasad,

jakimi pretor miał się kierować w ciągu swojej kadencji. E. pretora miejskiego i pretora dla peregrynów były decydującym czynnikiem w rozwoju rzymskiego prawa prywatnego.

edyl (łac. aediiis) urząd rzymski. Nazwa wywodzi się od wyrazu aedes, gdyż pierwotnie e. sprawowali pieczę nad świątynią Cerery, która stanowiła ośrodek życia religijnego plebsu rzymskiego. Urząd ten powstał w r. 494 p.n.e., gdy plebs wywalczył sobie własnych przedstawicieli

-trybunów ludu oraz przydzielonych im do pomocy e. Pierwotnie byli oni mianowani przez trybunów ludu, potem byli wybierani rokrocznie na comitia tributa. Początkowo było dwu e. ludowych, aediies plebis, do ich obowiązków należało także organizowanie igrzysk. Wobec tego,

że organizowanie igrzysk było związane z dużymi wydatkami, którym e. ludowi nie mogli podołać, a jednocześnie dawało okazję do zyskania popularności, od r. 367 p.n.e. wybierano rocznie spośród patrycjuszów 2 aediies curules, którzy mieli prawo do oznak wyższych urzędników, do sella curulis i toga praetexta. Organizowali oni m.in. ludi Roman! i Megalenses. W krótkim czasie plebejusze zyskali także dostęp do edylatu ku-rulnego. Zakres działalności jednych i drugich e. był zasadniczo taki sam: nadzór nad bezpieczeństwem publicznym, porządkiem, budowlami i aprowizacją w mieście oraz organizowanie igrzysk. Prawo wydawania edyktów policyjnych i jurysdykcji w sprawach handlowych mieli wyłącznie e. kurulni. W r. 44 p.n.e. Cezar mianował je sz-cze dwu nowych e. ludowych aediies cereales, którzy zajęli się rynkiem zbożowym i zaopatrzeniem miasta w zboże. W miastach municypalnych i w koloniach byli wyżsi urzędnicy zwani aediies duumviri, aediies auattwryiri itd.; w niektórych miastach italskich stanowili oni najwyższą władzę.

Edyp (gr. Ojdipus, łac. Oedipus) mit. syn króla Teb, Lajosa i Jokasty. Wyrocznia przepowiedziała, że E. zabije swego ojca i poślubi matkę, dlatego Lajos kazał dziecię, po przebiciu kostek u nóg, wynieść w góry Kitajronu. Tam znaleźli go pasterze i oddali na wychowanie królowi Koryntu Polibosowi. Usłyszawszy w Delfach wyrocznię, że ma zabić ojca i ożenić się z własną matką. E, czym prędzej opuścił Korynt uważając Polibosa i jego małżonkę za swoich rodziców. W Beocji, w przypadkowej kłótni na drodze zabił starca, którym właśnie był jego ojciec. W dalszej wędrówce przybył do Teb, a rozwiązawszy zagadkę Sfinksa uwolnił miasto od potwora. W nagrodę dano mu za żonę królowę Jokastę, która była jego matką. Miał z nią czworo dzieci: Eteoklesa, Polinejkesa, Antygonę i Ismenę. Na skutek związku kazirodczego zaraza nawiedziła Teby. E. szukając jej przyczyn poznał straszliwą prawdę. Jokasta odebrała sobie życie wieszając się. E. się oślepił i udał się na wędrówkę, prowadzony przez Antygonę, wreszcie znalazł oczyszczenie, ukojenie i śmierć w gaju poświęconym Eumenidom w gminie Kolonos pod Atenami. Jest on bohaterem dwu tragedii Sofo-klesa: Edyp Król i Edyp w Kolonos.

Eetion mit. 1. król Tebe w Cylicji, ojciec żony Hektora, Andromachy. Wraz z siedmioma synami został zabity przez Achillesa przy zdo-

bywaniu Tebe. Jako lup zabrał Achilles kosztowną formingę, konia Pegaza i żelazny dysk E;

który stanowił potem nagrodę na igrzyskach podczas pogrzebu Patroklosa. 2. król wyspy Imbros, przyjaciel syna Priama, Likaona. Kiedy po upadku Troi Likaon został sprzedany jako niewolnik na Lemnos, E. wykupił go i wysłał do Arisbe na Hellesponcie.

cfeb (gr. efebos) młodzieniec grecki w wieku lat 18-20, odbywający obowiązkową służbę wojskową. Instytucja efebii została wprowadzona w Atenach prawdopodobnie w V w. p.n.e. Obowiązywała ona jedynie synów pełnoprawnych obywateli polis należących do trzech pierwszych klas ludności (zob. demokracja, Klejstenes). Przyjęcie w poczet e. połączone było z równoczesnym wpisaniem młodzieńca na listę obywateli. E. ateńscy stanowili korpus wojskowy podlegający strategom i obowiązany do obrony Attyki. Nauka ich polegała na uprawianiu ćwiczeń wojskowych i gimnastycznych oraz zajęć umysłowych, jak recytacje poezji, muzyka i śpiew. Przedmiotów tych udzielali specjalni instruktorzy. Bezpośrednią opiekę nad e. sprawowali sofronistaj, wychowawcy. E. tworzyli małą społeczność z własnym samorządem, zorganizowanym na wzór władz państwowych; otrzymywali też żołd w kwocie 4 oboli dziennie, który obracali na wspólne posiłki. Po roku otrzymywali na koszt państwa uzbrojenie, tj. lancę i pancerz, oraz ubiór składający się z ciemnego płaszcza chlamys, i kapelusza, petasos. Tworzyli oni oddziały piechoty i kawalerii. W ramach służby wojskowej odbywali wycieczki i marsze po Attyce; brali też udział w uroczystościach państwowych i mieli dla siebie wyznaczone miejsca w teatrze. W okresie hellenistycznym instytucja efebii rozpowszechniła się w całym greckim świecie. Efebia trwała zazwyczaj jeden rok, a w wychowaniu położono mniejszy nacisk na służbę wojskową, większy zaś na ogólne wykształcenie. Było to w związku z ogólną zmianą sytuacji politycznej w Grecji. Najpiękniejszym wyobrażeniem e. w sztuce plastycznej jest fragment fryzu partenońskiego z V w. p.n.e., przedstawiający grupę e. na koniach w procesji pana-tenajskiej.

efedros (gr. źfedros, dosł. będący w rezerwie) zawodnik, który z powodu nieparzystej liczby zawodników nie wylosował przeciwnika i przechodził bez walki do następnej tury. Jeśli liczba

zawodników była nadal nieparzysta, jeden pozostawał nadal jako e.

efemeris (gr. efemerls) 1. dziennik podróży odnoszący się przede wszystkim do wypraw wojennych. 2. księga rachunkowa, do której wpisywano codzienne dochody i wydatki. 3. kalendarz używany przez astrologów, którzy wpisywali w nim układ gwiazd na każdy dzień.

efesis (gr. efesis) odwołanie od wyroku sądowego lub decyzji władz. Nie można było odwołać się od wyroku heliai, gdyż stanowiła ona najwyższą instancję sądową; możliwe było jednak w niektórych wypadkach wznowienie procesu w heliai.

Efez (gr. Efesos, łac. Ephesus) jedno z 12 miast jońskich w Azji Mniejszej, położone przy ujściu rzeki Kaystros. Założone w IX w. p.n.e., dzięki dogodnemu położeniu geograficznemu staje się najważniejszym ośrodkiem handlowym i religijnym Jończyków. Słynną efeską świątynię Artemidy, Artemizjon, uważaną za jeden z 7 cudów świata, spalił w r. 356 p.n.e. Herostrat.Odbu-dowana została w końcu IV w. p.n.e., zniszczona powtórnie przez Gotów w r. 263 p.n.e. E. zasłynął też ze swych szkól retorycznych. Urodzili się tutaj Heraklit, Apelles i Parrasjos. Wykopaliska dokonywane przez Anglików i Austriaków począwszy od r. 1863 odsłoniły ruiny Artemi-zjonu oraz miasta hellenistycznego i rzymskiego.

Efezje (gr. Efesia) święto ku czci efeskiej Artemidy, obchodzone w Efezie, stanowiło symbol więzi politycznej Greków z Jonii. Odprawiano je w nocy, czasem uświetniano zawodami sportowymi.

eflatum fac. modlitwa lub formuła, którą odmawiał rzymski augur przy poświęcaniu miejsca przeznaczonego do odbywania wróżb; stąd także czynność wyznaczenia granic świętego miejsca nazywano effari templum.

Efialtes 1. mit. zob. Aloadzt. 2.-E. z Malis zdrajca, w czasie bitwy pod Termopilami w r. 480 p.n.e. przeprowadził wojsko perskie ścieżką górską na tyły Greków i w ten sposób przyczynił się do ich klęski. Ok. 10 lat potem został zamordowany; mordercę jego Spartanie czcili jako bohatera. 3. E. z Aten, syn Sofronidesa, przywódca stronnictwa radykalno-dcmokratycznego w Atenach. Sprzeciwił się wnioskowi Kimona, aby posłać Spartanom pomoc przeciw zbuntowanym helotom. Przyczynił się również w r. 461 p.n.e. do odebrania aeropagowi jego kompeten-

cji politycznych. Wtedy został skrytobójczo zamordowany za sprawą partii oligarchicznej.

efippion (gr. efippion, tac. ephippium) derka końska, z której z czasem powstało siodło. Do V w. p.n.e. w Grecji jeżdżono na oklep. Najpierw zaczęli używać e. Grecy w Azji Mn., w n w. p.n.e. zwyczaj ten przyjmują Rzymianie; Cezar np. uważa używanie e. za dowód upadku męstwa. Z czasem e. staje się coraz kosztowniejsze. Za cesarza Trajana (r. 98-117 n.e.) e. składało się z dwu kawałków materiału nałożonych na siebie i ozdobionych frędzlami; część spodnia sięgała poniżej kolan konia, część wierzchnia dochodziła do kolan jeźdźca. Za Marka Aureliusza (r. 161 -180 n.e.) używano jako e. nawet poduszek puchowych. Z czasem e. zmienia się w siodło z wysokimi wyściełanymi łękami. Wytwórcy e. nazywali się ephipparii.

efodion (gr. efódion) diety wypłacane posłom i innym osobom delegowanym w podróż służbową, wynoszące w Atenach 1 Ys - 3 drachmy dziennie. Otrzymywali je także jeńcy wojenni po powrocie do ojczyzny.

Efor (Eforos) 1. E. z Kyme (IV w. p.n.e.), historyk grecki, wprowadził wraz z Teopom-pem kierunek retoryczny do historiografii greckiej. Jest on autorem pierwszej historii powszechnej Historia/, którą od czasów mitycznych doprowadził do r. 340 p.n.e. Ostatnią, 30-tą księgę dzieła dopisał jego syn, Demofilos. Dzieło to jest zachowane, jak i cala twórczość E., tylko we fragmentach. W jednej z przedmów, którymi E. poprzedzać poszczególne księgi swego dzieła, wykazywał podobieństwo zachodzące między historiografią a wymową epidejktyczną (zob.). Wg niego dzieło historyczne powinno być zajmujące i pozbawione monotonii, a więc materiał należy ugrupować dramatycznie, przeplatać i ożywiać główny nurt opowiadania różnymi ciekawostkami dodając nawet szczegóły niezgodne z prawdą, byle były' interesujące. Napisał on również dziełko Perl lekseos (O stylu), oraz 2 księgi Perl hewematon (O wynalazkach). 2. malarz grecki z Efezu, żyjący w pierwszej poł. IVw. p.n.e.

eforowfe (gr. źforoj) najwyżsi urzędnicy w Spar-cie i w innych państwach doryckich. Na czele państwa spartańskiego początkowo stali dwaj królowie, których władza była stopniowo ograniczana; w VI w. p.n.e. sądownictwo cywilne zostało przekazane e. Jednemu z królów pozostawiono dowództwo w czasie wojny, 'pcz i tutaj

musiał on się liczyć ze zdaniem e., którzy w ciągu VI w. osiągnęli pełnię władzy. Pierwotnie mianowani przez króla, teraz byli wybierani przez lud i skupiali w swych rękach

właściwie całą władzę. E. przewodniczyli geruzji i apelli, mogli pociągnąć do odpowiedzialności, zawiesić w urzędowaniu urzędników, czuwali nad finansami państwa, prowadzili sądownictwo cywilne, mieli nadzór nad obyczajami, kierowali polityką zagraniczną i w razie potrzeby mogli wydalać cudzoziemców. Równorzędność e. w stosunku do królów była zaznaczona już w fakcie, że oni jedni ze Spartan nie podnosili się z miejsca na widok króla. E. sprawowali swój urząd przez rok. W Sparcie było ich pięciu; pierwszy spośród nich był eponimem (zob.). Urzędowa siedziba e., tzw. eforejon znajdowała się przy agorze.

Efyra1 mit. nimfa morska.

Efyra2 1. wcześniejsza nazwa Koryntu. 2. miasto w Elidzie nad rzeką Selleis.

Egackie Wyspy (Aegates insulae) dziś Egadi;

grupa wysp przy zachodnim wybrzeżu Sycylii, pomiędzy przylądkiem Lilibaeum i Drapanum:

Ajgusa (Aegusa) albo Capraria, Wera i Forbantia. Tutaj w r. 241 p.n.e. Rzymianie pod wodzą Lutacjusza Katulusa zniszczyli flotę kartagińską, co zadecydowało o wyniku I wojny punickiej.

egejska kultura. Na przełomie m i II tysiąclecia p.n.e. przodkowie późniejszych historycznych Greków, zwani w nauce Protohellenami, przybywając zza Dunaju wtargnęli na Półwysep Bałkański. Obszar nad Morzem Śródziemnym był wówczas zamieszkany przez ludność nazwaną azjanicką, która mówiła językiem nie należącym ani do grupy indoeuropejskiej, ani do grupy scmickiej. Grecy, z wyjątkiem Do-rów, uważali się na swej ziemi za autochtonów, mimo to w świadomości ich zachowało się przeświadczenie, że przed nimi mieszkała w ich kraju ludność przedgrecka, którą oni nazywali Karyjczykami, Lelegami czy Pelazgami. Prace archeologiczne, zapoczątkowane przez Schliemanna, prowadzone dalej przez archeologów francuskich, włoskich, greckich, angielskich i in. odsłoniły w Troi, Mykenach, Tiryn-sie, Epidaurze, Amyklaj, Vaphio, na Eginie, wreszcie na Krecie szereg warstw kulturowych;

w rezultacie tych prac wyłonił się obraz długotrwałej k. e., stworzonej przez ludność przedgrecka, w której w II tysiącleciu p.n.e. uczestniczą również ojcowie późniejszych historycznych Greków, Achajowie, jako twórcy kultury my-

końskiej. Tak więc w rejonie Morza Egejskiego wyróżniono trzy zespoły kulturowe przenikające się nawzajem, a mianowicie: najstarszą kulturę kreteńską, czyli minojską (taką nazwę dał jej odkrywca najważniejszych zabytków na Krecie, Evans) ź ośrodkiem na Krecie (r. 3000 -1200 p.n.e.), kulturę cykladzką kwitnącą na wyspach i kulturę helladzką w Grecji. Odbiciem kultury kreteńskiej jest w Grecji lądowej kultura mykeńska, w której tworzeniu niewątpliwie odegrali .znaczną rolę artyści i rzemieślnicy kreteńscy przywiezieni jako niewolnicy przez zwycięskich Achajów. Kulturę kreteńską czyli minojską dzieli się, nie licząc neolitu, na 3 okresy: a) okres wczesnominojski (3200-2300);

b) okres średniominojski (2300-1600); c) okres późnominojski (1600-1200); każdy z tych okresów dzieli się jeszcze na podokresy. Podziałowi kultury minojskiej odpowiada podział chronologiczny kręgu kulturowego cykladzkiego i toęgu helladzkiego. Ze wszystkich ziem egejskich najstarszą kulturę, sięgającą neolitu, reprezentuje Kreta. W okresie wczesnominojskim kultura rozwijała się raczej we wschodniej i południowej części wyspy, w okresie średniominojskim centrum władzy i kultury przenosi się do Knossos, Fajstos i Mallii. Na przełomie III i n tysiąclecia odbywa się wielka migracja ludów, wtedy Proto-hellenowie wdzierają się na Półwysep Bałkański, podbijają zamieszkałą tam ludność przedgrecką i budują nowe osiedla na miejscu zburzonych przez siebie osiedli wczesnohella^izkich. Dokonywają oni również zaborczych wypraw na wyspy i dlatego okres średniominojski kończy się dla Rreteńczyków katastrofą. Achąjowie burzą piękne pałace w Knossos, Pajstos, w Mallii, w Tylisos. Jednakże w pięćdziesiąt lat po tej klęsce Kreta wchodzi w nowy okres rozkwitu, który trwa aż do r. 1400, kiedy następuje drugi najazd Achajów i ostateczny podbój wyspy. W czasie swego największego rozkwitu Kreteńczycy posiadali potężną flotę i dlatego czuli się zupełnie bezpieczni, toteż na wyspie nie budowali zupełnie obwarowań; rozwinęli natomiast ożywiony handel nie tylko z Grecją lądową i z pobliskimi Cykladami, ale i z Egiptem, Syrią, Azją Mn., Sycylią i nawet z odległym Polwy-spem Iberyjskim. Eksportowali oni wino, oliwę, naczynia, tkaniny, broń i biżuterię, importowali zaś z Egiptu szkło kolorowe i fajanse, z Cypru miedz, z syryjskich pastwisk konie, z Libii sil-fion, roślinę używaną jako przyprawa i do wyrobu leków, ponadto kość słoniową i drogocenne metale. Struktura monarchii kreteńskiej przypominała zapewne wielkie despotyczne monarchie wschodnie; ziemia była prawdopodobnie własnością państwa; obok króla, będącego najwyższym kapłanem, i arystokracji istniała warstwa rzemieślnicza, jak: garncarze, rzeźbiarze, złotnicy, kamieniarze. Niewolnictwo było zapewne typu wschodniego, tzw. niewolnictwo domowe. Niewolnicy byli zatrudnieni w gospodarstwie zarówno króla, jak i bogatej arystokracji, rzadko natomiast w rolnictwie, gdzie wolne chłopstwo odgrywało zapewne rolę decydującą. Być może, że na Krecie, jak w innych despotycznych monarchiach wschodnich niewolnicy jako własność państwa byli zatrudnieni przy wznoszeniu wielkich budowli. Okres niewolnictwa domowego, odpowiadający centralizacji władzy książęcej w kilku ośrodkach pałacowych, poprzedzony był niewątpliwie długotrwałym okresem pierwotnej wspólnoty rodowej, o czym świadczą tolosowe groby zespołowe odnalezione w dolinie Messara, z połowy III tysiąclecia, lub 'piętrowe domy w Yasiliki. Sztuka kreteńską daje obraz kultury wykwintnej, o rysach pewnego przerafinowania. Życie dworskie odznaczało .się wytwornością i przepychem. Kobieta odgrywała na Krecie bardzo poważną rolę, na co wskazują nie tylko wyobrażenia w sztuce plastycznej, lecz i fakt, że w świecie bogów postacie kobiece wysunięte są na plan pierwszy. Niektórzy uczeni uważają bóstwa kobiece czczone na Krecie za prototyp bogiń greckich. Są również pewne dane, że w kulturze kreteńskiej istniały pewne relikty matriarchatu. Na szeregu wyobrażeń widać sceny z walk z bykami, tzw. tawomachie, które łączyły .się prawdopodobnie z kultem religijnym. Kult byka na Krecie żył jeszcze u Greków w micie o Minosie, Minotaurze, Ariadnie i Tezeuszu. Ok. r. 1400 szczepy acbajskie wtargnęły na Kretę i położyły kres jej świetności. Rejon Morza Egejskiego dostał się pod panowanie Achajów, którzy po dwu wiekach mieli z kolei ustąpić Dorom. Kulturę mykeńska dzielimy na 3 okresy: a) wczesnomykeński do r. 1550; b) średniomykeński r. 1550-1400; c) późnomykeński r. 1400 -1200. Achąjowie ulegają wpływom wyższej kultury kreteńskiej, ale zachowują pewne cechy przyniesione z północy, pewien rys surowości, w przeciwstawieniu do wyrafinowanej kultury kreteńskiej. Wznoszą oni potężne, warowne zamki dla ochrony przed najazdem z pół-

nocy i przed buntem podbitej ludności. Wielkie grody, budowane na wzgórzu i otoczone potężnymi murami obronnymi, są symbolem potęgi wielkich dynastów. Budowle wznoszone z olbrzymich bloków kamiennych byty owocem ciężkiej pracy niewolników, dla których zdobycia Achajowie podejmowali dalekie wyprawy wojenne. Świadectwem tych zdobywczych wypraw jest m.in. podanie o zdobyciu Troi, które wg chronologii greckiej miało nastąpić ok. r. 1184 p.n.e., co wydaje się dosyć bliskie prawdy. Zachowało się w nim wspomnienie o władcy achaj-skim pragnącym zdobyć ten ważny pod względem strategicznym i handlowym punkt na wybrzeżu maloazjatyckim. Zasięg kultury myken-skiej zwiększa się coraz bardziej, groby tolosowe spotyka się nawet na Sycylii i w południowej Italii, a znaleziska egipskie w Mykenach świadczą o ożywionych stosunkach z Egiptem. Cały rejon Morza Egejskiego przyjął jednolicie kulturę mykeńską, która była kompromisem pewnych form odziedziczonych z Krety i silnie zaakcentowanych pierwiastków achajskich. Przewadze achajskiej w świecie egejskim i kulturze późnomykeńskiej położył kres na przełomie XII i XI w. najazd nowych plemion greckich, znany pod nazwą wędrówki Dorów. Badania archeologiczne na Krecie doprowadziły do odkrycia w Knossos, obok innych bezcennych zabytków, również wielkiej ilości tabliczek glinianych z inskrypcjami w trzech rodzajach pisma. Znaleziono teksty, zapisane hieroglificznie, a pochodzące z pierwszej poł. II tysiąclecia p.n.e.; po wtóre odkryto teksty w piśmie tzw. linearnym, starszym i nowszym. Pismo linearne starsze, które nazwano pismem A, można odnieść do czasu od XVII do XI V w., pismo nowsze linearne, które nazwano pismem B, do XIV-XIII w. p.n.e. W ostatnich latach opublikowano prawie cały znaleziony materiał, co po wielu wysiłkach doprowadziło uczonych ostatecznie do odcyfrowa-nia tekstów zachowanych w piśmie linearnym B. Ostatnią próbę ogłosili w r. 1953 dwaj uczeni angielscy: Michael Ventris (zm. w r. 1956) i John Chadwick. Okazało się, że językiem pisma kreteńskiego B jest język grecki; w ten sposób nauka zdobyła dla swoich badań teksty greckie z XIII w. p.n.e., a więc o 500 lat starsze od najdawniejszych dotąd znanych zapisów w tym języku. Pismo linearne B jest sylabiczne i biegnie od lewej ręki do prawej. Zostało ono niewątpliwie przez Greków zapożyczone z pisma istniejącego poprzednio i przystosowanego do innego, niegreckiego języka. Brak w nim było znaków na pojedyncze głoski. Być może, że brak ten zadecydował o przyjęciu przez Greków nowego, spółgłoskowego alfabetu fenickiego i o jego świadomym przystosowaniu do potrzeb języka greckiego. Zdaje się, że ten nowy alfabet grecki powstał pod koniec IX w. p.n.e. Jedną z przyczyn jego powstania była zapewne chęć utrwalenia graficznego zabytków rodzimej literatury, jak to od dawna czyniono na Wschodzie. Utrwalenie ich w piśmie linearnym B przedstawiało zbyt wielkie trudności i dlatego Grecy przechowywali je w tradycji ustnej aż do czasu wynalezienia nowego alfabetu, a właściwie przystosowania alfabetu fenickiego do potrzeb greckich. Teksty w piśmie B są natomiast w ogromnej swej większości dokumentami administracyjnymi: są to kwity, listy danin dla ludzi i bogów, wykazy niewolników, inwentarza żywego i martwego itd. Być może, że ważniejsze teksty nie były ryte na glinianych tabliczkach, lecz pisane na papirusach.

Egejskie Morze (Ąjgajon pelagos, marę Aegaeum) morze, które oddziela Grecję i Trację od Azji Mniejszej. Najczęściej jednak nazwą tą określa się jego część środkową; część północna nosi zwykle nazwę Morza Trackiego, a południową której przedłużeniem jest Morze Kreteńskie, nazywa się zwykle marę Myrtoum. Na M. E. rozsiane są liczne wyspy stanowiące pomost między Grecją i Azją, a mianowicie: Cyklady, Sporady, Skyros, Tasos, Lemnos, Lesbos i Tenedos, od południa zamyka archipelag największa wyspa, • Kreta. M. E. stanowiło od najdawniejszych czasów doskonały teren dla żeglugi i handlu. Według legendy nazwę swą otrzymało od imienia króla Ajgeusa.

Egeria mit. nimfa leśna, wg legendy zmieniona przez Dianę w źródło lub nimfę źródlaną. Król rzymski Numa Pompiliusz twierdził, że otrzymuje od niej rady dotyczące układania ustaw państwowych i religijnych. Centrum kultu E. był święty gaj Diany Nemorensis w Ariela oraz gaj koło porta Capena w Rzymie.

Egeusz zob. Ajgeus.

egida (łac. aegis, gr. ajgfs) skóra kozia zawieszana, na pancerzu lub tarczy w celach magicznych. E. jest jednym z głównych atrybutów Ateny. W ikonografii e. przedstawiana jest najczęściej jako skóra kozia otoczona • wężami z głową Gorgony na środku. E. na równi z pa-

ludamentum była częścią stroju -wojskowego cesarzy rzymskich.

Egina (gr. Ajgina) wyspa na Morzu Egejskim, w Zatoce Sarońskiej, pomiędzy Attyką i Argo-lidą, licząca 85 km2. Nazwa jej. miała pochodzić od imienia córki boga rzeki Asopos, uprowadzonej. przez Zeusa na tę wyspę. E. była ojczyzną Platona. Objęta w posiadanie przez Dorów z Epidauru, wcześnie stalą się ważnym centrum gospodarczym (żegluga, garncarstwo, brązow-nictwo). Tutaj wybijano najstarsze monety greckie, z wyobrażeniem żółwia. W r. 455 p.n.e., po podbiciu E. przez Ateny, ludność została wysiedlona; wyspa odzyskała wolność po wojnie peloponeskiej, nie odzyskała jednak dawnego znaczenia. W drugiej poł. VI w. p.n.e. E. była jednym z najczynniejszych ośrodków rzeźbiarskich. Rzeźby przyczółkowe świątyni Afai, pochodzące z końca VI w. i z początku V w. p.n.e., należą 'do najpiękniejszych greckich rzeźb archaicznych.

Egineci (gr. Ajginetaj) postacie z przyczółków świątyni Afai na Eginie, pochodzące z końca VI w. i z początku V w. p.n.e. Tematem przedstawień był cykl trojański: przyczółek zachodni zawierał prawdopodobnie 11 figur i przedstawiał walkę Achillesa, Ajasa, Odyseusza i innych Greków z Trojanami w obecności Ateny o zwłoki leżącego Greka; wschodni przedstawiał walkę Telamona i Heraklesa o ciało poległego Oiklesa. Rzeźby były dziełem artystów szkoły Onatasa. Znalezione przez archeologów w r. 1811, zostały zrekonstruowane (po części fałszywie) przez Thorwaldsena i znajdują się w Głyptotece Monachijskiej. Ostatnią teoretyczną rekonstrukcję przeprowadził Adolf Purtwangler.

Egipt (gr. Ajgyptos, łac. Aegyptus) kraj w pół-nocno-wschodniej części Afryki, wzdłuż biegu Nilu, ograniczony od wschodu Zatoką Arabską, od północy Morzem Śródziemnym, od zachodu sąsiadujący z Libią, od południa-z pustynią. Prawdopodobnie ludność pierwotna należała do rasy negroidalnej i została podbita przez Egipcjan. Okres Starego Państwa zaczyna się, wg tradycji, od momentu zjednoczenia Górnego i Dolnego E. w jeden organizm państwowy, co miał uczynić Menes, pochodzący z This, na początku III lub w końcu IV tysiąclecia p.n.e. Był on założycielem Memfis i pierwszej historycznej dynastii. Do okresu Starego Państwa zalicza się 8 dynastii. Okres Średniego Państwa rozpoczyna się wraz z 9 dynastią. Najważniejsze

zdarzenie z tego okresu to najazd Hyksosów-(Hakszasu), ludu stanowiącego mieszaninę za-chodnioazjatyckich szczepów. W latach ok. 1720-1670 przeniknęli oni do Delty, a następnie opanowali Egipt, wg jednych uczonych na przeciąg jednego stulecia, wg innych nawet na ok. 500 lat, w okresie panowania 15, 16 i 17 dynastii. Wreszcie pod wodzą książąt

tebańskich Egipcjanie zrzucili ich jarzmo; moment ten (może r. 1570 p.n.e.) uważany jest za początek Nowego Państwa. W tym okresie Egipcjanie prowadzili szereg wojen zaborczych i podbili kolejno Etiopię, Libię, jak również kraj między Tygrysem i Eufratem. Szczyt potęgi osiągnął Egipt pod panowaniem Totmesa III. Potem rozpoczęło się stopniowe osłabienie kraju na skutek wojen zewnętrznych i zamieszek domowych. W r. 525 p.n.e. król Persji Kambyzes pobił E. zwyciężywszy w bitwie pod Peluzjon Psammetycha III, ostatniego króla z 26. dynastii. Do tego czasu stolicą E. było miasto Sais. Pod panowaniem dynastii 27 do 30 Egipcjanie kilkakrotnie usiłowali zrzucić jarzmo perskie. Po zwyciężeniu Persów przez Aleksandra Wielkiego również i Egipt dostał się pod jego panowanie; zbudowano tutaj w r. 332 p.n.e. nowe miasto, Aleksandrię, które wkrótce stało się ważnym ośrodkiem nauki i kultury. Po śmierci Aleksandra Wielkiego przez kilka wieków Egiptem rządziła dynastia Ptolemeuszy Lagidów, aż do r. 31 p.n.e., kiedy August uczynił z tego kraju prowincję rzymską. W r. 395, po śmierci Teodozjusza, E. stał się częścią cesarstwa wschodniego. Wreszcie w r. 640 został zdobyty przez Arabów.

Egist zob. AJgistos.

Egnatia (dziś ruiny w pobliżu Torre d'Ag-nazzo), miasto i port w Apulii nad Morzem Adriatyckim. Tu via Appia schodziła do morza;

jej przedłużenie przez Dyrrachium, Apolonię, Tesaloniki nazywano via Egnatia. Miasto E. było ważnym ośrodkiem wyrobu ceramiki apu-lijskiej; znaleziono wiele naczyń z III w. p.n.e., o czarnym błyszczącym tle, z motywami linearnymi, rzadziej figuralnymi, w kolorach białym, żółtym i purpurowym.

Egnatii ród rzymski pochodzenia samnickiego:

1. Marius Egnatius, uczestnik wojny sojuszniczej w r. 90 p.n.e., zginął w walce z Rzymianami.

2. E., bliżej nieznany, twórca poematu dydaktycznego De rerum natura, nie zachowanego do naszych czasów (I w. p.n.e.). 3. Publius E. Celer,

filozof ze szkoły stoickiej, żyjący za czasów Nerona.

Egnatuleius (Lucius E.) kwestor w r. 44 p.n.e., na wniosek Cycerona uzyskał prawo ubiegania się o wyższe urzędy państwowe na 3 lata przed •osiągnięciem przepisanego prawem wieku.

Błon miasto na wybrzeżu trackim u ujścia rzeki Strymon, port morski miasta Amfipolis;

odegrało ważną rolę w czasie wojen perskich i wojny peloponeskiej.

eisagogeis (gr. eisagSgfis) ogólna nazwa tych władz, do których kompetencji należało wnoszenie spraw do sądu.

eisangelto (gr. eisangelid) w prawie attyckim doniesienie o przestępstwie zagrażającym bezpieczeństwu państwa. Doniesienie kierowano pierwotnie do areopagu, a później do bule

lub eklezji. Także doniesienie właściwym władzom o kakosis (zob.) lub o przestępstwach publicznych sędziów rozjemczych.

eisfora (gr. eisjorS) bezpośredni podatek nadzwyczajny nakładany w wielu miastach-państwach greckich w razie nagłej potrzeby, szczególnie na wydatki wojenne.

Ejdotea (gr. Ęjdothea) mit. 1. córka Proteusa, bogini poznania. 2. siostra Kadmosa, druga żona Fineusa. 3. córka króla Kani Eurytosa, żona Miletosa, założyciela i herosa-eponima Miletu.

Ejletyja (gr. Ejlethyjd) mit. bogini opiekująca się rodzącymi kobietami, niekiedy identyfikowana z Artemidą, w Rzymie znana jako Lucina. W czasie ludi saeculares obchodzonych w r. 17 p.n.e. August wprowadził uroczyste składanie ofiar również i tej bogini.

Ejrene (gr. Ejr^ne, łac. Irenę) mit. grecka bogini pokoju, jedna z Hor, córka Temidy i Zeusa, przedstawiana zwykle z dzieciątkiem Plutosem na ręku. Znany marmurowy posąg E. z Plutosem na ręku, znajdujący się w Muzeum Monachijskim, jest rzymską kopią słynnego posągu Kefisodotosa, który wystawiono w roku 375 p.n.e. na agorze ateńskiej.

Ejrenajo« właściciel warsztatów szklarskich w Sydonie, działający w okresie wczesnego cesarstwa rzymskiego, znany z podpisu na wielu szkłach starożytnych.

eJNdone zob. Pyanepsja.

Ekbatana dziś Hamadan; stolica Medii, leżąca we wschodniej części kraju, wg Herodota założona przez Dejokesa w VIII w. p.n.e., letnia rezydencja królów perskich i partyjskich.

Ekdemos z Megalopolis zob. Demofanes i Ek-demos.

ekechejria gr. zawieszenie broni, pokój boży, wstrzymanie się od wszelkich działań wojennych i wszelkich sporów na okres od jednego do trzech miesięcy w czasie, gdy się odbywały uroczystości ogólnohelleńskie, np. igrzyska olimpijskie.

Ekfantides (pół. V w. p.n.e.) komediopisarz grecki, wg Arystotelesa najstarszy przedstawiciel starej komedii attyckiej; zachowane tylko kilka fragmentów i 2 tytuły.

Eldantos malarz z Koryntu (ok. 600 r. p.n.e.), być może identyczny z rzeźbiarzem na Melos (koniec VII lub pocz. VI w.), znanym z podpisu na odnalezionej bazie.

ekkyklema gr. urządzenie z zakresu maszynerii teatralnej, prawdopodobnie platforma na kołach lub na walcach, którą wtaczano (gr. ekkykUó wtaczać) przez główne drzwi skene; przedstawiano na niej następstwa wypadków, które się rozgrywały poza sceną; np. w tragedii Ajschy-losa Agamemnon pokazano na e. ciała osób zamordowanych w pałacu, a więc Agamemnona i Kassandry.

eklektyk nazwa filozofa, który z różnych systemów i kierunków filozoficznych wybiera poszczególne teorie i tworzy z nich nową całość. Eklektyzm programowy został rozwinięty przez dwie szkoły filozoficzne: Stoę i Akademię. Zapoczątkowali go w Stoi wybitni myśliciele i uczeni działający na przełomie II i I w. p.n.e., Panajtios i Posejdonios, którzy doktrynę stoicką, osłabioną w swym rygoryzmie wzbogacili pierwiastkami platońskimi. W Nowej Akademii typowymi przedstawicielami eklektyzmu byli nauczyciele Cycerona: Pilon z Larissy, który uważał dogmatyzm za lenistwo myślowe, i Antioch z Askalonu, który odstąpił od sceptycyzmu i wprowadził do swej nauki pierwiastki stoickie. W Rzymie najwybitniejszym eklektykiem był Cyceron.

eklezja (gr. ekkiesfa) zgromadzenie ludowe, najwyższa władza w państwie ateńskim od czasu wprowadzenia ustroju demokratycznego. W IV w. p.n.e. zwoływano je 40 razy w ciągu roku. Uczestniczyli w e. obywatele, którzy ukończyli 20 lat i posiadali pełnię praw. Miejscem zgromadzeń była agora, Pnyks lub teatr. Przy wejściu uczestnicy otrzymywali znaczek (symbolon), który po zakończeniu obrad zwracali i otrzymywali zapłatę za udział w obradach: najpierw l obol,

później 3 obole. Otwarcie zgromadzenia poprzedzały ofiary i modły Każdy miał prawo do przemawiania, isegorfa, i zgłaszania wniosków. Głosowano przez podniesienie rąk, chejrotonfa, a w sprawach wymagających tajności, np. gdy chodziło o skazanie kogoś na wygnanie przez ostracyzm, głosowano tajnie przez składanie skorupki óstrakon, z wypisanym imieniem danego obywatela. Do najważniejszych spraw podlegających kompetencji e. należały: polityka zagraniczna, sprawy wojskowe, nadawanie obywatelstwa ateńskiego, w wyjątkowych wypadkach również sądownictwo.

ekloga (gr. eklogś) wybór pism, wybór poezji z większego zbioru; gramatycy późniejsi nazwali tak listy i satyry Horacego oraz bukoliki Wer-giliusza; odtąd termin e. stał się synonimem idylli.

Eknomos (Ecnomus nwns) góra w pd. części Sycylii w pobliżu ujścia rzeki Himery, słynna ze zwycięstwa Rzymian pod wodzą Attiiiusza Regulusa i Maniiusza Wulsona nad Kartagińczykami w r. 256 p.n.e.

eksedra gr. pomieszczenie z ławami służące do dysput i wypoczynku. Często w formie jednej półkolistej ławy w niszy. E. bywała umieszczana w Grecji w gimnazjach, palestrach i na placach;

w okresie panowania rzymskiego w Grecji (od K w. p.n.e.) e. stanowiły niekiedy samodzielne budowle, jak np. w Olimpu.

Eksddas malarz i garncarz attycki stylu czar-nofigurowego (ok. r. 555 - 525 p.n.e.), jeden z największych mistrzów sztuki ceramicznej; cechowała go niezwykła precyzja rysunku, przejrzystość kompozycji i dobór tematyki zaczerpniętej z kręgu epickiego. Do najpiękniejszych waz E. należy słynna amfora z wyobrażeniem Achillesa i Ajasa grających w kości, znajdująca się w Muzeum Watykańskim.

eksodos gr. pieśń chóru w tragedii greckiej śpiewana na zakończenie, kiedy chór schodził z orchestry.

efcsomis (gr. eksSmis) ubiór greckich robotników i chłopów, krótka szata wełniana sięgająca do polowy ud i zapięta na lewym ramieniu. Prawa cześć torsu wraz z prawą ręką pozostawała odsłonięta. W ikonografii sztuk plastycznych' e. stanowi odzienie Hefajstosa, Charona i Amazonek.

efcsomoda (gr. eksómosla) 1. złożone pod przysięgą i z podaniem przyczyn oświadczenie o niemożności podołania powinności publicznej. 2. przysięga świadka w procesie, że nic nie wie o danej sprawie.

eksostra gr. rodzaj machiny teatralnej, platforma wysuwana lub opuszczana, ukazująca widzom sceny, które odbyły się wewnątrz domu; miała być mniejsza niż ekkyklema, przez niektórych badaczy utożsamiana z ekkyklema.

ekstaza (gr. ekstasis) stan chorobliwego zachwytu czy uniesienia graniczący z szaleństwem;

termin ten odnoszono przede wszystkim do menad (bakchantek) wprowadzających się w stan uniesienia w czasie uroczystości na cześć Dio-nizosa; również w stanie e. odprawiali modły na cześć bogini Kybele jej kapłani, korybanci.

ekwici (łac. equites) stanowili najpierw część wojska rzymskiego i rekrutowali się, prawdopodobnie w ilości 300 ludzi, z 3 tribus: Tities, Ramnes, Luceres. Na ich czele stal tribunus celerwn. Setka e. tworzyła centurię noszącą nazwę swojej tribus, centuria dzieliła się na oddziały; podstawową jednostką był oddział dziesięcioosobowy dowodzony przez dziesiętnika, decwio. Liczba centurii stopniowo wzrastała, tak iż stały się one jednostkami wojskowo-politycz-nymi; mogli do nich wchodzić obywatele posiadający majątek szacowany na sumę 100000 asów. W okresie podbojów rzymskich wytworzyła się z nich druga obok nobilów uprzywilejowana warstwa ludności, która dorobiła się olbrzymich fortun na dzierżawie podatków państwowych, robotach publicznych, operacjach lichwiarskich i dostawach wojskowych. Znaczenie tej warstwy wzrosło od chwili uchwalenia w r. 218 p.n.e. Lex Ciawtta, które zabraniało senatorom zajmowania się handlem i operacjami finansowymi. W ten sposób obok arystokracji urzędniczej powstała arystokracja finansowa.

Termin e. stał się synonimem człowieka wielkich interesów, kupca i lichwiarza. Szczególnie dawali się oni we znaki prowincjom jako dzierżawcy podatków, publikanie (zob.). Postępowanie ich niejednokrotnie było przyczyną buntów ludności przeciw władzy rzymskiej. Znaczenie polityczne e. wzrastało nieustannie; dążyli oni w drugiej połowie n w. p.n.e. do opanowania sądownictwa i przeciwstawiali się senatowi tworząc koalicję z trybunami ludowymi. Nie stracili znaczenia i w I w. p.n.e.: dbał o zachowanie ich stanu August, który nadał im szereg przywilejów i zastrzegł obsadzenie niektórych stanowisk wyłącznie przez e.; najważniejsze z nich to urząd prefekta gwardii pretoriańskiej, urząd

dowódcy kohort, które stanowiły straż przyboczną cesarza, oraz stanowisko prefekta Egiptu. W czasach cesarstwa głównie z warstwy e. powstał państwowy aparat administracyjny. E. nosili tunikę z wąskim szlakiem purpurowym, w dni świąteczne purpurową toga trabea i złoty pierścień; przysługiwało im prawo zajmowania miejsca w teatrze zaraz za rzędem senatorów.

Ekwirie (łac. Eąuirrid) święto obchodzone w Rzymie na cześć Marsa 27 lutego i 14 marca, ustanowione wg tradycji przez samego Romu-lusa; odbywały się wówczas zawody konne na Polu Marsowym lub - w razie wystąpienia Tybru z brzegów-na nwns Caelius.

Ekwowie (Aegui) starożytny lud italski zajmujący teren między Sabinami i Marsami, Wciskami i Latynami. W IV w. p.n.e. walczyli wraz z Wciskami przeciw Rzymowi; w r. 389 p.n.e. pokonał ich Kamillus, a w r. 304 zostali podbici przez Rzymian w czasie wojen z Samnitami.

Elafebolion wiosenny miesiąc w kalendarzu ateńskim, przypadający na okres od połowy marca do połowy kwietnia; w tym miesiącu odbywały się Wielkie Dionizje połączone z wystawianiem tragedii i komedii.

Elaja miasto na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej, położone w głębi zatoki, której dało swą nazwę. Służyło za port miastu Pergamon. W r. 90 p.n.e. zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi.

Elajus 1. stara kolonia na Chersonezie Trackim. 2. dem attycki.

Elasippos malarz grecki wspomniany przez Pliniusza, żyjący pod koniec V w. p.n.e., namalował m.in. obraz przedstawiający córkę Asoposa, Eginę. Jeden z pierwszych stosował technikę enkaustyczną.

Elatos mit. 1. jeden z centaurów. 2. król Arkadii, który wywędrował z Kyllene do Pokidy i założył tam miasto Elateja. 3. władca Lapitów w Larissie, ojciec Argonautów Kajneusa i Polifema.

EIsver dziś AUier; rzeka wypływająca z gór Cevenna i w północnym biegu stanowiąca granicę między Akwitanią i Galią Lugdunensis, dopływ rzeki Liger.

Elbo mała wysepka w delcie Nilu służąca, wg Herodota, ślepemu królowi Egiptu, Anysi" sowi za miejsce schronienia przed królem Etiopii, Sabakonem.

Elea (łac. Velia) dziś Castellamare delia Bruca;

miasto w Lukanii założone przez jońskich Fo-

kejczyków w poł. VI w. p.n.e., między Paestum i Buxentum. Parmenides założył tu słynną szkołę filozoficzną na początku V w. p.n.e. W I w. p.n.e. miasto, sprzymierzone z Rzymem, pozostawało na prawach ciyitas foederata. Za cesarstwa było miastem municypalnym.

eleaci szkoła filozoficzna założona przez Par-menidesa z Elei (pocz. V w. p.n.e.). Należeli do niej Zenon z Elei, Melissos, Empedokles, prekursorem jej był mistrz Parmenidesa, Kseno-fanes z Kolofonu. E. twierdzili, że istnieje tylko byt, niebytu zaś nie ma, nie ma również miejsca dla ruchu, gdyż jest on przechodzeniem od bytu do niebytu. Nauka e. była reakcją na przyrodnicze koncepcje szkoły jońskiej i przygotowała w pewnym stopniu idealizm Platona, ponieważ wprowadziła rozróżnienie między światem rzeczy samych w sobie a światem fenomenów, o których można mieć tylko niejasne pojęcie.

Elefantine urodzajna wyspa na Nilu w pobliżu Syene, w Górnym Egipcie, z miastem tej samej nazwy.

elegia (gr. elegeja) w literaturze starożytnej utwór poetycki pisany określoną miarą wierszową, tzw. dystychem elegijnym, złożonym z heksametru i pentametru daktylicznego. Pochodzenie nazwy e. jest niejasne, łączy się ją z utworem żałobnym w rodzaju trenu, z pieśnią żałobną śpiewaną na pogrzebach przy akompaniamencie aulosu. Rozwój e. w poezji greckiej przypada na wieki VII/VI p.n.e. Treść tych utworów jest rozmaita: zachowały się elegie wojenne, polityczne, społeczne, żałobne, erotyczne, biesiadne i moralizujące. Najwybitniejsi elegicy greccy to Kallinos z Efezu (VII w. p.n.e.), Archiloch (pół. VII w. p.n.e.), Tyrteusz (ok. poł. VII w. p.n.e., elegia wojenna i polityczna), Mimnermos z Kolofonu (pocz. VI w. p.n.e., elegia miłosna), Solon z Aten (ok. 640-- 559 p.n.e., elegia wojenna, polityczna i społeczna), Teognis z Megary (VI w. p.n.e., elegia polityczna i biesiadna), Simonides z Keos (VI w. p.n.e.), Euenos z Paros (V w. p.n.e.), Antymachos z Kolofonu (IV

w. p.n.e., elegia miłosna, naśladująca utwory Mimnermosa), Piletas z Kos (IV/III w. p.n.e.), Hermesianaks z Kolofonu (ni w. p.n.e.), Kallimach z Kyrene (ni w. p.n.e., elegia uczona o motywach mitologicznych, miłosna i biesiadna), Parthenios z Nicei (elegia mitologiczno-miłosna). Wśród elegików rzymskich wyróżnili się: Gajus Korneliusz Gallus (r. 69-26 p.n.e.), Sekstus Pro

percjusz (r. 50-15 p.n.e., elegia miłosna, ajtio-logiczna), Albius Tibullus (r. 50 -19 p.n.e., elegia miłosna) Publiusz Owidiusz Nazo (43 r. p.n.e. -17 n.e., elegia miłosna, żałobna, ajtio-logiczna).

elegijambus w metryce greckiej - wiersz o schemacie -L ^ '-/ - ^-"-' - 11 o _ ^ J. o zwany również encomiologicum. Wiersz ten stanowi połączenie katalektycznej trypodii daktylicznej, czyli hemiepes -^ ^'-•^i'-'- z członem, który jest równy katalektycznej trypodii jambicznej o-^^-o. E. występuje u Alka-josa, jak również w liryce chóralnej. W metryce łacińskiej - wiersz, który jest połączeniem hemiepes z akatalektycznym dymetrem jambicznym ^- <-"--' - ^"" -L] | o _L ^-» -L o _ '-' _. Między dwiema częściami składowymi występuje diereza. W dierezie dopuszczamy jest hiat i sylaba anceps. Wzorem e. Horacego były wiersze Archilocha o tym samym schemacie.

Elektra mit. 1. córka Agamemnona i Klitajmestry, siostra Orestesa i Ifigenii; pomogła Orestesowi pomścić na matce i jej kochanku Ajgistosie śmierć ojca. Została żoną Pyladesa. E. jest główną postacią tragedii Sofoklesa i Eurypidesa. 2. córka Atlasa, jedna z Plejad, ze związku z Zeusem urodziła Dardanosa. 3. córka Okeanosa, żona Thaumasa, matka Irydy i Harpii. 4. jedna z pięćdziesięciu córek Danaosa.

elektroo (gr. elektron) 1. stop złota ze srebrem, czyli tzw. białe złoto, miał podobne zastosowanie jak wszystkie metale szlachetne, sporządzano również z niego ozdobne części zbroi. Wierzono, że naczynia wytworzone z tego metalu zdradzają obecność wlanej do nich trucizny tęczowym odblaskiem ścianek. 2. nazwą tą starożytni określali również bursztyn (zob.).

Elektryon mit. 1. król Myken, syn Perseusza i Andromedy, ojciec Alkmeny. 2. wnuk Bojo-tosa, ojciec Laitosa, dowódcy wojsk beockich pod Troją.

elementy cztery e.: ogień, woda, powietrze i ziemia, odgrywały wielką rolę w systemach filozoficznych jońskich filozofów przyrody, którzy głosili, że świat powstał z jednej pramaterii. Tales za taką pramaterię uznał wodę, Anaksymenes powietrze, Heraklit ogień, a Ksenofa-nes ziemię; z takiego elementu miały się rozwinąć inne formy istnienia. Empedokles. przyjął za podstawę bytu wszystkie 4 elementy.

Eleos mit. greckie uosobienie litości, czczone jako bóstwo w Atenach, gdzie na agorze stał

jego ołtarz, przy którym uchodźcy oddawali się w opiekę Ateńczykom.

elephantus łac. (gr. elefas) słoń; Grecy zetknęli się po raz pierwszy z tymi zwierzętami, używanymi przez wojska perskie, podczas podbojów Aleksandra Wielkiego, który również posługiwał się słoniami; naśladowali go w tym także diadochowie. Słoniem kierował w boju

poganiacz, siedzący na przedzie. Na grzbiecie zwierzęcia znajdowała się wieżyczka, w której-siedziało 4 łuczników; łeb słonia ochraniał pancerz ozdobiony pękiem piór. Przeciwnicy walczyli ze słoniami, starając się wzbudzić wśród nich popłoch przez rzucanie zapalonych pochodni. Rzymianie zetknęli się ze słoniami w wojnach z Pyrrusem, który miał ich w wojsku sporą ilość. Nazywali je początkowo Luca boś (krowa lukańska). W schyłkowym okresie republiki i za cesarstwa polowania Numidyjczyków na słoniach należały do najulubieńszych widowisk cyrkowych Rzymian. Kość słoniowa była od najdawniejszych czasów używana do wyrobu ozdób i biżuterii;

w połączeniu ze złotem (chryzelefantyna) służyła do wykonywania sprzętów, broni i posągów; używali jej również Rzymianie do wyrobu posągów, ozdób i instrumentów muzycznych.

Eleusinia zob. Eleuzynie.

Eleusis miasto i dem w Attyce, słynne ze świątyni Demetry, miejsce kultu Demetry i jej córki Kory-Persefony; tu odbywały się corocznie misteria eleuzyńskie. Świątynia Demetry została spalona przez Persów w r. 484 p.n.e., potem odbudowana. Miasto zostało zniszczone na początku wojny peloponeskiej w r. 431 p.n.e. przez króla Sparty Archidamosa. Po odbudowaniu pozostało kwitnące aż do czasów cesarza Teodozjusza.

Eleuteria mit. greckie uosobienie wolności, rzymska Libertas.

Eleuterie (gr. Eleutheria) święto wolności, ogólnogreckie święto na cześć Zeusa Eleuteriosa, ustanowione przez Greków po bitwie pod Pla-tejami. Co cztery lata odbywały się szczególnie uroczyście w Platejach, uświetniane igrzyskami.

Eleuzynie (gr. Eleusinia) misteria eleuzyńskie, uroczystości i misteria na cześć Demetry i Per-sefony obchodzone w Eleusis. Wg tradycji miał je zapoczątkować Eumolpos. Pierwotnie E. były uroczystością ludową w czasie żniw, podczas której składano Demetrze dzięki za otrzymane płody. Stopniowo, wraz z rozwojem lokalnego

kultu Demetry, ustali} się obchód świąt eieuzyńskich, którego zasadniczą częścią byty misteria (zob.) wymagające wtajemniczenia, pozwalającego na oglądanie świętego dramatu w świątyni eleuzyńskiej. Myślą przewodnią dramatu było twierdzenie, że człowiek jest nieśmiertelny i nie ginie po śmierci, podobnie jak ziarno rzucone w ziemię daje początek nowemu życiu, jak Kora porwana przez Plutona corocznie powraca na ziemię. W czasie przedstawienia dramatu śpiewano pieśni, które wyjaśniały znaczenie ceremonii i obiecywały szczęśliwe życie po śmierci. Wtajemniczonym mógt zostać każdy, zarówno wolny jak i niewolnik. Ale warunkiem osiągnięcia nieśmiertelności, obok wtajemniczenia, było również uczciwe i pobożne życie. Podkreślał to w czasie uroczystości kapłan, który wyłączał od udziału w nich wszystkich tych, którzy ściągnęli na siebie gniew bogów. Wyrazem coraz większego znaczenia misteriów był fakt włączenia ich do ogólnopaństwowego kultu ateńskiego. Orficy złączyli z kultem Demetry kult Dionizosa-Zagreusa (zob. Zagreus). E. cieszyły się popularnością jeszcze za czasów cesarstwa, jakkolwiek stopniowo wymagania etyczne dla wtajemniczonych były coraz mniejsze. Ostatecznie zakazał ich obchodzenia cesarz Teo-dozjusz.

Eleuzys zob. Eleusis.

Elian (gr. Ajlianos, łac. Aelianus) 1. Aelianus Ciaudius, sofista rodem z Praeneste, nauczyciel wymowy w Rzymie w drugiej poł. II w. n.e., uczeń sofisty Pauzaniasza z Cezarei. Dzieła jego: Pojkile historia (Różnorodne historie)- angedoty przyrodnicze i historyczne w 14 księgach, Peri zoon idiótetos (O naturze zwierząt) - opowieści o przymiotach zwierząt w 17 księgach, Agrafka/ epistoldj (listy wiejskie) - 20 listów są dla nas szczególnie cenne dzięki obfitym cytatom z dawniejszych autorów, których dzieła zaginęły. Nadto - fragmenty z dzieł filozoficznych w duchu stoickim. 2. Ajlianos Taktikos, Grek z pochodzenia, działał w Rzymie za czasów Trajana i Hadriana (II w. n.e.). W dziele z zakresu strategii wojennej pt. Taktikt theorfa (Teoria taktyczna) przedstawił grecko-macedońską teorię strategii i taktyki, opierając się na autorach wcześniejszych: Posejdoniosie, Asklepiodotosie i in.

Elida (gr. Elis) kraj w zachodniej części Peloponezu, górzysty na zachodzie i południu; urodzajny z powodu nawodnienia przez dwie duże

rzeki, Penejos i Alfejos. Główne miasta: Elis, Pisa, Pylos i Olimpia. Znaczenie kraju ogromnie wzrosło od czasu, gdy zaczęto tu organizować panhelleóskie igrzyska olimpijskie.

Elimeja (albo Elimiotis) południowo-zachod-nia kraina Macedonii, po obu stronach rzeki Haliakmon.

Elissa zob. Dydona.

Eliasze zob. Aeiii.

elizja (łac. elislo) termin metryczny oznaczający wyrzutnię wygłosowej samogłoski wyrazu występującą w wypadku, gdy wyraz następny zaczyna się od samogłoski, np.: ktemat' edontes (Homer Odyseja I 375) zamiast ktematu edontes. W języku greckim ulegają elizji jedynie samogłoski krótkie a, e, i, o, nigdy nie ulega elizji samogłoska y=u. Samogłoska f nie jest elido-wana w wyrażeniach perl, tl, ti, dchri, mechrl, hóti oraz w dat. sing. deki. III. Nie ulegają również elizji wyrażenia ho, ho, hę, to, ta, ona (voc. od anaks), idę, pro. Dopuszczalna jest elizja dwugłoski -ai w końcówkach czasownikowych -mai, -sal, -tai, -ntai, -sthai oraz dwugłoski -oi w zaimkach osobowych moi, soi, toi i w wyrazie oimoi. W wierszu łacińskim zachodzi elizja, jeżeli wyraz kończący się na samogłoskę lub na -m z poprzedzającą samogłoską zbiega się z wyrazem zaczynającym się od samogłoski lub od spółgłoski h. Np. Wergiliusz Aeneis 138:

nęć poss(e) Italia Teucror(um) avertere regem? lub I 65: atqu(e) hominum rex. Najłatwiej ulegają elizji samogłoski krótkie, częsta jest również elizja zgłosek kończących się na -m z poprzedzającą samogłoską, zwanych syllabae mediae, natomiast rzadko dopuszczali poeci łacińscy elizję zgłosek długich. Szczególnie unikano elizji zgłoski długiej przed następną samogłoską krótką. Rzymianie epoki klasycznej nie wyrzucali prawdopodobnie pierwszej z dwu stykających się ze sobą samogłosek, lecz łączyli je w wymowie razem, dlatego elizja łacińska bywa określana również mianem synalefy (gr. synalojfe stopienie się, złączenie).

Elizjum (łac.; gr. Elysion, Elysion pedion) mit. pola Elizejskie, kraina na zachodnich krańcach świata, u brzegów Oceanu. Panowała tam wieczna wiosna, wiał chłodzący Zefir; pędzili tam szczęśliwy żywot, uniknąwszy śmierci, m.in. Ra-damantys i Menelaos. Poeci greccy wspominają o wyspach szczęśliwych, na których przebywali po śmierci wybrani przez Zeusa bohaterowie, zażywając niezmąconego szczęścia. Poeci rzymscy

lokalizowali pola elizejskie w świecie podziemnym.

elogium łac. 1. napis o charakterze nekrologu, uświetniający czyny zmarłych i wyliczający pełnione przez nich urzędy; Rzymianie umieszczali je albo na nagrobkach (z zachowanych najbardziej znane są elogia na sarkofagach Scypionów), albo na portretach czy pomnikach znajdujących się w świątyniach. August kazał ustawić posągi sławnych Rzymian na Forum nazwanym jego imieniem i umieścić na nich odpowiednie elogia;

zachowa) się napis wysławiający Mariusza. 2. w języku prawniczym e. oznacza klauzulę testamentową, a od n w. n.e. także raport policyjny lub sentencję wyroku w sprawie karnej.

Elpenor mit. jeden z towarzyszy Odyseusza, których Kirke zamieniła w wieprze, a potem przywróciła im postać ludzką. Podczas przygotowań do odjazdu E. zasnął po pijanemu na dachu domu, spadł i poniósł śmierć; ciało jego nie zostało pogrzebane. Odyseusz spotkał go w podziemiu i na jego prośby powrócił na wyspę Kirki, spalił jego zwłoki i usypał mu grób.

Ełymais kraina położona między Babilonią a Persją (w zachodniej części dzisiejszego Iranu).   *

Ełymowie (gr. Elymoj) plemię sycylijskie zajmujące tereny w pómocno-zachodniej stronie wyspy. Według tradycji E. przybyli tu z płonącej Troi i założyli miasto Elyrna, a na górze Eryks wybudowali świątynię bogini, którą Fenicjanie utożsamiali z Astarte, Grecy zaś z Afrodytą.

Ełysion, Ełyslum zob. EUijum.

emancipatio fac. uwolnienie syna, córki lub wnuka spod władzy ojcowskiej; emancypacja syna odbywała się w ten sposób, że ojciec drogą mancypacji dokonywał trzykrotnie pozornej jego sprzedaży. Do uwolnienia córki lub wnuka wystarczała jedna mancypacja. W prawic justyniańskim emancypacja była dokonywana przez złożenie oświadczenia przed właściwym urzędnikiem.

Emada część Mecedonii położona między rzekami Haliakmon i Aksios, między górami Bermios i Dysoron. Nazwa E. przez poetów często nadawana całej Macedonii.

Ematioo (gr. Emathfon) mit. syn bogini Boś i Titonosa, brat króla Etiopów, Memnona, heros-eponim Ematii.

embateria gr. ofiary, które udający się w podróż morską składali na wybrzeżu przed wypłynięciem okrętu.

embaterion gr. pieśń wojenna śpiewana w czasie pochodu w rytmach anapestycznych lub też grana na aulosach.

emblema (gr. dosł. wstawka, inkrustacja) 1. kamyczek w mozaice. 2. cyzelowane w srebrze lub w zlocie reliefy lub drobne figurki, stanowiące główną ozdobę kosztownych waz dekoracyjnych wykonywanych najczęściej ze srebra. E. wtapiano za pomocą ołowiu lub srebra w najbardziej eksponowane partie wazy (środek czaszy, brzuśca), umiejętnie maskując miejsce połączenia. Najsłynniejsze wazy tego typu pochodzą ze skarbców znalezionych w Boscoreale i w Hildesheim.

Embolima miasto hinduskie w prowincji Gan-dhara. Dokładniejsze jego położenie nie jest ustalone. Do czasów Aleksandra Wielkiego było pod rządami satrapy perskiego. Aleksander czynił tu ostatnie przygotowania przed wyruszeniem w głąb Indii.

emboUon, embollom gr. i łac. krótkie przedstawienie rozrywkowe wykonywane w antraktach długiej, poważnej sztuki lub dodawane po sztuce krótkiej dla wypełnienia programu. Mógł to być monolog, taniec, krotochwila itp. E. znane były zarówno w Grecji, jak w Rzymie.

Emesa miasto w Syrii, na wschód od rzeki Orontes, za Karakalli kolonia rzymska; słynęła ze wspaniałej świątyni Słońca, w której cesarz Heliogabal pełnił obowiązki najwyższego kapłana. W E. urodził się cesarz Aleksander Sc-werus. W r. 273 n.e. cesarz Aurelian odniósł tutaj decydujące zwycięstwo nad królową Palmiry, Zenobią.

emfyteuds (gr. emfyteusiś} długoterminowy kontrakt dzierżawy dziedzicznej z obowiązkiem uprawy gruntu.

Emilia (Aemilia) tak nazywała się już w I w. n.e. prowincja ciągnąca się dokoła Via Aemilia Lepidl; obejmowała ona dolinę Padu i ciągnęła się od północnego zbocza Apeninów na wschód aż do Adriatyku. Przez kilka wieków stanowiła prowincję konsularną razem z Ligurią, w V w. n.e. stała się osobną prowincją.

Emiliusze zob Aemilii.

emissariom łac. kanał służący do odprowadzenia wód ściekowych, wody ze zbiornika sztucznego lub naturalnego, do odwodnienia terenu.

Emmaus miasto w Palestynie, w odległości 12 km od Jerozolimy na drodze do Jamnia, znane z Ewangelii, później nazwane Nikopolis.

enuneleja gr. poważny taniec wykonywany przez chór w tragedii greckiej.

emmenoj dikaj (gr. emmenoj dikaj) proces sądowy w Atenach, w którym wyrok musiał być wydany w ciągu 30 dni od wniesienia sprawy do sądu.

Empedokles z Akragas (ok. 490 • 430 r. p.n.e.) filozof grecki, należał do szkoły eleatów, pewne jednak poglądy zaczerpnął z filozofii Heraklita. W dziele poetycko-filozoficznym Peri fyseos (O przyrodzie), jak również w poemacie Ka-tharmoj (Oczyszczenia) stwierdzał wieczność przyrody, a jej cechy jakościowe i różnorodność jej zjawisk sprowadzał do czterech elementów: ziemi, wody, powietrza, ognia. Wszystko, co istnieje, było wg E. wynikiem odpowiedniej mieszaniny elementów, których rozkład powoduje śmierć. Rozwój świata E. wyobrażał sobie jako olbrzymi dramat, w którym walczą ze sobą dwie siły: Filotes (Miłość) i Nejkos ((Nienawiść). Miłość jest źródłem łączenia się elementów;

pod wpływem nienawiści elementy się rozdzielają, co prowadzi do zagłady świata. W zależności od przewagi jednej czy drugiej z tych sil panuje w świecie harmonia lub niezgoda. E. przyjmował rozwój cykliczny świata: po przeminięciu czterech okresów świata, z których dwa poddane były miłości, dwa-nienawiści, cały gigantyczny dramat miłości i nienawiści zaczyna się od początku. O życiu E. krążyło wiele anegdot; uważany był za natchnionego

cudotwórcę i proroka; wg legendy miał zakończyć życie wskoczywszy do Etny czy też jako łuna miał się rozpłynąć po niebie.

empeloroj gr. urzędnicy spartańscy, do których należała kontrola rynku i targów.

empiromancja (gr. empyromanteja) sztuka wróżenia z ognia, znana u Greków, Etrusków i Rzymian obok sztuki wróżenia z wnętrzności zwierząt ofiarnych, z lotu ptaków itd. (zob. dmnattó).

empirycy nazwa szkoły medycznej, za której założyciela uchodzi Filinos z Kos, uczeń słynnego lekarza Herofilosa. Powstała ona ok. r. 280 p.n.e. i istniała do II w. p.n.e. Empiryści, idąc śladami Hippokratesa, opierali się w medycynie przede wszystkim na doświadczeniu. Zajmowali stanowisko, że nie można zbadać przyczyn powstawania chorób, dlatego należy się ograniczyć do obserwacji działania poszczególnych lekarstw i na tej podstawie przeprowadzać leczenie. Mniejszą wagę przypisywali oni wiedzy teoretycznej. Głównymi przeciwnikami e.

byli przedstawiciele szkoły dogmatycznej, założonej przez Herofilosa. Pogodzeniem obu kierunków, empirycznego i dogmatycznego, zajęta się szkoła metodyczna (zob. metodycy).

emporia (gr. emporla) zob. kapeleja.

Emporiae (albo Emporium, gr. Empórion, Em-poriaj) dziś Ampurias; miasto i port w Hispa-nia Tarraconensis, skolonizowane przez Greków z Fokidy, później municypium rzymskie.

emporium łac. (gr. empórlon) plac lub miejscowość, gdzie składano towary przywożone drogą morską. Najsławniejsze e. w Grecji znajdowało się w porcie ateńskim Pireus; nazwą tą objęta była część wielkiego portu przeznaczonego dla okrętów handlowych wraz z przyległymi magazynami i bazarem, gdzie wystawiano towary. W Rzymie znajdowało się e. na brzegu Tybru, u stóp Awentynu, założone w r. 192 p.n.e.

emporos (gr. emporos) kupiec-hurtownik prowadzący handel na wielką skalę, w przeciwstawieniu do autopóles, który sprzedawał tylko towary własnego wyrobu lub produkty z własnego gospodarstwa, oraz do kdpelos, kupca detalicznego.

emptio yenditio łac. kontrakt kupna-sprzedaży;

pierwotnie umowy kupna-sprzedaży nie miały w Rzymie znaczenia prawnego i nie były za-skarżalne. Dopiero ok. r. 100 p.n.e. wyposażono tego rodzaju umowy w normalną zaskarżalność. Za pomocą actio empti, kupujący mógł skarżyć sprzedawcę o niewypełnienie obowiązków, sprzedawca zaś kupującego-o niewypłacenie ceny kupna.

emptor łac. kupujący, nabywca; familiae e. osoba zaufana, której za pomocą mancypacji spadkodaw.ca sprzedawał cały swój majątek i która otrzymywała jednocześnie od spadkodawcy instrukcje, komu i w jaki sposób ma wydać spuściznę.

Empusa mit. grecka bogini strachu: towarzyszyła Hekacie w jej nocnych wędrówkach po ziemi. Ukazywała się ludziom w postaci cienia osoby zmarłej i zwiastowała nieuchronne nieszczęście.

Empylos z Rodos retor grecki z I w. p.n.e., przyjaciel Brutusa, autor dzieła historycznego pt. Brutus, w którym przedstawił zamordowanie Cezara.

enallage gr. figura retoryczna polegająca na użyciu określenia ogólniejszego zamiast szczegółowego, np. Urbs zamiast Roma, Poenus (Pu-nijczyk) zamiast Hamibal itp.

Enaria (Aenaria, gr. Ajna-id) dziś Ischia, wyspa w Zatoce Neapolitańskiej, pochodzenia •wulkanicznego, stąd mit o pochowaniu tutaj giganta Tyfeusa przez Epomeosa (główny wulkan wyspy nazywa się Epomeo). Została skolonizowana w VI w. p.n.e. przez Eubejczyków z Chalkidy i Eretrii. Częste wybuchy wulkanów nieraz zmu-szały ludność do opuszczania swoich siedzib. Ziemia jest tu nadzwyczaj żyzna, a liczne źródła termiczne słynęły już w starożytności.

encomiologicum zob. elegijambus.

endeiksis (gr'. endeiksis) doniesienie; w sensie węższym jedna z form oskarżenia* w Atenach pociągająca za sobą aresztowanie oskarżonego.

Endojos prawdopodobnie z Aten, rzeźbiarz żyjący w drugiej poł. VI w. p.n.e., uczeń Dedala, twórca wielu dzieł rzeźbiarskich, m.in. posągu Ateny z kości słoniowej dla Tegei (wywiezionego przez Oktawiana Augusta i ustawionego w Rzymie na Forum Augusta), posągu kultowego Artemidy dla Efezu (wg wiadomości podanej przez Pliniusza), posągu kultowego Ateny Polias dla jońskich Erytraj oraz grupy Charyt i Hor dla tej samej świątyni. E. znany jest również z dwu inskrypcji na bazach znalezionych w Atenach. Przypisuje mu się także posąg siedzącej Ateny, który znajduje się w muzeum na Akropolis ateńskiej. »

endromis (gr. endromts) 1. obuwie skórzane używane w Grecji przez biegaczy, atletów i myśliwych; e. były dosyć wysokie, gdyż dochodziły przynajmniej do połowy łydek, a nawet do kolan;

z przodu były otwarte i luźno zasznurowane. Pod sznurowaniem nogę osłaniał język skórzany, nieco dłuższy od cholewki, niekiedy ozdobnie zakończony. 2. ciepły płaszcz wełniany, którym sportowcy okrywali się po zakończeniu ćwiczeń, aby uniknąć przeziębienia.

Endymion mit. syn Aethliosa (lub Zeusa) i Kałyke; wg jednej z wersji usiłował uwieść Herę, za co został skazany przez Zeusa na wieczny sen, bez starzenia się. Artemida, zakochawszy się w nim, umieściła go w grocie na górze Latmos, gdzie odwiedzała go co noc w postaci Selene. Według innej wersji E. zapadł w wieczny sen dopiero po pocałunku Selene. Postać śpiącego E. przedstawia m.in, relief znajdujący się w Muzeum Kapitolińskim w Rzymie.

Eneasz (łac. Aeneas, gr. Ajnejas) 1. mit. syn Anchizesa i Afrodyty, jeden z Trojan, walczących w obronie swego miasta. Z płonącej Troi uszedł z ojcem, którego wyniósł na barkach,

z małym synem Askaniosem i z garstką towarzyszy. Wędrówki jego objęły Trację, Delos i Kretę, potem udał się na zachód, a burza zapędziła go do Kartaginy, gdzie zakochała się w nim Dydona. W rezultacie dalszej wędrówki wylądował w Italii, gdzie poślubił Lawinie, córkę króla Latinusa, pokonał Rutulów i osiedlił się wreszcie w Lacjum. Założył miasto, które od imienia swej żony nazwał Lawinium. Jest bohaterem poematu Wergiliusza Aenets (Eneida). 2. E. Taktyk (Taktikos), pisarz grecki z IV w. p.n.e., autor traktatów z dziedziny sztuki wojskowej; opisał on rodzaj telegrafu wodnego, za którego pomocą wojska mogły się

porozumiewać na odległość. Zachowany traktat O obronie oblężonego miasta daje charakterystyczne obrazki ze stosunków społeczno-politycznych IV w. p.n.e. 3. E. z Gazy (druga poł. V w. n.e.), filozof grecki ze szkoły neoplatońskiej, autor dzieła Teofrast albo o nieśmiertelności duszy i zmartwychwstaniu ciot.

enechyrasia (gr. enchyrasid) zajęcie przez wierzyciela rzeczy dłużnika, w wypadku jeśli ten ostatni nie uiścił wierzycielowi w ustawowym lub umownym terminie kwoty, na której zapłacenie został zasądzony.

Enezydem zob. Ajnesidemós.

Engyion dziś Gangi; miasto w pomocnej części Sycylii.

Enipeus 1. dziś Tsarnalis; rzeka w Tesalii, wpadająca do rzeki Apidanos. Wg mitu bóg rzeki E. był ukochanym Tyro, córki króla Sa-lomoneusa. Przybrawszy jego postać Posejdon posiadł Tyro; z tego związku narodzili się Pelias i Neleus. 2. rzeka w Pierii, wypływająca z Olimpu i wpadająca do Zatoki Termaickiej (Sinus Thermaicus) w pobliżu Dium.

eokaustyka technika malarska wprowadzona wg opinii starożytnych przez malarza Pausjasa ze szkoły sikiońskiej (IV w. p.n.e.); zob. malarstwo Mtyczne.

Enkelados mit. jeden z gigantów walczących z bogami; został rażony piorunem przez Zeusa i padł przywalony Etną. Przedstawiony na fryzie ołtarza Zeusa w Pergamonie.

enkomion gr. pieśń pochwalna na cześć zwycięzcy w zawodach, którą odśpiewywano w czasie pochodu, w przeciwstawieniu do śpiewanego w świątyni epinikion; później termin e. oznaczał w ogóle pochwalny wiersz lub mowę.

Enna zob. Henna.

Enneady (gr. enneddes dziewiątki, od ennea

dziewięć) tytuł 54 rozpraw Plotyna (zob.), twórcy ostatniego systemu filozoficznego starożytności, nadany im przez ucznia, Porfiriusza, który ułożył je rzeczowo w sześciu grupach po dziewięć rozpraw.

Ennion właściciel słynnych warsztatów szklarskich z wczesnego okresu cesarstwa. Na wielu pięknych naczyniach znajdują się jego sygnatury.

Enniusz (Qumtus Emius) z Rudiae w Kalabrii (239 - 169 p.n.e.), najwybitniejszy poeta rzymski z okresu przedklasycznego. W czasie drugiej wojny punickiej znalazł się na Sardynii, gdzie walczył pod dowództwem Tytusa Maniiusza;

poznał tam Marka Katona, który zabrał go ze sobą do Rzymu, gdzie E. rozwinął bardzo ożywioną działalność literacką. Najważniejszym jego dziełem są Annales (Roczniki) w 18 księgach, epopeja narodowa przedstawiająca dzieje państwa rzymskiego od Eneasza aż do dni współczesnych. Po raz pierwszy E. użył tutaj, zamiast rodzimego wiersza rzymskiego (tzw. sa-turnijskiego), heksametru daktylicznego stworzonego na wzór grecki. Wystawił na scenie

szereg tragedii przerobionych przeważnie z Eurypidesa, były jednak i dwie fabulae praetextatae (Sabinae

1 Ambracid). W czterech księgach pt. Satwae zebrał różnorodne utwory; przeróbką utworu poety hellenistycznego Sotadesa jest zbiór wierszy Sota, na utworze Archestratosa z Geli wzorowany jest poemat gastronomiczny Hedypha-getica. Mistykę pitagorejską i filozofię grecką spopularyzował wśród nobilów rzymskich za pomocą utworu Protrepticus; w wierszowanej zapewne przeróbce utworu Euhemerosa Wera anagrafe (Święte pismo) przedstawił sceptyczne poglądy na bogów, którzy wg pisarza greckiego nigdy nie istnieli; Zeus i inni bogowie olimpijscy byli ludźmi, którym ze względu na ich niezwykłą mądrość zaczęto oddawać cześć boską. Utwór ten nazwał poeta Euhemerus, od imienia autora oryginału greckiego. Z tej ogromnej wszechstronnej twórczości zachowały się tylko fragmenty.

Ennodius z Aries (r. 473 - 521 n.e.) biskup Pawii, jeden z Ojców Kościoła łacińskiego, autor biografii Epifaniusza, panegiryku na cześć króla Teodoryka Wielkiego, 9 ksiąg Listów,

2 ksiąg utworów wierszowanych.

enomotia (gr. enomotia) jednostka wojska spartańskiego związana wspólną przysięgą; wg Tukidydesa składała się ona z 32 ludzi, wg Kseno-fonta z 36.

enoplios zob. parojmiak.

entasis gr. zgrubienie kolumny narastające łagodnie aż do trzeciej części jej wysokości, szczególnie widoczne w przypadku archaicznych kolumn doryckich.

entelechia (gr. entelechejd) termin filozoficzny wprowadzony przez Arystotelesa, - oznaczający celowo działającą, niematerialną siłę, dzięki której urzeczywistnia się i konkretyzuje to, co jest możliwe, potencjalnie zawarte w zarodku, np. forma rośliny jest zawarta w jej nasieniu. Dusza jest wg Arystotelesa e. ciała.

Entella dziś Entella; miasto w środkowej części Sycylii, kolonia kartagińska, zdobyte na początku IV w. przez tyrana Syrakuz, Dionizjosa.

Enyalios mit. 1. przydomek Aresa utworzony od imienia bogini wojny Enyo; pierwotnie może czczony jako odrębny bóg wojny. 2. syn Posej-dona i Libii, brat Agenora i Belosa, uważany za inicjatora wyścigów wozów dwukonnych.

Enyo mit. 1. grecka bogini wojny, towarzyszka Aresa, utożsamiana z rzymską Belloną. 2. zob. Graje.

Eol (łac. Aeolus, gr. Ajolos) mit. l, syn Hellena i Orseis, wnuk Deukaliona, król Magnezji Tesalskiej, założyciel plemienia eolskiego. 2. syn Posejdona i Melanippy, wg innych wersji syn Hippotesa, król Wysp Liparyjskich (od niego nazwanych Eolskimi), władca wiatrów. Gościł u siebie Odyseusza i dal mu zamknięte w worku wiatry, przeciwne jego żegludze do ojczystej wyspy. Towarzysze Odyseusza przez ciekawość otworzyli worek i wypuścili wiatry, które zapędziły ich w czasie straszliwej burzy z powrotem na wyspę Eola; rozgniewany król odmówił ponownego udzielenia pomocy.

Eolia, Eolida (łac. Aeolia, Aeolis, gr. Ajolis) północno-zachodnie wybrzeże Azji Mn., od rzeki Hermos do Hellespontu, skolonizowane przez Eolów, z głównym miastem Kyme.

Eolowie (gr. Ajoleis, łac. Aeoles, Aeolii) jedno z plemion greckich wywodzące się od Eola, zamieszkujące początkowo zachodnią Tesalię. Później osiedlili się także w Grecji środkowej (z wyjątkiem Attyki), stanowiąc główną część jej ludności. Eolskiego pochodzenia

byli: Beoto-wie, Lokrowie, Fokejczycy, Etolowie, Akarneńczycy. E. założyli również szereg kolonii w Azji.

eolskie wiersze chorijambiczne wiersze występujące po raz pierwszy u eolskich poetów z wyspy Lesbos, Safony i Alkajosa (ok. r. 600 p.n.e.). Należą do nich glikonej, ferekratej, asklepiadej

mniejszy i większy, wiersze strofy alcejskiej i sa-fickiej, wiersz saficki większy, falecejski, arysto-fanejski i priapejski. Wiersze te odróżniają się od innych greckich miar wierszowych szeregiem charakterystycznych cech, a mianowicie: 1) każdy wiersz w liryce eolskiej ma stałą liczbę zgłosek, a więc niedopuszczalne jest zastępstwo zgłoski długiej przez dwie krótkie lub odwrotnie. Zasada ta ulega zmianie na gruncie liryki chóralnej i dramatu, które przejmują metra eolskie, ale na skutek stosowania rozwiązań długiej na krótkie uzyskują wielką rozmaitość form, w których zasada stałej liczby zgłosek nie obowiązuje;

2) w. e. nie dają się podzielić na równe sobie pod względem zewnętrznym stopy czy metra, mają bowiem jedno- i dwusylabowe tezy i wyglądają pozornie jak połączenie daktyli -^^ i trochejów -l- ^ . Można w nich zawsze wyróżnić jako część składową chorijamb -'-'-""_, np. w glikoneju: -'-^|-^-^^'|_'-'[-L lub (podział właściwy) -^[^ -L^ _|^ _; 3) większość miar eolskich cechuje swobodna w budowie baza, tzn. dwa pierwsze elementy wiersza mogą być spon-dejem -'--, trochejem l-'-', jambetn ^ -i lub pyrrichem '-"^. Dowolności te dopuszcza również liryka chóralna i dramat, a nawet jeszcze je poszerza przez stosowanie rozwiązań w bazie;

unika się jedynie bazy pyrrichicznej '^"-', która i u poetów eolskich występuje raczej rzadko. W poezji rzymskiej Plautus wzoruje się w budowie swych glikonejów i ferekratejów na swobodnych glikonejach greckiego dramatu. Ka-tullus dopuszcza w swych wierszach eolskich, z wyjątkiem asklepiadeja większego, swobodną bazę, ale nie zawsze przestrzega zasady stałej liczby zgłosek. W. e. Horacego mają nie tylko stałą liczbę zgłosek, ale utrzymują również pod innymi względami stałe formy. Swobodna u poetów eolskich baza wypełniona jest u Horacego zawsze spondejem --. Wprowadza on do wszystkich prawie dłuższych w. e. stałe cezury i ustala również iloczas zgłosek, które w liryce eolskiej mogły mieć iloczas dowolny. Obowiązującymi dla Horacego formami w. e. stają się te, które u poetów eolskich występują najczęściej.

Eos1 mit. bogini jutrzenki, córka Hyperiona i Tei, siostra Heliosa i Selene, identyfikowana z rzymską Aurorą. Wczesnym świtem wyjeżdżała na swym rydwanie znad brzegów Oceanu i wyprzedzając Heliosa przynosiła ludziom światło 'dzienne. Starożytni wyobrażali ją jako piękną boginię w szatach koloru szafranowego. Najczęściej miała przydomek rododaktylos (różano-palca). Małżonkiem bogini był Titonos, syn króla trojańskiego Laomedona. Bogini prosiła Zeusa o nieśmiertelność dla męża, zapomniała jednak prosić o wieczną młodość, i dlatego Titonos z biegiem lat bardzo się zestarzał, aż wreszcie Zeus zamienił go w świerszcza. Synami bogini byli Emation i król Etiopów Memnon, który brał udział w wojnie trojańskiej i poległ z ręki Achillesa.

Eos2 tytuł czasopisma z zakresu filologii klasycznej, organu Polskiego Towarzystwa Filologicznego, ukazującego się od 1894 r. Pierwszym redaktorem był Ludwik Ćwikliński.

Epafos mit. 1. syn Zeusa i lo, urodzony nad Nilem. Kureci na zlecenie zazdrosnej Hery ukryli go przed matką, która po długich poszukiwaniach znalazła go w Syrii. E. objął władzę w Egipcie i pojął za żonę Memfis, córkę Nilu i Kassio-pei. Wg niektórych wersji czczony był w Egipcie jako Apis. 2. syn Erebosa i Nory (Nykś).

Epafroditos 1. wyzwoleniec Oktawiana; po zdobyciu Aleksandrii w r. 30 p.n.e. miał poru-czoną sobie straż nad Kleopatrą, nie potrafił jednakże przeszkodzić jej samobójstwu. 2. E. z Cheronei, gramatyk grecki, uczeń Archiasza, zgromadził w Rzymie bibliotekę złożoną z blisko 30000 zwojów. Zmarł ok. r. 75 n.e. 3. wyzwoleniec i faworyt Nerona, któremu towarzyszył wiernie do końca i sam zadał mu śmiertelny cios, gdyż Neron nie miał odwagi odebrać sobie życia. Był on panem Epikteka, którego wyzwolił. Zginął z rozkazu Domicjana.

epagoge (gr. epagogź) 1. w taktyce greckiej nazwa szyku wojska podczas marszu, w którym poszczególne oddziały następowały bezpośrednio po sobie.' 2. w logice i retoryce termin techniczny na oznaczenie indukcji, metody wnioskowania od szczegółu do tezy ogólnej. 3. formułka magiczna służąca do wywoływania bogów podziemnych na pomoc człowiekowi lub złych duchów dla nastraszenia wroga czy przeciwnika.

Epaminondas wybitny polityk i dowódca tebański (ok. r. 420 - 362 p.n.e.). Na czas jego rządów przypada okres największego rozkwitu Teb. Podbił większą część Peloponezu i dwukrotnie zwyciężył Spartan, w r. 371 p.n.e. pod Leuktrami i w r. 362 pod Mantyneją; w tej bitwie jednak zginął sam E., a wraz z jego śmiercią skończyła się potęga Teb. Reformy wojskowe wprowadzone przez niego do wojska tebańskiego

znalazły zastosowanie w armii Filipa Macedońskiego i Aleksandra W.

epangelia (gr. epangelfa) termin ten oznaczał w Atenach dokonaną na zgromadzeniu ludowym zapowiedź wniesienia skargi karnej, w szczególności przeciwko mówcy o popełnienie czynów powodujących utratę prawa przemawiania do ludu.

eparitoj (gr. epdritof) siła zbrojna Związku Arkadyjskiego licząca .5000 żołnierzy.

Epejos mit. 1. syn Panopeusa, wg legendy twórca konia trojańskiego. Przypisywano mu założenie miast italskich: Pisa i Metapontum. 2. jeden z synów Endymiona, czczony jako heros-eponim szczepu Epejów.

Epejowle (gr. Epejój) najdawniejsi mieszkańcy pomocnej Elidy, wywodzący swe imię od Epejosa syna Endymiona. Mieli przybyć z Tesalii.

epejsodion gr. partia w tragedii greckiej pomiędzy dwiema pieśniami chóru lub innymi partiami lirycznymi, wypełniona dialogiem lub monologiem, zwykle w trymetrach jambicznych.

Eperatos 1. efor spartański z r. 414/3 p.n.e. 2. E. z Foruj w Achai, jeden z dowódców Związku Achajskiego, przeciwnik Aratosa (niw. p.n.e.).

epeunaktoj (gr. epSwwktoJ) hełod, którzy mieli dzieci z żonami swoich panów, zabitych w czasie drugiej wojny messeńskiej (VII w. p.n.e.) i później otrzymali obywatelstwo spartańskie.

Ephesiae litterae (łac.; gr. Eftsia grdmmata) tajemnicze formułki frygijskie wynalezione wg podania przez fryguskich demonów-Daktylów, wypisane na posągu Afrodyty efeskiej;

przypisywano im czarodziejską moc i wypisywano na drobnych przedmiotach lub klejnotach które noszono przy sobie jako amulety.

epibates (gr. epibdtes) nazwą tą określano w Atenach wszystkich przebywających na okręcie (szczególnie żołnierzy), którzy nie należeli do załogi. W Sparcie e. był doradcą nauarcha.

epibole (gr. epibolS) w Atenach kara pieniężna nałożona przez władzę na obywatela.

Epicharls Greczynka, wyzwolenica, która należała do spisku Pisona przeciwko Neronowi w r. 65 n.e. Po wykryciu spisku wzięta na tortury, popełniła samobójstwo, aby nie wydać spiskowców.

Epicharm (Epicharmos) 1. E. z Syrakuz (ur. ok. r. 500, żył prawie 100 lat) poeta grecki działający na Sycylii, autor widowisk scenicznych,

które gramatycy starożytni nazwali dramatami. Były to utwory niewielkich rozmiarów, najwyżej do 400 wierszy, złożone jedynie z partii mówionych, monologów lub dialogów, bez chóru. Tematy do swych dramatów czerpał E. zarówno z mitologii, przy czym bardzo ostro parodiował mity, jak i z życia codziennego, opierając się na doryckim dramacie ludowym. Wprowadzał on typy komiczne, np. nieokrzesanego wieśniaka lub pieczeniarza goniącego za dobrym obiadkiem. Charakterystyczne były tytuły zapowiadające spór: Ga ka] Thalassa (Ziemia i morze), Logos kój logina ("Mów" i Mowa). W jednym z utworów pariodiuje E. naukę Heraklita o zmienności i płynności zjawisk. Motywów politycznych i elementów zaczepki osobistej scenki E. nie zawierały. Światopogląd E. jest dość wyraźnie racjonalistyczny. Język jego opiera się na doryckim dialekcie Syrakuz. E. wywarł wpływ na komedię attycką. Zachowały się fragmenty oraz szereg tytułów jego utworów. 2. E. z Solo] w Cylicji, rzeźbiarz działający na Rodos w drugiej poł. n w. i na początku I w. p.n.e., znany z inskrypcji.

epichejrotonia (gr. epichejrotonid) głosowanie za pomocą podniesienia rąk, stosowane na Zgromadzeniu Ludowym w Atenach przy rozpatrywaniu większości spraw. Inaczej postępowano w dwu wypadkach: przy losowaniu urzędników (posługiwano się białymi i czarnymi ziarnkami fasoli: wyciągano z jednego naczynia tabliczkę z nazwiskiem kandydata, z drugiego ziarnko fasoli; kandydat zostawał wybrany, jeśli ziarnko było białe) oraz przy sądzie skorupkowym (wtedy składano skorupkę z nazwiskiem obywatela, którego uważano za niebezpiecznego dla państwa). We wszystkich innych sprawach rozstrzygano przez jawne głosowanie za pomocą podniesienia rąk i decydowano większością głosów.

Epicrates zob. Epikrates.

Epidamnos zob. Dyrrachium.

Epidauros 1. miasto w Dalmacji. 2. E. Limera, miasto w Lakonii, ze świątynią Asklepiosa. 3. miasto w Argolidzie, nad Zatoką Sa-rońską, ze słynną świątynią Asklepiosa. Przybywało tam mnóstwo chorych, którzy we śnie oczekiwali wskazówek co do swej kuracji. Szereg znalezionych napisów, w których uzdrowieni opisują przebieg swej choroby i

cudowne wyleczenie, świadczy, że kwitły w E. również szarlataneria i zabobon. Miasto było zamożne t pięknie

rozbudowane, o czym świadczą ruiny świątyni i wspaniałego teatru, który Pauzaniasz uważał za największy w całej Grecji. Był on dziełem Polikleta Młodszego, podobnie jak świątynia Asklepiosa i mógł pomieścić 14000 widzów. Okrągła orchestra, otoczona rowem dla ścieku wód deszczowych, była z jednej strony zamknięta wysokim na 4 m proscenium. W pobliżu teatru znajdował się piękny stadion z V w. p.n.e. Gdy w r. 293 p.n.e. szalała w Rzymie rmmra, księgi sybillińskie nakazały sprowadzić z Epidauru uzdrawiającego boga Asklepiosa (Eskulapa). Świętego węża, symbolizującego boga, sprowadziła do Rzymu specjalna delegacja wysłana do Epidauru; w dwa lata potem wybudowano Eskulapowi świątynię na wysepce na Tybrze.

epidejktyczna wymowa (gr. epidejktikós pokazowy) gatunek krasomówstwa mający na celu nie przeprowadzenie tezy politycznej czy obronę w sądzie, lecz efektowne popisanie się kunsztem oratorskim. Gatunek ten rozwinął się najbardziej w Atenach w V w. p.n.e. Mowę popisową uprawiali przede wszystkim sofiści. Rozpoczął ją Gorgiasz swym Helenes enkomhn (Pochwała Heleny). Ten sam temat opracowali Polikrates i Isokrates. Sofista Zoilos napisał pochwałę ludożercy Buzyrysa i cyklopa Polifema, sofista Alkidamas ułożył pochwałę na cześć hetery Laidy oraz na cześć śmierci. Polikrates pisał pochwały garnków i myszy. Współcześnie z Gorgiaszem rodzaj e. w. uprawiał Trazymach. W miarę upadku życia politycznego w Grecji coraz bardziej rozwijał się gatunek e. w. (a zanikała wymowa sądowa i polityczna), który przetrwał do końca starożytności.

epifora gr. (łac. comersw) figura retoryczna polegająca na powtórzeniu tego Samego wyrazu na końcu kilku następujących po sobie zdań lub ich części.

epigonów wyprawa zob. Adrastos.

epigrafika (gr. epigrdfein pisać na czymś) gałąź nauki zajmująca się odczytywaniem i badaniem napisów-inskrypcji-i dostarczająca dzięki temu wiele źródłowych wiadomości o kulturze i dziejach społeczeństw antycznych, niezwykle cennych zwłaszcza tam, gdzie nie posiadamy innych zabytków pisanych. E. pozwala ustalić chronologię niekiedy spornych faktów, dla językoznawstwa zaś stanowi ważne źródło wiadomości o dialektach językowych.

epigram (gr. eptgramma) pierwotnie napis

umieszczany na pomniku grobowym lub na przedmiocie wotywnym ofiarowanym bóstwu, wreszcie na dziele sztuki, wyjaśniający krótko jego znaczenie. Układano je zwykle w formie dwuwiersza, najczęściej dystychem elegijnym (zob.). Za, twórcę e. literackiego uważamy Simonidesa z Keos, któremu przypisuje się autorstwo słynnego e. termopilskiego. Wśród innych poetów tworzących e. należy wymienić Mnasal-kasa z Sikionu (SVfS31 w. p.n.e.), Asklepiadesa z Samos (ten sam okres), Kallimacha z Kyrene (BO w. p.n.e.). Najsłynniejszymi epigramatykami rzymskimi są Marcjalis (I w. n.e.) i Auzoniusz (IV w. n.e.).

Epikaste zob. Jokosta.

epikleros (gr. epikleros) dziedziczka, spadkobierczyni. W greckim prawie spadkowym potomkowie męscy mieli w dziedziczeniu pierwszeństwo przed potomkami żeńskimi. Jeśli umierający nie pozostawił męskiego potomka, dziedziczyła po nim córka, którą powinien był pojąć za żonę najbliższy krewny, aby majątek nie przeszedł w obce ręce.

Epikrates 1. E. z Rodos, syn Polistratosa, dowódca wojsk greckich w drugiej wojnie macedońskiej (n w. p.n.e.). 2. E. z Ambra/cii (TV w. p.n.e.), komediopisarz grecki, przedstawiciel średniej komedii attyckiej. Zachowały się nieliczne fragmenty, z których można wnosić, że uprawiał nie tyle trawestacje mitów, ile tematy wzięte z żyda. 3. E. z Bizancjum (II w. p.n.e.), architekt. 4. syn Apolloniosa, rzeźbiarz działający na przełomie n/I w. p.n.e. 5. Epicrates, jeden z wielu przydomków oznaczających Pom-pejusza w listach Cycerona do Attyka (w znaczeniu: władca).

Ep&tet (Epiktetos) z Hierapolis we Fiygii (ok. r. 50-130 n.e.). Był niewolnikiem faworyta Nerona, Epafrodyta, który go wyzwolił. Poświęcił się filozofii, wybrawszy kierunek stoicki. Po edykde Domicjana, wypędzającym filozofów z Rzymu (ok. r. 95 n.e.),. osiadł w Nikopolis w Epirze, gdzie prowadził szkołę filozoficzną. Był eklektykiem, czerpał swe poglądy nie tylko z czystej Stoi, ale i z nauk cyników. Nie widział żadnej różnicy między wolnymi a niewolnikami; wolność i niewola były dla niego jedynie kategoriami moralnymi, nie zaś społecznymi. Uczył, że jedynym dobrem jest cnota, a wszystko inne, jak majątek, sława, zdrowie, jest dobrem jedynie w naszym mnie

maniu. Brawdziwie wolnym człowiekiem, prawdziwym panem i królem jest jedynie mędrzec, który uwolnił się od namiętności i niczego nie potrzebuje. Sam E. nie pisał swoich nauk, spisał je jego uczeń, Flawiusz Arrianus w 8 księgach pt. Diatribaj Epiktetu (Diatryby Epikteta), z których zachowały się 4 początkowe, oraz w 12 księgach Homilia] (Rozmowy). Z obu tych prac Arrianus sporządził wyciąg pt. Enchejridion (Podręcznik). Etyka stoicka wywarła decydujący wpływ na kształtowanie się chrześcijańskiego poglądu na świat. W początkach V w. n.e. Podręcznik Epikteta został przerobiony na użytek klasztorów.

Epikur (Epikuros) filozof grecki (341 - 271 r. p.n.e.), urodził się na Samos, ale całe życie spędził w Atenach, skąd zresztą pochodziła jego rodzina (z demu Gargettos). Zapoznawszy się z systemem Demokryta postanowił poświęcić się całkowicie filozofii; ok. r. 305 p.n.e. zakupił w pobliżu Gaju Akademosa ogród, w którym wykładał i prowadził dyskusje ze swymi uczniami, stąd jego szkołę filozoficzną nazwano Ogrodem Epikura. W fizyce poszedł E. za atomistyką Demokryta wprowadzając jednakże pewne ważne odchylenie: materia jest wieczna i niezniszczalna, poza materią nie istnieje nic, wszystko składa się wyłącznie z atomów i próżni, nauczał E. za Demokrytem. U Demokryta jednak ruch atomów odbywa się według żelaznych praw mechaniki, przypadek jest odrzucony definitywnie, stąd skrajny determinizm Demokryta przechodzi w fatalizm. E. przypisał atomom pewną swobodę. Atomy - uczył - poruszając się pędzą po liniach prostych, a ponieważ pędzą w próżni, nie napotykając oporu, zatem szybkość ich ruchu jest niezależna od ich wielkości. Lecz w ten sposób zetknięcie się ich ze sobą byłoby niemożliwe, a bez tego nie powstałby świat. Dlatego - uczył E. - atomy zbaczają z prostych linii w dowolnym kierunku, przy czym te zboczenia, deklinacje, odbywają się nie w ramach wyznaczonych przez żelazne prawa przyczyno-wości i nie wskutek jakiejś z zewnątrz działającej siły, lecz samorzutnie, z mocy samych atomów.

Wprowadzając do swego systemu deklinację atomów E. uratował swą etykę, która w ramach skrajnego determinizmu byłaby niemożliwością, z drugiej strony uratował też materializm swej ogólnej koncepcji; wprowadzenie czynnika wolnej woli bez jednoczesnego uzasadnienia go w ruchu atomów byłoby sprzeczne z leżącą

u podstaw nauki E. fizyką materialistyczną. W ten sposób filozofia E. stała się dalszym etapem w rozwoju atomizmu starożytnego. W swej etyce nawiązał E. do nauki hedonisty Arystypa z Kyreny. Celem i zasadą życia- głosił E, - jest dążenie do przyjemności. Wszystkie przyjemności dzielił E. na dwa rodzaje:

przyjemność mającą w swej osnowie ruch oraz przyjemność, której istotę stanowi absolutny spokój, brak trosk, ataraksja. Nikt nie może być szczęśliwy, nie będąc mądrym i sprawiedliwym. Podstawą wszelkich przyjemności jest rozwaga, fronesis, która uczy, że nie można żyć przyjemnie nie żyjąc rozumnie, moralnie i sprawiedliwie. Tak więc teoretycznie etyka E. była hedonistyczna, lecz w praktyce prowadziła do ascezy i kultywowania cnót. Niezmiernie ważnym czynnikiem w systemie filozoficznym E. był jego ateizm. E. przyznawał wprawdzie bogom egzystencję, odmawiał im jednak zdolności jakiejkolwiek ingerencji w sprawy wszechświata. Religia i strach przed śmiercią są wg E. głównymi przyczynami złego samopoczucia człowieka. Zadaniem filozofa jest uwolnić ludzi od przesądów religii, od lęku przed śmiercią, która jest tylko rozkładem atomów sprowadzającym doskonałą apatię, a więc unicestwienie wszelkiej możliwości cierpienia. Człowiek uwolniony od iluzji i przesądów religii powinien realizować swe szczęście na ziemi, prowadząc życie mądre, cnotliwe i sprawiedliwe. E. miał zupełnie negatywny stosunek do życia publicznego, które wg niego stanowiło źródło ustawicznych zmartwień, i głosił hasło życia jak najbardziej prywatnego: lathe biosas (żyj w ukryciu). Był to postulat niezmiernie charakterystyczny dla filozofów okresu upadku niepodległości państw greckich i rozpoczynającego się kryzysu ustroju niewolniczego. Masy ludowe znajdowały ucieczkę od smutnej rzeczywistości w kultach wschodnich, obiecujących szczęście pozagrobowe, ludzie wykształceni szukali szczęścia w filozofii, która wskazywała drogę do tego celu przez wyrzeczenie się potrzeb i wewnętrzne doskonalenie.

Epikydes 1. polityk ateński, współzawodnik Temistoklesa (V/IV w. p.n.e.). 2. Syrakuzańczyk urodzony w Kartaginie, w r. 213/212 p.n.e. kierował obroną Syrakuz przed wojskami rzymskimi dowodzonymi przez Klaudiusza Marcellusa. Po zdobyciu miasta udał się do Akragas, a gdy i to miasto Rzymianie zdobyli, schronił się do Kartaginy.

epilachon (gr. epilachon) w Atenach zastępca członka rady, bule, lub urzędnika wybieranego drogą losowania.

epilenios (gr. epilmios) taniec wykonywany przez Greków w czasie winobrania, jak również przy wytłaczaniu wina.

Epimachos z Aten architekt i inżynier grecki, zbudował dla Demetriosa Poliorketesa (III w. p.n.e.) maszynę oblężniczą do zdobywania miast, tzw. helepolis.

epinieleci (gr. epimeletdj) 1. urzędnicy zwyczajni. 2. nadzwyczajne komisje powoływane do wykonania określonych zadań. 3. funkcjonariusze stowarzyszeń prywatnych. 4. grecki

odpowiednik łac. terminu curatores. Stałymi urzędnikami ateńskimi byli np. e. tu emporfu, którzy w liczbie dziesięciu pełnili nadzór nad portem handlowym; e. ton neorión również w liczbie dziesięciu zarządzali portem i warsztatami floty wojennej.

Epimenides z Krety poeta, filozof i prorok (VI w. p.n.e.), uchodzący za cudotwórcę. Był otaczany boską czcią; mówiono o nim, że przez 75 lat spal cudownym snem i że bezpośrednio porozumiewał się z bogami. Miał się przyjaźnić z Solonem. Przypisywano mu oczyszczenie At-tyki z rozkazu boga z krwi przelanej podczas zamachu Kylona i uwolnienie Aten od zarazy w r. 596 p.n.e.

Epimeteusz (gr. Epimetheuś) mit. syn Japeta, brat Prometeusza, ojciec Pyrry. Pojął za żonę Pandorę (zob.).

epinikion gr. 1. uroczystość dla uczczenia zwycięstwa, połączona z ucztą urządzaną przez zwycięzcę lub przez jego przyjaciół. 2. pieśń na cześć zwycięzcy w bitwie lub w zawodach, śpiewana w świątyni lub podczas uczty.

Epir (gr. Epejros, łac. Epirus) pomocna część Grecji granicząca na zachodzie z Morzem Jońskim, na wschodzie z Tesalią, na północy z Illirią, na południu z Zatoką Ambrakijską, Akar-nanią i Etolią. Jest to kraj górzysty; najważniejsze pasma gór to Akrokeraunia, Pindos, Toma-ros. Północną i środkową część Epiru zamieszkiwały ludy niegreckiego pochodzenia. Grecy natomiast osiedlili się w części południowej i na wybrzeżu. Z mieszkańców Epiru najbardziej znani byli Chaonowie, Tesprotowie i Molossowie. Kraj, rozbity ze względu na strukturę geograficzną na kilkanaście państw, został zjednoczony dopiero przez Pyrrusa (III w. p.n.e.), którego rządy były najświetniejszym okresem w historii Epiru. W r. 168 p.n.e. Emiliusz Paulus zajął Epir i zamienił go w prowincję rzymską.

episkopoj (gr. epfskopoj) nadzorcy, inspektorzy, których Ateńczycy wysyłali do państw należących do Związku Morskiego dla sprawowania nad nimi kontroli.

episkyros (gr. epfskyros) gra w piłkę ręczną, nazwana tak od tego, że piłka na początku gry leżała między dwiema grupami grających, na linii ułożonej z kamieni tzw. skyros. Każda grupa starała się przerzucić piłkę na teren przeciwnika, za linię ograniczającą, przeprowadzoną poza grającymi. Zwyciężała ta grupa której najpierw udało się przerzucić piłkę poza linię graniczną strony przeciwnej. Ilustracją tej gry jest relief znajdujący się na bazie attyckiego posągu kurosów z końca VI w. p.n.e.

epistates (gr. epistdteś) przewodniczący, kierownik, naczelnik, nadzorca, np. każdorazowy, codziennie wybierany przewodniczący prytanów, który tego dnia był również przewodniczącym ateńskiej bule, jak również Zgromadzenia Ludowego, jeśli było ono w owym dniu zwołane (zob. demokracja); e. ton er gon demosion, urzędnik nadzwyczajny, członek komisji powoływany w razie potrzeby dla nadzorowania publicznych robót w Atenach.

epistoleus (gr. epistoleus) zastępca nauarcha, czyli głównodowodzącego morską flotą wojenną Sparty.

Epistratos z Akarnanii dowódca jazdy achaj-skiej w bitwie pod Kafyaj w r. 220 p.n.e., w czasie wojny prowadzonej przez Związek Achajski ze Spartą. epistula zob. list.

epistyl (gr. epistylion, tac. epistylium) zob. architraw. Epitadeus efor spartański (może z V w. p.n.e.);

przypisywano mu wydanie ustawy, która zezwalała na przekazywanie wg własnego uznania swej działki ziemi, kleros, co doprowadziło szybko do koncentracji ziemi w rękach

nielicznych tylko Spartiatów, do wytworzenia się różnic majątkowych i powstania warstwy zubożałych Spartiatów. E. miał też być twórcą ustawy o prawie dziedziczenia przez córki.

epitafios (dom. logos) gr. mowa pogrzebowa wygłaszana w Atenach podczas uroczystości ku czci poległych w walkach za ojczyznę; wygłaszał ją mówca wyznaczony przez państwo. Tak np. Perykles wygłosił mowę ku czci poległych w wojnie samijskiej w r. 440 p.n.e. oraz w pierwszym

roku wojny peloponeskiej (r. 431 p.n.e., mowa przekazana przez Tukidydesa). Z czasem wybitni mówcy poczęli wygłaszać mowy ku czci zasłużonych dla państwa obywateli, kiedy zaś życie polityczne w Grecji zamarło i nie dawało już pola do działania, wysławiano w mowach pogrzebowych osobiste zalety zmarłego. W Rzymie e. odpowiadały laudationes funebres.

epithalamios gr. pieśń weselna śpiewana przed ślubną komnatą; inną pieśń, zwaaą hymemrfos, śpiewano przy odprowadzaniu panny młodej do domu pana młodego.

epitimos (gr. epttimos) obywatel ateński posiadający pełnię praw,

Epitimos garncarz attycki, przedstawiciel stylu czamofigurowego, z drugiej poł. VI w. p.n.e.

epitome (gr. epitome) wyciąg z obszerniejszego dzieła literackiego lub naukowego.

epitrope (gr. epitrópe) 1. opieka nad małoletnimi osieroconymi przez ojca. 2. porozumienie się stron toczących spór, aby sprawę oddać do rozstrzygnięcia sędziemu rozjemczemu; także sam sąd rozjemczy.

epitropos (gr. epitropos) w Atenach opiekun małoletniego osieroconego przez ojca.

epitryt (gr. epitntós) metrum składające się z trzech zgłosek długich i jednej krótkiej, przy czym krótka może zajmować dowolne miejsce, w wyniku czego są 4 formy e.: I ^ •t -r--;

II -i ^ i -; m --t '-> -i ; IV --t- J-'-'. E. nie są miarą samodzielną i występują przeważnie tylko zastępczo, zamiast innych metrów. E. I i IV zdarzają się bardzo rzadko, e. U równy jest w swym schemacie metrum trocheicznemu z ostatnią zgłoską długą, e. III - metrum jam-bicznemu z pierwszą zgłoską długą. Obydwa e. występują jako części składowe daktyloepitrytów (zob.). Szczególnie częsty w strofach daktyloepi-trytycznych jest e. II.

epod (gr. epodós) forma liryczna stworzona przez Archilocha, w której po wierszu dłuższym następuje krótszy, najczęściej po trymetrze jam-bicznym dymetr. Formę tę do poezji łacińskiej wprowadził Horacy. Nazwa nie dotyczy dystychu elegijnego, w którym również po wierszu dłuższym (heksametrze daktylicznym) następuje krótszy (pentametr daktyliczny).

epoda 1. (gr. epode) śpiew przy składaniu ofiar lub pieśń zaklinająca przy czarach. 2. (gr. epSdós) w partiach lirycznych tragedii i w pieśniach chóralnych (np. Pindara) trzecia zwrotka, następująca po obu jednakowych zwrotkach-

strofie i antystrofie-i odmienna od nich swą budową metryczną.

epojkos (gr. epojkos) osadnik wysłany do kolonii już po jej założeniu, zwykle nie mający równych praw z pierwszymi osadnikami, którzy kolonię zakładali.

Epona mit. starorzymska bogini opiekująca się hodowlą koni, osłów i mułów, czczona w całej Italii.

eponim (gr. eponynws dosł. ten, którego imieniem coś nazywano) 1. bohater lub bóg, którego imieniem nazwano np. fylę, dem, miasto (np. Apollonia, Ateny). 2. w wielu miastach naczelny urzędnik, którego imieniem nazywano dany rok (np. archont w Atenach, konsulowie w Rzymie).

Eponina (lub Epponina) żona Juliusa Sabinusa, przywódcy zbuntowanych przeciw Wespazjanowi Galów, przez 9 lat ukrywała się z mężem w podziemiu, wreszcie zginęła wraz z nim w r. 78 n.e.

eponymos zob. eponim.

epoptes gr. uczestnik misteriów, który otrzymał drugi (najwyższy) stopień wtajemniczenia i mógł oglądać święty dramat. Zob. misteria.

Eporedia dziś Ivrea; kolonia założona przez Rzymian w Galii Transpadańskiej w r. 100 p.n.e.

Eporedoryks (Eporedortx) imię dwu wymienionych przez Cezara Eduów, prawdopodobnie ojca i syna. Starszy E. przed wyprawą galicką Cezara pokonał Sekwanów, a w r. 52 p.n.e. dostał się do niewoli Cezara w czasie jego walki z Wer-cyngetoryksem. E. młodszy stał początkowo po stronie Cezara i dowodził oddziałem jazdy, który przyszedł Cezarowi z pomocą w czasie oblężenia Gergowii. Następnie jednak przeszedł na stronę Wercyngetoryksa i otrzymał od niego dowództwo nad wojskiem, które miało iść na odsiecz Alezji.

epos gr. najwcześniejszy gatunek literacki, który pojawia się w Grecji. Dwie pierwsze epopeje, Iliada i Odyseja, są arcydziełami, co każe wysnuć wniosek, że są one ukoronowaniem wielowiekowego rozwoju ludowej pieśni epicz-nej. Twórcami tych pieśni byli śpiewacy, aojdo-wie, pieśni ich nazywały się aojde; tej nazwy używa Homer dla określenia pieśni epickich, natomiast- wyraz e. oznacza u niego opowiadanie. Późniejsi autorzy, począwszy od Pindara, określają poezję epicką wyrazem epe (l. mn. od wyrazu e.). Poematy Homera wprowadzają nas w czasy mykeńskie, w epokę książąt achajskich,

bo tych czasów sięgaly tradycje ludowej pieśni epickiej, powstały jednak w VIII w. p.n.e. Wielkość Homera polegała na stworzeniu z tradycyjnego materiału dwu doskonale zbudowanych epopei, które zamykały okres pieśni bohaterskich, jednocześnie zaś były punktem wyjścia nowej linii rozwojowej. Oddziałały one na tworzenie się form literackich epiki greckiej i rzymskiej; wiersz, język i epitety Homera przetrwały aż do końca starożytności. Wydoskonalenie form wiersza epickiego - heksametru daktylicznego - i techniki epickiej zachęcało do naśladownictwa, stworzenie poematu nie wydawało się odtąd rzeczą trudną, dlatego zaczęły się mnożyć poematy epickie układane na wzór Homerowych i opowiadające wypadki, które poprzedzały oblężenie i zdobycie Troi lub też działy się później,

po zdarzeniach przedstawionych w obu epopejach Homerowych. Tworzą więc poematy z cyklu trojańskiego: Stasinos z Cypru, Arktinos z Miletu, Lesches z Pyrry, Hagias z Trojzenu i in. (zob. cykliczni poeci). Są to jednak dzieła bardzo przeciętne, a dla poetów późniejszych, np. aleksandryjskich, poemat cykliczny jest synonimem grafomanii. Nowe gatunki e. stworzył natomiast Hezjod (Vin/VIIw. p.n.e.): e. kosmogoniczny w swym poemacie Teogonia, genealogiczny w Katalogu niewiast Eojaj oraz e. ściśle dydaktyczny, zawierający rady i wskazówki dla rolników, pt. Erga kaj hemeraj (Prace i dnie). E. genealogiczny znalazł zwolenników wśród arystokracji i dlatego w VII i w VI w. p.n.e. pojawiło się sporo tego rodzaju utworów, bez większej wartości. Kontynuacją poematu dydaktycznego są poematy filozoficzne, noszące zwykle tytuł Perl fyseos (O naturze); napisali je m.in. Ksenofanes z Kolofonu (VI w. p.n.e.), Parmenides z Elei (V w. p.n.e.) i Empedokles z Akragas (V w. p.n.e.). Ksenofanes stwarza również swymi złośliwymi Syllami nowy rodzaj poematu epickiego - satyrę filozoficzną; kontynuowali ją później, w III w. p.n.e., Tymon z Fliuntu i Krates z Teb. W V i w IV w. p.n.e., okresie świetnego rozwoju dramatu i liryki, e. nie budził już zainteresowania, choć powstało wtedy kilka utworów w tym rodzaju, jak np. historyczny e. Choj-rilosa o wojnach perskich pt. Perseis (V w. p.n.e.) lub mitologiczny i nie związany zupełnie z życiem utwór Antymacha z Kolofonu Thebais. Parodie homerowe, pt. Margites i Batrachoma-chia, powstałe prawdopodobnie na przełomie VI i V w. p.n.e., świadczą wymownie o krytycznym stosunku zarówno do świata bohaterskiego, jak do samego rodzaju literackiego e. W okresie hellenistycznym powstaje większa epopeja mitologiczna Apolloniosa z Rodos pt. Argonautika (MW. p.n.e.); Rianos z Krety tworzy wzruszającą epopeję historyczną o wojnach messeńskich i o bohaterskim Arystomenesie pt. Messenlaka;

były również próby stworzenia e. historyczno--panegirycznego o czynach Aleksandra i diado-chów, nie znalazło się jednak wśród tych utworów żadne wybitniejsze dzieło. Na ogół poeci aleksandryjscy nie lubili tworzyć utworów większych rozmiarów, uważając to za dowód grafo-mańastwa; najchętniej pisali małe poematy epickie, tzw. epylliony, jak poemat Kallimacha Hekale lub Eratostenesa Hermes i Erigone. Chętnie popisywali się swą uczonością w licznych poematach ajtiologicznych, tzn. wyjaśniających powstawanie pewnych mitów, kultów lokalnych czy obyczajów. Wśród poematów dydaktycznych najwybitniejszym dziełem był utwór Aratosa Fajnomena. Pewne odrodzenie e. można stwierdzić w IV i V w. n.e., po kilkuwiekowej przerwie: powstaje wówczas długi e. mitologiczny Kwintusa Smymeńskiego pt. Ta mefHomeron, naśladownictwo poematów Homerowych, oraz obszerny poemat Nonnosa z Panopolis (w Egipcie) Dionysiaka (V w.), odznaczający się wielką wirtuozerią wiersza, popisujący się erudycją i retoryką w stylu azjańskim. Nonnos stworzył szkołę epicką, z której wyszło wielu poetów; wśród nich na uwagę zasługuje Musajos, autor słynnego poematu Hero i Leander, opiewającego nieszczęsne dzieje pary kochanków. E. rzymski rozpoczyna łaciński przekład Odysei pióra Greka z Tarentu, Liwiusza Andronikusa (III w. p.n.e.), dokonany wierszem satumijskim. Rodzimą epopeję stworzył drugi z kolei poeta rzymski, Gnejusz Newiusz z Kampanii, pisząc o pierwszej wojnie punickiej, w której sam brał udział; poemat nosi tytuł Bellum Punicum (III w. p.n.e.), napisany jest również wierszem satumijskim. Mimo pewnych zapożyczeń z Homera jest to dzieło prawdziwie rzymskie. Po raz pierwszy wprowadził do e. rzymskiego grecki heksametr daktyliczny Kwintus Enniusz (II w. p.n.e.), który w swoich Airnales (Roczniki), zobrazował dzieje Rzymu od powstania miasta do dni sobie współczesnych. Był on największym poetą rzymskim do czasów Wergiliusza, a i ówczesny świat hellenistyczny nie miał poety, który by mógł mu dorównać. Napisał on szereg innych

Er

utworów heksametrycznych, jak poemat gastronomiczny pt. Hedyphagetica, wzorowany na utworze Archestratosa z Geli, oraz Sota, wzorowany na wierszach poety hellenistycznego Sotadesa. Próby naśladowania epopei historycznej Enniusza przez dwu poetów z przełomu II/Iw. p.n.e., Hostiusza i Furiusza, byty zupełnie nieudane. Natomiast wybitnym dziełem był pierwszy łaciński poemat filozoficzny. De rerum natura (O przyrodzie) Tytusa Lukrecjusza Ka-rusa (r. 95 - 55 p.n.e.), zwolennika filozofii epi-kurejskiej. Piękny poemat dydaktyczny Wergi-liusza Georgikijest gorącym wezwaniem do pracy na roli i pochwałą twardego trudu rolnika;

jego Aeneis (Eneida) jest narodową epopeją rzymską. Młodszy od Wergiliusza Owidiusz (I w. p.n.e./I w. n.e.) tworzy poemat mitologiczny Metanforphoses (Przemiany), wybierając przede wszystkim do obszerniejszego rozwinięcia mity erotyczne. Do epopei historycznej wracają:

poeta z czasów Nerona, Lukan, pisząc swój poemat o wojnie domowej Pharsalia, niewątpliwie dzieło wielkiego talentu, oraz najgorszy poeta z okresu Flawiuszów, Silius Italikus, w swym poemacie Punica. Poematami mitologicznymi są m.in. epopeje Papiniusza Stacjusza Thebais i Achilleis (I w. n.e.) oraz Argonautica Waleriusza Flakkusa, przeróbka poematu Apol-loniosa Rodyjskiego o takim samym tytule. E. dydaktyczny reprezentuje poeta z czasów Tyberiusza, Maniliusz, autor poematu Astrono-mica. Nieznany jest dla nas autor uczonego poematu Aetna. Ostatni poeci rzymscy, autorzy poematów epickich, to Klaudiusz Klaudianus, rodem z Aleksandrii, autor Gigantomachii, De bello Getico i in. (IV w. n.e.), Auzoniusz, autor ładnego poematu o Mościli, oraz Rutiiiusz Na-matianus, który opisał swą podróż z Rzymu do Galii w r. 416 n.e.

Eppius (Marcus E.) senator w r. 51 p.n.e., gorący zwolennik Pompejusza, po którego stronie walczył w czasie wojny domowej w r. 49. Po jego śmierci był legatem w Afryce pod rozkazami Sekstusa Pompejusza. Po bitwie pod Tapsus dostał się do niewoli, lecz Cezar go ułaskawił.

EpriM Marcellus (Titus Clodius E. M.) senator i mówca w okresie wczesnego cesarstwa, był na usługach Nerona, oskarżając kolegów senatorów o obrazę majestatu. Za panowania Wespazjana, w r. 79 n.e. popełnił samobójstwo, gdy senat dowiódł mu udziału w spisku przeciwko cesarzowi.

epulae łac. uroczyste uczty rzymskie związane z kultem bogów, poświęceniem świątyni, triumfem, pogrzebem, a zwłaszcza z igrzyskami. Pierwotnie organizowali je pontffices, potem tresvirl epulones.

Epulo król Histrów, zwyciężony w r. 168 p.n.e. przez konsula Aulusa Maniiusza Wulsona, który podbił jego kraj i przyłączył go do państwa rzymskiego.

epulones łac. treswiri e., trzej kapłani rzymscy, od r. 196 p.n.e. powołani do składania bogom ofiar i urządzania uczty w czasie świąt i uroczystości publicznych, zwłaszcza w czasie ludi Somalii, 13 września, i ludi Plebei, 13 listopada. Liczbę ich stopniowo powiększano, za Cezara było ich już dziewięciu. Przysługiwała im toga praetexta.

epyllion gr. demin. od wyrazu epos, maty poemat. U Arystofanesa oznacza jeszcze tylko małą piosenkę lub wierszyk; w znaczeniu małego eposu, poematu, występuje u późnych autorów (np. u Atenajosa). Gatunek literacki e; typowy dla poezji aleksandryjskiej, stworzył Kallimach:

tematyka jego była najczęściej erotyczna, a cechą charakterystyczną byty dygresje pełne erudycji. Uprawiali ten gatunek również Filetas i Teokryt, w Rzymie przede wszystkim Katullus.

Equirria zob. Ekwirie.

equitatus łac. oddziały jazdy rzymskiej, wchodzące obok piechoty w skład wojska rzymskiego jako e. legwnarii. Jazda pobierała wyższy żołd, zwolniona była od prac przy zakładaniu obozu i uchodziła za broń uprzywilejowaną; rekrutowała się z najzamożniejszych obywateli pierwszej klasy majątkowej, ponieważ jeździec musiał sam utrzymywać swego konia. Była ona podzielona na 10 oddziałów turniae, każdy po 30 ludzi pod komendą trzech dekurionów 'decuriones, uzbrojona w lekkie hełmy galea, tarcze clipeus, włócznie kasta i miecze gladius. Sprzymierzeni dostarczali również oddziałów jazdy, tzw. e. ala-rii, które w bitwie walczyły na skrzydłach wojska rzymskiego. W czasach cesarstwa utworzono oddziały jazdy uzbrojonej w pancerze chroniące również i konie, e. loricati lub cataphracti. W czasach Augusta utworzono alae quinąuena-riae, podzielone na 16 turm, oraz miliariae, podzielone na 24 turm y. Wespazjan utworzył cohortes eguitatae, kohorty konne, złożone ze 120 jeźdźców i 600 pieszych lekkozbrojnych.

efluites zob. ekwici.

Er syn Armeniosa z Pamfilii, wspomniany

przez Platona w Państwie. Zginą} na wojnie, lecz w chwili, gdy miano go pochować, nagle zbudził się z letargu (wg podań armeńskich - z prawdziwej śmierci) i opowiedział, co widział na tamtym świecie, gdzie cnota odbiera najwspanialszą nagrodę, a występek najsurowszą karę, ci zaś, co już w życiu ziemskim pogardzili doczesnością i zwrócili się do świata wiecznej prawdy, żyją w niebiańskiej szczęśliwości. Z tego ustępu dzieła Platona przejął Słowacki motyw przewodni i postać bohatera Króla Ducha.

Erana 1. miasto na zachodnim wybrzeżu Messenii, nad Zatoką Kyparisson. 2. stolica kraju Eleuterokylików w Cylicji w pobliżu pasma górskiego Amanos, wspomniana przez Cycerona w listach i raportach z okresu jego namiestnictwa w Cylicji (r. 51 - 50 p.n.e.).

eranos (gr. eranos) zrzeszenie grupujące większą liczbę osób wpłacających pieniądze na oznaczony cel, np. dla wzajemnego wspierania się w różnych okolicznościach życiowych (pogrzeb, wyposażenie córki itp.), lub urządzania wspólnych uczt i uroczystości. Stosunki prawne wewnątrz zrzeszeń prawdopodobnie regulowały specjalne przepisy. Ten sam termin e. oznaczał także składkę wnoszoną przez członków zrzeszenia, pożyczkę bezprocentową otrzymywaną od zrzeszenia przez jego członków jak również ucztę składkową. Członkowie stowarzyszenia nazywali się eranistdj; skargi dotyczące sporów między nimi nazywały się dikaj eranikdj.

Erasinides 1. wódz ateński w końcu V w. p.n.e., oskarżony o sprzeniewierzenie pieniędzy państwowych i niewypełnienie obowiązków w okresie strategii w r. 406, w czasie której, wraz z pięciu innymi dowódcami, odniósł zwycięstwo pod Arginuzami. Przeciw wszystkim dowódcom wysunięto oskarżenie o to, że nie dość skwapliwie zajęli się ratowaniem

rozbitków i pogrzebaniem poległych w zwycięskiej bitwie morskiej, w wyniku czego zostali skazani na śmierć. 2. koryncki dowódca floty, walczący w r. 414 po stronie Syrfckuz, przeciwko Atenom.

Erasinos dziś Kephalari; rzeka w Argolidzie, wypływająca z groty u stóp góry Chaon; wpada do Zatoki Argolidzkiej.

Erasistratos z Keos (III w. p.n.e.) wybitny lekarz, widzący główną przyczynę wszystkich chorób w nieodpowiednim odżywianiu, dlatego jako kurację zalecał przede wszystkim dietę. Był znakomitym chirurgiem i lekarzem chorób serca. Wyróżnił nerwy czuciowe i ruchowe i dał pierwszy anatomiczny opis serca. Przez stosowanie obdukcji stał się właściwym twórcą anatomii patologicznej. Napisał szereg dzieł, które zaginęły.

Erato mit. 1. muza poezji miłosnej. 2. córka Nereusa i Doris, jedna z Nereid.

Eratostenes (Eratosthenes) 1. jeden z trzydziestu tyranów w Atenach (404/3 p.n.e.). 2. E. z Kyreny (ok. 276 -196 p.n.e.), zwany Beta (tyle co: Ten Drugi) lub Pentathlos (Pięciobojowiec). Sam nazwał się Filologiem. Znakomity uczony i literat aleksandryjski, był także kierownikiem Biblioteki Aleksandryjskiej. Był twórcą geografii fizycznej i matematycznej; przeprowadził szereg skomplikowanych obliczeń w celu ustalenia długości południka, a tym samym i obwodu ziemi; długość południka, podana przez niego na 252 stadiów, czyli około 6300 mil geograficznych, jest zbliżona do rzeczywistej długości. Zasługą jego było stworzenie nowej metody pomiarów, polegającej na obliczaniu szerokości geograficznej na podstawie danych astronomicznych, stworzenie sieci południków i równoleżników oraz wykorzystanie odkryć geograficznych i pomiarów dokonanych przez podróżników. Twierdził on, że płynąc na zachód od Gibraltaru można dotrzeć do Indii. Podstawowym dziełem E. są Geografumena w 3 księgach, zawierające podstawy geografii matematycznej i fizycznej. Jako filolog JE. napisał dzieło o starej komedii. Perl komodias, zajmował się również badaniami chronologicznymi dotyczącymi Homera i ustalił datę zdobycia Troi na r. 1184 p.n.e., co w świetle dzisiejszych badań nie wydaje się bynajmniej dalekie od prawdy. Jako poeta był autorem uczonych epyllionów pt. Hermes i Erigone, z których zachowały się drobne fragmenty.

Ereb (gr. Erebos) mit. 1. syn Chaosu, bóg ciemności; z jego związku z siostrą. Nocą, narodziły się Eter (Ajlher) i Dzień (Hemerd). 2. podziemie, państwo podziemne, dokąd po śmierci udawały się dusze zmarłych; wg niektórych wersji, dzieliło się na dwie części: Elizjum, gdzie przebywały dusze ludzi dobrych, i Tartar, gdzie w wiecznej udręce przebywały dusze ludzi złych; wg innych wersji, nazwa E. jest równoznaczna jedynie z Tartarem.

Erechtejon (gr. Erechthejon) świątynia na cześć Posejdona-Erechteusa i Ateny, wzniesiona na Akropolis ateńskiej (w latach 420-406 p.n.e.), zbudowana na różnych poziomach, w czystym

stylu jońskim. Sławny był zwłaszcza jej krużganek południowy, w którym zamiast 6 kolumn podpiera gzyms 6 kariatyd. Ruiny dobrze zachowane.

Erechteus (Erechtheus) mit. 1. heros ateński, pierwotnie identyfikowany z Ęrichtoniosem, w późniejszych podaniach występuje jako syn Erichtoniosa albo Pandiona i Zeuksippe. Córkami jego były: Prokris, Orejtxja, Chtonia i Kreuza. Gdy na Ateny napadł Eumolpos, syn

Posejdona, E. za radą wyroczni delfickiej postanowił dla -uratowania kraju złożyć w ofierze jedną z córek; wówczas wszystkie dobrowolnie poniosły śmierć, a E. zwyciężył napastnika, który zginął z jego ręki. Zeus aa prośbę Posejdona zabił f. piorunem. 2. przydomek Posejdona.

Eresos miasto na wyspie Lesbos, nad morzem, W pobliżu przylądka Sigrion, ojczyzna Teofrasta.

Eretria 1. miasto w pobliżu Parsalos we Ftio-tydzie (Tesalia). 2. dziś Paleokastro; miasto na wyspie Eubei, ojczyzna filozofa Menedemosa, ucznia Platona i założyciela tzw. szkoły eretryj-skiej. Jedno z pierwszych miast greckich, które zaczęło bić monetę. Z powodu ożywionego handlu doszło wcześnie do wielkiego rozkwitu. Zburzone przez Persów w r. 490 p.n.e., po wojnach perskich odbudowało się i rozrosło.

Ergane przydomek Ateny, jako bogini sztuki przędzenia i tkania.

ergastulum łac. 1. więzienie, najczęściej w la-tyfundiach, w którym trzymano i zmuszano do pracy leniwych lub nie budzących zaufania niewolników zakutych w kajdany. Takich niewolników często zatrudniano przy ciężkich pracach rolniczych. 2. ogół niewolników zakutych w kajdany.

Erginos 1. mit. król Orchomenos, uczestnik wyprawy Argonautów. 2. garncarz attycki z drugiej połowy V w. p.n.e., malarz waz czerwono-figurowych, u którego pracował słynny malarz waz, Arystofanes.

Ergoteles garncarz attycki, jeden z przedstawicieli stylu czamofigurowego, z drugiej polowy VI w. p.n.e., należał do grupy miniaturzystów.

Ergotimos garncarz attycki (pół. VI w. p.n.e.), podpisany wraz z malarzem Klitiasem na słynnym kraterze czamofigurowym, tzw. wazie Francois, znajdującej się w muzeum we Florencji. Imiona tych artystów razem złączone występują jeszcze na 2 fragmentach.

Eriantos (albo Eriantes) dowódca oddziałów beockich, lu-mstnilr bitwy pod Ajgospotamoj, w r. 405 p.n.e., po stronie Sparty. W r. 404 jako przedstawiciel Teb domagał się całkowitego zniszczenia zwyciężonych w. wojnie peloponeskiej Aten.

Erichtonios mit. 1. heros attycki, syn Hefajstosa i Gai albo Attis; wynalazł pług i czterokonny zaprząg; po śmierci został umieszczony na niebie jako konstelacja. 2. syn Dardanosa i Batei, ojciec Trosa, heros trojański.

Eridanos 1. mit. u Hezjoda bóstwo rzeczne, syn Ókeanosa i Tetydy, u Herodota i innych pisarzy-rzeka na zachodzie Europy, wpadająca do morza północnego, związana z podaniem o powstaniu bursztynu, o Helladach i Faetonie;

w późniejszych czasach identyfikowano ją z Padem, u którego ujścia znajdowano bursztyn;

Ajschylos w Helladach umieszcza ją w Iberii i nazywa Rodanos. 2. mit. rzeka w Hadesie, nad którą cierpi męki Taniałoś. 3. rzeczka w Atenach, prawy dopływ rzeki Ilissos.

Erifyle zob. Eryftla.

Erigone mit. córka łkariosa (zob.).

Erinna z Telos poetka grecka (połowa IV w. p.n.e.), zmarła w 19-tym roku życia. Największym jej utworem był poemat składający się z 300 heksametrów daktylicznych (a więc epyllion) pt. Elakate (Wrzeciono), pisany w dialekcie doryckim. Przypuszcza się, że

tematem tego utworu były żale i narzekania na pracę prządki. Istniał jeszcze zdaje się inny utwór E; również pisany w heksametrach, oraz szereg epigramów. Zachowało się kilka wierszy (w tym niedawno znalezione urywki papirusowe) z Wrzeciona i 4 epigramy: 2 na śmierć przyjaciółki Baukis, na śmierć piewika i konika polnego oraz pochwała portretu młodej Agatarchis, wzór tak częstych później epigramów na dzieła sztuki.

Eris mit. grecka bogini niezgody, siostra Aresa i towarzyszka jego walk. Przez zemstę, że jej nie zaproszono na wesele Peleusa i Tetydy, rzuciła między ucztujących złote jabłko z napisem:

Najpiękniejszej. Trzy boginie: Hera, Afrodyta i Atena, pragnęły je otrzymać, a nie mogąc dojść do porozumienia, wezwały na rozjemcę królewicza trojańskiego Parysa-Aleksandra. Afrodyta obiecała mu za ofiarowanie jabłka miłość najpiękniejszej kobiety-Heleny, co w rezultacie spowodowało wojnę trojańską. Według Hezjoda E. była córką Nocy (Nyks), matką Trudu (Ponoś), Głodu (Limos), Bólu (Algos),

Morderstwa (Fonos), Walki (Mache). Rzymianie identyfikowali E. z Discordią.

Eros 1. mit. bóg miłości, identyfikowany z rzymskim Amorem i Kupidem. U Homera jeszcze nie występuje, natomiast Hezjod wymienia go jako jedno z najstarszych bóstw, wprowadzające ład we wszechświecie. Ku czci E. obchodzono w Tespiach co 5 lat uroczystości zw. Erotidia lub Erotia. Późniejsi poeci przedstawiają go jako syna Aresa i Afrodyty, najmłodszego z bogów. W sztuce plastycznej był wyobrażany w postaci pięknego młodego chłopca o złotych skrzydłach, uzbrojonego w łuk i strzały. 2. znany aktor komediowy w Rzymie za czasów Cycerona (I w. p.n.e.), uczeń sławnego aktora Roscjusza. 3. wyzwoleniec Cycerona, wspominany w jego Listach. 4. wiemy niewolnik Marka Antoniusza, który zobowiązał się go zabić na każde jego żądanie; gdy jednak Antoniusz, pokonany przez Oktawiana, zażądał wykonania tej obietnicy, E. sam sobie żyde odebrał (w Aleksandrii, l sierpnia r. 30 p.n.e.). 5. sekretarz cesarza Aureliana (panującego w latach 270-275 n.e.), znany także pod imieniem Mnesteusza. Przygotował on zamach na Aureliana, pozyskawszy dla swych celów oficerów, którym przedstawił sfałszowaną listę osób, rzekomo skazanych przez cesarza na śmierć. Zamach został wykonany pod Kajnofrurion w pobliżu Bizancjum, w r. 275 n.e.

Erotianos gramatyk grecki z czasów'Nerona (druga poł. I w. n.e.), autor glossarium do dzieł Hippokratesa, częściowo zachowanego.

errare humanum est łac. mylić się jest rzeczą ludzką (Listy św. Hieronima, 57, 11).

Erucii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Erucius oskarżyciel Sekstusa Roscjusza z Amerii w r. 80 p.n.e. W procesie tym bronił oskarżonego młody podówczas Cyceron. 2. Sex-tus E. Ciarus, kwestor, trybun ludowy i dwukrotny konsul (pół. n w. n.e.), nazwany przez Gelliusza uczonym dyletantem. 3. Gaius lulius E. Ciarus, konsul w r. 193 n.e., skazany na śmierć przez cesarza Kommodusa, uniknął wówczas wykonania wyroku, w kilka jednak lat później, za panowania Sewera, zginął z rozkazu cesarza.

Erycina przydomek Wenus czczonej na górze Eryks na Sycylii.

Eryfila (gr. Ertfyle) mit. córka Talaosa i Lizymachy, małżonka Amfiaraosa (zob.). Przekupiona przez Polinejkesa pięknym naszyjnikiem Harmonii, skłoniła męża do udziału w wyprawie przeciw Tebom, choć wiedziała, że wszyscy uczestnicy mają zginąć w walce. Amfiaraosa pomścił syn obojga, Alkmeon, zabijając matkę.

Eryks l mit. heros-eponim góry i miasta na Sycylii, syn Afrodyty i Posejdona, król Elimajów, zginął w walce z Heraklesem.

Eryks 2 (Ery x) góra i miasto na zachodnim cyplu Sycylii, związane z kultem Afrodyty, której bogata świątynia została zbudowana na szczycie góry. Miasto zostało zniszczone w czasie pierwszej wojny punickiej (r. 264-241 p.n.e.). Obecnie miasto włoskie, przez kilka wieków zwane Monte San Giuliano, dziś znów nosi nazwę Erice.

• erymancki dzik mit. ogromny dzik, który się pojawił w Arkadii, w pobliżu Erymantu i pustoszył okolice. Schwytanie go było jedną z 12 prac Heraklesa. Herakles wypłoszył dzika z gęstwiny leśnej i pędził go po głębokim śniegu do chwili, gdy zwierzę strącać siły. Wówczas bohater wziął go na plecy i zaniósł Eurysteuszowi (zob. też Herakles).

Erymantos (Erymanthos) góra w Arkadii, w pobliżu granicy z Elidą.

Erynie (gr. l.p. Erinys, l.mn. Erinyes) mit. groźne, karzące boginie zemsty. Stały one przede wszystkim na straży nienaruszalności związków krwi; za zbrodnię popełnioną w rodzinie ścigały przestępcę nie tylko na ziemi, ale i w Hadesie. Wg Hezjoda były one dziećmi Gai, powstałymi z krwi Uranosa. Inni poeci nazywają je córkami Nocy i Gai. Apollodor podaje ich imiona:

Alekto, Tisifone i Megajra. Składano im w ofierze czarne owce, miód i kwiaty. Dla przebłagania nazywano je Eumenidami ((j. łaskawymi). Przez Rzymian zw. Furiami.

Erysichton (gr. Erysichthon) mit. 1. syn Trio-pasa króla Tesalii; popełnił świętokradztwo wchodząc do gaju bogini Demeter i ścinając święte drzewa. Został przez boginię ukarany tak strasznym i nieustającym głodem, że w końcu pożarł własne członki i w taki sposób zginął. 2. syn Kekropsa i Aglauros; porwał on z Delos do Aten wizerunek bogini urodzin, Ejletyi. Za karę umarł bezdzietnie jeszcze za życia swego ojca.

erystyka (gr. eristikós sporny, kłótliwy) sztuka prowadzenia sporów i -obalania argumentów przeciwnika, rozwinięta i doprowadzona do mistrzostwa przez sofistów (V w. p.n.e.), uprawiana

w szkole megarejskiej (zw. stąd erystyczną) i w Nowej Akademii.

Eryteja (Erytheja) mała wysepka w Zatoce Kadyksu, gdzie wg legendy, mieszkał Gerion ze swymi stadami wołów, które ukradł mu Herakles, wypełniając w ten sposób swą dziesiątą pracę.

Erytraj (Erythraj) 1. miasto w Beocji, w pobliżu Piątej. 2. miasto w Etolii. 3. jedno z 12 miast jońskich w Azji Mn., położone na półwyspie E. na wprost wyspy Chios.

Erytrejskie Morze (gr. Erythrajos Pontos, łac. Marę Rubruni) dziś Morze Czerwone; część Oceanu, od południowych wybrzeży Arabii do wyspy Taprobane w Indiach, obejmująca zatoki:

Perską i Arabską.

Eschines zob. Ajschines.

Eschyl, Eschylos zob. Ajschylos.

Eskulap zob. Asklepws.

Eskwilin zob. Esąwlinus mons.

Esquilinus mons (wcześniej Esguiliae) wzgórze Eskwilińskie w Rzymie, położone we wschodniej części miasta, pomiędzy mons Yiminalis i mons Caelius. Miało ono dwa wierzchołki; na każdym z nich w najstarszym okresie historii Rzymu znajdowały się osady latyńskie; wierzchołek południowy, gdzie dziś wznosi się bazylika Santa Maria Maggiore, mons Cispius, i wierzchołek sąsiedni - mons Oppius (dziś kościół San Martino ai Monti); zachodnią część E. zajmował lucus (gaj) Fagutalis (dziś San Piętro in Vincoli). E. należał do konfederacji 7 wzgórz, został też objęty murami Serwiusza Tulliusza, z bramą porta Esguilina. Na wschodnim zboczu E. między dzielnicą Carinae i murami Serwiusza znajdował się w okresie republikańskim cmentarz. W tym okresie E. zamieszkany był przez ubogą ludność, a dzielnica miała złą opinię. August włączył w obręb miasta tę część E., która znajdowała się poza murami, a cały E. podzielił na 3 części, włączając Oppius do III regionu miasta, Cispius do IV i Fagutal do V regionu. Po zasypaniu cmentarza i obsadzeniu terenu drzewami powstały tu słynne ogrody Mecenasa i innych zamożnych obywateli Rzymu. W połowie I w. n.e. całe wschodnie zbocze wzgórza pokryły ogrody, które niebawem zamieniono w parki cesarskie, z szeregiem wodotrysków i pięknych willi ozdobionych dziełami sztuki. Stały się one ulubionym miejscem pobytu niektórych cesarzy, m.in. Heliogabala i Galienusa. Cesarze kolejno wznosili tu budowle: August zbudował Portyk

Liwii, Neron - Domus Aurea, Tytus, Trajan, jak również Helena, matka Konstantyna Wielkiego, kolejno wznosili tu termy. Mury Aureliańskie objęły całe wzgórze E., od campus Praetorius do porta Asinaria; znajdowały się tu trzy bramy:

porta Tiburtina, porta Praenestina i porta Labi-cana, przez które przebiegały ulice o tych samych nazwach. Do dziś dnia zachowały się szczątki murów Serwiusza i Aureliańskich, część Domus Aurea, ruiny Term Tytusa i Trajana, arkady akweduktów aqua Ciaudia, aąua lulia, Anio No-vus. Łuk Galienusa oraz grobowiec piekarza Wergiliusza Eurysacesa i jego żony Atistii. Na Piazza Esquilino, przed bazyliką Santa Maria Maggiore, ustawiono starożytny obelisk stojący poprzednio przed Mauzoleum Augusta na Polu Marsowym, oraz kolumnę pochodzącą z bazyliki Konstantyna na Forum. Na Eskwilinie znaleziono takie cenne dzieła sztuki, jak marmurowy pos4g Augusta jako pontifeksa (dziś w Museo delie Termę), grupę Laokoona (Muzeum Watykańskie), Wenus Kallipygos (Muzeum Neapolitańskie), chłopca z gęsią (Muzeum Ka-pitolińskie) oraz posąg tzw. Wenus Eskwilińskiej (Museo delie Termę).

essedum łac. wózek dwukołowy, otwarty z przodu, zaprzęgany w dwa konie, używany przez ludność plemion celtyckich jako wóz bojowy, gdyż osiągał dużą szybkość przy natarciu i wywoływał hałas przerażający wroga. Był też praktycznym środkiem komunikacyjnym i w tym charakterze został przejęty od Celtów przez Rzymian.

et tu Brute łac. i ty (też) Brutusie? Słowa te miał wypowiedzieć Cezar 15 marca r. 44 p.n.e., gdy wśród spiskowców godzących na jego życie dostrzegł Brutusa (Marcus lunius Brutus), do którego był bardzo przywiązany i który wg- fałszywych zresztą-pogłosek, miał być synem Cezara. Źródła starożytne podają, że Cezar odezwał się po grecku: kaj sy, teknon (i ty, dziecko?).

Eteokles mit. 1. syn Euippe i boga rzeki Kefisos, król Orchomenos; wprowadził w swoim państwie kult Charyt, skąd przejęły go inne kraje greckie. 2. syn Edypa i Jokasty, brat Polinejkesa. Po śmierci ojca każdy z braci miał kolejno przez rok sprawować rządy w Tebach. Polinejkes jako młodszy pierwszy opuścił miasto; Eteokles objął rządy, a gdy brat wrócił po roku, E. kazał go wygnać z kraju. Wówczas Polinejkes udał się do Argos, gdzie król Adrastos przyjął go

gościnnie i oddal mu swą córkę za żonę. Polinejkes skłonił teścia do zorganizowania wyprawy przeciw Tebom. W czasie oblężenia miasta zginęli wszyscy wodzowie wyprawy, a także E. Historia obu braci była często tematem utworów poetyckich, zwłaszcza tragedii. Pierwszy opracował ten temat Ajschylos w tragedii Siedmiu przeciw Tebom wystawionej w r. 467 p.n.e.

Eteokretes zob. Kreta.

Eteonos miasto w południowej Beocji, ze świątynią Demetry.

Eter (gr. Ajther, łac. Aether) mit. górne powietrze w przeciwstawieniu do niższego, aer, siedziba Zeusa i bogów; okrąg niebieski otaczający świat. W mitologii greckiej E. jest synem Nocy (Nyks) i Erebu. Oznacza on pierwotną materię wszechświata.

Etiopia (łac. Aethiopia, gr. Ajthiopfa) w ogólnym znaczeniu nazwą tą określano w starożytności południowe krańce ziemi, gdzie mieli mieszkać Etiopowie, tzn. ludzie czarni, spaleni od słońca. W ścisłym znaczeniu była to nazwa kraju położonego na południe od Egiptu, między Libią a Morzem Czerwonym. E. była w starożytności głównym dostawcą wonnych olejków i kości słoniowej, jak również wielkiej ilości niewolników.

Etna (łac. Aetna, gr. Ajtne) 1. wulkan położony na wschodnim wybrzeżu Sycylii. Wg legendy Zeus miał przywalić nim giganta Enkeladosa, którego westchnienia powodowały wybuchy wulkanu. Tutaj miał swą kuźnię Hefajstos. 2. miasto u podnóża góry E; założone w r. 476 p.n.e. przez Hierona. Późniejsza jego nazwa brzmiała Inessa, dziś nazywa się Sama Maria di Licodia.

Etol (gr. Ajtolos, łac. Aetolus) mit. syn Endy-miona, zbiegły z Elidy, miał się osiedlić w Etolii;

heros-eponim Etolczyków.

Etolia (gr. Ajtolta, łac. Aetolia) część Grecji środkowej granicząca na zachodzie z Akarnanią, na północy z Epirem i Tesalią, na wschodzie z Dorydą i Lokrydą, na południu z zatoką Patras (dziś tereny Artinia i Lepanto). Była to kraina górzysta i nieurodzajna, w historii i w kulturze greckiej nie odegrała większej roli. W II w. p.n.e. została podbita przez Rzymian

i weszła w skład prowincji Achai. Najważniejszymi miastami były Pleuron, Chalkis, Ojchalia i Kalidon.

Etolski Związek powstał w ciągu IV w. p.n.e. Oprócz Etolczyków obejmował on obie Lokrydy, Ojtaję, Malis, Dorydę, Fokidę, ziemię Ajnianów,

Dolopów, część Akamanii i Tesalii. Odegrał dużą rolę przy obronie Delf w r. 279 p.n.e., podczas najazdu galickiego. Stanowił też w okresie CTw. (obok Związku Achajskiego) główną siłę polityczną w świecie greckim, zdolną przeciwstawić się Macedonii; sprawował protektorat nad wyrocznią Delficką. Wprowadził prawo związkowe równe dla wszystkich państw i wszystkich obywateli Związku. Najwyższa władza należała do zebrania ogólnego wszystkich obywateli, które gromadziło się dwa razy do roku, i do Rady związkowej (bule albo synedriori), w której poszczególne miasta i plemiona reprezentowane były proporcjonalnie do liczby ludności. Na czele Związku stał wybierany strateg. Z. E. prowadził politykę antymacedońską w sojuszu z Rzymem; zmiana tej polityki doprowadziła Związek do upadku wskutek klęski zadanej mu przez Fulwiusza Nobiliora w r. 189 p.n.e.

Etruria dziś Toscana, Toskania; kraj w Italii środkowej, równina urozmaicona pagórkami, z główną rzeką Arnus, pocięta licznymi mniejszymi rzeczkami, kanałami i jeziorami, co wpływało na jej urodzajność; wydobywano tu miedź i cynę, jak również piękne marmury. W czasach cesarstwa, na skutek zaniedbania prac nad kanałami E. stała się niezdrowa i jałowa. Kraj zamieszkiwali Etruskowie (zob.). E. nie tworzyła nigdy jednolitego państwa, lecz każde jej miasto stanowiło odrębny organizm państwowy o ustroju arystokratycznym. Mimo że miasta te były złączone w ligę, często prowadziły samodzielną politykę i były ze sobą związane raczej luźno. W skład ligi etruskiej wchodziło 12 miast: Arrefium, Caere, Ciusium, Cortona, Perusia, Rusellae, Targuinii, VeH, a po zburzeniu tych ostatnich Popularna, Yetulonia, Yolaterra, Vulci i Yolsinii. Ich przedstawiciele schodzili się w Tarquinii w świątyni bogini Woluminy, aby dokonać wyboru władz związkowych. Największy rozkwit E. przypada na w. VII i VI p.n.e. Z czasem jednak E. słabnie z powodu braku silnej organizacji i niesnasek wewnętrznych w poszczególnych miastach ligi, aż wreszcie ulega Rzymowi (początek III w. p.n.e.).

Etruskowie (łac. Etrusci, Tusci, gr. Tyrsenoj, Tyrrenoj, sami nazywali siebie Rasena, Rasne, Rasna) pochodzenie E. i ich język dotąd stanowią zagadkę, jednak coraz więcej uczonych skłania się do przyjęcia tradycyjnego poglądu opartego na świadectwie Herodota, że E. przybyli z Lidii, a w każdym razie z Azji Mn. Świadczą o tym

m. in. podobieństwa zachodzące w nazwach geograficznych w Etrurii i w Azji Mniejszej. Tajemniczy napis grobowy na Lemnos, odkryty w r. 1885, wykazuje duże podobieństwo do napisów etruskich. Typ grobowców, szczegóły uzbrojenia, praktyki wróżbiarskie łączą kulturę etruską z kulturami Wschodu. Prawdopodobnie E. przybyli znad wybrzeży maloazjatyckich Morza Egejskiego ok. r. 1000 p.n.e., jak o tym świadczy alfabet najstarszego napisu, etruskiego w Marsiliana, wywodzący się z najstarszego alfabetu greckiego, powstały jeszcze przed zróżnicowaniem się tego alfabetu na szereg typów. Przybywszy morzem i podbiwszy ludność tubylczą, E. opanowali obszar między Morzem Tyr-reńskim a dolnym Tybrem, z miastami Tarkwi-nie. Cerę i Weje, następnie posuwali się na północ i zajęli kraj,

który został nazwany Etrurią. W okresie swej największej potęgi dosięgli na północy Alp, na południu Zatoki Neapolitańskiej. W porównaniu z plemionami italskimi E. znajdowali się na znacznie wyższym stopniu rozwoju. Ich osiedla przypominały greckie mia-sta-państwa; ulice przecinały się pod kątem prostym, jezdnie i chodniki były brukowane, odkryto również urządzenia kanalizacyjne. Na czele poszczególnych miast stali najpierw królowie, później wraz z rozpadem ustroju rodowego władza królewska uległa osłabieniu, a rządy przeszły do arystokracji, tzw. lucumones. Insygnia i symbole władzy urzędników, to jest pęki rózg z toporami, krzesło kurulne itd., jak również emblematy patrycjuszowskie, a mianowicie puszeczkę złotą noszoną na szyi i bramowaną purpurą togę, przejęli później od Etrusków Rzymianie.

Etymologicum Magnum łac. wielki słownik etymologiczny języka greckiego, oparty na scho-liach starożytnych i leksykonach uczonych bizantyńskich; stanowi dzieło nieznanego autora z X/XIw. n.e. Zawiera obok znaczeń poszczególnych 'wyrazów, ich etymologie (czasem kilka wersji), bardzo często fałszywe z punktu widzenia dzisiejszego językoznawstwa.

Euadne mit. 1. córka Posejdona i Pitany, matka Jamosa, protoplasty olimpijskiego rodu wieszczów (zob. Jamos). 2. córka Ifisa, żona Kapaneusa, uczestnika wyprawy Siedmiu na Teby. Rzuciła- się na płonąc;' stos pogrzebowy ze zwłokami męża, nie chcąc go przeżyć; stała się symbolem wierności małżeńskiej.

Euagon z Samos jeden z najstarszych historyków greckich, tzw. logografów (VI w. p.n.e.).

Euagoras imię kilku królów cypryjskich:

l. E. I. (V/IV w. p.n.e.), król Salaminy na Cyprze. W r. 411 wyzwoltt Salaminę spod panowania Fenicjan. Byt sprzymierzBńcem Ateńczyków, którzy licznie przybywali wtedy na Cypr. W r. 390 doszło do wojny z Persami. E. sprzymierzył się przeciwko Persom z królem egipskim i wywołał przeciw nim powstanie w Azji Mn. Po klęsce swej floty zmuszony do układów, zawarł korzystny pokój z Persami. Zginął zamordowany skrytobójczo w r. 374. 2. E. II (IV w. p.n.e.), wnuk poprzedniego, syn Niko-klesa. Usunięty przez Pnytagorasa prowadził politykę uległości wobec Persów; dzięki poparciu Persów był przez trzy lata królem Sydonu, władzy nad Salaminą jednak odzyskać nie zdołał. Zginął na Cyprze, ok r. 346.

Enander (gr. Euandros, łac. Evander) 1. mit. syn Hermesa i nimfy arkadyjskiej lub wieszczki, Karmenty, wg innych wersji syn Echemosa i Ti-mandry z Pallantion w Arkadii. Założył w La-cjum pierwszą osadę, nazwaną Pallantium lub Palatium, w miejscu, gdzie później powstał Rzym. Według legendy przyniósł do Lacjum znajomość pisma i muzyki, wprowadził kult niektórych bogów i herosów greckich, m.in. Heraklesa. Rzymianie czcili go jako swego bohatera i zbudowali mu ołtarz na Awentynie. 2. zob. Avianius.

Eubeja (gr. Eubbfa, łac. Euboed) dziś Negroponte; duża wyspa ciągnąca się wzdłuż wybrzeży Beocji i Attyki, oddzielona od lądu cieśniną Euripos. Przecinające wyspę wysokie góry wapienne, częściowo zalesione, zwano na północy Teletrion, w środkowej części Dirfys i Kotylajon, na południu Oche. W zachodniej części rozciągały się urodzajne równiny, m.in. Lelantyjska, gdzie wydobywano miedź i żelazo, w pobliżu zaś Karystos - marmur i azbest. Ludność trudniła się rolnictwem i hodowlą bydła. Głównymi miastami były Eretria i Chalkis. Od r. 446 p.n.e. Eubeja należała do Aten, później dostała się pod władzę Macedonii; Rzym .włączył ją do prowincji Macedonii.

Eubulides filozof grecki (IV w. p.n.e.) ze szkoły megarejskiej, uczeń Euklidesa z Megary, autor sławnych antynomii o kłamcy (jeśli kłamca mówi, że kłamie, to zarazem kłamie i mówi prawdę), Elektrze, łysinie i rogach.

Eubulos 1. syn Eufranora (IV w. p.n.e.), jeden z najpłodniejszych autorów średniej komedii attyckiej, napisał 104 komedie (głównie burleski

mitologiczne i parodie tragiczne); zachowały się fragmenty i częŚć tytułów. 2. mówca i polityk ateński (IV w. p.n.e.), prowadził politykę pacyfistyczną (jego dziełem był pokój Filokratesa z Filipem Macedońskim); zręczny finansista.

Eochejros rzeźbiarz-brązownik grecki z Ko-ryntu (ok. r. 550 p.n.e.), uczeń mistrzów spartańskich Chartasa i Syadrasa, nauczyciel Klear-chosa z Region.

Eudemos 1. rzeźbiarz grecki z Miletu (pół. VI w. p.n.e.).. Imię Jego widnieje na jednym z siedzących posągów Branchidów, ustawionych wzdłuż drogi do Didymąjon w pobliżu Miletu. Obecnie posąg ten znajduje się w British Mu-seum. 2. E. s Rodos (druga poł. IV w. p.n.e.) obok Teofrasta najwybitniejszy uczeń Arystotelesa, lekarz i matematyk, autor historii arytmetyki, geometrii oraz historii astronomii, a także komentarzy do Fizyki Arystotelesa zachowanych tylko we fragmentach.

Eudokia (Eudocja) 1. córka sofisty Leontiosa, imieniem Athenais, urodzona w r. 401 n.e., przyjęła na chrzcie imię E. W r. 421 została żoną Teodozjusza II; zmarła w r. 460 n.e. Była kobietą bardzo wykształconą, autorką poematów pisanych heksametrem daktylicznym, o treści zaczerpniętej ze Starego i Nowego Testamentu. 2. E. Makrembolitissa druga żona cesarza Kon-stantyna X Dukasa, potem Romanosa IV Dio-genesa (Xl w.). Pod jej imieniem zachował się słownik historyczno-mitologiczny pt. Unia (łac. Yhlarium, Grządka fiołków), który okazał się falsyfikatem z poł. XVI w.

Eadoksja 1. córka dowódcy Franków, Bauto, żona cesarza wschodniego Arkadiusza, matka Teodozjusza Młodszego, zacięta przeciwniczka patriarchy Konstantynopola, św. Jana Chryzo-stoma. 2. córka Teodozjusza II, żona cesarza Walentyniana ni; po jego śmierci (w r. 455) została zmuszona do poślubiania kolejnego cesarza, Maksymusa; wówczas wezwała przeciw Maksymusowi króla Wandalów Genzeryka, który spustoszył Rzym. E. schroniła się do Afryki, gdzie zmarła w r. 467. ,

Eadoksjos zwolennik biskupa Ariusza, patriarcha Konstantynopola z woli cesarza Kon-stancjusza, potem został przez niego skazany na wygnanie; zmarł w r. 370.

Eudoksos 1. E. z Knidos (ok. 410-355 r. p.n.e.), uczeń pitagorejczyka Archytasa i Platona, geograf, astronom i matematyk. W dziedzinie astronomii dał system sfer homocentrycz-

nych, w geografii wysunął twierdzenie o kolisto-ści ziemi i obliczył w przybliżeniu obwód ziemi i jej odległość od słońca. Ułożył również kalendarz z obliczeniami meteorologicznymi. W dziele pt. Pertodos, w 7 księgach, zawarł opis całej znanej podówczas ziemi; dołączona była doń mapa. 2. E. z Kyzikos, żeglarz i podróżnik grecki (II w. p.n.e.),

wyposażony przez Ptolemeusza Euergetesa dopłynął przez Morze Czerwone do Indii i próbował opłynąć Afrykę.

Eudoros 1. mit. syn Hermesa i Polimele, jeden z wodzów Myrmidonów pod Troją. 2. E. z Aleksandrii (druga poł. I w. p.n.e.) filozof, przedstawiciel tzw. średniego platonizmu, kierunku eklektycznego panującego w posceptycz-nej Akademii, łączącego w sobie elementy filozofii arystotelesowskiej, platońskiej i stoickiej.

Eaeaos 1. mit. bóg rzeki, syn Okeanosa i Tetydy. 2. mit. król Etolii, ojciec Marpessy, którą uprowadził na skrzydlatym wozie Idas. Ojciec ścigał ją wraz z Apollinem, który również starał się o jej rękę. E. w rozpaczy, że nie dogoni uciekających, rzucił się do rzeki, która otrzymała nazwę od jego imienia. Apollo ścigał ich dalej, dogonił i rozpoczął walkę z Idasem. Zeus, wezwany na rozjemcę, pozostawił Marpessie wolny wybór, ta zaś wybrała Idasa. 3. E. z Poroś (V w. p.n.e.), sofista i poeta elegijny, autor elegii o treści parenetycznej (np. o gniewie, przymusie, opanowaniu); zachowały się drobne fragmenty.

energetes (gr. euergStes) dobroczyńca; zaszczytny tytuł nadawany przez miasta-państwa starożytnej Grecji obcym obywatelom za szczególne zasługi.

eufemizm (gr. eu dobrze, femi mówię) zastąpienie wyrazów o przykrej treści przez łagodniejsze, np. zamiast mors, śmierć-sopor, sen; zamiast morbus, choroba - inftrmitas, słabość.

Eufemos mit. syn Posejdona, mąż Laonome, siostry Heraklesa, uczestnik polowania na dzika kalidońskiego i wyprawy Argonautów.

Euforbos mit. trojańozyk, syn Pantoosa; zranił Patroklosa, zginął z ręki Menelaosa. Wg legendy Pitagoras wierzył, że przez metempsychozę posiada duszę E.

Euforion 1. mit. syn Achillesa i Heleny. 2. syn Ajschylosa, również poeta tragiczny (V/IV w. p.n.e.). Po śmierci ojca odniósł czterokrotnie zwycięstwo wystawiając jego tragedie; Sofoklesa i Eurypidesa zwyciężył własną tetralogią. 3. E. z Chalkis na Eubsi, poeta aleksandryjski (III w. p.n.e.), autor elegii, epigramów i epyllionów

przeładowanych erudycją i wyszukanymi wyrażeniami; charakterystyczny przedstawiciel maniery aleksandryjskiej. Zachowały się drobne fragmenty jego utworów.

Eufranor z Koryntu sławny rzeźbiarz i malarz grecki (IV w. p.n.e.), m.in. twórca obrazu, który zdobił portyk Zeusa Eleuteriosa na agorze ateńskiej; przedstawiał on bitwę jazdy ateńskiej z beocką w r. 362 p.n.e.

Eufrat (gr. Eufrdtes, łac. Euphrates) największa rzeka Azji zach., długa na 2200 km; wypływa z Gór Armeńskich dwoma równoległymi ramionami, płynącymi najpierw ze wschodu na zachód, następnie ramię bardziej północne skręca na południe; w pobliżu Melitene oba ramiona łączą się ze sobą tworząc jedną rzekę, która płynie z północy na południe, między Kappadocją i Syrią, a Armenią i Mezopotamią i rozgranicza te krainy. W pobliżu Digba przyjmuje dopływ Tygrys i razem z nim wpada do Zatoki perskiej. Obfite

wody E; uregulowane w starożytności, wylewając co pewien czas, użyźniały pola leżące w dolinie rzeki.

EuMron z Sikionu (IV w. p.n.e.), przy pomocy wojska uzyskał władzę w rodzinnym mieście, po roku wypędzony uszedł do Teb, gdzie został zamordowany.

Eufronios 1. malarz i garncarz attycki (VI/V w. p.n.e.), prawdopodobnie niewolnik, którego imię widnieje na 30 wazach czerwonofigurowych stylu surowego. Początkowo pracował jako malarz w warsztatach Kachryliona, z czasem stanął na czele własnego warsztatu, kontynuując pracę malarza. Poza naczyniami sygnowanymi uznano (na podstawie szczegółowej analizy stylu) za dzieła E. pokaźną ilość waz anonimowych. 2. poeta grecki (Ul w. p.n.e.), autor tzw. pria-peów (zob.).

Eufrosyne zob. Chwyty.

Eugammon z Kyreny autor niezachowanej Telefonii, eposu cyklicznego w dwu księgach, którego treścią były losy Odyseusza od powrotu do Itaki aż do śmierci oraz historia Telegonosa, syna Odyseusza i Kirke. (Zob. też cykliczni poeci).

Euganei lud pochodzenia pelazgijskiego czy liguryjskiego, mieszkający najpierw na terenach dzisiejszej prowincji weneckiej; wypędzony przez Wenetów, przesiedlił się na zachód, między Adygę i Addę. Do dziś góry pochodzenia wulkanicznego ciągnące się w prowincji Padwy zachowały nazwę Colli Euganei.

Eugrafius autor komentarza do komedii Terencjusza, będącego kompilacją dawniejszych scholiów (pół. VI w. n.e.).

Eugrammos plastyk grecki z VII w. p.n.e., który wg tradycji przybył do Italii wraz z Demaratem z Koryntu, ojcem króla Tarkwiniusza Starego; ponieważ imię E. oznacza "dobry malarz", uczeni przypuszczają, że jest to imię raczej symboliczne niż rzeczywiste.

Euhemer (Eilhemeros) z Messany (lub z Akra-gas) żyjący na przełomie IV/III w. p.n.e. filozof, podróżnik i pisarz grecki, autor dzieła fłiera anagrafe (Pismo święte), w którym opisuje swoją podróż z Arabii Szczęśliwej na Ocean Indyjski (zachowane tylko fragmenty). Na nie istniejącej w rzeczywistości wyspie Panchai miał on poznać idealne państwo Panchajów. Ludność tego utopijnego państwa podzielona była na trzy klasy, a najwyższa z nich, klasa kapłanów, rozdzielała sprawiedliwie wszystkie produkty, będące własnością państwa. Na wyspie panowały bogactwo, dobrobyt, sprawiedliwość i szczęście. W świątyni Zeusa Tryfilijskiego miał autor znaleźć złoty słup, na którym wypisane były dzieje Uranosa, Kronosa i Zeusa. E. twierdził, że bogowie byli niegdyś ludźmi, którzy zostali ubóstwieni w nagrodę za swoje czyny, nacjonalistyczna teoria E. o powstaniu bogów znalazła wielkie uznanie w starożytności, zwłaszcza w Rzymie, gdzie dziełko E. przetłumaczone przez Enniusza na łacinę wywarło wielki wpływ na poglądy racjonalizujących annalistów.

Euklides (gr. Euklejdes) 1. archont attycki z r. 403/2 p.n.e. Za jego urzędowania Ateńczycy przyjęli oficjalnie alfabet joński o 24 literach. 2. rzeźbiarz grecki, działający w Atenach prawdopodobnie w III w. p.n.e., twórca wielu posągów bóstw dla miasta Bura w Achai. Znaleziona głowa posągu Zeusa z Agiry jego dłuta świadczy, że artysta hołdował tzw. stylowi ekspresyjnemu, w którym wykonana została głowa Zeusa z Otri-coli. 3. E. z Megary (r. 450 - 380 p.n.e.), uczeń Sokratesa i świadek jego śmierci, założyciel tzw. szkoły megarejskiej (zob.). 4. E. z Aleksandrii, znakomity matematyk (III w. p.n.e.), autor dzieła Stojcheja geometrias (Elementy geometrii), które przez szereg stuleci było obowiązującym podręcznikiem geometrii. E. oparł się na naukowych osiągnięciach swoich poprzedników;

wniósł niewiele nowych twierdzeń i dowodów, znaczenie jego dzieła polegało przede wszystkim na nie

zwykłej jasności, jednolitej terminologii i systematycznym układzie.

Eukrates 1. strateg z r. 432/431 p.n.e.; brał udział w wyprawie do Macedonii i przeciw Potidei pod dowództwem Kalliasa. 2. E. z Melite, polityk ateński (koniec V w. p.n.e.), należący do stronnictwa radykalnego; odegrał pewną rolę polityczną po śmierci Peryklesa.

Eoksejnidas malarz grecki z końca V w. p.n.e., nauczyciel malarza Arystydesa z Teb (zob. Arystydes 3).

Eumachos z Neapolu historyk grecki (koniec III w. p.n.e.), autor dzieła o wojnach punickich; Biografia Hannibala w 2 księgach stanowiła może część tego dzieła lub też była osobnym utworem. Dzieła nie zachowane.

Eumajos mit. wiemy sługa Odyseusza, "boski świniopas", u którego Odyseusz pod postacią żebraka spędził pierwszą noc po powrocie na Itakę.

Eumelos 1. mit. syn Admeta i Aikestis. 2. E. z Koryntu, poeta epicki z VIII w. p.n.e., autor kilku poematów (zob. cykliczni poeci).

Eumeneja miasto we Frygii, przy drodze z Dorylajon do Apamei, założone przez Attalosa II, a nazwane E. na cześć Eumenesa II, jego brata i poprzednika.

Eumencs 1. z Kordu, jeden z dowódców Aleksandra W. (IV w. p.n.e.), zdobył Paflagonię i Kappadocję; zginął w r. 315 p.n.e. za sprawą Antygonosa. 2. imię kilku królów Pergamonu. Wstawił się szczególnie E. H (panował w latach 197-159), który utrzymywał ożywione stosunki z Rzymianami; on też wysłał do Rzymu w r. 168 p.n.e. sławne poselstwo, w którym uczestniczył m.in. Krates z Maiłoś, filozof i gramatyk per-gameński.

Eumenidy zob. Erynie.

Eumenius nauczyciel retoryki i pisarz z in/IVw. n.e., działający w Autun, autor m.in. panegiry-ków na Maksymiana, Konstancjusza i na Kon-stantyna, oraz mowy dziękczynnej dla tego ostatniego, wygłoszonej ok. r. 311.

Eumolpidzi stary kapłański ród ateński, który opiekował się kultem Demetry i Kory i misteriami eleuzyńskimi.

Eumolpos mityczny założyciel misteriów eleuzyńskich, protoplasta rodu Eumolpidów; jego syn, Keryks, stał się eponimem attyckiego klanu Keryków.

Eunapios z Sardes retor grecki z drugiej poł. IV w. n.e., autor biografii 23 współczesnych mu

sofistów oraz kontynuator dzieła Publiusza Herenniusza Deksippusa, historyka greckiego z ni w. n.e. Neoplatonik, wróg chrześcijaństwa, zwolennik Juliana Apostaty. Z 14 ksiąg dzieła E. zachowały się dość duże fragmenty.

Euneos mit. 1. syn Jazona i Hypsipile, uczestnik wojny trojańskiej. 2. Ateńczyk, towarzysz Tezeusza w wyprawie przeciw Amazonkom.

Eunike z Listri w Likaonii, matka Tymoteusza, ucznia i towarzysza podróży apostoła Pawła (I w. n.e.).

Eunomia mit. zob. Hory.

Eunomos mit. król Sparty z rodu Euryponty-dów, rzekomy ojciec legendarnego prawodawcy spartańskiego Likurga.

Eunus z Apamei niewolnik syryjski w Ennie na Sycylii, w r. 135 p.n.e. przywódca powstania niewolników, które się zaczęło w r. 140 p.n.e. od buntu 400 niewolników przeciwko okrucieństwu bogatego Sycylijczyka, Damofilosa. Powstanie stłumił konsul Rupiliusz, a E. wzięty do niewoli zmarł w r. 132 w więzieniu w Mor-gantium.

Eupalinos syn Naustrofosa z Megary, budowniczy grecki (VI w. p.n.e.), zbudował na Samos za czasów tyrana Polikratesa słynny tunel z wodociągiem podziemnym.

enpatrydzi (gr. eupatridaj) ateńska arystokracja rodowa, warstwa wielkich posiadaczy ziemskich;

z ich grona wybierano kolegium dziewięciu najwyższych urzędników-archontów; stopniowo e. przejęli całą władzę, monarchia przekształciła się w republikę arystokratyczną. Najwyższym organem rządzącym stał się tzw. Areopag, rada złożona z byłych archontów. Dopiero reformy Solona zmusiły e. do ustępstw na korzyść nowej warstwy rzemieślniczo-kupieckiej. W Atenach pojawił się tzw. ustrój timokratyczny. W większym jeszcze stopniu ograniczył władzę arystokracji rodowej Klejstenes przez wprowadzeniepodziału ludności Attyki wg terytorium zamiast dawnego podziału rodowego. Stało się to jednym z podstawowych warunków rozwoju demokracji.

Enpejtes mit. ojciec Antinoosa, jednego z za-lotników Penelopy; chcąc pomścić śmierć swego syna zbuntował przeciw Odyseuszowi mieszkańców Itaki. Zginął z ręki Laertesa.

Eupolemos 1. E. z Argos, architekt grecki z końca V w. p.n.e., budowniczy wcześniejszej świątyni Hery w Argos. 2. historyk grecki z II w. p.n.e., cytowany jako autor dzieła O królach państwa żydowskiego, w którym usiłował

wykazać pochodzenie kultury egipskiej od patriarchów żydowskich.

eopolldefdci wiersz (versus Eupolideus) wiersz o schemacie: ^^-:^|-^'~"^'-^|i^c7-^[-^'w»v stanowiący połączenie akatalektyczncgo i katalektycznego polischematycznego dymetru chori-jambicznego n (zob. chorffamb). Wiersz ten, nazwany od komediopisarza Eupolisa, występuje również we fragmentach utworów Krati-nosa i Ferekratesa oraz u Arystofanesa. W poezji łacińskiej używał go Plaut.

EupoHs komediopisarz grecki (V w. p.n.e.), wraz z Kratinosem i Arystofanesem stanowił trójcę klasycznych przedstawicieli starej komedii attycidej. Po raz pierwszy wystawił komedię w r. 429 p.n.e., zginął w czasie bitwy morskiej w r. 411. Starożytni cenili w nim umiejętność konsekwentnego prowadzenia akcji i wykwintny dowcip. Pozostało z jego sztuk

sporo fragmentów, najwięcej zaś z komedii pt. Demy, w której występowali dawniejsi politycy ateńscy, jak Mil-riadcs, Arystydes, Solon i Perykles.

Eupompos z Sildona malarz grecki z V - IV w. p.n.e. Rywalizował z Zeuksisem, Timantesem i Panasjosem. Miał też wg tradycji udzielać wskazówek młodemu Lizypowi.

Eoripides zob. Eurypides.

Euripos (gr. dosł. cieśnina, rów, kanał) cieśnina morska oddzielająca wyspę Eubeję od lądu;

wg podania miał się tu utopić Arystoteles.

Europa l (gr. Europę) mit. córka króla fenic-kiego Agenora i Telefassy, siostra Kadmosa odznaczająca się niezwykłą pięknością. Zeus zakochał się w niej, przybrał postać byka i przeniósł ją przez morze na Kretę, gdzie miał z nią trzech synów: Minosa, Radamantysa i Sarpedona. Imię E. nadano części świata, do której należała wyspa Kreta. E. czczono jako boginię zwaną Hellotis na Krecie; tam też ustanowiono dla niej specjalne święto Helhtia.

Europa2 (łac.; gr. Europę) najmniejsza z trzech znanych w starożytności części świata. Wspomniana po raz pierwszy w homeryckim hymnie do Apollina, oznacza tylko północną część Greqi. Nie wiadomo dokładnie, jakie granice zakreślali jej starożytni od północy; na wschodzie granicą były rzeki Fasis i Arakses oraz Morze Kaspijskie, później za granicę zaczęto uważać rzekę Tanais i Morze Azowskie.

Eorotas (dziś w dolnym biegu Iri) główna rzeka Lakonii. Wypływa z południowego stoku góry Borejon, płynie podziemnym wąwozem

i dopiero w prowincji Skiritis ukazuje się na powierzchni; wpada do Zatoki Lakońskiej, tworząc wodospady w pobliżu ujścia.

Eurus zob wiatry.

Enryale mit. 1. imię jednej z Gorgon. 2. córka Minosa, ze związku z Posejdonem urodziła Oriona.

Euryalos mit. 1. syn Mekisteusa z Argos, uczestnik wyprawy Argonautów, wyprawy epigonów przeciw Tebom i wyprawy na Troję. 2. syn Naubolosa, drugi pod względem piękności wśród młodych Feaków. 3. syn Odyseusza i Euippe z Epiru; dorósłszy udał się na Itakę, by odszukać swego ojca, jednak podejrzliwa Penelopa spowodowała jego śmierć, zanim Ody-seusz rozpoznał w nim syna. 4. syn Ofellesa, towarzysz Eneasza. Razem z przyjacielem Nisosem wyprawił się nocą do obozu Rutulów. Młodzieńcy zabili wielu nieprzyjaciół, zostali jednak rozpoznani i zginęli w nierównej walce.

Euryanaks syn Dorieusa z domu Agiadów, Spartanin, jeden z dowódców w wyprawie przeciw Mardoniuszowi w r. 479 p.n.e.

Eurybates mit. 1. syn Teleona, jeden z Argonautów. 2. E. z Itakl, giermek Odyseusza, niezwykle brzydki, odznaczający się wielkim przywiązaniem i wiernością dla swego pana.

Eurybatos (albo Eurybates) 1. Spartanin, pierwszy znany z imienia zwycięzca w zapasach na igrzyskach olimpijskich (w 18 olimpiadzie, w 708 r. p.n.e.). 2..E. z Efezu, wysłannik króla Krezusa, zaopatrzony w wielkie sumy pieniężne miał na Peloponezie werbować najemników na wojnę z Cyrusem; przeszedł jednak na stronę Cyrusa. Imię jego stało się przysłowiowe dla określenia łotra. 3. E. z Korkyry, dowódca floty w bitwie morskiej z Koryntyjczykami w r. 432 p.n.e.

Eorybia mit. 1. córka Pontosa i Gai, żona tytana Kriosa. 2. córka Tespiosa, ze związku z Heraklesem urodziła Polilaosa. 3. Amazonka zabita przez Heraklesa.

Eurybiades ze Sparty naczelny dowódca floty greckiej w czasie wojny z Kserksesem w r. 480 p.n.e.

Eurydyka (gr. Ewyalke) 1. mit. żona greckiego herosa i poety, Orfeusza (zob.). 2. żona Amyntasa n, króla Macedonii w latach 392 - 390 p.n.e., matka Filipa Macedońskiego. 3. córka Lizymacha, króla Tracji, żona Antypatra, syna Kassandra (III w. p.n.e.). 4. żona Filipa Arri-dajosa, króla macedońskiego; próbowała prze

ciwstawić się wszechwładnej matce Aleksandra W., Olimpias; zwyciężona, zmuszona została do samobójstwa w r. 317 p.n.c.

Enrykleja mil. córka Opsa, niewolnica w domu Laertesa, ojca Odyseusza. Była mamką Odyseusza i niańką Telemacha. Gdy Odyseusz powrócił na Itakę, pierwsza go poznała po bliźnie na nodze (myjąc mu nogi) i pierwsza doniosła Penelopie o powrocie męża.

Eurykles prawdopodobnie architekt, cieszył się poparciem Cezara i Oktawiana d w. p.n.e.). Wzniósł szereg budowli w Grecji, m.in. słynne Termy w Korynde.

Eurymedoni 1. mit- jeden z Kabirów. 2. mit. 'woźnica Agamemnona zabity razem z nim. 3. dowódca wojsk ateńskich w czasie wojny peloponeskiej, zginął pod Syrakuzami w czasie wyprawy na Sycylię w r. 413 p.n.e.

Eurymedon2 rzeka w Pamfilii, przepływająca obok miasta Aspendos i o 60 stadiów dalej wpadająca do morza. Znana ze zwycięstwa Kimona nad Persami.

Eurypides (Ewipides) 1. syn Mnesarchosa (ok. r. 480 - 406 p.n.e.), urodzony na Salaminie, najmłodszy z trójcy wielkich tragików ateńskich. Wielokrotnie współzawodniczył z Sofoklesem (od którego był nieco młodszy) w zawodach dramatycznych i przeważnie bywał przez niego zwyciężany. Mimo że nie brał czynnego udziału w życiu politycznym, był ustawicznie celem ataków ze strony poetów komicznych, głównie ze względu na swe poglądy filozoficzne i nowatorstwo w poezji dramatycznej. Na starość zdecydował się opuścić Ateny, gdzie nie znalazł zrozumienia, przyjął zaproszenie króla Macedonii Archelaosa i udał się w r. 408 do Pełli, gdzie w dwa lata. potem umarł, na kilka miesięcy przed Sofoklesem. E. napisał 92 dramaty, z których zachowało'się 17 tragedii, l dramat satyrowy i Ok. 1000 fragmentów. Po raz pierwszy wystawił tragedię w r. 455, były to nic zachowane Peliady. Tytuły zachowanych sztuk; Al-kestis, Andromache, Bakchantki (Bakchaf), Bla-galnice (Bikefides), Elektro, Fenicjanki (Foj-nissaj), Hekabe, Helena, Herakles, Heraklidzi, Hipolit, Ifigellia w Aulidzie, ffigenia w Taurydzie, łon, Medea, Orestes, Trojanki (Traciłeś} oraz dramat satyrowy Cyklop (Kyklops). Przypisywana również E. tragedia Sesos, nie jest,' jak się zdaje, autentyczna. W przeciwieństwie do pobożnego, tradycyjnie myślącego i arystokra-tycznie usposobionego Sofoklesa, E., wychowanek filozofów-materialistów i sofistów, wyznawał poglądy postępowe i demokratyczne. Wielokrotnie atakował tradycyjną religię^pollińską, ujawniał niemoralność bogów, podważał wiarę w boskie pochodzenie instytucji państwowych i norm regulujących postępowanie ludzkie; podobnie jak sofiści był zdania, że prawo natury

silniejsze jest od prawa umownego i konflikt między tymi prawami niejednokrotnie przedstawiał na scenie (np. w Hipolicie). Zwalczał przesądy o nierówności między kobietą i mężczyzną i dowodził, że nie ma różnicy między człowiekiem wolnym a niewolnikiem. Wojnę peloponeską uważał za tragiczne nieporozumienie, patrzył trzeźwo na zaborczość ateńską i na cyniczne nieraz postępowanie Aten wobec podbitej ludności; te swoje poglądy wyraził w takich tragediach, jak Trojanki czy Helena, których tematyka jest tylko •pozornie mitologiczna. Kładł duży nacisk na uzasadnienie psychologiczne postępowania swoich bohaterów i wykazał szczególne mistrzostwo w rysowaniu postaci kobiecych. Jako racjonalista starał się uprawdopodobnić każdą sytuacje, i wszelkie zdarzenia objaśniane'w mitologii cudowną ingerencją bogów tłumaczył w sposób ra-cjonalistyczny, dochodząc czysto ludzkich pobudek wszelkich poczynań. Tragedie jego nie są zbudowane tak harmonijnie i po mistrzowsku, jak' sztuki Sofoklesa; niespodziewane zwroty w akcji, niespodziewane rozpoznania, które wywoływały niewątpliwie głębokie wzruszenia wśród widzów, arbitralne przetwarzanie mitów powodowały nieraz konieczność nagiego rozwiązania zawikłanej akcji i dlatego poeta często posługiwał się wprowadzeniem na scenę bóstwa w zakończeniu sztuki (theos apo mechanes; po łac. deus ex machina). Świetnie prowadzony dialog E. dąży do realizmu i przełamania tradycyjnych stylizowanych form, język jest naturalniejszy niż u poprzedników, mniej archaizowany, przez co tragedie jego są bliższe słuchaczom. Muzyka w tragediach E. pełni ważną rolę, jednak w porównaniu z tragediami Ajschylosa i Sofoklesa partie chóralne zostały bardzo ograniczone, aktorom natomiast przydzielono dłuższe partie śpiewane i wielkie arie solowe. U widzów ateńskich E. nie znalazł uznania, ale już następne pokolenia ceniły go więcej niż jego wielkich poprzedników;

już starożytni nazwali go najtragiczniejszym z greckich tragików i mówili, że Sofokles przedstawiał ludzi takimi, jakimi być powinni, Eurypides zaś takimi, jakimi są. Mimo że Arysto-

fanes i inni komicy wyśmiewali jego wielkie monodie liryczne, były one wykonywane jeszcze w II w. n. e. i wzbudzały entuzjazm wśród słuchaczy. Należy wspomnieć, że E. wywarł wielki wpływ na nową komedię attycką. Na język polski przetłumaczył wszystkie zachowane dramaty E. Jan Kasprowicz. 2. E. Młodszy syn wielkiego tragika, po śmierci ojca wystawił na scenie trzy jego tragedie: Alkmeona, Ifigenię w Aulidzle i Bakchantki.

Eurypylos mit. 1. syn Posejdona, król wyspy Kos. 2. syn Euajmona, króla Ormenion w Tesalii, uczestnik wyprawy trojańskiej. Przy podziale łupów po zdobyciu Troi otrzymał skrzynkę z wizerunkiem Dionizosa wykonanym przez Heraklesa i niegdyś ofiarowanym Dardanosowi. Otworzywszy skrzynkę E. został nawiedzony szałem. Za radą wyroczni delfickiej postanowił ją złożyć w ofierze w miejscu, gdzie znajdzie ludzi składających bogom krwawą ofiarę. W Pa-traj trafił na składanie w dorocznej ofierze Artemidzie Triklaria najpiękniejszego młodzieńca i najpiękniejszej dziewczyny, tam więc złożył skrzynkę z wizerunkiem Dionizosa. W ten sposób wprowadzono na miejsce krwawego kultu Artemidy kult Dionizosa-Ąjsymnetesa. 3. syn Tclefosa i Astyoche, siostry Priama, król Mizji, sprzymierzeniec Trojan w czasie wojny trojańskiej; zginął z ręki Neoptolemosa, syna Achillesa.

Eurysakes mit. syn Ajasa Telamończyka i Tekmessy, wychowany, po samobójczej śmierci ojca, przez stryja Teukrosa, czczony przez Ateńczyków jako protoplasta mieszkańców Sala-miny.

Enrystenes (gr. Eurystfnes) mit. jeden z potomków Heraklesa, syn Aristodemosa, brat Proklesa, legendarny król spartański, protoplasta rodu Eurystenidów, zwanych później Agi-dami.

Enrysteusz (Eurystheus) mit. syn Stenelosa, król Myken. Herakles dla pokuty za zabicie w ataku szału żony ^ dzieci pełnił u niego służbę. Z namowy Hery E. kazał Heraklesowi wykonać 12 trudnych i niebezpiecznych prac; gdy bohater powrócił cały i zdrów po wykonaniu wszystkich prac, E. zwolnił go ze służby i pozwolił mu odejść.

Eurytion mit. .1. jeden z centaurów, który na weselu Pejritoosa chciał po pijanemu uwieść jego narzeczoną, Hippodamię. 2. syn lub wnuk Aktora, uczestnik wyprawy Argonautów. 3. syn

Likaona, brat Pandara, towarzysz Eneasza. 4. pasterz wołów Geriona.

Eurytos mit. 1. syn Hermesa i Antianejry, brat Echiona, uczestnik wyprawy Argonautów. 2. syn Melaneusa, król Ojchalii, ojciec Jole, w której zakochał się Herakles, i Driope zamienionej w kwiat lotosu. 3. zob. Molionidzi.

Eusebios zob. Euzebiusz.

Eustatios (Eustathios) pisarz bizantyński z XII w., rodem z Konstantynopola, gdzie nauczał wymowy. W r. 1175 objął stanowisko biskupa w Tesalonice, umarł ok. r. 1193. Z pism jego należy wymienić komentarze do autorów starożytnych, zwłaszcza do Iliady i Odysei oraz do Pindara, poza tym listy, mowy i rozprawy związane z politycznymi wydarzeniami ówczesnymi, z życiem kościoła i piastowaną przez E. godnością biskupa.

Eutelidas rzeźbiarz grecki z początku VI w. p.n.e., współpracujący z Chrysotemisem, współtwórca posągów Damaretosa i Teopomposa dla Olimpu.

Euterpe mit. jedna z dziewięciu Muz, patronka poezji lirycznej, przedstawiana z aulosem w rękach.

euthytonos zob. katapulta.

Eutokios matematyk grecki z VI w. n.e., komentator Archimedesa, autor pisma O kwadraturze kala.

Entropia cesarzowa rzymska, małżonka Maksymiliana (współrządzącego z Dioklecjanem), matka Maksencjusza i Fausty, małżonki Kon-stantyna W.

Eutropius 1. E. Flavius, historyk rzymski, uczestnik wyprawy przeciw Persom w r. 363 n.e., prokonsul Azji. Z rozkazu cesarza Walensa napisał (zachowaną) historię rzymską pt. Brevia-rium ab urbe condita, doprowadzoną do r. 364 n.e. 2. eunuch, faworyt cesarza Arkadiusza, w r. 388 spowodował ogłoszenie dekretu przeciw nietykalności osób duchownych i majątków kościelnych. Wypędzony z dworu, uratował się dzięki interwencji św. Jana Chryzostoma. W r. 399 został ścięty.

Euty chides 1. malarz i rzeźbiarz z Sikionu z pocz. III w. p.n.e., uczeń Lizypa, twórca słynnego posągu Tyche dla miasta Antiochii nad Orontem; kopia rzymska tego dzieła znajduje się w Muzeum Watykańskim. 2. rzeźbiarz (poi. II w. p.n.e.), znany z sygnatury na

bazie z Akropolis ateńskiej. 3. rzeźbiarz znany z sygnatury na bazie z D^los, pochodzącej z 11/1 w. p.n.e.

exegi monumentum aere perenniiis

Eutychos malarz-portrecista w Rzymie w I w. n.e.

Eutydemos (gr. Euthidemos) 1. jeden z wodzów ateńskich, którzy zaprzysięgli w r. 421 p.n.e. tzw. pokój Nikiasza ze Spartą. 2. (V w. p.n.e.), sofista z Chios, skąd wyemigrował do Turioj w południowej Italii, znany z dialogu Platona zatytułowanego od jego imienia. 3. syn Kefa-losa, brat znanego mówcy i logografa ateńskiego, Lizjasza, wspominany przez Platona (V w. p.n.e.). 4. syn Dioklesa, ukochany uczeń Sokratesa.

Eutykrates (Eufhykrates) syn Lizypa, rzeźbiarz grecki z końca IV w. p.n.e., pracujący głównie w brązie. Był twórcą posągu Aleksandra W. jako myśliwego, posągu Heraklesa dla Delf i in.

Eutymenes (Ęuthymenes) z Messalii (VI w. p.n.e.), historyk i logograf grecki; miał on opłynąć i opisać zachodnią część świata antycznego.

Eutymides (Euthymides) malarz i garncarz attycki, którego imię znajduje się na 6 wazach czerwonofigurowych stylu surowego; współczesny Eufroniosowi (VI/V w. p.n.e.), z którym rywalizował, jak można wnioskować z napisu na amforze znajdującej się w muzeum w Monachium:

Eutymides syn Poliasa namalował, jak nigdy nie malował Eufronios.

Eutymos (gr. Euthymos) mit. heros italskich Lokrów, 'uwolnił miasto Temesę od demona, któremu musiano składać ofiary z ludzi.

eutynowie (euthynoj) urzędnicy państwowi w Atenach i innych miastach greckich, którzy przeprowadzali kontrolę sprawozdań (zw. euthy-ne) składanych przez urzędników po upływie kadencji, dotyczących wydatkowania pieniędzy państwowych.

Eutynus (Euthy nus) 1. Ateńczyk, przeciw któremu skierowana jest jedna z mów sądowych Isokratesa. 2. E. z Tesplów (IV w. p.n.e.) doniósł Agesilaosowi o zamiarze najazdu Epa-minondasa na Spartę, co pozwoliło Spartanom na zorganizowanie skutecznej obrony.

Eusinus Pontus zob. Pontos.

Euzebiusz (gr. Eusebios) z Cezarei w Palestynie (ok. 268 - 338 n.e.), pisarz kościelny piszący po grecku, uczeń Pamfilosa, biskup Cezarei, autor szeregu dzieł dogmatycznych i historycznych, m. in. Ekkieslastiki historia (Historia kościelna). Jego Chronikd są podstawowym dziełem dla chronologii Grecji i Rzymu.

Eyander zob. Euander.

Eyentus mit. rzymski bóg pomyślnych zbiorów, później bóg szczęśliwego ukończenia każdej czynności. Przedstawiano go w postaci młodzieńca na wozie zaprzężonym w smoki; w prawej ręce trzymał naczynie ofiarne, w lewej mak, kłosy żytnie i róg obfitości. Świątynia jego znajdowała się w Rzymie na Polu Marsowym.

eyocati łac. weterani, którzy już byli zwolnieni z wojska i zostali ponownie powołani do służby wojskowej.

Ewangelia (gr. ewangelia dobra nowina) cztery księgi napisane przez apostołów: Marka, Mateusza, Łukasza i Jana, opisujące życie Jezusa Chrystusa; stanowią, obok Dziejów Apostolskich i Listów, podstawę Nowego Testamentu. Są to E. kanoniczne, wszystkie inne są uważane za apokryficzne. Trzy pierwsze, tzw. E. synoptyczne, zawierają mniej więcej rónoległy opis wypadków. E. Mateusza zawiera 58% treści wspólnej z innymi E., E. Marka, która jest najkrótsza, zawiera 93% treści wspólnej z innymi E., zaś Łukasza - 41%; natomiast E. Jana zawiera mniej opowiadania historycznego, więcej zaś rozważań filozoficznych.

ex ungue leonem łac. (domyślne pingere) tzn. namalować lwa wg jego pazurów, przedstawić całość z jednego tylko szczegółu. Powiedzenie przysłowiowe przypisywane Fidiaszowi lub Alkajosowi, przeszło jednak do tradycji w formie łacińskiej i w znaczeniu: poznać lwa po pazurach (tzn. mistrz zdradza się nawet w drobnym szczególe).

esceptio tac. zarzut procesowy przeciwstawiony przez pozwanego roszczeniu powoda, mający na celu czasowe lub trwałe wykluczenie zasądzenia pozwanego.

excubiae /ac. warta pełniona przez żołnierzy wewnątrz obozu.

excusatio łac. uznany przez prawo powód do zwolnienia od wykonywania jakiejś funkcji czy też misji.

executio (exsecutio) łac. 1. pociągnięcie przestępcy do odpowiedzialności w drodze procesu karnego. 2. w sporach prywatnych dochodzenie przez wierzyciela swego prawa w stosunku do dłużnika, w szczególności gdy ten ostatni po zasądzeniu go w procesie prywatnym nie uiścił przysądzonego długu.

exegi monumentum aere perennius łac. wzniosłem pomnik trwalszy od spiżu, słowa Horacego (Car/n. III, 30), który w ten sposób wyraża wiarę w trwałość swej sławy.

exheredatio łac. wydziedziczenie. W Rzymie, jeśli ojciec chciał wydziedziczyć syna, który pozostawał pod jego władzą, musiał to uczynić osobnym postanowieniem, wymieniając imię tego syna w testamencie lub inaczej, w sposób niewątpliwy - określając tam, o kogo chodzi. Wg rqfmskiego prawa cywilnego testament był nieważny, jeśli testator nie ustanowił w nim swego syna dziedzicem lub nie wydziedziczył go. Inne osoby mogły być wydziedziczone w testamencie ogólnym zwrotem , ceteri omnes exheredi świto". Testator nie był obowiązany podawać powodów wydziedziczenia.

exodium łac. (z gr. eksódiort) zakończenie przedstawienia: krótkie, wesołe scenki, które wystawiano w Rzymie po dramatach o poważnej treści.

expilatfo heredltatis fac. grabież jakiegoś przedmiotu należącego do spadku, dokonana przed objęciem spadku przez dziedzica; w Rzymie aż do czasów Marka Aureliusza (II w. n.e.) nie uważano tego za przestępstwo.

exposltio infantis łac. wyrzucanie, porzucanie nowo narodzonego dziecka, praktykowane często w starożytności. W Rzymie zakazy porzucania noworodków ukazały się dopiero w czasach cesarstwa; zakazy te były bezskuteczne.

Exsuperantius (JuUus E.) autor łaciński z IV lub V w. n.e., ułożył zachowany w jednym tylko rękopisie ępitome (zob.) opis wojny domowej między Mariuszem i Sullą oparty na Sallustiuszu.

extra ordinem łac. to, co jest poza normalnym porządkiem rzeczy. Wyróżnia się tu przede wszystkim następujące wypadki): a congitio

extrmr<Knaria, powstałe za czasów pryncypatu nadzwyczajne postępowanie cywilne lub karne;

b) crimen extraordinarium, przestępstwo przewidziane nie w ustawie (lex publici iudfca), lecz w innym źródle prawa (głównie w. konstytucjach cesarskich).

extraordinaril łac. specjalne doborowe oddziały wojskowe, formowane z piątej części pieszych wojsk sprzymierzeńców. i trzeciej części jazdy. E. stanowili przyboczną straż dowódcy, a ich namioty znajdowały się w obozie przy porta praetorla (zob. castrd).

Ezop (gr. Ajsopos, łac. Aesopus) z Frygii lub Lidii, autor bajek zwierzęcych, rzekomo współczesny Solona i Siedmiu Mędrców (VI w. p.n.e.). Wg legendy był niewolnikiem Jadmosa z Samos i został zabity przez kapłanów delfickich. Tematy do swych, ustnie przekazywanych, bajek czerpał z żyda. Były one wyrazem zdrowego chłopskiego rozumu i protestem uciśnionego ludu przeciw możnym tego świata. Pierwszy zbiór tych bajek, mythoj (lub logof) Ajsopejoj, sporządził Demetrios z Faleronu w IV w. p.n.e. W wiersze (chołyamby) ujął je Babrios na przełomie I/II w. n.e. Na język łaciński, w wierszach jambicznych, przełożył je Fedrus (Phaedrus) na przełomie I w. p.n.e. i I w. n.e. Około r. 1300 pisarz bizantyński Marimus Planudes sporządził ich wydanie szkolne. Bajki E. służyły za źródło natchnień wszystkich późniejszym bajkopisarzom Europy (Lafontaine, Kryłow). W literaturze polskiej przerabiał bajki E. Biemat z Lublina (Żywot Ezopa Fryga), a później Rej, Krasicki, Trembecki, Naruszewicz, Mickiewicz i in.

F

Fabianie (Papirius F., I w. n.c.) retor i filozof rzymski, zwolennik szkoły stoickiej, nauczał w Rzymie wymowy i napisał wiele traktatów filozoficznych, które Seneka porównywał z trak* tatami Cycerona i Azyniusza Polliona. W Con-trmersiae i Suasoriae Seneki Starszego znajduje się wiele cytat z pism F., same one jednak nie zachowały się do naszych czasów. F. napisał również kilka prac z zakresu nauk fizycznych, które wykorzystał Pliniusz Starszy.

Fabli Fabiusze jeden z najstarszych rodów rzymskich pochodzenia patrycjuszowskiego. W r. 477 p.n.e. w czasie wojny z Wejentami, w bitwie nad rzeką Kremerą (w której brało udział 306 przedstawicieli F. i 4000 ich klientów) zginęli wszyscy prócz jednego, który stał się protoplastą nowej gałęzi rodu. Najwybitniejsi przedstawiciele Fabiuszów: 1. Qmntus Fabius yibulanus, jedyny członek rodu ocalały z rzezi nad Kremerą w r. 477 p.n.e., protoplasta nowej gałęzi F. 2. Numertus F. Ambustus, w r. 406 p.n:e., jako trybun wojskowy z władzą konsularną, zdobył nadmorskie miasto Wolsków Anksur ze słynnym Sanktuarium Jowisza, nazwane przez Rzymian Tarracina. 3. F. Dorsuo, o którym tradycja rodzinna mówiła, że gdy Galowie po bitwie nad AUią w r. 390 zajęli Rzym, udał się

z Kapitelu do świątyni Westy na Forum, aby spehuć ofiarę na intencję ocalenia ojczyzny i szczęśliwie powrócił do domu, nie tknięty przez wrogów. 4. Marcus F. Ambustus, w r. 354 p.n.e. odniósł triumf nad Tyburtynami. 5. Quintus F. Rulliamis Maximus, pierwszy z rodu, który ten przydomek otrzymał. W r. 322 p.n.e. odniósł triumf nad Kampańczykami, w r. 315 został wybrany na dyktatora celem prowadzenia wojny z Samnitami, którzy dotąd zadawali Rzymianom dotkliwe klęski; w r. 314 udało mu się ich pokonać. W r. 311 prowadził wojnę z Etruskami

i zmusił ich do zawarcia korzystnego dla Rzymian pokoju. W r. 308 skłonił mieszkańców miasta Nocera do przejścia na stronę rzymską. W r. 295 został ponownie obrany konsulem i odniósł wielkie zwycięstwo nad senonskimi Galami w bitwie pod Sentinum, w której zginął jego przyjaciel, konsul Publius Decius Mus. Po tym zwycięstwie poświęcono na Palatynie świątynię na cześć Juppiter Yictor (Jowisza Zwycięzcy). 'Wkrótce potem F. zmarł. 6. Quintus F. Maximus Gurges, syn poprzedniego, poniósł w r. 292 p.n.e. klęskę w wojnie z Samnitami;

w r. 276 zwyciężył połączone wojska Samnitów, Lukanów i Brutyjczyków i święcił triumf. 7. Quintus F. Maximus Yerrucosus, nazwany Cunctator, wnuk lub prawnuk Fabiusza Rullia-nusa (zob. F. 5), wielokrotny konsul (w r. 233, 215, 213, 209 p.n.e.), wybitny dowódca i utalentowany mówca. Pierwsze zwycięstwo odniósł w r. 233 p.n.e. nad Ligurami. Po klęsce Rzymian w drugiej wojnie punickiej nad Jeziorem Trazy-menskim został dyktatorem. Prowadził wojnę podjazdową, nękając dotkliwie wojska nieprzyjacielskie. W r. 216 nowi konsulowie, zwolennicy energicznego działania, nie rozumiejąc jego taktyki odebrali mu dowództwo; doszło wtedy do klęski pod Karinami. Wybrany ponownie na konsula w r. 215 wrócił do swej taktyki, odebrał Hannibalowi Tarent i zawarł z nim układ w sprawie wykupu jeńców. Ponieważ senat nie Chciał zatwierdzić tych układów, F. sprzedał własny majątek, aby dotrzymać danego słowa. Zmarł w r. 203. 8. Quintus F. Pictor, jeden z najstarszych annalistów rzymskich, napisał po grecku historię Rzymu od Eneasza aż do czasów sobie współczesnych, ten. do drugiej wojny punickiej, której był uczestnikiem (w r. 216 p.n.e., po klęsce pod Karmami, jeździł w poselstwie do wyroczni del-fickiej). Dzieło jego było napisane barwnie

i żywo i odznaczało się tendencją patriotyczną. Było ono, podobnie jak Annales Lucjusza Cin-cjusza Alimentusa, rzymską odpowiedzią na dzieło historyczne Greka Filinosa, opisujące pierwszą wojnę punicką w oświetleniu kartagińskim. Liwiusz korzystał z tego źródła w szerokim zakresie. Przydomek Pictor zawdzięczał F. działalności malarskiej jednego ze swoich przodków, który ozdobił freskami inaugurowaną w r. 303 p.n.e. świątynię Salus. 9. Qumtus F. Labeo, pretor w r. 189 p.n.e., odniósł zwycięstwo w wojnie z Antiochem m królem Syrii i święcił triumf. 10. Qumtus F. Maximus, prawdopodobnie wnuk Fabiusza Kunktatora, adoptował najstarszego syna Lucjusza Emilinsza Paulusa. 11. Qumtus F. Maximus Aemilianus, adoptowany przez poprzedniego (zob. 10.), syn zwycięzcy spod Pydny, Lucjusza P.miijitm paulusa i brat Scypiona, konsul w r. 145 p.n.e., doznał klęski od przywódcy zbuntowanych Luzytanów, Wiriatusa. 12. Qumtus F. Maximus SeryiHanus, brat poprzedniego (przez adopcję), również pobity przez Wiriatusa w r. 147 p.n.e. 13. Qumtus F. Maxi-mus z przydomkiem Alhbrogicus, syn Aemilia-nusa (zob. F. 11.), konsul w r. 121 p.n.e., człowiek bardzo wykształcony, zwycięzca Arwernów i Allobrogów (stąd przydomek).

Należał do najbogatszych ludzi swoich czasów. Zbudował na via Sacra łuk zwany fornix (lub arcuś) Fabianus. 14. Servtus F. Pictor, pretor w r. 146 p.n.e., wybitny uczony i prawnik. 15. Caius F. Hadria-nus, uczestnik wojny z Tigranssem (r. 72--70 p.n.e.), w zatargu senatu z Cynną o prowincję Afrykę stanął po stronie Cynny i stronnictwa demokratycznego. 16. Qumtus F. Śmiga, patron Allobrogów, któremu posłowie Allo-.rogów w r. 63 p.n.e. odsłonili zamysły Katyliny, on zaś z kolei doniósł o tym Cyceronowi. 17. Qumtus F. Maximus, adiutant Cezara, w r. 45 p.n.e. odniósł zwycięstwo w Hiszpanii i święcił triumf. 18. F. Rustlcus, historyk rzymski z I w. n.c. 19. PubliusF. Persicus, konsul za czasów Ty-beriusza, w r. 33 n.e., znany z rozwiązłego życia. 20. Marcus F. Quintlllanus zob. Kwintylian.

Fabilius nauczyciel języka greckiego cezara Maksymusa, syna cesarza Maksymina (panującego w latach 235 - 238 n.e.); twórca epigramów greckich na jego cześć.

Fabrateria 1. miasto Wcisków nad rzeką Trerus (dziś wieś San Gioyanni w pobliżu Fal-vatera), zdobyte przez Rzymian w r. 335 p.n.e. 2. F. nova zob. Fregellae.

fabri tac. rzemieślnicy; w wojsku rzymskim już pod koniec republiki tworzyli samodzielne oddziały techniczne zajmujące się pracami saperskimi, naprawą i produkcją broni i machin wojennych, pozostające pod dowództwem praefectus fabrum.

Fabricii Pabrycjusze, ród rzymski pochodzący z hernickiego Aletrium. 1. Caius Fabricius Lus-cinus, konsul w r. 281 i 278 p.n.e., cenzor w r. 275 p.n.e., znany z nieskazitelnego charakteru i surowych zasad, zwyciężył kilkakrotnie Lukanów, Brutyjczyków, Samnitów i Tarentyjczyków, był posłem do Pyrrusa. Mieszkańcy Turioj przez wdzięczność za obronę przed Lukanami wystawili mu pomnik. 2. Caius F. Luscinus, pretor Rzymu (praetor urbanus) w r. 195 p.n.e. 3. Qumtus F; curator viarum w r. 62 p.n.e., zbudował na Tybrze most, nazwany pons Fabricius, łączący tzw. Insula Tiberina z miastem. 4. Qumtus F;

trybun ludowy w r. 57 p.n.e., bronił Cycerona przeciw Klodiuszowi i zgłosił wniosek o odwołanie mówcy z wygnania.

fabuła łac. opowiadanie, historia, bajka, plotka, pogłoska; w terminologii literackiej przede wszystkim utwór dramatyczny, tragedia lub komedia. 1. /. praetexta (praetextata), tragedia o treści i motywach czysto rzymskich; nazwa pochodzi od toga praetexta. 2. / palliata, komedia tłumaczona lub przerobiona z komedii greckiej, jak sztuki Plauta i Terencjusza. Nazwa pochodzi od nazwy greckiego stroju pallium. 3. / togata, komedia o motywach czysto rzymskich, przedstawiająca postacie i sceny z życia codziennego rzemieślników i in., zwana także tabernaria (od taberna sklepik). Głównymi przedstawicielami tego gatunku scenicznego byli Ti-tiniusz, T. Kwinkcjusz Atta i Afraniusz. Zachowały się fragmenty ich utworów.

factio (łac. dosl. stronnictwo, partia) 1. stowarzyszenie, związek, zwłaszcza partia polityczna; w dalszym znaczeniu factiones oznaczały również intrygi polityczne, spiski, sprzysiężenia. 2. factiones, stronnictwa, na jakie dzielili się uczestnicy zawodów konnych w cyrku. Każde z nich miało własną barwę uwidocznioną w tunice woźnicy, zapewne także w uprzęży koni i w ozdobach rydwanu. Początkowo istniały tylko dwa stronnictwa, alba (białe) i russata (czerwone), później powstały dwa inne, veneta (błękitne) i prasina (zielone), w czasach Domicjana jeszcze aurea (złote) i pwpurea (purpurowe). Zob. cir-censes ludi.

Falaris

Faenius Rufus naczelnik pretorianów Nerona od r. 62 n.e., popularny wśród ludu i żołnierzy, na skutek intryg dworskich popadł w niełaskę cesarza. W r. 65 n.e. przyłączył się do spisku Pisona, a po jego wykryciu został stracony.

Faennos epigramatyk grecki z III w. p.n.e., m.in. autor nagrobka Leonidasa w Tennopilaeh.

Faesulae dziś Fieście; starożytne miasto na prawym brzegu rzeki Arnus, należące do ligi etruskiej, skolonizowane przez Sullę. W r. 63 p.n.e. był tu obóz uczestników sprzysiężenia Katyliny. W r. 405 n.e. Stiiichon pobił tutaj Gotów. Zachowały się resztki potężnych murów, term i teatru.

Faeton (gr. Faethón) mit. u Homera-przydomek Heliosa; wg późniejszych wersji syn Heliosa i Klimeny, uzyskał od ojca pozwolenie na prowadzenie przez jeden dzień słonecznego rydwanu na niebie. Wóz kierowany niewprawną ręką, zbliżył się zbytnio do ziemi, wzniecił na niej olbrzymi pożar i spowodował parowanie wód Oceanu. Wówczas Zeus strącił F. piorunem do rzeki Eridanos. Mitowi temu poświęcił Owidiusz jedną z części Metamorfoz.

Fagutal jeden z wierzchołków Wzgórza Es-kwilińskiego (zob. Esquilinus mons), z gajem bukowym (fagus buk) i małą świątynią Jowisza na szczycie.

Fajdon zob. Fedon.

Fajdros 1. F. z Myrrinos w Attyce, uczeń Sokratesa, przyjaciel Platona; imię jego dało tytuł jednemu z dialogów Platona. 2. F. z Aten, filozof ze szkoły epikurejskiej, nauczyciel młodego Cycerona ok. r. 90 p.n.e.

Fajnias 1. F. z Eresos na Lesbos (IV w. p.n.e.), uczeń Arystotelesa, autor szeregu traktatów o poetach, sokratykach, przeciw sofistom, o tyranach. Pisał też o roślinach. Zachowały się drobne fragmenty. 2. filozof ze szkoły stoickiej (I w. p.n.e.), uczeń Poisejdoniosa, którego wykłady opracował.

fajoiada (gr. fajniiida) gra w piłkę polegająca na tym, że zamierzano rzut w stronę partnera, w ostatniej zaś chwili nadawane piłce inny kierunek, co utrudniało jej schwytanie.

Fajstos stolica Krety w okresie średniominoj-skim (r. 2300 -1603 p.n.e.), odkryta w r. 1900 przez archeologów włoskich. Znaleziono tam wiele cennych zabytków kultury egejskiej (zob.).

Fajum oaza położona na Pustyni Libijskiej, w pobliżu doliny Nilu, z którą jest połączona kanałem. W czasach Średniego Państwa (III/II

tysiąclecie p.n.e.) na terenie oazy F. prowadzono wielkie roboty melioracyjne. Znaleziono tu wiele portretów trumiennych malowanych na deskach. pochodzących z I - III w. n.e.

Falaikos poeta grecki z okresu aleksandryjskiego (III/II w. p.n.e.), zachowały się jego epigramy w Antologii Palatyńskie] (zob. falecejski wiersz).

falanga1 (łac. phalanga, palanga, gr. faidnge, fdlanks) 1. gruby, twardy drąg służący do przenoszenia ciężarów. Końce jego spoczywały na barkach kilku ludzi niosących ciężar, zwanych phalmgarii. 2. sztaba żelazna używana w bitwach jako broń. 3. drewniany walec

podkładany w celu przesunięcia ciężaru, np. pod okręty w stoczni i pod statki spuszczane na wodę. 4. kawałki cennego drewna krajane na okrąglaki, które następnie sprzedawano.

falanga2 (gr. fdlanks, łac. phalanx) szyk bojowy piechoty greckiej: linia bojowa zwarta, ośmiorzędowa, ustawiona równolegle do frontu:

oddziały lekkozbrojne stawały przed /., konnica zajmowała stanowiska na skrzydłach. Bitwę rozpoczynali lekkozbrojni, za nimi nacierali hoplici uszykowani w /., decydujący taktycznie o wyniku bitwy. Założeniem /. była równoczesna walka na całej linii, przy czym najlepsze siły były ustawione na prawym skrzydle. F. udoskonalili Filip Macedoński i Aleksander Wielki;

/. macedońska różniła się od helleńskiej uzbrojeniem oraz głębokością (szeregów było 16, a nawet 32); współdziałały tu ze sobą piechota lekka i półciężka.

falarica łac. pocisk w kształcie oszczepu wyrzucany albo ręcznie, albo z wyrzutni machiny wojennej. Składał się z drzewca i z żelaznego ostrza o długości 3 stóp rzymskich. Niekiedy używany był także jako broń zapalająca; wówczas owijano go pakułami przesyconymi smołą.

Falaris z Astypylaja na Rodos. Wygnany z rodzinnego miasta przybył do Akragas, gdzie zdobył władzę tyrana w latach 570-554 p.n.e. Kierował Sycylijczykami i kolonistami fenickimi w ich walce przeciw kolonizacji greckiej. Zginął w r. 554 p.n.e. w czasie powstania na Sycylii. Pozostawił po sobie wspomnienie człowieka wielce okrutnego (słynny "byk Falarisa" z brązu, w którym umieszczano ofiary tyrana, po czym rozpalano ogień-krzyk ofiar uchodził za ryk tego zwierzęcia). Zachowany zbiór 148 Listów Falarisa nie pochodzi od tyrana Akragas, lecz powstał zapewne w w. IV p.n.e. Autora ich

nie znamy. Są to listy literackie o charakterze filozoficzno-retorycznym, należą więc do jednego z ulubionych gatunków popularnej literatury filozoficznej.

Falcidii Falcydiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Calus Falcidius, trybun ludowy wspomniany przez Cycerona w mowie De imperia Gnei Pompei. 2. Calus F; trybun ludowy w r. 40 p.n.e., autor prawa Lex Falcidia, które zabezpieczało bezpośredniemu spadkobiercy 1/4 majątku zmarłego; w razie gdyby legaty nadane w testamencie przekraczały % spadku, ustawa nakazywała odpowiednio je zmniejszać.

falecejski wiersz (gr. Falajkejon, łac. versus hendecasyllab&s Phalaeceus) wiersz o schemacie: •^iV\-t- \-i\J-t \^-f \\J-e^ równy glikonejowi przedłużonemu o katalektyczne metrum jambiczne. Nagios wiersza zwany bazą jest tak samo swobodny, jak w glikoneju i może być w poezji greckiej spondejem -Ł-, trochejem -^»-/, jambem ^-^, pyrrichem ^"-', a także na skutek rozwiązania elementu długiego w bazie trybrachcm ^^^-i, daktylem -t ^'-' lub anapestem •^"^i-. F. w. używała często Sa-fona, potem spotykamy się z nim w strofach liryki chóralnej i dramatu, a w okresie hellenistycznym występuje on jako wiersz epigramu u Kallimacha i Teokryta. Nazwę swoją otrzymał od poety aleksandryjskiego Falajkosa. Do poezji rzymskiej wprowadzony został przez Laeviusa i Warrona, a następnie sta) się ulubioną miarą Katullusa. F. w. tego poety mają przeważnie bazę spondeiczną, ale dopuszczalny jest w

niej także trochej i jamb. Następnie występuje wiersz ten w Priapeach, u Mecenasa, Stacjusza, Petroniusza, Marcjalisa i u późniejszych poetów.

Falerii (dziś ruiny w pobliżu Civita Castel-lana) stolica italskiego plemienia Falisków. Po klęskach doznanych od Rzymu w r. 293 i 241 p.n.e. Faliskowie opuścili miasto i założyli na pobliskiej równinie F. mvi (dziś Santa Maria di Falleri).

Faleniom vinam słynne z wybornego smaku wino pochodzące z ager Falernus.

Falernus ager górzysta okolica w Kampanii, u stóp góry Massicus w pobliżu rzeki Yoltumus, słynna z uprawy winorośli.

Faleron dem attycki położony nad zatoką o tejże nazwie, wywodzącej się od uczestnika wyprawy Argonautów, Falerosa. Przez długi czas służył Ateńczykom jako port i był połączony murami z miastem. Po wojnach perskich

stracił swe znaczenie na rzecz Pireusu. Ojczyzna mówcy Demetriosa z Paleronu.

Faliści plemię italskie zamieszkałe w południowej Etrurii. Stolica Falerii (zob.).

falliczne pieśni pieśni śpiewane w czasie procesji na cześć bogów płodności, szczególnie na cześć Dionizosa, przy czym niesiono symbol płodności-faliós. Parafrazę takiej pieśni znajdujemy w komedii Arystofanesa Achamejczycy.

falx łac. każde narzędzie do cięcia, składające się z wyostrzonej części metalowej i rękojeści:

l. /. verichlata, stramentaria et messoria, denti-culata, sierp używany przez żniwiarzy do ścinania trawy lub zboża. 2. / arborarla, sihatica, yinitoria, vineatica et putatoria, nóż używany przez ogrodników do obcinania drzew i krzewów.

3. nóż służący do obrony: gladius (ensis) falcatus, krótki miecz w kształcie sierpa z zakrzywionym końcem, używany przez żołnierzy i gladiatorów.

4. / muralis, używany do podważania kamieni przy szturmach na mury miasta. 5. / nmalis, używany do dziurawienia okrętów nieprzyjacielskich.

Fama łac. literacka abstrakcja, uosobienie wieści, pogłoski na wzór greckiej Feme.

Fames (iac.; gr. Limos) mit. uosobienie głodu, córka Nocy lub Kłótni (Eris). Wyobrażano ją jako kobietę przeraźliwie chudą, o bladej twarzy i zjeżonych włosach, z rękoma związanymi na plecach. Wergiliusz umieszcza ją u wejścia do Orku (zob. Orcus), wśród potworów przynoszących śmierć.

familia łac. w szerszym znaczeniu - wszystkie osoby pochodzące od wspólnego przodka lub cały majątek jakiejś osoby. Najczęściej oznacza ogół osób podległych władzy pater faadlias, ojca rodziny. W sensie węższym oznacza całą służbę zatrudnioną w gospodarstwie, zarówno na wsi (f. rustica) jak i w mieście (/. wbana), w szczególności niewolników. Używano terminu /. również dla określenia trupy teatralnej (/. co-mica) lub trupy gladiatorskiej (/. gladiatwia) skoszarowanej w jednej szkole gladiatorskiej (ludus gladiatorius).

Fanoia 1. rzymianka z rodu Faniuszów, w r. 88 p.n.e. dała schronienie Gajuszowi Mariuszowi w swej willi w Minturnach. 2. córka Trasei Petusa (zob.) i Arrii.

Faonii Faniusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Fannius Strabo, konsul z r. 161 p.n.e., autor ustawy przeciw zbytkowi 2. Całus F; mówca i polityk, trybun wojskowy

w r. 142 p.n.e., konsul w r. 122, przeciwnik Gajusza Grakcha, może identyczny z następnym. 3. Calus F., filozof ze szkoły stoickiej, annalista (zob. amaHśc!). 4. Caius F., trybun w r. 58 p.n.e., przeciwnik Cezara. 5. Caius F. Caepio, uczestnik spisku Terencjusza Warrona Mureny przeciw Augustowi w 22 r. p.n.e., skazany przez Augusta na śmierć. 6. Caius F., współczesny Pliniuszowi Młodszemu (druga poł. I w. n.e.), autor nie zachowanej historii prześladowań za panowania Nerona.

Fanokles poeta elegijny ze szkoły aleksandryjskiej (niw. p.n.e.), reprezentant elegii miłosnej i mitologicznej. Znany był jego utwór clegijny " pt. Erotes e kahj. opisujący przygody miłosne z chłopcami; zachował się fragment o miłości Orfeusza do Kalaisa.

fimom łac. miejsce przeznaczone do kultu religijnego, poświęcone bogom, obejmujące święty: okrąg, gaj ze świątynią itd.; w ściślejszym znaczeniu świątynia.

Fanom dziś Pano; miasto w Umbrii, port nad Adriatykiem w pobliżu ujścia rzeki Metaurus, przez Rzymian zwane zwykle F. Fortunne, ponieważ wznosiła się tu świątynia bogini Fortuny, zbudowana w r. 207 p.n.e. na pamiątkę zwycięstwa, które odnieśli nad Hannibalem końsulowie Liwiusz Salinator i Klaudiusz Neron. Dotąd zachowały się ruiny łuku triumfalnego.

faretra zob. pharetra.

Farnabazos (ok. 412-370 r. p.n.e.), satrapa perski satrapii Daskylion za panowania Dariusza Notosa i Artakserksesa Mnemona. Sprzymierzył się z Kononem przeciwko dowódcy spartańskiemu Derkylidasowi, potem przeciwko Agesilaosowi i odniósł nad Spartanami zwycięstwo u wybrzeży Knidos.

Farnakes (gr.; łac. Pharnaces) 1. król Pontu (II w. p.n.e.), dziad Mitrydatesa Wielkiego. 2. syn Mitrydatesa W.; wywołał bunt przeciw swemu ojcu i spowodował jego śmierć, za co otrzymał od Rzymian królestwo bosporańskic w r. 63 p.n.e. Korzystając z walk domowych w Rzymie, usiłował rozszerzyć swe królestwo. Został jednak pokonany przez Cezara pod Zelą w r. 47. O tym zwycięstwie zawiadomił Cezar senat sławnym powiedzeniem: veni, vidi, vici.

Faros Oac. Pharus) 1. wysepka u północnych wybrzeży Egiptu, w pobliżu Aleksandrii (dziś Pharos). Ptolemeusz Soter w końcu IV w. p.n.e. kazał ją połączyć z lądem za pomocą mola. W r. 279 p.n.e. na zlecenie Ptolemeusza Filadel-

fosa Sostratos z Knidos wzniósł tu wieżę wysoką na 120 metrów, na której szczycie znajdowała się latarnia morska. Wicia, zaliczana do siedmiu cudów świata, zawaliła się w r. 1303. 2. dziś Lesina; wyspa na Morzu Adriatyckim w pobliżu wybrzeży Dalmacji, zdobyta przez Rzymian w r. 219 p.n.e.

fasces łac. pęk związanych rózeg z toporem wetkniętym w środek, noszony na lewym ramieniu przez liktorów kroczących przed królem. Był to symbol władzy, stosowany najpierw przez królów etruskich, potem rzymskich. Po wprowadzeniu republiki /. pozostały oznaką władzy urzędników rzymskich, ale na terenie Rzymu wyjmowano z nich topory. Obaj konsulowie w okresie republikańskim mieli prawo do 12 liktorów z /., pretorzy do 6, dyktatorzy do 24.

fascinum łac. 1. rzucenie czarów, zaklęcia mające na celu odwrócenie złego uroku lub przeciwnie, rzucenie go na wroga. 2. amulet chroniący przed urokami i czarami, zrobiony ze szlachetnego metalu, kamienia, szkła itd., w postaci figurki bóstwa, fallusa, złotej puszeczki bulla, i m. Noszono je na szyi, na ubraniu, umieszczano na murach miast, na domach, nawet na stajniach i uprzężach, aby uchronić dobytek przed nieszczęściem. Wodzowie odbywający triumf umieszczali amulet pod rydwanem, aby odwrócić zawiść tłumu. Dla odwrócenia uroku wymawiano też pewne wyrazy lub trzykrotnie spluwano w zanadrze togi.

Fasis (gr. Fdsis, łac. Phasis) 1. rzeka w Kolchidzie, znana z wyprawy Argonautów, wpadająca do Morza Czarnego; wg tradycji stanowiła granicę między Europą i Azją. 2. miasto i port u ujścia rzeki F; kolonia Milezyjczyków, nazwana później Sebastopolis.

fasti łac. 1. dies f., dni w których wolno było zwoływać zgromadzenia, odbywać sądy i dokonywać aktów prawnych, w przeciwstawieniu do dies nefasti. .2. oficjalny kalendarz, spis dies f. i dies nefasti prowadzony przez kapłanów. 3. /. consulares lub /. magistratuum, listy wysokich urzędników rzymskich, a więc konsulów, dyktatorów, cenzorów i in.

Fasti tytuł poematu Owidiusza, przedstawiającego w porządku kalendarzowym szereg mitów ajtiologicznych związanych z historią Rzymu.

Fataus zob. Faunus.

fauces łac. przejście w domu rzymskim prowadzące od drzwi wejściowych do atrium, z zasady otwarte na atrium, czasem zamykane kratą.

Z zewnątrz /. dostępne były albo bezpośrednio z ulicy, albo przez przedsionek, vestibuliim.

Faunalia wiejskie święto pasterskie obchodzone w Italii ku czd Fauna 5 grudnia, połączone ze składaniem ofiar, ucztami oraz zabawami niewolników.

Faunus mit. starożytny król Lacjum, wnuk Saturna, syn Fikusa (zob. Picus), ojciec króla Latynusa. Swoich poddanych nauczył rolnictwa. Czczony był jako wieszczy bóg pól i lasów;

w świętym gaju, w pobliżu grotyAlbunea udzielał ludziom rad i wyroczni w czasie ich snu. Stąd pochodzi przydomek Fatuus (łac. fwi mówić). Utożsamiany z Panem, otrzymał przydomek Lupercus (łac. lupus wilk), tak jak Pan, który miał przydomek Lykajos (gr. lykos wilk).

Fausta (Flavia Maxima F.) córka Maksymia-na, siostra Maksencjusza, druga żona cesarza Konstantyna. Oskarżyła swego pasierba Krys-pusa, iż nastawa} na jej cześć, za co Konstantyn skazał go na śmierć. Gdy się okazało, że oskarżenie było fałszywe, F. została zabita w r. 327 n.e.

Faustuins mit. pasterz króla Amuliusa z Alby, uratował wyrzuconych w fale Tybru Romulusa i Remusa; wykanniła ich i wychowała jego żona, Acca Larentia.

Fanstyna (Faustina) 1. Armia Galeria Faustina, żona cesarza Antonina Piusa, zmarła w r. 141 n.e. 2. Armia Galeria F. Młodsza, córka Antonina Piusa, żona cesarza Marka Aureliusza,

matka Kommodusa, zmarła w r. 176 n.e. towarzysząc mężowi w wyprawie wojennej. 3. Armia F., druga żona cesarza Heliogabala (ok. r. 220 n.e.).

Fayentia miasto w Gallia Cispadana znane z wina i wyrobu płótna.

Faronins1 zob. Fawoniusz.

Fayonins2 wiatr zachodni, identyfikowany z greckim Zefirem; okres, w którym zaczynał wiać, w końcu lutego, uważano za początek wiosny.

Favorinus z Arelate (r. 85-150 n.e.) jeden z najuczeńszych sofistów z okresu Hadriana, uczeń Diona z Prusy, wyznawca akademickiego sceptycyzmu. Cieszył się taką popularnością, że już za życia jego posągi zdobiły sale bibliotek w Koryncie i w Atenach. Napisał szereg mów wzorowanych na mowach Gorgiasza i Hegezja-sza oraz wiele pism filozoficznych, m.in. Pcri fygfs (O wygnaniu), odnalezione częściowo w papirusie w r. 1931. Dwie jego deklamacje zachowały się pod imieniem Diona, reszta pism,

z najważniejszym Pantodape historia (Wszelaka wiedza) w 24 księgach, zaginęła.

Fawoniusz (Favonius) 1. Marcus Favonius (r. 90-41 p.n.e.), przyjaciel Katona Młodszego, przeciwnik pierwszego triumwiratu, pretor z r. 49 p.n.e., stronnik Pompejusza w wojnie domowej. Po śmierci Pompejusza powrócił do Italii i stanął po stronie republikanów. Pod Pilippi dostał się do niewoli i z rozkazu Oktawiana został stracony. 2. F. Euhgius z Kartaginy (IV w. n.e.), uczeń św. Augustyna, autor rozprawy o Som-niwn Scipionis Cycerona.

Feakowie (gr. Fajakes, łac. Phaeaces) mit. lud zamieszkujący wyspę Scherię, identyfikowaną już przez starożytnych z wyspą Kerkyrą (dziś Korfu). Homer w Odysei nazywa ich ludem umiłowanym przez bogów. Trudnili się głównie żeglugą i handlem. Pierwotnie mieszkali w Hi-perei, skąd wywiódł ich Nausitoos, syn Posej-dona, i osadził na Scherii. Syn jego, .Alkinoos, gościnnie przyjął na swym dworze Odyseusza po rozbiciu się jego okrętu i wysłał go, hojnie obdarzywszy, na Itakę.

Febe (gr. Fójbe, łac. Phoebe) mit. 1. córka Uranosa i Gai, tytanka, ze związku z Kojosem miała córki Asterię i Leto (Latonę), matkę Apollina i Artemidy. Wg niektórych wersji była boginią wyroczni delfickiej przed Apollinem. 2. przydomek Artemidy. 3. córka Leukipposa, brata Tyndareosa. 4. córka Ledy i Tyndareosa, siostra Heleny, Klitajmestry i Dioskurów. 5. jedna z sióstr Faetona. 6. Amazonka zabita przez Heraklesa.

Febris mit. personifikacja gorączki; czczono ją jako boginię, która od tej choroby chronita i zapobiegała jej. W Rzymie bogini F. miała trzy świątynie, z których najstarsza i najważniejsza znajdowała się na Palatynie w pobliżu Velabrum.

Februarius miesiąc w kalendarzu rzymskim, odpowiadający lutemu; nazwa jego pozostaje prawdopodobnie w związku z obrzędami kultowymi i pochodzi od wyrazu februare = purgare, lustrare, oczyszczać. W miesiącu tym obchodzono w Rzymie święta Lupercalia.

Febnius mit. italskie bóstwo podziemne, któremu składano ofiary w drugiej połowie lutego, Februarius.

Febus (gr. Fojbos, łac. Phoebus) dosł. świecący, jaśniejący, czysty; przydomek Apollina jako boga oczyszczającego od zmaz oraz boga światła i słońca, w przeciwieństwie do bóstw ciemności.

feejalowie

Z55

Fenicjanie

fecjalowie (łac. fetiales) kolegium kapłańskie wprowadzone do Rzymu prawdopodobnie przez któregoś z pierwszych królów; składało się z 20 członków kooptowanych dożywotnio. Zadaniem /. była troska o przestrzeganie tzw. ius Fetiale;

na polecenie senatu lub urzędnika dokonywali z zachowaniem przepisanych obrzędów formalnego wypowiedzenia wojny, zawarcia przymierza itp.

Fedon (gr. Fajdon, łac. Phaedon) uczeń Sokratesa, przyjaciel Platona, postać tytułowa jednego z jego dialogów.

Fedra (gr. Fajdra, łac. Phaedra) mit. córka -linosa i Pasifae, siostra Ariadny, druga żona ezeusza. Zakochawszy się w swoim pasierbie, iipolicie, nie zdołała pozyskać jego miłości. Wówczas oskarżyła go przed Tezeuszem, jakoby nastawa} na jej cześć. Rozgniewany Tezeusz prosił Posejdona o ukaranie winowajcy. Bóg zesłał straszliwego byka morskiego, który spłoszył konie Hipolita, a młodzieniec, poniesiony przez rozhukane rumaki, poniósł śmierć. Mit ten jest treścią tragedii Eurypidesa Hippolytos.

Fedrus (łac. Phaedruś) bajkopisarz rzymski (ok. 15 - ok. 50 r. n.e.), urodzony w Pieni w Macedonii, w młodym wieku dostał się jako niewolnik do Rzymu, gdzie opanował doskonale język łaciński. Wyzwolony przez Oktawiana Augusta, poświęcił się pracy literackiej. Był on jednym z nielicznych przedstawicieli nurtu plebejskiego w literaturze rzymskiej. Przełożył na język łaciński bajki greckie Ezopa, ujmując je w wiersze jambiczne. Bajkami swymi o charakterze satyrycznym, pełnymi aluzji politycznych społecznych i osobistych, naraził się po śmierci Augusta możnym osobistościom rzymskim i został skazany na wygnanie (czy też na więzienie). Zachowało się 135 bajek.

Fegeus mit. i. król w Psofis w Arkadii, syn Alfejosa, ojciec Alfesibei. 2. syn Daresa, kapłan Hefajstosa w Troi.

Felicitas mit. uosobienie szczęścia, bóstwo czczone w Rzymie. Świątynia F., wzniesiona w II w. p.n.e., znajdowała się w V rejonie Rzymu; uległa pożarowi za cesarza Klaudiusza (I w. p.n.e.). F. przedstawiano jako piękną niewiastę trzymającą róg obfitości.

Felix (Antonius F.) zob. Antonii 10.

Felsina zob. Bomnia.

Feme mit. uosobienie wieści, pogłoski, uważana za córkę Gai, siostrę gigantów; odznaczała się niewiarygodną szybkością. Przedstawiano ją

w sztuce plastycznej ze skrzydłami; miała tyle oczu, języków i uszu, ile piór. Wyobrażano ją również w postaci kobiety ze skrzydłami, z trąbą w ustach, niekiedy z dwiema; wtedy jedna z nich wyobrażała prawdę wychodzącą z ust F., druga była symbolem kłamstwa.

Femios mit. śpiewak przebywający w domu Odyseusza i uświetniający swymi pieśniami uczty zalotników Penelopy.

Femonoe legendarna poetka grecka z okresu przedhomerowego, uważana za córkę Apollina i za pierwszą jego kapłankę w Delfach. Przypisywano jej wynalezienie heksametru;

pod jej imieniem wydano w czasach hellenistycznych poemat Perl ojommantejon (O wróżbach ptasich), który się nie zachował.

Fenestella (Lucius F.) historyk rzymski z czasów Augusta i Tyberiusza, napisał nie zachowane do naszych czasów Annales, które obejmowały historię Rzymu od okresu królów do upadku rzeczypospolitej. Obszernie potraktował stosunki prawne i historię kultury.

fenestra łac. początkowo wszelki otwór w ścianie domu, wpuszczający powietrze i światło, w epoce historycznej-okno. Najpierw zasłaniano je kratą, okiennicą lub kotarą, od I w. n.e. wstawiano płytki z tzw. lapis specularis i ze szkła.

Fenicja (gr. Fojnike, łac. Phoenice), kraj w Azji zachodniej na północ od Syrii, stanowiący wąski pas wybrzeża Morza Śródziemnego do Anty-libanu, z głównymi miastami Tyr i Sydon. Podbita najpierw przez Asyryjczyków, potem przez Persów, wreszcie przez Rzymian, za Augusta (I w. n.e.) została połączona w jedną prowincję z Celesyrią. W VII w. n.e. zawładnęli nią Arabowie.

Fenicjanie (gr. Fójnikes, łac. Phoenices; Poeni w znaczeniu Kartagińczycy) starożytni mieszkańcy Fenicji, pochodzenia prawdopodobnie semickiego, osiedlili się na wybrzeżu śródziemnomorskim u stóp Libanu w połowie III tysiąclecia p.n.e. Był to naród żeglarzy i kupców, śmiałych i przedsiębiorczych kolonizatorów: skolonizowali oni wybrzeża Morza Śródziemnego, Morza Czerwonego, Atlantyku i nawet Bałtyku. Przypisywano im wynalazek purpury, stopu metali, szkła i in. Pierwsi doszli do pisma literowego i alfabet swój rozpowszechnili wśród narodów śródziemnomorskich; z alfabetu fenickiego rozwinęły się alfabety greckie i italskie. Najważniejszą kolonią fenicką była Kartagina, która

przez długi czas prowadziła z Rzymem zaciętą walkę o hegemonię na Morzu Śródziemnym. Wielką sławę zdobyli architekci feniccy; wg tradycji słynna świątynia jerozolimska została zbudowana przez F. Pod względem politycznym me stworzyli nigdy jednolitego państwa; pojedyncze ich miasta stanowiły odrębne jednostki państwowe, wg typu greckiej polis.

Feniks (gr. Fójniks, łac. Phoenuc) legendarny ptak egipski żyjący 500 lat. Kiedy życie F. dobiegało końca, budował gniazdo, w którym umierał, by w tej samej chwili się obudzić. Wg innej wersji po śmierci F. z jego ciała wykluwał się czerw, który następnie w promieniach słońca zamieniał się w nowego F. Wg najbardziej popularnej wersji co 500 lat F. ginął w płomieniach, z których wylatywał następnie odrodzony.

fenos (synonim: uswae) łac. odsetki, procenty płacone przez dłużnika wierzycielowi.

fercolam łac. 1. nosze służące do noszenia posągów i wizerunków bogów w czasie procesji lub zwłok zmarłych w czasie pogrzebu. 2. duży półmisek lub taca, na których wnoszono potrawy; w przenośni zaś-samo danie.

ferebratej (yersus Pherecrateus) wiersz o schemacie: !a;o|-&^>^-&|o, czyli forma katalektyczna glikoneja. Dwuzgłoskowa baza jest tak samo swobodna jak w glikoneju i może być spondejem -t--, trochejem -Ł\^, jambem \-'-^ lub pyrrichem ^'<->, a w greckiej liryce chóralnej i w dramacie również trybrachem •^>\-i^, daktylem -L \-'^ lub anapestem '~"J -Ł.

Ostatnia zgłoska jest pod względem iloczasu obojętna. F. był używany przede wszystkim w funkcji klauzuli po partii glikoneicznej, ale spotykamy również szeregi bezpośrednio po sobie następujących / Także w poezji rzymskiej jest /. kata-tektyczną formą glikoneja i budową swoją odpowiada zawsze glikonęjom, przy których występuje. F. Plauta mają budowę swobodną, podobnie jak jego glikoneje, np. Bacchides, 637:

maić agitas sat tute (baza daktyliczna). F. Ka-tullusa i Horacego mają zawsze stałą ilość zgłosek, podobnie jak ich glikoneje. Np. Horacy Carmina I, 5, 2; grata, Pyrrha, sub anfro.

Ferekrates przedstawiciel starej komedii atty-ckiej, starszy trochę od Arystofanesa (V w. p.n.e.), autor kilkunastu komedii, z których zachowały się drobne fragmenty i kilka tytułów, jak: Agatko) (Dobrzy ludzie), Metaltes (Górnicy), Myrmekanthropo] (Mrówkohidy). Ferekrates udoskonalił wiersz nazwany później od jego imienia ferekratejem (zob.).

Ferekydes 1. F. z Syms (VI w. p.n.e.), filozof i pisarz orficki, pierwszy prozaik grecki, autor mistyczno-teologicznego dzida o bogach i kos-mogonii, z którego zachował się początkowy fragment. Skonstruował on zegar słoneczny na rodzinnej wyspie. 2. F. z Aten (V w. p.n.e.), pierwszy prozaik ateński, piszący dialektem jońskim o mitach attyckich. Dzido jego nosiło tytuł Genealogią/ (lub Historia/) i składało się z 10 ksiąg, z których zachowały się fragmenty.

ferentarii tac. żołnierze' lekkozbrojni, rozpoczynający bitwę.

Ferentinnin dziś Ferentino; miasto Hemików w Lacjum, zburzone w czasie drugiej wojny punickiej. Zachowały się resztki murów obronnych.

Ferentium dziś Ferento; miasto w Etrurii;

municipium za cesarstwa. Tu urodził się cesarz Otho.

feretnun łac. nosze do noszenia wizerunków i spolia opina w czasie triumfu oraz wizerunków przodków w czasie pogrzebu.

feriae łac. dni świąteczne, święta, zwane też dies festi w odróżnieniu od dies profesti (dni powszednie, przeznaczone na pracę). Feriae privatae obchodziły tylko poszczególne rody, feriae publicae były obchodzone przez państwo;

dzieliły się one na /. statwae, święta stałe, obchodzone co roku "w tym samym dniu, i /. con-ceptivae, które obchodzono corocznie, jednakże w dni za każdym razem wyznaczane przez urzędników; były też /. imperativae, święta państwowe zarządzane z powodu jakichś specjalnych okoliczności.

Feriae Latinae wspólne święto wszystkich gmin latyńskich, obchodzone przez przedstawicieli gmin na szczycie mons Albanus. Po upadku Alby Longi, która stała na czele związku państw latyńskich, królowie rzymscy corocznie składali przepisaną ofiarę w świątyni Diany na Wzgórzu Awentyńskim, później na Górze Albańskiej. W okresie republikańskim co roku konsulowie udawali się na mons Albanus dla złożenia ofiary, a w Rzymie zastępował ich wówczas praefectus wbis, zwany również praefectus Feriarum La-tinarum.

feriae scholaram łac. przerwa w szkołach rzymskich elementarnych; trwała od Id czerwcowych do M październikowych, co miało zwią-

zek z winobraniem i zbiorem oliwek. Ponadto przerwy w nauce byty w czasie Satumaliów, Kwinkwatriów oraz igrzysk i uroczystych świąt publicznych.

Feronia mit. starożytna bogini italska wprowadzona do Rzymu przez Sabinów; prawdopodobnie było to bóstwo ziemi lub świata podziemnego. Ponadto była uważana za patronkę wyzwalanych niewolników.

Feroniae lucus łac. najważniejsze sanktuarium bogini Feronii, u stóp góry Sorakte, na terytorium miasta Kapeny w Etrurii. W czasie tłumnych uroczystości na cześć bogini odbywały się tu targi towarów etruskich. Drugi gaj poświęcony tej bogini znajdował się na terytorium Lacjum, w pobliżu Anxur.

Fescennia (albo Fescennium) dziś Gallese, wg innych Corchiaro; miasteczko w Etrurii na północ od Falerii.

Fescennini versus (lub Fescemina carmina) tac. wiersze lub pieśni fescennińskie, uszczypliwe i zaczepne żarty, którymi młodzież italska obrzucała się podczas wesela, dożynek i uroczystości ludowych. Są to próby rodzimej twórczości italskiej, które, wg tradycji, wzięty początek z miasteczka Fescennium w południowej Etrurii.

festina lente fac. śpiesz się powoli, odpowiada greckiemu speude bradeOs; ulubione powiedzenie Oktawiana Augusta.

festuca fac. kij, który pan kładł na głowie swego niewolnika w czasie aktu wyzwalania.

Festus 1. Porcius F; namiestnik Judei za czasów cesarza Nerona (ok. 54 - ok. 60 r.), który prowadząc dalej zaczęty przez Antoniusza Feliksa w Cezarei proces apostoła Pawła, odesłał go zgodnie z jego życzeniem do Rzymu przed sąd cesarza. 2. F. Sextus Pompeius, gramatyk łaciński z II w. n.e., sporządził wyciąg z obszernego słownika Werriusza Flakkusa, De significatu ver-borum (Odznaczeniu stów). Wyciąg sporządzony przez F. składał się z 20 ksiąg i nosił ten sam tytuł co. oryginał; zachował się w połowie. W VIII w. n.e. Paulus Diaconus zrobił z dzieła F, wyciąg, który zachował się do naszych czasów obok drobnych fragmentów jego własnej pracy. fetiales zob. fecjalowie.

Feyge Bernard (zwany Caricinus, od wyrazu cwica figa, niem. Felgę) rodem z Wrocławia, docent Akademii Krakowskiej w latach 1499--1502, autor podręcznika epistolograficznego, zawierającego wzory listów.

Fibrenus dziś Fibrenos; rzeka w Lacjum, lewy dopływ rzeki Liris, w pobliżu posiadłości Cycerona w Arpinum.

fibula łac. zapinka podobna do agrafki. Nazwę tę rozciągano również na wszystkie brosze, zamki do pasków, sprzączki itp. F. spełniały również rolę guzików. Spinano nimi s'zaty przeważnie na ramionach (chiton, peploS, chla-mida, rzymskie płaszcze, jak: sagum, lucerna, palia, paludamentum), niekiedy na piersiach lub pod brodą (welon Westalek). Równocześnie z funkcją użytkową spełniały też rolę ozdoby. Chętnie wręczano je W podarunku, jak o tym świadczą napisy. Każda /. składała się z dwu części zasadniczych: z luku i z ostrza wykonanych z metalu, długości od 2 do 20 cm. Niektóre byty wykonane za szlachetnych metali, wysadzane drogimi kamieniami lub kolorowymi szkiełkami. Niekiedy nakładano na łuk ozdobne plakietki, wyginano go lub nadawano mu fantazyjne kształty. W Italii często nadawano /, kształt sztyleciku (np. tzw. /. Praenestina z VI w. p.n.e., jeden z najstarszych zabytków języka łacińskiego dzięki wyrytej na niej inskrypcji), inne miały kształt okręciku. Niektóre okazy mają formę przedmiotów użytkowych, jak: buty, nożyczki,

naczynia; miewają też kształty zwierząt. Chętnie stosowaną ozdobą /. byty zwisające z jej łuku breloczki. F. etruskie wyróżniały się piękną robotą filigranową lub granulacyjną. W IV w. n.e. okrągłe brosze zaczęty wypierać/. Metalowe/, do pasków i opasek na włosy używane byty także jako sprzączki.

Ficana dziś Tenuta del Dragoncello; miasteczko leżące na drodze z Rzymu do Ostii.

fictio (łac. dosł. zmyślenie) przyjęcie istnienia pewnego elementu prawnego lub faktycznego, który w rzeczywistości nie istnieje. Tak np. w pewnych przypadkach traktowano cudzoziemca, peregrinus, jako obywatela rzymskiego (si civis Romanus esset).

fidei commissum łac. prośba spadkodawcy skierowana do osoby otrzymującej coś ze spadku, o wykonanie rozporządzenia ostatniej woli spadkodawcy polegającego na świadczeniu oznaczonej korzyści majątkowej określonej osobie trzeciej. Do czasów Augusta wykonanie tej prośby było jedynie obowiązkiem moralnym; za Augusta/, c. stało się instytucją prawną. Justynian zniósł wszelkie różnice między f,c. a legatem (zob.).

fideiussio łac. najpóźniejsza i najogólniejsza

forma poręki w prawie rzymskim. Nazwa jej pochodzi od pytania wierzyciela: idem fule tua esse iubes? - Poręczyciel odpowiadał: itibeo, przez co przyjmował na siebie odpowiedzialność za dług dłużnika głównego.

Fidenae (dziś ruiny w pobliżu Castel Giubileo) miasto sabińskie w dolinie Tybru, między Rzymem a Wejami. Odegrało ważną rolę w wojnach etrusko-rzymskich; w V w. p.n.e. zostało zdobyte przez Rzymian.

Fidentia dziś Fidenza; do r, 1927 nazywało się Borgo' San Donnino; miasto w Galii Cyspadańskiej, na północo-zachód od Panny, znane ze zwycięstwa Sulli nad Gneuszem Papiriuszem Karbonem w r. 82 p.n.e.

fidepromissio lać., w rzymskim prawie prywatnym późniejsza forma poręki, dostępna także dla cudzoziemców. Nazwa jej pochodzi od pytania, które zadawał wierzyciel poręczycielowi:

idem fide promittis?

Fides mit. rzymska bogini wierności. Świątynia z posągiem bogini w białej szacie znajdowała się na Kapitelu w pobliżu świątyni Jowisza. Zawierano tam układy państwowe. Symbolami jej i atrybutami były kłosy, owoce i synogarlica.

Fidiasz (Fejdiaś) największy rzeźbiarz grecki (r. 500-432 p.n.e.), przyjaciel Peryklesa i jego główny doradca w sprawach artystycznych. W Olimpii wykonał słynny posąg Zeusa, zaliczany do siedmiu cudów świata, w Atenach w latach 447-432 p.n.e. kierował dekoracją rzeźbiarską Partenonu. Najwyższym osiągnięciem zespołu artystów kierowanych przez F. był sławny fryz partenoński, przedstawiający procesję panatenajską. Posągi F., jak: Atena Promachos (wysokości 12 metrów), wymieniony już Zeus Olimpijski, Atena Partenos,

odznaczały się monumentalnością kształtu, umiarem i powagą kompozycji, pozbawione były surowości i twardości charakterystycznej dla wczesnoklasycznego stylu Olimpii. Posągi Zeusa i Ateny Partenos wykonane były techniką chryzelefantynową (zób. chryzelefantynd).

fiducia (łac. dosł. zaufanie) kontrakt powiernictwa. Jest to kontrakt polegający na przeniesieniu własności pewnej rzeczy za pomocą man-cypacji lub in iure cessio na inną osobę z tym, że ta osoba zobowiązywała się jednocześnie w określonych okolicznościach przenieść z powrotem na alienującego własność" tej rzeczy. Pierwotnie f. była tylko zastrzeżeniem powierniczym nie mającym znaczenia prawnego. F. uzyskała ochronę prawną i stała się kontraktem prawdopodobnie w II w. p.n.e. W prawie ju-styniańskim kontrakt ten już nie istnieje.

Figulos (Nigidius F.) zob. Nigidius.

figura etymologica łac. połączenie czasownika z rzeczownikiem utworzonym od tematu tegoż czasownika np.: vitam iucundam vivere- dosł. żyć życiem przyjemnym, pędzić przyjemne życie: pugnam pugnare-dosł. walczyć walkę, tzn. toczyć walkę.

figuralne utwory (carmina figwata) utwory wierszowane składające się z wierszy krótszych i dłuższych, które tworzyły pewną figurę. Tak np. utwór Teokryta Syrinks (Multanki) miał kształt fletni złożonej z różnej długości piszczałek, podobnie utwór Simmiasa z Rodos Pelekys (Topór) miał układ wierszy w kształcie topora; figuralny układ miał również Bomos (Ołtarz) Dosiadasa z Krety. W utworach tego typu lubowano się w okresie hellenistycznym (ffl w. p.n.e.).

figury retoryczne zob. retoryka.

Fijalkowsid Marcin profesor literatury polskiej i łacińskiej na Uniwersytecie Krakowskim w ostatnich latach XVIII w. Wydał poezje Horacego wraz z przekładem prozaicznym i objaśnieniami (Wrocław 1818).

Filadelfia (łac. Philadelphia, gr. Filadelfeja) 1. miasto w Azji Mniejszej, założone przez Attalosa Filadelfosa króla Pergamonu (II w. p.n.e.). Dzisiaj ruiny w pobliżu AUaszer. 2. miasto w Palestynie, zbudowane w III w. p.n.e. przez Ptolemeusza Filadelfosa na miejscu starożytnego Rabbath-Ammon; zachowały się znaczne ruiny.

Filarchos (Fylarchos) z Aten (III w. p.n.e.) historyk i gramatyk o antymacedońskich tendencjach, autor dzieła w 28 księgach pt. Historia}, obejmującego okres od wyprawy Pyrrusa na Peloponez (r. 270 p.n.e.) do śmierci Ptolemeusza III Euergetesa (r. 221 p.n.e.) i Kleomenesa (r. 220 p.n.e.). Z tego dzieła i z innych dzieł F. zachowały się fragmenty. F. urozmaicił historiografię sentymentalno-patetycznymi opowieściami.

Filemon 1. mit. zob. Saucis. 2. F. z Syrakuz lub Soloj, komediopisarz grecki (ok. 361 -- 263 p.n.e.), jeden z najwybitniejszych przedstawicieli nowej komedii attyckiej, autor szeregu komedii, które naśladował Plaut (Kupiec, Skarb, Strachy); zachowało się 64 tytuły i ponad 200 fragmentów pozwalających ocenić jego twórczość. W popularności rywalizował z Menandrem, ale

nie osiągnął jego głębi. 3. leksykograf z V w. n.ę., autor słownika terminów technicznych zachowanego do naszych czasów..

Filetajros oficer Antygonosa, potem Lizyma-cha, założyciel królestwa pergameńskiego w Azji Mn. (r. 282 p.n.e.), protoplasta dynastii Attaiłdów.

Filetas z Kos (IV/III w. p.n.e.) wychowawca Ptolemeusza II Filadelfosa, poeta i gramatyk. Z jego prac gramatycznych zachowały się fragmenty &ae\ViAtaktoj glossaj (Nieuporządkowane wyrazy). Największą sławę zdobył F. jako poeta:

pisał elegie miłosne opiewające ukochaną Bittis, poematy mitologiczne i epigramy. Z obfitej jegc twórczości, m. in. z poematu heksametrycznego pt. Hermes oraz z poematu pisanego dystychem elegijnym pt. Demeter, pozostały drobne fragmenty. Był on prekursorem poetyckiej szkoi> aleksandryjskiej. W zachowanych urywkach przejawia się subtelne odczucie piękna przyrody.

Filip (gr. Filippos, łac. Philippus) imię kilku królów macedońskich: 1. F. /(zapewne pierwsza polowa VI w. p.n.e.) z dynastii Argeadów. 2. F. syn Aleksandra I, walczył ze swoim bratem, królem macedońskim, Perdikkasem II (V w. p.n.e.). 3. F. II (ur. w r. 382, panował od r. 359 do 336 p.n.e.), syn Amyntasa III, ojciec Aleksandra W. Zasiadł na tronie macedońskim po śmierci brata, Perdikkasa III; zawarł sojusz z królem Epiru, którego córkę, Olimpias, pojął za żonę. Stłumił niesnaski wewnętrzne, uzdrowił finanse państwa i rozpoczął ekspansję na zewnątrz, pokonując kolejno Traków, Illiryjczyków, wreszcie Greków, których przez pewien czas usiłował pozyskać sobie propagandą i złotem, wreszcie zwyciężył ich w bitwie pod Cheroneją w r. 338 p.n.e., rozpoczynając okres panowania macedońskiego w Helladzie. Przygotował wyprawę przeciw Per som, gdy padł zamordowany przez Pauzaniasza. Dzieło jego kontynuował Aleksander W. 4. F. V (r. 238-M79 p.n.e.), syn króla macedońskiego Demetriosa II, po bitwie pod Kannami sprzymierzył się z Hannibalem przeciw Rzymianom, został jednak w r. 197 p.n.e. pokonany przez Tytusa Kwinkcjusza Flamininusa pod Kynoskefalaj i w Tesalii. - Inni: 5. F. z Opus - (IV w. p.n.e.), uczeń Platona, wydawca dzieła swego mistrza pt. Nomoj (Prawa) oraz autor Epinomis (Dodatek do praw), który poświęcił astronomii jako nauce o bogach pojętych w postaci ciał niebieskich we wszechświecie, ożywionych duszą świata. Przyjął naukę Platona o demonach, widząc w nich istoty pośrednie między bogami

a ludźmi. .6. F. z Megwy (III w. p.n.e.), filozof znany tylko z krótkiej wzmianki oraz z urywku pisma zachowanego u Diogenesa Laertiosa; zachowany fragment zawiera opowiadanie o filozofie Stiippnie z Megary. 7. F. z Tessahnikł, poeta grecki z I w. n.ę., epigramatyk, autor ok. 80 epigramów zachowanych w Antologii Palatyńskiej. Wiersze jego cechuje imitowanie poetów dawniejszych, afektacja i pogoń za pointą. 8. F. z Syrii, król syryjski, syn Antio-cha XIII (zmarł w r. 57 n.ę.). 9. F. Herod, syn Heroda W., król Judei od r. 4 p.n.e. do r. 34 n.ę. Był mężem Herodiady i ojcem Salomei 10. lullus F. Arab, cesarz rzymski w latach 244 - 249, urodzony w Bostrii (Arabia) w ubogiej rodzinie. Zostawszy dowódcą gwardii cesarza Górdia-nusa III zabił go aby zawładnąć tronem. Za jego panowania nastąpiło poważne osłabienie potęgi państwa rzymskiego wskutek licznych wojen domowych i zewnętrznych, ruiny finansowej i rozluźnienia dyscypliny w wojsku.

Filippi (łac. Philippi, gr. Filippoj) miasto w Macedonii, sławne ze zwycięstwa odniesionego w r. 42 p.n.e. przez Oktawiana i Antoniusza. nad Brutusem i Kasjuszem.

Filiskos 1. F. z Miletu, mówca i nauczyciel retoryki, uczeń Isokratesa (IV w, p.n.e.). 2. (IV/III w. p.n.e.), komediopisarz grecki, przedstawiciel średniej komedii attyckiej; zachowały się tytuły t fragmenty jego sztuk, głównie mitologicznych burlesek. 3. filozof ze szkoły

epikurejskiej (II w. p.n.e.), przebywający w Rzymie, z którego został w r. 154 p.n.e. usunięty wraz z, drugim epikurejczykiem, Alka-josem.

Filistion 1. F. z Lokrof (IV w. p.n.e.), lekarz, twórca teorii pneumatycznej, wywodzącej choroby z zaburzeń w oddychaniu. 2. F. z Bitynil, słynny mimograf grecki (pierwsza poł. I w. n.ę.). Zachowane tylko urywki twórczości.

Filistos z Syrakuz (V/IV w. p.n.e.) syn Archo-menidesa. W r. 386 p.n.e., wypędzony przez Dio-nizosa Starszego, udał się do Epiru, skąd został odwołany przez Dionizjosa Młodszego. Zginął .w r, 356 p.n.e. albo w bitwie morskiej jako dowódca floty Dionizjosa w wojnie przeciw Dio-nowi, albo też zamordowany. Napisał wielkie dzieło historyczne w 13 księgach, Sikelika, w którym zawarł historię Sycylii od czasów nąj'-dawniejszych do panowania Dionizjosa. -Młodszego, a więc do lat sobie współczesnych. Zachowały się tylko drobne fragmenty. Naśladował.

Herodota w prowadzeniu toku opowiadania, w które wplatał legendy i anegdoty; w stylu usiłował naśladować Tukidydesa.

Filochoros z Aten (III w. p.n.e.) syn Kyknosa, zwolennik Ptolemeusza Piladelfosa, stracony przez Antygonosa Gonatasa po zdobyciu Aten. Napisał najsłynniejszą historię Attyki, Atthfs (Attyda) w 17 księgach, obejmującą dzieje Aten od czasów najdawniejszych do r. 262 p.n.e., zawierającą wielką ilość wiadomości z dziedziny kultu i obyczajów ateńskich. Napisał ponadto szereg innych dzieł z dziedziny historii oraz ofiar-nictwa i wróżbiarstwa; zachowało się ponad 200 fragmentów.

Filodemos z Gadary (ok. r. 100-30 p.n.e.) filozof epikurejski i poeta, uczeń Zenona z Sydonu, przybył do Italii zapewne wtedy, gdy Syria stała się prowincją rzymską (w r. 64 p.n.e.). Protektorem jego był Lucjusz Kalpumiusz Pison, teść Cezara.- W r. 1750 znaleziono dobrze zachowane ruiny willi Pisona w pobliżu Hercula-neum, a w nich obszerną bibliotekę, zawierającą około 800 dzieł filozofów epikurejskich, wśród których również - dzieła samego F. (ok. 1800 zwojów i fragmentów). Ponad 30 epigramów F. znajduje się w Antologii Palatyńskiej. Dobrze znal F. Cyceron, który sławił jego wykształcenie i chwalił go jak wykwintnego poetę.

Filokles 1. wg tradycji przekazanej przez Pliniusza malarz egipski, któremu Egipcjanie przypisywali wynalezienie sztuki malowania, ponieważ on pierwszy wykonywał rysunki konturów. Prawdopodobnie imię F. stanowi przekształcenie jakiegoś imienia egipskiego. 2. F. z Aten (V. w. p.n.e.), siostrzeniec Ajschylosa, poeta tragiczny, napisał około 100 dramatów, z których zachowały się niektóre tytuły i fragmenty. Wg tradycji odniósł zwycięstwo nad Królem Edypem Sofoklesa. 3. dowódca floty ateńskiej w bitwie pod Ajgospotamoj w r. 405 p.n.e.;

po bitwie dostał się w ręce wodza spartańskiego Lizandra i został stracony. 4. F. z Achamów, architekt ateński, kierował pracami przy budowie Erechtejonu w 1. 408/407.

Filoksenos 1. F. z Kytery (r. 435 - 380 p.n.e.), poeta dyryrambiczny pochodzenia niewolniczego, większą część życia spędził na wędrówkach po Grecji, Azji Mn. i Italii.

Dłuższy okres czasu przebywał na Sycylii na dworze tyrana Dioaizjosa Starszego; zmarł w Efezie. Jego dytyramby znajdowały wszędzie wielkie uznanie. M. in. był twórcą dytyrambu Kyklops (Cyklop), śpiewanego

na dworze Filipa Macedońskiego. Zachowało się kilka fragmentów. 2. malarz z Eretrii (IV w. p.n.e.), por. Helena 2.

Filoktet (gr. FihktStes) mit. syn Pojasa z Tesalii i Demonassy, przyjaciel Heraklesa, od którego otrzymał łuk i zatrute strzały z nakazem ich zakopania. Wiódł 7 okrętów przeciw Troi;

w drodze został ukąszony przez węża, a rana wydawała tak odrażający zapach, że towarzysze zostawili go na wyspie Lemnos. Gdy jednak wyrocznia orzekła, że Troja nie może być zdobyta bez luku F; Odyseusz i Diomedes sprowadzili chorego pod Troję, gdzie wyleczył go Machaon. Od strzały F. zginął Parys, wówczas Troja została zdobyta, a F. wrócił do ojczyzny. F. jest bohaterem tragedii Sofoklesa pod tym tytułem.

Filolaos 1. F. z Koryntu (zapewne VII w. p.n.e.), przeniósł się do Teb i pierwszy spisał dla nich prawa. 2. F. z Krotonu lub z Tarentu (V w. p.n.e.), filozof i atsronom, uczeń Pitagorasa, którego naukę spisał w 3 księgach; z dzieła tego zachowały się fragmenty.

Filomela mit. córka króla ateńskiego Pandiona i Zeuksippy, siostra Prokne. Król tracki Tereus pojął za żonę Prokne i miał z nią syna Itysa, potem jednak zakochał się w F. i uwiódł ją, a chcąc zataić swą zdradę przed żoną uciął F. język. Ta jednak utkała szatę w której deseniu znajdowały się słowa donoszące o występku Tereusa, i posłała ją siostrze. Obie kobiety zamordowały wówczas małego Itysa i podały potrawę z niego Tereusowi, po czym uciekły. Ścigane przez szalonego z gniewu i rozpaczy Tereusa, błagały bogów o ratunek. Wtedy F. została zamieniona w słowika, Prokne w jaskółkę, a Tereus w dudka.

Filomelos dowódca Pokejczyków w drugiej wojnie świętej (w latach 356-346 p.n.e.). Opanował Delfy i zrabował skarby ze słynnej świątyni. Pokonany przez Tebańczyków w r. 354 (lub 355), zginął w czasie ucieczki.

Pilon (łac. Phihii) 1. F. z Aten (V w. p.n.e.), w okresie władzy 30 tyranów zmuszony do opuszczenia Aten osiedlił się w mieście portowym Oropos i zajmował się rozbojem. Po upadku 30 tyranów chciał zostać członkiem Rady w Atenach, lecz sprzeciwił się temu Lizjasz. 2. F. z Eleusis, architekt (IV w. p.n.e.), o któr>m Witruwiusz podaje wiadomość, że był również pisarzem. 3. F. z Bizancjum (pocz. II w. p.n.e.), uczeń Ktesibiosa, autor częściowo zachowanego

dzida Mechanika syntaksis (O mechanice), w 9 księgach; ocalała ks. IV w oiyginale i fragmenty z ksiąg V, VII i VIII w przekładzie arabskim i w wyciągach. Pod jego imieniem zachowało się dziełko Perl tOn heptd thedmaton (O 7 cudach świata) pochodzące z IV • VI w. n.e. 4. F. z Larissy w Tesalii (II/I w. p.n.e.), filozof akademik, uczeń i następca Klejtomacha. W dziele pt. O podziale filozoficzne] nauki zaczął zrywać z bezwzględnym sceptycyzmem panującym w Akademii. Wykładów jego słuchał m.in. Cyceron. F. wyodrębnił i określił metodycznie poszczególne działy filozofii, usiłował też wykazać zgodność poglądów Starej i

Nowej Akademii. 5. F. s Aleksandrii (20 r. p.n.e.-50 n.e.) przedstawiciel ży-dowsko-greckiej filozofii synkretycznej. Zgodnie z religijno-mistycznymi tendencjami epoki ześrodkował swe zainteresowania na pojęciu Boga, którego określał na wzór starotestamentowego Jahwe, ale za pomocą greckich pojęć i formuł. Skrajny dualizm między Bogiem a światem, duchem a materią łagodził F. przez wprowadzenie ogniwa pośredniego, które nazwał Logosem, tworząc stosowany później przez Greków i chrześcijan schemat tzw. aleksandryjskiej metafizyki. Poglądy swe wyłożył w dziełach mających postać komentarzy do Pięcioksięgu: O ofiarach Abla i Kaina, O Cherubinach i in. Pisma jego dzieli się na .3 grupy: 1) filozoficzne, 2) komentarze do Pięcioksięgu, 3) historyczno-apologetyczne. Do głównych dziel F. należą: Aleksander czyli O rozumie zwierząt, zachowane w przekładzie armeńskim, Alegorie Świętych praw i Apologia Żydów. Zachowały się obszerne fragmenty.

Filonides z Laodikei (n w. p.n.e.), filozof ze szkoły tpikurejskiej, uprawiał również studia matematyczne i zajmował się polityką. Wg tradycji zebrał dla Antiocha Epifanesa pokaźną bibliotekę epikurejską, która umieszczona została w Antiochii; dzięki jego działalności Syria stała się ważnym ośrodkiem filozofii epikurejskiej.

Filopojmen z Megalopolis (ok. r. 254-183 p.n.e.) przywódca Związku Achajskiego, zwyciężył Spartan i zmusił ich do przyłączenia się do Związku. Messeńczycy skłonieni przez Rzymian zwyciężyli go, uwięzili i skazali na wypicie cykuty.

Filoponos przedstawiciel aleksandryjskiej szkoły neoplatońskiej z VI w. n.e.

Filostefanos z Kyreny (m w. p.n.e.), pisarz okresu aleksandryjskiego, uczeń Kallimacha z Kyreny, autor niezachowanego poematu O niezwykłych rzekach, zaliczanego do gatunku para-doksograficznego.

Fflostratos 1. F. FJavius sofista grecki (ok. 170-249 n.e.), autor pism: Bioj sofistón (Żywoty sofistów), Perf gyimastikes (O gimnastyce). F. napisał również biografię Apolloniosa z Ty-any. 2. J", s Lenuws, autor Ejkones (Portrety), to jest opisu 65 obrazów w galerii neapolitańskiej, poprzedzonego rozprawą o istocie malarstwa. 3. wnuk poprzedniego, autor drugiej (gorszej) serii Ejkones.

filozofia (gr. filosofia dosł. miłość mądrości) pierwszym etapem rozwoju /. greckiej była tzw. jońska f. przyrody, powstała na greckim wybrzeżu Azji Mn. Jej przedstawicielami byli: Tales z Miletu (VD/VI w. p.n.e.), Ana-ksymander z Miletu (ok. 610-540 p.n.e.), Anaksymenes z Miletu (ok. 610-550 p.n.e.) i Heraklit z Efezu (VI/V w. p.n.e.). Przedmiotem zainteresowań tej szkoły było szukanie naturalnych praw rządzących przyrodą. Dwie następne szkoły filozoficzne powstały na zachodzie, w południowej Italii. Były to szkoły: pitagorejska i eleacka. Założyciel pierwszej. Pitagoras (VI w. p.n.e.) był prekursorem idealizmu platońskiego, a jego doktryna stanowiła połączenie nieuchwytnej i mglistej mistyki ze ścisłością myślenia matematycznego.! Nauka o wędrówce dusz, postulat ascezy, łączenie się w bractwa zbliżały .pitagorejczyków do orfizmu. Ze starszych pitagorejczyków znamy nazwiska dwu lekarzy z Krotonu, Alkmeona i Demokedesa (zob. pitagoreJczycy). Prekursorem szkoły eleackiej był Ksenofanes z Kolofonu (VI/V w. p.n.e.), który pierwszy spopularyzował wyniki osiągnięte przez oświecenie jońskie i wsławił się krytyką politeizmu. Właściwym twórcą szkoły był jego uczeń, Parmenides z Elei (VI/V w. p.n.e.), którego uczniami i kontynuatorami nauki byli Melissos i Zenon z Elei (V w. p.n.e.) oraz Em-pedokles z Akragas (V w. p.n.e.). Eleaci byli, podobnie jak pitagorejczycy, związani z kołami arystokracji greckiej. Nauczali, że istnieje tylko byt, a niebytu nie ma, zaprzeczali istnieniu ruchu, a więc przekreślali możliwość istnienia jakiejkolwiek doktryny dopuszczającej zmianę i transformację zjawisk. F. w Grecji macierzystej, mianowicie w Atenach, rozwija się dopiero

w V w. p.n.e.; Anaksagoras z Klazomenaj w Azji Mn. (ok. r. 500-430 p.n.e.), przyjaciel Peryklesa, osiada w Atenach, gdzie głosi swą naukę przez 30 lat i dopiero wyrok śmierci za

bezbożność wydany przez sąd ateński zmusza go do opuszczenia Aten. Pierwszy konsekwentnie zbudowany materialistyczny pogląd na świat stworzył, przejściowo bawiący w Atenach, De" mokryt z Abdery (ok. r. 460 - 370 p.n.e.), kontynuator poglądów i nauki Leukippa (V w. p.n.e.). Demokryt wykluczał możliwość działania sil nadprzyrodzonych w przyrodzie, przyjmował jedynie byt atomowy i próżnię i twierdził, że istnieją tylko dwa rodzaje wiedzy: wiedza prawdziwa, której źródłem jest rozum, i wiedza nieprawdziwa, której źródłem są zmysły. Zajmował się również zagadnieniami logiki i etyki. Prawdziwą rewolucję intelektualną wprowadzili sofiści (zob.), którzy na pierwszy plan wysunęli zagadnienia społeczne i zaintesowanie człowiekiem. Do najwybitniejszych sofistów należeli m.in.:

Protagoras z Abdery, Prodikos z Keos, Anty-ton, Trazymach, Likofron, Gorgiasz z Leontinoj, Alkidamas, Hippiasz z Elidy. Znaczenie sofistów dla kultury greckiej było olbrzymie. Tezami swymi podważali tradycyjne poglądy. Nauczali dialek-tyki, a przez to ścisłego myślenia i poddawania krytycznej analizie zarówno wyrazów, jak pojęć. Relatywizm głoszony przez sofistów znalazł największego i najskuteczniejszego przeciwnika w Sokratesie (470/69-399 p.n.e.). Podstawa jego /. była idealistyczna; w przeciwieństwie do sofistów wierzył w istnienie obiektywnej prawdy i możność jej poznania. Dla kierunku myśli greckiej miał Sokrates decydujące znaczenie:

w nauce jego tkwiły już ziarna idealizmu platońskiego; pogląd jego o nierozłączności cnoty, wiedzy i szczęścia stał się podstawą .wszystkich niemal kierunków filozoficznych i etyki greckiej;' ważne było również dla rozwoju myśli zastosowanie na szeroką skalę metody dialektycznej. Następne szkoły filozoficzne greckie wywodzą się niemal wszystkie bezpośrednio lub pośrednio od Sokratesa. Największym z uczniów i kontynuatorów Sokratesa był Platon (427 - 347 p.n.e.). Dość szybko jednak wyszedł poza naukę swego mistrza, dążąc do stworzenia nowego poglądu na świat. Starał się stworzyć syntezę nauki Heraklita i nauki eleatów. Wg Platona prawdziwy byt, przysługujący jedynie ideom i dostępny jedynie dla poznania rozumowego, jest wieczny i niezmienny (jak. uczyli dead), świat rzeczy natomiast nie istnieje naprawdę, lecz jedynie staje się (jak nauczał Heraklit). Platon założył w Atenach instytut naukowy, nazwany Akademią (zob.). Z nauki Sokratesa wywodzą się dwie inne szkoły

filozoficzne, cyników i cyrenaików. Założycielem szkoły cynickiej (zob. cynicy) był Antystenes (436 - 366 p.n.e.), który nauczał, że jedynym dobrem jest cnota, nie wymagająca niczego prócz siły moralnej; potęga, pieniądze, przyjemności zmysłowe, cześć, dobre imię itd. to przesądy głupców. Protest przeciwko ówczesnej rzeczywistości i stosunkom społecznym wyrażał się u cyników w ucieczce od życia w krainę biernej kontemplacji. Uczniami Antystenesa byli Dio-genes z Synopy (r. 413 - 323 p.n.e.) i Krates z Teb wraz z żoną Hipparchią. Szkoła cynicka cieszyła się wielką popularnością przez całą starożytność, zwłaszcza wśród biedoty. Cyrenaików (zob. cyrenejska szkolą) charakteryzował, podobnie jak cyników, negatywny stosunek do społeczeństwa; w etyce głosili pogląd, że najwyższym dobrem jest przyjemność, szczęście, którego źródeł należy szukać w samym sobie. Do wybitnych cyrenaików należeli Hegezjasz (który wyciągając skrajne konsekwencje ze swej

doktryny, namawiał do samobójstwa) oraz Teodor zwany ateistą, który do swej etyki włączył postulat bezwzględnego kosmopolityzmu. Do Platońskiej Akademii należał największy uczony świata starożytnego, Arystoteles ze Stagejry (384-322 p.n.e.), który jednak odszedł od swego mistrza i założył nową szkołę, nazwaną Liceum lub perypatetycką (zob. perypatetycy). Doktryną najbardziej brzemienną w konsekwencje dla dalszego rozwoju /. była nauka Arystotelesa o pierwszej przyczynie, wynikająca z jego pojęcia ruchu. Dalszy rozwój szkoły perypatetyckiej szedł raczej w kierunku uprawiania nauk ścisłych i humanistycznych (Teofrast, Dikajarchos, Straton), Na przełomie w. IV i III p.n.e. powstają dwie nowe szkoły: stoicka i epikurejska. Założycielem szkoły stoickiej (zob. stoicy) był Zenon z Kition (r. 336-264 p.n.e.), uczeń cynika Kratesa z Teb. Stoicy, podobnie jak cynicy, uważali cnotę za najwyższe dobro, a główną dewizą ich nauki był nakaz żyda zgodnie z naturą. Ich etyka była tak samo etyką rezygnacji i ucieczki od życia czynnego. W/, stoików były pewne elementy materialistycz-ne, zwłaszcza w ich fizyce, materializm ten był jednak niekonsekwentny i zawierał szereg sprzecz-czności. Etyka stoików wywarła ogromny wpływ na kształtowanie się koncepcji moralności zarówno rzymskiej, jak i chrześcijańskiej. Jednocześnie głosił swą naukę Epikur (341 - 270 p.n.e.), który przyjął materialistyczne podstawy doktryny De

mokryta uznając, że materia jest wieczna i niezniszczalna, a poza materią nie istnieje nic. Etyka Epikura, która wychodziła z hedonistycznych założeń Arystypa, prowadziła w praktyce do as-cezy i kultywowania cnót. Za najważniejsze zadanie filozofii uważał Epikur uwolnienie ludzi od przesądów religii i od strachu przed śmiercią;

istotnie, jego uczniowie i zwolennicy najwięcej cenili w jego nauce ateizm obok wskazania, aby żyć w ukryciu, w oderwaniu od zagadnień społecznych i politycznych. Trzecia, jednocześnie powstała szkoła filozoficzna, a mianowicie sceptyczna, założona w -Elidzie przez Pirrona (ok. r. 360-270 p.n.e.), miała dużo mniejsze znaczenie. Sceptycy stali na stanowisku, że żadnego problemu nie można trafnie rozwiązać, że pewności nie można zdobyć ani przez postrzeżenia, ani przez pojęcia, ani przez dedukcję, ani przez indukcję; toteż ideałem filozofa powinno być wstrzymanie się od sądów, czyli tzw. afasia. W etyce stanowisko Pirrona było podobne do postawy Epikura: wszystko jest zupełnie obojętne, jedynym dobrem jest spokój ducha, ata-raksia. Kierunek sceptyczny w III w. dotarł do Akademii Platońskiej, przyjęty przez Arkesila-osa, i panował tam jeszcze przez cały II w. p.n.e. Najwybitniejszymi jego przedstawicielami byli Karneades i jego uczeń Klejtomach. W I w. p.n.e. w Nowej Akademii zaczyna się odwrót od sceptycyzmu i tendencja do eklektyzmu (Filon z Larissy i Antioch z Askalonu). Również w tzw. Średniej Stoi zapanowała tendencja eklektyczna (Panajtios i Posejdonios). - Rzym zapoznał się z filozofią grecką dopiero w poł. II w. p.n.e., kiedy to w r. 155 przybyli do niego jako posłowie ateńscy trzej wybitni filozofowie: akademik Kar-neades.iperypatetyk Kritolaos i stoik Diogenes. Przebywali też w Rzymie epikurejczycy Alkajos i Filiskos, ale w r. 154 p.n.e. usunięto ich z powodu złego wpływu, jaki mieli wywierać. Rzymianom, zwłaszcza arystokracji, najlepiej odpowiadała f. stoicka, która wywarła duży wpływ na wybitnych prawników rzymskich poprzez swą dialektykę (zwłaszcza oddziałał Panajtios). Epikureizm szerzyli w I w. p.n.e. tzw. philosophi plebei, a mian. Gajusz Amafiniusz, Rabiriusz, Tytus Gajusz Insuber, o których z pewną pogardą wspomina Cyceron. Sam Cyceron, uczeń przedstawiciela Akademii, Filona z Larissy

i jego ucznia Antiocha z Askalonu a także epikurejczyka Fąjdrosa, stoika Diodota i platonizującego stoika Posejdonisa, był eklektykiem.

Ogromną zasługą Cycerona było spopularyzowanie różnych kierunków /. greckiej wśród Rzymian i stworzenie subtelnej i precyzyjnej terminologii filozoficznej w języku łacińskim. Epikureizm znalazł najlepszego przedstawiciela w osobie poety Tytusa Lukrecjusza Karusa (r. 95 - 55 p.n.e.). W okresie augustowskim elita umysłowa pozostawała w dalszym ciągu pod wpływem /. stoickiej, która znajdowała zwolenników i za późniejszych cesarzy (jak BP-Seneka, poeta Lukan, Publiusz Petus Trasea, Kornutus, Muzoniusz Rufus, cesarz Marek Aureliusz i jego nauczyciel Epiktet, w II w. n.e. Arrianus i in.). Natomiast wśród proletariatu przez długie lata największą popularnością cieszyła się /. cynicka, rozpowszechniana przez wędrownych filozo-fów-kaznodziejów. Inne kierunki, jak akademizm i platonizm, sceptycyzm, neopitpgoreizm, także miały swoich zwolenników i kontynuatorów (np. Plutarch z Cheronei - akademik, Sekstus Empirykus - sceptyk itd.), nie były jednak tak popularne jak stoicyzm i cynizm. W III w. n.e. powstał ostatni system filozoficzny starożytności, neoplatonizm Plotyna (r. 204-269), który choć nazywał się objaśniaczem Platona, stworzył nowy system filozoficzny włączając do niego, obok nauki platońskiej, elementy stoickie, neo-pitagorejskie i synkretyczną filozofię Filona. Szkoła jego miała bardzo duże znaczenie dla dalszego rozwoju myśli filozoficznej; wśród neo-platoników wymienić należy Porfiriusza, Jamblicha oraz pisarzy chrześcijańskich: Orygenesa i Dionizego Wielkiego z Aleksandrii.

Fineus mit. l, syn Belosa i Arsinoe, brat Ajgyptosa, Danaosa i Kefeusa, pragnął zdobyć Andromedę; Perseusz za pomocą głowy Meduzy zamienił go w kamień. 2. syn Agenora, król trackiego Salmydessos, obdarzony darem wieszczym. Jego żona Idaja oskarżyła niesłusznie jego dwu synów z pierwszego małżeństwa, że nastawali na jej cześć, za co F. kazał ich oślepić; bogowie ukarali go za tę zbrodnię zsyłając na niego Harpie, które porywały mu ze stołu pokarmy lub je zanieczyszczały. F. groziła śmierć głodowa, dopiero Kalais i Zetos uwolnili go od Harpii.

Fintia* Łob. Damon.

Firmicu» Matemus pisarz łaciński (IV w. n.e.), ur. w Syrakuzach, autor traktatu, astronomicznego pt. Matheseos libri VIII (Osiem ksiąg nauki), w którym łączyFpoglądy neoplatońskie z chrześcijańskimi. W drugim jego dziele De errwe profanwwn rehgionum (O błędzie religii pogaoskiah) •

po raz pierwszy pojawia się wezwanie cesarzy do prześladowania pogan.

Finnum dziś Fermo; miasto w Picenum.

Firmus (Marcus F.) dowódca wojsk rzymskich cesarza Aureliana; wzniecił bunt w Egipcie, aby wesprzeć w ten sposób sprawę Palmyreńczyków walczących przeciw Aurelianowi. Zwyciężony i ujęty przez Aureliana, został przez niego w r. 274 ukrzyżowany.

fiscus (łac. dosł. koszyk lub skrzyneczka z wikliny do przechowywania pieniędzy) w okresie republikańskim termin ten oznaczał. skarb państwa; za cesarstwa nazywano tak

prywatną kasę cesarską, założoną przez Oktawiana Augusta i pozostającą pod zarządem cesarskich prefektów.

Flaccus przydomek kilku rodów rzymskich, jak Korneliusze, Fulwiusze i in. Zob. też Horacy Valerii.

flamen łac. kapłan rzymski służący kultowi jednego bóstwa. Kolegium flaminów składało się z 15 kapłanów; najważniejszy był /. Jowisza czyli /. Dialis, dwaj inni służyli Marsowi i Kwi-rynowi, /. Martialis i /. QiiirinaUs, pozostali służyli mniejszym bóstwom, jak: Wulkan, Flora, Pomona i in. Wybierano ich kolejno to spośród patrycjuszów, to spośród plebejuszów. Kapłanowi Jowisza /. Dialis nie wolno było patrzeć na uzbrojone wojsko ani nosić pierścienia i pasa. Przysługiwał mu liktor oraz krzesło kurulne.

Flaminia via zob. drogi.

flaminica łac. małżonka kapłana, w szczególności żona flamen Dialis. Otaczana była wielkim szacunkiem. W czasie ofiar miała na sobie purpurową szatę i głowę owijała zasłoną; nie wolno jej było trefić i zdobić włosów.

Flaminii Flaminiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Flaminius, trybun ludowy z r. 232 p.n.e., zdobył wielką popularność dzięki wniesieniu ustawy agrarnej. W r." 227 p.n.e. był pretorem, w r. 223 jako konsul pokonał Galów insubryjskich. Jako cenzor w roku 220 p.n.e. zbudował via Flaminia, wiodącą z Rzymu do Ariminum; zbudował również Circus Flaminius, aby > organizować tam ludl plebei w przeciwstawieniu do igrzysk dla arystokracji, które się odbywały w Circus Maximus. Popierał prawo wniesione przez trybuna ludowego Klaudiusza, a skierowane przeciwko prowadzeniu handlu przez senatorów. Zginął w czasie drugiej wojny punickiej, w bitwie nad Jeziorem Trazymeńskim w r. 217 p.n.e., gdy był po raz drugi konsulem.

Nie wierzył we wróżby i znaki i nie usłuchał ich przed bitwą; toteż Fabiusz Kunktator wygłaszając mowę po jego śmierci oświadczył, że konsul zawinił bardziej lekceważeniem obrzędów religijnych i auspicjów niż lekkomyślnością i ignorancją.

2. Caius F., syn poprzedniego, walczył w r. 210 p.n.e. pod dowództwem Scypiona w Hiszpanii, był kolejno edylem, pretorem, konsulem; w r. 181 p.n.e. założył kolonię Akwileję na południowo-wschodnim wybrzeżu Italii. 3. Caius F., kolega Cycerona jako pretor w r. 66 p.n.e. 4. Lucius F. Chilo ubiegał się o trybunat ludowy w r. 45 p.n.e. 5. Caius F. z Arretium, uczestnik spisku Katyliny w r. 63 p.n.e., może identyczny z F. 3.

Flamininus (Titus Quinctius F.; t. 230-175 p.n.e.) konsul w r. 198 p.n.e.; w roku 197 odniósł zwycięstwo nad Filipem V Macedońskim pod Kynoskefalami i uroczyście proklamował wolność miast greckich.

FlaTianum lus łac. Gneus Flawiusz syn wyzwoleńca, sekretarz Appiusza Klaudiusza Cekusa, opublikował w roku 304 p.n.e. zbiór formuł procesowych (zwanych legis actiones) oraz wykaz dni, w których można było toczyć spory sądowe, dies fasti, i dni, w których te czynności były zakazane, dies nefasti. W ten sposób ogół dowiedział się o sprawach znanych dotąd tylko kapłanom-patrycjuszom. Posunięcie to skierowane było przeciw kolegium kapłańskiemu pontyfików, którzy byli wówczas jedynymi znawcami i inter-pretatorami prawa. Dzieło Flawiusza otrzymało nazwę lus mile Flayianum.

Fiata Flawiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Cnaeus Flayius, syn wyzwoleńca cenzora Appiusa Klaudiusza, kwestor w r. 304 oglosił kalendarz z wykazem dni fasti i nefasti (zob. Flavianum lus). 2. Caius F. Fimbria, przyjaciel i towarzysz Mariusza, w

czasie wojny z Mitrydatesem w r. 86 p.n.e. legat konsula 1. Waleriusza FIakkusa, przeciw któremu zbuntował się, a następnie spowodował jego śmierć Walczył z powodzenie!", przeciw Mitrydatesowi ale z chwilą zbliżenia się Sulli opuszczony przez żołnierzy popełnił samobójstwo (w r. 85 p.n.e.).

3. Titus F., układacz mozaiki znalezionej w r. 1823 przy via Appia w Rzymie, przedstawiającej Apol-lina; czas jego życia nie znany. 4. F. Aetius zob. Aetius. S. F. Arrianus zob. Arrian. 6. F. lo-sephus zob. losephus Flavius. - Do gens Flavia należeli również cesarze: Wespazjan (zob. Wes-pazjan 3), Tytus (zob. Wespazjan 4) i Domicjan (zob.) w I w. n.e., Walentynian i Walens w III w.

n.e. oraz Konstancjusz Chlorus, Konstantyn i ich potomkowie w TV w. n.e.

FIavus brat Arminiusa (zob.), służył w wojsku rzymskim i brał udział w wyprawie Germanika do Germanii w r. 16 n.e.

Flegeton mit. jedna z czterech rzek podziemnych, otaczała Tartar i wraz z Kokytem wpadała do Acheronu. Fale jej zamiast wód toczyły płomienie.

Flegias (gr. Flegyas) mit. król Lapitów, syn Aresa, ojciec Iksiona i Koronis, uwiedzionej przez Apollina, matki Asklepiosa. F. chcąc na bogu pomścić hańbę córki spalił jego świątynię w Delfach.

Flegijczycy (lub Flegiowie, gr. FJegyaj) rozbójniczy szczep w Tesalii, którego herosem-epo-nimem był Flegias.

Flegon z Troiłeś (II w. n.e.) wyzwoleniec cesarza Hadriana, autor kroniki historycznej w 16 księgach Olympiades, z której zachowały się tylko fragmenty, oraz dwu pism paradoksogra-ficznych Perl thaumasion (O cudach) i Peri makrobion (O długowiecznych). Jeden z epizodów jego dzieła, historia romansu widma zmarłej dziewczyny z gościem jej rodziców, wszedł do literatury światowej jako temat słynnej ballady Goethego Narzeczona z Koryntu.

Flegra starożytna nazwa półwyspu macedońskiego, później nazwanego Pallene. Według mitu, tutaj miał Zeus porazić gigantów piorunami.

Flevo lacus dziś Zuider Zee; jezioro w Germanii zachodniej, tuż nad wybrzeżem morskim na północo-wschód od ujścia Renu.

Fliunt (gr. Flius, dop. Fliuntos, łac. Phlius) miasto na Peloponezie pomiędzy Sikionią a Ar-golidą, sojusznik Sparty, ojczyzna filozofa Ti-mona z Fliuntu. i

Flora mit. rzymska bogini wiosny i kwiatów, identyfikowana z grecką boginią Chloris. Świątynia jej znajdowała się w Rzymie w pobliżu Circus Maximus.

Floralia święta ku czci bogini Flory, obchodzone od 28 kwietnia do 3 maja, połączone z igrzyskami i przedstawieniami scenicznymi.

Florencja (Florentia) dziś włos. Firenze; miasto w Etrurii nad rzeką Amus, kolonia Faesulae, zdobyta .przez Rzymian w III w. p.n.e. W czasie wojny sullańskiej (r. 81 - 79 p.n.e.) mieszkańcy F. zostali sprzedani w niewolę. W okresie cesarstwa miasto odbudowało się i rozwinęło, w poł. VI w. n.e. zostało zniszczone przez króla Ostrogotów, Totiię.

Florianus (Marcus Annius F.) cesarz rzymski, panował przez trzy miesiące w r. 276; zginął w walce z Probusem.

Florus 1. lulius F. poeta, jeden z młodszych przyjaciół Horacego, należący do bliskiego otoczenia cesarza Tyberiusza. O jego życiu i twórczości wiemy bardzo niewiele (jedynym źródłem . wiadomości są listy Horacego adresowane do Florusa). 2. Publius Annius F" literat i poeta. z otoczenia cesarza Hadriana (n w. n.e.), autor rozprawki Yergilius orator cm poeta. 3. Lucius Annaeus F., historyk nymski z czasów Hadriana (II w. n.e.), autor dziejów Rzymu w dwu księgach stanowiących skrót historii Tytusa Liwiu-sza, pt. Epitome de Tito Lnio. Mimo niewielkiej wartości książka przez długi czas była używana jako podręcznik w starożytności i później, jeszcze nawet w XVII w. Znać w niej silny wpływ retoryki. Niektórzy uczeni uważają tego historyka za identycznego z Publiusem Anniusem F., literatem i poetą (zob. 2).

flota (gr. nautikón, łac. ciassts) sposób budowania okrętów przejęli Grecy od Fenicjan; budowano je w stoczniach na pochylniach wspartych na palach. Początkowo były to niewielkie łodzie żaglowe służące wyłącznie do celów handlowych. Tył łodzi, wygięty w łuk, był zakończony liściastą ozdobą, zwaną po gr. dflaston, po łac. aplustria. Przód łodzi miał zwykle kształt głowy zwierzęcej, często gęsiej szyi. W celu zabezpieczenia lodzi od gnicia boki jej smarowano smołą. Budowano także statki wprawiane w ruch za pomocą wioseł. Początkowo miały one jeden szereg wioseł, moneres, i zwały się od ich ilości trzydziestowiosłowymi, pięćdziesię-ciowiosłowymi itd. Później budowano okręty o dwu i trzech rzędach wioseł, ditres, tritres. Okręty wojenne miały z. przodu dziób metalowy do przebijania statków nieprzyjacielskich. Załogę okrętową tworzyli wioślarze erttoj, majtkowie nautaj, i żołnierze epibdta]. Ateńczycy odb V w. p.n.e, posiadali stale 400 trójrzędowców. Spartanie utrzymywali tylko ok. 25 okrętów,. ich /. wojenną tworzyły głównie okręty sprzymierzeńców. Majtkami i wioślarzami byli ubodzy obywatele, metojkowie lub niewolnicy; załoga żołnierska składała się z hoplitów i łuczników. Rzymianie nauczyli się budować okręty od Kartagińczyków. F. rzymska miała następujące typy statków: naves longae, okręty wojenne;

stosunek ich długości do szerokości wynosił 8:1. Dzieliły się one na qumqueremes, o 5 rzędach.

wioseł, stanowiące główną siłę /.; quadriremes, o 4 rzędach wioseł, rzadko zresztą używane;

triremes, o 3 rzędach wioseł; nmes Liburnae, lekkie dwurzędowce, których wzór zapożyczono od dalmatyńskich Libumów; nawes onerariae, okręty przewozowe, których stosunek długości do szerokości wynosił 4:1; wreszcie nmes vehces i celoces, lekkie i szybkie okręty wywiadowcze. Okręt wojenny wprawiano w ruch za pomocą wioseł i żagli, zatrzymywano zaś spuszczając żelazną kotwicę. Wiosła wychodziły przez otwory

umieszczone pod pokładem z obu boków okrętu. Na okręcie znajdowały się trzy maszty oraz dwa stery, po obu stronach okrętu. Przód okrętu zaopatrzony był w żelazny taran, rostrum, służący do przebijania okrętów nieprzyjacielskich. Załogę okrętów rzymskich tworzyli: remtges, wioślarze, w liczbie odpowiedniej do liczby wioseł (na kwinkweremie było ich 310, na triremie 174);

nautae, majtkowie, których zadaniem było rozwijanie i zwijanie żagli, kierowanie sterem, gubernaculum, itp. Liczba ich na kwinkweremie wynosiła 47, na triremie 30; wreszcie ciassiarii, żołnierze okrętowi, których liczba wynosiła od 50 do 100 i nawet więcej.

Fobos zob. Dejmos.

Focjusz (gr. Fotios, łac. Photius; 820 - 891 n.e.) patriarcha konstantynopolitański, twórca schi-zmy i założyciel kościoła wschodniego. Napisał dzieło Bibllotheke, w którym zawarł wyciągi z dzieł 280 pisarzy starożytnych, zarówno pogańskich jak chrześcijańskich, dzięki czemu ocalił dla naszych czasów (choć w skrócie) zaginione utwory, o których z innych źródeł nie mielibyśmy wiadomości; w swym dziele Leksikon zawarł objaśnienia do tekstów dawnych pisarzy greckich.

foedus łac. traktat wieczystego pokoju, przyjaźni i przymierza, zawarty pomiędzy dwoma państwami. Rozróżniano układ na równej stopie, foedus aequum, i układy powodujące ograniczenie suwerenności jednej ze stron, foedus iniquum. F. po zaakceptowaniu przez właściwe władze był uświęcony ceremoniami religijnymi. Ze strony Rzymu zaprzysięgał traktat przewodniczący fecjałów pater patratus. Teksty traktatu ryto na tablicach z brązu i przechowywano w tabularium, archiwum państwowym na Ka-pitolu.

Fojbe zob. Febe.

Fojbos zob. Febus.

Fojniks (Pfwinix) 1. mit. syn Amintora, król Dolopów. Oskarżony przez swą macochę o na-

stawanie na jej cześć, uszedł z kraju i znalazł schronienie w Tesalii u króla Peleusa, który mu powierzył wychowanie swego syna Achillesa. F. towarzyszył mu potem w wyprawie trojańskiej. 2. mit. syn Agenora, brat Kadmosa i Europy, heros-eponim Fenicji. 3. F. z Kolofonu, grecki poeta z okresu aleksandryjskiego (III w. p.n.e.), autor cynicznych diatryb w metrach cholijambicznych, naśladujących mimijamby Hip-ponaksa. Zachowane fragmenty.

Pokaja (gr. Pokaja, łac. Phocaed) miasto założone przez Jończyków na wybrzeżu Azji Mniejszej, w pobliżu Smymy, doszło do wielkiego rozkwitu; kolonią jego była Massalia.

Fokas cesarz wschodni (r. 602 - 610), następca Maurycjusza, którego kazał zamordować wraz z 5 synami. Odznaczał się gwałtownym charakterem, a z powodu swej uległości imperium zachodniemu i Rzymowi był znienawidzony w Konstantynopolu. Grzegorz Wielki chwalił go za dekret uznający supremację kościoła rzymskiego; wzniesiono mu na Forum kolumnę pochodzącą ze świątyni Westy. Herakliusz strącił go z tronu i kazał ściąć.

Fokejezycy mieszkańcy Fokidy; przez długi czas uchodzili za dzikich i nieokrzesanych, odznaczali się jednak odwagą i przedsiębiorczością. Założyli szereg kolonii w południowej Italii, m.in. Eleję.

Fokida (gr. Fokls, łac. Phocis) górzysty kraj w Grecji środkowej, z górami Parnas i Kirfis, z rzeką Kefizoe. Najważniejszymi miastami były Elateja i Delfy, ośrodek życia religijnego Hellady. W m w. p.n.e. F. należała do Związku Etolskiego.

Fokilides (Fokylides) grecki poeta elegijny (VI w. p.n.e.), wsławił się szczególnie gnomami;

zawierał morały w dystychach elegijnych, niekiedy nawet w jednym heksametrze, przypieczę-towując je swoim imieniem. Gnoma/ Fokylidu cieszyły się wielką poczytnością w okresie Odrodzenia i uchodziły za dekalog greckiej moralności.

Fokion (ok. r. 402-317 p.n.e.) bogaty Ateńczyk, wielokrotny strateg, zwolennik Filipa Macedońskiego i przeciwnik Demostenesa. Doradzał zawarcie pokoju z Filipem i Aleksandrem;

ponieważ nie zdołał przeszkodzić Macedończykom w zajęciu Pireusu, został skazany na wypicie cykuty.

Fokos mit. 1. syn Omytiona lub Posejdona;

wywędrował z Koryntu i osiedlił się w pobliżu

góry Parnas w krainie, która od jego imienia została nazwana Fokidą. 2. syn Ajakosa i Psa-mathe, brat Peleusa i Telamona.

follis łac. duża pitka do gry zrobiona ze skóry, wypełniona powietrzem w przeciwstawieniu do paganica, piłki napełnionej piórami (zob. gry).

Folos mit. centaur, który przyjął gościnnie Heraklesa. W czasie bójki wznieconej przez innych centaurów zginął zraniony przypadkiem przez Heraklesa.

folusznik zob. fullo.

Fontanus poeta z koła przyjaciół Owidiusza, twórca pieśni o charakterze bukolicznym.

Fonteia siostra Marka Fontejusa (zob. Fon-teii 4), westalka.

Fonteii Fontejusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego, z Tusculum. 1. Tiherius Fonteius Crassus walczył w roku 210 p.n.e. w Hiszpanii pod dowództwem Scypiona, po jego śmierci objął dowództwo wraz z 1. Marcjuszem. 2. Titus F. Capito, prokonsul w Hiszpanii w latach 178 --176 p.n.e. 3. F., legat prokonsula Kw. Serwi-liusza, został zamordowany wraz z Serwiliuszem w Asculum w r. 91 p.n.e., co dało początek wojnie ze sprzymierzeńcami. 4. Marcus F., syn poprzedniego, za czasów Sulli legat w Hiszpanii, w latach 77 - 75 p.n.e. pretor w Galii Narboneńskiej; w r. 69 p.n.e. został oskarżony o nadużycia; bronił go Cyceron w zachowanej do naszych czasów mowie. 5. Publius F. zaadoptował Publiusa Klodiusza (zob. Ciaudii 15), który dzięki temu stawszy się członkiem rodu plebejskiego, mógł Zostać tribunus plebis. 6. Caius F. Capito, przyjaciel Antoniusza, w r. 27 p.n.e. towarzyszył Mecenasowi w prowadzeniu układów między Oktawianem i Antoniuszem. Później na polecenie Antoniusza przywiózł Kleopatrę do Syrii. 7. Caius F. Capito, syn poprzedniego, konsul w r. 12 n.e., potem prokonsul w Azji. 8. F. Agrippa, prokolisul w Azji za czasów Wespazjana (ok. r. 70 n.e.), zginął w wojnie z Sarmatami. 9. F. Magnus, rodem z Bitynii, mówca współczesny Pliniuszowi Młodszemu (żył na przełomie I/II w. n.e.).

Forbantia zob. Egackie Wyspy.

Forbas mit. heros występujący w różnych wersjach legend tesalskich, rodyjskich, argiwskich i elidzkich, zwykle jako syn Lapita i Orsinome, brat Perifasa. Rodyjczycy zgodnie z otrzymaną wyrocznią wezwali go do siebie, aby ich uwolnił od plagi węży. Wg innej wersji F. przybył z Tesalii do Elidy, pomógł Alektorowi w jego

walce z Pelopsem i otrzymał część królestwa. Za splądrowanie świątyni delfickiej został przez Apollina ukarany śmiercią.

Fordicidia (albo Fordicalia) święto obchodzone w Rzymie 15 kwietnia, w porze wschodzenia zasiewów; w czasie F. ofiarowywano cielną krowę (forda cielna krowa, cado zabijać).

Forentum dziś Forenza; miasto na granicy Apulii i Lukanii, położone w urodzajnej dolinie w pobliżu horacjuszowej Wenuzji i góry Voltur.

Forkos (lub Forkys) mit. 1. syn Pontosa i Gai, bożek morski, ojciec Grai, Gorgon i Scylli. 2. syn Fajnopsa, wódz Frygów, uczestnik wojny trojańskiej, w czasie której padł z ręki Ajasa.

Forkys zob. Forkos.

Formiae dziś Mola di Gaeta; miasto Aurun-ków w Lacjum, nad Zatoką Kajetańską, słynne z wina. Wcześnie otrzymało prawa obywatelstwa rzymskiego. Zamożni Rzymianie mieli tu swoje wille, m.in. znajdowało się tu słynne. Formianum Cycerona.

forminga (gr. fórminkś) instrument muzyczny strunowy szarpany, stanowiący odmianę kitary lub liry; był to instrument wirtuozowski, różniący się od liry i kitary większą ilością strun. Niektórzy badacze uważają jednak, że wyraz ten oznaczał u Homera zwykły typ liry lub kitary.

formuła łac. w prywatnym procesie formułkowym (per formulas) pisemne polecenie skierowane przez pretora do sędziego prywatnego (iudex), aby zasądził pozwanego, jeśli pewne okoliczności faktyczne lub prawne zostaną udowodnione, w przeciwnym zaś wypadku uwolnił go. Pretor w swym edykcie zamieszczał wzory formuł. Osoba pragnąca wszcząć proces zwracala się do pretora, aby na zasadzie wskazanej przez nią formuły, po formalnym zbadaniu sprawy, skierował tę ostatnią do sędziego prywatnego w celu rozstrzygnięcia sporu. To postępowanie przed pretorem w procesie formułkowym nazywało się postępowanie in wre, postępowanie zaś przed sędzią - apud iudicem. Każda formuła zawierała ustanowienie sędziego, oraz dwie zasadnicze części: intentio i condemnatio. Za czasów cesarstwa postępowanie formułkowe zanika. Regułą staje się postępowanie sądowe zwane cognitio extraordinaria, w którym urzędnik sam rozpoznawał sprawę i kończył ją wyrokiem.

Fornacalia rzymskie święto ku czci bogini Fornax (zob.), ustanowione wg tradycji jeszcze

przez króla Numę Pompiliusza. Było to święto ruchome.

Foroax mit. rzymska bogini opiekująca się zbożem prażonym w piecach przed przemiałem. Na jej cześć obchodzono święta Fomacalia.

fornix Fabianus łuk triumfalny wystawiony w Rzymie na via Sacra przez Kwintusa Fabiusza Maksymusa Allobrogika (zob. Fobii 13).

Foroneus mit. syn Inachosa i Okeanidy Melii, mąż nimfy Laodike, heros argiwski, założyciel miasta Argos.

Fors zob. Fortuna.

fortes 'fortuna adiurat łac. dzielnym los pomaga; stare przysłowie rzymskie (Terencjusz Phormio 203, Cyceron Tvsculanae disput. 2,11).

Fortuna (lub Fors Fortuna) mit. bóstwo rzymskie odpowiadające greckiej Tyche. Jest to bogini losu, przede wszystkim jednak pomyślności i powodzenia. Wg tradycji kult jej wprowadził król Ankus Marcjusz lub Serwiusz Tulliusz, który, choć syn niewolnicy, został wyniesiony na tron królewski i wzniósł za to w podzięce bogini świątynię Fors Fortuna nad Tybrem, na Kapitelu zaś świątynię F. primigenia. F. była czczona w Rzymie pod różnymi imionami:

F. plebeia, F. patriota, F. libera, F. liberum (dzieci), F. mginalis, F. virilis itd. Wszystkie F. miały osobne świątynie. Przydomki bogini: Blanda- Łaskawa, Bona-Dobra, Comes-Towarzyszka, Dubia-Niepewna i in. Święto bogini obchodzono w Rzymie 24 czerwca w najstarszej świątyni, założonej wg tradycji przez Serwiusza Tulliusza na Forum Boarium, dokąd dopływano na łodziach ozdobionych kwiatami.

Fortunatae insulae, od czasów cesarstwa zwane Canariae insulae. Wyspy Kanaryjskie u zachodniego wybrzeża Afryki, na Oceanie Atlantyckim, słynące z łagodnego klimatu i bujnej roślinności. Wierzono, że tam przebywają po śmierci ulubieńcy bogów.

Fortunatianus 1. Atiiius F. gramatyk (ok. r. 300 n.e.), autor dzieła De metris. 1. Caius Chirius F. pisarz z IV w. n.e., autor Ars rhetorica w 3 księgach, podręcznika przeznaczonego dla szkół retorycznych. Zawierał on krótki treściwy wykład ówczesnej retoryki szkolnej.

Fortunatus Venantius zob. Yenantius.

forum łac. wolna przestrzeń o kształcie prostokątnym, plac miejski, rynek, miejsce zebrań publicznych, wieców, posiedzeń sądowych itd.

Forum 1. F. Caesaris, F. Augusti, F. Nervae, F. Vespasiani, F. Traiani-fora zbudowane kolejno przez Cezara Augusta i późniejszych cesarzy, na północ od F. Romanum. Największe i najpiękniejsze z nich było F. Traiani. 2. wiele miast założonych przez Rzymian zarówno w samej Italii, jak i w prowincjach nosiło nazwę F. z dodaniem nazwiska założyciela. Najważniejsze z nich to: F. Mii (dziś Frćjus), miasto w Gallw Narbonensis, założone w r. 45 p.n.e. przez Juliusza Cezara, rozbudowane i upiększone przez Augusta, który tu zbudował port służący jako miejsce postoju dla floty rzymskiej. Ojczyzna poety Korneliusza Gallusa i konsula Agrikoli, F. Lmi (dziś Forli) miasto założone, wg tradycji przez Liwiusza Salinatora w r. 188 p.n.e. we wsch. Italii, w prowincji Emilii, wkrótce otrzymało prawa municypium.

Forum Romanum główny i najstarszy plac w Rzymie, rozciągający się między Kapitelem i Palatynem, stanowiący miejsce zebrań już za. króla Tarkwiniusza Starego (VII/VI w. p.n.e.). Powstały tam pierwsze sklepy, tabemae, i stoły wekslarzy, mensae argentariae. Z czasem F. R. zabudowano i ozdobiono szeregiem posągów stało się ośrodkiem życia publicznego i państwowego, gdzie obywatele rzymscy spędzali większą część dnia. W północno-zachodniej

części F znajdowało się Comitium, miejsce, gdzie się odbywały wybory, obok zaś Curia Hostiiia, gmach posiedzeń senatu. Przed Curią, od południowej strony wznosiły się tzw. Rastra (zob.) czyli mównica, dalej 'znajdował się grób Romulusa oraz Graecostasis, czyli mównica dla posłów cudzoziemskich. Od wschodu F. R. zamykała regla (zob.). W pobliżu od południowo-wschodniej strony F. wznosiła się niewielka, okrągła świątynia Westy i dom Westalek, atrium Yestae, za którym rozciągał się gaj Westalek, lucus virgi-num Vestalium. Do najstarszych świątyń wzniesionych na F. należały: świątynia Saturna, świątynia Dioskurów, czyli Kastora i Polluksa (r. 484 p.n.e.) i mała świątynia Janusa, tzw. geminae belli porfae, zamykana tylko w okresie pokoju. W pobliżu świątyni Dioskurów znajdowała się fontanna bogini Diutuma (lub Jutuma), gdzie wg legendy poili swoje konie Kastor i Polluks w chwili, gdy się ukazali Rzymianom po bitwie nad jeziorem Regillus, w której pomogli im do zwycięstwa (r. 496 p.n.e.). Od strony zachodniej znajdowało się tabularwnr (archiwum), zbudowane przez Kwintusa Luta-cjusza Katullusa w r. 78 p.n.e., z łukami umieszczonymi między półkolumnami doryckimi, oraz

świątynia Zgody (zob. Concordia); tuż obok wznosiło się starożytne sanktuarium Wulkana, dalej więzienie, carcer. Począwszy od II w. p.n.e. zaczęto wznosić na F. bazyliki (basilica Parcia, basilica Aemilia, basilica Sempronia, basilica lulia;

zob. bazylika). Za czasów cesarstwa powstały nowe cenne budowle, m.in. świątynia Wespazjana, Antonina i Faustyny. F. przecinało kilka ulic, z których najważniejsza była via Sacra (zob.). F. R. prócz wymienionych budynków zdobiły kolumny pamiątkowe, posągi konne, luki triumfalne itd. Szczątki tych zabytków zachowały się do dnia dzisiejszego.

fossae łac. kanały budowane (z kamienia lub, najczęściej, cegły) od dawna w starożytności, służące do osuszania lub nawadniania gruntów oraz do spuszczania statków na morze. Najbardziej znane były kanały zbudowane przez Minyj-czyków w poł. II tysiąclecia p.n.e. w Beocji, w celu odprowadzenia wody z bagnistych okolic do jeziora Kopais. Podobne kanały zbudowano również w Arkadii. W Italii Manius Curius Dentatiis ok. r. 289 p.n.e. osuszył częściowo jezioro Yelinus. odprowadzając jego wody za pomocą kanałów. U schyłku republiki osuszano w ten sposób Błota Pomptyjskie. W Rzymie teren został odwodniony za pomocą Cloaca Maxima (zob.) jeszcze przez Etrusków w VI w. p.n.e. Podobne kanały pod chodnikami ulic zachowały się w Faesulae, w Pompejach i w in.

framea (łac. z germ.) włócznia używana przez ' Germanów, o długim drzewcu i krótkim ostrzu żelaznym.

Frantowie (Franci) federacja ludów germańskich, zamieszkujących pierwotnie tereny pomiędzy Wezerą, Menem i Renem, składająca się z szeregu szczepów, jak: Chatti, Cherusci, Salii, Sicambri, Ripuarii i in. Za cesarz, Galienusa, w III w. n.e. dokonali pierwszego najazdu na Galię, w następnym wieku, za panowania Konstancjusza ponownie napadli na ten kraj. Część ich przeszła do wojska rzymskiego. W V w. ustalili się w Gallia Belgica; wzrósłszy w potęgę pod wodzą Klodwika, króla Franków Salijskich, zwyciężyli Wizygotów, Alamanów, Burgundów i opanowali całą Galię.

fratria (gr. fratrfa, frdtra) grupa ludzi związanych pokrewieństwem, złączonych dla celów politycznych, wyborczych itd. W Atenach każda /. składała się z 30 gene (rodów) i stanowiła z kolei część tyli. Członkowie /. zwali się frdtores i byli

połączeni religijnymi zwyczajami i uroczystościami.

Fregellae dziś Ceprano; miasto Wolsków w La-cjum na lewym brzegu rzeki Liris, skolonizowane przez Rzymian w r. 328 p.n.e. W wojnach z Pyr-rusem i Hannibalem stało po stronie Rzymu. W r. 125 p.n.e. wzięło udział w wojnie sprzymierzeńców przeciw Rzymowi; skolonizowane na nowo przez Rzymian w r. 124, występuje pod nazwą co/owa Fabrateria nova.

Fregenae (w pobliżu dzisiejszego Maccarese) miasto w Etrurii niedaleko wybrzeża morskiego, kolonia rzymska od r. 245 p.n.e.

Frentani szczep Samnitów zmieszany z Illiryj-czykami, mieszkający nad Adriatykiem.

Frento dziś Fortore; rzeka w Italii południowej, biorąca początek w Samnium; w swym dolnym biegu stanowiła granicę między Fren-tanami i Darniami.

frigidarium łac. pomieszczenie w łaźniach rzymskich do brania zimnej kąpieli po gorącej;

zob. łaźnie.

Friksos zob. Fryksos.

Friniates szczep liguryjski mieszkający na terenach między Mutiną a Lukką, w okolicy dzisiejszego Frignano, podbity przez C. Flaminiusza w r. 187 p.n.e.

Frontinus (Sextus lulius F., ok. 30 -103 n.e.) wybitny polityk i pisarz rzymski. W r. 70 n.e. był pretorem, w latach 74 - 78 brał udział w wyprawie do Brytanii pod wodzą Petiiiusa Cerea-lisa, po którego śmierci objął dowództwo i odniósł szereg zwycięstw nad plemionami celtyckimi. Za panowania Domicjana odsunął się od działalności państwowej i oddal się pracy literackiej. Nerwa powierzył mu godność curator agiiarum. W r. 73, 98 i 100 piastował godność konsula. Napisał szereg prac z różnych dziedzin, z czego zachowały się: De aguis urbis Romae (Ó wodociągach miasta Rzymu), Strat egematicon libri IV (Opisy podstępów wojennych) oraz wyciągi traktatów rolniczych.

Fronto (Marcus Comelius F.) z Cyrty (II w. n.e.) retor, nauczyciel wymowy i pisarz łaciński pochodzenia afrykańskiego, nauczyciel Marka Aureliusza, przyjaciel Heroda Attyka. Miał własną szkołę retoryki w Rzymie; przez krótki czas piastował godności państwowe (w r. 143 był konsulem), ale z powoda słabego zdrowia i pod wpływem nieszczęść rodzinnych usunął się od udziału w życiu państwowym. Wśród pism jego wymienić należy listy literackie greckie i łacińskie;

w greckich pod wpływem Heroda Attyka hołdował attycyzmowi, w łacińskich był zwolennikiem stylu archaizującego. Obok mów politycznych (np. gwałtowna mowa przeciw chrześcijanom, wygłoszona w senacie w r. 160) napisał szereg mów popisowych, np. pochwałę dymu i kurzu oraz pochwałę lenistwa. Popularna była jego Consolatio de Bello

Parthico. Z pism jego, głównie z listów, zachowało się sporo dzięki palimpsestowi odkrytemu w r. 1815.

frumentatio łac. zaopatrywanie wojska w zboże, furaż; rozdawnictwo zboża wśród ludności.

frumentum tac. zboże; do najpowszechniej uprawianych w starożytności gatunków zboża należały: jęczmień, owies, żyto i pszenica. Pszenicę znano w kilku rodzajach, przystosowanych do różnych typów gleby. Siano ją przeważnie na ugorze, w małych gospodarstwach stosowano płodozmian. Ziemię w okresie odpoczynku dwukrotnie zaorywano, przed siewem jeszcze raz orano i bronowano; młode zboże okopywano i pielono. Z najstarszej odmiany pszenicy zwanej far (orkisz) otrzymywano mąkę do obrzędów kultowych. W podobny sposób jak pszenicę uprawiano żyto. Jęczmień był zbożem najstarszym zarówno w Grecji, jak w Italii. Z ziaren jego przyrządzano ulubioną potrawę - polentę, słomę zaś uważano za najlepszą na ściółkę i posłanie. Jęczmień uprawiano tylko na suchych glebach; zasiewano go w marcu, po zrównaniu dnia z nocą, żęto jeszcze przed ostatecznym dojrzewaniem. Owies używany był nie tylko jako pokarm dla inwentarza, z jego mąki przyrządzano zupę gotowaną na wodzie i zaprawianą słodkim winem. Wszystkie zboża żęto za pomocą sierpa, ścinając najpierw kłosy, potem słomę. Młócono je, przepędzając po rozrzuconych na klepisku kłosach zwierzęta pociągowe lub też używając specjalnych walców na kółkach, stanowiących rodzaj młockarni. Wszystkim czynnościom towarzyszyły odpowiednie obrzędy, każda z czynności była pod opieką osobnego bóstwa. Opiekunką zbóż była bogini Cerera. Zboże na potrzeby wojska i ludności miast italskich rekwirowano w prowincjach rolniczych, zwłaszcza na Sycylii.

Friisino dziś Frosinone; miasto Herników w Lacjum na pograniczu Kampanii, na południo-wschód od Ferentinum.

Frygia (łac. Phrygia) kraina w Azji Mn., pomiędzy Bitynią a Mizją; główne rzeki: Hermos, Meander i Marsyasz; główne miasta: Kyzikos,

Dconion, Lampsakos, Abydos, Troja, Ankyra, Gordion.

Frygowie (gr. Fryges, łac. Phryges) lud zamieszkujący Frygię; słynęli z umiejętności wyrabiania pięknych tkanin haftowanych złotem;

uważano ich jednak na ogół za tępych i leniwych.

Fryksos (gr. Friksos) mit. syn Atamasa i Nefeli. Zob. Atamas.

Fryne słynna z urody hetera grecka, kochanka i modelka rzeźbiarza Praksytelesa (IV w. p.n.e.). Krążyło o niej wiele anegdot, m.in. że była tak bogata, iż na swój koszt kazała odbudować mury tebańskie, zburzone przez Aleksandra W.

Frynich (Frynichos) 1. F. z Aten, jeden z pierwszych poetów tragicznych; pierwsze zwycięstwo odniósł w r. 511 p.n.e. Pisał tragedie o tematach mitologicznych i historycznych, jak Miletu ha-losis (Zdobycie Miletu) lub wystawione w r. 476 p.n.e. Fojnissaj (Fenicjanki). F. przypisywano wprowadzenie prologu oraz ról kobiecych. 2. F. z Aten, przedstawiciel starej komedii attyc-kiej, po raz pierwszy wystąpił w r. 429 p.n.e. W r. 405 wystawił komedię pt. Musaj (Muzy), współzawodnicząc z Żabami Arystofanesa. Ze sztuk jego zachowały się fragmenty. 3. syn Stratonidesa (V w. p.n.e.), działacz polityczny, przeciwnik Alkibiadesa. 4. sofista (JI w. n.e.), zwolennik attycyzmu, autor zachowanej pracy obejmującej zestawienie wyrażeń attyckich i nieattyckich.

Frynis z Mitylene na Lesbos, poeta liryczny i muzyk z V w. p.n.e., autor dytyrambów w nowym stylu, wyśmiewany przez komików.

fryz poziomy pas między architrawem a gzymsem, stanowiący środkową część belkowania;

w architekturze doryckiej zdobiony tryglifami i metopami, w jońskiej gładki lub zdobiony płaskorzeźbą. Najsłynniejszy jest /. zdobiący zewnętrzną stronę celli w Partenonie (za peri-stazą). Przedstawia on procesję panatenajską i odznacza się zarówno powagą i monumentalnością, jak wdziękiem i naturalnością. Rzeźby te wykonał zespól najlepszych artystów greckich pod kierunkiem Fidiasza w piątym i czwartym dziesięcioleciu V w. p.n.e.

Fryzowie (Frisi, Frissi) lud germański zamieszkujący terytoria zachodniej Germanu między Wezerą i zalewem Flevo. Zajmowali się rolnictwem i hodowlą bydia. Początkowo sprzymierzeni z Rzymianami, zbuntowali się w r. 28 p.n.e. i mimo karnej wyprawy Korbulona utrzy-

mali niezawisłość. W IV i V w. n.e. brali Udział w podboju Brytanii.

fryzury spośród / greckich znamy najlepiej ateńskie dzięki malarstwu wazowemu, drobnej plastyce i wielkiej rzeźbie, której mistrzowie w większości pochodzili ze szkoły attyckiej. Ten typ /. może być jednak uważany za panujący w całej Grecji. W okresie archaicznym (X - VI w. p.n.e.) uczesanie, podobnie jak strój, podlegały silnym wpływom mody wschodniej. Zarówno mężczyźni, jak kobiety nosili długie włosy. Główne odmiany uczesania: 1. włosy opadają całą masą na plecy i na całej swej długości tworzą równoległe fale; 2. głowa okolona jest przepaską, spod której wysuwają się na czoło starannie ułożone, silnie zwinięte pukle lub haczykowate loki, pojedyncze zaś pasma opadają na ramiona; 3. młodzi ściągali włosy w tyle głowy w pojedyncze, grube pasmo za pomocą metalowej spirali tettiks, której ucisk powodował powstanie poziomych fal. Na przełomie VI i V w. p.n.e. młodzi mężczyźni często podwijali dla wygody końce włosów ku górze i bądź zakładali je za opaskę okalającą głowę, bądź skręcali wokół szpili w płaski wałek leżący na wysokości uszu, krobylos. Rzadziej splatano z tyłu wierzchnią warstwę włosów w płaski warkocz leżący na potylicy. Kobiety najczęściej upinały włosy w kok i przykrywały chustką, kekryfalos. Po wojnach perskich, tj. po r. 480 p.n.e.. Grecy zrywają ze wschodnimi modami. Mężczyźni noszą teraz włosy krótkie, ułożone w V w. p.n.e. w płaskie kosmyki, w IV w. p.n.e. w swobodne pukle. Długie, misternie ułożone loki nosili jedynie eleganci z grona złotej młodzieży oraz starcy. U starców włosy są wysoko spiętrzone nad czołem i w lokach opadają na ramiona, andzimon. Uczesania kobiet różniły się od męskich. Najczęściej włosy na skroniach zakładano za przepaskę, a z tylu upinano w kok. W IV w p.n.e. elegantki nosiły loki rozmaicie podwiązywane za pomocą przepaski. Młode dziewczęta nosiły włosy zebrane na czubku głowy w .pęk, przewiązany wstążką. Dzieciom środkowe pasmo włosów splatano często nad czołem w warkocz, który biegł od czubka głowy, przykrywając ciemię. W okresie hellenistycznym (III -1 w. p.n.e.) obok krótkich włosów rozpowszechniły się bardziej zniewieśdałe uczesania męskie, np. długie loki, które opadały ,na uszy i kark, tworząc nad czołem dwa stojące pukle, przewiązane pośrodku (odmiana kroby-

losu). Charakterystycznym uczesaniem kobiecym był tzw. melon, włosy zaczesane do góry i rozdzielone kilkoma przedziałkami wychodzącymi od czoła, a zbiegającymi się na potylicy, które zbierano z tyłu w kok. Przeważały uczesania w loki, miękko puszczone lub podwiązane. Dzieciom włosy zaczesywano najczęściej do góry i związywano w stojący pukiel. F. służyła u Greków do odróżnienia wolnych od niewolników. Niewolnicy we wszystkich okresach musieli nosić włosy krótko ostrzyżone lub zupełnie ogolone, Skomplikowane f. ludzi zamożnych wymagały pomocy fryzjera. Kobiety były czesane w domu przez specjalnie szkolone niewolnice. Perukę (czarne lub złote) były w Grecji w użyciu począwszy od okresu archaicznego. W Rzymie w okresie archaicznym i w początkach republiki, jak wynika z późniejszej tradycji, noszono brody i długie włosy (por. broda). W okresie republiki Rzymianie zupełnie golili włosy i brodę, potem pod wpływem greckim nosili włosy krótko strzyżone. Młode kobiety zbierały włosy w węzeł z tyłu głowy i przytrzymywały go wstążką, vitta, lub szpilą, mus. W momencie ślubu /. się zmieniała, włosy rozdzielone na sześć części wiązano wstążką i upinano na czubku głowy. W początkach cesarstwa (I w. n.e.) mężczyźni nosili włosy krótkie, ale ułożone w fale. W okresie Antoninów (r. 96 -192 n.e.) w zamożnych sferach pod wpływem mody wschodniej noszono długie i fryzowane włosy i brodę, niejednokrotnie posypywano je złotym proszldem. Jednocześnie w warstwach niższych oraz w kołach, gdzie uprawiano filozofię stoicką, jak również wśród chrześcijani utrzymała się aż do upadku Rzymu prosta /. z włosów krótko strzyżonych, zaokrąglonych. wokół twarzy lub podgolonych. Uczesania kobiece w okresie cesarstwa stale się zmieniały. Na przełomie I w. p.n.e./I w. n.e. przeważały dwa rodzaje /.: włosy okrywające czoło upinano-w kok lub splatano w warkocz upinany np. od czoła poprzez ciemię do koku. Od pierwszej ćwierci I w. n.e. włosy przykrywają puklami czoło i skronie, a końce w lokach opadają na ramiona. Wysokość /. stopniowo się zwiększa i za Flawiuszów (r. 69 - 96 n.e.) jest niemal równa wysokości twarzy, tworząc wokół niej rodzaj diademu. W początkach II w. n.e. włosy splecione w warkocze tworzą niekiedy podwójny lub potrójny diadem. W drugiej poł. II w. n.e. nastąpił nawrót do prostoty: włosy upięte w wysoki kok przypominały /. mężatek w okresie re

publikańskim. Za Aleksandra Sewera (r. 222--235 n.e.) panowała moda luźnego splatania włosów w rodzaj plecionki, która, podwinięta ku górze, podtrzymana szpilkami lub sznurem pereł, przykrywała cały tył głowy. W III i IV w. n.e. uczesania były skromniejsze: włosy naturalnymi falami opadały do wysokości szyi, po czym były podwinięte i upięte z tyłu lub splecione w warkocz okalający czubek głowy. Uczesania dzieci nie różniły się od greckich.

Fucinus lacus dziś Lago di Celano; jezioro w kraju Marsów, w równej odległości od Morza Adriatyckiego i Tyreńskiego, już w starożytności usiłowano je osuszyć, lecz wykonano ten projekt dopiero w latach 1855 - 1869.

fncus łac. rodzaj wodorostu rosnącego na skalach morskich i używanego do wyrobu farby czerwonej; w przenośni każda substancja barwiąca na czerwono, purpura jak również róż i szminka.

Fuficius (Całus F. Fango, l w. p.n.e.) senator mianowany przez Oktawiana namiestnikiem Afryki i Numidii; pokonany w wojnie z Tytusem Sekstiuszem, popełnił samobójstwo.

Fufidii Pufidiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego, prawdopodobnie z Arpnium. 1. Lucius Fufidius, przyjaciel Marka Emiliusza Skaurusa (II/I w. p.n.e.). który mu dedykował swoją autobiografię; był politykiem i mówcą sądowym. 2. Lucius F. (pierwsza poł. I w. p.n.e.), zwolennik Sulli, dzięki któremu doszedł do pretury, został pokonany w Hiszpanii przez Sertoriusza. 3. Quintus F.^ edyl w Arpinum w r. 46 p.n.e., wspomniany w inskrypcji z okresu republikańskiego. 4. prawnik z czasów Nerona, autor dzieła pt. Quaestiones.

Fufii ród rzymski pochodzenia plebejskiego, prawdopodobnie z Cales w Kampanii, stąd przydomek Calenus. 1. Quintus Fufius Calenus, wspomniany przez Cycerona, chwalił zabójców Tyberiusza Grakcha. 2. Lucius F., mówca, oskarżyciel Maniusza Akwiliusza o nadużycia w r. 98 p.n.e.; obronił oskarżonego słynny mówca Marek Antoniusz. 3. Quintus F. Calenus, trybun ludowy w r. 61 p.n.e., od r. 59 zwolennik Cezara, jego legat w wojnie galickiej, uczestnik walk przeciw Pompejańczykom w Hiszpanii, w r.. 47 p.n.e. konsul. Po śmierci Cezara popierał Antoniusza. Umarł w r. 41 p.n.e. 4. F. Geminus, prowadził walki w Pannonii za Augusta. 5. Caius F. Geminus, konsul w r. 29 n.e., faworyt Liwn, stracony po jej śmierci przez Tyberiusza.

Fugalia uroczystości obchodzone w Rzymie 24 lutego na pamiątkę wypędzenia królów.

Fulcinii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Fulcinius, poseł rzymski zamordowany przez Fidenatów w r. 438 p.n.e. 2. F. Trio, ulubieniec Sejana, konsul w r. 31 n.e., zajmował się donosicielstwem; uwięziony, popełnił samobójstwo.

Fulgentius (Fabius Planciades F.) gramatyk i mitograf z Afryki (VI w. n.e.).

Fulginia dziś Foligno; miasto w Umbrii, zdobyte i przyłączone do Rzymu w r. 295 p.n.e.

fullo łac. folusznik, rzemieślnik wykańczający nowe tkaniny wełniane i odnawiający stare. Warsztaty foluszników istniały już w Grecji w VI w. p.n.e. Wełnę poddawano praniu depcząc ją nogami w basenie lub w kadzi z roztworem substancji zasadowej, otrzymywanym przez rozpuszczenie w wodzie węglanu wapnia, węglanu potasu lub nawet uryny. Następnie materiał mocno trzepano, aby się należycie sfilcował, płukano go i suszono. Dla osiągnięcia równego meszku na powierzchni czesano go drucianą szczotką lub skórą jeża. Pozostawienie lub przystrzyżenie włosów na powierzchni materiału zależało od jego przeznaczenia. W Rzymie tak przygotowaną materię poddawano jeszcze działaniu dymu z płonącej siarki w celu jej wybielenia i nadania połysku. Białe materiały przecierano następnie tzw. saxum (gatunek kredy lub białej glinki), kolorowe wygładzano odpowiednimi glinkami. Ostatnią fazą było złożenie materii i włożenie jej pod prasę. Podobnemu procesowi podlegały zbrudzone i podniszczone wełniane szaty, które po przejściu przez wprawne ręce folusznika wyglądały jak nowe. Folusznicy byli w Rzymie wysoko cenionymi rzemieślnikami i mieli swe korporacje pod patronatem Mi-nerwy.

Fiilyii Fulwiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego, prawdopodobnie z Tusculum. Istniało kilka gałęzi tego rodu: Bambaliones (łac. bambalio jąkała): 1. Marcus Flwius Bambalio, ojciec Fulwii, która była żoną Klodiusza, następnie Kuriona, potem triumwira Antoniusza. Córkę jej z pierwszego małżeństwa, Klaudię, poślubił Oktawian. - Centumali: 2. Cnaeus F. Maximus Centumalus, konsul w r. 298 p.n.e., zwyciężył Samnitów pod Bowianum; jako pretor w r. 297 pokonał Etrusków. 3. Cnaeus F. Centumalus, w r. 229 p.n.e. zwyciężył królową Illirii, Teutę. 4. Marcus F. Centumalus, pretor w r. 192

famariom

p.n.e., walczył przeciw Antiochowi Syryjskiemu. - Cur.vi: 5. Marciis F. Cwvus, konsul w r. 305 p.n.e., pokonał Samnitów. - Flacci:

6. Qwntus F. Flaccus, konsul w r. 237 p.n.e., zwyciężył Galów, w r. 214 walczył zwycięsko z Kartagińczykami, pokonał również Lukanów i inne plemiona pohidniowoitalskie. 7. Cnaeus F. Flaccus, brat poprzedniego, poniósł od Han-nibala klęskę w Apulii, za co został skazany na wygnanie. S. Qwntus F. Flaccus, syn Qu. Flac-cusa (zob. 6.), pretor w r. 183 p.n.e., pokonał Celtyberów; w r. 179 p.n.e. jako konsul zwyciężył Ligurów. 9. Marcus F. Flaccus, konsul w r. 125 p.n.e., pokonał Ligurów i Galów. Był zwolennikiem reform Grakchów i zginął razem z Gąjuszem Grakchem w r. 121 p.n.e. Cyceron wspomina go jako dobrego mówcę. 10. Caius F. Flaccus, konsul w r. 134 p.n.e., prowadził wojnę przeciw powstaniu niewolników na Sycylii. - Gillones: 11. Qwntus F. Gillo, legat w armii starszego Scypiona (r. 203 p.n.e.), potem pretor. - Nobiliores: 12. Servius F. Nobilior, konsul w r. 255 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad Kartagińczykami. 13. Marcus F. Nobilior, pretor w r. 193 p.n.e., walczył w Hiszpanii, w r. 189 jako konsul zwyciężył Związek Etolski i zdobył Ambrakię. Był cenzorem w r. 179. Jako zwolennik kultury greckiej, zabrał ze sobą na wyprawę przeciw Etolczykom poetę Enniusza, czym wywołał oburzenie Katona. Łupy wojenne zużył na budowę świątyni Muz. - Paetini: 14. Marcus F. Paetinus, konsul w r. 299 p.n.e., zwycięzca Umbrów.

fumarinm łac. wędzarnia, pomieszczenie w domu, gdzie wędzono mięso, suszono wilgotne drzewo i trzymano wino, aby "dojrzało".

funale tac. pochodnia smolna lub świeca zrobiona z pakuł i cienkiego sznurka, jak również lichtarz do świec, candelabrum.

Fundania żona Marka Terencjusza Warrona (I w. p.n.e.).

Fundami ród rzymski, 1. Caius Fundaniiis Fundulus, trybun w r. 249 p.n.e., walczył z Ha-milkarem Barkasem i został przez niego pokonany. 2. Caius F; zwolennik Pompejusza, potem przeszedł na stronę Cezara, przyjaźnił się z Markiem i Kwintusem Cyceronami (I w. p.n.e.). 3. Caius F., przyjaciel Mecenasa i Horacego (I w. p.n.e./I w. n.e.), komediopisarz rzymski, naśladowca Menandra i Filemona; Horacy bardzo go cenił.

Fundi dziś Fondi; miasteczko nadmorskie

w Lacjum, między Tarracina i Formiae, słynne ż dobrego wina.

fundttores łac. lekkie oddziały w wojsku rzymskim, uzbrojone w procę (funda).

Fnrenlae Caodmae wąwóz w środkowych Apeninach w pobliżu Caudium, gdzie w r. 321 p.n.e. Samnid otoczyli armię rzymską wraz z dwoma konsulami, zmusili ją do poddania się i przepędzili cafe wojsko pod włóczniami złożonymi w kształcie jarzma.

Furie zob. Erynie.

Furii Furiusze, ród rzymski pochodzenia pa-trycjuszowskiego, z Tusculum. Było kilka gałęzi tego rodu. - Antiates: 1. Aulus Furius Antias, poeta rzymski, przyjaciel Kwintusa Ka-tulusa (ok. r. 100 p.n.e.). - Aculeones (łac. aculeus ostrze): 2. Caius F. Aculeo, kwestor armii Scypiona Azjatyckiego, został skazany w związku z posądzeniem Scypiona o to, że dał się przekupić Antiochowi Syryjskiemu (r. 184 p.n.e.). - Bibaculi (łac. bibaculus pijak):

3. Marcus F. Bibaculus (I w. p.n.e.) rodem z Kremony, poeta, autor żartobliwych nugae (drobiazgów) w rodzaju Katulla oraz zbioru Lucubratwnes, zapewne też poematów epickich. - Camilli: 4. Marcus F. Canullus, w r. 403 p.n.e. był cenzorem, potem sześciokrotnie trybunem wojskowym z władzą konsularną i szereg razy dyktatorem. Zdobył Weje w dziesiątym roku oblężenia, w r. 396. W dwa lata później zdobył Falerii. Oskarżony o ukrycie części łupów zdobytych pod Wejami został skazany na wygnanie. Jednak po klęsce Rzymian nad Allią w r. 390 i zdobyciu Rzymu przez Galów senat wezwał go z wygnania i powierzył mu dyktaturę. F. pokonał Celtów, uzyskując tytuł pater patriae. W r. 389 pokonał Wcisków, Etrusków i Ekwów. Po raz ostatni był dyktatorem w r. 367 w wojnie przeciw Celtom, których pokonał w pobliżu Alby. Zmarł w r. 364 na cholerę. 5. Spurius F. Camillus, starszy syn poprzedniego, pretor w r. 365. 6. Lucius F. Canullus, młodszy syn dyktatora, dyktator w r. 350, zwycięzca Galów. 7. Lucius F. Camillus,' konsul w r. 338 p.n.e., zwycięzca Latynów, za co wzniesiono mu pomnik na Forum. 8. Marcus F. Camillus za panowania Tyberiusza, w r. 16 n.e. pokonał Takfari-nasa, wodza zbuntowanych Numidyjczyków.- Fusi: 9. Agrippa F. Fusus, konsul w r. 446 p.n.e., pokonał Wcisków. - Medullini: 10. Spurius F. Medullinus, konsul w r. 481 p.n.e., walczył z Ekwami. 11. Publius F. Medullinus, brat po-

przedniego, był legatem w jego wojsku. 12. Spu-rius F. Medullinus Fusus, brat obu poprzednich, konsul w r. 464, walczył z Ekwami. - P a ciii:

13. Caius F. Pacilus, konsul w r. 441 p.n.e., dozna} klęski w wojnie z Wejentami. Później został cenzorem. - Phili: 14. Publius F.Philus, konsul w r. 223 p.n.e., zwycięzca Galów, później cenzor. 15. Lucius F. Philus, konsul w r. 136 p.n.e., przyjaciel Scypiona Młodszego i Leliusza, wspomniany przez Cycerona jako wybitny mówca.-Purpureones: 16. Lucius F. Pwpmeo, uczestnik wojny z Hannibalem w r. 210 p.n.e., pod dowództwem Marcellusa.

Furina (Furrind) mit. bogini rzymska, której kult ustanowiono w czasach tak zamierzchłych, iż już za czasów Warrona i Cycerona nie rozumiano jego znaczenia. Cycero wiązał jej imię z Furiami. Kultem jej zajmował się osobny flamen, obchodzono też specjalne święto Furi-nalia. W gaju poświęconym tej bogini został w r. 121 p.n.e. zamordowany Gajusz Grakctos.

Furiusze zob. Fum.

Furnii Fumiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Caius Fumius, trybun ludowy w r. 50 p.n.e., przyjaciel Cycerona. W czasie wojny domowej stanął po stronie Cezara.' Brał udział w wojnie peruzynskiej i pośredniczył w układach między Antoniuszem i Oktawianem. W r. 39 p.n.e. wysłany został przez Antoniusza do Afryki, następnie był namiestnikiem w Azji i walczył z Sekstusem Pompejuszem. Oktawian po zwycięstwie nad Antoniuszem ułaskawił i mianował go vir consularis. Ostatnie lata życia C. F. poświęcił pracy pisarskiej. Był wybitnym mówcą. 2. Caius F., syn poprzedniego, w r. 25 p.n.e. jako legat Augusta walczył z Celtyberami, których pokonał ostatecznie jako namiestnik Hiszpanii. W r. 17 p.n.e. został wybrany konsulem, wkrótce potem zmarł.

furtum łac. kradzież; prawo XII Tablic rozróżniało furtum manifestum i furtum nęć manifestom. Pierwsza zachodziła wówczas, gdy złodzieja pojmano na gorącym uczynku lub gdy poszkodowany znalazł, w wyniku rewizji przeprowadzonej przy zastosowaniu procedury lance et licio, skradzioną rzecz w domu osoby podejrzanej o kradzież. Fur manifestus podlegał karze chłosty i oddawany był w niewolę poszkodowanemu. Złodzieja pojmanego na gorącym uczynku w nocy, fur noctumus, wolno było zabić, złodzieja zaś kradnącego w dzień, fur

diurnus, tylko w' wypadku, gdyby stawiał poszkodowanemu zbrojny opór. W czasach późniejszych przepisy te uległy złagodzeniu. Fur non manifestus obowiązany był do zapłacenia poszkodowanemu podwójnej wartości rzeczy skradzionej. F. było deliktem prywatnym. Wniesienie skargi było pozostawione do dyspozycji pokrzywdzonego. Za cesarstwa niektóre rodzaje kradzieży, jak kradzież bydła, kradzież z włamaniem, kradzież kieszonkowa - ścigano z urzędu i karano bardzo surowo.

Fiiscus zob. Arellius; Aristius.

fustibalus łac. rodzaj procy osadzonej pośrodku długiego kija, służącej do wyrzucania kamieni.

fustuarium łac. kara chłosty stosowana w wojsku rzymskim zarówno w okresie republikańskim, jak i w czasach cesarstwa wobec żołnierzy, którzy złamali dyscyplinę wojskową, popełnili dezercję, złożyli fałszywe świadectwo lub dopuścili się kradzieży w obozie. Trybun wojskowy dotykał skazanego kijem, a żołnierze legionu, do którego należał, chłostali go kijami najczęściej aż do utraty życia. Kara ta stosowana była również w stosunku do całego oddziału wojska za tchórzostwo lub bunt. F. poddawano niekiedy skazanych na śmierć.

fusus łac. (gr. dtraktos) wrzeciono, narzędzie służące przy ręcznym przędzeniu do skręcania włókien i nawijania nici. Wrzeciono zawieszano na paśmie włókien wyciąganych stopniowo palcami z kądzieli i wprawiano drugą ręką w ruch obrotowy, który sprawiał, że włókna skręcały się w nitkę. Utworzoną nić nawijano na wrzeciono. Wrzeciona były w powszechnym użyciu zarówno na starożytnym Wschodzie, jak w Grecji i Rzymie.

Fylake 1. miasto Molossów w Epirze. 2. miasto w Tesalii.

Fylakos mit. ojciec Ifiklosa i dziadek Protesi-laosa, heros-eponim miasta Fylake.

fyle (gr. fyle) plemię skupiające w sobie grupę fratrii (zob.) i rodów i wywodzące się od wspólnego przodka. W miarę odchodzenia od ustroju rodowego pierwotne znaczenie / stopniowo się zatraca; Periander w Koryncie wprowadza zamiast rodowego podział terytorialny na 8 /., zachowując zresztą tę nazwę. W Atenach zarówno Solon wprowadzając podział na klasy majątkowe, jak następnie Klejstenes wprowadzając podział terytorialny zachowali jednak

dawną nazwę /., choć znaczenie jej się zmieniło. Zamiast dawnych 4 tradycyjnych /., gdzie przemożny byl wpływ arystokracji, Klejstenes wprowadził podział na 10 /., nazwanych od imion dawnych herosów attyckich: zostali do nich wprowadzeni rzemieślnicy-metojkowie,

przez co osłabiono wpływy arystokracji. Do każdej /. wchodziła część wybrzeża, równiny i miasta, tak że /. nie reprezentowała interesów tylko jednego rejonu. Żołnierze ściągnięci z jednej /. tworzyli oddział (zwykle jazdy) również zwany /.

Fyle dziś Fili; twierdza na pograniczu między Attyką i Beocją.

Fyllis mit. córka króla trackiego Sithona. Pokochała Demofoonta, który w drodze spod Troi zatrzymał się w Tracji. Demofoon obiecał pojąć ją za żonę, wpierw jednak musiał wracać do ojczystej Attyki. Gdy w oznaczonym czasie nie powracał do Tracji, F. przekonana, że ją porzucił, odebrała sobie życie. Bogowie zamienili ją w drzewo.

Fyllos miasto w Tesalii.

Pytałoś mit. heros attycki; przyjął gościnnie Demetrę w czasie jej wędrówek w poszukiwaniu córki. Jako nagrodę otrzymał od bogini sadzonkę drzewa figowego.

G

Gabali lud w północno-wschodniej części Akwitanii w sąsiedztwie Arwemów, trudniący się garncarstwem i wyrobem serów; główne miasto Anderitum.

Gabii miasteczko w Lacjum, między Rzymem a Praeneste, podbite przez Tarkwiniusza Starego. W I w. p.n.e. było już tylko małą wioską.

Gąbina via droga prowadząca z Rzymu do Gabii.

Gabinii ród rzymski pochodzenia plebęjskiego. 1. Aulus Gabuliiis służył pod komendą Aniciusa Gallusa w czasie wojny w Illirii w r. 167 p.n.e. 2. Aulus G., twórca prawa lex tabellaria w r. 139 p.n.e., dotyczącego tajnego głosowania na komicjach. 3. Aulus G; uczestnik wojny ze sprzymierzeńcami w latach 90-88 p.n.e., zwycięzca Lukanów i Brutyjczyków. 4. Aulus G;

w r. 85 p.n.e. trybun wojskowy pod dowództwem Sulli w wojnie z Mitrydatesem. 5. Aulus G;

trybun ludowy w r. 67 p.n.e., autor ustawy o oddaniu Pompejuszowi naczelnego dowództwa w wojnie z piratami. W r. 61 był pretorem, w r. 58 konsulem. Wraz z Klodiuszem przyczynił się do wygnania Cycerona. Otrzymał w zarząd prowincję Syrię, gdzie stłumił powstanie Żydów; w r. A odstąpił ją Krassusowi. Jako namiestnik Syrii, bez upoważnienia senatu osadził na tronie egipskim króla Ptolemeusza Auletesa. Otrzymał za to 10 000 talentów, które Ptolemeuszowi pożyczył wielki finansista rzymski Gajusz Rabiriusz Postumus. Po powrocie do Rzymu G. został oskarżony o zdzierstwa i przekupstwo i pomimo iż bronił go Cyceron, został skazany na wygnanie. Powrócił w r. 49 i walczył jako podwładny Cezara w Dalmacji, gdzie poniósł klęskę; zmarł w r. 47. 6. Aulus G. Sisenna, syn poprzedniego, uczestniczył w walkach w Syrii pod dowództwem ojca. 7. Publius

G. Capito, uczestnik spisku Katyliny, został ujęty i skazany wraz z innymi spiskowcami w dniu 5 grudnia 63 r. p.n.e.

Gabinus cinctus zob. cinctus Gabinus.

Gadara duże, obronne miasto w Palestynie nad rzeką Hieromaks, w urodzajnej okolicy Gadaris. Po śmierci Heroda I przyłączone zostało do Syrii (I w. n.e.).

Gades dziś Cadiz, poł. Kadyks; starożytne miasto w Hispania Baetica, założone przez Fenicjan, o dużym znaczeniu handlowym. Leżało na wyspie zw. wg jednych Erytheja, wg innych G., połączonej mostem z lądem stałym, gdzie znajdował się port. Po drugiej wojnie punickiej (r. 201 p.n.e.) miasto oddało się dobrowolnie pod panowanie Rzymian, dzięki czemu uzyskało liczne przywileje. Cezar nadał mu prawo obywatelstwa rzymskiego.

Gaditanum fretnm Cieśnina Gibraltarska. Zob. Heraklesa Słupy.

Gaesati zob. Gesatowie.

gaesiim łac. (wyraz pochodzenia celtyckiego) narodowa broń Galów, ciężka żelazna dzida służąca do rzucania na odległość. Od r. 340 p.n.e. używały również g. lekkozbrojne wojska rzymskie obok włóczni zwanej hasta i oszczepu zwanego pilum.

Gaetuli lud pochodzenia berberyjskiego, zamieszkujący północno-zachodnią Afrykę, najpierw tzw. Mauretania Tingitana, potem również pomocną część Mauretania Caesanensis.

Gaetulicus przydomek konsula Korneliusza Kossusa Lentulusa, który w 6 r. n.e. podbił Getulów.

Gaja (albo Ge, łac. Gaed) mit. Ziemia-Matka, która wyłoniła się z Chaosu, uosobienie płodności i macierzyństwa. Z kolei wyłoniła się z siebie Uranosa - Niebo i Pontosa - Morze. Wraz z tym ostatnim dała początek całym poko-

leniom bóstw morskich, ze związku z Uranosem wydala, na świat tytanów, cyklopów i gigantów. G. pomogła swemu synowi Kronosowi zawładnąć światem, następnie zaś jego małżonce, a swej córce Rei doradziła, jak ocalić najmłodsze dziecię - Zeusa - przed żarłocznością Kronosa, który wszystkie swe dzieci pożerał. Kult G. jako żywicielki wszystkich i wszystkiego był szeroko w Grecji rozpowszechniony. Uważano ją za szczególną opiekunkę dzieci. W ofierze składano jej czarną owcę. Ośrodki kultu G. znajdowały się w Dodonie, Atenach i Sparcie. Na fryzie ołtarza pergamońskiego (n w. p.n.e.) G. jest przedstawiona jako uczestniczka Gigan-tomachii.

Gajus (Gaius lub Caius) słynny prawnik rzymski z n w. n.e., autor zbioru Institutiones w 4 księgach, zawierającego zwięzły, uporządkowany przegląd rzymskiego prawa cywilnego. Rękopis tego dzieła, znanego poprzednio jedynie z fragmentów i cytatów, odkrył Niebuhr w r. 1816 w Weronie.

Gajusz zob. Caius.

Galacja (Galatia) kraina w Azji Mn. nazwana od plemienia Galów, którzy wtargnęli tam i osiedli w ffl w. p.n.e.; graniczyła na północy z Bi-tynią i Paflagonią, na zachodzie z Frygią, na południu z Likaonią, na wschodzie z Fontem. Przepływała przez nią rzeka Hałys. G. stanowiła część Frygii; na początku in w. p.n.e. rozdzielili ją pomiędzy siebie królowie Syrii i Palestyny. Plemiona galickie na skutek zmieszania się z Grekami otrzymały nazwę Gallograeci. Galo-wie ci dzielili się na 3 szczepy i 12 tetrarchii. Jeden z tetrarchów, Dejotarus, otrzymał od Rzymian tytuł królewski (I w. p.n.e.). Od r. 25 p.n.e. G. stała się prowincją rzymską.

Galantis zob. Galintias.

Galatea mit. 1. nimfa morska, córka boga Nereusa, kochanka pięknego pasterza Akisa. Zakochany w niej cyklop Polifem zabił swego szczęśliwego rywala, dsnąwszy weń olbrzymim głazem. G. zamieniła Akisa w źródło. 2. małżonka Lamprosa, króla Fajstos na Krecie. Gdy miała wydać dziecię na świat, mąż zapowiedział jej, że przyjmie tylko syna. (7. powiła córkę, lecz ukryła ten fakt przed mężem i wychowywała ją jako syna, którego nazwala Leukippos. Na gorące modły G. bogini Leto zamieniła jej córkę w chłopca.

Galaton malarz grecki z drugiej poł. Ul w.

p.n.e., którego obraz przedstawiający Homera znajdował się w Homerejonie w Aleksandrii.

Galba (Servius Sulpicius G; ok. r. 5 p.n.e./68 r. n.e.) pochodził ze starego patrycjuszowskiego rodu; szybko doszedł do wysokich godności i w r. 32 n.e. objął konsulat. Odznaczył się jako dobry namiestnik Akwitanii, Germanii, Afryki i Hiszpanii. W r. 68 n.e. namiestnik Galii Lug-duóskiej, Juliusz Windeks, wypowiedział posłuszeństwo Neronowi i zaproponował oddanie tronu G. Przyłączyły się do niego również inne prowincje, przystąpił prefekt pretorianów, Nim-fidiusz Sabinus, a po śmierci Nerona został G. uznany także przez senat. Na swego następcę adoptował Lucjusza Pisona. Nie umiał jednak umocnić swego stanowiska, gdyż surowością i skąpstwem zniechęcił do siebie żołnierzy. Wykorzystał to Marek Salwiusz Othon (który z początku popierał go przeciwko Neronowi), pozyskał dla siebie pretorianów i w ich obozie został ogłoszony cesarzem. G., który pospieszył dla stłumienia buntu, został zamordowany wraz z Pisonem (po 7 miesiących panowania) w styczniu 69 r.

Galen (Ciaudius Galenus, r. 129 -199 n.e.) jeden z najsłynniejszych lekarzy starożytności. Pochodził z Pergamonu, gdzie otrzymał staranne wykształcenie medyczne i filozoficzne; ponadto kontynuował studia medyczne w Smymie, Ko-ryncie i Aleksandrii. Największy wpływ wywarły na niego szkoła pneumatyczna i teorie Hippokratesa. W latach 158 -161 n.e. był w Per-gamonie lekarzem gladiatorów, co stanowiło dla niego doskonalą szkołę chirurgii. W latach 161-166 przebywał w Rzymie, po czym wrócił do rodzinnego miasta, ale wkrótce został znów wezwany do Rzymu przez Marka Aureliusza i odtąd był przybocznym lekarzem cesarskim Marka Aureliusza, Lucjusa Werusa i Kommo-dusa, poświęcając się obok praktyki lekarskiej także twórczości naukowej i literackiej. Najważniejsze jego osiągnięcia to badania fizjologiczne głównie w dziedzinie neurologii. Dowiódł, że krew zawierają nie tylko żyły, ale i tętnice. G. wspomina o 153. swoich pismach, było ich jednak znacznie więcej. Można je podzielić na 3 grupy: 1. pisma medyczne, obejmujące wszystkie dziedziny medycyny, jak teorię i podział medycyny, fizjologię, anatomię, naukę o pulsie, higienę, dietetykę, terapię, patologię itd; podajemy kilka tytułów: Techne jatrike (Sztuka le

karska), Pert ton tes jatrikes meron (O działach medycyny). Perl osłon (O kościach). Perl myon. 'kineseos (O ruchach mięśni) itd.; 2. pisma filozoficzne, a więc komentarze do pism Platona, Arystotelesa, Chryzypa i in. oraz następujące pisma: Hotl ho aristos jatros kaj filosofos (Najlepszym lekarzem jest również filozof), Ejsagoge logikę (Wstęp do logiki), Peri

ton para ten leksin sofismaton (O wykrętnych sposobach wyrażania się); 3. pisma filologiczne i retoryczne. Wiemy, że utwory te dotyczyły głównie badań nad językiem dawnych pisarzy attyckich, zwłaszcza przedstawicieli starej komedii. Ogółem zachowało się 150 autentycznych pism G., szereg fragmentów i kilkanaście pism nieautentycznych.

Galepsos miasto w Chalkidyce nad Zatoką Torońską, na półwyspie Sitonia.

Galerius 1. G. Trachalus, konsul z roku 68 n.e., wspomniany przez Kwintyliana jako wybitny mówca. 2. Calus G. Yalerius Maximianus, cesarz rzymski; poślubił córkę Dioklecjana, Walerię. Przy podziale cesarstwa z Konstancjuszem Chlo-rusem zachował dla siebie Wschód. Zmarł w r. 311 n.e.

galerus (galerum) łac. 1. czapka wieśniacza zrobiona ze skóry i ściśle zakrywająca głowę, noszona w czasie prac w polu i w czasie polowania. 2. czapka kapłana rzymskiego, fla-mina, sporządzona ze skóry zwierzęcia zabitego na ofiarę. 3. czapka atletów i zawodników chroniąca włosy przed kurzem areny. Przykrywała ściśle głowę, a wysuwane klapki zasłaniały uszy. 4. peruka.

Galesa malarz, twórca attyckich waz czer-wonofigurowych stylu surowego, działający w końcu VI w. p.n.e.

Galia (Gallia) kraj w Europie zachodniej, obejmujący dzisiejszą Francję, Belgię, część Holandii, część Szwajcarii i część Niemiec po lewej stronie Renu. Rzymianie dzielili G. na Gallia Cisalpina, tzn. północną Italię i na Gallia Transalplna - zaalpejską. Gallia Cisalpina dzieliła się z kolei na Galtia Transpadana, po lewej stronie rzeki Padus, zamieszkałą przez Insubrów i Cenomanów, oraz na Gallia Cis-padana, po prawej stronie Padu, zamieszkałą przez Bojów i Senonów. Gallia Transalpina albo Comata (tak nazwana, ponieważ ludność celtycka, - zarówno kobiety jak mężczyźni - nosiła długie włosy) dzieliła się za czasów Augusta na 4 prowincje: Gallia Narbonensis albo Bracata, zwaną po prostu Proyincia, obejmującą dzisiejszą Prowaneję i Langwedocję; Aauitania, rozciągającą się między Pirenejami i rzeką Lo-arą; Gallia Lugdunensis, między rzekami Loarą, Sekwaną, Mamą i Saoną, oraz Gallia Belgica, obejmującą pólnocno-wschodnią część kraju, od Mamy do Renu,. do której August przyłączył część kraju Helwetów. Podbój G. rozpoczął Cezar w latach 58 - 50 p.n.e. W okresie najazdów barbarzyńców napadali na G. Germano-wie, Wizygoci, Burgundowie i Frantowie. W r. 287 n.e. cesarz Maksymian oddał ziemie ga-lickie Frankom Salickim, Konstancjusz Chlorus wydzielił również część terenów galickich Frankom Ripuarskim. W końcu V w. n.e. G. podzielono między Franków, Alamanów, Burgundów, Wizygotów i Bretonów, Rzymianie zaś stanowili znikomą mniejszość. Za Klodwika, w końcu V w. G. została całkowicie opanowana przez Franków; odtąd mówi się już o Francji.

Galileja (łac. Galilaea, gr. Galildja), północna, urodzajna część Palestyny, między Penicją na zachodzie, jeziorem Genezaret i Jordanem na wschodzie, Libanem na północy i Samarią na południu, z miastami: Nazaret i Tyberiadą. Została podbita przez Asyryjczyków w VIII w. p.n.e., potem przez Persów (VI w. p.n.e.), w okresie panowania Machabeuszów (n w. p.n.e.) rozkwitła na nowo, wreszcie została podbita przez Rzymian w I w. p.n.e.; w r. 34 n.e. Kaligula oddał ją wnukowi Heroda I, Agryppie, w r. 44 n.e. stała się ostatecznie prowincją rzymską jako provincia ludaea.

Galintias (Galinthiaś) albo Galantis (Galanthis) mit. córka Projtosa, przyjaciółka Alkmeny. Gdy Alkmena miała wydać na świat Heraklesa, Mojry i bogini porodów Ejletyja usiłowały z rozkazu Hery nie dopuścić do tego. Wówczas G. powiedziała boginiom, że z rozkazu Zeusa, bez ich pomocy, Alkmena już urodziła syna;

Mojry i Ejletyja ze zdumienia opuściły ręce, czary ich przestały działać i Herakles mógł bez przeszkód ujrzeć świat. Oszukane boginie przez zemstę zamieniły G. w łasicę; Hekate zlitowała się nad nią i przyjęła ją za służebnicę. Herakles wystawił G. świątynię; kult jej był żywy w Tebach, gdzie w dniu święta Heraklesa składano jej ofiary.

Gallaecia (także Callaecia) dziś Galicia;pół-nocno-zachodnia część Hiszpanii, granicząca od zachodu z Oceanem Atlantyckim, od wschodu z Asturią, od południa z Luzytanią, od której była oddzielona rzeką Durius. G. zamieszki-

waty ludy pochodzenia celtyckiego. Najważniejszymi miastami byty Bracara Augusti i Lucus Augusti.

GalH (gr. Galloj) 1. kapłani bogini Kybelc w Rzyrme. Nosili długie przezroczyste szaty koloru żółtego, zapuszczali długie włosy, na których nosili szerokie wstążki, opasujące czoła i w ogóle starali się nadawać sobie wygląd kobiecy. Czasem szminkowali sobie twarze i ozdabiali się klejnotami, zwłaszcza czynił to główny kapłan, Archigallus, którego oznaką byty złota korona oraz naszyjnik. W czasie uroczystych pochodów G. biczowali się dyscyplinami i śpiewali pieśni zwane gallijambami. 2. zob. Galawie.

GaUia zob. Galia.

Gallienas (Publius Lictnws Egnatius G.) syn cesarza Waleriana, cesarz rzymski w latach 253 - 268 n.e.; najpierw współrządca wraz z Walerianem, w r. 259, gdy ten dostał się do niewoli perskiej, objął ostatecznie tron cesarki, powoławszy na współregenta Odenata, któremu powierzył wschodnią część państwa. Panowanie G. upłynęło głównie na tłumieniu powstań w prowincjach rzymskich, na walce o władzę i wojnach z Gotami, których kilkakrotnie pokonał. W czasie jego panowania uzurpator, Kassianus Latinus Postumus, przez 10 lat panował w Galii, Hiszpanii i Brytanii (oderwawszy te prowincje od państwa) i prowadził wojnę z G. W r. 268 n.e. Aureolus podniósł przeciw G. bunt w Mediolanie;

cesarz udał się tam w celu poskromienia buntu i tam też zginął.

gallijamby (yalliambicum metrum) wiersze, które w swej pierwotnej formie miały następujący schemat; \->\J -t- -Ł \\^^J t--t- \\\J\J-t- f | ^'-';»!,

a więc równe byty katalektycznej postaci tetra-mettu jońskiego a minore (zob. jonik). G. byty używane w pieśniach na cześć bogini Kybele;

otrzymały nazwę od Gallów, kapłanów tej bogini. Do literatury dostały się g. w okresie aleksandryjskim. Znamy kilka fragmentów utworów poetów greckich w tym metrum. G. użył Katullus w utworze 63; po 2. metrum występuje u niego zawsze diereza, a w pierwszym członie bardzo często ma miejsce anaklaza (zob.). Na przykład: Super aha yectus Attis \ \ celeri ratę maria.

\J'^ t-\J -Ł\J -Ł t'II \J \J -t- \il \^ \J \J O

W utworach związanych z kultem Kybele używali g. również Warron i Mecenas. Dopiero w, III w. n.e. pisano w g. również utwory innej treści. Gallinaria insula wyspa na Morzu Liguryjskim, znana z hodowli kur.

Gallinaria silva las sosnowy w Kampanii w pobliżu Litemum, między ujściem rzeki Vol-turnus i Cianius.

Gallio 1. Lucius lunius G; retor z czasów Augusta (I w. p.n.e./I w. n.e.), przyjaciel Owidiusza i Seneki Starszego, autor deklamacji i pisma retorycznego, wspomnianego przez Kwintyliana. 2. Lucius lunius G; właściwie Annaeus Novatus, syn Seneki Starszego, brat Seneki Młodszego, adoptowany przez Lucjusza Juniusa <?., również retor, który popełnił' w r. 65 n.e. samobójstwo wskutek szykan ze strony Nerona.

Gallograeci zob. Galacja.

Galloni ród rzymski, 1. Publius Gallonius, współczesny Grakchom (druga poł. II w. p.n.e.), znany z hulaszczego żyda; imię jego stało się przysłowiowe dla określenia hulaki i rozrzutnika. 2. Caius G; ekwita rzymski, uczestnik wojny, domowej po stronie Pompejusza, kierował w r. 49 p.n.e. obroną miasta Gades przed wojskami Cezara. Po klęsce Pompejusza ratował się ucieczką.

Gallowie zob. Gotowie.

Gallus1 1. Comelius G. zob. Comelit. 1. Całus Aellus G; prawnik lub gramatyk z I w. p.n.e., autor pracy de significatione verborum quae ad ius ciWe pertbient (niezachowane). 3. Caius Aguilius G. prawnik rzymski (I w. p.n.e.), pretor z r. 66; wyrzekł się starania o konsulat, aby całkowicie poświęcić się studiom prawniczym. Był nauczycielem Serwiusza Sulpicjusza Rufusa. Umarł między r. 55 a 44. 4. G; cesarz rzymski w latach 251-253 n.e., następca Decjusza, za-• mordowany przez swoich żołnierzy. 5. G. Flavius Constantius, syn Juliusza Konstancjusza, przyrodni brat Juliana Apostaty, stracony w r. 354 n.e. 6. Annius G. zob. Anni 6.

GallusZ (łac.; gr. Galhs) rzeka we Prygii, wypływająca pod miastem Modra i łącząca się w Bitymi z rzeką Sangarios.

Galowie (Galii) lud pochodzenia celtyckiego;

za ich pierwotne siedziby jedni badacze uważają tereny położone między Renem a Garonną, inni - ziemie leżące w górnym biegu Dunaju. W latach 600 -123 p.n.e. dokonali inwazji na Hiszpanię i Italię, w r. 320 p.n.e. weszli do Rzymu; posunęli się do doliny Dunaju i do Grecji, w Azji Mn, założyli państwo (zob. Go-lacja). W samej Galii, przed podbojem Cezara, dzielili się na szereg plemion: Akwitanów, Ar-moryków, Belgów, Arwemów, Galów wlaśd-

wych, Eduów, Sekwanów i in., używających tego samego języka, mających te same obyczaje i wierzenia, lecz politycznie rozdzielonych. Po podboju Cezara (r. 58-50 p.n.e.) G., mimo iż podejmowali próby połączenia poszczególnych plemion dla odzyskania niepodległości, łatwiej i szybciej od innych podbitych przez Rzymian narodów ulegli romanizacji.

gamelia (gr. gamelia) ofiara składana przez nowożeńca, kiedy podczas uroczystości Apa-turiów wprowadzał młodą małżonkę do swojej fratrii. Członków fratrii ugaszczano wtedy (na uczcie) mięsem ofiarnym.

Gamelion (gr. GameliSn, gamSó żenić się) siódmy miesięc w kalendarzu ateńskim, przypadający na okres od połowy stycznia do połowy lutego. W czasach najdawniejszych zawierano wtedy małżeństwa i obchodzono święta Gamelia na pamiątkę zaślubin Zeusa z Herą; w tym miesiącu przypadały także Lenaje.

gamorowie (gr. gamóros) w państwach doryckich klasa bogatych właścicieli, którzy skupiali w swych rękach prawie wszystkie majątki ziemskie, przy czym sami nie zajmowali się uprawą roli, lecz mieszkali w miastach jako ośrodkach żyda państwowego.

Gandarowie (gr. Ganddraf, łac. Gandarae) lud indyjski w prowincji Gandaritis nad rzeką Ko-fen: należeli do siódmej satrapii perskiej i walczyli przeciw Grekom w wojnach perskich (V w. p.n.e.).

Gandhary sztuka zabytki twórczości plastycznej hinduskiego oaństwa Gandhara, wykazującej bardzo silni wpływy greckie. Państwo Gandhary założyli w I w. n.e. nomadzi z zachodnich Chin, którzy wyparli z Baktrii, południowego Afganistanu i północno-zachodnich Indii rządzące tam dynastie scytyjskie i greckie. Wpływy sztuki greckiej na hinduską datują się od czasu wyprawy Aleksandra W. Pełny rozkwit rzeźby hindusko-greckiej nastąpił w cesarstwie Gandhary. W zakresie kojarzenia pierwiastków rodzimych i greckich najlepszym przykładem jest antropo-morficzna postać Buddy. Inne bóstwa hinduskie przedstawiano w pozach charakterystycznych dla wyobrażeń bóstw greckich IV w. p.n.e. i okresu hellenistycznego. Występują też często charakterystyczne dla sztuki hellenistycznej motywy, jak amorki podtrzymujące girlandy kwiatów albo pilastry korynckie. Duży wpływ na sztukę G. wywarła również sztuka wschodnich prowincji cesarstwa rzymskiego. Wyraża się ona w przedstawieniach szat drapowanych podobnie jak fałdy togi rzymskiej, w ogólnych tendencjach ar-chaistycznych oraz w osiągnięciu dwuplanowości reliefów. Sztuka G. przetrwała do V w. n.e. i z kolei wywarła wpływ na rzeźbę chińską.

Ganges główna rzeka w Indiach, wypływająca z Gór Emodyjskich, wpada do zatoki zwanej Sinus Gangeticus. Dzieliła ona Indie na dwie części: India intra Gangem i India extra Gandem. Słynęła, podobnie jak Nil, z regularnych wylewów.

Ganimedes (gr. Ganymedes) ntit. syn króla Troi, Trosa, i Kallirroe, odznaczający się niezwykłą pięknością; porwany przez Zeusa, spełniał funkcję podczaszego bogów. Motyw porwania G. przez Zeusa był niejednokrotnie tematem wyobrażeń plastycznych. Z zachowanych zabytków wymienić należy rzymską kopię G. z orłem, naśladownictwo grupy Leocharesa, obecnie w Muzeum Watykańskim, oraz marmurową grupę znajdującą się w muzeum we Florencji.

Ganos twierdza w Tracji nad Propontydą u stóp góry Hieron.

Gansiniec Ryszard (1888 -1958) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, humanista, historyk kultury. Interesowały go dzieje rozwoju kultury, ewolucja wątków religijnych i obyczajowych, wzajemne przenikanie elementów różnych kręgów kulturowych. Badania nad dziejami literatury antycznej i średniowiecznej skoncentrował na zagadnieniach genezy poszczególnych rodzajów literackich oraz przechodzenia niektórych wątków i form literackich z antyku do średniowiecza. Do najznakomitszych prac G. należy rozprawa o nagrobku Bolesława Chrobrego (1951). Z literatury Odrodzenia zajmował się wydaniem dzieł Dan-tyszka, Krzywickiego i Kopernika. Był założycielem, redaktorem oraz wydawcą "Przeglądu Humanistycznego" (1930 - 1931), "Przeglądu Klasycznego" (1934-1939) i "Filomaty" (1929--1939).

Garamantowie (Garamantes) lud zamieszkujący północną Afrykę, teren dzisiejszego Fezzanu, wymieniony już przez Herodota. w r. 21 n.e. prokonsul Afryki, Lucjusz Korneliusz

Balbus, zorganizował przeciw G. wyprawę, nie zdołał ich jednak podbić i wcielić do państwa rzymskiego.

Garganus mons góry wapienne na środkowowschodnim wybrzeżu Półwyspu Apenińskiego.

Gargara (albo Gargaron) 1. najwyższy szczyt gór Idą w Mizji. 2. miasto u stóp gór Idą,

nad północnym wybrzeżem zatoki Sinus Adra-myttenus, między Assos i Antandros.

Gargettos dem attycki położony na północnych stokach Hymetu, ojczyzna filozofa Epikura.

Gargilius Martialis pisarz rzymski z m w. n.e., autor dzieła biograficznego o cesarzu Aleksandrze Sewerusie oraz prac z dziedziny rolnictwa; zachowały się fragmenty pt. De pomis (O jabłkach) oraz De cwa boum (O leczeniu wołów).

garom łac. sos z krwi i wnętrzności ryb zwanych gariis, przyrządzany później również i z innych gatunków ryb. Grecy używali go do zmiękczania ostryg oraz jako pobudzającej apetyt przekąski. W Rzymie g. nosiło też nazwę liauamen, w III w. p.n.e. uważane było za luksusową potrawę, z czasem jednak stało się powszechnym i ulubionym przysmakiem.

Garumna dziś Garonne; główna rzeka Akwi-tanii, wypływająca z Pirenejów w kierunku pół-nocno-zachodnim. Od Burdigala do ujścia znacznie szersza i dostępna dla statków morskich. Jej dopływy to Tamis, Oltis, Duranius i Carentonus. U jej źródeł mieszkali Garumnowie.

Gauda Numidyjczyk, syn Mastanabala, wnuk Masynissy, przyrodni brat Jugurty. Po zwycięstwie nad Jugurtą w r. 105 p.n.e. otrzymał od Rzymian wschodnią część Numidii.

Gaugamela miejscowość w Asyrii, na pól-noco-zachód od Arbeli, gdzie w r. 331 p.n.e. Aleksander W. pokonał Dariusza.

Gaurus mons dziś Monte Barbaro; pasmo gór wulkanicznych w Kampanii, między Kumę a Neapolem, w pobliżu Puteoli, z ogromnymi wygasłymi kraterami, które się zamieniły w jeziora (największe z nich to Jezioro Arwemeńskie). Zbocza porosłe winnicami dostarczały doskonałych gatunków win. Grupa wulkanicznych szczytów nosiła nazwę Gawroni Montes lub Saltus. Tutaj w r. 343 p.n.e. konsul Marek Waleriusz Korwus odniósł wielkie zwycięstwo nad Sam-nitarni.

gausape łac. (gr. gausapes) rodzaj grubego sukna, włochatego tylko po jednej stronie (w przeciwstawieniu do amphimallum, kosmatego z obu stron), używanego na dywany, zimowe ubrania, ścierki itd.

Gavius Bassus zob. Bassus 3.

Gavius Silvanus uczestnik spisku Pisona przeciw Neronowi w r. 65 n.e.; po wykryciu spisku popełnił samobójstwo.

Gaza 1. miasto w Palestynie w pobliżu morza,

z własnym portem, stolica Filistynów. Tutaj miał ponieść śmierć biblijny Samson, który wyrwawszy filary świątyni Dagona pogrzebał się pod gruzami wraz z 3000 Filistynów. Aleksander z trudem zdobył warowne miasto po pięciomiesięcznym oblężeniu. Tamże Boecjusz na zamówienie króla Gotów, Teodoryka (pocz. VI w. n.e.) zbudował dwa wielkie zegary, a nieznany mistrz z tego samego czasu wzniósł na agorze słynny zegar wodny, tzw. zegar Heraklesa. 2. główne miasto w medyjskiej Atropatene, letnia rezydencja królów medyjskich. 3. miasto w prowincji perskiej Sogdiana, zdobyte przez Aleksandra W.

Gedrosia dziś Beludżystan; część Persji zamknięta od południa Morzem Erytrejskim, od wschodu Indiami, od północy prowincjami Arachosia i Drangiana, od zachodu Karmanią. Głównym miastem była Pura. Aleksander W. podbił ją, lecz tylko przez krótki czas stanowiła ona część jego imperium, później odzyskała niezależność.

Geganii starożytny ród rzymski pochodzenia patrycjuszowskiego, prawdopodobnie z Alby.

1. Titus Geganius Macerinus, konsul w r. 492 p.n.e.

2. Liicius G. wraz z bratem konsulem w r. 492 p.n.e. dzięki skupowi zboża zapobiegł klęsce głodu w Rzymie. 3. Marcus G. Macerinus, trzykrotny konsul, po raz pierwszy w r. 447 odniósł zwycięstwo nad Wciskami. 4. Lucius G. (Giganius?), zginął w r. 100 p.n.e. podczas zajść wywołanych przez Satumina.

Gela w czasach nowożytnych Terranova di Sicilia, dziś znów Gela; kolonia dorycka położona na południowym wybrzeżu Sycylii u ujścia rzeki Gelas, w bardzo urodzajnej okolicy, założona w r. 690 p.n.e. przez Rodyjczyków i Kreteńczyków. Największy jej rozkwit przypada na początek V w.; w r. 485 p.n.e., za panowania tyrana Gelona zdobyła Syrakuzy. W r. 405 p.n.e. została zdobyta i zniszczona przez Kartagińczyków, odbudowana zaś przez Tymoleona, który tam osiedlił kolonistów z Keos; ponownie zburzona przez Mamertynów na początku III w. p.n.e. Tyran Akragas, Fintias, osiedlił mieszkańców G. •w nowo założonym przez siebie mieście, ruiny G. pozostały .nie zamieszkałe. W G. urodził się Apollodor, mieszkał pod koniec życia i tutaj umarł Ajschylos.

Gelanor mit. syn Sthenelasa, ostatni z rodu Inachidów, władca Argos. Imię jego związane jest z rywalizacją panującego w Argos kultu Posej-dona z kultem Apollina, przed którym kapłani

Posejdona widocznie się bronili. Na podbój Argos miał wyruszyć Danaos, który wg legendy, pokonał G. i wprowadził w Argos kult Apol-lina.

Gelas rzeka na południowym wybrzeżu Sycylii, w pobliżu miasta Gela.

Gelazjusz (gr. Gelasios) 1. biskup Cezarei w Palestynie, pisał od r. 367 n.e. historię kościoła, rozpoczętą przez Euzebiusza Pamfila, lecz pracy nie ukończył. 2. G. z Kyzikos, papież w latach 492 - 496 n.e., autor Historii soboru nicejskiego oraz pism przeciw nestorianom i eutychianom.

Geliusz zob. Gellii.

Gellias albo (Tellias) zamożny obywatel miasta Akragas na Sycylii, żyjący w V w. p.n.e., znany z hojności i dobroczynności na rzecz ubogich współobywateli.

Gellii Geliusze, ród rzymski pochodzenia samnickiego. 1. Lucius Statius Gellius, dowódca Samnitów w wojnach z Rzymem, w r. 304 p.n.e. został pokonany i wzięty do niewoli; wypuszczony powrócił do ojczyzny, gdzie nie zaniechał walki; w latach 296 - 294 p.n.e. stawiał Rzymowi zacięty opór i podburzał przeciw niemu sąsiednie plemiona italskie. Jeszcze przez długi czas Sam-nici opierali się ostatecznemu podbojowi rzymskiemu. 2. Cnaeus G., annalista z okresu Grak-chów (zob. analiśd). 3. Lucius G. Poplicola, konsul w r. 72 p.n.e., pokonany przez wodza zbuntowanych niewolników, Spartakusa. W r. 70 p.n.e. był cenzorem, w r. 67 odznaczył się w'wojnie przeciw piratom. Odegrał dużą rolę w sprawie odwołania Cycerona z wygnania. 4. G. Poplicola, syn poprzedniego, przyjaciel Klodiusza, zacięty wróg Cycerona. 5. Aulus G., pisarz rzymski z II w. n.e. W czasie pobytu w Atenach zdobył staranne wykształcenie gramatyczne, retoryczne i filozoficzne. Jest autorem dzieła antykwarycznego pt. Noctes Atticae (Noce Attyckie) w XX księgach. Jest to zbiór ekscerptów z pisarzy greckich i rzymskich dotyczących historii, literatury, filozofia retoryki oraz zagadnień antykwarycznych i gramatycznych. Niektóre wywody podane są w formie dialogów. Wielka wartość tego dzieła polega na zachowaniu fragmentów pism autorów całkowicie dziś zaginionych.

Gelon 1. syn Dejnomenesa, po śmierci Hippo-kratesa, tyrana miasta Gela na Sycylii, objął władzę w tym mieście; w r. 485 p.n.e. opanował Syrakuzy, w Geli zaś zostawił swego brata Hierona. Doprowadził miasto do kwitnącego stanu. W r. 480 odniósł świetne zwycięstwo nad Kar-

tagińczykami nad rzeką Himerą. Po śmierci (w r. 478) był czczony w Syrakuzach jako heros. 2. syn tyrana Syrakuz Hierona II, wiernego sprzymierzeńca Rzymian, po śmierci ojca w r. 215 p.n.e. i po klęsce pod Karmami pragnął zmienić kierunek polityki ojca i przeciwstawić się Rzymowi, nie zdołał jednak zrealizować tych planów, ponieważ wkrótce umarł.

Gelonowie (łac. Geloni, gr. Gelonój) plemię scytyjskie zamieszkujące tereny nad rzekami Borystenes i Tanais; z powodu zwyczaju tatuowania się nazwani G. pictt, malowani.

Gemini zob. Bliźnięta.

Geminiii Geminiusze, ród rzymski pochodzący z Tusculum. 1. Geminius Mettius, dowódca jazdy tuskulańskiej (magister equitum) w czasie wojny Rzymian ze Związkiem Latyńskim w r. 340 p.n.e. 2. Caius G; przyjaciel Pompejusza i uczestnik wojny domowej Pompejusza z Cezarem (r. 49 p.n.e.). 3. Caius G. Rufus, senator rzymski z czasów Tyberiusza, oskarżony przez cesarza o zdradę stanu i skazany na śmierć w r. 33 n.e. 4. G. Chrestus, namiestnik Egiptu za cesarza Heliogabala (r. 218-222 n.e.), prefekt straży pałacowej za Aleksandra Sewera, w r. 223 n.e. oskarżony o wywołanie buntu wśród wojska i stracony. 5. G. Festus, minister skarbu za cesarza Karusa, jego synów i Dioklecjana, w latach 282 - 286 n.e.

Geminos 1. G. z Rodos (I w. p.n.e.), matematyk grecki, autor nie zachowanego dzieła o systematyzacji nauk. 2. G. z Tyru (II w. n.e.), paradoksograf, tzn. spisujący niezwykle zjawiska; spisywał cuda, jakie miały się dokonać w świątyni Serapisa w Aleksandrii.

Geminus przydomek jednej z gałęzi rodu Servilii. 1. Publius Servilius G., konsul w latach 252 i 248 p.n.e., rozgromił Kartagińczyków na Sycylii. 2. Cnaeus Servilius G., zob. Servilii 5. 3. Caius Servilius G., konsul w r. 203 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad wodzem Kartagińczyków Magonem; wyzwolił swego ojca z długoletniej niewoli u Bojów w Galii. 4.

Marcus Servilius Pulex G., w latach 202 i 201 p.n.e. sprawował dowództwo w Etrurii, w r. 181 p.n.e. zwyciężył Ligurów.

gemma łac. kamień szlachetny lub półszlachetny, najczęściej opracowany w postaci owalnej płytki z wyrytym wklęsło (intaglio) lub wy-pukło (kamea) obrazem. Najdawniejsze g. z terenów basenów Morza Egejskiego pochodzą z Krety i z Myken i sięgają II tysiąclecia p.n.e.

W Grecji, zwłaszcza w Jonii, jak również w Etrurii, sztuka cięcia g. rozwijała się od VI w. p.n.e. Obok kształtu owalnego pojawił się pod wpływem egipskim kształt skarabeoidalny. W tematyce przeważały sceny mitologiczne i wyobrażenia zwierząt. Najsłynniejsi artyści to Deksa-menos z Chios z V w. p.n.e. oraz Pyrgoteles z IV w. p.n.e., nadworny snycerz gemm Aleksandra W. W Rzymie największe zainteresowanie g. pojawia się na przełomie I w. p.n.e./ /I w. n.e. Najsławniejsi artyści z tego okresu w Rzymie to Dioskorides, twórca portretów Augusta, oraz Aspazjos, twórca g. z kopią Ateny Parthenos Fidiasza. Od II w. n.e. na terenie Rzymu sztuka gliptyczna stopniowo upada. - Sposób wykonywania g. zob. gliptyka. Kamee wykonywano przeważnie z kamieni o dwu warstwach (np. onyks czarny i biały, sardonyks niebieskawy z czerwonym itp.). Kamei używano do pierścieni i naszyjników. Do najsławniejszych kamei należą: Gemma Augustea z Muzeum w Wiedniu oraz kamee z portretami Liwii, Ty-beriusza, Tytusa i in. w muzeum we Florencji. G. o obrazie wklęsłym, intaglia, wykonywano przeważnie z kamieni półszlachetnych, jak chalcedon, sard, agat, ametyst. Intaglia służyły najczęściej jako pieczęcie w sygnetach. Pod koniec okresu hellenistycznego zaczęto wykonywać w szkle tanie naśladownictwa. Służyły one zwłaszcza jako oczka do żelaznych i brązowych pierścieni.

Gemoniae scalać schody wycięte w skale na południowym zboczu Kapitelu, po których za pomocą haków zrzucano do Tybru zwłoki przestępców straconych w więzieniu mamertyńskim.

Genabum zob. Cenabum.

Genaunowie (Genauni) wojownicze plemię w Recji, na prawym brzegu rzeki Athesis; pobici na początku I w. n.e. przez Tyberiusza i Druzusa.

Genava (także Geneya) dziś Geneve, poł. Genewa; miasto Allobrogów na granicy terytorium Helwetów, nad lacus Lemannus, na jego południowym krańcu.

genealogiczna poezja zob. epos.

geniusz (łac. genius) wg pojęć religii rzymskiej bóstwo opiekuńcze, które rodzi się wraz z człowiekiem, obdarza go płodnością i otacza opieką. Każdy człowiek miał swojego opiekuńczego g;

który reprezentował charakter, dążenia i wrodzone zdolności jednostki (genium suum placare znaczy: dogadzać swojemu g., czyli sobie samemu). G. miał kierować losami człowieka, prowadząc go na dobrą lub złą drogę życia, przynosił mu szczęście lub niepowodzenie. Pod wpływem późniejszej filozofii greckiej rozróżniano w człowieku g. dobrego (genius albus biały) oraz złego (genius ater czarny). G; jako wegetatywne bóstwo przyrody, jest nieśmiertelny; po śmierci pozostającego pod jego opieką człowieka żyje nadal

pod ziemią, opiekując się stamtąd rodziną zmarłego. Opiekuńcze bóstwa kobiet nazywano Junonami. Podobnie jak poszczególny człowiek, również każda rodzina, miasto, państwo posiadały swego g. (Genius Publicus, Genius Populi Romani), posiadały go nawet niektóre miejscowości czy gmachy, np. teatry (genius lód). Ofiary składano g. w dniu urodzin, podczas uroczystości ślubnych i innych świąt rodzinnych. Przedstawiano g. w postaci młodzieńca w todze, z zasłoniętą twarzą, z czarą i rogiem obfitości lub też w postaci węża zjadającego owoce. Utożsamiano g. z greckim demonem dajmón.

Gennadius 1. Flavius G., iuridicus Aleksandrii z IV w. n.e. 2. Torquatus G. z Caesena, adwokat w Rzymie, prokonsul w prowincji Achaja, praefectus Augustalis w r. 396 n.e. 3. G. z Massalii, pisarz kościelny, zmarły ok r. 495 n.e., autor dzieła pt. De viris illustribus sive De scriptoribus ecciesiastic (O sławnych mężach albo O pisarzach kościelnych); dzieło to zawiera 100 krótkich życiorysów pisarzy kościelnych i jest kontynuacją dzieła św. Hieronima o takim samym tytule. 4. patriarcha Konstantynopola w latach 458 --471 n.e., autor kilku traktatów teologicznych.

gennetowie (gr. gennetdj) ojcowie rodzin związanych wspólnymi obrzędami i ofiarami religijnymi; 30 g. tworzyło wyższą jednostkę społeczną - ród genos, 30 rodów zaś stanowiło jedną fratrię; 3 fratrie tworzyły l fyle, tak więc l fyle obejmowała 2700 g.

gens łac. kilka lub kilkanaście rodzin, familiae, wywodzących się od jednego przodka, pater familias, po którym otrzymały wspólne nomen gentiie, gentiiicium. W czasach królewskich i w początkach republiki do g. mogli należeć jedynfe patrycjusze, a ilość gentes. stale ograniczana, malała tak, że po r. 367 p.n.e. wynosiła zaledwie 22 (81 rodzin). Wg tradycji, począwszy od Serwiusza Tulliusza (VI w. p.n.e.) plebejusze tworzyli własne gentes zwane minores dla odróżnienia od patrycjuszowskich gentes zwanych maiores; nie mieli jednak prawa udziału w zgromadzeniach kurialnych i w auspicjach. W ob-

rębie g. rozróżniano członków pełnoprawnych, gentiies, i pozbawionych praw, jak wyzwoleńcy, klienci, którym poza wspólnym gentiiicium nie przysługiwały żadne przywileje. W czasach cesarstwa przynależność do g. patrycjuszowskiej czy plebejuszowskiej nie miała już w życiu politycznym żadnego znaczenia. Pełnoprawni członkowie g., gentiies, korzystali z ius gentiiicium, które im zapewniało: 1. uczestnictwo we wspólnych ofiarach dla boga-opiekuna rodu i udział w dobrodziejstwach auspicjów; 2. prawo grzebania zmarłych we wspólnym grobowcu, sepul-crum; 3. dziedziczenie spadku bez testamentu po zmarłym nagle członku g., 4. opiekę w wypadku nadmiernej rozrzutności lub choroby umysłowej.

gentiies tac. członkowie jednego rodu, gens, jak również członkowie jednego plemienia; tą nazwą określali później chrześcijanie pogan.

Gentios (Genthios) ostatni król Illirii, sprzymierzeniec króla macedońskiego Perseusza, pokonany i wzięty do niewoli przez Lucjusza Anicjusza Gallusa.

Genua dziś Genova, poł. Genua; miasto Ligurów położone nad Zatoką Liguryjską, ważny punkt strategiczny i handlowy, ośrodek handlu drzewem budulcowym. Rzymianie zawładnęli G. jeszcze przed wybuchem drugiej wojny punickiej (2 poł. niw. p.n.e.), w czasie której

miasto zostało zdobyte i zburzone przez wodza karta-gińskiego Magona; następnie odbudowali je Rzymianie.

Genucii ród rzymski pochodzenia plebejskiego.

1. Titus Genucius, trybun ludowy w r. 476 p.n.e.

2. Cnaeus G; trybun ludowy w r. 473 p.n.e., zginął śmiercią skrytobójczą. 3. Marcus G. Au-gurinus, konsul w r. 445 p.n.e., miał być przeciwnikiem ustawy Kanulejusza o zawieraniu małżeństw między plebejuszami i patrycjuszami. 4. Titus G., brat poprzedniego; w czasie walki plebejuszy o dostęp do konsulatu miał reprezentować stanowisko ugodowe, proponując wprowadzenie trybunów o władzy konsularnej. 5. Cnaeus G. Augwinus, syn Marka (zob. G. 3.), trybun wojskowy w r. 399 p.n.e. i w r. 396. Zginął w walce z Faliskami. 6. Lucius G. Aventinensts, konsul w r. 365 (jako pierwszy konsul plebejski) i 362 p.n.e., zginął w walce z Hemikami. 7. Lucius G., trybun ludowy w r. 342 p.n.e., wniósł ustawę de fenore, zabraniającą pobierania procentów. 8. Caius Lucius G. Clepsina, konsul w r. 271 p.n.e., wyruszył przeciw zbuntowanej

legii kampańskiej w Regium. 9. trybun ludowy w r. 241 p.n.e., uczestnik wojny z Faliskami. 10. Marcus G., trybun ludowy w r. 193 p.n.e., zginął w wojnie z Bojami.

Genusus dziś Iskumi; rzeka na granicy Illirii i Macedonii, na północ od Apollonii, wpadająca do Morza Adriatyckiego.

Genzeryk (Genseric) król Wandalów w Hiszpanii w latach 428 - 477 n.e.; opanował Afrykę północną, dokąd wprowadził arianizm. W r. 455 został wezwany przez wdowę po cesarzu Walentynianie in, Eudoksję, na pomoc przeciw Maksymowi; pokonał go, opanował Rzym i przez 14 dni pustoszył miasto niemiłosiernie; stąd pochodzi znaczenie nazwy Wandalów jako barbarzyńskich niszczycieli.

geografia rozwój g. jako nauki w Grecji i Rzymie można podzielić na cztery okresy:

Okres 1. (od czasów najdawniejszych do Herodota) obejmuje mitologiczne opowiadania o ziemi, powstałe pod wpływem Hebrajczyków i Fenicjan. Homer wyobrażał sobie ziemię w kształcie tarczy, której centrum stanowi Grecja z Olimpem. Ziemię otacza ze wszystkich stron rzeka Okeanos, wpadająca na zachodzie do morza. Słońce podnosi się z jeziora położonego na wschodzie. Sklepienie niebieskie podtrzymuje Atlas, pod ziemią znajduje się Tartar. Poeta wymienia także terytoria Azji Mniejszej, Libii, mityczny kraj Lotofagów, Hippemolgów i in. Hezjod zna już Italię, Etrurię, Sycylię. Poeci cykliczni, Pindar i Ajschylos rozróżniają cztery strony świata i znają Europę, Azję i Libię. Okeanos uważają za morze. Rzeczywisty obraz ziemi usiłowali dać jońscy filozofowie przyrody. Anaksymander z Miletu tworzy pierwszą mapę świata, mając jednak jeszcze za mało danych po temu. Wiadomość o Morzu Atlantyckim za słupami Heraklesa i o Przylądku Sueskim wystarczyła mu do stworzenia hipotezy, że ziemia jest oblana oceanem; pod tym względem pozostawał w zgodzie z wyobrażeniami mitologicznymi. Logografowie, jak: Hellanikos, Hekatajos z Miletu i in., opisują Iberię, terytoria nad Morzem Czarnym, Kaukaz i Persję. Hekatajos sporządził również Gęś periodos (Mapę świata), kierując się w tej mierze mapą Anaksymandra. Dał on szczegółowy opis Morza Śródziemnego, ale o dalszych okolicach nie miał dokładnych wiadomości i przyjmował różne fałszywe hipotezy, np. że Nil i Fasis łączą się z Okeanosem. Okres 2. (od czasów Herodota do Eratoste

geografia

nesa, V - M w. p.n.c.) zapoczątkowany przez Herodota, który podróżował przez wiele lat po państwie perskim, Egipcie, Cyrenąjce i wybrzeżach Morza Czarnego, jak również zapuszczał się w kraj Scytów i opisywał poznane terytoria. Ziemia wg niego ma kształt owalny i podzielona jest na dwie części: północną i południową. Morze Kaspijskie nazywa morzem zamkniętym. Ktezjasz (V w.) przedstawiał życie i obyczaje ludów wschodnich, Ksenofont (432-353 p.n.e.) na podstawie autopsji dal opis krajów leżących nad Eufratem i Tygrysem. Tukidydes, Teopomp i Eforos, a przede wszystkim Eudoksos, przyczynili się do dalszego postępu g. Dalszy krok na tej drodze stanowiły podboje Aleksandra W. na wschodzie. Polemon, Heraklejdes, Dikajar-chos dali nowe opisy ziemi; Dikajarchos ustalił jej powierzchnię na 30000 stadiów. Uczestnicy wypraw Aleksandra W.: Androstenes, Aristo-bulos i Nearchos opisali Ocean Indyjski, Zatokę Perską, Indie itd. Pyteas z Massalii, który w tym samym czasie wyruszył z Kadyksu na poszukiwanie cyny, opłynął Brytanię aż do północnego krańca Szkocji i dotarł do wyspy Thule, a następnie opłynął wybrzeża Morza Północnego do ujścia Łaby i zwiedził Jutlandię, przeprowadzając wszędzie pomiary. Kraje, które zwiedził, opisał w dziele pt. Peri Okeanu (O oceanie). Okres 3. (Od Eratostenesa do Klaudiusza Ptolemeusza, ni w. p.n.e. - II n.e.) przynosi dalszy szereg odkryć geograficznych: władca syryjski Seleukos I zorganizował wyprawę uczonego Pa-troklesa na Morze Kaspijskie, Ptolemeusze dopomogli do bliższego zbadania okolic Morza Czerwonego i Etiopii. Nowy jednak obraz świata dał Eratostenes z Kyreny, uważany za twórcę g. fizycznej i matematycznej. Eratostenes . poddał krytyce wyobrażenia Homera w tej dziedzinie oraz przedstawił obraz zamieszkanego świata, tzw. ojkumene. Obliczył obwód ziemi, podając długość południka. Jego ogromną zasługą jest nowa metoda pomiarów, polegająca na obliczaniu szerokości geograficznej na podstawie danych astronomicznych, stworzenie sied południków i równoleżników. Następcy Eratostenesa nie zajmowali się jednak dalej g. matematyczno-fizyczną, lecz jedynie opisową: Demetrios ze Skepsis, Apollodor z Aten, Agatar-chides z Knidos (II w. p.n.e.) dają jedynie opisy zwiedzanych krajów; Strabon (I w. n.e.) był popularyzatorem wiedzy geograficznej, gdyż sam niewiele podróżował, opierał się głównie na

dziełach swych poprzedników. W tym samym czasie opis świata dał Pomponius Mela, wiele uwagi poświęca też g. Pliniusz Starszy w swej Naturalls Historia. Bardzo cennym dziełem była mapa imperium rzymskiego sporządzona przez zięcia Augusta, Marka Wipsaniusza Agryppę, na podstawie dokonywanych przez niego pomiarów dróg. W Okresie 4. (do końca starożytności) Klaudiusz Ptolomeusz (H w. n.e.) tworzy system geocentryczny, który się utrzymał aż do czasów Kopernika. Na jego mapie pojawia się po raz pierwszy miejscowość położona na ziemiach polskich - Calissia, dzisiejszy Kalisz. W tym okresie Pauzaniasz, daje opis Hellady z uwzględnieniem zabytków sztuki i architektury. W V w. n.e. Stefanos z Bizancjum opracował obszerny leksykon geograficzny, który dochował się do naszych czasów jedynie w skrócie Hermolaosa z Vn w.

geometria nauka g. powstała z pomiarów gruntu, z pierwszych operacji mierniczych, zapewne w Egipcie, wobec konieczności ustalenia granic poszczególnych posiadłości ziemskich po okresowych wylewach Nilu. Pierwsze elementy g. rozwinęły się również w Babilonii. Pierwszym uczonym greckim, który interesował się g., był Tales; twórca twierdzenia geometrycznego noszącego jego imię. G. zajmowali się po części filozofowie ze szkoły jońskiej i Pitagoras; pierwszym systematycznym ujęciem całej dotychczasowej wiedzy w tej dziedzinie były Stojcheja geometrias (Elementy geometrii) Euklidesa z Aleksandrii (III w. p.n.e.), dzieło odznaczające się niezwykłą przejrzystością i jasnością, doskonałym układem

i jednolitą terminologią. Było obowiązującym podręcznikiem g. prósz, wiele stuleci. Wybitne osiągnięcia w g. uzyskali też w starożytności Archimedes z Syrakuz (III w. p.n.e.) i Apollonios z Perge (ffl w. p.n.e.).

geometryczny styl sposób zdobienia naczyń greckich wzorami geometrycznymi w postaci trójkątów, meandrów, gwiazdek, zygzaków ułożonych w poziome pasy, na które podzielona jest powierzchnia naczynia. G. s. powstał w Grecji po okresie mykeńskim (ok. IX w. p.n.e.). W jego obrębie można wyróżnić wiele lokalnych odmian; najpiękniejszy jest styl dipyloński, nazwany tak od bramy Dipylon w Atenach, gdzie znaleziono znaczną ilość waz zdobionych w wyżej wymieniony sposób; wśród nich pojawiają się wazy zdobione zgeometryzowanymi postaciami ludzkimi i zwierzęcymi.

geoponikos (gr. ge ziemia, ponoś trud, praca) takim terminem określano prace naukowe i utwory poetyckie, których tematem było żyde na wd i praca na roli; tak również nazywano autorów tego rodzaju prac. Jedną z pierwszych prac greckich z tej dziedziny było pismo Ksenofonta (r. 432 - 353 p.n.e.) Ojkommikos (Zarządzanie gospodarstwem); szereg ustępów dotyczących tych spraw można było znaleźć w dziełach Arystotelesa i Teofrasta. Zarówno te, jak i wiele innych prac autorów dziś zaginionych zebrał ok. r. 950 n.e. Cassianus Bassus nadając swemu zbiorowi tytuł Geopontka. W Rzymie pierwszą pracą tego rodzaju było tłumaczenie dzieła Kar-tagińczyka Magona o rolnictwie, dokonane zespołowo na polecenie senatu w niw. p.n.e. Dzieła rzymskie z tego zakresu nosiły zwykle tytuł: De r e rustica (O rolnictwie); autorami prac o tym tytule byli: Marek Porcjusz Katon (Q w. p.n.e.), Marek Terencjusz Warron (I w. p.n.e.), Lucjus Juniusz Moderatus Kolumella (I w. n.e.) i in. Wielką wartość literacką ma poetycki opis życia wiejskiego i pracy rolnika, Georgfca Wer-giliusza. W czasach cesarstwa szereg prac na tematy rolnicze i wiejskie napisali: Juliusz Hy-ginus, Korneliusz Celsus, Juliusz Atticus, Gar-giliusz Marcjalis i Palladius (I - IV w. n.e.).

Ger (także Gir, Gejr) rzeka w głębi Afryki znana starożytnym od czasu wyprawy Sweto-niusza Paulina (r. 72 n.e.), cytowana również przez Klaudiusza Ptolemeusza i Klaudiana.

Gerajstos (gr. Gerajstós, łac. Geraestus) dziś Geresto, wg innych Kastri lub Cavo Mandiio;

przylądek i port na pd.-wsch. cyplu Eubei.

Geraneja 1. miasto w Megaris. 2. dziś Makri-plagi; pasmo górskie na Przesmyku Korynckim, na pograniczu terytorium Koryntu i Megary.

geranos (gr. geranos) 1. żuraw używany do zdejmowania ładunków z okrętu oraz do wyciągania wody ze studni. 2. przyrząd teatralny, którym podnoszono postać boga czy herosa w górę, tak że niespodziewanie zjawiał się na scenie (zob. deus ex machina). 3. taniec młodzieży greckiej; wg legendy, został on wykonany po raz pierwszy, gdy Tezeusz zabił Minotaura i przez to uwolnił Ateny od corocznego składania haraczu z najpiękniejszych młodzieńców i dziewcząt na żer dla potwora. G. tańczono w wielu miejscowościach, a najwięcej na Delos; korowód trzymających się za rękę tancerzy i tancerek naśladował kręte uliczki labiryntu lub też symbolizował lot żurawi.

Gerenia miasto w Messenii (później przyłączone do Lakonii), gdzie wg legendy urodził się hib też przebywał po ucieczce z Pylos Nestor syn Neleusa, jeden z bohaterów wojny trojańskiej.

Gereoninm miasto szczepu samnickiego Fren-tanów, w odległości 20 mil od Lucerii.

Gergfa (Gergithos, Gergithes) miasto w Troa-dzie, na wschód od Idy, niedaleko Graniku.

GergoTia 1. miasto w Galii na terytorium Arwemów, na południe od dzisiejszego Clermont-Ferrand; w r. 52 p.n.e. stawiło skutecznie pod dowództwem Wercyngetoryksa opór wojskom Cezara. 2. miasto Bojów nad Loarą.

Gerion (gr. Geryones) mit. potwór o trzech głowach i trzech zrośniętych ze sobą tułowiach, syn Chryzaora i Okeanidy Kallirroe. Posiadał stado wspaniałych wołów na wyspie hiszpańskiej Eryteja, strzeżone przez pasterza Eurytiona i psa Orthrosa. Herakles zabił Geriona, psa i pasterza i uprowadził woły do Tirynsu; była to jego dziesiąta praca (zob. Herakles).

Germania terytoria zamieszkane przez Germanów nad Morzem Północnym, zwanym w starożytności oceanus Germanicus, i nad Bałtykiem, zwanym marę Suebicum. Granice stanowiły: od zachodu Ren, od południa Dunaj, od wschodu zaś Odra. Kraj nizinny i bagnisty na północy, górzysty w części południowej, pokryty był gęstymi lasami. Przepływały przezeń rzeki Moenus (dziś Men), Albis (dziś Łaba), Yiswgis (dziś Wezera), Nicer (dziś Neckar) i in. Cezar próbował podbić Germanię, lecz bez skutku. Część kraju została podbita w I w. n.e., ale z wielkim trudem i wielkimi stratami dla Rzymian. Rzymianie nadali dwu prowincjom położonym nad brzegiem Renu nazwę G. Superior i G. Jnferior.

Gennanik (Nero Ciaudius Germanicus r. 15 p.n.e. - r. 19 n.e.) syn Nerona Klaudiusza Dru-zusa, wnuk Liwii i bratanek Tyberiusza; przydomek Germanicus odziedziczył po ojcu. Sam także walczył z Germanami w roku 15 i 16 n.e.;

wysłany potem przez Tyberiusza na Wschód, reguluje stosunki między Rzymem i Fartami, włącza do imperium rzymskiego Kappadocję i Kommagenę, osadza na tronie kandydata wysuniętego przez Rzym. W czasie pobytu w Armenii umiera otruty, jak powszechnie podejrzewano, przez namiestnika Syrii, Pisona, z rozkazu Tyberiusza. Był mężem Agryppiny Starszej, ojcem Kaliguli i Agryppiny Młodszej. Uprawiał poezję, z której pozostały fragmenty.

Germanowie (Germani) lud zamieszkujący terytorium Germanii, obejmujący szereg plemion, jak: Cymbrowie, Teutonowie, Suebowie, Sygam-browie, Fryzowie, Cheruskpwie, Markomano-wie, Frankowie, Alamanowie i w.in. Pierwsze kontakty G. z Rzymianami zaczęły się w końcu n w. p.n.e., kiedy napór Cymbrów i Teutonów na Italię północną powstrzymał w latach 103 i 102 p.n.e. Gajusz Mariusz. W r. 56 p.n.e. Cezar powstrzymał ataki Suebów i Sygambrów. W r. 9 Drusus, pasierb Augusta, dochodzi do Łaby. Po szeregu dalszych walk o opanowanie obszaru między Renem a Łabą Rzymianie utworzyli tu ok. r. 5 n.e. nową prowincję, ale w r. 9 Cheruskowie pod wodzą Arminiusza zadali strasz* liwą klęskę w lesie Teutoburskim wojskom rzymskim prowadzonym przez Warusa, w rezultacie

Rzymianie zrezygnowali z utrzymania tego kraju. Przez I i U w. n.e. Rzymianie urządzali wyprawy przeciw G. bez wielkich rezultatów;

od III w. n.e. różne plemiona germańskie, jak:

Goci, Sasi, Frankowie i Alamanowie zaczynają napadać na cesarstwo rzymskie. W IV i V w., pod naporem Hunów przybywających ze Wschodu, G. osiadają na Zachodzie i zakładają szereg państw na terytoriach należących poprzednio do imperium rzymskiego: Suebowie, Wandalowie, Wizygod, Alamanowie, Burgundowie, Frankowie-na terenach Galii i Hiszpanii; Jutowie i Sasi w Brytanii, Herulowie, Rugowie w Italii, gdzie w r. 493 n.e. ulegają Ostrogotom.

Geron rzeka w Elidzie w pobliżu Pylos.

geront gr. członek rady starszych zw. gerusia (zob. geruzJci).

Gerreowie (Gerrhael) plemię przybyłe z Babilonii i osiadłe nad Zatoką Arabską (Sinus Ara-btcus). Główne ich miasto Gerrha, było punktem węzłowym w handlu między Wschodem i Zachodem; G. trudnili się połowem pereł i korali.

geruzja (gr. geusfa) rada starców, najważniejsza władza państwowa w państwach greckich o ustroju arystokratycznym. W Sparde g. składała się z dwu królów i 28 gerontów, wybieranych dożywotnio spośród Spartan, którzy ukończyli 60 lat życia. Pierwotnie stanowili oni przyboczną radę królów. Do kompetencji g. należało: 1) uchwalanie projektów ustaw i praw, które następnie przedstawiano do zatwierdzenia zgromadzeniu ludowemu; 2) władza sądowa w wypadkach, które wymagały ukarania winnych śmiercią lub pozbawienia ich praw oraz w stosunku do wykroczeń królów. Z biegiem

czasu zakres działania g. został ograniczony przez wzrost uprawnień eforów.

Geryones zob. Gerion.

gęś anadasmos gr. podział gruntów wraz z darowaniem długów, przeprowadzany w miastach greckich, ilekroć lud zwyciężył oligarchię.

Gesatowle (Gaesati) plemię celtyckie pokonane wraz z innymi szczepami przez Rzymian w r. 222 p.n.e. pod Ciastidium. W czasach Cezara G. pełnili obowiązki milicji w prowincjach rzymskich.

Gessius Florus z Klazomenaj prokurator prowincji Judei od r. 65 n.e.; swoim okrutnym stosunkiem do mieszkańców doprowadził do wybuchu buntu, który stał się przyczyną wojny, zakończonej przez cesarza Wespazjana w r. 70 . n.e. zdobyciem Jerozolimy.

Geta Lucius Septimios Antoninus syn cesarza Septimiusza Sewera, brat Karakalli; po śmierci ojca w r. 211 zaczął panować wraz z bratem, lecz w następnym roku Karakalla zamordował go na oczach matki.

Getowie (Getae) lud tracki pokrewny Dakom (niekiedy z nimi identyfikowany), zamieszkujący tereny w dolnym biegu rzeki Ister (Dunaj).

giganci (gr. Gigas, dop. -ntos) mit. synowie Tartaru i Gai, istoty olbrzymiego wzrostu, wyobrażane z wężami zamiast nóg, uosabiające nieokiełznane siły przyrody, wybuchy wulkanów, trzęsienia ziemi itd. Do najbardziej znanych g. należeli: Alkyoneus, Enkelados, Mimas, Porfy-rion. Zob. gigantomachia.

gigantomachia gr. walka bogów z gigantami, zbuntowanymi za namową Gai przeciw władzy Zeusa. Wg przepowiedni bogowie nie mogli zwyciężyć gigantów bez pomocy

człowieka śmiertelnego. Stąd udział Heraklesa. Pokonanych gigantów Zeus strącił do Tartaru. Motywy g. występują często w malarstwie wazowym greckim oraz w plastyce dekoracyjnej, np. na fryzie ze skarbca Sifnijczyków w Delfach z lat ok. 525 p.n.e., na metopach z Selinuntu oraz przede wszystkim na fryzie ołtarza Zeusa w Pergamonie z pierwszej poł. n w. p.n.e.

Gildas (ok. 504 - 569 n.e.) zromanizowany Celt z zachodniej Brytanii, z przydomkiem Sapiens, założyciel klasztoru Gildas de Ruys w Bretanii, autor dzieła pt. De excidlo et conąuestu Britan-niae (O zniszczeniu i skardze Brytanii), zawierającego opis Brytanii, jej dziejów za czasów rzymskich i stosunków religijnych. Materiał do swej pracy czerpał autor głównie z tradycji ustnej.

gimnazjum zob. gymnasion.

gimnazjarcha (gr. gymnasiarchos lub gymnasi-arches) 1. zamożny obywatel ateński, który na zlecenie naczelnika fyli podjął się obowiązku przygotowania własnym kosztem zapaśników na igrzyska. Miał prawo postawić pomnik dla uczczenia zwycięstwa swoich wychowanków. 2. w czasach hellenistycznych urzędnik grecki, który sprawował funkcję kierownika gimnazjum publicznego, gdzie młodzieńcy ćwiczyli się w naukach i w sprawności fizycznej. Nosił purpurową szatę, białe sandały i laskę jako symbol swej władzy nad uczniami i personelem gimnazjum.

gfanneci (gr. 1. m. gymnetąf, gymnesloj) podbici mieszkańcy Argos. Byli poddanymi zwycięzców, jak heloci w Sporcie. Służyli w wojsku jako lekkozbrojni.

gimnosofiści (gr. gyimwsofistaj) mędrcy indyjscy, którzy pędzili życie w lesie, nadzy, oddając się rozmyślaniom; wspomina o nich Plutarch.

ginajkonomowle (gr. gynajkonómoj) w państwach Grecji starożytnej urzędnicy, do których należał nadzór nad przestrzeganiem ustaw o zbytku, w szczególności przez kobiety; zwracali oni m. in. uwagę na to, żeby liczba gości na ucztach nie przekraczała trzydziestu i żeby ubiór kobiet nie był zbyt kosztowny.

gineceum (łac. gynaeceum, gr. gynajkOidtis) część domu greckiego przeznaczona dla kobiet;

w g. była także sypialnia małżeńska. Znajdowało się ono przeważnie na piętrze lub za przeznaczoną dla mężczyzn częścią domu, wokół drugiego perystylu. W g. skupiało się życie kobiet greckich: wychowanie dzieci i prace domowe wykonywane przez niewolnice pod okiem pani domu. W domu rzymskim nie było wydzielonej części kobiecej. Od II w. p.n.e. g. stanowią pokoje robocze i służebne. W IV i V w. n.e. termin ten oznacza warsztaty, w których niewolnicy państwowi przędli tkaniny i szyli ubrania dla dworu cesarskiego i dla wojska.

Giskon (Gisco) 1. syn Hamilkara, poległego w bitwie pod Himerą w r. 480 p.n.e., w wojnie Kartagińczyków z Syrakuzańczykami i Akragen-tyjczykami. Po śmierci ojca G. udał się do Selinuntu. 2. dowódca wojsk kartagińskich na Sycylii w czasie pierwszej wojny punickiej; po zawarciu pokoju w r. 241 p.n.e. otrzymał od Hamilkara Barkasa polecenie przeprowadzenia armii do Kartaginy. Gdy wybuchł bunt wojsk najemnych w Afryce z powodu zalegania w wypłacie żołdu, G. udał się do obozu powstańców

dla załagodzenia konfliktu, ponieważ cieszył się ogólną sympatią żołnierzy. Jednak w czasie rokowań, na skutek nieprzejednanego stanowiska przywódców buntu, Spendiosa i Matona, został z ich rozkazu zamordowany, nie doprowadziwszy układów do końca.

Glabrio jeden z przydomków rodu Aciliuszów (zob. AcilU).

gladiatorzy (łac. gladiatores) zapaśnicy staczający na arenie cyrkowej jak również w amfiteatrach boje wobec zgromadzonej publiczności. Zwyczaj walk gladiatorskich pochodził od Etrusków, którzy w ten sposób oddawali cześć zmarłym zamiast składanych dawniej ofiar ludzkich. W Rzymie zapasy g. miały charakter rozrywkowy i zarazem polityczny, ponieważ były wykorzystywane przez organizatorów do zdobycia popularności wśród plebsu. G. rekrutowali się spośród niewolników, jeńców wojennych, niekiedy i spośród byłych żołnierzy. Ćwiczył ich nauczyciel, tzw. lanista, w specjalnych koszarach zw. ludi. Zespół g. z jednej szkoły tworzył tzw. familia gladiatoria i był wynajmowany lub odprzedawany organizującemu walki urzędnikowi. W czasach cesarstwa ludzie zamożni utrzymywali nieraz własnych g. Przed wejściem na arenę {-.składali przysięgę, że nie będą się oszczędzać w walce, która się zaczynała od fechtunku tępą bronią;

na znak dany przez lanistę {. rozpoczynali walkę na miecze, gladius. Inny rodzaj zapasów polegał na zarzucaniu na głowę przeciwnika sieci i na przebiciu go trzymanym w lewej ręce trójzębem, gladiatores retiarii. Przeciwnik był uzbrojony w miecz i tarczę. Powalony w zapasach g. mógł błagać o litość przez podniesienie do góry wskazującego palca. Na znak łaski widzowie wyciągali ręce podnosząc kciuk do góry; gdy kierowali palec w dół verso pollice, było to oznaką wyroku śmierci dla pokonanego. Zwycięzca otrzymywał nagrodę pieniężną i palmę, palma gladiatoria, oraz niekiedy zwolnienie od dalszego udziału w walkach. Gladiatores laąuearii zarzucali na przeciwnika zamiast sieci pętlę ze sznura, laąueus;

gladiatores essedarii walczyli na wozach zaprzężonych w dwa konie; gladiatores dtmachaeri walczyli dwoma mieczami; gladiatores Samnites używali tarczy i broni samnickiej; gladiatores Thraces (Thraces) mieli broń tracką. W czasach cesarstwa gladiatores bestiarti zabawiali widzów walką z dzikimi zwierzętami; niekiedy występowali też jako gladiatorzy - karły, gladiatores nani. Gladiatores meridiani staczali walki w południe

kiedy nie było występów zwykłych gladiatorów, ordinarii. Gladiatores bustuarii walczyli przy stosie pogrzebowym, bustum; gladiatores cubi-cularii zabawiali gości w sali jadalnej podczas uczty. Mimo iż ustawy ograniczały urządzanie walk gladiatorskich, stanowiły one dla bogaczy najlepszy sposób zdobycia popularności u ludu przy ubieganiu się o urzędy państwowe. W czasach późnego cesarstwa państwo utrzymywało własnych gladiatorów, gladiatores fiscales lub Ceasariani. Za przykładem Rzymu również prowincje utrzymywały skoszarowanych g; którzy odgrywali nieraz ważną rolę w buntach niewolników (np. powstanie Spartakusa); byli również używani przez niektórych cesarzy jako regularni żołnierze w czasie wojny domowej.

gladius łac. krótki obosieczny miecz, przejęty przez Rzymian prawdopodobnie od Celtów, służył wojskom pieszym do walki wręcz. Noszono go w pochwie, vaglna, przyczepionej do pasa, balteus, z lewej strony. Oprócz miecza rzymskiego używano również

miecza hiszpańskiego, g. Hispaniensis, który noszono w pochwie przy pasie z prawej strony. W egzekucjach zaczęto również zamiast topora, securis, używać miecza, gladius, gdy chodziło o ukaranie śmiercią żołnierzy za zdradę lub zabójstwo. Prawo karania przez ścięcie, ius gladii, przysługiwało namiestnikom jedynie w prowincjach cesarskich.

Glandinus zob. Aichler.

glans (łac. dosł. żołędź) kulka z ołowiu lub gliny wyrzucana z procy przez procarzy, fun-dttores.

Glaucia (Caius Seryilius G.) zob. Sewilli 13.

Glauke mit. 1. jedna z Nereid. 2. jedna z Da-naid. 3. nimfa arkadyjska. 4. córka króla Kreona, żona Jazona, zw. też Kreuzą (zob.). 5. żona Telamona z Salaminy, matka Ajasa.

Glaukias 1. G. z Eginy (VI/V w. p.n.e.), rzeźbiarz grecki, twórca posągów zwycięzców olimpijskich. 2. lekarz grecki (prawdopodobnie z ni lub II w. p.n.e.), przedstawiciel szkoły empirycznej, uczony komentator dzieł Hippo-kratesa.

Glaukon młodszy brat Platona; występuje jako jeden z uczestników dialogu w Rzeczypospolite] Platona.

Glaukos 1. mit. rybak beocki, który uzyskał nieśmiertelność i stał się bóstwem morskim po spożyciu ziela zasianego przez Saturna. Posiadał dar przepowiadania przyszłości; czcili go jako swego boga rybacy i żeglarze. 2. mit. Koryn-

tyjczyk> syn Syzyfa i Meropy, ojciec Bellerofonta. Na igrzyskach w czasie pogrzebu Peliasa został rozszarpany przez swoje rumaki. Śmierć tę zesłała na niego Afrodyta za zlekceważenie jej potęgi. 3. mit. syn Hippolochosa, wnuk Bellerofonta, książę likijski, walczył po stronie Trojan. W spotkaniu z Diomedesem zaniechał walki w imię dawnej przyjaźni łączącej ich przodków i wymienił swą złotą broń na spiżowy oręż Dio-medesa. Zginął z ręki Ajasa. 4. mit. syn Minosa i Pasifae, utonął jako dziecko w kadzi z miodem, a zwłoki jego zniknęły. Wg przepowiedni miał je odnaleźć ten, kto rozwiąże pewne (sofistyczne) zadanie. Dokonał tego wieszczek Dionizosa, Połyidos, który następnie odnalazł chłopca i ożywił go. 5. G. z Region (V/IV w. p.n.e.), autor dzieła pt. Perl ton archafon pojeton kaf musikon (O dawnych poetach i muzykach), które dało początek historii poezji lirycznej w starożytności. 6. G. z Lokroj (IV w. p.n.e.), autor książki kucharskiej; dowodził, że kucharzami powinni być utalentowani ludzie wolni.

glaoks gr. (łac. noctua) sowa, ptak poświęcony Atenie, otaczany w Atenach szczególną czcią, stąd przysłowie: glauka els Alhenas- sprowadzać sowę do Aten (w sensie wykonywania zbędnej pracy).

Glikera biedna dziewczyna z Sikionu, znana ze swej piękności, utrzymująca się ze splatania wieńców. Sławny malarz sikioński, Pausjas (IV w. p.n.e,), namalował ją przy tej czynności, jako stefanoplókos, plotącą wieńce.

Gllkon (gr. Glykori) 1. nieznany bliżej liryk _grecki; od jego imienia pochodzi nazwa wiersza glikonejskiego, versus Glyconeus. 2. rzeźbiarz ateński z czasów cesarstwa rzymskiego, twórca posągu Heraklesa Parnezyjskiego, będącego kopią posągu Heraklesa Lizypa. Dzieło to znaleziono w poł. XVI w. 3. znany w Rzymie retor grecki (I w. n.e.), o przydomku Spyridion (koszyczek), wspomniany przez Senekę Starszego i Kwinty-liana. 4. G. (II w. n.e.), zwany też Aleksandrem, uchodził wśród mieszkańców Paflagonii za proToSa rcudotwórcę, sam się zaś nazywał nowym Asklepiosem. Wizerunkom jego, spotykanym także

na monetach miasta Abonutejchos przypisywano moc apotropaiczną, tzn. odwracającą uroki i nieszczęścia.

glikonej (versus Glyconeus) wiersz o schemacie: ^!0| t \J^> -t ICT^;, czyli rodzaj dymetru chorijambicznego z chorijambem w środku i resztą wiersza wypełnioną dowolnie. U poetów

eolskich i Anakreonta g. liczy zawsze 8 zgłosek. Jego dwuzgłoskowy nagłos, zwany bazą, może być wypełniony spondejem -r-, trochejem -Ł'-', jambem ^-e lub pymchem ^"^, zakończenie zaś jest zawsze jambiczne. W greckim dramacie oraz w liryce chóralnej g. nie ma już stałej ilości zgłosek. Zdarzają się także bazy trzyzgłoskowe, powstałe na skutek rozwiązania długiej. Baza taka może być trybrachem <^«M"^, rzadziej daktylem -Ł'--">•', a czasem także ana-pestem ^"-/-. Rzadko ulegają rozwiązaniu inne długie elementy g. W poezji rzymskiej g. Plauta mają budowę bardzo swobodną. Każda ich teza, także ostatnia, może być wypełniona dwiema zgłoskami lub jedną długą; arsy mogą ulegać rozwiązaniu. Por. Plaut Bacchides v. 989:

nil moror neque scire volo -Ł <-' J- ^ '-> -Ł-\J \J J. ; y. 990: quod iubeo id facias, adero J-^\J -e. <-"-' -Ł. \J\J -i-; v. 626: Mnesiloche, quid flt? peri -^ ^ ^"-'- -Ł-»-"-' -t- (w ostatnim przykładzie druga arsa jest rozwiązana, a druga teza wypełniona zgłoską długą). Ka-tullus i Horacy tworzą g. o stałej ilości zgłosek na wzór Safony, Alkąjosa i Anakreonta. Ka-tullus dopuszcza w nagłosie trochej, spondej i jamb. Horacy prawie zawsze ma bazę spon-deiczną. Np. Katullus 6,18: cinge tempera flo-nbus -^-^'~"-'-^<~'ó; 34,2; puellae et puerl iMegrt \J-t--t-\J^-t.\J-Ł; Horacy, Carmina l 3,1: śle te diva potens Cyprt -L--^^'-i-t-^-t-. G. Seneki budowane są całymi szeregami albo ściśle według wzoru horacjańskiego, albo też według schematu: -i^ | -<30-^ |v-'s»'. Późniejsi poeci łacińscy wzorują się na g. Katulla lub Horacego.

gHptoteka (gr. gtyptós rzeźbiony, rżnięty, theke skład, schowanie) zbiór rżniętych kamieni, kamei i gemm. W praktyce zbiory często się rozszerzały i obejmowały zabytki z zakresu innych sztuk plastycznych, pozostawała jednak tradycyjna nazwa. Najsłynniejsze g. - muzea sztuki starożytnej - znajdują się w Monachium, w Kopenhadze (Ny-CarIsberg) i w Paryżu (Ca-binet de Medailles).

gHpty&a (od gr. gtyptós rzeźbiony, rżnięty) sztuka cięcia w kamieniach, zwłaszcza szlachet-nych lub półszlachetnych, napisów i przedstawień wydobytych bądź wypukłe, bądź wklęsło. Do najstarszych zabytków tego typu należą mezo-potamskie cylindrowe pieczęcie ze scenami figuralnymi i napisami klinowymi oraz egipskie pieczęcie w formie skarabeuszy z m tysiąclecia p.n.e.

Najbardziej rozpowszechnionymi wytworami g. byty gemmy (zob.). Do obróbki kamieni używano rodzaju metalowego świdra, o ostrzu zakończonym płasko lub zaokrąglonym, który wprawiano w silny ruch obrotowy za pomocą koła poruszanego nogą, bądź też rodzaju łuku, którym poruszano szybko po linii poziomej, wprawiając świder w ruch. W cehi przyspieszenia pracy kamień posypywano proszkiem z korundu, sprowadzanego z Naksos. Do wykonywania kamei używano czasem rodzaju dłuta o diamentowym ostrzu. Tematyka przedstawień g. obejmowała portrety, sceny rodzajowe, sceny mitologiczne.

Glitius (Quintus G. Felix) poeta rzymski znany tylko z zachowanego w Rzymie napisu, prawdopodobnie naśladowca Wergiliusza. na co wskazuje przydomek VergiHanus.

gtossa (gr. dosł. język) nazwą tą określano pierwotnie używane przez autorów starożytnych wyrazy wymagające objaśnień, np. wyrazy wzięte z jakiegoś dialektu, archaiczne, obce, rzadko używane itp., które dla czytelnika mogły by niezrozumiale. Później terminem g. zaczęto oznaczać objaśnienia słów tego rodzaju.

glossarimn łac. słownik glos, tzn. wyrazów starożytnych, rzadkich lub obcego pochodzenia, wymagających objaśnień.

Gneus zob. Cnaeus.

Gnipho (Marcus Antonius G.) z Galii znany w Rzymie retor i gramatyk w I w. p.n.e., nauczyciel Cycerona, Cezara oraz Lucjusza Atejusza Pretekstata noszącego przydomek Filolog. Napisał dzieło pt. De Latino sennone (O języku łacińskim).

gnomę gr. (łac. sententia) myśl, sąd, zdanie, mniemanie, najczęściej krótka, treściwa wypowiedź prozaiczna lub wierszowana zawierająca myśl ogólną. Istniały też zbiory takich sentencji poetów albo filozofów zwane gnomologia.

gnomiczna poezja rozwinęła się w Grecji w VI w. p.n.e. i poprzedziła powstanie właściwej literatury. Początkiem jej były przypowieści ludowe związane przeważnie z pracą i życiem ludu, zawierające jego własne doświadczenia i spostrzeżenia. Pierwotną formą metryczną był parojmiak, późniejszą zaś heksametr lub dystych elegyny. Ślady p. g. spotykamy już u Homera, ale właściwym jej twórcą był w Grecji Hezjod, a najwybitniejszymi przedstawicielami: Solon, Ksenofanes, Archiloch, Mimnermos i Teognis. Gnomy znajdują się także we wszystkich gatun-

kach poezji greckiej, głównie w elegii politycznej, w tragedii, zwłaszcza u Eurypidesa, w komedii Menandra, niejednokrotnie także w epigramie. Straciły one swoje znaczenie dopiero wtedy, gdy powstała uczona poezja dydaktyczna. W literaturze rzymskiej g. p. odegrała bardzo małą rolę. Poszczególne gnomy znajdujemy w utworach Horacego i w bajkach.

gnothi seaoton gr. (łac. łusce te ipsum- poznaj samego siebie) napis w świątyni Apollina w Delfach.

gnoza (gr. gnSsis poznanie) system filozo-ficzno-religijny rozwijający się na Wschodzie, główniew Syrii w II i ni w. n.e. Był on mieszaniną wielu kierunków i przetwarzał w duchu wschodniej teozofii elementy religii babilońskiej, egipskiej, syryjskiej, żydowskiej i chrześcijańskiej oraz hellenistycznych systemów filozoficznych. Gnostycyzm rozwinął się najsilniej przy zetknięciu się z religią chrześcijańską, której przedstawiciele ostro go zresztą krytykowali jako źródło wielu herezji. Jednak i wśród chrześcijan znaleźli się zwolennicy gnostycyzmu i gorliwi jego głosiciele, jak: Walentyn, Saturninus, Bazylides lub syn biskupa z Synopy, Marcjon (U w n.e.). Najenergiczniejszym pogromcą gnostycyzmu był biskup Lyonu, Ireneusz (II w. n.e.). Podstawą g. była wiara w dualizm materii i ducha, przy czym materię uważano za niezależny od Boga czynnik zła. Wyzwolenie człowieka z pęt zła mogło przyjść jedynie drogą wyzwolenia się od materii. Było to rcożliwe tylko dla tych, którzy posiedli

wiedzę o tych sprawach, tzn. byli gnos-tykami. Wszystkich ludzi dzielili gnostycy na 3 kategorie: hylików, posiadających tylko dało (gr. hyle materia), psychików, mających ciało i duszę (gr. psycht dusza) oraz pneumatyków (gr. pneuma duch), obdarzonych ponadto jeszcze duchem; do tych ostatnich oczywiście należeli wszyscy gnostycy. Kosmogonia gnostyczna polegała na personifikowaniu sił kosmicznych, tzw. ecnćw, które we wzajemnym zmaganiu się stworzyły świat. Najważniejsze z nich, to- w porządku hierarchicznym siedem eonów, odpowiadających bóstwom babilońskim siedmiu planet. Matka (na wzór Astarty) i Ojciec, najwyższy, niepoznawalny, nienazywalny bóg, zbliżony do absolutu PIotyna. Za moment przełomowy w dziejach świata uważali gnostycy narodzenie Chrystusa, który był według nich jedynie boskiej natury, ludzkie jego ciało uważali jedynie za zjawisko.

Gobrias (Gobryas) 1. jeden z namiestników Cyrusa Starszego, od r. 539 p.n.e. satrapa Babilonii, którą uprzednio zdobył dla monarchii perskiej. Dopomógł do pozbawienia tronu samo-zwanczego Smerdysa na rzecz Dariusza, uczestniczył w wojnach Dariusza ze Scytami. Poślubił córkę Dariusza i miał z nią troje dzieci. 2, dowódca wojsk perskich w bitwie pod Kunaksą (r. 401 p.n.e.), wspomniany przez Ksenofonta.

Golgi (gr. Colgof) miasto na Cyprze założone, wg legendy, przez syna Afrodyty i Adonisa, Golgosa. Było kolonią Sikionu, słynęło z prastarej świątyni Afrodyty i było ważnym ośrodkiem kultu tej bogini.

Goiłaś Marian (1887-1966) profesor Uniwersytetu Łódzkiego, wybitny pedagog, wnikliwy badacz metodyki i dydaktyki tak ogólnej jak w szczególności języków klasycznych, autor licznych podręczników szkolnych i uniweisyteckich, z których najbardziej znana jest Wstępna nauka języka greckiego (l. wyd. 1926) i Gramatyka grecka opracowana wspólnie z M. Aucr-bachem (l. wyd. 1935).

Gomfoj miasto w Tesalii na wschodnim brzegu rzeki Penejos, w pobliżu jej źródeł.

Gonnos dziś Lykostomo; miasto w Tesalii na lewym brzegu rzeki Penejos, w pobliżu doliny Tempe, u stóp Olimpu; ważny punkt strategiczny w czasie najazdu Kserksesa na Grecję i w czasie podboju Grecji przez Rzym. Miejscowość rodzinna Antygona Gonatasa.

Gordian 1. Marcus Antonius Gordianus Afri-canus (r. 158-238 n.e.), bliski krewny Marka Aureliusza, człowiek bardzo zamożny i wykształcony, uprawiał poezję. Dzięki swojej hojności zyskał sobie sympatię obywateli w czasie kariery urzędniczej (edyl. pretor, w r. 229 konsul, w r. 232 prokonsul w Afryce). Mieszkańcy prowincji Afryki wywołali powstanie przeciw okrutnym rządom cesarza Maksyminusa i w r. 237 obwołali cesarzem G. Objął on władzę w r. 238, lecz powstanie zostało stłumione, przy czym syn G. zginął w walce; wówczas G. popełni! samobójstwo. 2. Marcus Antonim Goratamis Afncanus, syn poprzedniego (193 - 238 n.e.), objął wraz z ojcem władzę w Afryce, zginął podczas walk ze stronnikami Maksyminusa. 3. Marcus Antonius Gordianus Pius Felix, siostrzeniec poprzedniego, wybrany, w wieku lat trzynastu, po śmierci wuja i dziada oraz po śmierci Balbinusa i Pupienusa (zob.) na cesarza; rządził w latach 238-244 przy pomocy swego ministra

Timesiteusa, którego córkę pojął za żonę. Odniósł zwycięstwo nad Gotami i Sarmatami, pokonał króla Persów Saporesa, który atakował Mezopotamię, przeszedł Eufrat. Po śmierci Timesiteusa nowy prefekt pretorianów, Filip, zamordował G.

Gordion starożytne miasto w Azji Mn., na pograniczu Frygii, na prawym brzegu rzeki Senioras. Była tam znana świątynia Zeusa, w której wg legendy heros-eponim miasta, Gordios, miał umieścić wóz i jarzmo przywiązane do dyszla za pomocą niezmiernie splątanego węzła (węzeł gordyjski). Wyrocznia orzekła, że kto rozpłacze ten węzeł, zdobędzie władzę nad Azją. Aleksander Wielki, bawiąc w świątyni, gdy dowiedział się o tej wyroczni, przeciął węzeł mieczem.

Gordios mit. król Frygii, ojciec Midasa, pierwotnie był wieśniakiem. W czasie zamieszek we Frygii wyrocznia orzekła, że kres zamieszkom położy król, który przyjedzie na zwykłym wozie. Zgodnie z tą przepowiednią obwołano królem G., który właśnie przybył do miasta na swym wozie. Jako wotum wdzięczności G. zawiesił wóz w świątyni Zeusa w Gordion. Por. Gordion.

gordyjski węzeł zob. Gordion.

Gorgiasz (Gorgias) z sycyliskiego miasta Leontinoj (ok. r. 483-375 p.n.e.), słynny sofista i teoretyk wymowy. W r. 427 p.n.e., w czasie wojny Leontyńczyków z Syrakuzańczykami został wysłany w poselstwie do Aten, gdzie się potem osiedlił i do końca życia prowadził działalność nauczycielską. Miał wielki wpływ na rozwój artystycznej prozy greckiej, do której wprowadził wielką ilość figur retorycznych. Czarował słuchaczy symetrycznie budowanymi zdaniami, palnymi antytez, aliteracji, asonansów i śmiałych metafor. Swój pogląd na sztukę wymowy przedstawił w zaginionym dziele poświęconym teorii retoryki. Zachowały się jego mowy pt. Helenes enkomion (Pochwała Heleny) i Palamedus enko-mian (Pochwala Palamedesa). Swoje poglądy filozoficzne przedstawił w dziele Perl tu me outos e perl fyseos (O niebycie, czyli O naturze), w którym dowodził po pierwsze, że nic nie istnieje, po drugie, że choćby coś istniało, to jest niepoznawalne, po trzecie, że choćby było poznawalne, nie można by wiedzy tej udzielić komuś innemu. G. jest jednym z głównych rozmówców w dialogu Platona pt. Gorgiasz.

Gorgidas Tebańczyk, najwybitniejszy obok Epaminondasa i Pelopidasa przywódca Teb w okresie ich rozwiktu. Przed zamachem oligarchicznym w r. 382 p.n.e. piastował urząd hipparcha. W okresie panowania Spartan w Tebach pozostawał prawdopodobnie w rodzinnym mieście, nie brał jednak udziału w jego wyzwalaniu; po wyzwoleniu znów był hipparchem. W r. 378 uczestniczył w wyprawie przeciw Tes-puczykom. Zorganizował też święty hufiec młodzieży tebauskiej.

Gorgo mit. Homer mówi o jednej Gorgonie, Hezjod wymienia ich trzy: Stheno, Euryale, Meduza. Były to córki Forkosa i Keto, o okropnej, budzącej grozę powierzchowności: miały wielkie skrzydła, szpony, węże zamiast włosów, a spojrzenie ich zamieniało człowieka w kamień. Meduza miała być niegdyś piękną dziewczyną, lecz Atena zmieniła jej postać za karę, że w jej świątyni Posejdon uczynił Meduzę matką Pegaza i Chryzaora. Zabił ją Perseusz, a jej głowę Atena umieściła aa swojej tarczy.

Gorgobina miasto Bojów nad rzeką Liger, założone przez nich po zwycięstwie nad Helwetami w r. 58 p.n.e.

Goritius zob. Goryckl.

Gortyna miasto na południowym wybrzeżu Krety.

Gorycki Szymon z Pilzna (Goritius) poeta humanistyczny (XVI w.), uczeń Grzegorza Czują z Sambora, uprawiał poezję pansgiryczną i religijną.

gorytos zob. kolczan

Gostkowski Rajmund (1885 -1967) profesor Uniwersytetu Łódzkiego, archeolog, zasłużony pedagog i badacz kultury antycznej. Jego zainteresowania naukowe obsjmują wiele dziedzin kultury antycznej. Owocem studiów ikonograficznych był artykuł Bacchants Romains sur w sarcophage de Krzeszowice (1928), a następnie praca Kaplani i-kaplanki w sztuce kretensko-my-kenskie] i greckie) (1936). Do bardziej znanych publikacji należą Pompsje (1954) oraz prace traktujące o sporcie w starożytności (1928 • -1955).

Goślicki Wawrzyniec biskup kamieniecki, autor słynnego w Europie utworu De optima sena-tore (O wzorowym senatorze), wydanego w r, 1568 w Wenscji.

Gotowie (łac. Goli, Gothi, Gothanes, Gotones) lud pochodzenia germańskiego, zamieszkujący terytoria wschodniej Germanii, dzielił się na Wizygotów i Ostrogotów. G pchani na zachód przez przybywających od wschodu Hunów przeszli w r. 376 n.e. Dunaj i przeniknęli w głąb

państwa rzymskiego. W r. 402 n.e. Wizygoci pod wodzą Alaryka założyli królestwo w Hiszpanii;

Ostrogoci pod wodzą Teodoryka w r. 489 zawładnęli Italią i zajmowali ją aż do r. 553 n.e.

Górski Jakób humanista i teolog, zasłużony w dziejach humanizmu polskiego profesor i rektor Akademii Krakowskiej. Studiował w Krakowie, Padwie i Rzymie, gdzie uzyskał doktorat obojga praw. Napisał szereg prac z dziedziny retoryki, m. in. De perwdis atgue numeris ora-toriis (O periodach i rytmach oratorskich, Kraków 1558), De generibus dicendi (O stylach, Kraków 1559), De figuris fum grammalicis tum rhetoricis (O figurach gramatycznych i retorycznych, Kraków 1560), Commentariorum artis dialecticae libr! decem (Wykład dialektyki, Kraków 1563). Pisał także traktaty moralne, m.in. Pa-raenesis sive de ortu, mutalionibus et inferitu regnorum (O pochodzeniu, zmianach i upadku królestw), napisany na powitanie Henryka Walezego. Był również autorem prac poświęconych zagadnieniom teologicznym. Wiódł długi spór naukowy z Benedyktem Herbestem (zob.) na temat definicji okresu retorycznego.

Gracchus zob. Sempronii.

Gracjan (Flavius Cratianus) najstarszy syn cesarza Walentyniana I, urodzony w Sirmium w r. 359, od r. 367 dzielił władzę z ojcem w cesarstwie zachodnim, pozostawiając wschodnie Teodozjuszowi. Odbył wyprawę przeciw Ala-manom i Sarmatom. Zginął w czasie powstania Maksymina w r. 383.

Gracje (łac. Cratiae) zob. Chwyty.

gradatio zob. ktimaks.

Gradhus zob. Mars.

Graecia zob. Grecja.

Graecia Magna (gr. hę megale Helios) tzw. Wielka Grecja, obejmowała terytoria w południowej Italii, głównie nad Zatoką Tarencką, skolonizowane przez Achajów, Dorów i inne plemiona greckie, począwszy od VIII w. p.n.e. Główne miasta, które doszły do wielkiego rozkwitu, bogactwa i potęgi w okresie od VIII do V w. p.n.e., to: Tarent, Regium, Kroton, Turioj, Metapontum, Elea, Posejdonia (później Paesfum) i in. Niekiedy nazwę Wielkiej Grecji rozciągano również na Sycylię, której wschodnie i południowe wybrzeże skolonizowali Grecy w tym samym okresie.

Graecia Prisca (gr. hę archaja Helios Grecja starodawna) nazwa ta obejmowała tereny położone dookoła Dodony w Epirze.

Graecostasis miejsce na Forum Romanum w pobliżu Kurii (zob. curia 3), gdzie posłowie Grecji i innych obcych krajów oczekiwali na audiencję w senacie. Była to zapewne odkryta platforma, która służyła również za rodzaj trybuny.

grafe (gr. grafe) proces publiczny wzgl. skarga publiczna (pisemna) w przeciwstawieniu do procesu prywatnego wzgl. skargi prywatnej (ustnej), zw. dike. Graft paranómon - skarga publiczna mająca na celu unieważnienie uchwał bule lub eklezji sprzecznych z obowiązującym prawem lub powziętych w niewłaściwy sposób. Zazwyczaj była skierowana przeciwko temu, kto spowodował uchwałę lub poddał wniosek pod głosowanie, i mogła doprowadzić do ukarania tej osoby.

graffiti (wł., od graffito ryty) napisy wyskrobane rylcem. Spotykamy je najczęściej na glinianych lub metalowych przedmiotach użytku codziennego oraz na ścianach domów (np. w Pompejach). Treścią ich jest nazwa prz6(-miotu, imię właściciela lub życzenie skierowane pod adresem użytkownika.

Graiae Alpes część Alp, pasmo górskie ciągnące się pomiędzy Alpes Cottiae i Alpes Poeninae.

Graii, Grai nazwa używana przez poetów rzymskich dla oznaczenia Greków, zwłaszcza z epoki heroicznej.

Graioceli galicka ludność Prowincji, na terenie Alpes Graiae.

Graje (gr. Grajaj) mit. siostry Gorgon, c'órki Forkosa i Keto, były uosobieniem starości. Pierwotnie wymieniano dwie, później trzy:

Dejno, Pefredo i Enyo. Miały we trzy jeden ząb i jedno oko. Strzegły one Gorgon; Perseusz zmusił je, aby'mu wskazały drogę do Meduzy, którą miał zabić.

Grakchus zob. Sempronii.

grammalejon (gr. grammatejori) "lista, wykaz, rejestr; 1. grammatejon leksiarchikón, rejestr obywateli poszczególnych demów ateńskich;

wpisywano tam pełnoletnich mężczyzn po stwierdzeniu, że posiadają pełne prawa obywatelskie. 2. g. fraterikón, rejestr członków poszczególnych fratrii ateńskich.

grammateus (gr. grammateus) nazwa ta określała ludzi pełniących funkcje pisarzy i sekretarzy. W Atenach największe znaczenie mieli: 1. g. kata prytanejan, pisarz wybierany na okres każdej pry-tanii spośród członków Rady; sporządzał on i przechowywał dokumenty wszystkich spraw, jakie prytanowie załatwiali w czasie swego urzę-

dowania. 2. g. tes póleSs, pisarz wybierany przez lud; obowiązkiem jego było odczytywanie aktów urzędowych w czasie zgromadzenia ludowego. 3. g. tes bules, pisarz wybierany przez Radę, pełniący funkcje jej sekretarza.

grammatike (dom. techne) gr. sztuka poprawnego mówienia i pisania. Za pierwszego gramatyka i filologa można słusznie uważać Protago-rasa z Abdery (V w. p.n.e.), najstarszego sofistę, ponieważ w swym dziele pt. Perl orthoepejes (O poprawnym mówieniu) pierwszy wyróżnił niektóre kategorie gramatyczne, jak również zajmował się objaśnianiem poezji. Za twórcę synonimiki słusznie uchodzi inny wybitny sofista, współczesny Protagorasowi, Prodikos z Keos, gdyż pierwszy starał się ustalić różnice pomiędzy zbliżonymi do siebie znaczeniowo wyrazami. Zagadnieniami gramatycznymi zajmowali się uczeni filolodzy aleksyndryjscy; tak np. Arystarch z Samotraki w swym krytycznym wydaniu Homera rozważał w komentarzu również zagadnienia z dziedziny ortografii, akcentu, fleksji i składni. Autorem pierwszej gramatyki greckiej był Dionizjos Trak, uczeń Arystarcha, działający później na Rodos. Obejmowana ona wprawdzie jedynie morfologię, stanowiła jednak podsumowanie zdobyczy nauki greckiej na tym polu i jej usystematyzowanie; cała terminologia z zakresu morfologii, nazwy poszczególnych części mowy i przypadków wywodzą się od Dionizjosa Traka.

grammatistes (gr. grammatistSs) nauczyciel szkól elementarnych uczący czytania, pisania i podstaw arytmetyki.

Granii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. O.uintus Granius poborca na licytacjach (II/I w. . p.n.e.), którego nazwisko stało się przysłowiowe jako człowieka dowcipnego. 2. Cnaeus i Qu!n-tus G. stronnicy i towarzysze wygnania Mariusza; jeden z nich był prawdopodobnie pasierbem Mariusza (I w. p.n.e.). 3. Cnaeus G. Flaccus, pisarz z I w. p.n.e., któremu przypisuje się książkę poświęconą Cezarowi pt. De indigita-mentts (O wzywaniu bóstw) oraz dzieło z zakresu prawa sakralnego De iure Parlano. 4. G. Licinianus (II w. n.e.), autor dzieła historycznego, z którego zachowały się fragmenty obejmujące lata 163-78 p.n.e. 5. G. Marcelim (I w. n.e.) namiestnik Bitymi za czasów Tyberiusza, oskarżony o złe obchodzenie się z ludnością. 6. G. Serenus, żyjący za czasów cesarza Hadriana (II w. n.e.), występował w obronie prześladowynych chrześcijan.

Granik (gr. Grdnikos, tac. Granicus) rzeka w Mizji, w Ayi Mniejszej, sławna z odniesionego nad nią zwycięstwa Aleksandra Wielkiego nad Persami w roku 334 p.n.e.

Graszyóski Bonawentura filolog klasyczny i grecysta, autor trylogii dramatycznej w języku greckim: 1. Hagia Sophia; 2. Anastasia;

3. Hestlas, wydanej w latach 1897-1906, oraz komedii w języku greckim o bizantyńskiej filo-zofce, cesarzowej Athenais (wyd. 1911 -1912).

Gratianus zób. Gracjan.

Gratidii Gratidiusze, ród rzymski pochodzący z Arpinum. 1. Marcus Gratidius (II w. p.n.e.), twórca prawa lex tabeltaria dla miasta Arpinum;

walczył pod dowództwem mówcy Marka Antoniusza z piratami w Cylicji, zginął w r. 103 p. n.e. 2. Gratidia, siostra poprzedniego, babka Cycerona. 3. Marcus G., legat Kwintusa Cycerona w Azji w latach 61 - 59 p.n.e.

Grattii ród rzymski pochodzenia plebejskiego;

Grattius poeta rzymski współczesny Owidiuszowi, autor utworu heksametrycznego poświęconego polowaniu pt. Cynegetica. Przypisuje mu się jeszcze zaginiony utwór De aucupio (O łowieniu ptaków).

Grayiscae dziś prawdopodobnie Porto San Clementino; starożytne miasto etruskie położone w okolicy błotnistej i niezdrowej; najpierw należało do terytorium miasta Tarquinii, od r. 183 p.n.e. stało się kolonią rzymską.

Grecja (gr. Helios, łac. Graecia) w węższym znaczeniu nazwa ta obejmowała kraj położony w południowo-wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego; część północna obejmowała Tesalię i Epir, część środkowa - Lokryds, Pokidę, Do-rydę, Etolię, Beocję i Attykę; część południowa czyli Peloponez-Achaję, Arkadię, Elidę, Mes-seoię, Lakonię i Argolidę. W szerszym znaczeniu termin G. oznaczał wszystkie tereny, gdzie mówiono po grecku, a więc i szereg wysp rozrzuconych na Morzu Egejskim: Eubsję, Cy-klady, Sporady i Kretę, oraz tereny położone na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej skolonizowane przez Greków, głównie Jończyków. Najstarsza ludność G., Pelazgowie, uległa w XVIII w. p.n.e. najazdowi Jonów i Achajów, którzy ok. XIV w. p.n.e. zniszczyli również morską potęgę Krety. W XII-XI w. p.n.e. najazd Dorów zburzył potężne zamki mykeńskie i spowodował wielki odpływ ludności na tereny Azji Mniejszej. Od r. 776 p.n.e. rozpoczynają Grecy obliczanie czasu wg Olimpiad. Historie miast-państw grec-

kich, poleis, wypełniają wewnętrzne walki klasowe między arystokracją a demokracją •v ramach niewolniczej formacji ustrojowej oraz tarcia wewnętrzne. Miasta konsoliditją się jedynie w czasie najazdów perskich (493-479 p.n.e.) pod wodzą Aten i Sparty. Wielki 'Ateński Związek Morski uległ po wojnie peloponeskiej (r. 404 p.n.e.) całkowitemu rozbiciu przez zwycięską Spartę, której hegemonia z kolei została obalona w roku 371 p.n.e. przez Teby po bitwie pod Lcuktrami. Wyczerpana bratobójczymi wojnami G. dostała się w r. 338 p.n.e., po bitwie pod Cheroneją, pod panowanie Macedonii, tracąc niezależność polityczną. Po rozpadnięciu się monarchii Aleksandra W. G. stworzyła dwa związki miast-państ: Achajsid i Etolski. W r. 146 p.n.e. Rzymianie po zburzenia Koryntu utworzyli z G. jedną prowincję rzymską pod nazwą Achai.

Grecy (gr. Hellenes, łac. Graeci) ogólna nazwa plemion zamieszkujących terytorium Grecji właściwej, wysp, pobrzeży Azji Mn. oraz Wielkiej Grecji i Sycylii. Najpierw wchodzą do historii Achajowie, którzy w poł. n tysiąclecia p.n.e. podbijają Kretę, a pod koniec tegoż tysiąclecia kolonizują Cypr i Pamfilię. Jończycy, wywodzący się przede wszystkim z Attyki, skolonizowali Cyklady i wybrzeża Azji Mniejszej. W w. XII p.n.e. pojawili się Dorowie, którzy, idąc z pomocy na południe, opanowali stopniowo Peloponez, południowe Cyklady i część wybrzeża małoazjatyckiego. Największą rolę w rozwoju kultury, nauki i sztuki greckiej odegrali Jonowie, największe sukcesy militarne i zdobywcze osiągnęli Dorowie. Te

największe grupy ludów greckich dzieliły się na szereg większych i mniejszych plemion i szczepów mówiących wieloma bardzo zróżnicowanymi dialektami i używających kilku różniących się od siebie alfabetów.

grifos (gr. grtfos) sidła, sieci; w przenośni zagadka, spotykana często w prozie i w poezji aleksandryjskiej, polegająca na metaforycznym pojmowaniu słów, zbliżona do kalamburu.

Groddeck Godfryd Ernest (1762-1826) filolog klasyczny, urodzony w Gdańsku, studiował w Getyndze, do Polski przybył w r. 1787. Najpierw pracował w Puławach jako nauczyciel książąt Czartoryskich i bibliotekarz, w r. 1804 został profesorem języka i .literatury greckiej na Uniwersytecie Wileńskim. Później objął również katedrę literatury łacińskiej oraz religii, mitologii i archeologii klasycznej. Był pierwszym w Polsce filologiem klasycznym w nowożytnym znaczeniu; wykształcił zastęp filologów takich, jak Żukowski, Sobolewski, Hryniewfcz oraz wielu humanistów. Jego uczniem był Adam Mickiewicz, który znajomość filologu klasycznej zdobył u G. taką, ze mógł potem wykładać literaturę łacińską zarówno w Kownie, jak w wiele lat później w Lozannie. G. wydał u Zawadzkiego w Wilnie szereg tekstów autorów greckich i łacińskich oraz Histortae Graecorum litterarlae elementu, I wydanie w r. 1811, H-w 1821.

groma (gr. gr6ma, łac. grama, gnana) przyrząd służący do pomiarów, składający się z dwu umieszczonych na statywie ramion, złączonych ze sobą na krzyż pod kątem prostym. Z ich końców zwisały na sznurkach cztery ciężarki, które pozwalały mierniczemu dokładnie wyznaczyć z danego punktu dwie prostopadłe linie limites. Za pomocą g. wytyczali Rzymianie miejsce na obóz wojskowy, wymierzali teren pod założenie miasta, świątyni, placu targowego; rozsądzali między sąsiadami spory o miedzę czy zatargi między miastami o tereny. W pierwszym okresie istnienia państwa rzymskiego czynności mierniczych wykonywali au-gurowie.

gromatici łac. mierniczy; nazwani tak od przyrządu (groma), którym się posługiwali. Występują w Rzymie, począwszy od n w. p.n.e. W okresie cesarstwa państwo utrzymywało stałych urzędników mierniczych, zwanych g. lub agrimensores; w wojsku w razie potrzeby pełnił te czynności centurion, później specjalny mensor.

Gramentura dziś Saponara; miasto w Lukanii.

gry do najważniejszych należały: 1. gra w kości, do której Grecy i Rzymianie używali kostek podłużnych, czworobocznych, o bokach oznaczonych punktami lub kreskami l, 3, 4, 6 (gr. astrdgalos, łac. tatuś), albo sześciennych z punktami, 'względnie kreskami na ściankach, od l do 6 (gr. kybos, łac. tessera). Kostki wkładano do pucharu, wstrząsano je i wyrzucano na stół. Gdy grano astragalami, najlepszy rzut (same "szóstki" lub gdy wszystkie kostki wskazywały różne liczby: 1,3,4,6) zwał się rzutem-Afrodyty lub Wenery; najgorszy (gdy wszystkie kostki wskazywały liczbę 1) zwały się kyon, canis, pies. Przy kostkach sześciennych najlepszy rzut był, gdy dwie lub trzy kostki wykazywały liczbę 6, najgorszy, gdy jedynkę. Dziewczęta bawiły się pięcioma kostkami, podrzucając je do góry i chwytając na odwrotną stronę dłoni. Używano

też kostek lub monet do gry zwanej wtiasmós, łac. parfmpar, zgadując czy liczba jest parzysta czy nieparzysta, a wiec było to coś w rodzaju cetna-licha. 2. gra w piłkę; uprawiali ją zarówno Grecy, jak Rzymianie od najdawniejszych czasów. Piłki były duże i małe, wyrabiane ze skóry i wypychane pierzem (poganka) lub wełną; Rzymianie napełniali je również powietrzem (JbUs). Piłki były malowane, pilą picia, i zależnie od rodzaju wzoru i koloru nosiły różne nazwy: prasjna, vitrea, vitrea unda, vitrea sediiia. Grano w piłkę podobnie jak dzisiaj: rzucano nią ukośnie o ziemię, przeciwnik zaś ją chwytał (apórraksis odbijanka) albo rzucano piłkę wysoko w górę i chwytano ją w locie (uronią). Inna gra (trlg6n), w której brało udział trzech graczy, polegała na podrzucaniu piłki i chwytaniu jej lewą ręką lub rzucaniu albo odbijaniu piłki w kierunku współgrających. Gry w piłkę nożną starożytni nie znali. 3. gra w orzechy, uprawiana głównie przez młodzież. Układano na ziemi kilka orzechów w szeregu, grający zaś rzucał do nich jeden orzech lub staczał go po pochyłej desce. Jeżeli orzech spadł na leżące na ziemi orzechy, grający zabierał wówczas jako wygraną wszystkie orzechy. 4. różne gry rozgrywane na specjalnych tablicach za pomocą kości i pionków (zwane:

gr. polis, łac. Indus latrunculorum, duodecim scripta), przypominające dzisiejsze gry w warcaby, szachy itp.

gryf (gr. gryps, łac. gryphus) mit. fantastyczne zwierzę wyobrażane w postaci lwa z głową i skrzydłami orła. Wyobrażenia g. dotarły do Grecji z wierzeń religijnych Wschodu: egipskich, chaldejskich, perskich. W okresie hellenistycznym pojawia się gryfolew, który zachowuje jedynie skrzydła orła, a na lwiej głowie ma rogi kozła. Wg legend g. zamieszkiwały ziemie północne, pomiędzy krainą jednookich Arymaspów a Hyperborejczyków. Strzegły złota, symbolizowały siłę, czujność i potęgę bóstwa. Najczęściej łączono je z kręgiem wierzeń apollińskich. W sztuce sepulkralnej symbolizują zwycięstwo życia nad śmiercią. Występują już w sztuce egejskiej w II tysiącleciu p.n.e., w ceramice greckiej orientalizującej z VII - VI w. p.n.e., a następnie stanowią ulubiony motyw greckiej i rzymskiej sztuki dekoracyjnej.

Gryllos 1. ojciec historyka Ksenofonta z Aten (V w. p.n.e.). 2. starszy syn Ksenofonta; uczestniczył w r. 362 p.n.e. w bitwie pod Manty-

neją i zginął w walce. Wśród Ateńczyków panowało mniemanie, że to on zadał śmiertelną ranę wodzowi tebańskiemu Epaminondasowi. Grecki malarz Eufranor przedstawił jego śmierć na obrazie, a Arystoteles poświęci) mu utwór pt. GryUos.

Grynia (gr. Gryneja, Grynton, łac. Grynia, Grynium) miasto portowe w Mizji, lezące o 50 stadiów na południe od Elai, słynne ze wspanialej świątyni i wyroczni Apollina; należało do satrapii frygyskiej. W IV w. p.n.e. wódz macedoński Parmenion zburzył miasto, a mieszkańców sprzedał do niewoli.

GrzebsU zob. Grzepski.

Grzegorz (Gregorius) 1. G. Cudotwórca (Thau-matwgos, i. 213 - 273 n.e.), z pontyjskiej Neo-cezarei, studiował w mieście ojczystym retorykę, słuchał wykładów Orygenesa w palestyńskiej Cezarei i tam przyjął chrzest. Został biskupem i misjonarzem Pontu. Zachowało się po nim wiele pism treści teologicznej oraz Pochwala Orygenesa. 2. G. z Nazjanzu w Kappadocji (r.329-ok. 390 n.e.), kształcił się w Cezarei, Egipcie i Atenach; w r. 371 został wyświęcony na biskupa. Zachowało się wiele jego poezji, kazań, obszerny zbiór listów oraz autobiografia pt. Perl ton heautu bion. Jest jednym z Ojców kościoła greckiego. 3. G. z Nysy (r. 331 -400 n.e.), biskup, jeden z Ojców kościoła greckiego, autor pism teologicznych. Zachowało się 26 jego listów do mieszkańców Nysy. 4. G. biskup Tours (r. 540 - 596 n.e.), wybitny dyplomata i historyk, autor szeregu pism, np.: De virtutibus Martini episcopi libri IV,

Liber de vita patrum, Historia Francorum i in. 5. G. z Sanoka, jeden z pierwszych humanistów polskich (urn. w r. 1477), po studiach za granicą wykładał na Uniwersytecie Krakowskim od r. 1428, pierwszy objaśniał sielanki Wergiliusza w duchu humanistycznym. Po klęsce pod Warną przebywał na Węgrzech jako wychowawca synów Jana Hunyadi'ego. Od r. 1451 był arcybiskupem lwowskim. Jego dwór w Dunajowie pod Lwowem stał się ogniskiem skupiającym 'humanistów polskich, tam też przebywał Kallimach. Z pism G. zachowały się jedynie fragmenty. Kallimach wspomina o dziele historycznym pt. De eyocatione Yladislai regls ad regnum Hungariae ac eius expeditionibus centra Twcos (Powołanie króla Władysława na tron węgierski i jego wyprawy przeciw Turkom). W całości znamy Epitafium na śmierć króla Wladyslawa Jagielty i Epitafium na śmierć

królowej Sanki. 6. ff. s Sambora (zw. też Czuj, zlatyniz. Gregorius Vigilantius Samboritanus, 1523-1573) syn biednego mieszczanina, dzięki pracy i zdolnościom wybił się i został profesorem w Akademii Krakowskiej; poeta polsko-

-łaciński, autor pancgiryków, które ujmował w formy alegorycznych sielanek. Uprawiał również poezję religijną.

Grzepski Stanisław (także Grzebskt, 1526-

• 1570), humanista i matematyk, profesor Akademii Krakowskiej, jeden z pierwszych grecy-stów w Polsce; wydał Duo poenwta (Dwa poematy) Grzegorza z Nazjanzu z wierszowanym przekładem (Kraków 1565). Prowadził wykłady o Demostenesie, Lukianie i Arystotelesie.

Gohissa syn króla Numidii, Masynissy (n w. p:n.e.), uczestnik trzeciej wojny punickiej po stronie rzymskiej. Po śmierci ojca w r. 149 p.n.e. objął tron Numidii.

guttus łac. naczynie o bardzo wąskiej szyjce, z którego nalewało się kroplami (gutta) wino, oliwę, ocet; używane głównie przy libacjach.

Gyaros wysepka na Morzu Egejskim, z grupy Cyklad, pustynna i niegościnna; w okresie cesarstwa rzymskiego służyła jako miejsce zesłania.

Gyes (albo Gyges) mit. jeden ze sturękich olbrzymów (zob. hekatonchejrowie).

Gygaje limne (gr. Gygdje limne, łac. Gygaeum stagnum) sztuczne jezioro w Lidii w pobliżu rzeki Hennos, na północ od Sardes, wykopane w celu ochrony Sardes przed powodzią. W pobliżu jeziora znajdowała się stara nekropola, świątynia Artemidy i kurhan Alyattesa.

Gyges Lidyjczyk, syn Daskylosa z rodu Mer-mnadów (w. VII p.n.e.), po zamordowaniu króla Lidii Kandaulesa zajął tron królewski. Prowadził wojny z miastami greckimi w Azji Mn.:

z Miletem, Magnezją, Smymą i Kolofonem. Dla uzyskania pomocy oddał się pod opiekę Asyrii, lecz po odparciu wrogów zerwał z nią i zawarł przymierze z Psammetychem, który walczył z Asyrią o wyzwolenie Egiptu. W r. 652 p.n.e. na Sardes uderzyli Kinuneryjczycy i zajęli miasto, a G. zginął w walce.

Gylippos wódz spartański w wojnie pelopo-neskiej; w r. 414 p.n.e. dowodził armią i flotą spartańską pomagając Syrakuzom przeciw Ateńczykom, których pokonał (wziął do niewoli Nikiasza i Demostenesa). W 10 lat później, dopuściwszy się grabieży mienia publicznego, musiał uciekać z kraju.

gymnasiarchia gr. 1. jedna z form liturgii,

polegająca na zorganizowaniu, utrzymaniu i wyćwiczeniu zapaśników na igrzyska i uroczystości publiczne. Do jej świadczenia byli zobowiązani ci obywatele ateńscy, których roczne dochody przewyższały sumę trzech talentów. 2. w czasach hellenistycznych funkcja urzędnika greckiego polegająca na ćwiczeniu młodzieży w średnich zakładach publicznych-gimnazjach.

gynmasiarchos zób. gimnazjarcha.

gymnasion gr. miejsce do ćwiczeń gimnastycznych, zwane też od nazwy jednej ze swych części składowych palajstra-palaestra. W VI w. p.n.e. były to jeszcze prymitywne boiska i bieżnie pod gołym niebem, urządzane najczęściej w cienistych zagajnikach nad brzegami rzek. Z biegiem czasu, poprzez formę drewnianych szop, przekształcają się one w IV w. p.n.e. w zespól budowli kamiennych, częściowo krytych. G. stanowił nieodzowną instytucję w każdym mieście greckim oraz W tych świętych okręgach, gdzie odbywały się igrzyska. Miejskie g. były teoretycznie dostępne dla wszystkich wolnych obywateli, w praktyce jednak korzystali z nich przede wszystkim trenujący zawodnicy, efebowie oraz ludzie zamożni, mający wiele wolnego czasu. Zawodowi atleci i członkowie arystokratycznych rodów i zrzeszeń korzystali najczęściej z małych luksusowych palestr prywatnych. Miejskie g. były czynne od wschodu do zachodu słońca. Uczęszczający, podzieleni na grupy wg wieku, ćwiczyli w wyznaczonych godzinach, aby się ze sobą nie stykać. Wygląd typowego g., zrekonstruowany na podstawie wykopalisk w Olimpii, Delfach, Priene, Epidauros, na Delos i in. oraz na podstawie opisu Witruwiusza, przedstawiał się, jak następuje: g. składał się z palestry, g. właściwego i stadionu. Palestrę stanowiły cztery kryte portyki okalające centralne prostokątne podwórze. Trzy portyki były pojedyncze, ocieniały aleje, po których się przechadzano, bieżnię i eksedry służące do wypoczynku. Portyk północny był podwójny, szeroki, podzielony na kilka pomieszczeń służących jako szatnie, kąpieliska, składziki oliwy i piasku oraz izby do gier sportowych. Właściwe ćwiczenia gimnastyczne wykonywano na podwórzu wysypanym piaskiem oraz w g. Kształt g. był prostokątny, jak palestry, ale wymiary dużo większe. Był to wielki' park z boiskami, natryskami oraz ustawionymi wśród drzew posągami i ołtarzami bogów. Wzdłuż dłuższych boków ciągnęły się bieżnie. Pośrodku mieściła się duża, pokryta

piaskiem arena do zapasów. Stadion niekiedy przylegał do krótszego boku g. Odbywały się na nim zawody i popisy publiczne. Miał on kształt wydłużonej elipsy i składał się z areny oraz siedzeń dla widzów. Za najstarsze g. greckie uchodziły spartańskie Dronws i Platanistas. Największą rolę w historii kultury greckiej odegrały g. ateńskie: Akademia, Lykejon, Kynosar-gęś. Do najokazalszych należał g. w Altis (Olim-pia), który został częściowo odkopany.

Gynmesiae insulae zob. Balowy.

gymnetes zob. gimneci.

Gymnopajdiąj doroczne święto w Sparde, uroczyście obchodzone w lipcu, w ciągu 6 • 10 dni, na cześć poległych w bitwie pod Tyreją 300 wojowników spartańskich (VI w. p.n.e.), później także na cześć poległych pod Termopilami (r. 480 p.n.e.) i pod Leuktrami (r. 371 p.n.e.). W czasie uroczystości młodzieńcy popisywali się w zawodach gimnicznych (rodzaj lekkoatletyki) i w muzyce wobec starszyzny i licznie zaproszonych gości -cudzoziemców.

gymnosofistaj zob. gimnosofiści.

gynaeceam zob. gineceum.

gynajkonitłs zob. gineceum.

Gyndes rzeka w południowej części Asyrii. Sławna z tego, iż Cyrus Starszy podzielił ją na 360 kanałów, tzn. tyle, ile dni wynosił rok perski.

Gyrtone starożytne miasto w tesalskiej Pelas-giotis w pobliżu Larissy nad rzeką Penejos, znane już Homerowi.

Gythejon miasto i port na wschodnim wybrzeżu Zatoki Lakońskiej, stanowiące bazę floty lakońskiej w czasie wojen perskich. W r. 455 p.n.e. Tolmidas zniszczył tu okręty Spartan. Epaminondas po bitwie pod Leuktrami (r. 371 p.n.e.) spustoszył miasto i okolice. Za czasów Augusta był tu ważny port handlowy i stocznia okrętowa.

H

habent sua fata Ubelll tac. mają i książki swoje losy CTerencjanus Maurus).

Habron malarz grecki wspomniany przez Pliniusza Starszego. Czas jego życia nieznany.

Hades mit. grecki bóg świata podziemnego (identyfikowany przez Rzymian z Plutonem), syn Kronosa i Rei, małżonek Persefony. W wyobrażeniach plastycznych przedstawiano go jako brodatego mężczyznę w średnim wieku, trzymającego w ręce róg obfitości. Tym samym imieniem nazywano również państwo umarłych, niekiedy tylko miejsce, gdzie umarli odbywają karę za swe występki, podczas gdy dobrzy przebywają w Elizjum.

Hadranum zob. Adranwn.

Hadria zob. Adria.

Hadrian (Publius Aeltus Hadriwuts, r. 76 • 138 n.c.) cesarz rzymski od r. 117, syn Aeliusa Ha-drianusa i Domicji Pauliny, adoptowany przez cesarza Trajana, którego wnuczkę, Wibię Sabinę, pojął za żonę. Wstąpił na tron po śmierci Trajana. Prowadził wojny z Alanami, Dakami i Sarmatami; stłumił powstanie Żydów pod dowództwem Bar Kochby, w Jerozolimie wzniósł świątynię Jowiszowi, a samo miasto nazwał Aelia Capttolina. Wydał kodeks praw, edictwn perpetuum, ułożony przez Sałyiusa Julianusa, który obowiązywał w państwie aż do czasów Justyniana. Pozbawił panów prawa życia i śmierci nad niewolnikami. Założył szereg miast, które nazwał swoim imieniem. Kazał wznieść wielki mur, długi na 80 mil, między Kaledonią a Brytanią, aby przeszkodzić napaściom Kaledończyków. Wzniósł w prowincjach termy, akwedukty, amfiteatry, świątynie, luki triumfalne, zbudował szereg dróg, m.in. drogę wzdłuż wybrzeża Morza Czerwonego, drogę z Kartaginy do Theyeste;

kazał z powrotem ustawić słynnego Kolosa Rodyjskiego, który w ni w. p.n.e. uległ zniszczeniu

wskutek trzęsienia ziemi. W Rzymie odrestaurował Panteon, Forum Augusta, wzniósł świątynię Wenery i Romy, swoje Mauzoleum, w Ti-bur zbudował wspaniałą Villa Hadriana. Popierał rozwój rzemiosł i handlu, opiekował się literatami i uczonymi, sam nawet próbował swych sił na polu piśmiennictwa, układając mowy, poematy itp. Umarł w Bajach.

Hadrianopolis 1. starożytna stolica Tracji nad rzeką Hebros, odbudowana przez cesarza Hadriana i nazwana od jego imienia. 2. miasto w Górnym Egipcie, założone przez Hadriana;

w latach 1902-1903 archeolodzy odkopali tu teatr, łuk triumfalny i szczątki innych budowli. 3. miasto w górach Epiru, założone przez Hadriana, odnowione przez Justyniana. 4. miasto w Karii, przedtem zwane Stratonikeja (zob.).

Hadrometum zob. Adrumetum.

Haedl łac. (gr. JSrffoj) Kozły, nazwa dwóch gwiazd po prawej stronie gwiazdozbioru Woźnicy, na północnym niebie. Zapowiadały początek pory burz i deszczów, stąd przydomek Haedl plwlales.

Haedui zob. Eduowle.

Haemoaia (łac.; gr. Hajmonid) starożytna nazwa Tesalii, używana przez poetów rzymskich. Zob. Hajmon.

Haemiis (iac.; gr. Ha/mos, H^mon) Bałkany, łańcuch górski na północy Tracji.

Hagia Sofia świątynia w Konstantynopolu, budowana trzykrotnie; za Konstantyna konsekrowana w r. 360, odbudowana po pożarze przez Teodozjusza n i konsekrowana w r. 415, następnie zniszczona w r. 532, zbudowana za cesarza Justyniana, między r. 537 a 562 n.e. przez architektów: Izydora z Miletu i Antemiosa z Tralles, ze wspaniałą kopułą o 25 m średnicy, pierwszą w dziejach świata kopułą opartą na założeniu kwadratowym. Po zdobyciu Konstan-

tynopola przez Turków w r. 1453 została zamieniona na meczet.

Hagias z Trojzenu (lub z Kolofonu) poeta epicki (VII/VI w. p.n.e.), autor nie zachowanego eposu Nostoj (Powroty); treścią poematu był powrót bohaterów greckich spod Troi (zob. cykliczni poeci, epos).

Hagnon z Tarsos (n w. p.n.e.) filozof grecki, uczeń Kameadesa, zwolennik Nowej Akademii o kierunku sceptycznym; w pismach swoich (nie zachowanych) występował przeciw retoryce pozbawionej podstaw filozoficznych.

Hajmon mit. 1. syn Pelazgosa, ojciec Tessa-losa, heros-eponim Hajmonii, później nazwanej Tesalią. 2. syn Likaona, założyciel Hajmonii w Arkadii. 3. syn Kreona z Teb, narzeczony Anty gony; po skazaniu jej na śmierć przez ojca odebrał sobie życie. 4. ojciec Majona, jednego z uczestników wyprawy trojańskiej. 5. H. z Teb, syn Polidora, wnuk Kadmosa, uszedł do Aten po nieumyślnym zabójstwie krewnego na polowaniu. Potomkowie jego wg legendy osiedlili się na Rodos, następnie zaś w Akragas na Sycylii.

Hajroos1 łańcuch górski, zob. Haemus.

Hajmos2 (Haemus) mit. 1. syn Boreasza i Orejtyi, mąż Rodopy, ojciec Hebrosa, za zuchwalstwo w stosunku do bogów zamieniony w górę, podobnie jak jego małżonka, Rodope. 2. król Scytów, ojciec Eridiosa. 3. Mizyjczyk, syn Aresa towarzysza Telefosa, uczestnik walk pod Troją.

Halesa (dziś ruiny w pobliżu osady Tusa) miasto na Sycylii założone w roku 403 p.n.e., zdobyte przez Rzymian w r. 210 p.n.e., obdarowane prawem municipiiim.

Halesos1 (Halesus) 1. rzeka na Sycylii, nad którą leżało miasto Halesa. 2. góra na Sycylii.

Halesos2 mit. przywódca Aurunków i Osków, sprzymierzeniec Tumusa, zabity przez Euandra. Miał przybyć do Italii z Argos.

halia (gr. hdlid) nazwa zgromadzenia ludowego w niektórych miastach-państwach doryckich, odpowiadającego spartańskiej apelli.

Haliakmon dziś Yistritza; rzeka w Macedonii wpadająca dc Zatoki Tennaickiej.

Haliartos miasto w Beocji na południowym brzegu jeziora Kopais, nad rzeczką Melas, w urodzajnej okolicy, zniszczone w r. 480 p.n.e. przez Persów, potem odbudowane. W czasie wojny peloponeskiej odgrywało ważną rolę jako jedno z głównych miast Związku Becckiego; tu w r. 395 p.n.e. poniósł klęskę i zginął Lizander. Rzymianie w r. 171 p.n.e. zdobyli miasto i całkowicie je zburzyli.

Halikamas (gr. Halikarnassós) najpiękniejsze miasto w Kani, założone przez kolonistów greckich z Trojzenu i Argos. W IX w. p.n.e. należało do związku sześciu miast doryckich*(Lindos, Kamejros i lałysos na Rodos, Knidos, Kos i Halikamas). W VI w. p.n.e. dostało się pod panowanie króla Lidii Krezusa, potem zagarnięte zostało przez Persów. W r. 334 p.n.e. zdobyte i zniszczone przez Aleksandra W. nigdy się już nie podniosło z upadku. Ojczyzna historyków Herodota i Dionizjosa. Znajdowało się tu słynne Mauzoleum (zob.).

Halikyaj miasto na Sycylii w pobliżu Lilibaeum.

Halimus niewielki dem attycki w pobliżu Faleronu, w odległości 35 stadiów od Aten, ze świątynią Heraklesa i Demeter; miejsce urodzenia Tukidydesa.

Halirrotios (gr. Halirrhothios) 1. mit. syn Posejdona i Euryty. Zginął z ręki Aresa, gdy usiłował uprowadzić przemocą córkę Aresa, Alkippę. Posejdon pozwał wtedy Aresa przed sąd bogów na wzgórzu pod Atenami; sąd dwunastu bogów uwolnił Aresa od winy i kary, wzgórze zaś nazwano Areopagiem, czyli Wzgórzem Aresa. 2. H. z Arkadii, jeden ze zwycięzców w pierwszej historycznej Olimpiadzie.

Halizones lud mieszkający nad Morzem Czarnym, w Bitymi; wymienieni przez Homera jako sprzymierzeńcy Trojan.

hahna (gr. hdlmd) skok jako ćwiczenie cielesne; w czasach historycznych stanowił jeden z elementów pięcioboju (zob. pentallon), najczęściej jako skok na odległość.

Halonnesos wyspa na Morzu Egejskim, na północ od Skyros, przez długi czas siedziba piratów.

halteres (gr. halteres) ciężarki metalowe, które trzymali w rękach zawodnicy przy wykonywaniu skoków z miejsca.

Hałykos 1. rzeka na Sycylii (dziś Plątani) w pobliżu Akragas, wpadająca do tzw. Morza Libijskiego, od południowo-zachodniej strony wyspy. 2. port w Argolidzie, zwany też Halieis, założony przez zbuntowanych niewolników zbiegłych z Argos w r. 465 p.n.e.; zamieszkały głównie przez rybaków, stąd nazwa (gr. halieus rybak).

Hałys dziś Kiził L-mak, tzn. czerwona rzeka;

rzeka w Azji Mn., wypływająca z gór Taurus

i przepływająca Kappadocję, Paflagoaię, wzdłuż granicy Lidii. Słynna ze zwycięstwa Cyrusa Starszego nad królem Lidii Krezusem (VI w. p.n.e.).

bamadriada (Hamadryas) mit. nimfa symbolizująca życie drzewa, w którym mieszka i wraz z którym umiera.

Hamaksitos małe miasteczko na wybrzeżu Troady, na północ od przylądka Lekton, zbudowane prawdopodobnie przez Achajów. W V w. p.n.e. płaciło daninę Ateńczykom, w IV w. przypadło w udziale jednemu z diadochów Aleksandra Wielkiego, Lizymachowi, który przesiedlił ludność miasta do Aleksandrii Troas. Zachowały się ruiny świątyni oraz monety bite przez H. w IV w. p.n.e.

Hamilkar 1. dowódca wojsk kartagińskich w wojnie z Syrakuzami i Agrygentem w r. 480 p.n.e.; zginął w bitwie pod Himerą. 2. wódz kartagiński, pośrednik w zawarciu pokoju między miastami sycyHjskimi w r. 313 p.n.e.; z jednej strony występował związek miast Akragas, Gela i Messana, do których przyłączył się jeszcze Tarent, z drugiej-Syrakuzy. 3. syn Giskona, dowodził wojskami kartagińskimi w r. 310 p.n.e. przeciw Syrakuzom pod wodzą Agatoklesa;

w wojnie tej zginął. 4. dowódca armii kartagińskiej po usunięciu Hannona (r. 261); w r. 260 pobił Rzymian pod Thermae na Sycylii, w r. 257 poniósł klęskę w bitwie morskiej u przylądka Tyndaris, w r. 256 został zwyciężony wraz z Bostarem i Hasdrubalem, synem Hannona przez Marka Atiiiusza Regulusa. 5. H. Barkas, ojciec Hannibala, dowódca wojsk kartagińskich w pierwszej wojnie punickiej, w r. 247 odniósł szereg zwycięstw nad Rzymianami na Sycylii;

jednakże po siedmiu latach walk, po zwycięstwie Gajusza Lutacjusza nad Hannonem przy Wyspach Egackich w r. 242 p.n.e., zmuszony był na rozkaz rządu kartagińskiego ustąpić z Sycylii w r. 241. Powróciwszy do kraju stłumił bunt wojsk najemnych, kierowanych przez Spendiosa i Matona w r. 239. W r. 237 wylądował w Gades, pragnąc podbić Hiszpanię jako rekompensatę za utratę Sycylii. W r. 229 zginął tam w czasie walk pod Helike. 6. Kartagińczyk z armii Has-drubala, brata Hannibala, kierował powstaniem szczepów gallickich przeciw Rzymowi w r. 201 p.n.e, i odniósł sporo sukcesów.

Hanuner Seweryn (1883 - 1955) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, znakomity latynista. Badania poświęcił przede wszystkim Apuleju-szowi i Tacytowi. Interesowały go zagadnienia

kompozycji i technika opowiadania Apulejusza (Accesssiones ad Apulei artem narrandi aestlman-dam. 1920. De narrationum Apulei Met. X libro insertarum compositione. 1925).

Owocem wieloletnich studiów H. jest przekład wszystkich dzieł Tacyta (wyd. 1938/1939 i 1947). Jest również autorem przekładu antologii Nowela grecka ("Biblioteka Meandra" 1950) oraz współautorem przekładu dzieł Polibiusza (t. 1. 1957, t. 2. 1962). Interesował się techniką opowiadania w romansie greckim i bizantyjską poezją ludową.

Hannibal 1. wnuk Hamilkara, poległego w r. 480 p.n.e. pod Himerą, syn Giskona, dowódca wojsk kartagińskich w r. 409 w wojnie przeciw Selinuntowi i innym miastom sycylijskim. 2. syn Giskona, dowódca załogi w Akragas w wojnie przeciw Rzymianom w r. 261 p.n.e. W r. 260 poniósł klęskę w bitwie nwskiej pod Mylae. 3. H. Barkas, syn Hamilkara Barkasa (r. 247 -182 p.n.e.), jeszcze jako dziecko zaprzysiągł wobsc ojca wieczną nienawiść Rzymianom. Po śmierci ojca służył w wojsku pod rozkazami swego szwagra Hasdrubala, a gdy tego zamordowano w r. 221, został naczelnym wodzem armii kartagińskiej i natychmiast rozpoczął przygotowania do nowej wojny z Rzymem (drugiej wojny punickiej). Najpierw wyprawił się na Hiszpanię i w r. 219 po 8-miesięcznym oblężeniu zdobył sprzymierzony z Rzymsm Sagunt, co było powodem do wypowiedzenia wojny przez Rzymian. Następnie dokonał z wojskiem niezwykle śmiałej wyprawy przez Alpy do Italii, pragnąc zaskoczyć Rzymian nieprzygotowanych do wojny. W pierwszym okresie wojny H. zadał szereg klęsk Rzymianom: w r. 218 nad Ticinus i nad Trebią, w r. 217 nad Jeziorem Trazymeńskim, w r. 216 pod Hannami. Potem jednak nastąpiły niepowodzenia, nie udało się także planowane zdobycie Rzymu. Mimo to jeszcze przez szereg lat utrzymał się H. w Italii i dopiero w r. 203 wrócił do Afryki; 'wtedy Scy-pion Afrykański zadał mu ostateczną klęskę pod Zamą w Afryce w r. 202. H. po zawarciu pokoju przez jakiś czas działał jeszcze jako naczelny polityk w Kartaginie, ale podejrzany o knowania z wrogami Rzymu w r. 196 udał się do Azji; najpierw znalazł schronienie u An-tiocha III syryjskiego, potem na Krecie, wreszcie u króla Bitynii Prusjasza, który jednak zgodził się wydać go w ręce Rzymian. H., aby nie wpaść w ręce wroga, popełnił samobójstwo.

Hannon 1. H. z Kartaginy, żeglarz i geograf

z poł. V w. p.n.e., autor dzida Periplus Libyes (Opłynięcie Libii), przełożonego w IV w. p.n.e. na język grecki. 2. jeden z dowódców kartagińskicb w wojnie z Syrakuzami za Agatoklesa w r. 310 p.n.e. 3. dowódca załogi kartagińskiej w Messanie w r. 264 p.n.e., zwyciężony przez konsula Aulusa Klaudiusza Kaudyksa, skazany potem na śmierć przez rząd kartagióski. 4. syn Hannibala, poniósł klęskę w pierwszej wojnie punickiej w r. 262 p.n.e. i w r. 253 koło-Ek-nomos. 5. jeden z dowódców wojsk kartagińskich w bitwie pod Karmami w r. 216. 6. H. Wielki zwolennik stronnictwa pokojowego w Kartaginie, przeciwnik polityki wojennej Hannibala. Po bitwie pod Żarna w r. 202 p.n.e. posłował do Rzymu w sprawie pokoju.

Hanna 1. miejscowość w Beocji, w pobliżu Tanagry, na drodze z Teb do Aulidy. 2. jezioro w Beocji, gdzie - wg legendy - Amfiaraos został pochłonięty przez ziemię.

Harmodios zob. Aristogejton.

HannoBia mit. wg podania tebańskiego córka Aresa i Afrodyty (wg podania samotrackiego córka Zeusa i Elektry), małżonka Kadmośa, matka Ino i Semele. Na jej weselu

wszyscy bogowie ofiarowali jej dary; Hefajstos ofiarował jej piękny naszyjnik, który jednak przyniósł nieszczęście jej i całemu jej rodowi.

harmostowie (gr. 1. ma. harmostdj) urzędnicy spartańscy: 1. namiestnicy wysyłani przez Spar-tan do państw zajętych w czasie wojny pelopo-neskicj dla popierania stronnictw oligarchicznych. 2. urzędnicy sprawujący nadzór nad samorządem w miastach zamieszkałych przez periojków.

harmosynowie (gr. 1. mn. harwósynof) urzędnicy spartańscy czuwający nad prowadzeniem się kobiet.

harpago łac. (gr. harpćge grabie) długa tyka z hakiem używana do burzenia murów w zdobywanym mieście oraz do chwytania i przyciągania okrętów nieprzyjacielskich. W bitwach morskich używano h. przyczepionej do łańcucha, podobnie jak manus ferrea, którą stanowił sam hak przymocowany do łańcucha.

Harpagos zaufany urzędnik króla Medów Astyagesa. Wg Herodota król kazał mu zabić swego wnuka, małego Cyrusa, ponieważ wyrocznia mówiła, że Cyrus zrzuci go z tronu. H. tego rozkazu nie wykonał, za co Astyages kazał zabić jego własnego syna. H. przy pomocy Cyrusa wywołał powstanie Medów przeciw Astyagesowi (r. 553 p.n.e.).

Harpalos Macedończyk, bliski krewny Anty-gonosa, podskarbi Aleksandra W. Popełniwszy nadużycia pieniężne uciekł w r. 332 p.n.e. do Grecji, został jednak z powrotem przywrócony na urząd. W czasie wyprawy Aleksandra W. do Indii (r. 327-5) roztrwonił znaczną sumę ze skarbu publicznego, po czym uciekł znów do Grecji z sześciu tysiącami żołnierzy najemnych oraz z częścią skarbu. Uzyskał schronienie w Atenach, przekupiwszy kilka wpływowych osób. Gdy Antypater zażądał jego wydania, H. udek) na Kretę; tam został zamordowany. O przyjęcie złota od H. był m. in. oskarżony również Demostenes, który otrzymawszy wyrok skazujący, na pewien czas zmuszony był opuścić Ateny.

Harpałyke mit. córka króla Tracji, Harpały-kosa, znana ze zręczności i szybkiego biegu;

po śmierci ojca trudniła się rozbojem. Została schwytana i zabita przez pasterzy.

Harpasos rzeka w Kani (lewy dopływ Meandra), nad którą leżało miasto Harpasa.

banie (gr. h6rpe sierp) miecz o zakrzywionym ostrzu (łac. ensis falcatus lub hamatuś). Wg legendy taki właśnie miecz dal Perseuszowi Her-mes dla zabicia Meduzy.

Harpie (gr. HarpyjaS) mil. bóstwa personifi-kującc gwałtowne wichury; wyobrażane w postaci półkobiet, półptaków o mocnych szponach. Wymieniano ich imiona: Aello, Okypete, Po-darge, Kelajno i in. Wg Hezjoda były córkami Thaumasa i okeanidy Elektry. Prześladowały Fineusa (zob.) porywając lub zanieczyszczając mu jedzenie. Wreszcie synowie Boreasza, Kalais i Zetos, przepędzili je na wyspy Strofady. Do najsłynniejszych przedstawień H. w sztuce plastycznej należą reliefy z tzw. Monumentu w Ksan-tos (z pocz. V w. p.n.e.), obecnie w British Museum w Londynie.

Harpokrates mit. bóstwo egipskie, syn Ozyrysa i Izydy, uosabiający słońce wiosenne; kult jego został przeniesiony także do Grecji i Rzymu, gdzie H. był czczony jako bóg milczenia i dlatego wyobrażany z palcem na ustach.

Harfiokration grecki retor i gramatyk z Aleksandrii (między II a IV w. n.e.); zachowało się jego dzieło Leksttcon ton deka rhetoron (Słownik dziesięciu mówców), które zawiera historyczne wiadomości zaczerpnięte z mów retorów attyckich oraz objaśnienia wyrażeń z zakresu sądownictwa.

Harndowfe (Harudes) szczep germański sąsiadujący z Cymbrami.

303

He&jłtos

harospikowie (łac. hwuspices, 1. p. haruspex, aruspex) wróżbici rzymscy pochodzenia etruskiego, wróżący z wnętrzności zwierząt ofiarnych;

oczyszczali oni również za pomocą ustalonych obrządków miejsca rażone piorunem. Pierwotnie nie byli zrzeszeni w kolegium, jak inni kapłani w Rzymie; dopiero cesarz Klaudiusz (w poł. I w. n.e.) utworzy) kolegium A. złożone z 60 członków, w którego skład wchodzili obok Etrusków !, Rzymianie.

drnbal 1. syn Hannona, dowódca wojsk tókich w pierwszej wojnie puniddej;

t56 p.n.e. zwyciężył go Macek Atiiiusz as; w r. 254-252 odnosił sukcesy jako dca armii puniddej na Sycylii, w r. 250 S pokonany pod Panormos przez Mctellusa. ręć Hamilkara Barkasa, po jego śmierci f. 229 p.n.e. objął dowództwo w Hiszpanii, zie założył miasto Nową Kartaginę i zawarł ókój z Rzymianami, określający Ebro jako gra-lice między posiadłościami hiszpańskimi Rzymu i Kartaginy. 3. dowódca jazdy kartagińskiej w bitwie pod Kalinami w r. 216 p.n.e., zwycięzca jazdy rzymskiej walczącej na prawym skrzydle. 4. syn Hamilkara Barkasa, młodszy brat Han-nibala, dowódca wojsk kartagińskich w Hiszpanii w czasie drugiej wojny puniddej; w pierwszych latach wojny odnosił zwycięstwa nad wojskami rzymskimi dowodzonymi przez Scypionów, następnie w r. 207 tą samą drogą, co Hannibal, przeszedł Alpy, wkroczył do Italii i zatrzymał się nad rzeczką Metaurus; pokonali go tam konsulo-wie rzymscy Liwiusz Salinator i Klaudiusz Nero. sam H. zginął. 5. syn Giskona, uczestnik drugiej wojny puniddej w Hiszpanii w latach 214-

• 207 p.n.e. Siostrą jego była Sofonibe, żona króla Numidii, Syfaksa, później branka Masynissy. 6. H. Calyus, dowódca wyprawy na Sardynię, pokonany przez pretora Tytusa Maniiusza w czasie drugiej wojny puniddej. 7. H. Haedus, poseł Kartaginy do Rzymu w sprawie pokoju w r. 201 p.n.e. 8. H. Bithtas, w r. 151 p.n.e. walczył z Masynissą, królem Numidii, najpierw szczęśliwie, wkrótce jednak poniósł klęskę i musiał przyjąć uciążliwe warunki pokojowe. W czasie oblężenia Kartaginy przez Rzymian w latach 148 -

- 146 dowodził wojskami punickimi i przez dłuższy czas stawiał opór Scypionowi, w końcu jednak poddał mu się; zmarł w niewoli w Italii. 9., H. -s Kartaginy zob. Klejtomachos.

hastati łac. włócznicy rzymscy (hasta włócznia), pierwszy szereg żołnierzy z najmłodszych

roczników (do 24 r. żyda) w uszykowanym do walki legionie rzymskim; było ich 10 manipułów po 120 żołnierzy każdy. Zob. acies.

Haterius (Qiifntus H.) retor z czasów Augusta, sprawował urząd konsula; zmarł w r. 26 n.e.

Heautontimommeaos gr. Sam siebie dręczący (tytuł jednej z komedii Terencjusza).

Hebe mit. bogini wiecznej młodości utożsamiana z rzymską Iuventas, córka Zeusa i Hery spełniająca na Olimpie rolę podczaszym bogów, oddana za małżonkę Heraklesowi w nagrodę za poniesione przez niego na ziemi trudy.

Hebros dziś Marica; główna rzeka w Tracji, wpadająca do Morza Trackiego w pobliżu miasta Ajnos. Wg legendy nad jej brzegami Orfeusz został rozszarpany przez bakchantkL

Heeuba zob. Hekabe.

Hedyle poetka ateńska z m w. p.n.e., córka jambografki Moschyli, matka poety epigrama-tyka Hedylosa. Zachował się fragment jej epyllio-nu pt. Skylle (Scylla).

Hedylos poeta epigramatyk okresu aleksandryjskiego (m w. p.n.e.). Zachowały się jego epigramy.

Hebjstion 1. syn Amyntora, jeden z dowódców i przyjaciel Aleksandra W., zmarł w r. 325 p.n.e. w Ekbatanie. 2. H. s Aleksandrii, gramatyk z n w. n.e. Zachowane Enchejridion (Podręcznik metryki) jest wydągiem z jego wielkiej pracy Perl metron (O miarach wierszowych) w 48 księgach. Gramatyk Chojroboskos z VI w. (dożył komentarze do pracy H., a Jo-hannes Tzetzes sparafrazował jego podręcznik wierszem.

Hefajstos mit. syn Zeusa i Hery utożsamiany z rzymskim Wulkanem, małżonek Afrodyty, bóg ognia. Urodził się tak brzydki, że Zeus strącił go z nieba na wyspę Lemnos; to spowodowało jego kalectwo. Wychowany przez Tetydę i Eurinome, nauczył się sztuki kowalskiej i złotniczej i sztukę tę przekazał ludziom. Dzięki swojej umiejętności został ponownie wezwany przez bogów na Olimp. Wraz z Cyklopami sporządzał pioruny dla Zeusa. Kult jego rozwinął się przede wszystkim w okręgach wulkanicznych: na Lemnos i na Sycylii w pobliżu Etny. W Atenach obchodzono w październiku Chaikeje, święto kowali, w czasie którego oddawano H. szczególną cześć. Również na cześć H. odbywały się Lampadoforie, biegi z pochodniami. Przedstawiano go zwykle jako brodatego mężczyznę w krótkiej tunice, no-

szonej zwykle przez rzemieślników, z młotem lub obcęgami w ręku.

Hegelochos dowódca jazdy macedońskiej w czasie wypraw Aleksandra W.

Hegemon z Tazos (V/TV w. p.n.e.) poeta grecki, rapsod i, wg Arystotelesa, wynalazca parodii literackiej.

hegemonia (gr. hegemonia) przewaga polityczna i ekonomiczna jednego miasta-państwa nad innymi w związku federacyjnym greckich państw:

Aten w Związku Morskim, Sparty w Związku Lacedemońskim, Teb w Związku Beockim itd.

Hegesandros zob. Hegezander.

Hegeslanaks z Aleksandrii w Troadzie, historyk grecki (III/II w. p.n.e.), autor Historii Troi oraz poematu astronomicznego o przewadze wątków mitologicznych pt. Fafnomena (Zjawiska). Zachowane tylko fragmenty.

Hegesias 1. H. z Syreny (III w. p.n.e.), filozof ze szkoły cyrenejskiej, z przydomkiem fej-sithanatos (Doradca śmierci). Naukę swą wyłożył w dziele Apokarteron (Głodomór); głosił,

że celem człowieka jest rozkosz, ponieważ jednak me można jej w życiu osiągnąć, największym dobrem człowieka jest śmierć. 2. H. z Magnezji, sofista i retor z poł. m w. p.n.e., uważany za twórcę i głównego przedstawiciela stylu azjańskiego. Napisał Historie Aleksandra Wielkiego, z której zachowały się fragmenty, oraz Pochwalę Rodos.

Hegesilochos 1. H. z Rodos, ustanowił oligarchię na swej ojczystej wyspie po upadku demokracji w r. 356 p.n.e., ustrój ten nie utrzymał się jednak po jego śmierci. 2. H. z Rodos, przywódca polityczny w r. 171 p.n.e. o nastawieniu filorzymskim.

Hegesinos z Pergamon (III/II w. p.n.e.) filozof z Akademii, uczeń Euandra i jego następca w scholarchacie Akademii, nauczyciel Kamea-desa.

Hegesippos 1. H. z Sunion (IV w. p.n.e.) mówca ateński, o przydomku Krobylos. 'Przypisuje mu się autorstwo mowy pt. Perl Hahnesu (W sprawie Halonezu), zachowanej pod imieniem Demostenesa. 2. autor pracy o pieczeniu chleba (III w. p.n.e.). 3. H. z Mykyberny w Macedonii (I w. p.n.e.), autor kronik Palleniaka i Mllesiaka, ważnych jako źródło, z którego czerpał mito-graf Konon z I w. n.e. 4. autor łacińskiego przekładu Wojny żydowskiej FIawiusza, powstałego w IV w. n.e.

Hegesistratos 1. syn Pizystrata (VI w. p.n.e.),

po wypędzeniu Mityleńczyków z Sigejon objął tam najwyższą władzę. 2. syn Arystagorasa z Samos, przed bitwą pod Mykale (r. 479 p.n.e.) przybył do króla Sparty Leotychidesa (zob.) z prośbą o uwolnienie Samos spod jarzma perskiego.

Hegezander (gr. Hegesandros) 1. towarzysz Ksenofonta w czasie odwrotu 10000 Greków z Azji Mn. w r. 401 p.n.e. 2. H. z Delf (H w. p.n.e.), autor dzieła Hypomnemata; był to zbiór anegdot z dziedziny życia obyczajowego, sztuki i przyrody oraz opowiadań z żyda wybitnych osobistości okresu hellenistycznego. Z dzieła tego korzystał Atenajos. H. napisał również nie zachowane Hypomnemata andrianton kój agal-maton, rodzaj katalogu darów wotywnych znajdujących się w Delfach.

Hegias 1. rzeźbiarz attycki z pierwszej poł. V w. p.n.e., nauczyciel Fidiasza, wspomniany przez Pliniusza i Pauzaniasza. Na Akropolu znaleziono bazę z jego sygnaturą. 2. attycki malarz waz czerwonofigurowych stylu swobodnego (pół. V w. p.n.e.).

Hekabe (łac. Hecuba) 1. mit. żona ostatniego króla Troi, Priama; po zburzeniu Troi i po stracie wszystkich swych dzieci zamieniona przez bogów w sukę rzuciła się z rozpaczy do morza. Wg jednej wersji, gdy spalono zwłoki Hektora, połknęła jego prochy, aby Grecy ich nie sprofanowali. Inna wersja mówi, że została branką Odyseusza i zawieziona do Chersonezu trackiego wykłuła oczy Polimestorowi, zabójcy jej najmłodszego syna, Polidora; wówczas bogowie zamienili ją w sukę. Jest m. in. bohaterką tragedii Eurypidesa Hekabe. 2. jedna z pięćdziesięciu córek Danaosa.

Hekale mit. biedna staruszka, która gościnnie przyjęła Tezeusza przed jego wyprawą na byka maratońskiego.

Hekatajos 1. H. z Miletu (ok. r. 550-479 p.n.e.) logograf, brał żywy udział w życiu politycznym, był przeciwnikiem powstania miast jońskich przeciw Presom. W swym dziele historycznym Genealogia/ stosuje pierwsze próby krytyki historycznej, przyjmując bowiem tradycje genealogiczne związane ściśle z poezją bohaterską, a więc z materiałem mitologicznym, usiłuje wykryć prawdę i odrzucić to, co mu się wydaje śmieszne. Dzieło geograficzne Gęś Periodos (Obejście ziemi) oparte było na obserwacjach poczynionych przez H. podczas podróży do Scytii i Egiptu i miało skorygować mapę

Anaksymandra H. pisał stylem jasnym, w czystym dialekcie jońskim. 2. H. z Abdery (IV/ /III w. p.n.e.), filozof i gramatyk, miał być uczniem sceptyka Pirrona z Elidy. Towarzyszył w wyprawach Aleksandrowi W. Główne jego '°ło historyczne. Perl Ąjgyptu (O Egipcie), wyciągów Diodora. Jako gramatyk ~»ią Homera i Hezjoda. Przy-"* Żydach pochodzi nąj-Kardii z czasów

-••a ' Są. Aic, /ozie

» Anyśl-.zczooa 'widzieli a niebie, ic strzegła /Ł Widziano 4ę zemsty za nagi! i czarów. A Selene) jako ^ersefoną jako .ofiary z placków, ^gi H. ustawiano "przydomek Triva), /wane każde w inną ;gi i podróżnych od W sztukach plastycz-/sadnicze typy przedsta-Abiety siedzącej na tronie f z Aten z VI w. p.n.e. tfowa w Muzeum Berliń, trzech złączonych ze sobą pogini o trzech głowach (brąz Aolińskim, fryz ołtarza perga-' w. p.n.e.). Przedstawiano ją óginię z głowami kobiety, konia Ł głowami psa, lwa i byka.

'fgr. u starożytnych Greków ofiara ^tu wołów (hakatón sto, bus wół), /zda ofiara, przy której zabijano ,źzbę zwierząt.

/mbajon (gr. Hekatombajón) pierwszy y<v kalendarzu ateńskim (lipiec-sierpień), go rozpoczynano nowy rok składając hew Apollinowi; w miesiącu tym obcho-/o Panatenaje i Kronia, w czasie których fldzano uczty dla niewolników.

łiekatompedon (gr. dosł. świątynia o długości

stu stóp) nazwa nadana archaicznej świątyni Ateny Polias na Akropolis ateńskiej, zbudowanej prawdopodobnie w czasach Solona (początek VI w. p.n.e.) na miejscu megaronu z okresu mykeńskiego. Była to budowla dorycka (13.45 m X x 32 " sto stóp egineckich), z pronaosem i opis-todomem typu in antis, której wnętrze było podzielone na dwa pomieszczenia. Wschodnia cella posiadała trzy nawy, zachodnia składała się z kwadratowej sali i z dwu mniejszych izb. Świątynię zbudowaną z tzw. tufu zdobiły polichromowane rzeźby przyczółkowe z tego samego kamienia; wschodnią-Apoteoza Heraklesa, zachodnią - Walka Heraklesa z Tyfonem. H. otrzymał peristazę i marmurowe przyczółki: wschodni przedstawiał Atenę walczącą z gigantem, zachodni grupę walczących ze sobą zwierząt. W r. 480 p.n.e. po zniszczeniu świątyni odbudowano tylko naos, który do chwili ukończenia Partenonu pełnił rolę skarbca państwowego. Fragmenty rzeźb przyczółkowych znaleziono w tzw. rumowisku perskim, natomiast części architrawu, bębny kolumn i kapitele użyte zostały jako budulec przy wznoszeniu tzw. murów Temisto-klesa.

Hekatompylos miasto w Partii na pograniczu Hyrkanii, jedna ze stolic Arsakidów, na po" łudniowo-wschodnim zboczu góry Labus.

Hekaton z Rodos filozof ze szkoły stoickiej (II w. p.n.e.), uczeń Panajtiosa, autor dzieła Perl tu kathekontos (O obowiązkach), które składało się co najmniej z 6 ksiąg, oraz wielu mniejszych pism: Perl areton (O cnotach). Per i pathon (O namiętnościach) itd. Żadne z nich się nie zachowało.

hekatonchejrowie (gr. Hekatónchejres, od hekatón sto, chejr ręka) mit. olbrzymy o stu rękach i pięćdziesięciu głowach: Ajgajon-Briareus, Kot-tos i Gyes. Byli to synowie Uranosa i Gai.

heksametr daktyliczny zob. daktyliczny heksa-metr.

heksastylos typ świątyni starożytnej, mającej pod przyczółkami sześć kolumn w peristazie (kolumnadzie) fasady. H. stanowił najczęściej stosowane rozwiązanie sakralnej budowli greckiej w porządku doryckim, w okresie późnoarchaicz-nym i wczesnoklasycznym (np. świątynia Afai na Eginie i świątynia Zeusa w Olimpii).

hekteus (gr. hekteus) miara rzeczy sypkich i płynów, szósta część msdymnu; zob. miary objętoSci.

Hektor mit. najstarszy syn Priama i Hekaby

mai Andromachy, najdzielniejszy bohater trojański, położył trupem wielu Greków i był postrachem całego ich wojska, m.in. zabił Patroklosa, serdecznego przyjaciela Achillesa. Wówczas Achilles, który obrażony na Agamcmnona, przez pewien czas nie brał udziału w walkach, wyzwał H. do walki wręcz i zwyciężył go, a potem trupa przywiązał do wozu i objechał kilkakrotnie obóz wlokąc ciało bohatera w kurzu i błocie. W nocy Priam przybył do namiotu Achillesa i błagał go o wydanie ciała syna; Achiles uległ prośbom starca i oddał mu zwłoki H. w obła ich spalenia i wyprawienia uroczystego pogrzebu.

Hektoridas rzeźbiarz grecki (pierwsza poł. IV w. p.n.e.), współtwórca wschodniego frontonu świątyni Asktepiosa w Epidauros, wymieniony w inskrypcjach.

Helena (Helenę) 1. mit. córka Zeusa i Ledy. Wg starożytnych legend, była najpiękniejszą z kobiet. Najpierw porwał ją Tezeusz, któremu odbili ją jej bracia, Kastor i Polideukes. Wielu zalotników ubiegało się o nią, wreszcie poślubił ją król Sparty, Menelaos. Wszyscy zalotnicy złożyli przysięgę, że będą jej bronili zbrojnie w razie'porwania. Wkrótce porwał ją syn Priama, królewicz trojański, Parys i uwiózł do Troi;

stało się to przyczyną wojny trojańskiej i zburzenia Troi. Po śmierci Parysa H. poślubiła Deifoba; po zdobyciu Troi wydala Deifoba w ręce Menelaosa, z którym powróciła do Sparty. Jest bohaterką tragedii Eurypidesa Helenę. 2. córka Timona z Egiptu (IV w. p.n.e.), malarka grecka z czasów Aleksandra W., twórczyni obrazu przedstawiającego bitwę pod Issos, który za czasów Wespazjana (I w. n.e.) został umieszczony w Rzymie na Forum Pacis. Dzieło to zapewne było zbliżone do słynnej mozaiki przedstawiającej tę bitwę, znalezionej w Pompejach;

była ona wykonana ok. r. 100 p.n.e. i jest uważana za kopię obrazu Filoksenosa, malarza z IV w. p.n.e. 3. małżonka cesarza Konstancju-sza Chlorusa, i matka Konstantyna W. Przy-jąwszy chrześcijaństwo odwiedziła w r. 326 n.e. Jerozolimę i kazała tam zburzyć posągi i świątynie pogańskie zbudowane przez Hadriana, wznosiła w zamian za to kościoły, m. in.

Kościół Świętego Grobu. 4. córka Konstantyna W. i Fausty, małżonka Juliana Apostaty, zmarła w r. 360 n.e.

Heleuus Acro gramatyk rzymski z końca U w. n.e., komentator utworów Terencjusza i Horacego, źródło dla Porfiriusza. Jego komentarz do Horacego zaginął, a ten, który zachował się pod jego imieniem, pochodzi prawdopodobnie z VII w. n.e.

HdenoB mit. syn Priama i Hekaby, bliźniaczy brat Kassandry. Pozostawiony jako dziecko na noc w świątyni Apollina uzyskał dar wieszczy;

przewidział nieszczęścia, które sprowadzi na Troję porwanie Heleny przez Parysa. Po śmierci Hektora objął dowództwo nad Trojanami i został wzięty do niewoli przez Greków. Wypuszczony na wolność, poślubił wdowę po swym bracie Hektorze, Andromachę, a następnie udał się z nią do Epiru. Po śmierci króla Epiru Neoptolemosa objął rządy, które potem przekazał synowi Neoptolemosa, Molossowi.

Hellady (Helwles) mit. córki Heliosa i Klimene, siostry Faetona. Podczas gdy opłakiwały śmierć brata, bogowie zamienili je w topole, a ich łzy w bryłki bursztynu.

heliaja (gr. helid/a) 1. sąd przysięgłych w Atenach, ustanowiony przez Solona w r. 594 p.n.e. jako instancja apelacyjna od wyroku urzędników, Z czasem kompetencje jego się rozszerzyły, stał się on najwyższą instancją w sprawach sądowych, prawodawczych i administracyjnych. W V i drugiej połowie IV w. p.n.e. składał się z 6000 członków (heliastaj) wybieranych przez losowanie. Dzielił się na 10 trybunałów, które rozdzielano lub łączono zależnie od ważności sprawy. Komplet sądzący mógł wynosić od 200 do 6000 członków. 2. hala sądowa na agorze ateńskiej, w której zbierali się sędziowie przysięgli.

Helike1 mit. córka Lykaona, zamieniona w gwiazdę i umieszczona na niebie w gwiazdozbiorze Wielkiej Niedźwiedzicy (zob. Arktos).

Helike2 starożytne miasto w Achai, ze świątynią Posejdona Helikoniosa, położone w odległości 12 stadiów od ujścia rzeki Selinunt. W r. 373 p.n.e. zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi.

Helikon1 góry w pótnocno-zachodniej Beocji, ze świątynią Apollina i gajem poświęconym Muzom; wierzono, że bijące tam źródła:

Aganippe i Hippokrene dają natchnienie poetom.

Helikon 2 niewolnik cesarza Kaliguli (r. 12--41 n.e.) wymieniony w pismach Filona, przekupiony przez aleksandryjczyków, usposabiał cesarza niechętnie do Żydów w ich sporze z aleksandryjczy karni.

Heliodor (Heliodoros) 1. z przydomkiem Periegeta, z Aten (n w. p.n.e.), autor opisu ateńskiej

Akropolis w 15 księgach. 2. znany retor, współczesny Horacemu (I w. p.n.e./I w. n.e.). 3. słynny chirurg z czasów Trąjana; pisma jego nie zachowały się. 4. retor i sekretarz cesarza Ha-driana (II w. n.e.). 5. romansopisarz (m w. n.e.), autor najobszerniejszej z zachowanych

powieści greckich pt. Ajthiopika (Historie etiopskie), której treścią są przygody dwojga kochanków: Chariklei, córki króla Etiopów Hydaspesa, i Tesalczyka Teagenesa; kończą się one, wg ustalonego schematu, szczęśliwym połączeniem pary bohaterów ' 'ch wiernej miłości.

' (r. 202-222 n.e.) rodem z syryj-••zyinski od r. 218, panujący ^oninus, znany z des-" <ło Rzymu kult -f, swego -ez

fyi»,

fliko-

* /miasto /na pół-/)wej gra-/ynia boga A było wy-t kultu i sie/

Ayn tytana Hy-« i Seleny, mąż 4fli Ajetes i Kirke. ^i Klimene), Wy--ęknego mężczyznę, f/aaem zaprzężonym /'wyłaniał się o świcie fteasa, przebiegał całe nurzał się w zachodniej /owie H. jaśniała korona A. Ośrodek kultu H. znaj/ Rodos. Z czasem zaczęto ^pollinem.

^a w Arkadii, prawy dopływ /sto nad tą rzeką. Js zób. Grecja. iltura termin oznaczający kul-4 na terytorium Grecji lądowej / drugim tysiącleciu p.n.e., współ-Ailturą kreteńską, czyli minojską na ^ykladzką na wyspach. Zob. egejska

/

Aikos 1. H. z Mityleny na Lesbos (pra-^dobnie druga poł. V w. p.n.e.), historyk,

autor dziel mitologicznych, np. Deukalioneja, Foronis; mitologiczno-genealogicznych: Asopis, Atlantias, Troika; chronologicznych: Atthis, Bo-jotika, Lesbika, Thessalika itd., wreszcie rozpraw i opisów historyczno-geograficznych. Pisał też o dziejach poezji i muzyki greckiej. Wszystkie jego pisma zaginęły, znamy je tylko z cytat u późniejszych autorów. Główną zasługą H. jest zsynchronizowanie historii całej Grecji; jako podstawę chronologii przyjął spisy kapłanek z Argos. 2. syn Alkajnetosa z Lepreon, zwycięzca olimpijski w r. 424 p.n.e. 3. Macedończyk, dowódca wojsk Aleksandra W. przy oblężeniu Halikar-nasu w r. 334 p.n.e. 4. H. z Elef, główny sprawca obalenia w Elidzie rządów tyrana Aristotimosa w r. 271 p.n.e.

bellanodikowie (gr. hellanodikaj) komisja złożona z 10 obywateli Elidy, wybierana na czas trwania igrzysk olimpijskich i mająca nadzór nad przebiegiem uroczystości. Badała ona zgłaszających się do zapasów, odbierała od nich przysięgę, rozdzielała nagrody, przestrzegała porządku w obchodach.

Helias 1. zob. Grecja. 2. miasto i przylegające do niego okolice w południowej części Tesalii, między rzekami Enipeus i Asopos.

Helle mit. córka Atamasa i Nefeli; uciekając przed prześladującą ją macochą Ino, wpadła do cieśniny morskiej nazwanej potem Hellespontem (morze H.). Zob. Atamas.

Hellen mit. syn Deukaliona i Pyrry, protoplasta Hellenów, władca Ftyi, ojciec Eola, Dorosa i Ksutosa.

hellenizm termin stworzony przez historyka niemieckiego XIX w., Droysena, oznacza okres od r. 336 p.n.e., tzn. od wstąpienia na tron Aleksandra W., do r. 30 p.n.e., tj. daty zdobycia przez Rzym Egiptu, ostatniego państwa hellenistycznego. W wyniku podbojów Aleksandra W. powstał szereg państw, które stanowiły połączenie cech klasycznej polis greckiej z monarchią wschodnią. Okres ten cechuje również stopienie się elementów kultury greckiej z elementami kultury małoazjatyckiej i egipskiej, w wyniku czego powstała nowa, uniwersalna wysoka kultura; dalej: synkretyzm religijny, rozwój szkół filozoficznych, rozkwit

nauk ścisłych i humanistycznych, rozwój retoryki oderwanej od życia politycznego i uprawiającej "sztukę dla sztuki". W. sztukach plastycznych można wy-. różnić w tym okresie kilka nurtów zasadniczych, wśród których najważniejsze są: kierunek pa-

tetyczny, kierunek rodzajowy i kierunek klasycyzujący.

helleaotamiaj (gr. hellenotamiaj) podskarbiowie związkowi w liczbie dziewięciu, którym powierzono zarząd kasy Związku Delijsko-Attyc-kiego utworzonego w r. 478/7 p.n.e. Przyjmowali oni na Delos podatki miast związkowych i wypłacali sumy potrzebne na cele związkowe. Sporządzali listę wpłat i przedkładali ją izbie obrachunkowej, składającej się z trzydziestu logistdj (kontrolerów-rachmistrzów). W r. 454/3 p.n.e. przeniesiono kasę z Delos do Aten, dokąd także przenieśli się h. Z upadkiem Attyckiego Związku Morskiego w r. 405/4 p.n.e. zniesiono urząd h., którego nie przywrócono, gdy w IV w. ponownie powstał Związek Morski.

Hellespont dziś Dardanele; cieśnina morska oddzielająca Chersoncz Tracki od Azji Mn. Nazwa pochodzi wg legendy od imienia córki Atamasa, Helle (zob.). W r. 480 p.n.e. Kserkses przebył cieśninę, przerzuciwszy mosty zbudowane z łodzi, a w 334 p.n.e. przekroczyła ją armia Aleksandra W.

Helloj (Selhj) starożytny szczep grecki zamieszkujący okolice Dodony; wg Homera kapłani ich wróżyli ze szmeru świętego dębu poświęconego Zeusowi.

Helmantica zob. Salmantica.

heloci (gr. hejlotes, hejlótaj) państwowi chło-pi-poddani w Sparcie, rekrutujący się z podbitej ludności. Byli oni osadzeni na roli i nie mogli zmieniać miejsca zamieszkania; uiszczali właścicielowi ziemi daninę w postaci przepisanej ilości produktów rolnych, w czasie wojny pełnili służbę wojskową; osoba prywatna nie miała prawa h. sprzedać ani usunąć go z działki. Aby utrzymać h. w posłuszeństwie, co roku eforowie ogłaszali przeciwko nim wojnę, a tajna policja spartańska (zob. kryptę/a) patrolowała kraj i zabijała h. niebezpiecznych dla państwa lub podejrzanych. Liczba h. przewyższała kilkakrotnie liczbę Spartan, dlatego też obawa przed ich buntem była stałą troską Sparty i wpływała hamująco na jej politykę zagraniczną.

Helorus 1. dziś Tellaro; rzeka na wschodnim wybrzeżu Sycylii na północ od przylądka Pa-chynus; przy źródle rzeka nazywa się dzisiaj Abisso. 2. dziś ruiny w pobliżu Muri Ucci, wg innych dziś Colisseo di San Filippo; miasto nad ujściem tej rzeki do morza, założone prawdopodobnie jako kolonia Syrakuz.

Helos główne miasto Peloponezu przed inwazją dorycką, położone na północ od Zatoki Lakoóskiej, na wschód od ujścia Eurotasu zniszczone przez wylewy tej rzeki.

Helpidius 1. retor z IV w. n.e. 2. syn Ksifi-diusa, architekt, który w r. 363 n.e. przybył z Antiochii do Konstantynopola, gdzie zbudował wodociąg. 3. H. Rusticius, poeta chrześcijański, autor hymnu De Christl Jesu beneficiis. Żył w pierwszej poł. VI w. n.e.

Helveti zob. Helwetowie.

Helvidii Helwidiusze, ród rzymski pochodzący z Samnium. 1. Caius Helvidius Priscus, filozof ze szkoły stoickiej, trybun ludowy w Grecji w r. 56 n.e., w r. 70 był pretorem; jako nieprzejednany republikanin został skazany na śmierć przez Wespazjana. 2. Caius H. Priscus, syn poprzedniego, urodzony ok. r. 56, przyjaciel Pliniusza Młodszego, piastował godność konsula; za panowania Domicjana został skazany przez senat na śmierć.

Helvii ród rzymski pochodzenia plebejskiego:

l. Caius Hehius, edyl plebejski w r. 199 p.n.e., pretor w r. 198 p.n.e., zarządca prowincji Galii, uczestnik wojny z Galami w r. 189 p.n.e. 2. Morw H., edyl plebejski w r. 198 p,n.e., pretor w r. 197, zarządca prowincji Hiszpanii, gdzie w r. 194 p.n.e. stłumił powstanie ludności; później został jednym z triumwirów zarządzających kolonią Sipontum w Apulii. 3. Helvia, matka Cy-cerona, wymieniona jedynie w liście przez brata Cycerona, Kwintusa. 4. Caius H. dmą, stronnik i zaufany Cezara. W r. 44 p.n.e. spowodował jako trybun ludowy usunięcie z senatu dwu pozostałych trybunów, nieposłusznych woli Cezara. Po pogrzebie dyktatora został rozszarpany przez tłum, wzięto go bowiem przez pomyłkę za jednego z zabójców Cezara, Lucjusza Korneliusza Cinnę. 5. Caius H. Cinna, poeta zaprzyjaźniony z Katullusem, autor poematu Smyrna, stanowiącego niezwykle zawiły i przeładowany erudycją utwór osnuty na motywie kazirodczej miłości bohaterki do ojca, Kinyrasa. Pisał go przez 9 lat, a już za czasów Augusta trzeba go było komentować, gdyż był dla czytelników niezrozumiały. Napisał również list poetycki Propempticon, skierowany do Azyniusza Polliona, oraz drobne utwory erotyczne (carmina). Zachowane nieliczne fragmenty erotyków. 6. Mwcus H. Cinna, przyjęty przez cesarza Klaudiusza do stanu rycerskiego. W r. 44 n.e. otrzymał w zarząd prowincję Macedonię. 7. Lucius H. Agrippa, prokonsul Sardynii w r. 67 n.s. Być

może należy go identyfikować z pontifeksem tegoż imienia, który w r. 82 n.e. zmarł nagle na posiedzeniu senatu, po gwałtownej mowie cesarza Domicjana przeciw westalkom. 8. fub-lius H. Pertiiuuc, cesarz rzymski panujący w r. 192 n.e.

Helwetowie (Hehetii) jeden z najznaczniejszych szczepów celtyckich, zajmujący początkowo obszary między rzekami Renem i Menem oraz Lasem Hercynskim. Pod koniec II w. p.n.e. połączyli się z Cymbrami i brali udział w ich wojnach przeciw Rzymowi. Dzielili się, wg Cezara, na cztery grupy, pagi, z których najznacz-' niejszy był pagus Tigwinus; w r. 107 p.n.e. naczelnik jego, Diwiko, pobił nad Jeziorem Genewskim konsula Lucjusza Kasjusza i jego legata 'asza Pisona. Po klęsce Cymbrów H. wrócili /ojczyzny, wypieram jednak przez Germanów sunęli się na południe i zajęli obszar między worem Bodeńskim, górnym Renem, górami Aira, Jeziorem Genewskim i Alpami. W r, 56 p.n.e. podjęli pod wodzą Orgetoryksa wyprawę do Galii południowej, zostali jednak nad rzeką Arar i pod Bibrakte pobici i zmuszeni do odwrotu przez Cezara, który z ich kraju uczynił wał graniczny. Limes, przeciw Germanom, zakładając i umacniając szereg miast. W r. 69 n.e. H. nie chciał uznać cesarza Witeliusza, co było przyczyną krwawych starć ze zwolennikami tego cesarza. W r. 256 n.e., za panowania cesarza Galienusa na terytorium H. wtargnęli Alama-nowie; odtąd Helwecja była przez długie lata terenem walk Rzymu z Germanami.

Helwiowle (Helvii) szczep celtycki nad dolnym Rodanem.

hełm (gr. krdnos, łac. cassis, galea) osłona głowy stosowana wśród Greków już w okresie homerowym. W czasach historycznych wyrabiano h. skórzane wzmocnione metalowymi częściami lub całe metalowe, tzw. attyckie i ko-rynckic, różniące się od siebie kształtem. H. at-tycki składał się ze sklepionego czepca zakończonego z przodu daszkiem osłaniającym czoło, nos i skronie; drugi daszek, umieszczony od tyłu, osłaniał kark. Niekiedy do bocznych krawędzi h. przytwierdzano na zawiasach daszki ruchome, dające się spuszczać na policzki lub podnosić ku górze. Na górnej sklepionej części osadzony był metalowy kabłąk, który potęgował odporność h.; umieszczano na nim kitę z końskiego włosia lub pióropusz. Wewnątrz wykładano h. wełnianą materią. Pod daszkami policzkowymi

przytwierdzano rzemyki, które przytrzymywały A. pod brodą. W h. korynckim przedni daszek był wydłużony i tworzył przyłbicę, która osłaniała całą twarz. Przyłbica była nieruchoma, z otworami na oczy, dlatego h. taki służył tylko podczas bitwy; w innych okolicznościach zsuwano go na tył głowy. H. rzymski był albo skórzany, wzmocniony metalowym obiciem, tzw. galea, albo cały z metalu, i wówczas nazywał się cassis.

Hemera mit. córka Nocy (Nyks) i Erebu, bogini światła dziennego, personifikacja dnia, często indentyfikowana z Eos.

bemerodromos (gr. hemerodrómos) biegacz, który odbywał długi bieg w ciągu jednego dnia;

poseł wysyłany z ważną wieścią, którą należało przekazać tego samego dnia.

hemicyclium (łac.; gr. hemikyklion) półokrągły fotel lub kanapka z poręczami mieszczące kilka osób, ustawione w miejscach przeznaczonych do spoczynku, najczęściej w tzw. eksedrach (zob.).

hemfepes gr. człon metryczny o schemacie:

-^s-"w' -t-\J^> -i, równy dakty licznej trypodii katalektycznej, jaką odcina w heksametrze dak-tylicznym cezura po 5 półstopie (o użyciu h. zob. daktyliczna trypodia katalektycznd). Niektórzy metrycy rozciągają nazwę h. na kolon o schemacie: -I-^\J -t-^-^i -Ł.-, czyli na daktyliczna trypodię akatalektyczną występującą często w daktyloepitrytach (zob.).

Hemina zob. Cassii 6.

hendecasyllabus versus łac. wiersz jedenasto-zgłoskowy; termin używany z określeniem Phalaeceus - falecejski, Alcaiciis - alcejski, Sapphi-cus - saficki itd. Samym terminem h. określa się niekiedy wiersz falecejski.

hendeka (gr, hendeka dosł. jedenaście) w sądownictwie ateńskim kolegium złożone z jedenastu członków; mieli oni nadzór nad więzieniami i nad wykonywaniem kary śmierci; wykonywali także sądownictwo nad pospolitymi zbrodniarzami.

Heniochos komediopisarz grecki, przedstawiciel średniej komedii attyckiej (IV/III w. p.n.e.);

zachowały się fragmenty, jeden zawierający charakterystyczną dyskusję nad ustrojem politycznym.

Heniochowie (łac. Henwchi, gr. Heniochoj) lud mieszkający na północno-wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego.

Henna (Enna) dziś Enna, przez długi czas zw. Castrogiovanni; stare, obronne miasto na Sycylii położone pośrodku wyspy na jeziorze

Pergas, na drodze z Catana do Akragas, w pięknej urodzajnej okolicy. Wg legendy tutaj Pluton porwał Persefonę; tu też się znajdowała największa świątynia bogini Demster. W czasie wojen pu-nickich miasto przechodziło kolejno w ręce Rzymian i Kartagińczyków. W okresie pierwszej wojny niewolniczej, w r. 134 -132 p.n.e., H. odegrała ważną rolę jako punkt zborny i główna kwatera niewolników pod wodzą organizatora tej wojny, Eunusa.

'Hera mit. córka Kronosa i Rei, siostra i mał-żonka Zeusa, dzierżyła wspólnie z Zeusem władzę nad niebem i ludźmi, była też czczona jako opiekunka małżeństwa i patronka położnic;

identyfikowano ją z rzymską Junoną. Najczęstszy grecki epitet H. spotykany u Homara:

boopis (wolooka), pochodził z czasów jeszcze przedgreckich, kiedy w zwierzętach widziano przejaw boskiej siły. Kult H. był rozwinięty w Mykenach, Argos, Sparcie i Samos, tam też były jej najpiękniejsze świątynie. W sztuce plastycznej najbardziej znane wyobrażenia bogini to H. Watykańska, H. Barbsrini, H. Farnszyjska i H. Ludoyisi.

Heradea zob. Herakleja.

Heraja miasto w zachodniej Arkadii, ni prawym brzegu rzeki Alfejos, słynąca z pięknych świątyń, przede wszystkim ze słynny świątyni Hery otaczanej tutaj szczególnym kultem, jak również z innych wspaniałych budowli znanych nam przede wszystkim z opisu Pauzaniasza.

Heraje (gr. Heraja) święta ku czci Hery, najuroczyściej obchodzone co 5 lat w Argos, gdzie w odległości 8 km od miasta, na drodze do Myken, znajdowała się główna świątynia Hery, ze wspaniałym posągiem bogini dłuta Polikleta. Tam udawali się Argejczycy w uroszystq procesji, składali hekatombę, spożywali ucztę ofiarną, po czym na stadionie odbywały się igrzyska.

Herajoa gr. świątynia poświęcona bogini Ha-rze. Do najsłynniejszych należały: 1. H. w Olimpu, jedna z najstarszych świątyń greckich, pochodząca z końca VII w. p.n.e.; jeszcze Pauza-niasz widział w jej opistodomie jedn^ kolumnę drewnianą pozostałą po wymienieniu innych kolumn, w miarę niszczenia się drewna, na słupy kamienne. W ruinach cslli tej świątyni znaleziono posąg Hernaesa dłuta Praksytelesa. 2. H. na Samos, wybudowany przsz Rojkosa ok. r. 560 p.n.e., spalony przez Persów, odbudowany przez Polikratesa olc. r. 525 p.n.e.

3. H. w pobliżu Argos, dla którego Poliklet wykonał w drugiej połowie V w. p.n.e. słynny posąg kultowy Hery z chryzelefantyny.

Herakleja (gr. Herdkleja, (ac. Heraciea) częsta nazwa miast, występująca około 40 razy. Najważniejsze z nich: 1. H. PontikS (łac. H. Pontica), dziś Eregli, duże miasto portowe w Bitynii wschodniej, w pobliżu ujścia rzeki Likos, założone w r. 550 p.n.e. przez kolonistów megarej-skich; dzięki korzystnemu położeniu szybko się rozwinęło prowadząc rozległy handel; okres jego rozkwitu przypada na czasy poprzedzające wojny psrskie. Zostało zniszczone w I w. p.n.e. przez Rzymian w czasie wojny z Mitrydatesem. Ojczyzna filozofa Heraklejdesa. 2. miasto w Macedonii, w Linkestis, na zachód od Erigonu, położone przy via Egnatta. 3. H. Sintikt miasto w Macedonii, w prowincji Pajonii, na zachodnim brzegu .rzeki

Strymon. 4. H. Pertnthos, miasto portowe w Tracji nad Propantydą, stara osada Samijczyków. 5. miasto we Ftiotydzie w Tesalii w pobliżu Termopil, założone przez Spirtan w r. 426 p.n.e., nazwane później Trachis lub Trachinia, znane ze wspaniałej świątyni Artemidy, zdobyte i zniszczone przez Rzymian w II w. p.n.e. 6. miasto w Elidzie na północo--zachód od Olimpii, nad rzeką Kyterios, z leczniczym źródłem i' świątynią nimf. 7. miasto w Medii, w prowincji Ragiani, założone przez Macedończyków. 8. H. Minia, starożytne m.a-sro na południowym wybrzeżu Sycylii, założone przez Kreteńczyków, wg legendy - przez ich króla Minosa; ok. r. 500 p.n.e. zajęte przez Spartan, w r. 460 p.n.e. zdobyte i zburzone przez Kartagińczyków, później przez nich- odbudowane. Od r. 133 p.n.e. kolonia rzymska. Dziś ruiny w pobliżu źródeł rzeki Plątani przy Torre di Capo Blanco. 9. dziś Policoro; miasto w Lukanii, założone w r. 432 p.n.e. przez Ta-rentyńczyków, przy ujściu rzeki Siris do Zatoki Tarentyńskiej, ojczyzna malarza Zeuksisa. W r. 280 p.n.e. została tu stoczona pierwsza bitwa między Pyrrusem a Rzymianami. 10. nazwa milej wyspy (dziś Riklia) leżącej w grupie wysp między los. Naksos i Anorgas.

Heraklejdes 1. H. z Fontu (IV w. p.n.e.), słynny astronom, uczeń Platona, po śmierci mistrza opuścił Akademię i powrócił do rodzinnego miasta. Twierdził, że Merkury i Wenus krążą dokoła słońca, a słońce i wszystkie inne planety dokoła ziemi. Podobny system głosił Tycho ds Brache w XVI w. 2. H. z Tarentu.

architekt żyjący w III w. p.n.e., budowniczy murów w swym rodzinnym mieście. Atenajos przypisuje mu wynalazek maszyny oblężniczej zwanej sambyke. 3. malarz grecki z n w. p.n.e., działający w Atenach.

Heraklejon nazwa każdej świątyni Heraklesa, później także nazwa niektórych miast: 1. miasto w Kampanii, zob. Herculaneum. 2. miasto w Macedonii nad Zatoką Tennaicką. 3. miasto w pobliżu Gindaros w syryjskiej prowincji Kyrrhestike. 4. miasto w Egipcie w pobliżu Kanopos.

Heraklejtos zob. Heraklit.

Herakleon syn cesarza Herakliusza, wybrany na cesarza w Konstantynopolu po śmierci ojca;

panował przez krótki czas wraz z bratem Kon-stantynem ni, zmarł w r. 641 n.e.

Herakleopolis 1. H. megdle, miasto w Środkowym Egipcie, na południo-wschód od miasta Arsinoe, położone między głównym korytem a jedną z lewych odnóg Nilu. 2. miasto w Dolnym Egipcie, między Tanis a Pelusium; dziś na tym miejscu rozlewa się jezioro Menzale.

Herakles (gr., łac. Hercules) mit, syn Zeusa i Alkmeny, żony króla Teb, Amfitriona. Hera, która go nienawidziła, sprawiła, że musiał wykonać wiele trudnych i niebezpiecznych czynów, wskutek czego okrył się sławą. Już jako niemowlę udusił dwa węże, które go miały uśmiercić z rozkazu Hery. Nauczycielami H. byli m.in. Radamantys, Eurytos, Chiron. Dorósłszy H., sporządził sobie odzież z lwiej skóry, maczugę. łuk i strzały i rozpoczął wędrówkę po górach. Za pomoc udzieloną królowi Teb Kreonowi w walce z wrogami

otrzymał za żonę córkę króla, Megarę. Po kilku latach szczęśliwego pożycia Hera zesłała na H. atak szalu, w czasie którego zabił żonę i troje dzieci. Dla oczyszczenia się z tej zbrodni musiał udać się na służbę do króla Myken, Eurysteusza i spełnić 12 bardzo trudnych prac: 1. Zabił olbrzymiego lwa nemejskiego, którego nie można było zranić i którego udusił rękoma. 2. Zabił dziewięcio-głową hydrę lernejską odcinając jej po kolei osiem głów (przy czym, ponieważ odrastały podwójne, natychmiast wypalał ranę ogniem), dziewiątą zaś zmiażdżył ogromnym kamieniem. W trującej krwi hydry zanurzył swoje strzały, wskutek czego rany zadane tymi strzałami były nieuleczalne. 3. Schwytał żywcem olbrzymiego dzika erymanckiego. 4. Schwytał żywcem łanię cerynejską, poświęconą Artemidzie. 5. Wytępił. w Arkadii ptaki stymfalijskie, żywiące się ilię-

sem ludzkim. 6. Zdobył po zaciętej walce pas królowej Amazonek, Hipolity, zapewniający temu, kto go posiadał, zwycięstwo. 7. W ciągu jednego dnia oczyścił stajnie króla Elidy Augia-sza, nie oczyszczane od trzydziestu lat, kierując na nie rzekę Alfejos, po czym przywrócił poprzedni bieg wody. 8. Z Krety przywiózł Eury-steuszowi byka, na którego Posejdon zesłał szał chcąc ukarać Minosa. 9. Z Tracji przywiózł czwórkę dzikich koni króla Diomedesa, który karmił je mięsem przybywających do niego w gościnę cudzoziemców. 10. Schwytał żywcem olbrzymie woły Geriona. 11. Przyniósł z ogrodu Hesperyd złote jabłka, które zerwał dla niego Atlas, podczas gdy H. podtrzymywał za niego firmament niebieski. 12. Najcięższą pracą było porwanie psa Cerbera, strażnika piekieł. Polując na dzika erymanckiego H. stoczył zwycięską walkę z atakującymi go centaurami. W czasie walki przypadkiem zranił Chirona. - Po zwycięskiej walce z Hipolita uwolnił Hezjonę córkę Laomedonta, króla Troi. zabiwszy potwora, któremu była wydana na łup; Laomedont jednak nie dotrzymał umowy, wg której miał oddać H. konie otrzymane w darze od Zeusa. Król Augiasz także nie dotrzymał obietnicy i nie dał mu dziesiątej części stad, które miały być nagrodą za oczyszczenie stajni, H. więc zabił króla i jego synów. Gdy po schwytaniu wołów Geriona przebywał w Italii jako gość króla Pallanta, zabił Kakusa, który kradł Pallantowi trzody. Ponadto H. brał udział w walce bogów z gigantami, uwolnił z więzów Prometeusza przykutego do skały na Kaukazie, zabił okrutnego króla Egiptu, Buzyrysa i dokonał wielu innych bohaterskich czynów. Ponieważ starając się o rękę królewny Joli, zabił jej brata, musiał spędzić rok w Lidii, w służbie u królowej Omfale, która go ubierała w kobiece szaty i kazała spełniać prace kobiece. Po odzyskaniu wolności pojął za żonę królewnę PIeuronu, Oejanirę. Przy przeprawie przez rzekę chciał ją porwać centaur Nessos, H. jednak zabił go swą zatrutą strzałą. Nessos zemścił się przed śmiercią, ponieważ zapewnił Dejanirę, że jego krew będzie eliksirem miłosnym, który w razie potrzeby przywróci jej miłość męża. Po latach małżeństwa Dejanira pragnąc odzyskać miłość H; który zapałał namiętnością do swej branki Joli, posłała mężowi w darze piękną szatę, przesyciwszy ją uprzednio krwią Nessosa w przekonaniu, że jest to eliksir miłosny. Zatruta krew centaura spowodowała

tak straszliwe męczarnie bohatera, że rozkazał, by go spalono na stosie. Zeus w chwili śmierci zabrał go na Olimp, obdarzył nieśmiertelnością i dał mu boginię młodości, Hebe, za żonę. W tragedii i w eposie greckim H. występuje jako uosobienie męstwa i szlachetności, natomiast. komedia attycka i farsa dorycka przedstawiają go jako brutalnego osiłka i niepohamowanego żarłoka. Cynicy uważali go za swego patrona. Postać H. jest również częstym tematem przedstawień plastycznych; najbardziej znany jego posąg nosi nazwę H. Famese i jest rzymską kopią oryginału greckiego z IV w. p.n.e.

Heraklesa słupy nazwa nadana w starożytności dwu górzystym przylądkom: Kalpe w Hiszpanii i Abila w Mauretanii, otaczającym od północy i od południa cieśninę Gibraltarską (fretum Gaditanum). Starożytni uważali je za najdalszą granicę zamieszkałej ziemi. Według legendy słupy te ustawił Herakles w czasie swej wyprawy na zachód po jabłka Hesperyd.

Heraklit (Heraklejtos) 1. H. z Efezu (VI/Vw. p.n.e.), grecki filozof, autor filozoficznego dzieła Peri fyseos pisanego niejasnym i zawiłym stylem (z którego zachowało się ok. 130 fragm.). Zasadniczą myślą filozoficzną H; który głosił powszechny wariabilizm (bezustanny ruch i ciągłe stawanie się rzeczy), jest teza, że u podłoża wszelkich zjawisk leży sprzeczność i że ona stanowi istotę samego bytu. H. użył po raz pierwszy w swych rozumowaniach pojęcia Lo-gosu jako rozumnego prawa kierującego wszechświatem. Źródłem poznania była dla niego dusza ludzka, która stanowi część kosmosu. Działanie kosmiczne wg H. objawia się również w myśli i w działaniu ludzkim, a więc, żeby poznać prawdę, wystarczy poznać samego siebie. Aby działać zgodnie z prawami kosmosu, należy poznać logos, który jest wszystkim wspólny i z którego wypływają właściwe słowa i czyny. Za prazasadę świata uważał H. ogień. Obraz świata nie jest - wg niego - statyczny, lecz dynamiczny. Świat jest jeden - głosił H. - nie został stworzony przez żadnego z bogów ani przez żadnego z ludzi, lecz był jeden i będzie wiecznie żyjącym ogniem, który wg miary zapala się i wg miary gaśnie. Została tu pogłębiona myśl Anaksymandra o stawaniu się, zanikaniu i ustawicznej walce elementów. Ogień, wg Heraklita, ustawicznie przemienia się w inne pierwiastki, śmierć jednego elementu oznacza powstanie innego; w gruncie rzeczy wszystko jest

jednością. Przeciwieństwa nie stwarzają chaosu, lecz składają się na najpiękniejszą harmonię. Wszystko płynie, panta rei, oto najważniejsza cecha przyrody. 2. H. z Tyru, filozof grecki ze szkoły akademickiej (II/I w. p.n.e.). 3. (Hera-kittos) twórca mozaiki znalezionej w XIX w. na Awentynie w Rzymie, znajdującej się obecnie w Muzeum Laterańskim. Czas działania nieznany.

Herbessos 1. miasto na Sycylii, na północo-

-wschód od Akragas, w r. 262 p.n.e. zajęte i zburzone przez Rzymian. 2. miasto we wschodniej części Sycylii w pobliżu Syrakuz, wymieniane w związku z wojnami Dionizjosa I przeciw Sycylijczykom oraz w związku z wojnami pu-nickimi.

Herbest Benedykt (ok. 1531-1593), wybitny profesor Akademii Krakowskiej w latach 1559-

-1563; zajmował się szczególnie retoryką i Cy-ceronem, któremu poświęcił dwie prace: Mord Tullii Ciceronis vita e scriptis et verbis eiusdem descripta (O życiu Cycerona na podstawie jego pism i wypowiedzi, Kraków 1561) oraz roz-prawkę o budowie listów Cycerona zamieszczoną w wydaniu Listów (M T. Ciceronis epi-stularum libri IV, Kraków 1561). Wydał także krótki zarys prozodii łacińskiej. Prowadził długi spór naukowy z Jakóbem Górskim na temat definicji periodu retorycznego; w sporze tym zwyciężył ostatecznie Górski poparty przez Stanisława Orzechbwskiego.

Herculaneum (gr. Heraklejon, nazwane tak od mitycznego jego założyciela, Heraklesa) starożytne miasto w Kampanii, zbudowane w najbliższym sąsiedztwie Wezuwiusza, zasypane popiołem i lawą podczas wybuchu wulkanu w r. 79 n.e. Wg tradycji historyków rzymskich, była to pierwotnie osada oskijska podbita przez Etrusków, następnie zaś przez Samnitów; przeważała w niej jednak ludność grecka. W r. 307 p.n.e. podbili H. Rzymianie, w r. 89 p.n.e. Sulla zamienił je na osadę weteranów. Miasto bardzo ucierpiało od trzęsienia ziemi w r. 63 n.e., jednakże w r. 76 n.e. (na trzy lata przed ostateczną katastrofą) cesarz Wespazjan zachęcił mieszkańców do podjęcia odbudowy. Wybuch Wezuwiusza w r. 79 n.e. pokrył całe miasto

bardzo grubą warstwą lawy i popiołu, którą powiększyły jeszcze następne wybuchy. Na tej skorupie powstały później miasta Resina i Portici. W r. 1709 Emanuel Lotaryński, książę Elboeuf, podczas kopania studni dla willi, natrafił na

scenę starożytnego teatru; odkrycie to dało początek bogatym w znaleziska wykopaliskom. Na podstawie odkopanych dziel sztuki, bogatych piętrowych domów o izbach zdobnych w piękne freski, można stwierdzić, że H. było miejscowością wypoczynkową bogatych Rzymian w przeciwieństwie do sąsiednich Pompei, zamieszkałych przeważnie przez ludność kupiecką i rzemieślniczą. Zabytki z wykopalisk w H. znajdują się w muzeum w Neapolu.

Herculeg zob. Herakles.

Herculis promootoriom (dziś Capo Spartiven-to) przylądek w Bruttium.

Hercynia silva góry w Germanii. Początkowo starożytni (Cezar, Tacyt) obejmowali tą nazwą wszystkie, łączące się ze sobą, pokryte lasem łańcuchy górskie środkowych Niemiec Od Renu aż do Karpat i granic Dacji; później nazywano tak tylko wysokie pasmo łączące Sudety z Karpatami.

Herdonea dziś Ortona; miasto w Apulii, gdzie w r. 212 i 210 p.n.e. Hannibal zadał, klęskę Rzymianom.

Herdonius 1. Turnus H. z Aricji miał wypowiedzieć na zebraniu Związku Latyńskiego słowa oskarżenia przeciwko Tarkwiniuszowi Pysznemu (koniec VI w. p.n.e.), za co został przez Latynów uznany za zdrajcę i zamordowany. 2. Appius H. Salińczyk, odznaczał się siłą i dzielnością. W r. 460 p.n.e. zajął Kapitel przy pomocy uzbrojonego oddziału złożonego z niewolników wygnanych z Rzymu; oświadczył przy tym, że pragnie wygnańcom zapewnić powrót do kraju, uciśnionym - swobodę, niewolnikom przywrócić wolność. Nie zdołał jednak utrzymać zdobytych pozycji, wkrótce bowiem został pokonany i zamordowany.

hereditas łac. 1. ogół dóbr, praw i zobowiązań (cały majątek) zmarłego. 2. sytuacja prawna dziedzica, który po śmierci spadkodawcy wchodzi na jego miejsce (in locum defuncti) w jego sytuację prawną i stosunki prawne.

heredium łac. działka ziemi o powierzchni 2 iugera (ok. 0,5 ha) obejmująca zagrodę i ogród, według tradycji przydzielona każdemu naczelnikowi rodziny przez Roroulusa. Działka ta, niezbywalna i niepcdzielna, po śmierci naczelnika rodziny przechodziła w spadku na jego dziedzica.

Herennii Herenniusze, ród rzymski prawdopodobnie pochodzenia samnickiego. 1. Caius Poniius Heremius, dowódca Samnitów; w r. 321

p.n.e. pokonał rzymskich konsulów Spurinsa Postumiusza Albinosa i Tytusa Weturiusza Kal-winusa pod Caudium, w wąwozie Fureulae Caudiiwe. Zdanych na jego łaskę Rzymian H. zgodził się wypuścić pod warunkiem, za cafe wojsko rzymskie przejdzie pod jarzmem ułożonym z własnej broni oraz że konsulowie w imieniu republiki' zaprzysięgną upokarzający pokój. Wprawdzie Rzymianie warunki wypełnili, jednak senat pokoju nie ratyfikował. W r.

292 C.P.H. został zwyciężony i skazany na śmierć przez konsula Fabiusza. 2. Luclus H.Balbus, najpierw przyjaciel Gycerona, później jego wróg polityczny; w r. 56 p.n.e. wraz z największym wrogiem Cyceroha, Klodiuszem, wytoczył proces przeciwko Celiuszowi Rufusowi, bronionemu przez słynnego mówcę. 3. literat z I w. p.n.e./ /I w. n.e., przeciwnik Wergiliusza, zajmujący się specjalnie wyszukiwaniem błędów w jego utworach. 4. H. Captto, prokurator części Judei po śmierci Salome, sfostry króla Heroda Wielkiego. 5. Marcus H. Picens, consul suffectus w r. l n.e., patron miasta Weje, gdzie ufundował wiele budowli publicznych. 6. Marcus H. Pollio, właściciel cegielni (I w. n.e.). Stempel jego warsztatów odciśnięty jest na cegłach pochodzących z Rzymu i z Ostii. 7. H. Senecio, z pochodzenia Hiszpan, przyjaciel Pliniusza Młodszego, prawnik, ok. r. 93 n.e. skazany na śmierć przez Domicjana za obrazę majestatu. 8. H. Severus (początek II w. n.e.), prawdopodobnie konsul między r. 101 a 104, jeden z nielicznych rzymskich znawców sztuki. 9. H. RufUius (n w. n.e.), spowinowacony z pisarzem Apulejuszem z Ma-daury, autor wielu kalumni rzucanych na tego poetę. 10. Publius H.Dexippus (III w. n.e.), historyk grecki rodem z Aten, gdzie piastował wysokie godności. Napisał kilka dzieł historycznych, .naśladując w ujęciu i Stylu Tukidy-desa: Ta meta Aleksandrem (Historia diadochów);

Chronika, dzieje powszechne doprowadzone do r. 270 n.e.; Skythika, opowiadające o pierwszych najazdach Gotów i innych barbarzyńskich plemion znad Morza Czarnego. Z dzieł tych znamy tylko tytuły i drobne fragmenty oraz późniejsze ekscerpty.

Herillos z Kartaginy (III w. p.n.e.) filozof grecki, uczeń stoika Zenona, do którego poglądów wprowadził szereg modyfikacji. Uważał on wiedzę (epistSme) za najwyższe dobro i cel dążeń człowieka.

Herkutes zob. Herakles.

herma (łac. herma lub hermes, gr. hermts) wysoki czworoboezny ship zwieńczony głową lub krótkim popiersiem. Często poniżej popiersia znajdują się dwa wystające krótkie ramiona, służące do zawieszania girland, a na słupie element ityfalliczny. Forma ta, stosowana w Grecji początkowo (do V w. p.n.e.) tylko dla Her-mesa (stąd nazwa), potem odnosiła się także do innych bogów i herosów, jak Atena, Dionizos, Hekate, Herakles. H. stawiano przy drogach, na rogach ulic, na rynkach, w gimnazjo-nach, na granicach posiadłości. Często są one przedstawione na czarnofigurowych wazach greckich. Od IV w. p.n.e. A. zaczęto używać również do przedstawień głów portretowych, przy czym często łączono dwie głowy, tak że stykały się tyłem czaszki, jak np. parzysta h. Herodota i Tukidydesa. Rzymianie przyjęli formę h. dla przedstawiania Jowisza Tenninalis i Silwanusa. Używali oni również małych h. jako elementu dekoracyjnego w architekturze wnętrz.

Hermafroditos mit. syn Hermesa i Afrodyty (stąd imię), piękny młodzieniec, w którym, wg legendy, zakochała się nimfa Salmakis ujrzawszy go w kąpieli. Na próżno opierał się jej zaklęciom i wyrywał z jej objęć; bogowie na prośby Salmakis uczynili z obojga jedno ciało o cechach obu płci. Temat ten był często przedmiotem rzeźby hellenistycznej (posąg w Luwrze oraz w Muzeum Narodowym w Rzymie)

Hermagoras 1. retor grecki z Termos (II w. p.n.e.), autor podręczników retoryki, które nie zachowały się do naszych czasów, twórca systemu nauczania retoryki, który przetrwał w szkołach przez dłuższy czas. 2. H. s Amfipolis (U w. p.n.e.), filozof ze szkoły stoickiej, autor nie zachowanych dialogów filozoficznych.

Hermarchos z Mityleny (niw. p.n.e.) filozof grecki, najstarszy i najwierniejszy uczeń Epikura, autor dzieł polemicznych skierowanych przeciw Platonowi, Arystotelesowi i Empedoklesowi. Jemu przekazał Epikur kierownictwo swojej szkoły.

Hęrmejas 1. (właściwie Hermias) władca miasta Atarneus w Azji Mn. (IV w. p.n.e.), przyjaciel i teść Arystotelesa. 2. H. z Karton (III w. p.n.e.) poeta grecki, autor nie zachowanych utworów cholijambicznych, w których wyszydzał obłudę stoików. 3. neoplatonik z pierwszej poł. V w. n.e.. autor komentarza do Fajdrosa Platona. 4. pisarz chrześcijański z przełomu V/VI w. n.e., zwalczał filozofów greckich.

Hermes mit. syn Zeusa i Tytanki Mai, jeden z dwunastu bogów olimpijskich. Wg legendy, urodził się na górze Kyllene w Arkadii, gdzie też byli główny ośrodek jego kultu. Odznaczał się wielkim sprytem już jako niemowlę. Hymn homerowy do H. opowiada, że natychmiast po przyjściu na świat uprowadził stado wołów króla Admeta strzeżonych przez Apollina. Gniew boga ułagodził przez ofiarowanie mu liry sporządzonej własnoręcznie ze skorupy żółwia. Przypisywano mu również wynalazek syringi, pisma i liczb. Zeus uczynił go posłańcem bogów, przy czym nie tylko, jak Iris, oznajmiał rozkazy bóstw olimpijskich, lecz także wypełniał wszelkie polecenia. Odprowadzał dusze zmarłych do Hadesu, zsyłał ludziom marzenia senne, opiekował się handlem i kupcami, a nawet złodziejami, miał również wynaleźć ćwiczenia gimnastyczne, był więc bóstwem opiekuńczym palestry. Przedstawiano go jako pięknego młodzieńca ze skrzydełkami u stóp, w szerokim kapeluszu, również opatrzonym skrzydłami. W ręce trzymał kerf-kejon, kaduceusz, tzn. laskę herolda, oplecioną dwoma wężami. Była to oznaka jego władzy i laska pokoju, którą godził zwaśnionych. Do najsłynniejszych jego wyobrażeń plastycznych należą: zachowany w oryginale posąg Praksytelesa z małym Oionizosem, relief przedstawiający H. z Orfeuszem i Eurydyką (V w. p.n.e.) oraz rzymska kopia greckiej rzeźby, przedstawiająca H. w czasie odpoczynku. Na ulicach greckich ustawiano na cześć H. tzw. hermy (zob.), tzn. słupy zwieńczone rzeźbą przedstawiającą głowę boga.

Hermes Trismegistos (H. trzykroć wielki) bóstwo występujące w synkretycznej religii hellenistycznej, powstałe wskutek utożsamienia greckiego Hermesa z bogiem egipskim Thothem. W późnym okresie hellenizmu uważano go za proroka, który przekazał Grekom starożytną wiedze kapłanów egipskich i przypisywano mu szereg pism składających się na tzw. Corpus Hermeticum; najważniejsze z nich nosi tytuł Pojmandres.

Hennesianaks z Kolofonu (III w. p.n.e.) poeta grecki, autor poematu w dystychaeh elegijnych w trzech księgach pt. Leontion (imię ukochanej poety), z którego zachowało się około 100 wierszy. Był to prawdopodobnie zbiór historii miłosnych dotyczących pasterzy, poetów i filozofów. Najdłuższy z zachowanych fragmentów ma formę Herodowego Katalogu. Jak inni poeci alek-

sandryjscy, H. zawarł w swym utworze mnóstwo materiału mitologicznego i historycznego, najczęściej niezgodnego z prawdą.

Herminii Herminiusze, starożytny ród rzymski. - Herminiiis, bohater rzymski, który miał najdłużej towarzyszyć Horacjiiszowi Koklesowi w walce przeciw Etruskom w Rzymie na moście zwanym pons SubHcius; konsul w r. 506 p.n.e., zginął w r. 496 w bitwie nad jeziorem Regillus.

Herminius mons łańcuch górski na Półwyspie Iberyjskim (w dzisiejszej południowej Portugalii), ciągnący się między rzekami Durius i Tagus.

Henninonowie (Hermimnes, Hermiones) starożytny szczep germański zamieszkujący środkową część Germanii.

Hennione1 mi:, 1. przydomek Demetry i Per-

• .fony w Syrakuzach. 2. córka Menelaosa i He

ftay, wg jednej z wersji przyrzeczona za żonę /Orestesowi, później przez ojca oddana za żonę synowi Achillesa, Neoptolemosowi. Spotkawszy się z odmową oddania narzeczonej, Orestes podburzył Delfijczyków, którzy zabili Neoptolemosa; H. została żoną Orestesa i miała z nim syna Tisamenosa.

Hennione2 dziś Kastri; miasto w południowo-

-zachodniej Argolidzie, znane z kultu Demeter Chthonia, ojczyzna muzyka i poety Lasosa. Zachowało się wiele ruin.

Hermiones zob. Henninonowie.

Hermippos 1. H. z Aten, komediopisarz grecki (V w. p.n.e.), przedstawiciel starej komedii attyc-kiej; ostro atakował Peryklesa oskarżając As-pazję o bezbożność. Napisał 45 komedii, z których znamy kilka tytułów i trochę fragmentów. Był również autorem jambów satyrycznych. 2. H. ze Smyrny (III/II w. p.n.e.), filozof ze szkoły perypatetycznej i biograf, autor nie zachowanych Żywotów, w których podawał ogromny, lecz często zmyślony materiał biograficzny. 3. syn Kritona, kapłan Ptolemeusza Sotera w Ptolemais w r. 152 p.n.e. 4. H. s Berytos (II w. n.e.), syn niewolnika, pisarz grecki, którego utwory mieszano niekiedy z utworami H. ze Smyrny. Napisał m.in. O znaczeniu snów i O siódemce (nie zachowane).

Hermodoros 1. H. z Efezu (V w. p.n.e.), wg tradycji, został wygnany ze swego rodzinnego miasta i przybył do Rzymu, gdzie miał pomagać decemwirom w układaniu praw XII tablic. 2. H. z Salaminy (II w. p.n.e.), architekt działający w Rzymie, gdzie wybudował Ok, r. 146 p.n.e. świątynię Jowisza Statora i Junony Reginy

(pierwsze świątynie marmurowe w Rzymie) oraz świątynię Marsa w pobliżu Circus Flaminius.

Hermogenes 1. architekt i ^eoretyk architektury (II w. p.n.e.), twórca wielkiej świątyni Artemidy Leukofryene w Magnezji; przypisywano mu wynalazek typu świątyni zw. pseudo-dypterosem (zob.). 2. H. z Tarsos (II/III w. n.e.), retor grecki, twórca podręczników wymowy. Zachowały się 3 jego dzieła, objęte ogólnym tytułem Techne rhetorike (Sztuka wymowy). Uchodzi on również za autora dziełka Progym-ndsmata (Ćwiczenia wstępne). Szczegółowym badaniem tekstu H. i komentarzami jego dzieł zajmował się u nas Jerzy Kowalski.

hermokopidzi (gr. hermokoptdaj) nieznani sprawcy świętokradczego rozbicia herm (zob.) stojących na ulicach Aten. Stało się to w lipcu r. 415 p.n.e., przed wyruszeniem Alkibiadesa

na wyprawę sycylijską. O dokonanie świętokradztwa oskarżono Alkibiadesa i grupę jego zwolenników. W wytoczonym procesie zarzucono oprócz tego Alkibiadesowi parodiowanie misteriów i dążenie do obalenia demokracji. Alkibiades nie chciał wyruszyć z Aten przed zakończeniem procesu, lękając się, że w czasie' jego nieobecności zapadnie wyrok skazujący. Jednakże jego przeciwnicy, pragnąc w czasie jego nieobecności zebrać więcej materiału obciążającego i dopiero potem odwołać go z dowództwa i postawić przed sądem, doprowadzili do wydania uchwały zmuszającej Alkibiadesa do wyruszenia na Sycylię. Po odwołaniu Alkibiadesa w trakcie działań wojennych, wyprawa sycylijska zakończyła się całkowitą klęską Ateńczyków.

Hermokrates z Syrakuz dowódca floty syra-kuzańskiej w wojnie przeciw Atenom w r. 415 p.n.e., wybitny mówca i polityk. Oskarżony o dążenie do tyranii, został w r. 409 skazany na wygnanie; w r. 407 powrócił do Syrakuz z wojskiem i zginął na agorze w rodzinnym mieście, w czasie walk ulicznych.

Hermokreon architekt grecki, działający prawdopodobnie w okresie hellenistycznym, budowniczy wielkiego ołtarza o długości 1 stadionu dla miasta Parion (w Mizji, nad Propontydą). Ołtarz ten jest przedstawiony na monetach ż Parion

Hermon1 1. H. z Trojzenu, rzeźbiarz z VI w. p.n.e., wg Pauzaniasza - twórca posągów Dio-skurów dla najstarszej świątyni Apollina Tea-riosa w Trojzenie. 2. architekt grecki (VI w.

p.n.c.), syn Pyrrhosa; wg Pauzaniasza wybudował z ojcem i bratem, Lakratesem, skarbiec Epidamnijczyków w Olimpii.

Hennon2 łańcuch górski w Syrii, stanowiący odgałęzienie AntiJibanu.

Hermonaks malarz attyckich waz czerwono-figurowych, wczesnego stylu swobodnego (ok. 460 p.n.e.).

Hermopolis zob. Hermiipolis.

Hermos dziś Gedis Czai; rzeka w Azji Mn. wypływająca w górach Frygii, Dindymos, krętym biegiem płynąca' przez równinę lidyjską, przyjmująca kilka dopływów, wpadająca do Zatoki Smymeńskiej, na południo-wschód od Fokai. Piaski na jej dnie zawierały złoto.

Hermundurowie (Hermunduri) lud germański zajmujący terytoria dzisiejszej Turyngii i Saksonii, pomiędzy rzeką Łabą a Lasem Turyńskim.

Hennupolis (lub Hermopolis) 1. miasto w Dolnym Egipcie, stolica okręgu aleksandryjskiego, nad kanałem łączącym odnogę Nilu z jeziorem Mareotis. 2. miasto w środkowym Egipcie, główna siedziba kultu boga Thotha, utożsamianego przez Greków z Hermesem (stąd nazwa miasta).

Hernikowie (Hermci) wojowniczy szczep italski, zamieszkały w górach środkowej Italii między jeziorem Fucinus a rzeką Trerus, z miastami: Anagnia, Aletrium, Ferentinum, Frusino;

w r. 487 zawarli pakt z Rzymianami, w r. 306 zostali włączeni do państwa rzymskiego.

Hero mit. piękna kapłanka bogini Afrodyty w Sestos, kochanka Leandra z Abydos (zob. Leander).

Herod (Herodes) 1. H. Wielki Askalonita, król Judei (37 p.n.e. - 4 p.n.e.) z łaski Marka Antoniusza, słynący z okrucieństwa; skazał na śmierć swą żonę Mariannie i nakazał rzeź niewiniątek w poszukiwaniu Jezusa. 2. H. II Anty-pas, syn poprzedniego, tetrarcha Galilei w latach 4 p.n.e. - 39 n.e. Dla zadośćuczynienia woli swej pasierbicy, Salome, kazał ściąć Jana Chrzciciela. Skazał również na śmierć Jezusa, którego mu jako poddanego odesłał namiestnik Pontius Pilatus. Dla uczczenia cesarza Tyberiusza nazwał nowo założone przez siebie miasto Tyberiadą. Po śmierci Tyberiusza został skazany przez Kaligulę na wygnanie do Lugdunum, dokąd towarzyszyła mu żona, Herodiada. 3. H. -Agryp-pa I, król Judei (38-44 n.e.), syn Arystobula i Berenike, wnuk Heroda. W., prześladował chrześcijan, kazał ściąć Jakuba brata Jana Ewangelisty oraz uwięzić apostoła Piotra. 4. H. Agryp-pa II, ostatni król Judei (48 - 68 n.e.), był popierany przez Nerona, który rozszerzył jego posiadłości. Pomagał Tytusowi przy oblężeniu Jerozolimy, po jej upadku zamieszkał w Rzymie, gdzie zmarł w r. 100.

Herodes Atticus {Tiberius Ciaudius Atlicus H.) z Maratonu (r. 101 - 177 n.e.), sławny mówca, nauczyciel Marka Aureliusza, wybitny działacz polityczny i mąż stanu, wielki bogacz. W r. 127/128 był archontem w Atenach, w r. 143 został konsulem w P»zymie. W czasie swego urzędowania wzniósł w Atenach i w innych miejscowościach Grecji (Olimpia, Delfy, Korynt) szereg wspaniałych budowli użyteczności publicznej. Z pism jego zachowała się jedynie mowa Per{ politejas. Był on jednym z najwybitniejszych przedstawicieli drugiej sofistyki.

Herodiada córka Arystobula i Berenike, siostra Heroda Agryppy I, wnuczka Heroda W., poślubiła Filipa Heroda, swego wuja, i miała z nim córkę Salome. Potem opuściła męża dla Heroda II Antypasa, któremu towarzyszyła na wygnanie do Lugdunum. Jest bohaterką opery Juliusza Masseneta (1881).

Herodiad (Herodianos) historyk grecki (III w. n.e.), prawdopodobnie był Grekiem z Antiochii, lecz stale przebywał w Rzymie, w którym sprawował urzędy państwowe. Jest autorem dzieła Tes meta Markon basilejas historia (Dzieje następców Marka Aureliusza) w 8 księgach, obejmującego okres od śmierci Marka Aureliusza do chwili objęcia władzy przez Gordiana III. Dzieło to, napisane około r. 240, ma charakter biograficzny, w jego stylu odbiły się silne wpływy retoryki.

Herodikos z Babilonu (II/I w. p.n.e.) filozof grecki pracujący w Bibliotece Pergameńskiej, przeciwnik Aleksandryjczyków, w pismach występował ostro przeciw poglądom Sokratesa i Platona.

Herodoros z Heraklei (V w. p.n.e.), mitograf, autor dzieła o Heraklesie i Argonautach o charakterze powieściowym. Zachowane fragmenty.

Herodot (Herodotos) s. Halikarnasu (ok. r. 489 •ok. 425 p.n.e.), historyk grecki, uważany za ojca historiografii, w przeciwstawieniu do logografów (kronikarzy), autor historii wojen grecko-perskich. Porzuciwszy swe miasto rodzinne z powodu zamieszek wewnętrznych, przebywał przez pewiąn częs na Samos, potem odbył szereg podróży po Egipcie, Babilonii,

Syrii, Azji Mn. i Scytii, zbierając ogromny materiał etnograficzny, geograficzny i historyczny;

w r. 445 p.n.e. osiadł w Atenach, w r. 443 uczestniczył w założeniu kolonii attyckiej Turioj w pd. Italii, gdzie zmarł. Opracowując zebrany materiał skoncentrował tuźne epizody i opowiadania dokoła odwiecznego sporu między Europą i Azją, którego ostatnim za jego życia ogniwem były wojny perskie. H. nie uprawiał jednak jeszcze krytyki historycznej, jak młodszy od niego o 25 lat Tukidydes, jakkolwiek nieraz powątpiewał o prawdziwości podawanych przez siebie wiadomości. W historii widział spełnianie się sprawiedliwości bożej, która za dobro nagradza, a za zło karze. Nie wątpił w ingerencję bogów, w prawdziwość przepowiedni i snów, za pomocą których bóstwo ostrzega człowieka i objawia mu przyszłość. Dzieło H. uczeni aleksandryjscy podzielili na 9 ksiąg, oznaczając je imionami muz. Napisane dialektem nowojońskim, odznacza się ono wielkimi walorami stylu, ogromnym wdziękiem, żywością i plastycznością opowiadania, doskonałą charakterystyką występujących osób;

słusznie więc zostało uznane za pierwsze arcydzieło literackiej prozy greckiej.

Herofilos z Chaikedoou (IV w. p.n.e.), jeden z najsłynniejszych lekarzy starożytności, uczeń Praksagorasa, zwolennik teorii Hippokratesa;

był jednocześnie wybitnym praktykiem i teoretykiem medycyny. Szczególnie interesował się anatomią i pierwszy potraktował ją jako dyscyplinę naukową; odkrył i pierwszy opisał system nerwowy. Prowadził badania anatomii oka, wątroby i mózgu, był również twórcą nauki o pulsie. Z pism jego, obejmujących różne dziedziny medycyny, zachowały się jedynie drobne fragmenty.

herold zob. keryks.

Heron z Aleksandrii (r. 150-100 p.n.e.) matematyk grecki, uczeń Ktesibiosa, jeden z największych fizyków, mechaników i wynalazców starożytności. Znane są jego dzieła: PneumatikS (Pneumatyka), w którym podaje opis 78 przyrządów wprawianych w ruch działaniem ogrzewanego powietrza, oraz Katoptra (Zwierciadła), w którym wykłada prawa odbicia światła; ponadto zachowały się fragmenty jego pism. z dziedziny geometrii. Do znanych wynalazków H. należą: tzw. bania H., czyli prototyp turbiny parowej, hodometr, tj. drogomierz wskazujący ilość przebytych przez jadący wóz stadiów, precyzyjne narzędzia niwelacyjne i in. Jednakże te wynalazki nie znalazły zastosowania w produkcji

i nie odegrały żadnej roli w postępie technicznym gospodarki antycznej wobec jej oparcia na pracy niewolniczej. Inne wynalazki, opisane przez H., jak: teatr automatyczny wystawiający pięcioaktową sztukę, dzbanki dostarczające automatycznie różnych napojów, wodotryski ze śpiewającymi ptaszkami, figurki przeznaczone dla świątyni, które pod działaniem powietrza ogrzewającego się od ognia na ołtarzu tańczyły i wylewały wino na ofiarę - można wraz z Witruwiuszem uznać raczej za zabawki, nie mające praktycznego znaczenia.

Herondas z Kos (III w. p.n.e.) poeta grecki, którego mimijamby, tzn. naturalistyczne scenki z życia miejskiego znaleziono w r. 1891 w Egipcie, w papirusie pochodzącym z II w. p.n.e. Jest ich 8; widać w nich wyraźny 'wpływ Hipponaksa zarówno w ujęciu postaci, jak i w wyborze miary wierszowej, tzw. cholijambu, czyli kulawego jambu. Przewija się w tych mimijambach szereg trafnie uchwyconych postaci, jak właściciel warsztatu szewskiego, właściciel domu publicznego, swatka, nauczyciel, matka krnąbrnego syna, okrutna lecz zakochana w swym niewolniku pani i w. in. Naturalizm H. jest raczej powierzchowny.

Heroopolis miasto w Dolnym Egipcie nad Sinus Heroopoliticus, ważny punkt strategiczny i handlowy.

heros {gr. bohater) zwykle potomek boga i śmiertelnej matki i przez to pośrednik w stosunkach między bogami a ludźmi, odznaczający się Siłą i dzielnością, dokonywający sławnych czynów, najczęściej dla dobra ludzi. H. tępili groźne potwory, uśmiercali zbrodniarzy, zakładali miasta, opiekowali się rodami królów i książąt itd. Po śmierci byli czczeni jak bóstwa. Do najsławniejszych h. opiewanych przez poetów należeli: Bellerofont, Herakles, Jazon, Orfeusz, Perseusz, Kastor i Polideukes, Kadmos i in. Na ich grobach wznoszono ołtarze, kurhany' i świątynie, składano im ofiary z krwi, mleka i miodu i wierzono, że w zamian opiekują się oni swymi czcicielami w czasie wojny, zarazy i innych niebezpieczeństw.

Herostratos szewc z Efezu, który dla zdobycia sławy spalił w r. 356 p.n.e. wspaniałą świątynię Artemidy w Efezie uważaną za jeden z siedmiu cudów świata, za co został ukarany śmiercią. Tradycja mówiła, że tej samej nocy urodził się Aleksander W.

Herse mit. córka króla Aten, Kekropsa,

siostra Aglauros, kochanka Hennesa, któremu urodziła syna Kefalosa.

Hersilia mit. córka króla Sabinów Tacjusza, porwana przez Romulusa w noc porwania Sa-binek i poślubiona przez niego; pośredniczyła w zawarciu zgody między Rzymianami a Sabinami. Po śmierci czczona była jako Hora Quirini.

Herulowie (Heruli) szczep germański, pierwotnie osiadły w Skandynawii, skąd wywędrował i podzielił się na 2 grupy: wschodnich i zachodnich H. W V w. n.e. stanowili znaczny procent w wojsku zachodnio-rzymskim. W r. 476 n.c. wódz H. Odoaker został przez wojsko rzymskie, składające się w ogromnej większości z Germanów i H., obwołany cesarzem, zmusił do ustąpienia Romulusa Augustulusa i sam zajął tron. Hegemonia H. w Italii została obalona w r. 493 n.e. przez Ostrogotów pod wodzą Teodoryka.

Herosci, Heruskowie zob. Cheruskowie.

Hesiodos zob. Hezjod.

Hesione zob. Hezjone.

•Hesperia nazwa krajów położonych na zachodzie (gr. hźsperos wieczór), u Greków oznaczała zwykle Italię, u ludów latyńskich Hiszpanię.

Hesperydy (Hesperides) córki Erebu i Nocy, wg innych wersji - córki Atlasa i Nocy, strzegące w ogrodach położonych na zachodnich krańcach świata złotych jabłek, które bogini Hera otrzymała w podarunku ślubnym od Gai. Zdobycie złotych jabłek było jedną z dwunastu prac Heraklesa.

Hestia mit. córka Kronosa i Rei, siostra Zeusa i Hery, identyfikowana przez Rzymian z Westą. Chcieli ją poślubić Posejdon i Apollo, bogini jednak postanowiła zachować dziewictwo, za co Zeus obdarzył ją szczególnymi łaskami;

jej imienia wzywano na początku i na końcu każdej modlitwy, strzegła też dochowywania przysiąg i była opiekunką ogniska domowego. Jej oddawano w opiekę dziecko piątego dnia po urodzeniu, obnosząc je dokoła ogniska; czuwała nad sierotami, opiekowała się podróżnymi, a zwłaszcza nowo założonymi rodzinami; płomieniem z jej świętego ognia matka panny młodej zapalała ognisko w nowym domu. W każdym mieście w prytanejonie płonęło święte ognisko H;

a wyprawiający się w celu założenia kolonii zabierali z niego płomień dla podtrzymania łączności z ojczyzną. Boginię rzadko przedstawiano w rzeźbie, ponieważ symbolem jej był płomień świętego ogniska.

Hestiajotis póhiocno-zachodnia część Tesalii, granicząca na zachodzie z Epirem, na północy z Macedonią, na wschodzie z Pelasgiotis.

hestiasis (gr. hestlasis) uczta, którą wydawał w Atenach w czasie pewnych świąt, zwłaszcza w czasie Dionizjów i Panatenajów, zamożny obywatel ateński dla członków swej fyli; liczba biesiadników dochodziła do 2000. Uczty takie odbywały się również na koszt państwa, od IV w. p.n.e. były bardzo wystawne i połączone z zabawami, co nadmiernie obciążało budżet państwowy; występował przeciw temu Demostenes, dążąc do ograniczenia h. lub skasowania przynajmniej na okres, gdy ojczyzna znajdowała się w niebezpieczeństwie.

hetajrie (gr. hetajrfaj) związki towarzyszy (hetójros) zakładane dla celów religijnych lub politycznych odgrywające dużą rolę w życiu miasta-państwa; wpływały na przebieg wyborów lub nawet dążyły do zdobycia władzy drogą przewrotu. W Atenach istniało wiele takich związków, założonych przez arystokratów dla obalenia demokracji; w r. 403 p.n.e. wydano zakaz tworzenia ich, lecz w IV w. pn..e. utrzymywały się one nadal, o czym świadczą liczne procesy i wyroki skazujące na wygnanie obywateli ateńskich za przynależność do h.

hetera (gr. hetójra towarzyszka, przyjaciółka) w pierwszym znaczeniu-niewolnica w domach publicznych, później również wolna kobieta trudniąca się prostytucją. W czasach hellenistycznych h. odznaczały się dużą kulturą i wykształceniem, były przyjaciółkami wybitnych ludzi (Fryne i Glikera w Atenach, dwie Laidy w Koryncie itd.).

henreka (gr. znalazłem!) tak miał zawołać Archimedes, gdy wykrył podstawowe prawo hydrostatyki. Wg jednej wersji Archimedes odkrył to prawo w czasie kąpieli i z okrzykiem heurekal wybiegł nagi na ulicę; wg innej wersji (podanej przez Witruwiusza) odkrył je szukając sposobu na oznaczenie wartości złota w wieńcu sporządzonym dla króla Syrakuz HieronaII przez złotnika, którego uczciwość była podawana w wątpliwość.

Hezjod (Hesiodos) z Askry w Beocji, (VIII/ /VII w. p.n.e.), najstarszy po Homerze poeta grecki, z pochodzenia zubożały chłop, twórca trzech nowych gatunków eposu: kosmogonicz-nego, genealogicznego i dydaktycznego. W poemacie kosmogonicznym Theogonia opowiadał o powstaniu bogów, świata i ludzi, o walkach

bogów z tytanami i gigantami i o zwycięstwie nowej religii, religii Zeusa. W eposie genealogicznym Eoiaj (Katalog niewiast'; zachowane tylko fragmenty) przedstawił początki rodów, których protoplastami byli bogowie i śmiertelne niewiasty. Ten gatunek eposu znalazł

zwolenników wśród arystokracji, która wywodziła swoje rody od potomków bogów zrodzonych ze śmiertelnych kobiet; toteż wiele tego rodzaju utworów, naśladujących H. powstało w okresie rządów arystokracji, w VII i VI w. W poemacie dydaktycznym pt. Erga kaj hemeraj (Prace i dnie) zawierającym rady i wskazówki dla rolników, poeta po raz pierwszy czerpał z własnego życia i doświadczenia i głosił nie prawdę tradycyjną, lecz sobie współczesną i przez siebie przeżytą. Dlatego ten utwór H. ma największe znaczenie w jego twórczości. Ma on za tło osobistą krzywdę autora, którego pokrzywdzili przy podziale ziemi przekupni sędziowie arystokratyczni. Poemat ten zawiera sporo tradycyjnej mądrości chłopskiej, jest zbiorem rad i wskazówek z czasów kryzysu rolnego wywołanego rozpadem ustroju rodowego, rad mających ulżyć doli małorolnego chłopa i zapobiec procesowi tworzenia się gospodarstw karłowatych. Doszły więc tu do głosu narastające sprzeczności pomiędzy próżniaczą i niesprawiedliwie rządzącą arystokracją a uciskanym i wyzyskiwanym ludem. Rzucając hasło: nie praca jest hańbą, hańbą próżnowanie, był H. pierwszym piewcą pracy, w czym również przeciwstawił się ideałom Homera. Posługiwał się wierszem, językiem i stylem Homera, lecz pod względem artystycznym znacznie mu ustępował. Już starożytni krytycy zdawali sobie z tego sprawę, lecz cenili H. za wychowawczą wartość jego poematów, podkreślając, że większą ma zasługę ten, kto nawołuje do pracy na roli i do pokoju, niż ten, kto wysławia wojny i bitwy. Ten sąd znalazł wyraz w anonimowym Sporze Homera z Hezjodem, który powstał prawdopodobnie w V w., a który znamy z fragmentu papirusowego z III w. p.n.e. i z późnej redakcji z II w. n.e.

Hezjone (Hesione) mit. córka króla Troi, Laomedona, siostra, Priama. Na żądanie wyroczni została przykuta do skały i oddana na pożarcie potworowi morskiemu, aby ułagodzić gniew Apollina i Posejdona, którym Laomedon nie wypłacił obiecanej nagrody za wybudowanie Troi. Herakles przyrzekł uratować H. pod warunkiem, że dostanie za to konie, które Laomedon otrzymał od Zeusa. Kiedy jednak Laomedon

nie spełnił przyrzeczenia, Herakles zdobył Troję, zabił wiarołomnego króla i oddał H. za żonę Telamonowi. H. była matką Teukrosa.

HezycUusz (Hesychios) 1. H. 2 Aleksandrii, gramatyk grecki z V w. n.e., autor słownika języka greckiego (opartego na wcześniejszym słowniku Diogeniana), dochowanego do naszych czasów w postaci skażonej i skróconej. Słownik H. stanowi ważne źródło do badań nad językiem greckim, a wartość jego pogłębiają archeologiczne i literackie informacje zaczerpnięte z nie zachowanych dzieł pisarzy wcześniejszych. 2. H. z Miletu, pisarz grecki z VI w. n.e., autor Historii rzymskiej i powszechnej w 6 księgach, z których zachował się obszerny fragment.

Hiacynt (gr. Hyakinthos) mit. syn Amyklasa i Diomede, odznaczający się niezwykłą urodą, był ulubieńcem Apollina i Zefira; podczas zabawy został ugodzony dyskiem rzuconym przez Apolina, a pokierowanym przez zazdrosnego Zefira. Z krwi umierającego wyrosły kwiaty nazwane jego imieniem, a ciało jego Apollo zabrał na Olimp. W lipcu obchodzono w Lakonii święto Hyakinthia, połączone z ofiarami, pieśniami i tańcem. Mit. o H. symbolizował rozkwit młodej roślinności, którą Apollo Hyakinthios uśmiercał palącymi promieniami słońca.

Hiarbas król Numidii, który usunął z tronu Hiempsala II i sam panował w sojuszu t namiestnikiem Afryki Domicjuszem Ahenobar-bem, aż w 83 r. p.n.e. obaj zostali przez wysłannika Sulii, Pompejusza, pokonani, a H. stracony.

hiatus łac. (gr. chasmodla) termin metryczny oznaczający rozziew, czyli zbieg wygłosowej samogłoski jednego wyrazu z samogłoską na-głosową wyrazu następnego, przy czym samo-głoski te nie ulegają żadnym zmianom. W poezji greckiej h. jest częstym

zjawiskiem w heksa-metrze Homerowym i u pewnej części młodszych epików, o wiele rzadziej zdarza się w dramacie, w innych zaś gatunkach poezji zachodzi tylko wyjątkowo. W wierszu łacińskim zachodzi h. jeżeli wyraz kończący się na samogłoskę lub spółgłoskę m z poprzedzającą samogłoską zbiega się z wyrazem zaczynającym -się od samogłoski lub spółgłoski h. W poezji łacińskiej stosunkowo częste są A. u PIauta, u którego przypadają one najczęściej w dierezie lub cezurze dłuższego wiersza, oraz w heksametrze Wergiliusza, wzorowanym na heksametrze Homerowym. Np.: quod multa Thebano paplo || acerba obiecit funera (Plaut Amphitruo 190, A. w dierezie); Nereidum

matri \\ et Neptuna Aegaeo (Wergiliusz Aeneis III 74, h. w cezurze i po 5 arsie). U innych poetów łacińskich, zwłaszcza epoki klasycznej i późniejszych, użycie h. jest bardzo ograniczone. Dla uniknięcia go poeci greccy i łacińscy stosowali nie tylko odpowiedni szyk wyrazów, ale także elizję, aferezę, synalefę, krasis lub tzw. skrócenie hiatusowe.

hiatusowe skrócenie skrócenie długiej samogłoski (lub dwugłoski) znajdującej się w wygłosić, przed wyrazem zaczynającym się od samogłoski, np. non ita me di anient (Katullus 97, l skrócenie i w wyrazie dl).

Hiberia zob. Iberia.

hiberna (dom. castra) łac. obóz zimowy, leże zimowe wojska, zakładane wg zasad ogólnych (zob. castra), lecz zbudowane solidniej dla przetrwania pory roku, w której nie można było prowadzić operacji wojskowych.

Hibernia (albo Ivernia, gr. Urnę) dziś Irlandia;

wyspa zamieszkiwana w starożytności przez plemiona spokrewnione z Celtami i Galami. Do brzegów docierali kupcy feniccy, kupcy greccy z Massalii, a w czasach późniejszych również i Rzymianie prowadzili z mieszkańcami wyspy handel wymienny.

Hiberus zob. Iberus.

Hiempsal 1. (II w. p.n.e.) syn króla Numidii, Micipsy, który umierając w r. 118 p.n.e. podzielił państwo między dwu rodzonych synów, Adherbala i H., oraz przybranego syna, Jugurtę. Jugurta, dążąc do całkowitego opanowania kraju, zabił H., Adherbal zaś uciekł do Rzymu. 2. H. H, król Numidii, wypędzony przez Hiar-basa, odzyskał tron dzięki Pompejuszowi w r. 83 p.n.e.

Hiera zob. Egackie Wyspy.

hierodulos i hierodule gr. tak nazywano niewolników i niewolnice przeznaczonych do służby w świątyni i należących przez to do bóstwa, którego kultowi poświęcona była świątynia. Odnosiło się to szczególnie do niewolnic w służbie Afrodyty w Koryncie. Niekiedy ludzie wolni zostawali dobrowolnie służebnikami bóstwa. Pełnili oni wówczas niższe funkcje w czasie uroczystości oraz wykonywali prace domowe w obrębie okręgu świątynnego.

hierofanta (gr. hierofdntes) stanowisko najwyższego kapłana bogini Demeter w Eleusis, dziedziczone w arystokratycznym rodzie ateńskim Euroolpidów.

hieroglify (gr. ta hieroglyfikd grdmmata) egipskie pismo zawierające znaki: wyrazowe (ideo-gramy), fonetyczne i determinanty (niewyma wiane, a wskazujące, jak wymawiać lub rozumieć inny znak). Już w starożytności h. były pismem tajemniczym, nieodczytanym. Odczytaniu h. otworzył drogę Jean Francois Cham-pollion (1790-1832), który rozszyfrował trój-języczną inskrypcję na słynnym kamieniu z Rosette.

Hterokles z Alabandy (I w. p.n.e.) retor, kierownik szkoły wymowy, przedstawiciel kierunku azjańskiego, podobnie jak jego brat Menekles.

Hieron 1. garncarz attycki waz czerwonofi-gurowych, działający na przełomie stylu późnego archaicznego (r. 500-475 p.n.e.) i wczesnego stylu swobodnego (r. 475 - 450 p.n.e.). Większość naczyń z warsztatu H. jest również sygnowana przez malarza Makrona. 2. H. I Starszy, brat Gelona, tyran miasta Gela na Sycylii od chwili, gdy Gelon objął władzę w Syrakuzach (r. 485/84 p.n.e.), następnie (od śmierci Gelona w r. 478) także tyran Syrakuz. Konflikt o sukcesję z bratem Połyzelosem, popieranym przez tyrana Akragas, Terona, został załatwiony ugodowo, wg tradycji dzięki poecie Simonidesowi. Następnie podbił H. miasta sycylijskie Naksos i Katanę;

mieszkańców wypędzono, a osadzono kolonistów z Peloponezu i Syrakuz. W r. 474 p.n.e. H. udzielił pomocy mieszkańcom Kyroe przeciw Etruskom i uwolnił Akragas od Thrasydajosa. W czasie swych rządów w Syrakuzach H. udzielał poparcia poetom i starał się ich ściągać na swój dwór (m. in. Ajschylosa, Bakchylidesa, Simonidesa, Pindara). Zmarł w r. 467. 3. H. II Młodszy, podawał się za potomka tego samego rodu. Był tyranem Syrakuz od r. 270 p.n.e. Brał udział w wyprawach króla Epiru Pyrmsa i w walkach Sycylijczyków z Kartagińczykami. W czasie I wojny punickiej stanął po stronie Kartaginy;

Rzymianie zadali mu wówczas klęskę i zmusili do zawarcia przymierza, którego H. dochował również i w czasie II wojny punickiej. Zmarł w r. 215.

Hieronim (gr. Hieronymos, łac. Hieronymus) 1. H. z Kardii, rówieśnik Aleksandra W. (IV w. p.n.e.), autor historii diadochów Hę ton dia-dochon historia; dzieło to odznaczało się rzeczowością i bezpretensjonalnością i pozbawione było ozdób retorycznych, które cechowały większość pism historiograficznych z tego okresu. 2. H. z Rodos (III w. p.n.e.), filozof perypatetyczny,

autor dzieła historyczno-literackiego Perl pojetśn (O poetach) oraz pism polemicznych z dziedziny filozofii, m.in. wymierzonych przeciw sceptykom. 3. H. z Syrakuz, syn Gelona, wnuk Hierona II, po którego śmierci w r. 215 p.n.e. objął jako 15letni chłopiec władzę w Syraku-zach. Inaczej niż dziad, był stronnikiem Kartaginy. Znienawidzony przez wszystkich z powodu swego okrucieństwa, został zabity przez spiskowców po rocznym panowaniu. 4. H. ze Strydonu w Dalmacji, Ojciec kościoła (ok. r. 348 - 420 n.e.), wykształcony w Rzymie, osiadł w klasztorze w Betlejem, gdzie oddał się pracy naukowej. M.in. przetłumaczył na łacinę Ewangelię (tzw. Yulgatd), ponadto przyswoił chrześcijańskiemu Zachodowi dorobek greckiej myśli chrześcijańskiej. Przetłumaczył również na łacinę grecką Kronikę Euzebiusza oraz napisał dzieło biograficzne pt. De viris illustribus (O sławnych mężych). Był doskonałym znawcą języka greckiego i łacińskiego, jak również literatur antycznych i

filozofii greckiej oraz literatury chrześcijańskiej, toteż słusznie napisał o sobie, że jest jednocześnie filozofem i retorem, gramatykiem i dialektykiem. Hebrajczykiem, Grekiem i Rzymianinem.

Hieronymos zob. Hieronim.

hieropojoj (gr. hieropojój) urzędnicy ateńscy, których zadaniem było organizowanie uroczystości świątecznych związanych z kultami poszczególnych bóstw, przestrzeganie składania ofiar itd. Zajmowali się oni również sprawami finansowymi i majątkiem poszczególnych świątyń.

Hierosołyma zob. Jerozolima.

Hiketas 1. jeden z najstarszych pitagorejczyków (VI w. p.n.e.?) rodem z Syrakuz, głosił naukę o ruchu ziemi dokoła swej osi. 2. tyran miasta Leontinoj na Sycylii; w r. 346 p.n.e. Syrakuzańczycy wezwali go na pomoc przeciw Dionizjosowi Młodszemu, ale zorientowali się, że H. sam pragnie objąć władzę w mieście i wówczas poprosili o pomoc Koryntyjczyków. Wódz ich, Timoleon, pokonał zarówno Dionizjosa, jak H., który musiał wycofać się do Leontinoj. W dalszych walkach Timoleon wziął H. do niewoli i stracił (w r. 339). 3. zapewne krewny poprzedniego, od r. 287 tyran Syrakuz po wypędzeniu Menona. Prowadził wojnę przeciw mieszkańcom Akragas i przeciw Kartaginie, ale po 9letnich rządach został pozbawiony władzy przez Syrakuzańczyka Thojnona.

Hilarins malarz z Bitynii (IV w. n.e.), działający w Atenach. Został zabity w r. 395 w pobliżu Koryntu przez Gotów Alaryka.

hilarotragoedia łac. (gr. wesoła tragedia) parodia tragedii w mimie italskim, stworzona przez poetę Rintona z Syrakuz (IV/III w. p.n.e.).

himation (gr. himdtiori) płaszcz grecki noszony zarówno przez kobiety, jak mężczyzn. Był to prostokątny płat materii wełnianej, który kobiety nosiły narzucony na peplos lub chiton, mężczyźni zaś kładli na chiton lub na gołe ciało.

Himera 1. miasto w pomocnej części Sycylii u ujścia rzeki tej samej nazwy, założone w r. 648 p.n.e. przez Chalkidyjczyków. W r. 480 p.n.e. Gelon z Syrakuz odniósł tam wielkie zwycięstwo nad Kartagińczykami w tym samym czasie, gdy Grecy zwyciężali Persów pod Salaminą. W r. 408 p.n.e. Kartagińczycy zburzyli miasto i wysiedlili mieszkańców. 2. rzeka na Sycylii, wypływająca z gór Nebrodes i płynąca w kierunku północnym (dziś Fiume di San Leonardo). 3. rzeka na Sycylii, wypływająca również z gór Nebrodes, lecz kierująca swój bieg na południe (dziś Piume Salso). Tutaj w r. 466 p.n.e. toczyły się walki między mieszkańcami Syrakuz i Akragas, a w r. 311 p.n.e. między Agatoklesem a Kartagińczykami; w r. 212 konsul Marcellus zwyciężył tutaj Kartagińczyków.

Himerios sofista i retor grecki, rodem z Prusy w Bitynii (IV w. n.e.), przez pewien czas był sekretarzem cesarza Juliana, po jego śmierci zamieszkał w Atenach. Z pism jego, przeładowanych efektami retorycznymi, zachowały się 24 mowy oraz nieco fragmentów.

Himilkon 1. żeglarz kartagiński, który, wg Pliniusza, miał w VI w. p.n.e. dotrzeć do brzegów Brytanii i opisać Atlantyk. 2. wódz kartagiński;

w r. 406 p.n.e. towarzyszył swemu stryjowi Han-nibalowi (synowi Giskona) w wyprawie na Sycylię, po jego śmierci nadal prowadził wojnę, zdobywając dla Kartaginy wielkie tereny na Sycylii. W końcu został pobity przez Syrakuzańczyków i powrócił do ojczyzny, gdzie ok. r. 396 zadał sobie śmierć. 3. dowódca wojsk kartagińskich na Sycylii w czasie I wojny punickiej, bronił przez dziesięć lat oblężonego przez Rzymian .miasta Lilibeum. Przed

zawarciem w r. 241 p.n.e. pokoju został odwołany ze swego stanowiska i wkrótce potem zmarł. 4. doradca Hamilkara Barkasa; wysłany na pomoc Hasdrubalowi do Hiszpanii, wpadł w ręce Rzymian w r. 206, po klęsce w mieście Castulo. 5. dowódca wojsk kartagińskich na Sycylii, w r. 212 bronił Syrakuz obleganych przez Marcellusa; zginął wraz z woj-

skiem od zarazy. 6. H. Fameas, dowódca jazdy kartagińskiej w III wojnie pumckiej, zwycięzca Censorinusa w r. 148 p.n.e.; za namową Scy-piona przeszedł na stronę Rzymian i został hojnie obdarowany przez senat rzymski.

Hiperejdes zob. Hyperejdes.

hiperkatalektyczny wiersz (versus hypercdtalec-tus) jest to wiersz, który w stosunku do swego normalnego schematu jest dłuższy o jedną zgłoskę, np. dymetr jambiczny: o -i. ^ -/. | o-'-1-'-^, dymetr jambiczny hiperkatalektyczny:

0-^^ -i- \V-i^-Ł | O.

hipodrom (gr. hippódromos) plac do wyścigów konnych, tor w cyrku; w rzymskich domach prywatnych nazywano tak cienistą aleję służącą czasem do ćwiczeń w konnej jeździe.

Hipokrates zob. Hippokrates.

Hipolit (gr. Hippolytos) mit. syn Tezeusza i królowej Amazonek Hipolity. Zakochała się w nim Fedra, druga żona Tezeusza, lecz H. oddany bogini Artemidzie, zajęty łowami, nie chciał ulec swej macosze, która z zemsty oskarżyła go przed ojcem, że nastawa! na jej cześć;

rozgniewany Tezeusz wezwał na pomoc Posej-dona, który spowodował śmierć H. spłoszywszy konie wiozące młodzieńca.

Hipolita (gr. Hippolyte) mit. 1. królowa Amazonek, córka Aresa i Otrery, siostra Antiopy i Melanippy; walczyła z Heraklesem, który odebrał jej cudowny pas Aresa, aby go oddać Eurysteuszowi (była to jego szósta praca). Przyjaciel Heraklesa, król ateński Tezeusz, pojął H. za żonę, synem ich był Hipolit. 2. inaczej zwana Astydamią (zob.).

hipostyl (gr. hypóstylon) wielka sala oparta na wielu równomiernie rozstawionych szeregach kolumn, szczególnie charakterystyczna dla budownictwa sakralnego i pałacowego Starożytnego Wschodu.

hipparch (gr. hipparchos) 1. dowódca jazdy w wojsku ateńskim, wybierany corocznie. Jazda ateńska dzieliła się na dwa oddziały po 500 ludzi, na czele każdego stał h. 2. wysoki urzędnik w Związku Etolskim i Achajskim.

Hipparch (gr. Hipparchos) 1. syn tyrana Aten Pizystrata, panował wraz ze swym bratem Hippiaszem w latach 527-514 p.n.e.; zginął z rąk tyranobójców, Harmodiosa i Aristogej-tona. 2. H. z Nicei BityAskiej (II w. p.n.e.), jeden z najwybitniejszych astronomów starożytności; ustalił dokładniej długość roku słonecznego, ułożył katalog gwiazd stałych, obliczył

zaćmienia słońca i księżyca, rozbudował również systematycznie trygonometrię. Ulepszył wiele instrumentów astronomicznych i wynalazł szereg nowych, m. ifl. astrolabium. Był on przeciwnikiem swego poprzednika, Eratostenesa z Kyreny, którego prace poddał ostrej krytyce w piśmie Pros Eratosthenen (Przeciw Eratostenesowi). Wskutek tych ataków uczeni starożytni przestali się zajmować geografią matematyczno-fizyczną, która była główną domeną badań Eratostenesa. 3. H. z Eretrii, w r. 342 p.n.e. mianowany przez Filipa II Macedońskiego tyranem w Eretrii.

Hipparchia żona cynika Kratesa z Teb (IV w. p.n.e.), najwybitniejszego ucznia Diogenesa z Synopy, siostra jego ucznia, Metroklesa, pochodząca z zamożnej arystokratycznej rodziny, którą porzuciła, aby wraz z niemłodym już mężem pędzić tułaczy żywot wędrownego filozofa.

Hipparis rzeka w południowo-zachodniej Sycylii, wpadająca do morza poniżej miasta Ca-marina.

hippeis (gr. 1. mn.; 1. p. hippeus) jeźdźcy; wg podziału Solona była to druga klasa obywateli w Atenach, o dochodach od 300 do 500 medy-mnów zboża lub równowartości w oliwie czy pieniądzach; byli obowiązani do utrzymywania konia wojskowego i do konnej służby wojskowej. W Sparcie h. stanowili w liczbie 300 straż przyboczną króla, ale na wojnie występowali pieszo jako hoplici.

Hippeus malarz działający prawdopodobnie w Atenach (epoka nieznana). Być może jest on identyczny ze wspomnianym przez Pliniusza Hippysem. Jest on m. in. twórcą obrazu Wesele Pejritoosa. Obrazy jego miały się odznaczać dość dużym realizmem.

Hippias 1. najstarszy syn Pizystrata; panował wraz z bratem Hipparchem od r. 527 p.n.e.;

gdy Hipparch zginął w roku 514 z rąk tyranobójców Harmodiosa i Aristogejtona, H. stał się podejrzliwy i okrutny. Został zmuszony przez opozycję pod wodzą Klejstenesa do opuszczenia Aten i szukania schronienia u króla perskiego Dariusza. Uczestniczył w bitwie pod Maratonem w r. 490, walcząc przeciw Ateńczykom. 2. H. s Elidy (V w. p.n.e.), sławny sofista, doskonały mówca, pisał również dzieła z zakresu matematyki, astronomii, muzyki, mitologii, literatury, logiki i gramatyki; występował w obronie niewolników. Jest bohaterem dialogu Platona nazwanego jego imieniem.

Hippo nazwa kilku miast, z których najważ-

niejsze były: 1. miasto w Bruttium, później nazwane Vibo Yalentia. 2. miasto Karpetanów w Hispania Tarraconensis (dziś Yepes na po-hidnie od Toledo). 3. H. diarrhytus, dziś Bi-zerta, w Afryce północnej. 4. H. regius (basi-likos) dziś Bona, miasto w Numidii.

Hippocrateum Corpus zob. Hippokrates 1.

Hippodamia mit. córka Ojnomaosa, króla Pisy w Elidzie, żona Pelopsa, matka Atreusa i Tyestesa. W olimpijskiej Altis znajdowała się świątynia ku czci H., tzw. Hippodamejon. Zob. Ojnomaos.

Hippodamos z Miletu uczony geometra i urbanista (V w. p.n.e.), uchodził za twórcę planu miasta o ulicach równoległych i przecinających się pod kątem prostym; kierował budową portu w Pireusie.

hippodrom zob. hipodrom.

hippokampos mit. fantastyczna istota, wyobrażana w postaci konia i rybim ogonem lub też w postaci węża morskiego. H. zamieszkiwały głębiny morskie, obwoziły Posejdona po jego królestwie, nosiły na swych grzbietach nereidy. Wyobrażone są m. in. na reliefie znajdującym się w muzeum w Monachium.

Hippokoon mit. syn Ojbalosa i nimfy Batei, brat Tyndareosa i łkariosa, których pozbawił władzy; Herakles pokonał go i przywrócił władzę usuniętemu Tyndareosowi.

Hippokrates 1. H. z Chios, jeden z największych matematyków starożytności, zajmował się szczególnie geometrią. Arystoteles mówił o nim, że zna się tylko na matematyce, a we wszystkich innych sprawach jest nieukiem (w wersji łacińskiej: purus mathematicus, purus stupidus). 2. H. z Kos (r. 460 - ok. 377 p.n.e.), największy lekarz starożytności, działał na rodzinnej wyspie Kos, w Tesalii i w Atenach. Zmarł w Larissie. Sława jego docierała również na Wschód, tak że król perski Artakserkses wzywał go do siebie, jednakże H. nie chciał skorzystać z tego zaproszenia i pozostał w Grecji. Naukę H. i jego szkoły znamy dokładnie dzięki zachowaniu się zbioru 53 pism medycznych w dialekcie jońskim, znanego pod nazwą Corpus Hippocrateum. Bardzo ciekawe jest pismo Perl hieres nosu. (O świętej chorobie); H. odrzuca tu panujący poprzednio przesąd, że przyczyną epilepsji jest opętanie chorego przez demony (jak twierdzili kapłani, Uprawiający również medycynę, lecz skrępowaną przesądami religijnymi), i tłumaczy ją jako chorobę mózgu. W piśmie Peri aeron, hydaton, topon

(O powietrzu, wodach i okolicach) H. wskazywał na wpływ, jaki na stan zdrowia i psychikę poszczególnych jednostek i całych ludów wywiera środowisko klimatyczne. Metoda H. i jego szkoły była oparta na doświadczeniu, obserwacji i bystrym wnioskowaniu, prowadzącym do słusznej diagnozy; stosowała również w szerokim zakresie odpowiednią dietę i higienę jako środki profilaktyczne. Hasłem szkoły w prowadzeniu kuracji było: przede wszystkim nie szkodzić. Fizjologia H. opierała się na nauce o czterech zasadniczych sokach w organizmie, były to mianowicie: krew, śluz, żółć i czarna żółć. Przewaga jednego soku w organizmie człowieka decydowała o jego temperamencie: u sangwinika przeważała krew, u flegmatyka śluz, u choleryka żółć, u melancholika czarna żółć. Zakłócenie harmonii między tymi czterema sokami w organizmie było, wg Hippokratesa, źródłem chorób.

Hippokrene (gr. Mppos koń, krtne źródło, krynica) 1. źródło w Beocji na Helikonie, poświęcone Apollinowi i Muzom, powstałe wg mitu od uderzenia kopytem przez Pegaza; wierzono, że daje natchnienie poetom. 2. źródło w okolicach Trojzenu; powstanie tego źródła również łączono z Pegazem.

Hippolochos 1. mit. syn Bellerofonta i królewny likijskiej Antyklei, brat Laodamii, ojciec Glaukosa, jednego z uczestników walk pod Troją. 2. jeden z trzydziestu tyranów w Atenach (r. 404/3 p.n.e.). 3. Tesalczyk, oficer w armii Ptolemeusza IV w czasie wojny z Antiochem III w r. 218 p.n.e.

Hippołyte zob. Hipolita.

Hippołytos zob. Hipolit.

Hippomedon mit. uczestnik wyprawy Siedmiu przeciw Tebom.

Hippomenes mit. mąż Atalanty. Zob. Ata-lanta^ b).

Hippon z Samos (lub z Metapontu, V w. p.n.e.) filozof-fizyk, zw. ateistą, wyśmiewany przez współczesnych sobie komediopisarzy, Arystofa-nesa i Rratinosa.

Hipponacteum (gr. Hipponaktejon) wiersz o schemacie: !a'o | -Ł \-i\-i t \ \J -i \ ^ równy glikonejowi przedłużonemu o jedną zgłoskę. Nagłos. wiersza (czyli baza) jest tak samo swobodny jak w glikoneju i może być wypełniony zgłoskami o dowolnym iloczasie. Wiersz ten ma nazwę od poety Hipponaksa, ale był używany już przez Alkmana i Safonę. W strofach greckiej liryki

chóralnej i greckiego dramatu spotyka się H. najczęściej jako klauzulę po partii zbudowanej z miar chorijambicznych.

Hipponacteus versus zob. jambiczny tetrametr katalektyczny.

Hipponaks (VI w. p.n.e.) poeta grecki, rodem z Efezu, skąd został wygnany przez tyranów Atenagorasa i Komasa; przeniósł się wówczas do Klazomenaj i tam przebywał do końca życia. Z utworów jego zachowało się ok. 100 fragmentów. Dal w nich obraz życia drobnomiesz-czańskiego, kupców, rzemieślników i miejskiej biedoty; jest pierwszym wyraźnym przedstawicielem nurtu plebejskiego w literaturze greckiej. Wiele jego utworów ma charakter zaczepny i napastliwy; szczególnie ostro i złośliwie zwraca się do rzeźbiarza Bupalosa, który wykonał jego karykaturę. Używał metrów jambicznych i stworzył specjalnie nadający się do jego utworów, nie przebierających w słowach, chohjamb, czyli jamb kulawy. Zachował się również ciekawy fragment w heksametrach daktylicznych, o charakterze wyraźnie parodystycznym.

hipponaktejska strofa (stropha Hipponactea) strofa składająca się z dwu dystychów, z których każdy złożony jest z katalektycznego dy-metru trocheicznego -e.^ -f-^i \ -e\J-f i katalektycznego trymetru jambicznego o -Ł- ^i -s- \ v -t-\J-t\\J -s-v, Strofy tej użył Horacy w Car-men II 18. Dymetr trocheiczny katalektyczny składa się z samych czystych trochejów, a więc wszystkie jego tezy są krótkie (zob. też jambiczny trymetr katalektyczny).

Hippotades mit. patronimikum Eola, władcy wiatrów jako syna Hippotesa.

hippotoksoci (gr. hippotoksśtaj) konne oddziały łuczników formowane z niewolników Scytów, którzy w Atenach pełnili funkcje policji miejskiej; oddział h. składał się z 200 ludzi. Tworzyli oni także straż przyboczną hipparchów w czasie świątecznych pochodów w Atenach.

Hippotoon (gr. Hippothoon) mit, syn Posej-dona i Alope, heros-eponim jednej z attyckich fyl zw. Hippothoontis.

Hippotoos mit. 1. jeden z synów Ajgyptosa. 2. jeden z synów Priama. 3. heros Arkadii, syn Kerkiona. 4. wódz Pelazgów, sprzymierzeniec Trojan w wojnie trojańskiej. Zginął w czasie walk o dało Patroklosa z ręki Ajasa Telamończyka.

Hirpinowie (Hirpini) starożytny szczep sam-nicki, zamieszkujący tereny między Kampanią

i Apulią, od źródeł rzeki Calor do górnego biegu rzeki Aufidus, z głównym miastem Akwi-lonią. Podbici przez Rzymian w r. 263 p.n.e., kilkakrotnie powstawali przeciw jarzmu

rzymskiemu i w czasie wojen punickich stanęli po stronie Kartaginy. Zostali ostatecznie podbici na początku I w. p.n.e.

Hirtii ród rzymski: 1. Aulus Hirtius (I w. p.n.e.), bliski przyjaciel Juliusza Cezara, uczestnik jego wypraw, jego sekretarz i autor VIII księgi pamiętników De bello Gallico, może też przekazanego pod imieniem Cezara dziełka De bello Alexandrino. Po śmierci Cezara został konsulem wraz z Pansą i zginął razem z nim w bitwie pod Mutiną w roku 43 p.n.e., w wojnie przeciw Antoniuszowi. 2. krewny poprzedniego, proskry-bowany przez triumwirów w r. 43 p.n.e., uciekł z Rzymu wraz ze swymi niewolnikami, wyzwolił ich i utworzył z nich oddział, który oddał pod rozkazy Sekstusa Pompejusza.

Hirtuleius kwestor w r. 86 p.n.e., zwolennik Sertoriusza, zginął w r. 75 w bitwie pod Segowią.

Hispalis dziś Sevilla; 'miasto w Hispania Baetica, na lewym brzegu rzeki Beatis; Cezar nadał mu nazwę Co/oma lulia Romula.

Hispalus (Cnaeus • Comelius H.) praetor peregrinus w r. 139 p.n.e., wydał rozkaz wydalenia z Rzymu i z Italii astrologów chaldejskich oraz zwolenników sekty żydowskiej, która uprawiała kult frygijsko-trackiego boga Sabazjosa.

Hispania zob. Hiszpania.

Hispellum dziś Spello; miasto w Umbrii, znane z doskonale zachowanych zabytków architektury z czasów Sulli (początek I w. p.n.e.), zwłaszcza z tzw. bramy Wenery o trzech łukach i z bramy konsularnej.

Hissarlik zob. Troja.

Hister zob. Danubius.

Histiaja północno-zachodnia część wyspy Eubei, w okolicy miasta Oreos. W r. 445 p.n.e. Ateńczycy założyli tam swoją kolonię.

Histiajos tyran Miletu za panowania Dariusza I. Oddał Dariuszowi przysługę podczas jego wyprawy przeciw Scytom w r. 512 p.n.e. i otrzymał za to w nagrodę miasto Myrkinos w Tracji, wnet potem jednak został internowany w Su-zach. Miał przyczynić się do wybuchu powstania Jończyków w r. 499, zorganizowanego przez jego zięcia, Aristagorasa (zob.). Po spaleniu Sardes posłał go Dariusz na jego prośbę do Jonii w nadziei, że H, załagodzi konflikt; w rze

czywistości H. miał, jak się zdaje, na oku własne ambitne plany. Kiedy te się nie powiodły, zaczął H. na własną rękę zdobywać wyspy u wy' brzeży Azji Mniejszej. W r. 494 został schwytany przez Persów i stracony.

Histria zob. Isiria.

histrio zob. aktor.

Hiszpania (Hispania, Iberia, Sesperia) kraj na półwyspie Iberyjskim (dziś Pirenejskim), obejmujący terytoria dzisiejszej Hiszpanii i Portugalii. Liczne .rzeki: Tagus (dziś Tag), Baetis (dziś Gwadaikwiwir, Guadalquivir), Durius (dziś Duero), Anas (dziś Guadiana) i w. in. sprzyjały uprawie zboża i winnej latorośli. Kraj obfitował w bogactwa mineralne, wskutek czego wcześnie zaczęli tu zakładać kolonie Fenicjanie l Grecy. Rzymianie rozpoczęli podbój H. od II w. p.n.e. i w połowie I w. p.n.e.. zakończyli go tworząc dwie prowincje: H. citerior z głównym miastem Karthago Nova i H. ulterior z głównym miastem Corduba. Za czasów Augusta H. citerior otrzymała nazwę Hispania Twraconensis, od najważniejszego wówczas w tym rejonie miasta Tarraco, H. ulterior zaś podzielono na dwie prowincje: Hispania Baetica i Hispania Lusitania. W okresie późnego cesarstwa kraj dzielił się na 7 prowincji, łącznie z Wyspami Balearskimi.

hodometr (gr. hodómetron) drogomierz, przyrząd skonstruowany przez Herona, służący do wymierzania w stadiach przebytej przez pojazd drogi.

Homer (gr. Homeros) 1. pierwszy poeta grecki, twórca Iliady i Odysei. Już starożytni nie wiedzieli nic o jego życiu; tradycja uważała go za ociemniałego śpiewaka, tak też go przedstawiono w sztukach plastycznych. Wg epigramu Antypatra z Sydonu (II w. p.n.e.) siedem miast spierało się o pochodzenie Homera:

Smyma, Chios, Kolofon, Itaka, Pylos, Argos, Ateny. Najbardziej prawdopodobne jest, że H. pochodził, z Chios i żył w IX w. p.n.e. Kryteria językowe i geometryczne oraz tradycja wskazują, że dzieła jego powstały na gruncie jońskim:

Iliada około r. 800 p.n.e., Odyseja około'r. 750 p.n.e. Poematy te, wg świadectwa starożytnych, zostały zredagowane w dzisiejszej formie w Atenach za Pizystrata, pod koniec VI w. p.n.e. Treść Iliady stanowią dzieje 40 dni w dziesiątym roku oblężenia Troi przez Greków: gniew Achillesa, największego z bohaterów greckich, z powodu odebrania mu przez Agamemnona branki Bryzeidy, wycofanie się Achillesa z udziału w walkach, klęski Greków, śmierć Patroklosa, przyjaciela Achillesa i jako skutek tego - powrót Achillesa do walki; śmierć Hektora, syna króla Troi Priama, w pojedynku z Achillesem, zbezczeszczenie zwłok Hektora przez Achillesa i wydanie ich przybyłemu do namiotu Achillesa Priamowi, wreszcie pogrzeb Hektora. Przekładu Iliady na język polski dokonali: Franciszek Ksawery Dmochowski (r. 1800), Paweł Popiel (r. 1880), Stanisław Mleczko (r. 1885), Augustyn Szmurlo (r. 1887) Jan Czubek (r. 1921). Poszczególne księgi i fragmenty tłumaczyli: Jan Kocha" nowski, Juliusz Słowacki, Feliks Jezierski, Lucjan Rydel, Władysław Witwicki, Kazimiera Jeżewska. Stanisław Wyspiański wykonał piękny cykl rysunków do Iliady. Akcja Odysei trwa również 40 dni, jest to opowieść o powrocie Odyseusza z wyprawy trojańskiej na rodzinną wyspę Itakę, o jego przygodach w czasie długiej tułaczki po morzach; poeta opiewa pobyt Odyseusza u nimfy Kalipso, przybycie do Feaków, pobyt u Cyklopów i ludożerców, zejście do Hadesu, powrót na Itakę, gdzie wierna Penelopa opiera się natarczywości zalotników, rzeź tych ostatnich dokonaną przy pomocy syna Telema-cha, wreszcie odzyskanie przez nieszczęsnego tułacza domu, rodziny i majątku. Przekładu Odysei na język polski dokonali: Antoni Bronikowski (r. 1859), Lucjan Siemieński Q pieśń - r. 1866, całość - r. 1895), Józef Wittiin (r. 1928), Jan Parandowski (r. 1953). Brak jakichkolwiek wiadomości o osobie H. oraz szczegółowa analiza obu poematów doprowadziły niektórych uczonych do wniosków, że H. nigdy nie istniał, a Iliada i Odyseja powstały z połączenia drobniejszych rapsodii, układanych przez wędrownych śpiewaków. Takie twierdzenie wypowiedział po raz pierwszy Francois Hśdelin D'Au-bignac, ogłaszając je w r. 1715; w r. 1795 poparł go uczony niemiecki Priedrich August Wolf, który tę tezę starał się naukowo uzasadnić;

w ten sposób powstała tzw. kwestia homerowa. Zwolennicy teorii Wolfa, tzw. pluraliści, twierdzili, że Iliada i Odyseja są zbiorami samodzielnie niegdyś istniejących poematów różnych pieśniarzy, a redaktorami tych dwu epopei są dwaj różni poeci. Pogląd taki wypowiedzieli w starożytności dwaj gramatycy greccy, Hellanikos i Ksenon, z tego powodu nazwani horizontes •^• rozdzielający. Za trzon Iliady uznali pluraliści poemat w czynach Achillesa pod Troją, za trzon Odysei-pieśń o powrocie Odyseusza

i o rzezi zalotników.. Do najwybitniejszych plu-raiistów należeli uczeni niemieccy: K. Łachmanu, G. Grotę, A. Kirchhof, U. Wilamowitz-Moellendorf. Wszystkie te twierdzenia opierają się głównie na założeniu, że w czasach H. nie używano pisma dla celów literackich, H. nie mógł więc spisać swoich poematów; mogły istnieć tylko luźne pieśni, które dopiero później zostały spisane i zebrane w jedną całość. Jednakże ostatnie badania wykazały, że. pismo było w ogólnym użyciu już w okresie pierwszych olimpiad i że H. mógł sam spisać swoje poematy. Świadectwa starożytne (Herodot, Demokryt, Arystoteles, Arystarch, Horacy) świadczą raczej o tym, że H. jest twórcą Iliady l Odysei, badania nowoczesne wykazują jednolitą technikę kompozycyjną, jedność stylu, języka, budowy wiersza;

pod względem akcji Odyseja jest przemyślanym uzupełnieniem Iliady. Toteż dzisiaj uważa się oba poematy za genialne utwory jednego wielkiego poety, przy czym Iliadę uważa się za dzieło młodzieńcze, Odyseję zaś za napisaną w wieku znacznie późniejszym. O wielkości H. świadczy to, że pierwszy opracował w pięknie skomponowanej całości epizody, które były dotąd tematem krótkich pieśni. Jako dzieła sztuki oba poematy są niedoścignionym wzorem poezji epicznej; bogaty -i piękny język przedstawia obrazy pełne prawdy życiowej, kreśli proste i wyraziste charaktery, maluje sceny pełne dramatycznej grozy lub ujmujące głębokością i subtelnością uczuć. Epopeje H. kształtowały zarówno pojęcia religijne, jak i społeczne i estetyczne Greków. Badanie i komentowanie poematów H. zapoczątkowało w okresie aleksandryjskim nowe gałęzie nauk: filologię, gramatykę i krytykę. Odkopanie Troi przez Schliemanna stało się ważnym momentem dla bliższego poznania epoki opiewanej przez H. i tzw. kultury mykenskiej. Poza Iliadą i Odyseją przypisywano jeszcze H. Hymny Homeryckie oraz żartobliwy epos Mar-gites i parodię epicką Batrachomachię; wszystkie te utwory są pochodzenia znacznie późniejszego.

Homeromastiks zob. Zoihs.

Homerydzi (gr. Homeridaj) szkoła śpiewaków na wyspie Chios lub też ród śpiewaków wywodzący się od Homera; przechowywali oni wiernie pieśni Homera i wygłaszali je publicznie. Nazwa ta została przeniesiona na wszystkich śpiewaków, którzy recytowali pieśni Homera lub własne utwory epiczne. Być może, byli oni autorami późniejszych wtrętów do epopei Homerowych.

homo novus (łac. dosł. człowiek nowy) lekceważąca nazwa stosowana przez nobilów rzymskich do określenia człowieka nie mającego przodków - urzędników kurulnyeh, który dostał się do grona nobilów przez otrzymanie urzędu kurulnego.

homo sum et humani nil a me alienum puto łac. człowiekiem jestem i nic co dotyczy człowieka, nie jest mi obce (Terencjusz).

homojoj (gr. hómojoj jednakowi, równi) obywatele spartańscy posiadający pełne prawa obywatelskie; aby należeć do grona pełnoprawnych obywateli, trzeba było otrzymać wychowanie spartańskie i prowadzić życie kolektywne wg praw Likurga, a przede wszystkim uiszczać składki na wspólne uczty. To ostatnie pociągało za sobą konieczność posiadania dziatki gruntu (kiśros) uprawianej przez helotów.

homojoteleuton (gr. dosl. o jednakowych zakończeniach) figura retoryczna polegająca na zestawieniu kilku zdań tub zwrotów o podobnych dźwiękowo zakończeniach, co stwarza wrażenie rytmu. Figura ta została wprowadzona do prozy greckiej przez sofistę Gorgiasza z Leon-tinoj.

Homole góra we Ftiotydzie w Tesalii, miejsce kultu boga Pana.

Honestus (I w. n.e.) autor epigramów o muzach; epigramy te wyryto na pomniku ku ich czci, wzniesionym przez mieszkańców Tespiów na Helikonie.

Honoriusz {Flayius Honoriuś) syn cesarza Teodozjusza W., pierwszy cesarz cesarstwa zachodniego (r. 395 - 423 n.e.); w pierwszym okresie swego panowania, dzięki zwycięstwom odnoszonym przez Stiiichona, cieszył się spokojem;

później jednak Wizygoci pod wodzą Alaryka zdobyli i złupili w r. 410 n.e. Rzym, spustoszona została również Italia, Galia i Hiszpania.

Honos (łac. cześć, zaszczyt) mit. obok Virtus - rzymskie uosobienie sławy wojennej związane z kultem Marsa. Świątynia H. w Rzymie znajdowała się przed Bramą Kapeńską, porta Capena;

często umieszczano wyobrażenia H. na monetach rzymskich.

Hopletowie (Hopletes) nazwa jońskiej fyli w Efezie.

hoplici (gr. hoplita/) ciężkozbrojna piechota grecka; uzbrojenie hoplity składało się z metalowego hełmu, pancerza, nagolenników, wielkiej tarczy, włóczni i prostego obosiecznego miecza; ważyło około 35 kg.

hoplomachia (gr. hoplomachia walka bronią) rodzaj konkurencji zapaśniczej, w której obaj przeciwnicy występowali w uzbrojeniu; w Atenach w V w. p.n.e. specjalni nauczyciele prowadzili ćwiczenia tego rodzaju." Do I w. p.n.e. h. była ważnym elementem w wykształceniu efebów; potem w związku ze zmianą militarnego charakteru efebii na ogólnokształcący zeszła na dalszy plan. W Rzymie wyraz hoplomachus oznaczał gladiatora o pewnym typie uzbrojenia.

Hora zob. Hory.

Horacy (O.uintus Horatius Flaccus) ur. 8 grudnia r. 65 p.n.e. w Wenuzji, zmarł 27 listopada r. 8 p.n.e.; jeden z największych poetów rzymskich. Był synem wyzwoleńca, uczęszczał najpierw do niższej szkoły w Rzymie, po czym wyjechał na studia do Aten, W r. 44 p.n.e., po śmierci Juliusza Cezara, przyłączył się do szeregów Brutusa i jako trybun wojskowy otrzymał dowództwo legionu w wojskach republikańskich. Po klęsce pod Filippi w

r. 42 wrócił do Rzymu, gdzie zastał majątek ojca skonfiskowany na rzecz' weteranów zwycięskiego Oktawiana; zaczął więc zarabiać na życie jako scriba ąuaestorius, sekretarz kwestora. Równocześnie dał się poznać jako poeta i został wprowadzony przez poetów Wergiliusza i Wariusza do domu Mecenasa, który mu utorował drogę do Oktawiana i ułatwił oddanie się wyłącznie pracy literackiej. Od Mecenasa H. otrzymał posiadłość wiejską w Sabinum (r. 33 p.n.e.), gdzie najchętniej przebywał i którą opiewał w swoich poezjach. Na twórczość poety składają się:

Epodon liber (Epody), powstałe w latach 41 - 30;

Sermones (Satyry), r. 40 - 30; Carmina (Pieśni, ks. I - IID, r. 31-23; Epistulae (Listy), r. 23-14;

Carmen seaculare (Pieśń jubileuszowa), napisana w r. 17, wreszcie IV księga Carmina, powstała w latach 17-13. Epody to utwory krótkie, o charakterze zaczepnym, często o treści politycznej, naśladujące utwory poety greckiego Arehilocha. W Satyrach udoskonala H. gatunek literacki uprawiany już przez Lucyliusza, korzysta także z diatryby Menippa i Biona Bory-stenity; porusza tu tematy z życia rodzinnego, politycznego i osobistego (obfity materiał biograficzny poety w Serm. U, 6). Najbardziej jednak zasłynął H. jako liryk; wzorując się na Alkąjosie, Safonie i innych lirykach greckich, przyswoił liryce rzymskiej wiele miar wierszowych. Tematyka jego pieśni jest bardzo urozmaicona, są wśród nich pieśni biesiadne, miłosne, moralizujące, polityczne, filozoficzne, okolicznościowe. W Listach porusza zagadnienia filozoficzne i literackie, słynny jest zwłaszcza Ul list z II ks. zwrócony do Pizonów, znany pt. De arte poetica, omawiający problemy twórczości poetyckiej i teorię poetyki; ma on niezmiernie doniosłe znaczenie dla literatury europejskiej. Carmen saeculare napisał H. na zamówienie Augusta na uroczystości jubileuszowe założenia Rzymu, obchodzone w r. 17 p.n.e. Poezje H; które są szczytowym osiągnięciem klasycyzmu epoki augustowskiej, znalazły wielu naśladowców i były wielokrotnie tłumaczone na wszystkie języki europejskie. Wielu naśladowców znalazł H. wśród poetów polsko-łacińskich, z których najwybitniejszym był Maciej Kazimierz Sarbiewski, zwany Horatius Swmaticus, oraz Stanisław Konarski. Wszystkie pieśni H. na język polski tłumaczyli: Marceli Motty, Jan Czubek, Józef Zawirowski, Tadeusz Hahn, Ludwik Hieronim Morstin; Satyry i Listy przełożyli: Marceli Motty i Paweł Popiel. Poza tym tłumaczyli poszczególne utwory: Jan Kochanowski, Sebastian Petrycy, Adam Naruszewicz, Franciszek Kniażnin, Ignacy Krasicki, Stanisław Trembecki, Adam Mickiewicz, Lucjan Siemieński, Kazimierz Tetmajer, Lucjan Rydel, Józef Birkenmajer, Julian Tuwim, Tadeusz Bo-' cheński i w.in. (zob. Wincenty Ogrodziński:

Polskie przekłady Horacego, w pracy zbiorowej Commentationes Horatianae, Cracoviae 1935).

Horapollon pisarz egipski z IV w. n.e., autor dzieła o hieroglifach jako piśmie obrazkowym pt. Hieroglyfika.

Horatii Horacjusze, ród rzymski pochodzenia patrycjuszowskiego. 1. trzej bracia Horacjusze, którzy podczas wojny Rzymu z miastem Alba Longa, za króla Tullusa Hostiiiusza (pół. VII w. p.n.e.), mieli swym zwycięstwem, odniesionym w -pojedynku nad trzema przedstawicielami Alby, braćmi Kuracjuszami, zadecydować o zwycięstwie Rzymu nad Albą. Są oni bohaterami tragedii Piotra Comeille Les Horaces. 1. Marcus Horatius Pulyillus, miał brać udział w akcji przeciwko Tarkwiniuszowi Pysznemu i został konsulem po wypędzeniu Tarkwiniuszów z Rzymu, tzn. w pierwszym roku republiki (r. 509 p.n.e.); kolegą jego w konsulacie był Publius Walerius Poplikola. 3. Publius H. Pulvillus, syn poprzedniego,

brał udział w walkach przeciwko Wciskom i Etruskom; był konsulem w latach 477 i 457 p.n.e. Przypisywano mu zwiększenie

liczby trybunów ludowych do dziesięciu. 4. Pu-blius H. Cocles, legendarny bohater rzymski;

dał przykład niezwykłego bohaterstwa w czasie wojny Rzymu z Etruskami (koniec VI w. p.n.e.);

walczył na prawym brzegu Tybru, usiłując powstrzymać wojska nieprzyjacielskie i czynił to tak długo, aż za nim zerwano most (Pons Sublicius). Wówczas rzucił się do Tybru i przepłynął w pełnej zbroi do swoich. 5. Marcus H. Barbatus Turrinus, konsul z r. 449 p.n.e., wydał wraz ze swym kolegą, Publiusem Yaleriusem Publicolą ustawy, tzw. Leges consulares Yaleriae Hmatiae, mające na celu podniesienie autorytetu zebrań ludowych oraz zapewnienie nietykalności trybunów ludowych i edylów. 6. Qumtus H. Flaccus zob. Horacy.

hormos (gr. hormos dosł. łańcuch) taniec, w którym chłopcy i dziewczęta trzymając się za ręce tworzą koło.

horoj (gr. l.mn.; hóros granica) 1. kamienie umieszczane na gruntach zastawionych. Wypisywano na nich imiona archonta danego roku, dłużnika i wierzyciela oraz kwotę długu. Odpowiadały one do pewnego stopnia dzisiejszym księgom hipotecznym. W Heraklei, Attyce, na Syros i Naksos znaleziono h. pochodzące z IV w. p.n.e., w Priene - z III w. p.n.e.

horologium łac. (gr. horológion, także horoskopźjon; łac. właściwie solarium) przyrząd do mierzenia czasu, rodzaj zegara słonecznego, którego skonstruowanie przypisywano filozofowi Anaksymenesowi (albo Anaksymandrowi). Przyrząd ten składał się z tarczy o kształcie wycinka kuli lub stożka, rzadziej płaskiej i umieszczonej na niej metalowej wskazówki, od której padający cień służył do dokonywania potrzebnych pomiarów czasu; pierwotnie posługiwano się nim jedynie w celach naukowo-astronomicznych, z czasem wykorzystano go również dla oznaczenia godzin dnia.

HortensU Hortenzjusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Lucius Hortensius, trybun ludowy w r. 422 p.n.e., miał oskarżyć konsula Gajusza Semproruusza Atratmusa o nieudolne prowadzenie wojny z Wciskami. 2. Qumtus H. dyktator w r. 287 p.n.e., skłonił do powrotu do Rzymu zbuntowany lud, który uszedł do laniculum. Wydal ustawę Lex Hortensia de plebis-citis, na podstawie której uchwały plebsu głosującego wg tribus miały moc ustawy i nie wymagały aprobaty senatu. 3. Lucius H., pretor z r. 170 p.n.e., oskarżony o nadużycia w Macedonii i Tracji. 4. Lucius H., pretor na Sycylii ok. r. 105 p.n.e. 5. Qumtus H. Hortalus, syn poprzedniego, znakomity mówca rzymski, koryfeusz stylu azjańskiego w wymowie (r. 114-50 p.n.e.). W r. 75 był edylem, w 72 pretorem, w r. 69 konsulem. Występował głównie jako mówca sądowy i polityczny, i już jako dziewiętnastoletni młodzieniec wsławił się wystąpieniem w obronie mieszkańców prowincji Afryki. W r. 86 w mowie swej poparł Gneusza Pompejusza, od r. 81 zaczął występować jako przeciwnik Cycerona; w r. 70 bronił Werresa, w r. 67 zwalczał wniosek Gabiniusza, w r. 66 wniosek Maniliusza, który popierał Cyceron. Od czasów konsulatu Cycerona w r. 63 zaczął ponownie występować jako stronnik Cycerona w wielu procesach: Rabiriusza, Licyniusza Mureny, Sulli, FIakkusa, Sestiusza,

Skaurusa, Milona itd. Z mów jego zachowały się przeważnie drobne fragmenty. Wymowę jego cechowała kwiecistość i pompatyczność. Cyceron podkreśla mistrzostwo H. w dyspozycji, zapowiedziach i rekapitulacjach. Mowy jego robiły wrażenie na słuchaczach przede wszystkim dzięki żywości ich wygłaszania; słuchali go chętnie znakomici aktorzy Ezop i Roscjusz. Złośliwi nawet porównywali go do Dionysii, znanej podówczas tancerki w Rzymie. H. miał być ponadto autorem dzieła retorycznego oraz eposu i drobnych wierszyków, o których bliżej nic nam nie wiadomo. 6. Quin-tus H. Hortalus, syn poprzedniego, odznaczał się rozrzutnością i roztrwonił wielki majątek ojcowski. Był zwolennikiem Cezara i w czasie wojny domowej dowodził flotą na wybrzeżu Etrurii, potem został mianowany przez Cezara namiestnikiem. Macedonii. Po zamordowaniu Cezara w r. 44 p.n.e. znalazł się na liście proskrybo-wanych; zginął w bitwie pod Filippi w r. 42. 7. Marcus H. Hortalus, wnuk mówcy, został senatorem za Augusta. 8. Hortensia, córka mówcy, przemawiała na Forum Romanum w r. 42 p.n.e. w imieniu zamożnych matron, którym triumwirowie wyznaczyli wysoki podatek; mowa odniosła skutek i podatek został obniżony.

Hory (gr. Hora!) mit. greckie boginie porządku i ładu we wszechświecie, córki Zeusa i Temidy. Wg Hezjoda było ich trzy: Eunomia-Praworządność, Dike - Sprawiedliwość, Ejrenc - Pokój. Czczono je również jako boginie pór roku. W Atenach czczono Hory pod imionami: Thallo (Kwitnąca), Aukso (od auksdno powiększam)

i Karpo (od karpós owoc), były to personifikacje natury w trzech porach roku: wiosny, lata i jesieni.

hospitium (łac. dosł. gościnność, gr. kseno-dochia) tennin ten był używany gfównie w zastosowaniu do cudzoziemców przebywających na obcym terytorium. W Grecji istniała ksenodochia prywatna i publiczna. Pierwsza polegała na udzielaniu obcemu gościny i pełnej opieki; osoba gościa była uświęcona, a jego patronem był sam Zeus; przy wyjeździe gość otrzymywał upominek i wymieniał z gospodarzem symbol przyjaźni, najczęściej przedmiot przełamany na połowy; w przyszłości, przez zestawienie obu części zarówno oni, jak ich dzieci i dalsi potomkowie mogli się poznać i odwzajemnić za udzieloną w swoim czasie gościnę. Do ksenodochii publicznej należało:

a) prawo azylu, udzielanego zwłaszcza wygnańcom politycznym; b) goszczenie na koszt państwa poselstw zagranicznych; c) wzajemna gościna mieszkańców metropolii i kolonii. W Rzymie również istniało h. prwatum i publicum, o podobnych formach co w Grecji. W miarę rozwoju państwa wytworzyła się z h. prwatum instytucja patronatu (zob. patronus). H. publicum powstawało wtedy, gdy Rzym zawierał z innym państwem umowę wzajemnej przyjaźni, zobowiązując się do ochrony obywateli kontrahenta na swoim terytorium.

hospitium militare łac. obowiązek udzielenia schronienia żołnierzowi rzymskiemu, nakładany na mieszkańców państwa wówczas, gdy warunki nie pozwalały na założenie obozu lub skoszarowanie wojska.

Hostiiia dziś Ostiglia; miejscowość w Gallia Cisalpina, nad Padem, na drodze między Weroną i Mantuą.

Hosdlii Hostiiiusze, arystokratyczny ród rzymski. 1. Hostius Hostiiius, mityczny przyjaciel Romulusa, dziad króla Tullusa Hostiiiusza, dowódca Rzymian w wojnie z Sabinami (po porwaniu Sabinek), w której poległ. 2. Tullus H. zob. Tullus Hostiiius. 3. Aulus H. Cato, pretor w r. 207 p.n.e., namiestnik Sardynii. W r. 201 na polecenie decemwirów przeprowadził pomiary i podział terytoriów Apulii i Samnium. W r. 187 został oskarżony o oszustwo i otrzymał wyrok skazujący. 4. Lucius H. Cato, brat poprzedniego, piastował wraz z nim wszystkie urzędy. 5. Aulus H. Mancinus, pretor w r. 180 p.n.e., konsul w r. 170, prowadził wojnę z Perseuszem, królem

Macedonii. 6. Lucius H. Mancinus, pretor w r. 148 p.n.e., dowodził flotą rzymską w czasie m wojny punicidej, atakując Kartaginę od strony morza. W r. 145 został konsulem. 7. Caius H. Mancinus, konsul w r. 137 p.n.e., jako namiestnik Hiszpanii został zamordowany przez Numantyjczyków. 8. Lucius H. Tubulus, pretor w r. 142 p.n.e., przewodniczący trybunału roztrząsającego sprawy o morderstwa. Oskarżony o przekupstwo, popełnił samobójstwo. 9. autor mimów ośmieszających bogów, wspomniany przez Tertuliana. Czas życia nieznany.

Hostius epik rzymski z n w. p.n.e., autor poematu Bellum Histricum, o walkach Rzymian z illiryjskimi Japygami.

Hunowie (Hunni, Huni) lud rasy mongolskiej, który w ni w. p.n.e. zajął Chiny i przez dłuższy czas nimi władał. W Europie pojawili się w IV w. n.e. Do największej potęgi doszli pod panowaniem Attyli, który w r. 447 spustoszył cesarstwo wschodnie, w r. 451 naszedł Galię, gdzie został pokonany przez Rzymian, w r. 452 spustoszył Italię.

Hussowski Mikołaj zw. też Hussoyianus, poeta polsko-łaciński z XVI w., autor oryginalnego poematu o żubrze, Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis (Pieśń o wyglądzie i dzikości żubra oraz o polowaniu na niego, Kraków 1523).

Hyady (gr. Hyades) mit. nimfy rozsiewające wilgoć na ziemi, córki Atlasa i Ajtry. Wg jednej z wersji były opiekunkami Zeusa i Dionizosa;

przez wdzięczność Zeus przeniósł je na niebo, umieszczając w konstelacji Byka. Ukazanie się gwiazdozbioru H. zwiastowało porę deszczową.

Hyakinthos, Hyacinthus zob. Hiacynt.

Hyampeja skała w Fokidzie, skąd wypływało źródło Kastalia.

Hyampolis miasto w Fokidzie nad rzeką Assos, dopływem rzeki Kefisos, na drodze z Orchomenos do Beocji; zburzone w czasie wojen perskich przez Kserksesa, zostało odbudowane; ponownie zburzył je Filip Macedoński.

Hyas mit. syn Atlasa, brat Hyad, również jak one został zamieniony w gwiazdę.

Hybla (także Hyble) 1. góra na wschodnim wybrzeżu Sycylii, słynąca z kwiatów i obfitości pszczół; stąd też pochodził znakomity 'miód hyblejski sławiony przez poetów. 2. H. Maior, dziś Patemo, miasto w pobliżu Catany, u stóp-Etny, nad rzeką Symajtos (dziś Giarretta). 3. fl. Heraea, dziś Chiaramonte; miasto na

drodze z Syrakuz do Akragas. 4. H. ta Megara, miasto na wschodnim brzegu Sycylii, w pobliżu Syrakuz, założone przez Dorów z Megary w r. 729 p.n.e.; od czasów Gelona stanowiło twierdzę Syrakuz. Uległo zniszczeniu w czasie II wojny punickiej (r. 218-202 p.n.e.).

Hyccara miasto na północno-zachodnim wybrzeżu Sycylii, założone przez Sikionczyków, w r. 415 p.n.e. zniszczone przez Ateńczyków. Odkryto tam ruiny świątyni.

Hydaspes dziś Dzilam; rzeka w północno-za-chodniej części Indii, wypływa z gór Imaus, wpada do rzeki Akesines, dopływu Indu. Aleksander Wielki założył nad jej brzegami miasta:

Nikaja i Bukefala.

hydra lernejska mit. potwór o dziewięciu głowach, zabity przez Heraklesa.

Hydraotes dziś Ravi; rzeka w Indiach, lewy dopływ rzeki Akesines, wypływająca z gór Imaus, znana Grekom od czasów Aleksandra Wielkiego.

hydraulos gr. organy wodne, instrument muzyczny skonstruowany przez znakomitego wynalazcę i konstruktora z In w. p.n.e., Ktesibiosa z Aleksandrii.

Hydrea maleńka wysepka u wybrzeży Argo-lidy.

hydria (gr. hydria) naczynie na wodę o niskiej stopce, pękatym brzuścu oraz niewysokiej a dosyć wąskiej szyi i trzech imadłach: dwu poziomych i jednym pionowym. Kształt ten był bardzo rozpowszechniony w naczyniach ceramicznych i metalowych.

Hydnis (albo Hydruntum) dziś Otranto; miasto w południowo-wschodniej Italii, ważny port w drodze z Rzymu do Grecji, w IV w. n.e. stracił znaczenie na korzyść Brundisium.

Hygieja mit. grecka bogini zdrowia, córka Asklepiosa, czczona wraz z nim na terenie całej Grecji, przedstawiana w sztuce plastycznej najczęściej w towarzystwie Asklepiosa, w postaci młodej kobiety trzymającej w lewej ręce czarę, z której wąż pije mleko.

Hyginus 1. Caius lulius H., rodem z Hiszpanii, wyzwoleniec Augusta (I w. p.n.e./I w. n.e.), zarządca biblioteki palatyńskiej, autor nie zachowanych dzieł o treści gramatycznej, filologicznej i antykwarycznej a także traktatów rolniczych. 2. H. Gromaticus, z czasów Domicjana (koniec I w. n.e.), autor zachowanych częściowo dzieł o sztuce mierzenia gruntu i o obozach wojskowych. 3. H; autor Fabularum liber (Podręcznik

mitologii) i Poeticon astronomicw, żył w czasach późnego cesarstwa; pisma się zachowały.

Hyksosi nazwa ludów spokrewnionych z Egipcjanami, stanowiących mieszaninę zachodnio-azjatyckich szczepów i plemion, które w latach 1720 -1670 p.n.e. przeniknęły do Delty i na okres jednego stulecia opanowały Egipt. Jarzmo ich zrzucili Egipcjanie ok. r. 1570 p.n.e.

Hylas mit. syn króla Dryopów, Tejodamasa i nimfy Menodike, ulubieniec Heraklesa, któremu towarzyszył w wyprawie Argonautów po złote runo. W czasie pobytu w Mizji został wciągnięty do źródła Pagaj przez zachwycone jego urodą nimfy, w chwili gdy czerpał wodę. Mieszkańcy Mizji obchodzili na jego cześć święto, składając ofiary nad źródłem. Porwanie H. było częstym tematem sztuk plastycznych, m.in. przedstawia tę scenę malowidło ścienne z Her-culaneum, relief w Muzeum Kapitolińskim i naczynie situla znajdujące się w Ermitażu Lenin-gradzkim.

Hyle stare miasto w Beocji, nad jeziorem Hylike, siedziba (wspomnianych przez Homera) bogacza Oresibiosa i artysty Tychiosa, który sporządził Ajasowi sławną tarczę.

Hyllos1 mit. najstarszy syn Heraklesa; prześladowany przez Eurysteusza, schronił się z braćmi do Aten pod opiekę Tezeusza, który dopomógł mu zwyciężyć przeciwnika. H. został adoptowany przez króla Tesalii, Ajgimiosa i otrzymał od niego część jego królestwa. Kilkakrotnie sam H., a potem jego potomkowie, Heraklidzi, odbywali wyprawy na Peloponez, aż wreszcie go zdobyli. H. zginął w pojedynku z Echemosem, królem Arkadii. Na jego cześć jedna z fyl w miastach doryckich nosiła nazwę /Hylleis.

Hyllos2 rzeka w Lidii, bierze początek z gór Temnos i wpada do rzeki permos.

Hymen albo Hymenajos 1. mit. bóg wesela, syn Dionizosa i Afrodyty wto Apollina i jednej z muz. Wg innej wersji, młodzieniec, który zmarł w czasie swego wesela, lecz został wskrzeszony przez Asklepiosa, czy też - śpiewał_w -czasie wesela Dionizosa i Ariadny i nagle umarł czy tylko stracił głos. W czasie wesela wzywano go głośnymi okrzykami: lo Hymen o Hymenajet Przedstawiano go w postaci pięknego młodzieńca trzymającego pochodnię i aulos. 2. grecka pieśń weselna, w której wzywano boga wesela, -.lymenajosa.

Hymettos pasmo górskie w Attyce, na połu-dnio-wschód od Aten, między górą Brilessos

i Zatoką Sarońską. H. słynął z wybornego miodu i pięknych marmurów.

Hypaipa miasto w Lidii na południowych zboczach góry Tmolos.

hypallage gr. figura retoryczna polegająca na przemianie zawisłości wyrazów, np. przymiotnik zgadza się w przypadku z rzeczownikiem zależnym, a nie z tym, do którego odnosi się zgodnie z treścią, np. membrorum collectlo dispersa - dosł. rozrzucone zbieranie członków-należy tłumaczyć: zbieranie rozrzuconych członków (Cy-ceron. De imperia Cn. Pompei).

Hypanis 1. dziś Boh; rzeka w europejskiej części Sarmacji. 2. rzeka w północno-zachod-nich Indiach wypływająca z górl maus i wpadająca do rzeki Indos.

hypaspistes (gr. hypaspistśs) w wojsku greckim giermek, niewolnik, który nosił za swoim panem w marszu tarczę i ekwipunek. W wojsku macedońskim tak nazywano oddziały lekkozbrojnej piechoty.

Hypata główne miasto Ajnianów nad rzeką Sperchejos w Tesalii.

Hypatia (TV/V w. n.e.) córka znanego matematyka Teona z Aleksandrii, niezwykle wykształcona, zwłaszcza w dziedzinie matematyki i filozofii neoplatońskiej. W domu jej gromadzili się uczeni, ona również prowadziła wykłady. Ponieważ w naukach jej dopatrywano się wrogiego stosunku do chrześcijaństwa, stała się ofiarą fanatycznego tłumu, który w r. 415 n.e. pod wpływem podburzających mów biskupa Cyryla rzucił się na Hypatię i rozszarpał ją. Jest ona bohaterką dramatu Marii Konopnic-kiej pt. Hypatia.

Hypatodoros z Teb rzeźbiarz z drugiej poł. V w. p.n.e., wspomniany u Pauzaniasza jako twórca wota Argiwczyków, tzw. grupy Siedmiu przeciw Tebom, ustawionego w Delfach na

cześć zwycięstwa pod Ojnoe w r. 456 p.n.e. Wspólnie z Sostratosem wykonał z brązu olbrzymi posąg Ateny w Alifera w Arkadii.

hypekooj (gr. hyptkoof) grupa dawnej ludności Kurety, osobiście wolnej, pozbawionej jednak praw obywatelskich i uzależnionej od zwycięskich Dorów.

hyperbaton gr. figura retoryczna polegająca na bardzo swobodnym szyku wyrazów, mająca na celu podkreślenie myśli przez postawienie najważniejszego pojęcia na początku lub na końcu zdania, np.: sileni leges inter arma - milczą prawa podczas wojny.

hyperbolajon gr. nazwa pierwszego, najwyższego tetrachordu w tzw. systemie doskonałym (systema telejon) dźwięków muzycznych. Zob. muzyka.

hyperbole gr. jeden z tropów polegający na przesadzie w opisie lub porównaniu, np.: jaśniejszy od słońca; pot spływa strumieniami.

Hyperbolos przywódca ludu ateńskiego po śmierci Kleona w r. 424 p.n.e., częsty cel ataków ze strony ówczesnych komediopisarzy.

Hyperborejczycy (gr. Hyperborejoj, łac. Hyper-boret) mityczne plemię mieszkające wg wyobrażeń Greków na dalekiej pomocy ("pod Borea-szem"), lokalizowane zależnie od rozwoju geografii w Tracji, Sarmacji itd. Uważano ich za ludzi spokojnych, szczęśliwych, długowiecznych, uprawiających kult Apollina.

hypercatalectns versus zob. hiperkatalektyczny wiersz.

Hyperejdes (r. 389 - 322 p.n.e.) słynny mówca ateński, uczeń Isokratesa, jeden z przywódców patriotycznego stronnictwa antymacedońskiego;

początkowo był przyjacielem Demostenesa, później oskarżycielem jego w procesie Harpalosa. Został zamordowany z rozkazu Antypatra. Starożytni chwalili wdzięk jego wymowy. W połowie XIX w. znaleziono w papirusach egipskich fragmenty jego sześciu mów politycznych, wśród nich słynną Mowę nagrobną ku czci poległych w r. 323 p.n.e. w wojnie lamijskiej.

Hyperion mit. 1. syn Uranosa i Gai, małżonek Tei, ojciec Heliosa, Selene i Eos. 2. patronimikum Heliosa. 3. jeden z synów Priama.

Hypennestra mit. najmłodsza z córek Da-naosa, jedyna, która mimo rozkazu ojca taie zabiła w noc poślubną swego męża, Lynkeusa.

hypetralny budynek (gr. hypdjthros znajdujący się pod gołym niebem) budynek nie posiadający dachu. W archeologii klasycznej termin ten stosuje się przede wszystkim do świątyń greckich dużych rozmiarów, poświęconych bóstwom słonecznym, tzn. Zeusowi i Apollinowi (np. Olim-piejon ateński, świątynia Apollina w Didymach koło Miletu i in.).

Hypnos mit. bóg snu, syn Nocy (Nyks) i Erebu, brat Tanatosa (boga śmierci), ojciec Morfeusza lub też z nim identyfikowany. Władzy jego podlegali zarówno bogowie, jak ludzie. W sztuce przedstawiano go jako uskrzydlonego młodzieńca, atrybutami jego były laska i róg, z którego sypał usypiające ziarna maku. Najbardziej znane są: statua w Muzeum w Madrycie, brązowa

głowa w muzeum w Luwrze, ponadto postać jego zdobi białe lekyty attyckie i sarkofagi rzymskie. Wyobrażano go sobie również w postaci nocnego ptaka, który z łatwością unosi się nad lądami i morzami.

hypocaustum łac. (gr. hypókauston) urządzenie służące do ogrzewania pomieszczeń- podłoga oparta na słupkach z cegły, pod którą przepływa ogrzane do wysokiej temperatury powietrze.

hypodochmius zob. dochmius.

hypogeum łac. (z gr. hypógajon, hypógejori) pomieszczenie podziemne, często budowane na planie koła, służące jako grób lub miejsce kultu bóstw chtonicznych tub wodnych; związane było także z misteriami Mitry.

hypokrites zob. aktor.

hyporchema gr. pieśń chóralna na cześć Apol-lina, zwykle w metrach peonicznych; wykonywaniu jej towarzyszyły żywe gesty i mimika.

hyposkenion gr. miejsce pod skene w teatrze greckim; stąd prowadziły na proskenion (tzn. na miejsce, gdzie występowali aktorzy) tzw. schody Charona. Front h. był zwykle ozdobiony kolumnami i płaskorzeźbami.

hypostylon zob. hipostyl.

Hypsens mit. 1. syn Penejosa i Kreuzy, urodzony w wąwozie Pindosu, gdzie panował później nad Lapitami. Ojciec Kyreny. 2. towarzysz Fi-neusa, obecny na godach weselnych Perseusza i Andromedy, później zabity przez Perseusza.

Hypsildes z Aleksandrii (II w. p.n.e.) słynny matematyk grecki, zajmujący się głównie geometrią; kontynuował badania Apolloniosa z Per-ge nad bryłami nieregularnymi, pisał również prace z zakresu astronomii.

Hypsipyle mit. córka Toasa,\ królowa kobiecego państwa na Lemnos. Gdy\Lemnijki wymordowały mężczyzn z zemsty za ich niewierność, jedna H. nie zdecydowała się na zabicie ojca i ułatwiła mu potajemnie ucieczkę z wyspy. H. gościła u siebie Jazona, który zatrzymał się na Lemnos w drodze po złote runo; urodziła mu synów Toasa i Euneosa. Kiedy wydało się, że uratowała życie ojcu, musiała opuścić wyspę. W czasie ucieczki wpadła w ręce piratów, którzy ją sprzedali Likurgowi, królowi Nemei. Jest bohaterką tragedii Ajschylosa i Eurypidesa.

Hyrcanum marę zob. Caspium marę.

Hyria 1. jezioro w południowo-zachodniej Etolii, łączące jezioro Trichonis z rzeką Acheloos. 2. miasteczko w Beocji nad rzeką Euripos, w pobliżu portu Aulis.

Hyrieus mit. syn Posejdona i Alkyony, król Hyrii w Beocji, ojciec Oriona, Nykteusa i Likosa.

Hyrkania dziś Masanderan; kraj w Azji, na południe od Morza Kaspijskiego (Caspium marę), graniczący z Partią i Media; główne miasta: Zadrakarta, Tape i Hyrkania. Mieszkańcy uważani byli za dzikich i okrutnych.

Hyrmine portowe miasto w Elidzie na Peloponezie, położone na skalistym przylądku o tej samej nazwie, wyludnione już w I w. n.e. Zachowały się ruiny.

Hysiaj miasto w Argolidzie, zburzone przez Spartan w r. 417 p.n.e. w czasie wojny peloponeskiej.

Hystaspes ojciec króla perskiego Dariusza I (zob.), odznaczający się, wg tradycji, niezwykłą mądrością i uczonością, które miał zawdzięczać magom indyjskim.

hysteron proteron (gr. dosł. późniejsze przedtem) figura retoryczna polegająca na przestawieniu wyrazów wyrażających czynności o określonej kolejności, np. znaleźć i szukać; zgińmy i rzućmy się w wir walki.

I

lacetani zob. Jacetanowie.

lader (lub ladera) dziś Zara; miasto w Illirii nad Adriatykiem; zachowały się ruiny.

iambos, iambus zob. jamb.

laniculum jeden z 7 pagórków rzymskich, leżący po prawej stronie Tybru, gdzie wg legendy została przez boga Janusa wzniesiona pierwsza twierdza rzymska. W czasach republiki i cesarstwa mieszkała tam głównie ludność rzemieślnicza. Na I. uchodził dwukrotnie plebs rzymski w wyniku swych zatargów z patrycjuszami (w r. 445 i w r. 287 p.n.e.). W ni w. n.e. cesarze Aurelian i Probus wobec grożącego niebezpieczeństwa ze strony barbarzyńców otoczyli Rzym nowymi murami, wciągając w ich obręb wzgórze Pindus i część /.

ianitor łac. odźwierny; zob. ostiwius.

lanuarius łac. miesiąc w kalendarzu rzymskim - styczeń. Nazwa pochodzi od imienia Janusa, boga wszelkiego początku. /. wprowadzono dopiero z podziałem roku na 12 miesięcy; rok pierwotny, tzw. Romulusowy liczył 10 miesięcy i zaczynał się l marca.

lanus zob. Janus.

lapygium promontorium 1. przylądek w Italii, na wschodnim wybrzeżu Bruttium, w zatoce zw. Sinus Scylacinus. 2. przylądek w Italii, na południowym wybrzeżu Kalabrii (zwany również Salentinum promontorium).

Iapyx1 (gr. Jdpyks) rzeka w Apulii.

Iapyx2 nazwa wiatru północno-zachodniego, pomyślnego dla tych, którzy żeglowali od przylądka lapygium i od portu Brundisium w stronę Grecji.

lason zob. Jazon.

layolenus Priscus prawnik rzymski (ur. ok. r. 60 n.e.) piastował wyższe urzędy w prowincjach. Wyciągi z jego prac znajdują się w Digestach justyniańskich.

Iaxartes zob. Jaksartes.

Ibera miasto w Hiszpanii, w pobliżu ujścia rzeki Iberus, wspomniane przez Liwiusza jako najznaczniejsza miejscowość w tym rejonie w okresie II wojny punickiej.

Iberla (Hibena) 1. zob. Hiszpania. 2. dziś Gruzja, Georgia; górzysta kraina w Azji, ograniczona od zachodu Kolchidą, od północy Kaukazem, od wschodu Albanią, od południa Armenią, z główną rzeką Kyros (dziś Kur). Ludność (rolnicza) dzieliła się na 4 kasty:

szlachtę, kapłanów, rycerzy i niewolników państwowych, tzw. basilikój duloj. Od czasów cesarza Trajana (I/II w. n.e.) należała do Rzymu, za panowania cesarza Juliana (pół. IV w. n.e.) przeszła z powrotem pod panowanie Persów.

Iberus (Hiberus) dziś Ebro; rzeka w Hiszpanii, biorąca początek w części północnej półwyspu i wpadająca do morza na wschodnim wybrzeżu w pobliżu Dertosy.

Ibikos (gr. Ibykos, druga poł. VI w. p.n.e.) grecki poeta liryczny rodem z Region, kolonii chalkidyjskiej w południowej Italii. Przebywał dłuższy czas na dworze Polikratesa, tyrana wyspy Samos. Istnieje podanie, że w czasie podróży z Katany do Himery został zabity przez rozbójników; w chwili śmierci wezwał na świadków zbrodni przelatujące żurawie. Mimowolny okrzyk jednego z morderców, gdy ujrzał w czasie igrzysIrw-Himerze klucz żurawi: "Patrz, żurawie Ibikosa!" ppzwolił-^pdnaleźć zabójców poety. /. był autorem pieśm chóralnych, w których przeważnie wysławiał piękność młodych chłopców; zachowały się fragmenty.

Icarium marę zob. Ikoryjskte Morze.

Iccius 1. pretor na Sycylii w r. 44 p.n.e. przyjaciel Horacego, który w; r. 26 p.n.e. wybierał się na wyprawę wojer|ną przedsięwziętą przez namiestnika Egiptu, Eliusza Gallusa,

przeciw Arabom. W r. 20 osiadł na Sycylii w małym miasteczku Acrilla, zajmując się gospodarstwem i filozofią.

Icenowie (Iceni lub Simeni) potężne plemię na wschodnim wybrzeżu Brytanii z głównymi miastami Camboricum (dziś Cambridge), Com-bretonium (dziś Brettenham) i Yenta. W r. 62 n.e. podnieśli bunt przeciw Rzymianom pod wodzą królowej Boadicei; powstanie zostało stłumione.

Ichnusa starożytna grecka nazwa Sardynii.

ichthyokentauroj mit. ichtiocentaury, istoty przedstawiane w sztuce plastycznej zazwyczaj w postaci człowieka z tułowiem i przednimi nogami zwierzęcia (konia, lwa, byka, smoka);

dało zakończone było potężnym rybim ogonem, niekiedy opatrzone również parą skrzydeł (tak m. in. na płaskorzeźbie fryzu ołtarza Zeusa Per-gamońskiego i na sarkofagu w Luwrze).

Ichtyofagowie (gr. Ichthyofdgoj dosł. żywiący się rybami) nazwa, którą starożytni określali ludy zamieszkujące wybrzeża Azji i Afryki, o których nie wiedzieli nic ponad to, że żywiły się rybami. Najczęściej nazwa ta oznaczała ludy mieszkające: 1. nad. Zatoką Syjamską; 2. na wybrzeżu Gedrosji nad Morzem Erytrejskim; 3. na pół-nocno-wschodnim wybrzeżu Arabii nad Zatoką Arabską; 4. na zachodnim wybrzeżu Afryki.

Icilii Icyliusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Spwius Icilius jeden z posłów plebejskich w czasie secesji na Górę Świętą. W r. 492 p.n.e. jako trybun ludowy miał przeprowadzić ustawę zabraniającą przeszkadzać trybunom w ich przemówieniach do ludu.

2. Lucius L, trybun ludowy w r. 455 p.n.e., wniósł projekt ustawy o podziale gruntów na Awentynie pomiędzy najbiedniejszych obywateli. W r. 449 miał bronić swej narzeczonej Wirginii przeciw Appiuszowi Klaudiuszowi, a po jej śmierci podburzyć lud przeciw decemwirom, co spowodowało tzw. drugą secesję plebsu.

3. trzej trybunowie ludowi w latach 409 i 408 p.n.e.; przeprowadzili ustawę, na mocy której, Jud mógł wybierać spośród siebie trzech kwestorów, oraz prawo dające ludowi udział w wyborze trybunów wojskowych.

Idą 1. pasmo górskie w Troadzie, na północ od Adramyttion, ze szczytami Gargaron i Koty los; główna siedziba kultu bogini Kybele. 2. pasmo górskie na wyspie Krecie, miejsce urodzenia Zeusa.

Idaea Mater (gr. Idaja Meter) przydomek bogini Kybele, czczonej w górach Idą w Troadzie.

Idajos 1. mit. syn Dardanosa i Chryse; przybył z ojcem z Peloponezu. Dardanos osiedli) się w Troadzie, /. zaś w górach Idą, które miały otrzymać nazwę od jego imienia. Wprowadzić miał kult Kybele. 2. mit. herold trojański. 3. prawdopodobnie malarz, grafeus, który towarzyszył spartańskiemu królowi Agesilaosowi II w wyprawie wojennej do Azji Mn. w latach 396 -- 394 p.n.e.

Idalion pasmo górskie, przylądek i miasto we wschodniej części Cypru; na najwyższym szczycie górskim znajdowała się świątynia Afrodyty, stąd jej przydomki Kypris (łac. Cypria) i Idalia.

Idas mit. 1. syn Afareusa i córki Ojbalosa, Arenę, małżonek Marpessy, podstępnie przez siebie porwanej kochanki Apollina. Brał z braćmi udział w polowaniu na dzika kalidońskiego i w wyprawie Argonautów. Podczas walki z Dioskurami zginął od pioruna Zeusa. Zwycięstwo herosów lakońskich, Dioskurów, nad bohaterami meseńskimi, Afarydami, miało symbolizować podbój Messenii przez Spartę. 2. syn Ągyptosa i Gorgony, małżonek Danaidy, Hip-podike, zabity jak jego bracia, w noc poślubną przez żonę. 3. jeden z Daktylów Idajskich (zob. Daktylowie), w Elidzie czczonych również pod imieniem Kuretów. 4. przyjaciel Diomedesa;

Afrodyta zamieniła go i jego towarzyszy w łabędzie. 5. gość na weselu Perseusza i Andromedy, zabity przez Fineusa.

Idinon mit. 1. syn Apollina i Asterii, wieszczek, uczestnik wyprawy Argonautów; zmarł w Bitynii. Założyciele Heraklei, Megarejczycy i Beoci, czcili go jako opiekuna swego miasta. 2. ojciec tkaczki lidyjskiej, Arachne, zamienionej przez Atenę w pająka; miał pochodzić z Ko-lofonu i był farbiarzem tkanin purpurowych.

Idomeneus 1. mit. król Krety, syn Deukaliona i wnuk Minosa, uczestnik wojny trojańskiej, w której odznaczył się dzielnością i z której, wg Homera, szczęśliwie powrócił do domu. Wg innej, późniejszej wersji, gdy wracał, zaskoczyła go burza na morzu. W zamian za szczęśliwe ocalenie obiecał złożyć na ofiarę Posejdo-nowi pierwszą żywą istotę, którą spotka po wylądowaniu. Był nią rodzony syn /., którego jednak ojciec złożył w ofierze, aby dopełnić ślubu. Po dokonaniu tej ofiary na Krecie wybuchła zaraza, /. zaś został wypędzony z kraju. Udał się najpierw do Kalabrii, wreszcie osiedlił się w Kolofonie w pobliżu świątyni Apollina. 2. /. z Lampsaku (IV/in w. p.n.e.), uczeń i przy-

Idotea

jadel Epikura, autor nie zachowanego dzieła o uczniach Sokratesa.

Idotea zob. Ejdotea.

Idumaea zob. Idumea.

Idumea (łac. Idumaea, gr. Idiimdja) część Palestyny, granicząca z Judea i z częścią Arabii, zwaną Arabia Petraea. Cesarz Tytus włączył ją do prowincji Judei, w czasach późnego cesarstwa weszła w skład prowincji Palestyny.

Idus, Idy zob. kalendarz.

idylla nazwa pochodzi od wyrazu greckiego ejdyllion, obrazek, który jest zdrobnieniem od wyrazu ejdos. Nazwą tą określano drobne utwory poetyckie różnej treści, przy czym najczęściej (choć nie wyłącznie) tematem ich było życie pasterzy, pogodne obrazki wiejskie; dlatego z czasem utożsamiano i. z bukolikami (zob. bukoliczna poezja).

Ifianassa mit. zob. Ifigenia.

Ifigenia (Ifigeneja) mit. córka Agamemnona i Klitajmestry, występująca u Homera jako Ifianassa. Gdy zebrane w porcie beockim, Aulidzie, wojska greckie oczekiwały pomyślnych wiatrów, aby móc pożeglować na Troję, wieszczek Kalchas wyjaśnił, że bogini Artemida jest rozgniewana za zabicie swej łani i nie prędzej ześle pomyślny wiatr, aż zostanie złożona jej w ofierze /. W chwili, gdy już dziewczyna miała być zabita na ołtarzu bogini, Artemida otoczyła ją obłokiem i uniosła na Taurydę, gdzie uczyniła ją swoją kapłanką. Po kilku latach brat /., Orestes, uwiózł ją wraz z posągiem Artemidy do Brauron pod Maratonem, gdzie /. dalej pozostawała kapłanką bogini. Jest ona bohaterką tragedii Ajschylosa, Sofoklesa i Eurypidesa (Ifigenia w Aulidzie i Ifigenia w Taurydzie), w nowszych czasach tragedii Racine'a, dramatu Goethego oraz oper Glucka, Cherubiniego, Jomellego i Scarlattiego.

Ifikles mit, syn Alkmeny i Amfitriona, bliźniaczy brat Heraklesa (który był jednak synem Zeusa i Alkmeny), małżonek Automeduzy, ojciec Jolaosa, ulubieńca Heraklesa. Razem z bratem Heraklesem /. walczył przeciw mieszkańcom Orchomenos, przeciw Erginosowi, pomagał bratu w wykonani" jego dwunastu prac, brał udział w polowaniu na dzika kalidońskiego i wyprawie na Troję.

Hikrates z Aten syn rzemieślnika, dowódca wojsk ateńskich; pokonany w czasie wojny ko-rynckiej przez Spartan w porcie Lechajon w r. 393 p.n.e. Pragnąc skutecznie oprzeć się wrogom zorganizował z wojsk pieszych doborowe oddziały peltastów, uzbrojonych w małe okrągłe tarcze zw. pelte, oraz długie dzidy i duże miecze. Z takimi oddziałami rozbił w następnym r. 392 wojska Spartan w tym samym porcie Lechajon. W r. 390 prowadził zwycięskie walki z Koryntyjczykami i Spartanami aż na Peloponezie, w następnych latach znów walczył w Tracji i Hellesponcie. Był też na służbie króla trackiego Kotysa, którego córkę poślubił. W r. 369 został wysłany na pomoc Sparcie przeciw wojskom tebańskim pod wodzą Epaminondasa. W r. 357 był jednym z strategów w czasie wojny z państwami związkowymi. Oskarżony o zdradę, został uniewinniony, ale wkrótce zmarł ok. r. 353.

Ifimedeja mit. córka Triopsa, żona Aloeusa,. ze związku z Posejdonem urodziła dwu synów, Otosa i Efialtesa. W czasie świąt Dionizosa porwali ją wraz z córką Pankratis piraci traccy i uwiezli na wyspę Strongyle, skąd wyzwolili je dopiero obaj synowie, odniósłszy zwycięstwo nad Trakami.

Hion malarz grecki z Koryntu (pocz. V w. p.n.e.), wymieniony w Antologii Palatynskiej.

Kiś mit. 1. król Argos, ojciec Eteoklesa i Euadny, żony Kapaneusa. Po nim objął władzę w Argos syn Kapaneusa, Stenelos. 2. syn Stenelosa, brat Eurysteusza, uczestnik wyprawy Argonatów; zginął w walce z królem Kolchidy Ajestem. 3. młodzieniec z Salaminy Cypryjskiej, zrozpaczony obojętnością ukochanej Anaksarete powiesił się na drzwiach jej domu. Za karę-Afrodyta zamieniła ją W kamień w chwili, gdy dziewczyna spojrzała na zwłoki /.

Ifitos mit. syn króla Ojchalii, Eurytosa, brat królewny Jole, zabity przez Heraklesa, który uderzył na Ojchalię, aby porwać Jole.

ignominia łac. utrata dobrego imienia. Następowała wskutek zganienia przez cenzorów, nota censoria (zob. nota 2) lub wydalenia z wojska.

igrzyska (gr. agones, łac. ludi) w Grecji zawody sportowe połączone z uroczystościami. religijnymi. Główne i. greckie miały charakter uroczystości ogólnonarodowych. Należały- do. nich: a) i. olimpijskie (zob. olimpijskie igrzy^ ska); b) i. pytyjskie (Pythid)-odbywające się w Fokidzie, na Równinie Krisajskiej, na cześć Apollina jako ich twórcy, co 4 lata, w trzecim roku każdej Olimpiady. Od r. 586 p.n.e. i. te urządzali członkowie Amfiktionii Delfickiej. Początkowo obejmowały one jedynie zawody muzyczne, ponieważ Apollo był głównie opiekunem muzyki i śpiewu; później włączono do

programu zawody gimnastyczne i wyścigi na wozach. Zwycięzcy otrzymywali wieńce wawrzynowe; c) i. nemejskie (zob. nemejskie igrzyska); d) »'. istmijskie (zob. istmijskie igrzyska). L greckie miały charakter klasowy i zwłaszcza w epoce archaicznej nosiły cechy sportu arystokratycznego. Ustanowienie ich przypada na okres panowania ideologii arystokratycznej. Byli od nich wykluczeni metojkowie, niewolnicy i barbarzyńcy. Zawodnicy występowali zupełnie nago;

możność obserwowania nagich dał w ruchu i w wysiłku pozwoliła rzeźbiarzom na dokładniejsze przestudiowanie aktu i wpłynęła w znacznym stopniu na wspaniały rozwój rzeźby greckiej. W Rzymie igrzyska nie miały już tego charakteru święta narodowego, który był tak wybitną cechą »'. greckich; były one przede wszystkim masową rozrywką dla ludu; organizatorzy prześcigali się nawzajem, by wypadły jak najwspanialej, by występowała w nich jak największa liczba zawodników, gladiatorów i zwierząt. Wstęp na i. był bezpłatny. Dzieliły się one na cyrkowe, sceniczne i amfiteatralne; a) i. cyrkowe, lud! circenses, obejmowały głównie wyścigi na wozach zaprzężonych w dwa (biga) lub w cztery konie (kwadryga). W wyścigach najczęściej brały udział 4 wozy, zależnie jednak od wielkości cyrku i liczby szranków mogło ich być więcej. Współzawodnicy wykonywali 7 okrążeń (długość toru w Circus Mwcimus w Rzymie wynosiła ok. 600 m). Zwycięzcy byli suto nagradzani dołem, zdobywali popularność i nawet znaczenie polityczne. W cyrku odbywały się także walki zapaśnicze i walki na pięści, w których występowali zawodowi atleci. Dość często odbywały się popisy wojskowe piechoty i jazdy, która występowała w oddziałach, turmae, pod dowództwem dekurionów, b) i. sceniczne, ludi scaenici, obejmowały przedstawienia teatralne tragedii i komedii. Wstęp do teatru mieli wszyscy obywatele: mężczyźni, kobiety i dzieci; niewolnicy nie mogli być widzami w teatrze; c) i. amfiteatralne,

ludi gtadiatori, składały się z walk gladiatorów, z walk ludzi z dzikimi zwierzętami oraz z walk na okrętach. Początkowo uświetniano nimi uroczystości religyne, triumfy i pogrzeby, później urządzano je w czasie różnych świąt, a nawet i poza świętami jako zabawę dla ludu. (Zob. gladiatorzy). Urządzano też walki na okrętach, naumachia (zob.).

Iguvinae Tabulae 7 tabliczek brązowych znalezionych w r. 1444 w umbiyjskim mieście

Gubbio, w ruinach świątyni Jowisza. Zawierają one opisy składania ofiar oraz statuty kolegium kapłańskiego w języku umbryjskim i stanowią niezmiernie ważne źródło do poznania tego języka.

Iguyium dziś Gubbio; miasto w Umbrii, położone na południowo-zachodnich zboczach Apenin, w pobliżu via Flaminia, ważny punkt strategiczny, ze świątynią Jowisza Apenińskiego, gdzie znaleziono tabliczki iguwińskie (zob. Iguvinae Ta-bulnę}.

Dtar (gr. Ikoros) mit. 1. syn Dedala (zob.).

2. ojciec Penelopy, małżonki Odyseusza.

łkana 1. dziś Nikaria; wyspa w pobliżu wybrzeży Azji Mniejszej na zachód od wyspy Samos, należąca do grupy Sporad. 2. wyspa w Zatoce Perskiej, w pobliżu ujścia rzeki Eufrat.

3. mała wioska attycka, ojczyzna twórcy tragedii greckiej, Tespisa.

Bkarios (lub łkaros) nrit. Ateńczyk, ojciec Erigony; za panowania króla Pandiona przyjął gościnnie Dionizosa przybywającego do Attyki i otrzymał od boga w darze winną latorośl i bukłaki z winem. Zaczął więc na wozie objeżdżać kraj, aby rozpowszechnić uprawę winnej latorośli. Gdy upoił kilku pasterzy tak, że legli nieprzytomni, towarzysze ich sądząc, że zostali otruci przez /., zabili go i pogrzebali. Zaniepokojona Erigone poszukiwała ojca; towarzyszył jej wiemy pies Majra. Gdy wreszcie znalazła grób /., z rozpaczy powiesiła się na rosnącym obok drzewie. Bogowie umieścili ich na niebie jako konstelacje: /. jako Arkturosa, Erigone jako Pannę, Majrę jako Psa.

łkaryjskie Morze (gr. Ikdrion pelagos, łac. marę Icarium) południowo-wschodnia część Morza Egejskiego w pobliżu wyspy łkarii, wzdłuż brzegu Karii i Jonii; wg legendy-tutaj spadł łkar.

Bkelos mit. syn boga snu, Hypnosa, brat Morfeusza.

Ikomon miasto w Azji Mn., od czasu dia-dochów (IV/ni w. p.n.e.) stolica Likaonii, potem kolonia rzymska.

Dcsion mit. król Lapitów w Tesalii, ojciec Pejritoosa; z widziadłem mającym postać Hery spłodził centaura twierdząc, że miał związek z samą boginią. Za karę został strącony do Tartaru i tam przywiązany do płonącego, obracającego się szybko i bez przerwy koła.

Dctinos architekt ateński, który wraz z Kał-likratesem i Fidiaszem zbudował w drugiej

pot. V w. p.n.e. ateński Partenon. Poza tym był prawdopodobnie twórcą świątyni Apollina w Bassaj i współtwórcą Telesterionu w Eleusis.

Derda dziś Lerida; miasto, w Hispania Tar-raconensis, nad rzeką Sicoris; w r. 49 p.n.e., na początku wojny domowej, Cezar pokonał tam legatów Pompejusza.

Ilergetowie (Ilergetes) liczne plemię zamieszkujące część Hispania Tarraconensis, ze stolicą Ilerda. Odegrali oni pewną rolę w drugiej wojnie punickiej, walcząc po części po stronie Rzymian, po części przeciw nim.

Ilia (Rea Silvia) mit. córka króla Alby, Numi-tora, matka Romulusa i Remusa. Amulius, brat Numitora, w obawie by potomkowie /. nie odebrali mu władzy, uczynił ją westalką. Mimo to za sprawą boga Marsa urodziła dwoje bliźniąt:

Romulusa i Remusa. Amulius skazał ją na śmierć lub też ona sama rzuciła się do Tybru; bóg rzeki ocalił ją i uczynił swoją małżonką.

Iliada (Ilias) zob. Homer.

Dion (łac. Ilium) zob. Troja.

Ilione mit. najstarsza córka króla Troi Priama małżonka króla Tracji Polimestora. Wychowywała swego najmłodszego brata Polidora (którego powierzył jej ojciec w obawie przed upadkiem Troi) jako swego syna Deifilosa. Deifilos natomiast uchodził za Polidora. Gdy Polimestor na żądanie Greków zabił Deifilosa sądząc, że jest to Polidor, /. oślepiła go i zabiła.

Ilissos mała rzeka w Attyce, wypływająca z gór Hymettos, wpadająca do rzeki Kefisos;

okrąża Ateny od strony południowej.

Ilithyia zob. Ejletyja.

Illiberis 1. dziś Elyira; miasto Turdulów w Hispania Baetica, w pobliżu źródeł rzeki Singalis. 2. dziś Eine; miasto na północnym stoku Pirenejów, na drodze z Gallia Narbo-nensis do Hiszpanii.

Illiria (Illyris, Illyricum, Illyria) kraj położony na wschodnim wybrzeżu Morza Adriatyckiego. W północnej części /. powstało w r. 380 p.n.e. samodzielne państwo pod nazwą Illyricum, które zostało w r. 168 p.n.e. podbite przez wojska 1. Ankausa i weszło w skład prowincji rzymskiej. Kraj zamieszkiwały plemiona głównie pochodzenia trackiego: Japydowie, Libumowie i Dalmaci. Ważniejsze miasta: Arupnim, Senia, lader, Sa-lona, Skodra. Ważniejsze rzeki: Genusus, Apsos, Aoos. W pobliżu wybrzeży leżały wyspy znane z uprawy winnic i oliwek, jak:-Arba, Curicta, Apsyrtydy i in. Za panowania Tyberiusza stolicą

prowincji rzymskiej 7., zwanej Dalmatia, i Illyricum była Salona. W czasach późnego cesarstwa nazwa Illyricum obejmowała szereg krajów, jak:

Dalmacja, Pannonia, Moezja i Dacja.

Illiturgis miasto w Hispania Baetica, nad górnym biegiem rzeki Baetis, zniszczone przez Scypiona w czasie drugiej wojny punickiej (między 210 a 206 r. p.n.e.), potem odbudowane.

Illyria, Illyricum zob. Illiria.

DOS mit. 1. syn Dardanosa i Batei, brat Erieh-toniosa, który objął władzę w Dardanii po bezpotomnej śmierci /. 2. syn Trosa i córki Skaman-dra, Kallirroe, brat Ganimedesa i Assarakosa, ojciec Laomedonta, dziad Priama, założyciel miasta Ilion.

Dva dziś Elba; wyspa przy wybrzeżu Etrurii, słynna z kopalni żelaza; Grecy nazywali ją Ajthalia.

Bowski Stanisław (Ihvius) jeden z wybitniejszych hellenistów polskich w XVI w. Studiował prawo i literaturę w Padwie, Paryżu, Bolonii, gdzie uzyskał stopień doktora praw. Przełożył z języka greckiego na łacinę fragmenty dzieł Dionizjosa z Halikamasu (Nonnulla opuscula a St. //ono nuftc primum latinitate donata, Paryż 1556), Demetriosa z Faleronu De elocutione (Bazylea 1557), Synesiosa O dobrym rządzeniu państwem (De regno bene administrando, Wenecja 1563) oraz mowy Bazylego Wielkiego (De mo-ribus orationes, Wenecja 1564), kilkakrotnie przedrukowywane.

Imachara miasto we wschodniej części Sycylii.

imagines łac. naturalnej wielkości woskowe maski przodków; mieli do nich prawo jedynie ci obywatele rzymscy, których przodkowie piastowali urzędy kurulne. Były one przechowywane w specjalnych szafkach, armaria, zwieszonych na ścianach atrium; każda maska była ozdobiona wieńcem laurowym, u dołu był umieszczony napis zawierający imię nieboszczyka, jego tytuły i zasługi; poszczególne maski były połączone między sobą girlandami z liści, odnawianymi w dni świąteczne. W czasie uroczystości pogrzebowych niesiono je w pochodzie lub też nakładano na twarze osób przypominających wzrostem i wyglądem postacie, które miały reprezentować.

Imaus 1. /. Indicus, dziś Karakorum i zachodnie Himalaje, pasmo górskie w Azji graniczące z Indiami po drugiej stronie rzeki Ganges, znane w świecie greckim od czasów wyprawy

Aleksandra Wielkiego. 2. /. Scythicus, dziś Tian-Chan, pasmo górskie w Azji położone na północ od I. Indicus dzielące Scytię na dwie części.

Imbrasosi rzeka na wyspie Samos, biorąca początek z góry Ampelos; nad jej brzegiem miała się, wg legendy, urodzić Hera, stąd przydomek bogini Imbrasta.

Imbrasos2 mit. 1. bóg rzeki, któremu nimfa Chesias urodziła córkę imieniem Okyrroe, kochankę Apollina. 2. król tracki wymieniony przez Homera. 3. ojciec Glaukosa i Latesa, towarzyszy Eneasza.

Imbros dziś Imbro; górzysta wyspa na Morzu Egejskim, w pobliżu Chersonezu Trackiego, na południo-wschód od Samotrake, znana z kultu Hermesa i Kabirów, podbita przez Miltiadesa w drugiej poł. VI w. p.n.e., za czasów rzymskich należąca do prowincji Achaja.

imiona własne zob. nomen.

Immarados mit. jeden z synów Eumolposa, nabity przez Erechteusza w wojnie, którą Eieuzyńczycy prowadzili przeciwko Atenom.

inununitas łac. zwolnienie od podatków lub powinności publicznych (munera) ciążących na osobach prywatnych, lub na grupach społecznych czy gminach; zwolnienie było początkowo udzielane drogą uchwały 'senatu, a za czasów cesarstwa przez wydanie edyktu cesarskiego lub cesarskiego przywileju specjalnego.

imperator łac. 1. dowódca armii. 2. za czasów republikańskich tytuł nadawany wodzowi przez żołnierzy po odniesionym zwycięstwie lub podczas tryumfalnego wjazdu wodza do Rzymu. Gajusz Juliusz Cezar otrzymał w r. 45 p.n.e. od senatu tytuł i. dożywotnio, z prawem przekazywania go potomkom. Oktawian przybrał termin i. jako praemmen (Imperator Caesar). To samo czynili również późniejsi władcy, dzięki czemu termin »". nabrał z czasem znaczenia "głowa państwa" (princeps, cesarz).

imperium łac. 1. najwyższa władza, suwerenność ludu rzymskiego. 2. władza wyższych urzędników rzymskich za czasów republikańskich, a później władza cesarza. /. wyższych urzędników obejmowało różne dziedziny administracji państwowej, inicjatywę ustawodawczą, jurysdykcję karną i dowództwo wojskowe. 3. prawo wydawania rozkazów. 4. rozkaz. 5. terytorium państwowe.

unpluvium łac. basen umieszczony w podłodze w atrium rzymskiego domu, gdzie zbierała się

woda deszczowa wpadająca przez otwór zrobiony w dachu zw. complmwm.

in medias res (łac. dosł. w środek sprawy) rozpoczynanie toku opowiadania od głównego tematu, od istoty rzeczy, bez żadnych wstępów. Powiedzenie Horacego (Ars poet. 147).

Inachosi mit. syn Okeanosa i Tetydy, najstarszy król Argos, jednocześnie bóg rzeki tej samej nazwy w Argolidzie. Posejdon i Hera wiedli spór o posiadanie Argos, /. rozstrzygnął go na korzyść bogini. Późniejsza tradycja czyni go z pochodzenia Egipcjaninem. Był on ojcem Foroneusa, Ajgialeusa, Panoptesa oraz lo.

Inachos2 1. dziś Panitza, główna rzeka Argo-Udy, wypływała z gór Lyrkejon na granicy Arkadii i wpadała do północnej części Zatoki Ar-golidzkiej. 2. prawy dopływ rzeki Acheloos wypływający z północnych stoków góry Pindos. 3. prawy dopływ rzeki Sperchejos w jego dolnym biegu.

Inaros Libijczyk, syn Psammetycha, przywódca powstania egipskiego przeciw Persom w r. 465 p.n.e.

incubatio łac. (gr. enkójmesis) jeden z wielu rodzajów wróżb, polegający na spędzeniu nocy w adytonie świątyni Asklepiosa (również Apollina lub Serapisa) w celu otrzymania od boga we śnie rady, w jaki sposób szybko powrócić do zdrowia. Chorego, który po złożeniu ofiary i po rytualnym oczyszczeniu zasypiał na skórze świeżo zabitego zwierzęcia, miał nawiedzać bóg, wskazując skuteczne lekarstwo bądź bezpośrednio, bądź też pośrednio za pomocą alegorycznego snu, tłumaczonego następnie przez kapłanówlekarzy. Pacjent odzyskawszy zdrowie składał bogu dziękczynne wota, najczęściej w kształcie uzdrowionego członka ciała.

index łac. 1. streszczenie tekstd prawnego lub dokumentu (»'. scripturae). 2. wykaz, katalog. 3. człowiek, który wskazał sprawcę przestępstwa lub spiskowców zamierzających dopuścić się zbrodni. Taki sam donosiciel w Grecji nazywał się menytśs, menyttr. Donosiciel taki za swe usługi otrzymywał zazwyczaj nagrodę.

Indie rozległy kraj w południowej Azji nad Oceanem Indyjskim. Starożytni rozróżniali kraj po bliższej stronie Gangesu (/. intra Gangem), obejmujący terytoria dzisiejszego

Hindustanu, znany z wybornych olejków, drogich kamieni, kości słoniowej, pereł itd. Aleksander Wielki podbił go w r. 327 - 325 p.n.e., co wpłynęło na ożywienie handlu między Wschodem i Zacho-

dcm. Druga część zwana /. extra Gangem, obejmująca terytoria dzisiejszej Birmy, była prawie nieznana starożytnym; opisał ją dopiero Klaudiusz Ptolemeusz.

Indigetes dii łac. rdzennie rzymscy bogowie w przeciwieństwie do dii Novensiles, obcych bóstw przyjętych przez Rzymian, którym zaczęto składać ofiary publiczne dopiero po r. 510 p.n.e.

indigitamenta łac. sakralne formułki, które wymawiali kapłani rzymscy w czasie modlitw;

wskazywały one imiona i atrybuty poszczególnych bóstw i sposób wzywania ich; były pilnie strzeżone przez pontyfików w archiwach.

indulgentia łac. akt łaski, głównie ułaskawienie skazanego w procesie karnym lub zaniechanie ścigania przestępstwa względnie umorzenie wdrożonego procesu karnego na mocy uchwały ko-micjów, senatu albo decyzji dyktatora lub cesarza.

Indus (gr. Indos) 1. najważniejsza rzeka Indii, oddzielająca Indie przedgangesowe od Gedrozji, Arachozji i kraju Paropamisadów; wypływa z południowych stoków tzw. Kaukazu Indyjskiego, wpada do Oceanu Indyjskiego tworząc deltę. 2. rzeka przepływająca Frygię i Karię, zwana także Kalbis.

Łies Albert (1620-1658) poeta polsko-laciński, autor utworów lirycznych, Lyricorum centuria prima (Gdańsk 1655), naśladowca Sarbiewskiego. Zbiór ten zawiera ody religijne, moralizatorskie i satyryczne, w których poeta chłoszcze polską rozrzutność, pijaństwo, zbytek w strojach itd. Wydał również zbiór epigramatów (1654 r.) oraz Lechiadf (Lechias ducum principum ac region Pohniae, Kraków 1655), zbiór 47 pieśni, w których przedstawił historię Polski od Lecha do Jana Kazimierza.

infamia łac. w szerszym znaczeniu niesława, w ściślejszym zaś umniejszenie czci obywatelskiej powodujące pewne skutki określane przez prawo. Objęty infamią tracił ius suffragii i ius honorum, podlegał pewnym ograniczeniom, dotyczącym zdolności procesowej, zawierania małżeństwa itd. /. była następstwem popełnienia hańbiących czynów, wykroczeń i zbrodni. /. powodowało również zasądzenie w sprawach dotyczących deliktów prywatnych (np. kradzież) oraz w sprawach, które dotyczyły zobowiązań z kontraktów wymagających szczególnej uczciwości (jak np. kontrakt spółki).

inferiae łac. ofiary składane duchom zmarłych, manes.

Infennn marę tak nazywali Rzymianie Morze Tyrrenskie wzdłuż zachodnich brzegów Italii na odcinku od Ligurii do Sycylii, w przeciwieństwie do Morza Adriatyckiego, marę Superum.

infuła łac. nakrycie głowy z białej, niekiedy z purpurowej wełny, w kształcie szerokiej opaski lub turbanu ze zwisającymi z obu stron wstążkami. /. była oznaką nietykalności, za

czasów republiki nosili ją kapłani, w czasach późniejszych także cesarze i najwyżsi dostojnicy. Wkładali ją również ludzie błagający o opiekę; zdobiono nią także zwierzęta ofiarne, a nawet przedmioty w miejscach świętych.

iniuria łac. w znaczeniu ogólnym bezprawie;

w szczególności każde rozmyślne i bezprawne czynne lub słowne naruszenie osobowości człowieka wolnego. /. była deliktem prywatnym. Pokrzywdzony skarżył sprawcę w cywilnym postępowaniu sądowym o zapłatę grzywny. W późnych czasach cesarstwa niektóre rodzaje i. były ścigane w drodze procesu karnego.

Łio mit. córka Kadmosa i Harmonii, druga żona króla Teb, Atamasa. Zob. Atamas.

inskrypcje zob. epigrafika.

institor łac. drobny handlarz rzymski zajmujący się handlem bądź jako pośrednik lub przedstawiciel większego kupca, bądź na własny rachunek. Niekiedy i. posiadali kramy lub też prowadzili handel domokrążny. Zawód ten uprawiali tylko wyzwoleńcy i ludzie niskiego pochodzenia.

Insubrowie (Insubres) jedno z najpotężniejszych i najliczniejszych plemion celtyckich w Italii, zamieszkujące Galię Transpadańską pomięd2y rzeką Ticinus i jeziorem zw. lacus Larius, z głównym miastem Mediolanum. W r. 222 p.n.e. zostali podbici przez Rzymian.

infuła łac. (dosł. wyspa) dom lub grupa domów w starożytnym Rzymie, oddzielonych od siebie wąskimi zaułkami - angiportus i przeznaczonych dla biedniejszej ludności, która wynajmowała tam pojedyncze mieszkania lub izby. Przeciwieństwem i. .był domus, zamieszkiwany przez jedną zamożną rodzinę. Lokatorzy i. nazywali się irujuilini, później także insularii. Często cała grupa domów należała do jednego właściciela. Opieką nad i., wynajmowaniem mieszkań i pobieraniem komornego zajmował się niewolnik zw. insularius.

insulae deportatio zob. deportatio m insulam.

intaglio zob. gemma.

Interamna 1. dziś Terni; miasto w poiudnio-

wej Umbrii przy via Flaminia, ojczyzna historyka Tacyta oraz cesarza Tacyta i jego brata Florusa. 2. dziś Termini; miasto Wcisków w Lacjum, powyżej ujścia rzeki Casinus do Liris.

intercalaris łac. (dom. mensis) miesiąc przestępny dodawany w kalendarzu rzymskim (w różnych okresach - wg różnych zasad) co kilka lat w celu wyrównania różnic, jakie powstawały między rokiem księżycowym a słonecznym (zob. kalendarz).

Intercatia twierdza w kraju Wakcejów (Vaccei) w Hispanta Tarraconensis.

intercessio łac. veto ze strony wyższego urzędnika rzymskiego przeciwko aktowi urzędowemu swego kolegi lub urzędnika niższego rangą, uniemożliwiające wykonanie tego aktu. Największe znaczenie miała /. trybunów ludowych, którzy mogli ją stosować przeciwko

aktom każdego urzędnika z wyjątkiem dyktatora; przeciwko aktom dyktatora i. nie była w ogóle dopuszczalna.

Intercidona mit, jedno z trzech bóstw opiekuńczych domu położnicy. Bóstwa te: Deverra, Intercidona i Pilumnus strzegły nocą domu położnicy. Jedno ciosało próg siekierą, drugie uderzało weń tłuczkiem od moździerza, trzecie zamiatało go miotłą. Te symbole (siekiera - ścinanie drzew, tłuczek-przygotowywanie potraw, miotła - zgarnianie plonów) miały powstrzymać siejącego postrach mieszkańca lasów, Sylwana, przed wtargnięciem do domu.

interdictio aquae et ignis (fac. dosł. wzbronienie wody i ognia) oznacza wykluczenie przestępcy ze społeczności obywatelskiej. W praktyce oznaczało wygnanie połączone z utratą obywatelstwa i majątku. Taką interdykcję dotyczącą Cycerona przeprowadził w r. 58 p.n.e. trybun ludowy Publius Klodiusz Puleher.

interdictom łac. interdykt, nakaz skierowany przez pretora lub innego właściwego urzędnika na żądanie zainteresowanego do innej osoby, nakładający na tę ostatnią obowiązek uczynienia czegoś lub powstrzymania się od jakiegoś działania. Osoba, do której zostało skierowane i., mogła nie zastosować się do niego i bronić swych praw w procesie prywatnym. Znano i. zakazujące (mterdicta prohibitoria) oraz i. nakazujące przywrócenie do stanu poprzedniego rzeczy lub posiadania (i. restitutorid) oraz okazanie osoby lub rzeczy (»'. exhibitoria). I. stosowane było również dla ochrony interesów publicznych. Największe znaczenie miały i. dotyczące; a) obrony aktualnego posiadacza przed zakłóceniem posiadania

(i. retlnendae possessionis); b) przywrócenia posiadania utraconego w wyniku wyzucia przez inną osobę (i. recuperandae possessionis); c) uzyskanie posiadania (i. adiptscendae possessionis).

Internom marę łac. Morze Śródziemne, nazywane również marę Magnum, marę Intestinum, marę Nostrum lub po prostu marę. Wybrzeża tego morza były kolebką najstarszych cywilizacji tzw. śródziemnomorskich. Nazwę marę Medl-terraneum. Morze Śródziemne, otrzymało w n w. n.e.

internondinam łac. przerwa między dwiema nundinae, tzn. między dwoma dniami targowymi, które przypadały co 8 dni, tak ż<s i. oznaczało okres siedmiodniowy, w czasie którego nie odbywały się targi ani jarmarki.

taterpres łac. 1. pośrednik, w szczególności przy akcie kupna-sprzedaży. 2. tłumacz, z którego pomocy korzystano przy rozmowach osób różnych narodowości; towarzyszył on zawsze namiestnikowi na prowincji, a także w razie potrzeby wzywany był do senatu, np. dla tłumac-zi-nia przemówień posłów zagranicznych. 3. w ogólnym znaczeniu każdy objaśniający, interpretator;

tak nazywano np. augurów objaśniających wróżby z lotu ptaków.

interregnum łac. okres między śmiercią króla rzymskiego a wyborem jego następcy; w czasach republikańskich okres między śmiercią lub ustąpieniem obu konsulów a wyborem nowych konsulów.

interrex łac. w państwie rzymskim w czasach królewskich, po śmierci króla, senat powierzał jednemu ze swych członków prowizoryczne sprawowanie władzy najwyższej. Takiego senatora nazywano i. Władza i. trwała tylko 5 dni. Jeżeli w ciągu tego okresu nie nastąpił wybór nowego króla, i. wyznaczał swego następcę na dalsze 5 dni i ustępował. Powtarzało się to aż do chwili wyboru nowego króla. W czasach republikańskich w razie śmierci lub ustąpienia obu konsulów senat wybierał spośród senatorów-patrycjuszów /, na

okres pięciu dni. Jego głównym zadaniem było zarządzenie wyborów nowych konsulów. Aż do chwili wybrania tych ostatnich wyznaczani, tak jak za czasów królewskich, dalsi interreges, każdy na 5 dni.

interrogatio łac. 1. przy stypulacji pytanie skierowane przez przyszłego wierzyciela do dłużnika. 2. w rzymskim procesie karnym pytanie skierowane przez sąd do oskarżonego, czy przyznaje się do winy, czy też nie; również badanie

świadka. 3. w formułkowym rzymskim procesie prywatnym i. in twe, zapytania skierowane na początku stadium in wre za zgodą pretora przez powoda do pozwanego, mające na celu ustalenie pewnych kwalifikacji tego ostatniego jako pozwanego (tzw. biernej legitymacji procesowej). 4. w senacie - zapytanie o opinię w rozpatrywanej sprawie, skierowane przez przewodniczącego do senatorów.

lo mit. córka króla Argos, Inachosa (wg innych wersji, ojcem jej był Jasos, Argos, Pejreus, Arester czy może jeszcze ktoś inny), kapłanka Hery w Argos, kochanka Zeusa. Hera z zazdrości zamieniła ją w krowę i powierzyła ją straży swego sługi, stuokiego Argosa. Na rozkaz Zeusa Hermes zabił Argosa; wówczas Hera zesłała na /. bąka, który ścigał uciekającą po wszystkich krajach, aż wreszcie nieszczęsna dotarła do Egiptu, gdzie odzyskała ludzką postać i urodziła syna Epafosa, późniejszego króla Egiptu, który zbudował Memfis. /. została utożsamiona z egipską boginią Izydą.

lolcus zob. Jolkos.

łon 1. mtt. syn Apollina i Kreuzy; po zwycięstwie nad Trakami został królem Aten. Był herosem-eponimem Jończyków. Jest bohaterem tragedii Eurypidesa pt. łon. 1. I. z Chios (V w. p.n.e.), poeta tragiczny i działacz polityczny w Atenach, autor broszury politycznej Epidemią/ (Pobyty w obcych miejscach), wymierzonej przeciw Peryklesowi i Temistoklesowi. Zachowane charakterystyczne fragmenty, np. o Sofo-klesie.

ionicus zob. jonik.

loniulu marę zob. Jońskie Morze.

lophon zob. Jofon.

loppe dziś Jaffa; miasto w Palestynie, stanowiące port dla Jerozolimy. Pompejusz w pierwszej poł. I w. p.n.e. przyłączył je do prowincji rzymskiej Syrii. Gdy w okresie cesarstwa miasto opanowali piraci, cesarz Wespazjan kazał je zburzyć i wybudować na tym miejscu twierdzę

obronną.

los wyspa na Morzu Egejskim wchodząca w skład grupy Cyklad, z miastem o tej samej

nazwie.

losephus Flavius (poi. Józef Flawiusz) historyk żydowski pochodzący z rodu kapłańskiego. Urodził się w Jerozolimie w r. 37 n.e., w r. 64 przybył do Rzymu, gdzie przebywał trzy lata;

do kraju powrócił w r. 66, tj. gdy wybuchło powstanie Żydów przeciw Rzymianom. /. przyłączył się do niego, objął dowództwo nad powstańcami w Galilei, w r. 67 dostał się do niewoli. Po dwu latach uwolnił go Wespazjan i jako jego patron nadał mu nazwisko Flmius, obdarzając go obywatelstwem rzymskim. /. poświęcił się wówczas całkowicie pracy literackiej. Data jego śmierci nie jest znana, wiadomo jednak, że żył jeszcze w r. 94 n.e. Dzieła /. F,', 1. Judaike ar-chajologia (Starożytności żydowskie), w 20 księgach, zawierających historię Żydów od początku do. wybuchu powstania przeciw Rzymianom, 2. Perl tu Judaiku polemu (Wojna żydowska), w 7 księgach; treścią dzieła jest historia powstania Żydów przeciw Rzymianom, zakończonego ich klęską i zdobyciem Jerozolimy; napisane zostało w latach 75-79 i jest kontynuacją Starożytności. 3. Pros Aptona (Przeciw Apionowi), w 2 księgach. Jest to jedyna zachowana apologia Żydów przeciw zarzutom pogan, napisana w r. 93/4 n.e. 4. Bios (Autobiografia), jest nie tylko życiorysem autora, lecz także rodzajem apologii; /. broni w niej wiarogodności Wojny żydowskiej, zakwestionowanej przez Justusa z Ty-beriady, który opisał te same wypadki z innego stanowiska. Dzieła /. są najważniejszym źródłem dla historii wojny żydowskiej.

lołianus (Flavius CIaudius 1. Yarronianus) dowódca gwardii za cesarza Juliana, po jego śmierci w wojnie z Persami w r. 363 n.e. został obwołany przez armię cesarzem. Zawarł z królem perskim Saperem II pokój na lat 30 i odstąpił mu pewną liczbę warownych miast, m. in. sławne Nisibis. Odznaczał się wielką tolerancją zarówno w stosunku do pogan, jak i do chrześcijan; m. in. zniósł ustawy Juliana przeciwko chrześcijanom. Po 7 miesiącach panowania zmarł w r. 364.

Ł-a 1. szczyt w południowej Messanii z warownią, której przez 11 lat bronił Aristomenes w czasie drugiej wojny messeńskiej (przeciw Spartanom). 2. miasto w Messenii w pobliżu granicy z Lakonią, wspomniane przez Homera, później zwane Albia.

Ireneusz (łac. Irenaeus) biskup Lyonu, autor pism polemicznych, pogromca gnostycyzmu;

zmarł w r. 202 n.e.

Iris mit. córka Thaumasa i Elektry, siostra Harpii, posłanka bogów, zmieniona przez Herę w tęczę; miała ona również, jako sprawczyni deszczów, zasilać chmury wodą mórz i rzek.

iryzacja jedna z odmian procesu rozkładowego, jaki następuje na powierzchni szkieł staro

żytnych pod wpływem długotrwałego znajdowania się w ziemi i działania na szkło składników ziemnych, zwłaszcza kwasu węglowego. /. wywołuje efekt metalicznego mienienia się barw tęczowych na powierzchni.

is fecit cui prodest łac. uczynił to ten, komu to przyniosło korzyść; zwrot prawniczy, za pomocą którego dowodzi się winy.

Isaeus zob. Isajos.

Isagoras przedstawiciel stronnictwa arystokratycznego w Atenach po wypędzeniu Pizystratydów, przeciwnik Klejstenesa; w r. 508/7 dzięki pomocy króla spartańskiego Kleomenesa udało mu się wypędzić Klejstenesa i opanować na krótki czas zamek ateński. Po kilku jednak dniach lud ateński zmusił go do poddania się i opuszczenia zamku. Także druga próba opanowania Aten przy pomocy Kleomenesa nie powiodła się.

Isajos (łac. Isaeus; poł. Izeusz) 1. /. z Chal-kiś (r. 420 - 350 p.n.e.), mówca ateński, nauczyciel Demostenesa. Prowadził w Atenach szkołę retoryczną. Był autorem około 60 mów, z których zachowało się 11. Naśladuje w nich styl Lizjasza, jakkolwiek uchodził za ucznia Isokratesa. Miał także napisać podręcznik wymowy. 2. /. 2 Asyrii, mówca działający w Rzymie za czasów cesarza Hadriana (II w. n.e.).

Isara 1. dziś Isere; lewy dopływ Rodanu, wypływa z Alp, wpada do Rodanu w pobliżu Walencji. W r. 121 p.n.e. Kwintus Pabiusz Maksimus odniósł nad /. zwycięstwo nad Allobrogami i Arwernami. 2. dziś Oise; prawy dopływ Sekwany.

Isauria kraj w Azji Mniejszej, z głównym miastem Isaura, stanowił południowo-zachodnią część Likaonii graniczącą z Cylicją, fsaurowie niepokoili sąsiadów ustawicznymi napadami, brali również udział w pirackich wyprawach Cylicyjczyków. W r. 76 p.n.e. pokonał ich P. Ser-wiliusz, a Pompejusz włączył /. do prowincji Cylicji w r. 63 p.n.e. Antoniusz powierzył władzę nad nią królowi Galacji Amyntasowi. Stolica kraju, Isaura, została zburzona przez Perdikkasa w r. 322 p.n.e., następnie odbudowana przez Amyntasa.

Isidorus zob. Izydor.

Isigonos 1. /. z Nicei, pisarz grecki epoki hellenistycznej (III/II w. p.n.e.), paradoksograf, autor dzieła pt. Apista (Rzeczy niewiarygodne). 2. grecki odlewacz brązu działający w Azji Mn. w III/II w. p.n.e., wymieniony przez Pliniusza

wraz z Fyromachosem, Stratonikosem i Anti-gonosem, twórcami pomnika wystawionego dla uczczenia zwycięstwa Attalosa i Eumenesa nad Galatami.

bis zob. Izyda.

Iskrzycki Maksymilian (1837-1891) profesor filologii klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, autor drobnych rozpraw filologicznych, m. in. O scholiach do Odysei. Uczniami jego byli Adam Miodoński, Zachariasz Dembitzer i Mieczysław Pawlikowski.

Ismaros góra w Tracji i miasto u jej podnóża o tej samej nazwie, znane z dobrego wina.

Ismens mit. córka Edypa i Jokasty, siostra Antygeny.

Ismenias 1. I. z Teb, stał przez długi czas na czele antyspartańskiej partii demokratycznej w Tebach, współdziałał w odnowieniu demokracji ateńskiej w r. 403 p.n.e. W czasie wojny korynckiej był wodzem, w r. 383 polemarchem. Kiedy Fojbidas zajął Kadmeję, /. został oskarżony o nawiązanie stosunków z Persami, uwięziony i stracony. 2. Tebańczyk, prawdopodobnie syn poprzedniego, towarzysz Pelopidasa, uczestniczył w wielu misjach dyplomatycznych. 3. /. z Chalkis, grecki malarz działający w Atenach w drugiej poł. IV w. p.n.e. Obrazy jego malowane na zamówienie Habrona, syna Likurga zdobiły wnętrze Erechtejonu.

Ismenos rzeka w Beocji, wypływała ze źródła Melia znajdującego się na stokach wzgórz Ismenos, okrążała Teby i po złączeniu się ze źródłem Dirke wpadała do jeziora Hylike.

Isokrates (r. 436 - 338 p.n.e.) syn ateńskiego fabrykanta aulosów, grecki teoretyk wymowy i wybitny mówca. Był uczniem sofistów: Prodikosa, Protagorasa, Gorgiasza, polityka Tera-menesa, .słuchał również Sokratesa. Najpierw pisał mowy sądowe jako logograf, w r. 390 p.n.e. otworzył w Atenach szkołę wymowy. Przeciwstawiając się teorii Gorgiasza i jego uczniów, oddzielił język prozy od języka poezji dopuszczając używanie języka poetyckiego jedynie w mowach popisowych. Stworzył rozczłonowany period, który uważał za konstrukcję nie tylko logiczną, ale i rytmiczną. Był twórcą klasycznej prozy attyckiej. Jego szkoła wymowy obejmowała w programie nie tylko retorykę, lecz także naukę prawa i psychologię, aby wychowanków przygotować do stanowiska "mężów politycznych". Wyszli z niej nie tylko najwybitniejsi mówcy greccy następnego pokolenia, jak: Demostenes, Hyperej-

des, Ajschines, Likurg, Dejnarchos, lecz także i historycy: Teopomp, Eforos i Filistos. Sam I. z powodu słabego głosu rzadko występował jako mówca, ogłaszał natomiast broszury propagandowe, przy czym był wyrazicielem poglądów reakcyjnych. W dziedzinie polityki wewnętrznej ideałem jego była dawna konstytucja Solona, w dziedzinie polityki zagranicznej marzył o wyprawie całej Grecji przeciw Persom przy poparciu Filipa Macedońskiego, nie zdając sobie sprawy, że groziło to utratą niepodległości Grecji. Z jego pism zachowało się 6 mów sądowych, szereg pism programowych i popisowych, jak Kata ton sofiston (Przeciw sofistom), Busirls, Helenę oraz pisma polityczne, jak Pansgyrikos, Panathenajkos, Perl ejrenes (O pokoju), Areopagitikos (Obrona dawnego ustroju Aten) i wiele innych.

isonomia (gr. isononua) równość wszystkich obywateli państwa wobec obowiązującego prawa. Mianem i. określił Herodot formę rządów demokratycznych.

isopoliteja gr. (Isos równy, politeja obywatelstwo) prawo obywatelstwa nadane przez greckie miasto mieszkańcom innego miasta. /. można było nadawać poszczególnym zasłużonym jednostkom lub też dwa miasta mogły przyznać ją nawzajem swoim obywatelom.

isopsefa gr. rodzaj wierszy układanych w ten sposób, że podstawione w nich zamiast liter wartości liczbowe (np. a=l,b=2,g=3 itd.) po zsumowaniu dają w heksametrze i w penta-metrze tego samego dystychu elegijnego tę samą sumę. Specjalistą w układaniu tych sztucznych wierszy był Leonidas z Alesandrii (I w. n.e.).

isoteleja (gr. isoteleja) prawo nadawane metojkom ateńskim, polegające na zrównaniu ich pod względem obowiązków finansowych i wojskowych z pełnoprawnymi obywatelami Aten. /. była uważana za wielki zaszczyt i przyznawana jedynie zasłużonym metojkom ateńskim.

Issa dziś Lissa; wyspa na Morzu Adriatyckim w pobliżu brzegów Dalmacji. Zamieszkiwał ją lud żeglarski posługujący się sławnymi okrętami zwanymi lembi Issaei.

Issedonowie (Issedones, Essedones) plemię scytyjskie sąsiadujące z Massagetami.

Issos nadmorskie miasto w Cylicji, znane ze zwycięstwa odniesionego przez Aleksandra Wielkiego nad Dariuszem w r. 333 p.n.e.

Ister zob. Danubius.

Isthmia 1. zob. istmijskie igrzyska. 2. miejscowe święta sportowe obchodzone przez poszczególne, miasta, np. Syrakuzy. 3. pisma dotyczące igrzysk istmijskich, jak: czwarta księga ód Pindara, epinikia Bakchylidesa, Euforiona, Mu-sajosa i utwory Proklosa pt. Perl Isthmion oraz wykazy zwycięzców w igrzyskach, zwane Isth-mlakaf anagrafaj.

istmijskie igrzyska (Isthmia) ogólnohelleńskie igrzyska ku czci Posejdona. odbywające się co 4 lata na Przesmyku Korynckim (Isthmos) 8 dnia miesiąca ateńskiego Munychion. Co do znaczenia stały one na trzecim miejscu po igrzyskach olimpijskich i pytyjskich (zob. igrzyska). Na ich program składały się - po złożeniu ofiary Po-sejdonowi - zawody gimnastyczne, hippiczne oraz muzyczne, obejmujące kitarodię i aulodię. Pierwszym zwycięzcą w istmijskich zawodach muzycznych był Nikokles z Tarentu (IV lub III w. p.n.e.). Zwycięzców w igrzyskach istmijskich opiewali Pindar i Bakchylides. Szczególny rozkwit ('. i. następuje w okresie rzymskim. Od r. 228 p.n.e. zaczęli w nich brać udział Rzymianie. W r. 196 p.n.e. po drugiej wojnie macedońskiej konsul Titus Kwinkcjusz Flamininus ogłosił na »'.;'. wolność miast greckich; w r. 67 n.e. cesarz Neron również na tych igrzyskach proklamował wolność Grecji i uwolnienie jej od wszelkich podatków. W okresie cesarstwa na (. i. gromadzili się obywatele z całego imperium rzymskiego.

Istmos (gr. Isthmos przesmyk, cieśnina) Przesmyk Koryncki, łączący wąskim pasmem środkową Grecję z Półwyspom Peloponeskim; miejsce kultu Posejdona, ku którego czci odbywały się tu igrzyska istmijskie. Kilkakrotnie projektowane i rozpoczynane prace (Periander, Cezar, Kaligula, Herodes Attikus, Neron) w celu przekopania kanału i połączenia Zatoki Sarońskiej z Zatoką Koryncką nie doszły do skutku.

Istna (Histria) 1. sąsiadujący z Dalmacją półwysep w północnej części Morza Adriatyckiego, między Zatoką Tergestyńską (Sinus Ter-gestinus) i Flanatycką (Sinus Flanaticus), z miastami Tergeste (dziś Triest), Pola (dziś Pola), Parentium (dziś Parenzo). W r. 77 p.n.e. kraj podbili Rzymianie. 2. /., Istropolis, Istrus, miasto w Moezji na zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego, między ujściem Dunaju a miejscowością Tomi, ważny punkt handlowy założony przez Milezyjczyków.

Istros1 grecka nazwa Dunaju (zob. Danubius).

Istros2 z Kyreny (III w. p.n.e.) uczeń Kallimacha, zwany Perypatetykiem, historyk grecki;

zajmował się historią i kulturą Attyki oraz historią lokalną Argos i Elidy. Pisma nie zachowane.

Isyllos z Epidauru (pierwsza poł. III w. p.n.e.) poeta grecki, autor zachowanych w inskrypcjach pieśni na cześć Apollina i Asklepiosa.

Itaka (gr. Ithdke, łac. Ithaca) dziś Ithaki;

wyspa na Morzu Jońskim naprzeciw Akamanii, na północo-wschód od wyspy Kefallenii, z miastem o tej samej nazwie, położonym w północnej części wyspy. Miało to być królestwo Ody-seusza. W czasach historycznych /. była zależna od Kefallenii.

Italia nazywana przez poetów Hesperia, Oenotria, Ausonia; w V w. p.n.e. nazwa ta oznaczała jedynie południową część Półwyspu Apenińskiego, w III w. oznaczała terytorium podległe Rzymianom. W miarę rozciągania się podbojów rzymskich również i nazwa /. zagarniała coraz dalsze tereny. Od czasów Augusta, a więc od r. 27 p.n.e. nazwa /. oznaczała kraj od cieśniny Messańskiej do Alp. Półwysep otacza od zachodu Morze Tyrreńskie (marę Tyrrhenum), od wschodu Morze Adriatyckie (umrę Adrta-ticum) i Jońskie (marę lonium). Wzdłuż całego półwyspu ciągnie się łańcuch Apenin (Apemii-nus mons). Geograficznym przedłużeniem /. są wyspy: Sardynia, Korsyka i Sycylia. W skład /. wchodziły następujące prowincje: Galia Przed-alpejska (Gallia Cisalpina), Etruria, Umbria, Picenum, Lacjum (Latium), Kampania (Cam-panid), Kalabria (Calabria), Apulia, Lukania (Lucania), Bruttium. Południową część /. i wybrzeża Sycylii z powodu wielkiej ilości miast greckich nazywano Magna Graecia.

Italica 1. nazwa Corfimum, głównego miasta Italików w czasie wojny sojuszniczej z Rzymianami. 2. miasto w Hispania Baetica, na prawym brzegu rzeki Baetis, założone przez Scypiona Afrykańskiego w r. 207 p.n.e. dla osiedlenia rzymskich weteranów. W pobliżu znajdowały się kopalnie ołowi" Ojczyzna cesarzy Trajana i Ha-driana.

Italicum bellum zob. Marsicum helium.

Italikowie (Italici) mieszkańcy Italii, którzy w I tysiącleciu p.n.e. rozpadli się (wg pokrewieństw dialektycznych) na 2 zasadnicze grupy:

latyńsko-falijską i osko-umbryjską. Latynowie zamieszkiwali najpierw jedynie teren starożytnego Lacjum (Latium antiquum); w miarę podbojów rzymskich Język ich rozszerzył się na całą Italię, a potem i na cały świat antyczny. W grupie tej odrębne stanowisko zajmował dialekt falijski, którym mówiono w mieście Falerii. W drugiej grupie, osko-umbryjskiej, wyodrębniali się Umbrowie, mieszkający w okolicach górnego Tybru, oraz Sanmici, podzieleni na szereg plemion i zamieszkujący Samnium, Kampanię północną, Apulię, Lukanię i Bruttium. Na południe od Lacjum mieszkali Wolskowie, których dialekt spokrewniony był z dialektem umbryjskim. Westynowie, Marsowie, Peligno-wie i Marrucynowie, osiadli nad rzeką Atemus, mówili dialektem zbliżonym do oskijskiego.

Italus mit. król Ojnotrii, heros-eponim Italii.

Itanos miasto na wschodnim wybrzeżu Krety;

miały tam się znajdować wytwórnie purpury.

itineraria łac. tak nazywano starożytne przewodniki dla podróżnych. Zawierały one dokładne plany podróży na określonych trasach, wyliczenia odległości oraz praktyczne wskazówki dotyczące zaprowiantowania, popasów, specjalnych trudności, niebezpieczeństw itd. Do najważniejszych spośród zachowanych /. natężą:

a) Itmerwium Antonim (prowiciarum et mari-timum), bardzo dokładny opis topograficzny wszystkich dróg wodnych i -lądowych cesarstwa rzymskiego, sporządzony prawdopodobnie w III w. n.e.; b) Itmerwium Burdigalense z IV w. n.e., wytyczające trasę pielgrzymki z dzisiejszego Bordeaux do Jerozolimy i z Heraklei przez Rzym do Mediolanu; c) kilka fragmentów inskrypcji podających podobne wiadomości, kamień milowy ż Tongres, słup marmurowy z Au-tun oraz 4 srebrne kubki z napisami podającymi stacje i odległości na drodze z Kadyksu do Rzymu. Znane były również tzw. i. picia, odpowiadające dzisiejszym mapom. Zachowana kopia takiej mapy, pochodząca z XIII w., nosi nazwę tabula Peutingeriana od nazwiska jej odkrywcy.

Itins Portus dziś Boulognesur-Mer; miasto portowe plemienia Morinów w Gallia Belgica;

stąd Cezar rozpoczął przeprawę ku Brytanii.

Korne (gr. IthÓme) 1. góra w środkowej Mes-senii; na jej szczycie znajdował się warowny zamek i świątynia Zeusa Ithomatas, opiekuna kraju. W czasie pierwszej wojny messeńskiej Aristodemos bronił twierdzy przez 10 lat, w końcu jednak musiał się poddać Spartanom. W r. 369 p.n.e. Epaminondas założył na południowym stoku góry miasto Messene, którego ruiny dotąd się zachowały. 2. miasto w zachodniej Tesalii.

Ituraei (Ityraei) ludność syryjsko-arabska

w północnej części Palestyny, znana z odwagi i z upodobania do piractwa.

ityfallik (łac. ithyphallicum) krótki wiersz trocheiczny o schemacie: -'-'''' / c; -i \^. Ostatnia zgłoska jest prawie zawsze długa. Rzadko zdarzają się w tym wierszu rozwiązania długich na krótkie. /. jest częścią składową niektórych złożonych wierszy Archilocha (zob. archilochijski wiersz, asynarteton), potem występuje w strofach greckiej liryki chóralnej i dramatu, często w funkcji klauzuli. U Plauta używany jest /. jako klauzula po partii kretyków albo w połączeniu z trochejami. /. Plauta mają przeważnie budowę czystą, bez rozwiązań. U Horacego, podobnie jak u Archilocha, jest ;'. końcową częścią wiersza archilochijskiego i budowany jest zawsze wg schematu -'^'-i^-i-'-, z ostatnią zgłoską długą, np. imminente luna (Horacy, Carmina I, 4, 5).

Itys zob. Filomela.

iudex łac. 1. urzędnik mający władzę sądową (magistratus lub urzędnik cesarski). 2. osoba prywatna powołana przez urzędnika mającego władzę sądową do wyrokowania w sprawach karnych lub cywilnych. Praetor wbanus układał listę sędziów (początkowo tylko senatorów, później także ekwitów i tribuni aerarii) album iudi-cum, z której wyznaczano sędziów do rozstrzygnięcia danej sprawy (zob. pretor). W zwyczajnym postępowaniu prywatnym rozstrzygał sprawę w drugim stadium procesowym, zwanym iudicium (apud iudiceni) w zasadzie jeden sędzia. /. mógł przybrać sobie doradców, assessores.

iudicium (łac. dosł. sąd) 1. w sensie szerokim oznacza proces sądowy. W węższym znaczeniu jest to drugie stadium w cywilnym procesie formułkowym, czyli postępowanie przed sędzią zwane apud iudicem w przeciwieństwie do pierwszego stadium procesowego, które się odbywało przed urzędnikiem (stadium in wre), 2. urząd sędziowski. 3. przewód sądowy. 4. miejsce, gdzie odbywają się sądy.. 5. władza sądowa. 6. sąd, trybunał. Spośród licznych sądów istniejących w państwie rzymskim za czasów królewskich, republiki i pryncypatu można wymienić: a) sądy rodzinne, domowe, w których przewodniczył pater familias (iudicia domostwa);

b) sądy państwowe, W okresie królewskim władzę sądową w Rzymie posiadali królowie, w czasach republiki w zasadzie tylko urzędnicy cum imperia. W zwyczajnym sądowym postępowaniu prywatnym urzędnik wyznaczał spośród obywateli, w porozumieniu ze stronami, sędziego

mającego rozstrzygnąć spór. W sprawach należących do kompetencji pretora dla peregrynów wyznaczano z reguły 3 lub 5 sędziów zwanych rekuperatorami. Istniały w Rzymie również stałe cywilne trybunały wieloosobowe (centumviri, decennwi stlitibus iudicandis). Od r. 149 p.n.e. ustanawiano stałe trybunały, tzw. guaestiones per-petuae, dla sądzenia niektórych rodzajów spraw karnych. Pod koniec III w. n.e. regułą staje się iudicium extraordinarium, w którym urzędnik sam rozpoznaje sprawę i kończy ją wyrokiem. W tym okresie najwyższą instancją jest cesarz.

iugerum łac. miara powierzchni ziemi, wg definicji Pliniusza obszar ziemi, który można było zaorać w ciągu jednego dnia parą wołów. Wynosił on 240x120 stóp rzymskich, tj. 28800 stóp2; za minimum niezbędne do wyżywienia jednej rodziny uważano dwa /. Zob. miary powierzchni.

ługula konstelacja trzech gwiazd tworzących tzw. pas Oriona.

iugum łac. 1. jarzmo zakładane parze zwierząt na rogi lub na karki tak, by je połączyć w jeden zaprzęg. Nosiły je konie, muły i woły. Wykonane było przeważnie z drzewa, istniały jednak ozdobne jarzma metalowe, niekiedy nawet wysadzane drogimi kamieniami. Niezależnie od okresu historycznego były w użyciu trzy typy jarzma: proste, okrągłe i podwójne. Jarzmo proste stanowiła zwykła belka umieszczona ponad karkami zwierząt i umocowana rzemieniami. Niekiedy końce jej były lekko zakrzywione ku dołowi. Jarzmo okrągłe miało kształt dwu podków umieszczonych na jednej prostej, połączonych poprzeczką i obejmujących od góry karki zwierząt. Jarzmo podwójne stanowiło połączenie obu poprzednich typów: jarzmo proste umieszczone było u góry, jarzmo okrągłe pod nim. Lejce były przytwierdzone do górnej proste} części. Zaprzęgano zwierzęta nakładając jarzmo bądź bardzo wysoko na kark, bądź niżej na grzbiet, co było racjonalniejsze, gdyż wówczas. nie ciągnęły one szyją, lecz piersiami. 2. część trzewika okrywająca palce. 3. podpórka latorośli winnej. 4. lawa dla wioślarzy, na statku;

poprzeczne żebra statku. 5. rekwizycja koni wojskowych w Rzymie. 6. rodzaj hańbiącej kary dla zwyciężonej armii: oficerowie i żołnierze półnadzy, bez odznak, musieli przejść pod lancą ułożoną poprzecznie na dwu innych, wbitych w ziemię.

lulia 1. (r. 82 - 54 p.n.e.) córka Cezara i Kor-

nelii, wydana w r. 59 ze względów politycznych za Pompejusza. Śmierć jej przyczyniła się do zerwania między obu triumwirami. 2. córka Augusta i Skribonii, ur. w r. 39 p.n.e., poślubiła kolejno Marcellusa, Agryppę i Tyberiusza. Z powodu jej rozwiązłego życia August skazał ją w r. 2 •p.n.e. na wygnanie, na wyspę Pandatarię;

Tyberiusz w r. 14 n.e. kazał ją tam zamorzyć głodem. 3. /. Lmlla, najmłodsza córka Germa-nika i Agryppiny, siostra Kaliguli, została w r. 42 n.e. stracona wskutek intryg Messaliny, 4. lulla Domna, małżonka Septimiusza Sewera, matka cesarza Karakalli i Gety (r, 150-218 n.e.).

lulianus 1. Sahius I., znakomity prawnik rzymski z okresu panowania Hadriana (II w. n.e.); najważniejszym jego dziełem było Digestorum libri XC. Z inicjatywy Hadriana dokonał

rewizji oraz kodyfikacji edyktów pretorów i edy-tów, tworząc tzw. Edictum perpetuum Hadriant. Szereg razy piastował wysokie urzędy i był członkiem rady cesarskiej. 2. Didius I; syn poprzedniego, wódz rzymski z okresu panowania Antonina Piusa, zamordowany za Kommodusa (Tl w. n.e.). 3. Marcus Didius L, syn poprzedniego, cesarz rzymski przez 66 dni w r. 193 n.e. Kupił on godność cesarską wystawioną na licytację przez pretorianów po śmierci cesarza Pertinaksa. Został jednak złożony z tronu i skazany na śmierć przez senat, gdy pod bramami Rzymu stanął silniejszy pretendent - Septimiusz Sewerus.

lulii Juliusze, ród rzymski pochodzenia patry-cjuszowskiego, z Alby; uważali za swego protoplastę syna Eneasza, Julusa, i wywodzili swe pochodzenie od Wenus, matki Eneasza. 1. Cnaeus (lub Caius) lulius Mento, konsul w r. 431 p.n.e., inaugurował świątynię Apollina na Prata Fla-minia poza murami Rzymu, na miejscu, gdzie od r. 449 p.n.e. wznosiło się małe sanktuarium tego boga. 2. Sextus I. Caesar, konsul w r. 147 p.n.e., prowadził spór ze Związkiem Achajskim, który się zakończył wojną i zwycięstwem rzym';

skim w r. 146. 3. Całus I. Caesar (dziad dyktatora), n w. p.n.e., miał syna Gajusza oraz córkę Julię, która wyszła za mąż za przywódcę partii popularów, Gajusza Mariusza. 4. Caius I. Caesar, syn poprzedniego (ojciec dyktatora), duum-vir litibus iudicandis, kwestor, pretor, konsul, wreszcie prokonsul prowincji Azji. Jako patron wyspy Delos, został tam uczczony dwoma posągami. Zmarł w r. 85 p.n.e., pozostawiając żonę Aurelię, dwie córki; Julie Starszą i Julię

Młodszą, oraz piętnastoletniego syna, Gajusza, późniejszego dyktatora. 5. Caius 1. Caesar (syn poprzedniego) zob. Cezar. 6. Lucius I. Caesar, konsul w r. 90 p.n.e., uczestnik wojny sojuszniczej, przeprowadził ustawę przyznającą obywatelstwo rzymskie gminom italskim i lafyńskim, które pozostały wierne Rzymowi, tzw. lex lulia de cmtate. Za jego konsulatu odnowiono świątynię luno Sospita na Forum Olitorium, inaugurowaną w r. 194 p.n.e. Zginął w r. 87 jako ofiara wojen domowych. 7. Caius I. Caesar Strabo, brat poprzedniego, dobry mówca, poeta tragiczny, zginął razem z bratem w czasie rzezi urządzonej przez stronnictwo Mariusza. 8. Sextus I. Caesar, krewny dyktatora, namiestnik Syrii, zamordowany w r. 46 p.n.e. 9. Caius I. Caesar Octavlanus (August) zob. Octavianus.

10. Caius I. Theopompos zob. Teopomp 3.

11. /. Vesttnus, dyrektor Muzeum Aleksandryjskiego (II w. n.e.), gramatyk grecki, zajmował się językiem prozaików. Prace się nie zachowały.

lulius w kalendarzu rzymskim lipiec, nazwany tak na cześć Juliusza Cezara. Przedtem Quin-tilis.

lulus mit. założyciel gens Julia, syn Eneasza, utożsamiany z Askaniuszem lub też uważany za jego brata.

lunu Juniusze, rzymski ród pochodzenia pa-trycjuszowskiego. 1. Marcus Junius, ożeniony z siostrą Tarkwiniusza Pysznego (VI w. p.n.e.), zabity przez króla wraz ze swym najstarszym synem. 2. Lucius I. Brutus, młodszy syn poprzedniego, otrzymać miał przydomek Brutus, tępy, ponieważ udawał głupca, aby uniknąć losu ojca i brata. Tarkwiniusz wysłał go, wg legendy, do Delf wraz ze swymi synami; podobno wrócili z wyrocznią, że kto pierwszy po powrocie ucałuje swą matkę, będzie panował w Rzymie. B. zrozumiał znaczenie wyroczni, po powrocie rzucił się na ziemię i ucałował ją jako matkę wszystkich ludzi. Zbrodnicze postępowanie Tark-winiuszów skłoniło B. do podburzenia ludu przeciw nim, co spowodowało wygnanie ich z Rzymu. B. został pierwszym konsulem rzymskim w r. 509 p.n.e. Wkrótce wykrył spisek mający na celu powrót Tarkwiniuszów; należeli do niego obaj

jego synowie, których B. skazał na śmierć. Wyrok wykonano w obecności ojca. Kiedy Tarkwiniusze uderzyli na Rzym, w bitwie starli się B. i syn Tarkwiniusza, Arruns;

obaj padli jednocześnie, przebiwszy się nawzajem włóczniami. Lud wystawił B. posąg na Kapi-

lanU

347

lunii

tolu. 3. Lucius I. Brutus, uczestnik pierwszej secesji plebejuszów na Górę Świętą w r. 494 p.n.e., rzekomy pierwszy trybun ludowy. 4. Ca-ius I. Biibulcus Brutus, konsul w r. 317, 313 i 311 p.n.e., wsławił się w wojnie z Samtutami. W r. 303 był dowódcą jazdy - magister eguitum. W r. 302 jako dyktator prowadził wojnę z Ekwami. 5. Caius I. Bubulcus Brutus, syn poprzedniego, jako konsul w r. 277 p.n.e. zwyciężył Lukanów i Bruttyjczyków i święcił tryumf. 6. Decimus I. Brutus Pera; na jego pogrzebie w r. 262 p.n.e. dwaj jego synowie, Marcus i Decimus, po raz pierwszy w Rzymie zorganizowali na Forum Boarium zapasy gladiatorów, wg zwyczajów etruskich. 7. Marcus I. Pera, wnuk poprzedniego, konsul w r. 230, cenzor w r. 225 p.n.e., po klęsce pod Kalinami w r. 216 został obrany dyktatorem. 8. Lucius I. Pullus, dowódca floty rzymskiej w r. 249 p.n.e., w czasie pierwszej wojny punickiej, doznał wielkich strat w bitwie morskiej pod Kamariną, mimo to z resztką swoich okrętów dotarł do Eryksu i wyzwolił Rzymian oblężonych w Lilibeum. 9. Marcus I. Silanus, uczestnik drugiej wojny punickiej, w r. 207 p.n.e. pokonał w Hiszpanii Magona i Hannona. 10. Decimus I. Brutus Callaicus (Gallaecus), konsul w r. 138 p.n.e., zarządzał Hiszpanią, oczyścił kraj z rozbójników i przyczynił się do uspokojenia półwyspu. W r. 135 pokonał Galleków w północno-zachodn-^j części Hiszpanii (stąd pochodź jego przydomek), za co przyznano mu tryumf w r. 132. Był to człowiek wykształcony i wymowny, przyjaźnił się z poetą Akcjuszem. 11. Marcus I. Corigus zw. Gracchanus, wybitny prawnik, autor dzieła De potestatibus (O rządach), zawdzięczał swój przydomek przyjaźni, która go łączyła z Gajuszem Grakchusem. 12. Marcus I. Pennus, trybun ludowy w r. 126 p.n.e., przeprowadził Lex lunia de peregrinis, wymierzoną przeciw tym spośród Italików, którzy bez dostatecznego uzasadnienia korzystali z praw obywateli rzymskich. Był on przeciwnikiem Gajusza Grakchusa. 13. Lucius I. Brutus, przeciwnik Grakchów, stał na czele grupy senatorów, która w r. 121 p.n.e. zabiła Gajusza Grakchusa i jego kolegę, Flakkusa.

14. Marcus L Silanus, pokonany przez Cymbrów w r. 109 p.n.e. w Galii na granicy rzymskiej.

15. Marcus L Brutus, poseł senatu do Sulli w r. 88 p.n.e. Po klęsce stronników Mariusza popełnił samobójstwo w r. 82. 16. Marcus L Brutus, trybun ludowy w r. 83 p.n.e., zwolennik

Mariusza, po jego śmierci sojusznik Lepidusa;

zginął pokonany w północnej Italii przez Pom-pejusza w roku 77. 17. Lucius I. Brutus Dama-sippus, pretor w r. 82 p.n.e., zwolennik Cynny i przeciwnik Sulli, został przez niego pokonany i stracony. 18. Decimus L Brutus (r. 85 - 43 p.n.e.), zwany niekiedy Albinus, ponieważ był adoptowany przez Aulusa Postumiusza Albi-nusa. Był przez szereg lat oficerem i adiutantem Cezara, uczestnikiem wojny galickiej, w której odniósł szereg zwycięstw. Cezar miał do-niego wielkie zaufanie, wyznaczył go na konsula na r. 42 p.n.e., a w testamencie uczynił go opiekunem Oktawiana i swoim następcą w razie śmierci Oktawiana. D. przystąpił

jednak do spisku przeciw Cezarowi. W dn. 15 marca r. 44 przybył do niego rankiem do domu, wyśmiał ostrzeżenia i przeczucia i wyprowadził go z domu na miejsce, gdzie czekali inni spiskowcy. Niektórzy badacze twierdzą, że to właśnie do niego Cezar wypowiedział słowa: Et tu, Brute, contra mel (lub po grecku Kai sy, teknon^). Po śmierci Cezara B. udał się do prowincji. Na mocy prawa o wymianie prowincji miał oddać Galię Antoniuszowi; sprzeciwił się jednak temu i wraz z wojskiem zamknął się w Mutinie, Antoniusz zaś obiegł miasto. B. zaledwie uszedł z życiem. Gdy Antoniusz został pokonany i ogłoszony przez senat za wroga ojczyzny, B. stanął po stronie Oktawiana. Kiedy przeprowadzono ustawę o ukaraniu morderców Cezara, postanowił uciec do Macedonii, do Marka Brutusa. Zdradzony w drodze, został zamordowany na rozkaz Antoniusza. 19. Decimus L Silanus, ojczym Marka Brutusa, konsul w r. 62 p.n.e., pierwszy wypowiedział się za ukaraniem uczestników spisku Katyliny. Cy-ceron wspomina go jako mówcę. 20. Marcus I. Silanus, legat Lepidusa w r. 43 p.n.e., następnie był stronnikiem Antoniusza, potem się z nim poróżnił i przeszedł na stronę Sekstusa Pompejusza, wreszcie Oktawiana. W roku 25 p.n.e. był konsulem wraz z Oktawianem. 21. Marcus I. Brutus, syn trybuna z r. 83 p.n.e. (zob. 16), pasierb Decimusa I. Silanusa (zob. 19). Matką jego była Serwilia, przyrodnia siostra Katona Młodszego" Utyckiego (istniały - nieuzasadnione zresztą - pogłoski, że był on właściwie synem Cezara). Otrzymał staranne wykształcenie retoryczne i filozoficzne, był zwolennikiem starej Akademii, w wymowie przestrzegał stylu attyckiego. W r. 58 p.n.e. był z Katonem na

Cyprze, w r. 53 z teściem swym Appiuszem Klaudiuszem w Cylicji. Po powrocie do Rzymu stanął po stronie optymatów; zabójstwo Klodiu-sza przez Milona uznał za czyn godny pochwały. W wojnie domowej był stronnikiem Pompejusza, brał udział w walkach pod Dyrrachium i Far-salos, Cezar jednak przebaczył mu, przyjął do siebie i w r. 46 oddał mu zarząd nad Galią Cyzalpejską. W r. 44 był pretorem Rzymu (praetor urbanus); przyłączył się do spisku przeciw Cezarowi i wraz z innymi spiskowcami znalazł się w senacie w dniu Id Marcowych r. 44 p.n e. Niektóre źródła mówią, że do niego skierowany był okrzyk Cezara: Et tu Brute, centra me\ (zob. 18). Gdy Antoniusz i Oktawian zdobyli władzę, B. udał się do Aten, zebrał pompejańczyków i zmusił C. Antoniusza (namiestnika Macedonii z ramienia Marka Antoniusza) do poddania się w oblężonej Apollonii, po czym kazał go zamordować. Prowadził dalej walkę z triumwirami ze zmiennym szczęściem, wreszcie po bitwie pod Filippi w r. 42 popełnił samobójstwo rzucając się na własny miecz. Żona B., Porcja, zmarła krótko przedtem. Cyceron żywił wielką przyjaźń dla B., jakkolwiek nieco się do niego zraził dowiedziawszy się o jego lichwiarskich machinacjach w Salaminie na Cyprze. Korespondował z nim, o czym świadczą zachowane listy obu. Jednemu ze swych dialogów nadał tytuł Brutus. B. był autorem pism filozoficznych (De virtute, De officiis. De patien-tia), które się nie zachowały. 22. Marcus I. Silanus, konsul z r. 19 n.e. namiestnik Afryki za Tyberiusza i Kaliguli. 23. Quintus 1. Blaesus, wuj Sejana, za panowania Tyberiusza był legatem w Pannonii, gdzie z trudem tłumił wybuchające ciągle powstania. Otrzymał od Tyberiusza tytuł imperatora. Po upadku Sejana wpływy jego osłabły; w r. 31 n.e. umarł. 24. Luciiis I. Arulenus Rusticus, filozof stoicki, trybun ludowy z r. 66 n.e., pretor z r. 69, został stracony ok. r. 93 na rozkaz Domicjana, ponieważ w pismach swych wyraził uznanie dla Petusa Trazei-i dla Helwidiusza Priskusa za ich republikańskie poglądy. 25. Decimus I. Imenalis zob. Juwenalis.

lunios w kalendarzu rzymskim - czerwiec.

luno zob. Junona.

lunonis promontorium dziś Trafalgar; przylądek w południowej Hiszpanii u wejścia do Gibraltaru.

luppiter zob. Jowisz.

lura mons łańcuch górski, ciągnący się od

źródeł Rodanu przez terytorium Helwetów w kierunku północnym.

iurare in verba niagistri łac. przysięgać na słowa mistrza (Horacy Epistulac I, l, 14), zdanie używane przysłowiowo o bezkrytycznym przyjmowaniu opinii mistrza.

iuridicus łac. 1. Hadrian mianował czterech sędziów okręgowych zwanych consulares, do których kompetencji należało sądownictwo cywilne w Italii. Antoninus Pius zniósł urząd konsularów; przywrócił go Marek Aureliusz i nadał konsularom nazwę iuridici. Kompetencja ich obejmowała sądownictwo cywilne i karne. 2. w prowincjach wysoki urzędnik administracji prowincjonalnej o szerokich kompetencjach sądowych konkurujących z uprawnieniami namiestnika (np. w Egipcie - iuridicus Aegypti).

iurisconsuiti lać., lub: iurisperiti, iuris aucto-res, iurisprudentes, iuris conditores - rzymscy znawcy prawa, u których zasięgano opinii w kwestiach prawnych. Wywarli oni wielki wpływ na kształtowanie się prawa rzymskiego. Jurys-prudencja przeszła w Rzymie znamienną ewolucję. Można tu wyróżnić niejako 4 okresy;

okres pierwszy: znawcy prawa nie reprezentują odrębnego zawodu. Udzielanie opinii prawnej stanowi monopol patrycjuszów-kaplanów, gdyż prawo cywilne, ius ćmie, jest tylko im dobrze znane. Okres drugi: udzielanie opinii prawnej staje się zawodem, ale nie istnieje jeszcze nauka prawa we właściwym znaczeniu tego terminu. Działalność i. ograniczała się wyłącznie do spraw natury praktycznej jak np. udzielanie na forum i w domu porad prawnych. Okres trzeci: nauka prawa staje się odrębną dziedziną wiedzy. Rosnąca ilość aktów prawodawczych, rozwój i komplikowanie się stosunków społecznych i politycznych w państwie rzymskim wymagały: a) opracowania istniejącego prawa w sposób systematyczny, b) dostosowania go do nowych warunków życia. Wpływ juryskonsultów wzrósł z chwilą, gdy August przyznał niektórym z nich przywilej, że ich responsa będą uważane za aprobowane przez cesarza. Okres czwarty: jest to okres upadku nauki prawa i znaczenia i. Przyczyną tego upadku był rosnący despotyzm cesarzy i rozkład społeczeństwa i państwa. Prawnicy zaniedbują studia w pogoni za zyskiem. Cesarz Justynian, pragnąc udostępnić społeczeństwu prace dawnych znakomitych prawników oraz dostosować prawo zawarte w tych dziełach do współczesnych

warunków, nakazał sporządzenie usystematyzowanego zbioru zrewidowanych (a w razie potrzeby przeredagowanych) fragmentów z dziel rzymskich juryskonsultów, nazwanego Digesta i wcielił ten zbiór do swej kodyfikacji. Wśród najsławniejszych jurystów, których działalność wywarła bardzo silny wpływ na prawo rzymskie, należy wymienić: Gajusa, Paulusa, Papiniana, Ulpiana i Modestinusa.

lus łac. 1. w znaczeniu" obiektywnym norma prawna kierująca postępowaniem człowieka albo ogół tych norm bez względu na zrOdło, z którego pochodzą. 2. pewna dziedzina prawa (np. »'. publicum, privatum) lub wyjątkowa norma prawna O", singulare). 3. formuła prawna mająca zastosowanie w procesie. 4. w znaczeniu subiektywnym uprawnienie przysługujące danej osobie. 5. pierwsze stadium w zwyczajnym procesie cywilnym. 6. trybunał urzędnika wymierzającego sprawiedliwość.

ius imaginum łac. przywilej posiadania masek woskowych swoich przodków (zob. imagines). Przysługiwał on jedynie tym rodom rzymskim, których członkowie piastowali już urzędy ku-rulne.

lustinianopolis zob. Koptos.

lustinianus zob. Justynian.

lustinus zob. Justyn.

lustitia mit. bóstwo rzymskie,, uosobienie sprawiedliwości, odpowiadające greckiej Dike. /. była przedstawiana jako kobieta w długiej szacie, trzymająca w prawej ręce wagę, lewą ręką wsparta na włóczni.

iustftfum łac. zawieszenie na pewien czas działalności sądów, skarbu państwa, senatu i normalnej działalności innych organów administracji państwowej oraz niektórych przedsiębiorstw prywatnych (np. sklepów). Zarządzali je w chwili niebezpieczeństwa zagrażającego państwu najwyżsi urzędnicy rzymscy w porozumieniu z senatem. W czasie i. nie można było także uchwalać żadnych ustaw. I. mogło być zarządzane także z okazji święta lub żałoby państwowej.

luturna mit. nimfa źródła w Lacjum o tej samej nazwie, siostra Tumusa, króla Rutulów. Świątynia jej znajdowała się w Rzymie w IX dzielnicy; składano tam ofiary i odprawiano modły w razie suszy.

Iiivavum dziś Salzburg; miasto w Noricum, dawna rezydencja królów noryckich, stolica prowincji rzymskiej.

Iuvenalis zob. Juwenalis.

Iuvencus (Yettius Aquillus I.) kapłan hiszpański (IV w. n.e.), autor poematów na tematy biblijne, pisanych wierszem epickim i stylem poetów rzymskich.

Iuventas (później lwentus) mit. rzymska bogini młodości, opiekowała się głównie młodzieżą męską; od M w. p.n-e. utożsamiana z grecką Hebe.

loyentii ród rzymski pochodzący z Tuskulum, skąd przybył do Rzymu na początku IV w. p.n.e. 1. Titus Imentius Tkalna, zginął w r. 197 p.n.e. w wojnie z Galami. 2. Caius I. Labeo, również zginął w tym samym roku w wojnie galickiej. 3. Manius 1. Thalna, konsul w r. 163 p.n.e., podbił Korsykę. 4. Marcus I. Lalera-nensis, prawdopodobnie brał udział w wojnie z Mitrydatesem, był kwestorem, występował przeciw Cezarowi i jego ustawie rolnej; w r. 55 p.n.e. ubiegał się o edylat kurulny. Nie uzyskawszy tego urzędu oskarżył swego współkan-dydata, Plancjusza o stosowanie niedozwolonych środków przy ubieganiu się o wybór. Obronę Plancjusza przeprowadził skutecznie Cyceron. /. piastował urząd pretora w r. 51, później augura; po śmierci Cezara był legatem Lepidusa w Hiszpanii; usiłował wraz z namiestnikiem Galii Munacjuszem Plankusem bronić Lepidusa przed Antoniuszem. Widząc zwycięstwo Antoniusza, wiemy swym -poglądom republikańskim, popełnił samobójstwo. 5. Publius L Celsus, zob. Celsus 4, 5.

lynks mit. córka Pana i nimfy Echo lub Pejto, prawdopodobnie rozkochała w sobie Zeusa, za co została przez Herę zamieniona w ptaka o tej samej nazwie. Jazon za radą Afrodyty miał chwycić ptaka w zaczarowane koło, aby zdobyć miłość Medei. Odtąd wyraz iynks nabrał znaczenia miłosnego wabika.

Izeusz zob. Isajos.

Izokrates zob. Isokrates.

Izyda (Isis) mit. bogini egipska, małżonka Ozyrysa, matka Horusa i Harpokratesa, utożsamiana przez Greków z Demetrą, Persefoną, Artemidą, Seleną, Afrodytą, Hekatą, Nemesis i Tyche. Stała się u Greków wszechpotężną boginią wywierającą wpływ na całokształt życia ludzkiego na ziemi. Kult /. u Greków datuje się od czasów synkretyzmu religijnego w okresie hellenistycznym (m/IIw. p.n.e.). W Rzymie triumwirowie planowali budowę pierwszej świą-

tyni /. w r. 43 p.n.e., wybudował ją Kaligula na Polu Marsowym (Isis Campensis).

Izydor (gr. IsIdSros, łac. Isidorus) 1. I. z Charaks nad Tygrysem (I w. n.e.), geograf grecki, autor zachowanej pracy pt. Stathmój Parthikó] (Stacje partyjskie); wymierzył on odległość od Mezopotamii do Araćhozji. 2. /. z Sewilli (VI/ /VII w. n.e.), urodzony w Cartagena, od r. 602 n.e. biskup Sewilli, autor wielu dzieł teologicznych, historycznych, gramatycznych i antykwarycznych. Bardzo ważne jest dla nas dzieło Originum sive etymologwum libri XX, rodzaj encyklopedii zawierającej szereg ważnych i cennych wiadomości o starożytności, zwłaszcza rzymskiej. Autor czerpał je przeważnie z zachowanych źródeł starożytnych. Inne pismo, pt. De differentiis sive proprietate yerborum (O różnicach i właściwościach wyrazów), stanowi wyciąg ze starożytnych gramatyk. /. zmarł w r.636.

J

Jacetanowie (lacetani) lud mieszkający w pół-nocno-wschodniej części Hispania Tarraconensis, u stóp Pirenejów, na terytoriach dzisiejszej Katalonii.

Jakchos mit. 1. syn Demetry czczony wraz z matką w misteriach eleuzyńskich. 2. syn Persefony, utożsamiany przez orfików z trackim Zagrcusem i frygijskim Sabazjosem. 3. syn Dionizosa i nimfy Aury, często utożsamiany z Dionizosem.

Jaksartes (łac. Iwcartes, gr. JaksdrtSs) dziś Syr-Daria; duża rzeka w starożytnej Scytii, wypływająca z gór Imaus Scythicus, wpadała do eziora Oxianus Lacus (dziś Morze Aralskie). Na krótkim odcinku stanowiła granicę między Scytią a Sogdianą. Starożytni często utożsamiali ją z rzeką Tanais lub Oxus sądząc, że wpada ona do Morza Kaspijskiego. J. stanowiła granicę między Europą i Azją, jak również granicę państwa Cyrusa.

Jałemos mit. syn Anollina i Kalliope, wg niektórych wersji - brat Hymenajosa i Orfeusza. W pieśniach nazwanych od jego imienia jałemoj opiewano jego przedwczesną śmierć.

Powstanie mitu tłumaczy się stworzeniem postaci J. od niezrozumiałej, starożytnej nazwy pieśni.

Jałinenos mit. syn Aresa i Astyoche, panował wraz z bratem Askalafosem w beockim Orchomenos i na czele 30 statków brał udział w wyprawie trojańskiej.

Jałysos1 mil. syn Kerkafosa, brat Lindosa i Kamejrosa, heros-eponim miasta Jałysos na Rodos; słynny był w starożytności przedstawiający go obraz namalowany przez Protogenesa.

Jałysos2 miasto na wyspie Rodos, należało do Doryckiego Związku Morskiego, którego ośrodkiem była świątynia Apollina na Przylądku Triopion w pobliżu Knidos.

jamb (gr. tambos, łac. iambus) stopa wierszowa złożona z dwu zgłosek, krótkiej i długiej:

"" -L. Jednostką metryczną w j. greckich jest metrum składające się z dwu stóp jambicznych, którego pierwsza zgłoska jest pod względem iloczasu obojętna (aaceps): vJ_\^_. W związku z tym w nieparzystych stopach wierszy jambicznych może występować spondej: -JL. Każda długa metrum jambicznego może ulegać rozwiązaniu na dwie krótkie. Na skutek tego j. może być rozwiązany na trybrach '-"^^, a spondej występujący w zastępstwie J. na daktyl -L""-' lub anapest '-'^-. W komedii i dramacie satyrowym anapest może występować również w stopach parzystych. Gatunek literacki, w jakim wiersz jambiczny był użyty, decydował o jakości i ilości dopuszczalnych zastępstw i rozwiązań. W j. może zachodzić . anaklaza, polegająca na przestawieniu elementu krótkiego z długim, w wyniku anaklazy metrum jambiczne otrzymuje postać chorijambu -""-'-. W poezji greckiej j. były miarą bardzo często-używaną; występowały w liryce i w dramacie zarówno w dialogach, jak i w partiach lirycznych. W j. lirycznych, zwłaszcza w dramacie, częsta jest synkopa, czyli stłumienie elementu krótkiego lub obojętnego, lub też obydwu razem. W wyniku tego metrum jambiczne może występować jako krety k, _'>-/_ (po stłumieniu obojętnej), bakchej -L1-' (po stłumieniu krótkiej), molossus --'-_ (po stłumieniu krótkiej, gdy obojętna wypełniona jest zgłoską długą). oraz jako spondej -L (po stłumieniu obojętnej i krótkiej). Metrum synkopowane ma zawsze wartość pełnego metrum jambicznego. Ponieważ jednostką metryczną w j. greckich jest metrum, greckie wiersze jambiczne występują w postaci dymetrów, trymetrów i tetrametrów. J., przejęte do poezji rzymskiej już przez Liwiusza Andronika, zostają dostosowane do posiadającego wiele zgłosek długich języka łacińskiego. Tezy parzyste wierszy jambicznych,

w poezji greckiej obowiązkowo krótkie, mogą być długie w rzymskim dramacie okresu republikańskiego; unika się jedynie wypełniania ich zgłoskami o silnym akcencie wyrazowym. Wobec tego każda stopa jambiczna, z wyjątkiem ostatniej w wierszu, może być zastąpiona nie tylko przez trybrach, lecz także przez spondej, daktyl, anapest, a ponadto jeszcze przez proceleusma-tyk '-'^ó'-^, którego • użycie jest jednak przeważnie ograniczone do pierwszej stopy. J. rzymskie, których jednostką jest nie" metrum, lecz stopa, występują jako sonary, septenary i ok-tonary oraz rzadziej używane i niewłaściwą nazwę noszące dymetry (są to bowiem w istocie rzeczy tetrapodie jambiczne). Od I w. p.n.e. j. te ukazują się już tylko sporadycznie, a miejsce ich zajmują budowane na wzór grecki dymetry, trymetry i tetrametry. Obok nich w nielicznych utworach poezji rzymskiej pojawiają się czyste j., w których wsaystkie tezy są krótkie, a arsy nigdy nie ulegają rozwiązaniom.

jambelegus (łac. iambelegus) 1. w metryce greckiej terminem tym oznacza się wiersz o schemacie o_l^-'_o] _<-"-'-L"" ^-"^, stanowiący połączenie jambicznej trypodii katalektycznej o - '"' J- CT z daktyliczną trypodią katalek-tyczną (czyli hemiepes) -'-"»'- ^"-' ^. Wiersz ten występuje w strofach liryki chóralnej i dramatu. 2. w metryce łacińskiej - wiersz, który jest połączeniem jambicznego dymetru akatalek-tycznego o_^_l|oJ_^_ z daktyliczną trypodią katalektyczną (hemiepes) -•"'^'-'-'^-"ź, np. Horacy Epody 13, 12: imicte, mortalis dea | nate puer Thetide - - ^ -- - '-' -] | -'-"^-^•^ó. obie części składowe oddzielone są zawsze dierezą. Zgłoska poprzedzająca dierezę jest pod względem iloczasu obojętna, a więc może być również krótka.

jambiczne skrócenie zjawisko językowe polegające na przejściu grupy jambicznej '-' - w grupę pyrrichiczną '- ^. Zjawisko to występowało w łacińskiej mowie potocznej, w której przy szybkim mówieniu słowa jambiczne, np. ego - •-' mitii ^-, przechodziły w słowa pyrrichiczne ego \-'^1, mihi '"'"'. Obecnie j. s. jest dla nas uchwytne tylko w łacińskich tekstach poetyckich, gdzie świadczy o nim zmieniony iloczas niektórych zgłosek, pierwotnie długich z natury lub z pozycji. Reguła określająca warunki, w jakich mogło zachodzić w poezji łacińskiej j. s; nazywa się prawem skracania jambów (po łacinie breyis

brevians). Reguła ta brzmi następująco: grupa jambiczna może przejść w grupę pyrrichiczną, jeżeli "na pierwszej zgłosce tej grupy spoczywa iktus wierszowy lub jeżeli taki iktus posiada zgłoska bezpośrednio po tej grupie następująca, oraz jeżeli grupa w całości stanowi tezę lub arsę jakiejś stopy. J. s. może występować nie tylko na końcu, lecz także w środku i na początku wyrazu. Z j. s. najczęściej spotykamy się w komedii rzymskiej, która wierniej niż inne gatunki literackie oddaje ton mowy potocznej.

jambiczny dymetr wiersz składający się z dwu metrów jambicznych o schemacie o _ \J _L | o _ ^ ^i. w strofach lirycznych dramatu greckiego ma budowę swobodną. Dopuszczalne są zastępstwa i rozwiązania. U Arystofanesa występuje w długich systemach. J. d. rzymskiego dramatu okresu republikańskiego to w istocie rzeczy tetrapodia jambiczna, równa w swej budowie czterem ostatnim stopom senara, a także okto-nara jambicznego. W każdej stopie z wyjątkiem ostatniej dopuszczalna jest długa teza, a więc spondej i jego rozwiązania. J. d. w greckiej postaci, tj. mający v/ tezach parzystych wyłącznie zgłoski krótkie, znajdujemy u Horacego (w Epo-dach) u Seneki, Prudencjusza i u innych poetów. •

jambiczny oktonar wiersz używany w rzymskim dramacie okresu republikańskiego odpowiednik greckiego tetrametru jambicznego aka-talektycznego. Składa się z ośmiu pełnych stóp jambicznych '"'-, z których każda, z wyjątkiem ostatniej może być zastąpiona przez spondej l- - i rozwiązana na trybrach \-ió'^', daktyl -^-"-', anapest s-^^- lub proceleusmatyk ^>-^ó^'. Wiersz ten ma więc schemat: s^y <^|^y s^ | ^^ ^\^ l ^\^ \Lf^J \ ^"^ <^^ | ^^ ^i\^ j | ^y.^i \ ^-i^t. (O zastępstwach i rozwiązaniach zob. teija?nb). W budowie poszczególnych stóp obowiązują te same prawidła, co w sonarze (zob. jambiczny senar). Oktonar może mieć dierezę po stopie czwartej, wtedy stopa ta musi być czystym jambem; w dierezie dopuszczalny jest hiatus i syllaba anceps.

jambiczny senar rzymski odpowiednik greckiego trymetru jambicznego, występuje w rzymskim dramacie okresu republikańskiego jako zasadniczy wiersz dialogu, a w okresie późniejszym - u autora mimów Publiliusa Syrusa i bajkopisarza Fedrusa. Wiersz ten składa się z sześciu stóp jambicznych '->-, w których w przeci-

jambiczny trymetr kulawy

wieństwie do trymetru również tezy parzyste, z wyjątkiem ostatniej, mogą być długie. Ponieważ każda długa teza jak i arsa, z wyjątkiem ostatniej, może być rozwiązana na dwie krótkie, schemat możliwości w j. s. przedstawia się następująco: '-^ysŁła' | vys^ | yy^! | ^y •^ | ^y !^ | ^ -a;: O dopuszczalnych zastępstwach i rozwiązaniach zob. jamb. Widoczna jest w sonarze dążność do jak największego ograniczenia niezgodności między iktusem wierszowym a akcentem wyrazowym. Nazwę senarius purus, senar czysty, otrzymał wiersz składający się z 6 czystych jambów; nie są w nim dopuszczalne zastępstwa ani rozwiązania. Wiersz ten występuje u Katullusa (utwór 4 i 20), u Horacego (Epod. 16), u Wergilego w Cataleptonie i w Priapeach.

jambiczny septenar wiersz używany w rzymskiej komedii okresu republikańskiego, odpowiednik greckiego tetrametru jambicznego katalektycznego. Składa się z siedmiu pełnych stóp jambicz-nych ^^- i jednej zgłoski dodatkowej. Każda stopa jambiczna (także siódma) może być zastąpiona spondejem -l- i rozwiązana na try-brach ^^1^-1, daktyl -^"~1, anapest '-"^-^. lub proceleusmatyk ^'-'ó'^. Wiersz ma więc schemat: ^^'a'^ | ^^ ^i.^'| ^^'a'^'| s^ Ła"a! | !>^! Ł^=! |ł.'y^^'|vyv^ |o. (O zastępstwach i rozwiązaniach, zob. też jamb). Wiersz ma zwykle dierezę po stopie czwartej i wtedy stopa ta jest obowiązkowo czystym jambem.

jambiczny tetrametr akatalektyczny wiersz składający się z czterech metrów jambicznych o_^.L | ^.!-"'_ | o.L<^.L | o.i'-'^'. Wiersz ten występuje w poezji greckiej u liryków Alkajosa i Alkmana oraz w strofach lirycznych dramatu; użyty jest również jako wiersz dialogu w Tropicielach, dramacie satyrowym Sofoklesa. Zastępstwa i rozwiązania (zob. jamb) są dopuszczalne, ale rzadkie. Przestrzegane jest prawo Persona (zob. jambiczny trymetr akatalektyczny). 'Diereza po 4. stopie często występuje, nie jest jednak obowiązująca. Rzymskim odpowiednikiem j. t. a. jest jambiczny oktonar (zob.).

jambiczny tetrametr katalektyczny wiersz o schemacie c;-l'-/-'-l c'_^_L| c;_L'^_ | 'a:-Lo, zwany również versus Hipponacteus. Jest to ulubiony wiersz starej komedii attyckiej, gdzie występuje zarówno w dialogu, jak i w partiach śpiewanych. Rzymskim odpowiednikiem j. t. k. jest jambiczny septenar. Tetrametru

w greckiej formie, tj. z tezami parzystymi krótkimi, użył Katullus w utworze 25.

jambiczny trymetr akatalektyczny wiersz składający się z trzech metrów jambicznych z cezurą najczęściej po trzeciej tezie (penthemimereś), rzadziej po tezie czwartej (hephthemimeres):

vL'^i- | 0.1^.1 | o.L^ia;. W poezji greckiej używany był trymetr jambiczny przez jam-bografów oraz jako wiersz dialogu w tragedii, komedii i w dramacie satyrowym. Najbardziej surowy w budowie był trymetr jambografów, swobodniejszy jest trymetr tragedii, najwięcej zaś dowolności wykazuje trymetr komedii, do którego pod pewnymi względami zbliżony jest trymetr dramatu satyrowego. Trymetr jambografów ma najwięcej czystych jambów, rozwiązania i anaklaza zachodzą w nim rzadko, ana-pestów się unika, obowiązuje bezwzględnie prawo Persona (koniec wyrazu po tezie 5. dopuszczalny jest tylko wtedy, gdy jest ona krótka. Jeżeli zgłoska ta jest długa, to wyraz kończący się tutaj musi stanowić z wyrazem następnym całość syntaktyczną). Rzymskim odpowiednikiem /'. t. jest senar (zob. jambiczny senar). J. t. w greckiej postaci, tj. z krótkimi tezami parzystymi, występuje w rzymskiej poezji po raz pierwszy u Warrona; następnie używali go Katullus, Wergiliusz w Cataleptonie, Horacy w Epodach, Seneka, Petroniusz i in.

jambiczny trymetr katalektyczny wiersz o schemacie o -'-' ^-|o _'-' I.\\J _^Ł. Wiersz ten był używany przez Archilocha w dystychu, w połączeniu z wierszem archilochijskim.

Podobnie u Horacego j. t. k. występuje zawsze w połączeniu z innymi wierszami (z wierszem archilochijskim Carm. I 4., z dymetrem trocheicz-nym katalektycznym Carm. II 18). Cezura przypada u Horacego zawsze po tezie 3. Teza 5. jest zawsze krótka.

jambiczny trymetr kulawy czyli cholijamb (gr, choliambos, łac. choliambus) jest to trymetr jambiczny, w którym ostatnia stopa nie jest jambem, lecz spondejem: ^ - ^ -^-] o.'_ v-' .L | o__^. Cezura znajduje się przeważnie po tezie 3., rzadziej po tezie 4. Rozwiązania (zob. jamb) są dopuszczalne głównie w trzech pierwszych stopach, ale rzadkie. W poezji rzymskiej używał często cholijambów Katullus, który wzorował się na technice Kallimacha. Wg tej samej zasady tworzą cholijamby późniejsi poeci rzymscy. W cholijambach łacińskich iktus wier-

szowy zgadza się przeważnie z akcentem wyrazowym. W stopie 6. akcent spoczywa zawsze na przedostatniej zgłosce wiersza. Twórcą j. t. k. był Hipponaks z Efezu.

Jamblich (Jamblichos) 1. J. z Babilonu lub z Syrii (II w. n.e.), autor powieści Babyloniaka (Opowieści babilońskie), której treścią jest miłość Rodanesa do Sinonidy; wyjątek z tej powieści zachowany jest u Focjusza. 2. J.Z Chal-kis w Celesyrii (ok. 250-ok. 325 n.e.), filozof neoplatoński, żył za Konstantyna W., uczeń Por-firiusza i Anatoliosa, autor dzieła pt. Perl Pytha-goru hajreseos (Nauki pitagorejskie) w 10 księgach, z których każda tworzyła oddzielną całość;

zachowane wyjątki z 5 ksiąg.

jambografowie - autorzy jambiczni. Wiersz jambiczny jest pochodzenia ludowego i ma swoje •źródło w kulcie bogini Demeter. Pieśni jambiczne śpiewano w czasie wesołych świąt rolniczych;

miały one charakter złośliwy i były wymierzone przeciw pojedynczym osobom lub grupom. Za twórcę literackiego wiersza jambicznego uważa się Archilocha z Paros z VII w. p.n.e. Do wybitnych przedstawicieli jambografii greckiej zaliczali już starożytni współczesnego Archilochowi Semonidesa z Amorgos oraz Hipponaksa z Efezu z VI w. p.n.e. oraz Ananiosa, jamby pisał także Solon. W okresie aleksandryjskim pisali jamby:

Kallimach, Ajschrion z Samos; Fojniks z Kolo-fonu, Parmenon z Bizancjum, Hennejas z Ku-rion. W Rzymie uprawiali poezję jambiczną:

Puriusz Bibakulus, Katullus, Kalwus, Horacy w Epodach, Marcjalis i Auzoniusz. W jambach literackich przez cały ciąg historycznego rozwoju zachował się, z nielicznymi wyjątkami, ów charakter złośliwej inwektywy, satyry i krytyki, który cechował jamby u kolebki, w ludowych pieśniach śpiewanych w czasie świąt na cześć urodzajów.

Jamos mit. syn Apollina i córki Posejdona, Euadne, wieszczek, który przepowiadał w Olimpii przyszłość z lotu ptaka i palących się zwierząt ofiarnych. Od niego wywodził się ród Jamidów, kapłanów Zeusa w Olimpii.

Jan z Ludziska (urn. 1477) lekarz krakowski, jeden z pierwszych krzewicieli haseł humanizmu w Polsce, promowany doktor medycyny Uniwersytetu Padewskiego, główny mówca w czasie uroczystości akademickich. W mowach swoich nawoływał do reformy wymowy, stawiając za wzór Demostenesa i Cycerona.

Jan z Wiślicy (Joannes Yisliciensis lub Visli

cius, ur. ok. 1490) poeta nowołaciński, uczeń Pawła z Krosna, autor poematu epickiego o wojnie z Krzyżakami pt. Belli Prutem llbelli tres (Kraków 1516). Dzieło J. z Wiślicy wydał z pierwodruku Bronisław Kruczkiewicz w Corpus wtiguissimorum poetarum Poloniae Latinorum tom 2, 1887.

Jan Zlotousty (Joannes Chrysostomos, 347 -- 407 n.e.) z Etiopii, arcybiskup Konstantynopola, ojciec Kościoła greckiego, uczeń wybitnego retora pogańskiego Libaniosa, pisał swe kazania najczystszym dialektem attyckim i świadomie wzorował się na Demostenesie. Zraził sobie sfery dworskie odwagą, z jaką piętnował rozwiązłość obyczajów; zmarł na wygnaniu.

Janicki Klemens (1516-1543) poeta nowołaciński, syn wielkopolskiego chłopa ze wsi Januszkowo, kształcił się w poznańskiej szkole Lubrańskiego, pełnił obowiązki sekretarza na dworze arcybiskupa gnieźnieńskiego Krzyckiego, po którego śmierci przebywał na dworze wojewody krakowskiego Piotra Kmity. W r. 1538 wyjechał na koszt Kmity na Uniwersytet Padewski, gdzie studiował filozofię; uzyskał doktorat z filozofii, a także - laur poetycki, jako jeden z pierwszych wśród poetów polskich poeta laureatus. Po powrocie do kraju zmarł na początku r. 1543. Twórczość J. obejmuje: Vitae Archiepiscoporum Gnesnensium (Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich), Vitae regum Polonurum (Żywoty królów polskich), Querela reipublicae regni Poloniae (Skarga Rzeczypospolitej Polskiej), In Polonie! yestitus varietatem diahgus (Na rozmaitość ubiorów polskich). Najważniejsze jednak dzieło 'J. stanowią elegie i epigramy pisane przez poetę od najwcześniejszej młodości przez całe życie, wydane jako Tristium liber I; Yariarum elegiarum liber I; Epigrammatum liber I. Wzorem dla J. były tu utwory Owidiusza: Tristia i Ex Ponto. Pisma J. wydał Ludwik Ćwikliński w Corpus antiquissinwrum poetarum Poloniae Latinorum, 1930.

Janus (łac. lanus) mit. jedno z najstarszych bóstw italskich. W Rzymie był czczony od początku powstania republiki jako bóg wszelkiego początku, bóg drzwi i bram domów, miasta i całego państwa. Był czczony na równi z Jowiszem i również nosił przydomek Pater. Na jego cześć nazwano pierwszy miesiąc roku rzymskiego lanuarius oraz wzgórze laniculum, na którym, wg tradycji, Romulus wzniósł pierwszą twierdzę (legenda przypisywała nawet wzniesienie

twierdzy samemu bogu). Na Forum Romanum znajdowała się świątynia /., którą konsul otwierał po wypowiedzeniu wojny; wojsko przechodziło przez mą, aby uzyskać błogosławieństwo boga przed wyruszeniem na wojnę. Gdy panował spokój bramy świątyni zamykano. Głównym atrybutem boga były klucze i latka.

Japet (Japetos) mit. Tytan, syn Uranosa i Gai, mąż Okeanidy Klimeny (lub Azji), ojciec Prometeusza, Epimeteusza, Atlasa i Menojtiosa. Brał udział w buncie przeciw Zeusowi, za co został strącony do Tartaru. Wg innej wersji, był gigantem, synem Tartarosa i Gai.

Japydowie (lapydes) lud pochodzenia illiryjsko--celtyckiego, zamieszkujący najbardziej na północ wysunięty kraniec Dlirii. Pokonani w r. 128 p.n.e. przez Rzymian, zostali za czasów Augusta złączeni w jedną prowincję z Liburnią.

Japygia (łac. Japygia, gr. Japygfd) nazwa nadawana przez Greków Kalabrii.

Japygowie (lapyges) plemię w Kalabrii; zachowało odrębność narodową, do początków państwa rzymskiego, następnie uległo hellenizacji, a potem romanizacji.

Japyks mit. syn Dedala, który przybył do Italii i wg legendy założył kolonię nazwaną od jego imienia lapygia.

Jarbas mit. król Getulów, syn Jowisza i Ga-ramantydy, odrzucony konkurent królowej kar-tagińskiej, Dydony.

jarzmo zob. iugum.

jazda zob. eąwtatus.

Jazjon (Jasion) mit. syn Zeusa i córki Atlasa Elektry, brat Dardanosa, kochanek bogini Demetry, ojciec Plutosa; wtajemniczony przez Zeusa w misteria Demetry na wyspie Samotrake, krzewił je następnie wśród ludzi.

Jazon (lasoń) syn Ajzona, króla Jolkos, usuniętego z tronu przez Peliasa. Do dwudziestego roku życia wychowywał się u Chirona. Gdy był dojrzałym młodzieńcem, powrócił do Jolkos i zażądał od Peliasa zwrotu królestwa. Pelias zgodził się pod warunkiem zdobycia przez J. złotego runa. J. przygotował wyprawę i na okręcie Argo wyruszył na czele gromady bohaterów (zob. Argonauci) do Kolchidy. Król Kolchidy, Ajetes, zgodził się wydać złote runo, jeśli /. dokona trzech czynów: zaorze pole spiżowymi bykami Hefajstosa, pokona wojowników wyrosłych z rozsianych smoczych zębów i zabije smoka, który strzeże złotego runa. Przy pomocy czarodziejki Medei, córki Ajetesa, udało się J. pokonać przeszkody i zdobyć złote runo. Z Medeą wrócił do Jolkos, gdzie wywarł zemstę na Peliasie. Poznawszy królewnę Kreuzę porzucił dla niej Medeę, która za zdradę zemściła się zabijając rywalkę i własne dzieci.

Jazygowie (lazyges) lud sarmacki mieszkający nad brzegami Morza Czarnego i Palus Maeotis.

Jerozolima (Hierosolyma, lerosolyma, lerusalem) miasto w Palestynie na południo-wschód od Morza Martwego. Dawid uczynił miasto stolicą Palestyny, z twierdzą na górze Syjon; za Salomona powstały obwarowania miasta, świątynia i pałac królewski. /. zniszczona w r. 587 p.n.e. przez Nabuchodonozora, króla Asyrii, wraca do stanu rozkwitu po powrocie Żydów z wygnania, w roku 458 p.n.e. W IV w. p.n.e. zostaje zajęta najpierw przez Aleksandra Wielkiego, następnie przechodzi pod władzę królów macedońsko-syryjskich (Antioch Epifanes); odzyskuje niezależność dzięki Machabeuszom w poł. n w. p.n.e. Zdobyta przez Pompejusza w r. 64 p.n.e., staje się stolicą Heroda. W latach 65 --70 n.e., podczas powstań Żydów przeciw uciskowi Rzymian, cesarz Tytus obiegł miasto, zdobył je i zburzył świątynię. Po ponownym powstaniu Żydów w roku 135 n.e. miasto zostało zdobyte i zburzone przez cesarza Hadriana, który na jego miejscu założył kolonię nymską Aelia Capitolina. Za Konstantyna Wielkiego miasto odzyskało swą pierwotną nazwę.

Jezienicki Michał (1859-1935) docent filologii klasycznej na Uniwersytecie Lwowskim, znawca Platona, autor cennej pracy o Lukrecjuszu; opracował wydanie listów Pseudo-Ursyna, Ursyna i Wawrzyńca Korwina, zajmował się także twórczością Janickiego, Pawła z Krosna, Jana z Wiślicy i in.

jeźdźcy zob. hippeis.

Joaones zob. Jan

Joannes Lydos zob. Lydos Joamies.

Jobates mit. król Lidii, teść króla Projtosa;

po zwycięstwie Bellerofonta nad Chimerą oddał mu za żonę swą drugą córkę i odstąpił połowę królestwa.

Jofon (fophon, V/IV w. p.n.e.) syn Sofoklesa, również poeta tragiczny; zachowało się 6 tytułów jego tragedii i 2 fragmenty.

Jokasta (także Epikaste) mit. królewna tebańska, siostra Kreona, żona Lajosa, z którym miała syna Edypa; później poślubiła go i miała z nim synów Eteoklesa i Polinejkesa oraz córki Antygonę i Ismenę; dowiedziawszy się

o popełnionym przez siebie nieświadomie kazirodztwie, popełniła samobójstwo (zob. Edyp).

Jolaos mit. syn Ifiklesa, serdeczny przyjaciel i nieodłączny towarzysz Heraklesa.

Jole mit. córka króla Ojchalii, Eurytosa, porwana przez Heraklesa.

Jolkós dziś Volos; starożytne miasto w Tesalii w pobliżu Zatoki Pagasyjskiej u stóp góry Pelion, skolonizowane najpierw przez Orchomenos. Miasto rodzinne Jazona, przywódcy mitycznych Argonautów.

Jonia (gr. lonfa) kraj położony na zachodnich wybrzeżach Azji Mniejszej, rozciągający się od rzeki Hermos do zatoki Bargylikos. Dogodne porty i rozliczne wyspy -aa Morzu Egejskim sprzyjały rozwojowi handlu i rzemiosła w miastach jońskich leżących na szlaku handlowym między Wschodem i Zachodem. J. zamieszkiwały pierwotnie plemiona meońskie i karyjskie, później zaś Jończycy, którzy wg legendy, mieli tu przybyć z Attyki i Peloponezu po inwazji Dorów w XI w. p.n.e.j prowadzeni przez Neleusa i Androklosa, synów Kodrosa; utworzyli konfederację dwunastu miast (Milet, Efez, Pokaja. Erytraj, Klazomenaj, Teos, Kolofon, Priene, Lebedos, Myus oraz miasta Samos i Chios). Jończycy stworzyli wysoką cywilizację, odznaczyli się również wybitnie na polu filozofii (Tales, Anaksymander, Anaksymenes, Ksenofa-nes, Anaksagoras), poezji (Homer, Mimnermos, Anakreont), sztuki (wielkie dzieła architektury i plastyki jońskiej). Brali też czynny udział w kolonizacji greckiej VIII-VI w. p.n.e. Jończyków podbili w r. 600 p.n.e. Lidyjczycy, później Persowie (r. 546 p.n.e.), przeciw którym Milet podniósł bunt w r., 500 p.n.e., zapoczątkowując tym okres wojen perskich (490-479 p.n.e.). Pokój Kimona w r. 449 p.n.e. przywrócił im wolność. Od r.

389 p.n.e. na mocy pokoju An-talkidasa J. dostaje się ponownie pod władzę Persów. W czasach rzymskich, od r. 133 p.n.e. J. stanowiła część prowincji Asia.

jonik metrum, w, którym po dwu zgłoskach krótkich następują dwie zgłoski długie: ^^'-L-1 lub odwrotnie, dwie krótkie poprzedzone są przez dwie zgłoski długie: -L-L^^. J. zaczynający się od-części słabszej nazywa się ionicus a mimre, zaczynający się od części mocniejszej (długiej) nazywa .się ionicus a maiore. Pierwsza i ostatnia zgłoska każdego j. może być pod względem iloczasu obojętna. Krótkie mogą ulegać ściągnięciu, tak że zamiast j. może wystąpić molossus: ---L (zamiast j. a minore) lub _-L- (zamiast j. a maiore). Długie mogą być rozwiązane na krótkie, np. ionicus a minore może być zastąpiony przez "" ^ - ^ ^-i lub '^'^ó-'-^'. Rozwiązania obydwóch długich, np. ^y^ó^ó^ zamiast ^'^'-Ll. lub kombinacja rozwiązania z kontrakcją, np. ^^-i-- zamiast _-1"'^' zachodzą rzadko. Charakterystycznym zjawiskiem dla /'. jest anaklaza, polegająca na przestawieniu elementu długiego z krótkim. W wyniku anaklazy dymetr joński ^ ^-' -L -L |]^"^-^-^. przechodzi w ^-'^-'-i •"'!_'-/-'l-, a y, -L - L^i ^ w metrum trocheiczne -L"' -L'-'. /. a mimre znajdujemy w poezji greckiej zarówno w liryce monodycznej, jak i chóralnej -oraz w dramacie. Występują one w postaci dymetrów, trymetrów i tetrametrow akatalektycznych i katalektycznych lub w dłuższych systemach. Najbardziej pospolitym wierszem jest dymetr akatalektyczny z anaklaza (zob. annkreontejski wiersz). Z tetrametru katalektycznego wywodzi się metrum zwane galliambicum (zob. gallijamby).

Jońskie Morze (gr. Jónios póntos, łac. lonium marę) dziś Morze Adriatyckie, położone między Italią a Grecją. Od czasów Polibiusza Morzem Jońskim (lonium marę) nazywano część Morza Śródziemnego koło wschodnich wybrzeży południowej Italii i Sycylii.

joński porządek zob. architektura grecka.

Jordan (gr. Jorddnes) główna rzeka Palestyny, biorąca początek w pobliżu Paneas (Caesarea Philippi), płynie z północy na południe, tworząc jeziora Merom i Genezareth, i wpada do Morza Martwego.

Jowisz (łac. luppiter, lupiter, dop. Iovis) mit. czczony przez Rzymian bóg nieba i światła (Diespiter, Lucetius) oraz wszelkich zjawisk atmosferycznych (Pluvius, Tonans, Fulgator, Serenator); jako opiekun miasta wzmacniał chwiejące się w boju szyki i dawał zwycięstwo (Victor). Uważano go za najpotężniejszego władcę bogów i ludzi (Optimus, Mwcimus). Ludy latyńskie od najdawniejszych czasów oddawały mu cześć na Górze Albańskiej i jako swemu opiekunowi (Latiaris) składały mu corocznie ofiarę w czasie Feriae Latinae. W Rzymie na cześć J. obchodzono specjalne święto Ludi Romani. Najważniejsza świątynia J. znajdowała się na Kapitelu. Rzymianie utożsamiali J. z greckim Zeusem.

Józef Flawiusz zob. losephus Flavius.

Juba (lobas, luba) 1. syn Hiempsala II, król Numidii, sprzymierzony z Pompejuszem w czasie wojny domowej. Po klęsce pompejańczyków w bitwie z Cezarem w r. 46 p.n.e. popełnił samobójstwo. 2. J. II, syn poprzedniego, wzięty do niewoli po śmierci ojca, otrzymał w Rzymie staranne wykształcenie i obywatelstwo rzymskie. Oktawian darzył go przyjaźnią, zabrał go ze sobą na wyprawę przeciw Antoniuszowi, a po zwycięstwie dał mu królestwo

najpierw Numidii, potem Mauretanii. W r. 20 p.n e. poślubił Kleopatrę Selene, zmarł w roku 23 a.e. Był uczonym historykiem i gramatykiem, napisał po grecku historię Syrii, Libii, Arabii i Rzymu do czasów Sulli, napisał też prace z dziedziny gramatyki, malarstwa i historii teatru.

Judea (ludaea) południowa część Palestyny, nazywana tak od II w. p.n.e.

Jugurta (ługurtha) wnuk Masynissy, syn Ma-stanabala, adoptowany przez swego stryja, króla Numidii, Micipsę, który go uczynił spadkobiercą tronu wspólnie z własnymi synami, Hiem-psalem i Adherbalem. J. jednak zamordował obu stryjecznych braci i sam zawładnął państwem. Rzym interweniował i wszczął z nim wojnę w r. 111 p.n.e.; w drugiej wojnie, w latach 110-105 konsul Cecyliusz Matellus rozbił armię /. Mariusz wykorzystując zdradę teścia J., Bokcbusa, uwięził go i odesłał do Rzymu;

w r. 104 J. w kajdanach i w szatach królewskich szedł w triumfalnym pochodzie Mariusza, po czym został wtrącony do więzienia Tullianum, gdzie zmarł, zamorzony głodem.

Julia zob. lulia.

Julian Apostata (Flayius Cloudius lulianus) bratanek cesarza Konstantyna W., syn Konstancjusza, od r. 354 n.e. mianowany Cezarem, cesarz w latach 361-363. Był neoplatonikiem i pragnął przywrócić panujące stanowisko dawnej religii pogańskiej. Dlatego później nazwano go Apostata (Odstępca). Wprowadził do kultu pogańskiego zwartą organizację na wzór kościelnej, sam zaś gorliwie wypełniał wszystkie obowiązki najwyższego kapłana. Chrześcijan usuwał od rządów i uchylił przywileje nadane Kościołowi Edyktem Mediolańskim. Dla zabezpieczenia granic imperium przed Persami wszczął z nimi wojnę i zwyciężył króla Sapora II, lecz padł na polu bitwy. Wg tradycji, miał w chwili śmierci wyrzec słowa: Galilaee, vicisti\ J. zajmował się również pracą literacką; zachowała się m. in.

jego satyra na cesarzy pt. Kajsares, uważana za arcydzieło.

julianski kalendarz kalendarz zreformowany przez Gajusza Juliusza Cezara (zob. kdlendyz).

Juliusze zob. lulii.

Juliusze zob. lunii.

Junona (łac. luno) mit. małżonka Jowisza, bogini nieba, utożsamiana z grecką boginią Herą, czczona jako opiekunka miasta (J. Sospita), jako opiekunka dziewic i kobiet (J. Yirginalis, Matronalis), małżeństwa (/. ługa, Pronuba) i rodzących kobiet (J. Lucina). Kobiety zamężne oddawały /. cześć w pierwszym dniu święta Matronalia, obchodzonego l marca. Konsulo-wie składali /. jako opiekunce państwa coroczne ofiary w mieście Lanuwium, gdzie było słynne starożytne sanktuarium bogini.

Justyn (lustinus) 1. Marcus lunianus lustinus, historyk z \\ lub niw. n.e., autor Compendium z Historii Pompejusa Trogusa. 2. J. Męczennik, apologeta chrześcijański, pisał po grecku; apo-logię swą dedykował Antoniusowi Piusowi, a później jego następcom; został ścięty w r. 167 n.e. 3. J. I, cesarz imperium wschodniego (518 -

- 527 n.e.), walczył przeciw Gotom. 4. J. H, następca Justyniana, cesarz imperium wschodniego (565 - 578), oddał władzę swej żonie Zofii.

Justynian (lustinianus Flmius) 1. zw. Wielkim, cesarz bizantyński (imperium wschodniego) w latach 527 - 565 n.e.; początkowo wspóhządca wraz z wujem Justynianem I, później samodzielny cesarz. J. dążył do odbudowy cesarstwa rzymskiego w jego dawnych

granicach'. Wodzowie cesarza Belizariusz i Narses prowadzili wojny z Gotami w Italii, z Wandalami w Afryce, z Persami w Azji. W wyniku tych walk, z dawnych prowincji rzymskich tylko Galia i Brytania pozostały poza granicami państwa J. Zasługą J. jest kodyfikacja praw w tzw. Codex lustinianus (zob. Corpus iuris civilis). Za czasów /. została w r. 529 zamknięta Akademia Ateńska. Z jego rozkazu został zbudowany kościół św. Zofii w Konstantynopolu. Z imieniem J. związane jest sprowadzenie do Europy jedwabników. 2. /. // (685 - 711), syn Konstantyna Pogonata, cesarz wschodni, odznaczał się okrucieństwem;

został pozbawiony władzy i ścięty.

Juwenalis (Decimus lunius lwenalis, ok. r. 55 -

-ok. 130 n.e.) największy rzymski poeta satyryczny, rodem prawdopodobnie z Akwinum. Uczęszczał do szkół gramatyków i retorów

w Rzymie, był trybunem wojskowym, piastował urząd cenzora w Akwinum. W okresie rządów Domicjana wycofał się z życia politycznego. Twórczość jego przypada na okres rządów Trajana i Hadriana, kiedy była większa swoboda słowa niż za ich poprzednika, Domicjana. Satyry /. (16 satyr w 5 księgach) są wyrażem protestu wobec niesprawiedliwej i okrutnej władzy cesarzy oraz krytyką czasów, w których żyje. Tematy jego satyr to: upadek moralności, przesądy religijne, chciwość, rozrzutność, brak zainteresowań umysłowych i artystycznych i inne wady oraz występki ówczesnego społeczeństwa.

K

Kabalia (łac. Cabalia, gr. Kabalid) kraj w Azji Mn., graniczący od północy z Frygią, od zachodu z Karią, od południa z Likią, od wschodu z Pizydią. Żyzne tereny kraju nawadniała rzeka Indus, zwana także Kalbis. Cztery miasta K. z Kibyrą na czele tworzyły tetrapolis rządzoną przez niezależnych królów. W r. 84 p.n.e. zdobyli K. Rzymianie i podzielili ją na dwie części, przyłączając jedną do Frygii, drugą do Likii.

Kabejra (zwana też Sebaste, Diospolis, za czasów rzymskich Neocaesarea) miasto w Azji Mn., na prawym brzegu rzeki Likos, rezydencja króla Pontu, Mitrydatesa, który w r. 73 p.n.e. poniósł tu klęskę od wojsk Lukullusa.

Kabira zob. Kabejra.

Kabirowie (gr. Kabejro], łac. Cabiri) mit. mistyczne bóstwa, przypuszczalnie pochodzenia fenickiego, czczone na wyspach Lemnos, Imbros, Samotrake jako Megaloj Theoj (wielcy Bogowie). Charakter bóstw bliżej nieznany. K. mieli być dziećmi Hefajstosa i

nimfy Kabejro. Ojczyzną ich kultu były prawdopodobnie Teby; rozszerzył się on na całą Grecję, dotarł nawet do Fenicji i Egiptu. Niekiedy utożsamiano ich z Diosku-rami i wzywano ich imienia w czasie burzy morskiej. Ku ich czci urządzano misteria; najsławniejsze odbywały się na Samotrake.

Kadłubek Wincenty autor kroniki polskiej ź pocz. XIII w., malopolanin z ziemi opatowskiej (w Sandomierszczyźnie), w aktach współczesnych nazywany mistrzem Wincentym Vln-centius magister; nazwa K. pojawia się dopiero w źródłach XV w. W latach 1208-1218 jest biskupem krakowskim, umiera w r. 1223 jako zakonnik klasztoru cystersów w Jędrzejowie. Jedynym dziełem K. jest Chronica Polonorum (Kronika Polska), złożona z 4 ksiąg, z których 3 pierwsze mają formę dialogu. Obejmuje ona okres od czasów legendarnych do r. 1202.

W swej Kronice cytuje K. znaczną liczbę autorów klasycznych, jak: Salustiusz, Seneka, Kwin-tylian, Wergiliusz, Owidiusz, Lukan.

Kadmeja pierwotna i poetycka nazwa Teb oraz nazwa tebańskiej Akropolis.

Kadmos mit. syn króla Fenicji Agenora i Telefassy, brat Fojniksa, Kiliksa i Europy. Po porwaniu Europy przez Zeusa ojciec wysłał K. na poszukiwanie siostry zakazując mu wracać bez niej. Nie mogąc odszukać Europy, K. przybył do Delf, a otrzymawszy tu wyrocznię założył Kadmeję. Poślubił Harmonię, z którą miał pięcioro dzieci: Polidora, Ino, Semele, Agaue i Autonoe. Przypisywano mu wprowadzenie do Grecji alfabetu fenickiego złożonego z 16 liter.

kaduceusz (łac. coduceus, gr. kerykefon) laska, którą otrzymał Hermes od Apollina w zamian za ofiarowaną mu lirę. Pierwotnie gałązka oliwna otoczona girlandą, którą z czasem zastąpiły dwa węże. K. jest atrybutem Hermesa-Merkurego jako wysłannika bogów. K. stał się godłem posłów przybywających w celach pokojowych.

Kadurkowie (Codurci) plemię galickie w Akwi-tanii, na terytorium dzisiejszego Quercy.

Kaduzjowie (gr. Kodusiof, łac. CodiisU) wojownicze plemię mieszkające w Medii, na południo-wo-wschodnim wybrzeżu Morza Kaspijskiego.

Kafareus (gr.; łac. Caphareiis) dziś Capo d'0ro; przylądek w południowej Eubei, niebezpieczny dla statków z powodu raf podwodnych." Wg legendy król Nauplios, chcąc pomścić śmierć swego syna Palamedesa zabitego przez Greków pod Troją, zwabił tutaj flotę grecką wracającą z -wyprawy trojańskiej pod wodzą Agamemnona i spowodował jej rozbicie. Tutaj również uległo rozbiciu 200 statków perskich w okresie wojen grecko-perskich.

Kaikos dziś Bakyrczaj; rzeka w Mizji, wypły-

wająca z podnóża gór Temnos; płynęła w kierunku południowym, w pobliżu Pergamon;

wpadała do Zatoki Eleackiej (Sinus Eleaticus).

Kajkostenes (Kajkosthenes) rzeźbiarz grecki z III/II w. p.n.e., syn Apollonidesa z attyckiego demu Tria, brat Diesa, z którym pracował w Atenach. Zachowało się 7 jego

sygnatur na bazach posągów. Być może, jest on identyczny ze wspomnianym przez Pliniusza odlewaczem brązu Chalcosthenesem lub Calcosthenesem oraz z malarzem Chalcosthenesem.

Kajneus mit. jeden z Lapitów, syn Elatosa i Hippei, ojciec Koronosa, Lapitosa i Gortyny, pierwotnie miał być kobietą o imieniu Kajnis;

został zamieniony przez Posejdona w mężczyznę, którego nie można było zranić. Uczestniczył w polowaniu na dzika kalidońskiego i w wyprawie Argonautów, zginął zaś w walce Lapitów z centaurami, przywalony głazami i pniami drzew. Scena ta Jest przedstawiona na wazie Francois i na zachodnim fryzie Tezejonu. Wg innej wersji K. został zamieniony w ptaka.

Kajros mit. 1. bóstwo greckie personifikujące stosowną chwilę do podjęcia czynności, związane z Hennesem. Za twórcę postaci K. w plastyce uchodził rzeźbiarz Lizyp. 2. imię rumaka Adra-stosa.

kakosis (gr. kdkSsis) termin prawniczy oznaczający złe traktowanie: a) dziadków, rodziców i przybranych rodziców przez synów lub dalszych zstępnych (wyrażające się w odmawianiu środków utrzymania, braku szacunku, obelgach itd.);

b) córki dziedziczącej po ojcu - przez opiekuna, osobę obowiązaną do jej poślubienia lub przez małżonka; c) małoletnich sierot i ciężarnej kobiety, która po śmierci swego męża pozostała w jego domu - przez opiekunów. Pojęciem *. jest również objęte spowodowanie przez opiekunów uszczerbku w majątku małoletnich sierot. W zasadzie stosowano przy tych wykroczeniach skargę publiczną, jednakże w pewnych wypadkach wnoszona była skarga prywatna.

kakurgoj (gr. kakurgoj) termin prawniczy oznaczający pospolitych zbrodniarzy. Zaliczano do nich: rozbójników, złodziejów nocnych i kieszonkowych, włamywaczy itp. Sprawy ich podlegały sądowi składającemu się z 11 mężów (zw. hendeka). Jeśli oskarżony się przyznał, sąd ten wydawał wyrok śmierci, który wykonywano bezzwłocznie.

Kakus (łac. Cacus) mit. syn Wulkana, olbrzym mieszkający w pieczarze na Awentynie; trudnił

się rabunkiem. Kiedy Herakles przybył do Italii z wołami Geriona, K. ukradł kilka sztuk ze stada, za co został przez Heraklesa zabity.

Kalabria (Calabria) wysunięta ku wschodowi południowa część Półwyspu Apenińskiego, położona naprzeciw Epiru, słynąca z. doskonałej oliwy, wina, miodu i hodowli owiec, ojczyzna poety Enniusza. Najważniejsze miasta: Brundy-zjum, Tarent, Rudiae. Kraj zamieszkiwali Salen-tynowie, Messapiowie i Japygowie. Grecy zakładali tu kolonie już od VIII w. p.n.e. Rzymianie zdobyli K. w latach 272 - 266 p.n.e.

Kalais mit. syn Boreasza i Orejtyi, brat Zetesa, z którym brał udział w wyprawie Argonautów; oswobodził Fineusa od Harpii.

Kalamis (V w. p.n.e.) jeden z największych rzeźbiarzy greckich stylu surowego; źródła literackie wymieniają kilkanaście prac K. wykonanych dla różnych miast, m.in. dla Aten, Teb, Tanagry, Olimpu, Sikionu, Apollonii Pontyjskiej i in. Z zachowanych kopii przypisuje się K. tzw. Sosandrę z Muzeum w Baia, Apollina z British Museum oraz Apollina Omphalos z Muzeum w Atenach.

Kalanos gimnosofista indyjski, nauczyciel Aleksandra W.; towarzyszył mu w wyprawie do Persji. Gdy popadł w chorobę, odebrał sobie Życie wstąpiwszy dobrowolnie na płonący stos;

przedtem przepowiedział Aleksandrowi rychłe zdobycie Babilonu.

Kalas malarz grecki z II w. p.n.e., wymieniony w inskrypcjach delifickich wraz z dwoma malarzami pergamońskimi, Gaudotosem i As-klepiadesem, którzy kopiowali w Delfach dzieła sztuki dla Attalosa II.

Kalates malarz grecki (IV w. p.n.e.); Pliniusz wspomina go jako malarza małych obrazków przedstawiających sceny z nowej komedii attyc-kiej.

Kalatia (Calatia) miasto w Kampanii, skolonizowane przez Juliusza Cezara.

kalałoś (gr. kdlathos) 1. koszyk upleciony z wikliny, wąski u dołu i silnie rozszerzony ku górze; stosowany w sztuce jako atrybut bogini Ateny Ergane, opiekunki prac domowych oraz jako atrybut Demetry. Dużych rozmiarów k. niesiono w uroczystej procesji na cześć Demetry podążającej z Aten do Eleusis. 2. naczynie ceramiczne zbliżone kształtem do kosza. 3. w architekturze - kapitel spoczywający na głowie kariatydy.

Kalauria dziś Poroś; wyspa z głównym mia-

stem o tej samej 'nazwie, położona w Zatoce Sarońskiej naprzeciw miasta Trojzen w Argo-lidzie. W okresie archaicznym stolica amfiktionii siedmiu miast morskich. Ośrodek kultu Posejdona. Tutaj popełnił samobójstwo Demo-stenes w r. 322 p.n.e.

Kalbis zob. Indus 2.

Kalchas mit. syn Testora z Myken (lub z Megary), najsławniejszy z wieszczków greckich, towarzyszył wojskom w wyprawie na Troję. W Aulidzie przepowiedział Grekom czas trwania wojny, później zaś wyjawił im przyczynę gniewu Apollina. Zwyciężony w sztuce wieszczenia przez Mopsosa, umarł ze zmartwienia (czy też odebrał sobie życie).

Kalcbedon zob. Chaikedon.

kalendarz (z łac. calendarium księga dhiżnicza bankierów rzymskich, od Calendae, gdyż w Kalendy płacono odsetki) najstarszy k. ustalili kapłani egipscy w Heliopolis w r. 4241 p.n.e. opierając się na ewolucji rocznej gwiazdy Sotisa--Syriusza, ukazującej się na krótko przed wschodem słońca w lipcu. Rok egipski zawierał 365 dni i był podzielony na 12 miesięcy po 30 dni, z dodaniem 5 dni dodatkowych. Rok grecki (a raczej ateński) składał się pierwotnie z 12 miesięcy po 30 dni; z czasem wprowadzono miesiące po 30 i po 29 dni, następujące po sobie na zmianę; wówczas rok zawierał tylko 354 dni. Ażeby wyrównać różnice między rokiem księżycowym i słonecznym, wprowadzano co kilka lat trzynasty miesiąc; system ten ulegał ciągłym zmianom. Dla chronologii historycznej ważny był dla Greków rok zdobycia Troi, ustalony wg naszych przeliczeń na r. 1184 p.n.e.; w III w. p.n.e. ustalił się zwyczaj obliczania czasu wg. czteroled zwanych olimpiadami, upływających między igrzyskami olimpijskimi. Za początek roku Ateńczycy uważali połowę lipca, mniej więcej koło 17. Nazwy miesięcy ateńskich:

Hekatombajm (lipiec). Metagejtnion (sierpień), Boedromion (wrzesień), Pyanepsion (październik), Majmakterion (listopad), Posejdon <grudzień), Gamelion (styczeń), Antesterton (luty), Elafebo-lion (marzec). Munychion (kwiecień), Twgelion (maj), Skiroforwn (czerwiec). Należy pamiętać, że początek miesiąca greckiego odpowiada mniej więcej połowie miesiąca wg naszego k. W poszczególnych miastach-państwach greckich zarówno systemy kalendarzowe, jak i nazwy miesięcy różniły się od siebie w mniejszym lub większym stopniu. Rok w Atenach określano wg

sprawującego władzę archonta-eponima, w Spar-cie zaś wg efora. Każdy miesiąc dzielono na trzy dekady. - Rok rzymski składał się pierwotnie z 10 miesięcy; król Numa Pompiliusz miał, wg podania, dodać dwa miesiące i ustanowić trzynasty miesiąc mercedonius o 22 lub 23 dniach, dodawany co dwa lata, aby rok księżycowy wyrównać ze słonecznym; wreszcie Ga-jusz Juliusz Cezar przy pomocy uczonego aleksandryjskiego Sosigenesa ustalił liczbę dni w poszczególnych miesiącach, pozostawiając przestęp-ność jedynie dla lutego; ten system kalendarzowy wprowadził w dniu l stycznia r. 47 p.n.e Nazwy miesięcy rzymskich: larwarius, Februarius, Martius, Aprilis, Maius, turnus, Julius, Augustus, September, October, November, December. Rok rzymski w okresie republikańskim oznaczano nazwiskami sprawujących władzę konsulów; od czasów Augusta liczono lata od założenia Rzymu - ab Urbe condita, określając ten fakt na r. 753 p.n.e. Pierwszy dzień miesiąca nazywał się Calendae, 13 dzień każdego miesiąca (15-ty w marcu, maju, lipcu i październiku) nazywał się Idus; dziewiąty dzień przed Idami nazywał się Nonae; wypadał on 5-go dnia miesiąca, a w marcu, maju, lipcu i październiku 7-go (skrót mnemotechniczny Mar-Ma-Iul-0). Zob. też nazwy poszczególnych miesięcy.

Kalendy (łac. Kalendae albo Calendae), pierwszy dzień każdego miesiąca w kalendarzu rzymskim, a więc K. lanuariae - pierwszy stycznia, K. Martwe - pierwszy marca itd. Nazwa ta pochodzi od wyrazu calare - wywoływać, oznajmiać; w tym dniu kapłani zapowiadali początek nowego miesiąca i oznajmiali, czy Nonae wypadną 5-go czy 7-go dnia w miesiącu. Stąd pochodzi również wyrażenie: ad Kalendas Graecas - na święty nigdy, ponieważ Grecy w swoim kalendarzu mieli zupełnie inny podział miesiąca i nie znali Kalend.

Kalidon (gr. Kalydm) miasto v» południowej Etolii na prawym brzegu rzeki Buenos, założone wg legendy w kraju Kuretów przez herosa--eponima Kalidona, ośrodek kultu Artemidy, rezydencja króla Ojneusa, ojcaMeleagra i Dejaniry.

kalidoński dzik mit. olbrzymi dzik, którego bogini Artemida zesłała na ziemię króla Kalidonu, Ojneusa jako karę za pominięcie jej przy składaniu ofiar. Dzik pustoszył okoliczne pola siejąc postrach wśród ludzi. Syn króla, Meteager, urządził polowanie na potwora, wezwawszy na pomoc najsławniejszych herosów: Kastora; Po-

lideukesa, Jazona, Tezeusza, Laertesa i w. in. 'oraz Atalantę, która pierwsza trafiła dzika strzałą. Meleager ofiarował jej w nagrodę skórę zwierzęcia. Polowanie na dzika kalidońskiego występuje często w tematyce sztuki greckiej (malarstwo wazowe) i rzymskiej (reliefy na sarkofagach); m. in. było przedstawione na frontonie świątyni Ateny Alea w Tegei, dziele Sko-pasa z IV w. p.n.e.

Kaligula (Caius lulius Caesar Germanicus Ca-liguld) syn Germanika, cesarz rzymski w latach 37 - 41 n.e. Przezwisko K. nadali mu żołnierze od obuwia (caligula bucik), które nosił przebywając jako dziecko w obozie ojca nad Renem. Tyrańskim rządom K. położył kres spisek z 15 stycznia r. 45, w wyniku którego cesarz został zamordowany przez trybuna pretorianów, Ka-sjusza Chererę.

Kaliński Jan Damascen (1663 -1726) pijar, autor epopei historycznej w 12 księgach pt. Yieimis (Warszawa 1717). Tematem epopei, liczącej 10.044 heksametrów, jest wyprawa Sobieskiego pod Wiedeń.

Kalipso (gr. Kalypsó) 1. mit. nimfa mieszkająca na wyspie Ogygia, która życzliwie przyjęła wyrzuconego przez fale morskie Odyseusza i gościła go u siebie przez siedem lat, pragnąc go zatrzymać za cenę nieśmiertelności i wiecznej młodości. Na rozkaz Zeusa musiała zgodzić się na wyjazd Odyseusza i dopomogła mu w budowie statku. 2. malarka grecka wspomniana przez Pliniusza (ok. r. 200 p.n.e.).

. Kallias 1. syn Pajnippossa, przeciwnik Pizy-stratydów; gdy Hippiasz. został wypędzony, K. wykupił należące poprzednio do tyrana posiadłości. Właściciel zwycięskich koni na igrzyskach olimpijskich i pytyjskich 2. syn Hipponikosa, jeden z najbogatszych obywateli ateńskich, uczestnik bitwy pod Maratonem w r. 490; w r. 449 p.n.e. zawarł z królem perskim Artakserksesem pokój, stąd zwany pokojem Kalliasa. Współdziałał też przy zawarciu pokoju ze Spartą w r. 446/5. 3. polityk i demagog w Chalkis na Eubei; pragnąc uwolnić wyspę od wpływów ateńskich szukał poparcia u Filipa Macedońskiego i w Tebach, jednak nie znalazł tam pomocy, a jedynie ułatwił Filipowi umocnienie na wyspie wpływów macedońskich. Wreszcie przeniósł się do Aten (wraz ze swym bratem Taurostenesem) i dzięki poparciu Demostenesa uzyskał w r. 341 p.n.e. prawa obywatelskie. 4. Callias, wyzwoleniec i ulubieniec Marka Antoniusza, cieszący się wielkimi

wpływami i wysyłany w misjach dyplomatycznych.

Kallifon 1. K. z Samos, malarz grecki działający w Efezie w VI lub V w. p.n.e. Pauzaniasz wspomina o jego malowidle znajdującym się w Artenaizjonie w Efezie. 2. filozof epikurejski, wielokrotnie wspominany przez Cycerona w jego Rozmowach tuskulańskich.

Kallikles 1. sofista ateński wyznający teorię prawa silniejszego, występujący w Gorglaszu Platona. 2. malarz grecki epoki hellenistycznej, wspomniany przez Pliniusza obok Kalatesa jako miniaturzysta. Obrazki jego miały posiadać 4 digiti wysokości (ok. 75 mm).

Kallikrates 1. grecki architekt i przedsiębiorca działający w Atenach w drugiej poł. V w. p.n.e. jako główny architekt świątyni Ateny Nike oraz przedsiębiorca budowlany i najbliższy współpracownik architekta Iktinosa przy budowie Partenonu. K. był również zajęty przy budowie tzw. długich murów, łączących Ateny z Pireusem. 2. dowódca Syrakuzańczyków, walczył z Ateńczykami w r. 415 p.n.e., w czasie wojny peloponeskiej.

Kallikratidas naczelny dowódca floty spartańskiej w czasie wojny peloponeskiej; doznał od Ateńczyków klęski w bitwie morskiej pod Arginuzami w r. 406 p.n.e. i poniósł śmierć.

Kalliksenos główny inspirator oskarżenia i sprawca wyroku skazującego na śmierć zwycięskich wodzów w bitwie pod Arginuzami w r. 406 p.n.e. Gdy po wykonaniu wyroku, Ateńczycy, żałując popełnionej niesprawiedliwości, pociągnęli do odpowiedzialności K., ten opuścił Ateny, do których wrócił po amnestii w r. 403. Wkrótce umarł.

Kallimach (gr. Kallimachos) 1. K. z Kyreny (ok. r. 310 - ok. 240), największy poeta okresu aleksandryjskiego, autor epyllionów (Hekale), idylli lirycznych, elegii dworskich i

ajtiologicz-nych (Ajtia), jambów, hymnów, epigramów o wielce urozmaiconej treści. Był mistrzem małych form, a przeciwnikiem długich poematów cyklicznych. Jego utwory ajtiologiczne odznaczały się wielką erudycją; poeta unikał opowiadania znanych mitów i starał się, wyszukiwać jak najmniej spowszedniało. Był również uczonym filologiem i pracował w Bibliotece Aleksandryjskiej, w której ułożył olbrzymi katalog znakomitych pisarzy i ich utworów w stu dwudziestu księgach, grupując autorów w dwu odrębnych działach, prozy i poezji. Stworzył podstawy

naukowego badania autentyczności utworów oraz katalogowania i układania bibliografii.

2. .K. Filip (Buonaccorsi 1437 -1496), poeta humanistyczny, uczeń słynnego humanisty Pom-poniusza Laetusa, założyciela tzw. Akademii Rzymskiej; jako członek tej Akademii przybrał pseudonim Kallimacha (Callimachuś). Wmieszany w spisek przeciw papieżowi Pawłowi II, uciekł z Italii i osiadł w Polsce, gdzie znalazł schronienie na dworze Grzegorza z Sanoka w Dunajewie pod Lwowem. Był następnie nauczycielem synów Kazimierza Jagiellończyka, sekretarzem królewskim i dyplomatą; posłował do Wenecji, do Fryderyka III i do papieża Innocentego VIII, aby ich nakłonić do utworzenia sojuszu przeciw Turkom. Napisał szereg utworów o charakterze biograficzno-historycz-nym, m. in. De vita et moribus Gregorii Sanocei, Historia de rege Yladisloo seu clode Yarnensi, Ad Innocentium VIII de bello inferendo Turcis oratio (Mowa do Innocentego VIII o konieczności podjęcia wojny przeciw Turkom) i in. Większość utworów poetyckich spoczywa jeszcze w rękopisie. Niektóre utwory prozą ogłoszono w A eta Tomiciana i w Monumentu Poloniae Historica. K. Kumaniecki odnalazł i wydał w r. 1950 Retorykę, kilka wierszy miłosnych ogłosili A. Miodyński i 1. Piotrowicz.

Kallimedon 1. członek poselstwa ateńskiego do Tiribazosa w Sardes w r. 392 p.n.e. 2. (IV w. p.n.e.) syn Kallikratesa z attyckiego demu Kol-lytos, mówca, zwolennik partii promacedońskiej, ' przeciwnik Demostenesa. Jako znany w Atenach rozpustnik i hulaka, bywał często tematem zaczepek ze strony komediopisarzy.

Kallinos 1. K. z Efezu (VII w. p.n.e.) najstarszy poeta elegijny Grecji; wśród drobnych fragmentów zachowanych do naszych czasów znajduje się jeden nieco dłuższy urywek, w którym poeta zagrzewa swych rodaków do walki z Kiromeryjczykami. 2. uczeń i przyjaciel Teo-frasta (IV/III w. p.n.e.), który zostawił mu w testamencie kawałek ziemi i pewną sumę pieniędzy.

3. architekt grecki, sprawujący godność naczelnego .budowniczego świątyni Apollina w Delfach w latach 343 - 340 p.n.e.

Kalliope mit. Muza poezji epickiej, matka Linosa i Orfeusza.

Kallipolis 1. dziś Gallipoli; miasto na Cher-sonezie Trackim, naprzeciw Lampsakos. 2. miasto na Chersonezie Taurydzkim. 3. dziś Gallipoli;

miasto w Kalabrii nad Zatoką Tarentyjską.

Kallippos z Kyzikos (IV w. p.n.e.) astronom grecki, twórca cyklu kalendarzowego złożonego z 76 lat, tzw. periodus Callippica.

Kallirroe1 (gr. Kallirrhóe dosł. pięknie płynąca) 1. sławne źródło w Atenach w pobliżu rzeki Ilissos. 2. przydomek miasta Edessy w Me • zopotamii. 3. miasto położone na wschód od Morza Czarnego; posiadało gorące źródła mineralne.

Kallirroe 2 (Kallirhoe - pięknie płynąca) mit.

1. córka Okeanosa, matka Geriona i Echidny.

2. córka Acheloosa, żona Alkmeona. 3. córka Skamandra, matka Ganimedesa i Ilosa. 4. dziewczyna z Kalidonu, ukochana kapłana Dionizosa, Koresosa. Ponieważ wzgardziła miłością Dionizosa, rozgniewany bóg ukarał ludność Kalidonu szaleństwem. Zgodnie z otrzymaną wyrocznią K. miała być złożona w ofierze dla przebłagania gniewu boga. Koresos dla uratowania ukochanej ofiarował siebie, K. zaś popełniła samobójstwo przy źródle, które nazwano jej imieniem.

Kallistenes (Kallisthenes) historyk i filozof grecki, rodem z Olintu (r. 365 - 326 p.n.e.), krewny i uczeń Arystotelesa, który wyrobił mu stanowisko na dworze Aleksandra W. Towarzyszył królowi w jego podróżach i poznał wiedzę astronomiczną kapłanów chaldejskich. Początkowo panegirysta Aleksandra W., miał podobno odmówić uznania go za godnego boskiej czci, za co został wtrącony do więzienia, gdzie wkrótce zmarł. Napisał historię Grecji pt. Hellenika, w 10 księgach, obejmującą dzieje Grecji od pokoju Antalkidasa w r. 387 p.n.e. do r. 357 p.n.e., oraz Czyny Aleksandra Wielkiego. Przypisywano mu również uporządkowanie poematów Homerowych.

Kallisto mit. nimfa, córka króla Arkadii, Likaona (lub Nykteusa), ukochana Zeusa, któremu urodziła syna Arkasa. Wg jednej z wersji zazdrosna Hera zamieniła ją w niedźwiedzicę, a Arkas, nie wiedząc o tym, zabił ją na polowaniu. Wówczas Zeus umieścił K. na niebie jako konstelację Wielkiej Niedźwiedzicy.

Kallistratos 1. aktor komiczny, współczesny Arystofanesowi (V w. p.n.e.). 2. poeta grecki, autor pieśni o tyranobójcach Hermodiosie i Ary-stogejtonie (V w. p.n.e.). 3. Ateńczyk, uczestnik wyprawy na Sycylię, brał udział w bitwie pod Asinaros w r. 413 p.n.e. 4. syn Kallikratesa z Afidny, wybitny mówca ateński, którego przemówienie w sprawie Oropos zachwyciło

młodego Demostenesa i zachęciło go do poświęcenia się wymowie. W. r. 377 i 373 p.n.e. był strategiem. Dążył do rokowań pokojowych ze Spartą, a gdy jego polityka nie okazała się korzystna, został skazany na śmierć zaocznie. Wyrok został wykonany, gdy K. później przybył do Aten. 5. sekretarz króla Pontu, Mitrydatesa, zamordowany przez żołnierzy Lukullusa w r. 72 p.n.e. 6. wybitny prawnik rzymski z III w. n.e. 7. sofista grecki z III w. n.e., autor opisu posągów Skopasa, Praksytelesa i innych słynnych rzeźbiarzy greckich.

•• kalós k'agathós (gr. dosł. piękny i dobry) termin oznaczający doskonałego człowieka i obywatela, wcielającego ideał arystokratyczny - w przeciwstawieniu do mas ludowych traktowanych przez arystokrację z pogardą, jako tłum ludzi złych i brzydkich. Posługiwano się również terminem kahkagathta dla oznaczenia ogólnego pojęcia doskonałości moralnej i fizycznej.

Kalpe (łac. Calpe, gr. Kalpe) 1. dziś Gibraltar;

wysoka skała nadbrzeżna i przylądek w cieśninie Gades (fretian Gaditanum) w Hiszpanii połud-niowo-wschodniej. Wraz z przylądkiem Abila na wybrzeżu afrykańskim tworzyła tzw. słupy Heraklesa. 2. miasto w Bitynii nad Morzem Czarnym, na zachód od Heraklei.

Kalpurniusze zob. Calpurnii.

Kalwus zob. Calms.

Kałydon zob. Kalidon.

kałydoński dzik zob. kalidoński dzik.

Kałykadnos 1. rzeka w Azji Mn., wypływająca z gór Taurus i przepływająca przez Cylicję;

wpada do morza w pobliżu Seleukei. 2. przylądek w Cylicji przy ujściu rzeki o tej samej nazwie.

Kałypso zob. Kalipso.

kałyptra (gr. kalyptra) welon, w którym młode dziewczęta ukazywały się mężczyznom i który zdejmowały w trzy dni po ślubie (zob. anakalyp-terid).

Kamares styl kreteńskich naczyń polichromowanych z okresu tzw. drugiej hegemonii kreteńskiej (XVI w. p.n.e.), tak nazwany od miejscowości Kamarais (wym. Kamares), gdzie znaleziono wiele tych naczyń.

Kambyzes 1. Pers, mąż Mandany, zięć króla Medów Astyagesa, ojciec Cyrusa Starszego (VII/VI w. p.n.e.). 2. syn Cyrusa Starszego, król perski w latach 529 - 522 p.n.e., zdobywca Egiptu.

kamea zob. gemma.

Kamejros (łac. Camirus) doryckie miasto w zachodniej części wyspy Rodos, wchodzące w skład doryckiej heksapolis, tzn. związku sześciu miast, znane z kultu Apollina Epimelios, w V w. p.n.e. sprzymierzone z Atenami.

Kameny zob. Camenae.

Kamillus zob. Camillus.

Kampania (Campanid) najpiękniejsza i najbardziej urodzajna kraina Italii, rozciągająca się wzdłuż wybrzeża Morza Tyrreńskiego, pomiędzy górą Massicus a ujściem rzeki Silarus, granicząca od północy z Lacjum, od wschodu z Samnium, od południowego wschodu z Lu-kanią. Głównym miastem była Papua. Urodzajna rola i łagodny klimat pozwalały na uprawę winorośli, oliwki, zbóż i drzew owocowych. Słynne były zwłaszcza wina cekubskie i falemeńskie. Początkowo kraj zamieszkiwali Osko-wie, od VIII w. p.n.e. zaczęła się kolonizacja grecka. W VI w. p.n.e. K. zostaje podbita przez Etrusków, potem przez Samnitów, wreszcie w połowie IV w. p.n.e. przez Rzymian, którzy po drugiej wojnie punickiej (r. 202 p.n.e.) osadzili tutaj swoich licznych kolonistów.

kanały zob. fossae.

Kandake (Candace) królowa Etiopii, ok. r. 23 p.n.e. broniła swego państwa przed wojskami Petroniusza, rzymskiego namiestnika Egiptu.

Kandaules (VII w. p.n.e.) król Lidii, ostatni z Heraklidów, zabity przez Gygesa (zob.).

kandelabr zob. candelabrum.

kanefora (gr. kanefóros niosąca koszyk) posąg lub malowidło przedstawiające dziewczynę niosącą na głowie koszyk z ofiarami lub przedmiotami kultu.

kaneon (gr. • kdneon) koszyczek trzcinowy, w którym podawano na stół chleb i figi lub przynoszono do ołtarza jęczmień ofiarny.

Kaniniusze zob. Caninii.

Kanny (Camiae) miasteczko w Apulii nad prawym brzegiem rzeki Aufidus, na północo--wschód od Canusium, znane z klęski, której doznali tu Rzymianie w czasie drugiej wojny punickiej w roku 216 p.n.e.

Kanabos (Kanopoś) dziś Abukir; miasto w Dolnym Egipcie, w Delcie Nilu, na północny wschód od Aleksandrii, założone - wg legendy - przez Spartan i nazwane tak na cześć Kanoposa (sternika Menelaosa), który tu miał zginąć. Mieszkańcy K. słynęli z bogactw i rozwiązłego życia. Znajdowała się tu świątynia Serapisa.

kanon gr. 1. w sztuce'starożytnej reguła pro

porcji tworzących pewien określony system. W architekturze jednostką proporcji - modułem - mogła być, np. w porządku doryekim, szerokość tryglifu, w rzeźbie - szerokość palca, która pomnożona przez cztery dawała szerokość dłoni. Pierwszy zastosował ten termin do określenia proporcji ciała ludzkiego słynny rzeźbiarz grecki z drugiej poł. V w. p.n.e. Poliklet, który określił te proporcje w nie zachowanym swym dziele pt. Kanon. Ilustracją jego teorii może być posąg Polikleta przedstawiający atletę, tzw. Do-ryforosa. Lizyp, znakomity rzeźbiarz z drugiej poł. IV w. p.n.e., stworzył nowy k. o proporcjach' ciała o wiele smuklejszych, których wyrazem jest posąg młodzieńca, tzw. Apoksio-menos. 2. lista, imienny wykaz zawierający np. imiona najsławniejszych ludzi w zakresie jakiejś specjalności (np. k. dziesięciu mówców attyckich).

Kantabria (Cantabria) nazwa północnego wybrzeża Hiszpanii aż do Pirenejów; od czasów Augusta obejmowano nią kraj na wschód od Asturów aż do Autrygonów i Baskonów. Mieszkańcy K., Kantabrowie (Cantabri) prowadzili przez długi czas walkę z Rzymianami. Zostali częściowo podbici za Augusta, w latach 25 --19 p.n.e.

kantaros zob. cantharus.

Kanulejusze zob. Canulei.

Kapadocja zob. Kappadocja.

Kapaneus mit. heros grecki, syn Hipponoosa i Astynome, małżonek E_2dne, ojciec Stenelosa, Jedca L siedmiu królów argiwskich uczestniczących w wyprawie Siedmiu na Teby. Padł rażony piorunem przez Zeusa, którego ośmielił się zelżyć.

kapeleja (gr. kapele/d) handel detaliczny w przeciwieństwie do emporia, handlu hurtowego.

kapelejon (gr. kapele/on) kram, sklepik na placu targowym prowadzony przez drobnego handlarza; również szynk przeznaczony dla biedoty i niewolników.

kapelos (gr. kapelos) drobny kupiec, detalista, w przeciwieństwie do kupca hurtowego - em-poros. Kupcy ci prowadzili handel w małych sklepikach i kramach, najczęściej towarami spożywczymi. Rekrutowali się spośród wolnej biedoty miejskiej i metojków.

Kapitel (łac. mons Capitolinus) wzgórze w Rzymie, na pn.-zach. od Palatynu i Forum, o dwu wierzchołkach (północnym i południowym). Nie

należało do pierwotnej osady palatyńskiej ani do pierwotnego Septimontium. Przypuszczalnie w okresie, kiedy utworzyły się osady: sabińska na Kwirynale i latyńska na Palatynie, został K. wybrany na miejsce wzniesienia zamku (arx - na wierzchołku północnym) i głównej świątyni (Capitolium - na wierzchołku południowym). Południowe zbocze wzgórza zwano skałą Tar-pejską. Najważniejszą budowlą K. była świątynia poświęcona głównej trójcy bóstw rzymskich:

Jowiszowi, Junonie i Minerwie. Rozpoczęcie budowy świątyni tradycja przypisuje Tarkwiniu-szowi Priskusowi. Legenda głosi, że w czasie zakładania fundamentów pod świątynię znaleziono ludzką głowę (caput) i stąd wywodzi się jej nazwa. Poświęcenia świątyni dokonał dopiero konsul M. Horatius w roku 509. W świątyni przechowywano księgi sybillińskie. Nowo wybrani konsulowie tu składali ofiary rozpoczynając sprawowanie urzędu. Wodzowie odbywający triumf składali tu ofiary Jowiszowi. W średniowieczu świątynia kapitolińska uległa całkowitemu zniszczeniu. W okresie republiki i cesarstwa wzniesiono na K. szereg innych budowli sakralnych: świątynie Venus Ericina, bogini Mens, Fides Publica, Junony Moneta (na miejscu zburzonego domu Marka Maniiusza Kapitolinusa), Saturna, Izydy.

Kappadocja (łac. Cappadocia, gr. Kappadokia) kraj w Azji Mn., graniczący od północy z Morzem Czarnym, od wschodu z Armenią, od południa z Cylicją, od zachodu z Likaonią i Ga-lacją. Granice polityczne ulegały częstym przesunięciom. Główne rzeki: Hałys, Pyramos i Sa-ros; najważniejsze miasta: Mazaka (późniejsza Cezareja), Garsaura i Melitene. Surowy klimat sprzyjał jedynie hodowli owiec i bydła rogatego. Mieszkańcy K., spokrewnieni z Syryjczykami, zostali podbici przez Persów, którzy utworzyli w kraju dwie satrapie. W r. 17 n.e. K. wchodziła w skład imperium rzymskiego.

Kapraria zob. Egackie Wyspy.

Kapua (Capua) dziś S. Maria di Capua Yetere;

ważne miasto w Kampanii, słynne w starożytności z bogactw i wykwintnego życia; mieszkańcy znani byli ze zniewieściałości i zepsucia obyczajów. Stąd wyrażenie otia Capuana, wywczasy kapuańskie.

Kapys mit. 1. syn Assarakosa, król trojańskich Dardanów, małżonek córki Uosa, Temis, ojciec Anchizesa. 2. towarzysz Eneasza, od jego imienia nazwana została Kapua. 3. król Alby.

Karneades z Kyreny

Karakalla (Marcus Aurelius Antoninus Bassia-nus) cesarz rzymski, syn Septimiusza Sewera, panował w latach 211 - 217 n.e. Przydomek swój zawdzięczał noszeniu długiego do kostek płaszcza z rękawami i kapturem, zw. caracalla. Panował razem z swym bratem, Publiuszem Septimiuszem zwanym Geta, którego w r. 212 n.e. zamordował. Odnosił się podejrzliwie do senatorów, których prześladował, m. in. znalazł się wśród jego ofiar słynny prawnik Papinianus, który potępił zabójstwo Gety. Natomiast starał się wszelkimi sposobami zyskać popularność wśród żołnierzy. W r. 212 wydał tzw. Constitutio Antoniniana, na podstawie której prawo obywatelstwa zostało rozciągnięte na całą wolną ludność państwa. Wybudował w Rzymie wspaniałe termy w kształcie prostokąta długości 221 m, szerokości 104 m, na 1600 kąpiących się; zachowały się znaczne ruiny. Dla zdobycia środków na wydatki podniósł podatek spadkowy i zmniejszył wartość pieniądza. W r. 217 został zamordowany przez prefekta gwardii Marka Opeliusa Macrinusa.

Karalis zob. Caraits.

Karanos 1. mit. Heraklida z rodu Temenosa, założyciel dynastii królów macedońskich i państwa macedońskiego. 2. rzekomy syn Filipa II i Kleopatry, przyrodni brat Aleksandra W., który miał zostać zabity przez matkę Aleksandra, Olimpias. 3. jeden z dowódców wojsk Aleksandra W. w wojnie z Persami.

karchesion (gr. karchision) 1. naczynie do picia występujące jedynie w Grecji, wykonywane z drogocennych kruszców lub kamieni. Miało formę głębokiego puchara o lekko zwężonym brzuścu i rozchylającym się wylewie. Opatrzone było w dwa imadła ustawione pionowo i przyczepione do czary u wylewu i stopy. Być może, że tym właśnie mianem należy określić tzw. czarę Ptolemeuszy w Bibliotheque Nationale w Paryżu. 2. bocianie gniazdo na szczycie masztu w okrętach greckich i rzymskich, o kształcie podobnym do wyżej opisanego naczynia. 3. blok,.' przez który przeciągano reje okrętowe regulujące żagle oraz żuraw służący do podnoszenia ciężarów ładowanych na okręt.

Kardia miasto portowe na Chersonezie Trackim, kolonia Miletu, ojczyzna króla Eumenesa i historyka Hieronima.

Karia (gr. Karla, łac. Caria) kraj w połud-niowo-zachodniej części Azji Mniejszej, graniczący od zachodu z Morzem Egejskim, od północy z Lidią, od wschodu z Frygią, Kabalią i Likią.

Najważniejsze rzeki: Meander z dopływami Har-pasos i Marsyas oraz Indus. Brzeg morski bardzo dobrze rozwinięty, u wybrzeży liczne wyspy. Środkowa część kraju - górzysta, najurodzaj-'niejsza dolina rzeki Meandra. Najpierw skolonizowali K. Fenicjanie, a potem Grecy zakładając szereg miast, jak: Milet, Halikarnas, Myndos, Priene, Mylasa itd. Przez długi czas K, była niepodległym królestwem, następnie kolejno podbijali ją Macedończycy, Seleukidzi, Rodyjczycy, wreszcie Rzymianie. W okresie panowania rzymskiego K. wchodziła w skład provincia Asia, od czasów Dioklecjana stanowiła oddzielną prowincję ze stolicą w Afrodyzjas.

kariatyda (gr. Karyatis dziewczyna z Karyaj) posąg kobiecy występujący w budowlach porządku jońskiego jako podpora zamiast kolumny. Układ fałd szat naśladował żłobki trzonu kolumny, a spoczywający na głowie kosz, ka-lathos, pełnił rolę kapitelu. Do najsłynniejszych k. należą podpory pochodzące ze skarbców Knidyjczyków (pół. VI w. p.n.e.) i Sifnijczyków (ok. 525 r. p.n.e.) w Delfach oraz z Erechtejonu' na Akropolis ateńskiej z końca V w. p.n.e.

Karkinos 1. K. z Akragas (V w. p.n.e.) aktor i poeta tragiczny. 2. zapewne wnuk poprzedniego, syn Teodektesa lub Ksenoklesa, poeta tragiczny (IV w. p.n.e.), autor ok. 160 tragedii, z których zachowało się kilka tytułów i fragmentów. 3. K. z Naupaktos, poeta cykliczny, przypuszczamy autor poematu Naupaktia.

Kannania (łac. Carmcmia, gr. Karmania) prowincja perska nad Zatoką Perską.

Karmel (łac. Carmelus mons) góra w Palestynie należąca do łańcucha górskiego Galilei, poświęcona Baalowi, Jehowie, potem Jowiszowi. W starożytności miejsce wyroczni i pielgrzymek; od początku chrześcijaństwa ulubione miejsce przebywania pustelników. Zbocza góry Karmel pokryte były bujną roślinnością, drzewami oliwnymi i winnicami.

Karmenta (łac. Cannenta) mit. staroitalska bogini proroctwa i urodzin, w legendach rzymskich matka Euandra, przybyła wraz z nim z Arkadii. Ołtarz jej, a potem świątynia, stały u stóp Kapitelu. Święta jej, zw. Carmentalia, przypadające 11 i 15 stycznia, obchodziły głównie kobiety.

Karneades z Kyreny (r. 214 - 129 p.n.e.) filozof ze szkoły platońskiej, założyciel tzw. III Akademii, przedstawiciel kierunku sceptycznego; twierdził, że nie istnieją sądy pewne, lecz jedynie prawdopodobne, które mogą zawierać różny stopień

prawdopodobieństwa. Wraz z perypatetykiem Kritolaosem i stoikiem. Diogenesem przyjechał w r. 155 p.n.e. do Rzymu, aby się starać o uchylenie kary pieniężnej nałożonej na Ateny za zburzenie Oropos. Wizyta tych trzech filozofów miała zasadnicze znaczenie dla rozwoju filozofii w Rzymie.

Karneiskos z Kos (lub z Rodos) uczeń Epikura (IV/III w. p.n.e.), autor traktatu o przyjaźni pt. Filistas.

Karneja narodowe święto Spartan ku czci Apollina o przydomku Kamejos, obchodzone uroczyście przez dziewięć dni w dniach 7 -

-13 miesiąca Kamejos (sierpień-wrzesień). W ustawionych pod gołym niebem dziewięciu

-domkach, podobnych do namiotów wojskowych, dziewięciu przedstawicieli trzech fyl przebywało w czasie świąt, składając ofiary na znak dany przez herolda. W VII w. p.n.e. wprowadzono do obchodów K. agony muzyczne, na których, wg tradycji, pierwszym zwycięzcą był Terpan-der.

Karnejos 1. mit. przydomek Apollina w Lakonii, jako bóstwa opiekującego się pastwiskami i trzodami. 2. mit. syn Zeusa i Europy, ulubieniec Apollina, wieszczek Heraklidów. 3. nazwa miesiąca w Sparcie (sierpień-wrzesień).

Karniiiowie (Carnutes) lud galicki w Galii środkowej; główne miasto Cenabum (lub Genabum), dziś Orleans.

Karpatos (gr. Kdrpathos) wąska i górzysta wyspa na Morzu Egejskim, między Kretą a Rodos, zamieszkana przez Dorów, od V w. p.n.e. należała do Związku Morskiego Aten.

Karpetanie (Carpetani) lud hiszpański nad rzekami Anas (Guadiana) i Tagiem, na terytorium dzisiejszych prowincji Kastylii i Estrema-dury; główne miasto Toletum (dziś Toledo).

Karpo mit. zob. Hory.

Karrhaj, Karry zob. Carrhae.

Kartagina (łac. Carthago, gr. Karchedon, fen. Karthad) starożytne miasto w Afryce północnej założone przez kolonistów fenickich z Tyru, wg legendy przez królową Tyru, Dydonę, w r. 880 p.n.e. Stopniowo stała się K. jednym z największych portów na Morzu Śródziemnym, a po zjednoczeniu na przełomie VII i VI w. p.n.e. w państwo związkowe luźno ze sobą dotąd związanych kolonii fenickich stała się potężnym i zupełnie niezależnym od Tyru państwem morskim. W VI w. p.n.e. Kartagińczycy sprzymierzyli się z Etruskami dla wspólnej walki przeciw opanowującym stopniowo południową Italię Grekom. Wobec wzrastającej potęgi Rzymu musiało dojść wreszcie do ostatecznej rozgrywki między obu mocarstwami. Konflikt znalazł ujście w trzech kolejnych wojnach punickich (zob. punickie wojny), zakończonych zburzeniem K. w 146 r. p.n.e. przez Scypiona Młodszego. Miasto rozkwitło ponownie w pierwszych wiekach naszej ery; zostało zburzone przez Arabów w r. 698 n.e.

Karus zob. Carus.

KarwiUusze zob. Carvilii.

Karyaj miasto w Lakonii, znane ze świątyni Artemidy Karyatis, której coroczne święto obchodziły uroczyście dziewczęta lacedemońskie (por. kariatyda).

Karyanda miasto w Karii, na wysepce.

Karystos dziś Karysto; miasto na południowym wybrzeżu wyspy Eubei, u stóp góry Ocha, sławne z kamieniołomów pięknego zielonkawego marmuru, używanego zwłaszcza za cesarstwa do rzeźb i monumentalnych budowli. Ojczyzna komediopisarza z III w. p.n.e., Apollodora.

Kasander (Kassandros) Macedończyk, syn dowódcy Aleksandra W., Antypatra. Odznaczał się gwałtownym, okrutnym charakterem i wygórowaną ambicją. Dążąc do zdobycia władzy usuwał rywali wszelkimi środkami, głównie zdradą i skrytobójstwem. W r. 301 p.n.e. opanował Macedonię i Grecję i rządził aż do śmierci w r. 297.

Kasandra (Kassandrd) mit. 1. najpiękniejsza z córek Priama. Zakochany w niej Apollo obdarzył ją darem proroczym, ponieważ jednak nie odwzajemniła jego miłości, bóg ukarał ją w ten sposób, że nikt nie dawał wiary jej proroctwom, lecz wszyscy uważali ją za szaloną. Nie wierzyli też gdy przepowiedziała nieszczęścia, jakie spadną na kraj z winy Aleksandra-Parysa, i upadek Troi. Po zburzeniu Troi dostała się do Myken jako branka Agamemnona i razem z nim została zamordowana przez Ajgistosa i Klitaj-mestrę. 2. córka króla Lidii Jobatesa, żona Bellerofonta.

kaseton (łac. laqueus) element dekoracji wnętrza, wywodzący się z budownictwa drewnianego, gdzie krzyżujące się belki pułapu tworzyły czworokątne lub równoległoboczne zagłębienia. Motyw ten przeniesiono sztucznie na sufity budowli kamiennych. W Grecji od V w. p.n.e. (Propyleje), w Rzymie od II w. p.n.e. k. były polichromowane lub zdobione bogatą inkrustacją, sztukaterią itp. Za cesarstwa wykonywano nawet laquearia ruchome, których dekoracja zmieniała się w oczach

widzów lub które otwierały się, aby spuścić na siedzących w pokoju deszcz kwiatów. Do najsłynniejszych w Rzymie, należą k. wnętrza kopuły Panteonu oraz zdobione rozetami k. sklepienia tuku Tytusa.

Kasjodor (Flavius Magnus Aurelius Cassio-dorus) (490 - 575) sekretarz i minister Teodoryka, potem Amalasunty, literat i historyk, autor m. in. Historii Gotów, Kroniki świata (od początku świata do r. 519 n.e.), zbioru listów (składającego się z 12 ksiąg) pt. Yariae, dzieła encyklopedycznego pt. Institutiones dhinarum et saecularwm litterarum, bardzo czytywanego w średniowieczu, oraz zarysu historii Kościoła (Historia ecciesiastica tripartitd). Bardzo zasłużony jako inicjator akcji przepisywania w klasztorach dzieł starożytnych autorów.

Kasjopea mit. żona króla Etiopii Kefeusa, matka Andromedy, umieszczona po śmierci na niebie jako konstelacja Kasjopei.

Kaspijskie Morze zob. Caspium marę.

Kassandra zob. Kasandra.

Kassandreja (łac. Cassandrea, gr. Kassdndrejd) miasto na półwyspie Pallene, pierwotnie zwane Potideją, zburzone przez Filipa II, odbudowane przez Kasandra, zostało nazwane jego imieniem.

Kassandros zob. Kasander.

Kassiopea zob. Kasjopea.

Kassjusze zob. Cassii.

Kastalia święte źródło w pobliżu Parnasu, poświęcone Apollinowi i Muzom, mające dawać natchnienie poetom. Pielgrzymi przybywający do Delf czerpali wodę z tego źródła dla celów sakralnych.

Kastor 1. mi f. syn Zeusa i Ledy, brat Heleny i Klitajmestry, występuje wraz z bratem bliźniaczym Polideukesem (łac. Pollwc) pod wspólnym imieniem Dioskurów, czyli synów Zeusa. Bracia bardzo się kochali i nigdy nie rozstawali się ze sobą. Brali udział w wielu wyprawach, m. in. w wyprawie Argonautów. Obdarzony nieśmiertelnością Polideukes ubłagał Zeusa, aby i K. ją otrzymał. Zeus zgodził się, aby po śmierci kolejno jeden dzień żyli, a jeden spędzali na niebie jako gwiazdy w konstelacji Bliźniąt. Gwiazdy te były szczególnie czczone przez żeglarzy. Najbardziej znane wyobrażenia plastyczne Dioskurów to posągi konne na Kapitelu w Rzymie oraz dwa posągi po obu stronach obelisku na Monte Cavallo przed Kwi-rynałem w Rzymie. Są też bohaterami opery Filipa Rameau pt. Castor et Pollux (1737). 2. K. z Rodos, historyk grecki z I w. p.n.e.,

autor nie zachowanego dzielą chronograficznego w 6 księgach, w formie listów postaci mitycznych i historycznych (poczynając od króla Ninosa asyryjskiego), doprowadzonego do 61 r. p.n.e.

Kaszewski Kazimierz tłumacz tragedyj Ajschy-losa (1895), Prac i dni Hezjoda oraz utworów Teokryta (1901).

Katadupa (łac. Catadupa, gr. Katadupa) dziś wodospad Uadi Halfa; sławne katarakty na Nilu w pobliżu granicy etiopskiej.

katagogion (gr. katagogion) gospoda, oberża;

w dawniejszych czasach Grecy w czasie podróży korzystali z prawa gościnności na zasadzie ksenodochii (zob. hospitium). Wzrastający ruch podróżnych pozostający m. in. w związku z wielką liczbą ogólnogreckich obchodów świątecznych i uroczystości, wywołał konieczność wznoszenia przydrożnych zajazdów i gospod.

katakleżja (gr. kataklesld) nadzwyczajne zgromadzenie ludowe zwoływane w sprawach wymagających szybkiej decyzji.

katakumby (późnołac. catacumbae) cmentarze podziemne. Drążono je w miękkim kamieniu wulkanicznym, tzw. tufie, w który obfitowały okolice Rzymu. Składały się one z zespołów długich korytarzy i komnat, w których ścianach mieściły się nisze, tzw. loculi zawierające trumny ze zwłokami. Nisze zamurowywano, a pośrodku zamykającej je ścianki umieszczano tabliczkę z imionami zmarłego. Niektóre komnaty przeznaczano na kaplice, wówczas ich ściany pokrywano freskami. W okolicach Rzymu odkopano k. chrześcijańskie i nieliczne żydowskie, były jednakże i pogańskie. Do niedawna najstarsze znane k. pochodziły z II w. n.e., wykopaliska ostatnich lat pozwoliły natrafić na ślad jeszcze starszych. Wywodzą się one prawdopodobnie z kolumbariów rzymskich umieszczonych do połowy pod ziemią.

Katalaunowie (Catalauni, Catelauni) lud galicki mieszkający nad rzeką Matroną; na tych terenach Aecjusz pokonał Attylę w r. 451 n.e. Głównym miastem K. było Durocatalauni lub Catalauni (Dziś Chalons-sur-Mame).

katalektyczny wiersz (gr. katalego ustaję) wiersz, któremu w stosunku do jego normalnego schematu brak w zakończeniu jednego lub dwu elementów, np.: Nunc decet aut yirldi nitidum caput ^^-l\J\^^J^l\-'^l^-l\-\^l^-' - dakty-liczna tetrapodia pełna, czyli akatalektyczna (Horacy Carm. I, 4, 9); ibimus o socii comi-tesaue ^-\^ ^> \ - \^><J\-^^<J\-S- ^-/ - dakty-

liczna tetrapodia katalektyczna (Horacy Carm. I, 7,26).

katalog (gr. katdlogos) wykaz, zwłaszcza wykaz mężczyzn obowiązanych do służby wojskowej. W Atenach ustalano obowiązek służby wojskowej zależnie od cenzusu majątkowego i na tej podstawie przygotowywano odpowiednie wykazy.

katałysis tu demu gr. termin oznaczający w Atenach przewrót polityczny, obalenie istniejącego ustroju. Próba dokonania przewrotu karana była śmiercią, podobnie jak zdrada stanu.

Katamitus zob. Catamitus.

Katana zob. Cofana.

katapulta (gr. katapeltes, łac. catapulta) starożytna machina wojenna przeznaczona do wyrzucania pocisków (w formie strzały lub włóczni) na dalekie odległości w odróżnieniu od balisty (zob.) miotającej kamienie. Zasadniczą częścią machiny były dwie wiązki specjalnie spreparowanych strun, w, których umieszczano ramiona łuku w postaci drewnianych drążków. Do drążków tych była przymocowana cięciwa napinana za pomocą sznura nawijanego na walce z korbą. Po napięciu cięciwy i naciśnięciu dźwigni spełniającej rolę przyrządu spustowego pocisk wylatywał ku przodowi, przebiegając w początkowej fazie przez prowadnicę nadającą mu kierunek. Istniały dwa rodzaje k.: palintona i euthytona. Przy określonej wadze pocisku zasięg machiny zależał od jej wielkości i konstrukcji; na ogół nie był on większy ponad 5 stadiów, w której to odległości nieprzyjaciel rozkładał obóz podczas oblężenia.

katedra (gr. kathSdra, łac. cathedra) 1. starożytny mebel grecki i rzymski, ogólna nazwa krzesła z oparciem i stołeczkiem pod nogi. Wykonywano je z kamienia (marmuru), drewna, łoziny, metalu. W Rzymie k. była używana przede wszystkim przez kobiety. Filozofowie i retorzy greccy i rzymscy wykładali siedząc na k.; stąd pochodzi nazwa k. profesorskiej. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa biskupi w czasie odprawiania nabożeństw również zasiadali na k; dlatego podległy im główny kościół diecezji otrzymał nazwę k. 2. wygodna, obszerna lektyka.

kategorie (gr. kategoria, dosł. oskarżenie, orzeczenie, własność przypisywana jakiemuś przedmiotowi) w filozofii starożytnej - podstawowe pojęcia logiczne, będące odbiciami najbardziej ogólnych i istotnych związków zachodzących w rzeczywistości. Pojęcie to wprowadził do filozofii Arystoteles, który wyróżniał 10 *.: substancję, miejsce, czas, ilość, jakość, stosunek, położenie, stan, działalność, właściwość.

kat'eksochen (gr. kata przy, ku; eksochź wypukłość, wyniosłość) wyrażenie oznaczające:

głównie, przede wszystkim, to, co się wyróżnia;

hoj k. wybitne, główne osobistości.

katharmos gr. oczyszczenie się od winy, ofiara błagalna i obrządki mające na celu pojednanie się z bóstwem, nader ważny akt religijny u starożytnych Greków i Rzymian.

Katon zob. Porcii.

Katreus mit. syn Minosa i Pazyfae, ojciec Altajmenesa, Aeropy i Klimeny. Altajmenes uszedł na Rodos, by uniknąć spełnienia otrzymanej wyroczni, która przepowiadała, że zabije swego ojca. K. jednak, będąc w podeszłym wieku postanowił oddać swą władzę synowi i udał się do niego na Rodos, Altajmenes nie rozpoznawszy ojca-zabił go; w ten sposób wyrocznia się spełniła.

Katullus (Caius Yalerius Catullus) rodem z Werony, ostatni wielki poeta okresu republikańskiego (ok. 87 - 54 r. p.n.e.). Należał do kręgu tzw. neoteryków czyli nowych poetów, naśladujących Kallimacha i innych poetów hellenistycznych; byli wśród nich Yalerius Cato, Licinius Calvus, Helvius Cinna. W r. 57 odbył K. podróż do Bitynii w orszaku namiestnika, propretora Gajusza Menuniusza, prawdopodobnie tego samego, któremu Lukrecjusz zadedykował swój poemat. Przyjaźnił się z historykiem Korneliuszem Neposem, któremu ofiarował zbiór swoich utworów, natomiast złośliwie i krytycznie odnosił się do Cycerona i Cezara, i czynił ich celem swych satyrycznych pocisków w epigramach. Bohaterką jego drobnych utworów miłosnych jest Lesbia; za tym imieniem kryje się Clodia, siostra sławnego trybuna ludowego, Klodiusza. Najbardziej oryginalne są drobne utwory K., zw. przez niego nugae, epigramy, elegie pełne szczerego uczucia, temperamentu i wdzięku,

natomiast większe utwory wykazują silne wpływy uczonej poezji aleksandryjskiej, są mniej bezpośrednie, .nieco przeładowane erudycją.

Katurygowie (Caturiges) plemię w Gallia Narbonensis, pochodzenia celtyckiego.

Katylina zob. Sergii 4.

Kaukaz 1. (łac. Caucasus, Caucasii montes,

Scythicus nwns, gr. Kaukasos) łańcuch gór między Morzem Kaspijskim i Morzem Czarnym, przez który wiodły dwie dogodne drogi przełęczami: Albaniae portae i Sarmaticae portae. Starożytni uważali K. za krańce świata, tu miał odbywać swą karę Prometeusz. Rzymianie znaleźli się tutaj po raz pierwszy w czasie wojny Pompejusza z Mitrydatesem w r. 75 p.n.e. 2. K. Indikos, Caucasus Indicus nazwa nadana pasmu górskiemu Paropamisos (zob.) w czasie wyprawy Aleksandra W.

Kaulfuss Jan Samuel (urn. w r. 1832) profesor i rektor gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu, autor dziełka O filologii czyli nauce starożytności (Wrocław 1814), w którym podaje definicję, metodologię i encyklopedię nauk klasycznych oraz podkreśla znaczenie tych nauk. Wpłynął on na decyzję Edwarda Raczyńskiego, aby wydać Bibliotekę Klasyków Łacińskich (w latach 1837-1845).

Kaunos (gr.; łac. Caunus) starożytne miasto w Karii nad rzeką Kalbis, należące do Związku Morskiego Aten. Słynęło z hodowli drzew figowych.

kausia (gr. kausid) pochodzące z Macedonii nakrycie głowy w kształcie dużego kapelusza o lekko stożkowatej główce i szerokim rondzie, noszone dla ochrony przed słońcem. Kapelusz wykonywano z jednego kawałka filcu, wiązano go często pod brodą. W Macedonii purpurowa k. stanowiła nakrycie głowy królów, królowych i wyższych urzędników, nosił ją chętnie Aleksander Wielki. Następcy jego nosili k. ozdobioną białą przepaską przetykaną złotem, czyli diademem. Na monetach macedońskich widzimy k. jako nakrycie głowy władców hellenistycznych.

Kawczyński Maksymilian profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego na przełomie XIX - XX w., romanista, autor szeregu prac o Apulejuszu.

Kaystros (gr.; łac. Cay struś) dziś Kara-Su (czarna woda) lub Kutsziik-Menderes (mały Meander); rzeka w Jonii wypływająca u stóp gór Tmolos; przepływała przez żyzną równinę Kystru pedion i wpadała do morza w pobliżu Efezu.

Kebes z Teb (V/IVw. p.n.e.) pitagorejczyk, uczeń Filolaosa, występujący w Fedonie i Kri-tiaszu Platona. Niesłusznie przypisuje mu się autorstwo populamo-filozoficznego dialogu pt. Pinaks (Obraz).

Kebriones mit. syn Priama, woźnica Hektora, zabity przez Patroklosa.

Kefatas Konstantinos (X w. n.e.) pisarz bizantyński, autor Antologii greckiej w 15 księgach, zawierającej szereg epigramatów nieznanych poprzednikom i ułożonej nie w porządku alfabetycznym, lecz wg tematów.

Kefalion (łac. Cephalion) retor z I w. n.e., autor dzieła w 9 księgach w dialekcie jońskim pt. Różne historie, cytowanego przez późniejszych autorów jako Księgi muz lub Skrót historii. Ta pseudohistoria obejmowała dzieje od Ninosa i Semiramidy do Aleksandra W., przy czym autor podawał liczne źródła, z których korzystał. Dzieło nie zachowało się do naszych czasów.

Kefalicnia (łac. Cephallenia, gr. Kefallenid) dziś Cefalonia; największa wyspa na Morzu Jońskim, w pobliżu wybrzeży Akamanii; na najwyższym szczycie wyspy, zw. Ajnos, wznosiła się świątynia Zeusa. Główne miasta to Pale, Kranioj, Same, Pronoj. Była często nawiedzana przez trzęsienia ziemi. W II w. p.n.e., podbita przez Rzymian, została przyłączona do prowincji Epir.

Kefalos 1. mit. syn Hermesa i Herse, wg innej, wersji syn Dejona i Diomedy, małżonek Prokris, niezrównany myśliwy. Zakochała się w nim Eos, a pragnąc go oderwać od żony wysłała go do Prokris w zmienionej postaci, aby ją uwiódł i przekonał się o jej niewierności. K. osiągnął cel, a Prokris rozpoznawszy go uciekła z żalu i wstydu na Kretę, gdzie w orszaku Artemidy uczestniczyła w polowaniach. Otrzymawszy od bogini niechybiającą włócznię i psa, ofiarowała je K. przez niego nie poznana; po rozpoznaniu małżonkowie się pogodzili i powrócili do siebie. Gdy pewnego dnia K. udał się na łowy, Prokris wybiegła za nim obawiając się, by Eos go nie porwała. K. nie poznawszy jej z daleka, zabił ją włócznią Artemidy, po czym, poznawszy swój błąd, z rozpaczy odebrał sobie życie. 2. ojciec mówcy ateńskiego, Lizjasza, jeden z uczestników dialogu w Politei Platona.

Kefeus 1. mit. król Etiopii, syn Belosa i An-chinoe, małżonek Kasjopei, ojciec Andromedy, umieszczony po śmierci na niebie jako konstelacja północna. 2. syn Likurga, jeden z uczestników polowania na dzika kalidońskiego. 3. syn Aleosa i Neajry, brat Amfidamasa i Likurga, ojciec dwudziestu synów. 4. heros arkadyjski, ojcrec Tespiosa, herosa-eponima miasta Tespie.

Kefisodoros 1. sławny malarz wspominany przez Pliniusza. 2. historyk z IV w. p.n.e., autor dzieła Peri tu hieru polemu (O wojnie świętej);

miał pochodzić z Teb, przez niektórych jest utożsamiany z poprzednim.

Kefisodotos 1. słynny rzeźbiarz grecki, ojciec Praksytelesa (IV w. p.n.e.), twórca m. in. posągu bogini Ejrene z małym Plutosem na ręku. 2. rzeźbiarz grecki, wnuk poprzedniego, syn Praksytelesa (IV/III w. p.n.e.), twórca wraz z bratem Timarchosem portretu poety Menandra.

Kefisos (gr. Kefisós, łac. Cephisus) 1. największa rzeka w Attyce wypływająca z Pentelikonu, przepływała obok Aten; bóg tej rzeki był wyobrażony wraz z Ilissosem w narożnej rzeźbie na zachodnim przyczółku Partenonu. 2. rzeka w Attyce, wypływała z Kitajronu, wpadała do Zatoki Eleuzyńskiej. 3, główna rzeka w Beocji, wypływała z Parnasu,

przepływała przez Dorydę, Fokidę i Beocję (przez jezioro Kopais) i wpadała do Zatoki Eubejskiej. 4. rzeka w Argolidzie, lewy dopływ Inachosu, przepływała koło Myken.

Kekrops mit. syn Gai, założyciel Aten i budowniczy Akropolis, pierwszy król Aten, małżonek Aglauros, ojciec trzech córek: Pandrosos, Aglauros i Herse. Wyobrażano go w postaci półczłowieka, półwęża. Przypisywano mu podział mieszkańców Aten na dwanaście gmin i wprowadzenie kultu Zeusa i Ateny.

kekryfalos gr. chusteczka na włosy, której używano przy wykonywaniu fryzury ulubionej przez Atenki w V i IV w. p.n.e. Wspominany przez Homera k. miał .w epoce mykeńskiej charakter nie zawoju, lecz wysokiego sztywnego czepka. Wśród różnych k. przekazanych nam w zabytkach sztuki antycznej wyróżniamy dwa typy: a) niewielka chusteczka, owiązana wokół głowy i pozostawiająca odkryte włosy nad czołem oraz czubek koka. Związane końce chusteczki ukrywano pod kokiem, pod opasującą brzeg chustki wstążką lub metalowym diademem; b) większa chusta, którą owijano całe włosy pozostawiając odkryty jedynie wąski pas nad czołem. Zawój bądź gładko przylegał do głowy, bądź był kunsztownie drapowany w podłużne lub poprzeczne plisy; węzeł włosów mógł być okrągły albo spiczasty, mógł luźno opadać na kark lub sztywno się trzymać w tyle głowy. Niekiedy k. przybierał kształt turbanu. Tak samo nazywano również uszyte z materiału czepeczki, szczelnie okrywające włosy, używane przez kobiety w kąpieli. Mężczyźni używali k. przy pewnych ceremoniach religijnych, najprawdopodobniej w kulcie Dionizosa.

Kelajnaj wielkie, zamożne miasto we Prygii w pobliżu źródeł rzeki Meander; przez miasto przepływała rzeka Marsyas. Była tu twierdza i rezydencja królów perskich.

Ketojno mit. 1. córka Atlasa i Plejone, jedna z siedmiu Plejad. 2. jedna z Harpii, stąd przysłowiowo - kobieta chciwa i żarłoczna. .

Keleos mit. król Eleusis, wraz z małżonką Metanejrą przyjął gościnnie Demetrę. Z wdzięczności za gościnę bogini zajęła się wychowaniem najmłodszego królewicza, Demofoonta (zob.). Po pewnym czasie Demeter dała się poznać jako bogini i kazała wystawić sobie świątynię, w której K. został kapłanem.

Kenajon dziś Lithada; przylądek w północno--zachodniej części Eubei, ze świątynią Zeusa Kenajskiego.

Kenchreaj 1. dziś Kekhries; główny port Ko-ryntu, położony nad Zatoką Sarońską. 2. miasteczko w Argolidzie, na drodze do Tegei, w pobliżu jeziora Leme.

kenotafion zob. cenotaf.

kentaury zob. centaury.

Keos (gr, Keos) dziś Zea, tur. Morted; jedna z głównych wysp w grupie Cyklad na Morzu Egejskim, między przylądkiem Sunion a wyspą Kytnos, znana z wybornego wina, miodu i owoców, ojczyzna Simonidesa i Bakchylidesa.

Ker gr. mit. personifikacja śmierci, zwłaszcza śmierci gwałtownej, w przeciwstawieniu do thd-natos oznaczającego śmierć w ogóle, i bóstwa Thanatos personifikującego ogólne pojęcie śmierci. Wierzono, że każdy człowiek ma swoją K., która- personifikowała jego śmierć indywidualną i jednocześnie określała jego granicę życia i jego los. Homer i Hezjod przedstawiają Kery jako straszne boginie śmierci, krążące na polu walki, porywające rannych i zabitych, walczące o trupy. Utożsamiano je również z Eryniami, jako boginiami kary i śmierci.

Keramejkos (gr. Keramejkós) przedmieście Aten zamieszkałe przez garncarzy (gr. kerameus zdun, garncarz, od keramos glina), stąd pochodzi wyraz ceramika, oznaczający - artystyczne wyroby z gliny.

Keraunia (łac. Ceraunii montes, gr. Kerdunia óre) dziś Kimara; łańcuch wysokich gór ciągnących się wzdłuż wybrzeży Epiru, z wysuniętym ku Morzu Adriatyckiemu cyplem Akrokeraunia.

Kerberos zob. Cerber.

Kerketios góra w Tesalii stanowiąca przedłużenie łańcucha Pindos.

Kertddas z Megalopolis

372

Kineas z Tesalii

Kerlddas z Megalopolis w Arkadii (III w. p.n.e.), cynik, jambiczny poeta grecki, autor Melijambów (zachowane tylko fragmenty), wybitny polityk Związku Achajskiego, prowadzący ok. r. 226 p.n.e. układy z królem macedońskim, prawdopodobnie także prawodawca ojczystego miasta.

Kerkina wyspa przy wybrzeżu północnej Afryki, w pobliżu Małej Syrty, z miastem o tej samej nazwie i dogodnym portem, ppłączonym mostem z małą wysepką Kerkinatis.

Kerkopowie (Kerkopes) mit. wg jednej z wersji złośliwe i przebiegłe karły mieszkające koło Termopil lub koło Ojchalii albo na wyspach Pitekusach. Z K. związany jest jeden epizod z dziejów Heraklesa, którego obrabowali podczas snu. Herakles poskromił ich, przywiązał za nogi do kija i przyniósł do Omfalii. Scenę tę wyobraża słynna metopa z Selinuntu (z ok. 525 r. p.n.e.). Zeus zamienił-AT. w małpy.

Kerkyon mit. syn Posejdona, ojciec Alope, zabity przez Tezeusza za rozboje i okrutne traktowanie córki.

Kerkyra zob. Korkyra.

Kersobleptes syn Kotysa, król Odrysów;

w r. 357 p.n.e. musiał oddać Ateńczykom Cher-sonez Tracki. W latach 347 - 343 walczył z Filipem Macedońskim, został przez niego pokonany i stracił tron.

kerykejon zob. kaduceusz.

keryks (gr. kwyks) herold; heroldowie pełnili w Grecji różne funkcje: a) w czasach najdawniejszych byli pomocnikami królów i zajmowali się w szczególności utrzymywaniem porządku na zgromadzeniach, obwieszczali wolę królewską i pełnili funkcje posłów królewskich;

b) w okresie późniejszym byli posłami między poszczególnymi państwami; pełnili również funkcje wywoiywawcze na zgromadzeniach ludowych, rozprawach sądowych, pomagali kapłanom w czasie uroczystości religijnych. Heroldami byli zawsze ludzie wolni; oznaką ich godności była laska z drzewa laurowego lub oliwnego, owinięta dwoma wężami (kerykejon, łac. caduceus). Heroldowie pozostawali pod szczególną opieką Hermesa i byli nietykalni.

Ketos mit. potwór morski uśmiercony przez Perseusza w chwili, gdy miał rozszarpać Andromedę.

Keyks mit, syn Hesperosa, władca Trachiny, mąż Alkyone (lub Halkyone), córki Eola. Życie małżonków upływało w tak wielkim szczęściu.

że popadli w zarozumiałość i porównali się z Zeusem i Herą. Zostali ukarani przez Zeusa, który zamienił oboje w ptaki (halkyon dosł. zimorodek, keyks - mewa).

Kibyra 1. miasto w Kabalii w Azji Mniejszej, zdobyte przez Rzymian w r. 84 p.n.e., za Tyberiusza zniszczone trzęsieniem ziemi; znane z hodowli zbóż i z wyrobów żelaznych. 2, port w Pamfilii w pobliżu granicy Likii.

Kikonowie (gr. Kikones) lud tracki mieszkający nad rzeką Hebros i na wybrzeżu aż do miasta Lissos. Kilikia zob. Cylicja.

Killa miasto w Troadzie w Azji Mn. ze świątynią Apollina.

Kimmeryjczycy (gr. Kimmenoj, łac. Cimmerii) 1. mityczny lud, wg Homera żyjący na zachodnich krańcach Oceanu w ciągłych mgłach i ciemnościach; później siedziby K. umiejscawiano w grotach leżących między Cumae i Bajami w południowej Italii. 2. lud tracki mieszkający na północnym wybrzeżu Morza Czarnego (Cher-sonez Taurydzki) i Sarmacji azjatyckiej. Niepokojeni przez Scytów K. robili częste wypady .do Azji Mn., w r. 630 p.n.e. splądrowali nawet Sardes. Poeta grecki Kallinos wzywał w swych elegiach do walki z nimi.

Kimolos wysepka na Morzu Egejskim z grupy Cyklad, leżąca między Sifnos a Melos, znana w starożytności z wybornych fig oraz z glinki używanej do czyszczenia sukna i do celów kosmetyczny cli.

Kimon syn Miltiadesa i księżniczki trackiej Hegesipyle, ateński polityk i dowódca (ok. r. 507 - 449 p.n.e.), w czasie drugiej wojny perskiej gorąco popierał politykę Temistoklesa;

w r. 478/7 był strategiem razem z Arystydesem, również i później kilkakrotnie pełnił tę funkcję dowodząc flotą. W r. 466 odniósł nad Persami zwycięstwo morskie i lądowe u ujścia Eurymedontu. Po wygnaniu Temistoklesa i śmierci Arystydesa miał w Atenach duże wpływy i znaczenie jako przywódca stronnictwa filospartańskiego, ale w r. 461 na mocy sądu skorupkowego musiał Ateny opuścić. W roku 451, po powrocie z wygnania został dowódcą floty ateńskiej wyruszającej na zdobycie Cypru. W r. 449 umarł w czasie oblężenia miasta Ki-tion na Cyprze.

Kineas z Tesalii (II w. p.n.e.) dyplomata na służbie Pyrrusa, króla Epiru, znakomity mówca i literat.

Kinezjasz (Kinesias) z Aten poeta dytyr&m-biczny z V w. p.n.e., wyśmiewany przez współczesnych mu komediopisarzy, Arystofanesa i Strattisa.

Kinyras mit. pierwszy legendarny król Cypru, założyciel miasta Pafos, które uczynił ośrodkiem kultu Afrodyty; sam był jej pierwszym kapłanem. Smyrna (albo Myrra), jedna z jego córek, zakochała się w nim i podstępnie mu się oddała;

owocem tego związku był Adonis. K. dowiedziawszy się o popełnionym przez siebie nieświadomie kazirodztwie, odebrał sobie życie.

Kłos miasto w Bitynii nad zatoką tej samej nazwy, założone przez kolonistów z Miletu, stanowiące ważny ośrodek handlowy.

Kirke (łac. Circe) mit. nimfa, córka Heliosa i Okeanidy Perse, siostra Ajetesa, słynna czarodziejka, zamieszkała na wyspie Ajaja na Morzu Adriatyckim. Zamieniła ona towarzyszy Ody-seusza w wieprze, a potem, zmuszona przez .bohatera, przywróciła im ludzką postać i gościnnie podejmowała wszystkich przez cały rok.

Kisseus mit. 1. król Tracji, ojciec Hekaby. 2. syn Melamposa, jeden z towarzyszy Turnusa.

Kissia środkowa część prowincji Suzjana, położona nad Zatoką Perską.

kistoforos zob. cystofor.

Kitajron (gr. Kithajron, łac. Cithaeron) leśne pasmo górskie na pograniczu Attyki, Beocji i Megaris, poświęcone Zeusowi i Apollinowi;

tu również odbywały się uroczystości orgiasty-czne na cześć Dionizosa.

kitara (gr. kithdra, kitharis, łac. cithara) grecki instrument muzyczny strunowy szarpany, pochodzenia wschodniego; stanowił on udoskonalony typ liry. K. różniła się zasadniczo od liry odmiennym kształtem pudła rezonansowego, jego wielkością, proporcjami oraz większą liczbą grubych i mocnych strun. Pudło rezonansowe k., znacznie większe od pudla liry, czworokątne, trapezoidalne lub owalne, wykonane było z drewna lub z metalu; ramiona k., krótsze od pudła, nie wyginały się na zewnątrz, jak u liry, lecz wznosiły się prosto ku górze. Często k. była zdobiona, rzeźbiona, wykładana szlachetnymi metalami, kamieniami i kością słoniową. W przeciwieństwie do liry należała ona do instrumentów wirtuozowskich używanych do gry solowej na agonach muzycznych; strojona była w tonacji doryckiej, frygijskiej i lidyjskiej. Poświęcona była Apollinowi i stanowiła atrybut tego boga. Nasza znajomość k. greckiej opiera się

na jej przedstawieniach w zespole zabytków archeologicznych, jak malarstwo wazowe, freski, mozaiki, płaskorzeźby na sarkofagach rzymskich, terakoty i gemmy.

kitarodyka (gr. kitharodia) akompaniament na kitarze do śpiewu solowego lub chóralnego. Śpiew ten był bardziej recytowany niż melodyjny. Na repertuar k. składał się przede wszystkim tzw. nomos kitarodyczny, stworzony przez Terpandra (VII w. p.n.e.). Była to siedmiodziel-na kompozycja, oparta o stare pieśni liturgiczne, pieśń religijna o charakterze poważnym do tekstu epickiego. Nomy kitarodyczne Terpandra cieszyły się wielką popularnością w Sparde. Ponadto należały do k. peany ku czci Apollina śpiewane przez tańczący chór, dytyramby, epi-nikia i in.

kitarystyka gra solowa na kitarze w odróżnieniu od kitarodyki - akompaniamentu na kitarze do śpiewu. Na repertuar kitarzystów składały się partie solowe w takich utworach poetyckich, jak hymny, nomosy, dytyramby, epi-nikia, peany itd. oraz utwory specjalne pisane na. kitarę jako instrument solowy. Wirtuozów gry na kitarze nazywano kitarystami (gr. kitha-ristes), w odróżnieniu od kitarodów, śpiewających do wtóru kitary. Grając w pozycji stojącej kitarysta trzymał instrument oparty bokiem o klatkę piersiową i przywiązany pasem do wyciągniętej lewej ręki; gdy grał w pozycji siedzącej, opierał instrument o kolano. Struny szarpano albo palcami prawej ręki, albo za pomocą plektronu, tj. krótkiej pałeczki z drewna, kości słoniowej lub metalu; tony wybierano lewą ręką. W V i IV w. p.n.e. odbywały się w

Delfach, Atenach i na wyspie Delos konkursy wirtuozowskie kitarystów. Grali oni bądź ustępy solowe na początku utworu poetyckiego lub między strofami, bądź też-z towarzyszeniem śpiewu chóru; w pierwszym wypadku nazywali się psilokitharistaj, psaltaj, w drugim - chorokithareis. Artysta stający do konkursu odziany był w długi chiton i płaszcz. Popisami kitarystów uświetniano również uczty w Grecji i Rzymie. Najsławniejszym kitarysta w Grecji był Terpander z Antissy w VII w. p.n.e., w Rzymie Tigellius za panowania Augusta oraz Menekrates za Nerona. Sam Neron również uchodził za wybitnego wirtuoza w grze na kitarze. Liczne przedstawienia kitarystów oraz sceny nauki gry na kitarze znajdują się na wazach czerwonofigurowych z V w. p.n.e. Poza tym

znana jest rzeźba hellenistyczna w Muzeum Watykańskim przedstawiająca Apollina jako ki-taroda (Apollo Kifharodos).

Kition 1. miasto na południowo-wschodnim wybrzeżu Cypru, założone przez Fenicjan;

w pobliżu miasta znajdowały się kopalnie soli. Ojczyzna filozofa stoickiego Zenona i lekarza Apolloniosa. Przy końcu wojny peloponeskiej miasto zostało zajęte przez Kimona, który tu zginął. 2. miejscowość w Macedonii w pobliżu miasta Pełła.

Kizikos zob. Kyzikos.

Kladeos (albo Kladaos) dopływ rzeki Alfejos w Elidzie, stanowiący granicę świętego okręgu olimpijskiego od zachodu.

kladoj (gr. klddoj) gałązki przewiązane białymi wełnianymi wstążkami, które trzymali w rękach błagalnicy proszący o schronienie. Miały one znaczenie kultowe i czyniły błagalnika nietykalnym.

Klaros małe miasto w Jonii na przylądku w pobliżu Kolofonu, słynne ze świątyni i wyro

mi Apollina.

klarotowie (gr. klaróta/ lub afammtaj) bezrolni poddani na Krecie, którzy uprawiali rolę. będącą własnością poszczególnych obywateli.

Klaudianus zob. Ciaudius Ciaudianus.

Klaudiusz cesarz rzymski zob. Ciaudii 25.

Klaudiusz Ptolemeusz zob. Ptolemeusz 20.

Klaudiusze zob. Ciaudii.

Klazomenaj jedno z dwunastu miast jońskicb na zachodnim wybrzeżu Azji Mniejszej, między Smymą a Erytraj, nad Zatoką Smymeńską, w połowie VI w. p.n.e. centrum produkcji terakotowych sarkofagów z dekoracją malarską w stylu czamoFgurowym. Ojczyzna filozofa Anaksagorasa.

Kleandridas Spartanin, towarzysz i doradca króla Plejstoanaksa, uczestnik wyprawy na At-tykę w r. 446 p.n.e. Ponieważ wyprawa ta skończyła się niepożądanym dla Sparty

rozejmem, obaj zostali skazani na śmierć; K. uciekł do Turioj i brał udział w walkach z Lukanami.

Kleandros 1. tyran w Gela na Sycylii, zamordowany w r. 498 p.n.e., po siedmioletnim panowaniu. 2. bratanek poprzedniego, panował w Gela po swoim ojcu Hippokratesie, lecz bardzo szybko został obalony przez Gelona. 3. wyzwoleniec faworyt cesarza rzymskiego Kom-modusa (zm. 190 r. n.e.).

Kleantes (Kleanthes) x Assos w Troadzie (r. 331 - 232 p.n.e.) filozof ze szkoły stoickiej,

uczeń Zenona i jego następca jako scholarcha. Pochodził z ludu, z ubogiej rodziny i zmuszony był ciężko pracować, za co otrzymał przydomek drugi Herakles. Katalog jego pism w liczbie 50 podaje Diogenes Laertios. Obejmują one zagadnienia z dziedziny fizyki, etyki, polityki, teologii, retoryki, dialektyki, jak również rozprawy historyczno-literackie, np. O poecie, O pieśni weselnej itd. Swoje poglądy teologiczne, etyczne i fizyczne wyraził w Hymnie do Zeusa;

zachowały się fragmenty jego pism.

Klearchos 1. Spartanin, dowódca wojsk w wojnie peloponeskiej, wódz dziesięciu tysięcy Greków w wojsku Cyrusa Młodszego, zamordowany podstępnie przez Tissafemesa w r. 401 p.n.e. 2. K. z Solo] w Cylicji, jeden z najbardziej wykształconych uczniów Arystotelesa, autor wielu dzieł filozoficznych i historycznych, jak również życiorysów wybitnych mężów; zachowały się fragmenty.

KIearidas Spartanin, przyjaciel Brazydasa, dowódca głównych sił spartańskich w bitwie pod Amfipolis w r. 422 p.n.e.

Klejnias ojciec Alkibiadesa, uczestnik wojen perskich, zginął w bitwie pod Koroneją w r. 447.

Klejstenes (Klejsthenes) 1. ostatni tyran Si-kionu, z rodu Ortagorydów (VI w. p.n.e.), w czasie swych rządów uniezależnił Sikion od Argos i odebrał uprzywilejowane stanowisko Doryjczykom przez wprowadzenie nowego podziału ludności na fyle. Jego antyarystokratyczne tendencje widoczne są również w popieraniu ludowego kultu Dionizosa oraz w zakazie recy-Jowania poematów Homera. Odznaczył się również jako dowódca w tzw. I wojnie świętej (zob. Krisa). Na dworze K. panował wielki przepych, odbywały się- tu igrzyska i zawody muzyczne. 2. Ateńczyk, syn Megaklesa i Agaristy, córki poprzedniego, jeden z najwybitniejszych przedstawicieli rodu Alkmeonidów, przywódca demokracji ateńskiej. Przeprowadził reformę społeczną, która stała się podwaliną demokratycznego ustroju Aten. Najważniejszymi jego postanowieniami były; a) podział ludności na 10 fyl lokalnych i 100 demów w ten sposób, że do każdej fyli należała część obszaru górskiego, ' nadmorskiego i miejskiego, a 10 demów tworzyło jedną fylę. Tak więc w skład każdej fyli weszły wszystkie warstwy ludności. Istotą tej reformy było podważenie dotychczas istniejącego w Attyce ustroju rodowego gdyż wskutek nowego podziału terytorialnego rody straciły

swoje znaczenie polityczne, a podstawową jednostką stał się dem. Dawne fyle miały już tylko znaczenie sakralne; b) nadanie praw obywatelskich metojkom, tj. cudzoziemcom osiadłym na stałe w Attyce. Reforma fyl pociągnęła za sobą również reformę najwyższej władzy administracyjnej państwa attyckiego, tj. Rady (bule). Składała się ona teraz z 500 członków, po 50 z każdej fyli.

Klejtarchos 1. historyk grecki z okresu hellenistycznego (IV/rn w. p.n.e.), autor dziejów Aleksandra W. przypuszczalnie w 12 księgach. Nie brał udziału w wyprawach Aleksandra, dzieło swoje oparł na pracach innych pisarzy, którzy uczestniczyli w tych wyprawach, przede wszystkim na dziele Onesikritosa. Poza wypadkami historycznymi dużo miejsca poświęcił opisom krajów, przez które przechodziła armia Aleksandra, opisom ich mieszkańców, świata roślinnego i zwierzęcego. Starał się zainteresować czytelnika, mniej natomiast troszczył się o wierność historyczną. Nieliczne drobne fragmenty dzieła zachowały się u' Strabona, Atenajosa i Eliana. 2. tyran Eretrii wyznaczony przez Filipa n Macedońskiego w r. 342 p.n.e., razem z Automedonem i Hipparchem.

Klejtodemos (lub Klefdenws) wg Pauzania-sza - najdawniejszy attydograf (TV w. p.n.e.), napisał dzieje Attyki przypuszczalnie w 12 księgach i został za nie nagrodzony przez państwo. Zachowały się fragmenty utworu. Był zapewne kapłanem.

Klejtomachos (ok. r. 175-l 10 p.n.e.) pochodził z Kartaginy; jego prawdziwe imię brzmiało Hasdrubal. Przybywszy do Aten słuchał wykładów Kameadesa, założył własną szkołę filozoficzną w Palladion, później został kierownikiem Akademii. Był przedstawicielem kierunku sceptycznego. Głównym jego dziełem były 4 księgi pisma Perl epoches (O wstrzymywaniu się od sądu). Napisał również dzieło Perl hajreseon (O szkołach filozoficznych) oraz Paramythikos logos (Pocieszenie), zwrócone do ziomków po zburzeniu Kartaginy.

Klejtor (gr. Kle/tor, tac. Clitor, Clitorwm) miasto w północnej Arkadii, należące do Związku Achajskiego.

Klejtos 1. wódz Aleksandra W., któremu uratował życie w bitwie nad rzeką Granik w r. 334 p.n.e. Po śmierci Filotasa otrzymał dowództwo nad gwardią przyboczną, ą później satrapię Baktrię. Został zabity przez Aleksandra

po pijanemu w czasie uczty w r. 327. 2. dowódca floty macedońskiej w Wojnie Lamijskiej w r. 322 p.n.e. zwyciężył Ateńczyków koło Amor-gos. W r. 321 otrzymał satrapię Lidię, skąd wygnał go Antygonos w dwa lata później. Umarł w r. 318.

Kleliusze zob. Cloelii.

Klemens Aleksandryjski (Titus Flavius Clemens) teolog i pisarz chrześcijański z II/III w. n.e. Był nauczycielem w szkole Panajtiosa w Aleksandrii, tzw. Szkole Katechetycznej, a później jego następcą. Prześladowany przez Septimiusza Sewera, musiał w r. 202 opuścić Aleksandrię, do której już nie wrócił, spędzając ostatnie lata życia głównie w Antiochii. Zachowały się trzy dzieła Klemensa: Protreptikos pros Hellenas (Zachęta do Greków), w którym autor przedstawia filozofię grecką jako wstęp do chrześcijaństwa; Pajdagogos (Mowa wychowawcza) w 3 księgach, gdzie autor przedstawił szczegółowe przepisy życia chrześcijańskiego, przeznaczone przede wszystkim dla wychowanków Szkoły Katechetycznej; Stromateis (Kobierce) w 8 księgach, o luźnej budowie, zawierają omówienie najważniejszych zagadnień filozofii chrześcijańskiej.

Kleobis i Biton mit. synowie Kydippe, kapłanki Hery w Argos, znani ze swej miłości do matki. W czasie świąt na cześć Hery zanieśli matkę na wozie do świątyni, ponieważ woły

były zajęte w polu. Podczas gdy oczekujący na kapłankę tłum sławił postępek młodzieńców, matka prosiła bogów, aby zesłali synom największe szczęście, jakie może spotkać ludzi na ziemi. Bogowie zesłali im cichą śmierć we śnie. W VI w. p.n.e. Argejczycy wznieśli im w Delfach posągi dłuta Polimedesa (dziś w Muzeum Delfickim).

Kleobulos z Lindos na Rodos (VI w. p.n.e.) zaliczany do Siedmiu mędrców.

Kleofrades garncarz attycki z okresu dojrzałego archaizmu. W latach 500-475 p.n.e. w warsztacie jego pracował tzw. malarz Kleofradesa, zaliczany obecnie do wybitniejszych przedstawicieli tej epoki.

KIeombrotos 1. najmłodszy syn króla Ana-ksandridasa, brat sławnego Leonidasa poległego pod Termopilami, ojciec Pauzaniasza, zwycięzcy spod Platei, i Nikomedesa, dowodzącego pod Tanagrą. Przez krótki czas sprawował opiekę nad synem Leonidasa, Plejstarchosem. Sam również brał udział w wojnach perskich.

2. K. I, król Sparty, syn króla Pauzaniasza, zastępca swego brata Agesipolisa, dowodził nieudaną wyprawą przeciw Tebom w r. 378 p.n.e., w roku 371 poległ pod Leuktrami. 3. K. II, król Sparty, następca swego teścia, Leonidasa, usuniętego od władzy i skazanego na wygnanie przy współudziale samego K. w r. 242 p.n.e. Gdy Leonidas w następnym roku powrócił, skazał K. na śmierć, potem jednak darował mu życie i kazał opuścić kraj.

KIeomedes filozof-stoik z II w. n.e., autor dzieła (nie zachowanego) p(. Cykliczna teoria zjawisk niebieskich, przeciwnik epikureizmu.

KIeomenes 1. król Sparty, syn Anaksandri-dasa, ok. r. 519 p.n.e. pokonał Argos. W r. 510 przyczynił się do wypędzenia z Aten tyrana Hippiasza; podburzał ateńską arystokrację przeciw Klejstenesowi i popierał Isagorasa, musiał •jednak .ustąpić przed wolą ludu ateńskiego. Pragnąc się pozbyć wspóipanującego Demara-tosa, przekupił wyrocznię w Delfach; gdy się to wykryło, musiał uciekać z kraju, w końcu odebrał sobie życie. 2. syn Kleombrotosa I, król Sparty, panował w latach 370-309 p.n.e.

3. syn Leonidasa II, król Sparty, kontynuator reform Agisa IV. Odniósłszy dwa wielkie zwycięstwa nad Związkiem Achajskim, dokonał w r. 226 p.n.e. zamachu stanu: zniósł eforat i geruzję, przepędził 80 oligarchów, przeprowadził umorzenie długów i podział gruntów, przywrócił wychowanie starospartańskie. Dokonawszy tych reform, dążył do uzyskania hegemonii Sparty na Peloponezie. Wiele miast przeszło na jego stronę. W r. 221 został pobity pod Sellazją przez stratega Związku Achajskiego, Aratosa, sprzymierzonego z królem macedońskim Anty-gonosem Dosonem. K. uszedł do Egiptu i tam odebrał sobie życie w r. 219. 4. syn Apollodora, rzeźbiarz ateński z I w. p.n.e., którego podpis znajduje się na posągu Wenus Medycejskiej. 5. syn Kleomenesa, rzeźbiarz ateński z I w. n.e., podpisany na posągu tzw. Gennanika, znajdującym się w muzeum w Luwrze w Paryżu.

Kleon 1. z zawodu garbarz, przywódca ludowy w Atenach po śmierci Peryklesa, naczelny wódz wojsk ateńskich w czasie wojny pelopo-neskiej, zdobywca (wspólnie z Demostenesem) Sfakterii w r. 425 p.n.e. W r. 422 został pokonany przez Spartanina

Brazydasa w czasie oblężenia Amfipolis i tam zginął. Był on często celem szyderstw i złośliwych wycieczek komediopisarzy ateńskich, zwłaszcza Arystofanesa.

2. malarz grecki wspomniany przez Pliniusza, twórca obrazu przedstawiającego Kadmosa. Obraz znajdował się prawdopodobnie w Tebach. Czas życia K. nieznany. 3. zob. Atargatis.

Kleonaj 1. małe miasto na Peloponezie, na wzgórzu wznoszącym się przy drodze wiodącej z Argos do Koryntu, na południo-wschód od Nemei; tutaj, wg legendy, Herakles zabił lwa nemejskiego. Tutaj też odbywały się słynne igrzyska nemejskie. 2. miasto w Chalkidike.

Kleonymos 1. demagog ateński, często atakowany w komediach Arystofanesa. 2. młodszy syn Kleomenesa II, króla Sparty; po śmierci ojca (309 r.) musiał (rzekomo z powodu zbyt gwałtownego charakteru) zrezygnować z tronu na rzecz swego bratanka Areusa. Udał się wówczas do Italii i tam w r. 303 p.n.e. walczył po stronie Tarentyjczyków przeciw Lukanom. Potem uczestniczył jeszcze w wielu awanturniczych przedsięwzięciach, z różnym powodzeniem.

Kleopatra 1. ostatnia żona Filipa II Macedońskiego (IV w. p.n.e.), zamordowana po jego śmierci z poduszczenia pierwszej żony tego króla, Olimpias (matki Aleksandra W.). 2. córka Filipa II Macedońskiego i Olimpias, żona Aleksandra z Epiru, po jego śmierci zaślubiła Perdikkasa. W r. 308 p.n.e. została zamordowana prawdopodobnie za sprawą Antygonosa. 3'. K. I egipska, żona -Ptolemeusza V Epifanesa (II w. p.n.e.). 4. K. II, córka poprzedniej, urodzona ok. r. 185 p.n.e., poślubiła swego młodszego brata Ptolemeusza VI, po jego śmierci zaś - drugiego brata, Euergetesa II, który zamordował jej syna z pierwszego małżeństwa. 5. K. IV, wnuczka poprzedniej, małżonka swego brata, Ptolemeusza VIII Sotera, potem Antiocha IX syryjskiego. 6. K. V, siostra i żona Ptolemeusza Auletesa (pocz. I w. p.n.e.). 7. K. Berenike, córka Ptolemeusza VIII Sotera, żona Ptolemeusza Aleksandra, była po jego śmierci współ-regentką Egiptu z ojcem, przywołanym na tron z długoletniego wygnania. Po śmierci ojca poślubiła swego kuzyna Ptolemeusza X Aleksandra, który własnoręcznie ją zabił (pierwsza poł. I w. p.n.e.). 8. K. Selene, córka Ptolemeusza VII, poślubiła kolejno: swego brata Piolemeusza VIII Sotera (w r. 115 p.n.e.),-Antiocha VIII Seleukidę, Antiocha IX i Antiocha X. W czasie, walk Syrii z Tigranesem królem . Armenii została przez tego ostatniego zamordowana. 9. K. VII Wielka (r. 69 - 30 p.n.e.), córka Ptolemeusza XI Auletesa, po jego śmierci objęła tron wspólnie

ze swym 10letnim bratem i mężem, Ptolemeuszem XII Dionizosem. W r. 48 pomiędzy małżonkami powstały niesnaski, które zlikwidował Cezar, osadzając wypędzoną z Aleksandrii K. z powrotem na tronie. Mimo to wkrótce ponownie wybuchła wojna, tzw. aleksandryjska, w której Cezar zwyciężył brata K; kazał jej poślubić Ptolemeusza XIII, po czym osadził ich oboje na tronie. Już po opuszczeniu Egiptu przez Cezara powiła K. syna, nazwanego Ceza-rionem. W r. 46 udała się wraz z mężem do Rzymu, aby uzyskać potwierdzenie swej władzy. Cezar przyznał im tytuł sprzymierzeńców i przyjaciół narodu rzymskiego. Po powrocie z Rzymu do Aleksandrii, w. r. 44 K. zamordowała męża, aby uzyskać pełnię władzy. W r. 41 została wezwana przez Marka Antoniusza do Tarsu, aby się

wytłumaczyć z pomocy, jakiej udzieliła mordercy Cezara, Kasjuszowi. Piękność jej wywarła takie wrażenie na Antoniuszu, że nie tylko jej nie ukarał, lecz pojechał z nią do Aleksandrii i na jej życzenie kazał zamordować młodszą siostrę K. i konkurentkę do tronu, Arsinoe. W r. 36 preybył powtórnie do Aleksandrii i poślubił K., mimo że nie przeprowadził jeszcze rozwodu ze swą żoną Oktawią. K. powiła mu dwoje bliźniąt: Aleksandra Heliosa i Kleopatrę Selene. W r. 32 Rzym wypowiedział K. wojnę;

Antoniusz opowiedział się po jej -stronie. W r. 30 Oktawian zdobył Egipt, K. zaś, dowiedziawszy się, że ma być prowadzona w orszaku triumfalnym zwycięzcy, odebrała sobie życie. 10. K. Selene, córka poprzedniej, po śmierci rodziców została wywieziona do Rzymu i wychowana przez żonę Antoniusza, Oktawie; poślubiła króla Numidii Jubę. 11. żona Tigranesa, króla Armenii. 12. żona Heroda W. króla Judei (druga poł. I w. p.n.e.).

Kleostratos 1. mit. młodzieniec z Beocji, na rozkaz wyroczni rzucony na pożarcie smokowi pustoszącemu Teby. Ponieważ ubrany był w zbroję naszpikowaną ostrymi hakami, smok zginął. 2. astronom z V w. p.n.e., autor poematu pt. Astronomia; miał wprowadzić znaki -Zodiaku.

klepsydra (gr. klepsydra) zegar wodny, w kształcie naczynia z podwójnym dnem: górne posiadało otwór, przez który woda przeciekała powoli kroplami, przy czym czas, w którym przeciekała na dno, równał się mniej więcej 20 minutom. K. używano specjalnie do mierzenia czasu wyznaczonego na przemówienia na procesie. Mówca mógł przemawiać przez dwie k.

kleruchia (gr. kleruchtd) specjalny typ kolonii greckiej. Grecy po zdobyciu jakiegoś kraju zajmowali ziemię i rozdawali działki zwycięskim żołnierzom jako dziedziczne. Tak postępowali np. Dorowie po zdobyciu Peloponezu. Ateńczycy stosowali ten system od końca VI w. p.n.e. W Chalkis np. usunięto ludność lokalną, a ziemię, podzieloną na 4000 działek, kleroj, oddano obywatelom ateńskim. Później tworzenie k. było w Atenach środkiem pozyskiwania biedoty^ Spośród zgłaszających się na wyjazd kandydatów na osadników wylosowywano kleruchów, biedniejszych spośród nich zaopatrywano w pieniądze na podróż i w broń. Kleruchowie zatrzymywali obywalstwo ateńskie, zachowywali też w Atenach swój majątek z prawem wydzierżawienia go. W nowych osadach tworzyli kleru-chowie gminy, zależne od metropolii. Byli obowiązani do służby wojskowej i do innych świadczeń na rzecz Aten. Prawdopodobnie system k. stał się dla Rzymu wzorem do tworzenia kolonii.

klesis (gr. klesis lub proklesis) wezwanie'do stawienia się przed sądem. Skarżący udawał się wraz z towarzyszącymi mu świadkami do swego przeciwnika, podawał do wiadomości podstawę skargi i wzywał go do stawienia się w oznaczonym terminie przed urzędnikiem - przewodniczącym sądu.

klibanos (gr. klfbanos) piec piekarski, pierwszą wzmiankę o piecu znajdujemy u Herodota;

odnosi się ona do przełomu Vn/VI w. p.n.e., nie wiemy jednak, jak ten piec wyglądał. Rzymskie piece piekarskie znamy z zabytków zachowanych w Pompejach; nie różnią się one od późniejszych, jest to jednak już forma udoskonalona, gdyż pierwotnie pieczono ciasto na rozżarzonym kamieniu, w żarze popiołu, na rusztach do pieczenia, w naczyniach kamiennych z przykrywami i otworami, lub pod rozgrzanym kamiennym garnkiem. Taki kopulasty, kamienny garnek został z czasem zastąpiony kopulastym sklepieniem wielkiego pieca. W Pompejach znaleziono również mniejsze piece, służące zapewne do wypieku ciastek.

klienci (łac. clientes) wolni, lecz ubodzy obywatele rzymscy, którzy oddali się pod opiekę rodów patrycjuszowskich. W okresie republikańskim każda rodzina patrycjuszowska miała

swoich k.; stosunek klienteli był dziedziczny. Wzajemne stosunki patrona i k. nakładały na pierwszego obowiązek opieki, na drugiego - po-

shiszeństwa, na obu - lojalności i wierności. K. musiał być zawsze do dyspozycji patrona, musiał też m. in. przykładać się do wyposażenia córek patrona, do wykupienia go z niewoli, do płacenia kar pieniężnych itd. W zamian za to patron bronił k. w sądzie, niekiedy dawał mu u siebie mieszkanie i utrzymanie, pozwalał uprawiać na własny rachunek część pola itd. K. uważany był do pewnego stopnia za członka rodu i brał udział we wszelkich uroczystościach rodzinnych. Nie wolno było ani patronowi, ani k. oskarżać się wzajemnie w sądzie, składać niekorzystnych zeznań. K. nie wolno było także zawierać małżeństw bez zgody patronów. Do obowiązków k. należało przybywanie do domu patrona na poranne salutatio, na uczty, uświetnianie wystąpień patrona przez udział w orszaku itd. W okresie cesarstwa zniknęły owe na wpół rodzinne więzy, łączące k. z rodem patrona. Zmienili się oni w roje pasożytów skupiających się wokół bogaczy i byli przez nich jak najbardziej pogardliwie traktowani.

klimaks gr. (łac. gradatw) figura retoryczna polegająca na stopniowaniu pojęć, od słabszego do mocniejszego lub odwrotnie, z powtórzeniem poprzedniego pojęcia (np. w mieście powstaje zbytek, ze zbytku musi się zrodzić Chciwość, z chciwości zuchwałość. Cyceron Pro Roscio Am. 27).

Klimeoe (gr. Klymene) mit. 1. przydomek Persefony. 2. córka Okeanosa i Tetydy, małżonka Japetosa, matka Atlasa, Menojtiosa, Prometeusza i Epimeteusza. Wg innej wersji - małżonka króla Meropsa, kochanka Heliosa, któremu urodziła syna Faetona i córki Hellady. 3. córka Nereusa i Doris. 4. służebnica Heleny w Sporcie, uprowadzona wraz z nią przez Parysa do Troi; po zburzeniu miasta dostała się w ręce Akamasa, syna Tezeusza.

Klimenos (gr. Klymenos) mit. 1. przydomek Hadesa. 2. syn Kardysa, miał ustanowić Igrzyska Olimpijskie i wystawić ołtarz Heraklesowi. 3. syn Presbona, król Orchomenos, zabity przez Tebańczyków. 4. król Arkadii, uwiódł własną córkę, Harpalike.

kline (gr. kitne) łoże, służące zarazem za sofę. Spano na niej w nocy, wypoczywano w dzień, leżąc na niej spożywano posiłki. Zasadniczą częścią k. była prostokątna rama, długości od 11/^ do 2Yt m, wsparta »na czterech nogach, której jeden lub oba krótsze boki opatrzone były oparciami. Na ramę naciągano

siatkę z przeplatających się rzemieni lub sznurów. Oparcie przeznaczone na wezgłowie było nieco wyższe. Od II w. n.e. stosowano niekiedy w Rzymie oparcie z trzech stron, dzięki czemu k. przypominała wówczas kształtem kanapę. K. wykonywano na ogól z drzewa, istniały jednakże luksusowe łoża z brązu, srebra lub złota. Łoża drewniane ozdabiano inkrustacją metalową, okładano kością słoniową, rzeźbiono i malowano. Nogom nadawano ozdobne kształty przez ich wyginanie lub zestawianie z kilku osobno toczonych części. Ulubioną ozdobą wezgłowia było zakończenie w kształcie głowy zwierzęcej. Wyposażenie łoża stanowiły materace, poduszki i narzuty. W Grecji w czasie uczty na jednym łożu leżały dwie osoby, w Rzymie trzy (zob. triclinium). W sali jadalnej ustawiano trzy potrójne' łoża z trzech stron stołu. Niekiedy zastępowała je tzw. sigma, tzn. półokrągłe łoże, okalające stół z trzech stron.

Klinger Witold (1875-1962) profesor Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, badacz liryki greckiej i folkloru starożytnego. Autor wielu rozpraw poświęconych zagadnieniom epiki i tragedii greckiej, poezji aleksandryjskiej, epi-gramatykom greckiej epoki cesarstwa rzymskiego, historiografii greckiej i poezji rzymskiej epoki republikańskiej i augustowskiej. Przełożył wiele utworów poetów greckich. Historię Ksenofonta (1958), Listy cesarza Juliana (1962) oraz kilka traktatów medycznych Hippokratesa.

Klio {Siejo) mit. Muza historii.

Klitajmestra (Klytajmestra; niewłaściwie: Klitajmnestra) córka króla Sparty Tyndareosa i Ledy, siostra Heleny i Dioskurów (Kastora i Polideukesa), żona króla Myken, Agamemnona, z którym miała syna Orestesa oraz trzy córki: Chry-sotemis, Elektrę i Ifianassę (Ifigenię). W czasie wyprawy trojańskiej i nieobecności Agamemnona została kochanką stryjecznego brata swego męża, Ajgistosa; przy jego pomocy po powrocie Greków spod Troi zabiła męża i jego brankę, wieszczkę Kasandrę. Przez pewien czas panowała wraz z Ajgistosem. Orestes, po dojściu do dojrzałości, zabił matkę i Ajgistosa mszcząc się za śmierć ojca.

Klonas z Tegei (lub z Teb) poeta i muzyk grecki z VII w. p.n.e., autor siedmiu nomoj aulodikoJ (utworów na śpiew z towarzyszeniem aulosu) z tekstem epieznym i elegijnym oraz kilku pieśni procesyjnych.

Klonowicz Sebastian Fabian (Sebastianus Fa

bianus Acemus Sulimircenus, urn. 1602) poeta polsko-łaciński, syn mieszczanina z Sulimierzyc, Jana Klona. Większą część życia spędził w Lublinie, gdzie kolejno piastował urzędy miejskie:

pisarza, ławnika, wójta, burmistrza i rajcy. W latach 1589-1592 był superintendentem Akademii Zamojskiej, prowadząc tam jednocześnie działalność dydaktyczną. Napisał w języku łacińskim poematy: Philtron (1582), Roxolania (1584), nie ogłoszony drukiem poemat panegi-ryczny Gorais oraz obszerny-poemat Yictorla Deorum (ok. 1600 r.). We wszystkich tych utworach widać wielką erudycję autora, świadczącą o znajomości pisarzy starożytnych, jak Cyceron, Owidiusz, Wergiliusz, Horacy, Juwenalis i in. W języku polskim napisał K. następujące utwory:

Żale nagrobne na... Jana Kochanowskiego, Pamiętnik książąt i królów polskich. Flis, Pożar (przekład fragmentu z 41 księgi Yictoria Deoruni) oraz Worek Judaszów.

Kloto (Khtho) jedna z Mojr.

Kmicic Mikołaj (1601 -1632), jezuita, poeta polsko-łaciński, domniemany autor poematu o męczeństwie Józefata Kuncewicza (losephatidos sive de nęcę J. Kuncewicz, 1627).

Knapiusz Grzegorz (Cnapius, Knapski 1564-

-1638) urodzony na Mazowszu, słynny leksyko-graf; wg jego .pomysłu i układu został wydany po raz pierwszy w r. 1621 Thesawus Polono-

-Latino-Graecus... (Słownik polsko4acińsko-grec-ki), który był wielokrotnie przedrukowywany. Część trzecia słownika obejmuje przysłowia i sentencje w języku polskim, z ich odpowiednikami łacińskimi i greckimi. Słownik ten jest epokową pracą dla leksykografii polskiej i dla badaczy polskich przysłów. K. jest również autorem łacińskich dramatów szkolnych: Eutropius, Faelicitas, Phihpater (wyd. 1. Winniczuk 1965).

Kniainin Franciszek Dionizy (1750-1807) oprócz poezji polskich pisał również poezje w języku łacińskim; zbiór pt. Carmina (Wiersze, Warszawa 1781) obejmuje dwanaście ód, dwie księgi elegii i łaciński przekład Trenów Jana Kochanowskiego. Niektóre z tych utworów odnoszą się do wypadków współczesnych, np. Na śmierć Konarsktego (El. I, 12), Do J. A. Zaluskiego (El. II, 12), tematem innych są wspomnienia osobiste.

Knidos miasto doryckie w Karii, nad Morzem Egejskim, na Półwyspie Knidyjskim, w pobliżu przylądka Triopion. W VI w. p.n.e. dostało się

wraz z innymi miastami greckimi pod panowanie perskie. Tutaj Konon w r. 394 p.n.e. pobił flotę spartańską pod wodzą Pejsandra. W K. znajdowała się otaczana przez Dorów szczególną czcią świątynia Apollina oraz świątynia Afrodyty ze słynnym marmurowym posągiem dłuta Praksytelesa. K. było ojczyzną Ktesiasza, Eudoksosa i Agatarchidesa.

Knossos jedno z najbardziej starożytnych miast na Krecie, u stóp góry Idą, stolica państwa mitycznego króla Minosa, który wzniósł tu ogromny pałac, nazwany później Labiryntem. Wykopaliska Artura Evansa w pierwszych latach XX w. odkryły ruiny kompleksu budowli pałacowych wraz ze słynnymi freskami. Na podstawie stratyfikacji archeologicznej w K. Evans ustalił przyjęty do dziś podział kultury tzw. minojskiej, który nie odpowiada jednak w całej pełni nowoczesnej, naukowej periodyzacji historycznej.

Kobyliński Krzysztof (także Kobylienski, Ko-bylenski) poeta polsko-łaciński, autor epigra-matów wydanych w r. 1558 pt. Yariorum epi~ grammatum libellus (wyd. wznów, w r. 1961).

Kochanowski Jan (Cochanoyius, 1530 - 15S4) z Sycyny w ziemi radomskiej, największy przed Mickiewiczem poeta polski, a zarazem znakomity twórca poematów łacińskich, uczeń sławnego uczonego padewskiego Robortella, przyjaciel Andrzeja Patrycego Nideckiego. W swych pierwszych elegiach łacińskich, wydanych w Krakowie w r. 1584 pt. Elegiarum libr i IV, naśladuje K. Ka-tulla, Horacego, Tibullusa, Propercjusza. W zbiorku fraszek łacińskich Foricoenia głównymi wzorami poety są: Horacy, Katullus oraz anakreontyki i wiersze Antologii Palatyńskiej. W zbiorze 12 ód Lyricorum libellus (Kraków 1580) naśladuje Horacego, głównie tzw. Ody rzymskie (III, l • 6). Na wzór epinikiów Pindara tworzy K dwa panegiryki: Ad Stephanum Bathorreum... Moscho debellato et Lwonia recuperata epinicion i Epithalamion na zaślubiny Jana Zamoyskiego z Gryzeldą Batorówną. Pisze również okolicznościowe epitafia: Epitaphium Doralices (wpływ Wergiliusza), Moschos (naśladowanie Biona i Teokryta). Ściśle związane z wypadkami politycznymi są następujące utwory łacińskie: De expu-gnatione Polottei (1580), Galio crocitanti, Or-pheus Sarmaticus, Dryas Zamchana. O dobrej znajomości greki świadczą przekłady K.: przekład III pieśni Iliady pt. Monomachia Parisowa z Menelausem, Kraków 1585; Fenomena - przekład poematu Aratosa Fajnomena. Jako pierwszy

Kollutos z Likopolis

z pisarzy polskich zajmuje się K. tragedią grecką, znaną dotąd jedynie pośrednio z Seneki. Świadczy o tym przekład pierwszych 85 wierszy Aikestis Eurypidesa.. Również w Odprawie postów greckich widzimy wyraźnie wpływ innych tragedii Eurypidesa, jak Hippolytos, Andromache, Medea i in. W bogatej twórczości polskiej K. znać liczne wpływy antyku zarówno w tematyce, jak w formie wiersza. Pod wpływem poezji starożytnej, jak również współczesnej sobie poezji włoskiej wprowadza K. do poezji polskiej nowe formy wierszowe, z niespotykaną dotąd różnorodną budową zwrotek (Psałterz Dawidów).

Kochowski Hieronim Wespazjan (1633-1700) poeta polsko-łaciński. Do najlepszych jego utworów należą: zbiór drobnych wierszy lirycznych i epigraroatów pt. Niepróznujące próżnowanie i Epigramata polskie, 1674. Naśladuje w nich przede wszystkim Horacego, można również dostrzec wpływy Marcjalisa, Owidiusza, Seneki, Kochanowskiego oraz epigramatyka angielskiego Owena. Twórczość K. zamyka Psalmodia polska (1695)-parafraza Psalmów Dawida. Z łacińskich utworów K. wymienić należy: Hypomnema reginarum Poloniae (Wspomnienie o królowych polskich, 1672); Kubuś incombustus (Krzew niespłoniony, 1693), poemat religijny; Commentarius belli adversus Twcas (Pamiętniki z wojny tureckiej, 1684); Annalium Poloniae ab obitu Vla-dislai IV climacteria (Historia polski od śmierci Władysława IV); dwa ostatnie dzieła historyczne są pisane prozą.

kodeks zob. codex.

Kodros mit. syn Melantosa, ostatni król Aten, ojciec Medona i Neleusa założyciela Miletu. Podczas najazdu na Ateny w XI w. p.n.e. Do-rowie mieli zgodnie z wyrocznią zdobyć miasto i zawładnąć krajem pod warunkiem, że nie zabiją K. Powiadomiony o tym K. opuścił w przebraniu Akropolis ateńską i zginął w zajściu z żołnierzami wroga. W ten sposób ofiara K. ocaliła Ateny i Attykę od najeźdźców.

kohorta (łac. cohors) oddział wojskowy, dziesiąta część legionu, składająca się z 3 manipułów (6 centurii). Od okresu wczesnorepublikańskiego w cohortes zorganizowana była piechota sprzymierzeńców. K. jako jednostka taktyczna legionu użyta została po raz pierwszy podczas II wojny punickiej w Hiszpanii. Ponadto: cohortes praeto-riae lub cohortes togatae, oddziały pretorianów;

cohortes urbanae, policja miejska; cohortes yigilum, oddziały straży pożarnej.

Kojle Syria zob. Celesyria.

kojne gr. nazwa języka greckiego używanego powszechnie w okresie hellenistycznym. Zaczął on powstawać na przełomie IV/III w. p.n.e. Podstawą k. stał się potoczny język attycki, który wchłonął poszczególne elementy innych dialektów greckich.

Kojnos 1. jeden z wybitnych wodzów Aleksandra W., zięć Parmeniona, towarzyszył Aleksandrowi w jego wyprawie do Indii, podczas której zmarł. 2. malarz grecki wspomniany przez Pliniusza, żyjący prawdopodobnie pod koniec okresu hellenistycznego.

Kojos mit. jeden z Tytanów, mąż Febe, ojciec Leto i Asterii.

Kokalos mit. król Sikanów w sycylijskim mieście Kamikos (późniejszym Akragas), które mu zbudował Dedal. Gdy Minos przybył do Kamikos żądając wydania mu zbiegłego z Krety Dedala, został przez K. pozbawiony życia, przygotowano mu bowiem kąpiel we wrzącej wodzie.

Kokcejusze zob. Cocceii.

Kokles zob. Horatii 4.

Kokytos (gr., łac. Cocytus) mit. nęka. płaczu i narzekania w świecie podziemnym, dopływ Acherontu; opływała podziemia tworząc Jezioro Stygijskie. Nad jej brzegami błądziły dusze zmarłych, którzy nie doczekali się jeszcze pogrzebu.

Icolakretaj (gr. kOlakretaf) początkowo kwes-larze (zbierający ofiary), później ateńscy urzędnicy skarbowi zarządzający główną kasą państwową. W końcu V w. p.n.e. funkcje ich przejęli tzw. apodektaj.

Kolchida (gr. Kolchis, łac. Colchis) kraj w Azji Mn. na północno-wschodnim wybrzeżu M. Czarnego, z rzekami Fasis (dziś Rioni) i Akampis (dziś Szorok). Panował tu mityczny król Ajetes, ojciec Medei, i miał pod swą strażą podarowane mu przez Fryksosa (zob. Atamas) złote runo. Dla zdobycia go przybyła do K. wyprawa Argonautów pod wodzą Jazona, który zdołał zawładnąć skarbem przy pomocy zakochanej w nim Medei. W czasach historycznych K. rządzili niezależni królowie, podbił ją dopiero Mitrydates (pocz. I w. p.n.e.), następnie opanowali ją Rzymianie tworząc z niej prowincję Pontus.

Kollutos (Kolluthos) z Likopolis (w egipskiej Tebaidzie) żyjący za czasów cesarza Anastazju-sza (V/VI w. n.e.), grecki poeta epicki, autor heksametrycznych enkomiów, poematu o Meleagrze pt. Kalydoniaka, o wojnach perskich pt. Persika. Do naszych czasów zachowało się

epyllion w 394 heksametrach pt. Harpage Helenes (Porwanie Heleny). Ujęcie tematu wskazuje na wzory hellenistyczne.

KoBytos dem attycki należący do egejskiej fyle.

Kolofon (gr. Kohfin, łac. Colophon) jedno z największych miast Jonii, położone na północo-zachód od Efezu, w pobliżu ujścia Kaystros, z portem Notion, później również nazwanym K. Ojczyzna Ksenofanesa i Mimnermosa.

kolon gr. (łac. co/on lub cofam) człon metryczny stanowiący pewną całość i występujący jako część składowa wiersza lub strofy.

Kolona] 1. małe miasto w Troadzie. 2. miasto w Mizji na wschód od Lampsakos.

kolonia (łac. co/owa) osada zakładana przez Rzym na zdobytych terenach lub też podbite miasto, do którego Rzym sprowadzał swych obywateli; pozostali mieszkańcy takiego miasta zazwyczaj otrzymywali obywatelstwo rzymskie bez prawa głosowania na zgromadzeniach ludowych (tzn. byli ciyes sine suffragio). Jako najstarszą k. latyńską wymieniają historycy rzymscy Signię założoną podobno już w pierwszym dziesięcioleciu V w. p.n.e. na dawnym terytorium Wcisków. Mieszkańcy k. rzymskich zakładanych jako bazy strategiczne w różnych punktach Italii (a potem imperium) byli pełnoprawnymi obywatelami rzymskimi. Mieszkańcy k. latyńskich mieli ius commercii i prawo głosowania w comitia tributa, natomiast pozbawieni byli ius honorum i w zasadzie nie mieli ius conubii. K. latyńskie posiadały autonomię, obowiązane były do dostarczania Rzymowi kontyngentu wojskowego w wypadku wojny. Najwięcej k. latyńskich powstało w latach 193 -157 p.n.e., a więc po drugiej

wojnie puniekiej. Zakładanie nowej k. odbywało się za pomocą tzw. centuriatio, czyli pomiaru i podziału ziemi przeznaczonej na k.;

dokonywali tego mierniczy, agrimensores lub decempedatores. Cały teren dzielono na cztery części przeprowadzając linię z południa na północ, cardo maximum, i ze wschodu na zachód, decumanus mwcimus. Te cztery części nazywano:

citra, ultra, dextera, sinistra; inne linie, równoległe do dwu wyżej wymienionych, dzieliły teren na kwadratowe działki, zwane centuriami. Mierzyły one zwykle ok. 200 jugerów (ponad 50 ha);

każdą centurię dzielono na mniejsze działki, wynoszące od 50 do 70 jugerów, które oddawano poszczególnym kolonistom. Nazwa indywidualnej działki, sors, wskazuje, że były one wyznaczane przez losowanie.

Kolonos 1. Kolonós agordjos wzgórze w Atenach z zachodniej strony Agory. 2. K. Hippejos dcm w Attyce, 10 stadiów od Aten, ze świątynią Posejdona.

Kolos Rodyjski posąg Heliosa, największy w starożytności posąg spiżowy, dzieło Charesa z Lindos. Posąg prawdopodobnie ok. 70 łokci (32 m) wysokości, został wzniesiony po r. 304 p.n.e. na Rodos, w pobliżu wejścia do portu, dla uczczenia zwycięstwa Seleukosa I nad Demetriosem Poliorketesem. Starożytni zaliczali posąg do siedmiu cudów świata. Na skutek trzęsienia ziemi w r. 224 p.n.e. K. uległ zniszczeniu. Głowa posągu została przewieziona do Rzymu i złożona na Kapitelu. W VII w. n.e. Arabowie sprzedali szczątki posągu na złom.

Koloseum (łac. Colosseum) amfiteatr Flawiu-szów, olbrzymia budowla wzniesiona przez cesarza Wespazjana, wykończona przez jego syna, Tytusa. Składa się z czterech pięter, każda w jednym z czterech porządków architektonicznych: toskańskim, jońskim, korynckim i mieszanym, obwód jego wynosi ok. 527 m, wysokość - ok. 50 m. Zawierał 80 rzędów siedzeń i mógł pomieścić ok. 45 000 osób. Na inaugurację K. Tytus przygotował walki gladiatorów i polowanie na dzikie zwierzęta. Widowiska trwały 100 dni; zginęło w tym czasie 5000 zwierząt i wiele tysięcy gladiatorów. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa zginęło tu również bardzo wielu chrześcijan rzucanych na pożarcie dzikim zwierzętom w czasie widowisk cyrkowych.

Kolossaj miasto w południowej Frygii nad rzeką Ukos, znane w starożytności z przędzenia i farbowania wełny. Zostało całkowicie zniszczone w czasie trzęsienia ziemi w r. 65 n.e.

Kolotes z Lampsaku (IV/III w. p.n.e.) filozof grecki, uczeń i zwolennik Epikura, zwalczający Platona i cynickiego sofistę Biona, autor nie zachowanego traktatu Holi kata ta ton allon filosofon dogmatu ude zeń estin (Według nauk innych filozofów nie można nawet żyć). Treść tego pisma znamy dość dokładnie dzięki Plutar-chowi, który z nim polemizuje.

kolumbarium zob. columbarium.

kolumna zob. architektura grecka.

kolumna Trajana pomnik w kształcie kolumny, o wysokości 39,86 m, pokrytej płaskorzeźbami przedstawiającymi dzieje wojen cesarza Trajana z Dakami. Wzniesiona w Rzymie w r. 113 n.e. na Forum tego cesarza, znajduje się dziś na tym samym miejscu, tzn. na Faro di Traiano.

Podstawa pomnika, w kształcie sześcianu, ozdobiona z trzech stron płaskorzeźbami trofeów, z czwartej strony ma drzwi prowadzące do przedsionka i komnaty, skąd biegną ku górze wewnętrzne schody. W pomieszczeniu tym złożona była złota urna z prochami zmarłego cesarza. U dołu k. wykuty jest gruby wieniec z liści laurowych. Trzon k. wysokości 26,62 m, złożony z 17 bębnów, pokrywa spiralnie biegnąca wstęga płaskorzeźb złożona z 23 pól obrazowych. Na fryzie tym wyrzeźbiono 2500 postaci ludzkich wysokości 60 - 75 cm. Szczyt k. wieńczy monumentalna głowica dorycka, na której początkowo umieszczony był złoty orzeł, po śmierci cesarza zastąpiony brązowym posągiem Trajana; od r. 1588 znajduje się tam posąg św. Piotra.

kołczan (gr. faretra, łac. pharefra) skórzana lub pleciona pochwa na strzały, w odróżnieniu od sajdaka, gGrytós, który mieścił łuki, nieraz ze strzałami. Kształt k. bywał rozmaity: płaski i szeroki, u dołu zaokrąglony, spiczasty u góry;

cylindryczny, stożkowaty, z okrągłą pokrywką lub bez pokrywki. K. skórzany często zdobiono malowidłami lub metalowymi płytkami. Stanowił on część uzbrojenia łuczników (gr. toksótaj, łac. sagittarii), tworzących lekkozbrojne oddziały piechoty w armii greckiej i rzymskiej; używany był także przez myśliwych. W sztuce rzymskiej stał się k. atrybutem Amora, Diany, Atalanty, Adonisa, Herkulesa. Noszono go rozmaicie, najczęściej zwisał ukośnie na plecach, na skórzanym pasie przechodzącym przez pierś, otwór jego znajdował się za prawym ramieniem. Ten sposób noszenia k. ilustruje słynny posąg Diany de Versailles w Muzeum w Luwrze. Zawieszano go też poziomo na plecach, tak jednak, aby strzała mogła być wyciągnięta przez prawe ramię; nieraz k. zwisając u dołu na plecach, miał otwór ze strzałami na wysokości lewego biodra. Do k. przywiązywano luk za pomocą rzemienia.

Komaito (Komaitho) mit. 1. córka Pterelaosa, króla Tafijczyków. Miał on jeden złoty włos, dar Posejdona, który czynił go niezwyciężonym. W czasie wojny Pterelaosa z Amfitrionem K;

zakochana w przeciwniku ojca, za jego namową odcięła ojcu złoty włos powodując jego klęskę i śmierć. 2. kapłanka Artemidy Triklaria w Pa-traj. Ponieważ spotykała się w świątyni ze swym ukochanym Melanipposem, rozgniewana bogini zesłała na kraj zarazę. Z rozkazu wyroczni kochankowie zostali złożeni bogini w ofierze i odtąd co roku składano Artemidzie ofiary z chłopca i dziewczyny, aż do czasu wprowadzenia do Patraj kultu Dionizosa (zob. Eurypyhs).

Komana 1. miasto w Kappadocji, nad rzeką Saros u stóp gór Antitauros, słynne jako ośrodek kultu bogini Enyo; powstanie miasta łączono z podaniem o Orestesie. 2. miasto w Foncie, nad rzeką Iris, również słynny ośrodek kultu bogini Enyo.

komedia (gr. kSmodia, łac. comoedid) k. sta-roattycka powstała z dwu elementów: doryc-kiego i attyckiego. Pierwszy to improwizowana żarty ludowych wesołków, z których powstały żartobliwe scenki obyczajowe lub mitologiczne. Rozwijały się one w miastach doryckich, w Spar-cie, Megarze, Syrakuzach, na Sycylii (farsa sycylijska), w Tarencie w południowej Italii (komedia Flyaków). Dramat obyczajowy i mitologiczny doprowadził do wysokiego poziomu poeta sycylijski Epicharm (zob.). Susarion miał ok. r. 580 p.n.e. przenieść dorycka scenkę obyczajową do łkarii w Attyce. Formę artystyczną mieli jej nadać

Chionides i Magnes w poł. VI w. p.n.e. Drugi element, attycki, to piosenka satyryczna o charakterze dramatycznym, śpiewana podczas uroczystych procesji w święta Dionizosa;

z elementem attyckim związana jest nazwa k.:

komos - wesoły orszak, ode - pieśń. Scenka dorycka wymagała kilku aktorów, w Attyce występowały dwie grupy chóru z dwoma przodownikami. K. grecka do r. 404 p.n.e. znana jest jako k. staroattycka. Ma ona charakter satyry politycznej, w której dzięki ustrojowi demokratycznemu i swobodzie słowa poeci śmiało mogli atakować znane osobistości, różne przejawy życia politycznego i społecznego; niekiedy ma charakter baśni o motywach fantastycznych, pod którymi często kryją się także aluzje do stosunków współczesnych. Głównymi przedstawicielami k. staroattyckiej są: Kratinos Eupolis, Arystofanes, Frynich, Ferekrates. W całości zachowało się tylko 11 A. Arystofanesa, ponadto wiele fragmentów i tytułów k. oraz nazwiska komediopisarzy. Zasadnicze części starej k. to:

parodos, pieśń śpiewana przy wejściu chóru;

agon, spór z początku dwu chórów, później dwu osób działających; parabaza (parabasis) przemowa chóru do publiczności na tematy nie związane z akcją, polityczne, literackie i in.;

pieśni chóru. Pieśni te mają budowę tzw. epirrematyczną: śpiew jednego półchóru, przemowa przodownika, odśpiew drugiego póichóru, odpowiedź drugiego przodownika. Dialogi pisane

były w trymetrze jambicznym, inne partie komponowane w tetrametrze anapestycznym, trocheicznym lub jambicznym. Tańcem właściwym k. był nieprzyzwoity kordaks. Starą k. cechował realizm, śmiałość i dosadność języka i gestów. K. wystawiano oficjalnie od r. 486 p.n.e. w czasie Wielkich Dionizjów, od r. 445 p.n.e., również podczas Lenajów; .w konkursie brało udział pięciu komediopisarzy. W IV w. p.n.e. wraz ze zmianą stosunków politycznych i ekonomicznych w Grecji, charakter k. uległ zupełnej zmianie. Zanika jej charakter satyryczny, wobec ograniczenia swobody słowa, ze względów finansowych zaś odpada chór, którego wystawienie było bardzo kosztowne. K. tzw. średnia wprowadza obrazki z życia rodzinnego, na scenie występują rzemieślnicy, żołnierze, chłopi, hetery;

drugim ulubionym tematem były w k. średniej komiczne trawestacje mitów. Najwybitniejsi przedstawiciele k. średniej to Antyfanes, Aleksis, Eubulos. K. nowa, której rozkwit przypada na drugą połowę IV w. i początek III w. p.n.e., ma formę doskonalszą, rozwija się jako k. intrygi i charakteru, odtwarzając ludzi i obrazki z życia z dużą dozą naturalizmu. Główne typy k. nowej to rozrzutny młodzieniec, skąpy ojciec, łagodny wujaszek, hetera (zła, rzadziej tzw. dobra), sprytny niewolnik pomagający swemu młodemu panu, żołnierz samochwał, pasożyt. Najważniejsi przedstawiciele nowej k. attyckiej to Difilos, Filemon, Menander, Apollodor z Ka-rystos. W Rzymie przyjęła się nowa k. attycka, którą tłumaczono i przerabiano, przystosowując do stosunków rzymskich. Poeta Newiusz ośmielił się wprowadzić do k. złośliwe wycieczki przeciwko znanym w Rzymie osobistościom, jednakże swobodę tę rychło ukrócono. Mimo to k. rzymska była niejednokrotnie wyrazem protestu klas wyzyskiwanych. Główni przedstawiciele tzw. fabuła palliata, tj. k. naśladującej wzory greckie, to Plaut i Terencjusz. Fabula togata opracowywała

motywy rodzime, rzymskie, jakkolwiek w dużym stopniu naśladowała również wzory greckie; wyróżnili się w niej Titiniusz, Kwinkcjusz Atta, Afraniusz.

komicje zob. comitium.

Konunagene (łac. Commagene, gr. Kommagene) prowincja położona na północ od Syrii, granicząca na zachodzie z Cylicją, na północy z Kap-padocją, na wschodzie z Armenią i Mezopotamią. Najważniejszym miastem było Samosate. Po śmierci króla Antiocha III w r. 17 n.e. Ty-

beriusz przyłączył K. do prowincji Syrii, ale Kaligula zwrócił ją w r. 38 n.e. Antiochowi IV. Ostatecznie cesarz Wespazjan w r. 73 n.e. połączył K. w jedną prowincję z Syrią. W czasach późnego cesarstwa weszła w skład prowincji zwanej Euphratensis, ze stolicą w Hierapolis.

Kommodus (Lucius Aelius Awelius Commodus Antomnus) cesarz rzymski panujący w latach 180-193 n.e., syn Marka Aureliusza, ostatni przedstawiciel dynastii Antoninów. Za jego panowania senat został zepchnięty do roli bezwolnego narzędzia. Cesarz szukał oparcia w wojsku. podwyższając żołd. Zawarł pokój z plemionami germańskimi, Kwadami i Markomanami, zrzekając się ziem zdobytych przez ojca. Wymagał oddawania sobie boskiej czd nazywając się nowym Heraklesem. W czasie jego panowania prześladowano chrześcijan ze szczególną zaciętością. K. został zamordowany w koszarach gladiatorów w r. 193.

konunos gr. śpiew w tragedii greckiej, o charakterze smutnym i żałosnym, wykonywany na zmianę przez chór i jednego lub dwu aktorów.

komos gr. wesoły orszak młodzieńców śpiewających- piosenki satyryczne podczas procesji w święta Dionizosa w Atenach (zob. komedia).

Konon 1. jeden z dowódców ateńskich w czasie wojny peloponeskiej; dowodził flotą od r. 413 p.n.e. W r. 407 objął dowództwo naczelne armii wraz z Alkibiadesem; w roku następnym poniósł klęskę pod Mityleną. Gdy w r. 405 flota ateńska została zniszczona przez Spartan pod Ajgospotamoj, K. uratował swój oddział w liczbie 8 okrętów i uszedł na Cypr, gdzie po zdobyciu wyspy przez Ateńczyków przebywał przez 8 lat. Nawiązał wówczas stosunki z dworem perskim i po wybuchu wojny między Spartą i Persją otrzymał od Artakserksesa dowództwo nad flotą. W r. 394 pokonał Spartańczyka Pej-sandra w bitwie pod Knidos, następnie uwolnił niektóre wyspy i miasta Azji Mn. od hannostów (zob.) spartańskich i spustoszył brzegi Peloponezu. Wreszcie powrócił do Aten i odbudował w r. 393 mury miasta. Gdy w następnym roku wysłany został do Sardes, na prośbę Spartan uwięził go perski namiestnik Tiribazos. Zakończył życie prawdopodobnie na Cyprze u króla Euagorasa. 2. K. z Samos, matematyk i astronom (IIIw. p.n.e.), przyjaciel Archimedesa, nadworny astronom Ptolemeusza III Euergetesa. Dzieła zaginęły. 3. gramatyk rzymski (I w.

p.n.e.), autor 50 rozpraw (pt. Diegeseis) na tematy związane z czasami mitycznymi i heroicznymi. Treść zachowana w wyciągu Focjusza.

Konstancja 1 (Constantia) siostra Konstanty-na W., żona Licyniusza, który walczył o władzę cesarską i poniósł porażkę (IV w. n.e.).

Konstancja2 (Constantia) nazwa kilku miast założonych, .odbudowanych lub rozbudowanych przez Konstantyna W. w Palestynie, Fenicji, na Cyprze, w Mezopotamii. Zob. Salamina 1.

Konstancjusz (Constantius) 1. Flavius Yaleriiis Constantius Chlorus, cesarz rzymski w latach 293 - 306 n.e.; ojciec Konstantyna W., adoptowany przez Maksymiana i mianowany przez niego Cezarem zachodniego imperium. Roz-szedł się na rozkaz Dioklecjana z Heleną i poślubił Teodorę, córkę Maksymiana. Przy podziale imperium otrzymał Brytanię i Galię z rezydencją w Trewirze. Walczył z uzurpatorami, Karauzjuszem, a po jego śmierci w r. 296 z Allektusem; pokonawszy go, ponownie zdobył Brytanię. Bronił przed Frankami granicy pół-nocno-zachodniej. W r. 298 pobił pod Windo-nissą Alamanów. W r. 305 został mianowany Augustem. Zmarł w r. 306 po wyprawie przeciw północnym plemionom Brytanii. 2. K. II, syn Konstantyna W., w r. 324 n.e. mianowany Cezarem, w r. 337 objął po ojcu tron i skupił w swoich rękach władzę nad wszystkimi prowincjami przydzielonymi przez ojca jego braciom. W r. 354 wystąpił przeciw poganom zamykając wszystkie świątynie pogańskie i zakazując składania ofiar. Sam był zwolennikiem arianizmu. Gdy od swego kuzyna Juliana, któremu zlecił prowadzenie wojny z Alamanami, zażądał oddziałów posiłkowych przeciw Persom, wojsko się zbuntowało i obwołało Juliana Augustem. Julian wyruszył przeciw K., ten jednak wkrótce umarł w r. 361. 3. dowódca Honoriusza, mianowany przez niego w r. 421 n.e. współ-regentem z tytułem Augusta. Zmarł w 421 r., po 6 miesiącach panowania.

Konstans (Constans) młodszy syn Konstantyna W. i Fausty, ur. ok. r. 320 n.e. W wieku lat 13 został obrany Cezarem, po śmierci ojca otrzymał Dlirię, Afrykę i Italię. Pokonał i zabił swego brata Konstantyna II i zawładnął jego częścią imperium. Jeden z jego dowódców, Ma-gnecjusz, podniósł w wojsku bunt przeciw niemu i sam kazał się obwołać cesarzem. K. opuszczony przez żołnierzy ratował się ucieczką; został zamorodowany w r. 350 w Galii. Podległe

jego władzy prowincje przypadły Konstancju-szowi II.

Konstantyn (Constantinus) 1. Całus Flavius Constantinus, cesarz rzymski (274 • 337 n.e.) nazwany Wielkim, syn Konstancjusza Chlorusa i Heleny. Gdy ojciec jego po zrzeczeniu się władzy przez Dioklecjana został obwołany Augustem i udał się do Brytanii, zabrał syna ze sobą i wyznaczył go jako swego następcę. W r. 306 po śmierci ojoa został obwołany przez wojsko cesarzem. Pobił nad Renem Germanów i zabezpieczył granice państwa; w r. 312 rozbił w północnej Italii swoich rywali do tronu, Ma-ksymina i Maksencjusza. Wg legendy miał przed bitwą z Maksencjuszem zobaczyć świetlisty krzyż z napisem: In hoc sigm vinces - pod tym znakiem zwyciężysz. W roku następnym ostatecznie pokonał Maksencjusza i zawarł z Licyniuszem układ, oddając mu cesarstwo wschodnie, sobie zaś zatrzymał część zachodnią. Edyktem Mediolańskim, wydanym w tym samym roku, przyznał chrześcijanom swobodę wyznania. W r. 323 wybuchła wojna pomiędzy Licyniuszem i K. W jej wyniku K. zawładnął całym cesarstwem. W r. 325 K; choć nie był jeszcze wtedy chrześcijaninem (przyjął chrzest dopiero pod koniec życia), przewodniczył na soborze nicejskim i zatwierdził jego postanowienia. K. podzielił cesarstwo na cztery prefektury, były to: Wschód, Illiria, Italia, Galia; oddzielił także władzę cywilną od wojskowej. Przeprowadził również do końca reformę w" wojsku, zapoczątkowaną przez Dioklecjana, dzieląc wojsko na armię polową i oddziały graniczne. Zamiast gwardii preto-riańskiej utworzono specjalne oddziały przyboczne. Kolonów przywiązano do ziemi, rzemieślników 4o kolegiów. W r. 330 K. przeniósł stolicę do miasta zbudowanego na miejscu Bizancjum i nazwał je od swego imienia Konstantynopolem. 2. K. II (Ciaudius Flavius lulius Constantinus lunior), najstarszy syn Konstantyna W., ur. w r. 316 n.e. Prowadził zwycięską wojnę z Sarmatami. Po śmierci ojca otrzymał Galię, Hiszpanię i Brytanię. Walcząc o władzę z bratem Konstansem, został przez

niego zwyciężony i zabity w bitwie pod Akwileją w r. 340 n.e. 3. K. III, korzystając z zamieszek w zachodnim cesarstwie rzymskim, zdobył władzę cesarską w r. 407 n.e. Walcząc z innymi pretendentami wkrótce został wzięty do niewoli i stracony w Rzymie.

Konstantynopol zob. Bizancjum.

TABLICA XXV

4. HYDRA lerneńska

IAXX von a vi

IIAXX von a vi.

TABLICA XXVIII

2. KAMARES, waza

3. KARIATYDA

4. KALIDOŃSKI DZIK

NOira i siaoal^ •t'

v'nvaviiv)i i

xixx vonavi

TABLICA XXX

3. KLEOPATRA

l. KOLUMNA TRĄ JA NA

2. KRATER geometryczny

4. KONSTANTY N WIELKI

5. KORYNT, ruiny Świątyni

l. ŁAŹNIE, rekonstrukcja

2. ŁUK TRIUMFALNY TYTUSA

3. LWIA BRAMA w Mykenac

4. LIK.TOROWI1

konsul

385

Koronę

konsul (łac. consul) naczelny urzędnik cywilny i wojskowy w Rzymie za czasów republiki. Dwóch k. wybieranych było (na rok) przez zebranie wyborcze, comitia' centwiata, w pierwszym okresie istnienia republiki jedynie spośród patrycjuszów; od r. 367 p.n.e. zwykle jeden T. k. był pochodzenia plebejskiego. K. musiał mieć ukończone 43 lata. K. obejmowali stanowiska początkowo 15 marca, później (od r. 153 p.n.e.) 1 stycznia. Za cesarstwa czas urzędowania k. był coraz bardziej skracany. K. zwoływali zgromadzenia ludowe i posiedzenia senatu, przewodniczyli im i czuwali nas ścisłym i terminowym wykonaniem uchwał ludu i senatu oraz sprawowali najwyższe dowództwo wojskowe. Insygniami urzędu k. były: toga praetexta, sella curulis oraz asysta złożona z 12 liktorów z pękami rózg, fasces. Po złożeniu urzędu k. otrzymywał zwykle, jako prokonsul, namiestnictwo prowincji.

Konsus zob. Consus.

Kopais jezioro położone w centrum równiny beockiej, na wschód od Orchomenos, zasilane w wody przez rzekę Kefisos. Obfitowało w słynne węgorze, a na brzegach jego rosły trzciny, z których wyrabiano aulosy (zob.). W V/IVw. p.n.e. nadmiar wód jeziora odprowadzano do morza naturalnymi kanałami podziemnymi zwanymi katabotra. W czasie dżdżystego lata wody K. zalewały okoliczne tereny, które na jesieni stawały się malarycznym bagnem.

Kopa] miasto w Beocji na północ od jeziora Kopais, należało do Związku Beockiego.

Koprates (łac. Coprates) rzeka w Suzjanie.

Kopreus mit. syn Pelopsa, po zabiciu Ifitosa udał się do Myken, gdzie został oczyszczony ze zbrodni przez Eurysteusza i stał się jego heroldem.

Koptos zob. Coptos.

Korakesion obronny gród w Cylicji na granicy Pamfilii, w czasach rzymskich główna siedziba piratów cylickich.

Koraks retor, nauczyciel wymowy w Syraku-zach, miał zajmować wpływowe stanowisko na dworze Hierona I, potem został mówcą ludowym. Przypisywano mu pierwszą teorię wymowy oraz wprowadzenie podziału mowy na wstęp, opowiadanie i zakończenie. Wykłady jego wydał prawdopodobnie retor Tejsias, dodawszy do nich własne uwagi.

Korallowie (gr. Kwalloj) mieszkańcy dolnej Moezji, na wybrzeżach Morza Czarnego.

Korbulo zob. Domitii.

kordaks (gr.) taniec chóru w starej komedii attyckiej, wprowadzony wg tradycji - przez Pelopsa, bardzo swobodny, nieraz wyuzdany.

Korę zob. Persefwa.

Koresos zob. Kallirroe2 4.

Korfinium zob. Corfinium.

Korinna grecka poetka liryczna z Tanagry w Beocji (VI w. p.n.e.), wg tradycji nauczycielka Pindara, którego miała pięciokrotnie pokonać w konkursie poetyckim. Tematem jej utworów (miało ich być pięć ksiąg), pisanych dialektem beockim, były legendy o bohaterach beockich (np. Siedmiu przeciw Teboni). Odnalezione papirusy z utworami K. pozwoliły nam poznać charakterystyczną twórczość poetki.

Koriolan (Cnaeus Marcius Coriolaniis) wg legendy, w czasie wojny z Wciskami w r. 493 p.n.e. Rzymianie pod jego wodzą zdobyli miasto Corioli, Marcius zaś za to zwycięstwo otrzymał przydomek Coriolaniis. Miał on nakłonić senat do cofnięcia poczynionych ludowi ustępstw, zwłaszcza trybunatu. Pozwany przed sąd ludowy, uszedł do Wcisków i poprowadził ich wojska na Rzym. Wycofał się dopiero na prośbę matki i żony. Wg jednej wersji powrócił do Wcisków i tam został zabity, wg innej - dożył późnej starości.

Korkyra (dawn. Kerkyra, łac. Corcyra) dziś Korfu; górzysta wyspa na Morzu Jońskim w pobliżu wybrzeży Epiru, z miastami Korkyra i Kassiope. Znana z uprawy wina i oliwki oraz z kamieniołomów marmuru. Skolonizowana przez eubejską Eretrię, została opanowana w poł. VII w. p.n.e. przez Korynt, z którym długo, lecz bezskutecznie walczyła chcąc odzyskać niepodległość. Rywalizacja K. z Koryntem o wspólną kolonię Epidamnos stała się formalną przyczyną wojny peloponeskiej, w czasie której K. była wiernym sojusznikiem Aten. Rzymianie podbili K. w r. 229 p.n.e. Utożsamiano ją niekiedy z homerową Scherią, zamieszkaną przez Feaków.

Korneliusze zob. Comelii.

Korojbos 1. mit. Frygijczyk, syn Mygdona, walczył po stronie trojańskiej. Starał się o rękę Kasandry. Został zabity przez Neoptolemosa lub Diomedesa. 2. Elejczyk, rzekomy zwycięzca w igrzyskach olimpijskich w r. 776 p.n.e. (od tego czasu zaczęto liczyć lata wg Olimpiad). Wg Pauzaniasza, grobowiec K. był najstarszym pomnikiem kamiennym w Grecji.

Koronę miasto w Messenii, na zachodnim

wybrzeżu Zatoki Messeńskiej, u stóp góry Mathia.

Koroneja miasto w Beocji, na południowy zachód od jeziora Kopais. W okolicy miasta znajdowała się świątynia Ateny Konia, ku której czci obchodzono uroczyste święta Pambojotia. W r. 446 p.n.e. Beod odnieśli tu zwycięstwo nad Ateńczykami. W r. 394 p.n.e. Agesilaos pokonał pod K. Teban i ich sprzymierzeńców.

Koronis mit. córka Regiasa króla Lapitów, kochanka Apollina i matka Asklepiosa.

Korsyka (Corsica) wyspa na Morzu Śródziemnym na północ od Sardynii, naprzeciw Ligurii i Etrurii, przez Greków na2ywana Kynws. Ścierały się tu wpływy greckie, etruskie i karta-gińskie. W poł. VI w. p.n.e. Kartagińczycy wyparli Greków z ich kolonii Alerii. W r.

259 p.n.e. podbili wyspę Rzymianie i stopniowo ją kolonizowalL W czasach cesarstwa stanowiła miejsce zesłań. W połowie V w. n.e. została zdobyta przez Wandalów.

Kortona zob. Cortona.

Korwin Wawrzyniec z Nowego Targu (Corvinus Laurentius Novoforensis, ok. 1460 - 1527) jeden z pionierów humanizmu w Polsce, docent Akademii Krakowskiej, filolog i poeta, gorący zwolennik reform religijnych, przyjaciel Konrada Celtesa; autor podręczników łaciny, z których najbardziej rozpowszechnione były rozmówki łacińskie pt. Latinum idioma.

korybanci (gr. korybantes) mit. towarzysze Matki ^ Bogów, bogini Kybele. Ojcem ich miał być Apollo lub Helios, matką Talia lub Kybele. Znajdowali się zawsze w orszaku bogini w liczbie dziewięciu i w czasie uroczystości wykonywali na jej cześć taniec orgiastyczny przy wtórze fletów, cymbałów i bębenków. Nazwa k. odnosiła się również do kapłanów Kybele, którzy podczas jej świąt śpiewali i wykonywali tańce, podobnie jak ich boscy imiennicy. Są oni przedstawieni na malowidle freskowym w Villa dci Misteri w Pompejach.

Korycki Micha) (1714-1784) jezuita, poeta polsko-łaciński, wielce ceniony przez króla Stanisława Augusta; wiersze jego ukazały się w zbiorowym wydaniu w r. 1817 pt. Carmina.

Koryfasion przylądek w Messenii w połud-niowo-wschodniej części Zatoki Pylos, z miastem o tej samej nazwie. W czasie wojny pelopones-kiej został w r. 425 p.n.e. opanowany przez flotę ateńską, którą dowodził Demostenes.

koryfeusz (gr. koryfdjos) przodownik chóru

w teatrze greckim i na agonach muzycznych, zwany także hegemon chóru i chorolektes; poddawał on innym chórzystom rytm i melodię. Miał w chórze bardzo duże znaczenie, o czym świadczą m. in. inskrypcje greckie dotyczące zwycięstw w agonach muzycznych, które "wymieniają tylko nazwiska k. z pominięciem nazwisk innych choreutów. Rola i znaczenie k. w teatrze greckim łączy się ściśle z dytyrambem, z którego rozwinął się dramat grecki. W pieśni tej, ku czci Dionizosa, wyodrębnił się po raz pierwszy z chóralnej całości przodownik, który intonował dytyramb i kierował śpiewem i tańcem chóru. Nazwa k. nabrała już w Grecji znaczenia profos, tzn. pierwszy, w sensie: celujący, wybitny. Znaczenie to utrzymało się do dzisiaj.

Korykos miasto i port w Cylicji, między ujściami rzek Lamos i Kałykadnos, na przesmyku o tej samej nazwie, w pobliżu głębokiej doliny otoczonej groźnymi skałami, gdzie lokalizowano mit o Tytonie.

koryncka wojna toczyła się w latach 395 - 387 p.n.e. między Spartą a koalicją antyspartańską, w której skład wchodziły Korynt, Argos, Teby i Ateny. Wojna zakończyła się za sprawą Persji w r. 387 p.n.e. tzw. pokojem Antalkidasa, który utrwalił w Grecji wpływy perskie. Na mocy układów wszystkie kolonie w Azji Mn. oraz Cypr dostały się Persji, Atenom zaś pozostawiono tylko Lemnos, Imbros i Skyros; wszystkie pozostałe państwa greckie otrzymały niezawisłość.

koryncki porządek zob. architektura grecka.

koryneforowie (gr. korynefóros dosł. noszący' maczugę) tak nazywano dawnych mieszkańców Sikionu, ujarzmionych przez Dorów i znajdujących się w tym samym położeniu, co heloci w Sparcie. Tym samym mianem nazywano strażników Pizystrata.

Korynt (gr. Kórinthos) jedno z największych miast Grecji, położone na północno-wschodnim Peloponezie, przy wejściu na Istmos, pomiędzy Zatokami Koryncka i Sarońską.

Stanowiło ważny punkt handlowy (być może już w poł. n tysiąclecia p.n.e.) i centrum rzemiosła (ceramika i metalurgia). Zwłaszcza produkcja naczyń ko-rynckich, przeznaczonych przede wszystkim na eksport, przysparzała miastu dochodów. Miasto słynęło z monumentalnych budowli i zamożnego życia, i było metropolią dla wielu kolonii. Po inwazji doryckiej panowała w K. dynastia Heraklidy Aletesa, od w. VIII p.n.e. rządziła oli

garchia pod przewodnictwem arystokratycznego rodu Bakchiadów, obalona w poł. VII w. p.n.e przez tyrana Kypselośa. Za jego rządów, jak również za jego syna Periandra następuje największy rozkwit miasta. W wojnie peloponeskiej K. brał udział po stronie Aten. Jako członek Związku Achajskiego K. zdobyty i spalony przez Mummiusza w r. 146, dostaje się pod panowanie Rzymu. Cezar i August odbudowali zniszczone miasto, które przeżyło okres ponownego rozkwitu za cesarza Hadriana; w III w. n.e. uległo najazdowi Herulów, w IV w. - Wizygotów. Zachowały się ruiny świątyni Apollina.

Koryntia (gr. Korinthia) obejmowała Istmos z przyległą częścią Peloponezu, granicząc na zachodzie z Sikionem, na południu z Argolidą, na wschodzie z Zatoką Sarońską, na pomocy z Megarą i Zatoką Koryncką. W północnej i południowej stronie górzysta, w części środkowej tworzyła równinę z samotną urwistą górą zwaną Akrokoryntem. Naprzeciw Megary granicę stanowił łańcuch górski Geraneja.

Korytos1 mit. 1. heros eponim miasta w Etrurii, syn Zeusa, małżonek Elektry, córki Atlasa, ojciec Dardanosa. 2. syn Parysa i nimfy Ojnone, zabity przez ojca z powodu stosunków miłosnych z Heleną.

Korytos2 (gr. Kórythos, łac. Corythus) miasto w Etrurii, nazwane .później Cortona.

Kos (gr. Kos, Kóos) dziś Kos; niewielka wyspa na Morzu Egejskim, należąca do grupy Sporad, naprzeciw Halikamasu, znana z wybornego wina i wyrobu przejrzystych jedwabnych tkanin i szat. Słynne też były: świątynia Asklepiosa z obrazem Afrodyty Anadyomene pędzla Apellesa i teatr. Ojczyzna Hippokratesa, Ptolemeusza Filadelfosa, Apellesa i Filetasa.

kosmogonia gr. nauka o pochodzeniu wszechświata, wchodząca w starożytności w skład licznych systemów filozoficznych, których twórcy pragnęli wyjaśnić naukowo powstanie świata. Była też przedmiotem wielu utworów literackich osnutych na kanwie mitów kosmogonicz-nych, opowiadających o powstaniu wszechświata za sprawą bogów.

kosmoj (gr. kósmoj) kolegium dziesięciu naczelnych urzędników w miastach-państwach na Krecie. Mieli oni takie same kompetencje jak eforowie (zob.) w Sparcie, a ponadto dowodzili wojskiem. Od imienia pierwszego z nich rok kreteński otrzymywał nazwę.

Kotiiion szczyt górski w Arkadii w pobliżu

miasta Figalei, ze słynną świątynią Apollina Epikuriosa wzniesioną po zarazie szerzącej się w kraju w czasie wojny peloponeskiej. W dekoracji wnętrza celli znalazł po raz pierwszy zastosowanie kapitel koryncki. Świątynia, odkopana w T. 1811 i odrestaurowana w latach 1902 -1906, należy do najlepiej zachowanych świątyń greckich; fryz z wnętrza celli, przedstawiający walkę Greków z amazonkami i centaurów z Lapitami, znajduje się dziś, wraz z metopami, w British Museum w Londynie.

kottabos (gr. kóttabos) zabawa towarzyska pochodzenia sycyliskiego, uprawiana przez Greków podczas uczty: a) biesiadnik wylewał szybkim ruchem resztki wina z kielicha na metalową miskę, wymawiając głośno imię ukochanej osoby i z dźwięku naczynia wnioskował o wzajemności uczuć. Szczyt zręczności polegał na tym, aby nie uronić ani jednej kropli; b) biesiadnicy starali się trafić resztkami wina do jednej z szalek wagi, aby obciążona płynem uderzyła o stojącą pod wagą figurkę, która wydawała dźwięk; c) gra hazardowa polegająca na tym, że uczestnicy uczty wpłacali pewną stawkę i starali się kolejno trafić resztkami wina do pływających po wodzie (w misce) czarek. Wygrywał ten, komu się udało zatopić w misce najwięcej czarek.

Kottos zob. hekatonchejrowie,

koturn (łac. cothumus, gr. kóthornos) 1. but na grubej, wysokiej podeszwie, używany przez aktorów greckich w czasie przedstawień tragedii. 2. wysoki but okrywający nogę do kolan, używany w Grecji i Rzymie w czasie polowania.

kotwica (gr. ankyra, łac. ancora) Grekom za k. w czasach najdawniejszych służyły kamienie;

Rzymianie używali plecionek w kształcie piramidy, wypełnionych kamieniami. Później używano k. z wydrążonego i wypełnionego ołowiem drewna. Żelazna k. miała pierwotnie tylko jedno ramię, później używano również k. dwuramien-nych. Na okrętach znajdowały się zwykle 2 do 4 k.

kotyle (gr. kotyle, łac. wtula) kubek, czarka;

miara płynów i ciał sypkich. Zob. miary objętości.

Kotys 1. książę' tracki (r. 382 - 360 p.n.e.), teść Ifikratesa, najpierw sprzymierzeniec, potem wróg Aten. 2. syn Seutesa, król Odrysów, sojusznik Perseusza Macedońskiego w wojnie z Rzymem (pół. II w. p.n.e.). 3. król Tracji, sojusznik Pom-pejusza w wojnie domowej z Cezarem. 4. JE.

tracki, zapewne wnuk poprzedniego. 5. brat Mitrydatesa, króla bosporaóskiego (I w. n.e.).

Kotytto (Cotytto) mit. bogini tracka, której kult był orgiastyczny, podobnie jak kult Ky-beli; został przeniesiony do Grecji i do Rzymu;

święta Kotyttia (Cotyttia) obchodziły kobiety rzymskie.

Kowalski Jerzy (1893 -1948) profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, znawca retoryki antycznej, której poświęcił prace: De artis rhetorlcae originibus guestiones selectae (1933) i De arte rhetorica (1937). Centralne miejsce w studiach K. nad retoryką zajmują prace nad Hermogenesem i jego scholiastami, których ukoronowaniem jest krytyczne wydanie tekstu pisma De statibus Hermogenesa (1947). Pracował również nad zagadnieniami geografii i meteorologii antycznej (Quaestiones hydrographicae. 1934). Przełożył i wydał wybór mów Demostenesa ("Biblioteka Narodowa". Seria II, t. 15). Jest również edytorem Wykładów Lozańskich Mickiewicza.

Koźmińczyk Benedykt z Koźmina (1497--1559) humanista, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, poeta polsko-łaciński, autor epigramów i wierszy okolicznościowych oraz epitala-mium na ślub Jadwigi, córki Zygmunta Starego, z Joachimem księciem brandenburskim. Zasłynął jako znawca literatury antycznej, zyskując sobie miano polskiego Erazma, oraz jako wybitny mówca.

kradzież zob. fwtum.

Kragos lesiste góry w zachodniej części Likii na zachód od biegu rzeki Ksantos, oddzielone od łańcucha gór Antikragos rozległą równiną z miastem Kragos.

Kranaos mit. król Attyki, następca Kekropsa, mąż córki Mynesa, Pedias, ojciec Raosa, Kranae, Kranajehmei Attis, od której otrzymała nazwę Attyka. Niekiedy mieszkańców Attyki nazywano od jego imienia Kranaejczykami.

Kranejon przedmieście przed wschodnią bramą Koryntu, z gajem cyprysowym, gymnasionem, miejsce zebrań obywateli korynckich. Tu miało się odbyć znane z anegdot spotkanie Aleksandra W. z filozofem cynickim Diogenesem. Była tu świątynia Afrodyty Melajnis .oraz świątynia Bellerofonta.

Krannon miasto w Pelasgiotis (wschodnia część Tesalii), na prawym brzegu rzeki Pensjos, na południe od Larissy. Tutaj Krateros w r. 322 p.n.e. pobił sprzymierzone wojska AteAczyków i Etol-tzyków.

Krantor z Soloj w Cylicji, filozof grecki, gorliwy uczeń i zwolennik akademika Ksenokratesa i Polemona. Działalność jego przypada na przełom IV/III w. p.n.e. Komentował Platona, napisał Hypomnemata (Pamiętniki), o tematyce przeważnie etycznej. Dzieła jego nie zachowały się do naszych czasów. Cyceron naśladował go w De consolatione.

krasis (gr. dosł. zmieszanie) zjawisko fonetyczne w języku greckim; polega na tym, że samogłoska wygiosowa jednego wyrazu i nagto-sowa wyrazu następnego zlewają się ze sobą, tak że dwa wyrazy łączą się w jeden, np. ta alla przechodzi w talia. Znakiem k. jest koronis('), Samogłoski ściągają się ze sobą według praw kontrakcji z tym jednak, że i należące do wyglo-sowej dwugłoski pierwszego wyrazu zanika bez śladu, tak więc ho emos przechodzi w humos, ego ojda w egoda, ale kaj ego w kago, to ochlo w tochlo. K. jest jednym ze środków usuwania hiatu.

Krassus zob. Licinii.

krater (gr. krater) greckie naczynie ceramiczne lub metalowe służące do mieszania wina z wodą;

miało ono niską stopkę, wysoki i szeroki brzu-siec opatrzony dwoma imadłami i rozchylony na zewnątrz wylew. W zależności od kształtu poszczególnych części i ich wzajemnego stosunku rozróżniamy cztery typy k.: a) kolumienkowy (kształt imadeł), b) wolutowy (kształt imadeł), c) kielichowy (kształt wylewu), d) dzwonowaty (kształt brzuśca).

Krateros syn Antypatra, grecki poeta epiczny z I w. p.n.e., zwycięzca w agonie poetyckim w Oropos.

Krates 1. komediopisarz grecki (V w. p.n.e.), przedstawiciel starej komedii attyckiej; zachowały się fragmenty komedii o charakterze baśniowym. 2. K. z Teb (IV/III w. p.n.e.), filozof cynicki i poeta, autor parodii tragedii, elegii, eposu (f era - Sakwa, Katabasis - Zejście), z których zachowały się drobne fragmenty;

starożytność znała także jego Listy, które zaginęły całkowicie; na ich miejsce podrobiono w II w. n.e. 36 listów. 3. K. z Mallos, stoik, gramatyk i krytyk (II w. p.n.e.), kierownik biblioteki w Pergamon, autor dzieła O dialekcie attyckim, twórca gramatycznej szkoły pergamońskiej. Jako anomalista przeciwstawiał się rygorystycznym tendencjom aleksandryjskiej szkoły analogistycznej. Komentował Homera i Hezjoda w duchu alegorystycznym. Prze

szczepił studia gramatyczne na grunt rzymski, przybywając tam w r. 167 p.n.e. z poselstwem od króla Attalosa.

Kratenas (I w. p.n.e.) autor dzieła farmaceutycznego, wynalazca odtrutki na wszelkiego rodzaju trucizny. Miał on długo przebywać na dworze króla Pontu, Mitrydatesa VI.

Kradnos 1. komediopisarz grecki, przedstawiciel starej komedii attyckiej, twórca i mistrz komedii politycznej. Napisał 21 komedii, odniósł 9 zwycięstw, z których pierwsze miało miejsce przed r. 450 p.n.e., ostatnie w r. 423; odniósł je dzięki komedii pt. Pytine (Butelka). Jego komedia pt. Dionysaleksandros, wystawiona w r. 430, jest ostrym paszkwilem na Peryklesa. 2. wybitny prawnik, profesor prawa w Konstantynopolu, członek komisji powołanej w r. 530 n.e. przez Justyniana dla zredagowania Digestów.

Kratippos 1. K. z Aten, historyk z IV w. p.n.e., kontynuator historii Tukidydesa. Dzieło nie zachowane. 2. filozof grecki ze szkoły perypatetycznej (I w.' p.n.e.), nauczyciel Pompejusza, Brutusa i Cycerona.

Kraton retor grecki z I w. p.n.e., przedstawiciel wymowy azjańskiej, przeciwnik stylu attyc-kiego.

Kratylos filozof grecki (V w. p.n.e.), uczeń Heraklita, nauczyciel Platona, który poświęcił mu swój dialog pt. Kratylos.

Krenuna miasto w Pizydii w Azji Mn., na południo-zachód od jeziora Karalis, od I w. p.n.e. kolonia rzymska, nazwana lulia Augusta.

Kremona zob. Cremona.

Kreofilos (Kreofylos) z Samos, poeta cykliczny, autor poematu o czynach Heraklesa pt. Oj-chalias halosis (Zdobycie Ojchalii). Wg legendy, miał on być zięciem Homera i otrzymać ten poemat od teścia w posagu. Poemat ten długo uchodził za dzieło samego Homera i dopiero Kal-limach z Kyreny udowodnił, że napisał go K.

Kreoo mit. 1. władca Teb, brat Jokasty, matki i żony króla Edypa, jeden z bohaterów tragedii Sofoklesa ,Antygona. 2. król Koryntu, ojciec Kreuzy, żony Jazona otrutej przez Medeę, występujący w tragedii Eurypidesa Medea.

krepida (łac. crepida, gr. krepts) rodzaj sandałów noszonych w Grecji przez mężczyzn i kobiety; k. składały się z grubej podeszwy oraz wąskiego paska ze skóry przytwierdzonego dokoła niej i opatrzonego dziurkami, przez które przeciągano rzemyki krzyżujące się na podbiciu.

krepidoma gr. zewnętrzna, tj. nadziemna część

fundamentu, w świątyni greckiej ukształtowana w formie trzech stopni obiegających dokoła całą budowlę.

Kresilas z Kydonii na Krecie, rzeźbiarz działający w Atenach, współczesny Fidiaszowi i Po-likletowi; w konkursie na rzeźbę amazonki dla świątyni w Efezie miał wziąć trzecią nagrodę. Jego dziełem są rzeźby: Perykles, Umierający Gladiator.

Kreta (łac. Creta, gr. Kretę) duża wyspa na Morzu Śródziemnym, na południo-wschód od Peloponezu. We wschodniej części wyspy ciągną się góry Leukoj (Białe), ze szczytami Berekyntos, Tityros, Diktynnajon, w środku - góry Idą, na zachodzie - góry Dikte. Dobrze rozwinięta linia wybrzeża i liczne dogodne porty sprzyjały stosunkom handlowym z sąsiednimi ludami, a dogodne położenie geograficzne uczyniło z wyspy przed najazdem Dorów pośredniczkę między światem egejskim a Egiptem. Rozwój kultury, datujący się od r. 3000 p.n.e., osiąga swój okres szczytowy wraz z uzyskaniem przez K. potęgi morskiej, tzw. talassokracji, która przypada na czasy panowania mitycznego króla Minosa (pół. II tysiąclecia p.n.e.). Świadczą o tym ruiny pałaców i nekropolis w Knossos, Fajstos, Hagia Triada, Gurnia i Mallia. Najdawniejsi mieszkańcy pochodzenia pelazgijskiego i frygijsko--karyjskiego nazywani byli na zachodzie wyspy Kydones, na wschodzie Eteókretes. Po najeździe Dorów całą ludność nazywano Kretes, Kreteńczykami. W I tysiącleciu p.n.e. K. nie odgrywała ważniejszej roli w ogólnej historii Grecji, a znaczenie jej upadło m. in. wskutek grasujących na Morzu Śródziemnym piratów. W r. 67 p.n.e. dostała się pod panowanie Rzymu, podbita przez Metellusa Kretyka.

kreteńska kultura zob. egejska kultura.

Kreteus (Kretheus) mit. syn Eola i Enarete, brat Syzyfa i Atamasa, małżonek córki Salmo-neusa, Tyro, ojciec Ajsoria, Feresa i Amytha-ona.

kretyk (gr. kretikós, łac. creticus) metrum o schemacie -i^.l. (O k. w poezji greckiej zob. peort). W poezji rzymskiej występują k. jako metrum liryczne w tragedii i komedii okresu republikańskiego, szczególnie często spotykamy je. u Plauta. Krótka teza k. może być zastąpiona zgłoską długą, a także, choć bardzo rzadko, dwiema krótkimi. Każda długa k. może być rozwiązana, rzadkością jest jednak rozwiązanie obydwu długich równocześnie. Jako metra za-

stępcze zamiast k. mogą więc występować:

peon VI ^"-"-'-1, peoa I -•^i-^^i, rzadziej molossus -^- - -'-, a bardzo rzadko chorijamb

-^. ^-» ^-' _ lub 5 krótkich ó \J ^ ^ ^>. Rozwiązania w k. nie są jednak częste; przeważnie spotykamy w wierszu tylko jedno rozwiązanie, a wiele wierszy składa się z samych czystych k. Najczęstszym wierszem kretyckim jest tetrametr akalektyczny o zasadniczym schemacie JL - -L]

-^'-'-[^.^-'-LIL'^'^', np. Plaut, Rudens 665:

auxili, praesidi II viduitas nos tenet -L'--'-L |

- '^ -1| ^ ^ •"'- | -L^'-. Po drugim metrum wiersza często występuje diereza, nie jest ona jednak bezwzględnie obowiązująca. W dierezie dopuszczalny jest hiatus i syllaba anceps. Jeżeli na końcu wiersza lub przed diereza stoi wyraz jednozgloskowy, to poprzedzająca go teza musi być krótka. Ostatnia arsa wiersza, jak również ostatnia arsa przed diereza nigdy nie ulegają rozwiązaniu. Spośród innych wierszy kretyckich rzadko pojawia się trymetr, częsty jest dymetr akatalektyczny, równy pod względem budowy połowie tetrametru akatalektycznego. Dość często występuje tzw. tetrametr ściągnięty, w którym brak jest drugiej arsy trzeciego metrum. K. były czasem używane w połączeniu z trochejami, np. Plaut Rudens 677: cesso ego has consolari. \ \ heus Palaestra\ qui vocat -""-l-L--||-^-'-'-L '-'-1""-^. (połączenie dymetru kretyckiego z ka-talektycznym dymetrem trocheicznym). K. Plauta w porównaniu z innymi używanymi przez niego miarami odznaczają się staranną budową; poeta unika w nich skróceń jambicznych i synidzezy. Iktus wierszowy w k. zgadza się często z akcentem wyrazowym.

Kreusa zob. Kreuzd.

Kreusis dziś Kreisa; miasto portowe w Beocji na wybrzeżu Zatoki Alkyońskiej, przy ujściu rzeki Oeroe, port Tespiów.

Kreuza (Kreusa) mit. 1. córka Gai, kochanka boga rzeki Penejosa, matka króla Lapitów, Hypseusa, i Stiibe. 2. córka Erechteusa i Praksi-tei, kochanka Apollina, matka Jona; później poślubiła Ksutosa. Bohaterka tragedii Eurypidesa łon. 3. córka Kreona, króla Koryntu, małżonka Jazona, podstępnie pozbawiona życia przez opuszczoną przez Jazona Medeę. 4. córka Priama i Hekaby, małżonka Eneasza, zginęła w czasie jego ucieczki z płonącej Troi.

Krezus (Krojsos) ostatni król Lidii (VI w. p.n.e.), słynny z bogactw, rozszerzył panowanie Lidii aż po rzekę Hałys. Na dworze gościł uczonych, filozofów, poetów. Chciwy sławy, wszczął wojnę z Cyrusem Wielkim, przez którego został w r. 546 p.n.e. pokonany. Relacja Herodota o tym, jakoby jeszcze długo żył na dworze Cyrusa i służył mu mądrą radą, uchodzi za legendę;

w rzeczywistości K. zapewne nie przeżył upadku swego państwa.

Krimissosi mit. książę trojański zamieniony w rzekę, ponieważ odmówił zapłacenia Apollino-wi i Posejdonowi umówionego wynagrodzenia za wybudowanie obwarowań Troi.

Krimissos2 (łac. Crimissus, gr. Krimissós) rzeka na południowo-zachodnim wybrzeżu Sycylii; tutaj w r. 340/339 p.n.e. Timoleon odniósł zwycięstwo nad Kartagińczykami.

Krinagoras z Mityleny na Lesbos, epigrama-tyk grecki z I w. p.n.e., w r. 45 i 26 p.n.e. posłował do Rzymu w sprawach swych rodaków. Szereg jego epigramów zachowało się w Antologii Palatyńskiej.

Krioforos (gr. dosl. niosący barana) przydomek boga Hermesa w mieście Tanagra, którego ludność, wg legendy, miał uratować od zarazy obnosząc na ramionach barana dokoła murów miasta. Podczas święta ustanowionego przez mieszkańców na cześć Hermesa najpiękniejszy młodzieniec obnosił jagnię dokoła miejskich murów. Kalamis wyrzeźbił posąg Hermesa K., naśladowany w wielu replikach, na rysunkach waz czarno- i czerwonofigurowych oraz w plastyce monumentalnej.

Krisa (albo Krissa) starożytne miasto w Fo-kidzie u stóp Parnasu, położone na głównej drodze do Delf, nad rzeką Plejstos; dzięki doskonałemu położeniu geograficznemu prowadziło rozległy handel i doszło do wielkiego rozkwitu i zamożności. Kapłani delficcy,

chcąc się uniezależnić od K., wszczęli z nią tzw. wojnę świętą (r. 592 - 582 p.n.e.), która skończyła się zburzeniem miasta i poświęceniem jego terytorium bogu delfickiemu.

Krissa zob. Krisa.

Kritias uczeń Gorgiasza i Sokratesa, wybitny mówca, próbował również swych sił jako tragik i poeta elegijny; po upadku demokracji w Atenach w r. 404 p.n.e. był jednym z 30 tyranów i wyróżnił się swoim okrucieństwem i bezwzględnością. Zginął w r. 403 w walce z Trazybulosem. Platon, który był jego krewnym, poświęcił mu dialog pt. Kritias i wspominał go również w innych swoich dialogach.

Kritios rzeźbiarz ateński (VI/V w. p.n.e.),

współtwórca wraz z Nesiotesem grupy przedstawiającej tyranobójców, Harmodiosa i Aristo-gejtona, ustawionej w r. 476 p.n.e. na agorze ateńskiej, na miejscu dawnej grupy Antenora, zniszczonej podczas najazdu perskiego.

Kritolaos 1. filozof grecki z Faselis w Liku, perypatetyk, następca Arystona z Keos, uczestnik (wraz z akademikiem Kameadesem i stoikiem Diogenesem) sławnego poselstwa filozofów greckich do Rzymu w r. 155 p.n.e. 2. dowódca wojsk Związku Achajskiego, walczył z Rzymianami i doprowadził do rozstrzygającej bitwy w r. 146 p.n.e. zakończonej klęską Greków i zburzeniem Koryntu.

Kriton 1. K. z Aten, filozof grecki, uczeń Sokratesa, któremu usiłował ułatwić ucieczkę z więzienia. Przypisywano mu autorstwo 17 dialogów. Platon uczynił go bohaterem swego dialogu pt. Kriton. 2. K. z Ajga), filozof ze szkoły pitagorejskiej (VI/V w. p.n.e.), fragment jego dzieła zachował się u Stobajosa. 3. lekarz grecki z czasów Trajana (I/II w. n.e.), autor pracy z zakresu kosmetyki.

Kromer Marcin (Cromerus, 1512-1589) biskup warmiński, dyplomata, historyk. Po studiach w Akademii Krakowskiej kształcił się w Bolonii i Rzymie, był sekretarzem biskupa krakowskiego, potem sekretarzem króla Zygmunta Augusta, kanonikiem warmińskim, w r. 1579 został biskupem warmińskim. Najważniejsze jego prace, to:

De origine et rebus gestis Pohnorum libri XXX (O pochodzeniu i czynach Polaków) oraz szkic geograficzny Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonia (Polska czyli o położeniu, ludach, obyczajach, urzędach i rzeczypospolitej Królestwa Polskiego). Ponadto napisał szereg dzieł z zakresu teologii, a w r. 1532 ogłosił przekład łaciński utworu Arystotelesa, De imentute (O młodości).

Krommyon miasto na Istmie Korynckim nad Zatoką Sarońską, należące na przemian do Megary i do Koryntu. Tutaj, wg legendy, miał Tezeusz zabić dziką świnię.

Kronos mit. syn Uranosa i Gai, najmłodszy z Tytanów. Na prośbę matki odebrał ojcu panowanie nad światem, okaleczywszy go przedtem sierpem. Żoną K. była tytanida Rea, z którą miał sześcioro dzieci. Połykał je natychmiast po urodzeniu w obawie przed spełnieniem się przepowiedni, która mówiła o pozbawieniu go władzy przez syna. Rea uratowała jednak najmłodszego swego syna, Zeusa, który zgodnie z przepowiednią

pozbawił K. władzy i strącił go do Tartaru. Po pogodzeniu się z Zeusem K. zamieszkał na Wyspach Szczęśliwych. Mii o złotym wieku ludzkości odnoszono do panowania K., w związku z tym obchodzono wesołe święta Kronia, w czasie których niewolnicy byli wolni od pracy, uczestniczyli w uroczystościach i byli zrównani z panami. Świątynia K. znajdowała się w Atenach; w Olimpii poświęcono mu jedno wzgórze. Na Krecie składano mu ofiary z dzieci. Niekiedy mylnie utożsamiano K. z bogiem czasu Chronosem.

Kroton (łac. Croton, Crotona, gr. Krótori) miasto w Bruttium nad Morzem Jońskim, założone przez Achajów i Spartan w r. 710 p.n.e., jedno z największych i najbogatszych miast Wielkiej Grecji. Tutaj założył szkolę Pitagoras. W czasie drugiej wojny punickiej K; jako twierdza wojsk Hannibala, dostał się w ręce Rzymian, którzy tu osiedlili swoich kolonistów. Ojczyzna 'słynnego atlety, Milona.

Krókowski Jerzy (1898-1967) profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, znawca literatury rzymskiej i renesansowej poezji nowoładńskiej w Polsce, autor cennych studiów o poezji Propercjusza i o elegii rzymskiej oraz o roli twórczości Owidiusza w rozwoju elegii i poematu dydaktycznego. (Elegia magistra amoris. 1949; Quaestiones epicae. 1951). Z zakresu literatury polsko-łacińskiej wydał K. rozprawę o poematach pseudo-Kopemika (1926) oraz rozprawę: Język i piśmiennictwo łacińskie w Polsce XVI w. (1932). Rezultatem jego badań w tej dziedzinie były pomnikowe wydania pism łacińskich Trzecieskiego (1958) i Janickiego (1966) a także szereg prac szczegółowych dotyczących literatury nowołacińskiej, szczególnie książka Mikołaja Hussowskiego Car-men de bisonte (1959). Prócz prac ściśle naukowych jest także K. autorem trzech wydanych w "Bibliotece Naukowej" tomików prezentujących twórczość Katullusa, Przemiany Owidiusza i wybór poezji Horacego.

Kruczkiewicz Bronisław (1849-1918) filolog klasyczny, latynista, autor słownika łacińsko--polskiego oraz wielu rozpraw z zakresu filologii łacińskiej i humanizmu polskiego (m. in. z zakresu rozwoju języka łacińskiego i jego składni, z literatury łacińskiej); napisał też krytyczne uwagi do tekstów Tacyta, Stacjusza, Juwenalisa, Horacego, Liwiusza oraz opracował wydania krytyczne poetów polsko-łacińskich: Pawła z Krosna, Jana z Wiślicy i Rojzjusza.

krypteja (gr. krypteja) tajna policja spartańska

składająca się z młodzieży. Młodzieńcy spartańscy wyróżniający się sprytem byli wysyłani przez eforów do oddalonych części Lakonii w celu patrolowania okolic i potajemnego zabijania helotów podejrzanych lub niebezpiecznych dla państwa.

kryptoportyk w architekturze greckiej przejście w formie zamkniętego portyku. Rozwój tego typu budowli następuje w architekturze rzymskiej wraz z zastosowaniem sklepienia i rozpowszechnia się szczególnie w architekturze ogrodowej. K. rzymski był niekiedy budowlą częściowo podziemną, oświetloną za pomocą otworów w sklepieniu.

Krzycki Andrzej (Cricius, 1482-1537) poeta polsko-łaciński, siostrzeniec biskupa Piotra To-mickiego, sławnego mecenasa humanistów, na którego koszt odbył studia uniwersyteckie w Bolonii pod kierunkiem wybitnych uczonych. Antoniego Codrusa i Filipa Beroaldo. Po powrocie zostaje sekretarzem biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego; po otrzymaniu

święceń kapłańskich piastuje szereg godności kościelnych, a na dwa lata przed śmiercią zostaje prymasem i arcybiskupem gnieźnieńskim. Jako dobry dyplomata brał udział w licznych poselstwach, m. in. do Węgier i do księcia Albrechta Pruskiego. Twórczość poetycka K. obejmuje: a) utwory okolicznościowe związane z wydarzeniami na dworze królewskim, m. in. In augustissimum Sigismundi regis Poloniae et reginae Barbarae connubium carmen (Pieśń na zaślubiny Zygmunta, króla Polski i królowej Barbary); Epithalamlum Sigismundi I regis et inclytae Bonae reginae Poloniae (Pieśń weselna dla Zygmunta I króla Polski i sławnej królowej Bony); b) elegie i epigramaty erotyczne - Carmina amatoria; c) utwory polityczne, np. Religionis et rei publicae ąuerimonia (Skarga Religii i Rzeczypospolitej); Dialogus in rem publicam (Dialog o Rzeczypospolitej), Epi-taphium rei publicae (Napis nagrobny Rzeczypospolitej); d) pisane pod koniec życia wiersze religijne, Cantica sacra.

krzyż zob. crwc.

Ksantippos (Ksanthippos) 1. K. z Aten, syn Arifrona, ojciec Peryklesa, spokrewniony przez przez żonę z rodem Alkmeonidów; brał żywy udział w życiu politycznym Aten. Popierał dążenia i reformy Klejstenesa, miał być jednym z pierwszych oskarżycieli Miltiadesa po jego nieudanej wyprawie na wyspę Paros; objął dowództwo floty po Temistoklesie podczas wojen perskich, odniósł wraz z Leotychidesem zwycięstwo pod Mykale w r. 479 p.n.e. W następnym roku zdobył Sestos i zadał okrutną śmierć perskiemu namiestnikowi tego miasta. 2. starszy syn Peryklesa. 3. Spartanin, znany z okresu wojen macedońskich; jako dowódca wojsk najemnych przy armii kartagińskiej uczył Karta-gińczyków korzystać z pomocy słoni; zadał Rzymianom klęskę w r. 255 p.n.e.

Ksantos1 (Ksanthos) 1. liryk grecki, starszy od Stesichora, opracowywał w swych pieśniach tematy epickie (VII w. p.n.e.). 2. K. z Lidii, syn Kandaulesa (V w. p.n.e.), logograf, napisał za panowania Artakserksesa I dzieło pt. Lydiaka (Sprawy lidyjskie), w 4 księgach, doprowadzając dzieje królów lidyjskich do upadku Krezusa (r. 546 p.n.e.). Zachowały się tylko fragmenty.

Ksantos2 (gr. Ksanthos) 1. rzeczka w Epirze. 2. rzeka w Likii, wypływająca z podnóża gór Tauros. 3. zob. Skamander. 4. miasto w Likii w pobliżu ujścia rzeki o tej samej nazwie, zburzone najpierw przez Persów, później odbudowane i ponownie zburzone przez Rzymian pod dowództwem Brutusa. Była tam sławna świątynia Sarpedona i Latony.

Ksantos3 (Ksanthos) mit. koń Achillesa.

Ksantypa (gr. Ksanthippe) z Aten żona Sokratesa; szereg anegdot przekazanych nam przez źródła starożytne przedstawia K. jako kobietę niezwykle kłótliwą. Opinia ta powstała prawdopodobnie w kołach cyników, którzy chcieli wykazać brak zrozumienia roli i wartości filozofii przez umysł kobiecy. Jest ona bohaterką powieści znakomitego pisarza włoskiego Alfreda Panziniego pt. Santippe (1914) oraz sztuki Ludwika Hieronima Morstina Obrona Ksan-typy (1937).

Ksenarchos 1. poseł Związku Achajskiego do Rzymu (II w. p.n.e.). 2. K. z Seleukei w Cylicji, filozof ze szkoły perypatetycznej i gramatyk, przyjaciel Oktawiana Augusta, nauczyciel Stra-bona (I w. p.n.e./I w. n.e.).

ksenia gr. 1. podarki ofiarowywane u Greków i Rzymian gościom przez gospodarza przy końcu uczty; były to różne przysmaki i drobne przedmioty, np. czarki, kielichy, serwetki itp. 2. motywy tzw. martwej natury w malarstwie: owoce, ryby, zwierzęta, naczynia. 3. tytuł księgi epigra-matów Marcjalisa, zawierającej krótkie dwuwierszowe utwory dołączone do prezentów.

Kseniades 1. (V w. p.n.e.), filozof grecki z Koryntu, sofista o orientacji sceptycznej. 2- bogaty Koryntyjczyk, który wykupił z rąk

BroBAAlBn q3Bqosods o '(rappaizpzaf 33n»zs o) s9'>ftddnf uaf (o ;fe3[Sti3}e Spzef pAzsdapi ^zai

-Bn 3IBf 'HHB:i[AOZB:)ISA 3Z ZBJA 'Ą)ZBf AlpOMOp

qoB3(ZBiAoqo o '(^pzBfEoppAoci) so^upwSihy (q

:(BAp3IAO(3IItIZ3SJpOd) SO^tt3S9U/ty (B :3UZ3ni

-q331 roisid (i? 'r3AO('o:s[odp(Kłi[od ainazpBAOJd i noumr[A yiBdo3[ipB}Boidsi(a amaziazszoJ 'n[p

-UBq aillaiSampOd 'AO^fOłaUł BICBZOjOd BABJdOd

:Aain»sod azompasBz Aia}zo BS słSmnsAtt niAzo

AZJd 'PI^iy B[p qa(AOq.rei[S nUOJSJ }3[3fOJd

-(qoBpoq30p o) (0^03 (p iogapisireiJBds nfoJ»sn ZBJqo AiBAOzi[B3piAA '(pisnonrapwBi f9flSfi) v[aft{od[uoiiiowfppai/yi (o :A9pBZJ KUMOJ fa} z q;)Areppod cip MBfBAĄd^A ps&KHf B^a.D[pod loyiy •BIIBJA» KzpB{A noJ»s q3in»Bpop i qoAn

-toafn }Biu3i TO UI3UOJ3IH "'zn3[BJKs maiiBA(i B soa>[z ui3S3prooai;s Biaod AzpSiui n3o[Bip SinJOJ BOI IIOWH (q :sti;L<3 \Ks\ q3BZ30 ogaf M inn[Bf 'AłpajA o83U[B3pi i 'B^oiisfOA Snprea

-oni Ba}n[osqB {BZBA\n SJpiit BZ 'BAlsired o3aa

-(TOpI 3ni3IMB}Sp3ZJd np3 BU (BHU .;0)nB 'pj[3IUI$

op ZB i')iqa(oit po 'o83i3((3r^ lesniSy 'ogspis

-Jad B[9C[apAz oBfnsido •fanz3^»-)[Bp^p ifonap

-U3ł O r3UZ3AJO}Siq-OUZ3A}I[Od p$3IMOd fBZpOJ

'(BsnJX3 aniBMoq3X^) ntaptodn^y (B : auzo^}qod einsid (g ;Bsa}BJO[os zazJd npES niuazazsndo od aosfami BjBiia BJR^ 'nu(9pBp(żJd i uissauagolu

-Jt9H z l'JOZOIIJ bAomzoJ anozpozJdod 'BS3»BJi(Os sisaooJd o ainaiinuodsA "(BS3»BJiios BnoJqo) snio^os viSo{Odv (p ;p§o(nu o BSBIBJ^OS BAOTO n} Sis afnpfBuz 'qaBpoMBZ A A?zSpA»z 'BS03[ii

-o»nv B9n3iqn[n oSaf yyaa Ba BSBI([B-^ nulop M B{Xqpo 5is BJO)?! 'S)zon asfefnsido ouisid '(BIZO^)

UO{SOdtUi(S (3 'l8^ CT BAlSJBpOdSOS 083AOJOZA\

q3Bni3inpB8Bz o iiuAoBfBiABinzoJ 'in3SO{nqoiu3 v mas3iBJ)[Os Xzp5im n3oiBip arunoJ A '(aiAM&rep

-odso3 o B85i?a) soywouol/fo (q :A93o[Bip ann

-JOJ A anizcAszJd 'Bsa»BJ3[Os q3BpBl8od i p§ion

-p(Bizp 'npAz o p^omopBiA J9iqz '(aisatBJi[os o Binannuods^) snw^os oimunswuody (c :3tiz3iJ

-OZO(IJ Binsid (z ; •a'o'd i9g •J A lorann^ o3af od Mł9.c[A amqopodopABJd B(B»sAod "i(}JBds Bi9.ni B(BAqood 'soolisaSy (a ;azpSiS3[i A oSauBABz 'ifzy <ftf3 A leśnicy nzsJBia nsido po ojBULtzflo opizp spnpaf {n}A('Bss[Bnn^i pod 3iA)iq od

A03[air) 000 01 ł9.l»PO l BSIU^) 'SMBJdXA\ B3Bf

-nsido 'q3BS5iS3(t. A stsnqwv (q ;nsaB(0 o8a» z ifowO CTioisiq BUBAoq3B2 Btt(p3f i Bsap/Cp

-PPU. ^P'zp Bf3BnnĄtioii 0} isaf ;'3'u-d •J ^92 A fefauA)irei^ pod A»iiq op •a"Trd m? •J po ipaJO Suoisiq Bfnaifaqo 9V}'\-\ 'q3B8Stsii /, A oynw/

-/W (B :anz3Aiotsiq Bnisid (i :Adiu3 Aisizo Ba

oipizpod BIIZOUI p$aJ» ni3p5i3zA pod 3JO}3i '•y Biusid 3;5[tSXzsA 5is ĄBAoq3Bz •WwK\wsyi pod siA}iq A (BniSz 'so[[Aio 'q3iu z nspaf B 'Hip[sg»iB

n3[SfOA A I[AZ3[BA 3IAOIl<S OSaf fBqO 3Z 'I^JBJ 0331

op Sis (inKzo^zJd aiaqopodopABJd iBurenSKA z AiB(OApo (BISOZ 69 L '.i A 'wuAsoy A aiszsaJA 'UBHBds po fe3[sin3iz 9$0{pBisod {BinKz.rio aizp8 'alzpiig A uisiod 'apJBds A AJaldfBn (izpSds aiy-pi '3nren3AiA Ba amzooBZ AlBZB^s Knaiv zazjd 01 BZ (B}SOZ 'fr66 '•I A fefanoJO'^ pod 3iA}iq A iHonały ApszJd m[oq o8af n (AZCIBA i BSOB[IS

-aSy ApJwiJO qoAnzooq;faJd z uiKapaf (B}SOZ •y

-UI3S3ttI3JBSSIJ, I Ol3SOZBqBnJBJ IUII3[SJ3d IlHBdBJ}

-BS z (&K)p2A Ai9»?l 'BUOJquiiqJ, o3ap[sgB»JBds A»p9Aop op ui3}0d 'BS3»nas o3aiii3BJ» Bi9J)[op 5qzn)S BH AJ3idfBU {idB»SA AloJng op apOJMod Od -BZJOtu op A)5isA} npSissizp i9JApo KnAB(S {izpBAOJdazJd 'BzpOA Bn A9i[3Jr) zazid AiBJqAA 'BS3[Bnn^[pod 3iAnq od •e 'o8azspo(p^ BSIU^) BiisfoA op 3(nqoq30 o'^s(Sis (Ba8BpBZ •a-u-d ZOfr 'I M 'BsatBi^os irazon 'fai^&raaAi KmzpoJ fauzonrez z 'Biq3Jg oSsiy^MB ninap z BSOI[KJO nKs 'iipa-a 3(AJOtS(q '(•a-n-d L$L - zip "sio) uaiy z

-y •i; (uolfdouay '3B{ 'uofouasy •33))noJouas^

•ais BiuBppod op 'ainBfzns M Bi[in)S3nuBn 'Bsoylaps zaz-id ^nozsnuiz •3'ird m •i A 'qaBzns A nynez B3nOJqo i B3p9AOp •;;

-IUiai-$Ot 33ZJB}S 03IB('(JBUin 3Z 'OBI^n-I {BSld UlAl

-o»3i o 'ures nat azoui 3^q 'Bsonas^oisuy ppAzo

-nau 'f3p[sfaJo8B}id Ąoips aż JOZOIIJ i 3(K}Bma}

-Btn '(•a'u-d •A A) WH3 z "H "I sonJOuas^

•ĄasoiSBJJ 3nqoJp 5is A(BAOqoBZ o8af A9JOA»n z •fapispof HJOZO(IJ f3Aodi)sod JO^BzAreindod ^nzo^SBfzniua i B»sA»i[qnd o^Bf a[i '[apiRXta oyf 9iĄ aro aroazoBuz ai^piA (BII^

-/AO-Sl9IQ p9J$A BISpIOnOOI I BłS;a»UBd UlAZSAJ8ld

uo łsaf •BpofzaH i BJ3UIOH zazid uio-)[aJO weź

-B3(3zad 'iiiziJJOniodo.iiTO i uiziainod uii3[isAzsA apazJd {Bza(BAZ '/o//;s' 'qoBZS.i3iA qoA^iiso{z q3i(AS A ZBJO (aizpoJi(zJd o) soasf/ ua^ apBiu

-aOd UlitAS ^ •B3pB3(3 •AZ 'BUZ3IJOZO{IJ S{01[ZS

(Ą;O(BZ aizp8 't3[g apssini A 'inBn f3Aoinpn(

-od A {PBISO 8I3ZS8JA 'loyet&iai i posdBJ oiiBf

8I33IAS Od (BAOJpSA 'A9p3I^ ZSZJd BUOlUIZJBfn

anzKzofo AzsAi3sndo •p[03J8 JOZO[IJ '(•3'u-d 'A A/IA) 'OM L^Y A nuoJO(o'g z saueJonas^

•tuniudsoii -qoz enpopouas^

•siuBipSos

fainpoq3Bz-on30ii{od A ^soAoasfaiiii eddnias^ •(•a-n-d

-A AI) paizp qo;OAS 3niBAoqoXA nm {XzJ3iAOd i ^donĄ, z BsanaSola 'oSapioni^o BJOZO[IJ A9»B.nd

i ujeżdżania koni. 2. K. z Efezu, powieściopisarz grecki (II/III w. n.e.), autor Ton kata Anthejan kój Habrokomen 'Efesia biblia (Historia efeska o Antei i Habrokomasie) w 5 księgach.

Ksenojtas z Achai dowódca wojska króla Syrii, Antiocha W., zginął w r. 221 p.n.e. w wyprawie przeciw władcy Medów, Melonowi.

Ksenoldes 1. wódz spartański ceniony przez Agesilaosa (V/IV w. p.n.e.). 2. skarbnik Aleksandra W. 3. K. z Adramyttion, wybitny retor z I w. p.n.e. Cyceron zawari z nim znajomość w czasie swego pobytu w Azji w r. 78 p.n.e.

Ksenokrates 1. (VI/V w. p.n.e.), syn Ajnesi-demosa, brat tyrana Terona z Akragas, wielokrotny zwycięzca w igrzyskach pytyjskich, opiewany przez Pindara, z którym się przyjaźnił, w 6 Odzie Pytyjskiej i w 2 Odzie Istmijskiej. 2. K. z Chaikedom (396-314 p.n.e.), wybitny filozof, drugi po Platonie i Speusipposie scho-larcha Akademii (339 - 314 p.n.e.). Z jego licznych pism zachowały się drobne fragmenty. Cyceron stawia jego naukę obok Platona i Arystotelesa.

Ksenokritos z Lokroj w Italii (VI w. p.n.e.), kompozytor i autor tekstów pieśni chóralnych dla młodzieży spartańskiej.

Ksenon 1. dowódca wojsk tebańskich w czasie wojny peloponeskiej, wraz z Nikonem wysłany w r. 413 p.n.e. na czele oddziału 300 ciężkozbrojnych na Sycylię. 2. tyran Hermione w Ar-golidzie, przystąpił do Związku Achajskiego (II w. p.n.e.). 3. filozof ze szkoły epikurejskiej, ceniony przez Cycerona (I w. p.n.e.).

Kserkses (łac. Xerxes) 1. król perski w latach 485-465 p.n.e., syn Dariusza I i Atossy. Po opanowaniu Egiptu w r. 484 zorganizował trzeci najazd perski na Grecję w latach 480-478,

zakończony klęskami Persów pod Salaminą i pod Platejami (zob. perskie wojny). Został zamordowany w r. 465 przez Artabanosa. 2. syn Artakserksesa I, wstąpił na tron perski po śmierci ojca w r. 425 p.n.e., lecz wkrótce został zamordowany przez Sogdianosa.

książka (gr. bfbios, biblion, łac. liber). Starożytni Grecy i Rzymianie znali książkę w formie zwoju, później także kodeksu (zob.). Tekst pisano ręcznie na papirusie (zob.) lub pergaminie (zob. difthera). Zwój tworzyła zwinięta w rulon taśma papirusu, na której tekst umieszczano w poprzecznych kolumnach. Zwój był zaopatrywany w drążek, umbillcus, z zagiętymi końcami, cornua. Umieszczano zwoje, czasem w pokrowcach pergaminowych, w glinianych naczyniach, scrinium;

na zewnątrz zwisała kartka z wypisanym tytułem, index. W II w. p.n.e. w Pergamonie, za Eumene • są II zaczęto używać do wytwarzania książek pergaminu, tj. skóry zwierzęcej o udoskonalonej. wyprawie. Początkowo zwijano pergamin w rulon, podobnie jak papirus, później formowano z niego tzw. codex, w kształcie dzisiejszej k.:

kartki pergaminu (lub papirusu) zapisane po obu stronach składano jedną na drugą, po czym je zszywano z jednej strony, umieszczając tytuł na początku. Znano też k. ilustrowane. Istnieją nawet hipotezy oparte na wzmiance u Pliniusza, że znano jakiś sposób mechanicznego powielania ilustracji. K. w Grecji w czasach archaicznych były rzadkością. Produkcja ich zaczęła się rozwijać w V/IV w. p.n.e. Autor spisywał swój utwór sam lub dyktował go niewolnikowi;

rozpowszechniano go za pomocą odpisów. W Rzymie istniały już warsztaty wydawnicze, np. przyjaciela Cycerona, Tytusa Pomponiusza Attyka (I w. p.n.e.), braci Sozjuszów (Sosii fratres, I w. p.n.e./I w. n.e.). Trytona, Atrektusa, Dorusa (I w. n.e.). Autor prawdopodobnie nie otrzymywał honorarium, tylko pewną ilość egzemplarzy, jednakże autorom, których k. cieszyły się wyjątkową poczytnością, wydawca wypłacał nawet wysokie honorarium. Niewolnicy przepi-pisywali tekst pod dyktando lub też - częściej - każdy kopista otrzymywał oddzielny urywek tekstu do wielokrotnego przepisania. Do pisania używano pióra trzcinowego, jako atrament służył tusz zrobiony z sadzy i gumy, Zob. też 616/10-teka.

Ksutos mit. syn Hellena i nimfy Orseis, brat Eola i Dorosa, wypędzony przez braci z Tesalii, przybył do Attyki, gdzie poślubił córkę króla Erechteusa, Kreuzę; synowie ich, Achajos i łon, mieli być protoplastami Achajów i Jończyków (zob. łon, Kreuzd).

Ksyline Komę miejscowość w Pizydii, w Azji Mn.

Ksynia dziś Taukli; miasto w Tesalii, na wchód od jeziora Ksynias limne.

ksystos (gr. ksystós, łac. xystus, xystum) hala, przeważnie kryta, w greckich gymnazjonach, gdzie atleci ćwiczyli w zimie; u Rzymian był to plac przed budynkiem gimnastycznym, ozdobiony kwiatami i krzewami, przeznaczony na przechadzki.

Kteatos zob. Molionidzi.

ktema es aei gr. nabytek na zawsze, cytat

z Tukidydesa (I 22). Autor nazwał w ten sposób swoją historię, określając jej przeznaczenie: ma być ona cennym nabytkiem dla wszystkich pokoleń, nie zaś dziełem retorycznym o szybko przemijającej wartości.

Ktesias (poi. Ktezjasz) 1. lekarz i pisarz grecki, rodem z Knidos (V/IV w. p.n.e.). Dostawszy się do niewoli perskiej, był przez 17 lat lekarzem na dworze Artakserksesa, gdzie odegrał również pewną rolę polityczną. W r. 384 p.n.e. powrócił na Knidos, która od czasu pokoju Antalkidasa należała do Persji. Umarł między r. 380-370. Napisał: a) Persika (Historia Persji) w 23 księgach; pierwsze księgi obejmowały historię Asyrii i Medii, podbitych przez Persów. Dzieje Persji kończyły się na r 398 p.n.e. Uwzględnił także historię Grecji, oświetlając ją z punktu widzenia. spartańskiego. Zachowały się nieliczne fragmenty oraz wyciąg z ksiąg V-XXIII, sporządzony przez patriarchę konstantynopolitańskiego Fo-cjusza; b) Indika w l księdze, opis Indii, zachowany również w wyciągu Pocjusza. Przedstawił Indie jako kraj cudów; najwięcej miejsca poświęcił opisowi roślin i zwierząt indyjskich; c) Periplus Asias (Opłynięcie Azji), dziełko podróżnicze, o którym nie mamy bliższych szczegółów. 2. odlewacz brązu wspomniany przez Pliniusza; czas jego życia nieznany.

Ktcsibios słynny wynalazca aleksandryjski z poł. III w. p.n.e. Wiemy z Witruwiusza, że wynalazł działo wyrzucające pociski za pomocą sprężonego powietrza, zbudował przyrząd do wchodzenia na mury bez drabin, konstruował fontanny, automaty, zegary wodne itd.

Ktesidemos malarz grecki z poł. IV w. p.n.e., wspomniany przez Pliniusza.

Ktesifon1 polityk ateński, przyjaciel Demostenesa, autor wniosku o ofiarowanie złotego wieńca Demostenesowi (w r. 336 p.n.e.), oskarżony przez Ajschinesa i obroniony przez Demostenesa.

Ktesifon2 (gr. Ktesifon) miasto na lewym brzegu rzeki Tygrys, najpierw rezydencja zimowa królów partyjskich, potem stolica Partii.

Ktesilochos z Kolofonu syn Pyteasa, -brat Apellesa, malarz grecki z IV w. p.n.e., twórca obrazu przedstawiającego parodię Narodzin Dio-nizosa.

kucharska sztuka (gr. magejrike techne) u Greków i Rzymian istniała dość obfita literatura poświęcona k. sz.; ojczyzną tej literatury była Sycylia, a jej przedstawicielem był Mithajkos

z V w. p.n.e.; Heraklejdes z Syrakuz (IV w. p.n.e.) i Glaukos z Lokroj dowodzili w swych pracach, że sz. k. powinni się zajmować nie niewolnicy, lecz utalentowani ludzie wolni. W III w. p.n.e. piszą na tematy kucharskie Sofon z Akarnanii, Parmenon z Rodos (Magejrik« didaskalia - Systematyczny kurs kucharski). Ajgimios, Metrobios, Fajstos, Hegesippos, Jatrokles piszą o wypieku chleba i ciast; Lynkeus z Samos pisze o sposobie robienia zakupów, a lekarz Heraklejdes z Tarentu (I w. p.n.e.) podaje przepisy dietetyczne. W Rzymie pisze Enniusz w III w. p.n.e. Hedyphagetica, naśladując poetę greckiego Ar-chestratosa. Zachowała się praca z III w. n.e pt. De re coquinaria (O sztuce kucharskiej), pod. nazwiskiem Celiusa Apicjusza, zawierająca zbiór przepisów kucharskich.

Kunaksa miejscowość w pobliżu Eufratu, na północ od Babilonu; tutaj Cyrus Młodszy stoczył bitwę ze swym bratem, królem Persji Artakserk-sesem w r. 401 p.n.e. i zginął w walce. Stąd najemne wojska greckie Cyrusa, pozbawione dowództwa, rozpoczęły pod wodzą Ksenofonta słynny odwrót przez pustynię do morza, opisany przez Ksenofonta w Anabasis.

Kunktator zob. Fobii 7.

Kupido (łac. Cupido) bożek miłości, łaciński odpowiednik greckiego Erosa.

Kurcjusze zob. Curtii.

Kureci (Kuretes) mit. mityczny lud w Akarnanii i Etoli; K. nazywano też mieszkających na Krecie kapłanów, którym Rea powierzyła opiekę nad małym Zeusem, kiedy uratowała go od śmierci z rąk Kronosa i ukryła na Krecie. Hałaśliwymi tańcami w zbrojach i uderzaniem włóczni o tarcze zagłuszali K. płacz Zeusa-niemowlęcia, aby ukryć przed Kronosem jego obecność na wyspie. Wg innych wersji, zostali potem rażeni przez Zeusa piorunem za uprowadzenie na rozkaz Hery Epafosa, syna Zeusa i lo. K. utożsamiano ż frygijskimi kapłanami Rei Kybele, korybantami.

kuria zob. curia.

kurtyna zob. aulaeum 3.

Kwadowie (Quadi) plemię germańskie zajmujące tereny w południowo-wschodniej części Germanii (dzisiejsze Morawy), walczące wraz z Marko-manami przeciw imperium rzymskiemu. Pokonawszy K. cesarz Marek Aureliusz osadził ich na ziemiach nadgranicznych w charakterze kolonów.

kwadryga (łac. ąuadrigd) dwukołowy wóz

rzymski zaprzężony w cztery konie; nazwa ta określa zasadniczo wóz wyścigowy, choć odnosi się również do wozu triumfatora lub innych wozów używanych podczas rozmaitych uroczystości.

kwestor zob. ąuaestor.

Kwinkwatrie zob. Qumquatrus.

Kwintus (Qumtus) 1. głośny lekarz w Rzymie w pierwszej poł. II w. n.e. 2. K. ze Smymy (Qumtus Smymaeus), przedstawiciel greckiego eposu mitograficznego w V w. n.e., autor poematu Ta metKHómeron, w którym starał się naśladować Homera.

Kwintylian (Marcus Fabius Quintilianus) pisarz rzymski z I w. n.e. (ok. r. 35 - 95), ro iem z Calagurris w Hiszpanii. Przeniósłszy się do Rzymu nauczał retoryki i zdobył sobie wielkie uznanie. Za czasów cesarza Wespazjana uzyskał, jako pierwszy w Rzymie, tytuł nauczyciela wymowy i otrzymywał wynagrodzenie od państwa. Uczniem K. był Pliniusz Młodszy. Napisał podręcznik retoryki pt. Institutio oratoria, w 12 księgach, obejmujący całokształt wychowania i wykształcenia mówcy od dzieciństwa aż do wieku dojrzałego. Zdaniem K., prawdziwego retora winno cechować gruntowne wykształcenie i głęboka wiedza retoryczna, oparta na zasadach moralnych. Pod nazwiskiem K. zachowały się też dwa zbiory deklamacji, które pochodzą prawdopodobnie od któregoś z jego uczniów. . Kwintyliusze zob. Qumtilii.

Kwintyllus (Marcus Awelius Quintillus) brat cesarza Klaudiusza, po którego śmierci w r. 270 n.e. został obwołany cesarzem. Popełnił samobójstwo, kiedy po kilkunastu dniach obwołano cesarzem Aureliana.

Kwiryci (Quwiteś) początkowo nazwa Sabi-nów, jako mieszkańców miasta Cures. Po połączeniu się Sabinów z Rzymianami, prawdopodobnie w VIII w. p.n.e., nazwą tą objęto

także Rzymian, głównie w stosunkach cywilno-państwowych; w stosunkach polityczno-wojskowych stosowano tylko nazwę Romani. W stosunkach dyplomatyczno-politycznych naród rzymski występował jako Populus Romanus Quiritium. Terminowi Quirltes przeciwstawiano także milites, żołnierze.

Kwirynalie (łac. Quirinalia) ustanowione, wg tradycji, przez króla Numę Pompiliusza święto ku czd Kwiryna, obchodzone w Rzymie 17 lutego. W dniu tym flamen składał ofiarę i namaszczał włócznię boga.

Kwirynal zob. Quinnalis eollis.

Kwirynus (Quirinus) mit. sabiński bóg wojny utożsamiony przez Rzymian z Romulusem. Kult tego boga miał w swojej pieczy flamen Quirinalis, ofiary składano mu na Wzgórzu Kwirynalskim oraz przy porta Collina. W dniu 17 lutego obchodzono na jego cześć święta Kwirynalie.

Kyaksares król Medów (w. VII/VI p.n.e.) syn Fraortesa, ojciec Astyagesa (zob.); w przymierzu z Babilonią zrzucił jarzmo asyryjskie i zdobył stolicę Asyrii, Niniwę.

kyamoj (gr. 1. p. kyamos) ziarna bobu używane w Atenach i innych miastach-państwach starożytnej Grecji przy wyborach na urząd za pomocą losowania. Do jednej urny wrzucano tabliczki z imionami kandydatów, do drugiej białe i różnokolorowe ziarna bobu. Na urząd powoływano tego, którego imię znajdowało się na tabliczce wyciągniętej jednocześnie z białym ziarnkiem bobu.

Kyane mit. nimfa, kochanka boga rzeki Ana-pos i towarzyszka Persefony; porwana przez Plutona, któremu próbowała stawić opór, została zamieniona w źródło bijące w pobliżu biegu rzeki Anapos.

Kyaneaj nesoj zob. Symplegady.

Kybele mit. bogini frygijska, czczona na terenie całej Azji Mn. jako Wielka Macierz (Afegale Meter, Magna Mater) natury. Jeździła na wozie zaprzężonym w sześć lwów; siedzibą jej były szczyty górskie. Kult jej uprawiali frygijscy ko-rybanci i kreteńscy Kureci oraz kapłani zw. Galiami (zob. G'a//i). Grecy utożsamiali ją z Reą, matką Zeusa, Rzymianie z boginią Ops, małżonką italskiego Saturna. Kult bogini rozpowszechnił się w całej Grecji i w Rzymie, gdzie zaczęto jej oddawać cześć od r. 205 p.n.e. (na zalecenie ksiąg Sybilli Kumańskiej); na jej cześć ustanowiono specjalne święta zw. Megalesia. Zob. też Attys.

Kybistra miasto w Kataonii w Azji Mn., na południe od Tyany, u stóp gór Tauros.

Kydathenajon dem attycki obejmujący centralną część miasta wokół Akropolis.

Kydias z Kytnos malarz grecki z IV w. p.n.e. Wg wiadomości podanej przez Pliniusza, mówca Hortenzjusz miał zapłacić za jego obraz 144 000 sesterców.

Kydippe 1. bohaterka elegii w Ajtiach Kallimacha, młoda Atenka, którą podstępem zdobył sobie za żonę młodzieniec imieniem Akontios. Mianowicie podrzucił jej w świątyni Artemidy

jabłko, na którym wyryty był napis: Przysięgam poślubić Akontiosa. K. głośno odczytała te słowa, które - wypowiedziane w świątyni - nabrały mocy przysięgi. Trzykrotne próby wydania dziewczyny za mąż za młodzieńców wybranych przez ojca kończyły się jej ciężką chorobą. Zwrócono się więc do wyroczni delfickiej, która wyjaśniła sprawę, po czym K. już bez przeszkód poślubiła Akontiosa. 2. mit. zob. Kleobis i Bilon.

Kydnos dziś Kara-Su; mała rzeka w Cylicji, przepływająca w pobliżu miasta Tarsos.

Kydones zob. Kreta.

Kydonia dziś Canea, inni utożsamiają je z dzisiejszym Paleokastro lub Plątania; jedno z największych miast na Krecie, we wschodniej części wyspy. Mieszkańcy słynęli jako znakomici łucznicy. Była tu świątynia bogini kreteńskiej Britomartis.

Kyklopes zob. cyklopi.

Kyknos mit. 1. syn Apollina i Hyrii, myśliwy, mieszkający w okolicy między Pleuronem a Ka-lidonem. Kapryśnym usposobieniem zraził sobie wszystkich towarzyszy, z których wiemy pozostał mu tylko. Fyllios. Kietiy pewnego razu Fyl-lios odmówił spełnienia jego zachcianki, K. w gniewie skoczył do jeziora; to samo uczyniła jego matka; Apollo zamienił ich oboje w łabędzie (gr. kyknos łabędź). Wg innej wersji, matka K. miała po stracie syna rozpłynąć się we łzach, które utworzyły jezioro nazwane od jej imienia Hyrią. 2. syn Posejdona i Kałyke, król Kolonaj w Troadzie. Jego druga żona, Filomene, zaofiarowała miłość synowi K. z pierwszego małżeństwa, Tenesowi. Spotkawszy się ze wzgardą, Filomene oskarżyła Tenesa przed K. o nastawanie na jej cześć. Za namową Filomene K. wrzucił swoje dzieci z pierwszego małżeństwa, Tenesa i Hemiteę, zamknięte w skrzyni do morza; dopłynęły one do wyspy Tenedos, gdzie Tenes został królem. K., żałując swego postępku, odszukał syna i wraz z nim wyruszył pod Troję na pomoc Priamowi. Obaj zginęli z ręki Achillesa, a Posejdon zamienił K. w łabędzia. 3. syn Aresa i Pelopei, córki Peliasa, heros tesalski; zabijał podróżnych na drodze z doliny Tempe do Tennopil, aby z ich czaszek wznieść ojcu świątynię. Zginął z ręki Heraklesa Jpod Itome w Tesalii. 4. syn Aresa i Pyrene, zabity w pojedynku przez Heraklesa; gdy Ares chciał pomścić śmierć swego syna, Zeus przeszkodził mu, ciskając piorun. Ares zamienił K. w łabędzia. 5. syn Sthenelosa, króla Ligurów,

przyjaciel Paetona; rozpaczającego po śmierci przyjaciela Apollo zamienił w łabędzia i umieścił na niebie jako konstelację.

kyliks (gr. kyliks) greckie naczynie do picia, na wysokiej nóżce, o szerokiej, płytkiej czaszy i dwu poziomych imadłach.

Kyllene 1. łańcuch górski w północno-wschod-niej Arkadii na pograniczu z Achąją, wg legendy miejsce urodzenia Hermesa. 2. portowe miasto w Elidzie, znane z budowy statków. 3. nadbrzeżne miasto w Azji Mn. w pobliżu Kyme.

Kyllenios przydomek Hermesa, urodzonego na górze Kyllene.

Kylon Ateńczyk, eupatryda, zięć tyrana Megary, Teagenesa. Ok. r. 630 p.n.e. dokonał zamachu stanu, pragnąc usunąć archontat i ująć władzę w swe ręce. Z pomocą swego teścia obsadził Akropolis ateńską. Widocznie jednak zamach był przedwczesny, gdyż ludność nie stanęła po jego stronie. Na wezwanie Mega-klesa, pochodzącego z potężnej rodziny Alkmeo-nidów, chłopi obiegli K. na Akropolu. K. i jego brat uciekli, zwolennicy jego schronili się na ołtarzu Ateny. Megakles kazał przemocą oderwać ich od ołtarza i zabić, co ściągnęło klątwę na cały ród Alkmeonidów.

Kylonion agos gr. (łac. Cylonium scelus) zbrodnia popełniona przez Megaklesa na towarzyszach Kylona (zob.).

kymbalon zob. cymbalum.

kymbion (gr. kymblon) naczynie do picia, prawdopodobnie okrągła, głęboka czarka.

Kyme 1. dziś ruiny w pobliżu Sandakli;

główne miasto w Bolidzie w Azji Mn. nad'Zatoką Kymejską. Ojczyzna ojca Hezjoda i histo-,ryka Eforosa. Rozkwit miasta przypada na przełom VIII/VIl w. p.n.e. Było ono metropolią kolonii Side w Pamfylii i Cumae w Kampanii, w Italii. 2, zob. Cumae.

Kynajgejros z Aten syn Euforiona, brat Aj-schylosa, zginął w bitwie z Persami pod Maratonem w r. 490 p.n.e., odznaczywszy się wyjątkową dzielnością.

Kynajta (gr. Kynajthd) ważne miasto w północnej Arkadii, w pobliżu granicy z Achąją.

Kynajtos z Chlos rapsod z VII w. p.n.e., uchodził za autora Homerowego Hymnu do Apollina; wg tradycji, pierwszy miał recytować poematy Homera w Syrakuzach.

Kynegetikos gr. podręcznik łowiectwa ułożony przez Ksenofonta. JSławi w nim autor polowanie jako wynalazek Apollina i Artemidy oraz wy-

liczą dobrodziejstwa, jakie Iowiectwo daje ludziom.

Kynosarges gymnasion ateńskie, poświęcone Heraklesowi, znajdujące się za wschodnią bramą Diomeis, na południe od Likabetu. Odbywał tu także swoje wykłady założyciel szkoły filozoficznej cyników, Antystenes.

Kynoskefale (gr. Kynós kefald], dosł. psie głowy, łac. Cynoscephalae) dwa wzgórza w pobliżu miasta Skotussa w Tesalii, znane z dwu bitew:

między Aleksandrem z Feraj i Tebańczykami pod wodzą Pelopidasa w r. 364 p.n.e., oraz między Filipem III Macedońskim a Rzymianami pod wodzą Flaminiusza w r. 197 p.n.e.; w tej ostatniej odnieśli zwycięstwo Rzymianie.

Kynossema (gr. Kynós stma dosł. psi grób, łac. Cynossemd) przylądek na Chersonezie Trackim, gdzie pokazywano rzekomy grób Hekaby zamienionej w sukę.

Kynosural mit. nimfa z góry Idą, jedna z piastunek Zeusa, umieszczona przez niego wśród gwiazd. Zob. Arktos.

Kynosura2 (gr. dosł. ogon psa) przylądek na wschodnim wybrzeżu Attyki, na krańcu doliny maratońskiej.

Kyntos (gr. Kynthos) góra na wyspie Delos;

wg mitu wychowali się tu Apollo i Artemida, noszący stąd przydomek Kynthios i Kynthla.

Kynuria kraj w Lakonii na Peloponezie, między Zatoką Argolidzką a łańcuchem gór Parnon. Spartanie osiedlili tu Eginetów wypędzonych uch wyspy w czasie wojny peloponeskiej.

Kyparissos l mit. syn Telefosa, piękny młodzieniec z Teos, ulubieniec Apollina, zabiwszy przez nieuwagę swą ulubioną łanię, tak nad tym rozpaczał, że bóg zamienił go w drzewo cyprysowe, poświęcone umarłym.

Kyparissos2 miasto w Fokidzie na Parnasie, między Daulis i Delfami.

Kypria Opowieści cypryjskie, tytuł jednego z poematów cyklicznych, którego autorem miał być Stasinos z Cypru.

Kypros zob. Cypr.

Kypselos tyran Koryntu (pół. VII w. p.n.e.), ojciec Periandra, obalił oligarchię Bakchiadów (zob.).

Kyrene1 mit. córka Hypseusa, wnuczka Penejosa, uprowadzona przez Apollina do Libii, gdzie urodziła Aristajosa. Stała się eponimem miasta i jego boginią-opiekunką, wyobrażaną w postaci młodej łowczyni walczącej z lwami (np. na

przyczółku reliefowym skarbca Kyrenejczyków w Olimpii).

Kyrene2 (gr. KyrŚne, łac. Cyrene) miasto w północnej Afryce, stolica Cyrenajki, z portem Apollonia, założone w r. 631 p.n.e. przez Dorów, stało się metropolią szeregu kolonii. Panowała tu dynastia Battiadów, w r. 450 p.n.e. wprowadzono republikę. W czasach rzymskich, jako colonia Flavia, słynęło ze szkoły filozoficznej (zob. cyrenefska szkoła) i medycznej. Ojczyzna Arystypa, Karneadesa, Kallimacha, Erato-stenesa. Zachowały się ruiny świątyń, teatru, nekropolis i wiele pomników, m. in. słynny posąg Afrodyty z K., dziś w Museo delie Termę w Rzymie. Szereg znalezionych waz szczególnego typu produkowano prawdopodobnie na miejscu.

Kyreschata twierdza nadgraniczna w Sogdia-nie, położona nad rzeką Jaksartes, zdobyta i zburzona przez Aleksandra W.

kyrios (gr. kyrios) pan, opiekun; w prawie greckim osoba sprawująca opiekę nad kobietą, tj. jej ojciec, najbliższy krewny lub mąż. Nad wdową pozostającą w domu zmarłego męża sprawował opiekę syn, lub jeśli syn był małoletni, jego opiekun.

Kyrnos grecka nazwa Korsyki.

Kyros zob. Cyrus.

Kyrrhestike (gr. Kyrrheslike, łac. Cyrrhestice) kraina w północnej Syrii, położona w pobliżu biegu Eufratu.

Kyrsilos z Farsalos jeden z uczestników wypraw Aleksandra W., miał być autorem dzieła historycznego o Armenii.

Kytera (gr. Kythera, łac. Cythera) wyspa na Morzu Śródziemnym, w pobliżu południowo--wschodnich wybrzeży Peloponezu, koło przylądka Onugnathos. We wschodniej części wyspy leżało główne miasto o tej samej nazwie oraz małe miasto portowe Skandeja. Mieszkańcy zajmowali się połowem ryb oraz wyrobem purpury. Na wyspie panował prastary kult Afrodyty, być może wprowadzony przez Fenicjan jako kult Astarte z Askalonu. Był to również ważny punkt strategiczny.

Kytinion jedno z czterech miast wchodzących w skład tzw. doryckiej tetrapolis w Dorydzie.

Kytissoros mit. syn Fryksosa, wnuk Atamasa, władcy beockiego Orehomenos. W momencie, gdy Atamas miał być złożony na ofiarę Zeusowi za zabicie Pryksosa, K. przybył z wiado-

mością, że Fryksos żyje, i w ten sposób uratował życie Atamasowi.

Kytnos (gr. Kythnos), wyspa z grupy Cyklad, zwana też Thermia z powodu gorących źródeł, z dogodnym portem w zachodniej części wyspy. Znana z wywozu zboża i wina.

Kytoros góra w Paflagonii, z miastem o tej samej nazwie.

Kyzikos1 mit. syn Ajneosa, król Dolionów, zabity przez jednego z Argonautów, heros-epo-nim miasta Kyzikos.

Kyzikos2 (gr. Kyzikos, łac. Cyzicus) miasto we Fryga, w kraju Dolionów, na przylądku łączącym półwysep Arktonnesos z kontynentem. Ważny punkt strategiczny i handlowy. Miasto założone przez Dolionów, skolonizowane w VIII w. p.n.e. przez Milet, zawarło sojusz z Atenami. W okresie hellenistycznym przyłączone do królestwa Pergamonu, dostało się wraz z nim pod panowanie rzymskie. Zniszczone przez liczne trzęsienia ziemi, zostało odbudowane przez Hadriana (Tt w. n.e.).

L

labarum łac. państwowy sztandar rzymski, wprowadzony przez Konstantyna W. po zwycięstwie nad Maksencjuszem i Maksyminem w r. 312 n.e.; umieszczony był na nim znak krzyża w wieńcu z monogramem Chrystusa i z napisem: In hoc signo yinces-pod tym znakiem zwyciężysz.

Labdakos mit. syn Polidora i Nykteis, wnuk Kadmosa, założyciel rodu Labdakidów, ojciec Lajosa i dziad Edypa, król Teb; prowadził wojnę z Pandionem, królem Aten o terytoria pograniczne.

Labeatowie (Labeafes) lud zamieszkujący terytoria graniczące z Illirią; główne miasto Scorda.

Labeo (łac. dosł. o grubych wargach) przydomek kilku rodów rzymskich (zob. Fabii 9, An-tistii, Atfii 4, Pompom! 7) - Asconius 1. opiekun cesarza Nerona, w r. 54 n.e. otrzymał consularia insignta.

Laberii plebejski ród rzymski.

Laberius (Decimus 1. ok. r. 106 - 43 p.n.e.), poeta rzymski, autor mimów odznaczających się dowcipem i śmiałością wypowiedzi. Pochodząc ze stanu rycerskiego uważał, zgodnie z ówczesnymi poglądami, występowanie na scenie za ujmę dla siebie. Cezar jednak zmusił go do grania we własnych mimach, co poeta przeżył jako tragedię osobistą i największe

poniżenie. Zemścił się na Cezarze w ten sposób, że grając rolę uciekającego niewolnika zawołał: Precz Kwiryd, wolność ucieka! - i dodał: Ten, którego wielu się boi, musi także obawiać się wielu. Uznano to za aluzję do Cezara. Oyktator przywrócił potem poecie przynależność do stanu rycerskiego (którą 1. utracił przez to, że występował na scenie) i ofiarował mu znaczną sumę pieniężną. Poeta zmarł w rok po zabójstwie Cezara. Z mimów jego zachowały się 43 tytuły i dosyć liczne fragmenty, które wskazują, że autor czerpał tematy z życia codziennego i wprowadzał do swych utworów przedstawicieli różnych warstw społecznych.

Labicum starożytne miasto w Lacjum, u stóp góry Algidus, na południo-wschód od Rzymu i na północo-wschód od Tuskulum, połączone z Rzymem via Labicana.

Labienus przydomek rodu rzymskiego Attii. 1. Titus Labienus (I w. p.n.e.), najpierw legat Cezara, w czasie wojny domowej przeszedł na stronę Pompejusza; zginął w bitwie pod Mundą w r. 45 p.n.e. 2. Titus 1. (I w. p.n.e.), przyjaciel Kasjusza Sewera, zwolennik ustroju republikańskiego i przeciwnik Augusta, mówca i historyk. Napisał dzieło historyczne ujmując sytuację polityczną ze stanowiska zwolennika Pompejusza, za co pisma jego zostały spalone z rozkazu senatu; utrata ich była tak wielkim ciosem dla autora, że umarł ze zgryzoty.

labirynt (gr. labyrinthos, wyraz prawdopodobnie pochodzenia egejskiego) skomplikowana budowla o krętych, krzyżujących się korytarzach z licznymi celami i jednym lub paroma wyjściami. Pliniusz wymienia 4 znane w starożytności /.: 1. /. egipski, w pobliżu miasta Szedit (gr. Krokodttejon polis, później Arsinoe), zbudowany w pierwszej poł. II tysiąclecia p.n.e. Wg autorów greckich, była to ogromna świątynia (200 X 150 m), obejmująca 12 wielkich sal oraz 3000 cel połączonych wąskimi korytarzami;

przeważna część cel przeznaczona była na groby dla królów i świętych krokodyli. Cudzoziemcom wolno było zwiedzać jedynie cele nadziemne;

oglądali je Herodot i Strabon. 2. /. mityczny na Krecie w pobliżu Knossos, który wzniósł Dedal na polecenie króla Minosa jako siedzibę dla Minotaura. Podziemne groty koło Gortyny na Krecie z wieloma krętymi chodnikami do dziś noszą jeszcze nazwę /. 3. /. na Samos,

zbudowany na rozkaz tyrana Polikratesa (VI w. p.n.e.), niekiedy lokalizowany na Lemnos. 4. /. italski koło miasta Kluzjum, stanowił ogromny kurhan Porseny, wyposażony w wiele cel grobowych połączonych korytarzami. Dziś można się dopatrywać tego /. w jednym z wielu kurhanów w pobliżu Chiusi, w tzw. Poggio Gaiella.

Labotas 1. król spartański 's rodu Agiadów (X w. p.n.e.); za jego czasów zaczęły się spory z Argos o Kynurię. 2. namiestnik spartański (harmosta) Heraklei w Trachis w r. 409 p.n.e.

Labranda miasto w Karii w Azji Mn. położone na wschód od .góry Latmos, ze słynną świątynią Zeusa Stratios; nazwa miasta pochodzi od wyrazu greckiego Idbrys - topór; topór był godłem Zeusa Stratios. Zachowały się ruiny.

labrum łac. okrągłe naczynie z marmuru, porfiru lub metalu o zawiniętych krawędziach:

a) szeroka, płaska misa na wodę, którą się polewali kąpiący się w rzymskiej łaźni; b) ozdobna misa przeznaczona do zbierania wody wypływającej z fontanny; c) szerokie, płaskie naczynie przeznaczone do przechowywania oliwy w cella olearta; d) naczynie z wodą oczyszczającą umieszczane przy wejściu do świątyni.

Lacedemon zob. Sportu.

lacerna łac. rzymskie odzienie wierzchnie w formie krótkiej peleryny z kapturem, zapinającej się pod brodą za pomocą zapinki (fibu-la). 1. weszła w użycie pod koniec okresu republikańskiego i była noszona przez wszystkie klasy społeczne. Jako osłona togi, sporządzona z kosztownej tkaniny barwionej dwukrotnie purpurą, stanowiła odzienie warstw najzamoż-niejszych; koszt jej wynosił ok. 10 000 sesterców.

Lacetanowie (Lacetanii) lud w Hispania Tar-raconensis, zajmujący terytoria od Pirenejów do Ebro (północna część dzisiejszej Katalonii).

Lachares przywódca ludu w Atenach, przy macedońskiej i trackiej pomocy zdobył ok. r. 297 p.n.e. władzę tyrana. Gdy w r. 294 Ateny poddały się Demetriosowi Poliorketesowi, 1. zbiegł do Beocji, potem do Delf, a wreszcie został zabity.

Laches z Aten syn Melanoposa, jeden z dowódców floty wysłanej przez Ateńczyków w r. 427 p.n.e. na Sycylię, na pomoc koloniom chalki-dyjskim. W r. 425 został przez Kleona oskarżony o defraudację. Brał udział w zawieraniu traktatu pokojowego między'Atenami i Spartą, tzw. pokoju Nikiasza w r. 421. Zginął w bitwie

pod Mantyneją w r. 418. Platon nazwał jego imieniem jedea ze swoich dialogów.

Lachesis mit. jedna z Mojr.

Lacinium dziś Capo delie Colonne; przylądek w Bruttium, w pobliżu Krotonu, ze słynną świątynią Juno Lacinia.

Lacjum (Latium) kraj w Italii środkowej, na wybrzeżu Morza Tyrrenskiego, położony między Etrurią i Kampanią, od północy graniczył z plemionami Sabinów, Ekwów i Marsów, od wschodu poprzez Apeniny z Samnium. Część zachodnią - Latium vetus - zamieszkiwali La-tynowie (główne miasto - Rzym); część wschodnią - Latium novum lub adiectum - zamieszkiwali Wolskowie, Aurunkowie i Hemikowie.

Laco (Comelius L.) dowódca pretorianów praefectus praetorio za czasów cesarza Galby;

po upadku Galby został zamordowany przez jego następcę, Othona.

laeoilicum łac. półokrągły pokój kąpielowy, umieszczony na końcu łaźni, ogrzewany centralnie^ w środku znajdował się płaski basen labrum zawierający gorącą wodę do kąpieli. W sklepieniu był okrągły otwór lumen, który zamykano lub otwierano, aby wypuścić nadmiar gorącego powietrza. Zob. łaźnie.

Lactantius zob. Laktancjusi.

I.adas Spartanin, zwycięzca w długim, biegu, dolichos (7 razy po 20 stadiów) na Igrzyskach Olimpijskich; szybkość jego biegu weszła w przysłowie.

Ladę wysepka na Morzu Egejskim w pobliżu wybrzeży Karii w Azji Mn., na zachód od Miletu, dzisiaj połączona z kontynentem przez namuł rzeki Meander. W pobliżu 1. w r. 494 p.n.e. Persowie odnieśli zwycięstwo nad Jończykami. W czasach późniejszych wyspa stała się siedzibą piratów grasujących na Morzu Egejskim.

Ladoni mit. smok o stu głowach, syn Tyfona i Echidny (lub Forkosa i Keto), strzegący złotych jabłek w ogrodzie Hesperyd. Zabity przez Heraklesa, następnie przeniesiony przez Herę między gwiazdy jako konstelacja.

Ladon2 1. rzeka w Elidzie na Peloponezie, prawy dopływ rzeki Penejos. 2. rzeka w Arkadii, prawy dopływ rzeki Alfejos, połączona prawdopodobnie podziemnymi katabotrami z jeziorem Feneos.

Laelii Laeliusze, rzymski ród plebejski, pochodzący prawdopodobnie z Tibur; miasto to znajdowało się pod patronatem rodu Scypio-

nów, stąd znajomość i przyjaźń Leliuszów ze Scypionami. 1. Caius Laelius, przyjaciel starszego Scypiona, towarzyszył mu w r. 210 p.n.e. w wyprawie do Hiszpanii, brał udział w zdobyciu Nowej Kartaginy, wsławił się w bitwie pod Baecula (r. 208). Towarzyszył Scypionowi w jego spotkaniu z królem Numidii, Syfaksem w r. 206. W r. 205 spustoszył wybrzeże Afryki, w r. 203 wraz z Masynissą pokonał Syfaksa i wziął go do niewoli. W bitwie pod Zamą w r. 202 dowodził konnicą rzymską. Po zakończeniu wojny z Kartaginą był kolejno edylem, pretorem, w r. 190 konsulem; w latach następnych brał udział w zakładaniu kolonii w Galii Cyzalpińskiej. Był człowiekiem wykształconym i uzdolnionym mówcą. 2. Caius L., syn poprzedniego, przyjaciel Scypiona Młodszego, nazywany Sapiens z powodu swych studiów filozoficznych. W r. 147 p.n.e. towarzyszył Scypionowi jako legat w wyprawie na Kartaginę i brał udział w zdobyciu portu Kothon. W r. 145 uczestniczył w wojnie z Wiriatusem w Hiszpanii, w r. 140 był konsulem. Jako przeciwnik Grakchów był źle widziany przez stronnictwo demokratów. Wykształcony i uzdolniony mówca, pisał również wiersze, propagował kulturę grecką; skupił wokół siebie grupę wykształconych Rzymian i Greków. 3. Decimus L., w r. 59 p.n.e. oskarżył Flakkusa, którego bronił Cyceron, w r. 54 był trybunem ludowym; w czasie wojny domowej należał do stronnictwa Pompejusza, którego flotą dowodził przy brzegach Azji; w r. 43 brał ubział w wojnie w Afryce i po klęsce pod Cirtą popełnił samobójstwo. 4. Laelia, córka Gaju-sza 1. (zob. 1. 2), teściowa Licyniusza Krassusa (II w. p.n.e.).

Laenii Leniusze, rzymski ród pochodzenia plebejskiego. 1. Marcus Laenius Flaccus, ekwita z Brunayzjum, przyjaciel Tytusa Pomponiusza Attyka, gościnnie przyjął u siebie wygnanego z Rzymu Cycerona. 2. Marcus 1. Strabo, ekwita rzymski wymieniony w dziele Marka Teren-cjusza Warrona (I w. p.n.e.).

Laertes mit. ojciec Odyseusza, w czasie nieo-decności syna wiódł samotne i smutne życie. Po powrocie Odyseusza odmłodzony przez Atenę w czasie kąpieli, brał udział w walce syna z za-lotnikami i zabił Eupejtosa.

Łaertios Diogenes zob. Diogencs 7.

Laestrygones zob. Lajstrygonowie.

Laetorii ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Marcus Laetorius konsekrował w r. 495

p.n.e. świątynię Merkurego w Rzymie. 2. Caius L., trybun ludowy z r. 471 p.n.e. 3. 1. Mergus za uprawianie nierządu w czasie trzeciej wojny samnickiej (r. ok. 298 - 290 p.n.e.) został skazany na śmierć, lecz przed wykonaniem wyroku popełnił samobójstwo. 4. Caius L., edyl z r. 216 p.n.e., w r. 210 otrzymał jako pretor zarząd nad miastem Ariminum. 5. Lucius 1. w r. 202 p.n.e. wybrany edylem został usunięty z urzędu z powodu niedopełnienia pewnych formalności przy wyborach. 6. Publius L., przyjaciel Gajusza Grakcha, z którym zginął w r. 121 p.n.e.

Laeyinus przydomek rodu Waleriuszów (zob. Valerii).

Laevius rzymski poeta liryczny z pierwszej poł. I w. p.n.e., autor Erotopaegnia (Igraszki miłosne) w 6 księgach; wśród nich znajdował się utwór pt. Phoenix, ujęty w wiersz, który swym układem graficznym naśladował skrzydła mitycznego ptaka.

Lafystios góra w Beocji, na zachód od jeziora Kopais, między Lebadeją i Koroneją. Tu znajdowała się świątynia Zeusa Lafystios, któremu w czasach najdawniejszych składano ofiary z ludzi.

lagoena łac. (gr. Idgynos) gliniane lub szklane naczynie o pękatym kształcie, z cienką szyjką, służące do przechowywania wody lub wina.

Lagos ojciec Ptolemeusza I Sotera (IV w. p.n.e.), stąd dynastia Ptolemeuszy nosi przydomek Lagidów.

Lais 1. L. Starsza, hetera z Koryntu z czasów wojny peloponeskiej. 2. 1. Młodsza, hetera z Hykkary na Sycylii, zwana Damasandrą, córka przyjaciółki Alkibiadesa, Timandry; przyjaciółmi jej byli m. in. mówca Hyperejdes i malarz Apelles.

Lajos mit. król Teb, syn Labdakosa, mąż Jokasty (lub Epikasty), ojciec Edypa (zob.).

Lajstrygonowie (gr. Lajstrygónes, tac. Laestrygones) mityczny lud ludożerców mieszkający na Sycylii, występujący w Odysei. Walka 1. z towarzyszami Odyseusza przedstawiona została na zachowanym malowidle w jednym z domów na Eskwilinie (obecnie w Bibliotece Watykańskiej).

Lakedajmon zob. Sparta.

Lakides (Lakydes) z Kyreny filozof grecki z III w. p.n.e., przedstawiciel Nowej Akademii, w której nauczał około 16 lat po śmierci Arkesilaosa. Następnie kontynuował swą działalność w szkole założonej przez Attalosa i nazwanej od imienia 1. Lakydejon. Uczniami jego byli

m. in. Teleklos i Euander,'następcy w scholar-chacie Akademii. W nauce swej szedł w ślady Arkesilaosa.

Lakmon mało dostępna część gór Pindos;

znajdowała się tu główna przełęcz między Tesalią a Epirem; stąd wypływały rzeki: Aoos, Haliakmon, Inachos i Penejos.

Lakonika (gr. Lakonike, łac. Laconia) kraj położony w południowo-wschodniej części Peloponezu, graniczący od północy z Argolidą i Arkadią, od wschodu z Morzem Myrtojskim (Marę Myrtoum), od południa z Morzem Sycylijskim (Marę Siculum), które tworzy u wybrzeży zatoki: Lakońską i Messeńską. Wysokie góry Tajget dostarczały wartościowej rudy żelaznej i stanowiły granicę z Messenią. Wskutek trzęsień ziemi powstały tu strome przepaście, m. in. Ka-jados, miejsce straceń skazańców, Tajnaron, uważane za wejście do Hadesu itd. Ważniejszymi rzekami były: Eurotas, Smenos, Pamisos. Najdawniejszymi mieszkańcami 1. byli Kynuryjczycy i Lelegowie, później Achajowie, podbici przez zwycięskich Dorów. Ważniejsze miasta to - stolica kraju, Sparta (ze swym dość oddalonym portem Gythejon), Kardamyle, Leuktry, Ojtylos, Epidauros Limera, Zaraks, Selinunt.

lakoniści (gr. 1. p. lakonistes) nazwa stosowana w miastach greckich, szczególnie w Atenach, do ludzi, którzy naśladowali spartański sposób życia.

Laktancjusz (Lucius Caecilius Firmianus Lac-tantius) pisarz chrześcijański z III/IV w. n.e. Urodził się prawdopodobnie w Afryce, był uczniem Amobiusa. Dioklecjan mianował go nauczycielem łaciny w Nikomedii; ok. r. 312 był również nauczycielem Krispusa, najstarszego syna Konstantyna Wielkiego. Zmarł w Galii ok. r. 330 n.e. Pisma 1. mają przeważnie charakter religijny; najważniejszym z nich jest dzieło pt. Divinae institutiones (Podstawy nauki Bożej), apologia chrześcijaństwa oparta na głębokich studiach. Z powodu jego pięknej, klasycznej łaciny humaniści nazywali go chrześcijańskim Cyceronem - Cicero christianus.

Lahydes zob. Lakides.

Lamaciios z Aten, syn Ksenofanesa, jeden z dowódców ateńskich w czasie wojny pelopo-neskiej. Ok. r. 440 p.n.e. na polecenie Peryklesa uwolnił Sinope od tyranii Timesileona. W r. 424 poniósł klęskę pod Herakleją. W r. 415 był obok Nikiasza i Alkibiadesa trzecim dowódcą ateńskim w wyprawie na Sycylię, gdzie zginął

w roku następnym. Arystofanes wyszydzał go w AcharneAczykach, jako militarystę.

Łamią1 mit. 1. córka Posejdona, matka Sybilli. 2. widmo, którym piastunki straszyły dzieci. Wg baśni lidyjskich, była to niegdyś królewna, córka Belosa i Libii, kochanka Zeusa;

Hera z zazdrości zabijała każde urodzone przez 1. dziecko, tak iż ta wpadła w szał i zaczęła porywać matkom dzieci, które następnie zabijała.

Łamią2 miasto we Ftiotydzie w Tesalii, w północnej części doliny rzeki Sperchejos. Odegrało ważną rolę w r. 323 p.n.e. w wojnie Ateńczyków z Antypatrem Macedońskim (wojna lamij-ska). W r. 190 p.n.e. dostało się pod panowanie Rzymian.

Łamią3 przydomek Eliuszów (zob. Aelii). 1. Lucius Aelius 1. edyl w r. 45 p.n.e.; pretor w r. 43. 2. syn poprzedniego, wspomniany przez Horacego.

lamijska wojna wojna, którą prowadzili w r. 323 p.n.e. Ateńczycy przeciw Antypatrowi Macedońskiemu i która się zaczęła od oblężenia przez Greków miasta Lamii, w którym zamknął się Antypater.

lampadarius łac. człowiek, który niósł pochodnię przed swoim panem, zwykle był to niewolnik; w Rzymie republikańskim tylko znaczniejsi obywatele mieli prawo do posiadania /.

Lampadedromia bieg z pochodniami urządzany w Atenach przez młodzieńców w święta Hefajstosa, Prometeusza, w czasie Panatenajów, na cześć Artemidy Bendis oraz na cześć

Pana. Zawody te odbywały się w nocy, początkowo pieszo, w czasach późniejszych (od V w. p.n.e.) również na koniach. Biegacz przybywał do mety i nie gasząc pochodni oddawał ją następnemu, który biegł dalej.

Lamperia mit. córka Heliosa i Neajry, pasła trzody swego ojca wraz z siostrą Faetuzą na wyspie Trinakrii.

Lampito 1. córka króla Sparty, Leotychidasa II i jego drugiej żony, Eurydame, małżonka króla Archidamosa n i matka króla Sparty, Agisa n (V w. p.n.e.). 2. hetera z Samos, kochanka Demetriosa z Faleronu (zob. Demetrios 6). 3. przedstawicielka kobiet spartańskich w komedii Ary-stofanesa Lizystrata.

Lamponius (Marcus L.) Lukańczyk, który dowodził sprzymierzeńcami italskimi przeciw Rzymowi w r. 90 p.n.e. i zwyciężył Licyniusza Kras-susa pod Grumentum. W r. 82 połączył się z synem

Gajusza Mariusza przeciw Sulli i został przez Sullę zabity.

Lampridius (Aelius L.) historyk rzymski późnej epoki cesarskiej, prawdopodobnie z III w. n.e. Jest on jednym z autorów Scriptores Historiae Augustae. Dziełem jego są biografie Kommodusa, Diadumenosa, Heliogabala i Aleksandra Sewera; niektórzy przypisują mu również życiorysy cesarzy: Pertinaksa i Gety.

Lamprokles z Aten poeta dytyrambiczny z V w. p.n.e., wyszydzony przez Arystofanesa w Chmurach; uważano go za ucznia pitagorej-skiego aulety Pytoklejdesa, a za nauczyciela Damona, który kształcił potem w muzyce Pe'ryklesa.

Lampsakos miasto v/ Azji Mn., nad Hellespontem, kolonia Fokejczyków. Wg mitu, miało to być miejsce narodzin bożka Priapa, z czym wiązał się miejscowy kult tego boga. Miasto słynęło z dobrego wina. Ojczyzna logografa Charona, Anaksymenesa i Metrodorosa.

lampter zob. lampy.

lampy (gr. lychnos, łac. lucerna) Grecy i Rzymianie używali pierwotnie do oświetlania swych mieszkań łuczywa (lampter) lub pochodni (fene), zrobionych z sosnowych pręcików związanych łykiem i umieszczonych na wysokich podstawach. Palono również ogniska na środku izby, dym zaś uchodził przez otwór w suficie. Do rozniecania ognia używano krzesiwa. Prawdopodobnie dopiero od V w. p.n.e. zaczęto używać /. oliwnych; byty to gliniane, płaskie naczynia, zamknięte u góry, z dwoma otworami w górnej powierzchni; jeden z nich służył do nalewania oliwy, drugi do wkładania knotów. Duże sale oświetlano większą ilością /. umieszczanych na podstawach (candelabrum) lub zawieszanych za pomocą łańcuchów na słupach albo u sufitu. Kandelabry były drewniane lub marmurowe, bogato zdobione. Znane były także latarnie. Rzymianie używali również świec woskowych i łojowych, posługiwali się też ropą naftową, w małym jednak stopniu, ponieważ ropy dostarczała tylko wyspa Zakyntos w Grecji i okolice Akragas na Sycylii.

Langobardowie (Langobardi, Longobardi) lud pómocno-germański mieszkający nad lewym brzegiem dolnej Łaby. W czasie walk plemion germańskich w I w. n.e. stanęli po

stronie Cheru-sków przeciw Markomanom. Część ich w V w. n.e. dotarła nad Dunaj i tu w początku VI w. n.e., pokonawszy Herulów, założyła państwo między

Dunajem a Cisą. Król ich Wacho rozszerzył znacznie granice państwa. Za panowania Audoina (r. 545 - 565 n.e.) osiedlili się w Pannonii i Nori-cum. Pod wodzą Alboina zdobyli północną Italię. gdzie założyli królestwo longobardzkie (późniejsza Lombardia), ze stolicą w Pawii. Państwo ich stanęło u szczytu potęgi za panowania króla Luitpranda (r. 714 - 744 n.e.). W r. 774 Karol W. zdobył Pawie i zdetronizował króla Dezyderiusza, kładąc kres królestwu L., które weszło wówczas w skład monarchii karolińskiej.

lanista /ac. nauczyciel, fechmistrz i trener gladiatorów.

Lanuvium starożytne miasto latyńskie na zboczach Gór Albańskich, na południe od Rzymu i od jeziora Albano. Wg podania, założone przez Diomedesa. Była tam słynna świątynia Juno Sospita. Ojczyzna rodu Roscjuszów, cesarzy Antonina Piusa i Kommodusa.

Laodamas mit. 1. syn Eteoklesa, objął tron w Tebach po Kreonie, w okresie wojny Epigonów. W czasie tych walk zabił Ajgialeosa, sam zaś padł z ręki Alkmajona. 2. syn Alkinoosa króla Feaków i królowej Arete, dzielny zapaśnik na pięści.

Laodamia mit. 1. córka Bellerofonta, kochanka Zeusa, matka Sarpedona, zabita przez Artemidę. 2. córka króla Jolkos Akastosa, żona Protesilaosa, który pierwszy z Greków zginął pod Troją. Wówczas 1. wyprosiła u bogów, aby zjawił się u niej na trzy godziny; po jego odejściu odebrała sobie życie.

Laodike 1. mit. córka Priama i Hekabe, małżonka Helikaona, syna Antenora, wg innej wersji - żona Akamasa, syna Tezeusza. 2. mit. jedna z córek Agamemnona i Klitajmestry, która u tragików występuje pod imieniem Elektry. 3. matka Seleukosa I, który od jej imienia nadał nazwę pięciu miastom. - Imię to występuje często w rodzinie Seleukidów. Najbardziej znana była 4. córka Achajosa, żona Antiocha II, który ją porzucił, aby poślubić Berenike. Mimo że potem uznał 1. znów za żonę, zemściła się ona okrutnie na Berenike j jej synu, każąc ich w okrutny sposób zamordować.

Laodikeja (gr.; łac. Laodiced) 1. miasto w po-pudniowo-zachodniej Frygii nad rzeką Likos, centrum handlowe oraz siedziba znanej szkoły medycznej, założone przez Antiocha Theosa, nazwana tak na cześć jego żony, Laodike. 2. miasto portowe w Syrii, na południo-zachód od Antiochii, założone przez Seleukosa I, twier-

dza i ośrodek handlowy; w czasach cesarstwa otrzymało przywileje i prawo italskie. 3. 1. Ka-takekaumene, miasto w Likaonii przy trakcie prowadzącym do Eufratu, założone przez Seleukosa I na cześć matki. 4. miasto na północnych stokach Libanu, zwane Scabiosa (łac. scabies świerzb, trąd, liszaje) z powodu częstych tam epidemii trądu.

Laokoon mit. syn Antenora lub Akojtesa, kapłan Apollina w Troi. Przestrzegał ziomków przed wprowadzeniem do miasta drewnianego konia. Podczas, gdy składał ofiarę Posejdonowi, dwa węże wyszły z morza i udusiły w swych splotach kapłana i jego dwóch synów. Scenę tę przedstawia słynna rzeźba, tzw. grupa Laokoona będąca wg Pliniusza dziełem rzeźbiarzy ze szkoły rodyjskiej z pierwszej poł. I w. p.n.e., Agesan-drosa, Atenodora

i Polidora. Grupa Laokoona, przewieziona do Rzymu w okresie cesarstwa, zdobiła pałac cesarza Tytusa. Odnaleziono ją w Termach Tytusa, w pobliżu kościoła św. Piotra w Okowach, w r. 1506 i umieszczono w Belwederze Watykańskim, gdzie znajduje się do chwili obecnej. W r. 1730 podjęto restaurację rzeźby, uzupełniając brakujące części. Powszechny zachwyt nad tym dziełem wzmógł się od czasów studium Lessinga pt. Laokoon', wielką rolę odegrała pod tym względem również ocena Winckelmanna.

Laomedon 1. mit. syn Dosa i Eurydyki, ojciec Priama, król Troi. Apollo i Posejdon pomagali mu w pracy: Apollo miał paść jego trzody na zboczu gór Idą, Posejdon budował mury Troi. Wg innego mitu, bogowie pomagali 1. obwarować miasto. Gdy jednak odmówił on zapłaty należnej bogom, Apollo zesłał na kraj zarazę, Posejdon zaś potwora morskiego, któremu musiano składać ofiary z ludzi. Córkę L; Hezjo-nę, która miała być złożona w ofierze, oswobodził Herakles za cenę rumaków, które 1. otrzymał od Zeusa. Kiedy i wówczas wiarołomny król nie dotrzymał .słowa, Herakles zabił go i zburzył .Troję, Hezjonę zaś uprowadził jako brankę. 2. 1. z Mityleny tłumacz w wojsku Aleksandra W.; przy podziale satrapii otrzymał Syrię. W r. 320 p.n.e., usunięty przez Nikanora, uciekł do Karii, do Aiketasa.

Lapatos (gr. Ldpathoś) warowny zamek w dolinie Tempe w Tesalii, na północ od Gonnos.

Lapetos (gr. Ldpethos) dziś Lapitho; miasto na pomocnym wybrzeżu Cypru, na wschód od przylądka Krommyon, założone przez

Fenicjan, skolonizowane przez Spartan. Głupota mieszkańców 1. była u Greków przysłowiowa.

Lapici (gr. Lapithaf) mityczne plemię tesalskie lokalizowane w północnych miastach Tesalii, jak Argissa, Gyrtone, lub na Pelionie, Ossie i Pindos. 1. walczyli z centaurami, uczestniczyli w wyprawie Argonautów do Kolchidy, stawiali czoło Heraklesowi itd. Znamy z mitów takie imiona L., jak: Ampyks, Antimachos, Hypseus, Koronos, Kajneus, Krantor, Lapites, Mopsos, Pejritoos, Polippites i in. Scena walki 1. z centaurami, tzw. kentauromachia, należy do często spotykanych przedstawień w sztuce greckiej.

lapis mansĄis łac. płyta kamienna pokrywająca tzw. mundus (zob. Many).

Lapis Niger (łac. dosł. czarny kamień) rodzaj sklepionej piwnicy na Forum Romanum w pobliżu Rostra, którą starożytni uważali za grób Romulusa. Za czasów Warrona (I w. p.n.e.), stały tam na postumentach dwa lwy oraz znajdowała się stela z napisem w archaicznym języku łacińskim, który niesłusznie uważano za napis nagrobkowy. Za czasów cesarza Maksencjusza (r. 306-312 n.e.) położono zamiast zniszczonej posadzki nową, składającą się z 6 rzędów czarnych kamieni (stąd nazwa). Słynny archeolog włoski G. Boni przeprowadzając w r. 1899 prace wykopaliskowe na Forum znalazł tutaj dwie bazy kamienne (prawdopodobnie posągów lwów), szereg drobnych przedmiotów i ową stelę z ar» chaicznym napisem.

lapis specularis łac. nazwa używana przez starożytnych na oznaczenie różnych przezroczystych minerałów, jak mika, talk, gips itp.

laguearius tac. rzemieślnik wyspecjalizowany w zdobieniu sufitów kasetonowych.

Iaqueus zob. kaseton.

Lara (iarunda, Mania) mit. staroitalska bogini Manów, uważana za matkę dobrych Larów lub złych Larw. Była tona nimfą, córką boga rzeki Almo. Jowisz za jej gadatliwość (wyjawiła Junonie jego miłość do nimfy Jutumy) pozbawił 1. języka i uczynił ją nimfą bagnistych wód

w królestwie cieni. Merkury uczynił ją matką Larów. W najdawniejszych czasach składano 1. w ofierze chłopców w celu uproszenia jej życzliwości dla rodzin, później ofiarowywano główki maku lub czosnku, na drzwiach zaś wieszano dla ochrony przed jej gniewem lalki wełniane, zwane mamae.

Laraoda dziś Karaman; miasto w Azji Mniej-

szej, zburzone przez Perdikkasa, odbudowane i zajęte przez piratów isauryjskich.

Lararium miejsce kultu Larów, mieszczące się najczęściej w atrium domu rzymskiego, niekiedy też w sypialni, urządzone w formie kapliczki, w której głębi znajdowało się malowidło przedstawiające geniusza i Lary. 1. ustawiano brązowe, marmurowe lub drewniane figurki Larów.

Larcii ród rzymski pochodzenia etruskiego. 1. Spurius Larcius Flayus przybył z Etrurii do Rzymu po wypędzeniu Tarkwiniusza i w r. 506 p.n.e. był konsulem. 2. Titus L., brat poprzedniego, konsul w r. 501 i 498 p.n.e., pierwszy dyktator. 3. Spurius 1. konsul z r. 490 p.n.e. prawdopodobnie identyczny z l., był w r. 488 wysłany w poselstwie do Koriolana przebywającego u Wcisków.

largitio łac. w węższym znaczeniu wszelkiego rodzaju szczodrobliwość w stosunku do ludu, np. igrzyska, uczty, rozdział zboża, pieniędzy, oliwy itd.: a) /. frumentaria. Od dawnych czasów państwo rzymskie troszczyło się o tanie zaopatrzenie mieszkańców Rzymu w zboże. Regularna sprzedaż zboża po niskiej cenie lub nawet bezpłatne jego rozdawanie datuje się od czasów Gajusza Grakchusa (druga poł. II w. p.n.e.). Później cenę zboża podniesiono, a Klodiusz w roku 58 p.n.e. zniósł opłaty za zboże wydawane ubogiej ludności. Cezar zredukował liczbę ludzi uprawnionych do otrzymywania zboża bezpłatnie, z 320 000 do 150 000. Za Augusta liczba ta znów wzrosła do ok. 200000. b) jednorazowe nadzwyczajne obdarowanie ludu (pieniędzmi, chlebem, oliwą, winem itp.) nazywano congiarium.

Larinum dziś Larino; miasto Frentanów w Italii południowej nad rzeką Tifernus.

Larisos mała rzeka graniczna między Elidą i Achają.

Larissa (gr. Ldrissd) nazwa kilku miast założonych przez Pelazgów: 1. L. Pelasgia w Tesalii na południe od rzeki Penejos, dawna stolica Pelazgów; później zajęta przez Macedończyków. Za czasów Konstantyna W. była stolicą prowincji Tesalii. 2. P. Kremaste miasto w tesalskiej Ftiotydzie, u stóp góry Othrys; w r. 302 p.n.e. zdobył je Demetrios Poliorketes, w r. 200 i 171 p.n.e. uległo najazdowi Rzymian. 3. miasto w Troadzie, opustoszałe od czasów wojen perskich. 4. 1. Frikonis w Bolidzie w pobliżu miasta Kyme. 5. miasto w Lidii nad rzeką Kay-

stros; 6. miasto w Asyrii nad Tygrysem, w upadku już za czasów Ksenofonta. W XIX w. prowadzili tam prace wykopaliskowe Botta i Layard. 7. miasto w Syrii nad rzeką Orontes.

8. starożytne miasto Pelazgów w Kampanii.

9. nazwa zamku w Argos.

Larius lacus dziś Lago di Como; jezioro w Galii Transpadańskiej, obfitujące w ryby, słynne z pięknego położenia. Nad brzegami jeziora zamożni Rzymianie budowali wille wypoczynkowe.

Larunda zob. Lara.

larwy (łac. laryae) złe dusze zmarłych, ukazujące się żywym jako nocne widma i straszydła, w przeciwieństwie do dobrych i opiekuńczych Larów. Zob. Lary, lemury.

Lary (łac. Lares) dusze zmarłych, podniesione u Rzymian do rzędu bóstw, które w przeciwieństwie do złych dusz, larvae, opiekowały się pozostałymi przy życiu członkami rodziny, Lares familiares. Wizerunki 1. w postaci niewielkich laleczek umieszczano w Lararium, w atrium, nad ogniskiem domowym. 1. otaczano niezwykłą czcią: co dzień rano ojciec rodziny wraz z całą rodziną zanosił do nich modły, składał im ofiary podczas posiłków, szczególnie w-Kalendy, Nony i Idy każdego miesiąca. W czasie świąt rodzinnych, jak urodziny, dzień nałożenia przez chłopca bulii lub toga yirilis, wesele itd. otwierano Lararium, wieńczono je kwiatami, składano ofiary z ciasta, wina, kadzidła. 1. otaczały opieką członków rodziny również poza domem: na polu - Lares rurales, w zagrodzie, za granicą, na morzu - Lares permarini, na lądzie, w wojsku i w czasie podróży - Lares militares. Większym jeszcze kultem otaczano Lary publiczne, Lares publici, które opiekowały się całym miastem, Lares urbani, lub państwem, praestites. 1. opiekującym się drogami i ścieżkami, Lares compi-tales, wznoszono przydrożne ołtarze i kapliczki i obchodzono na ich cześć święto Compitalia. Początek kultu 1. wywodzi się ze zwyczaju grzebania zmarłych w obrębie domu, czego zabroniło dopiero prawo XII tablic.

Larynma najbardziej na wschód wysunięte miasto w Lokrydzie, położone w pobliżu niedużej zatoki u ujścia rzeki Kefisos do Zatoki Eubejskiej.

Laryssa zob. Larissa.

Las 1. stare miasto w Lakonii, .na południe od portu Gythejon, zniszczone, wg mitu, przez Dioskurów. 2. mit. heros lakoński, eponim mia-

sta L., miał zginąć z ręki Achillesa lub jego przyjaciela Patroklosa.

Lasion warowne miasteczko na pograniczu Arkadii i Elidy, stanowiące przedmiot sporu między Elijczykami a Arkadyjczykami.

Lasos poeta dytyrambiczny i muzyk z VI w. p.n.e., z Hermiony w Argolidzie. Przez dłuższy czas przebywał w Atenach, wezwany prawdopodobnie przez Hipparcha. Odniósł szereg zwycięstw na zawodach. Zajmował się również teorią muzyki, miał być autorem pierwszej greckiej książki o muzyce i ustalić szereg podstawowych pojęć i podziałów muzycznych. Rozszerzył również użycie aulosu frygijskiego wprowadzając go jako akompaniament do śpiewu w dytyrambie. Uczniem 1. miał być Pindar.

Lastenes (Lasthenes) Olintyjczyk, przekupiony przez Filipa Macedońskiego, ułatwił mu w r. 347 p.n.e. opanowanie miasta.

latarnie morskie (gr. fdros, łac. pharus) pierwsze próby wskazywania okrętom drogi za pomocą sygnałów świetlnych znajdujemy w starożytnej Grecji. 1. m. były podobno w ateńskim porcie Pireusie i w Munychii. Najstarszą /. m., o której wyglądzie posiadamy pewne dane, pierwowzorem wszystkich późniejszych /. m., była latarnia na wysepce Faros (zob.) w porcie Aleksandrii, zbudowana przez architekta Sostratosa z Knidos. Wysokość jej wynosiła ok. 120 m. Na czworobocznej podstawie opierała się część środkowa budowli w kształcie sześcio- czy może ośmioboku, zakończona okrągłą latarnią. Wiadomości te przekazał pisarz i geograf arabski Edrisi z XI w. Latarnia na Faros przetrwała do początku XIV w. i uległa zniszczeniu podczas trzęsienia ziemi. Rzymska latarnia morska zbudowana w II w. n.e. w Brigantium (dziś La Co-rufla w Hiszpanii) jest czynna do dzisiaj i stanowi ciekawy zabytek kultury materialnej starożytnego Rzymu.

Lateranus przydomek rodu Klaudiuszów (zob. Ciaudii), Sekstiuszów (zob. Sextii) i Plaucjuszów (Plaiitii). Plautii Laterani posiadali w I w. n.e. wspaniały pałac na mons Caelius. Neron kazał zgładzić Plautiusa, aby zawładnąć jego bogactwami, a zwłaszcza pałacem. Była to później rezydencja papieska aż do r. 1305, kiedy papieże przenieśli się do Francji.

Laterium posiadłość wiejska Kwintusa Cycerona w pobliżu Arpinum.

Latialis (lub Latiaris) przydomek Jowisza jako opiekuna Lacjum (zob. Feriae Latinae).

latifundia łac. wielkie posiadłości ziemskie w Italii, tworzone od II w. p.n.e. przez patry-cjuszów i ekwitów drogą zajmowania gruntów państwowych, ager publicus, i stale powiększane drogą wywłaszczeń drobnych posiadaczy ziemi. Oparte na nieograniczonym wyzysku pracy niewolniczej, /. tworzyły rozległe gospodarstwa plantacyjne; stosowano w nich również na wielką skalę hodowlę bydła. Pierwsze oznaki kryzysu /., spowodowane m. in. małą wydajnością pracy niewolników i prymitywnymi narzędziami, datują się od połowy I w. p.n.e. Właściciele /., zwłaszcza położonych w okolicach niezdrowych lub bardzo odległych od metropolii, poczęli rozdrabniać swe grunty, puszczając niewielkie działki w dzierżawę drobnym rolnikom-kolonom.

Latini zob. Latynowie.

Latinus mit. heros-eponim plemienia Latynów, syn Fauna i nimfy Marica, wg innej wersji - syn Odyseusza i Kirke, brat Lawiniusza i ojciec Lawinii, król Lacjum; przyjął on gościnnie Eneasza, oddal mu córkę za żonę i pozostawił mu swe królestwo.

Latiuni zob. Lacjum.

Latmos pasmo górskie w Karu w Azji Mn., na północo-wschód od Miletu, na południe od biegu rzeki Meander, nad zatoką o tej samej nazwie. Tutaj, wg legendy, Selene ujrzała i pokochała śpiącego Endymiona.

Latobrygowie (łac. Latobrigi) plemię germańskie mieszkające w pobliżu źródeł Dunaju, sąsiadujące z Helwetami i Raurykami, pokonane przez Cezara.

latoiniaj (gr. latarnia]) kamieniołomy; praca w /. należała do najcięższych, dlatego zsyłano tam niewolników, którzy dopuścili się wykroczenia.

Latona zob. Leto.

latrunculus łac. pionek do gry, stąd Indus latrunculorum lub ludus latruncularius gra podobna do szachów.

latyfundia zob. latifundia.

Latynowie (Latini) plemię italskie zamieszkujące Lacjum (Latium veius), tj. obszary w dolnym biegu Tybru oraz Góry Albańskie między Morzem Tyrreńskim a Apeninami. Podbili oni dawnych mieszkańców: Sikulów, Pelazgów, Abo-rigenów. Wg legendy, król Lacjum Latinus przyjął gościnnie Eneasza wraz z towarzyszami, zbiegłych po zniszczeniu Troi i oddał mu za żonę córkę swą Lawinie. 1. pod hegemonią miasta Alba Longa tworzyli związek trzydziestu

miast. Za panowania króla Tullusa Hostiiiusza Rzymianie zdobyli i zburzyli Alba Longa, za następnych królów opanowali inne miasta latyńskie. Po upadku Tarkwihiuszów 1. wzniecili powstanie przeciwko Rzymowi; na mocy traktatu Spuriusa Kasjusza w r. 493 p.n.e., 1. i Rzymianie, zrównani w prawach, zawarli nowe przymierze. Ponowne powstanie 1. zakończyło się podbojem ich kraju przez Rzymian w r. 338 p.n.e.

Latynus zob. Latinus.

laudatio łac. 1. w rzymskim procesie karnym ustne lub pisemne poświadczenie nieposzlakowa-ności życia oskarżonego. 2. mowa pogrzebowa.

laudado lunebris zob. epitafios.

laureatae litterae iac. zawiadomienie o odniesionym zwycięstwie, przesyłane przez dowódców rzymskich do senatu; tabliczki zawierające tę wiadomość wieńczono liśćmi laurowymi, stąd nazwa.

Laurentum dawne miasto w Lacjum, między Ostią i Lawinium, w pobliżu Morza Tyrreńskiego, przy via Seyeriana, miało stanowić pierwszą stolicę Lacjum.

Lauretum gaj laurowy na Awentynie poświęcony Apollinowi.

Laurion lesiste góry w południowo-wschodniej Attyce, znane z kopalni ołowiu i srebra, eksploatowanych od czasów Pizystratydów (V w. p.n.e.). Podczas wojen perskich, na wniosek Temisto-klesa, zbudowano flotę wojenną z dochodów czerpanych z kopalni.

Laurolavmium zob. Lawinium.

Lauron miasto w Hispama Tarraconensis na wschód od Gades, w pobliżu wybrzeża morskiego, znane ze zwycięstwa Sertoriusza nad wojskami Pompejusza w r. 80 p.n.e. Tutaj zginął Gneusz Pompejusz w r. 45 po ucieczce spod Mundy.

Laus (gr. Laos) 1. rzeka w Italii na pograniczu Lukanii i Bruttium. 1. miasto na prawym brzegu rzeki o tejże nazwie, założone przez mieszkańców Sybaris w VI w. p.n.e.

Laus Pompeii dziś Lodi Yecchio; miasto na terenie posiadłości Insubrów, gdzie ojciec Pompejusza Wielkiego, Gneusz Pompejusz Strabo, założył kolonię rzymską (n/I w. p.n.e.).

lautia łac. wygody i udogodnienia, które państwo rzymskie ofiarowywało znakomitym gościom przybyłym do Rzymu, zwłaszcza posłom obcych państw, były to: noclegi, kąpiele, wyżywienie itp.

Lautulae 1. miasto Wcisków w Latium novum, w lesistym wąwozie między Tarraciną a Fundi. Tutaj Rzymianie ponieśli klęskę w drugiej wojnie samnickiej w r. 315 p.n.e., za konsula Kwintusa Fabiusza Maksymusa (zob. Fa-bii S). Miejsce urodzenia cesarza Galby. 2. prawdopodobnie źródło termiczne w Rzymie lokalizowane pomiędzy świątynią Janusa a Yalebrum.

Lautumiae więzienie w Rzymie nazwane tak od znajdujących się tutaj przedtem kamieniołomów.

lałatrina łac. 1. sala w termach rzymskich, przeznaczona do kąpieli i obmywania dała. 2. ubikacja w domu rzymskim, zaopatrzona w rurę dostarczającą bieżącej wody.

Laverna mit. bogini rzymska opiekująca się złodziejami i oszustami. Przy via Solaria znajdował się poświęcony jej gaj, a przy porta La-vemalis jej ołtarz.

Layernium miejscowość w Kampanii w pobliżu Formii, gdzie znajdowała się willa Publiusza Scypiona Afrykańskiego.

Lannius gramatyk rzymski, prawdopodobnie z pierwszej poł. II w. n.e.

Lawinia (łac. Lavinia) mit. córka Latinusa, żona Eneasza, matka Sylwiusza (zob. Silvius). Od jej imienia zostało nazwane miasto Lawinium.

Lawinium (Lavinium) dawne miasto w Lacjum, wg legendy założone przez Eneasza; stolica Lacjum po Laurentum oraz ośrodek religijny znany z kultu Wenery i Penatów. Z Rzymem pozostawało zawsze w dobrych stosunkach. W czasach późniejszych konsulowie i pretorzy przybywali tutaj dla złożenia ofiary przed objęciem urzędu. W I w. p.n.e. wyludniło się, za czasów Trajana otrzymało nowych kolonistów i zostało połączone z Laurentum w jedno miasto o nazwie Laurolavmium.

Lazowie (łac. Lazae, gr. Lazaj) lud w Kolchidzie, mieszkający nad rzeką Fasis; główne miasto Archajopolis.

Leander (gr. Leandros) mit. młodzieniec z Aby-dos w Troadzie, wg legendy-w czasie świąt Afrodyty zakochał się w kapłance Afrodyty Sestos, Hero, i odtąd co noc przepływał do niej przez Hellespont kierując się światłem lampki, którą Hero stawiała w oknie swej izdebki na wysokiej wieży. Pewnej nocy gwałtowna burza zgasiła lampkę i 1. zginął w nurtach wzburzonego morza. Gdy Hero ujrzała nazajutrz rano

wyrzucone na brzeg zwłoki kochanka, odebrała sobie życie skoczywszy do morza ze swej wysokiej wieży.

Learchos mit. syn Atamasa i Ino, zamordowany przez ojca podczas ataku szału.

Lebadeja miasto w Beocji u stóp Helikonu, ze słynną wyrocznią Zeusa Trofoniosa.

Lebedos miasto w Jonii, na północo-zachód od Kolofonu.

Leben (albo Lebena) portowe miasto na Krecie, założone przez Fenicjan (jak wskazuje nazwa), ze słynną świątynią Asklepiosa.

Lebintos (gr. Lebinthos) dziś Lebitha; mała wysepka w grupie Sporad, między wyspami Amorgos a Kałymna.

Lechajon mały port handlowy nad Zatoką Koryncką, połączony murami z Koryntem. Stacjonowała w nim również flota wojenna. . lectica zob. lektyka.

lectisternium łac. uroczystość religijna, obchodzona w Rzymie od r. 399 p.n.e., polegająca na urządzaniu wspaniałych uczt ku czci bogów:

Apollina, Merkurego, Jowisza, Junony, Miner-wy, Wenus i in. Potrawy ustawiano na stołach przed posążkami bogów umieszczonymi na wyścielanych łożach, lecti. Urządzaniem /. zajmowało się kolegium kapłanów stojących na straży uroczystości publicznych i prywatnych uroczystości religijnych, tzw. duwmiri sacris fadundis. Ostatnie wzmianki literackie o /. pochodzą z r. 179 p.n.e.

Leda mit. córka Testiosa i Eurythemis, żona Tyndareosa, matka Klitajmestry, Fojbe, Filinoe t Timandra. Była kochanką Zeusa i wydała na świat Helenę oraz obu Dioskurów (wcześniejsze mity uważają ich za synów Tyndareosa). Wg innej wersji - była nie żoną, lecz córką Tyndareosa. Późniejsze mity opowiadały, że Zeus zbliżył się do 1. w postaci łabędzia, wskutek czego L, wydała potem na świat dwa jaja, z których wykluli się Dioskurowie (Kastor i Polideukes) i Helena.

legat1 (łac. legatum) zapis testamentowy. Początkowo testator mógł obciążyć dziedzica nawet taką ilością zapisów, że wyczerpywały one cały spadek. W związku z tym państwo zaczęło wprowadzać pewne ograniczenia: lex Furia uchwalona ok. r. 200 p.n.e. głosiła, że w zasadzie zapis nie może przekraczać tysiąca asów;

lex Yoconia z r. 169 p.n.e. ustalała, że zapis nie może przewyższać tego, co otrzymuje dziedzic;

lex Falcidia z r. 40 p.n.e. postanowiła, że po

wpłaceniu wszystkich zapisów dziedzicowi musi pozostać co najmniej % część spadku.

legat 2 (łac. legatus) 1. poseł, wysłannik Rzymu lub obcego państwa, uważany powszechnie za osobę nietykalną. Za przewinienia mógł odpowiadać jedynie we własnej ojczyźnie. Po przybyciu do Rzymu, poseł zaprzyjaźnionego narodu zgłaszał swój przyjazd kwestorowi, który troszczył się o jego zakwaterowanie i utrzymanie. 1. przybywający z wrogiego państwa nie mógł od razu wejść do Rzymu, lecz musiał czekać po drugiej stronie Tybru na wyznaczenie mu przez senat audiencji. 2. pomocnik i doradca namiestnika prowincji. 3. /. wojskowy, adiutant dowódcy wojska rzymskiego. 4. w czasach cesarstwa tytuł /. nosił namiestnik w prowincjach cesarskich, mianowany do odwołania; tak samo tytułowano dowódcę legionu (legatus legwnis).

legatio łac. poselstwo zarówno w sensie urzędu posła, personelu poselskiego, jak i misji posła;

także misja pomocnika i doradcy wzgl. zastępcy wyższego urzędnika, w szczególności zarządcy prowincji (sprawującego swe funkcje poza Rzymem); /. libera wyjeżdżając do prowincji dla załatwienia własnych spraw lub na wypoczynek senatorowie rzymscy często uzyskiwali fikcyjną misję do załatwienia w imieniu senatu, za co otrzymywali zwrot kosztów podróży, a prowincje były obowiązane przyjmować ich jak prawdziwych posłów, dostarczać im noclegów, wyżywienia i środków transportowych.

leges zob. lex.

legio łac. legion, jednostka wojskowa armii rzymskiej. Do reformy Mariusza (107 p.n.e.) /. liczyła a) 4200 żołnierzy piechoty: po 1200 hastati i principes, 600 triarii i 1200 lekkozbrojnych (yelites) oraz b) 300 konnych. 1. dzieliła się na 30 manipułów po 2 centurie (zob.). Reforma Mariusza zmieniła legion w armię zawodową, reorganizując jednocześnie jego skład, liczebność i taktykę. Siła /. wzrosła do 6000 żołnierzy, usunięci zostali konni i yelites, w działaniach taktycznych manipuł wypierać zaczęła coraz bardziej kohorta (3 manipuły, czyli 6 centurii). August w 15 r. p.n.e. ustalił liczbę legionów na 28, przy czym każdy legion składał się odtąd z 5000 pieszych, 120 konnych.

Legio VII Gemina dziś Leon; miasto w His-pania Tarraconensis, wywodzące swą nazwę od stacjonującego tam VII legionu rzymskiego Gal-by, połączonego z legionem germańskim Wespa-zjana.

Leitos mit. syn Alektora, uczestnik wyprawy Argonautów, dowódca Beotów w wojnie trojańskiej, zabity przez Hektora.

Lejbethra zob. Libetra.

Lejbetrion (gr. Lejbethrion oroś, tac. Libethrius mons) zachodnia część Helikonu, w pobliżu Koronei, znajdowała się tam grota i dwa źródła poświęcone nimfom gór.

leksiarchowie (gr. leksfarchoj) urzędnicy ateńscy, w liczbie 6; mieli nadzór nad obywatelami zbierającymi się na zgromadzenie oraz kontrolowali ich uprawnienia. Pomagało im w tych czynnościach 30 niższych urzędników (syllogeis).

Lekton górzysty przylądek w Troadzie w Azji Mn., naprzeciw wyspy Lesbos.

lektyka (łac. lectica) łoże (lub fotel) przystosowane do noszenia przez tragarzy i zastępujące pojazd. Zwyczaj posługiwania się /. przejęli Grecy ze Wschodu. Do V w. p.n.e. używano jej tylko do przenoszenia rannych. W V w. p.n.e. /. pojawia się już na ulicach miast greckich, jednakże mężczyźni posługują się nią tylko wyjątkowo, w razie choroby lub kalectwa. Miała ona kształt łoża o 4 niskich nóżkach, była noszona przez 6-8 tragarzy, którzy ujmowali ją za drągi stanowiące przedłużenie dłuższych boków. Wykonana była z drzewa i plecionej łoziny;

luksusowe /. były inkrustowane srebrem. W Rzymie od czasów Nerona /. była dość szeroko stosowanym środkiem komunikacyjnym zarówno na terenie miast, jak i w podróżach lądowych. Posługiwanie się nią było dozwolone wszystkim pełnoprawnym obywatelom, bez różnicy płci i wieku, natomiast warstwy dyskryminowane, jak wyzwoleńcy i niewolnicy - nie mogły jej używać. Tragarzami byli wyłącznie niewolnicy zwani lecticarii. Nosili oni czerwone lub brązowe wełniane krótkie płaszcze, paenulae, po których można było ich poznać. Ludzie nie posiadający własnych /., mogli je wynająć wraz z tragarzami w przedsiębiorstwach przewozowych. Podróżna /. rzymska miała kształt łoża z wezgłowiem i skórzanym baldachimem, umocowanym na czterech kolumienkach. Firanki przesuwane na szynach pozwalały odizolować się od otoczenia i uchronić się od kurzu. Ozdobne /. bogaczy były dekorowane przedstawieniami plastycznymi z brązu lub srebra. 1„-fotel, tzw. sella gestatoria, noszona przez dwu tragarzy, była używana jedynie w obrębie miast.

lekyt (gr. lekythos) greckie naczynie ceramiczne używane do przechowywania oliwy, stanowiące również jeden z przyborów toaletowych. Posiadało wysmukły brzusiec walcowaty lub rozszerzający się ku górze, opatrzony niedużą stopką i długą wysmukłą szyją zakończoną wysokim rozchylonym wylewem, oraz prostopadle imadło. Od poł. V w. p.n.e. pojawiły się /. o biało gruntowanych brzuścach, ozdobionych barwnymi malowidłami, przeznaczone dla kultu zmarłych. W IV w. p.n.e. zaczęły pojawiać się w Atenach duże (do 2 m wysokości) ;. marmurowe, ustawiane na grobach w charakterze pomników. Brzusiee tych /. zdobiły płaskorzeźby figuralne.

lekythion gr. (łac. lecythium) nazwa greckiego dymetru trocheicznego katalektycznego o schemacie -L^.lo-L^^-; por. Ajschylos, Eumenidy 490; nyn katastrofa] neon L'-' -L'-' -L^ -L. Każdy trochej może być rozwiązany na trybrach, np. Alkman l, 56; diafadan ti toj lego ^^"^L '^'-L'-'-. Żartobliwa nazwa /. - flaszeczka na maść - pochodzi od' słynnego zwrotu Arysto-fanesa: lekythion apolesen l-^-i^^-i ^.iL^-i^, którego używa poeta dowcipnie w Żabach (1208nn.): w toczącym się w tej komedii sporze między Ajschylosem i Eurypidesem starszy tragik twierdził, że do każdego wiersza Eurypidesa można bez szkody dla znaczenia i dla całości dodać te dwa wyrazy: lekythion apolesen - zgubił flaszeczkę z pachnidłami.

Lelegowie (Leleges) dawne plemię nieznanego bliżej pochodzenia, zamieszkujące w czasach przedgreckich Akarnanię, Leukadię, Etolię, Lo-krydę, północną Beocję, Lakonię i wybrzeża Azji Mn. Po najeździe Achajów na Półwysep Bałkański całkowicie ulegli przybyszom. Znani byli jako dzielni żeglarze. Za swego protoplastę uważali pierwszego króla Lakonii, Leleksa.

Leliusze zob. Laelii.

Lemannus lacus Jezioro Lemańskie lub Genewskie, utworzone przez rzekę Rodan na pograniczu Gallia Narbonensis i Gallia Selgica, stanowiące jednocześnie granicę między Alpes Graiae i Paeninae a krajem Helwetów.

lemniscus tac. (gr. lemniskos) wstążka pierwotnie wełniana, potem z drogiej tkaniny lub tkana ze srebrnych i złotych nici, używana do przewiązywania wieńców i gałęzi palmowych, które wręczano zwycięzcom lub rzucano im pod nogi w czasie triumfalnego wjazdu do miasta.

Lemnos dziś Stalimene; jedna z największych wysp na Morzu Egejskim, na wprost wejścia

do Hellespontu. Z powodu wulkanicznego charakteru uważana za siedzibę Hefajstosa.

Lemonium osada w okolicy Rzymu, w pobliżu Porta Capena.

LemoTii lud mieszkający nad Morzem Północnym, wymieniony jedynie przez Tacyta.

Lemowikowie (Lemovlces) lud celtycki w Gallia Aguitanica ze stolicą Augustorictum (dziś Limoges).

lemury (łac. lemures) mit. wg wierzeń rzymskich dusze zmarłych, zarówno dusze ludzi dobrych (Lares), jak i złych (laryae), wg innych wersji jedynie dusze złych ludzi,

identyfikowane z larwami. Dla ich przebłagania i zabezpieczenia się przed krzywdami z ich strony obchodzono w Rzymie w dniach 9-13 maja święto Lemwalia, z którym były związane różne zabobonne obrzędy.

Lenaje zob. Dionizje.

Lenajon 1. (gr. Lenajón) nazwa, miesiąca w kalendarzu jońskim; był to miesiąc zimowy odpowiadający styczniowi - Gamelion w kalendarzu ateńskim. 2. (gr. Leno/on) święty okrąg w Atenach, gdzie odbywały się uroczystości na cześć Dionizosa Lenajos.

Leniusze zob. Laenii.

Lentuli przydomek jednej z gałęzi Korneliuszów (zob. Cornetii).^

Lentulus 1. Cnaeus Comelius 1. Gaetullciis, syn konsula Korneliusza Kossusa Lentulusa Gaetulicusa, konsul w r. 26 n.e., przez 10 lat namiestnik Germanii, w r. 40 stracony na rozkaz Kaliguli. Autor nie zachowanego dzieła historycznego i szeregu wierszy erotycznych. Pod imieniem Gaetulicusa zachowało się 9 epigramów w Antologii greckiej. 2. rzymski autor mimów mitologicznych w okresie wczesnego cesarstwa.

Leochares rzeźbiarz ateński z IV w. p.n.e., któremu przypisuje się posąg Apollina tzw. Bel-wederskiego oraz grupę Porwanie Ganimedesa. Zdobił on również zachodnią część słynnego Mauzoleum w Halikamasie.

Leodamas mówca ateński, uczeń Isokratesa (pierwsza poł. IV w. p.n.e.), występował jako oskarżyciel Chabriasa i Kallistratosa, sam był oskarżony przez Trazybulosa.

Leogoras ojciec Andokidesa, zaplątany w proces hennokopidów (zob.).

Leokorion świątynia w Atenach, poświęcona Leokorydom (zob.). W 1. został zabity syn Pizystrata, Hipparch.

Leokorydy (gr. Leokorides i Leontides) córki

Leosa: Praksithea, Theope i Eubule, które ojciec na zlecenie wyroczni delfickiej złożył w ofierze bogom, aby uwolnić kraj od głodu. Ateńczycy czcili je jako żeńskie demony urodzajów i wystawili im świątynię Leokorion.

Leokrates 1. jeden z dowódców ateńskich w bitwie pod Platejami w r. 479 p.n.e., później oblegał Eginę i w r. 457 zdobył ją dla Ateńczyków. 2. Ateńczyk, który uciekł z Aten po bitwie pod Cheroneją (r. 338 p.n.e.) i w 8 lat później został oskarżony przez znanego z surowości mówcę Likurga. Ponieważ połowa głosów padła za uwolnieniem, połowa za ukaraniem Leokra-tesa, został on uwolniony.

Leon 1. syn Eurykratidasa, król Sparty w VII w. p.n.e. 2. dowódca floty ateńskiej, zaprzysiągł wspornic z Nikiaszem pokój ze Spartą w r. 421 p.n.e.; uczestnik bitwy morskiej pod Arginuzami w roku 406. 3. dowódca załogi w Bizancjum w czasie oblegania miasta przez Filipa Macedońskiego w r. 340 p.n.e.

Leonidas 1. syn króla Sparty Anaksandri-- dąsa, objął władzę po śmierci brata swego, Kleomenesa I, ok. r. 488 p.n.e. Podczas wojen perskich, w r. 480 bronił wąwozu termopilskiego mając oddział złożony z wojsk sprzymierzonych, helotów oraz 300 Spartan. Kiedy zdrajca Efialtes naprowadził Persów na tyły walczących, 1. odesłał oddziały sprzymierzeńców; pozostali Spar-tanie dzielnie bronili wąwozu zadając wielkie straty Persom, lecz wszyscy zginęli. Kserkses kazał trupowi 1. ściąć głowę i ciało rozpiąć na krzyżu. 2. syn Kleonymosa, król Sparty, przeciwnik reform Agisa IV; został w r. 242 p.n.e.

pozbawiony tronu przez eforów i uciekł do Tegei, w rok potem jednak odzyskał tron spartański. Zmarł w r. 236. 3. dowódca wojsk Antygonosa, w r. 320 p.n.e. zmusił do posłuszeństwa wojska najemne w Likaonii, zbuntowane przeciw Anty-gonosowi. 4. 1. z Tarentu (IV/III w. p.n.e.), wybitny poeta hellenistyczny, autor wielu zachowanych epigramów. 1. poświęca swoje utwory skromnemu życiu prostych ludzi. 5. 1. z Aleksandrii, matematyk i astrolog grecki z czasów Nerona (I w. n.e.), autor epigramów, specjaliota w układaniu tzw. wierszy izopseficznych (zob. isopsefa).

Leonnatos x Pełli w Macedonii, członek straży przybocznej Filipa II Macedońskiego, po jego śmierci brał udział w wyprawie Aleksandra W. do Azji. Po śmierci Aleksandra otrzymał Frygię nad Hellespontem. W czasie wojny lamijskiej

walczył po stronie Antypatia, ówczesnego władcy macedońskiego. Zginął w r. 322 p.n.e. w bitwie w pobliżu Lamii.

Leonteus z Lampsaku, uważany za jednego z najwybitniejszych uczniów Epikura (lY/IIIw. p.n.e.), występował w obronie swego mistrza w traktacie Przeciw Likofronowt.

Leontiades 1. syn Eurymachosa, przywódca wojsk tebańskich w bitwie pod Termopilami w r. 480 p.n.e. 2. przywódca partii oligarchicznej w Tebach, pełnił funkcje polemarcha w r. 383 p.n.e. Padł z ręki Pelopidasa w r. 379.

Leontini (łac.; gr. Leontinoj) dziś Lentini;

miasto założone przez Chalkidyjczyków z Naksos w r. 730 p.n.e. we wschodniej części Sycylii, między Kataną a Syrakuzami. W r. 476 p.n.e. dostało się pod panowanie Hierona z Syrakuz. W czasie wojen punickich mieszkańcy 1. walczyli przeciw Rzymianom, którzy zdobyli i zniszczyli miasto. Żyzne pola okoliczne słynęły z wybornej pszenicy. Było to miasto rodzinne słynnego sofisty Gorgiasza.

Leontion1 1. hetera ateńska, przyjaciółka filozofa Epikura. 2. imię ukochanej poety Hermesianaksa z Kolofonu, który ogłosił zbiór elegii miłosnych pt. Leontion.

Leontion2 1. miasto w Achai na Peloponezie. 2. miasto na Sycylii.

Leontis jedna z 10 fyl, utworzona przy nowym podziale państwa ateńskiego przez Klejstenesa (koniec VI w. p.n.e.).

Leontiskos malarz grecki z Sikionu (druga poł. III w. p.n.e.), wspomniany przez Pliniusza.

Leopolita 1. Jan 1. (1482 -1537) kaznodzieja i profesor Akademii Krakowskiej, w r. 1500 uzyskuje stopień magister artium, w r. 1520 przerzuca się na studia teologiczne i w r. 1527 uzyskuje stopień doktora teologii. Zbiór kazań Ymficae passionis Christi historica explanatio wydano w r. 1537. 2. Jan Nicz, zwany 1. (1523 --1572), syn Kaspra, kaznodzieja i profesor Akademii Krakowskiej; w r. 1538 rozpoczyna studia w Krakowie, zdobywa stopień magistra nauk wyzwolonych, od r. 1560 przerzuca się na studia teologiczne; jest wydawcą pierwszej katolickiej Biblii polskiej, tzw. Scharffenbergerowskiej, zw. też Biblią Leopolity. Ogłasza

również podręcznik początków retoryki i dialektyld napisany przez lekarza poznańskiego Stefana Mikana, pt. Mi-canus, Dialecttcae et rhetoricae praecepta (Kraków 1561).

Leos mit. jeden z ateńskich herosów-eponi

mów (fyla Leontis), ojciec trzech córek, zw. Leokorydami (zob.).

Leostenes (gr. Leosthenes) Ateńczyk, dowódca wojsk najemnych w czasie wojny lamijskiej (r. 323 - 322 p.n.e.). Pokonał w Termopilach armię Antypatra i zmusił go do schronienia się w pobliskiej twierdzy Łamią, obleganej przez Greków. Poległ w czasie oblężenia Lamii.

Letychides król Sparty w latach 491 - 479 p.n.e., następca Demaratosa, zwycięzca Persów w bitwie u przylądka Mykale w r. 479.

Lepidus zob. Aemilii.

Lepontii lud zamieszkujący południową część Recji; głównym ich miastem była Oscela (dziś Domo d'0ssola w północnych Włoszech, w pobliżu granicy szwajcarskiej).

Lepreon warowne miasto w zachodniej części Peloponezu, zwanej Trifylią (w pobliżu dzisiejszego Strovitsi). Mieli je założyć, wg tradycji, przybyli z Lemnos Miniowie. Początkowo uzależnione od Elidy, w r. 400 p.n.e. dzięki pomocy Sparty uzyskało samodzielność.

Leptines 1. brat Dionizjosa Starszego, dowódca floty Syrakuz w walkach z Kartaginą, skazany przez brata na wygnanie w r. 390 p.n.e., powrócił, przyjęty z honorami; w r. 383 zginął w bitwie pod Kronion. 2. prawdopodobnie syn poprzedniego, tyran w Apollonii i w Engyon na Sycylii, pozbawiony władzy przez Timoleona;

w r. 342 udał się na wygnanie do Koryntu. 3. demagog ateński, którego wniosek o uwolnienie obywateli od podatków na rzecz państwa skutecznie zwalczał Demostenes w r. 356 p.n.e. w mowie Przeciw Leptinesowi.

Leptis 1. L. Magna albo Neapolis, dziś Lebda;

miasto na północnym wybrzeżu Afryki, między Małą a Wielką Syrtą, na zachód od rzeki Cinyps i na wschód od Abrotonu. Była to kolonia fenicka, podległa Kartaginie. W czasie wojny ju-gurtyńskiej stanęła po stronie Rzymu, w czasie wojny domowej po stronie Pompejusza. Miejsce urodzin cesarza Septimiusa Sewera. Pozostały. miny term. 2. 1. Minor, kolonia fenicka na wybrzeżu Bizacjum w północnej Afryce, między Adrumetum a Papsus.

Lenia (albo Lerne) miasto w Argolidzie na południo-zachód od Argos, nad bagnistym jeziorem o tej samej nazwie. Tu Herakles, wg legendy, miał zabić hydrę, zw. lemejską.

lernejska hydra zob. hydra lemejską.

Leros wyspa na Morzu Egejskim w grupie Sporad, odznaczająca się urodzajną ziemią i do-

godnymi portami, zamieszkiwana najpierw przez Dorów, potem skolonizowana przez Milet.

Lesbooaks I. gramatyk z I w. n.e., autor zachowanego pisemka pt. Perl schematon (O figurach gramatycznych), tj. o niezwykłych wyrażeniach, ilustrowanych przykładami z Homera i innych poetów oraz z dialektów. 2. 1. z Mityleny, sofista z II w. n.e., napisał Erotikaj epistoła] (Listy miłosne). Zachowały się trzy jego deklamacje, czyli fikcyjne mowy pt. Politikos, Protrep-tikos protos i Protreptikos deuteros, w których zachęcał Ateńczyków, aby dzielnie walczyli przeciw Sparcie i Tebom w czasie wojny pelo-poneskiej.

Lesbos wyspa na Morzu Egejskim; północno--zachodnia część była górzysta i lesista, z kamieniołomami marmuru; poludniowo-wśchodnia była bardziej urodzajna, słynęła z dobrego wina, oliwek i ostryg. Wyspę zamieszkiwali najpierw Pelazgowie, potem skolonizowali ją Achajowie z Eolii. Była ona metropolią wielu kolonii w Azji Mniejszej. W czasie wojny peloponeskiej opanowali wyspę Ateńczycy. Później dostała się w ręce Mitrydatesa, wreszcie pod panowanie Rzymian, którzy włączyli ją do prowincji Azji. Ważniejsze miasta 1. tworzyły związek federacyjny pięciu - pentdpolis; były to: Mitylena (ojczyzna Alkajosa, Pittakosa i Safony), Metymna (ojczyzna Hella-nikosa i Ariona), Antissa, Eresos (ojczyzna Teofrasta i Fajniasa) i Pyrra.

lesche (gr. lesche) budynek dostępny dla wszystkich w dzień i w nocy. Służył jako schronienie przed upałem lub deszczem oraz jako nocny przytułek dla żebraków i włóczęgów. W dzień odwiedzali go obywatele miasta, spędzając tam wolne chwile na rozmowie i spotkaniach towarzyskich. Służył też jako miejsce dysput filozofów z uczniami. 1. wznoszono w miastach greckich i w okręgach kultowych. Najsłynniejsza była 1. Knidyjczyków w Delfach, w północnej części świętego okręgu Apollina. Był tq,budynek prostokątny (18,5 m x 9,5 m), prowadziły doń jedne drzwi w ścianie południowej. Światło przechodziło do budynku prawdopodobnie przez otwór w dachu, który wspierał się na ośmiu kolumnach ustawionych w dwa rzędy wzdłuż długich boków. Pod ścianami stały ławy służące zarazem jako łoża dla nocnych gości. Ściany wewnętrzne 1. Knidyjczyków zdobić miały wspaniale malowidła Polignota, przedstawiające sceny z Odysei i ze Zburzenia Ilionu (Ulu persis).

Lesches z Pyrry na Lesbos (VII/VI w. p.n.e.),

poeta cykliczny, któremu przypisywano dwa poematy; Ilias mikra (Mała Biada), w 4 pieśniach oraz Iliu persis (Zburzenie Ilionu), w 2 księgach. Oba nie zachowane.

Lestrygonowie zob. Lajstrygonowie.

Leśniewski Franciszek Michał - (1720 - ok. 1790) jezuita, poeta liryczny piszący w języku łacińskim; w utworach zawartych w zbiorze pt. Lyrica, elegiae et epigrammata selectiora (Lwów 1790), porusza aktualne sprawy polityczne, przestrzega przed grożącymi Polsce niebezpieczeństwami, opiewa techniczny postęp ludzkości, np. wynalazki inżynierskie Udairyka Radziwiłła, nowe sposoby sporządzania tkanin, żeglugę powietrzną itd.

Leta (Lethe) mit. 1. rzeka zapomnienia w państwie podziemnym. Umarli, którzy napili się jej wody zapominali o swym ziemskim życiu. 2. córka Eris, personifikacja zapomnienia;

ośrodkiem jej kultu był Erechtejon.

Leto (gr.; łac. Latona) mit. córka Tytana Ko-josa i Fojbe, matka Apollina i Artemidy. Wg jednej wersji, była żoną Zeusa przed Herą, wg innej, Zeus zapałał do niej miłością .już po poślubieniu Hery. Zazdrosna Hera ścigała L., nie pozwalając jej nigdzie się zatrzymać, dopiero wyspa Delos przyjęła ściganą, która tutaj wydała na świat Apollina i Artemidę.

Leuci plemię w Gallia Belgica (na terenach dzisiejszej południowej Lotaryngii) w sąsiedztwie Lingonów, ze stolicą Tullum (dziś Toul nad Mozelą).

Leuka (łac. Leuca) przylądek w Kalabrii (dziś Capo di Leuca) z miastem o tej samej nazwie (dziś Santa Maria di Leuca).

Leukada zob. Leokadia.

Leukadia (albo Leukds) skalisty półwysep na Morzu Jońskim w pobliżu Akamanii, z miastem Nerikos. W VII w. p.n.e. skolonizowali 1. Ko-ryntyjczycy; przekopano wówczas kanał na przesmyku łączącym 1. z lądem, tak że odtąd była ona uważana za wyspę. W części północno--zachodniej znajdował się przylądek ze sławną świątynią Apollina; był on znany pod nazwą Leukate, skała leukadyjska, z której strącano zbrodniarzy do morza. Wg legendy, tutaj także miała skoczyć do morza poetka Safona. Wybitny archeolog niemiecki z początku XX w., Doerpfeid, na podstawie wykopalisk archeologicznych podejmował próby zidentyfikowania 1. z homerową Itaką.

Leukaj (albo Lenkę) 1. miasto na wybrzeżu

Lenkę

414

Iex

jońskim w Azji Mn., założone przez wodza perskiego Tachosa w r. 352 p.n.e. W r. 131 p.n.e. rozegrała się tutaj bitwa między konsulem rzymskim Licyniuszem Krassusem a Aristonikiem. 2. miasto w Lakonii, prawdopodobnie w pobliżu Akriaj. 3. dwie małe wysepki w pobliżu Krety (zob. Leuke).

Leuke 1. mała wyspa na północnym wybrzeżu Krety i druga na południowych wschodzie.

2. wyspa na Morzu Czarnym u ujścia Istru (zob. Danubius); wg mitu, miał tu po śmierci przebywać Achilles wraz z innymi towarzyszami.

3. 1. Akte okolica w Tracji nad Propontydą.

4. 1. Akte południowa część Eubei. 5. 1. Komę handlowe miasto plemienia arabskiego Naba-tejów na wybrzeżu Zatoki Arabskiej.

Leukippidy mit. Pojbe i Hilajra, córki Leukip-posa i króla Messenii; były zaręczone z synami Afareusa, Idasem i Linkeusem, ale zostały porwane przez Dioskurów. Leukippos miał jeszcze trzecią córkę, Arsinoe (zob.).

Leukippos 1. mit. syn króla Pizy, Ojnomaosa, zakochany w nimfie Dafne. Aby być bliżej ukochanej, przebrał się za dziewczynę. Za sprawą Apollina, również zakochanego w Dafne, cały orszak nimf podążył do kąpieli, gdzie podstęp 1. został wykryty, młodzieniec zaś został zabity przez towarzyszki Dafne. 2. mit. król Messenii, ojciec Fojbe i Hilajry (zob. Leukippidy) oraz Arsinoe, uczestnik polowania w Kalidonie. 3. (VI/V w. p.n.e.) nauczyciel Demokryta, twórca nauki o atomach, którą rozwinął Demokryt. Napisał dzieło pt. Megas Diakosmos (Wielki porządek), zachowane w krótkiej epitome, oraz księgę pt. Perl nu (O rozumie), z której zachował się jeden fragment. 4. zob. Galatea 1.

Leukofrys miasto nad rzeką Meander w Karii, ze świątynią Artemidy Leukofiyne (o białych brwiach).

Leukopetra dziś Capo dell'Armi; skalisty przylądek w Bruttium w południowo-zachodniej części Italii.

Leukosia wyspa na Morzu Tyrrenskim w pobliżu Paestum.

Leukosyrowie (łac. Leucosyri, gr. Leukósyrof) dosł. biali Syryjczycy, pierwotna nazwa mieszkańców Kappadocji, pochodzenia syryjskiego;

później odnoszono ją do Kappadocyjczyków mieszkających nad Morzem Czarnym.

Leukotea (Leukothea) mit. boginka morska zw. pierwotnie Ino. Zob. Atamas.

Leukotoe (Leukothoe) mit. córka króla Babilonii, Orchamosa i Eurynome, kochanka Apollina.

Leuktry (Leuktra) 1. dziś Parapungia; miasto w Beocji, na południe od Tespiów, położone na drodze do Piątej, znane ze zwycięstwa odniesionego w r. 371 p.n.e. przez Epaminondasa nad wojskami spartańskimi. 2. (albo Leuktrori) miasto w zachodniej Lakonii, przy ujściu rzeki Pamisos, ze świątynią Ateny.

Lewiusz zob. Laevius.

Iex łac. główne znaczenie: ustawa, prawo ustanowione we właściwym trybie przez kompetentny organ prawodawczy - w przeciwieństwie do prawa zwyczajowego. W Rzymie początkowo uchwalano ustawy na zgromadzeniach kurii (comitia curiata), na zgromadzeniach centurii (comitia centuriatd) i na zgromadzeniach plebejuszów (concilia plebis). Ustawy uchwalone na tych ostatnich zgromadzeniach nazywano plebiscita. Uchwaloną ustawę niekiedy ryto na tablicy spiżowej lub pisano na tablicy drewnianej i wystawiano na Forum. Każda ustawa składała się z 3 części, były to: praescriptio wstęp; rogatw właściwa treść ustawy; sancfio, zagrożenie karami. W czasach cesarstwa miejsce ustaw uchwalanych przez zgromadzenie ludowe zajmują konstytucje cesarskie (edicta, decreta, mandata, rescripta) określone przez prawników klasycznych i w ustawodawstwie cesarskim ogólnym terminem leges. Termin /. może oznaczać również prawo w ogóle, normę lub prywatno-prawne postanowienia jednostek, w szczególności przy kontraktach (np. /. yendMoms, 1. locationis).

- Iex Aemilia 1. z r. 434 p.n.e. zmniejszała czas urzędowania cenzorów do 18 miesięcy;

2. z r. 115 p.n.e. dotyczyła wpisywania wyzwoleńców wyłącznie do czterech tribus miejskich.

- leges agrariae ustawy dotyczące rozdziału gruntów państwowych (ager publicus), np. Iex Licinia Sextia z 367 p.n.e.: 1. ograniczała prawo posiadania ager publicus do 500jugerów; 2. ograniczała ilość sztuk bydła do 100 dużych lub 500 małych; 3. za wykroczenia przeciwko tym ustawom groziła karą pieniężną, multa. Dalej wymienimy: Iex Flaminia z r. 232 p.n.e. o podziale gruntów państwowych w Galii Trans-alpejskiej; Iex Sempronia: a) ustawa Tyberiusza Grakchusa z r. 133 p.n.e., wg której posiadacz ziemi państwowej mógł zatrzymać 500 jugerów dla siebie i po 250 jugerów dla każdego z synów, jednakże razem najwyżej 1000 jugerów; b) ustawa Gajusza Grakchusa z r. 123 p.n.e., która

wznawiała prawo Tyberiusza. Tym postępowym ustawom przeciwstawiło stronnictwo senatorskie:

lex Livia (zob.) Marka Liwiusza Druzusa z r. 122 p.n.e. oraz lex Thoria, która dawnym posiadaczom działek gruntów państwowych przyznawała je na własność.

- leges Antoninę (uchwalone na wniosek trium-wira Marka Antoniusza w latach 44-43 p.n.e.) 1. o poświęceniu piątego dnia wielkich igrzysk rzymskich pamięci Juliusza Cezara- 2. o miesiącu Quintilis, który nazwano lulius na cześć Cezara;

3. o zniesieniu dyktatury; 4. lex iudiciaria, dodawała w trybunałach sądowych do dekurii senatorów i ekwitów dekurię centurionów;

5. o prawie odwołania się do ludu w razie oskarżenia o gwałt lub o obrazę majestatu; 6. uznawała za prawomocne wszystkie zarządzenia Cezara.

- lex AtUia Marcia z r. 311 p.n.e. przenosiła na lud prawo wyboru trybunów wojskowych.

- tex Awelia z r. 75 p.n.e. przywracała trybunom ludowym odebrane im przez Sullę prawo piastowania urzędów kurulnych.

- lex Calpurnia de repetundis z r. 149 p.n.e. dotyczyła wymuszeń.

- lex Canuleia z r. 445 p.n.e. zezwalała na zawieranie małżeństw pomiędzy patrycjuszami i plebejuszami.

- lex Cloudia z r. 218 p.n.e. zabraniała senatorowi lub synowi senatora posiadania większego okrętu dla zajmowania się handlem.

- leges Clodiae ustawy uchwalone na wniosek trybuna ludowego Publiusza Klodiusza z r. 58 p.n.e.: m. in. 1. znosiła opłaty za zboże dawane ludowi; 2. przywracała zakazane w r. 64 p.n.e. stowarzyszenia i tworzyła nowe; 3. ustalała karę wygnania dla każdego, kto by kazał stracić obywatela rzymskiego bez wyroku sądu.

- leges Corneliae 1. z r. 57 p.n.e. dotyczyła odwołania Cycerona z wygnania, 2. lex Cornelia konsula Cynny z r. 87 p.n.e. o odwołaniu Mariusza; 3. leges Corneliae wydane przez Sullę w latach 82 - 79 p.n.e. miały na celu przywrócenie ustroju przedgrakchańskiego; 4. lex Cornelia Baebia (z r. 181 p.n.e.) de ambitu przeciw stosowaniu przekupstwa przy ubieganiu się o urzędy.

- lex Didia z r. 143 p.n.e. przeciwko zbytkowi.

- lex Domitia z r. 103 p.n.e. wprowadzała zamiast kooptacji wybory kapłanów i augurów.

- leges Duiliae z r. 449 p.n.e.: m. in. o przywróceniu urzędu konsulów.

- leges duodecim tabularum zob. Prawo dwunastu tablic.

- lex Famda z r. 161 p.n.e. przeciw zbytkowi.

- leges frumentariae dotyczące sprzedawania zboża ludowi po niskiej cenie: 1. ustawa Gaju-sza Grakchusa z r. 123 p.n.e. o wydawaniu zboża po cenie 611'3 asa za modius; 2. ustawa Satumina z r. 100 p.n.e. oraz 3. ustawa Liwiusza Druzusa z r. 91 p.n.e. obniżające cenę jeszcze bardziej.

- lex Gabinia z r. 67 p.n.e. dotyczyła powierzenia Pompejuszowi naczelnego dowództwa w wojnie z piratami.

- lex Gellia Cornelia z r. 69 p.n.e. zatwierdzała nadane przez Pompejusza prawa obywatelstwa.

- leges Genuciae ustawa z r. 342 p.n.e. zabraniająca pożyczać na procent.

- lex Hortensia z r. 287 p.n.e. postanawiała, że uchwały zgromadzeń plebejuszów obowiązują wszystkich Rzymian.

- leges iudiciariae dotyczyły procedury sądowej i organizacji sądów.

- lex lulia z r. 90 p.n.e. nadawała obywatelstwo rzymskie Latynom i tym sprzymierzeńcom, którzy nie wystąpili przeciw Rzymowi lub też mieli w krótkim czasie złożyć broń.

- leges luliae (z czasów Cezara), 1. dwie ustawy z- r. 59 p.n.e. pozostawiały nienaruszone dawne posiadłości, ustalały nowy podział ziemi i kolonie; 2. ustawa z r. 59 p.n.e. zatwierdzała wszelkie zarządzenia Pompejusza w Azji; 3. de repetundis, dotyczyła nadużyć na prowincjach;

na niej opierali się później cesarze; 4. z r. 49 p.n.e. regulowała sprawę długów; 5. nadawała obywatelstwo rzymskie mieszkańcom Gades; 6. z r. 46 p.n.e. nadawała obywatelstwo mieszkańcom Galii Transpadańskiej; 7. lex frumentaria redukowała liczbę ludzi, którym rozdawano zboże, z 320 000 do 150000; 8. określała czas zarządzania prowincjami do jednego roku w prowincjach pretor-skich, do dwu lat w prowincjach konsularnych;

9'. dotyczyła ograniczenia zbytku.

- leges luliae (z czasów Oktawiana Augusta):

l. z r. 18 p.n.e. nazwana lex lulia de maritandis ordinibus, była wymierzona przeciw bezżenności, przeciw małżeństwom bezdzietnym i przeciw rozwodom; 2. przeciw lichwie zbożowej.

- leges Liciniae Sextiae uchwalone na wniosek trybunów ludowych Licyniusza i Sekstiusza w r. 367 p.n.e.: 1. dotyczyła spłaty długów; po potrąceniu spłaconych odsetek resztę kapitału należało zwrócić w trzech rocznych ratach;

2. ustalała, że jeden z konsulów powinien być plebejuszem.

- lex Lwia uchwalona z inicjatywy trybuna Liwiusza Druzusa z r. 122 p.n.e. znosiła nakazany ustawą Tyberiusza Grakchusa z r. 133 p.n.e. (lex Sempronia) zwrot ziemi państwowej, ager publicus oraz dotyczyła założenia 12 kolonii.

- leges M anilinę (trybuna Maniliusza): 1. z r. 67 p.n.e. przyznała wyzwoleńcom prawo głosowania w tribus ich patronów; 2. z r. 66 p.n.e. o powierzeniu Pompejuszowi dowództwa w wojnie z Mitrydatesem.

- lex Ogulnia z r. 300 p.n.e. dotyczyła przyjmowania do kolegiów kapłańskich określonej liczby plebejuszy.

- lex Oppia z r. 215 p.n.e. przeciw zbytkowi kobiet.

- lex Pacmia z r. 8 n.e. wprowadzała zmianę nazwy miesiąca Sextilis na Augustus, ku czci Oktawiana Augusta.

- lex Papla z r. 65 p.n.e. dotyczyła obywatelstwa rzymskiego: nakazywała wysiedlenie z Rzymu tych, którzy nie byli obywatelami, oraz śledztwo sądowe wobec tych, którzy obywatelstwo rzymskie otrzymali bezprawnie.

- lex Petronia z r. 32 p.n.e. zabraniała właścicielom niewolników wyznaczać ich do walki z dzikimi zwierzętami bez zezwolenia właściwego urzędnika.

. - lex Plautia Papiria z r. 89 p.n.e. nadawała obywatelstwo rzymskie sprzymierzeńcom zamieszkałym w Italii, zgłaszającym się u pretora w ciągu 60 dni; uzupełniała ona lex ludia z poprzedniego roku.

- lex Poetelia Papiria z r. 428 p.n.e. łagodziła kary za długi, zabraniała sprzedaży dłużnika w niewolę oraz karania śmiercią.

- lex Pompeia z r. 89 p.n.e. nadawała prawo latyńskie mieszkańcom Galii Transpadańskiej.

- leges Pompeiae uchwalone na wniosek Gneusza Pompejusza Wielkiego: 1. wprowadzała obowiązek obecności w Rzymie kandydatów na urzędników w czasie wyborów; 2. dotyczyła przedłużenia Cezarowi władzy w Galii na dalsze pięć lat.

- lex Parcia z II w. p.n.e. dotyczyła prawa odwołania się obywateli oskarżonych w procesie karnym do zgromadzeń ludowych.

- lex Publilia z r. 471 p.n.e. dotyczyła wybierania edylów plebejskich przez plebejuszów.

- leges Publiliae (uchwalone na wniosek Publiliusza Philo) z r. 339 p.n.e.: 1. ustawa, w myśl

której uchwały zgromadzeń plebsu obowiązują wszystkich kwirytów; 2. o tym, że jeden z cenzorów powinien być plebejuszem.

- lex Roscia theatraUs uchwała ludu z r. 67 p.n.e. przyznała ekwitom 14 rzędów miejsc w teatrze oraz określała cenzus dla ekwitów w wysokości 400 000 sesterców.

- leges Sulpiciae z r. 88 p.n.e.: 1. o wpisywaniu nowych obywateli i wyzwoleńców do wszystkich tribus; 2. o odebraniu władzy Sulli i powierzeniu Mariuszowi prowincji Azji, jak również dowództwa w wojnie z Mitrydatesem.

- leges sumptuariae tak nazywano ustawy wymierzone przeciw zbytkowi.

- leges tabellariae wprowadzały głosowanie na tabliczkach zamiast dotychczasowego ustnego.

- lex Terentia Cassia z r. 73 p.n.e. o rozdzielaniu ludowi zboża.

- lex Yaleria o prawie odwołania się ludu od wyroku konsulów w sprawach karnych (z r. 509 p.n.e.).

- leges Yaleriae Horatiae z r. 449 p.n.e.:

l. o tym, że uchwały comitia tributa plebis obowiązują cały lud; 2. o nietykalności trybunów ludowych.

- lex Vatinia z r. 59 p.n.e. dotyczyła przyznania Cesarowi prowincji Galii i Illirii na okres 5 lat.

- lex Yillia annalis z r. 180 p.n.e. ustalała pewne warunki, którym winien odpowiadać obywatel ubiegający się o urząd (minimum wieku, przerwa dwuletnia między sprawowaniem poszczególnych urzędów).

Libanios sofista grecki (r. 314-395 n.e.) z Antiochii, uczeń retora Zenobiosa; jakiś czas przebywał w Atenach, potem nauczał retoryki w Konstantynopolu, zmarł w mieście rodzinnym. Był m. in. nauczycielem dwu wybitnych pisarzy chrześcijańskich: Bazylego Wielkiego i Jana Chryzostoma. Pisma jego zachowały się niemal w całości. Są to: logoj, mowy, pomyślane jako wzory dla ćwiczeń retorycznych; meletaj, mowy na tematy zmyślone, wśród których znajdują się mowy do cesarzy Juliana, Konstancjusza i Kon-stansa, rzucające pewne światło na historię tego okresu; listy, adresowane do wielu wybitnych osobistości współczesnych, dzięki czemu przynoszą dużo ważnych wiadomości dotyczących wypadków ówczesnych.

Libanos pasmo wysokich gór pomiędzy Fenicją i Celesyrią, porośniętych lasami sosnowymi i cedrowymi, z których miały pochodzić drzewa

użyte przez Salomona do budowy świątyni jerozolimskiej.

Libanus Jerzy z Legnicy, zw. też Georgius Libanus Silesius (nr. 1464), humanista śląski, profesor retoryki w Akademii Krakowskiej, pierwszy hellenista polski. Wykładem gramatyki greckiej naraził się kołom wpływowych magistrów i został usunięty. Wydał z własnym przekładem łacińskim i ze scholiami Carmina Sibyllae Ery-Ihraeae (Pieśni Erytrejskiej Sybilli) oraz przedrukował elementarz grecki.

libatio łac. bezkrwawa płynna ofiara, część składowa uroczystej ofiary, sacrificium; niekiedy stanowiła sama pełną ofiarę, np. w obrzędach na cześć zmarłych lub przy przysiędze. Dopełniano jej przez wylanie płynu na ołtarz ofiarny z płaskiej czary (grecka fiole, spondejon, rzymska patera). Osobne przepisy określały, kiedy należało użyć wina z wodą, kiedy zaś wina czystego. Przy ofierze na cześć bóstw chtonicznych wylewano wodę lub mieszaninę mleka z miodem, z ewentualnym dodatkiem oliwy. Specjalną formą /. było strącenie na cześć bóstwa pierwszych kilku kropel z każdego kubka lub kielicha płynu wypijanego przy posiłkach, a więc wody, mleka lub wina.

libellus łac. pisemko, książeczka; w terminologii prawnej: a) skarga pisemna w procesie sądowym; b) podanie, petycja skierowana do cesarza lub do senatu; cesarze mieli specjalnych urzędników zwanych a libellis do przyjmowania i załatwiania podań; c) ogłoszenie o sprzedaży, o zgubionych przedmiotach, o igrzyskach itd.

liber zob. książka.

Liber mit. przydomek nadawany przez Rzymian Dionizosowi, prawdopodobnie jako bogu wyzwalającemu od trosk (gr. Lyajos). Pierwotnie italskie bóstwo urodzaju i roślinności.

Libera mit. siostra boga zw. Liber, identyfikowana z Persefoną. W poezji rzymskiej nazywano Ariadnę L; jako małżonkę Dionizosa.

Liberalia święto rzymskie obchodzone 17 marca na cześć boga Liber; w dniu tym chłopcy szesnastoletni wkładali togę męską.

Libertas mit. rzymska bogini wolności. Przedstawiano ją najczęściej na monetach (wybitych z okazji wydarzenia, które przyniosło lub zwróciło wolność obywatelom rzymskim) w postaci matrony z pileusem i wieńcem laurowym, później z czapką frygijską trzymaną w rękach. W Rzymie poświęcono jej świątynię na Awenty-

nie. Inną świątynię 1. wzniósł Klodius na miejscu, gdzie stał dom Cyoerona.

libertinus, libertus zob. wyzwoleńcy.

Libetra (gr. Libethra. Ujbethra) miasto w Macedonii, w części zwanej Pieria, w pobliżu Olimpu, zniszczone na skutek nagłego wylewu rzeki Sys. W okolicy 1. znajdowała się grota i źródło poświęcone Muzom.

Ubia (łac. Libya, gr. Libye) u Homera, Hezjoda i geografów greckich aż do Strabona oznacza Afrykę; w czasach rzymskich 1. nazywano część kontynentu afrykańskiego i rozróżniano 1. exterior, pustynny kraj położony na wybrzeżu Morza Śródziemnego - oraz 1. interior, zamieszkaną przez plemiona Getulów i Ga-ramantów, położoną na północ od Etiopii.

Libitina mit. rzymska bogini pogrzebów, utożsamiona w czasach późniejszych z Persefoną. Czczono ją w świętym gaju znajdującym się prawdopodobnie na Eskwilinie. Przechowywano tam wykazy zmarłych i sprzęt pogrzebowy, który można było wynajmować wraz z obsługą. Na zlecenie Serwiusza Tulliusza za każdego zmarłego wpłacano do kasy 1. datek zwany lucar Libitinae.

libitinarii łac. przedsiębiorcy pogrzebowi w Rzymie, mający swą siedzibę w gaju bogini Libitiny;

wynajmowali sprzęt pogrzebowy wraz z obsługą.

Libo przydomek rodu Skryboniuszów (zob. Scribonii).

librarius łac. 1. przepisywacz książek, kopista, sekretarz. 2. księgarz trudniący się sprzedażą książek. 3. nauczyciel elementarny, uczący dzieci czytać i pisać.

libum łac. kołacz, placek ofiarny z mąki, oliwy i miodu, składany bogom w dniu urodzin.

Libumia część Ulirii położona nad Morzem Adriatyckim między rzekami Arsia i Titius, które na pomocy oddzielały ją od Istni, na południu od Dalmacji. Ludność zajmowała się przeważnie handlem morskim oraz budową lekkich statków, słynnych z wielkiej szybkości (libumae, nayes Libumae). W pierwszej poł. II w. p.n.e. 1. poddała się dobrowolnie Rzymowi, nie będąc w stanie odpierać napadów sąsiednich ludów.

Libya zob. Libia.

Libyci montes pasmo gór na zachodniej granicy Egiptu.

Libycum marę nazwa części Morza Śródziemnego przy wybrzeżach Afryki, od Wielkiej Syrty do wyspy Krety.

Libyfojnikowie (gr. Libyfófnikes) grecka nazwa rnieszkańców afrykańskich kolonii fenickich wywodzących się ze zmieszania Libijczyków i Fenicjan.

Libyssa miasto nadbrzeżne w Bitynii, leżące na drodze prowadzącej z Nikomedii do Chal-kedonu. Tutaj miał sobie odebrać życie Hannibal w r. 182 p.n.e., i tutaj pokazywano jego grób.

licentia poetica łac. swoboda poetycka, swoboda w traktowaniu tematu, jak również w stosowaniu i tworzeniu form językowych. Określenia tego używali już Cyceron (De orat. III, 38, 153), Horacy (Ars poet. 9 nn), Seneka (Quaestio-nes natwales II, 44, 1) i Fedrus (IV, 25).

Liceum zob. Likejon.

Licbas 1. mit. posłaniec Dejaniry, który przyniósł Heraklesowi zanurzoną w krwi Nessosa szatę; stała się ona przyczyną cierpień i śmierci Heraklesa. Oszalały z bólu Herakles wrzucił 1. do morza. 2. bogaty Spartiata, znany z gościnności oraz ze zwycięstwa odniesionego na 90 Olimpiadzie w r. 416 p.n.e.; potem był wielokrotnie wysyłany w poselstwach.

Licinii Licyniusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego; poszczególne rodziny używały przydomków: Crassus, Lucullus, Macer, Mucianus, Mlirena, Nerva, Sacerdos, Stolo, Yarus i in. - Crassi: 1. Publius Liciniiis Crassus Dives, pon-tifex od r. 216 p.n.e., edyl w r. 212, cenzor w r. 210, potem pretor, w r. 205 konsul; w tym samym roku walczył przeciw Hannibalowi w południowej Italii; zmarł w r. 183. Od niego datuje się przysłowiowe bogactwo rodziny, uwidocznione w przydomku Dives (Bogaty). 2. Publius 1. Crassus, konsul w r. 171 p.n.e., w wojnie przeciw Perseuszowi Macedońskiemu doznał klęski pod Larissą. 3. Caius 1. Crassus, brat poprzedniego, jego legat w r. 171 p.n.e., konsul w r. 168; prowadził dalej wojnę z Perseuszem w Macedonii. 4. Caius 1. Crassus, może syn poprzedniego, trybun ludowy w r. 145, autor wniosku o uzupełnianiu kolegiów kapłańskich poprzez wybory, który jednak został odrzucony. 5. Lucius 1. Crassus, bratanek poprzedniego, wybitny mówca, w r. 119 p.n.e. oskarżyciel Ga-jusza Papiriusza Karbona, konsul w roku 95 wraz z Publiuszem Scewolą, cenzor w r. 92. Cyceron uważał go za jednego z najwybitniejszych mówców rzymskich, podkreślając zarówno moc, jak wdzięk i dowcip jego mów. 6. Publiiis 1. Crassus Dives, konsul w r. 97 p.n.e., potem prokonsul w Hiszpanii, uczestnik wojny przeciw

sojusznikom, cenzor w r. 89; będąc proskrybo-wanym przez stronnictwo Mariusza odebrał sobie życie w r. 87. 7. Marcus 1. Crassus Dives, syn poprzedniego, urodzony ok. r. 114 p.n.e., zwolennik Sulli, zwycięzca Spartakusa; w r. 70 konsul wraz z Gneuszem Pompejuszem, cenzor w r. 65 wraz z Lutacjuszem Katulusem. W miarę wzrostu znaczenia politycznego Pompejusza Krassus żywił coraz większą ku niemu niechęć i wiązał się coraz bardziej z Cezarem, który wreszcie pogodził obu przeciwników i doprowadził do pierwszego triumwiratu. W r. 55 został ponownie konsulem wraz z Pompejuszem i otrzymał namiestnictwo Syrii na lat pięć. Prowadząc tam wojnę z Mezopotamią i Seleukidami, uderzył w r. 53 na Fartów i zginął w bitwie pod Karrami. Rozumem politycznym i odwagą osobistą nie dorównywał dwu pozostałym triumwirom. 8. Marcus 1. Crassus, starszy syn

poprzedniego, kwestor Cezara w wojnie galickiej, namiestnik Galii Cyzalpińskiej. 9. Publius 1. Crassus, brat poprzedniego, legat Cezara w Galii w r. 56, zginął wraz z ojcem w wojnie przeciw Fartom w r. 53. - Luculli: 10. Caius 1. Lucullus, trybun ludowy w latach 197 i 196 p.n.e. 11. Lucius 1. Lucullus, konsul w r. 151 p.n.e., krwawo stłumił powstanie w Hiszpanii. 12. Lucius 1. Lucullus, syn poprzedniego, propretor na Sycylii w r. 103 p.n.e., prowadził walkę ze zbuntowanymi niewolnikami; za popełnione przy tym zaniedbania został skazany na wygnanie. 13. Lucius 1. Lucullus, syn poprzedniego, uczestnik wojny z Mitrydatesem w r. 87 p.n.e., edyl w r. 79, pretor w r. 77, konsul w r. 74, zwycięzca Mitrydatesa w latach 73 i następnych; ostatecznie jednak nie mógł go pokonać, uczynił to dopiero Pompejusz. Lukullus wycofał się potem z życia publicznego i zmarł w r. 56. Bogactwa jego stały się przysłowiowe. W Rzymie wybudował wspaniałe pałace i założył słynne ogrody (sprowadził z Azji do Europy czereśnie), posiadał piękne zbiory ksiąg i dzieł sztuki, opiekował się artystami i uczonymi, sam również miał napisać po grecku historię wojny marsyjskiej. Cyceron poświęcił mu drugą księgę swych Academica. 14. Marcus 1. Lucullus, brat poprzedniego, adoptowany przez Marka Teren-cjusza Warrona, w r. 83 p.n.e. odniósł zwycięstwo nad stronnikami Mariusza; konsul w r. 73, namiestnik Macedonii w r. 72; występował w procesach przeciw trybunowi Korneliuszowi i Aureliuszowi Ketcie, przyjaźnił się z Cycero

nem, któremu oddal wiele "przysług w czasie jego pobytu na wygnaniu.-Z przydomkiem Macer: 15. Caius 1. Macer, trybun ludowy w r. 73 p.n.e., zadęty przeciwnik Sulli i jego obozu, w r. 66 oskarżony przez Cycerona o nadużycia de repetundis, których dopuścił się jako pretor, wkrótce potem popełnił samobójstwo. Napisał Annales (Roczniki), które Cyceron krytykował, zarówno jak jego mowy. 16. Caius 1. Macer Calvus zob. Calvus. - Muciani: 17. Pu-blius 1. Crassus Dtves Mucianus, syn Publiusza Mucjusza Scewoli, adoptowany przez Publiusza Licyniusza Krassusa, konsul w r. 131 p.n.e., prawnik, stronnik Tyberiusza Grakcha; zginął w wojnie z Arystonikiem, synem Eumenesa n, króla Pergamonu. 18. Marcus 1. Crassus Mu-cianus, konsul w latach 52, 70 i 75 n.e., wielkorządca Syrii w ostatnim roku panowania Nerona, zwolennik Wespazjana i przeciwnik Witeliusza;

zajmował się historią i geografią. - Murenae:

19. Lucius 1. Murem, pretor w r. 100 p.n.e.

20. Publius 1. Murena, zapewne syn poprzedniego, mówca, padł w bitwie ze stronnikami Mariusza. 21. Lucius 1. Murena, brat poprzedniego, w r. 87 p.n.e. walczył pod dowództwem Sulli w Grecji przeciw Archelaosowi, w latach 83-81 jako namiestnik Azji prowadził bez powodzenia wojnę przeciw Mitrydatesowi. 22. Lucius 1. Murena, syn poprzedniego, walczył pod dowództwem swego ojca i Lukullusa z Mitry-datesem; pretor w r. 65, propretor Galii, konsul w r. 62, oskarżony o przekupstwo, został obroniony przez Krassusa, Hortenzjusza i Cycerona. 23. Caius 1. Murena, brat poprzedniego, namiestnik Galii w r. 64 p.n.e., kazał tam uwięzić emisariuszy Katyliny.-Nervae: 24. Caius 1. Nerw, pretor w r. 167 p.n.e. 25. Aulus 1. Nerva, brat poprzedniego, trybun ludowy w r. 178 p.n.e., w r. 165 pretor i namiestnik Hiszpanii. 26. Publius 1. Nerva, w r. 104 namiestnik na Sycylii, doprowadził do powstania niewolników. - Sa-cerdotes: 27. Caius 1. Saceraos, ekwita, obwiniony o krzywoprzysięstwo przez cenzora w r. 142 p.n.e. 28. Caius 1. Sacerdos, poprzednik Wer-resa w zarządzie Sycylią, odznaczał się sprawiedliwością. Walczył pod wodzą Metellusa na Krecie. - Z

przydomkiem Stolon: 29. Caius 1. Stolo, trybun ludowy w latach 376 - 367 p.n.e. wraz z Lucjuszem Sekstiuszem Lateranem; razem przeprowadzili uchwałę otwierającą plebejuszom dostęp do konsulatu (lex Licinia Sextia). -Z przydomkiem Varus: 30. Caius L, Varus,

konsul w r. 236 p.n.e., prowadził wojny z Galami i z Korsykanami. 31. Publius 1. Varus, pretor w r. 208 p.n.e., dowódca floty morskiej w wojnie punickiej.-Inni: 32. Caius L., trybun ludowy w r. 494 p.n.e., wraz z Gajuszem Albinosem. 33. Sextus L., zwolennik Sulli, ofiara terroru Mariusza w r. 86 p.n.e. 34. 1. Im-brex, komediopisarz rzymski z II w. p.n.e. 35. 1. Proculus, dowódca pretorianów za cesarza Otho-na (r. 69 n.e.). 36. 1. Dacus, współregent Galeriusza, a następnie cesarz od r. 308 n.e., mąż Konstancji, siostry cesarza Konstantyna, z którym prowadził wojnę; pobity w r. 314 pod Ci-balis, potem w r. 324 pod Adrianopolis, został ujęty i skazany na śmierć.

Licinus przydomek rodu Porcjuszów (zob. Porcii).

Licja zob. Likia.

Licyniusze zob. Licinii.

Lidia (łac.-gr. Lydia, zwana także: gr. Ma-jonia, łac. Maeonid) kraj położony w środkowej części zachodnich wybrzeży Azji Mn.; w VII w. p.n.e. obszar kraju sięgał aż po rzekę Hałys i granice Medii, na południe do rzeki Meander;

z-czasem ograniczony został do górnego biegu rzeki Hermos; od północy 1. graniczyła z Mizją, od wschodu z Frygią, od południa z Karią. Terytoria leżące pomiędzy rzekami Hermos i Meander, skolonizowane przez Jończyków, nosiły nazwę Jonii. Pośród pasm górskich, jak Messogis, Tmolos, Olimp, Sipylos i in. leżały żyzne doliny. Ważniejsze miasta to Tyatejra, Sardes, . Magnezja, Hypaipa, Filadelfia i in. Zamieszkujące kraj plemiona meońskie (zwane później Lidami, Łydo]), zjednoczone pod wodzą Aly-attesa, w r. 600 p.n.e. podbiły grecką Jonie, w r. 456 p.n.e. dostały się pod panowanie Q>-rusa.

Lidiadas (Lydiadas) tyran Megalopolis w r. 234 p.n.e. Kiedy przywódca Związku Achajskiego Aratos pragnął pozbawić władzy tyranów pelo-poneskich, 1. zrzekł się panowania. W r. 233 został wybrany strategiem, a w r. 226 usunięty przez swego rywala, Aratosa. Kiedy król spartański Kleomenes wkroczył do Megalopolis, 1. natarł na niego z jazdą, został jednak otoczony i pobity.

Lfdias (gr. Lydias) rzeka w Macedonii, wg Herodota wpadająca do rzeki Haliakmon, wg innych źródeł do rzeki Aksios.

Ligarii Ligariusze, ród rzymski pochodzenia sabińskiego. 1. Quintus Ligarius, legat Pompe

jusza w Afryce, w roku 49 p.n.e. walczył z oficerem Cezara, • Kimonem; w r. 45 wzięty do niewoli przez Cezara, został oskarżony przez Kwintusa Tuberona o zdradę państwa i skazany na wygnanie; bronił go Cyceron (zachowana mowa Pro Quinto Ligano), tak że w końcu go ułaskawiono. 2. Publlus L., brat poprzedniego, razem z nim dostał się do niewoli

Cezara; został ułaskawiony, mimo to znowu podniósł broń przeciw Cezarowi; wówczas został ponownie ujęty i stracony.

Ligdamis (Lygdamis) tyran Naksos (VI w. p.n.e.), przy poparciu Kzystrata zdobył najwyższą władzę, której wkrótce pozbawili go Spar-tanie.

Ligdamus (Lygdamus) imię lub raczej grecki pseudonim nieznanego bliżej łacińskiego poety--elegika, który należał prawdopodobnie do koła literackiego Waleriusza Messali Korwinusa (I w. p.n.e.), i dzięki temu elegie jego zostały dodane jako III księga do zbioru elegii Tibullusa.

Liger- dziś Loire, poł. Loara; główna rzeka w Galii Celtyckiej, oddzielająca Akwitanię od Gallia Ltigdunensis.

Ligowie (łac. Ligu, Lygii) jedno z plemion Swebów, zamieszkujące okolice górnej Wisły i Odry, za czasów Domicjana (r. 81 - 96 n.e.) prowadziło wojny z plemieniem Kwadów. Z 1. mieli pochodzić bohaterowie Quo vadis Sienkiewicza, Ligia i Ursus.

Liguria kraj w północnej Italii, rozciągający się nad wybrzeżem Morza Tyrreńskiego od ujścia rzeki Varus (dziś Varo) do rzeki Macra (dziś Magra). Ludność zajmowała się pasterstwem. Wybrzeża zostały skolonizowane przez mieszkańców kolonii greckiej, Massalii, którzy założyli szereg miast z Genuą (dziś Genova) na czele. Rzymianie walczyli z Ligurami od r. 280 p.n.e.; podbili ich w r. 140 p.n.e.

Likabet (gr. Lykabetós) niezbyt wysokie (277 m) skaliste wzgórze na północo-wschód od Aten, należące do łańcucha Pentelikonu.

Likajos (gr. Lykdjos) góra w południowo-za-chodniej Arkadii, na pograniczu z Messenią, ośrodek kultu Zeusa Likajosa (Lykdjos); był tam hipodrom i stadion, gdzie urządzano igrzyska. Wg legendy tutaj miał się urodzić bóg Pan.

Likaon (Lykaon) mit. 1. syn Priama i Lao-thoe, zginął z ręki Achillesa. 2. ojciec Pandarosa, władca Likii. 3. syn Pelasgosa i Okeanidy Meliboi (wg innych wersji: Kyllene), król Arkadii, ojciec 50 synów, znanych z 'bezbożności i występnej pychy. Kiedy Zeus, chcąc osobiście przekonać się o jego występkach, zjawił się na ziemi w postaci żebraka. L., ażeby wypróbować boga, podał mu jako potrawę mięso ludzkie. Zeus zabił 1. i jego synów uderzeniem pioruna, tylko najmłodszego Niktinosa uratowała bogini Gaja. Wg innej wersji 1. i jego synowie zostali przez boga zamienieni w wilki. W micie tym znajdujemy echa dawnego zwyczaju składania Zeusowi Likajosowi ofiar ludzkich.

Likaonia (gr. Lykaonia, łac. Lycaonia) kraina w południowej części Azji Mn., między Frygią, Galacją, Kappadocją i Cylicją, otoczona od południa łańcuchem gór Tauros; kraj pastwisk, w części pustynnej pokryty stepem ze słonymi jeziorami zamieszkany przez ludność wojowniczą i łupieską. Likaończycy długo przeciwstawiali się królom perskim, wreszcie zostali pokonani przez Aleksandra Wielkiego. W r. 25 p.n.e. 1. została podbita przez Rzymian i wcielona do prowincji Galacji i Pontu; za panowania cesarza Trajana włączono ją do prowincji Kappadocji. W okresie późnego cesarstwa tworzyła oddzielną prowincję.

Likejon (gr. Lykejon) Liceum, słynne gimnazjum w Atenach, zbudowane przez Pizystrata lub Peryklesa, nazwane tak od Likosa, syna Pandiona; znajdowała się tu świątynia Apollina Likejosa. W 1. Arystoteles wygłaszał publiczne wykłady, stąd nazwa jego szkoły.

Likia (gr. Lykia, łac. Łyda) kraj w południowej części Azji Mn., graniczący z Pizydią, Pam-fylią i Karią. Krezus usiłował bezskutecznie podbić Likijczyków, w V w. p.n.e. byli oni sojusznikami Aten. Podbici przez Aleksandra W. weszli w skład monarchii Seleukidów. W r.

43 p.n.e. 1. została przyłączona do państwa rzymskiego jako część prowincji Pamfylii. Ważniejsze miasta to: Ksantos, Myra, Patara, Pinara, Tlos. Zachowało się wiele zabytków z okresu wojen perskich (rzeźb, pomników grobowych) oraz teatrów, amfiteatrów i inskrypcji z czasów rzymskich.

Likios (gr. Lyklos, Lykejos, łac. Lycius) przydomek Apollina czczonego w wielu miejscowościach w Likii.

Likofron (Łyko f roń) 1. syn tyrana Koryntu, Periandra i Melissy (VII/VI w. p.n.e.); znienawidziwszy ojca za zamordowanie matki, opuścił Korynt; zginął zabity przez Korcyrejczyków. 2. morderca tyrana Ferai, Aleksandra, po jego śmierci w r. 358 p.n.e. sam został tyranem

i panował aż do r. 354, kiedy to pozbawił go władzy Filip Macedoński. 3. 1. z Chalkis na Eubei, syn Likosa, gramatyk i poeta, żył w Aleksandrii w czasach Ptolemeusza Filadelfa. Pracował w Bibliotece Aleksandryjskiej, gdzie na zlecenie królewskie uporządkował utwory komediopisarzy greckich, pisząc dzieło w 11 księgach pt. Perl komodias (O komedii). Jako poeta był członkiem tzw. Plejady; napisał wiele anagramów, tragedii, dramatów satyrowych oraz poemat pt. Aleksandra albo Kassandra, w 1474 trymetrach jambicznych. Treścią tego utworu są przepowiednie Kassandry o losach Troi i bohaterów wojny trojańskiej, doprowadzone do czasów Aleksandra W. Poemat zawiera wiele wiadomości historycznych, mitologicznych i geograficznych, nie odznacza się jednak -wielką wartością poetycką; nadmiernie zawiły, niejasny styl zyskał autorowi przydomek ho skotej-nos, ciemny.

Likomedes (Lykomedes) mit. król wyspy Sky-ros, na którego dworze ukryła Tetyda Achillesa w przebraniu dziewczęcym, chcąc go uchronić przed wyprawą na Troję. Z córką L., Dejdameją, Achilles miał syna Pyrrosa (Neoptolemosa).

Likon (Lykon) 1. Ateńczyk, jeden z trzech oskarżycieli Sokratesa (obok Anytosa i Meletosa) w r. 399 p.n.e. 2. 1. z Troady, syn Anty-anaksa, filozof grecki, przez długi czas scholar-cha szkoły perypatetycznej; wg tradycji, zmarł w wieku 74 lat. Cyceron wspomina o nim jako o autorze Charakterów oraz dzieła O najwyższym dobru i zlu. 3. malarz grecki z n/I w. p.n.e., pracował w Italii i - wg Pliniusza - ozdobił freskami świątynię Junony w Ardea. Po otrzymaniu obywatelstwa tego miasta przyjął nazwisko Marcus Plautius.

Likoreja (gr. Lykweja, łac. Lycorea) najwyższy południowo-wschodni szczyt Parnasu (2459 m);

u stóp jego miało się znajdować miasto o tej samej nazwie, wg legendy siedziba mitycznego króla Deukaliona.

Likoris (Lykoris) zob. Yolumnia Cytheris.

Likortas (Lykortas) ojciec historyka Polibiusza, strateg Związku Achajskiego, w r. 184 p.n.e. pokonał Messeńczyków, mszcząc się za śmierć Filopojmena; wkrótce potem zmarł.

Likosi (Lykos) 1. mit. syn Posejdona i Kelajno, zabity przez Heraklesa, umieszczony przez ojca na Wyspach Szczęśliwych. 2. mit. syn Hyrieusa i Klonii, władca Teb, małżonek Dirke, z którą znęcał się nad pierwszą swą żoną, An-

tiopą, za co poniósł śmierć z rąk jej .synów, Amfiona i Zetosa. 3. mit. syn Pandiona, brat Ajgeusa, Nisosa i Pallasa, heros ateński, na jego cześć nadano gimnazjum ateńskiemu nazwę Likejon. Wprowadził w Andanii messeńskiej misteria eleuzyńskie. Wg innej wersji - L" wypędzony przez Ajgeusa, miał udec do Sarpedona, którego kraj otrzymał wówczas nazwę Likii. 4. 1. z Region (IV/III w. p.n.e.), historyk grecki, autor Historii Aleksandra Wielkiego, podobno także pracy O Sycylii i O Libii. Dzieła nie zachowały się.

Likos2 (gr. Lykos) 1. rzeka w Bitymi wpadająca do Morza Czarnego w pobliżu Heraklei Pontyjskiej. 2. rzeka we Frygii, wypływała u podnóża góry Kadmos pod Kolossaj, płynęła przez jakiś czas pod ziemią, potem wypływała na powierzchnię i wpadała do Meandra. 3. rzeka w Asyrii, wpadała do rzeki Tygrys; Dariusz zbudował na niej słynny most. -4. rzeka w Fenicji, bierze początek z gór Libanu; płynęła między miastami Byblos i Berytos. 5. rzeka w Mizji, prawy dopływ rzeki Rhyndakos.

Likosura (gr. Lykósura) miasto na pograniczu Arkadii z Messenią, na północno-zachodnim zboczu góry Likajos; wg Pauzaniasza - najstarsze miasto w Grecji, założone przez Likaona, syna Pelasgosa.

liktorowie (łac. lictores) niżsi funkcjonariusze towarzyszący pierwotnie królom rzymskim, a później niektórym wyższym rzymskim urzędnikom państwowym i cesarzom; nieśli na lewym ramieniu związaną czerwonym rzemieniem wiązkę rózeg (fasces) z wystającym z niej toporem.

Liktos (gr. Lyktos) miasto na Krecie, na po-łudnio-wschód od Rnossos, założone przez Do-rów przybyłych ze Sparty. Zdobyte i zburzone przez Knossos, zostało odbudowane. Istniało jeszcze w VII w. n.e. Dziś pozostały ruiny.

Likurg (Lykurgos) 1. mit. syn Dryasa, król Edonów w Tracji, przeciwstawiał się, podobnie jak król tebański Penteusz, wprowadzeniu kultu Dionizosa; kazał wyrwać wszystkie latorośle winne, za co został przez boga ukarany szaleństwem. 2. król Sparty, legendarny prawodawca spartański, twórca ustroju, na którego czele stali dwaj królowie, urzędnicy zwani eforami i złożona z arystokratów rada. 3. syn Likofrona z rodu Eteobutadów (390-324 p.n.e.), znakomity mówca ateński, kierownik finansów ateńskich, przywódca stronnictwa antymacedońskiego (sprzeciwiał się przyznaniu boskiej czci Alek-

sandrowi W.), nieubłagany prześladowca wszelkich nadużyć politycznych i moralnych. Cieszył się u ludu ateńskiego niezwykłą czcią za swoją prawość i nieskazitelność. W starożytności znano 15 jego mów; do naszych czasów zachowała się jedna, wymierzona przeciw Leokratesowi (kata Leokratus).

Likymnios 1. mit. syn Elektryona, pojął za żonę Perimedę, siostrę Amfitriona. Przyjaciel Heraklesa. Został zabity przez Tlepolemosa, syna Heraklesa. 2. 1. z Chios, poeta dytyrambiczny z IV w. p.n.e.

Lilaja miasto w Grecji środkowej, na północnym zboczu Parnasu, połączone drogą górską z Delfami; zachowały się ruiny.

Lilibeum (gr. Lilybajon, łac. Lilybaeum) dziś Capo Boeo; przylądek w zachodniej części Sycylii wysunięty najdalej ku brzegom Afryki, z miastem o tej samej nazwie (dziś Marsala). Był to ważny punkt strategiczny i handlowy, obronny dzięki potężnym murom i głębokim fosom. Miasto zwycięsko odparło ataki króla Pyrrusa w r. 279 p.n.e. oraz Rzymian w czasie I wojny punickiej; jednakże w r. 241 p.n.e. Rzymianie zawładnęli miastem i uczynili z niego swoją bazę operacyjną w czasie II wojny punickiej. 1. odegrało również ważną rolę w czasie wojny domowej Cezara i Pompejusza oraz Oktawiana z Sekstusem Pompejuszem.

Liniaea dziś Lima; rzeka w zachodniej Hiszpanii, między Duriusem i Miniusem, oraz miasto nad tą rzeką, o tej samej nazwie.

limes łac. granica między polami lub winnicami, wytyczona za pomocą rowu, dróżki lub kamieni granicznych. Nazywano je cardines, jeżeli prowadziły z północy na południe; decumani limites - jeżeli ze wschodu na zachód. W czasach cesarskich również granica państwa nosiła nazwę /. (/. imperii Romani), a żołnierzy strzegących granic nazywano w okresie późnego cesarstwa milites limitowi.

Limnaj 1. miasto leżące na granicy Messenii i Lakonii, ze świątynią Artemidy Limnatis.

2. nazwa wschodniej części miasta Sparty.

3. .nazwa południowej części Aten, w pobliżu Akropolis. Była tam świątynia Dionizosa en limnais, tzn. na bagnach, w pobliżu słynnego teatru Dionizosa. 4. miasto na zachodnim wybrzeżu Chersonezu Trackiego.

Limonum dziś Poitiers; miasto w Galii Celtyckiej, późniejszej Akwitanii, nazwane w okresie cesarstwa Pictavi.

Lindos dziś Lindoj; miasto na Rodos należące do doryckiego związku miast (po najeździe Dorów), ze słynnymi świątyniami Ateny i Heraklesa. Ojczyzna Kleobulosa, zaliczanego do Siedmiu mędrców.

Lingonowie (Lingones) szczep w Galii z głównym miastem Andematurinum. 1. me brali udziału w walce Galów przeciw Cezarowi. W końcu I w. p.n.e. otrzymali obywatelstwo rzymskie. W wyniku powstania wznieconego w r. 70 n.e. przez Juliusza Sabinusa szczep 1. został prawie zupełnie zniszczony. Część 1. wyemigrowała do Italii północnej i osiedliła się po prawej stronie górnego biegu Padu, między Apeninami a morzem.

Linkestis (gr. Lynkestis) górzysta kraina w po-łudniowo-zachodniej Macedonii, ze stolicą Lin-kos (.Lynkos), stanowiła pierwotnie niezależne królestwo, zdobyte później przez królów macedońskich. 1. odegrała ważną rolę w wojnie Filipa V Macedońskiego z Rzymianami.

Linkeus (Lynkeus) 1. mit. syn Afareusa i brat Idasa, obdarzony niezwykle bystrym wzrokiem (gr. lynks, ryś), uczestnik wyprawy Argonautów, zginął w walce z Dioskurami. 2. mit. syn Ajgyp-tosa, mąż Danaidy Hypermestry, jedyny z synów Ajgyptosa, którego żona nie zabiła w noc poślubną. 3. 1. z Samos (III w. p.n.e.), autor książki pt. Techne opsonetike (O sztuce kupowania wiktuałów) oraz Epistolaj dejpnetikaj (Listy biesiadne). Dzieła nie zachowane.

Linos mit. pierwotnie nazwa pieśni o charakterze żałobnym śpiewanej w Azji Mn. (por. Maneros), z refrenem, który Grecy oddawali przez djlinon djlinon. Uważano, że wyraża ona żal po śmierci śpiewaka o imieniu L., którego miał zabić Apollo zazdrosny o jego kunszt. Wg

innej wersji 1. uczył Heraklesa gry na kita-rze; gdy raz ukarał mało pojętnego ucznia, Herakles w gniewie zabił go uderzeniem kitary. Wg innej wersji 1. był synem Apollina i królewny argiwskiej, Psamate. Porzucony przez matkę, lękającą się swego ojca Krotoposa, wychowywał się u pasterzy. Ojciec Psamate rozgniewany na córkę skazał ją na śmierć, za co Apollo zesłał na Argos zarazę i potwora Pojne, który porywał dzieci. Na rozkaz wyroczni delfickiej Korojbos zabił potwora i uwolnił kraj od zarazy, wznosząc Apollinowi świątynię w Megaris, 1. zaś miai zginąć zabity przez Apollina czy też rozszarpany przez psy. W czasach późniejszych 1. uchodził za jednego z twórców muzyki grec-

kiej, przypisywano mu wiele później powstałych utworów muzycznych.

Linternum zob. Liternum.

Lipara dziś Lipari; największa wyspa w archipelagu Wysp Eolskich w pobliżu północnych wybrzeży Sycylii, z miastem o tej samej nazwie. Była nawiedzana częstymi trzęsieniami ziemi. Skolonizowana przez Dorów z Knidos na początku VI w. p.n.e., przechodziła kolejno we władanie Syrakuz, Kartaginy, Rzymu (r. 251 p.n.e.). W czasach cesarstwa służyła za miejsce deportacji.

Lips (gr.; łac. Africus) wiatr poludniowo-za-chodni, gwałtowny i porywisty wiejący od Afryki; przynosił burze i deszcze.

lira (gr. tyra) instrument muzyczny posiadający od 7 do 9 strun. Składał się pierwotnie ze skorupy żółwia obciągniętej od strony wklęsłej skórą i tworzącej w ten sposób rezonator oraz z rogów jelenich przymocowanych do skorupy, połączonych w górze poprzeczką dębową. Od poprzeczki do rezonatora przeciągnięte były struny. W epoce klasycznej wszystkie te części wyrabiano z drzewa inkrustowanego często szyldkretem i kością słoniową. W struny uderzano małą kostką zwaną plektron. 1. była atrybutem Hermesa, któremu legenda przypisywała jej wynalazek.

Liris dziś w górnym i środkowym biegu Liri, w dolnym Garigliano; rzeka w środkowej Italii;

wypływała z kraju Marsów, przepływała Lacjum i wpadała do Morza Tyrreńskiego w Sinus Ca-ietanus. Gwałtowna w górnym biegu, powolna w dolnym tworzyła liczne bagna.

lis łac. spór, szczególnie spór prawny, powództwo, proces, przedmiot sporu, sprawa sporna; termin używany m. in. w następujących wyrażeniach: 1. litis aestimatio: a) w rzymskim procesie prywatnym oszacowanie przez sędziego lub arbitra wartości pieniężnej przedmiotu;

b) w niektórych sprawach kryminalnych określenie przez sąd wysokości kary pieniężnej. 2. litis contestatio, w procesie legisakcyjnym powołanie przez obie strony obecnych na świadków mających stwierdzić przed sędzią, o co toczy się spór; w procesie formułkowym porozumienie się stron co do pisemnej formułki procesowej, która miała być przedłożona sędziemu. W obu wypadkach był to ostatni akt postępowania in iwe toczącego się przed pretorem. 3. litis denuntiatio, w postępowaniu extra ordinęm urzędowe pismo wzywające pozwanego do stawienia

się w sądzie. Podawało ono rodzaj skargi, która wpłynęła przeciwko pozwanemu.

Lissos 1. rzeka w Tracji, płynąca na zachód od miasta Stryme, między Nestos i Hebros. 2. rzeka na Sycylii, dopływ rzeki Terias pod Leontini. 3. Lissus, dziś włos. Alessio, alb. Les; miasto w południowej Dalmacji, prawdopodobnie przy ujściu rzeki Drilon (Drinus), w niewielkiej odległości od morza, zbudowane w r. 385 p.n.e. przez Dionizjosa I, zniszczone w r. 211 p.n.e. przez Filipa Macedońskiego.

list (gr. epistole, łac. epistula lub lltterae) starożytni Grecy i Rzymianie pisali /. na drewnianych tabliczkach powleczonych woskiem. Rysowano na nich litery ostrym rylcem; podwójne tabliczki, tzw. dtptychon, związywano i zabezpieczano pieczęcią. W czasach cesarstwa używano na /. także papirusu w lepszym gatunku, dobrze wygładzonego, tzw. charta, na którym pisano piórem zw. calamus i atramentem. Papirus składano, związywano i pieczętowano. Pierwotnie wysyłano /. tylko wówczas, gdy nadarzyła się sposobność. Państwo perskie pierwsze rozbudowało wielką sieć dróg w celach administracyjnych, handlowych i strategicznych, jak również wprowadziło stałych konnych posłańców. Zmieniali oni konie na wyznaczonych postojach i stosunkowo szybko doręczali korespondencję (np. odległość Suza-Efez, wynoszącą 2500 km, przebywali w przeciągu 150 godzin). Grecja przejęła ten system pocztowy dopiero w czasach hellenistycznych za pośrednictwem Aleksandra Wielkiego, a Rzym w czasach Oktawiana Augusta. Rozbudowano wówczas sieć dróg rzymskich i zorganizowano pocztę, lecz jedynie dla użytku państwowego, tzw. cursus publicus. Obywatele obowiązani byli utrzymywać posłańców w drodze i dostarczać podwód na boczne linie, sami jednak nie mieli prawa korzystać z poczty państwowej. Drogi były podzielone na stałe odcinki stacjami, na których zmieniali się piesi posłańcy, lub też konnym zmieniano konie. Były dwa rodzaje stacji:

mutationes, gdzie zatrzymywano, się w dzień i gdzie zmieniano konie, oraz mansiones, gospody, w których zatrzymywano się na noc. Na większych stacjach węzłowych poczmistrz rejestrował przesyłki i rozdzielał korespondecję na poszczególne linie. Przy tym systemie nie można było określić terminu doręczenia przesyłki. Korespondencję prywatną wysyłano przez niewolników, tzw. tdbel-larli (posłańcy listowi), albo przez okazję. Tajemnica listowa nie istniała, wobec tego stosowano

niekiedy szyfry albo tzw. atrament sympatyczny. Cenniejsze /. przechowywano w pudlach jak książki. Zachowane zbiory /., np. Cycerona lub Pliniusza Młodszego, czy też /., które przynoszą odkrycia papirusowe, są niezmiernie cennym materiałem dla poznania życia danej epoki.

Litaj (gr. litś prośba, błaganie) mit. córki Zeusa, opiekowały się ludźmi błagającymi o opiekę; naprawiały krzywdy wyrządzone przez Ate. Kto nimi wzgardził, na tego sprowadzały Ate.

• Litana silra lesista i bagnista okolica w kraju Bojów, o nieustalonym dokładnie położeniu. Tutaj w r. 216 p.n.e. poniósł klęskę w bitwie z Bojami konsul Postumiusz. Liternum (lub Lintemum) dziś Torre di Patria;

miasto w Kampanii u ujścia rzeki Litemus, rzymska kolonia od r. 196 p.n.e. Tutaj spędził ostatnie chwile życia Scypion Afrykański Starszy. Liternus zob. Clonius.

litotes gr. figura retoryczna polegająca na wprowadzeniu podwójnego przeczenia dla pozornego osłabienia pojęcia, w istocie zaś dla jego wzmocnienia, np. non ignoro wiem dobrze;

non imitus bardzo chętnie. litterae łac. pismo, list, dokument, kontrakt:

litterarum obligatio oznaczało w prawie rzymskim umowę zaskarżalną na podstawie dokumentu lub wpisu do księgi kasowej przychodu i rozchodu, codex accepti et expensi. Księgę taką prowadził każdy zamożniejszy Rzymianin. Była ona podobna do ksiąg bankierów argentarli, ale mniej skomplikowana. Po jednej strome wpisywano w niej expensum, rozchód, po drugiej acceptum, przychód. Htterator zob. calculator. Utargu (gr. lejtwgla) świadczenie na rzecz państwa w pieniądzach, naturze lub w pracy, nakładane ustawowo na pojedynczych obywateli lub na całe grupy, przeważnie na podstawie cenzusu majątkowego. 1. dzieliły się na zwyczajne, związane z dorocznymi uroczystościami państwowymi, oraz nadzwyczajne, których celem było podniesienie obronności państwa i które nakładano tylko w czasie wojny. Najważniejszą /. zwyczajną była choregia (zob.). Mniej kosztowne były /. związane z przygotowaniem zawodników do biegu z pochodniami, z wysłaniem poselstwa, theoria, poza granice państwa, ar-chitheoria; z przygotowaniem uczty dla wybranych obywateli polis, hestiaja. Należy też wymienić arreforię. arrhefwia, nakładaną na obywateli ateńskich, ojców czterech córek. Polegała ona na wysłaniu ich na procesję panatenajską w uroczystych szatach i ze sprzętem liturgicznym. Hippotrofia obowiązywała do wysłania drużyny na zawody ogólnohelleńskie w jeździe konnej. Najważniejszą /. nadzwyczajną była trierachia polegająca na ufundowaniu, obsadzeniu załogą i prowadzeniu triery. Koszt jej wynosił od 40 min do l talentu i był rozkładany na l do 3 osób, w zależności od ogólnej sytuacji ekonomicznej państwa. Powyższe /. omówiono na przykładzie Aten, taki jednak środek rozwiązywania trudności finansowych stosowano także w innych mia-stach-państwach greckich, jak również w gminach wiejskich. Wyżej wymienione /. nakładano wyłącznie na pełnoprawnych obywateli; istniały inne, zresztą nieliczne, które obciążały jedynie metojków. Cenzus majątkowy, dopuszczający nakładanie /. na obywatela, wynosił prawdopodobnie około 2 talentów. Zależnie od sytuacji polityczno-gospodarczej /. były traktowane bądź jako środek zdobycia popularności i co za tym idzie, urzędu, bądź też jako klęska wiodąca do ruiny finansowej. Zwolnienie od /. przysługiwało archontom, kleruchom, sierotom lub mogło być przyznane jako zaszczytna nagroda za zasługi wobec państwa.

lituus fac. (wyraz pochodzenia etruskiego) 1. laska długości ok. 40-50 cm, stanowiąca oznakę sakralną augurów rzymskich; służyła im przy każdej niemal czynności sakralnej: do wyznaczania miejsca pod namiot, tabernaculum augwale, i podczas wróżb, do zakreślania na niebie kręgu, templum, w którego obrębie miały się odbywać mspicia, wróżby z lotu ptaków;

także-do zakreślenia miejsca pod budowę świątyni, gmachów publicznych itp. 2. dęty instrument wojskowy, w formie mosiężnej trąby o długości ok. 4 stóp, używany w jeździe rzymskiej.

LivU Liwiusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego.-Z przydomkiem Drusus: 1. Marcus Lmus Drusus, konsul w r. 147 p.n.e. 2. trybun ludowy w r. 123 razem z Gajuszem Grakchusem, którego był przeciwnikiem. Wystąpił z projektem nowej ustawy agrarnej, która wydawała się bardziej radykalna niż proponowana przez Semproniuszów; chciał on mianowicie założyć w Italii 12 nowych kolonii (po 3000 działek) dla najbiedniejszych obywateli, którzy mieli być zwolnieni od wszelkich opłat za otrzymaną ziemię. Ustawa ta miała na celu podniesienie

autorytetu senatu i odciągnięcie od Gajusza Grakchusa głównych jego zwolenników. Wniosek 1. D. został przyjęty, ale nigdy, nie był wykonany. W r. 112 został konsulem i prowadził walki w Macedonii. 3. Marcus 1. Drusus, syn poprzedniego, wybitny mówca; jako trybun ludowy w r. 91 p.n.e. wznowił ustawy dotyczące podziału ziemi i rozdziału zboża, zaproponował ponadto odebranie sądów ekwitom i przekazanie ich sentaowi (lex iudiciaria) oraz nadanie sprzymierzeńcom praw obywatelskich (lex de cmtate sociis dandd). Udało mu się przeprowadzić lex iiidiciaria, natomiast druga proponowana ustawa wywołała wielki sprzeciw, w wyniku którego 1. został zamordowany. Wybuchła wojna tzw. sojusznicza, która w dwa lata potem zakończyła się przyznaniem praw obywatelskich sojusznikom. 4. Marcus 1. Drusus Cloudianus, senator, w wojnie domowej był stronnikiem Brutusa i Kasjusza zginął w bitwie pod Filippi w r. 42 p.n.e.- Macati: 5. Marcus Livius Macatus, obrońca Tarentu w czasie drugiej wojny punickiej, w latach 214-212 p.n.e.-Salinatores: 6. Marcus 1. Salinator, konsul w r. 219 p.n.e., pokonał plemiona illiryjskie w r. 207 został po raz drugi konsulem, razem z Gajuszem Klaudiuszem Neronem. Obaj konsulowie odnieśli zwycięstwo nad Hasdrubalem nad rzeką Metaurus i odbyli triumf. W r. 205 pokonał Magona, brata Han-nibala, w Ligurii; w r. 204 został cenzorem i wtedy otrzymał przydomek Salinator, ponieważ' nałożył podatek od soli. 7. Caius 1. Salinator, dowódca floty rzymskiej w r. 191 p.n.e. przeciw Antiochowi, konsul w r. 188. Livius (Titus L.) zob. Liwiusz. Livius Andronicus zob. Liwiusz Andronikus. Liwia (Lma) 1. siostra Marka Liwiusza Dru-zusa (zob. Livii 3.), żona Marka Porcjusza Katona (Cato Uticensis, zob. Porcu 3.); po raz drugi wyszła za mąż za Serwiliusza Cepiona. Jej córka, Serwilia, była matką Marka Brutusa.

2. 1. Drusilla, córka Marka Liwiusza Druzusa, ur. w r. 58 p.n.e., najpierw poślubiła Tyberiusza Klaudiusza Nerona, z. którym miała -synów:

Tyberiusza, późniejszego cesarza oraz Druzusa. W r. 38 poślubiła Oktawiana Augusta, stając się jego trzecią żoną. Zmarła w r. 29 n.e.

3. 1. lub Lmlla, córka Druzusa, wnuczka Tyberiusza.

Liwiusz (Titus Livius) 2 Padwy, historyk rzymski, ur. w r. 59 p.n.e.; otrzymał wykształcenie filozoficzne i retoryczne. Swoje dzieło historyczne,

w którym przedstawił cale dzieje Rzymu od założenia miasta aż do czasów sobie współczesnych, zaczął pisać po r. 27 p.n.e. i zatytułował je Ab wbe condita libri. Obejmowało ono 142 księgi, z których zachowało się 35 całych ksiąg (l -10 i 21-45); z innych pozostały fragmenty i wyciągi, z których, najważniejsze są tzw. periochae, czyli streszczenia wszystkich ksiąg z wyjątkiem •136 i 137. 1. był również autorem pism filozoficznych i traktatu retorycznego, któremu nadał formę listu do syna; te pisma nie zachowały się do naszych czasów. Zmarł w r. 17 n.e. Zarówno talentem pisarskim, jak i dramatycznym ujęciem wypadków historycznych przewyższył 1. wszystkich dotychczasowych dziejopisów rzymskich. Tendencja dzielą, tzn; uwielbienie dla obyczajów przodków, dla prastarych instytucji i dla rzymskich tradycji, były zgodne z tendencjami i polityką Augusta, toteż 1. cieszył się jego sympatią i poparciem.

Liwiusz Andronikus (Livius Andronicus) Grek z Tarentu; prawdopodobnie po zdobyciu Tarentu przez Rzymian w r. 272 p.n.e. wzięty do niewoli dostał się do Rzymu, gdzie został niewolnikiem jedBegc z Liwiuszów, który go wyzwolił i nadał mu swoje nazwisko. W r. 240

w czasie uroczystości Ludi Romani wystawił w Rzymie pierwszą tragedię ułożoną podług wzorów greckich. Pisał tragedie i komedie oraz przetłumaczył na łacinę Odyseję, wierszem satumij-skim; praikład jego przez długie lata był tekstem szkolnym.. Z twórczości jego pozostały fragmenty.

Liwiusze zob. Livii.

lixa łac. markietan; l.mn.: lixae, cały oddział markietanów, kramarzy, kucharzy, ciurów towarzyszący wojsku rzymskiemu w wyprawach wojennych.

Lizander (Lysandros) dowódca wojsk spartańskich, który w r. 404 p.n.e. zwyciężył Ateńczyków pod Ajgospotamoj i zdobył Ateny. Zginął w r. 395 w bitwie z Tebańczykami.

Lizaniasz (Lysanias) tetrarcha Abileny w Palestynie w czasie, gdy Pontius Pilatus był wielkorządcą Judei.

Lizanoridas (Lysamridas) jeden z 3 spartańskich harmóstów (zob.), którzy w r. 379 p.n.e. wydali powstańcom tebańskim zamek w Tebach, Kadmeję; ponieważ 1. w chwili wybuchu powstania był nieobecny, nie został skazany na śmierć, tylko na karę pieniężną, której uniknął udając się dobrowolnie na wygnanie.

Lizjasz (Lysias) mówca ateński (ok. 445--378 p.n.e.), będąc metojkiem nie mógł występować publicznie w charakterze mówcy, pracował jako nauczyciel wymowy i logograf, pisząc mowy dla klientów, którzy sami je wygłaszali przed sądem. Pozostały po nim 34 mowy, są to: a) mowy adwokackie w procesach prywatnych, b) oskarżenia i obrony w procesach politycznych, c) mowy literackie o charakterze epidejktycznym Olympikos, Erotikos oraz Epitafios na cześć poległych w wojnie korynckiej. Mowy 1. odznaczają się dokładną charakterystyką postaci, umiejętnością gromadzenia dowodów, jasnym, czystym i prostym językiem.

Lizykles (Lysikles) 1. przywódca ludowy w Atenach, mąż Aspazji po śmierci Peryklesa (V w. p.n.e.). 2. jeden z dowódców w bitwie pod Cheroneją (r. 338 p.n.e.), skazany na śmierć na skutek oskarżenia mówcy Likurga.

Lizykrates (Lysikrates) Ateńczyk, jako choreg zwyciężył w r. 334 w konkursie, co upamiętniono wystawieniem tzw. pomnika 1. w kształcie okrągłego tolosu, ozdobionego od strony zewnętrznej pólkolumnami korynckimi. Cały pomnik jest właściwie bazą, na której ustawiony był trójnóg.

Lizymach (Lysimachos) 1. syn Tesalczyka Agatoklesa (ok. r. 355-281 p.n.e.), uczestnik wypraw Aleksandra W., jeden z ośmiu członków przybocznej straży króla i jeden z najbardziej zaufanych jego ludzi. Po śmierci Aleksandra (r. 323 p.n.e.) otrzymał w zarząd Trację i przyległe kraje; w r. 315 zawarł przymierze z Ptolemeuszem i Seleukosem przeciw Antygonosowi, królowi Macedonii. W r. 306 przyjął tytuł króla, podobnie jak inni diadochowie. W r. 302 rozpoczął wojnę z Antygenem, wyruszył do Azji, dotarł do Frygii, skąd musiał się jednak wycofać. Zdobył Herakleję nad Fontem i poślubił jej królowę, Amastris; walczył ze zmiennym szczęściem przeciw Antygenowi i jego synowi Denietrio-sowi. Wkrótce rozwiódł się z Amastris i poślubił córkę Ptolemeusza egipskiego, Arsinoe.

Wojna z Antygenem, a potem z.Demetriosem, zakończyła się ostatecznie w r. 294. W r. 292 1. ponownie wszczął wojnę z Demetriosem, zawarłszy drugie przymierze z Seleukosem i Ptolemeuszem i zdobył Macedonię. Gdy wskutek intryg Arsinoe 1. kazał zamordować swego syna z pierwszej żony, Agatoklesa, odstąpili go krewni i dotychczasowi zwolennicy i przeszli do Seleukosa. 1. udał się do Azji w celu stłumienia

powstania, które tam wybuchło, i zginął w r. 281. 2. syn poprzedniego, zamordowany przez Ptolemeusza Keraunosa, króla Macedonii w latach 280 - 279 p.n.e. 3. historyk z III w. p.n.e., nauczyciel Attalosa I, autor nie zachowanego romansu historycznego pt. Peri tes Attalu pajdejas (O wychowaniu Attalosa), będącego naśladowaniem utworu Ksenofonta Cyropedia (Kyru pąfdeja).

Lizymachia (gr. Lysimachia) miasto na Cher-sonezie Trackim, założone przez diadocha Lizymacha; zniszczone przez Traków,- zostało w r. 196 p.n.e. odbudowane przez Antiocha III, nie odzyskało już jednak swego pierwotnego znaczenia.

Lizyp (Lysippos) z Sikionu (IV w. p.n.e.), trzeci z wielkiej trójcy rzeźbiarzy, obok Skopasa z Paros i Praksytelesa z Aten, nadworny rzeźbiarz Aleksandra Wielkiego i twórca jego portretów. Zachowała się głowa Aleksandra dłuta 1. w muzeum w Stambule. Wykonał on szereg posągów bogów; znamy odlew brązowy jego siedzącego Hermesa, znaleziony w Herkulanum (dziś w Muzeum Neapolitańskim), Aresa Ludovisi (dziś w Rzymie), Erosa napinającego łuk i in. Artysta wykonał również szereg posągów atletów; najbardziej znana jest marmurowa kopia jego brązowego posągu młodzieńca, tzw. Apoksyomenos. Znamy również dwie kopie brązowe zapaśników, znalezione w Herkulanum, dziś - w Muzeum Neapolitańskim. Wszystkie postacie 1. odznaczają się smukłością kształtów i pewną jakby nerwowością. 1. stworzył nowy kanon rzeźbiarski, różniący się proporcjami od kanonu Polikleta: rzeźbione przez niego ciała są o wiele smuklejsze.

Lizys (Lysis) 1. filozof pitagorejski, nauczyciel Epaminondasa (V/IV w. p.n.e.). Apokryficzne jego Listy powstały prawdopodobnie w II w. n.e. Platon zatytułował jego imieniem jeden ze swoich dialogów. 2. poeta grecki epoki hellenistycznej (III/II w. p.n.e.), naśladowca Sotadesa, autor swawolnych wierszyków przeznaczonych do śpiewu, tzw. lizjodii (lysiodia).

Lizystrata (Lysistrate) Gromiwoja, Bojomi-ra, tytułowa bohaterka komedii Arystofanesa (r. 411 p.n.e.).

locatio conductio łac. termin prawny oznaczający: kontrakt najmu. Prawo rzymskie rozróżnia: 1. /. c. rei najem rzeczy; 2. /. c. operarum najem usług; 3. /. c. operis najem dzieła. Strona oddająca' w najem rzecz lub swe usługi

albo zamawiająca dzieło nazywa się locator, strona przeciwna - conductor. Zamawiający dzieło z reguły dostarczał przedsiębiorcy materiału potrzebnego do wykonania dzieła.

lochos (gr. lochos) oddział piechoty greckiej. Skład jego w zależności od kraju i epoki wahał się od 60 do 300 ludzi. Dowodził nim lochagos.

loci conununes łac. (gr. tópoj) termin używany w retoryce i filozofii, oznaczający argumenty ogólne, powszechnie znane lub też utarte, trywialne komunały.

Locri Epizephyrii (łac.; gr. Lokrój Epizefyriof) jedno z najstarszych miast greckich w południowej Italii założone w VII w. p.n.e. W pobliżu zbudowano słynną świątynię Persefony. W czasie wykopalisk znaleziono tu słynne reliefy terakotowe z końca VI i początku V w. p.n.e.

logedy (gr. metra logaojdika) wiersze składające się ze stóp o jedno- i dwusylabowych tezach, np. daktyli _'-"-' i trochejów -'-', lub ana-pestów '-"-'-^- i jambów '-'-L Nazwa ta, używana już przez metryków starożytnych, pochodzi stąd, że daktyle i anapesty uznawano za miary odpowiednie dla śpiewu - aojde, jamby zaś i trocheje były miarami stosownymi dla dialogu - logos. Metrycy starożytni stosowali interpretację logedyczną tylko do niektórych wierszy. Metryk Hefajstion (II w. n.e.) wymienia jako /. następujące wiersze: a) alcejski dziesięcio-zgioskowiec - ^-i \-i L ^-> ^ - <-' - v b) prak-silejon: _""^-'-L<-"-'_'-"-'-L'-'-Lo c) ar-chebulejon: ^y _| ""-' 1. \ ^ ^ JL\ -^i ^ - \ ^1. | v. W drugiej poł. XIX w. nazwę /. rozciągnięto na wszystkie wiersze posiadające jedno- i dwusylabowe tezy, a więc również i na wiersze eolskie. Tak np. jedenastozgłoskowiec saficki interpretowano jako logedyczną penta-podię akatalektyczną: -•-' | -^ | _^\-' | _^ | -L C7. Obecnie metra eolskie uważane są przez większość metryków za miary chorijambiczne, jednakże interpretacja logedyczną tych wierszy ma jeszcze i dziś swoich zwolenników.

logejon gr. frontowa część skene w teatrze greckim (zwana również proskenion), na której występowali aktorzy.

logista (gr. hgistis) 1. członek komisji kontrolującej wydatki z kas publicznych w Atenach;

komisja ta składała się z 10 członków wybieranych przez Radę ze swego grona drogą losowania i zmieniała się z każdą prytanią. Dokonywała tymczasowego, częściowego badania rachunków wszystkich urzędów. 2. członek izby obrachunkowej w Atenach, która badała szczegółowo wszystkie rachunki przedkładane wraz z dowodami przez urzędników po upływie roku urzędowania.

logograf (gr. logos słowo, mowa; grdfs piszę) termin oznaczający pisarzy w ogóle; w starożytności, zwłaszcza w Atenach nazywano tak mówców piszących mowy dla klientów. Od czasów ukazania się dzieła filologa niemieckiego Creutzera (Die histonsche Kunst der Griechen 1803) stosuje się ten termin dla oznaczenia najstarszych historyków greckich, aż do Herodota. Najważniejszymi /. byli: Hekatajos z Miletu, Charon z Lampsaku, Ksantos z Lidii, Ferekydes z Aten, Hellanikos z Lesbos.

Lokryda (gr. Lokris) kraj w Grecji środkowej, wywodzący swą nazwę od Lokrosa, prawnuka Amfitriona. Części Z,, to: 1. L. Ozolska (Lokrój Ozólaj) położona między Etolią od północnego zachodu, Dorydą od północy, Fokidą od wschodu oraz Zatoką Koryncką. Ważniejsze miasta:

Naupaktos, Antikyra, Amfissa, główna rzeka Platanios; 2. 1. Opuncka (L. OpUntioj) położona nad zat. Eubejską, z głównym miastem Opus;

inne miasta to Kynos i Larymna. 1. Opuncka biła własną srebrną monetę; 3. 1. Epiknemidyjska (L. Epiknemidtoj) z miastem Skarfe; tu znajduje się wąwóz Termopilski; 4. 1. Epizefyrwj zob. Locri Epizephyrii.

Lollia Paulina zob. Lollii 3.

Lollianus grecki sofista z czasów Hadriana (II w. n.e.), działał w Atenach i piastował tam urzędy.

Lollii Loliusze, rzymski ród pochodzenia plebejskiego, prawdopodobnie z Sanmium. 1. Mar-cus Lolliusfalicanus, trybun ludowy z r. 71 p.n.e., dążył do przywrócenia trybunom władzy odebranej im przez Sullę, w czym popierał go Pom-pejusz. Sallustiusz i Cyceron wspominają go jako mówcę. 2. Marcus 1. Paullinus, konsul z r. 21 p.n.e., w r. 16 n.e. poniósł klęskę w walce z plemionami germańskimi nad Renem. Był także namiestnikiem Galii i Galacji; cieszył się wielkim zaufaniem Augusta, który powierzył mu wychowanie swego wnuka, Gajusza Cezara. Wśród listów Horacego dwa są skierowane do synów 1. (Ep. 1,2 i 1,18). 3. Lollia Paulina, wnuczka poprzedniego, najpierw żona Memmiusza Regulusa, potem Kaliguli, została zmuszona przez Agrypinę do popełnienia samobójstwa.

Londinium dziś London, poł. Londyn; miasto w Brytanii nad rzeką Tamesis; zniszczone

w r. 61 p.n.e., odbudowało się i stanowiło ważny punkt handlowy, w czasach -cesarstwa zaś główną bazę operacyjną wojsk rzymskich. W granicach dzisiejszego Londynu odkryto podczas prac wykopaliskowych wiele pozostałości po budowlach rzymskich.

Longanos rzeka w północnej Sycylii wpadająca do morza między miastami Mylae i Tyndaris. Tutaj w r. 265 p.n.e. Hieron syrakuzański odniósł zwycięstwo nad Mamertynami.

Longinos 1. komentator-dzieł Demostenesa, prawdopodobnie z okresu hellenistycznego. 2. Pseudo-Longinos, autor pięknego traktatu o stylu pt. Peri hypsus (O wzniosłości), uznanego za najważniejszy dokument starożytnej krytyki literackiej. Dzieło to powstało zapewne w I w. n.e.

Longinus przydomek rodu Kassjuszów (zob. Cassii).

Longobardi zob. Langobardowie.

Longos domniemane imię autora romansu greckiego z II w. n.e. pt. Ta kata Dafnin kaj Chloen (Historia Dafnisa i Chloe).

Longula dziś w pobliżu Buon Riposo; miasto Wcisków w pobliżu Korioli, zniszczone przez Rzymian.

lorica łac. (gr. thoraks) pancerz. W starożytności używane były przeważnie pancerze dwu typów: a) pancerz ze skóry lub grubego płótna, które wzmacniano metalowymi płytami lub pasami, b) pancerz metalowy składający się z dwu metalowych płyt, z których jedna okrywała piersi, druga plecy, połączonych sprzączkami, rzemykami i naramiennikami; rzadziej używano kolczug (/. hamata).

lorum łac. 1. rzemienna uzda dla koni, lejce.

2. rzemień, którym była przywiązana lektyka do prętów opierających się na ramionach tragarzy.

3. rzemienna smycz dla psów myśliwskich.

4. rzemień przywiązujący rękawice do rąk zapaśników. 5. bulla skórzana noszona na szyi przez dzieci plebejskie. 6. pas rzemienny do chłosty.

Loryma miasto w Azji Mn., na wybrzeżu Karii, na wschód od przylądka Kynossema, naprzeciw wyspy Rodos.

Lotofagowie (gr. Lotofdgoj, łac. Lotophagi) mityczny lud zamieszkujący wybrzeża Libii do Malej Syrty, bardzo gościnny, żywiący się owocami lotosu (stąd nazwa). 1. gościli u siebie Odyseusza z towarzyszami, którzy po spożyciu owoców lotosu zapomnieli o powrocie do ojczyzny.

lotos (gr. lotos, łac. lotos, lotus) nazwa kilku różnych roślin: 1. drzewo (lub krzew) rosnące w Libii, dawało słodkie soczyste jagody, które wg legendy służyły za pokarm Lotofagom. 2. piękny kwiat wspomniany przez Homera obok szafranu i hiacyntu. 3. koniczyna rosnąca dziko na Peloponezie i w Troadzie; stanowiła pokarm dla koni. 4. lilia wodna rosnąca na wodach Nilu, symbol płodności, jeden z atrybutów bogini Izydy. Służyła jako element dekoracyjny w świątyniach egipskich i na przedmiotach kultowych.

Lua mit. jedno z najstarszych bóstw italskich;

kult jej został zapomniany w późniejszych czasach. Po bitwie spalano jej na ofiarę broń zdobytą na nieprzyjacielu; miało to stanowić akt oczyszczenia od zmazy przelanej krwi.

Luca dziś Lucca; miasto Etrusków na wschód od Pisae, znane ze spotkania w r. 56 p.n.e. między Cezarem, Pompejuszem i Krassusem, którzy zawarli tu pierwszy triumwirat. Zachował się amfiteatr z czasów rzymskich.

Lucania zob. Lukania.

Lucanus zob. Lukan.

Lucceii Lukcejusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Lucceius, zwycięzca Samnitów w wojnie ze sprzymierzańcami w r. 89 p.n.e. 2. Lucius L., przyjaciel Cycerona; w r. 61 p.n.e. ubiegał się o konsulat razem z Juliuszem Cezarem, zamiast niego jednak został wybrany Bibulus. Napisał historię swoich czasów, zaczynając od wojny ze sprzymierzeńcami i pierwszej wojny domowej. W czasie wojny Pompejusza z Cezarem należał do zwolenników Pompejusza, jednakże po śmierci tego ostatniego Cezar pozwolił mu pozostać w Rzymie. 3. Qumtus L., właściciel kantoru wymiary pieniędzy w Regium, świadek w procesie, który Cyceron wytoczył przeciw Werresowi (r. 72 p.n.e.). 4. 1. Albinus, namiestnik Judei w czasach Nerona, od ok. r. 56 n.e.; znienawidzony przez Żydów z powodu represji, które stosował, został przeniesiony do Mauretanii. Witeliusz, podejrzewając go o chęć zdobycia władzy cesarskiej, kazał go zabić (r. 70).

Luceres jedna z trzech (Ramnes, Tities i Z,.) tribus, na jakie było podzielone w czasach królewskich społeczeństwo rzymskie (populus Romanus Quiritium). Mieli reprezentować element etruski.

Luceria (albo Nuceria) dziś Lucera; miasto w Apulii, wg legendy założone przez Diome

desa, stanowiące ważny punkt strategiczny w wojnach samnickich, w drugiej wojnie punickiej oraz w czasie wojny domowej Cezara z Pompejuszem. Była tam stara świątynia bogini Minerwy.

Lucifer (łac. dosł. niosący światło, gr. Fos-foros) nazwa nadawana planecie Wenus, która zjawiała się przed wschodem słońca jako gwiazda poranna. Jako personifikacja występuje w mitologii jako syn Eos i Astrajosa albo Kefalosa i Aurory; ojciec Keyksa, Luekonoe i Hesperyd.

Lucilii Lucyliusze, ród rzymski należący do ekwitów. 1. Quintus Lucilius Balbus, wybitny stoik, uczeń Panajtiosa (II w. p.n.e.) występujący jako przedstawiciel Stoi w dziele Cycerona de natura deorum. 2. Caius 1. z miasta Suessa Aurunca w południowym Lacjum (ok. r. 180--103 p.n.e.), wybitny poeta rzymski, twórca satyry jako rodzaju literackiego, której nadał charakter zaczepny. Używał on kilku typów wierszy: senarów jambicznych, septenarów jam-bicznych, a przede wszystkim heksametrów, które udoskonalił w porównaniu z techniką heksametryczną Enniusza .Zachowało się około 1300 wierszy fragmentów. W utworach 1. odbija się żywo życie polityczne, społeczne i literackie ówczesnego Rzymu. Piętnował on rozluźnienie obyczajów, atakował dzierżawców ceł i gnębiących prowincje namiestników, bronił wolności poezji, polemizował z poglądami różnych szkół filozoficznych i w ogóle poruszał w swych utworach jak najróżnorodniejsze tematy. Szczególnie ostro występował przeciw poecie Akcju-szowi, krytykując zarówno jego reformy ortograficzne, jak i styl jego tragedii. Horacy uważał 1. za swego poprzednika jako twórcę satyry. 3. Caius 1. Hirrus, trybun ludowy z r. 53 p.n.e., przeciwnik Cezara, stronnik Pompejusza, Ułaskawiony przez Cezara, po jego śmierci dostał się na listę proskrybowanych, udało mu się jednak uciec do Bruttium a następnie na Sycylię do Sekstusa Pompejusza. 4. 1. lunior, pochodził prawdopodobnie z Neapolu, filozof i poeta, przyjaciel Seneki filozofa (I w. n.e.), który dedykował mu kilka swoich utworów; być może, był autorem przekazanego pod imieniem Wer-giliusza poematu Aetna, składającego się z 645 heksametrów i opisującego wybuchy tego wulkanu przed r. 79 n.e.

Lucina mit. pierwotnie bogini światła, przynosząca na światło, stąd opiekunka narodzin. Przydomek 1. nadano Dianie i Juno. Ku czci

Juno 1. kobiety obchodziły w Rzymie święto Matronalia w dniu l marca.

Lucius 1. malarz rzymski z poł. I w. n.e. znany z podpisu znalezionego w Pompejach.

2. 1. z Patra], prozaik grecki (prawdopodobnie z I w. n.e.), autor opowieści o młodzieńcu zamienionym w osła, przerobionej z opowiadań milezyjskich Arystydesa (I w. p.n.e.) i naśladowanej przez Apulejusza w Metamorfozach.

3. uczeń stoika rzymskiego Gajusza Muzoniu-sza Rufusa (I w. n.e.), autor dzieła greckiego pt. Apomnemoneumata Musoniu tu filósofu (Godne pamięci powiedzenia i czyny filozofa Muzoniu-sza).

Lucretii Lukrecjusze, ród rzymski, 1. Spurius Lucretius TricipHinus, konsul w r. 508 i 504 p.n.e. 2. Lukrecja, córka poprzedniego, żona Tarkwiniusza Kollatyna; zhańbiona przez syna T^rkwiniusza Pysznego, popełniła samobójstwo. Jej śmierć miała być bezpośrednią przyczyną buntu przeciw Tarkwiniuszowi i obalenia monarchii. 3. Quintus 1. Ofella, stronnik SułK, oblegał na jego polecenie Praeneste w r, 82 p.n.e. w czasie wojny domowej. 4. Titus 1. Carus zob. Lukrecjusz.

Lucrinus lacus jezioro w Kampanii, stanowiące pierwotnie część Zatoki Kumańskiej (Sinus Cumanus), później oddzielone od niej tamą długości 8 stadiów, dostarczało wielkiej ilości ryb i ostryg.

Lucullus zob. Licinii.

lucumones łac. (wyraz pochodzenia etruskiego) możnowładcy etruscy, naczelnicy rodów arystokratycznych, którzy stali na czele poszczegól nych miast-państw etruskich, tworzących razem federację.

ludi łac. święta ustanowione ku czci niektórych bóstw lub na pamiątkę ważniejszych wydarzeń dziejowych, połączonych z igrzyskami. W czasie /. odbywały się przedstawienia w teatrze, cyrku lub amfiteatrze (zob. igrzyska):

l. /. Romani, obchodzone we wrześniu; było to święto bóstw kapitolińskich, Jowisza, Junony i Minerwy. 2. /. Plebei, obchodzone w listopadzie na pamiątkę pojednania się plebejuszów z patrycjuszami. 3. /. Megalenses, zob. Megalesia. 4. /. Careales, Cerealia, obchodzone w kwietniu święto Cerery. 5. f. Florales, Floralia, obchodzone w kwietniu święto bogini Flory. 6. 1. Apollinares, święto ku czci Apollina, obchodzone w lipcu. 7. /. Saeculares, święto jubileuszowe obchodzone przez Rzymian z okazji roz-

poczęcia nowego wieku, trwało trzy dni." Pierwszą taką uroczystość obchodzono w Rzymie w r. 249 p.n.e., następną w r. 146 p.n.e., trzecią dopiero w r. 17 p.n.e. Później odbywano je w krótszych odstępach czasu, w latach 47, 87, 146 i 247 n.e. Cesarz Konstantyn zniósł je wraz z wprowadzeniem chrześcijaństwa (III w. n.e.). Pierwotnie oddawano w tym czasie cześć bogom podziemnym, później różnym bóstwom, od czasów Augusta zaś przede wszystkim Apollino-wi i Dianie. Odprawiano modły, ofiary oczyszczające i błagalne, procesje oraz urządzano igrzyska cyrkowe. Pieśń ułożoną przez Horacego, tzw. Carmen Saeculare, śpiewał chór dziewcząt i chłopców w świątyni Apollina na Palatynie. 8. /. Votivi, uroczystości odbywane z okazji urodzin cesarza, wstąpienia jego na tron lub na pamiątkę ważniejszych wydarzeń.

Ludius malarz rzymski z czasów Augusta (I w. p.n.e./I w. n.e.), który, wg Pliniusza, pierwszy malował w swych pejzażach wille, porty, ogrody itd.

Lugdunum 1. dziś Lyon; miasto w Galii przy ujściu Araru (Saona) do Rodanu, kolonia założona przez Lucjusza Munacjusza Planktusa w r. 43 p.n.e., stolica prowincji Callia Lugdunensis, miejsce słynnych prześladowań za Marka Aureliusza w r. 177 n.e. W r. 197, w czasie walk Septymiusza Sewera i Albinusa, miasto zostało częściowo spalone. Przez cały okres panowania rzymskiego było to najludniejsze miasto Galii. 2. 1. Batavorum, dziś hol. Leiden; miasto w dolnej Germanii nad Renem. 3. 1. Con-yenarum, dziś Saint-Bertrand-deComminges; miasto w Akwitanii, na lewym brzegu górnego biegu Garumny.

Lukan (Marcus Annaeus Lucanus) syn Annaeusa Meli, bratanek Seneki filozofa, urodził się w Kordubie w Hiszpanii w r. 39 n.e., kształcił się w Rzymie i Atenach. W r. 65 brał udział w spisku Pisona; skazany przez Nerona na śmierć, odebrał sobie życie. Jego młodzieńcze utwory, jak: Iliaca, Saturnalia, Silvaę, Epigram-mata, nie zachowały się do naszych czasów.

Ocalała jedynie niedokończona epopeja historyczna, przerwana w połowie 10 księgi, pt. Pharsalia. Treścią jej jest przebieg wojny domowej między Pompejuszem a Cezarem i klęska Pompejusza pod Farsalos w r. 48 p.n.e. (stąd tytuł); poemat urywa się na opisie oblężenia Aleksandrii. Styl 1. charakteryzuje retoryka i deklamacyjność: epopeja zawiera 119 mów.

Znaczną część poematu stanowią ekskursy przyrodnicze, geograficzne, astronomiczne. Ze szczególnym upodobaniem przedstawia poeta sceny mordów, rzezi, pożarów. Język poematu jest patetyczny, pełen ozdób retorycznych, nie pozbawiony jednak siły wyrazu.

Lukania (Lucania) kraj w południowej Italii, graniczący na północy z Kampanią, Samnium i Apulią, na południu z Bruttium; granicę wschodnią stanowiła Zatoka Tarencka od Metapon-tum do Turioj, zachodnią - Morze Tyrreńskie, między ujściem rzeki Silarus i miastem Laus. Cały kraj był górzysty, z wyjątkiem niewielkiej równiny nad Zatoką Tarencka; równina ta należała do najurodzajniejszych w Italii. Lukano-wie pochodzili z plemienia Samnitów. Na wybrzeżu mieszkali głównie koloniści greccy, którzy założyli szereg miast, jak: Paestum, Welia, Buxentum, Turioj, Metapontum; w głębi kraju znajdowały się m. in. miasta Potentia, Gru-mentum.

Lukian (Lukianos) z Samosat w Kommagenie nad Eufratem (ok. 123 -190 n.e.), retor, autor dialogów filozoficzno-satyrycznych, pochodził z niezamożnej rodziny; porzucił zawód rzeźbia-rza-rzemieślnika, aby poświęcić się studiom re' torycznym i filozoficznym. Występował prawdopodobnie jako adwokat w sądach, a potem wygłaszał mowy popisowe i deklamacje sofisty-czne w czasie swoich podróży do Galii, do Rzymu i do wielu miast greckich. Zdobył w ten sposób majątek. Pod koniec życia objął stanowisko naczelnika kancelarii przy namiestniku rzymskim w Egipcie. Spuścizna literacka 1. obejmuje przeszło 80 utworów; co do niektórych zachodzi wątpliwość, czy istotnie 1. jest ich autorem. Daje on w swoich utworach obrazy ówczesnego społeczeństwa, wyszydza żądzę wzbogacenia się, życie bogaczy, ich przewrotność, podkreśla różnice majątkowe i istniejące nierówności społeczne. Występuje przeciwko filozofii spekulatywnej, przeciwko bucie i pyszałkowatości filozofów, głównie stoików i cyników, np. w Bion prasis (Licytacja żywotów filozoficznych), łkaromenippos, Symposion (Uczta), Charon, Zeus tragodos (Zeus w roli tragicznej), Halieus (Rybak). Wyszydza przesądy religijne i zabobony, zaliczając do nich zarówno wierzenia upadającego pogaństwa, jak i religię chrześcijańską, np. w Aleksandros e Pseudomantis (Aleksander, czyli Fałszywy prorok), Peri tes Peregrinu teleufes (O śmierci Peregrina), Filo-

pseudes e Apiston (Przyjaciel bredni czyli Niedowiarek:); parodiuje mity w Dialogach bogów. Forma jego utworów jest przeważnie dialogi-czna, język i styl przejrzysty; twórczość 1. cechuje śmiałość, trzeźwość i bystrość obserwacji. Motywy realistyczne splatają się z baśniowymi, satyryczne z nastrojowymi. Utwory 1. byty przedmiotem lektury szkolnej już w XV w., dialogi jego wystawiano na scenach szkolnych, w w. XVI znalazł tłumaczy. W Polsce Józef Struś tłumaczył na język łaciński Dike foneenton (Sąd samogłosek), dając przekładowi tytuł ludi-cium yocaUum. Na język polski tłumaczyli dialogi 1. Michał Bogucki (Kraków 1906) i Władysław Witwicki (Dialogi wybrane, wyd. 1957).

Lukillios grecki epigramatyk z I w. n.e., autor satyrycznych i parodystycznych epigramów, z których przeszło 100 zachowało się w Antologii Pa-latyńskiej.

Lukrecja zob. Lucretii 2.

Lukrecjusz (Titus Lukrettus Carus, ok. r. 99 -

- 55 p.n.e.), słynny poeta rzymski, jeden z głównych głosicieli starożytnego materializmu. Przeniósł on na grunt rzymski atomistykę Epikura, dając w poemacie swym De rerwn natura (O rzeczywistości) w 6 księgach, wykład filozofii ma-terialistycznej swego mistrza. Pragnął on, podobnie jak Epikur, poprzez rozumowe poznanie natury uwolnić ludzkość od lęku przed śmiercią i przed bogami. Do teorii swych poprzedników-

-atomistów dodał własne poglądy z zakresu fizyki dotyczące atomów, powstania przyrody i szeregu innych problemów. Chciał w swym poemacie wyłożyć precyzyjnie i systematycznie wszystkie niemal zagadnienia dotyczące przyrody i życia człowieka. Poeta był optymistą, wierzył w ustawiczny postęp ludzkości, w potęgę umysłu ludzkiego, zdolnego opanować tajemnice wszechświata, pragnął jednak uciec od współczesności, która napawała go odrazą. Dzieło jego głosiło nowe prawdy w wieszczym tonie, pełne patosu i wspaniałych obrazów poetyckich oddawało z mocą i wyrazistością zarówno całą grozę, jak i urodę życia. 1. nie wykończył całkowicie swego poematu, który wydał Cycero. Wpływ 1. w czasach Odrodzenia był bardzo wielki; do jego zwolenników należeli Giordano Bruno i Gassendi. De rerwn natura stanowi ważne źródło poznania filozofii epikurejskiej.

Lukrecjusze zob. Lucretii.

Lukullus przydomek rodu Licyniuszów (zob. Ltcinii).

Luna1 mit. rzymska bogini księżyca, utożsamiana z grecką Selene.

Luna2 dziś Luni; miasto w Etrurii, .w pobliżu wybrzeża morskiego, na lewym brzegu rzeki Macra, przy via Aurelia. Kolonia rzymska od r. 177 p.n.e., stanowiła ważny punkt strategiczny w wojnach z Ligurami. W pobliżu znajdowały się słynne kamieniołomy marmuru, eksploatowane głównie w okresie cesarstwa.

lunula (łac. dosł. mały księżyc) klejnot w kształcie półksiężyca używany jako ozdoba przez kobiety i dzieci; sprzączka z kości słoniowej tego samego kształtu, noszona przez senatorów na trzewikach.

Luperca mit. starożytne bóstwo rzymskie, niekiedy identyfikowane z Acca Larentia- (zob.).

Luperkalie (Lupercalia) święta rzymskie obchodzone w lutym (łac. Februarius) ku czci bóstwa pasterskiego Fauna, który miał przydomek Lupercus (lupus wilk, arceo powstrzymuję), tzn. chroniący trzody przed wilkami. Święta te mające charakter oczyszczenia z win, obcho-•dzono składając ofiary w grocie Luperkal przy Palatynie, która miała być schronieniem wilczycy, karmidelki Romulusa i Remusa. Po skończonych ofiarach kapłani, zwani Luperci obiegali wzgórze Palatyńskie, bijąc przechodniów rzemieniami zrobionymi ze skóry zabitego na ofiarę kozła; obrzęd ten miał oczyszczać od zmazy, a kobiety miał zabezpieczać przed bezpłodnością.

Lupus 1. przyjaciel Marcjallsa, wymieniony wśród innych przyjaciół w jednym z utworów poety. 2. przydomek jednej gałęzi rodu Ruti-liuszów.

lupus in fabuła (łac. dosł. wilk w bajce) o wilku mowa, a wilk tuż; powiedzenie używane przysłowiowo przez Rzymian: np. Plaut Stichus IV. l, 71; Cyceron, Epistulae ad Atticum XIII, 33.

Lupus Lentulus członek arystokracji rzymskiej z rodu Korneliuszów, princeps senatu w r. 131 p.n.e., wyszydzony w satyrze Lucyliusza.

Lurius (Marcus L.) rzymski namiestnik Sardynii w r. 40 p.n.e., walczył z Sekstusem Pompejuszem i został przez niego pokonany; dowodził również prawym skrzydłem floty Oktawiana w bitwie pod Akcjum w r. 31.

Luscii Luscjusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Luscius Lanminus, komediopisarz rzymski, współczesny Terencjuszowi (II w. p.n.e.) i jego przeciwnik; prawdopodobnie m. in. tłumaczył komedię Menandra pt. Phasma. 2. Lu-

duś L., stronnik Sulli w wojnie domowej i jego narzędzie przy proskrypcjach, skazany w r. 64 p.n.e. przez Juliusza Cezara.

Lnscus zob. Armii 2, 3.

Lusitania zob. Luzytania.

lustratio łac. oczyszczenie, ważny element w religii greckiej i rzymskiej. Moc oczyszczającą miały w wierzeniach starożytnych przede wszystkim ogień i woda. Oczyszczenie mogło dotyczyć jednostki, miasta, państwa lub pewnego zespołu ludzi, jak np. wojska, floty itp. W życiu codziennym oczyszczenia wymagało np. wejście do świątyni, dlatego w przedsionkach świątyni umieszczano w specjalnych naczyniach wodę, którą skrapiali się wchodzący za pomocą gałązki oliwnej lub laurowej. Podobnie wymagały oczyszczenia obcowanie ze zmarłym i udział w pogrzebie, oczyszczano także nowo narodzone dzieci. 1. wymagało również każde zabójstwo, bez względu na to, czy zostało popełnione słusznie czy nie. Morderca musiał wówczas przebłagać duszę zabitego i bogów podziemnych. Powinien był właściwie złożyć w ofierze własne życie, lecz zamiast tego ustanowiono ofiarę z zabitego barana lub świni, której krwią morderca musiał sobie umyć ręce. Oczyszczenie było również związane z misteriami i niektórymi ważnymi wydarzeniami w państwie. W Rzymie najbardziej znane było /. populi Romani, ustanowione przez Serwiusza Tuliusza, tzn. oczyszczenie całego narodu rzymskiego, które odbywano zawsze po zakończeniu cenzusu. Uroczystości te odbywały się na Polu Marsowym, a na ofiarę składano świnię, barana i wołu, tzw. Suovetauri!ia. Odbywało się to, podobnie jak sam cenzus, co 5 lat. Poza tą najważniejszą /. znane były jeszcze /. exerdtus ter-restrts - oczyszczenie wojska lądowego z okazji jego wymarszu lub powrotu z wojny, oraz /. cias-sium - przed odjazdem floty. Składano wówczas także zwierzęta na ofiarę.

lustrom łac. ofiara oczyszczająca składana przez kapłanów rzymskich w czasie głównej lustratio populi Romani; w przenośni - okres pięcioletni, ponieważ .to oczyszczenie wraz z cenzusem (zob. census) odbywało się co 5 lat.

Lutatii Lutacjusze, ród rzymski pochodzenia plebejskiego. 1. Całus Lutatius Catulus, konsul w r. 242 p.n.e., pokonał wiosną następnego roku flotę kartagińską przy Wyspach Egackich, zmuszając przez to wroga do zawarcia pokoju. 2. Quintus 1. Catulus Cerco, brat poprzedniego, konsul z r. 241 p.n.e., zwycięzca Palisków, namiestnik Sycylii, zmarł w r. 236 jako cenzor. 3. Caius 1. Catulus, konsul z r. 220 p.n.e., walczył z Galami w północnej Italii,

prawdopodobnie w r. 219 dostał się do niewoli i pozostał tam do r. 203. 4. Quintus 1. Catulus, konsul z r. 102 p.n.e., brał udział w obronie Italii przed najazdem Germanów; w następnym roku z pomocą Mariusza pokonał Cymbrów pod Yercelle. Po odbyciu triumfu wzniósł świątynię na cześć bogini Fortuny, dla siebie zaś wybudował wspaniały pałac na Palatynie. Był znakomitym mówcą i pisarzem, wiadomo, że napisał pamiętnik o swoim konsulacie i o wojnie z Cymbrami, zachowały się też dwa jego epigramy. Jako zwolennik obozu optymatów, był przeciwnikiem Mariusza, w r. 87 popełnił samobójstwo, aby nie wpaść w jego ręce. 5. Quintus 1. Catulus Capitolinus, syn poprzedniego, wraz z Pompeju-szem zwalczał popularów w r. 78 i 77 p.n.e. Był jednym z sędziów w procesie Werresa. Konsekrował nowo odbudowaną świątynię Jowisza Kapitolińskiego (po jej spaleniu się w r. 83), stąd pochodzi jego przydomek. Zmarł w r. 61. 6. Lutatius (Luctatius, Lactantius) Placidus, gramatyk rzymski z V lub VI w. n.e., autor scholiów do Tebaidy Stacjusza oraz streszczeń Metamorfoz Owidiusza. Zapewne różny od Placidusa, autora glos do Plauta.

Lutetia Parisiorum dziś Paris, poł. Paryż;

główne miasto plemienia galickiego Parisii, położone na wyspie rzeki Sekwany.

Lutorius zob. Ciutorius.

Lusorius gramatyk i epigramatyk rzymski z początku VI w. n.e. Zachowało się około 100 jego epigramów, pisanych w różnych metrach, najczęściej dystychem elegijnym.

luxus (albo luxuria) łac. zbytek, przepych. W pierwszych wiekach istnienia państwa rzymskiego wiele ustaw (tzw. leges sumptuariae) ograniczało zbytek zamożnych warstw społeczeństwa (zob. lex Oppia, lex Fannia, lex Didia). Ostatnia tego rodzaju ustawa pochodzi z czasów Augusta (lex lulia sumptuaria).

Luzytania (Lusitania) dziś Portugalia; zachodnia prowincja w Hiszpanii między rzekami Durius i Tagus, oddzielona od Hispania Beatica rzeką Anas.

lwia brania monumentalna brama w murach pbronnych zamku mykeńskiego, zbudowana na początku XIV w. p.n.e. z czterech ogromnych bloków. Blok nadproża dźwiga trójkątną płytę kamienną (wys. 2,90 m, szer. 3,66 m, grub. 0,61 m)

ozdobioną płaskorzeźbą przedstawiającą dwie 21 lat; do r. 552 brał udział w życiu politycznym, lwice w układzie heraldycznym, oparte przednimi sprawując wysokie urzędy, następnie poświęcił łapami o dwa ołtarze u podstawy kolumny się twórczości literackiej. Zachowały się dwa jego wznoszącej się między nimi. Motyw ikonogra- pisma: Perl archon tes Kamajon poUtejas (O urzę-ficzny płaskorzeźby jest pochodzenia minoj- dach rzymskich), oparte na zaginionych dziełach skiego. Nigidiusza i Labeona; Per i diosemejon (O zna-

Lyajos (gr.; tac. Lyaeus; od gr. ly5 rozwią- kach niebieskich), zawierające wykład o wróżbach żuję, uwalniam) przydomek Dionizosa, boga augurów. W wyciągu znamy pismo Perl menon wina, uwalniającego ludzi od trosk i zmar- (O miesiącach). twieó. Łyd- zob. Lid-.

łychnos zob. lampy. Lyg- zob. Lig:

Lydos Joannes Laurentius (ur. ok. r. 490 n.e.). Łyk- zob. Lik:

rodem z Lidii, przybył do Konstantynopola mając Lys- zob. Lis:

28 - Mała encyklopedia kultury antycznej

Ł

łacina (z łac. lingua Latina) język starożytnych mieszkańców Lacjum, potem język starożytnego Rzymu, z bogatym piśmiennictwem, które przetrwało długie wieki po upadku imperium rzymskiego i zagładzie narodu. Ł. należy do języków indoeuropejskich. Okres archaiczny /. obejmuje początki literatury, od Liwiusza Andronika do I w. p.n.e., a więc twórczość poetów: Newiusza, Enniusza, Plauta, Terencjusza, oraz prozaików: Katona Starszego i in.; okres /. złotej lub klasycznej obejmuje I w. p.n.e., głównymi przedstawicielami są: Wergiliusz, Horacy, Owidiusz, Cyceron, Cezar, Sallustiusz, Liwiusz; okres tzw. srebrnej /. trwa od Ty-beriusza do Trajana (r. 14-117 n.e.), największymi poetami są: Juwenalis, Marcjalis, Lukan, prozaikami: Kwintylian, Pliniusz, Seneka, Tacyt, Petroniusz Arbiter (który przechował właściwości mowy ludowej); okres archaizujący /. (r. 117-180 n.e.) cechuje upodobanie do wyrazów archaicznych w literaturze, której najważniejszymi przedstawicielami są Apulejusz i Geliusz; okres obejmujący koniec starożytności i początki średniowiecza jest to /. dziczejąca (latinitas medii aevi) na skutek przenikania do języka literackiego zwrotów i wyrażeń języka ludowego oraz przenikania miejscowych cech dialektycznych na poszczególnych terenach, w Galii, Hiszpanii, Afryce itd. Najdłużej zachowują czystość języka pisarze chrześcijańscy, jak Tertulian, Laktancjusz i św. Augustyn. W średniowieczu /. jest językiem kościoła, nauki i administracji państwowej. Humaniści próbują wracać do 1. klasycznej, naśladując język Cycerona. Jako język dyplomacji /. utrzymuje się do czasów Ludwika XIV, potem wypiera ją język francuski. W Polsce i na Węgrzech /. była językiem warstw wykształconych do końca. XVIII w. Ł. używana przez starożytnych Rzymian dzieliła się na:

sermo urbanus, tzn. język warstw wykształconych stolicy, oraz na lingua yulgaris lub sermo rus-ticus, tzn. /. używaną przez lud miejski i wiejski.

łaźnie (gr. balaneja, thernug, łac. balneae, thermae) w Grecji istniały urządzenia kąpielowe przy domach prywatnych oraz przy gimnazjo-nach; w okresie hellenistycznym były również publiczne zakłady kąpielowe. W Rzymie, w miastach italskich i w prowincjach istniały prywatne balneae prowadzone przez przedsiębiorcę-dzier-żawcę, conductor, który ściągał opłaty dla właściciela, oraz miejskie, z których opłaty, zw. vecti-galia, przechodziły na rzecz gminy. Słynne rzymskie termy powstały na wzór greckich urządzeń kąpielowych przy gimnazjonacb, gdzie jednakże kąpiele stanowiły jedynie dodatek do urządzeń sportowych. Ł. greckie i rzymskie składały się z następujących części: a) szatnia, gr. apodyterion; b) sala, w której robiono masaże i nacierano ciało olejkami, gr. alejpttrion, łac. unctorium; c) sala z basenami z zimną wodą, gc.psychrolusion, łac. frigidarium; d) sala ogrzana, łac. tepidarium, stanowiąca przejście do ciepłych, a raczej gorących kąpieli, łac. caldarium; e) par-nie, gr. pyriatfrion, łac. laconicum (zob.) lub su-datlo. Stosowano polewanie zimną wodą przez niewolników, potem wprowadzono prysznice. Termy były poza tym wyposażone w westibule, sale wypoczynkowe, boiska sportowe, bufety, biblioteki. W termach rzymskich skupiało się żyde towarzysko-kulturalne, toczono dysputy filozoficzne, poeci odczytywali swoje utwory. Największe termy powstały w okresie cesarstwa:

termy Agryppy, termy Tytusa, Domicjana, Trajana, Karakalli, Dioklecjana, Konstantyna. Gmachy term odznaczały się wspaniałą architekturą, artystycznym urządzeniem wnętrz

(malowidła ścienne, mozaikowe posadzki, rzeźby). Z term mogli korzystać wszyscy obywatele bez względu

na przynależność klasową czy stan majątkowy. Dowodem łaski cesarza bywało zezwolenie na bezpłatne korzystanie z /. przez ustalony okres czasu.

łucznicy (gr. toksótaj, łac. sagittarii) stanowili szczególnie ważny rodzaj broni w wojsku egipskim, jak świadczy o tym hieroglif na określenie wojska, przedstawiający klęczącego łucznika. Podobna jest rola /. u Asyryjczyków, Hyksosów, Scytów i innych plemion koczowniczych na północy i wschodzie. Mieszkańcy Krety słynęli jako wyborni /. W Grecji epoki mykeńskiej łukowi dawano pierwszeństwo przed lancą. Później łuk służył myśliwemu jako główne narzędzie łowów, znajdując z czasem coraz większe zastosowanie w wojsku greckim. W Atenach każdy statek wojenny w bitwie pod Salaminą (r. 480 p.n.e.) wyposażony był w czterech /., a w bitwie pod Platejami (r. 479 p.n.e.) brało udział 300 /. attyckich. Każda z dziesięciu fyl dostarczała pewnej liczby /., którzy stanowili ochronny garnizon wojskowy miasta. Rolę porządkowej policji

ateńskiej pełnili /. formowani spośród Scytów i Traków, wyróżniających się wysokim wzrostem i charakterystycznym strojem narodowym. Do policji tej werbowano również kreteńczyków, którzy znajdowali się także w najemnych wojskach greckich w armii perskiej. Ł. kreteńscy odgrywali ważną rolę w wojnach Filipa II Macedońskiego, Aleksandra Wielkiego i diadochów. W czasach hellenistycznych uczono efebów umiejętności strzelania z łuku. Rzymianie posługiwali się /. w wojsku, począwszy od II wojny punickiej (r. 218 - 202), później formowali z nich specjalne oddziały.

luk (gr. tókson, łac. arcus) broń znana Grekom od najdawniejszych czasów. Chętnie używany do polowania, toteż stanowił także atrybut bóstw patronujących myślistwu. Ł. sporządzano z dwu rogów zwierzęcych spojonych ze sobą nasadami, strzały - z trzciny i drewna, a cięciwę ze ścięgien zwierzęcych, z włosia końskiego lub z rzemienia.

luk tryumfalny zob. tryumfalny luk.

M

M. zob. Marcus.

M', zob. Mamuś.

Ma mit. kappadocka bogini, utożsamiana przez Greków z boginią wojny, Enyo, a później w Rzymie z Belloną.

Maccius PIautus zob. Plant.

Maccus postać z farsy atellańskiej: głupi żarłok. Zob. Atellanae fabulae.

Macedonia (Makedonia) kraj położony na północ od Tesalii, na wschodzie oddzielony rzeką Strymon od Tracji, na zachodzie graniczący z Illirią, a na północy z Pajonią. Gleba

urodzajna, głównym bogactwem - lasy. W górach wydobywano złoto i srebro. Ludność spokrewniona z Grekami, powstała z pomieszania plemion greckich (przede wszystkim tesalskich) z plemionami illiryjsko-trackimi. Narzecze macedońskie zbliżone do tesalskiego. W ustroju społeczno-politycznym do IV w. p.n.e. zachowały się cechy z czasów homeryckich. Naczelna władza należała do króla, opierającego swe panowanie na wojskowo-rodowej arystokracji. Podstawową większość ludności stanowili pasterze i rolnicy. Część ludności trudniła się wyrębem lasu, wytapianiem smoły, górnictwem, mieszkańcy wybrzeży - rybołówstwem i handlem. W epoce klasycznej M. nie odegrała prawie żadnej roli politycznej. Wzrost znaczenia datuje się od wojny peloponeskiej. Za panowania Archelaosa (413 - 399 p.n.e.) M. zajmowała już poważne miejsce wśród państw greckich. Twórcą mocarstwa macedońskiego stał się Filip II (359 - 336), reformator wojska (stworzenie falangi) i systemu pieniężnego (wprowadzenie bimetalizmu). Filip opanował wybrzeże macedońsko-trackie zajęte przez kolonie greckie, zdobył Amfipolis, Pydnę i Olint oraz złotodajne obszary górskie Panga-jon. Jednocześnie rozpoczął ingerencję w sprawy greckie, do czego pretekst dala mu tzw. wojna

święta (355 - 346) między Fokijczykami i Teba-nami. W r. 338, po bitwie pod Cheroneą, Filip opanował Grecję. Odtąd M. stała się decydującą siłą w świecie helleńskim. Po śmierci Filipa nastąpił okres dążeń antymacedońskich w Grecji zakończony przez Aleksandra W. zburzeniem Teb i rozgromieniem przeciwników hegemonii macedońskiej. Po śmierci Aleksandra i zakończeniu walk między jego wodzami panowanie w M. dostało się potomkom Antygonosa Monophtal-mosa. Odrodzenie M. nastąpiło za panowania Antygonosa Gonatasa (283 - 239). Następni królowie M. prowadzili przewlekłą walkę z Egiptem i Syrią o hegemonię nad miastami greckimi i wyspami Morza Egejskiego. Ptolemeusze dla osłabienia M. popierali związki i dążenia anty-macedońskie w Grecji. Jedną z prób oderwania Grecji od M. była wojna lamijska w latach 323 --322, zakończona zwycięstwem Antypatra Macedońskiego. W III w. wyrosło dla M. nowe niebezpieczeństwo ze strony Rzymu. Zawładnięcie Illirią przez Rzymian naruszyło interesy M. i doprowadziło do pierwszego starcia z Rzymem (pierwsza wojna macedońska, 215-205), zakończonego częściowym odzyskaniem wpływów w II-lirii przez M. Wskutek sojuszu z Syrią i dzięki poparciu Związku Achajskiego znaczenie M. poczęło wzrastać. Rzym, obawiając się dalszego wzrostu potęgi Af., doprowadził do U wojny z M. (200-197), zakończonej klęską Filipa V i przyznaniem wolności miastom greckim. Dopiero jednak trzecia wojna macedońska i klęska Perseusza pod Pydną w r. 168 pozbawiły M. samodzielności. Terytorium M. zostało podzielone na 4 okręgi uznane przez Rzymian za samodzielne. Jednakże nie wolno im było pozostawać we wzajemnym kontakcie. W r. 148, po stłumieniu powstania Andriskosa. M. została zamieniona w prowincję rzymską.

Macedoniusz zob. Makedonios. macedońskie wojny zob. Macedonia. macellum łac. (od •gr. mdkellon jatki, targ mięsny) hala targowa, gdzie sprzedawano mięso j inne artykuły żywnościowe. W Rzymie wybudowano w r. 179 p.n.e. na wschód od Forum pierwszą tego rodzaju halę, którą później zastąpiło m. Livlae, wybudowane za Augusta na Eskwilinie, w pobliżu ogrodów Mecenasa. W r. 59 n.e. wybudowano tzw. m. magnum na wzgórzu Caelius.

Macer przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licmii) i Bebiuszów (zob. Baebii). 1. Calus Licinius M. zob. Licmii. 2. Calus Licinius M. Calvus zob. Ca/wy (Caws Licinius Macer).

3. Aemilius M. z Werony, poeta, przyjaciel Wergiliusza i Owidiusza, autor poematów dydaktycznych: zoologicznego Ornithogonia (o ptakach) oraz dwu medycznych: Theriaka (O ukąszeniach przez dzikie zwierzęta) i De herbis (o ziołach). Z utworów -tych posiadamy garść fragmentów. M. wzorował się na aleksandryjskich poetach greckich (m.in. na Nikandrze).

4. Pompeius M; bliski przyjaciel Owidiusza, towarzysz jego podróży do Azji Mn. i Sycylii. Owidiusz wspomina o jego poemacie opiewającym przedhomerowe dzieje i nazywa go poetą iliadzkim (Iliacus). M. napisał tragedię Medea, która była prawdopodobnie grecką przeróbką Medel Owidiusza; zachowało się z niej kilka wierszy (u Stobajosa). Pisał też wiersze w języku greckim, w Antologii Palatyńskie] zachowały się jego dwa greckie epigramaty. Prawdopodobnie identyczny z Pompejuszem M., któremu August powierzył kierownictwo biblioteki. 5. M. Flori-dus z X w. n.e., autor poematu De viribus her-barum (O mocy ziół).

Macestus zob. Makestos.

Machaerus zob. Machajrus.

Machajrus (łac. Machaerus, dziś Szirbet el-Mu-kawer albo Mukaur, Mkaur) ważna twierdza graniczna w Palestynie w pobliżu rzeki Amon (dziś Wadi el-Mudżib), na wschód od Morza Martwego.

Machanidas tyran Sparty po śmierci Kleo-menesa m, zginął w r. 208 pn.e. w bitwie pod Mantyneją, zwyciężony przez Filopojmena, naczelnika Związku Achajskiego.

Machaon mit. syn Asklepiosa, lekarz-chirurg, jeden z bohaterów Iliady; razem z bratem, Podalejriosem, opatrywał i leczył Greków walczących pod Troją, m.in. wyleczył z ran Mene

laosa. Wg podań pohomerowych był jednym z wojowników greckich ukrytych w koniu trojańskim. Wg innych wersji zginął pod Troją z ręki Eurypytosa, a dało jego przewiózł Nestor do Gerenii. Znajdowała się tam świątynia M.

machiny wojenne po raz pierwszy w starożytności zastosowano m. w. na Sycylii. Dionizjos Starszy, tyran Syrakuz, szykując się do rozprawy z Kartaginą i pragnąc wzmocnić swoje wojsko potężniejszą bronią zaczepną, ogłosił w r. 399 p.n.e. konkurs wśród inżynierów świata starożytnego. Skonstruowane przez nich m. zostały użyte w r. 397 przy oblężeniu Motye, przeciwko flocie Himilkona. Wkrótce urządzenia te stały się znane w całej Grecji. Źródła epigraficzne pozwalają stwierdzić, że w ateńskim arsenale już od r. 350 przechowywane były katapulty i pociski do nich. W okresie wojen hellenistycznych prawie wszystkie miasta zależnie od swego znaczenia posiadały większe lub mniejsze arsenały. Wiemy, że w r. 149 p.n.e. Kartagińczycy wydali Rzymianon m. miotające w ilości ok. 2000. Najszersze zastosowanie m. w. znalazły przy zdobywaniu miast,, co wiąże się szczególnie z postaciami Aleksandra Macedońskiego i Demetriosa Poliorketesa. Znajomość m. w. przejęli od Greków Rzymianie. Dokładne opisy m. w. przekazali:

Heron z Aleksandrii, Pilon z Bizancjum i Witru-wiusz. Af. w. dzielimy na m. miotające (zob. tonnenta) i m. oblężnicze (zob. turris).

Machon z Koryntu (lub Sikionu), komediopisarz grecki z Ul w. p.n.e. i autor chreji (zob.), nauczyciel Arystofanesa z Bizancjum.

Machorones zob. Makrono-wie.

Macistus, Macistum zob. Makistos.

Macomada (Macomades) 1. miejscowość na północnym wybrzeżu Afryki, nad Wielką Syrtą. 2. miejscowość nad Małą Syrtą, niedaleko Thaenae. 3. miejscowość w Numidii; prowadziła tędy droga z Cyrty (Cirta) do Theveste.

Macra (dziś Magra) rzeka wypływająca z Apenin i wpadająca do Zatoki Ligustyńskiej. Wraz z Rubikonem tworzyła granicę między Italią a Callia Cisalpina.

Macri Campi wieś niedaleko Mutiny, do czasów Nerona słynna z targów na bydło.

Macrianus 1. M. Fuhius, jeden z tzw. trzydziestu tyranów (zob.) za panowania Galiena;

w r; 261 pokonany przez Domicjusza Aurelia-nusa. 2. przydomek rodu Bebiuszów (zob. Baebii).

Macrinus (Marcus Opellus-lub Opilius-

Severus M.) cesarz rzymski w latach 217-218. Za Karakalli uzyskał liczne godności, wreszcie zosta) prefektem pretorianów. Ogłosił się cesarzem po zamordowaniu Karakalli. Zawarł pokój z Fartami i próbował złagodzić ciężary podatków nałożonych przez poprzedniego cesarza, nie zyskał jednak uznania senatu, nie cieszył się też sympatią w wojsku, ponieważ zarządził ograniczenie żołdu. Został zabity w Chaikedonie w walce z Heliogabalem, którego legiony ogłosiły cesarzem.

Macro zob. Naevil 3.

Macrobius zob. Makrobiusz.

Macrones zob. Makronowie.

Macstrna (Mastamd) imię króla etruskiego identyfikowanego przez cesarza Klaudiusza z Ser-wiuszem Tulliuszem.

Mactorium zob. Maktorion.

Madaura (albo Medaura) miasto w pólnocno-

-wschodniej Numidii, w Afryce, kolonia rzymska; ojczyzna Apulejusza, miejsce studiów św. Augustyna.

Maduatenowie (łac. Maduateni) lud w północnej Tracji.

Madyda Władysław (1916 - 1970) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, hellenista. Zajmował się historią literatury greckiej, a zwłaszcza starożytną estetyką i stylistyką. Prace z tej dziedziny poświęcił m. in. Maksymusowi z Tyru, Hermogenesowej nauce o stylu, traktatowi Pseudo-Longinosa O wzniosłości, a także zjawiskom stylistyki antycznej (Starożytne teorie metafory i ich aktualność. 1950); opracował obszerny wstęp do własnego przekładu Trzech stylistyk greckich (1953). Obok tego szereg prac poświęcał teatrologii starożytnej. Na uwagę zasługuje podręcznik obejmujący w zwięzły sposób dzieje teatru antycznego i główne problemy starożytnej dramaturgii Teatr starożytny Grecji i Rzymu (1953). Przełożył dialogi Lukiana (1957, 1966), Wyprawę Cyrusa Ksenofonta (1955) oraz

część dzieła historycznego Kasjusza Diona Kokcejana (t. I, 1967). Odrębną dziedzinę badań M. stanowi polski humanizm (Długosz, Jakub Górski) oraz recepcja literatur antycznych (Motywy antyczne w poezji Leopolda Staffa. 1962).

Madytos miasto na Chersonezie Trackim, na południo-zachód od Sestos, naprzeciw Abydos. Tu miał się znajdować grób Hekaby.

Maeander zob. Meander.

Maecenas zob. Ciinii.

• Maedi zob. Medowie l.

Maelius 1. Marcus Spurius M., bogaty rycerz. pochodzenia plebejskiego; w czasie głodu w Rzymie w r. 440 p.n.e. własnymi funduszami dopomagał w dowozie zboża, przez co zdobył względy plebsu. To z kolei wywołało niechęć i obawy wśród patrycjuszy; oskarżono go, że usiłował wywołać rozruchy i zdobyć władzę królewską. Mimo wezwania nie stawił się na sąd dyktatora Cincinnata. Został zabity przez Serwiliusza Ahalę w r. 439 p.n.e. Majątek jego skonfiskowano. 2. Spurius M., trybun w r. 436 p.n.e., stronnik poprzedniego; usiłował przeprowadzić konfiskatę dóbr Serwiliusza Ahali. 3. Quintus M., brał udział w wojnie z Samnitami (r. 321 p.n.e.);

był jednym z tych, którzy podpisali słynny układ po klęsce w Wąwozie Kaudyńskim (zob. Cau-diuni).

Maenaca zob. Majnake. Maenades zob. menady. Maeoalus mons zob. Majnalos 1. Maenia colunma kolumna wzniesiona ku czd C. Maeniusa, pogromcy Latynów w r. 3.38 p.n.e. Tu tresyiri capitales sądził" złoczyńców i dłużników, stąd powiedzenie ad columnam Maeniam reus - oskarżony o zbrodnię pospolitą.

maemana balkony, nazwa pochodzi od imienia C. Maeniusa, cenzora z r. 318 p.n.e., z którym tradycja niesłusznie wiązała wprowadzenie balkonów do budownictwa. W rzeczywistości były znane już w budownictwie starożytnego Wschodu i Grecji, o czym świadczą przekazy literackie. Najlepiej zachowane w mieszkalnej architekturze rzymskiej, zwłaszcza w Ostii. Liczne przedstawienia w malarstwie pompejańskim. Tą samą nazwą określano tarasy z balustradami nad Tabernae Yeteres w Rzymie i innymi portykami, jak również trzy horyzontalne kondygnacje siedzeń w amfiteatrze.

Maenii Maeniusze, rzymski ród plebejski. 1. Caius Maenius, trybun ludowy w r. 483 p.n.e. Starał się bezskutecznie, aby konsulowie dokonali podziału ager publicus, nim przeprowadzą pobór do wojska. 2. Marcus M., trybun ludowy w r. 410 p.n.e., również bezskutecznie walczący o tę samą sprawę. 3. Publius M., trybun konsularny w r. 400 p.n.e. 4. Caius M. Antiaticus, konsul w r. 338 p.n.e., wraz ze swym kolegą 1. Turnusem Kamillusem, pokonał Latynów koło Antium. W r. 320 został dyktatorem, w r. 318 - cenzorem. Zbudował przy domach naokoło forum balkony dla widzów, zwane stąd-maemana. 5. Titus M., w r. 186 p.n.e. praetor wba-

mis. W r. 181 jako trybun wojskowy walczył w Hiszpanii.

Maenius zob. Maenii.

Maeonia zob. Mewia.

Maeotae zob. Meoci.

Maeotis (łac. Maeotis lacus, Maeotica paliw, gr. MajStis lirmie) dziś Morze Azowskie; płytka część Morza Czarnego połączona z nim wąską cieśniną zwaną Bosforem Kimeryjskim (Bosporus Cimmerius). Do wąskiej zatoki. M. wpadała od północo-wschodu rzeka Tanais (dziś Don). Bardzo bogate w ryby, które dla mieszkańców wybrzeży stanowiły główny przedmiot handlu.

Maera zob. Majra.

Maeyius zob. Mewiusz.

Magaba góra w Galacji, na wschód od Ancyry.

Magii Magiusze, zlatynizowana forma imienia oskijskiego, używana przez jeden z najznakomitszych rodów w Kapui. 1. Dectus Magius z Kapui, przyjaciel Rzymian, w czasie n wojny punickiej przywódca stronnictwa prorzymskiego Po zdobyciu Kapui Hannibal zażądał wydania Af. i odesłał go do Kartaginy.'W drodze okręt uległ rozbiciu u brzegów Cyreny, co pozwoliło M. wydostać się z niewoli. Udał się do Egiptu, gdzie po krótkim czasie zmarł. 2. Minatus M. z Aeclanum, wnuk poprzedniego, pradziad Wellejusza Paterkulusa (zob. Yellen 3). W czasie wojny ze sprzymierzeńcami stanął po stronie Rzymu, za co otrzymał obywatelstwo rzymskie. 3. Lucius M., zwolennik Mariusza, służył w armii, którą dowodził Flawiusz Fimbria w Azji;

przeszedł na stronę Mitrydatesa i usiłował na-wiązyć kontakt między nim i Sertoriuszem;

ponieważ zdradził Mitrydatesa, uzyskał przebaczenie Rzymian. 4. Numerius M., zwolennik Pompejusza, próbował w r. 49 p.n.e. nawiązać porozumienie pomiędzy Pompejuszem a Cezarem. 5. M. Celer Yelleianus, brat Wellejusza Paterkulusa, walczył jako legat Tyberiusza w Dalmacji w r. 9 n.e.

magister (/ac. przełożony, przywódca, nauczyciel, opiekun) termin techniczny dla oznaczenia szeregu urzędów dworskich i wojskowych, 1. m. admissionum wysoki urzędnik dworski w okresie późnego cesarstwa, mistrz ceremonii, którego zadaniem było przedstawianie cesarzowi na audiencji poszczególnych osób i obcych poselstw. 2. m. aerts lub m. rationalis kasjer. 3. m. augu-stalis najstarszy w kolegium kapłańskim Augu-stales (zob. Augustales sodales). 4. m. bibendi (zob. arbiter 3). 5. m. bonorwn inaczej curator

bonorum albo auctwnis urzędnik kierujący sprzedażą majątku dłużnika na licytacji z przyzwolenia pretora. 6. m. coUegii augwum przewodniczący kolegium augurów. 7. m. epistularum urzędnik pozostający pod rozkazami prefekta gwardii cesarskiej i spisujący cesarskie rozkazy i orędzia; miał do pomocy własnego sekretarza. 8. m. eguitiim dowódca konnicy, wyższy urzędnik nadzwyczajny, zastępca dyktatora, mianowany z grona byłych konsulów lub pretorów. Dowodził w bitwie konnicą. Miał prawo do toga praetexta, do sella curulis i do 6 liktorów. Po raz pierwszy urząd ten miał sprawować w r. 501 p.n.e. Spuriusz Kassjusz pod rozkazami dyktatora Tytusa Larcjusza; pierwszym m. egmtum z rodu plebejskiego był w r. 368 p.n.e. C. Licy-niusz Kalwus. 9. m. libellorum przełożony kancelarii cesarskiej, mający pod swą władzą kancelistów, libellenses. 10. m. memoriae wysoki urzędnik, który przedstawiał cesarzowi do awansu zasłużonych mężów i przechowywał w swym archiwum odpowiednie akty i dekrety. 11. m. morum inaczej censor. 12. m. officiorum ustanowiony za Konstantyna W. urząd pierwszego marszałka nadwornego. 13. m. Saliorum naczelny kapłan w kolegium Saliów. 14. m. scriptwae •et portus przełożony urzędników

skarbowych do których wpływały dochody z pastwisk i cel 15. m. vestis lineae lub linteae, m. vestium lintearum pierwszy szatny cesarski, mający nadzór nad bielizną i garderobą cesarską.

magistratus {ac. zarówno urząd publiczny w republice rzymskiej, jak i sam urzędnik:

obywatel obdarzony władzą,, działający w interesie publicznym i piastujący swój urząd z wyboru. Ponieważ magistratura uznawana była za honos (godność), wszystkie urzędy były bezpłatne; urzędnik, a także jego świta, otrzymywali jedynie zwrot kosztów utrzymania, reprezentacji i przejazdów. Urzędników rzymskich dzielono na zwyczajnych i nadzwyczajnych. Do zwyczajnych (m. ordinarif) należeli przede wszystkim - po wypędzeniu królów - dwaj konsulowi e, piastujący najwyższą władzę wykonawczą w państwie; w pierwszych dziesięcioleciach rzeczypospolitej poza konsulami nie było innych urzędników prócz kwestorów (zob. guaestor), którzy pomagali konsulom w administrowaniu skarbem, będąc jednocześnie sędziami śledczymi. W miarę jednak rozrastania się agend państwowych tworzono nowe urzędy: pretorów (praetor), którzy w hierarchii magistratury szli zaraz

za konsulami, oraz edylów kurulnych (aediiis curulis). Dokładnie ustalała tok kariery urzędniczej uchwalona w r. 180 p.n.e. lex Vilia; najwcześniej można było ubiegać się o najniższy w hierarchii urząd kwestora w 28 roku życia, po .ukończeniu dziesięcioletniej służby wojskowej; następnym stopniem w karierze był edylat kurulny. W 40 roku życia można było się ubiegać o preturę, wreszcie po ukończeniu 43 lat życia prawo pozwalało zostać konsulem. Konsul i pretor były to m. maiores, wyższe urzędy, dwa pozostałe zaś zaliczano do minores. Konsul i pretor mieli imperium tj. pełną władzę, dwa pozostałe urzędy były sine imperia (bez władzy wojskowej), ale cum potestate (z zakresem władzy cywilnej). Wszyscy wymienieni wyżej m. ordinarii mieli prawo do toga praetexta. Do sella curulis miał prawo konsul, pretor i edyl. Od wysokości urzędu zależała liczba towarzyszących urzędnikom liktorów; do 12 liktores cum fascibus mieli prawo jedynie konsulowie. Obok urzędów zwyczajnych istniały jeszcze nadzwyczajne (m. extraordinarii): w trudnych chwilach dla państwa wybierano dyktatora (dictator, zwany pierwotnie magister populi), ten zaś dobierał sobie zastępcę w osobie magister eguitum (zob.). Dyktatorowi towarzyszyło 24 liktorów cum fascibus:

miał on oczywiście prawo do toga praetexta^ do czerwonego płaszcza wojskowego (paluda-mentum) i do sella curulis, podobnie jak magister eguitum. Władza jego była większa niż konsulów. Ponadto spośród zasłużonych obywateli (pierwotnie spośród najstarszych senatorów) wybierano dwu cenzorów (censor, inaczej magister morum), którzy ustalali listy obywateli i czuwali nad ich moralnością. Wszystkie te urzędy były wybieralne i pierwotnie dostępne jedynie dla patrycjuszów. Walcząc o swe prawa, plebejusze doprowadzili do utworzenia nowego urzędu- tribunus plebis, zarezerwowanego jedynie dla ludzi pochodzenia plebejskiego. Trybunów było pierwotnie dwu (czy może czterech), stopniowo podnoszono tę liczbę, aż w r. 457 p.n.e. ustalono liczbę trybunów ludu na dziesięciu. Władza ich była dosyć rozległa: mięli prawo wkraczania w czynności wszystkich urzędników prócz dyktatora i cenzorów. Założone przez trybuna veto unieważniało zarządzenie urzędnika, protest zaś trybunów przeciw wnioskowi, który wydawał się szkodliwy dla plebsu, nie pozwalał na przeprowadzenie głosowania. Oprócz dyktatury wszystkie wymienione urzędy były kolegialne, tzn.

sprawowane jednocześnie przez parę lub kilka osób (collegae). Wszystkie ponadto były ograniczone w czasie: dyktator mógł sprawować swą władzę przez 6 miesięcy, konsulowie, pretorowie, edylowie, kwestorowie przez rok, cenzorowie przez 18 miesięcy (potem przez 5 lat). Cenzorów i urzędników cum imperia wybierano na condtia centuriata (zob. comitium), trybunów ludu zaś na comifia tributa. Przed objęciem władzy, po dokonaniu wyborów, urzędnicy nazywali się designati; mieli oni szereg specjalnych praw. Po roku urzędowania otrzymywali zwykle zarząd prowincji (proconsules i propraetores). Gdy wszystkie urzędy stały się dostępne dla plebejuszy, zwykle jednego konsula wybierano spośród patrycjuszy, drugiego z rodów pochodzenia plebejskiego; podobnie i w wyborach na inne urzędy przestrzegano zasady równości między obu warstwami obywateli. Zob. też nobilitas, plebejusze.

Magna Mater zob. Kybele.

Magnes komediopisarz, przedstawiciel starej komedii attyckiej, zwycięzca na Wielkich Dio-nizjach w r. 472 p.n.e. (może także w latach 471 i 470). Zachowane nieliczne fragmenty utworów.

. Magnezja (Magnesia) 1. wschodnia nadmorska część Tesalii, leżąca między Penejosem na północy a Zatoką Pegazeńską (sinus Pegasaeus) na południu. Południowa część Af. stanowiła półwysep zamykający od wschodu i południa Zatokę Pegazeńską. M. należała do Amfiktionii Delfio-kiej. Stanowiła państwo niepodległe do czasów Filipa II Macedońskiego. 2. M. ad Sipylum (dziś Manisa lub Manissa) miasto w północno--zachodniej części Lidii, u stóp pomocnego stoku gór Sipylos, na południowym brzegu rzeki Her-mos. Zostało założone przez Magnezyjczyków z Tesalii. W r. 190 p.n.e. Rzymianie pokonali pod M. Antiocha. W wojnie z Mitrydatesem M. stała po stronie Rzymian. 3. M. ad Mason-arwn (dziś Sókelnekbazar) miasto w południo-wo-zachodniej Lidii, nad rzeką Lethajos, północnym dopływem Meandra. Okolice Af. słynęły z urodzajności (winorośl, figi, ogórki). Miasto zostało założone przez kolonistów z Magnezji w Tesalii. Ok. r. 700 p.n.e. zostało zniszczone pracz Kimmeryjczyków. Odbudowali je koloniści z Miletu. M. należała do miast oddanych Temistoklesowi przez Artakserksesa. Rzymianie włączyli M. do królestwa pergameńskiego. W Af. znajdowała się słynna świątynia

Artemidy Leukofryene; ruiny tej świątyni zachowały się do naszych czasów.

Magnum Promontorium nazwa wielu przylądków, z których jeden (dziś Cabo Espichel w Portugalii) znajdował się w odległości 5 mil na południe od ujścia rzeki Tagus; inny leżał w Mauretanii przy ujściu rzeki Siga.

Magnos 1. Af. z Nisibis w Mezopotamii, lekarz grecki, uczeń sławnego profesora medycyny Zenona z Cypru (IV w. n.c.). Zachowało się jego pismo Perl UrSn (De wina). 2. Af. Maxl-mus zob. Maximus l.

Magnus Portus (łac., dosl. Wielki Port) 1. port na północno-zachodnim wybrzeżu Hiszpanii. 2. (dziś port Portsmouth) port w Brytanii, naprzeciwko wyspy Vectis (dziś Wigh). 3. (dziś prawdopodobnie port Oranu, Mars al-Kabir, dpsł. Wielki Port) miasto portowe w Mauretanii cezarejskiej.

Mago1 1. wódz kartagióski, protoplasta rodu Magonidów; żył w VI w. p.n.e. 2. dowódca wojska kartagińskiego biorącego udział w wojnie Hiketasa z T^moleonem na Sycylii (ok. r. 342 p.n.e.). Wg opowieści Plutarcha Af. obawiając się zdrady ze strony Hiketasa, wycofał wojsko z pola walki, co wywołało wielkie oburzenie w Kartaginie; Af., uprzedzając wyrok śmierci, popełnił samobójstwo, jednakże nawet martwego skazano na ukrzyżowanie. 3. dowódca floty kartagińskiej; Rzymianie odrzucili jego pomoc w wojnie z Pyrrusem. 4. syn Hamilkara Barkasa, brat Hannibala, z którym brał udział w wyprawie do Italii. Wspomagał Hannibala w bitwie pod Kalinami w r. 216 p.n.e., dostarczył wojsk pomocniczych Hazdrubalowi do Hiszpanii. W r. 205 wylądował w Ligurii, zajął Genuę i utworzył posiłkowe oddziały z Liguryj-czyków i Galów. W r. 203 został pokonany w Galii Przedalpejskiej przez Korneliusza Cethegusa i zmarł w drodze powrotnej do Afryki (na morzu) z powodu otrzymanych ran. 5. dowódca załogi w Nowej Kartaginie, pokonany w r. 209 przez Scypiona Afrykańskiego i wysłany jako jeniec do Rzymu. 6. dowódca konnicy Hannibala, w r. 212 p.n.e. zwabił w zasadzkę prokonsula Grakchusa.

Mago2 miasto na wschodnim wybrzeżu wyspy Balearis Minor, nazwane od imienia wodza kartagińskiego, Magona.

Magontia, Magontiacum, Maguntia zob. Mo-gontiacum.

Maharbal jeden z oficerów Hannibala; po

zwycięstwie pod Karmami, radził Hannibalowi natychmiast uderzyć na Rzym, a gdy Hannibal się wahał, powiedział: yinćere scis, ffannibal, yictoria uti nescis (potrafisz zwyciężać, Hannibalu, nie potrafisz ze zwycięstwa korzystać).

Maiesta zob. Maja 2.

Maison Carree w Nimes (starożytne Nemausus w południowej Francji) jedna z najlepiej zachowanych poza Italią małych świątyń rzymskich. Zbudowana w r. 16 p.n.e. na grecyzującym planie rzymsko-tuskańskim jako koryncki pseudo-peripteralny heksastylos o doskonałych proporcjach, z portykiem głębokim na trzy kolumny, stanowi przykład augustowskiego klasycyzmu w architekturze rzymskiej.

Malus łac. miesiąc maj w kalendarzu- rzymskim poświęcony bogini Mai, której składano ofiary w pierwszym dniu tego miesiąca.

Maja (Mata) mit. 1. najstarsza z Plejad, matka Hennesa. 2. Af. (albo Maiesta) dawna bogini italska czczona w Rzymie, bogini rozrostu w przyrodzie, matka ziemi, uważana przez niektórych za żonę Wulkana; identyfikowana była z Bona Dea, Ops, Fauną. W dniu l maja kapłan Wulkana (flamen volcanalis) składał Af. ofiarę.

Majandrios 1. tyran Samos. Był sekretarzem Polikratesa, po którego śmierci zdobył władzę. Niektórzy historycy starożytni podejrzewają, że dopuścił się zdrady wobec Polikratesa i przyczynił się do jego tragicznej śmierci. Wypędzony przez Persów uciekł do Sparty, gdzie daremnie starał się o pomoc. 2. Af. z Miletu, historyk grecki z m lub II w. p.n.e., autor historii Miletu, Milesiaka. Z dzieła jego zachowały się tylko szczupłe fragmenty.

Majandros zob. Meander.

Majmakterion (gr. MajmakteriSn, od przy-domka Zeusa majmdktes burzliwy, bóg nawałnic i wiatrów) miesiąc w kalendarzu ateńskim (od połowy listopada do potowy grudnia) poświęcony Zeusowi.

Majnake (Maenaca) miasto w Hispania Baetica, niedaleko Malaki (Muląca), kolonia Mas-salii założona ok. r. 600 p.n.e. dla handlu z Tar-tessos, ok. r. 500 zburzona przez Kartagińczyków. W późniejszych czasach pomyłkowo uważano Af. za Malakę.

Majnalos 1. (Ma/nalon, Moenalus mons) pasmo górskie w Arkadii, między Megalopolis i Tegeą, znane jako miejsce kultu Pana. Poeci rzymscy używali określenia Maenalius lub Mae

nalis w znaczeniu "arkadyjski". 2. gtówne miasto w górach Af., na wschód od Megalopolis, wspomniane przez Pauzaniasza.

Majonia zob. Meonia.

majorina (łac. pecunia maiorina) moneta miedziana, kursująca od czasów cesarza Dioklecjana (284 - 305) do końca cesarstwa, zwana też follis, równa sestercjusowi

Majotis zob. Maeotis.

Majra (łac. Maera) mit. 1. zob. łkarios. 2. córka Projtosa i Antei, towarzyszka Artemidy, która ją zabiła za to, że z Zeusem miała syna, Lokrosa. 3. córka Atlasa, małżonka Tegeatesa, heroina arkadyjska. 4. jedna z Nereid.

Makar (Makareus) mit. 1. syn Heliosa; po zamordowaniu najmłodszego brata, Tenagesa, wywędrował z ojczystego Rodos na Lesbos. 2. syn Eola; tragiczne dzieje jego miłości do siostry Kanake byty ulubionym tematem literackim. 3. towarzysz Odyseusza. 4. Lapita, jeden z uczestników słynnego wesela Pejritoosa.

Makareus zob. Makar.

Makaria mit. córka Heraklesa i Dejaniry. Poświęciła życie - jak żądała wyrocznia - by zapewnić Ateńczykom zwycięstwo nad Eurysteuszem (zob.). Wg późniejszej wersji poświęciła życie dla uratowania rodzeństwa przed prześladowaniami Eurysteusza.

Makariusz (Makarios), 1. M. Wielki z Egiptu (ok. 300-390 n.e.) zwany Egipcjaninem, grecki pisarz chrześcijański, autor pism ascetycznych, do których należą zachowane Apoftegmaty, Listy do mnichów i Homilie (jakkolwiek ostatnie dzieło w obecnej formie jest nieautentyczne). 2. Af. Magnes, prawdopodobnie biskup Magnezji, apologeta chrześcijański z końca IV w.; w piśmie Odpowiedź lub Jednorodzony przeciw Hellenom polemizuje z Porfiriuszem, który występował przeciwko chrześcijanom.

Makedonios 1. poeta grecki prawdopodobnie z III w. p.n.e., autor peanu (wyrytego na kamieniu w pobliżu ateńskiego Asklepiejonu) na cześć Apollina i Eskulapa. 2. poeta grecki, konsul z czasów Justyniana (V w. n.e.), epigra-matyk; utwory jego w liczbie 44 wchodzą w zbiór Antologii Palatyńskiej.

Makestos (łac. Macestus, dziś w górnym biegu Simav, w dolnym Susuriu). rzeka w Mizji, dopływ Rhyndakosu.

Makistos (lub Mdkiston, łac. Macistus, Ma-cistum) 1. miasto w Elidzie, na południowy .zachód od góry Kotylos. 2. góry na Lesbos.

Makistu skopaj wyżyna na Eubei.

Makra dawna nazwa Eubei, w związku z wydłużonym kształtem wyspy (gr. makra, dosl. długa).

Makra Komę (gr., dosł. długa wieś) miejscowość w Tesalii.

Makrianus zob. Macrianus.

Makrobiusz (Macrobius Theodosius) pisarz łaciński pochodzenia nierzymskiego, prawdopodobnie greckiego, żyjący około r. 400 n.e. Pozostawał \" ścisłych stosunkach z Aureliuszem Symmachusem (synem czy też wnukiem mówcy). Napisał: 1) Saturnaliorum Commorum libri VII (Siedem ksiąg uczt saturnalijskich), jest to (niekompletnie zachowana) seria rozpraw z zakresu historii, mitologii, krytyki i innych zagadnień. Dzieło ma formę rozmów między znakomitymi Rzymianami, przeprowadzonych przypuszczalnie z okazji Saturnaliów w domu Yettiusa Praetextata; 2) Commeńtarius ex Cicerone in som-nium Scipionis (Komentarz do "Snu Seypiona" Cycerona), jest to zachowany i bardzo ceniony w średniowieczu traktat, rozważający zagadnienie duszy w świetle neoplatonizmu; 3) De differentiis et societatibus Graeci Latinique verbi (O różnicach i podobieństwach czasowników greckich i łacińskich), rozprawa czysto gramatyczna, z której pozostał wyciąg zrobiony prawdopodobnie przez Jana Skóta (IX w.).

Makrokefalowie (gr. Makrokefalo], dosł. wiel-kogłowi) plemię żyjące na poluduiowo-wschod-nim wybrzeżu Morza Czarnego, na zachód od Kolchidy. Podobno nowo narodzonym dzieciom powiększali sztucznie (za pomocą podwiązywa-nia i ściskania) czaszki, stąd nazwa M. Zamieszkiwali ziemie leżące między rzekami Ofis i Kerasos, możliwe, że tereny zamieszkiwane przez nich sięgały do Trapezuntu. Plemię identyfikowane jest przez wielu uczonych z Makronami (zob.).

Makron attycki malarz waz w technice czer-wonofigurowej okresu stylu surowego (zob. ceramika). Sygnatury jego występują wraz z podpisem (epójesen) Hierona, właściciela warsztatu. Obecnie 162 wazy anonimowe przypisuje się temu malarzowi. Artystę cechuje precyzja rysunku i lekkość ujęcia tematu narracyjnego, w przeciwieństwie do epickości Eufroniosa czy tragizmu przedstawień na wazach Brygosa.

Makronowie (gr. Mdkrónes, Machorones, łac. Macrones) dzikie i wojownicze plemię na wschód od Kolchidy. Za pomocą podwiązywania i ści-

skania wydłużali sztucznie czaszki noworodkom. W czasach Strabona nosili nazwę Sannoj. W czasach nowożytnych często identyfikowani przez uczonych z Makrokefalami (zob.).

Makseocjusz (Marcus Aurelius Yalerius Ma-xentius) syn Maksymiana Herkuliusa i Entropii, cesarz rzymski (306 - 312). Po śmierci Konstan-tyna Chlorusa w r. 306 legiony w Brytanii obwołały cesarzem jego syna, Konstantyna, którego Galeriusz uznał cezarem. Wkrótce potem M; korzystając z poparcia plebsu i pretorianów, ogłosił się cesarzem w Rzymie. Nie zyskawszy aprobaty Galeriusza, M. chcąc podnieść swój autorytet, wezwał do siebie ojca, Maksymiana, i skłonił go do cofnięcia abdykacji. Zarówno wyprawa prawnie

wybranego Augusta Sewera, jak i późniejsza Galeriusza zostały przez M. i Maksymiana odparte. Po ujęciu i straceniu Sewera M. przejął w zarząd całą należącą do Sewera dzielnicę, tj. Italię. Hiszpanię i Afrykę. Mimo że przy podziale władzy dokonanym w Kamuntum (w r. 308) panowanie M. nie zostało zatwierdzone i zarząd jego prowincji powierzono Licynianowi Licyniuszowi, M. władzę utrzymał nadal, stając się faktycznie piątym władcą imperium obok Galeriusza, Maksymina Daji, Konstantyna i Licyniana Licyniusza. Antagonizmy panujące w stosunkach pomiędzy poszczególnymi władcami doprowadziły w r. 312 do starcia między M. a Konstantynem. Walka zakończyła się klęską M. przy Moście Mulwij-skim koło Rzymu. M. podczas ucieczki utonął w Tybrze (28 października 312 r.). Jako przeciwnik Konstantyna, pierwszego władcy chrześcijańskiego, w późniejszych biografiach został M. przedstawiony w niezbyt korzystnym świetle.

Maksimos zob. Maksymos.

Maksymian zob. Maximianus.

Maksyminus 1. M. Trak (Caius Julius Verus Mwciminus) urodzony w Tracji w r. 173 n.e., syn chłopa trackiego. Cesarz rzymski w latach 235 - 238, był pierwszym z cesarzy wybieranych przez wojsko. Prawdopodobnie stał na czele spisku przeciw Aleksandrowi Sewerowi, po którego zamordowaniu został obwołany cesarzem. W swej polityce wewnętrznej dążył przede wszystkim do zdobycia popularności wśród żołnierzy, nie liczył się zupełnie z senatem. Podjął walkę z plemionami germańskimi i naddunajskimi. Obciążył państwo wydatkami na zbrojenie, przygotowując wyprawę przeciw Germanom. Rządy jego wywołały niezadowolenie wszystkich

warstw ludności cywilnej: w r. 238 n.e. wybuchło powstanie w Afryce, gdzie ogłoszono cesarzem Marka Antoniusza Gordiana. Powstanie przeniosło się do Italii, gdzie senat po śmierci Gordiana wybrał dwu cesarzy: Klodiusza Pupienusa i Celiusza Balbinusa. M. ruszył na Rzym, ale został zamordowany przez swoich żołnierzy w czasie oblężenia Akwilei. 2. M. Dają (.Caius Yalerws M. Dnia), siostrzeniec cesarza Galeriusza, adoptowany przez niego. W r. 305 n.e. po abdykacji Dioklecjana i Maksymiana powołany został na cesarza prowincji wschodnich. W walce Konstantyna z Maksencjuszem stanął po stronie tego ostatniego. W r. 313 pokonany przez Licyniusza uszedł do Azji Mn. Zmarł w tym samym roku w Cylicji. 3. M. Yicto-rinus zob. Maximiis 9.

Maksymos (Maksimos) l, M. z Tyru, grecki filozof neoplatonik, retor, sofista, żyjący w drugiej poł. II w. n.e. Zachowało się 41 jego deklamacji, Dialekseis, na tematy dotyczące etyki i teologii, tak np. w mowach O przyjemności, ze jeśli nawet jest dobrem, to nietrwałym i Jaki jest cel filozofii polemizuje z poglądami Epikura;

w deklamacjach filozoficznych, jak np. Co to jest wiedza?. Czy życie cynika prowadzi do do' skonalośct i w innych jest eklektykiem. Rozprawia także na tematy teologiczne, np. o przeznaczeniu, o opatrzności bożej, o wieszczeniu itp. Deklamacje M. zbliżone są w swej formie do tzw. diatryb cynicko-stoickich. 2. M. z Efezu (Efesios), filozof neoplatonik z IV w. n.e. Nauczyciel i przyjaciel Juliana Apostaty, którego miał nakłonić do odstępstwa od chrześcijaństwa i do odrodzenia religii helleńskiej w duchu neo-platońskim. Prześladowany po śmierci Juliana, zginął zamordowany za Walensa. Jego dzieła, pisane po grecku, oparte na magii i astrologii, zaginęły.

Maksymus zob. Maximus.

Maktorion (gr.; łac. Mactortum, dziś prawdopodobnie Mazzarino) miasto w południowej Sycylii, na pomoc od Gela, nad rzeką Gelas.

Malaca (Malaka) dziś Malaga; miasto w pół-nocno-wschodniej Hiszpanii, u ujścia malej rzeczki o tej samej nazwie, znany ośrodek rybacki;

kolonia fenicka, ciyitas foederata w czasach Pliniusza Starszego.

Malakos zob. Apollonios 7.

Malałaś (Malelas) Jan z syryjskiej Antiochii, żyjący w drugiej poł. VI w. n.e., autor napisanej po grecku Kroniki Świata (Chronografid) w 18

księgach, zachowanej w skrócie. Dzieło, nieudolne w kompozycji i napisane wulgarnym językiem, nacechowane jest nieuctwem i brakiem krytycyzmu.

malarstwo antyczne Źródła. Antyczne, specjalne opracowania zagadnienia nie zachowały się, podobnie jak prawie zupełnie nie zachowały się zabytki antycznego m. sztalugowego, o którym tu głównie będzie mowa. Najważniejszym źródłem do zagadnienia jest referat Pliniusza na ten temat, zawarty w 35 księdze jego Naturalis Historia i dający głównie historię greckich malarzy. Dalszych wiadomości dostarcza szereg przygodnych wypowiedzi pisarzy antycznych oraz nieliczne zabytki m. sztalugowego, głównie portrety mumiowe grecko-rzymskie, mające wprawdzie przeznaczenie kultowe egipskie, ale wykonane przez greckich rzemieślników dla greckich lub zgrecyzowanych odbiorców, w technikach i stylach greckiego m.. sztalugowego. Techniki m. antycznego. Pliniusz za swym greckim źródłem dzieli malarzy na penicillo pingentes - malujących pędzlem, i na encausto pingentes •- malujących enkaustycznie, a więc nie pędzlem, lecz narzędziami metalowymi, z wyjątkiem enkaustyki pędzlowej. Do technik penicillo pingentes, których Pliniusz szczegółowo nie wymienia, należały techniki tempery czystej, woskowej i enkaustycznej, oraz techniki m. ściennego, jak techniki buon fresco i technika mieszana freskowo-temperowa. Znana od tysięcy lat technika tempery czystej operowała spoiwami temperowymi: białkiem, żółtkiem, klejami roślinnylrf i zwierzęcymi, mlekiem, mlekiem wapiennym itp. Malowano obrazy na tablicach drewnianych, rzadziej na płótnie, pergaminie, szkle. Drewniane tablice gruntowano mieszaniną kredy lub gipsu i klejów, dla zakrycia słojów drewna i wytworzenia równej i gładkiej powierzchni pod malowidło. Gruntowanie białą farbą zwiększało silę światła plam barwnych. Nanoszono je warstwami i starannie gładzono, a po wyschnięciu malowano motyw. Wadą techniki temperowej było operowanie organicznymi, łatwo psującymi się spoiwami oraz chuda i po wyschnięciu matowa plama barwna obrazu. Zaletą jej była możność wykonywania obrazów stosunkowo szybko i w dowolnej wielkości. W technice tempery woskowej do spoiw tempery czystej dodawano wosk punicki, który był przezroczysty i dawał się upłynniać na zimno lub przy słabym podgrzaniu. Poprawiał on plastyczność plamy barwnej i siłę kolorystyki obrazu. W technice tempery enkaustycznej nagrzewano gorącym rr.etalowym narzędziem, zw. kauterion, powierzchnię.. malowidła, wykonanego w temperze woskowej. Uzyskiwano gładką fakturę i lśniącą powierzchnię obrazu. Wynalazcą tempery enkaustycznej był malarz Parrasjos z Efezu. Na zakończenie pracy w technikach temperowych stosowano jeszcze lazury końcowe, które chroniły obraz przed zniszczeniem i użyczały lśnienia kolorystyce obrazu. Wspólną cechą technik enkaustycznych było używanie płynnego, gorącego, zwykłego wosku pszczelego jako spoiwa dla farb, nie psującego się pod działaniem czynników atmosferycznych oraz - nagrzewanie powierzchni malowideł. Znano trzy czyste, niemieszane

techniki enkaustyczne: była to technika cestrowa, kauteriowa i pędzlowa. W technice cestrowej posługiwano się metalowym rylcem jako narzędziem pracy, a ulubionym tłem były płytki z kości słoniowej. Na nich rysowano motyw, pogłębiano go rylcem do formy rytów i następnie całość powlekano barwionym woskiem. Na zakończenie powierzchnię malowidła nagrzewano i następnie polerowano lnianym płótnem. Uzyskiwano w ten sposób efekty rysunkowe, światłocienia natomiast malarskiego i tonowanej plamy barwnej ta technika nie dawała. Efekty światłocieniowe realizowała wynaleziona przy końcu V wieku przed n.e. technika enkaustyki kauteriowej. Malarz posługiwał się dwoma metalowymi kauterionami (zw. również rhabdion pałeczka), których jeden koniec miał formę łyżeczki, a drugi był zakończony plasko--spiczaście. Łyżeczkowatym końcem kauterionu nanoszono na tło przewidziane plamy barwne, które położone na chłodniejsze, drewniane tło natychmiast na nim zastygały tak, że obraz wyglądał jak mozaika plam barwnych o nierównej powierzchni i niepowiązanych ze sobą tonami przejściowymi. Żeby te tony uzyskać i wygładzić powierzchnię obrazu, ogrzanymi płasko-spicza-stymi końcami kauterionów dotykano powierzchni plam, upłynniano ją na chwilę i w ten sposób uzyskiwano tony przejściowe. Na koniec wygładzano powierzchnię obrazu, o ile na to pozwalały metalowe narzędzia pracy. Uzyskiwano obrazy o plamie barwnej plastycznej, głębokiej i połyskliwej. Była to technika wysoce artystyczna, ale równocześnie bardzo żmudna i pracochłonna, przez co nie pozwalała w zasadzie na malowanie obrazów większego formatu.

By móc jednak wykonywać enkaustycznie i takie obrazy, wprowadzano do greckiego m. sztalugowego technikę enkaustyki pędzlowej, stosowaną dotychczas tylko w m. użytkowym, do malowania okrętów. Żeby wosk dłużej utrzymać w stanie płynnym dodawano do niego oleju, który go rozrzedzał, i malowano takim spoiwem tylko mniej ważne części obrazu, jak tło, szaty i ozdoby, twarz zaś i nagie partie ciała przedstawianych postaci wykonywano w technice enkaustyki kauteriowej, jako bardziej artystycznej. Wynalazcą enkaustyki kauteriowej był malarz Arystydes Starszy, co miało miejsce przy końcu V wieku; enkaustykę pędzlową przyswoili m. sztalugowemu malarze Pausjas z Sikionu i Nikiasz Ateńczyk. Malowidłom ściennym dawano z reguły grubą wyprawę piaskowo-wapienną, najlepiej sześciowarstwową, zwaną tectorium. Trzy górne warstwy wyprawy miały domieszkę proszku mannurkowego. Malowidła freskowe wykonywano na mokrym tle, farbami na spoiwie z mleka wapiennego. Malowano też na suchym tectorium, ale tym samym spoiwem. Często stosowano technikę mieszaną: tło wykonywano al fresco i następnie gładzono, a motyw właściwy wykonywano w technice temperowej, na sucho. Technika buon fresco znana była od II tysiąclecia z kultury kreteńskiej. Z techniki enkaustyki pędzlowej rozwinęła się prawdopodobnie w czasach cesarstwa rzymskiego najpierw technika mieszana, olejno-woskowa, a następnie czysto olejna, kiedy wosk wyrugowano zupełnie ze spoiwa jako uciążliwy w użyciu. W VI w. n.e., kiedy technikę olejną wspomina lekarz Aetios jako coś zwykłego, była już ona faktem dokonanym. Przyjmuje się, iż portrety mumiowe wykonane pędzlem, ale w żadnej ze znanych technik, a przy tym ściemniałe, są wykonane w technice olejnej. Wynalazcami m. byli, według Greków, Egipcjanie. W Grecji najstarszymi ogniskami malarskimi były Korynt i Sikion. Najstarszą techniką malarską była technika konturowa, zwana przez Pliniusza pictura linearis. Drugą fazą w rozwoju malarstwa antycznego była technika sylwetowa, singulis coloribus, technika mono-chromiczna, operująca jedną z trzech

farb: białą, czarną lub czerwoną. Technika sylwetowa występuje zwykle w połączeniu z techniką konturową jako technika mieszana, konturowo-syl-wetowa. Monochromizm występował nie tylko w m. archaicznym, prymitywnym. Jego udoskonalone odmiany istniały w epoce klasycznej,

hellenistycznej i w czasach rzymskich. Drugą fazą monochromizmu był monochromizm stosujący światłocień malarski i tonowaną plamę barwną, wynaleziony najprawdopodobniej przez Zeuksisa w drugiej poł. V w. Twórcą trzeciej i ostatniej fazy rozwojowej antycznego m. monochromicz-nego był żyjący w czasach Aleksandra Wielkiego malarz Filoksenos z Eretrii, wynalazca techniki zw. płetwa compendiarfa. Operowała ona również światłocieniem malarskim, ale celowo negowała rysunek konturów motywów, co tak irytowało Kwintyliana czy Petroniusza. Pojęcie o malowidłach wykonanych monochromicznie w picturia compendiaria daje żółty fresk z domu Liwii na Palatynie. Przy końcu VII lub na symym początku VI w. p.n.e. malarz ateński Eumaros wprowadził odmienną farbę kamacyjną dla obu płci: dla kobiet białą, dla mężczyzn żółtawą. W m. wazowym, zwłaszcza w stylu czamofigu-rowym, karnacja mężczyzn ze względów technicznych jest czarna. Różnice wówczas między m. sztalugowym a stosowanym, jak np. wazowym, były niewielkie i głównie techniczne: m. artystyczne posługiwało się techniką tempery i miało białe tło malarskie, natomiast m. wazowe operowało farbami ceramicznymi i glinianym podobraziem wazowym. Około poł. V w. p.n.e. zaszły w greckim m. sztalugowym zasadnicze zmiany. Polignot z Tazos, twórca słynnych malowideł ściennych, i Ateńczyk Mikon wprowadzili do greckiego m. sztalugowego, dotychczas przeważnie monochromicznego, czwartą farbę, żółtą. Z tą chwilą m. stało się m. oligochromicz-nym (kilkubarwnym), czterobarwnym. Oligo-chromistami byli najsłynniejsi greccy malarze drugiej poł. V i IV w. p.n.e. z Apellesem, Zeuk-sisem, Parrasjosem na czele. Malarz Agatarchos z Samos po raz pierwszy w dziejach świata odkrył i opracował zasady perspektywy liniowej i sporządził perspektywicznie wykonane dekoracje do jednej z tragedii Ajschylosa. Innowacja podobała się. Sofokles wprowadził na stałe m. perspektywiczne (nazwane od miejsca wystawienia m. scenicznym, skemgrafia) do teatru ateńskiego. Za podnietą Agatarchosa uczeni Anaksa-goras z Klazomenaj i Demokryt z Abdery pracowali dalej nad tym zagadnieniem, a przedstawicielowi złotej młodzieży ateńskiej, Alkibiadesowi, tak się podobały obrazy namalowane perspektywicznie, że przez uwięzienie Agatarchosa w swoim mieszkaniu prywatnym zmusił go do ozdobienia ścian mieszkania takimi malo-

-IB(BIU yafzsJBiA Anz3iuioJqoo3iio 'Bnrazpoqood oSappwa BS 3} AsidazJd zi 'OBiApul araizp oSaMS mpazood Bn •BzpJ3iA}s ures uo 03 *Bso{iqd03qJ, nrappBiBuAa apsiA^zao (AI ain oSan[SJB(mu

BlirapOpBIMS BOTBMOSOłS UI31S^S U3J, '(9WVf SS.19A

-uos) n{Ą op 'BnoooJApo B(Kq spzsaJA za} Aza

'(SU3f3t(fSD.t WW9JX9p p0) OMBJd TO '(W/OIJ9A tUO.t)SMlS p0 IS) OM8(BU 003IU BUOOOJMZ Z31

^za '(aiJof ouayl uf) wKofeyloi} ro(op;M M C(Aq ZJBMI Azo :XZJBAł anialABłsn po oipBuod O{BZ

-a\vz arcrapopBiMS anrazpa^ •azsfaniiisfBn snrap

(pBp[BUJBZ3 feqJBJ fetUBS ZBJO itl^p^X^ felTOMZ

'faarezo i fauoMJazo z tirezsaliH feqJCJ 3ani05[B^

-Xuuiai3 BZ Sis (BMBpAw 2reJqo iisaf 'ni[pBdAtt M 03((A» (p'8!^ II wtWtłJ •fanoAuaza oqp f3uo[

-alzoiimara ^qreJ i3SO(i fazsi[SiA siu^pop zazJd 3UBi(Si(zn 'azsfamiis ainara {pepi ui3}0d 'f3tBiq XqJtJ owili fa»siiap fauKatiuBit KqJBJ op anrezs

-amiop zazJd 'J miituni 'płBiMS qoAzsMJaid SqreJ {p^p[18(011 z 'faaoAuazo AqJBJ ooani f3»si[3p fan

-K3BUJB5[AqJBJ op anrezs3iuiop zazłd (BA\t5[sAzn 'J oyo^ 'AMOZOJ XzsAuaid 9913 •f3UO[aizouni3p AqJBJ o33iu stfiwts WOJ vwnqw3ut op aiirezs

-3iuiop zazJd pMp(s^zn ogawzouuisp CTuap oS3ZSA\J3id &qrej['nzBJqo ymyeCszid atu Są 'm

-ap tinazpBpi po (OTAzoBz 'BjaaloopBrM^ eniazp

-Bp['o3aAOJorBA BnreAoppom op (izpoq33zid aind&iSBn •e 'rapsod q3XireMOiBin B(Bp ai^red siSBU i ZJBMI CTI ptp(pod ZJE[BUI {TqoJ qoKnpfa

-Bnre3[qJBJ qoK} z fsnpaf z 'fanopizoirmap i fan

-o».Ktx3 'f3l{9z 'fa{Biq :qJBJ q33J8»zo anrezsanuz zazJd nuĄBłSMod 'nuAnBzsanu mreq.rBJ Aj^q auMoBu.resi KqJBJ ••eptiq Bf3eare>['opuJod vuo^q

-W3W I BłjOZ II^ZO t)SIpp t:f3EnJS?[- SlyWIS WJm3 Vm^qU13UI 'BMOZOł XZ3 BUOAUaZO BfOBUJB3[

- o?!?^ auoJiqui3M 'B(Biq ^f3CTiJB3[- opipuos

DUO^qU13W :SOIiqdOaqJ, BUZ lfOBUJB5[SfBZpOJ

Alatzo aJ, 'fainnap i fawz TaMozpJ fas fanoMJaza

'(3{Biq :lf3Bttre3I A^fBZpOJ q3W31ZO ZBJO Mpt

-U30reJ3dlU3t q03J3}Z3 'f8UZ3i(ZIJ-OqOi<Sd lf35IIU}S

-W>-\ M9dAl q33J31Z3 niUBM-BISMOd O B(BMOpA03p

^zoap q3Ai z pupaf uinppni 3ituziire3JO A is3v/A

-azJd tip[yi 'p(oz [31(9? i faorezo 'iM-ni 'Xm33[J i]Xzo nzn(s :Azoap qoAMOA'B}Spod q33Jaiz3 311x12

-W-eSlO A iSEMOUMpJ p0 Az3(BZ B5[aiMO(Z3 aiA

-OJpz aż '{BAOUlKzJd ua} ZJKsiyi -BsattJ)(oddiH BuA)^paoi 'enA^palu mpaiS BAod&isod eusazoMO so{8 t(BJqBz aiMBJds 01 {9i()vi A 'ifoBaJB3[uraru

-sropBgBZ z Bsissplaz i* Sis B(Az3fe(od oSal^sJBi

-BUI BniapoptiM? BIOBAOSOISTO BA-BJds 'B{p0łz o8a^ z B3(roAtt 3(Bf TSOiiqdoaqJ, Bq3;uui i«m;

.^o umws^aAlp v{np3if3S 'ojpoiz 8{euo5[sop z33[

'atiz9d mĄ o SBU Bzonod 'o{Bpfe[8Att anizofyifeid o» ii^f •o3ap[SJBiBiu Biuaiaopcu&s BiuBAOsbis uiaisXs Safemtwi pB(enAtt sisylaz aż "czpJalMis SBZ wy^mA-yi :o8anres o3aiu zazJd fenoizai

-TOAA Si(n}zs felcyez 91 'soJOponody v 'BSOJOp

-onody zazJd sue/AłO p(n}zs taaeią M. uo {pazsM aż 'M&OIU zsniOTy •o8ap[3aJ8 ó3anzoK}sA)re i oSaniBJnip?! •BIBIM? umJław mytusazsAp 'q3TO

-81V A\ SBZOApA A>BfBA^q3ZJd 'ISpfeiWU f3I'}[SIBlI

-OMoiopn{od z sisi(naz fBtAoyeldo ^WAieą &MĄ

-•i(adsJ8d -CMłsyBa oSaMOM AOSBZO po spdiSg A qoAirenz "Snpizs spAzn rainrofen<q o(BAOpA»p

-w. wa. ntoMZOJ o8aJ9ii[o 'oSsnzoĄsĄJB o83A

-oSniBizs •i« nfOAlzOJi o8azs[Bp 'oSa/ATZpweid op AMB}spod OUOZJOA}S q9sods uał ^ •("Błsinaioop

-BIA\$") sofOASotns 3[aaiop<ZJd nm Vfsp o^orouoi

-Od OTZO&IZpA 03 CZ '083l5[SJBItUI BIUapOpBIA^

?[3ZBiBuAtt soJOponody i^syałB ZJBIBUI (ife>fe{op '•A Ą •(Od faiSnJp /& w^sysys apnruS va qoAn

-BU03[Op 'AO^ZB(BUAA qoAZSZi(MOd OQ •[IUKH(BJ

-n}BU iaiBf3JodoJd aniBMOJado oi^odo.id luatniu

-rai B 'q3i(uz3^)do ifoJodoJd alUBAOsois am^BjA

OnB[§3J3IO VU)91MMi(S IU8UIIUJ8J, '('W A SpUOd

-OJd (BMOSO»SBZ AZSAUSid) ftpap 9PM)3ld WVUI

-awiuiCs snwud azsniuły Sn{p8M no •ait5[S93»B apimJ8 Bn •M AI iuat>|lBZ3od z i A '(od fai8nJp M i(3BfB{Bizp 'nzaJg z sorsBJred ZJB(BUI oSaniBm3y

-w wySsm op (BA\oso}sop auzaAldo afoJodoJd

-(oilouiJsuf) npozJd op aniqAppo 3i3p[ai S3[MBJd

-od oiiBf OUBMOSOIS (oumifdnsaĄ qo^tti98 qoB;i

-JBd A qo^n[BSOi03[{aizp n(X} op 5is anre(Kq3po auJOZOd B(^ •q3An(BJn)Bu q3BfOJOdoJd o Bpizp SIUSZBJM 0(iqoJ p|nizs opizp Xqaz '(ofiwpo) ui^nJOS aiĄ OBfBpop B \m)sv^iap) viKv\oy luop

-^5z3 aii(l OBfnulfapo 'anzoĄdo p[MBJdod OUBA

-oso»s 'q3XnJ98 8(Bui BZ B 'q3Xniop niJBd ^JBIUI

-AA aznp BZ anuozod siBf 'aplBi ([pif.aympem q3Bf3JodOJd A aiiBnoi[Att ĄXq Aqi[saf) pizp nfezpoJ o8ai nnrepBi8o AzJd aoBfełSAod 'anzo

-Xido Biuazpnp BN •m^uBzozsanun o^osAtt qn(MOJBIUIA& q3Xu(Bso(03i npiizs mopizp aneMBp

-Bn '(pf^iaunuiCs auyutoutof ai{ oą\e ysys^op alf) anzoĄdo afoJodOJd ^ 'Ao.iBnnA» •no&aymysa qn(qoAuqoJp p(nizs ui0{aizp auBABpBn '(ouf9Ui

-uiifs guit{taio alf oq(B osp alf) sofeloyea shiod

-OJd :3pJOdOJd nfBZpOJ o33p[BfOAp BUZ B3[33JS

ayiizs nsazo o3ai po "apnzaAtt BU SB2oq9Xiop qoKnBAOSO»s 'q3^nz3X»do ifoJOdOJd 'Am.)3[8łiqoJB B(p Bsoin»3H B '^qzazJ BIP azsalpy zazJd aniq

-opodopMBJd 'Bni9zoi(qo op AlABispod (Bp i Bp$

-OMonzAzozsBjd BMOSBZ3qaĄop o8af z oSap[38J8

-M(3IUBMJ3Z (BAYOpOAOdS 3iaZB(BnA^ •IUIBjpT»

9tt

ski i cztery rodzaje farb kamacyjnych przejęte z nauki Hippokratesa wskazują, że system ten pochodzi z czasów klasycznych, a świadectwo Kwintyliana przypisuje go jednoznacznie Zeuksi-sowi, którego osobiste kontakty z Hippokratesem potwierdzają współcześni pisarze greccy. Ten to system praktycznego a racjonalnego zastosowania światłocienia malarskiego łącznie z przyjęciem czterech rodzajów karnacji przyniósł Zeuksisowi sławę, uznanie, bogactwa, tak że w epigramowych sygnaturach swych dzieł chlubił się, iż osiągnął granice sztuki i że łatwiej go krytykować niż mu dorównać. Rozdarowy-wał swe obrazy sądząc, że nie może za nie otrzymać współmiernej im wartości. Oczarowany nowym światłocieniowym sposobem malowania król macedoński Archelaos zaprosił Zeuksisa do ozdobienia pałacu takimi malowidłami. M. ścienne było dla Zeuksisa ubocznym rodzajem pracy, podobnie jak i już wspomniane monochromaty. W zakresie tematyki obrazów lubił Zeuksis sceny niezwykłe, jak np. przedstawienie w scenie idyllicznej rodziny Centaurów. Wybitną i wynalazczą osobistością był również Parrasjos, który przyswoił greckiemu m. figuralnemu proporcje optyczne. O ich sposobie stosowania daje pojęcie berkulańskie malowidło ścienne przedstawiające wychowanie Oionizosa. I ten malarz chlubił się w epigramowych sygnaturach swych dzid, że osiągnął granice sztuki, że jest księciem greckich malarzy i że ulepszył greckie m. Jego to zasługą było wynalezienie tempery enkaustycznej i może również tempery woskowej. Dzięki tym wynalazkom greckie m. temperowe uzyskało równie dobre, choć inne efekty artystyczne, jak enkau-styka kauteriowa, z którą współzawodnicząc poczynił Parrasjos te wynalazki. Zajmował się również problemem farby kamacyjnej, dając swemu Tezeuszowi zbyt delikatną nfemęską karnację człowieka żywionego różami, co skrytykował malarz IV w. Eufranor, dając swemu Tezeuszowi karnację żółtą, karnację człowieka, który się żywi mięsem wołowym. Taka bowiem wg antycznej estetyki uchodziła za najodpowiedniejszą dla mężczyzny. Z tego powodu Apelles, najsłynniejszy malarz grecki i portrecista nadworny Aleksandra Wielkiego, w portrecie tego króla zmienił właściwą królowi karnację białą na żół-tobrązowawą. Parrasjos również być może wprowadził do m. greckiego uzyskiwanie tonów łamanych przez nakład optyczny farb, czyli nakładanie jednej lazerunkowej warstwy farby na

drugą. Barwa końcowa była niejako sumą optyczną wszystkich warstw składowych i odznaczała się wielką czystością, siłą kolorystyki i połyskliwością powierzchni. Celowe i chwilowo aż do przesady doprowadzone operowanie nakładem optycznym farb (hen heni epifźrein, epipólasis, epipolS) i farbami lazerunkowymi (wlores florldl, chrómata cmthera) i następnie ściszanie tej kolorystyki za pomocą szarej lazury końcowej, było cechą twórczości Apellesa i spowodowało w owych czasach modę na m. lazerunkowe. Apelles poszerzył również zakres farb kamacyjnych odpowiednich dla kobiet, malując swe słynne Afrodyty i Pakate czy Pankaste w karnacji różowej. Ówczesne malarstwo greckie pod wpływem nauki Hippokratesa i sofistyki doskonaliło sposoby oddawania charakterystyki psychologicznej postaci. W taki sposób namalował Parrasjos Filokteta jako uosobienie cierpień fizycznych i duchowych, co jest naśladowane w dekoracji pucharu Chejrisofosa, a w personifikacji Demosu dał syntezę wad i zalet ludu ateńskiego. Na taki majstersztyk mógł sobie pozwolić tylko malarz najwyższej klasy, a zrobił to może na sposób naśladowany przez maski sceniczne, dając jednej połowie twarzy Demosu wyraz uczuć szlachetnych, drugiej - uczuć niskich. Dla żartu czy dla zysku malował miniaturki, paryae tabellae, o tematyce pornograficznej. Współpracował ze słynnym toreutą Mysem, rysując dla niego scenę Centauromachii na tarczy Ateny Promachos lub dekorację na wykonywanych przez Mysa toreutycznie luksusowych naczyniach. Parrasjos zasłynął również jako mistrz w traktowaniu konturów dała ludzkiego (Uneae esctreniae), malował okazyjnie martw?, naturę, jak np. zasłonę na obraz w konkursie z Zeuksisem; przedstawił ją tak realistycznie, że zwiódł samego rywala, który musiał mu przyznać palmę pierwszeństwa. Działał również wówczas w Atenach malarz Arystydes Starszy. Pliniusz przekazał o nim wiadomość, że wynalazł enkaustykę. Ponieważ odpada tu enkaustyka cestrowa, znana na starożytnym Bliskim Wschodzie od tysięcy lat, i enkaustyka pędzlowa, znana również wcześniej w m. stosowanym (a dla m. sztalugowego przyswoił ją malarz sikioński Pau-zjas lub ateński Nikiasz), przeto Arystydes może być jedynie, i był, wynalazcą enkaustyki kauteriowej, której wynalezienie przypada za jego życia. Ten to rodzaj enkaustyki, na równi z sofistyczną estetyką, która przyznawała prawo

do życia również dziełom, w których forma górowała nad treścią, dopomógł do dojścia do głosu i utrzymania się przy życiu impresjonistycznemu, plantowemu sposobowi otrzymywania tonów łamanych, który polegał na kładzeniu obok siebie plam barwnych bez powiązania ich tonami przejściowymi. Taką technikę pracy zna już Platon około r. 387 i określa ją tym samym terminem technicznym, co Arystoteles: hę par fileta thesis. Tak właśnie wyglądał obraz wykonany w enkaustyce kauteriowej po pierwszej fazie pracy, po naniesieniu plam barwnych na tło, a jeszcze bez powiązania ich tonami przejściowymi. Taką to właśnie uproszczoną, oligo-chromiczną i impresjonistyczną techniką malował swe obrazy Nikomachos, malując w ten sposób naturę lub sceny zbiorowe, a jego uczeń Filoksenos, naśladując szybki sposób malowania mistrza wynalazł jeszcze bardziej uproszczone m., picfura compendiaria, o której już była wzmianka. Obrazy wykonane techniką impresjonistyczną, zwane skiagrafemata, trzeba bvło oglądać z większego niż zwyczajnie oddalenia, bo przy oglądaniu z bliska nie rozumiało się nawet treści obrazu. Takie obrazy zestawiał Platon z sofizmatami, wyśmiewał ich niskie ceny i uważał je za odpowiednie dla ogłupiania prostaczków lub dzieci. O twórczości Filoksenosa, o tematyce mitologiczno-

historycznej, daje pojęcie obraz batalistyczny, naśladowany w słynnej mozaice Aleksandra Wielkiego z casa del Fauno w Pompejach. Wymienieni dotychczas malarze należeli albo do jońskiej, albo też do attyckiej szkoły malarskiej, a działali przeważnie w Atenach. Obok tych dwu ośrodków malarskich zyskała rozgłos w epoce klasycznej jeszcze sikiońska szkoła malarska. Sława jej datuje się od wystąpienia Eupomposa, działającego w drugiej poł. V w. p.n.e. i opiera się głównie na podstawach dydaktyczno-teoretycznych. Eupompos zastąpił dotychczasową systematykę greckiego m. - opierającą się na kryterium podziału regionalnym i wyróżniającą dwie szkoły malarskie, szkołę Grecji lądowej, genus Helladicum i szkołę azjatycką genus Asiaticum - przez systematykę opartą na kryterium etnicznym, wyróżniając trzy szkoły: jońską, attycką i sikiońska, reprezentującą pierwiastek dorycki. Jego następca Pamfilos raz jeszcze zreformował systematykę greckiego m., stosując zgodnie z duchem czasu kryterium techniczne i wyróżniając techniki:

penicillo pingentes - malujące pędzlem i en-

causto pingentes - malujące enkaustycznie. Pamfilos był wielkim reformatorem studiów malarskich w Grecji. Do jego czasów malarze zdobywali wiedzę przez terminowanie w warsztatach malarskich, a więc na sposób rzemieślniczy. On natomiast w założonej przez siebie, pierwszej w dziejach świata akademii malarskiej wprowadził za opłatą jednego talenta dwunastoroczną naukę OT. Na program studiów składało się wykształcenie średnie ogólnokształcące (Pliniu-szowe omnia ante graphicen docerentur), następnie zwykłe studia techniczne i wreszcie nauki pomocnicze OT., jak proporcje naturalne i optyczne, perspektywa liniowa i barwna, optyka malarska. Ze szkoły Pamfilosa wychodzili po raz pierwszy malarzeartyści, a nie malarzerzemieśl-nicy. Dzięki autorytetowi Pamfilosa wprowadzono naukę OT. do zwykłych szkól greckich najpierw w Sikionie, a następnie w całej Grecji. Pamfilos zasłużył się również piśmiennicze dla greckiego m; pisząc pierwsze o nim specjalne dzieło: O malarstwie i sławnych malarzach. W drugiej części swego dzieła dał pierwszą próbę historii greckich malarzy. Jego uczniami byli Melantios - bezpośredni następca w sikiońskiej szkole, Apelles, Pauzjas. Melantios lub Apelles byli twórcami zreformowanej systematyki greckiego OT., tej Pliniuszowej, w której, by utrzymać w mocy kryterium techniczne "pędzel", uczyniono wyjątek od reguły dla wprodzonej przez Pauzjasa czy Nikiasza około połowy IV wieku enkaustyki pędzlowej. Nikiasz polichromował Praksytelesowi jego marmurowe posągi, a rzeźbiarz te cenił najwyżej, których ganosis i polichromię wykonał mu Nikiasz. Szkoła sikiońska faworyzowała enkaustykę jako główną technikę pracy. Wybitną i ciekawą, acz stojącą na uboczu osobistością był Protogenes z Rodos, malarz-samouk, który w pięćdziesiątym roku życia przerzucił się z OT. okrętowego do OT. sztalugowego. Przez szacunek dla jego sztuki i osoby król Demetrios, prowadząc w r. 304 wojnę z Rodos, nie zajął miasta, żeby oszczędzić Protogenesa, który spokojnie w ogrodzie na przedmieściu miasta malował swe najsłynniejsze dzieło, Jałysosa, przodka Rodyjczyków. Dzieło to malował przez siedem lat, częściowo wśród szczęku broni, poszcząc, żywiąc się moczonymi w wodzie łupinami. Ślinę u pyska psa, towarzyszącego bohaterowi, namalował w sposób przypadkowy, gdy nie mogąc jej zadowalająco odtworzyć, rozgniewany rzucił w to miejsce wilgotną

gąbką. Największą jednak osobliwością obrazu była jego strona techniczna; obraz składał się z czterech warstw farb, przedstawiających cztery razy ten sam motyw, nałożonych jedna

na drugą i oddzielonych od siebie lazurą przeźroczystą wewnętrzną. Taki system pracy stosował Proto-genes w tym celu, by po zniszczeniu każdej górnej warstwy można było uzyskać spod niej dolną, podobnie wyglądającą. Podobną techniką pracował w epoce renesansu Albrecht Diirer. Protogenes był przedstawicielem kierunku skrajnie realistycznego, werystycznego. Obrazy swe opracowywał z pedantyczną drobiazgowością, w czym życzliwy malarzowi Apelles widział niebezpieczeństwo przemęczenia obrazu i pozbawienia go świeżości i wdzięku, naczelnych cech malarstwa Apellesowego. Rywalem Apellesa był nadworny malarz Ptolemeusza Sotera, Antifilos z Aleksandrii. Naśladując m. staroegipskie wprowadził on do greckiego m. karykaturę, grylloj. Artyści epoki hellenistycznej szukali tematyki w życiu codziennym, w scenach pracy. M. o takiej tematyce określano terminem rhyparografia - malarstwo o tematyce brudnej, lub rhopo-grafia - malarstwo o tematyce kramarskiej. Tak Simos namalował folusznię, starożytną pralnię i prasowalnię, Filiskos pracownię malarską, Pejrajkos zakład fryzjerski i szewski. Malarze tej epoki malowali również chętnie martwą naturę lub czerpali tematykę z ówczesnej komedii, o czym daje pojęcie mozaika Dioskuridesa z Samos. Na ogół jednak m. epoki hellenistycznej i czasów rzymskich jest dość jałowe w porównaniu z m. epoki klasycznej. Przejście malarzy w stan zależności materialnej i politycznej najpierw od dworów diadochów jako nowych centrów artystycznych, a następnie od Rzymu, nie wyszło na dobre rozwojowi greckiego m. sztalugowego. M. straciło swobodę ruchów. Z tęsknoty za świetną przeszłością najpierw klasycyzowano, jak Timomachos z Bizancjum, a następnie kopiowano. W czasach rzymskich powstaje tylko jeden styl oryginalny w m., styl antycznego ekspresjonizmu, powstały ze skrzyżowania się dorobku greckiego z wpływami starożytnego Bliskiego Wschodu. W zakresie techniki dokonywało się przypuszczalnie wówczas krystalizowanie się techniki mieszanej, woskowo-olejnej i wreszcie olejnej. Zob. wazowe m; ścienne m.

Malchos (Malchus) 1. wódz kartagiński ok. 600 - 550 p.n.e.; odznaczył się w walkach z Libią. 2. król Nabatejów w Arabia Petraea, sprzymierzeniec Juliusza Cezara, podczas wojny aleksandryjskiej. 3. M. z Filadelfii palestyńskiej, autor Byzantiakd (Historie bizantyńskie) w VII księgach, obejmującej wypadki z lat 470-480 n.e. Dzieło znamy z wyciągu Focjusza i z zachowanych fragmentów. 4. zob. Kleodemos.

małe parta małe diiabuntur tac. przysłowie:

to, co się zdobywa nieuczciwie, idzie na marne. Powiedzenie poety Newiusza przytoczone przez Cycerona (Filipiki II, 27, 65).

Malea 1. najdalej na południo-wschód wysunięty przylądek Peloponezu (w Lakonice), trudny do opłynięcia, niebezpieczny dla żeglarzy z powodu częstych burz. 2. przylądek na Lesbos, wysunięty najdalej na północo-wschód, naprzeciw wysp Arginuz.

Maleventum zob. Benewentum.

Maliacus sinus Zatoka Malijska na Morzu Egejskim, na południowo-wschodnim wybrzeżu Grecji środkowej, między krainami Malis, Oj-taja i Lokris, zamknięta od wschodu Eubeą;

tu znajdowało się ujście rzeki Sperchejos.

Malijska Zatoka zob. Maliacus sinus.

Malis kraina w Grecji pomocnej, nad Zatoką Malijska (Maliacus sinus).

Maiła miasto na Krecie.

Mallii Malliusze, ród rzymski, 1. Cnaeus Mallius Maximus, konsul w r. 105 p.n.e., brał udział w walkach przeciw Galom i Cymbrom. Zwyciężony przez Cymbrów pod Arausio. 2. M. Glaucia, posłaniec Cycerona. 3. Lucius M., prokonsul Galii Zaalpejskiej, poległ w walce z Sertoriuszem w r. 78 p.n.e. 4. Gaius M. zob. Maniii 17. 5. Flayius M. Theodorus, konsul w r. 399 n.e., człowiek o wielostronnych zainteresowaniach; zachowało się niewielkie jego dzieło o zasadach metryki: liber de metris ad filium.

Malliusze zob. Mallii.

Malloea zob. Malloja.

Malloja (Malloea, Maloea) miejscowość w Tesalii, nad jednym z dopływów Penejosu (Europosem lub Titaresiosem).

Maiłoś stare miasto w Cylicji, położone nieco na wschód od ujścia rzeki Pyramus. Wg tradycji miało być założone przez Amfilocha i Mopsosa w czasie wojny trojańskiej. Posiadało port Ma-garsa (identyfikowany z dzisiejszym Karatasz).

Maloea zob. Malloja.

Maluginensis przydomek rodu Korneliuszów (zob. Comelii).

Malecki Antoni (1821 - 1913) profesor historii

literatury polskiej na uniwersytecie lwowskim (1856-1874). W latach 1850-1853 był profesorem filologii klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Ogłosił Prelekcje o filologii klasyczne] i /ej encyklopedii (Kraków 1851), w których podkreślał znaczenie filologii i omawiał jej poszczególne dyscypliny, oraz przekład Elekiry Sofoklesa (Poznań 1854).

małżeństwo zob. matrimonium.

Mamercus syn Numy, protoplasta rodu genu Aemilia (zob. Aemilii), stąd jeden z przydomków tego rodu.

Mamerkos tyran Katany na Sycylii w IV w. p.n.e., pochodził z Italii.

Maniers zob. Mars.

Mamertyni (Mamertini) najemnicy pochodzący z Kampanii, służący w wojsku tyrana syraku-zańskiego Agatoklesa, po którego śmierci zajęli Messanę, wymordowawszy obywateli. Zorganizowali tam własne państwo i podbili znaczną część Sycylii. Poskromieni przez Hierona II szukali pomocy u państw możniejszych, częściowo u Rzymian, częściowo w Kartaginie. W obawie przed wzrostem wpływów kartagińskich Rzymianie zgodzili się na udzielenie pomocy. Stało się to przyczyną I wojny punickiej. Zob. Messana.

Mamili! (Man\ulii) Mamiliusze, ród latyński z Tuskulum. 1. Octavws Mamilius Tuskulanus, zięć Tarkwiniusza Pysznego, poległ w bitwie nad jeziorem Regillus w r. 499 (lub 496) p.n.e. 2. Lucius M. Tusculanus, dyktator w Tuskulum w r. 460 p.n.e.; za pomoc okazaną

Rzymianom w starciu z Herdoniuszem otrzymał obywatelstwo rzymskie. 3. O.uintus M. Yitulus, konsul z r. 262 p.n.e., zdobywca Agrygentu w I wojnie punickiej. 4. Całus M. Limetanus, trybun ludowy w r. 110 p.n.e.; przeprowadził ustawę o ukaraniu przekupionych przez Jugurtę.

Mammaea lulia matka cesarza Aleksandra Sewera, brała czynny udział w sprawowaniu rządów; jej żądza władzy, chciwość oraz intrygi przyczyniły się w znacznej mierze do strącenia Aleksandra z tronu. Została zamordowana razem z synem w r. 235 n.e.

Mamurius Veturius legendarny rzeźbiarz, brą-zownik, który za czasów króla Numy miał wykonać dla Saliów tarcze zwane ancilia; czczony był w pieśni Saliów, jemu także poświęcone było święto Mamuralia.

Mamurra ekwita rzymski pochodzący z For-miów; służąc w wojsku Cezara w Galii, dorobił

się wielkiego majątku, który szybko roztrwonił. Katullus atakował go w swych utworach.

Mana Genita bogini śmierci, jedno z najdawniejszych bóstw rzymskich o charakterze chto-nicznym; wiadomo, że w ofierze składano jej psa, modląc się, aby chroniła od śmierci. Wg Plutarcha podwójne imię oznacza zarówno boginię urodzin, jak i śmierci.

Mancinus zob. Uostiiii 5-7.

Mandane córka króla Medów Astyagesa, żona Kambyzesa, matka Cyrusa Starszego.

Mandela miasteczko w kraju Sabinów (w Sa-binum), nad rzeczką Digencją.

Mandrokles grecki budowniczy z Samos. W czasie wyprawy Dariusza przeciw Scytom zbudował (prawdopodobnie w r. 514 p.n.e.) na Bosforze most na okrętach; za część otrzymanej zapłaty nabył obraz (nie zachowany) przedstawiający przejście Persów przez Bosfor. Obraz ten, jako wotum, M. ofiarował do świątyni na Samos.

Mandubiowie (łac. Mandubif) naród w Galii, sąsiadujący od północy z Eduami; głównym ich miastem była Alesia.

Manduria miejscowość w Kalabrii, na drodze z Tarentu do Hydruntum, nad jeziorem Manduria (dziś Andoria); pod M. Messapiowie pokonali króla Sparty, 'Archidamosa, w r. 338 p.n.e. Podczas II wojny punickiej zdobył M. konsul Kwiiilus Fabiusz.

Maneros (z egipskiego: pieśń, prawdopodobnie o charakterze żałobnym) większość autorów starożytnych widziała w M. imię własne i utożsamiała M. z greckim Linosem. Wg Herodota - zmarły w młodości jedyny syn pierwszego władcy Egiptu (prawdopodobnie Manesa).

nianes zob. many.

Manethon (Manethon, Manethos, z egipskiego Ma-n-thoth, dosł. prawda Thota) z Sebennytos, kapłan egipski; za panowania Ptolemeusza Fi-ladelfa (283 - 243 p.n.e.) napisał po grecku pierwszy podręcznik historii Egiptu, Ajgyptiakd (w 3 księgach). M. oparł się na starych dokumentach egipskich. Z historii tej zachowały się wyciągi przekazane przez trzech chronografów chrześcijańskich: Sextusa luliusa Africanusa, Euzebiu-sza z Cezarei i Georgiosa Synkellosa, stanowiące cenne źródło dla egiptologii, m. in. ze względu na dokładne katalogii królów poszczególnych dynastii. M. był autorem również kilku innych, nie zachowanych, dzieł dotyczących historii obrzędów religijnych. Przypisywany mu

niegdyś tzw. poemat pseudo-Manethona o wpływie gwiazd na ludzi powstał prawdopodobnie w IV w. n.e. z połączenia kilku poematów.

mango (łac., l.nm. mangones) handlarz niewolnikami. Mangones w odróżnieniu od zwykłych kupców (mercatores) nazywano też yenall-ciarii. Handel niewolnikami uważany był za poniżający, niemniej zajęcie to było bardzo zyskowne i nieraz stawało się przyczyną rozgłosu. Do najbardziej znanych handlarzy niewolników należał Toranius za czasów Augusta i Gargilia-nus za Flawiuszy. Zob. niewolnicy.

Mania 1. mit. grecka personifikacja szału. Zwykle w 1. mn. Mania/, Manie, boginie spokrewnione lub utożsamiane z Eumenidami. 2. mit. dawna italska bogini, uważana za matkę .Manów, później Larów. Prawdopodobnie wymyślona przez rzymskich uczonych z czasów Warroria, imię jej łączono bowiem z nazwą wełnianych laleczek - numiae, składanych w kapliczkach Larów w czasie Kompitaliów (zob. CompitaUa). 3. żona Zenisa z Dardanii, (V wiek p.n.e.), po śmierci męża otrzymała od Farnaba-zesa zarząd Eolii; zawładnęła szeregiem miast na zachodnim wybrzeżu Azji Mn., posługując się najemnikami. Została zamordowana w r. 399 p.n.e. przez swego zięcia, Mejdiasa ze Skepsis.

Manili! Maniliusze, rzymski ród plebejski. 1. Marcus Maniltus, konsul w r. 149 p.n.e., otrzymał naczelne dowództwo w wojnie z Kartaginą; przyjaciel Laeliusza i Scypiona, wybitny prawnik, autor zbioru formuł używanych przy zawieraniu umów o kupno (leges venalium ven-dendorum). 2. Caius M., trybun ludowy w r. 66 p.n.e., zwolennik Pompejusza; przeprowadził ustawę lex de imperia, o powierzeniu Pompeju-szowi dowództwa w wojnie z Mitrydatesem.

3. M. Antiochus, niewolnik, w czasie ni wojny punickiej zajmował się w Rzymie astrologią.

4. M. Marcus, poeta rzymski z I w. n.e., autor poematu dydaktycznego w pięciu księgach Astronomica, zadedykowanego Tyberiuszowi i opiewającego wpływ gwiazd na życie ludzi i państw. M. stoi na stanowisku panteistycznym, a jednocześnie jest racjonalistą i fatalistą. Temat poematu wykazuje wpływ Lukrecjusza; pewną monotonię ujęcia okraszają liczne dygresje i opowiadania mitologiczne.

manipulus łac. jednostka taktyczna w wojsku rzymskim, powstała w okresie wojen samnickich. W skład legionu wchodziło 30 m. W każdym było 120 żołnierzy i 40 lekkozbrojnych

(yelites), rekrutujących się spośród sprzymierzeńców. Legion składał się z 10 m. hastati (zob.), 10 m. prfncipes •(zob.) i 10 m. triartt (zob.). Af. triariów liczył 60 żołnierzy. W n w. p.n.e. wyłoniła się potrzeba większej jednostki taktycznej; w wyniku reformy wojskowej Mariusza jednostką taką staje się kohorta, stanowiąca połączenie trzech m.

Manius (łac., od mane rano) męskie imię rzymskie (praenomen) oznaczane skrótem M' w odróżnieniu od imienia Marcus, oznaczanego skrótem M.

Manili Maniiusze, ród rzymski; gałąź pa-trycjuszowską stanowili: Capitolml, Cincin-iiati, Imperiosi, Torauati, Yulsones; gałąź plebejską - Acidini, Lentini, Mancini. - Acidini:

l. Lucius Maniius Acidtnus, praetor urbanus w r. 210 p.n.e., dowódca w zwycięskiej bitwie z Hazdrubalem nad Metaurem w r. 207. 2. Lucius M. Acidinus Fulvianus, syn Fulyiusa Flac-cusa adoptowany przez jednego z Maniiuszów. W r. 186 p.n.e. pobił Celtyberów ,w Hiszpanii. W r. 179 został konsulem. - Capilolini:

3. Marcus M. Capitolinus, patrycjusz, jako konsul w r. 392 p.n.e. pokonał Ekwów. W r. 390 obronił przed Galami Kapitel. Pomagając zadłużonym, zdobył popularność wśród plebejuszy, za co patrycjusze oskarżyli go o dążenie do tyranii, a dyktator Comelius Cossus - uwięził. Na usilne żądania plebejuszy, gotowych wszcząć powstanie w jego obronie, został uwolniony. Gdy jednak patrycjusze powtórnie oskarżyli go c zdradę, został strącony ze Skały Tarpejskiej. Przydomek Capitolinus zyskał prawdopodobnie nie dlatego, że ocalił Kapitel, lecz dlatego, ze miał tam dom. 4. Aulus M. Capitolinus, brat poprzedniego, parokrotny trybun konsularny. 5. Publius M. Capitolinus powołany na dyktatora w r. 368 p.n.e. dla położenia kresu walce plebejuszy z patrycjuszami, wywołanej ustawami Licyniusza (zob. leges Liciniae Sextiae). 6. Lu-cius M. Capitolinus Imperiosus, dyktator w r. 363 p.n.e.; ponieważ nadużył władzy, został oskarżony przez trybuna ludowego M. Pomponiusza. Uniknął kary tylko dzięki interwencji syna. Wskutek surowości wobec obywateli zyskał przydomek Imperiosus. 7. Cnaeus M. Capitolinus Imperiosus syn poprzedniego, wielokrotny konsul.-Torquati: 8. Ttlus M. Imperiosus Tor-ąuatus brat poprzedniego, wielokrotny konsul. W r. 360 p.n.e. walczył z Galami i zyskał przydomek od naszyjnika (toraues) zdartego z poko-

nanego przez siebie Gala. W r. 339 pobił Laty-nów i Kompanów w bitwie pod Trifanum. 9. Titus M. Torquatus, konsul z r. 235 p.n.e., pobił Sardów. W r. 224 został ponownie konsulem. W II wojnie punickiej pokonał na Sycylii Kartagińczyków. Sprzeciwił się wykupowi jeńców z bitwy pod Karmami. 10. Lucius M. Torquatus, konsul w r. 65 p.n.e. Bronił Katyliny oskarżonego przez Cycerona o zdzierstwa, jednak w r. 62, gdy wykryty został spisek, wystąpił przeciw niemu. Starał się zapobiec wygnaniu Cycerona. 11. Lucius M. Torquatus, syn poprzedniego. W r, 62 p.n.e. oskarżył Lucjusza Korneliusza Sullę o udział w sprzysiężeniu Katyliny. Podczas wojny domowej stał po stronie Pompejusza. W r. 49 został pretorem. Poległ w Afryce w r. 46. C>ceron uczcił jego pamięć nazywając jego imieniem pierwszą księgę De finibus. - Yulsones: 12. Aulus M. Vulso, konsul w r. 474 p.n.e. Wg tradycji rzymskiej zmusił Wejów do 40letniego zawieszenia broni. 13. Aulus M. Vulso, jeden z decemwirów wysłanych przez senat do Grecji dla zapoznania się z tamtejszymi prawami w związku z układaniem praw 12 tablic. 14. Lucius M. Vulso Longus, konsul w r. 256 p.n.e., wraz z Markiem Atiiiu-szem Regulusem walczył w Afryce. W r. 250 został po raz drugi konsulem i oblegał Lilibaeum.

15. Lucius M. Vulso, pretor w r. 218. Wyruszył na odsiecz Rzymianom oblężonym w Mutynie przez Bojów i Insubrów, dwukiotnie jednak doznał ciężkiej porażki i musiał zamknąć się w Fannetum, na prawym brzegu Padu. Dopiero Publius Comelius Scipio przysłał mu pomoc.

16. Cnaeus M. Vulso, konsul w r. 189 p.n.e., na rozkaz Senatu miał zawrzeć pokój z Antio-chem Wielkim. Na własną rękę wszczął wojnę z Galatami, sprzymierzeńcami Antiocha, i pokonał ich pod górą Olimp. Po powrocie do Rzymu odbył tryumf. Znany był z

chciwości oraz z pobłażliwości w stosowaniu dyscypliny wojskowej. 17. Caius M. (Mallius), zrujnowany weteran Sulli, stronnik Katyliny. Padł w bitwie pod Pistorią, w r. 62 p.n.e.

mansio (lac^ od numer e czekać) postój; 1. nocny postój wojskowy. 2. stacja pocztowa z postojem nocnym, noclegami, pomieszczeniami dla koni, wozów, z magazynami paszy - w przeciwstawieniu do stacji dziennych, na których zatrzymywano się tylko dniem dla zmiany koni. Zob. mutationes.

Manteuffel Jerzy (3.III.1900 -14.1.1954) wybitny filolog i papirolog polski. Studia wyższe w zakresie filologii klasycznej odbywał na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1918 -1925. Po uzyskaniu w r. 1925 stopnia doktora filozofii na podstawie pracy o komedii nowej, wyjechał jako stypendysta za granicę i poświęcił się studiom specjalistycznym w dziedzinie papi-rologii, które odbywał pod kierunkiem W. Schu-barta i U. Wiłckena w Berlinie, P. Jougueta w Paryżu, A.S. Hunta w Oxfordzie i H. I. Bella w Londynie. W r. 1930 na podstawie rozprawy De opusculis Graecis Aegypti e papyris, ostracis lapidibusaue collectis habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim w zakresie filologii klasycznej ze szczególnym uwzględnieniem papirologii. W r. 1936 został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a w r. 1937 objął takie samo stanowisko na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Od r. 1936/37 przez trzy sezony wykopaliskowe brał udział w pracach polsko-francuskich ekspedycji naukowych w Edfu (Górny Egipt), publikując następnie znalezione tam papirusy i ostraka. W latach 1939-1941 prowadził wykłady i seminaria z literatury greckiej, a w okresie okupacji niemieckiej - tajne wykłady i ćwiczenia z zakresu filologii klasycznej. W r. 1944 ponownie podjął pracę na uniwersytecie i w r. 1945 został mianowany kierownikiem katedry filologii klasycznej. W tymże roku przeniósł się do Wrocławia i podjął zajęcia dydaktyczne na tamtejszym uniwersytecie. W r. 1946 został powołany na katedrę papirologii na Uniwersytecie Warszawskim. Tutaj w znacznym stopniu przyczynił się do utworzenia Instytutu Papirologii. Był pierwszym filologiem polskim, który poświęcił się wyłącznie papirologii. Zgromadził i opublikował warszawską kolekcję papirusów (Papyri Varsovienses). Ogłosił 75 prac naukowych i popularnonaukowych. Od r. 1948 wspólnie z R. Taubenschla-giem redagował czasopismo "The Journal of Juristic Papyrology". Reprezentował naukę polską na kongresach papirologicznych w Lejdzie (1931), Monachium (1933), Florencji (1935) i Oxfordzie (1937). Był członkiem wielu towarzystw naukowych w kraju i za granicą, od r. 1939 zaś do r. 1950 - wiceprezesem Polskiego Towarzystwa Filologicznego.

Mantiane zob. Matiana.

mantica łac. rodzaj torby podróżnej, składającej się z dwu woreczków połączonych rzemie

niem; pieszy podróżny przewieszał je przez plecy, tak że jedna torba zwisała z przodu, a druga z tylu; jeżeli podróżował konno, umieszczał torby za sobą, przewieszając je przez grzbiet zwierzęcia.

Mantinea, Mantineja zob. Mantyneja.

Manto mit. córka wieszczka Tejrezjasza, prorokini Apollina ismeńskiego w Tebach. Po zdobyciu Teb przez Epigonów ofiarowana została wyroczni delfickiej. Stąd na rozkaz boga udała się do Azji Mn., aby założyć wyrocznię Apollina w Klaros, w pobliżu późniejszego Kolofonu. Tam poślubiła Kreteńczyka Rakiosa, z którym miała syna Mopsosa.

Mantua miasto w Gallia Transpadana, leżące nad rzeką Mincius. Sławę swą zawdzięcza Wer-giliuszowi, który urodził się w pobl-'skiej wiosce Andes, a Mantuę uważał za swoje miasto ojczyste.

Mantus demon etruski, król świata podziemnego, przedstawiany ze skrzydłami, w koronie na głowie i z pochodnią w dłoni. Przez Rzymian utożsamiany z Dis pater.

Mantyneja (Mantineja, tac. Mantinea) miasto we wschodniej Arkadii, w bagnistej okolicy nad rzeczką Ofis, na południe od Orchomenos i gór Anchisia, na północ od Tegei. Znane ze zwycięstwa Teban (pod wodzą Epaminondasa) nad Spartanami w r. 362 p.n.e. Początkowo bez większego znaczenia politycznego, od czasów wojny peloponeskiej odgrywało pewną rolę polityczną jako sojusznik Argos, Elidy i Koryntu. W r. 221 zdobyte i zniszczone przez Antygo-nosa Dosona, po odbudowaniu nazwane Anti-goneja, W czasach rzymskich doszło do rozkwitu.

manum de tabula lać., dosł. rękę z obrazu, rękę z tablicy (weź); wg Pliniusza (Historia naturalis XXXV, 36, 10) malarz Apelles miał zarzucać Protogenesowi, że pracuje nie odrywając ręki od obrazu; wg Cycerona (Ad familia-res VII, 25, 1) uczniowie ostrzegali się tym hasłem, gdy zbliżał się nauczyciel; chodziło prawdopodobnie o zaprzestanie pisania czy rysowania niewłaściwych rzeczy na tablicy: manum de tabula; magister adest citius auam putaremus- ręka z tablicy! nauczyciel nadchodzi prędzej, niż mogliśmy się spodziewać.

manumissio (lać; inaczej dalio libertatis) wyzwolenie, nadanie wolności. Instytucja wyzwalania niewolników wykształciła się w Rzymie stosunkowo późno. Przez długi czas sytuacja

faktyczna wyzwolonego (libertinus) niewiele różniła się od sytuacji niewolnika. Formami wyzwolenia, jakie wykształciło ius ćmie, była:

a) m. vindicta, polegająca na nadaniu wolności w wyniku pozornego procesu. Przed urzędnikiem (konsulem, pretorem, prokonsulem) stawał właściciel wraz z niewolnikiem oraz z tzw. adsertor libertatis, który w tym fikcyjnym pio-cesie obejmował rolę powoda. Dotykał on laską (vindicta, festucd) niewolnika i wypowiadał formułkę: hunc ego kominem liberum esse aio, ex wre Quiritium. Pan niewolnika nie sprzeciwiał się temu twierdzeniu, wobec czego magistratus dokonywał addictio - uznania niewolnika za wolnego; b) m. censu: niewolnik za zezwoleniem swego pana (iussu domini) zgłaszał się do cenzora i ten wpisywał go na listę obywateli wolnych. Ta forma wyzwolenia znikła wraz z cenzusem obywatelskim w pierwszych wiekach cesarstwa. Obok tych dwu form wyzwolenia między żyjącymi znało prawo rzymskie wyzwolenie na wypadek śmierci; c) m. testa-mento. Ta forma wyzwolenia mogła być bezpośrednia (directd) i polegała na nadaniu przez testatora wolności niewolnikowi przez zarządzenie zawarte w testamencie. Formuła używana w takim wypadku brzmiała: Stichus liber esto (niech Stichus będzie wolny) lub Stichum liberum esse, iubeo (każę, żeby Stichus był wolny). Niewolnik uzyskiwał wolność od momentu wejścia w życie testamentu. Był on wyzwoleńcem testatora i dlatego nazywał się libertus orcinus. Tes-tator mógł jednakże nie nadać niewolnikowi wolności w postanowieniu ostatniej woli, lecz jedynie skierować prośbę do spadkobiercy, by ten niewolnika wyzwolił (rogo, heres mi, ut Stichum manumittas). Ten sposób wyzwolenia określają źródła jako m. fideicommissaria. Niewolnik uzyskiwał w takim wypadku wolność nie w chwili wejścia w życie postanowień

testamentowych, lecz od momentu, w'którym zgodnie z wolą zmarłego został przez spadkobiercę wyzwolony. Obok wyzwolenia iuris civilis istniała od czasów lex lulia (r. 19 n.e.) forma wyzwolenia prawa pretorskiego, m. inter amicos. Można jej było dokonać w obecności świadków, przez objawienie woli w liście (per epis-tulam), a także przez dopuszczenie do wspólnego stołu (per mensom). Wyzwoleniec prawa pretorskiego (zw. także Latinus lunianus) nie nabywał obywatelstwa rzymskiego i według ius ćmie pozostawał nadal niewolnikiem. Pretor

chronił go jednak w zażywaniu faktycznej wolności i nie dopuszczał do ewentualnej yindicatto to serritutem ze strony pana. Konstantyn Wielki stworzył jeszcze jedną formę wyzwolenia, ;>» ecciesiam, której dokonywano w obecności biskupa i wiernych. Wyzwoleńcy nie nabywali przez m. pchli praw obywatelskich ani w zakresie publiczno-prawnym (brak np. ius honorum), ani też w zakresie prywatno-prawnym (nadal pozostawali skrępowani władzą patrona; zob. pa-tronus).

manus manum lavat łac. przysłowie: ręka rękę myje (Seneka, Apocolocyilthosis 9, 5; Petroniusz, Satiricon c. 45); przekład z greckiego: chejr chejra niżej (lub: ntptej).

Many (łac.. Di Manes dobrzy bogowie, od manus dobry) u Rzymian pierwotnie w ogóle duchy zmarłych, uważane za bóstwa świata podziemnego (di infemi), zwane eufemistycznie ma-nes dobre; z czasem zaczęto im nadawać cechy indywidualne, uważając je za duchy przodków (di parentes), następnie za duchy poszczególnych zmarłych. Kult M. znany był w Rzymie od dawnych czasów. Jako bóstwa podziemne Af. czczone były przy zagłębieniach w ziemi zw. mundus, wyobrażających wejście do świata podziemnego. Zagłębienia te, przykryte kamieniem (lapis ma^ nalis), otwierano 3 razy do roku w dni zw. feriae denicales. Składano wtedy ofiary zw. inferiae z wody, wina i mleka. Jedno z takich zagłębień znajdowało się na Palatynie. M. jako duchy przodków odbierały cześć w czasie dies paren-tales (19 lutego).

Maraton równina na wschodnim wybrzeżu Attyki, słynna z powodu zwycięstwa Greków nad Persami w r. 490 p.n.e.

Marbod zob. Maroboduus.

Marcella zob. Marcelli 6.

Marcelli ród początkowo plebejski, później patrycjuszowski, gałąź rodu Klaudiuszów (zob. Ctaudii). 1. Marcus Cloudlus Marcellus, jeden z najwybitniejszych Rzymian okresu republiki. Pięciokrotnie wybierany konsulem. W r. 223 p.n.e. prowadził wojnę z Galami, zwyciężył Wirdumara pod Klastidium, zdobywając trzecie w dziejach Rzymu spolia opima (broń zdjęta z zabitego wodza nieprzyjacielskiego). Po klęsce pod Kalinami w r. 217 wystąpił - po dłuższej przerwie - na widownię publiczną. W latach 216-215 bronił miasta Nola, osiągnął ponadto wiele drobnych sukcesów, podnosząc w ten sposób ducha bojowego Rzymian. Nazwany wtedy

został "mieczem Rzymu". W r. 214 wyruszył na Sycylię; po trzyletnim oblężeniu zdobył w r. 212 Syrakuzy (w czasie łupienia miasta zginął Archi-medes) i przywrócił pokój na całej wyspie. W r. 210 i 209 walczył pomyślnie z Hannibalem w środkowej Italii. Zginął w r. 208,

wpadłszy w zasadzkę. 2. Marcus Ciaudius Af., syn poprzedniego. Brał udział w II wojnie punickiej. Z zasadzki, w której zginął ojciec, wyszedł ciężko ranny. Jako konsul zwyciężył w r. 196 p.n.e. Galów. 3. Marcus Ciaudius Af., wnuk Af. 1. Był wielokrotnie konsulem. Zwyciężył Galów, Ligurów, Hiszpanów, Cyceron sławi jego charakter. 4. Marcus Ciaudius Af., zwolennik optymatów, przeciwnik polityczny Cezara. Wraz z Pompejuszem opuścił Italię, po jego klęsce przebywał w Mitylenie, występując jako mówca. Uzyskawszy przebaczenie Cezara, w drodze powrotnej do Rzymu zginął zamordowany skrytobójczo. W r. 45 Cyceron przemawiał za udzieleniem amnestii Af. Ponadto zachowało się kilka listów Cycerona do Af. 5. Marcus Ciaudius Af., siostrzeniec, adoptowany syn i zięć Oktawiana, rokował wielkie nadzieje, miał być jego następcą. Zmarł młodo, w r. 22 p.n.e., prawdopodobnie otruty przez Liwie. 6. Marcella, siostra poprzedniego, żona Agryppy. Rozwiódłszy się z Agryppą, wyszła za mąż za Antoniusza, syna triumwira. 7. Cnaeus Af. Empiricus albo Burdigalensis, z Burdigala w Galii (ok. r. 400 n.e.), autor medycznego dzieła De medicamentis liber (Księga leków). 8. Nonius Af. zob. Nonif 5.

Marcellinus 1. Cnaeus Cornelius Lentulus Af., przyjaciel Cycerona, świadek w procesie przeciw Werresowi, konsul w r. 56 p.n.e. 2. zob. Mar-kellinos.

Marcellus z Side w Pamfilii, lekarz z czasów Hadriana i Antonina Piusa, autor 42 ksiąg latrikd (Medycyna, Leki), dzieła w formie hek-sametrycznego poematu. Zachowały się: wyciąg i większy fragment (215 wierszy) o mocy leczniczej roślin. Zachował się również panegiryk Af. na cześć zmarłej żony Herodesa Attyka, Regilli.

Marcia nazwisko Rzymianek pochodzących z rodu Marcjuszów. 1. córka Filipa, żona Katona Młodszego, potem Hortensjusza (zob. Hor-tensti 5). 2. siostra cesarza Trajana; prawdopodobnie od niej otrzymało nazwę miasto Mareia-nopolis w Mezji.

Marciana Silva (dziś Schwarzwald) lesiste pasmo górskie w pobliżu Istru (Dunaju), w po-łudniowo-zachodniej części Germanii.

Marcianopolis (dziś Marcjanopol lub Markia-nopol) miasto w Dolnej Mezji (Moesia Inferior) załotone przez Trajana, który nadal mu tę nazwę prawdopodobnie na cześć swej siostry, Marcji.

Marcianns 1. rzymski matematyk, żyt w czasach Karakalli. 2. lulius Agrius Tarrutenius M., dowódca pretorianów w r. 409, wyrzekł się chrześcijaństwa, aby zostać prokonsulem Afryki. 3. cesarz wschodniorzymski (450-457), pochodził z niskiego rodu w Traoi; żołnierz z zawodu, w służbie Aspara w Konstantynopolu otrzymał rangę trybuna. Po śmierci Teodozjusza n wybrany na męża przez siostrę zmarłego cesarza, Pulcherię, został koronowany cesarzem w r. 450. Prowadził zwycięskie walki z Hunami, doprowadzając po śmierci Attyli do rozpadu ich państwa. Pokojowa zasadniczo polityka zewnętrzna w połączeniu z energicznym odpieraniem ataków oraz złagodzenie ciężarów podatkowych i uporządkowanie spraw związanych z otrzymywaniem urzędów sprawiły, że czas jego panowania uznano za złoty okres. W kościele prawosławnym uznany za świętego. 4. zob. Markia-nos. 5. zob. Capella Martianus Felix.

Marcii (Mor/a) plebejski ród rzymski, do którego należały gałęzie: Censorini, Crispi, Figiilf, Philippi i in.; w okresie republik? za patry-cjuszowskie uważaao gałęzie Coriolanus i Rex. 1. Numa Marcius towarzyszył królowi Mumie z Cures do Rzymu i pomagał mu w przeprowadzeniu reform religijnych. 2. Ancus M., zob. Ancus Mwcius. 3. Cnaeus M. Coriolanus zob. Koriolan. - Censorini: 4. Lucius M. Censorinus zob. Censorinus 1. 5. Caius M. Censortnus, wspomniany przez Cycerona jako mówca, był zwolennikiem Mariusza; w r. 82 zwyciężony przez Pompejusza pod Seną i pod Praeneste;

zginął z rąk stronników Sulli. 6. Caius M. Cen-sarmus konsul z r. 8 p.n.e., prawdopodobnie do niego -zwracał się Horacy w VIII odzie IV księgi. - Crispi: 7. Quintus M. Crispus, przyjaciel Cycerona i Kassjusza, któremu w r. 43 p.n.e. przekazał dowództwo nad legionami w Syrii.- Figuli: 8. Caius M. Figulus w r. 169 p.n.e. podczas wojny z Persjuszem dowodził flotą rzymską, której znaczną część utracił. W r. 162 został konsulem, z powodu nieformalnego przeprowadzenia wyborów musiał jednak urząd złożyć; w r. 156 został konsulem po raz drugi. 9. Caius M. Figulus, konsul w r. 64 p.n.e., pomagał Cyceronowi w zlikwidowaniu spisku Ka-

tyliny.-Philippi: 10. Quintus M. PhiUppus, konsul w r. 186 p.n.e. na polecenie Senatu przeprowadził dochodzenie w sprawie Bakchana-liów; w latach 183 i 171 p.n.e. otrzymał od Senatu polecenie uporządkowania spraw Achai, skłonił króla Perseusza do zawieszenia broni w walce z Rzymem; w r. 169 został po raz drugi konsulem; prowadził wojnę przeciw Perseuszowi, odniósł nad nim szereg zwycięstw. 11. Lucius M. Philippus, ur. w r. 125 p.n.e., w r. 104 był trybunem ludowym; w r. 91 został wybrany konsulem. Początkowo przeciwnik optymatów; w wojnie domowej stronnik Sulli. Cy-ceron sławi jego sztukę wymowy. 12. Lucius M. Philippus, syn poprzedniego, drugi mąż Atii, siostrzenicy Cezara, ojczym Oktawiana. - Reges: 13. Quintus M. Rex, konsul w r. 68 p.n.e.;

w r. 63 walczył przeciw Maniiuszowi (zob. Maniii 17), stronnikowi Katyliny. - Rutiii:

14. Caius M. Rutiius, konsul w r. 357 p.n.e. w r. 356 otrzymał dyktaturę w czasie wojny z Etruskami; był pierwszym plebejuszem, który piastował ten urząd; w r. 352 był konsulem po raz drugi, w roku następnym jako pierwszy z plebejuszy otrzymał cenzurę. 15. syn jego, Caius M. .Rutiius, konsul w r. 310 walczył z Etruskami, Samnitami. - Inni: 16. Lucius M. Sęp-ttmus, pochodził ze stanu rycerskiego, odznaczył się w II wojnie punickiej. Korneliusz Scipio powierzył mu dowództwo i zadanie zdobycia kilku miast. 17. Quintus Af. Twbo Galhnius Fronto Publicius Severus Priscus, odznaczył się w wojnie Trajana z Partami, stłumił powstanie Żydów w Cyrenąjce i Egipcie. Za panowania Hadriana stłumił bunt w Mauretanii. Zarządzał Pannonią i Dacją.

Marcjalis (Marcus Valerius Martialis) epigra-matyk łaciński, ur. ok. r. 40 n.e. w Biłbilis, w Hiszpanii. Do Rzymu przybył w r. 64; był klientem wielu możnych domów. Do Hiszpanii powrócił w-r. 98 i tam umarł ok. r. 102. Epigramy jego, zebrane w 15 księgach, dzielą się na 4 grupy o odrębnych tytułach; Liber spectacu-lorum (Księga widowisk) obejmuje epigramy napisane w r. 80 z okazji otwarcia amfiteatru Hawiuszów (.Cohsseum); treść ich stanowią opisy samej budowli oraz igrzysk, jakie się odbyły przy otwarciu amfiteatru; Xenia (Podarki) i Apo-phoreta (Fanty) są zbiorami krótkich epigramów, które umieszczano na podarkach rozdawanych w czasie Satumaliów i na fantach wygranych w czasie tych świąt. Pozostałych 12 ksiąg obęj-

muje epigramy poruszające tematy z różnych dziedzin ówczesnego życia Rzymu. Dowcipne, niekiedy złośliwe utwory M. stanowią bogate źródło do poznania współczesnej mu epoki. Af. jest twórcą i mistrzem epigramu satyrycznego.

Marcjon (Markion) syn biskupa z Synopy (w Foncie), grecki pisarz gnostyczny z II w. n.e. U nauce swej odrzucił Stary Testament i opierał się na odpowiednio skróconej i przerobionej Ewangelii Łukasza i 10 listach Pawła Apostoła. Odrzucenie Starego Testamentu uzasadniał w piśmie Antytezy. Skrócony kanon Nowego Testamentu dokonany przez M. miał duże znaczenie w historii tekstu Nowego Testamentu. Przeciw poglądom M. występował Tertulian (Contra Marcionem).

Marcodurum miasto w kraju Ubiów, w Galii.

Marcomani (Marcomanni) zob. Markoma-iwwie.

Marcus 1. Marek, męskie imię rzymskie (praemmen) oznaczane skrótem M. 2. Zob. Marek.

Mardonios, zob. Mardoniusz.

Mardoniusz (Mardonios) syn Gobriasa i zięć Dariusza Hystaspesa, wódz pierwszej wyprawy perskiej na Grecję w r. 492 p.n.e., zakończonej rozbiciem się u przylądka Atos. Po tej klęsce pozbawiony dowództwa przez Dariusza, został zrehabilitowany przez Kserksesa i obdarzony dowództwem trzeciej wyprawy na Grecję. Zginął w bitwie pod Platejami w r. 479.

Mardowie (łac. Mardi) nazwa kilku ludów mieszkających w różnych częściach Azji Mn.

Marca (gr. Maree, Mareja) dziś Amrija, wg innych Kom el-Idris; miasto w północnym Egipcie, położone nad jeziorem Mareotis, w okolicy obfitującej w palmy, papirus i wino.

Marek (gr. Mdrkos, łac. Marcus) 1. bliżej nieznany grecki poeta liryczny z I w. n.e. Jego elegie i treny wyśmiewał Lukillios (zob.). 2. M. Ewangelista, Żyd z pochodzenia, zw. Janem (M. jest jego imieniem rzymskim), autor jednej z czterech Ewangelii Nowego Testamentu. Ewangelię spisał na podstawie ustnych katechez Piotra w Rzymie, prawdopodobnie (jak wynika ze świadectw Ireneusza, Klemensa Aleksandryjskiego i in.) między r. 42 a 62 n.e. Językiem Ewangelii M. jest hellenistyczna kojne. 3. M. Eremita, uczeń Jana Chryzostoma, autor (zachowanych) ośmiu pism o treści ascetycznej, przeznaczonych dla mnichów, oraz dwu (również zachowanych) pism dogmatyczno-polemicz-nych. Żył najprawdopodobniej w pierwszej poł. V w. n.e. 4. M. Diakon, grecki pisarz chrześcijański z V w. n.e., autor (zachowanej) biografii Porfiriusza, biskupa Gazy.

Marek Aureliusz (Marcus Annius CatiUus Severus; od r. 130 n.e. M. Annius Verus; od r. 138 M. Aelius Aurelius Verus; od r. 161 Imperator Caesar M. Aurelius Antonmus Augustus) cesarz rzymski, wybitny przedstawiciel filozofii stoickiej. Urodził się 26.IV.121 r. n.e. w Rzymie. Pochodził ze starego rodu plebejskiego Anniu-szów, którego członkowie należeli wówczas do najbliższego otoczenia cesarza Hadriana. Już w dzieciństwie zwracał na siebie powszechną uwagę swym umiłowaniem prawdy. Ta cecha charakteru zjednała mu szczególną sympatię Hadriana. W wieku lat 6 Af. został zaliczony w poczet ekwitów, w 8 roku życia został członkiem kolegium kapłańskiego saliów. W dzieciństwie otrzymał bardzo staranne wykształcenie. Jeden z jego nauczycieli, cynik Diognetos, zaszczepił w nim wielkie umiłowanie filozofii, surowego życia i prostoty. Po śmierci ojca M. został adoptowany w r. 130 przez swego dziadka, Af. Anniusa Yerusa, w r. 138 - przez adoptowanego syna Hadriana, T. Aureliusa Fulvusa Boioniusa Arriusa Antoninusa (późniejszego cesarza Antonina Piusa).

Wkrótce po tej ostatniej adopcji (dokonanej na życzenie Hadriana) Af. został desygnowany na kwestora. Po śmierci Hadriana został w r. 139 desygnowany na konsula na r. 140 i mianowany cezarem. W r. 145 został po raz drugi konsulem. W tymże roku poślubił córkę Antonina Piusa, Faustynę Młodszą. W r. 146 zarzucił studia retoryki, którym się oddawał, a poświęcił się wyłącznie studiowaniu filozofii stoickiej. Decyzję tę powziął pod wpływem swego nauczyciela, stoickiego filozofa Q. luniusa Rusticusa, który zapoznał go z wykładami Epikteta. W r. 146 przyznana została Af. będącemu cezarem potestas tribunicla. W r. 146 będąc konsulem po raz trzeci, został wyznaczony przez umierającego Antonina Piusa na jego następcę Af. A. przybrał za współwładcę Lucju-sza Werusa, będącego również adoptowanym synem Antonina Piusa. W ten sposób został zapoczątkowany w państwie rzymskim system współrządów. Sprawowanie rządów nie było dla Af. A. sprawą łatwą, przede wszystkim ze względu na jego zamiłowania i przekonania. Lubił

on spokojne skromne życie, poświęcone lekturze i pisaniu. Miał bardzo krytyczny pogląd na życie publiczne, które uważał za jałowe i monotonne. Nie widział także możliwości ulepszenia ustroju politycznego. Jednakże wpojone mu przez doktrynę stoicką przekonanie o istnieniu przeznaczenia, rezygnacja i tęsknota za śmiercią łączyły się u niego z głębokim poczuciem obowiązku służenia państwu i obywatelom, wyznaczonego mu przez naturę. Także sytuacja, w której wypadło mu rządzić, nie była pomyślna. Cały okres jego panowania obfitował w klęski żywiołowe i wojny. Na samym początku nastąpił straszliwy wylew Tybru, a potem głód, rozruchy uliczne i pożar najbardziej zaludnionych dzielnic w Rzymie, plaga szarańczy w Azji i Afryce, nieustanne wojny na wielu frontach i epidemia dżumy, zawleczonej przez wojska rzymskie z Mezopotamii (pestis Antonim). Nadszarpnęło to skarb państwa w tak znacznym stopniu, że cesarz musiał wyprzedać własne kosztowności i uciec się do obniżenia zawartości czystego kruszcu w monetach. W polityce wewnętrznej M. A. starał się o zachowanie dobrych stosunków z senatem. Wzmocnił nadzór nad municypiami i przeprowadził mniejszej wagi reformy w dziedzinie administracji i prawa cywilnego. W r. 177 wydał edykt wymierzony przeciwko chrześcijanom, których uważał za zwolenników zabobonu i wrogów państwa. Tolerował także ich prześladowania. Wśród wszystkich przeciwności losu starał się zachować równowagę ducha, choć trudy panowania stawały się coraz cięższe. W r. 169 zmarł Lucjusz Werus i odtąd M. A. musiał sam kierować działaniami wojennymi. Chociaż był dobrym i zwycięskim wodzem, nie cieszył się popularnością w wojsku, które zdawało sobie sprawę, że nie był on żołnierzem z powołania. Podczas kampanii przeciwko Mar-komanom, Kwadom i Sarmatom, czując że jego zdrowie, nadwerężone przez trudy wojenne, coraz bardziej słabnie, cesarz odbył stoicki "rachunek sumienia" i spisał w języku greckim swoje myśli w pamiętniku pt. Do siebie samego (Eis heautón; w przekładach przyjął się tytuł:

Rozmyślania). Pamiętnik ten znaleziono i ogłoszono po śmierci M. A; który zmarł 17.III.180 r. na dżumę w Windobonie (Wiedeń) lub Sirmium (Mitrovica n. Sawą), gdzie znajdowała się jego kwatera główna. Pierwsza księga pamiętnika ma charakter autobiograficzny i zawiera głównie charakterystyki osób, które pomogły M. A. w jego pracy nad doskonaleniem się. Księgi 2-12 są zbiorami oderwanych aforyzmów, dotyczących problemów wszechświata, bóstwa, człowieka, duszy ludzkiej i stosunku człowieka do innych ludzi. Aforyzmy te mają charakter wyraźnie osobisty i tym właśnie różnią się od bezosobistej

doktryny innych stoików. Ironia losu sprawiła, że najwspanialszy wizerunek M. A. (posąg konny na Kapitelu), zachowany został dzięki chrześcijanom, którzy sądzili, iż ta rzeźba przedstawia jednego z ich świętych, cesarza Konstantyna Wielkiego.

Mareotis 1. (gr. Mareotis, łac. Marea lacus albo Maria lacus) dziś Birket Marjut; jezioro w Egipcie na zachód od Nilu, na południe od Aleksandrii, utworzone przez boczne kanały kanopijskiego ramienia Nilu, oddzielone od Morza Śródziemnego wąskim przesmykiem. Służyło jako port Aleksandrii dla żeglugi po Nilu. Nazwane od leżącego na brzegu miasta Marea. 2. nom w Dolnym Egipcie.

Mares zob. Marowie.

Margiana prowincja państwa perskiego, kraj położony między rzeką Oksos na północy, prowincjami Sogdianą i Baktrią na wschodzie. Arią na południu i Hyrkanią na zachodzie. Najważniejszym miastem była Aleksandria, założona przez Aleksandra W., od czasów Antiocha I zwana Antiocheja Margiane; kraj zamieszkiwali Derbikowie, Massageci, Parnowie i Tapurowie.

Margites postać greckiej poezji ludowej, tzw. imię mówiące: przemądrzały prostak, głupiec uważający się za mądrego. M. był bohaterem eposu komicznego pod tym tytułem. Pewne wiersze (jambiczne) tego eposu łączy Księga Siida z imieniem Karyjczyka Pigresa, autora Mysio-•żabiej wojny. Wcześniejsze świadectwa starożytne, wśród nich Arystofanesa, a przede wszystkim Arystotelesa i Kallimacha, łączą autorstwo M. z nazwiskiem Homera.

Margus 1. rzeka w Baktrii. 2. (dziś Morawa> prawy dopływ Dunaju.

Maria lacus zob. Mareotis.

Mariamne żona Heroda Wielkiego, którą Herod, mimo wielkiej do niej miłości, skazał w r. 28 p.n.e. na śmierć na skutek (fałszywych) podejrzeń o zdradę małżeńską.

Mariana 1. miasto w północnej części wschodniego wybrzeża Korsyki, kolonia rzymska założona przez Mariusza. 2. miasto w Hispania Tarraconensis, na lewo od górnego biegu rzeki Anas.

Mariandynowie (gr. Mariandynóf) lud w pół-nocno-wschodniej Bitynii.

Marianos zw. Scholastykiem, poeta grecki rzymskiego pochodzenia, żyjący w czasach cesarza Anastazjusza (491 - 518). Af. transpono-wał heksametryczne utwory poetów hellenistycznych (wg Księgi Suda: Kallimacha Hekalę, Hymny, Ajtia i Epigramy, Teokryta Idylle, Apo-loniusza Argonautikd, Aratosa Fajnómena, Nikandra ThertakS) na trymetry jambiczne. Wiązało się to z przełomem w wersyfikacji antycznej, polegającym na porzuceniu przez poetów sztucznej już wówczas zasady iloczasowej (niezgodnej z akcentuacją żywego języka) i przejściu do naturalniejszych form trymetru jambicznego. Af. był też autorem epigramów utrzymanych w tradycyjnych dystychach elegijnych. Sześć zachowanych epigramów świadczy o dobrym smaku altystycznym poety.

Marica zob. Marika.

Maricae lucus. gaj Mariki w pobliżu Min-tumae, nad rzeką Liris.

Marcae pahis jezioro (obok Minturnae), do którego wpadała rzeka Liris.

Maricius zob. Afarycki Szymon.

Marii Mariusze, ród plebejski. 1. Caius Ma-rius, słynny pogromca Cymbrów i Teutonów;

urodził się w r. 156 p.n.e. w Cereatae w okolicach Arpinum, pochodził z ubogiej rodziny; odznaczył się w armii Scypiona Młodszego w Hiszpanii. W r. 119 został trybunem ludowym. Spokrewnienie z patrycjuszowskim rodem rzymskim przez małżeństwo z Julią, ciotką Cezara, umożliwiło mu dostęp do wyższych urzędów. W r. 116 został pretorem, następnie otrzymał w zarząd Hiszpanię. W r. 109 jako legat Metellusa brał udział w wojnie z Jugurtą. W r. 107 otrzymał konsulat oraz dowództwo nad armią, przeprowadził wówczas reorganizację wojska. W r. 106 odniósł ostateczne zwycięstwo nad Jugurtą, jednakże nie bez pomocy Sulli, któremu udało się pojmać Jugurtę. W latach 104 -101 wybierano go na konsula corocznie. W tym czasie pokonał Teutonów w r. 102 pod Aquae Sextiae i Cymbrów w r. 101 pod Yercellae. Popularność Af. osiągnęła w tym czasie punkt szczytowy. Nazywano go trzecim założycielem Rzymu. W czasie walk, które powstały w związku z wnioskami Saturnina, Af. początkowo pozostawał w obozie zwolenników ustawy agrarnej. Kiedy po zabójstwie Memmiusza senat zarządził stan wyjątkowy, Af. przeszedł na stronę optymatów i wystąpił przeciw Satuminowi przyczyniając się do jego zamordowania. Skompromitowany tym wobec popularów, nie pozyskawszy zaufania optymatów, musiał opuścić Rzym. U czasie wojny ze sprzymierzeńcami (w której odniósł niejedno zwycięstwo) utracił popularność na rzecz Sulli, wskutek tego w r. 88 Zgromadzenie Ludowe powierzyło Sulli dowództwo w wojnie z Mitry-datesem. Wówczas Af. przy pomocy bojówek Sulpicjusza Rufusa przeprowadził na Zgromadzeniu wniosek pozbawiający Sullę dowództwa. Gdy jednak Sulla, objąwszy mimo wszystko dowództwo, wyruszył z armią na Rzym, musiał Af. uchodzić z Italii. W r. 87, w czasie gdy Sulla walczył w Azji z Mitrydatesem, Af. przy pomocy Cynny opanował Rzym i wywarł zemstę na przeciwnikach. W r. 86 został po raz siódmy konsulem razem z Cynną, ale wkrótce po wyborach umarł, w wieku 71 lat. 2. Caius Af., adoptowany syn poprzedniego, zwany Mariuszem Młodszym, ur. w r. 109; w r. 82 został konsulem, po śmierci ojca stanął na czele partii mariańskiej i walczył z Sulla, przez którego został pokonany w bitwie koło Sacriportus, a następnie oblężony w Praeneste, gdzie się schronił. Został zabity podczas próby ucieczki z miasta. 3. Caius Af. Gratidianus z Arpi num, do rodu Mariuszów wszedł przez adopcję; był znanym mówcą. Sulla po zajęciu Rzymu w r. 82 p.n.e. kazał go zamordować. 4. Marcus Af., przyjaciel Cycerona; zachowały się listy z ich korespondencji. 5. Publiiis Af. Celsus, żył za czasów Nerona i jego następców;

w r. 63 n.e. był dowódcą w Pannonii, cieszył się wielkim zaufaniem Galby i Othona. 6. Af. Afa-ximus, historyk rzymski z II/III w. (ok. 165--230), kontynuator i naśladowca Swetoniusza, autor biografii 12 cezarów (od Nerwy do Heliogabala). Wywarł wpływ na późniejszą historiografię. Pierwsza polowa zachowanej Historia Augusta składa się po większej części z wyciągów z jego dzieła. 7. Caius Af. Yictorinus, ur. w Afryce, nauczyciel retoryki w Rzymie do r. 362 n.e.; neoplatonik, autor przekładów pism Arystotelesa i Platona i ich komentator; pisał prace o gramatyce i metryce oraz komentarze do Cycerona. Został chrześcijaninem; polemizował z Ariuszem, w związku z czym napisał komentarze do listów św. Pawia. 8. Af. Victor, poeta chrześcijański z V w. n.e.; ujął w formę wierszową księgę Genezis. Jego list, napisany heksametrem, do opata Salomo jest ciekawym

źródłem do poznania współczesnych mu obyczajów.

Marika (Afarica) lokalne bóstwo latyńskie, nimfa wodna, której poświęcony był gaj w okolicach Mintumae. Utożsamiano ją z grecką Afrodytą lub z Kirke.

Marinos 1. stawny anatom z początku I. w. n.e., nazwany przez Galenosa odnowicielem anatomii. Pisma jego nie zachowały się. 2. M, z Tyru, cytowany przez Ptolemeusza geograf z n w. n.e.; Af. pierwszy określił położenie krajów i poszczególnych miejscowości wg stopni długości i szerokości geograficznej, jednocześnie bardzo dokładnie opisał północne wybrzeże Europy; prace jego były źródłem dla Ptolemeusza. 3. M. z Neapolis w Samarii, neoplatonik, uczeń Proklosa, jeden z ostatnich kierowników szkoły ateńskiej. Autor biografii Proklosa i (nie zachowanych) komentarzy do Platona.

Marisi bóstwo etruskie, identyfikowane z rzymskim Marsem.

Maris2 (dziś Maros) rzeka w Dacji, dopływ Cisy, błędnie wg Herodota i Strabona podawana jako dopływ Dunaju.

Marius Victorinus zob. Yictormus.

Mariusze zob. Marii.

Markellinos grecki gramatyk z V w. n.e., komentator pism Hermogenesa, prawdopodobnie identyczny z autorem zachowanej biografii Tukidydesa, noszącym to samo nazwisko.

Markianos geograf z Heraklei w Bitymi, żyjący na początku V w. n.e. Af. opisał basen Morza Śródziemnego w dziele Periplus tes ekso thalasses hen te kuj hesperiu kuj ton en antź megiston neson (Opłynięcie morza zewnętrznego, wschodniego i zachodniego i największych jego wysp), w większej części zachowanym.

Markion zob. Marcjon.

Markomanowie (łac. Marcomanni lub Marco-mani) plemię germańskie, które pod rządami Maroboduusa (8 p.n.e. -19 n.e.) doszło do znacznej samodzielności, wtargnęło na terytorium dzisiejszej Czechosłowacji i stanęło na czele sprzymierzonych plemion germańskich. Rozszerzyli swoje państwo na południe aż do Dunaju, skąd zostali wyparci w r. 20. Prowadzili walki z Rzymem za Domicjana w latach 89 - 92. Za Marka Aureliusza wybuchła wojna z M. (166--180) zakończona niekorzystnym dla Rzymu pokojem zawartym przez Kommodusa. W in w. M. często napadali na terytorium cesarstwa.

Około r. 500 osiedli ostatecznie na terytorium dzisiejszej Bawarii.

Marku zob. Marek.

Mannarica zob. Marmarika.

Mannarika (Marmarike, Mwnwrica) kraj na północnym wybrzeżu Afryki, między Egiptem a Cyrenajką, w zachodniej części zamieszkały przez Greków z Cyrenąjld, we wschodniej przez Egipcjan. Mieszkańcy Af., zw. Marmaridaj, żyli przeważnie koczowniczo. Najważniejszymi plemionami na wybrzeżu byli Adynnachidzi i Si-gammowie, a we wnętrzu kraju Nasamonowie i Augilonowie. W czasie panowania Ptolemeuszy Af. należała do Egiptu i była podzielona na dwie części: wschodnią Libicus nomwt, zachodnią Marmaricus nomus. Kraj, w starożytności zasilany małą rzeką, był dość żyzny.

marmor Parium zob. Parwm marmor,

Maro zob. Wergiliusz.

Maroboduus (zlatynizowana forma germańskiego Marbod) król Markomanów, twórca pierwszego wielkiego państwa Germanów. Wychowany na dworze Augusta, utrzymywał dobre stosunki z Rzymem, co było. przyczyną wielkiej niechęci do niego Markomanów. Przeciwnicy Af., korzystając z niepowodzeń jego w czasie wojny z Cheruskami, wystąpili przeciw niemu i zmusili go do szukania pomocy w Rzymie. Jednakże Rzymianie odmówili poparcia, pozwolili mu jedynie pozostać na terenie cesarstwa. Af. osiadł w Rawennie, gdzie spędził ostatnie lata żyda.

Maron 1. mit. syn Euanthesa, wnuk Dionizosa, kapłan Apollina w Maronei. Odwdzięczając się Odyseuszowi za ocalenie żyda, podarował mu wino, którym ten uśpił cyklopa Polifonia. 2. bohater spartański, zginął pod Termopilami.

Maronea (gr., albo MarÓnejw, łac. Maroma) miasto na południowym. wybrzeżu Tracji, na północo-zachód od Mesembrii, skolonizowane przez Chios; znane z doskonałego wina. Nazwane od imienia mitycznego Marona (zob. Maron l).

Maronia zob. Maronea.

Marowie (iac. Mores) plemię na południowym wybrzeżu Morza Czarnego.

Marpessal mit. córka Euenosa i Alkippy, starali się o jej rękę Apollo i Idas; Af. wybrała Idasa.

Marpessa2 góra na wyspie Paros, znana z kamieniołomów dostarczających marmuru.

Marrucini mały szczep italski mieszkający na wybrzeżu adriatyckim w środkowej Italii, sąsia-

dujący od północy z Westynami, od zachodu z Pelignami, od południa z Frentanami; w r. 304 p.n.e. zawarli przymierze z Rzymem. Brali udział w powstaniu Italików w r. 90-. Główne miasto M. - Teate nad rzeką Atemus.

Marruyini zob. Marsowie.

Marruyium zob. Marruwium.

Marruwium (Marrmium) główne miasto Marsów nad jeziorem Fucinus (lacus Fucinus).

Mars (także Mmors, oskijskie lub sabińskie Mamers) mit. staroitalskie bóstwo, pierwotnie prawdopodobnie bóg wiosny i rolnictwa, bóg wojny u Rzymian, zaliczany do najwyższej trójcy bóstw rzymskich (Jupiter, M., Kwirynus). .Czczono go jako ojca Romulusa i Remusa i stąd jako ojca Rzymian. Poświęconymi mu zwierzętami były: wilk, rumak i dzięcioł. Miesiącami M, były marzec (nazwany od imienia M. - Mar-tius) i październik (October), wypełnione świętami na cześć M. Może to pozostawać w związku z dawnym zwyczajem rozpoczynania działań wojennych w marcu i kończenia ich .w październiku. Kultem M. zajmowało się kolegium kapłańskie Saliów. Pod wpływem mitologii greckiej M.

był później identyfikowany z Aresem. W Rzymie poświęconych mu było wiele miejsc kultu. Jednym z najstarszych był ołtarz (ara Martis) na Polu Marsowym, gdzie odbywało się lustrum. Spośród licznych świątyń M. w Rzymie najważniejszymi były świątynia przy Porta Ca-pena, oraz świątynia M. Ultora, wzniesiona przez Augusta na Forum Augusti. Rzymianie nadawali M. wiele przydomków, jak Gradivus, Yictor, Propugnator, Ultor i in. Do kręgu bóstw związanych z M. należała Norio (później nazywana Belloną), Pallor i Pavor oraz Honos i Virtus.

Marscheyius zob. Marszewski.

Marsi zob. Marsowie.

Marsicum helium (90 - 88 p.n.e.) wojna mar-syjska, tj. wojna sprzymierzeńców italskich z Rzymem o nadanie im praw obywatelskich. Nazwana M. 6., ponieważ największą rolę odegrali w niej Marsowie pod wodzą Pompediusza Siło. Zakończyła się opanowaniem zbuntowanych okręgów przez Rzym, Italicy jednak zyskali szereg .ustępstw politycznych, cała wolna ludność Italii otrzymała obywatelstwo rzymskie. Zob. socii.

Marsjas, Marsjasz (Marsyas) 1. mit. pierwotnie frygijski bożek rzeki Marsyas, dopływu Meandra, patron miasta Kelajnaj. Przypisywano mu wynalezienie aulosu i gry na tym instrumencie. W greckiej mitologii - sylen czy satyr. Reprezentował muzykę frygijską (gra na instrumentach dętych) w przeciwieństwie do greckiej (na instrumentach strunowych). Wg podania ateńskiego wynalazczynią aulosu była Atena. Ponieważ jednak gra na tym instrumencie szpeciła jej twarz, odrzuciła aulos, który podniósł M, Wyrazem walki prądów helleńskich z wpływami wschodnimi jest podanie o zawodach, w których M. swoją grą na aulosie współzawodniczył z Apol-linem, grającym na kitarze. Podanie przyznaje zwycięstwo Apollinowi, który pokonanego M. za karę, że się ośmielił mierzyć z bogiem, przywiązał do drzewa i obdarł ze skóry. 2. M. z Filippi, historyk grecki z IV w. p.n.e., autor opowiadań mitycznych, Mathlkd, i kronik macedońskich Makedonikdj historia]. Z dzieł tych zachowały się fragmenty. 3. M. z Pelli, historyk grecki z IV/ /III w. p.n.e.; wychowywał się razem z Aleksandrem W., od r. 306 był strategiem w Macedonii. Jego Historia Aleksandra i Historia Macedonii (Makedonika) w 10 księgach zawierała dzieje Macedonii od pierwszego jej króla do założenia Aleksandrii w r. 330. Zachowane fragmenty.

Marsowe Pole zob. Campus Martius.

Marsowie (Marsi) 1. szczep sabelski w środkowej Italii, na wschód od Rzymu, nad południo-wo-wschodnimi t północnymi brzegami jeziora Fucinus, znany z odwagi. W r. 304 M. zawarli z Rzymem przymierze. Bardzo dużą rolę odegrali w powstaniu Italików w r. 90 (zob. Marsicum helium). Stolicą ich było Marruvium (Marrubium), stąd nazwano ich Marruyini. Znali zioła lecznicze, umieli nawet leczyć ukąszonych przez węże, z tego powodu zapewne uchodzili za potomków Kirki. 2. niezależny szczep germański zamieszkujący obszar w północno-zachodniej Germanii, między rzekami Luppia i Rura. Wspomagali Cherusków w wojnie z Rzymianami, która skończyła się klęską Warusa w Lesie Teutoburskim w r. 9 p.n.e. Zostali pokonani przez Germanika.

Marsus zob. Vibii 6.

Marsyas1 zob. Marsjas.

Marsyas2 1. trudna do zidentyfikowania rzeka we Frygii, dopływ Meandra. 2- rzeka w Karii mająca źródła w pobliżu Stratonikei, dopływ Meandra. 3. niewielka rzeka w Syrii wpadająca do Orontesu nieopodal Apamei. 4. nazwa rozległej równiny w Syrii, pomiędzy Libanem i Anty-libanem.

Marszewski Sebastian (Marscheyius) poeta nowołaciński z XVr w., autor m. in. Epithala-

mion M nuptiis.i. Joannis regis Hungariae et... Isabellae filiae Sigismundi primi na ślub córki króla Zygmunta Starego, Izabelli, z Janem Za-połyą (1539), elegii na śmierć Zapołyi (1540) i pieśni Ad equites Polonos de bello Twcis inferendo carmen paracieticum (1543), wzywającej szlachtę do wojny z Turkami.

Martha syryjska wróżbitka towarzysząca Mariuszowi podczas jego wyprawy przeciwko Teutonom.

Martialis zob. Marcjalis.

Martianus Capella zob. Capella Martianus Felix.

Martii zob. Marcu.

Martius łac. marzec, miesiąc w kalendarzu rzymskim poświęcony Marsowi. Pierwszy dzień marca czczony był przez kapłanów Marsa, tzw. Saliów. M. w pierwotnym kalendarzu rzymskim rozpoczynał rok. Zob. miesiące.

Martwe Morze zob. Martuum marę.

Marus lewy dopływ Dunaju, przepływający przez kraj Kwadów.

Maruwium zob. Marruwium.

Marycki Szymon (Maricius) 1516-1574, właściwie Kociołek; mieszczanin z Pilzna, profesor Akademii Krakowskiej, gdzie w latach 1539--1550 wykładał Cycerona, Horacego, Wergiliu-sza, Demostenesa i Arystotelesa. Wydał m. in. mowę Demostenesa De pace (1546) i Pro libertate Rhodiorwn (1547) z własnym przekładem na łacinę. Ogłosił komentarze do paru dziel Cycerona (Pro Publio Quintio, De Oratore), ale nie dochowały się. Z prac oryginalnych ważne dzieło o szkolnictwie De scholis seu academiis Ubri duo (Kraków 1551).

Mases miasto i port w Argolidzie.

Masinissa zob. Masynissa.

maska (łac. persona, larw, gr. prósopon, prosopeJon) osłona twarzy używana w starożytności przez aktorów dla charakterystyki, wyrabiana z masy płócienno-gipsowej. Składała się z 2 części: osłaniającej twarz i okrywającej tył głowy. M. modelowano w kształcie charakterystycznych typowych twarzy o wydatnych rysach. Pierwotnie malowano jednolitą barwą: białą (twarz kobieca) lub brunatną" (męska); w późniejszym okresie domalowywano brwi, usta i oczy. Na źrenice pozostawiano otwory. Otwór ustny spełniał rolę rezonatora głosu. Najczęstszymi typami były m. tragiczne, komiczne i satyrowe. M. pantomimiczne charakteryzowały zamknięte usta i spokojny wyraz twarzy. Zachowały się

liczne przedstawienia m. aktorskich w malowidłach wazowych i na płaskorzeźbach.

Masiowski Franciszek humanista z w. XV, wychowanek uniwersytetu w Padwie. Przełożył na łacinę traktat o wymowie Demetriosa z Faleronu (De elocutwne, Padwa 1557).

Maso, Masones zob. Papirii 10.

Massageci (gr. Massagetaj, łac. Massagetae) wojownicze plemię koczownicze mieszkające w Azji, na wschód od Morza Kaspijskiego. W r. 529 p.n.e. wyprawił się przeciw nim Cyrus Wielki, poniósł jednak klęskę i sam zginął.

Massalia (Massilid) dziś Marsylia; miasto i port powstałe w okresie wielkiej kolonizacji greckiej, na przełomie VII i VI w. p.n.e., założone przez Fokejczyków na wybrzeżu liguryjskim w Galii, niedaleko ujścia Rodami. Po zdobyciu przez Kartaginę przewagi w zachodniej części Morza Śródziemnego (ok. r. 540) M. prowadzi walki z Kartaginą, Etruskami i piratami, utrzymując przyjazne stosunki z Rzymem, stając po jego stronie w wojnach punickich. Dzięki dogodnemu ^ położeniu (na przecięciu szlaków handlowych bursztynu i cyny) dochodzi szybko do świetności, stając się centrum handlu lądowego i morskiego. Zakłada szereg własnych kolonii w Ligurii (Nicea, Antipolis) i w Hiszpanii (Maj-nake), rozszerzając wpływy kultury greckiej w Galii i Hiszpanii. Największy rozkwit osiąga na przełomie IV i III w. Nawrót świetności następuje po wojnach punickich. Po utworzeniu przez Rzymian prowincji Gallia Narbonensis i założeniu rzymskiej kolonii Narbo maleje polityczne i handlowe znaczenie M. Inicjatywa handlowa przechodzi na terenach Galii w ręce Rzymian. M. wchodzi w skład państwa rzymskiego jako civitas libera et foederata (na prawach miasta wolnego i sprzymierzonego), zachowuje jednak swój charakter grecki. W okresie cesarstwa ma duże znaczenie jako ośrodek kultury.

Massaliota zob. Terentii 2.

Massicus mons (dziś Monte Massico) łańcuch niezbyt wysokich gór w Italii, na granicy Lacjum i Kampanii, między dolnym biegiem rzek Liris i Yolturnus; słynął z bogatych winnic i wina, stąd często wspomniane wino Massicum (Horacy).

Massilia zob. Massalia.

Massiva wnuk Masynissy, syn Gulussy, króla Numidii, prawny następca tronu po śmierci

Adherbala i Hiempsala; z polecenia Jugurty zamordowany w Rzymie w r. 111 p.n.e. przez Bomilkara.

Massylijczycy (łac. Massylii) plemię w północnej części Numidii. Nazwa używana często zamiast: Numidyjczycy.

Mastanabal najmłodszy z trzech synów Ma-synissy, ojciec Jugurty i Gaudy. Po śmierci Masynissy dzielił (wg zarządzeń Scypiona) władzę nad Numidią z braćmi. Zob. Micipsa.

Mastarna zob. Macstrna.

mastigoforowie (gr. mastigofóroj, od mdstiks bat) dozorcy pomagający hellanodikom (zob. hellanodikowie w utrzymaniu porządku podczas igrzysk olimpijskich. Wykonywali kary chłosty nałożone przez sędziów.

Masurius (i Massurius) Sabinus zob. Sabinus Masurius.

Masynissa (Masinissd) syn Gali, króla wschodniej Numidii, wychowany i wykształcony w Kartaginie. Początkowo występował jako sprzymierzeniec Kartaginy. W r. 213 p.n.e. brał udział w walce Kartaginy z Syfaksem, następnie w walkach z Rzymem w Hiszpanii, przyczyniając się do pokonania Scypionów w r. 212 p.n.e. W związku z poparciem Syfaksa przez Kartaginę M. zawarł przymierze z Rzymem i pomagał w Afryce Scypionowi, po którego zwycięstwach otrzymał państwo Syfaksa. Z rywalizacją M. i Syfaksa wiąże się historia tragicznej miłości do Sofonisbe, którą, jako żonę Syfaksa, mieli Rzymianie wziąć do niewoli. By nie dopuścić do tego, M. podał ukochanej truciznę.

mater familias (lub mater familiae; lać., dosł. matka rodziny) w źródłach rzymskich znaczenie terminu m. f. jest bardzo różnorodne. Af. /. oznaczała początkowo żonę, która podlegała władzy (manus) męża lub osoby, pod której władzą znajdował się mąż w przypadku, gdy sam nie był sui iuris. W tym znaczeniu uzyskanie przez kobietę miana m. f. wiązało się z jej przejściem '60 agnatycznej rodziny męża i uzyskaniem przez nią stanowiska córki agnatycznej. Według niektórych autorów starożytnych nazwa m. f. przysługiwała tylko żonie podlegającej bezpośrednio władzy patris familias (zob. patria potestas), która ponadto miała dzieci. Po zaniknięciu małżeństw, w których żona podlegała władzy męża, również i to znaczenie m. f. zanika. W źródłach prawniczych okresu klasycznego i poklasycznego termin m. f. występuje w całkiem odmiennym znaczeniu. Dla autorów z tego okresu m. f. jest

kobietą, która nie podlega niczyjej władzy, tzn. osobą sui iuris. Termin m. f. występował również w zupełnie odmiennym znaczeniu od. powyżej omówionych i oznaczał każdą kobietę dobrych obyczajów, niezależnie od tego, czy była zamężna, czy nie. W tym znaczeniu występował wymiennie z terminem matrona i był używany głównie w związku z przestępstwami natury obyczajowej (m. f. i matrona stanowiły przeciwieństwo nierządnicy, tylko z nimi można było popełnić cudzołóstwo, adulterium i stuprum) oraz z wyrządzeniem zniewag (szereg czynów polegających na nieuszanowaniu m. f. i matrony stanowiło iniurię).

Mater Matuta zob. Matula.

Maternus 1. Af. Curiatius, rzymski poeta i mówca z epoki Flawiuszów (I w. n.e.), pisał tragedie; utwory jego nie zachowały się. 2. zob. Firmicus Maternus.

Mateusz Ewangelista (Matthajos) zw. także Lewi, autor jednej (prawdopodobnie najstarszej), z czterech Ewangelii Nowego Testamentu, napisanej w latach 45 - 63/4 w języku aramejskim i zachowanej w przekładzie greckim.

Matiana (dziś perski Azerbejdżan) kraj w pół-nocno-zachodniej części Medii, nad jeziorem Matianus lacus (u Strabona Mamione, dziś jezioro Urmia).

Matienus 1. Publius Af., trybun wojskowy w armii Scypiona Starszego w Italii, został zamordowany w obozie propretora Pleminiusza. 2. Caius Af., prowadził wyprawę przeciwko Ligurom w r. 181 p.n.e. 3. Marcus Af., jako pretor w Hiszpanii dal się poznać ze swej surowości i chciwości; oskarżony z tego powodu w Rzymie, udał się dobrowolnie na wygnanie, ażeby uniknąć wyroku.

Matinus góra w Apulii, nad samym brzegiem Adriatyku, na północo-wschód od Sipontum, wspominana przez Horacego.

Matisco (dziś Macon) miasto Eduów w GalHa Lugdunensis, nad Ararem; przebiegała tędy droga z Lugdunum do Augustodunum.

Matius 1. Af. Caius, ur. w r. 84 p.n.e., przyjaciel Cezara i Oktawiana; autor jakiegoś dzieła o treści gastronomicznej. Apollodoros z Perga-mon (zob. Apollodoros 13) dedykował

mu swe dzieło retoryczne (Ars). Zachował się list Af. napisany do Cycerona z okazji śmierci Cezara. 2. Cnaeus Af., poeta rzymski z I w. p.n.e., autor żartobliwych mimijambów, tłumacz Iliady, niekiedy utożsamiany z pierwszym. Zarówno z prze

kładu Iliady, jak i z mimijambów zachowały się fragmenty.

Matralia święto ku czci Mater Matula, obchodzone 11 czerwca, w dniu założenia świątyni na Forum Boarium. Święto matron rzymskich; brały w nim udział kobiety żyjące w pierwszym małżeństwie. W uroczystości nie mogły brać udziału niewolnicę. W modlitwie wspominano najpierw dzieci krewnych, a potem dzieci własne. Zwyczaj ten wiąże się z podaniem o Leukotei - identyfikowanej z Mater Matula - która wychowywała Dionizosa^^syna swej siostry, Semele.

Matrica (także Matrice) miejscowość nad Dunajem, na południe od Aquincum, we wschodniej części Panwnia tnferior, na drodze Salinum-Annamatia,

Matriketas z Metymny, astronom grecki z V w. p.n.e. O pracach jego i działalności naukowej nic bliższego nie wiemy.

matrimonium {lać., synonim nuptiae) małżeństwo w pojęciu Rzymian było trwałym związkiem mężczyzny i kobiety, opartym na affectio maritalis, tzn. na chęci pożycia jako mąż i żona (nuptiae - mówi Modestinus - sunt coniunctw maris et feminae et consortium omnis vitae, divW et humani iuris commumcatio). Zawarcie małżeństwa dokonywało się przez wyrażenie zgody (consensus) przez wstępujących w związki małżeńskie lub jeśli byli oni altem iuris, przez osoby, pod których władzą przyszli małżonkowie pozostawali. Wyrażenie consensus uzewnętrzniało . się w podjęciu szeregu aktów, jak zaręczyny (sponsalia), obrzędy weselne, wprowadzenie żony do domu męża (deductio in domum maritt). W czasach najdawniejszych zawarciu związku małżeńskiego towarzyszyło przejście żony pod władzę męża (manus mariti). Formami ugruntowania manus nad żoną były: confarreatio (akt sakralny z udziałem flamen Dlalis), coemptw (pierwotnie rzeczywista, a później symboliczna sprzedaż władzy nad kobietą) oraz usus (kobieta przez cały rok pozostawała w domu męża, nie przedsiębiorąc trinoctiuni). Skutkiem poddania tony pod władzę męża było jej przejście do roIziny agnatycznej męża. Jej stanowisko prawne

i nowej rodzinie było analogiczne do stanowiska orki (filiae familias). W końcowym okresie epubliki małżeństwa cum manu stają się coraz rzadsze, panującym typem małżeństwa staje się małżeństwo sine manu. Głównym celem małżeństwa jest spłodzenie i wychowanie dzieci (procreandorum liberorum causa). - Małżeństwo

rozwiązywała śmierć jednego z małżonków lub rozwód (dtvortium). Pierwotnie na straży nierozerwalności związku małżeńskiego stało prawo sakralne. Wypadki, w których mąż mógł porzucić żonę, były wyjątkowe. Rozwodowi towarzyszyło zwykle zniesienie władzy nad kobietą. W zależności od tego, czy powstała ona przez confarreatio, czy przez coemptio, znoszona była przez contraria acta: diffareatio lub remancipatio. Kobieta pozostająca pod władzą męża praktycznie nie mogła małżeństwa rozwiązać, natomiast małżeństwo sine manu mogło być rozwiązane przez każdego z małżonków. - Wymogiem m. iustum było posiadanie przez nupturientów ius conubii. Przeszkodą do zawarcia małżeństwa były: niepel-noletność,

choroba umysłowa, pozostawanie już w jednym związku małżeńskim oraz pokrewieństwo (pierwotnie do 6-tego, później do 3-go stopnia). Czymś różnym od małżeństwa był konkubinat (concubinatus). Był on wprawdzie trwałym związkiem mężczyzny i kobiety, ale bez affectio maritalis. August uznał konkubinat za formę prawnego związku pomiędzy osobami nie mogącymi z powodu różnic stanowych zawrzeć związku małżeńskiego. Justynian po zniesieniu różnic stanowych podniósł konkubinat do rzędu małżeństwa minoris iuris (niejako - małżeństwo "pośledniejszego gatunku"). Faktyczne pożycie niewolnika z niewolnicą (contubernium) również nie było uznawane za małżeństwo.

Matris z Teb, sofista z III w. p.n.e., autor (nie zachowanej) pochwały Heraklesa, Herakleus enkomion, znanej jedynie z przeróbki Diodora Sycylijskiego.

Matron z Pitany, poeta grecki z czasów Filipa Macedońskiego, autor parodystycznego poematu Attikón dejpnon (Biesiada attycka), parodiującego poemat Hedypatheja Archestratosa z Geli.

matrona łac. tak nazywano w Rzymie kobietę zamężną; Odbierała ona dowody największego poważania. M. wyróżniał strój składający się z długiej białej stoli (zob.) i narzuconej na nią palii (zob.) oraz wełnianej opaski na gładko zaczesanych włosach. Por. mater familias.

Matrona (dziś franc. Marne, poł. Marna) rzeka w Galii, wypływająca pod Andematunnum w kraju Lingonów; płynąc w kierunku pół-nocno-zachodnim, łączy się w okolicach Lutecji (Paryż) z Sekwaną. Największy z prawobrzeżnych dopływów Sekwany.

Matronalia święto obchodzone przez zamężne

kobiety rzymskie w diiiu 1 marca w gaju przy świątyni Junony Lucyny na Eskwilinie. Podczas uroczystości kobiety modliły się o szczęście w pożyciu małżeńskim i składały bogini kwiaty w ofierze. Mężczyźni w tym dniu obdarowywali swe małżonki, a same kobiety podejmowały poczęstunkiem niewolników. Prawdopodobnie niektóre zwyczaje tego święta pochodzą od dawniejszych zwyczajów noworocznych (1 marca był pierwotnie pierwszym dniem roku). Mattium miasto Chattów w Germanii. Matuta (Mater Matula) staroitalska bogini poranku, jutrzenki i urodzin, pod koniec republiki identyfikowana z grecką Leukoteą. W jej świątyni na Forum Boarium w Rzymie kobiety rzymskie obchodziły w dniu 11 czerwca święto zwane Matralia.

Mauretania (albo Mawitania, gr. Mawusfa) kraj w zachodniej części północnego wybrzeża Afryki, w ogólnych zarysach obejmujący terytorium pomiędzy Oceanem Atlantyckim na zachodzie, Morzem Śródziemnym na Północy, Numidią na wschodzie i Gaetulią na południu, odpowiadający obecnym terytoriom Fezu, północnego Maroka, zachodniej i środkowej Algerii. Granice M. zmieniały się w poszczególnych okresach starożytności. M. zamieszkiwało kilka plemion koczowniczych, spośród których najznaczniejsze stanowili Maurowie (Mauri). Wiadomości o pierwszych kontaktach Rzymu z M. pochodzą z r. 106 p.n.e., z okresu wojny z Jugurtą, kiedy Bocchus, król M., dopomógł do ujęcia Jugurty. Synowie Bocchusa, Bocchus i Bogud sprawowali rządy wspólnie. Wspomagali Cezara w wojnie z Pompejuszem w Afryce w r. 46, za co otrzymali zachodnią

część Numidii. Po śmierci Cezara Bocchus zawarł przymierze z Oktawianem, Bogud zaś z Antoniuszem. W r. 33, po śmierci Bocchusa, M. stała się prowincją rzymską. W r. 25 August oddał M. Jubie II. W r. 40 n.e. stalą się ostatecznie prowincją rzymską, a w r. 42 po przyłączeniu części Numidii została podzielona na 2 części: zachodnią, M. Tingitana ze stolicą w Tingis (dziś Tanger), i wschodnią, M. Caesariensis ze stolicą w lulia Caesarea (dziś Szerszel). W czasie podziałów imperium za Dioklecjana i Konstantyna wschodnia część M. Caesariensis została wydzielona w obrębną prowincję M. Sitifensis, ze stolicą Sitifis (czy Sitifi, dziś Setif). W latach 429 do 534 prowincja ta znajdowała się w rękach Wandalów.

mauzoleum (gr. Mausolejon, łac. Mausoleum) okazały i pełen przepychu grobowiec; nazwa pochodzi od grobowca, który kazał sobie wybudować Mauzolos; m. wykończyła ostatecznie i ozdobiła Artemizja (zob. Artemizja'1 2). W pracach przy tym grobowcu brali udział stawni architekci i rzeźbiarze greccy, m. in. Skopas, którego dziełem był podobno olbrzymi posąg Mauzolosa, odnaleziony w ruinach m. Grobowiec ten zaliczany byt do 7 cudów świata.

Mauzolos (Mausolos) władca Karii w latach 377-353 p.n.e. Przeniósł stolicę z Mylasy do Halikamasu. Prawdopodobnie wyzwolił Karię spod panowania perskiego. Zachęcał Rodos, Chios i Kos do oderwania się od Aten i popierał je w czasie wojny miast związkowych (358 - 356 p.n.e.). Po obaleniu na tych wyspach ustroju demokratycznego opanował je. Po jego śmierci rządy objęła jego żona, Artemizja. Zob. mauzoleum.

Mayors zob. Mars.

Maxentius zob. Maksencjusz.

Maximianus 1. poeta łaciński z VI w. n.e., urodzony w Etrurii, autor sześciu lekkich, pełnych życia elegii obfitujących w zapożyczenia od poetów klasycznych. Główną treść tych elegii stanowią wspomnienia młodości i skargi na jej utratę. 2. Caius Valerius M. Galerius zob. Galerius 1.

Maximinus zob. Maksyminus.

Maximus imię rzymskie, nosiło je wielu wybitnych Rzymian z rodu Fabiuszów i Waleriu-szów. 1. M. Magnus Clemens, z pochodzenia Hiszpan; obwołany cesarzem w r. 383 n.e. przez zbuntowane przeciw Gracjanowi legiony w Brytanii, przeprawił się do Galii, zadał klęskę Gracjanowi pod Paryżem i opanował rządzone przez niego prowincje (Galię, Hiszpanię, Brytanię). Wobec tego, że Teodozjusz i Walentynian II nie mogli wystąpić przeciw Af., zdobycze jego zostały zalegalizowane. W r. 387 wkroczył do Italii i wypędził Walentyniana. Jednakże zaatakowany przez Teodozjusza poniósł dwukrotnie klęskę, a w r. 388 został przez legionistów Teodozjusza schwytany i na jego rozkaz stracony. 2. M. z Efezu zob. Maksymos. 3. M. z Tyru zob. Maksymos. 4. M. Planudes zob. Planudes. 5. Petronius M. zob. Petroniusz. 6. M. Verrucosus zob. Fobii 7. 7. M. Marius zob. Marii 6. S. M. (albo Maximinus) Yictorinus, późnołaciński gramatyk (IV w. n.e.), autor (zachowanego) pisma De ratione metrorum.

Maykowska Maria (1892 -1967) docent Uniwersytetu Warszawskiego, prowadziła badania nad stylem i retoryką w literaturze greckiej oraz w zakresie filozofii greckiej, szczególną uwagę poświęcając Platonowi. Do najbardziej znanych jej prac należy Klasyczna teoria wymowy (1936). Przełożyła po raz pierwszy w literaturze polskiej Listy (1936) oraz Prawa (1960) Platona poprzedzone wnikliwymi wstępami.

Mażąca (gr. Mazaka) zob. Cezareja 3.

Mazara miasto na południowym wybrzeżu Sycylii, na wschód od Lilibeum, nad rzeką tej samej nazwy, punkt handlowy dla mieszkańców Selinuntu. Zburzone przez Rzymian w czasie I wojny punickiej, później odbudowane.

Meander1 (gr. Mdjandros, łac. Maeander) dziś Menderes; rzeka we Frygii, bierze początek z jeziora w pobliżu miejscowości Kelajnaj, na pewnym odcinku płynie pod ziemią, przecina Karię, wpada do Morza łkaryjskiego; cechą charakterystyczną M. jest kręty bieg.

Meander2 tytuł miesięcznika poświęconego kulturze świata starożytnego; wydawany w Warszawie od r. 1946.

meander popularny w starożytności ornament biorący swoją nazwę od rzeki M., charakteryzującej się niezwykle krętym korytem. Używany bardzo często w greckim malarstwie wazowym, płaskorzeźbie i architekturze.

Mecenas zob. CUnii.

mechanika rozwojowi mechanizacji pracy nie sprzyjał ustrój niewolniczy epoki starożytnej, opierający całą produkcję na wyzysku pracy ludzkiej. Tania robocizna nie stwarzała potrzeby upraszczania produkcji drogą mechanizacji urządzeń warsztatowych. Wskutek tego niektóre wynalazki starożytności (jak np. maszyna parowa wynaleziona przez Herona w II w. p.n.e.) nic znalazły praktycznego zastosowania. Pomysłowe automaty, zegary, hodometry i inne wynalazki uczonych aleksandryjskich stały się jedynie przedmiotem rozrywki najbogatszej warstwy społeczeństwa. Powszechne zastosowanie praktyczne znalazły nieskomplikowane urządzenia oparte na działaniu równi pochyłej i dźwigni. Szersza mechanizacja objęła jedynie dziedzinę budownictwa i hydraulikę. Ponadto znane były machiny wojenne. Głównym materiałem konstrukcyjnym było drewno, obok niego brąz, żelazo. W budownictwie stosowano urządzenia do podnoszenia i przesuwania ciężarów. Maszyny transportowe były w Grecji znane już w VI w. p.n.e. Architekt Chersifron i Metagenes, budowniczowie świątyni Artemidy w Efezie, używali do przewozu słupów kamiennych przyrządu złożonego z drewnianej ramy z dwoma kołami u węższych boków oraz dyszlami, do których zaprzęgano woły. W V w. p.n.e. w związku z rozwojem budownictwa zaczęto stosować podnośniki, działające na zasadzie krążka; za pomocą nich windowano w górę bębny kolumn i bloki, a także ładowano i wyładowywano towary na okręty. Maszyny hydrauliczne służyły głównie do czerpania i podnoszenia wody na wyższy poziom. Najczęściej stosowano drewniane koło, zaopatrzone na obwodzie w 22 czerpaki. Koło takie, zanurzone u dom w wodzie, poruszano korbą. W kopalniach ustawiano takie koła jedno nad drugim, parami. Do szybkiego czerpania wody, lecz na nieznaczną wysokość służyło tympanum, rodzaj bębna z otworami. Do nawadniania terenu posługiwano się kołami z czerpakami w kształcie wioseł, popychanymi przez prąd wody. Ten pomysł wykorzystali Rzymianie do budowy młynów (mola). Najbardziej rozpowszechnioną maszyną do wypompowywania wody z kopalni i z okrętów była tzw. kochlea - "ślimacznica Archimedesa". Była to wydrążona w drzewie spirala umieszczona w rurze zbitej z listew drewnianych. Zanurzano ją pochyło jednym końcem w wodzie. Przy obracaniu ślimacznicy woda podchodziła w górę. Zasada działania machin wojennych (zob.), zw. tormenta, polegała

na wykorzystywaniu elastyczności cięciw (sznurowych lub skręconych z jelit, żył albo ścięgien zwierzęcych) do wyrzucania pocisków na odległość. W rolnictwie, rzemiośle, handlu, gospodarstwie domowym także posługiwano się urządzeniami ułatwiającymi pracę. Oprócz wozów i pługów znano młynki do mielenia ziaren, prasy do wyciskania oliwy i wina. W tkactwie posługiwano się warsztatami tkackimi. W teatrach stosowano urządzenia do wywoływania efektów (przysłowiowe deus ex machina). Inną grupę stanowią urządzenia, które nie znalazły większego praktycznego zastosowania, świadczą jednak o pomysłowości ich twórców. Należą tu różne automaty, jak np. automaty na wodę ofiarną, wydzielające wodę po wrzuceniu monety. Do ciekawostek należą: hodometr do mierzenia przebytej drogi, teatr automatyczny, zegary wodne (zob. zegary). Na specjalną uwagę zasługują losy wspomnianej wyżej maszyny parowej Herona. Mimo ograniczonego stosowania maszyn

badania teoretyczne były rozwinięte. Za pierwszego teoretyka m. uchodził w starożytności Archy-tas, uczony z IV w. p.n.e. Z późniejszych wieków pochodzi dzieło poświęcone m., przypisywane Arystotelesowi. Teorią, a także praktycznym zastosowaniem m. zajmowali się Euklides i Archimedes. Znakomity wkład do rozwoju m. wnieśli uczeni aleksandryjscy Ktesibios i Heron z Aleksandrii. Całokształtowi wiedzy Greków o m. poświęcone było dzieło Filona z Bizancjum Mechanikę syntaksis. Głównym jednak źródłem poznania starożytnej m. jest dzieło Witruwiusza De architectwa, zawierające szczegółowe opisy różnych rodzajów maszyn.

Mecherzynski Karol (1804 - 1881) historyk literatury polskiej, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1850-1867. Napisał Historię Języka łacińskiego w Polsce (Kraków 1833).

medal w starożytności m. były bite według przyjętego w kraju systemu monetarnego i uznanego stopu. Różniły się od monet jedynie wymiarem i wagą, poza tym kursowały na równi z monetarnymi jednostkami obiegowymi. Cechą charakterystyczną brązowych m. rzymskich w czasach cesarskich jest brak liter SC (senatus consulto uchwałą senatu), ponieważ były bite z upoważnienia cesarza.

Medaura zob. Madawa.

Medea (Medejd) mit. czarodziejka z Kolchidy, córka Ajetesa, bohaterka podania o Argonautach, pomogła Jazonowi w zdobyciu złotego runa. Jedna z najbardziej tragicznych postaci w literaturze antycznej, jest bohaterką wielu dzieł literatury starożytnej, m. in. tragedii Eurypidesa Medea i poematu Apolloniosa z Rodos, Argonautikd. Zob. Argonauci.

Medeja zob. Medea.

Medejos z Laryssy, uczestnik jednej z wypraw Aleksandra W., autor (nie zachowanego) dzieła historycznego o Aleksandrze.

meden śgan gr. nic ponad miarę. Wg Platona (Hipparch 228 E) miał to być napis w świątyni Apollina w Delfach. Por. ne guid nimis.

Medeon 1. warowne miasto w Akamanii, na południe od Zatoki Ambrakijskiej. 2. miasto beockie u stóp góry Fojnikus. 3. miasto w Fo-kidzie, zburzone w czasie wojny świętej; po r. 181 p.n.e. związane ze Stiris na zasadach synoj-kizmu.

Media kraj w Azji, na południowy wschód od Armenii i na wschód od Asyrii, z głównym miastem Ekbataną. Wczesne dzieje M. są mało

znane. Herodot i Ktesias podają różną chronologię pierwszych władców. Ktesias wymienia Arbakesa jako założyciela królestwa M. ok. r. 842 p.n.e., oraz 8 jego następców, panujących do obalenia monarchii medyjskiej przez Cyrusa. Herodot wymienia 4 królów M.: Dejokesa, Fraortesa, Kyaksaresa i Astyagesa. W VI w. p.n.e. M. stanowiła wielkie państwo, obejmujące swym zasięgiem sąsiednie kraje. Armenię, Kap-padocję, Persję, Partię, Baktrię. Panowanie Astyagesa (585 - 550) zakończyło się obaleniem państwa medyjskiego przez Cyrusa i włączeniem M. do państwa perskiego. Po wyprawie Aleksandra W. M. stała się częścią państwa Seleucydów, którzy stracili ją na rzecz Fartów w II w. p.n.e.

Medicus Murus albo Mediae Murus (gr. Medias tejchos) mur medyjski, wg Strabona wybudowany przez Semiramis, w rzeczywistości przez Nabukadnezara II ok. r. 590 p.n.e. na północ od dzisiejszego Bagdadu. Łączył Eufrat z Tygrysem w miejscu, gdzie biegi obu rzek zbliżają się do siebie. Oddzielał Mezopotamię od Babilonii i miał stanowić osłonę dla Babilonii przed napadami Medów. Odkryty przez Johna Rossa w r. 1834 wał zwany Sidd Nimrćd uważany jest przez wielu uczonych za pozostałość M. M.

medimnos (gr. medimnos) zob. miary powierzchni, miary objętości.

Mediolanum (Mediolanium) 1. (dziś Mediolan, włos. Milano) miasto w Gallia Cisalpina nad rzeką Olonna, w okolicy bardzo żyznej, na skrzyżowaniu głównych dróg rzymskich z Italii do Galii, Germanii, Pannonii. Założone przez Insubrów na początku IV w. p.n.e. w pobliżu etruskiego miasta Melpum. Zdobyte przez Cn. Scypiona w r. 222, odpada od Rzymu w czasie wojny z Hannibalem i dopiero w r. 194 zostaje podbite na stałe. Za cesarstwa staje się bardzo ważnym ośrodkiem handlu i kultury i uzyskuje nazwę Nowych Aten. Od czasów Maksymiana staje się rezydencją cesarzy aż do panowania Honoriusza, który w r. 404 ze względów obronnych przeniósł rezydencję do Rawenny. W r. 452 M. zostało zniszczone. Po upadku cesarstwa zachodniego stało się rezydencją Teodoryka Wielkiego i stolicą państwa Ostrogotów. Miasto rodzinne Stacjusza. 2. (dziś Saintes) miasto Santonów w Akwitanii, na północo-wschód od ujścia Garumny. 3. (dziś Evreux) miasto Auler-ków Eburowików (Ąulerci Ebwovlces) w Gallia Lugdunensis', przechodziła tędy droga z Roto-

magus do Lutetia Parisiorum. Zwane też było Cmtas Ebroicorum.

Mediomatrikowie (łac. Mediomatrici) lud ga-licki w Gallia Belgica; głównym ich miastem było Divodurum, później nazwane Mettis (dziś Metz).

Medion miasto w Akamanii-

medius fidius zob. Dius Fidius.

Medoacus zob. Meduacus.

Medon 1. mit. herold Odyseusza, doniósł Penelopie o. spisku zalotników na życie Telemacha. 2. mit. syn Ojleusa, brat Ajasa Młodszego, walczył pod Troją, został zabity przez Eneasza, 3. syn króla ateńskiego Kodrosa; za jego czasów miano ustanowić godność archonta. Wymieniany jako pierwszy archont. Następcy jego, tzw. Medontydzi, przez 200 lat mieli sprawować urząd archonta. 4. M. ze Sporty, rzeźbiarz żyjący w VI w. p.n.e., twórca marmurowego posągu Pallas Ateny w świątyni Herajon w Olirnpii.

Medowie 1. Maedi (gr. Majdój) lud tracki zamieszkujący północno-wschodnią część Peonii zw. Majdike, na zachodnim brzegu rzeki Strymon. Prowadzili częste walki z Macedończykami, w r. 211 p.n.e. zostali podbici przez Filipa V. W epoce panowania rzymskiego terytorium M. weszło w skład prowincji Tracji. 2. Medi, mieszkańcy Medii.

Meduacus (Medoacus) nazwa dwu odnóg rzecznych zw. M. maior (dziś Brenta) i Af. minor (dziś Bacchiglione), wpadających do Adriatyku obok Aedro, portu miasta Patawium.

Medullia kolonia albańska w kraju Sabinów, pomiędzy Tybrem i Anio; obszar jej za czasów Tarkwiniusza Priskusa został włączony do Rzymu.

Medus 1. rzeka w Armenii. 2. nazwa Eufratu, podobno od imienia Medosa, syna Artakser-ksesa.

Meduza (Medusa) mit. najgroźniejsza z Gor-gon (zob. Gorgo, Perseusz).

medycyna (łac. medicina) w Grecji sztuka lekarska (techne jatrike) była łączona ze sztuką wróżbiarską i cieszyła się zawsze wielkim uznaniem. Za bóstwa opiekujące się nią uważano Apollina i Asklepiosa. W poematach Homera występują lekarze, którzy leczą tylko rany:

Machaon i Podalejrios. W czasach historycznych ośrodkami leczniczymi były świątynie Asklepiosa, którego kapłani, opierając się na doświadczeniu wielu pokoleń, stosowali zupełnie racjonalne metody kuracyjne, jak masaże, wcieranie maści,

zabiegi operacyjne itp. Wykorzystywali też naturalne warunki klimatyczne (położenie świątyni w zdrowej okolicy) i źródła lecznicze. Z biegiem czasu w miastach greckich działają lekarze opłacani przez państwo obok tych, którzy prowadzą praktykę prywatną. Lekarze odwiedzali chorych bądź przyjmowali ich w swoich pracowniach (jatrejon), które były zaopatrzone w potrzebne instrumenty oraz stanowiły swego rodzaju apteki. Lekarz miał zazwyczaj przy sobie pomocników, którymi przeważnie byli niewolnicy, oraz - uczniów. Na prowadzenie praktyki trzeba było mieć zezwolenie, do czego koniecznie należało wykazać, że się pobierało naukę u dobrego nauczyciela. Z biegiem czasu wyodrębniły się specjalności: wśród lekarzy byli dentyści, okuliści i in. Od dawpa znano chirurgię, postęp jej był jednakże zahamowany na skutek obyczajów religijnych, zabraniających dokonywania sekcji zwłok. Kierownikiem pierwszej greckiej szkoły lekarskiej był Demokedes z Krotony, żyjący pod koniec VI w. p.n.e. W epoce klasycznej działał Hippokrates, najsławniejszy lekarz starożytności. Epoka aleksandryjska przyniosła w dziedzinie m. zasadnicze zmiany: zbadano bowiem ciało ludzkie dzięki przeprowadzeniu sekcji zwłok, a nawet wiwisekcji, dokonywanej na zbrodniarzach. Na ten okres przypada też rozkwit literatury medycznej. W wieku IV pisali lekarze: Diokles z Karystos i Praksagoras z Kos, oraz uczeń Praksagorasa Herofilos z Chaikedonu, założyciel szkoły Herofilejczyków, autor wielu dziel medycznych. W tym okresie działał też Filistion z Lokroj, który doszukiwał się przyczyn chorób w zaburzeniach w oddychaniu, oraz Erasistratos z Keos, twórca anatomii patologicznej. Przeciwnikami szkół

Herofilosa i Erasi-stratosa byli empirycy, którzy odrzucili naukowe badanie przyczyn chorób, uważając je za niemożliwe do przeprowadzenia, zarzucili też studia nad anatomią i fizjologią, a starali się przez obserwacje i doświadczenia wypróbowywać, co pomaga w jakiej chorobie. Założycielem tego kierunku miał być Filinos z Kos, herofilejczyk. Wśród przedstawicieli tego kierunku wyróżnił się chirurg Glaukias, komentator pism Hippokra-tesa, oraz Heraklejdes z Tarentu, autor dziel farmaceutycznych i komentarzy do dzieła Hip-. pokratesa. W czasach Augusta Temison założył szkołę metodyków (zob. metodycy). W I w. n.e. za Klaudiusza działał w Rzymie Atenajos z At-talei, twórca szkoły pneumatyków, według

których pierwiastkiem życia było tchnienie (pneumd), umieszczone w sercu. Przedstawicielem tej szkoły był Galenos Ciaudius. W IV w. n. e. nabrała rozgłosu szkoła medyczna w Aleksandrii, dzięki takim lekarzom i profesorom medycyny, jak: Zenon z Cypru, Magnus z Nisibis i Orybazjusz (który dał wyciąg z pism Galena), W Rzymie zawód lekarza wykonywali początkowo niewolnicy i wyzwoleńcy;

w r. 219 p.n.e. rozpoczął praktykę w Rzymie grecki lekarz Archagatos, za nim zaczęli napływać inni lekarze greccy. Rzymianie odnosili się do nich z nieufnością, jednakże w czasach Cycerona stosunek ten się zmienił. Wielkim szacunkiem cieszył się Asklepiades z Prusy. W okresie cesarstwa napływali stale lekarze z Grecji czy z Aleksandrii. Znani byli specjaliści różnych chorób: okuliści, ginekolodzy, laryngolodzy, dentyści, pediatrzy itd. Pomnikiem piśmienniczym medycyny starożytnej jest zbiór rozpraw medycznych zachowany pod imieniem Hippo-kratesa, tzw. corpus Hippocrateum, gdzie znajduje się znamienna rozprawa Przysięga i przykazania Hippokratesowe, poświęcona zagadnieniu etyki lekarskiej. Lekarze starożytni mimo prymitywnych metod i braku techniki nie tylko trafnie rozpoznawali szereg chorób i leczyli je w sposób właściwy, lecz także rozumieli rzecz najważniejszą, że zadaniem medycyny jest przede wszystkim zapobieganie chorobom.

Megabates dowódca perski, krewny Dariusza Hystaspesa. Wódz wyprawy na Naksos.

Megabazos 1. wódz perski za Dariusza, cieszący się szczególnym uznaniem króla. Dokonał szeregu podbojów w Tracji i Pajonii. 2. dowódca floty Kserksesa w r. 480 w wyprawie na Grecję. 3. poseł perski, który w r. 458 usiłował przekupstwem skłonić Spartan do wojny z Ateńczykami, podczas gdy ci ostatni popierali w Egipcie powstanie Inarosa przeciw Persom (r. 462 p.n.e.).

Megaera, Megajra zob. Megera,

Megakles syn Alkmeona, archont ateński na początku VI w. p.n.e., przeciwstawił się zamachowi Kylona. Pokonanych stronników Kylona kazał zamordować, mimo iż uprzednio obiecał darować im życie; za to został oskarżony przez przeciwników politycznych o przestępstwo religijne, a następnie skazany wraz z całym rodem na wygnanie

Megalensia zob. Megalesia.

Megalesia gr.-lac. Wielkie Święta ku czci Kybele, wprowadzone do Rzymu w r. 205 p.n.e.,

kiedy to stosownie do wyroczni Ksiąg Sybillin-skich przywieziono do Rzymu z Frygii czarny kamień - symbol kultu Kybele - wraz z całym ^ personelem kapłańskim. M. obchodzono w Rzymie w dniach 4-10 kwietnia; urządzano wówczas ludi scaenici - widowiska, których program wypełniały początkowo igrzyska w cyrku, a od r. 194 p.n.e. widowiska sceniczne. Zob. Kybele.

Megalopolis (albo Megdle pólos) główne miasto Arkadii, założone około r. 369 p.n.e. nad rzeką Helisson, w pobliżu gór Majnalos, przez i Arkadyjczyków (z inicjatywy Epaminondasa) dla obrony przed napadami Spartan. Dobrowolnie przeszło pod władzę Filipa Macedońskiego. Po śmierci Aleksandra W. nastąpiły w mieście rządy tyranów, z których ostatni, Lidiadas, przyłączył M. do Związku Achajskiego (w r. 294). Na skutek tego doszło do konfliktu ze Spartą, w r. 225 M. zostało zburzone przez Kleomenesa. Po tej klęsce Filopojmen usiłował zgromadzić wygnanych mieszkańców, lecz nie uratowało to miasta. W II w. p.n.e. było prawie wyludnione. Z M. pochodził Polibiusz.

Megalostrata ze Sparty, żyjąca w VII w. p.n.e., uważana przez dłuższy czas za pierwszą poetkę grecką; według świadectwa Atenajosa była przedmiotem poezji i miłości Alkmana. Prawdopodobnie M. nie była poetką, lecz należała do chóru dziewczęcego Alkmana i pomagała poecie w przygotowywaniu pieśni do występów publicznych.

Megara1 mit. córka Kreona, żona Heraklesa.

Megara 2 1. stolica Megaris (zob.), miasto położone na Istmie Korynckim, w pobliżu Zatoki Sarońskiej, warowne, z dwoma akropolami. Posiadało m. in. świątynię Demetry ze sławnym megaronem oraz świątynie Zeusa, Dio-nizosa. Afrodyty i in. Początkowo należało do terytorium Attyki, zdobyte następnie przez Do-rów i podległe Koryntowi, od połowy VIII w. p.n.e. osiągnęło samodzielność i stało się bogatym i silnym miastem. W IV w. było znacznym ośrodkiem przemysłowym. Po wojnach perskich zawarło przymierze z Atenami, które obsadziły miasto garnizonem wojskowym i zbudowały mury łączące M. z portem Nisaja. W czasie wojny peloponeskiej partia oligarchiczna wypędziła załogę ateńską. Miasto sławne jako ojczyzna Euklidesa i założonej przez niego szkoły filozoficznej zw. megarejską. Rodzinne miasto Teognisa. 2. osada założona w VIII w. p.n.e. przez Megarejczyków na wschodnim wybrzeżu Sycylii, na miejscu miasteczka Hybla, stąd

zwana Mźgara td Hyblaja. W czasie II wojny punickiej zburzyli ją fezymianie od wodzą Mar-cellusa.

megarejska szkolą szkoła filozoficzna założona przez Euklidesa z Megary, który należał do grona uczniów Sokratesa, w filozofii swej jednak był bliski eleatom. Szkoła m. kontynuowała filozoficzne założenia eleatów, jednakże zainteresowania swe skupiła dookoła kwestii formalnych. Zwana też była erystyczną, gdyż zwolennicy jej uprawiali erystykę, sztukę prowadzenia sporów i przekonywania przeciwników bez względu na to, gdzie jest słuszność. Znane są antynomie, przypisywane Eubulidesowi, które w przykładowej formie ujmują istotne trudności logiczne lub semantyczne, np.: jeżeli kłamca mówi, że kłamie, to zarazem kłamie i mówi prawdę (zagadnienie ograniczenia zakresu podstawień); kto straci jeden włos, nie staje się jeszcze łysy, drugi włos utracony też nie stanowi łysiny, kiedy więc

zaczyna się łysina? (zagadnienie chwiejności terminów). Megarejczykami byli Diodor Kronos i Stiipon.

Megareus mit. 1. syn Posejdona, król Megary. 2. syn Kreona, podczas wyprawy Siedmiu przeciw Tebom za radą Tejrezjasza ofiarował życie za ocalenie miasta. Zob. Menojkeus.

Megaris górzysta i mało urodzajna kraina na Istmie Korynckim, pomiędzy Zatoką Alcyjońską a Zatoką Sarońską, granicząca na północo--wschód z Beocją i Attyką, na południo-zachód z Koryntem. Granicę północną stanowiły góry Kitajron. W części zachodniej biegło pasmo gór Gerania, gdzie między skałami zw. Scironia saxa (Skironides petraj) a morzem znajdowało się przejście, drugie po Termopilach obronne w Grecji. U południowych wybrzeży leżała wyspa Minoa. Przez Af. przechodziły drogi ze środkowej Grecji na Peloponez. Głównym miastem była Megara. Większe miejscowości - Ajgostena i Pagaj.

Megastenes (Megasthenes) z Jonii, historyk z IV/ni w. p.n.e., autor znanej jedynie z późniejszych wyciągów historii Indii w 4 księgach (Indikd). Dzieło to, zawierające obok wielu opowieści fantastycznych wiadomości rzeczowe, posiadało w starożytności wielką wartość jako pierwszy i jedyny w literaturze greckiej zbiór wiadomości geograficznych, etnograficznych i kulturowych dotyczących Indii.

Megera (łac. Megaera, gr. Megajrd) jedna z Erynii.

Meges mit. syn Fyleusa, wnuk Augiasza. Ojciec jego, wypędzony przez Augiasza za sprzyjanie Heraklesowi, wywędrowal do Dulichion. M. brał udział w wojnie trojańskiej, prowadząc wojowników z Dulichion i Echinad.

Megista (Megiste) wyspa z miastem o tej samej nazwie, z dogodnym portem, leżąca u południowych wybrzeży Likii, między Rodos, a Wyspami Helidońskimi.

Mejlanion zob. Milanion.

Mela zob. Pomponu 10.

Melampos mit. syn Amythaona, brat Biasa;

jeden z najdawniejszych wieszczków, znał sztukę leczenia, rozumiał mowę zwierząt; przyczynił się do rozszerzenia kultu Dionizosa w Grecji. Dopomógł Biasowi w pozyskaniu ręki królewny Pero, córki Neleusa, zdobywając byki Ifiklesa, których żądał Neleus. Wg innego podania wyleczył z szaleństwa córki Projtosa, ukarane chorobą za sprzeciwianie się kultowi Dionizosa. Za wyleczenie otrzymał dla siebie i brata dwie trzecie królestwa Projtosa i jego córkę Ifianassę za żonę.

Melanchlajnowie (gr. Meldnchlajno], łac. Melanchlaeni) 1. lud pochodzenia ugrofińskiego, zwany tak od czarnego koloru odzienia. Siedzibę ich określa Herodot na 20 dni drogi na północ od wybrzeży Morza Czarnego, na północ od Scytów i na wschód od Androfagów. Według tych danych M. zamieszkiwali tereny leśne między Dnieprem a Donem, w okolicy Charkowa. 2. inny lud o tej nazwie znano na wybrzeżu Kolchidy, między Dioskurią a Fasią. Podobieństwo odzieży (czarne płaszcze) spowodowane było prawdopodobnie takimi samymi warunkami klimatycznymi, a nie pokrewieństwem etnicznym.

Melanchros tyran w Mitylenie, zwalczany przez Alkajosa, zamordowany przez Pittakosa i braci Alkajosa, Kirisa i Antimenidasa.

Melanippe l nut. 1. córka Ajolosa i HHppe;

uwiedziona w czasie nieobecności ojca przez Posejdona, została matką bliźniąt, które otrzymały imiona: Ąjolos i Bojotos. Bojąc się gniewu ojca, wyniosła niemowlęta na pastwisko, gdzie znalazł je powracający Ąjolos. Wg innej wersji córka Chirona; uwiedziona przez Ajolosa prosiła o pomoc Artemidę, która przemieniła ją w klacz i umieściła w konstelacji. 2. Amazonka, córka Aresa, siostra Hippolity, królowej Amazonek, zabita przez Telamona. 3. córka Ojneusa, siostra Meleagra (zob.).

Melanippe2 zw. też Melanippion, miejscowość na wybrzeżu Likii.

Melanippides z Melos, poeta grecki z V w. p.n.e., dytyrambista, główny przedstawiciel nowej w tych czasach muzyki, łączącej tonacje doryckie, frygijskie i lidyjskie w sztucznej modulacji o specjalnych efektach dźwiękowych. Zachowały się fragmenty jego dytyramów.

Melanippion zob. Melanippe2. •• Melanippos 1. mit. syn Astakosa z Teb, w czasie wyprawy Siedmiu przeciw Tebom zabił Tydeusa. W pobliżu Teb, na drodze do Chal-kis, pokazywano jego grobowiec. 2. zob. Komaito.

Melantios (Melanthios) 1. M. z Aten, tragik i elegik grecki z V w. p.n.e. Wiemy o nim głównie z Arystofanesa. 2. sławny malarz grecki z IV w. p.n.e., uczeń Pamfilosa. Wymieniany jako współtwórca obrazu przedstawiającego tyrana Arystratosa po zwycięstwie w wyścigach. Przy obrazie tym pracował m. in. Apelles. 3. at-tydograf z III w. p.n.e., .autor kroniki attyckiej, cytowany także jako autor pracy o misteriach eleuzyńskich. Z dzieł jego zachowały się jedynie fragmenty. 4. M. z Rodos, uczeń Arystąrcha z Samotrake, a potem akademika Kameadesa w Atenach, poeta-tragik; z dzieł jego zachowały się fragmenty.

Melantos (Melanthos) mit. syn Andropompo-sa, ojciec Kodrosa, król Messenii; wypędzony przez Heraklidów udał się do Aten, gdzie został królem. W zwycięskiej walce przeciwko beoc-kiemu królowi Ksantosowi miał go wspierać Dionizos, za co M. wystawił bogu świątynię.

Meldowie (łac. Meldi) lud mieszkający w Gallia Lugdunensis, pomiędzy Sekwaną a Matroną (Marną).

Meleager (Meleagros) 1. mit. syn Ojneusa, króla Kalidonu. Z urodzeniem jego związana była przepowiednia, wg której M. miał żyć dotąd, dopóki nie spłonie głownia paląca się na ognisku w czasie jego narodzin. Matka M., Altea, ugasiła więc głownię i ukryła ją. W młodzieńczym wieku M. zasłynął z dzielności. Brał udział w wyprawie Argonautów i w polowaniu na dzika kalidońskiego. W czasie sporu o łeb i skórę dzika zabił braci swej matki, którzy sprzeciwiali się przyznaniu trofeów biorącej udział w polowaniu Atalancie. Rozżalona Altea spaliła głownię, powodując śmierć syna. 2. M. z Gadary, grecki poeta epigramatyczny z I w. n.e., autor (zachowanych) epigramów erotycznych, do których motywy czerpał z twórczości liryków i epigramatyków: Safony, Anakreonta, Kallimacha i in. Pisał także satyry (nie zachowane) na wzór satyr Menippa z Gadary. Wydal pierwszą antologię (Stefanos, Wieniec) poetów epigramatycznych. W podeszłym wieku osiadł na wyspie Kos, gdzie też umarł.

Meles1 mit. młodzieniec ateński, który zażądał od zakochanego w nim metojka, Tirnagorasa, by rzucił się z Akropolu. Timagoras wypełnił okrutne życzenie. Gdy M. ujrzał go nieżywego, porwany nagłym żalem skoczył za nim i poniósł śmierć.

Meles2 rzeka koło Smyrny; ponieważ Smyrnę uważano za ojczyznę Homera, nazywano go Melesigenes, a boga tej rzeki uważano za ojca Homera.

Melesermos sofista ateński z II/III w. n.e., epistolograf, jak wiemy (jedynie) z Księgi Suda, autor Listów heter. Listów wieśniaków. Listów kucharzy i Listów wodzów.

Melesias opiewany przez Pindara zwycięzca w igrzyskach i nauczyciel gimnastyki w Eginie.

Melete1 (Melete) jedna z trzech najdawniejszych Muz (M., Mneme, Aojde), czczonych na Helikonie. Wymieniana też wśród czterech Muz:

Arche, M., Thełksinoe i Aojde.

Melete2 zob. MeHia2.

melete (gr. melete, łac. declamatio) rodzaj popisowych sztucznych mów, mających charakter retorycznych ćwiczeń szkolnych niekiedy wygłaszanych dla celów rozrywkowych przed publicznością. M. były stosowane już przez sofistów. V i IV w. p.n.e. i przez Demetriosa z Faleronu, któremu nawet, niesłusznie, przypisywano wprowadzenie tego rodzaju ćwiczeń.

Meletos tragediopisarz grecki, żyjący na przełomie Vi IV w. p.n.e., autor (nie zachowanej) tragedii' Ojdipodeja; jeden z oskarżycieli Sokratesa.

Melia mit. 1. (Meliaj, Meliddes) Melie, Meliady, nimfy zrodzone wraz z Eryniami i Gigantami przez Ziemię (Gaje), zapłodnioną 'krwią Uranosa, która spadła na ziemię, kiedy go Kronos pozbawił męskości. 2. córka Okeanosa porwana przez Apollina, matka Ismeniosa i Tenerosa; oddawano jej cześć w świątyni Apollina, tzw. Ismenion, w pobliżu Teb, Wg innej wersji była żoną Inachosa i matką Foroneosa, Ajgialeosa i Pegeosa.

Melibea (łac. Meliboea, gr. Melibojd) miasto w Tesalii na południe od góry Ossa, nad brze

giem Morza Egejskiego. Znane w starożytności z produkcji purpury.

Meliboea zob. Melibea.

Melikertes zob. Atamas.

Melinno poetka grecka z Lokri, najprawdopodobniej z I w. n.e. (być może z okresu pryacypatu Oktawiana Augusta), jak świadczy zachowany pod jej imieniem wiersz Eis RÓmen (Do Rzymu), zawierający pochwały potęgi miasta.

Melinofagowie (gr. Melinof&gyj, dosł. jedzący proso) lud w Tracji, na wybrzeżu Morza Czarnego koło Salmydessos.

Melissal (gr., dosl. pszczoła) mit. 1. nimfa, która na Peloponezie nauczyła ludzi używania miodu; od jej imienia otrzymały nazwę pszczoły.

2. córka króla Melisseusa na Krecie, która razem ze swą siostrą Amalteą opiekowała się Zeusem, karmiąc go kozim mlekiem i miodem.

3. kapłanka Demetry rozszarpana przez sąsiadki za to, że nie chciała zdradzić tajemnicy misteriów. Demetra przemieniła ją po śmierci w pszczołę, stąd kapłanki jej miały przydomek Melissaj.

Melissa2 pitagorejka z okresu naopitagorei-zmu (I i II w. n.e.). List Af. o cnotach kobiety znajduje się wśród tzw. listów pitagorejczyków, obok listów Teano i Myi.

Melissos z Samos, zwycięzca floty ateńskiej w r. 441 p.n.e. filozof, uczeń Pannenidesa, autor traktatu O naturze, czyli O bycie, w którym wyłożył naukę Pannenidesa (zachowane fragmenty).

Melissus 1. Caius Maecenas Af., wyzwoleniec Mecenasa, rzymski gramatyk i poeta z czasów Augusta; twórca nowego rodzaju komedii rzymskiej, zw. fabula trabeata, oraz autor zbioru anegdot i dowcipów (Ineptiae). O twórczości jego wiemy jedynie ze wzmianek Swetoniusza i innych pisarzy. 2. Aelius Af., gramatyk rzymski z II w. n.e. Dzieła jego nie zachowały się.

Melital mit. jedna z nereid, córka Nereusa i Doris.

Melita2 1. (Melite, Melete) dziś" Malta; wyspa na Morzu Śródziemnym pomiędzy Sycylią a wybrzeżem Afryki, słynna z prowadzonego tam na wielką skalę handlu miodem i wyrobami bawełnianymi. 2. mała wysepka przy wybrzeżu Illirii, znana z hodowli rasowych piesków nabywanych chętnie przez zamożne Rzymianki. 3. dem attycki ze świątynią Heraklesa.

Melitaea zob. Melitea.

Melitea (Melitaea, Melitdja) miasto w Tesalii.

Melitene 1. (dziś wilajet Malatia w Turcji)

kraj leżący w Armenii, pomiędzy Antitaurosem a Eufratem. Znany był z urodzajności ziemi i bogatych winnic. 2. (dziś Malatia) miasto w kraju Af., nad rzeką Karmala, jednym z dopływów Eufratu. Posiadało duże znaczenie, ponieważ leżało na skrzyżowaniu kilku dróg, m.in. perskiej drogi królewskiej i drogi nad Eufratem Za czasów Tytusa było miejscem postoju XII legionu. Po ufortyfikowaniu przez Trajana stało się jednym z najważniejszych miast Azji Mn. Za Justyniana było stolicą prowincji Armenia Secunda. W r. 575 zostało spalone przez króla perskiego, Chosroesa (Chosraw) I, którego w r. 577 pokonali Rzymianie pod Af.

Meliusz zob. Maelhis.

Mella rzeka w Gallia Trwispadana, dopływ rzeki Ollius.

Mellon polityk i patriota tebański; po opanowaniu Kadmei przez Lacedemończyków uciekł do Aten. W r. 379/8 p.n.e. razem z Pelopidasem uwolnił Teby od Spartan.

Melodnnum (dziś Melun) miasto Senonów w Gallia Lagdunensis, położone na wyspie na Sekwanie. Przechodziła tędy droga z Agendicum do Lutetia Parisiorum.

Melos (dziś Milo), jedna z wysp cykladzkich, zamieszkana przez Dorów. Po wojnach perskich nie należała do Związku Ateńskiego. W r. 426 p.n.e. przeciwstawiła się próbie narzucenia hegemonii przez Ateny. W r. 416 zdobyta została przez Ateńczyków, którzy dorycką ludność wymordowali lub sprzedali w niewolę, wyspę zaś obsadzili ateńskimi kleruchami; w r. 405 Lizan-der sprowadził na powrót ludność dorycką. Liczne znaleziska archeologiczne świadczą o zamożności wyspy, uzyskanej dzięki eksportowi kopalin mineralnych, jak siarka, pumeks, ałun. Tu został znaleziony w r. 1820 słynny posąg Afrodyty, znany pod nazwą Wenus z Milo.

Melpis rzeka w środkowej Italii, lewy dopływ Liris; przepływała przez kraj Wcisków.

Melpomena (Melpomenę) Muza tragedii, przedstawiana przeważnie z maską w lewej dłoni, prawą ręką oparta o maczugę, prawdopodobnie w związku z postacią Heraklesa, bohatera tragicznego. Wg innych przedstawień oparta lewą ręką o skałę, w prawej dłoni trzyma maskę tragiczną.

membrana tac. z grubsza obrobiony kawał skóry, także - pergamin. Służyła do robienia notatek, pisania listów, a także - sporządzania rękopisów literackich. Wykonywano z niej rów-

nież futerały na zwoje papirusowe (do tego celu farbowano ją).

Memfis1 mit. 1. córka Nilu i żona Epafosa, matka Libii. Wg innej wersji córka boga rzeki, Uchoreusa, żona Nilu, matka Egiptu. Wg podań nazwa miasta w Egipcie pochodzi od jej imienia. 2. jedna z córek Danaosa.

Memfis2 (Memphis) dziś południowa część Kairu; miasto w Egipcie na lewym brzegu Nilu, główne miejsce czci boga Ptah, identyfikowanego przez Greków z Hefajstosem. Było stolicą Egiptu aż do panowania XI dynastii faraonów, pod koniec III tysiąclecia p.n.e. W ciągu tego okresu powstało w pobliżu M. wiele świątyń oraz grobowców faraonów. Po przeniesieniu stolicy państwa do Teb. M. nadal pozostało ważnym ośrodkiem kulturalnym i handlowym i było nim aż do czasu założenia Aleksandrii.

Memniii Memmiusze, rzymski ród plebejski. 1. Caius Memmtus, trybun ludowy w r. 111 p.n.e., gorący przeciwnik optymatów, oskarżyciel przekupionych przez Jugurtę dowódców. W r. 104 był pretorem, w r. 99 w czasie ubiegania się o konsulat został zabity przez członków bandy Serwiliusza Glaucji, współubiegającego się o to stanowisko. 2. Caius M., kwestor Pompejusza w Hiszpanii w r. 76, trybun ludowy w r. 66, praetor urbanus w r. 58. Zarządzał Bitynią w r. 57. Zrazu przeciwnik, później zwolennik Cezara. Z powodu nadużyć przy wyborach na konsula w r. 54 został skazany na wygnanie, udał się więc do Aten; prowadził tam życie na wysokiej stopie. Był poetą i mówcą. Jemu zadedykował Lukrecjusz poemat De Rerum natura.

Menmon 1. mit. syn Titonosa i Eos, brat Emationa, król Etiopów. Brał udział w wojnie trojańskiej jako sprzymierzeniec Priama. W czasie walki zabił Antylocha, sam zaś zginął z ręki Achillesa. Aby ukoić rozpacz Eos, Zeus obdarzył M. nieśmiertelnością, a dla uczczenia jego pogrzebu zesłał ptaki, które stoczywszy walkę nad ciałem spadły na stos, stając się ofiarą

pogrzebową. Starożytni wymieniają wiele budowli i posągów wzniesionych na cześć M. Najbardziej znany jest tzw. posąg M., a właściwie faraona Amenofisa, w Tebach, w Egipcie. Posąg ten miał o wschodzie słońca wydawać tony podobne do dźwięku struny. Wyobrażano sobie, że w ten sposób posąg wita ukazanie się Eos-Jutrzenki. 2. M. z Rodos, uczestnik buntu Artabazosa przeciw Artakserksesowi III w r. 356 p.n.e. Szukał schronienia w Macedonii, później jednak za

wstawiennictwem swego brata Mentora wrócił na Rodos. Dowodził najemnikami greckimi w armii Dariusza w czasie wojny z Aleksandrem W. Odradzał walkę nad Granikiem, namawiając do odwrotu. Jako naczelny wódz wojsk w Azji Mn. bronił Halikarnasu. Gotował się do odcięcia Aleksandrowi odwrotu do Europy, planował wzniecenie powstania w Grecji, gdzie z jego akcją łączono nadzieję odzyskania niepodległości. Zdobył Chios. Śmierć zaskoczyła go z nagła w czasie oblężenia Mityleny w r. 333. M. z Heraklei, żył w I/II w. n.e., autor kroniki swego rodzinnego miasta.

menady (łac. Maenades, gr. Majnddes, od gr. mdjnomaj szaleję) inaczej bakchantki albo tyjady;

wraz z satyrami i sylenami tworzyły orszak Dionizosa i uczestniczyły w świętym szale związanym z orgiastycznym kultem tego boga. Przedstawiano je z wieńcem z winorośli lub bluszczu na rozwianych włosach, z koźlą skórą przerzuconą przez lewe ramię, w długiej tunice, z tyrsem w prawej ręce, niekiedy ze sztyletem lub ze świętymi wężami.

Menae (Mendj) miasto na Sycylii, na wschód od Leontini, założone prawdopodobnie przez króla Sikulów, Duketiosa w r. 459 p.n.e. Civitas stipendiaria w czasach Pliniusza.

Menajchmes matematyk grecki z IV w. p.n.e., który wynalazł asymptoty hiperboli.

Menajchmos z Sykionu, pisarz grecki z czasów Aleksandra W. i diadochów, autor Historii Aleksandra (Historia hę kata ton Makedóna Alek-sandron), historii Sykionu (Sikyonika), traktatu O igrzyskach pityjskich (Pythikós), traktatu O artystach (Perl technitm) i O cyzelarstwie (Perl toreutikes). Z pism tych posiadamy jedynie fragmenty.

Menander 1. najwybitniejszy przedstawiciel greckiej komedii nowej; żył prawdopodobnie w latach 342/1 - 291/90 p.n.e., napisał przeszło 100 komedii. Twórczość jego obejmuje komsdie charakteru (Pochlebca, Człowiek w stra:hu, Nieprzyjaciel kobiet. Opryskliwy in.); komedie rodzinne (Bliźnięta) oraz lekkie komedie-farsy. M. był mistrzem komizmu sytuacyjnego oraz bystrym obserwatorem charakterów; komedie jego są źródłem do poznania obyczajów i żyda współczesnych mu Ateńczyków (T. Sinko uważa M. za pioniera komedii psychologicznej). Wprowadzenie języka konwersacyjnego, ograniczenie partii chóralnych oraz bogactwo tematyki czynią z komedii M. pierwowzór komedii euro

pejskiej. Utwory M. znane są m. in. dzięki zwracanym stopniowo przez piaski egipskie papirusom (pierwszy fragment wydano dopiero w r. 1898). Najlepiej zachował się tekst komedii Dyskolos (Odludek; znaleziony w r. 1958, tłum. J. Łanowski, 1959). Epitrepontes (Sąd rozjemczy), Dziewczyna s Samos, Obcięty warkocz (właściwie: Dziewczyna z obciętymi włosami - Perikejromene). 2. M. z Efezu, historyk grecki z III w. p.n.e., autor

historii Cypru (Perl Kypru), może identyczny z M; autorem dziejów królów greckich i barbarzyńskich, Prdkseis ton basileón para tois Hellesi kaf barbarois genomemn opartych na pismach poszczególnych ludów. Dzieła wymienione nie zachowały się. 3. M. z Laodikei syryjskie], retor z m w. n.e., komentator Techne rhetorikS Hermogenesa; pod jego imieniem zachowały się dwa traktaty objęte tytułem Perf epidejktiken (O mowach popisowych). 4. M. Protector, historyk z VI w. n.e., kontynuator i naśladowca historii Agatiasza (zob. Agatias Scholasticus); opisał dzieje lat 558-582; dzieło jego znamy tylko z wyciągów Konstantymi (De Sententiis) i z Księgi Suda.

Menapiowie (/ac. Menapn) plemię w Gallia Belgica, zamieszkujące lesisty i bagnisty kraj nad brzegiem Morza Północnego, nad dolnym biegiem rzek Mosa i Skaldis. Początkowo zajmowali również obszar nad Renem, skąd wyparli ich Uzypetowie i Tenkterowie.

Menas zw. u Appiana Menodoros, wyzwoleniec Sykstusa Pompejusza, jeden z jego zaufanych dowódców. Odegrał poważną rolę w walkach Pompejusza z Oktawianem i Antoniuszem. Zdradził dwukrotnie Pompejusza, przechodząc na stronę Oktawiana. Zginął w Pannonii pod Siscia w r. 35.

Mendaj zob. Mende.

Mende albo Mendaj (łac. Mendae) miasto na półwyspie Pallene w Macedonii, nad Zatoką Termaicką, kolonia Eretrii, znane z dobrego wina; ośrodek handlowy.

Menedemos z Eretrii, filozof grecki żyjący na przełomie IV/IIIw. p.n.e., uczeń megarej-czyka Stiipona i eleatów, Anchipylosa i Mo-schosa. Zajmował się dialektyką i zagadnieniami etyki. Uczył o jedności cnoty (arete) i wiedzy (episteme).

Meneklejdes Tebaóczyk, brał udział w wyzwoleniu Teb w r. 379/8 p.n.e. wraz z Epaminonda-sem i Pelopidasem. Kierowany prawdopodobnie zazdrością wszczął intrygi przeciw obu politykom, za co został ukarany grzywną. Dalsze losy nie znane.

Menekles z Alabandy w Karii (ur. ok. r. 140 p.n.e.), retor, przedstawiciel stylu azjańskiego w wymowie, wraz ze swym bratem Hieroklesem cieszył się w Azji wielkim rozgłosem. Słuchał ich obu Cyceron w czasie pobytu na Wschodzie.

Menekrates 1. przedstawiciel komedii staroattyckiej z końca V w. p.n.e. Utwory jego nie zachowały się. 2. M. z Efezu, poeta epicki z końca IV w. p.n.e., miał napisać poemat O hodowli pszczół oraz Prace w rodzaju eposu hezjodowego. Z utworów tych zachował się zaledwie jeden heksametr. 3. M. z Ksantos (prawdopodobnie z IV w. p.n.e.), historyk, autor kronik likijskich (Lykiaka). 4. M. z Nysy w Kani, II/I w. p.n.e., gramatyk, komentator i krytyk tekstu, polemizował z Artemonem, komentatorem Pindara. 5. obok Menasa najsławniejszy dowódca floty Sekstusa Pompejusza. Zginął w bitwie z Mena-sem, który przeszedł na stronę Oktawiana.

Meneksenos 1. uczeń Sokratesa, był obecny przy jego śmierci. Platon jego imieniem nazwał jeden ze swych dialogów. 2. syn Sokratesa.

Menelajon (gr. Menelajon) góra w Lakonice, na południo-wschód od Sparty, w pobliżu Therapne, z wzniesioną na szczycie świątynią ku czci Menelaosa (stąd nazwa).

Menelaos 1. mit. syn Atreusa, króla Myken, brat Agamemnona. Po śmierci ojca, zamordowanego przez Ajgista, uszedł z Agamemnonem z Myken i znalazł przyjęcie u Tyndareosa w Spar-cie. Zdobył rękę córki Tyndareosa, Heleny, i został królem Sparty. Po porwaniu Heleny przez Parysa zwołał rycerzy greckich na wyprawę do Troi. Był jednym z bohaterów ukrytych w drewnianym koniu. Po zakończeniu wojny trojańskiej jako jeden z

pierwszych wyruszył z Heleną w drogę powrotną (w towarzystwie Nestora). Po ośmioletniej wędrówce, w czasie której dotarł aż do Egiptu, przybył do domu;

odtąd pędził życie wśród wielkich bogactw. Zgodnie z przepowiednią Proteusa Af. i Helena zostali przez bogów wzięci do Elizjum jako pochodzący od Zeusa. Af. był czczony jako heros na Terapne, gdzie wg podania znajdował się grób jego i Heleny. 2. poeta tragik, stojący ok. połowy II w. p.n.e. na czele związku aktorów (technitów) dionizyjskich w Atenach. 3. Af. z Marathos, retor hellenistyczny, znany jedynie z inskrypcji, zaufany Gajusza Grakcha, dla którego miał podobno pisać mowy. 4. grec-

ki matematyk i astronom z I w. n.e.; pod jego imieniem zachował się najstarszy podręcznik trygonometrii sferycznej Perf sfdjras, znany nam w przekładach: hebrajskim, arabskim i łacińskim.

Menenii rzymski ród patrycjuszowski. 1. Agrip-pa Menenius Lanatus, konsul w r. 503 p.n.e. Był dowódcą w wojnie przeciw Sabinom i Aurun-kom, a w r. 494 w czasie secesji plebejuszów nakłonił ich do powrotu do^ miasta, przytaczając znaną bajkę o buncie poszczególnych członków ciała przeciw żołądkowi. 2. Titus M. Lanatus, • konsul z r. 477 p.n.e.; tradycja łączy z rokiem jego konsulatu klęskę Fabiuszów nad Kremerą. na skutek podejrzenia, że umyślnie nie przyszedł Fabiuszom na pomoc, został skazany na grzywnę pieniężną. Zmarł ze zgryzoty.

Menes Macedończyk z Pełli, syn Dionizjusza, jeden z członków gwardii przybocznej (somato-fflakes) Aleksandra W.

Menesajchmos mówca ateński, zagorzały przeciwnik Likurga, a także Demostenesa. Z mów jego zachowały się nieznaczne fragmenty.

Menesteusz (gr. Menestheus) 1. mit. syn Peteosa z Aten, prawnuk Erechteusa. Podczas pobytu Tezeusza i Pejritoosa w państwie podziemnym zagarnął z pomocą Dioskurów władzę w Atenach. Należał do grona zalotników Heleny. W wojnie trojańskiej dowodził okrętami ateńskimi, dorównywał Nestorowi w umiejętności ustawiania wozów i ludzi do boju. Zginął pod Troją, a władzę w Atenach objęli synowie Tezeusza, Demofoon i Akamas. Wg innej wersji wrócił do Aten po długich wędrówkach. 2. mit. jeden z towarzyszy Eneasza. 3. syn Ifikratesa, zięć Tymoteosa, dowódca Ateńczykó'w w wojnie ze sprzymierzeńcami (358 - 355 p.n.e.).

Menestor z Sybaris, filozof-pitagorejczyk i botanik, cytowany w botanicznych dziełach Teo-frasta jako autor traktatu o roślinach.

Menestratos 1. Ateńczyk oskarżony o udział w spisku przeciwko oligarchom w r. 404 p.n.e., uwolniony od kary w nagrodę za wydanie nieznanych spiskowców. Po przywróceniu rządów demokratycznych skazany na śmierć. 2. rzeźbiarz, prawdopodobnie z czasów Aleksandra W., wyrzeźbił posągi Heraklesa i Hekate dla świątyni Artemidy w Efezie.

Menippe mit. 1. nereida; uosobienie gwałtownego przypływu morza. 2. córka Oriona, siostra Metiochy; obie siostry były przez Afrodytę obdarzone pięknością, przez Atenę - umiejętnością tkania; gdy w Aonii wybuchła zaraza, dla uratowania kraju poświęciły się

bogom podziemnym na ofiarę, przebijając sobie gardła czółenkiem tkackim. Persefona i Hades zamienili je w komety. Mieszkańcy Aonii wznieśli świątynię w pobliżu Orchomenos, gdzie corocznie składali ofiarę M. i jej siostrze.

Menippos 1. M. z Gadary, filozof i poeta grecki, cynik, żył w III w. p.n.e. Był prawdopodobnie niewolnikiem, dorobiwszy się majątku został obywatelem Teb, w których zetknął się z Kra-tesem i Metroklesem. Pod ich wpływem rozpoczął działalność pisarską. Twórca tzw. satyry menip-pejskiej, której główną cechą formalną jest powiązanie prozy z wierszami. W utworach pełnych groteskowych i komicznych pomysłów, szyderstwa i drwiny krytykował ludzi i bogów. Zachowały się tylko dwa fragmenty oraz kilka tytułów jego pism. Twórczość M. znalazła naśladowców w późniejszej literaturze greckiej (Meleager, z Gadary, Lukian) oraz w literaturze rzymskiej (Lucyliusz - zob. Lucilii 2 - Warron, Seneka). 2. M. ze Stratonikei o przydomku Kotokas, retor grecki z I w. p.n.e., wspomniany przez Cycerona. 3. M. z Pergamonu, geograf z I w. p.n.e., autor dzieła Oplynięcie Morza Śródziemnego, zachowanego w wyciągu Markianosa z Heraklei (z V wieku n.e.).

Meniusze zob. Maenii.

Mennis miasto w Asyrii, na drodze pomiędzy Arbelą i Babilonem, zdobyte przez Aleksandra W. w r. 331. Znajdowała się tam szczelina ziemna wydzielająca znaczne ilości asfaltu.

Menodoros zob. Menas.

Menodotos z Nikomedii, lekarz i filozof, przedstawiciel empirycznej szkoły medycznej w Aleksandrii, żył w pierwszej poł. II w. p.n.e., wyznawca czystego, wolnego od wpływów Akademii sceptycyzmu Pirrona; autor licznych prac naukowych, o których wiemy tylko ze wzmianek u pisarzy późniejszych.

Menojkeus 1. mit. Tebanczyk, wnuk Pen-teusza, ojciec Kreona, Hipponomy i Jokasty. 2. mit. postać wprowadzona do literatury prawdopodobnie przez Eurypidesa, syn Kreona, wnuk poprzedniego. Idąc za przepowiednią Tejrezja-sza, a wbrew woli ojca, ofiarował życie za ocalenie ojczyzny podczas wyprawy-Siedmiu przeciw Tebom. Inne podania wymieniają w tym miejscu Megareusa. 3. bliżej nieznany adresat jednego z listów Epikura.

Menojtios mit. 1. syn Japeta, brat Atlasa,

Prometeusza i Epimeteusza, strącony piorunem do Tartaru podczas walki Zeusa z tytanami. 2. syn Aktora i Eginy, ojciec Patroklesa. 3. stróż wołów Plutona.

Menon 1. M. z Farsalos, dowódca posiłków tesalskich przysłanych Ateńczykom w r. 431, na początku wojny peloponeskiej. 2. Tesalczyk, brał udział w wyprawie Cyrusa Młodszego, dowodząc oddziałem greckim. Podejrzany o zdradę z powodu spotkań z Tissafemesem; ujęty przez Cyrusa wraz z czterema innymi dowódcami przebywał rok w niewoli, aż został skazany na śmierć. W jednym z dialogów Platon uczynił Af. postacią tytułową. 3. Af. z Farsalos, dziad Pyrrusa, dowódca jazdy tesalskiej w wojnie lamijskiej w r. 323 p.n.e. 4. uczeń Arystotelesa, autor dzieła zawierającego zbiór dawnych greckich teorii medycznych, zachowanego w skrócie.

Menrva etruska bogini przedstawiana ze skrzydłami u ramion, identyfikowana z rzymską Mi-nerwą.

Mens bogini rzymska, personifikacja zdrowego rozsądku. Po klęskach II wojny punickiej poświęcono jej świątynię na Kapitelu wzniesioną w r. 217 p.n.e. obok świątyni Wenus, odrestaurowaną ok. r. 120 p.n.e. przez Aemi-iiusa Scaurusa. M. Bona przeciwstawiana była Af. Mata, która odpowiadała greckiej Ate.

mens agitat molem fac. myśl porusza materię (masę) (Wergiliusz, Eneida VI, 727).

mens sana in corpore sano łac. myśl zdrowa w zdrowym ciele (Juwenalis, Satyry X, 356).

mensarii fac. 1. bankierzy w Rzymie, zwani tak od stołów bankierskich, mensa argentaria. 1. urzędnicy powoływani w Rzymie, a także na prowincjach, dla regulowania spraw finansowych; tworzyli komisje trój- (triummi) lub pięcioosobowe (quinqueviri).

mensor łac. 1. mierniczy, zwykle agnmensor, technik-geometra zajmujący się odmierzaniem pól, w procesach o sprawy gruntowe używany jako pomoc techniczna. W sprawach o wytyczenie granic (actio finium regundorum) miał głos decydujący na równi z prawnikiem. 2. mensores castrorum, mierniczy obozowi, oficerowie zajmujący się wytyczaniem granic obozu. Dowodzili specjalnymi grupami pomocniczymi. Zajmowali się także rozkwaterowaniem żołnierzy w miastach, w których zatrzymywało się wojsko. 3. mensores frumentarii, niżsi urzędnicy podlegający prefektowi annonae, zatrudnieni przy zaopatrywaniu Rzymu w zboże w porcie Ostia

oraz w Rzymie. 4. mensores aedificlorum, technicy kierujący budową budynków.

Mentes mit. 1. wódz Kikonów, brat udział w wojnie trojańskiej. 2. syn Anchialosa, król wyspy Taros, przyjaciel Odyseusza.

Mentor 1. mit. syn Alkimosa, mieszkaniec Itaki. Jemu Odyseusz, opuszczając rodzinną wyspę, powierzył jako zaufanemu przyjacielowi opiekę nad domem i poruczył wychowanie Telemacha. W Odysei Atena często przybiera postać Af., np. gdy towarzyszy Telemachowi do Pylos lub wspiera Odyseusza w walce z zalot-nikami. 2. Af. z Rodos, brat Memnona, brał udział w buncie Artabazosa przeciw Artakser-ksesowi III w r. 356; później jednak odzyskał łaskę królewską. Jako perski satrapa w Azji Mn. cieszył się Af. wielkim uznaniem i przyczynił się do ponownego podbicia Egiptu przez Persów. Umarł na krótko przed podbojem Persji przez Aleksandra W. 3. sławny złotnik grecki ok. połowy IV w. p.n.e.

Mentores zob. Mentorowie.

Mentorowie (gr., łac. Mentores) plemię należące do ludów libumijskich, zamieszkujące pómocno-wschodnie wybrzeże Morza Adriatyckiego.

Meoci (gr. Ma/Sta/, łac. Maeotae) nazwa obejmująca ludy mieszkające nad Morzem Meockim (zob. Maeotis).

Meockie Morze zob. Maeotis.

Meonia (gr. Majonia, łac. Maeonia) 1. kraina w Azji Mn., na lewym brzegu rzeki Hermus, stanowiła część Lidii. Pierwotnie nazwa Af. •rozciągała się na całą Lidię. Poeci łacińscy Af. nazywają także Etrurię, ponieważ Etruskowie wywodzili swe pochodzenie od Lidów. 2. (dziś Menje) miasto w Azji Mn. na lewym brzegu rzeki Hermus, stolica kraju Af.

mercennarius łac. najemnik, 1. wolni obywatele wynajmowani do robót w polu, pasterstwa itp. w okresie, gdy nie było jeszcze wielkiej liczby niewolników. Gdy

rozpowszechniło się używanie do pracy niewolników, wydana została ustawa nakazująca zatrudniać także pewną ilość ludzi wolnych. Na ogół do tej ustawy niestosowano się, stąd wielkie ilości wałęsających się bezrobotnych, których zwłaszcza w okresie wojny domowej najmowali przywódcy różnych partii politycznych. 2. żołnierz najemny.

Mercurius zob. Merkury.

Meriones mit. heros kreteński, jeden z bohaterów greckich pod Troją, syn Molosa, towa-

rżysz i przyjaciel Idomeneusa. Brał udział n), in. w walce o zwłoki Patroklesa. Słynął z biegłości w strzelaniu z łuku i rzucaniu oszczepem. W czasie powrotu spod Troi miał dotrzeć do Sycylii, gdzie go przyjęli osiedleni tam Kreteńczycy. Wg innej wersji dotarł szczęśliwie do Krety, gdzie po śmierci doznawał czci herosa razem z Ido-meneusem.

Merkuriusz zob. Merkury.

Merkury (Mercwius) rzymskie bóstwo handlu, utożsamiany z greckim Hermesem, od którego przejął atrybuty i mitologię. W r. 495 p.n.e. wzniesiono mu w Rzymie pierwszą świątynię i założono collegium mercatorum (zgromadzenie kupieckie). Przy Porta Capena znajdowało się źródło poświęcone M.; wodą tego źródła kupcy i handlarze skraplali 15 maja (dniem poświęconym M. były Idy majowe) siebie i swoje towary.

Mermnadowie (Mermnddaj), ród w Lidii, z którego pochodzili władcy z ostatniej dynastii lidyjskiej od Gygesa do Krezusa.

Merobaudes z Hiszpanii, retor łaciński, poeta chrześcijański z V w. n.e., autor wierszy o treści historycznej i religijnej (częściowo zachowanych).

Meroe stolica nowego państwa Etiopii (rozkwit w latach 300 p.n.e. do 350 n.e.). Zachowane ruiny rzymskich term oraz świątyni Anunona i piramid królewskich. Od nazwy miasta pisarze starożytni nadali całemu krajowi między Nilem a Astaboras nazwę Insula M.

Merope mit. 1. nimfa, małżonka Klimenosa, matka Faetona. 2. jedna z Heliad. 3. jedna z Plejad, małżonka Syzyfa, matka Glaukosa. Jest najmniej dostrzegalną z siedmiu gwiazd w konstelacji Plejad. 4. córka króla arkadyjskiego Kypselosa, małżonka króla messeńskiego Kresfontesa, matka Ajpytosa. 5. małżonka króla Polibosa z Koryntu, wychowywała porzuconego przez rodziców Edypa. 6. córka Ojnopiona.

Merops mit. 1. król wyspy Kos, mąż nimfy Etemei. Chciał odebrać sobie życie, gdy Etemea została zabita przez zagniewaną Artemidę, której nie oddawała należnej czci. Hera wzruszona jego bólem przemieniła go w orła i umieściła wśród gwiazd. 2. król Etiopów, mąż Klimeny, matki Paetona. 3. sławny wieszczek, władca Perkote na Hellesponcie. Przewidział śmierć własnych synów, Amfiosa i Adrastosa, pod Troją. 4. towarzysz Eneasza, zabity przez Turnusa.

Meros poświęcona Dionizosowi góra, leżąca w Azji obok miasta Nysa (prawdopodobnie

greckiej kolonii, przez którą przechodził Aleksander W. podczas marszu z Hindukuszu do Indii). Dokładne położenie M. (podobnie jak i Nysy) nie zostało ustalone. Wg podania - miejsce' urodzin Dionizosa.

Merula przydomek rodziny plebejskiej z rodu Korneliuszów, 1. Lucius Cornelius M., konsul w r. 193 p.n.e., stoczył zwycięską bitwę pod Mutiną z Bojami. 2. Lucius Cornelius M., kapłan Jowisza (flamen Dialis), w r. 87 po wygnaniu Cynny obrany konsulem na jego miejsce.

Mesalina zob. Messalina.

Mesambrie zob. Mesembria.

Mescinius Rulus w r. 51 p.n.e. był jako kwestor z Cyceronem w Cylicji.

Mesembria (także Mesambrie) 1. miasto trackie na zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego, u podnóża gór Hajmos, na granicy Tracji z Mezją, założone przez Dorów z Chalcedonu i Bizancjum około r. 493 p.n.e. i stąd uważane za kolonię do-rycką. 2. miasto w Tracji, nad brzegiem Morza Egejskiego, w pobliżu ujścia rzeki Lissos.

Mesenia zob. Messenia.

Meses zob. wiatry.

mesoda zob. stroficzna budowa.

Mesomedes z Krety, kitaroda tworzący w czasach Hadriana, autor częściowo zachowanych hymnów i drobnych wierszyków okolicznościowych w rodzaju epigramów. Hymny: Eis Musan proójmion (Przygrywka do Muzy), Eis Helion (Do Heliosa) i Eis Nemesin (Do Nemesis) zachowały się wraz ze starożytnymi nutami i są dzięki temu najważniejszym zabytkiem muzyki greckiej.

Mesopotamia zob. Mezopotamia.

Messala przydomek rodziny z rodu Waleriu-szów (zob. Valerii).

Messalina 1. Yaleria M., wnuczka Oktawii siostry Augusta, trzecia żona Klaudiusza, matka Brytannika. Jej rozwiązły tryb życia stał się przysłowiowy, chociaż należy przypuszczać, że wiadomości o jej życiu oparte są na wyolbrzymionej plotce. W r. 48 p.n.e., będąc żoną Klaudiusza, podczas jego nieobecności wzięła uroczysty ślub z młodym senatorem, C. Siliuszem. Klaudiusz, który dotychczas tolerował jej wybryki, za radą ulubionego swego wyzwoleńca Narcyza skazał oboje na śmierć. 2. Statiiia M., wnuczka Statiiiusza Taurusa, konsula z r. 11 p.n.e., trzecia żona Nerona (od r. 66). Jej poprzedni mąż, Atticus Yestinus, został przez Nerona skazany na śmierć.

Messana (gr. także Messene) dziś Messina;

miasto na północno-wschodnim wybrzeżu Sycylii, nad cieśniną oddzielającą tę wyspę od Italii; założone przez Sykulów nazywało się pierwotnie Zankle. Pierwszymi kolonistami greckimi, ok. r. 729 p.n.e., byli przybysze z Chalkis i Kurne w Italii. Zankle tak wzrosło w potęgę, że w r. 648 p.n.e. założyło na północnym wybrzeżu Sycylii w pobliżu Panormos własną kolonię Himera. Ok. r. 494 zostało opanowane przez Anaksilaosa, tyrana Regium, który wprowadził nazwę M. Po wygnaniu synów Anaksilaosa w r. 461 miasto przeżywało okres rozkwitu. W r. 396 zostało zburzone przez Kartagińczyków, odbudował je Dionizjos Starszy. W r. 288 dostało się w ręce Mamertynów. Gdy w r. 269 Hieron II .-rozpoczął wojnę

z Mamertynami, twierdzę w M. zajęli Kartagińczycy, wezwani na pomoc przez Mamertynów. Inna grupa Mamertynów zwróciła się o pomoc przeciw Hieronowi do Rzymian. W rezultacie doszło do wybuchu I wojny punickiej. Mamertyni przy pomocy rzymskiej wypędzili kartagińską załogę z M. Pod panowaniem Rzymian M. stanowiła ciyitas foederata. Odegrała bierną rolę w rzymskich wojnach domowych, m. in. jako główna przystań floty Sekstusa Pompejusza.

Messapia dawniejsza nazwa Kalabrii, prawdopodobnie illiryjskiego pochodzenia.

Messapion góra na wschodnim wybrzeżu Beocji, na wprost Eubei.

Messapos mit. heros beocki, syn Posejdona;

od jego imienia pochodzi nazwa góry Messapion i krainy Messapia w Italii.

Messene 1. stolica Messenii, założona przez Epaminondasa w r. 369 p.n.e., u stóp góry Itome, stanowiącej twierdzę w okresie wojen messeńskich, a później Akropole nowego miasta. Zachowane do dzisiaj resztki murów, wież i budynków publicznych. 2. zob. Messana.

Messenia (Messenia) kraj w południowo-za-chodniej części Peloponezu. Zachodnią granicę z Lakonią stanowiły góry Tajgetu, na pomocy graniczyła z Arkadią przez rzekę Nedę- Kraj górzysty, posiadający tylko dwie równiny: na północy - z miastem Stenyklaros, na południu żyzną Makarię, z rzeką Pamisos. Najstarsze dzieje M. należą do mitologii: Polikaon, młodszy syn Leleksa, poślubił argiwską Messene, córkę Triopasa, i od jej imienia nazwał kraj. Zachodnia część M. należała do heraklidzkiej dynastii Neleidów, władców Pylosu, wśród których najbardziej znany był Nestor. W okresie wędrówek

Dorów Kresfontes zjednoczył M. W okresie podboju Peloponezu przez Spartan Messeńczycy brali udział w trzech wojnach (zw. messeńskimi, zob. messeńskie wojny). Epaminondas, po zwycięstwie pod Leuktrami w r. 371 p.n.e., ogłosił niepodległość M. i założył stolicę Messene (w r. 369) u stóp Itome. M. zachowała swą niepodległość do r. 146 p.n.e., kiedy stała się częścią rzymskiej prowincji Achai.

messeńskie wojny nazwa trzech wojen prowadzonych przez Spartę z Messenia. Messenia, najbliższy sąsiad Sparty i najżyźniejszy kraj na Peloponezie, stała się pierwszą ofiarą ekspansji terytorialnej Sparty. W poł. VIII w. doszło do długotrwałej wojny (pierwsza w. m.), zakończonej podbojem Messenii, ujarzmieniem mieszkańców i zamienieniem ich w helotów. W VII w. Messeńczycy podjęli próbę (druga w. m.) zrzucenia jarzma, zakończoną również zwycięstwem Sparty. Z drugą w. m. wiąże się podanie o przysłaniu przez Ateńczyków na pomoc Spartanom poety Tyrteusza, który pieśniami swoimi miał zagrzewać walczących do boju. Trzecią w. m. nazywane jest największe powstanie helotów w Sparcie, w r. 464 p.n.e. Korzystając z zamieszania wywołanego przez trzęsienie ziemi w Sparcie, Messeńczycy i heloci wszczęli powstanie, które od początku przybrało poważne rozmiary. O trudnym położeniu Spartan świadczy fakt, że musieli się zwrócić o pomoc do Eginy, Piątej, Mantynei a nawet Aten, skąd przysłano oddział wojska pod wodzą Kimona. Jednak wobec uciążliwej wojny i nieufności Spartan do Ateńczyków Kimon zmuszony był powrócić do Aten. Z trudem udało się królowi Sparty Archidamo-sowi odeprzeć bezpośrednie ataki powstańców na Spartę i zmusić ich do wycofania się do Messenii. Tu ośrodkiem oporu powstańców stała się góra Itome (w północnej Messenii). Po 10 latach oblężenia Itome została zdobyta przez Spartan, a powstanie stłumione. Wielu Messeńczyków uciekło z Messenii i osiedliło się w Naupaktos, które zaofiarowali powstańcom Ateńczycy, oraz na Sycylii (Zankle, nazwane później Messana).

Messis (łac. messis żniwo) bóstwo italskie opiekujące się żniwami.

Messius 1. Calus M., trybun ludowy w r. 57 p.n.e., zwolennik Pompejusza, przeprowadził ustawę o odwołaniu Cycerona z wygnania. 2. M. Mmdmus, przyjaciel Pliniusza Młodszego, kronikarz, którego zapiski wykorzystał Pliniusz

w swoich pracach. 3. Caius M. Quintus Decius zob. Decii 7.

Messogis pasmo gór w Azji Mn. oddzielające Lidię od Kani. Słynęło z winnic.

Mestor z Fokidy, znany z inskrypcji poeta grecki, epik z I w. p.n.e.

Mestra mit. córka Erysichtona, otrzymała od Posejdona dar zmieniania postaci. Zdolność tę wykorzystała dla utrzymania przy życiu ojca, ukaranego przez Demetr^ nieustającym głodem:

Erysicbton sprzedawał M., która za każdym razem wracała do niego, zmieniwszy postać.

Mestrius Florus prokonsul Azji w r. 3/4, jeden z rzymskich przyjaciół Plutarcha, znawca Arystotelesa i Platona.

Meta mit. córka Hoplesa, pierwsza żona ateńskiego króla Ajgeusa.

nieta (lać; dosł. granica, koniec) 1. m. molendaria, w młynie stożkowaty dolny kamień, na którym obraca się wierzchni kamień (co-tillus). 2. m. sudans, wodotrysk w Rzymie między Forum a Koloseum. 3. dwie bramki na krańcach toru wyścigowego, które w czasie zawodów należało okrążyć. Każda składała się z trzech stożkowatych kamieni umieszczonych na półokrągłej podstawie w pobliżu każdego krańca tzw. spiny (zob.). Często bywały ozdabiane. Primae metae nazywały się nie m. bliższe startu, lecz te, które najpierw były okrążane. Były to również miejsca dla obserwatorów.

Metabos, Metabus legendarny władca Pri-vemum w kraju Wolsków, ojciec Kamillii (zob. Camllld). Musiał opuścić miasto, uchodząc przed nienawiścią, jaką wywołał tyrańskimi rządami. Wg innej wersji syn Syzyfa, nazywał się właściwie Metapontos; założyciel Metapontu.

metafora (gr. mataford, łac. translatio) przenośnia, jeden z tropów polegający na użyciu wyrazu obrazowego zamiast właściwego, bez spójnika porównawczego, np. portus (port) żarn. perfugium (schronienie).

Metagejtnion (gr. Metagejtion) w kalendarzu ateńskim miesiąc "dobrego sąsiedztwa" (od połowy sierpnia do połowy września).' Przypadały w nim święta Heraklesa, podczas których na przedmieściu Aten, Kynosargos, urządzano uczty dla niewolników i dla nieprawych dzieci, którymi Herakles miał się opiekować.

Metagenes komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii staroattyckiej; twórczość jego przypada na koniec V w. p.n.e. Utwory M. nie zachowały się.

metamorfozy (gr. metamórfosis przemiana) tytuł utworów, których tematem są mity lub fantastyczne opowiadania na temat przemian ludzi w zwierzęta, drzewa, kwiaty«itp. (zob. Apulejusz, Owidiusz).

Metanejra mit. żona Kleosa Króla Eleusis, matka Triptolemosa (zob.); podejmowała, gościnnie Demeter podczas jej wędrówek. Zob. Keleus, Demofoon.

Metapa miasto w zachodniej Etolii, niedaleko Thermon, nad Jeziorem Trychońskim. Zniszczone przez Filipa III Macedońskiego.

Metapontion zob. Metapontum.

Metapontos zob. Metabos.

Metapontum (łac., także Metapontium, gr. Metapontion) miasto w południowej Italii nad Zatoką Tarentyńską, między ujściem rzek Brodanus i Cassuentus. Prawdopodobnie kolonia achajska założona na początku VII w. Miasto sprzymierzone z Atenami podczas wyprawy sycylijskiej. Walczyło z Lukanami w IV w. Około r. 300 dostało się pod władzę Rzymian. Zajęte przez Hannibala w czasie II wojny punickiej, było jego główną kwaterą. Odzyskane przez Rzymian otrzymało prawa cmtas foederata, a po wojnie ze sprzymierzeńcami - municipium, Złu-pione przez Spartakusa poczęło chylić się ku upadkowi. Tu mieszkał i uczył do r. 497 Pitagoras, dlatego miasto było, obok Krotonu, siedzibą pi-tagorejczyków.

Metaurus (dziś Metauro) rzeka w Umbrii wpadająca do Morza Adriatyckiego, znana z klęski Hazdrubala w r. 207 p.n.e.

Metella zob. Caecilii.

Metelli przydomek rodu Cecyliuszów (zob. Caecilii).

Mefhana miasto we wschodniej Argolidzie, na zachodnim brzegu półwyspu (pochodzenia wulkanicznego) o tejże nazwie, na północ od Trojzenu, naprzeciw Eginy. Zajęte i ufortyfikowane przez Ateńczyków w r. 425 n.e.

Methone 1. miasto w Macedonii na południe od ujścia Haliakmonu, kolonia grecka założona ok. r. 730 p.n.e. przez Eubejczyków. Zdobyte przez Ateńczyków podczas wojny przeciw Per-dikkasowi. W r. 353 p.n.e. zdobyte przez Filipa Macedońskiego. 2. miasto portowe na Peloponezie, na południowo-zachodnim wybrzeżu Mes-senii, naprzeciw wyspy Ojnussaj. 3. miasto w Tesalii, na pólnocno-wschodnim brzegu Zatoki Pagazejskiej.

Methydrion miasto w Arkadii, przy drodze prowadzącej z Olimpu do Orchomenos.

Methymna zob. Metymna.

Metioche zob. Menippe 1.

Metion nut. legendarny założyciel rodu Metionidów, syn Erechteusza i Praksytei, mąż Alkippy, ojciec Dedala i Eupalamosa. Jego synowie (Metionidzi) wypędzili z Aten swego kuzyna Pandiona pozbawiając go władzy królewskiej. Pandion uciekł do Megary, gdzie uzyskał panowanie. Synowie Pandiona wrócili do Aten i z kolei wypędzili Metionidów.

Metionidzi zob. Metion.

Metiosedum miasto w Galii, później nazwane Melodunum.

Metis mit. w systemie teologicznym orfików (zob. orficy) bóg światła, nazywany także Panesem lub Erosem.

Metfus zob. Mettius.

Metodiusz biskup miasta Filippi, umęczony za cesarza Maksymina w r. 311, przeciwnik Orygenesa (zob.), z którym polemizuje w dialogu Aglaofón e perl anastdseos (Aglaofon, czyli O zmartwychwstaniu). Zachowały się fragmenty greckie tego utworu oraz niemal pełny przekład starosłowiański. Prócz tego zachowały się: tekst grecki dialogu Sympósion ton deka parthenon e peri hagnejas (Uczta dziesięciu dziewic, czyli O czystości) oraz początek dialogu Peri tu anteksustu (O wolnej woli) i fragmenty innych pism.

metodycy kierunek w medycynie, któremu początek dał Temison z Laodikei, żyjący w czasach Augusta. Opierając się na teorii atomistycz-nej (wprowadzonej do medycyny przez Asklepia-desa z Prusy, I w. p.n.e.), pojmowali stan chorobowy jako następstwo zbytniego napięcia lub zbytniego rozluźnienia porów ciała. Kurację uzależniali od przyczyny choroby. Wybitnym przedstawicielem tej szkoły jest Soranus (zob.), który praktykował w Rzymie w czasach Trajana i Hadriana.

metojkowie (gr. ntetojkoj, dosł. wspólnie mieszkający) cudzoziemcy mieszkający w Atenach przez pewien określony czas. Wolni osobiście, nie mieli praw politycznych; wybrany przez nich opiekun (prostdtes) występował w ich imieniu wobec władz w sprawach publicznych i prywatnych. M. składali państwu ateńskiemu opłatę w wysokości 12 drachm rocznie, pełnili służbę wojskową, powoływani byli do specjalnych świadczeń na rzecz państwa, tzw. liturgii (zob.). Nie mieli

prawa posiadania ziemi, zajmowali się rzemiosłem i handlem. W IV w. p.n.e. liczba ich wynosiła 10000.

Meton. 1. M. z Aten, syn Pauzaniasza, mierniczy i architekt (V w. p.n.e.). M. skonstruował zegar słoneczny i w r. 433/2 p.n.e. umieścił go na murze Pnyksu, przeprowadził ponadto reformę kalendarza na zasadzie cyklu dziewięcioletniego. Karykaturalną sylwetkę Af. przedstawił Arystofanes w Ptakach. 2. M. z Akragas, ojciec filozofa Empedoklesa (V w. p.n.e.).

Metone zob. Methone.

metonymia (gr. metonymia, tac. demminatio) zamiennia, trop polegający na zamianie pojęć pozostających ze sobą w ścisłym związku;

m. w szczególności polega na użyciu nazwy:

l) przyczyny zamiast skutku, np. Bacchus (bóg wina) żarn. vinum (wino), 2) materiału zamiast rzeczy z niego wykonanej, np. ferrum (żelazo) zamiast gladius (miecz), 3. pojęcia oderwanego zamiast konkretnego (abstractum pro concreto), np. cmtas (państwo) zamiast cives (obywatele).

metopa (gr. metópe) prostokątna płyta ceramiczna lub kamienna ozdobiona malowidłem lub płaskorzeźbą, stanowiąca obok tryglifów zasadniczy element we fryzie doryckim. M. wypełniały powierzchnię pomiędzy tryglifami.

metragyrtowie (gr. metragyrtaj) żebrzący kapłani; kapłani bogini Kybele, Wielkiej Macierzy bogów, którzy wędrowali po kraju, żebrząc i zbierając dary w imię bogini.

metreta (gr. metretźs) zob. miary objętości.

Metrici scriptores (scriptores latini rei metricae) gramatycy zajmujący się metryką, tj. budową wiersza (zob. metryka).

Metrobios pisarz grecki z III w. p.n.e., znany jedynie z nazwiska, autor książki o wypieku chleba i ciast.

Metrodoros 1. Af. z Lampsakos, komentator Homera, alegorysta, uczeń filozofa Anaksago-rasa (druga poł. V w. p.n.e.), znany ze wzmianki u Platona i z dwu zachowanych fragmentów. 2. M. również z Lampsakos, uczeń Epikura, żyjący w latach ok. 330 - 227, autor wielu traktatów, z których zachowały się fragmenty. Znane tytuły: Perl tes epi safian porejas (O drodze do mądrości), Peri filosofias (O filozofii), Pertmega-lopsychtas (O wielkoduszności). Per f plutu (O bogactwie), Peri euegenejas (O szlachectwie), Peri theon (O bogach), Peri ajstheseón (O wrażeniach zmysłowych) i ia.; wśród nich są pisma polemiczne. 3. Af. ze Stratonikei w Karii, filozof

średniej Akademii, uczeń Karneadesa, do którego przyłączył się po opuszczeniu Epikura. 4. M. z Chios, III w. (?) p.n.e., autor fantastycznej historii Troi, Troikd. S. M. z Magnez/i, syn Apolloniosa, znany z inskrypcji komediopisarz grecki u schyłku epoki hellenistycznej; znany również z tytułu jego komedii Homo/oj (Podobni). 6. M. ze Skepsis, w. przed r. 150 p.n.e., uczeń Demetriosa ze Skepsis i Karneadesa, sławny uczony działający na Rodos. Słynął z fenomenalnej pamięci opartej o mnemotechnikę, którą doprowadził do doskonałości. 7. M. Młodszy ze Skepsis (może syn M. ze Skepsis, ucznia Karneadesa), o przydomku Misoromajos (wróg Rzymian), gdyż w r. 88 p.n.e. stanął po stronie króla Fontu Mitrydatesa i uprawiał propagandę antyrzymską. Wysłany później jako poseł do króla Armenii, Tigranesa, dal się wciągnąć do spisku przeciwko Mitrydatesowi i poniósł przy tym śmierć (w r. 70). M. napisał (według świadectwa Strabona) historię Tigranesa, Ta perl Tlgr&nen. Przypisuje mu się także podręcznik atletyki. Perl alejptikis, oraz wspomnianą przez Strabona pracę Pert synethejas (O przyzwyczajeniu), która zawierała zbliżone do mitów opowiadania o zwierzętach. O dziełach tych wiemy z zachowanych fragmentów. 8. malarz i filozof z II w. p.n.e. 9. syn Apolloniusza, komediopisarz z I w. p.n.e. 10. wyzwoleniec Cycerona, lekarz. 11. epigramatyk grecki, zajmował się również geografią i astronomią, żył prawdopodobnie za czasów Konstantyna Wielkiego.

Metrofanes gramatyk z III w. n.e., objaśniał Ksenofonta, komentował Hermogenesa.

Metrokles filozof z platońskiej Akademii, uczeń Ksenokratesa i Teofrasta, następnie wyznawca szkoły cyników, uczeń Kratesa z Teb. Pamięci swego ostatniego mistrza poświęcił zbiór Chrejaj, w którym zgromadził dowcipne powiedzenia Diogenesa i Kratesa.

metronomos (gr. metronómos) urzędnik w Atenach przeprowadzający kontrolę miar i wag. W epoce demokracji, tj. po reformach Solona, było 5 m. w Atenach i 5 w Pireusie.

Metroon (gr., od mtter matka) 1. świątynia Matki bogów (Rhea Kybele) w Olimpii. 2. świątynia Matki bogów a zarazem archiwum państwowe w Atenach, przy agorze, na północ od Areopagu.

Metropolia 1. najstarsza stolica Frygii, leżąca w północnej części kraju. 2. miasto w Lidii, między Smymą i Efezem. 3. miasto w Tesalii

w pobliżu rzeki Penejos, między Gomfoj i Far-salos. 4. warowne miasto Akamanii, nie opodal wschodniego wybrzeża Zatoki Ambrakijskiej.

metrum łac. (gr. metron) 1. jednostka rytmiczna w metryce iloczasowej składająca się z elementów długich i krótkich i zawierająca zwykle od 5 do 8 jednostek czasowych, zwanych morami (zob.). Zasadnicze metra używane w metryce greckiej i łacińskiej są następujące: m. daktyliczne L.^"~iL^i^i, m. jambicz-ne o_^^., m. trocheiczne -^->J-v, m. ana-pestyczne \-1 ^ ^-\~' '-' -^-, chorijamb J-^i^-il., jonik a minor e ^-'•^-il.L, joniko maiore -'--L^^i kretyk (inaczej peon) -l ^, bakchej ^ _ L, dochmius ^ -'- - ^ L, hypodochmius -^iL^-i. M. może zawierać dwie stopy, np. m. jambicz-ne zawiera dwie stopy jambiczne (^ -'-). Metrami podzielnymi na stopy są oprócz m. jam-bicznego również m. daktyliczne, trocheiczne i anapestyczne. Pozostałe metra są niepodzielne. W heksametrze daktylicznym i pentametrze stopa liczy się jako m., dlatego heksametr (-^-\-' '^'-^-'^ '^'-L'^ ^ _'"*\"' -^ ^J- ^) zawiera tylko sześć stóp daktylicznych, a pentametr (-'-^^-'-'-'^^-11 | -i^/^-'-^""-) dwie trypodie katalektyczne, czyli w sumie pięć stóp. Analogicznie do tych nazw używa się czasem nazwy "tetrametr" zamiast "dymetr" na oznaczenie wiersza składającego się z czterech stóp daktylicznych (L^-i ^_^^-i^^i^i_^i^>). 2. to samo co wiersz, miara wierszowa, np. m. Anacreonteum wiersz anakreontejski. Metryka (od gr. metrikt techne, dosł. sztuka mierzenia) zasady tworzenia wierszy zwłaszcza w poezji antycznej, greckiej i łacińskiej. Termin m. pokrywa się więc z terminem wersyfikacja (łac. yersificatio), używanym raczej w odniesieniu do poezji nowożytnej. Terminy te oznaczają również naukę o rodzajach budowy wierszy oraz o sposobie komponowania z nich większych całości rytmicznych, np. strof. Zasady tworzenia wierszy i rozwój form metrycznych w greckiej i łacińskiej poezji antycznej przedstawiają się następująco:

l. m. grecka jest m. iloczasową (kwanty ta-tywną), podstawą rytmu w antycznej poezji greckiej jest uregulowane następstwo zgłosek o różnym iloczasie. Wiersz grecki zawiera zwykle elementy długie (oznaczane w schematach: (-), krótkie (\-1) i obojętne (o), tj. takie, które mogą być wypełnione zarówno zgłoską krótką, jak i długą. W obrębie wiersza przeważnie można wyróżnić mniejsze jednostki rytmiczne, zw.

MA1SON CARREE

2. MACHINY wojenne (rzymskie)

3. MALARSTWO RZYMSKIE, fragment fresku

4. MAREK AURELIUSZ

imuBpuoa 1121 •vzna3M 'c

nmop ispooi 'S013M Z

a30V3iaw i

AXXX V3navi

TABLICA XXXVI

IA saivaAanw 'f

BUIM]UJOłM.(» AumJ 'I>13MaiN 'L

HAXXX v3navi

TABLICA XXXVIII

l. MYKENY, złota maska

2. NEMEJSKI LEW

)8pUBS K)»{»IM 3HIN -f

nM3)^M BU33S *^U*j •I

^x vonavJ-

metrami (metrum), np. trymetr jambiczny. o_-^_| ^L^-iL 1 CT_^i«i zawiera trzy metra jambiczne: o_^_. Ostatni element wiersza jest zwykle obojętny. Element długi noże ulegać rozwiązaniu na dwa elementy krótkie, dwa zaś elementy krótkie mogą być ściągnięte w jeden element długi; np. zamiast jambu ^J- może wystąpić trybrach '^"^"~', zamiast daktyla -'-' spondcj --. Język polski nie zna różnic w iloczasie zgłosek i ma akcent dynamiczny, a nie muzykalny, jaki mieli' starożytni Grecy. Z tego powodu nie możemy w pefau ani oddać, ani też odczuć wartości akustycznych greckiego wiersza. Przy czytaniu wierszy greckich dla uchwycenia w przybliżeniu ich rytmu wymawiamy z przyciskiem rytmicznym, czyli iktusem (łac. icfus) długie elementy każdego metrum. W schematach metrycznych iktus oznaczany bywa znakiem umieszczonym nad zgłoską. Elementy krótkie i obojętne wymawiamy słabiej. W wypadku rozwiązania elementu długiego na dwa elementy krótkie iktus otrzymuje pierwsza zgłoska krótka. Oczywiście, przy czytaniu wierszy greckich należy się starać o uwzględnienie w miarę możności również iloczasu zgłosek (zasady mierzenia iloczasu zob. prozodia). Podane wyżej zasady znakowania iktusu zastosowano w hasłach metrycznych Encyklopedii. Jest jednak rzeczą niepewną, czy antyczne wiersze greckie miały iktus. Wyraźnego świadectwa starożytnego o występowaniu iktusu nie mamy, wielu więc uczonych zaprzecza jego istnieniu. Zasadnicze metra m. greckiej - zob. metrum. Wierszami występującymi w najstarszych zabytkach poezji greckiej są heksametr daktyliczny i trymetr jambiczny. Wiersze te występowały najczęściej w użyciu stychicznym, tzn. ten sam wiersz był powtarzany bezpośrednio po sobie nieograniczoną ilość razy. W elegiach Kallinosa

(około r. 670 p.n.e.) spotykamy po raz pierwszy dystych elegijny, będący połączeniem heksametru i pentametru daktylicznego. Różne odmiany dys-tychów z członów przede wszystkim daktylicz-nych, jambicznych i trocheicznych tworzy Ar-chiloch (około r. 650 p.n.e.). W lesbijskiej liryce monodycznej Safony i Alkajosa występują wiersze różniące się znacznie zasadami budowy od innych miar greckich (zob. eolskie wiersze chori-jambiczne, eolskie daktyle). Safona i Alkąjos używają tych wierszy zarówno stychicznie, jak i w dystychach albo też w trzy- lub w czterowier-szowych strofach (por. nicejska strofa, safickie

wiersze l). Ta sama strofa może powtarzać się w różnych utworach. U Anakreonta (druga poł. VI w. p.n.e.), wzorującego się zarówno na m. eolskiej, jak i na miarach Archilocha, na pierwszy plan wysuwają się joniki. Już od połowy VII w. p.n.e. na terenie Grecji właściwej rozwija się liryka chóralna. Strofy liryki chóralnej są od początku objętościowo znacznie większe niż strofy liryki monodycznej i wykazują duże zróżnicowanie rytmów. Utwory liryki chóralnej składają się albo z szeregu odpowiadających 'sobie budową strof, albo budowane są na zasadzie responsji (odpowiedniośd) triad. Triada składa się ze strofy, odpowiadającej jej budową antystrofy i inaczej już zbudowanej epody. Schemat triady czy pojedynczej strofy może być wielokrotnie powtórzony, ale tylko w obrębie tego samego utworu. Każdy nowy utwór liryki chóralnej przynosi nam w swych strofach nową kombinację wierszy i członów metrycznych. Charakterystyczną miarą dla liryki chóralnej są daktyloepitryty. Duża ilość ód Pindara zbudowana jest z miar eolskich; przeważają w nich glikoneje i zupełnie drobne człony chorijam-bieżne. Metryczne elementy liryki monodycznej i chóralnej, pomnożone o doryckie anapesty i niejasnego pochodzenia dochmie, zużytkowuje w swych partiach lirycznych dramat attycki (V - IV w. p.n.e.). W tragedii strofa może być powtórzona tylko raz, w postaci antystrofy. Każda następna para strof w obrębie tej samej pieśni ma już inną budowę. Epoda stoi najczęściej dopiero na końcu pieśni. W komedii i dramacie satyrowym strofa może się powtarzać więcej razy. Jako wiersz dialogu służy w dramacie trymetr jambiczny i o wiele rzadziej tetrametr trocheiczny katalektyczny. Pod koniec V w. p.n.e. strofika poezji greckiej zaczyna ulegać ograniczeniu na korzyść utworów i pieśni astroficznych, tj. o kompozycji ciągłej, bez podziału na-odpowiadające sobie budową strofy. Uwidacznia się to przede wszystkim w astroficznym „nowym dytyrambie" V i IV w. p.n.e. i w pozostających pod jego wpływem partiach lirycznych ostatnich tragedii Eurypidesa, a częściowo także Sofoklesa. Te astroficzne kompozycje, tworzone głównie dla towarzyszącej im muzyki i będące zwykle bogatą mieszaniną różnorodnych rytmów, często jednak dość ubogie treściowo, stanowią szczytowy, ale równocześnie końcowy punkt rozwoju m. greckiej. Epoka Kallimacha w okresie hellenistycznym (in w. p.n.e.) charakteryzuje się

przede wszystkim stychicznym używaniem wierszy zaczerpniętych z poezji epok wcześniejszych, których budowę starają się poeci hellenistyczni jak najbardziej wysubtelnić. Wyraźna jest przy tym u nich tendencja do normalizacji schematu metrycznego poszczególnych wierszy. Okresy późniejsze nie przynoszą już w zakresie greckiej m. iloczasowej nic istotnie nowego. Tymczasem w pierwszych wiekach n.e. następuje powolny zanik różnic iloczasowych w języku greckim, a akcent z muzykalnego przechodzi w dynamiczny. Regulacja tego akcentu w poezji doprowadza (okolo r. 500 n.e.) do powstania

opartej na akcencie dynamicznym m. bizantyńskiej. M. iloczasowa uprawiana jest jeszcze aż do XV w. przez wielu greckich i bizantyńskich poetów, ale już od V w. n.e. nie ma żadnego oparcia we współczesnym sobie języku greckim. 2. m. łacińska nie jest m. oryginalną, wszystkie bowiem miary m. łacińskiej z wyjątkiem wiersza saturnijskiego zostały przejęte z m. greckiej. M. łacińska jest więc, podobnie jak grecka m., iloczasowa (zob. wyżej). Miary przejęte z poezji greckiej zostały dostosowane przez poetów rzymskich do właściwości języka łacińskiego. W odróżnieniu od języka greckiego, posiadającego akcent muzykainny, język łaciński miał najprawdopodobniej akcent dynamiczny. Z większym prawdopodobieństwem niż w w. greckiej możemy przyjąć, że w poezji rzymskiej istniał iktus wierszowy. Wyraźna jest bowiem u poetów łacińskich, zwłaszcza u sceników, tendencja do utrzymywania harmonii między akcentem wyrazowym a iktusem wierszowym. Miarą najstarszych zabytków poezji rzymskiej i równocześnie jedynym w m. łacińskiej rodzimym wierszem italskim jest wiersz saturnijski (zob. saturnijski wiersz). Przejmowanie miar greckich zaczyna się od około r. 240 p.n.e. Jako pierwsze zostają przejęte metra dramatu. Zasób przejętych miar jest bardzo duży. W rzymskim dramacie epoki republikańskiej częste są jamby, trocheje, ana-pesty, kretyki, bakcheje, glikoneje i Reiziana. Rzadko występują czyste chorijamby, joniki i daktyle. Budowa tych miar w porównaniu z wzorami greckimi jest przeważnie bardziej swobodna. Jamby i trocheje mierzone są nie na metra, lecz na stopy; w związku z dużą ilością zgłosek długich w języku łacińskim w każdej (z małymi tylko wyjątkami) stopie jambicznej lub trocheicznej może występować długa teza i wynikające z tej długości rozwiązania. Z drugiej zaś strony dążność do utrzymania zgodności iktusu z akcentem pociąga za sobą szereg ograniczeń w budowie wiersza, nieznanych w odpowiednich metrach greckich (por. wp.jambiczny try-metr akatalektyczny i jambiczny senarj. Rzadkie w dramacie greckim bakcheje występują często, zwłaszcza u Plauta, w użyciu stychicznym, podobnie kretyki, które ogólną budową różnią się znacznie od kretyków (czyli peonów) greckich. Cantica, czyli liryczne partie śpiewane dramatu rzymskiego, są przeważnie astroficzne, tzn. o kompozycji ciągłej, bez podziału na odpowiadające sobie budową strofy. Zdarzają się jednak również cantica zbudowane na zasadzie responsji stroficznej, lecz responsja ta jest trochę inna niż w m. greckiej. Strofa i antystrofa nie odpowiadają sobie bowiem pod względem ilości i jakości sylab, lecz identyczne są tylko rodzaje wierszy, a poza tym między strofą i antystrofa zachodzi zwykle związek treściowy. Do tych odrębności dochodzą jeszcze szczególne cechy archaicznej prozodii łacińskiej (por. prozodia - przy końcu), co razem sprawia, że m. łacińska tego okresu jest tylko bardzo swobodnym naśladownictwem wzorów greckich. W tejże samej epoce archaicznej zostają przejęte z poezji greckiej jeszcze tak ważne miary, jak heksametr daktyliczny i dystych elegijny. Heksametr, wprowadzony przez En-niusza (III/II w. p.n.e.) i wzorowany na heksa-metrze Homera i Hezjoda, zastąpił używany dotąd w eposie rzymskim wiersz saturnijski. Heksametr ten wykazuje jeszcze różne dowolności w budowie, ale przez uprzywilejowanie cezur męskich jest już dostosowany częściowo do charakteru języka łacińskiego. W epoce cycerońskiej (około 100-31 p.n.e.) używane są jeszcze miary budowane według zasad ustalonych w epoce archaicznej, ale równocześnie zwolennicy nowego kierunku, tzw. neoterycy, starają się oprzeć m. łacińską ściślej na wzorach greckich, przy czym najbardziej ich pociąga finezja metryczna epoki aleksandryjskiej. Wśród wielu nowych miar, które wtedy wchodzą w użycie, znajdują się jamby budowane na wzór grecki, z tezami parzystymi zawsze krótkimi i trocheje o tezach nieparzystych krótkich. W liryce naśladuje się niekiedy swobodnie budowane wiersze liryki eolskiej (jak 11-zgłoskowiec falecejski, glikoneje i ferekrateje, strofę saficką). Częściej jednak używa się wierszy budowanych według maniery aleksandryjskiej lub też dokładnie w postaci nadanej im przez greckich poetów epoki kallima-

cnowej. Należą tu np. senar jambiczny, budowany z samych tylko czystych jambów, cholijamb z piątą tezą zawsze krótką, asklepiadej większy z bazą zawsze spondeiczną, gallijamby i inne. Przeważa w tym okresie, podobnie jak w epoce aleksandryjskiej stychiczne użycie wierszy. Epoka augustowska jest okresem szczytowym w rozwoju m. łacińskiej. Stare formy wierszowe, jak senar jambiczny i septenar trocheiczny, występują w tym okresie już tylko w poezji ludowej. W tragedii miejsce senaru jako wiersza dialogu zajmuje odtąd trymetr jambiczny, mający tezy parzyste zawsze krótkie. Budowa najwięcej w tym okresie używanych wierszy, heksa-metru i pentametru daktylicznego, zostaje doprowadzona do mistrzostwa. Zasób miar przejętych dotąd z poezji greckiej pomnaża Horacy o cale bogactwo form Archilocha i poetów eolskich. Poeta ten przejmuje także ich kompozycję stroficzną i tworzy dystychy na wzór Archilocha oraz strofy czterowierszowe wzorowane na liryce eolskiej. W metrach eolskich przeprowadza jednak Horacy, kontynuując dążności normalizacyjne epoki .aleksandryjskiej, stabilizację cezur i zamianę niektórych tez obojętnych na tezy długie. Na epoce augustowskiej kończy się okres przejmowania greckich miar wierszowych i zarazem wzbogacania m. łacińskiej nowymi metrami. Poeci łacińscy pierwszych wieków n.e. wzorują się już "nie bezpośrednio na poezji greckiej, lecz na poetach rzymskich okresów wcześniejszych, a przede wszystkim epoki augustowskiej. Wielu z nich próbuje tworzyć nowe metra przez przekształcanie starych miar według metrycznych teorii gramatyków, tą drogą jednak nie udaje się uzyskać żadnych naprawdę nowych i żywotnych form metrycznych. Od około r. 300 n.e. zaczęła się rozwijać łacińska m. akcentuacyjna, czemu sprzyjał powolny zanik iloczasu zgłosek w języku łacińskim (zob. prozo-did). M. akcentuacyjna nie wyparła jednak zupełnie m. iloczasowej, tak że te obydwa kierunki metryczne będą odtąd istnieć obok siebie.

Mettis (Melis) dziś Metz, miasto w Gallia Belgica, stolica Mediomatrików; wcześniej nazywało się Divodurum.

Mettius (Metius, Metus) 1. M. Fufetius, legendarny, ostatni władca w Alba Longa, wybrany po śmierci Kluiliusza. Za jego panowania doszło pomiędzy Rzymem a Albą do walki (z. którą wiąże się podanie o Horacjuszach i Ku-riacjuszach), rozstrzygniętej na korzyść Rzymu.

W wojnie Rzymu z Wejami M. brał udział jako sprzymierzeniec Rzymian, dopuścił się jednak zdrady i został ukarany śmiercią. 2. Af. Pom-posianus, znany z próżności, wyzyskiwany przez astrologów, którzy mu przepowiadali wielką przyszłość. Kazał w swojej sypialni wymalować mapę ziemi, prawdopodobnie chcąc w ten sposób poznać swoje przyszłe królestwo. Został przez -podejrzliwego Domicjana skazany na śmierć.

Metymna (Methymna) miasto z dogodnym portem, na pomocnym wybrzeżu wyspy Lesbos. Wierne Atenom w czasie wojny peloponeskiej, nie zmieniło swej polityki nawet w czasie wielkiego buntu Lesbijczyków przeciw Atenom. Splądrowane w r. 406 p.n.e. przez Spartan, nie wróciło do dawnej świetności. Miejsce urodzin Ariona.

MeTania (dziś Bevagna) miasto w Umbrii u zbiegu rzek Tinia i Clitumnus, słynne z urodzajnych pastwisk i wspaniałych winnic. Municypium w czasach cesarstwa. Tu w r. 308 p.n.e. Umbrowie przeciwstawili się Kwintusowi Fabiu-szowi. W r. 69 n.e. Witeliusz usiłował tu powstrzymać armię Wespazjana idącą na Rzym. Miasto rodzinne Propercjusza.

Mewiusz (Maevws) 1. właściwie Mevius, kiepski poeta rzymski, współczesny Wergiliuszowi i Horacemu, wymieniany przez starożytnych krytyków razem z innym lichym poetą tego czasu, Bawiuszem (zob. Bmiiis). 2. Mevii fratres, dwaj bracia M, bohaterowie dwu elegii z I w. (autorstwo niepewne). Mieli oni polec w walkach domowych między Antoniuszem a Oktawianem.

Mezentius (pierwotnie Medentius, gr. Mesentios) legendarny król Etrusków panujący w Caere. Wg najbardziej rozpowszechnionej tradycji tyrania jego rozciągała się nad całym Lacjum. Bojąc się wzrostu nowej potęgi, miał wspierać Turnusa, króla Rutulów, przeciw Enea-szowi. Wg innej tradycji wygnany został z powodu okrucieństwa wobec swych poddanych i schronił się do Tumusa. Odwdzięczając mu się za schronienie, miał go wspomagać przeciw Eneaszowi. Został zabity przez Eneasza.

Mezetulus pochodzący z arystokratycznego rodu, Numidyjczyk, żyjący w końcu III w. p.n.e. Wywołał bunt przeciw królowi Numidii, Kapuzie, pokonał go i zdobył władzę. Przez małżeństwo z siostrzenicą Hannibala szukał oparcia w Kartaginie. Został wypędzony przez Masynissę, który jednak po pewnym czasie odwołał go z wygnania.

Mezja zob. Moesia.

Mezopotamia (gr.-łac. Mesopotamla) część Azji zachodniej, między rzekami Eufratem i Tygrysem, z których pierwsza oddziela M. od Syrii i Arabii, a druga od Asyrii. Północną granicę stanowi odgałęzienie gór Taurus, zw. Masius. Na południe M. graniczy z Babilonią przez mur medyjski (Medicus murus). Nazwa Af. była używana przez Greków w okresie Seleucydów. Przedtem kraj ten uważany był za część Syrii lub Asyrii.

miary 1. m. długości. Pierwszymi jednostkami długości, jakimi posługiwał- się człowiek, były wymiary różnych członków ciała ludzkiego. Stąd pochodzą nazwy jednostek greckich i analogicznych rzymskich: ddktylos - szerokość palca;

palajste-dłoń; pus-stopa; pwhys-przedramię aż do końca palców ("łokieć"); órgyja-długość obu wyciągniętych w bok ramion. Dla mierzenia odległości posłużono się jako jednostką długością kroku (gr. bema, łac. passus) i odległością, jaką mógł przebiec bez oddychania biegacz (gr. stddion), oraz ich wielokrotnościami (2 stadia = diaulos; 4 stadia = hippikón, tj. długość toru do wyścigów konnych; 12 stadiów = dólichos). Z Persji przejęli Grecy jednostkę dla mierzenia dużych odległości - parasang (para-sdngeś) równy 30 stadiofn. Af. długości na terenie Grecji nigdy nie uległy ujednoliceniu: prawie każde większe miasto posługiwało się jakimiś jednostkami specjalnymi, a i te, które były przyjęte przez całą Helladę, różniły się swymi wymiarami, tak np. stopa (pus) olimpyska = 320,5 mm;

eginecka =333 mm; samijską =350 mm; at-tycka = 296 mm. Wobec zmiennego wymiaru stopy miary odległości ulegały również wahaniom. W okresie panowania rzymskiego miary rzymskie nie wyparły bynajmniej miejscowych, a były używane raczej równolegle. Najbardziej popularnym, systemem, miar był system attycki, przejęty w głównych zarysach przez Rzym (szczegółowe zestawienie m. długości zob. tabela I). 2.'m. powierzchni. Za podstawę m. powierzchni w Grecji i Rzymie przyjmowano pierwotnie ilość ziemi, jaką mogła zaorać para wołów w ciągu dnia. Najszerzej stosowaną jednostką w Grecji był plethron, który

stanowił kwadrat o boku 100 stóp. Tak więc wielkość jego zależała od wymiaru stopy, zmieniającego się na różnych terenach. Na Sycylii i w Kyrenie posługiwano się jednostką zwaną medimnos (ilość gruntu, jaką można obsiać jednym medimnos pszenicy). Dokładniej są nam znane rzymskie

m. powierzchni (zob. tabela II.). Z wymienionych w tabeli jednostek najczęściej używaną było iugerum-prostokąt o bokach 120x240 stóp (tzn. 35,5x71 m - 2520,6 m2). 3. m. objętości. Różne określenia dla jednostek objętości wywodzą się bądź z nazw naczyń, w których przechowywano podstawowe produkty gospodarki rolnej, zboże i wino, bądź z wzajemnego Stosunku miar (np. sextarius = 1/6, tetarton czy guadrarius = 1/4, hemichojntkion == 1/2 chojniksa). Wyróżniano jednostki dla produktów płynnych i sypkich przy większych objętościach, dla mniejszych były one wspólne. Rzymskie m. objętości są identyczne z jednostkami attyckimi z tą różnicą, że Rzymianie nie używali dużej jednostki w rodzaju medimnos, o 48 chojniksach, a po-. sługiwali się odpowiednikiem hekteus zwanym modios, równającym się 8,733 litra (l modius = = 2 semimodtt == 16 sextiarii). Największą miarą dla produktów płynnych był culleus, równający się 20 amforom. Zestawienie m. objętości zob. tabela m.

miasto-państwo zob. polis.

Micipsa król Numidii, najstarszy syn Masynissy. Po śmierci ojca (w r. 148 p.n.e.) panował wspólnie z dwoma braćmi, Gulussą i Mastana-balem. Należała do niego stolica Numidii, Cirta, powierzone mu były sprawy finansowe królestwa. Po śmierci obu braci sam rządził krajem; prowadził politykę prorzymską, m. in. w r. 134 przysłał Rzymianom na pomoc przeciw Numancji oddział pod wodzą Jugurty. Umarł w r. 118, zostawiając królestwo dwóm swoim synom, Adher-balowi i Hiempsalowi, oraz adoptowanemu Ju-gurcie.

Midas mit. król Frygów, których przeprowadził z Macedonii do Frygii, opiekun kultu Dionizosa. Mity związane z jego postacią przedstawiają go jako człowieka pozbawionego rozsądku. Według jednej z wersji zaopiekował się zbłąkanym Sylenem z orszaku Dionizosa; bóg z wdzięczności obiecał spełnić jego życzenie. M. zapragnął, ażeby pod jego dotykiem wszystko zmieniało się w złoto. Ponieważ i pokarmy stawały się złote, zagrożony głodową śmiercią prosił boga o uwolnienie go od daru. Na polecenie Dionizosa obmył się w wodach rzeki Paktolos (która od tego czasu miała złotonośny piasek). Według innego podania M. oceniając grę Apollina na lirze i Pana na fujarce, przyznał pierwszeństwo Panowi, za co Apollo ukarał go oślimi uszami. M. usiłował to zachować w tajemnicy, osłaniając

uszy czapką frygijską; fryzjer jednak, któremu znana była tajemnica .króla, wyszeptał ją do jamy wykopanej w ziemi. Wyrosła na tym miejscu trzcina rozniosła w szumie wiadomość, że król M. ma ośle uszy. M., jako związany z kultem Dionizosa, był częstą postacią w dramacie satyrowym.

•Mideja 1. miasto w Argplidzie. 2. miasto w Beocji, wg jednych źródeł identyfikowane z późniejszą Lebadeą, według innych zatopione w jeziorze Kopais.

Mierzynski Antoni (1829 -1907) profesor filologii klasycznej w latach 1863 -1869 w Szkole Głównej Warszawskiej, a następnie na Uniwersytecie Warszawskim. Napisał w

języku łacińskim rozprawę doktorską o Klonowicu, De vita, mo-ribus, scriptisgue latinis Seb Fab. Acerni (Berlin 1857). Przetłumaczył Ajasa Sofoklesa (Warszawa 1883) i Żywoty sławnych mężów Neposa (Warszawa 1883).

miesiące w systemie kalendarzowym poszczególnych gmin greckich były znaczne różnice, które zaznaczyły się także w nazwach m.', zestawiając nazwy m. z poszczególnych gmin, można by wyliczyć około 300 nazw. W Atenach początek m. przypadał na nów księżyca (numenia). 15. dzień m. na pełnię (panselenos). Rok rozpoczynał się w m. Hekatombajw (połowa lipca - połowa sierpnia) i składał się zasadniczo z 12 m. (zob. kalendarz). W roku przestępnym, który przypadał co kilka lat, powtarzano Posejdeśn. M. dzielili Grecy na dekady: pierwsza, men hista-menos - początek m. (l. -10. dzień); druga, men meson-środek m. (11. -20. dzień); trzecia, men fthinOn - koniec m. (21.-29. bądź 30. dzień). Podział ten służył za podstawę do liczenia dni w m; które oznaczano liczebnikami porządkowymi ,z dodaniem nazwy dekady (np. dekdte fthtnontos -10. dzień trzeciej dekady, czyli 30. dzień m.). Rok rzymski pierwotnie składał się z 10 m.: Martius, Aprilis, Maius, lunius, Quinc-tilis, Sextilis, September, October, November, December. Dla uzgodnienia z rokiem słonecznym dodano (zob. rok) dwa m.: lanuarius i Februa-rius. Na cześć Cezara i Oktawiana Quinctilis nazwano Julius, a Sextilis - Augustus. Pierwszy dzień m. nazywał się Kalendae. Na dzień 15. bądź 13. przypadał środek m. zw. Idus. Dzień dziewiąty przed Idami zwano Nonae. Terminy te służyły do oznaczania pozostałych dni m. Zob. rok; mmdinae, kalendarz.

Mfldtos (Mikythos) 1. wiemy niewolnik Ana-

ksilaosa, tyrana Messeny i Regium. Po śmierci swego pana, w r. 476 p.n.e., wychowywał jego synów do czasu objęcia przez nich władzy w r. 467. następnie wrócił do ojczystej Tegei Arkadyjskiej. Ok. r. 470 założył miasto Buxen-tum w Lukanii, sprowadzając do niego osadników z Messeny i Regium. 2. Młody Tebańczyk, ulubieniec Epaminondasa. Poseł perski Diomedon starał się za jego pośrednictwem przekupić tego znakomitego wodza dla planów swego króla, Artakserksesa II, Epaminondas jednak odrzucił dary perskie, rozkazał także Af. zwrócić pod groźbą sądu otrzymane od Diomedona pieniądze.

Mikołaj (Nikólaos) 1. M. z Damaszku w Palestynie (ok. 64 p.n.e. - ok. 14 n.e.), syn Antypatra i Stratoniki, wszechstronnie wykształcony historyk (studiował gramatykę, retorykę, muzykę, matematykę i filozofię); działacz polityczny u boku Heroda Wielkiego. W r. 40 p.n.e. towarzyszył Herodowi w podróży z Arabii poprzez Egipt na Rodos, a w r. 12 p.n.e. - do Rzymu. Po śmierci Heroda wyjechał z następcą króla Judei, Archelaoscm, ponownie do Rzymu, gdzie wygłosił mowę w obronie testamentu Heroda. Był autorem największej historii powszechnej (wg Flawiusza tytuł grecki Historią/) w 144 księgach, zachowanej w dużych fragmentach. Źródłem był dlań logograf Ksantos i Ktezjasz (Wschód) oraz Eforos (Zachód) i prawdopodobnie Hellanikos (mitologia), a w historii Rzymu korzystał z Połybiusza, Posydoniusza i Cezara. Dzieło zaczynało się od najdawniejszych dziejów Asyrii i Medii, obejmowało historię Grecji i Rzymu, kończyło się prawdopodobnie na śmierci Augusta. M. pisał także tragedie i komedie oraz rozprawy filozoficzne: Perl Aristotelus filosoftas (O filozofii Arystotelesa), Perl theon (O bogach). Per! tu pantós lub Perl ponton ton en to kósmo (O wszystkim, co jest na świecie) i in. U Stobajosa zachowało się kilkadziesiąt fragmentów dzieła etnograficznego EthÓn synagogę (Zbiór obyczajów). Posiadamy też nieco fragmentów autobiograficznych i biograficznych dotyczących Oktawiana. 2. Af. z Myry, retor z V w. n.e. należący do szkoły Lacharesa retora, nauczyciel retoryki w Konstantynopolu, autor (zachowanych) ćwiczeń retorycznych Progymndsmata, opartych na pismach Libąniusza. Napisał (nie zachowane) deklamacje (Metetaf) i podręcznik retoryki (techne retorikS), również nie zachowany.

Mikon malarz grecki z pierwszej poł. V w. p.n.e., uczeń Polignota. Razem z Polignotem i Panajnosem ozdobił malowidlami Stoa Pojkile.

Mikythos zob. Mikitos.

mila (łac. mille passuum, mUliarum, milia, gr. milion) zob. wtory długoSci.

Milanion (Mejlanwri) mit. mąż Atalanty (zob.).

Miicjades zob. Miltiades.

miles gloriosus tac. żołnierz samochwał, postać greckiej komedii nowej oraz komedii rzymskiej; tytuł komedii Plauta, w której głównym bohaterem jest typowy żołnierz samochwał. Postać ta przeszła do komedii europejskiej (np. Papkin Fredry).

Milet (gr. MOetos) 1. greckie (jońskie) miasto handlowe na wybrzeżu Azji Mn., ośrodek wytwórczości ceramicznej, tkackiej (słynne tkaniny wełniane), farbiarskiej oraz metalurgicznej. M. łączyły ożywione stosunki handlowe z wybrzeżem Propontydy, Morza Czarnego oraz z Italią, szczególnie z Sybaris. W r. 546 p.n.e. miasto wraz z całą Jonią opanowane zostało przez Persów, przeciwko którym podniosło bunt w r. 500 p.n.e. W r. 494 p.n.e. M. został przez Persów doszczętnie zburzony. Miasto odbudowano po roku 497. Po śmierci Aleksandra W. dostało się pod panowanie Pergamonu, a następnie - Rzymu. W VI w. p.n.e. M. był ośrodkiem jońskiej szkoły filozoficznej. Miasto' rodzinne Talesa, Anaksymandra i Anaksymenesa. Z najważniejszych zachowanych ruin miasta wymienić należy gymnazjon i buleuterton z okresu hellenistycznego oraz z okresu rzymskiego - termy cesarzowej Paustyny, teatr i bramę targową, obecnie częściowo rekonstruowaną w Muzeum Per-gamońskim w Berlinie. Wykopaliska archeologiczne na terenie M. prowadził Theodor Wiegand w latach 1899 -1914. 2. miasto na północnym wybrzeżu Krety; za czasów Stracona znajdowało się już w ruinie.

Miletos mit. heros-eponim Miletu; wygnany przez Minosa, czy też uchodząc przed jego miłością, przybył z Krety do Kani, gdzie założył miasto Milet.

Milezyjskie opowiadania (gr. Milesiakd, łac. Milesiae fabulae) zbiór nowel Arystydesa z Miletu (II w. p.n.e.). Tematem ich były przygody i miłostki bohaterów. Na język-łaciński przełożył je Lucjusz Korneliusz Sizenna (Sisenna) w I w. p.n.e. O twórczości tego rodzaju daje nam pojęcie Satyricon Petroniusza (zob. Arysty-des z Miletu; Petroitiusz; Sisenna).

miUiarensis łac. drobna, srebrna moneta rzymska, wprowadzona przez Dioklecjana w r. 301 n.e., stanowiąca 1/1000 część libry złotej; waży 3,27 g. M. kursowała w cesarstwie rzymskim i bizantyńskim za Anastazjusza I (491 - 518) i jego następców do Justyniana I (527-565) włącznie.

milliarium 1. kamień milowy umieszczany na głównych drogach rzymskich w odległości co tysiąc kroków (zob. mila). Na m. oznaczona była odległość pomiędzy miastami. Prawdopodobnie Gajusz Grakchus pierwszy wprowadził ten sposób oznaczania odległości. 2. m. aureum, złocony kamień milowy, wystawiony przez Augusta na Forum Romanum w miejscu, gdzie zbiegały się wszystkie główne drogi Imperium.

Milo 1 (Titus Amius M. Papinianus) z La-nuvium, syn Papiusa, adoptowany przez dziadka (ze strony matki), Gajusa Anniusa. W r. 57 p.n.e. był trybunem ludowym wraz z Klodiu-szem. Między obydwoma trybunami wybuchła otwarta walka. Przeciw bandom gladiatorów Klodiusza, które terroryzowały Rzym, zwerbował M. takie same oddziały, nie udało mu się jednak przeszkodzić wybraniu Klodiusza edy« lem kurulnym na rok 56; w dodatku został przez niego oskarżony o dokonanie gwałtu. Toteż gdy ubiegał się o konsulat na r. 52, zwalczył go Klodiusz przy pomocy swych band. W dniu 1 stycznia 52 r. urząd konsula i pretora nie był obsadzony; 20 stycznia bandy Af. udającego się do Lanuwium zabiły pod Aricią Klodiusza, który powracał ze swych posiadłości do Rzymu. Śmierć Klodiusza wywołała w Rzymie zaburzenia, Af, po powrocie do Rzymu z trudem uniknął śmierci. Senat mianował Pompejusza konsulem bez kolegi. M. stanął przed sądem i mimo obrony Cycerona musiał na mocy wyroku udać się na wygnanie. W r. 48 powrócił samowolnie do Italii południowej, gdzie połączył się z Celiuszem Rufusem, wysuwając hasło oddłużenia. Dla przeprowadzenia swych planów zorganizowali oni oddziały złożone z gladiatorów i niewolników, którym obiecali wolność. • Z Rzymu przysłano cały legion dla stłumienia powstania; podczas tych walk Af. został zabity.

Milo2 obecna nazwa wyspy Melas (zob.).

Milon 1. syn Diotimosa, pitagorejezyk, sławny atleta grecki' z Krotonu z VI/V w. p.n.e., słynący ze swej niezwykłej siły fizycznej, wielokrotny zwycięzca w igrzyskach olimpijskich, py-tyjskich, nemejskich i istmijskich. Podają, że

w czasie igrzysk w Olimpii niósł na barkach przez stadion czteroletniego byka na ofiarę, zabił go jednym uderzeniem pięści, a mięso jego zjadł w przeciągu jednego dnia. W walce Krotonu z Sybarytami w r. 510 p.n.e. przyczynił się do zwycięstwa rodzinnego miasta. Poniósł śmierć, gdy próbując sił starał się rozedrzeć rękami gruby pień drzewa, w którym tkwiły kliny. Ręce uwięzły mu w szczelinie i M, nie mając znikąd pomocy rozszarpany został przez dzikie zwierzęta. 2. wódz Pyrrusa z Epiru, dowódca załogi Tarentu w czasie walk tego miasta z Rzymianami (pierwsza poł. III w. p.n.e.).

milowy kamień zob. milliarium.

Miltiades 1. M. Starszy, syn Kypselosa, jeden z wybitnych przywódców pediaków, przeciwnik polityczny Pizystrata. Na prośbę mieszkańców Chersonezu Trackiego udał się tam, by bronić ich przed sąsiednimi ludami. Został władcą Chersonezu. 2. bratanek poprzedniego, syn Kimona, bohater bitwy maratońskiej. W r. 524 p.n.e. był archontem w Atenach, następnie tyranem Chersonezu. W czasie wyprawy Dariusza przeciw Scytom poparł propozycję Scytów, by zburzyć most na Dunaju, strzeżony przez tyranów greckich, i doradzał wszczęcie walki o wolność Jonii. Po zgnieceniu powstania w Miłecie uszedł do Aten. W r. 490 p.n.e. został jednym z dziesięciu strategów. Przekonał Greków o konieczności walki z Persami w otwartym polu. Pod jego dowództwem Grecy odnieśli zwycięstwo pod Maratonem dzięki genialnemu wykorzystaniu terenu i szybkiemu natarciu. M. wziął następnie udział w.wyprawie przeciw Paros, zajętej przez Persów. Skazany na grzywnę za porażkę, umarł w więzieniu z ran. 3. M. z Azji Mniejszej, apologeta chrześcijański z II w. n.e., występował przeciw walentynianom i mon-tanistom, był autorem 3 (zaginionych) apologii:

Pros Hellenas (Przeciw Hellenom) w 2 księgach, Pros Juddjus (Przeciw Żydom) w 2 księgach i Pros tus kosmikus drchontas hyper filosofias apologta (Apologia filozofii chrześcijańskiej do władców świeckich).

MUyius pons zob. Mulyius pons.

mim (łac. mimus, gr. mimos, dosł. naśladujący, naśladowca) rodzaj widowiska przedstawiający" w formie monologu lub dialogu obrazki z żyda miejskiego. Początki m. w Grecji wiąże się z Sofronem z Syrakuz (V w. p.n.e.), który miał przyczynić się do rozwoju tej formy scenicznej. Z m. Sofrona zachowało się kilka tytułów i fragmenty nie dające wyobrażenia o jego twórczości. Rozwój m. przypada na okres hellenistyczny. Świadczą o tym m. Herondasa, odzwierciedlające z naturalizmem scenki z życia miejskiego. Prawdopodobnie niektóre utwory Sofrona posłużyły za wzór Teokrytowi, którego 2 sielanki są m. W wieku IV m. miał charakter parodii literackiej (Eubojos z Paros i Bojotos z Syrakuz). Z początkiem III w. rozwinął go Rinton z Tarentu w tzw. hilarotragedię. Pewne pojęcie o m. greckich epoki aleksandryjskiej dają nam fragmenty papirusowe o tytułach: Teściowa, Wiarołomna żona i in. W epoce aleksandryjskiej zamiłowanie do m. usunęło ze sceny wielki repertuar teatralny (tragedie i komedie). Z południowej Italii dotarły także ludowe farsy-m. do Rzymu (I w. p.n.e.). Treść m. była skąpa, zaczerpnięta przeważnie z życia codziennego. Aktorzy w m. występowali bez masek. M;

który dopuszczał żarty i złośliwe aluzje pod adresem osobistości znanych w Rzymie, stawał się wyrazem opinii i nastrojów społeczeństwa rzymskiego. W połowie I w. p.n.e. pisywali m. Decimus Laberius i Publilius Syrus.

Mimas1 mit. 1. gigant zabity przez Aresa czy Zeusa w walce gigantów z bogami olimpijskimi. 2. towarzysz Eneasza, zabity przez Tur-nusa czy Mezentiusa.

Mimas2 lesista góra w Jonii na półwyspie, który otacza od wschodu zatoka Hermaicka, od zachodu zaś Morze Egejskie.

mimiambi zob. mimyamby.

mimijamby (gr. mimfamboj, łac. mimiambi) rodzaj mimów, krótkie sceny rodzajowe z życia codziennego pisane trymetrem jambicznym lub cholijambicznym. Forma ta powstała w okresie hellenistycznym, głównym jej przedstawicielem w. literaturze greckiej był Herondas z Kos, żyjący w poł. III w. p.n.e. W Rzymie m. tworzył Cn. Matius.

Mimnermos z Kolofonu, grecki poeta elegijny z początku VI w. p.n.e. (na ten przynajmniej okres przypada rozkwit działalności M.). Warunki polityczne (zajęcie Kolofonu przez Lidów) wpłynęły na charakter jego poezji, którą cechuje zaniechanie tematów politycznych i zwrot ku osobistym przeżyciom; elegia M. jest w przeważającej części zachowanych fragmentów erotyczna, poświęcona fletnistce Nanno (zob. elegia).

mimos, mimus zob. mim.

mina (gr. mną, łac. mina) grecka jednostka wa-

gowa równa 1/60 talentu; jako jednostka monetarna wynosiła 1/50 talentu. Wywodzi się z systemu babilońskiego. Af. była złota (królewska ciężka od 841 g do 886,84 g; królewska lekka od 420 g.do 443,42 g; pospolita ciężka 818,62 g i pospolita lekka 409,31 g) oraz srebrna (królewska ciężka od 1122 g do 1146 g, lub 747,88 g do 788,30 g; królewska lekka od 561 g do 573 g, lub od 373,94 g do 394 15 g; pospolita ciężka 1091 g, lub 727,67 g oraz pospolita lekka 545,75 g, bądź 363,83 g).

Minaei, Minnaei zob. Minejowie.

Minasowicz Józef Epifani ks. (1718-1796) wierszopis i tłumacz autorów starożytnych, przełożył m. in. 4 dialogi Lukiana, epigramaty Mar-cjalisa, bajki Fedrusa, pieśni Horacego, a z polskich poetów-humanistów piszących po łacinie - poezje Sarbiewskiego oraz Szymonowicza tragedię Castus Joseph i poemat Joel prophefa. Wydał też własny zbiorek łacińskich epigrama-tów i panegiryków Carmmum variorum manipu-lus (Augustae Masov. 1771).

Mincii zob. Mmicii.

Mincius (dziś Mincio) rzeka w północnej Italii, lewy dopływ Padu poniżej Mantui, wypływający z Alp Retyckich i przecinający jezioro Benacus. W r. 197 p.n.e. Rzymianie pokonali nad jej brzegami Insubrów l Cenomanów.

Mindaros dowódca floty peloponeskiej w r. 411/ /10 p.n.e. W czasie wojny peloponeskiej w bitwie pod Abydos pokonany przez flotę ateńską, dowodzoną przez Trazybulosa i Trazyllosa.

Minejowie (łac. Minaei, Minnaei, gr. Mindjoj, Minndjoj) jeden z czterech głównych szczepów zamieszkujących południową Arabię. Wg relacji pisarzy starożytnych prowadzili handel mirrą i kadzidłem. Zamieszkiwali żyzną krainę, której stolicą było miasto Karna (albo Karana, dziś prawdopodobnie Kara al-Manaził).

mineralogia w starożytności nauką o kamieniach nie zajmowali się uczeni, interesowała tylko kupców, lekarzy i jubilerów. Traktaty znane nam z tytułów i fragmentów odnoszą się wyłącznie do tzw. drogich kamieni albo należą do literatury mineralogiczno-mistycznej, która jest wyrazem wiary w magiczne siły kamieni. Zachowały się również przepisy fałszowania drogich kamieni. Sotakos (III w. p.n.e.) w dziele O drogich kamieniach określa gatunki kamieni i ich siłę leczniczą i magiczną, podobnie Sudines i Zenothemis (II w. p.n.e.). Zachalias z Babilonii pisał dzieło o wpływie kamienia na losy

ludzkie. Ten rodzaj literatury reprezentowały dzieła wydawane pod imieniem Zoroastra, Demigerona, Nechepsa króla Egiptu, Orosa asyryjskiego, Orfeusza. W zakres literatury alchemicznej wkraczają traktaty o fałszowaniu drogich kamieni, księgi farbiarskie. księgi o złocie, sre•brze, kamieniach drogich i purpurze, przypisywane filozofowi Demokrytowi. Wiele wiadomości o obróbce i zastosowaniu drogich kamieni zawiera Historia naturalis Pliniusza.

Minerva zob. Minerwa.

Miner vae Proniontorium stromy, daleko wysunięty przylądek na południe od Surrentum w Kampanii. Jak głosi podanie, Odyseusz założył tam świątynię Ateny.

minerval łac. opłata uiszczana (także w naturze) przez uczniów wstępujących do szkoły rzymskiej.

Minerwa (Minerya) mit. bogini rzymska, odpowiadająca greckiej Atenie, opiekunka sztuk i rzemiosł, mistrzyni prac kobiecych, bogini mądrości i zwycięstwa. Ku czci Af. obchodzili w Rzymie rzemieślnicy, artyści i młodzież szkolna pięciodniowe święta (18 : 24 marca). Na Kapitelu znajdowała się świątynia poświęcona Jowiszowi, Junonie i M. Pompejusz wzniósł świątynię dla M. na Polu Marsowym w r. 61 p.n.e., Oktawian po bitwie pod Akcjum, w r. 31 p.n.e.

Minicianus (Cornelius Af.) mówca wspomniany przez Pliniusza Mł. jako współczesny mu.

Minicii (także Mincii) ród rzymski, o którym wiadomości mamy dopiero z I w. n.e. 1. Caius Minicius Fundanus, konsul w r. 50, za panowania Klaudiusza. 2. Lucius M. Fundanus, wnuk poprzedniego, konsul w r. 108, przez cesarza Hadriana mianowany namiestnikiem Azji. Przyjaciel Pliniusza Młodszego. 3. Minicius, jurysta rzymski za czasów Trajana, należący do tzw. szkoły Sabinianów (zob.).

Minio mała rzeka w Etrurii, wypływająca ze źródeł w pobliżu Sutrium, wpadająca do' Morza Tyrreńskiego.

Mimowie (gr. Minya], łac. Minyae) mieszkańcy Tesalii, którzy wywędrowali do północnej Beocji i tam założyli państwo z miastem Or-chomenos.

Minius (dziś Minho) rzeka na Półwyspie Iberyjskim, wypływająca z Gór. Kantabryjskich i płynąca na zachód. Wpada do Oceanu. Otrzymała swą nazwę od minium - cynober, który niosła w swych wodach.

Minoa 1. mała wyspa przy południowym

brzegu Megary, w Zatoce Sarońskiej. Z brzegiem łączył ją most, dzięki czemu stanowiła port dla Nisai. 2. wyspa u północno-wschódnich wybrzeży Lakonii, na północ od Epidauros Limera, przy przylądku zw. dziś Monemwazja. 3. miasto na zachodnim krańcu północnego wybrzeża Krety, między przylądkiem Drepanon i Psakon.

minojska kultura zob. egejska kultura.

Minos legendarny król Krety, słynny z rozumnych i sprawiedliwych rządów. Dzięki umiejętnej polityce i rozległym stosunkom handlowym potrafił podnieść potęgę Krety. Wg mitu był synem Zeusa i Europy, bratem Radamantysa i Sarpedona. Z M. wiąże się legenda p Pazyfae i Minotaurze, dla którego M. kazał Dedalowi wybudować pałac zwany labiryntem, zamieniony później na pałac królewski. Mit o M. jest prawdopodobnie odbiciem historii Krety. Wykopaliska archeologiczne potwierdziły istnienie labiryntu, a także wysokiej cywilizacji nazwanej przez historyków (od imienia M.) minojska lub egejską (zob. egejska kultura).

Minotaur (Minótauros) mit. potwór w postaci pól byka, pół człowieka, zrodzony przez Pazyfae, żonę Minosa. W obawie, by potwór nie szkodził mieszkańcom Krety; Minos kazał wybudować Dedalowi dla M. specjalny pałac nazwany labiryntem, z którego Af. nie umiał się wydostać. Ateńczycy mieli obowiązek składania corocznie 7 dziewozął i 7 chłopców na żer

dla Af. Od haraczu tego uwolnił Ateny dopiero Tezeusz, który zabił Af. Legenda ta jest prawdopodobnie odbiciem politycznej zależności Aten od. Krety w zamierzchłej przeszłości. Zob. Minos, Tezeusz.

Minthe góra na Peloponezie, w północno--wschodniej Elidzie, u granic Arkadii. Ośrodek kultu Hadesa. Uprawiano tu pewien rodzaj mięty (minthe) poświęconej! Persefonie, stąd nazwa.

Minturoae (dziś Minturno) miasto na granicy Lacjum i Kampanii, w dolnym biegu rzeki Liris, niedaleko wybrzeża Morza Tyrreńskiego, położone przy via Appia. Od r. 295 p.n.e. kolonia rzymska. W r. 88 p.n.e. Mariusz^ chronił się wśród bagien Af. i tam został schwytany. W czasach cesarstwa Af. doszły do wielkiego rozkwitu. Zachowały się wspaniałe ruiny amfiteatru, akweduktu i dawnych murów. Między miastem a morzem wznosiła się w świętym gaju świątynia poświęcona dawnej bogini italskiej, Marica.

Minocianus (Minukianos) 1. Af. Starszy, retor grecki z n w. n.e., komentator Demostenesa, sofista, z którym polemizuje Hennogenes. Af. był autorem jakiejś (nie zachowanej) Techne (rhetorikf), stanowiącej odpowiednik dzieła Her-mogenesa pod podobnym tytułem, oraz innych, nie znanych bliżej prac zatytułowanych Prosymnasmata (Ćwiczenia wstępne): 2. Af. AfW-szy, syn Nikagorasa z Aten, retor żyjący w czasach cesarza Galliena (253 - 268), prawdopodobnie autor traktatu Peri epichejremdton (O dowodzeniach) przypisywanego także Af. Starszemu, jako slawniejszemu uczonemu.

Minucu rzymski ród patłycjuszowski i plebejski. 1. Marcus Minucius Rufus, konsul w r. 221 p.n.e., magister equitum w r. 217, w czasie dyktatury Fabiusza Kunktatora. Wbrew rozkazom dyktatora stoczył bitwę z częścią wojska Hannibala poa Geranium w Apulii. Odniesione nieznaczne zwycięstwo zjednało mu ogromną popularność. Ponieważ część Rzymian odnosiła się niechętnie do polityki wojennej Kunktatora, powierzono .Af. władzę dyktatorską nad połową wojska. Żądny odznaczeń przyjął drugą bitwę, lecz poniósł klęskę. Od zupełnej zagłady ocaliła jego armię odsiecz Fabiusza. Zginął w bitwie pod Karmami, w r. 216. 2. M. Felix Marcus, wczesnołaciński (II w.) apologeta chrześcijaństwa, prawnik rzymski. Prawdopodobnie pochodził z Afryki. Był autorem dialogu Octawius, w którym występują 3 osoby: poganin Caed-lius Natalis, chrześcijanin Octayius Januarius i autor. Natalis zarzuca chrześcijańswu dogma-" tyzm, odrzucenie starożytnej religii Rzymu, niemoralne życie. Octavius broni chrześcijaństwa i próbuje dowieść nieśmiertelności Boga, przy czym obrona ma charakter moralny i filozoficzny, a nie dogmatyczny. Styl zwięzły, a zarazem wyszukany (chwilami niejasny) nawiązuje do najlepszych wzorów przeszłości. 3. Af. Pacatus, łacińskie imię Ireneusza, gramatyka aleksandryjskiego z II w. n.e. Z jego dzieła, znanego i często cytowanego, zachowały się tylko fragmenty. 4. Af. Prothymus Lucius, aktor tragiczny, który wg Donatusa wraz z 1. Ambiviusem Turpio po raz pierwszy wystąpił w palliacie (zob.) bez tradycyjnej maski.

Minukianos zob. Minucianus.

Minyae zob. Miniowie.

Miodoński Adam Stefan (1861 -1913) uczeń Morawskiego a następnie Wotffiina, od r. 1892 profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, znawca

Mithrines

łaciny pospolitej i literatury chrześcijańskiej z n w. n.e. Ogłosił kilka prac i przyczynków dotyczących badań leksykograficznych nad łaciną pospolitą. Wytrawny znawca krytyki i egzegezy tekstów literackich. Do jego prac edytorskich należy wydanie ineditów literatury chrześcijańskiej: Anonynws adversus aleatores (Erlangen 1888), Incerti auctoris Exhortatw de poenitentia (1894). Ponadto wspólnie z Wolffimem wydal Bellum Afrtcum, przypisując autorstwo tego dziełka Asiniusowi Pollionowi. Zajmował się badaniem literatury polsko-łacińskiej, m.in. twórczości Filipa Kallimacha i Grzegorza z Sanoka.

Minneki (gr. Myrmekion, MyrmekSjon) kolonia grecka założona (prawdopodobnie przez mieszkańców Miletu) w końcu VI w. p.n.e. na wschodnim wybrzeżu Krymu; w VI i IV w. p.n.e. dzięki kontaktom handlowym z wyspami i miastami greckimi (Rodos, Kos, Knidos, Tazos, Ateny, Sinope, Herakleja Pontyjska) osiąga wysoki poziom rozwoju gospodarczego. Pełny rozkwit M. przypada na okres hellenistyczny (Ul - K w. p.n.e.), po wejściu w skład państwa bosforskiego. Od I w. p.n.e. M. jako miasto samodzielne (polis) podupada, stając się przedmieściem rybackim stolicy państwa bosforskiego. Na przełomie I w. p.n.e. i I w. n.e. przekształca się w małą osadę rybacką, tzw. k6me. Do wykopalisk prowadzonych przez archeologów radzieckich (W.P. Gądukiewicza) dołączyła się od r. 1956 polska ekspedycja archeologiczna Muzeum Narodowego w Warszawie (K. Michałowski). Do najważniejszych należy odkrycie zespołu ruin miasta z ni/Ii w. p.n.e. (posiadającego skanalizowane ulice) oraz - doskonale zachowanej wytwórni wina. Zespół zabytków ruchomych stanowią: ceramika, stemple na naczyniach glinianych, cegłach i dachówkach terakotowych, lampki, terakoty figuralne oraz monety brązowe z państwa bosforskiego i. Chersonezu Taurydzkiego z okresu od In w. p.n.e. do n w. n.e.

Mirmidonowie zob. Myrmidonowie.

Misagenes syn Masynissy z nieprawego łoża;

dowodził wojskiem, które Masynissa wysłał Rzymianom na pomoc przeciw Perseuszowi macedońskiemu w r. 168 p.n.e.

Miseoum (dziś Miseno) miasto i przylądek w Kampanii nad Zatoką Kumańską, położone naprzeciw wysp Prochyta i Aenaria, z doskonałym portem wykorzystywanym przez greckich kolonistów z Kurne; port macierzysty floty

rzymskiej na Morzu Tyrreńskim w czasach cesarstwa.

missilia podarunki rzucane przez cesarza i wyższych urzędników ludowi w cyrku, teatrze lub z trybuny. Już w najdawniejszych czasach edylowie podczas Floraliów zwykli rzucać między lud fasolę, groch itp. W I w. Agryppa wprowadził zwyczaj rzucania pieniędzy.

mistarium krater, naczynie do mieszania wina. Z m., jak nakazywał zwyczaj, nalewano wino. do kielichów.

misteria (gr. mystwia) tajemny kult połączony z tajemniczymi obrzędami ku czci niektórych bóstw w Grecji. M. odbywały się przeważnie w nocy i połączone były ze śpiewami i tańcami. Najważniejszą częścią m. było przedstawienie ilustrujące mit o życiu i śmierci bóstwa, któremu były poświęcone. M. z reguły odbywały się w trzech stopniach: telett (poświęcenie), orgia (kult ekstatyczny) i mystwia (kult tajemny). Uczestniczenie w m. wymagało wtajemniczenia czy wprowadzenia. Nowo wprowadzony nazywał się mystes, uczestnik oglądający święte widowisko - epóptes. Wtajemniczający nazywali się mystagógój.

Samo wtajemniczanie obejmowało kdtharsis (oczyszczenie), systasis (obrzędy ofiary, śpiewu i tańca) i epopteja (święte widowisko). Wymieniane są głównie następujące m.:

ku czci Demetry i Kory (Eleuzynia), m. orfickie ku czci Dionizosa, m. ku czci Sabaziosa m. ku czci Attysa i Kybele, m. Mitry, m. ku czci Izis i Ozyrysa, m. samotrakijskie ku czci Kabirów. Oprócz tych obchodzono wiele mniejszych m. Niektóre m. zastrzeżone były tylko dla osób jednej płci, np. w Tesmoforiach mogły brać udział tylko kobiety. W m. czczono głównie bóstwa chtoniczne, jednak i niektóre olimpijskie, jak np. Zeus Idaeus, miały własne m. Po wojnie peloponeskiej dotarły do Grecji kulty i m. orientalne (Kybele, Mitry). Do Rzymu m. dotarły wcześnie. W okresie późnego cesarstwa forma m. była szeroko rozpowszechniona. Szczególnie popularne były m. Kybeli (Magna Mater) i Mitry.

Mithajkos autor jakiejś (nie zachowanej) książki kucharskiej z V w. p.n.e.

Mithradates zob. Mitrydates.

Mithras zob. Mitra.

Mithrenes zob. Mithrines.

Mithridates zob. Mitrydates.

Mithrines dowódca perskiej zalogi w Sardes. Poddał miasto Aleksandrowi W. po bitwie nad

Granikiem. Został wśród świty Aleksandra, a następnie otrzymał w zarząd satrapię armeńską.

Mitra (Mithras) irańsko-babilońskie bóstwo słońca. W Grecji kult M. począł się szerzyć w okresie hellenistycznym. W n i III w. n.e. osiągnął szczyt, rozszerzając się na obszar prowincji cesarstwa rzymskiego. M. stał się w tym okresie naczelnym bóstwem świata grecko-rzym-skiego. W Rzymie zwano go Soi imictus (Słońce niezwyciężone). Ku czci M. odbywano misteria, w których głoszono wiarę w nieśmiertelność duszy i zmartwychwstanie ciała. Wierzono; że każdy człowiek stoi między wrogimi potęgami światła i ciemności, a po śmierci walczą o jego duszę złe i dobre moce. Jedynie wtajemniczeni w misteria M. mają wstęp do najwyższych regionów nieba. Wyznawcy M. znali rodzaj chrztu oczyszczającego z grzechów. Urządzali wspólne uczty na pamiątkę rozmaitych faktów z życia M.

mitra (gr. mitra, mitrę) długa wstążka z materiału, skóry lub metalu służąca jako przepaska na głowę lub jako pasek. W Rzymie przepaski tej używały jedynie kobiety. Także bandaż lekarski lub lina, którą opasywano kadłub okrętu, nazywała się m.

Mitrydates (Mithriddtes, Mithraddtes) 1. M. I, król lub raczej satrapa Pontu, syn Ariobarzanesa I, zmarł ok. r. 363 p.n.e. 2. Af. //, król Pontu (337 - 302), objął panowanie po ojcu, Ariobarza-nesie n; założyciel dynastii panującej w Bonde. 3. M. III, król Pontu (302-266), syn poprzedniego. Powiększył królestwo przez przyłączenie Kapadocji i Paflagonil. Następcą jego został Ariobarzanes m. 4. [M. IV, król Pontu (240--190), syn i następca Ariobarzanesa ni; wydal córkę Laodiceę za Antiocha ni. 5. Af. V Euer-getes, król Pontu (ok. 156 - 120), syn i następca Franacesa I. Zawarł przymierze z Rzymem, któremu pomagał w ni

wojnie punickiej i w wojnie przeciw Arystonikowi (w latach 131 -129). Otrzymał od Rzymian Frygię. Został zamordowany w Synopie przez spiskowców. 6. Af. VI Eupator zwany Wielkim, król Pontu (120-63 p.n.e.), zacięty wróg Rzymu, cdowiek o niezwykłych zdolnościach i energii. W wyniku podbojów powiększył znacznie swoje państwo. Rozszerzenie władzy Af. godziło w interesy Rzymu na Wschodzie i stało się przyczyną długoletniej walki (tzw. wojny z Mitrydatesem:

I w latach 89-84, n w 82-80 i ffl w 74-64), w rezultacie której Af. został pokonany. W r. 63

opuszczony przez wszystkich popełnił samobójstwo. O jego wybitnych zdolnościach świadczy uznanie i podziw samych Rzymian. Cyceron nazywa go największym z królów po'Aleksandrze W. i najgroźniejszym przeciwnikiem Rzymu.

Mitylena (gr. MitylŚne, Mitiiene) dziś Mitiiini;

największe i najważniejsze miasto wyspy Lesbos, położone na jej zachodnim brzegu. Af. posiadała dwa porty i silne obwarowania z czasów wojny peloponeskiej. Po klęsce Krezusa w wojnie z Persją poddała się Persom i pozostawała przez pewien czas pod ich władzą. W r. 493 Persowie powtórnie opanowali Lesbos i zmusili ludność wyspy, by w czasie wyprawy na Grecję stanęła po ich stronie. W r. 479 przystąpiła Af. do Związku Ateńskiego. W czasie wojny peloponeskiej połączyła się ze Spartą, lecz w r. 427 została zdobyta przez Ateńczyków, a ziemie rozdzielono między kleruchów ateńskich. Po klęsce Ateńczyków na Sycylii M. wraz z innymi miastami lesbijskimi uwolniła się od zależności od Aten, przyłączyła się jednak do nich dobrowolnie po pokoju Antalkidasa. W czasie wyprawy Aleksandra W. uległa kilkakrotnie zniszczeniu. '

miuri versus łac. (od gr. mejuros, dosł. z krótkim ogonem) wiersze ze skróconym zakończeniem, tj. takie, w których zakończeniu" zamiast normalnie występującej zgłoski długiej znajduje się zgłoska krótka. Heksametr daktyliczny miu-ryczny ma przedostatnią zgłoskę krótką, np. Homer, Iliada Xn 208: TrSes d'errlgesan, hóp6s {don ajólon ófin ----- "" ^-1-^-1 ^ -L^-"-' '-'o lub Lmus Andronicus, Im 4 (Ribbeck):

Derige odorisequos ad cer ta cubilia canes -^-"^

- ^ ^-- -'-' ^J- ^ ^'-' _. Miuryczne zakończenie występuje przypuszczalnie również w kretykach Plauta, gdzie drugi człon tetra-metru ściągniętego zamiast -'-' -l ^ iż ma czasem schemat: l.""-' '-> ^, np. Plaut, Mos-tellaria 693; nune dormitum iubet me trę: minime

-L-_-^'_1|_^"^^_ (zob. kretyk).

Mizenum zob. Misenum.

Mizja (Mysia) kraina w północno-zachodniej części Azji Mn., pomiędzy Propontydą od północy, Hellespontem od północo-zachodu i Morzem Egejskim od zachodu, granicząca na wschodzie z Frygią, na południe .z Lidią. Część północna, zwana Mysia minor, obejmowała Troadę i Frygię nad Hellespontem: część południową zwano Mysia mator lub Mysia. Kraina o wybrzeżu morskim rozwiniętym, górzysta,

mną

pokryta w dużej części lasami i bagnami, nawadniana przez wody rzeki Makestos. Mieszkańcy M. słynęli jako doskonali łucznicy. Podbita przez Persów tworzyła wraz z Lidią w czasach Dariusza dwunastą satrapię. Wraz z całym państwem perskim została podbita przez Aleksandra W. W r. 280 p.n.e. została włączona do królestwa pergameńskiego. W r. 133 p.n.e. na mocy testamentu AttalosaIII dostała się pod panowanie rzymskie i weszła w skład prowincji Azji.

mną zob. mina.

Mnasalkos z Sykionu, poeta grecki z pierwszej poł. III w. p.n.e., autor zachowanych w Antologii PalatyAskłej epigramów, w których naśladuje poetkę Anyte (zob.).

Mnaseas z Patraj w Achai, II w. p.n.e., autor dzieła geograficznego Periplus (o trzech częściach świata) oraz zbioru wyroczni delfickich, DelfikÓn chresmm synagogę. Dzieła te obfitowały w wiadomości fantastyczne. Zachowały się jedynie fragmenty.

Mnasippos nauarch spartański, dowodził flotą wysłaną w r. 373 p.n.e. na Korkyrę w celu odebrania wyspy Atenom. Zdobył ją i spustoszył. Zginął w czasie potyczki w r. 372. •

Mneme mit. jedna z trzech najdawniejszych Muz (Melete, M. i Aojde), czczonych na Helikonie (zob. Melete^).

Mnemosyne (gr., dosł. pamięć) mit. personifikacja pamięci, córka Uranosa i Gai, matka Muz. .

Mnesarchos 1. M. z Samos, ojciec Pitagorasa. 2. syn Pitagorasa; był następcą Aristajosa w szkole Pitagorejskiej. 3. ojciec Eurypidesa, zwany także Mnesarchides. 4. tyran w Chalkis na Eubei. 5. Af. z Aten, uczeń Panajtiosa, ok. r. 110 p.n.e. objął wraz z Ateńczykiem Dardanosem kierownictwo szkoły po Panajtiosie.

Mnesikles z Aten, jeden z czołowych architektów greckich działający w Atenach w drugiej poł. V w. p.n.e., znany nam głównie jako twórca projektu nowych Propylei (zob.) w Atenach. Af. przypisuje się także autorstwo projektu architektonicznego Erechtejonu, wzniesionego również na Akropolis Ateńskiej w latach 420 - 406 p.n.e.

Mnesilochos 1. jeden z trzydziestu tyranów ateńskich (zob. trzydziestu tyranów). 1. ojciec Chojriny (Chojrilli), pierwszej żony Eurypidesa. Podobno pomagał Eurypidesowi w pisaniu niektórych tragedii. 3. syn Eurypidesa, wnuk poprzedniego, aktor-

Mnesimachos przedstawiciel komedii średniej (zob. komedia). Napisał podobno 7 komedii;

zachowane fragmenty odznaczają się wielkim dowcipem.

. Mnesiptolmos z Kyme, dworzanin Antiocha Wielkiego, autor dzieła historycznego Historia], z którego zachowały się pewne fragmenty.

Mnesithejdes 1. pierwszy archont z klasy zeugitów w Atenach w r. 457/6. 2. jeden z trzydziestu tyranów w Atenach (zob. trzydziestu tyranów).

Mnesteus Trojańczyk, towarzysz Eneasza, uważany za protoplastę rzymskiego rodu Mem-miuszów.

Moderatos z Gades, filozof z drugiej poł. I w. n.e., neopitagorejczyk, który (rzekomą) naukę Pitagorasa przedstawił w dziele o 11 księgach, znanym tylko z nielicznych fragmentów przekazanych przez Stobajosa oraz przez Symplikiosa w komentarzu do Fizyki Ary-. stotelesa.

Modestinus (Herennius M.) jeden z ostatnich wybitnych przedstawicieli klasycznej jurysprudencji rzymskiej, uczeń Ulpiana, nauczyciel Maksymina Młodszego i praefectus vigilum w Rzymie (ok. r. 240). Napisał znaczną ilość monografii i większych dzieł, m. in.: Responsa (19 ksiąg), Differentiae (9 ksiąg), Regulae (10 ksiąg) oraz traktat w języku greckim o zwolnieniach od sprawowania opieki (excusationes). Fragmenty niektórych prac M. zachowały się w Corpus iuris i w Collatio legum Romcmarum et Mosaica-rum oraz w Scholia Sinaitica. W r. 426 Teodo-zjusz II w rozporządzeniu dotyczącym posługiwania się klasyczną literaturą prawniczą przy rozstrzyganiu kwestii prawnych uznał Af. za jednego z pięciu autorów, których opinie miały być uważane za miarodajne.

modius •/ac. (gr. hekteus, módios) zob. miary objętości.

Moenus (albo Moenis) dziś Men, niem. Main. rzeka w Germanii; przepływała przez kraj Her-munduów i wpadała do Renu w okolicy Mo-gontiacum.

Moeris 1 (Mojris), Aelius M., zwykle z przydomkiem Attikistes, gramatyk grecki z okresu Hadriana. Był autorem obszernego słownika Lekseis attikdj, w którym zestawił i objaśnił charakterystyczne wyrażenia i formy używane przez mówców i pisarzy attyckich (Ksenofont, Tukidydes, Platon i stara komedia).

Moeris2 (gr. Mojris) dziś Birket el Kermr,

jezioro w środkowym Egipcie w pobliżu miasta Arsinoe, na zachód od Nilu.

Moesia kraj położony na północ od Tracji, oddzielony od niej górami Haemus, na północy graniczący z Dacją przez rzekę Ister, na zachodzie z Illirią i Pannonią, na wschodzie z Morzem Czarnym. Podbita przez Augusta około r. 29 p.n.c., pod koniec jego panowania została prowincją rzymską. W czasie panowania Do micjana podzielona na część wschodnią - M. Infertor i zachodnią - M. Superior, oddzielone dolnym biegiem Cebru, dopływu rzeki Ister. Kiedy Aurelian odstąpił Dację barbarzyńcom, przesiedlił tamtejszą ludność do środkowej M. Kraj ten odtąd nosił nazwę Dacia Ameliom.

Mogontiacum (Magontiacum, Magmtia, Ma-gonntia, Moguntld) dziś Moguncja; miasto położone na lewym brzegu Renu, blisko jego spływu z Menem (Moenus), dawna stolica prowincji Germania superior. Ważna strategiczna baza operacyjna Druzusa.

Moguntia zob. Mogontiacum.

Mojris zob. Moerls.

Mojro (Myro) z Bizancjum, poetka z IV w. p.n.e., matka Homera-tragika, żona uczonego Andromachosa zwanego Filologos. Według świadectwa Księgi Suda oraz Pauzaniasza, M. miała pisać utwory epickie, liryczne i elegie. Zachowały się dwa epigramy.

Mojry (gr. Mójraj) mit. rzymskie Parki (Par-cae), uosobienie losu; Homer wymienia jedną M., bóstwo, które od urodzin człowieka snuje nić jego życia. Hezjod wymienia trzy M., córki Zeusa i Temidy: Klotho, Lachesis i Atropos. Inne genealogie nazywają je córkami Erebu i Nocy, Kronosa i Nocy albo Gai i Okeanosa. M. u Homera jest bóstwem czuwającym nad tym, by los przydzielony każdemu bytowi przez odwieczne prawo przebiegał bez

zakłóceń. W tym sensie była bóstwem nadrzędnym, któremu podlegali inni bogowie oraz ludzie. Jako bóstwa czuwające nad przebiegiem życia ludzkiego ograniczonego momentami urodzin i śmierci, M. były boginiami urodzin i zgonu. _Jako prządka występuje Kloto, Lachesis czuwała nad długością nici, a przecinała ją Atropos. M. jako boginie losu, musiały znać przyszłość, stąd były bóstwami proroczymi. W kilku miejscowościach w Grecji (m. in. w Sykionie, Koryncie, Sparcie, Olimpii) znajdowały się miejsca kultu M. W sztuce przedstawiano Kloto z wrzecionem, Lechesis ze zwojem lub globusem, Atropos z wagą lub nożycami.

Molione zob. Molionidzi.

Molionidzi, Molioni (gr. Molionida), Moliones, łac. Molionidae, Moliones) mit. Eurytos i Kteatos, synowie Aktora (stąd zwani też Actorldae) i Molione, uważani także za synów Posejdona. Wg tradycji homerowej, będąc chłopcami, walczyli z Nestorem i Pylijczykami. Pokonali wojsko Heraklesa, kiedy ten wyprawił się przeciw ich wujowi, Augiaszowi, później zostali pokonani przez Heraklesa pod Kleonaj w Argolidzie. Synowie M., Amfimachos i Thalpios, byli wodzami Epejów pod Troją. Wg późniejszej tradycji M. urodzili się z jajka i posiadali jedno ciało o dwóch głowach, czterech rękach i czterech nogach.

Molon zob. Apollonios 4.

Molorehos mit. wieśniak z Kleonaj w Argolidzie, w pobliżu Numei; podejmował gościnnie Heraklesa w czasie jego wyprawy na lwa nemej-skiego (zob. nemejski lew).

Molossowle (łac. Molossi) plemię greckie zamieszkujące północno-wschodni Epir. Nazwę swoją wywodzili od Molossa, syna Pyrrusa (Neoptolemosa) i Andromachy. Pod przewodnictwem Pyrrusa«'przybyli z Tesalii do Epiru, królowie ich nosili miano królów Epiru. Pierwotną stolicą M. było Passaron, po wojnie pelopones-kiej Ambrakia. Po śmierci Pyrrusa III, w T. 192 p.n.e., utracili znaczenie i zostali podbici przez Filipa Macedońskiego, a później (r. 167) przez Rzymian.

molossus (gr. molossós) metrum składające się z trzech zgłosek długich: ---. M. nie jest samodzielną jednostką metryczną, lecz występuje tylko sporadycznie, zastępując inne metra;

zob. bakchej,jamb,jonik, kretyk, trochej. M. otrzymuje iktus --.1., L L- lub _-_ w zależności od tego, jakie metrum zastępuje.

Mołykrejon (gr. Molykrejon, Molykreja, Mo-lykrla) miasto i port w Etolii nad Zatoką Ko-ryncką, nat pómoco-zachód od Naupaktos, założone przez Koryntyjczyków prawdopodobnie w VIII w. p.n.e. Była tam świątynia Posejdona.

Momos (gr.; łac. Momus) bóg drwin i ironii, wg Hezjoda syn Nocy. Przedstawiano go jako starca trzymającego w jednej ręce maskę, a w drugiej berło błazna.

Momus. zob. Momos.

Moneta mit. przydomek Junony (luno M. - Doradczyni), której pod tym imieniem poświęcona była świątynia na Kapitelu, gdzie znajdowała się równocześnie mennica państwowa. Autorzy staro

żytni wywodzą przydomek od monere napominać, ostrzegać: wg jednej z wersji, w czasie trzęsienia ziemi dał się słyszeć głos napominający, aby złożono ofiarę z ciężarnej maciory; wg innego podania, Junona miała ostrzec Rzymian przed napadem Galów, wg jeszcze innej wersji w czasie wojny z Pyrrusem Rzymianie, nie mając pieniędzy na prowadzenie wojny, modlili się do Juno-ny o pomoc, bogini zaś odpowiedziała, że pienią dze nie będą im potrzebne, jeśli będą postępować sprawiedliwie. Po zakończeniu wojny nazwali Rzymianie Junonę M. (Doradczynią) i powzięli myśl, by bić pieniądze w jej świątyni. Czci Ju-nony M. poświęcony był dzień l czerwca.

monetarne systemy zestawienie środków płatniczych wg pewnej reguły. W Grecji było wiele s. m., lecz ściśle zespolonych, tj. waluta jednego kraju łatwo wymieniała się na walutę drugiego. Systemy greckie wywodzą się z sześćdziesiętnego systemu babilońskiego, w którym talent dzielił się na 60 min, mina na 50 szekieli. Szekiel (gr. statśr) stał się podstawową jednostką systemu monetarnego Grecji. Najważniejsze systemy greckie to: 1) eubejsko-attycki (przed Aleksandrem Wielkim) o staterze wagi 17,73 g, pochodzącym od miny złotej, królewskiej ciężkiej, rozpowszechniony w Eubei, Attyce, Tracji, na Peloponezie, częściowo wybrzeżach Azji Mn., Afryki i Wielkiej Grecji. 2) eginecki .o staterze srebrnym wagi od 13,41 g do 12,31 g, pochodzącym od "krezejka" złotego (złotej monety Krezusa) wagi 8,42 g, używany na Eginie, Peloponezie, na Cykladach, Krecie, Cyprze, częściowo w miastach zachodnich Azji Mn. i na Sycylii. 3) fo-kejski o staterze wagi 16,32 g-15,55 g pochodzący od miny złotej, królewskiej ciężkiej, spotykany, poza Fokeą, w Hiszpanii, Galii, Kampanii, częściowo Tracji i Migi. 4) ko-ryncki o staterze wagi 8,42 g - 8,74 g od miny złotej, królewskiej lekkiej, rozpowszechniony w Korynde, miastach Epiru, Illirii, 'na Sycylii, w Bruttium. 5) rodyjski o staterze wagi 15,87 g-14,90 g, od miny srebrnej,* królewskiej ciężkiej, używany przez miasta Tracji, Macedonii, Krety, na Cykladach, w Foncie, Bitynii, Mizji, Troadzie, Eolii, Jonii, Karu, na wyspach Kalimne, Rodos, Kos, Cypr, w Lidii, Cylicji, Syrii, Fenicji. Ponadto były w użyciu systemy:

babiloński, cyzyceński, fenicki, italo--achajski inaczej italo-tarentyjski, kam-panijski, korcyrejski, perski. System monetarny etrusko^sycylijski miał jako podstawową jednostkę Utrę: złotą wagi 0,116 g lub 0,058 g dla monet złotych, srebrną wagi 1,164 g lub 0,87 g dla srebrnych i miedzianą wagi od 48,60 g do 13,60 g dla miedzianych. W okresie od V do III w. p.n.e. był w Etrurii W obiegu również as rzymski. As, wprowadzony w poł. IV w. p.n.e., stanowił podstawę rzymskiego systemu monetarnego dla monet miedzianych. Dla srebrnych podstawą był denar, który pojawił się w r. 280 p.n.e., dla złotych zaś aureus,' pierwszy raz wybity przez Sullę w r. 87 p.n.e., a od Konstantyna Wielkiego solidus. As dzielił się na 2 semisy, 3 triensy, 4 kwadranse (guadrans), 12 uncji; 6 uncji stanowiło sextans, 10 asów decussis, 4 asy sestertius, 3 asy tripondius, 2 asy dupondius. Denar odpowiadał 10 asom, aureus zaś 25 denarom. Por. wagowe systemy.

Mohimos z Syrakuz, według komediopisarza Menandra uczeń filozofa Diogenesa z Synopy, autor prac o nieznanej nam treści: Protreptikós (Zachęta), Pdjgnia (Zabawki) i Peri horm6n (O popędach, 2 księgi); tytuły te wymienia Dio-genes Laertios.

monopteros gr. rzadko spotykany typ świątyni, bez celli, lecz z kolumnadą pokrytą dachem.

Montanus zob. Yotienus Montanus.

Moaumentum Ancyranum zob. Ancyranum Mo-numentum.

Mopsopia zob. Pcanfylia.

Mopsopos jeden z pierwszych królów Attyki. Od niego Attykę nazwano Mopsopia.

Mopsos mit, 1. Lapita z Ojchalii albo Titaj-ron, syn Ampyksa (lub Ampykosa) i nimfy Chloris. "Był wieszczbiarzem i jako taki uważany był za syna Apollina. Był jednym z uczestników polowania na dzika kałydońskiego, wesela Pejrithoosa i wybrawy Argonautów. W czasie wyprawy Argonautów umarł od ukąszenia żmii. 2. syn Manto i Rbakiosa albo Apollina, heros Kolofonu i Maiłoś, gdzie poświęcone mu były wyrocznie. Zwyciężył Kalcbasa w zawodach wieszczbiarskich. O panowanie w Maiłoś stoczył z Amfilochosem pojedynek, który zakończył się śmiercią obu przeciwników.

Mopsuestfa miasto w Cylicji na prawym brzegu dolnego biegu rzeki Pyramus, na drodze z Tarsos do Issos. Założone wg legendy przez Mopsosa, syna Apollina. W okresie rzymskim civitas foederata liberague.

mora1 łac. termin metryczny oznaczający czas trwania Jednej zgłoski krótkiej. Zgłoska długa zawiera dwie m.

mora 2 jednostka w wojsku spartańskim wchodząca w skład falangi ciężkozbrojnej piechoty (hoplitów). M. liczyła początkowo ok. 1000 ludzi i dzieliła się na dwa lochosy (lóchos). Z czasem na skutek spadku liczby obywateli ilość hoplitów w m. zmniejszyła się do 600. Pierwotnie hoplici rekrutowali się wyłącznie ze spartiatów, później zaczęto dopuszczać do służby również periojków. 'W skład m. wchodził także oddział jazdy liczący 100 ludzi, którego dowódca podlegał dowódcy m. - polemarchowi.

Morawski Kazimierz (1852.1925) profesor filologii klasycznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, jeden z najwybitniejszych polskich filologów klasycznych. Jego bogata i wielostronna twórczość naukowa dała początek nowej erze studiów nad antykiem. Pozostawił szereg dzieł z zakresu historii literatury i historii kultury starożytnego Rzymu, a przede wszystkim obszerną siedmiotomową Historię literatury rzymskie] (Kraków 1909 - 1921) oraz popularny Zarys literatury rzymskie] (Kraków 1922) i tom interesujących studiów . literackich Rzym, portrety i szkice (Kraków 1921). Był również znawcą polskiego Odrodzenia, co znalazło wyraz zarówno w monumentalnej Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie (2 tomy, Kraków 1900), jak i w studiach o Sebastianie Petrycym Nideckim (zob.) i Andrzeju Krzyćkim (zob.), którego utwory wydał pt. Andreae Cricii carmina, poprzedziwszy je znakomitą rozprawą wstępną (Kraków 1888). Obdarzony talentem literackim przełożył językiem poetyckim Sofoklesa tragedie (Kraków 1916). Ze szkoły M. wyszło wielu znanych uczonych, wśród nich S. Ham-mer, G. Przychodu, T. Sinko, J. Sajdak i in. Bibliografia prac M. zamieszczona jest w księdze ku jego czci Charlsteria Casimtro de Morawski... (Kraków 1922) uzup. "Eos" 1925.

morbos comitialis tac. atak epileptyczny, uważany za złą wróżbę; powodował zawieszenie koraicjów.

moretum 1. rzymska potrawa wiejska przyrządzana z czosnku, ruty, octu i oliwy. 2. M., tytuł krótkiego, lecz pełnego wdzięku utworu poetyckiego, składającego się z 123 heksametrów, przypisywanego Wirgiliuszowi, napisanego prawdopodobnie pod wpływem Parteniosa z Nicei, który nieco wcześniej miał ułożyć swoje M. Utwór pod tym tytułem

napisał również poeta idylliczny z końca II w. i pocz. I w. p.n.e., Sueius (zachowane fragmenty).

Morfeusz (gr. Morfeus, łac. Morpheus) mit. syn Hypnosa, bóg marzenia sennego.

Morgantium (łac. także Murgantina, Murgan-tia, gr. Morgdntion, Morgantine) miasto na Sycylii, wg Liwiusza położone na wschodnim wybrzeżu u ujścia rzeki Symaetus, a wg innych pisarzy starożytnych - w głębi wyspy, koło Agyrium. Okolice miasta słynęły z produkcji dobrych win.

Morini plemię w Gallia Belgica, podbite przez Cezara. Za Augusta wzniecili powstanie. Największym miastem M. była Taruenna (obecnie Therouanne). Z kraju M. wiodła najkrótsza droga przez cieśninę pomiędzy Galią a Brytanią.

moritori te salutant zob. ave, Caesar, morituri te salutant.

Monno zob. Mormolyke.

Monnołyke (lub Mormo) mit. u Greków strach nocny, rodzaj wampira, wysysającego nocą krew młodym ludziom. Straszono nim dzieci.

Morpheus zob. Morfeusz.

Mors (/ac. śmierć) mit. presonifikacja i bóstwo śmierci. Zob. Thanatos.

Morsimos lichy poeta tragiczny i lekarz ateński, syn tragika Filoklesa (zob.) z Aten, wyszydzany przez Arystofanesa i Eupolisa; ojciec Astydamasa (zob.) także tragika. Z utworów jego nic się nie zachowało.

Mortuum marę (dziś Morze Martwe, arab. •Bahr Lut) zw. też Asphaltites lacus (gr. Asfal-titis Umne) od wydobywanego asfaltu; duże słone jezioro w Palestynie, wpada do niego Jordan.

Morychos z Aten, 'lichy poeta tragiczny współczesny Arystofanesowi, znany z żarłoczności i zniewieściałości. Nie wiadomo, czy znane w starożytności powiedzenie "głupszy od Mo-rychpsa" odnosiło się do niego.

Mosa (dziś Moza, fr. Meuse, niem Maas) rzeka w Gallia Belgica, wypływająca z Yogesus Mons, dopływ Renu.

Moschi lud zamieszkujący środkową część południowego Kaukazu, w okolicach źródeł rzek Fasis i Kyros.

Moschion 1. tragik z IV w. p.n.e., jeden z renowatorów tragedii historycznej. Zachowały się pewne fragmenty oraz trzy tytuły jego tragedii: Temistokles, Telefos i Ferejczycy. 2. kucharz Demetriosa z Paleronu, wzbogacony dzięki życzliwości swego pana. 3. lekarz, być może z początku II w. n.e., autor (zachowanego w języku greckim) traktatu Perl t6n gynajkejón

pathón (O chorobach kobiecych). Traktat ten napisany miał być po łacinie, a później przetłumaczony na grekę. 4. syn Adamasa, rzeźbiarz. Jak świadczy inskrypcja, wykonał ze swymi braćmi, Dionizodorem i Adamasem, posąg dla okręgu Izydy na Delos (obecnie znajdujący się w Wenecji). 5. bliżej nie znany pisarz, pod którego imieniem zachowały się dwa zbiorki greckich sentencji: Moschlonos gndmaj i MoschfSnos hypoth^kaj, będące prawdopodobnie skrótami jakiegoś zaginionego większego zbioru.. Czas życia M. i powstania zbiorków nie jest bliżej określony.

Moschopulos (.Manuel M.) bizantyński uczony, uczeń Planudesa (XIII - XIV w.), autor szkolnego leksykonu attycystycznego. SyllogS ono-mdlon Attikon i szkolnej gramatyki ujętej w formę pytań i odpowiedzi, zatytułowanej ErotSmata (Pytania); ponadto autor scholiów do dwóch ksiąg Iliady, do Hezjoda, Pindara, Eurypidesa, Teokryta.

Moschos 1. M. z Syrakuz, wg Księgi Suda uczeń słynnego filologa i bibliotekarza aleksandryjskiego. Arystarcha z Samotraki (II w. p.n.e.). Jest autorem zachowanego epylionu, czyli opowieści mitologicznej o porwaniu Europy, również zachowanego anakreontyku o zbiegłym Erosie, Eros drapdtes, oraz Bukolik, z których trzy fragmenty przekazał Stobajos. Epigram zawarty w Antologii Planudesa, zatytułowany Eis Erffta arotriSnta (Do orzącego Erosa) i przypisany M" jest może dziełem innego poety. 2. M., retor grecki działający w Rzymie za czasów Horacego. 3. zob. Yulcatius Moschos.

Mościła (także Musalla, Musella) dziś Mozela, fr. Moselle, niem. Mosel; rzeka w Gallia Belgica wypływająca z Yogesus Mons, wpada do Renu w pobliżu Confluentes (dziś Koblencja) w Germanii. Auzoniusz poświęcił jej mały poemat.

Mosmes (imię niepewne) autor (nie zachowanej) historii Egiptu w epoce hellenistycznej, Ajgyp-liakd.

Mossyni zob. Mosymect.

mosty (łac. pons, gr. gtfyra) najdawniejsze m. greckie i rzymskie budowane były z drzewa na palach, np. pons Sublictus na Tybrze w Rzymie z VI-w. p.n.e. Stopniowo zaczęto wprowadzać kamień do budowy m. Przede wszystkim z kamienia wznoszono słupy mostowe. Koło Myken zachowały się ślady słupów kamiennych m. z okresu mykeńskiego. Etruskowie zastosowali przy budowie m. konstrukcję murowanych łuków, zachowanych np. koło Bieda w północnej Italii. Konstrukcję tę udoskonalili Rzymianie, którzy na dębowych palach ustawiali słupy o grubości dochodzącej do 12 m, wykonane z bloków kamiennych lub z cementu z olicowa-niem kamiennym. Na słupach spoczywały sklepione łuki o rozpiętości od 5 do 38 m, utworzone z bloków kamiennych ułożonych w klińce i łączonych bez zaprawy żelaznymi klamrami zalanymi ołowiem. Wierzchem m. biegł gościniec od 5 do 19 m szeroki, opatrzony z boków balustradą. Część środkowa, zw. Her (droga), przeznaczona była dla pojazdów, boczne pasma decur-soria - dla pieszych. U wejścia na m. często budowano łuki o trzech bramach. Do zachowanych m, należą m. in. w Rzymie pons Fabricius (dziś Ponte Quattro Capi) z I w. p.n.e. oraz pons Cestius (dziś Ponte sań Bartolomeo). Największym w. rzymskim był m. Trajana na Dunaju (długości 1100 m, szerokości 13-19 m), znany z reliefu na kolumnie Trajana. Starożytnym znana była również technika stawiania m. wojennych, pontonowych. Budowano je z zestawionych łodzi lub z wielkich beczek, na których przymocowywano belki.

Mosychlos góra we wschodniej części wyspy Lemnos.

Mosynoeci albo Mos(s)ynf (gr. Mos(ś)ynokoj) lud, który zamieszkiwał wybrzeże Pontu, na wschód od Tibarenów i Chałybów.

motakowie (gr. móthakes lub móthones) dzieci helotów, pochodzące często z małżeństw mieszanych (helotek ze Spartiatami); wychowywane wspólnie z młodymi Spartiatami otrzymywały wolność, a czasem nawet prawa obywatelskie.

Motya miasto na wysepce San Pantaleo pizy zachodnim brzegu Sycylii, połączone z wyspą mostem. Założone przez Fenicjan na terytorium Elimów. Miejsce pobytu floty kartagińskiej w czasie jej walk z miastami greckimi na Sycylii. W r. 397 zabrane Kartagińczykom przez Dio-nizjosa I, a w następnym roku obrabowane przez Himilkona, wodza, kartagińskiego, który przeniósł mieszkańców M. do Lilibeum.

mozaika obraz lub dekoracja powstała z układania różnobarwnych i różnokształtnych kawałków kamieni, terakoty lub szkła. Rzymianie wyróżniali trzy zasadnicze techniki układania m.;

opus barbaricum, tesselatum i yermiculatum. W pierwszej wzory (geometryczne lub roślinne) uzależnione były od naturalnego kształtu kamienia, w drugiej kamienie formowane w sześcio-

kątne słupki układano we wzór, w trzeciej obróbkę kamienia uzależniano od projektowanego rysunku. We wszystkich technikach materiał nakładano na grunt składający się z masy wapiennej, piasku, gliny i oleju. M, znana jest w starożytności od III tysiąclecia p.n.e. Występowała na terenie Chaldei, Egiptu, Krety, Grecji i cesartwa rzymskiego. Od I w. rozpowszechnia się we wszystkich typach budownictwa publicznego i prywatnego. W tematyce przedstawień występują ilustracje mitów, wydarzeń historycznych, sceny rodzajowe, pejzaże itp. Najpiękniejsze starożytne m. pochodzą z wykopalisk pompejańskich (walka Aleksandra Macedońskiego z Dariuszem pod Issos, Bakchus na panterze, gołąbki pijące z czary i inne). Mucia żona Pompejusza Wielkiego. Mucianus przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licinii).

Mucii Mucjusze, rzymski ród plebejskiego pochodzenia. 1. Caius Mucius Cordus, jeden z bohaterów legend związanych z wojną przeciw Porsennie. Podczas oblężenia Rzymu przez Etrusków w r. 508 p.n.e., za zgodą senatu udał się do obozu nieprzyjacielskiego, by zabić Por- . senne, przez pomyłkę jednak zabił pisarza zamiast króla. Został schwytany i postawiony przed Porsenną, który zażądał wydania spiskowców, grożąc torturami. Zamiast 'odpowiedzi Af. włożył w ogień prawą rękę, chcąc pokazać, że nie lęka się tortur ani śmierci. Król zdumiony tym czynem i przerażony wiadomością o spisku na swe życie uwolnił Af. i zawarł pokój z Rzymianami. Af. otrzymał przydomek Scaevola (Mańkut), który stał się przydomkiem całego rodu. 2. Publius Af. Scaevola, syn konsula z r. 175 p.n.e., konsul z r. 133 p.n.e. Popierał plany Tyberiusza Grakcha, po jego śmierci przeszedł na stronę optymatów. Nie odnosił się życzliwie do Scypionów, z tego powodu Lucyliusz atakował go • w swych utworach. Scewoli przypisują odebranie najwyższemu kapłanowi (Pontifex ma-xmms) prawa prowadzenia roczników państwowych. Odznaczał się wybitną znajomością prawa oraz darem wymowy. 3. Qulntus Af. Scaevola Augur, syn konsula z r. 175 p.n.e., konsul z r. 117 p.n.e. Zarządzał Azją w r. 121 p.n.e. Wyszydzany przez niego Albucjusz oskarżył go o nadużycia. Af. bronił się sam i został uniewinniony. Był konserwatystą. Nie brał udziału w walkach wewnętrznych. Jego rozległa wiedza prawnicza była bardzo ceniona.

Cyceron i Attykus szczycili się tym, że byli jego uczniami. 4. Qumtus Af. Scaevola, zwany zwykle Pontifex Maximus, syn konsula z r. 133 p.n.e. Wszystkie niemal urzędy piastował wraz z mówcą Krassusem Jako namiestnik Azji surowo postępował z nieuczciwymi dzierżawcami podatków, którzy nie mogąc się na nim zemścić, oskarżyli jego przyjaciela, Rutyliusza. Scewoli nie udało się go obronić. W r. 95 p.n.e. był konsulem, wydał wraz z Krassusem prawo usuwające z Rzymu sprzymierzeńców, którzy nie mogli udowodnić posiadania obywatelstwa rzymskiego. Zginął w r. 82 p.n.e., zamordowany na rozkaz Mariusza Młodszego. Był znakomitym prawnikiem i dobrym mówcą. Do uczniów jego należał Sulpicjusz a po śmierci Mucjusza Augura także Cyceron. Pisma Scewoli wymieniane są często w Pandek-tach. 5. Qumtus M. Scaevola, syn Mucjusza Augura, w r. 59 udał się z Kwintusem Cyceronem do Azji. Był zaprzyjaźniony z Markiem Cyceronem. W r. 54 był trybunem ludowym.

Mugillanus zob. Papirii 12.

Mulciber łac. (od mulcere miękczyć, łagodzić) przydomek Wulkana, używany eufemicznie dla zażegnania jego siły niszczycielskiej, a pozyskania pomocy.

.mulleus łac. rodzaj rzymskiego obuwia czerwonej barwy, na wysokiej podeszwie, z haczykami nad podeszwą do zaczepiania rzemyka. Pierwotnie obuwie królewskie, w późniejszych czasach prawdopodobnie wyszło z użycia. Przez niektórych identyfikowany z calceus patricius, który pierwotnie był także koloru czerwonego, później czarnego.

mulsum łac. wino zmieszane z miodem, ulubiony napój używany przez Rzymian najczęściej podczas śniadania i przed obiadem. Stosowane niekiedy w celach leczniczych.

multum non multa łac. wiele pod względem jakości, a niewiele pod względem ilości. Np. u Pliniusza Młodszego (Litty VII, 9, 15): multum legendum esse, non multa - wiele trzeba czytać, lecz nie należy czytać wielu rzeczy.

Mulucha rzeka w Mauretanii,. wpadająca do Zatoki Mauretańskiej.

Mulvius pons (albo Mihius pons) jeden, z najstarszych mostów na Tybrze, na północ od Rzymu Przechodziła przez niego via Flaminia. W r. 312 Maksencjusz poniósł klęskę przy M.p., pobity przez Konstantyna Wielkiego. W r. 489 Teodoryk zwyciężył tu Odoakra.

Mummii rzymski ród plebejski. 1. Lucius

Mummius, trybun plebejski w r. 187 p.n.e., przeciwnik ustawy Marka Porcjusza Katona o rewizji sum płaconych przez króla Syrii, An-tiocha Wielkiego, Scypionom w r. 188 w zamian za pokojową politykę Rzymu w stosunku do Syrii. 'M. w r. 177 był pretorem i zarządzał prowincją Sardynią. 2. Lucius M., syn poprzedniego, konsul w r. 146 p.n.e, Wysłany do Grecji zakończył działania wojenne przeciw Achajom, zburzył Korynt. Z tego powodu przyznano mu tryumf i przydomek Achaicus. W r. 145 był trybunem, a w r. 142 cenzorem razem ze Scypio-nem Afrykańskim Młodszym. 3. M. Lupercus zob. Munius Lupercus.

Munatia Plancina zob. Munatii 5.

Muhatii rzymski ród plebejski znany z okresu republiki, 1. Munatius, legat Sulli; zwyciężył Neoptolemosa, jednego z dowódców wojskowych Mitrydatesa. 2. Lucius M. Plancus, przyjaciel Cezara, pod którego dowództwem służył podczas wojny w Galii i wojny domowej. Po śmierci Cezara był namiestnikiem w Gallia Transalpina. Zamierzał poprzeć senat przeciw Antoniuszowi. Jednakże, kiedy Lepidus zawarł porozumienie z Antoniuszem, M. również przyłączył się do nich. W r. 42 był konsulem, następnie towarzyszył Antoniuszowi do Azji, gdzie pozostał kilka lat, zarządzając prowincjami Azją i Syrią. W r. 32 opuścił Antoniusza i sprzymierzył się z Oktawianem, którego zwolennikiem pozostał do końca życia. 3. Titus M. Plancus Bursa brat poprzedniego, trybun ludowy w r. 52 p.n.e. Po śmierci Klodiusza występował przeciw Milo-nowi. Początkowo stał po stronie Pompejusza, później Cezara. W bitwie pod Mutiną walczył pod dowództwem Antoniusza. 4. Cnaeus M. Plancus, w r. 44 p.n.e. był desygnowanym pretorem, w roku następnym - pretorem. Cezar .powierzył mu uporządkowanie spraw miasta Buthrotum. 5. Munatia Plancina, żona Gneusza Pizona; oskarżona o to, że wiedziała o zamiarze otrucia Germanika, popełniła samobójstwo.

Munatius z Tralles, komentator z II w. n.e., zajmował się egzegezą utworów Teokryta.

Mimda 1. miasto i kolonia rzymska w His-pania Baetica niedaleko Korduby (Corduba, dziś Cordoba), wsławione zwycięstwem Gneusza Scypiona nad Kartagińczykami w r. 214 p.n.e. i krwawą bitwą między Cezarem i synami Pompejusza, Gneuszem i Sekstusem, stoczoną w marcu r. 45 p.n.e. 2. miasto Celtyberów w Hispania Tarraconensis.

mundus łac. zob. Many.

municipium fac. miasto italskie, którego mieszkańcy utracili niezawisłość na skutek podboju rzymskiego. W przeciwieństwie do cives optima iure, pełnoprawnych obywateli rzymskich, mu-nicipes posiadali ius commercii (zob. commercium) i ius conubii (prawo zawierania małżeństwa z obywatelami rzymskimi), nie posiadali jednak ius suffragii (prawa głosowania) i ius honorom (prawa piastowania urzędów). W wojsku służyli pod rozkazami trybunów wojskowych. W r. 338 p.n.e. ustalił się na dłuższy czas podział municypiów italskich na posiadające większe prawa, cmtates cum suffragio, tj. z prawem głosowania (np. Lanuvium, Aricia, Nomentanum, Pedum, Tuscu-lum) oraz z ograniczonymi prawami, cmtates sine suffragio, tj. bez prawa głosowania (m.in. Can-nae, Atella, Acerrae). Do okręgu komunalnego włączano mniejsze osady zwane oppida, fora, conciliabula, vici, pagi, castella itd. Najbardziej upośledzone pod względem autonomicznym były miasta nie mające żadnych własnych władz, z Rzymem jako jedyną władzą centralną, tzw. praefecturae. W r. 90 p.n.e. na mocy lex lulia zrównano w prawach wszystkie miasta italskie. Odtąd wszystkie one nosiły nazwę m; a Rzym, jako stolica,, nazywał się urbs i rządził się osobnymi prawami. Leges municipales określały dokładnie prawa i obowiązki mieszkańców municypiów. Na czele miasta stali quadrumviri, z których dwu sprawowało władzę sądową - quadrumviri iuri dicundo', dwaj inni zajmowali się administracją - quadrumviri aediiicia potestate. W r. 212 n.e. cesarz Karakalla ogłosił tzw. Con-stitutio Antoniniana; na mocy jej wszystkie miasta na obszarze całego państwa rzymskiego zostały uznane za m. Zrównoło to je wszystkie w prawach, jednocześnie zaś znacznie ograniczyło ich autonomię na rzecz centralnej władzy cesarskiej.

Munius Lupercus (błędnie: Mummius) legat w wojsku rzymskim za Wespazjana, brał udział w wojnie z Ciwilisem (zob. Cmiis lulius CIaudius z Batowi!), zginął w r. 68.

Miinnich Jerzy Wilhelm (urn. w r. 1829) profesor literatury greckiej, łacińskiej i języków wschodnich w Krakowie, potem w Wilnie. Wydał i zaopatrzył w komentarze Sekstusa Rufusa De regionibus urbis Romae (Hannower 1815) oraz Cycerona De republica, zatytułowany M.

Tul-lii Ciceronis libri de Republica notitia codicis Sarmaticis facta illustrati quantumque fieri potuit rcstituii (Getynga 1825).

Munychia wzgórze na półwyspie Pireusu; znajdowała się tu twierdza. U podnóża góry leżał jeden z 3 portów wojennych Aten. Na wzgórzu znajdowało się kilka budowli,- m.in. świątynia Artemidy, zwanej stąd M.

Munychion (gr. Munychion) dziesiąty miesiąc w kalendarzu ateńskim (od połowy kwietnia do połowy maja), poświęcony Artemidzie Munychia, której świątynia znajdowała się na górze Munychia. W miesiącu tym obchodzono: święta Artemidy zwane Munychia, Delfinia ku czci Apollina oraz - Brauronia (zob.).

Murena przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licimi).

Murgantia zob. Morgantium.

murrina vasa luksusowe naczynia, prawdopodobnie cięte w kamieniu (agat, onyks, spaty), po raz pierwszy przywiezione do Rzymu z Azji Mn. po zwycięstwie Pompejusza nad Mitryda-tem, w r. 62 p.n.e. Były to najczęściej czary barwne, połyskliwe, pasiaste lub o powierzchni wypełnionej plamami ujętymi inną barwą. W I w. p.n.e. zaczęto wyrabiać w warsztatach Aleksandrii, a w I w. n.e. w warsztatach Kampanii, naśladujące je naczynia szklane. Oryginalne m. v. były niezwykle cenione. Wg niektórych przypuszczeń m. v. były naczyniami z chińskiej porcelany.

mury serwiańskie zob. Serwfusza mury.

Mus 1. przydomek rodu Decjuszów (zob. Decii). 2. zob. Mys.

Musa Antonius zob. Antonii 11.

Musaeus zob. Musajos.

Musagetes gr. przywódca Muz; przydomek Apollina.

Mnsajos (Musaeus) 1. mit. śpiewak, wieszczek i kapłan w Attyce z czasów przedhomerowych;

syn lub uczeń Orfeusza albo syn Linosa lub Antifemosa i Selene. 2. syn Thamyras, wnuk Filamona, jeden z najdawniejszych poetów lirycznych w Tebach, wg innej wersji - w Attyce;

utworów jego nie znamy. 3. M. z Efezu, poeta grecki żyjący na przełomie m i n w. p.n.e., panegirysta Eumenesa i Attalosa I (wg Księgi Suda) oraz autor (nie zachowanej) epopei historycznej o podboju Persji (Persets, w X księgach). 4. M. nazywany (w niektórych rękopisach) Gramatykiem, z drugiej połowy V w. lub początku. VI w. n.e., twórca poematu cpicznego (epylion) w 340 wierszach Ta kat'Hero kój Lfandron (O Hero i Leandrze), naśladowca Nonnosa.

Musejon (gr. Miisejon, dosł świątynia Muz. Muzeum) instytut naukowy w Aleksandrii, założony przez Ptolemeusza I (lub - co bardziej prawdopodobne - przez Ptolemeusza n) na wzór Arystotelesowskiej szkoły pery patetycznej. Wyposażony przez założycieli w bogatą

bibliotekę (zob. biblioteka), ogród botaniczny i zoologiczny, pracownie chirurgiczne i obserwatoria astronomiczne, stał się głównym ośrodkiem nauki greckiej, skupiając w Aleksandrii wielu uczonych matematyków, astronomów, geografów i filologów. M. stanowiło część pałaców królewskich i wyposażone było w otwartą aleję (peHpatos), kryty portyk i wielką salę, w której uczeni gromadzili się na posiłek. Uczeni, oprócz utrzymania, otrzymywali pensje (które cofnął im dopiero Karakalla). W czasach cesarstwa rzymskiego M. nadal pozostało ośrodkiem naukowym, głównie zajmowano się tu matematyką i astronomią. W III w. n.e., w czasie zamieszek za . Aureliana, M. uległo zniszczeniu.

Musonius 1. Caius M. Rufus filozof stoicki, nauczyciel Diona Chryzostoma z Prusy, syn ekwity rzymskiego wygnany z Rzymu na wyspę Gyarę (na Morzu Egejskim) przez Nerona w r. 66 rzekomo za to, że był wtajemniczony w spisek Pizona. Wrócił z wygnania po objęciu tronu przez Galbę. Zachowało się tylko trochę notatek robionych przez słuchaczy na jego wykładach. 2. retor, sofista w czasach Jowiana i Walensa, przeciwnik Proajresjosa, sofisty ateńskiego.

mutationes (łac., od mutatio zmiana) rozmieszczone na obszarze państwa rzymskiego stacje pocztowe, na których zatrzymywali, się posłańcy pocztowi dla zmiany koni. Na przestrzeni pomiędzy dwoma stacjami postojów nocnych znajdowało się sześć do ośmiu m. Zob. mansio 1.

Mutiius zob. Papius 1.

Modna (dziś Modena) bogate miasto w Gallia Cispadana, leżące przy głównym trakcie, wiodącym z Mediolanu przez całą Italię. Okolice pięknego i bogatego miasta stanowiły centrum produkcji wełny owczej całej Italii; bardzo cenione były także mutyńskie naczynia gliniane. Od r. 184 p.n.e. M. była kolonią rzymską. W czasie wojny domowej, która wybuchła po śmierci Cezara, Decimus Brutus w ciągu czterech miesięcy oblegany był w Af. przez Antoniusza, stąd wojna ta nosi nazwę helium Mutinense. Konsulowie Hircjusz i Pansa oraz młody Oktawian pospieszyli na odsiecz miastu. W pierw-

szej bitwie, 15 kwietnia 43 r. p.n.e., zginął Pansa, w drugiej, 20 kwietnia, padł drugi konsul, Hir-cjusz.

Muzeum zob. Musejon.

Muzoniusz zob. Musonius,

Muzy (gr. Musaj, łac. Musae) wg dawniejszej tradycji boginie śpiewu, a później także opiekunki różnych rodzajów poezji, sztuki i literatury naukowej. W różnych okolicach Grecji nosiły różne imiona. Pierwotne podanie zna trzy M. czczone na Helikonie, były to: Melete, Mmme i Aojde, Inne podanie wymienia cztery M.: Thetksime, Aojde, Arche i Melete. Wymieniano również siedem i osiem M., liczbę dziewięciu ustaliła wersja tracko-beocka. Genealogię M. podawano w różnych wersjach. Powszechnie uważano je za córki Zeusa i Mnemosyne, bogini pamięci, urodzone w Pierii lub u stóp Olimpu. Każda z M. była opiekunką jakiegoś rodzaju poezji, sztuki czy nauki. W sztukach przedstawiano M. z odpowiednimi atrybutami. Kalliope - opiekunka poezji epickiej, przedstawiana była z

tabliczką i rylcem albo ze zwojem; .Klio- opiekunka historii, w postaci siedzącej, z rozwiniętym zwojem; Euterpe - opiekunka poezji lirycznej, z aulosem; Melpomenę - opiekunka tragedii, z maską tragiczną lub maczugą Heraklesa; Terpsy chora - opiekunka tańca i pieśni, z lirą i plektrum; Erato-opiekunka poszji miłosnej, z lirą; Urania-opiekunka astronomii, z cyrklem i globem; Polihymnia - opiekunka poezji chóralnej, zwykle bez atrybutów, w zadumanej postawie; Talia - opiekunka komedii, z maską komiczną, laską pasterską lub wieńcem bluszczowym. Jako boginie pieśni były M. związane ściśle z Apollinem, którego nazywano przzodownikiem M., Musagetes.

muzyka (gr. hę musike, ta musikd, łac. musica, musice) niewiele zachowało się źródeł do poznania m. starogreckiej. Tylko nieliczne zapisy starogreckich kompozycji muzycznych dotarły do naszych czasów. Dodatkowych informacji dostarczają dzieła dotyczące teorii i estetyki m., utwory literackie oraz zabytki ikonograficzne. Dzieje m. starogreckiej rozpoczyna okres zw. kreto-mykeńskim, trwający do w. X p.n.e. W ciągu wieków XX-XV powstała na Krecie wysoka kultura muzyczna, której charakterystycznym elementem był taniec obrzędowy z towarzyszeniem śpiewu i akompaniamentem instrumentalnym. Jednocześnie rozwinęły się formy śpiewu kultowego. Z zabytków ikonograficznych wynika, że znano takie instrumenty muzyczne, jak kitara, aulos, sejstron, bębenki. W następnym okresie, obejmującym X - VIII w. p.n.e., tzw. homeryckim, rozwinęła się forma pieśni przy pracy (pieśni młynarzy, tkaczy i in.). W tym okresie powstała pieśń epiczna, opiewająca bohaterskie czyny, wykonywana początkowo przez samych bohaterów przy akompaniamencie for-mingi, później przez zawodowych aojdów. Znacznie później pojawili się rapsodowie, recytujący poematy również przy wtórze instrumentu muzycznego. Dalszy rozwój m. greckiej obserwujemy w następnym okresie, tzw. przejściowym, obejmującym czas do wojen perskich (VIII - V w. p.n.e.). Znamy szereg imion muzyków, po części mitycznych (jak Olimpos), po części historycznych (jak Terpander) pochodzących z tego okresu. W tym czasie m. weszła w zakres ogólnego wykształcenia młodzieży i stała się częścią programu igrzysk olimpijskich, pityjskich, korynckich, namejskich. Najważniejszym zjawiskiem muzycznym tego okresu było powstanie liryki solowej i chóralnej. Lirykę solową, rozwiniętą głównie na Lesbos, reprezentują: Safona, Myrtis, Korinna, Anakreont, Ibikos i in. Z twórczości tych poetów zachowały się jedynie fragmenty tekstów słownych, bez m. Lirykę chóralną, rozwijającą się głównie w Sparcie, reprezentują:

Alkman, Simonides, Bakchilides, Stesichoros, Pindar. Pieśni chóralne były połączone z tańcem, w każdej występowały trzy części: strofa, «nty-strofa, epodos. Dla wykonywania pieśni powstawały specjalne szkoły śpiewacze i zespoły chóralne dziewcząt, chłopców i mężczyzn. Okres klasyczny, obejmujący V i IV w. p.n.e., znamionuje rozwój m. teatralnej. Rozwinięte w tym okresie formy tragedii, komedii i dramatu satyrowego stanowią jednocześnie wielkie kompozycje muzyczne. Tragedia składała się z dwu zasadniczych partii: liryczno-orchestycznej (wykonywanej w całości przez chór) i scenicznej, zawartej w dialogach i monologach. Partie liryczne były śpiewane w całości, partie sceniczne częściowo były recytowane, częściowo stanowiły melodeklamację. Obok pieśni chóralnych stosowano w tragedii monodie, wykonywane przez jedną osobę, oraz duety, przy czym aktorzy wykonujący duet śpiewali kolejno, nie równocześnie. Niektóre partie były śpiewane na przemian przez chór i jednego lub dwu aktorów, bądź też na przemian przez grupy chóru. Autorzy tragedii byli jednocześnie kompozyto-

rami. Frynich ucnodził 2a twórcę pięknych melodii. Rozwój rytmiki w tragediach Ajschylosa pozwala sądzić o ciągłym rozwoju jego sztuki kompozytorskiej. Mistrzem m. był i Sofokles, chociaż wydaje się, że elementy muzyczne odgrywają u niego mniejszą rolę ze względu na żywą akcję, dla. której m. mogła być czynnikiem hamującym. Wielkiego znaczenia nabrała m. u Eurypidesa, który główny nacisk w swoich tragediach położył na partie solowe. Mniejszą rolę odgrywała m. w dramatach satyrowych. W dramacie Sofoklesa Tropiciele występowały tylko krótkie pieśni chóralne z towarzyszeniem tańca oraz jedna piosenka solowa. W komediach natomiast m. stanowiła bardzo ważny element. Śpiewane były zarówno partie liryczne, jak i jambiczne komedii. Ze względu na realistyczny charakter komedii nie stosowano akompaniamentu instrumentów. Również i autorzy komedii musieU być kompozytorami. Analiza partii lirycznych w komediach Arystofanesa pozwala stwierdzić, że był on wybitnym muzykiem. Elementy muzyczne w dramacie, a zwłaszcza w komedii, z biegiem czasu utraciły znaczenie. W komediach późniejszych chóry wykonywały wyłącznie tańce, a koryfeusz śpiewał tylko niewielkie partie. W okresie hellenistycznym (VI -1 w. p.n.e.) nastąpiło dalsze zróżnicowanie form muzycznych. Od poezji został oddzielony taniec, rozwinęła się pantomima baletowa, jednocześnie zaczęły powstawać zespoły czysto instrumentalne, dla których budowano specjalne sale koncertowe (odeony), wykonywanie zaś partii śpiewanych, muzycznych i "tanecznych w tragediach i utworach lityczno-chóralnych stało się zajęciem zawodowych płatnych artystów. M. nabrała wówczas charakteru rozrywkowego. Powodzeniem cieszyły się zwłaszcza występy zespołów wschodnich tancerek, śpiewaków i grajków. Należy zwrócić uwagę, że pisarze starożytni nie wprowadzali rozróżnienia między m. grecką i rzymską. Pisarze łacińscy czerpali swe wiadomości ze źródeł greckich. Melodyka m. greckiej pozostawała w zależności od intonacji mowy, dominowała bowiem m. wokalna monodyczna. Motywy melodyki były przeważnie opadające, co pozostawało w związku z melodyką pierwotną, idącą w kierunku zgodnym z fizjologią wydechu. Pierwotny system tonalny był pentato-niczny; stopniowo został (w okresie homeryc-kim) wyparty przez skalę siedmiostopniową. Podstawą pełnej diatoniki stał się tetrachord

diatoniczny, występujący w trzech odmianach nazwanych od plemion, wśród których były w użyciu: dorycki (ei-dl-ci-h), frygijski (dl-c1-

-h-a), lidyjski (ci-h-a-g). Cztery jednakowe tetra-chordy (połączone po dwa wspólnym tonem synafe), w środku oddzielone jednym tonem zw. didzeuksis, z dobranym tonem najniższym, zw. proslambanómenos, tworzyły grecki system muzyczny, tzw. system doskonały, systema telejon. Obejmował on zakres dźwięków od a1 do A i ustalił się w V w, p.n.e. Tetrachordy w systemie nosiły nazwy hyperboldjon (najwyższy), diezeug-menon (rozłączony), meson (środkowy), hypat6n (najniższy). Również każda nuta miała osobną nazwę. Oprócz wspomnianych skal zasadniczych

- doryckiej, frygijskiej i lidyjskiej - znano inne skale, utworzone przez przestawianie tetrachor-dów i przenoszenie ich i kwintę niżej (skale tzw. hypo-: hypodorycka, hypofrygijska i hypolidyj-ska) lub o kwartę wyżej (skale tzw. hyper-:

hyperdorycka itd.). Skalę hyperdorycką nazywano także miksolidyjską, hypodorycka nazywano eolską, hyperfrygijską - lokryjską, hypofrygijska - jońską. Ze zjawiskiem różnorodności w budowie skal muzycznych łączyli Grecy teorię o ethosie (charakterze ekspresji) muzycznym, któremu przypisywali oddziaływanie na człowieka. Instrumenty w okresach dawniejszych spełniały rolę podrzędną, służąc raczej jako oparcie dla intonacji. Dopiero w okresie poklasycznym nabrały bardziej samodzielnego znaczenia.

Najpopularniejszymi instrumentami były lira (homerycka forminga) i kitara. Z innych instrumentów strunowych należy wymienić bdr-biton, magadis, pektis, sambyke, psalterion i tri-gonon. Wszystkie instrumenty strunowe były szarpane. Z instrumentów dętych najstarszym była syringa (syrinks). Najważniejszym instrumentem dętym był zapożyczony z Azji aulós. W wojsku używano trąby zw. salpinks. Grecy używali również instrumentów perkusyjnych, jak . orybaja (bębenek gliniany), krupezion (którym dyrygenci wybijali takt i dawali znaki chórom), tympanon, kymbalon, sejstron (łac. sistrum). Grecki system notacyjny jest najdoskonalszym spośród znanych w starożytności (także w- Babilonii, Indiach i Chinach) sposobów notowania dźwięków. Grecy używali dwu rodzajów pisma muzycznego: jednego dla m. instrumentalnej, drugiego dla wokalnej. Były to notacje literowe. Notacja instrumentalna wskazywała nie absolutne wysokości tonów, lecz chwyty

na instrumentach. Wobec wielkiego znaczenia rytmu w m. greckiej wypracowano staranny system oznaczania pauz. Istniały również znaki, które jak się wydaje, były znakami dynamicznymi albo też metrycznymi czy rytmicznymi. - 2 zabytków m. starogreckiej zachowały się następujące utwory: 1) początek 1. ody pityjskiej Pindara, 2) pierwsze stasimon z tragedii Orestes Eurypidesa, 3) dwa prawie w całości zachowane hymny do Apollina z III lub II w. p.n.e., wyryte na marmurowych tablicach znalezionych w ruinach świątyni delfickiej, 4) trzy hymny Mesomedesa: do Muzy, do Apollina, do Nemesis, 5) napis z melodią na grobowcu Sej-kilosa, odnaleziony w r. 1883 w Tralles, w Azji Mniejszej, 6) kilka urywków ćwiczeń na aulos oraz różne fragmenty instrumentalne i wokalne z tzw. Papirusu Berlińskiego. - Pisarze muzyczni. Bogata grecka kultura muzyczna rozwinęła również estetykę muzyczną, która była wynikiem uogólnienia samej praktyki muzycznej, jak również odbiciem charakteru greckiej myśli filozoficznej. Najciekawszą teorią estetyczną antyku jest wspomniana teoria ethosu muzycznego, której źródeł należy szukać już u Pitagorasa, a którą • rozwinęli Platon i Arystoteles. Damon, doradca Peryklesa, łączył m. z polityką, Teofrast rozważał jej lecznicze oddziaływanie, filozofią m. zajmowali się Glaukos i Heraklit. Przeciwnikiem teorii ethosu był Demokryt i cała szkoła Epikura, natomiast wielkie znaczenie przypisywali tej teorii stoicy. Pitagoras pierwszy dał matematyczne ujęcie poszczególnych interwałów, opierając się na badaniach i pomiarach długości strun na monochordzie. Szkoła harmoników, uczniów Arystoksenosa, zajmowała się zagadnieniami związanymi z percepcją m. Sam Arystoksenos, autor traktatów z dziedziny m; zajmował się teoretycznie istotą interwałów współbrzmiących, konsonansów i dysonansów. Szereg dzieł teoretycznych o m. napisali również: Nikomachos (II w. n.e.). Teon ze Smymy (II w. n.e.), Klaudiusz Ptolemajos (II w. n.e.), Ałypios z Aleksandrii (III w. n.e.), autor niezmiernie cennego dzieła Ejsagogi musike (Wstęp do muzyki) z tablicami i objaśnieniami notacji muzycznej greckiej, Dionizjos z Halikamasu. Arystydes Kwin-tylianus i in. Wiele wiadomości z historii m. przekazał nam Plutarch. Wiadomości o m. przekazali również pisarze łacińscy: Censorinus, Makrobiusz, Martianus Capella i przede wszystkim Boethius,- w związku zaś z harmonią, rezonansem i akustyką wnętrz wymienić należy dzieło Witruwiusza. Mycale zob. Mykale. Mycenae zob. Mykeny. Myconus zob. Mykonos. Mygdor mit. 1. król Bebryków, brat Amy-kosa, zabity przez Heraklesa w wyprawie przeciw Amazonkom. 2. syn Akmona, ojciec Koroibosa, król Frygów, którzy od jego imienia nazwani zostali Mygdonami. Walczył z Otreusem i Pria-mem przeciw Amazonkom.

Mydonia 1. wschodnia częśś Macedonii, zamieszkana przez lud pochodzenia trackiego. 2. kraina w pólnocno-zachodniej części Azji Mn., na wschód od Mizji i na zachód od Bitynii, zamieszkana przez tracki lud, Mygdonów. Podbita przez Bitynów. 3. północna częśś Mezopotamii, zw. pierwotnie. Adiabene, nazwana M. po podbiciu przez Aleksandra W.

Myia 1. córka Pitagorasa i Theano, żona Milona z Krotonu. Przypisywano jej list do Fyllidy, który jednak jest nieautentyczny i pochodzi z czasów później^ych. 2. poetka ze Sparty, autorka (nie zachowanych) hymnów do Apollina i Artemidy. 3. poetka liryczna utożsamiana z Korinną; prawdopodobnie był to przydomek Korinny.

Mykale przylądek w Jonii, naprzeciw wyspy Samos; w r. 479 p.n.e. rozbita tu została flota perska.

Mykalessos miasto w Beocji pomiędzy Tebami i Chalcydą; w r. 414 p.n.e. zostało zniszczone przez wojska ateńskie i od tej pory coraz bardziej podupadało. W czasach Pauzaniasza znajdowało się w całkowitej ruinie.

Mykeny (gr. Mykenaf, łac. Mycenae) miasto w południowej części Peloponezu, siedziba władców achajskich w III i II tysiącleciu p.n.e. -Na lata 1600 -1200 p.n.e. przypada okres największego rozwoju Achajów i największego rozkwitu gospodarczego, politycznego oraz artystycznego M. W tym okresie zostaje wzniesiony potężnie obwarowany zamek, otoczony podwójną linią murów, bogato zdobiony malowidłami, z centralnym prostokątnym megaronem i charakterystycznymi portykami o dwu kolumnach. W położonej w pobliżu zamku nekropoli grobowej władców M. i ich rodzin z okresu 1600 -1200 odkryto artystyczne wyroby ze złota: maski pośmiertne, naczynia, reliefowe płytki dekoracyjne oraz inkrustowaną broń. Z okresu 1400 -1200

pochodzą monumentalne groby kopułowe, wzniesione na planie okrągłym (tzw. grób Agamem-nona), podobnie jak i płaskorzeźba lwic na jednej z bram oraz rzeźbione stele. Malowidła ścienne, przedstawiające polowania, walki, procesje itp., oraz malowidła wazowe świadczą o wysokim poziomie malarstwa tego okresu. Po zdobyciu Peloponezu przez Dorów M. tracą znaczenie, pozostają jednak niezależnym miastem do r. 468, kiedy zostały zburzone przez Argiwów.

mykeóska kultura zob. egejska kultura.

Mykonos tac. Myconus (gr. Mykonos), mała, o powierzchni ok. 2 km2, skalista wysepka na Morzu Egejskim (Cyklady) na południo-wschód od Tenos i północo-wschód od Delos, z miastem tej samej nazwy, skolonizowana przez Ateńczyków. Tu, wg podania, miał się znajdować grób Ajaksa, syna Ojleusa. M. miała także być miejscem walki gigantów z bogami olimpijskimi. Mieszkańcy wyspy hodowali figi, winną latorośl i jęczmień oraz zajmowali się żeglugą.

Mylae (gr. Mylą}) 1. (dziś Milazzo) miasto na północnym wybrzeżu Sycylii, założone w końcu VIII w. p.n.e. przez Zankle (Messana) jako kolonia. W czasie I wojny punickiej, w r. 260 w pobliżu M. odniósł zwycięstwo konsul Duilius, a w r. 36 p.n.e. Agryppa pokonał flotę

Sekstusa. Pompejusza. 2. warowne miasto w Tesalii, w prowincji Histiajotis, na prawym brzegu rzeki Europos.

Mylasa (Mylassd) najpiękniejsze miasto Karii, nad zatoką lassus, oddalone nieco od wybrzeża, słynne z białego marmuru. Siedziba dawnych królów Karii. Portem M. był Fyskos. W okresie rzymskim uznane za wolne miasto, później częściowo zniszczone. Pozostały ruiny stanowiące bardzo cenny materiał archeologiczny.

Mylitta mit. bogini semicka czczona w Babilonii, utożsamiana przez Greków z Afrodytą.

Myndos dorycka kolonia na wybrzeżu Karii, na północo-zachód od Halikarnasu, dobrze obwarowana i posiadająca port.

Myon (albo Myonia) miasto w Lokrydzie Ozolis, na północ od Amfissy, słynne z gaju i ołtarza bogów podziemnych, na którym składano nocne ofiary.

Myonnessos (dziś Hypsilobounos) przylądek, wzgórze i miejscowość na wybrzeżu jońskim, na zachód od Lebedos; miejsce zwycięstwa Rzymian nad Antiochem w bitwie morskiej w r. 190 p.n.e.

Myos Hormos miasto portowe nad Zatoką Arabską, założone przez Ptolemeusza II Piladel-fa. Przez niektórych badaczy identyfikowane z dzisiejszym portem al-Qusair.

Myra (albo Myron) jedno z głównych miast Likii, w • czasach cesarstwa rzymskiego stolica prowincji. Zachowane ruiny.

Myriandros miasto handlowe w Syrii, nad zatoką Issos.

Myrina 1. (dziś prawdopodobnie Ćandarli) miasto portowe na zachodnim wybrzeżu Mizji;

należało do Związku Etolskiego. Było dwukrotnie zniszczone w czasach cesarstwa rzymskiego (za Tyberiusza i za Trajana). Miasto rodzinne epigramatysty Agatiasa. 2. miasto na zachodnim wybrzeżu wyspy Lemnos.

Myrkinos warowna twierdza w Tracji nad Strymonem, na północ od Amfipolis, założona przez tyrana Miletu, Histiajosa. Zdobyli ją Edo-nowie i uznali za stolicę swojego kraju. Następca Histiajosa, Aristagoraś, próbował odzyskać Af., lecz zginął, nie osiągnąwszy celu.

Mynnekion zob. Mirmeki.

Myrmidonowie (gr. Myrmidónes) mit. mityczny lud achajski zamieszkały w południowej Tesalii; pod wodzą Achillesa brali udział w wyprawie trojańskiej. Jedni wyprowadzają ich nazwę od imienia Myrmidona, syna Eurymeduzy, którą uwiódł Zeus, biorąc na siebie postać mrówki (gr. myrmeks), wg innych po zarazie, która nawiedziła Eginę, Zeus na prośby jej władcy, Ajakosa, zamienił mrówki w ludzi. Af. mieli wywędrować z Eginy do Tesalii, chociaż jest bardziej prawdopodobne, że wyspa ta skolonizowana została przez Tesalczyków. Źródła historyczne nie wspominają o Af. w czasach późniejszych.

Myron 1. jeden z najsławniejszych rzeźbiarzy greckich, ur. ok. r. 480 p.n.e. w Eleuteraj w Beocji, uczeń Ageladasa, współczesny Fidiaszowi;

okres rozkwitu jego twórczości przypada mniej więcej ok. r. 431 p.n.e. Twórczość jego stoi na przełomie okresu archaicznego i klasycznego. Pierwszy zaczął przedstawiać postaci w momencie ruchu. Rzeźbił postaci bogów, ludzi, był, jak się zdaje, pierwszym wielkim artystą, który rzeźbił zwierzęta (sławna krowa Af.); zasłynął przede wszystkim jako twórca posągów przedstawiających zapaśników. Z dzieł jego, wykonywanych przeważnie w brązie, zachowały

się w kopiach marmurowych: "Dyskobol" oraz grupa "Atena i Marsjasz". 2. M. z Prieny w Karii, retor i hi-

storyk z III w. p.n.e., autor dzieła o Messenii (Messeniakd), z którego korzystał Diodor Sycylijski w swej historii pierwszej wojny messeńskiej oraz Pauzaniasz w swoim dziele o tejże wojnie.

Myronides syn Kalliasa, jeden z dowódców ateńskich w bitwie pod Platejami; w r. 457 pokonał Koryntian pod Megarą, następnie pod Ojnofytami (r. 456 p.n.e.);'w Tebach i Orchomenos przywrócił rządy demokracji, ugruntował przewagę* Aten w Beocji, Lokris i Focydzie. Przedsięwziął wyprawę wojenną do Tesalii, musiał się jednak wycofać.

Myrsilos 1. tyran Mityleny na Lesbos, współczesny poety Alkajosa (VT w. p.n.e.), który ostro go atakował w swojej poezji, a śmierć jego opiewał radosną pieśnią. Przeciwnikiem politycznym M. był także jeden z siedmiu mędrców greckich, Pittakos. 2. historyk z Metymny na wyspie Lesbos, żyjący prawdopodobnie za panowania pierwszych Ptolemeuszów, w III w. p.n.e., autor (nie zachowanych) dzieł: Lesbiakd (Historia Lesbos) i Historikd parddoksa (Niezwykłe wydarzenia).

Myrtiios mit. syn Hermesa, woźnica Ojno-maosa, króla Pizy, który obiecał oddać swą córkę, Hippodamię, temu, kto go zwycięży w wyścigach. Jednym z ubiegających się o rękę Hippodamii był Pelops; namówił on M. (czy też uczyniła to sama Hippodamia), aby uszkodził koło rydwanu Ojnomaosa. W czasie wyścigu rydwan jego uległ katastrofie, a król zginął. Kiedy M. domagał się od Pelopsa jako zapłaty połowy królestwa Ojnomaosa, ten zrzucił go do morza, które odtąd nazywano Myrtoum marę. Hermes przemienił swego syna w gwiazdę, a na ród Pelopsa rzucił przekleństwo.

Myrtis z Antedonu w Beocji, poetka liryczna, wg Księgi Suda - nauczycielka Korinny i Pin-

dara, z którym miała współzawodniczyć w zawodach poetyckich. Antypater z Tessaloniki wymienia M. w swoim kanonieepigramie poświęconym największym poetkom greckim. Z twórczości M. nic się nie zachowało, a tylko na podstawie różnych świadectw (np. dzięki Plutar-chowi znamy treść jednego z jej utworów) można wnioskować, że M., podobnie jak Korinnie, zawdzięcza swój rozwój genealogiczno-epicka poezja w Beocji pod koniec VI w. p.n.e., oparta w znacznej mierze na lokalnych motywach mitologicznych.

Myrtojskie Morze zob. Myrtoum marę.

Myrtos wysepka u południowego cypla Eubei.

Myrtoum marę (Myrtoon pelagos) Morze Myrtojskie, w węższym znaczeniu - część Morza Egejskiego w okolicy wysepki Myrtos, u południowego cypla Eubei. W znaczeniu szerszym - Morze Egejskie pomiędzy Eubeą i Attyką na północy, Argolidą i Lakoniką na zachodzie, Cykladami na wschodzie, na południu graniczące z Morzem Kreteńskim (Marę Creticum).

Mys prawdopodobnie z Aten, słynny toreut.a w drugiej poł. V w. p.n.e., podobno wg rysunku Parrasjosa wykonał na tarczy do posągu Ateny Promachos scenę walki centaurów z Lapitami. Ceniony jeszcze w czasach cesarstwa.

Mysia zob. Mizja.

Myson syn Strymona, wymieniany jako jeden z Siedmiu mędrców w kanonach, które opuszczają imię Periandra. Zob. Siedmiu mędrców.

Mytiiene zob. Mifylena.

Myus miasto w Karii na południowym brzegu rzeki Meander, przy ujściu tej rzeki do morza. Jedno z miast, które Artakserkses podarował Temistoklesowi. W czasach Augusta wyludnione do tego stopnia, że nielicznych mieszkańców uważano za obywateli pobliskiego Miletu.

N

Naarmalcha (dziś Nahr el-Malik) największy z kanałów łączących Eufrat z Tygrysem, przez Greków zw. królewską rzeką (ho bastlejos pota-mós) lub królewskim kanałem (ho basilejos dióryks), przez Rzymian zaś regium flumen.

Nabatejowie (Nabataei) lud w Arabii (w Arabia Petraea, potem także w Arabia Felix), stolicą ich było miasto Petra. Pierwotnie trudnili się pasterstwem, z czasem nabrali znaczenia dzięki korzystnemu położeniu geograficznemu na szlaku handlowym z Arabii na Zachód.

Nabis tyran spartański (207 -192 p.n.e.), następca tyrana Machanidasa, zamordowanego przez Filopojmena, wodza Związku Achajskiego. Jak podaje Polibiusz, N. oparł swą władzę na niewolnikach, wszelkiego rodzaju wygnańcach i uchodźcach. Nieubłagany wróg arystokracji, skonfiskowane ziemie i bogactwa przydzielał swoim zwolennikom, powierzając im stanowiska w wojsku i administracji. Polityka N. podważała podstawy ustroju niewolniczego i sprzyjała połączeniu się wszelkiego rodzaju bezpośrednich wytwórców w jedną kategorię posiadaczy ziem państwowych, zależnych od króla lub tyrana, co stanowi pierwszy krok w przejściu od ustroju niewolniczego do feuda-lizmu. Panowanie N. wypełniały walki ze Związkiem Achajskim, z królem macedońskim, a wreszcie z Rzymianami. Z początku Rzym wykorzystywał N. jako sojusznika w walce z pozostałymi państwami greckimi i z Macedonią, jednakże arystokratyczna polityka konsula Tytusa Kwin-cjusza Flamininusa, pogromcy Filipa, nie dała się pogodzić z rewolucyjnymi zmianami w Spar-cie i Rzymianie zawarli przymierze z głównym wrogiem N., Związkiem Achajskim. W r. 195 p.n.e. N. został pokonany, władzę jego ograniczono do Sparty, a w 3 lata później (r. 192) poniósł klęskę w walce z Achajami, po czym

został zdradziecko zamordowany w Sparcie przez Aleksamenesa, wodza Etolczyków. Po śmierci N. Sparta weszła w skład Związku Achajskiego.

naenia zob. nenia.

Naełii Newiusze, dawny plebejski ród rzymski. 1. Cnaeus Naevius zob. Newiusz. 1. Quintus N. Crista, w r. 214 p.n.e. pomagał skutecznie mieszkańcom Apollonii w walce z wojskami macedońskimi. 3. N. Sertorius Macro, naczelnik cesarskiej straży przybocznej, następca Sejana w r. 31, ulubieniec Tyberiusza. Kiedy Tyberiusz był bliski śmierci, N. nawiązał porozumienie z Kaligulą: miał na jego rozkaz zgładzić Tyberiusza. Później sam został przez Kaligulę skazany na wygnanie, a wreszcie zmuszony do samo-. bójstwa.

Nahanaryali (także w formie skróconej - Naharvali) plemię zamieszkujące kraj między rzekami Yiadus i Vistula. Podobno czcili bóstwo zw. Alcis, które Tacyt porównuje z Kastorem i Polluksem.

Naharvali zob. Nahanaryali.

Naisos (Nalsós) miasto w górnej Mezji, nad prawym dopływem rzeki Margus; miasto rodzinne Konstantyna W.

najady (gr. Nalddeś) nimfy (zob.).

najemnicy zob. mercenarius.

Naksos (łac. Naxus) 1. (dziś Naxia) wyspa grecka na Morzu Egejskim, największa z Cyklad. Łączy się z nią podanie o Bakchusie, który tu znalazł opuszczoną Ariadnę. N. znana była z wyrobu win. 2. Najstarsza kolonia grecka na Sycylii, założona w r. 735 p.n.e. przez mieszkańców Chalkis. W r. 403 p.n.e. została zburzona przez Dionizjosa Starszego, tyrana Syrakuz.

Namnetowie (Namnetes) plemię galijskie mieszkające we wschodniej części Gallia Lugdimen-sis, na północnym brzegu rzeki Liger, w pobliżu

jej ujścia do Oceanu Atlantyckiego. Stolicą N. było Condiyincum, później Namnetes (dziś Nantes).

Nanno fletnistka opiewana przez Mimner-mosa w jego elegiach miłosnych.

naos (gr. naós) 1. określenie świątyni greckiej. 2. obecnie używany w architekturze termin techniczny, synonim celli w świątyni greckiej.

Napaeae łac. (gr. Napoją]) nimfy dolin i lesistych parowów, jarów.

Napata miasto w Etiopii, na północ od Meroe nad Nilem, zniszczone przez Rzymian w r. 24 p.n.e. podczas wyprawy Petroniusza (namiestnika Egiptu) przeciwko królowej etiopskiej Kandake.

Nar dopływ Tybru, wypływający na granicy Umbrii i Picenum. Rzeka znana z białawej barwy wody, wywołanej obecnością siarki.

Naraggara (Naragara) miasto w Numidii, niedaleko Zamy, w którym odbyło się spotkanie Hannibala ze Scypionem przed bitwą pod Zamą.

Narbo (później Narbona) dziś Narbonne; miasto w Gallia Narbonensis, położone na wybrzeżu Morza Śródziemnego nad rzeką Atax. Od r. 118 p.n.e. było kolonią rzymską i stolicą prowincji Gallia Narbonensis.

Narcissus zob. Narcyz.

Narcyz 1. (gr. Ndrkissos, łac. Narcissus) mit. piękny młodzieniec, syn boga rzeki Kefisos i nimfy Lejriope; wzgardził miłością nimfy Echo, za co został ukarany przez Afrodytę w ten sposób, że zakochał się we własnym odbiciu w źródle. Umarł, nie mogąc oderwać wzroku od

swego wizerunku. Przez bogów został zamieniony w kwiat poświęcony Hadesowi. 2. Narcissus, wyzwoleniec, ulubieniec i sekretarz cesarza Klaudiusza, posiadał wielkie wpływy na dworze, cesarskim. Ujawnił przed Klaudiuszem niemoralne życie Messaliny i jej związek z Siliuszem. Ściągnął na siebie nienawiść Agrypiny, która, powzią-wszy decyzję zamordowania Klaudiusza, usunęła N. z Rzymu, a później kazała go zamordować (w r. 54 n.e.). Podobno zgroi.iadził olbrzymi majątek w wysokości 400 milionów sesterców.

Narkissos zob. Narcyz l.

Narnia (dziś Nami) miasto w Umbrii, nad rzeką Nar, przy via Flaminia; od początku III w. p.n.e. kolonia rzymska.

Narona miasto w Dalmacji, ważny punkt handlowy przy drodze do Dyrrachium.

Narses, dowódca działający we wschodniej

części cesarstwa rzymskiego za panowania Ju-styniana. Data i miejsce urodzenia nieznane. Eunuch, cieszył się łaską Justyniana i jego żony Teodory. Pełnił szereg najwyższych funkcji na dworze i w administracji państwowej. Oddał szczególne usługi Justynianowi podczas tzw. buntu Nika (532), gdy udało mu się przeciągnąć na swoją stronę potężną frakcję błękitnych. W r. 537 otrzymał misję załagodzenia sporów religijnych w Aleksandrii, w r. 538 prowadził posiłkowe wojska do Italii podczas wojny Belizariusza z Gotami. W r. 550 dowodził wojskami w Italii przeciwko Gotom, w r. 551 organizował armię w Dalmacji. W latach 552 - 5 kierował decydującą kampanią przeciwko Gotom; położyła ona kres panowaniu gockiemu w Italii, która przeszła odtąd pod panowanie Justyniana. Umarł w r. 568, w przeddzień inwazji Longo-bardów na Italię.

Narthakion 1. szczyt górski w Tesalii, położony na południe od Farsalos i rzeki Apidanos. 2. miasto u stóp N.

Naruszewicz Adam (1733 1796) znakomity historyk, profesor poetyki w szkołach jezuickich, nadworny poeta Stanisława Augusta, liryk i pa-negirysta. Tłumaczył na polski wszystkie dzieła Tacyta (1773 -1783), Anakreonta i Horacego. Jego własne liryki wyrosły z natchnień i nastrojów horacjańskich.

Narycium zob. Naryks.

Naryks (gr., także Ndrykos, Narykion, łac. Naryx, Narycium, Narycus) miasto w kraju Lo-krów. Wg mitologii stąd pochodził Ajas, syn Ojleusa.

Naryx zob. Naryks.

nascetur ridiculus mus łac. urodzi się śmieszna myszka. Część przysłowiowego powiedzenia: par-turient montes, nascetur ridiculus mus góry rodzą, a urodzi się śmieszna myszka (Horacy, De arte poetica 139). Por. "z wielkiej chmury mały deszcz".

Nasidienus Rufus bogaty i niewykształcony dorobkiewicz rzymski, znany z satyry Horacego (11,8). Horacy opisuje wystawną ucztę wydaną przez N., na której ów podejmuje Mecenasa oraz poetów: Fundaniusa, Yariusa i Yiscusa.

-Nasidius l.' rycerz rzymski, zwolennik Pom-pejusza, pokonany przez Brutusa pod Massilią (r. 49 p.n.e.), przeciwnik Antoniusza. 2. Quin-tus N., syn poprzedniego, zwolennik Pompejusza Młodszego; po jego śmierci (r. 39 p.n.e.) przeszedł na stronę Antoniusza i jako dowódca

jego floty został przez Agryppę pokonany pod Patraj.

Naso zob. Owidiusz.

Nasos 1. mała wysepka na rzece Acheloos, należąca do miasta Ojniadaj w Akarnanii; znajdował się na niej zamek warowny. 2. nazywano tak również wyspę Orthygię, która stanowiła najstarszą część Syrakuz (zob. Syrakuzy).

naturalia non sunt turpia łac. to, co wynika z natury (człowieka), nie przynosi hańby (wstydu). Przekład (z greckiego) powiedzenia Eurypidesa, zawartego we fragmentach tragedii Hypsipyle.

nauarch (gr. nduarchos) naczelnik floty w Spar-cie, sprawujący władzę w zastępstwie króla.

Naubolos mit. syn Omytusa, ojciec Ifitosa, król Tanagry, jeden z Argonautów.

Naucellius poeta łaciński z IV w. n.e., który według świadectwa Symmachusa (Epistulae, 3, -11) przełożył jakiś utwór historyczny z języka greckiego na łaciński,

Nauklejdas efor spartański, który towarzyszył Pauzaniaszowi królowi spartańskiemu w wyprawie do Attyki w r. 403 p.n.e. i wraz z nim prowadził układy z Atenami.

naukraria (gr. naukraria od mus okręt i krdjnff wykonać, sporządzić) termin z zakresu administracyjnego podziału Attyki; 4 fyle miały razem 50 (ewent. 48) n., tj. niby gmin, z których każda obowiązana była wystawić l okręt i 96 jeźdźców. Na czele n. stał ndukraros, niby kapitan. W V w. p.n.e. zastąpiono je trierarehiami.

Naukrates historyk grecki, znany jedynie ze wzmianek u późniejszych pisarzy, uczeń mówcy Isokratesa (TV w. p.n.e.); wg Księgi Suda stanął do konkursu retorycznego (wraz z Teopompem i Teodektesem) urządzonego przez Artemizję (zob. Artemizja1 2) dla uczczenia zmarłego króla Mauzolosa.

Naukratis miasto w Egipcie, w delcie Nilu, założone w końcu VII lub na początku VI w. jako kolonia Miletu. Zamieszkałe niemal wyłącznie przez Greków, było przed założeniem Aleksandrii ważnym ośrodkiem handlowym i przemysłowym oraz centrum handlu między Egiptem i światem helleńskim. Miasto rodzinne Atenajosa. . '

Naukydes 1. brat Polikleta, rzeźbiarz grecki działający pod koniec V w. p.n.e. Współpracował z Polikletem przy odbudowie świątyni Hery w Argos, spalonej w r. 423. Miał wykonać chryzelefantynowy posąg Hebe. 2. N. z Argos, syn

Patroklosa, brat rzeźbiarza Dajdalosa, działający ok. r. 400 p.n.e., współcześnie z młodszym Kanachosem, uczniem Polikleta. Starożytni cenili jego posągi: Hermesa, dyskobola oraz posąg mężczyzny ofiarującego barana.

naumachia (gr. naumachia, dosl. walka okrętów), widowisko przedstawiające bitwę morską. Pierwszą n. urządził w r. 46 p.n.e. Juliusz Cezar, drugą August w 2 r. n.e. z okazji poświęcenia świątyni Marsa Ultora. Najsłynniejszą n. urządził Klaudiusz w r. 52 na Fucinus lacus. W widowisku tym wzięło udział 100 okrętów i 19000 ludzi. N. urządzali również następni cesarze w Rzymie i w innych miastach. Do walk używano jeńców wojennych i

skazańców kryminalnych. Walczących dzielono na dwie partie i ubierano w kostiumy narodowe, np. Ateńczyków i Persów. Podobrie jak w walkach gladiatorów.. walczono aż do wymordowania jednej z grup, chyba że cesarz okazał łaskę. Miejscem (zwanym także n.) widowisk mógł być naturalny zbiornik wody lub też - specjalnie wybudowany, zaopatrzony w urządzenia amfiteatralne.

Naumachios poeta, lekarz i filozof grecki z II w. n.e. U Stobajosa zachowały się poszczególne heksametry wiersza gnomicznego N. (ogółem 73 wiersze) traktujące o obowiązkach kobiety i stąd zatytułowanego Gamikd parangel-mata.

Naupaktos (dziś Lepanto) miasto portowe w zachodniej części Lokrydy Ozolskiej nad Zatoką Koryncką. Wg tradycji Heraklidzi mieli tu wybudować swoją flotę, aby przeprawić się na Peloponez. Po trzeciej wojnie messeńskiej Ateńczycy osiedlili w N. Messeńczyków, wypędzonych z ich ojczyzny przez Spartan. W czasie wojny peloponeskiej N. było jedną z głównych baz operacyjnych floty ateńskiej w Grecji zachodniej. Po bitwie pod Ajgospotamoj (r. 405 p.n.e.) wróciło do Lokrydy, w r. 191 p.n.e. weszło w skład państwa rzymskiego.

Nauplia miasto w Argolidzie położone nad zatoką. Dość wcześnie zdobyte przez Argiwów, zostało portem miasta Argos.

Nauplios mit. 1. syn Posejdona i Amymone, sławny żeglarz argiwski, ojciec Projtosa i Dama-stora, założyciel miasta Nauplia w Argolidzie. 2. potomek poprzedniego w piątym pokoleniu;

brał udział w wyprawie Argonautów, był doświadczonym żeglarzem i astrologiem. 3. król Eubei, mąż Klimene, ojciec Palamedesa, Ojaksa i Nausimedona. Chcąc się zemścić za śmierć

Palamedesa, wysłał pozostałych synów do żon wojowników greckich walczących pod Troją, aby przynosząc zmyślone wiadomości o losach mężów, wywołać niepokój kobiet. Kiedy Grecy, wracając spod Troi, przepływali w burzliwą noc koło Eubei, kazał zapalić na Skale Kafarejskiej pochodnie, wskutek czego niektóre okręty greckie rozbiły się na skałach.

Nauportus (dziś Laibach) spławny dla okrętów dopływ rzeki Savus w górnej Pannonii;

nad rzeką tą położone było miasto tej 'samej nazwy (zwane też Nauportuni), znane ze stosunków handlowych z Akwileją.

Nausifanes z Teos, filozof ze szkoły Demo-kryta, uczeń Pirrona z Elidy (zob.) i późniejszy nauczyciel Epikura, którego miał wprowadzić w filozofię Demokryta.

Nausikaa zob. Nauzykaja.

Nausikles jeden z czołowych przywódców politycznych w Atenach w okresie walki z Filipem Macedońskim. Dowodził wojskiem ateńskim w r. 352 p.n.e. przeciwko Filipowi pod Termopilami, a następnie w r. 346 był jednym z posłów ateńskich wysłanych do Filipa; w r. 338 stronnik Demostenesa. Zmarł przed r. 325/24.

Nausikrates grecki komediopisarz, przedstawiciel komedii nowej; ze sztuk N. zachowały się większe fragmenty.

Nausithoos mit. syn Posejdona i Periboji, ojciec Alkinoosa i Reksenora, król Feaków, których wyprowadził z Hyperii na Scherię, aby uciec przed Cyklopami.

Naustathmos 1. miasto portowe na wschodnim wybrzeżu Sycylii. 2. miasto portowe w Cy-renajce. 3. miasto portowe nad Morzem Czarnym. 4. port miasta Pokaja w Azji Mn.

Nautii stary rzymski ród patrycjuszowski prawdopodobnie pochodzenia etruskiego. Wg niektórych wersji miał wywodzić się od towarzyszy Eneasza. 1. Spurius Nautius, jeden z delegatów Senatu wysłany do plebejuszy w czasie secessio in mantem sacrum (r. 493 p.n.e.). Konsul w r. 488. 2. Caius N. Riitiius, konsul z r. 475 p.n.e., walczył przeciw Wolskom i Ekwom. W r. 458 wybrany ponownie konsulem dowodził wojskiem w wojnie z Ekwami i Sabinami; tych ostatnich pobił pod Eretum. 3. Spurius N., jako legat konsula Papiriusza Kursora w r. 293 p.n.e. walczył z Samnitami.

nautikon zob. flota.

nautodikowie (gr. nautodikaj) niżsi urzędnicy sądowi w Atenach. Załatwiali spory między marynarzami, kupcami i cudzoziemcami, ponadto prowadzili procesy przeciw tym, którzy bezprawnie przywłaszczali sobie prawa obywatelskie (prawdopodobnie chodziło o kupców zamorskich). Za czasów Demostenesa urząd ten już nie istniał.

Nauzykaja (Nausikaa) jedna z bohaterek Odysei, córka Alkinoosa i Arete; ją pierwszą spotkał Odyseusz na Scherii, kiedy wylądował na wyspie jako rozbitek.

Nava (dziś Nahe) dopływ Renu wpadający doń koło Bingium.

Nayigius astrolog wspomniany przez Firmi-cusa Matemusa.

navis zob. flota.

Naxus zob. Naksos.

Nazarius retor działający w czasach Konstan-tyna (pierwsza poł. IV w. n.e.).

nazwisko zob. nomen.

ne quid nimis łac. nic ponad miarę (Teren-cjusz, Andria I, l, 34). Por. meden agan.

ne sutor supra crepidam łac. szewc niech tylko butów pilnuje; Pliniusz (Historia naturalis XXXV, 36,10) łączy to powiedzenie z osobą Apellesa, malarza greckiego z IV w. p.n.e. Kiedy jakiś szewc skrytykował obuwie na obrazie Apeilesa, malarz poprawił je, lecz kiedy szewc zaczął inne braki wytykać, miał z gniewem wypowiedzieć powyższe słowa.

Neaera (z gr. Neajra) imię kobiece występujące w poezji miłosnej Tibullusa i Horacego.

Neaethus (gr. Neajthos) rzeka w Italii uchodząca do Morza Jońskiego na północ od Krotony.

Neajra (łac. Neaera) mit. 1. córka Okeanosa, żona Heliosa, matka Faetuzy i Lampetii. 2. żona boga rzeki Strymon.

Neajthos zob. Neaethus.

Nealkes malarz grecki działający w poł. III w. p.n.e.; po zdobyciu Sikyonu miał podobno wyprosić u stratega Aratosa obraz pędzla Melan-tiosa, ratując go w ten sposób przed zniszczeniem.

Neanthes 1. N. z Kyzikos, retor z III w. p.n.6., autor dzieł historycznych: HÓroj Kyzikenon (Historia Kyzikos), Hellenikd (Dzieje greckie, w 6 księgach). Ta peri Attalon (Historia Attalosa I), biografii sławnych mężów (peri endóksón an-drori) i innych dzieł. 2. N. Młodszy, również z Kyzikos, żyjący ok. r. 200 p.n.e., autor historii Attalosa, Peri Attalon historia].

Neapolis 1. miasto na wschodnim wybrzeżu

Macedonii, naprzeciw wyspy Tazos, port miasta Filippi. 2. (dziś Napoli) Neapol, najsławniejsze z miast noszących tę nazwę, położone w Kampanii, w Zatoce Kumańskiej, .na zachód od 'Wezuwiusza, nad rzeką Sabatus. Założyli je koloniści z Kumę oraz Chalkis w okolicy zwanej Partenope. Nową część miasta nazwano N. (gr. nżos nowy) w odróżnieniu od starej, PalafopoHs (gr. palajós stary). W r. 327 p.n.e. opanowali miasto Samnici, w r. 290 Rzymianie. N. został municypium rzymskim. Był to jeden z najważ- • niejszych portów południowej Italii. Do czasów cesarstwa N. zachował charakter miasta greckiego. Za Tytusa został prawie całkowicie zniszczony przez trzęsienie ziemi, wkrótce jednak odbudowano go. Ze względu na piękne położenie, okolice i klimat stał się ulubionym miejscem letniskowym arystokracji rzymskiej. Opiewany przez poetów. Niedaleko N. znajduje się rzekomo grób Wergiliusza. (Starożytne miasto leżało prawdopodobnie w pobliżu dzisiejszego portu). 3. W Azji znajdowało się dziewięć miast tej nazwy, w Afryce trzy.

Nearchos 1. Ateńczyk, syn. Sosinomosa, wysłany w poselstwie do króla Filipa w r. 340 p.n.e. 2. syn Androtimosa z Krety, przyjaciel Aleksandra W., brał udział w jego wyprawie do Azji i był namiestnikiem Likii. Brał również udział w wyprawie od Indii w r. 327 p.n.e. i badał wybrzeże do ujścia Indu do Eufratu. Wyniki opisał w dziele Oplynięcie (Paraplus), z którego korzystali Arrian, Strabo i Eratostenes. Zachowane fragmenty. 3. filozof ze szkoły pitagorejskiej w III w. p.n.e., przyjaciel i nauczyciel Katona Starszego.

Nebrodes montes łańcuch górski w północno--wschodniej części Sycylii.

Necessitas łac. uosobienie konieczności, nieuchronnego losu, odpowiednik gr. Andnke. U niektórych pisarzy starożytnych bóstwo to występuje w towarzystwie bogini losu. Fortuny. Stąd Horacy wspomina, że N. kroczy przed Fortuną, niosąc gwoździe, klamry i kliny, niby symbole konieczności.

Neda rzeka na Peloponezie. Wypływała z gór Lykajon, płynęła na zachód, tworząc granicę między Messenią a Arkadią i Elidą.

Neera zob. Neajra.

Nefele mit. żona Atamasa (zob.), matka Pryk-sosa i Helle, uosobienie chmury.

negotiator łac. hurtownik czy bankier, który na prowincji wypożyczał swoje kapitały na wysoki procent lub skupował zboże. Pochodził najczęściej ze stanu rycerskiego lub był zamożnym plebejuszem.

Nejkon Młodszy zob. Nikodemos 1.

Nejlos zob. Nil.

Nejtaj pylaj (gr. Nfjtaj pylą]) nazwa jednej z siedmiu bram w Tebach.

nektar (gr. nektar, łac. nectar) napój bogów olimpijskich darzący nieśmiertelnością i wieczną młodością; podawała go bogom Hebe.

Neleus mit. 1. syn Posejdona i Tyro (córki Salmoneusa), brat Peliasa. Tyro urodziła bliźnięta w tajemnicy i porzuciła je. Chłopcy zostali odnalezieni i wychowani przez pasterza koni (wg innej wersji - kóz). Gdy dorośli, odnaleźli matkę w Jolkos. Po śmierci Kreteusa, męża Tyro, króla w Jolkos, N. poróżnił się z Peliasem o władzę i wypędzony przez niego przybył do Pylos, gdzie zdobył władzę królewską. Do niego zwrócił się Herakles po zabójstwie Ifitosa, prosząc o oczyszczenie. N., będąc przyjacielem ojca Ifitosa, Eurytosa, odmówił prośbie Heraklesa; stało się to przyczyną wojny z Heraklesem, w której zginął N. i wszyscy (oprócz Nestora) jego synowie. Wg innej wersji N. przeżył śmierć synów i umarł w Koryncie. 2. syn Kodrosa, ostatniego króla ateńskiego. Wygnany przez orata, Medona, udał się do Azji; założył tam Milet, Erytraj i inne miasta.

Nemausus (dziś Ntmes) miasto, rzymska kolonia w Gallla Narbonensis na zboczu góry mons Cevenna, przy drodze prowadzącej z Italii •do Hiszpanii. Dość dobrze zachowany amfiteatr, wodociągi i inne zabytki z czasów- rzymskich.

Nemea 1. dolina i miejscowość w Argolidzie, pomiędzy Kleonaj i Flius, znana w mitologii jako miejsce, gdzie Herakles zabił lwa nemej-skiego. Znajdowała się tu świątynia Zeusa z przydomkiem Nemejos otoczona gajem, w którym co dwa lata odbywały się igrzyska nemejskie. 2. rzeka na pograniczu Sikionu i Koryntu;

wypływała z doliny nemejskiej, wpadała do Zatoki Korynckiej koło Lechajon.

nemejski lew mit. olbrzymi lew, potomek Ty-fona i Echidny, żyjący w okolicach Nemei. Pierwszą z dwunastu prac Heraklesa (zob.) było dostarczenie Eurysteuszowi skóry lwa n.

nemejskie igrzyska odbywały się w Nemei (Arkadia), przy świątyni Zeusa Nemejskiego. Wg legendy wprowadzone zostały przez Adras-tosa jako dziękczynienie z powodu śmierci Ofel-

tesa. Od r. 573 p.n.e. urządzane co trzeci rok (w drugim i czwartym roku każdej olimpiady.) Prowadzone były przez hellanodików. Od r. 460 przeniesione do Argos. Nagrodę dla zwycięzcy stanowił wieniec bluszczowy.

Nemesa rzeka w Gallia Selgica, dopływ Sury.

Nemeseja 1. ateńskie święto zmarłych. 2. święto ku czci Nemezis.

Nemgsianus (Marcus Aurelius Olympius N.) z Kartaginy, poeta rzymski z III w., wymieniany jako autor wielu utworów dydaktycznych: Ha-lieutica (O rybołówstwie), Cynegetica (O myślistwie) i Nautica (O żegludze). Zachował się fragment z Cynegetica.

Nemesios z Emesy, filozof chrześcijański orientacji, neoplatońskiej z połowy V w. n.e., biskup Emesy; autor (zachowanego) traktatu Peri fyseos anthropu-kompilacyjnego dziełka "o naturze człowieka", znanego w średniowieczu łacińskim (w tłumaczeniu Alfonsa z Salemo), wydanego pod nazwiskiem Grzegorza z Nysy i cieszącego się wśród scholastyków dużym wzięciem.

Nemesis zob. Nemezis.

Nemestrinus mit. rzymskie bóstwo opiekujące się gajami i lasami.

Nemetacum zob. Nemetocenna.

Nemetocenna (albo Nemetacum) dziś Arras;

stolica plemienia Atrebatów w Gallia Belgica.

Nemetowie (Nemetes) lud germański, prawdopodobnie przybyły z Ariowistem do Belgii, mieszkający na południe od Wangionów. Główne miasto Noviomagus.

Nemezis (Nemesis) mit. grecka bogini zemsty i sprawiedliwości. Po raz pierwszy występuje u Hezjoda, gdzie wyznacza ludziom szczęśliwy lub nieszczęśliwy los, zależnie od ich zasług;

wg późniejszych autorów (Pindar, Herodot, tragicy) jest przede wszystkim bóstwem rozdzielającym szczęście i niepowodzenie, karzącym ludzi, zsyłającym cierpienia tym, którzy zbyt wiele szczęścia zaznali. Szczególną cześć odbierała w attyckim mieście Rhamnus i stąd była nazywana Rhamnusia virgo.

Nemezjusz zob. Nemesios.

Nemossus (dziś Clermont-Ferrand) miasto Ar-wemów w Akwitanii nad rzeką Elaver; w czasach cesarstwa zw. Augustonemetum.

nenia (łac. naenia) 1. pieśni żałobne śpiewane • w Rzymie do wtóru fletu, pierwotnie podczas stypy, z czasem także podczas prowadzenia konduktu żałobnego i w czasie samego pogrzebu; zawodziły je osoby bliskie zmarłemu lub wynajmowane "płaczki". 2. bogini żalów i skarg, miała w Rzymie świątynię w pobliżu Bramy Wiminalskiej (porta Yiminalis).

Neobule 1. postać związana z imieniem Archi-locha z Paros, córka Lykambesa, który przyrzekł oddać ją Archilochowi za żonę; ponieważ jednak słowa nie dotrzymał, Archiloch atakował Lykambesa i jego córki w tak złośliwych jam-bach, że skompromitowane nimi dziewczęta popełniły samobójstwo. 2. imię adresatki jednej z ód Horacego.

Neocaesarea zob. Neocezarea.

Neocezarea (łac. Neocaesarea, gr. Neokafsd-reja) 1. dziś Niksar; miasto w Azji Mn. nad rzeką Lykos, w Pontos Polemoniakos. Wcześniej zwane Kabejrą (Cabira), następnie Sebaste. 2. miasto w Bitynii. 3. miasto nad Eufratem.

neodamodzi (gr. neodamódeis) w Sparcie heloci wyzwoleni przez państwo (osoby prywatne nie miały prawa wyzwalać helotów); n. mieli prawo i obowiązek służenia w wojsku, niekiedy otrzymywali pełne prawa obywatelskie.

neokorowie (gr. neokóroj) dozorcy i strażnicy przy świątyniach w Grecji. Początkowo stanowili personel świątyni podległy kapłanom i spełniali niższe funkcje i posługi. Do nich należało przechowywanie kluczy, kontrola odwiedzających i in. W pewnych warunkach mogli także składać ofiary w zastępstwie kapłanów. W późniejszych czasach sprawowali wyższe funkcje, jak zarząd świątyni, przyjmowanie depozytów pieniężnych, składanie ofiar. W czasach rzymskich ustala się zwyczaj mianowania miast n. kultu jakiegoś bóstwa. W okresie cesarstwa rzymskiego, zwłaszcza od czasów Hadriana, miasta Wschodu ubiegały się, aby być n. kultu cesarza, któremu jeszcze za życia stawiano świątynię i oddawano cześć boską.

Neon miasto w Fokidzie, położone u stóp góry Tithorea. Zniszczone całkowicie przez Kser-ksesa, później odbudowane i nazwane Tithorea. Zniszczone ponownie w czasie wojny świętej i ponownie odbudowane, nie wróciło jednak do dawnego znaczenia.

Neon Tejchos (gr. dosł. nowy mur) 1. miasto eolskie na wybrzeżu Mizji. 2. twierdza obronna w Tracji na wybrzeżu, w pobliżu Chersonezu.

neopitagorejczycy zob. pitagorejczycy.

neoplatonizm ostatni wielki system filozoficzny starożytności, stworzony w III w. przez Plotyna. Zawiera elementy różnych systemów

filozofii greckiej: Platona, Arystotelesa, stoików, pitagorejczyków i filozofii aleksandryjskiej. System ten jest teocentryczny, lecz czynniki filozoficzne górują w nim nad religijnymi. Plotyn pojmuje byt monistycznie i dynamicznie: jest jeden byt, wyłaniający z siebie różnorodne postacie. Byt pierwotny, najdoskonalszy, źródło wszystkiego, co istnieje - to niepoznawalny absolut. Z niego emanują trzy postacie (hipostazy), coraz mniej doskonale: świat idealny, świat psychiczny i materia. Teoria poznania jest teorią zbliżenia się do boga, estetyka głosi upodobnienie się artysty do bóstwa poprzez twórczość, etyka - poprzez cnoty. Istotnym źródłem poznania może stać się ekstaza. N. miał wielu zwolenników. Naukę Plotyna głosiła szkoła alek-sandryjsko-rzymska (wyróżnił się w niej uczeń Plotyna, Porfiriusz); szkoła syryjska Jamblicha (III - IV w.) rozwijała metafizykę neopla-tonizmu. Szkoła ateńska, której najznakomitszym przedstawicielem był Proklos (V w.), tworzy irracjonalną koncepcję filozoficzną: celem życia jest mistyczne złączenie się z bóstwem. N. odpowiadał arystokracji pogańskiej, pragnącej oderwać się od rzeczywistości, jednocześnie wywarł duży wpływ na filozofię chrześcijańską (Orygenes, Dionizy Wielki, Augustyn).

Neoptolemos 1. mit. zw. też Pyrrhos, syn Achillesa i Dejdamei, córki Lykomedesa, króla Dolopów. Wychowywał się u Lykomedesa; po śmierci Achillesa Odyseusz przywiózł go pod Troję, ponieważ istniała dawna przepowiednia, że bez niego Troja nie będzie zdobyta. Podczas walk o Troję N. zabił Priama, Poliksenę i Asty-anaksa, Andromachę otrzymał jako brankę. O dalszych jego losach są różne wersje. Wg Homera powrócił do Ftyi i ożenił się z Hermio-ne, córką Menelaosa. Wg innych umarł w czasie powrotu spod Troi, wg jeszcze innych osiedlił się w Epirze, gdzie miał z Andromachą syna Molossa. Umarł w Delfach. Mieszkańcy Delf czcili go jako herosa, gdyż miał obronić miasto przed najazdem Galów. 2. N. z Parion w Troa-dzie, perypatetyk z III w. p.n.e., teoretyk i historyk poezji, napisał traktat

z tego zakresu, zachowany we fragmentach. Traktat N. był prawdopodobnie źródłem dla Ars poetica Horacego i dla Lukiana w niektórych jego dialogach (Pro imaginibus i De historia, conscribendd), N. nazywano glosografem, gdyż zajmował się głównie gramatyką i napisał (nie zachowaną) pracę Perl gloss6n Homtru (O glosach Homera).

Nepete (dziś Nepi) miasto w Etrurii. Prawdopodobnie od r. 383 p.n.e. rzymska kolonia, następnie municypium.

Nepos zob. Cornelius Nepos.

Neptun (Neptunuś) mit. staroitalskie, etruskie bóstwo morskie w mitologii rzymskiej. U Rzymian, nie będących narodem morskim, kult N. nie odgrywał większej roli. Święta ku czci N. obchodzono 23 lipca, świątynia jego znajdowała się na Campus Martius. U późniejszych autorów identyfikowany z Posejdonem.

Neptunius mons zob. Nebrodes montes.

Neratii ród plebejski znany w Rzymie w okresie cesarstwa. Neratius Priscus, jeden z najbardziej znanych prawników w Rzymie w okresie cesarstwa; piastował wysokie godności za czasów Tra-jana i Hadriana.

Nereidy (Nereldes, 1. p. Nereis) mit. córki Nereusa, nimfy morskie. W różnych podaniach liczba ich waha się pomiędzy 50 a'l 00. Najbardziej znane spośród nich to: Tetyda, matka Achillesa (zob. Tetyda), Amfitryta, Galatea. N. przebywały w głębi morza, w pałacu ojca i chętnie niosły pomoc żeglarzom w niebezpieczeństwie. Czczono je zwłaszcza w portach. W sztuce przedstawiane są jako piękne dziewczęta zajmujące się przędzeniem, tkaniem, śpiewaniem, czasem - wiezione przez delfiny lub trytony.

Nereis zob. Nereidy.

Nereus mit. starzec morski, wg Hezjoda syn Pontosa i Gai, ojciec Nereid, odznaczał się sztuką • przepowiadania przyszłości, mógł przybierać różne kształty. Uchodził za bóstwo dobroczynne. Przedstawiano go jako brodatego starca uzbrojonego w trójząb, jadącego na trytonie.

Nerii rzymski ród plebejski, który wybił się w I w. p.n.e.

Nerikon (Nerikos) miasto na wyspie Leukas, na Morzu Jońskim.

Neris miejscowość w Kynurii, na granicy Argolidy.

Neritos 1. (dziś Św. Eliasz lub Anoj) pomocny szczyt łańcucha górskiego ciągnącego się z północy na zachód, wzdłuż Itaki. 2. skalista wysepka w pobliżu Itaki.

Nero przydomek rodu Klaudiuszów (zob. Ciaudii). 1. Caius Ciaudius N. zob. Ciaudii. 2. Tiberius Ciaudius N., ojciec cesarza Tyberiusza, kwestor Gajusza Juliusza Cezara (r. 48 p.n.e.) w czasie wojny aleksandryjskiej, stronnik Antoniusza w wojnie peruzyńskiej. Żonę jego Liwie poślubił August. N. wkrótce potem umarł,

a synowie jego, Tyberiusz i Druzus, pozostali pod opieką Augusta. 3. Ciaudius Tiberius N., cesarz, zob. Tyberiusz. 4. Tiberius Ciaudius Dru-sus N. Germanicus zob. Ciaudii 6. 5. najstarszy syn Germanika i Agryppiny, uznany przez Ty-beriusza za następcę. Cieszył się sympatią wśród ludności, co obudziło podejrzenia Tyberiusza. Wskutek intryg Sejana skazany na wygnanie, przebywał na wyspie Pontii, gdzie zmarł z głodu czy też popełnił samobójstwo w r. 29 n.e. 6. N. cesarz (54 - 68), następca Klaudiusza, syn Do-mitiusa Ahenobarba i Agryppiny córki Germanika Cezara, siostry Kaliguli. Właściwe jego nazwisko brzmiało Lucius Domitius Ahenobarbus, lecz po małżeństwie Agryppiny z cesarzem Klaudiuszem (wujem N.) został w r. 50 adoptowany i odtąd nazywał się N. Ciaudius Caesar Drusus Germanicus. W pierwszych latach rządów, do r. 62, pozostając pod wpływem prefekta pretorianów Sekstusa Afraniusza Burrusa i filozofa Seneki, Nero prowadzi politykę zapewniającą senatowi i arystokracji rzymskiej ich uprawnienia. W r. 62, po śmierci Burrusa i wycofaniu się Seneki z życia politycznego, nowy prefekt pretorianów, Sophonius Tigellinus, schlebia namiętnościom i dzikiemu usposobieniu cesarza. ./V., opierając się na ustawie o obrazie majestatu, wytacza senatorom procesy, karze ich śmiercią lub konfiskatą majątku. Wzmacnia swą władzę kosztem osłabienia arystokracji i senatu. W r. 65 tyrania N. doprowadza do nieudanego spisku Gajusza Kalpurniusza Pizona. Spiskowcy i wielu niewinnych obywateli, m.in. Seneka, ponoszą śmierć. Mimo wrodzonego okrucieństwa, (posuwa się do matkobójstwa i otrucia syna cesarza Klaudiusza, Brytanika) N. zdobył sobie pewną popularność wśród ludności rzymskiej dzięki urządzaniu igrzysk cyrkowych i różnego rodzaju przedstawień (zob. Neronia). N. był namiętnym miłośnikiem widowisk i sam występował na scenie jako śpiewak i recytator lub w cyrku jako woźnica. Wystawne widowiska podkopały finanse cesarstwa. Rządy N. upamiętniły się krwawo stłumionym powstaniem w Brytanii (r. 61), wielkim pożarem Rzymu (r. 64; pogląd jakoby N. podpalił Rzym, nie ma dostatecznych podstaw naukowych), powstaniem w Judei (r. 66). Ingerencja Rzymu w sprawach Armenii w latach 55 - 56 zakończyła się kompromisem, a walki ze Scytami na Wschodzie uwieńczone zostały nikłymi sukcesami. Ruch antyrzymski w prowincjach przyspieszył upadek N. Najpierw zbuntował się Gajusz Juliusz Windeks, namiestnik Gallia Lugdunensis, poparty przez plemiona galijskie oraz zarządców prowincji Hispania Tar-raconensis, Luzytanii i Afryki. Za jego przykładem poszedł Galba, okrzyknięty przez swe wojska cesarzem (przybrał jednak tylko tytuł legata Senatu i narodu rzymskiego). Gdy wiadomości o tym dotarty do Rzymu, Nymphidius Sabinus, prefekt pretorianów, wspólnie z kolegą Tigellinem nakłonił oddziały do proklamowania Galby. N. opuszczony i zagrożony zewsząd, popełnił samobójstwo, wypowiadając słowa: Qiialis artifex pereo (co za artysta ginie wraz ze mną).

Neronia (domyślne ściemnia, dosł. nerońskie uroczystości) igrzyska, które wprowadził ku swej czci Nero. Obchodzono je co pięć lat, składały się z zawodów muzycznych, wyścigów itp.

Nertobriga 1. (dziś Valera la Vicja) miasto w Hispania Baetica. 1. miasto w Hispania Tar-raconensis.

Nerulum (prawdopodobnie dzisiejsze Castel-luccio) miasto w Lukanii, przy via Popilia.

Nerva 1. przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licinit). 2. Marcus Cocceius N., cesarz rzymski (96-98 n.e.) ur. w r. 32 n.e. w mieście Narnia w Umbrii, pochodził ze starego rodu senatorskiego; jako młodzieniec przybył do Rzymu, gdzie pozyskał przychylność Nerona; otrzymywał różne urzędy państwowe, kilkakrotnie był konsulem. Po śmierci Domicjana (w r. 96) został cesarzem. Początek jego panowania został upamiętniony przerwaniem procesów o obrazę majestatu, powrotem zesłanych i ukaraniem donosicieli. Pomimo to miał wielu przeciwników w wojsku i wśród senatorów. Najważniejszym posunięciem w jego polityce

wewnętrznej była ustawa agrarna, na mocy której podzielono między najbiedniejszych obywateli grunty wartości 60 milionów sesterców. Umarł w r. 98 n.e.

Nervii wojownicze plemię w Gallia Belgica, ze stolicą w Bagacum (dziś Bavay). Stawiali silny opór Cezarowi w r. 57 p.n.e., w latach 56, 54 i 52 p.n.e. organizowali powstania przeciw Rzymianom, zakończone klęską.

Nerwa zob. Nerva.

Nesactium miasto Istrów, nad Zatoką Flana-tycką (Flanaticus sinus), zdobyte przez Rzymian w r. 177 p.n.e. Przechodziła tędy droga nad wybrzeżem, łącząca miasto Colonia Pietas Julia z Tersatiką.

Nesajon zob. Nisaeus Campus.

Neseus z Tazos, malarz grecki, z drugiej pół.

V w. p.n.e. Według Pliniusza Starszego - nauczyciel Zeuksisa.

Nesiotes grecki rzeźbiarz żyjący w Atenach w drugiej ćwierci V w. p.n.e. Obok Kritiosa (zob.) współtwórca słynnego posągu tyranobój-ców, Harmodiosa i Aristogejtona. Twórca posągu zbrojnego gońca Epicharinosa, który ustawiono na Akropolis ateńskiej.

Nesis (dziś Nisida) wysepka na wschodnim wybrzeżu zatoki Puteoli, naprzeciw Mizenum. Ulubiona rezydencja nobilów rzymskich.

Nessos l 1. mit. centaur, syn Ucsiona i Nefele. Osiedlił się nad rzeką Buenos i trudnił się przenoszeniem podróżnych na drugi brzeg. Pewnego razu na prośbę Heraklesa przenosił Dejanirę, kiedy jednak usiłował ją porwać, został raniony przez Heraklesa. Przed śmiercią poradził Deja-nirze, by zaczerpnęła jego krwi, która jej zapewni miłość męża. Szata przesycona krwią N. ofiarowana przez Dejanirę Heraklesowi stała się przyczyną jego śmierci. 2. uczeń Demokryta i nauczyciel Metrodora z Chios, jednego z wybitniejszych przedstawicieli szkoły Demokryta z połowy IV w. p.n.e.

Nessos2 zob. Nestos.

Nestor 1. mit. jeden z bohaterów Iliady, król Pylos, najstarszy z wodzów greckich pod Troją, syn Neleusa i Chloris. Podczas wojny Neleusa (zob.) z Heraklesem wyginęli wszyscy synowie Neleusa oprócz N; który przebywał wówczas w Gerenii; on też objął po ojcu władzę w Pylos. N. miał z żoną Eurydyką (według innych źródeł - z Aksibią) córki Pejsidikę i Połykastę oraz synów: Perseusza, Stratiosa, Aretosa, Echefrona, Pejsistratosa, Antiiochosa i Trasymedesa. N. brał udział w wielu wyprawach, m. in. jako przyjaciel Lapitów walczył przeciwko Centaurom, brał udział w polowaniu na dzika kalidońskiego i w wyprawie Argonautów. Będąc już w podeszłym wieku, uczestniczył w wyprawie pod Troję. Dał się tutaj poznać jako dzielny i doświadczony wódz. Jego rady i zdanie bardzo cenili wszyscy wodzowie greccy. Po upadku Troi wrócił do domu. Dożył sędziwego wieku panując w Pylos, otoczony dzielnymi i mądrymi synami. Różne miasta na Peloponezie noszące nazwę Pylos podawały się za miasto N. 2. N. z Larandy, grecki poeta epicki z II/III w. n.e. Wg Księgi Suda napisał Ilias lejpogrdmmatos (Iliada z opuszczaniem liter), stosując technikę wiersza

polegającego na opuszczeniu w każdej pieśni litery odpowiadającej jej cyfrze, np. w pieśni I litery a, w pieśni II litery [3 itd. Cztery fragmenty zachowały się w Anthohgia Graeca.

nestorianie zwolennicy nauki Nestoriusza, byli szczególnie liczni w Persji, Arabii i w Indiach.

Nestorius żyjący w V w. n.e. patriarcha konstantynopolitański, nauczał, iż w Chrystusie istnieją dwie różne osoby: boska i ludzka. Naukę jego potępił sobór w Efezie w r. 341. Pewna część jego pism zachowała się.

Nestos (albo Nessos) rzeka w Tracji, wypływająca z gór Rodope, wpadała do Morza Trackiego w pobliżu wyspy Tazos. Od czasów Filipa Macedońskiego stanowiła południowo-wschodnią granicę Macedonii.

Netum miasto na Sycylii, położone na połud-nio-zachód od Syrakuz.

neurospaston (gr. newóspaston, łac. sigillariuni) lalka-marionetka, której członki poruszano za pomocą sznurów, znana (wg Herodota) już w starożytnym Egipcie.

Newiusz (Cnaeus Naeyius) z Kampanii, poeta rzymski z Ul w. p.n.e. (zm. w r. 201 w Utyce). Tłumaczył i przerabiał tragedie greckie, dostosowując je do warunków rzymskich, ale jest także twórcą narodowej rzymskiej tragedii, zw. praetexta czy praetextata (od stroju urzędników toga praetexta). Do tego ostatniego rodzaju należy tragedia Romulus swe Lupus (Romulus czyli Wilk), w której poeta przedstawił bajeczne losy założyciela Rzymu, oraz historyczna tragedia Clostidium, o zwycięstwie Marcellusa nad Galami w i. 222. N. przerabiał także grecką komedię nową oraz wprowadził na scenę komedię rzymską o motywach rodzimych, zw. comedia togatu. Będąc w opozycji wobec możnych Rzymu, śmiało atakował ich ze sceny (dotyczyło to zwłaszcza Metellusów, Scypionów), za co został skazany na karę więzienia. Poza działalnością na polu dramatu napisał w metrum satumijskim Bellum Punicum, epos historyczne o I wojnie punickiej (w której sam brat udział). Jest to pierwsza epopeja rzymska. Z twórczości N. pozostało jedynie kilkanaście luźnych fragmentów.

Newiusze zob. Naevii.

nexum łac. w najdawniejszym prawie rzymskim - pożyczka. Dochodziła do skutku per aes et librom, tj. w ten sposób, iż wierzyciel w obecności libripensa ("wagowego") i świadków odważał dłużnikowi wypożyczony .kruszec. Dłużnik uzyskujący pożyczkę w formie n. stawał się nexus, tj. związany osobistą odpowiedzialnością za dług. Jeśli go uie uiścił, wierzyciel dokonywał

na jego osobie egzekucji. Stanowisko nexus było zbliżone do stanowiska niewolnika. Wierzyciel mógł go zmusić do odpracowywania długu, mógł go więzić. N. wyszło z użycia bardzo wcześnie, bo w IV w. p.n.e. (Lex Poetelia Pa-pflia).

Nicaea zob. Nikafa.

Nicea zob. Nikaja. .

Ntcepnorins (gr. Nikefórios) dziś Maty Chabur;

rzeka w Armenia Maior, dopływ Tygrysu. Na początku I w. p.n.e. Tigranes założył nad. N. Tigranocertę.

Nicer (dziś Neckar) prawy dopływ Renu.

Nicomach! FlaTiani ród rzymski zaprzyjaźniony i spokrewniony z rodem mówcy Kwintusa Aureliusa Symmachusa. 1. Yirius Nicomachus Flawianus, ur. ok. r. 334 n.e. wysoki urzędnik cesarski, historyk rzymski, którego dzieła nie zachowały się. 2. Clementianus N. F., syn poprzedniego, również piastujący wysokie godności, według zachowanych świadectw poprawiał przed r. 431 n.e. tekst Liwiusza (ks. 6 - 8). 3. Appius N. Dexter, wnuk 1. i syn 2., również poprawiał tekst Liwiusza (ks. 3-5) i piastował wysoki urząd (praefectus urbi) w latach 427 - 431.

NMecki Andrzej Patrycy (Awireas Patncws, 1522 -1587) wybitny humanista z czasów panowania Zygmunta Augusta i Batorego, znakomity filolog. Studiował na uniwersytecie padewskim wraz z Janem Kochanowskim i wraz z nim pełnił po powrocie do kraju (1559) obowiązki sekretarza królewskiego, a następnie sekretarza Anny Jagiellonki. Wyświęcony na księdza doszedł do godności biskupiej. Otrzy-mawszy gruntowne wykształcenie filologiczne, wydał w świetnym opracowaniu Cycerona Frag-mentorwn M. T. Ciceronis tomi IV cum Patricli adnotatlonibus (Wenecja 1561, drugie wyd. 1565) a następnie Notae in II M. T. Ciceronis ora-tiones (Kraków 1583). Pisał też dziełka polemiczne w języku łacińskim przeciw reformacji.

Niegoszewski Stanisław (Niegossevius, 1565--1599) poeta laureatus uwieńczony przez Rzeczpospolitą Wenecką, głośny za granicą improwi-zator. Autor obszernej pochwały napisanej w 6 językach (m. in. po łacinie i po grecku) Ad Illustrissimum Principem Jo. Zanwiscium... Ephiikion (1588) oraz wierszy na zgon Jana Kochanowskiego Ad Illustr... Letnim Miscmium... Epigrammata loami Kochanovw (Kraków 1584) i in.

niewolnictwo, niewolnicy niewola w Grecji

istniała już w czasach Homera. W jego eposach terminem oznaczającym niewolnika jest prawie wyłącznie wyraz dmos (dosł. pokonany, wzięty do niewoli). W okresie homeryckim liczba niewolników była niewielka. Rekrutowali się oni głównie spośród jeńców wojennych i osób uprowadzonych przemocą. Niewolnicy pracowali w gospodarstwie swego pana, głównie na roli i przy hodowli .bydła, wykonując takie same prace jak on i jego rodzina oraz pracownicy najemni. Niewolnice (dmorf) zatrudnione były wyłącznie przy pracach domowych, przede wszystkim jako prządki i tkaczki. Jeśli niewolnica była młoda i piękna, stawała się zazwyczaj konkubiną swego pana. Za zgodą pana niewolnicy mogli zakładać rodziny i posiadać nieruchomości (działkę ziemi i dom). Stan niewolniczy był dziedziczny, w niektórych państwach greckich po ojcu-niewolniku, w zasadzie zaś po matceniewolnicy. Niewolnik należał do majątku pana i był dziedziczony przez jego spadkobierców. W zasadzie pan miał nad niewolnikiem władzę nieograniczoną i mógł go sprzedać, darować lub zabić. Jednakże w praktyce niewola w Grecji homeryckiej miała charakter patriarchalny i niewolnicy byli traktowani przez swych panów jako domownicy, jeżeli nie dopuścili się nielojalności. W tym ostatnim wypadku represje stosowane przez panów bywały niezwykle okrutne. Opisany stan rzeczy uległ zmianie w VIII i Vn w. p.n,e., kiedy rozwój żeglugi, kolonizacja wybrzeży Morza Śródziemnego, rozwój handlu oraz industrializacja produkcji rzemieślniczej spowodowały wzrost zapotrzebowania na siłę roboczą. Jednocześnie pod rządami arystokracji coraz bardziej przyjmował się w Grecji pogląd, sformułowany i

uzasadniany później przez Platona i Arystotelesa, że praca fizyczna nie jest godna tego, by zajmował się nią człowiek wolny. Toteż dla zaspokojenia nowych potrzeb swej gospodarki Grecy zaczęli w coraz większym stopniu posługiwać się pracą niewolników. W tym okresie nowym źródłem niewolnictwa stała się niewola za długi. Popadło w nią głównie wielu drobnych rolników, zrujnowanych przez zmiany gospodarcze. Praktykowane też było zaprzedawanie się lub zaprzedawanie członków swej rodziny w niewolę w celu spłacenia długów. Znaczna liczba niewolników rekrutowała się spośród jeńców wojennych - obcokrajowców, których sprzedawały Grekom sąsiadujące z nimi ludy. Innym nowym źródłem niewoli było porzucanie (na

wniaf 03[Bf Sis (BAOpfBnz ptpdop 'innenaCrg anfB} (A} uian{iti[OAai(^ •nmuo}A»i uiifoąo Ba 5is (ZBIBUZ AI9PI 'BnnrennArg 'B(^z3XtOp BRBSBZ Bnqop0([•oS3n[saiAzJ npoi faa BpiBA&io topido pod XoBfB)sozod ain qn[mzBKzJd u»iB}5[BJ} inainArg z o8stiBZBiAZ ani BA»spBd z Artzpoip

-od 33iAofB.D[03qo un^simCzJ umuoiAra» Ba n(o3[

-od 3ISBZ3 A ArelAttips ZBIO A)iuiOA3in z Arozp

-OJZ :)pIAO(ZO 8Z5[Bl {^q UI9p[HIIOA3IH •aiU[^q3KZJd

{980 Ba qoi IIBAORIBJ} alAonad aż 'ĄBiABJds

-IIOJ Bn q3B3BJd Add aniApjS A>oinod qoi z pB}Siizro'si 0{^q BOZOUI Xq 'rfa/Cpnoil fapłBt A A93[ni(OAaTii qoArepBisod q3Aiz3iprn BiDreni

-AZJ-»n 3&q3 ZSIOMpJ y f '??OlIZ3n03IO B J, •iail3[SIB»I

iurepn(nnKtt»a.n[od z •SUBA ap'5[BJi M no^ain op UBitnAra zazJd ipĄSizM 'q3<ini3fOA Moanaf p^Jsods ĄngaJ z mo ais irBMO}tU}yg •o{Bin 0(Ai OA03[}Bzood q3ni»B}so q3^l, •A9i[iaiOAain i q3XuiOA izpn[Ba {Cizpod {Bia}si q3^zsf!»niABpfen AOSBZO po 'IPTOJO A yf apqopod aiinAz'g ^

-mre5[niiOAain i raŁ(tqoA Azpinn 3111291 npiM Sis BnretópBZ o88Aomdo»s op 5is SfemSzaSzid f3p(3;0}s XnAr»3iop 5is araBrmpazsAodzcu i fan

-IOA p^onpni ani3zoqn aafefndSisod ZBJO ?$ouz3i(

-03(0 CTI}B}SO BJ, '(słyiiaSua 'fiyuaSopua 'stauaSolf

-fo) t&iysfnąo/Asm qoArepBisod fotawep /&<}'sfvaoi

-od teoKid 03(i^} ais ^B[BAOPBZ ipisnin niadois

nifaS3[8IA ZBJ03 M S331Q $BZ &)Bf3ZOqn 'nfBt!! 0391

op AĄdop qoi AiiBMoareqBZ (B}SOZ MzpolpBz Bn M9sinqoMain ni/qz A9yiAi qopnaiA BiUBtSA

-od 3[8łit3(s Ba 'ifoaio niipadn oSazorepodso? i oSauzaĄiiod qoBSBZ3 AY •inX»BiA$ amAiq3Jre A OBBAonodap i onBA^sids BJ9i3('AzBpazids-Budn5[&AOOTn B3(nqoA3ta wsaaed z {BJ^iMaz B/Ais9q o3a} ire{dB3(B 'nAusoq ?nui3piBf dwsiSMi isu awsią

-aż azpBnrald no "(BzisiMOd" aż 'q9sods uai A anBAYAn03{op oiAq ais ani3idn-i[Ał& '[sawsid p^OA

-oqoso (BIUI am i[niioA3tn aż "01 Bn npai3zA aż

-iIOMani z ais aniaidtU[Ai& zazid qni Bired KUOJIS aż ly nipaiAodpo zazid o(BModa»sBn any!/&

-Aid aniapAYzKA •BIIZOJS aini98az3zs B(AI Bunaf

-OA BfOBniA yCp3 'B3[sfoA op q3i ?II^1^A ^y '^a.

-qo^lizoĄiiod A9pai3zA qoAiz9J z qni anz3iiq

-nd iSnfSBz BZ A9i[iniOAain o(erBMzAtt OAłsgBj

-Bired q3i qni OAisyad zazid XnBno3iop 'eina[OAZ

-A» fi{e zazJd i(BAp[Si(zn ?50iqo^ •q3^n(t8naJ ^azsAzJBMOis tnre3[no(Z3 n^q ZBJO q3Bua}snn i qoAitZ3aifeiA$ q3BpsoisAz3om A (Bizpn iiBiq 'itttt

-BIAS op da»sop AnpoqoAS nai]^ •nitn(OA nioizp

-ni IUAO.I ampdnz ii^q AłinioAani ui&aCtsSipi urap

-apizA pod •BttBd Bina(OAzaz po anomza(Bzn [BpBn ĄKq ropBfBUl anrepBisod i ^nizpOJ amazojBz

'KpABJd BniaiMOin op q3i oijiiiB^iiu Ąenii Otno^

-azJ BJ?}?! •mo.muoł nreppod 9Xq iplom n^ipad

-XA UŁ(I A i zoai 'inapas pazid BtiiBazaz ,»BpBp[s HSom A3;qoA\3iM ••eyfcsąo/Asm zazJd anozpazLCA Apoys BZ {BpBiAOdpo za} no 'nad ogaf C^TII[OA

-ain {BAOda»SBz mapas pazJd •BnBd JCIIBIUIZ Sis yBSBmop łBABa B 'BAiS9q a^aido pod 'niiC(BiAS op ymoicps ais {8910 iniBiso aa} 'Atuinio q9s

-ods A B3[inioAain {BAO^BJ} ired nsaf •o3aAopBS BinazaazJo aiABispod Bn oin^ł BIIBAOSOISBZ ?yCq B{3oui TOJanns BJBi[zaai '08 ?BAon»aid i Binauzn o3ausB{A 8n(paA ansalap AiB3(iA\03[iqOAaro pBzianmtA fSyui nad -azsnp ino BfepBisod aż '.)[Bnpar onBABnzn 'zoazJ o^Bf HIBAOP[B.I» nĄ i faiiABJd p?OAoqoso n81111 an1 A>in[OAara zBi3oq3

-i^onpni nj98o ?$az3 BIIZOBOZ ino i[iAOtre»s 'Bznp ozpJBq B(Xq if>pp3J3 qoBAłsgBd nia;A A

AOlIIdIOAani BqZ3II I?33JO niIA1(ZOJ 3IS9J3(0 ^

-5tOA5[Bno[Bisn nired oł BZ otoBjd 'ni3(soini

-azJ ZBJO ai3[pnBq Sis i(BAOinfBz 3in[»izpoia

-BS i 'BOBd tnaAlsoniop azod '(satunyfo sf^snfa) onqoso iiB^zsann &)iqoA3ni AzJ^łyi^ •pnni

-X}SOJd OTpeC A9nBd q3KAS B[p ĄBAOOBJd »3IU[OA

-ani aż 'zai Sis O(BZJBPZ 'a^lzSp a^^fAzain Ą/;q i(3BJd lymiBA 3izp3 'q3Bni[Bdo3(A un^isAzsM apazid '}9qoi q3Anz9J BiuBA^noilKA op wtKam

IIBAOaifB(Ł(A Z33['IIIIBS q3i I[BinpnJ}BZ Bin Ap^

-iniOAsia appp^A masBZ3 •BAomop Bqzn{S 03iBf ZBJO p[JBpodso3 q3Biiizp3izp q'»Anm npiA i 3iApni[OJ 'aplodsuBJt 'nipnBq A o^panod B 'q3Biuiad03(i (puafsoS.ia) q3J(AO{syCui3ZJd q3Bi

-B}ZSIBA A nn3[isAzsA apazJd i(BAOoBJd in}BA

-J(Jd i(onrioM3i(si •BA)S9q qiB)(s Ąazs^SiAOd i(poq30p foJ9»a z 'isufeisfes ^ron}A)SOJd X{B;ABJdn 3inpoJBiq B 'q3BniĄBiAS A i8n(sod aniA9(8 inn

-pd 3iAOinpoJ9;H 'nAŁS9q snn»niBf ppsonpaf pyonioA faisiqoso maurBAO^pap B(Xq aioo»s; A zAp3 'istTfessąs Saą^ipo BfBnn qoBitt(iBiA? &siS

BIOA3IM •aiS BTOBZSniOd 5pOqOAS BOZOBUZ I BA)S

-JBpodsoS snsB{A ipnn '3iu9zpoł3BnKA ino I[BA

-S.vaSzĄQ •fauŁfotiod 3iqzn{s A •ni •m 'IAOAIS

-9Bd azsnirenopipinJ iszm oifet nretnpnJiBZ t[Aq

BA^Bd Op A)BZ3IBU &)niIOA8Ij'>I '(/b/^yfó 'fOlftp)

q3iCt4BAAid A93ini[OAaia i (foptpp.lafH) qoBiu

-XIBIA? AzJd A93iniiOA3in '(folyp f<MS{nuap) ipAiŁ

-OAis^ad A9}[niioA3ia :/A93(iqoA3ro wm/Sw^ Xzi» oireni29xzo'a •5iB3[s felipiA Ba Sis (BniAzo-i iare3[in[OA3ni ppttBH 'IpłMO inXnz3a(ods waSz M BiaazoBaz oSapnsiA B{BJqBa i is^TpeJStp Smwp f9AS B(pBJin B[OA8iN[. •roiB3iiaiOA3ra faiaz9d BnraniKzon njw A 9BiqBZ {8901 ^pzB3[aJ9}3i '}B[AOUi3in izpn[qaX{Bzoqnz zazJd (q3B3[mpims

STS

-(st)D)S9ivw uswya o 0(izpoqo aż •eąAp) nired o8af roKnozoo}Att mKare^ aisaaoJd A pBAcnzaz o{Aq ODIOM aia lOJaroi^ teresi pod iAO:3innoAaiiii

-^sidazJd anpifoads ĄBAvAstiAoqo A9:snnioAaiii op nspmsois A o8aan»(tAlud amizpaizp A -snucu

-tpw sniuas (AI AreAz wmpioaS AltefnnodsAp :)[iU(OAani '0{Aq sp^ nsaf '(wm9lk nuas) AonnoAam azyl oizpoqoA n8om wmfnaad ptp[S /^ 'nired o^ApazJd feSJt3[S aż qom[pi3dAA\ qoAiO(sa.G[o ajsps q3AiAad A EiuaidfeisAtt osonzom imm^so nuA» z ifoysireJł A (Bizpn fa3feioiq amoJis ireuz

-Az,id 'lureodaisEz oyf wniJnsad nnKofeftinodsĄ) inre:s(nnoAani ais anreAlSnjsod mon^d ?IA;(Z

-ouin ^qB 'aiAOJOiaid oSaułBA^Ald •BACJd amizp

-sizp ^ •iure5[iuioMani ipAloonz.iod ioaizp ainatu

-Azo o{Aq z8ł awe/AO-si&fifeid 'MęsipoJOMon SIOM

-ani A aiireMBpazJdBz Bn (noMzaz nAiirełSHo^ ZJES83 "Bired oSaAS op nymsois A Aizo5izpA

-am Sis (tZB3[o Aiop('oainalOAzAA 3231^1 5is {BA

-BIS ui3p[iuiOAaiN; -qosods na} A f3UB3(s^zn A(OA5[sreizpod A pAzomisazon /ię '•eyffoy>/A9ra 3Z3syi[Bi

-•eąo A 5is pBpszJds (iiOAZod ozoyBiplzso Ai9łi['}'E(oz penod Astfem 'AOIOA 3(aiAO{zo ZBJO '-swed oSat AuoflS aż crnazazJiso oS3nioJ3(Azfl olumi map[iniOA8in z B{Az(OdSA •BJp}^ 'BUIOA Biaiqo3[950iqoA TBfi'3'eii '{souaod WAMS) iuap[iniOA8in ais (BA'B}S qoBinitd03(A A»oqoJ apizaio qni nwftzi

-aiAz mii'iiizp z 5iip3A 'oJanus tu AirezBi(s ApzBSi q3i3(SJBsao qoBSBzo A 0} 'IIOASIU •B(p9Jz o izpoqo nsaf •foppiois AnAii^op 5is •Binainq3azsAodzoJ

A03[in3IS 97, UlAlpaf 8IAI(d}feA8in 0{Aq IHp[SJES33

8IS3J3IO A Aę^imioAsin snreAOi'srBJi 3zsfaiupoSe{ ooal^i •B3iin(OA3in yepszsds (Aq AirezfeiAoqo rod nsip-edAA mAi A^ 'ciaired mAi»n.D[o pazjd •ezses

-33 nSfesod dołs n 5is •EnianiOJqos OAMd szsfBł IcmAzJio 3[niiOA3iu aż 'ĄiA-BJds appa.iS AAĄd^

-(pwowf xa{ •dv) wed Azp^A tiuazoniBJSo auMsd ojizpBAOJdA spi&resao OA}SABpOAt}sn OJ3idoa 'Apned qoAninJi[o •enre;n»[irełsazJd

-BZ alAOJOZUSO Z^pS 'WEd S^SEpin I &3(SB(•Bn

tAq Antpz 3iiniOA3iu siBnpaf alzpBSEz ^ •(amua^) AOOlzpOi qoi OTred runop A inazpOJn AmiOA

-ain rareAOpłB.ii r^ą taidsi za} (980 CN. '??oniOA pTOis^zn łaACTi B 'osoiiiaizponres teupSiSzA i A9u-Bd qoXAS ^oniApAud a;qos piuAadKz HiJ^flod OAOlpfeMA nuAiitua}CTu nuesipOJ? tai iHLtnozJ8iAOd niireAOJado nui3Aii^5zozs i nuian

-zoSJz qn(nioK^oni&faaan 'v.rasofeizs^/i/& niusA\s i3I&izp A93(iniOAain p9J§ods nizoiiiain OSU^J, •(BS

-n5[B»Jcds innq 'dn) y^SAOd qoAnzoJ8 op O(IZP'BA

-OJdop '(wnuvtim{{s 'os '<Iu) aiA}SA-BpOABisn A

8Z1IB1 ZBJAtt f9AS OpB[Bnz aJO}3('AOlIIUlOASni

anreAop[Kii aotniiio "oireApis^ZAlA aiu50ii(zsq SJOłi; 'nnAzooqoJ inrej;s aAon zazJd BinaidtłSBz oSaniwiinaAs op Tca^ve\ i imniB} oAo's[nnsois ino nXq 'n)5[Biuo3[o83isiqoso oSsupcz roini z ipini sin fsio^SzofBU y(z.[9^ 'A9OTd qoi(AS V.\Q

-BAomop Bqzn(s oyf ZBJO alOJOdsuBJ} i nipnBq A 'q3'Bin[td03[A i qOi(MO{S^iua2Jd q3BA}&ioiq5ispazJd 'qoi3[sm8iz qoE3(}fefcm qo;i[[aiA A ZRK} ĄBAOowd A93(iiiiOA8tn Anm^J, •Ja}3rBreq3 faniA-Bp zm Kom 3iiq3dnz Teyeią&zid tJ9p['aorepodsoS A OAOSBUI qoi oireropnflBz •AooAofB.c[ooqo-A03[mioAain loson aplialA 11^1 op ĄBAĄdTO iuiB3iiiqoA3ni n(ptiBq i izpni •BiUBAArod 'tApBJid 5is •BinalAazci

-ZOJ 'inAz-a zazJd aissJSio w&i A qoAiozpBA

-OJd 'nafOA qoAzoJoqB2 IU(IIL(A A\ 'niuazsJOSod niuanzotuz O(8sin Ao^inioAani aiuazo{od pin^nd

-91 A9?Bza 'BZ '(PXOU) Xpo3[zs soAtJds ninaneA

-opoifzsod otfepAA 'pmioAn ais iSoui oSazo po 'ired (EptiAodpo ogaro zazid anozptaJKA ^posizs % ••BUOJIS o-sfeC p-eAodaisiCA j89iu am mSoyA&i aisaaoJd /A, "ewed feAOspfefEm afowi^s ĄAZSJ03

-od ^q aJ9i3i 'ifo-siEsirEK ?BAXno3(Op nre yezfetA

-oqoz qo^np^z ptSteBz (8901 am zaai 'nired nm

-aAS psAzJ03(?i?zJEdsAud af33[BsnBfl 9Ufevaio}9ra zazJd qn(nszJepAtt qo^nz9J 3ia)n5[SA {8901 SITO

-(OA8IN '(wminsaS) afolpsTrefl snzoJ zazJd faf Bin

-BZTOmod niaa A nyfefBia oSaAS psSzo tenqoJp feliAad ifoAzods^p op yeppo ^901 ved 'n-sftWwi Biirep-Eisod op •BAmd (EIHI ani alzptsez A AK,!?! 'iA03[inioAain •zs\ o8a}tia "spKaweid qoE?|nns

-o}s A (BBpn ?BJq ainzoXi3[BJ azom '(Duos^ad)

-B3(zpn(B}O}SI o-sfeC '^niioABin aż 'aABids aiqos onBABpz a!p[Bnpaf 'qoin}tiso q3^ Eired tpsong

-eyA ais ĄBA-B»S M93[niioAani isapp '.naS.w&isid A93(in3is qo^up'Bz O^BIUI ani (tumiuaąnfuoa) AiniiOAani i ^sinnoAani araXzj9dsA pisnaz^m .isfifereKp aofetein B '(umwowufotu) BAlsifazjtta yBJBiABz fSyw am 3[niioAai{< •A9?B osi lAopp

-IOSBJA o8af wsisySKz, }saf OTrezfeiAoqo 'wnnioAani o8aoqo Vfsi3 tiuazpo3[zsn ap{zap afnpOAods viyv/i 'Eqoso aż '-B{BAXpiAazJd oiiq^ nx 'BAB}sn -faiiA

-BJd ^UOJqOO Ą^ABUZOp A93(iniOA8m IppIOSEfA

AssKlUi istimoi^M •A9Joznao zazid airere3[o(Aq •BlinnoAani anreAo»3[Rii anincio qni apiqBz anAC)Spodz8q ipAzsfalUzyd qoBsezo A OJSidop i (anbstsau 9oi{A sm) pJanus i tpAz OABJd nired o{BAi8n(sAZJd ia(itnoAani op nymsois A\ "eired n3[ifetau op v^ezs\va ZOBZJ 03[Bf &sze/AOVfeił {Kq i faiiA'BJd iasoAoqoso (Bp^isod ani (Jwd 'ołysw 'Ultifdpuow 'owoif 'sn/uas) 3(iuiOAai{^ •(tuuacuJ, swni) 33Vies3 •ez ^irepazJds Kza XirepAA p3»soz qni eSoJA op p[aion zai oqp? BSOJA q3B5[5J A

9tS

Niewolnik zeznający w sprawie karnej był zazwyczaj poddawany torturom. Kary wymierzane niewolnikom były znacznie surowsze niż kary wymierzane ludziom wolnym. Chłostano z reguły tylko niewolników. Jedynie w dziedzinie religijnej niewolnik był w zasadzie równy człowiekowi wolnemu. Najlepsza była sytuacja niewolnika państwowego (servus publicus) i niewolnika cesarskiego (serws Caesaris). Niewolnicy należący do państwa byli zatrudniani jako siły pomocnicze w biurach urzędników i kapłanów rzymskich, w biurach municypalnych i świątyniach, niewolnicy cesarscy pełnili różne funkcje powierzone im przez cesarza. Te obie kategorie niewolników posiadały specjalne przywileje. Niewolnicy

uzyskiwali wolność przez tzw. zasiedzenie (longi tem-poris praescriptio) na mocy aktu wyzwolenia dokonanego przez władze państwowe lub osoby prywatne (manumissio). Władze państwowe wyzwalały niewolników za zasługi dla państwa lub ze względu na interes publiczny. Wyzwolenie prywatne występowało w wielu postaciach, było jednak ograniczone głównie przez postanowienia lex Fufia Caninia i lex Aelia Sentia. Upadek gospodarczy imperium i zmniejszenie się liczby ludności zarówno wolnej, jak i niewolnej oraz tryumf chrześcijaństwa sprawiły, że sytuacja niewolników znacznie się poprawiła. Chociaż ze względów gospodarczych niewola nie została zniesiona, przestano traktować niewolnika jako rzecz, położono nacisk na to, że jest on istotą ludzką, władzę pana zaś znacznie ograniczono. Ustawowo zostało zabronione okrutne traktowanie niewolników, a zabicie niewolnika uznano za homicidium. Zakazano rozdzielania rodzin niewolniczych oraz czynienia niewolnic prostytutkami. Zniesiono też ograniczenie wyzwoleń oraz uproszczono ich dawne formy i wprowadzono nowe. W pewnych szczególnych wypadkach niewolnik mógł występować jako strona w procesie kognicyjnym, od czasów^ Justyniana zaś mógł występować bezpośrednio jako strona w procesie o wolność. Jeśli chodzi o niewolników osadzonych na roli, to sytuacja ich stała się. bardzo podobna do sytuacji kolonów,

Niger zob. Pescennius Niger.

Nigidius (Publius N. Figulus) uczony rzymski, przyjaciel Cycerona, przedstawiciel neopitago-reizmu. Głosił naukę o wpływie gwiazd na człowieka i bronił wróżbiarstwa. Poglądy swe wyraził w zachowanych fragmentarycznie dziełach: De diis (O bogach). De extis (O wróżeniu z wnętrzności zwierząt) oraz De auguris (O wróżbitach). Zajmował się także astronomią, meteorologią, zoologią oraz studiami językowymi. Jego dzieło Commentarii grammatici (nie' zachowane) miało obejmować m. in. dziwaczne etymologie i filozoficzne wywody podane w sposób niejasny i zawiły. Zmarł w r. 54 p.n.e.

Nigritae plemię etiopskie w Afryce głównym ich miastem była Nigira, nad rzeką Nigir.

nihii est ab omni parte beatimi łac. nie ma bezwzględnego szczęścia; dosł. nie ma rzeczy pomyślnej pod każdym względem (Horacy, Carm. II, 16, 27).

nihii humani a me alienum puto zob. homo sum et humani nil a me alienum puto.

Nikagoras 1. Messeńczyk, doradca Kleomenesa III, króla Sparty. 2. N. z Aten, sofista z III w. n.e., wg Księgi Suda autor (nie zachowanych) pism historycznych i (również nie zachowanych) biograficznych (Bioj ellogimón, tj. żywoty ludzi sławnych).

Nikaja (gr., także Nikea, tac. Nicaea, Nicea). 1. (dziś Iznik) główne miasto Bitynii, położone nad jeziorem Askanios (dziś jezioro Iznik), zwane pierwotnie Ankara; zburzone przez mieszkańców Mizji, zostało ok. r. 316 p.n.e. odbudowane przez Antygonosa i nazwane Antigoneja. Rozbudowane przez Lizymacha i nazwane N. na cześć jego żony. Ojczyzna astronoma Hip-parcha i historyka Diona Kassjusza. 2. miasto w Indiach nad rzeką Hydaspes (dopływ rzeki Indos), wybudowane przez Aleksandra W. dla uczczenia zwycięstwa nad Porosem. 3. miasto w kraju Lokrów u stóp góry Ojte, w pobliżu wąwozu termopilskiego. 4. (dziś Nizza) kolonia Massalii na wybrzeżu liguryjskim.

Nikajnetos z Samos, poeta grecki z III w. p.n.e., autor zachowanych w Antologii Palatyńskiej pięciu konwencjonalnych epigramów oraz utworu Gynajkm katalogos (Katalog kobiet), zawierającego historie miłosne, ale ułożonego dla wyjaśnienia początków różnych miast. Z utworu tego zachowały się nieliczne fragmenty.

Nikander {Nikandros) 1. rytownik stempli do wybijania monet w Thurioj, czynny w pierwszej poł. IV w. p.n.e. Znana sygnatura na srebnej didrachmie. .2. grecki rytownik gemm

działający na przełomie w. III/II p.n.e. 3. N. z Kolofonu. gramatyk i poeta, wg najczęściej przyjmowanej hipotezy, jego działalność literacka przypada na III w. p.n.e. N. był autorem prac gramatycznych

oraz poematów epicznych i dydaktycznych. Do prac gramatycznych należały (nie zachowane) Glossaj (Glosy), Pert chresterion ponton (O wszelakich sprzętach) oraz Ajtolikd (Rzeczy etolskie), z których zachowały się fragmenty. Prozą były prawdopodobnie napisane także Kolofoniakd (Rzeczy kolofońskie) i Perl pojeton (O poetach). Z utworów poetyckich N zachowały się jedynie Theriakd (O lekach przeciw ukąszeniu jadowitych zwierząt) w 958 heksametrach oraz Aleksifdrmaka (Odtrutki) w 650 wierszach. W pierwszym z nich N. opisuje różne gatunki jadowitych wężów, pająków, skorpionów i pewnych gatunków ryb, skutki ich ukąszeń i lekarstwa, jakie należy stosować, daje przy tym opis poszczególnych ziół leczniczych. Treść drugiego poematu stanowi opis odtrutek, przeważnie roślinnych, zaczerpnięty z Apollodora. Do innych utworów poetyckich N., z których zachowały się jedynie tytuły lub fragmenty, należały: 1) epickie: Thebaikd (Rzeczy tebańskie), Ojtaikd (Rzeczy ojtaickie) Europia lub Europeja (Rzeczy europejskie), Si-kelia (Sycylia), Kimmertoj (Kimeriowie), Heterojumena (Przemiany) w 5 księgach. W Przemianach objaśniał autor legendami najrozmaitsze nazwy, zjawiska natury, zwyczaje itp.;

2) dydaktyczne: Georgikd (Ziemiaństwo), Melissurgikd (Hodowla pszczół), Prognostikd (Prognozy lekarskie), laseón 'synagogi (Zbiór metod leczenia), O flaka (O wężach). Przypisywane są również N. Kynegetikd (O polowaniu) i Lithikd (O mocy kamieni); 3) epigramy; dwa z nich zachowane są w Antologii Palatyńskiej. 4. N. z. Chaikedonu w Bitynii, historyk grecki z I w. p.n.e., autor dzieła Peripetejaj (Zmiany losu), obejmującego historię Bitynii. Z dzieła tego zachowały się jedynie fragmenty.

Nikandros zob. Nikander.

Nikanor 1. N. z Poroś, malarz grecki z V w. p.n.e., współczesny Polignotowi. 2. Macedończyk, syn Parmeniona. Dowodził wojskami Aleksandra Macedońskiego w walkach nad Granikiem, pod Issos i Gaugamelą. Umarł w r. 330 p.n.e.; 3. wódz Aleksandra Macedońskiego. Po wyprawie do Indii zarządzał zdobytymi tam terenami. Po śmierci Aleksandra brał udział w walkach diadochów pod wodzą Anty-gonosa. W r. 312 p.n.e., ratując się przed Seleukosem, uszedł z Babilonu. 4. N. ze Stagiry, dowódca floty Aleksandra Macedońskiego, brał później udział w walkach w Grecji, w r. 318 p.n.e. został zamordowany na rozkaz Kassandra.

5. N. z Hierapolis, grecki poeta epicki z I w. p.n.e., wymieniany przez Stefana Bizantyńskiego jako "nowy Homer". Z twórczości jego nic się nie zachowało. 6. N. z Aleksandrii, grecki gramatyk z czasów Hadriana, autor prac o interpunkcji, Perl stigmes tes kathólu (o interpunkcji w ogóle, w 6 księgach). Perl stigmśs tes par' Hómwo (o interpunkcji u Homera), Perl stigmes tes para Kalllmdchó (o interpunkcji u Kallimacha). 2 dzieł tych zachowały się fragmenty. Ń. pisał także inne dzieła, a więc pracę filologiczno-antykwa-ryczną Pert tu naustdthmu (o katalogu okrętów u Homera), z której przetrwały cytaty, nieznane bliżej dzieło Komodtimena (może było to opowiadanie mitów w ujęciu

komediopisarzy, jak przypuszcza Sinko) oraz dzieło O Aleksandrii cytowane przez Stefana z Bizancjum.

Nikarchos 1. komediopisarz grecki, znany jedynie z nazwiska, przedstawiciel komedii nowej. 2. wódz Aleksandra W. 3. grecki autor epigramów z I w. Zachowało się ich pod jego imieniem 40. Twórczość N. cechuje cynizm i pornografia. Niezależnie od tych utworów zachowała się pewna ilość epigramów przekazanych pod nazwiskiem N., lecz stanowiących prawdopodobnie dzieło starszego poety o tym samym nazwisku.

Nikasilos lokalny historyk wyspy Rodos, wymieniony przez Timachidesa (zob.) w Kronice (świątynnej) z Lindos.

Nike mit. (gr. zwycięstwo) łac. Victoria, greckie bóstwo zwycięstwa; według Hezjoda córka tytana Pallasa i bogini rzeki podziemnej Styks, siostra Kratosa, boga siły,' i Bii, bogini przemocy. W sztuce przedstawiano N. w postaci kobiecej ze skrzydłami u ramion, w wieńcu na głowie, często jako towarzyszkę innych bogów (ap.-N. przy posągu Zeusa w Olimpii i Ateny Partenos w Atenach). N. miała na Akropolis w Atenach świątynię, która zachowała się do naszych czasów. Jednym z najsławniejszych posągów antycznych jest tzw. N. z Samothrake, zapewne dzieło dłuta Pythokritosa z Rodos (pocz. n w. p.n.e.), przedstawiające uskrzydloną boginię zwycięstwa na dziobie okrętu, wykonane na pamiątkę zwycięstwa Rodyjczyków nad Antiochem III. Posąg ten, znaleziony w r. 1863 w sanktuarium Kabi-rów na Samothrake, stanowi doskonały przykład tzw. baroku w rzeźbie hellenistycznej. Obecnie w Luwrze.

Nikeforion (łac. Nicephorium) miasto warowne w Mezopotamii, nad Eufratem, założone przez Aleksandra W., rozbudowane i upiększone przez

cesarza Leona (r. 446 n.e.) i na jego cześć nazwane Leontopolis.

Nikeratos (łac. Niceratus) 1. N. z Heraklei, poeta grecki z IV w. p.n.e., autor (nie zachowanego) eposu panegirycznego na cześć Lizandra. 2. N. z Aten, syn Euktemona, rzeźbiarz grecki działający ok. r. 200 p.n.e. Pracował głównie dla Attalidów z Pergamdhu. Twórca posągów atletów i filozofów. Wykonał również posąg Alkibiadesa oraz matki jego, Demorate, poza tym grupę Asklepiosa i Hygiei, przeniesioną do świątyni bogini Concordia w Rzymie, oraz posąg portretowy Glaukippy ze słoniem i poetki Telesilli.

Nikeros z Teb, syn i uczeń Aristejdesa, malarz grecki ok. r. S50 p.n.e.

Niketes ze Smymy, z przydomkiem Sacerdos, grecki mówca z I w. n.e. słynny z wymowy sądowej oraz popisowej, a znany nam z biografii Filostratosa Żywoty sofistów.

Nikiasz (Nikias) 1. syn Nikeratosa, jeden z czołowych przywódców politycznych w Atenach w okresie wojny peloponeskiej. Jako przywódca arystokracji, przeciwstawiał się Kleonowi. Zwolennik zawarcia pokoju, po śmierci Kleona zawiera w r. 421 pokój ze Spartą na 50 lat, nazwany od jego imienia pokojem N. Przeciwnik wyprawy na Sycylię, wbrew woli został wraz z Alcybiadesem i Lamachosem postawiony na jej czele -w r. 415. Po odwołaniu Alcybiadesa N. zrazu pokonał Syrakuzańczyków, następnie jednak poniósł klęskę. Na skutek prawie całkowitego zniszczenia floty ateńskiej przez Syraku-zan Ateńczycy zmuszeni byli do

odwrotu, a wreszcie do poddania się. Wodzowie ateńscy, N. i Demostenes dostali się do niewoli i zostali straceni w r. 413. Resztki wojska ateńskiego zesłano jako niewolników do kamieniołomów syra-kuzańskich. 2. syn Nikomedesa z Aten, malarz grecki z drugiej poł. IV w. p.n.e.» najwybitniejszy przedstawiciel szkoły attyckiej, cieszący się wielkim uznaniem wśród współczesnych. Portretował Aleksandra W. Wiele z jego dzieł, jak obraz pt. "Nekyja", obraz przedstawiający Dio-nizosa, portret Aleksandra W. i in. zostało przeniesionych do Rzymu. W młodości polichromował rzeźby Praksytelesa. Żaden z jego obrazów nie zachował się. Przypuszcza się, że niektóre obrazy malarstwa rzymskiego z okresu wczesnego cesarstwa są kopiami dzieł. N. 3. lekarz króla Pyrrusa. Nagrodą pieniężną usiłował skłonić posła rzymskiego Fabrycjusza, aby zamordował króla. 4. N. z Nicei, biograf grecki z n w. p.n.e., autor dzieła DiadocMj fUosófSn (dosł. Następstwo filozofów), którego treścią jest historia szkół filozoficznych; źródłem dlań był głównie Sotion (zob.). 5. N. Cwtius z Kos, gramatyk. Przebywał w Rzymie, gdzie był przyjacielem Pompejusza i -Cezara.

Nikochares 1. N. z Kydathemjon w Attyce, poeta komediowy, syn komediopisarza Filonidesa, współczesny Arystofanesowi, z którym współzawodnicząc wystawił komedię Lakones. Znanych jest 8 tytułów jego komedii. Zwyciężył w agonie dramatycznym w r. 388 p.n.e. 2. wspomniany w Poetyce Arystotelesa i żyjący w IV w. p.n.e. autor Deliady, najprawdopodobniej eposu humorystycznego, burleskowego.

Nikodemos 1. komediopisarz grecki, przedstawiciel tzw. komedii nowej z późniejszego jej okresu. Utwory jego nie zachowały się. 2. N. zwany także Nejkonem Młodszym, grecki architekt i geometra z n w. n.e., wybudował stoę w Pergamonie. Przypuszczalnie jego synem był słynny lekarz Galenos.

Nikofanes malarz grecki z drugiej poł. IV w. p.n.e., uczeń Pausjasa.

Nikofemos Ateńczyk, przyjaciel Konona, wodza ateńskiego z okresu wojny peloponeskiej.. Został przez niego wyznaczony w r. 393 na zarządcę wyspy Cytery. W r. 389 wraz z synem skazany na śmierć, prawdopodobnie wskutek oskarżenia o zdradę.

Nikokles z Taras, grecki poeta z IV w. p.n.e., autor dytyrambów, z których zachowały się fragmenty.

Nikokrates (Marcus Sempronius N.) nieznany bliżej poeta i kitarysta, wymieniony w napisie z n w. n.e.

Nikolaos 1. komediopisarz grecki, jeden z epigonów komedii nowej. Komedie jego nie zachowały się. 2. rzeźbiarz grecki, prawdopodobnie za czasów Hadriana. Współpracował z Kri-tonem. 3. N. z Damaszku zob. Mikola/ 1. 4. N. z Myry zob. Mikołaj 2.

Nikomachos 1. mit. syn lekarza Machaona i Antyklei, córki króla Dioklesa z Fere. Po śmierci Dioklesa objął wraz z bratem swym Gorgasosem rządy w Pere. Za umiejętności lecznicze obydwaj zostali ubóstwieni i wzniesiono im świątynię. 2. tragik grecki z V w. •p.n.e. Zwyciężył raz Eurypidesa w zawodach tragików. 3. ojciec Arystotelesa, lekarz nadworny króla macedońskiego Amyntasa In. 4. syn Arystote

lesa, który po śmierci ojca zredagował jedno z jego podstawowych dziel: Etykę, znaną dziś pod nazwą Etyki Nikomachejskiej. 5. syn i uczeń Aristejdesa czy też Aristiajosa (wg Pliniusza- Aristacusa), malarz grecki z poł. IV w. p.n.e. Uprawiał malarstwo wielobarwne w stylu Apellesa, Aetiona i Melantiosa. 6. znany tylko z napisu poeta dytyrambiczny z IV w. p.n.e. 7. nieznany bliżej komediopisarz grecki, jeden z epigonów komedii nowej. 8. N. z Gerazy (połowa n w. p.n.e.), neopitagorejczyk, autor filozoficznego dzieła Wstęp do matematyki, w którym pitagorejska spekulacja liczbowa użyta została do wyjaśnienia powstania i budowy świata.

Ntkomedes 1. matematyk grecki z drugiej poł. III w. p.n.e., autor nie zachowanego dzieła Perl lwnchoe]d6n (O liniach ślimacznych), w którym dał rozwiązanie podziału trójkąta na trzy części. 2. N. I (281 - 246 p.n.e.), syn Zipojtesa, król Bitynii, którą opanował, uzyskawszy pomoc Galów za odstąpienie Galacji. Założyciel Niko-medii. 3. N. II Epifanes, znany z okrucieństwa władca Bitynii. Za jego rządów Bitynia podlegała Rzymowi. N. przez pewien czas utrzymywał przymierze z Mitrydatesem, królem Pontu, później doszło między nimi do sporu o Paflagonię. Umarł w r. 91 p.n.e. 4. N. III Filopator, władca Bitynii, wygnany - jako sprzymierzeniec Rzymu - przez Mitrydatesa, uszedł do Rzymu. Zwycięstwa Sulli pozwoliły mu powrócić do Bitynii. Po śmierci N. w r. 75, państwo jego zostało wskutek braku spadkobierców włączone do prowincji rzymskich.

Nikomedia (dziś Izmid lub Izmit) miasto w Bitynii założone w r. 264 p.n.e. przez Niko-medesa I na północno-wschodnim wybrzeżu Zatoki Astakańskiej (sinus Astaceus), nieco na północ od miejsca, gdzie przedtem leżało miasto Astakos, zburzone przez Lizymacha. Za Niko-medesa N. była stolicą Bitynii. W okresie cesarstwa rzymskiego była ulubioną rezydencją cesarzy rzymskich, szczególnie Dioklecjana i Kon-stantyna W. Wielokrotnie niszczona przez trzęsienia ziemi, zawsze była odbudowywana. W N. zginął Hannibal, tam też urodził się historyk Arian.

Nikon 1. komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii nowej (chociaż nie jest zupełnie pewne, czy nie średniej). Krótki fragment jego utworu przekazuje nam Atenajos. 2. wymieniony przez Cycerona lekarz, nauczyciel Sekstusa Pabiusza, autor utworu Perlpolyfagfas, De edacttate (O żarłoczności). 3. architekt i geometra, ojciec Galenosa (II w.). 4. Tarentyjczyk z czasów II wojny punickiej, wraz z grupą młodzieży wydał miasto Hannibalowi; stracił życie w walce podczas zdobywania Tarentu przez Rzymian.

Nikopolis (łac. Nicopolis) 1. (dziś wieś Pjurk w Turcji) miasto w Azji Mn. nad rzeką Lykos, założone przez Pompejusza dla upamiętnienia jego pierwszego zwycięstwa nad Mitrydatesem w r. 64 p.n.e. Przeżywało rozkwit za czasów Augusta. 2. miasto w Epirze, w południowo-za-chodniej części wybrzeża, wybudowane przez Augusta dla upamiętnienia bitwy pod Akcjum. Za Konstantyna W. było stolicą Epiru. 3. miasto w dolnym Egipcie niedaleko Aleksandrii, założone przez Augusta dla upamiętnienia ostatecznego zwycięstwa nad Antoniuszem. 4. miasto w Moesia Inferior nad rzeką laterus, dopływem Dunaju, wybudowane przez Trajana dla upamiętnienia zwycięstwa nad Dakami.

Nikosthenes 1. garncarz attycki z drugiej poł. VI w. p.n.e., zdobiący naczynia zarówno techniką czarno-, jak czerwonofigurową. Licznie zachowane sygnatury. 2. malarz grecki okresu hellenistycznego, wymieniany przez Pliniusza Starszego jako nauczyciel Theodorosa z Samos.

Nikostratos 1. jeden z wodzów ateńskich w okresie wojny peloponeskiej. 2. dowódca oddziału argiwskiego, będącego na żołdzie króla perskiego, Artakserksesa Ochosa, w czasie jego wyprawy na Egipt, tj. ok. r. 350 p.n.e. 3. komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii nowej (zachowane fragmenty). 4. inny komediopisarz grecki o tymże nazwisku, jeden z

epigonów komedii nowej. Z twórczości jego nic się nie zachowało. 5. Ciaudlus N. z Aten, filozof platoński z II w. n.e., zwalczający Arystotelesa jako odstępcę od nauki Platona. 6. N. z Macedonii, sofista z II w. n.e., który wg Księgi Suda sporządził zbiór bajek Ezopowych i innych, zatytułowany Dekamythia (dosł.: Dziesięć ksiąg opowiadań), oraz napisał kilka innych dzieł, także - w formie dramatycznej. Filostratos (Żywoty sofistów) chwali elegancję jego stylu. 7. N. z Tra-pezuntu, historyk grecki z III w. n.e., opisał dzieje państwa rzymskiego od Filipa Araba (r. 244 n.e.) do Odenata (r. 267 n.e.). Dzieło to nie zachowało się.

Nil l (gr. Nejlos, Nilos, łac. Nilus) rzeka w Egipcie, największa rzeka znana starożytnym, zw. także przez niektórych pisarzy Ajgyptos, Geon, Triton i in. Pochodzenie nazwy N. oraz polo-

żenię jego źródeł należały do zagadek żywo interesujących starożytnych badaczy. O źródłach N. pisano wiele, lecz nie wiedziano nic pewnego. Niektórzy źródeł N. szukali w zachodniej Afryce. Od czasów wyprawy Aleksandra W. uważano Indus za górny bieg N. Za panowania Nerona została zorganizowana wyprawa, która dotarła do błotnistych terenów na górnym N. Do poznania górnego N. przyczyniały się również wyprawy kupieckie. Zagadkowe dla starożytnych zjawisko regularnych wylewów N. wytłumaczył Arystoteles, wiążąc je z porą deszczową w Etiopii. N. oddawano cześć boską. Uważano go za syna Rronosa albo Zeusa Egipskiego, bądź też Tethys i Okeana.

Nil2 (Nejlos) Asceta, opat, uczeń Jana Chry-zostoma (żyjącego w okresie ok. 358 - 407), grecki pisarz chrześcijański, autor zachowanych 1061 listów, zawierających przeważnie sentencje moralne. Pod imieniem N. przekazano wiele innych pism, 'przede wszystkim obszerniejsze traktaty o życiu mnichów i zbiory sentencji, których autorstwo jest jednak w wielu wypadkach co najmniej wątpliwe. Z prac egzegetycz-nych N. posiadamy tylko wyciągi z komentarza do Pieśni nad pieśniami, zachowane u Michała Psellosa (XI w.). Parenetyczne Kefalaja (Wyciągi) oraz zbiory sentencji są dziełami pierwszego gnomologa chrześcijańskiego, Euagriusza (Euagriosa) z Pontu z IV w. n.e.

nil admirari łac. niczemu się nie dziwić. Zasada ta miała być według Cycerona (Tusculanae disputationes III, 14, 30) wyrazem doskonalej mądrości. Za cel dążeń filozofa uważał ją Pitagoras (gr. meden thaumdzejń).

nil niortalibus arduuni est łac. nie ma rzeczy trudnej (niedostępnej) dla człowieka (Horacy, Ccrmina, l, 3, 37).

nil sine magno vita labore dedit mortalibus fac. nic życie ludziom nie dało bez wielkiego wysiłku (z ich strony) (Horacy, Satyry, I, 9, 59).

nimfeum (łac. nymphaeum, gr. nymfdjon) pięknie ozdobiony wodotrysk poświęcony nimfom wodnym; w Rzymie znajdowało się 12 takich wodotrysków, obudowanych krużgankami.

Nimfodor (Nymfódoros) z Syrakuz, pisarz grecki z III w. p.n.e., autor dzieła Peri ton en Si-kelta thaumadzomenon (O cudach Sycylii) oraz dzieła geograficznego Periplus (Opłynięcie), które zawierało również osobliwości przyrodnicze. Dzieła te nie zachowały się.

nimfy (gr. Nymfa], łac. Nymphae; gr. nymfe,

dosł. dziewczyna, narzeczona, dziewica) mit. nazwa licznej grupy greckich bóstw żeńskich;

boginie niższego rzędu, uważane za córki Zeusa, były zaliczane do bóstw olimpijskich i jako takie uczestniczyły w zebraniach bogów na Olimpie. Wiara w n. wiąże się z animistycznym charakterem religii greckiej, upatrującej w każdym niemal zjawisku przyrody obecność ożywiającego to zjawisko bóstwa. N. przebywały więc na ziemi i zamieszkiwały góry, gaje, źródła, rzeki, groty, łąki i morza. Były istotami śmiertelnymi, jednakże żyły niezmiernie długo i nigdy nie starzały się. Zwano je różnie, w zależności od tego, z czym je wiązano: Okeanidy-córki Okeanosa, n. fal oceanu; Nereidy, córki Nereusa, n. morza; najady - n. wód lądowych; oready - n. gór i grot; driady, hamadriady-n. drzew i lasów. Innego rodzaju były n. lokalne, związane z miejscowościami {Nymfaj chthónaj), jak np. Dodonides (w Dodonie), Lemniae (na Lemnos).

Ninnius 1. Lucius N. Quadratus, jako trybun ludowy w r. 58 p.n.e. wspierał Cycerona przeciwko Klodiuszowi. Domagał się powrotu Cycerona z wygnania. 2. N. Crassus, poeta rzymski .żyjący pod koniec okresu republikańskiego. Według świadectwa gramatyka Priscjana tłumaczył Iliadę na język łaciński (heksametrem).

Niobe mit. 1. córka Tantala i Tajgety, jednej z Plejad (według innych wersji - hyady Dione), siostra Pelopsa; mężem jej był Amfion (zob.), król Teb. N., podobnie jak jej ojciec, pychą swą obraziła bogów. Jako matka licznego potomstwa (sześciu czy siedmiu synów i tyluż córek), szydziła z Latony, matki tylko dwojga dzieci, Apollina i Diany, i domagała się, by jej, a nie Latonie składano cześć i ofiary. Apollo i Diana ukarali N., zabijając wszystkie jej dzieci. Złamana bólem N., powróciła z Teb do Sipylos, gdzie została przez bogów zamieniona w skałę (skamieniała z bólu). Dzieci N. leżały przez dziewięć dni nie pochowane, wreszcie sami bogowie pogrzebali ciała (grób ich pokazywano w Tebach). Losy N. i jej ból były często natchnieniem poetów i rzeźbiarzy. 2. córka Foroneusa i nimfy Laodike, synami jej i Zeusa mieli być Pelazgos i Argos, według innych wersji córką ich była Europę lub Pejtho. Mężem N. był Inachos, z którym miała syna Foroneusa.

Niobidzi dzieci Niobe.

Nireus mit. syn Charoposa i Aglai, pochodził z Syme (wyspa między Rodos i Knidos), najpiękniejszy po Achillesie Grek pod Troją; wg

Diodora był królem na Knidos. Zabity został przez Eurypylosa Oub Eneasza) pod Troją.

Nisaeos Campus (gr. Ntsajon pedton, N^sajon) pole w perskiej prowincji Rhagiana, przeznaczone •wyłącznie do hodowli koni ze stajni królewskiej.

Nisaja (łac. Nisaea) ufortyfikowany port w Zatoce Sarońskiej, połączony murem z miastem Megarą.

Nisajon pedion zob. Nisaeus Campus.

Nisibis (dziś Nasibin) miasto w Mezopotamii, w prowincji Mygdonia, nad rzeką Mygdonios, na południowy-zachód od Tigranocerty. Miało duże znaczenie handlowe i strategiczne. W okresie panowania Sdeucydów zostało skolonizowane przez Greków i otrzymało nazwę Antlóchefa MygdonffcŹ (łac. Antwchia Mygdo-niae). Od I w. n.e. N. było przedmiotem nieustannych sporów pomiędzy Rzymianami i Par-tami. Za panowania Sewera stało się potężną twierdzą i kolonią rzymską. W okresie schyłku cesarstwa było jedną z głównych twierdz rzymskich na wschodzie przeciw Fartom. Za panowania Jowiana dostało się w ręce Fartów.

Nisos mit. 1. syn Pandiona, brat Ajgeusa, Pallasa i Lykosa, król Megary; zbudował Nisaję, port Megaty. Gdy Minos po zdobyciu Megary oblegał Nisąję, gdzie schronił się N., Skylla, córka N., zakochana w Minosie, wyrwała swemu ojcu złoty włos, od którego wg przepowiedni zależało jego życie; N. umarł, a miasto zostało zdobyte. 2. postać z Eneldy, syn Hystakosa, towarzysz Eneasza, przyjaciel Euryalosa, z którym razem został zabity w czasie nocnej wyprawy na obóz Rutulów. 3. jeden z zalotników Penelopy.

Nisus gramatyk rzymski wymieniony przez Swetoniusza (w Vita Vergilii) oraz przez późniejszych gramatyków.

Nisyros jedna z wysepek sporadzkich (zob. Sporady) pomiędzy Kos i Tenos.

Nitiobrigowie lub Nitiobrogowie (łac. Nitiobri-ges, Nitlobroges) lud w Akwitanii zamieszkujący brzegi rzeki Oltis, ze stolicą Aginnum nad Ga-rumną.

Nixi dii mit. ogólna nazwa, którą Rzymianie określali bóstwa opiekujące się kobietą w czasie porodu. •

Nobiliores gałąź rodu Fulwiuszów (zob. Fulvii).

nobiljtas łac. rządząca warstwa społeczeństwa rzymskiego, arystokracja urzędnicza powstała pod koniec IVw.-p.n.e. W skład n. wchodziły

stare rody patrycjuszowskie i zamożne rody plebejskie, których członkowie piastowali jeden z urzędów kurulnych. Z warstwy tej wybierano wyższych urzędników. Z otrzymywaniem urzędów związane były przepisy regulujące kolejność następowania stanowisk oraz określające wiek kandydatów. Organem władzy n. był senat. Począwszy od in w. p.n.e., otrzymanie wyższego urzędu i godności senatorskiej były utrudnione dla ludzi nie należących do arystokracji senatorskiej. Ci, którym się to udało, należeli do wyjątków. Zwano ich "nowymi ludźmi" (homl-nes novi). Nobilom przysługiwały pewne przywileje honorowe, jak np. noszenie tuniki z szerokim bramowaniem (toga laticlavld), posiadanie masek (imagines) przodków. Wpływy swoje i znaczenie zawdzięczała n. posiadaniu wielkich własności ziemskich. Ważną rolę odgrywało poparcie udzielane sobie nawzajem przez członków tego samego rodu. Niemałe znaczenie miały szeroko rozwinięte stosunki klienteli, wykorzystywane w walkach wyborczych podczas wyborów urzędników. N. rzymska ściśle była związana z arystokracją ludów latyńskich i italskich pokrewieństwem lub wspólnotą interesów, a niekiedy tzw. umową gościnności, hospitium. Źródło bogacenia n. stanowiło piastowanie wysokich urzędów, szczególnie zarząd prowincji i dowództwo w wojnach. Swoje olbrzymie dochody lokowali nobilowie w majątkach ziemskich, zwłaszcza od czasu uchwalenia lex Ciaudia w r. 220, ograniczającej udział nobilów w handlu (który odtąd przeszedł w ręce ekwitów). Rozszerzanie posiadłości ziemskich nobilów, odbywające się niekiedy za pomocą metod bezprawia i gwałtu, było główną przyczyną niezadowolenia szerokich mas plebsu. Do jawnej opozycji ludowej doszło w II w. po wystąpieniach Grakchów. Powstały wtedy stronnictwa popularów i opty-matów. W II w. nobilowie utracili na korzyść ekwitów niektóre przywileje. Ciosem dla n. była ustawa lex iudiciarla Gajusa

Grakcha, dopuszczająca ekwitów do trybunałów sądzących sprawy o nadużycia w prowincjach. Konstytucja Sullańska, ograniczająca prawa trybunów ludowych, wzmacniała pozycję senatu i popierała interesy nobilów. Jednakże w toku następujących wojen-domowych pozycja n. doznała osłabienia. Przede wszystkim straciła znaczenie ta grupa n., która broniła ustroju republikańskiego. Stało się to w wyniku licznych proskrypcji, konfiskat oraz ucieczki niewolników. W okresie

cesarstwa nastąpi) zrazu pozorny wzrost znaczenia n.; August oparł swe rządy na sojuszu z arystokracją senatorską, stare rody otrzymały jego poparcie. Jednakże w rzeczywistości skład n. uzależniony był od woli princepsa ustalającego skład senatu. Przez okres rządów pryncypatu n. toczyła z panującymi walkę o utracone przywileje. W rezultacie warstwa arystokracji senatorskiej utraciła zupełnie znaczenie na korzyść cesarza.

Noc zob. Nyks.

Noctes Atticae łac. Noce Attyckie, dzieło Gel-liusa (zob. Gellu 5).

noctua zob. glaux.

Nola starożytne miasto w Kampanii, na po-łudnio-wschód od Kapui, znane jako miejsce śmierci Augusta.

noli turbare circulos meos łac. nie psuj moich kół. Słowa te - jak opowiada starożytna anegdota - miał wypowiedzieć matematyk Archimedes, kiedy po zdobyciu Syrakuz wpadł do jego domu jakiś żołnierz rzymski i zastał go zajętego rysowaniem figur geometrycznych na piasku. Usłyszawszy to (zamiast właściwej odpowiedzi na pytanie, czy ma do czynienia z Archimedesem) rozgniewany żołnierz miał zabić sławnego matematyka, wbrew rozkazowi zdobywcy Syrakuz, Marcellusa, który za wszelką cenę pragnął oszczędzić Arctumedesa.

nom (gr. nomós część) jednostka podziału terytorialnego w Egipcie, okręg wojskowo-po-datkowy. Podziału Egiptu na okręgi dokonał podobno Sezostris (Ramzes n, ok. r. 1400 p.n.e.). Podzielił on kraj na 36 n; którymi zarządzali nomarchowie. Podział na n. utrzymał się również w okresie Ptolemeuszów, z tym że liczba n. wahała się w różnych okresach od 40 do 45. Na czele n. w tym okresie stał strateg, usuwając na plan dalszy nomarchę.

oomarcha (gr. nomdrches) naczelnik nomu (zob.) w Egipcie. Zakres jego władzy został w II w. p.n.e. uszczuplony na rzecz stratega.

nomen łac. imię. U Greków nie było nazwisk rodzinnych czy rodowych. Nowo narodzonym dzieciom nadawano imiona według wolnego wyboru rodziców lub bliskich krewnych w 5, 7 lub 10 dniu po urodzeniu. Bardzo stary obyczaj zalecał nadawać najstarszemu synowi, a potem w ogóle synowi imię dziadka lub ojca. Tworzono patronimikę w rodzaju Foktón Foku lub skład imion podobnych do imienia ojca Theófrastos Theodoru, albo imię podobne znaczeniem do

imienia ojca Stdchys Eukdrpu. Imiona greckie dzieliły się na: dthea i theofóra. Ostatnie, zapożyczone od bogów, pospolite wśród Egipcjan, nie były rzadkie wśród Greków, np. Hermes, Artemis itp. Przybierali też Grecy imiona herosów lub częściej - złożone z imienia

boga i nazwy pospolitej w rodzaju: Theodoros, Diodoros, Theodotos, Diodotos, Heraklejtos, Herodotos, Ar-temidoros, Izidoros, Apollodoros, Diogenes, Demetrtos, Apollonios i inne. Onómata dthea były albo pojedyncze albo złożone. Najchętniej wybierano dla dzieci imiona wróżące szczęśliwą przyszłość; niekiedy pozostawały one w harmonii z osobami, do których się odnosiły, "często jednak znajdowały się w ostrym i śmiesznym kontraście, jeśli np. nosiciel imienia Krates był niedołęgą i słabeuszem zamiast być uosobieniem elastyczności i siły. Często właściwe imię zmieniano na inne, odpowiedniejsze. Aristoldes otrzymywał np. imię Platona dla swego wysokiego czoła albo szerokiej piersi, Tyrtamosa nazywano Teofrastem itd. Ponieważ Grecy nadawali w zasadzie tylko jedno imię, w oficjalnym użyciu stawiano przy imieniu omawianej osoby imię ojca w drugim przypadku oraz nazwę gminy w formie przymiotnikowej, np. Demosthenes Demosthenus Pajanieus Demostenes syn Demostenesa z gminy Pajania. W codziennym użyciu dowcipny lud ateński nadawał często przezwiska, biorąc je od cielesnych i duchowych zalet, a częściej od ułomności przezywanych osób. Spotykamy się więc z przezwiskami: al6peks lis, iktims ptak drapieżny, kania, kdpros dzik, kó-raks kruk, karkfnos rak, kleszcze, eldfos jeleń, pyrros ognistego koloru, czerwonawy, ksdnthos żółty, płowy, melas czarny itd. Niewolników nazywano zwykle od ich ojczyzny: Syros, Pa-flagon, Thraks, według ich zewnętrznego wyglądu np. Pyrryas, Ksanthias, lub pewnych cech charakterystycznych: Drómon biegacz, Pdrme tarcza. Zwierzęta także otrzymywały imiona. Rumaki Achillesa nazywały się: Ksanthos żółty, płowy, Bylllos centkowany, srokaty. Grecy również nadawali imiona swoim okrętom. Rzymianie nadawali imiona dzieciom w dziewiątym dniu po urodzeniu (dies nominalis albo lustricus);

zwykle nosili trzy imiona, z których pierwsze było imieniem właściwym (praenomeri), np. Mar-cus, Caius, Cnaeus, Publius. Drugie imię było imieniem rodu (gens), stąd nazwa n. gentiii-ciwn, np. Junius, Cornelius, Aelius, Afranius, Caecilius, Calpumius, Licimus, Ctaudius itd.

domen atque omen

524

nomoteci

Trzecie imię (cognomen) służyło do odróżnienia należących do danego rodu rodzin (stirps, familia). W ten sposób do gens Comelia należały liczne familiae czy stirpes, jak plebejscy Dolabellae, Lentuli, Cethegi lub patrycjuszowscy Scipiones, Sullae, Malugłnenses, Rufini itp. Prócz tych trzech imion przyjmowało wielu Rzymian jeszcze czwarte (cognomen secundum). Scypio-nowie np. mieli przydomki: Africanus, Asiticus, Nasica, z których jedne służyły do ściślejszego określenia familia, inne uświetniały wielkie czyny tego, który je nosił. Adoptowani otrzymywali pełne imię adoptującego, zachowując swoje imię rodowe (familia) z dodaniem końcówki -anus, np. Publius Cornelius Scipio Africanus Aemilia-nus. Często skracano pełne imiona i odrzucano zarówno n. gentiiicium, jak i cognomen, np. Af. Agrippa, C. Marius, C. Mummius itd. Do przesady mnożono liczbę imion za cesarstwa. Rzy-mianki otrzymywały imię rodu, jak: Tullia, Cornelia, Livia. Odróżniano jedne od drugich za pomocą takich określeń, jak maior (starsza), minor (młodsza), lub za pomocą liczb porządkowych: Prima, Secunda, Tertia itd. Wychodząc za mąż, kobieta przyjmowała cognomen męża w drugim przypadku, np. Terentia Ciceronis - żona Cycerona; lulia Magni - żona Pompejusza Wielkiego. Wyzwoleńcy zatrzymywali swoje dotychczasowe imię jako cognomen, a przyjmowali od swojego pana praenomen i n. gentiiicium. Wyzwoleniec Cycerona nazywał się więc M. Tullius Tiro. Niewolnicy miejscy wyzwoleni przez miasta tworzyli swoje n. gentiiicium od nazwy miasta, np. Publius Pisaurius Achilles otrzymał swoje nazwisko od

Pisaurum w Umbrii. W sprawach pieniężnych bonum n. oznaczało pewnego, solidnego dłużnika, n. lentum - dłużników opieszałych. W stosunkach sądowych wnoszenie skargi nazywało się n. deferre. Przy zaciągach wojskowych zgłaszający się do wojska n. dabant, to znaczy byli wciągani do rejestru wojskowego.

nomen atque omen łac. w imieniu (nazwie) tkwi wróżba (Plaut, Persa IV, 4. 73).

nomenclator łac. niewolnik obdarzony dobrą pamięcią, który podawał swemu panu nazwiska gości i obywateli spotykanych w mieście. Odgrywał dużą rolę przy staraniu się o urzędy. W okresie Rzeczypospolitej każdy wyższy urzędnik miał takiego niewolnika; nie brak ich było później także w domach cesarzy.

Nomentana porta, jedna z bram Rzymu w murach Marka Aureliusza, w północno-wschod-

niej części miasta, na drodze wiodącej do No-mentum.

Nomentanus (Lucius Cassius N.) sławny hulaka w Rzymie z czasów Horacego. Sallustiusz miał odkupić od niego za wysoką cenę kucharza.

Nomentum (dziś Mentana) początkowo latyńskie, później sabińskie miasto na północo-wschód od Rzymu. Dawna droga via Ficulensis otrzymała od niego nazwę via Nomentana. Okolice N. słynęły z dobrego wina.

Nometor zob. Numitor.

Domina sunt odiosa (łac., dosł. nazwiska budzą nienawiść) używane przysłowiowo, kiedy nie należy wymieniać nazwisk osób, o których się mówi (według powiedzenia Cycerona, Pro Roscio Amerino 16, 47).

nomofylakes (gr. nomofylakes) urzędnicy mający różnorodne obowiązki w różnych państwach greckich: a) w Sparcie i w innych państwach doryckich czuwali nad utrzymaniem w mocy obowiązujących praw oraz nad ich przestrzeganiem, zwłaszcza na zgromadzeniach, b) w Atenach był to urząd kolegialny, składający się z siedmiu osób, ustanowiony za czasów Efialtesa (zob.). Po odebraniu Areopagowi decydującego głosu w sprawach państwowych n. mieli nadzór i kontrolę nad Radą Pięciuset, nad Zgromadzeniem Ludowym i urzędnikami, zapobiegając bezprawiu; wg niektórych uczonych urząd ten utworzono dopiero po upadku Aten, c) w Kor-kyrze urzędnicy, którym składano sprawozdanie z wydatkowania pieniędzy państwowych.

nomos1 zob. mm.

nomos2 (gr. nómos, inaczej nummos) srebrna moneta równa 2 drachmom, bita w Tarencie (VI - V w. p.n.e.), kursowała też w tym czasie w niektórych miastach Apulii. Były również n. brązowe. N; wzorowany na rzymskim systemie monetarnym, dzielił się na 12 uncji.

nomoteci (gr. nomotnetaj) komisja ustawodawcza składająca się z 501 lub 1001 osób wybranych spośród demotów (członków poszczególnych demów). Po raz pierwszy zostali n. powołani po obaleniu rządów trzydziestu tyranów (403/402). Poruczono im wtedy specjalne zadanie zrewidowania dotychczasowego ustawodawstwa i przystosowania go do demokratycznej formy ustroju, jaki w owym czasie został zaprowadzony. Do normalnych zadań kolegium n. (które funkcjonowało prawie przez cały IV wiek) należało czuwanie nad zgodnością proponowanych lub już obowiązujących ustaw z ca-

łokształtem ustawodawstwa. Wniosek w tym względzie wypływał od zgromadzenia ludowego (ekkiesia), które co roku badało, czy w obowiązującym ustawodawstwie nie ma sprzeczności, a w szczególności, czy jakaś ustawa nie utraciła mocy obowiązującej lub jakiś stan faktyczny nie jest uregulowany przez kilka różnych ustaw. Postępowanie w kolegium n. było analogiczne do rozprawy przed sądem. Dotychczasowy stan rzeczy, dotychczasowe ustawodawstwo było bronione przez pięciu "adwokatów" (symgoroj, syndikoj). Proponowaną zmianę przedkładał wnioskodawca. Uchwala n., podejmowana większością głosów (głosowano najczęściej przez podniesienie ręki: chejrotonid), nie podlegała zatwierdzaniu i obowiązywała jako nowa ustawa. W przeciągu roku można było jednak uchwałę n. zaczepić za pomocą tzw. grafe pardnomon. Podstawą skargi mogła być bądź niezgodność uchwalonej przez n. ustawy z jakimiś innymi ustawami, bądź nieprzydatność nowej ustawy.

non Iiquet tac. dosł. sprawa nie jest jasna. Starorzymska formułka prawna używana w wypadku, kiedy sędzia nie mógł rozstrzygnąć sprawy, nie będąc pewnym, czy oskarżony jest winny.

non multa sed multum zob. multum non multa.

non omnis moriar lać., dosł. nie wszystek umrę. Słowa Horacego (Carmina III, 30, 6) wyrażające wiarę poety w nieśmiertelność jego sławy.

non plus ultra łac. dalej nie; przysłowiowo używany zwrot dla określenia jakiegoś wysokiego stopnia, którego już się nie da przekroczyć;

przyswojony z greckiego: uketi proso (Pindar, Oda Nemejska 3) i łączony z napisem, który miał się znajdować na Słupach Heraklesa.

Nonae łac. piąty dzień w miesiącu (w marcu, maju, lipcu i październiku-siódmy); nazwa pochodzi od novem dziewięć, ponieważ był to dziewiąty dzień przed Idami, które wypadały 13 (lub 15) dnia miesiąca.

Nonakris miejscowość w północnej Arkadii, w pobliżu źródeł rzeki Styks.

Nonii Noniusze, rzymski ród plebejski. 1. Aulus Nonius, trybun ludowy w r. 101 p.n.e. zamordowany przez stronników Satumina. 2. N. Sufenas, trybun ludowy w r. 56 p.n.e. Należał do stronników Pompejusza, któremu dopomógł w zdobyciu konsulatu. 3. N. Asprenas zob. Asprenas 1. 4. Sextus N., jako legat brał udział w bitwie w Lesie Teutoburskim. Później był zarządcą w Afryce. 5. N. Marcellus, gramatyk rzymski

z IV w. n.e., autor zachowanego dzieła De com-pendlosa doctrina (niby - "Krótki zbiór wiadomości"), w którym N. zebrał archaiczne wyrazy i zwroty i ułożył w porządku alfabetycznym. Jest to praca bardzo cenna ze względu na ogromną ilość przykładów wziętych z nie zachowanych dzieł łacińskich autorów.

Nonnos poeta grecki z V w. n.e., pochodził z Panopolis w Egipcie. Poza tym nie mamy o jego życiu żadnych wiadomości. Najważniejszym dziełem Nonnosa jest zachowany poemat epicki Dtonysiakd (Historia Dionizosa) w 48 księgach; treścią poematu jest opowiadanie o pochodzie Dionizosa do Indii, przeplatane innymi mitami. N. był także autorem zachowanej metrycznej parafrazy Ewangelii św. Jana, a może napisał także nieznaną bliżej Gigantomachię. W języku i stylu jest N. przedstawicielem późnej literatury hellenistycznej;

łączy cechy języka Homera, poetów aleksandryjskich i współczesnej sobie kojnś (zob.), a styl jego nosi cechy barokowości.

Nora miasto na północno-zachodnim wybrzeżu Sardynii, założone przez Iberów. Przez dłuższy czas było we władaniu Kartaginy, później Rzymian. Zachowały się ruiny teatru i akweduktu.

Norba 1. miasto w Lacjum, pomiędzy miastami Sulmo i Córa, zniszczone w czasie wojny domowej za Sulli. 2. N. Caesarea kolonia rzymska w Luzytanii, na lewym brzegu Tagu. Zachował się most zbudowany na Tagu przez Trajana.

Norbani stary ród z Norby w Lacjum. 1. Caws Norbanus Bulbus (Balbus), trybun ludowy w r. 95 p.n.e.; jako pretor na Sycylii bronił wyspy przeciwko italskim sprzymierzeńcom, w czasie walk wewnętrznych należał do stronnictwa Mariusza. Był konsulem w r. 83 razem ze Scypionem Azjatyckim, w tym samym roku został pokonany przez Sullę pod Kapuą, a w r. 82 - przez Metellusa Piusa. Po zwycięstwie Sulli wyjechał na Rodos, gdzie popełnił samobójstwo, kiedy Sulla zażądał wydania go. 2. Całus N. Flaccus, legat Antoniusza i Oktawiana w r. 42 p.n.e., walczył przeciwko partii republikańskiej, w r. 39 został konsulem, w r. 34 walczył w Hiszpanii. 3. Lu-cius Appius N. Maximus, zarządca Bitynii za czasów Domicjana; brał udział w spisku na żyde cesarza; odznaczył się w wyprawie Trajana przeciwko Decebalowi w r. 103 n.e. Zginął w wojnie z Fartami (113-116).

Noreia dawna stolica Taurisków w Noricum, od której prawdopodobnie nazwę otrzymała cała prowincja. Położona w środku kraju, nieco na południe od rzeki Noarus; Rzymianie pod wodzą Papiriusza Carbo zostali tu pokonani przez Cymbrów w r. 113 p.n.e.

Noricum górzysty obszar graniczący na zachodzie z Windelicją, na wschodzie z Pannonią, na południu z Italią i Pannonią; północną granicę stanowił Dunaj. Najważniejszymi pasami górskimi były Alpy Noryckie (Alpes Noricae), Karnijskie i Weneckie, najwyższymi szczytami góra Cetius na północo-wschodzie i Ocra na południu. N. obfitowało w bogactwa naturalne, przede wszystkim w żelazo, którego obróbką zajmowano się głównie w mieście Lauriacum, oraz w sól. Rozwinięta była również hodowla bydła. Najdawniejszymi mieszkańcami N. byli Tauriskowie (Taurisci); zamieszkiwali ją także Bejowie (Boii), Sewakowie (Sevaces, Saevates), Alaunowie (Alaimi) i Ambidrawowie (Ambidran). Przez długi czas N. było państwem samodzielnym, dopiero w latach 16-13 p.n.e. podbite przez Tyberiusza i Druzusa weszło w skład państwa rzymskiego jako prowincja cesarska. Z miast najważniejsze były: sławne z wyrobu broni Lauriacum, Noreia (od której pochodzi prawdopodobnie nazwa całego kraju), Ovilava, Iuvanum i Birunum.

Nortia (albo Nurtia) mit. etruska bogini Losu;

głównym miejscem jej kultu była Volsinii. Znajdowała się tam świątynia N. znana z tego, że co roku wbijano w jej ścianę gwóźdź dla rachuby lat.

nosce te ipsum łac. poznaj samego siebie. Zob. też gnSthi seautón.

Nossis grecka poetka z pohidniowoitalskiej Lokris, żyjąca w czasach Ptolemeusza Pierwszego (323 - 283 p.n.e.), zaliczona przez starożytnych do kanonu dziewięciu poetek.

Zachowało się dwanaście jej epigramów, przeważnie wotywnych, choć nie brak \» nich i tematyki miłosnej.

Nostoj (gr. nóstoj, powroty) tytuł eposu, którego autorem miał być poeta grecki Hagias z Trojzenu, a tematem-powroty bohaterów greckich spod Troi. Dzieła o identycznym tytule oraz tej samej tematyce pisali również inni poeci greccy, należący do tzw. "cyklików" (zob. cykliczni poeci), jak np. Eumelos z Koryntu. Pisał je także liryk Stesichoros i in. Z dzieła Hagiasa zachowały się jedynie fragmenty.

nota (iw., dosl. znak) 1. pierwotnie naturalne plamy na skórze zwierząt, następnie tatuaż, spotykany w starożytności głównie u Traków;

n. nazywano znakowanie niewolników i bydła, a także wszelkie znaki używane w piśmie poza literami alfabetu, więc skróty, sygle, ligatury, monogramy, znaki tachygraficzne (zob. stenografia), sygnatury na amforach, znaki muzyczne, •nuty, znaki krytyczne stosowane przez gramatyków aleksandryjskich na marginesach rękopisów, znaki własnościowe na tarczach i innych przedmiotach. 2. n. censoria notatka umieszczona przez cenzora na liście obywateli rzymskich przy nazwisku osoby ukaranej za nieobyczajne postępowanie. Zawierała ona krótką charakterystykę tego postępowania i informację o wymierzonej karze. Cenzorowie, stojący na straży obyczajności życia obywatelskiego, decydowali w tego rodzaju sprawach według swobodnego uznania. Kompetencji ich podlegali tylko mężczyźni. Za postępowanie niegodne obywatela rzymskiego uważali cenzorowie np. złe zachowanie się w życiu rodzinnym, dopuszczenie się kradzieży, rozrzutny tryb żyda, wykonywanie hańbiącego zajęcia, niewłaściwe zachowanie się wobec urzędnika wykonującego swe funkcje, niewłaściwe sprawowanie urzędu, łapownictwo, nieposłuszeństwo na wojnie i dezercję. Karami wymierzonymi' przez cenzorów były: pozbawienie prawa do zasiadania w senacie, wykluczenie ze stanu rycerskiego, przeniesienie z tribus wiejskiej do miejskiej, zaliczenie do. tzw. aearii (tj. do obywateli bez prawa głosu i płacących pogłówne) oraz podwyższenie tributum. Chociaż wymierzenie kary cenzorskiej pociągało za sobą dla ukaranego także tzw. ignominia, która oznaczała oficjalne uznanie go za człowieka o zlej reputacji, nie zamykało mu to jednak drogi do wyboru na stanowiska urzędnicze, do służby w wojsku i brania udziału w komisjach (jeżeli stał się aerariu-sem) oraz nie umniejszało jego praw w procesie prywatnym. N. c. w zasadzie wywierała skutki tylko do upływu lustrum. Nowy cenzor mógł j^ pozostawić w mocy lub przywrócić ukaranemu odebrane uprawnienia. Przed wymierzeniem kary cenzor przesłuchiwał delikwenta i mógł ograniczyć się tylko do udzielenia mu upomnienia. Cenzorowie bardzo się różnili w ocenie postępowania obywateli, a ponieważ każdy cenzor przez zastosowanie interwencji mógł uniemożliwić swemu koledze nałożenie kary, w praktyce była ona wymierzana tylko wtedy, gdy obaj cenzorowie

doszli w tej sprawie do porozumienia. Wykorzystywali oni nieraz-swe wielkie uprawnienia, do osiągania celów osobistych lub jako oręż .w walce z przeciwnikami politycznymi. Ochroną przeciwko nadużyciu tej władzy było,' oprócz konieczności uzgodnienia decyzji przez obu cenzorów jeszcze to, ze n. c. musiała zawierać uzasadnienie oparte na takim fakcie, który świadczyłby, iż postępowanie ukaranego było sprzeczne z prostymi i surowymi obyczajami starorzymskimi. 3. notae Tironianae znaki Tirona, skróty stosowane w piśmie, pierwsze próby stenografowania zastosowane przez Tirona, wyzwoleńca Cycerona. Zob. stenografia.

notarius fac. 1. stenograf (por. nota). 2. ogólnie - sekretarz lub niskiej rangi urzędnik kancelaryjny. Rekrutowano ich spośród niewolników i wyzwoleńców. Sytuacja uległa zmianie w okresie późnego cesarstwa; wówczas sekretarze cesarscy byli wysokimi urzędnikami i dobierano ich wyłącznie spośród członków klasy senatorskiej.

Nothippos poeta grecki z V w. p.n.e., autor (nie zachowanych) dramatów satyrowych.

Notfon miasto na wybrzeżu Azji Mn., w późniejszych czasach port Kołofonu.

Notos 1. u Greków wiatr południowy, a właściwie południowo-zachodni, przynosił zwykle mgły i deszcz. 2. mit. personifikacja tego wiatru, bóg, syn Astrajosa i Eos. U Rzymian zwał się Auster. Zob. wiatry.

Nova Carthago zob. Nowa Kartagina.

NoTaesium (także Novesium) dziś Grimiinghau-sen w pobliżu Neuss; warowne miasto położone na lewym brzegu Renu, na drodze prowadzącej z Colonia Agrippina do Vetera. - Novaria (dziś Novara) miasto w Gallia Trans-podana, później rzymskie municypium, słynne z dobrych win.

NoTatianus prezbiter rzymski, jeden z twórców sekty potępiającej powtórne przyjmowanie odstępców i grzeszników na łono Kościoła. W r. 251 n.e. ogłosił wybór papieża Korneliusza za nieprawomocny i usiłował zająć jego miejsce. Z wielu jego dziel teologicznych, w których wykorzystał pisma Tertulliana, zachowały się jedynie De TrWtate i De cibis ludaicis.

NoTatns diakon z Kartaginy, który w r. 250 n.e. przybył do Rzymu, gdzie wspólnie z Novatianusem dał początek sekcie nowacjanizmu.

NoTember łac. miesiąc listopad w kalendarzu rzymskim. Nazwa pochodzi od novem dziewięć,

ponieważ pierwotnie, kiedy rok rzymski zaczynał się w marcu, był to dziewiąty miesiąc roku. Zob. miesiące.

imendiale sacrum łac. 1. dziewięciodniowe uroczystości obchodzone w Rzymie, gdy ogłoszono jakieś prodigium, tzn. kiedy dostrzeżono jakieś wróżebne zjawiska, jak np. kamienny deszcz. 2. ofiara składana dziewiątego dnia po pogrzebie; jednocześnie odbywała się uczta, tzw. cena novendialis lub feralis.

Novensiles (lub Novesides) dli fac. grupa bogów rzymskich, których pochodzenie i znaczenie mało były znane samym starożytnym. Nazwę ich wyprowadzano od słowa novus nowy lub novem dziewięć. Jedni uważali ich za dziewięć bóstw sabińskich, inni - za dziewięć bóstw etruskich, inni - za nowe bóstwa, których kult Rzymianie przejęli od obcych narodów. To ostatnie tłumaczenie potwierdza formuła użyta (wg Liwiusza) przez Decjusza (zob. Decii l.), gdy oddawał się bogom podziemnym. W formule tej N. d. są wymieniani bezpośrednio przed dii Indigetes, stanowiąc jakby przeciwstawienie bóstw nowych bóstwom czczonym od dawna.

Novesium zob. Novaesium.

NoTiodunum nazwa kilkunastu miejscowości na terenie Galii, 1. miejscowość w kraju Suessionów, później prawdopodobnie Augusta Suessionum (dziś Soissons), na skrzyżowaniu kilku dróg.

2. miasto Biturig&w, zdobyte przez Cezara. Położenie sporne. 3. miasto w Moesia Infertor, nad dolnym biegiem Dunaju.

Novioniagus szeroko rozpowszechniona nazwa miejscowości celtyckich (w Galii, Brytanii, północnej Italii, Hiszpanii), 1. miasto Biturigów (Bitwiges Vivisci). 2. (dziś Les Tourettes obok Lisieux), miejscowość Lekoswiów (Łexovli).

3. (dziś Noyon) miasto Wiromanduów (Viromandui), o poważnym znaczeniu zwłaszcza w późnym okresie starożytności. 4. N. Nemetum (w wiekach średnich Spira, dziś Spire, niem. Speyer), stolicaNemetów w Gallta Belgica;

od czasów Domicjana należało do Germania superior. Przechodziła tędy droga z Argento-ratum do Mogontiacum. N. zwano też civitas Nemetum. S. N. Treverorum (dziś Neumagen), ważne miejsce postojowe na drodze pomiędzy Lugdunum i Augusta Treverorum, na prawym brzegu Mozeli w Gallta Belgica. 6. N. Ba-tayorum (dziś hol. Nłjmegen, niem. Nimwa-gen), rzymskie miasto na południowym brzegu rzeki Yacalus.

Novios komediopisarz grecki, należący do epigonów komedii nowej. Utwory jego nie zachowały się.

Noyius1 najbardziej obok Pomponiusza znany twórca atellanae fabulae, prawdopodobnie z pocz. I w. p.n.e. Znamy 40 tytułów jego atellan, z których zachowały się tylko fragmenty.

Novius2 mała rzeka w zachodniej Bretanii.

novus homo zob. homo novus.

Nowa Kartagina (Carthago Nova, po skolonizowaniu przez Rzymian Cohnia Victrix lulia Nova Carthago) dziś Cartagena; miasto w His-pania Tarraconensis nad Morzem Śródziemnym, blisko granicy Hispania Baetica, założone przez Hasdrubala w r. 242 p.n.e., najważniejsza kolonia Kartaginy. Miasto o dużym znaczeniu handlowym dzięki dogodnemu portowi i położonej w pobliżu kopami srebra. Było jednocześnie twierdzą obronną. Rezydował tu także (obok Tarraco) pretor rzymski, zwierzchnik prowincji Hispania Tarraconensis.

nowacjanizm nazwa sekty (zob. Noyatianus i Novatus),

Nowe Ateny zob. Mediolanom l.

Nowiusz zob. Novius1.

Nox zob. Nyks.

Nubia kraina w zachodniej Afryce ciągnąca się wzdłuż Nilu, pomiędzy pierwszą (na północy) a czwartą (na południu) kataraktą, ograniczona pustyniami (od wschodu Arabską, od zachodu Libijską); obecnie południowa część Egiptu i północna Sudanu. Nazwa N. występuje po raz pierwszy w czasach greckorzymskich i wymieniana jest u Stracona. Od najwcześniejszych swych dziejów - słabo rozwinięta gospodarczo, politycznie i kulturalnie - stała się miejscem ekspansji egipskiej. Po podboju Egiptu przez Rzymian (r. 30 p.n.e.) armia

nubijska pod dowództwem następcy tronu z Meroe zaatakowała File, Syene i Elefantynę. Walkę z nią stoczył prefekt Petroniusz; wziął do niewoli przywódcę, do-szedi do miasta Napaty, zniszczył je, a wracając pozostawił w Ibrim garnizon rzymski. Za Augusta jednak południowa granica Imperium Rzymskiego dochodzi do Takompso. W -okresie panowania Rzymian, podobnie jak i ich poprzedników, Ptolemeuszy, powstało w N. szereg budowli, m. in. w Dakka. Tu wzniósł świątynię Ptolemeusz Filadelfos (285 - 247 p.n.e.). W okresie rzymskim zbudowano świątynię w Tafne i odrestaurowano świątynię w Kalabsza.

Nuceria 1. N. Alfaterna (dziś Nocera Inferiore),

miasto w południowej Kampanii, nad rzeką Samus, przy via Appia. Zniszczone zostało w czasie wojny z Samnitami, następnie odbudowane. 2. miasto w Umbrii, przy via Flaminia. 3. miasto w Apulii, właściwie Luceria (zob.). 4. miasto w Emilii (Aemilia), prawdopodobnie przy via Aemilia, w pobliżu Padu.

nulla dies sine linea łac. żaden dzień bez kreski;

przysłowiowe powiedzenie w znaczeniu: codziennie krok naprzód. Według Pliniusza Starszego (Historia Naturalis XXV, 36, 12) była to zasada Apellesa, który nigdy nie zaniedbywał ćwiczenia się w sztuce malarskiej.

Numa 1. N. Pompilius, drugi król rzymski, Sabinczyk, następca Romulusa (715 - 672 p.n.e.). Odznaczał się mądrością, pobożnością i sprawiedliwością. Prowadził politykę pokojową. Przypisywano mu ustanowienie rozmaitych kultów religijnych i kolegiów kapłańskich, a także kolegiów rzemieślniczych. Zapoczątkował budowanie świątyń. Z postacią N. P. łączy się wiele legend. 2. N. Martius zob. Moreli 2.

Numantia główne miasto Arewaków (Areyacae lub Arevaci) w Hispania Tarraconensis. Położone w pobliżu źródeł rzeki Durius stanowiło, dzięki naturalnym warunkom, warownię trudną do zdobycia. Przez długi czas było główną twierdzą Celtyberów podczas wojen z Rzymianami (154 --151, 143-133). Zostało zdobyte przez Scy-piona po długoletnim oblężeniu, w r. 133 p.n.e.

Numenios 1. N. z Apamei, filozof platonik z drugiej poł. II w. n.e. Wprowadził do platonizmu elementy filozofii neopitagorejskiej, filozofii Filona i gnozy chrześcijańskiej. Dążył do wykazania zgodności nauki Platona z nauką chaldejskich i perskich magów, kapłanów egipskich, brahmanów hinduskich i Mojżesza. Pisma jego z których zachowały się jedynie fragmenty, były cenione przez neoplatończyków, korzystał z nich Plotyn. 2. N. z Heraklei, lekarz grecki z I w. p.n.e., uczeń lekarza Dieuchesa z Aleksandrii, autor (nie zachowanego) utworu wierszowanego Theriakd (driakwie), opartego na dziełach sławnego badacza trucizn z czasów Ptolemeusza I - Apol-lodora z Aleksandrii. Napisał też znany z zachowanych fragmentów poemat o rybach, Halieutikós, który dla Owidiusza był źródłem utworu Halieutica.

numerarii lać., niżsi urzędnicy finansowi z okresu cesarstwa, zatrudnieni przy poborze podatków.

Numerianus (Marcus Awelius N.) syn cesarza

Numestrani

Karusa i młodszy brat Karinusa; brał uiziat w wyprawie ojca przeciwko Persji; gdy po jego śmierci wracał do kraju w r. 284, został zamordowany przez prefekta Arriusza Apra.

Numestrani mieszkańcy miasta Numistro (zob.).

Numicius (Numicus) mała przybrzeżna rzeka w Lacjum, wpadająca do Morza Tyrreńskiego w pobliżu miasta Ardea. Nad rzeką znajdowała się świątynia czy też gaj jakiegoś miejscowego bóstwa.

Nunucus zob. Numicius.

Numidia obecna Algeria; graniczyła na wschodzie z Kartaginą, na południu z Getulią i Libią, na zachodzie z Mauretanią, na północy z Morzem Śródziemnym; najważniejsze rzeki: Tusca (dziś Zajne), Armoniacus (dziś Mafragg), Ru-bricadus (dziś Sebus). Kraj bardzo urodzajny, dostarczał zboża (przede wszystkim pszenicy), wina, owoców, rasowych koni, dzikich zwierząt;

był bogaty w metale i drogie kamienie. Od r. 46 p.n.e. prowincja'rzymska. Najważniejsze miasta:

Tabraka (dziś Tabraca?), Hippo Regius (dziś Bonę), Rusicada (dziś Stora?).

Nuinisius 1. Lucius N., dowódca Wcisków i Latynów w wojnie przeciwko Rzymowi w r. 340 p.n.e., pokonany pod Trifanum. 2. rzymski architekt działający w I w. p.n.e. lub wcześniej, autor pewnego typu planu domu rzymskiego, określanego jako furma Numisiana. 3. Publius N., rzymski architekt działający w pierwszej poł. I w. n.e., budowniczy teatru w Herkulanum. 4. N. Lupus, walczył w Mezji za czasów Nerona i Galby; w czasie wojny domowej był jednym ze zwolenników Ottona i Wespazjana.

Numistro (Numistron) miasto italskie w Lukami, na granicy Apulii.

Numitor (łac., gr. Normtór) syn Prokasa, legendarny król Alby, ojciec Rei Sylwi (liii), brat Amuliusa; został przez brata pozbawiony tronu. Odzyskał władzę dzięki swym wnukom, Romu-lusowi i Remusowi. Zob. Amulius, Romulus.

Nmaitorii rzymski ród pochodzenia etruskiego, odegrał pewną rolę w okresie upadku decemwi-rów. 1. Publius Numitorius, wzmiankowany przez Liwiusza, wuj Wirginii, której próbował bronić przed decemwirem Appiuszem Klaudiuszem. Jeden z przywódców secesji na Górę Świętą. W r. 499 po usunięciu decemwirów został trybunem ludowym. .2. N. autor dwu eklog tzw. Anty-bukolika, stanowiących parodię Bukolik Wergiliusza.

nummos zob. nomos2.

nuneupatio (łac., od npmen capere) termin używany w znaczeniu sakralnym i prawnym. W znaczeniu sakralnym było to uroczyste ślubowanie bóstwu w obecności świadków (yoto-rum sponsió). W znaczeniu prawnym n. była uroczystym ustnym oświadczeniem, mającym ściśle określoną formę i składanym w obecności świadków. Stanowiło ono najistotniejszą część wszystkich czynności prawnych dokonywanych per aes et librom, jak np. nexum i testament man-cypacyjny. Przy tym ostatnim n. służyła testa-torowi do udzielenia instrukcji zaufanej osobie, która formalnie stawała się nabywcą całego jego majątku, jak ma rozdzielić ten majątek po śmierci testatora. Prawodawstwo cesarskie uznało ważność tzw. testamentum per nuncupationem, tj. ustnego oświadczenia ostatniej woli, złożonego w obecności świadków.

nundinae (łac. od noundinae z noyemdinae, z mvem dies) 1. okres ośmiu dni, na które był podzielony rok rzymski (w kalendarzu przedju-lijskim było 44 okresów po 8 dni 4- 3 dni; w

ju-lijskim 45+5 dni). Dni oznaczano literami od A do H, 1-szy stycznia nosił zawsze literę A. Okres ten odgrywał dużą rolę w prawie cywilnym i życiu politycznym, np. między ogłoszeniem wniosku urzędnika o zwołaniu zgromadzenia a jego posiedzeniem musiały upłynąć trzy n. (tzw. trmundinuni). Podobna ilość dni oddzielała zamknięcie listy kandydatów na urzędników od wyborów. 2. dziewiątego dnia, zwanego dies nimdinarum lub nundinum, miał miejsce targ w mieście, na który przybywała ludność wiejska. Początkowo były to dies nefasti, dopiero lex Hortensia (287 p.n.e.) pozwoliła na sprawowanie czynności sądowych. Dla ludności miejskiej był to dzień wolny od pracy, ale już starożytni nie mieli pewności, czy należy go traktować jako dzień świąteczny (feriae). Pierwsze n. roku wypadały w 8 dni po ostatnich n. grudnia; wobec przyjętej zasady, że 1-szy stycznia był zawsze A, litera dnia n. ulegała ciągłej zmianie. Rozwój miasta Rzymu zmienił charakter n.: w okresie cesarstwa targi odbywały się dwa razy w miesiącu. Senat, a przede wszystkim cesarz, mógł nadać osobom prywatnym (dla ich posiadłości) i gminom miejskim ius nundinarum, pozwalające na odbywanie targów dwa razy w miesiącu. 3. pod koniec republiki i w okresie cesarstwa mianem n. określano miejsca odbywania targów. 4. w okresie cesarstwa n. jest określeniem każdego okresu o stałym trwaniu.

nuptiae zob. •wesele.

Nursia miasto Sabinów położone u źródeł rzeki Nar.

Nyks (gr.; łac. Nox) mit. personifikacja nocy, Homer nazywa ją poskromicielką bogów i ludzi. Córka Chaosu, siostra i małżonka boga Erebu, zrodziła Hemerę i Eter, była także matką Snów, Ker, Thanatosa, Hypnosa, Momosa, Nemesis, Hesperyd i Mojr. U późniejszych poetów występuje jako personifikacja ciemności nocnych i jest opisywana jako skrzydlata bogini w ciemnym stroju, przejeżdżająca w rydwanie w towarzystwie gwiazd.

Nykteus mit. syn Hyrieusa i nimfy Klonii, mąż Połykso, ojciec Antiopy, zwanej stąd Nyk-teis. Antiopę porwał Epopeus, król Sykionu. Mszcząc się za porwanie córki. N., który jako opiekun Labdakosa panował wtedy w Tebach, najechał Sykion z wojskiem tebańskim. Poniósłszy klęskę, ciężko ranny wrócił do Teb, gdzie na łożu śmierci wyznaczył na opiekuna Labdakosa swego brata, Lykusa, którego zobowiązał do zemsty na Epopeusie.

Nyktimos mit. najmłodszy syn Likaona, uratowany przez Gaje od kary Zeusa, jaka spotkała ojca i braci N. Za panowania N. nastąpił potop, w czasie którego zginęli wszyscy ludzie z wyjątkiem Deukaliona i jego żony, Pyny.

nymfagogos (gr. nymfagógós) w greckich zwyczajach weselnych - krewny lub przyjaciel pana młodego, który w dniu zaślubin przyprowadzał narzeczoną do jego domu; miało to miejsce tylko w przypadku, gdy mężczyzna żenił się po raz drugi, przy pierwszym małżeństwie pan młody sam przyprowadzał narzeczoną.

Nymfajon (gr. Nymfójon, łac. Nympfiaeum) często występująca nazwa geograficzna, określająca miejsce poświęcone nimfom, m. in. 1. góra i okolica w Illirii, nad rzeką Aoos. 2.

port w Il-lirii. 3. południowo-zachodni przylądek półwyspu Chalkidike. 4. Wzgórze Nimf, wzgórze w Atenach, na północo-zachód od Akropolu.

Nymfis z Heraklei nad Fontem, historyk z czasów Ptolemeusza Euergety (w III w. p.n.e.). Prócz monografii Heraklei (Perl Heraklejas, w 13 księgach, do r. 246) napisał Perl Aleksandrii kój ton diadóchon kaj epigónon (Historia Aleksandra i jego następców) w 24 księgach oraz pracę geograficzną Periplus Asias (Opiynięcie Azji Mn.). Zachowały się tylko nieliczne fragmenty z Historii Aleksandra.

Nymfodoros zob. Nimfodor,

Nymphae zob. nimfy.

Nymphaeum zob. Nymfajon.

nymphaeum zob. nimfeum.

Nymphidius Sabinus donosiciel Nerona, dowódca pretorianów. Po upadku. Nerona służył Galbie'; w czasie wyprawy Galby do Hiszpanii usiłował zdobyć władzę dla siebie. Został zamordowany przez pretorianów.

Nysa (Nyssa) 1. mityczna miejscowość, w której nimfy wychowywały Dionizosa, stąd - nazwy wielu miejscowości uważanych za miejsce kultu Dionizosa. Miasta o tej nazwie wymieniane były w Tracji, Macedonii, Tesalii, Beccji, na Eubei, Naksos, wreszcie w Indiach (miasto i góra). Od N. wywodzono także imię Dionizosa (Dionyssos). 2. miasto w Karu na południowym zboczu łańcucha górskiego Messogis, niedaleko Tralles, założone przez kolonistów lacedemońskich i nazwane Pythopolis. Nazwę N. otrzymało od imienia żony Antiocha I, syna Seleukosa. Było ważnym centrum kulturalnym.

o

o tempera! o mores łac. o czasy! o obyczaje (w znaczeniu: co za czasy, co za obyczaje);

wielokrotnie w mowach Cycerona, m.in. Przeciwko Katylime (I, l, 2).

Oaros wg Herodota rzeka w kraju Scytów, na wschód od rzeki Tanais (Don), wypływająca w kraju Tyssagetów nad Morzem Hirkanskim (Kaspijskim) i wpadająca do palus Maeotis (dziś Morze Azowskie). Prawdopodobnie chodzi tu ó Wołgę (w starożytności zwaną Rha), której ujście Herodot błędnie umieścił nad palus Maeotis, lub też - o jeden ze wschodnich dopływów rzeki Tanais.

Oasis 1. O. Minor (gr. O. mikra) bardzo urodzajna oaza w Egipcie na wysokości Henno-polis, na zachód od Oksyrynchos; należała do środkowego Egiptu, do Heptanomis. 2. O. Ma-ior (gr. O. megale) na południe od poprzedniej;

należała do górnego Egiptu. Obie oazy. Minor i Maior, stanowiły oddzielne nomy.

oba (gr. Sbe) jednostka podziału administracyjnego w Sparcie; każda z trzech fyl (zob.) doryckich była podzielona na dziesięć obaj, zwanych także fratriami.

obelisk (łac. obeliscus, od gr. obeUskos rożen) pomnik egipski w kształcie wolno stojącego, wysmukłego, czworokątnego słupa zwężającego się ku górze i zakończonego piramidalnie. O. wykuwane były przeważnie w monolitach granitowych, na ścianach ich znajdowały się napisy hieroglificzne. W starożytnym Egipcie o. związane były z kultem boga Ra. Do najstarszych należy o. króla Sezostrisa I (dynastia XII) z Heliopolis. Najbardziej

rozpowszechnione byty w okresie Nowego Państwa (1555 -1070 p.n.e.), kiedy ustawiano je przed wejściem do świątyni. Osiągały wysokość do ok. 50 m. Poczynając od okresu Augusta, o. wywożono z Egiptu w celu dekorowania miast rzymskich. Najwięcej, bo

około 20, o. posiada Rzym. Najwyższy (32 m) i najstarszy z rzymskich jest o. z imieniem Tut-rnosisa III, stojący początkowo w Circus Maxi-mus, dziś na placu przed Bazyliką św. Jana La-terańskiego. W Circus Maximus był także o. z imieniem Ramzesa II. Dwa o. stały przed Mauzoleum Augusta, jeden na Polu Marsowym.

obelos (gr. obelós) znak krytyczny "-" lub "-" na oznaczenie nieprawdziwego lub podejrzanego miejsca w tekście.

obiad zob. cena.

obnuntiatio łac. 1. stwierdzenie przez augura, że auspicja są niepomyślne. 2. takie samo stwierdzenie dokonane przez wyższych urzędników lub trybunów ludowych; w tym wypadku mogło spowodować odroczenie komicjów.

obol (gr. obolós, dosł. rożen) grecka jednostka monetarna i wagowa, 1/6 drachmy. Jako drobna moneta obiegowa bita była ze srebra. O. eginecki ważył 1,04 g, attycki 0,72 g, koryncki 0,48 g. Przed wprowadzeniem monet, w obiegu znajdowały się kawałki miedzi mające kształt cienkich prętów (rożnów), stąd nazwa o.

obóz zob. castra.

Obrimas mit. bóg rzeki O. (w Azji Mn., dopływ Meandra); na monetach z Apamei frygijskiej znajdujemy jego podobiznę.

Obrimopatre (gr. Obrimopdtre, dosł. córka potężnego ojca, od obrimos silny, potężny i pattr ojciec) przydomek Pallas Ateny, jako córki Zeusa.

Obrimos 1. mit. jeden z pięćdziesięciu synów Ajgyptosa. 2. mówca grecki: z późnego okresu, może z IV w. n.e. Fragmenty jego mów cytuje Stobajos.

Obsequens lullus pochodził z Italii, może nawet z Rzymu; żył prawdopodobnie w IV w. n.e. i był autorem marnej kompilacji (z Liwiu-sza) Prodigiorum liber na temat cudownych zja-

wisk, które miaty mieć miejsce w Rzymie. Zachowany fragment omawia wydarzenia z lat 190-11 p.n.e.

Obucola (także Obuwia, Obiilcuta, Obulcola) miasto w Hispcmia Baetica. Wymieniane po raz pierwszy w związku z wojną Wiriatusa.

Obulcola zob. Obucola.

obuwie w Grecji używano o. właściwie tylko poza domem; oprócz sandałów (zob.) noszono buty sznurowane (embds) bądź grube i proste, bądź ozdobne i z białej skóry. Były także endromtdes, buty, w których brzegi cholewki nie stykały się, a stopę od góry zakrywał szeroki język. O. narodowym obywateli rzymskich noszonym razem z togą były wysokie buty

- calcei (zob. calceus). Kształt i kolor zależały od zamożności obywatela i piastowanej przezeń godności. Takie o. nosiły także kobiety i dzieci szlachetnie urodzone. Za kobiece o. uchodziły buciki zw. socci (zob. soccus), kryjące stopę z boków, a otwarte na podbiciu. Greckie sandały (pediia, łac. solea) przyjęły się w Rzymie dopiero w I w. p.n.e., i to tylko jako o. domowe. Wieśniacy nosili - oprócz grubych skórzanych perones - buty drążone w drzewie (sculponeae), żołnierze rzymscy nabijane gwoździami caligae.

Ocalea zob. Okalea.

Oceanidy zob. Okeanidy.

Oceanus zob. Okeanos.

Ocellus Lucanus zob. Okellos.

Ocelum miejscowość w Alpach, na drodze z Turynu przez mons Matrona do Galii. Cezar określa O. jako granicę prowincji Gallia Cis-alpina.

ochlokracja (gr. ochlokratia, od óchlos pospólstwo i krdtos władza) rządy pospólstwa, forma skrajnej demokracji greckiej z czasów Platona, występująca także w czasach późniejszych. Platon i Arystoteles uważali ją za zwyrodniałą, najgorszą formę demokratycznych rządów: władza znajduje się w rękach mas pasożytniczych biedaków, którymi kierują schlebiający im de. magogowie. Zdaniem Platona, charakterystyczną cechą tego rodzaju rządów jest bezgraniczna samowola i zabieranie majątku obywatelom zamożnym, który następnie dzielony jest między pospólstwo i jego przywódców, zagarniających najwięcej dla siebie. Z tej wolności bez granic rodzi się z biegiem czasu dyktatura. Termin o. po raz pierwszy występuje w II w. p.n.e u Polibiusza (VI, 4; VI, 57, 9), który uważa tę formę rządów za najgorszą.

Ochos1 przydomek Artakserksesa III.

Ochos2 (gr. Ochos) wielka rzeka w środkowej Azji, wypływająca z gór Paropamisos (dziś Hindukusz). Wg Strabona płynęła przez Hyrkanis i wpadała do Morza Kaspijskiego, wg Pliniusza i Ptolemeusza płynęła przez Baktrię i wpadała do rzeki Oksos.

Ocnus zob. Oknos.

ocreae łac. (gr. knemides) nagolennice okrywające nogi z przodu, od kostek do kolan. Wyrabiano je ze skóry i płytek metalowych lub z odpowiednio wygiętej blachy cynkowej czy też ze spiżu. Przymocowywano je do nóg za pomocą pierścieni skórzanych lub metalowych, często srebrnych. Należały do uzbrojenia piechura.

Oericulum (dziś Otricoli) miasto w Umbrii, nad Tybrem, niedaleko ujścia rzeki Nar do Tybru. Zachowane ruiny świątyń, amfiteatru i akweduktu.

Octayenus prawnik rzymski działający prawdopodobnie w I w. n.e., ale w każdym razie nie później niż za czasów Trajana.

Octayia zob. Octavii 7, S.

Octavianus (właściwie Caius Octayius) syn siostrzenicy Juliusza Cezara, Atti, i Gajusza Okta-wiusza (zob. Octavii 6), ur. w r. 63 p.n.e., adoptowany przez Cezara i wyznaczony na spadkobiercę. Po śmierci Cezara przybył do Rzymu z zamiarem objęcia spadku. Przyjął imię Gajusa Juliusza Cezara Oktawiana (Caius lulius Caesar Octavianus). Na czele partii cezariańskiej stał wtedy oficer Cezara, Antoniusz, który nie chciał uznać w O. prawego następcy Cezara. O. rozpoczął przeciw Antoniuszowi agitację, wykorzystując przy tym

pomoc Cycerona, przywódcy opozycji senackiej skierowanej przeciwko Antoniuszowi. Nawiązał porozumienie z senatem, chociaż ten popierał morderców Cezara. Kiedy Antoniusz oblegał w Mutinie Decimusa Brutusa, przywódcę stronnictwa antycezariańskiego, senat na wniosek Cycerona ogłosił Antoniusza wrogiem ojczyzny. Konsulowie Hirtius i Pansa wraz z O. wyruszyli pod Mutinę na pomoc Brutusowi. W kwietniu r. 43 w bitwie pod Mutiną Antoniusz poniósł klęskę, zginęli także obaj konsulowie. O. nie ścigał dalej Antoniusza, lecz wrócił na czele wojska do Rzymu. Przeprowadził swój wybór na konsula i ustawę dotyczącą ukarania morderców Cezara, zniósł także uchwałę senatu ogłaszającą Antoniusza wrogiem ojczyzny. Zerwanie z senatem zmusiło O.

BzsnuBi^: A9:)inni3iOAZ zazJd q3AiiBAOsois ifsaJd

-3 J 31SBZ3 A AUBAOpJOlUBZ (BTIlSZ '{[PS ^niHSI

-OAZ 'BuuA^ z ZBJA •a'ird ^,8 •J z (tisuo?['B}BUI

-Aldo '"o snamy sns-ioy^ •§ •o3aAOpni BanqA.ił np5zJn z •o apSmnsn 'nAB-id A3.iqA '{IZRBA

-OBfozJd zsnu3qA,i. •Bq35[wo faareJSe siABisn Apaz-id {BAOd5}sAA laiBzsnfoAliBd z niiraiuinzo.1

-od A^ •maqo5[B.io ui3zsnu3qAJ, z ZBJA •3-u-d EEI •J z AAOprq unqAił "Q snawy^ •(» •poipoB'1 A\

B5pJ9 OS3UA3d Z3ZJd AUBAOp.IOUIBZ (BUlSz

'^91 •J: A ifzy op AuBfsA^ -$91 u A uisinsnoit {Ag

-Bzsn3SJ3([i[OAaiu op (BIZA '.-a-u-d 891 '-i ^ urazsri3SJ3(i z aintoA A A»O(J Bop9AOp '•o w

-awy •e •Bisn3nv pBizpBJd Tałyinnd AlfoM n aisBzo A A^opni nnqAn '•o snmy •z, '55iA»j-i OBS

-3iqo {Brai feulBZ pod 3iA»;q od ZOS '•l A^ '^OIJ

- (3;nz9d 'nn/:pJBs ^n B5[sfoA BappAop •3-n-d gOZ '•l A 'fappiund ^nfOA n ApsBzo z JO)3Jd 'CT.M

-op0 snaw^ •\ •nuiAz^ op &is {S9inazJd qo!i[s

-A3i9B[qoBSBZo A znf aniqopodopABJd ^K)V\ 'o33p[SiOA Bp3zpoqood P(SUŁ(ZJ po; ijAcpo

-"1XI8pOAOJ01(HIĄOS3A SBU 3K)ZpBAO.ldpO I

aroojp A apzozsBpi 'Bjaqopod MBA 5is Biinizs

;(S3f" ;ZSJBIA (BpOp I 'BIOAz np3UIO?(A 5[OJ

(B-iSapo aziqop Kzo '{OlOBfAzJd qoXuBJqaz fB}

-^daz toJ3iai$ pszJd zn» sz 'apepod zsnmo»aMs

-qoj^ 91053101 A '(IBI 9^, OB(BUI) •a-u f?! •J A {iBum •Q •r8p[sf3dOJna Ainł(n?i foAZOJ w AĄdA i3[piA f3inz9d (reA^A Ai9p['i';isuii(zJ \Kys Xuz0i(s

-Bpi afeiSAod 'tpppaJS /Afioz/A ns/ims/impi i qopiSiB}i A9.10ZA op 19JABU BAI} ifapisgpBt lyiizs i AmłBJ3»n ^alA ĄO(Z 'nfoAZOJ faf o3a(

-BiaBdSA S8JOIO 0} ISajr 'B5[0d3 BUZBA OA05HBf

-AA f3i'3[sinAz.i Amnn5[qoBfa;zp A BS •o BinBAOued B}Bq •qoBllA5[8 i qnB{iqou :q3BAiSJBA a;q8is zazJd qoAireAor3[iAAudn q30Ap Ba 5is (BJ

-3ido qoAws q3BpBZJ ^ •8AOQ ^ISOUZA qni aniAt

-BIA$ 8JB1S 9BAOpnqpo {BZB3['a(BzoXqo anABp

(B3BJAAud UlAł Z n3[ZBIAZ ^ •033nfl3l[3.1 I OSaU

-UlZpOJ BpAZ BZ3ZSB(AZ B 'BAłS^azOSjOdS 3TI[BJ

-oui snrazpOJpo niao BU q3A>BfBni AB)sn garazs (BpAA 'BAlsyBd SfoBJłsnnulpB {BAOznre8J03Jz t

{BAOSIpBZJOdn '(A90J3»S3S 000 000 1) A9JO»Bn

-as •B[p i (A90J9łsas ooOOOt') A9iiA-ip B[P AA

-oiuBfBal snzuw AAOU {lAoneisn 'q9so 009 Bu niBuas A9yio{Z3 psoi; (iiB}Sf)[•(•o po iosouz3[

-BZ A Sis ĄBAOpfBnz •sfeup^C siootsi A 'monBuaz X(83in ani smysuuo} i lapan Sfenąsi 3A\oM)sired af3n»A»sni spismAzJ anABp) HUOJW qoi(nzBA gaJSzs •o (izpBAOJdazid BAlsyed ZJiBnAa^ •ans

-nssBJ^i BU A9UB<i zazJd qoA»Aqopz A9JBpuBizs lAoniAz-a uraroa39.iAZ Sis AzsAliOAOpaz 'uiotJB<i

ApaZJd AABJdAA P'ABU {Bq33;aBZ ;q3BUfoA

qaAzs[Bp o 'o znf JB[SAUI siu '113^ i rBunQ o BA}S

-yBd 33iuBi3 Azs(JedQ 'g •J A un5iSJnqołnaJ, aisa"! A fonismAzJ IIUUB B)(s5(5[5is A(Azaao?[Bz i 5ts AtBpn ain sqB"l o Aoma-iS Bp-iado Bq9Jd i ua^ azod uitiuo}Ara) BiuazJazszoJ AqoJd azs[BQ

-Uffg i rBnng A(IAOUB)S A3ou{od BU BAlS^Bd 5aniBJO 'i.fzai^ i sinotured '5foi[3pU!A\ '5f33^['lanauoj^ : apniAO-rd SACU lAomAz-a: suo A(SOIU

-AzJy •uinuadaii vpwysi^ BU atuApsr 5is A(Az30» tWM '3AOuiop AniOA 3(BAU}o3n(p 3pzsa.iA

A|BtSOZ 3UOZ3903IBZ ZBA3IUOd '033UZJl5UA3M

nfoi[od ui3S3J?[o nuiAz^ B[p AtAq •o BiuBAOHBd

B)B1 "BUlIAAo I BA05[SfOA &ZpB{A BZSzAAfBU (BSISAzn qOSOdS U3l f\ •BUB(dBl['033ZSZAAfBU

pBZJn zi •i A •e 'BunqArł 5zpB(A BIU)OAAZOP - anidSisBU '(ipniAOJd A95iiu}S3miBU q3A[5[AA\z tunu3Smi o(Aq anBA05(pezJodpod hiw 'opazi oSazszAA 5zpB(A BUJB[nsao:s(OJd •f}) aw{nsuo3

-OJiS smoM wnmduit •AZ) {BIHAZJIO oł BZ UBIUI

-BZ A 3[B 'n)B[nSU01[Z SIZpABJdA (BAOU3AzaJZ

L2 '1 M 'sn/mas sSayuuct psoupo3 {BAO(SBid i vss[

-nsao5[AuBJ3iqAA a(Błs i/(q ^ •i OQ -psoupo3 azszAAfBU mfii OIIOAS A 3Bidn?[s (BZ3od in^U0 fał PO '(AfenredSA - snisnSny) BłsnSny 5[3tti

-OpAZJd AU}AZ3ZSBZ •O iBUlAzflO 'l /.^ BIUZ3A)S

91 ninp f\ '^zpajA (BAoq3BZ Aq 'AoiOłBuas Aqsoid i BiUBSalBU A(Aq msAlsdStSBH o3aJO}-'('AuzoA)iiod JASUBIU AuzaSiz O?[[AI siBUpaf Ot {Ag

-ii(i(qnd3J arasooJAAzJd j;so(3o i OMiauraoulonpd aufBzoAAZpaa SAS (AZOJZ •o tZ '•i /A. '(sn)ouag sdaJuud) apanas A oSazsAJsid ofef 'nasfanu

UlAZSAJald BU 0}B}SOZ 3UOZ3ZS3IUin •() 5IUII AOJ

-01BU8S apSjI f3AOU Bts[•AA05[lferBUI SnZU33 (IZpBAOJdaZJd I n»BU3S A9?[UO(Z3 5}SI[BAOU

8Z" 61 q3BłB(A {Azojn q3Aio}?(Asom BU 'BJOZ

-U33 BApIUSOUlOUpd (BUlAZJłO g; •J A B 'UI3[ns

-uoil AiiBJaiqAA 3iB»s jAq ig •i po •o3ai5isuiAz.i BA}SUBd B3pB{A ulAuApaf uo Sis (B»S i[iAq3 fał PO 'O uraAlsSpAAz uiAłiAO?({B3 ano 5is

B{AZ3U05[BZ ;Ig •l A Ulnf35lV p0d 5lS B[BJ3aZOJ BAtiq B3BfnpA03(I •f3AOUIOp AufOA fSpSZJI

op fizpBAOJdop AIOII('nuiB{ZOł op IIUBJIA

-uinui AzpSiui Ojzsop qoBtB| o I "d 'anipoq3

-BZ afoniAOJd i B;IBII BjpBdAzJd •o AzpBjA a[Bizpod Az,y •zf 'i A Tddi(ij pod 3;A}iq A

UI3AtS5pAAZ q01 3IUZ33łBłSO 5lS BjAZ3y05[BZ

BJ9i')('aii'}[StiB3i;iqnd3J ulaApnniofls aż B}[[BA B(Aq niBJlAumu} urap3 '(Et? •J) niaJtAUlnu} oSsiStup BAZBU pod auBuz 'UI^snpId^^ i urazsnm

-oluy '"O Azp5nu arosiuinzoJod aiiBABz OIBIS

-oz •aiazsnnio}nv z BjuanunzOJOd BiuBi(nzs op

LLL

October

534

Odoaker

po poddaniu się Rzymu Cynnie. 6. Caius O., ojciec późniejszego cesarza Oktawiana. W r. 62 p.n.e. pokonał w Italii resztki zwolenników Katyliny. Walczył z Trakami. Umarł nagle w r. 58. 7. Octowa, jego córka była żoną Gajusa Marcellusa, później Marka Antoniusza. W r. 37 doprowadziła do pojednania Oktawiana z Antoniuszem. Pod wpływem miłości do Kleopatry

Antoniusz odesłał O. do Rzymu, a w r. 32 posłał jej list rozwodowy. O poświęciła się całkowicie wychowaniu córki i syna. Umarła w r. 11. Sławiono ją jako wzór matrony rzymskiej. 8. O., córka cesarza Klaudiusza i Messaliny, była żoną Nerona, została na jego rozkaz podstępnie zamordowana. - Inni O.: 9. Caius O. Lam-padio, żyjący w II w. p.n.e., prawdopodobnie wyzwolony Grek. On pierwszy miał - wzorując się na Kratesie z Pergamonu - opracować krytycznie i objaśnić dzieła starych poetów łacińskich; specjalnie zajmował się Newiuszem, podzielił jego Wojnę punicką na siedem ksiąg. 10. O. Ruso, historyk rzymski z I w. p.n.e. Dzieła jego zaginęły. 11. O. Musa, historyk rzymski z epoki Oktawiana Augusta, prawdopodobnie opracował całą historię Rzymu; dzieło to nie zachowało się.

October łac. miesiąc październik w kalendarzu rzymskim. Nazwa pochodzi ód octo osiem, po-. nieważ pierwotnie, kiedy rok zaczynał się w marcu, był to ósmy miesiąc roku. Zob. miesiące.

Octodurus (albo Octodurum) zw. też Forum Ciaudii Yallensium (dziś Martigny) miasto albo osada we wschodniej Galii, w kraju Weragrów, w dolinie otoczonej bardzo wysokimi górami.

Octogesa miasto w kraju Ilergetów w Hispania Tarraconensis, w dolnym biegu rzeki Hiberus (dziś Ebro).

octonarius versus zob. oktonar.

oda (gr. odS, tac. oda, ode) pieśń, utwór liryczny, początkowo w starożytnej Grecji pieśń o treści poważnej, przeznaczona dla chóru, później pieśń sławiąca jakiegoś bohatera. O. nazywamy pieśni Pindara sławiące zwycięzców w igrzyskach (epinikia). Pieśni te składają się ze strofy, antystrofy i epody powtarzających się kilkakrotnie. Schemat o. Pindara jest następujący: 1) pochwała ojczyzny zwycięzcy, pochwała igrzysk, w których odniósł zwycięstwo, 2) odpowiedni mit, 3) pochwała boga, 4) morał. O. nazywamy również pieśni Horacego, zwane w starożytności carmina (pieśni). Miary wierszowe o. byty bardzo urozmaicone.

odejon (gr. odejon, łac. odeum) gmach przeznaczony na występy muzyczne, budową podobny do teatru (widownia w kształcie półkola, rzędy siedzeń wznoszących się amfiteatralnie, orchestra dla chóru i podium dla muzyków), ze względów akustycznych kryty dachem. O. było czterokrotnie mniejsze od teatru. Pierwsze, jak się zdaje, o. wzniósł w Atenach Perykles na poludniowo-wschodnim zboczu Akropolu, drugie - największe i najwspanialsze ze wszystkich, mieszczące 8 000 widzów, wybudował w II w. Herodes Attyk na południowo-zachodnich stokach Akropolu. O. znajdowały się również w Koryncie i w miastach Azji Mn. W Rzymie były dwa o.: pierwsze wzniósł Domicjan, drugie Trajan.

Odenatus (Odenathus) z Palmiry, jeden z tzw. trzydziestu tyranów; w okresie chaosu panującego w państwie rzymskim w połowie III wiekii położył wielkie zasługi dla Rzymu dzięki zwycięskim walkom z Persami, których w r. 261 pokonał nad Eufratem. Przyjął tytuł króla, a senat rzymski obdarzył go tytułem cesarza Wschodu. W r. 267 zginął zamordowany przez swojego krewnego. Rządy po nim objęta w Palmyrze Zeaobia (zob.), dzięki niej miasto doszło do wielkiego rozwitu, lecz popadło w konflikt z Rzymem i w III w. n.e. spotkała je kompletna zagłada,

odeon zob. odejon.

Odessos 1. (dziś Warna) miasto greckie w Tracji, nad Morzem Czarnym, na północ od góry Hajmos, założone przez kolonistów z Miletu. 2. miasto portowe na północnym wybrzeżu

Morza Czarnego, na zachód od Olbii i ujścia Dniepru. Leżało dość daleko na pótnoco--wschód od dzisiejszej Odesy.

odeum zob. odejon.

Odios (Hodios) mit. 1. wódz Halizonów w czasie wojny trojańskiej, zabity przez Agamem-nona. 2. herold grecki z okresu wojny trojańskiej.

Odoaker (ddoacer) z Rugii, wódz germański. Podanie głosi, że w młodości, kierując się przepowiednią o przyszłej wielkości, opuścił siedzibę swego ludu nad Dunajem i udał się do Italii. Służył jako pretorianin na dworze cesarskim. W r. 476 n.e. stanął na czele zbuntowanych legionów germańskich, usunął z tronu Romulusa Augustulusa i założył na gruzach cesarstwa rzymskiego królestwo germańskie. Trzecią część ziemi rozdzielił pomiędzy swoich żołnierzy.

W r. 487 podbił Noricum. Po długich walkach musiał w r. 493 poddać się Teodorykowi, królowi Ostrogotów. Wkrótce został przez niego zamordowany.

Odomanti (gr. Odómantoj) lud tracki zamieszkujący kraj zw. Odomantiiw, w północno--wschodniej Macedonii, pomiędzy rzekami Stry-mon i Nestos, w pobliżu gór Orbelos.

Odrysowie (Oc'rysae) najsilniejszy z ludów trackich, osiadły w okolicy środkowego biegu Hebru. W V w. p.n.e. królowie O. Teres i Sital-kes podbili sąsiednie ludy na obszarze od Morza Trackiego (północna część Morza Egejskiego) aż do Dunaju. O; walczyli z Ateńczykami o Cher-sonez Tracki. W czasie wojny peloponeskiej Ateticzycy zawarli z nimi przymierze. Państwo O. podbił Filip II Macedoński, pozostawił im jednak pewne formy niezależności. On też założył miasto Filippopolis. Rzymianie uzależnili od siebie O., lecz uważali ich za sprzymierzeńców w wojnach z sąsiednimi ludami. O. kilkakrotnie usiłowali uzyskać niezależność. Za Wespazjana państwo O. włączone zostało ostatecznie do cesarstwa rzymskiego.

odważniki (łac. pondera, 1. pój. pondus) znane są z wykopalisk w Knossos, Mykenach i Troi (datowane na II tysiąclecie p.n.e.), w Attyce, w Olincie (z okresu V-IV w. p.n.e.), na Delos (II -1 w. p.n.e.), w Pompei. Odważniki greckie wyrabiane były głównie z ołowiu, rzadziej z brązu, gliny lub kamienia. Najczęściej nadawano im kształt kwadratowych lub prostokątnych płytek, niekiedy stożków, astragali bądź figurek czy głów zwierząt. O. w formie płytek zaopatrywano w plastyczne emblematy, które określały wartość (delfin - minę, głowa byka - dwie miny itd.) lub były symbolami miast (na o. z Eginy żółw, atrybut Afrodyty Uranii czczonej na wyspie, róża na o. z Rodos ze względu na plantacje róż). Dawano też reliefowe bądź ryte napisy dla określenia wartości odważników. Niekiedy napis mówił o miejscu produkcji. O. rzymskie były brązowe, rzadziej ołowiane, a także z czarnego kamienia i bardzo duże - z marmuru lub trawertynu, o mało zróżnicowanych kształtach. Najczęściej miały kształt ściętej z dwu stron kuli. Zaopatrywano je, jak w Grecji, w oznaczenie wartości. Inny typ reprezentowały o. do wag jednoszalkowych; znane od okresu hellenistycznego, rozpowszechniły się szczególnie w Italii. Formowano je w kształcie popiersi, rzadko figurek, niekiedy żołędzi. Wykonywane

w brązie, z wnętrzem wypełnionym ołowiem, były zaopatrywane w pierścień do zawieszania na belce wagi.

Odyseja 1. tytuł epopei Homera, opiewającej powrót Odyseusza spod Troi (zob. Homer). 2. miasto położone w północnej części wybrzeża andaluzyjskiego.

Odyseusz (Odysseus, łac. Ulysses, Ulyxes) mit. syn Laertesa i Antiklei, król Itaki, główny bohater Odysei Homera, który nazywa go pojkilomites (przebiegły, przemyślny, pełen forteli). O. wyruszył na wojnę trojańską, zostawiając żonę Penelopę i syna Telemacha, który był wówczas niemowlęciem. Pod Troją na naradach wodzów O. wyróżniał się wymową, a w wyprawach odwagą i sprytem, toteż po śmierci Achillesa Grecy jemu przyznali zbroję bohatera, pomijając Ajasa, syna Telamona. Przyczynił się także do zdobycia Troi, gdyż za jego radą Grecy zastosowali fortel z ukryciem żołnierzy w drewnianym koniu. Przygody O. w czasie powrotu spod Troi stanowią temat Odysei. Prześladowany przez Posejdona przeżył wiele niebezpiecznych przygód, w których stracił wszystkich towarzyszy. Najpierw trafił do kraju Cyklopów, gdzie Polifem pożarł kilku jego towarzyszy, następnie przybył do króla wiatrów, Eola, który podarował mu zamknięte w worku wszystkie niepomyślne wiatry. Lekkomyślni towarzysze rozwiązali worek i wiatry zapędziły okręty z powrotem do Eola. O. dotarł także do kraju Lestrygonów, był na wyspie czarodziejki Kirke, ominął szczęśliwie Syreny, Scyllę i Charybdę. Po wielu innych przygodach trafił wreszcie na wyspę Feaków, których król, Alkinoos, rozkazał go odwieźć na Itakę. Niepoznany przybył do domu, gdzie ucztowali butni zalotnicy ubiegający się o rękę owdowiałej, jak sądzili, Penelopy, O. przy pomocy syna • i dwóch wiernych pasterzy wymordował zalot-ników, a po bitwie dal się poznać Penelopie. Odtąd rządził szczęśliwie Itaką. Wg późniejszych epików syn O. i Kirke, Telegonos, został wysiany przez matkę na poszukiwanie ojca. Burza przypędziła go na Itakę; schwytany, przez O. i Telemacha w chwili, gdy grabił wieśniaków pragnąc zdobyć pożywienie, zabił swego nierozpoznanego ojca.

odznaczenia wojskowe zob. dana militaria.

Oea zob. Oja.

Oeagrus zob. Ojagros.

Oeanthe, Oeaathia zob. Ojanthe.

Oeax zob. Ojaks.

Oebalidae zob. Ojbalidzi.

Oebalus zob. Ojhalos.

Oechalia zob. Ojchalia.

oecus (gr. ójkos) sala w domu rzymskim; wprowadzona do budownictwa rzymskiego pod wpływem budownictwa greckiego, stanowiła jednak ulepszoną wersję greckiego wzoru. O. przypominał atrium, ale był zamknięty i całkowicie pokryty dachem. Stanowił reprezentacyjną część domu rzymskiego, zbierano się tu głównie w czasie uroczystości. Zob. dom.

Oedipus zob. Edyp.

Oeneon zob. O/neon.

Oeniadae zob. O/mady.

Oenoe zob. Ojnoe.

Oenone zob. Ojnone.

Oenophyta zob. Ojnofyta.

Oenotria zob. Ojnotria.

Oenotrus zob. Ojnotros.

Oenus zob. Ojnus.

Oenussae zob. Ojnussaj.

Oeonus zob. Ojonos.

Oeta zob. Ojte.

Oetaea zob. Ojtaja.

Oetylus zob. Ojtylos.

Ofelion (gr. Ófelion, tac. Ophelwn) 1. komediopisarz ateński, prawdopodobnie przedstawiciel komedii średniej; z dzieł jego zachowały się tytuły i fragmenty. 2. autor dzieł na tematy medyczne i przyrodnicze, wykorzystanych przez Pliniusza Starszego.

Ofellas jeden z wodzów Ptolemeusza I; zdobył w r. 322 p.n.e. Kyrene i został tam jako zarządca, później jako niezależny władca. Wraz z Agatoklesem z Syrakuz przygotowywał się do wojny przeciwko Kartaginie, umarł jednak podczas tych przygotowań, w r. 308.

Ofeltes mit. 1. zw. też Archemoras, syn Likurga, króla Nemei. Zmarł ukąszony przez węża, gdy jego piastunka, Hypsipyle, poszła pokazać źródło siedmiu bohaterom ciągnącym na Teby. Wodzowie pochowali O. i śmierć jego uczcili igrzyskami nemejskimi, które odtąd odbywały się co dwa lata na cześć Zeusa. 2. pirat na Morzu Tyrreńskim, który usiłował porwać Dio-nizosa, za co został zamieniony w delfina.

Ofeos Kefale (gr., dosł. głowa żmii) miasto w Beocji.

officium łac. personel urzędniczy w czasach cesarstwa; poszczególni urzędnicy nazywani byli officiales, w przeciwieństwie do urzędników okresu republiki mieli charakter wojskowy.

ofiary zob. sacrificia.

Ofilius Aulus uczeń Sulpicjusza Rufusa, znany prawnik z I w. p.n.e., przyjaciel Cezara. W Digesta wymienia się jego libri V iuris partiti, libri XVI actionum i in.

Ofion (gr. Offon) mit. 1. jeden z najstarszych tytanów, który wraz z swoją małżonką, Eury-nomą, panował na Olimpie. Pokonany przez Rronosa i Reę został strącony do Tarłam (lub do Oceanu). 2. jeden z gigantów, zginął w walce gigantów z Zeusem. 3. ojciec centaura Amy-kosa (stąd przydomek Amykosa - Ofionides). 4. towarzysz Kadmosa, założyciela Teb.

Ofis (Ophis) 1. grecka nazwa gwiazdozbioru Węża (łac. Serpens). 2. rzeczka w Arkadii, wypływająca pod Mantineą. 3. rzeka w Poncie.

Ofrynejon (gr. Ofrynejon, tac. Ophryniiim) miasteczko w Troadzie, w Mizji, z gajem poświęconym Hektorowi.

Ogigia (gr. Ógygta) mit. znana z Odysei wyspa nimfy Kałypso. Miała znajdować się w odległości 18 dni żeglugi od kraju Feaków. Wg Homera położona w środkowym punkcie mórz, z dala od wszystkich lądów. Późniejsi pisarze próbują zlokalizować położenie wyspy na Morzu Jońskim, u wybrzeży południowej Italii.

ogrody pierwszych wiadomości o o. w Grecji dostarczają poematy Homera. W Iliadzie i Odysei znajdujemy opisy o. warzywnych i sadów (w których hodowano jabłonie, grusze, figi, śliwki, granaty, winną latorośl), zakładanych przy domach i pałacach. Od VI w. p.n.e. zaczęto zakładać ogródki kwiatowe zw. perikepo], hodowano w nich lilie, róże, fiolki, krokusy, hiacynty. Pierwszy park założył tyran Gelon na Sycylii około r. 500 p.n.e. W połowie V w. z inicjatywy Kimona zasadzono kwiaty na Agorze ateńskiej. Wiemy również, że sad owocowy Kimona i jego ogród były otwarte dla Ateńczyków. W IV w. p.n.e. zaczęto zakładać parki przy gimnazjonach (np. Akademosa), gdzie sadzono topole, wiązy, platany. W okresie hellenistycznym i rzymskim ogródki kwiatowe zakładano w perystylach domów. Ogrodnictwo (sad, warzywnik, winnica) było głównym zajęciem Rzymian w okresie republiki. O. parkowe pod koniec republiki (np. o. Cycerona) urządzane byty na wzór gim-nazjonów, z portykami i kanałami; hodowano w nich wawrzyn i mirt. O. kwiatowe poznajemy z malowideł ściennych z domu Liwii na Pala-tynie i z wirydarzyka w termach w Pompei. Architekturę ogrodową z I w. n.e. opisuje w zna-

nym liście do Gallusa (ks. II, 17) Pliniusz Mł. Zwykle urządzano ogródki w tylnej części domu, jak np. w domu Salustiusza w Pompei. Ogródki i pergole tworzono też na balkonach i płaskich dachach domów miejskich. Od połowy I w. n.e. znano cieplarnie ogrzewane sztucznie. Dużo wiadomości o o. przekazał Columella, pisarz rzymski z drugiej poł. I w. n.e.

ogród Adonisa zwyczaj kultowy związany z kultem Afrodyty, pochodzący prawdopodobnie z Syrii. Kobiety urządzały pogrzeb ulubieńca bogini, którego symbolizowała lalka, a "grób" otaczały glinianymi naczyniami z ziemią, w których sadziły zielone trawy i kwiaty (pierwowzór korytek kwiatowych rzymskich).

Ogulnius Ouinhis i Cnaeus trybuni ludowi z r. 300 p.n.e. Przeprowadzili ustawę (zob. lex Ogulnia), na mocy której plebejusze uzyskali dostęp do urzędów kapłańskich. W r. 296 p.n.e. jako edylowie ozdobili Rzym licznymi dziełami sztuki.

Ogygia zob. Ogigia.

Ogygos (Ogygos, Ogyges) król Hektanów, jednego z ludów zamieszkujących pierwotnie Beocję, wg jednych wersji pochodzący z Beocji, wg innych syn Bojotosa czy też Posejdona. Był pierwszym władcą Teb. W czasie jego panowania wylały wody jeziora Kopais; powódź tę nazwano od imienia O. ogygijską. W mitach attyckich O. jest ojcem Eleusis, mężem Daejry, córki Okeanosa,

Olkles (gr. Oft/w, Olkleus, łac. Oicles, Oicleus) mit. syn Antifatesa, wnuk wieszczka Melamposa, ojciec Amfiaraosa. Zginął pod Troją w czasie wyprawy Heraklesa przeciw Laomedontowi. Wg innej wersji wrócił spod Troi i mieszkał w Arkadii.

Oileus (gr. Ofleus) mit. król Lokrydy, ojciec Ajasa i Medona. Brał udział w wyprawie Argonautów.

Oja (gr., także Oje, łac. Oea) 1. miejscowość na Eginie. 2. nazwa jednego z demów attyckich.

Ojagros (łac. Oeagrus, Oeager) mit. król Tracji, ojciec Orfeusza. Od jego imienia poeci używali przymiotnika Oeagrius w odniesieniu do Tracji.

Ojaks (fac. Oeax) mit. syn Naupliosa i K)y-mene, brat Palamedesa.

Ojanthe (gr. Ojanihe, Ojantheja, łac. Oeanthe, Oeanthid) miasto w Lokrydzie Ozolskiej nad Zatoką Krisejską (sinus Crisaeus).

Ojbalidzi (gr. Ojbalidaj, łac. Oebalidae) mit. potomkowie Ojbalosa, a w szczególności Dios-kurowie (tzn. Kastor i Polluks) oraz Helena, jako wnuki Ojbalosa.

Ojbalos (łac. Oebalus) mit. 1. król Sparty, ojciec Tyndareosa, dziadek Dioskurów; posiadał w Sparcie heroon. Przymiotnika Ojbalios używano w znaczeniu: spartański. 2. syn nimfy Sebetis i Telona, zdobył władzę w Kampanii.

Ojchalia (łac. Oechalia) nazwa wielu miast greckich; m. in. 1. miasto w Messenii, na granicy Arkadii. 2. miasto na Eubei, niedaleko Eretrii. 3. miasto w Tesalii, nad Penejosem.

Ojdipus zob. Edyp.

Ojkofeles attycki garncarz i malarz waz działający w końcu VI w. p.n.e., znany z sygnatury na czarze attyckiej stylu czarnofigurowego (w zbiorach w Oksfordzie).

ojkotribes (gr. ojkótribes, I. p. ojkótrips) niewolnicy urodzeni w domu pana z rodziców również niewolników.

Ojneon (gr. O/neon) miasto portowe w Lokrydzie Ozolskiej, na wschód od Naupaktos.

Ojneus mil. 1. król Etolów, panował w Kały-donie. Zwany królem wina, miał po raz pierwszy zasadzić w górach Etolii winną latorośl. Był mężem Altei, ojcem Tydeusa i Meleagra. Za jego czasów odbyło się słynne polowanie na dzika kałydońskiego. Synowie Agriosa uwięzili O., a władzę przekazali ojcu. Diomedes, wnuk O., pomścił się na nich, zabijając Agriosa wraz z synami. 2. syn Pandiona, attycki eponim.

Ojniady (gr. Ojniódaj, łac. Oeniadae) dziś Trikhardo Kastro; starożytne miasto w południowej Akamanii, na zachód od ujścia Achelo-osu. W czasie wojny peloponeskiej sprzymierzone ze Spartą, zmuszone zostało przez Ateńczyków do połączenia się z nimi, później opanowane zostało przez Etolów, wreszcie - przez Macedończyków. Umocnił je Filip III. Z czasem straciło znaczenie. Do miasta należała cytadela Nesos, zwana też Nasos. Zachowały się ruiny murów i teatru.

ojnochoe (gr. ojnochóe) czerpak, naczynie do czerpania i rozlewania wina.

Ojnoe (gr. Ojnoe, łac. Oenoe) 1. gmina at-tycka w ajanckiej tyli (fyle Ajantis} na równinie maratońskiej. 2. gmina attycka w hippoto-ońskiej fyli {fyle Hippothoontis) w pobliżu Eleuteraj, na pograniczu Beocji; odegrała ważną rolę w wojnie peloponeskiej. 3. miasto nad Zatoką Koryncką niedaleko Pagaj, należące do

Koryntu. 4. miejscowość w Argolidzie, u stóp gór Artemizjon, na prawym brzegu rzeki Inachos. 5. miejscowość w Elidzie na południe od Pylos, na lewym brzegu rzeki Ladon. 6. miasto w południowej części wyspy łkaria. Należało do Związku Ateńskiego w V w. p.n.e. 7. miasto w Azji Mn., kolonia Miletu, przy ujściu rzeki Ojnoe, na zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego, na zachód od przylądka lasonium.

Ojnofyta (gr. Ojnofyta, łac. Oenophyta) miejscowość w południowej Beocji, pomiędzy Ta-nagrą i Oropos, na granicy Attyki, znana ze zwycięstwa Ateńczyków nad Beotami w r. 456 p.n.e. W okolicach O. znajdowały się słynne winnice.

Ojnomaos 1. mit. król Pizy w Elidzie, ojciec. Hippodamii. Bojąc się spełnienia przepowiedni, wg której miał zginąć z rąk zięcia, nie chciał się zgodzić na małżeństwo córki. Ubiegającym się o jej rękę kazał stawać do wyścigów konnych, ponieważ zaś otrzymał konie od Aresa, zawsze zwyciężał; pokonanego przebijał włócznią. W ten. sposób usunął 12 konkurentów Hippodamii, kiedy zgłosił się Pelops. Woźnica <?., Myrtiios, przekupiony przez Pelopsa uszkodził koło rydwanu, wskutek czego O. w czasie wyścigu spadł i poniósł śmierć. Wg innej wersji pokonany w wyścigach popełnił samobójstwo czy też został zabity przez Pelopsa. 2. O. z Gadary, filozof cynik z I w. n.e., autor Zdemaskowania oszustów, dzieła polemicznego skierowanego przeciw poglądom stoików (zachowane fragmenty).

Ojnone1 (gr. OjnSne, łac. Oenone) mit. nimfa we Frygii, córka boga rzeki Kebren, żona Parysa, który porzucił ją dla Heleny, żony Menela-osa zob. Parys.

Ojnone2 (łac. Oenone) 1. albo Ojnopia (łac.. Oenopla) pierwotna nazwa Eginy. 2. miejscowość w Attyce, nazywana, także Ojnoe.

OJnopia zob. Ojnone'1 l.

Ojnopides z Chios, astronom grecki z V w. p.n.e. O działalności jego nic bliższego nie wiemy.

Ojnopion (gr. Ojnopton) mit. syn Dionizosa (lub wg innej wersji Radamantysa albo Tezeusza) i Ariadny, założył kolonię kreteńską na wyspie Chios, gdzie objął władzę królewską. Oślepił Oriona, który znieważył jego córkę Meropę. • Jako osobliwość na Chios pokazywano grób O.

Ojnotria (łac. Oenotria) nazwa części Italii południowej, późniejsza Lukania i Bruttium;

nazwy też używano metonimicznie także dla określenia całej Italii.

Ojnotropaj (gr. Ojnotrópaj, łac. Oenotropae, dosł. zmieniające w wino) mit. trzy córki Aniosa i Dorippe: Ojno, Spermo i Elais. Od Dionizosa otrzymały dar przemieniania wody w wino, a innych przedmiotów w zboże lub oliwę. Żywiły wojsko greckie przez 9 lat oblężenia Troi. Wg Owidiusza Dionizos zamienił je w winogrona, gdy odmówiły dalszego zaopatrywania wojska.

Ojnotros (gr. Ójnotros, łac. Oenotrus) mit. najmłodszy syn Likaona, króla Arkadii, wy-wędrował do Italii i osiedlił się w okolicy nazwanej później Ojnotria.

Ojnus (gr. Ojnus, łac. Oenus) rzeka w pół-nocno-wschodniej części Lakonii, płynąca na południe od Sellazji pomiędzy górami Olimp i Euas i wpadająca do Eurotasu w pobliżu Sparty.

Ojnussaj (gr. Ojnussaj, łac. Oenussae) 1. wysepki na Morzu Jońskim, przy południowo--zachodnim krańcu Peloponezu. 2. pięć wysepek na Morzu Egejskim, między północno-wschod-nim krańcem Chios a wybrzeżem Jonii.

Ojonos (gr. Ojonós, łac. Oeohus) mit. syn Likimniosa z Midei w Argolidzie; towarzysz Heraklesa, pierwszy zwycięzca w wyścigach na igrzyskach olimpijskich. Przybył wraz z Hera-klesem do Sparty, gdzie został zabity przez synów króla Hippokoona. Herakles, pragnąc pomścić jego śmierć, wydał wojnę Hippokoonowi.' O. wystawiono w Sparcie posąg obok świątyni Heraklesa.

Ojsyme (gr. OjsymS, łac. Oesyma) miasto na wybrzeżu Tracji, pomiędzy ujściami rzek Stry-mon i Nestos (na terenach późniejszej Macedonii), prawdopodobnie równoznaczne z wspomnianą przez Homera Ajsyme.

Ojtaja (gr. Ojtdja, łac. Oetaed) kraina w południowej Tesalii, u podnóża góry Ojte.

Ojte (gr. Ojte, łac. Oeta) pasmo górskie w Grecji, leżące na wschód od południowej części gór Pindos. Pomiędzy O. a morzem leżał Przesmyk Termopilski. Podnóże O. miało być punktem wyjściowym dla Dorów w ich wyprawie na Peloponez. Wg legendy na szczycie O. miał umrzeć Herakles (zob.) na stosie, stąd wywodzono nazwę szczytu Pyra (dosl. stos, na którym palono ciała).

Ojtylos (gr. Ójtylos, łac. Oetylus) miasto portowe w Lakonii nad Zatoką Messeńską. Znajdowała się tam sławna, świątynia Serapisa. Zachowane ruiny.

Okalea (gr. OkaleS, Okalea, tac. Ocalea)

miasto w Beocji, pomiędzy Haliartos i Alalko-menaj, położone nad rzeką o tej samej nazwie, wpadającą do jeziora Kopais.

Okeanidy Okeantdes) ocenidy, córki Okeano-sa (zob. nifnfy), nimfy Oceanu.

Okeanos (gr. Okeanós, tac. Oceanus) mit. Ocean, wg .Homera wielka rzeka otaczająca świat. Jako bóstwo - w mitologii greckiej - jest O. ojcem wszystkich rzek i źródeł. Na brzegach O., na krańcach ziemi, mieszkają szczęśliwe ludy: Etiopowie, Kimmeryjczycy. Po drugiej stronie O. panuje wieczna noc. O. jest praojcem wszystkich bogów; wg Hezjoda jest synem Ura-nosa i Gai, najstarszym z tytanów, mężem Tetydy (Tefhys) i ojcem bóstw rzecznych i nimf wodnych. Po upadku swego syna, Kronosa,

•podporządkował się nowym władcom, nie brał jednak udziału w zgromadzeniach bogów.

Okellos (Ókellos ho Leukanós, Ocellus Lu-oanus) filozof neopitagorejski z nieznanego bliżej okresu (I w. p.n.e.?), autor (zachowanego) dziełka Peri tes tli pwlós fyseos (O naturze wszeehrzeczy), w którym udowadniał twierdzenie, że świat jest bez początku i końca, tzn. że

nie został stworzony i że jest niezniszczalny. Pisemko O. zostało spopularyzowane przez neoplatończyków, którzy - przekonani o staropi-tagorejskim pochodzeniu traktatu - udowadniali na jego podstawie zgodność nauk Platona i Arystotelesa z nauką pitagorejską.

Okęcki Władysław (1840 -1918) profesor prawa rzymskiego w Szkole Głównej Warszawskiej;

przełożył wszystkie dzielą Tacyta oraz wydał wraz z komentarzem teksty łacińskie Roczników, Historii, Germanii i Żywotu Agrikoli.

Oknos (łac. Ocnus) mil. 1. alegoryczna postać w Hadesie, człowiek skręcający powróz, który przegryza stojąca obok oślica; symbol niekończącego się zajęcia. 2. syn bóstwa rzeki Tyber i Manto, córki Tejrezjasza. Uchodził za założyciela Mantui, nazwanej tak od imienia matki (Manto). Wg innej wersji był bratem Auletesa, założyciela Peruzji, sam zaś założył Felsinę.

Oko Jan (1875 -1946) profesor filologii klasycznej na Uniwersytecie w Wilnie w latach 1920 -

-1939, a następnie na Uniwersytecie w Łodzi w r. 1945 -1946. Prace naukowe O. obejmowały tematy z literatury rzymskiej (Cycero, Katullus, Horacy, Wergiliusz, Owidiusz i in.), z archeologii klasycznej (Forum Romanum, Mównica rzymska i in.) oraz z literatury polsko-łacińskiej (szereg prac poświęconych Sarbiewskiemu). Opracował działalność naukową i pedagogiczną G. E. Groddecka na Uniwersytecie Wileńskim.

okręty zob. flota.

Oksathres brat Dariusza Kodomana; brał udział w bitwie pod Issos, później poddał się Aleksandrowi W.

Oksos (gr. Óksos, łac. Oxus) dziś Amu Darja;

rzeka w środkowej Azji wypływająca z Kaukazu, wg historyków starożytnych wpadała do Morza Kaspijskiego. Uchodzi do Jeziora Aralskiego (w starożytności zw. Oxianus lacus).

Oksyartes (gr. Oksydrtes) król Baktrii w poł. IV w. p.n.e., który po dzielnej obronie w r. 328 p.n.e. poddał się ostatecznie Aleksandrowi W.;

ten mianował O. satrapą części swego państwa w okolicy gór Paropamisos i pojął za żonę jego córkę, Roksanę.

oksybafon (gr. oksybafori) zob. miary objętości.

Oksylos 1. mit. syn Aresa i Protogenei. 2. mit. mieszkaniec Etolii, którego Heraklidzi wybrali na swego dowódcę w wyprawie na Peloponez dzięki temu, iż był jednooki,'według wyroczni bowiem miał ich prowadzić wódz o trzech oczach: był nim O. na swoim mule. O. był założycielem państwa Elidy i jego władcą.

(iksymoron (gr. oksymorori) dowcipna niedorzeczność, figura retoryczna polegająca na połączeniu pojęć pozornie sprzecznych, np. Cum tacent, cldmant (Cyceron, In Catiiinam oratio I, 21); przez to, że milczą, krzyczą (ich milczenie jest krzykiem); summum ius summa iniuria: najwyższe prawo najwyższym bezprawiem.

Oksyrynchos (gr. Oksyrhynchos, łac. Oxyrhyn-chus) miasto w środkowym Egipcie (obecnie el Behnesa), drugie obok Fajum główne miejsce znalezisk papirusowych. W czasach faraonów było głównym miastem XIX nomu Górnego Egiptu i jednym z ośrodków kultu Seta. Ze względu na swe położenie geograficzne (punkt wyjściowy drogi do oazy północnej)

zarówno wtedy, jak i w czasach ptolemejskich, rzymskich, .bizantyńskich i arabskich stanowiło ważny ośrodek administracyjny i handlowy, przyciągający znaczną liczbę obcokrajowców, w szczególności Żydów, którzy chętnie tam się osiedlali. Miało własny port na zachodnim brzegu Kanału Józefa (Bahr 'Jusuf). W IVi V w. n.e. słynęło ze znacznej liczby kościołów i okolicznych klasztorów oraz było siedzibą biskupa. Upadek znaczenia O. rozpoczął się za czasów Mameluków. Miasto wyludniło się, popadło w ruin? i stało

się ubogą wioską. Prace wykopaliskowe na terenie ruin O; zapoczątkowane w zimie 1896/1897 r. przez badaczy angielskich, J. B. Grenfella i A. S. Hunta, doprowadziły do odkrycia ogromnej ilości napisanych na papirusach tekstów (przeważnie z okresu rzymskiego), mających niejednokrotnie wielką wartość naukową (np. Ichneutdj Sofoklesa, Logia lesu, fragmenty ewangelii kanonicznych i apokryficznych). Są one od r. 1898 do chwili obecnej publikowane w wydawnictwie Egypt Exploration Fund (Londyn) pt. The Oxyrhynchus Papyri (ukazało się już 25 tomów).

oktaeteris (gr. oktaeteris, od októ osiem i etos rok) cykl ośmioletni w chronologii greckiej, zw. też megas eniautós, wielki rok. Obejmował 8 lat, przy tym zwykle 3., 6. i 8. rok liczyły po 13 miesięcy. Ponieważ miesiące liczyły na zmianę 29 i 30 dni, cały cykl miał 2922 dni. W Atenach taki podział czasu stosowano już za Solona. Wprowadzić go miał Kleostratos z Tenedos w V w. p.n.e., lecz początek O. wywodzi się z dawnych kultów (np. w kulcie Apollina występuje okres ośmioletni, igrzyska pytyjskie odbywały się początkowo co osiem lat). O. została wprowadzona dla uniknięcia różnic w rachubie czasu, wynikających z podziału roku słonecznego na miesiące księżycowe. Z cyklu ośmioletniego prawdopodobnie, jako połowa cyklu, wywodzi się cykl czteroletni - olimpiada.

Oktawia zob. Octavii 1, 8.

Oktawian zob. Octavianus.

Oktawiusz zob. Octavii.

oktobol (gr. okto i obolós) srebrna moneta grecka wagi 5,14 g, wynosząca 8 oboli; wybijano ją bardzo rzadko.

oktodrachma (gr. okto i drachmę) moneta grecka równa 8 drachmom. O. srebrne wagi 34,92 g bito w Macedonii w VI w. p.n.e. i za króla Aleksandra I (498 - 454) oraz w Kartaginie w latach 241 -146 p.n.e. (waga 29,15 g). O. złote wagi 27,43 g bił Tyr w latach 126 - 125 p.n.e. i Egipt za Ptolemeuszy.

oktonar (yersus octonarius) wiersz łaciński składający się z 8 pełnych stóp, odpowiednik greckiego tetrametru akatalektycznego. O. występują w jambach, trochejach i anapestach. Dokładniej zob. jambiczny oktonar, trocheiczne wiersze 2.

Okypete mit. 1. jedna z Danaid. 2. jedna z Harpii, córka Thaumasa i Elektry, zw. też Okythoe lub Okypode.

Okypode zob. Okypete 2.

Okythoe zob. Okypete 2.

Olbia (gr. Olbid) 1. kolonia Miletu na północnym wybrzeżu Morza Czarnego, niedaleko ujścia rzek Borysthenes (Dniepr) i Hypanis (Boh), zwana też Olbiopolis lub Borysthenes. Kwitnące miasto handlowe w V i IV w. p.n.e., włączone następnie do państwa Mitrydatesa, przeżywało powtórny rozkwit w okresie cesarstwa rzymskiego. W r. 56 p.n.e. zostało zniszczone przez Getów. 2. silna twierdza w Azji Mniejszej na wybrzeżu Pamfilii. 3. inna nazwa miasta Astakos (zob. Astakos1 2). 4. (dziś prawdopodobnie Saint-Pierred'Almanarre); kolonia Massylii w Gallia Narbonensis, obok góry Olbianus, na wschód od Telo Martius (dziś Toulon). 5. miasto portowe na wschodnim wybrzeżu Sardynii.

Olbiades grecki malarz działający w Atenach po r. 278 p.n.e. Dziełem jego był obraz stratega Kallipposa w Buleuterionie ateńskim.

Olbiopolis zob. Olbia. l.

Olcadcs zob. Olkadowe.

Olcioium (Olchimum) dziś Dulcigno; stare miasto illiryjskie położone na południo-zachód od miasta Scodra; w r. 167 p.n.e., w czasie wojny z królem Illirii Gentiusem, opowiedziało się za Rzymem i dzięki temu zachowało samodzielność i suwerenność.

Olen z Likii, mityczny pieśniarz, któremu Herodot (IV, 35) przypisuje stare hymny delijskie. Późniejsza legenda mówi o nim jako o proroku Apollina, założycielu delfickiego kręgu świętego oraz jako o wynalazcy heksametru.

Oicnnius primipilaris za czasów Tyberiusza. Otrzymał rozkaz ściągnięcia od Fryzów daniny nałożonej przez Druzusa; jego chciwość i surowość doprowadziły do powstania w r. 28 n.e., w wyniku którego Fryzowie osiągnęli niezależność.

Olenos (gr. Olenos, łac. Olenus) 1. stare miasto w Etolii, w pobliżu Pleuronu, znane z wprowadzonego przez kuretów kultu Zeusa kreteńskiego. 2. miasto na Peloponezie, w zachodniej części Achai, nad rzeką Pejros, na południe od miasta Patraj. Należało do Związku Achajskiego. Opuszczone przez mieszkańców, za czasów Strabona leżało w gruzach.

Oleśnicki Zbigniew (1389 -1455) humanista, wychowanek Akademii Krakowskiej, sekretarz Władysława Jagiełły, później biskup krakowski i kardynał. Pozostawił kilkadziesiąt listów pisa-

nych wytworną łaciną, m. in. do Eneasza Syl-wiusza Piccolominiego; wydane w Codex epistularum saeculi XV.

oleum et operam perdidi łac. oliwę i pracę zmarnowałem, tzn. trudziłem się daremnie (Plaut, Poenulus I, 2, 119).

Oliaros (gr. ^liarós) dziś Antiparos; jedna z wysp Cyklad, położona na zachód od Paros, skolonizowana przez Fenicjan, w starożytności słynęła z malowniczych pieczar.

oligarchia (gr. oligarchia, od oligos nieliczny i drcho rządzę) jedna z form ustroju państw greckich, przy której władza znajdowała się w rękach stosunkowo nielicznej grupy ludzi (np. ustrój Aten w r. 411 p.n.e.). Termin ten pojawia się w literaturze greckiej w V w. p.n.e., u

Herodota (III, 82; V, 92) i Tukidydesa (Vni, 72). Później rozważania dotyczące tego ustroju znaleźć można w dziełach Platona, Arystotelesa i Polibiusza. Arystoteles rozróżnia cztery postacie o. Cechą charakterystyczną pierwszej postaci jest to, że sprawowanie urzędu jest dostępne tylko dla obywateli posiadających pewien cenzus majątkowy; drugiej - że obywatele mający wielkie dochody powołują według własnego uznania na urzędy obywateli nie mających takich dochodów; trzeciej-że stanowiska urzędowe są dziedziczne, czwartej zaś, że te dziedziczne urzędy sprawowane są przez osoby stojące ponad prawem. Ostatnią postać o. Arystoteles określa terminem dynasteja.

Oligyrtos (gr. Oltgyrtos) warownia w pól-nocno-wschodniej części Arkadii, pomiędzy Stym-falosem a Kafyaj, na górze tej samej nazwy.

Olimp (gr. Ólympos) 1. dziś gr. Ełymbos Vauno, tur. Semavat Evi; łańcuch górski oddzielający Macedonię od Tesalii. Zazwyczaj nazwa ta oznacza skrajną część tego łańcucha, ciągnącą się równolegle do wybrzeża Pierii, od miasta Dion do ujścia Penejosu. Dolina Penejosu oddziela O. od Ossy. W mitologii greckiej O. uchodził za siedzibę trzeciej dynastii bogów, wśród których panował Zeus. Nazw? O. nosiło w strożyt-ności wiele innych gór oraz miast. 2. góra w Lakonii obok Sellasji. 3. góra w pobliżu Olimpu.

4. góra w południowej części wyspy Lesbos.

5. dziś Keszisz Dag (KeSis Dag); góra w Mizji, na granicy pomiędzy Frygią i Bitynią. 6. dziś Kardiiz Jajla; masyw górski w Bitynii. 7. miasto w Libii na wzgórzu wulkanicznym zw. dziś Ja-nar Dag.

Olimpia (Olympia) miejscowość w Elidzie

u podnóża Olimpu i wzgórza Kronosa, na prawym brzegu Alfejosu, ośrodek słynnych igrzysk, zw. olimpijskimi (zob. olimpijskie igrzyska). O. dzieliła się na dwie części: jedną tworzyła gaj zw. Altu, otoczony od północy wzgórzem Kronosa, od południa i zachodu murem, od wschodu krużgankiem, stanowiący krąg poświęcony Zeusowi; druga część, nad brzegami Alfejosu i Kla-dejosu, mieściła budowle świeckie związane z igrzyskami. W gaju Zeusa wznosu się szereg budowli: świątynie, teatr, skarbce różnych miast oraz wiele posągów. Pośrodku gaju stała zbudowana w stylu doryckim świątynia Zeusa olimpijskiego (zw. Olympiejon), ze słynnym posągiem bóstwa, dłuta Fidiasza, zaliczanym do siedmiu cudów świata. W drugiej Części O. znajdował się stadion (łączący się ze świętym gajem za pomocą sklepionego tunelu), hippodrom, gim-nazjon, palestra oraz ratusz (buleutwion). Od r. 394, kiedy cesarz Teodozjusz zakazał odbywania igrzysk, O. poczęła stopniowo tracić zna-czeniel W VI w. zniszczyło ją trzęsienie ziemi. W XIX w. rozpoczęto badania archeologiczne;

znaleziska archeologiczne w O. mają wielkie znaczenie dla historii architektury i sztuki starożytnej.

olimpiada (gr. olympids) czteroletni okres czasu pomiędzy igrzyskami olimpijskimi. Wg o. liczyli Grecy czas, poczynając od pierwszej zapisanej o., tj. od r. 776 p.n.e. W historiografii posługuje sif o. po raz pierwszy sycylijczyk Timajos (III w. p.n.e.).

Olimpias (Olympids) 1. początkowo zwana Myrtalis, córka Neoptolemosa z Epiru, żona Filipa II Macedońskiego, matka Aleksandra W. Ze względu na jej zapalczywy charakter Filip rozszedł się z nią około r. 340 i poślubił Kleopatrę. Posądzano ją o udział w zamordowaniu Filipa. Cieszyła się przywiązaniem i miłością Aleksandra. Gdy Aleksander podjął wyprawę na Wschód, pragnęła sprawować rządy w Macedonii, na co jednak Aleksander się nie zgodził. Usiłowała zdobyć wpływ na sprawy państwowe w Macedonii, a potem w Epirze, dokąd

schroniła się po śmierci Aleksandra. W r. 319 wkroczyła do Macedonii z wojskiem Molossów, mszcząc się krwawo na swych przeciwnikach. Oblężona przez Kassandra w Pydnie została zmuszona do poddania się, a następnie skazana przez zgromadzenie ludowe na śmierć. 2, grecka malarka, wymieniana przez Pliniusza (XXXV, 148); czas życia bliżej nieznany.

Olimpiejon (gr. Olympiejori) 1. miasteczko w odległości 1500 kroków od Syrakuz, na wschodnim wybrzeżu Sycylii, na południe od ujścia rzeki Anapos. Tucydydes wymienia je często w związku z wyprawą sycylijską Aten-czyków, Liwiusz nazywa je Olympiinn, Diodor - Olympwn. 2. miejscowość na Delos. 3. świątynia Zeusa olimpijskiego w Atenach; budowę jej rozpoczął Pizystrat w VI w. p.n.e., a ukończył Hadrian w II w. n.e. Zbudowana w stylu korync-kim, rozmiarami i bogactwem ozdób budziła podziw w starożytności. Zachowało się kilkanaście kolumn. 4. świątynia w Olimpu, dzieło architekta Libona z Elidy, zbudowana w stylu do-ryckim, była typowym przykładem stylu tzw. "surowego", o ciężkich proporcjach, panującego w pierwszej poł. V w. Znajdował się w niej posąg Zeusa olimpijskiego, dzieło Fidiasza, zaliczany do siedmiu cudów świata. Zachowały się jedynie ruiny.

olimpijskie igrzyska obchodzone w Olimpii na Peloponezie ogólnogreckie igrzyska ku czci Zeusa. Za inicjatora o. i. uchodzi Herakles, za organizatorów ich - Likurg ze Sparty i Ifitos z Elis. Pierwsze o. i. zanotowane przez Greków przypadają na r. 776 p.n.e. Odbywały się co cztery lata, w czasie letniego przesilenia dnia z nocą. Przed rozpoczęciem igrzysk ogłaszano "święty" pokój, nakazujący zaprzestanie wszelkich walk i zapewniający bezpieczeństwo wszystkim zdążającym do Olimpii. Z całej Grecji oraz z kolonii greckich przybywali zawodnicy, widzowie, poselstwa miast i państw, kupcy z towarami. Zawodnikami mogli być tylko wolni i nieposzlakowani w opinii Hellenowie. Zwyczaj zabraniał kobietom udziału w igrzyskach, nawet w charakterze widzów. Nad przebiegiem uroczystości czuwali wybrani sędziowiehellanodiko-wie. Sprawdzali oni uprawnienia zgłaszających się zawodników, odbierali od nich przysięgę przestrzegania obowiązujących przepisów, rozstrzygali o zwycięstwie, przyznawali nagrody.. Uroczystości trwały pięć dni. Pierwszego dnia składano ofiary Zeusowi, odbierano przysięgę, segregowano zawodników. Drugiego dnia odbywały się na stadionie zawody chłopców w biegu, mocowanie się i walka na pięści, trzeciego - zawody mężczyzn w biegu, skoku, mocowanie się i walka na pięści oraz pankratwn (połączenie mocowania się i walki na pięści), czwartego wyścigi konne w hippodromie, pięciobój (pen-tatlon) i bieg hoplitów w stadionie. Ostatni

dzień, przypadający na pełnię księżyca, był dniem zwycięzców. Otrzymywali oni wieńce z gałązek świętego drzewa oliwnego (bezpośrednio po zwycięstwie obdarzani byli gałązkami palmowymi) i składali ofiary dziękczynne. Zwycięzcy przysługiwało prawo wystawienia swego posągu w gaju Zausa. Ku czci zwycięzców komponowano pieśni zw. epinikia. W czasie trwania igrzysk poeci wygłaszali swe utwory, historycy odczytywali wyjątki ze swych dzieł, państwa'podawały do ogólnej wiadomości zawarte układy. O. i. obchodzone ku czci Zeusa były uroczystością ogólnogrecką. W historii kultury Grecji odegrały ogromną rolę. Zasadnicze ich znaczenie polegało na budzeniu poczucia jedności narodowej Hellenów. Czteroletnie okresy czasu oddzielające poszczególne igrzyska stanowiły podstawowy cykl w chronologii Greków. Kres igrzyskom ' położył zakaz wydany przez Teodozjusza w r. 394 n.e.

Olimpiodor (Olympiódóros) 1. syn Lampona, wódz ateński z okresu wojen perskich. 2. nauczyciel Epaminondasa. 3. wódz ateński w czasie wojny z Kassandrem w r. 304 p.n.e. i z Demetriuszem Poliorketą w r. 287 p.n.e. Był również archontem ateńskim. 4. O. z Aleksandrii, filozof z czasów Justyniana, komentator Platona, którego naukę wyjaśniał w duchu neoplatońskim. Zachowały się jego scholia do dialogów Platońskich: Filebosa, Fedona, Gorgiasza i pierwszego Alcybiadesa oraz - Życie Platona. 5. aleksandryjski gramatyk i komentator Arystotelesa z VI w. Zachował się jego komentarz do Arystotelesa Meteorohgica. 6. O. z Teb egipskich, historyk z V w. n.e. działający w Bizancjum, brał udział w poselstwie na Węgry do króla Hunów. Dzieło jego, Historikój logój (Historia), w 22 księgach znamy głównie z wyciągu Focjusza i ekspertów Zosimosa. Jest to historia zachodniego cesarstwa rzymskiego od r. 407 do 425.

olimpioników listy wykazy zwycięzców na igrzyskach olimpijskich, podobnie jak listy py-tioników (czyli zwycięzców na igrzyskach py-tyjskich) zestawione w latach 340 - 334 p.n.e. przez Arystotelesa przy współudziale jego krewnego i ucznia, historyka Kallistenesa.

Olimpios (Olympios) grecki rytownik uprawiający technikę rytowania w kamieniu, działający w początkach IV w. p.n.e., znany z sygnatury na kameolu z przedstawieniem Erosa.

Olimpos (Ólympos) 1. mityczny śpiewak i muzyk, uczeń Marsjasza, związany z kultem

Wielkiej Macierzy; miał udoskonalić grę na aulosie. 2. muzyk frygijski z VII w. p.n,e. przebywający wśród Greków; wywarł wielki wpływ na rozwój muzyki greckiej, wprowadzając do niej grę na aulosie. 3. grecki rzeźbiarz z Sikionu przypuszczalnie z V w. p.n.e., wymieniany przez Pauzaniasza jako twórca posągu Ksenofonta z Achai, zwycięzcy w walce na pięści. 4. lekarz przyboczny Kleopatry, który opisał jej dzieje, jak informuje nas o tym Plutarch.

Olint (gr. Ólynthos, łac. Olynthus) kolonia grecka na półwyspie Chalkidyke, na północ od Potidai, niedaleko od północnego wybrzeża Zatoki Termaickiej. W okresie rozkwitu używało jako portu miasta Mekybema. Najważniejsze miasto greckie na wybrzeżu macedońskim. W okresie wojen perskich dostało się w ręce trackich Bottiajów. Od r. 479 na powrót greckie, początkowo należało do Związku Morskiego Aten, później stało na czele Związku miast Sithonii i długo broniło niezależności przeciw Atenom, Sparcie i Macedonii. W r. 380/79 uległo Sparcie, w r. 375 przyłączyło się do nowego Związku Morskiego Aten. Zostało zdobyte i zburzone przez Filipa II Macedońskiego w r. 349/48 p.n.e.

Olisipo (albo Olisippo, Olysipo, Ulysippo) dziś Lizbona; miasto w Luzytanii na prawym brzegu Tagu, w czasach panowania Rzymian municipium nazwane Felicitas lulia. Słynne w starożytności z rączych koni.

olitorium forum (łac. od olus jarzyna) rynek warzywny w Rzymie, położony w dolinie między Kapitelem a Tybrem, za porty Carmentalis.

oliwa (gr. elaja, łac. olea) produkowano o rozgniatając owoce oliwki w kamiennej kadzi kamieniem w kształcie dysku poruszanym za pomocą poziomego drąga; miąższ wyciskano.

Najwyżej ceniona była o. attycka, główny produkt eksportu Aten: 39 litrów kosztowało w IV w. p.n.e. 36 drachm; o. italska była gorsza i tańsza: 12 litrów kosztowało l asa. O. była najczęściej stosowanym tłuszczem i przyprawą. Używano jej również do oświetlania i do pielęgnacji skóry. Oliwka, pochodząca prawdopodobnie z południowych wybrzeży Azji Mn., uprawiana była na całym wybrzeżu Morza Śródziemnego. Wymagała starannej hodowli; szczepy sadzono w szkółkach, po 5 latach przesadzano je. Zbiór odbywał się w zimie. Owoce oliwki były ulubioną potrawą, spożywano je świeże, smażone na słodko i marynowane. Gałązka oliwna była w Grecji emblematem oczyszczenia i symbolem pokoju, wieńce - odznakami zwycięstwa.

Olizon (gr. Olizon) miasto na wybrzeżu Magnezji (w Tesalii), nad Zatoką Pagazejską (Pelaz-gijską), naprzeciw Artemizjon na Eubei.

Olkadowie (łac. Olcades) lud w Hispania Tar-raconensis, nad górnym biegiem rzeki Anes.

olla łac. pojemne, pękate naczynie gliniane, szklane, brązowe lub kamienne służące Rzymianom do przechowywania wina, oliwy, winogron, orzechów. O. były używane także do przechowywania prochów zmarłych. Jako urny grobowe miały często wyryte lub wyżłobione na brzuścu imię zmarłego.

ollarium łac. część kolumbarium (zob. cofam' barwni) w formie niszy, w którą wstawiano urny (w kształcie naczyń zwanych olla) z prochami zmarłych.

Ollius (dziś Oglio), rzeka w pomocnej Italii, wypływająca u stóp góry Tonale w Alpach, dopływ Padu.

Olmiaj (gr. Olmid], łac. Olmiae, Holmiae Promontorium) północno-wschodni przylądek w Ko-ryntii, nad Zatoką Alcyońską (sinus Alcyonius).

Olofyksos (gr. Olofyksos, łac. Olophyxus) miasto na półwyspie Akte, w Macedonii.

Oloosson (gr. Ohosson) dziś Elassona; miasto w Tesalii (w okolicy zwanej Hestiajotis). Miasto to nazwał Homer "białym", ponieważ w okolicy znajdują się złoża białej glinki.

Olophyms zob. Olofyksos.

Oloros ojciec Tukidydesa, ze znakomitego rodu trackiego; osiedlił się w Atenach w V w. p.n.e.

Olpaj (także Ólpe) warowne miasto w Akar-nanii, na wschodnim wybrzeżu Zatoki Ambrakij-skiej (sinus Ambracius), miejsce sprawowania sądów dla Akarnanii.

Ołtos attycki malarz waz działający w ostatniej ćwierci VI w. p.n.e., znany z sygnatury na dwóch czarach garncarza Euksitheosa. Charakterystyczny styl (grube, ciężkie proporcje postaci) pozwala przypisać mu ok. 100 nie sygnowanych naczyń stylu czerwonofigurowego, m. in. z podpisami garncarzy Ńikostenesa, Pampajosa i Sikanosa. Część czar zawiera wewnątrz przedstawienia w stylu czamofigurowym. O. był niewątpliwie uczniem malarza pracującego dla garncarza Aridokidesa.

Oluros (gr. Oluros) 1. miasto w Achai, w dolinie Sytasu, na granicy sikiońskiej. 2. miasto w Messenii, na południe od rzeki Neda.

Olyrnpia

Ołympia zob. Olimpia.

Ołympias zob. Olimpias.

Olyinpiejon (Olympion, Olympwm) zob. Olim-piejon.

Ołympiodoros zob. Olimplodor.

Ołympios (gr. Olympios olimpijski) przydomek wielu bogów i bogiń greckich, przede wszystkim Zeusa i bóstw zamieszkujących Olimp.

Olyrnpiosthenes grecki rzeźbiarz z końca V w. p.n.e., któremu Pauzaniasz przypisuje trzy posągi Muz na Helikonie.

Ołympos zob. Olimp, Olimpos.

Olynthos zob. Olint.

ołtarz zob. ara.

Ombrike, Ombrikoj zob. Umbria.

omen łac. pomyślny lub niepomyślny znak wróżebay, szczególnie - słowo przypadkowo wypowiedziane interpretowane jako wróżba;

był to jeden ze sposobów wróżenia u starożytnych Greków i Rzymian. Niepomyślne o. można było odwrócić ofiarami i odpowiednimi formułami. Zob. wróżby.

Omfale mit. córka Jardanosa, królowa Lidii. Herakles ukarany za zabójstwo Ifitosa był przez trzy lata na służbie u O., która kazała mu spełniać posługi kobiece i ubierać się w strój kobiecy.

Omfalion grecki malarz działający w końcu IV w. p.n.e., niewolnik i uczeń Nikiasza.

omfalos (gr. omfalós, dosł. pępek) 1. spiczaste wzniesienie na środku tarczy. 2. określenie Delf ("pępek świata") używane przez poetów. Wg mitu dwaj bogowie wysłani jednocześnie przez Zeusa ze wschodu i zachodu spotkali się w Delfach; na pamiątkę tego umieszczono w świątyni Apollina dwa złote orły. Orły te usunął wódz fokijski Filomelos w czasie wojny świętej (polowa IV w. p.n.e.).

omne tulit punctum qui miscuit udle dulci łac. wygrał ten, kto połączył pożyteczne z przyjemnym (Horacy, Ars poetica w. 343); omne tulit punctum (miał najlepszy rzut) zwrot zaczerpnięty z gry w kostki.

omnia mea meciim porto łac. całe swoje mienie (dosł. wszystko moje) noszę z sobą; powiedzenie przypisywane greckiemu filozofowi Biasowi, który miał je wypowiedzieć uchodząc z ojczystej Priene w chwili, gdy wróg zajmował miasto.

onager (łac., gr. ónagros, także monmkori) machina miotająca kamienne pociski (zob. machiny -wojenne), używana przeważnie przy zdobywaniu miast. Podstawę jej stanowiła masywna, prostokątnego kształtu rama przesuwana na kołach. Między belkami ramy przeciągnięta była wiązka silnych, elastycznych cięciw. W środek skrętu cięciw wciśnięty był drewniany drążek zwany miotaczem, na którego końcu zamoco-wywano pocisk. Miotacz napinano,- odciągając go do tyłu za pomocą sznura nawijanego na poziomy walec. Po

zwolnieniu sznura skręt cięciw przywracał miotacz z wielką szybkością do pionowej pozycji, przy czym miotacz uderzał gwałtownie o uchwyt oporowy. Skutkiem wstrząsu kula kamienna wylatywała z wielką siłą w kierunku celu. O. mógł wyrzucać pociski kamienne o wadze 1,5 kg na odległość do 350 m. Machina ta nie odznaczała się zbyt dużą celnością, co stanowiło jej zasadniczą wadę.

Onajthos rzeźbiarz grecki, pochodzenie i czas działania niezane. Wykonał z bratem Fylakosem i jego oraz swoimi synami rzeźbę Zeusa, którą Megarejczycy ustawili w Olimpii.

Onasimedos grecki rzeźbiarz, żyjący prawdopodobnie ok. r. 300 p.n.e. Pauzaniasz przypisuje mu posąg Dionizosa wykonany w pełnym odlewie z brązu, stojący w Tebach koło posągu Kadmosa.

Onasimos jeden z epików greckich z I w. p.n.e. Utworów jego nie znamy.

Onatas z Eginy, syn Mikona, grecki rzeźbiarz tworzący w pierwszej ćwierci V w. p.n.e. dla Olimpii, Delf i Aten, jeden z najwybitniejszych artystów pod koniec okresu archaicznego. Wykonał m. in. brązowy posąg Apollina, który znajdował się potem w posiadaniu Attalidów w Per-gamonie i był opiewany w epigramie przez Antypatra z Sydonu, oraz - posąg Hermesa, dar Arkadyjczyków dla Olimpii. Przy posągu tym współpracował Kalliteles, którego Pauzaniasz uważa za syna lub ucznia O. Sygnatura O. zachowała się na. jednej z baz na Akropolis ateńskiej.

Oncae zob. Onkaj,

Onchesmos portowe miasto w Chaonii (w Epi-rze), położone naprzeciw Korkyry.

Onchestos (gr. Onchestós) 1. miejscowość w Beocji na południowo-wschodoim brzegu jeziora Kopais, z gajem i świątynią Posejdona, miejsce sądów amfiktionii beockich. 2. rzeka w Tesalii, przepływająca przez Kynoskefalaj i wpadająca do jeziora Bojbeis; prawdopodobnie ta sama, którą Herodot nazywa Onóchonos.

Oneja (Ónejori) Góry Ośle, pasmo górskie

rozciągające się od Koryntu do Kenchreaj i dalej do Beocji, po Kitajron. Onejon zob. Oneja.

Onejrokritika (gr. Onejrokritika) Sennik, zachowane dzieło (w 5 księgach) Artemidora z Efezu (II w. n.e.). Jest to kompilacja z dawnych, nie zachowanych autorów. Zasługuje na uwagę jako przyczynek do historii kultury.

Onesandros (lub Onosandros) 1. dyrektor biblioteki aleksandryjskiej z okresu po r. 89 p.n.e. 2. pisarz rzymski żyjący w poł. I w. n.e, za panowania Klaudiusza i Nerona, autor (zachowanego) dzielą w języku greckim Sirategikós (o obowiązkach wodza), dedykowanego konsulowi z r. 89, C. Yeraniusowi. Wg Księgi Suda miał jeszcze napisać dzieło o taktyce Taktikd, pismo o fortelach wojennych Peri strategemdton oraz komentarz do Politei Platona, wskutek czego zalicza się O. do platoników.

Onesas grecki rytownik, uprawiał technikę rytowania w kamieniu, działał w okresie hellenistycznym; znany z sygnatury na kameolu z głową Heraklesa oraz na szklanym odlewie starożytnym z zaginionej gemmy z przedstawieniem Muzy z lirą.

Onesikritos z Astypalaja albo Eginy, cynik, uczeń Diogenesa, uczestnik wyprawy Aleksandra W., sternik okrętu królewskiego, starszy sternik w wyprawie Nearcha wzdłuż wybrzeży Iranu, autor fantastycznej historii o wychowaniu Aleksandra, Pos Aleksandros whthe, napisanej w latach 323 - 281 p.n.e. w jeż. greckim, zacho< wanej we fragmentach.

Onesimos 1. grecki rytownik w kamieniu, działający w ostatniej ćwierci VI w. p.n.e., znany z inskrypcji na dwóch skarabeuszach ze steatytu, przedstawiających Satyra (obecnie w Bostonie) oraz klęczącego wojownika (obecnie w Luwrze). 2. attycki malarz waz działający w pierwszej połowie V w. p.n.e., znany z sygnatury na czarze czerwonofigurowej (obecnie w Luwrze). Na podstawie analizy stylu przypisuje mu się ponad 40 zachowanych czar czerwono-figurowych.

Onestes z Koryntu (według innej wersji - z Bizancjum), poeta grecki z I w. n.e., autor epigramów (zachowanych w Anthohgia Pala-tina). Onezander zob. Onesandros. Onezykryt zob. Onesikritos. Onka przydomek Ateny czczonej w Beocji, w Onkaj (okolica Teb), gdzie była poświęcona

jej świątynia. Kult Ateny O. miał być przeniesiony przez Kadmosa do Penicji.

Onkaj (łac. Oncae) 1. miasto w Arkadii. 2. miejscowość w Beocji koło Teb, znana z kultu Ateny Onka. Onochonos zob. Onchestos 1. Onomakristos poeta i zbieracz przepowiedni, który żył w Atenach za czasów Pizystrata i jego synów. Wg Arystotelesa O. zebrał i uporządkował pieśni mitycznego Orfeusza. Inne źródła informują, że O. brał udział w redakcji literackiej eposów homeryckich. Wg Herodota został skłoniony do fałszowania dla celów politycznych przepowiedni Muzajosa, za co go Hipparch wypędził z Aten w r. 516 p.n.e. O. miał się udać do Suzy, na dwór perski Kserksesa i tam działać na szkodę Grecji.

Onomarchos 1. przywódca Fokijczyków w tzw. wojnie świętej, prowadzonej w latach 355 - 346 pomiędzy Fokidą a Tebami. O. i brat jego, Filo-inelos, zagarnęli skarby świątyni delfickiej i napadli na sąsiednie miasta. O. pokonał Filipa Macedońskiego, którego wezwał na pomoc Związek miast tesalskich, a w r. 353/2 - Tebańczyków. U szczytu swej potęgi pokonany przez Filipa Macedońskiego poległ w bitwie pod Tebami. 2. O. z Audros, przedstawiciel drugiej sofistyki w II w. n.e.; działał w Atenach obok Klaudiusza Hadriana i Chrestosa z Bizancjum, skłaniał się raczej do azjańskiego kierunku wymowy (zob. azjanizm). Dzieła jego nie zachowały się.

Onomastos 1. zaufany oficer Filipa V Macedońskiego; miał pod swoim zarządem wybrzeże Tracji. 2. lokalny historyk wyspy Rodos, żyjący w epoce hellenistycznej, wymieniony tylko przez Timachidesa w tzw. Kronice z Lindos z II w. p.n.e.

onomatopeja (łac. onomatopoeia, gr. onomato-pojia; gr. ónoma, dop. onómatos imię i pojeo tworzę) tworzenie wyrazów przez naśladowanie dźwięków charakterystycznych dla zjawisk tymi wyrazami określonych, np. }ac. pipio (piszczeć);

łac. tintino (brzęczeć) lub zestawienie w zdaniu odpowiednich dźwięków naśladujących głosy przyrody, np. wiersz naśladujący głosy żab:

quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere tem-ptant (Owidiusz, Metamorfozy VI 376): chociaż są pod wodą, pod wodą usiłują złorzeczyć. Onosandros zob. Onesandros. Opalia święto ku czci bogini Ops obchodzone w Italii po jesiennych zasiewach.

Opeconsiva (Opiconswia) święto obchodzone

w Rzymie 25 sierpnia ku czci bogini Ops, mającej przydomek Consivia. Uroczystościom towarzyszył Ppntifex Maximus i westalki. Zob. Ops.

Opelius (Opilius) zob. Macrinus Marcus Opelius.

Ophis zob. Ofis.

Ophrynium zob. Ofrynejon.

Opici zob. Oskowie.

Opiconsiyia zob. Opeconsiva.

opifices (łac. 1. p. opifex) najniższa kategoria najemnych pracowników fizycznych w Rzymie. Byli to woźni, dozorcy, pracownicy rolni, tragarze, posłańcy, kucharze itp. Z usług ich korzystali ci, którzy nie mieli niewolników lub nie mogli utrzymać dostatecznej ich liczby. Zarówno prywatny najemca, jak państwo zawierali z robotnikiem umowę na dniówkę.

Opikowie (Opici) zob. Oskowie.

Opilius Aurelius wyzwoleniec, nauczyciel filozofii i gramatyki łacińskiej, działający w Rzymie ok. r. 90 p.n.e.

Opimii Opimiusze, rzymski ród plebejski. 1. Lucius Opimius, konsul rzymski z r. 121 p.n.e. Jakkolwiek był pochodzenia plebejskiego, stanął na czele optymatów w walce przeciwko Gaju-szowi Grakchowi i jego zwolennikom. Po zwycięstwie optymatów zbudował świątynię bogini Zgody (Concordia) i bazylikę zw. basilica Opimia. Był jednym z 10 posłów rzymskich, którzy mieli podzielić Numidię między Jugurtę i Adherbala. O. dał się przekupić przez Jugurtę, za co został wygnany. Zmarł w Dyrrachium. 2. O.uintus O., trybun ludowy w r. 75 p.n.e. oskarżony o to, że występował przeciwko ustawie Sulli zakazującej trybunom ludowym sprawowania urzędów, otrzymał wyrok skazujący.

opistodomos (gr. opisthódomos) tylna część świątyni greckiej, niekiedy zamykana kratą i pełniąca rolę skarbczyka-zakrystii. W dalszym znaczeniu - ateński skarbiec państwowy, mieszczący się w o. Partenonu.

opistograf (łac. opisthographum, od gr. ópisthen z tyłu, z drugiej strony, i grdfó piszę) papirusowy zwój (yolumen) zapisany po obu stronach.

Opitergini moutes góry na północ od Opi-tergium.

Opitergium (łac., gr. Opitergion) dziś Oderzo;

miasto, kolonia rzymska w Wenecji (Yenetia) nad rzeką Likwcncją, przy drodze prowadzącej z Akwilei do Werony.

Oppian (Oppianos) 1. O. z Anazarbos w Cylicji, poeta grecki żyjący ok. 181-211/2, autor (zachowanego) eposu dydaktycznego Halieutikd

(O rybołówstwie) w 5 księgach, wzorowanego na dydaktycznej poezji aleksandryjskiej. Wiadomości przyrodnicze czerpał O. z dzieł Leonidasa z Bi-•zancjum (I w. p.n.e.) i Aleksandra z Myndos (I w. p.n.e.) oraz z własnych obserwacji poczynionych na wyspie Melita, gdzie pozostawał niemal do końca życia, towarzysząc dobrowolnie ojcu, skazanemu na wygnanie przez Septymiusza Sewera, a ułaskawionemu dopiero przez Kara-kalię, entuzjastę poezji O. 2. O. z Apamei w Syrii, żyjący w II-III w., identyfikowany niesłusznie z poprzednim, autor (zachowanego) utworu Kynegetikd (O myślistwie) w 4 księgach. Przypisywany O. epos Ikseutikd (O łowieniu ptaków) nie zachował się; prozaiczną parafrazę tego utworu dał Euteknios.

oppidum (łac., dosł. obwarowanie, miasto) loża, miejsce w cyrku rzymskim dla osoby przewodniczącej wyścigom. Zob. circus.

Oppi rzymski ród plebejskiego pochodzenia. 1. Spurius Oppius Cornicen, jeden z decemwirów w r. 451 p.n.e., wraz z kolegami bezprawnie przedłużył okres sprawowania tej władzy. Oskarżony o to odebrał sobie życie. 2. Marcus O., wybrany przez żołnierzy na wodza w czasie wyprawy na Rzym zorganizowanej w r. 449 p.n.e. w celu ukarania Appiusza Klaudiusza za śmierć Wirginii (zob. Ciaudii l). 3. Caius O., zaufany pełnomocnik Cezara w Rzymie; w czasie pobytu Cezara w Galii zajmował się jego sprawami. Podczas wojny domowej w r. 49 był pośrednikiem między walczącymi. W czasie wyprawy Cezara do Grecji O. wiąz z Balbusem jako pełnomocnicy Cezara odgrywali wielką rolę w Rzymie. Cyceron starał się o ich względy. Po śmierci Cezara O. stanął po sironie Oktawiana. 4. O. Statianus, legat Antoniusza w wojnie z Fartami w r. 36 p.n.e. Zginął w czasie tej wojny.

Oppius mons łac. nazwa niejasna etymologicznie, oznaczająca południowy cypel Wzgórza Eskwilińskiego (zob. Esquilmus mons), oddzielonego na północy od Cispius mons doliną Subura, a na południu - od Caelius mons - doliną Colosseum. O. m. i Caelius łączy się w płasko-wzgórze eskwilińskie w obrębie murów serwiańskich. Określenie tego terenu jako O. m. było używane prawdopodobnie do końca republiki. Na O. m. znajdowały się kolejno przerabiane i przebudowywane następujące budowle: Domus Aurea Neroni zbudowany po r. 64 n.e., gdzie w r. 1506 znaleziono tzw. grupę Laokoona;

Thermae Titi zbudowane dla cesarza Tytusa ok,

r. 79 n.e. oraz Thermae Tratom wg projektu greckiego architekta Apollodorosa z Damaszku, wzniesione prawdopodobnie na przełomie I i II w. n.e.

oppositio (łac., gr. anttthesis) antyteza, figura retoryczna polegająca na przeciwstawieniu wyrazów lub zdań zawierających myśl przeciwną, np. Brevis a natura fiobis vita data est, at memoria bene reddltae vltae sempitema (Cyceron, FiUpiki XIV 32): natura dała nam krótkie życie, lecz pamięć dobrze dokonanego żywota jest wieczna.

Ops mit. małżonka Saturna, rzymska bogini urodzaju i dostatku, opiekunka rolnictwa. Wyobrażano sobie, że mieszka w ziemi, dlatego zwracając się do niej, dotykano ziemi. Kult jej związany był z kultem Saturna, ku jej czci obchodzono święta zw. Opatia i Opeconsivia. Utożsamiano ją z grecką Reą.

Opsius jeden z oskarżycieli Titiusa Sabinusa, skazany na śmierć przez Tyberiusza.

Optatianus '(Publllius O. Porphyrius) poeta rzymski z czasów Konstantyna W., autor panegiryku poświęconego cesarzowi.

opteria (gr. opt^ria) w Grecji dary składane pannie młodej przez męża, przyjaciół i krewnych w drugim lub trzecim dniu po uroczystościach weselnych. optymaci (łae. opli/notes, od optimus najlepszy;

dosł. przekład gr. dristoj) taką nazwę nadało sobie stronnictwo-konserwatywnej arystokracji rzymskiej, nobilów broniących interesów arystokracji ziemiańskiej i autorytetu senatu, w przeciwstawieniu do stronnictwa popularów (popu-lares), walczących o interesy biedoty miejskiej i wiejskiej, popieranych przez zgromadzenie ludowe, a niekiedy i przez ekwitów. Oba te stronnictwa utworzyły się w drugiej poł. II w. p.n.e., kiedy konsul Opiniusz 'wystąpił przeciw Grak-chom i ich reformom. Po raz wtóry zaciekłą walkę stoczyły ze sobą oba te ugrupowania polityczne za czasów Mariusza i Sulli.

Opus najważniejsze miasto Lokrydy wschodniej, która od niego wzięła nazwę Lokrydy Opunckiej;

leżało nad brzegiem Zatoki Eubejskiej, miało być ojczyzną Patroklosa.

opus (łac., dosł. praca, wykonanie) 1. terminem tym określa się wątki murów rzymskich, wykonanych z kamieni lub cegieł, bądź z materiału łączonego. Rozróżnia się: 1) o. quad-ratum, najstarsze (na wzór greckich) wątki murów wykonywane z kwadratowych bloków kamiennych, początkowo z tufu, następnie z kamieni twardszych. Wątek ten znany jest od I w. p.n.e. i występuje m. in. w resztkach murów świątyni Jupitera Statora na Palatynie. Wielkość bloków wynosiła od 2 do 4 stóp rzymskich, łączenie następowało przez użycie żelaznych klamer; 2) o. incerium nieregularne bloki łączone zaprawą, wątek znany w II w., występuje m. in. w Portyku Emilii; 3) o. reticulatum (od reticu-lum siatka) bloki kamienne cięte w kształt skośnych czworoboków, dopasowywane do siebie przy układaniu muru. Występuje od I w. p.n.e. do II w. n.e., znany m. in. z willi Hadriana w Tivoli; 4) o. testaceum (od tetta cegła) lub lateritlum (od later cegła) trójkątne cegły układane w ten sposób, że podstawy cegieł tworzyły zewnętrzną fasadę muru. Sposób bardzo rozpowszechniony od I w. do końca cesarstwa;

5) o. mixtum wątek mieszany, użycie cegieł i kamieni w układzie pasowym, na zmianę. Występuje w murze zewnętrznym Cyrku Maksencjusza z r. 309 n.e. 2. o. publicum każda budowla, inwestycja wznoszona na koszt państwa lub gminy. Nadzór nad nimi mieli cenzorowie, a w późniejszych czasach - cesarze, którzy ustanawiali tzw. cwatores operum publicorum; do nich należało załatwianie wszelkich spraw z nrzedsiebiorcą budowlanym.

Oracula Sibyllina zob. Sybillińskie księgi. oraculum łac. (gr. mantźjort) wyrocznia; oznacza odpowiedź wieszczą, przepowiednię boga lub herosa udzieloną w miejscu określonym, częściej - samo miejsce poświęcone, w którym udzielane były odpowiedzi. Najstarsza w Grecji była wyrocznia Zeusa w Dodonie (gdzie wróżono z szumu dębu), wspomniana u Homera, a więc powstała najpóźniej w IX w. p.n.e. Równie dawne były prawdopodobnie wyrocznie Gai w Delfach {"Olimpu. Były to szczeliny skalne, z których miały wydobywać się opary; pod działaniem tych oparów wróżka, np. słynna Pytia w Delfach, miała przepowiadać w transie przyszłość. Z czasem w pobliżu ważniejszych wyroczni tworzyły się duże nieraz ośrodki kultowe, tak np. wyrocznia Apollina w Delfach rozrosła się w olbrzymi okręg święty (zob. Delfy). Wyrocznia ta, będąc głównym ośrodkiem wróżbiarstwa greckiego, wywarła swymi orzeczeniami ogromny wpływ na rozwój organizacji

politycznej, życia gospodarczego i artystycznego w Gwy. Najlepiej zachował się plan budynku wyroczni Apollina w tzw. Didymajon w Milecie z VI w. p.n.e.

Poprzez przedsionek z 4 rzędami kolumn wchodzono po schodach do sali porad, gdzie czekali wierni, dopuszczeni tu po uprzednim oczyszczeniu się i złożeniu ofiar. Właściwy adyton ze źródłem przynoszącym natchnienie, ze świętymi oliwkami i trójnogiem, na którym siedziała wróżka, znajdował się w dalej położonej celli. Procedura udzielania porad była zależna od charakteru wyroczni i bardzo rozmaita (zob. dmnatio). Początkowo sanktuariami kierowały rody kapłańskie, np. Trakidzi i Deukalionidzi wyrocznią delficką, Batrachidzi - wyrocznią w Milecie. Od VI w. p.n.e. rodom tym pozostawiono tylko przywileje honorowe, a wyrocznie były kierowane przez miasta-państwa, które powierzały prowadzenie sanktuarium wybieranym kapłanom. Kopie pytań i odpowiedzi przechowywano w archiwum. Miasta także zasięgały porad wyroczni, delegując w tym" celu specjalnych posłów. Wyrocznie przywiezione przez nich składano w archiwach państwowych, np. w Atenach na Akropolis. Odpowiedzi wyroczni bardziej lub mniej autentyczne doszły do naszych czasów we wzmiankach u autorów starożytnych, np. Herodota, Pauzaniasza oraz na inskrypcjach greckich. W Grecji istniało wielu prywatnych zbieraczy i komentatorów wyroczni, jednym z nich był Mnaseas z Patraj, który spisał (nie zachowany) zbiór wyroczni del-fickich. W okręgach świętych, zwłaszcza Asklepiosa (ostatnio w Koryncie), znajduje się w czasie prac wykopaliskowych liczne evxota (m. in. wyobrażenia chorych członków ciała, np. rąk, nóg), składane w podzięce wyroczni za udzielone dobre rady.

orant (od łac. orare modlić się) w sztuce antycznej i późnoantycznej postać przedstawiona w geście modlitewnym.

Orbilius Pupillus ur. w Benewentum, prowadził szkołę początkowo w swoim rodzinnym mieście, od r. 61 p.n.e. w Rzymie, gdzie zdobył duże uznanie. Mimo to żył w biedzie, co uczyniło go przykrym dla otoczenia i dla uczniów. Wspomina o tym Horacy, który uczęszczał do jego szkoły:

orbis (łac., dosł. koło) szyk bojowy polegający na ustawieniu żołnierzy w nieforemny czworobok, plecami do środka. Pozwalał na obronę w razie otoczenia przez nieprzyjaciół.

Orbius Publius prawnik z czasów Cycerona. W r. 63 p.n.e. jako pretor zarządzał Azją.

Orbona mit. rzymska personifikacja bez-dzietności i sieroctwa; ołtarz jej znajdował się w Rzymie, w świątyni Larów.

Orca (Quintus Yalerws O.) zob. Valerii 16.

orca łac. duże naczynie rzymskie dwuimadło-we do przechowywania peklowanego mięsa, suszonych ryb, owoców, wina. Kształt nie daje się określić na podstawie źródeł literackich.

Orcades Insulae zob. Orkady.

orchestra gr. "tanecznia", pierwotnie w Grecji starożytnej plac o gładko ubitej powierzchni lub wybrukowany, na którym tańczył i śpiewał chór podczas uroczystości ku

czci Dionizosa. Na placu tym znajdował się ołtarz boga (thy-mele). O. utrzymała się w teatrach jako miejsce przeznaczone dla chóru, otoczone z trzech stron miejscami dla widzów (widownia) a z czwartej strony miejscem, na którym występowali aktorzy (zob. teatr, skene). W teatrze rzymskim widownia objęła także o. (parter w teatrze dzisiejszym), gdzie znajdowały się miejsca dla senatorów.

Orchomenos1 mit. 1. syn Likaona, założyciel arkadyjskiego miasta O. 2. syn Zeusa czy też Eteoklesa i Hezjony, król beockiego O. 3. syn Minyasa, ojciec Atamasa i Diochtondy.

Orchomenos2 1. miasto we,, wschodniej Arkadii, na północ od Mantynei, położone na zboczu górskim. W czasie drugiej wojny messeńskiej było siedzibą króla Aristokratesa. W tym okresie rozszerzyło swe posiadłości daleko w głąb Arkadii i Messenii. W czasach macedońskich należało do Związku Achajskiego; wtedy prawdopodobnie nastąpił upadek miasta. 2. jedno z najdawniejszych i najładniejszych miast w Beocji, leżało nad jeziorem Kopais. W czasach legendarnych, przed'wojną trojańską, miało być stolicą państwa obejmującego zachodnią Beocję. Po wojnie trojańskiej zostało opanowane przez Teby i straciło znaczenie, stając się członkiem Związku Beockiego. W czasach historycznych było miastem niezależnym do r. 367 lub 364, kiedy zostało zniszczone przez Teban. Odbudowane przez Onomarchosa z inicjatywy Aten (dążących do osłabienia Teb) w r. 353. zostało ponownie przez Teban zburzone. Odbudował je znowu Filip w r. 338. W czasach Strabona znajdowało się w ruinie. Zachowały się resztki tzw. skarbca Minyasa.

Orcivius (Caius O.) pretor w r. 66 p.n.e., sprawował urząd razem z Cyceronem; oskarżony znalazł obrońcę w Cyceronie.

Orcus mit. wg ludowych wierzeń rzymskich bóstwo śmierci, a także podziemne miejsce przebywania zmarłych. Pod wpływem religii greckiej

Rzymianie utożsamili O. z Plutonem (lub z Dis Pater).

ordo łac. tym terminem, oznaczającym w zasadzie właściwy porządek, określali Rzymianie:

1) szereg, rząd (np. rząd miejsc w teatrze), szyk;

2) porządek następstwa w czasie lub następstwa określonego przepisami prawnymi, np. kolejność piastowania urzędów (ordo magistratuum), hierarchię wyższych stanowisk urzędniczych (ordo dignitatum), rangę, kolejność pełnienia liturgii (munera), kolejność powoływania grup dziedziców przy spadkobraniu według prawa pretorskiego (ordo m possessionibus), normalną procedurę sądową cywilną i karną (ordo iudiciorum priva-torum wzgl. publicoruni)', 3) zwartą grupę ludzi, korporację, np. centurię i każdy inny oddział wojskowy, senat rzymski (ordo amplissimus), radę municypalną (ordo decurionum), różnego rodzaju stowarzyszenia lub ich zarząd (ordo collegii), stan senatorski (ordo senatorius), stan rycerski (ordo eguester), grupę ludzi o jednakowej randze wzgl. zawodzie (np. ordo publicano-rum) lub klasę ludzi (np. imus ordo).

ordo equester zob. ekwici.

Ordowikowie (łac. Ordovices) lud zamieszkujący zachodnie wybrzeże Brytanii (Britania Romana).

oready gr. mit. nimfy górskie; otrzymywały nazwy od poszczególnych gór, jak np. Peliady - nimfy góry Pelion, nimfy diktejskie (nimfy góry Dikte na Krecie) i in.

Orejbasios zob. Orybazjusz.

Orejbelos attycki garncarz z lat 470 - 440 p.n.e., znany z sygnatury na kraterze znalezionym na Akropolis ateńskiej.

Orejtaj zob. Oritowie.

Orejtyja (Orejthyja) mit. córka Erechteusa porwana przez Boreasza do Tracji, matka Kleopatry, Zetesa i Kalaisa.

Oreos (gr. Oreos, łac. Oreus) miasto w północnej części Eubei, nad rzeką Kallas, u stóp góry Telethrium; pierwotnie nazywało się Hestiaja lub Histiaja. Po wojnach perskich pozostawało pod hegemonią Aten. W czasie buntu w r. 445 O. został zdobyty przez Peryklesa, mieszkańców wysiedlono i sprowadzono Ateńczyków. Położenie O. miało duże znaczenie strategiczne. ^

Oresteja historia Orestesa; zazwyczaj określa się tym terminem trylogię Ajschylosa, obejmującą trzy tragedie: Agamemnon (śmierć Agamem-nona, ojca Orestesa, z ręki żony, Klitajmestry);

Choefory (zemsta Orestesa, śmierć Klitajmestry);

Eumenidy (pokuta i oczyszczenie Orestesa). Zob. Ajschylos, Orestes, Klitajmestra.

Orestejon zob. Oresthejon.

Orestes1 mit. syn Agamemnona i Klitajmestry. Gdy Agamemnon został zamordowany, Elektra, siostra O., wysłała go do Strofiosa, króla Pokidy, bojąc się, by nie spotkał go los ojca. Tam O. zawarł głęboką przyjaźń z synem Strofiosa, Pyladesem. Razem z nim przybył po 8 latach do Myken i mszcząc śmierć ojca, zamordował Klitajmestrę i Ajgistosa. Prześladowany następnie przez Erynie za zabójstwo matki tutal się po Grecji, wreszcie za radą Apollina przybył do Aten, gdzie zwołany przez Atenę Areopag dzięki interwencji bogini uniewinnił go i uwolnił od prześladowania przez Erynie. Wg innej wersji Apollo poradził O; by dla uzyskania przebaczenia bogów udał się do Taurydy i sprowadził do Grecji wizerunek Artemidy. O. wraz z Pyladesem udali się do Taurydy, zostali jednak schwytani przez króla Thoasa i przeznaczeni na ofiarę Artemidzie. Na szczęście, kapłanką bogini była Ifigenia, siostra O. Rozpoznała ona bohaterów i zabrawszy wizerunek bogini uszła z bratem do ojczyzny. Po powrocie O. został królem Myken, zamordowawszy uprzednio Aletesa, syna Ajgistosa, otrzymał też władzę w Argos i w Sparcie. Ożenił się z Hermioną, córką Menelaosa. Umarł w Arkadii ukąszony przez żmiję. Dzieje O. są tematem wielu tragedii greckich, przede wszystkim trylogii Ajsehylosa zw. "Oresteja".

Orestes 2 przydomek rodu Aureliuszów (zob. Aurelii).

Oresthasion zob. Oresthejon.

Oresthejon (gr. albo Orestejon, Oresthasion;

łac. Orestheum, Oresteum, Oresthasimn) miasto w południowej Arkadii, położone na południo--wschód od Megalopolis.

Orestiiia Aurelia Rzymianka wplątana w spisek Katyliny.

Orestowie (gr. Orestaj, łac. Orestae) lud mieszkający w krainie Orestis (lub Orestias) w Epirze, pomiędzy rzekami Aoos i Haliakmon. Wg mitu miał się tu schronić Orestes po zamordowaniu matki.

Oretani lud w północno-zachodniej części Hispania Tarraconensis', główne miasto Castulo.

Orfeusz (Orfeus) 1. mityczny poeta i śpiewak tracki, uważany przez Greków za najsłynniejszego z poetów żyjących przed Homerem; byt synem Ojagrosa i Muzy Kalliope, małżonkiem nimfy Eurydyki. Śpiew jego miał czarodziejską

moc, poruszał drzewa i skały i poskramiał dzikie zwierzęta. Gdy jego młoda małżonka zmarła ukąszona przez węża, zeszedł po nią do Hadesu. Śpiewem swoim tak wzruszył bogów podziemia, że zgodzili się oddać mu Eurydykę pod warunkiem jednak, że nie obejrzy się, dopóki nie wyjdą na ziemię. Ponieważ nie dotrzymał przyrzeczenia, Eurydyka musiała pozostać w państwie umarłych. Wg innych legend O. towarzyszył Argonautom w ich wyprawie; zginął rozerwany przez trackie kobiety, które zemściły się na nim za to, że sprzeciwiał się orgiom. Wg innych wersji kobiety trackie zabiły go, gdyż od śmierci żony unikał kobiet. Jego głowa i lira wrzucone do rzeki Hebros zostały prądem wody zaniesione na Lesbos. Legenda ta miała wyjaśnić fakt, że Lesbos była jednym z pierwszych ognisk kultury muzycznej w Grecji. Lirę O. Zeus umieścił wśród gwiazd. Grób O. znajdował się w Pierii lub w Macedonii. O. uważano za inicjatora religijnych obrzędów, wieszcza i propagatora czystości życia. Przypisywano mu wynalezienie pisma. Mniej więcej od czasów Pizystrata zaczęto uważać O. za kapłana i twórcę mistycznej sekty orfickiej (zob. orficy). 2. według Księgi Suda (zob.), działający w epoce hellenistycznej autor dzieła o charakterze okultystycznym, omawiającego wpływ kamieni na losy ludzkie. 3. autor znanego Galenowi poematu o sporządzaniu trucizn (utwór ten powstał prawdopodobnie w starszej epoce aleksandryjskiej). 4. pseudo-0.: pod imieniem O. zachował się poemat epicki w heksametrach (1384 wierszy) Argonautikd, napisany pod wpływem utworu Apolloniosa pod tym samym tytułem; co do czasu powstania poematu zdania uczonych są podzielone; na pewno powstał on po Apolloniosie i po Kallimachu. 5. pseudo-0. z IV w. n.e. Pod imieniem O. występuje autor poematu dydaktycznego w heksametrach Lifhikd (O kamieniach), traktującego o magicznych właściwościach różnych kamieni; w V w. utwór ten został przetłumaczony na język łaciński (prozą), a na pocz. XII w. biskup Marbod Redonensis ujął go w formę łacińskiego wiersza.

orfickie hymny w liczbie 88, ze wstępem Eucht pros Musdjon (prośba do Musajosa), pisane heksametrem, przypisywane mylnie Orfeuszowi, w rzeczywistości pochodzące z czasów chrześcijańskich, w każdym razie znane w III w. n.e. Hymny te, śpiewane w czasie składania różnym bogom greckim bezkrwawych ofiar z kadzidła, zawierają prośby o zdrowie, dobrobyt i długie życie (w przeciwieństwie do właściwej pierwotnemu orficyzmowi tęsknoty do śmierci i życia pozagrobowego).

orficy (gr. Orfiko], Orfeotekstdj) sekta religijna znana nam dzięki licznie zachowanym dokumentom o charakterze teologiczno-dogmatycz-. oym i religijno-liturgicznym. Założycielem tej sekty, jak również twórcą systemu teologicznego, który obrał sobie za punkt wyjścia religię Dionizosa, miał być według orfików mityczny poeta Orfeusz, syn Muzy Kalliope. Jemu też przypisywano obfitą twórczość orficką, której formę wierszową miał nadać działający w VI w. w Atenach propagator orfizmu, Onomakritos. Przyjmując w zasadzie religię dionizyjską, orficy przekształcili ją w znacznym stopniu, tworząc własną teogonię. Według o. na początku był Chronos;

z Chaosu i Eteru stworzył on srebrne jajo świata, z którego wyłonił się bóg światła Fanes, zwany także Erosem, Metjsem i Dionizosem. Fanes rodzi Noc, Ziemię i Niebo, których dziećmi są Okeanos, Tetis; Kronos i Rea. Syn Kronosa Zeus zdobywa władzę, pochłania Fanesa i na nowo urządza świat. Z Persefoną ma syna Dio-nizosa-Zagreusa, który zostaje rozszarpany przez Tytanów, synów Ziemi. Serce jego ratuje Atena, dzięki czemu Dionizos może się znów narodzić. Przechodzi on siedem wcieleń i dopiero w ostatnim jest Dionizosem, synem Zeusa i Semeli, Dionizosem Lyseusem czyli wyzwolicielem. Podobnie człowiek nie od razu może zostać wyzwolony, lecz musi przejść przez szereg wcieleń;

również wciela się w zwierzęta, dlatego nie należy jeść mięsa zwierzęcego. Po śmierci odbywa się nad człowiekiem sąd: dobrzy dostają się na Pola Elizejskie, źli zaś do Hadesu; po pewnym czasie dusza znów przybiera ciało i dopiero po wielu wcieleniach może na stałe połączyć się z bóstwem;

Tak więc o. pierwsi w Grecji wprowadzili pojęcie raju i piekła, pośmiertnego sądu i nagrody lub kary za grzechy popełnione na ziemi. Religia orficka ma wiele pierwiastków wspólnych z dionizyjską, są jednak między nimi znaczne różnice. W orfizmie nie wystarcza liturgia zewnętrzna, konieczne jest najwyższe napięcie duchowe. Ponadto wtajemniczeni (mfstaj) muszą przestrzegać pewnych przepisów rytualnych i brać udział w misteriach owianych atmosferą pojednania i umartwienia. Teologia orficka zespala człowieka z bóstwem. Pisma orfickie szerzą propagandę religijną, w której metafizyka stanowi podbudowę i podporę dla etyki. Najwyższy róż

woj orfizmu przypada na wiek VI p.n.e., kiedy działa legendarny prorok orficki Epimenides z Krety oraz Onomakritos z Aten. Religia orficka wywarła silny wpływ na pitagorejczyków, jak również na Platona. Zachowane dokumenty można podzielić na dwie grupy; dawniejsze, .pochodzące z VI i V w. p-n.e. oraz późne, z IV w. n.e., wśród których znajdują się Argo-nautikd, Lithikd, 88 hymnów i wiele innych.

organum zob. hydraulos.

orgeoni (gr. orgeones) członkowie rodu (fylf) związani nie węzłami krwi, lecz składaniem wspólnych ofiar.

Orgetoryks (Orgetorix) naczelnik plemienia Helwetów; w r. 61 p.n.e. nakłonił swoich ziomków do opuszczenia surowej ojczyzny, by osiedlić się w łagodnej południowej Galii. Kierowany żądzą władzy popadł w konflikt z plemieniem i został postawiony przed sądem. Prawdopodobnie popełnił samobójstwo, chcąc uniknąć śmierci na stosie.

orgia tajemniczy kult religijny, połączony z rytualnymi obrzędami, które wprowadzały uczestników uroczystości w stan ekstazy i podniecenia. Zob. Dionizje i misteria.

orgyja (gr. orgyjd) zob. miary diugości.

Oribasios zob. Orybazjusz.

orichalkum (gr. orejchalkos, łac. ortchalcum), starożytny stop miedzi i cynku, o wyglądzie zbliżonym do złota, stąd błędna ortografia:

aurichalcum. Znany od II w. p.n.e., używany głównie do bicia sesterców (zob. sestertius) u dupondiów w początkach cesarstwa.

Origenes zob. Orygenes.

Orikos (gr. także Orikón, łac. Oricum) miasto portowe w greckiej Illirii, na granicy Epiru.

Orion 1. mit. piękny myśliwy, syn Posejdona lub Hyrieusa. Żona jego, Side, dumna ze swej urody, została przez Herę strącona do Tartaru. O. pragnął poślubić (wg innej wersji - znieważyć) Merope; ojciec jej, Ojnopion, przeciwny związkowi czy też działając w obronie córki, pozbawił O. wzroku. Uleczony przez promienie słońca szukał zemsty, lecz Ojnopion skrył' się przed nim. Eos, zakochana w O., przeniosła go na Delos, gdzie zginął od ukąszenia skorpiona nasłanego przez Artemidę, która w ten sposób ukarała go za chęć znieważenia bogini, czy też jednej z jej towarzyszek. O. i skorpion zostali zamienieni w konstelację. 2. O. z Aleksandrii, leksykograf z II w. n.e., autor (nie zachowanego) Attikon lekseon synagogę (Zbiór wyrazów at-

tyckich); według Księgi Suda napisał także Enkómion Hadriand tu Kdjsaros (Pochwala cesarza Hadriana), jakąś Antologię i pracę o etymologu. 3. O. z Teb w Egipcie, uczył ok. r. 425 gramatyki w Aleksandrii, a ok. r. 450 w Konstantynopolu, gdzie słuchała jego wykładów cesarzowa Eudokia, żona Teodozjusza n;

opracował na podstawie różnych komentarzy leksykon etymologiczny (zachowany w skróconym wydaniu). Materiały leksykonu O. wykorzystano przy układaniu leksykonów bizantyńskich, jak Etymologicum Gudiaman, Etymologicum Magnum genuinum, Lexicon Ps.-Zonarae i mniejsze. O. opracował także wybór powiedzeń (Anthologfa gnomon. Synagoga gnomon), który poświęcił cesarzowej Eudokii.

Oritowie (gr. Orejtaj, także Oraf, łac. Oritae, Orae) plemię mieszkające w Gedrozji, na wschodnim wybrzeżu Zatoki Perskiej. Wg niektórych starożytnych pisarzy byli pochodzenia indyjskiego, wg innych przejęli tylko zwyczaje i stroje od mieszkańców Indii, posługiwali się natomiast odmiennym językiem.

Orkady (łac. Orcades Insulae) grupa wysp na północ od Brytanii. Dziś Orkady (Orkney) i Szetlandy (Shetland).

Orksines dowódca perski; walczył przeciw Aleksandrowi W. w bitwie pod Gaugamelą w r. 331 p.n.e. W czasie wyprawy Aleksandra do Indii zawładnął prowincją Persis, centralnym •obszarem państwa perskiego. Po powrocie Aleksandra został skazany na śmierć.

Orkus zob. Orcus.

Ormenos mit. syn Kerkafosa, ojciec Amyntora, założyciel miasta Ormenion (Armenion) w Tesalii.

orneaci (gr. omedtaj) warstwa społeczna w Ar-gos, rekrutująca się z ludności podbitej, wolna, lecz pozbawiona praw politycznych, podobnie jak w Sparde periojkowie (zob.).

Omeaj 1. miasto w Argolidzie na granicy Flintu, u stóp gór Lyrkejon. 2. miasto pomiędzy Koryntem i Sikionem.

Oroeos mit. syn Erechteusza, ojciec Peteosa;

od jego imienia nazwano miasto Omeaj.

Orojtes satrapa perski; pragnąc położyć kres wzrastającej potędze wyspy Samos - czy też, jak twierdzi Herodot, z powodu podrażnionej dumy - zamordował Polikratesa, tyrana Samos, zwabiwszy go do Magnezji. Został na rozkaz Dariusza I zabity w r. 521 p.n.e.

Orontes 1 (także Orontas) 1. młody Pers zabity za wiarołomstwo przez Cyrusa Młodszego.

2. zięć Artakserksesa II Mnemona. Dowodził wojskiem w wojnie z Euagorasem, królem Cypru.

3. perski satrapa Mizji; wziął udział w buncie satrapów przeciw Artakserksesowi Mnemonowi w r. 362 p.n.e. Dopuścił się zdrady i wydał rebeliantów w ręce Artakserksesa. 4. potomek Hydarnesa, wspomniany przez Strabona jako ostatni perski władca w Armenii.

Orontes2 1. (dziś Nahr el-Asi) główna rzeka Syrii, wypływająca pomiędzy Libanem i Antylibanem, niedaleko od Heliopolis. Pod Apameą zmienia kierunek z północnego na poludmowo--zachodni i wpada do Morza Śródziemnego na południe od Seleucji. 2. (dziś Kuh-i-Alwand) pasmo górskie ciągnące się od południowego brzegu Morza Kaspijskiego na poludnio-zachód, między Hyrkanią, krajem Fartów i Media.

Orontobates satrapa Karii; w r. 334 bronił Halikamasu przed Aleksandrem W., uległ wreszcie w następnym roku pokonany przez Ptolemeusza, wodza Aleksandra.

Oropos (dziś wieś Oropo) beockie miasto portowe nad Euriposem; zostało opanowane (prawdopodobnie około r. 506 p.n.e.) przez Ateńczyków i było później stałym przedmiotem sporów pomiędzy Beocją i Atenami.

Oroś żyjący w V w. n.e. autor zachowanego w wyciągach leksykonu wyrazów wieloznacznych;

leksykon O. podobnie jak Oriona (zob. Orion 3) służył jako podstawa przy opracowywaniu lesky-konów takich, jak Etymologicum Gudianum, Etym. Magnum genuinum i in. O. opracował także (nie zachowany) wybór powiedzeń (Antholó-gion per! gnomon), tj. antologię gnom, którą wydał w Konstantynopolu.

Orosius Paulus biskup chrześcijański urodzony ok. r. 390 n.e. w Hiszpanii, w Tarragonie, współczesny św. Augustynowi, którego był uczniem, autor dzieła Historiarum libri VII adversus pa-ganos, obejmującego dzieje powszechne od biblijnego początku świata do r. 417 n.e. O. korzystał z wielu źródeł, głównie z Liwiusza, Justyna, Tacyta, Swetoniusza, a także ze Starego i Nowego Testamentu, z tłumaczenia Kroniki Euzebiusza (zob.) dokonanego przez Hieronima (zob.), z Ekkiesiastike historia Euzebiusza w opracowaniu Rufinusa z Akwilei. 'Dzieło O. miało na celu przede wszystkim uświetnienie i obronę Kościoła, toteż dobór

materiału i jego opracowanie jest tendencyjne. Prócz tego posiadamy jeszcze dwa pisma polemiczne tego autora, poświęcone dogmatyce: jedno skierowane przeciwko pelagianom, drugie przeciwko zwolennikom herezjarchy Prisciliana.

Orphitus zob. Paccms 2.

Orthagoras 1. tyran Sikionu w pierwszej poł. VII w. p.n.e., założyciel dynastii Ortagorydów. Rządy jego znamionowała mądrość, surowość, sprawiedliwość i umiarkowanie. 2. geograf, autor dzieła o Indiach, cytowanego przez Eliana i Strabona. Daty jego życia są nieznane.

Orthros mit. dwugłowy pies zrodzony z Ty-fona i Echidny, brat Cerbera, z matką swą zrodził Sfinksa. Strzegł trzody Geryona, został zabity przez Heraklesa.

Ortona 1. (dziś Ortona a Marę) miasto Fren-tanów na wybrzeżu Morza Adriatyckiego, pomiędzy ujściem rzek Aternus i Sagra. 2. miasto w Lacjum, niedaleko Korbiony (Corbio).

Ortros zob. Orthros.

Ortygia (od gr. órtyke przepiórka), 1. przydomek Artemidy i Latony (przepiórka była świętym ptakiem Artemidy). 2. święty gaj koło Efezu, nad Kenchrejosem, uchodzący za miejsce urodzin Artemidy i Apollina, także nazwa samego Efezu. 3. nazwa wyspy Delos (na której mieli się urodzić Apollo i Artemida) używana przez poetów. 4. wyspa w pobliżu Syrakuz, również uważana za miejsce urodzin Apollina i Artemidy. 5. nazwa Libii.

Orybazjusz (Orejbasios, Oribasios) z Pergamon (według innych źródeł - z Sardes) żył w IV w. n.e., był nadwornym lekarzem cesarza Juliana w Galii i na jego polecenie zrobił wyciąg z pism Galena (zob. Galen) oraz opracował dzieła innych lekarzy; tak powstały latrikdj synagoga] (tj. Zbiory lekarskie, w 70 księgach, z czego zachowało się 25 ksiąg) w układzie metodycznym, według problemów. O. napisał także podręcznik dla użytku laików zatytułowany Eupórista (Lekarstwa domowe), w 4 księgach; praca ta zachowała się w oryginale greckim i w przekładzie łacińskim, podobnie jak jego Synopsis pros Eustdthion ton hyjón (Conspectus ad filium).

Orygenes (Origenes) najsławniejszy i najbardziej wpływowy teolog chrześcijański na Wschodzie (ok. 185 - 225 n.e.), filozof orientacji neo-platońskiej, uczeń Klemensa Aleksandryjskiego i Ammoniosa Sakkasa, kierownik Szkoły katechetycznej w Aleksandrii (202-215). Z filozoficznych jego dzieł wymienić należy Peri archon (O zasadach chrześcijaństwa) i Kata Kelsu (Przeciw Celsusowi), w których neopla-

tński schemat metafizyc2ny wypełniał treściami religijnymi czerpanymi z Ewangelii.

Orzechowski Stanisław (Orichovius, 1513 - 1566) utalentowany publicysta i polemista katolicki w okresie reformacji, był autorem wielu traktatów politycznych i teologicznych pisanych po polsku i p.o łacinie, niejednokrotnie przy użyciu środków argumentacji sofistycznej, a zawsze- znakomitym językiem. Z dzieł łacińskich (od nich rozpoczął karierę pisarską) należy wymienić traktat Fidelis Subditus, pouczający Zygmunta Augusta, jak ma

rządzić (1543, 1549), cykl pamfietów przeciw Turkom, tzw. Turcyków (1543, 1544) i słynny atak na bezżeństwo księży De legę coelibatus... (ok. 1547).

Ości zob. Oskomę.

Osióski Alojzy (1770-1842) profesor liceum Krzemienieckiego w latach 1806-24, prócz licznych prac o życiu i pismach autorów polskich wydal trzytomowy Słownik mitologiczny (1806--1812).

Osismii lud zamieszkujący w Gallia Lugdunensis, podbity przez P. Krassusa; buntował się przeciw Cezarowi, wspomagając Wenetów i Wercyn-getoryksa.

Osius biskup Korduby, żyjący w IV w. n.e., przewodniczył na soborze w mieście Serdica (lub Sardica) w Mizji Dolnej w r. 347 (?). Neopla-tonik Chalcidius dedykował mu swój przekład Platońskiego Timajosa.

oskijskie widowiska zob. Atellanae fabulae.

Oskowie albo OpiŁowie (Ości, Opici) plemię italskie zamieszkujące część Lacjum, Samnium i Kampanii. Siady ich dialektu dość długo przetrwały w potocznej łacinie.

Osowie (Osi) plemię mieszkające prawdopodobnie na południe od źródeł rzek Yiadrus (Odra) i Yistula (Wisła).

Osroene (łac. Osrhoene, także Oschroene) dziś wilajet Urfa w Turcji; nazwa pómocno-zachodniej części Mezopotamii.

Ossal (gr., dosł. pogłoska, wieść) mit. bogini pogłoski, wieści, posłanniczka Zeusa; u Rzymian Fama.

Ossa2 góry w Magnezji (Tesalii), oddzielone doliną Tempe od gór Olimp.

Ostia port rzymski nad Morzem Tyrreńskim, przy ujściu Tybru, nad jego lewym ramieniem, w odległości 25 km od Rzymu. Założony rzekomo przez króla Ankusa Marcjusza, w krótkim czasie bardzo się rozwinął. Zburzony przez Mariusza, został jeszcze wspanialej odbudowany.

Stracił znaczenie, gdy cesarz Klaudiusz zbudował nad prawym ramieniem Tybru lepszy port, zw. Portus Romanus lub Portus Augusti. Dalsze swe istnienie O. zawdzięczała salinom (warzelniom soli), założonym podobno przez Ankusa. Ruiny portu znajdują się w pobliżu miasteczka O. W porcie odkopano urządzenia portowe, magazyny zboża, oliwy itd.

ostiarius (łac., od ostium wejście) odźwierny w domu rzymskim, zazwyczaj niewolnik, który mieszkał w pomieszczeniu koło wejścia i czuwał nad bezpieczeństwem domu.

ostium łac. drzwi wiodące do mieszkalnej części domu rzymskiego, zasadniczo dwuskrzydłowe, drewniane. Ramy skrzydeł były wypełniane czworobocznymi płycinami, ozdobione profilowaniem i obiciami z brązu. Górną partię często wypełniała brązowa krata. Obramowanie było przeważnie marmurowe. Drzwi te były wyższe i węższe od stosowanych w naszych czasach i otwierały się zasadniczo do wewnątrz. Stukano metalową kołatką, przybitą do drzwi, i

Ostorius (Publius O. Scapula) propretor w r. 50 n.e., prowadził wojnę w Brytanii z księciem Ka-raktakiem, którego ostatecznie wziął do niewoli. W późniejszych wyprawach spotykały go niepowodzenia. Zmarł ze zgryzoty.

ostracyzm (gr. ostrakismós, od óstrakon skorupka gliniana) sąd "skorupkowy" wprowadzony w Atenach przez Klejstenesa w r. 509 p.n.e. Na wiosennym zgromadzeniu ludowym zapytywano, czy nie ma wśród obywateli nikogo podejrzanego o chęć przywłaszczenia sobie władzy. W razie odpowiedzi twierdzącej zwoływano ponownie zgromadzenie. Wtedy każdy z obywateli pisał na glinianej skorupce nazwisko niebezpiecznego dla państwa człowieka; kto miał 6000 głosów przeciw sobie, szedł na 10letnie wygnanie, mógł jednak być odwołany wcześniej.

Ostroróg Jan (ok. 1436-1501), polityk, dyplomata i znakomity pisarz polityczny. Autor Peroratio domini Ostroróg córom domino Apos-tolico (mowy do papieża Pawła II, wygłoszonej w r. 1467 w czasie posłowania od króla Kazimierza Jagiellończyka)' oraz słynnego traktatu politycznego na temat organizacji Polski jako państwa suwerennego: Monumentom... pro Rei-publicae ordinatione, napisanego ok. r. 1475 (I wydanie pełne z przekładem na polski ogłosił J. W. Bandtkie pt. Pamiętnik dla naprawy Rzpitej, Warszawa 1831).

Ośle Góry zob. Oneja.

Otacilius 1. Marcus O. Crassus, konsul w r. 263, w czasie I wojny punickiej zdobył część Sycylii i zmusił króla Syrakuz, Hierona, do zawarcia sojuszu z Rzymem. Po raz drugi był konsulem w r. 246. 2. Titus O. Crassus, brat poprzedniego, konsul w r. 261, podbił kilka miast na Sycylii. 3. Titus O. Crassus pretor w r. 217, następnie propretor na Sycylii;

wspólnie z Hieronem walczył bez powodzenia z Kartagińczykanu. W późniejszych latach pokonał oddział floty kartagińskiej w Afryce. 4. Lucius O. Pilitus, wyzwoleniec, nauczyciel Pompejusza Wielkiego, uczył w Rzymie retoryki, był autorem dzieła historycznego, które zaginęło.

Otho zob. Salyius 4, 5.

Othryades jedyny ocalały Spartanin spośród 300 Spartan walczących ok. r. 546 p.n.e. z 300 Ar-giwami o Tyreę. Po zwycięstwie dwaj pozostali przy życiu Argiwi, Aikenor i Chromios, udali się do Argos, by donieść o zwycięstwie. Tymczasem O., zdarłszy zbroję z zabitych Argiwów, zniósł ją do obozu Spartan i powrócił, na pole walki. Zwycięstwo pozostało nierozstrzygnięte;

Spartanie przypisywali je sobie, ponieważ O. pozostał na polu walki, Argiwowie zaś uważali, że zwycięstwo jest po ich stronie, ponieważ u nich ocalało dwu ludzi. Wskutek tego doszło znów do walki, w której zwycięstwo odnieśli Spartanie. O. odebrał sobie życie, nie chcąc przeżyć swych 299 współtowarzyszy.

Othryoneus mit. sprzymierzeniec Priama z Ka-bezos, starający się o rękę Kassandry, zabity przez Idomeneusa.

Othrys wysokie, porosłe lasem wzgórza w kraju tesalskim Ftiotis, położone między Zatoką Pagazyjską i Zatoką Malijską.

Otos zob. Aloadzi.

Otreus mit. król Frygii, któremu w czasie wyprawy przeciw Amazonkom przyszedł z pomocą Priam.

ovatio zob. owacja.

Ovinius 1. trybun ludowy z r. 312 p.n.e., przeprowadził ustawę, na podstawie której ustalenie listy senatorów miało należeć do cenzorów. 2. Quintus O., senator, zwolennik Antoniusza. Po zdobyciu Aleksandrii został z rozkazu Oktawiana stracony, ponieważ pozostawał na usługach Kleopatry.

owacja (łac. ovatio) nagroda niższa od tiyumfu, przyznawana zwycięskiemu wodzowi rzymskiemu, jeśli nie były spełnione warunki wymagane do tryumfu. Zwycięzca odbywał pochód pieszo, później konno, w todze przetykanej (toga praetexta) i w wieńcu mirtowym na głowie. Jako ofiarę składał owcę, stąd niektórzy wywodzą nazwę o. (łac. ovis owca).

Owidiusz (Publius Ovidius Naso) ur. w Sul-monie (Sulmo) 20 marca 43 r. p.n.e., zmarł w Tomi nad Morzem Czarnym (dziś Konstanza w Rumunii) w r. 18 n.e.; najbardziej utalentowany elegik epoki Augusta, ostatni wielki poeta rzymski, o niezwykle bogatej i urozmaiconej twórczości. O. należał do młodszego pokolenia czasów augustowskich, które przystosowało się już do nowego ustroju. O. uchylił się od udziału w życiu politycznym i od kariery urzędniczej, całe życie poświęcił twórczości poetyckiej. W r. 8 n.e. został skazany przez Oktawiana Augusta na wygnanie do Tomi nad Morzem Czarnym. Pr yczyny wygnania nie znamy, mogła nią być w pewnym stopniu jego frywolna poezja miłosna, zwłaszcza Sztuka kochania, w której dawał rady młodym ludziom, jak zdobywać kobiety; temat ten daleki jest od tendencji mo-raiizatorskich, które były wyrazem polityki Oktawiana. Prawdopodobniejsza jest hipoteza, że O. znał jakieś tajemnice czy skandale rodziny Oktawiana i został usunięty jako niewygodny świadek. Próśb O. o odwołanie go z wygnania nie wysłuchano i poeta został w Tomi do końca życia. O. posiadał niezwykłą łatwoś" pisania, wielkie poczucie humoru, był bystrym obserwatorem, opisy jego są żywe i barwne. Doprowadził język łaciński do niebywałej doskonałości. Z twórczości jego zachowały się niemal wszystkie utwory (z wyjątkiem tragedii Medea): Amores (Miłostki), 3 księgi elegii miłosnych; Ars amatoria (Sztuka kochania) w 3 księgach; Remedia amoris (Wskazania przeciwko miłości); Heroidy-fikcyjne listy miłosne bohaterek mitycznych; De medicamine faciei (O kosmetyce). Do twórczości poważnej O. należą: Metamorfozy w 15 księgach, przedstawiające mity, w których za sprawą bóstw zachodzą przemiany bohaterów w drzewa, kwiaty, strumienie, skały itp.; Fasti (Kalendarz), poemat w 6 księgach, w których poeta wyjaśnia pochodzenia świąt i uroczystości rzymskich przypadających podczas pierwszych sześciu miesięcy roku (drugiej części nie wykończył). Na wygnaniu napisał dwa zbiory elegii: Tristia (Żale) w 5 księgach oraz Epistulae ex Ponto (Listy z Pontu) w 4 księgach, do żony i do zna-

jomych. Z polskich przekładów należy wymienić:

Lekarstwa na miłość w tłumaczeniu J. Rośd-szewskiego (Warszawa 1922); O Kosmetyce twarzy kobiecej, w tłumaczeniu T. Myślińskiego (Warszawa, 1927); Przemiany w tłumaczeniu B. Kicińskiego (Warszawa 1826, nowe wydanie w wyborze i opracowaniu J. Krókowskiego, Wrocław 1953); Sztuka kochania, wolny przekład J. Ejsmonda (Warszawa

1928, wznowienie 1957); Pieśni miłosne w tłumaczeniu A. Świder-kówny wydane w zbiorze Rzymska elegia mi-losna (Wrocław 1955).

Owiniusz zob. Oyinius.

Oxus zob. Oksos.

Ozoli mieszkańcy Lokrydy Ozolskiej. Zob. Lokryda.

p

P. zob. Publius.

Pacatus 1. P. Drepanius, prokonsul Afryki w r. 390, rzymski retor z drugiej poł. IV w. n.e. Zachowała się mowa, którą wygłosił w r. 389 w senacie rzymskim na cześć Teodozjusza Wielkiego. 2. Minucius P. zob. Minucii 3.

Paccius 1. obywatel bruttyjski (zob. Brutti). Wraz ze swym bratem Wibiuszem prowadził pertraktacje z Rzymem w sprawie ponownego przyłączenia do Rzymu Bruttium, które podczas II wojny punickiej stanęło po stronie Han-nibala. 2. P. Orphitus, walczył za Nerona w Azji pod wodzą Korbulona Domicjusza w r. 58 n.e.;

poniósł klęskę w jednej z potyczek, za co został surowo ukarany.

Paches strateg ateński w r. 427 p.n.e., zdobył zbuntowaną przeciw Atenom Mitylenę.

Pachynum zob. Pachynus.

Pachynus (Pachynum) przylądek w południo-wo-wschodniej części Sycylii.

Pacianus biskup Barcelony z końca IV w. n.e., autor (zachowanych) 3 listów teologicznych, w których polemizuje z poglądami (bliżej nie znanego) Symprónianusa, zwolennika nowacja-nizmu (zob.). Zachowały się też 2 mowy P.:

O chrzcie i Wezwanie do pokuty.

Paconianus (Sextius P.) poeta w Rzymie w czasach Tyberiusza, skazany na śmierć i stracony w więzieniu za wiersze przeciwko cesarzowi (wg Tacyta Annales VI, 39).

Pacurius 1. Marcus P., siostrzeniec i uczeń Kwintusa Enniusza (zob. Emius Quintus z Ru-diae), tragediopisarz rzymski pochodzenia oskij-skiego; ur. w r. 220 p.n.e. w Brundisium, większą część życia spędził w Rzymie, umarł ok. r. 130 p.n.e. w Tarencie. Zachowanych kilkaset fragmentów trzynastu znanych dziś z tytułów tragedii (Antiope, Arnwrum iudicium, Dulorestes, Her-miona, Iliona i in.) świadczy o tym, że P. czerpał

tworzywo głównie z eposu cyklicznego (zob. cykliczni poeci), rzadziej z tragedii Eurypidesa, Sofoklesa i drobniejszych epigonów tragedii greckiej V w. p.n.e. Akcja tragedii P. była skomplikowana i trudna. P. był m. in. autorem rzymskiej tragedii narodowej (fabula praetexta) pt. Paulus, na temat zwycięstwa Luciusa Aemiliusa Paulusa nad Perseuszem (odniesionego pod Pydną w r. 168 p.n.e.). P. miał pisać również satyry, a wg Pliniusza Starszego zajmował się też malarstwem, podobno namalował freski w świątyni Herkulesa na Forum Boarium. Język sztuk P. był ciężki i daleki od mowy potocznej, obfitował w złożenia i synonimy. P. cieszył się uznaniem publiczności rzymskiej, zasłużył też na pochlebne sądy potomnych. Cyceron nazwał go największym poetą tragicznym, Velleius podziwiał jego talent, a. Kwintylian wy-tworność języka. Później przypisywano P. autorstwo satyr -

drobnych utworów poetyckich o różnorodnej treści. 2. P. Antistius Labeo, Jeden ze spiskowców, którzy zamordowali Cezara.

Pad (łac. Poduś) dziś Po; główna rzeka Italii. Wypływa z góry Yesulus w Alpach Kottyjskich (Alpes Cottiae) i płynie w kierunku wschodnim, do Morza Adriatyckiego. P. dzielił Galię Przed-alpejską (Gallia Cisalpind) na dwie części: Galię Przedpadańską (Gallia Cispadana) i Zapadańską (Gallia Transpadana). Nazwa P. jest prawdopodobnie pochodzenia celtyckiego. Wielu pisarzy starożytnych uważało P. za największą, po Dunaju, rzekę w Europie.

Padwa zob. Patayium.

paean zob. pean.

paedagogus łac. (gr. pajdagogós) tak nazywali Rzymianie, a przedtem Grecy, niewolnika, który zajmował się wychowaniem dzieci od szóstego roku życia. Odprowadzał on dziecko do szkoły

i przyprowadzał je do domu, był jego stałym opiekunem i wychowawcą.

paenula łac. płaszcz bez rękawów, niekiedy z kapturem, rodzaj peleryny z grubej tkaniny, czasem skórzany (p. scortea), używany w czasie podróży i przy złej pogodzie przez mieszkańców wsi.

paeon zob. peon.

Paestum (pierwotnie Posejdonia, łac. Posidonia) miasto w południowej Italii, na zachodnim wybrzeżu Lukami, na południe, od rzeki Silarus, kolonia miasta Sybaris; założone w r. 524 p.n.e. początkowo nad zatoką (Posejdonidtes kolpos, Paestanus sinus), później przesunięte w głąb lądu z powodu braku wody nadającej się do picia. Po zburzeniu Sybaris (w r. 510 p.n.e.) doszło do wielkiego znaczenia. W latach około 438 --424 p.n.e. zostało opanowane przez Lukan-czyków, później przez Rzymian. Ruiny trzech świątyń i teatru znajdują się na południo-zachód od dzisiejszego Capaccio.

Paetus 1. Quinttis Aelius P., konsul w r. 167 p.n.e. 2. Sextus Aelius P. Catus, konsul w r. 198, cenzor w r. 194 p.n.e., prawnik, autor dzieła prawniczego commentarU de iure civili. 3. Caecina P., żyjący w I w. n.e., brał udział w spisku na życie cesarza Klaudiusza i, skazany na śmierć, sam miał sobie życie odebrać. Kiedy nie miał dość siły, by zadać sobie śmiertelny cios, żona jego Arria wyrwała mu miecz z dłoni i przeszyła swą pierś ze słowami: nie boli, Petusie (Poetę, non dolet). 4. P. Thrasea, zob. Trazea Petus.

Paflagonia (gr. Paflagonia, łac. Paphlagonia) kraina w północnej części Azji Mn. u wybrzeży Morza Czarnego, granicząca na zachód z Bi-tynią, na wschód z Pontem, na południe z górami Orminion i rzeką Hałys. Mieszkańcy P., stojący na dość niskim poziomie rozwoju kulturalnego, byli wg Herodota spokrewnieni z plemionami kappadockimi. W VI w. p.n.e. P. podbita przez Krezusa (zob.) dostała się pod panowanie perskie, stając się jedną z satrapii perskich. August włączył P. w skład prowincji Ga-lacji. Od czasów Konstantyna W. stanowiła oddzielną prowincję.

Pafos (gr. Pdfos) nazwa dwóch miast na zachodnim wybrzeżu Cypru, położonych obok siebie. Dla odróżnienia zwano je "Starym P." (gr. Paldjpafos) i .jNowym P." (gr. Pdfos Nea). Założycielem Starego P. miał być Kinyras (zob.). Stare P. znane było z kultu Afrodyty, która wg mitologii w tych okolicach narodziła się z morskiej piany. Mitologicznym założycielem Nowego P. był Agapenor (zob.). W czasach Augusta Stare P. zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi. Odbudowano je na rozkaz cesarza, nadając miastu nową nazwę - Augusta.

Pafos Nea zob. Pafos.

Pagaj (gr. Pagdf) warowne miasto w Megaris, na pomocny zachód od Megary.

Paganalia tac. rzymskie święto wiejskie, obchodzone 24 stycznia przez gminy (pagi) wiejskie ku czci bóstw urodzajów: Ceres i Tellus (Ziemia), jedno ze Świąt Zasiewów (Feriae Sementivae).

Pagasaj (gr. Pagasdj, łac. Pagosae) miasto we wschodniej Tesalii nad Zatoką Pagazejską (łac. sinus Pagasaeus albo Pagasicus, gr. Paga-setikós kolpos), zwaną . też Zatoką Pelasgijską (sinus Pelasgicus). Tu wg Jiodań Jazon miał zbudować okręt Argo.

Pajan (gr; dosł. uzdrawiający) mit. u Homera lekarz bogów olimpyskich; później także przydomek różnych bogów uśmierzających cierpienia, niosących ulgę w cierpieniach, jak Apollo, Asklepios, Dionizos.

Pajdikos garncarz attycki z ostatniej ćwierci VI w. p.n.e., znany z sygnatury na alabastronie białogruntowanym.

pajdonomos (gr. pajdonómos) urzędnik w Spar-cie, który kierował wychowaniem młodzieży i czuwał nad jej moralnością; podlegali mu nauczyciele wychowania fizycznego oraz mastigo-forowie, którzy wymierzali chłopcom karę cielesną.

pajdotriba (gr. pąfdofrfbes) nauczyciel gimnastyki w gimnazjonie ateńskim (zob. gymnasion).

pajgnion (gr. pdjgnion, dosł. żart, igraszka, zabawa) fraszka, utwór poetycki o treści żartobliwej, satyrycznej i moralizatorskiej. Tytuł p. nosiły zbiorki utworów Monimosa z Syrakuz i Filetasa z Kos (IV/III w. p.n.e.). Był to rodzaj twórczości poetyckiej szczególnie chętnie (obok epigramu) uprawiany przez poetów hellenistycznych III i n w. p.n.e.

Pajonia (łac. Paeonia) kraj na pomoc od Macedonii, zamieszkany przez szczep Pajonów, podbity prawdopodobnie przez Filipa II Macedońskiego. Po podboju Macedonii przez Rzymian P. została podzielona na 2 części (drugi i trzeci z czterech okręgów utworzonych w Macedonii).

Pajonios 1. P. z Mende (na Półwyspie Chal-cydyjskim), wybitny rzeźbiarz grecki epoki klasycznej (V w. p.n.e.). Był twórcą słynnego

posągu "Nike w lode", wzniesionego przed świątynią Zeusa w Olimpii jako pomnik zwycięstwa Messeńczyków nad Spartą pod Sfak-terią w r. 425 p.n.e. Posąg w stanie zniszczonym znajduje się w Muzeum w Olimpu, stanowiąc rzadki oryginał rzeźby greckiej V

w. 2. P. z Efezu, architekt, współpracował przy budowie nowego Artemizjonu, wzniesionego w latach 356/334 na miejscu świątyni spalonej przez Herostratesa. Był także jednym z dwóch budowniczych olbrzymiej świątyni Apollina w Didymie.

Pakcjusz zob. Paccius.

Paksamos botanik grecki z I w. p.n.e., autor (nie zachowanego) dzieła rolniczego Georgiki, zalecającego uprawę syryjskiej pistacji. P. był również autorem jakiegoś słownika kucharskiego, Opsartytikd katd stojchejon, i dzieła o sztuce farbiarskiej, Bafikd.

Paktolos rzeka w Lidii wypływająca z góry Tmolos, wpadająca do Hermos. Znana była w starożytności ze złotonośnych piasków, których eksploatacja była jednym ze źródeł bogactwa Lidii.

Pakuwiusz zob. Pacmius.

Palaemon zob. Remmius Palaemon.

Palaestina zob. Palestyna.

Palajfatos 1. jeden z najstarszych (II w. p.n.e.) alegorentów, autor dzieła Pert apfston histori6n (De incredibilibus histortis, O niewiarogodnych wydarzeniach), zachowanego w późniejszej kompilacji. 2. pseudonim nieznanego z nazwiska autora Troikd (Historie trojańskie), dzieła reprezentującego uprawianą w III i II w. p.n.e. historię mitologiczną i fantastyczną; ocalały jedynie nieliczne fragmenty.

Palajpafos zob. Pafos.

Palajste miasto w Epirze nad Morzem Adriatyckim, u stóp gór Akrokeraunia.

palajste (gr. palajstt, zw. też d6ron, dochmś, łac. palmus, dosł. dłoń) zob. miary długości.

Palamedes 1. mit. syn Naupliosa, króla Eubei, uczeń centaura Chirona, bohater pohomerowego trojańskiego cyklu podań. Wg jednej z wersji wykrył podstęp Odyseusza, gdy ten, nie chcąc wyruszyć na wyprawę trojańską, udawał obłąkanego. Stał się ofiarą zawiści Odyseusza, Agamemnona i Diomedesa, zazdroszczących mu sławy. Na podstawie znalezionych w jego namiocie pieniędzy i listu od Priama (podstępnie podrzuconych mu przez jego przeciwników) został oskarżony o zdradę i ukamienowany. W wersji występującej u tragików greckich i sofistów uchodził za mędrca i poetę, wynalazcę m. in. dodatkowych znaków alfabetu, miar i wag, gry w kości i warcaby. 2. P. z Elei, filolog z n w. n.e., komentator Pindara.

Palatinus mons zob. Palatyn.

Pałania! jeden z wierzchołków Palatynu. Zob. Rzym.

Palatyn (Palatinus mons) jedno ze wzgórz Rzymu, wg tradycji uważane za miejsce najstarszej osady rzymskiej (zw. Rama auadratd). Znajdowały się tu m.in. świątynia Wiktorii, świątynia Jowisza Statora, dom Liwii, pałac Septimusa Sewera. Zob. też Rzym, Septimon-tium.

Palchos astrolog bizantyński z V lub VI w. n.e., z którego dzieł robił wypisy Teofil z Edessy, astrolog z VIII w.

Pales mit. pasterskie bóstwo w wierzeniach Rzymian; wyobrażano je sobie niekiedy jako mężczyznę, niekiedy jako kobietę i utożsamiano bądź z boginią ogniska domowego Westą, bądź z Wielką Macierzą Bogów (Mater Deum). Zob. Parilia.

palestra zob. gymnaswn.

Palestyna (gr. Palajsttne, łac. Palaestina) kraina w Azji zachodniej, na południe od Syrii, położona wzdłuż wybrzeży Morza Śródziemnego. Dzieli się na Galileję • (na północy), Samarię (w części środkowej) i Judeę (na południu). R2ymianie używali często nazwy , Judea" dla oznaczenia całego terytorium P. Zarówno Grecy, jak i Rzymianie uważali P. za część Syrii. Największą rzeką P. jest Jordan, wpadający do Morza Martwego, najważniejszym miastem- Jerozolima. Pierwotni, dzicy mieszkańcy P. żyjący w pieczarach zostali około r. 2500 p.n.e. wyparci przez plemię Kananejczyków, które z kolei około r. 1440 p.n.e. musiało ustąpić miejsca ludności hebrajskiej. Pierwszym królem P. był Saul (ok. 1030 - ok. 1010 p.n.e.). Kontakty z Rzymem datują się od r. 63 p.n.e., w którym Pompejusz zajął Jerozolimę. Po śmierci króla Heroda (zob. Herod l), w r. l n.e., terytorium P. zostało podzielone na trzy tzw. tetrarchie, które następnie stopniowo przechodziły pod władzę Rzymu. W r. 44 n.e. P. została włączona w .skład rzymskiej prowincji Syrii. W r. 66 n.e. wybuchło powstanie przeciwko Rzymowi zakończone ostatecznym zwycięstwem Rzymian i zburzeniem Jerozolimy przez Tytusa (rok 70 n.e.). Za czasów Konstantyna W. P. podzielona została na trzy prowincje: P. Prima

(część środkowa), P. Secunda (część północna i P. Tertia (część południowa).

Palikowie (łac. Palici, gr. Paliki)}') mit. bra-cia-bliźnięta, synowie Zeusa i nimfy Talei, córki Hefajstosa; demony podziemne, miejsce ich kultu było na Sycylii w pobliżu Etny. Według podań matka ich przed wydaniem na świat chłopców zapadła się pod ziemię z obawy przed Herą, po przyjściu dzieci na świat powróciła na ziemię. Z tą legendą łączono dwa jeziora na Sycylii posiadające gorące źródła siarczane. Świątynia P. była azylem dla zbiegłych niewolników.

Palilia zob. f wilia.

palimbakchej (gr. palimbdkchejos, łac. palim-bacchlus) to samo co antybakchej, metrum o schemacie -'-'. Stosowany bardzo rzadko.

palimpsest (gr. palimpsestos, od pdlin znowu, ponownie i psdo, pseo dotykam, drapię) rękopis pergaminowy, z którego usunięto (wydrapano nożem lub pumeksem albo zmyto mlekiem) dawne pismo, zapisany ponownie nowym tekstem, stąd nazwa codex rescriptus. Zdrapywania dawnego tekstu dokonywano (ze względu na wysoką cenę materiałów do pisania) już w starożytności. W średniowieczu używano powszechnie rękopisów z tekstami autorów klasycznych do za-. pisywania tekstów liturgicznych. Pozostałe w pergaminie resztki atramentu odpowiednio ujawnione (za pomocą chemikaliów lub fotografii w promieniach ultrafioletowych albo podczerwonych) pozwalają odczytać tekst pierwotny. Tak np. z palimpsestów, które pochodzą z V-VIII w., udało się odczytać najdawniejsze teksty autorów klasycznych, głównie łacińskich, jak np. De republica Cycerona, Institutiones Gajusa, Orationes et epistulae Frontona.

palinodyczna budowa zoh..stroficzna budowa.

Palinurum przylądek na zachodnim wybrzeżu Lukami, wg legendy nazwa P. pochodzi od Palinurusa, który był sternikiem okrętu Eneasza i zginął w tych okolicach.

palia łac. długa i szeroka, faldzista suknia wierzchnia, którą kobiety wkładały na stole w podobny sposób jak mężczyźni togę. Okrywano nią plecy, a niekiedy i głowę.

Pallada przydomek Ateny, zob. Pallas1.

Palladas z Aleksandrii, poeta grecki z IV/V w., autor zachowanych 150 epigramów utrzymanych w dystychach elegijnych, trymetrach jambicznych, a także w heksametrach; wprowadzenie do epigramów formy epicznej świadczy o dążności do

przesadnego archaizowania. Treść epigramów jest dość urozmaicona, w wielu z nich poeta broni (nieśmiało i ostrożnie) religii helleńskiej.

Palladios 1. P. z Aten, retor z IV w. n.e. (wg świadectwa Symmachusa). 2. (ok. 364 - 431) biskup w Hellenopolis (w Bitymi), pod koniec życia biskup Aspuny w Galacji, autor greckiej Historii o mnichach do Lausosa (Lausiakón, Historia Lausiaca), zbeletryzowanych żywotów pustelników od najdawniejszych do współczesnych mu.

Palladius (P. Rutiiius Taurus Aemilianus) pisarz rzymski żyjący w IV w. n.e., autor (zachowanego) obszernego poematu dydaktycznego w 14 księgach De re rustica (O rolnictwie) Księga I daje wskazówki ogólne, ostatnia, obejmująca 85 dystychów elegijnych i stanowiąca naśladownictwo Columelli, poświęcona jest uprawie drzew; pozostałe księgi dają wskazówki rolnikom na cały rok według poszczególnych miesięcy. Dziełem tym posługiwano się chętnie w średniowieczu ze względu na jego zwięzłość i wiadomości praktyczne zaczerpnięte ze źródeł poprzedników rzymskich i greckich.

Pallantia (dziś Palencia) ważne miasto w Hw-panią Tarraconensis, w krainie ludu Yaccaei, położone na drodze z Asturia Augusta do Tar-raco.

Pallantion starożytne miasto w Arkadii na poludniowo-wschód od Tegei, założone wg legendy przez Pallasa, syna Likaona. Miał stąd pochodzić Euander (zob.).

Pallas1 (od gr. pallejn wywijać włócznią) Pallada, przydomek Ateny jako bogini wojny (zob. Atena).

Pallas2 1. mit. jeden z tytanów, mąż bogini rzeki podziemnej Styx, ojciec Nike. 2. mit. syn Megamedesa, ojciec Selene. 3. mit. syn Pandio-na, zabity przez Tezeusza. 4. mit. syn Euandra, przyjaciel Eneasza, przy boku którego walczył z Turnusem; zabity przez Tumusa, 5. wyzwoleniec Antonii (matki cesarza Klaudiusza), ulubieniec Klaudiusza, zarządzał skarbem cesarskim. Namówił Klaudiusza do poślubienia Agryppiny i adopcji jej syna, Nerona. Nero, chcąc osłabić wpływy matki, usunął P. ze stanowiska zarządcy kasą cesarską. W r. 62 P. został otruty. 6. pisarz grecki z czasów Hadriana (n w. n.e.), autor pisma o charakterze mistycznym Perl ton tu Mithra mysteriBn (O misteriach Mitry), znanego tylko ze wzmianki u Porfiriusza.

Pallene jeden z trzech półwyspów tworzących

Chalkidikę, najbardziej wysunięty na zachód;

pochodzenia wulkanicznego, równinny, bardzo żyzny, z linią brzegową niezbyt nadającą się do zakładania portów.

palliata zob. fabula. Do najwybitniejszych poetów fabula p. należeli: Liwiusz Andronikus (zob. Lwi), Enniusz, Newiusz, Plautus, Trabea, Atiiiusz (zob. AtUli), Licyniusz Imbreks (zob. Licinii), Juweniusz, Cecyliusz Statiusz (zob. Caecilii), Luscjusz Lanuwinus (zob. Luscii), Terencjusz. Zachowały się komedie Plauta i Terencjusza, innych poetów - tylko we fragmentach. Zob. Plaut, Terencjusz.

pallium łac. łacińska nazwa himationu (zob.);

p. używane było już w czasach republiki przez Rzymian, którzy sprawowali władzę w prowincjach greckich, od czasów Augusta można było używać p. także i w Rzymie. Ubierali się weń zazwyczaj filozofowie. Noszenie p. uważano za oznakę miękkości charakteru i zniewieściałości.

Pallor i Pavor uosobienie lęku i strachu, wprowadzone do literatury rzymskiej na wzór homeryckich bóstw Dejmos i Fobos. Występują w utworach późnorzymskich poetów w charakterze sług i woźniców Marsa. Najprawdopodobniej nie miały własnych miejsc kultu.

palmeta motyw dekoracyjny w kształcie stylizowanego liścia palmy, zapożyczony przez Greków (VII-VI w. p.n.e.) ze sztuki Bliskiego Wschodu. Ornament palmetowy jest szczególnie charakterystyczny dla greckiego malarstwa czarno- i czerwonofigurowego (VI - V w. p.n.e.), gdzie występuje w postaci pojedynczej lub podwójnej p., ponadto dla zwieńczeń nagrobnych stel archaicznych oraz dla polichromii elementów architektonicznych (sima i gzymsy) w świątyni greckiej.

palnius lać, (gr. palajste, dosł. dłoń, piędź) zob. miary diugości.

Palmyra (gr. Palmyra) w Starym Testamencie Tadmor, dziś Tadmor; miasto w Syrii, w oazie na pustyni syryjskiej, przypuszczalnie założone przez Salomona, na drodze handlowej z Syrii do Mezopotamii. W r. 41 zajął P. Antoniusz. W czasach Trajana miasto zostało zburzone, a za Hadriana odbudowane pod nazwą Hadriano-polis. W III w. n.e., za rządów Odenatusa i Zenobii stało się stolicą wielkiego państwa. Niedługo jednak zostało zdobyte i obsadzone załogą rzymską przez Aureliana (w r. 240), a następnie po powstaniu wszczętym przez mieszkańców, zburzone. Za czasów Dioklecjana znajdował się tu

obóz legionów rzymskich. Justynian wznosił w P. nowe budowle. W r. 744 P. została ponownie zburzona przez Arabów. Zachowały się ruiny m. in. wielkiej świątyni Słońca.

paludamentum łac. rzymski płaszcz wojskowy, w szczególności płaszcz naczelnego wodza, nakładany w czasie wymarszu z Rzymu na wyprawę wojenną. Przeważnie barwy szkarłatnej lub purpurowej, także białej, sięgał do kolan lub do polowy łydek, spięty był klamrą na prawym ramieniu. W czasach cesarstwa p. oznaczało sagum pwpweum, które było okryciem cesarza, w odróżnieniu od sagum gregale, pospolitego płaszcza żołnierskiego.

Pamfajos garncarz attycki z. końca VI w. p.n.e. Wazy jego były zdobione w obu technikach:

czarno- i czerwonofigurowej, z' przewagą tej ostatniej. Znany z szeregu sygnatur.

Pamfilos 1. malarz grecki i teoretyk malarstwa z IV w. p.n.e., pochodził z Amfipolis. Twórca sikiońskiej szkoły malarskiej. Wśród najważniejszych jego obrazów wylicza Pliniusz "Bitwę pod Fliuntem", "Scenę rodzinną", "Ody-seusza na tratwie". Był autorem (nie zachowanego) traktatu O rysunku, w którym podkreślał znaczenie nauki geometrii i

arytmetyki dla artysty. 2. filozof, uczeń Platona; wykładów jego na Samos słuchał Epikur. 3. P. z Aleksandrii, gramatyk, prawdopodobnie z I w. p.n.e., należał do szkoły Arystarcha. Głównym jego dziełem był (nie zachowany) wielki leksykon peri glossón etoj lekseon (glosy i lekcje) w 95 księgach. Wyciąg z tego dzieła, dokonany przez Juliusza Westinusa (również nie zachowany), służył za podstawę do skrótu (w 5 księgach), dokonanego przez Diogeniana. Skrót Diogeniana z kolei był głównym źródłem (zachowanego) leksykonu Hesychiosa (V w. n.e.). Leksykon P. był również źródłem dla Atenajosa i Polluksa. 4. snycerz gemm działający w okresie wczesnego cesarstwa. Zachowanych jest kilka gemm i kamei z pasty szklanej, z sygnaturą P. 5. biskup Cezarei, założyciel biblioteki publicznej w Cezarei, zawierającej głównie dzieła autorów kościelnych. Był twórcą szkoły teologicznej. Zwolennik Ory-genesa. Zamordowany w r. 309 n.e., w czasie prześladowań chrześcijan za Dioklecjana; uznany przez Kościół za świętego.

Pamfylia (Pamphylia) dawniej Mopsopia, kraina w Azji Mn. pomiędzy Likią i Cylicją, oddzielona od Likii górami Klimaks, od Cylicji rzeką Melas. Na pomocy graniczyła z Pizydią

(góry Taurus), na południu sięgała do Morza zw. Pamfylijskim. Największy przylądek Leukotejon; rzeki: Katarraktes, Kestrps, Eurymedon. Melas. Znajdowały się tu miasta: Olbia, Perge (nad Kestros) ze słynną świątynią Artemidy, Attaleja, Magydos, Aspendos, Syllyon, Kibyra, miasto portowe Side. Do czasów Aleksandra W. P. pozostawała pod panowaniem perskim. Po walkach diadochów weszła w skład państwa Seleucydów. Przez Rzymian przyłączona do królestwa pergameńskiego, później połączona z Cylicją, a następnie z Likią w jedną prowincję.

Pamisos (gr. Pamisos) 1. południowy dopływ Penejosu w Tesalii. 2. rzeka w Messenii. 3. rzeka w Lakonii, stanowiła dawną granicę pomiędzy Messenią'a Lakonią.

Pammenes mówca grecki z I w. p.n.e., at-tycysta, miłośnik Demostenesa, nauczyciel ateński Marka Brutusa, bardzo ceniony przez Cycer.ona.

Pamprepios profesor gramatyki w Atenach, potem w Konstantynopolu (474-491); w wiedeńskim papyrusie znaleziono jego enkomion na ateńskiego patrycjusza Teagenesa; Księga Suda przypisuje mu także utwór Isaurikd i traktat O etymologii,

Pan mit. bóstwo opiekuńcze lasów, trzód i pasterzy u Greków. Imię jego prawdopodobnie związane jest ze słowem pao paść. Syn Hermesa i jednej z córek Dryopsa, wg innej wersji - Zeusa i arkadyjskiej nimfy Kalisto. Miał urodzić się z rogami, brodą, ogonem, nogami kozła i porośnięty włosem. Pierwotnie kult jego znany był w Arkadii, skąd przedostał się do całej Grecji; w Atenach czczono P. od czasów bitwy pod Maratonem. Przypisywano mu. wynalezienie syringi. Niekiedy ukazywał się ludziom wśród lasów, wzbudzając przerażenie (stąd: paniczny lęk). P. występował w orszaku Dionizosa w charakterze wesołego, żartobliwego skoczka. W czasach późniejszych wskutek błędnej interpretacji etymologicznej (od gr. pan wszystek; cały), widziano w nim niejako symbol wszechświata, bóstwo rozlane w całej przyrodzie, twórcę i władcę wszechrzeczy. Rzymianie identyfikowali go z Ja-nusem i niekiedy z Faunem.

Panaetius zob. Panajtios.

Panajnos malarz ateński działający w V w. p.n.e., krewny Fidiasza. Pracował nad dekoracją malarską Stoa Pojkile w Atenach oraz tronu Zeusa w świątyni w Olimpii.

Panajtios (łac. Panaetius) ok. 180 -100 p.n.e.;

filozof średniej szkoły stoickiej, uczeń stoików:

Diogenesa z Seleucji oraz Antypatra z Tarsos, po którego śmierci objął kierownictwo szkoły w Atenach. Autor następujących dzieł: O obowiązkach (perl tu kathekontos), O pogodzie ducha (perl euthymias), O opatrzności (perl pronójas), O szkołach filozoficznych (peri hajreseon). P. oczyścił stoicyzm z elementów metafizycznych i mistycznych, nadając mu cechy eklektyczne i zbliżając go do doktryny platońskiej. Nauka jego o obowiązkach i filantropii, czyli humanilas, przyjęła się z biegiem czasu w umysłowości rzymskiej i wywarła znaczny wpływ na kształtowanie się prawa rzymskiego. Był on przyjacielem Scypionów i historyka Polibiusza.

Panatenaje. (Panathenaja) największe i najstarsze święto ateńskie ku czci Ateny, obchodzone w ostatnich dniach (25 - 28) miesiąca Hekatombajon. Wg podania ustanowił je pod nazwą Athendja Erechteus, Tezeusz zaś po zjednoczeniu gmin attyckich miał uczynić P. świętem ogólnoateńskim. W r. 566 Pizystrat nadał P. szczególnie uroczysty charakter i powiększył ilość zawodów, dodając zawody gymniczne (agón gymnikós). Takie uroczyste P. (tzw. wielkie P., Panathenaja ta megdla) obchodzone były co cztery lata (w trzecim roku każdej olimpiady). Perykles rozszerzył uroczystość, dodając konkurs muzyczny (ogon musikós). W czasach Peryklesa P. uświetniały następujące zawody i konkursy: konkurs muzyczny, zawody gymniczne (sportowe), zawody hippiczne, wybór przodowników procesji (euandrfa), taniec ,w zbroi (pyrriche), bieg z pochodniami (fampadedromid). W dniu 29 Hekatombajon urządzano wyścigi łodzi. Najważniejszą częścią świąt było złożenie nowego peplosu w świątyni Ateny. Peplos, tkany specjalnie na każde P., rozwinięty na maszcie okrętu prowadzonego na rolkach, odprowadzano w uroczystej procesji (pompę). Na zakończenie uroczystości składano ofiarę (hekatombę) z wotów, połączoną z ogólnym ucztowaniem (hestiasis). Corocznie obchodzono małe P. trwające krócej, bez procesji, składające się tylko z zawodów. P. obchodzono również poza Atenami, np. w Magnezji, w Teos, na Rodos.

Pandareos mit. milezyjczyk, syn Meropsa, mąż Harmotei, ojciec Aedony, Meropy i Kleotery. Ukradł ze świątyni Zeusa na Krecie złotego psa i dał go na przechowanie Tantalowi, sam zaś z obawy przed Zeusem uciekł do Attyki,

następnie na Sycylię, gdzie zginął. Zeus, mszcząc się, kazał harpiom porwać Meropę i Kleoterę, które znajdowały się pod opieką Afrodyty; i oddać je na służbę Eryniom.

Pandataria (albo Pandaterid) dziś Yentotene;

mała wyspa pochodzenia wulkanicznego na Morzu Tyrreńskim, naprzeciwko wybrzeża Kampanii, między wyspami Aenaria i Pontia. W okresie cesarstwa rzymskiego służyła jako

miejsce wygnania. Zesłano tam m. in. córkę Augusta Julię, Agryppinę żonę Germanika, Oktawie pierwszą •żonę Nerona, Flawię Domicyllę bliską krewną Domicjana.

Pandejos rzeźbiarz grecki działający w pierwszej poł. IV w. p.n.e., znany z wzmianki u Pau-zaniasza (VIII 45, 5).

Pandekta (łać. pandecta albo pandectes, gr. pandekte, dosł. książka obejmująca wszystko) grecka nazwa digestów, jednej z części kompilacji Justyniańskiej (digesta seu pandecta Iustiniani). Terminu p. użyli na oznaczenie swych dzieł prawnicy okresu klasycznego: Ulpian (Pandektu biblia) i Modestinus (Pandektu biblia dekatu).

Pandion mit. syn Kekropsa i Metiaduzy, król Aten, wygnany przez Metionidów do Megary, gdzie poślubił córkę króla Pylasa i objął rządy. Synowie jego po śmierci ojca wygnali z Aten Metionidów i podzielili się władzą.

Pandios rzeźbiarz grecki z pierwszej połowy IV w. p.n.e., identyfikowany niekiedy z Pandejosem, znany z sygnatury na bazie pomnika wotywnego z Akropoli ateńskiej.

pandokejon (gr. pandokejoń) rodzaj hotelu, w którym mogli zatrzymywać się przyjezdni z innych miast czy państw; pandokeja znajdowały się przede wszystkim w miejscowościach, gdzie odbywały się większe zjazdy, związane z miejscowymi uroczystościami, np. w Olimpii;

Spartanie wznieśli wielkie p. (zwane także ka-tagźgioń) na miejscu zniszczonych w czasie wojny peloponeskiej Platejów.

- Pandora mit. żona Epimeteusza, matka Pyrry, pierwsza kobieta na świecie. Zeus rozgniewany wykradzeniem ognia przez Prometeusza postanowił ukarać ludzi i zesłać na ziemię udrękę. Na jego rozkaz Hefajstos ulepił z gliny pierwszą kobietę, którą Atena odziała szatami i ożywiła, a inni bogowie obdarzyli darami. Nazwano ją P. (gr. pan wszystko i d6ron dar), co oznacza dar dla ludzi od wszystkich bogów. W posagu otrzymała glinianą beczkę szczelnie zamkniętą, w której znajdowały się wszystkie nieszczęścia. Her-mes sprowadził P. na ziemię, gdzie Epimeteusz mimo ostrzeżenia Prometeusza pojął ją za żonę. P., powodowana ciekawością, nakłoniła męża do otwarcia beczki i w ten sposób wyleciały na ziemię nieszczęścia i klęski.

Pandosia zob. Pandozja.

Pandozja (Pandosia) 1. miasto w Epirze, na prawym brzegu rzeki Acheron. 2. miasto w Brut-tium nad rzeką Acheron, znane z klęski poniesionej w r. 331 p.n.e. przez Aleksandra z Epiru w bitwie z plemionami południowoitalskimi.

Pandrosejon zob. Pandrosos.

Pandrosos mit. jedna z córek Kekropsa, czczona wraz ze swą siostrą, Herese, jako bogini rosy;

zanoszono do niej modły w okresach suszy. Poświęcona jej była w Atenach świątynia, zw. Pandrosejon, w której stało święte drzewo oliwkowe podarowane Ateńczykom przez Atenę.

Panecjusz zob. Panajtios.

panem et circenses łac. chleba i widowisk! W okresie cesarstwa hasło ludu rzymskiego, domagającego się rozdawnictwa chleba oraz urządzania igrzysk i widowisk.

Pangajon góry w Macedonii, pomiędzy Fi-lippi i Zatoką Strymońską, na wschód od jeziora Prasias. Obfitowały w pokłady złota i srebra.

Pankrates 1. P. z Arkadii, poeta grecki (daty jego życia niepewne: I w. p.n.e. lub n.e.); wg Atenajosa autor jakiegoś poematu traktującego o rybach. 2. P. z Aleksandrii, poeta grecki z II w. n.e., panegirysta, autor zachowanej w dość obszernym fragmencie (40 heks.) pochwały Antino-osa. Atenajos przypisuje mu poemat o jakimś Bokchorosie czy Bokchorisie, zatytułowany Bok-choreis i cytuje dystych z I księgi tego utworu. Prawdopodobnie P. poruszał w swych poezjach tematy lokalne związane z Libią, być może więc, że bohaterem wspomnianego poematu był król egipski Bokchoris.

pankration (gr. pankrdtion, łac. pagilatus) walka na pięści w rękawicach lub bez, rodzaj konkurencji atletycznej uprawiany zarówno w Grecji jak i w Rzymie, wprowadzony na igrzyskach olimpijskich w czasie 33 olimpiady (r. 608 p.n.e.). Najprostszy rodzaj rękawic stanowiły rzemienie ze skóry wołowej długości ok. 1,5 m, którymi ciasno spowijano dłonie. Od IV w. p.n.e. weszły w użycie rękawice zaopatrzone w szeroki pierścień skórzany, brązowy lub kamienny.

Pannonia 1. prowincja rzymska położona między Dunajem (Danubius) a Sawą (Savus),

zamieszkana przez plemiona illiryjsko-celtyckie. Założona przez Augusta w r. 10 p.n.e., została przez Trajana w r. 106 -107 n.e. podzielona na dwie prowincje: P. Inferior i P. Superior, które w końcu III w. n.e. Dioklecjan podzielił na cztery części: P. Prima, P. Secunda, Savia i Valeria. Główne miasta P.: Aquincum, Bregetium, Carnuntum i Yindobona. 2. P. Ripariensis zob. Savia l.

Panolbios znany jedynie z Księgi Suda poeta grecki z V w. n.e., autor poematów okolicznościowych (enkomiów).

Panormos (gr. Panormos, dosł. cały port;

lać. Panormus) nazwa kilku portów w starożytności. 1. dziś Palermo, miasto na północnym wybrzeżu Sycylii, u ujścia rzeki Orethus, kolonia fcnicka. W czasie I wojny punickiej w r. 254 p.n.e. opanowane przez Rzymian, stało się municipium rzymskim. Od czasu wojny z Sekstusem Pom-pejuszem kolonia rzymska. 2. miasto portowe na wschodnim wybrzeżu Attyki. 3. port w Achai, na północo-wschód od Patraj.

Pansa zob. Vibii 3.

Pantakles poeta grecki z V w. p.n.e., autor (nie zachowanych) dytyrambów.

panteon (gr. pdntheon, dosł. świątynia wszystkich bogów) wznoszono p. w okresie cesarstwa rzymskiego w większych miastach, w związku z mnogością bogów w religiach synkretycznych. Najsłynniejszy był p. w Rzymie, doskonale zachowany dzięki przekształceniu go W VII w. na kościół. Założony na Polu Marsowym (opodal Term) przez Agryppę, uległ kilkakrotnym pożarom i przebudowie, ostateczna jego forma została mu zapewne nadana przez Apollodora z Damaszku, architekta cesarza Hadriaha. Jest to połączenie prostokątnego portyku kolumnowego z rotundą, krytą wspaniałą kopułą o średnicy 43 m. Otwór. pośrodku kopuły oświetlał wnętrze, w niszach pod ścianami ustawione były posągi bóstw. Na architrawie portyku znajduje się inskrypcja erekcyjna Agryppy.

Pantias rzeźbiarz grecki z początku IV w. p.n.e., wymieniany przez Pauzaniasza jako twórca trzech posągów zwycięzców olimpijskich.

Panticapaeum zob. Pantikapajon.

Pantikapajon (gr. Pantikópajon) dziś Kercz;

miasto na Chersonezie Taurydzkim, początkowo stolica, królestwa kimmeryjskiego, od ok. r. 541 p.n.e. kolonia Miletu. Dzięki dogodnemu położeniu między Morzem Czarnym i Azowskim stało się ważnym centrum handlowym.

pantomim (gr. pantómimos, łac. pantomimus autor pantomimy; scenka pantomimiczna) powstanie p. rzymskich przypisuje się dwom wyzwoleńcom Augusta: p. tragicznych- Pyladesowi z Cylicji, komicznych - Battylusowi z Aleksandrii. Tematy czerpano przeważnie ze sztuk greckich, spotykamy jednak scenariusze pisane specjalnie dla p. (por. Likan, Stacjusz). W p. używano masek, odmiennych nieco niż maski tragiczne, o ustach zamkniętych oraz o rysach twarzy bardziej regularnych. Do IV w. n.e. w p. występowali jako aktorzy tylko mężczyźni, później pojawiają się także aktorki. Do najbardziej znanych pantomimistów należeli oprócz już wymienionych: Hylas (w czasach Augusta), Parys (za Nerona) i Latinus (za Domicjana).

Pantulejos rzeźbiarz grecki działający w czasach Hadriana. Wykonał na zamówienie Efezu pomnik cesarza ofiarowany do Olimpiejonu ateńskiego.

Panyassis z Halikamasu, stryj Herodota, autor eposów Herakleia i lonikd (pierwszy z nich traktował o Heraklesie, drugi o dziejach kolonii jońskich w Azji Mn.), z których zachowały się małe fragmenty. P. żył w czasach, gdy epos nie było cenionym gatunkiem literackim, i tym się tłumaczy małe uznanie dla niego wśród współczesnych. Niektórzy późniejsi krytycy starożytni cenili go bardzo wysoko, przyznając mu drugie miejsce po Homerze. Poeta zginął w walce z tyranem Lygdamisem.

Paphlagonia zob. Paflagonia.

Paphos zob. Pafos.

Papianilla córka Awitusa (Avituś), który ok. r. 455 ogłosił się cesarzem w Tuluzie i w Arelate;

mężem jej był poeta, Apollinaris Sidoriius.

Papias z Afrodisias, rzeźbiarz działający w czasach Hadriana, z tzw. szkoły afrodyzyjskiej w Karii. Wraz z Aristeasem sygnował dwa posągi centaurów, zdobiących willę Hadriana w Tivoli; stanowią one zapewne kopie oryginatit hellenistycznego.

Papinianus 1. zob. Milo Titus Annius Papinianus. 2. Aemilius P., genialny prawnik rzymski, uczeń Kwintusa Cerwidiusa Scewoli, rzymski przyjaciel cesarza Septimiusza Sewera, stracony wkrótce po objęciu rządów przez Karakallę. Najważniejsze z jego dzieł to 37 ksiąg Quaestiones (Wyjaśnienia problemów prawnych) i 19 ksiąg Responsa (Opinie prawne), wykorzystanych w kodyfikacji Justyniana (zob.). P. cechuje nie tylko jasność i trafność orzeczeń, ale także nieprze

ciętna prawość charakteru, podziwiana przez współczesnych mu i przez potomność.

Papiria zob. Paptrii 11.

Papirii (dawniej Papisii) rzymski ród pochodzenia plebejskiego, później w części patrycju-szowski, rozgałęziony na liczne rodziny. Plebejskie były: Carbones i Turdi; patrycju-szowskie: Crassi, Cwsores, Masones i Mu-gillani. - Carbones: 1. Caius Papirius Carbo, zdolny mówca i polityk, jako trybun ludowy w r. 131 p.n.e. występował wraz z Gajuszem Grakchem w obronie praw ludu; przeciwnik Scypiona. Oskarżony przez Krassusa o spowodowanie rozruchów podczas wystąpień Grak-chów popełnił samobójstwo, by uniknąć wyroku. 2. Cnaeus P. Carbo, brat poprzedniego;

poniósł klęskę podczas swego konsulatu w r. 113 w bitwie z Cymbrami i Teutonami. 3. Caius P. Carbo Arvina, syn P. l., usiłował bezskutecznie pomścić śmierć ojca na Krassusie, zginął w wojnie domowej jako stronnik Sulli. 4. Cnaeus P. Carbo, stronnik Mariusza, konsul w latach 85 -- 83 p.n.e., walczył z Sullą. Wobec przewagi Sulli musiał uciekać do Afryki, gdzie wpadł w ręce Pompejusza, który wydał go w ręce przeciwników (r. 83 p.n.e.) - Crassi: S. Lucius P. Crassus, konsul w r. 436 p.n.e., walczył z Wejen-tami. 6. Lucius P. Crassus, dyktator w r. 340 p.n.e.; jako konsul w r. 330 walczył z Wciskami. 7. Marcus P. Crassus, brat poprzedniego, dyktator w r. 332 podczas wojny z Galami. - Cursores: 8. Lucius P. Cursor, wybitny wódz, dyktator w r. 325, podczas wojny z Samnitami;

po klęsce w Wąwozie Kaudyńskim pokonał Samnitów pod Lucerią, zdobył miasto i uwolnił uwięzionych tam zakładników rzymskich; odniósł zwycięstwo nad Samoitami jako konsul w r. 320 p.n.e. i jako ponowny dyktator w r. 309 pod Longulą. 9. Lucius P. Cursor, jako konsul w r. 293 p.n.e. pokonał Samnitów pod Akwilonią, a w r. 272 ostatecznie podbił kraj Samnitów, kładąc kres długoletnim wojnom. On także zmusił do opuszczenia Tarentu załogę Pyrrusa. - Masones: 10. Caius P. Maso, konsul w r. 231 p.n.e., zwyciężył Korsów. 11. Papiria, córka poprzedniego, żona Emiliusza Paulusa, matka Scypiona Młodszego.'-M u gillani: 12. Lucius P. Mugillanus, konsul w r. 444 p.n.e., jako inter-rex w r. 420 łagodził spory pomiędzy patrycju-szami a trybunami ludowymi.

papirologia nauka o papirusach, tj. nauka badająca teksty napisane na papirusach. W praktyce termin ten nie odpowiada ściśle swej treści. Oznacza bowiem pomocniczą' naukę zajmującą się badaniem tekstów z grecko-rzymskiego Egiptu (332. p.n.e. - 641 n.e.), napisanych w zasadzie na papirusach w języku greckim. Dodanie określenia: "w zasadzie" jest konieczne dlatego, że p. uwzględnia w swych badaniach także teksty napisane w innych językach (np. egipskim, łacińskim, koptyjskim) i na innych materiałach (gliniane skorupy, kamień, tabliczki woskowane, pergamin), jeżeli treść tych tekstów jest pokrewna treści greckich tekstów papirusowych z grecko-rzymskiego Egiptu. Za początkową datę w historii p. należy uznać rok 1788, kiedy to profesor uniwersytetu w Kopenhadze N. Schow opublikował pierwszy grecki dokument papirusowy z Egiptu (tzw. Charta Borgiana). Jednakże jako odrębna nauka pomocnicza występuje p. dopiero od końca XIX wieku, kiedy rozpoczęto planowe poszukiwanie papirusów w Oksyrynchos, Elefan-tynie, Aphrodito, Fajum i w wielu innych miejscowościach, a bardzo duża ilość tekstów papirusowych opracowywanych i publikowanych przez uczonych tej miary co C. Wessely, U Wiłcken, B. P. Grenfell, A. S. Hunt, W. Schubert i 1. Mit-tels zwróciła na tę dyscyplinę baczniejszą uwagę historyków i pozwoliła określić jej istotę i zadania, P. pełni rolę nauki pomocniczej w stosunku do szeregu starszych od niej nauk, takich jak: filologia klasyczna, historia starożytna, historia państwa i prawa, historia kultury, historia religii, historia medycyny, geografia historyczna, egiptologia, antropologia i etnografia, dostarczając im materiałów i wyników swych badań jako elementów do opracowywania syntez. Ponieważ bardzo znaczna ilość tekstów papirusowych

dotyczy praw i zwyczajów stosowanych w grecko-rzymskim Egipcie, szczególnie wielkie znaczenie posiada p. prawnicza. W tej dziedzinie wybitną rolę odgrywa nauka polska. Rezultaty badań R. Taubenschlaga zostały uznane przez świat nauki za niezwykle cenne i doniosłe, a Instytut Papirologii Uniwersytetu Warszawskiego jest światowym ośrodkiem badań nad prawem grecko-rzymskiego Egiptu. Pierwszym polskim papirologiem i wydawcą oryginalnych tekstów papirusowych był profesor Uniwersytetu Warszawskiego Jerzy Mariteuffel.

papirus (łac. papyrus, papyrum, gt. pdpyros) roślina wodna z rodziny turzycowatych, rosnąca w miejscowościach błotnistych Egiptu, Abisynii i Palestyny, zaaklimatyzowana również i na

Sycylii. Z drewna p. Egipcjanie wyrabiali łodzie, z kory zaś obuwie, sznury, odzież i inne przedmioty codziennego użytku, natomiast z włóknistego rdzenia rośliny wytwarzano materiał piśmienny dla całego świata śródziemnomorskiego. Rdzeń ten krajano na wąskie pasma, które układano równolegle obok siebie, po czym poprzecznie przykrywano drugą warstwą. Obie warstwy, zalawszy je wodą z Nilu, sflaczano pod prasą. Na jednej stronie, karty włókna papirusu biegły pionowo, na drugiej pozipmo. Po wygładzeniu tej ostatniej fiszbinem lub muszlą używano jej do pisania, niekiedy jednak dla oszczędności pisano również i na odwrocie. Szereg kart sklejano w długi zwój i odcinano z niego dowolnej długości kawałki. Na p. pisano tuszem, sporządzanym z delikatnej sadzy zmieszanej z tartą gumą. Narzędziem pisarskim był kawałek trzciny, zwany po grecku kalamos (łac. calamus - zob.). Listy i dokumenty pisano na oddzielnych kartkach papirusowych, zwijanych następnie w rulon i zabezpieczanych pieczęciami. Książka papirusowa miała postać zwoju, w którym tekst był ułożony w kolumnach prostopadłych do jego długości. Czytelnik rozwijał trzymany w prawej ręce zwój, lewą ręką zwijał z powrotem część już przeczytaną, lecz na odwrotną stronę. Dla ponownego przeczytania książki trzeba było cały zwój znów przewinąć z lewej strony na prawą. Pierwsze p. odkryto w r. 1752 w Herkulanum, w willi, która w I w. p.n.e. była własnością Kalpurniusza Pizona. Około r. 1820 znaleziono szereg dokumentów papirusowych w Memfis i Tebach. Pierwszy p. literacki, zawierający XXIV pieśń Iliady, znaleziono w r. 1821. Największą ilość tekstów greckich odnaleźli: w latach 1884-1890 wybitny egiptolog angielski W.M.Flinders Petrie, po nim - Frederic George Kenyon (znalazca Politeja Athenajon Arystotelesa), wreszcie dwaj wybitni uczeni angielscy, B. P. Grenfell i A. S. Bunt. Największa ilość znalezisk papirusowych pochodzi z Egiptu. Zawdzięczamy im znajomość uważanych dotąd za zaginione tekstów dzieł starożytnych pisarzy greckich. Należą tu m.in. minijamby Herondasa, komedie Menandra, utwory Archilocha, Alkajosa, Safony, poematy Bakchy-lidesa. Wśród p. ponadto znajdują się dokumenty historyczne, prawne, świadectwa o życiu społecznym i rodzinnym Greków egipskich z okresu hellenistycznego i późniejszego. Najbogatszym źródłem p. są śmietniska w okolicy

dawnych osiedli. Sporo p. znajdowano również w ruinach starożytnych domów, zwłaszcza tam, gdzie cała wieś lub miasteczko zostało opuszczone przez ludność. Trzecim wreszcie źródłem p. są groby. Niekiedy wkładano do trumny zmarłemu zwój papirusowy o treści literackiej, częściej - magicznej. Ponadto wewnętrzną trumnę dla mumii sporządzano

często z papirusowej makulatury, którą ugniatano, nadając jej kształt mumii, po czym pokrywano ją gipsem i malowano.

Papius 1. Brutulus P., Samnita, podczas drugiej wojny samnickiej w r. 322 p.n.e. popełnił samobójstwo, ażeby nie zostać wydanym w ręce Rzymian, co groziło mu jako kara za naruszenie układów z Rzymem. 2. Caius P. Mutiius, wódz Samnitów w wojnie ze sprzymierzeńcami, pokonany w r. 89 p.n.e. przez Sullę. 3. P. z Lanuwium, ojciec Milona (zob. Milo Titus Annius Papinia-nus). 4. Caius P., według Cycerona jako trybun ludowy wydal ustawę dotyczącą praw obywatelskich. 5. Marcus P. jako konsul w r. 9 n.e. wraz z kolegą swym, Poppeusem Sabinem, wydał ustawę lex lulia et Papla Poppaea de maritandis ordinibus, wymierzona przeciw bezżenności, przeciw małżeństwom bezdzietnym i przeciw rozwodom.

Pappos uczony z Aleksandrii (379-393) w czasach Teodozjusza Starszego, autor dzieł z różnych dziedzin: O rzekach Libii, O snach. Komentarz do dzielą Ptolemeusza "Megale syn-taksis". Zachowane fragmenty dzieł matema-tycznach.

Papposilenos mit. ojciec sylenów. Zob. sylen.

Pappus łac. komiczna postać farsy atellańskiej, głupi komiczny starzec (we włoskiej komedii ludowej rolę tę odgrywa Pantalone). Zob. Atellaane fabulae.

Papus przydomek rodu Emiliuszów (zob. Aemilii).

parabaza (gr. parabasis, domyślne pros ton demon przyjście przez lud) jedna z części starej komedii attyckiej, pieśń chóru, w której poeta zwraca się od siebie do publiczności, poruszając tematy nie związane z akcją komedii. Chór występował w p. bez masek; maski i tematyka związana z akcją są charakterystyczne dla p. komedii późniejszych. Z czasem p. zanika. Pełna^. miała się składać z siedmiu części; były to:

kommdtion krótka partia, "odcinek"; właściwa p.; makrón lub pnigos długa partia, szybko recytowana; ode pieśń; epfrrema dopowiedzenie;

antóde i antepfrrema odpowiedzi na dwie poprzednie części.

paradoksografia • (od gr. paradoksos dziwny, osobliwy) gatunek literatury traktujący o niezwykłych zdarzeniach i zjawiskach. Najsławniejszym paradoksografem był Antigonos z Karistos (ok. 290-ok. 220 p.n.e.), autor (zachowanego) Historim paradókson synagogę, czyli Historiae mirabiles (Zbiór dziwnych historii), w którym korzysta m.in. z Arystotelesowej Historii zwierząt. Podobny zbiór Dziwnych historii daje nie znany bliżej Apollonios; Filon z Heraklei pisze Księgę cudów, z której zachował się fragment Pen ton heptd thaumdtón (O siedmiu cudach świata), Isigonos z Nicei - O rzeczach nie do wiary (znane z zachowanych wyciągów). Do pa-radoksografów zaliczamy także: Belosa z Men-des, Aristoklesa (II w. p.n.e.), Polemona z Ilionu (II w. p.n.e.), Aleksandra z Myndos (I w. p.n.e.), piszącego również poważniejsze dzieła zoologiczne. Demetrios, Geminos z Tyru- i Artemon z Miletu spisywali "cuda", które miały miejsce w świątyni Sarapisa (kult S. popierali Ptolemeusze).

paraklausithyron (gr. paraklausithyron, dosł. pod zamkniętymi drzwiami) utwór literacki w formie pieśni zakochanego młodzieńca (czy zakochanej dziewczyny) śpiewanej pod drzwiami kochanki (kochanka).

paraliowie (gr. pardlio], od pdralos nadmorski) stronnictwo polityczne w Attyce w VI w. p.n.e., składające się głównie z mieszkańców wąskiego pasma nadmorskiego (paralia): kupców, marynarzy i rzemieślników. Jako zwolennicy rządów umiarkowanych, pragnęli zachowania ustroju Solona w przeciwieństwie do stronnictwa pedia-ków (którzy dążyli do przywrócenia ustroju panującego przed Solonem) i stronnictwa dia-krów, których nie zaspokoiły reformy Solona. Na czele p. stali Alkmeonidzi (zob.).

Paramonos grecki komediopisarz, przedstawiciel -komedii nowej. Utwory jego nie zachowały się. ^

parasanga (łac., gr. parasdnges) używana w Azji Mn. miara odległości, wg Herodota równa 30 stadionom, wg innych-różnej długości (21-60 stadionów).

parasitus (gr. porosiłoś) pasożyt; pierwotnie w Atenach określano tym mianem ludzi, którzy pomagali kapłanom w obrządkach religijnych, a zwłaszcza pilnowali zebrania świętego zboża. Za tę pomoc dostawali część ofiar oraz jedli

w świątyni przy kapłanach (parasitejn brać posiłek w obecności kogoś), stąd ich nazwa. Każde bóstwo miało podobno swego p. Funkcja ta była bardzo szanowana, dopóki ograniczała się tylko do służby religijnej. Z czasem p. pojawiają się w prywatnych domach zamożnych ludzi. Obowiązkiem p. było rozweselanie pana i jego gości, wyświadczanie panu małych usług, doglądanie przygotowań do uczty itp. P. często posługiwał się niskim pochlebstwem, za jedzenie bowiem gotowy był na wszystko. W tym charakterze pieczeniarza występuje p. już w farsie megaręjskiej i w tzw. komedii sycylijskiej Epi-charma, a w komedii średnio- i nowoattyckiej oraz w rzymskiej staje się już postacią nieodzowną.

paraskeniony (gr. pwaskmion) boczne budynki skenź w teatrze greckim, wysunięte ku przodowi i tworzące boczne tło dla sceny. Zob. skene, teatr.

parastas (gr. parastas) opłata w wysokości 1 drachmy składana diajtetom przez oskarżającego i oskarżonego. Zob. diajtetes.

Parcae zob. Mofry.

paremiografowie (parojmiografowie; gr. paroj-mia - przysłowie) uczeni, którzy zbierali i spisywali przysłowia, sentencje z dzieł pisarzy oraz ludowe powiedzenia przysłowiowe. Zenobios, nauczyciel wymowy w Rzymie za Hadriana, wydał Epitome ton parojmion Didymu kaj Tar-rdju (Wyciąg, przysłów ze zbiorów Didymosa i Lukillosa z Tarraj) Wyciąg Żenobiosa wykorzystano z kolei przy układaniu tzw. Corpus paroemiographorum w 'Bizancjum.

Parilia (lub Palilia) łac. święto pasterskie obchodzone w starożytnym Rzymie 21 kwietnia ku czci wiejskiego bóstwa Pales. Składano wówczas bezkrwawe ofiary w postaci placków, mleka i innych wiejskich potraw, oczyszczano stajnie przez kropienie i okadzanie siarką, przeskakiwano przez ogień rozniecany ze słomy i siana - wszystko to miało na celu oddalenie chorób. Z czasem dzień ten połączono z rocznicą założenia Rzymu. Obrzędy te, pod nazwą Romaia, nabrały szczególnie uroczystego charakteru za Hadriana, a w V w. n.e. obchodzono je jeszcze jako Natalis Urbis Romae (rocznica założenia Rzymu). (

Paris zob. Parys.

Parisii plemię w Gallia Lugdunensis, z głównym miastem Lutetia Parisiorum (dziś Paryż).

Parium marmor łac. marmur z Paros, tablica

marmurowa znaleziona w r. 1627 na wyspie Paros przez lorda Tomasza Arundela (dzisiaj przechowywana w Uniwersytecie w Oksfordzie) i. uzupełniona dalszymi fragmentami znalezionymi w czasach nowszych. Zawiera dhigi napis, którego treścią jest kronika Grecji od archon-tatu Diognetesa (r. 264/3 p.n.e., tj. od archon-tatu Astyanaksa czy Euzyanaksa na Paros) wstecz, do założenia Aten przez Kekropsa. Najobszemiej omówione są wypadki związane z dziejami Paros. Datowanie jest wg archontów, nie według olimpiad; źródłem dla kroniki były dzieła pisarzy ateńskich. Fragmenty P. m. opracował P.Jacoby.

Parki (łac. Parcae) zob. Mojry.

parki zob. ogrody.

Parma miasto Bojów (zob.) w Gallla Cispa-dana nad rzeką o tej samej nazwie, pomiędzy Placencją i Mutiną. Od r. 183 p.n.e. kolonia rzymska.

Parmenides z Elei (VI/Vw. p.n.e.), jeden z najwybitniejszych filozofów greckich, uczeń i przyjaciel Ksenofanesa, twórca tzw. szkoły eleackiej (zob. eleact). Filozofię swoją wyłożył w poemacie Perl fyseos (O naturze), którego nieliczne fragmenty zachowały się u Sekstusa Empirikusa i u Symplicjusza. P. uczył, że myśl i byt są jednym i tym samym, gdyż myśleć można tylko o tym, co istnieje. Byt nie może nie istnieć, a niebyt nie może istnieć, wobec tego stawanie się i zanikanie świata, które przyjmował Heraklit, jest niemożliwe. Byt nie powstał z niczego, jest wieczny, niezmienny, jednolity i niepodzielny. P. zaważył w dziejach filozofii przede wszystkim naczelną teorią jedności i niezmienności bytu, poglądem na nierozerwalność bytu i myśli, odróżnieniem myśli od 'postrzegania, a zwłaszcza dedukcyjną metodą filozofowania, którą pierwszy wprowadził. Słynął z surowego trybu życia. Platon jeden ze swoich dialogów nazwał jego imieniem.

Parmenion 1. syn Filotasa, wybitny dowódca wojskowy Filipa Macedońskiego i Aleksandra W.; cieszył się wielkim uznaniem Filipa, a w czasie wyprawy do Azji był uważany za głównego po Aleksandrze W. dowódcę wojsk macedońskich. Przyczynił się do zwycięstw w bitwach nad Granikiem, pod Issos i pod Arbelą. Kiedy syn P., Filotas, oskarżony o udział w spisku na życie Aleksandra został stracony, Aleksander kazał stracić również P. 2. architekt grecki działający w końcu IV w. p.n.e., twórca

Serapejonu w Aleksandrii. 3. P. zwany Macedończykiem, grecki epigramatyk z czasów Augusta. Z twórczości jego zachowało się (w tzw. Wieńcu Filipowym, czyli w antologii epigramów ułożonej za czasów Kaliguli przez Filipa z Tes-saloniki) 16 epigramów o dość różnorodnej treści (o posągu Hery dłuta Polikleta, o nieśmiertelności Aleksandra W., o bohaterach ter-mopilskich i inne).

Parmeniskos uczony filolog i gramatyk z II/I w. p.n.e.; jako reprezentant tzw. szkoły aleksandryjskiej (Arystarcha) zajmował się m.in. kwestiami homeryckimi i występował przeciw Kratesowi z Maiłoś i jego szkole (zwanej szkołą pergameńską), a więc przeciw

alegorycznemu tłumaczeniu poezji Homera. P. analizował także kwestie astronomiczno-mitologiczne występujące u poetów, on też wprowadził nowy podział rzeczowników na 8 klas deklinacyjnych, klasyfikując je wg końcowych liter. Dzieła jego nie zachowały się.

Parmenon z Rodos, pisarz grecki z III w. p.n.e., autor znanej ze wzmianki u Atenajosa książki kucharskiej Magejrike didaskalia (Kurs kucharstwa).

Parnas (gr. Parnassós) góra w Fokidzie, o dwóch szczytach: Tithorea (na pólnoco-zachód) i Lykweja (na południowy-wschód). Na poiud-niowo-wschodnim stoku P. leżą Delfy. U masywie P. znajdowały się strome skały zw. Faj-driady (Fajdriddes petraj), gdzie było słynne źródło Kastalia. P. uchodził w starożytności za siedzibę Apollina i Muz.

Parnes (gr. Pdrnes) góra w północno-wschod-niej części Attyki, przedłużenie góry Kitajron.

parodia (gr. parodia, od para mimo, obok, wbrew; SdS pieśń, dosł. przedrzeźnianie pieśni lub pieśń przedrzeźniana) żartobliwa przeróbka utworu poważnego, literackiego lub muzycznego. Terminu tego w zastosowaniu do utworów literackich użył po raz pierwszy Arystoteles w swojej Poetyce. Elementy p. można znaleźć już u Homera. Wprawdzie przesadą jest dopatrywanie się jej w opisie bitwy bogów w XXI pieśni Iliady (Walter Leaf) lub igrzysk nad grobem Patroklosa (Dietrich Mlilder), niewątpliwie jednak mowa Tersytesa w II pieśni Iliady jest p. przemówienia Achillesa z I pieśni, opis zaś walki dwu żebraków w XVIII pieśni Odysei jest p. opisu pojedynków pomiędzy bohaterami. Charakter parodystyczny mają dwa fragmenty Azjosa z Samos, poety działającego prawdopodobnie

na przełomie VII i VI w. p.n.e., a także - Margites (Poemat o Głuptasie), pisany na przemian heksametrem daktylicznym i tryiiietrem jambicznym. Arystoteles uważał go za oryginalny utwór Homera, lecz niewątpliwie powstał on nieco później. Poeta liryczny i elegijny, Simonides (lub Semonides) z Samos (lub z Amorgos), VI w. p.n.e.) jest m.in. autorem utworu o stworzeniu kobiety, napisanego trymetrem jambicznym, będącego prawdopodobnie p. Hezjodowego Katalogu niewiast lub eposu genealogicznego. Ksenofanes z Kolofonu (VI/V w. p.n.e.) oprócz poematu filozoficznego O przyrodzie napisał również utwór nazwany przez późniejszych pisarzy Stlloj lub Parodia], Zawierał on ostrą krytykę Homera i Hezjoda jako nauczycieli religii ludowej, a że był napisany heksametrem daktylicznym i przepełniony wyrażeniami i epitetami Homerowymi, słusznie może być uznany za prototyp silloj, czyli poematów parodystyczno-sa-tyrycznych wymierzonych przeciwko filozofom. Na scenę wprowadził p. Epichąnn z Syrakuz (VI/V w. p.n.e.) w swoich dramatach mitologicznych, czyli trawestiach, jak np. Hebas Gdmos (Wesele Hebe), a zwłaszcza w sztuce Odysseus Autómolos (Odyseusz Zbieg), z której zachował się spory fragment zawierający p. Iliady. Komedia attycka przepełniona była elementami J?. Dla nas najbardziej uchwytna u Arystofanesa jest p. Eurypidesa w Thesmoforiazusaj oraz agon Ajschylosa i Eurypidesa w Żabach. P. we właściwym znaczeniu jest pierwszy w literaturze gyeckiej poemat heroikomiczny Batrachomachia, napisany prawdopodobnie w V w. n.e. przez nieznanego nam z imienia Ateńczyka. Opowiada on o drobnych i bynajmniej nie bohaterskich zwierzątkach wierszem, stylem i językiem Homera, parody stycznie ujęte są postacie bogów, znajdujemy tu po raz pierwszy na większą skalę zastosowany środek komiczny - imiona znaczące. Wreszcie - utwór roi się od p. poszczególnych wierszy Homerowych. Poemat herotkomi-czny znalazł 'mnóstwo naśladowców zarówno w

późniejszej poezji greckiej, jak i w bizantyńskiej i europejskiej. Arystoteles uważa za twórcę p. Hegemona z TEZOS (V w. p.n.e.), mimo że jak widzieliśmy, szereg utworów o charakterze parodystycznym powstało już znacznie wcześniej. Hegemon jednak pisał tylko p. i dlatego został uznany za twórcę i klasyka te^o gatunku. Zachował się fragment h< ksametrowy, w którym opowiada on o swej przygodzie u niegościnnych

Ateńczyków. Również tylko p. pisał sławny filozof-cynik Krates z Teb (IV w. p.n.e.), który parodiował wszystkie rodzaje literackie: epos, lirykę i dramat. Jest on również autorem Silloj, poematu satyryczno-parodystycznego wymierzonego przeciw filozofom. Kontynuatorem jego pod tym względem był Tymon z Fliuntu (315-

-225 p.n.e.), który napisał Silloj w 3 księgach w formie katabazy (czyli zejścia do Hadesu), wyśmiewając filozofów zarówno dawno zmarłych, jak sobie współczesnych. Tej samej formy użył satyryk Menippos z Gadary. Wśród Greków szczególnym upodobaniem cieszyły się poematy kulinarne, opowiadające o rozkoszach stołu

- wierszem i stylem Homera. Czy Archestratos z Geli (IV w. p.n.e.), pisząc swój poemat Hedy-pdtheja, miał na celu parodię, co do tego uczeni nie są zgodni; na pewno jednak p. były poematy kulinarne Eubojosa z Paros i Matrona z Pitany. Za klasyka p. prozaicznej można uznać "satyryka w szacie sofisty", Lukiana z Samosat (ok. 125-190 n.e.), autora wielu dialogów, obrazków satyrycznych, diatryb, nawet paszkwilów, pisanych czystym językiem attyckim, lecz przepełnionych cytatami z Homera, Hezjoda, liryków i tragików, najczęściej w celach parodystycz-nych. Wreszcie - cesarz Julian Apostata był autorem mało zresztą dowcipnej satyry menip-pejskiej Sympósion e Krónia (Uczta czyli święto Kronosa), cytowanej zwykle jako Caesares. W literaturze rzymskiej nie ma autora, który by się poświęcił p. jako osobnemu rodzajowi literackiemu, mimo to nie brak elementu parodystycz-nego w bardzo wielu utworach zarówno poezji, jak prozy łacińskiej. W komediach Plauta roi się od ustępów parodystycznych, on też utworzył wyraz paratragoedare, tzn. przedrzeźniać poetów czy aktorów tragicznych. Najczęściej partie pa-rodystyczne włożone są w usta sprytnych niewolników; doskonałym przykładem takiego stylu jest wielka przemowa niewolnika Chrysalusa w komedii Bacchides; p. kontraktu prawnego jest układ między kurtyzaną Filenium, jej matką i młodzieńcem, sporządzony przez usłużnego pasożyta. Istnieje różnica poglądów co do tego, czy Culex, młodzieńczy utwór Wergiliusza, był poematem heroikcmicznym, a więc parodystycz-nym. Natomiast dowcipny i okrutny paszkwil Seneki na Klaudiusza Apocolocynthosis ("Udy-nienie") z całą pewnością jest p. utworów zawierających apoteozę zmarłych cesarzy. P. idealistycznego romansu greckiego jest realistyczny

romans Petroniusza Satiricon libri, którego bohaterem jest wzbogacony wyzwoleniec Trymal-chion.

parodos (gr. parodos) 1. przejścia w teatrze greckim, biegnące po obu stronach pomiędzy orchestrą a skeną; służyły dla chóru jako wejście na orchestrę, wchodziła nimi również publiczność do teatru, zwłaszcza do niższych rzędów, bliższych orchestry. 2. składowa część tragedii greckiej, pierwsza pieśń śpiewana przez chór wchodzący na orchestrę po skończeniu prologu (zob. teatr, orchestrą).

paroemiacum zob. parojmiak.

parojmiak (gr. parojmiakón, łac. paroemiacum) wiersz o zasadniczym schemacie CTC;_CT^_OO

- ia!, np. Ajschylos, Blagalnice 25: chthónioj thikas katechontes \-^\^i--1.^^^-^ a więc równy dymetrowi anapestycznemu katalektycz-nemu. Wiersz ten występował w przysłowiach, stąd jego nazwa (od parojmia przysłowie), a ponieważ był także miarą tańca wojennego wykonywanego z bronią w ręku, nazywany jest również enóplios. Według teorii metryków niemieckich (Wilamowitz, Schroeder) stałe są w p; jako w starym wierszu ludowym, tylko cztery elementy długie (z końcową sylabą obojętną wiącz-nie), tezy zaś mogą być wypełnione nie tylko przez dwie krótkie lub jedną zgłoskę długą, ale także przez pojedynczą krótką, a nawet mogą ulegać zupełnemu stłumieniu, por. npi przysłowie: egenonto kój filoj echthrój ^/\^-l-^\^\^i

-^ (f'W =a \-^'\~' ze skróceniem hiatusowym). Niektórzy współcześni metrycy (Koster, Dale) odrzucają tę teorię jako wg nich niezgodną z duchem rytmiki i metryki greckiej, a przysłów mających formę nieregularnego p. nie uważają za wiersze, lecz za przysłowia prozaiczne.

paronomasia (gr. parommasia, łac. annomina-tio) gra wyrazów, figura retoryczna polegająca na użyciu wyrazów podobnych brzmieniem, lecz różnych znaczeniem, np. ex aratore orator factus est: z oracza stał się mówcą.

Paropamisos (gr. Paropdmisos, Paropanisos) dziś Hindukusz, góry w Azji środkowej, z których wypływały rzeki Oksos i Indos. Mieszkańcy zwani byli w greckiej literaturze geograficznej Paropamisddaj.

Paros wyspa w archipelagu Cyklad, pomiędzy Naksos, Oliaros, Delos i los. Główne miasto P. Słynęła z białych marmurów. Miejsce urodzenia Arthilocha.

Parrasjos (Parrhasios) z Efezu, słynny obok

Zeuksisa i Timantesa grecki malarz epoki klasycznej (koniec V w. p.n.e.), działający w Atenach i Azji Mn. Obrazy jego o treści mitologicznej, zaczerpniętej głównie 2 tragedii Eurypidesa, cechowała niezwykła delikatność i precyzja rysunku. Podobnie jak Zeuksis i Timantes pozostaje pod wpływem osiągnięć technicznych i artystycznych Apollodora. Sławę zyskał m.in. obrazem "Walka Odyseusza z Ajaksem o zbroję Achillesa". Dużą wartość posiadały również jego obrazy rodzajowe oraz szkice rysunkowe. Twórczość artystyczna P. znana jest jedynie na podstawie antycznych źródeł literackich.

pars pro toto zob. synekdoche.

partenia (parthenia) gr. pieśni układane dla chórów dziewcząt; m.in. pieśni takie tworzył spartański poeta Alkman w VII w. p.n.e. (zob. Alkmari).

Partenios zob. Parthenios.

Partenon (gr. Parthenon) świątynia Ateny na Akropolis ateńskiej, zbudowana w latach 448--432 p.n.e. przez architekta Iktinosa i budowniczego Kallikratesa na miejscu dwóch starszych świątyń. Jest to perypter (zob.) dorycki, 8 na 17 kolumn, wykonany z marmuru pentelickiego, z pronaosem (zob.) i opistodomem (zob.) o 6 kolumnach przed antami (zob. antd). Cella przedzielona była na dwie części: wschodnia stanowiła właściwy przybytek z posągiem Ateny Partenos, zachodnia była salą dziewcząt poświęconych bogini. Bogata dekoracja rzeźbiarska była wykonana przez szereg artystów pod kierunkiem Fidiasza. W

metopach wschodnich przedstawiona jest gigantomachia, w zachodnich - walki Tezeusza, w południowych - cen-tauromachia i legenda o Erichloniosie, w północnych - wojna trojańska i legendy attyckie. Fryz po zewnętrznej stronie celli, przedstawiający procesję panatenajską wykonano w latach 443-438 r-n.e. W latach 438-432 dostawiono dwa przyczółki. Wschodni zdobiły rzeźby przedstawiające narodziny Ateny, zachodni - spór Ateny z Posejdonem. P. stanowił najdoskonalszą syntezę jońskości i doryckości w architekturze i uważany jest za szczytowe osiągnięcie architektury greckiej. Świątynia w V w. została zamieniona na kościół, w r. 1456 na minaret.W r. 1674 Carrey i markiz de Nointel sporządzili rysunki detali. W r. 1687, w czasie oblężenia Aten przez Wenecjan, P. został zniszczony wskutek eksplozji. W r. 1802 lord Elgin Wywiózł znaczną część ocalałych rzeźb do Anglii (British Museum).

Parthenion 1. miasto w Mizji, na południe od Pergamonu. 2. przylądek na Chersonezie Taurydzkim (Chersonesus Tawica) ze sławną świątynią Artemidy Taurydzkiej, w której w okresie archaicznym składano ofiary z ludzi.

Parthenios1 1. mit. towarzysz Eneasza. 2. P. z Nicei (z Marlei w Bitynii?), poeta grecki z I w. p.n.e., który w r. 73 po zdobyciu Nicei przez Rzymian dostał się jako jeniec do Rzymu, gdzie ze względu na swe wykształcenie i talent został obdarzony wolnością. Wykładał literaturę grecką w Rzymie i w Neapolu, uczniem jego był m.in. Wergiliusz; opiekował się nim Korneliusz Gallus (zob.), dla którego P. napisał prozaiczny zbiór opowiadań Erotikd pathemata (Cierpienia miłosne) zaczerpniętych od poetów i historyków. P. napisał również Metamorfósels (wzgl. Allo-jóseis, tj. Przemiany), szereg utworów o tematyce ^mitologicznej (należy je zaliczyć do epyl-liów), jak Anthippe, IfSdos, HerakUs oraz elegie, wśród nich Arites epikedejos (Treny na śmierć żony, Arete), Epikedejon els Archelaida (Treny na śmierć Archelais, poetki) i wiele wierszy okolicznościowych. P. pozostawał pod wply-wem Kallimacha i Euforiona. Z utworów jego znamy jedynie fragmenty. 3. toreuta grecki znany jedynie ze skąpej wzmianki u Juwenalisa (Sal. XH,43). 4. mówca rzymski z .VI w., żyjący w Galii.

Parthenios2 1. góra na pograniczu Argolidy i Arkadii. 2. rzeka w Paflagonii uchodząca do Morza Czarnego, tworząca w swym dolnym biegu naturalną granicę pomiędzy Bitynią i Pa-flagonią. 3. (dziś Montevergine) góra w południowej części Kampanii.

Parthenius (Titus Cloudlus P.) urzędnik Domi-cjana, kiepski poeta; brał udział w spisku, który doprowadził do zabójstwa Domicjana i objęcia rządów przez Nerwę. Został zamordowany w czasie buntu żołnierzy w r. 97.

Parthenopajos mit. król Arkadii, syn Atalanty i Meleagra. Jeden z uczestników wyprawy siedmiu przeciw Tebom.

Parthenope zob. Neapolis.

Partowle (Parthl) lud zamieszkujący Partię (Parihia), kraj w Azji, na południe od Morza Kaspijskiego, pomiędzy Hyrkanią, Margianą, Arianą, Media i Karmanią. Trudnili się głównie pasterstwem, zwłaszcza hodowlą koni. Znani byli z doskonałej jazdy. Położenie kraju na skrzyżowaniu szlaków handlowych miało decydujące znaczenie dla rozwoju handlu u P-Głównymi

miastami na terytorium P. były Ekbatana i Seleucja. Początkowo,/', znajdowali się pod panowaniem Asyrii, później Medów, Persów, wreszcie Macedonii za Aleksandra W.' Po śmierci Aleksandra W. dostali się pod panowanie Seleucydów. W poł. III w. p.n.e., prowadząc walki z Seleucydami, założyli własne państwo. W okresie rozszerzania się wpływów rzymskich na Wschodzie Partia stanowiła jeden z największych organizmów państwowych. W r. 92 P. nawiązali przyjazne stosunki z Rzymem. W wojnie Pom-pejusza z Mitrydatesem zachowywali sojusz z Rzymianami. Spór o Armenię z Tigranesem, uważanym za przyjaciela narodu rzymskiego, przyczynił się do zaostrzenia stosunków pomiędzy P. a Rzymem. W r. 54 Krassus podjął przeciw P. wyprawę zakończoną klęską pod Karrami w r. 53. Odtąd sprawa partyjska odgrywała główną rolę w rzymskiej polityce zewnętrznej na Wschodzie. Polityka uprawiana przez Augusta w stosunku do krajów Wschodu doprowadziła do chwilowej poprawy stosunków pomiędzy Rzymem a Partią, co przyczyniło się do nawiązania wymiany handlowej, a z kolei do rozkwitu syryjskiej prowincji rzymskiej i partyjskiej Mezopatamii. Jednym z wyrazów dobrych stosunków był zwrot (w r. 20 p.n.e.) jeńców i sztandarów wojskowych utraconych przez Rzym w wyniku klęski pod Karrami. Polityka następców Augusta, częste ingerencje Rzymu w wewnętrzne sprawy P. stały się przyczyną wielu wojen. Szczególnie punktem zapalnym była sprawa Armenii, stanowiącej państwo buforowe pomiędzy Rzymem a Partią, gdzie obie strony usiłowały utrzymać swoje wpływy. Wielkie wyprawy przeciw P. przeprowadzili: Trajan (w latach 113-117), Marek Aureliusz (166), Sewerus (198-202) i Karakalla (215 i 216). W r. 226 Partię opanowali Persowie.

parturiuat montes, nascetur ridiculus mus łac. zob. nascetur ridiculus mus.

Parys (Paris) mil. zw. także Aleksandrem (Aleksandros), drugi syn Priama i Hekaby. Hekabe przed jego urodzeniem miała sen, że wydała na świat płonącą pochodnię, która płomieniami swymi objęta całą Troję. Ponieważ tłumaczono, że sen ten oznacza, iż nowo narodzony syn. sprowadzi nieszczęście na . ojczyste miasto, Priam oddał dziscko zaraz po urodzeniu pasterzowi Agelosowi, aby je porzucił w górach. Agelos jednak wychował chłopca razem ze swoimi dziećmi i dał rnu.imi? P. Gdy P. dorósł,

Priam i Hekabe przyjęli go do domu i ożenili z Ojnońe. Gdy trzy boginie: Hera, Atena i Afrodyta, wiodły spór, której z nich jako najpiękniejszej należy się jabiko rzucone przez boginię Eris, Zeus kazał im udać się do P; aby spór rozstrzygnął. P. przyznał jabłko Afrodycie, która obiecała mu w nagrodę najpiękniejszą kobietę i dopomogła w uprowadzeniu Heleny, żony Menelaosa. Uprowadzenie Heleny stało się powodem wojny trojańskiej, która zakończyła się zburzeniem Troi; Tlojanie nienawidzili P., uważając go za sprawcę wojny i pogardzali nim za brak męstwa. Z pomocą Apollina P. zabił Achillesa, ale wkrótce został zraniony przez Filokteta. Udał się wówczas w góry Idą do swej małżonki, Ojnońe, gdyż ona jedynie mogła uleczyć jego ranę. Ponieważ Ojnońe odmówiła mu pomocy, powrócił do Troi, gdzie wkrótce umarł. Żona, żałując swej surowości, podążyła za nim do Troi, ale już nie zastała go przy życiu. Wówczas powiesiła się z rozpaczy. Z Heleną P. miał córkę Helenę i czterech synów: Bunikosa, Korythosa, Agauosa i Idajosa. Syn P. i Ojnońe nazywał się również Korythos.

Parysatis przyrodnia siostra i żona Dariusza Notusa, króla Persji, matka Artakserksesa Mnemona i Cyrusa. Kobieta bardzo ambitna, usiłowała po śmierci Dariusza zapewnić tron

młodszemu synowi, Cyrusowi. Dążąc do celu, nie przebierała w środkach, doprowadziła do otrucia żony Artakserksesa, Statejry. Wskutek tego musiała opuścić dwór królewski, jednakże po pewnym czasie powróciła i odzyskała poprzednie znaczenie.

Paryzatyda zob. Parysatis.

Pasargada jedna ze stolic Persji, miasto założone przez Cyrusa Starszego. Położenie P. nie zostało ostatecznie zidentyfikowane.

Pasicles (Lucius Crassicius P.) wyzwoleniec, zwany także Pansa, gramatyk w Rzymie w czasach Oktawiana Augusta, zyskał sobie rozgłos opracowaniem komentarza .do poematu Smyrna, napisanego przez Cynnę (zob. Helvii 5).

Pasion bankier w Atenach w IV w. p.h.e., znany ze swej uczciwości; był metojkiem, jednak za zasługi, które położył dla państwa, otrzymał prawa obywatelskie. Zmarł w r. 370 p.n.e.

Pasiphae zob. Pazyfae.

Pasiteles rzeźbiarz grecki z południowej Italii, założyciel szkoły kopistów, działającej w Rzymie od I w. p.n.e. Był twórcą szeregu oryginalnych dziel wykonanych w marmurze, srebrze i chry-

zelafantynie. Autor (nie zachowanego) traktatu o najpiękniejszych dziełach sztuki ówczesnego świata.

Passennus (Paullus Propertius Blaesus P.) z As-sisium, poeta rzymski z I w. n.e., potomek poety Propercjusza, przyjaciel Pliniusza Młodszego, autor elegii (w których usiłował naśladować swego przodka) oraz utworów lirycznych pisanych na wzór Horacego. Utwory P. nie zachowały się. Pliniusz wyraża się o nich z wielkim uznaniem.

Passienus 1. P. Crispus, retor w Rzymie w drugiej połowie I w. p.n.e. 2. P. Crispus, syn retora, przyjaciel Seneki; przez żonę swą Do-micję, ciotkę Nerona, spokrewniony z cesarzem;

porzucił Domicję, by pojąć za żonę Agryppinę, która poślubiła go dla majątku, lecz wkrótce kazała go zamordować. 3. syn poprzedniego, zdolny mówca, z uznaniem wymieniany przez Senekę. 4. P. Rufus, konsul w r. 4 p.n.e., prawdopodobnie namiestnik w Afryce w r. 2 n.e.

passus (łac. krok) zob. miary długości.

Patara miasto portowe w Likii", na przylądku o tej samej nazwie, na wschód od rzeki Ksantos, ze słynną wyrocznią Apollina.

Patayium (dziś Padwa) miasto Wenetów w północnej Italii, na drodze z MiTtiny do Altinum, założone wg mitologii przez bohatera trojańskiego Antenora. Jedno z najbogatszych miast północnej Italii, znane szczególnie z wyrobów wełnianych. Zdobyte i zniszczone przez Attylę. Miasto rodzinne Liwiusza.

pater familias zob. patria potestas.

Pater matutinus łac. przydomek Janusa jakc boga czasu, którego wzywa się rano (mane) przy rozpoczęciu pracy.

pater patratus łac. najwyższy kapłan z kolegium fecjałów (zob. fetiales).

pater patriae łac. ojciec ojczyzny; zaszczytny tytuł nadawany w Rzymie obywatelom, którzy ocalili kraj lub oddali mu jakieś wyjątkowe przysługi. Pierwszy miał otrzymać ten tytuł Marek Furiusz Kamillus po zakończeniu walk patrycjuszów z plebejuszami, nie jest to jednak całkiem pewne. Marek Tulliusz Cyceron otrzymał tytuł p.p. za wykrycie i udaremnienie sprzysię-żenia Katyliny. W r. 45 p.n.e. zaszczycono tym tytułem Juliusza Cezara po zwycięstwie nad pompejanami. W r. 2 p.n.e. zażądał dla siebie tytułu p.p. August, odtąd zaś nosili go już stale wszyscy inni cesarze.

patera łac. (gr. fiole) okrągła, dość płytka miska,

niekiedy z krótkim uchwytem, wykonywana z gliny, brązu, srebra, także-złota, niejednokrotnie bogato zdobiona rytym ornamentem lub reliefem; szczególnie znany jej typ tworzy p. opatrzona tzw. umbo (guzem). Posługiwano się nią głównie podczas składania ofiar z wina, miodu, mleka i oliwy, jak również z owoców i pieczywa. Produkcja p. rozwijała się szczególnie w Aleksandrii oraz w Rzymie w okresie panowania Augusta. Paterculus zob. Velleius 3. Paternus zob. Tarrutenius Paternus. Patitios wyspa na Morzu łkaryjskim, znana jako miejsce wygnania apostoła Jana.

Patraj (gr. Patraj; dziś Patras) miasto na Peloponezie, położone na wybrzeżu Achai na zewnątrz Zatoki Korynckiej, mające jako zaplecze żyzną dolinę u stóp góry Panachaikus. W okresie klasycznym dziejów Grecji nie odgrywało większej roli (wiemy jedynie, że udzieliło poparcia Atenom podczas wojny pelopones-kiej). Zdobyte przez Kassandra, a następnie przez królów macedońskich pozostawało w ich władaniu w latach 314-280 p.n.e. Odegrało poważną rolę w okresie, gdy usuwano Macedończyków z tej części Peloponezu w czasie powstania drugiego Związku Achajskiego (ok. r. 280 p.n.e.). Później, opuszczone przez mieszkańców, traci znaczenie. Wzrost znaczenia nastąpił za Augusta, kiedy P. stało się głównym portem na zach. wybrzeżu Peloponezu.

patria potestas łac. władza ojcowska. Rodzina rzymska była zorganizowana inaczej niż rodzina współczesna. Przede wszystkim o przynależności do danej rodziny decydowały nie więzy krwi (cognatio), lecz więzy prawne (agnatió). Na czele rodziny agnatycznej stał ojciec rodziny (pater familias), któremu w stosunku do pozostałych członków rodziny, a więc żony (jeśli była m manu męża, zob. matrmwniwri), dzieci zrodzonych z iustum matrimonium, legitymowanych i adoptowanych, przysługiwała niczym nieograniczona władza, potestas. Jak długo pater familias żył, wymienione osoby były wprawdzie wolne, miały zdolność do czynności prawnych, ale podległe były jego władzy, były nie sui iuris, lecz alieni iuris. Gdy pater familias zmarł lub władza jego w inny sposób została zniesiona, dotychczasowa rodzina rozpadała się na tyle nowych rodzin, ilu było synów (singuli singulas familias incipiunt habere). Ci bowiem po śmierci ojca stawali się osobami sui iuris i ojcami rodzin

(pater familias). Kobiety, tzn. żona in mam i córki stawały się również osobami sui iuris, ale nie mogiy utworzyć nowej rodziny, gdyż nie mogły być podmiotem władzy ojcowskiej, p.p. Uprawnienia ojca rodziny były pierwotnie bardzo szerokie. W stosunku do poddanych jego władzy przysługiwało mu prawo karania śmiercią (ius vitae ac necis, vitae necisquae potestas). Szczególnie w stosunku do dzieci przysługiwało mu prawo porzucenia (ius expositionis), sprzedaży (ius vendendi), oddania w man-cipium. On decydował o małżeństwie i

dalszych losach dzieci. W prawie klasycznym p.p. utrzymała się nadal, została jednak nieco ograniczona, a przede wszystkim złagodzona. Za Ju-styniana została ostatecznie ograniczona do prawa karcenia i wychowywania dzieci. Władza nad żoną zniknęła wraz z zanikiem małżeństwa cum manu. P.p. powstaje na mocy samego prawa nad dzieckiem zrodzonym w prawym małżeństwie (matrimonium iustum), a nad dzieckiem pozamałżeńskim tylko wtedy, jeśli nastąpiła legitymacja dziecka bądź w ten sposób, że rodzice zawarli małżeństwo (per subseąuens matrimonium) bądź też w ten sposób, że cesarz uznał dziecko pozamałżeńskie za pochodzące z matrimonium iustum specjalnym aktem (rescriptum principis). Z mocy czynności prawnej powstaje p.p. w wypadku adopcji (zarówno w wypadku adopcji w ścisłym znaczeniu, gdy pater familias adoptuje dziecko podległe władzy innego pater familias, jak i w wypadku arrogatio, gdy pater familias adoptuje innego pater familias). P.p. wygasa ipso facto wskutek śmierci ojca rodziny, wskutek czynności prawnej w wypadku emancypacji dziecka (przy czym jeśli idzie o syna, należało przedsięwziąć trzykrotną - fikcyjną - sprzedaż w myśl zasady prawa XII tablic: si pater filium ter venum duuit, filius a patre liber esto) i wreszcie p.p. gasła, jeśli pater familias został arrogowany.

Patricius Andrcas zob. Nidecki Andrzej Patrycy.

patrimonium łac. majątek (w szczególności odziedziczony po ojcu). P. Caesaris - majątek prywatny cesarza administrowany zwykle przez urzędnika zwanego procurator patrimonii lub - w czasach późnego cesarstwa - przez comes patrimonii. P. Caesaris podlegało normom prawa prywatnego. Cesarz mógł nim dowolnie rozporządzać, sprzedawać je, darować etc. Po śmierci cesarza przechodziło zwykle na jego dziedziców

-cdzoJ cun3[tpzini 'iuroi oi BpA\omfaqo snijui

-BpzB'^[•i3[snJis SBZ s9M3n'J 'wfsylą-es - ssiliJ. 'pis

-UA»BI }tiaUiaia pBAOinazaJda.1 IpUn S9UWPy. •S9J

-awJ i rawJ; 'sauuwy :o3ap(Stuia Biuazpoqood 3;AMidłfeMani X(^q Ał&zro q3XJ9p['snqui Kxx\ vu q3pISM3(OJ3[qoBSBzo 'A {Xq Aropizpod wmiJJmy snimuloy snpidod qop[snL(z;i M05[Aio}siq SA\

'S9)U3S 'MppOJ •BqZOIl BłaUDlUreZ TOM3d •B{BZ8[OT

o3ap(sniAzJ[iiłrfaAwd oa "imwd BMZOT n!801* '(iJduosuoy sa^ivd 'sawd) apTOss M iiBpBisBZ

STMOOfO qoKJOpI 'AOpOJ 8IM03[nO(ZO (OapfO .W;0rf

po 'smsuiYd •d •i 'murod -ye^ azsnCa^Jfed

•BAMUd A

-om z Sspido inna pan {BAOAróJds •rf 'Anzpo;i Ba

-OJ8 z i3iqo3[qti[qoiniaiain qoso qoAn(OA siq3is zszJd qo/:ireAOd^onBuia J0i3[8}o.rd i 3[in

-qozJ3iMz cą'e[(g •iM03izp3izp nm3uoi$3J3(o sm

-aniMBJdn 0} o'BZB3[8ZJd zai o{Aq wozów '^uzocEp

-8Tzp (Xq iBno.OBd 'n3[pBds lo^Szo nni faofefnSnjs

-/(zJd •rf BiU3iM'eqzod n(83 A iK)ira(OMzAw zazid qo^u-BU03iop MO^B qop[is'CzsA •BiusiurBManm Sis OBStmop (8001 Awd qoAi Biuazo3idz3qBz flp i 'n}iianitłsa} (IMBISOZ sin XJO^ 'no^siOAW^A uiA{JBiuz od Alziosnds op Tswsid anAsd •zam/Aoi ysm •{{ •mĄJtmz od Alziosnds SMO{Od •d yeMsoz

-^zJd JOła-id 'Bn^s oSaf zptq •rf (feromod IIOA faim^so f3As A B 'af (AzojzpsizpKM qni loapp }WVJ aro '}naurBłS8} ^^ł8*37 A[913['oamsiOMz

-<A\ ĄJCTUZ i(§3f •rf topoo z BA}snaz(mn OCJSIA

-BZ 3Z3IB1 {gem ero oarosiOMZ^^ •(pwwfuf) łozo &}B.i}n Bn AnozwEn aXq. AuSoui •d qoAio}i[A 'qoAn(iMy?o ApsaooJd ttOT yvzoviS/& vi0f9id Bnia[

-OMzaz zaq zai ure (pm^zo oSsi (89111 sin •rf i luaf

-ĘZM-BTI) AłSdSisazJd siusiujadod o •d wezie^so \3om sin oain3(OAzK^ •faMopfes azpOJp w X.ve/A

-OMSiazSa oXq {Soin ani i ftpiMitm oi{v3{{qo BZ (iCq ^irezEMn 8n(sn cmazopBiM^ 3[azfeiAoqo '{AŻ

-op am emazoazJ^zJd oSapiEi n8?^ 'tasinsiOAz

-&» pazJd 3[iniOA3iu feSSisAzJd pod {^siazJAzJd oo.n[OłsSzo amł^tso OJ, •Siqsn qo<nz9J Binazo

-pBiA\$ op ZBJO n5[nnoBzs i BMisnazsnjsod op

-d op Tupmsois A (Xq ^treztiMoqo oani8(OAzX^

-(owtftSaf wialń)) S^aido BABJd A)om z nnn pen (BMOMBJds •<f 'miapin {Xq oamalOAaAtt ii§af

-Szpan A nprdod ^CpS 'n3[pBdAtt A qoi •wsetd

-<mfciin 3iazfe;Moqo ^Bim •d (n}Bno.i}Bd OABJd j^zoizpaizpo qoi(JO}3[op n3(uns0łs A 'AponalOMZ

-i(A qni aiqais zazjd qo^noiOMzAA A93iiniOAani)

M03tl8(OAZ^A J013[310Jd I 3[inqOZ.r8lA\Z 07[B[(^

-itnzoizpaizp (Xq i(3inaip[siannsois 'd AMoazJd oAzopBiAs ro'B npfes op •d o3aAS ^EA^zod (8901 sin ZSTOMOJ inaini 'dn^o oSsm BZ 3Azojz - ain

-foM m iiOMani op Sis jBisop iissf B 'airnzpOJ oSaf i niuar 3iq3Zflod A fesomod z oizpoq3AzJd 'nmop oSaf M yunoBZS OBM^ZTOJO i qoXuzor(qnd uaidfe}SXM oSaf sczopod niu STMOIS^SB '•d oSsAts B(p o^MO^BJd iiAq iirezfeiMoqo lonaira '(pisa JMos) janfiSipJ if35[UBS (sMOJns (BSolpod 'Binaipt

(B3[nZSO 1\S9[•IA01U3II1I 03[AM03ZJd OKZOpBIAY^ me

npts op B}U3ipi ^BMAzod no' (8901 SIN -qa(Mopfes qoBMBJds A i3soiq9§3zozs A 'Aoomod un ye\

-sizpn ;(nBzfeiA\oqo {Xq •d A\o}nsi(3(JOi3[3}OJd i 3[iuqozJ8iAZ 03[Bf (i "feliizpOJ felrep z qoArez

-felMZ 'qo^niOA qoso qoXireAod^oireni3 qoAio}5[

-am ZTJO Mooua(OMzAtt 'Au^iralpi •eloy^oid i B5[inq3ZJ3iAz oiref hr^ssafzi ittnzpOJ B3ini(az3cu BinazoBuzo B(p AreMifan uniiJa} •ao/ snuo^Bd

•KnraiM am om 3|Bnp8f oSaf qoBuis;d o 'UOJSO^) IUBU (Bze^szJd inin o rosoniopTiM 'sisoJpfed od •f} '59/0^ 'ł po qocna}v A (mapo-iSo) 'B-in^idg ^03[zs JFBMOJ

-OT3[Al0ł1['3[i(Z3faJn3ITd3-JOZOIIJ PI03JS UOJ(BJ

••BppBptzJd oS3ireq303(n orasiuod XqB 'XMłiq aiod Bn (p9.iA\od 'pzo ogaf n5[in[sAzJ§i 3{BiuBdsM AzsAlzpfezJn i qazJ3od mn AZSMIM

-BJd<M 'UI3IMOq S3I[iq3V 'ItaBCTBfOJJ. V IUre3[3Jr)

AzpSuu ao(BA A HiAllOJMZ iu3}5rand 5is C(B}S ogaf pJSiuls •BJOłi[3H p[&J z {teniSz 'Bq.tOJng inadazozso ^noniBJZ 'ynpaf noyo^ yv^ •nqoo(d

-od M ii5TiqozJ3id 'BS3i[iqov vz •J oteJOiq aliref

-OJJ. •Bssniq3V 5foJqz AzsM'BizpArózJd 'nroq op (XzsnJ wo}S3N SqsoJd ro 'A95[a.[r) i5[sSii[3TBUp8f 3fezpiĄ\ •fora po 5is (CTnAzflSMOd •</• 3'zsfei 'rafie fA z ais (BJOOiCM BnontnsniBSy Bn nraAsroS ^noisamn ssniqov /po •fe5[snBfOJ} 5nfoA ^n {AzsnJ/(A uiAio:pi z 'ni3sai[iqov z 5is fcazeCSziclsz sizpS 'tsnapd .t9Mp Ęn Sis 9ruoJqos i tundo ?psndo (BIS

-nui 'tsomopiJUly 'ETI^S •esnnnnos^r3 (anilsAun ain) psopojm M AzsM;qBZ "ipnaiS I niundo z BsoiifonaiM u/s 'f3p(s^refo.i} KufoM AOJ3}Bq

-oq z napar •;.iu< (s3{^o.i)o^ scpyef) SOP[OJ)CJ

•(aireMoq3BZ am) opizp (Bsidisn •BZJom oSa) i(zazJqAłA qornpoq3ĘZ i q3i'npoqosA psaza fau^uz

-od o 'uip[sfidsB^[raioyi w f3p(SM8[9i3[Ąou BOp9Aop i i •esosinaps WJ?; lap-efAzJd '•a-u-d

-Min z 13(38^3 ciaSauad •^ ••ezsEfaezae^ •zszid o8aireinroodSM 'mnnody nStesod oS3Moiredzsi[nq BOJOM» '/CnolOJ^i z ppaiS z.reiqzazJ •e •fai^

-sanodopd ainfoM od uioJiaa faneAOJBiJO fap[s

-ntireds fanM^OM aidnJS Aud (BM03'BJd(OdsA '•a'u'd •M ^ A^o;od faiSmp z fapts^opps Ąo^zs aż ZJBiqzazJ •^ -SOJJ/OWJ -qoz •i sap[OJ)BJ

•aizpazJn A /odSisen (EpedAzJd Aioii['snastf op alAispaiMpazJd M

L/.L

dała się na 10 rodów, w ten sposób populus Romanus obejmował wówczas 300 rodów. Pełnoprawnymi obywatelami byli jedynie członkowie rodów. Na comitia curiata decydowali oni o sprawach kultu, wojny, pokoju itd. Niektórzy badacze nowożytni uważają jednak p. za element wtórny, napływowy, za zdobywców, którzy podbili ludność pierwotną i zagarnęli

wszelką własność i wszystkie prawa. Rozróżniano patres maiorum gentium - rody najdawniejsze, oraz mi-norum gentium. Te ostatnie miały to być .rody plebejskie wpisane do patrycjatu przez króla Tarkwiniusza Starego. We wczesnym okresie republiki patrycjat stanowił kastę zamkniętą, do której żaden ród nie mógł już zostać przyjęty. Taki stan rzeczy trwał aż do czasu uchwalenia lex Canuleia (r. 445 p.n.e.), która pozwalała na zawieranie małżeństw (iustas nuptiae) z plebeju-szami. Erudyci rz mscy wyliczali 136 rodów;

my dzisiaj możemy się doliczyć najwyżej 60. W ostatnich latach rzeczypospolitej znane było tylko 14 rodów (30 rodzin). Wojny, upadek ekonomiczny były głównymi przyczynami niemal zupełnego zaniku patrycjatu, toteż w r. 45 lub 44 p.n.e. Cezar spowodował uchwalenie lex Cassta, która pozwalała na mianowanie pontifex maximus (urzędu zastrzeżonego dotą'd jedynie dla p.) również spośród przedstawicieli rodów plebejskich. Cesarze jako cenzorzy podnosili niejednokrotnie do rangi patrycjatu również rody plebejskie. Wiele urzędów było w najdawniejszych czasach zarezerwowanych jedynie dla p. i choć stopniowo plebejusze, walcząc o swe prawa, zdobywali do nich dostęp, nigdy nie została otwarcie i głośno uznana zasada, że wszystkie urzędy są otwarte zarówno dla jednych, jak dla drugich. Rex sacrorum, flami-nes, Salli, interreges byli wyznaczani jedynie spośród p; podobnie princeps senatus był zawsze p. Cesarz Konstantyn stworzył tytuł p. honorowego, patricius honorarius, który był tytułem osobistym l nie przechodził z ojca na syna. Tytuł ten otrzymywali wybitni dowódcy wojskowi, gubernatorzy prowincji, niekiedy zaprzyjaźnieni królowie, barbarzyńscy. Ci patricii ho-norarii (lub codicillarii, praesentales) nosili specjalne szaty i mieli prawo do specjalnego pojazdu.

Paullus (później Paulus) przydomek rodu Emi-liuszów (zob. Aemilii).

Paulos z Gemie, według Księgi Suda jeden z komentatorów mów Lizjasza.

Paulus 1. przydomek rodu'Emiliuszów (zob. Aemilii'). 2. zob. Passenus. 3. P. s Torsu (2 p.n.e.--66 n.e.) zwany Apostołem narodów. Żyd, obywatel rzymski, ścięty w Rzymie za Nerona. Pozostawił 14 listów skierowanych do różnych gmin chrześcijańskich i poruszających zagadnienia teologiczne. Listy P. weszły w skład ksiąg Nowego Testamentu. 4. lulius P., poeta i gramatyk rzymski w czasach Hadriana; prawdopodobnie słusznie utożsamiany z P., który komentował Afraniusza i Antypatra. 5. lulius P., wybitny prawnik rzymski z początku III w. n.e. Czas i miejsce urodzenia nie znane. Był asesorem prefekta pretorianów Papiniana, działał jako prawnik za Septimiusza Sewera i Karakalli. Wygnany przez Heliogabala, został odwołany z wygnania przez Aleksandra Sewera, mianowany członkiem rady cesarskiej (Consilium), potem prefektem pretorianów. Był jednym z najbardziej płodnych teoretyków prawa w Rzymie. Wyciągi z jego dzieł (tylko częściowo zachowanych) stanowią ok. 1/6 Digestów (zob.), a razem z wyciągami z dzieł Ulpiana - prawie połowę tego dzieła. P. pisze językiem bardzo zwartym, niekiedy aż niejasnym. Niektórzy pisarze widzą u niego grecyzmy, na podstawie których wnoszą o jego greckim pochodzeniu. Dokładnej liczby jego dzieł nie znamy, choć wymienia się cyfrę 86 dzieł w 319 księgach. Główne to: Ad Edictum libri LXXX (traktujące o prawie pretorskim), Ad Sabinum libri XVI (dotyczące prawa cywilnego), Brevia (23 księgi), Quaestiones (26 ksiąg), Responsa (23 księgi), Regulae (7 ksiąg), Sententiae (ad filium, 5 ksiąg), Decreta (3 księgi). Sententiae stanowiły rodzaj yademecum prawników, stąd ich popularność w czasach późniejszych. Były one źródłem obowiązującego prawa dla kodeksów ustaw szczepów germańskich, zwanych leges barbarorum (prawa barbarzyńców), stąd określenie receptae sententiae. Znalazły też zastosowanie w Breviarum Wizygotów. Prócz tego P. napisał ogromną liczbę komentarzy do poszczególnych praw i uchwal senatu, noty do dzieł dawnych prawników oraz mnóstwo rozpraw na różne tematy prawnicze. 6. P. Silentiarius, wysoki urzędnik na dworze Justy-niana i poeta (VI w. n.e.), autor dwu (zachowanych) poematów opisowych, tzw. ekfraz. Opis

kościoła Boskie] Mądrości (Hagia Sophid) w Konstantynopolu i Opis podium dla śpiewaków (w tymże kościele). Napisał także (zachowany) poemat dydaktyczny Na cieplice w • Pytlach bityńskich,

którego tematem jest opis cudownych właściwości źródeł bityńskich. Jest to utwór oparty na dawnej literaturze paradoksograficznej. P. Silen-tiarius jest również autorem 40 zachowanych epigramów, o treści przeważnie erotycznej. 7. Paulus Crosnensis zob. Pawel z Krosna.

Pausanias zob. Pauzaniasz.

Pausjas malarz grecki z IV w. p.n.e., główny przedstawiciel szkoły sikońskiej, malował pojedyncze postaci .mitologiczne lub sceny rodzajowe. Był mistrzem w stosowaniu skrótów perspektywicznych. Dwa jego obrazy zdobiły tolos w Epidaurze. P. przypisuje się wprowadzenie enkaustyki (zob.).

Pauzaniasz (Pausanias) 1. król Sparty (408--394 p.n.e.); w czasie wojny peloponeskiej, gdy Lizander blokował Ateny od strony morza, P. oblegał je od strony lądu. Kiedy w Atenach-' objęła władzę skrajna oligarchia (rządy tzw. 30 tyranów), wysiany z wojskiem do Aten pokonał w Pireusie zwolenników Trazybula, potajemnie jednak popierał przywrócenie demokracji. W r. 395 wysłany do Beocji przeciw Tebańczykom, na wieść o śmierci Lizandra wycofał swoje wojsko. Skazany za to na wygnanie, resztę życia spędził w Tegei. 2. rzeźbiarz grecki z Apollonii, z połowy IV w. p.n.e., wzmiankowany przez Pauzaniasza (X. 9,5). 3. P. zwany Periegeta, pisarz grecki żyjący w czasach Antonina Piusa i Marka Aureliusza, autor (zachowanej) perieEezy Periegesis tes Hellddos (Przewodnik po Helladzie) w 10 księgach. Choć korzystał z prac dawniejszych periegetów, np. Polemona (zob.), wiele jednak wiadomości podał z autopsji. Kolejne księgi jego dzieła obejmują opis poszczególnych krain Grecji: Attyki i Megary (l), Ko-ryntu, Sykionu, Argolidy (2), Lakonii (3), Mes-senii (4), Elidy (5,6), Achai (7), Arkadii (8), Beocji (9) i Fokidy (10). Opisy Pauzaniasza są niekiedy bardzo szczegółowe, autor omawia poszczególne świątynie, rzeźby, przytacza mity i legendy, tak że jego periegeza jest cennym źródłem do poznania grackiej sztuki, religii, wierzeń a niekiedy nawet lokalnych zwyczajów. 4. P. z Syrii, leksykograf grecki z II w. n.e.; leksykon jego był wg świadectwa Focjusza jednym z głównych źródeł dla późniejszych leksykografów atty-cystycznych. 5. P. z Cezarei w Kappadocji. II w. n.e., uczeń Herodesa Attyka, nauczyciel retoryki w Atenach i w Rzymie; Księga Suda przypisuje mu pracę gramatyczną O składni oraz nie określone bliżej dzieło Problematy.

6. P. z Antiochii (lub z Damaszku), wymieniony przez Malalasa (zob.) jako najmędrszy chrono-graf.

Pavor zob. Pallor.

Paweł z Krosna (Paulus Crosnensis, właściwe nazwisko Procler) urn. ok. 1517; głośny w swoich czasach humanista, poeta polsko-łaciński, wydawca satyr Persjusza, tragedyj Seneki (Troades i Thyestes). W latach 1507-1516 (z przerwami) wykładał poetów łacińskich w Akademii Krakowskiej. Jego uczniem był Jan Dantyszek. Pisał elegie, pieśni, hymny i epigramaty wyłącznie łacińskie, jak również - obyczajem epoki - panegiryki, m.in.

Epithalamiiim... Sigismwdi regis Poloniae nobilissimaegue Barbarae (Kraków-1512); De nuptiis Sigismundi regis Poloniae et Bonae carmen (Kraków 1518) - dla uczczenia kolejnych zaślubin Zygmunta Starego.

Pax (łac., dosl. pokój) mit. rzymska boginipokoju. Senat rzymski poświęcił jej ołtarz na Polu Marsowym w r. 13 p.n.e., po zwycięstwach Augusta w Galii i Hiszpanii. Ołtarz ten był centralnym punktem świąt obchodzonych corocznie ku czci P. w dniu 30 kwietnia. Identyfikowana z grecką Ejrene, była przedstawiana jako młoda kobieta trzymająca w jednej ręce róg obfitości, w drugiej gałązkę oliwną albo laskę Hennesa lub kłosy zboża. Niekiedy była przedstawiana z PIutosem, bogiem bogactwa, na rękach. Uchodziła za córkę Zeusa i Temidy.

Pazyfae (gr. Pasifde, łac. Pasiphae, dosł. świecąca dla wszystkich) mit. bogini księżyca,, czarodziejka, córka Heliosa i Perseis, żona króla) Krety Minosa, matka Deukaliona, Glaukosa, Ariadny i Fedry. Z postacią P. łączy się mit o Minotaurze. Wg mitu Minos ubiegając się o władzę na Krecie głosił, że należy mu się królestwo z woli bogów, którzy spełniają jego życzenia. Na dowód tego w czasie ofiary składanej Posejdonowi prosił boga, aby z morza wyszedł byk, którego będzie mógł złożyć na ofiarę. Posejdon spełnił prośbę i dzięki temu Minos. został królem Krety. Tak mu się jednak zwierzę podobało, że kazał je zachować przy życiu, a na ofiarę złożył innego byka. Posejdon za karę zesłał na żonę Minosa, P. namiętność do byka. Ze związku miłosnego (który umożliwił Dedal, ukrywając P. w specjalnie skonstruowanej drewnianej krowie) z bykiem P. urodziła potwornego-Minotaura.

pean (łac. pacan, gr. pajdn) chóralna pieśń dziękczynna zwrócona do Apollina, Artemidy

lub innych bogów, z charakterystycznym refrenem kultowym: l6 (IŚ) pajdn (paj^ffn). P. rozwinął się wraz z innymi gatunkami liryki chóralnej w Sparcie, twórcami p. byli.Alkman, Stesichoros, Simonides z Keos i jego siostrzeniec Bakchylides, ą przede wszystkim Pindar z Teb, po którym zachowało się kilka p; wśród nich sławny p. tebański na zaćmienie słońca w dniu 30 kwietnia 463 r. p.n.e. Wśród autorów p. wymieniany jest również .Tynnichos z Teb.

pechys (gr. pechys, łac. cubitus, dosl. łokieć) zob. miary długości. •

pedagog zob. paedagogus.

Pedanios (łac. Pedanius) Dioskorides zob. Dio-skorides 2.

pediakowie (gr. pediakós, dosł. równy, płaski) mieszkańcy równiny (pedion) w żyznej dolinie rzeki Kefisos, przedstawiciele wielkiej własności ziemskiej, jednocześnie stronnictwo polityczne w Attyce w VI w. p.n.e., dążące do przywrócenia ustroju panującego przed Solonem. Przywódcą ich był Likurg. Współzawodniczyli ze stronnictwami paraliów i diakrów (stronnictwo małorolnych górali i pasterzy).

Pedius 1. Quintus P., siostrzeniec Cezara, brał udział w wyprawie Cezara do Galii; w r. 48 p.n.e. piastował urząd pretora, w r. 45 był legatem Cezara w Hiszpanii. Po śmierci Cezara przyłączył się do stronników Oktawiana. W r. 43 po bitwie pod Mutiną otrzymał konsulat. Brał udział w rokowaniach pomiędzy Oktawianem a Antoniuszem i Lepidusem. Zmarł w r.

43. 2. P. JBlaesus, senator za rządów Nerona, usunięty przez cesarza z listy senatorów, przywrócony do tej godności przez Othona.

Pedo (Caius P. Albinoyanus) zob. Albinovanus Pedo.

Peducaei rzymski ród plebejski 1. Sextus Peducaeus, jako trybun ludowy w r. 113 brał udział w jakimś procesie przeciwko westalkom. 2. Sextus P., namiestnik Sycylii w r. 75 (Cyceron był wówczas kwestorem), zjednał sobie ogólną sympatię mieszkańców. 3. Sextus P; syn poprzedniego, przyjaciel Attyka. Stronnik Cezara, po jego śmierci - Oktawiana.

Pefredo mit. córka Forkosa, jedna z Graj, uważanych za personifikację starości.

Pegaz (Pegasos) mit. skrzydlaty rumak zrodzony u źródeł Oceanu ze związku Meduzy z Posejdonem. Wyskoczył z szyi Meduzy, gdy Perseusz uciął jej głowę. Nosił grzmoty i błyskawice Zeusa. Dosiadał go Apollo; służył Bellero

fontowi, gdy ten wyprawił się, aby pokonać Chimerę, i Perseuszowi, gdy jechał' uwolnić Andromedę. P. uchodził za rumaka Muz. U stóp Helikonu P. spragniony wody uderzył kopytem w skałę, z której trysnęło słynne źródło Muz, zw. Hippokrene. Wody jego miały dawać natchnienie poetom. Również za źródło P. uchodziło Pejrene w Koryncie. P. jako rumak unoszący poetów w krainę natchnienia jest tworem czasów nowożytnych.

Pejrajkos grecki malarz hellenistyczny, przedstawiający - zawsze w małym formacie - sceny z wnętrza sklepików; dał początek tzw. ryparografii (zob.).

Pejrasos snycerz argiwski, założyciel archaicznej szkoły rzeźbiarskiej w Argos, twórca najstarszego ksoanonu (rzeźby z drzewa) Hery w Tirynsie.

•Pejrene l (gr., łac. Pirene) mit. córka Achelaosa (lub Ojbalosa) i Metony, matka Lechesa i Ken-chriasa. Czczona jako nimfa źródła, które miało wytrysnąć z jej łez, gdy opłakiwała Kenchriasa.

Pejrene2 słynne źródło w Koryncie, wypływało ze skały Akrokoryntu. Wody źródła, znane z doskonałej czystości i właściwości zdrowotnych, doprowadzone były do marmurowego basenu, który zaopatrywał w wodę znaczną część miasta. Wg .mitu przy P. Bellerofont schwytał Pegaza.

Pejrithoos zob. Pejritoos.

Pejritoos (gr. Pejrithoos, łac. Pirithous) mit. Lapita, syn Zeusa (wg innej wersji - Iksjona) i Dii, mąż Hippodamii. Podczas jego wesela wybuchła walka między centaurami a Lapitami wywołana przez centaura Eurytiona, który chciał uprowadzić pannę młodą. Walka skończyła się zwycięstwem Lapitów. Sceny z walki przedstawione są na słynnym fryzie Partenonu.

Pejsandros zob. Pizander.

Pejsistratos zob. Pizystrat.

Pejto (Pejtho) mit. 1. personifikacja przekonywania (u Rzymian Suada, Suadela), towarzyszka Afrodyty, Charyt i Hermesa jako patrona wymowy. Miała świątynię w Sikionie na agorze. Występuje też jako przydomek innych bogiń, jak np. Afrodyty i Artemidy. 2. jedna z Charyt (wg Hermesianaksa). 3. jedna z córek Okeanosa i Tethys.

pektis (gr. pektis) instrument muzyczny wielo-strunowy pochodzenia lidyjskiego, pokrewny lirze i kitarze; także nazwa jednego z licznych" instrumentów harfowych.

«yy> tespoimfBu z agoiN •L
nx v3navJ.

30H30NIO ł
^aaiss i zsnasAao •t

q3iTO»v » Noraiduno •>
X«opnqez wpiau 'v Id W n O '*•
ws " zsn3SAao •c
SOVWONfO '

VI ISO I-
esoisiSfy MiWsfiąvz salSaHO (
azJii •eu foMBJg zsnajao •i

vaAwivd z
"BN tqza2J •apu»M z so
^^x v3navi

»q ! SA»Vd +
luoJOJanig l ZVOad Ł
o8mupoq3BZ nzitJ) IUJKISBJJ 'NON3AaVd ';

I!Z.IB»|O sb^aasio-fU 'NOWY
Otton Vd<yiaN3<l •L
enncpoddfH ! Sd0^a<^ •Z

l. PENTES1LEJA (śmierć Pcntesileji)
2. PERSEUSZ unoszący głowę Meduz
..^
-.1 -   -mSM

pelaci (gr. polataj, dosł. najemnicy) ubodzy chłopi attyccy pracujący wraz z rodzinami w posiadłościach rolnych bogaczy. Nazywano ich też szóstakami (hektemóroj); jest kwestią sporną, czy otrzymywali Yfi plonów (jako zapłatę za pracę), czy też oddawali Vfi plonów właścicielowi.

Pelasgiotis jedna z czterech części Tesalii (zob.).

Pelasgos mityczny protoplasta Pelazgów. Z różnych okolic Grecji pochodzą różne legendy dotyczące jego osoby: w Arkadii był synem Zeusa i Niobe, ojcem Likaona; założycielem pelopo-neskiego Argos był P., syn Triopasa, brat Ja-zona; Argos w Tesalii założyć miał P. syn Po-sejdona (albo Hajmona) i Larissy, brat Achajosa.

Pelazgowie (Pelosgi) wymieniana przez Homera nazwa ludu zamieszkującego Tesalię. Głównym ich miastem była Larissa. Także późniejsi autorzy wspominają o P. mieszkających w Argos, w Epirze, na Lesbos i na wybrzeżu Azji Mn. Według przeświadczenia Greków P. stanowili, obok Karyjczyków i Lelegów, ludność przed-grecką w Grecji. Wiadomości dotyczące pochodzenia P. i języka są skąpe i niepewne. Wg mitu pochodzili od Pelasgosa. Wg Herodota P. posługiwali się językiem barbarzyńskim, tzn. nie greckim. Przypuszcza się, że był to język pokrewny greckiemu. O istnieniu ludów zamieszkujących Grecję przed przybyciem Greków Świadczą odkryte zabytki kultur egejskich.

Peleus mit. syn Eaka i Endeis, król Ftii w Tesalii, brat Telamona, ojciec Achillesa. Razem z Telamonem zabił w gniewie (podczas gry w kości) swego brata przyrodniego Fokosa, syna Psamanthei. Eurytion, syn Aktora, oczyścił go z tej zbrodni i dał mu za żonę swą córkę, Antygonę. Psamantheja, mszcząc się za syna, nasłała na trzody P. wilka, on jednak przebłagał ją i wilk przemienił się w głaz. Podczas łowów na dzika kalidońskiego P. niechcący zabił Eury-tiona. Udał się wtedy do Jolkos na dwór Akasto-sa, gdzie został oczyszczony z przelania krwi. Tu zakochała się w nim Astydamia, żona Akas-tosa; przesłała ona wiadomość Antygenie, że P. ma. poślubić jej córkę, Steropeję. Antygona z rozpaczy odebrała sobie życie, Astydamia zaś, odrzucona przez P., oczerniła go przed mężem, że nastaje na jej cześć. Akastos zabrał P. na polowanie na górę Pelion i pozostawił go śpiącego w lesie, schowawszy mu wprzód cudowny

miecz, podarek Hefajstosa. Jednakże P. odzyskał go dzięki centaurowi Chironowi, mógł więc bezpiecznie wyjść z lasu i zemścić się na Akastosie i Astydamii. Pokonawszy wiele trudności i przeszkód, poślubił Tetydę, boginię morską, która uciekając przed nim przybierała różne kształty:

ognia, wiatru, drzewa, ptaka, tygrysa, lwa, węża. Na wesele P. i Tetydy przybyli wszyscy bogowie przynosząc cenne dary; nie zaproszona Eris, bogini niezgody, rzuciła jabłko z napisem "dla najpiękniejszej", co stało się powodem wojny trojańskiej. Małżeństwo P. i Tetydy nie było szczęśliwe, gdyż Tetyda, chcąc swe dzieci unieśmiertelnić, poddawała je różnym zabiegom, podczas których umierały. Uchował się tylko Achilles, którego P. wyratował w ostatniej chwili z ognia. P. przeżywszy swego syna umarł we Ftii, a wg innej wersji na wyspie Kos, gdzie miał schronić się przed synami Akastosa.

Pelias mit. syn Posejdona i Tyro, brat Neleusa (zob.); przy pomocy Neleusa zdobył władzę w Jolkos, usuwając Ajsona. Kiedy w Jolkos zjawił się Jazon, syn wygnanego Ajsona,

i domagał się udziału w rządach, P. pragnąc pozbyć się Jazona, kazał mu zdobyć złote runo (zob. Argonauci).

Pelion (gr. Pelion) trudno dostępny łańcuch górski w Tesalii, ciągnący się wzdłuż brzegu morskiego. Stoki jego były pokryte lasami. Wg mitologii greckiej tutaj mieli walczyć bogowie z Gigantami; centaur Chiron (nauczyciel Heraklesa) miał na zboczach P. swą siedzibę.

Pełła 1. jedno z najważniejszych miast Macedonii w krainie Bottiaja, stolica Macedonii i rezydencja królów za czasów Filipa II i Aleksandra W. Miasto rodzinne Aleksandra W. 2. kolonia macedońska założona w Syrii nad Oron-tesęm przez Antygonosa I; przez Seleukosa albo Antiocha Sotera nazwana Apameą. 3. miasto w południowej Syrii założone przez Aleksandra W.

Pellene (Pellana) 1. ufortyfikowane miasto w Achai; w czasie wojny peloponeskiej było sojusznikiem Sparty. 2. miasto w Lakonii nad Eurotasem.

Pelopidas Tebańczyk, przywódca demokracji w Tebach w IV w. p.n.e. Po zamachu oligarchicznym w Tebach w r. 382 schronił się wraz z innymi demokratami w Atenach. Później przedostał się z kilkunastu towarzyszami do Teb, gdzie z pomocą miejscowych demokratów dokonał zamachu i wprowadził ponownie ustrój

demokratyczny. W r. 379 został wybrany beo-tarchą. W czasie wojny ze Spartą dowodził świętym zastępem w bitwie pod Leuktrami, w r. 371. Wraz z Epaminondasem wtargnął na Peloponez. Po powrocie oskarżono go o nieprawne przedłużenie sobie kadencji, został jednak uniewinniony. Wezwany w r. 369 przez miasta tesalskie na pomoc przeciw Aleksandrowi, tyranowi Feraj, zmusił go do zawarcia pokoju. Wezwany z kolei do Macedonii w celu rozstrzygnięcia sporu pomiędzy Aleksandrem n Macedońskim, a pretendentem do tronu, Ptolemajosem z Aloros, stanął po stronie Aleksandra i zabrał jego brata, Filipa (przyszłego króla Macedonii, ojca Aleksandra W.), do Teb jako zakładnika. W r. 364 jeszcze raz wyruszył na czele wojsk tebańskich na pomoc miastom tesalskim przeciw Aleksandrowi z Feraj. Pod Kynoskefale Tebańczycy odnieśli zwycięstwo, P. jednak zginął.

peloponeska wojna (431-404 p.n.e.) wojna pomiędzy Związkiem Ateńskim a Związkiem Peloponeskim, na którego czele stała Spartą. Przyczyny wojny były zarówno natury ekonomicznej, jak i politycznej: po wojnach grecko--perskich Ateny stały się pierwszą potęgą na morzu, w rywalizacji handlowej wypierały należące do Związku Peloponeskiego Korynt i Megarę z rynków zachodnich (Sycylia, Italia), toczyła się walka także o rynki północne (Tracja, Macedonia). Pomiędzy obu obozami występował także silny antagonizm polityczny wynikający z różnicy ustrojów:" demokratyczne Ateny popierały we wszystkich miastach greckich elementy demokratyczne, Spartą - oligarchiczne;

do zaostrzenia stosunków przyczyniali się emigranci polityczni obu stron. Bezpośrednią przyczyną wojny była interwencja floty ateńskiej popierająca Korkyrę ,w zatargu z Koryntem. Wystąpienie Aten zostało uznane za zerwanie pokoju trzydziestoletniego z r. 455. Do tego

dołączył się zatarg między Atenami a Koryntem o miasto Potidaję na Chalkidyce, w następstwie tego Ateny zamknęły swoje porty przed flotą popierającej Korynt Megary. Pierwszy, okres wojny, zwany wojną archidamijską, trwał od r. 431 do 421. Stojący na czele polityki ateńskiej przywódca demokracji, Perykles, liczył przede wszystkim na flotę oraz na olbrzymie bogactwa, jakie w tym czasie posiadały Ateny. Chciał przeprowadzić blokadę Peloponezu i zrujnować Związek Peloponeski przede wszystkim ekonomicznie. Plan ten jednak nie powiódł się. W r. 431

wojska króla spartańskiego Archidamasa spustoszyły część, w następnym roku całą Attykę. W wyniku wojny ludność Attyki schroniła się do Aten; zapanował głód, a następnie wybuchła groźna zaraza pochłaniająca tysiące ofiar. Ofiarą zarazy padł sam Perykles, atakowany już przedtem przez przeciwników politycznych za niepowodzenia w wojnie. Po śmierci Peryklesa na czele radykalnej demokracji stanął Kleon, zwolennik dalszego prowadzenia bezkompromisowej wojny oraz stosowania polityki siły wobec sprzymierzeńców. Za jego sprawą stracono 1000 Mityleńczyków w odwet za oderwanie się Mityleny od Aten. Dalsze wypadki wojenne były następujące:

w r. 429 Peloponezyjczycy oblegali, a w r. 427 zdobyli i doszczętnie zniszczyli Plateje, przy czym zamordowali 200 Platejczyków. Z kolei flota ateńska, która już od początku wojny pustoszyła wybrzeża Peloponezu, w r. 425 pod dowództwem stratega Demostenesa zajęła Pylos, a następnie odcięła 420 hoplitów spartańskich na wyspie Sfakterii. Spartanie zaproponowali pokój, Kleon jednak dążąc do zupełnego zwycięstwa, warunków nie przyjął. Wkrótce sytuacja Demostenesa pogorszyła się, a w Atenach wrogie Kleonowi stronnictwo pokojowe rozpoczęło przeciw niemu kampanię. Odbiciem nastrojów panujących w tym czasie w Atenach są antywojenne komedie Arystofanesa: Acharnejczycy (425), Rycerze (komedia skierowana przeciwko Kleonowi, 424), Pokój (421). Jednakże Kleon, przyjąwszy proponowane mu dowództwo nad flotą, wraz z Demostenesem w ciągu 20 dni pojmał oblężonych na Sfakterii hoplitów spartańskich. W odpowiedzi na to Spartą wysłała na Chalkidykę Brasidasa, który opanował należące do Związku Ateńskiego Amfipolis. W r. 422, w bitwie pod Amfipolis armia ateńska, na której czele stał Kleon, poniosła klęskę. Zginęli dowódcy obu walczących stron: Kleon i Brasidas. W r. 421 zawarto pokój zwany pokojem Nikiasza. Był on zawarty na lat 50 i przywracał przedwojenny status quo. Wbrew jednak układowi Spartą zatrzymała Amfipolis, a Ateńczycy Pylos. Pokój Nikiasza nie trwał długo: na skutek agitacji zdolnego i ambitnego polityka Alkibiadesa Ateńczycy w r. 415 zorganizowali wyprawę na Sycylię; na czele wyprawy stanęli Alkibiades, Nikiasz i Lamachos. Gdy Ateńczycy przystąpili do oblężenia Syrakuz, Alkibiades, oskarżony o obalenie posążków Hermesa, wezwany na rozprawę sądową do Aten uciekł do Sparty

Nikiasz prowadził oblężenie powolnie i niechętnie. Kiedy w tym czasie Spartanie przysłali pod wodzą Gylipposa odsiecz Syrakuzom, Ateńczycy ponieśli klęskę: wodzowie ateńscy Nikiasz i Demostenes, który przybył na pomoc, zostali pojmani i straceni, 7000 żołnierzy ateńskich zostało zesłanych do kamieniołomów. Na skutek katastrofy sycylijskiej odpadło od Aten szereg wysp i miast, m.in.: Delos, Chios, Milet. W r. 413 wojsko spartańskie umocniło się w Dekelei, 20 km od Aten, skąd systematycznie pustoszyło i łupiło Attykę. W r. 411 ateńscy oligarchowie dokonali przewrotu, na czele państwa stanęła wyłoniona spośród

oligarchów rada czterystu. Zamierzenia nowego rządu, by zawrzeć pokój, rozbiły się o brak zgody ze strony Sparty. W dalszym ciągu wojny Ateńczycy ponieśli nową klęskę pod Eretrią. Jednocześnie wyspa Eubea, która przynosiła Atenom najwięcej dochodów, oderwała się od Aten. W następstwie tego do władzy doszedł umiarkowany oligarcha Teramenes ze swoją grupą 5000 ludzi. Niedługo potem dowódcy floty stojącej na Samos, demokraci Trazyllos i Trazybulos, weszli w porozumienie z Alkibia-desem, który stanął na czele floty ateńskiej i odniósł dwa zwycięstwa: pod Kyzikos i Aby-dos. W r. 410 obalono w Atenach rządy Tera-menesa i przywrócono ustrój demokratyczny. W r. 407 Alkibiades przybył triumfalnie do Aten i otrzymał od zgromadzenia ludowego nieograniczoną władzę jako strateg-autokrator. Tymczasem Sparta weszła w porozumienie z Persją. Wódz spartański Lizander zadał flocie ateńskiej klęskę u przylądka Notion. Alkibiadesa pozbawiono władzy, wskutek czego opuścił Ateny. Flota ateńska odniosła jeszcze jedno świetne zwycięstwo pod Arginuzami, w r. 406, ale po bitwie stracono wyrokiem sądowym sześciu spośród dziesięciu strategów pod zarzutem nieza-troszczenia się o pogrzebanie poległych. W r. 405 Ateny poniosły ostateczną klęskę pod Ajgospo-tamoj, 3000 Ateńczyków zostało straconych. W r. 404 zawarto pokój. Ateny wydały Sparcie flotę, zburzyły tzw. "długie mury" łączące Ateny z Pireusem oraz uznały hegemonię Sparty w świecie greckim. Przy poparciu Lizandra w Atenach objęli znowu władzę oligarchowie, tzw. 30 tyranów, z Kritiasem na czele.

Pejoponessos zob. Peloponez.

Peloponez (gr. Peloponessos, łac. Peloponessus) półwysep stanowiący południową część Grecji, połączony z Grecją właściwą Przesmykiem Ko-

rynckim. Nazwa P. pochodzić miała od mitycznego Pelopsa, syna Taniała (zob.). P. tworzy trzy wielkie zatoki: Lakońską (sinus Laconicus) i Messeńską (sinus Messeniacus) na południu oraz Argolidzką (sinus Argolicus) na wschodzie. Na P. leżało osiem państw greckich: na północy Achaja, na zachodzie Elida, na południu Messenia i Lakonika, na wschodzie Argolida, Ko-ryntia i Sikionia, wreszcie w środku półwyspu - Arkadia. Ludność P. w okresie rozkwitu Grecji starożytnej liczyła około pół miliona. W najdawniejszym okresie P. był zamieszkiwany przez Pelazgów. W n tysiącleciu p.n.e. Achajowie podbili Argolidę, Lakonię i Messenię, wskutek czego Pelazgowie w dużej części zostali wyparci głównie do Arkadii. Około r. 1200 p.n.e. P. został opanowany przez Dorów, którzy wyparli ludność acbajską do leżącej w północnej części półwyspu Achai. Gdy Spartanie podbili Messenię, zdobyli hegemonię na półwyspie. Przewaga Sparty trwała aż do bitwy pod Leuktrami (r. 371 p.n.e.), w której Sparta została przez Teby pokonana. Dalsze dzieje krajów pelopo-neskich wiążą się z dziejami ogólnogreckimi.

Pelops mit. syn Tantala, mąż Hippodamii, ojciec Atreusa, Thyestesa, Diasa, Kynosurosa, Korinthiosa, Hippalmosa, Hippasosa, Kleona, Pittheusa, Trojzena, Nikippe i Lysidine. Ze związku z Aksioche (lub z nimfą Danais) miał syna Chrisipposa. P. był królem Pizy w Elidzie. Od jego imienia południowy półwysep Grecji miał otrzymać nazwę Peloponessos (dosł.: wyspa Pelopsa). Wg mitu Tantal (zob.), zaprosiwszy bogów na ucztę, podał im poćwiartowanego i ugotowanego P. Bogowie przywrócili życie P. i ukarali Tantala. Inny mit wiąże się ze staraniem P. o rękę Hippodamii (zob.), zabójstwem Ojnomaosa (zob.) i Myrtiiosa (zob.).

pelta (gr. pelte, łac. pelta) mała tarcza pochodzenia azjatyckiego, okrągła, lekka, z jednym lub dwoma wycięciami w kształcie półksiężyca, wykonana z drewna lub plecionki wierzbowej obciągniętej skórą; w Grecji od okresu wojen perskich (V wiek p.n.e.) broń odporna lekko-zbrojnych wojowników, tzw. peltastów. Także atrybut mitycznych Amazonek.

peltaści (gr. peltastdj, łac. peltastae) lekko-zbrojni wojownicy greccy, wyposażeni w skórzane nagolennice, włócznie oraz w tarczę zwaną pelte (zob. pelta), stąd nazwa p.

Pelusium (gr. Pelusion) dziś Tineh; miasto w Egipcie położone u ujścia najbardziej wysu-

nietęgo na wschód ramienia Nilu (dziś odsunięte już od brzegu morskiego), stolica nomu o tej samej nazwie. P. było znane ze specjalnego gatunku lnu uprawianego .w jego okolicy. Odgrywało ono ważną rolę strategiczną, jako forteca strzegąca wejścia na teren Egiptu od strony Syrii i Arabii. W pobliżu P. stoczono wiele bitew podczas wojen Egiptu z Asyrią, Persją, Syrią, Rzymem; m.in. w r. 333 stoczył tu bitwę Aleksander W., w r. 169 - Antioch IV, w r. 30 - Oktawian (po bitwie pod Akcjum). Ważny punkt na drodze do Morza Czerwonego. Rodzinne miasto Klaudiusza Ptolemeusza.

Penaty (łac. Penates) mit. rzymskie opiekuńcze bóstwa domowe pochodzenia etruskiego. Przedstawiano je pod postacią małych figurek z drzewa, gliny, wosku, kości słoniowej lub srebra. Umieszczano je w najdalszej części domu (w penitissima aedium parte), stąd też zapewne pochodzi ich nazwa. Oddawano im cześć w jeden z dni Satumaliów, ponadto co miesiąc poświęcano im jeden dzień, w którym wieńczono ich posążki kwiatami. Składano im w ofierze wino, kadzidło, owoce, niekiedy też kozy, owieczki lub jagnięta. Z biegiem czasu stworzyły wraz z Larami jedną wspólną grupę bóstw domowych.

Penejos (łac. Peneus) 1. rzeka w Tesalii wypływająca z gór Pindus i uchodząca do Morza Egejskiego po przepłynięciu przez dolinę Tempe (zob.) 2. rzeka w Elidzie, mająca źródła w Arkadii i wpadająca do Morza Jońskiego.

Penelopa (Penelópe) mit. córka łkariosa i Periboi, żona Odyseusza, matka Telemacha. Jej wierność względem nieobecnego męża stalą się przysłowiowa. Przez 20 lat udało jej się odrzucać starających się o jej rękę. Przynaglana natarczywymi żądaniami zalotników kazała im czekać, aż uprzedzić całun dla swego teścia. Odwlekała zakończenie pracy w ten sposób, że pruła w nocy co za dnia uprzędla. Po czterech latach takiego oszukiwania została zdradzona przez jedną ze służebnic. Wtedy postawiła warunek, że ten zostanie jej mężem, komu uda się wypuścić strzałę z łuku Odyseusza tak, by przeszła między ustawionymi odpowiednio, wbitymi w ziemię toporami. W przeddzień próby zjawił się w przebraniu żebraka sam Odyseusz i stanął również do zawodów. zob. Odyseusz.

penestowie (gr. penestaf) achajska ludność równiny tesalskiej podbita przez Tesalów w okresie wędrówki Dorów (XII, XI w. p.n.e.) i zamieniona w poddanych chłopów; pozbawieni wolności politycznej, osobistej i prawa własności, różnili się od niewolników tym tylko, że pan nie mógł ich samowolnie zabijać ani też sprzedawać poza granice kraju.

Peneus zob. Penejos.

pentakosiomedymnowie (gr. pentakosiomedim-noj, od pentakósioj pięćset i medimnos) w Attyce po reformie Solona pierwsza klasa obywateli, których dochód roczny z uprawy ziemi wynosił ponad 500 miar (medymnów) zboża, wina lub oliwy.

pentalitron (gr. pentdlitrori) 5 litr, srebrna moneta kursująca w Etrurii i na Sycylii w V-III w. p.n.e.

pentametr daktyliczny zob. daktyliczny penta-metr.

pentatlon (gr. pentathlon, łac. guinguertium) pięciobój, rodzaj zawodów atletycznych złożony z pięciu konkurencji: skoku, biegu, rzutu dyskiem, rzutu oszczepem i zapasów. Pięciobój dla mężczyzn wprowadzony został w Olimpii w czasie 18 olimpiady (r. 708 p.n.e.), dla młodzieży- na pewien okres czasu - w r. 628 p.n.e. W epoce klasycznej zawody te następowały po wyścigach koni i zaprzęgów, prawdopodobnie pod koniec trzeciego dnia. P. wchodził w skład igrzysk pytyjskich, istmijskich i nemejskich, a także w program Panatenajów, Eleusiniów i in. Zwycięstwo uzyskiwano drogą kolejnych eliminacji. Należało odnieść trzy zwycięstwa na pięć możliwych, jedno koniecznie w zapasach. Pierwsza nagroda wynosiła 40 amfor oliwy, druga - 8.

pentekontoros (gr. pentekontoros) dawny typ okrętu o jednym pokładzie, z pięćdziesięciu wioślarzami, używany przede wszystkim przez Fenicjan. W VII w. p.n.e. wyparty przez nowsze typy. Zob. flota.

Pentelikon (gr. Pentelikón oroś, łac. Pentelicus mons) góra w Attyce, na południowy wschód od góry Parnes, pomiędzy Atenami i Maratonem, słynna z doskonałego marmuru.

pentera (łac. penteris, gr. pentśres) okręt wojenny poruszany siłą wioseł obsługiwanych przez pięć szeregów wioślarzy (kwestia rozmieszczenia wioślarzy na okręcie jest dyskusyjna). P. zostały rozpowszechnione w świecie greckim szczególnie w okresie wojen hellenistycznych oraz w Rzymie od wojen punickich, stając się podstawą sił morskich. Przeciętna ich pojemność wynosiła ok. 70 ton, szybkość ok. 4 węzłów (7412 m/godz.). Załoga rzymskich p. w czasie

I wojny punickiej wg Polibiusza składała się z 300 wioślarzy i 120 żołnierzy.

Pentesileja (Penthesileja) mit. córka Aresa i Otrery, królowa Amazonek. Po śmierci Hektora przybyła Trojanom na pomoc. Zabita została przez Achillesa, który miał się w niej zakochać, ujrzawszy ją umierającą na skutek rany, jaką jej zadał.

Penteusz (Pentheus) mit. syn Echiona i Agaue, król Teb, następca Kadmosa. Zabronił obchodzenia święta Dionizosa, za co na rozkaz boga został rozszarpany przez menady, wśród których była jego matka i siostry. Wersję literacką mitu o P. przedstawił m.in. Eurypides w Bak-chantkach.

penthemimeres gr. i łac. 1. panthemimeres (domyślne tamę), cezura (czyli przestanek w wierszu) przypadająca po piątej półstopie; oor. np. heksametr' Wergiliusza, Bukoliki 11: Tityre, tu patulae || recubans sub tegmine fagi 1\^\-^- \-^-/_||'^^'-!.--'-'^^'^--. 2. p. (domyślne metrori), człon, jaki odcina w wierszu daktylicz-nym lub jambicznym cezura po piątej półstopie:

a) p. dactylicum, kolon o schemacie -l'^"^'- '^">-/-'- czyli daktyliczna trypodia katalektyczna (zob.), zwana również hemiepes (zob.); b) p. iambicum, kolon o schemacie o_^_/_C7, czyli jambiczna trypodia katalektyczna. Nie występuje jako wiersz samodzielny, lecz jako część składowa dłuższych wierszy; zob. elegijambus, jambelegus, Pindaricum metrum, Platonicum metrum.

pentonkion (gr., od pente unkija, 5 uncji) srebrna lub brązowa moneta wagi od 17,75 g do 4,85 g, kursująca w V-IV w. p.n.e. w Etrurii i na Sycylii.

penula zob. paenula.

peon (gr. pajw, łac. paeon) 1. metrum składające się z jednej zgłoski długiej i trzech krótkich; ponieważ długa może zajmować miejsce obojętne, istnieją cztery postacie.?.: I - ^^1'^, II ^-Ló-, III ^^L.\»i, IV ^^1^1-. Nie są to metra samodzielne, lecz tylko zastępcze, występujące najczęściej w kretykach i bakchejach. P. I ^^i^> to kretyk _'<-/- z rozwiązaną ostatnią długą, p. IV ó^"^- równy jest kretykowi z rozwiązaną pierwszą długą, p. II ^_^'<^' stanowi rozwiązanie bakcheja '^'--L (por. bakchej), a p. III ^<-/-L1^' (w praktyce nie używany) antybakcheja -'- -^. 2. p. nazywa się kretyki greckie, ponieważ bardzo często występują w nich rozwiązania na p;

zwłaszcza na p. I. Kretyki te występują często w strofach długimi szeregami, których podział na poszczególne koła (czyli człony) nastręcza pewne trudności. Jako koła peoniczne, czyli kretyckie używane są najczęściej dymetry,. try-metry i tetrametry. Por. dymetr akatalektyczny (bez rozwiązań), Arystofanes, Rycerze 620: hos ego mój dokó -^-'^'-L- | -L^-/. O jeden element mniej ma dymetr katalektyczny, np. Arystofanes, Lysistrata 789: kat" elagotherej -^'^^-/l l L-- (z rozwiązaniem w pierwszym metrum). Trymetr peoniczny spotykamy u Ajschylosa, Blagalnice 429: me ti tles tan hiketin ejsidein -'^.1-L'^"^"^'!-'-'^'-. Często używany tetra-metr akatalektyczny _'^'^.|_»^'_|-L'^'_|-'-^-L| występuje również stychicznie. W tetrametrach Arystofanesa trzy pierwsze metra zastąpione są zwykle p; ostatnie zaś jest czystym kretykiem, ap. Osy 1275: o makdri' Autómenes, hos se ma-karfzomen -'^'^"^'|_'^'ó'^'|_^'^"^|-'-^ó. Z p. były tworzone i inne długie wiersze, jak tetrametry katalektyczne, pentametry i heksa-metry, ale występują one rzadko. Kretyki greckie dzięki dużej ilości rozwiązań dają rytm bardzo szybki i żywy. Były używane pierwotnie w hyporchematach. W tragedii występują tylko sporadycznie, częstsze są w liryce chóralnej, bardzo często posługuje się nimi komedia. Arystofanes ma ich wiele, zwłaszcza w swych wcześniejszych komediach. O użyciu tego metrum w poezji łacińskiej zob. kretyk.

Pephredo zob. Pefredo.

peplos gr. strój używany w Grecji w najdawniejszych czasach; prostokątny płat materii wełnianej, najczęściej koloru żółtego, niebieskiego lub fioletowego, którym owijano ciało. Górną część zaginano i odrzucano na zewnątrz, tworząc tzw. apóptygma (odrzutkę). Po owinięciu ciała nie zeszyte brzegi układały się w fałdy schodkowe na prawym boku. Na ramionach spinano materię długimi igłami. P. przewiązywano w pa-'sie, a przez podciągnięcie fałdów nad przepaskę powstawało zanadrze (kólpos), używane jako kieszeń. Z czasem fałdy p. stają się obfitsze i wydłuża się apóptygma. W pierwszej poł. V w. p.n.e. p. zmienia swój charakter, stając się rodzajem okrycia wierzchniego nakładanego na chiton.

Perdikkas 1. król macedoński, wg Herodota założyciel dynastii macedońskiej, która miała trwać, dopóki następcy P. będą grzebani w tym samym grobie; ostatnim jej potomkiem był

-aqzod 8JB:>[BZ ^qoso 'uiAz'g zazJd qoK}iqpod Aisired-»sTOu za» Azo Aisgad 3soupn[•.luiifpap tuuSaJsd qoin op ipzap3|^ •SV)IAW fansB{M ipnu ani AZJOP['qoiu poJsods p HIBZBAII i[Xq •rf SA}S

-.(BA Bzszm % '(astid mirf} lunpBi oSanABp psoupni aiM03[iuoiod azi[Bi nrezBAn vfa\ -d BZ r)[iiqnd3-a q9BSBzo yyy •8p[smAz.i OA}sp:»BAAio i[pBJ}n BA}sd&}sazJd

Bnrainpdod :sp:»iU[SA Xz.iop['qoAu(OA izpni qoĄ ZBJO 'nra(OAZ;(A ifBłSOZ AZJO}?! 'AzJBmpOJqz-A93iiniOAani qoAł OUBZOIIBZ

-rf np5zJ oa •"uipismAzJ urap}BAXqo fXq &p(Bf

'•S[Vt" :5f03[IJ OBfBZptAOJdM 'S9U01130 qoAlOt3I

-aro z 3iirełSXzJ03(tu; iiiAM(zoum aiAYOJO»aJd ns'ez3 iu3iS3iq 7 -sauDiiw siSaf AmpaooJd z ;»BISAZJOI[ilSoui aro •(f •rf JiOiavJi(I fe/A^łysSzol iuip(StuAEJ rws\9ye/&^ąo i •rf AzpSnu ZBJO •(f AEpSnu Aiods

-3"n"d •A ni Att0{od po 'nnii(suiKzJ nireptes pazJd /A-eid qoA»s oizpoqoop fS()vi •J •p[SJ3iu{Oz łuaulBłsał 03[iA» [•em tXq maptłfeM^ -niBSal oemAzJio qni luaorzpaizp oSai5[suiAzJ Bp^M^o zazJd AioiMOire}sn 3Xq za} (8001 3ij>J •q3'BpfB nfezpOJ ogai i(ZJd niai3[p'eiAs ?Xq pB 'q9i3[S

-inAzJ ipi^A^qo B[p qo/:ireizpiA3ZJd qoBuiJOJ M ninamB}S3i pizpfezJods {Soni ani •J •a/Mi? sm ap[smAz.i zazJd o8auBnzn BMisnazj^ui Bp-reMez BMBJd •f} '!iqnuw3 sm o{Azoy(}Op otires OJ. •ap

-•B}'?[BJI qni np(iA\KzJd uii(nqoso A xn^z"g zazJd aireuzAzjd 'nsuwwos sm ipnu ipzaf 'iiui3[STOAzJ iiuBi8}BA<qo z 3AO(pireq 9fvs[esweit yssawisa, \\Sovi •uii3[suiAz.i n^stoA /A rniaznjs •BABJd - zai nre 'un?[sui&zJ uiop}'BM^qo q^X^fefn3n^sA^Jd q3<nz9Ąiiod WBid ipnu aiisi '^sidazJd anicpads zazJd un auorodStSopn qn(wmwaS śni •BU ai-redo

ĄXq 8JO}5['OS3t3(SUlAZJ -EMBJd ifOni/lSUl q0i(} Z

OB}sAzJ03[aziiBł i(3oiu 'a/Mia s'»? mA»sAofo UIIOAS Sis nizpfez-i •(f ••eiaawMeidn 3U[Bf03ds ?^UI^ZJ»O i(3oui 'SOIIAIS qot z uiKz'g zazid qoAiJBMCz

MOlBł^TBJ} 3IM^)SpOd •BU 'nifBłSO O •IlUKpItISOłS

ituKuzEfAzJd iuauiAz'g z fauoz3fe{z sv)JiH3 laiBpi

-BMi(qo oqp nui?[siuAzJ nuAreppod i[^q ipzaf 'qoXniOM izpn(•ez •rf o(BMBUzn aisjsmAzJ OMtJd

-oSai5[suiAzJ BM}sp»BM^qo Aofefeui aro nroAra X(reppod qni wy&oki^oyyi -sof snauSaJad

•X3dS}S3ZJd n3(łfefBUI I pZO '3(0(A\Z Op 09 3f3U3M5[8SU01[3lTBroaiOdSA

pazAA appsAzsA teqos BZ 01 ojBgfelood 'SinA oSaf ono OjBz^yCró i[S8f •nurajJBicz o^MpazJd

3Z3(B1 SIZpBMOJd 0{^q WZOW BA'|StlBd 5pB.(pZ O

aiMBJds /A aiireMod&isod •ooro ĄRBJ} n5[}fefBro oSsi 33fez3Xiop Xi5[B 3HH3ZSM i inauTBisał oSaf 'auoro^zon 0831 a zazJd AlziMo-rep •B 'BMisnBd epsousBjitt ais {BA^}S BM}sd5}S3ZJd Binsropd

-od in^y P0 '^SOJA 3(3}Bfeui mpeC 'Sad^syzid

-spfktfyi •qoBfod^.n[sui i q3Bm3um3(Op A o^slAz

-BU oSaf onBJapBz z»i oSalBia "npJBiBz nman

-pdnz osp B(Kq BmnAod i (awowaw oi{i>uuiop) B;|5p[3ZJd B(Kq mro o oSiured B 'Xqo(Bz uiro od aison 0{Ai OU(OA SIM •AireqazJ8od ;i^q {8901 aro aadSisazJd AnooBJis •apJsnus B(Aq BITEJ

-E5["(f '(siioisatmu iiaww) "niBisafBiu AzBJqo" Bi^fod tuass-nrez a)5(qo OMOrodołS ĄBISOZ BAIS

-yBd KpBJpz BioSfod nsa.n(Bz op aoczaiBn •BAIS

-d5is3ZJd urp[SJBS33 aisacio ^ •aiAOJiAninnp

q3B3[pBdAt\ q3.<J01}[3TO A I(/(q HTBAYĄOMOd

-3'u'd L9 •J op ZB az3(Bnp3f 'q3i(AOpn(A9nnqA(i ifoTia}3duioi(op sizpBSBZ A o{BzaiBn BA}sired SpBJpz o ABJds amazpBS •yn-d •A ni Att0(od p0 •A9roimo3[op Sis OBfOApo 'B(9J)i BpoSz BZ 'o{<q BUZOOI n^oJAtt q3i po •siuotipnpMd {MA

-uinnp n^padAtt o8apzB5(Bip inBAA{OAOd 8101^(3

-3dS IfBSpZJO W^iyy/l A '0331UB3[nS330Jd 3Zp

-OJp A af onB8p$ i 3nzoA»r[od oAlsd^łsazJd o-spat

nnBłS SpBJpZ 3BAOł31Bfl 0}5Z3BZ qOt3[SA3(OIi(

qoBSBZo A znf az}[Biip3f •Aisoq vp&ue/A9\uS

-BZ BinB3B{qazJd BIP A(iqaz oSapzBi[zazJd 3Xq {8001 i BAłsnazoajods aż niuazonpiAA nui3nrBJi[BS (Bgalpod BOdSisaz-td zaioł 'nniAra q3Az3un3(3ido

A}S9q BZBJqO O-SpSC B{Aq BIIBAO}l[BJł BA^SyBd

BpBJpz q3AzsfaiuABpfBn qoBSBzo M '^Ałiq ^I0d z ipJazap BU qn(oSanzJiSiiMaz BSOJA •sa^i A o3ai5[suiAzJ Bp»BAAqo nroap^A 'lAomAra o-s(Ap

-azJd oSauzJiSnAsz BppBMzidam ninazJnqpod 'oSanzJł5iiAaz BppapfaJdain SnoJis Bn mosfazJd aa •dn OBSsiod ono o{8oi^ •oS9fi(sw&zi BA»stred op topinsois A anrEAOdSisod wSoi/A 'BAlS^Bd BpBipz (S9JA sfusnpMd po '•OBO oiipupJad

•Kuwayfz. vpi&asev&. zazJd i(iiqBz 'i^g •J A lAozsnamsioid ApazJd alABJdKA A janiSz 'nuBqoopBip roiĄBisozod •e niiu AzpSiui Salo/A. faiJBAło op ĄizpBAOJdop AIBHIIBZ 3u»iqaiB o3af •A\ BJpires)[arv &JISOIS 'SflBdoani flqnisod •BA}suBd malusSaJ ^UB{OAqo

(B1SOZ 'g^E •l A '•^ BJpUBK)(8(V pJSIUlS Od

'M B;rpuBS3piv i n ^ind sistoA zpoA Xii»iqi(A •f

-A9:s[AzopŁnni zazJd A(iqBZ (B»SOZ •OBAOZin

-OJ»apz 63 jBpqo zsBiuaznBd Ap3 'Boomod z nui (pazsAzJd sa}BJ3(iJi '(-a-u-d 6SES9E) pisnopaoBUl

l9J)[•L -UBIJBdS - ZBJ 'A93[AZ3p81V 8pOJ}S

od {Xq ZBJ ifoBniAs po p$ouza(BZ A fapisanod

-oiad Auto/A sazopod 'VUy 'i A snodiJiny nro^q

-ORZ AZJd BSBpAEBJg {SOUIOdSy\\ •I BJpnBS3(8(V

B3d5isBU i uKs '(-a-ii-d zi^-t-S^ 'V>) i^s^opasBUl (9J)(•; •a-n'd (m •i •3(o UOJ-I w (idaiSA •J •nnop

-33BJ\[IIIIB3inBJ§ BZ <nBAOq30d '•^ .I3pin3Sl[3IV

Z8?

wionę obywatelstwa rzymskiego oraz wyzwoleni niewolnicy-zbrodniarze (dediticii ex legę Aelia Sentid). Ci ostatni nie -mogli otrzymać obywatelstwa rzymskiego, a pobyt w Rzymie był im zakazany. Rozwój stosunków handlowych i nadawanie obywatelstwa rzymskiego coraz liczniejszym grupom ludności sprawiły, że różnice w sytuacji prawnej zaczęty się stopniowo zacierać. Constitutio Antonimami z r. 212 n.e. jak się wydaje (bowiem znany nam jej tekst jest uszkodzony w najważniejszym miejscu) przyznała obywatelstwo rzymskie wszystkim p. mającym własną cmtas. P. dediticii przestali istnieć od czasów konstytucji Justyniana z r. 530 n.e.

Peregrinus Proteus filozof cynik z początku II w. n.e., urodzony w Parium (nad Hellespon-tem). Prowadził życie wędrowne; w czasie pobytu w Palestynie przyjął chrześcijaństwo. Ostatecznie osiedlił się w Atenach. Do jego słuchaczy należał Ancus Gellius, który przedstawia swego nauczyciela jako poważnego mędrca, podczas gdy Lukian ośmiesza go w satyrze De morte Peregrfni, podając, że był to człowiek opanowany chorobliwą ambicją zdobycia sławy, która doprowadziła go do szaleńczego pomysłu, by spłonąć publicznie na stosie; miało to nastąpić w r.165.

Pergamon miasto w Azji Mn., stolica królestwa pergameńskiego i ważny ośrodek kulturalny. Rozkwit P. przypada na okres hellenistyczny. Usytuowane na planie nieregularnego prostokąta wokół zaniku, charakteryzowało się siatką ulic przecinających się pod kątem prostym; domy otoczone były murem wzniesionym na planie prostokąta, z centralnym dziedzińcem otoczonym kolumnami lub pilastrami. W sztuce P. przeważają wątki historyczne i mitologiczne, cechuje ją dramatyzm i patos, poszukiwanie tematów niezwykłych i wstrząsających. Ten typ przedstawień reprezentują grupy: Gala zabijającego żonę, oprawcy Scyty ostrzącego nóż i - powieszonego Marsjasza. Bardzo częste są także przedstawienia erotyczne (hermafrodyty, Eros i Psyche) oraz rodzajowe (zapaśnicy). Reprezentacyjnym dziełem pergameńskiej szkoły rzeźbiarskiej jest wielki ołtarz Zeusa, którego fryz, zdobiony płaskorzeźbami przedstawiającymi sceny z gigantomachii, ma ponad 120 m długości. Wspaniale potraktowanie postaci w ruchu, napięcie i dramatyzm sprawiają, że ołtarz ten stanowi jedno z najpiękniejszych dziel hellenizmu. Fryz boczny (Telefosa) uważany jest za

prototyp rzymskiego stylu kontynuacyjnego w reliefie. W ni w. p.n.e., za panowania Attalosa I powstała w P. słynna biblioteka, która przez długi czas rywalizowała z Biblioteką Aleksandryjską. Powstanie biblioteki w P. przyczyniło się do wynalezienia nowego materiału piśmiennego, zwanego odtąd pergaminem (łac. charta Pergamena). W r. 133 na mocy testamentu Attalosa III królestwo pergameńskie przeszło pod władzę Rzymu jako część prowincji Azji. Z P. pochodzili Apollodor i Galen.

Perge (gr. Perge) w pobliżu dzisiejszego Mur-tana; miasto w Pamfylii, w Azji Mn., zdobyte zostało przez Aleksandra W. Sławne z sanktuarium Artemidy. Z antycznego miasta zostały ruiny (teatr, świątynie).

Periander (Periandms) syn Kypselosa, tyran Koryntu (627-585 p.n.e.), utalentowany polityk, doprowadził Korynt do wielkiej potęgi. Zakładał kolonie, powiększył flotę handlową, przekopał kanały, wprowadził nowy system pieniężny, przez co przyczynił się do rozwoju handlu i rzemiosła. Zniósł podział na fyle rodowe, zastępując go podziałem na fyle terytorialne. Przyczynił się także do rozkwitu nauki i sztuki w Koryncie.

Periboja mit. 1. najada, żona łkariosa, matka Penelopy. 2. najmłodsza córka Eurymedona, matka Nausithoosa, króla Feaków. 3. żona króla Koryntu Połybosa, który wychowywał Edypa. 4. żona Telamona, matka Ajasa. 5. córka Akessomenosa, z bogiem rzecznym Aksiosem miała syna Pelagona. 6. żona Ojneusa króla Kałydonu, matka Tydeusa.

Perifetes mit. syn Hefajstosa, rozbójnik, który w okolicach Epidauros napadał podróżnych i zabijał ich uderzeniem maczugi, zwany też Korynetes (od gr. koryne maczuga). Zabił go, uwalniając okolicę od niebezpieczeństwa, Tezeusz (zob.) w drodze z Delf do Aten.

Perikles zob. Perykles.

Perikłymenos 1. mit. syn Neleusa i Chloris, brat Nestora, argonauta; zabił go Herakles, gdy zdobył Pylos (zob. Neleus). 1. mit. syn Posejdona i Chloris, Tebańczyk. W czasie wyprawy siedmiu przeciw Tebom zabił podobno Parthenopajosa i ścigał Amfiaraosa. 3. rzeźbiarz grecki wymieniony przez Pliniusza (Naturolis historia 34, 91) jako autor licznych posągów atletów.

Perikłytos rzeźbiarz argiwski, mało znany uczeń Lizypa, wymieniony u Pauzaniasza (V 17, 4)

Perillos odlewnik z Akragas, znany z legendy o byku z brązu (w którego wnętrzu palono żywcem ludzi), wykonanym dla tyrana Falarisa (VI w. p.n.e.): wykonawcą rzeźby i-pierwszą ofiarą miał być P. Perinthos zob. Herakleja 4. periojkowie (gr. perfojkoj, dosł. wspólnie mieszkający, sąsiedzi) część ludności Sparty pozbawiona praw politycznych, ale posiadająca wolność osobistą. Pochodzili prawdopodobnie z tej części ludności achajskiej, która poddała się Dorom bez oporu. Mieszkali po wsiacn i miastach wokół Sparty, zajmowali się rolnictwem, handlem i przemysłem. peripteros zob. perypter. peristaza (łac. peristasis, gr. peristasis) rząd lub rzędy kolumn otaczające cellę świątyni. peristiios zob. perystyl 1. peristylon zob. perystyl 2. Pero mit. córka Neleusa, żona Biasa, matka Alfesiboji. Neleus obiecywał oddać P. za żonę tylko temu, kto odzyska trzody zabrane jego matce przez Fylakosa. Udało się to Biasowi, któremu dopomógł jego brat, Melampos (zob.).

Perperna (albo Perpenna) 1. Marcus P. pretor z r. 135, brał udział w wojnie przeciw niewolnikom na Sycylii; jako konsul w r. 130 pokonał Arystpnika w Azji. 2. syn poprzedniego, konsul w r. 92. 3. Marcus P. Yento syn poprzedniego, stronnik Mariusza; uciekł przed Sullą na Sycylię. Po śmierci Sulli przyłączył się do Lepidusa, po którego śmierci w r. 77 wraz z resztkami armii połączył się z Sertoriuszem w Hiszpanii. Powodowany

zawiścią zabił Sertoriusza w r. 72. Nie zdołał jednak utrzymać powstania przeciw Rzymianom, został pokonany przez Pompejusza i skazany na śmierć. Persaeus zob. Persa/os. Persajos (łac. Persaeus) 1. mit. syn tytana Kriosa, ojciec Hekate. 2. -P. (także Perseus) z Kition (ok. 307-243), syn Demetriosa, filozof stoik, uczeń Zenona z Kition (zob. Zenon 2). Przebywał na dworze Antygona Gonatasa w Macedonii i brał udział w życiu politycznym. Był wodzem załogi macedońskiej w Koryncie. Podobno został pokonany przez Aratosa i popełnił samobójstwo. Prace jego obejmują tematy polityczne, np. O królewskiej władzy; Państwo la-konskie; Przeciw "Prawom" Platona, oraz etyczne, jak: O bezbożności; O mihści. Ponadto pisał wspomnienia o innych filozofach. Zajmował się również teologią, nadając jej piętno wybitnie praktyczne i utylitarystyczne; twierdził bowiem, że za bogów uznano ludzi, którzy przynieśli wielkie korzyści przez swe wynalazki, oraz że również same zbawienne i pożyteczne rzeczy zostały ubóstwione. 3. matematyk grecki z II W. p.n.e. (znany'dzięki wzmiance u Proklosa i cytowanemu tamże epigramowi). Wynalazł nowe przecięcia krzywizn, zwanych spiralnymi (spejrikaj tomdj).

Persefona {Kora, Proserpina) mit. córka Zeusa i Demeter, małżonka Hadesa, władczyni podziemnego państwa, rządząca duszami zmarłych i potworami świata podziemnego. U pisarzy pohomeryckich, pozostając nadal władczynią państwa cieni, przybiera charakter łagodniejszy dzięki podkreśleniu ścisłej łączności z matką, Demeter. Hezjod pierwszy wspomina o tym, że została żoną Hadesa wbrew swojej woli (wg legendy podczas zbierania kwiatów na łące została uprowadzona przez Hadesa do podziemi). Zrozpaczona Demeter zwróciła się do Zeusa, by zmusił Hadesa do oddania jej P. Hermes na rozkaz Zeusa wyprowadził P. z podziemi, ponieważ jednak Hades, zanim pozwolił żonie odejść, dał jej do spożycia ziarno granatu (symbol małżeństwa), Zeus zadecydował, że bogini część roku przebywać będzie u matki, pozostałą zaś część spędzi w podziemiu z małżonkiem. Powszechnie oddawano jej cześć razem z Demeter. W misteriach eleuzyńskich łączono Demeter z P; a jej samej poświęcono misteria obchodzone w Atenach w okresie Antesteriów. Świątynie P. znajdowały się w Koryncie, Megarze, Sparcie, Lokroj i w południowej Italii. Przedstawiano ją jako surową małżonkę Hadesa albo jako młodziutką córkę Demeter, z wieńcem laurowym na głowie i pochodnią w ręku. Rzymianie nazywali ją Prozerpiną.

Persepolis oficjalna stolica imperium perskiego, nie mająca jednak istotnego znaczenia. Wskazuje na to fakt, że nazwy P. nie wymienia nigdy Herodot, Ksenofont czy Ktezjasz, ani pisarze chrześcijańscy, aczkolwiek mówią oni często o Babilonie, Suzie i Ekbatanie jako o stolicach imperium. Dopiero z dzieł hellenistycznych historyków greckich dowiadujemy się o znaczeniu P.; mieścił się tam skarbiec królewski, (am również chowano często zmarłych królów perskich. Po zdobyciu przez Aleksandra W. w r. 331 p.n.e. zostało częściowo spalone. Wzmianki o P. pojawiają się także u późniejszych historyków starożytnych i w okresie śred-

niowiecza. Zachowane ruiny na północo-wschód od dzisiejszego miasta Sziraz.

Perses z Teb, grecki epigramatyk z IV w. p.n.e., układający napisy na rzeczywiste nagrobki i dary wotywne. Epigramy jego zachowały się w Antologii Palatyńskiej.

Perseusz (Perseus) 1. mit. syn Zeusa i Danae, wnuk Akrisiosa, króla Argos. Akrisios pomny na wyrocznię, wg której miał zginąć z ręki własnego wnuka, zaniknął swą córkę,

Danae, w spiżowej wieży (wg innej wersji - w -podziemiu), lecz Zeus przeniknął tam w postaci złotego deszczu i Danae urodziła syna. Wtedy Akrisios wyrzucił Danae z dzieckiem w zamkniętej skrzyni na morze podczas burzy. Wiatry zagnały skrzynię na wyspę Serifos, do króla Polidektesa. Gdy P. dorósł, Polidektes chcąc się pozbyć młodzieńca, wysłał go po głowę Gorgony (zob. Gorgo). P. dzięki pomocy bogów zabił najgroźniejszą z Gor-gon. Meduzę, której widok zamieniał ludzi w kamień. Głowę Meduzy zawiesił na swej tarczy. W powrotnej drodze uratował od potwornego smoka Andromedę (zob.), którą pojął za żonę. Następnie powrócił do matki, uwolnił ją od Polidektesa, zamieniwszy króla i jego dwór w kamienie. Gdy wrócił wraz z matką i żoną do Argos, spełniła się przepowiednia: podczas igrzysk zranił śmiertelnie swego dziadka, Akrisiosa. Wg niektórych wersji z wielkiej rozpaczy poszedł dobrowolnie na wygnanie, Zeus zaś poruszony jego bólem miał go wraz z Andromedą umieścić wśród gwiazd. 2. malarz grecki w IV w. p.n.e., uczeń Apellesa. 3. syn Filipa V i jego następca, ostatni król macedoński (179-168 p.n.e.). Sumienny i dbały o dobro państwa władca. W walce z Rzymem okazał jednak zbyt mało stanowczości i energii. Jego propaganda i zabiegi w celu zyskania sprzymierzeńców do antyrzymskiej koalicji wzbudziły czujność Rzymu, który pod błahym pretekstem wypowiedział wojnę Macedonii w r. 174 (trzecia wojna macedońska). P. usiłował konflikt zażegnać, czym spowodował wycofanie się z koalicji sprzymierzonych miast greckich. Wskutek braku zdecydowania i energii nie wykorzystał pomyślnego z początku rozwoju działań wojennych i został pobity w r. 168 przez Lucjusza Emiliusza Paulusa. Internowany w Albie nad Jeziorem Fucyńskim zmarł po dwu latach niewoli. 4. zob. Persajos.

Persius (Aulus P. Flaccus) satyryk rzymski (34-62 n.e.). Pochodził z Yolaterrae w Etrurii, należał do stanu ekwitów. Studiował w Rzymie

u gramatyka Remiusza Palemona i u retora Werginiusza Flawiusza. Szczególny wpływ na jego życie i twórczość wywarła przyjaźń z Anneuszem Komutusem (zob. Armad l). Posiadamy 6 jego satyr (6-ta nie dokończona). P. wzorował się w nich często na Lucyliuszu i Horacym. Satyry 2-6 stanowią rodzaj deklamacji na temat nauki stoickiej, tylko pierwsza odnosi się do współczesnej mu epoki. Poeta piętnuje w niej skażenie smaku literackiego. Styl P. jest mglisty i mętny, kompozycja zawikłana, stąd owa przysłowiowa niezrozumiałość, obscwitas, i aenig-mata Persiana. W starożytności P. nie wzbudzał wielkiego zainteresowania. Dopiero Ojcowie Kościoła zwrócili nań szczególną uwagę ze względu na jego stoicką etykę. Zainteresowało się nim również średniowiecze. W Polsce satyry P. czytano już w XII w., zapożyczenia z P. znajdujemy w Kromce Wincentego Kadłubka (XIII w.), objaśniał go m.in. Paweł z Krosna (XVI w.), zajmował się nim Maciej Kazimierz Sarbiewski (kolegium w Połocku, XVII w.). Wpływ P. widoczny jest w Satyrach Krzysztofa Opalińskiego (XVII w.). W r. 1651 ukazało się w Krakowie pierwsze polskie tłumaczenie satyr P. pióra Marcina Słonkowicza, w czasach nowszych przełożył je prozą w r. 1929 Stanisław Seliga.

Persja (gr. Persis, tac. Persis, Persia) górzysta kraina w Azji granicząca na południo-zachód z Zatoką Perską, na pómoco-zachód z Suzjaną, Media i Partią; na wschodzie nie miała ściśle ustalonych granic. Mieszkańcy P. byli etnicznie blisko spokrewnieni z Medami i przejęli od nich religię i niektóre zwyczaje. W r. 559 p.n.e. wojska perskie pod wodzą Cyrusa Starszego podbiły Medię, zdobywając w ten sposób przewagę nad całą zachodnią Azją. Następcy Cyrusa Starszego dzięki dalszym podbojom terytorialnym umocnili jeszcze pozycję P., nadając jej charakter wielkiego mocarstwa. W okresie rozkwitu, w V w. p.n.e., imperium perskie posiadało kilka stolic, były to Babilon, Suza i Ekbatana w Medii oraz Pasargada i Persepolis w Persji. Dariusz I (521 -485 p.n.e.) podzielił państwo perskie na 20 satrapii. W r. 331 p.n.e. imperium perskie upadło, podbite przez Aleksandra W.

perskie wojny toczone były pomiędzy greckimi miastami-państwami a Persją w latach 490-449 p.n.e. Przyczyną była ekspansja perska na zachód i północo-zachód dla zdobycia nowych terytoriów i zwiększenia ilości ujarzmionych ludów. Bezpośrednim powodem wojny było powsta-

nie miast jońskich w Azji Mn. w r. 500. Po stłumieniu powstania, w r. 494 król perski Dariusz I wysłał w r. 492 swego wodza Mardo-niosa na podbój Grecji. Wyprawa Mardoniosa nie powiodła się jednak, ponieważ flota jego została rozproszona przez burzę u przylądka Atos, przy czym zniszczona została połowa okrętów, a 20 000 ludzi zginęło. W r. 490 Dariusz wysłał do Grecji nową armię pod dowództwem Datisa i Artafemesa. Flota perska wylądowała na Eubei, Persowie zburzyli miasto Eretrię, następnie wysadzili część wojsk w Attyce na równinie maratońskiej. Pod Maratonem znacznie niniejsza, ale dobrze wyćwiczona i ożywiona duchem bojowym armia ateńska pod dowództwem genialnego wodza Miltiadesa rozbiła doszczętnie wojska perskie. Zwycięstwo pod Maratonem było tryumfem wolnych obywateli greckich nad uciskanymi i pędzonymi batem poddanymi perskiego despoty, i tak też zachowało się w świadomości samych Greków. Po zwycięstwie maratońskim w Atenach rozpoczęła się walka pomiędzy radykalnym odłamem partii demokratycznej, na której czele stał utalentowany i ambitny przywódca Temistokles, a grupą umiarkowanie demokratyczną, której przewodził Arystydes. Partia Temistoklesa skupiała ugrupowania handlowo-rzemieślnicze, związane z morzem. Arystydesa popierała głównie ludność wiejska. Temistokles był zwolennikiem budowy silnej floty i przekształcenia Aten w potęgę morską. W r. 482 walka zakończyła się zwycięstwem Temistoklesa i wygnaniem Arystydesa. W r. 480 następca Dariusza, syn jego Kserkses, wyprawił się z olbrzymią flotą i armią lądową ponownie do Grecji. Grecy postanowili zaatakować nadchodzącego z północy Kserksesa jednocześnie na lądzie i na morzu, u wejścia do Grecji środkowej. W wąwozie Termopilskim doszło do bitwy w której Grecy ponieśli klęskę, a król spartański Leonidas zginął wraz ze swymi trzystu Spartiatami. Przyczyną klęski było przysłanie przez Spartę zbyt szczupłych posiłków oraz zdrada jednego z Greków, na skutek czego wojsko zostało otoczone. Po klęsce pod Termo-pilami flota grecka, która walczyła u przylądka Artemisjon, wycofała się ku Salaminie. Tymczasem wojska perskie zajęły Attykę, zniszczyły i złupiły Ateny. Jedyną nadzieję pokładali Grecy we flocie. Dzięki talentowi i energii Temistoklesa, który potrafił przeprowadzić swój plan strategiczny, flota perska poniosła pod Salaminą

całkowitą klęskę, w wyniku której Kserkses rozpoczął odwrót w kierunku Hellespontu, pozostawiając tylko jedną armię w Tesalii, pod dowództwem Mardoniosa. W następnym roku (479) Mardonios znów zajął Ateny, ale wkrótce' został pokonany przez wojska ateńsko-spartańskie pod Platejami. Na czele armii spartańskiej stał Pauzaniasz, na czele ateńskiej - Arystydes. Armia grecka zdobyła bogate łupy. W tym samym roku flota grecka odniosła jeszcze jedno zwycięstwo u przylądka Mykale. W r. 478 dla wspólnej walki przeciwko Persom utworzono związek morski nazwany Delijskim, ponieważ wyspa Delos była miejscem zebrań jego członków i tam znajdował się skarbiec związkowy. W dalszym ciągu walki Grecy przeszli do wojny ofensywnej. Główną rolę odegrały Ateny, które w oparciu o finanse Związku Delijskiego stały się potęgą morską. Gdy w r. 471 partia konserwatywna w Atenach doprowadziła do wygnania Temistoklesa, spośród wodzów wybił się na czoło Kimon, syn Miltiadesa. Zdobył on posiadłości perskie na wybrzeżu trackim, w r. 466 odniósł

nad Persami zwycięstwo nad rzeką Eury-medon w Pamfilii. Po kilkunastu latach doszło znów do starcia: w r. 454 flota ateńska wysłana na pomoc powstańcom egipskim poniosła klęskę w delcie Nilu. Wreszcie w r. 449 Ateńczycy odnieśli zwycięstwo nad Persami na lądzie i na morzu pod Salaminą na Cyprze. W wyniku tego zawarty został w r. 449 p.n.e. tzw. pokój Kalliasa, który zakończył wojny grecko-perskie. Król perski zrzekł się hegemonii na Morzu Egejskim, w Hellesponcie i Bosforze i uznał niezależność polityczną miast greckich w Azji Mn.

personificatio zob. prosopopeja.

pertica łac. (gr. dkajna, pręt) używana w Rzymie miara długości równa 10 stopom (stąd zwana też decempedd). Zob. miary długości.

Pertinax zob. Helvii 8.

Perusia zob. Peruzja.

Penuga (Perusia) dziś Perugia; miasto we wschodniej części Etrurii, pomiędzy Jeziorem Trazymeńskim i Tybrem, jedno z dwunastu miast ligi etruskiej. W czasie wojny domowej schronił się tu Lucius Antonius, brat triumwira, i bronił się przez kilka miesięcy (od końca r. 41 do wiosny r. 40 p.n.e.) przed oblegającymi wojskami Augusia; kiedy P. poddała się, jeden z obrońców podpalił miasto, które doszczętnie spłonęło. P. została odbudowana przez Augusta.

Perykles (Perikles) ok. 495-429 p.n.e., polityk

ateński. Syn Ksantipposa (zwycięzcy spod My-kale) i Agaristy, siostrzenicy Klejstenesa. U boku Efialtesa, przywódcy stronnictwa demokratycznego przeprowadził w r. 462 reformy likwidujące znaczenie polityczne Areopagu. Po śmierci Efialtesa i wygnaniu jego przeciwnika politycznego Kimona stał się przywódcą demokracji ateńskiej. Przeciwnikiem P. był stojący na czele stronnictwa arystokratycznego Tukidydes, syn Melezjasza, który ostatecznie w r. 443 został wygnany. Odtąd P. kierował polityką ateńską aż do r. 429, wybierany corocznie na stanowisko stratega. Zapoczątkował on nowy kierunek polityki, zmierzający do stworzenia z Aten centrum kulturalnego i politycznego Hellady. Zwolennik mocarstwowej polityki Aten stosował wobec sprzymierzeńców metody silnej ręki. Starał się •- bezskutecznie - rozszerzyć hegemonię Aten aa Grecję środkową i część Peloponezu, co spowodowało konflikt ze Spartą przerwany zawarciem pokoju trzydziestoletniego. Umocnił wpływy ateńskie nad Hellespontem, organizując ekspedycję wzdłuż wybrzeży Morza Czarnego. Dla rozszerzenia i umocnienia wpływów ateńskich zakładał kolonie obywateli ateńskich (kleruchie). Po nieudanej próbie zorganizowania kongresu państw greckich zaprosił Greków do założenia panhelleńskiej kolonii Thurioj pod hegemonią Aten. Rozbudował Pireus, stopniowo zapewniając Atenom przewagę handlową na Morzu Egejskim. Przeniesienie w r. 454 skarbca związkowego z Delos do Aten zapewniło Ateńczykom dodatkowe środki finansowe. P. wprowadził wynagrodzenie za sprawowanie funkcji państwowych, przez co ugruntował demokrację. Dążąc do hegemonii politycznej i gospodarczej Aten starał się uczynić je także ośrodkiem kultury greckiej. W tym okresie powstało wiele budowli (rozbudowa Akropolis, m.in. wybudowanie Propylejów i Partenonu). Otaczał opieką artystów i filozofów, z których

Fidiasz, Anaksagoras i Sofokles byli jego przyjaciółmi. Aby umożliwić obywatelom udział w przedstawieniach, wprowadził zasiłek teatralny (tzw. theorikóri). Wzrost potęgi ateńskiej arche w tym czasie i rywalizacja ze Spartą doprowadziły do wybuchu wojny peloponeskiej (431). W wyniku wojennych niepowodzeń Aten upadła popularność P. Ataki przeciw niemu i jego małżonce doprowadziły do procesu i skazania P. na grzywnę za nieprawidłowe wydatkowanie pieniędzy publicznych. Jednakże jeszcze na krótko odzyskał P. dawny autorytet.

W r. 429 padł ofiarą epidemii. Czasy P. były okresem świetności Aten. Określa się je mianem epoki P., bowiem on właśnie kierując państwem wiele lat, odegrał wybitną rolę w ostatecznym ukształtowaniu się ustroju demokratycznego ateńskiej polis, i przez swą świadomą politykę kulturalną przyczynił się do tego, że Ateny stały się ogniskiem kultury promieniującej na cały świat helleński. Zasady polityki P. poznajemy dzięki Tukidydesowi, który w swojej Historii wojny pehponeskiej wkłada w usta P. sławną mowę będącą pochwałą demokracji ateńskiej.

perypatetycy perypatetycka szkoła filozoficzna założona w r. 335 przez Arystotelesa w Likejonie (gimnazjonie w gaju Apollina w Atenach), nazywana stąd Likejonem (Licaeum); zwana też perypatetycka (od gr. peripdtefn przechadzać się), gdyż wykłady odbywały się niekiedy podczas przechadzek. Szkoła była zorganizowana na wzór Akademii Platona. Wśród wybitnych przedstawicieli szkoły należy wymienić Teofrasta z Eresos (372-283), Eudemosa z Rodos (IV/ffl w.), Arystoksenosa z Tarentu (ur. ok. r. 354 p.n.e.), Dikajarchosa (347-287 p.n.e.), Stratona z Lamp-saku (287-269 p.n.e.), Andronikosa z Rodos (I w. p.n.e.), Aleksandra z Afrodyzji (ok. r. 200 n.e.). Największy rozkwit szkoły przypada na IV/III w. p.n.e., w okresie działalności Arystotelesa, Tepfrasta, Arystoksenosa, Eudemosa, Dikajarchosa, Stratona. W przeciwieństwie do innych szkół filozoficznych, które interesowały się głównie zagadnieniami czysto filozoficznymi, a w szczególności etycznymi, p. uprawiali badania w dziedzinie nauk przyrodniczych i humanistycznych. Stosowali przy tym metodę empiryczną, korzystając z materiałów zebranych przez Arystotelesa jak również z dokonywanych doświadczeń, a także z informacji uzyskiwanych np. od rybaków, pasterzy, rolników, handlarzy lekarstw. P. posługiwali się nowoczesną - można rzec - techniką pracy naukowej: prowadzili prace zespołowe i stosowali dokumentację naukową (znamienne dla p. wyciągi z literatury naukowej oraz zbieranie materiałów). Zakres prac naukowych p. był bardzo szeroki. Teofrast, następca Arystotelesa w kierownictwie szkoły, był twórcą botaniki. Geografią zajmował się Dikajarchos, a astronomią Heraklejdes z Pontu. P. prowadzili również badania humanistyczne. Dikajarchos był autorem pierwszej historii kultury greckiej oraz traktatu o najlepszym ustroju państwowym. Praksyfanes dał naukowe podstawy

gramatyki. Historią literatury zajmowali się:

Heraklejdes z Fontu, Fajnias z Eresos, Praksyfanes, Idomeneus, jednakże biografie perypatetyckie, zwłaszcza z ni w. p.n.e., pisane przez Chamajleona i Satyrosa, oparte na dowolnej interpretacji dzieł literackich, nie noszą znamion literatury naukowej. Wiedzy o muzyce poświęcił swoje prace Arystoksenos z Tarentu, który kontynuował badania pitagorejczyków, stosując metodę empiryczną. Eudemos z Rodos, słynny z encyklopedycznej wiedzy, położył zasługi w dziedzinie badań nad historią matematyki. Pierwszą historię

filozofii opracował Sotion z Aleksandrii. W interpretowaniu filozofii Arystotelesa zaznaczyły się wśród p. dwa prądy. Jedni, ja"k np. Eudemos z Rodos kontynuowali idealistyczne, platońskie elementy arystotelizmu, inni; jak Teofrast, dążyli do ich usunięcia. Ten drugi kierunek szczególnie silny wyraz znalazł u Stratom z Lampsaku (scholarcha w latach 287-269 p.n.e., po Teofraście), który dał materialistyczną interpretację filozofii Arystotelesa. Od czasu scholarchatu Likona z Troady (269--225) szkoła przeżywała okres upadku. Poziom szkoły podniósł się za scholarchatu Kritolaosa, za jego następców ponownie się obniżył. Ożywienie działalności szkoły nastąpiło w I w. p.n.e., w okresie scholarchatu Andronikosa z Rodos. P. rozpoczęli w tym okresie prace nad tekstami Arystotelesa. Tyranion opracował je filologicznie, a Andronikos przygotował nowe wydanie w nowym układzie systematycznym. Zajęto się szeroko objaśnianiem i uzupełnianiem poglądów mistrza. Uzupełnianie poszło w dwu kierunkach:

naturalistycznym (Aleksander z Afrodyzji) i idealistycznym (Temistius, IV w. n.e.).

perypter (gr. peripteros od peri dokoła, pterón skrzydło) świątynia lub inna budowla otoczona z zewnątrz pojedynczym rzędem kolumn (por. dipteros). P. posiadał trzy formy typowe: z an-tami (zob. wita), z prostylem i z amfiprostylem (zob. prostyl). Przez ustawienie kolumnady naokoło świątyni część dachu sięgająca od murów świątyni do kolumn sprawiała wrażenie skrzydeł.

perystyl 1. (gr. peristylos) to samo co perypter, ogólna nazwa świątyni lub innej budowli otoczonej z czterech stron kolumnadą. 2. (gr. peristylon, paristylwn, łac. peristllum, peristiiium) w okresie hellenistycznym i rzymskim wewnętrzny dziedziniec domu, ogród otoczony krytą kolumnadą krużganka.

pes łac. (gr. pus) stopa; zob. miary dIugoSci i miary powierzchni.

Pescennius Niger namiestnik Syrii za cesarza Kommodusa w r. 191; po śmierci Pertinaksa wystąpił przeciwko Didiusowi Julianusbwi; ogłoszono go cesarzem na Wschodzie, został jednak pokonany przez walczącego o władzę Sewera w r.193.

Pessinus (dziś Bałahissar) miasto w Azji Mn., w Galacji zachodniej, blisko granic Frygii, ważne centrum handlowe, sławne z kultu bogini zwanej Magna Mater lub Kybele, której poświęcona była świątynia ozdobiona przez władców Pergamonu. Symbol tego kultu, czarny kamień, który wg legendy miał spaść z nieba, został zawieziony do Rzymu w r. 204 p.n.e. i umieszczony na Palatynie. Stolica prowincji Galatia U w okresie późnego cesarstwa.

petasos (gr. petasos, łac. petasus) nakrycie głowy, filcowy kapelusz z szerokim rondem, pochodzenia tesalskiego lub macedońskiego, używany przy chlamidzie. Znany także w Rzymie.

Petra (aramejska Selah, dosl. Skała) dziś Ouadi-Mousa; stolica Edomitów, a następnie, od końca IV w. p.n.e., arabskiego plemienia Nabatejów. W r. 105 n.e. zdobyta przez Rzymian przestała być centrum administracyjnym, ale zachowała znaczenie jako ośrodek religijny Arabii. Rozwój swój zawdzięcza P. położeniu na szlakach lądowych prowadzących z Egiptu do Mezopotamii i wybrzeży Zatoki Perskiej, nad którymi długo panowali Nabatejowie. Zachowały się ruiny kilku świątyń, dwóch teatrów, łaźni, gimnazjonu itp. P. jest sławna z grobowców i świątyń kutych w skale.

Petroniusz (Petronius) 1. trybun wojskowy podczas wyprawy Krassusa przeciw Fartom. 2. Publius P., namiestnik Egiptu znany z wyprawy do Etiopii w r. 24 p.n.e. Walczył z królową Etiopów Kandake, którą w r. 21 zmusi) do zawarcia pokoju, zdobywając stolicę Napatę. Przyjaciel króla Herodesa. 3. Publius P., prokonsul Azji za Tyberiusza, legat w Syrii za

Kaliguli. Ojciec Petronii, żony Witeliusza. 4. P. Turpi-lianus, dowódca wojskowy w Brytanii za Nerona. W r. 68 n.e. stracony na rozkaz Galby. 5. Caius (albo Titus) P. zw. Arbiter, prokonsul Bitynii za Nerona. Uchodził na dworze Nerona za wytwornego znawcę dobrego smaku. W r. 66 n.e. odebrał sobie życie na skutek oskarżenia Tigellinusa o należenie do spisku Kalpumiusza

Pizona (zob. Calpurnii 18). P. był autorem drobnych, lekkich wierszyków i satyrycznej powieści Satirlcon Libri, z której zachowały się liczne fragmenty. 6. P. Maximus, senator rzymski, organizator spisku przeciw Wytentyniano-wi III; po zamordowaniu Walentyniania w r. 455 objął władzę. Gdy na wieść o śmierci Walenty-niana Genzeryk z Wandalami stanął pod Rzymem, P. jako jeden z pierwszych rzucił się do ucieczki, został jednak przez oburzoną ludność zatrzymany i zamordowany (31 maja 455 r.).

Petrycy Sebastian (ok. 1554-1623) rodem z Pilzna, wychowanek uniwersytetów krakowskiego i padewskiego, lekarz biskupa Madejow-skiego i carowej Maryny Mniszchówny, filozof, pedagog i poeta. W latach 1584-1591 wykładał w Krakowie o Arystotelesie i Wergiliuszu. Tłumaczył i wydał szereg dzieł Arystotelesa ze swymi "przydatkami", a mianowicie: Oekonomika Arystotelesa albo raczej nauka domowego gospodarstwa (Kraków 1601, 1618); Polityki Arystotelesowej to jest rządu Rzeczypospolitej z dokladem ksiąg ośmioro (Kraków 1605); Ethyki Arystotelesowej, to jest jako się każdy ma na Świecie rządzie, z dokladem ksiąg dziewięciorga (Kraków 1618, wyd. łącznie z Oekonomika). P. jest również autorem interesującej przeróbki liryków Horacego, które zaadaptował do własnej sytuacji, gdy po upadku Dymitra Samozwańca przebywał wraz z innymi Polakami, dworzanami carowej Maryny, w więzieniu w Moskwie. Zbiór tych wierszy nosi tytuł Horatius Flaccus w trudach wiezienia moskiewskiego, na utulenie żalów przez dr Seb. Petrycego medyka nie tak namyślnie jak w niewoley teskliwie w liryckich pieśniach zawarty... (Kraków 1609).

Petus zob. Poetus.

Peutingeriana tabula jedna z najdawniejszych map rzymskich rysowanych (tabula picta), wskazująca drogi komunikacyjne, ośrodki handlowe, źródła lecznicze, miejsca pielgrzymek itp. Sporządzona została ok. r. 250 według większego oryginału z I wieku. W następnych wiekach wprowadzano poprawki, ostatnie pochodzą z VIII-IX w. Autor mapy nieznany. Mapę tę znalazł w Tegernsee Konrad Celtes i testamentem z r. 1508 przekazał humaniście z Augs-burga, Konradowi Peutingerowi, który ją wydał.

Phaeaces zob. Feakowie.

Phaedon zob. Fodon.

Phaedrus 1. zob. Fedrus. 2. zob. Fajdros.

Phalaeceus yersus zob. falecejski wiersz.

phalanx zob. falanga.

Phalaris zob. Falaris.

Phalerum zob. Faleron.

pharetra (łac., gr. f wetrą) kołczan używany przez Greków i Rzymian, wykonywany z drewna, skóry lub metalu, wydłużony, w przekroju okrągły, owalny lub kwadratowy. Otwór do strzał był bądź nie osłonięty, bądź kryty nakrywką. F. zawieszano zwykle na prawym ramieniu, aby mieć strzały pod ręką, czasami także zawieszano ją u pasa.

Phamaces zob. Famakes.

Pharos zob. Faros.

Pharsalos (łac., także Pharsalus, gr. Fdrsalos) miasto w Tesalii, słynne ze zwycięstwa Rzymian nad Filipem (197 p.n.e.), a przede wszystkim ze zwycięstwa Cezara nad Pompejuszem w r. 48 p.n.e.

Phasis zob. Fasis.

Pherecrateus yersus zob. ferekratej.

Philippi przydomek rodu Marcjuszów (zob. Marcii).

Philippus zob. Filip.

Phoebus zob. Febus.

Phoenix zob. Feniks.

Picentia miasto w południowej części Kampanii, nad Zatoką Pestańską (sinus Paestanus), założone w r. 268 p.n.e. przez Sabinów przesiedlonych tu z Picenum po podboju Picenum przez Rzymian.

Picenum kraina w Italii obejmująca wybrzeże Adriatyku między Ankoną, a rzeką Sangro, niezbyt dogodne dla żeglugi (jedynym dobrym portem była Ankoną). Wnętrze kraju stosunkowo żyzne. Na podstawie danych archeologicznych i językowych przypuszcza się istnienie migracji (której daty nie umiemy określić) z terenu Illirii. Wczesna kultura P. posiada cechy odmienne niż reszta Italii, wyrażające się przede wszystkim w nie występującym gdzie indziej w tym okresie grzebaniu zmarłych. Rzymianie opanowali P. w r. 268 p.n.e. Na mocy lex Fla-minia osiedlono na tym terenie znaczną ilość kolonistów latyńskich (r. 232 p.n.e.). Tutaj (w Asculum) wybuchła wojna sprzymierzeńców przeciwko Rzymowi (r. 90 p.n.e.). August zaliczył P. do regio V. W r. 292 połączono P. z Um-brią Wschodnią i utworzono prowincję Aemilia et P. Od r. 364 właściwe P. nosi nazwę P. subur-bicaiium w przeciwieństwie do prowincji Fla-minia et P. annonarium (dawna Umbria wschodnia).

Pictor zob. Fobii 8, 14.

Picus (jąć., dzięcioł) mit. rzymski bóg pól i lasów oraz przepowiedni, mieszkający w gaju na wzgórzu awentyńskim; syn Saturna, ojciec Fauna. Według jednej z tradycji miał być pierwszym królem Lacjum i małżonkiem Pomony. Kirke miała go przemienić w dzięcioła, ponieważ wzgardził jej miłością. Przedstawiano go z laską augura, a także z dzięciołem,

ptakiem wróżeb-nym poświęconym Marsowi, w czasach późniejszych - jako młodzieńca z dzięciołem na głowie.

Piechowski Józef (1815-1891) filolog klasyczny pochodzenia polskiego, wykładowca języka łacińskiego na wydziale prawa Uniwersytetu Moskiewskiego, od r. 1868 profesor filologii greckiej na Uniwersytecie w Charkowie. Był jednym z pierwszych unitarystów w poglądach na tzw. kwestię homerycką; bronił jedności Iliady w jednym z najważniejszych swoich dzieł. De ironia Iliadis. Ponadto pozostawił rozprawy: De Q. Horatii Flacci epistula ad Ptsones oraz w języku rosyjskim Czym Jest filologia i Rozbiór Sofoklesowego Edypa-Króla.

Pieria kraj na poludniowo-wschodnim wybrzeżu Macedonii, zamieszkały przez ludność tracką, jeden z najdawniejszych ośrodków kultu Muz, zwanych stąd często Pierydami.

pierścień Polikratesa zob. Polikrates.

Pierydy (Plerideś) mit. 1. przydomek Muz (zob. Pieria). 2. dziewięć córek Pierusa, króla Emalii w Macedonii, nazwanych imionami 9 Muz. Pokonane w zawodach z Muzami zostały zamienione w ptaki.

Pietas mit. rzymska personifikacja przywiązania, miłości i czci oraz obopólnych obowiązków dzieci i rodziców. Początkowo posiadała małą świątyńkę, około r. 191 p.n.e. wybudowano większą na Forum Olitorium. Przedstawiano ją jako matronę składającą na ołtarzu kadzidło;

atrybutami jej były dzieci i bocian. Legenda podaje, że P. mlekiem swych piersi uratowała skazaną na śmierć głodową matkę (wg innej wersji - ojca).

pięciobój zob. pentatlon.

Pigmalion (Pygmalion) mit. 1. król Cypru;

zakochany w posągu kobiecym (podobno własnej roboty) błagał Afrodytę, by mu dała podobną żonę. Afrodyta, wysłuchawszy jego prośby, ożywiła posąg. Był ojcem Pafosa. 2. król Tyru, syn Belosa, brat Elissy (Dydony), późniejszej królowej Kartaginy. Zabił jej męża Sycheosa, chcąc zdobyć jego bogactwa.

Pigres brat (według innej wersji syn) królowej Karii, Artemizji; przypuszczalny (m.in. wg Księgi Suda) autor komicznych eposów: Margites i Ba-trachomyomachia (zob.).

pilentum łac. italski wóz podróżny i spacerowy, kryty, czterokołowy, dwu- lub czterokonny. Używany pierwotnie przez flaminów, westalki i ma-trony w czasie uroczystości, później - powszechnie przez kobiety.

pileus (albo pilleus) łac. rzymskie nakrycie głowy, filcowa czapka o kształcie jajowatym, szczelnie przylegająca do skroni, używana przez Rzymian w czasie przedstawień teatralnych i uroczystości. Nakładano ją również niewolnikom podczas sprzedaży na znak, że sprzedawca nie gwarantuje wartości sprzedawanego niewolnika. Poza tym powszechnie używana przez wyzwoleńców jako oznaka wolności.

Pilitus (Lucius Otacilius P.) zob. Otacilius 4.

piłoś (gr., dosł. filc) greckie nakrycie głowy, z wysoką spiczastą główką i wąskim spadzistym rondem.

pilum łac. oszczep, rodzaj rzymskiej broni z metalowym długim grotem, zamocowanym na drewnianej rękojeści: p. miato długości ok. 2 m.

Pimplea (gr. Pimpleja) miasto w Pierii poświęcone Muzom, zwanym stąd Pimpleidami (gr. Pimpleides).

Pimpleja zob. Pimplea.

pinakoteka (gr. pinakotheke, od pfnaks obraz, łac. pinacotheca, pinacothece) galeria obrazów;

w starożytności najsławniejsza z nich, znana dziś głównie na podstawie skąpych źródeł pisanych, mieściła się w północno-zachodnim skrzydle Propylejów na Akropolis w Atenach. Skrzydło to, stanowiące pomieszczenie dla ekspozycji obrazów, składało się: 1) z prostokątnej sali (10,76 m x 8,96 m) wyposażonej dla lepszego oświetlenia w dwa otwory okienne po obu stronach wejścia, 2) z poprzedzającego ją przedsionka z kolumnadą dorycką między autami. Wystawione tam dzieła malarzy greckich, m.in. Polignota (V w. p.n.e.) i innych, będące prawdopodobnie zarówno freskami, jak i malowidłami wykonanymi na płytach drewnianych, gipsowych i marmurowych, widział jeszcze w II w. n.e. Pauzaniasz, a wcześniej także Polemon (przełom III i II w. p.n.e.). Galerie obrazów posiadali również władcy hellenistyczni, jak np. Attalos II w Pergamon, uważany za mecenasa sztuki, czy Mitrydates. Dwie p. na Samos (z których jedna znajdowała się w Herajonie) wymie

nią także Strabo. W Rzymie miejscem przechowywania obrazów stanowiących własność publiczną byty portyki (np. porticus Octowe z setkami malowideł). W okresie cesarstwa w Rzymie gromadzona pierwsze p. prywatne, które wspomina Pliniusz.

Pinicius mons fac. (dziś Pincio) wzgórze w Rzymie zwane w okresie wczesnego cesarstwa Collis Hortulorum. Na południowym wschodzie graniczyło z doliną oddzielającą ją od Kwirynału, stanowiącą w okresie republiki teren Horti Sal-lustiani; na zachodzie sięgało do murów aureliańskich przy porta Salaria, w kierunku pół-nocno-zachodnim osiągało porta Pinciana i porta Plaminia. Znajdowały się tu sławne Horti Lu-cullani, założone w r. 60 p.n.e., następnie Horti Aciliorum, należące w II w. n.e. do rodziny Acilii Glabiones. W IV w. n.e. przeszły one w posiadanie rodu Pincjuszów (Ptncia gens), od k.tórego to nazwiska u schyłku starożytności utworzono późniejszą nazwę wzgórza. Znajdujący się tam Domus Pinciana wraz z otaczającymi go terenami stał się następnie własnością rodziny cesarskiej (kilka marmurów dekoracyjnych zabrał do Rawenny Teodoryk).

Pindar (Pindaros) z Teb (518-446 p.n.e.) grecki poeta liryczny, autor pieśni chóralnych, wzór stylu wzniosłego w liryce. Dzięki doskonałości kompozycji i śmiałości obrazowania osiąga szczyt greckiej poezji chóralnej. Przy swojej zdecydowanej postawie moralnej P. jest wyłącznie poetą arystokracji; warunkiem każdej cnoty jest dlań pochodzenie i majątek. Z dzieł jego zachowały się Epinikia, tj. pieśni ku czci zwycięzców na igrzyskach olimpijskich, pytyjskich, nemejskich i istmijskich, oraz fragmenty hymnów, peanów, dytyrambów, partheniów, trenów i skoliów. Poezja P. cieszyła się wielkim uznaniem starożytnych; w Rzymie upodobał ją sobie szczególnie Horacy, na którego też wywarła duży wpływ, podobnie zresztą jak i na niektórych poetów epoki nowożytnej (Ronsard, Szymonowicz).

Pindaricum metrum 1. wiersz o schemacie.:

'^'-'-^l.'^^'-^!.^ czyli trymetr chori-jambiczny katalektyczny, złożony z antyspastu, chorijambu i katalektycznego metrum jambicz-nego, por. Pindar frg. 159, z l wyd. Turyna:

ho Mojsagetas me kolej choreusaf. Wiersz ten różni się od jednastozgłoskowca safickiego (-^-'-^l-'^"^'-'-!'^-^) tylko początkowym antyspastem użytym zamiast metrum trocheicz-nego. 2. wiersz stanowiący połączenie dwóch

jambicznych trypodii katalektycznych (^-'^' -^-0: penthemimeres iambicum) z mieszczącą się między nimi daktyliczną trypodią katalektyczną (1.'^\^1.'<^^1-: penthemimeres dactylicum), np. Pindar frg. z 28 wyd. Turyna: sofo] de kaj'to meden dgan epos djnesan perissos \Jl.\^l.\^\ \l.^^-il.\^^l.\-L^i^.-.

Pindos łańcuch górski oddzielający Tesalię od Epiru. Wypływały stąd rzeki Penejos i Acheloos.

Pinnius (Quintus P.) sąsiad i przyjaciel Teren-cjusza Warrona; Warro dedykował mu trzecią księgę swej pracy o rolnictwie.

Pirene zob. Pejrene.

Pireus (gr. Pejrafeus, tac. Piraeeus, Piraeus) najważniejszy port Aten, położony na półwyspie (zwanym niekiedy także P.), na którym znajdowały się jeszcze dwa inne porty ateńskie: Zea i Munychia. Znaczenie P. wzrosło po wojnach perskich, kiedy Ateńczycy za radą Temistoklesa uczynili P. głównym portem na miejsce Faleronu. Także za czasów Temistoklesa P. został obwarowany, a Perykles połączył port z Atenami słynnymi Długimi Murami.

Pirithous zob. Pejritoos.

Pirron (Pyrron) z Elidy (ok. 376-286), pierwszy w filozofii greckiej przedstawiciel skrajnego sceptycyzmu. Porzuciwszy malarstwo, w którym nie stworzył nic godnego uwagi, poświęcił się filozofii. Był uczniem Anaksarchosa z Abdery, zwolennika Demokryta, któremu towarzyszył w wyprawie Aleksandra W. na Wschód i do Indii. P. głosił, iż rzeczy są niepoznawalne, a nasze wrażenia zmysłowe i sądy nie są ani prawdziwe, ani fałszywe. Należy zatem powstrzymać się od jakichkolwiek kategorycznych twierdzeń i zachować zupełną obojętność (oparte/a) wobec wszystkiego i spokój ducha (wpływ filozofii indyjskiej). P. nie napisał żadnego dzieła, jego poglądy znamy z relacji jego ucznia, Tymona z Fliuntu (zob.).

pirrych zob. pyrrich.

Pisa główne miasto w Pisatis, części Elidy na Peloponezie. Mieszkańcy P. prowadzili spór z mieszkańcami miasta Elidy o przewodnictwo w igrzyskach olimpijskich. Spór w czasie 52 olimpiady (572 p.n.e.) przerodził się w wojnę zakończoną zburzeniem P. Zniszczenie miasta było-tak kompletne, że niektórzy już w starożytności wątpili w jego istnienie.

Pisae (dziś Pisa) miasto w Etrurii, położone u zbiegu rzek Amus (dziś Amo) i Auser (dziś,

Serchio). Wg podań P. założyli mieszkańcy Pisy w Elidzie, gdy wracając spod Troi przyżeglowali do brzegów Italii. Od czasów Augusta kolonia rzymska.

Pisander zob. Pizander.

Pisaurum starożytne miasto w Umbrii, niedaleko ujścia rzeki Pisaurus, na drodze do Ariminum. Skolonizowane przez Rzymian w r. 186 p.n.e.

Pisaurus zob. Pisaurum.

piscina (.tac., dosł. sadzawka) basen kąpielowy z zimną wodą we frigidarium, zwany też cisterna lub baptisterium, często dużych rozmiarów, aby umożliwić pływanie.

Pisidia zob. Pizydia.

Pisistratus zob. Pizystrat.

Piso zob. Calpumii.

Pison z Kalaurii, rzeźbiarz, uczeń Kritiosa, działający w V w. p.n.e. Miał być współwyko-nawcą (nie zachowanej) grupy wotywnej ofiarowanej przez Spartan Delfom po bitwie pod Ąjgospotamoj.

Pistoksenos garncarz attycki z ok. r. 500 p.n.e. Naczynia jego sygnował malarz Epiktet.

Pistoa rzeźbiarz ateński działający w ni w. p.n.e., uczeń Lizypa, twórca posągów Aresa i Hermesa, przewiezionych do Rzymu i umieszczonych w świątyni Zgody (Concordia). Znany ze wzmianki u Pliniusza Starszego i z sygnatury na bazie posągu, znalezionej na Akropolis ateńskiej.

Pistoria (dziś Pistoia) miasto w Italii u stóp Apenin, na północny zachód od Florencji. Należało do regio VII Etruria. W r. 62 p.n.e. ponieśli tu klęskę zwolennicy Katyliny.

Pitagoras (Pythagoras) 1. P. z Samos, filozof grecki z VI w. p.n.e., syn Mnesarchosa, kupca czy grawera. Mając ok. lat 40 opuścił Jonie i osiadł w zachodnich koloniach Wielkiej Grecji, gdzie w Krotonie założył związek nazwany pita-gorejskim. P. nie zostawił żadnych pism i dziś trudno powiedzieć, co w poglądach i zdobyczach naukowych pitagorejczyków jest dziełem mistrza, a co szkoły, zwłaszcza że członkowie związku przypisywali mu swe odkrycia naukowe. Już Arystoteles nie potrafił tego odróżnić i mówił ogólnie o poglądach pitagorejczyków (zob.). P. dał zapewne początek ideom religijnym, etycznym i politycznym głoszonym przez związek pitagorejski. Głosił naukę o wędrówce dusz. Przypisuje mu się wykrycie wielu praw matematycznych i geometrycznych, miał odkryć również

stosunki matematyczne zachodzące między dźwiękami muzycznymi. 2. P. z Region, rzeźbiarz brązownik działający w pierwszej połowie V w. p.n.e., twórca licznych (nie zachowanych) posągów zawodników ustawionych w Delfach i Olim-pii. Wg Pliniusza Starszego pierwszy umiał oddawać grę muskulów pod skórą oraz lepiej od swoich poprzedników odtwarzał włosy. Przypisuje mu się trzy dzieła znane z rzymskich kopii (jeden tors, dwa posągi). 3. P. z Paros, malarz grecki działający prawdopodobnie w okresie przedhellenistycznym. Wg Pauzaniasza był twórcą obrazu przedstawiającego Charyty odziane. 4. dowódca wojsk Ptolemeusza Piladelfa (III w. p.n.e.), geograf, autor Opisu Morza Czerwonego.

pitagorejczycy związek religijno-filozoficzny i polityczny założony w VI w. p.n.e. w Krotonie przez Pitagorasa (zob.). Cele związku, który rozszerzył się później i na inne miasta, były przede wszystkim moralno-etyczne. Realizowano je w bractwach na sposób misteriów

apollińsko--orfickich. Oryginalność związku w stosunku do innych stowarzyszeń religijnych polegała na tym, że dla p. zasadniczym środkiem oczyszczenia duszy było uprawianie spekulacji naukowych, stąd zasługi p. na polu matematyki, astronomii, muzyki i medycyny. Dla realizacji swych celów p. tworzyli obóz polityczny o antydemokratycznych tendencjach. W samej szkole (do V w.) istniały dwie orientacje: jedna kładła nacisk na elementy ascetyczno-religijne poglądów mistrza, druga na badania naukowe, które ogniskowały się głównie na polu matematyki i astronomii. Dziełem tego kierunku pitagorej-skiego są takie osiągnięcia, jak stworzenie teorii szeregów matematycznych i proporcji, naukowej teorii muzyki oraz rewelacyjne na owe czasy twierdzenie o obrocie ziemi dookoła słońca. Arystokratyczny charakter szkół pitagorejskich doprowadził pod koniec V w. p.n.e. do wypędzenia pitagorejczyków z Italii i rozproszenia ich po Grecji. Wybitnymi przedstawicielami młodszej naukowej szkoły byli w V w. p.n.e. Archytas z Tarentu i Timajos z Lokrów, z którymi był w kontakcie Platon. Pod koniec V w. Filolaos i Eurytas przenieśli naukę Pitagorasa do Grecji i założyli związek w Tebach, a jeden z ich uczniów, Ksenofilos, założył szkołę w Atenach. Neopitagorejczycy odnowili kierunek pitagorejski w I w. p.n.e., nawiązując jednak nie do naukowych tradycji młodszych pitagorej-

czyków, lecz do religijno-mistycznych zgodnie z tendencjami panującymi w tym okresie. Do przedstawicieli neopitagoreizmu zalicza się Nigidiusa Figulusa (zob.), Apolloniosa z Tyany (zob. Apolhnios 10), Moderatosa z Gades (zob.), Nikomacha z Gerazy (zob. Nilwmachos 8) i Numeniosa z Apamei (zob.).

pitagorejczyków listy pochodzące z okresu wzmożonego ruchu neopitagorejskiego w II w. n.e., obejmują listy Lizysa, Melissy, Myi i Theano; znał je Kopernik, który cytuje list Theano w przedmowie do dzielą De revolutionibus. Z II w. n.e. pochodzą również apokryficzne Listy Pitagorasa do Anaksymenesa, Hierona i Telaugesa.

Pitajnetos pisarz grecki z III w. p.n.e., historyk wyspy Eginy, autor dzieła Ajginetikd, ważny dla nas jako źródło scholiastów Pindara.

Piteasz zob. Pytheas.

pithojgia (gr. pithójgia, pittms beczka, ójgo otwieram) "otwarcie beczek" ze świeżym winem;

pierwszy dzień świąt Dionizosa zwanych Antesteria (zob.). W dniu tym świątynie były zamknięte dla uniknięcia zmazy od dusz zmarłych, które mogłyby zbłądzić do świątyni. Bohaterką dnia była żona archonta-króla, która wstępowała niejako w mistyczne śluby z Dionizosem.

pitia zob. pytla.

Pitolaos z Rodos, wspomniany przez Sweto-niusza i Makrobiusza wyzwoleniec (I w. p.n.e.), autor złośliwych, lecz dowcipnych epigramów na Cezara.

pitos (gr. pilhos) gliniane naczynie do przechowywania żywności, dochodzące do 2 m wysokości, powszechnie używane w całym basenie Morza Śródziemnego. P. miały kształt zbliżony do beczki lub jajowaty (te ostatnie wkopywano w ziemię). P. lepiono ręcznie,

ścianki pozostawiano gładkie lub zdobiono je plastycznie, jak o tym świadczą np. p. z Knossos.

Pittakos (ok. 648-569 p.n.e.) władca Mityleny na Lesbos. W r. 612 wraz z poetą Alkajosem i jego braćmi obalił tyranię Melanchrosa. Miejsce Melanchrosa zajął tyran Myrtiios, na którego stronę przeszedł P. Po śmierci Myrtiłosa powierzono rządy P. jako rozjemcy (ajsymmtes) między ludem a arystokracją. Wskutek silnej opozycji arystokracji P. zmuszony był nieprzejednanych arystokratów z Alkajosem na czele skazać na wygnanie. Po zaprowadzeniu ładu w skłóconym od dawna społeczeństwie, zgodnie ze swą zasadą "przebaczenie silniejsze jest niż odwet" ogłosit ogólną amnestię polityczną. Powrócili wtedy Alkajos, Safona i wielu innych. P. sprawował rządy przez 10 lat (589-579), po czym sam dobrowolnie zrzekł się władzy. Zaliczano go do Siedmiu Mędrców Grecji. Wiele jego maksym wyryto na ścianach świątyni w Delfach. Wg Diogenesa Laertiosa miał pisać elegie, listy, wskazówki moralno-filozoficzne.

Pittheus mit. król Trojzeny, syn Pelopsa i Dii, ojciec Ajthry, matki Tezeusza, który w młodości wychowywał się u P.

Pityokamptes (gr., dosł. zginający sosny) mit. przydomek Sinisa.

Piza zob. Pisa; Pisae.

Pizander (Pejsandros) 1. mit. myrmidończyk, syn Majmalosa, walczył pod wodzą Achillesa. 2. mit. trojańczyk, syn Antimachosa, zabity przez Agamemnona. 3. mit. syn Poliktora, zalotnik Penelopy. 4. epicki poeta z Kamejros na Rodos, żył-wg Księgi • Suda-w poł. VII w. p.n.e. Autor epopei Herakleis, składającej się prawdopodobnie z 12 pieśni opiewających 12 prac Heraklesa. Do naszych czasów zachowały się nieliczne fragmenty. P. stworzył klasyczny typ Heraklesa, on pierwszy przedstawił tego bohatera z nieodłącznym później jego atrybutem - maczugą. Przez gramatyków aleksandryjskich twórczość P. oceniana była bardzo wysoko i zaliczona została do kanonu epickiego obok twórczości Homera i Hezjoda. 5. P. z Larandy w Licji albo Likaonii, poeta;

rozkwit jego twórczości przypada na lata panowania Aleksandra Sewera (222-235 n.e.). Napisał poemat Heroikdj theogamia], którego treść prawdopodobnie stanowiły opisy zaślubin pomiędzy bóstwami, a śmiertelnikami i dzieje ich potomstwa.

•Pizydia (gr. Pisidike i łac. Pisidia) górzysty kraj w Azji Mn., położony na północ od Likii i Pamfylii, graniczący na południowym wschodzie z Cylicją, na wschodzie i północo-wschodzie z Likaonią, na zachodzie z Karią. Główny łańcuch górski - Tauros. Wojowniczy i dzicy mieszkańcy P. byli prawdopodobnie spokrewnieni z ludnością Cylicji i Isaurii. Rzymianom nigdy nie udało się opanować całego terytorium P;

zajęli jedynie kilka miast na pograniczu tego kraju.

Pizystrat (gr. Pejsistratos, łac. Pisistratus) tyran ateński (560-527 p.n.e.), ze starożytnego rodu attyckiego, syn Hippokratesa, przez matkę spokrewniony z Solonem. Przywódca stronni

ctwa diakrów (małorolnych górali); po zwycięstwie nad stronnictwem pediaków (zob.) i pa-raiiów (zob.) skonfiskował ich dobra i podzielił je między chłopów małorolnych. Był to krok naprzód w demokratyzacji Aten po reformie Solona, który wprawdzie zniósł długi, ale nie naruszył istniejącego stanu posiadania ziemi. P. dla polepszenia sytuacji rolników wprowadził pożyczki państwowe, ulgi podatkowe, ustanowił także sędziów gminnych, którzy objeżdżali demy,- aby mieszkańcy Attyki nie tracili czasu na podróż do miasta. Dążąc do centralizacji państwowej, wprowadził na terenie całego państwa podatek dochodowy (wynoszący dwudziestą część plonów) i stałą armię. Słynął jako opiekun sztuk pięknych. Przekształcił Panatenaje ze święta ludowego na święto ogólnopaństwowe, ustanowił Wielkie Dionizje. Za jego rządów powstały wspaniałe świątynie: Ateny na Akropolu, Demetry w Eleusis, Dionizosa u podnóża Akropolu, Zeusa Olimpijskiego nad rzeką Ilissos (niedokończona). Starożytni przypisują mu spisanie i uporządkowanie pieśni Homera. P. prowadził politykę pokojową, dążył do nawiązywania kontaktów handlowych z innymi państwami. Wg Arystotelesa był to człowiek ludzki i łagodny, który rządził w sposób umiarkowany, nie jak tyran, ale jak dobry obywatel. Po śmierci P. rządy objęli jego dwaj prawowici synowie z pierwszego małżeństwa z Atenką, Hippiasz i Hip-parch (ponadto miał jeszcze dwóch synów, lofonta i Hegezystrata, z drugiego małżeństwa).

Pizystratydzi synowie Pizystrata, Hippiasz i Hipparch, którzy objęli rządy po ojcu.

Placencja (Placentia) dziś Piacenza; miasto w północnej Italii, blisko ujścia Trebii do Padu, przy via Aemilia. W r. 218 p.n.e. założono tu kolonię latyńską. P. odegrała ważną rolę w czasie II wojny punickiej; tu schroniły się wojska rzymskie po klęsce pod Trebią, następnie miasto opierało się Hazdrubalowi. W początku II w. p.n.e. zniszczone najazdami Galów i Liguryj-czyków, w r. 190 p.n.e. otrzymało nowych kolonistów. W r. 90 p.n.e., po wojnie sprzymierzeńców mieszkańcy P. stali się obywatelami rzymskimi. W jego okolicach w r. 82 p.n.e. Lukullus pokonał stronników Mariusza, tutaj w r. 49 p.n.e. zbuntowali się żołnierze Cezara. Oblegał ją bezskutecznie Caecina, zwolennik Witeliusza, w r. 69 n.e.

Placydia (Galia Placidia) matka Walentynia-na III (zob. Walentynian).

Plancina zob. Munatii 5.

Plancus zob. Munatii 2,3,4.

planipes (gr. dosł. bosonogi) rodzaj farsy (mimu), w której występowali aktorzy bez obuwia (pedibus planis) w przeciwieństwie do aktorów tragicznych, którzy używali koturnów, czy aktorów komicznych, którzy używali specjalnego lekkiego obuwia (socci). Nazwą tą także oznaczano samych aktorów tego rodzaju farsy.

Planktaj zob. Symplegady.

Planudes Maximus (ok. 1260-ok. 1330) uczony mnich działający w Konstantynopolu w pierwszej poł. XIV w., teolog, gramatyk i retor, znany głównie jako kompilator Antologii greckiej, stanowiącej najpóźniejszy zbiór greckich utworów epigramatycznych.

Plątają zob. Plateje.

Plateje (gr. Plątają, Plątają/) miasto w Beocji, na pomocnym zboczu Kitajronu, na granicy Attyki. Słynne ze zwycięstwa odniesionego przez Greków (Ateńezyków i Spartan) nad Persami w r. 479 p.n.e. Zniszczone na żądanie Tebańczyków przez Spartan w czasie wojny pelopo-neskiej oraz w r. 376 p.n.e. przez Tebańczyków. Odbudowane zostało za Aleksandra W.

Platon 1. (427-347) jeden z największych filozofów starożytności, twórca syntezy filozoficznej będącej filozoficznym systemem idealistycznym; uczeń Sokratesa, założyciel Akademii. Pisma P. zachowały się w całości. Obejmują one 35 dialogów (zob. dialog) i listy, razem 36 pism podzielonych przez Trasyllosa na 9 tetralogii. W XIX w. podzielono dialogi na trzy grupy, wg czasu ich powstania. Do grupy pierwszej należą: Laches (o odwadze), Charmides (o roztropności), Eutyfron (o pobożności), Gorgiasz (o retoryce), Protagoras (o cnocie), Apologia (Obrona Sokratesa), I księga Rzeczypospolitej. Do drugiej: Fajdros (stosunek duszy do idei), Kraty! (o języku), Menon (o możności uczenia się cnoty), Fedon (o nieśmiertelności duszy), Symposion ("Uczta" - o miłości), Teąjtet (o poznaniu), Rzeczpospolita (Księga III-X). Do trzeciej: Parmenides (metoda dialektyczna), >S'o-fista (o bycie), Fileb (o dobrach), Timajos (filozofia przyrody). Polityk, Krytiasz, Prawa. Są to najważniejsze dialogi. Spośród pozostałych kilka jest wątpliwej autentyczności. We wszystkich dialogach, z wyjątkiem Praw, występuje Sokrates jako postać naczelna. Filozofia P. nie uformowała się od razu, lecz w trzech stadiach odpowiadających trzem grupom jego pism. W pierw-

szym okresie, jako prawdziwy uczeń Sokratesa, zajmował się głównie zagadnieniami etycznymi, w okresie drugim, wychodząc poza granice sokratyki oraz teorii poznania i działania, zajął się teorią bytu i stworzył teorię wiecznych idei. Sprzeczności, jakie widział w poglądach filozofów: zmienność we wszechświecie głoszona przez Heraklita, a z drugiej strony jedność i stałość zawarta w pojęciach wg nauki Sokratesa, doprowadziły go do utworzenia swoistej koncepcji. Według P. przez pojęcia poznajemy nie rzeczy, ale idee. Są bowiem dwa światy:

świat rzeczy i świat idei. Idee są wzorami rzeczy, idee istnieją, rzeczy stają się. Świat realny nie jest światem prawdziwym, jest odwzorowaniem świata idei. Istnieje więc właściwie jeden tylko byt: idee. Czynnikiem życia jest dusza, składająca się z trzech części: rozumnej, impulsywnej i zmysłowej. Dusza jest niematerialna, niezależna od ciała, nieśmiertelna. Zasadą budowy świata jest ład. Demiwgos, budowniczy świata, wzorował się na ideach. Świat materialny to słabe tylko odbicie świata idei. Poznanie zmysłowe nie jest wystarczające. Przechodzi ono w poznanie rozumowe, myślenie naukowe, dialektykę. Jednocześnie, przyjmując religię orficką, rozwinął P. teorię o duszy nieśmiertelnej. W okresie trzecim i ostatnim P. zdał sobie sprawę z trudności tkwiących w teorii idei. Wyzbył się więc dualizmu, który kazał mu przeciwstawiać znikomej doczesności doskonały świat idei; więcej też widział związków między ideami a rzeczami, a w rzeczywistości dostrzegał więcej pierwiastków duchowych. Toteż w ostatniej fazie swej twórczości zajął się gorliwiej zastosowaniem swej teorii idei, rozszerzając również zakres swych badań na filozofię przyrody i szczegółową filozofię państwa. Zdecydowany przeciwnik demokracji, stworzył teorię "idealnego", utopijnego państwa: na czele jego powinni stać filozofowie, druga warstwa społeczna to wojownicy. W państwie P. obie te warstwy nie posiadają rodziny ani własności prywatnej, wolne są od trosk materialnych. Trzecia warstwa, demiurga/ - rzemieślnicy, rolnicy itd., pracują dla pozostałych, mają rodzinę i własność prywatną. Poglądy filozoficzne Platona pozostają w ścisłym związku z życiem ówczesnej Grecji. Jest to okres kryzysu polis (miasta-państwa), ostrej walki klasowej, poszukiwania nowych form życia, ścierania się różnorodnych systemów filozoficznych. 2. komediopisarz grecki,

przedstawiciel komedii starej, naśladowca Arystofanesa; pierwszy raz wystąpił podczas wojny peloponeskiej, a działał jeszcze w r. 387 p.n.e. Według Księgi Suda miał napisać 30 komedii. Z twórczości tej zachowały się jedynie fragmenty i tytuły.

Platonicum metrum wiersz stanowiący połączenie dwóch daktylićznych trypodii katalek-tycznych (_'^"s--'-'-'^"^'-L penthemimeres dacty-licum) z mieszczącą się między nimi jambiczną trypodią katalektyczną (o^_'^'_'^: penthemimeres iambicuni), np. Platon frag. 90 (Kock):

chdjre, palajogórwn andrm theatw ksylloge pan-tosófon _>^"^ 1-\-J\^ -L]-_<^-'_-l-'-'^^-'^' ^L. Wiersz ma nazwę od komediopisarza greckiego Platona.

PIatonios pisarz grecki (chronologia nie ustalona), autor (zachowanej) pracy Peri diafords komodiw, w której analizował różnice pomiędzy grecką komedią starą a nową. Uwagi jego są zwięzłe i trafne.

plaustrum (albo plostrum) fac. wóz na 2 lub 4 kołach, zaprzęgany przeważnie w woły, czasem muły lub osły, rzadziej konie, na pełnych (bez szprych) kołach, z platformą z desek, z bocznymi drabinkami lub plecionym koszem, który można było przykryć tkaniną płócienną rozpiętą na drążkach. Używany przy robotach rolnych, do przewożenia materiałów budowlanych, rzadziej do przewożenia ludzi.

Plant (Titus Maccius Plautus) z Sarsiny (Um-bria), żył w latach ok. 250- ok. 184 p.n.e.; największy komediopisarz rzymski, z którego twórczości zachowało się 20 sztuk, ponad 30 tytułów i szereg luźnych fragmentów. Wzorem swych poprzedników, Andronikosa (zob. Lnii) i Newiusza (zob.), przekładał na łacinę greckie komedie Filemona, Difilosa, Menandra, przerabiając je twórczo i adaptując do upodobań ówczesnego społeczeństwa rzymskiego. Uprawiał również kontaminację, podobnie jak Terencjusz. Zasadniczym motywem komedii P. jest zazwyczaj gwałtowna miłość młodzieńca do hetery, pozostającej w mocy stręczyciela. W akcji udział bierze zwykle sprytny niewolnik, który oszukuje rajfura, okpiwa ojca lub matkę panicza i w końcu zdobywa dlań ukochaną. Sztuka kończy się wspólną ucztą z heterą, a nawet - małżeństwem, jeżeli w końcu heterą zostaje rozpoznana (jest to motyw tzw. anagmrisis) jako wolnourodzona, zaginiona przed laty dziewczyna. Różnorodna treść utworów P., których tło i postacie

-nuuoa śni) •d •e mrezsnfoAqBd AzpSiui qop[S

-98ZJ13UI A93[ZfelAZ TpATOZSami BIU'EJ3IA'EZ 0{Cm

-BJq'EZ •nrni aJ9i3['•eweici oSał niuszsojSo od BłBi Aia»zo ^ '(iun^opiqvi uitsaponp saSaf) oi(qBi lusOTilAp OAWd auAtjS 6W' '•I A oyełsoz auozso{So ifsnuo3i ovid 3pB}pizw A\ "(ap

-wiqws snqiSa{ uuwasap) ifw3[iJ^p03[tiuazpBA

-OJdazJd npo A izpni nraaisaizp z tenozop afs

-nuo3[SEZ3A9A oireJqA/^ •AzstipAiiBd 5iOAonres tefefBiSBJZA qoAtefnureq i qopnsAzsA B[p qoA)

-fefnzteiAoqo ABJd •euresids OZOAOOTIS ĄBpteBz

-rf ^sem ^pap('6t+-ISt' IISWBI A ais {BJSBZOJ

-d •e lurezsnfoAlłBd Apaim pn^A dęła AZSI'BQ

-siqa{d sa/tpas 'qop(sfaqaid A9[Kp3 •AZI 'A9tmq

-Ali A9i[inoomQd nAp moBiwąSMi vw3id ows^s

-Azn ain58zooiiA9-a •qopisfaqaid nizpOJ pę-i^ods am^paf nreJaiqA» ino y^ą ySoyi •nioSisaizp op

-a'n'd /,$•(? •J A onoisampod aqzoii qoAi9}3i '(suja/S Mnqni) A9nnqAii qOi(usE{A iuoqXA ogauzooJOO OAWI •d swa/Ag/A oirenzAŁy •Ałsd5}sn op ysh

-Słyed Ojisnuiz oo 'uiOM3(g MioazJd ainfoA A n^eizpn iiiMęmpo i (wnJisos wamow m aissasas) te»5{M§ &JOO Bn 5is n^wisn •d ^ffy •l /^ •B}SBIUI aiq&Jqo M Appsnoit l B-iom^P 'BAtJd cofeteoin

-^JSo 'auofJmoiio^d ap vuap^ xaJ SA'B}SH •a'n'd 60$ 'J A^ •BuorBAqon B{^q iu3S303[ns qoi uiJfaSAJay

-AzsnfoAliBd toomaz-id i felOAonits pazJd 5n

-OJqoo o 'qoAizoJ(iiiod ABJd q3^uzsn{s ara^qopz o 'Sniiaiz o aoreA A ii^ABisn ain 'AOSn{p •emao

-t(dcz ara wpei M. iio^aro feM^sdSJad irosianz 'inazn{pBz '^nfoM anireisnain zazJd nreAonftu 'f

-raAos'B[3i I3I^BA^ ainazł}SOBz 0(B(OAAtt 'Apzsnfo

-^J}Bd ppJsods iTreJqi(AV aiAO(nsuo:s{ fBMp i(5ae»s SIBZO faJOl^ TO 'p[i(qndB;i ainaiMOUBisn •qoi3[

-IsAzsA vy> feotfnzfeiMoqo oom ĄB3[sAz vt}3siq

-a{d 'aiMO(nsuoi[zainApJ SBA^OMZ sf ii5zotz ranzo^mod ifo^zirBA^J nsiiuAtt A Apg 'M9nnqAii iCA^łBfonii z siuApaf OMOspfezood fi^ą atreAuĄoAz Ofnqm miiwos anozJOMin farozęd •</ amApaf ĄeAAzte;Moqo 'yev9S q3i (izpJaiA}Bz am ^!^z8f \v}usiqa^d 'ĄBMqon pBAOlufapod A(8om 'siqa}d P!l!Moa 'npn(•eniazptinoJgz 'A9ZsnfoAn'Bd z itnozojz iBuas jBzpJaiA\ł'ez ĄtAqon 'zsnfoAliBd (nsuoi[(BAA(OA\Z anrBiJniuao aniazpBmoJSz '(ro/

-U!qou -qoz) qo^Tizo^-BJ?[OisAiB AopoJ i(aioiAt}S

-pazjd t(p 8;Ui(p3f ÓSMA K(i(q andSłSOp (snicwtS

-VUl -qOZ) Xp5z.Ifl •f8M05[lfefetU AtpI fSZSAJSid Op n3Z3(CTI IUO IUI5[1S^ZSA 3pSZJd Z<pS 'ApZS

-nfo&HEd fauz9Ąi(od AzpBjA mB •Biuazo^nz 3[TO

-paf Bjiq^so am t} CTUJOJał iszsnfoAJ^d ainyCpaf pfe}0p ipzapu o8ai9}3[op 'wmfymf) snuwioy snpidod pBpis M ipsaM •rf •ezsninnJ. tzsniAuas

^IUJOJSJ n5[in/M ^ •n]pniq in 5is o(i3t3oqzA •rf "PIM 'Aio:rnaipi 'tiizos{ods SM}SJ'BM feAon otel

-OAI 'AYOzsnfo^J^d qoXn(ogazozsod Sspido pod Sis ojBAEppo •d poJ^ods n(ai^ •ppireq i O(SOIIH

-OZJ Z8inM9J I113WM3Jdll 'tA}Oro(OJ Z 8IUZBA\3ZJd

{(AŻ •(f •iiuKzsnfo^J)td z AłS^sz^ni BineJsiM^z

-eweiil i qoAnzoĄnod ABJd t{Xq OTOiM'eqzod zosi '?SOU(OAV feiSTqoso E{Cptisod Vł •EAYis.reAY 'ipn5(op i AOpOJ qa<iSiro[niBz op siOTipaf Sis B{Bisop aro 'nmAz'a op BjanĄden M9foqpod ww^ra.

-91 /A zptq '8iuiOMOJqop zpfeq viqvi['mvaS qo^n

-zoii03[o psoupni oł B^q BsiaSna BinazozsndAzJd Sn^pa^ 'sasvt sinjsdnz issf am f3pisuiAz.i loson

-pni Kdtu8 fa» aiuazpoqood •mozsnfoAi}Ed BtrelA

-^ISMioazJd qop(suiAz.i na}tA^(qo BA^SJBA (Bs^m 'OA}Si9dsod 'sqa}d po 'smaqa]d •aeQ azsnf3qa[d

7,-S-fr-IE6I A03(

-^a 'AI-I 'l 'aipawoy •snim^ :v^>ovpfxi^ •o W 'd npauio3| pBpiazJd Atq3d '(OJpald 'aread

-sa^iis 'xnopn^Jio 'sre^oJBronEag 'a.f?!ioiv) qo'Bfe.D[reulom qo;3[}sAzsA 8A onBAOpB[$en i onozo'Bum{i •j aipamo3["aldOJng fau^faOAOn A i BiuazpOJpo A9Stzo po faiuz9d v TapismAu snraos BU ainazpoAod aj^AJ} aiqos ^/Cqopz ypuł

-od •^ - czreq3n3[i leziamyyz, oSafenJomolez

'•Bl/ZOSBd 0?8jtinpO{3AA 'pIłTOI f3AIIZBiqod 'TOfO

oSsAOins 'FiproAzoSfls Azo •B.mjfBJ oSanpSiSzA

-zaq 'Aiaiaq lamrepfOEz 'K?[in(OA3m oSat8giq3ZJd 'Kłysizpopu oSanisKiuo3p[9i -rapsod q9^nKo^p

-Bfl i 3rBf 'oSaAopni w[Az5f ani3zp'BAOJdA zazJd OTiA9;rez •rauzo3(0ds psaJi razsqSjS suoiABqzod am nireosfanu 'aipaui03[anABqczA>JB A 9ppa.i3 i3[n}zs aofeftizi3oioqoAsd 'auzeAOd opfBizs5[3ZJd 8iiqo.oionp3f3ni (iJBJłod •<f ^uzorusos i5[uĄsni

-ppsJsdo fazsfaisizp op •J aipsmo^ i3zi(qz 01 03[}sAzsA - AiS odurai ai3[qAzs i piuaos 8uzsBq

-tu '^nKo^n^s tuziiuo3['8AOł3[Bq .(naos 'SOB/A,

-aid$ apJBd 'qo^nzoA}am JBIUI VTB3is •B»B§oqazJd Tauzoinaos ifznii anreAi(uiqazJd aAopo 'uiz<}

-JB ^irBIIA\9JOdai^ •(tA03[^ZS03(BIpBUlO^) O.UO/

-»p.l4 '(snqops) sni{3i)s '(rinn) suapny '(BMO^

-nAzJSis Bipamo-^) vuvJiaisiy '(tou»[) Mfdoy '(AAOzsoJ8Kzł» ^spa) snwwnuuJ, -auuizpoJ ;(Bpo{iu Binred) misvy '(osidn-^) ^oiP3Mf\[- As

-1'B} '(Bpwg) tiulfaapuafy '(OU}IJIOV) on^titfdwy

- 3[8iKniod ;(XqffBJis) vuonaisoyi '(Ansolg) sapn/sapg '(s[Azofnnid3 snpiuaoJ '([Opnasj) CT/O/?

-HM(f '(sred) owa^ '(oiim[Jn^) o.i/n^n^) '(B($O

-Bipamo^) mwtasy '(3[ipidg) snsipid^ - SKJini :(q.iBi[s) m.mpipiy '({BAqoonres ZJani(o^) wy

-r.uo/f) ra/.w '(mqo) sriniaJnsmJ, - t&f)i9^vi

-Bqo :aipauio3(8fninf3qo 'ai3[38.i3 aizpBStz A fes

96S

bil), została przeprowadzona ustawa lex Ca-nuleia, która ten przepis znosiła. Trybun Ka-nulejusz żądał również dopuszczenia p. do piastowania konsulatu, co mu się jednak nie udało. Natomiast w drodze kompromisu patry-cjusze zgodzili się na wybieranie zamiast konsulów - sześcioosobowego kolegium trybunów wojskowych o władzy konsularnej (tribuni militum consulari potestate), do którego mogli być wybierani p. Trybuni wojskowi byli wybierani w latach 444-367, potem jednak powrócono do wyboru dwu konsulów. Stopniowo zastrzeżone dla patrycjuszy urzędy stawały się dostępne p.:

edylat kurulny, konsulat, dyktatura (od r. 356 p.n.e.), urząd cenzora (od r. 351). W r. 300 p.n.e. lex Ogulnia otwiera p. dostęp do kolegium pon-tyfików i do kolegium augurów. Dla patrycju-szów zarezerwowano jedynie urząd rex sacrorum, pontifex maximus i godność flaminów. Górna warstwa p. tworzy wraz z rodami patry-cjuszowskimi nową warstwę nobilitas, opartą materialnie na wielkiej własności ziemskiej. Zdarzają się wypadki wpisania patrycjusza do rodu plebejskiego (transitio ad plebeni) w celu zdobycia urzędu trybuna ludu. Najsławniejszym tego rodzaju wypadkiem było przejście do p. w r. 59 p.n.e. na podstawie lex Cassia, Publiusza Klo-diusza Pulchera, słynnego przeciwnika Cycerona.

plebiscitum łac. uchwała zgromadzenia plebejuszy rzymskich (concilium plebis). Zgromadzenie to zajmowało się początkowo jedynie sprawami dotyczącymi plebejuszy (przede wszystkim wyborem urzędników plebejskich), a jego uchwały były obowiązujące tylko dla plebsu. Głosowanie było przeprowadzane okręgami (tributini). Wnioski stawiał trybun ludowy (rogatio). Jednym z celów politycznych, o którego osiągnięcie plebejusze toczyli długotrwałą walkę, było nadanie uchwałom ich zgromadzenia charakteru ustaw obowiązujących wszystkich obywateli rzymskich (ut quod tributim plebs iussisset populum teneret). Przebieg tej walki nie jest dokładnie znany. Najbardziej prawdopodobne wydaje się przypuszczenie, że władzę prawodawczą uzyskało zgromadzenie plebsu na podstawie lex Hortensia (ok. r. 287 p.n.e.). Od tej chwili plebiscita miały taką samą moc obowiązującą jak ustawy uchwalone przez komicja. Pod koniec Republiki zgromadzenie plebsu stało się głównym organem ustawodawczym. W tym okresie trybuni ludowi zanim poddali projekt uchwały pod głosowanie,

przedstawiali go do aprobaty senatowi. W czasach cesarstwa projekty uchwał przedkładał zgromadzeniu plebejuszy sam cesarz na podstawie swojej potestas tribunicia. Prawdopodobnie wszystkie zawierające imię cesarza leges rogatae - to plebiscita powzięte na wniosek cesarza jako trybuna ludowego. Ostatnim znanym p. jest prawdopodobnie lex agraria Nerwy z lat 96-98 n.e.

plejada (gr. plejds) grupa siedmiu tragików z okresu aleksandryjskiego (III w. p.n.e.), których rozkwit twórczości przypada na czasy Ptolemeusza Filadelfosa. Według listy Księgi Suda należeli do niej: Homer z Bizancjum, Liko-fron, Filiskos, Sositheos, Aleksander Etolczyk, Sosifanes Mł. i Dionizjades. Z twórczości ich doszły do nas jedynie niektóre tytuły i nieznaczne fragmenty.

Plejady (Plejades lub Pelejddes) mit. siedem córek Atlasa i Plejony (wg innej wersji - Ajtry):

Elektra, Maja, Tajgete (Taygete), Alkione (Al-kyone), Merope, Kelajno, Sterope, siostry Hyad;

z żalu po zmarłych i umieszczonych między gwiazdami siostrach odebrały sobie życie (zob. Hyades); z kolei P. zostały umieszczone na niebie jako konstelacja siedmiu gwiazd. Wg innego podania były towarzyszkami Artemidy; prześladowane wraz z matką przez Oriona, na prośbę o wybawienie od prześladowcy zostały zamienione w gołębice (gr. pelejades) i umieszczone wśród gwiazd. Konstelacja P. ukazywała się na niebie w pierwszej połowie maja, zwiastując początek pomyślnego okresu dla żeglugi. Zachód P. (w pierwszych dniach listopada) zwiastował okres burz.

Plejona (Pielone) mit. jedna z okeanid, matka Plejad.

Plejstanos filozof grecki, uczeń Fedona z Elidy, ucznia i przyjaciela Sokratesa; był on-jak i Fedon - przedstawicielem filozoficznej szkoły elejsko-erytrejskiej.

Pleminius (Quwtus P.) jako legat Scypiona w II wojnie punickiej zdobył miasto Lokry;

ponieważ jednak nie powstrzymał swych żołnierzy od grabieży, wytoczono mu w Rzymie proces. Według jednych źródeł zmarł przed zapadnięciem wyroku, wg innych został stracony (w r. 194 p.n.e.) w momencie, kiedy przyjaciele jego usiłowali go uwolnić z więzienia.

pleonazm (łac. pleonasmus zbytnia obfitość) figura retoryczna powstająca przy dodaniu wyrazu właściwie zbędnego do zrozumienia myśli

zdania, np. sic oro locuta est (Wergiliusz, Eneida I614): tak powiedziała ustami; erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent (Cezar, Bellum Gallicum I 6): istniały w ogóle dwie drogi, którymi to drogami mogli wyjść z domu.

pletron (gr. plefhron^ zob. miary długości i miary powierzchni,

Pleuron (gr. Pleuron) miasto w Etolii, położone niedaleko wybrzeży Morza Jońskiego, na pólnoco-zachód od ujścia rzeki Buenos. W III w. p.n.e. .Demetrios II spustoszył okolice P., wskutek czego mieszkańcy opuścili miasto i zbudowali Nowe P. nieco na zachód od dawnego.

Pliniusz 1. Caius Plinius Secundus zwany także Maior (Starszy), ur. w r. 23 w Novum Comum, zginął w r. 79 podczas wybuchu Wezuwiusza. W młodości brał udział w wyprawach wojennych do Germanii, był namiestnikiem prowincji Hiszpanii (r. 67), -v r. 79 stał na czele

eskadry floty pod Mizenum; podczas wybuchu Wezuwiusza podążył z nią do zagrożonych miejscowości Kampanii, by nieść pomoc poszkodowanym i zapoznać się z bliska ze skutkami niezwykłego zjawiska przyrody; w tych okolicznościach znalazł śmierć. P. był wielkim erudytą. Pisał dzieła z zakresu retoryki, wojskowości, dzieła historyczne (nie zachowane), w swoich badaniach i pracach naukowych wyróżniał się niezwykłą pracowitością, czego dowodem jest (jedyne, jakie się zachowało) jego dzieło o charakterze encyklopedycznym. Historia Naturalis (Historia naturalna) w 37 księgach. Pliniusz sam podaje, że korzystał z 327 pisarzy greckich i 146 pisarzy łacińskich, przestudiowawszy ponad 2000 tomów. W dziele swym zgromadził mnóstwo cennych wiadomości z dziedziny astronomii, fizyki, geografii, antropologii, zoologii i botaniki, medycyny i mineralogii, pozwalających nam poznać ówczesny stan badań; księgi 35. i 36. są cennym źródłem dla historii sztuki starożytnej. 2. Caius P. Caecilius Secundus (także Minor, Młodszy), siostrzeniec P. Starszego i adoptowany przez niego (stąd nazwisko P. obok nazwiska ojca, Caecilius, zachowanego jako przydomek - cognomeri), urodzony w r. 62 w Comum Novum. Dzięki wujowi otrzymał staranne wykształcenie, był uczniem sławnego retora Kwintyliana; przyjaciel i wielbiciel Tacyta. P. piastował szereg urzędów, był pretorem w r. 93, konsulem za Trajana w r. 100, namiestnikiem Bitynii i Pontu w latach 111-113. z którego to okresu zachowała się jego urzędowa korespondencja z Trajanem. Zmarł ok. r. 114. Zachował się panegiryk P. na cześć Trajana, stanowiący wyraz wdzięczności za powierzenie autorowi konsulatu. Panegiryk ten jest sztuczny, przesadny w pochlebstwach dla cesarza. Większą wartość posiadają listy P. z -lat 97-109 zachowane w 9 księgach oraz korespondencja z Trajanem z lat 111-113. Język listów jest naturalny, szczery, wolny od przesady rażącej w panegiryku, forma ich jest wygładzona; są to listy literackie, pisane z myślą o możliwości opublikowania ich. Są cennym źródłem do poznania ówczesnego życia.

plinta (.gr. plinthos, łac. plinthus) w najszerszym pojęciu oznacza suszoną- na słońcu lub wypałaną cegłę oraz każdy prostokątny blok kamienia budowlanego, zwanego także plinthis. W terminologii architektonicznej: 1. prostokątna płyta kamienna pod bazą kolumny jońskiej (u Witruwiusza plinthus oznacza również abakus kapitelu doryckiego). 2. niski, horyzontalny, niezdobiony bądź modelowany występ w dolnej części ściany, tuż nad podłogą.

Plotaj zob. Strofady.

Plotina Pompeia żona Trajana, którego poślubiła zanim został cesarzem. Znana z prostoty, poczucia godności własnej i wierności. W r. 100 odrzuciła tytuł Augusty, który przyjęła niechętnie w r, 105. Była obecna podczas choroby i śmierci Trajana w Cylicji. Ułatwiła wówczas, lub jak twierdzą niektórzy, ogłosiła nie zamierzoną przez Trajana adopcję Hadriana. Zmarła ok. r. 121-2, uznana wkrótce za bóstwo. Hadrian poświęcił jej świątynię w Nemausus oraz drugą (wspólną z Trajanem) w Rzymie.

Plotyn (Plotinos) 204-269; filozof grecki z Likopolis w Egipcie, uczeń Ammoniosa Sakkasa, twórca neoplatonizmu, ostatniej oryginalnej koncepcji filozoficznej świata antycznego. W Rzymie wykładał od r. 244 do 269. Pisać zaczął dopiero od r. 253. Pisma jego uporządkował po jego śmierci i wydał Porfiriusz w sześciu Enneadach (Dziewiątkach). P. uważał się tylko za "objaśniacza" Platona, w rzeczywistości jednak stworzył nowy system filozoficzny i świadomie przekształcił naukę mistrza. Do jego systemu obok nauki platońskiej weszły również elementy filozofii przedsokratycznej, neopitago-rejskiej oraz idee synkretystycznej filozofii Fi-lona. Jest to jakby synteza wszystkich dotychczasowych systemów idealistycznych. Skupia się

Plutarch

wokół problemów religijnych, które nurtowały współczesnych mu ludzi. P. głosił naukę o transcendentnym absolucie, z którego promieniują coraz mniej doskonałe postaci (hipostazy) bytu. Duszę oczyszcza się przez poznawanie absolutu osiągane nie na drodze rozumowania, lecz ekstazy, której sam P. miał dwukrotnie doświadczyć. Wpływ filozofii P. na współczesnych i potomnych był ogromny. Zob. neoplatonizm.

Plutarch (Plutarchos) 1. P. z Rodos, rzeźbiarz z I w. p.n.e., znany z inskrypcji znalezionej na Rodos. 2. P. z Cheronei (ok. 50-ok. 125 n.e.), jeden z największych pisarzy greckich, studiował w Atenach u Ammaniosa, a następnie w Aleksandrii. W młodości dużo podróżował, przez dłuższy czas przebywał w Rzymie, gdzie zawarł wiele znajomości z wykształconymi i wybitnymi osobistościami z wyższych sfer urzędniczych. Po powrocie do ojczyzny założył w Cheronei rodzaj Akademii, w której z uczniami czytał i objaśniał Platona, poruszał różnorodne zagadnienia naukowe i moralne. W swoim ojczystym mieście był' archontem i kapłanem Apollina. Cała jego działalność zmierzała do religijnego i moralnego odrodzenia ojczyzny. Wielką spuściznę literacką P. dzielimy na dwie grupy: 1) pisma biograficzne Bioj pardlleloj, Vitae (Żywoty sławnych mężów), które obejmują 50 biografii sławnych Greków i Rzymian; z wyjątkiem czterech (Ara-tosa, Artakserksesa, Galby i Othona) ujęte są w ten sposób, że każda całość obejmuje 2 żywoty: wybitnego w jakiejś dziedzinie Greka i Rzymianina (np. Demostenes - Cyceron), Tezeusz-Romulus, Temistokles-Kamillus, a kończy się krótkim porównaniem obu postaci. Dlatego też zatytułowane są: "biografie porównawcze". 2) pisma moralne Moralia, obejmujące utwory o różnej treści: a) traktaty filozoficzne (np. Przeciw Kolotesowi, O poglądach zdrowego rozsądku przeciw stoikom), b) etyczne (np. O cnocie moralnej, O równowadze ducha, O poskramianiu gniewu), c) polityczne (np. Rady polityczne, O monarchii, demokracji i oligarchii), d) religijne (np. O delfickim El, O zamilknięciu wyroczni), e) literacko-krytyczne (Porównanie Ary-stofanesa z Menandrem, O złośliwości Herodota, Studia nad Homerem, O życiu i poezji Homera), f) pisma objęte wspólnym tytułem Rozmowy biesiadne, o różnej treści. Pod względem formy dzielą się Moralia na traktaty i dialogi. P. cechuje olbrzymia rozpiętość zainteresowań, jego bogata twórczość obejmuje prócz zagadnień filozoficz-

no-moralnych także nauki przyrodnicze i humanistyczne. Styl dzieł P. jest niejednolity; początkowo ma zabarwienie mocno retoryczne. Żywoty cechuje styl gawędziarski, niekiedy patetyczny, komentarze zaś utrzymane są w poważnym stylu dzieł naukowych. W ogóle w późniejszym okresie twórczości P. zabiegał głównie o jasność i przystępność wykładu. Dzieła P. były niezmiernie poczytne (zwłaszcza Żywoty) jeszcze w starożytności, a następnie w epoce nowożytnej, we Włoszech już w XV wieku, w Polsce (zarówno Żywoty, jak i Moralia\), we Francji i Anglii w XVI i XVII wieku.

pluteus (!ac., także pluteum) duża ruchoma tarcza przesuwana na kołach, płaska lub półokrągła. Służyła w czasie zdobywania twierdz do ochrony żołnierzy przed pociskami z-proc i strzałami z luku.

Pluton (od gr. plutos bogactwo, którego źródłem jest wnętrze ziemi) mit. syn Kronosa i Rei, brat Zeusa, władca podziemi. Właściwie Hades (Dis), nazwany z bojaźni P. ("dawcą bogactw").

Plutos (gr., dosł. bogactwo) mit. personifikacja bogactwa; syn Jasiona i Demeter. Dostrzegając brak związku między bogactwem, a zasługą głoszono, że Zeus pozbawił P. wzroku. W Tebach był posąg bogini Tyche z P. na ręku, w Atenach na ręku trzyma go bogini

Ejrene, a w Tespiach P. stoi obok Ateny Ergane. Zazwyczaj przedstawiano go jako chłopca z rogiem obfitości w ręku.

Płynteria (gr. Plynteria, od plyno piorę) święto ateńskie w dniach 21-25 miesiąca Targelion. Podczas tego święta czyszczono stary drewniany posąg Ateny Polias oraz jej peplos.

pług (gr. drotron, łac. arafrum) najwcześniejszy opis p. daje Hezjod (Prace i dnie, 431 nn);

według tego opisu były w Grecji dwa rodzaje p.: pierwszy - wykonywany przez fachowca - składał się z dyszla, jarzma, do którego wprzę-gano woły, lemiesza i kozicy; drugi - to p. bardzo prymitywny, sporządzany przez biednych rolników z jednego odpowiednio zakrzywionego kawałka drzewa, do którego przymocowywano kozicę i lemiesz. Bardziej skomplikowana była budowa p. rzymskiego, który miał odpowiednie urządzenia do robienia bruzd;

w północnej Italii używano p., w których zasadnicza część, tzw. bliris, była umieszczana na dwóch kołach.

pneumatycy, pneumatyczna szkoła, szkoła lekarska, której twórcą był Athenajos z Attalei (I w. n.e.). P. uważali - zgodnie z poglądami

stoików - że pierwiastkiem, duszą świata jest pneuma (tchnienie, dech), umieszczone u człowieka w sercu, gdzie tworzy ciepło życiowe i skąd rozchodzi się z krwią po całym ciele. Powodem chorób są nieregulamości w działaniu pnewnfl. Jednym z\p. byt Archigenes z Apamei, którego dzieła (nie zachowane) posłużyły jako źródło licznym kompilatorom. P. byli również Aretajos z Kapadocji i Klaudiusz Galenos.

Pnshs wzgórze w Atenach, na południo-za-chód od Areopagu; miejsce obrad zgromadzeń ludowych Ateńczyków (zob. eklezja). poczta zob. list.

Podalejrios mit. syn Asklepiosa i Epiony (albo Arsinoe), brat Machaona; wraz z nim dowodził pod Troją Tesalczykami z miast Trikka i Itome. Znał się, podobnie jak i Machaon, na sztuce leczenia. Gdy wracał spod Troi, spotkała go burza w pobliżu Syros w Karii, musiał więc przerwać podróż i - jak podają - pozostał już na stałe w Karii. Był tam czczony jako heros. Podarge mit. jedna z Harpii. Podarkes zob. Priam. Poeas zob. Pojas.

Poeni zob. Fenicjanie. Pogoń zob. TroJzen.

pogrzeb (łac. funus, gr. tafe, tdfos) w starożytności obrzęd, którego niedopełnienie uchodziło za największe nieszczęście i hańbę. Nawet niewolników musieli grzebać ich właściciele pod karą grzywny. P. odbywał się w podobny sposób w Grecji i w Rzymie. Zaczynał się od symbolicznego przywoływania zmarłego, pocałunku złożonego na ustach przez najbliższego krewnego (dla przejęcia ostatniego tchu) i stwierdzenia zgonu przez poruszanie ciałem. Następnie zmarłemu zamykano usta (włożywszy w nie drobną monetę dla przewoźnika w zaświatach) i oczy, podwiązywano podbródek, całe ciało obmywano, namaszczano i owijano w całun (w Grecji) lub przybierano w płaszcz żołnierski czy togę (w

Rzymie). Toalety zmarłego dokonywały w Grecji kobiety-krewne, w Rzymie niewolnicy z przedsiębiorstwa pogrzebowego. Do wystawienia pozostawiano odsłoniętą twarz, na głowę nakładano wieniec zwykły lub złoty (dla odznaczonych). Wystawiano zwłoki na łożu zwróconym nogami do drzwi, okrytym prześcieradłem i kapą w barwach żałoby (białe, szare, czarne), obstawionym kwiatami i pachnidłami w wazach. Po kilku dniach wyprowadzano zwłoki (w Grecji przed wschodem słońca, w Rzymie w dzień)

i ustawiano je wraz z łożem na wozie lub lektyce. Przed wozem szła ofiarnica z dzbanem wina (w Grecji) lub orkiestra i płaczki (w Rzymie), za wozem - orszak w żałobnych strojach, w Grecji - także fletniści. Grzebano zwłoki na cmentarzu w drewnianej trumnie (Grecja) lub w marmurowym bądź terakotowym sarkofagu (Rzym). Równorzędnie występuje obyczaj palenia zwłok w Grecji w samym grobie, w Rzymie na stosie lub w specjalnym miejscu zw. ustrina (zob.). Prochy i kości owinięte w płótno składano do urny, którą w Grecji grzebano w grobie, w Rzymie wkopywano w ziemię lub wstawiano do marmurowego ossuarium, które ustawiano w ko-lumbarium (zob. columbarium). P. przez spalenie nie był ważny, jeżeli nie dopełniono obrzędu osobnego pogrzebania obciętego uprzednio palca zmarłego. Po p. odprawiano obrzędy oczyszczalne i stypę; na grobie zastawiano ucztę dla zmarłego, do grobu wstawiano mu także pokarmy i przedmioty użytku codziennego. Wszystkie obrzędy pogrzebowe mogły być w Grecji zastąpione przez rzucenie na zwłoki trzech garści ziemi (pogrzeb symboliczny). Rażonych piorunem chowano w Grecji i w Rzymie na miejscu wypadku. Najwybitniejszym obywatelom sprawiano w Rzymie p. uroczysty, z udziałem aktorów przebranych za przodków zmarłego (tj. noszących ich maski), błazna w stroju zmarłego, parodiującego jego ruchy oraz - przy udziale liktorów. Mowę na cześć zmarłego wygłaszano na forum z mównicy publicznej (rastra).

Pojas (łac. Poeas) mit. syn Fylakosa lub Thau-makosa, mąż Metony, ojciec Filokteta, doskonały łucznik; Pindar wymienia go wśród Argonautów, podając, że zabił on Talaosa z Krety. Kiedy bliski śmierci Herakles przygotował sobie stos, na którym miał spłonąć, P. uproszony przez bohatera i obdarzony jego strzałami dokonał podpalenia stosu.

Pojkile Stoa zob. Stoa Pojkile.

Pojmandros mit. syn Chajresilaosa i Strato-niki, mąż Tanagry, ojciec Efippa i Leukyppa. Założyciel miasta Tanagra w Beocji. Zabił (nieumyślnie) własnego syna.

Pole Marsowe zob. Campus Martius.

poleci (gr. poletdf, l.p. póletes) urzędnicy skarbowi w Atenach, w liczbie dziesięciu, którzy zajmowali się sprzedażą mienia skonfiskowanego obywatelom i wypuszczali w dzierżawę kopalnie w Laurion, cła, grunty, nieruchomości (domy) oraz roboty publiczne, a także sprzeda-

wali w niewolę skazanych przez sąd, zwłaszcza metojków, którzy nie przybrali sobie patrona lub nie zapłacili metojkion. Byt to urząd obsadzany w drodze losowania. P. podlegali nadzorowi Rady. Lokal urzędowy p. leżał przy agorze.

Polemajos z Efezu, poeta grecki z II/I w. p.n.e., autor (nie zachowanych) dramatów satyrowych i tragedii. Zwyciężył na igrzyskach (ludi Romani) w Magnezji nad Meandrem, wystawiwszy tragedię Klytajmestra.

polemarcha (gr. polemarchos) 1. najwyższy urzędnik ateński, trzeci archont, zajmujący się sprawami wojskowymi. Po wojnach perskich sprawował tylko sądy nad cudzoziemcami (sądził również sprawy metojków i wyzwoleńców) i urządzał święta ku czci poległych. 2. dowódca spartańskiego oddziału wojskowego zwanego mora.

3. urzędnik stojący na czele samorządu miejskiego zarówno poszczególnych miast Związku Eolskiego, jak i miast beockich. 4. urzędnicy wojskowi w Mantynei, których funkcje są nam dziś bliżej nieznane.

Polemon 1. mit. syn Heraklesa. 2. P. Attikos (Ateńczyk), syn Filostratosa lub Filokratesa, filozof, przedstawiciel Akademii, uczeń i następca Ksenokratesa (IV w. p.n.e.), nauczyciel Zenona. 3. syn Andromenesa, brał udział w spisku Filotasa przeciwko Aleksandrowi W. Należał wraz ze swoim bratem Attalosem do stronnictwa Perdikkasa. W r. 320 p.n.e. został ujęty.

4. syn Teramenesa, nauarch Aleksandra W. w Egipcie. 5. P. Perieg-eta z Troady, otrzymał obywatelstwo w Atenach (ok. r. 200 p.n.e.) w czasach Ptolemeusza Epifanesa. 6. syn Megaklesa, dowodzący podczas oblężenia Pelusion przez Oktawiana. 7. P. I Starszy, król Pontu. Za przysługi, jakie świadczył Antoniuszowi, otrzymał małe państewko w Foncie, po czym rozszerzył swą władzę na cały Pont i królestwo Bosforu (w r. 14 p.n.e.). Zginął w walkach ok. r. l n.e. 8. P. II, syn poprzedniego, władze odstąpił swej matce, Pythodoris. W Anthologia Palatina zachowane są epigramy jednego z P. pontyjskich. 9. P. z Laodikei (we Prygii, ok. 88-145), retor-sofista słynny ze swoich mów, a zwłaszcza z improwizowanych deklamacji na dowolne tematy. Wystąpienia jego odznaczały się energią i gwałtownością. W Rzymie, dokąd przyjechał z poselstwem, cieszył się wielkim uznaniem Trajana i Hadriana, krytycznie natomiast ocenił go Marek Aureliusz. Dzięki Hadria-nowi został honorowym dyrektorem Musejonu

w Aleksandrii. Honoraria, które otrzymywał od cesarza, obracał na rozbudowę Smyrny (wzniósł tu wspaniałe gimnazjum oraz magazyny zbożowe). Zachowane dwie deklamacje obfitują w niedorzeczne pomysły, świadczą o braku smaku artystycznego autora i społeczeństwa ówczesnej epoki. 10. sofista z czasów cesarza Kommodusa. 11. żyjący w II lub w III w. n.e. autor (zachowanego) Podręcznika fizjognomii. Prócz greckiego oryginału zachował się przekład łaciński i arabski. 12. neoplatonik, uczeń Plotyna. 13. gramatyk, komentator pism Lukana. 14. malarz z Aleksandrii, wspomniany przez Pliniusza (Hist. Nat. 35, 40; 43). 15. P. z Ilionu, periegeta (ok. 202-181 p.n.e.), autor 33 dzieł o charakterze periegetycznym, z których korzystali tacy pisarze, jak Didymos Chaikenteros, Strabon, Plutarch, Athenajos, chwaląc P. za wszechstronność i obfitość zgromadzonego materiału. Fragmenty (zachowane głównie u Athenajosa) dowodzą słuszności tej oceny. P. pisał także dzieła historyczne, paradoksograficzne i polemiczne. Z powodu wielkiego zainteresowania wszelkimi napisami otrzymał przezwisko Stelokópas (Napisodłubacz).

Polemonion (także Potemonios) miasto portowe w Azji Mn. na wybrzeżu Pontu, przy ujściu rzeki Sidernos, zbudowane na miejscu dawnego miasta Side, prawdopodobnie przez króla Pontu, Polemona II (zob. Polemon 8).

Polemonios zob. Polemonion.

polenta łac. polewka z prażonych i zmielonych ziarn jęczmienia, grecka mażą.

poletaj zob. poleci,

Poliajnos (Polyajms). 1. P. z Macedonii, grecki retor i adwokat (ok. 100-ok. 170 n.e.), znany głównie jako autor (zachowanego) dzieła Stra-tegtmata (Fortele wojenne), poświęcone Markowi Aureliuszowi i Lucjuszowi Werusowi z okazji wojny z Fartami. P. zebrał 900 przykładów podstępów i manewrów wojennych, czerpiąc z różnych greckich zbiorów i podręczników. Choć był przede wszystkim retorem, dzieło jego ma dużą wartość jako źródło do historii wojen. Strona stylistyczna i językowa tej pracy pozostawia wiele do życzenia, m.in. ze względu na wulgaryzmy oraz nieporadność w konstrukcji zdań. 2. P. z Lampsakos, filozof należący do grupy najbliższych uczniów i przyjaciół Epikura, któremu ten dedykował szereg listów.

Polianthes (Polyanthes) z Kyrmy, rzeźbiarz grecki z II w. p.n.e., znany z licznych sygnatur

na bazach (nie zachowanych) posągów znalezionych na Delos i w Lindos.

Polias gr. opiekunka miasta, przydomek Ateny; Atena P. czczona była m.in. w Atenach, Erytrei, Tegei.

Polibiusz (Polybios) 1. P. z Megahpolis (ok. 200-118 p.n.e.), syn Likortasa, stratega Związku Achajskiego, znakomity historyk grecki. Po bitwie pod Pydną (w r. 168) dostał się do Rzymu jako zakładnik. Pod opieką hellenofila Emiliu-sza Paulusa, zwycięzcy spod Pydny, nawiązał przyjazne stosunki ze Scypionem Afrykańskim, któremu towarzyszył do Afryki w czasie III wojny punickiej. P. byt najwybitniejszym historykiem epoki hellenistycznej i autorem pierwszej historii powszechnej (Historia}, Historiae, w 40 księgach), która jest historią pragmatyczną. Dzieło P. zaczyna, się od opisu wydarzeń z r. 264, a kończy na wypadkach z r. 144. Odznacza się ono niezwykłą sumiennością, dokładnością i krytycyzmem. Wiele miejsca poświęcił w nim autor ustrojowi rzymskiemu, który uważał za doskonały, ponieważ był połączeniem ustroju monar-chicznego, demokratycznego i arystokratycznego. W historiografii zwalczał P. kierunek retoryczny i stawiał przed nią cel praktyczny: historia ma uczyć i pomagać w przewidywaniu przyszłości. W metodzie badań historycznych P. nawiązał do Tukidydesa. Z dzieła P. zachowały się w całości jedynie księgi I-V. Z ksiąg VI--XVIII (z wyjątkiem XVII, której brak w całości) posiadamy wyciągi (tzw. excerpta antiqud), z ksiąg zaś XIX-XXXIX tzw. "wyimki" (excerpta Porphyrogennetae), jedne i drugie w języku greckim. Z pism Polibiusza korzystali młodsi annaliści rzymscy (np. Sempronius Asellio, Coc-tius Antipater) oraz Liwiusz, chętnie czytał go Cyceron, M. Brutus, Strabo, Pliniusz Starszy, Plutarch z Cheronei, historyk Appian i in. Pierwszy (anonimowy) przekład polski pochodzi z r. 1598; całe pięć zachowanych ksiąg przełożył Seweryn Hammer, Wrocław 1957. Dzieło P. kontynuował Posejdonios (zob. Posejdonios l.). 2. wyzwoleniec cesarza Klaudiusza, któremu pomagał w uprawianiu jego amatorskich prac naukowych. Został zamordowany z powodu intryg Messaliny. Seneka poświęcił mu Consolatio ad Polybium.

Polibos (Polybos) mit. 1. król Koryntu, u którego wychowywał się Edyp. 2. król w Tebach w Egipcie; przyjął gościnnie Menelaosa w czasie tułaczki w drodze powrotnej spod Troi. 3. król

Sikionu, dziadek Adrastosa; Adrastos schronił się u niego, gdy został wypędzony z Argos przez Amfiaraosa.

Polichares (Polychares) poeta grecki z IV w. p.n.e., dytyrambista (utwory nie zachowane).

Policharmos (Polycharmos) rzeźbiarz grecki, który wg Pliniusza (Naturalis historia 36,35) wykonał posąg Wenus umieszczony w portyku Oktawii w Rzymie.

polichromia (od gr. polychronws wielobarwny) w starożytności p. zdobiono w najszerszym zakresie rzeźbę architektoniczną (przyczółki, fryzy, akroteria i in.). Nieco dyskretniej stosowano ją do rzeźb wolno stojących, a także w drobnej plastyce figuralnej wykonywanej w terakocie i kamieniu. Stosowano także malowanie wszelkich przedmiotów dekoracyjnych i użytkowych. Rozróżnia się p. konwencjonalną, charakterystyczną dla rzeźby archaicznej, w której używano ostrych barw, najczęściej szafirowej, czerwonej, czarnej i żółtej, oraz p. tzw. naturalistyczną, charakterystyczną dla okresów późniejszych. Malowano wówczas jedynie pewne detale twarzy i stroju, używając barw zbliżonych do rzeczywistego koloru barwionego przedmiotu.

Polidektes (Polydektes) mit. 1. przydomek Hr.desa. 2. król wyspy Serifos, brat Diktysa;

przyjął Danae z Perseuszem uratowanych przez Diktysa. Pragnąc pojąć Danae za żonę, próbował pozbyć się Perseusza, kazał mu więc przynieść głowę Meduzy. Perseusz spełnił polecenie P., a po powrocie ukarał go, P. bowiem zamienił się w kamień na widok głowy Meduzy.

Polideukes (Polydeukes) 1. (łac. Pollux) mit brat Kastora (zob. Kastor). 2. lulius P. zob. Pollux 2.

Polidor (Polydoros) zob. Polimestor.

Poliejdos (Polyejdos) 1. sofista, poeta z IV w. p.n.e., autor dytyrambów (zachowane fragmenty). 2. tragik grecki z IV w. p.n.e. Według świadectwa Arystotelesa opracowywał dawne tematy mitologiczne, ujmując je w zupełnie nowy sposób. 3. poeta grecki, który również zajmował się malarstwem. Działał około r. 400 p.n.e. Dzieła jego zaginęły.

Polien zob. Poliajnos.

Polieuktos (Polyeuktos) 1. P. ze Sfattos, ateński polityk i mówca, przyjaciel Demostenesa, przeciwnik partii macedońskiej. Z mów jego zachowały się tylko fragmenty. Był wmieszany w proces Harpalosa. 2. P. z Aten, twórca (nie zachowanego) posągu Demostenesa z lat 280-

-270 p.n.e., będącego zapewne prototypem znanej kopii rzymskiej (obecnie w Muzeum Watykańskim) oraz innych, licznych portretów mówcy.

Polifem (Polyfemos) mit. 1. słynny cyklop, syn Posejdona i nimfy Toosy. Dotarł do niego w czasie swoich wędrówek Odyseusz wraz z dwunastu towarzyszami. Sześciu spośród nich P. pożarł, pozostałych uratował Odyseusz, oślepiwszy podstępnie olbrzyma. P. prześladował

swoją miłością nimfę morską Galateę (zob.), a swojego rywala, pięknego Akisa (zob.), zabił blokiem skalnym. 2. syn Elatosa, wg innych- Posejdona i Hippei, jeden z Lapitów z Larissy Tesalskiej, mąż Laonome, siostry Heraklesa, z którym łączyła go przyjaźń. Był jednym z uczestników wyprawy Argonautów, a pozostawiony przez nich w Mizji założył tam miasto Kios. Zginął w wojnie z Chałybami.

Polifrasmon (Polyfrasmóri) poeta tragiczny z V w p.n.e. Zwyciężony przez Ajschylosa w r. 467, zajął trzecie miejsce swoją tetralogią o Likurgu. Utwory jego nie zachowały się.

Polignostos (Polygnostos) lokalny historyk grecki z III w. p.n.e., autor (nie zachowanej) historii Kyzikos.

Polignot (Polygnótos) 1. P. z Tazos, syn Ag-laofona, najwybitniejszy grecki malarz epoki klasycznej działał w latach 475-445 p.n.e. w Platejach, Atenach i Deliach. Obrazy jego, o treści mitologicznej i historycznej, były malowidłami ściennymi wykonanymi techniką al fresco przy użyciu barw: białej, czarnej, żółtej i czerwonej na białym tle. Cechowały je: mistrzowski rysunek oraz ugrupowanie postaci umieszczonych zwykle jedna nad drugą i oddzielonych liniami falistymi; zaznaczone w ten sposób różne poziomy stwarzały wrażenie perspektywy. Najsłynniejszym obrazem P. jest "Bitwa pod Maratonem" w Stoa Pojkile w Atenach, malowana wspólnie z Mikonem i Panajnosem (ok. r. 460 p.n.e.). Z licznych dzieł P. nie zachowało się żadna. Pewne pojęcie o jego stylu dają zachowane malowidła na wazach, wykonane pod wpływem sztuki P. 2. malarz waz attyckich stylu czerwonofigurowego, z poł. V w. p.n.e. Wykonana przez niego hydria znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie.

Polihymnia (gr. Polymnia, łac. Polyhymnia) mit. jedna z dziewięciu Muz (zob. Muzy), opiekunka twórczości poetyckiej, przede wszystkim poezji chóralnej, także - geometrii, w okresie rzymskim - pantomimu. Niekiedy obok Terpsychory

wymieniana jest jako opiekunka tańca. Matka Erosa, Orfeusza i Triptolemosa z Keleos; obdarzała zdolnościami naukowymi i pamięcią, utożsamiano ją często z Mnemozyną. Mit przypisywał jej również wynalazek liry oraz rolnictwa. W sztukach plastycznych przedstawiano ją bez atrybutów, otuloną w chiton i himation, nieraz z palcem na ustach.

Polikles (Polykles) 1. P. z Aten, rzeźbiarz brązownik działający na początku IV w. p.n.e., twórca (nie zachowanego) posągu Amyntasa, zwycięzcy olimpijskiego, oraz kilku innych dziel wymienionych przez Pliniusza Starszego. 2. P. z Aten, rzeźbiarz z poł. II w. p.n.e., który wyemigrował do Rzymu, gdzie pracował na zamówienie konsula Metellusa.

Poliklet (Polyklejtos, łac. Polycletus). 1. P. z Argos, słynny rzeźbiarz grecki z drugiej połowy V w. p.n.e. Twórca kanonu, w którym ustalił, pewne proporcje ciała ludzkiego, a który obowiązywał w sztuce greckiej aż do stworzenia nowego kanonu przez Lizypa. Do najsłynniejszych jego dzieł należy "Diadumenos" (młodzieniec opasujący czoło, kopia w British Museum) oraz "Do-ryforos" (niosący włócznię). 2. grecki rzeźbiarz działający w latach 390-340, siostrzeniec i uczeń słynnego rzeźbiarza P. Wykonał dla Argos, Olimpii, Teb i Megalopolis liczne posągi bóstw i atletów. Sygnowany z Lizypem na bazie z czarnego marmuru znalezionej w Tebach. 3. architekt grecki działający w IV w. p.n.e. Wg Pau-zaniasza - twórca tolosu i wspaniałego teatru w Epidauros. 4. grecki snycerz gemm z okresu wczesnego cesarstwa rzymskiego.

Poliklit (Polyklejtos) z Larissy, historyk grecki z IV w. p.n.e., autor jakiejś (nie zachowanej) Historii Aleksandra (Wielkiego).

Polikrates (Polykrates) syn Ajakesa, tyran Samos (537-522 p.n.e.), jeden z najbardziej ambitnych i jednocześnie najbardziej przewrotnych tyranów Grecji. Opanował Samos przy

pomocy braci, Pantagnotosa i Sylonta, z których pierwszego wkrótce zabił, a drugiego wypędził, skupiając w ten sposób władzę w swoich rękach. Był jednym z najpotężniejszych tyranów Grecji VI w. p.n.e. Dzięki silnej flocie panował niepodzielnie na Morzu Egejskim. Słynął jako opiekun sztuki i nauki. Miasto ozdobił wspaniałymi budowlami (świątynia Hery, pałac, wodociąg itd.). Na dworze jego przebywali wybitni poeci (Ana-kreont, łbykos), architekci i malarze (Eupalinos z Megary, Rojkos, Teoddros), lekarze (Demo-

kedes z Krotonu). Zginął zabity w r. 522 p.n.e. przez Orojtesa, satrapę perskiego, który obawiając się wzrastającej potęgi Samos, zwabił go podstępnie do Magnezji, a następnie - ukrzyżował. Z imieniem władcy Samos związana jest legenda o "pierścieniu P": życie P. upływało w ciągłym szczęściu i powodzeniu; widząc to, przyjaciel jego i sprzymierzeniec, król egipski Amasis, przestrzegał go przed gniewem bogów, doradzając, aby sobie dobrowolnie zadał jakieś cierpienie. P. rzucił w toń morską ulubiony, drogocenny pierścień. Bogowie jednak nie przyjęli jego ofiary, bowiem w kilka dni później pierścień odnaleziono w rybie, którą ofiarował P. pewien rybak. Amasis, widząc w tym niełaskę bogów, odmówił mu swej przyjaźni. Istotnie, P. zginął w kilka lat później.

Poliksene (Polyksene) mit. córka Priama i Hekabe. Wg podania Achilles przyrzekł Priamowi doprowadzić do zawarcia pokoju z Grekami, jeśli zgodzi się oddać mu P. za żonę. Kiedy udał się do świątyni Apollina dla zawarcia umowy w sprawie małżeństwa, został zdradziecko zabity przez Parysa (wg innej wersji Achilles i P. poznali się w czasie, gdy Priam przyszedł do obozu po ciało Hektora). Kiedy Grecy, powracając spod Troi, zatrzymali się u brzegów Tracji, ukazał im się cień Achillesa i zażądał złożenia mu P. na ofiarę. Ofiary dokonał Neoptolemos na grobie ojca.

Poliksenos (Polyksenos) filozof grecki współczesny Platonowi. Krytykował jego teorię idei w sławnym argumencie zwanym "argumentem trzeciego człowieka": człowiek + idea człowieka wymagają zgodnie z założeniami Platona idei nadrzędnej, a ta łącznie z poprzednią jeszcze wyższej, i tak w nieskończoność.

Polimedes (Polymedes) rzeźbiarz grecki działający w VI w. p.n.e., należał do szkoły argiw-skiej. Sygnowany na bazie pomnika Kleobisa i Bitona z Delf.

Polimestor (Polymestor) mit. król w Chersonezie trackim, któremu Priam w przewidywaniu upadku Troi powierzył syna swego, Polidora (Polydoros) i liczne bogactwa. Po upadku Troi zabił Polidora, a bogactwa zagarnął. Hekabe, matka Polidora, wraz z innymi Trojankami mszcząc syna zabiła dwoje dzieci P., a jego samego oślepiła. Losy Polidora są tematem tragedii Eurypidesa Trojanki.

polimetria używanie w jednym utworze wielu różnych miar wiersz o wych. P. stychiczna-używanie różnych miar, z tym jednak, że w każdym utworze występuje tylko jedna miara.

Polimnestos (Polymnestos) 1. P. z Kohfonu, muzyk (auloda) z poł. VII w. p.n.e.; działał także w Sparcie. Wg pseudo-Plutarcha (De musicis) miał wprowadzić tam tonację frygijską, obok której używał także lidyjskiej i doryckiej. 2. rzeźbiarz ateński z poł. IV w. p.n.e., znany z sygnatury na bazie znalezionej w Olimpii.

Polinejkes (Polynejkes) 1. mit. syn Edypa i Jo-kasty, brat Eteoklesa i Antygeny, zięć Adrastosa. Zob. Eteokles, Adrastos. 2. rzeźbiarz grecki z Afrodyzji, znany z sygnatury na bazie znalezionej w Rzymie.

Polinik zob. Polinejkes.

Poliochos komediopisarz grecki, zwycięzca w r. 410/9 p.n.e. Utwory jego zaginęły.

Polion1 (Polyori) malarz waz attyckich stylu czerwonofigurowego, działający w latach 430--420 p.n.e.

Polion2 (Póiion) 1. miasto w Troadzie, zw. później Pólisma, kolonia Astypalajów. 2. miejscowość na Lesbos; znajdowało się tam heroon Tantala.

poliptycha (gr. polyptycha) rodzaj zeszytu złożonego z kilku tabliczek woskowych. Zob. tabella, diptycha.

polis (gr. polis) miasto-państwo, powstałe zwykle przez połączenie kilku gmin w jeden wspólny organizm państwowy. Proces przejścia od ustroju rodowego do organizacji państwowej, jaką była p; dokonał się w Xn-VIII w. p.n.e. Mantyneja miała powstać z dziewięciu gmin, Patraj z siedmiu, Sparta z pięciu. Legenda przypisuje królowi ateńskiemu Tezeuszowi połączenie dwunastu gmin attyckich w jedną p. ateńską. Był to tzw. synojkizm (zob.). P. stawała się centrum handlowym, politycznym, kulturalnym i siedzibą władz, większość ludności nie przestawała jednak zajmować się rolnictwem i w dalszym ciągu mieszkała na wsi. Społeczność p. stanowili wszyscy wolni obywatele zdolni bronić jej w czasie wojny. Zbierali się oni na zebraniach (na których każdy miał prawo zabierać głos) oraz brali. udział w życiu politycznym i społecznym p. Przy powstaniu p. dawne fyle stawały się częścią nowego organizmu państwowego, wskutek czego jeszcze dłuższy czas miastem-państwem rządziły dawne rody. Walka klas była w poszczególnych miastach-państwach mniej lub bardziej zacięta;

w jednych szybciej zwyciężył ustrój demokratyczny, w innych (jak w Sparcie) długo zachował

się konserwatywny ustrój arystokratyczny. Poszczególne miasta-państwa łączyły się w związki zw. amfiktioniami. Największy rozwój p. greckiej (zwłaszcza Aten) przypada na V w. p.n.e. Utrata niepodległości przez Grecję po bitwie pod Cheroneją w r. 338 p.n.e. oznacza jednocześnie upadek instytucji miasta-państwa jako jednostki politycznej.

Polistratos (Polystratos) 1. prawdopodobnie uczeń Epikura, objął kierownictwo jego szkoły po Hermarchu; znany z zachowanego w papirusach herkulanejskich traktatu Przeciwko nierozumnym wzgardzicielom mniemań ludu. Występuje w nim przeciwko sofistom, którzy uważają pojęcia moralne za nieobowiązujące, jako wynikające z umowy. 2. P. z Ambrakii, rzeźbiarz grecki z VI w. p.n.e.; wg Tatianusa wykonał posąg tyrana Falarisa z Akragas. 3. poeta grecki, epigramatysta z II w. p.n.e.; znamy jego epigram na zburzenie Koryntu w r. 146.

Polizelos (Polyzelos) komediopisarz grecki z V w. p.n.e., znany jako zwycięzca w r. 410.

Poiła Yipsania zob. Wipsaniusz 3.

Pollianos 1. Grek, któremu Plutarch poświęcił swój traktat Coniugalia praecepta (zob. Plutarch 2). 2. grecki gramatyk i poeta epigramatyczny z II w. n.e. Epigramy jego zachowane są w Antologii Palatynskiej.

Pollio zob. Asinii 2; Vedius l.

Pollis rzeźbiarz grecki wzmiankowany przez Pliniusza (Naturalis historia 34, 91).

Pollux 1. zob. Polideukes 1. 2. lulius P. (lub Polideukes) z Naukratis w Egipcie, retor i leksykograf grecki z II w. n.e., nauczyciel retoryki w Atenach. Z jego prac zachował się leksykon rzeczowy Onomastikón (w 10 księgach), poświęcony cesarzowi Kommodusowi. Jest to rodzaj encyklopedii, która obejmuje attyckie nazwy przedmiotów według działów, lecz bez zachowania porządku alfabetycznego. Księga IV jest cennym źródłem do poznania urządzeń teatralnych w starożytności. P. korzystał w niej z pracy Juby Historia teatru. Jako retor-sofista pisał mowy, deklamacje i diatryby (zob. diatryba). 3. niewolnik i ulubieniec Herodesa Attyka.

polowanie (łac. venatio, gr. thera) było ulubioną rozrywką starożytnych Greków i Rzymian, o czym świadczą zarówno opowiadania mitologiczne, jak i świadectwa literackie i -kultury materialnej (por. mity o Artemidzie-Dianie, Meleagrze, Hipolicie i .in.). Polowano dla zdobycia pożywienia albo w celu zabezpieczenia się przed dzikimi drapieżnikami, jak lwy, niedźwiedzie, a także dla przyjemności, traktując p. jako sport. Łowiono również zwierzęta dla oswojenia ich i praktycznego wykorzystania (np. Słonie). Zamiłowanie do p. doprowadziło Rzymian do urządzania widowisk, na które składały się walki zwierząt (słoni, lwów, dzików, niedźwiedzi) oraz walki ludzi ze zwierzętami. Wielkie widowiska urządzali: Pompejusz (wyprowadzono wówczas 600 lwów), Cezar, Ka-ligula, Gordian III i Probus. Niektórzy cesarze wydawali zakazy urządzania tych krwawych widowisk.

Połyajnos zob. Poliajnos.

Połybios zob. Poliblusz.

połybolon (gr. połybólon) machina wojenna miotająca strzały, skonstruowana ok. r. 230 p.n.e. przez Dionizosa z Aleksandrii. Działanie jej polegało na wykorzystaniu energii sprężystej skręconych cięciw. Obracając kołowrót, wprowadzano w ruch łańcuch, który napinał cięciwy i jednocześnie obracał poziomy walec z wydrążeniem na strzałę: walec podawał strzałę cylindrycznego magazynka do wyżłobienia wyrzutni. Czynność ta powtarzała się aż do wyczerpania zapasu strzał w magazynku. Urządzenie to odznaczało się wielką celnością, p. to jakby "karabin maszynowy" świata starożytnego.

Połybos zob. Polibos.

Połychares zob. Polichares.

Połycharmos zob. Policharmos.

Połydektes zob. Polidektes.

Połydeukes zob. Polideukes.

Połydoros zob. Polimestor.

Połyejdos zob. Poliejdos.

Połyeuktos zob. Polieuktos.

Połyfemos zob. Polifem.

Połyfrasmon zob. Polifrasmon.

Połygnos {Ma.rc.us Domitius P.) wyzwoleniec rzymski pochodzenia greckiego, toreuta, działający w Kampanii w okresie wczesnego cesarstwa. Sygnowany na srebrnym zwierciadle z Bos-coreale, znajdującym się obecnie w Luwrze.

Połygnostos zob. Pollgnostos.

Połygnotos zob. Polignot.

Połyhyninia zob. Polihymnia.

Połyklejtos zob. Poliklet, Poliklit.

Połykles zob. Polikles.

Połykrates zob. Polikrates.

Połyksene zob. Poliksene.

Połyksenos zob. Poliksenos.

Połymedes zob. Polunedes.

Połymestor zob. Polimestor.

Połymnestos zob. Polimnestos.

Połynejkes zob. Polinejkes.

połyptoton (gr. polyptoton, łac. fraductio) wieloprzypadkowość, figura retoryczna polegająca na powtórzeniu tego samego wyrazu w zdaniu w innej formie lub przypadku, np. conservate parenti filium, parentem filio (Cyceron, Divinatio in Q. Caecilium 80): zachowajcie ojcu syna, synowi ojca.

Połysperchon (ur. ok. r. 310 p.n.e.) wódz macedoński. Aleksander W. po bitwie pod Issos mianował go dowódcą oddziału jazdy (taksi-archos). P. odegrał następnie pewną rolę w czasie wojny lamijskiej (321). Antypater polecił go armii jako swego następcę na stanowisko regenta (319). Nie .posiadając większego autorytetu, P. nie był w stanie narzucić swego zwierzchnictwa innym dowódcom Aleksandra ani utrzymać Macedonii. Jako wódz oddziału najemników popierał kolejno Antypatra i Kassandra walczących przeciwko sobie. Forma nazwiska niekiedy Polyperchon, Polypercon.

Połystratos zob. Polistratos.

połysyndeton (gr. polysyndeton) wielospójnikowość, figura retoryczna polegająca na nagromadzeniu łączników wbrew zwyczajnemu użyciu, np. his rebus maiores nostri et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt

(Cyceron, Pro Sextio Kością 50): przodkowie nasi tymi rzeczami i rolami, i miastami, i ludami powiększyli rzeczpospolitą i nasze państwo i imię narodu rzymskiego.

pomcrium (łac., albo pomoerium) w Rzymie linia stanowiąca granicę miasta. Była ona wyznaczana z towarzyszeniem uroczystych aktów sakralnych związanych z powstawaniem miasta, a pochodzących zapewne z Etrurii: po odbyciu auspicji i złożeniu ofiar bogom założyciel nowej gminy orał bruzdę brązowym pługiem ciągnionym przez woła i krowę; bruzda wyznaczała granicę miasta, ziemię odrzucano do środka, na miejscu przyszłych bram pług unoszono do góry. Teren wewnątrz p. zwano urbs, na zewnątrz ager. P. rysowało linię murów miejskich, po obu stronach murów pozostawiano teren nie zabudowany zarówno ze względów sakralnych, jak i strategicznych. Wewnątrz p. obowiązywał surowy zakaz palenia zwłok i grzebania zmarłych, wyjątki od tej zasady były rzadkie i dotyczyły jedynie wybitnych jednostek (np. Cezara). Charakter władzy urzędników rzymskich zmieniał się z chwilą przekroczenia p.: imperium domi zmieniało się na imperium militiae. Liktorzy przywiązywali do rózeg topory, poza granicami p. trybun ludowy tracił prawo intercesji, podobnie ius provocationem ad populum przestawało obowiązywać. Istniał zakaz przekraczania p. przez oddziały zbrojne, wyjąwszy moment triumfu, stąd komicja centurialne, wywodzące się ze zgromadzenia wszystkich obywateli noszących broń, odbywały się na Polu Marsowym, leżącym poza p. W praktyce w samym Rzymie p. nie pokrywało się z linią murów. Pierwotne p., wg tradycji wyznaczone przez Romulusa, ulegało zmianom od Sulli, który pierwszy w czasach historycznych nadał sobie prawo zmian w tej dziedzinie. Czynili to później August, Klaudiusz, Wespazjan, Hadrian i Aurelian. Bieg p. był wyznaczony słupkami kamiennymi (cippi). Klaudiusz ustawił ich 142 lub 143 w odległości 71 m jeden od drugiego, umieszczając na nich numer słupka i swoje nazwisko.

Pometia zob. Suessa 1.

Pomona (łac. od pomum owoc) mit. rzymska bogini owoców, żona boga Wertumnusa.

Pompaedius Siło z kraju Marsów, odegrał ważną rolę podczas wojny marsyjskiej (zob. Marsicum helium) z Rzymem, zadając klęskę konsulowi rzymskiemu Kwintusowi Serwiliuszowi Caepio (zob. Servilii 7) w r. 90 p.n.e. Poległ w następnym roku.

Pompeia Macrina siostra Pompejusza Makra, przyjaciela Owidiusza (prawdopodobnie identycznego z bibliotekarzem Augusta). P. M. zarzucono crimen laesae maiestatis; brat jej i ojciec popełnili wówczas samobójstwo (w r. 33 n.e.).

Pompeii Pompejusze, rzymski ród Plebejski. 1. Quintus Pompeius z Bitymi (Bithynicus), syn Aulusa, mówca; wspomina o nim Cyceron (Brutus 239). 2. Quintus P. Rufus, mówca wspomniany przez Cycerona (Brutus 206). 3. P. Silo, słaby mówca współczesny Porcjuszowi Latronowi (zob.). 4. P. Saturninus retor; mowy jego i styl chwali Pliniusz Młodszy (Ep. I, 16). 5. P. Plantu, prefekt Egiptu w r. 98, autor bliżej nam nieznanego dzieła historycznego. 6. Quintus P. Capito, tragik rzymski z I w. p.n.e., którego tragedie (nie zachowane) wystawiano prawdopodobnie w Atenach. Ateńczycy wznieśli mu w teatrze Dionizosa (obok pomnika Menandra) pomnik, na którym napis zachował się do dziś. 7. P. Trogus żyt za czasów Augusta, pochodził

z Gallia Narbonensis. Dziełem jego były Histo-riae Philippicae w 44 księgach, znane z wyciągu dokonanego przez Justinusa (zob. Justyn l). Oprócz tego był autorem pism z dziedziny botaniki i zoologii. 8. P. Cnaeus Magnus (106--46 p.n.e.), wódz i polityk rzymski, syn wodza Pompejusza Strabona. W r. 90 brał udział pod dowództwem ojca w wojnie ze sprzymierzeńcami. W r. 83 z dwoma legionami jako jeden z pierwszych przyłączył się do Sulli. Za walki ze zwolennikami Mariusza w Italii i w Afryce otrzymał tytuł imperatora i w r. 81 odbył triumf. W r. 78 jako obrońca konstytucji sullańskiej pokonał M. Juniusa Brutusa, który walczył o jej obalenie po stronie M. Emiliusza Lepidusa. W r. 76 został przez senat wysłany do Hiszpanii dla stłumienia powstania Sertoriusza, z którym jednak nie mógł sobie przez dłuższy czas poradzić i dopiero po śmierci Sertoriusza odniósł zwycięstwo nad jego następcą, Perperną. W drodze powrotnej brał wraz z Krassusem udział w obławie na rozproszonych niewolników. W r. 70 był konsulem wraz z Krassusem. Na stanowisku tym dla pozyskania sobie popularności przywrócił wraz z Krassusem przedsul-łański ustrój polityczny. W r. 67 otrzymał nadzwyczajne pełnomocnictwa do walki z korsarzami, których wytępił w bardzo krótkim czasie. Dzięki poparciu Cezara i Cycerona otrzymał w r. 66 dowództwo w trzeciej wojnie z Mitryda-tesem. Mitrydatesa pokonał po dwóch latach walk, najtrudniejszą jednak część wojny przeprowadził już przed nim wódz rzymski Lukullus. W r. 62 powrócił do Italii, gdzie uzyskał triumf, ale nie mógł uzyskać pozwolenia na ubieganie się o konsulat, nie zatwierdzono też jego zarządzeń na Wschodzie i nie zezwolono na nadanie gruntów jego weteranom. W r. 60 wraz z Krassusem i Cezarem zawiązał I triumwirat, odnowiony następnie w r. 56 na zjeździe w Lukce. P. został konsulem na r. 55 i otrzymał namiestnictwo Hiszpanii na lat pięć, które sprawował pozostając w Italii, za pośrednictwem legatów. Jednakże już w r. 53 nastąpił faktyczny rozpad triumwiratu. P. nawiązał porozumienie z partią senacką, został w r. 52 consul sine collega i przeprowadził ustawy niekorzystne dla Cezara. W następnym roku już jawnie stanął po stronie wrogów Cezara, co doprowadziło do wojny domowej. Kiedy Cezar wkroczył do Italii, P. którego główne siły znajdowały się w Hiszpanii, uciekt wraz z większością senatorów do Grecji. W r. 48

początkowo odniósł kilka sukcesów pod Dyrra-chium, wkrótce jednak w decydującej bitwie pod Farsalos poniósł całkowitą klęskę i ratował się ucieczką z pola walki. Początkowo ukrywał się na Lesbos, potem uciekł do Egiptu, gdzie został zamordowany z rozkazu doradców młodocianego króla Ptolemeusza. Jako polityk P. był zasadniczo zwolennikiem optymatów. Rozpoczął karierę jako sullańczyk, skończył pozornie jako obrońca republiki, taką też sławę zyskał sobie po śmierci. W rzeczywistości dążył do jedynowładztwa podobnie jak Cezar, a orientację polityczną zmieniał kilkakrotnie, zależnie od własnych korzyści. 9. -P. Sextus Magnus (75-35 p.n.e.) wódz rzymski, syn poprzedniego. Walczył od młodych lat pod dowództwem ojca, był świadkiem jego śmierci w Egipcie, uciekł początkowo na Cypr, potem do Afryki. Po klęsce pod Thapsus uszedł do Hiszpanii, gdzie walczył pod dowództwem brata, Gneusza Pompejusza, następnie - po klęsce pod Mundą - udało mu się ukryć w północnej Hiszpanii. W r. 44 Antoniusz, idąc na ustępstwa wobec arystokracji senatorskiej, przeprowadził w senacie uchwałę gwarantującą Sekstusowi bezpieczeństwo i zwracającą mu majątek. W r. 43, kiedy triumwirowie dokonywali proskrypcji, Sekstus opanował na czele floty i znacznego wojska Sycylię, skąd pustoszył wybrzeża Italii i odcinał za pomocą floty dowóz zboża z prowincji. Po klęsce Brutusa i Kassjusza pod Filippi był ostatnim z wodzów stronnictwa senatorskiego. W r. 40 wszedł na krótko w porozumienie z Antoniuszem przeciw Oktawianowi. Po pogodzeniu się Antoniusza z Oktawianem Sekstus P. nadal zwalczał wszystkich trzech triumwirów. Uciekali do niego arystokraci, a także niewolnicy, których przyjmował do armii. W r. 39 triumwirowie zawarli z nim w Puteoli ugodę, na mocy której został wodzem naczelnym wszystkich sił morskich, otrzymał we władanie Sycylię, Sardynię oraz Peloponez. Ugoda była nietrwała: P. nadal przyjmował zbiegłych niewolników, jednocześnie traktował despotycznie senatorów ze swego obozu, wskutek czego większość z

nich wróciła po ugodzie w Puteoli do Italii. Rozpoczął z nim wojnę Oktawian, jednakże po szeregu niepowodzeń zmuszony był zawrzeć pokój w Tarencie w r. 37. W następnym roku M. Wipsaniusz Agryppa na czele nowej floty zadał P. dwie druzgocące klęski: pod Mylae i pod Naulochos. P. uciekł wówczas do Azji, gdzie w następnym roku

został zamordowany przez stronników Antoniusza.

Pompeiopolis zob. Soloj.

Pompeje (Pompeii) miasto na wybrzeżu Kampanii u ujścia rzeki Sarnus, u stóp Wezuwiusza, municipium rzymskie. Częściowo zniszczone w czasie trzęsienia ziemi w r. 63 n.e., zostało w r. 79 razem z sąsiednimi miastami, Herkula-num i Stabie, zasypane popiołem wulkanicznym podczas wielkiego wybuchu Wezuwiusza. Ślady po zaginionym mieście odkryto dopiero w XVII w;, a właściwe wykopaliska, prowadzone do dnia dzisiejszego, rozpoczęto w XVIII w. Dostarczają one bezcennych materiałów archeologicznych do poznania kultury materialnej, sztuki i architektury.

Pompilius 1. Numa P; drugi z kolei król rzymski (zob. Numa). 1. jeden ze stronników Katyliny. 3. P. Andronikus, gramatyk rzymski syryjskiego pochodzenia, nauczyciel, autor pracy o Annales Enniusza, zatytułowanej Elenchoj. Dzieła jego zaginęły.

Pomponia córka Attyka, żona Marka Wipsa-niusza Agryppy (zob. Wipsaniusz l).

Pomponii rzymski ród plebejski. 1. Marcus Pomponius Matho, prowadził jako konsul w r. 231 p.n.e. wojnę w Sardynii. 2. Marcus P. Matho, edyl w r. 207 p.n.e., w r. 204 pretor Sycylii;

prowadził śledztwo w procesie przeciwko Scypio-nowi, i jego legatowi Pleminiuszowi. 3. Lucius P. Bononiensis, jeden z najwcześniejszych twórców tzw. fabulae atellanae; nie tylko utrwalał na piśmie poszczególne sceny komiczne, lecz także łączył je w pewną całość i wprowadzał do nich wątek mitologiczny. Znamy 65 tytułów jego atellan (I w. p.n.e.). 4. Cnaeus P., jeden z najstarszych mówców rzymskich, zginął w r. 82 p.n.e. 5. Lucius P. Secundus, poeta z I w. n.e., consul suffectus (w r. 44 n.e.) za panowania Klaudiusza, walczył z Chattami; był autorem tragedii, których kilka znamy z tytułów. 6. Quin-tus P. Secundus, consul suffectus w r. 41 n.e>;

po śmierci Kaliguli głosował za przywróceniem republiki, co wywołało nienawiść żołnierzy, przed którą ochronił go cesarz Klaudiusz. 7. P. Labeo, namiestnik Moezji za czasów Tyberiusza;

zagrożony procesem popełnił samobójstwo w r. 34 n.e. 8. Sextus P., znany prawnik z czasów Had-riana i Antonina Piusa. Część jego licznych pism z zakresu prawa zachowała się. 9. P. Porphyrio, jeden z najwcześniejszych komentatorów Horacego, żył w latach 200-250 n.e. 10. Titus P.

Mela, autor (zachowanego) dzieła geograficznego De chorographia (w 3 księgach); dzieło to, napisane w okresie panowania Kaliguli i Klaudiusza (r. 37-54 n.e.), stanowi krytyczne kompendium całej ówczesnej wiedzy z dziedziny geografii. 11. Sextus P., wybitny

prawnik rzymski z czasów Hadriana i Antonina .Piusa (ok. połowy II w.), autor wielu dzieł obejmujących ogółem ponad 300 ksiąg. Z prac jego, które znane są tylko z fragmentów zachowanych w Digestach, należy wymienić trzy obszerne komentarze do dzieł wcześniejszych prawników rzymskich (ad Sabinum; ad Q. Mucium; ad Plautium, wzgl. ex Plautio), komentarz do edyk-tu pretorskiego (ad edictum), krótką historię jurysprudencji rzymskiej i jednocześnie wstęp do nauki prawa (Enchiridium) oraz dwa obszerne zbiory materiałów kazuistycznych (Epistulae i Variae lectiones). 12. Titus P. Atticus zob. Atticus.

Pomptinae paludes zob. Pomptyjskie Bagna.

Pomptyjskie Bagna (łac. Pomptinae paludes) nazwa bagnistej równiny na wybrzeżu Lacjum, pomiędzy Velitrae i Tarracina. W r. 312 p.n.e. cenzor Appiusz Klaudiusz, budując via Appia, starał się osuszyć te tereny, jednakże wysiłki jego, podobnie jak i późniejsze starania Augusta, nie doprowadziły do całkowitego odwodnienia bagien.

pondera zob. odważniki.

pons zob. mosty.

Pont (gr. Póntos, łac. Pontus) kraj w północno--wschodniej części Azji Mn., u wybrzeży Morza Czarnego. Na początku IV w. p.n.e. satrapa perski Ariobarzanes I utworzył w P. królestwo. Największy rozkwit królestwa P. przypada na panowanie Mitrydatesa VI (120-63 p.n.e.), który przez wiele lat prowadził wojny z Rzymem. W r. 64 n.e. P. stał się prowincją rzymską.

pontifex łac. członek kolegium kapłańskiego, które początkowo towarzyszyło najwyższemu urzędnikowi w czasie pełnienia funkcji sakralnych, a następnie przewodniczyło kultowi państwowemu. Siedzibą p. była Regia. Początkowo było ich 3, później stopniowo powiększano tę liczbę, aż do 16 za czasów Cezara. Od Iex Ogul-nia (r. 300 p.n.e.) połowa kolegium musiała się rekrutować spośród rodów plebejskich. Na czele kolegium p. stał Pontifex Maximus, początkowo prawdopodobnie mianowany przez króla lub wybierany przez innych p. Następnie (przed r. 212 p.n.e., dokładna data nie jest znana) był

on wybierany na komicjach trybusowych przez 17 tribus wyznaczonych przez losowanie. W okresie cesarstwa funkcję tę zawsze pełnił cesarz, dopiero w r. 375 Gracjan odmówił noszenia tego tytułu jako pogańskiego.

Pontinius (Caius P.) oficer w stopniu legata w wojsku Krassusa w wojnie z niewolnikami w r. 71 p.n.e.; po złożeniu urzędu pretora, który piastował w r. 71, brał udział w wojnach z Allobrogami jako propretor; towarzyszył Cy-ceronowi jako legat do Cylicji.

Pontfos z Aten, jeden z rzeźbiarzy neoattyków pracujących w Rzymie w I w. n.e. Sygnatura jego zachowana na bazie marmurowej z dekoracją reliefową, znajdującej się obecnie w muzeum Palazzo Conservatori w Rzymie.

Pontius architekt rzymski działający w okresie Augusta, zatrudniony przy -ustawianiu jednego z dwóch obelisków przed świątynią Cezara w Aleksandrii. Sygnatura znajduje się na krabie służącym za bazę obelisku.

Pontos 1. zob. font. 2. P. Euksejnos (łac. Pontus Euxinus) dosł. "Morze Gościnne", eufemiczna nazwa Morza Czarnego.

Pontus Euxinus zob. Pontos 2.

popina tac. szynk, garkuchnia, jadłodajnia w Rzymie. Czynne były całą dobę i pozostawały pod nadzorem edylów, korzystali z nich ludzie z najniższych klas społecznych i niewolnicy.

Popławski Mieczysław (1893-1946) profesor filologii klasycznej na Katolickim Uniwersytecie w Lublinie od r. 1928. Zajmował się w swoich badaniach naukowych problemami literatury rzymskiej (Cezar, Salustiusz, Wergiliusz, Cyceron, Horacy i in.) oraz religioznawstwa i prawa antycznego.

popularowie (łac. populares) postępowe stron-nistwo zwolenników reformy rolnej i odrodzenia włościaństwa. Powstało w okresie działalności braci Grakchów, którzy prowadzili w latach 133-121 zacięte walki ze stronnictwem opty-matów. Siła stronnictwa p. przejawiała się również w kilkakrotnym wyborze Mariusza na konsula. Dyktatura Sulli oznaczała zwycięstwo optymatów nad p. Wbrew jednak nadziejom Sulli, który sądził, iż obdarzył państwo rzymskie trwałym ustrojem, partia p. ponownie się wzmocniła, zwłaszcza gdy na jej czele stanął Gajusz Juliusz Cezar, uważający się za politycznego spadkobiercę Grakchów i Mariusza. Zob. opty-maci.

Populonia nadmorskie miasto w Etrurii, przy

via Autelia, zniszczone przez Sullę w czasie wojen domowych.

Porcii rzymski ród plebejski, w czasach republiki dzielił się na gałęzie z przydomkami Ca f o i Lictnus. - Catones: 1. Lucius Porcius Cato, trybun ludowy w r. 100 p.n.e., przeciwnik Satumina; jako pretor w czasie wojny ze sprzymierzeńcami pokonał Etrusków. Zginął w bitwie z Marsami nad jeziorem Fucinus. 2. Marcus P. Cato, zw. Censorinus albo Maior (234-149), wybitny rzymski mąż stanu i mówca, znany i ceniony również jako pisarz. Był najwybitniejszym i najbardziej typowym wyrazicielem rzymskich idei konserwatywnych w pierwszej połowie II w. p.n.e., fanatycznym zwolennikiem starorzymskiej prostoty obyczajów, wrogiem kultury. greckiej i jej zwolenników. Urodził się w Tus-culum, w rodzinie plebejskiej. Od r. 217 brał udział w wojnie z Hannibalem, początkowo pod dowództwem Pabiusa Maksimusa; od r. 204 jako kwestor pod dowództwem Scypiona Afrykańskiego walczył na Sycylii i w Afryce. W r. 199 był edylem plebejskim, w r. 198 jako pretor zawiadywał Sardynią, przy czym odznaczył się jako sumienny administrator, wróg nadużyć i zdzierstwa. W r. 195 jako konsul wygłosił m.in. mowę za utrzymaniem lex Oppia, zakazującej kobietom wystawności w szatach i klejnotach, a także jeżdżenia powozami po mieście. W r. 194 jako prokonsul stłumił bunt w Hiszpanii, ale zdobył sobie uznanie za sprawiedliwe rządy. W r. 191 brał udział pod dowództwem Scypionów w wojnie syryjskiej, w czasie której się odznaczył. Po powrocie oskarżał Scypionów o nadużycia. W r. 195 osiągnął urząd cenzora, o który się już od dłuższego czasu starał. Na stanowisku tym występował ostro przeciw zdzier-stwom, skreślał poszczególne osoby z listy senatorów nie tylko za rzeczywiste nadużycia gospodarcze, ale także za wykroczenia przeciw surowości obyczajów, nałożył wysokie podatki na artykuły zbytku, szczególnie kobiecego. Po cenzurze ograniczył się do działalności w senacie i w sądach, w których występował bardzo często zarówno jako oskarżyciel, jak i oskarżony. W senacie szczególnie często występował przeciw zbytkowi, przeciw wpływom kultury greckiej (m.in. postarał się o uwolnienie i odesłanie do Grecji greckich zakładników, obawiając się, by nie wywarli zgubnego wpływu na młodzież rzymską) oraz przeciw Kartaginie, której zburzenia stale się domagał (słynne: ceterum censeo

Cwthaginem delendam esse). Zmarł w r. 149, na dwa lata przed zburzeniem Kartaginy. Z pism jego zachowała się tylko rozprawa o rolnictwie (De agricultura), która jest jednocześnie pierwszym zabytkiem prozy w literaturze rzymskiej. Podaje tu autor rady dotyczące pracy na roli, a także wskazówki lekarskie, kulinarne, liczne sposoby zamawiania i czarów. Występuje jako zwolennik intensywnej gospodarki rolnej, opartej na maksymalnym wyzysku pracy niewolniczej, ściśle powiązanej z rynkiem. Dzieło jest odbiciem odbywającego się w tym czasie w Italii procesu kapitalizacji rolnictwa. Drobne fragmenty zachowały się z encyklopedycznego dzieła, które nosiło prawdopodobnie tytuł Praecepta ad filium (Rady dla syna). Zebrać chciał tutaj Katon całokształt dotychczasowej wiedzy, głównie z dziedziny retoryki, medycyny, agronomii, prawdopodobnie także sztuki wojennej i prawa. Również tylko fragmenty pozostały z dzieła historycznego Katona, które miało się składać z siedmiu ksiąg. Nie zostało dotychczas ustalone, czy przekazany przez tradycję tytuł Origines (Początki) odnosił się do całego dzieła, czy też do pierwszych trzech ksiąg, które odpowiadają mu treścią.. W opisywaniu wypadków Katon pierwszy zerwał z układem rocznikarskim, pierwszy też pisał historię po łacinie. Pierwsze trzy księgi zawierały opis powstania miast italskich, pozostałe cztery - dzieje wojen toczonych przez Rzym aż do r. 149. Katon był pierwszym Rzymianinem, który ogłaszał w większej ilości swoje mowy. Cyceron znał ich 150. Zachowały się drobne fragmenty z osiemdziesięciu, obejmujących okres od r. 195 do roku śmierci Katona - 149. 3. Marcus P. Cato, zw. Minor lub Uticensis (95-46 p.n.e.), polityk i filozof rzymski, jeden z głównych przywódców partii senackiej, nieprzejednany zwolennik ustroju republikańskiego. W r. 72 walczył z powstańcami Spartakusa, w r. 67 był trybunem wojskowym w Macedonii. W 65 był kwestorem, popierał stanowisko Cy-cerona w sprawie Katyliny, głosował za wyrokiem śmierci dla wszystkich spiskowców, czemu sprzeciwiał się Cezar. W r. 62 oskarżał o przekupstwo Licyniusza Murenę (którego bronił Cyeeron). W r. 58 został wysłany na Cypr przez partię Cezara. Po powrocie w r. 56 zwalczał ze wszystkich sił triumwirat. Również jako pretor w r. 54 w dalszy ciągu walczył z obozem ceza-riańskim. W r. 49 stanął po stronie Pompejusza. Powierzono mu obronę Sycylii, nie potrafił jednak utrzymać wyspy i zbiegł do Pompejusza, z którym połączył się pod Dyrrachium. Pod Farsalos nie walczył. Po klęsce Pompejusza uciekł do Afryki, gdzie powierzono mu obronę miasta Utyki. Po klęsce pompejańczyków pod Thapsus, nie chcąc być świadkiem upadku republiki, popełnił w Utyce (stąd przydomek) samobójstwo. Jako filozof był zwolennikiem stoików, w poglądach swoich był jednak dość ograniczony. Podobnie ograniczony i krótkowzroczny był w swoim bezkrytycznym uwielbieniu dla skazanego już nieuchronnie na zagładę ustroju republikańskiego. - Licini: 4. Lucius P. Licinus, edyl plebejski w r. 210 i pretor w r. 207, zarządzał prowincją Gallia Cisalpina. 5. Lucius P. Licinus jako pretor w r. 193 zarządzał Sardynią, w czasie konsulatu w r. 184 prowadził wojnę z Ligurami. 6. P. Licinus, poeta rzymski żyjący przypuszczalnie pod koniec II w. p.n.e. - Inni:

7. Marcus P. Latro, znany retor w czasach Augusta, pochodził z Hiszpanii, był przyjacielem starszego Seneki. Jego szkoła cieszyła się wielkim powodzeniem, m.in. jej uczniem był Owidiusz.

Porfiriusz (Porfyrios) ur. w r. 233 lub 232 n.e. w Tyrze, początkowo uczeń Longina, później Plotyna. Po Plotynie najwybitniejszy przedstawiciel neoplatonizmu, jeden z ostatnich uczonych. starożytności. Po śmierci Plotyna wykładał w Rzymie jego filozofię, objaśniał pisma Platona i Arystotelesa. Uporządkował i wydał pisma Plotyna. Umarł, mając lat 70, w r. 304. Najsławniejszym jego uczniem był Jamblichos. Do najważniejszych pism P. należą: Życie Pitagorasa (dzieło niedokończone), O życiu, działalności i pismach Platyna, Sentencje i aforyzmy, O powstrzymywaniu się od spożywania zwierząt, Scholia do Homera, Objaśnienie Odysei, Do Marceli!, Ęomentarze do "Kategorii" Arystotelesa. Zajmował się także gramatyką, retoryką, geometrią, arytmetyką i muzyką. Nie pretendował do stworzenia samodzielnej filozofii, był-jedynie komentatorem i egzegetą. Obdarzony ścisłym umysłem, usiłował nauce Plotyna nadać wyraz jaśniejszy i prostszy. Był przeciwnikiem chrześcijaństwa, toteż filozofowie chrześcijańscy odnosili się do P. niechętnie, choć podziwiali jego erudycję.

Porfyrion mit. jeden z gigantów, zabity przez Heraklesa podczas walki gigantów z bogami olimpijskimi.

Porfyrios zob. Porfiriuss.

Porinos architekt ateński działający w okre

-m oSaf &IJOZO[IJ[•i{JD){zbiMoqo Q 'aiMsmS o 'ifatii^a/b o 'i{W{OU3 o '.'•Y•</" fposoz ipapizp A BIABUIO &5[i3o3Bpad i &5(i(ł3 'b^oJfJ 'f Sis afnui

-fez n/(f»y o f>inw muszpoMwd^ 3Ą\ •Aopo.ren q3nilsAzsA n far 9nreAOdS}s<!A mXi o •BUI y&zs

-PBIAS 'auozpOJA moizpn(isaf nSipJ eąszJiod •,f AOpB[8od 8AV •(uioMpSui-uioJozo[iJ afnsidKzid psoypni dSisod A[B3 aizp8 'H/OZO/I/ op o;3ya

-OZ - sf^iida^io^) Aim(n3[!UO}siq '(fzsnp o) n§o[oq3Xsd 'n3oi03t i ifeC '(amoaao o) "JB.tS

-oa8 '(tn8oit>M9i3f\['UMMiaui fMj) q3Aiz3i8o(OJ

-osiam ipiABfz '(apaiMsi/sazsM o - nuiso^ paj)

II30IOOIS031 OUłWOJBZ Ąi(Z3^0p OSsC BpIZQ 'Mp?

-fel3od oSaC if33(nJisao3i3J 3-Bnos(op •BIIZOUI 9ws^s

-pod fai •BU i A9JO»nB 39J3ZS o33iu •Ba Sus afnpM

-od i łswuołw af BzoBiAzJd 'Ąu3iu3wJ anzoi(

-aiu 05[i^» Sis ^jBAvoqoBz •J- msid z '^sopfBired ^azon 'iuip[sno}'E[d miEtuaniap (i3B3oqzA\ fe')(oiois &uAii')[op Aippt 'fs;5[3iois Ąosizg fainp3J§; pp

-weispazJd Azsfam»iqAttfen 'lyaJg JOZO[IJ i Xa

-ozon 3;ssi3»oisAiv ()d ^aaoJłsq39zsA faizp.reąfBti '(•a-n-d OS-SEI 'y) lamady z •f •\ soinoptasoJ •U9zfo^ '.tunisaoJ -qoz Bmoptasoj

•BdAzn Epizp wd03('^u;3lS^BJ^łB^ uinazn]^ A\ Bqzazł isaf BzsfaiuzBA

-feu •(/ M98fesod ipAiiBMOlpBZ POJS^ •^nsos i {9A 'uiJlap '903(:Ąitq nui auooSiAsod "nuBiz alusisSzJi yBMOpOAOd ZBJO 5zinq pBzspn (8901 ui^m 'qteEf9fl i<q •d iua»nqAiłV 'aozoazJ i ai')[SJom AlOMł i c^tS9q ai^sAzsA ĄeSalpod za} niuaf ;M9dSi(A\{od i dsA<v '^su 'ZJOBI BOpBiM 'Bsnaz ł^-iq 'i8^ ! 'esoBOJ-a u^s •;»i« uoptasoj •asbmuu 'qoz 'iMouop

-i9so<i Aioo5;M?od \^\ 'BnizoKłs AAO(od op trap

-tuS Aw.o(od po sa.r)[0 Ea A)fefBpBdAzJd uni(syaiB nzrópuatBSi A ofeisanu (u^apfaso/ •J3) uospraso^ •a/.;^0(f vo{S •qoz Aqsa 3[AHOd

•a-U •M n Z •rf SBZ3

-ipi(lop XuBuzaiu i(JAui[Bd psizo fampoq3Bz A qi0->[po BUZ3;3oio3q3re •Bfsiui Bi[S[od 6sgi •J AY

-a-u'd /,^ •J od BłsnSny zazJd o8aueAopnqz 3vi.\vi3Q snaiiM^ KluamSeJJ ain^par "ais ĄBMO^O

-BZ (qaAiui i 3VWtxoy{ snsitWf 'aoi\rt wsi)

-.toj 'tadiu0({ snsifMJ •du) nniAz-g amaJa) Bn

-d npiM z 'Mpzsmiung npOJ A05[aopa ip9Mp zazid •a-u-d L61 •J A ;(ireAopnqz (Btsoz ann

-AZ^[A\ •rf UIBU ^UBUZ AzSiBlSCBts[•q3I:>lsAZJBMOł

yfsjiods t i(azpBq3azJd aosfaiiu (iMonBtS ISBIUI

-OIBU raiuzod 'At\oipuBq Jap[B.reip OA05[}Bzood a5iA\ itiiul '3Aoda[?[s wuazazsanuod JBJBIABZ 'iuiBq

-ZOZJ i lurefpiMOlBm ;(uoiqopzo •ani^BiMS zpBq połSo zazid ulĄafBz luasuizpaizp ui/tuzJłauAaA z

-5(oqoJO»z3 Ki3ia5(iuBZ 0} (i(q ApaiiiaiM •oois fai5[

-3aJ8 (BpBfttodpo ninazopz tiiAi[o3o AV 'q3Bp q3A)BfBJa!daYi imm[0i(iuiBp5zi Buio-)i[i5(qn(m^apar Xuozooio 'BiBi(0»sOJd amBid Ba ?(anitpnq (aii[Suii(ZJ azJn}5[atiq3JB A (SHMIWS •OB() sjĄJOd

•mfti A maz9np(z o3 OUBIMBIS

-pazJj -BiadJals /,i ouozpoq3qo 'mfouni.ioJ •MZ» 'o3af oi3i»§; •i;iso A nuod op •B}Saiq BSoJp o3aJ9fS[po 'snpi[qns snod KzJd sis B(BA\OP

-fBUZ O3af BtUi(lBIA§; -lOJAOd A<VI[S5Z3ZS SBUpar

-i(A 3B3q3 'B-)[SJOUI BZOJpOd pBZ.ld 03 OOefA/iz/^

-uianoaifB[B(i mi->[3aJ3 z ^nBA05[iJXiaapi iasnuBi B3oq araaisais[o anni ainqopodopAB.[d 'Aouod Az3nni(a;do qanp nBiuiXz^ n •iw (i3[SJOui uod sniwd po snuum-ioj 'snuuini^of oq(B) snuntJOJ

-nin^zn o3an(BAXid AioioipazJd X(Kq auoiuiOA\z

-rf PO 'AOJBAOl pSOtJBA :)S3Z3 BUISO BjISOUAA

-d BAISJBS33 n?[(Xq3S n •nqJB5[S Op IpAiCTBjdA

uins po łaaooJd Xuo[sar)(o i(BJ3;qod KzJO}5[

'SaJO)OMSO^f •AZ q3^AOA}S[IBd AZSniIBUOf35[UnJ

zazJd q3B3SJ5[o q3Xa[o3az3zsod A AuoiABziaizp

(Ą 3(3tBpOd BAłSIBS33 8ISM:>[0 Ą\ '3!q31S BI? AlBjdO 3A05[łBpOp UlX» KZJd lIBJ8iqOd '{UOlMd S9Mf3tlpU03 •AZ» 'ĄOdsaZ A 5lS II^ZOB} fcJ011[

'A9tiA?[a zazjd 3noiA'BZJ8izp 0(Aq •d ;i(i[qnd3ł ais

-3-0(0 f^ •3I5[SJOai •rf 3Z')(Bt 0(i(q q3XAOpBI ZOOJd

-KAOtsom (g 'BISBIUI z 3izpzaKA qn[alzpzafA

AZJd ^A03[IB30J (Z ;q3i(AO-S[»BpOd ifOUlMOJd

Ot z faupaf niirez9BJ5[azJd Azid ituzsiuBJg :ip»i3pod (i : iu[iiJO»KJ3» o3ano(saJ'i[0 muBzo

-BJ5[3ZJd Azid izpn[po i A9.reAOi n»JodsuBJi po amiXz>j[A itiioo-Bjd 3(3»Bpod -3Vf uinuo)Jod

••>[i(l.iod •qoz snapJod •ouasMj •qoz euuasJOJ

•ulOluar

-3^ 3UBJqBz XaaTOi (p9JAz i •f zazJd SUBA

-oislitpod ii[unJBA auAad aa 915 (izpo3z 3(Bup3f uiXz^[!Aoi[iapB{}iBz aefBppo 'fo^od uiautóz^[z (JBABZ i (t mny^ '^ uiwoff •qoz) aBiin^z'g

BAIS5UI 33qOA 3(BUp9f (ldB}Sn 'UIOZSniniA5[JBJ,

uii(uozpSdi(A UOJI ;>p9.iAi(zJd 3Bfn(isn 'uiaui

-XZ^ Z XHf0.ł\ {IZpBAOJd '••8'a-d •A IĄ 33IU05(

pod (Mnisniy •qoz) mnfznc^ apsanu A KoBf

-nuBd 'mnJig \oi^ (puuaswj 3Z5[Bi) BiiasJOj

•zsnulfwf •qoz •^ 'snumioi(SQ

-qoz •(f snuolfoldo sm^qnj •J. snu^qdJOJ

•g nuodtuoj •qoz oiJ^qdJOj •a-u-d 9^g •J A masadsBpłtH pau •/^ BJpuas

-5[3[V zazJd Aioz5pi(AZ i5[sKpai IOJ}[SOJOJ

•BttBUpBH BZ BUOZ3UO-i[n 'q3^n

-3)V A o33p[s(idaii[o asnaz IUĄBIAS &AOpnq

(BZOOdZOi BZStUAtUl;;^ 3^\ •AOpKłBJtSi(Z(d 8IS

zwać można monizmem dynamicznym albo słuszniej witalizmem. Wszechświat przeniknięty jest duchem, który u P. jest sita schodzącą stopniowo, z praźródla poprzez kosmos i .rozum mędrca, aż do najniższych istot, a nawet do elementów, i tu objawia się jako siła życiowa. P. tchnął w stoicyzm nowe życie, włączając do filozofii zdobycze fizyki, astronomii, meteorologii, geografii, etnologii, matematyki, geometrii, biologii i medycyny. Zajmował się też historią i w dziele Historia objął lata 145/4-86 p.n.e., kontynuując pracę Polibiusza. Podobnie jak Polibiusz wyznaje pogląd, że Rzym od chwili pokonania Kartaginy stacza się do upadku na skutek demoralizacji sfer przodujących, która doprowadziła do kryzysu socjalnego i wojen domowych. Jako zwolennik arystokracji stronniczo przedstawia wszelkie ruchy reformistyczne. Pisał stylem żywym, dowcipnym, niekiedy sarkastycznym. Wpływ P. był ogromny. Był on bowiem przełomową postacią w dziejach późnogreckiej myśli naukowej i filozoficznej. Pod jego wpływem pozostawali:

Cyceron, Warron, Seneka, Pliniusz Starszy, św. Augustyn, spośród Greków Strabon, Diodor, Plutarch, Orygenes i in. aż po literaturę późno-bizantyńską. 2. P. z Olbii, historyk grecki z II w. P.n.e., autor książki Perl tes Tyrikes kalumenes chwas (O tzw. krainie naddniestrzanskiej). Napisał też Attikdj historia/ (Historie attyckie), Libikd (Rzeczy libijskie) w XI księgach oraz Per f Perseos (Dzieje Perseusza, współczesnego króla macedońskiego). Z dziel P. zachowały się jedynie fragmenty.

Posejnos rzeźbiarz grecki sygnowany na bazie posągu znalezionej w Erytrei.

Poses znany jedynie z napisu komediopisarz z I w. p.n.e., Ateńczyk, syn Aristiona, zwycięzca na Serapiejach w Tanagrze.

Posidippos 1. jeden z sześciu wymienionych przez Anonima komediopisarzy z okresu nowej komedii, urodzony ok. r. 315 p.n.e. w Kassan-drei (w Macedonii). Działał w drugiej połowie IIIw. p.n.e., napisał około 40 utworów, z których zachowały się nieliczne fragmenty (m.in. żywa charakterystyka kucharza) i 17 tytułów. Na podstawie tych fragmentów trudno bliżej określić charakter jego twórczości. Dawniej przypuszczano (Ladewig, Ribbeck), że Plaut wzorował się na nim w komedii Menechmi i Aulularia (zdania przeciwnego jest Przychocki). 2. poeta-epigramatyk, utalentowany uczeń i naśladowca Asklepiadesa z Samos, pochodził z Pel-

li, prawdopodobnie studiował filozofię stoicką w Atenach, działał zaś w Aleksandrii (ok. r. 270 p.n.e.), pisząc epigramy różnej treści. Niektóre z nich świadczą o wrażliwości poety na piękno plastyczne (np. epigram zawierający opis kamei lub pochwałę posągu Aleksandra W. dłuta Liz^ppa). Pewną refleksję filozoficzną można dostrzec w dialogu na temat alegorycznej rzeźby Lizyppa przedstawiającej Kajrosa (gr. kajrós - stosowna chwila) oraz w epigramach o treści sympotycznej i erotycznej. Wpływ Safony uwidacznia się w epigramie Nagrobek Dorichy, egipskiej kurtyzany. Epigramy miłosne przypominają bardzo twórczość Asklepiadesa.

Posidonia zob. Paestum.

posiłki zob. auxilia.

Possis rzeźbiarz grecki działający w I w. n.e., wymieniony przez Pliniusza Starszego jako doskonały naśladowca rzeczywistości.

Postumus zob. Vibii 5.

Potamon z Aleksandrii, sceptyk z I w. p.n.e., epigon ze szkoły Antiochosa z Askalonu. Utrzymywał kierunek sceptyczny w Aleksandrii. Jego uczniem był Heraklejdes, nauczyciel Ajnesidemosa z Knossos (zob. Ajnesidemas 2), odnowiciela sceptyzmu w I w. p.n.e.

Potejdaja zob. Potideja.

Pothos (gr. póthos pragnienie, pożądanie) mit. personifikacja miłosnego pożądania; razem z Erosem, Himerosem i Charytami należał do orszaku Afrodyty.

Potidaja zob. Potideja.

Potideja (gr. Potźjdaja, Pottdaja, iac. Potidaea) miasto w Macedonii na półwyspie Pallene, kolonia Koryntu, po wojnach perskich członek ateńskiego Związku Morskiego. Bunt P. przeciwko Atenom w r. 432 p.n.e. stał się jednym z powodów wojny peloponeskiej. W r. 429 p.n.e. P. została zdobyta przez Ateńczyków po z górą dwuletnim oblężeniu. W r. 356 p.n.e. została zdobyta i zniszczona przez Filipa Macedońskiego.

Pozydoniusz zob. Posejdonios.

Praeconinus zob. Aelii l.

praefectus (łac., od praeficere - stać na czele, kierować kimś) stojący na czele urzędu, kierujący jakimś urzędem. W Rzymie na czele szeregu urzędów stali kierownicy zwani praefecti. Tak np. na czele urzędu, którego zadaniem było zaopatrywanie Rzymu w zboże, stał p. annonae, rozdawnictwa zboża dokonywał znów p. frumenti dandi, sprawami alimentów pomiędzy rodzicami

i dziećmi zajmował się J?, alimentom/n', aerarium populi Romani zarządzał p. aerarii Saturnii, aerarium militare zarządzał p. aerarii militaris itd. Największe znaczenie miało stanowisko p. urbis. Już w czasach królewskich pod nieobecność króla sprawował on władzę w mieście. Także we wczesnej republice na wypadek nieobecności konsulów ustanawiano p. urbis. Od czasu kreowania stanowiska praetoris urbani urząd p. urbis zanika i dopiero August, nawiązując do tradycji republikańskich,' począł na wypadek swej nieobecności w Rzymie powierzać zastępstwo prefektowi. Tyberiusz poszedł jeszcze dalej i przekształcił prefekturę w urząd stały, powierzając mu różne funkcje administracyjne i jurysdykcję karną w pewnych okolicznościach. Za Septymiu-sza Sewera kompetencje p. urbis wzrosły, w tym czasie bowiem uzyskał pełnienie władzy administracyjnej nad miastem i okolicą oraz stałą jurysdykcję w sprawach karnych. Równie ważna ' była prefektura w Egipcie. P. Aegypti lub Aegypti et Alexandreae, mianowany i odwoływany przez cesarza, miał pełnię władzy administracyjnej i kompetencję jurysdykcyjną do spraw karnych i cywilnych.

Praeneste (gr. Prajnestos) dziś Palestrina; jedno z najstarszych miast Lacjum, położone na południo-wschód od Rzymu; wg legend założone przez Prajnestosa, wnuka Odyseusza. Jak podaje Liwiusz, w V wieku p.n.e. P. znajdowało się w sojuszu z Rzymem, jednak w czasie inwazji Galów w r. 390 p.n.e. opowiedziało się po stronie tych ostatnich. P. było w starożytności modną miejscowością wypoczynkową, często odwiedzaną przez bogatych

Rzymian. Znane było również z powodu znajdującej się tam świątyni Fortuny z wyrocznią, tzw. Praenestinae Sortes. Zachowały się ruiny obwarowań i kilku budowli.

praenomen zob. nomen.

praeteritio łac. (gr. pardlejpsis pozorne pominięcie) figura retoryczna powstająca wówczas, gdy mówca oświadcza, że jakąś rzecz pominie, a przez to samo zwraca na nią uwagę, np. non. sum praedicaturus, Quirites, ąuantas Ule res'domi militiaegue, terra marigue, guanta felicitate ges-serit (Cyceron, De imperia Pompei 48); nie chcę mówić, Kwiryci, ile rzeczy ów mąż w czasie pokoju i wojny na lądzie i na morzu, i z jaką pomyślnością dokonał.

praetexta (praetextata) fabuła zob. fabula.

Praetestatus Ateius zob. A ten 3.

praetor zob. pretor.

praetoriani zob. pretorianie.

praetoriuni łac. pomieszczenie dla dowódcy wojskowej jednostki rzymskiej stacjonującej w obozie. W okresie republiki był to przeważnie namiot, za czasów cesarstwa - w wypadku przebywania oddziału w jednym miejscu przez czas dłuższy - okazały budynek. P. znajdowało się w centrum obszaru zajętego pod obóz i frontem było zwrócone na wschód. Oprócz pomieszczenia dowódcy znajdowały się tu: magazyn broni (armamentariuni) oraz kasa oddziału (aerarium). Przechowywano tu także signa wojskowe.

Praksagoras z Kos, współczesny Arystotelesowi sławny lekarz grecki, nauczyciel Herofilosa z Chałkedonu. Z dzieł jego zachowały się (u Galenosa, Caeliusa Aurelianusa i in.) jedynie nieliczne fragmenty i tytuły.

Praksifanes 1. P. z Mityleny (ok. 340-250 p.n.e.), osiadły potem na Rodos, filozof ze szkoły perypatetyckiej, uczeń i przyjaciel Teofrasta, scholarcha szkoły po Lykonie. Według Klemensa Aleksandryjskiego miał dać podwaliny naukowej gramatyki. Z prac jego zachowane drobne fragmenty. 2. nauczyciel Epikura.

Praksilla z Sikionu, poetka grecka z poł. V w. p.n.e. Twórczość P., obejmująca dytyramby, parójnia i erotyki (tradycja przypisuje jej także 6 zachowanych skoliów, czyli pieśni biesiadnych) wiąże się z miejscowym kultem Dionizosa;

zachowane fragmenty wykazują dorównującą Safonie oryginalność i śmiałość w ujmowaniu mitów oraz bogactwo formy i treści.

praksillejon (gr. PraksUlejon, łac. metrum Pra-xilleum) wiersz o schemacie -'^^-/-^-'>- A^'_'^> \^J-l.'<^v interpretowany jako pentapodia lo-gaedyczna złożona z 3 daktyli i 2 trochejów albo też jako połączenie hemiepe: (l-\-/\^i l.\-/' ^'J-) z Reiźianum, zaczynającym się od dwóch zgłosek krótkich (^"^'-^.iia'), por. Praksilla, fragment 3, 1 (Diehl): o did ton thyridón \\ kalón ••emblepojsa. Diereza, przypadająca w zacytowanym wierszu po zgłosce siódmej, nie zawsze występuje. Nazwa wiersza pochodzi od poetki Praksilli z Sikionu.

Praksiteles zob. Praksyteles.

Praksjas 1. grecki malarz waz czerwonofigu-rowych z połowy V w. p.n.e. 2. P. z Melite, jeden z kamieniarzy pracujących nad fryzem Erechtejonu, wyszczególniony w inskrypcji zawierającej rozliczenie z kosztów tej budowli. 3. P. z Aten w IV w. p.n.e., rzeźbiarz grecki, uczeń Kalamisa. Wg Pauzaniasza wykonał nie

które rzeźby przyczółkowe dla świątyni Apollina w Delfach. 4. rzeźbiarz grecki pochodzenia ateńskiego, działający w IV w. p.n.c., znany z sygnatury na bazie wotywnej złożonej Artemidzie na Delos oraz z inskrypcji znalezionej w Amfiarejonie nad Oropos.

Praksyteles (Praksiteles) 1. rzeźbiarz grecki działający w drugiej poł. V w. p.n.e., dziadek wielkiego rzeźbiarza Praksytelesa. Jemu zapewne należy przypisać autorstwo wymienionych przez Pauzaniasza licznych rzeźb, m.in. woźnicy powożącego czwórką koni (wykonanych przez Ka-lamisa), grupy bóstw eleuzyńskich i in. 2. wielki rzeźbiarz grecki z pierwszej połowy IV w. p.n.e., działający przeważnie w Atenach, wykonujący jednak zamówienia wielu innych miast greckich. Pracował w marmurze i brązie. Tworzył posągi młodzieńczych bóstw, odznaczających się urodą i wdziękiem, przedstawianych w charakterystycznej pozie zwanej kontrapostem, z silnym przegięciem w biodrach i całkowitym oparciem ciężaru ciała' na jednej nodze. W rzeźbie pełnej jest twórcą aktu kobiecego. Do najsłynniejszych jego dzieł należy "Afrodyta z Knidos", której liczne kopie i naśladownictwa znajdują się w wielu muzeach europejskich, "Odpoczywający Satyr" (jedna z kopii w Muzeum Narodowym w Warszawie), "Apollo Sauroktonos" (kopia w Watykanie). "Eros Tespijski" oraz "Hermes z Dionizosem" z Olimpu. 3. rzeźbiarz grecki z I w. p.n.e. znany z sygnatur na bazach posągów dwóch rzymskich urzędników w Egipcie. 4. rzeźbiarz grecki działający w okresie cesarstwa rzymskiego, zapewne w III w. n.e., znany z sygnatury na bazie popiersia brodatego starca, znalezionego w Crest (Francja).

prandium łac. w Rzymie od okresu republiki (III-I w. p.n.e.) drugie śniadanie spożywane po pracy, około południa, między właściwym śniadaniem (ientaculum) a obiadem (cena). Był to prosty i lekki posiłek składający się z chleba, sera i owoców, bez mięsa i wina. Codzienne p. ludności plebejskiej i niewolników składało się z buraków spożywanych na surowo, smażonych lub gotowanych; określano je jako plebeia pran-dia lub fabrorum prandia. Ludność zamożna, prowadząca wystawną kuchnię, spożywała też gotowane potrawy z obiadu z poprzedniego dnia, nierzadko uzupełniając je słoniną, szynką, kawałkami wędzonego łba świńskiego oraz winem. Stołu podczas tego posiłku nie zastawiano.

Pratinas z Fliuntu (na Peloponezie), poeta

grecki z pierwszej poł. V w. p.n.e. Miał pierwszy wprowadzić dramat satyrowy do Aten. W czasie 70 olimpiady (499-496 p.n.e.) konkurował z Chojrilosem i Ajschylosem w agonie tragicznym. Wiemy o jego jednym zwycięstwie. Zachował się tylko jeden fragment u Atenajosa oraz 2 tytuły jego utworów: Palajstaj (Atleci), utwór*nazwany wyraźnie dramatem satyrowym, i Dysmafnaf e Karyattdes (wg Hezychiusza nazwa ta oznacza spartańskie bakchantki), prawdopodobnie dytyramb dramatyczny. Księga Suda przypisuje mu autorstwo 32 dramatów satyrowych i (bezpodstawnie) 18 tragedii.

Prawo dwunastu tablic (łac. leges duodecim tabularum) słynna kodyfikacja prawa rzymskiego opracowana przez komisję złożoną z dziesięciu mężów (decemviri legibus scribundis) w latach 451 -449 p.n.e. Kodeks wyryto na spiżowych tablicach i wystawiono na Forum rzymskim oraz na rynkach i placach wszystkich kolonii rzymskich. Jako pierwszy kodeks prawa rzymskiego stanowił przedmiot badań niezliczonej rzeszy komentatorów rzymskich, a jako najstarszy pomnik prozy rzymskiej był przedmiotem badań filologów jeszcze w starożytności. P.d.t. odzwierciedla stosunki społeczne Rzymu w okresie kształtowania się ustroju niewolniczego, a jednocześnie stanowi kodyfikację będącego

wówczas w mocy prawa obyczajowego. Obejmuje ono normy wchodzące w skład dzisiejszego prawa cywilnego, jak również prawa karnego, państwowego, sakralnego oraz procedury sądowej. W tym czasie niewolnictwo ma jeszcze charakter patriarchalny, władza ojca rodziny jest absolutna, może on np. sprzedać syna w niewolę; obok rozwijającej się własności prywatnej wciąż jeszcze istnieje wspólna własność rodowa, o czym świadczą przepisy dotyczące dziedziczenia. Niezwykle ostre kary stosuje się za naruszenie prawa własności (za świadome podpalenie domu lub stogu zboża kara chłosty i spalenie żywcem; za kradzież w nocy kara śmierci). Kary dla niewolników są ostrzejsze niż dla ludzi wolnych. Przepis zabraniający plebejuszom i patrycjuszom zawierania związków małżeńskich (ius connubii) już w cztery lata po ogłoszeniu p.d.t. został zniesiony przez prawo Kanulejusza (lex Canuleia). Do naszych czasów dotrwały tylko fragmenty tej kodyfikacji przekazane w pismach komentatorów.

prawo skracania jambów zob. jambiczne skró-

praxilleum zob. praksillejon.

pretor (łac. proetor) urząd w starożytnym Rzymie, powstał w r.-367 przez oddzielenie od konsulatu funkcji sądowniczych. Początkowo był •tylko l p., później liczba ich wzrosła do 8 za Sulli, a do 16 za Cezara. Najstarszy z nich, praetor wbanus, załatwiał sprawy sądowe, zastępował nieobecnych konsulów, urządzał Ludi Apollina-res. Praetor peregrinus rozsądzał sprawy między obywatelami i cudzoziemcami, pozostali p. przewodniczyli stałym trybunałom sądów przysięgłych. P. podobnie jak konsulowie prócz władzy urzędniczej (potestas) posiadali władzę wojskową (imperium). Urzędowanie ich trwało l rok, następnie jako propretorowie otrzymywali w zarząd prowincje. Do oznak p. należały sella cu-rulis i toga praetexta, przysługiwało im 2 likto-rów cum fascibus (z rózgami) w Rzymie, a 6 lik-torów cum fascibus et securibus (z rózgami i toporami) na prowincji.

pretorianie (łac. praetoriani) przyboczna gwardia cesarska w Rzymie, składająca się z 9 kohort po 1000 ludzi każda. Od czasu Tyberiusza wszystkie kohorty zajmowały w Rzymie na obóz miejsce przy porta Collina. Dowództwo należało do 2 prefektów (praefecti praetorio). Do służby w kohorcie przyjmowano tylko obywateli rzymskich.

Priam (Priamos) syn Laomedonta i Strymo, ostatni król Troi. Pierwotnie nazywał się Po-darkes. Gdy Herkules zdobył Troję, Podarkes dostał się do niewoli. Wykupiła go siostra jego, Hesione, stąd imię Priamos (gr. priamaj wykupywać). P. był mężem Arisby, następnie Hekuby, ojcem 50 synów i kilkunastu córek. Najbardziej znanymi z nich są: Hektor, Parys, Helenos, Dejfobos, Trojlus, Polites, Kreusa, Laodyka, Poliksena i Kassandra. W wojnie trojańskiej nie brał udziału z powodu podeszłego wieku. Gdy padł najwaleczniejszy z jego synów, Hektor, udał się do obozu Achillesa, aby odebrać jego ciało. Został zabity przez Neoptolemosa, syna Achillesa, gdy Grecy wtargnęli do Troi.

Priap .(Priapos) mit. ityfaliczne bóstwo greckie znane dopiero czasom aleksandryjskim i przyjęte w Rzymie. Głównym miejscem kultu P. było Lampsakos, gdzie składano mu w ofierze osła. Było to bóstwo ogrodów i winnic, a także płodności i urodzaju. Często ustawiano jego posągi w ogrodach dla odstraszenia ptaków i złodziei.

priapea drobne utwory poetyckie, epigramaty o treści obscenicznej, związane z Priapem. Poezję odnoszącą się do Priapa spotykamy już u Greków, p. pisał Eufronios z Chersonezu (III w. p.n.e.). U Rzymian miały one najpierw charakter epigramów. Umieszczone na ścianach świątyń Priapa krótkie, pikantne wierszyki z czasem dostały się do literatury. Zachował się zbiorek 80 takich utworów łacińskich, powstałych prawdopodobnie w czasach Augusta.

priapeia zob. priapea.

priapej (gr. Pridpejon, łac. versus Priapeus) wiersz o schemacie •^iV^.\^\^^\^i_ || ^ o _'. '^"^--'-'.o, czyli połączenie glikoneja z ferekra-tejem. Dwuzgloskowy nagłos (czyli -baza) obydwu części składowych może być wypełniony zgłoskami o dowolnym iloczasie, ale najczęściej jest spondejem (--) lub trochejem (-^'), por. Anakreont, fragment 69, l (Diehl): eristesa men itriu lepili mikron apoklas --L\^\^L^il. \ \^-L\^^iL-. W dramacie greckim mogą w p. występować rozwiązania długich zgłosek i nie zawsze przestrzegana jest diereza, rozdzielająca dwie części składowe. W priapejach Katullusa diereza obowiązuje zawsze, ale czasem zachodzi w niej elizja; por. Katullus 17,4:

ne supinus eat cavaque m palude recumbat _'<^'_

\^^11.^1 L\\L\-^L^J^'1.^1.

Priapos 1. zob. Priap. 2. garncarz grecki z drugiej poł. VI w. p.n.e., sygnowany na wazie w kształcie phalhisa.

Priene miasto jońskie na wybrzeżu Azji Mniejszej w pobliżu ujścia Meandra, na zboczu gór Mykale, zwane pierwotnie Kadme i zamieszkane przez Karyjczyków, a dopiero później przez Greków. W czasach Aleksandra W. uzyskało nowe rozwiązanie urbanistyczne na planie hip-podamejskiej siatki ulic (główna ulica na osi wschód-zachód). W III i II w. p.n.e., licząc ok. 4000 mieszkańców, przeżywało okres największej prosperity handlowej i kulturalnej, stworzyło nawet własną szkołę rzeźbiarską. Należało do związku państw jońskich i posiadało własną flotę. Miasto rodzinne filozofa Biasa. Badania uczonych niemieckich (Wiegand i Schra-der) w latach 1895-1898 odsłoniły całkowity plan miasta, bramy miejskie (z okresu ok. r. 300 p.n.e.), w których stosowano konstrukcję łukową, budowle użyteczności publicznej, świątynie i domy mieszkalne. Do najważniejszych zabytków architektury należą: świątynia Asklepiosa z końca IV w. p.n.e., świątynia Ateny

Polias z ok. r. 335 p.n.e. (ongiś posiadająca kopię z II w. p.n.e. Ateny Parthenos Fidiasza), świątynia Demeter, doskonale zachowany teatr z ok. r. 300 p.n.e. i wreszcie na agorze portyk (stoa) z II w. p.n.e., z bardzo rzadką w architekturze greckiej konstrukcją prawdziwego luku. P. obok Pompei stanowi jedno z najlepiej znanych i przebadanych miast antycznych.

primipilaris (łac., także primipilmius) centurion pierwszego manipułu triariów.

princeps (łac., dosł. pierwszy, najznakomitszy). 1. p. senatus, senator, którego nazwisko cenzorowie wpisali w pierwszej kolejności na listę członków senatu. Konsulowie po zreferowaniu projektów wniosków zapytywali go jako pierwszego o zdanie, przez co mógł wpływać, nieraz decydująco, na przebieg obrad. P. senatus cieszył się wielkim poważaniem

(auctoritas) w senacie' Wybierano nań senatora o nieskazitelnej moralności, często w starszym wieku. Po okresie pięcioletnim (lustruni) można było ponownie przeprowadzić wybór. Kiedy w r. 27 p.n.e. August skupił w swych rękach całą władzę państwową, chętnie korzystał z tytułu p, senatus, w czym naśladowali go jego następcy (zob. pryncypat). 1. p. imentutis, ekwita, którego nazwisko umieszczone zostało przez cenzorów na początku listy członków stanu rycerskiego. W czasach cesarstwa tytuł ten nadawany był jednemu z członków rodziny cesarskiej.

principatus zob. pryncypat.

principes łac. ciężkozbrojni piechurzy w wojsku rzymskim. W szyku manipularnym stawali w drugim szeregu. W legionie było ich 1200, podzielonych na 10 manipułów po 120 żołnierzy. P. uzbrojeni byli w wielką tarczę, miecz, dwa dziryty, spiżowy hełm, nagolennice i napierśnik.

Priscjan (Priscianus) z Cezarei, za Anastazju-sza (491-518) był nauczycielem języka łacińskiego w Konstantynopolu. Najważniejszym jego dziełem była obszerna gramatyka łacińska w 18 księgach, zawierająca liczne i cenne cytaty z autorów starożytnych, niezmiernie poczytna w średniowieczu, dzięki czemu zachowała się w wielu rękopisach. Prócz tego P. dedykował Symmachu-sowi (konsulowi z r. 485, zob.) trzy pisma z zakresu gramatyki i filologii, napisał panegiryk na cześć cesarza Anastazjusza i podręcznik geografii do użytku szkolnego.

Priscus 1. Galhnius P. zob. Marcii 17. 2. zob. Hehidii. 3. zob. Servilii 1. 2.

Priskianos z Lidii neoplatonik ze szkoły ateńskiej Proklosa, napisał komentarz (zachowany) do Teofrastowego Perl ajstheseos (O wyrażeniach zmysłowych). W przekładzie łacińskim z IX w. zachowało się jego pismo Solutione eorum de quibus dubitayit Chosroes, Persarum rex (Rozwiązanie pytań króla perskiego Chosroesa).

Prhernum miasto w Lacjum, należące do federacji Wolsków, wcześnie zdobyte przez Rzymian. Ośrodek handlowy, miasto znane z uprawy wina. Koło P. Cyceron miał posiadłość ziemską. Zachowane ruiny.

Proajresjos (Proaeresius) z Cezarei kappadoc-kiej, żył w latach 276-378 n.e., sofista, uczeń Juliana z Kappadocji t jego następca na katedrze retoryki w Atenach. Przez cesarza Konstan-cjusza został sprowadzony na dwór cesarski.

Probus 1. (Marcus Yalerius P.) z Berytos w Fenicji, wybitny gramatyk i filolog rzymski za czasów Nerona. Sporządził poprawne wydania Lukrecjusza, Wergiliusza i Horacego, Persjusza, a może także Terencjusza. Był również autorem pism gramatycznych, które stały się później podstawą podręczników gramatyki.- 2. rzekomy autor pisma gramatycznego Catholica. W rzeczywistości autorem był gramatyk żyjący za Dioklecjana (III w.), Sacerdos Marius Plotius (zob. Sacerdos). 3. Marcus AureliusP. z Sirmium, niskiego pochodzenia, wyróżnił się w wyprawach wojennych cesarzy Waleriana, Aureliana i Klaudiusza Tacyta. Został cesarzem w r. 276. Położył wielkie zasługi dla gospodarczego wzmocnienia państwa rzymskiego. Zginął zamordowany przez zbuntowanych żołnierzy w r. 282. 4. autor podręcznika gramatyki zw. Ars Yaticana (od kodeksu w Watykanie z VI/VII w.), żyjący znacznie później niż P. l, najwcześniej jednak w IV w.

proca (łac. funda, gr. sfendóne) broń zaczepna w postaci skórzanego rzemienia do rzucania kamieni i kul ołowianych, używana przez lekko-zbrojnych żołnierzy: procarzy (sfendomtaj), ko-pijników (akontistaf) i/łuczników (toksótaj).

procarze (łac. funditores, gr. sfendonetaj) lek-kozbrojni żołnierze walczący za pomocą procy (funda, sfendóne, zob. proca), kamieni i kuł ołowianych. Szczególnie duże znaczenie mieli w wojsku rzymskim jako załoga okrętowa, a także przy oblężeniach miast oraz w walce ze słoniami.

proceleusmatyk (gr. prokeleusmatikós, łac. proceleusmaticus i proceleumaticus) stopa wierszowa składająca się z czterech zgłosek krótkich:

^^^\J , np. legę lach f; calefacit. P. otrzymuje iktus ^^J^^, gdy jest rozwiązaniem anapestu (^J^I-) lub spondeja (-L) występującego w jambach, natomiast '^"^"^(<^', gdy jest rozwiązaniem daktyla (-\^-/) lub spondeja (-'--) występującego w trochejach.

proconsul zob. prokonsul.

Prokulus 1. Sempronius P., rzymski prawnik działający w czasach Tyberiusza; od imienia jego otrzymała nazwę szkoła prawnicza założona przez Antistiusa Labeo (zob. Proculiani). Przedstawiciele tej szkoły wydali wiele prac Prokulusa, z których wyciągi znajdują się w Pandektach (zob.). 2. Titius P. zob. Titius 9. 3. Titus Aeliuś P. z Germanii, dzięki wpływom, jakie miał w wojsku rzymskim, wywołał w r. 280 powstanie przeciwko cesarzowi Probusowi, wezwawszy na pomoc Germanów. Pokonany uciekł do kraju Franków, został jednak przez nich wydany i stracony na rozkaz Probusa.

Prodikos 1. P. z Fokai, poeta epicki, autor eposu Minyas, którego tematem była wyprawa Heraklesa przeciwko Orchomenos i zdobycie miasta. Dzieło nie zachowane, poświadczone tylko przez Pauzaniasza. 2. P. z Keos, grecki sofista w czasach Sokratesa, uczeń Protagorasa. Zajmował się zagadnieniem języka, problemami etycznymi, miał napisać Pochwalę Heraklesa i fforaj (Okresy życia); z tego drugiego być może pochodzi znane opowiadanie o Heraklesie na rozstajnych drogach, mającym do wyboru drogę Cnoty lub drogę Rozkoszy. Pisma P. nie zachowały się.

prodomos zob. pronaos.

proedria (gr. proedria, dosł. pierwsze miejsce) prawo "pierwszego miejsca" w Atenach, upoważniające do zajmowania miejsca w pierwszych rzędach w teatrze. Przysługiwało kapłanom, posłom, przedstawicielom innych miast i zasłużonym obywatelom.

Projtos (łac. Proetus) mit. syn Abasa i Okalei, bliźniaczy brat Akrisiosa. Wypędzony przez brata w sporze o panowanie w Argos zbiegł do Jobatesa, króla w Likii, i pojął za żonę jego córkę Anteję (Stheneboję). Przy pomocy Jobatesa odzyskał królestwo, Akrisios zatrzymał jednak Argos dla siebie, oddając bratu Tiryns. Córki P. (Projtydy): Lysippe, Ifinoe oraz Ifianassa, obłąkane dziewice, krążyły po Peloponezie zarażając swym szaleństwem kobiety argiwskie (zmuszały je do mordowania własnych dzieci). Choroba ich była karą za pogardę dla Dionizosa. Uzdrowił je wieszczek Melampos, który w nagrodę otrzymał dwie trzecie królestwa dla siebie i brata Biasa. Lysippe i Ifianassę pojęli Bias i Melampos za żony, trzecia córka P., Hfinoe, zmarła. P. występuje również w podaniu o Bellerofoncie (zob.).

Projtydy (Projtides) zob. Projtos.

prokeleusmatyk zob. proceleusmatyk.

Proklejdes komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii średniej (IV w. p.n.e.). Utwory jego nie zachowały się.

Prokles 1. mit. jeden z potomków Heraklesa, syn Aristodemosa (zob.), otrzymał wraz ze swym bratem, Eurystenesem, Lacedemon.2. grecki snycerz stempli monet z Sycylii, z końca V w. p.n.e.

Proklos z Konstantynopola (410-485 n.e.), jeden z ostatnich przedstawicieli neoplatonizmu w szkole ateńskiej, długoletni scholarcha Akademii. Uczeń perypatetyka Olimpiodora i matematyka Hierona, później neoplatoników: Syria-na i Plutarcha z Aten. Jako następca Plutarcha, otrzymał przydomek Diadochos ("następca"). Naukę neoplatońską łączył z metafizyką, a nawet z mitologią. Dzięki swej bujnej fantazji rozwinął niebywale teorię hipostaz. Człowiek, wg P., dąży do zjednoczenia z Bogiem, które osiąga poprzez wiarę. To zjednoczenie mistyczne jest celem życia ludzkiego. P. poza filozofią zajmował się różnymi dziedzinami wiedzy: matematyką, astronomią, gramatyką. Pisał wiersze, komentował pisarzy i poetów greckich: Platona, Euklidesa, Hezjoda. Napisał wiele pism (częściowo zachowanych) filozoficznych (wśród nich komentarze i parafrazy dialogów Platona), matematycznych, astronomicznych (zachowane w wersji łacińskiej), gramatycznych.

Prokne mit. córka króla ateńskiego Pandio-na, żona króla trackiego Tereusa, siostrą Filomeli. Zob. Filomela.

prokonsul (łac. proconsul) zarządca prowincji i dowódca wojskowy; urząd p. otrzymywano po odbyciu konsulatu. Prokonsulat trwał rok, zdarzały się jednak wypadki przedłużania go:

Pompejuszowi na podstawie Sex Manilia przedłużono okres prokonsulatu bezterminowo, dla zwalczenia korsarzy; Cezar w r. 59 na podstawie lex Yatinia otrzymał przedłużenie (prorogatió) namiestnictwa na 5 lat. August w r. 23 p.n.e. kazał sobie oddać imperium proconsulare maius infinitum, tzn. bez żadnego ograniczenia. W okresie cesarstwa tytuł p. przysługiwał jedynie zarządcom prowincji Azji, Afryki i Achai.

Prokopiusz (Prokopios) z Cezarei (ok. 490 - ok. 562), historyk i retor grecki, prawnik z zawodu, sekretarz znakomitego wodza Belizariu-sza, autor dzieła Historikón (Historia bellorum, tj. historia wojen Bizancjum z Persami, Wandalami i Gotami za cesarza Justyniana) W 8 księgach oraz książki Pert ktismdtSn (De aedifidis, o budowlach), ważnej jako źródło do poznania wewnętrznej historii cesarstwa tego okresu. Jego AnSkdota (Historia Arcana), opowiadania nie wydane, których autentyczność (niesłusznie) podawano w wątpliwość, są paszkwilem (napisanym z nie dość wyjaśnionych powodów) na Justyniana i cesarzową Teodorę (wielbionych przez P. na innym miejscu, a zwłaszcza w dziele De aedifidis). Dzieła P. zachowały się w wersji greckiej i łacińskiej.

Prokris Prokrida, mit. 1. córka Thespiosa, która z Heraklesem miała dwóch synów, Hippeusa i Antiieona. 2. córka króla Aten Erechteusa, żona Kefalosa. Zob. Kefalos l.

Prolnrustes mit. zw. też Damastes, rozbójnik attycki. Schwytanych podróżnych dopasowywał w okrutny sposób do żelaznego łóżka: dłuższym niż łóżko obcinał nogi, krótszym naciągał ciało przemocą do rozmiarów łoża. Zabił go Tezeusz.

proksenia (gr. proksenta gościnność, opieka) zob. proksenos.

Proksenos historyk grecki z III w. p.n.e., autor (nie zachowanych) dzieł: Epejrotikd (Historia Epiru), dzieła periegetycznego Perl pórth-mon Sikelikm (O portach sycylijskich), pisma Lokówkę politeja (O ustroju lakońskim) oraz pracy o Pyrrusie, z której korzystał Dionizjusz z Halikarnasu.

proksenos (gr. proksenos) sprawujący pieczę nad cudzoziemcem. Greckie miasta-państwa nie wysyłały na zewnątrz przedstawicielstw dyplomatycznych dla roztoczenia opieki nad własnymi obywatelami. Było natomiast zwyczajem, że obywatel udający się do obcego miasta-państwa wyszukiwał sobie tam osobę (proksenos), która sprawowała nad nim opiekę, pomagała w załatwianiu interesów, ułatwiała w miarę potrzeby kontakt z władzami tego miasta. Wszystkie te czynności sprawował p. własnowolnie i honorowo, sprawowanie opieki nad cudzoziemcem było bowiem zaszczytem. P. musiał być obywatelem państwa, w którym w tym charakterze występował, a nie obywatelem państwa, któremu służył. Zdarzało się jednak, że w dowód uznania

za usługi, państwo, którego obywatelom służył, nadawało mu obywatelstwo honorowe. - Stosunek, jaki się nawiązywał pomiędzy cudzoziemcem a p., nazywany jest w źródłach proksenia. Początkowo proksenia miała charakter zupełnie prywatny, z biegiem czasu poczęto ustanawiać proksenów we wszystkich miastach, do których wskutek rozwoju stosunków międzynarodowych, stosunków handlowych, uroczystości sakralnych, igrzysk przybywało wielu cudzoziemców. W ten sposób proksenia stała się fundamentem form współżycia międzynarodowego w starożytnej Grecji. Cudzoziemcy przebywający w danym mieściepaństwie i posiadający w nich swych p. nie. byli przez to samo zrównani w prawach z obywatelami tego państwa-miasta. Instytucja proksenii torowała jednak skutecznie drogę do wydawania jednostronnych dekretów lub do zawierania konwencji, np. o dopuszczalności nabywania przez cudzoziemców nieruchomości (enktesis), o uwalnianiu cudzoziemców od specjalnie na nich nałożonych podatków i świadczeń (atelejd) lub zrównaniu ich w tych obowiązkach z obywatelami danego państwa (isoteleja). Najbogatszy w treść był układ o isopoliteja, mocą którego obywatelom jednego palii-stwa przyznawano na terenie ongiego państwa te same uprawnienia publiczne i prywatne, które przysługiwały im we własnej polis.

prolepsis (gr. prólepsis, dosł. przeczucie; łac. anticipatio) figura retoryczna polegająca na uprzedzeniu skutku czynności w przydawce, np. submersas obrue puppes (dosł. zalej zatopione okręty): zalej okręty i zatop je.

proletariusze rzymscy (łac. proletarii) w systemie centurialnym Serwiusza Tulliusza obywatele rzymscy nie posiadający najniższej z przewidzianych cenzusem stawek majątkowych. Tworzyli ostatnią klasę obywateli rzymskich, wystawiającą 1 centurię na zgromadzenia centurialne. Byli wolni od podatków i obowiązku służby wojskowej. Nazwa proletarii pochodzi stąd, że jedynym obowiązkiem p. wobec państwa miało być wychowanie potomstwa (proles). Po wojnach punickich szeregi proletariatu rzymskiego wielokrotnie wzrastają. Zrujnowane i wypierane przez wielkich posiadaczy włościaństwo italskie napływa do Rzymu, gdzie łatwiej o zdobycie środków do życia, głównie dzięki bezpłatnemu rozdawnictwu zboża państwowego i prywatnego. W tym czasie p. stają się siłą wykorzystywaną w walkach wyborczych. Mariusz pierwszy zaczął

przyjmować p. do armii, płacąc im żołd i dając pełny ekwipunek oraz udział w lupach wojennych. W celu zmniejszenia liczby bezdomnej i bezrobotnej biedoty w Rzymie Cezar wysiedlił ok. 80000 p. do kolonii.

Promachos mit. 1. "prowadząca do walki", przydomek Ateny. 2. syn Ajzona, brata Jazona, zamordowany przez własnego ojca i Peliasa w czasie wyprawy Jazona po złote runo. 3. przydomek Heraklesa w Tebach. 4. przydomek Hermesa w Tanagrze.

Prometeusz (Prometheas) mit. jeden z tytanów, syn Japetosa i Klimene, brat Atlasa, Menojtiosa i Epimeteusza. Wg mitu usiłował oszukać Zeusa przy podziale mięsa ofiarnego, mianowicie podzielił zabitego wołu na dwie nierówne części: mniejszą, składającą się z mięsa, i większą, składającą się z nagich kości, którą przykrył podstępnie płatami tłuszczu. Zeus, mimo że przejrzał podstęp Prometeusza, wybrał gorszą część. Odtąd ludzie składali na ofiarę bogom tylko kości i tłuszcz, mięso zaś spożywali sami. Oszustwo P. posłużyło Zeusowi jako pretekst do ukrycia ognia przed ludźmi. Jednakże P. wykradł ogień i ofiarował ludziom. Za karę został przykuty do skały Kaukazu, na którą codziennie przylatywał zgłodniały orzeł i wyjadał mu ciągle odrastającą wątrobę. Od męki uwolnił P. Herakles. P. jest jedną z najpiękniejszych postaci w mitologii greckiej, jako symbol boga, który cierpiał z miłości do ludzi. • •

pronaos (gr. prónaos albo pródomos, łac. anti-cum) część przednia świątyni greckiej, stanowiąca przedsionek do naos (cella). W p. znajdowały się niekiedy ołtarze bogów, ich wizerunki oraz dary wotywne. P. występuje już w najstarszym typie świątyni greckiej, tzw. templum m antis.

pronominatio łac. zob. antommasia.

pronuba lać., druhna, kobieta towarzysząca pannie młodej w czasie obrzędów weselnych. Dokonywała tzw. dextrwum iunctio, połączenia dłoni nowożeńców. Wybierano na p. kobietę zamężną, pozostającą w pierwszym małżeństwie.

prooda zob. stroficzna budowa.

propemptikon (gr. propemptikóri) utwór poetycki napisany dla osoby udającej się w podróż;

zawiera prawie zawsze wyrażenie żalu z powodu rozłąki, życzenia szczęśliwej drogi, prośby do bóstw, by opiekowały się w drodze adresatem;

często także poeta wyobraża sobie powrót i radosne powitanie osoby, którą żegna (por. Hor C. I, 3 propemptikon dla Wergiliusza).

Propercjusz (Sextus Propertius) ok. 50-15 p.n.e.; wybitny poeta rzymski, jeden z trzech. (obok Tibullusa i Owidiusza) czołowych przedstawicieli subiektywnej elegii miłosnej. Pochodził z Umbrii, prawdopodobnie z Asisium (poi. Asyż), wykształcenie jednak otrzymał w Rzymie;

utracił swoje posiadłości wskutek konfiskaty ziemi przez Oktawiana na rzecz weteranów. Przeniósłszy się do Rzymu, dał się poznać ze swojego talentu poetyckiego. Należał do grona literatów skupiających się przy Mecenasie, a więc do oficjalnego koła popierającego

ideologię Oktawiana Augusta. P. napisał cztery księgi elegii, z których wiele poświęcił ukochanej Cyntii (pod którym to imieniem kryła się nieznana nam skądinąd rzymianka Hostia). Elegie te dają żywy obraz uczucia obojga kochanków. Z innych należy wymienić przeważające w księdze III i IV elegie ajtiologiczne, w których poeta, sięgając do podań związanych z historią Rzymu, daje opisy początków kultów i obrzędów rzymskich. Elegia P. jest pełna opisów i aluzji mitologicznych. P. jest typowym poetą uczonym (poeta doctus), naśladowcą poetów aleksandryjskich, przede wszystkim Kallimacha i Filetasa. Przewyższa ich jednakże gorącym i szczerym uczuciem.

Propontis zob. Propontyda.

Propontyda (gr., łac. Propontis) dziś morze Marmara; obszar morski pomiędzy Hellespon-tem i Bosforem Trackim.

propraetor zob. propretor.

propretor (łac. propraetor, pro praetore) były pretor, namiestnik rzymski zarządzający prowincją. Urząd i prawa p. były równe urzędowi i prawom prokonsula. Posiadał całkowitą władzę sądowniczą i administracyjną, a w potrzebie także wojskową w prowincji. Przysługiwało mu prawo do 6 liktorów.

propyleje (gr. propylajon, dosł. przedsionek, łac. propylaeum) monumentalna brama na planie prostokąta, z kolumnadą, wiodąca do temenosu bóstwa lub miejsca świętego; miała jedno bądź kilka przejść. Najbardziej- znane są p. wzniesione (w porządku doryckim) na Akropolis w Atenach wg projektu Mnesiklesa w latach 437-432 p.n.e., na miejscu dawnej bramy z czasów Pizystratydów. Budziły podziw już w starożytności, stanowiąc jedno z najbardziej interesujących i genialnych rozwiązań architek-

fonicznych w budownictwie attyckim V w. Znane były również Wielkie i Małe P. w Eleusis:

pierwsze zbudowane zostały w II w. n.e. na zlecenie Antoninusa Piusa, drugie przez Appiu-sa Klaudiusa Pulchera (zob. Ciaudii 13) ok. r. 40 p. n.e.

propylen (gr., dosł. przedsionek) monumentalna brama wznoszona na prostym planie, o jednym przejściu, występująca głównie w architekturze przedgreckiej, będąca prototypem i nierozwiniętą formą propylei, np. p. (bez kolumnady) w Troi II. lub zewnętrzny i wewnętrzny p. w zamku w Tirynsie.

proscenium zob. scena.

proscriptio fac, pierwotnie oznaczało ogłoszenie sprzedaży dóbr dłużnika w drodze licytacji, następnie termin ten oznaczał wszystkie kary, które pociągały za sobą konfiskatę i sprzedaż dóbr, a więc przede wszystkim wygnanie. Proskrypcje na wielką skalę wprowadził dla zniszczenia swych wrogów Sulla w r. 83 p.n.e., w roku następnym zaś ogłosił ścisły regulamin proskrybowania. Naśladowali go w r. 43 p.n.e. członkowie drugiego triumwiratu: Antoniusz, Oktawian i Lepidus. Ogłoszono wówczas tzw. tabulae proscriptionis, niby listy proskrypcyjne, listy proskrybowanych. Każdy znajdujący się na takiej liście obywatel mógł

być zabity, a za jego głowę płacono mordercy 2 talenty. Majątek proskrybowanego był sprzedawany lub da-rowywany przyjaciołom zwycięzcy, dzieci i wnuki jego były naznaczone infamią. Wskutek umieszczenia (na żądanie Antoniusza) na liście proskrypcyjnej zginął w r. 43 p.n.e. Marek Tulliusz Cyceron.

Proserpina zob. Persefona.

proskenion zob. scena.

proskrypcje zob. proscriptio.

prosodia (gr. prosódia metę) pieśni procesyjne wykonywane przez chór przy akompaniamencie fletu w czasie uroczystego pochodu do świątyni (zob. partemu).

prosodiakon zob. prozodiak.

prosopopeja (gr. prosopopojia, łac. prosopo-poeia, personificatio) uosobienie, figura' retoryczna polegająca na przedstawieniu przedmiotów nieobecnych lub martwych jako obecnych i żywych, np. Patria tecum, Catiiina, sic agit et ąuodammodo tacita loawtw (Cyceron, In Catiiinam I, 17); Ojczyzna, Katylino, tak do ciebie zwraca się i niejako milcząc - przemawia.

prostas (gr. prostds) w okresie hellenistycznym duża sala w tylnej części domu greckiego, naprzeciw wejścia, otwarta od strony dziedzińca;

miejsce ogniska domowego i uroczystości rodzinnych.

prostyl (gr. próstylos) typ świątyni o czterech kolumnach od strony frontowej; taka sama kolumnada dodana od strony tylnej tworzyła tzw. amfiprostylos.

Protagoras z Abdery (ok. 481-411), obok Gorgiasza najznakomitszy sofista. Nauczyciel wymowy, prawodawca greckiej kolonu Thurioj w Wielkiej Grecji. Był przyjacielem Peryklesa;

często przebywał w Atenach, gdzie oskarżono go o bezbożność i wytoczono mu proces z powodu twierdzenia, że o bogach nie można wiedzieć ani czy są, ani czy ich nie ma, na przeszkodzie stoi bowiem niejasność samej sprawy, jak i krótkość życia ludzkiego. Najważniejsze są poglądy P. dotyczące teorii poznania. Głosił, że jedynym źródłem i kryterium poznania rzeczywistości są zmysły, doświadczenie zmysłowe jest jednak subiektywne, prawda więc jest dla każdego inna. Jego twierdzenie: "miarą wszystkich rzeczy jest człowiek: istniejących, że istnieją, nie istniejących, że nie istnieją" wywarło ogromny wpływ na współczesnych. Twierdził dalej, że wyższa jest prawda, która jest bardziej użyteczna. To, że pewne prawdy obowiązują wszystkich, wypływa jedynie z umowy. Z dzieła P. Rozprawa o prawdzie i bycie zachował się tylko jeden fragment. Poglądy P. znamy z dialogów Platona Teajtet i Protagoras oraz z Zarysów pirrońskich Sekstusa Empirikusa. P. zajmował się również zagadnieniami poprawności mowy (prthoepeja).

Protarchos grecki snycerz gemm, działający w okresie hellenistycznym, sygnowany na kameach: florenckiej i bostońskiej.

Protesilaos mit. syn Ifiklosa i Astyoche, król Fylake w Tesalii. Brał udział w wyprawie Greków przeciw Troi. On to pierwszy zginął pod Troją, ugodzony przez Hektora w chwili, gdy wyskakiwał z okrętu. Żoną jego była Laodamia, znana ze swej wierności dla męża. Na wieść o śmierci P. uprosiła u bogów jego powrót na ziemię. Gdy umierał po raz drugi i wracał do podziemia, Laodamia umarła wraz z nim.

Proteus mit. syn Okeanosa i Thetys, bóstwo morskie; posiadał dar przepowiadania przyszłości i zdolność przekształcania się w różne postacie, np. tygrysa, lwa, smoka, jaszczurkę, strumyk,

kamień, płomień. Chcąc otrzymać od P. przepowiednię, należało go schwytać i zatrzymać pomimo zmieniania postaci. Żoną jego była Psamathe, a dziećmi Theokłymenos i Ejdothea. Przebywał na wyspie Faros. Wg Eurypidesa Hermes przywiódł do P. Helenę, bądź też sam P. odebrał ją Parysowi, a następnie oddał mu widziadło Heleny, prawdziwą zaś Helenę zwrócił Menelausowi po jego powrocie spod Troi.

Prothymus zob. Minucii 4.

Protogenes malarz grecki pochodzący z Kau-nus w Kani, współczesny Apellesowi, który odkrył talent P. Działał na Rodos ok. r. 300 p.n.e. Do arcydzieł jego należał obraz przedstawiający myśliwego Jałylosa i drugi - spoczywającego satyra opartego o kolumnę. Dzieła P. miały odznaczać się doskonalą techniką i dokładnością wykonania.

protonie (gr. protome, od protemno odcinam) w terminologii sztuki antycznej określenie terakotowych, czasami metalowych popiersi kobiecych (niekiedy zwierzęcych) o nieustalonym, być może kultowym lub wotywnym, przeznaczeniu. P. szczególnie są charakterystyczne dla najwcześniejszego okresu sztuki greckiej (VII w. p.n.e.). Najpiękniejsze p. terakotowe znaleziono na Rodos, w Koryncie i na Krecie.

Protos z Rodos, rzeźbiarz działający w II w. p.n.e., znany z sygnatury na bazie (nie zachowanego) posągu kapłana na Akropolis w Lin-dos.

Protys rzeźbiarz grecki z okresu cesarstwa, sygnowany na bazie reliefowej znalezionej w Górnym Egipcie.

piwocatio łac. odwołanie się do zgromadzeń ludowych (ad populum) obywatela rzymskiego, którego w procesie karnym magistratus skazał na karę lub grzywnę przekraczającą najwyższy dopuszczalny wymiar kary pieniężnej. Tradycja głosi, że odwołanie się od wyroku skazującego na karę śmierci było możliwe już w czasach królewskich (za zezwoleniem króla), a stało się prawem obywatelskim na podstawie lex Yaleria de provocatione z r. 509 p.n.e. Za czasów republikańskich odwołania od wyroków śmierci rozpatrywane były przez comitia centuriata, odwołania zaś 'od wyroków skazujących na niedopuszczalną grzywnę-przez comitia tributa. Nie było odwołania od wyroków dyktatora, decem-wirów (a czasem i innych urzędników nadzwyczajnych) oraz od wyroków sądów kryminalnych stałych (quaestiones perpetuae). Odwołanie

musiało być złożone na piśmie a następnie wystawione na widok publiczny, posiedzenie zaś odpowiedniego zgromadzenia ogłoszone na 24 dni wcześniej. Nie rozpatrywało ono sprawy, a tylko głosowało, czy wyrok ma być zatwierdzony, czy uchylony. Od II w. p.n.e. zazwyczaj pozostawiano oskarżonego na wolności aż do czasu wydania decyzji przez zgromadzenie. Oskarżeni, którym groziła kara śmierci, skwapliwie wykorzystywali tę okoliczność, by uciec z Rzymu przed zapadnięciem decyzji co do złożonego odwołania, comitia centuriata zaś uchwalały w stosunku do zbiega acjua et igni inter-dictio. Za czasów

cesarstwa, kiedy comitia utraciły swe dawne znaczenie, odwoływano się do cesarza (proyocatio ad imperatorem).

prowincja (łac. provincia, pierwotnie oznacza obowiązek, zadanie do spełnienia, sferę działania, dowództwo, zarząd kraju podległego władzy rzymskiej, wreszcie - sam podległy kraj). Gdy od połowy II w. p.n.e. Rzym zaczął dążyć do zdobyczy terytorialnych na Wschodzie, organizował podbite kraje jako p. Pierwszymi rzymskimi p. stały się Sycylia, Sardynia i Korsyka w wyniku I wojny punickiej (r. 241), w r. 148 p.n.e. Macedonia, w r. 146 - po zwycięstwie nad Związkiem Achąjskim i zburzeniu Koryntu - powstała p. Achaja (później nazwę tę rozciągnięto na całą Grecję). Na obszarze państwa pergameńskiego powstała p. Azja, dalej zorganizowano jako p. Hiszpanię Bliższą i Dalszą oraz Afrykę (na terytorium państwa kartagińskiego). Zdobycie Galii spowodowało utworzenie nowych p. Dalsze podboje terytorialne za cesarstwa pociągały za sobą tworzenie się coraz to nowych p. Zdobyte tereny traktowano jako praedia populi Romani. Na czele ich stawiano pretorów, wybieranych przez comitia centuriata. Pierwotnie pretorów zarządzających p. było czterech; gdy liczba p. wzrastała, zarząd nad nimi powierzano byłym konsulom (prokonsul), byłym pretorom (propretor) lub też specjalnym namiestnikom o władzy konsularnej. Namiestnik miał najwyższą władzę wojskową i sądowniczą, od której nie było odwołania. Towarzyszyli mu kwestor, legat oraz świta zwana cohors praetoria, złożona przeważnie z krewnych i znajomych namiestnika. Obejmując zarząd p; namiestnik ogłaszał edictum provinciale, ustalające zasady prawne obowiązujące w czasie jego urzędowania. Trwało ono zwykle rok, czasem jednak okres ten bywał przedłużany (.prorogatio imperii).

Z reguły zarówno namiestnik, jak jego świta uważali okres przebywania na p. za okazję do zdobycia bogactwa; prowadziło to do niesłychanej samowoli, ucisku i zdzierstw. Toteż w r. 149 p.n.e. lex Calpumia ustanawiała specjalne trybunały senatorskie dla sądzenia spraw de repetundis (o zdzierstwa), lecz pokrzywdzeni mieszkańcy p. mogli zgłaszać swe skargi dopiero po zakończeniu urzędowania namiestnika. Rujnujący dla p. był sposób ściągania podatków. Ponieważ urzędników państwowych było zbyt mało, podatki wydzierżawiano w Rzymie osobom prywatnym (zob. publikanie), które wpłacały ustaloną sumę, potem zaś ściągały ją z mieszkańców p., starając się osiągnąć jak największą nadwyżkę. Nie przebierali przy tym w środkach, często zwracali się do namiestników z prośbą o udzielenie im pomocy wojskowej dla przymuszenia opornych mieszkańców do spłacania podatków. Publikanie, stanowiący najgorszą plagę p. rzymskich, rekrutowali się głównie z ekwitów. Jest rzeczą charakterystyczną dla stosunku ogółu Rzymian do p; że nawet wybitni i uchodzący za szlachetnych ludzie nie wahali się na p. uprawiać lichwy i żądać pomocy wojskowej dla ściągania zaległych procentów (np. Kato i Bru-tus). Cyceron, który w czasie swego namiestnictwa w Cylicji nie gnębił i nie wyzyskiwał mieszkańców, a nawet ich bronił, stanowił niezmiernie rzadki wyjątek. Położenie p. poprawiło się w okresie cesarstwa: podatki ściągali prokuratorzy cesarscy, legaci zaś, którzy stali na czele p. cesarskich, i prokonsulowie, którzy sprawowali rządy w p. senackich, otrzymali bardzo wysokie uposażenie roczne, nie potrzebowali więc korzystać z okresu namiestnictwa, aby się wzbogacić. Ponadto ludność różnych p. uzyskiwała stopniowo prawo obywatelstwa rzymskiego, aż wreszcie w r. 212 Karakalla na mocy tzw. Constitutio Antonimami nadał prawa obywateli rzymskich wszystkim wolnym mieszkańcom wszystkich p.

proxenos zob. proksenos. Prozerplna (Proserpind) zob. Persefona. prozodia (łac. prosodia, gr. prosodia akcent, przyśpiew) część nauki o języku zajmująca się zagadnieniami akcentu, iloczasu i intonacji. Ta część p., której przedmiotem jest iloczas zgłosek, wchodzi równocześnie w zakres metryki. Główne zasady mierzenia iloczasu zgłosek w języku greckim i łacińskim są następujące: zgłoska może być długa (oznaczana w schematach znakiem długości: -) lub krótka (znak krótkości:

\^i). Zgłoska jest długa z natury (natura longa), jeżeli zawiera samogłoskę długą lub dwugłoskę, np. aude --, lando --. Zgłoska jest długa z pozycji (positione longa), jeżeli zawiera samogłoskę krótką, po której następują dwie (lub więcej) -spółgłoski, bądź zbitka, czyli spółgłoska podwójna (w języku greckim z, ks, ps, w języku łacińskim x, z). Spółgłoski wywołujące pozycję mogą stać w obrębie tego samego wyrazu (np. órtyks --, tempto --), mogą być rozdzielone między koniec jednego i początek drugiego wyrazu (np. metrós gegós --^-, dimm pater --\-^J) albo też (chociaż zdarza się to rzadko) mogą stać na początku następnego wyrazu (np. chdjre ksejne ---^). W poezji łacińskie} unikano wzdłużania krótkiej zgłoski przez stojące w nagłosie drugiego wyrazu spółgłoski w, sq, st, sp; np. wala stultitia (Horacy, Sermones II 3,43). Jako spółgłoska podwójna, a więc wywołująca pozycję, może wystąpić w poezji greckiej także nagtosowe rh (tak niemal zawsze w komedii), a w eposie (z wyjątkiem Nonnosa) nagłoskowe m, n, l, s (u Homera także /). Grupa spółgłosek muta cum liguida (w jeż. greckim mutae: b, p, f, d, t, th, g, k, ch; liquidae:

l, r, m, n; -w jeż. łacińskim mutae: b, p, d, t, g, c, q; liquidae: /, r, m, n) nie czyni pozycji w prozie, ale w poezji może poprzedzającą zgłoskę wzdłużać lub nie; zależne to jest od epoki, gatunku literackiego i od potrzeby metrycznej w danym przypadku; może więc być np. pat/rós lub pa/trós, yolilfcris lub volucfris itp. Przy podziale wyrazu na zgłoski grupę muta cum liquida wywołującą pozycję rozdziela się między 2 zgłoski, gdy zaś nie czyni ona pozycji, zalicza się ją w całości do zgłoski drugiej. Zgłoska jest krótka, jeżeli zawiera samogłoskę krótką, po której nie następują spółgłoski tworzące pozycję, np. hetdjros ^-^, pater ^^. Iloczas samogłosek, który jak wynika z powyższego, stanowi podstawę iloczasu zgłosek, poznajemy z odpowiednich słowników oraz z podręczników gramatyki historycznej i opisowej. Te ostatnie podają iloczas samogłosek znajdujących się w końcówkach i zakończeniach form deklinacyjnych i koniugacyjnych. W'p. łacińskiej obowiązują zasady następujące: 1) samogłoska stojąca bezpośrednio przed inną samogłoską jest. krótka (yocalis ante woalem corripitur), np. flere, ale fleo (wyjątki od tej zasady podają podręczniki gramatyki); 2) w wyrazach więcej niż jednozgło-

skowych samogtoska znajdująca się w zgłosce wygtosowej przed spółgłoską pojedynczą, inną niż s ulega skróceniu, np. laudamus, ale laudat, yictores, ale victor. Dawną długość tego rodzaju zgłosek wygiosowych spotykamy jeszcze u poetów epoki archaicznej. W ogólności iloczas zgłosek w łacińskiej poezji archaicznej nie zawsze odpowiada wyżej podanym zasadom łacińskiej p. Grupy jambiczne (^-, np. ego), często przechodzą pod wpływem przycisku rytmicznego (iktusu) w grupy pyrrichiczne \~'^', np. ego), co sprawia, że 'iloczas wielu zgłosek nie jest stały. Reguła określająca warunki, w jakich to zjawisko zachodzi, nazywa się prawem skracania jambów (brevis brevians; zob. jambiczne skrócenie). W zakres

p. wchodzą jeszcze takie zagadnienia, jak hiatus, elizja, synalojfa, afereza, apokope, krasis, synidzeza, omówione osobno.

prozodiak (gr. prosodiakón) wiersz o schemacie ^•-L'^"^'-'^'^'-'-, czyli katalektyczny parojmiak; używany był w pieśniach śpiewanych przy procesjach prósodoj, stąd jego nazwa. Występował także w liryce chóralnej i w partiach lirycznych greckiego dramatu, por. Pindar, Ody olimpijskie IV 27 wy d. Turyna: chejres de kaj etor ison-_^-^^'-<^'^c"^' (kaj =, skrócenie hiatusowe). W metryce Kostera (Traite de metrigue grecque..., Leyde 1953) termin p. oznacza wiersz o schemacie v^.^^'l.\-^'l-v, np. Pindar, Ody nemejskie V 13: ho fas theu, hon psamatheja. Autor interpretuje ten wiersz jako człon daktyliczny z anakruzą: vL\^i'^il\^\^ _o ^

Prudencjusz (Awelius Prudentius Clemens) 348--ok. 405 n.e.; pochodził z Hiszpanii, najwybitniejszy poeta chrześcijański piszący po łacinie. Z jego utworów najważniejsze są; 1) Kathemerinon liber, 12 hymnów; 2) Peri stefanon liber (O wieńcach męczenników), utwór poświęcony męczennikom chrześcijańskim w Hiszpanii i Italii; 3) Apoiheosis, obrona chrześcijańskiej nauki o Trójcy św.; 4) Hamartigenia, utwór traktujący zagadnienie źródeł zła; 5) Psychomachfa (Walka o duszę), autor przeciwstawia tu chrześcijański pogląd na świat - pogańskiemu i głosi ideę zwycięstwa religii chrześcijańskiej nad pogańską;

6) Contra Symmachum libri II (Przeciw Symma-chusowi), apologia chrześcijaństwa; 7) Ditto-chaeon, zbiór 49 czterowierszy, do których autor zaczerpnął temat z historii Starego i Nowego Testamentu. P. posługiwał się zarówno miarami

lirycznymi, jak i heksametrem, a w pierwszych dwu wymienionych utworach bliski jest poezji Horacego.

pryncypat (łac. principatus) rzymski system jedynowładztwa, swoista forma monarchii rzymskiej polegająca na skupieniu władzy w rękach cesarza-który występował tylko jako pierwszy obywatel (princepś)-przy jednoczesnym zachowaniu pozorów ustroju republikańskiego (utrzymanie instytucji senatu,, konsulatu, trybunatu i in.). Forma rządów p. zapoczątkowana przez Augusta trwała do III w. n.e., do czasu wprowadzenia przez Dioklecjana (284-305) nowej formy ustroju zwanego dominatem, a będącego rodzajem monarchii absolutnej.

prytan (gr. prytanis) wysoki urząd w wielu greckich państwach, przewodniczący kolegium, rady. W niektórych miastach-państwach, jak np. na Rodos czy w Milecie, był to urzędnik sprawujący najwyższą władzę. W Atenach przed reformami Solona istniała przypuszczalnie przy ar-choncie rada, której członkowie zwani byli p. Po reformach Solona nazwą p. oznaczano urzędującą w danym okresie część rady (bule). Zob. bule.

prytaneja okres sprawowania czynności przez Vio rady (zob. bule) w Atenach. Wynosił on 1/10 roku, tzn. 35 lub 36 dni, a w latach przestępnych 38 lub 39 dni.

Przybylski Jacek Idzi (1756-1819) filolog klasyczny, profesor poetyki i wymowy w szkołach prowincjonalnych, a następnie "starożytności klasycznych" na Uniwersytecie Jagiellońskim. Przełożył wiele utworów literatury starożytnej sztucznym, dziwacznym językiem, m.in. tłumaczył Batrachomachię (Kraków 1789), wszystkie dzieła Hezjoda (1790), Eneidę (1811) i Georgiki (1813) Wergiliusza oraz Iliadę i Odyseję pod tytułem Pamiątka z dziejów bohatyrskich z wieku grajskotroskiego... (1815-1816). Był też autorem zarysu literatury pt. Wieki uczone starożytnych Greków i Rzymian w zabytkach ich pism uważane (1798), oraz Dyssertacji o kunszcie pisania u starożytnych (Kraków 1788). Wydał po grecku i łacinie Encheiridion Epikteta (1787).

Przychocki Gustaw (1884-1947) wybitny filolog klasyczny, latynista, uczeń Morawskiego, Miodońskiego, Sternbacha, profesor Uniwersytetu Warszawskiego i Jagiellońskiego. Jego twórczość naukowa obejmowała szeroką tematykę, przede wszystkim jednak interesował go dramat starożytnego Rzymu, któremu poświęcił szereg

studiów. Na ich czele stoi znakomita monografia o Plaucie (Plautus, Kraków 1925), którego P. byt wybitnym znawcą i którego wszystkie komedie przełożył na polski w latach 1931-1937. Z innych prac w tej dziedzinie wydal: Rzymianie a tragedia (Warszawa 1929), Charakterystyka tragedii rzymskiej epoki republikańskiej (1931), Charakterystyka tragedii rzymskiej epoki cesarstwa (1931), Kunszt metryczny i liryczny w tragediach Seneki (1932), Styl tragedii Seneki (1946). Zajmował się też twórczością Owidiusza, Wer-giliusza i Cycerona oraz literaturą bizantyńską (Grzegorz z Nazjanzu).

przyczółek zob. tympanon.

przydomek zob. nomen.

przysłowia zob. paremiografowie.

Psaon z Platei, historyk grecki z III lub II w. p.n.e., autor (nie zachowanej) historii powszechnej w 30 księgach, nawiązującej do historii Diyllosa z Aten (który z kolei miał być kontynuatorem Eforosa i doprowadził swe dzieło do śmierci Kassahdra w r. 297).

psefizma (gr. psefisma) uchwała zgromadzenia ludowego podjęta w wyniku jednorazowego głosowania (za pomocą kamyczków, psefos), w odróżnieniu od nomos.

Pselkis miasto w północnej części Etiopii, na zachodnim brzegu Nilu, pomiędzy Syene i Ta-chompso.

Psellos 1. Michael P. z Andros, pisarz i uczony bizantyński z IX w. n.e., przypuszczalny autor niektórych prac przypisywanych Konstantino-sowi P. 2. Konstantinos P. (1018-1079), zw. później Michałem z Nikomedii, minister cesarza Konstantego IX Monomacha i wybitny filozof bizantyński. Dał początek bizantyńskiemu pla-tonizmowi, organizując wskrzeszoną (w r. 1045) przez cesarza Akademię i obejmując w niej katedrę filozofii platońskiej. Był autorem wielu wierszy i pism o różnej wartości: obok wielu prac z zakresu przyrody, medycyny, fizyki, matematyki, astronomii, filozofii, teologii, prawa, gramatyki i historii napisał np. dwie pochwały - pchły, "traktat" o pluskwie (utwory w duchu sofistycznym), inwektywy na niewykształconych mnichów, itp. P. był również autorem alegorii homeryckich (Allegoriaj Homerikdj), prozaicznej parafrazy Iliady. Na podkreślenie zasługuje jego uwielbienie dla Grzegorza z Nazjanzu, którego pisma komentował (komentarz ten dotąd nie został wydany).

pseudodypteros (gr. pseudodipteros) 1. świątynia dipteralna (zob. dipteros) z pominiętym wewnętrznym rzędem kolumn. 2. pozorny dipteros, w którym środkowy, wewnętrzny rząd kolumn krył się do połowy w murze ścian naosu. Typ p. wykształcił się w okresie hellenistycznym w architekturze jońskiej i wywarł wpływ poprzez architekturę rzymską na architekturę Odrodzenia. Wynalezienie tego typu budowy przypisuje się Hermogenesowi, który był gorącym propagatorem formy p.

pseudo-Filip (Pseudofilippos) przydomek Andris-kosa, który podawał się za Filipa, syna Perseusza. Rzymianie prowadzili z nim wojnę (III wojna macedońska).

pseudo-Oros w epoce hellenistycznej pod imieniem O. powstało dzieło o charakterze okultystycznym, traktujące o wpływie kamieni na losy ludzkie.

pseudoperipteros (gr. pseudoperfpteros) fałszywy perypter o pozornej kolumnadzie, uzyskanej przez ustawienie pólkolumn w ścianach celli świątyni.

pseudo-Skymnos grecki poeta dydaktyczny z I w. p.n.e., naśladowca Apollodora z Aten, autor (zachowanego) poematu w trymetrach jambicznych, o temacie geograficznym. Część pierwszą (742 wiersze), o Europie, dedykował autor królowi Bitynii, Nikomedesowi (prawdopodobnie III-mu, z początku I w. p.n.e.); część drugą (200 wierszy) tworzy poemat Periplus Fontu Euksinu (Opłynięcie Morza Czarnego), opisujący Europę i Azję.

pseudo-Zoroaster jak podaje Pliniusz Starszy, pod imieniem Zoroastra ukazało się w III/II w. p.n.e. dzieło Peri UthSn timion (tj. o kosztownych kamieniach). Dzieło to zaliczyć należy do literatury okultystycznej.

Psjaks (Psiaks) malarz waz attyckich czerwo-nofigurowych, tzw. stylu surowego, z końca VI w. p.n.e. Tworzył także w stylu czamofigu-rowym. Sygnowany na wazach garncarza Hilinosa.

Psofis (gr. Psofis) miasto w północno-zachod-niej Arkadii, nad rzeką Erymanthos.

Psojeas malarz lub garncarz waz attyckich z końca VI w. p.n.e.

Psyche (gr. Psyche) uosobienie duszy ludzkiej. Mit o P. został ujęty literacko przez Apulejusza w Metamorfozach. P. była najpiękniejszą z trzech córek pewnego króla; zazdrosna o jej piękność Wenus kazała Amorowi natchnąć P. miłością do najbardziej odrażającego człowieka, Amor

jednak zachwycony jej urodą sam się w P. zakochał. Zdobywszy jej miłość, odwiedzał ją co noc pod warunkiem jednak, że nigdy nie będzie się starała go zobaczyć ani dowiedzieć się, kim jest. P. jednak za radą zazdrosnych sióstr zapaliła, w czasie gdy Amor spał, lampę. Obudzony bóg zniknął jej z oczu. Zrozpaczona P., szukając Amora po świecie, dotarła do pałacu bogini Wenus, gdzie doznała wielu upokorzeń, wykonując ciężkie i przykre prace. Swoją wytrwałością wzruszyła wreszcie serce bogini, która obdarzyła P. nieśmiertelnością i połączyła z Amorem na zawsze.

Psychopompos (gr., dosł. przewodnik dusz).

1. przydomek Hermesa jako przewodnika prowadzącego dusze zmarłych do' podziemi Hadesu.

2. przydomek Charona, przewoźnika dusz przez podziemną rzekę Styks.

Ptolemeusz (gr. Ptolemajos, łac. Ptolemaeuś) imię 13 królów egipskich w okresie hellenisty-czno-rzymskim. 1. P. I Soter syn Lagosa (stąd druga nazwa dynastii, Lagidowie),

założyciel dynastii. Był jednym z wodzów Aleksandra W. Po śmierci Aleksandra objął zarząd nad Egiptem (323 p.n.e.). Władzę swą utrwalił w ciągu wieloletnich walk z innymi diadochami. W r. 306/5 przyjął tytuł króla. Stworzył w Aleksandrii ośrodek kultury hellenistycznej, zakładając Musejon. Napisał historię wojen Aleksandra, w której przeciwstawiał się błędnym opiniom dotyczącym tego władcy. 2. P. II Fila-delfos (283-247), zawarł sojusz z Rzymianami. Za jego panowania i pod jego protektoratem przetłumaczono na grecki część Starego Testamentu. Sprawami państwa zajmowała się raczej jego siostra i małżonka, Arsinoe. 3. P. Ul Euer-getes (246-221), jeden z najznakomitszych przedstawicieli dynastii, prowadził ekspansywną politykę swych poprzedników. Za jego panowania Egipt znalazł się u szczytu swego rozkwitu i stał się pierwszym mocarstwem w basenie Morza Śródziemnego. Żoną P. była słynna Berenike (zob. Berenike 2). Na dworze jego przebywali Kallimach i Eratostenes. 4. P. IV Filopator (221-204), za jego panowania rozpoczyna się upadek Egiptu. 5. P. V Epifanes (204-181) oddal Egipt pod protektorat rzymski. 6. P. VI Filometor (181-146) prowadził wojnę z Antio-chem Syryjskim w sojuszu z Rzymianami. 7. P. VII Euergetes (146-117) był uczniem słynnego uczonego Arystarcha v. Samotraki, dyrektora Biblioteki Aleksandryjskiej, dzięki czemu otrzymał przydomek Filohgos. 8. P. VIII Soter panował w latach 117-80, z przerwą 107-89, kiedy wskutek intryg swej matki, Kleopatry, został wypędzony z Aleksandrii. Powrócił w r. 89 po śmierci Kleopatry. 9. P. IX Aleksander (116-80) panował wraz z bratem Soterem. 10. P. X Aleksander, syn poprzedniego, panował przez bardzo krótki czas pod protektoratem Sulli. 11. P. XI Auletes (80-52), ojciec Kleopatry (zob. Kleopatra 9). 12. P. XII Dionizos (52-48) sądząc, że pozyska sobie laskę Cezara, kazał zamordować Pompejusza, kiedy ten schronił się do Egiptu. 13. P. XIII (48-44), poślubił z rozkazu Cezara Kleopatrę, córkę P. Auletesa, poprzednio małżonkę swego brata, P. Dionizosa;

w r. 44 został przez żonę zamordowany. Na nim skończyła się dynastia Lagidów. 14. P. Keraunos, syn P. I Sotera, był przez rok (280-279) królem Macedonii. 15. P. z Askalonu, gramatyk, uczeń Arystarcha, komentator utworów Pindara. 16. P. Pindarlon (tj. Pmdarczyk) z Aleksandrii, również gramatyk i uczeń Arystarcha oraz komentator Pindara. 17. P. Epithetes (tj. Napastnik), gramatyk, uczeń Hellanika. W komentarzach do Iliady i Odysei występował gwałtownie przeciwko Arystarchowi, skąd przydomek "Napastnik". 18. P. z Megalopolis, historyk z n w. p.n.e., autor historii Lagidów, Perl ton Filopd-tora historia], z lat 220/1-205/4. Z dzieła tego zachowały się jedynie fragmenty. 19. P. z Ky-reny, filozof sceptyk albo może lekarz ze szkoły empirycznej z I w. p.n.e., nazwany przez Diogenesa Laertiosa odnowicielem sceptycyzmu. 20. P. Ciaudius (Ptolemajos ho Klaudios, Cloudius Ptolemaeuś) ur. ok. r. 100 w Ptolemaidzie egipskiej, zm. ok. r. 178, uczony grecki, autor wielu kom-pilacyjnych dzieł z dziedziny matematyki, astronomii, geografii, muzyki. P. kształcił się i rozwijał swoją działalność naukową w Aleksandrii. Główne jego dzieło, MathematikS syntaksis w 13 księgach, cytowana przeważnie jako Wielki zbiór-Magna Syntaxis (Księga matematyczna), znane jest najbardziej pod tytułem arabskim Almagest. Praca ta, której tematem jest przedstawienie systemu geocentrycznego, stała się podstawą wykładów uniwersyteckich i poglądu na świat aż do chwili, kiedy wyparła ją nauka Kopernika. Według Proklosa, Symplicjusza i Księgi Suda P. napisał także prace z zakresu geometrii, jak Perl diastdseBs (o odległości), Stoj-cheja (Elementy), O teorii równoległych. Mechanika (w 3 księgach). Uzupełnieniem wielkiego

dzieła astromonicznego są Próchejroj kanónes (Podręczne tablice rachunkowe) oraz Mathema-tike lub ApotelesmatikS syntaksis tetrdbiblos (Czworoksiąg), który sięga już w zakres astrologii, gdyż podaje prognozy na podstawie obserwacji gwiazd; ponadto P. napisał cztery niniejsze prace astronomiczne: Zjawiska gwiazd stałych i zestawienie prognoz pogody; O zegarze słonecznym; Zasady ruchu planet; Uproszczenie wyobrażenia sfery. Znane jest także nazwisko P. w dziedzinie geografii dzięki dziełu Geogra-fikt hyfigesis (Nauka geograficzna, w 8 księgach), zawierającemu objaśnienia do mapy świata, na której wyznaczone jest położenie geografi-•czne 8000 miejscowości. P. opiera się tu na pracach Eratostenesa (zob.), Hipparcha, Posej-doniosa i Marinosa z Tym (zob.); jakkolwiek mapa jego zawiera błędy, zasługą P. jest to, że dał jej podstawy matematyczne i astronomiczne. P. zajmował się także optyką w pracy OptikS pragmateja (Optyka) w 5 księgach, z których księgi 2-5 zachowały się w przekładzie łacińskim. Muzyce poświęcił pracę Harmonika (w 3 księgach), w której, opierając się na pracach Aristoksenosa i Didymosa, wyłożył m.in. teorię interwałów. Dzieła P. pisane w naukowej hojne, językiem jasnym, wolne są od retoryki.

Ptolichos 1. P. z Eginy, brązownik z V w. p.n.e., znany z wzmianki u Pauzaniasza (VI. 9, l i in.). 2. brązownik z Korkyry żyjący prawdopodobnie "w połowie V w. p.n.e., wymieniony przez Pauzaniasza jako uczeń Kritiosa z Aten i nauczyciel Amfiona.

Publicilis zob. Marcu 17.

Publicola (Poplicola) przydomek rodu Waleriuszów (zob. Valerii).

publikanie (łac. publlcani) dzierżawcy podatków; p., rekrutujący się spośród stanu rycerskiego (equites), stanowili rzymską arystokrację finansową. Administracja prowincji rzymskich spoczywała w rękach małej grupy urzędników, którzy nie mogli zajmować się bezpośrednim ściąganiem podatków, wydzierżawiano je więc osobom prywatnym, które wpłacały do skarbu państwa ustaloną sumę, a później ściągały ją z mieszkańców prowincji, stosując wyzysk, a często i gwałt. Tworzyli oni spółki (societates). Przed zdzierstwem ze strony p. mógł ratować mieszkańców prowincji jedynie jej namiestnik. Musiał się jednak liczyć z p., od czasu bowiem wprowadzenia ustawy Gajusza Grakcha sądownictwo spoczywało w rękach ekwitów. Najczęściej namiestnik działał w porozumieniu z p. P. byli w prowincji ogólnie znienawidzeni. W okresie cesarstwa poszczególni cesarze ograniczali nadużycia p., aby zjednać sobie mieszkańców prowincji.

Publilii ród rzymski, częściowo plebejski, częściowo patrycjuszowski. 1. Yolero Publilius, znany z tego, że w r. 473 p.n.e. odmówił udziału w służbie wojskowej, wskutek czego popadł w zatargi z konsulami. W r. 472 był trybunem ludowym. Prawdopodobnie on wniósł projekt wybierania urzędników plebejskich' na comitia tributa. 2. Quintus P. Philo, konsul z r. 339 p.n.e., pokonał Latynów; w r. 337 był pierwszym pretorem pochodzenia plebejskiego. W r. 327 zdobył miasto Palajopolis, w r. 320 walczył zwycięsko z Samnitami. 3. Publilia, druga żona Cy-cerona, rozwiedziona z nim w r. 45. 4. P. Syrus, pisarz rzymski z I w. p.n.e., wyzwoleniec, autor mimów, które wystawiał i odgrywał w Rzymie. Zachował się zbiór sentencji wierszowanych wyjętych z jego sztuk, wzbogacony dodaniem wielu sentencji nieautentycznych, włączonych później. S. P. Porphyrius Optatianus, zob. Optatianus.

Publius męskie imię rzymskie (praenomen), oznaczane skrótem P.

Pudicitia (łac. wstydliwość, czystość, skromność) mit. jedna z licznych w Rzymie personifikacji cnót moralnych: wstydliwości, czystości, skromności. Rzymska bogini stojąca

na straży czystości małżeńskiej, czczona głównie przez kobiety, które nie wychodziły za mąż po raz drugi (matronae unmriae). Pierwotnie kult P. zastrzeżony był dla kobiet z rodów patrycju-szowskich. Kiedy w r. 297 p.n.e. patrycjuszki wykluczyły od kultu P. Wirginię, ponieważ wyszła za mąż za plebejusza, Wirginia wprowadziła nowy kult bogini skromności, P. plebeia w odróżnieniu od P. patricia. W czasach Augusta P. otaczana była szczególnym kultem przez dom cesarski. W czasach późniejszego cesarstwa wobec rozluźnienia obyczajów kult ten stracił znaczenie. Imię bogini, jej wizerunek oraz ołtarz spotyka się często na rzymskich monetach. Przedstawiano ją jako postać siedzącą lub stojącą, w grubej zasłonie, niekiedy prawą ręką osłaniającą twarz. Jako P. patricia posiadała kaplicę (sacelluni) na Forum Boarium, jako P. plebeia - na Vicus longus.

Pulcher zob. Ciaudii.

puls łac. zw. też puticula, papka z roztartych (nie zmielonych) ziarn orkiszu z dodatkiem

wody i soli; ludowa potrawa rzymska w ciągu całej starożytności; z różnymi dodatkami pojawiała się także na zamożniejszych stołach. Później nazywano tak również podobne potrawy z mąki pszennej, prosa itp.

puhinar (albo puhinarium) łac. 1. łoże wysłane poduszkami, okryte kosztowną tkaniną, na którym umieszczano posąg bóstwa podczas uczt wyprawianych na jego cześć (zob. lectisternium). W okresie cesarstwa p. w szerszym pojęciu oznaczało także komfortowe łoże osoby odbierającej cześć boską (np. łoża w loży cesarskiej). 2. poświęcone miejsce, w którym był ustawiony p. 3. P. Solis, rodzaj dobudówki w sanktuarium bądź w okręgu świętym, albo sama świątynia sytuowana w pobliżu świątyni Kwiryna na Kwi-rynale w Rzymie (dokładna lokalizacja nieznana), zbudowana nie wcześniej niż w III w. p.n.e.;

znaleziono tu inskrypcję dotyczącą gwiazdy wieczornej - Yesperugo.

punickie wojny fzy kolejne wojny prowadzone między Rzymem a Kartaginą w latach 264-241, 218-202, 149-146 p.n.e. Gdy Rzymianie usadowili się w południowej Italii, stały się im bliższe sprawy Sycylii, która od dawna była na Morzu Śródziemnym rywalką Kartaginy. W r. 264 podstępnie opanowali Messanę i odrzucili żądanie Kartagińczyków, domagających się oddania miasta, co wywołało dwudziestotrzyletnią wojnę (pierwsza w. p.) prowadzoną ze zmiennym szczęściem zarówno na lądzie; jak na morzu. Bitwa przy Wyspach Liparyjskich była dla Rzymian niepomyślna, w r. 260 odnieśli zwycięstwo w bitwie morskiej koło Mylae, a następnie w r. 256 - także w bitwie morskiej - u przylądka Eknomos. Niepowodzeniem natomiast zakończyła się wyprawa Regulusa do Afryki w r. 256. W r. 242 Rzymianie zajęli Agrigentum i opanowali port Lilibeum, znajdujący się dotąd w rękach Kartagińczyków. Zwycięstwo Rzymian w r. 241 na morzu, koło Wysp Egackich, doprowadziło do zawarcia rozejmu. Rzymianie otrzymali Korsykę i Sycylię z wyjątkiem królestwa syrakuzańskiego, już zresztą sprzymierzonego z Rzymem. Druga w. p. trwała od r. 218 do 202 p.n.e. Bezpośrednim jej powodem było 8-miesięczne oblężenie i zdobycie przez Hannibala sprzymierzonego z Rzymianami hiszpańskiego miasta Sagunt (r. 219). Kiedy Rzymianie wypowiedzieli wskutek tego Kartaginie wojnę, Hannibal przeszedł z Hiszpanii przez Pireneje, potem przez Alpy do Italii i od-

most zwycięstwo w bitwach nad rzeką Ticinus, nad rzeką Trebią (r. 218) i nad Jeziorem Trazy-meńskim (r. 217). W r. 216 zadał Rzymianom straszliwą klęskę pod Karinami. Dopiero po pięciu latach sytuacja zmieniła się na korzyść Rzymian: w r. 211 zdobyli oni sprzymierzone wówczas z Hannibalem Syrakuzy, jak również zbuntowaną Kapuę. Po dalszych jeszcze zwycięstwach rzymskich P. Korneliusz Scypion (zw. potem Africanus) w r. 202 zadał ostatecznie Kartagińczykom druzgocącą klęskę pod Zamą. Kartagina była zmuszona wyrzec się wszelkich posiadłości poza Afryką oraz floty morskiej, ponadto zobowiązała się zapłacić kontrybucję 10000 talentów. W ten sposób Rzym pozbył się najgroźniejszej rywalki na morzu. Trzecia w.p. (149-146 p.n.e.) toczyła się wyłącznie na terytorium afrykańskim i miała już tylko charakter zaborczy. P. Korneliusz Scypion Młodszy zdobył Kartaginę (mimo zaciętego oporu), spalił ją doszczętnie i zrównał z ziemią. Mieszkańców sprzedano w niewolę, a z terytorium kartagińskiego utworzono nową prowincję rzymską, Afrykę.

Punijczycy (łac. Poeni) zob. Fenicjanie. Pupienus (Marcus Clodius P. Maximus) dowódca wojska za Karakalli, sławny z walk z Germanami i Illirami. Po śmierci obu Gor-dianów powołał go senat w r. 238 n.e. razem z Balbinem na cesarza. W Rzymie był przyjęty z wielkimi owacjami, lecz w tym samym roku został zamordowany (razem z Balbinem) przez niezadowolonych z jego wyboru pretorianów.

purpura (gr. porfyra, łac. purpura) wysoko ceniony (ze względu na swą trwałość) w starożytności barwnik pochodzenia organicznego, używany do farbowania tkanin. Wydobywano go ze specjalnego gatunku szkarłatnych ślimaków (murex frunculus, mwex brandaris i purpura haemastoma) w sposób następujący: do miazgi powstałej ze zgnieconych pod prasą ślimaków dodawano soli, po trzech dniach miazgę tę płukano w wodzie, następnie gotowano w parze, w kotle ołowianym, przez 10 dni. Po starannym usunięciu z powierzchni cieczy piany, tworzącej się z resztek substancji białka i włókien tkanek ślimaków, uzyskiwano oczyszczoną ciecz, zawierającą żądaną substancję barwnika w kilku odcieniach: od szkarłatnego do ciemnofioleto-wego. Od VI wieku p.n.e. ślimaki suszono najpierw przez 6 miesięcy, a dopiero potem płukano. Centrum produkcji stanowiły przede

wszystkim fenickie miasta Sydon i Tyr oraz wybrzeża Morza Śródziemnego. P. stała się symbolem bogactwa, wytwomości i władzy i stanowiła przedmiot rozległego handlu.

pus gr. (łac. pes) stopa; zob. miary diugości.

puteal 1. obmurowanie'studni wystające ponad poziom ziemi; stosowane zarówno dla zapewnienia bezpieczeństwa, jak i dla zaznaczenia, że źródło ma charakter sakralny. 2. okrągły ołtarz. Na Forum Romanom w Rzymie wznosiły się dwa p. w miejscach, w które niegdyś uderzył piorun: jedno na Comitium, drugie między świątyniami Westy i Kastora.

Puteoli miasto portowe, w Kampanii, na wschód od Baiae, założone w r. 521 p.n.e., przez kolonistów greckich z Kumę. Znane z wielu dogodnych urządzeń portowych, było w starożytności centrum handlu z Aleksandrią i z większością -miast hiszpańskich. Od r. 194 p.n.e. kolonia rzymska.

Pyanepsja (gr. Pyanźpsia, Pyanópsla) święta obchodzone w Atenach w miesiącu Pyanepsjon ku czci Apollina; święta te zamykały sezon prac letnich na roli i były swego rodzaju dożynkami. Gałązka oliwna obwieszona wszelkimi darami matki-Ziemi, tzw. ejresiwe, którą obnoszono w procesji, była symbolem obfitych zbiorów;

zawieszona na murze domostwa pozostawała do następnych plonów. W dniu P. składano w ofierze Apollinowi kaszę bobową (pyanos), skąd nazwa święta oraz miesiąca.

Pyanepsjon (PyanepsjSn) gr. miesiąc w kalendarzu ateńskim przypadający na okres od połowy października do połowy listopada; pozostawał pod znakiem Apollina i jego świąt Pyanepsja, zamykających sszon prac letnich na. roli i w winnicach.

Pydna miasto w Pierii, niedaleko wybrzeży Zatoki Termajskiej (sinus Thsrmsicus), rozbudowane i ufortyfikowane przez Filipa Macedońskiego. W r. 168 p.n.e. Emiliusz Paulus zadał tu klęskę Perseuszowi, ostatniemu z królów macedońskich.

Pygmalion zob. Pigrnslion.

Pylades mit. syn Strof iosa, króla Fokidy i Anaksibii, siostry Agamemnona, serdeczny i wiemy przyjaciel Orestesa, któremu towarzyszył we wszystkich wędrówkach. Ożenił się z Elektrą. Zob. Orestes l.

pylon nazwa monumsntalnych wież, pomiędzy którymi znajdowało się wejście do klasycznej świątyni egipskiej. Występowały ons zawsze parami, a ilość ich była zależna od rozmiarów świątyni. Kształt p. był zbliżony do ściętego ostrosłupa, zakończonego u góry wywiniętym na zewnątrz gzymsem. W fasadzie zewnętrznej znajdowały się wąskie nisze, w których umocowano maszty na flagi. Zewnętrzne ściany p. były niekiedy dekorowane płaskorzeźbą. Szczyty p. stanowiły najwyższy punkt świątyni.

Pylos 1. miasto portowe w Messenii, naprzeciwko wyspy Sfakterii. Wg Homera miał tu panować Nestor. W czasie wojny peloponeskiej, w r. 425 p.n.e. wódz ateński Demostenes zajął i silnie ufortyfikował P; tak że Spartanie pomimo rozpaczliwych wysiłków nie zdołali odbić miasta. 2. miasto w Elidzie u stóp góry Skollis, w pobliżu ujścia rzeki Ladon do Penejosu. 3. miasto w Tryfylii, w odległości 30 stadiów od wybrzeża. Przedmiotem wielu sporów była kwestia, które z tych trzech miast (P. l, 1, 3) zostało założone przez Neleusa i było pod panowaniem Nestora. Starożytni uważali, że było to P. w Messenii, według niektórych nowszych poglądów miastem Neleusa i Nestora jest P. w Tryfylii.

Pyra zob. Ojte.

Pyramosi zob. Tyzbe^.

Pyramos2 (także Pyramus) dziś Ceyhan; jedna z ważniejszych rzek Cylicji, wypływa z kappadoc-kiej krainy Kataonii, przecina góry Tauros i wpada do Morza Śródziemnego w pobliżu miasta Maiłoś.

Pyres z Miletu, poeta grecki z III w. p.n.e., autor (nie zachowanych) sprośnych wierszyków o charakterze kupletów.

Pyrgoteles nadworny snycerz gemm na dworze Aleksandra W., obdarzony przywilejem portretowania władcy.

Pynflegeton (.Pyrifiegethon) mit. jedna z rzek podziemia, płynąca ogniem.

Pyrilampos 1. rzeźbiarz grecki działający w pierwszej połowie IV w. p.n.e., wymieniany przez Pauzaniasza (VI 3, 13) jako twórca posągów zwycięzców olimpijskich. 2. P. z

Messenii, rzeźbiarz grecki działający w I w. p.n.e., znany z sygnatury na bazie posągu znalezionej w Olim-pii.

Pyrra1 (Pyrrha; gr. • pyrrhos czerwony) mit. córka Epimetheusa i Pandory, żona Deukalio-na, króla Tesalii. Gdy Zeus zesłał na ludzi potop, Deukalion i P. w zbudowanym przez siebie okręciearce uniknęli śmierci i wylądowali wg

powszechnej tradycji na górze Parnas albo Othrys w Tesalii (inni podają Athos albo Etnę na Sycylii). Po złożeniu ofiary dziękczynnej Zeusowi stali się prarodzicami nowego rodu ludzkiego, rzucając (na polecenie Zeusa) poza siebie kamienie. Z kamieni bowiem rzucanych przez Deukaliona powstawali mężczyźni, przez P. - kobiety. Inne podanie identyfikuje P. z czerwoną (pyrrhos) ziemią. Deukaliona z wodą. Ze związku wody z ziemią powstali Hellenowie. Deukalion i P. mieli sześcioro dzieci, m.in. Hellena, Amfiktiona, Protogeneję. Gro.bowiec P. miał się znajdować w Opos albo w Kynos (w Lokris).

Pyrra2 1. miasto na zachodnim wybrzeżu Lesbos. 2. miasto i przylądek w krainie Ftiotis w Tesalii, nad Zatoką Pagazejską, blisko granicy Magnezji. Opodal tego przylądka były dwie małe wysepki, które nosiły nazwę P. i Deukalion. 3. małe miasto jońskie w Karii, na wybrzeżu północnym Zatoki Latmijskiej.

Pyn-hon zob. Pirron.

Pyrrhos zob. Pyrros.

pyrrich (gr. pyrrichias, łac. pyrrhichius) jednostka metryczna składająca się z dwóch zgłosek krótkich: \^\^i, np. genos, malum.

Pyrron zob. Pirron.

Pyrros (Pyrrhos) 1. garncarz grecki z VII w. p.n.e., którego podpis na lekycie protokorync-kim jest jedną z najstarszych sygnatur wazowych. 2. architekt grecki, wg Pauzaniasza budowniczy skarbca Epidamnijczyków w Olimpii. 3. P. z Aten, rzeźbiarz grecki działający w drugiej połowie V w. p.n.e., znany z inskrypcji na bazie (nie zachowanego) posągu Ateny Hygiei z Propylejów. 4. Pyrrus (łac. Pyrrhus) władca (319-272 p.n.e.) Epiru, pochodzący z rządzącego przez długi okres czasu tym krajem plemienia Molossów. Od r. 303 przebywał na wygnaniu, gdzie zyskał sobie poparcie Agatoklesa i Ptolemeusza Filadelfa, który oddał mu swą przyrodnią córkę Antigone za żonę. Przy ich pomocy P. odzyskał tron, mając obok jako współregenta Neoptolemosa (r. 297), którego zresztą szybko usunął. P. brał udział w wielu konfliktach zbrojnych wybuchających między dynastiami różnych państw hellenistycznych, starając się uwolnić Epir spod wpływów Macedonii, rozszerzyć jego granice i przekształcić swój kraj w monarchię typu hellenistycznego. Interweniował w spory dynastyczne w Macedonii, co zapewniło mu panowanie nad terenami granicznymi Paraurea i Tymfea, Ambracją, Amfilochią i Akarnanią. Małżeństwo z córką Agatoklesa po śmierci Antigone przyniosło mu panowanie na wyspach Leukas i Korkyra. Zawarł przymierze z królem Illirów Bardylisem, w latach 291-286 walczył z królem Macedonii Demetriosem i zdobył pól Macedonii i Tesalię. Szukał oparcia we wrogich Macedonii Atenach i Związku Etol-skim. W r. 283 odepchnięty przez Lizymacha zrezygnował ze swoich zdobyczy. Myśląc

o utworzeniu własnego państwa w zachodniej części basenu Morza Śródziemnego, zorganizował wojnę przeciwko Rzymowi w obronie Tarentu. Dysponując siłą 25000 żołnierzy i 30 słoni, zadał klęskę Rzymianom pod Herakleją (280) i Ausculum (279), następnie przeniósł działania na teren Sycylii przeciwko Kartagińczykom, ówczesnym sprzymierzeńcom Rzymu. Podporządkowawszy sobie prawie całą wyspę, zawarł nagle pokój i wrócił do Italii. Po bitwie pod Benewentem (r. 275) która ostatecznie wyczerpała jego siły, wrócił do Epiru. Z kolei uderzył na Macedonię, władcę jej Antigonosa Gonatasa udało mu się zamknąć w Tessalonikach. Nagle przeniósł swe działania na Peloponez, gdzie począł bezskutecznie oblegać Spartę. Został zabity w czasie walki ulicznej w Argos. Był jednym z najwybitniejszych znawców sztuki taktycznej swej epoki.

Pyrrus zob. Pyrros 4.

Pytangelos poeta grecki z. V w. p.n.e., tragik znany jedynie ze wzmianki u Arystofanesa (Żaby 87).

Pyteas (Pytheas) 1. P. z Massalii, podróżnik i geograf z IV w. p.n.e. Opłynął wybrzeża Hiszpanii, Galii, Brytanię, Szkocję, Wyspy Szetlandz-kie, dotarł do Islandii (czy tylko do Norwegu lub do wysp Feroe), do ujść Łaby opływając Morze Północne. Podróże swoje opisał w dziele Perl Okeanu (O Oceanie). Z dzieła tego korzystali geografowie późniejsi, aż do IV wieku n.e. (z IV w. pochodzi parafraza Avienusa Ora ma-ritima). Do naszych czasów zachowały się fragmenty. P. poruszył także problemy geografii astronomicznej. 2. mówca ateński z IV w. p.n.e., oskarżyciel Demostenesa, zwolennik partii macedońskiej, znany ^ mów Deinarchosa i listu Demostenesa. P. nie był mówcą wykształconym, porywał tłum zręczną i dowcipną wymową. 3. toreuta grecki działający zapewne w okresie cesarstwa, sygnowany na naczyniu metalowym zdobionym scenami rodzajowymi.

Pyteos (Pytheos) architekt grecki z IV w. p.n.e., niezwykle utalentowany budowniczy i teoretyk architektury, działający w Azji Mn. Twórca świątyni Ateny Polias w Priene, stanowiącej kanon porządku jońskiego dla okresu hellenistycznego. Stworzył monumentalną budowlę piętrową, grębowiec Mausolosa w Halikarnasie.

Pythagoras zob. Pitagoras.

Pytheas zob. Pyteas.

Pytheos zob. Pyteos.

Pythis artysta grecki pracujący w technice mozaikowej w okresie cesarstwa rzymskiego. Sygnatura P. znajduje się na mozaice znalezionej w pobliżu Nimes.

Pythodoris zob. Pytodoris.

Pythodoros zob. Pytodoros.

pytia (gr. Pythia, dom. kiereja, pytyjska kapłanka) kapłanka Apollina w Delfach, która udzielała przepowiedni. P. były wybierane przez kolegium kapłanów i wychowywały się od dzieciństwa przy świątyni. W czasie przepowiadania p. zasiadała na trójnogu w adyton świątyni, wg starożytnych nad szczeliną, z której wydobywały się wyziewy z ziemi.

Prawdopodobniejsze jest jednak, że w adyton spalano odurzające kadzidła, pod których wpływem p. wpadała w rodzaj ekstazy i wypowiadała luźne słowa, wykorzystywane przez kapłanów, zw. profetaj, do Układania tekstu odpowiedzi. Zob. Delfy.

Pytodoris {Pythodoris) żona Polemona I Starszego, króla Fontu i Bosforu; po śmierci męża przez szereg lat sprawowała rządy.

Pytodoros (Pythodoros) 1. syn Isolochosa, wódz ateński podczas wojny peloponeskiej. Po

klęsce sycylijskiej w r. 425 p.n.e. został wraz z innymi wodzami oskarżony i skazany na wygnanie, w r. 414 powrócił jednak na stanowisko wodza. 2. snycerz stempli monet, działający na Krecie w połowie IV w. p.n.e., znany ze srebrnych tetradrachm z Połyrrhenion i di-drachm z Aptera. 3. P. z Teb, rzeźbiarz grecki;

wg Pauzaniasza wykonał dla świątyni w Koronei posąg Hery z syrenami.

Pytokritos (Pythokritos) z Rodos, rzeźbiarz grecki działający w II w. p.n.e., znany z szeregu inskrypcji znalezionych na Rodos (w Lindos) oraz z reliefu przedstawiającego dziób okrętu, zachowanego na Akropolis w Lindos.

Pyton l 1. garncarz attycki z V w. p.n.e., wykonawca waz w stylu czerwonofigurowym, którego naczynia sygnowali malarze Epiktet i Duris. 2. malarz waz stylu czerwonofigurowego, działający w drugiej poł. IV w. p.n.e. w Italii południowej. 3. P. z Katany (czy z Bizancjum) wg Atenajosa autor dramatu satyrowego Agen, granego w obozie Aleksandra W. nad Hydas-pem. Z dramatu tego zachował się jedynie 18-wierszowy fragment. Atenajosowi zawdzięczamy również wzmiankę, że za autora sztuki uchodził sam Aleksander W.

Pyton2 (Pythón) mit. wąż zrodzony przez Gaje, przebywał w jaskiniach w okolicach Parnasu. Zabił go Apollo i na pamiątkę 'zwycięstwa ustanowił igrzyska pytyjskie. Stąd też pochodził przydomek Apollina: Pythios. Mit wiąże się z przejściem wyroczni delfickiej, pierwotnie zwanej Pytko \ poświęconej Gai, do kultu Apollina.

pytyjskie igrzyska zob. igrzyska b.

Q

Q.'zob. Quintus.

Quadi zob. Kwadome.

quadrans /ac. miedziana moneta rzymska:

ćwierć asa (czyli 3 uncje) oraz jednostka wagowa, wprowadzona w poł. IV w. p.n.e. Jako moneta emitowany był za cesarza Antonina Piusa (138 -161).

quadrantal /ac. zob. miary objętości.

Quadratus ({ac., dosł. czworoboczny) 1. przydomek Merkurego, ponieważ posągi jego miały często kształt kwadratowy. Wg Plutarcha przydomek ten miał pochodzić od dnia urodzenia Merkurego (4 dzień miesiąca). 2. przydomek Terminusa, boga granic, ponieważ czczono go przeważnie pod postacią kwadratowego kamienia.

quadriga zob. kwadryga.

quadrigarius łac. 1. woźnica kwadrygi. 2. Q. przydomek jednej z gałęzi rodu Klaudiuszów.

quadrireniis zob. flota.

quadruplator /ac. publiczny oskarżyciel rzymski w czasach Republiki, któremu w nagrodę za doniesienie należała się czwarta część kary pieniężnej nałożonej na winnego. Za Cesarstwa nazwa ta wychodzi z użycia, zastępuje ją BCCH-sator, delator.

quadrussis (łac., od guatfuor cztery) cegiełka miedziana wagi 1208 g, równa 4 librom (funtom). Q. kursował od poł. VI w. do poł. V w. p.n.e. W Kampanii i Lacjum w charakterze monety obiegowej, zwanej aes signatum.

quaestiones perpetuae /ac. rzymskie stale sądy kryminalne, składające się z sędziów przysięg-lych. Pierwszy tego rodzaju sąd został utworzony w r. 149 p.n.e. na podstawie przepisów lex Hortensia dla rozpatrywania spraw o wymuszenia popełniane przez gubernatorów prowincji. Takie same trybunały utworzono na podstawie późniejszych przepisów dla sądzenia spraw

o rozmaite inne przestępstwa. Leges Corneliae Sulli ujęły tę praktykę w ramy jednolitego systemu, ustanawiając siedem stałych sądów kryminalnych, z których każdy miał rozpatrywać sprawy dotyczące jednej określonej kategorii przestępstw, a mianowicie: 1) sprawy o przyjmowanie podarunków przez osoby sprawujące funkcje publiczne; 2) sprawy o świętokradztwo i sprzeniewierzenie majątku publicznego; 3) sprawy o morderstwo; 4) sprawy o przekupstwo przy wyborach; 5) sprawy o obrazę majestatu;

6) sprawy o fałszerstwo; 7) sprawy o cięższe przestępstwa spośród oznaczanych terminem iniuria. Prawdopodobnie jeszcze w czasach republikańskich utworzono ponadto stałe q. dla sądzenia spraw o gwałt oraz o porwanie, a za czasów Augusta - q. dla sądzenia spraw o cudzołóstwo oraz o lichwę zbożową i pieniężną. Sędziami przysięgłymi mogły być osoby ze stanu senatorskiego, ekwici i fribuni aerarii, mający kwalifikacje wymagane przez odpowiednie przepisy. Przewodniczącym trybunału był z reguły pretor. W niektórych wypadkach przewodniczył jeden z sędziów przysięgłych, wyznaczony przez pretora. Liczebność kompletu orzekającego była określona przez przepisy dotyczące danej kategorii przestępstw. Wynosiła ona od 30 do 70 sędziów. Tworzenie kompletu odbywało się zazwyczaj w ten sposób, że z listy obejmującej kilkaset nazwisk obywateli uprawnionych do sprawowania funkcji sędziego przysięgłego oskarżyciel i oskarżony w drodze bardzo skomplikowanego postępowania wyłączali tyle osób, że pozostawał komplet sędziowski wymagany przez odpowiednie przepisy. Z oskarżeniem (accusatio) mógł wystąpić każdy obywatel. Podawał on przewodniczącemu trybunału do wiadomości nazwisko osoby, którą chciał oskarżyć (nominis delatio), jeżeli zaś przewodniczący uznał, że ist-

nieją podstawy do oskarżenia, wpisywał to nazwisko na listę oskarżonych. Postępowanie było kontradyktoryjne. Dowody przedstawiali oskarżyciel i oskarżony, a oskarżyciel miał prawo zwracać się do urzędników państwowych o pomoc przy zbieraniu dowodów. Wyrok zapadał w drodze głosowania kompletu orzekającego. Od wyroków q. nie było odwołania. Upadek znaczenia tych trybunałów datuje się od końca n w. n.e., kiedy zostały wyłączone z

zakresu ich kompetencji sprawy gardłowe. Ostatnie wzmianki o q. pochodzą z czasów Aleksandra Sewera (222 - 235 n.e.).

quaestor tac., kwestor, w Rzymie - urzędnik skarbowy. Urząd kwestora powstał, być może, jeszcze w czasach królewskich. W czasach republikańskich kwestorów mianował początkowo konsul, później wybierani byli przez comitia tributa. Do ich kompetencji należało administrowanie różnymi działami finansów państwa. Tak więc kwestorowie zarządzali finansami armii, finansami poszczególnych prowincji, w Rzymie urzędowało dwu quaestores urbani. Liczba kwestorów zmieniała się w zależności od aktualnych potrzeb. - W karierze politycznej kwestura była najniższym szczeblem. Kwestorzy nie byli wyposażeni w imperium, nie posiadali też ani liktorów, ani krzesła kuralnego (sella curulis).

quaestoriiim łac. namiot kwestora w obozie rzymskim, umieszczony w sąsiedztwie namiotu naczelnego wodza.

quartariiis łac. zob. miary objętości.

quaternio łac. moneta rzymska równa 4 denarom lub 4 aureusom; zalicza się do medali. Kursowała do V w. n.e.

quatuorwi (łac., dosł. czterech mężów, od guatuor cztery, vir mąż) 1. czteroosobowe kolegium w Rzymie, którego pieczy powierzone były sprawy związane z drogami w Rzymie (q. viarum curandum). Nazywali się też viales. 2. obok duunwirów najwyżsi urzędnicy w municypiach i koloniach.

Querquetulanus mons zob. Caelius mons.

quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes łac. dosł.: cokolwiek to jest, boję się Danaów (tj. Greków), nawet gdy przynoszą dary. W Eneidzie Wergiliusza (II, 49) słowa te wypowiada Laokoon, przestrzegając Trojan przed wprowadzeniem machiny wojennej - konia drewnianego - do miasta.

Ouies (łac., dosł. spokój, spoczynek) mit.

rzymska bogini spokoju. Jedna jej świątynia znajdowała się na via Lavicana, druga - za murami, koło bramy kolińskiej (Porta Collina).

quinarius łac. srebrna moneta rzymska wartości 1/2 denara, czyli 5 asów, bita od III w. p.n.e.

Ouinctii zob. Quintii.

Ouinctiiis zob. Qumtilis.

quincunx (łac. od quinque unciae pięć uncji) 5 f 12 asa, moneta brązowa, kursowała w miastach Apulii w V - IV w. p.n.e.

quincussis (łac. od quinque pięć) cegiełka miedziana wagi 1635 g, równa 5 librom (funtom). Kursowała w poł. VI w. p.n.e. w Kampanii i Lacjum w charakterze monety obiegowej, zwanej des signatum. Używana do poł. V w. p.n.e.

quindecimTiri (łac., dosł. piętnastu mężów, od guindecim piętnaście, vir mąż) 1. q. sacrorum albo sacris faciundis, kolegium kapłanów ustanowione prawdopodobnie już w czasach królewskich, w liczbie dwóch członków, od r. 367 p.n.e. dziesięciu, w czasach Sulli i Augusta powiększone do liczby piętnastu. Zadaniem ich było na polecenie senatu badać i wyjaśniać znaczenie Ksiąg Sybillińskich w związku z wypadkami politycznymi. 2. q. agris

diyidundis piętnastoosobowa komisja, której zadaniem było przeprowadzenie podziału ziemi w wypadku uchwalenia reformy agrarnej albo przy zakładaniu kolonii.

Quinquatrus (albo Quinquatria) łac. 1. Q. Maiores święta obchodzone w Rzymie w dniach 19-23 marca, początkowo ku czci Marsa;

z czasem, kiedy zaczęto oddawać cześć Miner-wie jako patronce rzemiosł i kiedy cechy rzemieślnicze otrzymały miejsce "sakralne" na Awentynie, Q. zatraciły pierwotny charakter i stały się świętem rzemieślników i uczącej się młodzieży, która wtedy składała nauczycielom opłatę za naukę, tzw. mineryal. W pierwszym dniu składano Minerwie ofiary i - podczas wojen - przerywano walki. W dniach następnych odbywały się igrzyska gladiatorów, a w dniu piątym w hali szewców (atrium sutorium) odbywało się poświęcenie trąb - tubilustrium (trąba była instrumentem bogini). 2. Q. Minores (Mi-nusculae) święta obchodzone 13-15 czerwca także ku czci Minerwy. W pierwszym dniu przed świątynią Minerwy zbierali się, z maskami na twarzach, członkowie Kolegium Aulistów, by w pochodzie przejść ulicami Rzymu i zakończyć uroczystości ucztą w. świątyni Jowisza na Ka-pitolu.

qiiinqueremis zob. flota.

quinquertium zob. pentatlon.

quintana (domyślne: via) łac. droga poprzeczna w obozie rzymskim, nazwana od obozującej przy niej piątej (gulnta) kohorty. Zob. castra.

Quintii (Quinctu) rzymski ród patrycjuszow-ski, rozpadający się na wiele gałęzi, jak: Capi-tolini, Cincinnati, Crispini, Flamini - 1. Lucius Quintius Cincinnatus zob. Cincinnatus 1. 2. Lucius Q. Cincinnatus zob. Cincinnatus 2. 3. Titus Q. Flamininus zob. Flamininus Titus Quinctius.

Quintilianus zob. Kwintylian.

Ouintiiii stary ród rzymski, patrycjuszowski, wywodzący się z Alby. 1. Publius Quintilius Varus, konsul z r. 13 p.n.e., namiestnik Syrii w r. 7 p.n.e.; w r. 5 n.e. zarządzał Germanią. Jego bezwzględność i chciwość wywołały w r. 9 powstanie szczepów germańskich, które pod wodzą Arminiusza zadały klęskę Warusowi w Lesie Teutoburskim. Legiony rzymskie zostały rozbite, a sztandary ich stały się łupem Germanów. Zrozpaczony Warus popełnił samobójstwo. Na wieść o klęsce Oktawian miał wykrzyknąć:

"Warusie, oddaj mi moje legiony!" 2. Sextus Q. Condianus oraz Sextus Q. Yalerius Maximus, konsulowie z r. 151 n.e., autorowie dzieła z zakresu agronomii, napisanego po grecku i znanego nam jedynie z wyciągów zawartych w dziele Yindoniusa (zob. Yindonws Anatolius).

Quintilis (Quinctilis) fac. piąty miesiąc w pierwotnym kalendarzu rzymskim, lipiec, na cześć Juliusza Cezara nazwany lulius. Zob. miesiące.

Ouintus (łac. dosł. piąty) 1. męskie imię rzymskie, oznaczane skrótem Q. 2. zob. Kwintus.

Quirinalis collis, Kwirynał, jedno ze wzgórz Rzymu, położone na pomocny wschód od Ka-pitolu, obok collis Yiminalis. Trajan oddzielił Q. od Kapitelu, przekopując południową część wzgórza dla wybudowania forum (Forum Tra-jana). Aurelian wybudował na Q. świątynię Słońca, Domicjan świątynię Flawiuszów, a Dioklecjan i Konstantyn - termy. Zob. Rzym, Septimontium.

Quirinalis flamen fac. kapłan boga Kwiryna, jeden z najwyższych kapłanów w Rzymie, członek kolegium 15 pontyfików, trzeci w grupie flamines maiores (obok flamen Dia ts i Mar-tialis). Godność Q. f. mógł piastować tylko patrycjusz.

Ouirinus zob. Kwirynus.

Quirites zob. Kwiryci.

quod erat demonstrandum łac. czego należało dowieść; formułka z Elementów Euklidesa (gr. hóper edej dejksaj) w thunaczeniu łacińskim (ks. III, rozdz. 4, theorema XIII).

quot homines, tot sententiae łac. ilu ludzi, tyle zdań (poglądów) (Terencjusz, Phormw II, 4,14;

Cyceron, De finibus l, 5,15).

quousque tandem? łac. dosł.: dokądże wreszcie? Pierwsze słowa słynnej pierwszej mowy Cycerona przeciwko Katylinie, wygłoszonej w senacie w r. 63 p.n.e. Cató zdanie brzmiało: Quousque tandem abutere Catiiiña patientia nostra - Dokądże wreszcie, Katylino, będziesz nadużywać naszej cierpliwości?

R

Rabirius 1. Caius R; senator rzymski, zwolennik Sulli, jeden z uczestników walki politycznej w r. 100 p.n.e., podczas demokratycznego ruchu Satumina. Za sprawą stronnictwa popularów, a właściwie z inspiracji Cezara, stojącego wówczas na czele stronnictwa, został R. oskarżony przez trybuna ludowego Tytusa La-bienusa o udział w zabójstwie Saturnina. Oskarżenie R. było atakiem skierowanym przeciw optymatom i autorytetowi senatu i miało na celu zakwestionowanie prawa senatu do podejmowania uchwały zw. senatus consultum ultimum. Na mocy takiej uchwały został w r. 100 Satur-ninus wyjęty spod prawa i zamordowany. Obrony R. podjęli się Hortensjusz i Cyceron. Do powzięcia wyroku nie doszło, gdyż pretor ze stronnictwa popularów Metellus Celer, prawdopodobnie obawiając się po przemówieniach obrońców uwolnienia R., w wyniku czego pośrednio zostałaby zalegalizowana senatus consultum ultimum, przerwał zgromadzenie pod pozorem niepomyślnych wróżb. 2. Caius R. Po-stumus, adoptowany syn poprzedniego, finansista. W r. 54 p.n.e. został oskarżony z powodu popełnionych (do spółki z Gabiniuszem) nadużyć w Egipcie. Mimo iż bronił go Cyceron, został skazany na wygnanie; wrócił za dyktatury Cezara. 3. Caius R., poeta epik z I w. n.e., pisał o wojnie Oktawiana w Egipcie; prawdopodobnie autor zachowanego w zwojach papirusowych w Herkulanum wiersza o Bellum Actiacum (fragment opisujący bitwę pod Actium i śmierć Kleopatry). 4. R. architekt rzymski z drugiej poł. I w. n.e., twórca pałacu Domicjana, obejmującego kompleks budynków i ogrodów na Palatynie.

Rabuleius 1. Caius R., trybun ludowy z r. 486 p.n.e. Wg Dionizjusza z Halikarnasu usiłował zażegnać spór, który wybuchł pomiędzy konsulami Spuriuszem Kassjuszem, inicjatorem reformy agrarnej i Prokulusem Wirginiuszem. 2. Mamuś R., jeden z decemwirów z r. 451 p.n.e.

Racilia żona Lucjusza Cyncynata, dyktatora rzymskiego z r. 458 p.n.e.

Racillius Lucius trybun ludowy z r. 58 p.n.e., zwolennik senatu; występował w obronie Cycerona przeciw Klodiuszowi. W r. 48 p.n.e. towarzyszył Kassjuszowi, który był pretorem w His-pania Ulterior. Za udział w spisku przeciw pretorowi został ukarany śmiercią.

rada zob. bule, geruzja.

Radamantys (Rhadamantys) syn Zeusa i Eu^OPy> przed bratem swoim Minosem uciekł z Krety do Okalei w Beocji, gdzie pojął za żonę Alkmenę. Za życia słynął ze sprawiedliwości, dlatego też po śmierci miał być według mitów sędzią w podziemiu (wraz z Ajakosem i Minosem).

Raecia zob. Recja.

Raecnis (Marcus R.) w r. 208 p.n.e. wysłany przez Senat do Massylii i południowej Galii w celu dostarczenia informacji o pochodzie wodza kartagińskiego, Hazdrubala, do Italii.

Raetia zob. Recja.

Rafia (gr. Rdfeja, Rafia, łac. Raphia) dziś er-Rafah; miasto na wybrzeżu Palestyny, na południe od Gazy, znane z klęski poniesionej przez Antiocha Wielkiego w r. 216 p.n.e., w czasie wojny z Ptolemeuszem Filopatorem.

Rakotis (gr. Rhacótes, Rhacotis) dawne miasto w dolnym Egipcie; na jego miejscu została założona przez Aleksandra W. Aleksandria.

Rambakia (Rambacid) miasto Oritów w Ged-rozji, niedaleko ujść Indu.

Ramfias jeden z posłów spartańskich prowadzących z Atenami rokowania przed rozpoczęciem wojny peloponeskiej. W r. 422 p.n.e. dowodził wojskiem w Tesalii.

Rammius Lucius zamożny mieszkaniec Brun-dizjum z potowy II w. p.n.ę. Dzięki swoim bogactwom przyjmował w gościnę zagranicznych posłów i rzymskich wodzów. Perseusz próbował podarunkami nakłonić go do zamordowania posłów rzymskich, lecz R. wyjawił te zamiary Rzymianom.

Ramnes jedna z trzech tribus, na które dzieliło się społeczeństwo rzymskie w czasach królewskich (753 - 509 p.n.ę.). Zdaniem historyków rzymskich R. zamieszkiwali Palatyn i' Eskwilin, reprezentowali element latyński. Zob. Tities, Luceres.

Raphia zob. Rafia.

rapsodowie (gr. rhapsodój) dosłownie "zszywacze -pieśni", śpiewacy recytujący utwory epickie, własne lub cudze. Utwory Homera śpiewali początkowo przy wtórze formingi aojdo-wie (zob.), z czasem śpiew z towarzyszeniem formingi zastąpiono recytacją. Recytowano nie tylko utwory pisane heksametrem, ale również wszystkie utrzymane w epickim tonie, np. jamby Archiloeha i Simonidesa. Rapsodowie występowali w odświętnym stroju, trzymając w ręku laskę.

rara avis tac. rzadki ptak; przenośnie przysłowiowo o czymś rzadko spotykanym (Juwenalis. Satyra VI, 516; Horacy, Satyry II, 2, 26).

Raudii Camni równina \y Galia Cisalpina, na lewym brzegu Padu, w pobliżu Vercellae, słynna ze zwycięstwa odniesionego w r. 101 p.n.ę. przez Mariusza nad Cymbrami.'

Rauraci, Raurici zob. Raurykowie.

Raurykowie (łac. Raurici lub Rauraci) lud w Galii, mieszkający na pomoc od kraju Helwetów.

Raveima zob. Rawenna.

Rawenna (Ravennd) miasto na wybrzeżu Morza Adriatyckiego w Gallia Cispadana, nad rzeczką Badesis, założone podobno przez greckich kolonistów z Tesalii, do czasów' Augusta bez większego znaczenia. W czasach pryncypatu wyznaczono R. na miejsce postoju dla części floty, w związku z czym zbudowano w sąsiedztwie port, dzięki temu miasto doszło szybko do wielkiego rozkwitu. Znajdowała się tu słynna szkoła fechtunku. Teodoryk Wielki po upadku Odoakra uczynił R. stolicą nowego państwa.

Rea (Rhea, Rheja) mit. bogini grecka, żona Kronosa, matka Hestii, Demetry, Hery, Hadesa, Posejdona i Zeusa. Utożsamiana z Kybele.

Przedstawiano ją na wozie zaprzężonym w lwy, w diademie z; wież obronnych na głowie.

Rea Sylwia (Rea Silvia. Rhea Silvia) zob. Ilia.

Reate (dziś Rieti) miasto w środkowej Italii, w czasach rzymskich aż do panowania Augusta - prefektura, później municipium. Rodzinne miasto Marka Terencjusza Warrona.

recitatio (łac. głośne odczytywanie) w Rzymie od czasów Augusta utarł się zwyczaj publicznego odczytywania utworów przed ich wydaniem. R. odbywała się pierwotnie w małym kółku przyjaciół i znajomych autora. Z czasem recitationes stały się obowiązkowe, odbywały się w teatrach, w termach, na forum itd. Zaproszenia wysyłał autor lub też zawiadamiano o r. za pomocą ogłoszeń na murach.

Recja (Rhaetia, Raetia) kraina leżąca w Alpach wschodnich i nad górnym Dunajem (dziś Tyrol i pómocno-wschodnia Szwajcaria). Od r. 156 n.e. prowincja rzymska. Najważniejsze miasto, Augusta Yindelicorum, było w okresie rzymskim stolicą prowincji. R. była terenem bardzo słabo zromanizowanym.

reda (lać; także raeda, rheda) podróżny wóz o czterech kołach, zaprzęgany w dwa lub cztery konie, czasem muły; zapożyczony razem z nazwą od Galów, używany w Rzymie do przewożenia podróżnych i bagaży. Zwykle używany też do przewożenia poczty państwowej.

redde legiones! łac. oddaj legiony! Według Swetoniusza (Augustus 23) miał August po klęsce Warusa w Lesie Teutoburskim w r. 9 n.e. zawołać: Quinctili Vare, legiones redde!

Redonowie (łac. Redoneś) lud w zachodniej Galii, główne miasto Condate.

Regalianus z Dacji wyróżniony przez cesarza Waleriana, za Galiena obwołany w Mezji przez żołnierzy cesarzem. Walczył zwycięsko z Sarmatami. Został ok. r. 263 podstępnie zamordo- . wany przez mieszkańców prowincji, obawiających się zemsty Galiena.

regia mała budowla w Rzymie przy via Sacra w pobliżu Atrium Vestae, wg tradycji zbudowana'przez Numę. W okresie królewskim miejsce, w którym królowie spełniali swoje

funkcje kapłańskie. W okresie republiki r. stała się oficjalną siedzibą, gdzie urzędował pontifex maxi-mus. Częściowo zburzona przez Galów w r. 391 i spalona w r. 210 p.n.ę., została odbudowana w r. 148 p.n.ę.; powtórnie odbudował ją w r. 36 Cn. Domitius Calvinus, rozszerzając ją w kierunku świątyni Juliusza Cezara.

Regifugium (lać, od rex król i fugere uciekać) uroczystość obchodzona w Rzymie 24 lutego podczas której kapłan Rex sacrificulus {sacrorwn) składał ofiary na Comitium, po czym uciekał. Rzymianie widzieli w tym zwyczaju wspomnienie ucieczki króla Tarkwiniusza Pysznego, która miała mieć miejsce 24 lutego 509 r. p.n.e. Od czasów Augusta obrzędy te przeniesiono na dzień 24 marca i 24 maja, podczas których Rex sacrificulus składał w podobny sposób ofiary i szybko oddalał się; jak długo był na Comitium, nie wolno było załatwiać żadnych spraw politycznych ani sądowych.

Regillus przydomek rodu Emiliuszów (zob. Aemili).

Regillus lacus (dziś Lago delia Cava lub Lago delia Roganella) .małe jezioro w Lacjum na wschód od Rzymu, u stóp mons Albanus, znane ze zwycięstwa odniesionego przez Rzymian nad Latynami w r. 496 p.n.e.

Regium (lać; także Rhegium, Rhegion, gr. RhSgion) dziś Reggio; miasto handlowe w południowej Itali nad cieśniną sycylijską, kolonia grecka. Tyran Syrakuz Dionizjusz I w r. 393 p.n.e. opanował nieoczekiwanie miasto. W r. 280 p.n.e. zajęli miasto Mamertyni (zob.); w r. 270 Rzymianie, którzy pozostawili mu niezależność, zawierając z nim przymierze. W r. 91 p.n.e. nawiedziło R. trzęsienie ziemi.

Regium Lepidi (albo Lepidum) dziś Reggio;

miasteczko Bojów pomiędzy Mutiną i Panną, w Gallla Cispadana.

reguła łac. użyty przez Witruwiusza termin oznaczający w architekturze greckiej gładką, wąską listewkę w architrawie doryckim, umieszczoną, po jednej, pod każdym tryglifem, o długości równej szerokości tryglifu. Od spodu przymocowane były, do każdej r. po sześć, tzw. guttae ("łezki").

Regulus zob. Atiiii 2-5.

Reizianum (co/on Reizianum) kolon, czyli człon metryczny o zasadniczym schemacie: ^'-L^' \^^, np. Sofokles, Król Edyp 1195: uden makarizo --\-^^il--. Dopuszczalne są w nim rozwiązania, np. Eurypides, Alcestis 908: polias epi chajtas: '^'^'L^^l--.Wgmetryków niemieckich (Wilamowitz, Schroeder) R. to kolon o budowie swobodnej, dopuszczającej w środku zamiast dwóch krótkich również krótką pojedynczą, np. Pindar, Ody olimpijskie IV 20 (wyd. Turyna): brdtÓn elenchos: \^il-^L\^>. W formie tej możliwe są również rozwiązania. Nie

którzy współcześni metrycy (jak np. Koster, Dale) przyjmują tylko regularną postać R., z dwiema krótkimi w środku, uważając je zdecydowanie za człon chorijambiczny: ^[-'^r '^'-1'^', formy zaś nieregularne interpretują inaczej (np. ^JJ'-^'^-'- jako monometr jambi-czDy hyperkatalektyczny). W poezji greckiej występuje R. tak w pieśniach ludowych (np. w

rodyjskiej piosence elth', Źlthe, chelid6n), jak i w poezji literackiej, a mianowicie w liryce chóralnej i w partiach lirycznych dramatu. W poezji rzymskiej bardzo często spotykamy się z R. u Plauta. U niego schemat zasadniczy pokrywa się ze schematem greckim, ale budowa jest bardzo swobodna i dopuszcza najróżniejsze kombinacje schematu: \-/ --^ ^^ <^ ^. Por. np. Trinummus 284: ut sit sui similis - ^ ^ <^'ó'^o; Casina 753: scio', sic sine habere \^^ l-^i^i 1-\^; Aulularia 415: quid, stolide ciamas -^'i^"^-'-- (z pojedynczą krótką w tezie środkowej). R. łączy się u Plauta z różnymi wierszami, najczęściej jednak z dymetrem jam-bicznym akatalektycznym (zob. Reizianu vei-sus). Nazwa R. wywodzi się od nazwiska niemieckiego filologa J. W. Reiza (1723 - 1790), który odkrył tę formę metryczną u Plauta.

Reizianus versus wiersz stanowiący połączenie dymetru jambicznego akatalektycznego (^->^- | '-'-'-v-'-.) z Reizianum (forma zasadnicza: ^-'s-A-^-.'-;^). W poezji greckiej wiersz ten pojawia się tylko sporadycznie, np. Arystofanes, Pokój 954: fysónti kaj ponumeno || prosdosete de pu: --'^'-'-|'<-^-L'^'-^-]|-_'^1 \^/--. W poezji rzymskiej częsty jest ten wiersz u Plauta; w łacińskim dymetrze jambicz-nym tylko czwarta teza musi być krótka, a wszystkie inne mogą być długie, Reizianum ź5a.ś może przybierać różne formy (zob. Reizianum); por. Plaut, Aulularia 419: homo nullust te scelestior qui vivat hodie'. ^i\^l--_1^-'- \^-\\-_-^^i-.

Reja zob. Rea.

relata refero lać., dosł.: opowiadam to, co zostało opowiedziane. Używane przysłowiowo przy powtarzaniu zasłyszanych wiadomości, których wiarogodności stwierdzić nie możemy.

religia (łac. religio) Grecy w czasach przedhistorycznych wyznawali religię przyrody (prymitywizm), oddając cześć boską twórczym siłom natury - ożywiającym wg nich rośliny, drzewa, rzeki, skały, kamienie (anima-tyzm) - i uznając istnienie duszy (animizm),

przy czym wierzyli, że: 1) dusza ludzka ginie wraz z ciałem (immanentyzm-miejscem jej przebywania za życia są m.in. nerki i wątroba);

2) bądź, że dusza-duch, psychf, opuszcza ciało w momencie śmierci jako maleńki obłoczek;

3) czy wreszcie dusza-obrazek, ejdohn, istnieje w człowieku i jest widoczna przez oko w postaci laleczki, korę. Po śmierci człowieka opuszr cza ona ciało i rośnie w postaci cienia, skid, podobnego do zmarłego (transcendentalizm). Dusza taka była całkowicie bezładna i liczyła jedynie na pomoc żyjących, zwłaszcza synów lub osób usynowionych. Żywi mieli wobec niej obowiązek pogrzebania zwłok, wspominania umarłego, składania darów czy pomszczenia gwałtownej śmierci (np. zabójstwa). Dusze zmarłych opiekowały się żywymi członkami rodziny, zsyłały ze świata podziemnego urodzaje, wieszcze sny, bądź - szkodziły żywym jako Erynie. Animatyzm na wyższym stopniu rozwoju przejawiał się w wierze, iż dusze mogły żyć* samodzielnie w postaci zwierząt (teriomorfizm) lub bóstw o kształtach ludzkich (miksantropizm). Życzliwość dusz można było zjednać za pomocą ofiar bezkrwawych (palonych), za pomocą libacji, magii, modlitwy. Grecy, obdarzeni bujną fantazją i głębokim odczuciem przyrody, wytworzyli wiele wierzeń, mitów, kultów religijnych, nadając z biegiem czasu bogom charakter coraz bardziej etyczny. Prastare religie i bóstwa odzwierciedlają stosunki panujące w rodzinach i rodach z czasów wspólnoty pierwotnej i wędrówek plemion greckich. W tym okresie nie znano jeszcze zwyczaju

wznoszenia świątyń i posągów ku czci bogów. Z tego okresu pochodzi też religia i kult Zeusa. - W okresie achajskim bogowie greccy są już istotami o silnie zarysowanej indywidualności i wyobrażanymi na podobieństwo ludzi. W okresie helleńskim powstają nowe religie: Demetry, Dio-nizosa (por. misteria, pitagorejczycy), oparte na wyobrażeniach o wspólnym przybytku dusz, położonym w nieokreślonym miejscu, daleko na Zachodzie. Pod wpływem zwyczaju grzebania zwłok utrwaliło się wyobrażenie o świecie podziemnym (zob. Hades). Na skutek wędrówek plemion, ożywionych stosunków handlowych i działalności wędrownych śpiewaków (zob. aojdome) początkowe ściśle lokalne mity uległy pomieszaniu; tak więc monogamiczny dotąd Zeus stał się poligamistą, gdyż różne kulty przydawały mu różne małżonki. Pojawiła się też

religia mitologiczna pod wpływem m.in. twórczości poetów. Przebogaty politeizm grecki usystematyzowali kapłani wyroczni Apollina, wyodrębniając dwunastu głównych bogów, do których należeli: Zeus, Hera, Hestia, Demetra, Artemida, Atena, Afrodyta, Ares, Hermes, Posejdon, Hefajstos, Apollo. W okresie attyc-kim Grecy nadal wyznawali politeizm, wierzyli przy tym, że poszczególni bogowie dobrowolnie przyjęli ograniczenie zakresu swej działalności: Demetra opiekuje się rolnikami, Apollo - młodością. Afrodyta - miłością, Hera - małżeństwem itd. Zostają wyodrębnieni bogowie olimpijscy na czele z Zeusem, podziemni (chtoniczni) pod władzą Hadesa, morscy rządzeni przez Posejdona. Rozwija się r. mitologiczna, czemu sprzyja działalność '• artystów, jak Fidiasz, Poliklet, Praksyteles, Lizyp, którzy stworzyli - raz na zawsze przyjęte odtąd - postacie bogów. R. obrzędowa przejawia się w okresie attyckim w postaci różnych świąt państwowych, obficie wypełniających życie Ateńczyków. Filozofowie (Platon, Arystoteles) tworzą dwa różne systemy filozofii r. W okresie hellenistycznym r. grecką charakteryzuje synkretyzm, powstały przez zetknięcie się ze Wschodem, skąd napływały nowe kulty: Kybeli, Izydy, Mitry. Pojawił się kult panujących, wynoszonych do rzędu bogów. Pod wpływem zmienionych warunków społecznych i gospodarczych powstają nowe filozofie religii (epikureizm i stoicyzm). Rzymianie od zarania byli wyznawcami animatyzmu przyrody i immanentyzmu bóstw - bezkształtnych, często czasowych (numina), które mogły ulegać rozszczepieniu na różne mniejsze, np. ograniczone do poszczególnych faz rozwoju rośliny. Praktyczny i prawniczy umysł Rzymian pozbawionych fantazji nie sprzyjał powstaniu wielu bogów: Ops, Satumus, Faunus, Yertumnus i in. zachowały charakter bóstw opiekuńczych Rzy-mianina-wieśniaka, podobnie jak Lary i Penaty. Ściśle określone przepisy, o których przestrzeganie dbali kapłani, normowały stosunek człowieka do bóstwa czy boga. Wskutek hellenizacji r. rzymskiej począwszy od poł. III w. p.n.e. cały panteon grecki dostał się do Rzymu i zmieszał się z głównymi bogami rzymskimi. Powstały dwa rodzaje bogów: rodzimi (indigetes) i nowi (novensides). Oprócz szeregu bóstw abstrakcyjnych, jak Yirtus, Pides, Pietas, Ouies, głównym przedmiotem kultu pozostawał genius pana domu

i geniusze wszystkich wolnych członków rodziny. O kult państwowy troszczył się król, rex, w czasach republiki rex sacrorum, kolegia pon-tyfików, flaminowie i in. Kult bogów i bóstw przejawiał się w różnych świętach ruchomych (feriae conceptivae), stałych (feriae stativae) i nadzwyczajnych (feriae impetrativae). Wolę bogów co do podjętego przedsięwzięcia prywatnego czy państwowego badali wieszczkowie zw. haruspikami i

augurami. Cesarze odnawiali stare kulty bogów, zaniedbane albo zapomniane w burzliwych czasach upadku republiki (I w. p.n.e.);

pojawiły się nowe wierzenia w geniusza-demona, który od urodzin jest świadkiem czynów jednostki, a po śmierci wiedzie jej duszę na sąd. Czynnikiem jednoczącym obywateli cesarstwa staje się kult cesarzy, zaliczanych po śmierci w poczet bóstw (divi); za życia oddawano powszechną cześć ich geniuszom, a we wschodnich częściach państwa otaczano czcią także samych cesarzy. W okresie cesarstwa w r. rzymskiej pojawiły się także wschodnie kulty (Kybele, Mitry), które doprowadziły w końcu do synkretyzmu religijnego, z wysunięciem na plan pierwszy pierwiastka etycznego i eschatologicznego. Obok magii pojawiły się systemy filozoficzno-religij-ne: neopitagoreizm i neoplatonizm. Od r. 313 chrześcijaństwo stało się oficjalnie uznaną r. państwową, popieraną przez cesarzy i aparat państwowy, bezwzględnie zwalczającą inne, antyczne religie.

rcligiosi dies łac. dni w kalendarzu rzymskim, w które nie wolno było się zajmować żadnymi ważnymi sprawami, zarówno publicznie, jak i w życiu prywatnym, gdyż łączyły się albo z uroczystościami związanymi z kultem zmarłych, albo z klęskami narodowymi. Do dni tych należały: 24 sierpnia, 4(5) października i 8 listopada, jako dni, w które według wierzeń Rzymian dusze zmarłych wychodziły na ziemię. Dalej do r. d. należały 9, 11 i 13 maja, kiedy-jak wierzono - krążyły lemury, oraz dzień Larentaliów (23 grudnia) i dni świąt Westy. Prócz tych dodawano do r. d. dni klęsk, jak np. klęski pod Allią (r. 390), nad Kremerą (r 477) itp. Dni te nazywano atri, czarne.

rem tene, verba sequentur łac. opanuj temat, słowa same się nasuną. Według Gajusza Juliusza Yictora (IV w. n.e.. Ar s rhetorica, cap. 1) zasadę tę miał głosić Kato.

remedia amoris łac. lekarstwa (środki) przeciwko miłości; tytuł poematu Owidiusza.

Remcsiaua (albo Romesiana) miasto w Moesia Superior, pomiędzy Naisos i Serdica.

Remi zob. Remowie.

Remmius Palaemon (Qumtus R. Palaemon). z Wicencji (Yicentia), poeta i słynny gramatyk rzymski działający w I w. n.e., autor (nie zachowanych) wierszy i również nie zachowanego, choć bardzo rozpowszechnionego w starożytności podręcznika gramatyki (być może łącznie z metryką i poetyką). Uczniami jego byli m.in. Kwintylian oraz Persjusz. Pod nazwiskiem R.P. przekazano wiele pism nieautentycznych.

Remowie (łac. Remi) plemię belgijskie mieszkające nad Matroną i Aksoną, sąsiadowali z Nerwiami, Wiromanduami i Suesionami. Najważniejsze miasta; Durocortorum i Durocata-launi.

Remus mit. brat Romulusa, syn Rei Sylwii i boga Marsa. Zob. Romulus.

Ren (Rhenus) rzeka stanowiąca w starożytności granicę pomiędzy Galią i Germanią. Cezar był pierwszym wodzem rzymskim, który przekroczył R., zbudowawszy w tym celu most pontonowy w pobliżu dzisiejszej Kolonii.

repetundae łac. rzeczy lub pieniądze osób prywatnych uzyskane bezprawnie przez osobę sprawującą funkcje publiczne; przede wszystkim zaliczano do r. podarunki. Pierwsze przepisy zabraniające przyjmowania podarunków i dające możność odzyskania tych ostatnich na drodze sądowej ukazały się w Rzymie w r. 204 p.n.e. Dotyczyły one podarunków dawanych adwokatom. Wydanie podobnych przepisów w sprawie przyjmowania podarunków przez urzędników okazało się konieczne w II wieku p.n.e., kiedy gubernatorzy prowincji zaczęli dopuszczać się wymuszeń na wielką skalę. Wstępem do wydania tych przepisów było

nakazane przez senat utworzenie w r. 171 p.n.e. trybunału składającego się z pięciu zaprzysiężonych senatorów (recuperatores) dla rozpatrzenia skarg o wymuszenia popełnione przez urzędników rzymskich w Hiszpanii. W r. 149 p.n.e. została wydana pierwsza ustawa de repetundis dotycząca urzędników: lex Calpwnia (na podstawie której utworzono specjalny stały sąd przysięgłych - guaestio - pod przewodnictwem pretora), a po niej szereg innych ustaw w tej sprawie, z których najważniejszymi są: lex Acilia (r. 123 p.n.e.) i lex Julia (r. 59 p.n.e.). Ze skargą do guaestio można było wystąpić: 1) przeciwko urzędnikom obieralnym lub uznanym za równorzędnych im, jeśli

podarunek przyjęli w okresie sprawowania swych funkcji; 2) przeciwko nie będącemu urzędnikiem senatorowi, jeśli w okresie sprawowania funkcji publicznych przyjął podarunek od osoby nie mającej obywatelstwa rzymskiego; 3) przeciwko synom osób wymienionych w pkt. 1) i 2), jeśli przyjęli podarunek w okresie sprawowania funkcji publicznych przez ich ojców, zdając sobie sprawę, że może to wywrzeć wpływ na decyzje urzędowe; 4) przeciwko osobom nie będącym urzędnikami, lecz sprawującym funkcje urzędowe lub zbliżone do urzędowych, jeśli przyjęły podarunek w okresie sprawowania tych funkcji. Za czasów Cesarstwa można było wnieść tego rodzaju skargę także przeciwko cesarskim quasi-urzędnikom, przysięgłym sędziom, oskarżycielom i świadkom w procesie publicznym, adwokatom, doradcom urzędników i niższym funkcjonariuszom publicznym. Wyżej wspomniane ustawy zawierały w zasadzie tylko ogólny zakaz przyjmowania podarunków, jednak w istocie rzeczy były skierowane głównie przeciwko wymuszeniu i przekupstwu osób sprawujących funkcje publiczne (crimen repetundarum). Do kategorii przedmiotów i pieniędzy, których bezprawne uzyskanie przez urzędnika w okresie sprawowania funkcji stać się mogło podstawą skargi do guaestlo, zaliczano także przedmioty przez niego kupione lub przywłaszczone oraz pieniądze bezprawnie wyegzekwowane jako daniny. Wolno było jednakże urzędnikowi przyjmować w prezencie jadło, napoje i drobne przedmioty o ogólnej wartości nie przekraczającej 10000 sestercji w ciągu roku. Mógł też on przyjmować dary honorowe nie powiększające jego majątku (np. pieniądze na postawienie jego posągu) oraz dary od krewnych. Pojęcie crimen repetundarum rozciągnięto na szereg innych czynów urzędnika, zmierzających głównie do wykorzystania zajmowanego stanowiska dla wzbogacenia się przez prowadzenie handlu lądowego i morskiego. Początkowo skarżący mógł domagać się tylko zwrotu "podarunku" (repetere). Lex Acillia dała możność domagania się zwrotu w wysokości podwójnej, późniejsze zaś przepisy - w wysokości podwójnej lub poczwórnej w ciągu roku od chwili, w której oskarżony przestał pełnić funkcje publiczne, umożliwiły też występowanie przeciwko dziedzicom oskarżonego (w ciągu roku od chwili jego zgonu) oraz przeciwko innym osobom trzecim, do których

rąk dostał się "dar". W okresie republikańskim skazanie w procesie de repetundis początkowo nie pociągało za sobą żadnych dodatkowych konsekwencji karnych. Dopiero lex Acilia uznała takie skazanie za hańbiące, późniejsze zaś przepisy wprowadziły jeszcze surowsze postanowienia: skazany w procesie o crimen repetundarum nie mógł piastować urzędów, być członkiem senatu, sędzią, świadkiem lub czyimś zastępcą w sprawach sądowych. Jeżeli przedmiotem skargi były takie niedozwolone czynności urzędnika, przy których obowiązek zwrotu nie wchodził w rachubę, utrata tych uprawnień była jedyną konsekwencją wyroku skazującego. Tylko senat mógł w sprawie o crimen repetundarum

wydać wyrok salva dignitate (przy zachowaniu czci). W połowie okresu cesarskiego postępowanie w sprawach de repetundis utraciło cechy procesu prywatnego, a sankcje karne ulegały z biegiem czasu coraz większemu zaostrzeniu (wygnanie, konfiskata majątku, chłosta, a nawet kara śmierci).

res ad triarios venit (redit) łac. termin wojskowy: "akcja przechodzi w ręce trzecich szeregów". Zwrotu tego używano przeważnie na określenie sytuacji krytycznej. Zob. triarit.

rescriptus codex (łac. dosł. książka na nowo zapisana) zob. palimpsest.

responsja strof iczna zob. strof iczna budowa.

Reszka Stanisław (Rescius) 1544-1600; dyplomata i polemista katolicki, współpracownik kardynała Hozjusza. Autor szeregu dzieł łacińskich, m.in. Stanislai Hosil vita (Rzym 1587), De rebus gestis Stephani I Regis Poloniae... centra -Magnum Moschorum Ducem narratio (Rzym 1582), De atheismis et phalarismis Evangellcorum (Neapol 1594).

retiarius łac. gladiator walczący za pomocą sieci i trójzębu. Zob. gladiatorzy.

retor (gr. rhetor, łac. rhetor, orator) termin grecki, któremu odpowiada łac. orator, oznaczał mówcę, częściej - teoretyka wymowy; łacińskie r. ma tylko znaczenie: nauczyciel, teoretyk wymowy. Zob. retoryka.

retoryka (gr. rhetorike dom. techne, łac. rheto-rica dom. ars) sztuka wymowy, teoria wymowy i prozy w ogóle, obejmująca również stylistykę i krytykę literacką. Za pierwszych nauczycieli wymowy uchodzą Sycylijczycy Koraks i Tejzjasz (V w. p.n.e.). Do powstania r. na Sycylii przyczyniło się wprowadzenie ustroju demokratycznego w Akragas (r. 472) i w Syrakuzach (r. 466)

oraz skłonność Sycylijczyków -do prosesowania się. W Atenach podobnie jak później w Rzymie, praktyka wymowy wyprzedziła teorię. Dopiero w drugiej poł. V w. sofiści zaczęli wykładać zasady wymowy, czyli sztuki przekonywania oraz zasady prowadzenia sporów (Trazymach z Chaikedonu i Gorgiasz). Uczeń sofistów Isokrates, przeciwstawiając się teorii i praktyce Gorgiasza oraz praktyce nie dbających o styl mówców sądowych, wysunął postulat prozy, która wielkie i piękne tematy ubiera w odpowiednią i oryginalną formę. Postulat ten zrealizował w swoich "mowach"-pismach, które stały się wzorem stylizowanej prozy retorycznej i artystycznej prozy w ogóle. Uczniem Isokratesa miał być - wg Cycerona - Demostenes. Ze szkoły Isokratesa wyszło również wielu innych mówców, jak Hiperejdes, Likurg, Aischines, Dejnarch a także kilku historyków. Z utratą niepodległości Grecji (r. 338) umilkła w Atenach wymowa polityczna. Stosowano nadal wymowę okolicznościową i sądową. Wymowy uczono w szkołach retorów posługując się podręcznikami i uprawiając ćwiczenia (meletaj), zw. ćwiczeniami wstępnymi (progymndsmafa). Wyższym stopniem tych ćwiczeń szkolnych było układanie mów na zmyślone tematy. Styl deklamacji szkolnych, podobnie jak i wymowy hellenistycznej, był kwiecisty, "gładki" i "słodki". W stylu wymowy IV i III w. zaznacza się barok już u Demetriosa z Faleronu (ok. 350 - 283), w skrajnej zaś formie występuje u Hegezjasza z Magnezji (IV - III w.), który zarzucił zasady klasycznej prozy greckiej i nawiązał do naśladującej poezję prozy Gorgiasza. Przeciwko temu

kierunkowi stylistycznemu, który nazwano potem azjańskim, rodzi się w poł. II w. p.n.e. reakcja attycystyczna. Stanowisko pośrednie między azja-nizmem (zob.) a attycyzmem (zob.) zajmowała szkoła rodyjska. - W Rzymie wymowa miała szczególnie pomyślne warunki rozwoju wśród walki stanów i stronnictw politycznych. Od II w. praktykę uzupełniała teoria głoszona przez retorów greckich. Jako mówcy zasłynęli obaj Grakchowie (Gajusz reprezentuje kierunek azjański). Najwybitniejszymi mówcami przed Cyceronem byli Marek Antoniusz i Lucjusz Krassus. Głównym przedstawicielem wymowy azjańskiej w Rzymie był starszy od Cycerona Kwintus Hortensjusz. Szczyt swego rozwoju osiągnęła rzymska wymowa i proza w ogóle w twórczości Cycerona. Jak w Grecji po utracie niepodległości,

tak i w Rzymie cesarskim wymowa straciła naturalne warunki rozwoju. Zastąpiły ją deklamacje na tematy fikcyjne komponowane w stylu azjańskim. - Za najstarszy z zachowanych podręczników r. uchodzi napisana w duchu sofisty-cznym, tzw. Retoryka do Aleksandra. R. sofistów skrytykował Platon w dialogach Fajdros i Gorgiasz. Arystoteles nie poprzestał na krytyce, lecz rozbudował niektóre działy r., jak naukę o dowodach, o wpływie środków emocjonalnych na usposobienie słuchaczy, stylistykę. Spośród uczniów Arystotelesa przede wszystkim Teofrast rozwijał myśli mistrza, zwłaszcza na polu stylistyki i estetyki. Późniejsi przedstawiciele szkoły perypatetyckiej zajmowali się również r., podobnie jak pergameńscy stoicy, podczas gdy szkoła akademicka i epikurejczycy zachowali do r. stosunek negatywny. Spośród wielu podręczników okresu hellenistycznego największe znaczenie zdobył podręcznik Hermago-rasa (II w. p.n.e.). Tym samym formalizmem, który cechował r. Hermagorasa, odznaczała się r. analogisty Apollodora z Pergamonu (ok. r. 100). Przeciwne stanowisko zajął anomalista, Teodor z Gadary (I w. p.n.e.), który postępowanie mówcy uzależniał od okoliczności. Jego uczniem był autor pisma O wzniosłości. Najstarszym podręcznikiem r. w jeż. łacińskim jest oparta na źródłach greckich Rhetorica ad Herennium (Retoryka do Herenniusza). Na tych samych źródłach opiera się młodzieńcze pismo retoryczne Cycerona De lnventione (O inwencji retorycznej). Na wieloletnich studiach i własnej praktyce oparł Cyceron swe dojrzałe dzieła retoryczne: De oratore (O mówcy) i Orator (Mówca). Głoszony przez siebie ideał doskonałego mówcy, łączącego talent i gruntowne opanowanie sztuki z szerokim wykształceniem ogólnym, Cyceron zrealizował w swojej twórczości. O deklamacjach i deklamatorach z czasów Augusta i Tyberiusza pisał Seneka retor (I w. n.e.) w piśmie Sententiae, dmsiones, colores. W dawnym sporze między filozofią i r. o prymat w wychowaniu obywatela zwycięża w tym czasie r. W tym właśnie duchu napisał Kwintylian swój podręcznik r. Institutio oratoria (Kształcenie mówcy). Do r. należało nie tylko układanie przepisów, ale i ocena literatury. Arystoteles w swej Retoryce poddał ocenie różne działy literatury, by z przykładów wysnuć z kolei Wskazówki dla stylu prozaicznego. Wnikliwą krytykę estetyczną prozy i poezji, połączoną

NAlOld 'S

tuwmfl SOlld '»•

N01V1d •E

TABLICA L

2. POMPEJE, plan

B)I»!*O|» A)lndai ZSn313MOHd T

TABLICA LII

2. PYLON, rekomtrukcia rysunkowa

3. SAFONA wg portretu na malowidle wazowym

ł. PYRRUS

niodoiiit u«|d 'INONnaS »

Bni(»»!«? 'V1S303S •I

TABLICA LV

8JOJU18 -SOlIdOS •»

sa-modos •i

saxva'?ios •r

z wysuwaniem norm dla mówców i pisarzy spotykamy w rozprawach Dionizjosa z Halikaraasu (I w. p.n.e.), w piśmie O wyrażaniu się Pseudo-Demetriosa (I w. n.e.) i w piśmie O wzniosłości Pseudo-Longinosa (poi. I w. n.e.). Z kierunku krytycznego badań nad stylem wywodzi się dokonany w IV w. p.n.e. podział mówców i pisarzy najpierw na dwie, następnie na 3 i 4 grupy stylistyczne: 1) styl ozdobny, wspaniały i wzniosły; 2) styl nieozdobny, skromny;

3) styl średni, który przedstawiano też jako gładki i kwiecisty, albo na jego miejsce wymieniano dwa style: mocny oraz kwiecisty i w ten sposób wyróżniano 4 rodzaje stylu. Trzy rodzaje stylu połączono z trzema zadaniami mówcy: styl skromny ma pouczać, wzniosły-wzruszać, średni jako gładki i przyjemny - sprawiać przyjemność. Ideałem mówcy jest umiejętne posługiwanie się każdym rodzajem stylu. Wg starożytnych mistrzami w tej dziedzinie byli wśród poetów - Homer, wśród mówców - Demostenes. Począwszy od Arystotelesa .wymowę dzielono na 3 rodzaje: 1) polityczną (symbuleutikón genos, genus deliberatiyum) z podziałem na: doradczą (protropS, suasio) i odradzającą (apotrope, disuasio), 2) sądową (dikanikón gi-iws, genus iudiciale) z podziałem na: oskarżającą (kategoria,

accusatio) i obronną {apologia, defensio)', 3) okolicznościową (epidejktikón, panegyrikón, enkomiastikón ginos, genus demon-strativum, laudatiwm). Najwcześniej i najdokładniej opracowano zasady wymowy sądowej. Do zadań mówcy należało: I zebranie materiału (heuresis, inventio), II jego ugrupowanie (taksis, dispositio), ni opracowanie stylistyczne mowy (leksis, frdsis, hermeneja, elocutio), IV opracowanie pamięciowe (mneme, memoria), V wygłoszenie (hypókrysis, actio). Najbardziej rozwiniętą teorię inwencji (D retorycznej stworzył Henna-goras. Podawała ona zasady ustalania problemu, naukę o sposobach dowodzenia oraz wykaz schematów (tópoj, loci), na których opierały się wyrozumowane wywody. Zebrany materiał mówca grupował (II) i układał przeważnie w 5 nast. części: 1) wstęp (proójmion, prooemium, exor-dium); 2) opowiadanie (diigesis, narratio); 3) dowodzenie (pfstis, apódejksis, probatio, argumen-tatio); 4) obalenie tezy przeciwnika (lysis, refu-tatio); S) zakończenie (epUogos, peroratio). Podczas gdy dla Arystotelesa najważniejszą częścią teorii wymowy jest retoryczna inwencja, Cyceron za najważniejsze uważa stylistyczne opracowanie

mowy (III). Zapoczątkowane w V w. przez sofistów badania stylistyczne szły w dwu kierunkach wzajemnie się dopełniających: normatywnym i krytycznym. Za Teofrastem postulowano, aby wysłowienie odznaczało się 4 zaletami stylu (aretd/): poprawnością językową, jasnością, taktem, .ozdobnośdą. Teoria krasomówstwa, uznawszy dwie pierwsze za konieczne, zajmowała się wykładem dwu ostatnich. Takt wymaga, aby wysłowienie stosowało się do osoby słuchacza, mówcy, tematu i okoliczności i wg Dionizjosa z Halikamasu polega nie tyle na wyuczeniu się i naśladownictwie, co na irracjonalnym wyczuciu mówcy. Ozdobność zależy od 3 czynników:

doboru słów, łączenia ich ze sobą, użycia ozdób stylistycznych. Siły, piękna i dowcipu użyczają mowie przede wszystkim ozdoby stylistyczne (schSmata, lumina), ale tylko wtedy, gdy są użyte w sposób umiarkowany i stosowny. Wprowadził je do prozy Gorgiasz. Dzielono je na tropy i figury. Tropy są przenośniami, należą do nich: metafora, metonimia, synekdoche, hyper-bola, antonomazja, alegoria, sarkazm, litotes. Wśród figur można wyróżnić 3 rodzaje: 1) dźwiękowe, dające się odczuć bez znajomości języka (aliteracja, anafora, anadiplosis, paronomasia, symploke, isokolon, homojoteleuton); 2) gramatyczne, wymagające znajomości języka, ale dające się odczuć bez wnikania w treść mowy (pytania retoryczne, hyperbaton, anakolut, zeugma, disiunctio, asyndeton); 3) myślowe (jak:

antyteza, entymemat, gradatio). Po ustaleniu tematu i wyborze stylu mówca wyucza się (IV) całej mowy na pamięć lub też przyswaja sobie tylko główne punkty z zamiarem improwizowania; czytanie bowiem lub zaglądanie do rękopisu uważano za niewłaściwe. Wynik przemówienia bardzo często zależał od sposobu wygłoszenia (V). Zasadnicze przepisy wygłaszania mów ustalił Teofrast, zwracając uwagę na dwa czynniki: głos i postawę ciała, a w tej ostatniej na wyraz twarzy, mimikę i gestykulację; miały one odpowiadać treści wygłaszanej mowy. Rolę mówcy na mównicy porównywano do roli aktora, przestrzegano jednak przed zbytnią teatralnością wystąpienia.

retry (gr. rhetraj, rhetra dosl. umowa, wyrocznia, wyrok) tak nazywano w Sparcie ustawy Likurga oparte rzekomo na słowach wyroczni delfickiej. Plutarch wymienia cztery r.: pierwsza zabraniała stosowania praw pisanych, druga - używania przy budowie domów innych narzędzi

niż pity i siekiery, trzecia - prowadzenia walk wciąż z tymi samymi wrogami, czwarta - wielka r. - zawierała ogólne wskazania dla założyciela miasta, dotyczące zbudowania świątyni, podziału ludności, zorganizowania rady starców złożonej z trzydziestu osób i'in.

rex łac. (gr. basileus) 1. zob; basUeus. 2. w Rzymie (w okresie od założenia'do r. 509) na czele gminy stali obierani królowie. Po śmierci króla, aż do wyboru następnego, rządził tzw. interrex, wyznaczany co pięć dni prztz senat spośród senatorów. Dokonany przez senat wybór króla zatwierdzały comitia curia/ta - zgromadzenia członków rodów - przekazując wybrańcowi po odbyciu auspicjów (wróżby z lotu ptaków) władzę królewską (imperium). Król był podobnie jak w Grecji naczelnym wodzem, najwyższym sędzią i kapłanem. Oznaką władzy królewskiej były pęki rózg z zatkniętymi w nie toporami (fasces cum secwibus), niesione przez dwunastu liktorów, krzesło ozdobione kością słoniową (sella curulis), płaszcz purpurowy (tra-bea) i laska z kości słoniowej (scipio eburneus). Radę przyboczną króla stanowił senat. 3. r. con-vivii zob. arbiter 1. 4. r. Nemorensis, kapłan Diany w świątyni koło Aricji nad Jeziorem Nemoreńskim (lacus Nemorensis). Dla zdobycia tej godności należało zabić poprzedniego kapłana. Ubiegający się musiał być zbiegłym niewolnikiem. 5. r. sacrificulus, sacrificus lub sacrorum, urząd kapłański ustanowiony przez Rzymian po wypędzeniu ostatniego króla dla wykonywania tych obrzędów religijnych, które przedtem sprawował król. Podobnie Grecy w niektórych państwach po zniesieniu władzy królewskiej zachowali nazwę basileus dla kapłana zastępującego króla w czynnościach kapłańskich. R. sa-crorum był wybierany spośród patrycjuszy przez najwyższego kapłana (pontifex mwcimus), z udziałem całego kolegium kapłańskiego i augurów. Urząd ten był dożywotni i bardzo wysoki, ale podlegał najwyższemu kapłanowi. Nie można go było łączyć z urzędami świeckimi. Przetrwał do czasów późnego cesarstwa.

Rex przydomek rodu Marcjuszów (zob. Mar-cii).

Rezos (Rhesos) mit. 1. bóg rzeki w Bitynii, syn Okeanosa i Tctydy. 2. syn Ejoneusa lub boga rzeki Strymon i Euterpe lub Kalliope, król Tra-cji. Przybył pod Troję jako sprzymierzeniec Trojan, z białymi, końmi, od których wg przepowiedni zależały losy Troi. Miasto byłoby nie do

zdobycia dla Greków, gdyby konie te zjadły nieco paszy w Troi lub napiły się wody z rzeki Ksantos pod Troją. Znając przepowiednię, Dio-medes i Odyseusz pierwszej nocy po przybyciu K. pod Troję napadli go i zabili, Odyseusz zaś uprowadził konie.

Rha (dziś Wołga) rzeka w Sarmacji, wypływająca z dwu źródeł w Górach Rypejskich (zob. Ripaja): zmienia kilkakrotnie kierunek, wpada do Morza Kaspijskiego.

Rhacotes zob. Rakotis.

Rhadamanthys zob. Radamantys.

Rhaetia zob. Recja.

Rhagae (gr. Rhagdj, Rhdga, Rhageja) pierwotna nazwa miasta zw. później Arsakia (zob.).

Rhamnus miasto greckie na północnym wybrzeżu Attyki, na drodze z Maratonu do Oropos. Wykopaliska niemieckie w r. 1891 odkryły ruiny dwu świątyń bogini Nemezis, stosunkowo dobrze zachowaną Akropole, teatr i agorę. Starsza, mniejsza świątynia z końca

VI w. p.n.e. była distylosem in antis w stylu doryckim, młodsza, z poł. V w. p.n.e., stanowiła dorycki pery-pter.

Rhamnusia (R. dea lub virgo) używany przez poetów łacińskich przydomek Nemesis, od miejscowości Rhamnus, gdzie znajdowała się świątynia bogini. Posąg Nemesis-/?. do świątyni w Rhamnus miał wyrzeźbić z marmuru paryj-skiego Fidiasz.-

Rhampsinitos mityczny król Egiptu, syn Pro teusa (zob.). Posiadał wielkie bogactwa zabezpieczone w skarbcu przyległym do pałacu. Budowniczy skarbca pozostawił w ścianie ruchomy kamień, kryjący tajemne wejście. Z osobą R. i jego skarbcem wiąże się romantyczna opowieść o złodziejach skarbu, stanowiąca prawdopodobnie źródło opowieści o Trofoniosie (zob.). i Agamedesie.

Rhea zob. Rea.

Rhea Silvia mniej poprawna forma imienia Rea Silvia, zob. Ilia.

Rhegion, Rhegiiim zob. Regium.

Rhenus zob. Ren.

rhesis angelike (gr. rhesis angelike) mowa zwiastuna, posłańca, ważna partia w tragedii greckiej, w jej początkowych fazach rozwoju, kiedy przy jednym lub dwóch aktorach akcja na scenie mogła się rozwijać bardzo słabo, więc o ważniejszych epizodach dowiadywała się publiczność z długich opowiadań (mów) zwiastuna, posłańca (angelos).

Rhesos zob. Rezos.

rhetraj zob. retry.

Rhianos zob. Rianos.

Rhinokolura (dziś el-Arisz) miasto w Egipcie na granicy Palestyny, ważne miejsce handlowe i strategiczne. W pierwszych wiekach n.e. znane pod nazwą Laris.

Rhinton zob. Rinton.

Rhipaei montes zob. Ripaja.

Rhodanus (dziś Rodan, franc. Rhóne) główna rzeka w Gallia .Narbonensis, wypływająca z jeziora Lemańskiego (lacus Lemanus). U dawnego ujścia R. leżała Massalia (dzisiejsza Marsylia). R. był odcinkiem ważnego szlaku handlowo-kul-turowego w starożytności (Mozela - Saona - Rodan), zwanego szlakiem bursztynowym.

Rhode (gr. Rhóde, łac. Rhoda) 1. (dziś Rosas) greckie miasto w Hispania Tarraconensis. 2. miasto w Gallia Narbonensis.

Rhodios rzeka w Troadzie, wypływająca z góry Idą, wpadająca do Hellespontu pomiędzy Aby-dos i Dardanos. Dopływem R. jest Selleis.

Rhodope zob. Rodope.

Rhodos zob. Rodos.

Rhojkos zob. Rojkos.

Rhoxolani zob. Roksolanie.

Rhyndakos (gr. Rhyndakos) dziś Adranos, rzeka w Azji Mn. na granicy Bitynii i Miżji, wypły-wyjąca z góry Ołympos we Frygii, wpadająca do Hellespontu. Nad brzegami R. w r. 73 p.n.e. Lukullus odniósł zwycięstwo nad Mitrydatesem.

Rhypes prastare miasto w Achai, nad Zatoką Koryncką, wchodzące w skład 12 miast Związku Achajskiego. Zburzył je August, a mieszkańców przesiedlił do pobliskich Patraj.

Rhytion miasto na Krecie; położenie jego nie da się dziś bliżej ustalić.

rhyton zob. ryton.

Rianos (Rhianos) z Krety, poeta epicki i gramatyk (276- 195 p.n.e.), wg Księgi Suda z pochodzenia niewolnik i dozorca w palestrze, autor eposów historycznych:' Messeniakd (Wojna mes-seńska) w 6 księgach, Achaikd (epos o Achai) w 4 księgach, Thessalikd (epos o Tesalii)-w 16 księgach, Eliakd (epos. o Elei) w 3 księgach (prawdopodobnie) i Herdkleja (żyde Heraklesa) w 14 księgach. Messeniaka, opisujące II wojnę messeńską, było jednym ze źródeł Pauzaniasza, stąd znamy treść tego eposu; ze wszystkich innych wymienionych posiadamy jedynie drobne fragmenty. R. opracował krytycznie nowe wydanie Iliady i Odysei, z którego scholiaści

cytują 45 lekcji. Zachowało się ponadto dziesięć epigramów, przeważnie o treści erotycznej i o dużych zaletach formy i stylu.

Ricfaner (Flavius R.) wszechwładny i żądny władzy dowódca wojskowy i minister u schyłku cesarstwa; pochodził z plemienia Swebów. Przez kilkanaście lat wywierał zdecydowany i ujemny wpływ na losy Cesarstwa Zachodniego, mianując i usuwając cesarzy. Karierę rozpoczął za rządów Walentyniana III. W r. 456 pokonał Wandalów dowodząc flotą cesarza Awitusa. W tym też roku usunął Awitusa i w następnym roku wysunął na tron Majoriana. W r. 461 usunął z kolei Majoriana i mianował cesarzem Libiusza Sewera, po którego śmierci przez kilka miesięcy sprawował władzę samodzielnie do czasu, gdy cesarz Wschodu Leon mianował Proko-piusza Antemiusza cesarzem Zachodu. Nowy cesarz zlecił R. prowadzenie wojny z Wandalami i oddał mu własną córkę za żonę. Jednakże po kilku latach R. nie zadowolony z jego zbyt samodzielnych rządów, korzystając z osłabienia cesarza po klęsce zadanej jego. wojskom przez Wizygotów, podniósł bunt w r. 472 przeciw Antemiuszowi i proklamował cesarzem Olib-riusza. W tym też r. umarł.

ridendo dicere Terom łac. śmiejąc się, mówić prawdę. Zmienione nieco zdanie Horacego (Satyry I, l, 24): qiiamquam ridentem dicere vcrum quis vetat chociaż któż zabroni na wesoło (dosł.:

śmiejąc się) mówić prawdę?

Rinton (Rhinton) z Syrakuz (według innych źródeł - z Tarentu), poeta grecki z czasów Ptolemeusza I (IV - III w. p.n.e.), twórca tzw. hilarotragedii (zob.); autor trzydziestu ośmiu utworów scenicznych o charakterze tragiczno--komicznym. Tematy czerpał z tragedii greckich (mity) i najprawdopodobniej łączył je z potnymi realizmu scenkami z życia, co dawało mu okazję do wprowadzenia elementu komicznego. Być może, że jego Amfitrion był wzorem dla komedii PIauta. Z utworów R. zachowały się tylko drobne fragmenty oraz 8 tytułów, które wskazują na tematykę mitologiczną.

Ripaja (gr. Rhipdja óre, łac. Rhipaei montes) Góry Rypejskie; starożytni lokalizowali je w różnych miejscach: u źródeł Strymonu, Danubiusa (Dunaj), niektórzy utożsamiali je z Alpami, z Pirenejami. Od I w. tak nazywano łańcuch górski w Sannacji u źródeł rzeki Rha (Wołga).

ritus łac. uświęcone zwyczajem czynności, przepisy i formułki ściśle przestrzegane przez

Rzymian zarówno w obrzędach religijnych, przy składaniu ofiar, jak i we wszystkich dziedzinach życia politycznego i prywatnego, wiążących się

•w jakikolwiek sposób z wierzeniami religijnymi. R. byty spisywane przez kolegia kapłańskie Saliów, pontyfików, ilaminów, augurów i przez westalki w specjalnych księgach, libr! rituales. Nawet drobne uchybienia w rytuale niweczyły, według wierzeń,, pomyślny skutek zamierzonej czynności, modlitwy itp. Zob. wróżby.

• Robigalia łac. święta rolniczne obchodzone w Italii, podobno od czasów Numy, 25 kwietnia ku czci bóstwa Robigo (Robigus). W Rzymie udawała się procesja do gaju poświęconego temu bóstwu na Collis hortuloriim, gdzie flamen Qutrl-nalis składał ofiary.

Robigo zob. Robigus.

Robigus bóstwo rolniczne chroniące zboże przed rdzą (łac. robigo). Występuje także pod postacią bogini Robigo.

Robur (lać; dosł. dąb) część więzienia w Rzymie, zwanego Carcer Mamertinus, nazwana tak od dębowych belek, którymi ściany były umocnione.

Rodan zob. Rhodanus.

• Rodope (gr. Rhodópe) wysoki łańcuch górski w południowo-zachodniej Tracji, ciągnie się z pół-noco-zachodu na południo-wschód, od źródeł rzek Oescus, Nestus i Hebrus do dolnego biegu Hebrusa.

Rodos (gr. Rhódos) wyspa na Morzu Śródziemnym, na południo-zachód od Azji Mn., niedaleko jej wybrzeża, górzysta; najwyższy szczyt

•w łańcuchu górskim to Atabyrion, ze świątynią Zeusa Atabyrtos. Linia brzegowa rozwinięta. Wyspę cechuje zdrowy, łagodny klimat, obfituje ona w bogactwa naturalne, jak marmur, kreda. Miasta: Jałysos, Lindos, Kamyros. Mity związane z R. przytacza już Homer. Wyspa była poświęcona Heliosowi. Osiedlić się miał tutaj Tlepolemos. Wiadomo, że R. zamieszkiwali Fenicjanie, później zdobyli ją Dorowie. W czasie wojen perskich R. przyłączyło się do Związku Ateńskiego. W r. 411 p.n.e. wybuchło na R. powstanie ludu, stłumione przez arystokrację

•przy pomocy floty spartańskiej. W wyniku dalszych walk wewnętrznych do władzy doszło stronnictwo demokratyczne. W okresie walk .prowadzonych przez Ateny z. członkami Związku, w. latach 358-356 p.n.e., Rodyjczycy wystąpili ze Związku. W tym czasie, do władzy .doszła oligarchia i wyspa dostała się pod władzę

Halikamasu. Aleksander W. osadził na R. swoją załogę, po jego śmierci wyspa odzyskała niepodległość. Od tego czasu datuje się jej rozkwit. Rodyjczycy prowadzili rozległy handel, mieli własne prawo handlowe, przyjęte przez inne państwa, założyli wiele kolonii. W r. 304 p.n.e. odparli Demetriusza Poliorketesa, który chciał opanować wyspę. Na początku n w. p.n.e. Rodyjczycy sprzymierzeni z Rzymem walczyli z An-tiochem Syryjskim i Prusjasem, królem Bitynii, po wojnie jednak Rzymianie ograniczyli znaczenie polityczne i przywileje handlowe wyspy. W pierwszych latach rządów Oktawiana R. utraciło znaczenie polityczne i handlowe. Wespa-zjan ujarzmił całkowicie wyspę. Na R. znajdowała się szkoła wymowy, założona przez Ajschi-nesa (IV w. p.n.e.), przetrwała ona upadek polityczny wyspy. Istniała tu również słynna szkoła rzeźby.

Rodyjski Kolos zob. Kolos Rodyjski. Rojkos (Rhojkos) syn Pileasa z Samos, pierwszy wielki grecki architekt działający w VI w. p.n.e., czynny również jako brązownik. Wspólnie z Teodorosem wybudował w poł. VI w. monumentalną świątynię Hery na Samos (w stylu jońskim) oraz cały okręg tej świątyni. Według Pliniusza Starszego i Pauzaniasza R. i Teodoros mieli wynaleźć metodę odlewu dużych posągów w brązie, prawdopodobnie wykorzystując osiągnięcia techniczne Egipcjan. Jako samodzielną pracę R. wymienia się tylko posąg bogini Nocy w Efezie. Wspólnie z Teodorosem wykonał brązowy krater dla okręgu Apollina w Patara w Liku. Krater ten Likijczycy uważali za dzieło Hefajstosa.

Rojzjusz Piotr (Petrus Roysius Myweus, właściwe nazwisko Ruiz de Moros) zm. 1571; uczony prawnik humanista rodem z Aragonii, profesor prawa rzymskiego w Akademii Krakowskiej, doradca (iuris consultus) Zygmunta Augusta, sędzia sądu nadwornego w Wilnie, wreszcie kustosz katedry wileńskiej. Postać spopularyzowana przez młodzieńczą fraszkę Kochanowskiego O doktorze Hiszpanie. Pisał również liczne łacińskie epigramaty i panegiryki, m.in. na zaślubiny Zygmunta Augusta z Elżbietą (1543), a potem z Katarzyną (1553), na śmierć Zygmunta Starego (1548) i in. Wszystkie jego utwory wydał B. Kruczkiewicz (Petri Royzii Maurei Alcagmcensis Carmina, Kraków 1900); znajduje się tam jeden z pierwszych polskich wierszy makaronicznych, In Lithuaniam peregrinationem.

rok

645

rok grecki był księżycowy, składał się z 12 miesięcy, które odpowiadały obrotowi księżyca dokoła ziemi i liczyły (na zmianę) 29 lub 30 dni. Pierwszy dzień miesiąca przypadał na nów (numenta) i był poświęcony Apollinowi, piętnasty - na pełnię (panselenos). Przy tym układzie r. liczył 354 dni, nie był więc zgodny z r. słonecznym. Dla wyrównania dodawano co kilka lat jeden miesiąc; r. przestępny liczył wtedy 383 lub 384 dni. R. rzymski (amms) do czasów Cezara był - podobnie jak u Greków - księżycowy. Zaczynał się w marcu i składał się z 10 miesięcy, z których 6 miało po 30, a 4 po 31 dni, liczył 304 dni i nie był zgodny z r. słonecznym. Dla uzgodnienia dodano 2 nowe miesiące i długość miesięcy ustalono w ten sposób, że marzec, maj, lipiec i październik miały 31 dni, luty - 28, a pozostałe po 29. R. miał wówczas 355 dni. Od czasów decemwirów zaczęto co 2 lata dodawać 1 miesiąc przestępny. Zamieszaniu położyła kres reforma Juliusza Cezara. Sosigenes na polecenie Cezara ustalił długość r. i ilość dni w poszczególnych miesiącach. Zob. kalendarz, miesiące, olimpiada, chronologia, nundinae, okta-eteris.

Roksana (Roksane) córka księcia Baktrii, Oksyartesa, żona Aleksandra W. Po śmierci Aleksandra uwięziona (razem z nieletnim synem, następcą tronu, Aleksandiem Ajgeusem) przez Kassandra; została zamordowana ok. r.310.

Roksolanie (łac. Roxolani, Rhoxolani) lud sar-macki nad Jeziorem Meockim (Maeotis palus), pomiędzy rzekami Borystenes (Dniepr) i Tanais (Don). Przeciwko Mitrydatesowi Eupatorowi wystawili armię 50-tysięczną, w czasach cesarstwa nękali napadami rzymskie prowincje naddunajskie; Hadrian płacił im roczne daniny dla zapewnienia spokoju prowincjom.

Roma zob. Rzym.

Roma deliberante Sagnntum perit łac. gdy w Rzymie debatują, Sagunt ginie. Zdanie to dotyczy tego momentu przed II wojną punicką, gdy Hannibal oblegał sprzymierzony z Rzymem Sagunt. Rzymianie tak długo rozważali sprawę odsieczy, aż Sagunt został przez Hannibala zdobyty.

Romaia łac. w czasach Hadriana święto obchodzone dla uczczenia rocznicy założenia Rzymu. Zob. Parilia.

romans (nowela, powieść) dla nowożytnej nazwy r., która w XII w. oznaczała fantastyczne

opowieści rycerskie, a w XV w. "historię zmyśloną", nie znajdujemy odpowiednika w literaturze antycznej ani w jej terminologii. Terminem r. obejmujemy w literaturze antycznej opowiadania zmyślone, o tematyce erotycznej z domieszką elementu fantastycznego, zawierające opisy przyrody, przygód, podróży itp. Z połączenia dwóch elementów: fantastyki podróżniczej i elementu erotycznego miały powstać późniejsze r. Do rozwoju r., który czerpał motywy z różnych gatunków literackich, przyczyniły się w znacznym stopniu szkolne ćwiczenia retoryczne, opowiadania na tematy fikcyjne albo na tematy znane z tragedii i komedii; przeszkody w miłości Oak np. trudności wywoływane przez sprzeciw surowych ojców, uprowadzenie przez piratów, rozbicie okrętu i inne przygody stanowiły tło i motywy tych opowieści. Najwcześniejsze nowele greckie znajdujemy wplecione w historyczne dzieło Herodota, który opiera się na logogra-fach Charonie i Ksantosie. Opowiadania nowelistyczne można także wyodrębnić w dziele Ksenofonta Kyrupafdeja (Wychowanie Cyrusa), dalej w dziełach historyków IV w.: Charesa z Mi-tyleny i Timajosa (w latach 350 - 254). Na przełomie II • I w. powstały Milesiakd (Opowieści Milezyjskie) Arystydesa z Miletu, w których znaczną rolę odgrywał element erotyczny; opowieści te przyswoił literaturze rzymskiej Sisenna. Nie wiadomo, czy była to jednolita, ciągła powieść, czy zbiór krótkich opowiadań (nowel). Rozkwit noweli greckiej przypada na n w. i początek in w., na okres tzw. drugiej sofistyki. Nowele obejmuje twórczość Diona z Prusy (r. 50 -120), Flegona z Tralles w Karii, Klaudiusza Eliana, z Preneste (ok. r. 150; O pięknej Aspazji; Chariton i Melanippos; Rodopis, ze znanym motywem bajki o kopciuszku), Lukiana z Samosate w Syrii (r. 120 -190; O bogini Syryjskiej; Lubiący zmyślać i in.). Opowiadaniami fantastycznymi posługiwali się w propagowaniu swej nauki, pełnej demonów i cudów, neopitagorejczycy w I w. Takimi opowiadaniami były Metamorfozy Lucjusza z Patraj (o przemianie w osła, opowieść naśladowana przez Apulejusza, zob.). Z tendencji neopitagorejskiej powstały Cudowne przygody poza Tulę (Ton hyper Thulen aptstón lógoj) Antoniusza Diogenesa;

treścią tego dzieła w 24 ks. były przygody Arka-dyjczyka Dejniasa, który wybrał się na księżyc, ale w drodze zatrzymał się na Tulę, gdzie zakochał się w Tyryjce Derkyllis. W dzień martwa,

ożywała nocą i wtedy opowiadała Dejniasowi swoje niezwykle przygody. Dzieło Antoniusza Diogenesa znamy z wyciągu Focjusza i z zachowanych fragmentów. Na II i ni w. przypada rozkwit r. erotycznego, uprawianego przez sofistów; na opowiadania ich wydane w zbiorze Erotici Graect składają się: Charitona Historia Chajreasa i Kalliroe; Ksenofonta z Efezu Historia efezyjska o Antei i Habrokomasie; Longusa r. pasterski Dafhis i Chloe; Achillesa Tatiusa Leukippe i Klejtofon; Heliodora z Emesy Historia Etiopska o Teagenesie i Chariklei; należy tutaj także anonimowa Historia Apoloniusza króla Tym (r. historyczny nawiązujący do kazirodczej miłości króla Syrii Antiocha do córki) i Jamblicha Historia babilońska o Sinonidzie i Rodanesie w 16 księgach. Romansopisarze posługują -się często motywem fikcji znalezienia starych rękopisów, z których rzekomo czerpią swoje opowiadania. Sceny zazdrości, porwania, zabójstwa, sny, interwencje duchów - oto stałe motywy r. starożytnych. W literaturze rzymskiej r. reprezentuje realistyczna powieść Petroniusza Satyrtcon (zob. Petroniusz) i Apulejusza Metamorfozy czyli Zloty Osiel.

Romanus przydomek rzymski, 1. Servius R., niewolnik obdarzony przez Rzymian wolnością i obywatelstwem w nagrodę za wydanie im etruskiego zamku Artena w r. 404 p.n.e. 2. Hi-spo R; znany donosiciel z czasów Tyberiusza i Nerona. Próbował szkodzić Senece, przedstawiając go przed Neronem jako przyjaciela Ga-jusza Kalpumiusza Pizona (zob. Calpurnii 12). Został oskarżony przez Senekę o oszczerstwo i ukarany sądownie. 3. namiestnik Afryki za Jowiana i Walentyniana L Znienawidzony przez mieszkańców tej prowincji za niesłychane represje, doprowadził wreszcie do wybuchu powstania. Oskarżony wyszedł podobno z procesu zwycięsko.

Romilius (Titus R. Roccus Yaticanus) konsul z r. 455 p.n.e.; pokonał Ekwów. Oskarżony wraz z kolegami o sprzedaż bogatych łupów z wojny z Elewami, skazany został na karę pieniężną. W r. 451 p.n.e. był jednym z decemwirów.

Romulea (Romula) miasto górskie w południowej Italii, w Samnium, między Akwilonią t Aeclanum, zdobyte przez Rzymian w r. 296 p.n.e., w czasie 3 wojny samnickiej. Siedziba Hirpinów.

Romnius mit. syn Rei Sylwii (liii) i Marsa, wnuk Numitora, założyciel Rzymu. Amuliusz,

król Alba Longa, który odebrał władzę swemu. bratu, Numitorowi, z obawy przed zemstą ewentualnych potomków Rei Sylwii uczynił ją westalką. Jednakże za sprawą Marsa Rea Sylwia powiła bliźnięta: R. i Remusa. Amuliusz, dowiedziawszy się o tym, kazał je wrzucić do Tybru. Niemowlęta wyrzucone przez rzekę na brzeg znalazła wilczyca; która karmiła je własnym mlekiem. Ostatecznie przygarnął je i wychował mieszkający w pobliżu pasterz. W czasie bójki z innymi pasterzami Remus został schwytany przez przeciwników i zaprowadzony do króla. Dotarł tam również R. z garstką towarzyszy. Wskutek szczęśliwego zbiegu okoliczności Numitor rozpoznał wnuków: Amuliusz został ukarany, a władzę przywrócono Numitorowi. R. i Remus założyli nowe miasto; w czasie sprzeczki o jego nazwę R. zabił Remusa, miastu nadał nazwę Rama i został jego pierwszym królem.

topografia zob. ryparografia.

rorarii łac. lekkozbrojni żołnierze rzymscy;

wraz z accensi zajmowali w szyku bojowym miejsce' za szeregiem triariów. Początkowo mianem r. i accensi nazywano synonimicznie lekko-zbrojnych z V klasy majątkowej. Uzbrojeni byli tylko w proce i kamienie. Po wojnie z La-tynami, gdy zmieniono szyk bojowy,

zaczęto odróżniać r. od accensi. R. przed rozpoczęciem właściwej walki wyrzucali pociski, po czym wycofywali się za trzeci szereg.

Roscius 1. Sextus R. z Amerii (w Umbrii), znany z jednej z mów sądowych Cycerona. Jego ojciec, również Sextus, został przez nieznanych sprawców zamordowany, a następnie za sprawą krewnych, Magnusa i Kapitona Roscju-szów, którzy pragnęli zawładnąć jego majątkiem, dostał się na listę proskrypcyjną Sulli. Majątek jego uległ komfiskacie i został nabyty w drodze licytacji przez wspomnianych krewnych oraz zausznika Sulli, Chrysogonosa. R. syn został przez krewnych wygnany z posiadłości ojca, a następnie oskarżony o ojcobójstwo. Obronił go, jak się zdaje, Cyceron. 2. Qidntus R. Gallus, jeden z najwybitniejszych aktorów rzymskich, żyjący ok. r. 134 - 62 p.n.e. Ulubieniec publiczności rzymskiej. Zajmował się również teorią sztuki aktorskiej i kształcił młodych aktorów. W r. 76 został oskarżony o przyjęcie odszkodowania za zamordowanego niewolnika, oddanego do szkoły teatralnej przez Gajusza Fauniusza Chaereę. Oskarżonego bronił Cycero. Krótko przed śmiercią R. ustąpił ze sceny.

Rostra zob. rostrum 2.

rostrum (łac., dosł. dziób, pysk) 1. nazwa stosowana do rozmaitych przedmiotów zakończonych rodzajem dzioba lub pyskiem zwierzęcym, jak np. poziomy uchwyt naczynia, dziobek lampy, głownia miota. 2. Rastra, mównica na Forum w Rzymie, ozdobiona u dołu dziobami okrętów zdobytych pod Antium w czasie wojny Rzymian z Latynami (r. 338 p.n.e.). 3. eolumna rostrata, kolumna na Forum w Rzymie, wzniesiona na pamiątkę zwycięstwa konsula C. Dui-liusa nad flotą kartagińską w bitwie pod Mylae (r. 260 p.n.e.), ozdobiona fragmentami dziobów rozbitych okrętów.

Rotomagus (dziś Rouen) miasto w Gallia Lugdunensis, na prawym brzegu Sekwany.

Roxana zob. Roksana.

Roxolani zob. Roksolanie.

rozciągnięcie epickie zastąpienie jednej zgłoski wyrazu dwoma zgłoskami, stosowane ze względów metrycznych w greckim heksametrze epickim; wskutek r. e. imiesłowy typu horontes przechodziły czasem w horóontes. Próby objaśnienia historycznojęzykowego rozciągniętych form zawodzą.

ród zob. fyle, fratria, gens.

Rubellius 1. R. Blandus zob. Blandus Rubelius. 2. Caius R. Blandus, jeden z bardzo czynny.ch politycznie Rzymian na przełomie I w. p.n.e. i I w. n.e. Był kwestorem, pretorem, trybunem ludowym, konsulem dokooptowanym (consul suffectus), kapłanem (pontifex). W r. 20 przyczynił się do skazania na wygnanie Emilii Lepidy. 3. R. Plautus, syn poprzedniego i Julii, córki Druzusa, przez matkę spokrewniony z domem Julijskim. Kiedy w r. 60 ukazała się kometa mająca, wg przepowiedni, zapowiadać zmianę na tronie, opinia powszechna na następcę wysunęła R. Na skutek tego R. został skazany przez Nerona na wygnanie, a następnie zamordowany.

Rubi (dziś Ruvo di Puglia) miejscowość w Apu-lii, słynna z' licznych znalezisk czerwonofigurowych waz greckich.,

Rubikon (Rubico) dziś prawdopodobnie Pisa-tello; rzeczka wpadająca do Morza Adriatyckiego niedaleko Ariminum. W okresie republiki stanowiła granicę między Italią i Gallia Cisal-pina. R. związany jest z historią Juliusza Cezara, który przeprowadzając przez nią z Galii swoje legiony, zadecydował o rozpoczęciu wrogich kroków przeciwko senatowi; po przekroczeniu R.

miał wypowiedzieć słowa: alea iacta est (kości zostały rzucone).

Rubra Sasa (łac., dosł. Czerwone Skały) skały w Etrurii nad rzeczką Kremerą przy via Flami-nia, znane ze zwycięstwa Konstantyna W. nad Maksencjuszem w r. 312 n.e.

Rubrius 1. trybun ludowy w r. 122 p.n.e. wraz z Gajusem Grakchusem. Był wnioskodawcą ustawy o założeniu kolonii na miejscu zburzonej Kartaginy. 2. Lucius R., senator, stronnik Pom-pejusza wzięty w Korfinium do niewoli przez Cezara, wypuszczony w r. 49 p.n.e. 3. R. Gallus, wódz rzymski z czasów Nerona; przeszedł później na stronę Othona i działał na rzecz Wes-pazjana przeciw Witeliuszowi. Za Wespazjana wyróżnił się w walkach z Sarmatami.

Rubrum Marę zob. Erytrejskie Morze.

Rudiae (dziś Rugge albo Rusce) miasto w Ka-labrii, pomiędzy Wenuzją a Brundyzjum. Z R. pochodził poeta Enniusz.

Rufinus 1. Trebonius R; mówca w czasach Pliniusza Młodszego. 2. Licinius R., prawnik rzymski w DI w. 3. Aradius R; w r. 304 i 312 praefectus urbis, konsul w r. 316. 4. R. Tyrarmius (Turanius) z Akwilei (ok. 345-410), prezbiter, autor łacińskich opracowań greckich Ojców Kościoła (szczególnie Orygenesa i Euzebiusza), autor łacińskiego przekładu zbioru greckich sentencji przekazanych pod imieniem Sextusa. Dzieła jego zachowały się.

Rufrae zob. Rufrium.

Riifrium (albo Rufrae) dziś Ruvo koło Presenzano; miasto Samnitów na pograniczu La-cjum i Kampanii, przy via Latina. W r. 326 p.n.e. dostało się pod panowanie Rzymu.

RIUUS 1. przydomek rodu Wirginiuszów (zob. Virginii). 2. Publius Rutiiius R., konsul z r. 105 p.n.e., filhellen z grona P. Korneliusza Scypiona Młodszego, uczeń stoika Panecjusza (zob. Pa-najtios), znawca prawa, autor znanych nam jedynie z tytułów mów oraz (nie zachowanej) autobiografii (składała się ona co najmniej z 5 ksiąg), cytowanej przez gramatyka Charisiusa (zob. Charisius 1) i in. Napisał również (w języku greckim) historię Rzymu (nie zachowaną). 3. Publius Sulpicius R; mówca i polityk, trybun ludowy z r. 88 p.n.e., zabity z rozkazu Sulli. Mowy jego nie zachowały się. Cyceron chwali jego talent krasomówczy. 4. Munatius R., I w. p.n.e., autor (nie zachowanego) pisma o Katonie Młodszym. 5. Quintus Pompeius R., konsul z r. 88 p.n.e., gorliwy zwolennik stronnictwa

arystokratycznego, mówca. Cyceron wymienia go wśród mówców, których słyszał w młodości. Mowy jego nie zachowały się. 6. Servius Sulpi-ćius R., konsul z r. 51 p.n.e.,

mówca, prawnik i filozof (neopitagorejczyk) współczesny Cyceronowi i zaprzyjaźniony z nim, autor pięknej Consolatio (listu pocieszającego) wysianej do Cycerona po śmierci jego córki Tulii. 7. rzymski malarz znany z epigramu Lucilliusa (Anthologia Palatina XI, 223), współczesnego Neronowi. 8. rzymski rytownik w kamieniu działający prawdopodobnie w początkach cesarstwa, znany z sygnatury na kamei z przedstawieniem Nike (muzeum w Leningradzie) 9. Pomponius R., mówca wspomniany przez Pliniusza i współczesny temu pisarzowi. 10. 1. Yirginius S.., zob. Yirginii 10. 11. Octavius R; poeta współczesny Pliniuszowi Młodszemu, adresat dwu jego listów (Ep. I, 7 i II, 10). 12. Rufus od miejsca urodzenia zwany efeskim, Ephesius, wybitny lekarz grecki z czasów Trajana (98 -117). Zajmował się anatomią i patologią człowieka, dietetyką oraz metodyką leczenia i napisał wiele dzieł z tego zakresu, m.in. (zachowane) dzieło traktujące o anatomii, Perl onomasias ton m anthropu morton (De ap-pellationibus partium corporis humani - O nazwach części ciała ludzkiego), niekompletnie zachowany traktat Peri ton en nefrois kój kystei pathm (De renum et yesicae morbis - O chorobach nerek i pęcherza) i inne, zachowane przeważnie w większych lub mniejszych fragmentach. Niektóre dzieła znamy jedynie z tytułów przekazanych przez Galenosa (zob. Galenos Ciaudiiis) oraz w Księdze Suda, a zwłaszcza przez pisarzy arabskich. 13. historyk, prawdopodobnie z pierwszej poł. III w. n.e., autor Historii Rzymu (Romaike istorid). Zachowało się streszczenie 4 początkowych ksiąg w Eklo-gach Sopatrosa z Apamei. Być może identyczny z R., autorem podręcznika retorycznego Techne;

dziełko to zawierało we wstępie charakterystykę stylu historycznego. 14. Sextus (Festus) R; historyk rzymski z IV w. n.e. Napisał około r. 365 Breviarium, popularny zarys historii Rzymu, przeznaczony być może dla celów szkolnych.

15. Quintus Curtius R., historyk, zob. Curtii 5.

16. Marcus Minucius R. zob. MinucU 1. 17. Mu-sonius R., filozof stoicki zob. Miisonius Rufus. 18. Passienus R. zob. Passenius 4. 19. Lucius Yarius R; zob. Yarius 2. 20. Lucius R. Yibulius zob. Vibulius. 21. Caius Yalgius R. zob. Yalgii 2. Rupilius 1. Publius R; pochodził z ubogiej

rodziny, przy pomocy zaprzyjaźnionego z nim Scypiona Młodszego osiągnął w r. 131 p.n.e. konsulat. Występował ostro przeciwko stronnikom Tyberiusza Grakcha. Jako namiestnik Sycylii stłumił powstanie niewolników. 2. Publius R. Rex z Preneste. W r. 43 skazany na wygnanie przez Oktawiana, uszedł do Brutusa. Naśmiewa się z niego Horacy w Satyrze VII, księgi I.

Ruś mało znana miejscowość w Megaris, położona u źródła o tejże nazwie. Zachowały się ruiny grobowców i świątyń.

Rusellae miasto w Etrurii, na wschód od jeziora lacus Prelius. Przypuszczalnie w czasach Augusta stało się kolonią rzymską.

Rusticelius (Caius Felix R.) z Afryki, wykonawca sigillów, działający w okresie rzymskim.

Rusticus przydomek rodu Juniuszów i Fabiu-szów (zob. lunii. Fobii).

Rutenowie (łac. Ruteni) lud mieszkający w Gal-lia Aguitania. Część kraju R. Rzymianie przyłączyli do Galii Narboneńskiej. Jedyne miasto Segodunum, zw. później Cmtas Rutenorum.

Rutiiius 1. Publius R. Lupus, retor w czasach Seneki Starszego, autor dzieła Schematu lexeos w 2 księgach; jest to skrót dzieła Gorgiasza, traktującego o figurach retorycznych. 2.

R. Ma-ximus, prawnik rzymski w U w. cytowany w Di-gesta 30, 125. 3. Ciaudius R. Namatianus, późny poeta rzymski (V w. n.e.) rodem z Galii; zajmował w Rzymie różne urzędy, po napadzie Gotów na Italię powrócił do Galii (r. 416); podróż tę opisał w poemacie De reditu suo (O powrocie). Jest to poemat w dwu księgach (z których druga jest niekompletna), odznaczający się starannością formy (wiersz elegijny) i przepojony uczuciem miłości do ojczyzny. 4. Publius R. Rufus zob. Rufus 2.

Rutiius przydomek rodu Marcjuszów (zob. Marcu) i Wirginiuszów (zob. Yirginii).

Rutulowie (łac. Ruťuli) stary lud w Lacjum, podbity wcześnie przez Rzymian. Głównym ich miastem była Ardea.

Rybiński Jan (ur. 1560) gJańszczanin pochodzenia czeskiego, poeta laureatus (?), autor wierszy okolicznościowych polskich i łacińskich. Po łacinie napisał Hodoeporicorum liber mus, zbiór 14 elegii (Toruń 1592).

Rycymer zob. Ricimer.

rynek zob. agora, forum.

ryparografia, topografia (od gr. rhyparografos malarz "brudnych" obrazów; rhyparós brudny,

rhźpos drobne towary) drugorzędny rodzaj malarstwa greckiego, zapoczątkowany przez malarza Pejrajkosa, który wykonywał na zamówienie sklepikarzy niewybredne scenki rodzajowe, niekiedy na pograniczu pornografii.

Rypejskie Góry zob. Ripaja.

ryton (gr. rhytón) naczynie do picia w kształcie rogu z gliny bądź metalu, z dolną częścią formowaną w kształcie wydłużonej głowy zwierzęcej.

rzeźba grecka i rzymska historia rozwoju r. greckiej obejmuje trzy okresy: archaiczny, klasyczny i hellenistyczny. W okresie rzymskim, trwającym po schyłek starożytności, nie odgrywa już poważniejszej roli artystycznej. W okresie archaicznym, do końca VII w. p.n.e., r. jest reprezentowana jedynie przez drobną plastykę figuralną, w której wyróżnia się dwa kierunki:

styl wczesnoarchaiczny, tzw. odśrodkowy, cechujący się silnym rozczłonkowaniem postaci (X - VIII w. p.n.e.) i styl młodszy tzw. dośrodkowy (powstały pod wpływem Wschodu), w którym ciało ludzkie upodobniane jest do zwartego bloku (VII w. p.n.e.). Na przełomie VII i VI w., w okresie późnoarchaicznym, powstaje r. monumentalna. Są to posągi kurosów, wykonywane w licznych szkołach rzeźbiarskich doryckich (Argos, it-orynt, Sykion), jońskich (Milet, Na-ksos,- Paros, Chios) i attyckich. W początku VI w. powstają w warsztatach jońskich posągi kobiece - Kory. W związku z nowym typem zdobienia świątyń kamiennymi reliefami i r. przyczółków (fryz i przyczółek skarbca Syfnij-czyków) rozkwita r. dekoracyjna. Rozkwita także r. sepulkralna (stele attyckie z VI i V w.). Najczęstsze tworzywo stanowi poroś (miękki wapień) i wypierający go twardy marmur. Trwające ciągle tradycje snycerskie powodują przesadne modelowanie szczegółów. Postać ludzka przedstawiona jest

przeważnie statycznie, frontalnie, na twarzy typowy uśmiech tzw. archaiczny, wynikający z nieumiejętności odtworzenia twarzy człowieka zamyślonego. W okresie klasycznym zanikają stopniowo cechy archaizmu. W V w. w dziełach Fidiasza utrzymuje się jeszcze statyka, twarze zyskują wyraz powagi i szlachetności, tzw. ethos. Ostatnie przeżytki dawnych technik to wielkie posągi chryzelefantynowe Ateny Partenos i Zeusa Olimpijskiego. Głównym tworzywem w tym okresie staje się brąz, niekiedy zabarwiany domieszkami metali. Dynamikę ruchu wprowadza Myron ("Dyskobol");

frontalizm ustępuje zasadzie kontrapostu, powstaje kanon postaci męskiej, opracowany teoretycznie i praktycznie przez Polikleta ("Dory-foros"). Artyści nabywają umiejętności zarówno wyrażania uczuć, jak i przedstawiania ciała ludzkiego w ruchu. W okresie późnoklasycznym, w IV w. p.n.e., zmienia się tematyka przedstawień, wpływając na wytworzenie się nowego stylu r., pełnej lekkości i wdzięku, osiąganych dzięki smukłym proporcjom, silnemu kontra-postowi (Lizyp), przedstawianiu młodych postaci w trakcie spoczynku lub rozrywki (Praksyteles). Etos, czyli wyraz podniosłego uczucia i powagi (Fidiasz), ustępuje patosowi, tj. odmalowywaniu skrajnych namiętności (Skopas). R. hellenistyczna rozwija się w ośrodkach małoazjatyckich, jak Pergamon, Rodos, i w Aleksandrii. Szkoła pergamońska celowała w kierunku patetycznym, tworząc dzieła o tematyce historycznej lub mitologicznej, o wielkim napięciu uczuciowym (grupy Galów, fragmenty z Gi-gantomachii). Te same tendencje cechują póź-nohellenistyczną grupę Laokoona z Rodos. Nie zachowane kolosy rodyjskie, w tym posąg Heliosa zaliczany do 7 cudów świata, świadczą o skłonności do monumentalizacji. Artyści aleksandryjscy celowali w r. rodzajowej (chłopiec z gęsią, rybak, pijaczka), erotycznej (Hermafrodyta) i symbolicznej na usługach dworu (Nil). Pod wpływem sztuki dworskiej rozwija się portret analityczno-realistyczny na miejsce klasycznego greckiego portretu syntetyczno-idealizującego. Nowy typ portretu znalazł najpełniejszy wyraz w r. rzymskiej, od portretumaski z okresu republiki aż do portretu cesarzy z okresu późnego cesarstwa. Na wspaniały rozwój portretu rzymskiego wpłynęły także zwyczaje kultowe (maski przodków) oraz italsko-etruski weryzm w r. W okresie cesarstwa powstają liczne portrety oficjalne, dla celów reprezentacyjnych, idealizowane (August z Prima Porta). Od czasów Hadriana występuje plastyczne opracowanie oczu. Portrety III w. cechuje silna ekspresja. W IV -V w. powstają portrety kolosalne, a zarazem w myśl nowych założeń sztuki późnego antyku patetyczne, frontalne, o proporcjach hieratycznych. R. pełna poza portretem ogranicza się przeważnie do kopiowania w marmurze arcydzieł greckich (Pasiteleś, kopiści). Więcej oryginalności wykazuje relief historyczny, niekiedy w stylu kontynuacyjnym, zdobiący ściany budowli i pomniki (Ara Pacis, Łuk Tytusa, Ko-

lumna Trajana i Marka Aureliusza). Reliefy sepulkralne zdobiące urny na prochy, ołtarze i sarkofagi dzielą się na ornamentalne i figuralne, o tematyce mitologicznej i historycznej. W r. kultowej najliczniejsze są reliefy przedstawiające Mitrę Tauroktonosa (M. zabijającego byka) oraz sceny związane z kultem Izydy. W n-ni w. następuje stopniowe pogłębianie reliefu aż do całkowitego niemal wyodrębnienia z tła figur zdobiących sarkofagi III w. W sztuce rzymskiej obserwujemy kilka nawrotów do klasycyzmu, tzw. renesansów: za Augusta, Hadriana, Galiena. Dla okresu Flawiuszów charakterystyczny jest głęboki relief o efektach światłocieniowych. Sztukę okresu Antoninów określa się jako barok. Okres Trajana i

Maksymiana cechuje italski weryzm i surowy modelunek. W r. prowincyj rzymskich wyróżniają się portrety palmyreńskie H - III w. i reliefy sepulkralne z Neumagen o tematyce rodzajowej. Przedłużenie r. rzymskiej stanowi r. wczesnochrześcijańska. Oryginalność r. rzymskiej, polegająca wg Wickhoffa na historycyzmie, iluzjonizmie i stylu kontynuacyjnej narracji, bierze swój początek (wg Bian-chi Bandinelli) w okresie Trajana, dzięki połączeniu się stylu klasycznego grecko-rzymskiego ze stylem prowincji zachodnich, co znajduje najpełniejszy swój wyraz we fryzie kolumny Trajana ż przedstawieniami tzw. barbarzyńców.

Rzym (łac. Roma, nazwa pochodzenia prawdopodobnie etruskiego) stolica państwa rzymskiego, założona wg legendy przez Romulusa i Remusa. Wg datowania Warrona założenie miasta przypada na r. 753 p.n.e. R. położony jest na lewym brzegu Tybru, w odległości 25 km od jego ujścia do Morza Tyrreńskiego, w okolicy pagórkowatej, w dogodnym punkcie handlowym, na skrzyżowaniu dawnej via Solaria z drogą prowadzącą wzdłuż wybrzeża morskiego z Kampanii do Etrurii. Na podstawie danych archeologicznych stwierdzono, że w X w. p.n.e. istniała na zachodnim wierzchołku Palatynu, zwanym Cermalus, czworokątna osada otoczona wałem i palisadą, Roma guadrata (Rzym kwadratowy). Tu, w grocie zwanej Lupercal miała wilczyca karmić Romulusa i Remusa. Osadnicy palatyńscy, pochodzący prawdopodobnie z Alba Longa, byli Latynami. Nieco później zajęli Latynowie drugi wierzchołek Palatynu- Pa-latual, wierzchołek góry Caelius - Querquetual, wierzchołki Eskwilinu Fagutol, Cispius i Oppius

oraz wzgórze Velia. Wszystkie te osady tworzą tzw. Septimontium (siedmiowzgórze; zob. Septi-montwm). Na przełomie VII i VI w. p.n.e., po włączeniu do miasta wzgórza Quirinalis (zajmowanego przez Sabinów) i Vmmalls, powstało tzw. miasto czterech dzielnic: tworzyły je dzielnice (regiones): regio Sucusana (na wzgórzu Caelius), Esquilina (na Eskwilinie), Collina (na Kwirynale i Wiminalu), Palatina (na Pala-tynie). Kotlina pomiędzy Palatynem i Kapitelem pod nazwą Forum Romanum (zob.) stała się centrum życia miejskiego. Powstanie miasta czterech dzielnic przypada na czas panowania Etrusków, którzy przekształcili luźne osady w organizm miejski. Wg tradycji historyków rzymskich za króla Serwiusza Tulliusza włączono do Rzymu wzgórza Kapitel i Awentyn i otoczono miasto murami, których część zachowała się do naszych czasów. Najważniejsze z bram w murach Serwiu-sza to: porta Carmentalis (zob. Carmentalis porta), porta Trigemina, porta Capem (Kapeńska) na Południe od Palatynu, przez którą. przechodziła później via Appia (zob. drogi), porta Esquilina, porta Collina. Ulice Rzymu, proste i szerokie, zwały się viae. Od wzgórza Velia poprzez Forum Romanum w kierunku Kapitelu wiodła via Sacra (Droga Święta), na południo-zachód od Kapitelu Nova via (Droga Nowa). Ulice wąskie zwały się vici, ulice prowadzące na wzgórza'-^- clivi. Clivus Capilolinus łączył się z via Sacra i prowadził na Kapitel. Najdawniejszy most rzymski to drewniany pons Sublicius. W okresie królewskim została wzniesiona (przez króla Tullusa Hostyliusza) curia Hostiiia (kuria Hostyliusza), gmach posiedzeń senatu. W tym okresie wybudowano też Cloaca Maxima (zob.) i Carcer Mamertinus (więzienie mamertyńskie) na południowym zboczu Kapitelu. W okresie rzeczypospolitej miasto rozszerzyło swój obszar poza mury Serwiusza. Zabudowane zostały przede wszystkim: Campus Martius, Forum Romanum i Kapitol (zob. Capitolinus nwns) ze wspaniałą świątynią Jowisza. Po usunięciu targowiska z Forum Romanum zbudowano rynki handlowe pomiędzy Kapitelem, Palatynem i Tybrem:

Forum Olitorium (rynek warzywny). Forum Boa-rium (targowica bydła) oraz Forum Yelabrum, gdzie odbywał się handel różnymi towarami. Pomiędzy Awentynem i Tybrem powstało tzw. Emporium, plac ze składami i magazynami dla towarów sprowadzanych Tybrem z Ostii. Na południe od Emporium znajdowało się wzgórze

mons testaceus, powstałe ze skorup rozbitych naczyń glinianych. R. otrzymał w tym czasie wiele wspaniałych budowli, jak świątynia Junony Monety na Kapitelu, Ctrcus Mmdmus •w dolinie między Awentynem a Palatynem, Circus Flami-nius (pod koniec m w.), teatr Pompejusza. Otrzymał też nowe drogi-ulice, jak via Appla, via Flamima, via Lattna i in. oraz pierwsze akwedukty (zob.), jak np. Aqua Appla w r. 312. Od początku n w. zwycięscy wodzowie ozdabiają miasto łukami tryumfalnymi. Granice R. stopniowo rozszerzają się z inicjatywy Sulli, potem Cezara, Klaudiusza, Wespazjana, Tytusa i Ha-driana. Z osobą Cezara łączą się wspaniałe plany przebudowy miasta. Był on inicjatorem przekształcenia R. w miasto marmurowe. Zmieniony został plan miasta przez budowę nowych 'forum. Śmierć Cezara przerwała te zamierzenia. Podjął je August, którego głównym pomocnikiem stał się Agryppa. R. z ceglanego stał się marmurowy. Powstały nowe budowle monumentalne: teatr Marcellusa, nowy akwedukt, termy Augusta, wreszcie Panteon. August odbudował też forum Cezara i wybudował nowe forum. Na Polu Marsowym postawiono ara pacis. W r. 7 p.n.e. August podzielił Rzym na 14 dzielnic, określając w ten sposób granice miasta s porządkując jego administrację. Następni ceiarze, zwłaszcza Flawiusze i Antoninowie, uzupełniali dzieło rozbudowy i upiększenia R. Powstały dalsze fora: forum Wespazjana, Nerwy, Trajana. Wespazjan rozpoczął, a Tytus i Domi-cjan wykończyli budowę amfiteatru Flawiuszów, zwanego Kolosseum. Po śmierci Tytusa wzniesiony został łuk tryumfalny ku jego czci. Domi-cjan wybudował pałac na Palatynie. Za Trajana R. otrzymał nowe wielkie termy oraz nowy akwedukt i słynną kolumnę Trajana. Hadrian

wystawił Mauzoleum (późniejszy Zamek św. Anioła). Również następni cesarze rozwijali działalność budowniczą, wystawiając świątynie, termy, bazyliki, portyki, łuki tryumfalne. Aurelian zbudował nowe mury obronne. R. posiadał w tym czasie rozbudowany system kanalizacyjny i wodociągowy. Uboga ludność R. zamieszkiwała dzielnicę Subura pomiędzy Eskwilinem, Kwirynałem i Wiminalem oraz dolinę na Za-tybrzu, u stóp wzgórza laniculus. Bogaci Rzymianie budowali swe domy na mons Esquilinus, Caelius, laniculus. Na laniculum, włączonym w obręb Rzymu w okresie cesarskim, znajdowały się ogrody Cezara, Nerona i Domicjana. W IV i V w. dalszy rozwój miasta doznał zaha-•mowania, głównie wskutek przeniesienia rezydencji cesarskiej do Konstantynopola. Na R. poczęły spadać klęski: w r. 410 został zdobyty przez Gotów Alaryka, a w r. 455 zrabowany i zniszczony przez Wandalów Genzeryka. Chwilowe ożywienie budownictwa (głównie jednak naprawy) następuje w czasach Teodora Wielkiego. Ostateczny cios zadał R. Totiia na czele Gotów w r. 546. Odtąd miasto pustoszone jest coraz bardziej. Stopniowo znikają ozdoby rabowane i wywożone przy różnych okazjach. Materiału z rozwalonych budowli używano do wznoszenia nowych. Wiele zabytków padło ofiarą pieców do wypalania wapna, wiele uległo zniszczeniu w czasie średniowiecznych oblężeń. Do zatarcia antycznego oblicza R. przyczyniły się również budowy i przebudowy dokonywane w późniejszych wiekach, do w. XVIII. Działalność Winckelmanna i Carlo Fea w XVIII w. przyczyniła się do zmiany stosunku do dawnych zabytków. Rozpoczyna się okres systematycznych wykopalisk,' które przyczyniły się do poznania historii i topografii antycznego R.'

s

Sabaria zob. Sawaria.

Sabellowie (łac. Sabelli) gmpa plemion italskich w środkowej i południowej Italii; należały do niej plemiona Sabinów, Marsów, Marrucy-nów, Pelignów i Westynów. Mimo wędrówek i przesiedleń utrzymały się odrębne i ogólne cechy charakteru tego ludu, jak: prostota obyczajów, pobożność, zamiłowanie do rolnictwa i nieustraszona odwaga na wojnie. Zupełny b.'ak zdomości do łączenia się w jednolite pańs,i,vo ułatwił Rzymianom podbój tych ludów. S. zostali ostatecznie podbici przez Rzymian w wojnie ze sprzymierzeńcami (90 - 88 p.n.e.) i otrzymali prawa obywatelskie.

Sabiniani jedna ze szkól prawa w Rzymie, działająca w I i na początku II w. n.e., nazwana tak od wybitnego prawnika Masuriusa Sabinusa (zob. Sabinus Maswius). Szkołę tę nazywano także Cassiani, od prawnika C. Cassiusa, następcy Sabinusa. Początkami sięga ona czasów augustowskich. Miał ją założyć Ateius Capito, przeciwnik M. Antistiusa Labeona, który z kolei dał początek drugiej szkole, Prokulianów (od prawnika Prokulusa). Szkoła Sabinianów, podobnie jak Prokulianów, była zorganizowana na wzór greckich szkół filozoficznych. Na jej czele stał mistrz nadający jej kierunek działania; uczniowie byli związani wspólnotą poglądów. Pomiędzy obiema szkołami istniały nie dające się dziś dokładniej sprecyzować sprzeczności. Przypuszcza się, że S. byli bardziej postępowi, Prokulianie konserwatywni. Pierwsi sympatyzowali ze szkołą stoików, drudzy z nauką Arystotelesa. W kwestiach prawnych przekazały nam źródła szereg kontrowersji, ale wszystkie o drugorzędnym znaczeniu.

Sabinowie (Sabini) odłam plemion sabelskich zamieszkujący środkową Italię. Najstarsza siedziba S. znajdowała się w Apeninach nad Ater-

nus obok Amitemum, skąd wywędrowali do Picenum, Reate i innych okolic, wciskając się między Latynów, 'Ekwów i Wcisków. Prawdopodobnie wywierali znaczny wpływ na Lacjum i Rzym we wczesnym okresie. Zostali podbici p; :z '"-'"Hufra Kuriusza Dentata w r. 290 p.n.e. i otrzymali prawa obywatelskie sine suffragio.

Sabinum posiadłość ziemska podarowana przez Męce-asa Ho-acemu, w kraju Sabinów na pół-uoc od Tibur. Znajdowało się tu w pobliżu domu poety źródło, które Horacy nazwał Bandusia.

Sabinus 1. poeta rzymski współczesny Owidiuszowi i zaprzyjaźniony z nim, nawiązał w swej twórczości do Herold, prócz tego napisał dzieło przypominające Fastl. Dzieła te zaginęły, nie znamy także .nazwiska rodowego poety. Być może, że jest to ten sam S; o którym wspomina Horacy (Epistulae 1,5,27). 2. lulis S., retor z czasów Seneki. 3. S. Maswius, wybitny prawnik rzymski, uczeń Ateiusa Capito (zob. Aten 2). Od jego imienia nazwano prawniczą szkolę Sabinianów (zob.). S. uczył za czasów Tyberiusza i następnych cesarzy, aż do Nerona. Z jego licznych dzieł najważniejsze było Tres libri iuris cmiis (Trzy księgi prawa cywilnego), wielokrotnie później komentowane. Dzieła jego nie zachowały się. 4. Gal z plemienia Lingonów, który wraz z Ciwilisem rozpoczął w Galii powstanie za czasów Wespazjana, jednakże poniósł wiele porażek. Przez dziewięć lat chronił się w podziemnej kryjówce, aż został ujęty, sprowadzony do Rzymu i -zamordowany na rozkaz Wespazjana. 5. rzymski toreuta działający w drugiej połowie n.e. Sygnatura jego znajduje się na dwóch srebrnych, trybowanych kubkach z Boscoreale. 6. Titius S. zob. Titius 8.

sacellum łac. małe, zamknięte, lecz nie pokryte dachem miejsce poświęcone jakiemuś bóstwu i zaopatrzone w ołtarz.

Sacer mons

Saccr mons wzgórze w kraju Sabinów koło Crustumeria, występujące pod tą nazwą w źródłach od czasów, kiedy schronili się na nim plebejusze podczas pierwszej secessio plebis, w r. 494 p.n.e.

Sacerdos 1. przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licmii). 2. Marws Phtius S. łaciński gramatyk działający prawdopodobnie w czasach Dioklecjana. Pozostała po nim mało wartościowa Ars grammatica w trzech księgach, z których ostatnia omawia zasady metryki, ilustrując je przykładami z literatury greckiej.

sacra łac. rzymskie uroczystości religijne i nabożeństwa połączone ze składaniem ofiar (zob. sacrificia); były ściśle związane z poszczególnymi świętami i dzieliły się na: Publiczne uroczystości religijne, s. publica, obchodzone na koszt państwa pod kierownictwem kapłanów, urzędników czy senatu w intencji całego narodu, populus Romanus. Należały tu: a) s. curialia, uroczystości kurialne, urządzane w kuriach Rzymu; b) s. fornacalia, związane z pierwszym wypiekiem chleba z nowego zboża; c) •*. Quirl-nalla, poświęcone Kwirynowi; d) s. compitalia, obchodzone ku czci Larów na rozstajnych drogach; e) s. pagcmalia, zgromadzające całą gminę wiejską na uroczystościach ustanowionych dla bóstw Tellus i Ceres. Uroczystości święcone przez całą społeczność rzymską w intencji ogółu nosiły miano s. popularla. Prywatne uroczystości religijne, s.prhata, obchodziły na własny koszt mniejsze grupy społeczne podczas świąt lokalnych. Należały tu: a) s. gentiiicia, święcone przez zainteresowane rody, gentes (zob. gens), pod nadzorem pontyfików, którzy czuwali nad stałym i skrupulatnym ich przestrzeganiem, zalecając wymierającym rodom uzupełnianie się przez arrogatio i adoptio (zob.). Z powodu dość wysokich kosztów związanych z uroczystościami gentiiicjów, członkowie rodu usiłowali uwolnić się od nich w różny sposób, m.in. przez występowanie z gens (detestatio sacrorum). Nieraz państwo uznawało s. gentiiicia danego rodu za publiczne, s. gentiiicia publica, pozostawiając, rodowi dziedziczną rolę publicznego kapłana, troszczącego się o daną uroczystość, sacerdotium publicum. Ród Juliuszów pełnił urząd publicznego kapłana Apollina, ród Aureliuszów - Słońca, ród Nautiuszów - Minerwy itd.; b) s. familiarum miały na celu zapewnienie pomyślności wszystkim członkom rodziny i były uroczystością religijną ku czci Larów, Penatów.

Manes. O skrupulatne dokonanie ceremonii troszczył się pater familias; c) s. singuhrum ho-minwn obejmowały uroczystości religijne dotyczące tylko poszczególnych ludzi: urodziny, zawarcie małżeństwa, pogrzeb. Rzymianie rozróżniali uroczystości doroczne, s. annua, miesięczne menstrua, stałe stativa, okolicznościowe repen-tina, ruchome non siata itp.

Sacra via zob. via Sacra.

sacrarium łac. kapliczka, miejsce do przechowywania rzeczy poświęconych, przedmiotów kultu; część świątyni, a także miejsce w domu prywatnym, zob. Larartum.

sacrificia (łac., gr. thyiaj, hierd, sfagia) ofiary składane w celu uzyskania opieki, przychylności czy też-w celu przebłagania bogów (zob. lustrum) lub. wyrażenia im podzięki, stanowiły główną część wszystkich uroczystości (zob. sacra). Składali je Grecy i Rzymianie przy każdej okazji zarówno w dni świąteczne, jak i w powszednie .na intencję poszczególnych ludzi, rodzin, rodów i państwa. W Grecji ofiary mógł składać każdy. Najważniejsze i najczęściej składane były ofiary krwawe z określonych w rytuale zwierząt ofiarnych, jak woły, świnie, owce, kozy. Demetrze składano w ofierze dziki, Dionizosowi - kozły, Posejdonowi - czarne konie i woły, Artemidzie - jelenie, Asklepiosowi - koguty. Afrodycie - gołębie. W czasie większych uroczystości zabijano duże ilości zwierząt,

dochodzące do stu i więcej sztuk, tzw. hekatomby. Zwierzę ofiarne musiało być całkowicie zdrowe, nie używane do żadnych robót. Echa prastarych ofiar z ludzi, składanych w ofierze Zeusowi Ly-kajskiemu i Artemidzie, znajdujemy w mitach greckich o Ifigenii i Fryksosie. Później składano jedynie ofiary z przestępców skazanych na śmierć, z czasem zastąpiono je kukłami symbolizującymi ludzi. W Rzymie również wcześnie zaniechano składania ofiar z ludzi; tak np. w czasach historycznych zamiast dzieci składano bogini Manii w ofierze główki maku i czosnku. Obrzęd ofiarny w Grecji i w Rzymie zachował formę uczty mającej połączyć ofiarodawców z bogiem. Zwierzę ozdabiano wieńcami i wstążkami, złocono mu rogi, po czym posypywano ziarnkami uprażonego jęczmienia. Po obcięciu pukla włosów zwierzę zabijano. Krwią skraplano ołtarz bogów niebiańskich bądź zlewano ją na ziemię w ofierze bóstwom podziemnym. Część upieczonego mięsa (tłuszcz, udźce) palono w ofierze, resztę zjadali bądź zabierali do domu biesiad-

nicy. Na tym kończyła się pierwsza część uczty (gr. dejpnon, łac. daps). Druga część (sympósion, .libatio) polegała na piciu wina poprzedzonym wylaniem laiku kropel (spornie, libatio) bogom w ofierze, a zwłaszcza Zeusowi Zbawcy (Zeus Soter) i Dobremu Bóstwu (Agathós Ddfmon). W Rzymie ofiary składali urzędnicy i kolegia

• kapłańskie. Ofiara z wołu; świni i owcy nazywała się suovetaurilla. Duże zwierzęta zabijał yictimarius, mniejsze - cultarius, po czym haru-spex badał skrupulatnie wnętrzności ofiary i gdy znaki zauważone na sercu i wątrobie "wieściły pomyślność" (zob. dmnatio), palono ofiarny placek oraz trzykrotnie, wśród nabożnej ciszy (którą ogłaszano wezwaniem: favete linguis), obnoszono badane wnętrzności dokoła ołtarza. Części mięsa przeznaczone na ofiarę kapłan obsypywał mąką, skraplał winem, okadzał i spalał na ołtarzu, następnie ze wzniesionymi rękami zanosił modły (adoratw), obchodząc ołtarz w kierunku prawym,i obracając się przy tym dookoła w tymże kierunku. Następnie powtarzał libację i zwracając się do obecnych ze słowami illicet (wolno odejść) nakazywał im powrót do domu, a sam zasiadał wraz z innymi do obfitej uczty. Prywatni ofiamicy biesiadowali wraz ze swymi krewnymi i przyjaciółmi. Ofiary bezkrwawe obejmowały pierwociny zbóż, owoce, kwiaty, ciastka, placki miodowe, pieczywo wypiekane w kształcie zwierząt ofiarnych (fictae yictimae), dym z kadzidła, z drzewa cedrowego oraz płyny, jak wino, mleko, oliwa.

Sacriportus miejscowość w Lacjum, znana ze zwycięstwa Sulli nad Mariuszem Młodszym w r. 82 p.n.e.

Saeculares ludi zob. ludi 7.

safickie wiersze 1. s. strofa: a) mniejsza (stropha Sapphica minor), strofa złożona z trzykrotnie powtórzonego jedenastozgłoskowca s. (versus hendecasyllabus Sapphicus): -^J-v^. '>-A--'_V^'_O i adoniusa: -'^^^-^. Strofa ta występuje po raz pierwszy u liryków eolskich. Jedenastozgłoskowiec s., interpretowany zwykle jako trymetr chorijambiczny katalektyczny, złożony z metrum trocheicznego, chorijambu i ka-talektycznego metrum-jambicznego: -^'-^-o[

-'^"^'-l^-c', u poetów eolskich ma czwartą zgłoskę pod względem iloczasu obojętną i nie ma stałej cezury. W poezji rzymskiej użył po raz pierwszy strofy s. Katullus (utwory 11 i 51). Zgłoska czwarta jedenastozgłoskowca jest u Katullusa, podobnie jak u poetów eolskich,

krótka lub długa, cezura zaś przypada najczęściej po zgłosce piątej, rzadziej po szóstej, czasem zaś nie ma jej wcale. Budowę jedenastozgłoskowca s. normalizuje Horacy. Czwarta zgłoska tego wiersza jest u Horacego zawsze długa, a poza tym wiersz ma zawsze cezurę; przypada ona w zasadzie po zgłosce piątej, a czasem tylko - zdarza się to częściej w IV księdze Ód i w Carmen Saeculare - po zgłosce szóstej. Por. Carmina I 2, l • 4:

lam satis terris \\ nivis atque dirae grandinis misit II pater et rubente dextera sacras || iaculatus arces terruit urbem,

-^JL-- || ^J^I.^L-

-^'-L-- || '^"s-/-'.v-/_o

-L^'_--L |1 ^^-^>--

-'^"^.c;

ale Carmen Saeculare 15: swe tu Ludna. \\probas vocari: L\^>1--1.^ || <^'-^'_-. Dla poetów późniejszych, używających strofy s. mniejszej (Seneka, Ausoniusz i inni) wzorem jest Horacy; b) większa, (stropha Sapphica maior) zob. s. wiersz większy. 2. s. cztemastozglosko-wiec zob. daktyl. 3. s. Jedenastozgłoskowiec (versus hendecasyllabus Sapphicus) zob. s. strofa. 4. s. wiersz większy (versus Sapphicus mcdor) wiersz o schemacie: -\-t'-^L.^J^J l.\ \ -'A-/ \^1-\^>LS3, czyli tetrametr chorijambiczny katalektyczny, stanowiący połączenie dymetru cho-rijambicznego II: l-'^J-v\-^i^-/- z wierszem arystofanejskim: -\-^^L\^Lv. S. wiersz większy różni się od jedenastozgłoskowca s. (.^'-'-^I-L^^Y^-I^-LO) tylko jednym więcej, włączonym w środek chorijambem. S. wiersza większego użył Horacy w połączeniu z poprzedzającym go wierszem arystofanejskim, por. Carmina 18, 1-2:

Lydia, dic per omnes te deos oro, Sybarin 11 cur properes amando

-'^"^'-'^-'-L-

L\-^l.-1.^/^1 1. || 1\-^>-^1-- Dwukrotne powtórzenie tego dystychu daje strofę s. większą. S. wiersz większy Horacego ma czwartą zgłoskę zawsze długą. Stała cezura przypada w nim po zgłosce piątej, a stała diereza po zgłosce ósmej. S. w. w. występował prawdopodobnie w liryce eolskiej, skąd przejął go Horacy, nie zachował się nam jednak we fragmentach poetów eolskich żaden pewny przykład tego wiersza. Safona (Sap/o, Psapfo, Safo) najsławniejsza

Safona

655

Sajdak Jan

poetka liryczna grecka, żyjąca w latach 664/650 -604/590. Pochodziła z Mityleny na wyspie Lesbos (choć według innych źródeł - z Erezos), ze znanej w mieście rodziny, była córką Ska-mandronymosa (Skamon, Kamon) i Kleuis (Kleis); brat poetki, Larichos, był podczaszym w prytanejonie Mityleny, a drugi brat, Charak-sos, był bogatym kupcem w Naukratis (gdzie wplątał się w miłostki z heterą Dorichą, potępione przez poetkę, jak świadczą zachowane fragmenty). S. - prawdopodobnie podczas ruchów rewolucyjnych na Lesbos - opuściła wyspę i szukała schronienia wśród rodaków arystokratycznych na Sycylii,

skąd z czasem powróciła do ojczyzny. Była prawdopodobnie zamężna, źródła jednak nie' przekazały żadnych wiadomości o jej mężu; w poezji wspomina o córce swej, o tym samym imieniu co matka poetki, Kleis. W Mitylenie gromadziły się przy S. młode dziewczęta (często także i z dalszych okolic) tworząc tzw. thtasos, tj. koło złączone wspólną ideą religijną; w danym wypadku łączył członkinie wspólny kult bogini Afrodyty, którą dziewczęta czciły ofiarami, modlitwami i poezją. S. pełniła wśród nich rolę opiekunki i kierowniczki. Rolę S. w tym thfasos zniekształciły z biegiem czasu plotki, podtrzymywane głównie przez komedię, która w serdecznym stosunku, jaki łączył poetkę z dziewczętami, doszukiwała się przejawów niezdrowej miłości. Legenda włączyła także w życie poetki demona z orszaku Afrodyty, Faona, którego imię występowało w poezji S. Legenda ta przekształciła go w młodzieńca, w którym S. miała się zakochać i dla którego, zawiedziona w miłości, miała się rzucić w fale morza, skacząc ze Skały Leukadyjskiej (Biała Skała). Twórczość S. obejmowała dziewięć ksiąg (6000 do 9000 wierszy), na które składały się epitalamia, tj. pieśni weselne (dla dziewcząt opuszczających thfasos), hymny i modlitwy do bóstw, pieśni miłosne i pieśni, do przyjaciółek. Z twórczości tej zachowało się W dobrym stanie kilka pieśni i kilkaset wierszy fragmentów;

papirusy przynoszą z biegiem czasu dalsze urywki. Katullusa pieśń 51 jest łacińskim przekładem pieśni 5. Zachowane pieśni i fragmenty świadczą o bogactwie tematyki i wielkości talentu poetyckiego, o wrażliwości na piękno przyrody i o szczerości uczucia. S. pierwsza w literaturze greckiej potrafiła wyrazić najsubtelniejsze odcienie wrażeń doznawanych pod wpływem uczucia miłości. Nie tylko umiała

skorzystać z poetyki Homera, lecz także sięgała do twórczości ludowej, wprowadzała do swej poezji motywy ludowe, dodając do nich piękną formę i bogactwo miar wierszowych (zob. safl-ckie wiersze)'. Poezję S. cenili wysoko już starożytni. Wg świadectwa Galena, jak Homera nazywano po prostu poetą, tak i o S. mówiono krótko: poetka.

Sagalassos miasto w Pizydii, w Azji MD., na południe od Apamei. Zniszczone przez Aleksandra W. w r. 334/33. Zachowały się ruiny kilku świątyń i teatru.

sagitta łac. strzała lekka, drewniana lub z trzciny. Zakończenie strzały składało się z jednego lub kilku ostrzy zaopatrzonych niekiedy w zadziory. Specjalne oddziały łuczników w wojsku • rzymskim zw. były sagittarli.

sagittarii (tac; od sagitta strzała, gr. toksótaj) łucznicy, lekkozbrojni uzbrojeni w luki i strzały.

Sagra rzeczka w Bruttium, wpadająca do Morza Sycylijskiego między Kaulonią i Lokri. Podobno miała tu miejsce ok. r. 500 p.n.e. bitwa, w której 15000 Lokrów pokonało 120000 Krotonów. Stąd przysłowie: "prawdopodobniej-sze niż to, co się zdarzyło nad Sagrą". •

sagum łac. krótki płaszcz z kawałka grubej materii wełnianej, zarzucany na plecy i spinany na boku, używany w czasie złej pogody przez niewolników i pasterzy. Uważany za ubiór celtycki albo germański. W późniejszych czasach należał do ubioru żołnierzy, stąd w wielu zwrotach i wyrażeniach przysłowiowych nabiera znaczenia symbolu wojny, w przeciwieństwie do togi - symbolu pokoju.

Sagunt (Saguntum) miasto w kraju Edetanów, na wschodnim wybrzeżu Hispania Tarraconensis, nad rzeką Pallantias, na północ od Walencji. Założyli je podobno Grecy z Zakyntu, później przesiedlili się tam Rutulowie z Ardei. Ważny punkt handlowy (słynne były piękne naczynia saguntyjskie, okolice miasta obfitowały w figi). Miasto było sprzymierzone z Rzymem, w r. 219 p.n.e. zostało po bohaterskiej obronie zdobyte przez Hannibala i zniszczone, co stało się bezpośrednią przyczyną II wojny puhickiej. S. odebrany

Kartagińczykom został odbudowany i stał się kolonią rzymską. Ruiny S. znajdują się w pobliżu dzisiejszego Murviedro.

Sajdak Jan (1882 -1967) profesor Uniwersytetu w Poznaniu, znawca patrystyki i bizantynistyki. Szczególną uwagę poświęcił twórczości Jana Geometresa, poety, mówcy i filozofa z X w.

Ukoronowaniem studiów nad tym autorem jest krytyczne wydanie hymnów Joamis Geometrae Hymnt in ss. Detparam (1931). Szereg prac S. dotyczy materiałów źródłowych i ogólnych problemów bizantynistyki. Opublikował pierwszy w Polsce Zarys literatury bizantyńskiej (1933). W r. 1924 zapoczątkował wydawanie Pism OJCÓW Kościoła w polskim przekładzie. Wydał

•w tej serii jako redaktor naczelny ponad 20 tomów, w tym we własnym przekładzie pisma Oktawiusza Minucjusza Feliksa (1925) i Apolo-getyk Tertuliana (1947). Jest autorem obszernej monografii poświęconej Tertulianowi (Kwtntus Sęptimiusz Florens Tertulian. Czasy-życie- dzielą. 1949). Ważnym dorobkiem naukowym S. są studia nad Grzegorzem z Nazjanzu, m.in. rozprawa De Gregorio Nazianzeno poetarum chrtstianorum fonie (1917). Prowadził również badania z zakresu historii literatury rzymskiej. By} założycielem Koła Poznańskiego PTF, a w latach 1947 - 1950 prezesem Zarządu Głównego PTF.

Sajtafernes zob. tiara 4.

Sakadas z Argos, znakomity muzyk żyjący w VI w. p.n.e.; skomponował sławny w starożytności nomos pityjski. Wg pseudo-Plutarcha odniósł zwycięstwa w igrzyskach pityjskich w latach: 582, 578 i 574 p.n.e.

Sakonides grecki malarz wazowy z połowy VI w. p.n.e., sygnaturę jego noszą cztery zachowane naczynia; współpracował z garncarzami:

Tlepolemosem, Hischylosem oraz Kaulosem.

Salamina (gr. Salamfs) 1. wyspa w pobliżu Attyki, na południe od Zatoki Eleuzyńskiej. Dawna stolica (tej samej nazwy) leżała na po-

-łudniowym wybrzeżu, późniejsza. Nowa'S. (dziś Ampelaki) na wschodnim. Wyspa słynna ze zwycięstwa odniesionego przez Greków nad Persami w bitwie morskiej w r. 480 p.n.e. 2. największe i najważniejsze miasto na Cyprze, położone nad rzeką Pediajos, na wschodnim wybrzeżu wyspy. Założył je wg legendy Teukros, syn Telamona, i dał mu nazwę od swego ojczystego miasta i wyspy. S. zniszczona za Konstantyna przez trzęsienie ziemi, została odbudowana pod nazwą Konstancja i stała się stolicą wyspy.

Salamis zob. Salamina.

Salapia (także Salpia) miasto w Apulii, w niezdrowej, bagnistej okolicy, założone wg podania przez Diomedesa, według innej wersji przez Elpiasa z Rodos. Spalone podczas wojny ze sprzymierzeńcami (r. 88 p.n.e.) straciło znaczenie.

Salapina palns (dziś Lago di Sałpi) jezioro położone niedaleko miasta Salapia; dzięki staraniom Marka Hostiiiusa połączono je kanałem z Morzem Adriatyckim i wykorzystano jako port dla miasta.

salariom (łac., od sal sól) w pierwotnym znaczeniu deputat soli dla żołnierzy i urzędników jako wynagrodzenie w naturze, później - wynagrodzenie pieniężne. W czasach cesarstwa- stipendlum (żołd, pensja, wynagrodzenie).

Saldae zob. Saldy.

Saldy (Saldae) miasto w Mauretanii, od czasów Augusta kolonia rzymska.

Salemom (dziś Salemo) miasto w południowej Kampanii nad Zatoką Pesteńską (sinus Paesta-nus). Od r. 194 p.n.e. było kolonią rzymską. W r. 90 p.n.e., w czasie wojny ze sprzymierzeńcami, zostało po krótkim oblężeniu zdobyte przez Samnitów. We wczesnym średniowieczu doszło znowu do rozkwitu.

saliowie (łac. salii, dos). tancerze) kolegium kapłanów Marsa Gradywa w Rzymie, rozpadało się na dwa mniejsze, po 12 osób w każdym. Starsi, których miał zorganizować Numa Pom-piliusz, nazywali się Palatini, ponieważ mieli swoje miejsce ofiar na Palatynie; młodsi, zorganizowani przez Tullusa Hostiiiusa, nazywali się Agonales albo Collini, gdyż mieli swoją siedzibę przy porta Collina na Kwirynale. Kierownik kolegium nazywał się magister: obok niego ważną rolę spełniali: praesul (wodzirej, tańczący w pierwszej parze) i vates lub praecentor (kierownik chóru śpiewaczego). S. wybierano wyłącznie spośród patrycjuszów. Jako kapłani Marsa, otaczani byli wielkim poważaniem. Ubiór ich składał się z tuniki, pancerza, toga praetexta i spiczastej czapki (apex), uzbrojeni byli w miecze i włócznie. W czasie pochodów przez miasto wśród śpiewów i tańców uderzali spiżowymi laseczkami w tarcze (ancile, zob.). Procesje z tarczami odbywały się w marcu, ku czci chroniącego miasto boga wojny. Marsa. Pieśni śpiewane w czasie procesji były ułożone w języku archaicznym i z tego powodu już w czasach Cycerona stały się niezrozumiałe i wymagały komentarzy.

Saliowie (łac. Salyes, Salyi, Sallmii) szczep liguryjski zamieszkujący obszar pomiędzy Rodanem a Alpami Nadmorskimi (Alpes Mariti-mae). S. prowadzili częste wojny z Marsylią, która była położona na ich obszarze. W r. 123 p.n.e. po długich walkach zostali pokonani przez Rzymian pod wodzą konsula Gajusza Sekstiusza.

Powstała tu wówczas kolonia rzymska ze stolicą w nowo założonym mieście A^Ule Sextiae.

Sallastios zob. Salustios.

Sallustias l, Caius S. Crispus, polityk i historyk rzymski (86 p.n.e. - 35 p.n.e.), ur. w Ami-ternum (dziś San Vittorino) w rodzinie pochodzenia plebejskiego. Był kwestorem w r. 59, w r. 52 jako trybun ludowy występował przeciwko Cyceronowi i Milonowi, w r. 50 zostal usunięty z senatu pod zarzutem niemoralnego życia, a w istocie prawdopodobnie z pobudek politycznych, był bowiem członkiem stronnictwa popularów. Opuścił wtedy Rzym i udał się do obozu Cezara, u boku którego pozostawał w czasie wojny domowej i który wprowadził go ponownie do senatu jako byłego kwestora. Z rozkazu Cezara sprawował przez pewien czas

komendę w Ulirii. Z Cezarem następnie udał się do Afryki, gdzie otrzymał jako propretor nową prowincję Africa Nova (zachodnia część Numi-dii). W prowincji tej wzbogacił się bardzo na iikutek zdzierstw. Po powrocie do Rzymu kupił willę Cezara w Tibur, a w samym Rzymie założył piękny ogród -horti Sallustiani. Po śmierci Cezara wycofał się z życia politycznego i poświęcił się działalności literackiej. Świadectwo poglądów politycznych S. stanowią dwa memoriały do Cezara, napisane w r. 49 i 46 p.n.e. W pierwszym domaga się przeprowadzenia reformy państwa w duchu postulatów Orakchów (osiedlenie proletariatu na wsi i uwłaszczenie go), reformy sądów przysięgłych i przeprowadzenia zasady tajnego głosowania w senacie. Drugi msmo-riał przestrzega Cezara przed stosowaniem represji po odniesieniu zwycięstwa. Napisał też S. dwie monografie: De coniuratians Catiiinae (Spisek Katyliny) i Bellum Jugurthinum (Wojna z Ju-gurtą). Dają one wyraz trosce S. o odrodzenie społeczeństwa rzymskiego, opanowanie żądzy bogactw i zaszczytów. Za Posejdoniossm i Polibiuszem S. wypowiada pogląd, że od zdobycia Kartaginy Rzym kroczy do upadku na skutek demoralizacji warstw rządzących. Damoralizacja ta doprowadziła do kryzysu socjalnego i wojen domowych gnębiących państwo. Zachowana we fragmentach Historiae, obejmujące w pięciu księgach dzieje lat 70-66 p.n.e., mają wydźwięk jeszcze bardziej pesymistyczny. Głęboka wnikliwość i poszukiwanie przyczyn zjawisk historycznych zapewniają S. jedno z pierwszych miejsc w historiografii rzymskiej. Styl S. jest zwięzły, nie pozbawiony ozdób stylistycznych i obfituje

w archaizmy. S. podziwiano i naśladowano już w starożytności (przede wszystkim Tacyt), a w czasach późniejszych należał on do najpoezytn iej-szych pisarzy starożytnego Rzymu. Polski przekład dzieła S. dał K. Kumaniecki (1947 Biblioteka Meandra). 2. zob. Salustios.

Salluyii zob. Saliowie.

Salmakisi mit. nimfa źródła o tejże, nazwie w Karii, w pobliżu Halikarnasu. Zob. Hermafroditos.

Salmakis2 1. twierdza w zachodniej części Halikarnasu, od strony morza. 2. źródło w Karii, w pobliżu Halikarnasu.

Salraantica (dziś Salamanca) miasto na Półwyspie Iberyjskim, w pótnocno-wschodniej Lu-zytanii, na południe od rzeki Durius. Przez Liwiusza nazywane Helmantica lub Hermandica, przez Polibiusza Elmantica. Zachował się most zbudowany przez Trajana.

Salmone (gr. SalmSne albo Salmonia) miasto w Elidzie nad rzeką Bnipeus, wg podań założone przez Salmoneusa, brata Syzyfa.

Salmaneus mit. syn Eola i Enarete. Wywę-drował z Tesalii do Elidy i zbudował tam miasto Salmone. Był tak zuchwały, że śmiał porównać się z Zeusem i usiłował naśladować jego grzmoty za pomona turkotu specjalnie z metalu skonstruowanego wozu, a błyskawice przez rzucanie z wozu zapalonych pochodni. Rozgniewany Zeus zabił go piorunem, wytępił jego lud, miasto Salmone zniszczył.

Salmonia zob. Salmone.

Salmydessos (gr. Salmydessós) miasto na po-łudniowo-wschodnim wybrzeżu Tracji, nad Morzem Czarnym, na południe od przylądka Thy-nias. Nazwą tą określano też wybrzeże od wyżej wspomnianego przylądka aż po Bosfor tracki. Zamieszkiwane było przez dziki lud, znany z rozbojów.

Salona (Salonae, Salon) 1. stolica Dalmacji, ze względu na port ważny punkt strategiczny dla Rzymu; miejsce urodzin Dioklecjana; po zniszczeniu S. przez Gotów w r. 535 mieszkańcy przenieśli się do Spalatium. 2. miasto w Bitynii.

Salonia druga żona Katona Starszego, matka Katona Saloniana.

Salonius (Publius S.) trybun wojskowy, uczestnik powstania oddziałów wojskowych stacjonujących pod Kapuą w r. 342 p.n.e.

Salpia zob. Salapia.

salpinks (gr. salpinks, łac. tuba) grecki dęty instrument muzyczny pochodzenia wschodniego;

trąba o długiej, prostej, wąskiej rurze rozszerzonej w jednym końcu, tworzącej tzw. czarę głosową, z krótkim, lejkowatym ustnikiem, wykonana z brązu albo żelaza. S. używano m.in. w wojsku do dawania sygnału oraz w czasie igrzysk olimpijskich na znak rozpoczęcia zawodów i przy ogłaszaniu zwycięzcy.

Salpion z Aten, grecki rzeźbiarz działający w I w. p.n.e., twórca marmurowego krateru znalezionego w Formiae, ozdobionego reliefem przedstawiającym Hermesa oddającego nimfom Dionizosa. (Muzeum Narodowe w Neapolu).

saltus (łac., dosł. skok) zob. miary powierzchni.

Salus toć. -bogini italska, personifikacja zdrowia i dobrobytu. W r. 180 p.n.e., gdy zaraza nawiedziła Rzym, składano jej ofiary i wystawiono złoty pomnik. Czczona była jako S. Pu-blica -lub Romana. Utożsamiano ją z grecką Hygieją. W r. 307 (wg innycH danych w 302) poświęcono jej na Kwirynale świątynię. Przedstawiano ją ze sterem, niekiedy w pozycji siedzącej, trzymającą w prawej ręce czarę ofiarną, z której wylewa libację na ołtarz opleciony wężem. .

Salustios 1. (albo Salutios) filolog z II w. n.e., komentator dzieł Sofoklesa. 2. filozof neopla-toński (IV w. n.e.) ze szkoły Jamblicha (zob.), identyczny być może z S. Sewerem, przyjacielem cesarza Juliana Apostaty. Napisał Wstęp do teologii neoplatońskiej, rodzaj oficjalnego katechizmu filozofii neoplatońskiej. 3. przyjaciel cesarza Juliana, Celt z pochodzenia; jako kwestor pomagał cesarzowi w zorganizowaniu administracji w Galii w latach 355 - 359, po r. 361 był prefektem Wschodu i przewodniczącym trybunału mającego sądzić dworzan odpowiedzialnych za zbrodnie Konstancjusza.- Towarzyszył Julianowi w wyprawie perskiej w r. 364. Zmarł około r. 377. • Był przypuszczalnie autorem (zachowanego) neo-.platońskiego traktatu filozoficznego fen theon kaj kósmu (O bogach i świecie).

Salvianus z Massylii, pisarz chrześcijański z V w. n.e. Z bogatej jego twórczości literackiej zachowało się 9 listów oraz 2 większe dzieła:

Ad ecciesiam, znane też pod tytułem Adyersus maritiam (Odezwa do Kościoła przeciwko chciwości) i De gubernatione Dei (O opatrzności bożej). Pisma S. są cennym dokumentem epoki.

Salvidienus (Quintus S. Rufus) jeden z przyjaciół Oktawiana, dowodził jego flotą podczas wojny z Sekstusem Pompejuszem w r. 42 p.n.e.

Był legatem Oktawiana podczas wojny peruzyńskiej (41 - 40), prowadzonej przeciw Antoniuszowi i Fulwii. Zaoferował Antoniuszowi przejście z wojskiem na jego stronę, lecz Antoniusz, który w tym czasie zawarł ugodę z Oktawianem, powiadomił Oktawiana o zdradzie 5. Wezwany do Rzymu. S. został oskarżony przez .Oktawiana przed senatem i skazany na śmierć w r. 40.

Salvius 1. S. Tryphon, Syryjczyk, przywódca powstania niewolników na Sycylii (104 - 101 p.n.e.), obwołany królem obrał za rezydencję miasto Triokala. Oblegając Morgantinę, przyrzekł wolność niewolnikom rzymskim, jeśli przejdą na stronę powstańców. Zmarł przed ostatecznym stłumieniem powstania przez Rzymian, jego miejsce zajął Atenion. 2. trybun ludowy z r. 43 p.n.e. Przeciwstawił się uchwale senatu o wygnaniu Antoniusza, później proskrybowany zginął. 3. Lu-cius S. Otho, ulubieniec Tyberiusza. Jako dowódca wojskowy znany był z surowości. Był namiestnikiem Afryki, gdzie wykrył spisek na życie cesarza Klaudiusza. 4. Lucius S. Otho Titianus, starszy syn poprzedniego, był dwukrotnie konsulem; w r. 69 poniósł klęskę w bitwie z Witeliu-szem pod Bedriacum i został wzięty do niewoli. 5. Marcus S. Otho, młodszy brat Luciusa S. Titianusa, mianowany przez Nerona namiestnikiem Luzytanii. Po wyniesieniu na tron Galby stanął początkowo po jego stronie, później przyczynił się do jego zamordowania i sam został na krótki czas cesarzem. Po klęsce pod Bedriacum w r. 69 popełnił samobójstwo. 6. Caius S. Liberaiis, mówca ceniony przez Pliniusza Młodszego. 7. S. lulianus zob. lulianus l.

Sałyes zob. Saliowie.

Samaria 1. górzysta kraina w środku Palestyny, na południe od Galilei, a na północ od Judei, oddzielona od morza doliną Saronu. 2. stolica Samarii i królestwa Izrael, zdobyta i zburzona w r. 722 p.n.e. przez Sargona II, odbudowana za panowania Rzymian, podarowana została przez Augusta Herodowi W., który ją upiększył monumentalnymi budowlami. Za Septymiusa Sewera na pewien czas odrodziła się dzięki nowej kolonizacji. Dziś w ruinie.

sambuka (łac. sambuca, gr. sambyke) grecki instrument muzyczny, strunowy, w kształcie trójkąta, jeden z licznych rodzajów harf wielostronnych pochodzenia wschodniego, wprowadzony do Grecji przez Obykosa. Na s. grały głównie (ze względu na wysoką skalę dźwięków instrumentu) kobiety, wtórując sobie do śpiewu. In-

sirument szczególnie rozpowszechniony w Rzymie.

Sammoucus zob. Serenus 6, 7.

Samnici (łac. Samnites) 1. jedno z najstarszych i najbardziej wojowniczych plemion italskich zamieszkujące Samnium, kraj położony na wschód od Lacjum i Kampanii. W IV w. p.n.e. zorganizowali federację plemion sabelskich, tzw. Związek Samnicki, i stanęli na jego

czele. Walczyli z Rzymianami o panowanie nad Italią (trzy wojny samnickie w latach: 343-341, 327-304, 298-290 p.n.e.); mimo wielu klęsk zadanych Rzymianom zostali przez nich pokonam i weszli w skład państwa rzymskiego, otrzymawszy ograniczone obywatelstwo, bez prawa głosu (civitas sine suffraglo). Później powstawali często przeciw Rzymianom (w wojnie z Pymisem, Hannibalem i w wojnie sprzymierzeńców w latach 90 - 88 p.n.e.). 2. gladiatores Samnites, nazywano tak gladiatorów, którzy występowali do walki w pełnym uzbrojeniu samnickim, z tarczą zwężającą się ku dołowi, w pancerzu, nagolennicy na lewej nodze i w hełmie z pióropuszem.

Samolas z Arkadii, grecki odlewnik w brązie, żyjący w IV w. p.n.e. Wykonał dla Delf grupę bohaterów Trifylosa i Azana, z której zachowała się baza. Pracował również nad wotum miasta Tegei, wzniesionym dla uczczenia zwycięstwa nad Lacedemończykami (r. 369/8 p.n.e.).

Samos (dziś gr. Samo, tur. Susam. Adassi) wyspa u zachodnich wybrzeży Azji Mn., oddzielona cieśniną od przylądka Mykale, urodzajna. Wzdłuż wyspy ciągną się góry Ampelos. Główne miasto S. na wybrzeżu południowo-wschodnim. Wg najstarszych źródeł początkowo zajmowali wyspę Karyjczycy; później została skolonizowana przez Jonów. W VI w. p.n.e., za czasów Polikratesa, stała się pbtęgą morską i doszła do wielkiego znaczenia dzięki rozwojowi handlu' i rzemiosła (ceramika, tkaniny, budowa okrętów). Samijczycy pierwsi zaczęli budować triery (około r. 704 p.n.e.). Wzięli udział w powstaniu jońskim i obronili swą niezależność w bitwie pod Mykale w r, 479 p.n.e. Po wojnach perskich wyspa należała do Związku Morskiego Aten. W okresie hellenistycznym często zmieniała przynależność. W okresie rzymskim była początkowo niezależna, w r. 84 p.n.e. została włączona do prowincji Azji. S. była ważnym ośrodkiem kulturalnym, ojczyzną wielu poetów, malarzy, rzeźbiarzy i filozofów. Za opiekunkę wyspy uważano Herę, czczoną pod imieniem Heraja i Tonea.

Samosata (gr. Samósata) miasto w północnej Syrii, w Kommagenie, na prawym brzegu Eufratu, przy granicy Osroene. Wielki ośrodek handlowy. Zdobyte przez M. Antoniusza. Odegrało wielką rolę w wojnach rzymskich z Fartami. Ojczyzna Lukiana.

Samothrake (gr. Samothrdke, łac. Samothrace) wyspa na Morzu Trackim naprzeciw przylądka Sarpedon, na północ od wyspy Imbros. Ośrodek kultu Kabirów. Zamieszkiwana była przez Pelazgów, następnie skolonizowana przez Fenicjan, a około r. 1100 p.n.e. przez Jończyków z Samos. Homer nazwał ją Samos albo tracką Samos. Należała do Związku Morskiego Aten. W r. 46 włączona przez Rzymian do prowincji Tracji. W r. 1863 odnaleziono na -S'. posąg Nike (Nike z S.).

Sanchuniaton 1. historyk, fenicki z Berytos, który miał żyć w czasach królowej Semiramidy, według innej wersji - w czasach wojny trojańskiej. 2. Pilon z Byblos (w Fenicji), gramatyk żyjący w czasach Nerona i Wespazjana, miał przetłumaczyć historię S. na język grecki. Dłuższy fragment tego tłumaczenia zawiera kronika Euzebiusza (zob. Euzebiusz z Cezarei}.

Sancus zob. Se.mo Sancus.

sandały (gr. pediia, łac. solea) lekkie obuwie noszone powszechnie w starożytności, głównie przez Greków. S. składały się z grubej podeszwy skórzanej, drewnianej, filcowej lub z korka przywiązywanej za pomocą paska skórzanego wokół kostki i podbicia. Często jeden rzemyk przechodził pomiędzy dużym palcem i następnym, a drugi był przymocowany koło pięty. Pięta i nasada palców mogły być zakryte kawałkiem skóry. Kolor A był najczęściej naturalny, chociaż noszono także żółte, czerwone, białe i złocone, zależnie od zamożności. W

czasie żałoby noszono czarne. Najczęściej używanym rodzajem s. były kreptdes (łac. crepidae), używane również przez Rzymian przebywających w prowincjach greckich. W Rzymie natomiast s. używano jedynie w domu. Ukazywanie się w s. na ulicy uważane było za niewłaściwe. Rodzaj s. stanowiły baxeae, pochodzenia prawdopodobnie egipskiego, z papirusu, liści palmowych lub tp., później uchodzące za obuwie luksusowe.

Sanc (gr. Sane) 1. miasto w Macedonii nad zatoką Singiticus, na przesmyku łączącym półwysep Akte z lądem. Kolonia miasta Andros. W pobliżu znajdował się kanał zbudowany przez

Kserksesa, aby flota perska nie musiała okrążać góry Athos. 2. miasto na zachodnim wybrzeżu chalcydyckiego półwyspu Pallene. na południe od Potidaji.

Sangarios (dziś Sakarya) jedna z największych rzek w Azji Mniejszej, wypływająca we Frygii z gór Dindymoś'i wpadająca do Morza Czarnego.

Sanno} zob. Makronowie.

Sanqainim Maxlmns otrzymał za Kaliguli konsulat w r. 39, był później namiestnikiem w Dolnej Germanii; umarł w r. 47.

Saatasuwte Qac. Santones albo Świtom) szczep celtycki w Gallia Aquitania na wybrzeżu Oceanu Atlantyckiego, na pomoc od JGarumny. Głównym ich miastem było Mediolanum, zw. później Santones.

sapere aude łac. miej odwagę być mądrym (Horacy, Listy 1,2,40), stąd sapere auso - temu, który miał odwagę być mądrym; słowa wyryte na życzenie Stanisława Augusta na medalionie ku czci Stanisława Konarskiego.

Sapfo zob. Safona.

sapienti sat łac. mądremu wystarczy; właściwie: dictum sapienti sat est mądremu wystarczy słowo ^Terencjusz, Phormio III, 3, 8).

Saraceni w starożytności plemię koczownicze w Arabia Petraea. Wspomina o nich Ammian i Ptolemeusz. Utrzymywali żywe kontakty z rzymskimi zarządcami Arabii. W okresie późnej starożytności i w okresie bizantyńskim mianem S. nazywano Arabów.

Sarbiewsid Maciej Kazimierz (Sarblevtus) 1595 --1640; jezuita, wykładowca poetyki, retoryki i filozofii w szkołach jezuickich w Krożach i w Wilnie, następnie nadworny kaznodzieja króla Władysława IV, najsłynniejszy z poetów polskich piszących po łacinie. Sława S. przekroczyła granice Polski, papież Urban VIII uwieńczył go laurem poetyckim; utwory jego przekładane były na angielski, francuski i niemiecki (Bibliografia przekładów w wydaniu zbiorowym Poematu omnia, Staraviesiae 1892) i należały do kanonu lektury szkolnej (m.in. w szkołach angielskich). Na twórczość S. wywarły wielki wpływ utwory Horacego i Pindara. Zwano go też Horacym chrześcijańskim lub Horacym sar-mackim (Horatius Sarmaticuś). Najcenniejszą część twórczości S. stanowią pieśni i ody(parenetyczne, polityczne, religijne, satyryczne), mistrzowskie w formie, pisane świetną łaciną. Za szczyt jego liryki uważany jest cykl wierszy

SUylludia (Zabawy leśne). Miarą sławy S. było 58 wydań zbiorowych jego utworów w latach 1625 - 1892, z tego 10 w wieku XIX. Do najważniejszych należy Horatius Sarmaticuś, sive R.P. Mathiae Casimiri SarblevU... Lyricorum librl IV, Epodon librl wius altergue Epigrammatum nęć non Epitharisma... Coloniae Agrippae, Kolonia 1721. Z wydań polskich prócz wspomnianego wydania Poemata omnia warto wspomnieć wydanie przekładu dokonanego przez L, Kondra-towicza (Syrokomlę) w t. IV - V jego przekładów poematów polsko-łaciń kich (Wilno 1851) oraz wybór pieśni w przekładzie J. Ejsmonda pt. Tęsknota do ojczyzny błękitnej (Warszawa 1924). Z utworów prozaicznych Sarbiewskiego pozostały mowy łacińskie, a przede wszystkim pierwsza w całym tego słowa znaczeniu poetyka polska złożona z 4 rozpraw: De per f e eta poesi, sive Yergilius et Homsrus', De acuto et arguto, sive Seneca et Martialis', Characteres lyrici, seu Horatius et Pindarus; De virtutibus et yitiis carmtnis elegiaci, seu Ovidius oraz traktat retoryczny De figwrls sententiarum. Wymienione rozprawy Są cennym dokumentem poetyki, kopalnią interesujących refleksji i obserwacji w dziedzinie sztuki słowa literackiego, a zarazem świadectwem długowieczności inspiracyjnej myśli starożytnej. Przekład wraz z tekstem łacińskim pierwszych dwu rozpraw ukazał się w r. 1957 w pracach Instytutu Badań Literackich pt. O poezji doskonale) jako 1.1 poetyki Sarbiewskiego.

Sardes miasto w Azji Mn. na zboczu góry Tmolos, nad rzeką Paktolos, niedaleko jej ujścia do rzeki Hermus; dawna stolica Lidii. Po podboju Lidii przez Persję była rezydencją satrapów. Miasto ulegało często pożarom, za czasów Ty-beriusza zniszczone przez trzęsienie ziemi. Dziś ruiny na wschód od Snayrny (Izmir).

Sardica zob. Serdica.

Sardinia zob. Sardynia.

Sardynia (Sardinia) jedna z największych wysp Morza Śródziemnego, leżąca na południe od Korsyki, poprzecinana łańcuchami skalistych gór. Główne rzeki: Termus, Cedris, Tyrsus;

główne miasta: Caralis, Olbia. Mieszkańcy S. stanowili mieszaninę różnych narodowości: Tyr-reńczyków, Fenicjan, Ibsryjczyków, Greków, Rzymian. Głównym zajęciem ludności było pasterstwo i rolnictwo. Do r. 239 p.n.e. S. walczyła o wyzwolenie się spoi władzy Kartaginy, w r. 238 stała się prowincją rzymską zarządzaną przez

pretora. Przez cały niemal okres władzy rzymskiej mieszkańcy S. walczyli o wyzwolenie swego kraju, dowodem tego były liczne powstania. W V w. S. została opanowana przez Wandalów.

sarkofag (gr. sarkofagos) strarożytna trurnD" występująca w różnych okresach w całym niemal basenie Morza Śródziemnego. S. egipskie w okresie Starego Państwa wykonywano z kamienia, terakoty lub murowano z cegieł. W Średnim Państwie występują powszechnie s. drewniane, polichromowane, w okresie Nowego Państwa przybierają kształt antropoidalny (tj. kształt ciała ludzkiego) i stanowią rodzaj portretu zmarłego. W grobowcach królów spotyka się niekiedy s. z metali szlachetnych. Wśród zabytków kultury egejskiej znany jest s. terakotowy z Hagia Triada, zdobny freskami przedstawiającymi sceny obrzędowe. W Grecji s. występują stosunkowo rzadko. Do tych wyjątków należą s. terakotowe polichromowane z

Kladzomenaj (VI w. p.n.e.), i.-kenotafy hellenistyczne z Sydonu, marmurowe, z dekoracją reliefową na wszystkich bokach (tzw. s. Aleksandra Wielkiego), oraz późnogreckie s. wykonywane na zamówienie klientów rzymskich (s. kolumienkowe z Sid Amara, sarkofagos kline z Aten). Powszechnie występują s. w Etrurii od VI w. p.n.e., najczęściej z terakoty, rzadziej z kamienia. Ścianki ich ozdobione są dekoracją reliefową, na pokrywie wyobrażony jest portret zmarłego w pozycji leżącej. S. rzymskie wywodzą się zapewne od etruskich. W ciągu III w. p.n.e. do I w. n.e. s. występują sporadycznie. W II w. rozpoczyna się masowa produkcja marmurowych .r. z bogatą dekoracją reliefową, ornamentalną lub figuralną, zdobiącą monument z trzech stron. Pokrywa przybiera kształt dwuspadowego daszku lub ozdobiona jest portretem zmarłego. Kształt prostokątny, niekiedy o -zaokrąglonych rogach. Tematyka scen przeważnie mitologiczna, w III w. częste sceny historyczne. W IV - V w. pojawiają się s. chrześcijańskie, ozdobione scenami o tematyce z Nowego Testamentu.

Sarmaci (Sarmatae, Sauromatae) wg Herodota lud mieszkający na póln.-wsch. od Palus Maeotis i na wschód od rzeki Tanais. Wg Strabuna zamieszkiwali obszar pomiędzy fanais a Morzem Kaspijskim.

Sarniacja (Sarir.atid) nazwa użyta po raz pierwszy przez Fomponiusza Melę na oznaczenie kraju zamieszkiwanego przez różne ludy,

którego granice tworzyły: na zachodzie-'rzeka Yistula (Wisła) i góry Sarmatici montes, na wschodzie - rzeka Rha (Wołga) i Morze Hyr-kańskie (Kaspijskie), na południowym zachodzie - granica z Dacją i na południu - wybrzeże Morza Czarnego (wyłączając Chersonez Taurydzki) i Caucasus mons. Wg Ptolemeusza rzeka Tanais dzieliła S. na europejską i azjatycką.

Sarmizegethusa jedno z najważniejszych miast w' Dacji, siedziba królów dackich, nad rzeką Sargetia. Później kolonia rzymska pod nazwą Colonia Ulpia Trawią Augusta i stolica prowincji; miejsce stacjonowania legionów rzymskich.

Sarnus (dziś Samo) rzeka w Kampanii, wpadająca niedaleko Pompei do Zatoki Puteolańskiej (Puteolanus sinus). Bieg jej uległ zmianie wskutek wybuchu Wezuwiusza w r. 79. Ważna arteria handlowa.

Sarpedon 1. mit. syn Zeusa i Europy, brat Minos? i Radamantysa. Na skutek sporu z Minosem uszedł z Krety do Cylicji. Został później królem Likijczyków. Zeus dał mu przywilej przeżycia 3 pokoleń. 2. mit. syn Zeusa i Lao-damii, władca Likijczyków. Brał udział w walkach pod Troją, zginął z rąk Patroklosa. Z rozkazu Zeusa dało jego Hypńos i Tanatos przenieśli do Likii, gdzie urządzono mu wspaniały pogrzeb. 3. mit. syn Posejdona zabity przez Heraklesa. 4. grecki rzeźbiarz działający ok. r. 250 p.n.e., wymieniony w rachunkach na Delos, według których wypłacono mu za posąg Dionizosa 25 drachm. 5. filozof sceptyk z I w. p.n.e., uczeń Ptolemajosa z Kyreny. Być może był on tylko lekarzem-empirykiem i reprezentował kierunek sceptyczny tej szkoły. Zob. empiryści.

sarracum zob. serracum.

Sarsina miasto w Umbrii, na prawym brzegu rzeki Sapis. Zdobyte przez Rzymian ok. połowy III w. p.n.e. Ojczyzna Plauta.

sarysa (gr. sarisa) druga włócznia żołnierzy falangi macedońskiej; w epoce Polibiusza długość jej wynosiła 6,21 m.

Sassanidzi (Sassanidae) dynastia panująca w Persji w okresie 226 - 651 n.e., założona przez Artakserksesa, potomka maga Sassana.

satira zob. smyra.

satrapa (gr. satrdpes, łac. satrapes, satrapa, satraps, od staropersk. kSatrdpayan opiekun prowincji) w starożytnej Persji zarządca prowincji, sprawujący w niej najwyższą władzę admini

stracyjną, sądową i wojskową. Stanowisko to było zapewne dziedzictwem po asyryjskim systemie administracji prowincjonalnej, w której. główną rolę odgrywali namiestnicy (bel pahati) Wyposażeni w tak wielką władzę i rządzący na bardzo rozległych terytoriach, s. przejawiali tendencje do usamodzielniania się i stawali się częstokroć groźnym niebezpieczeństwem dla władzy królewskiej i jedności państwa. Toteż królowie perscy starali się roztoczyć nad s. jak najściślejszą kontrolę, przede wszystkim poprzez inspekcje, dokonywane niespodzianie przez specjalnych wysłanników, zwanych ."oczami i uszami królewskimi". Nie zapobiegło to jednak licznym buntom i zdradom s., które w znacznym stopniu przyczyniły się do upadku państwa. Pogromca państwa perskiego, Aleksander Wielki, na zdobytych obszarach utrzymał nadal system satrapii, jednakże znacznie ograniczył władzę s., ustanawiając w prowincjach osobnych, nie podlegających jej urzędników do spraw skarbowych oraz dowódców wojskowych. Po śmierci Aleksandra satrapie istniały przez długi czas w niektórych państwach hellenistycznych i w państwie partyjskim, w III w. n.e. przejęli tę instytucję zwycięzcy Fartów i twórcy państwa nowoperskiego, Sassanidzi. W IV - VI w. n.e. . istniała ona także w należącej do Rzymu części Armenii. S. w rzymskiej Armenii byli do r. 488 krajowymi dziedzicznymi i dożywotnimi wielkorządcami, sprawującymi dowództwo nad armeńskimi oddziałami wojskowymi. Później mianował i usuwał ich cesarz rzymski według własnego uznania. Stanowisko i tytuł s. w rzymskiej Armenii zostały skasowane przez Justyniana w r. 536.

Satricum latyńskie miasto w pobliżu Antium;

zachowane szczątki starych murów.

satura 1. zob. satyra. 2. s. lanx dost. psłna misa: a) danie złożone z różnych przysmaków;

b) misa (lanx) pełna plonów składana w ofierze bogini Ceres. 3. s. lex, ustawa złożona z różnych rozporządzeń.

Saturn (Satwnuś) staroitalski bóg rolnictwa, przez Rzymian utożsamiany z Kronosem. Wg legendy był władcą Italii. Za jego panowania trwał na ziemi złoty wiek. W Rzymie obchodzono w grudniu ku czci S. uroczystości zwahs Satumalia (zob.).

Saturnalia łac. rzymskie święta pochodzenia latyńskiego, obchodzone ku czci Saturna i na pamiątkę legendarnego złotego wieku. W r. 497

p.n.e. wzniesiono Saturnowi świątynię u stóp Kapitelu; fakt ten i datę wiązano z wprowadzeniem S., które były odtworzeniem i powtórzeniem greckich świąt Kronia (Saturna utożsamiano z greckim Kronosem). W r. 217 p.n.e. dodano do obrzędów przyjętych z Grecji rzymskie Lectisternia, uczty bogów, urządzane przez senatorów. S. zaczynały się 17 grudnia i trwały (od czasów Augusta) trzy dni, od czasów Kaliguli - cztery, a od czasów Domicjana - pięć. W pierwszym dniu składano ofiary Saturnowi, w dniach następnych urządzano uczty i

zabawy, podczas których ulicami przeciągały wesote pochody. Podczas uczt ofiarowywano sobie prezenty. Do tradycyjnych podarków w dniach S. należały świece woskowe (cerei) oraz figurki z gliny (.sigilla, sigillaria), prawdopodobnie relikt zwyczaju składania ofiar ludzkich Saturnowi. S. były świętem pojednania i równości, jako wspomnienie wieku złotego. Niewolnicy podczas S. zasiadali do stołów z panami, mając zupełną swobodę wypowiadania się, a nawet panowie usługiwali im przy stołach.

Satumia miasto etruskie zwane przedtem Aurinia.

saturnijski wiersz (yersus Safiimius) rodzimy wiersz italski, występujący w najstarszych zabytkach poezji rzymskiej. Jest to jedyny wiersz w metryce łacińskiej, który nie został przejęty z.poezji greckiej. Zabytki pisane w tym metrum są jednak bardzo skąpe (w sumie około 150 wierszy) i przeważna ich część pochodzi z okresu już po r. 240 p.n.e., kiedy to wkroczyła do Rzymu grecka metryka iloczasowa. Metryka ta mogła wywrzeć pewien wpływ na budowę s.w. To jest powodem, że nie możemy dziś z całą pewnością rozstrzygnąć, jaka była zasada budowy s. w; czy był to wiersz akcentuacyjny, czy iloczasowy. W wyniku jednak badań ostatnich dziesiątków lat, a zwłaszcza pracy Fryderyka Leo (Der satumische Vers, 1905), teoria o przynależności s.w. do poezji iloczasowej stała się bardziej prawdopodobna niż teoria akcentua-cyjna. Jako przykład s. w. cytują starożytni metrycy rzekomy wiersz Metellusa przeciw poecie Newiuszowi: malum dabunt Metelli \\ Naevio poetae ^L^^f^-L-L || L\^L^L-. Wiersz ten, podobnie jak i inne zachowane s. w.,'składa się z dwóch członów (co/a), które oddzielone są od siebie dierezą. Poza tym występuje zwykle diereza po drugiej arsie pierwszego członu, a przeważnie także po drugiej arsie drugiego

członu. Tak w dierezie głównej, jak i w pobocznych dopuszczalny jest hiatus i syllaba anceps;

por. Liwiusz Andronikus frg. l: Virum mihi\ Camena \\ insece || versutum ^Jl-\^l-| <^'-Lo |[L.\^v 1 --L c' (w dierezie głównej hiatus i syl-laba aneeps, w dierezie drugiego członu syllaba anceps). W każdym członie s. w. tylko arsy są elementami stałymi, tezy zaś są pod względem iloczasu obojętne, a nawet mogą być stłumione zupełnie. Człon pierwszy najczęściej zaczyna się od tezy, ale może również zaczynać się od arsy, por. Newiusz, Sellum Punicum frg. 19, 3: Runcus ac Pwpureus filii Terras L^L1.\^L \\ 1.^1 L \\L- (w członie pierwszym stłumiona jest teza pierwsza i trzecia, w członie drugim teza druga). Często spotyka się w s. w. aliterację, np. Newiusz frg. 5, l (Morel): eorum sectam seguuntur mufli mortales -l- --L || ^ -L -L L - || --'--. Liwiusz Andronikus napisał wierszem s. swój przekład Odysei, a Newiusz epos oryginalny, Belli Punici Carmen. Z chwilą wprowadzenia przez Enniusza do metryki łacińskiej heksametru daktylicznego s. w., wyparty z literatury, używany był nadal tylko w poezji ludowej i w niej przetrwał aż do czasów Augusta.

Saturninus przydomek rzymski, 1. Lucius Appuleius S. zob. Appulei. 2. Aelius S., strącony ze Skały Tarpejskiej za wiersze wymierzone przeciw Tyberiuszowi. 3. rzymski rytownik w kamieniu działający w pierwszej poł. I w. n.e. Przypuszczalnie twórca sygnowanej Kamei z głową Antonii, żony Druzusa. 4. Aponius S., wódz rzymski za rządów Othona i Wespazjana, pokonał Roksolanów nad Morzem Meockim; za rządów Wespazjana z trudem uniknął śmierci z rąk zbuntowanych żołnierzy. 5. Aemilius (Ayulnius) S., wódz

Waleriana, później Galiena, zamordowany przez żołnierzy. 6. S. z Galii, wódz za Aureliana. W r. 280 został w Egipcie obwołany cesarzem, później pokonany przez Probusa i zamordowany przez jego żołnierzy.

Saturnus zob. Saturn.

satyra (łac. satira, saturd) 1. wg antycznej teorii jest to zawsze utwór poetycki w heksametrze, mający charakter gawędy, o tonie dydaktycznym lub zaczepnym; s. naświetlała problemy polityczne, społeczne, literackie, atakując już to jednostki, już to całe społeczeństwo. Gatunek literacki powstał na gruncie literatury rzymskiej, jakkolwiek są w s. echa greckiej diatryby cynicznej Menipposa z Gadary czy Biona Borystenity. Termin suwa dla określenia

utworów poetyckich pojawia się u Enniusza jako tytuł zbioru wierszy o różnej treści i o różnych miarach wierszowych. Ze względu na tę różnorodność wiązano je z terminem kultowym satura lawc misa, jaką składano bogini, Ceres (zob. satura). Jednak nowa hipoteza B. Snella, wiążąca ten wyraz z etruskim satr, satir, co znaczy orare (mówić), wydaje się słuszna, wobec tego, że satyrycy rzymscy nazywali swoje utwory saturae, także sermones (gawędy). Pierwszym satyrykiem rzymskim, który nadał s. taką formę, w jakiej my ją znamy (heksametr, gawęda, ton dydaktyczny, zaczepny), był Lucyliusz (II w. p.n.e.); następcami jego są: Horacy, Persjusz, Juwenalis, Sulpicja. Prócz tych satyryków, których utwory zachowały się, mieli pisać s.: lulius Rufus (współczesny Juwenalisowi), Rabirius, Si-lius Italicus (zob. Silii 7), Maniius Yopiscus,

2. .r. menippejska zob. Menippos i Warron.

Satyrejos grecki rytownik w kamieniu działający w III w. p.n.e., twórca podobizny królowej Egiptu, Arsinoe.

Satyrion komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii nowej. Utwory jego nie zachowały się.

Satyros 1. S. I, król państwa bosporańskiego (433 - 393 p.n.e.), zaprzyjaźniony z Atenami. Dążył do rozszerzenia władzy na Teodozję. Zmarł w czasie oblężenia tego miasta. 2. S._II, król bosporański (310-309 p.n.e.), zginął w czasie wojny prowadzonej z bratem o władzę.'

3. architekt z IV w. p.n.e., jeden z budowniczych Mauzoleum w Halikarnasie. 4. S. z Kallat.is, biograf perypatetycki, prawdopodobnie z przełomu III/II w. p.n.e. Głównym jego dziełem były Żywoty (Bioj), zawierające biografie filozofów, poetów, królów i wodzów. Zachowany (znaleziony w papirusach egipskich) fragment zawierający Żywot Eurypidesa ma formę dialogu. Materiały do swych biografii czerpał S. z pism perypatetyków (jak Teofrast, Arystoksenos z Ta-rentu, Heraklides z Pontu), attydografów (jak Filochoros) i historyków (jak Kallistenes i Teo-pomp). 5. grecki rzeźbiarz działający ok. r. 300 p.n.e., znany z inskrypcji na fragmencie bazy zaginionego posągu, znalezionej koło Larissy. 6. grecki rzeźbiarz z Antiochii, działający w I w. p.n.e., znany z inskrypcji na bizie znalezionej na Rodos.

satyrowie mit. zwani również sylenami, towarzysze Dionizosa. Wyobrażano ich w postaci ludzkiej, ale z koźlimi uszami i ogonem (z czasem charakter zwierzęcy s. wiąz bardziej zanika).

satyrowy dramat

Mieli przebywać w lasach, często w towarzystwie nimf. Pędzili wesoły, wyuzdany tryb życia wśród tańców, muzyki, śpiewu i wina. Atrybutami ich były: tyrsos oraz aulos, syrynga lub inne instrumenty muzyczne. Postacie s. były częstym motywem w sztuce starożytnej. U Rzymian zatarta się różnica pomiędzy faunami, s. i Panem.

satyrowy dramat utwór sceniczny wystawiany w Atenach po trzech tragediach (trylogia), z którymi łącznie tworzył tzw. tetralogię (cztery utwory). W d. s. chór występował w kostiumach przedstawiających satyrów, z czym wiąże się nazwa dramatu. Twórcą tego gatunku literackiego był Pratinas z Fliuntu, który wystawiał swoje utwory w latach 499 - 496 wraz z Ajschy-losem i Chojrilosem. S. d. czerpał często tematy z mitologii, miał charakter pogodny, niekiedy nawet o zabarwieniu komicznym, akcja rozgrywała się na przestrzeni otwartej (las, łąka). Tańcem właściwym dla s. d. był sikimos. Wg świadectw starożytnych spośród poetów piszących s. d. wyróżnili się Chojrilos oraz Pratinas, który miał napisać 32 dramaty. Zachowały się następujące s. d.: Tropiciele Sofoklesa i Kaklops Eurypidesa.

Saufeius 1. Caius S., kwestor w Rzymie w r. 100 p.n.e., popierał wystąpienia Saturnina (zob. Appulei l), wraz z nim zginął. 2. Lucius S., przyjaciel Attyka, dzięki któremu odzyskał ziemie skonfiskowane przez triumwirów.

Saurias z Samos, grecki malarz działający prawdopodobnie w okresie archaicznym. Miał być wynalazcą rysunku sylwetowego.

Sauroktonos (gr. sauroktónos) zabijający jaszczurkę. Pod tą nazwą znany jest słynny posąg Apollina, dzieło Praksytelesa.

Savaria zob. Samaria.

Savia 1. prowincja rzymska zwana też Panno-nia Ripariensis, utworzona przez Dioklecjana z zachodniej części Pannonia superior, rozciągająca się od rzeki Sawy (łac. Savus) do Drawy (łac. Dravus), granicząca z Dalmacją, położona wzdłuż wschodniego wybrzeża Morza Adriatyckiego. Główne miasto Siscia nad rzeką Sawą. 2. miasto w Hispania Tarraconensis, o nie dającym się bliżej określić położeniu. 3. nazwa miasta Borysthenis albo Olbii w Sarmacji europejskiej.

Savus (dziś Sawa) rzeka wypływająca z Alp, dopływ Dunaju, tworzył? w starożytności granicę pomiędzy Noricum i Italią oraz pomiędzy Pannonia i Illirią.

Sawaria (Savaria lub Sabaria) dziś Szomba-thely na Węgrzech; jedno z głównych miast w Pannonia superior (zwanej od czasów Dioklecjana Pannonia prima), położone na szlaku Camuntum-Poeto vio; od czasów cesarza Klaudiusza - rzymska kolonia zwana Colonia Ciau-dia Savaria, węzłowy punkt dróg między Italią i Pannonia. Szczególny rozkwit miasta przypada na okres Antoninów. S. było częstą siedzibą cesarzy rzymskich. Tu Septimus Severus obwołany został przez wojsko pannońskie imperatorem. Miasto posiadało przede wszystkim znaczenie sakralne.

Saxa Rubra zob. Rubra Saxa.

SC zob. senatusconsultum.

scabellum (łac.; gr. krupeza, krupala) instrument perkusyjny składający się z dwu grubych drewnianych albo żelaznych płyt, przywiązywanych • do stóp rzemieniami albo płóciennymi tasiemkami. Wydawał pod naciskiem stopy ostry dźwięk.

Scaeyola zob. Mucii l, Septimius l.

scalae Gemoniae zob. Gemoniae scatae.

Scaldis (dziś niem. Schelde, fr. Escaut) główna rzeka w Gallia Belgica, wpadała do Oceanu;

Cezar uważał ją błędnie za dopływ Mozy.

scamillus łac. stopień, bankietka; scamUli im-pares termin używany przez Witruwiusza, niezbyt dokładnie wyjaśniony, oznaczający być może nierówne podmurowania w stylobacie pod poszczególnymi kolumnami, stosowane w celu uzyskania jednakowej, pomimo wybrzuszenia stylobatu, wysokości kolumn.

Scapula zob. Ostorius; Tertullus 1.

Scarbantia dziś Sopron (Oedenburg) na Węgrzech; osada, kolonia rzymska w Pannonia superior na prawach municipium już od czasów Augusta. Ważny handlowy punkt na terenie Pannonii. Pochodzące z S. liczne inskrypcjeświadczą o rozwoju politycznym i kulturalnym miasta.

Scaurianus zob. Terentii 14.

Scaurus przydomek rodu Emiliuszów (zob. Aemilii) i Aureliuszów (zob. Aurelii).

scena (łac. scaena, scena, gr. skenS) pierwotnie w teatrze ateńskim oznaczała barak umieszczony naprzeciw widowni, oddzielony od niej dwoma szerokimi przejściami (pdrodos), którymi wchodził na orchestrę chór, a także publiczność zajmująca miejsca w niższych rzędach. Frontowa ściana skene tworzyła tło dla akcji; wewnątrz skene mieściła się garderoba dla aktorów, stam-

tąd poprzez troje drzwi - środkowe wielkie, monumentalne, i dwoje bocznych, mniejszych - wychodzili aktorzy. W teatrze Dionizosa skene miała kształt prostokąta o wymiarach 46,50 x x.6,40m, z dwoma bocznymi kwadratowymi budynkami wysuniętymi ku przodowi; były to tzw. paraskeniony (paraskfnion). W głębi skenf znajdowała się przybudówka, gdzie mieściły się maszyny teatralne. Dolna część frontowa skenS, zwana proskwion (łac. proscenium), stanowiła właściwą s; tzn. miejsce występowania aktorów. Proskenion wznosiło się na wysokość 2 do 3 m. Początkowo ozdabiane było kolumnami, pomiędzy które wsuwano malowane drewniane tablice, ptnakes, które stanowiły rodzaj prymitywnych dekoracji. W teatrach hellenistycznych budowano proskenia ze stałą kolumnadą. Z biegiem czasu proskenia stawały się coraz większe, aż osiągnęły rozmiary rzymskiej s. bez orchestry. Około I w. n.e. rozszerzono po raz pierwszy proskenion w stronę orchestry o 3 m i cofnięto paraskeniony o 2 m. W III w. proskenion sięgało do samej widowni oraz zostało obniżone o l,5 m; wprowadzono także pośrodku schody. O tej formie proskenionu dają wyobrażenie ruiny teatru Dionizosa w Atenach.

sceptycy (gr. skeptikó], łac. sceptici, od skep-tikós wątpiący, rozważający) kierunek filozoficzny powstały na przełomie IV i III w. p.n.e. Poprzednikami sceptyków byli eleaci, Heraklit, Demokryt i sofiści. Zasadniczą tezą sceptycyzmu jest niemożliwość poznania. Sceptycyzm głoszony przez Pirrona z Elidy (IY/III w. p.n.e.) i Tymona z Fliuntu (III w. p.n.e.) miał charakter praktyczny: wobec niemożności osiągnięcia prawdziwej wiedzy należy powstrzymać się od wydawania sądów; taka postawa zapewni człowiekowi całkowity spokój,

czyli szczęście. Pirron nic nie pisał, Tymon natomiast bardzo wiele. W III i II w. p.n.e. sceptycyzm opanował tzw. średnią Akademię (Arkesilaos w III w. p.n.e., Karneades w II w. p.n.e.), lecz został złagodzony: nie można zdobyć zupełnej pewności sądów, wystarcza jednak prawdopodobieństwo. Późniejsi sceptycy: Ajnesidemos (I w. p.n.e.), Agryppa i Sexstus Empiricus (III w. n.e.) nawiązali do nauki Pirrona. Interesując się specjalnie zagadnieniami teoretycznymi wypracowali metodę zbijania twierdzeń i specjalne argumenty (tropy) służące do tego celu.

Scewola zob. Mucii l, Septimius l.

Scheria (gr. Scheria) mityczna wyspa Feaków, znana z Odysei Homera. Starożytni identyfikowali ją z Korkyrą, wyspą leżącą na zachód od wybrzeży Epiru. Mieszkańcy S., Feakowie, słynęli jako żeglarze i budowniczowie okrętów. Wg Homera Odyseusz w czasie swej tułaczki wyrzucony na brzeg Scherii został gościnnie przyjęty przez Alkinoosa, króla Feaków, a okręt feacki odwiózł go do ojczyzny.

schody Charona zob. Charona schody.

scholia (gr., 1. pój. schólion uwagi) uwagi oraz notatki o treści filologicznej i historycznej dokonywane na marginesach rękopisów greckich i łacińskich. S. pochodzące od jednego autora i często uzupełniane przez następnych urosły z czasem do wielkich rozmiarów, a niektóre z nich mają dużą wartość (np; s. weneckie do Iliady). S. dzielą się na dwie grupy: wyjaśniające różne zagadnienia związane z danym utworem i s. dotyczące krytyki tekstu. Autorzy s. są często nieznani. Najznakomitsi scholiaści rzymscy to: Donatus (s. do Terencjusza), Probus i Serwiusz (s. do Wergilego), Porphyrio (do Horacego).

Schoneus Jędrzej (Schoen) 1552-1615; poeta nowołaciński rodem ze Śląska, po odbyciu studiów w Padwie i Rzymie profesor Akademii Krakowskiej. Rozgłos zyskały mu panegiryki ujęte w formę idylli na wzór Eklog Wergiliusza:

Adonis. Ecioga gratulatoria ad Georgium Radi-vilium, episcopum Yilnensem (Kraków 1581);

Dafnis seu de funere magia Stephani I Regis Pohnorum (Kraków 1588); Palawwn seu Prom-nicum Crasinianum... (Kraków, 1589).

Schroeter Adam (Schroeterus) 1525 - ok. 1572;

nowołaciński poeta laureatus rodem ze Śląska. Studiował na Uniwersytetach w Pradze i Padwie. Wśród jego elegii, panegiryków i pieśni religijnych na uwagę zasługują: poemat Salinarum Yielicensium iucwda ac vera descriptio - opis salin wielickich (Kraków 1553) oraz De flmio Memela Lithuaniae... (Kraków 1553)-opis regulacji ujścia Wisły.

Scipio przydomek rodu Korneliuszów (Cor-nelii). 1. Publius Comelius S. (Africanus Maior), ur. w r. 235 p.n.e. W r. 212 był edylem kurul-nym, w r. 211 po śmierci swego ojca jako prokonsul objął główne dowództwo w Hiszpanii, zdobył Nową Kartaginę, nie zdołał jednak przeszkodzić wyprawie Hannibala do Italii. Powrócił do Rzymu w r. 206, a w rok później został konsulem i otrzymał w zarząd prowincję Sycylię.

W r. 204 wyruszył do Afryki, gdzie oblegał Utykę. W r. 203 zadał klęskę Kartagióczykom nad Magni Campi, a w r. 202 - ostateczną klęskę pod Zamą. Po powrocie do Rzymu odbyt tryumf i otrzymał przydomek Africanus. W r. 199 został cenzorem, a w r. 194 konsulem po raz drugi. W r. 193 badał spór graniczny między Masynissą i Kartagióczykami, a wkrótce potem udał się jako poseł do Antiocha Wielkiego. W r. 184 oskarżono go o to, że został przekupiony przez Antiocha i że przywłaszczył sobie zdobycz wojenną. Wówczas S. usunął się w zacisze wiejskie. Umarł w Liternum w r. 183. 2. Publius Cornelius S. Aemilianus Africanus, drugi syn Lucjusza Paulusa, ur. w końcu r. 185 p.n.e. lub na początku r. 184, adoptowany przez Polibiusza Korneliusza S. (zob. l). Kształcił się w Rzymie i pozostawał pod dużym wpływem Publiusza. W r. 168 odznaczył się w bitwie pod Pydną; w r. 151 walczył jako tribunus militum

•w Hiszpanii, a w r. 150 w Afryce. W r. 147 został wybrany konsulem i powierzono mu prowadzenie wojny w Afryce przeciw Kartaginie, którą w r. 146 zdobył i kazał zburzyć. Odbył wtedy tryumf i zyskał przydomek Africanus. W r. 142 był cenzorem, a rok później udał się jako poseł do Egiptu i Azji. W r. 134 wybrano go powtórnie konsulem i powierzono mu zdobycie Numancji, czego dokonał w r. 133. Odbył wtedy ponowny tryumf i zyskał przydomek Numantinus. Będąc w Hiszpanii, otrzymał wiadomość o zamordowaniu swego szwagra, Tyberiusza Semproniusza Grakcha. S. nie był zwolennikiem reform agrarnych, obawiał się bowiem rozruchów i zamieszek. Występował ostro przeciw wnioskom Papiriusza Karbona i dążył do całkowitego obalenia prawa agrarnego. Został potajemnie zamordowany w r. 129. Był człowiekiem bardzo wykształconym, posiadał dobrą znajomość greckiej kultury, literatury i filozofii. Był znakomitym mówcą. Z mów jego zachowały się nieliczne fragmenty. 3. Publius Cornelius S. Nasica Corculum, konsul z roku 162, zm. w r. 147 p.n.e., autor listu autobiograficznego do jakiegoś króla, może do Masynissy; list ten stał się dla Plutarcha źródłem do opisu bitwy pod Pydną (r. 168) w biografii Emiliusa Paulusa.

Scironia Saxa zob. Skironides.

Scodra (gr. Skódra) duże miasto w Illirii, na lewym brzegu rzeki Barbany, na południowo-

-wschodnim krańcu jeziora Labeatis. Scotti (także Scoti) szczep w Kaledonii, za- .

mieszkujący terytorium dzisiejszej południowej Szkocji i Irlandii.

scriba łac. pisarz, sekretarz. Znane były dwa rodzaje s., prywatni i państwowi. Pisarz prywatny zwał się s. a epislulis, jeśli zajmował się tylko korespondencją, s. a sfiidiis pomagał przy nauce; s. notarius robił notatki, używając stenografii (notae). Byli to zazwyczaj niewolnicy lub wyzwoleńcy. Pisarze państwowi byli przydzielani przez państwo do pomocy poszczególnym urzędnikom (scribae guaestorii, aediUcii, tribunicii) albo też wybierani przez urzędników takich, jak konsulowie, cenzorowie, pretorzy, dyktatorzy. Byli to na ogół obywatele niskiego pochodzenia lub wyzwoleńcy. Pisarze wyższych urzędników sporządzali protokoły posiedzeń senatu, odczytywali dokumenty itd. Najważniejsi byli scribae guaestorii, którzy prowadzili obliczenia i archiwum państwowe.

Scribonia zob. Scribonii 9.

Scribonii rzymski ród plebejski, którego dwie gałęzie nosiły przydomki Curio i Libo (gałąź Libo od czasów Augusta patrycjuszowska). Curio: 1. Całus Scribonius Curio, edyl plebejski w r. 196 p.n.e. Wraz ze swym kolegą, Gn. Domicjuszem Ahenobarbusem, wzniósł świątynię ku czci Fauna za pieniądze ściągane jako grzywny od dzierżawców. W r. 193 praetor ur-banus. 2. Caius S. Curio, pretor w r. 121 p.n.e. Jeden z najwybitniejszych mówców tego okresu. 3. Casus S. Curio, syn poprzedniego, trybun ludowy w r. 90 p.n.e. W r. 84 brał

udział w wojnie przeciw Mitrydatesowi. Był pretorem w r. 82, konsulem w r. 76. W r. 71 odbył tryumf nad Dardanami. W r. 70 jako namiestnik Macedonii zwyciężył Traków. W r. 57 został Pontifex Ma-ximus. Przyjaciel Cycerona, którego popierał podczas procesu Katylinarczyków. Zaciekły przeciwnik Cezara. 4. Caius S. Curio, syn poprzedniego, mąż Fulwii, późniejszej żony Antoniusza. W r. 53 p.n.e. był kwestorem w Azji. W r. 50 został trybunem. Będąc stronnikiem optymatów, został przekupiony przez Cezara, który spłacił jego ogromne długi. Przyczynił się w znacznej mierze do wybuchu wojny między Cezarem a Pompejuszem. W r. 49 zginął w Afryce zwyciężony przez Jubę. Był cenionym mówcą. - Libo: 5. Lucius S. Libo, trybun w r. 216 p.n.e., w r. 204 pretor. Imię jego łączono z puteal Scribonianum (albo puteal Libonis) na Forum. 6. Lucius S. Libo, trybun ludowy w r. 149 p.n.e. Żądał kary dla pretora Sulpicjusza Galby, który

haniebny sposób pogwałcił układ z pokonaniu Luzytanami. Wg niektórych, to on wybu-3wał (czy odbudował) puteal na Forum. 7. Lu-us S. Libo, przyjaciel Pompejusza, teść jego Tia Sekstusa. W r. 49 jako dowódca wojsk ompejusza walczył przeciw Cezarowi. W r. 36 .n.e. konsul wraz z M. Antoniuszem. 8. Luclus . Libo Drusus, prawnuk Pompejusza. Pretor "r. 16 n.e. Na skutek doniesień, że dąży do unachu stanu, oskarżony przez Tyberiusza pod ozprem, że utrzymuje kontakt z wróżbitami, opełnił w r. 16 samobójstwo.'9. Scribonia, sio-tra Lucjusza Scriboniusza Libo (zob. 7), żona •ubliusza Scipiona, z którym miała dwoje dziei: Publiusza Scipiona i Kornelię. Druga żona lugusta, matka Julii, której towarzyszyła na wygnanie.-Inni: 10. S. Largus, lekarz rzym-ki towarzyszący w r. 43 n.e. Klaudiuszowi w wy->rawie do Brytanii. Autor dzieła De compositione nedicamentorum (O sporządzaniu leków), z kłó-ego zachowały się urywki.

Scriptores Historiae Augustae (Pisarze historii Augustów) nazwa ta obejmuje sześciu biografów)kresu późnego cesarstwa (III/TY w. n.e.). Są ;o: Aelius Spartianus, Yulcacius Gallicanus, [ulius Capitolinus, Trebellius Pollio, Aelius Lam-)ridius i Flavius Vopiscus. Dziełem ich są bio-;rafie cesarzy rzymskich od Hadriana do Nuneriana (lata 117 - 284 n.e.) oraz tych, którzy się) tę władzę ubiegali. Wzorem dla tych biografów ?yły przede wszystkim Żywoty Cezarów Sweto-liusza oraz (nie zachowane) biografie drugorzędnych historyków z początku III w. n.e., Mariusza Maksimusa i Juniusa Kordusa. Cho-;iaż pod względem historycznym i literackim aiografie S.H.A. nie dorównują dziełu Sweto-niusza, są jednak typowym przykładem prozy historycznej III w., która nie wydala na tym polu żadnych wybitnych przedstawicieli. Są one także iednym z bardzo nielicznych źródeł literackich do poznania dziejów cesarstwa tego okresu. scripulom zob. scrupulum. scrupulum (łac., albo scripulum) 1. inaczej decempeda ąuadrata, zob. miary powierzchni. 2. rzymska miara ciężaru: l|n uncji, czyli 1/238 asa (1,137 g).

sculponeae łac. (gr. krupezaj) rzymskie buty lub sandały wydrążone ź kawałka drewna, noszone przez wieśniaków i niewolników podczas pracy na roli. Scupi zob. Skupoj. scutuin zob. tarcza.

Scylacium zob. Skylakion.

Scylla (Skylla) potwór morski, wg wersji homeryckiej o 12 nogach i 6 głowach; zamieszkiwała grotę w cieśninie morskiej naprzeciw Charybdy. Późniejsza tradycja podaje, że była to Cieśnina Messeńska. S. umieszczali starożytni przy brzegu Italii, a Charybdę przy brzegu Sycylii w takiej odległości od siebie, że przyjeżdżający okręt, chcąc uniknąć jednej,

musiał wpaść na drugą. Wg jednej z wersji S. była piękną dziewczyną, w której zakochał się bóg morski, Glaukos. Chcąc pozyskać wzajemność S., udał się do Kirke o pomoc. Zazdrosna Kirke wsypała S. do kąpieli ziół, które przemieniły ją w potwora.

Scypion zob. Scipio.

scytale zob. skytale.

Scytia (gr. Skythia, łac. Scythia) nazwa nadawana w różnych okresach starożytności rozmaitym obszarom geograficznym. Wg Herodota S. obejmowała południowo-wschodnią część Europy, pomiędzy Karpatami a rzeką Tanais (dziś Don). Mieszkańcy S., zwani Scytami (gr. Skythaj, łac. Scythae), prowadzili koczowniczy tryb życia. Znani byli jako znakomici żołnierze. Wskutek zetknięcia się z kolonistami greckimi nad północnym wybrzeżem Morza Czarnego część Scytów poczęła prowadzić życie osiadłe i zajęła się uprawą roli, bądź handlem z Grekami. W późniejszych czasach Scytowie zostali stopniowo podbici przez plemiona sarmackie.

Scytowie zob. Scytia.

Sebaste (gr. SebastS, łac. Augusta) 1. miasto na wyspie w pobliżu wybrzeża Cylicji, zwane pierwotnie Elajusa, ku czci Augusta nazwane S. przez Archelaosa, króla Kappadocji. 2. miasto w Foncie, zwane pierwotnie Kabejrą; nazwane S. ku czci Augusta. 3. miasto w Judei, pierwotnie Samareja, nazwane S. przez Heroda ku czci Augusta.

Sebastian Petrycy zob. Petrycy Sebastian.

secessio (łac., dosl. odejście) w okresie walki plebejuszów z patrycjuszami w Rzymie w V w. p.n.e. plebejusze - stanowiący podstawową masę armii rzymskiej - zastosowali dwukrotnie rodzaj strajku wojskowego polegającego na opuszczeniu Rzymu. Pierwsza tzw. secesja na Górę Świętą (s. in mantem sacrum) miała miejsce w r. 494, kiedy plebejusze przyciśnięci ciężarem długów odmówili udziału w wojnie z Ekwami. Rezultatem tej s. były ustępstwa patrycjuszów, polegające na powołaniu urzędu trybunów lu-

dowych. Druga secesja, w r. 450, w okresie działalności decemwirów (zob. decemviri), wywołana samowolą Appiusza Klaudiusza (zob. Chudli l), przyspieszyła opublikowanie prawa dwunastu tablic.

Secundus przydomek rzymski, 1. lulius S., znany mówca z I w., z okresu Wespazjana. Jest jednym z interlokutorów w dialogu Tacyta De oratoribus. 2. S. Carinas, retor wygnany z Rzymu przez Kaligulę. 3. wyzwoleniec, księgarz wspomniany przez poetę Marcjalisa. 4. zob. Pomponii 5.

Securitas (toć., dosł. bezpieczeństwo) uosobione przez Rzymian pojęcie bezpieczeństwa zarówno poszczególnych osób, jak i całego państwa. S. przedstawiano jako kobietę, która siedzi lub stoi oparta o kolumnę. Atrybutami jej były: berło, gałązka laurowa, róg obfitości, oliwka.

Sedulius 1. S. Caelius, poeta chrześcijański z drugiej poł. V w., autor Carmen paschale w 5 księgach. Opus paschale oraz różnych wierszy religijnych. Pierwsze z wymienionych dzieł

to historia biblijna opracowana techniką poetycką i na wzór eposu Wergiliusza, drugie zaś - napisane prozą retoryczną - stanowi rozszerzenie tematu dzieła pierwszego. Obydwa dzieła zachowały się, przy czym pierwsze z nich jest o wiele bardziej pociągające i naturalne aniżeli drugie. Z wierszy religijnych zachowały się dwa hymny ku czci Chrystusa. 2. gramatyk ze Szkocji, żyjący w IX w. W dziele (zachowanym) Commentum in Eutychis Artem de discernendis coniugatwnibus czerpał z Makrobiusza i Pris-cjana.

Segellauni zob. Walencja.

Segesta (gr. Segesta, także 6gesta, Ajgestd) miasto w północno-zachodniej Sycylii, pomiędzy Drepanon i Panormos, wg tradycji rzymskiej założone przez Eneasza. Prowadziło ustawiczne walki z Selinuntem i innymi miastami greckimi. Ateńczycy, pragnąc dopomóc S., zorganizowali (nieudaną) wyprawę na Selinunt w r. 415 p.n.e. W r. 307 p.n.e. S. została spustoszona przez Agatoklesa, tyrana Syrakuz. Później zawarła przymierze z Rzymem, w następstwie czego otrzymała wiele przywilejów. Port Emporium Segestanorum (dziś Castellammare del Golfo) rozwinął się w epoce rzymskiej. W pobliżu miasta znajdowały się źródła mineralne. Zachowane ruiny teatru i świątyni doryckiej. 2. zob. Stscia.

Segestes arystokrata z plemienia Cherusków,

ojciec uwiedzionej przez Arminiusa Tusneldy. Z zemsty przeszedł na stronę Rzymian i wyjawił im strategiczne plany Arminiusa. Po klęsce legionów Warusa w Lesie Teutoburskim (r. 9 p.n.e.) nadal prowadził działania wojenne. Osaczonemu przez Arminiusa przyszedł z pomocą Germanik.

Segestica zob. Siscia.

Segimundus przedstawiciel znakomitego rodu Cherusków, syn Segestesa. Pragnąc zemścić się na Arminiuszu za uprowadzenie siostry, Tusneldy, przeszedł podobnie jak ojciec na stronę Rzymian. Piastował godność kapłańską w świątyni Augusta w stolicy Ubiów (oppidum Ubio-rum, dziś Kolonia), jednak zbiegł do kraju w r. 14. Segestes wysłał go w poselstwie do Germanika, od którego S. uzyskał przebaczenie.

Segobriga 1. stolica Celtyberów na południo--zachód od Caesaraugusta, w górnym biegu rzeki Sucro. W okolicach złoża miki. 2. miasto-w górnym biegu rzeki Pallantias, w Hispania Tarraconensis, na północo-zachód od Saguntu.

Segowia (łac. Segovia) miasto w środkowej Hiszpanii, na południo-zachód od Caesaraugusta. Zachowany wielki akwedukt rzymski.

Seguerianus Anonymus autor kompilacyjnego traktatu retorycznego z początków III w. n.e. Techne tu politiku logu (Podręcznik wymowy obywatelskiej), zawierającego teorię opowiadań i deklamacji. Dzieło S. A., stanowiące główne źródło naszych informacji o retorycznym ana-logizmie i anomalizmie, oparte jest na podręczniku wymowy Aleksandra Numeniu (zob. Aleksander 14), sofisty z czasów Hadriana.

Segusio miasto w Gallia Transpadana, u stóp Alp Kottyjskich. Stolica królestwa Donusa i syna jego, Kottiusa, który poddał się Augustowi. Od czasów Nerona stolica prowincji Alpy Kot-tyjskie (Alpes Cottiae). Do dziś zachował się łuk tryumfalny wzniesiony przez Kottiusa (zob. Cottius) ku czci Augusta.

Seius 1. Marcus S. jako edyl w r. 74 p.n.e., dostarczał podczas drożyzny taniego zboża ludności miasta. Przyjaciel Cycerona, Warrona i Attyka. 2. Cnaeus S., skazany na śmierć przez Antoniusza w r. 43 p.n.e. Był właścicielem konia, który miał pochodzić od koni Diomedesa;

późniejszych posiadaczy tegoż konia spotykały nieszczęścia, stąd powiedzenie o człowieku, któremu się nie szczęściło: Ule homo habet eauum Scianum. 3. S. Strcbo: ojciec Sejana, prefekt pretorianów za Augusta i Tyberiusza, zarządca

igiptu. 4.' 5. Tubem, powiernik Tyberiusza, f r. 18 n.e. consul suffectus wraz z Germaniiem. W r. 24 został oskarżony o obrazę majetatu, lecz z procesu udało mu się wyjść calo. i. Quadratus S., przyjaciel Sejana. Sejan zob. Aelu 3.

Sejkilos z Tralles w Karii, grecki poeta liry-zny z n w. n.e., przedstawiciel poezji o charak-erze świeckim. Anakreontyczne skolion S., za-ihowane (wraz z nutami!) na jego grobie w Tral-es, głosi epikurejskie ideały życiowe.

sejsachteja (gr. sejsdchtheja, dosł. strząśnięćie ;iężarów) tak nazwali starożytni reformę Solona uwalniającą zadłużonych chłopów od zobowiązań. Chłopi attyccy zaciągali u możnych (eupa-trydów) pożyczki pod zastaw gruntu; na ziemi chłopskiej stawiano wtedy kamień dłużniczy z oznaczoną sumą długu i terminem płatności, w razie niedotrzymania terminu działka chłopa przechodziła na własność wierzyciela. Jeżeli dług przewyższał wartość działki chłop, nieraz z rodziną, popadał w niewolę dłużniczą. Solon, wybrany pierwszym archontem w r. 594 p.n.e., zniósł zaciągnięte długi, kazał usunąć słupki hipoteczne z pól, chłopów wziętych do niewoli uwolnić, sprzedanych za granicę wykupić za pieniądze państwowe. Reforma ta wg słów samego reformatora była połowiczna, nie przeprowadził on reformy rolnej, przez co nie zapobiegł zaciąganiu długów w przyszłości. S. wywołała niezadowolenie arystokracji. sejstron zob. sistrum.

sekos (gr. sekós miejsce ogrodzone) w architekturze nazwa naosu (cella) świątyni greckiej;

święty okręg, także - ogrodzone miejsce pod gołym niebiem dla kultu herosów oraz ogrodzenie pnia świętego drzewa oliwnego.

Sekstos 1. S. ho Empejrikós zob. Sextus 4. 2. chrześcijanin z II lub III w. n.e., autor zbioru sentencji znanych jako Sentencje S.; znano je z opracowania syryjskiego i z przekładu łacińskiego, w r. 1880 znaleziono oryginał grecki. W gnomach S. widoczne są wpływy filozofii stoickiej i neopitagorejskiej, strywializowanej przez eklektyków I wieku p.n.e. Sekstus Empiryk zob. Sextus 4. Sekstylia zob. Sextilia.

Sekwana (łac. Seguana) jedna z największych rzek w Galii; bierze początek w centrum kraju, przepływa przez Gallia Lugdunensis i uchodzi do Oceanu naprzeciwko Brytanii. Sekwanowie (łac. Sec/uam) lud celtycki we

wschodniej części Gallia Belgica. Sąsiadowali z Helwetami, Eduami i Allobrogami. Głównym miastem S. była Vesontio. Przez ich terytorium płynęły rzeki Arar i Dubis. W czasach późnego cesarstwa terytorium ich tworzyło specjalną prowincję Mascima Seguanorum.

Selene mit. grecka bogini księżyca. Wg jednego z mitów córka Hyperiona i Thei, siostra Heliosa i Eos. Z S. wiąże się mit o Endymionię (zob.). Rzymianie utożsamiali z S. - Lunę.

Seleukeja (gr. Seleukeja, łac. Seleucia) nazwa kilku miast założonych przez Seleukosa I Nika-tora. 1. miasto w południowej Frygii na pół-noco-wschód od jeziora Askania. W pobliżu

S. znajdują się złoża rudy. 2. miasto w północnej Palestynie, niedaleko jeziora Samachonitis. 3. miasto w Cylicji nad Kałykadnosem. Ojczyzna gramatyka Atenajosa, perypatetyka Ksenarchosa i sofisty Aleksandra, sekretarza Marka Aureliusza. 4. miasto na wybrzeżu Syrii, na północ od ujścia Orontesu, u podnóża gór Pieria. Port Antiochii. 5. miasto nad Tygrysem, na północ od Babilonu, druga stolica państwa Seleucydów; miasto (zbudowane w kształcie orła z rozpostartymi skrzydłami) liczyło przeszło pół miliona mieszkańców i posiadało samorząd. Było węzłowym punktem handlowym między wschodnią i zachodnią Syrią. Rozkwit S. przypada na III w. i początek II p.n.e. W połowie II wieku zdobyte przez Mitrydatesa I, króla Fartów. Stolica Fartów przed założeniem Ktesi-fonu. W r. 116 spalone przez Trajana, w r. 165 zdobyte przez Awidiusa Kassjusza, w r. 166 zwrócone na mocy pokoju Fartom. Za Sewera ponownie zdobyte przez Rzym. W IX w. mury jego posłużyły do budowy Bagdadu. 6. miasto w Margianie. 7. miasto w Pamfilii, między Side a ujściem Eumedonu. 8. miasto w Syrii na zachód od Apamei, nad rzeką Belo.

Seleukis (gr. Seleukis) żyzna i bogata kraina w północno-zachodniej Syrii, nad dolnym biegiem Orontesu. Od swych czterech miast: Seleukei, Antiochii, Apamsi i Laodikei, nazywana też była Tetrapolls.

Seleakos 1. S. I Nikator (312-280 p.n.e.), założyciel państwa Seleucydów w Azji Mn. Jeden z najenergiczniejszych i najsłynniejszych wodzów Aleksandra W. Po śmierci Aleksandra zorganizował drugą wyprawę do Indii, gdzie odniósł kilka zwycięstw nad królem Czandragupta (przez Greków zwanym Sandrakottos), za co otrzymał przydomek Nikator (Zwycięzca). W r. 305 za-

warł korzystny pokój z Czandraguptą i zajął się sytuacją na Zachodzie. W wyniku walki pomiędzy diadochami zyskał panowanie nad znaczną częścią obszarów wchodzących poprzednio w skład państwa Aleksandra W. Dążąc do ponownego zjednoczenia tych obszarów, zorganizował w r. 281 wyprawę do Europy w celu opanowania Macedonii i Tracji. Został w czasie tej wyprawy zdradziecko zamordowany przez Ptolemeusza Keraunosa. >S'. z wielką energią przeprowadzał hcllenizację swego imperium azjatyckiego, rozpoczętą przez Aleksandra W. W przeciwieństwie jednak do Aleksandra stosował przy tym metodę podporządkowywania mieszkańców Azji Macedończykom i Grekom, których przesiedlał do najodleglejszych krain Wschodu, do nowo założonych przez siebie licznych miast. Na dworze S. posługiwano się wyłącznie językiem greckim. Podbite ludy azjatyckie utrzymywało w karności wojsko greckie. W ten sposób panująca klasa Greków rozszerzała aż do brzegów Gangesu kulturę helleńską, która utrzymywała się tam nawet w niekorzystnych warunkach pod rządami kalifów. 2. S. II Kallinikos (246-226 p.n.e.), najstarszy syn An-tiocha II i jego pierwszej małżonki, Laodycei. Skazał na śmierć swoją żonę, Berenikę, co stało się powodem interwencji ze strony króla Egiptu, Ptolemeusza Euergctesa, brata Bereniki, który wkroczył na terytorium S. i wyparł go z Antio-chii i całej Syrii. Większą cześć tych prowincji S. odzyskał z powrotem, lecz niebawem, w r. 238, został pokonany przez Arsakcsa i stracił prowincje partyjskie, które od tej pory stały się niepodległym państwem. Dalsze terytoria w Azji Mn. utracił na rzecz Attalosa, króla Pergamonu. Zginął w r. 226, w czasie bitwy z Attalosem. 3. S. III Keraunos (226 - 223 p.n.c.), najstarszy syn i spadkobierca S. II. W czasie wyprawy przeciw Atta-losowi został skrytobójczo zamordowany po trzyletnim panowaniu. Po nim na

tron wstąpił jego brat, Antioch Wielki. 4. 5. IV Filopater (187-175 p.n.e.), syn i następca Antiocha W., zamordowany w r. 175. 5. S. V, najstarszy syn Demetriosa II, zamordowany przez swoją matkę, Kleopatrę. 6. S. VI Epifanes (95-93 p.n.e.), syn Antiocha VIII. Prowadził walkę ze swym stryjem, Antiochem IX, o opanowaną przez niego część Syrii, a następnie - z synem Antiocha o władzę. Zmarł po klęsce pod Mopsuestią w Cylicji. Po śmierci S. trwała nadal walka o władzę pomiędzy jego krewnymi. Kres jej

położył dopiero Tigranes w r. 83. 7. gramatyk grecki żyjący ok. r. 100 p.n.e. (wg innych współczesny Tyberiuszowi). Komentator dzieł Hezjo-da, Arystofanesa, tragików i Homera. 8. malarz z początkowego okresu cesarstwa, prawdopodobnie pochodzenia syryjskiego. Jego sygnatura znajduje się na ścianie domu przy Villa Farnesina w Rzymie (obecnie muzeum delie Therme), gdzie znajduje się malowidło w architektonicznym obramowaniu, przedstawiające scenę miłosną i nimfy. 9. twórca mozaik, nieznanego pochodzenia, znany z sygnatury na mozaice znalezionej w Merida, datowanej na końcowy okres cesarstwa, przedstawiającej Apollina, Muzy, okręt i zwierzęta morskie.

Selinunt (gr. Seliiws) 1. miasto na południowym wybrzeżu Sycylii, założone przez kolonistów z Megary, w r. 409 p.n.e. zdobyte i w przeważnej części zniszczone przez Kartagińczyków, wkrótce odbudowane, w r. 250 p.n.e. zniszczone ponownie przez Kartagińczyków. W okolicy znajdowały się źródła lecznicze (gr. ta Salinuntia hydata, później nazwane Aquae Labodae, Labo-des, dziś źródła Sciacca). Zachowała się wielka ilość części ogromnych kolumn z kilku świątyń oraz słynne metopy (w muzeum w Palermo).

2. miasto w Cylicji, miejsce śmierci Trajana.

3. rzeka w Elidzie, w Tryfilii, dopływ Alfejosu.

4. rzeka w Achai, wypływająca z gór Erymantos, wpadająca do Zatoki Korynckiej, pomiędzy miastami Ajgion i Helike. 5. rzeka w Mizji, dopływ rzeki Kajkos, wpadająca do niej pod Perga-monem.

Selius twórca mozaiki znalezionej w Timgad, przedstawiającej Dianę z nimfami w kąpieli;

mozaika pochodzi z IV w. p.n.e.

sella łac. drewniany, wyściełany taboret, z prostymi, gładkimi lub zdobionymi bogami; s. ca-strensis krzesło polowe, składane, wyścielane lub siedzenie z plecionych rzemieni o skrzyżowanych nogach; s. balnearis krzesło kąpielowe z marmuru, służyło do pobierania kąpieli górą;

cych na siedząco oraz kąpieli parowych; s. ton-sorio krzesło fryzyjskie o skośnych oparciach;

5. eguestris siodło do jazdy pod wierzch, wprowadzone w IV w. n.e. przez Teodozjusza; s. curulis krzesło kurulne, specjalne krzesło sporządzone z metalu lub drzewa i metalu, na którym zasiadali wyżsi magistratus rzymscy, wykonując obowiązki urzędowe. S. c. należała do insygniów władzy i przysługiwała dyktatorowi, konsulowi, pretorowi i edylowi.

Sellasia (gr. Sellasia) miasto-twierdza na północ od Sparty, nad rzeką Ojnos (lewy dopływ Eurotasu), słynne z bitwy, w której w r. 221 p.n.e. Antigonos Doson pokonał Kleomenesa III ze Sparty.

Sellios (SiUiasI) filolog grecki z I w. n.e., komentator komedii Menandra, autor Periochaj tSn Mendndru dramdton (Streszczenia dramatów Menandra). Zachowały się fragmenty, które odnosi się do tego komentarza.

Selymbria (gr. Selymbr(a) dziś Selivria; miasto w Tracji nad Propontydą, na zachód od Bizancjum, założone przez kolonistów z Megary. Po wielu walkach z Trakami i Macedończykami dostała się jednak, za czasów Filipa, pod władzę Macedonii.

Semele mit. córka Kadmosa i Harmonii, kochanka Zeusa. Zazdrosna o Zeusa Hera nawiedziła S. pod postacią niańki i namówiła ją, by zażądała od Zeusa ukazania się w całym majestacie boga piorunów. Kiedy Zeus spełnił to życzenie, S. spłonęła w blasku wydając przedwcześnie na świat Dionizosa. Dionizos wyprowadził S. ze świata podziemnego i zaprowadził na Olimp, gdzie jako istota nieśmiertelna pozostała pod imieniem Thyone.

semis (łac. od semi pół) 1/2 asa, czyli 6 uncji, rzymska miedziana moneta wprowadzona w poł. IV w. p.n.e. oraz jednostka wagowa. Waga s. zmniejszała się wraz z obniżką wartości asa.

semissis (łac., od semi połowa) moneta złota wartości 1/2 solida, wagi 2,27 g, wprowadzona przez Konstantyna Wielkiego (306-337). Kursowała przez cały czas istnienia cesarstwa rzymskiego.

Semnonowie (łac. Semmnes, rzadziej Semoneś) najpotężniejszy szczep z plenienia Swebów, zamieszkujący obszar między rzekami Albis (dziś Elba) od zachodu i Yiadus (dziś Odra) od wschodu. U nich to odbywały się w określonym czasie ogólnoplemienne uroczystości religijne Swebów.

Semo Sancus bóstwo sabióskie, którego kult przeniesiono do Rzymu; pierwotnie miało oznaczać niebo i było identyfikowane z Dius Fidius jako opiekuńcze bóstwo przymierzy i związków małżeńskich. Później łączono je i utożsamiano z Herkulesem. Jako Sangus, Sancus, Sanchus czy Sanctus było czczone na wyspie Tybru; na Kwirynale miało świątynię (zbudowaną przez Tytusa Tatiusa). Uroczystości na jego cześć odbywały się w poświęcone mu Nony czerwcowe.

Semonidcs z Samos, zwany też z Amorgos, syn Krinesa, poeta grecki z VII w. p.n.e., urodzony na wyspie Samos, założyciel kolonii samij-skich na Amorgos. Pisał elegie i jamby, z których zachowały się fragmenty (180 trymetrów jambicz-nych). Najdłuższy fragment jest satyrą na kobiety. S, wymienia w nim różne wady i przywary kobiet, tłumacząc rodzaj wad pochodzeniem typów kobiecych od różnych zwierząt. Jest to rodzaj parodii eposu genealogicznego. Zachowane drobne fragmenty jambów, skierowanych przeciwko współczesnym osobistościom przypominają twórczość Archilocha.

Semos z Delos, historyk grecki z III w. p.n.e., autor (nie zachowanej) historii Delos (Delids), w 8 księgach, znany także jako autor traktatu muzykologicznego Peri pajanon (O peanach) cytowanego przez Athenajosa.

Sempronii Semproniusze, bardzo stary ród rzymski, którego jedna gałąź z przydomkiem Atratinus była patrycjuszowska, pozostałe - plebejskie: Asellio, Blaesus, Gracchus, Soplnis i Tuditanus. 1. Tiberws Sempronius Gracchus (urn. w r. 154 p.n.e.), wódz i polityk rzymski. Augur w r. 204; w r. 190 towarzyszył Scypio-nowi w wyprawie przeciw Antiochowi,

prowadził pertraktacje z Filipem V Macedońskim. Mimo niechęci do Scypionów występował w obronie Lucjusza Scypiona oskarżonego o sprzeniewierzenie pieniędzy publicznych i poślubił córkę Scypiona Afrykańskiego, Kornelię, z którą miał dwanaścioro dzieci. W r. 185 wydany został do Macedonii; w r. 182 otrzymał edylat kurulny. W r. 180 jako pretor po Kwintusie Fulwiuszu Flakkusie walczył z Celtyberami, zapewniając na dłuższy czas pokój w Hiszpanii. Jako konsul w r. 177 spacyfikował Sardynię, dostarczając Rzymowi tylu niewolników, że przysłowiowe stało się określenie Sardi venales. W r. 169 jako cenzor (obok Gajusza Klaudiusza Pulchera) przeciwstawiał się publikanom i ograniczył prawa wyzwoleńców. W r. 163 wybrany został ponownie konsulem. W tradycji rzymskiej uchodzi za wybitnego polityka liberalnego, zdolnego stratega i doskonałego zarządcę prowincji. 2. Tiberius S. Gracchus (urn. 133 p.n.e.), trybun ludowy, wielki reformator rzymski, syn poprzedniego i Kornelii, brat Gajusza. Małżonką jego była Klaudia, córka Appiusza Klaudiusza. Wykształcony przez stoików, Diofanesa i Blosjusza, przejął od Greków demokratyczne koncepcje i formy walki politycznej i pragnął je wprowa-

dzać w życie. W r. 146 walczył u boku Scypiona Aemilianusa w III wojnie punickiej, a jako kwestor w r. 137 brał udział w wojnie z Numancją. Po klęsce konsula Mancinusa zawarł pokój z Numantyjczykami, którego później senat nie ratyfikował. Rozgoryczony Tyberiusz zwrócił się przeciw senatowi i optymatom. Chcąc zwiększyć liczbę drobnych rolników, stanowiących trzon armii rzymskiej, wniósł jako trybun ludowy projekt ustawy, ograniczającej ilość posiadanego przez jednego obywatela ager publicus do 500 iugera i po 250 iugera dla dwóch synów. Zwolnioną w wyniku tego ziemię zamierzał oddawać ubogim obywatelom rzymskim w dziedziczne użytkowanie, ale bez prawa sprzedaży. Wobec veta drugiego trybuna Oktawiusza, Tyberiusz pozbawił go (bezprawnie) władzy try-buńskiej i przeprowadził uchwalenie ustawy z uzupełnieniem, że zapisane Rzymowi skarby Attalosa III, króla Pergamonu, zostaną rozdzielone nowym osadnikom do zagospodarowania. Powołana Komisja Trzech (Tyberiusz, brat Ga-jusz i teść Appiusz Klaudiusz) miała ustawę wprowadzić w życie. Dla zabezpieczenia reformy Tyberiusz ubiegał się o trybunat i na rok następny, co było prawnie dopuszczalne. Wzrastająca na sile opozycja optymatów doprowadziła jednak do zamordowania Tyberiusza w bójce ulicznej. 3. Caius S. Gracchus (urn. w r. 121), brat Tyberiusza, również jak on starannie wykształcony, dobry mówca; mąż Licynii, córki Krassusa Mudanusa. W swej działalności politycznej był kontynuatorem dzieła Tyberiusza, po którego śmierci nadal działał w komisji agrarnej. Po powrocie z Sardynii, gdzie sprawował urząd kwestora, został wybrany trybunem ludowym na rok 123. Przeprowadził szereg ustaw mających na celu osłabienie autorytetu senatu oraz zjednanie dla swych planów wrogich senatowi ekwi-tów i plebsu miejskiego i wiejskiego. Ustawa sądowa Gajusza dawała ekwitom prawo do zasiadania w trybunałach sądzących sprawy o nadużycia w prowincjach. Również korzystna dla nich była ustawa ustanawiająca dziesięcinę na terenie prowincji Azji. Przetarg na dzierżawę tego dochodowego podatku miał się odbywać w Rzymie, co eliminowało konkurencję prowincjonalnych finansistów. Przedsięwzięta przez Gajusza budowa dróg miała ożywić życie gospodarcze Italii, dając jednocześnie zatrudnienie niezamożnej ludności, a ekwitom możność korzystnych dostaw. Biedną ludność miejską pozyskał Gajusz ustawą zbożową, na mocy której, każdy ubogi obywatel rzymski mógł nabyć zboże po umiarkowanej cenie (6V2 asa za mo-dius). W interesie zrujnowanych rolników przywrócił ustawę agrarną

Tyberiusza oraz wystąpił z szerokim programem kolonizacji na ziemiach Kapui i Tarentu w Italii i na terenie dawnej Kartaginy. Reformy Gajusza wywołały ostrą opozycję. Podczas jego drugiego trybunatu drugi trybun ludowy, Marek Liwiusz Druzus, mając za sobą poparcie senatu, wystąpił z projektem nowej ustawy agrarnej, na pozór radykalniejszej od ustawy Grakchów. Szczególnie do utraty popularności Gajusza przyczynił się projekt rozszerzenia praw obywatelstwa rzymskiego na La-tynów i Italików. Gajusz nie został wybrany po raz trzeci trybunem ludowym na r. 121. Doszło do rozruchów w których zginął Gajusz i wielu jego zwolenników. Sempronius zob. Tuditanus. semuncia (łac., od semi pół, uncia uncja) pół uncji, V24 asa, rzymska moneta brązowa; kursowała w Apulii w V i IV w. p.n.e. Sena Gallica zob. Senonowie. senar jambiczny zob. jambiczny senar. senat (łac. senatus rada starszych, od senex starzec) w okresie królewskim w Rzymie s. stanowił organ doradczy króla i składał się początkowo prawdopodobnie ze 100, a później z 300 powoływanych przez króla, w porozumieniu z kuriami, przedstawicieli rodów patrycjuszow-skich, zwanych patres (ojcowie). S. zatwierdzał uchwały zgromadzenia- kurialnego (comitia cu-riata). Po śmierci króla s. wyznaczał spośród senatorów co pięć dni - aż do wyboru nowego k'"óla - regenta (interrex). W okresie rzeczypo-spolitej s. był początkowo organem doradczym urzędników, wkrótce jednak stał się najwyższym organem władzy ustawodawczej. Składał się w zasadzie z byłych urzędników wyższych (ma-gistratus maiores) w liczbie 300, od czasów Sulli z 600, od czasów Cezara z 900, za triumwiratu 1000. August zredukował liczbę senatorów do 600. Do czasu reform Sulli wchodzili w skład s. byli konsulowie, pretorzy, edylowie, potem również kwestorzy. Jeśli liczba senatorów była zbyt mała uzupełniano ją najbardziej godnymi obywatelami w wieku co najmniej czterdziestu lat. Na liście s., zwanej album (biała tablica), układanej początkowo przez konsulów, od roku zaś 312 p.n.e. przez cenzorów, wypisywano nazwiska senatorów wg zajmowanego ostatnio urzędu

consulares (byli konsulowie, cenzorzy, dyktatorzy), praetorii (byli pretorzy), aediiicii (byli edy-Iowie), iribunicii (byli trybunowie), guaestorii (byli kwestorzy). Senator zajmujący pierwsze miejsce na liście nazywał się princeps senatus (pierwszy spośród senatorów); jego 'w czasie obrad zapytywano o zdanie w pierwszej kolejności. Godność senatorska była dożywotnia;

cenzorzy jednak mieli prawo usunąć z s. za niewłaściwe postępowanie. Oficjalnie tytułowano senatorów patres conscripti ("ojcowie wpisani" - na listę senatorską). Odznakami senatorów były tunica laticimia (tunika z szerokim pasem purpurowym), calceus senatorius (obuwie z czerwonej skóry, ze sprzączką w kształcie litery C) i anulus aweus (złoty pierścień). W teatrze mieli senatorowie wyznaczone miejsce na orchestrze. Prawo zwoływania s. mieli wyżsi urzędnicy:

konsul, pretor, dyktator i trybun ludowy. Zawiadamiano o posiedzeniu przez woźnego (praeco) lub za pomocą ogłoszeń na piśmie (edictum). Obrady były na ogół jawne. Przewodniczył urzędnik zwołujący s. Po otworzeniu posiedzenia słowami: Quod bonum, felix, faustum fortunatum-ijue sit populo Romano Quiritium, referimus ad vos, patres conscripti (Oby obrady nasze przyniosły dobro, pomyślność i szczęście Narodowi Rzymskiemu, zwracamy się do was, senatorowie) przedstawiał sprawę (relatio), po czym zapytywał kolejno o zdanie (nazywało się to:

sententiam rogare). Głosowano przez discessio (rozejście się na dwie strony). Uchwała (zob. senatusconsultum) przechodziła większością głosów. S. obradował w curia Hostiiia (kuria Ho-styliusza) lub w świątyniach, w czasie Kalend oraz Id; w razie potrzeby można go było zwołać w innym terminie. Działalność s. obejmowała wszystkie dziedziny życia państwowego, sprawy wewnętrzne i politykę zewnętrzną. W polityce wewnętrznej s. a) kierował wyborem urzędników, sprawował kontrolę nad ich działalnością, przydzielał prowincje prokonsulom i propretorom, wydawał dla nich zarządzenia oraz przyjmował sprawozdania; b) zarządzał finansami' państwa; c) wyznaczał wodzów oraz pobór żołnierzy, przedłużał imperium (władzę wojskową), określał daninę wojenną, przyznawał nagrody, a przede wszystkim prawo odbycia tryumfu, w sytuacji krytycznej mianował dyktatora;

d) miał nadzór nad sprawami dotyczącymi religii ; wprowadzał kulty nowych bogów, wyznaczał nowe święta i uroczystości. W polityce

zagranicznej: przyjmował posłów zagranicznych, wysyłał poselstwa, rozstrzygał wszelkie sprawy związane z polityką zagraniczną, przygotowywał do zatwierdzenia przez comitia centuriata wnioski w sprawie wypowiedzenia wojny lub zawarcia pokoju. W okresie cesarstwa s. stopniowo traci znaczenie. Za Augusta pozornie był nadal naczelnym organem władzy, posiadał władzę ustawodawczą i częściowo sądowniczą (w sprawach karnych), wybierał urzędników, w rzeczywistości zaś rządził princeps (zob.). Prowincje dzieliły się w tym okresie na cesarskie i senackie; obok aerarium (skarb państwa) powstaje fiscus (skarb cesarski). August, jako princeps senatus, ustalał (a po nim następni cesarze) skład senatu. Usunął z senatu wyzwoleńców (wprowadzonych przez Cezara), a wprowadził arystokrację z municypiów i kolonii. Cenzus senatorski ustalił na milion sesterców. Za Tyberiusza i następnych cesarzy s. traci coraz bardziej na znaczeniu. Klaudiusz dopuszcza do s. zromanizowaną arystokrację z Galii, następni cesarze-przedstawicieli prowincji. Za Dioklecjana s. nie bierze już udziału w rządzeniu państwem, pełni niejako rolę rady miejskiej.

senatusconsultum łac. w skrócie SC, uchwala senatu rzymskiego, powzięta w związku z zapytaniem postawionym przez konsula, pretora, trybuna ludowego lub prefekta miasta Rzymu. Magistratus przedstawiał senatowi sprawę, której sam nie mógł lub nie chciał rozstrzygnąć (yerba facere), i prosił o udzielenie mu rady. Do tej rady, zawartej w uchwale senatu, stosował się on następnie przy wykonywaniu swych funkcji. Jeśli magistratus chciał nadać uchwale senatu charakter obowiązującego przepisu prawnego, wcielał ją do swego edyktu. Uchwały senatu oznaczano zazwyczaj według nazwiska urzędnika, który zwrócił się z zapytaniem (np. SC Calvisianum) lub według kwestii, co do której uchwałę powzięto (np. SC de philosophis et rhetoribus). Uchwały senatu dotyczyły najrozmaitszych kwestii, szczególnie z dziedziny prawa cywilnego. W III w. p.n.e. ustalił się zwyczaj spisywania tych uchwał i deponowania ich kopii w Aerarium Saturni, uchwały zaś o wielkim znaczeniu ryto na tablicach spiżowych i wystawiano na widok publiczny. Wciąż wzrastające w okresie republikańskim dążenia senatu do tego, by mieć kierowniczy wpływ na wydawane przez poszczególnych urzędników edykty, oraz by zająć miejsce komicjów, doprowadziły do

tego, że w okresie pryncypatu senatus-consulta uzyskały moc prawną. Za czasów cesarskich uchwały senatu staty się tylko aprobatą (a w istocie - przyjęciem do wiadomości) postanowień zawartych w mowie (oratio) cesarza, który wygłaszał ją osobiście lub też odczytanie jej powierzał kwestorowi. Ostatnia wzmianka o takiej aprobacie pochodzi z czasów Probusa (276 - 282).

Seneca zob. Seneka.

Senecio zob. Herennii 1.

Seneka (Lucius Annaeus Seneca) 1. S. Khetor, zw. Starszym, mówca rzymski z Korduby (Hiszpania), żył na przełomie w. I p.n.e. i I n.e. i wydał znany nam tylko z ekscerptów zbiorek, złożony z 9 ksiąg Controversiae (Kontrowersje), czyli fingowanych mów sądowych, układanych przez uczniów w szkole - i z jednej księgi Suasoriae (Swasorie), czyli mów doradczych, deklamacji o tematyce historycznej wygłaszanych przez postacie mitologiczne. 2. S. Filozof, retor, pisarz, poeta i filozof rzymski z okresu ok. 5 p.n.e. - 65 n.e., syn 5'. Starszego, do r. 48 na wygnaniu, potem odwołany dzięki Agryppinie, został wychowawcą przyszłego cesarza, Nerona. W czasie konsulatu (r. 56) dorobił się wielkiego majątku. Uwikłany w spisek Pizo-na, odebrał sobie życie, podobnie jak Lucan (zob.) przez otwarcie żył. Z obfitej twórczości pisarskiej 5. zachowały się m.in. utwory filozoficzne De clementia (O łagodności). De vita beata (O szczęśliwym życiu). Dialogi, De ira (O gniewie), Epistularum moralium libri XX (20 ksiąg listów moralnych), z których pozostały 124 listy; naukowo-przyrodnicze: Quaestiones naturales (Zagadnienia przyrodnicze) w 7 księgach; tragedie: Hercules fwens (Herkules szalejący), Troades (Trojanki), Phoenissae (Fenicjanki) we fragmentach, Medea (Medea), Phaedra (Fedra), Oedipus (Edyp), Agamemno (Agamem-non), Thyestes (Tyestes), Hercules Oetaeus (Herkules Etejski). Sztuki S. oparte na wzorach greckich, były przeznaczone jedynie do czytania:

panuje w nich patos retoryczny. Liczne monologi, partie chóralne są luźno związane z treścią tragedii, sceny są jaskrawe, a nieraz pełne okrucieństwa. S. napisał też jedyną zachowaną w literaturze rzymskiej tragedię narodową, fabula praetexta, zatytułowaną Oclenia, osnutą na tle losów Oktawii, córki Klaudiusza, żony Nerona, skazanej przez niego na śmierć. Utwór Apoco-locynthosis (Udynienie) jest ciętą satyrą na Klaudiusza, który skazał S. na wygnanie. Eklektyczna

filozofia S. wywarła przemożny wpływ na etykę chrześcijańską, a jego tragedie cieszyły się wielką poczytnością w dobie Odrodzenia.

Senion 1. grecki rytownik w kamieniu działający w końcu VI w. p.n.e., znany z sygnatury na skarabeuszu z przedstawieniem nagiej kobiety czerpiącej wodę hydrią ze studni. 2. bliżej nie znany grecki malarz określony w jednym z papirusów jako "wynalazca malarstwa".

Scnnius z Puteoli, twórca mozaik, działający w III w. n.e.; wykonał wraz z uczniem Amorem wielką mozaikę (obecnie w Muzeum w Rouen), przedstawiającą Apollina i Dafne.

Sennones zob. Semnonowie.

Senonowie (Senones) lud w Gallia Lugdunensis, z którym sąsiadowali od północy Remowie i Parizjowie (Parisii), od zachodu Kamutowie, od południa Eduowie, od wschodu Lingonowie. Głównym miastem S. było Agedincum. Pewna część S., przesiedliwszy się w IV w. p.n.e. do północnej Italii, założyła tam miasto Sena Gal-lica. S. prowadzili długotrwałe walki z Rzymem, któremu ostatecznie ulegli w r. 283 p.n.e.

Sentinum miasto w Umbrii, niedaleko źródeł rzeki Aesis. Znane z klęski Samnitów w r. 295 p.n.e. Podczas wojny peruzyńskiej (41 - 40 p.n.e.) spustoszone przez Q. Salvidienusa Rufusa, legata Oktawiana.

Sentius 1. Caws S., namiestnik Macedonii;

prowadził niepomyślną początkowo wojnę z Trakami, których jednak pokonał w r. 89 p.n.e. 2. Caius S. Satwnmus, konsul z r. 19 p.n.e. Około r. 10 otrzymał zarząd prowincji Syrii. W r. 4 i 5 brał udział w wyprawie Tyberiusza do Germanii. 3. S. Augwinus, konsul z r. 132 n.e. i poeta, przyjaciel Pliniusza Młodszego, który przytacza próbkę jego wierszy (hendeka-syllabus).

September łac. wrzesień. Nazwa pochodzi od septem siedem, ponieważ był to miesiąc siódmy w pierwotnym kalendarzu rzymskim, wg którego rok rozpoczynał się l marca. Zob. miesiące.

Septemtrio zob. wiatry.

septenar (versus septenarius) wiersz łaciński składający się z 7 pełnych stóp i ósmej stopy katalektycznej, odpowiednik greckiego tetra-metru katalektycznego. iS'. występują w jambach, trochejach i anapestach. Dokładniej zob. jam-bieżny septenar, trocheiczne wiersze. 3. Sam termin s. bez dodatkowego określenia może oznaczać s. trocheiczny.

Septimius 1. Publius S. Scaeyofa, senator skazany za nadużycia w r. 71 p.n.e. 2. Caius S., pretor w r. 57 p.n.e. Popierał odwołanie Cycerona z wygnania. 3. Lucius S; brał udział w wojnie z piratami pod dowództwem Pompejusza, później przybył do Egiptu i tam pozostał, by bronić Ptolemeusza Auletesa osadzonego ponownie na tronie. Był jednym z zabójców Pompejusza. 4. Lucius S. Severus, cesarz, zob. Sewerus 4. 5. Lucius S. Geta zob. Geta Lucius Septimius Antoninus. 6. Aulus S. Serenus zob. Serenus 9.

Septimontium (łac. septem siedem, mons góra, wzgórze) siedmiowzgórze, nazwa, którą określa się jedną z początkowych faz rozwoju Rzymu, następującą po Roma guadrata, kiedy osady położone na szczytach Palatynu i Eskwilinu zaczęły tworzyć luźny jeszcze związek. Ośrodkiem osady był (l) jeden ze szczytów Palatynu Cer-malus, a kolejno zaludniały się: (2) Palatual (drugi szczyt Palatynu); (3) Caelius (a właściwie szczyt tego wzgórza, zw. Querquetual); szczyty Eskwilinu: (4) Fagutal, (5) Cispius, (6) Oppius oraz (7) wzgórze Velia. W VI w. włączono w obszar miasta sąsiednie wzgórza, tak że jeśli nie wyodrębnia się poszczególnych szczytów wzgórz, w skład S. wchodzą (l) mons Palatinus, (2) m. Capitolinus, (3) m. Ayenfinus, (4) m. Caelius, (5) collis Esquilinus, (6) collis Viminalis, (7) collis O.iminalis. Od collis (wzgórze) pochodzi też nazwa Roma septicollis Rzym siedmiu wzgórz (ZO'J. Rzym).

Septimuleius (Lucius S.) przyjaciel Gajusza Grakcha; okrył swe imię hańbą, gdyż przekupiony znieważył zwłoki Grakcha, odcinając jego głowę. Chcąc zatrzeć wspomnienie tej hańby, starał się, by Mucjusz Scewola zabrał go ze sobą do Azji, jednak prośby jego nie uwzględniono.

Septitius 1. Quintus S., wspomniany przez Cycerona w mowie przeciwko Werresowi jako jeden z zamożnych mieszkańców Sycylii, wobec których Werres i jego urzędnicy dopuszczali się nadużyć. 2. S. Clerus, przyjaciel Pliniusza Młodszego, dowódca przybocznej straży cesarza Ha-driana do r. 121. Pliniusz dedykował mu zbiór swoich wierszy.

Septizonium monumentalny gmach wzniesiony na Palatynie przez Septimiusza Sewera (panującego w latach 193-211); zachowane ruiny.

septunx (łac. od septem unciae siedem uncji) "/12 asa, czyli 7 uncji.

Sequana zob. Sekwana.

Sequaai zob. Sekwamwic:.

Serambos z Eginy, grecki rzeźbiarz działający na przełomie w. Vt i V p.n.e., wykonał w Olimpii posąg Agiadasa z Elidy, zwycięzcy w walce na pięści w konkurencji chłopców.

Serapejon (gr. Serapejon, łac. Serapeum) świątynia Serapisa. Największą sławą cieszyło się S. w Aleksandrii, w Egipcie. Za panowania Ptotemeuszów znajdowała się tam bogata biblioteka, licząca 40-70000 rękopisów, która spłonęła w czasie zdobywania miasta przez Cezara.

Serapion 1. nieznany, o nieustalonej chronologii tragik grecki, z którego dzieł kilka wierszy ocalił Stobajos. 2. wymieniony przez Cycerona geograf z Antiochii, przedstawiciel tzw. geografii matematycznej; żył prawdopodobnie w czasach Eratostenesa (pierwsza połowa Ul w. p.n.e. Z dzieł S. korzystał Pliniusz Starszy. 3. wybitny lekarz z Aleksandrii, założyciel empirycznej szkoły w medycynie, działający w pierwszej połowie II w. p.n.e. 4. malarz z I w. p.n.e. wspomniany przez Pliniusza Starszego. 5. retor wymieniony wśród nauczycieli cesarza Sewera Aleksandra (Scriptores Hist. Aug.). 6. retor z in w. n.e., Porfiriusz zalicza go do uczniów Plotyna.

Serapis jeden z najpopularniejszych bogów starożytnego Egiptu w epoce grecko-rzymskiej, bóstwo o charakterze chtonicznym utożsamiane z Ozyrysem i Apisem. Miejsca kultu, tzw. Sera-pejony zawierały m.in. monumentalne nekropole byków.

Serdica (także Sardica), dziś Sofia; miasto w północno-zachodniej Tracji, u stóp góry Sco-mius, na drodze z Naissus do Philippopolis. Przez Rzymian włączone do prowincji Mezji Górnej. Zniszczone przez Attylę.

Serenus 1. zob. Vibii. 2. Amiaeus S; dowódca straży przybocznej Nerona po Tigellinusie, przyjaciel Seneki, który poświęcił mu swoje traktaty: Ad Serenwn... de constantia sapientis (O stałości charakteru u mędrca). De Otio (O spokoju). De tranquilfitate animi (O spokoju wewnętrznym). Zmarł przed r. 62 n.e. 3. matematyk z Antissy na Lesbos, żył prawdopodobnie w I wieku n.e. Zachowały się dwie księgi jego pracy o ciałach kulistych i cylindrycznych. 4. gramatyk grecki z II w. n.e.; według Księgi Suda autor dramatów. 5. Elius S., ateński gramatyk, który sporządzał wyciągi z dzieł Filona z Biblos (Per f póleon) i Filoksenosa (Homerika):

może identyczny z S. 4.' 6. f. Sanunonicus,

Sergii

676

Sertorius Quintus

lekarz żyjący za Septimiusza Sewera i Karakalli, w r. 212 stracony z rozkazu tego ostatniego. 7. Quintus S. Sammonicus, być może syn poprzedniego, autor wierszowanego traktatu z dziedziny medycyny De mediana praecepta, w którym korzystał m.in. z Historia Natwalis Pliniusza. Traktat ten był bardzo popularny w średniowieczu. 8. S. z Aminoe w Egipcie, matematyk z IV w. n.e., autor (zachowanych) komentarzy do pism matematycznych Apoloniosa z Perge (zob. Apollonios 2): O przecięciu stożka i O przecięciu walca. 9. Aulus Septimius S., poeta z V wieku, autor sielanki, której zachowany fragment został wydany wraz z poezjami Rutiiiusa Namatianusa (zob.).

Sergii Sergiusze, dawny rzymski ród patrycju-szowski, znany już we wczesnych latach republiki. Do rodu należały rodziny z przydomkami:

Esguilinus, Fidenas, Orafa, Paulus, Plancus i Silus. 1. Lucius S. Fidenas, pierwszy spośród Sergiu-szów piastował konsulat w r. 437 p.n.e., odniósł zwycięstwo nad Fidenatami i Wejentami. 2. Man-lius S. Fidenas, trybun wojskowy z r. 402 p.n.e., skazany na grzywnę za utracenie na rzecz .Etrusków rzymskiego obozu wojskowego. 3. Marcus S. Silus, pradziad Katyliny, bohater z czasów II wojny punickiej (218-201 p.n.e.). 4. Lucius S. Catiiina, w. w r. 108 p.n.e., znany w Rzymie utracjusz, wsławił się swą bezwzględnością w czasie proskrypcji Sulli; piastował urząd kwestora w r. 77 i pretora w r. 69, następnie zarządzał Afryką w latach 68 - 66. Ubiegając się o konsulat w r. 63, usiłował skupić wokół siebie zbankrutowanych nobilów i zadłużone możnowładztwo. Występował jako obrońca biedoty rzymskiej, obiecywał zniesienie długów (tabulae nowe) i polepszenie sytuacji niższych warstw społeczeństwa stolicy i prowincji. Gdy przepadł w wyborach, postanowił osiągnąć godność konsula drogą zamachu. Zawiązał więc sprzysiężenie, agitował zrujnowanych weteranów Sulli w Etrurii i formował tam oddziały wojskowe koło Faesulae, zamyślał także powołać pod broń niewolników. Szukał również poparcia poza granicami państwa, nawiązując kontakt z plemieniem Allo-brogów. Zamierzenia Katyliny pokrzyżował Cy-ceron. W mowach przeciwko Katylinie ujawnił jego plany, opierając się m. in. na informacjach uzyskanych od przedstawicieli Allobrogów. Spisek Katyliny zakończył się skazaniem ptsciu schwytanych przywódców na karę śmierci. Kam Katylina, którego nie było wówczas w Rzymie,

zginął w czasie bitwy koło Pistorii w Etrurii, w r. 62, gdy usiłował przedrzeć się wraz ze swą armią do Galii. Pozostałe ogniska spisku, porozrzucane po całej Italii, zostały zlikwidowane. Zamierzenia Katyliny skończyły się niepowodzeniem, ponieważ nie potrafił pozyskać sobie pełnego poparcia mas ludowych. Fascynującą postać Katyliny barwnie opisał Sallustiusz w monografii De coniuratione Catiiinae.

seria tac. duże naczynie gliniane, o pojemności około 7 amfor, służące głównie do przechowywania wina, ale także zboża, oliwy, solonego mięsa, owoców, a niekiedy pieniędzy i kosztownych przedmiotów. Przechowywano je w piwnicy, często wkopywano w ziemię. S. kształtem zbliżona była do amfory: pękaty walcowaty brzu-siec zakończony spiczasto, szyjka wąska, krótka, na szyi dwa małe imadła.

Serica (gr. Serike) kraj zamieszkany przez Serów (Seres). Nazwa pochodzi prawdopodobnie od mongolskiego sirkek (jedwab). Wg Ptolemeusza kraj S. graniczył na-zachodzie ze Scytią, na południu i południowym wschodzie z Indiami i Sinaj (Sinae). Aż do początków n.e. nie umiano określić dokładnego położenia geograficznego S; która była znana jedynie jako kraj na dalekim wschodzie, słynny z wyrobu jedwabiu.

Serifos (gr. Serifos, tac. Seriphus) 1. wyspa na Morzu Egejskim, jedna z Cyklad (pomiędzy Kythnos i Sifnos), skolonizowana przez Jończyków. Nieurodzajna. 2. miasto tej samej nazwy w poludniowo-wschodniej części wyspy S. Za czasów cesarstwa było miejscem deportacji przestępców.

Seriphus zob. Serifos.

Serpens zob. O fis l.

serracum, sarracum łac. ciężarowy wóz rzymski, podobny do plaustrum, o nieco niższych kołach bez szprych; używany do przewożenia ciężarów.

Serranus przydomek rodu Atiiiuszów (zob. Atiiii). 1. Caius Atiiius S., pretor w r. 218 p.n.e., brał udział w walkach w czasie powstania Bojów oraz w czasie II wojny punickiej wspólnie z Publiuszem Korneliuszem Scypionem. 2. Aulus Atitius S. zob. Atiiii 6. 3. Caius Atiiius S. Ga-vianus, kwestor w r. 63 p.n.e., za konsulatu Cycerona; będąc trybunem, występował w okresie, gdy starano się o odwołanie Cycerona z wygnania w szeregach jego przeciwników.

Sertorius Quintus z Nursji (w kraju Sabi-nów), wybitny wódz rzymski i polityk z I w.

-paf ^{BiAB}Si(A ip}BAKqo Błzsa-g -iiJlupao OE - 000 n panod iTipBfeui o '•B»Bid BSBI^I 'suniuso 7.Z - 000 SZ pBuod lupfef-BUl o 'B-UBAZO issara

-lunłUM OZ - A9?B 000 OS i"ptefBui o 'Bpaz.ii BSBra •3uimrao ^ i3{BiAB}S;(A 'A9SB OOOSZ, luptepBiu o 'BSiup BSB[')I '&pze(mninw gl i A»oq33id luniuso 08 ^lABts/CA •B} BSBp['Apse 000 001 faZitAOd {ISOUAA ^fefBUl ipAiop['apł

-BMXqo iiazaren AsBp(fazsArald Od •nni3joJqzn UL(uo[S3.nio M (luniuao) q3i(A03[sfoA 5[a)sonp3r

3SO[I BUOISaB[0 B^BIA'B}SXA •BSBp[•BpZB-a' •038AO:S[

-łfefciu nsnzuao po psoozaps A sap(g Bn imią Burazsou op qoKn(opz. ipppSifasA aplzpod TO i snumiioy snfndod op Azsnf3q3(d nnrazoBjA tu

SUO /{C88(0d '3HZ33(OdS-OUZOK}IIOd AUUOJ8J 3Z

-felA Bfo^pBJł Ulainanui oSaC z •(•a-tt-d ^ - g/,?) pIsmAzJ (9;nt A}S9zs 'sm/inJ, •s 'Z "ai^saln anni ai^smAzJ •i (?[in(OA3iu snmas po "ot() sniAJag

•g S9lWlfOlllO(J -qOZ S9{».l7fOMO(J

-S •9I "BUOMO^O zazJd aindSłseu fairezofBAZ Tan

-{OJ AABisn yiiffold {isojSz '3'il'd L9 'l z A»\opn{ onqAi» 'snJfny •s sm^tiJ •si •X}so{q3 raplzSp 3(3łiuis BU (reum BsaziaM P^s pazJd umaqii

-ii A AnBAzod •3'Trd ZŁ 'I A ^"P^S va snunou

-EJ z p(suŁfaJ [3}'BAKqo '•s- i'OTtr) •(»i •ulaniu

-myss z Z^JA' {teniSz "ezsnirei^ fasyl fewd

-od •(t lapiSSy -qoz) maniuJnfes z ZBJ^ -a-n-d 001 '1 z -lOłaJd 'WWSJO •s snwy •ei •(feniSz aiuqopodopA'BJd 3izp8 'iddi[ij[pod (^ZO[B^\ •J ^ q3XAOOJBUi A9pi ninp A sora AzsAJald nui jBpBz onqop0j 'IAOJBZ33 ApazJd n^sids A (Bizpn {wg

-3'a-d E^ •J z AAOpni unqAii 'mso^ •s sm{qnf[•;i

-iAozsniuo»av AisazJd 3fefnd5}siA 'BUOJM^ op 5is f^zofetAzJd PJSIUI? oSaf od ;nrez33 ^nmai

-OAZ •(uiareza3 z ZBJA) gt' •J A [tisiKn['•3-a-d tg •i A JOlaJd 'oSanrpaz-idod uXs 'snaunosi •s smiqn^ •n -BurenSKA z ^00.133X3 ui3iire(OApo w: {BAOSO(O •BJBZ33 ui3p[iouaiOAZ (Xg •^unesi (iqpod i lurBJnasi z •np^ ifzy A {^ZSIBA •3'trd 8Z, '-i M 'BUliuniBS BunqAii 3(iuAioazJd 'śni/unosi ^R^A '5' sni[qnd •oi •BHOJ30X3 zazJd ^noia

-w 03[osAA\ •a-n-d 06 '•I A lureayazJann&EJds aż AlfoA aisEzo A '33zp'Bsez A ifeui8z '(!!lfW9y •qoz) uiasnJn'B3(s urazsni[iuig z aindSłSBU B 'luazsniAn niXAOpn(uiannqKJ» z 8JB}Bz A -a-n-d 16 'i A

fl)BdOd 'OSap[SJWAJ nilBIS ABJd B3pOJqO 03[Bf

-BUltuniBs 3(iuAp3ZJd 'oiifap^ •s sniwnQ •6

-AHA(UIS op Sis (Bpn n')(iBfBm SłBJin Btf XHBZ

-B3(s i itiBO ifomMOJd A BpAznpBu o X,uozse^sQ

-iuanBpo'a pau A9JquiX3 zaz-id XuBnoi(od {B}SOZ SOI '.i M '(salinba) itzJaoAl ppJ^ods SAOjod 'ApJO»

-•eaas p/u^ods ouB»iqXA Aęizp&s 5AO(od hiw

Socm •Ba \vuvtMpm xaf) teAopfes SABisn tBpK^

-90t 'l A ui3(nsao3[(Ag •JunUJł (^4?° ! AonBt^zni {Bao3[od ^,01 '1 A '• '3'n'd 601 '•• Av ^l^lin mwd

-Sfff A io)3Jd •oi(fei>3 •s sniumO 'g •A9nBłAznq

-BZpOA 'BIBIJI^ pBAOpJOUłBZ 3iad5lSpOd {BZB3[I

BiaBiXzn-[z azJsmifizJd jBAJaz '•3-a-d OM '•i z (nsaoi['otdap^) •s sn{uinQ •/, •BinopaoB]^ z sniCoA A {Bizpn jBJg •o83p[snop33BOi BIO.I?!

'BZSnaSJSd Op 3IAtS[3SOd A AUB(SXA S/,1 •J A

Sf/,1 •J z JOlSJd '•a'n'd (,L\ •i A AuinJn3[[Aps 'ofdm^) •g siiaouy '9 •iarenuB'g pod fteniSz

-OS8p[SJOUI BZ8ZJqXA (SaZJtS ĄOy 3[3Z3 t^ •HI8ZS

-niiniirey z ZBJA uiainsnoi(^q •3-a-d ^IZ. '1 M-'snmwao 'S snawy 's •uiAz'a ures pod 5is IIBIS

-opazJd AzJp}^ 'AORT) (Kz5roXAZ '•3'u'd 09E 'i z JOtBt^p 'PJmff •s sn)uwQ •p •(t ywi/ao^y •qoz) azsnipiM Bzsnunds (iqBz •a-n-d 6Et' '•i A •UL(A

-opn(mounqAi» o^AraszJd {BAOdS}sXA AzsnfoAn

-Bd 3inia9[OAZ 03fBf o/oi/^ snismis •<; snw^ •{

-ApA^g (AzSpKAz *ai3JO}'Bi3(Xp iSnJp ZBJ od pBp5q '•3-u-d gtt •J A iaBTOpij OISBUU j/(qopz .'AoipnJig {Baoyd •3-n-d sgt •J A JO}Bii[Ap o-si-et smiaptJ sntan.it<j; snasuf •s sn)UinQ •; •IUIBI[S

-IOM z sititoA A n(Bizpn BIOSIZA op pn({iuop[s A9Sn(p ui3iuais3inz nł'Binsno'i{ oSazsAusid gis

-BZO ^ •3-n-d f)Uff \ s(,p •i A (nsaoli 'snun^s sna

-"•'cf 'S' śmiano •i •i5pireqiB pOJ AJBIS \W^9S

•a'H"d ^/, •J A aradSłSpod ^UBAOPJOTOBZ (Bui3z •s 0831 n^ruAtt /^ •AzpB(A Bp;(qopz op

^OBZBp 'BU,I8dJ3J SlS fBanSAA •5' A91(ItIAp3Zld OjOZO BU 'p[SBaS3IU 8IS ĄSZOBZ IIUBdZSIH A SlS Ip^OBfnpfeUZ OBlUŁfa-a: pOJSA Apr) -UI3pSSZ3ZS

in^miamiz aż onozpBAOJd Sufo^ •Bzsnfadtaoj Bsnfano azpoA oSapopu nuism ApazJd {B(SAA pIsmAzJ }vo3fj •(AoinpSzJn 'icnas) afa^zureSJo B3(suiAzj[inredzsiH A {Bzp-BAOJdA 'o3ai3[siipB(•i o8appwS B-stAzaf ?Azon Sis Agom paizp f3J9»3l A

'SjO^S BOSO A {^ZO{BZ : A93(KZ3fiQ3qi OBAOZiaCTU

-OJZ (BZJ3IUIBZ •niIB3[AZOUB[[TlS Z S^pA - to(S&p

-KAŹ UI3ZBJ Ulit} -- SIZpBAOJd (BZ3BZ I IiaBdZSIH

op (p9JA 'B5[spBdzsiq psoapni zazid AuBAzaA 'q3B»t(ni([i3(od 'II['(JJV "P topoapn Sis OBA

-OfB.i (Bisniu ^nBU03[od 'inns iurB{Bp;ppo z {<zo

-IBA I 03(SfOA {BAOZIUB3JOZ '.ifSOHAOld A93(IB3I

-zsanu aiqos feupaCz p^oAi[paiABJds faAs i^iza

-IIUBdzSIH UI3I3(!UłS31UIBH KnBAOUBIUI (BZSnUBI^ A91(IHUOJłS 3Z SlS X3BfBpBp(S) łBiraS Z3ZJd JB}SOZ

L8 '-i M '('3'ird 88 - 06) nuBauaz.ranuAzJds aż 3iafoA A Sis (Azaauzpo ••BzsniJBi^ iiiuuaiOAz

-uiaJO»S3A3((;(q L6 'I iA '-(.'yva Lf, •i) iroad

-ZSIH A (KzeiBA faniz9d '(-a-u-d zoi - L01) !UTBJq

-tu<3 z 3iufoA A {Bizpn (BJq psopopu M '3'u'd

na centurię. Centurie były nie tylko jednostkami wojskowymi, lecz i politycznymi. Na zgromadzeniach obywatele dzielili się na centurie i każda klasa otrzymywała tyle głosów, ile wystawiała centurii. Przewagę miała więc zawsze klasa pierwsza. Comitia centwiata uchwalały odtąd prawa, decydowały o sprawach wojny i pokoju, wybierały urzędników, zgromadzenia członków rodu (comitia curiata) straciły więc znaczenie. Reforma ta złamała ustrój rodowy, klasyfikując obywateli wg majątku, nie wg pochodzenia. Największe znaczenie jednak nadal utrzymali patrycjusze, należeli bowiem na ogół do pierwszej klasy. Poza podziałem obywateli na klasy przypisuje się S. terytorialny podział Rzymu na tribus, dzielnice: 4 miejskie i prawdopodobnie 16 wiejskich (wg Liwiusza 21). Podanie głosi, że po długim panowaniu S. został zamordowany przez swego zięcia, Tarkwiniusza Pysznego. 3. S. Clodius, wykształcony Rzymianin ; Cyceron otrzymał w spadku jego bibliotekę 4. S. Ciaudius (Clodius), z II w. p.n.e., razem z Eliusem Stiionem zapoczątkował w Rzymie studia

gramatyczne. Zajmował się poezją, pozostawił wykaz sztuk Plauta. 5. S. Maurus Hono-ratus, z IV w. n.e., nauczyciel gramatyki i retoryki w Rzymie, autor znanego komentarza do dzieł Wergilego.

servus zob. niewolnictwo.

Serwiliusze zob. Servilli.

Serwiusz zob Seryiiis,

Serwiusza mury mur obronny okalający Rzym, wg tradycji rzymskiej wzniesiony przez króla Serwiusza Tulliusza w VI w. p.n.e. Mur biegł wokół siedmiu wzgórz rzymskich, dochodząc z obu stron do Tybru. Zbudowany był z bloków tufu o wymiarach 0,2 m - 0,3 m wys., 0,55 m -- 0,66 m szer. i 0,75 m - 0,90 m dług. Zachowały się resztki.

sescuncia (łac., zamiast sesguincia półtora części dwunastych nomosa) moneta brązowa równa 11/2 uncji. Kursowała w V - IV w. p.n.e. w miastach Apulii.

Sesites rzeka w północnej Italii, wypływająca z Alpes Poeninae, lewy dopływ Padu. Nad S. leżało miasto Vercellae.

sestertius łac. srebrna moneta rzymska wartości VĄ denara, 2'/2 asa, wprowadzona w r. 268 p.n.e., wagi początkowo 1,13 g, a w r. 217 p.n.e. 0,97 g. W tymże roku^emisja s. została przerwana, n wznowiona dopiero w r. 89 p.n.e. Od r. 43 p.n.e. kursował s. brązowy wagi 27,3 g

równy 2 dupondiusom (mosiężnym), 4 asom (miedzianym). S. był w użyciu do czasów Gal-liena (260 - 268).

Sestiu^ 1. Publius S., kwestor z r. 63 p.n.e., uwolnił Kampanię od spiskowców Katyliny. Będąc trybunem ludowym, stał po stronie Cycerona. Starał się o interwencję Cezara w sporze pomiędzy Cyceronem i KIodiuszem. Złożył wniosek w sprawie odwołania Cycerona z wygnania. W r. 56 zwalczał kandydaturę Klodiusza na urząd edyla. Oskarżonego (za sprawą Klodiusza) o użycie gwałtu obronił Cyceron. 2. Lucius S., syn poprzedniego, w r. 44 p.n.e. stanął po stronie zabójców Cezara i służył w wojsku w Macedonii pod dowództwem Brutusa. Ułaskawiony przez Oktawiana otrzymał w r. 23 konsulat.

Sestos (gr. Sestós) miasto na wschodnim brzegu Chersonezu Trackiego, nad Hellespontem, naprzeciw Abydos, założone przez Lesbijezyków. Sławione w poezji jako miejsce miłości Leandra i Hero (zob.). W r. 480 p.n.e. zdobyte przez Persów; Kserkses kazał tu zbudować słynny most pontonowy. W r. 478 odebrane przez Greków, weszło do Związku Morskiego Aten, w r. 404 zdobyte zostało przez Spartan, w r. 387 odebrane przez Ateńczyków, wreszcie w r. 190 zdobyte przez Rzymian. Za Augusta ważna jeszcze placówka handlowa.

Setia (dziś Sezze) miasto italskie w Lacjum, na południo-wschód od Suessa Pometia. W r. 329 p.n.e. kolonia rzymska. Umieszczano tu jeńców kartagińskich. Sławne z handlu winem.

Seyerianus 1. syn cesarza Sewera, skazany na śmierć przez Licyniusa Daka (zob. Licinii 36.) w r. 313 n.e., gdyż podejrzewano go o chęć zdobycia władzy. 2. S. lulius, retor z czasów Hadriana, autor (zachowanego) dzieła Praecepta artis rhetoricae summatim collecta de multis ac syntomata. (Nauka sztuki retorycznej). 3. S. z Gabali w Syrii, przeciwnik Jana Chryzostoma (zob. Jan Ztetousty 1) i jeden ze sprawców jego wygnania z Konstantynopola. Zachowały się przełożone na jeż. staroaramejski kazania i homilie egzegetyczne S., w których

teksty biblijne rozumiane są dosłownie, bez alegorii, a wykład zawiera inwektywy na pisarzy pogańskich, heretyków i Żydów.

Sewerus (Severus) 1. Cornelius S., autor (nie zachowanej) epopei z dziejów rzymskich, której częścią składową był zapewne opis wojny Oktawiana z Sekstusem na Sycylii w r. 38/36 p.n.e. Przyjaciel Owidiusza, adresat wielu jego listów

ex Ponto. 2. Tltus Cassius S. zob. Cassii 12. 3. luliiis S; dowódca za Hadriana w walkach przeciw buntującym się Żydom, namiestnik Bi-tynii. 4. Lucius Septimius S., cesarz rzymski (193-211). Pochodził z Afryki, kształcił się w Rzymie. Człowiek o silnym charakterze, dobry wódz i administrator. Dzięki Markowi Aureliuszowi został senatorem, później zarządzał Galią, Pannonią i Sycylią. Za Kommodusa był głównodowodzącym w Germanii. Podczas zamieszek po śmierci Kommodusa legiony pannońskie obwołały go cesarzem. Pokonał na wschodzie swego rywala, Pescenniusza Nigra, zdobył Bizancjum, pokonał pod Lugdunum w Galii w r. 197 drugiego rywala, Klodiusza Albinusa. W Rzymie przeprowadził wiele reform wojskowych: rozwiązał dawną gwardię pretorianską, skompletował nową, przeważnie z barbarzyńców, legiony zrównał z gwardią pretorianską. Ograniczył znaczenie senatu. W r. 199 pokonał Fartów i zdobył dwie ich stolice: Ktezifon i Seleucję. W r. 208 pokonał w Brytanii Kaledończyków. Wzniósł w Rzymie wiele okazałych budowli, kazał odbudować również wal Hadriana. Umarł w r. 211 w Eboracum (dziś York) zamordowany prawdopodobnie przez swego syna, Karakallę. 5. Alexander Marcus Awelius S. zob. Aleksander 17. 6. grecki filozof platoński z n w. n.e.; napisał dzieło O duszy, stanowiące komentarz do dialogu Platona Timajos, w którym znany platoński podział na 3 rodzaje duszy (wegetatywną, zmysłową i rozumną) zastąpił arystotelesowskim rozróżnieniem władz duszy. 7. Flavius Valerius S., w r. 306 mianowany cesarzem przez Galeriusa i wysłany przeciw Maksencjuszowi. Opuszczony przez swoich żołnierzy, został zamordowany w Rawennie, w r. 307. 8. S. z Aleksandrii, piszący po grecku Rzymianin, sofista i retor z IV lub nawet V w. n.e., wymieniony przez Księgę Suda i przez Focjusza, autor dzieła Ethopojiaj (łac. Ethopoeiae), na które składają się fikcyjne mowy włożone w usta różnych postaci historycznych, poetów itp. Zachowało się 8 tych Ethopojiaj wraz z przekładem łacińskim. Ponadto zachowały się krótkie Diegemata (Nar-rationes, "opowiadania", ogółem 6). 9. Sulpicius S. (ok. r. 400 n.e.) pisarz chrześcijański, historyk, autor Historia sacra, w której opisywał dzieje od początku świata do chwili sobie współczesnej. Zachowały się także jego: Vita s. Martwi Turofiensis, listy, dwa dialogi. 10. Libius S., cesarz rzymski (451-465 n.e.); został obrany

dzięki Ricimerowi, w którego ręku spoczywały faktycznie rządy. 11. S. z Antwchii (patriarcha w latach 512-518); wygnany jako monofizyta, przebywał w Aleksandrii. Zostało po nim (przeważnie w przekładach syryjskich) kilka rozpraw teologicznych, homilie i 3759 listów.

Siei. zob. Sextus.

sextans (łac., od sex sześć) V(asa, czyli 2 uncje. Rzymska jednostka wagowa oraz moneta miedziana wprowadzona w poł. IV w. p.n.e., kursująca od r. 44 p.n.e.

sextarius łac. zob. miary objętości.

Sestii rzymski ród plebejski, niekiedy utożsamiany z Sestiuszami. 1. Lucius Sextius Lateranus, trybun ludowy w latach 376-367; wraz z Gajuszem Licyniuszem Stolo przeprowadził ustawę (leges Liciniae Sextiae), otwierającą plebejuszom drogę do konsulatu. Został też pierwszym konsulem plebejskim w r. 366 p.n.e. 2. Ca-ius S., konsul z r. 124 p.n.e., prowadził szczęśliwie wojnę z plemionami galijskimi. 3. Titus S., legat Cezara w Galii, później jako namiestnik Oktawiana w Afryce pokonał Kwintusa Kornificjusza (zob. Cornificii 3). 4. Quintus S. Niger, ojciec i syn o tymże nazwisku, rzymscy filozofowie. Ojciec - żyjący w czasach Augusta - był stoikiem, opierał się na poglądach neopita-gorejczyka Anaksilaosa. Pisał dzieła przyrodnicze, które kontynuował jego syn; dzieło Perl hyles medikes (O materii medycznej) było źródłem dla Pliniusza Starszego. Obaj filozofowie pisali po grecku.

Sestiiia matka cesarza Witelliusza, wyróżniająca się w Rzymie cesarskim starorzymską surowością obyczajów; urn. w r. 69.

Sextilis (łac. sex sześć) pierwotna nazwa sierpnia w kalendarzu rzymskim, nazwanego po śmierci Oktawiana, ku jego czci, Augustus. Zob. miesiące.

Sextilius 1. propretor w Afryce, który nie dopuścił do zatrzymania się tam zbiegłego Mariusza. 2. Całus S. Rufus, dowódca floty Kassju-sza podczas wojny domowej w r. 43 p.n.e.

Sextius zob. Sextii.

sextula (łac., od sex sześć) l/g uncji (ok. 4,5 g).

Sextus (łac., dosł. szósty) męskie imię rzymskie (praenomen), oznaczane skrótem Sex. 1. nauczyciel Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa, siostrzeniec Plutarcha. Był autorem pism filozoficznych. 2. S. Empiricus (Sekstos ho Empej-rikós), lekarz ze szkoły empirycznej (stąd przydomek), przedstawiciel greckiego sceptycyzmu,

uczeń Herodota z Tarsos. Żył na przełomie II i III w. n.e. Zachowały się jego dwa dzieła zawierające systematyczny wykład filozofii sceptycyzmu: Pyrrwejoj hypotyposeis (Zarysy pirronejskie) stanowiące zestawienie argumentów o niemożliwości wiedzy i Pros mathematikus (Przeciwko uczonym) zawierające polemikę z dogma-tyzmem filozofów i uczonych specjalistów (matematyków, gramatyków, astronomów i in.). Pisma S. są jedynymi zachowanymi pismami sceptyków i stanowią główne źródło do poznania starożytnego sceptycyzmu. sędzia zob. iudex, helwia. Sfajros z Bosforu, zwany też borystenitą, filozof stoicki z III w. p.n.e., uczeń Zenona i Kleantesa, autor licznych prac z zakresu prawa państwowego, fizyki i fizjologii, a głównie etyki. Zajmował się również dialektyką i gramatyką, napisał komentarz do dzieł Heraklita. Słynął z umiejętności formułowania ścisłych definicji. Z pism S. zachowały się bardzo szczupłe fragmenty.

Sfakteria (Sphacteria) wąska, skalista wysepka naprzeciw Pylos. W czasie wojny peloponeskiej została zajęta przez Spartan w r. 425 p.n.e. i obsadzona oddziałem hoplitów spartańskich. Po porażce floty peloponeskiej w tym samym roku wyspa została zajęta przez Atęńczyków pod dowództwem stratega Demostenesa, Spar-tanie zaś zostali wzięci do niewoli. sfendone gr. zob. proca. Sfinks mit. potwór w postaci uskrzydlonego lwa o piersiach

kobiety; mieszkał w skałach koło Teb i był dla ludności przyczyną wielu nieszczęść. Tebańczycy obiecali rękę królowej Joka-sty temu, kto uwolni miasto od potwora, jednakże zgładzić S. mógł tylko ten, kto by odgadł zadaną przez niego zagadkę. Edyp zagadkę odgadł i uwolnił Teby od nieszczęścia. S. pochodził z Etiopii, zesłała go Hera lub Ares jako karę za zamordowanie smoka przez Kadmosa.

Sfodrias 1. Spartanin, brał udział w wyprawie na Beocję w r. 378 p.n.e. pod dowództwem Kleombrotosa. Pozostawiony w Tespiach wraz z trzecią częścią wojska, by w odpowiedniej chwili uderzyć na Tebańczyków, zamiast wykonać to zadanie, dokonał samowolnie napadu na Attykę. Dotarł z wojskiem do Eleusis, żołnierze jednak przerazili się światła, które jakoby ukazało się od strony świątyni, co skłoniło S. do odwrotu. Wezwany na sąd przez eforów został uniewinniony dzięki wstawiennictwu Age

silaosa. Zginął w r. 371 p.n.e. w bitwie pod Leuktrami. 2. cynik, autor dzieła Techne erotikt (Sztuka miłosna).

si vis pacem, para helium łac. jeżeli chcesz pokoju, przygotowuj wojnę (wg Wegecjusza Epitome institutorum rei militaris 3).

Sibylla zob. Sybilla.

Sibyllini libri zob. sybillińskie księgi.

Sibyrtios jeden z wodzów Aleksandra W., po którego śmierci zachował władzę w przydzielonych prowincjach, Arachozji i Gedrozji; stanął po stronie Eumenesa, wmieszał się jednak w spisek przeciwko niemu i musiał uciekać. Po śmierci Eumenesa cieszył się względami jego przeciwnika, Antigonosa.

sic itur ad astra łac. tak idzie się ku gwiazdom (Wergiliusz, Eneida IX, 641).

Sicania zob. Sycylia.

Sicca Yeneria miasto w Numidii, na wzgórzu nad rzeką Bagradas, na północo-zachód od Zamy. Po klęsce Jugurty nad rzeką Muthul w r. 109 p.n.e. przeszło na stronę Rzymian. Miejsce kultu bogini Astarte.

Sicilia zob. Sycylia.

sicilicus (łac., od sicilis sierp; na napisach oznaczony był znakiem 3) ^ uncji czyli 1/43 asa (ok. 6,8 g).

Sicinius 1. Caius S. Yellutus, przywódca pierwszej secesji na Górę Świętą w r. 494 p.n.e. Po uzyskaniu przez plebejuszy nowego urzędu trybuna ludowego został w r. 493 wybrany trybunem. .2. Lucius S. Dentatus, znany z dzielności Rzymianin, miał walczyć z Ekwami w r. 455. 3. Cnaeus S., trybun ludowy z r. 76 p.n.e., po śmierci Sulli domagał się przywrócenia praw trybunom ludowym; został zamordowany przez przeciwników politycznych.

Sicinus zob. Sikinos.

Sicyon zob. Sikion.

Side (gr. Side) 1. miasto w Azji Mn. na wybrzeżu Pamfilii, tuż koło ujścia rzeczki Melas, eolska kolonia miasta Kyme. W ostatnim stuleciu republiki rzymskiej schronienie piratów. W epoce cesarstwa stolica Pamfilii. Dochowały się ruiny teatru, twierdzy i olbrzymiej świątyni. 2. miasto w Foncie, na jego miejscu Polemon założył miasto Polemonion. 3. port w Lakonii, na południe od Epidaurus Limera, niedaleko przylądka Malca.

Sidicini lud italski w północnej Kampanii, u stóp góry Massicus, na granicy Samnium. Stolicą ich było miasto Teanum.

Sidon zob. Sydon.

Sidonius Apollinaris (Caius Sollius Modestus Apollinaris S.) pisarz i poeta z V w. n.e. Byt biskupem w Clennont w Galii. Zachował się zbiór 24 wierszy i 9 ksiąg listów zawierających również trochę wierszy.

siedem wzgórz Rzymu zob. Septimontium.

Siedmiu mędrców legenda starożytna obejmowała tą nazwą mężów starożytnej Grecji odznaczających się mądrością życiową, praktyczną:

polityków, prawodawców, filozofów z okresu lat 620 - 550 p.n.e. Zachowało się kilka kanonów z różnym układem nazwisk mędrców. W najstarszym katalogu przytoczonym przez Platona (Protagoras 343 A) są wymienieni: Ta-ies, Pittakos z Mityleny, Bias z Prieny, Solon, Kleobulos. Myson, Chilon. W innych kanonach występuje Myson, Periander z Koryntu, bajkopisarz Ezop, Scyta Anacharsis i inni. Z tymi imionami wiązano hasła-znane powiedzenia, jak np. "Poznaj samego siebie" (napis w świątyni Apollina w Delfach); "Miara-jest rzeczą najlepszą"; "Nic ponad miarę"; "Zaręczaj, a zguba blisko". Tradycja przypisała Siedmiu mędrcom zagadki i skolia przekazane przez Diogenesa Laertiosa.

Siedmiu przeciwko Tebom (Heptd epi Thebas) siedmiu wodzów, którzy wyprawili się w obronie praw Polinejkesa przeciwko jego bratu Eteoklesowi (zob.): Adrastos król Argos, Polinejkes, Tydeos, Kapaneus, Hippomedon, wieszczek Am-fiaraos, Parthenopajos. Każdy z nich zajmował stanowisko przy jednej z siedmiu bram Teb. Wróżbita Tejrezjasz zapowiedział Tebańczykom zwycięstwo, jeżeli ktoś z rodu Spartów poniesie dobrowolnie śmierć. Poświęcił się Menojkeus, syn Kreona, i rzucił się z murów do jaskini smoka. Z wyjątkiem Adrastosa wszyscy wodzowie wyprawy zginęli; Eteokles i Polinejkes zginęli w bratobójczej walce. Wyprawa ta była tematem wielu tragedii greckich, m.in. Ajschy-losa Siedmiu przeciwko Tebom oraz Eurypidesa Fenicjanki i Blagalnice. sielanka zob. bukoliczna poezja. Siemieński Lucjan (1807-1877) literat, poeta, dziennikarz, miłośnik i tłumacz literatury greckiej i rzymskiej, a przede wszystkim Odysei Homera (całość wydana pt. Homera Odyssea, Kraków 1873/4, wiele razy wznawiana) i Ód Horacego (Kraków 1869).

Sifnos (gr. Slfnos) wyspa na Morzu Egejskim, z archipelagu Cyklad, na południo-wschód od

Serifos; największym jej bogactwem były metale szlachetne. Słynęła również z garncarstwa. Z dziesiątej części rocznego dochodu mieszkańcy wybudowali słynny skarbiec w Delfach, utrzymany w stylu jońskim, z kariatydami zamiast kolumn. S. należała do Związku Ateńskiego. Wraz z wyspami Serifos i Melos odmówiła płacenia daniny Kserksesowi.

Siga port morski w Mauretania Caesariensis, nad rzeką o tej samej nazwie. Położenie dokładnie nie ustalone.

Sigejon (gr. Sigejon, tac. Sigeum Promonto-rium) przylądek w północno-zachodniej części Azji Mn., u wejścia do Hellespontu. Znajdowało się tam miasto S. i port.

Sigeum Promontorium zob. Sigejon.

sigillarius zob. sigillum.

sigillum łac. mała statuetka służąca jako wotum składane w świątyni. Sigilla wykonywane były z różnych materiałów (metal, marmur, drewno, glina). Wkładano je również umarłym do grobu. Specjalną odmianą s. były figurki (zwane sigillaria), którymi obdarowywano się w czasie świąt Satumaliów (zob.). Wykonawcę s. zwano sigillarius.

siglus zob. szekiel.

signa militaria łac. znaki oddziałów wojsko' wych. Znakiem legionu był zwykle orzeł (aguila), umieszczony na drzewcu. W okresie cesarstwa pojawiają się też inne znaki legionowe: najczęściej wyobrażenia różnych zwierząt. Znakiem manipułu była dłoń skierowana ku górze albo wieniec. Od czasów Hadriana, gdy manipuły zostały zniesione, otrzymały swoje znaki kohorty. Znakiem kohort było najczęściej wyobrażenie smoka.

Signia (gr. Signfa) miasto italskie w Lacjum, na południo-wschód od Rzymu, założone podobno przez Tarkwiniusza Starego. Podczas drugiego triumwiratu (r. 43 p.n.e.) przyjęło kolonów. Znane z (dochowanej do dziś) świątyni Jowisza Uriosa, z mozaiki używanej do robienia podłóg (opus Signinum), gorzkich win służących jako leki i z hodowli gruszek. Dochowały się resztki murów poligonowych i brama będąca przykładem budowli cyklopich, tzn. zbudowanych z ogromnych brył kamiennych.

signifer łac. chorąży, nosił signum oddziału wojskowego. Zależnie od rodzaju signum nazywał się różnie: np. noszący orła (signum legionu) - aguilifer, noszący smoka (signum kohorty) - draconarius. Signiferi zarządzali również oszczęd-

nościanu żołnierzy i wydawali je im po ukończeniu służby wojskowej.

Sikanos grecki garncarz z końca VI w. p.n.e., sygnował wazy wraz z malarzem Ołtosem.

Sikanowie, Sikelia zob. Sycylia.

Sikelos grecki malarz wazowy z końca VI w. p.n.e., znany z sygnatury na panatenajskiej amforze z Neapolu.

sikinnis (gr. sikimis) taniec satyrów w dramacie satyrowym.

Sikinos (gr. Sikinos, tac. Sicinus) wyspa na Morzu Egejskim, jedna z Cyklad, dzięki uprawie winnej latorośli zwana także Ojnoe (gr. o/nos wino). Ponieważ podczas wojen perskich mieszkańcy S. stanęli po stronie Kserksesa, musieli potem płacić karną daninę Atenom. Z zachowanych budowli wyróżnia się świątynia Apollina Pytyjskiego, zamieniona na kościół chrześcijański.

Sikion (gr. Sikyon, łac. Sicyon) miasto w północnej części Peloponezu, nad Asopem, niedaleko Zatoki Korynckiej, gdzie posiadało swój port. Stolica małego, żyznego,

niezależnego kraju graniczącego z Arkadią, Achają oraz obszarem Koryntu i Pliuntu, założone podobno przez króla Ajgialeosa. Podczas pierwszej wojny mes-seńskiej, w VIII w. p.n.e., stało po stronie Argos, podczas drugiej wojny messeńskiej rozkwitało pod rządami tyranów z dynastii Orthagonidów (676 - 590). Po śmierci ostatniego z nich, Klej-stenesa, nastały w S. rządy republikańskie. Miasto było sprzymierzone ze Spartą podczas wojny peloponeskiej (431-404), wojny . z Koryntem w r. 394 i z Tebami w r. 371. W r. 303 zburzone zostało przez Demetriosa Poliorketesa, który odbudował je opodal zrujnowanego. Miejsce urodzenia Aratosa, który postawił S. na czele Związku Achajskiego, dając mu część obszaru Koryntu z przewodnictwem nad igrzyskami ist-mijskimi. W r. 23 miasto zostało zburzone przez trzęsienie ziemi. S. był ważnym ośrodkiem przemysłu, a także i sztuki (rzeźba). Miejsce urodzenia rzeźbiarza Lizypa.

Sikulowie zob. Sycylia.

Sikyon zob. Sikion.

Siła (dziś Silą) zalesiony łańcuch górski w Brut-tium, przedłużenie Apenin. Sławne z drzewa budulcowego i z produkcji smoły.

Silaks z Region, grecki malarz działający w pierwszej poł. V w. p.n.e. Miał wykonać dekorację malarską Portyku Polemarchów we Fliunde.

Silanion rzeźbiarz grecki z Aten, współczesny Lizypowi (IV w. p.n.e.). Twórca posągów:

"Umierająca Jokasta", "Achilles", "Tezeusz" oraz portretów: Safony, Korinny, Platona, Apol-lodora i posągów zwycięzców olimpijskich. Prawdopodobnie o nim wspomina Witruwiusz jako o autorze Praecepta symmetriarum. W rzeźbach swoich umiał podobno S. oddać indywidualne cechy charakteru przedstawianych postaci.

Silanus 1. Lucius Turpilius S. zob. Turpilius 2. 2. Marcus Iwńus S. zob. Iiinii 14. 3. Decimus S;

kochanek Julii Młodszej, wnuczki Oktawiana Augusta. Za miłostki z nim Julia została skazana na wygnanie.

Silarus rzeka w południowej Italii, na granicy Lukanii i Kampanii, wypływająca z Apenin i uchodząca do Zatoki Pestańskiej nieco na pomoc od Paestum. Nad S. został pokonany Spartakus w r. 72 przez pretora Krassusa.

Silenos 1. S. z Kaleakte, historyk grecki z III w. p.n.e., autor dzieła Perl Anniban Istoriaj, traktującego o II wojnie punickiej i o Hannibalu (lata 218-201); dzieło to odznaczało się obiektywnym naświetleniem i było ważnym źródłem dla późniejszych historyków, jak dla Polibiusza, Celiusa Antypatra i Liwiusza. 2. S. z Chios, mitograf z III - II w. p.n.e., autor (nie zachowanego) dzieła Mythikdj historia], w 2 księgach.

silent leges inter arma tac. milczą prawa wśród oręża (Cyceron, Pro Milone 4, 10). Waleriusz Maksimus (V, 2, 8) przypisuje tę myśl Mariuszowi, który miał powiedzieć, że nie mógł dosłyszeć wyrazów prawa wśród szczęku broni (inter armorum strepitum verba se iuris civilis exaudire non potuisse). Naśladuje to powiedzenie Lukan (.Pharsalia I, 217): leges bello siluere coac-tae (prawa zmuszone wojną zamilkły).

Silentiarius zob. Paulus 6.

Silenus zob. syleny.

Silicius (Publius S. Coronas) senator rzymski z I w. p.n.e., wchodził w skład zespołu sędziowskiego, który miał w r. 43 osądzić i wydać wyrok na zabójców Cezara. S. był jedynym w tym gronie, który miał odwagę pochwalić stanowisko Brutusa; pociągnęło to za sobą umieszczenie jego nazwiska na liście proskrypcyjnej Oktawiana.

Silii Siliusze, rzymski ród plebejski. 1. Titus Silius, oficer Cezara w czasie wojny galickiej;

wysłany jako poseł do Wenetów, został wzięty do niewoli. 2. Publius S., propretor w Bitynii,

dobry znajomy Cycerona. 3. Aulus S; przyjaciel Cycerona i Attyka. 4. Publius S. Nerva, konsul w r. 20 p.n.e., walczył zwycięsko z osiadłymi w Alpach plemionami Noryków i Pannonów. Był namiestnikiem Hiszpanii. 5. Caius S; konsul w r. 13 n.e., był dowódcą wojsk rzymskich w Germanii do r. 20, zdławił bunt żołnierzy, brał udział w wyprawach Germanika, walczył z plemieniem Chattów. W r. 21 stłumił powstanie Belgów w bitwie pod Augustodunum. Podejrzewany przez Tyberiusza (głównie z powodu bliskich kontaktów z Germanikiem) i oskarżony o posługiwanie się szantażem odebrał sobie życie w r. 24. 6. Caius S. syn poprzedniego, stracony na rozkaz Klaudiusza za kontakty z Mes-saliną. 7. Caius S. Italicus, poeta rzymski (26 n.e.--101), autor zachowanego w całości poematu Punica, zawierającego opis II wojny punickiej a stanowiącego mało poetycką przeróbkę z Liwiusza i Polibiusza.

siliqua (lać; dosł. strączek) 1. mała jednostka wagi, l!{ skrupułu (scrupulum) równa 0,189 g. 2. drobna moneta srebrna wagi 2,59 g. Kursowała w cesarstwie bizantyńskim od panowania Anastazjusza I (491 - 518) do czasów Herak-liusza I (610 - 641).

Siło zob. Pompaedius Silą.

Silurowie (łac. Silures) wojowniczy lud w pół-nocno-zachodniej Brytanii, znany z częstych powstań przeciw Rzymowi.

Silvanus 1. rzymski malarz z okresu cesarstwa, ozdobił grobowiec Postumiusa w Car-monie, w Hiszpanii. 2. zob. Sylwan.

Silvius wg podania syn Eneasza i Lawinii, brat przyrodni Askaniusza. Po śmierci Aska-niusza otrzymał władzę w Albie. Protoplasta królewskiego rodu albańskiego. Wg Liwiusza S. był synem Askaniusza.

sima łac. w architekturze greckiej rynna w kształcie wygiętej w górę listwy, która zbierała wodę spływającą z dachu i odprowadzała ją rzygaczami w kształcie lwich pysków. W budownictwie drewnianym s. wykonywana była z drzewa, potem z kamienia. W budowlach stylu jońskiego .r. zdobiono malowanym ornamentem z liści.

Sinimanus mit. latyńskie lub sabińskie bóstwo piorunów, miał świątynię w Rzymie, niedaleko Circus Marimus. Później czczony był jako bóstwo złodziei.

Simmias 1. 5'. z Aten, syn Eupalamosa, grecki rzeźbiarz działający w okresie wczesnoarchaicz-

nym. Twórca (nie zachowanego) posągu Dionizosa. 2. geograf grecki, który na zlecenie Ptolemeusza Euergetesa badał okolice Morza Czerwonego i pisał niezwykłe rzeczy o zamieszkujących nad nim ludach. Dzida jego zaginęły. 3. S. z Rodos, żyjący ok. r. 300 p.n.e., gramatyk i poeta grecki, autor zaginionego dzieła Glossai (w 3 księgach). Wśród jego Różnych wierszy (Pojemata didford) w 4 księgach były poematy epiczne, np. Apollon (zachowany fragment, 13 wierszy) Gorgó, Mtnes (Miesiące), wiersze budowane stychicznie, epigramy, "igraszki figuralne" (tzw. carmina figwata, tj. krótkie utwory poetyckie, w których wiersze tworzą zarys jakiegoś określonego przedmiotu). Zachowały się trzy takie poemaciki, z których ostatni Pelekys (Topór), zaczyna się od wiersza dłuższego, po którym następują coraz krótsze, a potem znowu wzrastają, .tak że układ ich tworzy zarys dwusiecznego topora. Wśród epigramów zachowały się napisy nagrobkowe, wotywne i in. (zob. epigram).

Simon z Eginy, grecki rzeźbiarz działający w drugiej ćwierci V w. p.n.e., wykonał dla Olimpu posąg konia z jeźdźcem, wotum Formisa z Majnalos, dowódcy wojsk Gelona i Hierona.

Simonides 1. S. z Keos, liryk grecki z VI w. p.n.e., autor pieśni chóralnych: epiników, hymnów, trenów, skolii (pieśni biesiadnych), dytyrambów, elegii oraz epigramów. Pisać zaczął ok. r. 510 p.n.e. Z jego pieśni chóralnych zachowało się 60 fragmentów, z utworów elegijnych 5. Nie zachowało się nic z epiników napisanych na cześć tyrana syrakuzańskiego Hierona (zwycięzcy Kartagińczyków spod Himery), zachowała się natomiast m.in. pochwała poległych pod Termopilami. S. celował we wzbudzaniu litości: zachował się jeden fragment z tzw. Lamentu Danai, jednego z trenów. "Łzy symonidejskie" i "lament kejski" stały się później przysłowiowe.' Do śmierci tyrana Hipparcha Simonides przebywał w Atenach. Następnie wyjechał na dwór jednego z władców tesalskich, Skopasa, dla którego napisał pieśń pt. Skolion. W pieśni tej daje wyraz swoim poglądom na niektóre zagadnienia etyczne i polityczne Od człowieka nie wymaga doskonałości, uważa, że wystarczy nie czynić nic złego dobrowolnie, Lo "z koniecznością nawet bogowie nie walczą". W sprawie arete (sprawności etycznej, dzielności, doskonałości, wartości) uważa, że nikt nie może jej otrzymać bez woli bogów, a także - nie

wystarcza do niej samo męstwo, potrzebny jest pot i trud. Z tego ostatniego twierdzenia można wnioskować, że był demokratą. Na los człowieka i trwałość jego dzieł zapatruje się pesymistycznie. Tyranowi Hteronowi nriał powiedzieć, że szczęście zdobędzie, gdy będzie "uważał ojczyznę za własny dom, obywateli za towarzyszy, przyjaciół za własne dzieci, dzieci za własną duszę", a zwycięzcy spod Platei Pauzaniaszowi: "pamiętaj, że jesteś człowiekiem". Podobnych wypowiedzi krążyło pod imieniem S. wiele. M. in. sławne było powiedzenie, że "poezja to mówiące malarstwo, a malarstwo- milcząca poezja".. Epigramaty S. w odróżnieniu od późniejszych są jeszcze fikcyjnymi albo prawdziwymi • napisami nagrobnymi. Należą do nich m.ilL: słynny napis na grobie Lconidasa i jego towarzyszy poległych pod Tennopilami i ••-rią- grobie Koryntian poległych pod Platejami. W zbiorze pod imieniem S. znajduje się kilkadziesiąt epigramów, trudno jednak dzisiaj stwierdzić, które z nich są autentyczne. 2. S. z. Keos (nie utożsamiać z poetą), historyk-logograf grecki z V w. p.n.e., autor dziel Genealogia] (w 3 księgach) i Heuremata (również w 3 księgach), z których zachowały się fragmenty. 3. S. Młodszy, geograf z epoki hellenistycznej, autor (nie

zachowanego) dzieła o Etiopii. '4. S: 'z Magnezji (pod Sipylos), wg Księgi Suda poeta grecki z III w. p.n.e., piewca czynów Aritiocha I Sotera (lata 281 - 261) i słynnej bitwy z Galatami, w której Antioch wprowadził w szeregi walczących słonie i pokonał jazdę nieprzyjaciół. 5. grecki malarz. Twórca obrazu Mnemozyne oraz portretu Agatharchosa. Czas życia nie znany (Pliniusz XXXV, 14).

Simonius Proculns lulianus (III w. n.e.) zarządca Tracji, legat w Arabii, konsul, zarządca Dacji, legat Caelesyrii, wreszcie ok. r. 254 prefekt Rzymu. Pochodzisz bardzo bogatej senatorskiej rodziny. • •

Simos 1. grecki malarz, pochodzenie i czas działania nieustalone; być może ten sam, co rzeźbiarz tego nazwiska. Dzieła jego nie zachowały Się. 2. syn Themistokratesa z Salaminy na Cyprze, rzeźbiarz grecki działający w drugiej poł. III w. p.n.e. Twórca posągu Hippomachosa w Rodos oraz brązowego posągu Dionizosa, daru wotywnego Kartinikosa i Anthesa z Thery. Dzieła jego nie zachowały się. 3. poeta grecki z III w. p.n.'e., kinaidolog, tj. autor (nie zachowanych) sprośnych piosenek, naśladowca Sota-desa (zob.).

Simplikios (łac. Simplicius) filozof z VI w. n.e., uczeń Ammoniosa Sakkasa (zob. Ammonws 7) i Damaskiosa, należał do ateńskiej szkoły neo-platońskiej Proklosa. Pisał komentarze do dzieł Arystotelesa, Platona i Epikteta, w których usiłował przedstawić zgodność Platona i Arystotelesa w istotnych punktach ich doktryny. Dzieła jego, z racji dużej ilości fragmentów cytowanych w komentarzach do Arystotelesa, ‚są cennym źródłem do poznania wczesnej filozofii greckiej.

simpulum łac. rzymskie naczynie kultowe po-

•chodzenia greckiego: metalowy (najczęściej brązowy) czerpak, warząchew o małej, głębokiej czarce i długiej albo krótkiej pionowej rączce zagiętej, zakończonej zazwyczaj, głową łabędzia albo kaczki. Podczas składania ofiar czerpano nim wino z amfory lub krateru do czary kultowej simpuYwm. S. występuje na rzymskich monetach i płaskorzeźbach okresu republiki i cesarstwa jako atrybut kapłanów (pontifices, augures). Kilka brązowych s. odkopanych w Edfu znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie, w Dziale Sztuki Starożytnej.

Simylos 1. poeta grecki z I w. p.n.e., autor elegii w rodzaju elegii Kallimacha; m.in. przerobił mit rzymski o Tarpei, wprowadzając do niego element erotyczny i tłumacząc czyn Tarpei miłością do wodza Celtów (zob. Kallimach, Tarpeia, elegia). Fragmenty tej elegii cytuje Plutarch w żywocie Romulusa (r. 21 n.e.). 2. S. komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii nowej. Utwory jego zaginęły.

Sinae (gr. Sinaj) kraj graniczący na północ i częściowo na zachód z krajem Serika, na wschód • z oceanem, na południe i zachód z Indiami. Obejmował część południową dzisiejszych Chin i część Indii.

sine ira et studio łac. bez niechęci i bez sympatii, czyli bezstronnie; pod tym hasłem zaczyna Tacyt pisać swoje dzieło historyczne (Annales I, l).

Singara miasto w Mezopotamii, na południo-

-wschód od Nisibis, zdobyte przez Trajana ok. r. 115. Za cesarza Gordiana (r. 238) kolonia rzymska, za Juliana Apostaty zajęte przez Persów.

Sinis (także Sinnis) mit. okrutny zbójnik żyjący na Istmie Korynckim. Schwytanych podróżnych mordował w ten sposób, że przywiązywał ich do nachylonych wierzchołków

sosen, tak że drzewa rozprężając się rozdzierały ciała. Został w ten sam sposób zabity przez Tezeusza. Zwano go także Pityokamptes - zginający sosny.

Sinko Tadeusz (1877 -1966) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, jeden z najwybitniejszych filologów polskich, autor monumentalnej Literatury greckiej w 6 częściach (wyd. w latach 1932 -1954) stanowiącej jedno z najwyższych osiągnięć naukowych polskiej filologii. Badaniami swymi objął S. przede wszystkim literaturę grecką, której - obok głównego dzieła - poświęcił wiele monografii i artykułów (m.in. dotycz. Homera, Plutarcha, Lukiana, Grzegorza z Nazjanzu) ale także literaturę łacińską (m.iq. studia o Apulejuszu, rozprawy o Horacym, Wergiliuszu, Petroniuszu, Plaucie) i bizantyńską. Jednocześnie prowadził studia nad pisarzami polsko-łacińskimi i rolą antyku w kulturze polskiej stając się inicjatorem badań na szeroką skalę na tym odcinku. Wynikiem tych studiów są liczne prace poświęcone pisarzom polsko-ła-cińskim (m.in. Grzegorzowi z Sanoka, Szymo-nowiczowi, Sarbiewskiemu, Janowi Potockiemu) i badaniom wpływu literatury antycznej na piśmiennictwo polskie (Norwid, Fredro, Krasiński, Konopnicka), a przede wszystkim trzy podstawowe monografie: Hellenizm Słowackiego (1909 i 1924), Antyk Wyspiańskiego (1916 i 1923) i Mickiewicz i Antyk (1957). Obok prac badawczych prowadził S. wieloletnią działalność pedagogiczną, której rezultatem jest powstanie krakowskiej szkoły filologicznej.

Sinnius Capito rzymski gramatyk z I w. p.n.e. Spośród jego dziel najważniejsze są listy, Epi-stulae (zachowane we fragmentach), w których pisał o wynikach swych prac naukowych. Wymienić należy także Libri spectaculorum oraz Libellus de syllabis, cytowane przez późniejszych autorów. Narodowy kierunek badań i obranie formy listu wskazują na wpływ Warrona.

Sinope zob. Synopa.

Sinuessa miasto w Lacjum przy granicy Kampanii nad Morzem Tyrreńskim, przy via Appia; u stóp wzgórza Massicum, słynnego z win. W r. 296 p.n.e. kolonia rzymska, w r. 217 spustoszone przez Hannibala. Podczas drugiego triumwiratu (r. 43), osiedlono tu rzymskich kolonów. W pobliżu S. były źródła lecznicze zwane Aquae Sinuessanae.

Siphnus zob. Sifnos.

Sipontum (łac. także Sipuntum, gr. Sipus) miasto w Apulii nad Adriatykiem, na południe od góry Garganus, założone podobno przez Diomedesa. Zdobyte w r. 330 p.n.e. przez Aleksandra, króla Ępiru, W r. 194 p.n.e. kolonia

rzymska. Opustoszałe w r. 184 wskutek niezdrowych wyziewów z lagun, ale wkrótce znowu zaludnione. Bardzo ruchliwy port. Zachowane ruiny.

Sipylos (gr. Slpylos) góra w Lidii, między dolnym biegiem rzeki Hermus a pólnocno--wschodnim wybrzeżem Zatoki Hermęjskiej (Her-meius sinus), przedłużenie gór Tmolos w kierunku północno-wschodnim. Bogata w metale. U stóp jej miał się znajdować grób Tantala i Niobe.

Sirenes zob. Syreny.

Siris (gr. Siris) 1. rzeka w Lukami wpadająca do Zatoki Tarrentyjskiej, znana ze zwycięstwa Pyrrusa nad Rzymianami w r. 280 p.n.e. 2. miasto leżące przy ujściu wyżej wspomnianej rzeki, założone przez Jończyków z Kolofonu w VII w. p.n.e. W r. 550 p.n.e. zniszczone przez Ligę miast: Sibaris, Metapont i Krotonę. Odbudowane bardziej na pomoc, stanowiło port dla Heraklei.

Sirmio (dziś Sirmione) miasto i półwysep na południowym wybrzeżu lacus Benacus (dziś Lago di Garda), gdzie miał willę Katullus.

Sirmium dziś Mitrovica; ważne miasto w Pan-nonia Inferior nad rzeką Savus, założone przez Taurysków. Za czasów rzymskich zostało stolicą Pannonii i stało się główną bazą operacji wojennych przeciw Dakom i innym ludom sąsiednim. Miasto rodzinne cesarza Probusa.

Siscia (inaczej Segesta, Segestica) ważne ufortyfikowane miasto w Pannonia Superior nad rzeką Savus; przechodziła tędy droga z Aemony do Sirmium. Zostało zdobyte przez Tyberiusza za panowania Augusta.

Sisenna (Lucius Cornelius S.) wybitny historyk, wykształcony filozoficznie mówca i poeta rzymski (r. 120 - 67), pretor wbanus z r. 78, stronnik optymatów, wielbiciel Sulli, legat Pompejusza na Krecie (gdzie zmarł w r. 67). S. zajmuje miejsce w literaturze rzymskiej przede wszystkim jako historyk, autor dzieła historycznego traktującego o wojnie między Mariuszem a Sullą i obejmującego okres mniej więcej 91 - 79. Było to dzieło obszerne, co najmniej w 12-tu księgach, z których do naszych czasów zachowały się fragmenty dotyczące niemal wyłącznie 4 pierwszych ksiąg. W technice dziejopisarskiej S. wzorował się na aleksandryjskim historyku Klej-tarchu, była to więc hostoriografia perypatety-zująca, obliczona na wywołanie silnych wrażeń u czytelnika. Ponadto ważne miejsce w historii literatury zajmuje S. jako autor łacińskiego

przekładu Mtlesiakd (tj. Opowiadań milezyj-skich) Arystydesa z Mitetu. Z przekładu tego posiadamy jedynie fragmenty. Przypisywane S. komentarze do Plauta (znane również z fragmentów) tyły najprawdopodobniej dziełem innego S. Cyceron wspomina S. jako bardzo wykształconego człowieka, historyka, który przewyższył swoich poprzedników, oraz nadmienia o przyjaźni S. z Attyldem.

sistrom (łac., gr. s f f stron) jeden z najstarszych perkusyjnych instrumentów muzycznych, pochodzenia egipskiego, rozpowszechniony w Grecji od niw. p.n.e., używany podczas ceremonii religijnych w kulcie Izydy; był to rodzaj metalowej grzechotki utworzonej przez cienkie, co najmniej trzy (brązowe, srebrne lub złote) ruchome pręty zagięte u góry i ujęte w owalną ramę zakończoną krótkim, prostym uchwytem kościanym albo' drewnianym.

Sbyfos zob. Sysyf.

sit terra tibi leTts łac. niech ci ziemia lekką będzie. Traweśtacja tekstu Tibullusa (II, 5, 52):

Terraaue securae sit super ossa levis ziemia niechaj prochom wolnym od trosk - lekką będzie.

Sttake (gr. Sitdke, także Sittóke) miasto w Babilonii, w pobliżu rzeki Tygrys.

sitesb gr. (sftisis) żywienie na koszt państwa urzędników ateńskich i ich pomocników w Pry-tanejonic, gdzie otrzymywali posiłki również cudzoziemscy posłowie, heroldowie, wybitni działacze polityczni i zasłużeni obywatele ateńscy których potomkowie nieraz dziedziczyli prawo do s. Korzystający z tego prawa Atećczycy byli otaczani wielkim szacunkiem. Posiłki przysługujące z tytułu s. wydawano też w thesir.othesion, sali zgromadzeń tesmotetów, i w tolosie.

Sithonia zob. Silenia.

sitofylakes gr. (sitoffiakes, od silos zboże i fylaks stróż) urzędnicy w Atenach, których zadaniem było kontrolowanie handlu zbożem, mąką i chlebem i zwalczanie spekulantów; z wybranych piętnastu 10 urzędowało w Atenach a 5 w Pireusie.

Sitonia (gr. SithSnId) półwysep stanowiący przedłużenie Chalkidikc (zob.) w kierunku po-łudniowo-wschodnim, leżący pomiędzy ł^llene i Akte.

Sitonowie (łac. Sitcnes) lud n-icszkający w Skandynawii, w okolicy miasta Situny (zburzonego w r. 1008), należący do Swelów.

Sittics (fubliiis S.) z Nucerii, przyjaciel Sulli. Przed spiskiem Katyliny wyjechał do Hiszpanii,

po powrocie do Rzymii został oskarżony o udział w spisku. Musiał wskutek tego uciekać do Afryki, gdzie jako najemny żołnierz służył miejscowym władcom. W r. 46 stanął po stronie Cezara w walce z Jubą, królem Numidii. Pokonał, po klęsce pod Thapsus, resztki stronników Pom-pejusza. Cezar powierzył mu zarząd znacznej części Numidii. Po śmierci Cezara został zamordowany w Numidii.

Sizenna zob. Sisenna.

Skala Tarpejska zob. Tarpejska Skala.

Skamander (gr. Skanumdros) dziś Menderes, rzeka •w Azji Mn., w północno-zachodniej Mizji, we wschodniej części równiny trojańskiej; wypływająca z góry Idą i wpadająca do Helles-pontu. Nazywała się też Ksanthos z powodu żółtego koloru wód. Wg Homera miała dwa źródła: ciepłe i •zimne. 2. rzeczka na Sycylii, wpadająca do morza koło Segesty.

Skamaudros Zob. Skamander.

Skarfe (gr. Skdrfe, także Skdrfeja) miasto w Grecji środkowej w Lokrydzie, niedaleko brzegu Zatoki Malijskiej, między Termopilami i miastem Thrinion.

Skamus zob. Scaurus.

skażeń (gr. skazSn, łac. scazon) wiersz tzw. "kulawy". Zob. jambiczny trymetr kulawy, trocheiczne wiersze 5.

skene zob. scena.

Y

skenografia (gr.) określenie greckiego malarstwa perspektywicznego. Zapoczątkował je w poł. V w. p.n.e. Agatarchos z Sarnos i dzięki inicjatywie Ajschylosa wprowadził do pierwszych dekoracji teatralnych. Stąd s. pierwotnie oznaczała wyłącznie malarstwo sceniczne. Korzystając z doświadczeń Agatarchosa Anaksagoras i Demokryt wypracowali

matematyczne podstawy perspektywy malarskiej. W IV w. p.n.e. s. oznaczała już malarstwo perspektywiczne.

skenoteka (gr. skeuofheke) budynek do przechowywania sprzętu okrętowego.

skiagrafia (gr.) 1. światłocień wprowadzony po raz pierwszy do malarstwa greckiego w drugiej poł. V w. p.n.e. przez Apollodorosa z Aten. 2. kierunek malarstwa greckiego, rodzaj antycznego impresjonizmu, rozwijający się szczególnie intensywnie w IV w. n.e., posługujący się techniką barwnych plam zestawianych obok siebie bez tonów przejściowych, czytelnych wyłącznie z pewnego oddalenia. Tematyką malowideł skia-graficznych były zazwyczaj pejzaże i sceny zbiorowe. Wielkim przeciwnikiem s. był Platon,

który potępiał jej relatywizm. Mimo to zyskała dużą popularność ze względu na szybkość wykonania.

Skiathos (gr. Sktathos) wysepka na Morzu Egejskim, na pomoc od Eubei, skolonizowana przez Pelazgów z Tracji i Chalcydyjczyków z Eubei, należała do Związku Morskiego Aten. W r. 200 p.n.e. została spustoszona przez Filipa V Macedońskiego. Podczas wojen Rzymu z Mitrydatesem stanowiła schronienie korsarzy. Antoniusz podarował ją Ateńczykom. Na S. znajdowało się miasto o tej samej nazwie. Wysepka słynęła z win i ryb.

Skillus miasto na Peloponezie w Elidzie, na południe od Olimpii i rzeki Alfejos. W r. 400 p.n.e. zajęli je Spartanie. Miał tu posiadłość Ksenofont.

Skimina Stanisław (1886-1962) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, wybitny pedagog, autor podręcznika jeż. łac. Elementu Latina (wydania od 1935 do 1961 r.), współautor podręcznika Schola Latina. Prowadził metodyczne badania nad rytmiką prozy greckiej (De loamas Chrysostomi rhytmo oratoria, 1927). Zarys historii badań nad rytmem prozy greckiej przedstawił w obszernej pracy Stat actuel des etudes sur te rythme de la prose grecąue (1930, 1937). Interesował się literaturą rzymską, zwłaszcza twórczością Wergiliusza i Horacego, w szczególności zaś ich recepcją w literaturze polskiej, a także twórczością poetów polsko-łacińskich (wydanie Car mina Dantyszka, 1950 oraz drugiej części Poetyki Sarbiewskiego, 1958).

Skione (gr. Skione) miasto w Macedonii, na Pallene, zachodnim cyplu półwyspu Chalkidyke. Należało do Związku Morskiego Aten. W r. 421 p.n.e. zbuntowało się za namową Brazydasa, ale zostało pokonane przez Kleona.

Skirades petraj zob. Skironides.

Skiritis (gr. Skiritis) górzysta kraina we wschodniej Karii, na granicy Likii, w dolinie górnego biegu rzeki Harpasos.

Skiroforion (gr. Skiroforion) ostatni miesiąc roku ateńskiego, przypadający na letnie miesiące: czerwiec - lipiec. Nazwa nie jest jasna, łączono ją albo z miejscowością Skiron nad strumieniem Skiros przy świętej drodze do Eleuzis (na pómoco-zachód od Aten), albo ze skiros wapno, gips, gdyż najstarszy kult Ateny Skiras miał miejsce na Salaminie, która

również od skał kredowych nosiła miano Skiras; łączono także nazwę ze skiron parasol, który chronił

przed upałami podczas uroczystej procesji związanej ze świętem ku czci Ateny Skiras, obchodzonym w 12 dniu tego miesiąca, tzw. Skiroforia. Na ten miesiąc przypadały także święta Arreforia. dnia 28 święta ku czci Heraklesa - Herakleja, połączone z zawodami sportowymi.

Skiron mit. 1. zbój attycki grasujący na granicy Attyki i Megary, napadał na podróżnych i zrzucał ich ze skały do morza, na pożarcie żółwiom. Został zabity przez Tezeusza. 2. heros,. mąż Chariklo, wnuczki Posejdona. 3. syn króla Megary, Pelasa, mąż Pandiony. 4. nazwa wiatru północno-zachodniego.

Skirona skaty zob. Skironides.

Skironides (gr. Skirades potraf, łac. Scironiar Sasa, dosł. skały Skirona) skalne tereny we wschodniej części górskiego pasma Geroneja na Istmie; według legendy powstały z kości rozbójnika Skirona, którego zabił Tezeusz. Z jednej z tych skał miała się rzucić do morza Ino z synem Melikertesem, chcąc ujść przed swoim mężem Athamasem. Między skałami prowadziła trudna do przebycia droga, zw. drogą Skirona (Skironia), zwana też "złym przejściem" (dziś Kakisskala), którą dopiero za czasów Hadriana poszerzono tak, że mogły minąć się dwa wozy. Była to jedyna droga prowadząca z Aten do Megary.

Skirowie (łac. Sciri, gr. Skiroj) szczep zamieszkały nad dolną Wisłą (północno-wschodnie wybrzeże Bałtyku), później nad Dunajem. Ok. r. 200 p.n.e. razem z Bastamami występują nad Morzem Czarnym koło Olbii. Z Odoakrem brali udział w wyprawie na Italię.

skolion (gr. skólion, l.mn. skolia) greckie pieśni biesiadne. Charakterystyczną formą dla s. jest czterowiersz złożony z dwóch wierszy falecejskich, dymetru chorijambicznego i wiersza asklepiadejskiego niniejszego (zob.). Treść sko-liów była różnorodna, mogła ją stanowić np. pochwala życia, wezwanie do bogów, wesołe aforyzmy, żarty itp. Najsławniejszymi twórcami s. byli: Alkajos, Safona, Anakreont, Praksilla.

Skolos (gr. Skolos) 1. miejscowość w Beocji położona nad rzeką Asopos, na stoku góry Kitajron. Początkowo należała do Platejów, w V w. p.n.e. do Teb. Miejsce kultu Demeter megalómazos ("wielkochlebnej"; w ofierze składano bogini duże bochenki świeżo upieczonego chleba jęczmiennego). Wg mitu, w S. Penteusz został rozdarty przez menady. Obecnie miejsce położenia S. wyznacza się problematycznie na

terenie wsi Darimari, przy klasztorze św. Meletiosa. 2. małe miasto macedońskie w pobliżu

•Olintu.

Skop Jerzy Karol (ok. 1670 -1754), syn chłopa

•w dobrach ks. Józefa Aleksandra Jabłonowskie:go, ur. w Podhorcach, wykształcony w Anglii. Zbiór jego łacińskich wierszy PoShorecensw (Lwów 1754) zawiera panegiryki, epigramaty, opisy

•państw i miast europejskich. Napisał też tragedię szkolną (do której osnowę zaczerpnął u Lukia-,na) pt. Tragoedia. inter Caesarem et Pompeium, deopatr.am et Ptolomeum.

Skopas słynny rzeźbiarz grecki z pierwszej 'połowy IV w. p.n.e. Tworzy^ w stylu patetycznym, celując w oddawaniu gwałtownych lub głęboko tragicznych uczuć i przeżyć przedstawianych postaci. Efekty swoje osiągał przez bardzo głębokie osadzenie silnie podcienionych oczu, ..rozchylenie ust, patetyczne gesty, silne przechylenie głowy. Dziełem jego były rzeźby przyczółkowe świątyni Ateny Alea w Tegei oraz wscho-tdnia część fryzu zdobiącego Mauzoleum w Halikarnasie. Przypisuje mu się autorstwo oryginałów "Szalejącej Menady" i "Meteagra", zachowanych w kopiach rzymskich - dwóch oryginalnych głów z Tegei.

Skopelianus z Klazomenaj, retor grecki, polityk, adwokat i sofista działający w Smyrnie na przełomie I i II w. n.e., przedstawiciel tzw. drugiej sofistyki, reprezentant stylu azjańskiego, .autor (nie zachowanego) poematu Gigantia.

skorupkowe sądy zob. ostracyzm.

Skórski Jan (Skorski) 1691 - 1752); jezuita lwowski, autor panegiryków i poematu łacińskiego w 12 pieśniach Lechus, carmen heroicum... .(Lwów 1745), w którym łączą się motywy romansu awanturniczego, mitologii greckiej i rzymskiej z dziejami Polski do panowania Augusta III.

skrócenie 1. s. jambiczne zob. jambiczne skro.cenie. 1. s. metryczne (gr. systole ściągnięcie) skrócenie ze względów metrycznych długiej samogłoski lub dwugtoski, np. wyraz herffos zamiast prawidłowo --'^' może być mierzony-^\^'.

Skupoj (gr. Skupoj, łac. Scupi) miasto w Mezji (Moesia Superior) nad rzeką Aksos.

skyfos (gr. skyfos) .mała czara, naczynie zbliżone kształtem do naszej filiżanki, z uchwytami ustawionymi poziomo.

Skylakion (gr. Skyldkion, tac. Scylocium) dziś .Squillace; miasto na wschodnim wybrzeżu Brut-tium, wg podania założone przez Ateńczyków.

Początkowo należało do Krotony, później Dio-nizjos Starszy (V w. p.n.e.) ofiarował je Lo-krom, wreszcie zostało zdobyte przez Rzymian.

Skylaks 1. S. z Kwyondy w Karii, historyk grecki należący do grona wcześniejszych logo-grafów (V w. p.n.e.). Na zlecenie Dariusza miał opłynąć Arabię i opisać ją (wraz z Indiami). Zachowane pod imieniem S. z Karyandy dzieło historyczne Periplus tes thaidsses tes ojkumenes Europes kaj Asids kuj Libyes (Opłynięcie morza dookoła Europy, Azji i Libii) pochodzi z czasów późniejszych, prawdopodobnie z IV w. p.n.e. (stąd autor jego nazywany bywa pseudo-Sky-laks). 2. grecki rytownik gemm. działający przypuszczalnie w początkach" cesarstwa rzymskiego. Zachowane trzy sygnowane kamee i jedna gemma.

Skylla zob. Scylla.

Skyllis z Krety, rzeźbiarz grecki działający przypuszczalnie z pocz. VI w. p.n.e., wraz z bratem Dipojnosem przypuszczalnie synowie i uczniowie Dedala. Posągi, które wykonywali, miały być przeważnie z drzewa złoconego, z detalami w metalu i kości słoniowej, a niektóre z marmuru paryjskiego.

Skymnos 1. S. z Chios, podróżnik i geograf z pocz. II w. n.e., autor obszernego dzieła geograficznego Periefesis (Opis świata), które obejmowało prawdopodobnie trzy części, poświęcone Europie, Azji i Libii. Z dzieła tego posiadamy jedynie cytaty. 2. pod imieniem S.

(Pseudo-5.) zachowały się fragmenty (przeszło 900 wierszy) dzieła w trymetrach jambicznych, zawierające opis Europy i Azji; dzieło to, dedykowane królowi Bitynii Nikomedesowi (prawdopodobnie koniec II w. i początek I w.), jest kompilacją z pism Efora, Timajosa, Eratostenesa i in. 3. toreuta, uczeń Kritiasza.

Skyros (gr. Skyros) wyspa na Morzu Egejskim, na wschód od Eubei, należąca do północnych Sporad. Należała do ateńskiego Związku Morskiego. Na podstawie pokoju Antalkidasa z r. 387 p.n.e. została przyznana Ateńczykom, w latach 342 -196 była zajęta przez Macedonię. Na południowym jej brzegu znajdowała się stolica o tej samej nazwie. S. znana była z hodowli kóz i z kopalni marmurów żyłkowanych. W r. 469 p.n.e. miał stąd Kimon przywieźć do Aten szczątki zmarłego tu Tezeusza. Tu też miał ukrywać się Achilles wśród córek króla Liko-medesa.

skytale (gr. skytdle, łac. scytale, także scytala)

l. mała cylindryczna laska, kij, patka; długi wąski pasek skórzany nawinięty dokoła laski i następnie zapisany wzdłuż niej, służył w Sparcie jako środek tajnej korespondencji państwowej, mógł go odczytać tylko ten, kto posiadał identyczną (co do grubości) laskę. 2. ostrze, płytka metalowa. 3. pałeczka hebanowa do rozcierania i masowania ciała. 4. bliżej nieznany instrument chirurgiczny.

skytalismos (gr. skytalismós, od skytdle kij, laska) bicte kijami; w Argos kara wymierzana ludziom, którzy wywoływali bunty, stąd także - bunt uśmierzony (którego uczestnicy ponosili karę bicia kijami).

Skytinos z Teos, komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii nowej. Utwory jego nie zachowały się.

Słowacki Euzebiusz (1772-1814) profesor wymowy i poezji w Liceum Krzemienieckim, od r. 1811 na Uniwersytecie Wileńskim. Jako autor rozpraw z dziedziny teorii poezji oraz jako tra-gediopisarz byt wyznawcą poetyki klasycystycz-nej. Przekładał Cycerona, Tacyta, Horacego, Owidiusza.

Smereka Jan (1895 -1943) filolog klasyczny, habilitowany na Uniwersytecie we Lwowie w r. 1936 na podstawie pracy Studia Ewipidea. Zajmował się zagadnieniami retoryki i badaniem stylu pisarzy greckich i rzymskich (Eurypides, tragedie Seneki, Eneida Wergiliusza, poezje Ka-tullusa i Horacego) oraz poezją polsko-łacińską (m.in. twórczością Pawia z Krosna, Jana z Wi-ślicy).

Smikros attycki malarz waz czerwonofigu-rowych działający ok. r. 500 p.n.e., naśladujący Eufroniosa.

Smilis syn Euklejdesa z Eginy, rzeźbiarz grecki działający w VI w. p.n.e. Wykonał (nie zachowane) posągi kultowe dla świątyni Hery na Samos i w Argos oraz Hery dla świątyni Hery w Olimpii.

Smółka Franciszek (1882-1943) filolog klasyczny, uczeń B. Kruezkiewicza i St. Witkow-skiego, habilitowany na Uniwersytecie we Lwowie w r. 1925. Zajmował się kulturą Egiptu epoki Ptolemeuszów i papirologią, m.in. w pracach: Szkolnictwo greckie w starożytnym

Egipcie (Lwów 1921); Zarys polityki handlowej Ptolemeuszów (Lwów 1924); Papirologią (współautor Jerzy Manteuffel; Lwów 1933). Był redaktorem "Eos" w latach 1935 -1938.

Smyrna miasto w Azji Mn. u ujścia rzeki

Meles do Zatoki Hermajskiej, kolonia eolska miasta Kyme. Około r. 688 p.n.e. zajęte przez Jończyków z Kolofonu, w r. 575 p.n.e. zburzone przez Alyattesa ni, króla Lidii. Po śmierci Aleksandra W. odbudowane bardziej na polud-nio-zachód (S. Nova) przez Antygonosa. Rozkwit S. przypada na okres panowania królów pergamońskich (zob. Pergamon). W czasie wojny z Antiochem in S. dostała się pod panowanie Rzymu. Podczas wojen Rzymu z Mitrydatesem IV Eupatorem dochowała Rzymowi wierności. W latach 178 - 180 uległa zniszczeniu wskutek trzęsienia ziemi, odbudował ją Marek Aureliusz. W okresie późnego cesarstwa stanowiła ważny ośrodek handlu i rzemiosła. W S. znajdowała się słynna świątynia Kybeli. Zachował się akwedukt, mury teatru i stadionu. S. była jednym z siedmiu miast podających się za miejsce urodzin Homera.

soccus łac. łacińska nazwa greckich pantofli, rodzaju lekkiego, nie wiązanego obuwia, używanego także w Rzymie. Ponieważ s. używali aktorzy w przedstawieniach komedii, stały się one charakterystycznym elementem komedii, podobnie jak koturny - tragedii.

sociale helium zob. Marsicum helium.

socii łac. sprzymierzeńcy; trzecia kategoria (obok obywateli municypiów i obywateli na prawie latyńskim, ius Latu) mieszkańców Italii po jej podboju przez Rzymian, na początku III w. p.n.e. i po utworzeniu Związku Italskiego. Byli to mieszkańcy miast sprzymierzonych (civi-tates foederatae), przeważnie nielatyńskich. Mieli obowiązek dostarczania kontygentów wojskowych. Suwerenność państwowa s. była ograniczona. Nie wolno im było zawierać przymierzy i uprawiać samodzielnej polityki zagranicznej, ani prowadzić wojen na własną rękę. Armią sprzymierzeńców, tzw. posiłkami (awdlia), dowodziło 12 oficerów, praefecti sociorum, mianowanych przez konsula.

Sofajnetos 1. autor dzieła opisującego wyprawę Cyrusa, Kyru andbasis; prawdopodobnie należy go utożsamić z 2. S., który przyprowadził Cyrusowi Młodszemu tysiąc ciężkozbrojnych i którego wspomina Ksenofont w swojej Ana-basis.

SofUos 1. najstarszy znany z nazwiska i jeden z najznakomitszych malarzy waz czarnofigurowych, działający w Atenach w początku VI w. p.n.e. Na wazach jego widoczny jest jeszcze wpływ naczyń korynckich. Amfora S. znajduje

się w Muzeum Narodowym w Warszawie.

2. (raczej: Sofilloś) ojciec tragika Sofoklesa.

3. S. z Sikionu albo 2 Teb, przedstawiciel średniej komedii attyckiej; tytuły jego (nie zachowanych) komedii znane są tylko z Atenajosa i z Księgi Suda. 4. ojciec mówcy Antyfonta. 5. grecki twórca mozaik, znany z sygnatury na mozaice z Aleksandrii, datowanej na podstawie kształtu liter na okres hellenistyczny.

sofiści (gr., l.p. sofistw, dosł. mędrzec, uczony, od sofós mądry) wędrowni nauczyciele i wychowawcy, przygotowujący młodzież do życia publicznego. Wydatną rolę zaczęli odgrywać w V w. p.n.e. S. uczyli wszystkiego, co było zasadniczo potrzebne do należytego spełniania obowiązków zarówno w życiu prywatnym, jak i publicznym, politycznym. Za nauczanie pobierali zapłatę, co było dotychczas w Grecji niespotykane. Działali głównie w Atenach. Jako nauczyciele przyczynili się do spopularyzowania wiedzy. Dzięki wielostronnym zainteresowaniom naukowym, głównie zaś związanym z wymową, doszli do dużych osiągnięć zwłaszcza w dziedzinie retoryki i językoznawstwa. Oni pierwsi zwrócili się ku badaniom humanistycznym. Nie mając zaufania do wiedzy rozumowej, głosili sensualizm (poznawanie prawdy za pomocą zmysłów), relatywizm (względność prawdy, dla każdego innej) i konwencjonalizm (prawdy ogólnie obowiązujące, zasady moralne, prawa są wynikiem umowy). S. stosowali metodę dialektyczną, poddając krytyce prawdy i pojęcia dotąd niewzruszone. Najznakomitszymi wśród 5. byli: Protagoras z Abdery (prawdopodobnie 481 -411 p.n.e.), twórca teorii relatywistycznej w filozofii, pierwszy gramatyk i filolog;

Gorgiasz z Leontinoj na Sycylii (483-375), twórca artystycznej prozy greckiej, mistrz metody dialektycznej, położył ogromne zasługi w dziedzinie teorii wymowy i stylistyki; Prodikos z Keos (druga połowa V w. p.n.e.), twórca synonimiki; Hipiasz z Elidy (druga poł. V w. p.n.e.), autor wielu pism z różnych dziedzin wiedzy. Wg Protagorasa jedynym źródłem poznania i jedynym kryterium rzeczywistości jest doświadczenie zmysłowe. Jest ono jednak różne u różnych ludzi i w różnych okolicznościach, wobec tego dwa sądy sprzeczne mogą być zarazem prawdziwe, rzeczywistość jest względna. "Miarą wszystkich rzeczy jest człowiek - mówił Protagoras - istniejących, że istnieją, nie istniejących, że nie istnieją". Nie

istnieje prawda obiektywna. Kryterium prawdziwości sądów jest ich użyteczność praktyczna. W życiu więc praktycznym należy kierować się tym, co przynosi korzyść, umiejętnie zarządzać domem i państwem, osiągnąć jak największą sprawność w działaniu i przemawi- iu. Poglądami swymi s. wywołali przewrót umysłowy. Stosunek Greków do s. był początkowo pozytywny, z czasem postawiono im zarzut podkopywania wiary, tradycji i moralności. Wyraz "sofista", pierwotnie równoznaczny z sofós (mądry, uczony), nabrał znaczenia pejoratywnego:

pseudouczony. Zdecydowaną walkę relatywizmowi i nihilizmowi s. wypowiedział Sokrates.

Sofokles 1. (496-406 p.n.e.) poeta grecki, tragik, drugi (w porządku chronologicznym) z wielkiej trójcy tragików greckich (zob. Ajschy-los, Eurypides). S. urodził się w Kolonos pod Atenami, jako syn płatnerza Sofilosa (Sofillosa). W r. 480 podczas uroczystości dziękczynnych z okazji zwycięstwa Aten nad Persami pod Sa-laminą. miał jako chłopiec szesnastoletni przewodzić chórowi młodzieży (tj. był przodownikiem chóru). Działalność S. przypada na okres rozkwitu Aten, na czasy Kimona i Peryklesa. Poeta brał czynny udział w życiu państwowym: był dwukrotnie strategiem, członkiem komisji, której zadaniem było przeprowadzenie 'zmian w konstytucji ateńskiej, był wreszcie kapłanem jednego z herosówlekarzy. Wcześnie zdobył popularność i uznanie jako poeta tragiczny; pierwsze zwycięstwo odniósł w r. 468, mając jako jednego ze współzawodników Ajschy-losa. Ogółem odniósł 18 (wg niektórych źródeł 20) zwycięstw, napisał ok. 120 tragedii i dramatów satyrowych. Znamy ok. 70 tytułów tragedii i 18 dramatów satyrowych. Z liczby tej zachowało się jednak tylko 7 tragedii: An-tygona (wystawiona w r. 443), Król Edyp (r. 429), Elektro, Ajas, Trachinki, Filoktet (f. 409), Edyp w Kolonie (wystawiona w r. 401 po śmierci poety, przez jego wnuka, S. Młodszego). Ponadto w papirusach z Oksyrynchos odnaleziono spory fragment dramatu satyrowego Ichneutaj (Tropiciele). S. dawał staranną ekspozycję tragedii w prologu, który u niego jest już uzasadniony psychologicznie; dialog jest urozmaicony przez

zręczne łączenie długich mów (rezeis) z wymianą krótkich zdań (stichomythia). S. pierwszy miał zerwać z przestrzeganą przez, Ajschylosa zasadą obejmowania w tetralogii (trzy tragedie i dramat satyrowy) jednego tematu

(zob. Oresteja Ajschylosa); zaczął tworzyć tetra-logie, w których każda tragedia stanowiła zamkniętą w sobie całość. Tragedia S. oddalała się od monumentalności tragedii Ajschylosa, nie osiągnęła jednak jeszcze realizmu, jaki reprezentuje dopiero tragedia Eurypidesa. S. ma także wielkie zasługi w zakresie techniki wystawiania dramatu: przede wszystkim wprowadził trzeciego aktora, dzięki czemu ograniczona została rola chóru, a rozszerzył się dialog i rozbudowana została akcja tragedii; podniósł liczbę chórzystów z dwunastu do piętnastu; miał także - według świadectwa Arystotelesa - wprowadzić dekoracje sceniczne. Chodziło tu prawdopodobnie o zastosowanie tzw. pinakes (zob. scena). Styl, język i metryka S. odznaczają się klasycznym umiarem, poeta unikał wszelkiej skrajności. Twórczość S. kontynuował syn jego (z żony Nikostraty), lofon, oraz 2. S. Młodszy, wnuk poety, syn Agatona (syna Sofoklesa) i hetery Theoris. 3. wódz floty ateńskiej w r. 425 p.n.e., który przyczynił się do osiągnięcia zwycięstwa partii demokratycznej na Korkyrze. 4. grecki rzeźbiarz działający ok. r. 300 p.n.e., znany z sygnatur na trzech bazach posągów z Olimpu.

Sofon z Akarnanii, pisarz grecki z III w. p.n.e., autor (nie zachowanej) książki kucharskiej. S. przeniósł swoją sztukę z Sycylii do Jonii, gdzie wprowadził nową kuchnię (m.in. zastosował korzenie).

Sofonibe (błędne: Sofontsbe) córka wodza kartagińskiego Hazdrubala, syna Gisgona, zaręczona z Masynissą, władcą Numidii wschodniej; za cenę przymierza z Kartaginą poślubiła Syfaksa, władcę Numidii zachodniej. Zawiedziony Masynissą stanął po stronie Rzymu. Kiedy Syfaks został pokonany (w okolicach Cyrty) i dostał się do niewoli rzymskiej, Masynissą postanowił pojąć S. za żonę. Jednakże Scypion, zwycięzca Syfaksa, obawiając się wpływów S. wrogo usposobionej do Rzymu, zażądał jej wydania jako branki wojennej. By ją uchronić przed -niewolą, Masynissą sam podał S. truciznę.

Sofonisbe zob. Sofonibe.

Sofron 1. S. z Syrakuz, syn Agatoklesa, pisarz grecki z V w. p.n.e., autor mimów, z których zachowało się przeszło 170 drobnych fragmentów oraz 10 tytułów. Wg scholiastów druga idylla Teokryta (Farmakeulria) opiera się na mimie S. pt. Taj gynajkes haj tan theón fanti

ekselan (Kobiety, które czarami ściągają boginię Artemidę), a idylla XV (Adoniazusaj) jest przeróbką mimu S. pt. Taj thamenaj ta Isthmia (Kobiety przypatrujące się igrzyskom istmij-skim). S. pisał prozą rytmiczną, w czym naśladował poetę (do poetów zaliczył go m.in. Arystoteles) jego syn Ksenarch, żyjący w czasach tyrana Dionizjosa. 2. S. z Sunion, grecki rzeźbiarz działający w I w. n.e., znany z inskrypcji na marmurowej bazie posągu Kladosa z Maratonu, znalezionej na Akropolis ateńskiej.

Sofroniskos grecki kamieniarz działający w V w. p.n.e., syn Sokratesa rzeźbiarza.

sofroniści (gr. sofronistĄj) opiekunowie nadzorujący młodzież w gimnazjonie ateńskim. Corocznie wybierano dziesięciu s. Otrzymywali oni od państwa wynagrodzenie w wysokości jednej drachmy dziennie.

Sofroniusz 1. historyk z IV w. n.e., żyjący prawdopodobnie w Bethleem, pisał w języku greckim o zburzeniu aleksandryjskiego Serapejonu, o Bethleem, tłumaczył na grekę pisma Hieronima, jednego z Ojców kościoła. Pisma jego zaginęły. 2. S. z Damaszku (Damasceński)^ pisarz chrześcijański z VII w., od r. 634 patriarcha Jerozolimy, autor (zachowanych) 23 ód treści dogmatycznej pisanych w anakreonteach, jakkolwiek tworzono już pieśni kościelne w nowych formach rytmicznych. Zachowały się także kazania S.

Sofrozyne gr. bogini grecka, personifikacja rozsądku i rozwagi.

Sogdiana (gr. Sogdiam) kraina w Azji Środkowej na pomoc od Baktriany, między rzekami Oksos i laksartes, słynna z gęstych lasów. Ważniejsze miasta: Marakanda, Cyropolis i Aleksandria. Zdobyta przez Cyrusa, a następnie przez Aleksandra W., przeciw któremu pod wodzą Spitamenesa wybuchły dwukrotnie krwawo stłumione powstania. Po śmierci Aleksandra W. zarządzali S. Seleukidzi, władcy Baktriany i Par-towie. Dziś okolica prawie pustynna.

Sogdianos brat Kserksesa II, którego zamordował, aby objąć władzę w Persji (r. 424 p.n.e.).

Sogenes (III w. p.n.e.) mało znany przedstawiciel greckiej komedii nowej. Utwory jego nie zachowały się.

Soidas z Naupaktos, rzeźbiarz grecki działający w V w. p.n.e. Wspólnie z Menajchmosem wykonał ze złota i kości słoniowej (nie zachowany) posąg polującej Artemidy Lafria w Ka-lidonie.

Sokles garncarz attycki działający ok. r. 540 -- 500 p.n.e. Znany z sygnatur na czarach czamo-figurowych (i jednym talerzu czerwonofigurowym), zaliczanych do grupy "czar malych mistrzów".

Sokrates 1. S. z Teb, rzeźbiarz 'grecki działający w I poł. V w. p.n.e. Wspólnie z Aristomedesem wykonał na zlecenie poety Pindara (nie zachowany) posąg kultowy (z marmuru pentelickicgo) Matki Bogów dla kręgu kultowego-w Tebach. 2. S. z Aten, rzeźbiarz grecki działający w latach 470-60 p.n.e. Wykonał relief trzech Charyt na Akropolis ateńskiej (przez '"tradycję antyczną przypisywany Sokratesowi filozofowi). 3. (ok. 470/69 - 399) syn Sofroniskosa rzeźbiarza i Fajnarety położnej; spędził życie w Atenach wykonując najpierw zawód ojca a potem, jak się sam żartobliwie wyrażał, zawód matki: prowadził dysputy, które miały pomagać obywatelom w rodzeniu prawdziwych myśli i sądów. Powołany do służby w wojsku brał udział w bitwach pod Delion (424), Amfipolis (422) i Potidają, odznaczając się dzielnością i zimną krwią; jako prytan uczestniczył w procesie dowódców floty po bitwie koło wysp Arginuz (406), przeciwstawiając się z odwagą bezprawnym żądaniom tłumów. Zresztą działalność jego zamyka się w pracy nauczycielskiej, którą pojmował jako wewnętrzną misję i obowiązek wobec państwa. Wzorem sofistów - nie biorąc wszakże

zapłaty - nauczał wszędzie, gdzie gromadzili się chętni słuchacze: na ulicach, na rynku, w palestrze, kierując uwagę rozmówców -na tematy gnozeologiczne i etyczne, i stosując niezmiennie metodę polegającą na zbijaniu w dyspucie fałszywych poglądów. Poglądy: S. nie stworzył zamkniętego systemu filozoficznego. Dociekania swe ograniczył do dziedziny najściślej .związanej z człowiekiem, do etyki mówiącej, co jest istotnym dobrem człowieka, i logiki ukazującej drogi zdobycia tego dobra. W tym sensie też jest twórcą etyki pojętej jako dyscyplina filozoficzna. Najwyższym dobrem dla człowieka jest cnota (aretS); wyraża ona najogólniej pewną doskonałość i odnosić ją można tak do czynności intelektualnych, jak i fizycznych. Cnotę posiada zarówno rzemieślnik, kiedy tworzy doskonałe przedmioty, żołnierz odznaczający się odwagą, jak i sędzia ferujący sprawiedliwe wyroki. Ta doskonałość polega w istocie na jakiejś umiejętności, np. umiejętności budowania domu lub pojęciu tego, co sprawiedliwe. Każda cnota jest mądrością, a ta zasadza się na wiedzy, stąd każda prawdziwa cnota utożsamia się z wiedzą, lecz wiedzą specjalną, obcą rutynie i mechanicznym przyzwyczajeniom, wiedzą pojęciową zdobytą na drodze indukcji i definicji. Prawdziwa cnota jest jedna; osiągając ją zdobywamy dobro, a z nim pożytek i szczęście. Cnoty można się nauczyć, i S. stosował dwie metody jej zdobywania: pierwsza (tzw. elenk-tyczna) polega na obalaniu fałszywej wiedzy przeciwnika przez sprowadzenie jego rozumowania do absurdu, oraz druga (tzw. majeutyczna) polega na doprowadzeniu dyskutanta do prawdziwej wiedzy poprzez ukazanie mu istoty rzeczy (definicja) na drodze indukcji i analogii. Działalność nauczycielska jednała mu entuzjastów (wśród młodzieży), lecz także i zażartych wrogów zwłaszcza wśród "ośmieszonych autorytetów", widzących w nim niebezpiecznego i groźnego dla państwa wolnomyśliciela. W r, 399 trzej oskarżyciele: fabrykant Anytos, mówca Lykon i poeta Melitos wnieśli przed sąd skargę na S; iż winien jest bezbożności i demoralizacji młodzieży, i uzyskali wyrok skazujący. S. poddał się prawu i wypił w więzieniu cykutę, chociaż przyjaciele usiłowali nakłonić go do ucieczki. Przebieg rozprawy i ostatnie chwile S. przedstawił Platon w niezrównanej formie literackiej w dialogach Obrona Sokratesa i Fedon. S. nie pozostawił żadnych pism i poglądy jego znamy jedynie z relacji jego uczniów i różnorodnych, sprzecznych niekiedy między sobą, źródeł ówczesnych. Fakt ten nasuwa pytanie, co właściwie wiemy o S. naprawdę. Arystofanes bowiem przedstawił go w Chmurach jako bezbożnego sofistę, Ksenofont w swych Pamiętnikach jako godnego naśladowania mędrca, Platon ponadto w swych Dialogach jako twórcę teorii idei. Na S. jako mistrza powoływały się wszystkie prawie szkoły filozoficzne starożytnej Grecji i z biegiem czasu legenda uczyniła zeń doskonały wzór mędrca filozofa wszystkich czasów, a u progu nowożytności nawet wzór świętego (Erazm:

Sancte Socrate ora-pro nobis), choć nie brak i głosów przeciwnych, których skrajnym wyrazem jest ten, który poddaje w wątpliwość fakt istnienia S. w ogóle. W tej sytuacji charakterystyka postaci S. zależy od wyboru i oceny źródeł oraz ich subiektywnej interpretacji. Obrazów S. nakreślono wiele i wiele ich zapewne stworzyć

można jeszcze. Co do ustalenia poglądów przyjmuje się za punkt wyjścia bezstronne świadectwo Arystotelesa, wg którego dwie rzeczy można przypisać słusznie S.: stosowanie indukcji i definiowanie pojęć (por. Metaphysica 1078 b). 4. S. z Rodos, historyk grecki z I w. p.n.e., autor historii wojny domowej Cezara z Pompejuszem zatytułowanej Perl tu emfylfu polemu (w 3 księgach lub więcej), z której zachowały się jedynie fragmenty.

Soi mit. sabińskie bóstwo słońca, którego kult wg tradycji został przeniesiony do Rzymu za Titusa Tatiusa. Kultem S. w. Rzymie zajmował się ród Aureliuszów. W II w. n.e. utożsamiano z S. Baala, którego kult wprowadził Heliogabal. Aurelian wprowadził kult boga Soi imictus (Słońce niezwyciężone), pod którego imieniem czczono perskiego Mitrę.

solarium (łac., gr. heliastwion) w zasadzie wszelkie miejsce wystawione na działanie promieni słonecznych. W szczególności: 1) tarasy na płaskim dachu domu lub portyku rzymskiego, gdzie zależnie od pory dnia i roku zażywano ciepła i świeżego powietrza. Tarasy bywały zdobione kwiatami i basenami z wodą. Wiele z nich było krytych dachem. Znane z malowideł pompejańskich; 2) pomieszczenie w łaźniach rzymskich, gdzie osuszano się po kąpieli na słońcu; 3) zegar słoneczny.

solea zob. sandały, obuwie.

solidus (łac., dosł. mocny, trwały) rzymska moneta złota wagi ^72 funta, wprowadzona za Konstantyna W.

Solinus C. lulius pisarz rzymski z III lub IV w. n.e., autor (zachowanego) dzieła Collectanea rerum memorabilium (niby "Zbiór rzeczy godnych pamięci"), którego materiał pochodzi głównie z Historii naturalnej Pliniusza, choć nie brak wstawek własnych S., bezwartościowych. Zastosowany tu został porządek geograficzny (Rzym, Italia, wyspy, Grecja itd.), główną uwagę poświęca autor wszelkim momentom paradoksograficznym. Dzieło doczekało się w VI w. przeróbki, zatytułowanej Polyhistor.

Soloj (gr. SóloJ, łac. Soli, Solce) sławne i bogate miasto w Cylicji, między rzekami Lamos i Pyramos, kolonia Argiwczyków i Lidyjczyków z Rodos. Tigranes, król Armenii w latach 95-- 60 p.n.e., zniszczył S. i mieszkańców przesiedlił do Tigranocerty. Pompejusz miasto odbudował i osiedlił tam część pokonanych piratów. Od

tego czasu miasto to nazywano Pompewpolis. Z S. pochodzili m.in.: sławny filozof stoicki Chryzyp, komediopisarz Filemon oraz astronom i poeta Aratos.

Solon 1. prawodawca ateński i poeta, ur. pomiędzy r. 640 i 630 p.n.e. Pochodził z królewskiego rodu, był kupcem. Dał się poznać najpierw jako poeta, autor elegii politycznych, zwłaszcza elegii wzywającej Ateńczyków do walki o Salaminę. W r. 594 p.n.e. obrano go pierwszym archontem i powierzono przeprowadzenie reform ustawodawczych i politycznych, gdyż prawa Drakona z r. 621 p.n.e. były nie wystarczające. Pierwszą reformą Solona była tzw. sejsachteja (zob.) umorzenie długów chłopskich. Drugą ważną reformą S. była zmiana obowiązującego w Attyce egineckiego systemu miar i wag na eubejski. Dalszą reformą było wprowadzenie cenzusu majątkowego. Wolną ludność Aten podzielono na 4 klasy majątkowe. Do pierwszej należeli pentakosiomedimnoj, obywatele mający 500 medimnów zboża lub 500 metretów oliwy dochodu; do drugiej klasy-jeźdźcy hippeis, obywatele mający 300 miar dochodu;

do trzeciej - zeugilaj, właściciele pary zwierząt pociągowych, mający 200 miar dochodu; do czwartej - tetes, mający jeszcze mniejszy dochód lub wyrobnicy nie posiadający ziemi. S. ustanowił Radę (bule), składającą się z 400 członków (po 100 z każdej fyli); ograniczył w ten sposób władzę Areopagu, któremu pozostawało jedynie sądownictwo spraw gardłowych. Wprowadził sąd ludowy (helidja) dla spraw karnych i apelacji od wyroku urzędników w sprawach cywilnych. Dostęp do urzędów mieli wyłącznie obywatele trzech pierwszych klas. Ar-chontów wybierano z pierwszej klasy; w skład Areopagu wchodzili również obywatele pierwszej klasy. Teci (trzecia klasa ludności) mieli prawo brać udział w zgromadzeniu ludowym (ekkiesia) i sądzie ludowym (helidja). Reformy Solona, choć połowiczne, podważyły znaczenie arystokracji, dały ludowi pewne prawa polityczne, stając się pierwszym

etapem walki o demokratyzację Aten. S. przeprowadził również kodyfikację prawa. Ustalone przez niego normy prawa cywilnego i karnego pozostały w mocy do końca państwa ateńskiego i wywarły wielki wpływ na systemy prawne innych państw greckich. Po wypełnieniu powierzonego mu zadania S. złożył władzę i opuścił ojczyznę na 10 lat.

Umarł w r. 559 w Atenach, wg innych - na Cyprze. S. był nie tylko mężem stanu, lecz także człowiekiem głębokiej wiedzy. Był pierwszym poetą attyckim, autorem wielu elegii politycznych (zachowanych -we fragmentach), których formę doprowadził do doskonałości. Przez starożytnych zaliczony został do Siedmiu mędrców. 2. S. z Myriny, rzeźbiarz grecki działający w II w. p.n.e., znany z sygnatury na bazie posągu Aristomenesa, znalezionej na Delos. 3. rytownik gemm działający na początku cesarstwa rzymskiego, znany z szeregu sygnowanych gemm.

Solus (albo Soluntum) dziś Solunto; miasto i port na północnym wybrzeżu Sycylii, założone przez Fenicjan. Aż do końca I wojny punickiej znajdowało się w posiadaniu Kartagińczyków. Pod panowaniem Rzymian stało się municypium.

Somis rzeźbiarz grecki wymieniony przez Pau-zaniasza jako twórca posągu Proklesa z Andros, zwycięzcy w igrzyskach chłopców w Olimpii.

Sommerfeid 1. Jan S. starszy (Aesticampianus) urn. 1501; profesor Akademii Krakowskiej w latach 1487-1501, objaśniał Arystotelesa, wykładał w duchu humanizmu retorykę i poetykę. Autor podręcznika pisania listów Modus epistolandi (Wiedeń 1510, 1513, 1515) oraz komentarzy do listów Libaniosa (1504). 2. Jan S. młodszy (Aesticampianus') 1457-1520; wędrowny humanista rodem z Łużyc, uczeń Konrada Celtesa. Przez pewien czas (do r. 1499) wykładał prywatnie w Krakowie, po czym udał się do Włoch, później do Niemiec. Autor łacińskich epigramatów (Lipsk 1507).

Sondros garncarz grecki, działający ok. r. 530 p.n.e. Sygnatura znana z fragmentów nie zdobionych figuralnie.

Sopatros 1. S. z Pafos, poeta grecki żyjący w czasach Aleksandra W. i Ptolemeusza Fila-delfa. Pisał prawdopodobnie komedie i utwory satyryczne. Z dzieł jego pozostały jedynie fragmenty. 2. S. z Apamei w Syrii, filozof z IV w. n.e., uczeń Jamblicha, skazany na śmierć przez Konstantyna jako zwolennik pogaństwa. Autor zaginionego dziś dzieła O opatrzności i tych, którym się wbrew zasłudze dobrze lub źle powodzi. 3. S. z Apamei lub z Aleksandrii, retor z VI w. n.e., nauczyciel retoryki w Atenach, autor komentarzy (scholiów) do Hermogenesa i Wprowadzenia do Arystydesa (Prolegomena).

Sopianae (Sopianis) dziś Pecs na Węgrzech;

miasto w Pannoma inferior, na drodze pomiędzy

Mursą i Windoboną, zamieszkiwane przed podbojem Rzymu przez plemiona illiryjskie i celtyckie. Miejsce urodzenia cesarza Maksyminusa.

Sopianis zob. Sopianae.

Sopolis 1. grecki malarz działający w pierwszej poł. I w. p.n.e., według Pliniusza Starszego jeden z najsławniejszych portrecistów swego czasu. Cyceron podaje, że ok. r. 54 prowadził w Rzymie szkołę malarską. 2. sofista grecki z IV w. n.e., wykładał w Atenach; Eunapios wymienia go jako swojego nauczyciela (zob. Eunapios).

Sora (gr. Swa) 1. miasto Wolsków w La-cjum nad rzeką Liris, na północ od Arpinum, posiadające silne mury obronne, których szczątki zachowały się. Jako sprzymierzone z Samnitami, zostało przez Rzymian zdobyte w r. 345 p.n.e. i skolonizowane. Podczas buntu w r. 315 mieszkańcy S. wymordowali Rzymian. Miasto zostało skolonizowane powtórnie. 2. miasto w Paflagonii, położenie nie ustalone.

Sorakte (Soracte) góra w Etrurii na północ od Rzymu poświęcona Apollinowi; na szczycie S. znajdowała się świątynia Apollina, obchodzono tam uroczystości ku jego czci.

Soranus 1. (Soranos) z Efezu, grecki filozof (sceptyk) i lekarz ginekolog z I w. n.e. Kształcił się w Aleksandrii, praktykował w Rzymie w czasach Hadriana i Trajana, był przedstawicielem szkoły zwanej metodyczną (tj. szkoły założonej za Augusta przez Temisona z Laodikei). Metodycy opierali się na teorii atomistycznej, wprowadzonej do medycyny przez Asklepiadesa z Prusy (w Bitynii; zob. Asklepiades 6). Chorobę pojmowali jako skutek zbytniego ściśnienia lub rozluźnienia porów ciata. Dzieła S. zatytułowane: O duszy; O sprawach kobiecych; O organach płciowych; O oznakach złamań; O bandażach; O chorobach ostrych i przewlekłych; O trawieniu; O pulsie i inne-'znamy z fragmentów lub z przeróbek łacińskich. S. zajmował się także historią medycyny i napisał książkę O szkołach lekarskich. Z dzieła jego Etymologie nazw części dala ludzkiego korzystali leksykografowie. Pisma S. odznaczały się doskonalym stylem. Wiedzę jego przekazali: na Wschodzie Orybazjos w Encyklopedii lekarskiej, a Aetios i Paulus w podręcznikach medycznych; na Zachodzie Aurelianus Caelius (zob. Orybazjusz; Aurelia-nus 2, Aetios). 1. Quintus Yalerius S. zob. Yalerii 11.

sortes łac. 1. losy, drewniana lub z innych

materiałów i klocków sztabki, tabliczki z wyrytymi literalni lub wyrazami; służyły do przepowiadania przyszłości (zob. dr/mątw). Wróżenie za pomocą s. stosowały wyrocznie m.in. w Praeneste, w Caere, w Paleni i prawdopodobnie w świątyni Fortuny w Antium. Po zmieszaniu losów wyciągano jeden i na podstawie napisu udzielano zainteresowanemu odpowiedzi. W czasach Cyoerona ten rodzaj wróżenia znany był tylko w Praeneste. 2. S. YergUianae zob. Wergiliusz.

Sosias attycki garncarz działający ok. r. 500 p.n.e., znany z sygnatur na dwóch wazach stylu czerwonofigurowego.

Sosibios 1. S. z Lakonii, historyk grecki z III w. p.n.e., członek Muzeum w Aleksandrii, autor pism dotyczących Sparty; Perl ton en Lakedaj-moni thysi6n (O ofiarach w Lacedemonie), Perl Alkmdnos (O Alkmanie). Z prac tych korzystał Pauzaniasz (w trzeciej księdze Periegezy) oraz Plutarch (w Żywocie Likurga) i stąd głównie znamy ich treść. S. jest też autorem traktatu Chrónón anagrafe (System chronologii) i nieznanej nam z treści pracy Homojótetes (Podobieństwa). 2. grecki rzeźbiarz z Aten działający w I w. p.n.e. Wykonawca

wielkiej wazy marmurowej w stylu neoattyckim, przechowywanej obecnie w muzeum w Luwrze.

Sosifanes 1. mit. syn Menelaosa i Heleny. 1. S. z Syrakuz, poeta grecki, tragediopisarz, ur. w Atenach w r. 306/5 p.n.e. Miał wystawić 73 tragedie i odnieść siedem zwycięstw. Zachowały się jedynie fragmenty i tytuł jednej tragedii: Meleagros. 3. poseł Antiocha Epifanesa, który go wysłał do Rzymu, rozpocząwszy wojnę z Egiptem.

Sosigenes 1. archont w Atenach w r. 342 p.n.e. 2. wymieniony przez Dionizjusza z Halikarnasu mówca ateński, naśladowca Isokratesa. 3. S. z Egiptu, uczony aleksandryjski z I w. p.n.e., astronom i matematyk; przy pomocy S. przeprowadził Juliusz Cezar reformę kalendarzową w r. 45 p.n.e. 4. perypatetyk, nauczyciel Aleksandra z Afrodyzji (zob. Aleksander 16), komentator dzieł Arystotelesa.

Sosikrates 1. komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii nowej. Utworów jego nie znamy. 2. S. z Rodos z II w. p.n.e., autor (nie zachowanych) prac biograficznych o filozofach; korzystał z dzieł Sotiona (zob. Sotion). 3. S. z Fa-nagorii (nad Morzem Czarnym), poeta grecki epoki hellenistycznej, który nawiązując do tradycji Hezjoda napisał poetycki katalog zakochanych mężczyzn, zatytułowany Eójoj (zob. Hezjod). Zachowany fragment liczy 10 wierszy. 4. mówca grecki; epoka nieznana, zachowane drobne fragmenty.

SosDos z Lacedemonu, nauczyciel greki i sekretarz Hannibala, autor (nie zachowanej) historii wojen punickich, w których zajmuje stanowisko antyrzymskie.

Sosuneaes grecki rzeźbiarz działający .w okresie hellenistycznym, znany z inskrypcji na bazie (nie zachowanego) posągu wotywnego syna Da-mokratesa w Larissie.

Sosipatros (Sosipater) 1. poeta grecki, przedstawiciel komedii średniej i nowej; zachowane fragmenty 2. 5. z Soloj, rzeźbiarz grecki działający w okresie hellenistycznym, znany z inskrypcji na bazie (nie zachowanego) posągu, znalezionej na akropoli w Lindos.

Sositheos 1. S. z Aten, grecki rzeźbiarz znany z sygnatury na bazie (nie zachowanego) posągu z Eleusis, przedstawiającego Demetriosa z Faleronu. 2. grecki poeta tragiczny z IV/III w. p.n.e. (ok. 315 - ok. 260), pochodzący prawdopodobnie z Aleksandrii w Troadzie; przebywał w Atenach, następnie w Aleksandrii w Egipcie. Z tragedii jego zachowały się dość pokaźne fragmenty, ponadto posiadamy rekonstrukcję jego dramatu satyrowego.

Sosius 1. Caius S., kwestor w r. 66 p.n.e., w r. 49 pretor, w r. 39 mianowany przez Antoniusza namiestnikiem Cylicji i Syrii, w r. 32 konsul. W bitwie pod Akcjum (r. 31) dowodził lewym skrzydłem floty Antoniusza. 2. Sosii fratres, bracia Sosjusze, imię dwu braci prowadzących w Rzymie za czasów Horacego sprzedaż książek. Prawdopodobnie byli wyzwoleńcami Gajusza Sosjusza. 3. Sosia Galba, przyjaciółka Agryppiny, żona Siliusa. Po jego śmierci została zesłana na wygnanie za udział w przekupstwacn uprawianych przez męża. 4. Caius S. Senecio, zięć Sekstusa Juliusza Frontinusa, przyjaciel Pliniusza Młodszego, konsul w r. 107. Popierał Plutarcha, który mu w dowód wdzięczności dedykował kilka napisanych przez siebie bio-•grafii wielkich mężów. Cieszył się wielkimi względami cesarza Trajaaa.

Sosos 1. grecki twórca mozaik działający w okresie hellenistycznym, wymieniany przez Pliniusza (36, 184). 2. S. z Askalonu, filozof stoik, uczeń Panajtiosa, nauczyciel Cycerona;

akademik Antioch z Askalonu zatytułował swój

traktat imieniem S. 3. prawdopodobnie rytownik w kamieniu działający we wczesnym okresie cesarstwa, znany z niepełnej sygnatury na eem-mie z Muzeum Brytyjskiego, uznanej za kopię nie zachowanego pierwowzoru.

Sossis 1. grecki rytownik w kamieniu działający w III w. p.n.e., znany z sygnatury na wielkim chalcedonie z Aleksandrii, przedstawiają' cym Heraklesa zabijającego Centaura. 2. prawdopodobnie z Beocji, grecki rzeźbiarz działający ok. r. 200 p.n.e., znany z sygnatur na dwu bazach z kręgu Amfiaraosa w Oropos oraz z bazy znalezionej u stóp Helikonu.

Sostratos 1. S. z Chios, grecki rzeźbiarz działający w połowie lub drugiej połowie V w. p.n.e. Wykonał razem z Hypatodorosem (nie zachowany) wielki posąg Ateny w Aliferze, v. Arkadii.

2. S. z Aten, grecki rzeźbiarz, syn malarza i rzeźbiarza Eufranora, współczesny Lizypowi, znany z sygnatury na bazie (nie zachowanego) posągu znalezionej w teatrze Dionizosa w Atenach.

3. pirat, który zawładnął należącą do Ateńczyków wyspą Halonesos, skąd został wyparty przez Filipa Macedońskiego. 4. syn Deksifanesa z Knidos, wielki grecki architekt działający w II w. p.n.e., budowniczy słynnej latami morskiej na wyspie Faros. 5. S. z Nysy, uczony, nauczyciel Strabona, brat gramatyka Arysto-demosa, żył w I w. p.n.e.

Sotadas z Tespiaj, grecki rzeźbiarz działający w pierwszej połowie V w. p.n.e., znany z sygnatury na bazie posągu znalezionej w Delfach.

sotadej (gr. SStddejon, łac. versus Soladeus) wiersz o zasadniczym schemacie: --l^--'^'! -'--'A-A-^||-'--L'^-/'^'|-Lia;, czyli tetrametr joński a maiore brachykatalektyczny (tj. ze stłumionymi dwoma elementami słabymi ostatniego metrum); por. Sotades frg. 7 (Diehl); Heren pole fasin Dia ton terpikeraunon. Diereza po drugim metrum nie zawsze jest przestrzegana. S., mający swą nazwę od poety Sotadesa (ni w. p.n.e.), był często używany w epoce hellenistycznej. Sotades budował swe wiersze zwykle bardzo swobodnie, stosując rozwiązania długich, kontrakcję krótkich, anaklazę (w wyniku której ionicus a maiore -l-'^^' przechodził w metrum trocheiczne _^'-'^'), wreszcie używając form epitrytu (-^--, L L\^-, -i.- L-\^';

por. Sotades frg. 12, 9: ischyrds hypdrchei, nósu pejran eulabejtaj l- -^^-A_^ _ _\^i- \\ .i\^_^| |_ -'- (w drugim metrum epitryt, w trzecim metrum trocheiczne); Sotades frg. [17], 10: hygidj-

nein cuchu tois theois, efhóson echeis zeń:

^"^--1---[|^-^"^"^"^']-L- (w pierwszym metrum ionicus a minore powstały przez rozwiązanie pierwszej długiej i kontrakcję krótkich, w drugim molossus w wyniku kontrakcji krótkich, w trzecim rozwiązanie drugiej długiej). W s. Lukiana użytych w Tragodopodagrze epi-tryty nie występują. Do poezji rzymskiej zostają przejęte s. już w epoce archaicznej i budowane są z początku z taką swobodą, jaka występuje u Sotadesa. W tej formie używa ich Plautus (np. Amphitruo 168 - 172), Enniusz w poemacie Sota, Akcjusz w Didascalica, a potem Warro w Satyrach. Por. np. Ennius, Varia 25, Vah5en: ibant malaci viere Veneriam corollam -L\^J\JL'<J'-<^'|I^'s^^'-L'^'|-'-ó. Sotadeje epoki Cesarstwa, używane przez Marcjalisa

i Petroniusza, mają budowę znacznie bardziej regularną. Szczególnie ulubiona jest forma zawierająca w dwóch pierwszych metrach joniki a maiore, a na trzecim miejscu metrum trocheiczne, np. Marcjalis, 3, 29: has cum gemina compede dedicat catenas 1. _v-^'| '''^-/| l L'^>L\^\ L L.

Sotades 1. S. z Aten, komediopisarz, przedstawiciel komedii średniej. Z utworów jego zachowały się fragmenty, ponadto znamy dwa tytuły jego komedii. 2. S. z Maronei na Chersonezie Trackim, poeta grecki z III w. p.n.e., przedstawiciel (a może nawet wynalazca) poezji sprośnej (czyli tzw. kinajdologicznej). S. przebywał na dworze Seleukosa w Antiochii i Ptolemeusza w Aleksandrii. W cynicznych dowcipach poeta nie oszczędzał władców; wg Księgi Suda pisał śmiałe dowcipy o znanej faworycie Ptolemeusza II Filadelfa (283 - 246), Belestiche, o małżeństwie Ptolemeusza z siostrą Arsinoe, o Seleukosie; obrażony Ptolemeusz uwięził poetę, któremu jednakże miało się uciec z więzienia; ujął go ponownie admirał egipski, który zamknął go w ołowianej skrzyni i zatopił w morzu. Z utworów S. zachowało się 6 fragmentów. Ponieważ w wierszach S. znalazły się również sentencje moralne, jakiś nieznany autor zaczął pisać w wierszach sotadejskich (tj. właściwych dla poezji S., tzw. sotaded) nauki moralne;

Stobajos przekazał nam kilkadziesiąt takich wierszy, pochodzących z II w. p.n.e. Wiersze S. komentował jego syn, Apollonios, oraz krytyk Karystios z Pergamonu.

Sotakos grecki mineralog z III w. p.n.e., autor (nie zachowanego) dzieła Peri Uthon, traktującego o drogich kamieniach; na treść

dzieła składał się opis kamieni, ich pochodzenia, omówienie ich siły leczniczej i magicznej; S. miał przeprowadzać badania mineralogiczne podczas swych podróży po krajach Wschodu i Zachodu.

Sotas grecki rzeźbiarz działający w końcu I w. n.e., znany z sygnatury na bazie (nie zachowanego) posągu z Eleuzis.

Soterichos poeta grecki z końca II w. n.e., autor (nie zachowanego) epyllionu o miłości Abradatesa i Pantei (Ta kala Pdnthejan ten Babylónian Historia Pantei z Babilonu); temat zaczerpnął S. z Kyru pajdeja (Wychowanie Cyrusa) Ksenofonta. Napisał ponadto poemat (również nie zachowany) o zburzeniu Teb przez Aleksandra W., Python e Aleksandriakós (Python, czyli Opowieść o Aleksandrze).

Sotion l, filozof z Aleksandrii, z I w. n.e., nauczyciel Seneki. 2. S. z Aleksandrii, filozof grecki (perypatetyk) z II w. n.e., autor pierwszej historii filozofii, w której uwzględniono poszczególne szkoły filozoficzne wraz z mistrzami tych szkół i ich następcami (gr. dtddochcy, stąd tytuł dzieła Diadoche filosófon "Następstwo filozofów"). Dzieło S. skrócone zostało przez Dionizosa zw. Lembos ("Pochlebca"), poza tym znamy je z cytatów.

Sp. zob. Spuriits.

Spalatam (dziś Split) olbrzymi pałac Dioklecjana wybudowany w r. 303 n.e., położony w Dalmacji na wybrzeżu Adriatyku, na południe od Salony. Tu Dioklecjan, po wycofaniu się z życia politycznego spędził ostatnie lata. Pałac był zbudowany na planie obozu rzymskiego i

silnie obwarowany. Prowadziły doń cztery bramy znajdujące się u wylotów dwóch krzyżujących się ulic, obudowanych arkadami. W obrębia pałacu znajdowały się m. in. świątynia Jowisza i Eskulapa, termy, mauzoleum Dioklecjana. Budowle łączyły w sobie style dwu epok, rzymskiej i bizantyjskiej, co znalazło odbicie w architekturze i dekoracji wnętrz (mozaiki). W obrębie terenu zajmowanego przez pałac mieści się dziś część miasta Split (Spalato) w Jugosławii.'

Sparta (gr. Spdrte, Lakeddjmon, łac. Laceda-emort) stolica Lakoniki, główne miasto Peloponezu, położone na prawym brzegu Eurotasu, ok. 20 mil rzymskich od morza, na równinie otoczonej wzgórzami. Ze względu na obronność samego położenia S. aż do czasów rzymskich nie posiadała murów obronnych. W przeciwieństwie do większości miast greckich S. nie miała

właściwego Akropolis (zob.), nazwa ta nadana została jednemu z okolicznych wzgórz, na którym znajdowała się świątynia Ateny Chalkiojkos ("Ateny ze spiżowego domu"). S. posiadała teatr, agorę i drómos (plac wyścigowy). Wg mitologii założycielem S. był Lakedajmon, syn Zeusa i Tajgete, który nadał miastu nazwę od imienia swej żony. S., córki Eurotasa. Nazwa S. używana jest też dla określenia całego państwa. W ciągu VIII i Vn w. p.n.e. S; podbiwszy szereg krajów i miast na Peloponezie, utworzyła pierwszy w dziejach Grecji związek państw greckich (symmachid), tzw. Związek Peloponeski, wciągając do niego wszystkie niemal państewka peloponeskie. Znaczenie S. jako hegemona Związku było bardzo duże. Związek ten stanowił potęgę militarną, członkowie Związku mieli obowiązek dostarczania kontyngentu wojska w ilości 2/3 całej swej armii. Państwo spartańskie miało charakter wybitnie arystokratyczny. Ludność S. stanowili spartiaci - zdobywcy, warstwa rządząca; periojkowie-mieszkańcy Lakoniki, wolni, lecz bez praw politycznych; i heloci - pokonani mieszkańcy Lakoniki, niewolnicy państwowi. Organami władzy w Sparcie byli dwaj królowie, rada starszych-geruzja (gerusfd), zgromadzenie ludowe (apella) i kolegium urzędnicze składające się z pięciu członków (eforowie, eforoj) wybieranych corocznie na zgromadzeniu ludowym. Władza królów już w VI w. p.n.e. była ograniczona; sprawowali jedynie dowództwo w czasie wojny. Rada starszych, złożona z 28 (co najmniej sześćdziesięcioletnich) obywateli wybieranych dożywotnio przez zgromadzenie ludowe oraz z dwóch królów, była prawdopodobnie pierwotnie organem doradczym królów, później miała władzę sądowniczą w sprawach karnych, przygotowywała wnioski dla zgromadzenia ludowego. Zgromadzenie ludowe za pomocą głosowania przyjmowało lub odrzucało wnioski Rady. Głównym organem' władzy stali się eforowie. Twórcą tego ustroju spartańskiego był Likurg, działający w IX w. p.n.e. W V w. wzrastająca po wojnach perskich potęga Aten doprowadziła do rywalizacji o hegemonię pomiędzy S. i Atenami. Rywalizacja ta stała się przyczyną tzw. wojny peloponeskiej (431 - 404), zakończonej klęską Aten, lecz jednocześnie i osłabieniem S. Zdobytą hegemonię wydarły Sparcie w IV w. Teby. W III w. p.n.e. król Agis, a po nim Kleomenes usiłowali przeprowadzić reformy w celu wzmocnienia władzy królów

i usunięcia eforów. Kleomenes zamierzał przeprowadzić nowy podział ziemi, jednakże reformy jego upadły, gdy w walce z królem macedońskim Antygonosem poniósł klęskę pod Sellazją w r. 222. Po śmierci Kleomenesa (w Egipcie) Antygonos pozostawił S. niezależność,

jednakże pod rządami nieudolnych władców utraciła ona znaczenie. Od r. 211 pozostawała pod rządami tyranów (Machanidas 211 - 208, Nabis 207 - 192). W r. 192 Filopojmen przyłączył S. do Związku Achajskiego. W r. 189 próba odzyskania niezależności zakończona została klęską. W r. 146 S.'wraz z resztą Grecji dostała się pod panowanie rzymskie, zachowała jednak względną niezależność; ustawy Likurga przetrwały aż do V w. n.e.

Spartakos (lub Spartokos) imię królów Bosforu: 1. założyciel drugiej dynastii królów bos-forańskich (438-431). 2. następca Seleukosa, ojciec Satyrosa (427-407). 3. syn i następca Leukona (353 - 348). 4. syn i następca Eumelosa (304 - 284).

Spartakus (Spartacus) genialny przywódca powstania niewolników w latach 74-71 p.n.e. Trak z pochodzenia, służył jako najemnik w wojsku rzymskim, skąd uciekł. Schwytanego uczyniono niewolnikiem i przeznaczono na gladiatora. Podobno odznaczał się niezwykłą siłą fizyczną oraz wielkimi zdolnościami. Dzięki tym zaletom uzyskał wolność i został nauczycielem fechtunku w szkole gladiatorów w Kapui. W r. 74 stanął na czele spisku gladiatorów i został głównym przywódcą powstania niewolników. Dzięki wielkim umiejętnościom organizatorskim i zdolnościom strategicznym stworzył dobrze zorganizowaną i karną armię powstańców, na której czele zadał kilka klęsk wojskom rzymskim. Zginął w bitwie w Apulii w r. 71, pokonany przez Marka Krassusa.

Spartanie mieszkańcy starożytnej Sparty, zob. Sparta.

Spartiaci (gr. Spartidtej) zob. Sportu.

Spartokos zob. Spartakos.

spatha (łac., od gr. spdthe) zob. spatulum.

spatulum (łac., także spatha, spathula, gr. spdthe, spathomile) tzw. sonda, płaska, dosyć szeroka łopatka o kształcie zbliżonym do wydłużonego prostokąta, o lekko wciętych bokach, opatrzona długim, prostym i cienkim uchwytem zakończonym zgrubieniem, które stanowiło właściwą sondę. Zastosowanie s. nie jest dokładnie stwierdzone; prawdopodobnie stanowiło narzędzie medyczne (chirurgiczne) czy też farmaceutyczne i toaletowe, służące do mieszania i rozcierania lekarstw, nakładania kosmetyków na twarz itp.

specularia łac. szyby okienne w domach i cieplarniach, wykonane z lapis specularis (dosł. przezroczysty kamień, gr. to diafanes), tj. z miki, którą wydobywano na terenach Hiszpanii, Kap-padocji, Sycylii, Cypru, a także Afryki.

speculum (łac., gr. emptron, kdfoptron) lustro toaletowe znane już w Egipcie, następnie w Grecji, Etrurii i Rzymie, małe zwierciadło okrągłe (Egipt, Grecja) albo prostokątne (Etruria, Rzym), z uchwytem lub bez, nieraz z pokrywką. S. wykonywano z rozmaitych metali silnie polerowanych (cyna, brąz, srebro, złoto), a nawet ze szkła (I w. n.e.) i ozdabiano rytym albo odlewanym reliefem o treści najczęściej mitologicznej.

Sperchejos (gr. Sperchejós, łac. Spercheus) rzeka w południowej Tesalii, wypływająca z góry Tymfrestos i uchodząca do Zatoki Malijskiej.

Speusippos (395 - 334 p.n.e.), siostrzeniec Platona i jego następca w Akademii w latach 347 --339; z powodu słabego zdrowia odstąpił tę godność Ksenokratesowi w r. 339. Napisał wiele:

wspomnienia {hypomntmata), dialogi, np. o bogactwie, o sprawiedliwości, o duszy, o przyjaźni i in. Żaden z jego utworów nie zachował się.

Sphacteria zob. Sfakferia.

Sphaerus zob. Sfajros.

Sphinx zob. Sfinks.

spina łac. długi i szeroki mur biegnący po osi podłużnej areny cyrku rzymskiego, wokół niego obiegały rydwany zawodników. Wygląd s. w Cir-cus Maximus w Rzymie znany jest z przedstawień na mozaice z Barcelony oraz na płaskorzeźbie z kolekcji Mattei. Na podmurowaniu ,?. stały posągi, ołtarze bóstw, matę budowle o charakterze kultowym i dekoracyjnym, obeliski, fontanny i in. Z dwu stron znajdowały się małe budowle kolumnowe, na ich architrawach stało - na jednym 7 ruchomych przedmiotów w kształcie jaj, na drugim 7 ruchomych delfinów. W momencie kiedy wozy mijały kamienie graniczne (metae) stojące z obu węższych boków s., zdejmowano za każdym okrążeniem po jednym znaku: z jednej strony s. jajo, z drugiej delfina. Miało to charakter kontrolny (dla wygody widzów), znaki zaś stanowiły symbole Dioskurów i Neptuna, opiekuna koni. Ślady s. zachowały się w cyrku w Kartaginie.

Spina miasto italskie nad najbardziej na po-

łudnie wysuniętym ramieniem delty Padu. Z początku znajdowało się nad samym morzem, następnie jednak, wskutek dużych ilości naniesionego piasku, oddaliło się od brzegu. Było głównym portem handlowym dla północnego Adriatyku. Mieszkańcy jego posiadali skarbiec w Delfach. W epoce rzymskiej miasteczko bez znaczenia.

Spintharos z Koryntu, architekt grecki, twórca ostatniej (z lat 360 - 330 p.n.e.) świątyni Apol-lina w Delfach.

Spithamenes z Sogdiany, IV w. p.n.e., dowódca wojsk perskich, występował przeciwko Aleksandrowi W.

Spoletium (Spoletum) dziś Spoleto; miasto italskie w Umbrii, przy via Flaminia. Od r. 242 p.n.e. kolonia rzymska. W r. 217 bezskutecznie atakowane przez Hannibala. Ucierpiało podczas wojen domowych i najazdu Gotów. Z czasów starożytnych zachowało się kilka budowli.

Spoletum zob. Spoletium.

spondej (gr. spondejos, łac. spondeus) stopa wierszowa składająca się z dwóch zgłosek długich: --. S. występuje zastępczo (w wyniku ściągnięcia krótkich) zamiast daktyla (L^^i =

-l-) lub zamiast anapestu (\J\^il. == --L). S. mogą wystąpić również w jambach (\^'^-) i trochejach (1-^), lecz tylko w stopach dopuszczających długą tezę; s. zastępujący jamb:

--'-; zastępujący trochej: -'--.

spondiacus versus lub spondiazon heksametr daktyliczny, którego piąta stopa jest spondejem, np. Pelea nam tecum pariter soror dsperndtast'. L^^J\L-\L^^I\L\^^I\L-\L- (Katullus 64,301). Wiersz taki kończy się przeważnie wyrazem wielozgłoskowym, jak w przytoczonym przykładzie, dla uniknięcia końca wyrazu po stopie piątej. Heksametrów spondeicznych unikano tak-w poezji greckiej, jak i łacińskiej;

chętniej używali ich poeci aleksandryjscy i wzorujący się na nich Katullus.

Sporady (gr. Sporades) wyspy w północno-

-wschodniej części Morza Egejskiego, między Cykladami a wybrzeżem Azji Mn. i między Samos (od północy) a Rodos (od południa). Nazwę swą wywodzą od gr. spords - rozsiany. Północne S. zamieszkiwane były przez Jończyków, południowe przez Doryjczyków.

SPQR skrót łac. Senatus Populusque Romanus

- senat i naród rzymski. Występuje w dokumentach, w napisach itp. sprzymierzeńcy zob. socii.

Spudies attycki rzeźbiarz działający w IV w. p.n.e., znany z sygnatury na bazie (ni& zachowanego) posągu wotywnego z Epidauros.

Spurius (łac., dosł. bękart, syn nierządnicy i nieznanego ojca) męskie imię rzymskie {praenomen), oznaczane skrótem Sp.

Srebrny Stefan (1890-1962) profesor Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu, jeden z najwybitniejszych znawców tragedii, komedii, meliki i mimu greckiego. Liczne prace S. dotyczą głównie rekonstrukcji zaginionych dramatów Ajschylosa i Sofoklesa oraz fragmentów utworów Eupolisa i meliki eolskiej (Demy Eupo-lisa 1922; Studia scaenica 1960; Wort wid Gedanke bel Aischylos 1964). Pozostawił przekłady wszystkich tragedii Ajschylosa (1952), Króla Edypa Sofoklesa (1952) i ośmiu komedii Arysto-fanesa (Osy, Pokój, Ptaki i Tesnwforie 1955;

Achamiacy, Rycerze, Chmury i Bojomira (Lysi-strata 1962).

Stabie (Stabiae) miasto italskie w Kampanii, na południowym brzegu Zatoki Kumańskiej, między Serrentum a Pompei) Zniszczone w r. 89 p.n.e. przez wojska Sulli, w r. 79 spalone wskutek wybuchu Wezuwiusza. W epoce późnego Cesarstwa uczęszczane uzdrowisko. Zachowane ruiny.

Stacjusz (PubHus Papinius Sfatius) z Neapolu, poeta rzymski (urn. ok. r. 95 n.e.), twórca Thebais (Tebaidy), epopei w 12 księgach, osnutej na tle legendarnej wyprawy Polinejkesa (zob.) na Teby oraz autor zbiorku okolicznościowych wierszy Sihae (Drwa, w 5 księgach). Z poematu Achilleis (Achilleida) pozostało jedynie półtorej księgi. S. pisał również wdzięczne libretta do nieznanych nam dziś pantomim o tematyce tragicznej, jak Agaue.

Stadieus z Aten, grecki rzeźbiarz działający ok. r. 200 p.n.e., wymieniany przez Pauzaniasza jako nauczyciel Poliklesa.

stadion (gr. stadion, łac. stadium) 1. zob. miary długości. 2. budowla w kształcie podkowy, z amfiteatralnie wznoszącą się widownią, wyposażona w tor wyścigowy; miejsce odbywania się zawodów lekkoatletycznych. Poza najsławniejszym w starożytności s. w Olimpu (192,20 m długości), na którym mogło startować jednocześnie 20 zawodników, przeznaczonym na 45 000 widzów, znane są nam s. w Atenach, Delfach, (l 77,55 m długości), Epidauros (181,08 m długości) i w Efezie.

Stadios grecki malarz nieznanego pochodze

Stagejra

nią i nieokreślonego czasu działania, uczeń Nikostenesa (Pliniusz 35, 146).

Stagejra (gr. Stagejra, Stagejros, łac. Stagirus) miasto macedońskie we wsch. części półwyspu Chalkidike, założone w r. 655 p.n.e. S. była członkiem ateńskiego Związku Morskiego. Zdobyta przez Brazydasa w czasie wojny pelopo-neskiej, a w r. 348 zniszczona przez Filipa II, odbudowana została przez Aleksandra W. Miejsce urodzenia Arystotelesa.

Stagira (Stagirus) zob. Stagejra.

Staienus z I w. p.n.e., pochodzenia sabelskiego, urzędnik rzymski o złej sławie, przybrał sobie samowolnie nazwisko rodu Eliuszów: Caius Aelius Paetus. Piastował w r. 77 p.n.e. urząd kwestora. W r. 74, będąc sędzią w procesie Stacjusza Oppianikusa, przekupiony przez oskarżonego przywłaszczył sobie całą sumę, którą miał rozdzielić pomiędzy innych sędziów.

Starowolski Szymon (Starovolscius) zm. 1656;

wychowanek Akademii Krakowskiej; wychowawca młodych magnatów, zwiedził Europę zachodnią, był kaznodzieją Katedry Krakowskiej, historykiem, moralistą. Napisał ok. 70 dziel polskich i łacińskich. Z pisanych po łacinie należy wymienić: De rebus Sigismmdi I... libri IV (Kraków 1616); Scriptorum Polonicorum Hekatontas, seu centum illustrium Polomae scrip-torum elegia et vitae (Frankfurt 1625, 2 wyd. Wenecja 1627)-dziełko uważane za pierwszą "historię literatury polskiej"; De ciaris orato-ribus Sarmatiae (Florencja 1628); Monumenta Sarmatorum (Kraków 1655).

stasimon (gr. stasimon) w tragedii greckiej pieśń śpiewana przez chór, kiedy znajdował się już na orchestrze, w przeciwstawieniu do parodos, pieśni śpiewanej przy wchodzeniu na orchestrę, i eksodos śpiewanej przy wychodzeniu.

Stasinos grecki poeta epicki z VII w. p.n.e. Ponieważ pochodził z Cypru, starożytni przypisywali mu poemat cy kliczny (zob. cykliczni poeci} Kypria (Opowieści Cypryjskie). Opiewały one wesele Tetydy i Peleusa, sąd Parysa, porwanie Heleny i pierwsze 9lecie' wojny trojańskiej. Z dzieła tego zachowały się fragmenty oraz streszczenie dokonane przez Proklosa, gramatyka z II w. n.e. .

Statejra 1. żona Artakserksesa II Mnemona, otruta przez jego matkę. 2. córka Dariusza Ko-domana; po powrocie z Indii Aleksander W. pojął ją za żonę. Po śmierci Aleksandra została zamordowana z polecenia Roksany.

stater (gr. stater) grecka nazwa szekiela, jednostka wagi i moneta, 1/50 miny. S.-moneta był elektronowy, złoty i srebrny. Elektronowy i złoty s. wynosił 20 drachm, srebrny 4 (wyjątkowo srebrny s. Eginy był równy 2 drachmom). Bardzo rzadkie były s. podwójne-distatery.

stathmos (gr. stathmós dosł. odpoczynek, postój) grecka jednostka odległości wynosząca 5 parasangów.

Slatiiia Messalina zob. Messalina 1.

Statiiius FIaccus poeta z otoczenia Cycerona, autor epigramów (Anthologia Palatina Vn, 25 i 26).

Statius 1. zob. Stacjusz. 2. italski garncarz, znany jedynie z sygnatury na czarnym kantarosie, znalezionym w Basilicata. Czas życia nieznany.

stefane (gr. stefdne, dosł. wieniec) rodzaj metalowego diademu, kobieca ozdoba głowy używana przez arystokratki greckie i rzymskie. Pierwotnie ma formę opaski, w okresie klasycznym przybiera kształt półksiężyca. Końce, zakrzywione do tyłu, mogły być złączone lub związane wstążkami. S. robiono ze złota lub brązu techniką młotkowania, zdobiąc je przedstawieniami ludzi, zwierząt, ryb lub ptaków, mogły być również zdobione emalią i klejnotami.

Stefanos 1. Ateńczyk, syn Tukidydesa z Alo-peke, wódz z okresu początkowego wojny pelo-poneskiej. 2. syn Antifanesa, poeta attycki i jeden z twórców komedii nowej. Z twórczości jego zachowały się jedynie fragmenty. 3. grecki rzeźbiarz działający w Rzymie w drugiej połowie I w. p.n.e., uczeń Pasitelesa. Wykonywał kopie i przeróbki greckich posągów. W kopiach utrzymywał tradycje klasyczne, ale mieszał elementy stylowe różnych okresów. 4. S. zwany Byzamios, gramatyk z V/VI w. n.e., 'twórca leksykonu geograficznego zatytułowanego Ethnikd (w ćO księgach) i stanowiącego kompilację wielu innych prac. Zachował się skrót tego dzieła, dokonany przez gramatyka Hermolaosa. 5. retor z okresu bizantyńskiego, autor częściowo zachowanego komentarza do Retoryki Arystotelesa. 6. gramatyk grecki, komentator gramatyki Dionizjosa Traksa (Trax). Zachowały się wyciągi z komentarza.

stenografia (od gr. stenós wąski, ciasny i grafó piszę) starożytni Grecy system pisania skrótami nazywali tachygrafią (dosł. szybkie pisanie), a Rzymianie - notae (znaki). Nie mamy pewnych wiadomości, kiedy zaczęto stosować s,

w Grecji. Za wynalazcę s. rzymskiej uchodzi wyzwoleniec Cycerona Tiro (103 - 4 p.n.e.), skąd cały system nosi nazwę znaków tirońskich (notae Tironianae). Przed Tironem miał już stosować pewne skróty nieznany nam bliżej Enniusz (prawdopodobnie jakiś gramatyk). Po Tironie mieli udoskonalić system stenografowania Akwi-la, wyzwoleniec Agryppy i Wipsanius Filargyros, wyzwoleniec Mecenasa; po nich filozof Seneka uporządkował cały system. Zestawienie "znaków tirońskich" przetrwało do XIV w. Stenografowanie stosowano przy notowaniu wykładów, np. Arrian w ten sposób spisał wykłady Epik-teta; także uczeni (np. Pliniusz Starszy) mieli przy sobie stenografów, którzy szybko zapisywali ich uwagi i spostrzeżenia. Ponieważ źródła łacińskie nie mówią nic o s. greckiej, przyjmujemy, że była ona późniejsza i oparła swój system sylabowy na doświadczeniach Rzymian.

Stentor mit. herold w wojsku greckim pod Troją, słynny z tak donośnego głosu, że wołanie jego rozlegało się jak głosy 50 ludzi wołających razem. Stąd przysłowiowo: stentorowy głos.

Stenyklaros (gr. Stęnyklaros, Stenykleros, łac. Stenyclerus) miasto w północnej Messenii, znane do 3. wojny messeńskiej. Później - nazwa rozległej równiny w północnej Messenii.

stereobat (gr. stereobdtes, łac. stereobata) termin niezupełnie jasny, oznaczający w architekturze starożytnej podbudowę (zob. krepidoma) świątyni greckiej, lub wg definicji Witruwiusza - konstrukcje powyżej poziomu ziemi, odpowiadające prawdopodobnie podium w świątyni rzymskiej. Na nich spoczywały kolumny.

Sternbach Leon (1864-1940), jeden z najwybitniejszych polskich filologów klasycznych. Od r. 1891 profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, zmarł w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Główną domeną prac i badań S. była krytyka i egzegeza tekstu. Wydał on szereg tekstów z komentarzami (Anthologiae Planudeae Appendix Barberino Yaticana, Lipsk 1890; De gnonwiogio Yaticano inedito. Wiener Studien, 1887-1889, 1894; Fabularum Aesopi-carum sylloge, 1894 i in.). Interesował się literaturą bizantyńską i wydał w tym zakresie wiele rozpraw. Opracowane przez niego wydania poetów bizantyńskich są podstawą do badań bizan-tynistów (zwłaszcza edycje pism Grzegorza z Na-zjanzu i publikacje o nim). W zakresie literatury rzymskiej S. zajmował się twórczością Wergiliu-sza i Horacego.

Steropes mit. jeden z trzech cyklopów, synów Uranosa i Gai.

Stertinius 1. Lucius S., zarządzał Hiszpanią w latach 199 - 196 p.n.e., prowadził w Macedonii pertraktacje pokojowe z królem Filipem III. 2. przedstawiciel filozofii stoickiej w Rzymie w I w. p.n.e. 3. Quintus S., jeden z najbardziej znanych lekarzy w Rzymie w I w. n.e., nadworny lekarz kilku cesarzy tego okresu. 4. brat poprzedniego, lekarz cesarza Klaudiusza. 5. Lucius S. walczył z Germanami, w r. 14 pokonał Brukterów, w r. 15 Angriwariów. Brał udział w bitwie na równinie Idistaviso, gdzie w r. 16 Germanik pokonał Arminiusa. 6. Lucius S. Avitus, konsul w r. 92, przyjaciel 'Marcjalisa (który nazywa go sublimi pectore vateś), poeta. O dziełach jego nic nie wiemy.

Stesichoros z Himery na Sycylii, grecki poeta liryczny z VII - VI w. p.n.e. Dane o życiu i dziełach S. są niepewne, jakkolwiek istnieje wiele dowodów popularności tego poety, m. in. wzmianka u Horacego (Carmina IV, 9, 8). Poeta nazywał się podobno Tejsias, imię S. otrzymał od swego zajęcia - wystawiania chóru. Zachowały się fragmenty i tytuły utworów, np. Athta epi Pellaj (Igrzyska na pogrzebie Peliasa), litu persis (Zburzenie Ilionu), Oresteja, HeUna i in. Były to jakby powieści poetyckie (porównywano je nieraz do ballad), w starożytności cieszyły się wielką popularnością.

Stesimbrotos z Tazos, sofista działający w Atenach w V w. p.n.e. Zajmował się głównie objaśnianiem Homera, ale napisał też utwór o charakterze publicystycznym Perl Themistokleus kaj Thukidtdu kaj Perikleus (O Temistoklesie, Tuki-dydesie i Peryklesie; tytuł zresztą niepewny, podany tylko u Atenajosa). Cytaty z tego pisma zachowane są u Plutarcha.

Sthenelos grecki poeta z V w. p.n.e., tragediopisarz malej wartości, wspominany tylko przez Arystotelesa (Poetyka 23, 1) i Arystofanesa (Osy 103 i Scholia).

Sthennis z Olintu rzeźbiarz grecki, syn Herodorosa i ojciec rzeźbiarza Herodorosa, działający w pierwszej ćwierci III w. p.n.e. Wspólnie z Leocharesem wykonał na Akropolis ateńskiej grupę rodziny Pandąjtesa oraz Pasiklesa. Wykonywał posągi płaczących niewiast oraz oran-tów i ofiarników. Jego dziełem były brązowe posągi Demeter, Zeusa i Ateny, przeniesione do świątyni Zgody (Concordid) w Rzymie oraz

przeniesiony do Rzymu przez Sullę posąg herosa miasta Sinope.

Stiiicho (StUicó) Wandal z pochodzenia, ur. prawdopodobnie w r. 359,, magister militum, a właściwie faktyczny władca cesarstwa zachodniego po śmierci Teodozjusza. i Wyróżnił się za Teodozjusza, który ożenił go ze swą siostrzenicą Sereną. Przed śmiercią Teodoąjusz powierzył S. opiekę nad swym synem Honoriuszem. Energiczny dowódca i dyplomata troszczył się o wzmocnienie obronności cesarstwa przez przyjmowanie do wojska barbarzyńców i; zawieranie umów z ich wodzami. W ten sposób zabezpieczył północną granicę cesarstwa, zawierając pokój z Ala-rykiem, królem Wizygotów. Zaraz po śmierci Teodozjusza wybuchł zatarg o granice pomiędzy cesarstwem wschodnim i zachodnim. iS'. zmierzał do wyzyskania Wizygotów zarówno do walki z uzurpatorami, którzy zaczęli się pojawiać w tym czasie w wielu miejscach imperium rzymskiego, jak i do walki z cesarstwem wschodnim. W wyniku intryg przeciwników na dworze Honoriusza S. został pozbawiony władzy i stracony w r.408.

Stiio zob. Aelii l.

Stiipon z Megary (ok. 380-330 p.n.e.), filozof, przedstawiciel szkoły megarejskiej. Swoimi zręcznymi, sofistycznymi wywodami przyciągał słuchaczy; stał się popularny wśród szerokich mas, co spowodowało wygnanie go z Aten za bezbożność. Według Laertiosa Diogenesa był autorem dialogu Ptolemajos.

stiium vertere lać., dosł. obrócić rylec, mianowicie dla zatarcia napisanego tekstu. Zwrot przysłowiowy związany z używaniem tępego rylca (zob. stiius) do zacierania pisma na tabliczkach woskowych (zob. lobelia).

stiius łac. (gr. grafis, grafejon) 1. prosty, cienki rylec długości obsadki, służący do pisania na tabliczkach ołowianych, glinianych i drewnianych powleczonych woskiem; jeden koniec s., zaostrzony, służył do pisania (rycia), drugi, tępy, nieco rozszerzony i spłaszczony, do wygładzania i zacierania pisma. S. wykonywany był z metalu, nieraz z kości, również - z kości słoniowej. Zwrot stiium vertere ("obrócić rylec") oznaczał starcie pisma odwrotnym, płaskim końcem. Starożytne rylce do pisania znane są nam dzięki znaleziskom archeologicznym oraz z antycznego materiału ikonograficznego. 2. w rzymskiej terminologii wojennej - ostro zakończony pal, słup, ćwiek ukryty w ziemi, tzw. J. caecus,

dla wstrzymania natarcia konnicy nieprzyjacielskiej.

stipendiarii tac. żołnierze pobierający żołd (stipendium) w odróżnieniu od odbywających służbę wojskową bezpłatnie.

stipendium łac. żołd wojskowy w starożytnym Rzymie. Wysokość s. stale się zmieniała. Tak np. roczne s. legionisty w okresie republiki wynosiło 75 denarów, za Cezara 150, za Augusta 225, za Domicjana 300, za Kommodusa 375, za Septimiusa Sewera 500 i za Karakalli 750 denarów. Żołd pretorianów był wyższy (za Augusta 750 denarów rocznie). Wojska pomocnicze (auxilia) w okresie republiki nie otrzymywały s. wcale, za cesarstwa zaś trzykrotnie niższe niż legiony. S. oznaczało również ilość lat służby w wojsku.

stłengis (gr. stlengis) 1. złota lub z pozłacanej skóry przepaska na włosy zdobiąca głowy zwycięzców na igrzyskach, posłów udających się do wyroczni oraz kapłanów biorących udział w uroczystych ceremoniach religijnych, w misteriach ku czci Cerery i Prozerpiny; wotum składane w ofierze bogini Artemidzie. 2. skrobaczka (por. strigilis).

stłumienie zob. synkopa.

stoa gr. krużganek z kolumnadą wokół domu, gymnazjonu lub placu; wewnętrzną ścianę kolumnady ozdabiano malowidłami (zob. Stoa Pojkile).

Stoa Pojkile (gr. Stoa Pojkile, dosł. stoa barwna, tradycyjnie w jeż. poł. zw. Portykiem Pstrym). Wspaniały portyk na Agorze w Atenach, wybudowany przez Kimona ok. r. 450 p.n.e., ozdobiony malowidłami Polignota, Mi-kona i Panajnosa, przedstawiającymi wielkie czyny Ateńczyków od legendarnej walki z Amazonkami aż po historyczną bitwę pod Maratonem. Malowidła wykonane były techniką alfresco albo na tablicach drewnianych powleczonych białą gipsową zaprawą. Od ok. r. 310 p.n.e. S. P. stała się siedzibą szkoły filozoficznej Zenona, która stąd nazwana została stoicką.

Stobajos loannes ze Stoboj w Macedonii, żyjący w pierwszych dziesiątkach lat V w. n.e., autor dzieła w 4 księgach Eklogon, apofthegmd-t6n, hypothekon biblia tettara (Wypisy, wypowiedzi i nauki). Jest to wybór tekstów z ponad 500 autorów greckich (poetów, filozofów, mówców, historyków i in.), dokonany jakoby dla użytku syna autora - Septimiusza. Wybór dokonany został według zagadnień (np. fizyka,

teoria poznania, etyka itd.). S. nie zawsze korzysta z oryginalnych źródeł, często wykorzystuje ekscerpty dokonane już przed nim. Praca zachowana jest niekompletnie, brak wstępu i znacznej części księgi drugiej. Tytuły przekazane są u S. nie zawsze dokładnie, tekst jednak jest często bardziej poprawny niż w rękopisach średniowiecznych, a niekiedy dzieło jego jest jedynym źródłem poznania danego autora.

Stobeusz zob. Stobajos.

Stoboj (gr. Stóboj) miasto w Pajonii nad Eri-gonem, zburzone w IV w. przez Gotów.

Stoechades Insulae nazwa 5 wysp na Morzu Śródziemnym, leżących przy południowym wybrzeżu Galii, na wschód od Massilii.

stoicyzm system filozoficzny powstały podobnie jak epikureizm i sceptycyzm w epoce hellenistycznej, monistyczny i materialistyczny, przeciwstawiający się systemom Platona i Arystotelesa. Szkołę stoicką założył w Atenach ok. r. 300 p.n.e. Zenon z Kition (mieściła się ona w krużganku zwanym Stoa Pojkile i stąd wzięła nazwę), a rozwinął, ujął w system i ugruntował Chrysyp z Sołoi, scholarcha w latach 232 - 205. Rozróżniamy trzy etapy rozwoju Szkoły. Pierwszy obejmujący tzw. Starą Szkołę, do której należeli twórcy systemu: Zenon i Chrysyp, drugi określany jako Średnia Szkoła, którą reprezentowali działający na przełomie II i I w. na Rodos. Panajtios i Posejdonios, oraz trzeci tzw okres rzymski z okresu cesarstwa, którego przedstawicielami byli Seneka, Epiktet i Marek Aureliusz (Młodsza Szkoła). Właściwa doktryna stoików ukształtowała się już w pierwszym okresie. Dzieliła ona filozofię pojętą jako naukę mądrości i doskonałości (wet'Ś) na trzy części:

logikę, fizykę i etykę. Logika ma charakter propedeutyezny w stosunku do innych nauk (stoicy pierwsi użyli zresztą tego terminu na określenie nauki o znaku i o tym, co on oznacza). Do logiki zaliczano naukę o języku oraz naukę o prawdziwości zdań obejmującą rozważania epistemologiczne i logiczne w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Tej drugiej części dawano też nazwę Dialektyka, która powszechnie przyjęła się w średniowieczu dla oznaczania logiki w ogóle. Stoicy stworzyli (jest to głównie dziełem Chrysypa) drugi obok arystotelesow-skiego system logiki starożytnej, pełniejszy i ogólniejszy od pierwszego, dzieląc się

zasługami z przedstawicielami szkoły megarejskiej, Diodo-rem z Kronos i Pilonem z Megary, od których

zaczerpnęli najważniejsze pomysły. Logika ta w swoich założeniach odpowiada całkowicie ogólnej logice zdań w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Podstawę systemu filozoficznego stoików stanowi Fizyka pojęta jako nauka o najogólniejszych zasadach bytu i rzeczywistości. Fizyka stoików głosiła, że świat ma budowę jednolitą i cały jest materialny. Bytem jest jedynie to, co działa lub podlega działaniu, a więc ciała (somatyzm). Rzeczywistość cielesna składa się z dwóch elementów: biernego (to pdschon) i czynnego (to pojun). Pierwiastek czynny, który stoicy pojmowali na wzór heraklitejskiego ognia, jest immanentny rzeczom i on decyduje o charakterze i stopniu rozwoju bytowego rzeczy od najprostszych do najbardziej ukształtowanych. Element czynny nazywany też przez stoików ognistym tchnieniem (pneumd) ma jednocześnie w swoim najwyższym ukształtowaniu charakter rozumnej zasady rządzącej światem (logos). Wszechświat rządzony rozumnie, według koniecznych praw, jest jeden, nieograniczony, wieczny i nieskończony, a jednocześnie w ciągłym ruchu i zmianie. Rozwój świata ma charakter cykliczny. Wszystko powstaje dzięki pierwiastkowi ognistemu - pneumie, która stanowi rację zarodkową wszystkich późniejszych postaci świata (logos spermatikós) i wszystko też znajduje swój ostateczny kres w ogniu, w końcowej fazie rozwoju wszechświata. Logika i fizyka stanowią podstawę najważniejszej części filozofii, którą zdaniem stoików była Etyka, ustalająca prawidła życia indywidualnego i społecznego człowieka. Zasadą postępowania etycznego, które powoduje szczęście człowieka (eudaj-monfa), jest życie zgodne z naturą i prawami wszechświata, którego człowiek jest cząstką. Zgodność ta zakłada poznanie praw rządzących światem i polega z jednej strony na umiejętności uniezależnienia się od wszelkich niepomyślnych okoliczności i zachowaniu wobec nich postawy wewnętrznego opanowania, z drugiej strony na rozumnym wyborze rzeczywistego dobra. Życie zgodne z naturą utożsamia się z cnotą, cnota natomiast jest czymś jedynym i niepodzielnym, ale i wystarczającym do szczęśliwego życia. Mądrość człowieka polega na świadomym wyborze cnoty jako dobra i zupełnej obojętności i wyrzeczeniu się tego, co jest jej zaprzeczeniem, a więc przede wszystkim wszelkich afektów i nierozumnych namiętności. Głosząc jako ideał etyczny postawę beznamiętności (apdtheja) wobec

pozornych dóbr, s. kładł jednakże silnie nacisk na obowiązki człowieka wobec innych ludzi, którzy są elementem harmonii wszechświata i stanowią jedną zespoloną z wszechświatem całość. Nadaje to etyce stoickiej ponadindywidu-alistyczny charakter i społeczne piętno.

stola łac. wełniana suknia kobieca noszona na tunice (tunica interior), pod płaszczem (palia), długa, fałdzista, na ramionach zeszyta lub spięta agrafkami., Była pochodzenia greckiego, wykazywała znaczne analogie z chitonem, który wprowadzono do Rzymu w II w. p.n.e. Oficjalny, zaszczytny strój przysługujący wyłącznie matronom rzymskim. W późniejszych wiekach (od III w. n.e.) zastąpiona przez togę i dalma-tykę (tunikę z długimi rękawami).

Stolo przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licmii). 1. Caius Licinius Calvus S., trybun wojskowy w r. 378 p.n.e., w r. 368 pierwszy z rodu plebejskiego magister equitum. 2. Caius

Licinius Calvus S; trybun ludowy w r. 376 p.n.e. razem z Lucjuszem Sekstiusem, z którym wybierany był następnie trybunem co rok, w ciągu 10 lat. W czasie swego urzędowania przeprowadzili ustawy dotyczące poprawy położenia plebejuszy i dostępu plebejuszy do urzędu konsula (leges Liciniae Sextiae). W r. 364, a następnie w r. 361 był konsulem. Oskarżony przez patrycju-szy o posiadanie większej ilości ziemi, niż pozwalała na to wniesiona przez niego ustawa, został ukarany grzywną.

Stomios grecki rzeźbiarz działający w początkach V w. p.n.e. Wykonał posąg Hieronima z Andros, zwycięzcy w igrzyskach olimpyskich.

stopa (gr. pus, łac., pes) termin metryczny oznaczający najmniejszą jednostkę rytmiczną, powtarzającą się w wierszu. S. samodzielnymi, z których budowano wiersze, są: daktyl _1^- "^', anapest '^A^'-, jamb ^ -, trochej -^'. Przez ściągnięcie w tych s. dwóch krótkich elementów w jeden element długi lub rozwiązanie elementu długiego na dwa elementy krótkie powstają inne s; które mogą być użyte w wierszu zastępczo zamiast s. wyżej wymienionych;

zastępczo mogą występować; spondej (.1- zamiast daktyla, --L zamiast anapestu), trybrach ('^ó\^/ zamiast jambu, '^"^"^-' zamiast trocheja), proceleusmatyk (\-A^'.^"^ zamiast anapestu). S. obejmującą najmniej jednostek czasowych, zwanych morami (zob. mora), jest pyrrich ^'^; pyrrieh występuje tylko zastępczo jako ostatnia s. akatalektycznych wierszy

jambicznych i ma wtedy wartość jambu ('^1 ^), a pozą tym spotykamy go niekiedy, jakkolwiek bardzo rzadko, w funkcji bazy (czyli dwuzgło-skowego nagłosu) w niektórych wierszach eolskich. Do wierszy mierzonych na s. należą przede wszystkim wiersze jambiczne i trocheiczne rzymskiego dramatu okresu republikańskiego, np. senar jambiczny: o_|o_|o_|o-| | o_ | \^t^ i septenar trocheiczny: -o | _o | | _o | .Lo | .ic; [^.o l _<^ l ^. Tylko ostatnia pełna s. każdego z tych wierszy ma tezę krótką, wszystkie zaś inne s. mają tezę obojętną pod względem iloczasu. Ponieważ w greckiej metryce wiersze mierzone są nie na s., lecz na metra (zob. metrum), rzymski senar odpowiada greckiemu trymetrowi jambicznemu: o_^»_| l o-'^'- | o_>>_^, a rzymski septenar trocheiczny greckiemu tetrametrowi trocheicznemu katalektycznemu: l.\^L^ [-'^'-o | .L^JL^ | -^^t. Metrum jambiczne (o-»^'_) ma tylko pierwszą tezę obojętną pod wzigędem iloczasu, a metrum trocheiczne (-^i- o) tylko tezę drugą.

Strabaks 1. S. z Aten, grecki rzeźbiarz żyjący w połowie IV w. p.n.e. lub później, znany z inskrypcji na bazie (nie zachowanego) posągu, Samipposa z Elidy, znalezionej na ^Akropolis ateńskiej. 2. grecki rzeźbiarz z I w. p.n.e. znany z inskrypcji.

Strabo 1. Cnaeus Pompeius S., ojciec Pom-pejusza. W r. 90 walczył ze sprzymierzeńcami, w r. 89 p.n.e. był konsulem, w r. 87 p.n.e. bronił Rzymu przed Mariuszem. 2. S. Aemilianus, w r. 156 n.e. consul suffectus (dokooptowany), przyjaciel Apulejusza. 3. Seius S. zob. Seius 3.

Strabon (Strabo) z Amazei w Foncie, sławny geograf grecki (ok. 68 p.n.e. - ok. 20 n.e.). Studiował filozofię (arystotelesowską i stoicką), później poświęcił się studiom historycznym i przede wszystkim geograficznym, odbył wiele podróży, był w Rzymie, wziął udział w wyprawie zorganizowanej na rozkaz Augusta do Arabii, zwiedził Egipt. Zachowało się niemal kompletnie jego dzieło geograficzne Geograf ikd hypomnemata (Zapiski geograficzne) w 17 księgach. Nieco wcześniejsze chronologicznie dzieło historyczne, Historika hypomnemata (Zapiski historyczne) w 47 księgach, zachowało się jedynie we fragmentach. W dziele geograficznym, opracowanym bardzo gruntownie, S. korzysta krytycznie z poprzedników, podaje wiadomości z historii ludów, których kraje opisuje (Europa, Azja i Afryka),

z ich kultury, wierzeń itp. Obok dzieł Klaudiusza Ptolemeusza jest to najbardziej podstawowe w starożytności dzieło geograficzne. Historia napisana przez S. miała być dalszym ciągiem historii Polibiusza, zaczął ją jednak od Aleksandra W. i doprowadził do ostatniego ćwierćwiecza I w. p.n.e. Oba dzieła pisane są prozą naukową, wolną od retoryki. Zapiski geograficzne doczekały się w XV w. przekładu łacińskiego.

strateg (gr. strategós dowódca) członek - ustanowionego przez Klejstenesa dla kierowania sprawami wojskowymi i sprawowania dowództwa na wojnie - kolegium dziesięciu (prawdopodobnie po jednym z każdej fyle) urzędników, wybieranych corocznie (od czasów Peryklesa w głosowaniu jawnym) spośród obywateli ateńskich. Początkowo na wojnę wyruszali wszyscy s. i sprawowali dowództwo kolejno, zmieniając się codziennie; po wojnach perskich wysyłano trzech, dwu albo tylko jednego s., pozostali zaś sprawowali funkcje wojskowo-administracyjne (zabezpieczanie miejscowości przed napaścią wroga, nadzór nad podatkami, pobór rekruta) oraz sądownicze, dotyczące przestępstw wojskowych (np. dezercji). Od czasów wojen perskich ustala się również stanowisko pierwszego s. zraza jako funkcja doraźna (Miltiades w r. 490), później coraz bardziej długotrwała (Kimon, syn Miltiadesa, po zwycięstwie nad Persami nad Eurymedontem w r. 468) i mająca znaczenie nie tylko wojskowe, ale i polityczne. Perykles sprawował je bez przerwy przez 15 lat (443 - 429), kierując faktycznie polityką ateńską; w r. 407 Alkibiades obwołany został przez lud s. o nieograniczonej władzy (s. outokrator). Urząd J. występował również, poza państwem ateńskim, w Syrakuzaeh (w r. 405 Dionizjusz, a w r. 316 Agatokles sprawował władzę jako s. autokrator) oraz w państwach hellenistycznych. W Egipcie stojący na czele okręgów podatkowych s. sprawowali władzę wojskową i administracyjną, a w III w. ftkże sądowniczą; w Związku Etol-skim w końcu IV w. i w Związku Achąjskim •w III w. .r. sprawował władzę wykonawczą.

Strategios z Cezarei, sofista z IV w. n.e., profesor retoryki w Konstantynopolu. Zachował się jego list do Grzegorza z Nysy.

Stratios syn Sarpedona, grecki rzeźbiarz znany z sygnatur na dwóch bazach z Delos, datowanych według kształtu liter na III - II w. p.n.e.

Stratokles 1. mówca ateński pozostający d r. 307 na służbie Demetriosa Poliorketesa;

jako stronnik Macedończyków, był przeciwnikiem Demostenesa i jego głównym oskarżycielem w procesie harpalejskim (zob. Demostenes oraz Harpalos). 2. S. z Rodos, stoik, jeden z młodszych (I w. p.n.e.) uczniów Panecjusza (Panajtiosa), autor (zachowanej w wyciągu) Historii stoików. 3. Cnaeus Arrius S. z Aten, grecki ceramik działający w okresie Augusta, znany z napisu na pomniku grobowym z Pałacu Konserwatorów w Rzymie.

Straton 1. grecki kamieniarz działający w V w. p.n.e., pracował przy budowie Erechtejonu w Atenach. 2. S. z Argos, grecki rzeźbiarz działający w okresie hellenistycznym. Pracował razem z ojcem, Ksenofilosem. Sygnatury obu artystów znaleziono na bazach z Argos, z okolic Tirynsu i z okolic Kleonaj. 3. S. z Lampsakos, zwany fizykiem, filozof ze szkoły Arystotelesa, następca Teofrasta w scholarchacie Likejonu. Interpretował pisma Arystotelesa naturalistycznie, zaprzeczając istnienia przedmiotów niematerialnych i

transcedentnych poza przyrodą. Jego podstawowe dzieło Perl kintseos (O ruchu) znamy jedynie we fragmentach.

Stratonides grecki rzeźbiarz, przypuszczalnie z Aten, działający w poł. IV w. p.n.e., wykonał dwa pomniki wotywne dla Asklepiejonu w Atenach.

Stratonikeja (gr. Stratontkeja) miasto w Karii, niedaleko rzeki Marsyas. Nazwane tak przez Antiocha Sotera ku czci jego żony, Stratonike. Znajdowała się tu świątynia Zeusa Chrysaoreusa, miejsce posiedzeń delegatów miast związkowych Karii. W okresie rzymskim cnitas libera. Odnowione przez Hadriana otrzymało nazwę Hadriam-polis.

Stratonikos 1. bogacz grecki żyjący za panowania Aleksandra W. Bogactwa jego stały się przysłowiowe. 2. kitarysta i współczesny Demostenesowi poeta ateński; o jego ciętym dowcipie mówi Atenajos. 3. S. z Kyzikos, grecki rzeźbiarz i toreuta, pracował w Pergamonie dla Attalosa i Eumenesa (241 • 159 p.n.e.) przy rzeźbach Galów.

Stratos (gr. Slrdtos) 1. stolica Akarnanii na zachód od rzeki Achelaos. Odbywały się tu zebrania ludowe związku miast akarnańskieh. 2. miasto w zachodniej Arkadii. 3. dawniejsza nazwa miasta Dyme w Achai. 4. komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii średniej; zachowane jedynie tytuły utworów.

Strattis 1. tyran z Chios, któremu Dariusz

zlecił zbudowanie mostu na Dunaju podczas wyprawy scytyjskiej (koniec VI w. p.n.e.). 2. przedstawiciel staroattyckiej komedii. Napisał ok. 16 komedii, z których zachowały się fragmenty. 3. S. z Olynthos, autor dziełka w 5 księgach o dziennikach rozchodu i dochodu Aleksandra W. oraz pism O rzekach, O źródłach i O śmierci Aleksandra W.

strenae łac. podarki, prezenty, jakie składano sobie nawzajem w dniu Nowego Roku. Najwcześniejszą wzmiankę o zwyczaju składania s. przekazał nam Plaut. Zazwyczaj ofiarowywano słodycze i owoce, w późniejszym okresie także inne podarki, do pieniędzy włącznie. Nawet August otrzymał dary pieniężne od narodu i senatu w dniu Nowego Roku; zwyczaj ten trwał w okresie cesarstwa, jakkolwiek niektórzy cesarze starali się go usunąć.

strigilis (lać; od stringo oczyścić z czegoś, skrobać, zeskrobać; gr. stlengls, ksystrfs) skrobaczka, strigilla; metalowe ostrze o kształcie zbliżonym do sierpu, -zaopatrzone w krótki uchwyt w rodzaju pętli albo w prostokątną rękojeść. Najczęściej metalowa (brąz, żelazo, srebro, złoto, elektron) bądź też z rogu, kości nawet - z kosztownych kamieni. Służyła przede wszystkim zapaśnikom do zeskrobywania oliwy, potu i kurzu z ciała, używali jej także kąpiący się w łaźniach.

strofa (gr. strophś obrót) 1. zwrotka, czyli układ wierszy stanowiący zamkniętą całość rytmiczną i powtarzający się w danym utworze poetyckim, np.:

Dianom tenerae dicite yirgines intonsum pueri dicite Cynthium Latonamque supremo diiectam penitus Iovi.

S. ta (Horacy, Carmina I 21, 1-4) składa się z dwu asklepiadejów mniejszych (_--'^"^'-i|| ^^^1-^1-), ferekrateja (---_'>^"^'--) i glikoneja (---ł-/'^'-^'-). Z czterech członów składają się także s. alcejska (zob.) i saficka (zob. saftckie wiersze l). Tego rodzaju krótkie, a najczęściej trzy lub czterowierszowe 5. występują w greckiej liryce monodycznej, tj. u Salony, Alkajosa i Aaakreonta, oraz w poezji rzymskiej, u Katullusa i Horacego, a także u późniejszych poetów łacińskich. S. greckiej liryki chóralnej oraz partii lirycznych greckiego i rzymskiego dramatu mają przeważnie znacznie większą objętość i o wiele bardziej skomplikowaną budowę. Wiersze tych s., zwłaszcza w liryce

chóralnej Pindara, składają się bardzo często z dwóch, trzech lub więcej członów; np. w skład wiersza kaj semnus ochetus, Hipparis hójsin drdei stratón (Pindar, Ody olimpijskie V 12, wyd. Turyna) wchodzi dodrans II -l-L\^i\^^, chorijamb -'-\-J\^1- i dochmius ^ '- L \^. Poszczególne człony nie zawsze są oddzielone od siebie dierezą, tzn. koniec członu nie musi się zbiegać z końcem wyrazu. Natomiast obowiązujące są dierezy między poszczególnymi wierszami. Oprócz członów i wierszy można jeszcze wyróżnić w s. periody. Są to okresy rytmiczne, które czasem pokrywają się z pojedynczymi wierszami, czasem zaś obejmują po kilka wierszy i mają postać jakby małych strof znajdujących się w obrębie dużej strofy. Jako klauzula periodu występuje często jakiś człon krótszy lub dłuższy albo też jakościowo odmienny od członów reszty periodu. Na końcu periodu obowiązuje nie tylko dierezą, ale dopuszczalne są także hiatus i syllaba anceps. Periody tego rodzaju są szczególnie wyraźne w wielu .?. dramatu; np. s. u Sofoklesa (Filoktet 169-179) zawiera trzy periody: pierwszy składa się z 3 glikonejów (^-|-'-<-A^-'-| '^'-i) i ferekrateja (--] .'-'^1^1-'-1-), drugi z 2 glikonejów i asklepiadeja większego (-'--l -'-'^-^-'_|-^"^'-'-[_'>-^\^'-L[^'-'-), trzeci z do-dransa I (-L'^"^'-'-!-'-'^), glikoneja i ferekrateja. 2. w greckiej liryce chóralnej i w partiach lirycznych dramatu .?. oznacza pierwszą zwrotkę trójdzielnego układu, w którym po s. następuje tak samo zbudowana antystrofa i odmienna od nich w budowie metrycznej e p od a. Występujące często w dramacie dwudzielne układy stroficzne (dyady) zawierają tylko s. i antystrofę. Zob. stroficzna budowa.

Strofady (gr. Strofades, łac. Strophades insulae) zw. pierwotnie Plota], dwie wyspy na Morzu Jońskim, na południe od Zakyntu (Zakynthos), bogate w winnice. Według legendy wyspy te były zamieszkane przez harpie.

stroficzna budowa występuje w utworze poetyckim, jeżeli utwór zawiera strofy (zob.) wykazujące responsję, czyli ścisłą odpowiedniość układu rytmicznego. Responsja w poezji greckiej polega na tym, że dwie lub więcej strof dokładnie odpowiada sobie nie tylko w podziale na człony, wiersze i periody, lecz także pod wzigędem ilości, jakości i kolejności następstwa długich i krótkich zgłosek. Dozwolone są tylko bardzo drobne odstępstwa od tej zasady. Strofy spotykane tu i ówdzie w rzymskim dramacie okresu republi

kaóskiego odpowiadają sobie tylko rodzajami i kolejnością następstwa poszczególnych wierszy. Natomiast odpowiadające sobie wiersze dwu strof (np. 2 dyrostry anapestyczne) mogą mieć różną budowę. Utwór poetycki ma budowę mo-nostroficzną, jeżeli powtarza się w nim tylko jeden rodzaj strofy. Taka budowa występuje w wielu utworach lesbijskiej liryki monodycznej oraz w części utworów liryki chóralnej; dopuszczalna jest również w partiach lirycznych greckiej komedii i dramatu satyrowego; tę budowę stosują także używający strof

lirycy łacińscy, pojawia się również, chociaż rzadko, w rzymskim dramacie. Wyższy stopień responsji stroficznej wykazuje budowa epodyczna; polega ona na tym, że po strofie następuje odpowiadająca jej budową antystrofa i inaczej już zbudowana epoda. Ta triada stroficzna o schemacie a a b może powtarzać się w utworze wiele razy. Jest to budowa typowa dla greckiej liłyki chóralnej;

początki jej spotykamy już u Alkmana i taką budowę ma większość utworów Pindara i Bak-chylidesa. Budowa epodyczna występuje również w dramacie greckim, tu jednak triada stroficzna nigdy nie ulega powtórzeniu. W tragedii greckiej strofa może powtórzyć się tylko raz, w postaci antystrofy. Dlatego dłuższe partie liryczne tragedii składają się przeważnie z szeregu strof i antystrof, z których każda para ma inną budowę. Dopiero na końcu tych pieśni pojawia się czasem epoda, niekiedy zaś występuje już po pierwszej parze strof; często jednak epody brakuje zupełnie. Poza wymienionymi rodzajami kompozycji zdarza się w dramacie greckim budowa proodyczna, gdy strofa i antystrofa poprzedzone są przez odmienną w budowie proodę {b a a), budowa mesodyczna, gdy między strofę i antystrofę wchodzi inaczej zbudowana mesoda (a b a), i budowa palinodyczna, gdy w grupie czterech strof ostatnia odpowiada pierwszej, a trzecia drugiej (o b b a). U Eurypidesa ilość i objętość partii o b. s. ulega ograniczeniu na korzyść astrcficznych partii lirycznych. Są to kompozycje ciągłe, w których występuje podział nie na strofy, lecz tylko na różniące się od siebie budową periody (zob. strofa). Budowa astroficzna jest charakterystyczna dla greckiego nomosu kitarodycznego i dytyrambu końca V i IV w. p.n.e., skąd została przejęta do greckiego dramatu. Również astroficzna budowę mają przeważnie partie liryczne rzymskiego dramatu okresu republikańskiego.

Stropbadfs Jnsulae zob. Strofady.

Structus zob. Servilii l - 3.

Strymcn (gr. StrymSn) dziś Struma, rzeka w Macedonii. Do czasów Filipa stanowiła granicę pomiędzy Macedonią a Tracją. Wypływała z góry Skomios, przepływała jezioro Prasias i wpadała do zatoki Morza Egejskiego (zwanej stąd Strymonicus sinus) koło Amfipolis.

Strzelecki Władysław (1905-1967) profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, wybitny znawca gramatyki, leksykografii i metryki antycznej oraz rzymskiej literatury archaicznej. Liczne prace S. były m. in. związane z planowanym wydaniem Tragicorum Romanorum fragmenta. Badania S. nad eposem reprezentuje wydanie fragmentów utworów Newiusza (Wrocław 1959 oraz Lipsk, Bibliotheca Teubneriana 1963). Do najwybitniejszych osiągnięć S. należą badania nad leksyko-grafią i gramatykami łacińskimi, zwłaszcza dotyczące pism prawnika rzymskiego, Atejusza Kapitona (1960). W opracowaniu S. ukazały się w serii "Biblioteki Narodowej" przekłady komedii Plauta, antologia JRzymska elegia miłosna, przekład Fedry Seneki oraz wybór pism Liwiusza.

stychiczca kompozycja zastosowanie w utworze poetyckim (lub jego części) tylko jednego metrum, które może być powtórzone bezpośrednio po sobie nieograniczoną ilość razy. S. k. mają wszystkie utwory pisane w całości heksametrem daktylicznym, poza tym partie dialogu w dramacie oraz utwory liryczne, w których występuje tylko jedna miara wierszowa;

do takich należą np. utwory Katullusa pisane cholijambami lub wierszem falecejskim.

stychiczne użycie wiersza (gr. kata sttchon) powtarzanie tego samego metrum bezpośrednio po sobie nieograniczoną ilość razy.

stychomytia (gr. stichomythia) żywy dialog w dramacie podzielony między dwie osoby rozmawiające w ten sposób, że każda z nich wypowiada stale po jednym pełnym wierszu (np. Sofokles, Antygona 730-757). Jeżeli każda wypowiedź wynosi dwa pełne wiersze (np. Sofokles, Król Edyp 106-131), nosi to nazwę dystycho-mytii. S. zdarza się również, chociaż rzadko, w partiach lirycznych dramatu, np. Ajschylos, Persowie 1002-1076; w partii tej poszczególne

człony strof podzielone są na przemian między chór i jednego z aktorów.

Styks l strumień w północnej Arkadii, który

spływał po stromej skale i wpadał do rzeki

Krathis. Wodzie tego strumienia przypisywali starożytni szkodliwe dla zdrowia właściwości, i to miało wpłynąć na nadanie rzece Podziemia tej samej nazwy.

Styks2 mit. w mitologii greckiej główna rzeka w świecie podziemnym; wypływała z Oceanu. Do niej wpadały wody rzeki Kokytos. Wyobraż żano sobie S. jako nimfę, córkę Oceanu i Tetydy. Była matką Zelosa, Nike, Bii i Kratosa. Pierwsza przyszła Zeusowi z pomocą, wysyłając swoje dzieci przeciw Tytanom.'W dowód wdzięczności Zeus pozwolił im na stale pozostać przy sobie, S. zaś stała się bóstwem, na które składano najuroczystsze przysięgi.

stylobat (gr. stylobdtes) w architekturze greckiej płaszczyzna, na której stoją kolumny, a zwłaszcza płaszczyzna najwyższego stopnia schodów.

Stymfalos (gr. Stymfalos) nazwa miasta, góry i jeziora w północno-wschodniej Arkadii; starożytni wierzyli, że wody jeziora spływające pod ziemię wypływają w Argos jako rzeka Erasinos <zob.). Z jeziora S. Hadrian przeprowadził wodociągi do Koryntu. Wg mitu Herakles zabił tu ptaki stymfalijskie.

Styra (gr. Styra) miasto na zachodnim wybrzeżu południowej części Eubei, naprzeciwko attyckiego Maratonu, na północ od Karystos.

Sublicius pons (łac. sublica pal) najstarszy most drewniany w Rzymie, poniżej wyspy na Tybrze, wybudowany podobno przez Marka Anciusa. Położenia mostu nie udało się ustalić z całą pewnością.

subligaculum łac. opaska, rodzaj chustki, którą przepasywali biodra atleci, tancerze, aktorzy, zakładając ją w ten sposób, że tworzyła jakby spodnie kąpielowe.

Subrius 1. S. Flmius, za rządów Nerona oficer straży przybocznej cesarza, potem uczestnik w spisku Pizona przeciwko Neronowi. 2. S. Dexter, oddany cesarzowi Galbie oficer cesarskiej straży przybocznej.

subucula (albo tunica interior) lać, część ubioru rzymskiego, koszula noszona pod tuniką, obcisła szata bez rękawów, nie opasywana; na nią kobiety wdziewały stole.

Subura dzielnica Rzymu położona w dolinie pomiędzy wzgórzami Eskwilinem i Caelius;

koncentrował się tam handel, było wiele sklepów, panował ożywiony ruch. Zob. Rzym.

Sucusa«(Sucusana regio) dzielnica Rzymu położona na wzgórzu Caelius.

Suda (Księga Suda) pochodzący z X w. n.e.

leksykon bizantyński zawierający ok. 12 000 haseł (itmmatd), w tym 900 artykułów biograficznych, przeważnie historyczno-literackich. Stanowi jedno z najważniejszych źródeł do historii literatury greckiej. Tytuł "Księga Suda" znajduje się w najstarszych i najlepszych rękopisach. Ponieważ wyraz suda nic w języku greckim nie znaczy, próbowano tłumaczyć go jako łacińskie suda (poć się, mozol się) albo sudes (tzn. ostrokół, obóz, zamek warowny), nie ma jednak na to pochodzenie dostatecznych dowodów. Uczony bizantyński z XII w. n.e. Eustathios z Tessaloniki podaje imię Suidas, jako imię autora leksykonu. W związku z tym przypuszczano, że było to zhellenizowane imię słowiańskie. Ostatecznie kwestia autorstwa słownika oraz znaczenie wyrazu suda nie zostało wyjaśnione. Słownik oprócz historii i literatury zawiera wiadomości z geografii, historii, nauk przerodniczych, filozofii, teologii (katolickiej). Wartość artykułów jest niejednakowa i zależy od źródła, z którego zostały wzięte wiadomości. W ogóle autor cytuje ok. 400 nazwisk, w tym jednak źródeł bezpośrednich zaledwie kilka. M. in. wiadomości z historii filozofii wzięte są z Diogenesa Laertiosa, a wiadomości historyczne pochodzą od Konstarityna Porfyrogenety. Poza tym autor wykorzystał własną lekturę. Ze źródeł korzystał bezkrytycznie, mylił autorów o tym samym imieniu. Leksykon zawiera także wstawki późniejsze.

sudatorium (łac., albo suddtio, gr. alejptirion) w termach rzymskich łaźnia parowa, "potnia", stanowiąca środkową część caldarium, albo oddzielne pomieszczenie obok niego. Wykonywano tu ćwiczenia gimnastyczne oraz ćwiczenia w podnoszeniu ciężarów. Zob. łaźnie.

Sudiaes 1. uczony grecki, mineralog, cieszący się uznaniem Metrodora ze Skepsis i Aleksandra Polihistora. 2. według Strabona (XVI p. 739) sławny wróżbita chaldejski na dworze Attalosa I, może identyczny z S. l, mineralogiem.

Suebi, Suevi zob. Swebowie.

Sueius rzymski poeta idylliczny z końca II w. i początku I p.n.e., autor idylli Moretum (różnej od utworu pod tymże tytułem, przypisywanego Wergiliuszowi) oraz utworu poetyckiego o hodowli i życiu ptactwa Pulli. Z utworów tych zachowały się jedynie szczupłe fragmenty.

Suessa 1. S. Aurunca, miasto Aurunków w Lacjum, na wschód od via Appia, między Mintumae i Teanum, na północno-zachodnim zboczu wzgórza Massicus. Założone w r. 337 p. n.e.

po zburzeniu Aurunki, dawnej stolicy Aurunków. Od r. 313 p.n.e. kolonia rzymska. 2. S. Pometia (Pometid), starożytne miasto Wolsków w Lacjum na południe od.Forum Appii, zdobyte przez Tark-winiusza Starego. Było to jedno z 24 miast istniejących na równinie, na której później utworzyły się Pomptyjskie Bagna (zob.).

Suessiones (albo Suessones) lud w Gallia Belgica zamieszkujący obszar na zachód od Renu, między Matroną i Isarą, jedna z największych grup narodowościowych w Galii; w czasach Cezara mogli podobno wystawić armię z 50000 wojowników. Król S. Divitiacus opanował nie tylko znaczną część Galii, lecz nawet część Brytanii. Stolicą ich było Noviodunum, później Augusta Suessonum (dziś Soissons). W r. 54 p.n.e. zostali podbici przez Cezara.

Suessula miasto w Italii, w Samnium, na. drodze z Kapui do Noli; w r. 343 p.n.e. Rzymianie pokonali tu Samnitów. Zachowały się ruiny.

Suetonius zob. Swetoniusz.

Suevi zob. Swebowie.

Sufenas (Nomus S.) zob. Nomi 1.

sufeta (łac. sufes, gen. sufetis, z semickiego szofet sędzia) urzędnicy w miastach fenickich, znani głównie z terenu Kartaginy i innych miast będących pod jej wpływem. W Kartaginie wybierano corocznie dwóch s.', w innych miastach ilość ta, jak się wydaje, mogła być inna. S. byli eponimami, zwoływali Radę Starszych i przewodniczyli jej, zwoływali także Zgromadzenia Ludowe, nie odgrywające większej roli. Kierowali polityką zewnętrzną i wewnętrzną, byli najwyższymi sędziami. Mogli obejmować dowództwo nad armią, ale sprawy wojskowe nie należały do zwykłego zakresu ich kompetencji. S. wybierani byli z wąskiego kręgu najbogatszych rodzin. W okresie rzymskim urząd s. utrzymuje się w miastach Sardynii i Afryki. Nie wiemy dokładnie, jak wyglądała sytuacja s. w momencie, gdy miasto otrzymywało prawa municypium czy kolonii. W niektórych miastach (np. w Wolu-bilis) s. było drugim określeniem duumwira. Urząd s. zanika w III w. n.e.

suffectus (łac., dosł. wybrany w zastępstwie) urzędnik rzymski wybrany na stanowisko, które stało się wolne przed upływem rocznej kadencji, np. consul s. Urzędnik taki pełnił swe funkcje do końca przewidzianej kadencji poprzednika, zdarzało się więc czasem, że sprawował urząd tylko przez kilka godzin.

Sugambrowie (łac. Sugambri, Sygambri) bardzo wojownicze plemię germańskie mieszkające nad Renem, na północ od Ubiów. W r. 16 n.e. zadali klęskę wodzowi Rzymian Lolliusowi."

Suidas zob. Suda (Księga Suda).

Suillius 1. Publlus S., kwestor w wojsku Germanika w Germanii, w r. 24 skazany przez Tyberiusza na wygnanie za nadużycia. Powrócił do Rzymu za Klaudiusza, gdzie zyskał wielkie wpływy. Wykorzystywał je jako delator, w ten sposób zdobył wielki majątek; Nero pod wpływem Seneki doprowadził do oskarżenia S. i zagarnął część jego majątku, a jego samego skazał na ponowne wygnanie w r. 58. 2. Mar-cus S. Nerullinus, syn poprzedniego. Konsul w r. 50 n.e.; ok. r. 58 po banicji ojca, oskarżony z nienawiści ku ojcu o zdzierstwa, został jednak ułaskawiony przez Nerona.

Sulla (Lucius Cornelius S.) wybitny wódz i dyktator rzymski, przywódca optymatów. Urodził się w r. 138 p.n.e., w młodości otrzymał bardzo staranne wykształcenie, ale już wtedy zaczął prowadzić rozwiązły tryb życia i najchętniej przebywał w towarzystwie podrzędnych aktorów. Trudna sytuacja materialna, w jakiej się znajdował, uległa znacznej poprawie dzięki temu, że odziedziczył majątek swej przyjaciółki, bogatej prostytutki Nikopolis, oraz majątek macochy. Dało mu to możność rozpoczęcia kariery wojskowej i politycznej. W r. 107 p.n.e., jako kwestor Mariusza, wsławił się podczas wojny z Jugurtą niezwykle ryzykowną podróżą

do króla Mauretanii Bokchusa, teścia Jugurty (uzyskał wydanie tego ostatniego). W latach 104-101 p.n.e., jako legat, brał udział w wojnie z Cymbrami. W r. 93 p.n.e. został pretorem, a w r. 92 p.n.e. - propretorem Cylicji, gdzie odniósł sukcesy wojenne. W tym czasie odgrywał już wielką rolę polityczną, a senat rzymski uznał go za człowieka mającego stać się groźnym przeciwnikiem politycznym dla Mariusza, przywódcy popularów W latach 90-88 p.n.e. S. wziął udział, jako iegat, w wojnie sprzymierzeńczej i odznaczył się w walkach z Samnitami. W r. 88 p.n.e. wybrano go na konsula. Kiedy senat powierzył mu namiestnictwo Azji i prowadzenie wojny z Mitradatesem, doszło do zbrojnego starcia między popularami i optymatami. S. na czele armii uderzył na Rzym, zdobył miasto i zmusił Mariusza do ucieczki. Następnie przywrócił ustawy Serwiusza Tulliu-sza, wskutek czego wzrosło znaczenie zgromadzeń centurialnych, a także wprowadził znowu

V centuriach serwiański sposób głosowania. Władza senatu, który miał się składać z 300 członków, została powiększona, władza zaś trybunów plebejskich znacznie zmniejszona. Wydane zostały również przepisy mające spowodować poprawę sytuacji weteranów i dłużników. W r. 87 p.n.e. S. wyruszył na wojnę z Mitrada-tesem, w Rzymie zaś doszło ponownie do gwałtownych starć między popularami i optymatami, które zakończyły się zwycięstwem popularów i masakrą zwolenników S. Został on pozbawiony dowództwa, a wszystkie jego ustawy zniesiono. Jednakże S. nie złożył dowództwa. Po zwycięskich walkach w Grecji i Azji Mniejszej zawarł bardzo korzystny .dla Rzymu pokój z Mitradatesem, a następnie, w r. 85 p.n.e., przeprawił się do Italii, po zaciętych walkach zdobył Rzym i w niezwykle okrutny sposób rozprawił się ze swymi przeciwnikami. Samnici i Etruskowie zostali wtedy prawie całkowicie wymordowani. Sporządzono listy proskrypcyjne, tj. listy osób wyjętych spod prawa i na podstawie tych spisów zamordowano 90 senatorów i 2600 ekwitów, a majątki ich skonfiskowano i sprzedano na licytacji, przy czym S. i jego zausznicy dorobili się wielkich fortun. W r. 82 p.n.e. S. został mianowany na czas nieokreślony dyktatorem wyposażonym w nadzwyczajne uprawnienia (dictator legibus scribundis et reipublicae conslifuendae). Wówczas to odbył swój triumf i przybrał przydomek Felix. Bardzo przesądny, uważał się też za ulubieńca Afrodyty i używał również przydomka Epaphroditus. Jako dyktator przeprowadził reformy w duchu konserwatywnym, zmierzające do przywrócenia ustroju przed-grakchańskiego. Senat stał się najwyższym organem państwowym, liczbę senatorów powiększono do 600, rozszerzono kompetencje sądowe senatu, liczba urzędników została powiększona, trybunów plebejskich i cenzorów pozbawiono ich zasadniczych funkcji, uregulowano ściśle kolejność piastowania urzędów, ograniczono uprawnienia komicjów i skasowano przydziały taniego zboża dla plebsu. Na skonfiskowanych gruntach w Etrurii, Lacjuni i Kampanii S. osiedlił 100000 weteranów, w Rzymie zaś wyzwolił i obdarzył obywatelstwem 10000 niewolników należących do osób proskrybowanych. Wyzwoleńcy ci stali się nową pewną podporą dla jego władzy. W r. 79 p.n.e., kiedy potęga jego doszła do szczytu, S. nieoczekiwanie zrezygnował ze swego stanowiska i osiadł w swojej posiadłości

wiejskiej. Jednakże nawet jako człowiek prywatny wywierał nadal wpływ na życie polityczne. Zmarł w r. 78 p.n.e. Prochy jego pogrzebano niezwykle uroczyście na Polu Marsowym, obok grobów królów rzymskich.

Sulmona (łac: Sulmó) 1. italskie miasto Pelig-nów w kraju Sabinów; zburzone przez Sullę, zostało odbudowane jako kolonia rzymska; rodzinna miejscowość Owidiusza. 2. miasteczko w kraju Wcisków, wspomniane przez Wergi-liusza, w czasach Pliniusza już nieznane.

Sulpicii Sulpicjusze, stary rzymski ród patry-cjuszowski, należący zapewne do gentes minores. Częsty u S. praenomen Servius sprawił, że zamiast nazwiska S. używano Servii. Fasti consu-lares wymieniają S. po raz pierwszy w roku 500. Główne gałęzie rodu to Camerini, Galbae, Saveriones. Przydomek Camerinus wskazuje zapewne miejsce pochodzenia. Po zlikwidowaniu starola-tyńskiej gminy Cameria stali się rodem rzymskim.

Sulpicius 1. (Publius S. Rufus) zob. Rufus 3. 2. Servius S. zob. Rufus 6.

Summum ius, summa iniuria łac. najwyższe prawo (jest) najwyższym bezprawiem (Cyceron, De officiis I, 10, 33). Przed Cyceronem podobnie wypowiedział tę myśl komediopisarz Terencjusz:

ius summum, saepe summa est malitia najwyższe prawo jest często najwyższą krzywdą (Heauton-timorumenos IV, 5, 48).

Sonion górzysty przylądek w poludniowo--wschodniej części Attyki. Na szczycie S. znajdowała się świątynia Ateny.

suovetaurilia (łac. od sus świnia, ovis owca i taurus wół) zob. sacrificia.

Superianus nie znany nam bliżej retor grecki (bizantyński) z V w. n.e., należący do szkoły ^Lacharesa (zob.).

superlatio zob. hyperbole.

Superum Marę inna nazwa Morza Adriatyckiego (Marę Adriaticum).

supparus łac. tunika wierzchnia, exterior, w przeciwieństwie do tuniki spodniej, subucula (zob.). Zob. tunika.

supplicatio łac. 1. uroczystości publiczne ustanowione uchwałą senatu w związku ze szczęśliwym lub nieszczęśliwym wydarzeniem w państwie. Celem s. było uproszenie łaski bogów lub złożenie im dziękczynienia. S. trwała początkowo l dzień, później nawet 50 dni. Gdy państwu groziło szczególnie wielkie niebezpieczeństwo, odbywała się również procesja kobiet, które

uwieńczone szły przez miasto śpiewając pobożne pieśni i składały ofiarę w świątyni. Często senat urządzał przy tej okazji publiczną ucztę. 2. zarządzone przez senat uroczystości dziękczynne w związku z odniesionym zwycięstwem. Ponieważ zwykle później odbywał się tryumf, s. nazywano praerogatim triumphi.

Sura 1. miasto w Azji Mn. na wybrzeżu Lidii, z wyrocznią Apollina. 2. rzeka w Galii, lewy dopływ Mościli.

Surrentum (dziś Sorrento) miasto w Kampanii, na przylądku Promuntorium Minervae;

wzgórza w okolicy S. (Surrentini Colles), pokryte winnicami, dostarczały dobrego wina.

Susa zob. Suza.

Susarion z Megary, poeta grecki z VI w. p.n.e. (por. komedia). Przybywszy do łkani, ośrodka kultu Dionizosa, miał przeszczepić na grunt attycki megarejską komedię (rodzaj doryckiej scenki obyczajowej), która stała się zaczątkiem komedii attyckiej. Utwory jego nie zachowały się.

Susiana zob. Sazjana.

Sutrium (dziś Sutri) miasto etruskie na skarpie na północ od jeziora Sabatinus, zdobyte przez Rzymian w r. 394 p.n.e., od r. 383 kolonia latyńska. Dochowały się resztki dawnych murów.

suum cuique (domyślne: tribuere) łac. każdemu to. co jest jego własnością, co się mu należy (przyznać). (Cyceron, De officiis I, 5,14).

Suza (Susa) stolica perskiej prowincji Susiana nad wschodnim brzegiem rzeki Choaspes, założona przez Dariusza I, zimowa rezydencja królów perskich. Nazwę swą wywodzi od wielkiej ilości rosnących w pobliżu lilii (suzan). Posiadała skarbiec królów perskich i wiele pałaców, podobno bowiem każdy król budował dla siebie osobny pałac. W r. 325 p.n.e., po zdobyciu S., Aleksander W. nakazał osiemdziesięciu swym generałom poślubić bogate Persjanki i wyprawił im huczne wesele. Sam również pojął za żonę Barsine, najstarszą córkę Dariusza.

Suzjana (gr. Susis, Susianf, łac. Susiana) jedna z głównych prowincji monarchii perskiej, granicząca z Media od pomocy i Zatoką Perską od południa, Asyrią i Babilonią od zachodu i Persją od wschodu. Głównym miastem była Suza; większe rzeki: Choaspes, Eulajos i Pasitigris. W r. 313 p.n.e. S. została podbita przez Seleukosa i stała się satrapią państwa Seleucydów.

Swebowie (Suebi, także Suevi) nazwa wielkiego ludu składającego się z kilku plemion, zaliczanych przez pisarzy starożytnych do plemion germańskich. Wg Tacyta zamieszkiwali kraj na wschód od Germanii, pomiędzy Dunajem a Bałtykiem. Wg Cezara zamieszkiwali kraj na wschód od Ubiów i Sugambrów, a nie na wschód od Cherusków. W pierwszej poł. I w. p.n.e. przywędrowali nad górny Ren i wtargnęli do Galii pod przywództwem Ariowista, ale w r. 58 p.n.e. zostali pobici przez Cezara pod Vesontio (Besancon). Przez cały I wiek walczyli ze zmiennym szczęściem z Rzymianami, około r. 5 terytorium zamieszkiwane przez S. zostało włączone do prowincji Germania. W wyniku wypraw rzymskich nastąpił rozpad jedności plemiennej S; poszczególne grupy zaczęły działać na własną rękę. Na początku V w. część z nich wraz z innymi Germanami osiedliła się w Hiszpanii.

Swetoniusz (Suetonius) 1. Caws S. Paulinus, wódz rzymski w czasach cesarstwa, zawładnął w r. 42 Mauretanią i dotarł aż do środkowej Afryki. W r. 59 otrzymał jako prowincję Brytanię; podczas swoich wypraw zajął wyspę Mona (dziś Anglesea), gdzie walczył ze zbuntowanymi Brytami, którzy występowali pod wodzą wojowniczej królowej Boadicei (zob Boadicea). W r. 61 odwołał go Neron do Rzymu. Po śmierci Nerona przeszedł na stronę Othona, wraz z nim walczył pod Kremoną, jednak gdy Othon zginął, ‚poddał się zwycięskiemu Witelliusowi. 2. Caius S. Tranąulllus, znany historyk rzymski żyjący w latach ok. 70 -160, syn S. 1. Stał blisko dworu cesarskiego, był zaprzyjaźniony z Pliniuszem Młodszym, dzięki czemu piastował różne urzędy w czasach Trąjana i był sekretarzem (epistularum magister) za Hadriana. Okoliczności te pozwoliły mu zapoznać się z archiwum cesarskim. Z początku uprawiał działalność encyklopedycz-no-literacką na sposób Warrona, z

biegiem czasu jednak przeważyły zainteresowania historyczne i biograficzne. Z dzieł S. zachowały się De vita Caesarum (Żywoty cezarów) i częściowo De viris Ulustribus (O wybitnych mężach). Pierwsze dzieło, Żywoty cezarów, obejmuje biografię Juliusza Cezara i 11 cesarzy, od Augusta do Domicjana. S. rozporządzał obfitym materiałem źródłowym, często jednak korzystał z materiału anegdotycznego, a brak. zmysłu krytycznego nie pozwalał mu znaleźć powiązania wewnętrznego pomiędzy wydarzeniami, co obniża wartość jego dzieła,

Zawiera ono jednak wiele cennego materiału ilustrującego także życie prywatne cesarzy oraz życie w Rzymie, dzięki czemu było zawsze bardzo poczytne. Zachowana część De wiś illu-stribus pozwala przypuszczać, że całość dzieła traktowała o poetach, mówcach, historykach, filozofach, gramatykach i retorach rzymskich oraz zawierała życiorysy: Terencjusza, Horacego, Persjusza, Lukana, Juwenalisa, Pliniusza. Polskie tłumaczenie S. Żywotów Cezarów dała J. Pliszczyńska (wyd. trzecie, Wrocław 1965).

Syagras ze Sparty, grecki rzeźbiarz działający ok. polowy VI w. p.n.e.

Sybaris miasto na wybrzeżu Lukanii, grecka kolonia założona w VIII w. p.n.e. Prowadziło bardzo ożywiony handel przede wszystkim z Azją Mn. i dzięki temu doszło do wielkich bogactw i potęgi. W okresie największego rozkwitu ilość mieszkańców wynosiła 100000, a w zależności od S. pozostawało 25 miast. Mieszkańcy S. znani byli z bogactw i zamiłowania do zbytku (stąd przysłowiowy "sybaryta"). W r. 510 p.n.e. S. zostało całkowicie zniszczone w wojnie z Rrotoną. W r. 443 p.n.e. mieszkańcy S. razem z kolonistami ateńskimi założyli miasto Thurioj, które szybko rozwinęło się i doszło do wielkiego znaczenia. W czasie II wojny punickiej, w r. 204 p.n.e., Hannibal zniszczył Thurioj, a część mieszkańców przesiedlił do Krotony. Rzymianie założyli w Thurioj w r. 194 p.n.e. kolonię zwaną odtąd Copiae, która z czasem została munici-pium.

Sybaryta zob. Sybaris.

Sybilia (Sibylla) nazwa wróżek u różnych ludów starożytnych. O ich imionach, ilości i pochodzeniu nie wiadomo nic pewnego. Platon mówi o jednej S., Arystoteles i Arystofanes o kilku, w czasach Warrona znano ich 10. Według Plutarcha pierwsza S., Libyssa, była córką Zeusa i Lamii, przepowiadała na skale w pobliżu Delf. Najsławniejsza była erytrejska albo kumańska fferofile, którą nazywano także Artemis, uważając ją za córkę, siostrę lub żonę Apollina. Miała żyć przed wojną trojańską. Zwano ją również Demo, Deifobe, Demofile, Amaltheja. Prowadziła życie wędrowne. Znana była w Troi, Klaros, Samos, Delos, Delfach, wreszcie w Kumę w Italii. Eneasz przed zejściem do podziemia zasięgał jej rady. Zbiór jej przepowiedni napisanych wierszem po grecku zakupił jakoby Tarkwi-niusz Superbus za wysoką cenę od jakiejś nieznanej staruszki. Greckie S. związane były z kultem Apollina i przepowiadały zwykle w pobliżu jego wyroczni. Rzymskie S. obok kumańskiej, to Karmentis, Mamphitis, Albunea. Istniała też hebrajska Sybilia, Sabba lub Sambethe, którą identyfikowano z jeszcze inną, babilońską.

Sybillińskie księgi (libri Sibyllini) urzędowe księgi proroctw w starożytnym Rzymie; obejmowały: 1) przepowiednie Sybilli Kumańskiej (zawarte w trzech lub w dziewięciu

księgach), które otrzymał Tarkwiniusz Superbus; 2) przepowiednie Sybilli Tiburskiej, które miały przypłynąć rzeką Anio i Tybrem do Rzymu, jedne i drugie spisane w języku greckim; 3) tzw. car-mina Marcina, przepowiednie w języku łacińskim. Wszystkie te księgi przechowywano na Kapitelu w świątyni Jowisza. Opiekę nad nimi sprawowali oraz odczytywali je kapłani zw. in-terpretes (lub sacerdotes) Sibyllini, kolegium złożone z 2, później z 10, wreszcie z 15 członków. Wolni od wszelkich innych powinności, obowiązani byli na żądanie senatu, w obecności wyższych urzędników, orzekać na podstawie S. k. o powodzeniu jakiegoś zamierzonego przedsięwzięcia; W r. 83 p.n.e. w czasie pożaru świątyni Jowisza księgi spłonęły. W celu ich odtworzenia wysłano specjalne poselstwo, które z różnych wyroczni (m.in. z Erythraj, z Samos, z Sycylii) przywiozło odpisy przepowiedni. S. k. zaginęły;

zachowane w języku greckim dwanaście S. k. zawiera znacznie późniejsze przepowiednie chrześcuańskie, hebrajskie i pogańskie.

Sybota 1. miasto nadbrzeżne w Epirze. Tutaj to stoczona została w r. 432 p.n.e. bitwa morska, w której Korkyrejczycy pokonali Koryn-tian, co stało się jedną z przyczyn wojny pelo-poneskiej. 2. nazwa kilku małych wysepek na po-łudnio-wschód od Korkyry, u wybrzeży Epiru, naprzeciw miasta o tej samej nazwie.

Sycylia (łac. Sicilia, Sikania, Sikelia, Trina-kria, największa wyspa na Morzu Śródziemnym, na pohidnio-zachód od Półwyspu Apenińskiego, oddzielona od niego cieśniną-Fretum Sicu-lum. W starożytności istniało kilka różnych nazw S.: nazwy Sikania i Trinakria występują w nieco zmienionej- formie już u Homera (Sikanie i Thrinakia), nazwa łac. Sicilia powstała z greckiej Sikelia, nazwy Sikania i Sekelia pochodzą od Sykanów i Sykulów, ludów zamieszkujących S. Pochodzenie nazwy Trinakria jest sporne. S. jest wyspą górzystą, o urodzajnych wybrzeżach. Najważniejsze góry: Nebrodyjskie (Nebrodesm ontes), przedłużenie Apenin, na za-

chodzie góra Eryks, na wschodzie wulkan Etna. Przylądki: na zachodzie Lilibeum i Drepaneum, na wschodzie Peloron, na południe Pachynos. Dużo małych rzek. Główne miasta: na wschodnim wybrzeżu Naksos (pierwsza kolonia grecka), Catana, Leontinoj, Syrakuzy, na południu Akra-gas, Gela, Selimint, na zachodzie Lilibeum, na północy Segesta, Panormus. S. była bardzo urodzajna, uchodziła za spichlerz Italii. Wschodnią i południową część wyspy opanowali koloniści greccy, którzy osiedlali się tu już od VIII w. p.n.e., północną i zachodnią część zajęli w V i IV w. Kartagińczycy. W poszczególnych miastach greckich dochodziło do częstych walk klasowych, po których następowały zmiany ustroju politycznego. Ustawiczne walki pomiędzy Grekami a Kartagińczykami trwały aż do !• wojny punickiej, w której wyniku dotychczasowe posiadłości Kartagińczyków na wyspie zajęli Rzymianie, tworząc prowincję (r. 241 p.n.e.). Po II wojnie punickiej cała wyspa przeszła w ręce Rzymian. Ponieważ Rzymianie położyli główny nacisk na produkcję rolną, handlowe miasta greckie na wybrzeżu stopniowo utraciły znaczenie. Mieszkańcy S. otrzymali od Cezara początkowo ius Latii, następnie pełne obywatelstwo rzymskie. Po upadku imperium rzymskiego S. weszła w skład państwa Ostrogotów. W r. 536 została przez Belizariusza przyłączona do Cesarstwa Wschodniego.

Sydon (gr. Sid6n) miasto w Azji na wybrzeżu Fenicji, między miastami Beryt i Tyr. W XVI-XIII w. p.n.e. najważniejsze miasto Fenicji;

założyło wiele faktorii na wybrzeżach Morza Czarnego i Śródziemnego, słynęło z wytwarzania purpury i przedmiotów ze szkła. Przy końcu XIII w. spustoszone przez Filistyńczyków, zostało przyćmione przez Tyr. Podczas wojen grecko-perskich (500-449 p.n.e.), dostarczało Kserksesowi najlepszych okrętów. W r. 351 Artakserkses III Ochos spalił je wraz z mieszkańcami za udział w powstaniu Fenicji i Cypru przeciwko Persji. Miasto zostało odbudowane, lecz już bez murów obronnych. Dopomagało Aleksandrowi W. przy oblężeniu Tyru, w r. 63 podporządkowało się Rzymowi. Civitas libera w czasach Augusta. Od Heliogabala otrzymało tytuł metropolii. Do końca imperium rzymskiego jeden z głównych na Wschodzie ośrodków handlu i rękodzielnictwa.

Syene (gr. Sy^ne) graniczne miasto Egiptu od strony Etiopii, na prawym brzegu Nilu,

w górę od pierwszej katarakty, ważny ośrodek handlowy i wojskowy. Znane z drobnoziarnistego czerwonego granitu, tzw. syenites lapis.

Syfaks (Syphax) król zachodniej Numidii w III w. p.n.e. Początkowo walczył z Kartagińczykami, popierającymi Masynissę. Pozostawał też z Rzymem w przymierzu, które zawarte zostało w wyniku zabiegów Scypionów, dowodzących w Hiszpanii. W walce z Kartaginą został pokonany przez Masynissę i musiał uchodzić z Numidii. W r. 204 S. z pomocą Kartaginy oparł się Scypionowi, został jednak w r. 203 pokonany. Ścigany przez Masynissę i Laeliusa został pokonany w pobliżu Cyrty i wzięty do niewoli. Przyprowadzony jako jeniec (w czasie tryumfu Scypiona) do Rzymu, żył jakiś czas w niewoli w Albie albo w Tiburze, gdzie też umarł.

Sygambrowie zob. Sugambmwie.

sygnatura inskrypcja na wytworach ceramiki i dziełach sztuki antycznej, podająca nazwisko wykonawcy. Sygnowanie dzieł sztuki przez artystów spotykamy w szczególności w sztuce greckiej. Liczne sygnatury zachowały się na bazach nie zachowanych do dziś posągów (np. słynny posąg Kory Antenora z końcem VI w. p.n.e., posągi atletów w Olimpu). W epoce starszej inskrypcja sygnująca dzieło zazwyczaj zawierała imię twórcy oraz formułkę: epójesen (gr. wykonał) lub egrapsen (gr. namalował). W czasach późniejszych używano formułki ergon (gr. dzieło) w połączeniu z imieniem (w genetiwie) autora. W ceramice greckiej występują dwa typy sygnatur, najczęściej w formie grafitto. Formułka epójesen umieszczona po imieniu oznaczała garncarza, egrapsen - malarza, dekoratora waz.

Sykanowie zob. Sycylia.

Sykion zob. Sikion.

sykofant (gr. sykofdntes od sykon figa i fajnejn wskazywać) pierwotnie donosiciel oskarżający kogoś o wywóz fig za granicę Attyki (Solon zakazał wywozić płody rolne z wyjątkiem oliwy, której było w Attyce pod dostatkiem) lub o kradzież fig z świętych drzew, albo o zwykłą kradzież fig z ogrodu. Później rozciągnięto tę nazwę na tych, którzy uprawiali zawodowo donosiciel-stwo, grożąc wniesieniem skargi lub też oskarżając ludzi pod najbłahszymi pozorami w celu wymuszenia pieniędzy. Donosicielstwo wzmogło się szczególnie podczas wojny peloponeskiej. Najczęściej 5. oskarżali mieszkańców miast związkowych o sprzyjanie Sparcie. Oskarżony musiał

stawić się w Atenach przed sądem, czasem jednak wydawano wyrok zaocznie. Donosiciel otrzymywał tytułem nagrody znaczną część majątku oskarżonego. Sykofancja była ostro zwalczana;

jeśli np. piąta część heliastów nie głosowała za wnioskiem oskarżyciela, musiał on zapłacić grzywnę w wysokości 1000 drachm.

Sykulowie zob. Sycylia.

syleny (łac. Silenus, gr. Sejlenos) mit. pierwotnie bóstwa rzek i źródeł czczone u Jończyków i Frygów, przedstawiane w postaci półkoni i pół-ludzi. Jednym z .?. był również Marsjas. W nutach attyckich s. należały do orszaku Dionizosa i występowały pod postacią ludzką. W późniejszych mitach różnica między .?. i satyrami zatarła się. Wymieniany jest natomiast jeden S., rubaszny starzec, wychowawca Dionizosa, bożek znający przeszłość i przyszłość. Z postacią S. wiąże się legenda o królu Midasie (zob.).

syllaba anceps zob. anceps syllaba.

syllepsis (gr. syllepsis) figura retoryczna polegająca na tym, że wspólne orzeczenie dwóch lub więcej zdań kładzie się tylko w jednym zdaniu, np. Beatę vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis: szczęśliwe życie inni w czym innym upatrują, a wy w rozkoszy.

Sylwan (Silvanus) mit. rzymski bóg lasów (łac. silva las), pól i trzód, opiekun upraw i bóstwo strzegące granic posiadłości. Ku jego czci obchodzono na jesieni dożynki. Podobnie jak i inne bóstwa pasterskie uchodził za miłośnika muzyki;

poświęcona mu była siringa. Z czasem został utożsamiony ż Panem, Paunem, Janusem. W ofiarach ku jego czci nie mogły brać udziału kobiety.

Symmachi arystokratyczny ród rzymski 1. Lu-cius Aurelius Symmachus, w r. 364/5 praefectus urbi; consul designatus na r. 377, autor pięciu zachowanych epigramów, ojciec znakomitego mówcy, Kwintusa Aureliusa S. 2. Quintus Aurelius S. (ok. 345 - 405), prefekt Rzymu (praefectus urbi) w r. 384 - 385, konsul w r. 391, znakomity mówca, obrońca starorzymskiej religii przeciw chrześcijanom, wsławiony zwłaszcza mową w senacie wygłoszoną w obronie posągu bogini zwycięstwa (Yictwta) przekazaną .-wśród urzędowych sprawozdań, zaopatrzonych-';tytułem Relationes. Prócz tego zbioru zachowały,:'śie listy oraz częściowo mowy. 3. Quintus FaBws Memmius S., jedyny syn mówcy (ur. ok. r. 384). prokonsul Afryki w r. 415, praefectus urbi w r. 418 i n. Zachowały się jego niektóre pisma urzędowe, przeważnie kierowane do cesarzy.

Potomkowie jego byli konsulami w latach 446, 485, 522.

symphonia (łac., gr. symfonia) 1. współbrzmienie wielu głosów lub instrumentów muzycznych w odróżnieniu od cantus - śpiewu, melodii pojedynczego głosu albo jednego instrumentu. 2. egipski i partyjski wojenny instrument muzyczny: duży bęben z wydrążonego pnia drzewa albo z miedzi, z dwóch stron obciągnięty napiętą skórą; dźwięk wydobywanego z niego przez uderzenie dwiema pałkami (yirguale). Instrument ten niesłusznie bywa nieraz identyfikowany z tympanum.

Symplegady (gr. Symplegddes, inaczej Kydneaj nesof) dwie małe skaliste wysepki u ujścia Bosforu Trackiego do Morza Czarnego, bardzo utrudniające żeglugę. Wg mitów do czasu wyprawy Argonautów wysepki te były ruchome i nawet ptakom nie udawało się obok nich przelatywać. Dopiero kiedy udało się przepłynąć Argonautom na okręcie Argo, wyspy

straciły tę właściwość. W Odysei (pieśń XII) Homer wspomina dwie skały zw. Planktd] (błędne, błąkające się), które przez starożytnych były utożsamiane z S.

Symplicjusz zob. Simplikios.

symploke (gr. symploke, łac. complexio) figura retoryczna polegająca na połączeniu anafoi-y i epifory, np. Qui sunt, oui foedera saepa ruperunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui criidelissim helium in Italia gesserunt? Karthaginienses. Qu sunt, qui Italiom deformaverunt? Karthaginiensese (Rhetorica ad Herennium 4,14.): Kto zawsze, zrywał przymierza? Kartagińczycy. Kto prowadził w Italii najokrutniejszą wojnę? Kartagińczycy. Kto zniszczył Italię? Kratagińczycy.

symposiarcha (gr. symposiarchos) uczestnik biesiady, symposionu, który przewodniczył uczcie, podsuwał tematy do dyskusji, proponował rodzaj zabawy, oznaczał ilość obowiązujących kielichów wina, wyznaczał kary, polegające przeważnie na wypijaniu dodatkowych pucharów wina jednym tchem.

symposion (gr. sympósion) 1. druga część uczty, która rozpoczynała się po spożyciu dań i złożeniu ofiary z wina. Biesiadnicy obmywali po raz drugi ręce, niewolnicy wnosili wieńce, olejki, palono kadzidła i podawano wina, których podczas pierwszej części uczty (tzw. dejpnon) nie pito. 5. miało charakter zebrania towarzyskiego połączonego z rozmowami na tematy polityczne, filozoficzne, naukowe albo też przybierało cha

rakter pijatyki połączonej z grą w kości, popisami akrohatów, fletnistek i innymi rozrywkami. W s. brali udział jedynie mężczyźni. 2. S. tytut znanego dialogu Platona (Uczta, Biesiada). Tłem dialogu jest uczta wydana w r. 416 przez poetę tragicznego Agatona z okazji jego pierwszego zwycięstwa w teatrze. Wśród biesiadników znajdują się m.in.: Sokrates, komediopisarz Arysto-fanes, lekarz Eryksimachos, Fajdros i Alkibiades;

tematem rozmów jest Eros i uczucie miłości. 3. tytuł dzieła Ksenofonta, w l^órym opisana jest uczta wydana przez bogacza Kalliasza podczas Wielkich Panatenajów w r. 422 na cześć zwycięzcy igrzysk, Autolikosa. Udział w biesiadzie biorą: Sokrates, Antystenes, Charmides i in. Ucztę wypełniają dysputy, występy tancerzy, akrobatów, fletnistek oraz zabawy towarzyskie.

sympotyczny (gr. sympotikós) biesiadny, np. pieśni (zob. symposion).

synafia (gr. syndfeja, łac. synaphia) ścisłe połączenie zachodzące między członami wiersza, systemu lub strofy; które sprawia, że człony "te, czyli koła (kold), nie są samodzielnymi wierszami, lecz cząstkami większych całości rytmicznych. Połączenie to polega na tym, że na końcu członu związanego s. z członem następnym nie może zachodzić hiatus ani syllaba anceps, dopuszczalne natomiast są: przerzutnia wyrazowa i eiizja. 5. zachodzi np. u Safony, frg. 2, w. 11 -12 (Diehl), między jedenastozgłoskowcem safic-kim a adoniusem, które są połączone przerzutnia wyrazową: .

oppdtessi d'iiden óremm', epirróm-

bejsi tfakua}

L.\.Jl-\^L\^Jl.'^iL.- _^^-L-

Brak natomiast s. u Horacego, Carmina I 32, 15-16:

nęć fubae tellus generat, leonum

ariela nufrix

l.^.L-.l^"^'-L\-^_o -'-\-^/_-

(na końcu jedenastozgłoskowca syllaba anceps i hiatus). Zob. także system.

synalefa (gr. synalo/fe, łac. synoloephe lub synaloepha) 1. w metryce greckiej: zlewanie się w wymowie (bez zaznaczenia tego w piśmie) samogłoski wygłosowej jednego wyrazu (zwykle długiej) z samogłoską naglosową wyrazu następnego, tak że zachowują one swe odrębne dźwięki, ale do wymówienia wymagają tylko czasu jednej zgłoski długiej, np. eg6 ute ^-^J;

orano ajtheros -\^-\^<J. 2. w metryce łacińskiej to samo, co eiizja. Przykłady i objaśnienia terminu zob. eiizja.

synalojfa zob. synalefa.

synarchia (gr. synarchfd) władza sprawowana kolegialnie, współrządy, np. triumwirat.

synedrion (gr. synedrion posiedzenie, rada) 1. rada amfiktionii. 2. miejsce posiedzeń rady amfiktionii.

synekdoche (gr. synekdóche, łac. comprehensio) trop polegający na użyciu wyrazu szczegółowego zamiast ogólnego lub odwrotnie, w szczególności użycie: ł) części zamiast całości (pars pro toto), np. tectum (dach) zamiast domws (dom); 2) nazwy rodzaju zamiast gatunku (genus pro specie), np. quadrupes (czworonóg) zamiast equus (koń); 3) liczby mnogiej zamiast liczby pojedynczej (pluralis pro singulari), np. cUpeus - dona parentis (tarcza - dary ojca) zamiast clipeus-donwn parentis (tarcza-dar ojca); di-ximus (powiedzieliśmy) zamiast dlxi (powiedziałem).

Synesios z Kyreny (ok. 370-413 n.e.), biskup Ptolemaidy, wyznawca filozofii neoplatońskiej, przedstawiciel współczesnej retoryki. Pozostawił po sobie 156 Listów, około 10 Hymnów oraz różne Mowy i Rozprawki (O Królestwie;

Opowieści egipskie, czyli O opatrzności; Dion, czyli O swoim życiu; Pochwala ty siny; O snach i in.) w jeż. greckim.

synidzeza (gr. synizesis, łac. synizesis) zlewanie się z sobą dwóch stojących obok siebie w tym samym wyrazie samogłosek, tak że do wymówienia wymagają one tylko czasu jednej zgłoski długiej, np. Peleladed --^-^-/-, Erinyón _/.--^ deinde -^, eodem -\-J, aurea --, prout -.

Synkellos 1. Eliasz i 2. Michał S. z Jerozolimy, •chrześcijańscy poeci bizantyńscy z VIII/IX w. n.e. 3. Georgios S., autor Ekhge chromgrafias (ok. r. 800 n.e.), dzieła stanowiącego jedno ze źródeł do poznania treści zaginionej historii Egiptu Manethona.

synkopa (gr. synkopt) 1. zjawisko fonetyczne polegające na stłumieniu krótkiej samogłoski znajdującej się wewnątrz wyrazu między dwiema spółgłoskami, np. glaktofagos zamiast galakto-fdgos, caldus zamiast calidus. Zjawisko to, mające swój początek w mowie potocznej, pojawia się w poezji, zwłaszcza łacińskiej, gdy wymaga tego potrzeba metryczna, albo też gdy poeta stara się naśladować język codzienny; por. np.

Horacy, Carmina I 36, 8: actae non alio rege puertiae -i-l-\^^i- \\ -\^^il-\JL (puertiae zamiast pueritiae). Niekiedy ulega stłumieniu grupa głosek; zachodź.; to najczęściej w formach czasownikowych, np. surrexe zamiast surrexisse (Horacy, Sermones 19, 73). 2. zjawisko metryczne polegające na stłumieniu jednego lub dwóch słabych elementów metrum; np. metrum jam-biczne ^-'-'^'J- może wystąpić w postaci bak-cheja ^i-- (wskutek stłumienia krótkiej), kretyka -^L (wskutek stłumienia obojętnej), spondeja -l - (wskutek stłumienia obu elementów słabych) lub molossusa -__ (gdy element obojętny wypełniony jest zgłoską długą, a krótka ulega stłumieniu). S. tego rodzaju występuje najczęściej w lirycznych jambach, trochejach i jonikach greckiego dramatu; por. jamb, trochej, jonik. Z braku dostatecznych dowodów nie można z całą pewnością rozstrzygnąć, czy element stłumiony zanikał bez śladu, czy też jego wartość czasową uzupełniano w wierszu przez odpowiednio dłuższe wytrzymanie znajdującego się obok elementu długiego, ale ta druga hipoteza wydaje się bardziej prawdopodobna. S. elementu długiego spotykamy w bak-chejach C^'-'-) i kretykach (1^_) Plauta;

wykazuje ją kolon bakcheiczny o formie ^'-1| \^L1- i kolon kretycki o formie -\^i \ l-\^iL.

Synnada (gr. Synnada, łac. Synnas) miasto w północnej Frygii, położone niedaleko wzgórza, które zawierało złomy marmuru białego z czerwonymi żyłkami (gr. synnadikós lithos, łac. Synnadicus lapis).

Synnas zob. Synnada.

Synnoon z Eginy, grecki rzeźbiarz brązownik działający na początku V w. p.n.e., uczeń Ari-stoklesa, brat Kanachosa z Sikionu.

synojkizm (gr. synojkismós współżycie) połączenie się kilku gmin w jedną całość polityczną. S. pojawił się w Grecji w okresie zanikania ustroju rodowego i powstawania miast-państw (polis). Istniały prawdopodobnie dwie odmiany s. Jedna, gdy mieszkańcy gminy pozostawali na miejscu, gminy zaś zrzekały się samodzielności politycznej, zachowując tylko własny zarząd gminny. Odtąd siedzibą ich zarządu stawało się jedno z miast, stolica (polis), gdzie był ratusz. Tak przedstawiał się s. attycki wprowadzony wg tradycji przez Tezeusza. Na pamiątkę s. Ateńczycy obchodzili corocznie święto Symjkia. Inny rodzaj s. spotykamy w Arkadii przy założeniu Tegei i Mantynei, gdzie ludność porzuciła

swe gminy i przeniosła się do miast. Istniała jeszcze zapewne pośrednia odmiana s., kiedy tylko część ludności przeniosła się do miasta.

synojkowie (gr. synojkoj, współmieszkańcy) ogólna nazwa cudzoziemców zamieszkujących w jakimś państwie greckim dłuższy czas lub stale Przysługiwały im pewne prawa, w każdym państwie inne. W Atenach nazywali się metojkami, w niektórych państwach greckich - parojkami.

Synopa (Simpe) miasto w Paflagonii nad Morzem Czarnym; założenie jego łączyli starożytni z mityczną wyprawą Argonautów. Skolonizowane przez Milezyjczyków po raz pierwszy w r. 751 p.n.e., a następnie w r. 632 po najeździe Kimmeryjczyków, którzy je zniszczyli. Zakładało liczne kolonie, z których najważniejsze są: Koty ora, Trapezus i

Kerasus. Wielki ośrodek handlowy (ryby, cynober). W r. 183 p.n.e. zdobyte przez króla Pontu Famakesa I. W r. 71 zdobyte przez Lukullusa, zrabowane a następnie odnowione i ogłoszone mitas libera. W r. 45 kolonia rzymska. Miejsce urodzin cynika Dio-genesa i komediopisarza Difilosa.

Syphax zob. Syfaks.

Syracusae zob. Syrakuzy.

Syrakuzy (gr. Syrakusaj, łac. Syracusae) najbogatsze i najludniejsze miasto na Sycylii, założone w r. 734 p.n.e. przez Dorów pod wodzą Archiasza. Początkowo położone było na wysepce Ortygia, leżącej tuż przy brzegu Sycylii. Niebawem rozrosło się na sąsiednie wybrzeża. W okresie największego rozkwitu składało się z 5 dzielnic, były to: Ortygia, Achradine, Tyche, Neapolis, Epipolaj. Miasto było otoczone murami i posiadało 2 porty. Pierwotna władza arystokracji nie trwała długo. W r. 485 został tyranem Gelon; za jego rządów i za rządów jego następcy, Hierona, doszły S. do wielkiego znaczenia i dobrobytu. Okrutne rządy Trazybu-losa doprowadziły do wybuchu rewolucji, w której wyniku w S. wprowadzona została demokratyczna forma władzy (r. 466 p.n.e.). Rządy demokratyczne nie trwały długo. W r. 406 ogłosił się tyranem Dionizjos Starszy. W r. 270 Syrakuzańczycy obwołali królem Hierona K, który nawiązał przyjazne stosunki z Rzymem. Jego następca, Hieronim, w czasie II wojny punickiej stanął po stronie Kartaginy, co stało się przyczyną oblężenia S. przez Rzymian. W czasie zdobywania miasta w r. 212 zginął Archimedes. Od II w. p.n.e. S. stopniowo poczęły się chylić ku upadkowi.

Syreny (gr. Sejrenes, łac. Sirenes) mit. nimfy morskie przebywające na .pewnej z wysp Morza Śródziemnego. Czarującym śpiewem zwabiały przepływających żeglarzy i naprowadzały na miiliste wybrzeże, o które rozbijały się okręty. Wg przepowiedni miały żyć do czasu, aż minie je człowiek, który nie ulegnie czarowi ich głosu. Odyseusz, przepływając obok wyspy S., kazał swym towarzyszom pozaklejać uszy woskiem, siebie zaś kazał przywiązać do masztu; kiedy przepływał okręt Argo, Orfeusz swoim śpiewem przewyższył S. Nimfy, którym po raz pierwszy nie udało się zwyciężyć ludzi, rzuciły się w morze. Bogowie zamienili je w skały. W sztuce wyobrażano S. jako ptaki z głową kobiety, później w postaci pół kobiety, pół ptaka.

'Syria kraj w zach. Azji pomiędzy Morzem Śródziemnym i Eufratem, na północy sięgający do gór Amanos i Taurus, na południu i południ.--wsch. do Pustyni Arabskiej. W szerszym znaczeniu obejmowała S.: Palestynę, Penicję, Celesyrię, a nawet Mezopotamię i Asyrię. Pierwsze kontakty z Grecją za pośrednictwem handlowych miast Fenicji. Po wyprawie Aleksandra W. weszła w skład jego państwa, po jego rozpadzie należała najpierw do Antygonosa, a następnie, od r. 301, weszła w skład państwa Seleucydów. W wyniku wtargnięcia Fartów do wsch. części oraz w rezultacie wojny Antiocha W. z Rzymem państwo Seleucydów zostało ograniczone do właściwej S. W r. 79 S. została podbita przez Tigianesa, króla Armenii. W r. 64 stała się prowincją rzymską. Mimo ataków ze strony Partów a następnie Persów 5. pozostawała długo jedną z najbogatszych prowincji rzymskich. W VII w. została opanowana przez Saracenów. W czasach rzymskich była podzielona na 10 okręgów;

Commagene, Cyrrhestice, Pieria, Seleucis, Chal-cidice, Chałybonitis, Palmyrene, Apamene, Cas-siotis, Laodicene. Konstantyn wydzielił 2 półn. okręgi: Commagene i Cyrrhestice w oddzielną prowincję Euphratensis. Teodozjusz II pozostałą część S. podzielił na 2 prowincje: S, Prima, ze stolicą w Antiochii i S. Secunda, ze stolicą w Apamei.

Syria dea (łac., gr. Syria theós) tak nazywano boginię czczoną pod imieniem Atargatis w syryjskim Hierapolis. Kult S. d. był zbliżony - jak się zdaje - do kultu Kybele.

Syrianos z Aleksandrii z V w. n.e., filozof, nauczyciel Proklosa, współpracownik i następca Plutarcha Młodszego, jeden z epigonów neopla-

tonizmu w Atenach, scholarcha Akademii od r. 431 n.e. Pisał komentarze do Orfeusza, Homera, Wyroczni Pitagorasa, Platona i Arystotelesa. Wykazywał zgodność nauki Platona z dawniejszymi poetami i filozofami. Zajmował się także retoryką. Zachowane jedynie komentarze do Metafizyki Arystotelesa i do pism Hermo-genesa De statibus i De ideis.

syrinks (gr. syrinks, łac. siringa, fistula) grecki ludowy instrument muzyczny pochodzenia wschodniego, piszczałka, fujarka pastusza, szczególnie rozpowszechniona w Arkadii, znana też pod nazwą "fletni Pana". W pierwotnej postaci s. składała się z siedmiu różnej długości łodyg trzciny połączonych woskiem. W okresie hellenistycznym i rzymskim wykonywano s. z drewna, kości słoniowej i brązu w postaci trzech, pięciu, siedmiu, ośmiu i więcej rurek o rozmaitej długości, spojonych w dwóch miejscach.

Syros (gr. Syros) wyspa na Morzu Egejskim, jedna z Cyklad. Należała do Związku Morskiego Aten. Ojczyzna Ferekydesa, najstarszego prozaika greckiego.

Syrtis (gr. Syrtis) dwie wielkie zatoki Morza Śródziemnego w środkowej części pomocnego wybrzeża Afryki: Syf ta Wielka (łac. S. maior, gr. hę megdle S.) - wschodnia, pomiędzy przylądkami Cephalae (gr. Kefalaj) Promontorium i Boreum (gr. Borejon) Promontorium oraz Syria Mata (łac. S. minor, gr. hę mikrd S.) - zachodnia, pomiędzy wyspami Certina i Meninx (Lotophagitis). Wody zatok były niebezpieczne do żeglugi z powodu mielizn, raf i piaszczystych, słabo zagospodarowanych wybrzeży.

Syros (Publilius S.) zob. Publilii 4.

syssitie lub fejditie (gr. syssitia, fejditia 1. mn.) wspólne, publiczne wieczerze u Spartan, obowiązujące wszystkich pełnoprawnych obywateli powyżej 20 roku życia. Tylko polowanie lub składanie ofiary usprawiedliwiało nieobecność. Każdy uczestnik dostarczał co miesiąc pewną ilość mąki jęczmiennej, wina, sera, fig oraz pieniądze na mięso. Niedostarczenie składki powodowało ograniczenie w prawach obywatelskich. Przy jednym stole zasiadało 15 osób. Główną potrawą podawaną na s. była hajmatta, tzw. czarna zupa, tj; mięso wieprzowe z solą i octem gotowane we krwi. Wino pito tylko rozcieńczone z wodą. Rozmowa toczyła się wokół spraw publicznych. Przyjęcia kandydata dokonywano za pomocą głosowania: każdy z uczestników s. rzucał gałkę chleba do naczy

nią, które obnosił na głowie niewolnik. Zwyczajne gałki oznaczały przyjęcie, silnie spłaszczone odmowę. Do s. dopuszczano też młodzież, aby już wcześnie zapoznawała się ze

sprawami publicznymi. Tego rodzaju wieczerze odbywały się również na Krecie z tą różnicą, że koszty po większej części ponosiło państwo.

system (gr. systema eks homójón) termin metryczny: szereg jednakowych członów metrycznych {kóla) -najczęściej dymetrów - oddzielonych od siebie przeważnie dierezą; system kończy się zazwyczaj członem katalektycznym. Między członami panuje synafia, tzn. niedopuszczalne są na końcu członów (z wyjątkiem członu ostatniego) hiafus i syllaba anceps, co oznacza, że nie są to wiersze samodzielne, lecz tylko cząstki większej całości rytmicznej. Por. s. Aj-schylosa, Supplices 15-19, złożony z dymetrów anapestycznych akatalektycznych, a kończący się dymetrem anapestycznym katalektycznym:

ftugein aneden did kym' hdliffn, kelsaj d' Argus gajan, hóthen dŚ genos hemeteron, tes ojstrodónu boós eks epafes kaks epipnójas Diós euchómenon, telelestaj. -L.^/^L.\'^J^f-'-\^i^i L

'^\^.'-'-'^\^'-L\--'-^\^'-'-

'^-A-^-'-^1^'-!--^"^/--_'_

'^"^'-L'^'^'-'-!'^"^'-'--

systole zob. skrócenie 1.

Syzyf (Sisyfos) mit. syn Eola i Enarety, założyciel i król Efyry (późniejszego Koryntu), inicjator igrzysk istmijskich. Uchodził za bardzo przebiegłego i chciwego. Kiedy Autolikos ukradł mu stada, Syzyf z łatwością odnalazł je, gdyż uprzednio wyciął na kopytach zwierząt swoje imię. Przed ślubem Antiklei, córki Autolikosa, z Laertesem Syzyf zdobył jej miłość; ich synem miał być Odyseusz. Za zdradzenie tajemnic boskich Zeus postanowił ukarać S. przedwczesną śmiercią. Wysłał po niego Tanatosa (boga śmierci), którego S. uwięził, wskutek czego ludzie przestali umierać, aż wreszcie Zeus zażądał uwolnienia boga. Przed śmiercią S. zabronił swej żonie wyprawiania pogrzebu, w podziemiu natomiast prosił Hadesa o wypuszczenie go na krótko dla ukarania żony. Do podziemia jednak nie wrócił, musiał go sprowadzić Hermes. Zeus ukarał S. każąc mu w podziemiu toczyć pod górę kamień, który po każdym wtoczeniu na szczyt spadał (stąd przysłowie: syzyfowa praca).

szekiel (hebr. shekel, łac. siglus) babilońska jednostka monetarna i wagowa równa l!w miny w systemie wagowym i V5o miny w systemie monetarnym. S. -moneta był złoty lub srebrny, przy czym srebrny ważył 13 V 3 rażą więcej niż złoty. W Grecji s. zwano staterem.

Szmurlo Augustyn (1821 - 1S88) filolog klasyczny, autor krótkiego zarysu literatury rzymskiej, podręcznika gramatyki łacińskiej i rozpraw z zakresu dydaktyki. Przełożył Iliadę Homera, naśladując metrum oryginału (Warszawa 1887).

Szymon z Pilzna zob. Marycki Szymon.

Szymonowie Szymon (Simon Simonides) 1558 -1639; znakomity polsko-łaciński poeta humanista, z pochodzenia mieszczanin lwowski nobilitowany i mianowany przez króla Zygmunta III poetą królewskim, doskonały znawca języka łacińskiego i greckiego. Karierę życiową i sławę literacką w kraju i na zachodzie zawdzięcza przede wszystkim twórczości łacińskiej, obejmującej pisane świetną łaciną epithalamia i panegiryki poświęcone hetmanowi Janowi Zamoy-skiemu, z którym S. pozostawał w zażyłych stosunkach (Flagellum livoris, 1588-cykl ód w jego obronie-i Aelinopean, 1589, dla'uczczenia zwycięstwa Zamoyskiego nad Tatarami), albo Zygmuntowi III. Pisał też pieśni żałobne, epigramaty, ody pindaryczne (dla syna hetmana, Tomasza). Oda Thoma, tu qwdam jest pochwałą rządów Batorego i wyrazem troski patriotycznej o kraj osierocony na skutek śmierci króla. Będąc z natury i talentu

lirykiem, sięgnął jednak S. do twórczości dramatycznej, pisząc iaciński dramat humanistyczny Castus Joseph (Kraków 1587) oraz osnutą na motywie trojańskim Pen-thesileę (Zamość 1618). Obie sztuki, dziś oceniane jako słabe, były ongi popularne i tłumaczone na polski. Patronami polskiej twórczości S. jako autora przede wszystkim Sielanek (1614, 1638) są idyilicy starożytni, Teokryt i Wergiliusz;

echa świata antycznego brzmią też wyraźme zwłaszcza w niektórych siekankach, jak Mppsus, Wierzby (ślady Metamorfoz Owidiusza).

ścienne malarstwo zwyczaj zdobienia malowidłami ścian w mieszkaniach rozpowszechnił się w II w. p.n.e. Wykopaliska archeologiczne odkryły dużą ilość malowideł ściennych, przeważnie w miastach italskich, jak Herkulanum, Sta-bie, Pompeje, Rzym, Ostia. Malowidła te dzieli się na 5 stylów: 1) Styl inkrustacyjny (od II w. do r. 80 p.n.e.) naśladował inkrustowanie

ścian płytami barwnego, często żyłkowanego marmuru. W młodszej fazie stylu wprowadzono podział ściany poziomy (malowanie cokołu i gzymsu) oraz pionowy (malowanie pilastrów lub kolumn). Motywy malowano perspektywicznie. Motywy figuralne, jeśli występowały, umieszczano nad gzymsem ściennym. 2) Styl architektoniczny (r. 80 - 30 p.n.e.): podział ściany - podobnie jak w stylu inkrustacyjnym - motywami architektonicznymi na 9 poł. Pole środkowe, przeznaczone na obraz, często wykonywano w formie kapliczki acdiculum, której sufit i belkowanie wsparte były na kolumnach. Wszystkie motywy malowano perspektywicznie, w proporcjach odpowiadających proporcjom rzeczywistym. Kapliczka tworzyła oprawę obrazu, który znajdował się na jej tylnej ścianie. Pola boczne kapliczki wypełnione były również malowidłami o pojedynczych motywach figuralnych. Na cokole malowano często drobniejsze pejzaże. Kolory tego stylu są ciepłe i żywe. 3) Styl kla-sycyzujący lub egiptyzujący (dla Pompejów r. 30 p.n.e. - r. 63 n.e.) zachowuje na ogół potrójny podział ściany w kierunku pionowym i poziomym; dzielące ścianę motywy architektoniczne, szczególnie pilastry i kolumny, maluje w bardzo wysmukłych proporcjach. Ściany i dekoracja robią wrażenie płaszczyznowe. Stosowane są barwy stonowane i cichsze, zwłaszcza zimne: zielone, niebieskie, fioletowe. Malowidła mają charakter wytworny. 4) Styl iluzjo-nistyczny (w Pompejach - do zasypania miasta w r. 79, na innych terenach prawie przez cały II w.) jest również stylem architektonicznym, różni się jednak od stylu 2 spotęgowaniem tendencji iluzjonistycznych. Malowane są perspektywiczne kilkuplanowe widoki oglądane przez otwory okien czy drzwi. Ściana robi wrażenie rozerwanej, malowidła mają charakter niespokojny. Ulubioną tematyką są motywy teatralne, zwłaszcza scaenae front es, przednie ściany budynków teatralnych, tworzące tło dla akcji rozgrywającej się na podium scenicznym. W tej tematyce można się dopatrywać śladów działalności zawodowych skenografów, jak Alabandos z Apaturii czy Serapion, którzy tak się podobno wyspecjalizowali w swoim gatunku malarskim, że nie potrafili poprawnie namalować postaci ludzkiej. Farby stosowane są jeszcze żywsze i cieplejsze niż w stylu architektonicznym: purpura, szafran, cynober, żółć, złoto, fiolet. Bogate kolory harmonizują / całością przedstawienia, przeważnie barokowo przeładowanego. Miejsca na sceny figuralne jest mało. 5) Styl piąty zw. ramowym (czasy Antoninów i Sewerów, tj. druga poł. II i III w.): zasadnicza cecha- podział ściany za pomocą ram na mniejsze pola, najpierw czworokątne, potem także

wieloboczne, trójkątne i medalionowe owalne. Te niewielkie płaszczyzny zdobione są zwykle pojedynczymi motywami, jak ptak, głowa ludzka, roślina. Styl ten współzawodniczy z podobnie rozplanowanymi sztukateriami. Tematyka przedstawień figuralnych, obrazów w omówionych stylach jest przeważnie grecka, zaczerpnięta z mitologii, z historii bohaterskiej bądź z historii nowszej (megalografia): Rzadziej występuje portret (ejkonografia) i pejzaż (skiagraficzny czy kompendiariowy). Stanowią one refleks, a czasem nawet kopie malowideł greckich z epoki hellenistycznej i klasycznej, np. malowidło her-kulańskie przedstawiające spotkanie Heraklesa z Telefosem jest prawdopodobnie wierną kopią obrazu Apellesa. ślimacznica zob. woluta. Śmiałek Wincenty (1863-1943) filolog i archeolog klasyczny, uczeń K. Morawskiego, prezes (1927, 1928) Polskiego Towarzystwa Filologicznego, autor licznych artykułów z zakresu filologii, archeologii i historii sztuki w czasopismach "Eos", "Kwartalnik Klasyczny", "Kwartalnik Historyczny" i-in. śniadanie zob. prandium. świątynia (gr. hierón, łac. templum) w pojęciu starożytnych dom bóstwa; mieściła posąg kultowy, przybory liturgiczne, niekiedy skarbczyk lub skarb miasta (opistodomos w Partenonie). Wierni gromadzili się przed S., nie wchodząc do wnętrza, stąd niewielkie wymiary ś.; skromna dekoracja wnętrza, rozbudowana i bogato dekorowana strona zewnętrzna. Kamienna ś. grecka wykształciła się w VII/VI w. p.n.e., biorąc początek z drewnianego megaronu. Porządek dorycki przeważał w Grecji lądowej i Wielkiej Grecji, porządek joński wykształcił się w Azji Mn.; odmiana koryncka porządku jońskiego, wprowadzona najpóźniej, rozpowszechniła się w okresie hellenistycznym i rzymskim. W zasadzie poza nielicznymi ś. okrągłymi (tolos, monopter) ś. grecka budowana jest na planie prostokąta, w kierunku wschód-zachód, z wejściem w krótszym boku wschodnim, kryta dachem dwuspadowym (z wyjątkiem ś. hypetralnych, tj. bez dachu, odkrytych) opartym na belkowaniu

złożonym z 3 elementów konstrukcyjnych: archi-trawu, fryzu, gzymsu. Wznosi się na podmurowaniu trzystopniowym (stylobat, stereobat). Zamknięty budynek, czyli eella, otoczony jest z 4 stron kolumną (pterón) podpierającą dach i stanowiącą najbardziej charakterystyczny element ś. greckiej. Zależnie od ilości kolumn w portyku fasadowym stanowiącym przedsionek (prónaos) wyróżniamy typy: templum m antis (zob. anta), tetrastylos, heksastylos, oktostylos, dekastylos i dodekastylos', zależnie od ilości i rozmieszczenia rzędów kolumn: distylos (zob.), amfiprostylos (zob.), peripteros (zob.), dipteros (zob./, pseudoperipteros (zob.), monopteros (zob.); zależnie od rozstawienia kolumn:

distylos, eustylos, pyknostylos, areostylos. Wnętrze celli (naos), w którym znajdował się posąg bóstwa, było niekiedy podzielone kolumnadą wewnętrzną na dwie lub trzy nawy. Odpowiednikiem pronaosu w portyku z tylu ś. był opisto-domos, spełniający niekiedy rolę zakrystii. Fryz,, gzyms, szczyty dachu (akrśt^ria) oraz przyczółki zdobiła dekoracja plastyczno-malarska. Do dekoracji nadawały się zwłaszcza duże przestrzenie w przyczółkach, w których zaczęsto ustawiać wielofigurowe grupy rzeźb pełnych. W epoce archaicznej dekorację wykonywano z polichromowanej terakoty lub z porosu (wapienia), z którego była zbudowana świątynia. W polichromii stosowano barwy jaskrawe, umowne. W epoce klasycznej przeważają rzeźby marmurowe, o dy-skretniejszej polichromii. Najlepiej zachowaną ś. dorycką jest tzw. Tezejon nad agorą ateńską. Jońskie budownictwo reprezentuje natomiast s. Ateny Nike na Akropolis w Atenach. Do najsłynniejszych s. greckich należały: Partenon, Erechtejon oraz Herajon i Olimpiejon w Olimpii.

Największe zespoły zachowane są w Paestum, Selinuncie, Akragas w Wielkiej Grecji. Budownictwo ś. w Rzymie kształtowało się pod wpływami greckimi i etruskimi. Ś. etruska, dostosowana do potrzeb kultowych (wróżenie z lotu ptaków i zjawisk atmosferycznych), miała rozbudowany prónaos, wsparty na kolumnach tos-kańskich i wznosiła się na wysokim podmurowaniu, dostępnym tylko w pronaosie dzięki kondygnacji schodów. Te cechy przejęli Rzymianie. Pterón zanika, przechodząc w rząd pól-kolumn lub pilastrów, które nie mają roli konstrukcyjnej. W okresie cesarstwa stosowano najchętniej głowice korynckie lub kompozytowe (połączenie elementów kolumny jońskiej i ko-rynckiej). Poza klasycznymi s^ prostokątnymi występują często, zwłaszcza w I - II w. n.e., formy tzw. barokowe o wielkim urozmaiceniu wnętrza, rozczłonkowanego na szereg pomieszczeń okrągłych (rotundy) i półokrągłych (absydy), o założeniach konstrukcyjnych wykorzystujących połączenie linii prostych i krzywych (Panteon). Do najsłynniejszych ś. prostokątnych należą: znana pod nazwą Maison Carree ś. w Nimes (I w. n.e.), ś. Fortuna Yirilis (I w. n.e.) oraz ś. Antonina i Faustyny (II w. n.e.) w Rzymie. Z okrągłych należy wymienić tzw. ś. Westy (I w. p.n.e.) w Rzymie. Najpiękniejszą ; najlepiej zachowaną ś. rzymską jest Panteon. Ze ś. tzw. barokowych zachowały się: zespół w Baalbek i wielka ś. Belosa w Palmyrze.

Świnka Adam (zm. ok. 1433) kanonik krakowski, sekretarz Władysława Jagiełły, jeden z pierwszych pisarzy polsko-łacińskich. Jest autorem dwu elegii: na zgon córki Władysława Jagiełły, królewny Jadwigi, oraz na zgon Zawi-szy Czarnego.

T

T. zob. Titus.

Tabaj (gr. Tdbaj) 1. miejscowość w Karii, na granicy Frygii. 2. dziś Tavi; miejscowość w Persji, na drodze z Ekbatany do Persepolis.

tabella (łac., gr. pinaks, grammatejori) w szerszym znaczeniu tabliczka z drzewa, kamienia lub metalu, w znaczeniu węższym tabliczka do pisania, a) T. cerata - prostokątna tabliczka drewniana (z jodły, klonu, bukszpanu) o wymiarach: 10 -15 cm x 9-7 cm, pokryta woskiem, używana do pisania w Grecji i Rzymie w szkołach, urzędach, w handlu i korespondencji. Dla ochrony pisma przed zatarciem brzeg deseczki był nieco wyższy od powierzchni, pokrytej woskiem. T. łączono po dwie (gr. dipty-cfum, łac. dup!ex) i więcej (triptychon, polypty-chon) za pomocą obrączki lub sznura, tworząc rodzaj książeczki zw. codex lub częściej, ponieważ tabliczki były miłego formatu, codicillus albo pugillares. Wosk do pokrywania tabliczek mieszano z czarną farbą, b) T. migica była to tabliczka metalowa pokryta rytymi napisami, np. formułami orfickimi, mającymi ułatwiać duszy przejście na tamten świat, zaklęciami mającymi odwrócić nieszczęścia, złorzeczeniami, c) Od czasu wprowadzenia tajnsgo głosowania na ko-micjach (r. 139, lex Gabinia o wyborze urzędników) używano t. do głosowania. Głosujący za wnioskiem wrzucał do urny tabliczkę z napisem VR (uti rogas, tj.: zgodnie z wnioskiem, jak proponujesz), głosujący przeciw - tabliczkę z napisem A (antiguo, jak dawniej). T. używano również w tajnych głosowaniach w sądownictwie. W procesach sądowych głosujący używali skrótów: L (libsro, uwalniam) lub D (damm, skazuję).

tabellarius (łac., od tabellae tabliczki, listy) niewolnik, posłaniec, który doręczał listy; w czasach cesarstwa byli posłańcy, listonosze państwowi tabellarii publlci.

taberoaria fabuła (łac. taberna sklep, kram) komedie rzymskie stanowiące przykład twórczości rodzimej z gatunku fabula togata (zob. fabuła 3); komedie te nie odznaczały się staranną formą {.literackim językiem, wartość ich tkwiła w tym,' że były obrazem

prawdziwego życia uboższej ludności Rzymu i że cechowała je większa szczerość i naturalność niż komedie oparte na wzorach greckich.

tabliczki woskowe zob. tabella.

tablinum łac. w domu rzymskim główny pokój na wprost wejścia, otoczony z obydwu stron mniejszymi pomieszczeniami; przechowywano w nim tabliczki z dokumentami rodzinnymi, archiwum rodzinne, niekiedy kosztowności. Nazwa /. może określać także galerię obrazów.

tabula łac. 1. zob. tabella. 1. w Rzymie tablica marmurowa albo brązowa zawierająca dokumenty państwowe, przechowywana w archiwum (tabularium). 3. t. Peutingeriana zob. Peutingeriana tabula.

tabularium łac. archiwum, w szczególności państwowe archiwum rzymskie na Forum Romanum, zbudowane łącznie ze świątynią Saturna, administrowane w okresie republiki od r. 444 p.n.e. przez cenzorów, następnie przez dwóch kwestorów miejskich, w okresie cesarstwa przez spscjalnie powoływanych kuratorów. Dokumenty (codices), pisane początkowo na tablicach (zob. tabula), następnie na papirusie i psrgaminie, szeregowane były latami w porządku chronologicznym. T. spłonęło wraz z Kapitelem w r. 83 p.n.e., zostało odbudowane w latach 78-60 p.n.e. przez D. 1. Catulusa. Mury częściowo zachowały się w podmurowaniu zamykającym Forum Romanum od zachodu. Tą samą nazwą określano wszelkie inns archiwa:

senatu, miejskie, wojskowe, kolegiów kapłańskich oraz archiwa prowincjonalne.

tabularius łac. urzędnik rzymski, archiwista, mający pieczę nad aktami publicznymi lub prywatnymi, a także księgowy sprawujący opiekę nad hipotekami. T. należel' do kategorii scribae (pisarzy). Byli nimi w okresie cesarstwa najczęściej wyzwoleńcy cesarscy; tworzyli w poszczególnych prowincjach kolegia. Archiwum cesarskie na Palatynie miało za Antonimów 19 /.

Taburnus góra na pograniczu Kampanii i Sam-nium, w pobliżu Kaudium. Tacfarinas zob. Takfarinas. Tachompso (gr. Tachomps6, także Takompso) miasto egipskie położone na jednej z wysp Nilu; straciło znaczenie wobec rozwoju miasta Pselkis.

tachygrafia (gr., od tachys szybki i grafo piszę) zob. stenografia.

tachygrafos (gr. tachygrdfos, łac. notariusz) stenograf, sekretarz piszący systemem skrótów. Zob. stenografia, nota.

Tacitus 1. Publius Cornelius T. zob. Tacyt. 2. Marcus Ciaudius T., cesarz rzymski w latach 275-276 n.e. Zanim został cesarzem, był przez dłuższy czas członkiem senatu, w r. 273 konsulem. Po zamordowaniu cesarza Aureliana przez dwa miesiące trwało bezkrólewie, po czym senat na żądanie armii dokonał wyboru Tacyta Klaudiusza, który zresztą nie pragnął władzy cesarskiej i usiłował nawet potajemnie oddalić się z Rzymu. Po objęciu władzy ukarał najpierw tych spośród zabójców Aureliana, których udało mu się pojmać, po czym wraz z

bratem Florianem, którego mianował praefectus praetorio, udał się do Azji Mn., gdzie Gotowie pustoszyli Pon-tus, Galację, Kappadocję i Cylicję. Odniósłszy nad nimi zwycięstwo, otrzymał przydomek Go-thicus Maximus. Pozostawiwszy bratu dalsze prowadzenie wojny, udał się w drogę powrotną do Rzymu, lecz w podróży nagle zmarł (czy też został zabity), w maju lub czerwcu r. 276. Wydał on m.in. surowe zarządzenia przeciw fałszerzom monet. Inskrypcje dowodzą szczególnej jego dbałości o sieć drogową w państwie. Tacjan zob. Tatianos Syros. Tacjusz zob. Tatius.

Tacyt (Publius Cornelius Tacitus) najwybitniejszy historyk rzymski epoki cesarstwa, jeden z najlepszych stylistów rzymskich. Urodził się w r. 55 lub 56 n.e., pochodził ze starej rodziny patrycju-szowskiej. W Rzymie otrzymał bardzo staranne

wykształcenie w zakresie retoryki, prawa i historii. Był uczniem dwóch wybitnych mówców ówczesnych, Marka Apra i Juliusza Sekundusa, może także Kwintyliana. Około r. 75 zaczął przemawiać publicznie i jako adwokat występował w sądach centumwiralnych. W r. 78 ożenił się z córką konsula Agrykoli, który został wówczas namiestnikiem Brytanii. Za panowania Tytusa otrzymał godność kwestora i dzięki temu wszedł do senatu, za rządów Domicjana był tiyhunem ludowym (lub edylem), a w r. 88 członkiem kolegium kapłańskiego i pretorem. Przez następne cztery lata zarządzał prawdopodobnie jakąś prowincją (może była nią Galia Belgijska), a w r. 93 powrócił do Rzymu. W r. 97 za panowania Nerwy został konsulem, a około r. 112 prokonsulem prowincji Azji; umarł około r. 120. Dzieła T. dzielimy zwykle na dwie grupy: 1) Mniejsze pisma obejmują tytuły: De vita et moribus luli i Agricolae (żywot Agrykoli), Germania i Dialogus cle oratoribus (dialog o mówcach). Pisma te ogłoszone zostały w r. 98. Żywot Agrykoli jest biografią teścia T. Szczególnie obszernie opracował w niej autor okres namiestnictwa Agrykoli w Brytanii. Germania jest monografią etnograficzną. Część pierwsza zawiera szkic geograficzny i historyczny Germanii oraz opis życia publicznego i prywatnego jej mieszkańców; w drugiej części zajmuje się T. charakterystyką poszczególnych ludów zamieszkujących Germanię. Dialog o mówcach rozpatruje zagadnienie przyczyn upadku wymowy w Rzymie. Na ten temat wypowiadają swe poglądy uczestnicy dialogu:

tragik Kuriacjusz Matemus, mówcy Marek Aper i Juliusz Sekundus oraz Wipstanus Messalla. Za istotną przyczynę upadku wymowy uznał T. zmienione warunki polityczne: straciwszy znaczenie w życiu publicznym, wymowa ograniczyć się musiała do nauki w szkołach i przemówień sądowych; 2) Dzieła historyczne: Historiae (Dzieje) ogłoszone przez T. w latach 104 - 109, obejmujące pierwotnie 12 ksiąg, z których zachowały się tylko cztery pierwsze i początek piątej. Zachowane księgi obejmują lata od r. 69 do 70; Annale s (Roczniki) pisane przynajmniej do r. 116 n.e. Treścią ich miała być historia Rzymu od śmierci Augusta do początku r. 69, od tego bowiem momentu zaczynały się Historiae. Annales obejmowały prawdopodobnie 18 ksiąg. Zachowały się księgi I - IV, fragment V, VI bez początku,' XI - XVI ze znaczną luką na początku XI księgi i przy końcu XVI; zaginęły

natomiast całkowicie księgi VII - X, obejmujące panowanie Kaliguli i początek rządów Klaudiusza. Zachowane księgi Annales kończą się na połowie r. 66. W kompozycji i budowie dzieł historycznych wzoruje się T; zgodnie z teorią perypatetyczną, na tragedii: wypadki grupuje wokół jednej osoby, wprowadza elementy retar-dujące, budzi w czytelniku uczucia

grozy, wstrętu, litości lub podziwu. Stara się także wnikać w psychikę opisywanych postaci historycznych i uwydatniać pobudki ich działania. Charakteryzując cesarzy przyjmuje, że wskutek swej nieograniczonej władzy a także - okoliczności zewnętrznych stopniowo ulegali powolnemu upadkowi lub szałowi. Na pierwszy plan wysuwa się u T. życie cesarzy i dworu cesarskiego oraz ich stosunek do skupionej w senacie arystokracji. Dzieła T. są historią samego Rzymu, nie słyszymy w nich nic o życiu prowincji. Pisma T. mało doceniane w starożytności, cieszyły się wielką poczytnośeią w epoce nowożytnej. W Polsce przełożył je Adam Naruszewicz. Przekład współczesny zawdzięczamy- Sewerynowi Ham-merowi (wznowienie. Warszawa 1957).

Taeoarium, Taenarum zob. Tajnaron.

taenia zob. lenia.

Tafos (gr. Tdfos, tac. Taphos) wyspa na Morzu Jońskim pomiędzy Akarnanią a wyspą Leukas, u Homera państwo Mentesa.

Tagus (dziś Tag, hiszp. Tajo) rzeka w Hiszpanii, biorąca swe źródła w dolinie między górami Orospeda i Idubeda (w kraju Cełtyberów), wpadająca do Atlantyku; według źródeł starożytnych niosła złotodajny piasek (w stopniu minimalnym zjawisko to występuje jeszcze dziś). Z dopływów T. wymieniano tylko rzekę Tago-nios (dziś Tajuna).

Tajget (Tuygeton) pasmo górskie w południowym Peloponezie, oddzielające Messenię od Lakonii, W północnej jego części znajdowały się bogate złoża żelaza i marmuru.

Tajnaron (gr. Tajnaron, łac. Taenarum, Taenarium) najbardziej na południe wysunięty przylądek Peloponezu. Wg legendy miało tu znajdować się jedno z wejść do Hadesu; tędy zszedł do podziemia Herakies. Znajdowała się tu słynna świątynia Posejdona, posiadająca prawo azylu.

Takfarinas (Tacfarinas) Numidyjczyk, służył w czasach Tyberiusza w wojsku rzymskim. Zbiegł do Afryki, gdzie zorganizował przeciwko Rzymianom powstanie, stłumione w r. 19. T. już

w następnym roku wznowił walkę i przez dłuższy czas nękał wojska rzymskie walką podjazdową. Ostatecznie pokonał go Publiusz Dola-bella w r. 24.

Takompso zob. Tachompso.

taksiarch (gr. taksiarches, taksiarchos) urzędnik wojskowy w Atenach. Każda spośród 10 fyli ateńskich wystawiała oddział hoplitów (tdk-sis), ekkiezja wybierała dla niego z jego fyli dowódcę zw. t. Było więc 10 /. Wybierano ich na okres jednego roku. Urząd ten został ustanowiony w czasie wojen perskich. T. czuwał pod kierunkiem stratega nad zaciągiem do swego oddziału i wybierał dla jego pododdziałów (locho]) dowódców (lochagów). Do t. należało również sądownictwo w sprawach o uchylanie się od służby w oddziałach hoplitów oraz o dezercję z tych oddziałów.

taksis (gr. tdksis) oddział hoplitów wystawiony przez jedną fylę. Liczba pododdziałów (lóchoj) i ich siła liczebna zależała od rozmiarów każdorazowego poboru, a więc była zmienna, sięgaia niekiedy do ponad 1000 ludzi. Hoplici tej samej fyli służyli w tych samych t. Dowódcą /. był taksiarch.

talent (gr. tdlanton, łac. talentuni) jednostka wagi przejęta przez Greków z Babilonii, wahająca się od 68 kg do 21 kg, zawierająca 60 min. T. był złoty (królewski ciężki 50,46 kg i lekki 25,23 kg oraz pospolity ciężki 49 kg i lekki 24 kg) i srebrny (królewski ciężki od 67,32

kg do 68,76 kg oraz od 44,87 kg do 47,29 kg, lekki od 33,66 kg do 34,38 kg oraz od 22,43 kg do 23,64 kg, pospolity ciężki 65,49 kg lub 43,66 kg i lekki 32,74 kg lub 21,82 kg).

Tales (Thales) 1. T. z Miletu, jeden z Siedmiu mędrców (zob.), żyjący na przełomie VII/VIw. p.n.e. Wybitny przedstawiciel ówczesnych umiejętności praktycznych, poiityk, inżynier, kupiec, podróżnik i uczony. Był inicjatorem związku miast jońskich z siedzibą w Tecis. Cyrus wykorzystywał jego wiadomości techniczne, polecając mu wykonanie różnych prac hydraulicznych. Jako uczony zajmował się badaniem ciał niebieskich. Przepowiedział zaćmienie słońca w r. 585 p.n.e., tłumaczył je jako przesłonięcie słońca przez księżyc (7'. pierwszy twierdził, że księżyc zapożycza światło od słońca). Zajmował się też filozofią. On pierwszy sformułował pytanie dotyczące początku wszechrzeczy. Za ostateczną przyczynę wszechrzeczy uznał wodę (wyznawał więc jedną materialną zasadę świata). Twierdzenie

swoje uzasadniał danymi z obserwacji, iż woda pod wpływem temperatury zamienia się zarówno w ciało stałe (lód), jak i lotne (para). Wiele wiadomości zaczerpnął od uczonych chaldejskich i egipskich. Nie zostawił żadnego pisma. Nauka jego krążyła w formie powiedzeń, niektóre z-nich przytacza Arystoteles. 2. T. z Kal-latis, sofista i zmanierowany retor grecki z I w. p.n.e. Był to jeden z tzw. mówców azjańskich, przeciwko którym wystąpili attycyści.

Taletas (Thaletas) z Gortyny na Krecie, muzyk grecki w.ynw. p.n.e. rywalizujący ze szkolą Terpandra. Wezwany do Sparty podczas zarazy w celu przeblagania bogów muzyką, wprowadził na uroczystość zwaną GyntnopaJdta] (od tańców nagich chłopców, gr. gymnós nagi) peany ku czci Apollina (śpiewane przez tańczące chóry) oraz tańce wojenne. T. nazywano twórcą drugiej epoki muzyki w Sparcie.

Talia (łac. Thalia, Thalea, gr. Thaleja) mit. 1. jedna z 9 Muz, Muza komedii, jej atrybutem była maska komiczna. 2. jedna z Charyt. 3. nimfa morska, jedna z nereid.

Taiłoś (Thallos) 1. historyk grecki z I w. n.e., autor (nie zachowanej) historii (w 3 księgach) Syrii od upadku Troi do 167 olimpiady (I w. n.e.). 2. T. s Afiletu, poeta epigramatyczay żyjący w początkach cesarstwa rzymskiego. An-thohgia Graeea przekazuje pięć jego epigra-matów.

Tamasos (gr. Tamasuś) miasto W śroikowsj części Cypru; w pobliżu znajdowały się wielkie kopalnie miedzi. Identyfikowano z T. Temssę, wymienioną w Odysei Homara.

Tamesn (Tamesis) dziś Tamiza; rzeka na wschodnim wybrzeżu Brytanii, nad jej brzegami leżało miasto Londinium (dziś Londyn).

Tamphilus przydomek rodu Bebiuszów (zob. Baebii).

Tamynaj (gr. Tamyna), łac. Tamynas) miasto na Eubei, ze słynnymi świątyniami Zeusa Ta-mynajósa i Apollina. Obchodzono tu święta zwane TamynaJa. W r. 354 p.n.e. Ateńczycy pod wodzą Fokiona zadali w pobliżu T. klęskę wojskom Kalliasa, tyrana Chalkis.

Tanagra (gr. TSnagra) miasto beockie słynące od końca IV w. p.n.e. z wyrobu terakot, noszących nazwę tanagryjek. Przedstawiały one gtó-wnie postacie kobiece w ruchu i odznaczały się wykwintną kompozycją i precyzją wykonania.

Tanais (gr. Tdnass) dziś Don; rzeka w półn.--wsch. części świata starożytnego, uważana za

granicę pomiędzy Europą a Azją; często błędnie utożsamiana z rzeką Jaksartes (zob. Jak-sarteś).

Tanakwil zob. Tanaąuil.

Tanaquil żona Tarkwiniusza Starego (Targui-nius Priscus), pochodziła ze starego rodu etruskiego, przypisywano jej wpływ na sprawy państwowe i wprowadzenie na tron po śmierci Tarkwiniusza zięcia ich, Serwiusza Tulliusza (zob. Seryius l). W Rzymie miała przyjąć imię Ćma Caecilia; utożsamiono ją z czasem z rzymską boginią opiekującą się przędzeniem i oddawano jej cześć boską.

Tanatos (Thanatos) mit. bóg śmierci, wg Hezjoda syn Nocy (Nyks), brat Hypnosa i Kerów.

Tanos (gr. Tdnas) albo Tanaos (gr. Tdnaos), rzeka we wschodniej części Peloponezu, pomiędzy Argolidą a Kynurią, wpadająca do Zatoki Argolidzkiej.

Taniałoś mit. król Sipylos w Lidii, syn Zeusa i Pluto, ojciec Pelopsa i Niobe. Bogity i szczęśliwy, bywał zapraszany przez bogów na uczty. Spożywając boski pokarm stał się nieśmiertelny. Doszedł do takiego zuchwalstwa, że kradł nektar i ambrozję, karmił nimi swój dwór, zaczął też powątpiewać w boską naturę i wszechwiedzę bogów. Zaprosiwszy raz bogów na ucztę podał jako ostatnią potrawę pieczeń z ciała własnego syna. Bogowie nie tknęli potrawy, Zeus przywrócił do życia Pelopsa, a T. strącił do Tartaru, gdzie za karę cierpi głód i pragnienie. Postawiono go w sadzawce, nad którą rośnie drzewo obciążone owocami. Ilekroć jednak chce się napić, woda znika, gdy zaś sięga po owoce, gałąź odchyla się. Mękę T. powiększała pochylona nad nim i chwiejąca się nieustannie skała.

Tanusii mało znany ród rzymski. T. Geminus, poeta i historyk rzymski z I w., autor dzieła o spisku Katyliny. Swetoniusz, pisząc żywot Cezara, korzystał z dzieła T. Prawdopodobnie w utworach Katullusa pod imieniem Yolusius kryje się T. Geminus. Z dzieł T. zachowały się jedynie fragmenty.

Taphos zob. Tafos.

Tappulus przydomek rodu Williuszów (zob. V~illn).

Taprobane (gr. Taprobdne) dziś Cejlon; pierwsze wiadomości o wyspie dotarły do Greków w czasach Aleksandra W. dzięki badaniom Onesikritosa. W czasach Klaudiusza T. wysiała do Rzymu poselstwo, co dato rzymskim geografom okazję do zdobycia nowych wiadomości.

Tapsakos (gr. Thapsakos) handlowe miasto w Syrii nad Eufratem, ważny punkt węzłowy dla odbywających podroż do Babilonu i w głąb Azji.

Tapsus (iac. Thapsus, gr. Thapsos) 1. miasto na przylądku o tej samej nazwie, na wschodnim wybrzeżu Sycylii, w pobliżu Syrakuz, założone w VIII w. p.n.e. przez kolonistów doryckich Z Megary. 2. miasto w Afryce, na wschodnim wybrzeżu Bizacjum (zob.). Tu w r. 46 p.n.e. Cezar pokonał ostatecznie wojska Pompejusza.

Taras zob. Tarent.

Tarchna zob. Tarkwinie.

tarcza u Greków zazwyczaj wielka owalna lub okrągła z wycięciami bocznymi, na odwrocie posiadająca uchwyty na przedramię i dłoń. Ten typ tarczy nosił nazwę aspis i stanowił uzbrojenie hoplity. Innym typem tarczy używanej przez Greków była pelta (zob.). U Rzymian spotykamy się z dwoma zasadniczymi typami tarcz: clipeus okrągła tarcza, służąca piechocie jako broń obronna. Zastąpiona została w czasie pierwszej wojny samnickiej przez scu-tum - dużą, prostokątną /. wygiętą walcowate, sporządzoną z lekkiego drzewa, obciągniętą płótnem i wolową skórą. Brzegi górny i dolny były obite blachą, dla lepszej ochrony przed cięciem z góry i dla oparcia o ziemię. Pośrodku z zewnętrznej strony znajdowała się metalowa wypukłość (umbo). Umbo nadawało tarczy większą wytrzymałość i służyło do zadawania ciosów.

tarde vcnieniibus ossa łac. przysłowie: późno przychodzącym - kości; por. "kto późno przychodzi, sam sobie szkodzi".

Tarent (gr. Taras, łac. Tarentuni) miasto na zachodnim wybrzeżu Kalabrii, kolonia spartańska założona w r. 708 p.n.e. Najbogatsze i najlepiej rozwijające się miasto Wielkiej Grecji. Wskutek stałych zatargów z sąsiadującymi plemionami italskimi mieszkańcy T. musieli niejednokrotnie zwracać się o pomoc militarną do różnych państw greckich. Na początku III w. p.n.e. wybuchła wojna T. z Rzymem. Pomimo pomocy, z którą pospieszył wówczas T. król Epiru, Pyrrus, zwyciężyli Rzymianie i zdobyli miasto w r. 272 p.n.e. W r. 213 p.n.e. w czasie II wojny punickiej T. stanął po stronie Hannibala, jednak już w r. 209 znalazł się z powrotem pod panowaniem Rzymu. Od tego czasu daje się zauważyć pewien upadek znaczenia T. W czasach cesarstwa rzymskiego miasto było

ważnym ośrodkiem handlu. Mieszkańcy T. znani byli z zamiłowania do zbytku.

Tarentini (Terentini) ludi igrzyska obchodzone w Rzymie na Placu Marsowym, na tzw. Taren-tum (Terenium), miejsce to leżało na terenie wulkanicznym, stąd legendy o kontaktach z bóstwami podziemnymi. Manius Yalesius z Ta-rentu miał podczas panującej w mieście zarazy znaleźć w tym miejscu głęboko pod ziemią ołtarz poświęcony bóstwom podziemia, Ditowi (zob. Dis) i Prozerpinie; złożył im ofiarę i po raz pierwszy urządził igrzyska, na które złożyły się biegi i lectisternium (zob.). Wg innej wersji zapoczątkował T. konsul Waleriusz Poplicola podczas zarazy, i od tego czasu wznawiano je mniej więcej co 100 lat. August wznowił je w r. 17 p.n.e. i poświęcił je Apollinowi i Dianie.

Targelia (gr. Thargelia, dosł. płody ziemi) święta obchodzone w Atenach ku czci Apollina 6-7 dnia miesiąca Targelion. Święta te były połączone z uroczystymi procesjami i korowodami młodzieży. Przez długi czas T. zachowywały jako pozostałość dawnej religii Apollina krwawą ofiarę z życia ludzkiego, która miała ratować i zabezpieczać życie innych; na ofiarę wyznaczano niewolnika albo skazanego na śmierć wyrokiem sądowym. Z czasem zerwano z tym obrzędem, ograniczając się do symbolicznego palenia kukły. T. obchodzono także w koloniach jońskich i w Massalii, założonej przez Jończyków.

Targelion (gr. Thargelion) miesiąc w kalendarzu ateńskim przypadający mniej więcej na okres maja; poświęcony był Apollinowi, któremu w 7 dniu miesiąca, obchodzonym jako dzień jego urodzin, składano w ofierze pierwsze plony (thargelia - płody ziemi; zob. Targelia). Prócz tego w T. przypadało święto kwiatów (Chlóeja) oraz Dafneforia, również ku czci Apollina; obnoszono wówczas gałązkę oliwną ozdobioną wawrzynem (dafne), wstążkami i kulami wyobrażającymi słońce, księżyc, gwiazdy. Dzień 19 miesiąca był poświęcony oczyszczeniu świątyni Ateny (Kallynteria), a 25 dnia, podczas Plynteria, obmywano jej stary drewniany posąg.

Tarkwicjusze zob. TarąuWi.

Tarkwime (łac. Targumii, etruskie Tarchna) dziś Tarquinia; miasto w Etrurii nad rzeką Martą, na drodze prowadzącej z Cosa do Rzymu, za-iożone według tradycji przez herosa etruskiego Tarchona. Utraciło znaczenie podczas wojen Etrurii z Rzymem, nie odzyskało go nawet jako

kolonia Rzymu. Słynęło z wyrobów ceramicznych (wazy).

Tarkwiniusz zob. Tarqumius.

Tarpeia westalka, córka Spuriusa Tarpejusza, komendanta Kapitelu podczas wojen Rzymu z Sabinami. Podanie głosi, że wpuściła Sabinów do twierdzy, wg jednej wersji powodowana miłością, wg innej - chęcią zysku. Sabinowie, nie chcąc uiścić przyrzeczonej zapłaty, zarzucili ją tarczami, pod którymi poniosła śmierć. Wg innej wersji została strącona z Kapitelu razem z ojcem. Ta część Kapitelu została nazwana Skałą Tarpejską.

Tarpeius 1. Spurius T.', komendant na Kapitelu za panowania Romulusa, ojciec Tarpei. W czasie wojny z Sabinami wydał gród w ręce wrogów, za co został, razem z córką, ukarany śmiercią (strącenie ze skały na Kapitelu). 2. Lu-cius T., przeciwnik Romulusa, został strącony ze skały Kapitelu, która może od niego nazywa się Skalą Tarpejską.

Tarpejską Skala (łac. Saxum Tarpeium) strome zbocze południowego wierzchołka Kapitelu (zob. Capitolmus mons). Wg podania miał być stąd strącony za karę przeciwnik Romulusa, Lucjusz Tarpeius. Inna wersja mówi o Tarpei, córce Spuriusza Tarpejusza, która w czasie obrony Kapitelu przed Tacjuszem zdradziła wejście na zamek, za co została wraz z ojcem strącona w przepaść. Stąd miał pochodzić zwyczaj strącania zdrajców z T. S.

Tarquinius 1. Lucius T. Priscus (Tarkwiniusz Stary), piąty król rzymski. Wg podania syn uchodźcy greckiego Demaratosa z Koryntu, osiadłego w Tarkwiniach, w Etrurii. Jako cudzoziemiec, nie mogąc w Tarkwiniach odegrać większej roli, za radą swej żony, Tanaquil, która przepowiadała mu wielką sławę, przeniósł się do Rzymu. Zmienił pierwotne imię Lucumo na Lucius. W Rzymie zdobył sobie wielkie uznanie, król Ankus Marcius powierzył mu opiekę nad swymi dziećmi. Po śmierci Ankusa T. został jednomyślnie obrany królem. Za jego panowania Rzymianie przeprowadzili zwycięską wojnę z Sabinami i podbili Lacjum. Walczyli też z Etruskami. Za czasów T. wzniesiono wiele budowli, m.in. cyrk, założono podwaliny pod świątynię kapitolińską. Wybudowano także wielki kanał cloaca maxima. T.

wprowadził do Rzymu jako symbol władzy pęki rózeg z zatkniętymi w nie toporami. Został zamordowany przez synów Ankusa. 2. Lucius T. Superbus (Tarkwiniiiiz

Pyszny), siódmy i ostatni król rzymski. Władzę w Rzymie osiągnął, zamordowawszy swego teścia, Serwiusza Tuiliusza. Okrutnymi rządami wzbudził powszechne niezadowolenie. Kiedy syn jego zhańbił żonę Tarkwiniusza Kollatinusa, Lukrecję (która wskutek tego popełniła samobójstwo), wybuchło powstanie zakończone wypędzeniem Tarkwiniusza i upadkiem władzy królewskiej w Rzymie. T. szukał jeszcze pomocy u Porsenny i u swego zięcia, Oktawiusza Mami-liusza, ale gdy ten ostatni został w T. 496 p.n.e. definitywnie przez Rzymian pokonany nad jeziorem Regillus, usunął się do Kyme, gdzie zakończył życie. 3. T. Lucius Collatinus, zob. Collatinus Lucius Tarquinius.

Tarquitii (Tarkwicjusze) ród rzymski, podobno dawni Tarkwiniusze, którzy zmienili formę nazwiska wobec nienawiści Rzymian do rodu Tarkwiniuszów. 1. Lucius i Marciis T. - wykryli spisek, który miał na celu sprowadzenie do Rzymu wygnanych w r. 500 p.n.e. Tarkwiniuszów. 2. Lucius Tarąuitius Flaccus, patrycjusz, dowódca jazdy, odznaczył się w walkach z Sabinami w r. 458 p.n.e. 3. Quintus T., brał udział w walkaeh w Hiszpanii w r. 81 p.n.e., przeszedł na stronę Sertoriusza, dowodził jego konnicą w r. 76 p.n.e., potem jednak brał udział w zamordowaniu Sertoriusza. 4. Lucius T., jeden ze spiskowców Katyliny, wydał swych towarzyszy. 5. Marcus T. Priscus, w r. 52 n.e. był legatem w prowincji Africa, w czasie gdy prokonsulem tej prowincji był Statiłius Taurus, którego T. w następnym roku oskarżył o zdzier-stwa. W r. 61 sam T. został oskarżony przez mieszkańców Bitynii o nadużycia i otrzymał wyrok skazujący.

Tarracina zob. Anxur.

Tarraco (dziś Tarragona) miasto na wschodnim wybrzeżu Hiszpanii, nad rzeką Tulcis. Wzmocnione przez Scypionów, podczas wojen punickich stało się ważnym punktem obronnym. Jako kolonia rzymska nosiło od czasów Cezara nazwę Colonia lulia Victrix Tarraconensis. Za Augusta stolica prowincji. Zachowane ruiny amfiteatru, cyrku, urządzenia wodociągowe.

Tarruntenus zob. Tarrutenius Paternus.

Tarrutenius Paternus (także Tarruntenus) rzymski prawnik za czasów Marka Aureliusza i Kom-modusa, sekretarz Marka Aureliusza; dowodził w r. 170 n.e. w wyprawach przeciwko Marko-manom, których ostatecznie pokonał w r. 179. Autor pracy o wojskowości dz re militari. Zgi-

nął z rozkazu Kommodusa, który czynił go odpowiedzialnym za śmierć swego ulubieńca Anterosa.

Tarrutins albo Tarutios (Lucius T. Firmanus) filozof, matematyk i astrolog piszący w Rzymie po grecku, przyjaciel Warrona i Cycerona. Dzieła jego nie zachowały się. Wg Pliniusza pisał o gwiazdach (de astris).

Tarsos jedno ze znaczniejszych i zamożniejszych miast Cylicji, ważne miasto portowe. Opanowane przez Greków w okresie Seleukidów. Miasto rodzinne apostoła Pawła.

Tartar (gr. Tartaros, łac. Tartarus) mit. syn Ajthera i Gai, ojciec gigantów, Tyfona i Echidny. W Iliadzie - miejsce w .głębi ziemi, położone tak.głęboko, jak wysoko nad ziemią leży niebo. Późniejsi poeci opisują T. jako miejsce w świecie podziemnym, gdzie odbywają karę dusze ludzi grzesznych.

Tartessus (łac., gr. Tartessós) bajecznie bogate miasto w Hiszpanii, o bliżej nieustalonym położeniu, kolonia fenicka. Wg większości pisarzy starożytnych leżało u ujścia rzeki Baetis. Niektórzy utożsamiali' T. z miastem Carteia, skolonizowanym przez Rzymian w r. 171 p.n.e.

Tarus rzeka wypływająca z Apenin, prawy dopływ Padu.

Tatianos Syros (Tacjari) apologeta chrześcijański z drugiej poł. II w. n.e., autor zachowanego w odpisach dzieła atakującego kulturę grecką, zatytułowanego Logos pros Hellenas (Mowa przeciw Grekom) i zachowanego w przekładzie łacińskim dzieła To dla tessdron euan-gelion, traktującego o harmonii, czterech ewangelii. , ,

Tatius (Titus T.) legendarny. król Sabinów. Gdy porwano Sabinki, rozpoczął-1 wojnę z Romulusem. Dzięki zdradzie Tarpeji udało mu się zdobyć Kapitol, jednak na prośbę Sabinek został zawarty pokój między T. i Romulusem, po czym wspólnie sprawowali oni rządy. T. zginął w Lawinium, zamordowany przez Lauren-tyńczyków w czasie składania, ofiar.

Taubenschlag Rafał (6.V.1881 - 25.VI.1958) wybitny polski historyk prawa antycznego i znakomity znawca papirologii prawniczej. Studia wyższe odbywał na wydziale prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Po uzyskaniu stopnia doktora praw wyjechał do Lipska, gdzie kształcił się dalej pod kierownictwem Ludwika Mitteisa. W r. 1912 habilitował się na U. J. w zakresie prawa rzymskiego. W r. 1919 został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w r. 1921 - profesorem zwyczajnym prawa rzymskiego na tymże uniwersytecie. W wyniku długotrwałych i wnikliwych badań dokonał doniosłego odkrycia, że prawo rzymskie zostało recypowane w Egipcie i w innych wschodnich prowincjach imperium nie w postaci czystej, lecz w postaci zhellenizowanej, zawierającej elementy praw lokalnych, oraz że rozwijało się ono pod wpływem tych praw również i po ogłoszeniu konstytucji cesarza Karakalli z r. 212 o nadaniu obywatelstwa rzymskiego prawie wszystkim mieszkańcom Imperium Rzymskiego. Przez 50 lat prowadził na podstawie źródeł papirusowych badania nad prawem grecko--rzymskiego Egiptu, a osiągnięte rezultaty opublikował w swym największym dziele The law of the Greco-Roman Egypt in the Light of the papyri, 332 B. C. -640 A. D. Prowadził także badania nad prawami orientalnymi, prawem greckim, rzymskim, średniowiecznym polskim i nowoczesnym prawem karnym, cywilnym i międzynarodowym oraz opublikował wiele cennych prac z tych dziedzin. Ogółem ogłosił 226 dzieł, rozpraw, artykułów i recenzji, z czego trzy czwarte z dziedziny papirologii prawniczej. W latach drugiej wojny światowej wykładał prawo rzymskie na uniwersytecie w Aix-en-Provence (Francja), a następnie w New School of Social Research w New-Yorku i na Uniwersytecie Columbia (1942 -1947). W r. 1946 założył czasopismo "The Journal of Juristic Papyrology", którego wydawanie kontynuował następnie w Warszawie, gdzie został w r. 1947 powołany na katedrę prawa antycznego na Uniwersytecie Warszawskim. Działając razem z Jerzym Manteuf-flem, przyczynił się do utworzenia Instytutu Papirologii U.W., który pod kierownictwem T-stał się światowym ośrodkiem badań papirolo-gicznych. Reprezentował naukę polską na wielu międzynarodowych kongresach. Był członkiem Polskiej Akademii Nauk i wielu towarzystw naukowych w kraju i za granicą oraz laureatem nagród naukowych.

Tauri zob. Taurome.

Taurii ludi igrzyska tauryjskie, wprowadzone w Rzymie przez Tarkwiniusza Pysznego (Tar-ąuinius Superbus) ku czci bóstw podziemnych, w okresie niebezpiecznej zarazy. Obrzędy te miały charakter oczyszczający, a jednocześnie celem ich było przebłaganie bóstw podziemnych:

ofiary skiadano przy bramie Karmelity (porta

Carmentalis), zwracając się o pomoc do bóstw:

Dis, Prozerpiny, Jowisza, Junony, Apollina "odwracającego zarazę" i Diany Luciny (zob. Ludna).

Taurini zob. Taurynowie.

Tauriskos imię powtarzające się często wśród artystów starożytnych; najsławniejszy z T. był brat Apolloniosa (zob. Apollonios 6), współtwórca grupy Farnese oraz autor wielu herm Erosów.

Tauromenium (łac., gr. Tauromenion) dziś Taormina; miasto na wschodnim wybrzeżu Sycylii, założone przez Sycylijczyków w r. 396 p.n.e. ii stóp góry Tauros; w czasach Cycerona było civitas foederata Rzymu. Bardzo ucierpiało podczas powstań niewolników oraz podczas wojen Oktawiana przeciwko Sekstusowi Pompejuszowi. Zachował się teatr, częściowo wykuty w skale, który mieści 30 - 40 000 widzów.

Tauros (gr. Tauros) wysokie pasmo górskie w południowo-wschodniej części Azji Mn.

Taurowie (gr. Tduroj, iac. Tauri) dziki lud sarmacki składający ofiary bogini identyfikowanej przez Greków z Artemidą. Od T. wziął nazwę Chersonez Taurydzki (Chersonessus Taurica, zob. Chersones 5).

Taurynowie (łac. Taurini) mieszkańcy Ligurii w górnym biegu Padu, z głównym miastem Taurasia, zwanym po skolonizowaniu przez Augusta Augusta Taurinorum (dziś Torino, Turyn). Na terytorium zamieszkiwanym przez T. znajdowały się Góry Tauryńskie (Taurini saltu!,), przez, które musieli przeprawiać się Galowie atakujący Rzym, a podczas II wojny punickiej - Hannibal.

Taygeton zob. Tajget.

Tazos (gr. Thasos) wyspa w północnej części Morza Egejskiego, w pobliżu wybrzeży Tracji;

znajdowały się tu kopalnie złota.

Teagenes (Theagenes) 1. syn Timostenesa, kapłana Heraklesa na wyspie Tazos, słynny atleta, nazywany dla swojej siły synem Heraklesa. 2. T. z Nisai (port Megary), żyjący w VII w. p.n.e. tyran Megary, obrońca obywateli przed wyzyskiem ze strony szlachty i bogaczy. T. przeprowadził w Megarze pierwsze urządzenia wodociągowe. 3. T. z Regium, pisarz grecki z VI w. p.n.e., pierwszy zajmował się chronologią i pochodzeniem Homera oraz jego

poematami, które interpretował alegorycznie, objaśniając walki bogów jako starcie żywiołów natury. 4. jeden z wodzów ateńskich w bitwie pod Cheroneją

(r. 338 p.n.e.). 5. sofista z Rnidos, nauczyciel Herodesa Attyka (zob. Herod S).

Teages (Theages) 1. filozof, pitagorejczyk, według świadectwa Stobajosa autor dzieła O cnotach. 2. uczeń Sokratesa. 3. tytuł jednego z dialogów przypisywanych Platonowi.

Teajtet (Theajtetos) 1. syn Euforiona znany z dialogów Platona {Teajtet i Sofista), uczeń Teodorosa z Kyreny, potem zwolennik nauk Sokratesa. 2. prawodawca miasta Regium, pitagorejczyk. 3. grecki poeta-tragik z III w. p.n.e., pochwalony w epigramie Kallimacha. Utwory jego zaginęły. 4. T. Scholastikos, poeta epigra-matyczny z V w. n.e. Zachowały się jego epigramy na pomniki ateńskie z czasów wojen perskich oraz epigramy wotywne i nagrobne.

Teate zob. Marrucini.

teatr (gr. theatron, łac. theatrum) już w Grecji było to miejsce przeznaczone na wystawianie tragedii, dramatów satyrowych i komedii. T. w Grecji klasycznej był związany z uroczystościami ku czci Dionizosa, tym samym nie był elitarny, lecz dostępny dla wszystkich. Początkowo chóry, z których miała powstać tragedia, występowały na placach, na gładko ubitej lub wybrukowanej ziemi, tańcząc dokoła ołtarza Dionizosa, z trzech zaś stron placu urządzano dla widzów rodzaj drewnianych trybun. Najstarsze z zachowanych resztek monumentalnych budowli teatralnych greckich sięgają VI w. p.n.e. (w Thorikos, w At-tyce). Powszechnie spotykany typ (. greckiego, prototyp wszystkich późniejszych, wywodzi się z tradycji jońsko-eolskiej (budowla na planie koła, w przeciwieństwie do tradycji dorycko--kreteńskiej opartej na prostokącie). Zaczątkiem t. był plac dla chóru, orchestra, z ołtarzem Dionizosa, tymele. Z inicjatywy Ajschylosa naprzeciw widzów, na stycznej do obwodu orchestry, wzniesiono barak, skene (zob. scena), który służył jako garderoba dla aktorów i tworzył tło akcji. Budowla teatralna w Grecji ukształtowała się na przełomie V - IV w. p.n.e., kiedy wybudowano /. Dionizosa w formie, monumentalnej, w kamieniu. T. ten posiadał orchestrę o średnicy 24 m oraz widownię schodkową, początkowo drewnianą, opartą o stok Akropolu. W tym /. aktorzy i chór znajdowali się jeszcze na tym samym poziomie co orchestra, przed skene. Ok. r. 400 p.n.e. rozpoczęto budowę /. kamiennego, prace ukończono w czasach Likurga (338 -326); t, ten ulegał przeróbkom .w I w. p.n.e., renowacjom w I w. n.e. (za Nerona) i w III wie

ku. Widownia t. - właściwe theatron - otaczała nieco więcej niż połowę obwodu orchestry (maksymalna szerokość widowni wynosiła 100 m, głębokość 90 m, na pochyłości 30 m), składała się z 78 stopni podzielonych na trzy części przez dwa przejścia, diazSmata: pierwsze odcinało 14 rzędów od góry, drugie dzieliło pozostałe rzędy na dwie części po» 32 rzędy. Stopnie widowni, rozchodząc się promieniście od dołu ku górze, były podzielone na trzy części, kerkfdes, co ułatwiało przejście do poszczególnych miejsc. Ilość miejsc siedzących w teatrze Dionizosa oblicza się na 14000 do 17000; teatr ten mógł jednak pomieścić znacznie większą liczbę widzów (podają 30 000). W pierwszym rzędzie było 67 marmurowych foteli: środkowy dla kapłana Dionizosa, dalsze dla wyższych urzędników oraz przedstawicieli

państw obcych. Rozbudowano również skene (zob.). Szerokie przejścia-parodoj - oddzielały skene od widowni, tędy wchodził chór na orchestrę. Front skene, tzw. proskenion (wysoki 2 - 3 m) początkowo ozdobiony był kolumnami, pomiędzy które wsuwano drewniane tablice, pinakes, stanowiące rodzaj dekoracji. W głębi budynku ykene znajdowała się przybudówka, gdzie mieściły się maszyny teatralne. Do najlepiej zachowanych /. greckich należy /. w Delfach i w Epidaurze. Najnowsze badania teoretyczne oparte na pomiarach, jakie przyniosły wykopaliska archeologiczne, oraz na tekście Witruwiusza wykazały, że w t. greckim odległość między proskenwn i theatron była stalą i że promień koła orchestry stanowił miarę kanonu dla całej budowli i rozplanowania poszczególnych jej części. Zastosowanie po raz pierwszy dekoracji (skiagrafia) przypisywano Ajschylosowi albo Sofoklesowi. Najwybitniejszymi dekoratorami w V wieku p.n.e. byli Apollodor (ho Skiagrdfos) i Agatarchos, autor traktatu o dekoracji scenicznej. W epoce hellenistycznej stosowano pryzmaty, tzw. periakty, obracane na osi; na każdej ścianie znajdowało się inne tło, stosownie do treści obracano je odpowiednią stroną do widzów. Pierwotną formę widowisk teatralnych w Rzymie stanowiły występy na prowizorycznych platformach. Widzowie oglądali widowisko stojąc. W r. 195 p.n.e. urządzono miejsca honorowe dla senatorów; w r. 154 senat, walcząc z wpływami greckimi, zakazał wprowadzania miejsc siedzących. Kilkakrotnie próbowano zbudować t., lecz zamiary te spotykały się ze sprzeciwem. Dopiero w r. 58 p.n.e. edyl

Marek Skaurus pozwolił na wybudowanie /. drewnianego; w r. 55 Pompejusz zachwycony pięknem /. greckiego w Mitylenie wybudował pierwszy ;. kamienny w Rzymie. Najstarszym zachowanym t. opartym na planie czysto rzymskim jest /. Maty w Pompejach, wzniesiony przez mieszkańców rzymskiej kolonii wkrótce po osiedleniu ich tam przez Sullę, w r. 80 p.n.e. T. rzymski łącznie z widownią, cavea, był kryty stropem; widownia była konstrukcyjnie półkolem wpisanym w kwadrat; orchestra w t. rzymskim miała inny charakter niż w greckim:

otoczona była czterema półkolistymi stopniami, na których urządzono miejsca dla widzów. Parodoj greckiego ;. zastępowały w rzymskim szerokie korytarze. Rzymianie w założeniu także korzystali ze wzgórz dla budowy /., lecz również wznosili je na płaskich placach, co wymagało nowego rozwiązania. Geneza różnic, które zachodzą między t. greckim a rzymskim, nie jest jeszcze wyjaśniona; trudności nasuwa fakt, że w t. rzymskim obok form greckich klasycznych występują formy t. hellenistycznego. W samym Rzymie były trzy wspaniałe /.: 1) /. Pompejusza (zachowane, znikome resztki); 2) ;. Balbusa;

3) /. Marcellusa, którego budowę rozpoczął Juliusz Cezar, a zakończył August w latach 13-11 p.n.e. T. ten mieścił ok. 13500 osób. Kilkakrotnie stawał się ofiarą pożarów, za każdym razem odbudowywany, do połowy IV w. n.e. (zachowała się częściowo widownia) służył jako miejsce widowisk. W XVI w. z bloków tej monumentalnej budowli powstał jeden z najpiękniejszych pałaców Rzymu renesansowego:

Palazzo Farnese. Zasadnicze zmiany w konstrukcji /. wiązały się ze zmianą budowy dramatu: z zanikiem roli chóru zanikała rola orchestry, a więcej trzeba było zyskać miejsca dla zespołów na samym proscenium. Pokrycie dachem całego budynku i sceny wynikało z konieczności zabezpieczenia kosztownych wewnętrznych stałych dekoracji (malowidła, ozdoby z brązu i in.). Nowością w /. rzymskim jest kurtyna, auleum, opuszczana (nie rozsuwana ani podnoszona!) z chwilą rozpoczęcia przedstawienia.

teatralna maszyneria teatr grecki posiadał szereg urządzeń technicznych potrzebnych dla wywołania efektów scenicznych czy akustycznych. Urządzenia te znamy prawie jedynie z

nazwy. Objaśnienia starożytnych leksykografów są krótkie i nie zawsze jasne. Do najczęściej wymie

nianych należą: 1) ekkyklema (ekkyklein wtaczać) platforma wtaczana na walcach czy kołach na scenę przez główne (środkowe) drzwi;

przedstawiano na niej np. następstwa epizodów nie ukazanych widzom (np. ofiary zabójstwa);

2) eksostra urządzenie podobne do ekkyklemy, lecz mniejsze; 3) mechanS (iac. machina) urządzenie, na którym wprowadzano ukazujących się niespodziewanie bogów i bohaterów; efekty oparte na działaniu mechaM wprowadzał często do swych sztuk Eurypides. Po r. 430 stosowanie tej maszyny stało się częste, stąd powstał popularny zwrot przysłowiowy: gr. theós epi mechanu, tac. deus ex machina oznaczający czyjeś niespodziane zjawienie się; 4) theologejon miejsce wyżej położone, prawdopodobnie na ścianie skew, z którego przemawiali bogowie występujący w akcji; 5) germos żuraw, którym spuszczano postacie bogów zjawiających się na proskenion;

6) heorema prawdopodobnie to samo co mechane; T) ajruaf, liny, na których zjawiały się postacie bóstw w powietrzu, jak np. posłanka bogów, Iris; 8) schody Charona, którymi wychodziły bóstwa podziemne lub duchy zmarłych;

9) podobne zastosowanie miały anapiesmaty (anapiesmós), którymi wysuwano postacie albo cienie zmarłych spod ziemi; 10) brontejon kotły mosiężne, w których przerzucano kamienie dla wywołania efektów akustycznych, naśladowania grzmotów, hałasów; 11) keraunoskopejon miało dawać efekty świetlne, naśladować błyskawice, rzucać światła.

Tebaida (Thebais) 1. tytuł eposu cyklicznego (zob. cykliczni poeci). 2. tytuł epopei Stacjusza (zob.). Tematem obu utworów była mityczna wyprawa Siedmiu wodzów przeciw Tebom.

Teby (gr. Thtbaj, iac. Thebae) 1. stolica Beo-cji, miasto położone między jeziorem Kopais i rzeką Asopos. Wg legendy założone przez Kadmosa, który wybudował zamek zw. Kadmeą. Z T. wiąże się wiele mitów: murami mieli je otoczyć Amfion i Zetos, używając cudownej harfy, przy której dźwiękach kamienie same się układały; w T. miał się urodzić Dionizos i Herakles, z T. związane były legendy o Edypie, o wyprawie Siedmiu przeciw Tebom i in. Pierwotny ustrój polityczny T. stanowiła monarchia. Po jej obaleniu wprowadzono rządy oligarchiczne, .przeplatane krótkimi okresami rządów demokratycznych. Od najdawniejszych czasów T. pozostawały w nieprzyjaznych stosunkach z Atenami. Prawdopodobnie było to jednym z powodów,

że T. w czasie wojen perskich stanęły po stronie Persów. W czasie wojny peloponeskiej (431 - 404 p.n.e.) stały po stronie Sparty i niemało przyczyniły się do upadku Aten. Gdy po wojnie peloponeskiej Sparta narzuciła swoją hegemonię również T., doszły do głosu elementy antyspar-tańskie. W r. 394 T. przyłączyły się do związku antyspartańskiego. Zajęcie Kadmei przez Spartan w r. 382 doprowadziło do wojny tebańsko-spar-tanskiej, w której wyniku T. nie tylko odzyskały niezależność, lecz także położyły kres hegemonii spartańskiej. Po

decydującym zwycięstwie Teban pod Leuktrami w r. 371 T. stały się najsilniejszym państwem w Grecji. W tym okresie przeżywały największy rozkwit i wzrost znaczenia. Twórcami tego rozkwitu byli Epami-nondas i Pelopidas. Od chwili śmierci Epami-nondasa w bitwie pod Mantyneą w r. 362 T. poczęły tracić hegemonię, po bitwie pod Cheroneją w r. 338 zostały zajęte przez Filipa. Po jego śmierci w r. 336 zbuntowały się przeciw Macedończykom, zostały jednak zdobyte i zniszczone doszczętnie przez Aleksandra W. Z rozkazu jego oszczędzono wtedy tylko dom Pindara (w którym mieszkał, czy też urodził się?). W r. 315 odbudował T. Kassander syn Antypa-tra. Zachowały się ruiny (mury twierdzy, zamek Kadmosa, świątynia Apollina Ismeńskiego, Dio-nizosa, teatr). 2. miasto w Tesalii nad Zatoką Pegazejską, ważny punkt handlowy.

Tegea miasto na Peloponezie w Arkadii, na zachód od góry Parthenios, stolica Tegeatis. Założył ją Aleos w celach obronnych przeciw Sparcie, łącząc 9 wsi związanych kultem Ateny Alea. W VI w. p.n.e. T. dostała się pod panowanie Sparty (wg tradycji stało się to dopiero wtedy, gdy Spartanie odnaleźli kości Orestesa). Podczas wojen perskich i wojny peloponeskiej stała po stronie Sparty, dopiero po klęsce Sparty pod Leuktrami, w r. 371 p.n.e., odzyskała niezależność. Należała do Związku Achajskiego. W r. 222 została zdobyta przez Antygonosa Dosona. Ojczyzna tragika Arystarcha. Zachowały się ruiny świątyni Ateny Alea, zbudowanej przez Skopasa w r. 394 p.n.e.

tegula łac. (gr. keramos) dachówka płaska, zwykle z wypalonej gliny, w postaci trapezoidal-nych cegieł, o brzegach lekko wygiętych ku górze w celu zatrzymania wody deszczowej; niekiedy wykonywana z marmuru, brązu oraz pozłacana.

Tejrezjasz (Tejresias, łac. Tiresias) legendarny,

jeden z najsłynniejszych w starożytności wieszczek tebański. Wg późniejszych podań zobaczył raz w kąpieli Atenę. Ta, będąc przyjaciółką jego matki, nie chciała go zabić, lecz pozbawiła jedynie wzroku, jako rekompensatę zaś dala mu dar przepowiadania przyszłości (Kallimach). Wedle innej wersji T. zobaczył dwie parzące się żmije. Uderzył je laską i ponieważ zabił samicę, został zamieniony w kobietę. Po 7 latach znów napotkał dwie żmije, tym razem zabił samca i znów stał się mężczyzną. Zaproszony przez Zeusa i Herę do dyskusji o tym, która płeć więcej osiąga przyjemności w miłości, twierdził, że kobieta. Rozgniewana Hera oślepiła go, Zeus zaś obdarzył go długim życiem i zdolnością jasnowidzenia (Hyginus).

Tejsandros grecki rzeźbiarz przypuszczalnie ze szkoły Polikleta, działający pod koniec V w. p.n.e. Współpracował przy wykonyniu (nie zachowanych) posągów grupy wotywnej wzniesionej w Delfach z okazji zwycięstwa Lisandra pod Ajgospotamoj.

Tejsias 1. podobno pierwotne imię poety greckiego Stesiehorosa (zob.). 2. T. z Syrakuz, retor, autor (nie zachowanej) Techn% retorike, z której zdanie cytuje Platon. Wedbig anegdoty starożytnej T. był uczniem retora Koraksa, któremu nie zapłacił za naukę, posługując się wykrętnymi argumentami mistrza. Proces o zapłatę miał dać początek przysłowiu: "złego kruka złe jaje" (gr. koraks == kruk). Jest prawdopodobne, że Techne retorikS (pierwszy podręcznik retoryki w literaturze greckiej!) zawdzięcza swój początek

wykładom Koraksa uzupełnionym uwagami T. Działalność swoją rozwijał T. w Syrakuzach, w Turioj i w Atenach; uczniami jego mieli być:

Lizjasz, Gorgiasz i Isokrates. 3. grecki rzeźbiarz działający w okresie nieustalonym, znany ze wzmianki u Pliniusza Starszego, jako wykonawca posągów atletów, wojowników, myśliwych i ofiarników.

Tejsikrates grecki rzeźbiarz działający w latach ok. 320-284 p.n.e., syn Thojniasa z Sikionu. Był m.in. twórcą (nie zachowansgo) posągu portretowego Demstriosa Poliorketesa (według którego prawdopodobnie została wykonana w okresie rzymskim herma z Herkulanum w Muzeum Narodowym w Neapolu) oraz (nie zachowanej) grupy Heraklesa z dzikiem, przeznaczonej dla Ptojon koło Teb.

Tektajos z Sikionu, rzeźbiarz okresu archaicznego, zaliczany do uczniów legendarnych mistrzów kreteńskich, Dipojnosa i Skyllisa. Współpracował z Angelionem, z którym wykonał m.in. pozłacany posąg (nie zachowany) Apollina trzymającego w jednym ręku jelonka, w drugim zaś grupę trzech Charyt.

Telamon miasto w Etrurii nad Morzem Ty-reńskim, przy via Ąurelia. W r. 225 p.n.e. Rzymianie pokonali tu Galów.

Telchinowie (Telchines) mityczny, stary ród na Rodos. Podobno pierwsi zajmowali się obróbką metali, przypisywano im także znajomość sztuk czarodziejskich. Na Rodos dali początek kultowi Apollina Telchińskiego i Hery Telchińskiej, kult Ateny przenieśli do Teumessos, kult Apollina do Likii. Apollo miał wytępić T. jako wrogich niektórym bóstwom.

Telefanes imię popularne wśród artystów greckich. Najbardziej znani wśród nich: 1. T. z Sikionu, malarz żyjący w VII/VI w. p.n.e. Pliniusz pisze o'nim, że jeszcze nie posługiwał się barwami, lecz tylko liniami. T. rysował więc prawdopodobnie szkice lub wykonywał tylko ornamenty. 2. T. z Fokaji, rzeźbiarz żyjący w V w. p.n.e., pracujący dla Kserksesa i Dariusza. Pliniusz stawia go na równi z największymi artystami współczesnymi.

Telefos1 mit. syn Heraklesa i Auge, córki króla Tegei, Aleosa. Gdy T. się urodził, Aleos rozgniewany na córkę kazał wnuka porzucić. Porzucone dziecko wykarmiła łania, później znaleźli je pasterze króla Korytosa, u którego też T. się wychował. Gdy dorósł, udał się za wskazówką wyroczni do króla Mizji, Teutrasa, u którego odnalazł matkę. Po śmierci Teutrasa został królem Mizji. W czasie walki z Grekami, którzy podążając pod Troję napadli na Mizjc, T. został raniony przez Achillesa. Wg przepowiedni tylko ten mógł go uleczyć, kto go zranit, ponieważ zaś inna wyrocznia mówiła, że Grecy nie zdobędą Troi bez pomocy T., Achilles go uzdrowił.

Telefos2 z Pergamon, nauczyciel Werusa, brata Marka Aurelego (II w, n.e.), autor (nie zachowanych) prac leksykalnych i gramatycznych: O składni attyckiej; O retoryce Homera;

O tym, że spośród dawnych pisarzy jeden Homer mówi po helleńska. T. pisał również o nazwach sprzętów i ubiorów oraz ułożył leksykon epi-tetów-synonimów, ponadto pisał dzieła antykwaryczne i historyczne dotyczące Pergamon, jak Przewodnik po Pergamon, Świątynia Augusta w Pergamon i in.

Telegonia tytuł eposu należącego do cyklu trojańskiego. Epos pod t-ym tytukm napisał ok. r. 566 p.n.e. Eugammon z Kyreny (zob. cykliczni poeci). T. stanowi niejako epilog Odysei (zob. Eugammon z Kyreny).

Teleklejdes komediopisarz grecki, przedstawiciel komedii starej. Cieczyl się wielką popularnością, wymieniony jest na listach zwycięskich poetów w latach 445 - 440 i w r. 430" p.n.e. T. uprawiał komedię polityczną. W komedii Prytanejs (Prytanowie) przedstawił epokę Temistoklesa jako złoty wiek. W zachowanych fragmentych tej komedii znajdujemy inwektywy na Peryklesa. Z sześciu komedii, które miał napisać, posiadamy jedynie fragmenty pięciu.

Telemach (Telemachos) syn Odyseusza i Penelopy. Był małym dzieckiem, kiedy Odyseusz wyruszył pod Troję. Wg Odysei T. po dwudziestoletniej nieobecności ojca wybrał się do Pylos i do Sparty, by otrzymać wiadomości o ojcu. Po powrocie spotkał powracającego Odyseusza na Itace u pasterza Eumajosa. Pomagał ojcu w ukaraniu zalotników Penelopy. Wg późniejszych eposów pojął za żonę córkę Nestora, Polikastę lub córkę Alkinoosa, Nauzykaję. Inne wersje podają, że był mężem Kirke i ojcem Latinusa.

Teles filozof, cynik hedonizujący, z połowy III w. p.n.e. Pisma jego znamy z dzieła Stobajosa (V w. n.e.), który podaje ich fragmenty jako Wyciąg Teodora z wyklcdów Telesa. W kompi-lacyjnych pracach T. pp'-uszane są m. in. problemy : O biedzie, O rozkoszy, która nie jest celem życia, O unikaniu afektów, O wygnaniu.

Telesilla liryczna poetka grecka z Argos, działająca pod koniec VI w. p.n.e. Tradycja przypisuje poetce obronę Argos przed natarciem wojsk spartańskich pod wodzą Kleomenesa (wojna toczona w latach 520-493). T. układała hymny ku czci Apollina i Artemidy; większy fragment (hymnu ku czci Macierzy bogów, Demetry) znaleziono dopiero w r. 1929. Starożytni zaliczali T. do dziewięciu najwybitniejszych poetek; imię jej utrwalone zostało także w nazwie miary wiersza: telesillejon.

telesillejon (gr. Telesillejon) wiersz o schemacie o | -i^-^-^l'^'!^, czyli glikonej akefaliczny (tj. pozbawiony pierwszego elementu). Wiersz ma nazwę od argiwskiej poetki Telesilli (VI w. p.n.e.). Por. Telesilla, frg. l, l (Diehl):

hdd Artemis, ó kóraj --[-'L'^-'-^- [v-^- T. częste jest u Pindara i w partiach lirycznych greckiego dramatu. Elementy długie tego metmn

mogą ulegać rozwiązaniu, a końcowy jamb może być zastąpiony przez spondej, np. Eurypides, Medea 648: thandtS thandto poroś ^-A^| IJA-^-'- <^ó Arystofanes, Thesmoforidzusaj 129: chajr' albie paj Latus - -1»^^'-'-|-_.

Teksterion gr. zwany inaczej domem wtajemniczenia, budynek w Eleusis, w którym odbywała się część widowiskowa misteriów eleuzyńskich. Wzniesiony w drugiej poł. VI w. p.n.e., był wielokrotnie przebudowywany.

Telestes z Selinus, poeta grecki z IV w. p.n.e. dytyrambista poświadczony przez attyckie napisy zwycięzców.

Teleutias brat króla Sparty Agezilaosa, dowódca floty spartańskiej w latach 392 - 390 p.n.e. Działał jako nauarch na Cyprze, na Rodos i na Eginie. Po śmierci Chabriasa objął znowu naczelne dowództwo i w Pireusie zadał Ateńczykom dotkliwą klęskę; w r. 382 p.n.e. odniósł zwycięstwo w walkach z Olintem, jednak w dalszej, nie przemyślanej akcji zginął, a armia jego została rozbita.

Telezylla zob. Telesilla.

Telksinoe (Theiksinoe) mit. 1. córka Zeusa i nimfy Plusii. T. oraz jej siostry: Arche, Melete i Aoide, były znane jako cztery najstarsze Muzy. Wg Cycerona (De natura deorum) były one córkami Zeusa i Nedy. 2. służebnica Semele. 3. jedna z syren.

Tellus mit. prastara rzymska bogini ziemi, personifikacja Ziemi-Żywicielki, czczona niekiedy jako Terra-Mcier. Bóstwo o podwójnej naturze rodzicielki i strażniczki tego, co zmarło (bogini grobów). Pierwotnie stanowiła parę z bóstwem męskim Tellumo. W legendach bywała identyfikowana z grecką boginią Gaja, częściej z Ceres-Demeter. W czasie świąt zasiewów (feriae Sementivce) oraz przed rozpoczęciem zbiorów (feriae Praecideneae) była czczona wspólnie z Cererą. Jej zwierzęciem ofiarnym była świnia (sus plena) i cielna krowa, symbole płodności. W spekulacjach rzymskich teologów T. odgrywała dużą rolę; wywodząc bowiem bóstwa z elementów nieba i ziemi, większość bogów identyfikowano z nią. Na Ara Pacis T. przedstawiona jest w postaci siedzącej kobiety z dziećmi na kolanach (symbol ludzkiej płodności), z owocami na łonie, z pasącą się owcą i krową.

Telmessos (gr. Telmessos, Telmissós) 1. góry i zatoka w Likii. 2. miasto w Likii znane z bogactw. 3. miasto w Karii słynne z wróżbitów.

4. inaczej Termessós, dobrze obwarowane i zabezpieczone położeniem naturalnym miasto w Pi-zydii, na górze Tauros nad rzeką Katarrhaktes.

Temida (gr. Themis) mit. bogini obyczajów, porządku i sprawiedliwości, córka Uranosa i Gai, żona Zeusa, któremu urodziła Hory:

Ejrene, Eunomię, Dikę i Mojry. Czuwata nad zgromadzeniami ludowymi, opiekowała się pokrzywdzonymi i potrzebującymi pomocy. Ustawiano ku jej czci ołtarze w miejscach zgromadzeń ludowych, w wielu miastach poświęcone jej były świątynie, zwykle w pobliżu świątyni Gai i Demetry. Przedstawiano ją z rogiem obfitości. Tradycyjnie przyjęło się przedstawianie T. z zawiązanymi oczami, z wagą i mieczem.

Temison (Themison) z Laodikei w Syrii, lekarz i filozof z czasów Augusta, założyciel szkoły (kierunku) w medycynie zwanej metodyczną (zob. metodycy). Z jego kilku dziel medycznych zachowały się jedynie tytuły i skąpe fragmenty.

Temistiusz (Themistios) z Paflagonii (ok. 317-388 n.e.), filozof, sofista, zajmował wysokie stanowisko w Konstantynopolu jako urzędnik cesarski w okresie od Konstancjusza do Teodozjusza. Był profesorem we wzniesionej przez Konstantyna Wielkiego szkole, zwanej Kapitelem. T., który zachował znajomość klasycznych pisarzy greckich i kult dla nich, był w Konstantynopolu prawdziwym szerzycielem kultury; obojętny na sprawy wyznaniowe, głosił tolerancję wobec wszystkich wyznań. Opinię najmędrszego z Greków zyskał sobie parafrazami pism Arystotelesa, których część zachowała się do naszych czasów. Realizował w nich zamiar krótkiego i jasnego ujęcia myśli Arystotelesa. Pisał też objaśnienia (czy parafrazy) do Platona, Pitagorasa, stoików i Epikura. Wygłaszał dia-tryby filozoficzne (z których 7 zachowało się w całości) i tzw. mowy cesarskie, zwrócone do cesarzy z racji zajmowanego przez siebie stanowiska. Treść pism T. nie jest oryginalna. Uważał się za głosiciela starej mądrości. Posługiwał się też stylem poważnym, staroświeckim. Język jego

pism jest czysto attycki, wzorowany głównie na Platonie. Mowy T. świadczą o starannym ich przygotowywaniu.

Temistogenes (Themistogenes) z Syrakuz, pseudonim literacki autora opisu wyprawy Cyrusa Młodszego, tj. Ksenofonta. Wg Plutarcha celem tej mistyfikacji była chęć osiągnięcia przez Ksenofonta większej wiarogodności dzieła, którego

bohaterem jest właśnie sam autor (dodać należy - dzieła o tendencji apologetycznej).

Temistokles (Themistokles) syn Neoklesa i Ab-roton, ateński mąż stanu, człowiek odznaczający się rozległą wiedzą, wielką siłą woli, stanowczością i wysokimi ambicjami politycznymi. Przywódca stronnictwa radykalno-demokratycznego, reprezentującego główne interesy rzemieślników i kupców. W r. 482 p.n.e. jako archon eponymos przedstawił projekt budowy okrętów i na jego realizację zażądał srebra z kopalń Laurionu, dotychczas rozdawanego między obywateli. Sprzeciwił się temu°Arystydes. Walka T. z Arystydesem przybrała ostry charakter i zakończyła się wygnaniem Arystydesa mocą wyroku skorupkowego. T. wystąpił z planem wzmocnienia siły morskiej Aten i budowy nowej floty. W r. 480 dzięki realizacji tych planów Ateny były w stanie obronić się przed najazdem perskim, odnosząc wielkie zwycięstwo pod Salaminą. Nie wierząc w trwałość sojuszu Aten ze Spartą, T. odbudował Pireus, wbrew protestom Sparty otoczył Ateny murem i połączył je z Pireusem tzw. długimi murami. Gdy doszło do głosu stronnictwo konserwatywne popierane przez Spartę, T. w r. 471 został ostracyzmem skazany na wygnanie. Udał się do Argos, następnie do Persji, gdzie został tyranem Magnezji zależnym od króla Persji. Podobno otruł się, by nie być zmuszonym walczyć przeciw swej ojczyźnie.

Temnos (gr. Temnos) 1. miasto na eolskim wybrzeżu Azji Mn., niedaleko ujścia Hermosu. 2. pasmo górskie w Azji Mn., oddzielające Mizję od Lidii, dolinę Makestosu od doliny Hermosu.

Tempanius Sextus dowódca konnicy w r. 423 p.n.e.; podczas wojny z Wciskami, którą prowadził Gajusz Semproniusz Aretinus w r. 422, T. bronił skutecznie Semproniusza, oskarżonego przez jednego z trybunów ludowych z powodu niefortunnego prowadzenia wojny.

Tetnpe (gr. Tempe) urocza i romantyczna dolina w Grecji, pomiędzy Olimpem i Ossą; przepływał przez nią Penejos. Stanowiła ważny punkt strategiczny jako jedyne przejście z północy do Tesalii. Z powodu pięknego położenia stanowiła częsty temat opisów poetyckich. Nazwę T. nadawano również innym dolinom, jak np. dolinie na Sycylii, nad rzeką Helorus.

templum łac. 1. przestrzeń wytyczona przez augurów na niebie i ziemi dla dokonywania obserwacji nad lotem ptaków i wróżb. Mogło

to być także poświęcone przez augura miejsce, np. dla obrad comitium, lub budynek (np. rastra, curia). 2. zob. świątynia. 3. /. in aniis zob. anta

Tenchteri, Tencteri zob. Tenkterowie.

Teneas zob. Tinia.

Tcnedos (dziś Tenedo) 1. wyspa w pobliżu wybrzeża Azji Mn., na wprost Troady; według relacji Wergiliusza w Eneidzie, miała odegrać ważną rolę podczas wojny trojańskiej. W okresie wojen perskich była w rękach Persów, podczas wojny peloponeskiej stałe, po stronie Aten, przy których pozostała aż do pokoju Antalkidasa, kiedy to przeszła znowu pod wpływy perskie. Słynna z walki morskiej stoczonej przez Lukul-lusa z królem Fontu Mitrydatesem. 2. miasto na wyspie Tenedos.

fenia (łac. taenia, gr. tajnia) wstążka z frę-dzelkami stanowiąca zakończenie przepaski na głowę. Nazwą tą określa się także wstążkę, która łączyła dwa końce honorowych lub biesiadnych wieńców; w ten sposób przytrzymywano je na głowie. Niekiedy t. oznacza opaskę na głowę, na którą nawijano włosy. W architekturze - wąski pasek oddzielający dorycki fryz tryglifowo-metopowy od architrawu.

Tenkterowie (łac. Tenchteri, Tencteri) plemię. germańskie. Uciskani przez Swebów usiłowali osiąść w Galii, skąd jednak zostali wyparci przez Cezara. Przyjęci przez Sygambrów osiedlili się nad Renem.

Teodektes (Theodektes) 1. T. z Faselis w Likii, retor i poeta grecki z IV w. p.n.e., uczeń Izokra-tesa. Platona i Arystotelesa. Rozpoczął działalność jako retor, potem przerzucił się na poezję i dał się poznać jako autor 50 tragedii (po raz pierwszy wystawił swe tragedie w r. 365 p.n.e.);

ośmiokrotny zwycięzca na konkursach poetyckich. Zachowały się tytuły 9 tragedii oraz drobne ich fragmenty. Sinko przypuszcza, że tragedia Mausohs była tragedią historyczną. T. miał także napisać podręcznik retoryki (zachowane fragmenty) i jakieś dzieło Obrona Sokratesa. 1. T. Młodszy, również z Faselis syn poprzedniego, historyk grecki. Księga Suda przytacza tytuły jego dzieł: Enkomion Aleksandrii tu Epejrotu (Pochwała Aleksandra z Epiru), Historika hypo-nmemata (niby "Wspomnienia historyczne") oraz Nómima barbarikd (Zwyczaje barbarzyńców).

Teodora (Theodora) żona Justyniana, była tancerka cyrkowa; za pomocą intryg wywierała wielki wpływ na politykę dworu cesarskiego.

Teodoretos (Theodoretos) z Kyrrhos (w pobliżu Antiochii syryjskiej), chrześcijański teolog piszący po grecku (attycysta), żyjący w okresie ok. 393 - ok. 465. Piastując godność, biskupa, przyczynił się do rozbudowy miasta Kyrrhos (wodociągi, łaźnia, portyki, mosty) i bronił mieszkańców przed uciskiem podatkowym. Spuścizna literacka T. jest bardzo bogata, obejmuje pisma dogmatyczne (np. dialog w 3 księgach Żebrak czy Wielokształtny), apologetyczne (Uleczenie chorób pogańskich, czyli Uznanie prawdy ewangeliczne/ na podstawie filozofii helleńskiej, •w 12 księgach) i egzegetyczne (do Psalmów, do Listów św. Pawia i in.), 10 mów, 229 listów, Historię Kościoła (w 5 księgach), doprowadzoną do r. 428, Historię bogumilą (Filóteos historia, Historia monachorum) obejmującą żywoty 30 sławnych ascetów Wschodu oraz Krótki zarys błędów heretyckich (w 5 księgach).

Tecdoridas (Theodoridas) z Syrakuz, grecki poeta epigramatyczny z drugiej połowy III w. p.n.e.; pod jego imieniem zachowało się 18 epigramów (jeden z nich na poetę epigramatyka JMnasalkasa i jeden na epika Euforiona). Wg Atenajosa T. miał być także autorem Pieśni na cześć Erosa (Eis ton Erota melas), dytyrambu Kentaur, jakiegoś poematu heksametrycznego i jambów, a wg Księgi Suda miał również pisać wiersze sprośne, kynajdologiczne.

Teodoros (Thcodoros) 1. T. z Kyreny zw. Ateistą (Atheos), filozof grecki, przedstawicie! szkoły cyrenejskiej (zob. cyrenejska szkolą). Żyt na przełomie III/II w. p.n.e. Twierdził, że prawdziwym dobrem jest nie doraźna przyjemność (jak głosił Arystyp), lecz stała radość, a

ziem - stały smutek. Przydomek Ateisty zdobył wskutek kategorycznego zaprzeczenia istnienia jakiegokolwiek bóstwa. 2. T. z Samos, jeden z najbardziej wszechstronnych rzeźbiarzy i architektów greckich VI w. p.n.e. Wspólnie z Rojkosem pracował przy budowie świątyni Hery w Samos. Pliniusz wymienia go jako wynalazcę m.in. ką-townicy i poziomicy. Obok architektury i rzeźby zajmował się również rytowaniem gemm. Miał wykonać m.in. legendarny pierścień Polikratesa. 3. poeta epicki z I w. p.n.e., który według Księgi Suda miał m.in. opiewać Kleopatrę. 4. poeta grecki z I w. p.n.e., odniósł zwycięstwo na ludi Romani {Romaia) w Magnezji nad Meandrem, wystawiając tragedię Hermione; pisał też dramaty satyrowe, znamy tytuł ThytEs (Ofiarnik). 5. T. z Gadary w Palestynie, retor, nauczyciel Tyberiusza, autor (nie zachowanego) podręcz-

nika retoryki Techne rhetorike. T. założył szkołę retoryczną, uczniowie jego nazywali się Theo-dorei. 6. T. z Assiny, filozof neoplatoński z IV w. n.e., przedstawiciel szkoły syryjskiej, uczeń Por-firiusza, a potem Jamblicha. Tworzy ogniwo pośrednie między Jamblichem, a przywódcą szkoły ateńskiej, Proklosem. Głównym jego dziełem, z którego korzystał Proklos, był komentarz do Timajosa Platona. Rozbudował w nim system hipostaz między "prajednią" a bytami stworzonymi. 7. T. Priscianus, nadworny lekarz cesarza Graejana (375 - 383), autor dzieła w języku greckim, zatytułowanego Eupórista (Lekarstwa domowe), które sam przełożył na język łaciński. Zachował się tekst łaciński (Mediana praesen-tanea, w 3 księgach). 8. biskup Mopsuestii w Cylicji (ok. 350 - 428) uczeń Libaniosa i Dio-dora z Tarsos, pisarz chrześcijański, autor wielu dzieł dogmatycznych i egzegetycznych, częściowo zachowanych. 9. Flavius Maniius (Mallius) T;

konsul z r. 399 n.e., 'filozof i astronom rzymski, autor (nie zachowanego) dzieła De natura rerum (O istocie rzeczy) oraz zachowanej pracy De metris, którą poświęcił swojemu synowi, T. 10. r. Anagnostes, pisarz chrześcijański z VI w., autor zachowanej częściowo historii kościelnej obejmującej lata 323-439 oraz 439-518; część pierwsza (księgi I - IV) obejmuje ekscerpty z dzieł Sokratesa, Sodzomenosa i Teodoreta, część drugą (również w 4 księgach) opracował T. samodzielnie.

Teodoryk (Theodoricus, ok. 454 - 526), król Ostrogotów. Syn Teudemira z plemienia Ama-łów, jednego z władców ostrogockich z okresu podboju Pannonii. Matką jego była Eusebia. W dzieciństwie oddany jako zakładnik do Konstantynopola, spędził tam dziesięć lat. Po powrocie wziął czynny udział w wyprawie do Mezji i Macedonii, w wyniku której Ostrogoci jako foederati osiedli na zdobytych terenach. Po śmierci ojca (474) walczył wielokrotnie przeciw cesarzowi Zenonowi i swemu rywalowi wśród Ostrogotów, T. synowi Triariusza. W r. 484 mianowany przez Zenona konsulem otrzymał polecenie zdobycia Italii, gdzie władał Odoaker. Oblegał go w latach 489 - 490 w Rawennie, po kapitulacji miasta zaś, mimo zawarcia kompromisowego układu, własnoręcznie Odoakra zamordował (493). Jako król Gotów i patrycjusz--namiestnik cesarski, rządził w praktyce niezależnie Italią, Sycylią, Dalmacją, częścią Pannonii, częścią Noricum i Recją. Jego panowanie

oznaczało dla Italii okres spokoju i pomyślności gospodarczej: rozwinęło się rolnictwo, rozpoczął się nawet wywóz zboża, obniżeniu uległy ciężary podatkowe. Będąc arianinem T. przejawiał jednak tolerancję religijną, występował w sporach religijnych jako mediator. Do represji skłoniły go dopiero prześladowania arian za cesarza Justyna (524). Ofiarą padł

wówczas oskarżony o zdradę i kontakty z Grekami Boecjusz oraz Symmachus. T. zmarł w Rawennie, gdzie został pochowany w (istniejącym do dziś) mauzoleum. Po śmierci stał się bohaterem szerokiego kręgu legend germańskich; popularność jego przetrwała przez cale średniowiecze.

Teodotos (Theodotos) 1. uczeń Sokratesa. 2. wódz wojsk króla Lizymacha (zob.), oddal Sardes Seleukosowi. 3. dowodzący flotą króla Antygona, poniósł klęskę na morzu w walce z flotą Ptolemeusza w r. 315 p.n.e. 4. grecki malarz wymieniony przez Naeviusa (koniec III w. p.n.e.). Malował tańczące Lary. 5. T. z Etolii, wódz w armii Ptolemeusza IV przeciwko Antiochowi III. 6. znany z inskrypcji poeta grecki z II w. p.n.e., autor (nie zachowanych) dramatów satyrowych. 7. T. Pammedes, znany jedynie z napisu poeta grecki, tragik i autor dramatów satyrowych z I w. p.n.e. 8. piszący po grecku epik żydowski z II w. p.n.e. Zachowało się 47 heksametrów traktujących temat biblijny (osiedlenie się Jakuba w Si-chem, porwanie córki Lii, Diny, i ukaranie Sichemitów). 9. grecki retor, nauczyciel Ptolemeusza Auletesa (I w. p.n,e.); za radą T. zamordowano uciekającego Pompejusza, którego głowę zaniósł T. Cezarowi, czym zresztą naraził się na gniew zwycięzcy. Z kolei dostał go w swe ręce Brutus i kazał go stracić.

Teodozja (Theodosia) kolonia Miletu w Sar-macji, na południowo-wschodnim wybrzeżu tau-rydzkiego Chersonezu; w IV w. p.n.e. miała duże znaczenie jako port handlowy.

Teodozjusz (Theodosius) 1. Flavius T., pochodzenia hiszpańskiego, dowódca rzymski; uśmierzył na rozkaz cesarza Walentyniana bunt plemienia Brytanów w r. 368, zdobywając miasto Londinium. W r. 370 odniósł zwycięstwo nad Alamanami, a w Afryce stłumił bunt górskich plemion Maurów walczących pod wodzą Fir-musa. 2. T. Wielki, syn poprzedniego, cesarz rzymski w latach 379-395. Jako młodzieniec towarzyszył ojcu w wielu wyprawach wojennych. Będąc cesarzem, pobił Gotów oraz uporządko-

wał sprawy państwowe m.in. przez wydanie szeregu ustaw. Przyjąwszy chrzest, stał się gorącym rzecznikiem nicejskiego wyznania wiary;

ogłosił edykt przeciw arianom. W r. 380 pokonał Gotów i osiedlił ich w Tracji, uśmierzył także barbarzyńców, osiadłych nad Dunajem. W r. 394 pobił wojska Eugeniusza (retora i dygnitarza państwowego, wybranego w r. 392 cesarzem na Zachodzie) i przez rok panował we wschodniej i zachodniej części imperium rzymskiego. Z żoną Flacilią miał dwóch synów: Arkadiusza i Honoriusza, oraz przedwcześnie zmarłą córkę, Pul-cherię. 3. T. U syn Arkadiusza, wnuk T. wielkiego, cesarz rzymski (408 - 450). Odniósł zwycięstwo nad Persami (421), bronił państwa przed atakami Hunów i Isaurów, tępił pozostałości religii antycznej. Powołał specjalną komisję, która zebrała, usystematyzowała i ogłosiła zbiór ustaw wydanych przez Konstantyna i jego następców (Codex Theodosianus).

Teofanes (Theofanes) 1. T. z Mityleny na Lesbos, doradca polityczny i historyk Pompejusza, zwycięzcy Mitrydatesa. T. zawdzięczali Mityleńczycy przywrócenie miastu wolności. Tytułu dzieła T. nie znamy, wiemy jedynie, że tematem jego była zwycięska wojna Pompejusza z Mitrydatesem. Zachowane fragmenty traktują tematy uboczne, geograficzne. T. zyskał obywatelstwo rzymskie; w wojnie domowej r. 49/8 był w armii Pompejusza praefectus

fa-brum. Za zasługi położone wobec rodzinnego miasta Mityleńczycy nazwali go Zeusem Oswo-bodzicielem, a syn T. zajął w Mitylenie wybitne stanowisko rządowe (za Tyberiusza). 2. T. z Bizancjum, historyk bizantyński, który w 10 księgach swych Historii przedstawił dzieje lat 560 -

- 581, tj. od wypadków po zawarciu przez Persów 50letniego pokoju do niektórych wydarzeń za panowania Maurycjusza (zob. Teofilakt Symokattd). Z dzieła tego zachowały się fragmenty.

Teofilakt Symokatta (Theofylaktos Simokat-tes) z Egiptu, sofista żyjący na przełomie VI -

- VII w. n.e., sekretarz cesarza Maurycjusza (582 - 602), którego panowanie przedstawił w ośmiu księgach Historii. Styl jego jest przesadny, przepełniony nadmiernie ozdobami retorycznymi. W dialogu O różnych trudnościach w naturze zajmuje się kwestiami takimi, jak: "dlaczego kruki w lecie nie piją?", "dlaczego krew capa zmiękcza diament", itp. Zachowały się fikcyjne Listy Teofilakta; obyczajowe, wiejskie i miłosne.

Mikołaj Kopernik pierwszy przetłumaczył je na łacinę (Kraków 1509). W r. 1953 ukazało się wznowione wydanie z przekładem polskim Jana Parandowskiego.

Teofilos (Theofilos) 1. poeta grecki, przedstawiciel średniej komedii, zachowały się fragmenty ośmiu jego komedii. 2. gramatyk aleksandryjski z pierwszej potowy III w. p.n.e., uczeń i współpracownik Zenodota. O dziełach jego nic nie wiemy. 3. autor (nie zachowanej) pracy o gospodarstwie, według Warrona Rerum Rust. I, 1,9. 4. lekarz współczesny Galenowi (II w. n.e.).

5. prawnik z VI w. n.e., jeden z zespołu opracowującego za Justyniana tzw. Institutiones. Zachowało się greckie streszczenie jego wykładów.

6. T. z Antiochii, pisarz chrześcijański z II/III w. n.e., biskup Antiochii, autor dzieła Pros Auto-likon Hellena perl tes ton Christianon pisteos lógoj treis (tytuł iac. Ad Autolycum; na język polski przełożył ks. J. Czuj, 1935: Do poganina Autolika o wierze chrześcijańskiej). Komentarz do Ewangelii wydany pod imieniem T. pochodzi z V w. n.e. 7. T. z Edessy, żyjący w VIII w. n.e., autor prac astrologicznych i wyciągów z prac Palchosa (uczonego z V lub VI w. n.e.). 8. lekarz grecki z IX w. n.e.

Teofrast (Theofrastos) 1. żyjący w latach 372-287 uczeń Arystotelesa i następca jego w scholarchacie Likejonu, niezwykle wszechstronny uczony, objął swymi dziełami niemal wszystkie dyscypliny ówczesnej wiedzy. Z dzieł jego wymienić należy dwie zachowane rozprawy botaniczne: Peri fyton istorias (o badaniu roślin) i Perl fytSn ajtion (o pochodzeniu roślin), ponadto Fysikón doksaf historię filozofii, zachowaną we fragmentach - podstawowe źródło dla późniejszych doksografów - oraz znane powszechnie Charakteres (charaktery), zbiór 30 literackich portretów, charakteryzujących z wielką wnikliwością najtypowsze wady ludzkie. Ogromny wpływ na teorię wymowy w Grecji i w Rzymie wywarły jego pisma retoryczne (O sztuce retorycznej i in.). 2. zob. Tyrannion l.

Teognetos (Theognetos) komsdiopisarz giecki z III w. p.n.e., przedstawiciel komsdii nowej. Utwory jego nie zachowały się.

Teognis (Theognis) 1. tragediopisarz grecki z IV w. p.n.e., znany głównie dzięki Arystofa-nesowi (Acharnejczycy 11; 141; Thesmoforia-ziisaj 170), zwany z powodu oziębłości "Śniegiem". 2. T. z Megary, poeta liryczny z potowy VI w. p.n.e., z pochodzenia i z przekonań arysto-

krata, zaciekły wróg demokracji. Zachował się pod jego imieniem zbiór liczący w sumie 1400 wierszy, z których jednak znaczna część pochodzi od innych autorów, jak Solon, Mimnermos, Tyrteusz, z późniejszych Eunos (z drugiej poł. V. w.). Antologia powstała prawdopodobnie w pierwszej poł. IV wieku jako zbiór pieśni biesiadnych ateńskiej arystokracji. Wiersze innych autorów włączono prawdopodobnie dlatego, że były podobnie jak wiersze T. - gno-miczne (tzn. miały charakter sentencji) oraz wyrażały te same tendencje arystokratyczne. Liczba autentycznych wierszy T. w antologii jest sporna i prawdopodobnie nie przekracza trzeciej części zbioru. Za autentyczne uważa się wiersze l - 254, zawierające rady dla Kyrnosa, młodzieńca ze sfer arystokratycznych. Rady skierowane są przeciw demokratom, których nazywa "złymi" w przeciwieństwie do "dobrych" - arystokratów: Kymos powinien wystrzegać się towarzystwa demokratów, w postępowaniu z którymi nie powinny obowiązywać żadne normy etyczne. W drugiej części zbioru znajdują się głównie pieśni biesiadne, wśród nich również rady dla Kymosa. Trzecią część zbioru, zawierającą głównie pieśni erotyczne, przypisywano dawniej innemu, młodszemu poecie, również z Megary, dzisiaj przypisuje się ją także T. Z utworów T. można wywnioskować, że nie wierzył w żyde pozagrobowe, oburzał się na to, że niesprawiedliwym powodzi się dobrze, a sprawiedliwym źle. Najpiękniejszym utworem w antologii jest pieśń, w której poeta wyraża żal, że inni (tzn. demokraci) zagarnęli jego majątek.

Teogonia (gr. Theogonia, od theós bóg) tytuł kosmogonicznego eposu Hezjoda, którego treścią jest rodowód bogów (zob. Hezjod).

Teokles (Theokles) grecki rzeźbiarz okresu archaicznego, syn Hegylosa z Lacedemonu, uczeń Dipojnosa i Skyllisa. Wspólnie z ojcem wykonał w drzewie cedrowym grupę "Herakles u Hes-peryd" dla Olimpii.

Teokosmos (Theokosmos) z Megary, grecki rzeźbiarz działający w drugiej poł. V w. p.n.e. Wykonał dla Olimpiejonu w Megarze posąg Zeusa, wzorowany na posągu Fidiasza; obraz posągu występuje na monetach Megary. Po bitwie pod Ajgospotamoj w r. 405 p.n.e. wykonał posąg Hennona, sternika na okręcie nauar-chy spartańskiego. Dzieła T. nie zachowały się.

Teokryt (Theokritos) 1. poeta grecki z początku III w. p.n.e.; pochodził z Syrakuz, przebywał przez dłuższy czas w Aleksandrii na dworze króla Ptolemeusza Filadelfa oraz na wyspie Kos. Był twórcą gatunku literackiego, tzw. bukolik (sielanek), z których zachowało się 30. Tematem wielu z nich są obrazki z życia pasterzy. Autor wprowadza w nich szereg realistycznych szczegółów z życia wiejskiego, ale tylko bardzo nieliczne utwory dają nam naprawdę realistyczny obraz wsi hellenistycznej. "Pasterskie" sielanki T. pozostają w ścisłym związku z modnym w epoce hellenistycznej prądem idealizującym życie ludzi prostych (chłopów, pasterzy) na wsi, dokąd chętnie uciekali mieszkańcy dużych miast znużeni wielkomiejskim gwarem (jednakże ci ostatni nie znali prawdziwego życia rolnika ani nie dostrzegali konfliktów społecznych, jakie ówczesna wieś przeżywała). Oprócz obrazków z

życia pasterskiego kreślił także T. obrazki z żyda miejskiego. Do najbardziej znanych jego utworów (nazywanych też "idyllami", eidyllion, co na gruncie rzymskim odpowiadało późniejszym eklogaj, eciogae) należą: Syraku-zanki, Czarodziejki, Cyklop, Maly Herakles, Dafnis oraz Syrinks. Ostatni utwór należy do tzw. utworów figuralnych (każdy wiersz jest krótszy od poprzedniego, a całość tworzy zarys syryngi). Twórczość T. wywarła wpływ na Wer-guiusza i na całą późniejszą poezję bukoliczną. 2. T. z Chios, historyk grecki z IV w. p.n.e., przeciwnik polityczny Teopompa historyka; Księga Suda przypisuje' mu Historię Libii, Listy o cudach i Zbiór anegdot. Z dzieł jego zachowały się jedynie fragmenty.

Teolytos (Theolytos) z Metymny, poeta grecki z epoki aleksandryjskiej, autor (nie zachowanego) eposu Dionysiakd.

Teomnestos (Theomnestos) 1. T. z Sardes, syn Teotimosa, grecki rzeźbiarz działający przypuszczalnie w IV w. p.n.e.; współpracował na Chios z Dionizjosem, samodzielnie wykonał posąg Agelesa, zwycięzcy w zapasach pięściarskich chłopców w Olimpii. Wykonywał brązowe posągi atletów, wojowników, myśliwych i ofiarników. 2. grecki malarz działający około r. 300 p.n.e. Wymieniany przez Pliniusza Starszego jako współczesny Protogenesowi.

Teon (Theori) 1. grecki rzeźbiarz działający na początku IV w. p.n.e. w Epidaurze; wykonał akroteria świątyni Asklepiosa (zachowane fragmenty). 2. grecki rzeźbiarz z Antiochii, działający ok. r. 100 p.n.e. głównie na Rodos, znany z sygnatur na bazach (nie zachowanych)

47 - Mała encyklopedia kultury antycznej

-jod fszsAusid M {BAoaaad 'faptsyaureSJad Ą

-(HpS SZ ZJB(BIU pp8.l3 {SO{ai(U091fJ,) SO(»JJ03J,

"essUw^ioyas. BsoiJlaurad i ubpuoyi lwuod "da '9/AOWod KMIĄO •J: {BAXno3(Att o8ai 209^0 'siuŁfca A Bdna n3[ĄJOd op ĄBISOZ anoisaniazJd Bzsnro

-!Ict ApSBZO BZ anUBISO 3J, •fapISlIBfO.n XnfOA Z

naos B5np(ZBJO asoisiSfy i &flS3iurBłii'a[oSaoBf

-•BliąTSi Bsalswo 'BSiropOABZ ais oSaoBfezazsBiu

-BU - •ni •m 'AOZB.iqo 3{a;A (BUO'S[AA oSazsrełg Bzsnuny Sn(pa^ •3-a-d •A in/AI amiopzid en A)BfB(Bizp ZJBIOTII ppM8 (soMai^) SOJOSJ,

•qoAiiB.tiB3» q3B3[siAOp!A M 3iU3Z3ni}S3Z3n nil piAiizoum AqazB 'fenusizp &t8ip oyf mopiBA&io nn8oqn 0{BOB{dAtt cs3[3[Ai3j 5[3soinA BU apisna)e OAis^Bd AJ^)}?! 'i[0qo tiMp

I3S05[OSKM A 3I8(ISBZ (U(>yJOai{) •J3) WĄll03ł

•ndunio B(p zaiu

-MpJ gfesod UIBS pici (Bno3(Att 8inqopodopAtJd

-ezBq 03(1^} o8ain z Sis B(BAOqoBz ;q3BJi8Q M ^noiMB}sn n(OA Stesod SW&X.WIA AttozfeJq (BO

-"^A '3'u'd "AY ^\ qołnpfezood A AofefejBizp '^a

-igg z z.reiqz82-i p[33JS (sodo^dciain) sodOJdoaJ,

•(•a'n-d •/A i) BTCZ33 qoBSBZ3 A A)feMz JBJSo}iia 'soptuy z •J. smpii snmy •g -ApozSp

-i(Az A»S(I fanfA)dAD(sin z uren Arenz 'fanis^ne i!paui03[f3JB»s i3piAt]Sp3ZJd •z -ApnAzo qoi CTJO qo-(ofefBfBizp q9so ^ełoui Snaao zainApJ

lIBZpBAOJdA 'fepABJd Z ySZJBpAA ^O^IIBA^SidO

a^onpoSz o zin {sizp q3Atts &UUOJ feuzo^sĄJB o fooSiA i[Bqp AoAloisni lireAOzAlOiMz aż 'UŁ() A mi5[tsAzsA spazJd 5is (A;OCTIZBZ 5iJBJ3ouoisiq

-en p(Aio»ai AĄd^y •BS3}BX)[osi •B(03ps E(^q uia(p

-9JZ OS8JO}3I 'OS3UZ3AlO}3.l n3[UIU3Il[IU3I8IOIAB1S

-pazJd •J, }saf fsi^aaJS iiJw8ouo}siq ^ •q3B}U3m

-SWJ I3$03II8IA (SUZyi A SlS ĄBAOqOBZ •J, V{3WQ

-npiq op AAS.idXA o8af ais^zo A BJpnBS3(aiv alAłS^Bd A A92(nnsołs ztJqo a-zsfel q3iu A R[S3J)i JO)nB ;soiqo qo^nzoXiiiod AEJds 3iuzeA3ZJd AfAzo^op 9} Ąsn •AY BJptres:ipiv op sorq3 z Asiq O 'qoB35is5i nAp A 'BiopoJSH B{aizp z Sfep

-AA (L :o83AO;n$Bq ntuaniap aisiA ani}OJ3[on

-pafani auo ĄBJSIABZ :q3p[snAzJBqJBq A9pn[UJ

-BJSOSS I IIJCJSOU}8 UII3HSAZSA 3p3ZJd 30feZOA}Op ^SJn3[S5I3 3UJ3ZSqO OZpJBq {IZp'BAOJdA •ą3^SZ3Sl

-o»siq ĘiazJBpAA uissido czod '6SE/09E 'J po s3J5[o O&IA BpAOiufaqo ^uo»siq ;qo^nsazoj9dSA nni pszrepA^ sido i n 'ediiid oSsi^spopWCTn

-BIOJ;! afsizp A(Aq uisiBma} oSaC tuAzoinpBSBZ

-J; o{3izp azsfainzBAfBn 'q3B3ais3[gs A oyirf

-A/.yr (3 iesapAp^onJ. 5uois;q aplzp ui^ A {BA

-onuĄiK»[•Jr; •sopitra pod fapiSJOlu AAłiq op •ft

'ł'6E "J op Ołt '-i po ifosłO Buoisiq - q3B3Sis3(

Zł A plIIWJpff (I :BpIZa '3P^Z {^Z3p05[BZ 8IZp8

'Bosfami ure J[taranus Ąap 3iupB{5[op Kurenz SIN •n}di3g op jXqAud aozoBpił fazsznjp OJ

-3i5(suopaoBaiAiirB OApinnoJis 53cA3ZJd o{t5[s

-Azn soiqo tn Xp8 'BJpires3(aiv pJann? od iSrup ZBJ od 5nz;fa3(b ppsndo 3[tnpaf {tisnui 'soiq3 w (pOJAOd '/A. «spxtBSJi3\Y zszJd fsirepKM ipsaniire i?(5izp zeg •J A •BS8łBJS(osi inanizon {B}SOZ aizpS 'nały op (XqKz.id 'soiq3 op$ndo {Bisnui A9pfe[8

-od q3^nzoiq3JB8no i q3p(si;rei.redsoi!J qoiOMS npoAOd z Ai9}3['inaofo z ZBJ^A ^onio BdsAA B{Aq o8af fenzAzofo •3'a'd $IE •i od •uiz '9/,E •J A •m 'ppMS 3[Aioisiq •i (sodwodoau) dmodoa^ •Bzsnaai3[0id BzsnipnB[^ nSofou

-o^i{3 pJ/mzaaJpoJ i ntsa8mu]v op Bz.rciu3Uio3| o8aireAoqoBz maJO»nc isaf •^ o83) zooJd \Z isn

AlBAOqOBZ IAOUI VSOVSly Bppp Op BZJB}U8in

-03[niuazpfezJods o 'BSO}BJV Bpizp ZBJO Bsap

-iiyig i^tdo i Mfiiuawau onrep^A isaf '^ te3n{s

-tz tasfainzBAfen ;AzsJ3iA ZBJO qoAnzo^iBui3}

-BUI pizp npiA iovm '•3-0 •A AI z UIOUOJISB i :s[XiBui3}Bui '3[ino)t[do3a 'lupuos^aiy z •J, •/,

-(Bn01B[c[Amł3[3I Op 3nZO^}BUI3łBHl 3mBA010S

-Szid) uisguSpm swo)pif uai sia UQW{saJi{3 uy^

-Howalffpw 01 p/p}/ uoi {^a,f opizp o33f BIS O(BA

-oq3Bz '"JOZOIIJ nmipn}s p3z.id n(sXmn 3iu3z3

-zsAzoo o's[eC BłSfod 'Bao»B[d nqanp A B3(AiBOi

-SIlWa 3IS {BAOlUfBZ '•3-U •A n Z 3IIUO}B[d03U l 3(AłBtU3»BUI '•&UA&WS 3Z 'J, •9 "(aUBAOq3BZ OAO?

-53Z3 '0)PWSpUMl(30JJ) (I3ZOIA3 q3KUZ3^JO}3J JO}

-WS 'lAOtlBII^alA^ AUS3Z3(OdSA 3IĄBUIBJ8 'J013J

(wata sof]fy) lypms^aJy z •J, •s •Aiii3iu3BJJ

3IS /((BAOq3BZ O33f (3IZP Z •BS3I?[OJOS IIp33Bfl I

BJEpinJ msald 'tasitpo op 3zre}a3uio3[3Z?[B} {BS

-id •J; •f3n[03(ZS 9ŁXaVil3[A q3AuZ3^SB[3I 3[0q0 3IS

i[BUŁ(zJ}n inz3^»sin3naq p30d 3z 'oi ĄiABłds

-^ CiaBpJCM I 3ZJBin3UI03(:BnOJJ03[n 'BJpnB3|

-!N 'sopo-g z Bzsninoiiody 'BiAnioaJ, 'eq3Bmi(

-1^'S :fanz3^}sni3n3q i5[od3 Appod JOiBin3ui03(AJqop '•a'u-d •A \ z ^BiireJS '(BtAn(03J, 3iaBp

-;<A 3AOJO;qz 3ZSAJ3ld {Bp Al0}3l) BJOpHU3}.lV

uAs 'typws^y z •J, •(> •(•A n z) ipin3i3s z BJOponody Pt^tz.iJ B^iinzoSJpod op zwiuawoy 3iuqopodopABJd i qoB8SiS3(c A i^AiO}3J ^ia

-zoSJpod {BSiden iannArg A BłsnSny BOBIAB^O JOZO(IJ Smowpea '•3'u'd •A i z 3(io}s 'tupuos

-•^aiy z 'J, •e :isf3niiiqXAfBn •cio&iyyst z 'A93(

-i(»BiaaiBtn 'A^JOtBJ 'Aęisyos n}SBun3iii3i 5roii

-•iupnBS:ipiv BIP o83uuoi(n3fesod ZBJO (sop

-an A nodOJi[v Ba onoiMBisn AlO}?!) BS3p[oa

-f3Q 'q3BJ[3a A A>Z3pAttZ - BOOlnO^ :A9SBSOd

II w. p.n.e. przy fryzie gigantów ołtarza Zeusa w Pergamon.

Teos jońskie miasto na wybrzeżu Azji Mn., znane jako miasto rodzinne Anakreonta i Hekatajosa. Mieszkańcy T. założyli Abderę. Znaczenie jako miasto portowe miało jeszcze w czasach cesarstwa rzymskiego. ZnaJdowała się tu słynna świątynia Dionizosa.

Teotimos (Theotimos) 1. historyk grecki z III/ /II w. p.n.e., autor (nie zachowanej) historii Ky-rene w Afryce. .2. grecki rzeźbiarz z Aten, działający w II -1 w. p.n.e. Wspólnie z Zojlosem z Argos wykonał dla świątyni Posejdona w Tenos (nie zachowane) posągi kapłana Theodajsiosa i jego żony, Kallio.

Teozotos (Theozotos) garncarz attycki działający w połowie VI w. p.n.e. Znany z sygnatury na czarce z Vulci (w zbiorach Muzeum w Luwrze), zdobionej rysunkiem trzody kóz.

tepidarium (łac., tepidus ciepły) część term rzymskich, niewielka sala ogrzewana, przez którą po wyjściu z basenów z zimną wodą (znajdujących się we frigidarium) przechodziło się do caldarium, mieszczącego gorące kąpiele. Zob. łaźnie.

Tera (gr. Thera) dziś Santorin; wyspa, jedna ze Sporad na Morzu Egejskim, na południe od los, pochodzenia wulkanicznego. Wg legendy powstała z grudki rzuconej z okrętu Argo. W r. 237 p.n.e. została częściowo zalana przez morze. Pierwotnie podobno zamieszkana była przez Fenicjan, później skolonizować ją mieli Lacedemończycy i Minejowie pod wodzą Therasa, od którego imienia nazwano wyspę. W r. 631 p.n.e. mieszkańcy T. założyli kolonię Kyrene.

terakota (włos. term cotta ziemia wypalona) rodzaj dobrze oczyszczonej i wypalonej gliny używanej w Grecji, Etrurii i Rzymie do wyrobu figurek i dekoracyjnych elementów architektonicznych. Przedmioty z (. modelowano w świeżej glinie ręcznie bądź odciskano w formach, następnie wypalano i pokrywano barwną polichromią. Z wyrobu figurek z (. (IV w. p.n.e.) słynęła w Grecji m.in. Tanagra, Korynt i Ateny oraz małoazjatycka Myrina (w okresie hellenistycznym). W Etrurii wykonywano terakotowe posągi naturalnej wielkości (Apollo z Veii ok. 500 p.n.e.). Na uwagę zasługują także rzymskie reliefy architektoniczne.

Teramenes (Theramenes) członek rządu oligarchicznego w Atenach, tzw. Rady Czterystu,

w r. 411 p.n.e. Po zdobyciu Aten przez Lisandra wystąpił na zgromadzeniu ludowym z wnioskiem o zniesienie ustroju demokratycznego i wszedł do rządu 30 tyranów. Był rzecznikiem rządów umiarkowanych, w przeciwieństwie do skrajnych oligarchów z Kritiasem na czele. Oskarżony przez Kritiasa o zdradę został skazany na śmierć.

Terapny (Therapnaf) 1. miasto w Beocji pomiędzy Tebami a Azoposem. 2. miejscowość na Peloponezie niedaleko Sparty, na lewym brzegu Eurotasu, ze słynną świątynią Dioskurów.

terebra (gr. trfpamn) świder, narzędzie chirurgiczne do przecinania kości, szczególnie kości czaszki.

Terencja zob. Terentii 8, 11.

Terencjanus (Terentianus) Maurus z Afryki, pisarz rzymski żyjący prawdopodobnie pod koniec III w. n.e., autor wierszowanej pracy o sztuce poetyckiej (w 3 księgach): De litteris. De syllabis. De metris). Dzieło to zachowało się niekompletne, brak zakończenia części trzeciej.

Terencjusze zob. Terentii.

Terentia zob. Terentii 8,11.

Terentianus zob. Tarancjarws.

Terentii Terencjusze, ród rzymski prawdopodobnie pochodzenia sabińskiego. 1. Quintus Terentius Culleo, senator, dostał się do niewoli kartagińskiej podczas II wojny punickiej; po klęsce Kartaginy w r. 201 zwolniony (na żądanie Scypiona) brał udział w komisji (radzie) dyktującej Kartaginie warunki pokoju. Ponieważ nauczył się języka kartagińskiego, uczestniczył w poselstwach do Kartaginy, m.in. w r. 195 w sprawie wydalenia Hannibala z ojczyzny. W r. 189 wystąpił jako trybun ludowy z wnioskiem o wpisanie synów wyzwoleńców na listy obywateli; w r. 187 był pretorem (peregrinus);

w r. 171 brał udział w poselstwie do Masynissy i Kartagińczyków, by nakłonić ich do wystąpienia przeciw Perseuszowi. 2. Lucius T. Mas-saliota (Massiliota), w r. 200 p.n.e. jako edyl plebejski wraz z Gnejuszem Babiuszem Tam-filusem urządził igrzyska plebejskie (ludi plebei), podczas których była wystawiona komedia Plau-ta Stichus. Brał udział w poselstwach zagranicznych: w grupie dziesięciu senatorów z Tytusem Flaminiusem do Macedonii, w r. 196 z Publiu-szem Williuszem do króla Antiocha; był pretorem na Sycylii w r. 187, a w r. 182 działał w Hiszpanii jako trybun wojskowy. 3. Caius T. Lucanus, senator, patron komediopisarza Te

-(Od Wl 'IIJ1SI A OlSCTII (1S8UJL SIZp) 31S33»J,

•i/w/ MpuauPJ, -qoz ipni iiipuaJaJ, •umJmpiqo} wiaapohp sa8a{ 'uiMuaoap

-qOZ 'ISt' '•I A AO.IlAUI833p lfsmi03(SITOAOtreilU

O{A[TO[SOTOA 083} uraminzoJ iBABJd 5pB3[y

-/ipo-Ą i A0pisno:s[i n:»Biras AzpB{A amazonre.iSo ti(33 mi KofefBiu spsoniA (isofSz i-a-ird ^ •J A Awopni nnqAii (wy •J; snwy) snjipoaJaJ, •uo^J»yH •qoz o-MD/t

-J; sn3Jffp\['(ji -BJ8A3S tzsnmipdss •BZJBSBO mrepS(3zA Sis {Xzsap snoBiiuao •J O:S(SIAZBU n5f

-Az-id urapOJ uJ^arepisnoii mĄ z mpfelAz tnrain

-łSniredn B[p i Apzsnpcwąi. npOJ po fapisyaz inn(A i[izpoq30d ITOI^IO^ i^snuBiinsr) Bsnirei([oi csnJn-a Bsnip3H afc 'yowe^ ihmia^ plltis

-SM i ^IIA^Y •BsntreI^IO^ iB.iq 'n Z 'i A [nsuosf 'snwpuaf) •J, •gi -(x3pinA snuasseo uispisiMzen e5[-(^uiB.i3 iurepfei8od z d[iiu3(od) snqno.ua {Jps

-wy ad 'mifiIwSo)M ag 'oofimuwp^S s^y :{3izp oSaf Ąn^ł aofernd5}SBn •za\ Aurenz 'Aplnam

-3'BJJ qoXnzni 5qooJł 3itt(p3f 5is 0(tMoq»BZ •^ yeld z •0333BJOH psuaod s^y op i tzsni(iSJ8A^ 'B}nB(d op ^izeywioyi i q3Anz3AiBureja ppp J0}ne '•3-u •A n z 3[ABurBJ8 pisni3B{ 'snMipas

-J; snimnQ •/,i -o33zspo(i^ ^zsniHiid i3p^fi(zid 'uiuBiui;(z'g Knoo(Błzs5[Att 'Anzourez 'JOWII •J, snmy '91 •Bznłsgaznn.rcs ap^anu A iC3BQ A^O

-IIB5[ZS3;UI ZSZJd lU3IS[HIUIOd i<UOZ3ZOn 'BUBfBJJL, I BUBIJpBH q9BSBZ3 A B5[SIAOnB}S 8p[OSAA (BA

-oulfez '(^i •qoz) tsmreutreils 'J. ^snunasa nAs '(•a-a OEI - 06 "s{o) snuptfwf) •J, smuaaa •si -Soip feAOpnq •ni •ni 'ifoBQ ńfoAZOJ oSazoJBpodsoS op ozp.req 5is {iiiAzoKzJj •fesisui^zJ feroo(03[{ni/Czon 'SzniagaziuiJBS 'Sonois f3Joi3['ifo^a ^inisararen 'eirefeJJ, q3BSBzo A 3[inp5zJn AzszAlA 'smmumss

-J SUtUpad •^l -A93AOpBIS8ZJd 3(feJ Z 0180

-Xz z jpszsn zi 'ofezsoiS '(ig - 6Z,) Esn^tJ, BitreA

-oned sezopod oSam •ez 5is (BABpod •BnoJSM JoiAoqos '•uyi ifzy z snwfxpiy •J, •gi •CTS?^' ap p/Jau-ioy xyJ Saow •Bn AnooBJis 19 •J A (B}SOZ i Bsnq[Bg Bzsnfonnoci ninsureisal BiireAOzsp'JS op iniXnin z ZBIA 5is {inAzgAzJd Aro^ 'p[sui^za zJaoAl 'snuffuaJ •J, "n •(q3Bisn A) B^anas i

XOBJOH fef •EIIIUlOdSA '•ESĘU,:l03I\[BtIOZ 01/119^

-91 "II •apA? nm oireAO-reF i yiipaf oS orrenz

-od 'Bsn}iug VL Sis ofefBpcJ 'nSro^od 3a5J A Sis (Bppo •3-n-d Ef '•» A tsr.irug ppoapn aiscza A ;(6l .H""/ •qoz) Bsnitup esnmiwa zs-faJBAOi i pp

-efAzJd '•J; smuJas •oi '3iireu3AA BU oSsirezTOis

BnOJSOA,^ AABJdS (IUOJq '•3-U-d g? '•I A AAOpTII

unqXJi 'oauny •J, sniumQ •<; •}'BI L01 n^siA oSaA

-izpSs c{<zop onqopod 'npOAzoJ op ĄpzpBAOJd

-Op 'tSOIU3pO(Id B3U3IOAZKA f3f /(OOUłOd /(ZJd •J,

zszJd ui3i')(ifefBui lusnrezpfez.rez ui<u[3;zpoiuĘS su

-BAOpOMOds 'UlXM03(lfefElU 3[) BU fIUSimnZOJOdalU

'BzSin apOJAOd Od •Bzsnipo[5(XUOJ}S aż ;(UB?[

-AZS E(isonz •eaoi'33^ WUEOS&A aisezo ^ •Xu;iĄ

-t^[nsjsids tuaiu'BAOiredo z roptelAz A BZOZSB{AZ 'fanz3Aii[od psou(B{B;zp oSaf aisaciEZ A Bnoiao^)

Bn AĄdA K(BIU8in BpBAAtt '^,/, •I pO BnOJ30^3

BCOZ '^fonaJSJ, 'm/ua^ 'g -niJod o3azsf3}nret 3iAOpnq AzJd XioqoJ sofel (izpBAOJd 3izp3 'aiz

-aJg A arnzBAaz.id (BAKqszJd 'Aoire5[i(qnd einazs

-azJz ui3J}si§BttiOJd {^q i (g •^ •qoz) Snoz oSaC zazJd ulanoJaoA^ z ^noniASJ?[ods 'odsi/f •J, sni{q

-V 'L 'yW^W tunpo}Aia} w TOAOJBA ainioJqo Amni (BAOpnqz lung qoBSBZ9 A JE snixas '9

-(smvuo(J •qoz) Bsn»Buoa zazid XireimuodSA '('t' '^ 'q°z) lAozsnpuaraJ. lAozJBSidolpamo;! Ausazo{9dsA •eisod '9SipSa.ij[z oqr[•J, •s •Bsnij

-BJgng zrein3ui03[^uzosiAonipSJ? •BOI pso»TOA IsemrołTO fe^Bin '(sn)vuo(J "qoz) BIBUO(J BZS

-"la B3[A}BuiBJ3 BJ9;d •^ npaui03[op zrełnam

-o?[Kunao Sis (BAoq»Bz 'Azaizpopu EnreAoq3KA ui3[qoJd •ni •ui 'BAOpAz XuiaiqoJd qoBipauioi[qoAiAS A (Bzsmod •J, •(wseig) aoijdfapy '(noiiu

-JOJ) Ofimolfj '(qonung) snifanung 'dapAzoSJp

-OUIBS) souaturnotmJuofnpaff '(BJSISIAS) p^yaff '99^ •J z (soJpuy z BiiAz3A3iZQ) vupuy :(an

-BAoqoBz appsAzsA) 091 - 991 łpBici A q3^no;A

-BisAa 'npamo:s[y^szs fesidm •J, 'ĄnzJcz q3i via

-\ISWŁ i inn3[o'BJ8iii iure3(iiiAp3ZJd z qoin A afn}

-n^sKp B}sod :;(nz3iui8(od iai3[Ereip ^feni zaai 'p§8J» ifoAzodsiia fefep sin 910^ "J, iipamo^ i3o[OJd fes saz9fisfi9Vifeien^ •no zin Anennz azs

-fanim 3[Bnp8f {BzpBAOJdA 'qopio8JS A9.tozA aż !TO(d 3[tf amqopod (B»SAZJO?[•J, •(•qoz) inEid (Azsap 5is tolEf 'p$otiiBindod rai5[ei •^ }[Bnp8f iB3[sAz SIN •q9K3fefnzrn3naq AopBJd KoinnaloAz 'nrao(Bizs5[AA aizpn(iiwusoop 03 'fefoAzodtu03[feiqop ozpJtq az3[tł ano Sis ĄrooBnzpo 'sipauł

-03[oSaf 5is ĄBZOBnzpo iHi3iBf ';A05iAzSf nuiais

-Azo 'nuisnuKrelS p[&izp AOI'KOII(nai q3Xus3Z»

-jodsA anrenzn (C3[sAm i 'vzsmyr\ i tnoidKos q3Bqoso A (opcpfaJd i Aęroi^oJd (ZE[BUZ •J, 'SBU op Ązsop 3ip3ai03(o88J9»3['(3pnB[j od i8mp) pisni^zJ Łresidoip8moi(KnitqKA HIIBISO '(L 'l 'ĄOZ) vvs'pvJ BzsnfonaJa^ oanis[OAzAt\ '(^a/^ ptis) o8ap[sr;qii Bnr3zpoqood "esi •J A •um '•a-n-d ggi -.i •3(0 •Jn (zsnpnwąi.) ^/^ •J; ZCTI/^

-»^ •^ •tpiJy P0'1 ^ireia nfeS UIĄSIA? .A (BZ

-BI[pp^anim Ą)OABZ a} aofefBiABispazJd ABJqo ;A9JO»BipBi8 p[pA sniLCrg A (izptezJn tpBizp o8aAS nqazJSod fCzssio z :(^ -JT, •qoz) Bzsnfonał

Terikles

741

Tesalia

nocno-wschodnim wybrzeżu Morza Adriatyckiego, nad zatoką zw. Tergestinus sinus.

Terikles (Therikles) garncarz z Koryntu, żyjący na przełomie V i IV w. p.n.e. Z imieniem jego łączą się wymieniane przez Arystofanesa "kubki teryklejskie".

Terimachos grecki malarz działający w IV w. p.n.e. Wymieniany przez Pliniusza jako współczesny Aetionowi.

Terina miasto na zachodnim wybrzeżu Brut-tium, kolonia Krotonu; zburzone przez Hannibala podczas n wojny punickiej.

Tennessos zob. Telmessos 4.

Terininus (lać; dosł. znak graniczny) mit., rzymskie bóstwo znaków granicznych. Moc jego była corocznie odnawiana ofiarami składanymi w czasie świąt Termiwlia (23 lutego). Uosabiał wszystkie bóstwa graniczne. Wg tradycji miał siedzibę na Kapitelu przed zbudowaniem świątyni Jowisza Najlepszego Największego, a ponieważ nie dawał się przenieść, pozostawiono go wewnątrz świątyni, która miała otwór w dachu, aby mógł pozostać na powietrzu. Zob. O.uadratus 1.

Tennopile (gr. Thernwpfla], Ciepłe Wrota) wąski przesmyk w Tesalii, między górą Ojta i Zatoką Malijską, tworzący przejście do Grecji Środkowej, nazwany tak od znajdujących się w pobliżu ciepłych źródeł. Miejsce słynnej bitwy w r. 480 p.n.e., podczas której spartański król Leonidas wraz z 300 Spartanami poniósł, na skutek zdrady, śmierć w bohaterskiej walce z wielokrotnie przeważającymi liczebnie wojskami króla perskiego Kserksesa.

termy zob. luźnie.

Teron (Therori) 1. tyran Agrigentu (487-472 p.n.e.); pokonał wraz z Gelonem, tyranem Syrakuz, wojska Hamilkara. Pindar utrwalił jego imię w związku ze zwycięstwem w igrzyskach olimpijskich. 2. grecki rzeźbiarz z Beocji działający w okresie hellenistycznym. Wykonał dla Olimpu posąg Gorgasa z Messene, zwycięzcy w pentatlonie. Inne jego dzieło dostało się w r. 210 jako łup do Pergamonu, gdzie zostało wystawione dopiero za panowania Eumenesa n w świątyni Ateny.

Terpander (Terpandros) z Antissy na Lesbos, muzyk, który swoją działalność rozwinął głównie w Sparde ok. r. 676-673 p.n.e. Jemu przypisuje tradycja wykształcenie tak zwanego nomos. Kompozycje T. zawsze cieszyły się w Sparcie powodzeniem. Tekstów T. nie znamy; przypisywane mu cztery (zachowane) fragmenty tekstów religijnych już w starożytności budziły wątpliwość co do autentyczności. Szkoła T. przetrwała do połowy wieku VI p.n.e.

Terpsychora (Terpsichore) mit. jedna z dziewięciu Muz. Atrybuty jej, a także zakres działalności nie były określone tak ściśle, jak pozostałych. Przedstawiano ją najczęściej z wielką lirą (fletem) w ręku jako opiekunkę poezji lekkiej, drobnych utworów lirycznych. Wg niektórych legend była matką Syren.

terra sigillata - łac. reliefowa ceramika rzymska wykonywana z czerwonej gliny, znana na terenie Italii od m wieku p.n.e. Przy wyrobie stosowano metodę wyciskania z formy. Przeważają czarki o szerokich wylewach, a najczęściej spotykaną dekorację stanowią ornamenty roślinne i przedstawienia figuralne.

Tersytes (Thersttes) nut. Grek, jeden z uczestników wojny trojańskiej, krytykujący królów greckich i buntujący pod Troją wojsko przeciw Agamemnonowi. Został zabity przez Achillesa, gdy naigrywał się z jego boleści po śmierci amazonki Pentezilei. Wg Homera był najbrzyd-szym z Greków. Imię jego oznaczało człowieka bezczelnego (tharsós bezczelność).

Tertulian (Quintus Septimus Fhrens Tertulia-nus) pisarz chrześcijański, najstarszy z łacińskich ojców Kościoła (ok, 160 - ok. 240), ur. w Kartaginie jako syn centuriona rzymskiego. Przyjąwszy chrześcijaństwo został prezbiterem. Autor wielu prac teologicznych, z których główna Adnationes albo Apologeticus (Obrona chrześcijaństwa). W późniejszych latach życia stał się wyznawcą montanizmu.

Tertullus 1. Cornutus T., przyjaciel Pliniusza Młodszego, znany z jego listów; sprawował wraz z Pliniuszem urząd Praefectus aeraru i konsulat. 2. Scapula T., urzędnik w Rzymie w czasach Kommodusa i konsul w r. 195 n.e., za rządów Aleksandra Sewera. 3. prefekt rzymski w r.359.

Tesalia (gr. Thessalta) kraina w północno-•wschodniej Grecji granicząca na pomocy z Olimpem, na zachodzie z górami Pindos, na południu z górami Ojte i Zatoką Malijską. na wschodzie z Morzem Egejskim, otoczona łańcuchami górskimi, których pasma przerywa dolina Tempo, oddzielająca Ossę od Olimpu; główna rzeka- posiadający liczne dopływy Penejos. W VIII w. p.n.e. T. została podzielona na następujące cztery części, tzw. tetrady (gr. tetrddes): 1) Htstiajotis

na północo-żachodzie, 2) Pelasgiotis na wschodzie, 3) Thessaliotis na południo-zachodzie, 4) Ftiotis na południo-wschodzie. Mieszkańcy T. wywodzili się z plemienia Tesprotów, którzy w okresie archaicznym wyparli dawniejszą ludność zamieszkującą te tereny. Początkowo władzę w r. sprawowali królowie, stan ten uległ jednak zmianie prawdopodobnie w bardzo wczesnym okresie, kiedy to rządy w poszczególnych miastach T. przesriy w ręce oligarchów. Tetrady tesalskie utworzyły z biegiem czasu konfederację, która w przypadku wojny wybierała głównego dowódcę, zwanego fagós. T. nie odegrała poważniejszej roli w historii Grecji. W roku 344 p.n.e. została podbita przez Filipa Macedońskiego, po zwycięstwie odniesionym nad Fi-' lipem przez Tytusa Plamimusza pod Kynoskefaląj; w r. 197 p.n.e. przeszła pod panowanie Rzymu.

Tesmoforie (gr. thesmofória) święta obchodzone w wielu okolicach Grecji (w Atenach obchodzono je w dniach 10 -17 miesiąca Pyanepsion, tj. października) ku czci bogini urodzajów Demetry, prawodawczym i opiekunki życia rodzinnego. W dniu trzecim świąt, zwanym kaUlgźneja (poświęconym Demetrze Kalligenei - matce pięknych dzieci), odbywał się konkurs na najpiękniejsze niemowlę.

Tespie (ThespUg) jedno z większych miast Beocji, u południowego stoku gór Helikonu, na zachód od Teb; słynne ze świątyni Erosa z posągiem boga dłuta Praksytelesa. T. uważano za siedzibę Amfiona i Zetosa. Miasto było wielokrotnie burzone (podczas wojen perskich przez Kserksesa i podczas wojny peloponeskiej); odbudowane ostatecznie po bitwie pod Cheroneją - prawdopodobnie przez Filipa - utrzymało swą świetność jeszcze w czasach rzymskich. W Tespiach odbywały się muzyczne agony, tzw. Muzeja, ku czci Muz.

Tespis (Thespis) z attyckiego demu łkana, współczesny Solonowi, jest uważany za twórcę tragedii greckiej. Do chóru dytyrambicznego r. dodał pierwszego aktora, "odpowiadacza" (hypokrites), rozwijając w ten sposób pierwiastek dramatyczny dytyrambu i stwarzając podkład dla rozwoju tragedii, pomiędzy tym pierwszym aktorem-solistą a

przewodnikiem chóru, czy chórem, rozwijał się bowiem dialog. Według świadectw starożytnych T. "był poetą wiejskim", który sztukę swoją produkował po wsiach (sam występował w roli solisty) i "utwory swoje

obwoził na wozach". Była to więc sztuka ludowa i jako taką wprowadził ją celowo do Aten Pi-zystrat, włączając do programu oficjalnego świąt Wielkich Dionizjów w r. 534 p.n.e. (zob. tragedia; Dionizje.).

Tesprotowie (gr. ThesprStó]) lud w Epirze, zamieszkujący krainę zw. ThesprStis, wzdłuż wybrzeża Morza Jońskiego od Zatoki Ambrac-kiej do rzeki Thyamis na północy; najstarsi mieszkańcy Epiru. Uważani byli za Pelazgów. Na ich terytorium znajdowała się wyrocznia w Dodonie, centrum religijne Pelazgów. W czasach historycznych nie odgrywali ważniejszej roli, podlegali królom Molossów.

Tessalia zob. Tesalia.

Tessalonika (gr. Thessalontke, łac. Thessalo-nica) dziś Saloniki; warowne miasto macedońskie założone przez Kassandra w IV w. p.n.e. na miejscu starożytnego miasta Therme nad Zatoką Termąjską (sinus Thermaicus), nazwane imieniem jego żony. Za czasów rzymskich była jednym z najważniejszych miast Macedonii, położona bowiem przy via Egnatia, z dogodnym portem, stała się wkrótce ważnym ośrodkiem handlowym. W okresie późnego cesarstwa była stolicą oraz siedzibą pretora prowincji Illirii.

Tessalos (Thessalos) 1. mit. syn Hajmona;

od niego Tesalia wzięła swą nazwę. Wg innej wersji syn Jazona i Medei albo Ajatosa i Połyklei. 2. syn Pizystrata. 3. syn Kimona; oskarżył Alkibiadesa o zbezczeszczenie misteriów eleuzyńskich. 4. syn Hippokratesa (V w. p.n.e.), komentator pism ojca, wg Księgi Suda autor dzieła medycznego Jatrika. 5. aktor tragiczny, ulubieniec Aleksandra W. 6. T. z Tralles w Kani, żyjący za Nerona wybitny lekarz, twórca szkoły metodycznej w medycynie. Do ważniejszych dziel jego należą: Perl chejrurgtas i Diaftetikón (zachowane fragmenty).

tesserae zob. gry.

Testa zob. Trebatius.

Testaceus mons (łac. testa cegła, naczynie gliniane) pagórek w Rzymie powstały ze skorup rozbitych naczyń glinianych. Zob. Rzym.

testudinatum atrium zob. atrium.

tetartemorion (gr. tetartemórion ćwiartka) srebrna moneta grecka wynosząca 14 obola oraz jednostka wagowa równa ^ miny.

Tethys mit. córka Uranosa i Gai, żona Okea-nosa, matka Okeanid i licznych bóstw rzecznych. Rhea powierzyła jej wychowanie Hery.

tetradrachma (gr. tetrddrachmos) grecka moneta srebrna wynosząca 4 drachmy.

tetralogia (gr. tetralogta) zespół czterech utworów dramatycznych jednego autora, złożony z 3 tragedii (trylogia) i I dramatu satyrowego. Od czasów Ajschylosa obowiązywało poetów tragicznych, zgłaszających swój udział w agonie na świętach Dionizyjskich, wystawienie t. Nie zachowała się jednak w całości ani jedna t. Mamy tylko l trylogię bez dramatu satyrowego, jest to "Oresteja" Ajschylosa, obejmująca tragedie: Agamemmn, Choefory i Eumenfdy. W początkach obowiązywała poetów ciągłość treści /. Z czasem zerwano z tym warunkiem i wystawiano trzy tragedie i dramat satyrowy - nie związane ze sobą treścią.

tetrametr wiersz zawierający cztery metra (zob. metrum l.). O t. w poszczególnych miarach zob. jambiczny t. akatalektyczny i katalek-tyczny, trocheiczne wiersze 4. i 5. oraz bakchej, jonik, kretyk, pean. Sam termin t. bez dodatkowego określenia może oznaczać trocheiczny t. katalektyczny.

Tetrapolis zob. Seleukis.

tetrarcha (gr. tetrdrches) zarządzający lub panujący nad tetrarchią, tj. jednym z czterech okręgów jakiegoś kraju. W okresie cesarstwa Rzymianie nadawali tytuł t. tym panującym, których ze względu na ich mniejsze znaczenie nie mogli tytułować królami.

tetras (gr. tetrds) moneta wynosząca 4/12 asa, czyli 4 uncje, srebrna lub brązowa. T. kursował w V - IV w. p.n.e. w Etrurii i na Sycylii.

tetrastylum atrium zob. atrium.

tetrera (gr. tetrtres) okręt wojenny poruszany siłą wioseł obsługiwanych przez cztery szeregi wioślarzy (kwestia rozmieszczenia wioślarzy na okręcie jest dyskusyjna).

Tetricus jeden z tzw. trzydziestu tyranów, pokonany i wzięty do niewoli w r. 274 przez cesarza Aureliana.

tetrobol (gr. tetr6bolon) grecka moneta srebrna równa 4 obolom.

Tetyda (Thetis) mit. nereida, boginka morska niezwykłej piękności. Gdy ubiegali się o jej względy Zeus i Posejdon, Tcmida odkryła im, że T. ma urodzić syna potężniejszego od swego ojca. Zreszygnowali więc obaj z uroczej boginki, wydając ją za mąż za tesalskiego władcę Peleusa. T. była matką Achillesa.

Teucer zob. Teukros.

Teudas (Theudas) z Laodieei, lekarz z II w. n.e.,

filozof orientacgi sceptycznej. Napisał Wprowadzenie do sceptyzmu, w którym zestawił główne argumenty sceptyczne przeciw filozofii dogmatycznej.

Teodoros (Theudoros) grecki rzeźbiarz działający około r. 200 p.n.e. Wspólnie z Timocharesem z Eleutemy miał wykonać grupę posągów wotywnych Hermopantesa z synami. Dzieła jego nie zachowały się.

Teogenes (Theugenes) zawodnik z V w. p.n.e., odznaczający się niezwykłym wzrostem (2,10 m);

w ciągu dwudziestodwuletniej działalności sportowej odniósł ponad 1000 zwycięstw, niepokonany był w boksie i jako biegacz długodystansowiec. Grecy oddawali mu cześć niemal boską, posągom jego przypisywali moc leczniczą (zachowane podstawy jego posągów z Olimpu i Delf).

Teukros (łac. Teucer) 1. mit. syn frygijskiego boga rzeki Skamandra i nimfy góry Idą, Idei. Wedle innej tradycji T. pochodził z Attyki, skąd emigrował do Troady, gdzie się osiedlił. Był przodkiem królów trojańskich. 2. mit. syn Tela-mona i Hesione, w Iliadzie wiemy towarzysz brata przyrodniego Ąjaksa, najlepszy łucznik, który o włos chybił Hektora. Urządził bratu uroczysty pogrzeb, w czasie którego wziął udział w zawodach łuczniczych. W późniejszych poematach mówi się, że do czasu śmierci Ąjaksa był nieobecny pod, Troją, uczestnicząc w wyprawie pirackiej w Myzji. Powrócił w porę, aby urządzić mu pogrzeb, z rozpaczy omal nie popełnił samobójstwa. Był wymieniany wśród tych Achajów, którzy znaleźli się w koniu drewnianym. Powracając spod Troi udał się do Salaminy Attyckiej, gdzie panował Telamon. Oskarżony przezeń, że nie ochronił i nie pomścił Ąjaksa, a w drodze powrotnej oddalił się od statku bratanka Eurysakesa, został wygnany. Ostatecznie osiadł na Cyprze, gdzie założył nową Salaminę (Salamina Cypryjska). Poślubił tam Eune, córkę króla Cypru. Wedle jednej wersji zmarł na Cyprze, wedle innej - powrócił na Salaminę Attycką, ale został wypędzony przez Eurysakesa. Udał się do Hiszpanii, gdzie założył Nową Kartaginę. 3. historyk z Kyzikos (I w. p.n.e.). Wg Księgi Suda pisał na temat wojen Rzymu z Mitrydatesem, historii Żydów, Arabów, zajmował się także dziejami Tyru, Bizancjum i Kyzikos, omawiając rolę tego miasta za czasów działalności Pompejusza na Wschodzie. 4. T. z Babilonu (prawdopodobnie Babilonu

w delcie Nilu), astrolog z I w. n.e. Wyłożył tradycyjną astrologię egipską, jednocząc elementy greckie i orientalne. Dzieło jego, zawierające opis konstelacji, miało wielki wpływ na astrologię średniowieczną i arabską. Zachowane fragmenty.

Teumessos 1. góra w Beocji, na wschód od Teb; siedziba legendarnego lisa, którego miał zesłać Apollo na zgubę mieszkańców Teb. 2. miasto w Beocji.

Teuta żona króla Illirii, Argona (IIJ w. p.n.e.), po śmierci męża objęła rządy w zastępstwie małoletniego syna. Ponieważ wyprawy piratów illiryjskich zagrażały stale bezpieczeństwu miast greckich. Rzymianie wysłali do T. poselstwo w osobach Gajusza i Lucjusza Korukaniuszów;

T. kazała jednego z posłów zamordować i dopuściła do grabienia okrętów rzymskich; stało się to przyczyną wojny z Illiria w latach 229 i 228, w wyniku której T. utraciła część posiadłości, musiała płacić haracz oraz zobowiązać się, że nie będzie wysyłać na morze uzbrojonych okrętów.

Teutoburski Las (Teutoburgiensis saltus) lesiste pasmo górskie w Germanii, gdzie Arminiusz, wódz Cherusków, zadał klęskę Warusowi w r. 9 n.e.

Teutonowie (Teulones, Teutoni) szczep germański zamieszkały przypuszczalnie pomiędzy ujściem rzek Albis i Viadus (Odra). Pod koniec II w. p.n.e. wraz z innymi plemionami ruszyli na południe i usiłowali wtargnąć przez południową Galię do Italii. Odnieśli szereg zwycięstw nad Rzymianami, w r. 102 p.n.e. zostali jednak doszczętnie pokonani przez Mariusza w bitwie pod Aquae Sextiae.

teza (thesis) zob. arsa.

tezaurus (gr. thesawóś) skarbiec, zbiór, zbiornica, termin używany dla określenia obszernych słowników, jak Thesawus lingiiae Graecae,. opracowany przez Henryka Stefanusa (pierwsze wydanie w Paryżu w r. 1572); Thesaurus Unguae Latinae -• wydawany od r. 1900 przez uczonych niemieckich (nie ukończony).

Tezejon (Thesejon) świątynia uważana dawniej za sanktuarium herosa Attyki, Tezeusza, najprawdopodobniej jednak świątynia Hefajstosa (znana także pod innymi nazwami, np. Eleusi-nwn) zbudowana na Keramejkosie w Atenach w latach ok. 450 - 440 p.n.e. Wykonana w marmurze, według projektu nieznanego z imienia architekta, być może twórcy świątyni Posejdona na Sunion, stanowi doskonały przykład doryc-kiego heksastylosu (zob. świątynia). Przypuszcza

się, że jest starsza od Parthenonu. Z dekoracji rzeźbiarskiej tej świątyni zachowało się 18 metop przedstawiających prace Heraklesa i Tezeusza oraz fragmenty fryzu jońskiego ukazujące walki Lapitów z centaurami. T. należy do najlepiej zachowanych zabytków greckiej architektury sakralnej, w dużej mierze dzięki jej adaptacji na kościół (pod wezwaniem świętego Jerzego) już we wczesnym średniowieczu.

Tezeusz (Theseus) 1. mit. syn króla Aten Ajgeusa (wg innej wersji Posejdona) i królewny z rodu Pelopidów, Ajtry. Obawiając się synów swego brata, którzy liczyli na tron po śmierci bezdzietnego stryja, Ajgeus zostawił T. w Troj-zenie, gdzie chłopiec wychowywał się pod opieką matki i dziadka. Odchodząc, Ajgeus ukrył pod głazem swój miecz i sandały i zobowiązał Ajtrę, by pokazała to miejsce synowi, gdy dorośnie na tyle, że będzie mógł unieść kamień. T. dorósłszy udał się do Aten drogą lądową. W drodze pokonał Perifetesa i zdobył jego maczugę, zabił zbójcę Sinisa zw. Pityokamptesem, świnię krom-miańską - Faję, uwolnił ludzi od groźnego Ski-rona i Prokrustesa. Oczyszczony przez członków rodu Fitalidów z tych zabójstw, przybył do Aten, został rozpoznany przez ojca i uznany następcą tronu. Wywołało to bunt synów Pallasa, brata Ajgeusa, których T. pokonał i zabił. Gdy nadszedł termin wysłania 7 chłopców i 7 dziewcząt na Kretę jako ofiary dla Minotaura, T. dobrowolnie zgłosił się jako jeden z ofiarnych młodzieńców, mając zamiar zabić Minotaura i uwolnić Ateny od okropnego haraczu. Na Krecie udało mu się zabić Minotaura i przy pomocy Ariadny, córki Minosa, wydostać się z labiryntu i uciec z Krety. Na wyspie Naksos T. pozostawił Ariadnę, odpływając z towarzyszami do Attyki. Dobijając do brzegu zapomniał zamienić czarne żagle - żałobne - na białe, umówiony znak zwycięstwa, co spowodowało śmierć Ajgeusa, który sądząc, że wyprawa skończyła się niepowodzeniem, rzucił się w morze ze skały. Po śmierci ojca T., objąwszy władzę, zjednoczył Attykę w jedno państwo pod władzą Aten (synojkismos) i w zasadniczych zarysach stworzył organizację państwową, która stała się podstawą późniejszej demokracji. T. przyłączył do Aten Megarę; prowadził wojnę z Amazonkami (której przyczyną było porwanie przez T. ich królowej Antiopy, wg innej wersji Hipolity), zakończoną ostatecznie pokojem. Z Antiopą miał syna Hipolita. Drugą żoną T. była Fedra. T. brał udział w wyprawie

Argonautów, w polowaniu na dzika kalidoóskiego oraz w walce z centaurami. Razem ze swym przyjacielem Pejritoosem, królem Lapidów porwał Helenę jako małą dziewczynkę, co spowodowało najazd jej braci Dioskurów na Attykę i opozycję przeciw T. w Atenach. Po powrocie z wyprawy do Hadesu T. musiał opuścić Ateny;

udał się na wyspę Skiros i tam zginą) w sposób tajemniczy (spadł lub został strącony ze skały). Po wojnach z Persami Kimon odnalazł szkielet ogromnego rycerza, w którym uznał T. i sprowadził szczątki bohatera do Aten, Ateńczycy zbudowali ku jego czd grobowiec-świątynię zw. Thesejon, który był azylem dla zbiegłych niewolników i ubogich ściganych przez bogaczy. Święto ku czci T. obchodzono każdego 8-mego dnia miesiąca, szczególnie w dzień Pyanepsiów. 2. grecki historyk, autor (nie zachowanych) pięciu ksiąg życiorysów ludzi sławnych, Bwj endoksón i trzech ksiąg dziejów Koryntu, Ko-rinthiakd. Czas jego życia i działalności nie jest znany.

thalamus las., gr. thdlamos) 1. najgłębiej położona część domu greckiego i rzymskiego, w której znajdowały się sypialnie kobiet i dzieci i gdzie przechowywano najcenniejsze przedmioty, jak ozdobną broń, cenne naczynia, dywany, stare wino. 2. pomieszczenie w świątyni egipskiej przeznaczone dla świętego byka Apisa. 3. miejsce na statku greckim, w którym siedzieli thaldmioj, tj. najniższy z trzech rzędów wioślarzy. 4. nazwę tę, bez specjalnego uzasadnienia, starożytni nadawali wielu budowlom, np. rzymskiej świątyni Fortuny, sanktuarium trzech bogów syryjskich w Hierapolis i in.

Tha", The zob. Ta-, Te.

Theodulos Monachos zob. Tomasz Magister.

Thessaliotis jedna z czterech części Tesalii.

Thetfs zob. Tetyda.

Theyeste miasto w półn. Afryce na granicy pomiędzy Numidią i Bizacjum; wśród odkopanych ruin zachował się łuk tryumfalny i mury obronne.

Thi- zob. Ti-.

Thisbe zob. Tyzbe.

Tho", Thr- zob. To-, Tr".

Thrinakria zob. Sycylia.

Thu-, Thy- zob. Tu, Ty-.

Ti. (lub. Tib.) zob. Tiberius.

Tiana zob. Tyana.

tiara (gr. t f ara) 1. odpowiadające kształtem koronie króla Górnego Egiptu, wojłokowe nakrycie głowy używane w starożytności przez ludy północno-wschodniej Azji Mniejszej. T. miała kształt stożka, o górnej partii wepchniętej do wewnątrz. Osłaniała jedynie wierzch głowy, pozostawiając odsłonięte czoło i tył głowy; 2. t. recta królewska, usztywniona i wysoka, zsunięta na czoło, ozdobiona dwiema wstążkami spadającymi na uszy; 3. t. phrygia, długa miękka kapuza używana przez ludność Frygii, umocowywana na głowie za pomocą tasiemek. 4. t. Sajtafernesa słynny falsyfikat tiary satrapy perskiego, wykonany w końcu XIX w. ze złota i drogich kamieni. Wprowadził on w błąd grupę badaczy i został zakupiony do Luwru, a dopiero po kilkunastu latach - rozeznany i usunięty z ekspozycji.

Tiberias zob. Tyberiada.

Tiberinns mit. jeden z mitycznych władców Alby lub Wejów, syn Kapetusa. Podobno utonął przy przeprawie przez rzekę Albula, którą odtąd zwano Tiberis.

Tiberunis amnis zob. Tyber.

Tiberis zob. Tyber.

Tiberius Tyberiusz. 1. rzymskie imię męskie (praemmen) oznaczane zwykle skrótem Ti. lub Tib. 2. T. Ciaudius Nero Caesar zob. Tyberiusz.

tibia zob. aulos.

Tibon (Thibon) Spartanin wysłany z wojskiem w r. 399 p.n.e. na pomoc Jończykom przeciw Tissafemesowi. Ponieważ źle się wywiązał ze swych obowiązków, został zesłany na wygnanie. Zastąpił go Derkalidas. Wobec jednak poważnej sytuacji w kraju został w r. 392 odwołany z wygnania i wysłany przeciw Strutasowi, satrapie Jonii. W czasie tej wyprawy został zabity.

Tibullus Albius (ok. 50-19 p.n.e.) poeta rzymski, należący do arystokratycznego koła Waleriusza Messali Korwina (Coryinus), przyjaciel Owidiusza i Horacego. Z czterech ksiąg tzw. Corpus Tibullianum jedynie dwie pierwsze są dziełem T., pozostałą część Zbioru T., wydanego w r. 3 n.e., wypełniają utwory różnych poetów, głównie poety ukrywającego się pod pseudonimem Lygdamusa oraz poetki Sulpicji. Przewodnim tematem liryków T. jest miłość do Delii-Planii i do Nemesis, orężne sukcesy Messali, opisy świąt rzymskich i dobrodziejstw pokoju. Elegie T., jak i jego poprzednika, Cor-neliusa Gallusa (zob.), są pełne idylicznych scenek, dalekie jednak od żarliwej namiętności Katulla czy Propercjusza.

Tibur (dziś Tivoli) prastare miasto w Lacjum, malowniczo położone na lewym brzegu rzeki

Anio, wspominane często w poezjach Horacego.

Ticinum (dziś Pavia) miasto w Galii niedaleko ujścia Padu, aa lewym brzegu rzeki Ticinus.

Ticinos (dziś Ticino) lewy dopływ Padu, przepływający przez jezioro Yerbanus; nad brzegami T. pokonał Hannibal wojska Publiusza Korneliusza Scipiona w r. 218 p.n.e.

Tiestes zob. Tyestes.

Tiferaus rzeka w Samnium wypływająca z Apenin i uchodząca do Morza Adriatyckiego.

Tifys (Tyfys) mit. syn Hagnusa lub Forbasa, argonauta. .

Tigelllons Sophonius prefekt gwardii pretoriańskiej, zaufany Nerona. Swoje stanowisko wykorzystywał, aby szkodzić własnym' przeciwnikom. Ofiarą jego intryg padło wielu Rzymian, m. in. krewni cesarscy, a nawet małżonka Nerona. W r. 65 wykrył spisek Pizona, co mu przysporzyło wiele zaszczytów. Przewidując upadek Nerona, przeszedł na stronę Galby. Po upadku tego ostatniego skazany na śmierć odebrał sobie Życie. -

Tigranes 1. król Armenii (96 - 56 p.n.e.). Zjednoczył państwo armeńskie i poszerzył jego granice. Małżeństwem z Kleopatrą, córką Mi-trydatesa, umocnił swe panowanie. W r. 74 wtargnął do Kapadocji i wysłał stamtąd do swej nowej stolicy, Tigranocerty, około 300000

wziętych w niewolę mieszkańców. Gdy odmówił Rzymowi wydania Mitrydatesa, Lukullus dwukrotnie - w r. 69 i 68 p.n.e. - wyprawił się przeciw niemu i pokonał go, ale wskutek buntów wśród wojska nie mógł wykorzystać tego zwycięstwa. Po ostatecznej klęsce zadanej Mitryda-tesowi przez Pompejusza T. poddał się Rzymowi. Został uznany za przyjaciela Rzymu, pozostawiono mu tytuł królewski, ale w polityce zagranicznej zależny był od Rzymu. 2. syn Artavas-desa, wnuk Tigranesa. Przebywał w niewoli w Rzymie. Na prośbę Armeńczyków, którzy po zamordowaniu jego starszego brata Artaksesa, zwrócili się do Rzymu o mianowanie królem T., został prziez Tyberiusza wypuszczony z niewoli w r. 20.

Tigranokerta (gr. Tigranókerta, łac. Tigrano-certa) dziś Siir lub Sert, wg innych Maijafarikin;

stolica Armenii, zbudowana przez Tigranesa ok. r. 77 p.n.e., zaludniona Grekami i Macedończykami sprowadzonymi siłą z Kappadocji i Cylicji. Pod jej murami Lukullus w r. 69 p.n.e. zwyciężył Tigranesa.

Tigris zob. Tygrys.

Tillius (Lucius T. Cimber) zwolennik Cezara, a później jeden z jego morderców. Pierwszy miał dać znak do mordu, zrywając togę z ramion Cezara, gdy ten odmówił mu amnestii dla jego brata. Zarządzał później prowincją Bitynią. Walczył po stronie Kassjusza i Brutusa jako dowódca floty.

Timachides z Lindos, gramatyk grecki żyjący na Rodos ok. r. 100 p.n.e. Zachowały się fragmenty jego komentarzy do Medei Eurypidesa, do Żab Arystofanesa i do komedii Menandra;

był on także autorem poematu kulinarnego Dfjpnon (Obiad) wił pieśniach oraz dzieła prozaicznego pod nieznanym nam tytułem, z którego fragmenty przytacza tzw. Kronika z Lindos, spisana na kamieniu w świątyni Ateny w Lindos;

fragmenty te wymieniają ofiary i dary składane bogini od czasów mitycznych.

Timagoras z Chalkis, grecki malarz działający w V w. p.n.e., znany tylko ze wzmianki u Pliniusza Starszego, który podaje, że w czasie igrzysk pytyjskich T. pokonał Panajnosa w konkursie malarskim.

Timajnetos grecki malarz z okresu nieustalonego, wymieniony przez Pauzaniasza (I 22,7) jako twórca obrazu w pinakotece w Propylejach ateńskich przedstawiającego zapaśnika.

Timajos (łac. Timaeus) 1. historyk grecki (ok. 345 - ok. 250 p.n.e.), syn Andromachosa, tyrana w Tauromenion na Sycylii. Wypędzony z Tauromenion przez Agatoklesa zamieszkał, w Atenach. Główne dzieło: Italikd kaj Sikelikd (Rzeczy italskie i sycylijskie) w 38 księgach obejmowało dzieje Sycylii, Kartaginy i Italii od najdawniejszych czasów do panowania Agatoklesa. Zachowane duże fragmenty. 2. T. z Lo-krów, filozof pitagorejski: fałszywie przypisywano mu autorstwo pisma perl psychds, kósmo kaj fysios (o duszy, świecie i przyrodzie) stanowiącego wyciąg z dzialogu Platona Timajos. 3. sofista, autor słownika (zachowanego) do Platona. Prawdopodobnie żył w III w. n.e.

Timantes (Timanthes) jeden z najwybitniejszych malarzy greckich na przełomie V i IV w. p.n.e., pochodził z Kynthos lub z Sikionu. Pliniusz wymienia go obok Zeuksisa i Parrasjosa. Tego ostatniego miał T. pokonać w konkursie malarskim w Samos. Kontynuator i naśladowca Apollodora, był autorem następujących dziel:

"Ofiarowanie Ifigenii", "Śpiący Cyklop", "Zamordowanie Palamedesa" oraz malowidła przed-

stawiającego Herosa. Znajdowało się ono potem w Świątyni Pokoju w Raymie.

Timarchides 1. grecki rzeźbiarz z Aten, syn Poliklesa, działający w połowie n w. p.n.e. Był pierwszym attyckim artystą o tendencjach klasycystycznych, tworzącym dla Rzymian. Wykonał posąg Apollina, ustawiony z posągami Muz w świątyni Apollina, koło portyku Oktawii. Z replik najważniejsza na Łuku Trąjana w Benewende. Wykonywał posągi atletów, wojowników, myśliwych i ofiamików. 2. grecki rzeźbiarz z Thorikos w Attyce, działający około r. 100 p.n.e., syn Poliklesa, brat Timoklesa, z którym wykonał w Elatei posąg kultowy Ateny, częściowo zachowany. Oprócz tego wykonał posąg portretowy Gaiusa Ofelliusa Penisa, znaleziony w Delos, będący najstarszym znanym portretem Rzymianina, wykonanym przez znanego nam artystę greckiego.

Timarchos grecki rzeźbiarz z Aten, syn Praksytelesa, działający w latach ok. 325-275 p.n.e. Wspólnie z bratem Kefisodotem wykonał dla Aten posągi portretowe Likurga i jego synów w Erechtejonie, posąg kapłanki Ateny Polias na Akropoli oraz portret Menandra. W tym ostatnim widoczny był wpływ Lizypa. Bracia wykonywali również posągi portretowe i rzeźby ołtarzowe dla Teb i Kos. Wiemy o tym z inskrypcji na bazie zaginionego posągu z basiliea Julia w Rzymie.

Timarete grecka malarka okresu nieznanego, znana jedynie ze wzmianki u Pliniusza Starszego jako jedna z córek Mikona, która namalowała obraz Artemidy w Efezie.

time zob. timokracja.

Timeas 1. grecki rzeźbiarz z Heraklei, syn Demeasa, działający w II w. p.n.e., znany z sygnatury znalezionej w Delos. 2, grecki kamieniarz, syn Zelasa, działający w III w. p.n.e., znany z sygnatury na steli z Kotiajon.

timeo Danaos et dona ferentes łac. zob. quid-guid id est, timeo Danaos et dona ferentes.

Timoehares (Timocharis) grecki rzeźbiarz z Eleutemy na Krecie, działający w drugiej poł. III w. p.n.e. Znany z 10 inskrypcji na (znalezionych przeważnie na Rodos) bazach nie zachowanych posągów portretowych.

Timodamos syn Timodamosa, rzeźbiarz grecki z Ambrakii, działający w okresie późnohellenis-tycznym, znany z wotywnego posągu Heraklesa w Leukas.

Timokles 1. znany z inskrypcji tragik i komik

ateński z IV w. p.n.e. W r. 340 napisał dramat satyrowy Lykwgos, 2. rzeźbiarz grecki z Aten, syn Poliklesa, działający około połowy n w. p.n.e. Według źródeł literackich wspólnie z bratem Timarchidesem wykonał posągi pięściarza Agesarchosa, Asklepiosa i Ateny w Elatei. Wymieniany przez Pliniusza Starszego w grupie artystów, którym sztuka grecka zawdzięcza swój ponowny rozkwit po r. 156 p.n.e. Dzieła jego nie zachowały się. 3. grecki rzeźbiarz z Knidos, działający na Rodos w I w. p.n.e., znany tylko z inskrypcji m.in. na posągu z Lindos, polichromowanym enkaustycznie przez Protomachosa z Halikamasu.

timokracja ustrój państwowy wprowadzony przez Solona w Atenach; polegał na podziale obywateli według cenzusu majątkowego (time) na cztery klasy: I. właściciele ziemscy, penta-kosSomedmmoj, mający 500 medimnów dochodu rocznie; n. hippeis - 300 medimnów, m. zeugid-200 medimnów, IV. pozostali obywatele (ted). Ateńczycy należący do dwóch pierwszych kategorii byli obowiązani do służenia na własny koszt w jeździe, do świadczenia liturgii na rzecz społeczeństwa oraz do dostarczania państwu statków (naukraria). Zeugid tworzyli oddziały hoplitów, ted formowali jednostki lekkozbrojne i pomocnicze.

Timokrates grecki rzeźbiarz z Aten działający w IV w. p.n.e. Znany z sygnatury na portyku Attalosa w Atenach.

Timokreon z Jałysos na Rodos, poeta liryczny z V w. p.n.e., autor skoliów i epigramów. Zachowane fragmenty. Atakował Temistoklesa i Simonidesa.

Timoksenos komediopisarz grecki z in w. p.n.e., przedstawiciel komedii nowej. Utwory jego zaginęły.

Timoleon z Koryntu (ok. r. 411 -337 p.n.e.), syn Temodemosa i Damarysty. Doświadczony Wódz i umiarkowany demokrata. Gdy zabił swego brata Timofanesa, który z pomocą najemników pragnął zostać tyranem Koryntu, został wyklęty przez matkę i usunął się zupełnie od żyda politycznego. Dopiero gdy Syrakuzanie poprosili Korynt, swą dawną metropolę, o pomoc przedw Kartagińczykom, którzy korzystając z wojny domowej po śmierci Dionizjosa l, wznowili napady na Sycylię, powrócił do życia politycznego. Wysłano go na Sycylię, gdzie zwydężył wspieranego przez Kartagińczyków Hiketasa w r. 343, a ok. r. 340 pokonał nad rzeką Kri-missos samych Kartagióczyków. Zabezpieczyw-

szy przed ninii nie tylko Syrakuzy, lecz i pozostałą część greckiej Sycylii, zaprowadził w Syrakuzach umiarkowaną demokrację. Rozkazał przywrócić demokratyczne prawa Dioklesa, odwołał z wygnania niesłusznie wypędzonych obywateli, zaopiekował się rolnictwem i handlem, sprowadził jako kolonistów Greków z innych krain. Po ośmioletnim panowaniu złożył w ręce ludu swe pełnomocnictwa i usunął się od rządów.

Timolus zob. Tmolos.

Timomachos 1. wódz ateński podczas wojny peloponeskiej; miał przeszkodzić Epaminondasowi w przejściu góry Oneja, nie wykonał jednak zadania (r. 367 p.n.e.). W r. 361 dowodził flotą ateńską, mając za zadanie ochronę ateńskich miast handlowych na wybrzeżu Tracji. Ponieważ nieudolnie wywiązywał się z zadania, został skazany na śmierć. 2. T. z Bizancjum, grecki malarz działający w I w. p.n.e., wymieniany przez Pliniusza Starszego. Jego dzieła: "Szalejący Ajas" oraz "Dzieciobójstwo Medei" zakupił Cezar dla świątyni Venus Genitrix.

Timon 1. T. z Fliuntu (ok. 328 - 238), uczeń Pirrona z Elidy (zob.), sceptyk; przedstawił poglądy swego mistrza w licznych pismach zachowanych dziś jedynie we fragmentych. Złagodził Skrajny sceptycyzm Pirrona, głosząc zamiast postulatu zupełnej obojętności wobec świata- zachowanie umiarkowanej wrażliwości. 2. grecki rzeźbiarz działający w II w. p.n.e., przypuszczalnie identyczny z Timonem wymienianym przez Pliniusza w grupie artystów

tworzących posągi atletów, wojowników, myśliwych i ofiar-ników. Wykonał dla Akropolis ateńskiej (nie zachowany do dziś) posąg Eutyfrona.

Timonidas syn Biasa z Koryntu, grecki malarz wazowy, działający w VI w. p.n.e. Znany z sygnatury na czarze z Koryntu oraz z czamofigurowej wazy z Kleonai.

Timonides z Leukas, historyk grecki z IV w. p.n.e., przyjaciel Diona i jego zastępca na stanowisku dowódcy, wspomniany tylko przez Plu-tarcha w Żywocie Diona. Dzieło T. było źródłem dla Timąjosa (zob.). Z twórczości jego zachowały się jedynie fragmenty.

Timosthenes 1. T. z Rodos, admirał Ptolemeusza Filadelfa, autor dzieł geograficznych Perl limenon (O zatokach). Perl nśson (O wyspach) i Stadiasmój (Zbiór odległości geograficznych), które wykorzystał Eratostenes (zob.). Z twórczości T. posiadamy jedynie zbiór fragmentów. 2. pisarz attycki z III w. p.n.e., egzegeta (objaśniający obrzędy religijne), autor (nie zachowanego) pisma Eksegetikd (Objaśnienia).

Timostratos 1. komediopisarz grecki z III w. p.n.e., przedstawiciel komedii nowej. Utwory jego zaginęły. 2. grecki rzeźbiarz z Pyle, działający w drugiej poł. II w. p.n.e. Znany z sygnatury na bazie znalezionej w Atenach przy gimnazjonie Diogenejon. Pracował wspólnie z Ateńczykiem Nikomenesem w Epidauros ok. r. 228 - 225 p.n.e. przy posągu Aspii z Asine, wotum Argos.

Timotheos 1. syn Konona, dowódca i polityk ateński, wybierany od r. 378 p.n.e. kilkakrotnie strategiem, brał czynny udział w organizowaniu II Związku Morskiego Aten. Jako jeden ze strategów brał udział razem z Ifikratesem i Charesem w r. 356 w wyprawie przeciw zbuntowanym sprzymierzeńcom. Oskarżony przez Charesa o zdradę, został skazany na wysoką grzywnę. Nie mogąc jej zapłacić wyemigrował do Chalkis na Eubei, gdzie wkrótce umarł. 2. T. z Miletu (ok. poł. V - ok. poł. III w. p.n.e.) działający głównie w Atenach kompozytor i poeta liryki chóralnej, autor 18 ksiąg, zachowanych tylko w nielicznych fragmentach, utworów (nomosy, proojmia, dytyramby, hymny, enkomia). Większy fragment nomosu Persowie zachowany na papirusie z IV w. p.n.e. Wprowadził innowacje muzyczne, krytykowane przez starożytnych. 3. grecki rzeźbiarz działający w IV w. p.n.e. Około r. 375 wykonał modele (typof) rzeźb przyczółkowych oraz akroteria dla świątyni Asklepiosa w Epidaurze (zachowane fragmenty w Muzeum Ateńskim). Według Pliniusza Starszego współpracował przy dekoracji rzeźbiarskiej Mauzoleum w Halikamasie. Wykonany przez niego marmurowy posąg Artemidy znajdował się potem w Rzymie na Palatynie. Wykonywał również brązowe posągi wojowników, atletów, myśliwych i ofiamików. Co do autorstwa posągu Aresa na Akropolis w Halikamasie już w okresie rzymskim zdania były podzielone: jedni przypisywali je T., inni - Leocharesowi. 4. pisarz attycki działający na przełomie IV i III w. p.n.e., autor (nie zachowanego) traktatu O misteriach frygijskich, napisanego w związku z wprowadzeniem przez niego (ok. r. 300 p.n.e.) misteriów Matki bogów i Attysa do państwa Lizymacha;

w Aleksandrii Ptolemeusza I Sotera zaprowadził T. kult Sarapisa i Izydy.

Tingis miasto na pomocnym wybrzeżu Mauretanii, ważny punkt handlowy, od czasów Klaudiusza stolica prowincji Mauretania Tingitana.

linia

749

Tissafernes

Tinia (albo Teneas) mała rzeczka w Umbrii mająca źródła niedaleko Spoletium, dopływ Tybru.

Tiresias zob. Tejrezjasz.

Tiridates imię powszechnie używane na Wschodzie, szczególnie wśród Fartów, 1. piękny eunuch, którego śmierć dotkliwie odczuł Artakserkses. 2. perski dowódca w Persepolis; listownie zawiadomił Aleksandra W., że poddaje mu miasto, i prosił o przyspieszenie marszu, ponieważ obawiał się rozgrabienia skarbca królewskiego. W nagrodę Aleksander uznał jego dawne stanowisko. Być może identyczny z T. mianowanym przez Aleksandra W. satrapą Gedrozji i Ary-maspii. 3. drugi król Fartów. 4. T. z rodu Ar-sacydów, obwołany królem Partii na miejsce wygnanego Fraatesa IV. Okrucieństwami swoimi wywołał powstanie i pozbawiony tronu w r. 23 p.n.e. schronił się u Augusta, który odmówił wydania go w ręce Fraatesa, lecz jednocześnie nie zgodził się na poparcie jego roszczeń do tronu. 5. prawdopodobnie wnuk Fraatesa IV. W r. 35 n.e. wysunięty przez Tyberiusza jako pretendent do tronu i rywal Artabanosa III. 6. T. I, król Armenii, brat Wologezesa I, króla Partii. Osadzony na tronie przez swego brata, wygnany został przez Korbulona, wodza rzymskiego, w końcu Neron w r. 66 n.e. przywrócił mu tron. 7. T. II, król Armenii, syn armeńskiego króla Wologezesa. Przebywał w niewoli rzymskiej, z której uciekł do Wologezesa V, króla Partii. Na żądanie Karakallii wydany Rzymianom w r. 215 n.e., uciekł powtórnie i objął tron w Armenii. Prowadził wojnę z cesarzem Makrinusem, który w końcu zawarł z nim pokój i uznał go królem. 8. T. III, król Armenii, syn Chosroesa. Ojciec jego został zamordowany przez wysłańców Sapora I, króla Persji, który uczynił Armenię prowincją perską w r. 258 n.e. T. wychowywał się na dworze rzymskich cesarzy. Odzyskawszy tron dzięki Dioklecjanowi, nie mógł jednak opanować sytuacji i został wygnany przez Narsesa. W czasie wojny Rzymu z Persją stał na czele armii; doprowadził do zupełnej klęski Narsesa i do zawarcia pokoju w r. 298 n.e. Jednym z warunków pokoju było objęcie przez T. tronu Armenii.

Tiro ur. w r. 103 p.n.e., wyzwolony przez Cycerona w r. 53 p.n.e., stąd pełne brzmienie nazwiska Marcus Tullius T. Był bibliotekarzem i sekretarzem Cycerona, który powierzał T. nawet ustalanie z kopistami tekstu swoich dzieł.

T. był autorem (nie zachowanego) życiorysu Cycerona, wydał zbiór dowcipnych powiedzeń Cycerona oraz zbierał i porządkował jego listy, przygotowując je do wydania. Zasłynął jako wynalazca systemu pisania skrótami, tzw. notae Tironianae (zob. stenografuj.

Tironianae notae łac. skróty stosowane dla szybkiego notowania, wprowadzone przez Tirona (zob. Tiro, stenografia).

Tiryns starożytne miasto w Argolidzie, na południo-wschód od Argos, należące do kręgu tzw. kultury mykeńskiej, której ślady w postaci ruin pałacu, obronnych murów (zbudowanych z potężnych bloków skalnych) i długich, krytych korytarzy odkrył Heinrich Schliemann w pracach wykopaliskowych podjętych w r. 1875. Zniszczone przez Dorów w okresie ruchów ludnościowych, zostało odbudowane i doprowadzone do kwitnącego stanu po wojnie pelopo-neskiej, podupadło znowu za panowania Pauza-niasza.

Tisagoras (Tejsagoras?) grecki rzeźbiarz działający przypuszczalnie w okresie hellenistycznym. Dla świątyni Apollina w Delfach wykonał w odlewie żeliwnym grupę Heraklesa w walce z Hydrą.

Tisamenos 1. syn Orestesa i Hermione, król Achajów. Panowanie jego przypada na czas najazdu Heraklidów na Peloponez. Zginął w walce z napastnikami. Wg innej wersji pokonany przez Dorów wyprowadził Achajów do Ajgialei, gdzie zginął walcząc z Jonami. 2. syn

Tersandra i Demonassy, król Teb, ojciec Autesiona. 3. Ateńczyk, który w r. 403 p.n.e. zażądał poddania rewizji istniejących ustaw.

Tisias zob. Tejsias.

Tissafernes satrapa perski w Lidii, Karii i Jonii. Podczas wojny peloponeskiej (431 -- 404 p.n.e.) prowadził politykę zmierzającą do osłabienia Aten i Sparty, której z początku dostarczał środków na opłacenie floty, pod wpływem jednak Alkibiadesa pomoc tę ograniczył. W r. 404 p.n.e. doniósł Artakserksesowi Mnemonowi o spisku Cyrusa. W czasie bitwy pod Kunaksą w r. 401 był jednym z czterech głównodowodzących w wojsku Artakserksesa. Dokładał starań, aby przywrócić panowanie perskie nad miastami greckimi w Azji Mn. i wyspami na Morzu Egejskim. Doprowadziło to do wojny ze Spartą (399 - 394). Po poniesionej pod Sardes klęsce został T. odwołany ze stanowiska i stracony.

Titanes zob. Tytani.

Tithorea zob. New.

Titianus 1. Cornelius T., przyjaciel Pliniusza Młodszego. 2. lulius T., retor z n w. n.e., autor fikcyjnych listów sławnych kobiet. 3. Tiberius Flavws T., prefekt Rzymu w r. 340, potem namiestnik Galii, stanął po stronie Magnentiusa, który wysłał T. jako posła do Konstantyna. Po upadku Magnentiusa stanął po stronie Konstan-cjusza. 4. Lucius Sahius Otho T. zob. Slayius 4.

Titidius Labeo rzymski malarz działający w I w. n.e. Pliniusz wymienia go jako jednego z niewielu nobilów rzymskich zajmujących się malarstwem. Należy go przypuszczalnie identyfikować z małżonkiem Wistiiii, której proces za panowania Tyberiusza wymienia Tacyt (Amiales, II, 85).

Titfenses zob. Tities.

Tities (albo Titienseś) jedna z trzech tribus, na które był' podzielony Rzym w czasach królewskich. T. reprezentowali element sabiński, nazwę otrzymali od imienia króla Sabinów, Tytusa Tacjusza. Zob. Luceres, Ramnes.

Titius 1. Sextus T. mówca; jako trybun ludowy w r. 99 p.n.e. zgłosił wniosek dotyczący reformy rolnej. 2. Całus T., mówca (zachowała się część jego mowy w obronie ustawy przeciw zbytkowi), współczesny Cyceronowi, autor tragedii (nie zachowanych). 3. Caius T., służył w wojsku pod Porcjuszem Katonem, przeciwko któremu usiłował wzniecić bunt żołnierzy. 4. trybun wojskowy w Hiszpanii w r. 47 p.n.e., wprowadzony przez Cezara na listę senatorów.

5. Publius T; trybun ludowy w r. 43 p.n.e., znany z wystąpień przeciwko Cyceronowi.

6. Marcus T; siostrzeniec Munatiusa Pianka;

brał udział w wojnach w latach 36 - 31 p.n.e., jak również w wyprawie Antoniusza przeciwko Fartom w r. 36. W roku następnym wyruszył przeciwko Sekstusowi Pompejuszowi, którego wziął do niewoli i kazał stracić. Po r. 32 przyłączył się do stronników

Oktawiana, biorąc czynny udział w wojnie z Antoniuszem, w r. 31 p.n.e. piastował godność konsula. 7. wymieniony przez Horacego w Epist. I, 3, towarzyszył Tyberiuszo-wi w r. 20 p.n.e. w wyprawie do Azji; może próbował swych sił na polu poezji, gdyż Horacy zachęca go do opisywania czynów Oktawiana.

8. T. Sabinus, przyjaciel German ika, skazany na śmierć na skutek oskarżenia Sejana w r. 28.

9. T. Proculus, przyjaciel Siliusa (zob. Silli 6), skazany w r. 48 na śmierć przez Klaudiusza

wraz z Sinusem, oskarżonym o miłostki z Mes-saliną. 10. T. lulianus, odznaczył się jako legat wojskowy w r. 67, podczas wojny z Roksola-nami w Sarmacji.

titulus łac. 1. napis na posągach, ołtarzach, świątyniach, łukach tryumfalnych, budowlach publicznych, obrożach niewolników, amforach (ti-tuli amphorae) itp. 2. krótkie obwieszczenie zawierające najróżnorodniejsze informacje, np. o zgubionych czy znalezionych przedmiotach, o sprzedaży nieruchomości itp. 3. tituli sepul-crales napisy nagrobne, zaczynały się od skrótów D. M. (Dis Manibus), D.O.M. (Deo Optima Maximo), następnie podawały pełne nazwisko zmarłego, piastowane przez niego urzędy, ważniejsze czyny i kończyły się słowami: hic facet (reguiescit, situs est, sepultus est) oraz imieniem fundatora. 4. t. imaginwn tabliczka z napisem o treści podobnej do treści tituli sepulcrales, umieszczana pod maską woskową (zob. imagines).

Titurius (Quintits Sabinus T.) legat Cezara w Galii, poległ w r. 54 p.n.e. w walkach z Am-bioriksem.

Titus Tytus, męskie imię (praenomen) rzymsko--sabińskie, zwykle oznaczane skrótem T.

Tizjas zob. Tejsias.

Tlepolemos 1. garncarz attycki działający około połowy VI w. p.n.e., znany z dwóch sygnowanych czarek tzw. małych mistrzów (zob. Tleson). Jedną z nich sygnował także malarz Sakonides. 2. T. z Kibiry, malarz grecki działający w I w. p.n.e. Razem z bratem Hieronem zatrudniony był jako rzeczoznawca Werresa przy rabowaniu przez niego dzieł sztuki na Sycylii (Ćicero, in Yerrem IV 13, 30).

Tleson syn Nearchosa, garncarz attycki działający w połowie VI w. p.n.e. Z jego warsztatu zachowały się (w całości lub we fragmentach) sygnowane czarki tzw. małych mistrzów, w łącznej liczbie ponad 60, znalezione w większości na terenie Etrurii i południowej Italii. W dekoracji malarskiej występują, przedstawiane przeważnie parami, palmety, łabędzie, koguty, sfinksy, syreny po stronie zewnętrznej; po stronie wewnętrznej syreny, sfinks, raniony jeleń, centaur, myśliwy z. łupem i psem oraz skaczące na siebie kozły.

tmeza (gr. tmesis, łac. tmesis) rozdzielenie wyrazu, przeważnie złożonego, na dwie części składowe; /. może przybierać następujące postacie: a) między rozdzielone części wyrazu wchodzą inne wyrazy, np. Horacy, Carmina I

9,14: ąuem Fors dierum cumgiie dabit...;

b) pierwsza część składowa wyrazu złożonego znajduje się na końcu wiersza, a część druga stanowi początek wiersza następnego, np. Horacy, Epistulae II 2, 93 n.:

guanto cum fastu, quanto molimine ctrcum-spectemus vacuam Romanis yatibus aedem', L-\1.-\L\\-\1.-\L\^\L- _ -| -\^J\ L 11 -| L -| .'A-^'1 -'- CT

c) wyraz złożony umieszczony jest w wierszu w ten sposób, że stała cezura lub diereza rozdziela go na jego części składowe, np. Horacy, Carmlna1112,25:

cum flagrantia de II torguet ad oscula L-I-\^^JL || l,\^i^il.\^iv

Tmolos 1. (albo Timolus) pasmo górskie w Lidii, skąd biorą początek rzeki Kaystros, Hennos, Paktolos. 2. miasto w górach T., zniszczone w r. 17 n.e. wskutek trzęsienia ziemi.

Toas (Thoas) grecki rzeźbiarz z Side, działający na Akropolis w Lindos w okresie nieustalonym.

toga fac. płaszcz, wierzchnia szata rzymska, pas białej materii wełnianej długości ok. 5, a szerokości ok. 3 m, z zaokrąglonymi rogami. Owijano nią ciało bez użycia klamer, zarzucając ją - podobnie jak Grecy himation - przez lewe ramię, prawe pozostawiając wolne. Dbano przy tym o ułożenie fałd, które na przedzie, od prawej strony do lewego ramienia, tworzyły zanadrze (sinus). T. noszona była tylko przez obywateli. Zwykła t. nazywała się pwa (alba) - bez ozdób, biała. Wyższym urzędnikom i kapłanom przysługiwało prawo noszenia t. przetykanej (praetexta) z purpurowym szlakiem. Taką t. nosili także synowie obywateli przed osiągnięciem pełnoletności, a dziewczęta przed zamążpójściem. W czasie ubiegania się o urząd wdziewano t. candida (lśniąco biała). Wodzowie tryumfatorzy wdziewali /. picta, purpurową, ozdobioną haftami. Ponieważ t. używano podczas zajęć cywilnych, stała się symbolem i synonimem pokoju (por. sagum).

Tojnias (Thojnias) syn Thisikratesa, grecki rzeźbarz z Sikionu, działający w drugiej poł. niw. p.n.e.; według źródeł literackich wykonał m.in. dla Sikionu posągi Filipa Macedońskiego i Kallistratosa, dla Delos brązowy posąg kobiety, dla Amiarejonu w Oropos posąg poety Heraklejtosa z Halikarnasu. Dzieła jego nie zachowały się.

Toksaris Scyta, towarzysz Anacharsisa (VI w.

p.n.e.) w jego podróży do Grecji; ze względu na swoje wykształcenie i znajomość sztuki lekarskiej cieszył się w Atenach wielkim poważaniem.

Toletmn (dziś Toledo) miasto obronne Kar-petanów w Hispania Tarraconensis nad Tagiem, słynęło w starożytności z wyrobu broni.

Tolmidas (albo Tolmides) wódz ateński podczas wojny peloponeskiej; brał udział w kilku wyprawach, m.in. kiedy emigranci beoccy opanowali Orchomenos, Cheroneję i inne miejscowości w Beocji, poprowadził wojsko ateńskie przeciwko tym miastom i zdobył Cheroneję. Zginął w r. 447 p.n.e. w bitwie pod Koroneją.

tolos (gr. thólos) 1. grobowiec wybudowany na planie koła, w kulturze minojskiej nadziemny, w kulturze mykeńskiej - podziemny (np. tzw. Grób Agamemnona). 2. w architekturze greckiej - budowla na planie koła, z kolumnadą dokoła lub bez, zwieńczona stożkowatym dachem przypominającym kopułę. Przeznaczenie /. było różnorodne (np. /. na agorze ateńskiej - miejsce wspólnych posiłków urzędników ateńskich).

Tolosa (dziś Tuluza) stolica Tektosagów w Ga-Ilia Narbonensis, nad rzeką Garumną (Garoma), miasta bardzo zamożne, z czasem kolonia rzymska.

Tolumnius 1. augur walczący po stronie Tur-nusa przeciw Eneaszowi. 2. T. Lor, król Wejen-tów. Z jego rozkazu zostało zabitych 4 rzymskich posłów. Zginął w walce wręcz, zabity przez Korneliusza Kossusa w r. 228 lub 226 p.n.e.

Tomasz Magister (jako mnich zwany Theo-dulos Monachos) doradca cesarza Andronika II (1282 -1328), gramatyk grecki, autor zachowanego podręcznika Ekhgt omfndtón kaf remdton Attikón (Wybór imion i słów attyddch); T. pisał także (zachowane) scholia do trzech tragików attyckich i do trzech komedii Arystofanesa, deklamacje (meUtaf) w duchu sofistycznym oraz parenezy (Logos perl basilejas, tj. ,0 obowiązkach króla, i Pert politźjas, tj. O obowiązkach poddanych).

Tomi (albo Tomis) dziś Konstanca; miasto trackie na zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego (Pontus Euxinus), dokąd został zesłany Owidiusz i gdzie powstały cykle jego elegii zatytułowane Tristia (Żale) oraz Epistulae ex Ponto (Listy z Pontu).

Toranius 1. Caius T., kwestor w Rzymie w r. 71 p.n.e., brał udział w walkach przeciwko Spartakusowi; edyl w r. 59, w walkach trium-wirów stanął po stronie Pompejusza, po jego

porażce padł ofiarą proskrypcji w r. 43. 2. Całus T., syn poprzedniego, ulubieniec Antoniusza;

chcąc odziedziczyć majątek, spowodował śmierć ojca. Umarł na wygnaniu po roztrwonieniu majątku. 3. T. Flaccus, w czasach Augusta najmował się sprzedażą niewolników w Rzymie.

toreuta (gr. toreutts) rzemieślnik zajmujący się artystyczną obróbką przedmiotów metalowych.

tormenta (łac. machiny miotające) zob. również machiny wojenne. Źródłem energii w tych urządzeniach były pęki cięciw umocowanych między sztywnymi oporami i skręcone, co stwarzało znaczny moment obrotowy. Moc tych urządzeń była tak wielka, że jeszcze w czasach nowożytnych próbowano powrócić do tego rodzaju "artylerii". Materiałem, z którego sporządzano cięciwy, były ścięgna zwierzęce, najbardziej zaś ceniono włosy kobiece. Niektóre typy tych maszyn służyły do miotania strzał [gastrafetes, euthytonon, scorpion, polybolon), inne wyrzucały kamienie (katapulta, monankon, ona-ger, palintonon). W r. 305 - 304 p.n.e., w czasie oblężenia Rodos przez Demetriosa Poliorketesa, po ośmiodniowym ostrzale z machin miotających został zburzony potężny mur miasta. Ar-chimedes dla tyrana Syrakuz Hierona skonstruował machiny wyrzucające pociski o ciężarze 80 kg na odległość 185 m. Witruwiusz opisuje euthytonon wyrzucający strzały o długości 0,88 m, które z odległości 370 m przebijały tarczę 3 cm grubości, obitą blachą. Euthytonon konstrukcji Agesistratosa wyrzucał pocisk długości 1,85 m na odległość 740 m.

Tornaks (Thornaks) 1. góra w Argolidzie, zwana też Kokkygios, ponieważ Zeus miał się tam pojawić pod postacią kukułki (gr. kókkyks - kukułka). 2. góra w Lakonice pomiędzy Spartą a Sellazją, ze świątynią Apollina.

Toron grecki rzeźbiarz z Argos, syn Apellio-na, działający w III w. p.n.e., znany z sygnatur (nie zachowanych) posągów dla sanktuarium Asklepiosa w Epidauros.

Torone (gr. Torone) miasto w Macedonii na półwyspie Sithonia. Od nazwy miasta nazwano zatokę pomiędzy Pallene i Sithonia Zatoką To-ronaicką (sinus Toronaicus).

Torquati zob. Maniii.

torus (łac., dosł. poduszka, wałek) w architekturze greckiej zasadnicza, górna część składowa bazy (podstawy) kolumny jońskiej, spoczywająca na członie dolnym, podzielonym przez dwa dokoła biegnące wyżłobienia, tzw. troehi-

losy. Attycka kolumna miała bazę złożoną z górnego i dolnego t. oddzielonego jednym trochilosem, przy czym górny /. był często żłobkowany.

Trachalos zob. Galerius l.

Trachonitis jeden z sześciu okręgów Palestyny zajordańskiej.

Tracja (gr. Thrdke, ThrŚke, Threike) kraj graniczący na pomocy z rzeką Danubius (dziś Dunaj), na południu z Propontydą i Morzem Egejskim, na zachodzie z rzeką Strymon (dziś Struma). W czasach późniejszych jako pomocną granicę T. wymieniano góry Hajmos. W czasach Herodota i Tukidydesa T. zamieszkiwało ok. 20 różnych plemion, uważanych przez ogól Greków za barbarzyńskie. W okresie Wielkiej Kolonizacji na wybrzeżach T. powstały liczne kolonie greckie, jak np.: Amfipolis, Abdera, Dikaja, Mesembria, Perinthos, Selymbria, Byzantion, Odessos i Tomi. Dariusz I włączył T. w skład monarchii perskiej. Po zakończeniu wojny grec-ko-perskiej T. odzyskała niepodległość. Na początku wojny peloponeskiej nastąpiło zjednoczenia niemal wszystkich plemion trackich przez Sitaikesa, władcę szczepu Odrysów (gr. Odrysaj). W r. 429 p.n.e. Sitaikes, sprzymierzony z Atenami, przedsięwziął z armią liczącą 150 000 ludzi wyprawę przeciwko Macedonii. Brak żywności zmusił jednak wojsko trackie do wycofania się z Macedonii po 30-dniowym marszu. Następca Sitaikesa, Seuthes, w czasie długiego panowania doprowadził swoje państwo do znacznej potęgi i rozkwitu. Po śmierci Seuthesa T. ponownie rozpadła się na szereg plemiennych państewek. Filip II przyłączył większą część T. do imperium macedońskiego. W okresie diadochów (zob.) cała T. znalazła się pod panowaniem Lizymacha. Od r. 45 p.n.e. była prowincją rzymską.

traductfo zob. polyptoton.

tragedia (gr. tragedia, tac. tragoedia, od gr. trdgos kozioł) gatunek literacki, którego początków należy szukać w starożytnej Grecji; jest kilka teorii powstania t., pewne jest, że geneza jej wiąże się ze świętami attyckimi ku czci boga wina, Dionizosa; święta te-WielkieDionizje, Dionizje Wiejskie (Małe), Antesterie i Lenaje - nabrały większego znaczenia od czasów Pizystrata, który szukając zwolenników wśród warstw uboższych, a więc i wśród chłopów, popierał kulty i obrzędy ludowe. Na święta Dionizosa składały się także śpiewy chórów i tańce wieśniaków, którzy mieli występować

irzebrani w skóry koźle. Pieśni śpiewane w Ateiach ku czci Dionizosa .nazywały się dytyram->ami (zob. dytyramb); według świadectwa Arys-otelesa pieśni te (a właściwie przodownik chóru, ;tóry rozpoczynał pieśń) dały początek /. Ma więc /. swój początek w poezji lirycznej tworzo-iej dla chóru, która jednak zawierała pewien tement dramatyczny (rozmowa chóru z przo-Iownikiem), spotęgowany tym, że uczestnicy ;hóru występowali w

przebraniu pót-ludzi, pół-cozłów, towarzyszy Dionizosa, tzw. Satyrów stąd też nazwa t.: trdgos kozioł, ode pieśń). fa. t. złożyły się także inne elementy, jak eks-aza zbiorowa związana z kultem Dionizosa na Wschodzie i element dorycki w sposobie przed-itawiania Satyrów (attyckie wyobrażenie demo-tów leśnych to syleny z końskimi ogonami). Do rozwoju dramatu przyczynił się poeta Arion i Metymny (na wyspie Lemnos, w latach 526-585 p.n.e.); miał on być wynalazcą formy dramatycznej, mianowicie miał wprowadzić Satyrów mówiących wierszem, a więc mielibyśmy już nie tylko śpiewaków, lecz i aktorów. Dalszym krokiem było wprowadzenie do dytyrambów na miejsce dotychczasowych mitów, związanych z osobą Dionizosa, innych mitów; pociągnęło to za sobą usunięcie chóru Satyrów i zastępowanie go chórem złożonym z osób związanych z treścią mitu. Pierwiastek dramatyczny w /. rozwinął następca Ariona - Tes-pis (zob.), któremu przypisuje się wprowadzenie pierwszego aktora (do pierwotnego dytyrambu) jako "odpowiadacza" (hypokritw) odpowiadającego chórowi i przewodnikowi chóru. Z kolei Choirilosowi, który po raz pierwszy wystawił /. podczas 64 Olimpiady (524 - 521 p.n.e.), przypisywano wynalezienie trwałych masek, wprowadzonych na miejsce poprzednio używanych masek z wyttoczyn winnych, oraz wprowadzenie efektowniejszych kostiumów (zob. Chojrilos). Czy Pratinas z Fliuntu (Flius na Peloponezie) pisał t., nie mamy pewności; wiemy natomiast, że zwalczał on przewagę muzyki nad słowem. Poza tym miał wprowadzić do Aten dramat satyrowy. Frynich z Aten, który odniósł pierwsze zwycięstwo podczas 67 Olimpiady (511 - 508), miał wprowadzić do /. role kobiece, grane jednak zawsze przez mężczyzn. Frynichos próbował wyjść poza obręb obowiązujących tematów i pisał t. historyczne; t. pt. Miletu hdlosis (Zdobycie Miletu) wzruszyła widzów do łez, jednakże autora skazano na karę

pieniężną za to, że "przypomaiat o domowych nieszczęściach" (zob. Frynich). Prawdopodobnie Prynichowi zawdzięcza dramat wszystkich czasów wprowadzenie prologu jako partii eksponującej sztukę. Syn Frynicha, Połyfrasmos, także wystawiał t., odniósł zwycięstwo w r. 471, potem jednak pokonany został przez pierwszego z wielkiej trójcy tragików, Ajschylosa (zob. Aischy-los). Ajschylosowi zawdzięczala /. grecka drugiego aktora, tym samym zaś ograniczenie roli chóru; na plan pierwszy wysunął się dialog. Ajschylosowi przypisuje się także Wprowadzenie dekoracji i pewnych rekwizytów (np. groby, ołtarze); miał on uzupełnić również stroje aktorów (dodał rękawice, długie szaty) oraz wprowadzić efekty akustyczne. T. Ajschylosa miała wystawę przesadnie wspaniałą, co następcy jego złagodzili, dążąc do harmonii i umiaru. T. Ajschylosa była monumentalna i stanowiła wyraź epoki. Sofokles (496-406) p.n.e., tworzący w okresie najpomyślniejszym dla rozwoju sztuki (zob. Perykles), wprowadził trzeciego aktora do t., przez co jeszcze bardziej ograniczył rolę chóru, a rozbudował akcję dramatu. Według świadectwa Arystotelesa zastosował także dekoracje (prawdopodobnie tzw. pinakes); ograniczył również bogactwo kostiumów i wystaw, nadając t. i pod względem zewnętrznym najbardziej klasyczną formę. Prologi jego t. nie tylko zawierały ekspozycję, lecz były również uzasadnione psychologicznie; dialogi zostały urozmaicone przez wprowadzenie dłuższych mów obok wymiany zdań krótkich, jedno- lub dwuwierszowych (stichomythla); Sofokles wywoływał zainteresowanie słuchaczy, wprowadzając nagłą zmianę nastroju, a tragizm postaci podkreślał przez kontrastowość charakterów (zob. Sofokles). Eurypides (480 - 406 p.n.e.) tworzył w okresie, kiedy do Aten napływały nowe prądy myślowe, twórczość jego rozwijała się na gruncie przygotowanym przez sofistów. Ośmielił się przełamać dawne formy /., narzucające stałe formy mitów, przetwarzając mity, zmieniając także ich bohaterów. Śmiałe wypowiedzi na tematy religijne, polityczne i społeczne nie zjednały Eurypidesowi popularności. Nowością w (. Eurypidesa są: 1) monologi, które pozostają w związku z pogłębieniem przez niego psychologii bohaterów; 2) pogodne, pomyślne zakończenie (np. Aikestis), zbliżające t. niemal do komedii; 3) niespodziewane wprowadzenie bóstwa w zakończeniu sztuki w celu rozwiązania

konfliktu (zob. cteus ex machina). W IV w. p.n.e. /. schodzi na dalszy plan wobec zainteresowania prozą; wystawiano jednak t. nowe i wznawiano stare. Najwybitniejsi tragicy IV w.: Astydamas, syn Morsimosa, autor /. pt. Parthenopajos (zob.), Lykaon (wyst. w r. 340 p.n.e.), trylogii: Achilleus, Atamas, Antygona (wyst. w r. 431 p.n.e.), Hektor; syn jego Astydamas Młodszy; Teodek-tes z Faselis (zob.) w Likii, autor 50 t., z których znamy 9 tytułów; Moschion (zob.) piszący /. historyczne (Temistokles', Ferajoj); ponadto wymienić należy nazwiska: Afareus, Eua-retos, Dikajogenes, Timokles, Poliejdos, Antyfon (autor t. Antymach i Melecger), Kleajnetos i Kleofon. Czas, miejsce i sposób wystawiania /. w Atenach. T. wystawiano podczas Dionizjów Wielkich, obchodzonych w miesiącu Elafebolionie (marzec - kwiecień), a od r. 420/ /19 - także podczas Lenajów, które trwały sześć dni, t. wystawiano czwartego, piątego i szóstego dnia. Spośród kandydatów ubiegających się o wystawienie sztuk dopuszczano (na podstawie sądu konkursowego) do agonu trzech poetów;

każdy z nich wystawiał (od r. 484) tetralogię, tzn. trzy /. (trylogia) i jeden dramat satyrowy. W początkach tetralogia stanowiła całość kompozycyjną (np. Ajschylosa Oresteja), potem ciągłość tematu nie obowiązywała. Dopuszczano także trylogie (trzy części) i dylogie (dwie). W IV w. zasada tetralogii nie obowiązywała. Autor (który zgłaszając swoje t. u archonta, musiał wykazać się dobrą opinią, dokimasfa) otrzymywał - jeżeli został dopuszczony do agonu - chór; obywatel wyznaczony na podstawie listy podatkowej miał obowiązek (było to świadczenie względem państwa, czyli tzw lefturgefa, zob. liturgia) wystawić chór; jako tzw. choregós (organizator chóru) dobierał zespół, finansował przygotowanie chóru i wyposażenie go w kostiumy. Generalna próba (tzw proagw) odbywała się w Odeonie. Chór t., z wyjątkiem /. Ajschylosa, w których występował chór 50-osobowy, składał się z 12, od czasów Sofoklesa z 15 osób. Budowa /.: W swojej klasycznej formie /. składała się (według Arystotelesa) z pięciu części, były to: prolog (prólogos), eksponujący treść t., wygłaszany przez jedną z osób /. lub przez jakieś bóstwo, pdrodos - pierwsza pieśń chóru, śpiewana przy wchodzeniu na or-chestrę (zob.), epejsódion - dialogiczna część rozgrywająca się pomiędzy dwoma wystąpieniami chóru (odpowiada dzisiejszemu aktowi), stdsi-

mon - pieśń chóru po epejsodiach, eksodos - końcowa pieśń chóru, śpiewana przy zejściu z orchestry. Na epejsodia składały się dłuższe wypowiedzi, a także krótkie, jedno- lub dwuwierszowe stychomytie (zob. wyżej stichomythia) i dłubie mowy posłów (rheseis). Chór składał się z dwóch półchórów, odpowiednio też zbudowane były pieśni: pierwszy półchór śpiewał tzw. strofę, na którą odpowiadał drugi pólchór w antistrofe. Kommosy były to pieśni, w których wyrażano głęboki ból. Zob. teatr', maszyneria teatralna; tetralogia; satyrowy dramat. T. rzymska wyrosła na wzorach greckich. Pierwszą /. miał wystawić Liwiusz Andronikus (zob.) w r. 240 p.n.e., był to przekład tragedii greckiej. Po nim pisali /. Gn. Newiusz, Kwintus Enniusz, Marek Pakuwiusz, Lucjusz Akcjusz. Newiusz tworzył narodową t. rzymską, tzw. fabula praetexta (wybrał jako temat zwycięstwo Marka Marcellusa nad Galami pod Klastidium w r. 222 p.n.e.); pretekstę uprawiali także: Enniusz, Pakuwiusz i

Akcjusz, na ogół przeważały jednak w twórczości Rzymian przeróbki t. greckich. Rzymianie nie doceniali roli /., nigdy nie osiągnęła ona poziomu komedii. T. pisali także:

G. Titius, G. Juliusz Cezar, M. Attiiiusz, 1. Korneliusz Balbus i Kassjusz Parmensis. W epoce Augusta pisał tragedie 1. Warius i Owidiusz (Medea). Z całego tego dorobku Rzymian doszły do nas jedynie drobne fragmenty albo tytuły. Dopiero z czasów późniejszego cesarstwa zachowały się t. filozofa Seneki w liczbie jedenastu, w tych jedna o temacie rzymskim (Octa-via), jednakże są wątpliwości, czy autorem jej był Seneka. T. Seneki były najprawdopodobniej przeznaczone do odczytywania (anagnostyczne), a nie do wystawiania na scenie (agonistyczne;

zob. Seneka).

Traianopolis miasto w Tracji na prawym brzegu rzeki Hebros, założone przez Trajana.

traiectio łac. zob. hyperbaton.

Trajan zob. Ulpii 2.

Traks (Thraks) garncarz attycki działający w połowie VI w. p.n.e. Znany z sygnatury na czarze tzw. małych mistrzów z Tarentu, zdobionej przedstawieniem kwadrygi.

TraIles handlowe miasto w Karii nad Eudo-nem, dopływem Meandra.

translatio zob. metafora.

Trapezunt (gr. TrapezUs) 1. miasto w południowej Arkadii nad rzeką Alfejosem. 2. góra w kraju Taurów (na Chersonezie). 3. (dziś

Trabzon) miasto we wschodniej części Pontu, kolonia Sinope, zwane T. Pontike lub Kolchike, ważny punkt handlowy w czasach rzymskich.

Trapezugi mit. syn Lykaona (zob.), założyciel miasta Trapezunt.

Tropezus2 zob. Trapezunt.

Trasimenus lacus zob. Trazymenskie jezioro.

Trasykles (Thrasykles) z Aten, syn Archiklesa, znany z inskrypcji poeta grecki z początku I w. p.n.e.; odniósł zwycięstwo, wystawiając w Atenach nową tragedię (w czasie, kiedy reprodukowano chętnie utwory dawniejsze, "klasyczne"),

Trasymedes (Thrasymedes) 1. grecki rzeźbiarz, syn Arignotosa z Paros, działający w początkach IV w. p.n.e. Około r. 370 wykonał ze złota i kości słoniowej (nie zachowany) posąg kultowy Asklepiosa w Epidaurze, przedstawiony na monetach z Epidauru. Otrzymał również polecenie wykonania ze złota i kości słoniowej sufitu i drzwi wejściowych świątyni. Ponadto wykonał dar wotywny dla Asklepiosa. 2. syn Demostenesa z Aten, znany jedynie z inskrypcji poeta epicki z II w. p.n.e.; w r. 117 był delegatem ateńskiego związku technitów w Delfach.

Trazea Petns (Publius Paetus Thrasea) przedstawiciel arystokracji rzymskiej nastrojonej opozycyjnie w stosunku do cesarzy dynastii julij-sko-klaudyjskiej, zwolennik ideałów stoickich i republikańskich. Został oskarżony przez swych przeciwników w senacie i skazany na śmierć (r. 66), jakkolwiek sam Nero bardzo go cenił;

mając możność wyboru rodzaju śmierci, kazał sobie przeciąć żyły. Wyrazem jego przekonań był traktat, w którym chwalił Katona Młodszego (Uticensis) jako obrońcę ideałów republikańskich.

Trazon (Thrason) 1. grecki rzeźbiarz działający przypuszczalnie w okresie hellenistycznym dla Artemizjonu w Efezie. 2. grecki rzeźbiarz z Pellene, działający w II w. n.e. Wykonał w Buthroton (dziś Butrinto) w Epirze (nie zachowany) pomnik kapłana Afrodyty, dar wotywny Flawiusza Atenagorasa.

Trazybulos (Thrasybulos) 1. tyran Miletu na przełomie VII/VI w. p.n.e., który obronił miasto przed królem lidyjskim Alyattesem. Według Herodota był współczesnym Periandra, tyrana Koryntu, i pozostawał z nim w przyjaźni. O jego charakterze podejrzliwym i okrutnym świadczyć miała rada, którą dał Periandrowi, gdy ten zwrócił się do niego z zapytaniem, w jaki sposób ma zabezpieczyć sobie władzę. Odpowiedź brzmiała: pozbywać się jednostek wybitnych.

Według Arystotelesa radę tę dał Periander r. 2. tyran Syrakuz, objął tron po śmierci Hierona, w r. 465 p.n.e., i po 11 miesiącach panowania na skutek okrucieństw, których dokonywał przy pomocy najemnych wojsk, został wygnany przez Syrakuzan. Zmarł jako wygnaniec w Lokri, w Italii. 3. Ateńczyk, syn Lykosa, gorący zwolennik demokracji, przyjaciel Alkibiadesa. Wraz z Trazyllosem był przywódcą floty ateńskiej stacjonującej na Samos. Wszedł w układy z Alki-biadesem i przyczynił się do jego powrotu z wy-gniania. W r. 411 brał udział w obaleniu władzy 400 oligarchów i przywróceniu demokracji. Pod zwierzchnictwem Alkibiadesa jako dowódca części floty brał udział w wielu bitwach morskich w ciągu następnych łat. Szczególnie odznaczył się na Hellesponde, w bitwie pod Kynossema, pod Kyzikos i in. Był uczestnikiem bitwy pod No-tion, jako trierarcha walczył w bitwie pod Argi-nuzami. W okresie rządów 30 tyranów przebywał na wygnaniu w Tebach, przygotowując wyzwolenie Aten. W r. 403 stanął na czele powstańców, pokonał wojsko oligarchów, zajął Pireus, twierdzę Munychię i przywrócił demokrację. Dążył do koalicji Aten i Teb przeciw Sparrie i w r. 394 dowodził wojskiem w Beocji i pod Koryntem. W r. 391 przywrócił na Hellesponrie demokrację i wpływy ateńskie. W czasie wyprawy na Rodos został zamordowany przez mieszkańców miasta Aspendos w Pamfilii, gdzie żołnierze jego dopuścili się gwałtów. Ciało jego sprowadzono do Aten i pochowano w pobliżu grobu Pery-klesa. 4. Ateńczyk z demu Kołyttos, jeden z towarzyszy Trazybulosa z Lykos, brał udział w walce o wyzwolenie Aten. W r. 388 został wysłany na czele ośmiu okrętów do Azji Mn., okręty jednak zostały ujęte przez Antalkidasa. W rodzinnym mieście przeżył wiele przykrych procesów, był również więziony.

Trazyllcs (Thrasyllos) 1. wódz Ateńczyków pod koniec wojny peloponeskiej; dał się poznać jako przedstawiciel demokracji, występujący obok Trazybullosa przeciw możnowładcom. Po porażce Antiocha pod Efezem stanął jako jeden z dziesięciu wodzów na czele floty ateńskiej, dowodził w bitwie pod Arginuzami w r. 406 p.n.e. Wraz z pozostałymi wodzami został jednak oskarżony i skazany na śmierć za niedopełnienie obowiązków pogrzebowych wobec poległych. 2. grecki astrolog z Rodos, żył w Rzymie w czasach Tyberiusza, którego zaznajamiał z tajemnicami wiedzy astrologicznej; popadł potem

w niełaskę cesarza, udało mu się jednak uniknąć kary śmierci. 3. gramatyk z I w. n.e., zajmował się dziełami (dialogami i listami) Platona, które uporządkował, łącząc w tetralogie. Może identyczny z astrologiem (zob. 2).

Trazymach (Thrasymachos) 1. współczesny Gorgiaszowi sofista grecki, znany w Atenach już w r. 427 p.n.e., pochodzący z Chaikedonu. Platon w Politei wprowadza go jako jednego z rozmówców, który prawo natury pojmuje jako prawo silniejszego, a za sprawiedliwość uważa to, co przynosi korzyść silniejszemu. Z pism jego (o treści przeważnie retorycznej) zachowały się tylko nieliczne fragmenty. Zachowany fragment mowy politycznej zasługuje na uwagę jako pierwszy przykład stylu "mieszanego". Platon pisze o T; że umiał on wywoływać uczucia litości i gniewa u słuchaczy. Arystoteles i Kwin-tylian przypisują mu wprowadzenie rytmu na początku i końcu periodów. Grób jego (T. miał popełnić samobójstwo) znajduje się w Chałkedonie. 2. filozof z Koryntu, uczeń Stiipona (zob.).

Trazymeńskie jezioro (Trasimenus lacus) jezioro w Etrurii między rzekami Tyber i Ciaunis, na zachód od Peruzji. Pamiętne ze zwycięstwa Han-nibala nad Rzymianami w r. 217 p.n.e.

Trebatius (Caius T. Testa) ok. r. 84 p.n.e. -- ok. 4 n.e.; wybitny prawnik tego okresu, nauczyciel Antistiusza Labeona (zob. Antistii 3). Jako młody człowiek pozostawał w przyjaznych stosunkach z Cyceronem, który z kolei polecił go Cezarowi. Względy Cezara pozyskał T. dzięki swej dużej wiedzy prawniczej. Przyjaźń łączyła go później także z Horacym.

Trebellenus Rufus (także Trebellienus) za czasów Augusta był kwestorem (guaestor urbanus), tribunus plebis i legatem cesarskim. Przed r. 19 n.e. był pretorem. W r. 19 został przez Tyberiu-sza mianowany opiekunem prawnym dzieci Ko-tysa, króla Tracji. W r. 35 oskarżony o obrazę majestatu popełnił samobójstwo.

Trebellius 1. Qmntus T. odznaczył się w akcji zdobywania Nowej Kartaginy w r. 210 p.n.e. 2. Lucius T. jako trybun ludowy w r. 67 p.n.e. występował przeciwko wnioskowi Gabiniusza (zob. Gabinii 5) o oddanie Pompejuszowi naczelnego dowództwa w wojnie z piratami. 3. Lucius T., trybun ludowy w r. 47 p.n.e., przeciwnik Korneliusza Dolabelli (zob. Cornelii 10). Dzięki poparciu arystokracji otrzymał edylat. W r. 44 stanął po stronie Antoniusza. 4, T. Maximus, piastował godność konsula za rządów Nerona,

potem był namiestnikiem w Brytanii, skąd jednak musiat uciekać na skutek buntu wojskowego, spowodowanego jego chciwością i nadużyciami. 5. T. Pollio, historyk rzymski w czasach Dioklecjana, należący do grupy tzw. Scrip-tores historiae Augustae.

Trebia mała rzeczka w północnej części Italii (Gallia Cisalpina), wpadająca do Padu, w pobliżu Placencji. Nad T. odniósł Hannibal zwycięstwo nad Rzymianami w r. 218 p.n.e.

Trebius 1. Statius T. z Kompsy w Samnium, wydał miasto Hannibalowi po jego zwycięstwie pod Kannami. 2. T. Niger, około r. 150 p.n.e. odbywał służbę wojskową w Hiszpanii; napisał dzieło przyrodnicze, o którym wiemy ze wzmianki Pliniusza w Hist. Nat. IX, 25; X, 18.

Treboniauus zob. Vibii 11.

Trebonius 1. kwestor w r. 60 p.n.e., jako trybun ludowy w r. 55 zgłosił wniosek o przedłużenie władzy Cezara w Galii oraz o pozostawienie Cezarowi, Krassusowi i Pompejuszowi przydzielonych im poprzednio prowincji; w r. 54 brał udział w podbojach Cezara w Galii jako legat wojskowy, w r. 49 walczył w Hiszpanii przeciw Afraniuszowi. Brał udział w obleganiu Massylii. W r. 48 zarządzał Hiszpanią jako pretor, musiał jednak ustąpić wobec stronników Pompejusza. Brał udział w spisku przeciwko Cezarowi, po jego śmierci przeszedł do obozu Kassjusza i został namiestnikiem Azji. W r. 43 zginął w Smyrnie z rąk Dolabelli. 2. T. Rufinus zob. Rufinus l.

Trebula Mutusca (także T. Mutuesca) miasto w kraju Sabinów, obfitujące w gaje oliwne, obok via salaria.

Tremellius 1. Cnaeus T. Flaccus, w r. 206 przywiózł z Azji do Rzymu wizerunek Kybele, pretor w r. 202, w r. 201 zarządzał Sycylią. 2. Lucius T. Scrofa, jako kwestor w r. 149 lub 148 p.n.e. zwyciężył w Macedonii Pseudofilipa. 3. Cnaeus T. Scrofa, przyjaciel Cycerona i Attyka, dowódca w Galii. Prawdopodobnie był jednym z sędziów w procesie Werresa. Byt autorem dzieła o rolnictwie.

Trerus rzeka w Lacjum, dopływ Liris (zob.).

tres faciunt collegium łac. formuła prawna wprowadzona wg Digesta (LXXXV, 50, 16) przez Neratiusa Priscusa ok. r. 100 n.e., dosł.:

trzech (członków, uczestników) tworzy kolegium. Formuła oznacza, że musi być przynajmniej trzech członków, ażeby czynności danego zespołu miały podstawy prawne.

tresTiri łac. rzymski urząd kolegialny lub komisja złożona z trzech członków: 1. t. agris dandis (dividendis) et coloniae deducendae komisja powoływana do nadziału gruntów z ager publicus (zob.) i do zakładania kolonii wzorowanych na metropolii. 2. t. lub triumviri capitales zwani też noctumi, niższy urząd w Rzymie, powołany do życia na mocy lex Papiria w r. 465 p.n.e. Kandydatów na t. wybierano na komi-cjach tribusowych. T. sprawowali nadzór nad więzieniem, wykonywaniem wyroków śmierci, ścigali przestępców, zatrzymywali podejrzanych. Byli też uprawnieni do sądzenia i ferowania wyroków na peregrinów i niewolników. Czuwali również nad bezpieczeństwem mieszkańców Rzymu. 3.'/. epuhnes zob. epulones. 4. t. locorum publicorum persequendorum komisja powoływana do zbadania, jakie połacie ager publicus zostały przydzielone państwu. 5. t. mensarii, komisarze kreowani przez państwo w trybie nadzwyczajnym w celu regulowania zobowiązań pieniężnych. 6. /. monetares aeri argento auro f lando feriundo urząd zarządzający mennicą państwową. W czasach cesarstwa czynności ich przejęli procwatores (praepositi) monetae. 7. r. noctumi pełnili funkcje straży nocnej i pożarnej w Rzymie do czasu powołania /. capifaleś (zob.), którzy przejęli ich obowiązki i nazwę. 8. t. auin-auennales, najwyżsi urzędnicy municypalni; pełnili funkcje cenzorów. 9. t. rei publicae consti-luendae - Antonius, Oktawian i Lepidus, którzy przybrali to miano, oficjalnie zatwierdzone przez państwo, dla nadania sobie pozorów legalnego działania; zob. triumvirat. 10. t. sacris conauirendis donisaue persignandis urzędnicy powoływani w celu sygnowania darów kultowych.

Treveri, Treviri zob. Trewirowie.

Trewir (łac. Augusta Treviroruni) niem. Trier;

stolica Trewirów, później kolonia rzymska pod nazwą Augusta Treviroruni. Miasto handlowe, w latach 294-400 n.e. rezydencja cesarzy. W r. 406 zniszczone przez Wandalów, w r. 409 i 413 przez Franków, w r. 451 przez Hunów. Ze wspaniałych budowli dochowały się liczne ruiny, m.in. Porta Nigra, paląc cesarski, amfiteatr, most na Mozeli.

Trewirowie (łac. Treviri, Treveri') szczep germański osiadły po obu brzegach dolnej Mozeli. Około r. 63 p.n.e. książę ich Indutiomarus wystąpił przeciw Rzymowi, lecz został pokonany przez Labienusa. T. słynęli ze świetnej konnicy. Stolicą ich było Augusta Trevirorum (dziś Trewir).

triada (gr. trias, łac. trias, dop. triadis) w religiach ludów basenu Morza Śródziemnego trójca bogów czczonych najczęściej w jednej świątyni. Do najbardziej znanych w starożytności należała: 1) (. ptolemejska, składająca się z Serapisa, Izydy i Harpokratesa, czczona w Egipcie hellenistycznym od III w. p.n.e. oraz 2) wywodząca się z etruskiej r. bogów rzymskich: Jowisz, Junona i Minerwa. Tym ostatnim poświęcona była trój-nawowa świątynia Jowisza na Kapitelu w Rzymie.

triada stroficzha zob. stroficzna budowa.

rriarii łac. starsi żołnierze najstarszych roczników, stanowiący trzecią linię w rzymskim szyku bojowym. Zob. acles.

Triariiis Caius brał udział w wojnie z Mitry-datesem jako legat pod wodzą Lukullusa; w r. 73 p.n.e. zdobył Apameę, w r. 68 zadał klęskę Mitrydatesowi pod Komaną w Kapadocji, w roku następnym został przez niego pokonany pod Zelą.

trias (gr. trias) rzadko spotykana srebrna moneta 2/12 asa. Kursowała na Sycylii i w Etrurii w V-IV w. p.n.e. Był też t. brązowy.

Triballowie (TribalU) szczep tracki zamieszkujący między górami Hajmos a Dunajem. W r. 335 p.n.e. pokonany przez Aleksandra W.

Tribazos satrapa Armenii w r. 401 p.n.e. Sprzyjał Antalkidasowi. W r. 386 brał udział w wyprawie przeciwko Euagorasowi. Spiskował przeciwko Artakserksesowi II, za co został skazany na śmierć.

Triboci (albo Triboces, Treboci) plemię germańskie na lewym brzegu Renu; brali udział w wyprawie Ariowista.

tribon (gr. tribSn) krótki płaszcz dorycki podobny do jońskiej chlamidy, nakładany na krótki chiton.

Tribonianus z Side w Pamfilii, wybitny prawnik z VI w. n.e. (urn. w r. 546); pomagał Justy-nianowi przy układaniu jego kodeksu praw.

tribrachys zob. trybrach.

tribunus zob. trybun.

tribus łac. dzielnica, jednostka podziału administracyjnego w Rzymie. W okresie ustroju rodowego istniały w Rzymie trzy /., złożone z tyluż plemion (tribus): Tities, Rarnnes, Luceres, które stanowiły oficjalny Populus Romanus. Serwius Tullius dokonał w VI w. podziału miasta na 30 r. terytorialnych: 4 miejskie, wbanae, i 26 wiejskich, rusticae, zwanych też regiones. Potem dodano jeszcze jedną /. - sabińską. Osta-

tec2nie ilość /. osiągnęła liczbę 35. Do najstar szych /. należały: Suburana, Esquilina, Collina, Palatina i wiejskie - Aemilia, Camilia, Ciaudia, Coraelia, Crustumina, Fabia, Galeria, Horatia, Lemonia, Menenia, Papiria, Pollia, Pupinia, Romilia, Sergia, Yeturia, Yoltinia; do nowszych- Stellatina, Tromentina, Sabatina, Amiensis, Pom-ptina, Publilia, Maecia, Scaptia, Onfentina, Falema, Aniensis, Terentina, Velina, Quirina. Do /. miejskich należeli kupcy, rzemieślnicy, wyzwoleńcy; do wiejskich, które szybko utraciły równorzędne znaczenie - właściciele gruntów. 7'. miejskie dzieliły się na decwiones, vici i compita, wiejskie na pagi. W wyniku reformy komicjów centurialnych poszczególne klasy obywateli zostały wcielone do /.; każda t. zawierała 5 centurii seniorów i tyleż centurii juniorów. Każdy obywatel rzymski oraz wyzwoleniec musieli być wpisani do jednej z /., przy czym jednoczesna przynależność do centurii nie była wymagana. Wyjątek stanowili aerarii (zob.), których wpisywano do Tctbulae Caeritum. O przynależności do t. decydowało miejsce położenia własnych gruntów i miejsce zamieszkania; w przypadku zmiany miejsca pobytu obywatel należał do dawnej t. T. odgrywały bardzo ważną rolę polityczno-administracyjną i społeczną; wg t. wymierzano podatki (tributum), określano cenzus i dokonywano zaciągu do wojska. Zebranie wszystkich t. stanowiło pełnoprawne zgromadzenie narodowe Rzymian, comitia tributa. Obywateli jednej /., tribules, łączyło silne poczucie więzów wspólnoty. Nazywali się oni wzajemnie przyjaciółmi (amici), sąsiadami (r/c/w), razem wybierali swych przedstawicieli, wspólnie ponosili świadczenia na rzecz państwa itp. W czasach cesarstwa t. nie odgrywały już żadnej roli politycznej; tribules tworzyli rodzaj korporacji. Biedota rzymska otrzymywała bezpłatnie przydziały zboża (zob. largitio) według podziału na /., które zamieszkiwała na stałe.

Tricasses (Tricassi, Tricassini) lud w Gallia Lug-dunensis, na wschód od Senonów, z głównym miastem Augustobona (późniejsza Tricassae).

Tricastini lud w Gallia Narbonensis, nad rzeką Rhodanus, ze stolicą Augusta Tricastinorum.

Tricessius zob. Trzycieski Andrzej.

triclinium fac. trzy łoża biesiadne zestawione pod kątem prostym wokół stołu biesiadnego, używane podczas posiłków i uczt. Każde łoże przeznaczone było w zasadzie dla trzech orób, niekiedy jednak zajmowała je tylko jedna osoba.

Pośrodku między łożami ustawiany był stolik z potrawami. W zamożniejszych domach rzymskich /. ustawiane były w specjalnych salach, noszących tę samą nazwę t.

Tricostus przydomek rodu Wirginiuszów (zob. Yirgimi).

tridens tac. trójząb; trójzębny harpun przeważnie metalowy, używany w całym basenie Morza Śródziemnego głównie do połowu ryb, na polowaniach, niekiedy w pracach gospodarskich; służył także jako broń walczących gladiatorów. W sztuce jest atrybutem Posejdona--Neptuna.

Tridentiim (dziś Trento) stolica Tridentinów w Recji, na drodze prowadzącej z Werony w kierunku Alp. Według legendy nazwę swą otrzymało miasto od trójzębu Neptuna (łac. tridens).

triens (łac., od tres trzy) 1/3 asa, czyli 4 uncje. Jednostka wagowa oraz miedziana moneta rzymska wprowadzona w poł. IV w. p.n.e., kursująca do r. 44 p.n.e. Waga /. zmniejszała się wraz z obniżką wartości asa.

triera (gr. trieres, łac. trfemis) okręt o trzech rzędach wioseł; najbardziej znany i rozpowszechniony typ okrętu w okresie klasycznym. Załogę wojenną /. stanowiło przeważnie 200 wioślarzy oraz 18 żołnierzy. Pierwsze /. powstały w Ko-ryncie na krótko przed wojnami perskimi. Zob. flota.

trierarchia zob. liturgia.

Trifiodoros zob. Tryfiodor.

Trifylia (gr. Trifylia) południowa część Elidy, pomiędzy Alfejosem i Nedą, z głównym miastem Pylos.

Trigemina porta (łac., dosł. brama potrójna) brama w murach Serwiusza, pomiędzy Awen-tynem i Tybrem. Zob. Rzym.

triginta tyranni zob. trzydziestu -tyranów.

trigliphus zob. tryglif.

triheinitartemorion (gr. tris trzy razy, hemi pół i tartemórion) srebrna moneta grecka wartości 2/8 obola.

Trikke (gr. Trikke, także Trikata) warowne miasto w Tesalii, nad rzeką Letajos; niedaleko T., u stóp gór Pindos znajdowała się najstarsza i najsłynniejsza świątynia Asklepiosa.

Triklinios (Demetrios T.) gramatyk bizantyński z początku XIV w., zajmował się tekstami Pindara, pisał scholia do Sofokle.sa, Ajschylosa, Eurypidesa i Arystofanesa, a także do Hezjoda i Teokryta.

trimissis łac. moneta rzymska wagi 1,52 g, stanowiąca V3 część solida, wprowadzona przez Konstantyna Wielkiego (306-337). Kursowała do końca cesarstwa rzymskiego.

trinionis łac. moneta rzymska równa potrój' nemu denarowi, zaliczana do medali. Kursowała do V w. n.e.

trinoctium łac., zawarciu małżeństwa w najdawniejszym Rzymie towarzyszyło zwykle nabycie przez męża władzy nad żoną per coemptwnem lub per confarreationem (zob. matrimonium). Jeśli żaden z wymienionych aktów nie został podjęty, żona mimo to dostawała się pod władzę męża po roku nieprzerwanego wspólnego pożycia (per usum). By w takim wypadku uniknąć dostania się pod władzę męża, musiała żona przerywać corocznie wspólne

pożycie spędzając trzy kolejno po sobie następujące noce poza domem męża. Owa trzydniowa przerwa w pożyciu zwana jest przez Gajusa t.

trinundinum (łac., od tres i nundinae) zob. mmdinae.

triobol (gr. trióbolon) grecka moneta srebrna wartości 3 oboIów, czyli 1/2 drachmy.

Triopion pasmo górskie w Kani, w okolicy Rnidos, słynne ze świąt obchodzonych ku czci Apollina.

Triphylia zob. Trifylia.

tripondius łac. miedziana moneta rzymska wartości 3 asów, wagi od 327 g do 208 g. Była w obiegu od poł. IV w. p.n.e. do r. 217 p.n.e.

Triptolemos zob. Tryptolemos.

triptycha (gr. triptychd) trzy złączone ze sobą drewniane tabliczki powleczone woskiem, służące do pisania. Zob. tabella, diptycha.

tripus zob. trójnóg.

triremis zob. flota, triera.

Triton zob. Tryton.

triumf zob. tryumf.

triumphus zob. tryumf.

triumwirat (łac. triumviratus) rządy trzech w Rzymie. Pierwszy t. w latach 60-55 p.n.e., zawarty między Cezarem, Pompsjuszem i Kras-susem, miał charakter nieoficjalnsj ugody przypieczętowanej małżeństwami "dynastycznymi". T. ten został wzmocniony na zjeździe w Luce (r, 56). Po śmierci Krassusa pozostali dwaj uczestnicy t. zerwali ze sobą i rozpoczęli wojnę domową. - Drugi t., zawarty między Antoniuszem, Oktawiansm i Lepidusem w r. 43 koło Bononii, nosił w pełni oficjalny charakter. Triumwirowie mieli na celu zebranie sił do

ostatecznej walki z ustrojem republikańskim, rozdział prowincji zachodnich i ustalenie list proskrypcyjnych. Na mocy specjalnej ustawy mieli oni zaprowadzić porządek w państwie (zob. tresviri 9).

Trivia przydomek Diany jako bogini księżyca. Składano jej ofiary na rozdrożach (tri-vium).

Troada (Troas) kraina w póm.-zach. części Azji Mn., wg niektórych geografów starożytnych (Strabo) pomiędzy wybrzeżem Morza Egejskiego i Hellespontu a rzeką Ajsepos, wg innych ograniczona do wybrzeża Morza Egejskiego. Główna rzeka - Skamander, mniejsze - Simoeis, Rho-dios, Satnioeis. W czasach przedhistorycznych zamieszkiwana przez Teukrów z głównym miastem Ilion (zw. też Troja).

trocheiczne wiersze 1. t. dymetr: a) dymetr akatalektyczny obejmuje dwa psinę metra trocheiczne -'^-Lo | l.\^Lv. W poezji greckiej tezy nieparzyste są zawsze krótkie, por. Arystofanes, Osy 1327: Kldusetdj tis ton ópisthen -L'^--| -\^1-\^ Dopuszczalne rozwiązania zob. trochej. T. dymetr używany w rzymskim dramacie okresu republikańskiego to właściwie tetrapodia, w której każda stopa może mieć długą tezę; długa teza trzech pierwszych stóp może być rozwiązana na dwa elementy krótkie, teza czwarta jest zawsze jednozgłoskowa, a

więc dymetr ten ma schemat L^iL-s^y.L^y.l.^'. Arsy wiersza mogą również ulegać rozwiązaniu, por. Plaut, Persa 31; basilico accipiere victu:

^^J\^ j l.\^^> | -^ | -L-; b) dymetr katalektyczny jest o jeden element krótszy niż dymetr akatalektyczny i używany był często jako klauzula systemów złożonych z dymetrów akatalektycznych (por. system). W poezji greckiej ma schemat: L^-^l.^^ i nazywany jest również od pewnego żartu Arystofanesa (Żaby w. 1197 nn.) lekytion (lekythion). Występuje często w lirycznych partiach tragedii w oderwaniu od dymstrów akatalektycznyeh i wtedy ma najczęściej wszystkie tezy krótkie, np. Ajschy-los, Agamsmnon 162: tutó nin prosennepo 1. \^l.\^r^ L 1. Każdy trochej może być w nim rozwiązany na trybrach (^^-^/). W rzymskim dramacie okresu republikańskiego ma schemat: -^y.L'^iL^/^i. Jego trzecia teza zawsze jest krótka, natomiast dwie pierwsze mogą być długie i ulegać rozwiązaniu podobnie jak arsy, por. Pląut, Epidicus 3: respice vero Thesprio. - Oh. _'^\-/---L^-. Dymitr /.

-eu np3[3zA aż •B3^1hzBiAoqo »S3f mnJ»aui

Ullgrup Od BZM3IQ •ian[33.l3 3ZJ)3UIBJ{31 A

zin azs)S3Z3 iplipsf ano BS 'aaozaursJSo unii M isaf i[Ą3[Bp ap^zfi •faiipa.iS a;AOpnq alzpes

-vi A epefAOdpo o3af BAOpng •q3.(uai i Bzsnf

-anaptUd 'ezsnmosny n 'sufity umiifSfusf M 'D)3uas q3Bip33B.i> M afndStS^ •BiiJB[ndod y^op feJBim ZSJ3IA u^i ais afets ui3(OJ •(•a-n-d

-M i) CUOJJB^ n nai^>oJ3(imAis^zredala imcz

-3) Z XUZ3;(pprB»B3[•; J)3UIBJ)3) XZSMJ3;d ZBJ

od AuB^Ąods Csi^sypBj ifzaod ^ '!l'(lisp ;»so[i tznp o.tto.)ianso»s fefnzB)(AA tiUJBq3id3

All3inBJt3» 'AZ3.191P ^eią 0)S^Z3 ?50p WaUBJ

-ojsAry ipB.naare.iiai A 'SJB q3.Cirezb;AzoJ t zai 43i8r>{p bp?0[! fezsilSiA 3iazoBUz »9i[<ii[nJ»3ta

-BJ»3i po Sis iuz9J niBUłBJp Ji3inBJ(3J, •azdp fes

3111 lp;){3BJ3»I[A93[UniB3 q3,<IlZ9J miBJ)3UIBJ)3(

Azparm 300129^ •3izBqcJBd M 3rB»s 3fnd^s.<'A fwip>Swe np3ui03(f3JB(s ^ •o33az3iqaref nJpiu

-Alt 3(oqo n8o[B;p zsJ3iA\ iarup OJref AOBA<Z[I (/(q UlapSws apBUlBłp AI "BiniB^oidg n i tiao

-3J3(CTIV 'Bq30[ni3JV A9JOAin q3BHMUl8B.IJ 3A

o3 XurB3(/t)ods •f3p[33J9 ifzaod M np^za ui<(>s

-3Z3 M {Xq ^UZO^iyrBfBII J)3UIBJ)3) •^ 'Q ^7 l

|<^>7/~\7 II-^»^^\7 |/^'~\7<^7 soufiug^SfS ua so/sfHi II sau3i»a whuySifi ,w sia ^gg ?;?/»// ^n^ |M ntua3if['BS3pidAing zsi3i/& CJ3IMBZ einez

-feiA\zoJ a» Bqo •/'ayao^ -Jod '(^^7) [-((ipsp Bn OM03(»WAtt B '(-/~»^) łS3dBire va nwzez

-EIMZOJ c83[n o^pBZJ q3.<is;(ZJBd d^is f3paods

-Q-^7l/^7/^v^^ ||-7^71-7/^7 oa^o UfSfdow^ iffiffp M siStffaJfiu apatii :Qq3i(l) L 'B t,9 '8-9 'ipO[iq3JV '^od 'f3111??!5 3ido»s /&)S3f

fez P(pBZJ 'f3}teld I f3ZSMJ3ld 3;dO»S M f3p^3Z3

-feu afnd3»sAtt Ai9»i['(/-\^^) q3Biq^i» OT

-anezfepttzoJ ?Ai teBom /, op i po Adois •Bzai3ip 9fnd3}sA^ 3[}[^MZ uiai»sui iui3rup o<i •^^^

7 l Q7^77 II Q7^7 l ^7^7 .^nzo.Ąsiaw

-B3(}S3f amwso q3Ai9t3[z '•; eflam KJ3»Z3 &)fef

-BJSIABZ z&iaiA 'iCuzsX)ifaio)0}{ nawowi •) •p •śni

-wponb snsMA zam&yi idreMAzBU BA-<q UŁ((z n3(

-ZtłAkZ M :OS3UZ3Ą3[3p}t3I 7 rUt3lireJ»3» 033I1(33J8 fe?3B»dBpB BilSUlAZi lS3f JBU3}daS •J, •BAOZSJ3IA

feJBim eMopni pB»po &is atels i szmysiam /& TOJ(zn z ZSJ3IA i»» izpoq3Att •a-a-d •Ak l M

-qoAiiBMaid? q3Bi»JBd /& i ?iBf 'nSolBip A 00.^9^

-BZ {BAodi}sA» aizp8 'o33pisi,reJinqnd3J nsai3[o apBureJp uipismAzJ M uiAreA\Azn o»sSz3 ozpJBq iuazs»iA ^q JOT3}d3s •^ •(Jwas' i(uzMqMof -qoz)

aZJBUaS A 03 'BZSJ31A Bni3Z3(IOyz I q3Aod^SBZ

dpis AMOpnq aoBZ3Ąop CfpiMBJd aiires 3» ai;a A BftizBiMoqo i ^'^70-^7 || Q-o-Q

l 7 Q 7 :n)[tfez30d BU i(ł(t3i5[napar o nmaiioz.iazs

-ZOJ niU3UZ3;qure(' liAOJBUaS UI91BlU3q33 UlA/AS

»saf ^0^91 JBualdas JE 'nzmAł& 33iuo3[BptdifaJd q3C3S[aiui q3i<» A ipzaf '3isJB f3is9zs od i faiSiup

Od Z3IUA9J ;>BAOdS(S<(A BSOUI Sd33UB Bqt[[^S l

sn}BiH '(pB(?[^ZJd XireAOiA)BZ fazAtt -Jod) snit!q alzaisip A isaf Aurezozsndop (ezsnfouaJaJ, n sia ap) ^nBy n •9pp9.n(Ąnamai? CAp BU

BUBZtlAZOJ ?^q 3ZOIU aiU BZ3» B}JBAZ3 <Z3J3Ip

OTłBAOdSisAA n3[pwKzJd A\ •B3fefnzfeiAoqo 9ia

-pSi8zAZ3q wo isaf ain ap 'w3J3ip ai^AZ afnd

-StSAA 3ldO)S f»)JBAZ3 OJ •Q l 1^7 l -7 l <^>

'^7ll-7l^>Tl^*7l-^? 'vi3itsout 'OWĄO awMifMUl soam sini/ ai wonb Jiud :/,9S oi\ns.m^) 'int[d 'los. '(r\^r\-^) ^wosnsiasoid (OI[PBZJ ozpJeq) qn[(rv\~) ^w '(-/^T') ^^^ne '(--) Bfapuods »SBinrez v '(i^\r\^) q3iSJqAii

?BAOdS}SXA 3ZOUI (^»7) Bf3q30Jl }S1iinn2Z OS3Z3 nilIOKA A 'nitlBZfelAZOJ ?B83in feSOUI

Bzai eSn(p tpzt3i i fain»B»so maiiiifepCA z B&IB vpze~a '^/^7cs7Q7 II Q7Q7Q7C!7 :imu3q3S waysz •BUI zsJa;^ '^119131 OA03(

-zfeiAoqo yez f3uip9is aido»s A 'Bn»5foqo nsczooli uiłpi[SzA pod)S3f cz9) ipBdo»s npsazs q3.tzs

-AJSid ^ •folIZ3^t3(3IB)B3[AdOtS f3UI39 I •) d9»S

q3<(a(3d nimpais z iis A)fefepB{i[s 'faiiiStn^zJ ifza

-od A AlBAAzn ZSRIA 'JmualSas •) •g 'Q7<^7 | |Q-^>7||Q7/-^7 Q7/-\- •.o33vz3^9]nsi

-vifs •i tu»3uiBJ»3i oSaueAJfzn ifzaod fap(03J3 A opia OAoyinsois m?n[[up3iAOdpo ni;3(suiKzJ isar n3» zsJ3;A\ •AreA^zn {Kq ani niAzsf3inz9d ais

-ar)[o A :Bzsnf3U3J3J, i B»nB[d n q3i(nBA3id^ q3Bi»

-JBd A afnd^s^A Jenoi-io •J, •sn)Biq aizaiaip A isar ^apzozsndop Btacid n •-^\7-7<^n^> 9^^^»^11 -/^7-7-^»^>7<^>7 sniaaffn wns sit/wiś yqt3iiSnp \ aipoi{ uaf snupof xa[Snp wou :It>9 saptifasoff 'ineu -Jod 'ezsisip ai^Az ornd

-5}sA^ aido»s f3(JBAZ3 Oj '(wuatdas •f •g •qoz)

3ZJBa3)d3S 7 A 3(Bf 3Z3d^}SBZ ^dO(S 3UTBS 3I3(B1

azJBaoi5(o •; A es 3a{«z3zsndoQ •aireM^zfejAzoJ

Z310A9J 9^q BSOW ^SJy •^ - 7<?S - 7<?S

- T^ 7 |] es 7 T^ 7 '^s 7 7^ 7 :Wiuaq3s

3&IA COl ZSJ3IĄ\ •ai3()9Jl(9IAp •Ba niUBZBIAUOJ

?B3ain fe3oin aaai aii[|Si(zsA faias9 i fauBAza Az3t ui3i3(iBKA z '(07) q3Al(5foqo qo«Z3) o q3<az3i3qooJ» d9)s q3/(u[3d g z 5is A)felBpBp(s

ZSJ3IA ^OUOt^O •t •ł 'W/O/O.l -qOZ ^aZ3i(»3I3IB)B3[

-J JiaalJCp ziu ia(zs)9J-!(ia3iir3[3 aapsf o ui.<u

-z3;aq30J(nzs^alA o 'Q^^7'^>7'^7 utnaMp anbsu Jaiq» uof{ : i 'g i u »uiww^ -Jod A9raq3

-on q3ł((sKz3 q3Kines z Sis cp^s 'falitsfatilea

-oddiq 3;JOJ»s A Kiłtza '081361011 ;(az3.<»3(9[t(B3i

trochej

761

Trofonios

dierezę teza stopy czwartej jest zawsze jednozgloskowa, a więc daktyl w tej stopie jest niedopuszczalny, por. Seneka, Oedipus 227: gemina Par-nasi nivalis arx trucem fremitum dedit ^^-A^

-L-| _\^'-\-/1| -'^'-'^ | 1.^0. 5. r. tetra-metr kulawy (tetrameter cloudus, czyli skdzon) wiersz o schemacie -iv--'-o | _^_c' || _^>

-9l-l-i»'. Jest to właściwie •tetrametr /. katalektyczny (-'^'-^ | _\^iJ_^i || _\^'_o | _ '^'^i), który na przedostatnim miejscu ma zamiast zgłoski krótkiej zgłoskę długą, stąd jego nazwa "kulawy". Tetrametr kulawy występuje w poezji greckiej u jambografów Hip-ponaksa i Ananiosa, w poezji rzymskiej tylko u Warrona. Por. Hipponaks, frg. 70,2 (Diehl):

amfWksios gór ejmi kuk fiamartdno kóptón J-^L\»i \ l.\^l-\^ 11 L^L\^ \ 1. L - Warro, Satyry 250 (Bucheler): dulcem aquam bibat salubrem et flebile esitet caepe L\^l\-^ \ _^ ^-|!_^_^|__c;.

trochej (gr. trochdfos, łac. trochaeus) stopa metryczna złożona z dwóch zgłosek, długiej i krótkiej: L\^. Jednostką metryczną w /. greckich jest metrum zawierające 2 stopy trocheiczne, którego zgłoska ostatnia jest pod względem iloczasu obojętna (ancepś): _<^'-^. W związku z tym w parzystych stopach wierszy trocheicznych może występować spondej:

--. Każdy element długi metrum trocheicz-nego może ulegać rozwiązaniu na dwa elementy krótkie. W wyniku tego /. może być rozwiązany na trybrach ^'^\^>, a spondej, dopuszczalny w stopach parzystych, na anapest >-^^- lub daktyl l'^i\-^. Greckie wiersze trocheiczne nie zawierają jednak wielu rozwiązań, anapesty są w nich dość rzadkie, a użycie daktyli jest jeszcze bardziej ograniczone (zdarzają się one jednak wyjątkowo i w stopach nieparzystych, jak u Arystofanesa, Acharnejczycy 318). W t. greckich może zachodzić anaklaza, tj. przestawienie następstwa elementu długiego i krótkiego, w wyniku której metrum trocheiczne _^-1<^' może przejść w chorijamb 1\-^^- (gdy ulegają przestawieniu elementy drugiego t.) lub w an-tyspast '^'-L-'-v-/ (gdy zostaje przestawiona długa z krótką w t. pierwszym). Por. Eurypides, Orestes 1379: helfsson kyklój chthóna ^1-_'^[^-<^ó (dymetr trocheiczny katalektyczny, czyli lekytion). W greckich trochejach lirycznych, zwłaszcza dramatu, dość często zachodzi synkopa, tj. stłumienie elementu krótkiego lub obojętnego lub też obydwu razem. W wyniku

tego metrum trocheiczne l\-^-^i może wystąpić w postaci kretyka _^_ (wskutek stłumienia obojętnej), palimbakcheja Ll\^ (wskutek stłumienia krótkiej), molossusa _-- (gdy krótka ulega stłumieniu, a obojętna wypełniona jest zgłoską długą) oraz spondeja - L (w wypadku stłumienia obu elementów słabych). Por. Ajschylos, Agamemnon 179: staże) d'anth' hapnu pro kardfas -- \ L\»iL\J \ J-^l. (try-metr trocheiczny katalektyczny). T. przejęte do poezji rzymskiej przez Liwiusza Andronikusa zostają dostosowane w swej budowie do posiadającego wiele zgłosek długich języka łacińskiego. Dostosowanie to polega na tym, że długie tezy stają się dopuszczalne również w stopach nieparzystych. Jako stopy powstałe z rozwiązania /. i zastępującego go spondeja występują trybrach, anapest i daktyl (jak w /. greckich), a nadto proceleusmatyk ^^--v-/v--', którego użycie jednak jest bardzo ograniczone. Por. Plaut, Bacchi-des, 968: cepi spolia, is nunc ducentos JL-\ ^ v-^- 1 -l'^'1-L- (dymetr trocheiczny akatalek-tyczny). Tego rodzaju /., w których jednostką jest nie metrum, lecz stopa, występują w dramacie rzymskim okresu republikańskiego jako septenary i oktonary oraz jako dymetry (a raczej tetrapodie) akatalektyczne i katalektyczne. Od I w. p.n.e. wychodzą one z użycia, a miejsce ich zajmują budowane na wzór grecki z tezami nieparzystymi krótkimi tetrametry i dymetry. Horacy w swej strofie hipponaktejskiej (Carmina II 18) używa nawet dymetru trocheicznego katalektycznego z wszystkimi tezami krótkimi. Bardziej szczegółowe omówienie greckich i łacińskich wierszy trocheicznych zob. trocheiczne wiersze.

trochilos (gr. trocMIos) wyżłobienie na bazie kolumny jońskiej, zob. torus.

Trofonios syn Erginosa, wspólnie z bratem Agamedesem zaliczany do budowniczych okresu wczesnogreckiego. Terenem ich działalności była Fokida i Beocja. W późniejszym okresie uważano ich za twórców najcelniejszych budowli mykeńskich, specjalnie grobów kopułowych, uważanych za skarbce. Przypisywano im następujące budowle: najstarszą kamienną świątynię w Delfach, "skarbiec" Hyrieusa koło Aulis, "skarbiec" Augejasa w Elis, podziemną budowlę sakralną koło Labadei, Thalamos Alkmeny w Tebach oraz najstarszą świątynię Posejdona w Mantinei, budowaną z dębiny. Ze skarbcem Hyrieusa związana była następująca legenda:

budowniczowie jego ułożyli luźno jeden z kamieni, aby można go było odsuwać, i dostawali się tamtędy do wnętrza. Król, stwierdziwszy kradzież, prosił o radę Dedala. Ten skonstruował pułapkę, w którą schwytany został Aga-medes. Towarzyszący mu T. obawiając się wydania, obciął Agamedesowi głowę. Wówczas otworzyła się ziemia i pochłonęła mordercę. W lasku lebadejskim pokazywano otwór, w którym miał zniknąć T., oraz stelę z imieniem Aga-medesa. Tam też znajdowała się sławna wyrocznie T. Wedle innej wersji, śmierć T? była zapłatą, jakiej udzieli mu Apollon za zbudowanie świątyni: bóg bowiem nie może ofiarować śmiertelnemu nic większego. Historia T. przypomina legendę poświęconą Rhampsinitosowi (zob.) i budowniczemu jego skarbca.

Troglodyci (Troglodytae, dosł. mieszkańcy jaskiń, od gr. trogle jaskinia) nazwa nadawana przez pisarzy starożytnych różnym ludom o niskim poziomie cywilizacji, a specjalnie mieszkańcom zachodnich wybrzeży Zatoki Arabskiej. Tak nazywano też ludność Mezji nad Dunajem.

Trogus (Pompeius Trogus) zob. Pompei 7.

Troja zw. też Ilion (od imienia legendarnego założyciela, Ilosa, przodka Priama), miasto w Troadzie, pomiędzy rzekami Skamander i Simoeis. Miejsce akcji Iliady Homsra. Rezultaty wykopalisk na wzgórzu Hissarlik najbardziej odpowiadają opisowi T. w poemacie Homara. Wykopaliska rozpoczęte przez Schliemanna w r. 1870 odsłoniły 9 warstw osadniczych, z których najstarsza pochodzi z wczesnego okresu brązu. Wcześniejsze osady były, podobnie jak Mykeny i Tiryns, ufortyfikowanymi rezydencjami władców. Wg wyników najnowszych badań warstwę nazwaną T. VIIa, zbudowaną na poprzedniej, zniszczonej przez trzęsienie ziemi (7'. VI), identyfikuje się z T. Priama. Jej zniszczenie przez pożar ok. r. 1200 p.n.e. przypada mn. w. na tradycyjną datę wojny trojańskiej (opierając się na chronologii greckiej przyjmuje się, że T. została zburzona w r. 1184). W okresie hellenistycznym i rzymskim T. była kwitnącym miastem, którego pomyślność trwała aż do czasów Konstantyna.

Trojzen stolica Trojzenii, kraju w północno--wschodniej części Argolidy. T., położony niedaleko Zatoki Sarońskiej, posiadał własny port zwany Pogoń. Wg podań miasto to nazywane było początkowo Posejdonia, ku czci Posejdona, którego kult był w tych stronach szczególnie

rozpowszechniony. Późniejsza nazwa T. miała się wywodzić od Trojzena, jednego z synów Pelopsa.

Trojzenia zob. Trojzen.

Tronion (Throniori) miasto warowne w Lo-krydzie Epiknemidyjskiej, nad rzeką Boagrios, zdobyte w r. 429 p.n.e. przez Ateńczyków;

zniszczone przez mieszkańców Fokai podczas wojny świętej.

tropaion (łac. tropaeum) starożytny symbol zwycięstwa militarnego. Pierwotnie - zbroja ściągnięta z pokonanego wroga i zawieszona na drzewie bądź na specjalnym stojaku; później t. wykonywano także w marmurze lub metalu albo też wznoszono specjalne pomniki i obiekty architektoniczne (t. Trajana wzniesione w Adam-klissi po zwycięstwie nad Dakami w 109 r. n.e.).

tropus (łac., gr. trópos, dost. zwrot) wyrażenie w znaczeniu przenośnym, powstałe przez zamianę wyrazów i równocześnie pojęć, które tymi wyrazami oznaczamy. Do najczęściej spotykanych t. należą: metafora, synekdoehe, metonymia, anto-nomasia, alegoria, ironia, hyperbole, litotes, eufemizm.

trójnóg (gr. i łac. tripus) 1. metalowa trój-nożna podstawa opatrzona obręczą; służyła do ustawienia kociołka lub innego naczynia, które opierało się na obręczy trójnogu albo też przybite było tylko do jego nóg gwoździkami. 2. kociołek gliniany, metalowy lub marmurowy, o dwóch albo trzech imadłach, wsparty na trzech nogach, służący do grzania wody i przechowywania wina. Częsty dar wotywny (szczególnie ku czci Apollina) oraz nagroda dla zwycięzców w agonach poetyckich w czasie świąt Apollina i Dionizosa. Do słynnych w historii kultury antycznej trójnogów należą: /. delficki, z którego Pytia wygłaszała przepowiednie; t. platejski (ze złota) ofiarowany przez Greków w Delfach po bitwie pod Platejami w r. 479 p.n.e.; t. umieszczony na Monumencie Lizykratesa, wystawionym w Atenach, na ulicy Trójnogów (Tripodes) w r. 334 p.n.e., na pamiątkę zwycięstwa odniesionego przez Lizykratesa jako chorega w zawodach muzycznych. Liczne trójnogi rozmaitego typu i o różnych dekoracjach (przeważnie z brązu) znaleziono w Olimpii, Dslfach, na Delos, a także w najstarszych pokładach Troi i Myken (najwcześniejsze z nich pochodzą z VIII, VII i VI w. p.n.e.).

trójząb zob. tridens.

trybrach (gr. tribrachys, łac. tribrachys lub tribrachiis, scilieet peś) stopa metryczna skła-

dająca się z trzech zgłosek krótkich: ^-A-/^-/, występująca zastępczo zamiast jambu: '^'-i = '^'<^"^-' lub trocheja: -^-'^' == ^'^"^' .

trybun (łac. tribunus, od frtóHJ dzielnica) pierwotnie tytuł przywódców trzech najstarszych tribus rzymskich; głównym z nich był tribunus Celerum, ponieważ jednocześnie miał według tradycji dowodzić tzw. Celeres, przyboczną gwardią Romulusa, złożoną z trzystu jeźdźców, W dalszym ciągu termin ten był używany w następujących znaczeniach: a) tribuni aerarii, urzędnicy skarbowi z warstwy plebejskiej, pomocnicy

'kwestora; zajmowali się rozdziałem pieniędzy skarbowych, w wojsku zaś wypłacali żołd żołnierzom; b) tribuni militum, oficerowie, których comitia tributa wybierały po sześciu na każdy legion: dwu z nich dowodziło na zmianę legionem, czterech innych odbywało służbę przy wodzu naczelnym; c) tribuni militum consulari potestate, sześcioosobowe kolegium

utworzone w r. 444 p.n.e. w wyniku walk plebejuszy o równouprawnienie. Wprowadzone zostało zamiast urzędu dwu konsulów. Trybunem takim mógł zostać plebejusz. Po raz ostatni kolegium takie działało w r. 367 p.n.e., po czym powrócono do wyboru konsulów; d) tribuni plebis urząd utworzony w r. 494, po pierwszej secesji plebejuszy na Górę Świętą. Najpierw wybierano dwu trybunów, potem czterech, wreszcie w r. 457 liczba ich doszła do dziesięciu. Trybunem ludu mógł

•zostać tylko plebejusz; patrycjusz, chcąc zdobyć takie stanowisko, musiał odbyć transitio ad plebem (przejście do stanu plebejskiego), jak to uczynił w r. 59 p.n.e. Publiusz Klodiusz Pulcher.

' Trybunowie bronili interesów warstwy plebejskiej, mieli prawo ingerowania w czynności wszystkich urzędników prócz dyktatora i cenzorów. Mieli również prawo zakładania veta na zgromadzeniu ludowym przeciw wnioskom, które uznali za szkodliwe dla plebejuszy, oraz przeciw uchwałom senatu, które wówczas traciły moc uchwal obowiązujących (senatus consultum) i zachowywały jedynie znaczenie opinii (senatus auctoritas). Mieli prawo zwoływania comitia tributa i przeprowadzania uchwał. Osoba trybuna była nietykalna (sacrosanctus); winny naruszenia tej nietykalności tracił wszelkie prawa i mógł zostać bezkarnie zabity.

Tryfiodor (Trifiodoros) z Egiptu, późny posta grecki (V w. - VI n.e.), autor mitologicznego epyllionu Illlu hdlosis (Zdobycie Ilionu, w 691 heksametrach), znanego z Posthomerica Jana

Tzetzesa z XII w. Według Księgi Suda, T. napisał także poematy o Hippodamii, o Maratonie oraz Odyseję z opuszczaniem liter (Odysseja lejpogrdm-matos), pisaną sztuczną techniką wiersza, polegającą na tym, że w każdej pieśni omijano jakąś literę (np. księga bez r, księga bez s itp.); T. naśladował w tym technikę Nestora z Larandy, pisarza z III w. n.e., autora Iliady z opuszczeniem liter.

Tryfon 1. T. z Aleksandrii, syn Ammoniosa, gramatyk grecki z I w. p.n.e., który zajmował się analogią w pismach fen pathm (O psuciu się wyrazów). Był też autorem prac: O częściach mowy; O figurach retorycznych; O dialektach;

O attyckie] prozodii; O czystej greczyźnie; O nazwach muzycznych. Z dzieł jego zachowały się jedynie fragmenty. 2. właściwe imię Diodotos;

wódz w Syrii, ubiegał się o władzę i po śmierci Antiocha zawładnął tronem, popierany nawet początkowo przez Rzymian, których udało mu się pozyskać darami. Potem jednak Rzymianie poparli jego przeciwnika; T. musiał opuścić Syrię i szukać schronienia w Armenii, gdzie wkrótce,'w r. 134 p.n.e., umarł.

tryglif (gr. triglifos, łac. triglyphus) element dekoracyjny fryzu doryckiego umieszczony we fryzie na przemian z metopami, płyta podzielona dwoma pionowymi wcięciami na 3 pasma. Przypuszczalnie stanowi imitację zakończenia belki nośnej z dawniejszej architektury drewnianej.

trylogia zob. tetralogia.

trymetr wiersz zawierający trzy metra (zob. metrum l.). T. częste są w jambach. Najwięcej używanym /. był jambiczny t. akatalektyczny (zob.), wskutek czego ten właśnie wiersz bywa często oznaczany terminem t. bez dodatkowego określenia. Mniej często występowały jambiczny t. katalektyczny (zob.) i jambiczny t. kulawy (zob.). W innych miarach /. pojawiają się rzadko.

Tryphon zob. Satylus l.

Tryptolemos (Triptolemos) mit. syn króla Eleuzys, Keleusa i Metanejry, brat Demofoona, z którym bywa niekiedy identyfikowany. Demeter nauczyła go uprawy roli i podarowała mu wóz zaprzężony w skrzydlate smoki, którym objeżdżał ziemię, ucząc ludzi orki, siewu i młócki zboża. Gdy przyjechał do kraju Scytów, król tamtejszy Linkeus, pragnąc uchodzić za wynalazcę uprawy zboża, usiłował go zabić, ale został za karę zamieniony w rysia. Po powrocie do Eleusis T. ustanowił ku czci Demstry święta zw. Tesmoforia.

Tryton (Trilon) mit. bóg morski wyobrażany w postaci półrybiej (z rybim ogonem), uważany za syna Posejdona i Amfitryty. T. nazywano w ogóle istoty o rybich ogonach żyjące w morzu i stanowiące orszak Posejdona. T. odgrywały w legendach rolę drugorzędną. Przedstawienia T. grających na wydrążonych muszlach stanowiły częsty element dekoracyjny. Niekiedy wspominany jest r. jako bóg jeziora Trytonis w Libii. Występuje on także w lokalnej legendzie beoc-kiej z Tanagry, wedle której za pogwałcenie święta Dionizosa i napaść na kąpiące się wieśniaczki został zabity. Żeńskimi odpowiednikami T. były Nereidy.

tryumf (łac. triumphus) najwyższe wyróżnienie wojskowe w Rzymie, przyznawane przez senat wyposażonemu w imperium wodzowi, który wygrał wojnę wypowiedzianą wrogowi zgodnie z przyjętym rytuałem i powiększył granice państwa o zdobyte terytoria. Wódz ubiegający się o prawo odbycia /. nie mógł przed otrzymaniem go przekroczyć granicy miasta Rzymu (pomoerium). Zatrzymywał się na Polu Marsowym, senat zaś udawał się do położonej tam świątyni Bellony dla przyjęcia sprawozdania o sukcesach militarnych. Po uzyskaniu zgody senatu tryumfator składał swe naczelne dowództwo (imperium) i odbywał uroczysty wjazd do Rzymu w otoczeniu podległych mu jednostek wojskowych. Uroczystości trwały trzy dni. Pochód ciągnął z Pola Marsowego przez Porta Carmen-talis na Forum Romanum, koło Wielkiego Cyrku, Świętą Drogą (via Sacra) na Kapitel. Tryumfator, ubrany w tunica palmata i w purpurową, obszytą srebrnymi liśćmi palmowymi togę, toga picta, z wieńcem laurowym otaczającym skronie, siedział z berłem w ręku na pozłacanym rydwanie zaprzęgniętym w cztery białe rumaki. Niewolnik, który stał za nim, trzymał nad jego głową złotą koronę Jowisza (w kształcie wieńca dębowego) i przestrzegał wodza, by nie chełpił się swym szczęściem. Rydwan otaczała rodzina, następnie szli zwycięscy żołnierze, każdy z wieńcem wawrzynowym na głowie, krzycząc io trium-phe, co powtarzały towarzyszące orszakowi tłumy. Żołnierze śpiewali pieśni na cześć wodza, nie brakło dowcipnych, a nawet sprośnych piosenek (zob. Fescennint versus). Przed tryumfatorem jechały wozy obładowane zdobyczą, niesiono tablice, które wieściły nazwy zwyciężonych plemion i ludów, oraz malowidła przedstawiające zdobyte kraje i miasta. Na koniec szli znakomici jeńcy, skuci w łańcuchy, w otoczeniu swych rodzin; gdy rydwan przybył na Forum, odprowadzano ich do więzienia i zabijano. Za jeńcami wiedziono ofiary dla Jowisza Kapito-lińskiego, przed samym zaś rydwanem aktorzy nieśli fasces laureat! w otoczeniu orkiestry (cor-nicines) i śpiewaków mających wykonać pieśni tryumfalne; za nimi postępowali urzędnicy państwowi. Na Kapitelu senatorowie w białych togach wychodzili na spotkanie tryumfatora, który składał Jowiszowi dziękczynne ofiary, złotą koronę i część łupów. Uroczystość kończyła się podniosłą ucztą, w której nie brali udziału jedynie konsulowie, jako wyżsi od tryumfatora i wyposażeni vy

imperium urzędnicy. W wypadku, gdy senat odmówił wodzowi prawa do odbycia 1; mógł on odwołać się do zgromadzenia ludowego lub odbyć t. na własną rękę na Górze Albańskiej (Albanus mons). Lex Morda Parcia ograniczała ilość odbywanych /. Gdy wódz nie spełniał wszystkich przepisanych do odbycia /. warunków, zezwalano mu nieraz na odbycie tzw. małego /., czyli owtio (zob.). W czasach cesarstwa wodzowie zrzekali się prawa do /., gdyż wiedli wojnę pod auspicjami cesarza, który sam odbywał /., a wodzowi przyznawał jedynie ornamenta (insygnia) triumphalia. Imiona tryumfatorów wpisywano do specjalnych rejestrów, fasti triumphales.

tryumfalny łuk (łac. arcus triumphalis) właściwa architekturze rzymskiej budowla - pomnik w kształcie łukowo sklepionej bramy, z jednym przejściem głównym albo z dodatkowymi dwoma bocznymi. Pierwowzór /. /. stanowią prawdopodobnie bramy wznoszone z okazji odbywanych przez rzymskich wodzów wjazdów tryumfalnych. Najwcześniejszym /. /. był /. 1. Ster-tiniusa (ok. r. 196) na Forum Boarium. Z 38 /. /. w Rzymie zachowało się 5: /. Druzusa, Tytusa, Septimiusza Sewera, Gallienusa i Kon-stantyna. T. 1. zachowały się również w prowincjach rzymskich.

Trzycieski Andrzej (Tricessius) ok. 1530-1584;

dworzanin Zygmunta Augusta i Stefana Batorego, protestant, przyjaciel J. Kochanowskiego, pisał po polsku i po łacinie liczne utwory wierszem i prozą: wiersze religijne, epigramaty, pa-negiryki, elegie itd. Jest aulorenł m.in. utworu żałobnego na śmierć Kochanowskiego Threnodia in funere nobilissimi viri D. Johannis Cochanorii, poetae poloni excellentissimi (Kraków 1585). Wydał też Epigramnefifn liter I-II (Kraków 1565)

i Sylvarum liber I-III (Kraków 1568). Z osobą ostatniego Jagiellona związany jest paszkwil prozą na małżeństwo króla z Barbarą Radziwiłłówna pt. Dialogus de coniugio Sigismundi Augusti (1548), oraz Encomium Sigis. Aug. (Kraków 1573). Jego Oratio pro Republica et Rege przełożeni przez Jakuba Lubelczyka (1559) jest jakby pierwszym polskim hymnem państwowym.

trzydziestu tyranów 1. komisja ustanowiona w Atenach przez oligarchów przy poparciu wodza spartańskiego Lizandra, po kapitulacji Aten, w r. 404 i zawarciu pokoju kończącego wojnę peloponeską. Komisja trzydziestu, powołana do opracowania nowej konstytucji, przekształciła się w faktyczny rząd. Początkowo poczynania 1.1. były nacechowane umiarkowaniem dzięki stanowisku przywódcy umiarkowanego obozu oligarchicznego, Teramenesa. Później wpływ decydujący wywierać zaczął Kritias, który - wspierany przez siły wojskowe Spartan - zaczął stosować terror. Teramenes, który usiłował przeciwstawić się krwawym metodom, został skazany na śmierć. Wszystkie wybitniejsze osobistości z obozu demokratycznego, jeśli nie ratowały się ucieczką, padły ofiarą zemsty oligarchów. Ucierpiało też wielu obywateli, którzy ściągnęli na siebie podejrzenie lub wskutek znacznych bogactw obudzili chciwość panującej kliki. Metody rządzenia zainaugurowane przez Lizandra bardzo szybko spowodowały zupełną zmianę w nastrojach Greków w stosunku do Sparty. W r. 403 Ateńczycy wystąpili zbrojnie przeciw tyranom. Najwybitniejszy z uchodźców, Trazybulos, na czele powstańców zajął miejscowość Fyle i tam odparł atak wojsk zmobilizowanych przez t. Następnie wtargnął do Pireusu, którego ludność wzięła masowy udział w dalszych walkach.

Kritias został zabity, a reszta kolegium trzydziestu musiała zrezygnować z władzy na rzecz komisji dziesięciu, ustanowionej przez zgromadzenie 3000 obywateli (które nominalnie, po obaleniu demokracji w r. 404 miało sprawować suwerenną władzę). 2. nazwa nadana w czasach cesarstwa rzymskiego uzurpatorom, którzy pod panowaniem cesarza Galiena, w III w. n.e., zagarnęli władzę w prowincjach i mianowali się cesarzami; najbardziej znani są Tetrikus i małżonek Zenobii, Odenatus.

tuba zob. salpinks.

Tubero przydomek rodu Eliuszów (zob. Aelii). 1. Quintiis Aelius T., zięć Lucjusza Emiliusza Paulusa, pod którego dowództwem brał udział

w wojnie z Perseuszem. 2. Quintus Aelius T. zw. Stoikiem, syn poprzedniego, przeciwnik Grakchów, pretor z r. 123, consul suffectus z r. 118 p.n.e., stoik, uczeń Panajtiosa, prawnik, mówca i historyk rzymski. Dzieło historyczne T. obejmowało okres od czasów najdawniejszych do początku wojny domowej Pompejusza z Cezarem. Z dzieła tego posiadamy jedynie fragmenty podobnie jak i z pism prawniczych T. Cyceron umieścił go jako jedną z osób dialogu w De republica. 3. Lucius Aelius T. zob. Aelii 1. 4. Seius T. zob. Seius 4.

Tucca (Plotius T.) przyjaciel Horacego i Wer-giliusza. Po śmierci Wergiliusza wydał na polecenie Augusta wraz z poetą Wariuszem Eneidę Wergiliusza.

Tuccius (Marcus T.) edyl w Rzymie w r. 192 p.n.e., w latach 190-188 pretor w kraju Brut-tium.

Tucydydes zob. Tukidydes.

Tuder prastare miasto umbryjskie, położone na wzgórzu, na drodze pomiędzy Rzymem a Mewanią; zachowane znaczne części murów w okolicy dzisiejszego miasta Todi.

Tuditanus 1. Publius Sempronius T., brał udział jako trybun wojskowy (tribanus multum) w bitwie pod Kannami i dzięki dzielnej postawie udało mu się ocalić część wojska. W r. 213 jako pretor dowodził wojskiem pod Ariminum, w r. 205 walczył z Filipem Macedońskim i zawarł z nim pokój. Jako konsul w r. 204 odniósł zwycięstwo nad Hannibalem pod Krotonem. 2. Titus Sempronius T., pretor w r. 197 p.n.e., brał udział w walkach w Hiszpanii, gdzie umarł z ran. 3. Marcus Sempronius T., trybun ludowy w r. 193, wydał ustawę przeciwko dopuszczającym się nadużyć, w r. 185 był konsulem i pokonał Ligurów. 4. Caius Sempronius T. jako konsul w r. 129 miał rozstrzygać spory w sprawie reformy rolnej Grakchów, lecz uchylił się od tego. Prowadził wojnę w Illirii, początkowo bez powodzenia, ostatecznie jednak odniósł zwycięstwo; w Rzymie znany był jako doskonały mówca, napisał jakieś dzieło historyczne oraz rozprawę o urzędach. Zachowane drobne fragmenty.

Tukidydes jeden z najwybitniejszych historyków starożytnych; urodził się między r. 460 a 455, pochodził z attyckiego demu Halimus. Ród r. nie był jednak attyckiego pochodzenia, lecz wywodził się z książąt trackich; ojciec jego miał na imię Oloros. W pierwszych latach wojny

peloponeskiej, ściśle w r. 424, został T. strategiem. Powierzono mu wówczas obronę wybrzeży Tracji przed Spartanami. W zimie r. 424/ /23 w czasie oblężenia przez Brazydasa miasta Amfipolis, należącego do Aten, dowodzący obroną strateg Eukles wezwał T. na pomoc. T. nie zdążył jednak na czas z odsieczą, za co został skazany przez zgromadzenie ludowe w Atenach na wygnanie i konfiskatę majątku.. Na wygnaniu przebywał 20 lat; okres ten spędził w Tracji. Wtedy też odbywał swoje podróże, w czasie których zwiedził szereg krajów greckich, a być może także Syrakuzy. Po powrocie do ojczyzny żył już niedługo, nie znamy jednak dokładnie miejsca ani daty jego śmierci. Możemy ustalić ją jedynie na tej podstawie, że T, wspomina o zburzeniu murów ateńskich przez Lizandra w r. 404, a nie pisze już o ^ ich odbudowie w r. 393, wobec tego musiał umrzeć w każdym razie po r. 404. T. jest autorem Historii wojny peloponeskiej w 8 księgach. Dzieło jest nie skończone, obejmuje lata 431-411. Układ jego przedstawia się następująco: księga l mówi o przyczynach wojny, księga 2, 3, 4 i początek 5 - o pierwszym jej okresie, czyli o tzw. wojnie archidamijskiej, trwającej do pokoju Nikiasza;

księgi 6 i 7 o wyprawie sycylijskiej, księga 8 o okresie od wyprawy sycylijskiej do r. 411. W rozwoju historiografii T. odegrał bardzo dużą rolę. Zasługa jego polega przede wszystkim na tym, że stworzył podstawy krytyki historycznej, badał również dokładnie przyczyny i skutki poszczególnych wypadków, uważając, że historia jest łańcuchem wydarzeń pozostających ze sobą w związku przyczynowym. Wykluczył całkowicie wpływ czynników nadprzyrodzonych na przebieg historii i uważał, że wszystkie wydarzenia historyczne są wyłącznie wynikiem działania ludzi, ich namiętności, ich rozumnego lub nierozumnego postępowania.

Tulcis rzeka na wschodnim wybrzeżu Hiszpanii, niedaleko miasta Tarraco.

Tulingowie (Tulingi) lud w Galii nad Renem, sąsiadujący z Helwetami i Raurykami.

Tuliusze zob. Tulili.

Tulli Tuliusze, rzymski ród patrycjuszowski i plebejski. Gałąź patrycjuszowska wygasła już we wczesnym okresie. Późniejsi Tuliusze należą do plebejuszy. 1. Marcus Tullius, utopiony na rozkaz Tarkwiniusza Pysznego za zdradę tajemnicy państwowej. 2. Marcus T. Longus, konsul w r. 500, walczył z Fidenatami. 3. Marcus T.

Cicero, pradziad sławnego mówcy, znany z konserwatywnych poglądów, zwalczał szwagra. Marka Gratidiusza, zmierzającego do wprowadzenia tajnego głosowania ("prawa o tabliczkach") w rodzinnym mieście. Umarł w r. 106. 4. Marcus, T. Cicero (Starszy), ojciec mówcy. Gruntownie wykształcony lecz słabego zdrowia, nie brał udziału w życiu politycznym. Pieczołowicie natomiast dbał wraz ze swą małżonką, Helwią, o wychowanie synów. 5. Lucius T. Cicero brat poprzedniego, przyjaciel Marka Antoniusza, któremu towarzyszył do Cylicji w r. 102. 6. Marcus T. Cicero zob. Cicero 1,4. T. Quintus T. Cicero zob. Cicero 2,3. 8. Marcus T. Decula, konsul z r. 81 p.n.e. (razem z Cn. Dolabellą, zob. Cornelii z przydomkiem Cinna, nr 3). 9. Lucius T., przyjaciel Attyka, legat Cycerona w Cylicji. 10. T. Laurea, wyzwoleniec Cycerona, autor trzech zachowanych epigramów greckich i dystychów łacińskich na gorące źródło, które miało wytrysnąć po śmierci Cycerona w jego willi w Puteoli. 11. Marcus T. Tiro zob. Tiro. 12. T. Maxmws, autor łacińskiej inskrypcji metrycznej (z wieku II n.e.).' 13. T. Marcellus z Kartaginy, wspomniany u Kassjodora autor (nie zachowanej) pracy w 7 księgach o sylogiz-mach. 14. T. Yalentinus, wódz Trewirów, wzięty do niewoli przez Rzymian, został stracony na rozkaz cesarza Domicjana.

Tullianum (Carcer Tullianus) podziemna część więzienia mamertyńskiego nazwana tak od Ser-wiusza Tuliusza, który ją kazał wybudować. Miejsce stracenia m.in. spiskowców Katyliny.

Tullius Servius zob. Servius l.

Tullus Hostiiius trzeci król rzymski. Prowadził wojnę z Albą Longą i Sabinami, zdobytą Albę zburzył, a mieszkańców przesiedlił do Rzymu, na wzgórze Celius. Pokonał również Sabi-nów. Wg tradycji wzniósł w Rzymie budynek przeznaczony na posiedzenia senatu, zwany curia Hoslilia. Podobno zginął zabity przez piorun, ponieważ zbyt mało troszczył się o sprawy związane z religią i kultem bogów. Przypuszczalnie imię jego ma charakter ajtiologiczny i mogło powstać dla wyjaśnienia nazwy kurii Hostiiiuszowej.

Timielikus (Thumelicus) syn Arminiusza i Tus-neldy, urodzony w więzieniu rzymskim w Rawennie, wychowany w Rawennie, według przypuszczeń - w szkole gladiatorskiej.

Tunes (albo Tunis) warowne miasto w Afryce na północo-zachód od Kartaginy, u ujścia rzeki Katada.

tunica (łac. tunica) . spodnia szata używa.na przez Rzymian w domu, szyta z lekkiej niefarbo-wanej materii wełnianej, bez rękawów lub - rzadziej - z rękawami. Odpowiednik greckiego chitonu, rodzaj koszuli. Nakładano ją przez głowę, opasywano w biodrach, a nad pasem podciągano, tworząc zanadrze. Wychodząc z domu nakładano na t. togę. Wcześnie zaczęto używać dwu jednocześnie: wierzchniej /. exterior oraz spodniej /. interior zwanej też subucula. Senatorowie używali /. ozdobionych z przodu (od szyi do brzegu dolnego) szerokim pasem purpurowym (fatus clavus, stąd: t. laticlavia)', obywatele stanu rycerskiego - pasem wąskim (angustus clayus, stąd t. angusticlavid). Wodzowie odbywający tryumf wdziewali t. palmata, ozdobioną haftowanymi złotymi liśćmi palmowymi.

Turbo zob. Marcii 17.

Turioj (gr. Thwioj, łac. Thurii lub Thurium) miasto w Lukanii nad rzeką Krathis, nad Zatoką Tarentyjską (sinus Tarentinus), założone w r. 443 p.n.e. (na miejscu zburzonego Sybaris) przez kolonistów greckich 7'. było jednym z najlepiej rozwijających się miast greckich w południowej Italii. W r. 193 p.n.e. Rzymianie założyli tu kolonię, zmieniając jednocześnie nazwę miasta na Copia.

turnia łac. w wojsku rzymskim część składowa oddziału jazdy noszącego nazwę dla (zob.). Ala dzieliła się na dziesięć t., każda /. na trzy dekurie.

Turnus 1. bohater Eneidy Wergiliusza, postać związana z podaniami italskimi; był synem Daunusa, bratem nimfy latyńskiej lutumy, królem Rutulów, który rościł sobie prawo do ręki Lawinii, córki króla Lacjum, Latinusa; kiedy Latinus przyrzekł Lawinie Eneaszowi trojańskiemu, T. wystąpił zbrojnie i zginął z ręki Eneasza. 2. poeta rzymski, satyryk z I w. (za Nerona i jego następców), bardzo ceniony przez współczesnych mu poetów; dzieła jego nie zachowały się.

Turonowie (Turones, Turoni) lud w Galii nad rzeką Liger, sąsiadujący z Piktonami i Karnutami; główne miasto Caesarodunum (dziś Teurs).

Turpilianus Petronius zob. Petroniusz 4

Turpilius 1. Sextus T., komediopisarz rzymski, współczesny Terencjuszowi, urn. ok. r. 104 p.n.e. Tłumaczył komedie Menandra i innych poetów przedstawicieli tzw. komedii "nowej". Z twórczości T. zachowały się jedynie luźne fragmenty

13 komedii. 2. Lucius T. Silanus, w wojnie Rzymu z Jugurtą walczył pod wodzą Metellusa Numidyjskiego. By} jedynym Rzymianinem, który uszedł z życiem z bitwy pod Vacca. Z tego powodu został oskarżony o zdradę i stracony.

Turpio zob. Ambmus Lucius Turpio.

Turranius 1. T. Niger, przyjaciel Terencjusza. Warrona; jemu zadedykował Warro drugą księgę swego dzieła o rolnictwie. De re rustica. t. Manius T. znany z uczciwości, jako pretor w r. 44 p.n.e. ociągał się z przejęciem od Antoniusza zarządu nad jedną z prowincji.3. Caius T. według Tacyta zajmował się aprowizacją Rzymu za Tyberiusza i Klaudiusza. 4. T. Cracilis z Hiszpanii, żyjący w I w. n.e. (lub wcześniej) autor wielu (nie zachowanych) dzieł naukowych z zakresu geografii, rolnictwa oraz dzieł przyrodniczych.

turris (łac. dosł. wieża, gr. pyrgos) jedna z najważniejszych machin wojennych, w kształcie wieży, poruszana na kołach; podprowadzana do murów obronnych służyła do ich bezpośredniego atakowania przez ukrytych w /. wojowników.

Turulius Publius jeden ze spiskowców biorących udział w zamachu na Cezara w r. 44 p.n.e.;

w tym samym roku został kwestorem w prowincji Bitynii. W r. 43 dowodził flotą, po porażce pod Filippi zebrał rozbitków na Wschodzie. Później przyłączył się do Antoniusza, wydany jednak przez Antoniusza Oktawianowi, został skazany na śmierć i stracony na wyspie Kos.

Tusci zob. Etruskowie.

Tuscułmn zob. Tuskulum.

Tuskulanki spolszczona forma tytułu dzieła filozoficznego Cycerona Tusculanae disputationes w pięciu księgach (Rozmowy tuskulańskie), których tytuł wiąże się z Tuskulum, gdzie Cyceron posiadał willę; tam miały być prowadzone rozmowy stanowiące treść dzieła.

Tuskulum (Tusculum) miasteczko w Lacjum na południowy wschód od Rzymu; po bitwie nad jeziorem Regillus w r. 496 p.n.e. zostało municypium rzymskim, jak wiele innych miast latyóskich. Ze względu na malownicze położenie na zboczu Gór Albańskich 7'. ściągało bogatych Rzymian, którzy budowali tutaj wspaniałe wille, m. in. posiadał tutaj willę Cyceron.

Tusnelda córka Segestesa ze szczepu Cherus-ków, żona księcia Cherusków, Arminiusza;

po śmierci Arminiusza uwięziona przez Rzymian wydała na świat w więzieniu rzymskim w Rawennie syna, Tumelikusa.

tutela

tutela (łac. opieka, gr. epitropeja) w starożytnej Grecji znana była opieka nad małoletnimi, którym zmarł ojciec, oraz nad kobietami. Opiekun małoletnich sierot (epitropos), ustanawiany był zazwyczaj w testamencie. Jeżeli nie zostało to dokonane, w Atenach, Sparcie i Syrakuzach z mocy prawa opiekunem stawał się najbliższy krewny zmarłego. Jeśli brakło testamentowego i ustawowego opiekuna, to na żądanie zainteresowanych wyznaczał opiekuna archont. Kobieta, bez względu na wiek, przez cale życie pozostawała pod opieką ojca, brata, męża lub syna, albo też w braku ich, pod opieką ustanowionego opiekuna. Opiekuna kobiet nazywano zwykle kyrios. Kobieta mogła także sprawować opiekę, jednakże w charakterze opiekunki występowała łącznie ze swym kyriosem, którego współdziałanie przy dokonywaniu przez nią ważniejszych aktów prawnych było z reguły konieczne. W Atenach opiekun w zastępstwie swych podopiecznych sprawował kult pośmiertny ich ojca, troszczył się o dostarczenie środków utrzymania dla żony i dzieci zmarłego oraz zarządzał jego majątkiem zgodnie z ostatnią wolą zmarłego i odpowiednimi przepisami prawnymi. Nad sprawowaniem opieki czuwał w Atenach archont, który mógł samodzielnie wymierzać kary. Ponadto w okresie sprawowania opieki przez opiekuna każdy obywatel mógł wystąpić przeciwko niemu ze skargą o wyrządzenie sierotom krzywdy osobistej lub o naruszenie ich majątku. Skazanie w takim procesie pociągało za sobą nie tylko karę pieniężną, lecz także karę na czci i odebranie opieki. Po zakończeniu opieki opiekun obowiązany był złożyć z niej sprawozdanie rachunkowe i w ciągu pięciu lat mógł być przez byłego pupila pozywany w sprawach dotyczących opieki. W Rzymie t. była, podobnie jak w Grecji, prastarą instytucją, występującą w dwóch postaciach; w postaci opieki nad niedojrzałymi (tutela impuberum) i opieki nad kobietami (tutela mulierum). Jeżeli niedojrzały albo kobieta stali się z pewnych przyczyn (np. śmierć ojca, wyzwolenie) prawnie niezależnymi (sui iuris), otrzymywali opiekuna (futor) ze względu na to, że przez brak odpowiedniego rozeznania znaczenia aktów prawnych lub przez "słabość płci" (infirmitas sexus) mogli spowodować uszczuplenie lub utratę posiadanego przez nich majątku rodzinnego. Przed wydaniem ustawy XII tablic opiekę z mocy prawa (t. legitima) sprawowała osoba, która

w razie ewentualnej śmierci pupila byłaby jego ustawowym dziedzicem. Głównym celem opieki było bowiem chronienie majątku rodziny agna-tycznej, ochrona pupila przed skutkami nieopatrznego działania stanowiła cel drugorzędny. Ustawa XII tablic dopuściła także ustanawianie opiekuna w testamencie (/. testamentami). Początkowo opiekun małoletniego mógł administrować jego majątkiem według własnego uznania (domini loco), ewentualne zaś akty prawne pupila po ukończeniu 7 roku życia, dotyczące zbywania majątku lub zaciągania zobowiązań, wymagały formalnej zgody ze strony opiekuna (interpositio auctoritatis). W czasach, kiedy wydano ustawę XII tablic, opieka zaczęła się przekształcać z uprawnienia w obowiązek. Władza państwowa przystąpiła do kontrolowania działalności opiekunów i usuwała ze stanowiska opiekuna te osoby, których postępowanie uznała za podejrzane (remotio suspecti tutoris). Ustawa XII tablic dała możność domagania się od tutora, który roztrwonił majątek pupila, zwrotu podwójnej wartości sprzeniewierzonego majątku (actio rationibus distrahendis in duplum). Opieka nad pełnoletnimi kobietami sui iuris, która początkowo zapewne przedstawiała się tak samo, w omawianym okresie również uległa ograniczeniu. Pełnoletnia kobieta sui iuris uzyskała swobodę administrowania swym majątkiem i w zasadzie samodzielnie dokonywała aktów prawnych. Tylko przy niektórych ważniejszych aktach prawnych (np. wyzwolenie niewolnika, zbycie majątku) wymagana była aprobata opiekuna. Od /. mulierum wolne były westalki. W II i I w. p.n.e. postępujący upadek rodziny patriarchalnej i znaczna zmiana poglądów sprawiły z jednej strony, że opieka przestała być sprawą rodzinną, a stalą się stopniowo publiczną powinnością (munus

publicum) chronienia interesów pupila, z drugiej zaś że opieka nad pełnoletnimi kobietami sui iuris straciła znaczenie. Lex Atiha zobowiązała pretora miejskiego, aby działając łącznie z trybunami plebejskimi wyznaczał opiekuna (futor Atiiianus) dla niedojrzałych nie mających opiekuna testamentowego i ustawowego. Była to tzw. t. dativa. Znacznie została też zaostrzona odpowiedzialność majątkowa opiekuna. Ponieważ wskutek tych zmian sprawowanie opieki stało się bardzo uciążliwe, wielu powoływanych do jej pełnienia starało się tego uniknąć. Było to jednak dopuszczalne tylko z ważnych powodów, uznanych przez prawo (excusationes). Władza

opiekunów kobiet uległa dalszemu bardzo znacznemu osłabieniu. Jeśli przy dokonywaniu przez kobietę aktu prawnego tutor niesłusznie odmawiał niezbędnej w danym wypadku aprobaty, kobieta mogła zwrócić się dc odpowiednich władz, aby nakazały udzielenie aprobaty. Kobieta drogą tzw. coemptio fiduciae causa mogła uwolnić się od niepożądanego tutora i przejść pod opiekę osoby przez siebie wybranej (tutor fidu-ciarius). Uznano także, iż mąż w testamencie może zezwolić swej żonie na wybranie sobie opiekuna (tutor optivus). Lex lulia et Papla Poppaea (r. 18 p.n.e.) uwolniła spod /. mulierum mężatki mające troje lub czworo dzieci (ius liberorum). Kiedy w I w.' n.e. lex Ciaudia zniosła ustawową opiekę agnatów nad kobietami, /. ifiulierum zaczęła stopniowo wychodzić z użycia, a przestała istnieć w czasach Dioklecjana. Za czasów późnego cesarstwa do sprawowania opieki nad niedojrzałymi dopuszczono pod pewnymi warunkami kobiety (matkę i babkę) oraz kognatów. W związku z pogorszeniem się sytuacji gospodarczej zostały także znacznie ograniczone uprawnienia tutora do dysponowania majątkiem, pupila.

Tyana (dziś Kilis Hisar) miasto w Kappadocji, u podnóża gór Tauros, miejsce rodzinne Apollo-niosa Cudotwórcy (Thaumaturgos).

'Tyatejra (Thydtejra) miasto w północnej Lidii, nad rzeką Lykos, znane z produkcji purpurowych tkanin.

Tyber (Tiberis, Tiberinus Amnis) dawniejsza Albula, rzeka w środkowej Italii, wypływająca z Apeninu, na pomoc od Arretium, oddzielała EtEurię od Umbrii, kraj Sabinów od Lacjum;

przepływa przez Rzym, wpada do Morza Ty-reńskiego. Nazwę wprowadzono od imienia legendarnego króla Alby, Tiberinusa, który miał w tej rzece utonąć. Poeci często nadawali jej nazwę Flaws Tiber z powodu żółtych, zamulonych wód lub Tyrrhenus, gdyż płynął wzdłuż całej Etrurii, albo Lydus, ponieważ Etruskowie mieli wywodzić się od Lidyjczyków.

Tyberiada (gr. Tiberids) miasto w Galiliei nad Jeziorem Tyberiadzkim, założone przez Heroda Antypasa i nazwane na cześć cesarza Tyberiusza. Po zburzeniu Jerozolimy było siedzibą sanhedrynu żydowskiego.

Tyberiusz (Tiberius Ciaudius Nero Caesar) cesarz rzymski w latach 14-37 n.e., syn T. Klaudiusza Nerona i Liwii, późniejszej żony Augusta, mąż Wipsanii Agrypiny, z którą

miał syna Druzusa. W r. 11 p.n.e. został zmuszony przez Augusta do rozwodu z ukochaną żoną i do poślubienia jego córki, Julii. Człowiek wykształcony, doświadczony

wódz i dyplomata. Na dworze Augusta pełnił drugorzędną rolę, ponieważ cesarz początkowo na swoich następców wyznaczył wnuków, Gajusza i Lucjana. W r. 20 p.n.e. został wysłany przez Augusta do Armenii, aby ponownie wprowadzić na tron Tigranesa. W r. 16 utrwalił panowanie rzymskie w Recji. W r. 13 został konsulem, w r. 11 prowadził wojnę w Dalmacji i Pannonii, po śmierci Druzusa walczył z Germanami. W r. 6 otrzymał tribunicia potestas na 5 lat, ale za pozwoleniem Augusta usunął się na Rodos; głównym powodem miała być chęć oddalenia się od Julii. W r. 4 n.e., po śmierci wnuków Augusta, został przez cesarza usynowiony i zmuszony do adoptowania Germanika, chociaż miał własnego syna. W tym roku również został ponownie wysłany do Germanii. W r. 9 stłumił powstanie w Pannonii. W chwili śmierci Augusta w r. 14 sprawa objęcia władzy przez T. była przesądzona. Obejmując władzę T. liczył 50 lat. Pierwsze lata jego panowania cechuje harmonia między princepsem a senatem. Dążąc do wzmocnienia pryncypatu, odebrał T. zgromadzeniu ludowemu prawo wybierania urzędników i przekazał je senatowi. Zaraz w pierwszychlatach panowania T. państwem wstrząsają bunty legionów, stłumione przez Germanika; wybuchają 'bunty w prowincjach (powstanie w Numidii i Afryce pod wodzą Takfarinasa, powstania w Tracji i Galii). Państwo przeżywa okres kryzysu finansowego, mimo to T. nie zgadza się na podwyższenie podatków. Wydaje też zdecydowaną walkę nadużyciom w prowincjach. Nie zgodził się również na dalsze podboje Germanii, uważając, że wymagają zbyt dużo wydatków. Po r. 19, po śmierci Germanika, stosunki pomiędzy cesarzem a senatem ulegają pogorszeniu. Już wcześniej, w r. 15, pojawiła się nowa interpretacja ustawy o obrazę majestatu; wprowadził ją T., obawiając się zamachu na własne życie. Nie ufając otoczeniu, uczynił swym zausznikiem Sejana, prefekta gwardii pretoriańskiej. Ostatni okres panowania T. wypełniają procesy o obrazę majestatu kończące się wyrokami śmierci lub wygnania i konfiskatą dóbr wielu wyższych członków senatu. Ofiarą padają osoby bliskie cesarzowi. Podejrzewa się. że Germanik zginął otruty-na polecenie T. W r. 26 T. opuścił Rzym i udał się do Kampanii,

a w następnym roku na Capri, gdzie pędził żywot pustelniczy, rządząc państwem za pośrednictwem korespondencji. Wykrycie spisku organizowanego przez Sejaną jeszcze bardziej pogłębiło nieufność i okrucieństwo T. Zmarł w r. 37, wg Tacyta zaduszony już w czasie agonii przez Makrona, prefekta -pretorianów.

Tyche (gr. tyche, dosł. ślepy przypadek, los, często jednak; pomyślny los) mit. bogini losu (Pindar) i szczęścia. Kult T. osiąga największe znaczenie w okresie hellenistycznym i rzymskim. W Rzymie identyfikowana z Fortuną. W ho-meryckim Hymnie do Demetry jest towarzyszką Persefony, u Hezjoda "występuje wśród Okeanid. Nie ma własnego mitu, występuje jedynie jako Agathe T. (Dobry los) i patronka miast,, które oddawały się jej pod opiekę. Przedstawiano ją często w postaci kobiety z rogiem obfitości i sterem jako symbolem kierowania losami ludzkimi, z wieńcem z wież i murów na głowie, oznaczającym boginię miast. Znana jest marmurowa statua T. Antiochijskiej w Watykanie.

Tyestes (Thyestes) mit. syn Pelopsa i Hippo-damii, brat Atreusa. Dzieje T. to dzieje jego nienawiści do brata i wzajemnych aktów zemsty;

stanowią one temat wielu" tragedii. W młodości obaj bracia za namową matki zabili Chrysipposa, swego przyrodniego brata, po czym zbiegli do Stenelosa, króla Myken, po którym Atreus objął władzę w tym mieście. T. został wygnany z Myken za romans z Aerope, żoną Atreusa. Mszcząc się nasłał Plejstenesa, syna Atreusa (którego sam zachował), jako zabójcę własnego ojca. Zamach się nie udał i Plejstenes zginął, a z kolei Atreus zaprosił T. na ucztę, w czasie kt󑧡ej podał bratu ciała pomordowanych jego dzieci (uczta T.) Ze zgrozy słońce cofnęło swój bieg, a T. rzucił przekleństwo na brata, które sprowadziło zarazę na kraj. T. schronił się do króla Tesprotów, skąd udał się do swej córki Pelopii, z którą miał kazirodczego syna Ajgistosa. Ajgistos zgodnie z przepowiednią stał się mścicielem ojca, zabił Atreusa i oddal ojcu tron. Por. też Atreus, Aigistos.

Tyfon mit. w mitologii greckiej straszliwy potwór, najmłodszy syn Gai i Tantalosa. Miał on ciało olbrzyma z wężami zamiast nóg. Wzrostem przewyższał góry sięgając niekiedy aż do gwiazd. Kiedy rozwarł ramiona, jedną ręką dotykał miejsca, gdzie wschodzi, drugą - gdzie zachodzi słońce. Zamiast palców miał sto głów smoczych, oczy ciskały ogień, a paszcza smołę.

Kiedy wystąpił do walki z bogami olimpijskimi, ci uciekli, jedynie Zeus i Atena stawili mu opór. Ostatecznie T. został okaleczony żelaznym sierpem tak dotkliwie, że osłabionego Zeus przygniótł wyspą Sycylią. Odtąd, kiedy potwór próbuje się spod niej wydostać, ziemia drży, a Etną uchodzi ogień z jego paszczy. Opis postaci potwora w micie sugeruje, że legenda jest raczej orientalnego pochodzenia.

Tyfrestos (albo Tymfrestos) pasmo górskie w Etolii, na pograniczu Tesalii, pomiędzy górami Pindos i Ojte; bierze tam początek rzeka Sperchejos.

Tyfys zob. Tifys.

Tygrys (Tigris) rzeka w zachodniej Azji, wypływająca z licznych źródeł w południowej części pasma gór Taurus, zwanego Nifatami (Niphates); wpada do Zatoki Perskiej z dopływającym z zachodu Eufratem.

Tyillos (Thyillos) poeta grecki z I w. p.n.e., autor trzech zachowanych epigramatów (jeden z nich idylliczny, drugi nagrobny, trzeci o bogu Priapie wzywającym żeglarzy do wyruszenia na morze). Cyceron spodziewał się, że T. będzie piewcą jego konsulatu.

Tyją (Thyja, gr. od thy6 szaleję) mit. córka Kastaliosa lub - wg innych wersji - Kefisseusa (czy też Kefisosa). Miała być pierwszą kobietą, która złożyła ofiarę Dionizosowi i zapoczątkowała orgiastyczny kult ku jegp czci. Dlatego kobiety attyckie, które każdego roku udawały się na Parnas w celu obchodzenia dionizyjskich orgii, zwano tyjadami (fhyjddes).

tyjady zob. Tyją.

Tymbra (gr. Thymbre) miasto w Troadzie na północ od Troi, ze znaną w starożytności świątynią Apollma.

Tymfrestos zob. Tyfrestos.

Tymilos (Thymilós) grecki rzeźbiarz z Aten, działający przypuszczalnie w IV w. p.n.e. Wykonał w Atenach posągi Dionizosa i Erosa, ustawione razem z "Satyrem" Praksytelesa w świątyni Dionizosa nieopodal Drogi Trójnogów.

Tymojtes (Thymojtes) syn Filoklesa, znany jedynie z inskrypcji poeta tragik, wysłany w r. 130 p.n.e. jako delegat związku technitów dionizyjskich do Delf.

Tymon zob. Timon.

Tymoteusz zob. Timotheos.

tympanon (gr. tympanoń) fronton albo przyczółek; w terminologii greckiej architektury sakralnej - trójkątna pionowa ściana zawarta

w części frontowej i tylnej świątyni między obu płaszczyznami dachu dwuspadowego. Od dołu 1. ograniczały poziome gzymsy belkowania, w górnej części natomiast miał dwa pochylone profilowane gzymsy zbiegające się z osbą. T. stanowił tło dla rzeźb zwanych przyczółkowymi.

tympanum (gr. tympanon) bębenek w rodzaju tamburynu, instrument muzyczny pochodzenia wschodniego, w postaci okrągło sklepionego pudła drewnianego albo metalowego, dla rezonansu obciągniętego z jednej strony skórą albo pergaminem. Źródłem dźwięku były bądź uderzenia ręką w membranę, bądź metalowe krążki przymocowane do obwodu instrumentu, wydające przy potrząsaniu chrzęst. T., podkreślające rytm tańca i marsza, używane było podczas ceremonii religijnych związanych z kultem Dio-nizosa, Demetry i Kybeli, następnie - w teatrze, w scenach komediowych i podczas sympozjo-nów.

Tyndareos mit. syn Perieresa i Gorgofony, wg innej wersji - Ojbalosa i Batei, mąż Ledy, ojciec Heleny, Dioskurów i Klitąjmestry. Wypędzony przez swego brata, Hippokoona ze Sparty został ponownie osadzony na tronie przez Heraklesa. Za radą Odyseusza zobowiązał przysięgą wszystkich ubiegających się o rękę Heleny, że w razie potrzeby pospieszą z pomocą temu, kogo on wybierze na męża Heleny.

Tyndaris miasto na pomocnym wybrzeżu Sycylii, na zachód od Mylae, założone przez Messeńczyków. Ważny punkt strategiczny.

Tynnichos z Chalkis, poeta grecki z początku V w. p.n.e.» liryk, autor wspomnianego przez Platona peanu na cześć Apollina.

Typhon zob. Tyfon.

Tyr (gr. Tyros, łac. Tyrus) dziś Sur, jedno z największych i najsłynniejszych miast starożytności, kolonia Sydonu, wg Herodota założona w r. 2750 p.n.e., wg innych-w r. 1217 p.n.e. T. był ważnym ośrodkiem przemysłu (wyrób szkła i purpury) i handlu. Tyryjezycy rozwijali. też ożywioną działalność koloniza-cyjną. Koloniami T. były m. in. Kartagina, Kadyks, Utyka, Leptis. Próbowali zdobyć T. królowie asyryjscy, w r. 664 zdobył T. Assurba-nipal. Przez pewien czas T. pozostawał w ścisłym związku z królestwem, izraelskim. Do r. 538 należał do Babilonu, później pozostawał pod władzą królów perskich. W r. 322 był oblegany i zdobyty przez Aleksandra W. Również i w czasach rzymskich był silną fortecą i ruchliwym

portem. Septimius Sewerus założył tu kolonię rzymską. Miasto rodzinne Porfiriusza.

tyrania (gr. tyrannfs) forma rządów w mia-stach-państwach greckich w okresie przejściowym między panowaniem arystokracji rodowej a rządami demokracji, powstała w wyniku walk klasowych ludu -z arystokracją. Przywódcy ludu, najczęściej arystokraci, oderwani z różnych przyczyn od swego stanu, zatrzymywali pełnię władzy w swych rękach

jako uzurpatorzy, tyrani. Otaczali się zaufanymi oddziałami straży przybocznej, doryfóroj. Konfiskowane posiadłości dzielili pomiędzy biedotę, znosili długi, brali w opiekę lud przed sądami, stosowali' szereg środków demagogicznych w celu większego zjednania sobie mas ludowych, nie zrywali też całkowicie z arystokracją. Tyrani starali się nadać rządom cechy monarchii, łagodzącej sprzeczności państwowe. Panowanie tyranów trwało zazwyczaj krotko, ale przyczyniało się decydująco do obalenia władzy arystokracji i tradycyjnych instytucji rodowych oraz przyśpieszało rozwój państw o ustroju niewolniczym. W okresie t. działali pierwsi ko-dyfikatorzy praw, nomoteci. Najważniejszymi tyranami byli: Trasybulos w Milecie (VII w.), Połykrates na Samos (VI w.), Kypselidzi w Ko-ryncie, Pizystratydzi w Atenach, Teagenes w Megarze, Ortagorydzi w Sikionie, Gelon i Hieron w Syrakuzach. W czasach t. państwa greckie przeżywały gwałtowny rozkwit gospodarczy i kulturalny. Występująca w okresie hellenistycznym t, późnogrecka była wynikiem rozkładu ustroju miast-państw greckich. W tym okresie w Sparcie panował tyran Nabis, na Sycylii Agatokles.

Tyrannion 1. T. z Amisos w Foncie (właściwie Teofrast, przezwany T. przez swego nauczyciela, Hestiajosa), gramatyk, uczeń Dionizosa Traka. Dostał się do Rzymu w czasie wojny z Mitrydatesem jako jeniec i zyskał tam znaczenie dzięki rękopisom swej biblioteki. Niektórzy uczeni uważali T. za naukowego doradcę Attyka przy wydawaniu greckich autorów, jak np. Arystotelesa i Teofrasta. 2. T. Młodszy z Fenicji, uczeń poprzedniego, dostał się do Rzymu jako jeniec i wyzwolony został przez żonę Cycerona, Terencję. Komentował prace swojego nauczy' cielą w rozprawie Eksegesis tu TyranntOnos merisfnu (Objaśnienie podziału Tyranniona), ponadto był autorem prac gramatycznych O częściach mowy i O greckim pochodzeniu języka rzymskiego. Wykładów T. Młodszego słuchał geograf Strabo. Dzieła jego zachowały się.

Tyrannius zob. Rufinus 4.

Tyras 1. pierwotna nazwa rzeki Danaster (dziś Dniestr). 2. miasto nad Morzem Czarnym, przy ujściu rzeki T.

Tyriajon (łac. Tyriaemrt) miasto w Lykaonii w Azji Mn., na zachód od.Ikonion.

Tyros zob. Tyr.

Tyrreni (łac., gr. Tyrrhenó], Tyrsenój) 1. wg Herodota lud pochodzący z Lidii, stąd wywę-drowal do Italii. 2. Etruskowie, których protoplastą miał być wg legendy Tyrrhenos, wódz kolonistów z Lidii, czy też syn Telefosa.

Tyrrenos .(Tyrrhenos, Tyrsenos) syn Atysa króla Lidii, brat Lydosa; wg innej wersji syn Heraklesa i Omfale albo Telefosa i Amazonki Hiery, brat Tarchona. Legendarny założyciel kolonii Pelasgów w Italii. Od jego imienia pochodzi nazwa Tyrrhenia.

tyrs (gr. thyrsos) prosta, dość długa laska zakończona szyszką z wstążkami lub pękiem winnych liści bądź też liśćmi bluszczu; rodzaj różdżki czy berła Dionizosa, nieodłączny atrybut menad i satyrów.

Tyrteusz (gr. Tyrtajos, łac. Tyrtaeus) jeden z najstarszych elegików greckich, żył ok. połowy VII w. p.n.e., brał udział w II wojnie mes-seńskiej, prawdopodobnie jako przybysz z

Azji Mn. Był autorem pełnych zapału elegii wojennych, z których zachowały się fragmenty, ogółem 150 wierszy. Poeta nawoływał w nich do walki z powstańcami messeńskimi, sławił odwagę i męstwo żołnierzy spartańskich głosząc, że cnoty te są jedyną drogą prowadzącą do zwycięstwa. Elegie 7'. cieszyły się w Sparcie wielką popularnością. Śpiewano je w obozach wojskowych. W Polsce porozbiorowej T. był natchnieniem poezji patriotycznej. Echa elegii T. pobrzmiewają m.in. w Tyrteuszu W. 1. Anezyca, . w poemacie J.-Czeczota Ty r tej oraz w tragedii C. K. Norwida 'pod identycznym tytułem. Duchem tej poezji owiany jest również Maraton K. Ujejskiego, Warszawianka Delavigne'a i w. in.

Tyros zob. Tyr.

Tyryns zob. Tiryns.

Tysandros grecki rzeźbiarz działający w okresie hellenistycznym. Znany z sygnatury na bazie znalezionej koło świątyni Asklepiosa w Epidau-rze.

Tytani mit. bogowie greccy, istniejący przed Olimpijczykami, dzieci Nieba i Ziemi. U Hezjoda w Teogonii występują: Okeanos (najstarszy), Ko-jos, Krios, Hyperion, Japetos, Thsa, Rhea, The

mis, Mnemosyne, Fojbe, Tethys i Kronos. Wtrąceni przez ojca - Uranosa - do Tartaru, zostali wyswobodzeni przez Kronosa, który pozbawił ojca władzy. Podczas walki Kronosa z Zeusem T. ogłuszeni piorunami Zeusa zostali pokonani i ponownie, na zawsze, strąceni do Tartaru.

Tytus cesarz rzymski, zob. Wespazjan 4.

Tyzbel (Thtsbe) mit. heroina, której historię miłości z Pyramosem opowiada Owidiusz w Metamorfozach. Pyramos i T. mieszkali w Babilonie w bezpośrednim, sąsiedztwie. Ponieważ rodzice nie dawali im zgody na małżeństwo, kochankowie porozumiewali, się jedynie przez popękaną ścianę. Pewnego dnia postanowili się spotkać przy grobowcu Ninosa. Tam T. została zaskoczona przez lwa wracającego z polowania. Przerażona uciekła, gubiąc po drodze szaty, które lew schwycił w skrwawioną paszczę. Pyramos po przybyciu na umówione miejsce, zobaczywszy zaplamione krwią szaty ukochanej, popełnił samobójstwo. Kiedy T. znalazła martwego Pyra-mosa, z rozpaczy odebrała sobie życie. Symbolem ich miłości jest morwa, której owoce dojrzewając stają się czarne na znak żałoby.

Tyzbe2 (Thisbe) miasto w Beocji, na południowym zboczu Helikonu.

Tyzdros (Thysdrós) warowne miasto w Biza-cjum (na terenie rzymskiej prowincji Afryki), pomiędzy Tapsos i Teane, pamiętne w historii Rzymu z obwołania tam cesarzem Gordiana.

Tzetzes 1. Joannes T. (ok. 1110-1185), uczony bizantyński, przedstawiciel rekrutującej się z warstw uboższych inteligencji bizantyńskiej. Najważniejszym jego dziełem są (zachowane) dotyczące realiów historycznych Listy (107) i komentarz do nich w postaci Biblos histórion (Księgi historii),' cytowanej zazwyczaj jako Chiliady (chilioj, gr. tysiące), ponieważ wydawca podzielił całość na 13 grup po 1000 wierszy. Jest to komentarz poetyczny (w 15-zgłoskowcach jambi-cznych) o treści mitologicznej, historycznej i hi-storyczno-literackiej; komentarz ten uzupełniają Scholia. Wartość tych prac polega na tym, że zawierają wiele cennych wiadomości, jakkolwiek nie są one wolne od wielu błędów, gdyż autor opierał się na własnej pamięci, a nie bezpośrednio na źródłach. 2. Isaak T. brat poprzedniego, autor (zachowanej) pracy w formie wierszowanej, zatytułowanej Perl t5n pindarikon metron (O

metrach Pindara). Przypisywano mu także (niesłusznie!) scholia do Likofrona, które są pracą jego brata, Jana.

u

Ubiowie {Ubii) lud gennaóski na prawym brzegu Renu, za Augusta został przesiedlony na lewy brzeg rzeki. Stolicą U. było miasto zwane przez Rzymian Oppidum Ubiorum, które w r. 50 n.e. zostało nazwane Colonia Agripptna (dziś Kolonia). Na terytorium U. leżały m.in. miasta:

Bonna (dziś Bonn), Antunacum (dziś Ander-nach), Rigomagus (dziś Remagen).

Ufens rzeka w Lacjum, dopływ rzeki Ama-senus. Rozlewiska U. tworzyły Bagna Pomp-tyjskie. „

Ukalegon wg Mady'- jeden ze starszyzny w Troi.

uketi prósO zob. non plus ultra.

Ulia miasto w Hispania Saetica, municypium rzymskie.

ulice zob. drogi.

Ulixes, Ułysses, Ulyrois zlatynizowana forma imienia Odyseusza (zob.).

Ulpia zob. Ulpii 6, 7.

Ulpian 1. Domitius Ulpianus z Tyru wybitny prawnik rzymski w pierwszej poł. m w. n.e. Rozpoczął swoją działalność w Rzymie w czasach Septimiusza Sewera, do wielkiego znaczenia doszedł za rządów Aleksandra Sewera, będąc jego doradcą i pomocnikiem. Obejmował różne urzędy, wreszcie został dowódcą pretorianów (praefectus praetortt). Swoją surowością zniechęcił do siebie pretorianów, którzy w r. 228 zamordowali tego wpływowego urzędnika cesarskiego. U. położył wielkie zasługi dla prawodawstwa, napisał wiele dzieł, m.in. (zachowane w Pandektach) Ad edictum w 81 księgach, w którym objaśniał prawo pretorów, oraz Ad Sabinum w 51 księgach, zawierające objaśnienia prawa cywilnego; z jego Institutionum libri duo i Liber regularum znane są jedynie fragmenty lub wyciągi (zob. Pandekta). ł. U. z Emesy w Syrii, retor z czasów Konstantyna W., autor wielu

dzieł retorycznych i gramatycznych, m.in. scho-liów do Demostenesa.

UlpU stary ród rzymski pochodzący z miasta Italica w Hispania Baetica, pojawiający się dopiero w czasach cesarstwa, 1. Marcus Ulpius Traianus ojciec cesarza Trajana; wszedł do rodu V. drogą adopcji. Wyróżnił się za rządów Wes-pazjana w wojnie z Judea (żydowskiej), a w r. 76 był namiestnikiem Syrii i prowadził wojnę z Fartami. 2. Trąfan (Marcus U. Traianus) cesarz rzymski w latach 98-117, syn poprzedniego, ur. w Italice w Hispania Baetica w r. 53 n.e. Walczył pod rozkazami ojca w czasie wojny żydowskiej i wojny z Paltami. W r. 91 otrzymał konsulat i wkrótce potem z rozkazu Domicjana wyruszył przeciwko Germanom. Wyprawą tą zyskał sobie taki rozgłos i uznanie, że Nerwa nadał mu tytuł Germanicus i mianował swoim następcą. Był jednym z najwybitniejszych cesarzy. Trajan zapisał się w dziejach Rzymu jako "najlepszy princeps". Interesował się bardzo żywo sytuacją w prowincjach oraz kontynuował politykę Nerwy-utrzymywania dobrych stosunków z senatem. Opanował niebezpieczeństwo zagrażające Rzymowi ze strony Daków, którym Rzym od czasów Domicjana musiał wypłacać poważne sumy; wyprawa Trajana doprowadziła do opanowania ich państwa i utworzenia prowincji Dacji. Pamięć o tym zwycięstwie została

utrwalona przez wzniesienie kolumny na Forum nazwanym imieniem cesarza. W r. 114 wybuchła znów wojna z Paltami; podczas tej wyprawy Trajan podbił Armenię, zdobył miasto Ktesifon. W drodze powrotnej zachorował w mieście Selinus (późniejsze Trajanopolis) w Cylicji i tam umarł. Przed śmiercią przekazał władzę Hadria-nowi. Rządom Trajana zawdzięczali Rzymianie dalszą rozbudowę miasta oraz warunki sprzyjające rozkwitowi literatury. Był to okres odprę-

żenią po rządach jego poprzedników. 3. Lucius U. Marcellus, prawnik w czasach Antoninów. W Pandektach (zob.) znajduje się wiele wyjątków z jego pism prawniczych. 4. U. lulianus, w czasach Karakalli i Makrinusa dowódca straży cesarskiej; zginął z rąk zbuntowanych żołnierzy w Emesie. 5. U. Crinitus, teść Aureliana, wielokrotny konsul i namiestnik Illirii. 6. Ulpia Mwciana, siostra cesarza Trąjana. 7. Ulpia Matidia, córka poprzedniej, matka Sabiny, żony cesarza Hadriana.

Ulpius zob. Ulpii.

Ultima Thule (łac., dosl. najdalej położona Tulę) wyspa, którą Rzymianie uważali za kraniec świata, jako najbardziej wysuniętą na zachód. .Nie zidentyfikowana.

ultra posse nemo obligatur łac. nikogo nie można zmuszać do tego, co przekracza jego możliwości. Zdanie to jest przekształconym powiedzeniem prawnika rzymskiego z ok. r. 100, Celsusa Młodszego: impossibillum nulla obligatio est- nie istnieje zobowiązanie do rzeczy niemożliwych (Digesta 1. 17,185).

Ulubrae miejscowość w Lacjum, w pobliżu Bagien Pomptyjskich.

Ułysses, Ułyseus zob. Odyseusz.

umbiijcus łac. drążek umieszczany na końcu zwoju, chronił go przed szybkim zniszczeniem i ułatwiał czytanie (zob. książka).

umbo zob. tarcza.

Umbrenus Publius wyzwoleniec zamieszany w spisek Katyliny w Rzymie; na zlecenie spiskowca Lentulusa miał nawiązać kontakt z posłami Allobrogów przebywającymi w Rzymie i pozyskać ich dla sprawy spisku.

Umbria (gr. OwbrtkfS) kraina w Italii granicząca na północy z Rubikonem, na wschodzie z Morzem Adriatyckim, na południu z rzekami Aesis i Nar, na zachodzie z Tybrem. Najważniejsze miasta: Ariminum, Fanum Fortunae, Mevania, Tuder, Narnia i Spoletium. Mieszkańcy (/., Umbrowie (łac. Umbrt, gr. Ombrikól), zamieszkiwali pierwotnie terytorium późniejszej Etrurii, skąd zostali wyparci przez Etrusków. Od r. 307 p.n.e. U. znajdowała się pod panowaniem Rzymu.

Umbricius etruski wróżbita, haruspex, który przepowiedział cesarzowi Galbie rychłą śmierć.

Ummidius Kwadratus (Quadratus) retor z czasów Pliniusza Młodszego, konsul w r. 118 n.e.

ima salus Ticfis nullam sperare salutem łac. jedyny "atunek dla zwyciężonych - nie spodziewać się żadnego ratunku (Wergiliusz, Eneida II, 354). Słowa Eneasza, który wobec podstępnego wtargnięcia Greków do Troi postanawia zginąć w obronie miasta.

uncia łac. jednostka wagi i miedziana moneta rzymska wynosząca Vi 2 asa, wprowadzona w poł. IV w. p.n.e., której emisja ustała w r. 44 p.n.e. Waga u. zmniejszała się wraz z obniżką wartości asa.

Unellowie (Unelli, także Venelli) lud mieszkający w Armorice (dzisiejszej Normandii).

Urania mit. Muza astronomii, przedstawiano ją z globusem astralnym w dłoni.

Uranos . mit. personifikacja nieba, małżonek Gai, uosabiającej Ziemię. W Teogonii Hezjoda, w której odgrywa dużą rolę, jest synem Gai. Z małżeństwem jego i Gai związane było wiele legend. Mieli oni dać życie Tytanom, Cyklopom i Hekatonchejrom (Sturękim). (/., przerażony widokiem swego potomstwa, strącił wszystkich do Tartaru. Za namową Gai, najmłodszy z Tytanów, Kronos, pozostawiony na wolności, okaleczył Uranosa i pozbawił go tronu. Według Diodora U. miał być pierwszym królem Aliantów (nad brzegami Oceanu), których nauczył życia cywilizowanego. Po jego śmierci oddawali mu boską cześć.

Urbinia Rzymianka żyjąca w czasach Augusta, której imię zostało utrwalone dzięki procesowi, jaki prowadził Asinius Pollio w sprawie jej testamentu.

urceus łac. dzban rzymski z jednym uchwytem, przeważnie gliniany, czasem metalowy (srebrny lub brązowy). Służył do noszenia lub przechowywania wody, rzadziej wina lub oliwy; u. aqua-rius służył jako polewaczka.

urioator lać., nurek; w Rzymie było collegium urinatorum zespół nurków, którzy wydobywali (za wynagrodzeniem) zatopione przedmioty.

Urium małe miasto w Apulii, na wybrzeżu Morza Adriatyckiego.

urna łac. 1. skrzyneczka drewniana, gliniana lub marmurowa do przechowywania prochów zmarłego. Kształty u. były różnorodne: proste skrzynki, modele domów, u. antropomorficzne. Wszystkie były bogato dekorowane. 2. skrzyneczka przy wyroczniach do wkładania' pytań. 3. naczynie do czerpania wody, odpowiadające greckiej hydrii, przeważnie gliniane, niekiedy żelazne lub srebrne. 4. miara objętości (ok. 13 l).

Ursinus Johannes (Ursyn Jan, właściwe nazwisko Baer, Bar, zlatynizowane od łac. ursus

niedźwiedź) rodem z Krakowa, jeden z pierwszych humanistów w Polsce, żyjący na przełomie XV i XVI w., zaprzyjaźniony z Filipem Kallimachem, Wojciechem z Brudzewa i in. humanistami. W latach 1488 - 1497 był profesorem Akademii Krakowskiej. Wykładał tam Sallustiu-sza. Jest autorem pierwszego w Polsce humanistycznego podręcznika pisania listów Modus epi-stolandi (1485 i 1522) ze wzorami listów, z których część stanowią listy autentyczne. Wyd. wznowione w r. 1957 (przekład i wstęp 1. Win-niczuk).

Ursyn Jan zob. Ursinus Johames.

urzędy zob. magistratus.

Usipetes, Usipii zob. Uzypetowie.

ustawa zob. lex.

Ustika (Usfica) 1. niewielka wyspa naprzeciw północno-zachodniego wybrzeża Sycylii. 2. dolina w pobliżu posiadłości Horacego w Sa-binum.

ustrina (łac. od wo palę) miejsce, na którym odbywało się palenie ciał zmarłych, tzw. crema-tio. Zob. pogrzeb.

Ustrzycki Jędrzej Wincenty kanonik przemyski, łaciński wierszopis-panegirysta z czasów Sobieskiego, tłumacz pisarzy starożytnych. Jego heksametryczna biografia-panegiryk ku czci Sobieskiego A. Yincentii Ustricci Sobiesciados seu de laudibus loannis Magni Polonorum Regis... carminum libri quinque (Wenecja 1683) jest zarazem próbą epopei na wzór Farsalii Lukana. Tłumaczył Klaudiana (Porwanie Prozerpiny, 1689), Stacjusza (Achilleis) i in.

usus łac. termin używany w różnym znaczeniu:

l) w sensie ogólnym oznaczał on akt używania jakiejś rzeczy lub instytucji prawnej przez jednostki lub ogół. 2) posługiwano się nim także jako nazwą służebności osobistej, polegającej na prawie używania cudzej rzeczy, ustanawianym zazwyczaj w testamencie. Prawo to nie mogło być odstępowane innym osobom. Jeśli rzecz mogła być używana tylko w drodze pobierania

z niej owoców (np. sad), uprawniony mógł je pobierać tylko na potrzeby swoje i swoich domowników. 3) w rzymskim prawie małżeńskim u. oznaczał nieformalne nabycie władzy mężowskiej (mcmus) drogą nieprzerwanego, wspólnego, jednorocznego zamieszkania mężczyzny z kobietą, mających żyć jak mąż z żoną (affectio maritalis). Nabycie władzy mężowskiej przez mężczyznę nie następowało, jeśli kobieta trzy kolejne noce w ciągu roku spędziła poza wspólnym miejscem zamieszkania. W tym wypadku wspólne pożycie uważane było za małżeństwo sine manu.

ut desint vires, tamen est laudanda Toluntas łac. chociaż brak sił, godne jednak pochwały są (dobre) chęci (Owidiusz, Epistulae ex Ponto III, 4, 79).

ut sementem feceris, ita metes łac. jak zasiejesz, tak zbierzesz. Cyceron (De oratore II 65, 261) przytacza to powiedzenie jako słowa Marka Pinariusa Rufusa.

Utica zob. Utyka.

utiie dulci miscere zob. omne tulit punctum, qui miscuit utiie dulci.

Utyka (łac. Utica) miasto w Afryce, na pół-noco-zachód od Kartaginy, kolonia fenicka. W czasie III wojny punickiej opowiedziała się po stronie Rzymu. W r. 46 p.n.e. U. stała się jednym z ostatnich punktów oporu zwolenników PompejuszB) walczących z wojskami Cezara.

Uxellodunum (Uxollodunum) obronna miejscowość w kraju Kadurków (Cadurci) w Galii, położona na stromej skale, nad rzeką, której nazwy nie znamy. Położenie U. nie zostało ustalone.

Uxii lud w Azji, w sąsiedztwie Suzjany, znany z uprawiania grabieży; służyli w wojsku Dariusza. Podbił ich Aleksander W.

Uzypetowie (Usipetes, Usipii) lud germański;

zmuszeni przez Swebów do opuszczenia swoich siedzib wtargnęli do Galii, skąd zostali wyparci przez Cezara.

v

Yacalus (albo Yachalis, Vahalis, Valls} dziś Waal; jedno z południowych odgałęzień Renu, oddzielające się od głównego łożyska w okolicy miasta Noviomagus Batavorum.

Vaccaei lud w Hispania Tarraconensis w pół-nocno-zachodniej części półwyspu, ze stolicą Pallantia.

Vadimonis lacus (dziś Lago di Bassano) jezioro w Etrurii, w okolicy Amerii, znane w historii z dwu porażek poniesionych przez Etrusków: w r.'309 zadanej przez dyktatora Papiriusza Kursora i w r. 263 - przez konsula Korneliusza Dolabellę.

vae victis łac. biada zwyciężonym. Stówa te, według świadectw historyków rzymskich, miał wypowiedzieć wódz Galów Brennus po klęsce Rzymian nad rzeką Allią w r. 390 p.n.e.

Vahalis zob. Yacalus.

yale łac. żegnaj; bądź zdrów, zwrot używany m.in. na zakończenie listu.

Valens zob. Walens.

Valentia zob. Walencja.

Valeotinianus zob. Walentynian.

Valentium zob. Walencja 4.

Yaleria Messalina zob. Messalina 1. . Yalerianus zob. Walerian.

Valerii Waleriusze,' stary rzymski ród patry-cjuszowski z Sabinum, otaczany wielką czcią i względami. Do rodu V. należało wiele rodzin. Najważniejsze z" nich to Corws, Flaccus, Lae., vinus, Messala, Publicola i Triarius. 1. Publius Yalerius Publicola (Poplicola), jeden z głównych uczestników spisku przeciw Tarkwiniuszom. Pierwszy konsul republiki w r. 509, po wypędzeniu Tarkwiniuszów. Zadał Etruskom ostateczną klęskę, zwyciężył Wejentów i Sabinów. 2. V. Vohisus, brat poprzedniego, walczył z Por-scn;|, Sabinami (r. 505) oraz Latynami (r. 496).

Jako dyktator pokonał plemiona związane sojuszem przeciw Rzymowi. W czasie secesji ludu na Górę Świętą był rzecznikiem pojednania się plebsu z arystokracją. 3. Marcus V. Corws, wódz rzymski w wojnie z Galami w r. 349, konsul w r. 348, zwyciężył Samnitów w Kampanii w r. 343; jako dyktator krwawo stłumił powstanie w Kapui. Kilkakrotnie piastował urząd konsula i dyktatora, walczył w r. 299 z Etruskami. Umarł, otoczony powszechnym szacunkiem, w setnym roku życia. 4. Lucius V., pełniąc funkcje poselskie w Tarencie, został zabity przez wrogą wobec Rzymian ludność (r. 282). 5. Publius V. Laevtnus, wódz rzymski, poniósł klęskę pod Herakleją (280) w starciu z wojskami Pyrrusa. 6. Marcus V. Maximus Messala, konsul w r. 263, odniósł zwycięstwo nad wojskami Hierona i nad-Kartagińczykami. 7. Publius V. Palto, odznaczył się męstwem w bitwie morskiej koło Wysp Egackich. Walcząc ze zmiennym szczęściem z Galami, zadał im klęskę w r. 238. 8. Publius V. Flaccus w r. 219 był posłem w Saguncie. W czasie II wojny punickiej stał na czele floty walczącej koło wybrzeży Macedonii. 9. Marcus V. Laevinus, naczelny dowódca armii walczącej w r. 215 z Kartagińczykami; w r. 214 wiódł walki z Filipem w Macedonii, gdzie zdobył wiele miast. W r. 210 walczył z Kartagińczykami na Sycylii;

urn. w r. 201 jako propretor Macedonii. 10. Lucius V. Flaccus konsul w r. 195, kolega Katona Starszego, odniósł zwycięstwo nad plemieniem Bojów i Insubrów. Walczył w bitwie pod Termo-pilami (191) z królem Antiochem. 11. Quintus V, Soranus, mówca i poeta rzymski wspomniany przez Cycerona. 12. Lucius V. Flaccus, konsul, kolega Mariusza; przeciwnik polityki Mariusza i Cynny. 13. V. Antias, historyk z pierwszej poł. I w. p.n.e., napisał Anna/es obejmujące hi-

storię Rzymu do czasów Sulli. 14. Publius V. Cato, wyzwoleniec z Galii, po stracie majątku za rządów Sulli nauczał gramatyki i literatury rzymskiej. Prawdopodobnie autor poemacików Lydia i Dirae (przypisywanych Wergiliuszowi). 15. Marcus V. Messala Niger, mówca rzymski chwalony przez Cycerona. Bronił Skaurusa w r. 54. 16. Qumtus V. Orca, pretor w r. 57, zarządzał Afryką, był legatem Cezara w r. 49. Przyjaciel Cycerona. 17. Marcus V. Corvinus (59 p.n.e. - 8 n.e.) znakomity mówca i uczony, walczył pod Pilippi w szeregach republikańskich. Zwolennik Antoniusza, przeszedł następnie na stronę Oktawiana. W r. 34 ujarzmił plemię Sa-lassów w Apeninach, w r. 27 Akwitanów. Pełnił funkcję prefekta Rzymu. Z pism jego o wojnach domowych, jak i z mów pozostały drobne fragmenty. 18. Marcus V. Messala, syn poprzedniego, konsul w r. 5, n.e., walczył z Germanami. Był adresatem kilku listów Owidiusza znad Morza Czarnego. 19. Caius V. Flaccus z Patavium, poeta epiczny, żył w Rzymie, urn. ok. r. 90 n.e. Autor eposu Argonautfca w 8 księgach, zadedykowanego cesarzowi Wespazjanowi. Naśladując utwór Apolloniosa z Rhodos, stworzył dzieło silnie zretoryzowane, miejscami pełne napięcia, przeznaczone dla elity. 20. V. Maxinms pisarz rzymski z I w. n.e. Jedyne jego dzieło, Factorum et dictorum memorabilium libr! IX, jest to napisany w latach 28 - 32 zbiór anegdot dotyczących sławnych wydarzeń. Autor korzystał z dzieł Cycerona, Liwiusza, Salustiusza, Pompejusza TrogHsa. Dzieło V. M. cieszyło się wielką poczyt-nością u schyłku starożytności i w czasach średniowiecza. 21. V. Pollion z Aleksandrii, lek-sykograf, artysta z I w. n.e., autor (nie zachowanej) pracy Synagogę Attikon lekseon (Zbiór wyrazów attyckich). 22. V. Diodor, syn poprzedniego, autor (podobnie jak ojciec) prac z zakresu językoznawstwa, mających służyć do poznania starego dialektu attyckiego; m.in. autor (nie zachowanego) dzieła Eksegesis ton zetumenón para tojs rhetorsin (Objaśnienia kwestii badanych u mówców). 23. V. Harpokration zob. Harpo-kration.

yalete et plaudite łac. bądźcie zdrowi i klaskajcie. Częsta forma zakończenia komedii rzymskiej.

Valgii Walgiusze, ród rzymski, 1. Aulus Val-gius brał udział w walkach w Hiszpanii w szeregach Cezara przeciwko Pompejuszowi, potem

przeszedł na jego stronę. 2. Caius V. Rufus, przyjaciel Horacego (Sal. I, 10, 82), consul suf-fectus w r. 12 p.n.e. (po śmierci konsula M. Waleriusza Messali), autor wielu prac gramatycznych, retorycznych oraz elegii i epigramatów;

opracował w języku łacińskim retorykę Apollo-dora z Pergamonu, problemy gramatyczne zebrał w pracy De rebus per epistulam guaesitis (w 2 księgach?^ ponadto napisał poemat dydaktyczny z zakresu botaniki. De herbarum ^iribus. Zachowane jedynie fragmenty elegii Flebiles módl i Molles ąuerellae (niektóre z tych urywków poświęcone Horacemu i Messali) oraz innych utworów poetyckich.

Yandali zob. Wandalowie.

Yangiones zob. Wangionowie.

Yargunteius 1. Lucius V., senator rzymski, brał czynny udział w spisku Katyliny; wraz z ekwitą Korneliuszem podjął się dokonać zamachu na Cycerona w r. 63. 2. legat w armii Krassusa, zginął w walkach z Fartami.

varietas delectat (albo vanatio delectat) łac. zmiana, rozmaitość daje zadowolenie (Fedrus, Bajki II, prolog. 10).

Varini zob. Warynowie.

Variniiis (Publius V. Glaber) brał udział w wojnie przeciwko Spartakusowi, został pokonany przez niego w r. 73. W r. 72 zarządzał jako propretor prowincją Azją. •

varium et mutabile semper fenuna łac: niestała i zawsze zmienna jest kobieta (Wergiliusz, Eneida IV, 569/570).

Varius 1. V. Cotyla (łac., dosł. cotyla miara objętości płynów), towarzysz M. Antoniusza. W wojnie mutińskiej dowodził oddziałem wojska w Galii. 1. 'Lucius V. Rufus, poeta rzymski, przyjaciel Horacego i Wergiliusza (który mu zlecił wydanie swej Eneidy), autor poematów epicz-nych, panegiryku na cześć Augusta i cenionej w starożytności tragedii Thyestes. Z dzieł jego zachowały się jedynie fragmenty.

Varro przydomek rodu Terencjuszów (zob. Terentii). 1. Caius Terentius V., pochodzenia plebejskiego, pracował w sklepie rzeźniczym swojego ojca; wszedł na drogę kariery urzędniczej, był pretorem i konsulem; jako konsul w r. 216 p.n.e. poniósł klęskę w bitwie z Hannibalem pod Kannami. W r. 200 brał udział w poselstwie do Afryki. 2. Aulus Terentius V., pretor w r. 184 p.n.e. prowadził zwycięskie walki z Celtyberami w Hiszpanii. 3. Ter,entius V., krewny mówcy

Hortensjusza; oskarżony o nadużycia w czasie pełnienia funkcji namiestnika prowincji Azji, został uniewinniony dzięki obronie Hortensjusza. 4. Marcus Terentius V. zob. Warron. 5. zob. Visellius 2 - 4.

Varus 1. przydomek rodu Licyniuszów (zob. Licinii). 2. Publius Alfenus V. zob. Alfenus 2. 3. Arrius V. zob. Arrii 3. 4. Publius Atius V. zob. Atii 1. 5. Publius Quintilws V. zob. Qmn-tilii l.

Yascones zob. Waskonowie.

Vaticana yallis zob. Watykan 5.

Yaticanus, Vaticanum zob. Watykan.

Vatinius Publius kwestor z r. 63 p.n.e., namiestnik w Hiszpanii w r. 62, trybun ludowy w r. 59. Stronnik i krewny Cezara. Znany z nadużyć, których dopuścił się w czasie pełnienia kwestury i namiestnictwa. Oskarżony umknął wyroku skazującego dzięki poparciu Klodiusza. W procesie Sestiusza występował przeciw Sestiu-szowi i Cyceronowi. W r. 55 otrzymał

preturę drogą przekupstwa. Już w następnym roku został oskarżony po raz drugi o nadużycia. Bronił go Cyceron, z którym tymczasem doszło do zgody.

Vectii zob. Vettii.

Vectfs (dziś Wigh) wyspa u południowych wybrzeży Brytanii, zajęta przez Wespazjana w r. 43 n.e.

Vediovis zob. Veiovls.

Vedius 1. V. Pollio, bogaty ekwita rzymski w czasach Oktawiana Augusta, słynny ze swego okrucieństwa i bezwzględnego obchodzenia się z niewolnikami; podobno zabijał niewolników na pokarm dla ryb. Część swoich bogactw przekazał testamentem Augustowi. 2. V. Aquila, oficer (tegatus) cesarza Othona. Przegrał bitwę z Witeliuszem pod Bedriacum. Po upadku Wi-teliusza stanął po stronie Wespazjana.

Vegetius 1. Flayius Renatus V. żyjący w drugiej połowie IV w. n.e., autor podręcznika o sztuce wojennej, Rei Mttitaris Instituta, w 4 księgach, napisanego na zamówienie Teodozjusza I. Dziełko było wyciągiem z dzieł Katona, Gajusa, Cel-susa i Frontinusa, omawiało rekrutację żołnierzy, organizację i dyscyplinę wojskową oraz operacje wojskowe na lądzie i morzu. 2. pod imieniem Publiusa V. zachowało się z V w. jedyne w literaturze rzymskiej znane nam dzieło o weterynarii (w 4 księgach), Mulomedicina.

Veii zob. Weje.

Velovis (Vediovis, Vedvis, Vedius) mit. stary bóg rzymski, którego sanktuaria znajdowały się

na Kapitelu i na Wyspie Tybrowej. Jego zwierzęciem ofiarnym była koza. Starożytni widzieli w nim małego Jowisza, anty-Jowisza, boga śmierci. Był Bogiem podziemnym, żył na bagnach, przejawiał się w działalności wulkanicznej. Przedstawiano go podobnie jak Apollina. Jego święto obchodzono 21 maja. Był patronem rodu lulii.

Velabrum targowisko w Rzymie w dolinie nad Tybrem, pomiędzy Palatynem i Kapitelem, obok Forum Boarium.

Velathri zob. Volaterrae.

Veleda (Yelledd) wróżka (wieszczka) z plemienia Brukterów, brała udział w walkach prowadzonych przeciwko Rzymowi przez Ciwilisa w r. 69. Gdy wystąpienie Ciwilisa nie dało wyników, wywołała sama nowe powstanie Germanów. Została ujęta i odesłana do Rzymu.

Velia 1. zob. Welia. 2. zob. Elea.

Velii nazwa rodu rzymskiego, 1. Yelius Cerealis, przyjaciel Pliniusza Młodszego i Helwi-diusza Priskusa. 2. V. Cornificius Gordianus, konsul z r. 275. 3. V. Longus, gramatyk rzymski z II w. n.e., autor (zachowanego) dzieła De ortho-graphia.

velites tac. w wojsku rzymskim lekkozbrojni. W okresie od II wojny punickiej do końca republiki wchodzili w skład legionu.

Velleius 1. Caius Velleius senator rzymski, przedstawiciel filozofii epikurejskiej (w I. księdze De natura deorum Cycerona). 2. Caius V., przyjaciel Pompejusza. W r. 41 p.n.e. odebrał sobie życie, gdy Oktawian zbliżał się do Neapolu. 3. Caius V. Paterculus wnuk poprzedniego, historyk rzymski, ur. ok. r. 19 p.n.e. Jako trybun wojskowy brał udział w wyprawach na Wschód z Cezarem, jako legat walczył przy boku Tyberiusza w Germanii, Dalmacji i Pannonii; w r. 6 . n.e. uzyskał kwesturę, a w r. 15 preturę. Jest autorem szkicu

dziejów rzymskich (Historiae Romanae ad M. Yinwium consulem libri duo) od zburzenia Troi do r. 30 n.e., dzieła dedykowanego przyjacielowi, konsulowi z r. 30, M. Wi-nicjuszowi. Z 1. księgi, kończącej się na zburzeniu Kartaginy, zachowały się fragmenty, drugą mamy prawie w całości. Jest to jedyne dzieło, w którym pisarz współczesny wypowiedział się o Auguście i Tyberiuszu. Przeważnie, zarzuca się dziełu ton pochlebczy wobec Tyberiusza i jego otoczenia. Wartość swą zawdzięcza Historia kilku żywym portretom takich postaci, jak Tyberiusz, Cezar, Pompejusz, oraz kilku rozdziałom poświęconym rozwojowi literatury rzymskiej. Na

polski przełożył dzieło Wincenty Smaczniński w r. 1834. 4. V. Capito, senator rzymski, który w r. 43 p.n.e. oskarżył T. Kassjusza o zamordowanie Cezara.

Velocasses (Veliocasses, Veliocassi) lud w Gal-lia Lugdunensis, na prawym brzegu dolnego bie» gu Sekwany, ze stolicą Rotomagus.

velum łac. zasłona, portiera, używana zarówno w prywatnych mieszkaniach (między kolumnami w drzwiach), jak i w pomieszcreniach publicznych (zasłony w 'teatrach chroniące przed słońcem) i sakralnych (zasłony w świętych przybytkach).

Venafrum miasto w Samnnm nad rzeką Wol-tumus, słynne z drzew oliwkowych, których owoce dostarczały najlepszego gatunku oliwy.

Yenantius (Honorius Clementianus Fortunatus V.) z Tarvisus (dziś Treviso) w północnej Italii, żyjący w VI w., autor wierszy religijnych wzorowanych na poezji starożytnej i utworów prozaicznych, głównie życiorysów świętych. Był biskupem w Poitiers w Galii. Zachował się jego epos o św. Marcinie i około 300 wierszy, przeważnie okolicznościowych, zebranych w 11 księgach.

venatio zob. polowanie.

Yenedi zob. Wenedowie.

Venelli zob. Unellowie.

Venetf zob. Wenetowie.

Yenetfa zob. Wenecja.

veni, vidi, vici łac. przybyłem, popatrzyłem, zwyciężyłem. Tymi słowami miał Cezar zawiadomić przebywającego w Rzymie przyjaciela swego Ąmintiusa o odniesionym pod Zelą zwycięstwie nad Farnakesem.

Yennonii Wennoniusze, ród rzymski, 1. Ven-nonius, znany jedynie z nazwiska historyk żyjący w czasach Grakchów (II w. p.n.e.); dzieło jego nie zachowało się. 2. Caius V., przyjaciel Cycerona, zajmował się handlem w Azji.

Venta 1. V. Belgarum (dziś Winchester) miasto w południowej Brytanii. 2. miasto Silurów w po-łudniowo-zachodniej Brytanii. 3. miasto Icenó^ w Brytanii, na wschodnim wybrzeżu wyspy.

Ventidius 1. Publius V. Bassus z Picenum, przyprowadzony do Rzymu jako jeniec w czasie tryumfu Pompejusza Strabo. Dzięki Cezarowi został senatorem. W wojnie domowej pomiędzy Oktawianem i Antoniuszem stanął po stronie Antoniusza. Senat skazał go na wygnanie. Po pojednaniu się Antoniusza z Oktawianem otrzymał w r. 43 konsulat na miejsce poległego pod Mutiną Hircjusza. Wysłany w r. 39 do Azji pokonał Partów i Labienusa, występującego przeciwko triumwirom, podbił Syrię, w r. 38 pokonał ostatecznie Pakorusa, księcia Partów. 2. V. Cu-manus, prokurator Judei ok r. 50 n.e.

Yenuleius 1. senator rzymski, jedna z. ofiar sullańskich proskrypcji. 2. V.'Satwnmus, znany prawnik rzymski z I w. n.e., autor wielu (niemal całkowicie zaginionych) dzieł.

remis (albo iactus venerius) łac. rzut w grze w kości, przy którym każda z czterech kostek odkrywa inną liczbę (jeden, trzy, cztery i sześć);

uważany za najszczęśliwszy rzut, w przeciwieństwie do canis (psi rzut, dosł. pies). Zob. gry.

Venus zob. Wenus.

Venusia zob. Wenuzja.

Ver sacrum łac. święta wiosna, ślubowanie, które w chwili wielkiego niebezpieczeństwa składali Jowiszowi Rzymianie i mieszkańcy Italii, zobowiązując się złożyć mu w ofierze wszystkie stworzenia, które z najbliższą wiosną przyjdą na świat w gospodarstwie domowym (kozy, owce, świnie, woły). Była to pozostałość dawniejszych ślubów, w których ofiarowywano bogu również dzieci (nie zabijano ich jednak, lecz porzucano).

Veragri zob. Weragrowie.

Veranius (Yerannius) 1. przyjaciel poety Ka-tullusa, wymieniany przez niego w utworach. 2. uczony rzymski, autor dzieła o zasadach zasięgania wróżb co do odbywania zebrań (comitia). Działalność jego przypada na okres schyłkowy rzeczpospolitej lub na czasy Oktawiana Augusta. Pisma jego nie Zachowały się. 3. Caius V., oficer (legatus) w armii Germanika, po którego śmierci występował przeciw namiestnikowi Syrii, Pizo-nowi, podejrzanemu o otrucie Germanika. 4. Qumtus V., konsul w r. 49, dowodził wojskami rzymskimi w czasach Nerona w Brytanii, gdzie umarł w r. 59.

Yerbanus lacus (dziś Lago Maggiore) wielkie jezioro w Galia Transpadana, przepływa przez nie rzeka Ticinus.

Vercellae zob. Worcelle.

Vercingetorix zob. Wercyngetoryks.

Yergilius zob. Wergiliusz.

Vergini« zob. Yirgmii.

Verolamium (lub Verulamium) miasto w Brytanii, przy drodze pomiędzy Londinium a Ebora-cum, stolica Katuwellaunów, jako rzymskie mu-nicipwm zburzone zostało podczas powstania miejscowej ludności w r. 61 n.e.; później - odbudowane.

Veromandui zob. Weromanduowie.

Verona

Verona zob. Werona.

Verres zob. Werres Gajusz.

Verrius FIaccus uczony wyzwoleniec rzymski z czasów Augusta i Tyberiusza, gramatyk i badacz starożytności, wychowawca wnuków Augusta. Do dziel jego należą częściowo znane dzięki zachowanej inskrypcji Fasti, nie zachowane Rerum memoria dignarum libr! (sprawy godne pamięci) oraz De verborum significatione (O znaczeniu stów), znane głównie z Festusa (zob. Festus 2).

Verrugo miasto Wcisków w Lacjum, na lewym brzegu rzeki Trerus. Położenie bliżej nie ustalone.

tersus quadratus łac. septenar trocheiczny (zob. trocheiczne wiersze 3).

Yertumnus zob. Wertumnus,

Yerulamium zob. Yerolamwm.

Verus zob. Werus.

Vesbius zob. Wezuwiusz.

Vesevius zob. Wezuwiusz.

Vesontio zob. Sekwanowie.

Vespasianus zob. Wespazjan.

yespillones łac. pracownicy przedsiębiorstw pogrzebowych (zob. libitinarii), do ich obowiązków należało niesienie trumny ze zwłokami.

Vesta zob. Westa.

vestiarius łac. 1. niewolnik w domu rzymskim, do obowiązków jego należał nadzór nad garderobą pana (yestis, vestimenliim ubranie, szata). 2. człowiek zajmujący się sprzedażą ubrań.

yestibulum łac. w domu rzymskim przedsionek, z którego wchodziło się do dalszych pomieszczeń przez drzwi, tzw. ostium.

Vestilius (Sextus V) pretor, przyjaciel cesarza Tyberiusza; popadłszy w niełaskę Tyberiusza, popełnił samobójstwo.

Vestini zob. Westynowie.

Yestinus 1. Lucius K, ze stanu rycewkiego z Yienny w Galii, przyjaciel cesarza Klaudiusza;

może słusznie identyfikowany z Westinusem, któremu Wespazjan polecił odbudowę Kapi-tolu. 2. Marcus V. Alticiis, syn poprzedniego, konsul w r. 65, początkowo przyjaciel, potem przeciwnik Nerona. Został przez Nerona posądzony o należenie do spisku Pizona, nie znaleziono jednak przeciw niemu dowodów. Został zamordowany z rozkazu Nerona, który postanowił ożenić się z żoną K, Statiiią Messaliną.

Yestorius (Caius V.) bankier w Puteoli; dzięki swojemu wykształceniu ceniony przez Cycerona i Attyka.

Vestrithis Spurinna wybitny polityk i poeta rzymski we wczesnym okresie cesarstwa. Za Othona dowodził wojskiem w północnej Italii, za Trajana w Germanii. Wspomina go w swych listach Pliniusz Młodszy. Poezje V.S. nie zachowały się.

Vestrius (Pubiws V.) ekwita- rzymski, walczył w Afryce po stronie Pompejusza, ułaskawiony następnie przez Cezara.

Vesuvius zob. Wezuwiusz.

veteranus zob. weterani.

Vetilius (Caius V.) 'dowódca armii rzymskiej w Hiszpanii w r. 149 p.n.e., w walkach z Wiria-tusem; zginą) podczas klęski pod Tribolą.

Vettii rzymski ród plebejski, wymieniany dopiero od czasów późnej republiki, często-w czasach cesarstwa. Niekiedy spotykamy formę nazwiska Yectii. 1. Titus Yettius, wywołał w Kampanii w r. 104 p.n.e. powstanie niewolników, został pokonany przez pretora Lukullusa. 2. Publius V. Scato, wódz Marsów w wojnie Italików;

zdobył miasto Samnitów Aesernię i zadał klęskę armii rzymskiej w r. 90 p.n.e., został jednak pokonany przez Mariusza. Wobec przewagi Rzymian, nie chcąc dostać się do niewoli rzymskiej, kazał się zabić. 3. Lucius V., jeden ze spiskowców Katyliny, wydał potem spiskowców i ich plany; odegrał niewyraźną rolę w rozgrywkach pomiędzy Cezarem i Pompejuszem; umarł nagle, popełniwszy podobno samobójstwo. 4. V. Bo-lanus, wyróżnił się w czasach Nerona, brał udział w wyprawach wojennych w Armenii pod wodzą Domicjusza Korbulona (Domifius Corbulo); był namiestnikiem Brytanii za Witeliusza i zarządcą Azji za Wespazjana. 5. V. Agorius Praetextatus (urn. w r. 384 n.e.), filozof orientacji neoplatońskiej; tłumaczył komentarze Temistiusza do obu Analityk Arystotelesa. Jest on prawdopodobnie autorem dziełka logicznego De decem praedica-mentis (O dziesięciu kategoriach), przypisywanego Augustynowi.

Vettones zob. Wettonowie.

Yetulonia zob. Wetulonia.

Vetuloniae aquae zob. Wetulonskie źródła.

Veturii (pierwotnie Vetusii) stary ród rzymski patrycjuszowski i plebejski, prawdopodobnie pochodzenia sabińskiego. Należały do niego rodziny z przydomkami Cahinus, Crassus Cicurinus, Geminiis Cirurinus i Philo. 1. zob. Mamurius Vefu-rius. 2. Tifn.v V. Cabinus, konsul w r. 334 i 321 p.n.e. W r. 321 został przez Samnitów pokonany w Wąwozie. Kaudyńskim i zmuszony do hanieb-

nego pokoju. 3. Lucius V. PhUo, propretor Galii Przedalpejskiej w r. 209 pJ»<. W r. 207 wsławił się zwycięstwem nad Kartagińczykami w bitwie nad Metaurcm. W r. 206 został

konsulem. W r. 202 brał udział w bitwie pod Zamą, skąd przywiózł do Rzymu wieść o pokonaniu Hannibala.

via zob. drogi.

via Sacra najstarsza i najsławniejsza ulica Rzymu, powstała w okresie Republiki, łącząca zachodnią część Palatynu (Velia) z Forum Romanum. Wychodząc z Palatynu, przebiegała obok świątyni Larów, świątyni Jupitera, łuku Tytusa, wchodziła na Forum, kończyła się bądź obok świątyni Wcsty, bądź obok łuku Pabiusza. Spełniała rolę ważnego połączenia komunikacyjnego między Palatynem i Forum; wzdłuż niej skupiały się sklepy, tędy przechodziły także procesje do świątyń na Forum.

Yiadus (gr. Utadoś) rzeka Odra. Wiadomości na temat Odry są w źródłach starożytnych bardzo skąpe. Pierwsza w starożytności wzmianka o Odrze znajduje się w "Nauce geograficznej" Ptolemeusza.

yiatfcum (łac. od via droga; gr. efódion) 1. diety wypłacane na drogę zarządcom (namiestnikom) prowincji rzymskich. 2. zarobki i oszczędności żołnierzy. 3. zapasy zabierane na drogę.

Tiator łac. woźny urzędowy, goniec, posłaniec, który był łącznikiem pomiędzy Rzymem a senatorami przebywającymi poza Rzymem. Funkcje wiatorów wykonywali najczęściej wyzwoleńcy albo obywatele wolni z najniższej klasy.

Vlbil Wibiusze, stary plebejski ród pochodzenia sabelskiego, pojawiający się' w Rzymie w czasach późnej republiki, 1. Yiblus yirrius z Kampanii, w czasie II wojny punickiej namówił w r. 216 swych ziomków do przejścia na stronę Hannibala. W r. 211, po długim oblężeniu Ka-pui, wraz z innymi senatorami miasta popełnił samobójstwo przez przyjęcie trucizny, by nie wpaść w ręce Rzymian. 2. V. Accuaeus, dowódca kohorty Pelignów; w r. 212 p.n.e. zdobył obóz kartagiński około Beneventum. 3. Caius V. Pcmsa stronnik Mariusza, przyłączył się jednak do Cezara, któremu zawdzięczał odwołanie z wygnania. W r. 58 p.n.e. został senatorem, w 51 - trybunem ludowym, w 47 - brał udział w wyprawie przeciw Famakesowi, w 46 - został namiestnikiem w Bitynii, w 45 - namiestnikiem w Gallia Cisalpina. Wstawiał się skutecznie u Cezara za wieloma stronnikami Pompej usza. Po śmierci Cezara został konsulem wraz z Hirtiu-

sem, razem też zostali wysłani przeciw Antoniuszowi. Zginął na skutek rany otrzymanej w bitwie pod Mutiną w r. 43. 4. V. Gallus, retor za czasów Augusta. Podobno tak doskonale naśladował szaleństwo, że w końcu naprawdę zwariował. 5. Caius V. Postumus, w r. 5 n.e. consul suffectus, w r. 10 uśmierzył bunt w Dalmacji. 6. Caius V. Marsus, legat Germanika na Wschodzie, skąd po jego śmierci przywiózł do Italii Agrypinę. Consul suffectus w r. 17 n.e., następnie prokonsul Afryki, za Klaudiusza namiestnik Syrii. 7. Caius V. Serenus, prokonsul Hiszpanii ok. r. 21 n.e.; w r. 23 oskarżony przez syna o zdradę stanu został zesłany na wyspę Amorgos, skąd wrócił później ułaskawiony. 8. V. Fronto, dowódca jazdy w Cylicji w r. 19 n.e. 9. V. Cris-pus, znany i ceniony mówca, consul suffectus za Nerona. Tai Wespazjana namiestnik Afryki. Z jego mów sądowych zachowały się fragmenty. 10. V. Secundus, brat poprzedniego, wygnany z Rzymu w r. 60, ale dzięki wstawiennictwu brata odwołany Z wygnania. 11. Caius V. Trebonianus Gallus z Peruzji cesarz rzymski, panował w latach 251 - 253 n.e.; zanim przywdział purpurę, służył u boku cesarza Decjusza w wyprawach przeciw Gotom nad Dunajem i podobno ponosi winę za jego śmierć. Zginął w r. 253 albo 254 wraz z synem z rąk własnych żołnierzy podczas powstania w Pannonii. 12. Caius V. Asinius Gallus Yeldumnianus Yolusianus, znany jako Vo-fusianus, syn poprzedniego, panował razem z ojcem. Okres ich rządów był nieszczęśliwy, kraj nawiedziła zaraza, wschodnie granice nękali

Persowie i Gotowie, wybuchały bunty wojska. 13. V. Sequester (IV lub V wiek n.e.), autor zachowanego traktatu De flummibus, fontibus, lacubus, nemoribus, paludibus, montibus, gentibus, quorum apud poetas mentio est (O rzekach, źródłach, jeziorach, gajach, bagniskach, górach, lu-dacH wspomnianych przez poetów).

Vib(us zob. Vibii.

Vibo (gr. HippÓnion) dziś Vibo Yalentia; miasto portowe na zachodnim wybrzeżu Bruttium, kolonia założona przez miasto Lokroj 'Epizefy-rioj. Zburzone przez Dionizjusza Starszego w r. 379 p.n.e., odbudowane zostało przez Kar-tagińczyków. Rzymianie nadali miastu nazwę V. Valentia; w czasach Augusta była tu stocznia.

Vibolias zob. Wibuliusz.

Tictimarius (yictumarius, victimator, łac. od yictima ofiara) 1. kapłan, który zabijał zwierzę ofiarne. 2. pomocnik kapłana składającego pfia-

ry, członek kolegium v. 3. negotiator, dostawca zwierząt ofiarnych.

Victor (Marius Victor) zob. Marii 8.

Yictoria 1. mit. 'bogini rzymska, uosobienie zwycięskiej siły Jowisza (lupiter Victor). Świątynia V. znajdowała się na Palatynie. Od ostatnich lat republiki pojawia się cześć dla V. poszczególnych wodzów, a potem cesarzy. August poświęcił w r. 29 ołtarz V. w Kurii; został on usunięty stamtąd przez Gracjana. 2. (albo Vic-torina) matka Wiktorinusa, przez historyka Trebelliusa Polliona wymieniana wśród tzw. trzydziestu tyranów. Uważając, że nie podoła rządom, przekazała władzę najpierw Mariuszowi, później Tetrikusowi. Wg jednej wersji została otruta przez Tetrikusa, wg innych - zmarła śmiercią naturalną (III w. n.e.).

yictoriatus zob. wiktoriat.

Victorinus 1. Caius Marius V., gramatyk i retor z połowy IV w., autor (częściowo zachowanych) pism filozoficznych, retorycznych, dzieła o metryce (4 księgi), którego treść zaczerpnięta została z Aftoniosa (zob.) i objaśnień do listów Pawła Apostoła. Pod nazwiskiem jego przekazano również wiersze o treści biblijnej, których autorstwo jest jednak niepewne, podobnie jak i części pism gramatycznych, metrycznych i retorycznych. 2. dowódca za panowania cesarza Galienusa (253 - 268), obwołany przez swą armię cesarzem w r. 268. Należał do tzw. trzydziestu tyranów. Po przeszło rocznym panowaniu został zamordowany.

vicus łac. dosł. szereg domów, ulica; jednostka podziału terytorialnego w Rzymie, blok, kwartał domów. Serwiusz Tulliusz miał przy podziale Rzymu na 4 tribus wprowadzić podział tribus miejskich na vici, podczas gdy tribus wiejskie dzieliły się na pagi. Podział na vici zachował również August, dzieląc Rzym w r. 8 p.n.e. na 15 regionów.

yideant consules, ne quid detrimenti res pub-lica capital łac. niechaj konsulowie baczą, ażeby rzeczpospolita nie poniosła jakiejś szkody. Oficjalna formułka uchwały podejmowanej przez senat rzymski w chwili poważnego niebezpieczeństwa (senatus consultum ultimum). Na mocy tej uchwały konsulowie otrzymywali władzę równą dyktatorskiej.

video meliora proboque, deteriora sequor łac. widzę to, co jest lepsze i pochwalam, idę jednak za tym, co gorsze (Owidiusz, Metamorfozy VII, 20-21).

Vienna zob. Wienna.

Yigellius (Marcus V.) filozof, stoik, .przyjaciel Panajtiosa, wspomniany tylko u Cycerona (De oratore 111,21,78).

villa łac. 1. dwór, dworek. Rozróżnić należy:

v. rustica dom i zespól budynków gospodarczych na wsi, folwark; v. urbana letniskowy dom mieszkamy na wsi, którego ważnym elementem był wspaniale urządzony ogród. Typowa v. rustica znajduje się w pobliżu Boscoreale. V. Urbana znamy zarówno bezpośrednio z wykopalisk na terenie Italii, Szwajcarii, Anglii, jak i z malowideł ściennych oraz opisów zachowanych w literaturze. Jedną z najpiękniejszych zachowanych v. urbana jest v. Hadriana w Tivoli. 2. v. publica, budynek na Polu Marsowym w Rzymie;

przebywali w nim urzędnicy w. czasie przeprowadzania cenzusu (zob. census) i poborów wojskowych. Umieszczano tam również posłów zagranicznych. Była to, aż do ostatnich czasów rzeczypospolitej, jedyna budowla na Polu Marsowym.

Yillii Williusze, plebejski ród rzymski występujący od V w. p.n.e., dzielił się na rodziny;

Annalis i Tappulus. 1. Caius Yillius, zwolennik Tyberiusza Grakchusa. Po śmierci Grakchusa został w okrutny sposób zamordowany (podobno wrzucono go do kadzi pełnej jadowitych węży). 2. Publius V. Tappulus, konsul w r. 199 p.n.e., dowodził wojskiem podczas II wojny macedońskiej. W r. 196 był jednym z członków komisji ustalającej warunki pokoju z Filipem macedońskim, w następnych latach brał udział w poselstwach do Antiocha. 3. Lucius V. Annalis, trybun ludowy w r. 180 p.n.e., autor ustawy określającej wiek wymagany przy ubieganiu się o urzędy (lex Annalis). W r. 171 był pretorem. 4. Lucius V. Annalis, zdradzony przez własnego syna, został proskrybowany przez triumwirów. 5. V. Annalis, syn poprzedniego, w nagrodę za wydanie ojca otrzymał urząd kwestora, ale poniósł śmierć z ręki tych samych żołnierzy, którzy zamordowali jego ojca.

Yiminalis collis jeden z siedmiu pagórków rzymskich wchodzących w skład Septimontium, stanowiący przedłużenie płaskowzgórza eskwi-lińskiego, położony między mons Cispius i Kwi-rynaiem. Określany zawsze jako collis, a nie mons, wywodzi swą nazwę od rosnących tu ongiś bujnie zarośli wierzbowych (vimen). Przez Augusta włączony do VI regionu. Nie było tu żadnych znaczniejszych budowli, wiadomo tylko,

że znajdował się tu bardzo stary ołtarz poświęcony Jowiszowi jako opiekunowi wzgórza (Jup-piter Viminalis).

vinalia (łac., od vinum wino) święto obchodzone w Rzymie 23 kwietnia; m. in. obrzędami v. składano Jowiszowi przy świątyni Wenus ofiarę z młodego wina. Legenda wiązała ten zwyczaj z okresem walk o Lacjum: Turnus miał obiecać Mezencjuszowi, królowi miasta Caere w Etrurii, całoroczny zbiór wina za pomoc przeciwko Eneaszowi, Eneasz zaś obiecał zbiór wina z Lacjum Jowiszowi, który mu za to zapewnił zwycięstwo. Wg innej

wersji, podczas oblegania miasta Lawinium Mezencjusz żądał od Latynów zobowiązania, że będą mu w pewnych okresach oddawać zbiory winne, Latynowie jednak ofiarowali je Jowiszowi i odnieśli zwycięstwo.

yincere scis, Hannibal, yictoria ud nescis łac. zwyciężać umiesz, Hannibalu, wykorzystać zwycięstwa nie umiesz. Słowa te, wg Liwiusza (XXII, 51, 4), miał wypowiedzieć wódz kartagiński Maharbal, krytykując strategię Hannibala po jego zwycięstwie pod Kannami w r. 216 p.n.e.

Yindelici zob. Windeliko-wie.

Yindelicia zob. Windelicja.

Vindex zob. Windeks.

Vindobona zob. Windobona.

Vindonissa zob. Windonissa.

Yindonius Antatolius z Berytu, żyjący w IV w. n.e., opracował po grecku dziełko Zbiór zajęć rolniczych, zawierające wyciągi z dzieła o rolnictwie, którego autorami byli dwaj Rzymianie (piszący po grecku), bracia Sextus Quintilius Condianus i Sextus Quintilius Valerius Maximus (zob. Qumtilii 2).

Vinicius zob. Winicjusz.

Vinius (Titus V.) konsul w r. 69, legat i stronnik Galby, zamordowany przez Othona po śmierci Galby. Przez swą chciwość i skąpstwo przyczynił się do tego, że żołnierze znienawidzili Galbę.

Yipsania zob. Wipsaniusz 3, 4.

Vipsanius zob. Wipsaniusz.

Virginia zob. Wirginia.

Virgilius późniejsza forma nazwiska Vergilius.

Yirginii (forma późniejsza, pierwotnie Verginii) Wirginiusze, ród rzymski w części patrycju-szowski, w części plebejski. 1. Opiter Virginius Tricostus, konsul w r. 502 p.n.e., walczył z Laty-nami, zdobył ich miasto Kamerię; zginął w r. 487 w walkach w Wciskami. 2. Titus V. Tricostus Caelimontanus, konsul w r. 496 p.n.e., zginął nad jeziorem Regillus w walkach z Latynami.

3. Aulus V. Tricostus Cdelimontanus jako konsul w r. 494 p.n.e. prowadził pomyślną wojnę z Wciskami; był jednym z posłów senatu do ludu podczas secesji na Górę Świętą (mons Sacer). 4. Proculus V. Tricostus Rutiius jako konsul w r. 486 p.n.e. walczył pomyślnie z Ekwa-mi, występował przeciwko prawu agrarnemu, jakie zgłosił jego kolega konsul Spurius Kassjusz. 5. Aulus V. Tricostus Rutiius, odznaczył się w wojnie z Wejentami w r. 476 p.n.e. 6. Aulus V., obrońca plebejuszów, bronił wniosku, który zgłosił trybun Terentiiius Arsa w sprawie wyboru decemwirów; był pięciokrotnie trybunem ludowym; przeprowadził ustawę wprowadzającą (od r. 457) 10 trybunów ludowych. 7. Lucius V; trybun ludowy w r. 449 p.n.e., ojciec Wirginii znieważonej przez Appiusza Klaudiusza (zob. CIaudii 3). 8. Lucius V. Tricostus, podczas wojny z Wejentami, kierując się względami osobistymi, nie udzielił pomocy trybunowi wojskowemu Sergiuszowi, co przyczyniło się do klęski Rzymian. Został oskarżony i ukarany przez Senat. 9. Aulus V., wybitny prawnik rzymski, przyjaciel Rutiiiusa Rufusa. 10. Lucius V. Rufus, konsul z r. 63 n.e., w czasach Nerona dowodził wojskiem w

Germanii, w latach 67-68 uśmierzył powstanie w Galii wzniecone przez Windeksa. Po śmierci Nerona wojsko chciało mu oddać władzę, której V. nie przyjął, mimo to jednak wzbudził podejrzenia Galby. Za Othona walczył przeciwko Witeliuszowi, przy czym wojsko" ponownie usiłowało wprowadzić go na tron. W r. 97 sprawował konsulat wraz z Nerwą. Zmarł w roku swego konsulatu. Mowę na jego pogrzebie wygłosił Tacyt.

Yiriathus zob. Wiriatus.

Tiridarium (łac. viridis zielony) trawnik lub mały ogródek w perystylach (zob.) większych i zamożniejszych domów.

yiridarius łac. niewolnik w domu rzymskim, do którego należała opieka nad viridarium (zob.).

virtus post nummos łac. cnota po pieniądzach (ha dalszym miejscu) (Horacy, Listy I, l, 54).

Visellius 1. Caius V. Aculeo, krewny Cycerona przyjaciel Krassusa, prawnik. 2. Caius V. Varro, trybun wojskowy w r. 79 p.n.e. w Azji, mówca, krewny Cycerona. Przyczynił się do odwołania go z wygnania. 3. Caius V. Varro, legat w Dolnej Germanii w r. 21 n.e., pomagał przy tłumieniu buntu w Galii. 4. Caius V. Varro, syn poprzedniego, konsul w r. 24 n.e., oskarżyciel Gajusza Syliusza.

Yistula (gr. Uistiilas) Wisła. Nazwa łacińska V. występuje po raz pierwszy u Pliniusza starszego;

nazwa grecka dochowała się do naszych czasów w dziele geograficznym Ptolemeusza.

Visurgis (dziś Wezera) jedna z głównych rzek Germanii.

vita breyis, ars longa łac. życie krótkie, sztuka długotrwała (Seneka, De brevltate vitae O krótkości życia D. Jest to przetłumaczone zdanie Hippo-kratesa: ho biós brachys, hę de techne makrt.

VltellH Witeliusze, ród rzymski, 1. Publius Yitellius, dziadek cesarza Witeliusza, rycerz rzymski, zarządca dóbr Augusta. 2. Aulus V., syn poprzedniego, był konsulem wraz z Domi-cjuszem, ojcem Nerona. 3. O.uintus V., brat poprzedniego, usunięty z senatu za Tyberiusza. 4. Publius V., legat Germanika w Germanu, w r. 19 prokonsul Bitynii, oskarżyciel Gneusza Pizona. Po upadku Sejana odebral sobie życie na skutek wytoczonego mu procesu. 5. Lucius V.,-brat poprzedniego, ojciec cesarza Witeliusza. Zarządca Syrii za Tyberiusza, konsul w r. 34, 43 i 47 n.e. Pokonał dwukrotnie Fartów. Podczas wyprawy Klaudiusza do Brytanii sprawował zarząd państwem. Był zausznikiem Messaliny, a następnie Agryppiny. Powodzenie jego na Wschodzie wzbudziło zazdrość Kaliguli, który skazał go na śmierć. Jednak V. ocalił życie, • upokorzywszy się przed despotą i ująwszy go pochlebstwami. 6. Aulus V., cesarz rzymski w r. 69, syn Luciusa V., urodzony w r. 15, wychowany na dworze Tyberiusza na Capri, słynny z zamiłowania do wykwintnego jedzenia i picia. Był konsulem w r. 48 i prokonsulem Afryki w r. 60/61. Mimo braku umiejętności wojskowych został w r. 68 mianowany przez Galbę zarządcą Dolnej Germanii, gdzie wkrótce niezadowolone z rządów

Galby legiony obwołały go cesarzem. Dowódcy Walens i Cecina wkroczyli do Italii i pokonali stawiające V. opór wojsko Othona pod Bedriacum w r. 69. Senat uznał. V. za principsa, ale w tym samym roku wojska jego z kolei zostały zwyciężone pod Kremoną przez Antoniusza Primusa, głównodowodzącego wojsk Wespazjana; V. zginął z rąk własnych żołnierzy. Krótkotrwałe jego rządy cechowały gwałt, samowola, rozpusta, a jednocześnie - brak energii. 7. Lucius V. brat poprzedniego, po bitwie pod Kremoną miał strzec Rzymu, ale w drodze do Rzymu został pojmany i stracony na rozkaz Antoniusza Primusa. 8. V. Satuminus, prefekt i zastępca legata legionu

marynarki w Rzymie, stawił opór zbuntowanym w Rzymie żołnierzom Othona.

Vitravius zob. Witruwiusz.

vivarium łac. zwierzyniec często dużych rozmiarów; ogród dla dzikich zwierząt, gdzie trzymano zające, dziki, samy i in. zwierzęta, a także ptactwo dla celów kulinarnych, handlowych bądź dla rozrywki. Pierwszy taki duży zwierzyniec miał założyć niejaki Kwintus Ful-wiusz Lupinus. V. było ulubioną rozrywką bogatych Rzymian, która zastąpiła z czasem polowania.

Volaterrae (etruskie Yelathri) dziś Yolterra;

jedno z 12 miast konfederacji etruskiej, położone na południo-zachód od Florencji. Brak jakichkolwiek wiadomości na temat podboju V. przez Rzymian. W czasie walk Mariusza z Sullą miasto stanęło po stronie Mariusza i broniło się dwa lata przed oblegającymi wojskami Sulli. Zachowane ruiny.

Volcae lud celtycki w Gallia Narbonensis. Dzielił się na dwa szczepy: V. Tectosages (mieszkający pomiędzy Pirenejami a Narbo) i V. Arecomici (od Narbo do Rodanu). Głównym miastem Tektosagów była Tolosa. (dziś Tuluza).

Yolcatius zob. WolkacJusz.

Volci (Vuld) miasto w Etrurii, na północ od Tarkwinii.

Tolenti n on fit iniuria łac. temu, kto sam chce, nie dzieje się krzywda (to, co dzieje się za zgodą poszkodowanego, nie jest krzywdą). Powiedzenie przysłowiowe, mające swe źródło w formule prawnej: nulla est iniuria, quae in yolentem f lat (Ulpian, Digesta XLVII, 10, 15).

Volsci zob. Wolskowie.

Volsinii (Vulsmii)dzi& Bolsena; miasto w Etrurii na południowym brzegu lacus Yolsiniensis. Należało do związku 12 miast etruskich. Prowadziło częste wojny z Rzymianami, w r. 392, 311, 294 i 280 p.n.e. Zostało ostatecznie pokonane przez Rzymian i zniszczone. Mieszkańcy założyli • wtedy nowe miasto o tej samej nazwie na pół-noco-wschodnim brzegu jeziora. Miejsce urodzin Muzoniusza Rufusa i Sejana. Zachowane ruiny świątyni, term i amfiteatru.

Voltur (Yultur) góra w Italii pomiędzy Lu-kanią a Apulią, u stóp jej leżało miasto Wenuzja.

Voltnrcius (Titus V.) jeden ze spiskowców Katyliny; brał udział w próbach nawiązania kontaktów pomiędzy spiskowcami i Allobrogami.

Yolturnum

Volturnum (dziś Castell di Yotumol) miasto w Kampanii.

Volturnus (dziś Yoltumo) rzeka w Kampanii wypływająca u stóp Apenin w Samnium, wpadająca do Morza Tyrreńskiego; dopływy:

Calor i Sabatus.

volumen (łac. zwój) zob. książka.

Yolumnia Cytheris, aktorka mimów, wyzwolenica Wolumniusza Eutrapelusa, kochanka Antoniusza, opiewana pod imieniem Likoris przez poetę Korneliusza Gallusa (zob. Comelius Gallus).

Volumnius 1. Publius V. Amintinus Gallus, wsławił się dzielną obroną Ka'pitolu przed najazdem Sabinów w r. 460 p.n.e. (zob. Hardo-mus 2). 2. Lucius V. Flamma Yiolens, konsul w r. 307 i powtórnie w r. 296 p.n.e.; wyróżnił się w walkach z Sallentynami w Kalabrii i z Sam-nitami; cieszył się w Rzymie wielkim uznaniem. 3. Publius V, Eutrapetus, przyjaciel Antoniusza;

pozostawał także w przyjaznych stosunkach z Cyceronem i z Attykiem. 4. Publius V., oddany przyjaciel Marka Brutusa, historyk rzymski z okresu Augusta, autor (nie zachowanego) dzieła o wojnie domowej.

Volusianus 1. Całus Caeionius Rufius V;

konsul w r. 314 n.e. 2. Caius Caeionius Rufius V., praefectus preaetorio w r. 353 i praefectus urbis

w r. 365. 3. Caius Yibius Asinius Gallus Vel-dwnianus V. zob. Vibn 12.

Volusienus albo Volusenus (Gaius V. Quadra-tus) trybun wojskowy Cezara w r. 56 p.n.e.;

stał po jego stronie także podczas wojny domowej Cezara z Pompejuszem. W r. 43 p.n.e. był trybunem ludowym i występował jako stronnik Antoniusza.

yoluta zob. woluta.

Vopiscus Flavius historyk rzymski z Syrakuz, ur. ok. r. 303 n.e. (zob. Scriptores historiae Augustae).

Votienus Montanus wybitny retor rzymski w czasach Tyberiusza, skazany przez cesarza na wygnanie za zbyt śmiałe mowy; zmarł w r. 27 (lub 25) na Balearach.

Vulcanalia (VolcanaHa) święta obchodzone w Rzymie 23 sierpnia ku czci Wulkana (zob.).

Vulcanus zob. Wulkan.

Yulcatius Moschos z Pergamon, uczeń retora Apollodora, wybitny retor i deklamator; wypędzony z Rzymu w r. 20 p.n.e., przeniósł się do Massylii, gdzie zmarł ok. r. 24 n.e.

Vulci zob. Yolci.

YulsinU zob. Yolsinil.

Vultur zob. Voltw.

Vulturnus 1. zob. Volturnus. 2. zob. wiatry.

50 - Mała encyklopedia kultury antycznej

w

Wadymońskie jeziu/o zob. Yadimonis lacus. wagi (łac. librae) znane są z wykopalisk (grób szybowy z XVI w. p.n.e. w Mykenach, tumulus w Yaphio, obiekty znalezione na Delos, pochodzące z II -1 w. p.n.e., w Pompei, w Chiusi - waga znajdująca się w muzeum berlińskim), ze źródeł pisanych (z których najważniejsze to:

Mechanika Arystotelesa. Naturalis Historia Pliniusza, biografia Wespazjana napisana przez Swetoniusza, De architektura Witruwiusza) oraz z przedstawień w sztuce, jak na lakońskiej czarze Arkesilasa pochodzącej z okresu 565 - 560 p.n.e. (w Cabinet des Medailles w Paryżu), na ozdobach luster etruskich, na płaskorzeźbie z grobowca piekarza rzymskiego Euryzacesa, żyjącego w okresie Augusta. W. w starożytności występowały w dwóch odmianach: dwuszalkowe (gr. stdthmo], tdlanta, łac. trutinae) i jedno-s z alków e (gr. kreostdthmoj, łac. staterae). Dwuszalkowe znano w Egipcie i Mezopotamii już na ok. 3000 lat p.n.e., na Krecie w II tysiącleciu p.n.e., w Grecji od okresu mykeńskiego. Jednoszalkowe pojawiły się w Grecji dopiero w okresie hellenistycznym. Etruskowie znali w. dwuszalkowe, w Rzymie posługiwano się obu typami. W. Jednoszalkowe przetrwały do czasów nowożytnych (tzw. w. rzymska, bezmian). Wykonywano je w brązie, dźwignię - niekiedy w drewnie obitym blachą brązową. W. Jednoszalkowe były mniejsze od dwuszalkowych, z wyjątkiem małych dwuszalkowych w. złotników (łac. momentami). W. dwuszalkowa składała się z dźwigni (gr. zygón, łac. librile, scapus) w połowie długości zawieszanej u pułapu za pomocą pierścienia lub łańcucha, bądź opieranej na podpórce, na której zwisał ciężarek umożliwiający orientację w równowadze przyrządu, oraz dwóch szalek (łac. lances) zawieszanych na łańcuchach na obu końcach dźwigni. Ciężar

odczytywano z odważników kładzionych na szalkę. W. jednoszalkowa składała się z dźwigni zawieszanej za pomocą uchwytu na % długości, z szalki na łańcuchach przy krótszym ramieniu i z podzialki na dłuższym, po którym przesuwano odważnik. Ciężar odczytywano z podziałki. Zamiast szalki umieszczany bywał hak lub kilka haków i kilka odpowiadających im podziałek. Na dźwigniach w. bywały ryte lub punktowane napisy podające imiona właścicieli (w genetiwie), przeważnie greckie, rzadziej łacińskie. Dla dekoracji zakańczano czasem dźwignię wydrążeniem głowy zwierzęcej, a szalki zdobiono rytymi kołami koncentrycznymi, rzadziej reliefem. Z w. wiążą się systemy wagowe ustabilizowane już w Babilonii i Egipcie, w Grecji ustalone w VII w. p.n.e. w związku z rozwojem handlu. Zob. wagowe systemy.

wagowe systemy pozostają w ścisłej relacji z systemami monetarnymi (zob. monetarne systemy). Ustabilizowane już w Babilonii i Egipcie, w Grecji zostały ustalone w VII w. p.n.e. w związku z rozwojem handlu. Greckie s. w. wywodzą się z sześćdziesiętnego systemu babilońskiego (talent = 60 min, mina = 60 szekieli) połączonego z dziesiętnym (wpływy lidyjskie i fenickie): talent = 60 min (gr. mną), mina = 50 małych staterów (gr. didrachmon, statw) =100 drachm (gr. drachmt), drachma = 6 oboli (gr. obolós). W Grecji używano różnych systemów w poszczególnych państewkach i w różnych okresach historycznych. Znaczenie określonych systemów zależało od roli handlowej i politycznej miast greckich, które się nimi posługiwały i narzucały je terenom od siebie uzależnionym. We wszystkich systemach

przyjęte były te same jednostki wagi, a różnica polegała na ciężarze. Najpowszechniej znane były systemy: 1) milecki używany na wybrzeżach Morza Jońskiego

i w Azji Mn. od VII w. p.n.e. do pierwszego 10leda V w. p.n.e. (stater ok. 14 g); 2) fokejski stosowany w Kyzikos, Jonii, Mizji, częściowo w Tracji, Galii, Hiszpanii i Kampanii od VII w. p.n.e. do czasów Aleksandra Wielkiego (stater 16,32 -15,59 g); 3) eginecki powstały na Eginie w VII w. p.n.e. i rozpowszechniony na Peloponezie, w Beocji, Megarze, Delfach, Olimpu oraz w Atenach (do Solona), na Cykladach, Krecie, Cyprze, na zachodnich wybrzeżach Azji Mn. i na Sycylii do V w. p.n.e., w centralnej Grecji i na Peloponezie do czasów Aleksandra Wielkiego, a w miastach związku achajskiego do podboju Grecji przez Rzym (stater 12,63 g --12,00 g); 4) eubejski rozwinięty współcześnie z egineckim na Eubei, w Tracji, na Peloponezie, częściowo na wybrzeżach Azji Mn., Afryki i w Wielkiej Grecji, w r. 594 wprowadzony przez Solona do Aten. W V w. p.n.e. upada, dominuje ponownie w okresie Filipa II Macedońskiego i Aleksandra Wielkiego, a zanika z podbojem Grecji przez Rzym; 5) korynecki powstały w VII w. p.n.e., w VI w. rozpowszechniony w koloniach Koryntu (Etolia, Akamania), w V i IV w. na Sycylii i w południowej Italii. Używany w okresie hellenistycznym na Peloponezie, a w miastach związku achajskiego do podboju Grecji przez Rzym (stater ok. 8,72 g);

6) rodyjski wprowadzony przez Rodos w końcu V w. p.n.e., używany w okresie hellenistycznym w Tracji, Macedonii, Bitynii, Mizji, Troa-dzie, Jonii, Karii, na Krecie, Kos, Cyprze, na Cykladach. Jego ślady przetrwały do okresu rzymskiego (stater 15,87 - 14,90 g). Rzymski w. s. ukształtowany w poł. IV w. p.n.e., był systemem libralnym (łac. libra funt), w którym podstawową jednostkę stanowił as. As odpowiadał początkowo librze wagi 272,84 g, a w latach 335-312 p.n.e. wprowadzono asa wagi 327,45 g, złożonego z 2 semisów, 3 triensów, 4 quadransów, 6 sextansów, 12 uncji. As libralny ulegał stopniowym obniżkom wartości. W latach 286 - 269 ciężar jego zmniejsza się o połowę, a w r. 269 p.n.e. znów o '/3 (as trientalny). Kolejna obniżka w r. 217 p.n.e. daje asa uncjal-nego, a w r. 89 p.n.e. semuncjalnego. W okresie cesarstwa stosowano asa niniejszego nieco od semuncjalnego.

Walencja (Valentia) 1. południowa część Brytanii zwanej Barbara; podbita przez Teodozjusza, przez krótki czas była prowincją rzymską. 2. (dziś Walencja) duże miasto Edetanów w His-

pania Tarraconensis, nad rzeką Turią; zburzone przez Pompejusza, odzyskało z czasem swoje znaczenie. 3. (dziś Valence) miasto Kawarów lub Segellaunów w Gallia Narbonensis, nad Rodanem, kolonia rzymska. 4. Valentia albo Yalentium, miasteczko w Kalabrii, niedaleko Brundizjum.

Walens (Valenś) ur. w Pannonii w r. 328, brat cesarza rzymskiego Walentyniana I, powołany przez niego na współrządcę; rządził wschodnią częścią cesarstwa w latach 364 - 378. Był dzielnym i zdolnym wodzem. Okres jego rządów wypełniły wojny i powstania. W r. 378 podnieśli powstanie Wizygoci osiedleni przez W. w Tracji. Poparci przez niewolników i kolonów zbiegłych z kopalń, zadali klęskę armii rzymskiej pod Adrianopolis. Historyk rzymski Ammianus Mar-cellinus porównywał tę klęskę do klęski pod Karmami. Miała ona decydujące znaczenie dla dalszych dziejów Rzymu. Strata najlepszych oddziałów

wojskowych zachwiała rzymskim systemem militarnym, odtąd cesarstwo nie zdołało już wystawić silnej armii i musiało powierzyć najemnym oddziałom barbarzyńskim obronę granic i utrzymanie porządku wewnętrznego. W bitwie pod Adrianopolis zginął również sam W.

Walentynian (Yalentimanus) \. W. l (Flarius Yalentimanus) urodził się w Cibale (Cibalis) w Pannonii; przez wojsko obwołany po śmierci Jowiana (w r. 364)' cesarzem rzymskim, zasłynął jako surowy władca. Podczas wypraw przeciwko Maurom w Afryce i Alemanom w Galii dał się poznać jako doskonały żołnierz i wódz. Alema-nów pokonał w r. 366. W r. 368 podjął znów wyprawę przeciw nim oraz przeciwko Frankom i Saksonom, wreszcie w r. 374 wyprawił się do Pannonii przeciwko Kwadom, których pokonał w r. 375. Przyjmując poselstwo Kwadów, zmarł nagle (17 listopada 376 r.). Współregentem jego na Wschodzie był jego brat, Walens (zob.). W r. 367 W. przybrał sobie na współregenta swego ośmioletniego syna, Gracjana. Był wyznawcą religii chrześcijańskiej, wprowadził pewne ograniczenia kultu pogańskiego. Sam mało wykształcony, popierał naukę i sztukę. 2. W. II, syn Walentyniana I, przyrodni brat Gracjana, ur. w r. 371, cesarz rzymski po śmierci Gracjana;

poza wydaniem szeregu ustaw nie wyróżnił się żadną wybitniejszą działalnością; zginął z ręki żądnego władzy Franka, Arbogasta, 15 maja 392 r. 3. W. III (Flavws Placidus Yalentinianus), syn Konstancjusza III i Galii Placydii, ur. w r. 419;

przez Honoriusza mianowany następcą, otrzymał tron w r. 425, mając 5 lub 6 lat; rządy za niego sprawowała Placydia przy pomocy Aecjusza (.Aetius) i Bonifacego (Bonifacius). Aecjusz bronił upadające państwo przed powstaniami wojska i najazdami barbarzyńców (trwały wówczas walki z Gotami, Wandalami i Frankami). Po śmierci Placydii w r. 450 nieudolne rządy W. wprowadziły Rzym w ciężką sytuację. Na osłabione cesarstwo poczęli napadać Hunowie pod wodzą Attyli. W r. 451 doszło do bitwy na Polach Katalaunickich; w wyniku jej wojska rzymskie (złożone głównie z najemnych barbarzyńców) dowodzone przez Aecjusza zatrzymały pochód Hunów. W; obawiając się wpływów Aecjusza, kazał go zamordować (r. 455). Sam zginął z rąk zamachowców w rok później,

Walerian (Publius Aurelius Licmius Valerius Yalerianus) dowódca wojsk rzymskich w czasach Aleksandra Sewera. Jako namiestnik Recji został obwołany przez swych żołnierzy cesarzem w r. 253 n.e. Panował do r. 260. Jako zwolennik obyczajów starorzymskich, prześladował chrześcijan. Wiódł wojnę z Persami, w czasie której dostał się do niewoli pod Edessą (r. 260). Umarł w niewoli.

Waleriusze zob. Valerii.

Walgiusze zob. Yalgii.

Wandalowie (łac. Vandali) wielka grupa szczepów germańskich, w licznych wędrówkach zmieniająca tereny zamieszkania. Znani dopiero właściwie od czasów wojny z Markomanami (86 -89 n.e.). Za Marka Aurelego sprzymierzyli się z Markomanami przeciw Rzymianom, w III i IV w. przekroczyli Dunaj, w okresie wędrówki ludów przeszli Ren (406), opanowali Galię i Hiszpanię (409), w r. 429 zajęli Numidię i większą część rzymskiej prowincji Afryki, w r. 439 zdobyli Kartaginę. Państwo W. przeżywało rozkwit w okresie panowania Genzeryka

(428 - 477). W r. 455 W. pod dowództwem Genzeryka opanowali Italię i zrabowali Rzym. Państwo W. przestało istnieć w r. 535, rozbite przez Belizariusza (zob.).

Wangionowie (Yangiones) lud w Gallia Belgica nad Renem, z miastem Borbetomagus (dziś Worms).

Wannowski August (1801 -1871) .filolog klasyczny, nauczyciel w szkołach poznańskich (gimnazjum św. Marii Magdaleny w latach 1829-1871), autor wielu rozpraw naukowych z dziedziny składni języka greckiego i łacińskiego,

semazjologii i stylistyki łacińskiej oraz pracy o sposobie wyrażania w języku greckim pojęć prawnych właściwych Rzymianom (Antiąuitates Romanse a graecis fontibus explicatae 1846). Uczniem W. był m.in. Kazimierz Morawski.

Warguntejusz zob. Vargunteiiis.

Warron (Marcus Terentius Varro) ur. w Reate, w kraju Sabinów, w r. 116 p.n.e., zm. w r. 27/26 p.n.e., encyklopedysta i największy uczony swoich czasów. Brał udział w życiu politycznym, był trybunem ludowym, w r. 67 brał udział w wojnie z piratami, prowadząc pod dowództwem Pompejusza oddział floty; także w wojnie Cezara z Pompejuszem stał po strome tego ostatniego, jako zdecydowany republikanin, i dowodził częścią jego wojsk w Hiszpanii; po bitwie pod Farsalos Cezar nie traktował W. jako przeciwnika i nawet powierzył mu urządzenie publicznej biblioteki w Rzymie. Po śmierci Cezara W. znalazł się wskutek zarządzenia Antoniusza na liście proskrybowanych, jednakże uniknął śmierci (dzięki interwencji przyjaciół). Odtąd oddał się całkowicie pracy naukowej. Wynikiem wielkiej pracowitości i wiedzy W. było 74 dziel, obejmujących łącznie ponad 600 ksiąg. Reprezentowały one najprzeróżniejsze gałęzie wiedzy:

prace historyczne i biograficzne, np. Annales (Kroniki) w 3 księgach. De Pompeio (O Pom-pejuszu); geograficzne: Ephemeris nwalis (rodzaj przewodnika po morzu); historyczno--obyczajowe: De vita populi Roman! (O życiu społeczeństwa rzymskiego). De familiis Troianis (O rodach trojańskich, tj. patrycjuszowskich), a przede wszystkim Antiquitates (Starożytności) w 41 księgach, zawierające wiadomości o dawnych mieszkańcach Italii, instytucjach państwowych i kultach, o obrzędach religijnych; dzieła gramatyczne: De lingua Latina libri XXV (O języku łacińskim). De origine linguae Latinae (O początkach języka łacińskiego); pisma histo-ryczno-literackie: De poetis (O poetach). De poematis (O utworach poetyckich), De comoedlis Plautinis i Quaestiones Plautinae (na temat komedii Plauta); ekonomiczne: należy tu dzieło z zakresu gospodarki wiejskiej Rerum rusticarum libri III; prawnicze: De iure civili libri XV; pisma biograficzne: obszerne było dzieło Imagines (Portrety), obejmujące 700 życiorysów wybitnych ludzi z różnych dziedzin;

filozoficzne, zebrane w obszerne dzieło Logi-storicon libri XXVI; encyklopedyczne: należy tu Disciplinarum libri IX. Była to encyklopedia

obejmująca dziewięć nauk, które potem znano jako sztuki wyzwolone: gramatykę, dialektykę, retorykę, arytmetykę, geometrię, astronomię, muzykę, medycynę, architekturę. Jako encyklopedia dzieło to było podstawowe aż do Vw..n.e.;

utwory poetyckie: 6 ksiąg pseudotragedii (przeznaczonych zapewne do czytania, nie do wystawiania), 4 księgi satyr, poemat filozoficz-no-dydaktyczny i 150 ksiąg tzw. satyr menippej-skich, pisanych częściowo prozą, częściowo wierszem (zob. Menippos z Gadary); w gawędach tych poruszał W. problemy moralne, chwalił dawną surową moralność, potępiał swobodę współczesnych mu obyczajów. Z całej tej twórczości zachowały się jedynie De lingua Latina (częściowo) oraz Rerum rusticarum libri III. W swych pracach filozoficznych W. okazał się zwolennikiem sceptycyzmu Akademii i mistycyzmu pitagorejskiego.

Warszewicki Stanisław (1527-1591) jezuita, rektor kolegiów jezuickich, wychowawca królewicza Zygmunta Wazy, tłumacz z głośnego romansu antycznego Etwpiki Heliodora na język łaciński: Heliodori Aethiopicae historiae libri X (Bazylea 1552).

Warus zob. Yarus.

Warynowie (Varim) plemię germańskie nad rzeką Albis (dziś Elbę).

Waskonowie (Yascones) lud w Hispania Tar-raconensis, pomiędzy Pirenejami a rzeką Ebro, ze stolicą Pompelon (dziś Pampelona). Nazwa W. przetrwała w nazwie Basków.

Watykan 1. Yaticanus ager, obszar ziemi na prawym brzegu Tybru, znany z nieurodzajności i kiepskiego wina, wspominany przez Cycerona i Marcjalisa. Nazwę Yaticanus ager pisarze starożytni, Solinus i Gellius, wyprowadzali od rzeczownika (?) vaticinium (rodzaj ziół), natomiast uczeni nowożytni - od wczesnoetruskiej nazwy osady Vatica bądź Yaticwn znajdującej się na tym terenie. Termin Yaticanus występuje dwukrotnie w Fasti consulares z r. 455 i 451 p.n.e. 2. Vaticani Montes, w najszerszym znaczeniu wzgórza znajdujące się na ager Yaticanus, od Janiculum po współczesne Monte Mario. 3. Yaticanus Campus, w starożytności terminem tym określano prawdopodobnie cały obszar zawarty dziś między Monte Mario a Tybrem, zwany obecnie Prati di Castello. 4. Yaticanus mons, określenie jednego ze wzgórz w obrębie ager Yaticanus, będące u Horacego desygnatem laniculum, a u Juwenalisa terminem bliżej nie

sprecyzowanym. Należy wnioskować, że początkowo termin ten nie odnosił się do jednego ściśle określonego wzgórza, dopiero w czasach późniejszych, być może w okresie cesarstwa, nastąpiło stopniowe ograniczenie terminu mons Yaliccows do obszaru zajmowanego przez Circus Gal et Neronis (zwanego także Circus Yaticanus). We wczesnym średniowieczu i w czasach nowożytnych zostało ono zidentyfikowane z miejscem pochowania apostoła Piotra. Wzrost znaczenia mons Yaticanus zaczyna się od czasów chrześcijaństwa. Nad domniemanym grobem św. Piotra cesarz Konstantyn W. i jego syn Konstans wznieśli w IV w. bazylikę; na jej miejscu wznosi się obecnie bazylika św. Piotra. 5. Yaticana vallis, termin użyty po raz pierwszy przez Tacyta prawdopodobnie dla określenia miejsca, na którym znajdował się Circus Gal et Neronis, bądź - zagłębienia leżącego na południowy-zachód od niego, a zajętego dziś przez Vicolo del Gelsomino. 6. Yaticanum (rzeczownik albo neutrum przymiotnika) początkowo określenie całości albo części płaskiego, bardzo niezdrowego terenu zawartego między laniculum, Tybrem i Monte Mario, będące prawdopodobnie synonimem wspomnianego przez Cycerona Campus Vatl-canus. Na Yaticanum znajdowało się sanctua-rium Magna Mater oraz groby ubogiej ludności, wspomniane przez pisarzy starożytnych.

Watyniusz zob. Yatinius Publius.

wazowe malarstwo greckie w. m. operowało zasadniczymi elementami technik stosowanych w ceramice i w malarstwie. Znajomość tych technik zanikła wraz z upadkiem w. m. i dopiero w pierwszej poł. XX w. udało się uczonym zrekonstruować antyczne postępowanie malarskie. Starożytne malowidła wazowe były malowane glinkami

zawierającymi znaczny procent żelaza. Przygotowując farby ceramiczne glinkę starannie szlamowano i oczyszczano, a następnie do szlamu dodawano ługu potasowego. Oczyszczoną poddawano stężeniu przez parowanie. Tak przygotowaną glinkę po dodaniu wody deszczowej stosowano do wykonania powłoki naczynia (zanurzanie naczynia w glince). Do wykonania dekoracji malarskiej na naczyniu używano glinki jeszcze bardziej stężonej. Pomalowane naczynie wypalano w piecu garncarskim, a sposób wypalania decydował o wyglądzie dekoracji. Przy wypalaniu oksydującym, z silnym dopływem powietrza do pieca, na powłoce naczynia wytwarzał się tlenek żelazowy o zabar-

wieniu czerwonym. Trudniej natomiast łączył się tlen z silnie stężonym leiwem dekoracji, wskutek czego wytwarzał się w tych miejscach tlenek żelazawy o zabarwieniu czarnym. Otrzymywano w ten sposób efekty stylu czamofigurowego:

motywy w kolorze czarnym, tło w czerwonym. W drugiej fazie stosowano wypalanie redukcyjne (przy zamkniętych drzwiach paleniska i paleniu mokrym drzewem), na powłoce naczynia wytwarzał się również tlenek żelazawy o barwie czarnej, wskutek czego całe naczynie stawało się zabarwione na czarno. Aby otrzymać dekorację ezer-wonofigurową (motywy czerwone, tło czarne), stosowano trzecią fazę wypalania (wypalanie reoksydujące), udostępniając ponownie dopływ powietrza do paleniska. Chcąc otrzymać naczynia bialogruntowane, powlekano tło białą glinką;

dla uzyskania motywów czerwonofigurowych stosowano fazę wypalania oksydującą, jeśli zaś dekoracja miała być czamofigurowa, stosowano fazę redukcyjną-sJNaczynia o jednolitej, czerwonej powłoce otrzymywano przez jednorazowe wypalanie oksydujące bądź reoksydujące (jak np. w tzw. wyrobach megaryjskich, terra sigillatd). Historia w. m. zob. ceramika.

wazy zob. ceramika.

Weje (Veii) miasto etruskie nad Kremerą, na pomoc od Rzymu. Prowadziło długotrwałe walki z Rzymem; w r. 395 p.n.e. po dziesięcioletnim oblężeniu zostało zdobyte i zrabowane przez Kamillusa. Do końca rzeczypospolitej rzymskiej było niezamieszkane. Cezar i August osiedlili tam kolonistów. Resztki murów cyklopich znajdują się dziś w pobliżu wioski Isola Famese.

Welia (łac. Velia, znaczenie i etymologia słowa nieznane już w starożytności) niewielkie wzgórze w Rzymie, między środkową częścią północnego stoku Palatynu a Oppius mons, wymienione jako jedno z siedmiu wzgórz, na którym stanęło Septimontium; w czasach późniejszych zwane także Summa Sacra via. W latach 80 - 81 n.e. stanął na W. łuk tryumfalny Tytusa, upamiętniający jego zdobycie Jerozolimy.

Wellejusz zob. Yellews.

welum zob. velum.

Wenecja (Yenetia) kraj położony na północo--wschód od Gallia Cisalpina, pomiędzy Alpami, Adriatykiem i dolnym biegiem rzeki Po. Urodzajna równina ograniczona bagnistymi

lagunami, przecięta licznymi rzekami. Leży w dogodnym punkcie handlowym. Tędy prowadziły drogi znad Adriatyku przez przełęcze w Alpach

do Europy Środkowej i pomocnej. Przez W. prowadziła droga z Akwilei. do Werony i Mediolanu. Najważniejsze miasta: Patawium, Alti-num, Akwileja. Mieszkańcy, Wenetowie, prowadzili handel (głównie bursztynem) z Europą północną. Od r. 215 p.n.e. Wenetowie byli sprzymierzeni z Rzymem, od I w. p.n.e. całe terytorium W. dostało się pod władzę Rzymu. W okresie późniejszym cesarstwa W. wiele ucierpiała od najazdów barbarzyńców, zwłaszcza Attyli w r, 452. W VI w. część mieszkańców musiała schronić się na laguny, gdzie założyła miasta: Wenecję i Grado.

Wenetowie (Veneti) duży szczep na terenach nad środkową i dolną Wisłą.

Wenedowie (Venedi) 1. lud w północno-zachod-niej Galii celtyckiej; zajmowali się żeglugą i handlem, po zaciętej walce zostali pokonani przez Cezara w r. 56 p.n.e. 2. zob. Wenecja.

Wentidiusz zob. Yentiaius.

Wenulejusz zob. Yenulews.

Wenus (Venus) mit. stare bóstwo latyńskie, bogini ogrodów, wiosny, kwiatów. Świątynia W. znajdowała się w Ardei na długo przed założeniem Rzymu. W II w. p.n.e. W. została zidentyfikowana Z grecką boginią miłości. Afrodytą. W Rzymie znajdowało się kilka świątyń W;

m. in. na Kapitelu ku czci Venus Erycina (wzniesiona w r. 215 p.n.e.) oraz świątynia koło porta Collina, poświęcona w r. 181 p.n.e. Sulla wprowadził kult Venus Felix, Pompejusz zaś kult Venus Victrix, której świątynia została poświęcona w r. 55 p.n.e. Od czasów Cezara W. cieszyła się wielką czcią, jako matka Eneasza i rodu julijskiego, Venus Genetrix, której świątynię wystawiono na Forum lulium. Najbardziej znanym posągiem W. jest tzw. W. z Milo, jeden z najpiękniejszych marmurowych posągów antycznych z okresu hellenistycznego (pół. II w. p.n.e.), znaleziony na wyspie Milo (antyczne Melos); obecnie w Luwrze. Dzieło nieznanego artysty, z fragmentarycznie zachowaną sygnaturą: ...andros, syn Henidosa z Antiochii nad Meandrem.

Wenozja (Yenusia) dziś Yenosa; miasto na granicy Apulii i Lukanii, nad rzeką Aufidus, u stóp góry Vultur; w początkach należało do Samnitów (Samnium), w r. 292 p.n.e. jako kolonia rzymska zostało włączone do Apulii;

miejsce rodzinne Horacego.

Weragrowie (Yeragri) celtycki lud w Alpach (Alpes Poeninae); główne miasto Octodurus.

Worcelle (Yercelloe) dziś Yerceffi; stoUca Libi-ków w Gatlia Transpadana, warowne rzymskie municipium, ważny punkt komunikacyjny, gdyż zbiegały się tutaj drogi z Mediolanu oraz Tici-num do Augusta Praetoria. W. znane są z bitwy z Cymbrami w r. 101 p.n.e.

Wercyngetoryks (Vercingetorix) Gal z plemienia Arwemów, organizator powstania Galów przeciw Cezarowi w r, 52 p.n.e. Pokonany przez Cezara i wydany mu przez Galów został jako jeniec przyprowadzony do Rzymu w czasie tryumfu Cezara, a później stracony.

Wergiliusz (Publius Yergilius Maro) z wioski Andes pod Mantua, największy epik rzymski (70 -19 p.n.e.). Życie W. przypada na okres rozkładu ustroju republikańskiego w Rzymie i na pierwsze lata cesarstwa. Mała posiadłość ziemska ojca Wergiliusza została skonfiskowana przez trimnwirów Oktawiana i Antoniusza na rzecz ich żołnierzy-weteranów, toteż W; zmuszony do opuszczenia ojcowizny, udał się do Rzymu. Już przedtem pisał na wzór Katulla drobne wiersze, zachowane w zbiorku Katalep-ton (Drobiazgi, Pozostałości). Wprawdzie po pierwszych próbach poetyckich postanowił poświecić się filozofii, wkrótce jednak wrócił do poezji. W Rzymie ogłosił w r. 39 p.n.e. zbiór dziesięciu sielanek (BucoHca, Eciogae) wzorowanych na Teokryde. Sielanki Teokryta były realistyczne, sielanki W. - konwencjonalne, zawierały jednak aluzje do współczesnych wydarzeń politycznych. W r. 30 p.n.e. ukazał się poemat W. pt. Georgica (Ziemiaństwo) w 4 księgach. W dziele tym, propagując dążenia Augusta do przywrócenia starorzymskich obyczajów, poeta opiewa uroki rolnictwa i zachęca do pracy na roli. Odrębnie potraktowano tam: rolnictwo, ogrodnictwo, hodowlę bydła i bartnictwo. Ostatnie i największe, choć niezupełnie wykończone, dzieło W. to Aeneis (Eneida), epos w 12 księgach, oparte na motywach homerowych, a zarazem narodowa epopeja rzymska. Poeta wykorzystuje tu rozpowszechnioną już legendę głoszącą, że Rzymianie wywodzili się od Trojan, którzy pod dowództwem Eneasza uszli ze zdobytej przez Greków Troi i w Italii założyli nową siedzibę i nowe państwo. Wg tejże legendy ród julijski (a więc Cezar i Oktawian) wywodzi się od bogini Wenus: synem Wenus jest Eneasz, a syn Eneasza, Julus, to protoplasta rodu julij-skiego. Celem Eneidyyst nie tylko sławienie rodu julijskiego i pryncypatu Augusta; dzieło jest

jednocześnie wyrazem wiary w opatrzność boską, kierującą życiem "pobożnego" (pius) Eneasza, oraz wiary w dziejowe posłannictwo Rzymu, powołanego do realizacji marzeń ludzkości o wiecznym pokoju; tak więc służy ono umocnieniu pax Romana, rzymskiego porządku wład-nącego światem. Godny uwagi jest styl dzieła," dążący stale do efektów dramatycznych i pełen bohaterskiego patosu. Dzieło swe zamierzał W. wykończyć ostatecznie w Grecji. W czasie podróży jednak zachorował i powróciwszy do Italii zmarł w Brundizjum. Pochowano go pod Neapolem, gdzie dziś jeszcze pokazują rzekomy jego grób. W. był niezwykle ceniony w średniowieczu i w okresie humanizmu. W Polsce, poczynając od XV w., cieszył się zawsze ogromną popularnością, wielokrotnie naśladowano, go, czerpano z jego poezji. O popularności W. w Polsce świadczą m.in. polskie liczne przekłady Eneidyf Andrzeja Kochanowskiego (brata Jana) z r. 1590, Franciszka Ksawerego Dmo-chowskiego (księgi I - IX) z r. 1809, Franciszka Wężyka z r. 1826 (wyd. w r. 1878), Jacka Przy-bylskiego z r. 1811, ks. Tadeusza Karylowskiego z r. 1924. Echa Eneidy i Georgik uchwytne są m.in. w Panu Tadeuszu Mickiewicza.

Weromanduowie (Yeromandui, także Viroman-dui) lud w Gallia Belgica na wschód od Atrebatów, na południe od Nerwiów, ze stolicą Augusta Yeromanduorum (dziś St.-Ouentin).

Werona (Verona) dziś Yerona; miasto w Gallia Cisalpina nad rzeką Athesis. Należało do Ceno-manów, potem stało się kolonią rzymską. Miasto rodzinne Katullusa i Witruwiusza. Zachował się wzniesiony za Dioklecjana amfiteatr, który mieścił 22 000 widzów.

Werres Gajusz (Całus Yerres) Rzymianin z rodu senatorskiego. W r. 82 p.n.e. był kwestorem. W latach 80 - 79 jako legat Dolabelli w Cylicji zasłynął z grabieży dokonanych na Wschodzie. W r. 74, będąc pretorem miejskim, dokonał wielu nadużyć. W latach 73 - 71 jako namiestnik Sycylii dopuścił się niesłychanych zdzierstw i grabieży. Po opuszczeniu

Sycylii został na prośbę Sycylijczyków oskarżony przez Cycerona. Zdemaskowany przez Cycerona, nie czekając na wyrok, udał się dobrowolnie na wygnanie.

Wertumnus (Yertumnus, Yortumnus, od łac. verto zmieniam) mit. rzymskie bóstwo, prawdopodobnie pochodzenia etruskiego, bóg przemian zwłaszcza dojrzewania wszystkich plonów. Miał dar przybierania różnych postaci. Owidiusz mó-

wi o jego miłości do Pomony, bogini owoców. W październiku obchodzono ku jego czci święto zwane Vertumnalia. Posąg jego stał na Vicus Tuscus, w dzielnicy etruskiej, przy wejściu na Forum. W sztuce przedstawiano go jako młodzieńca lub brodatego mężczyznę z wieńcem na głowie, trzymającego róg obfitości napełniony owocami.

Werus (Verus) 1. Lucius AeUus V., syn Ceio-niusa Kommoda, adoptowany przez cesarza Hadriana. 2. Lucius Aurelius V., syn poprzedniego, adoptowany przez cesarza Antonina Piusa, znany z prowadzenia zbytkownego życia. W wojnach z Fartami nie wykazał uzdolnień wodza. Rządził wraz z Markiem Aureliuszem w latach 161-169.

wesele (łac. nuptiae, gr. gamos) w Grecji ulubionym okresem weselnym był zimowy miesiąc Gamelion, a specjalnie pełnia księżyca. W. trwało 3 dni i obejmowało 3 fazy: przygotowania, zaślubiny i uroczystości poślubne. W wigilię zaślubin dziewczyna składała Artemidzie w ofierze swe zabawki dziecinne, jej ojciec oddawał ją pod opiekę Mojr, a po wieczerzy raz jeszcze panna młoda ofiarowywała Artemidzie pukiel włosów. Późnym wieczorem odbywała kąpiel przedślubną bądź w rzece, bądź też (w miejscowościach pozbawionych wody, jak Ateny) w domu. Wodę do tej kąpieli czerpano ze źródła fw Atenach-Kalliroe) i zanoszono do mieszkania w uroczystej procesji, w której udział brała panna młoda i jej przyjaciółki, fletnista i kobiety z pochodniami. W dniu zaślubin przystrajano cały dom mirtem. Przyjaciółka matki panny młodej, nymfeutria, z pomocą dziewcząt stroiła narzeczoną w fałdowany chiton, haftowany himation i welon oraz wianek mirtowy lub cenny diadem. Składano uroczystą ofiarę bóstwom opiekuńczym małżeństw: Zeusowi, Herze, Afrodycie i Artemidzie, po czym następowała uczta. Pannę młodą (z twarzą osłoniętą welonem) wprowadzała nymfeutria i sadzała przy kobiecym stole. Specjalnym weselnym daniem były ciastka sezamowe na miodzie. Chleb roznosił mały chłopczyk, recytując przy tym formułę: "Uciekłem od złego, znalazłem lepsze". Pod koniec uczty panna młoda odrzucała z twarzy welon, a pan młody wręczał jej podarki ślubne (drobiazgi kobiece lub klejnoty). Odtąd uważano ją za mężatkę, która ma prawo ukazywać swą twarz mężczyznom. Po uczcie pan młody z pierwszym drużbą zawoził pannę

młodą do swego domu, w którym już miała pozostać. Towarzyszyli im goście weselni, a rodzice pana młodego podejmowali przybyłych bakaliami. Panna młoda spożywała owoc pigwy, jako symbol płodności. Po udaniu się młodej pary do łożnicy dziewczęta śpiewały u jej progu epitalamium wieczorem i rano. Nazajutrz w uroczystym orszaku zanoszono młodej parze podarunki od przyjaciół (szaty, przybory toaletowe, przedmioty gospodarstwa domowego). W Rzymie strona obrzędowa w. zależna była od typu małżeństwa (por. connubium cum manu i sine manu). Do pewnego jednak momentu przebieg uroczystości weselnych był jednakowy dla wszystkich rodzajów zaślubin. Małżeństwo zawierano i w. urządzano najchętniej w drugiej połowie czerwca. Zwyczaj zabraniał zawierania małżeństw w

pierwszej połowie marca, w maju, w pierwszej połowie czerwca, w Kalendy, Nony, Idy i dni bezpośrednio po nich następujące, jako feralne. W wigilię w. panna młoda ofiarowywała Larom swą togę przetykaną (toga praetexta) i zabawki. Włosy okrywała na noc czerwoną siatką. Rano przywdziewała strój weselny, tj białą tunikę (tunica recta albo regilla), którą przepasywała wełnianą wstęgą, związaną w tzw. "węzeł Herkulesa" (nodus Herkuleus). Węzeł ten mąż rozwiązywał w noc poślubną. Strój uzupełniały: szafranowa palia, takiegoż koloru sandały, welon barwy pomarańczowej oraz wianek z mirtu i pomarańczy. Włosy czesała panna młoda w 6 loków (sex crines) rozdzielonych przez środek grzebykiem. Tymczasem augur dokonywał auspicjów i po pomyślnym ich wyniku przystępowano do najważniejszej części zaślubin. Do domu panny młodej przybywał narzeczony i zaproszeni goście, wśród nich 10 świadków. W ich obecności młodzi oznajmiali swą zgodę na zawarcie małżeństwa i podpisywali kontrakt ślubny, następowało dextrarum iunctio, czyli połączenie prawych dłoni państwa młodych przez pronubę, panna młoda wypowiadała przy tym formułę: Ubi fu Caius, ego Caia (gdzie ty, Gaju-szu, tam i ja, Gaja). Wszyscy obecni modlili się do bogów opiekuńczych małżeństw: Jowisza, Ju-nony, Diany i Fides, po czym składano im w ofierze owcę lub prosię. Przy małżeństwie cum manu następował teraz jeden z dwóch obrzędów, confarreatio lub coemptio (por. connubium). Dalej następowały świeckie uroczystości, znów zawsze jednakowe. Zasiadano do uczty, która trwała do pomocy. Z zapadnięciem nocy

pan młody zabierał narzeczoną do swego domu, zwało się to deductio, uprowadzenie. W orszaku szły dwie dziewczyny niosące kądziel i wrzeciono panny młodej goście z, pochodniami i fletniści. Po drodze śpiewano wesołe i cięte przyśpiewki i rzucano dzieciom orzechy, co miało wpływać na płodność małżeństwa. Panna młoda namaszczała drzwi swego nowego domu tłuszczem i przybierała wełnianymi wstążkami. Przenoszono ją przez próg, by uniknęła potknięcia, oznaczającego złą wróżbę. W atrium witał ją pan młody, podając jej ogień i wodę. Następnego dnia młoda mężatka składała ofiarę Larom i Penatom i wkładała strój matrony. Następowała ponownie uczta, w której brali udział krewni.

Wespazjan (Yespasianuś) przydomek powtarzający się w rodzie Plawiuszów z Reate: 1. Titus Flavius Petro Yespasianus, jako stronnik Pom-pejusza brał udział w bitwie pod Farsalos w r. 42;

zajmował się ściąganiem należności jako macior jakiegoś lichwiarza. 2. Flavius Sabinus V., syn Flawiusza Sabinusa i Wespazji Polii, zarządzał w czasach Nerona prowincją Mezją; był zamieszany w walki (o tron) między Witeliuszem i jego bratem, zginął zamordowany przez tłum. 3. Titus Flavius V., w historiografii znany pod imieniem W., cesarz rzymski w latach 69 - 79 n.e., brat poprzedniego, ur. w r. 9 n.e. pod Reate, w prowincjonalnej rodzinie, należącej do warstw średnich, wcześnie rozpoczął karierę polityczną; udało mu się dojść do wysokich urzędów za Klaudiusza i Nerona. Zarządzał Kretą i Kyrene, w r. 43 Klaudiusz powierzył mu dowództwo w Brytanii. W następnych latach był zarządcą prowincji Afryki. W r. 67 wysłał go Neron do Judei, by uśmierzył powstanie żydowskie. W. opanował Judeę (w latach 68 - 69) z wyjątkiem Jerozolimy. Podczas walk o tron po śmierci Nerona nie zaprzestał akcji, dopiero po śmierci Witeliusza dzięki staraniom wojska objął tron w Rzymie. Dał początek dynastii Hawiuszów, a rządy jego stały się zarówno dla Rzymu, jak i dla prowincji ulgą i odprężeniem po rządach cesarzy z dynastii julijsko-klaudyjskiej. Był człowiekiem energicznym, surowym i praktycznym, dążył do wzmocnienia władzy cesarskiej. Rządy swe

oparł na współdziałaniu z senatem, którego skład zwiększył, wprowadzając przedstawicieli prowincji. Zreorganizował i umocnił skarb zrujnowany przez Kaligulę i Nerona, podniósł dyscyplinę w wojsku, uśmierzył powstanie w Batawii.

Za W. nastąpił także nowy etap w polityce rzymskiej wobec prowincji: cesarz, szukając oparcia wśród arystokracji prowincjonalnej, otaczał opieką zwłaszcza miasta prowincji zachodnich (przyznał im obywatelstwo rzymskie). W polityce zewnętrznej dążył do utrzymania pokoju. Umarł w r. 79, w wieku 69 lat. 4. Titus Flavius V;

w historiografii znany pod imieniem Tytusa, syn poprzedniego, ur. w r. 41. Cesarz rzymski w latach 79-81. Towarzyszył ojcu w jego wyprawach do Brytanii i do Judei. Po objęciu tronu przez ojca sam doprowadził do końca wojnę żydowską, zdobywając w r. 70 Jerozolimę. Po powrocie przyjął go ojciec na współregenta. Po śmierci W. Tytus objął władzę, zapisując się w pamięci Rzymian jako amor et deliciae generis humani (miłość i ukochanie rodzaju ludzkiego). Upamiętnił swą działalność, niosąc pomoc ludności poszkodowanej wskutek trzęsienia ziemi w r. 79 (zasypanie Pompei, Herkulanum i Sta-biae) oraz wskutek pożaru Rzymu w r. 80. Rządził zaledwie dwa lata, zmarł w r. 81. Na okres jego rządów przypadają walki prowadzone przez Agrykolę w Brytanii oraz wystąpienie samozwańczego Nerona. Rządy Tytusa charakteryzuje współdziałanie z senatem. Korzystając z uporządkowania przez W. finansów, mógł przeznaczać duże sumy na igrzyska i rozdawnictwo zboża. Także za jego panowania ukończono budowę Kolosseum. 5. Flavius Clemens V., brat poprzedniego, mąż Domitiiii, siostry cesarza Domicjana. Otrzymał od Domicjana w r. 95 konsulat, wkrótce jednak został z jego rozkazu zamordowany.

Westa (Vesta) rzymska bogini ogniska domowego, należąca do grupy 12 największych bogów. Czczono ją jako opiekunkę domu, a także miasta, wreszcie państwa. Kult jej jest bardzo stary, wg tradycji został wprowadzony przez Romulusa. Mało znane są związane z nim domowe obrządki. Okrągła, przypominająca pierwotne chaty świątynia W. znajdowała się na stoku Palatynu, w pobliżu Regii, siedziby najwyższego kapłana, któremu bezpośrednio kult W. podlegał. Tu kapłanki bogini, westalki, czuwały nad utrzymaniem wiecznego ognia na ołtarzu. Wierzono, że wygaśnięcie ognia przynosiło nieszczęście państwu. Świętym zwierzęciem W. był osioł. Święta W. obchodzono 9 czerwca.

westalka (łac. Virgo Yeslalis) kapłanka bogini Westy. W świątyni Westy pełniło służbę sześć kapłanek, które mieszkały w tzw. atrium Vestae\

jedna Z nich, tzw. Vwgo Yestalis Maxima, była przełożoną. Dziewczęta rozpoczynały służbę bogini w wieku od sześciu do dziesięciu lat. Wybierał je spośród znakomitych rodzin i przeznaczał na służbę Weście pontifex maximus. W. pozostawały w służbie bogini przez trzydzieści lat, po czym mogły wystąpić z kolegium. Do obowiązków kapłanek należało przede wszystkim czuwanie dniem i nocą nad ogniem wiecznym w świątyni i składanie ofiar. Najcięższym przestępstwem w. było niedopilnowanie ognia i złamanie ślubu czystości. W., z której winy zagasł ogień, karano chłostą; winną złamania ślubu czystości zamurowywano żywcem, skazując na śmierć głodową. W. miały wyjątkowe przywileje; towarzyszyli im liktorzy, miały prawo łaski wobec skazanych, świadectwa ich miały wartość przysięgi, korzystały z zaszczytnych miejsc w teatrze.

westybul zob. yestibulum.

Westynowie (Vestini) plemię sabelskie we wschodniej części środkowej Italii, nad Morzem Adriatyckim, pomiędzy krajami Sabinów, Pc-lignów i Marrucinów; jako sojusznicy Samnitów występowali przeciwko Rzymowi, zostali jednak pokonani w r. 328 p.n.e. Brali udział w wojnie sprzymierzeńców, podczas której ostatecznie ulegli Rzymianom.

weterani (łac. yeteranus) żołnierze w wojsku rzymskim, którzy po odbyciu określonej ilości lat służby (w okresie cesarstwa ok. 20 lat) byli zwalniani z armii (missi). Towarzyszyły temu:

nagroda pieniężna, nadanie prawa obywatelstwa i prawo zawierania małżeństwa (ws connubii).

Wettonowie (Yettones) lud w Luzytanii pomiędzy Tagiem i Duriusem, z miastami Salmantica (Salamanca), Capara i Caura (lub Caurium). "

Wetulonia (Yetulonid) jedno z dwunastu etruskich miast związkowych na południe od Vola-terrae; z W. mieli Rzymianie przyjąć oznaki władzy, pęki rózg (fasces), krzesło kurulne, lik-torów, togę przetykaną (toga praetexta).

Wetulońskie źródła (Vetuloniae aąuae) gorące źródła w Etrurii, w pobliżu miasta Wetulonia.

Wezuwiusz (Vesuvlus, Vesevius, Vesbius) dziś Vesuvio; wulkan w południowej Italii, na wybrzeżu Zatoki Kumańskiej, na południo-wschód od Neapolu. W r. 340 p.n.e. Rzymianie pokonali tu Latynów, w r. 73 p.n.e. schronili się na szczycie W. powstańcy-niewolnicy pod dowództwem Spartakusa. Wulkan wydawał się nieczynny, jednakże w r. 79 wybuchł po raz pierwszy, niszcząc

całkowicie Herkulanum, Pompeje i Stabie. Później wybuchał w latach 203, 472, 512.

Wędewski Zygmunt (1824-1887) filolog klasyczny, odbywał studia na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem H.Fr. Haasego, uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy De Sophoclis Qedipo reege commentatio (1863). Był wykładowcą w gimnazjum w Poznaniu, w Szkole Głównej Warszawskiej do r. 1869, w latach 1873 -1887 był profesorem zwyczajnym na Uniwersytecie we Lwowie. Wydał przekłady tragedii Ajschylosa (1873), Sofoklesa (1875), Eurypidesa (1881 - 2), zajmował się literaturą polsko-łacińską, wydał Słownik łacińsko-polski (pierwsze wyd. 1874).

węzeł gordyjski zob. Gordion.

Wężyk Franciszek (1785 - 1862) literat, płodny poeta i dramatopisarz, tłumacz Edypa Sofoklesa (1804) oraz Eneidy Wergiliusza (1804). Oba przekłady w wersji poprawionej przez autora wyd. w 1.1 Poezji z pośmiertnych rękopisów (Kraków 1878).

wiatry w znaczeniu fizycznym rozróżniano w zależności od siły w. spokojne (gr. dnemoj, łac. ventf), w. burzliwe (gr. chejmbnes, thyellaf, łac. proceUae) i w. gwałtowne, wichry znane pod różnymi nazwami (gr. eknefiaj, tyfon, stróbilos, łac. turbo, typho). Rozróżniano ponadto w. lądowe (gr. apógejoj, łac. apogei) i morskie (gr. tropdjoj, łac. altom). W. wiejące z różnych stron świata miały oddzielne nazwy. Pierwotnie (Homer, Hezjod) znane były 4 w. zw. głównymi (gr. dnemoj genikotato], -łac. venti cardinales):

l) Notus (gr. Nótos) zw. też łac. Auster - w. południowy; 2) Boreas (gr. Boreas), zw. też gr. Aparktfas, łac. Septemtrw - w. północny; 3) Zephyrus (gr. Zefyros) zw. też łac. Favonius - w. zachodni; 4) Eurus (gr. Euros) zw. też. łac. Vulturnus - w. wschodni. - Z czasem dodano

jeszcze 4 w.: 5) ApeliÓtes, łac. Solanus, Subsolanus - W. wschodni na miejsce Ewosa, którym nazwano w. południowo-wschodni; 6) gr. Kajkias, łac. Aquila - w. północno-wschodni, niekiedy uważany za północny; 7) gr. Lips, łac. Africus - w. południowo-zachodni lub zachodnio-połud-niowo-zachodni (pomiędzy Austrem i Favoniu-sem); 8) gr. Argestes, łac. Corus, Caurus - w. północno-zachodni. Z biegiem czasu wprowadzono jeszcze dokładniejszy podział na 12, a nawet 24 w. Do 12 w. należały oprócz wyżej wymienionych: 9) gr. Meses pomiędzy Boreasem i Kajkiasem; 10) gr. Fojmkias pomiędzy Noto-

sem i Eurosem; 11) gr. Thraskias pomiędzy Bo-reasem a Argestesem; 12) gr. Libofójniks albo Libónotos pomiędzy Lipsem i Notosem. W znaczeniu mitologicznym: według wierzeń starożytnych Greków i Rzymian, w. były istotami boskiego pochodzenia i w takim charakterze występują już u Homera. Wg Hezjoda spokojne w. były potomkami Astrajosa i Jutrzenki - Eos, a gwałtowne potomkami Tyfona, którego także wyobrażano sobie jako uosobienie burzy. Z niektórymi w. (jak np. z Boreasem) związane były lokalne. mity. W wielu miejscach Grecji składano w. ofiary: m.in. w pobliżu Syldonu był im poświęcony ołtarz, gdzie raz w roku składano nocą ofiary. Mieszkańcy Delf składali ofiary w. w świętym okręgu Thyja. Przy drodze do Eleusis miał swój ołtarz Zefiros. Boreas miał ołtarz w Attyce nad rzeką Ilissos, wzniesiony na pamiątkę rozbicia w czasie burzy floty Kser-ksesa u przylądka Sepias.

Wibiusze zob. Vibii.

Wibuliusz (Lucius Rufus Yibulius) stronnik i przyjaciel Pompejusza, dla którego gromadził wojska w r. 49. Doprowadził zebrane oddziały do Korfinium, gdzie został wzięty do niewoli przez Cezara; uwolniony działał nadal na rzecz Pompejusza. Ponownie został ujęty w Hiszpanii, skąd Cezar wysłał go do Pompejusza w sprawie układów.

Wienna (dziś Yienne) miasto na lewym brzegu Rodanu w Gallia Narbonensis, stolica Allobrogów, potem kolonia rzymska.

wieża wiatrów w Atenach, zbudowana przez Andronikosa w I w. p.n.e., zachowana do naszych czasów; posiadała zegar słoneczny i wodny oraz wskazywała kierunek wiatru. Na bocznych ścianach w. znajdowało się osiem rzeźb przedstawiających wiatry. Kierunek wiatru wskazywała umieszczona na szczycie, obracająca się, rzeźba postaci ludzkiej.

wiktoriat (łac. victoriafus) srebrna moneta z czasów republiki rzymskiej. Kursował od pierwszej ćwierci III w. p.n.e. do r. 104 p.n.e. W. ważył 3,41 g, a po r. 217 p.n.e. 2,92 g. Przeznaczony był do handlu zagranicznego.

Wilczek Ignacy (1728 - ?) spolonizowany Słowak, jezuita, autor poematu łacińskiego, Car-mina... (Kalisz 1785), w którym polemizuje z Lukrecjuszem i epikurejskim materialistycznym poglądem na świat. Styl wzorowany na Lukrecjuszu.

Wilczyca Kapitolińska brązowa rzeźba etruska

przedstawiająca wilczycę karmiącą bliźnięta: Romulusa i Remusa, Uważana za symbol Rzymu. Rzeźba ta - dziś w Palazzo dei Conservatori - łącząca w sposób typowo etruski elementy naturalizmu ze stylizacją, została wykonana na przełomie VI - V w. p.n.e.

prawdopodobnie 'jako ex-voto dla Jowisza Kapitolińskiego po wypędzeniu Tarkwiniuszów z Rzymu, być może przez rzeźbiarza Vulca, i jeszcze w czasach średniowieczy znajdowała się przed Pałacem Lateraneńskim. Posążki bliźniąt, zniszczone prawdopodobnie w r. 63 p.n.e. (wg Cycerona - od uderzenia piorunu), zostały ponownie wykonane przed r. 1509, być może przez Antonio Pol-laiuolo.

willa zob. vil!a.

Williusze zob. ViWi.

Wiminal zob. Yiminalis collis.

Windeks (Caius lulius Vindex) pochodził ze znakomitego rodu z Akwitanii, za rządów Nerona zarządzał jako propretor północną Galią. W r. 67 wystąpił zbrojnie przeciwko Neronowi z zamiarem wprowadzenia na tron Galby;

dla swoich celów pozyskał namiestnika Germanii Wirginiusza Rufusa. Kiedy znajdował się z wojskiem pod Wesontio, żołnierze Rufusa;

sądząc, że oddziały W. chcą ich zaatakować, uderzyli pierwsi; W. nie zorientował się w sytuacji i podejrzewając, że padł ofiarą zdrady, odebrał sobie życie.

Windelicja (Vindelicid) kraina leżąca w północnej Recji między Dunajem, lnem a Alpami. W r. 15 p.n.e. podbita przez Rzymian.

Windelikowie (Vindelici) lud pochodzenia celtyckiego zamieszkujący pomocną Recję między Dunajem, lnem a Alpami. W r. 15 p.n.e. został podbity przez pasierbów Augusta, Tyberiusza i Druzusa. Stolicą W. była Augusta Ymdelico-rum (Augsburg).

Windobona (dziś Wien, Wiedeń) miasto nad rzeką Danubius (dziś Dunaj) u stóp góry mons Cettius (dziś Kahienberg); znane w starożytności jako kwatera legionu rzymskiego i miejsce postoju floty dunajskiej. W W. umarł cesarz Marek Aureliusz Antoninus.

Windonissa (Yindonissa) dziś Windisch; miasto Helwetów w Gallia Belgica nad rzeką Aar;

zachowane urządzenia z czasów rzymskich oraz ruiny amfiteatru.

Winicjusz (Yiniciiis) 1. Lucius Vinicws, trybun ludowy w r. 51 p.n.e., w r. 33 konsul. Doskonały mówca. 2. Publius V., brat poprzed-

niego, konsul w r. 2 n.e. Występował jako mówca w czasach Augusta. 3. Marcus V., syn poprzedniego, mąż Julii Liwilii, córki Gennanika, szwagier Kaliguli. Konsul w r. 30 i 45 n.e. Myślał o zdobyciu władzy po śmierci Kaliguli, ale zrezygnował z tych planów po objęciu władzy przez Klaudiusza. Otruty w r. 46 przez Messalinę, której miłością podobno wzgardził. Wellejusz Paterkulus dla uczczenia jego konsulatu dedykował mu swój szkic dziejów rzymskich.

Wipsania zob. Wipsaniusz 3, 4.

Wipsaniusz (yipsanius) 1. Marcus Vipsanius Agrippa, przyjaciel Augusta, doskonały wódz i organizator. Konsul w r. 37, 28 i 27 p.n.e. W r. 31 przyczynił się walnie do zwycięstwa Augusta pod Akcjum. W r. 19 dowodził w wojnie z Kantabrami, których ostatecznie pokonał. Brał udział w wojnach o zabezpieczenie północnych granic cesarstwa. Agryppa był głównym pomocnikiem Augusta w przebudowie i rozbudowie Rzymu. Z jego imieniem wiąże się szereg monumentalnych budowli, m.in. wodociąg doprowadzony do Pola Marsowego, aqua Virgo, pierwsze termy (na Polu Marsowym) i Panteon. Wykończył też budowę hali zw. Saepta Julia,, rozpoczętą przez Cezara. Działalność Agryppy pozostawiła ślady również w Galii, gdzie wybudował 4 drogi państwowe i wspaniale akwedukty w Nemausus. Agryppa był ożeniony z córką Attyka, Pomponią, na życzenie jednak Augusta poślubił jego córkę Julię, wdowę po Marcellusie. August z osobą Agryppy wiązał plany następstwa tronu. Przez nadanie mu w r. 23 władzy prokonsulamej, a w r. 18 try-buńskiej podniósł go do godności współrządcy. Agryppa uważany był za następcę Augusta, umarł jednak w r. 12. Synów Agryppy i Julii, Gajusza i Lucjusza, adoptował August. 2. Lu-cius V., starszy brat Marka Agryppy, przeciwnik Cezara. 3. Polla Yipsania, siostra Marka Agryp.-py. Na zlecenie Agryppy sporządziła (po jego śmierci) na podstawie jego zapisków geograficznych mapę. 4. Yipsania Agryppina zob. Agryppina.

Wirginia (Yirginia) wedle legendy zanotowanej przez kronikarzy i historyków rzymskich z Liwiuszem na czele, córka centuriona plebejskiego, Lucjusza Wirginiusza. Dzieje jej splecione są z historią walki plebejuszy z patrycjuszami w latach 451 - 449. Piękność W. zwróciła uwagę jednego z decemwirów, Appiusza Klaudiusza.

Nie mogąc inną drogą zdobyć dziewczyny, kazał swemu klientowi, Markowi Klaudiuszowi, sprowadzić ją do domu jako niewolnicę. Marek oświadczył publicznie, że W. jest córką jego niewolnicy, którą mu ukradziono i którą żona Wirginiusza podała za swą córkę. Gdy nie pomogły protesty ojca dziewczyny i jej narzeczonego, Icyliusza (ponieważ Appiusz jako sędzia uporczywie potwierdzał słowa swego klienta), zrozpaczony Wirginiusz przebił pierś córki nożem, nie godząc się na jej hańbę. Wypadek ten oburzył zgromadzony lud i przyczynił się do drugiej secesji plebsu na Górę Świętą, w rezultacie czego zostało opublikowane sławne prawo dwunastu tablic.

Wirginiusze zob. Virginu.

Wiriatus (Viriathus) przywódca oporu w Lu-zytanii przeciw rzymskiej agresji. Wg rzymskich źródeł historycznych trudnił się pierwotnie pasterstwem. Był jednym z Luzytańczyków, którzy uszli rzezi dokonanej przez prokonsula Galbę, w r. 150 n.e. Postanowiwszy pomścić krzywdy, zebrał oddział Luzytańczyków i przez kilka lat zadawał klęski armiom rzymskim. W r. 140 zmusił prokonsula Fabiusza Serwilianusa do zawarcia pokoju, który został nawet ratyfikowany przez senat. Jednakże jeszcze w tym samym roku namiestnik Hispania Ulterior Serwiliusz Caepio wznowił wojnę i spowodował zamordowanie W., przekupiwszy ludzi z jego otoczenia. Historycy rzymscy podkreślają wyjątkowe przymioty charakteru W., szczególnie zaś sprawiedliwość, którą wykazywał przy podziale łupów.

Witeliusze zob. Yitellii.

Witkowski Stanisław (1866-1X1950) jeden z najznakomitszych filologów polskich, uczeń Morawskiego. Poza dwoma pracami dotyczącymi literatury rzymskiej całą twórczość naukową poświęcił badaniom literatury greckiej i ję-z; ka greckiego. Do najbardziej znanych jego prac należy Historiografia grecka i nauki pokrewne (Kraków 1925 - 7) oraz Tragedia grecka (t. 1-2, Lwów 1930). Ponadto wiele prac poświęcił Homerowi, twórczości Herondasa, Safony, Kal-limacha, Arystofanesa. Zajmował się też polskim średniowieczem i

humanizmem oraz zagadnieniami papirologii, języka kojne, historią Grecji i Egiptu (m.in. Historia Egiptu w epoce Ptolemeuszów, Lwów 1938, Kleopatra, Lwów 1939 oraz opracowanie historii epoki Peryklesa w Wielkiej Historii Powszechnej). Był profesorem Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1902 -1935.

wyzwoleńcy

Witrowiusz (Marcus Pollio Vitruvius) ok. 70 -- ok. 20 p.n.e.; rzymski inżynier zajmujący się architekturą i mechaniką. W latach 27-3 napisał traktat De architectwa Hbri X (O architekturze ksiąg dziesięć), który zachowa! się bez rysunków i szkiców sytuacyjnych sporządzonych przez autora. Oparty na dorobku teoretycznym i praktycznym specjalistów greckich i rzymskich oraz na bogatym doświadczeniu, traktat W. jest jedynym znanym nam starożytnym podręcznikiem architektury. Na jego treść składają się:

budownictwo publiczne i prywatne (księgi 1 - 7), hydraulika (księga 8), konstrukcja zegarów wodnych i machin wojennych (księgi 9 -10). Całość zawiera wiele dygresji omawiających problemy z zakresu filozofii, muzyki, meteorologii, astronomii itd. W III w. n.e. M. Cetius Faventinus dokonał z traktatu V. streszczenia: Artis archi-tectonicae prnatis publicisgue usibus adbreyiatus liber (Zarys architektury w jednej księdze dla użytku prywatnego i publicznego). Przekład:

K. Kumaniecki, O architekturze ksiąg dziesięć, Warszawa 1956, PWN.

Witwicki Władysław (1878-1948) znakomity . uczony polski, autor prac z dziedziny filozofii i psychologii oraz etyki, historii sztuki i religioznawstwa. Znany jako świetny tłumacz i komentator dialogów Platona.

wodociągi zob. akwedukt.

Woelke Franciszek Antoni (1788-1862) profesor literatury greckiej i rzymskiej na Uniwersytecie Warszawskim od r. 1825. Autor prac z zakresu literatury greckiej i rzymskiej, pracy o poezji Sarbiewskiego (De Sarbieviana poesi wyd. w r. 1825) oraz prac leksykalnych (Dyk-cjonarz łacińsko-grecko-polski, 1831, i Elementu linguae graecae, 1825).

Wolfram Jan Stefan (1824-1870) filolog klasyczny, studiował w Berlinie, otrzymał stopień doktora na podstawie rozprawy De tribunis plebis usque ad decemwalem potestatem (1856). Był profesorem Szkoły Głównej Warszawskiej. Zajmował się teatrem rzymskim, zasłużył się jako tłumacz komedii Plauta (Aulularia, Captm, Mostellaria, Trinummus 1873) i Terencjusza (Andria).

Wolkacjusz (Yolcatius) 1. V. Sedigitus, opracował ok. r. 100 p.n.e. zestawienie autorów tzw. palliaty oraz ocenił ich twórczość. 2. Lucius V. Tulliis, konsul w r. 66 p.n.e. Nie dopuścił Ka-tyliny do ubiegania się o konsulat. W walkach pomiędzy Pompejuszem i Cezarem stał po stronie tego ostatniego. 3. prawnik; uczniem jego był wybitny prawnik w czasach Cycerona, Au-lus Cascellius (zob.). 4. V. Terentianus, żyjący w wieku I/n n.e., autor nie zachowanej historii rzymskiej; identyfikowany z V. autorem komentarzy do dzieł Cycerona; inni identyfikują autora komentarzy z S. V. Galllcanusem, jednym z autorów życiorysów cesarzy rzymskich, tzw. Scrip-tores historiae Augustae (zob.); jego dziełem jest żywot Ayidiusa Cassiusa.

Wolskowie Oac. Yolsci) lud italski zamieszkujący południowo-zachodnią część Lacjum, w dorzeczu rzeki Lirys. Po długotrwałych i zaciekłych walkach z Rzymem W. zostali ok. r. 338 p.n.e. pokonani. Zob. Koriolan.

woluta Oac. volutd) ślimacznica, zwój, charakterystyczny element dekoracyjny kolumny porządku jońskiego, część kapitelu spoczywająca na echinusie (zob.). Znana jest także jako element dekoracyjny w Asyrii, Persji, na Cyprze oraz w sztuce mykeńskiej.

wróżby zob. divinatio.

Wulkan (Yulcanus) mit. staroitalskie bóstwo ognia jako siły destrukcyjnej (wulkanicznego). Tym tłumaczy się fakt umieszczania świątyń W. poza miastem. Wedle jednej wersji tradycji, kult W. był wprowadzony przez Romulusa;

o dawności kultu świadczy to, że obrzędy powierzano kobieciekapłance. Nierzymskie imię W. dowodzi, że kult jego przybył z zewnątrz, być może ze wschodniej części Morza Śródziemnego, przez Etrurię. Szczególnie czczony był w Ostii, gdzie - jak się wydaje - był głównym bogiem. W czasie jego święta (Yolcanalia 23 sierpnia) wrzucano do ognia rybki. Można to tłumaczyć w ten sposób, że ofiarowywano mu takie istoty, które w normalnych warunkach pozostawały poza zasięgiem jego działania, aby oszczędzić te, które mogły łatwiej paść jego ofiarą. W. nie miał legendy, w późniejszym okresie identyfikowano go z Hefajstosem.

wymowa zob. retoryka.

wyzwoleńcy w Grecji za czasów Homera instytucja wyzwolenia nie była jeszcze znana, stosowano jedynie wykupywanie jeńców wojennych z niewoli. Fragmentaryczne wiadomości dotyczące VI w. p.n.e. pozwalają stwierdzić, że w tym okresie instytucja wyzwolenia już istniała i że wcześni tyrani posługiwali się nią nieraz na wielką skalę, ze względów politycznych. W wieku V p.n.e. wyzwalanie niewolników stało się ogólnie przyjętym zwyczajem. Akt wyzwo-

lenia dokonywany był albo przez państwo, albo przez prywatnych właścicieli niewolników (zob. niewolnictwo). W, (apeleutheros) musiał obrać sobie swego ostatniego pana za patrona i zastępcę prawnego (prostdtes). Patron dziedziczył po bezpotomnie zmarłym w. W umowie dotyczącej wyzwolenia mogły być nałożone na w. różnego rodzaju obowiązki na rzecz byłego pana (paramone), np. obowiązek przebywania przez określony czas w domu tego ostatniego i wykonywania różnych prac. Patron miał prawo wymierzania w. kary cielesnej. Jeśli w. uchylał się od wypełniania swych obowiązków lub obrał sobie innego patrona, mógł być na podstawie skargi dike apostasiu byłego pana znowu oddany mu w niewolę. Jeżeli jednak były pan przegrał taki proces, w. stawał się wolny od wszelkich obowiązków w stosunku do byłego pana. W Rzymie . Instytucja wyzwolenia znana była najstarszemu prawu rzymskiemu. Początkowo wyzwolony niewolnik nie stawał się człowiekiem całkowicie wolnym, a uprawnienia, które posiadał w stosunku do niego jego dawny pan, były znacznie szersze niż w czasach historycznych. Stanowisko prawne w. (libertinus, a w stosunku do byłego pana-libertus) było uzależnione od jego wieku oraz od formy wyzwolenia (zob. manumissio). Prawa obywatelskie »f. były ograniczone. Nie mogli

sprawować urzędów i zajmować stanowisk kapłańskich, być członkami senatu czy też służyć w legionach, i nie mieli pełnego prawa głosowania w zgromadzeniach publicznych. W dziedzinie prawa prywatnego podlegali władzy swego byłego pana (zob. patronus) i różnym ograniczeniom. Za czasów wczesnej republiki w., których liczba była dość znaczna, stanowili w Rzymie średnią warstwę ludności, składającą się z rzemieślników, kupców, lekarzy, nauczycieli i niższych funkcjonariuszy państwowych. Niektórzy w. pełnili bardzo odpowiedzialne funkcje w domach i gospodarstwach swych patronów. Pod koniec okresu republikańskiego właściciele niewolników zarówno dla podniesienia swego prestiżu społecznego, jak i z chęci zysku (znaczne kwoty płacone przez niewolników za wyzwolenie) nierzadko

dokonywali nowych masowych wyzwoleń. Wskutek tego wyzwolenie przestało być wyłącznie nagrodą za wierną i sumienną służbę, stało się zaś także furtką, przez którą do grona obywateli rzymskich przedostawały się najczęściej jednostki bezwartościowe i cudzoziemcy. Na próżno starał się zapobiec temu cesarz August, wprowadzając ograniczenia wyzwoleń (lex Aelia Sentia i lex Fufia Caninid). Za czasów cesarstwa w. cesarscy pełnili bardzo odpowiedzialne funkcje administracyjne, przede wszystkim w kancelariach cesarskich, co dawało im możność uzyskiwania wielkich wpływów politycznych. Praktykę obsadzania stanowisk administracyjnych w. cesarskimi ograniczył Hadrian, zastrzegając ważniejsze stanowiska dla osób ze stanu rycerskiego. Na mocy przywileju cesarskiego (natalium resti-tutio, ius anuli aurei) w. mógł otrzymać pełne uprawnienia obywatelskie. W czasach poklasycz-nych, prawdopodobnie pod wpływem prawa greckiego i hellenistycznego, władza patrona nad w. została pod wieloma względami zwiększona. Justynian zniósł wiele dawniejszych ograniczeń wyzwolenia, przyznał w. pełne prawa obywatelskie i zniósł zakaz zawierania przez wyzwoleniec małżeństw z niektórymi dostojnikami państwowymi.

wzdłużenie metryczne 1. wzdłużenie zgłoski w wyrazie posiadającym zbyt wiele zgłosek krótkich i dlatego niewygodnym do użycia w heksametrze daktylicznym, np. w wyrazie athónatos, złożonym z czterech zgłosek krótkich, wzdłużano zgłoskę pierwszą (ostatnia mogła być wzdłużona przez pozycję); zamiast niewygodnej do zastosowania w heksametrze formy Olfm-pojo ^--'--^ używano UlympoJo ---^, zamiast egnóese -<J-^ egnójese ---^J, itp. 2. wzdłużenie krótkiej zgłoski wygłosowej pod wpływem arsy, np. Horacy, Sermones I 5, 90: callidus Ht soledt umerfs portdre yidtor -^1^' 1 _\-/^/| _^v^ | - - | _^<^ | _ o (soleat zamiast soleat). Zjawisko to jest charakterystyczne dla heksametru daktylicznego; w innych miarach zdarza się tylko wyjątkowo. W heksametrze spotykamy je najczęściej w męskich cezurach, znacznie rzadziej w arsie innych stóp.

z

Zachalias z Babilonii, pisarz grecki z II w. n.e., autor (nie zachowanego) dzieła o charakterze okultystycznym, które omawiało wpływ kamieni na losy ludzkie; dzieło to poświęcił Z. Mitrydatesowi, królowi Fontu.

Zachariasz z Gazy zwany scholastykiem, biskup Mityleny i chrześcijański pisarz z VI w. n.e., autor kilku biografii, m.in. - pustelnika Izajasza i Sewera z Antiochii (zachowanych w języku syryjskim) oraz zachowanej w syryjskiej (zbiorowej) Historii świata i obejmującej lata 450 - 490 Historii Kościoła od soboru chal-cedońskiego. Ponadto zachował się duży fragment pisma Z. Przeciw Manichejczykom oraz (w całości) dialog pt. Ammonios, wzorowany pod względem formy na dialogach Platona i poświęcony problemowi wieczności świata.

Zacynthus zob. Zakynthos.

Zadrakarta (dziś Sari) jedno z głównych miast Hyrkanii, w odległości kilkunastu km na południowy wschód od Morza Kaspijskiego.

Zagreus (gr., dosł. rozszerzony) mit. przydomek Dionizosa. Wg wierzeń orfików (zob.) Dionizos Z., syn Zeusa i Persefony, został rozszarpany przez tytanów; Zeus połknął jego drgające jeszcze serce i spłodził Dionizosa ponownie. Mit ten w wierzeniach orfików wchodził w skład misteriów Demetry i Persefony.

Zakynthos (gr. Zakynthos, łac. Zacynthus) dziś Zante; dawniej Hyrie, wyspa na Morzu Jońskim, przy zachodnim wybrzeżu Peloponezu, z górą Elatos (może dzisiejsze Skopos). Wg Homera należała do państwa Odyseusza, była ośrodkiem handlowym, o czym świadczy założenie przez nią kolonii na Krecie. W r. 456 p.n.e. musiała przyłączyć się do Związku Ateńskiego, w czasach późniejszych dostała się pod władzę Filipa ni Macedońskiego. W r. 191 p.n.e. podbił Z. T. Kwinkcjusz Flamininus, zachowała jednak autonomię. W czasach cesarstwa rzymskiego znaczenie gospodarcze Z. bardzo wzrosło. Stolica. wyspy, o tej samej nazwie, leżała na wschodnim wybrzeżu Z.

Zaleukos prawodawca w epizefiryjskiej Lok-rydzie w Italii w poł. VII w. p.n.e. (zob. Lokry-da); był on jednym z ąjsymnetów, tzn. obywateli cieszących się ogólnym zaufaniem, którym powierzano spisanie praw. Ustawodawstwo Z. było-prawdopodobnie wymierzone przeciwko nowopowstającej warstwie kupieckiej, zabraniało pośrednictwa handlowego i zmuszało chłopów do-sprzedawania produktów bez pośredników. Nie uznawało również kontraktów pisanych, tzw. syngrafdj, wymagając dla utrzymania ważności umowy zawarcia jej w obecności świadków.

Żarna miasto w Numidii, na południo-zachód od Kartaginy; słynne ze zwycięstwa Scypiona. nad Hannibalem, które położyło kres II wojnie punickiej i zadecydowało o zwycięstwie Rzymian (r. 202 p.n.e.).

Zamoiksis Trak albo Scyta, niewolnik Pitagorasa na Samos; wyzwolony powrócił do ojczyzny, gdzie usiłował szerzyć swoje poglądy ety-czno-religijne. Po śmierci czczono go jako Demona. Według Herodota żył ok. r. 560 p.n.e.

Zankle miasto na Sycylii, późniejsza (od r. 494 p.n.e.) Messana (zob.).

Zarangowie (gr. Zarangaj, iac. Zarangae, Sa-rangae) mieszkańcy Drangiany, na granicy z Arią, w Azji Mn.

zaślubiny zob. comubium, -wesele.

Zatybrze (trans Tiberim) część Rzymu położona na lewym brzegu Tybru, zamieszkiwana przez ludność najuboższą, w r. 64 zniszczona pożarem, być może na rozkaz Nerona, który nosił się z planem przebudowy Z. '

Zawadzki Benedykt (1652 -1705) mówca i wierszopis łaciński zw. Sarbiewskim pijarów, naśla-

dowca Horacego. Wydal m. in. Lyricorum libri IV et epodon Uber unus (Warszawa 1964).

Zea jedna z dwóch zatok na południowo--wschodnim wybrzeżu półwyspu Pireus, gdzie podobnie jak w Munychii, znajdował się port wojenny Aten.

zebrania ludowe zob. eklezja, comitium.

Zefir (gr. Zefyros, łac. Fcwonius) bóg wiatru zachodniego, syn Astrajosa i Eos, łagodny wiatr na "wyspach błogosławionych" w podziemiach Hadesu, był wysłańcem wiosny oraz opiekunem żeglarzy; kochanek Hiacynta i ojciec szybkono-gich rumaków Achillesa, Ksanthosa i Baliosa.

zegary w najdawniejszych czasach stosowano do mierzenia czy określania czasu z. słoneczne (gr. gn6mon, łac. solarium). Ustawiona pionowo wskazówka, rzucając cień, określała porę dnia. Z. słoneczne znano w starożytnym Egipcie gdzie rolę ich spełniały obeliski. W Grecji zaczęto stosować z. słoneczne ok. r. 500 p.n.e., wprowadzenie ich przypisywano filozofowi Anaksyman-drowi. Na płaskiej lub wypukłej powierzchni umieszczano pionowo wskazówkę, której cień wskazywał "godziny" na podzialce oznaczonej na powierzchni. W początkach z. taki służył do podziału na dwanaście części dnia (nie doby) w czasie zrównania dnia z nocą, lub w czasie przesilenia zimowego i letniego. Trudność w stosowaniu tego rodzaju z, w ciągu roku polegała na tym, że godziny w ten sposób wyznaczone były krótsze w okresie zimy, a dłuższe w lecie. Usiłowano usunąć tę trudność różnymi sposobami, np. przez zmianę podziału tarczy w zależności od pory roku. Witruwiusz wymienia różne typy z. słonecznych, podając też imiona ich wynalazców: półkolisty z. słoneczny miał wynaleźć Berossos; z. w formie czary lub półkuli Arystarch z Samos; z. płytowy, czyli kasetonowy - Skopinas z Syrakuz. Innym rodzajem z. stosowanych w starożytności były z. wodne. Okresy czasu mierzono ilością wody, która przelewała się z jednego do drugiego zbiornika. Na tej zasadzie była zbudowana tzw. klepsydra (gr. kleptS kraść, hfdor woda: ilość wody, jaka "przekradła" się rurką), urządzenie według którego określano czas wyznaczony mówcy na przemówienie. Z. wodne nastręczały te same trudności co i z. słoneczne: w zależności od pory roku trzeba było zmieniać ilość wody. Ktesibios (zob.) rozwiązał ten problem w ten sposób, że woda przelewając się z jednego zbiornika do drugiego podnosiła strzałkę, wskazując

godziny na podzialce na walcu. Odstępy między liniami oznaczającymi godziny na podziałce były różne w zależności od pory roku. Co miesiąc walec obracano o Vi 2 części koła. Znane także były w starożytności z. sygnalizujące godziny dźwiękiem. Platon np. miał wynaleźć z., który automatycznie połączony był z piszczałką wydającą w regularnych odstępach czasu gwizd (na zasadzie ciśnienia wody). Znano także z. z figurkami, które w równych odstępach czasu wysuwały się, często wykonywując jakieś ruchy (np. walczyły ze sobą, tańczyły itp.). Prokopiusz z Gazy przekazał nam opis takiego urządzenia z ok. r. 500 n.e. Z. słoneczne czy wodne miały długo charakter urządzeń publicznych, nie stosowano ich na użytek osobisty. Nie wiemy, kiedy zaczęsto stosować z. słoneczne małych rozmiarów, jak zachowany np. w Muzeum w Moguncji. Był to z. rozmiarów naszych z. kieszonkowych, wykonany z kości słoniowej, z otworem na umieszczenie pionowej wskazówki, dzięki której ustalano czas. Lekarz grecki Erasistratos miał mały zegarek wodny, który służył mu do obliczania czasu podczas badania pulsu chorego.

Zejlas najstarszy syn Nikomedesa I, króla Bitynii, pozbawiony przez ojca prawa do tronu na rzecz młodszego brata: uciekł do Armenii, skąd powrócił po śmierci ojca. Odzyskał tron, zginął w r. 236 p.n.e. z rąk Galów, wobec któ-•łrych usiłował prowadzić wrogą politykę, odmienną niż Nikomedes, ten bowiem opierał swoją siłę na Galach, którym odstąpi) Galację.

ZeleJa (gr. Zeleja) miasto w Troadzie u podnóża góry Idą, nad rzeką Ajzopos. Pod Z. zebrał Dariusz Kodomanus wojska przeciwko Aleksandrowi W.

Zenas prawdopodobnie z Afrodisjas, syn Aleksandra; grecki rzeźbiarz z początku II w. n.e., znany z sygnatury na marmurowym biuście mężczyzny datowanym na okres Trąjana (98-117) lub Hadriana (117 -138), znajdującym się w Rzymie w Muzeum Kapitolińskim.

Zenobia żona Odenatusa z Palmyry (poi. Ul w. n.e.), po którego śmierci objęła rządy w imieniu niepełnoletnich synów. Dzięki niepospolitemu talentowi politycznemu i strategicznemu prowadziła zwycięskie wojny z wodzami rzymskimi, rozszerzając swą władzę na Egipt i Azję, tak że opanowała niemal cały Wschód. Cieszyła się uznaniem i sympatią poddanych. Kres jej panowania położył Aurelian, który zdobył, a na-

stępnie (w odwecie za wymordowanie zostawionej w mieście załogi) zburzył doszczętnie potężny gród Palmyry i wyciął w pień jego mieszkańców. W r. 273 Z. dostała się do niewoli Rzymian i osadzona została w podarowanej jej posiadłości w Tibur. Karę za agresję i wywołanie wojny poniósł również doradca Z., filozof Lon-ginos, na którego zrzuciła winę.

Zenobios sofista, retor z n w. n.e., nauczyciel wymowy w Rzymie w czasach Hadriana, autor (zachowanego) greckiego zbioru przysłów w trzech księgach pt. Wyciąg ze zbiorów Didymosa i Lu-killosa z Tama; w dziele zachowany układ według gatunków literackich, z jakich przysłowia pochodziły (komedie, liryka itd.). Z. przełożył także na język grecki dzieła historyczne Sallustiusza (o spisku Katyliny i o wojnie z Ju-gurtą).

Zenodoros 1. grecki giser i toreuta. Wykonał posąg Merkurego, prawdopodobnie dla galijskiego plemienia Arwemów, oraz statuę Nerona (35 m wys.) w postaci boga słońca, która została umieszczona na dziedzińcu tzw. "Złotego Domu" (Domus aurea) tego cesarza w Rzymie. 2. uczony grecki z II w. n.e., matematyk, autor znanego nam z wyciągów dzieła Perl isometron schemdton (O figurach równej objętości), w którym często cytuje Arehimedesa.

Zenodotos 1. Z. z Efezu (ok. 325 - 260), wychowawca Ptolemeusza Filadelfa, pierwszy dyrektor Biblioteki Aleksandryjskiej (od ok. r. 269 p.n.e.), poeta i gramatyk grecki. Jako uczeń Fileta z Kos (zob.) zajął się opracowaniem tekstów poetów epicznych (opracował krytyczne wydanie Iliady i Odyssei, i liryków Pindara i Anakreonta). 2. Z. z Chios, syn lub ojciec Menippa, grecki rzeźbiarz działający w drugiej poł. III w. p.n.e. w Knidos. Według źródeł literackich wykonał tamże razem z Memppem wotum oraz posąg Sosibiosa z Aleksandrii, znanego urzędnika za panowania Ptolemeusza IV Filo-patora. Sam był twórcą posągu Diona poświęconego Artemidzie. 3. Z. z Maiłoś, gramatyk grecki z II w. p.n.e., krytyk, przeciwnik poglądów Arystarcha z Samotraki, z którym polemizuje w traktacie Pojeoma (na temat utożsamiania lekarza homerowego Pajeona z Apollinem). Z. komentował dzieło Aratosa, ponadto przypisuje mu się traktat Przeciw atetezom Arystarcha. 4. historyk grecki z II w. p.n.e., autor jakichś dzieł historyczno-fantastycznych, mitologicznych, o których brak bliższych wiadomości.

5. Z. z Trojzenu w Argolidzie, historyk grecki z I w. p.n.e., pisząc o Rzymie (miał też napisać historię Umbrii). Z dzieł jego posiadamy jedynie szczupłe fragmenty. 6. uczeń Proklosa (zob.), przedstawiciela neoplatonizmu z V w. n.e. Z. miał objąć po Proklosie kierownictwo szkoły ateńskiej, jednak przedwczesna śmierć stanęła temu na przeszkodzie.

Zenon 1. Z. z Elei, żył w połowie V w. p.n.e.;

przedstawiciel szkoły eleackiej, najwybitniejszy uczeń Parmenidesa (zob. eleaci), z którym udał się do Aten, ażeby poznać Sokratesa, Arystoteles nazywa Z. wynalazcą dialektyki. Z dzieła jego O naturze (Per! fyseos) zachowały się drobne fragmenty; lepsze pojęcie o nim dają wzmianki u Platona (w dialogu Parmenides) i u Arystotelesa. W pismach swoich bronił eleackiej teorii o jedności i niezmienności bytu. Słynne są jego 4 argumenty przeciw ruchowi. Spośród nich powszechnie znane są o Achillesie i o strzale:

Achilles nie dogoni żółwia, ponieważ najpierw musi przebyć połowę drogi, potem połowę pozostałej, i tak w nieskończoność. Lecąca strzała w chwili teraźniejszej się nie porusza, lecz spoczywa w powietrzu, i tak samo w każdej chwili następnej, a ponieważ czas składa się z chwil, strzała nie może się poruszać lecz spoczywa. Z. jest również autorem argumentów przeciw mnogości: twierdził, że byt nie może być mnogością, ponieważ mnogość jest sprzeczna i nie może istnieć. Z. miał zginąć w walce z tyranem Elei, Nearchem. 2. Z. z Kition na Cyprze (ok. 336-264 p.n.e.), filozof, założyciel szkoły stoickiej (zob. stoicyzm), uczeń cynika Kratesa oraz Megarejczyków: cynizującego Stiipona i sceptyka Diodora Kronosa. Około r. 295 zaczął nauczać w Atenach, w Stoa Pojkile. Z. zyskał sobie w Atenach wielkie uznanie, cieszył się przyjaźnią Antygona Gonatasa, władcy macedońskiego. Dzieła Z. dotyczyły zagadnień etyki (O życiu według natury; O instynkcie, czyli O naturze człowieka; O obowiązkach; O namiętnościach), fizyki (O całym świecie; O wzroku, O nauce pitagorejskiej), literatury (Problemy dotyczące Homera; O słuchaniu poetów; Wspomnienia o Kratesie i in.). 3. Z. z Tarsos, uczeń i następca Chryzyppa (zob.); pisma jego nie zachowały się. 4. Z. z Rodos, historyk w pierwszej poł. II w. p.n.e., znany z historii Polibiusza, który krytykuje u Z. przesadny patriotyzm lokalny i nadmiar efektów stylistycznych. 5. Z. z Sydonu (I w. p.n.e.) zwany "koryfeuszem epi-

kurejczyków"; jego wykładów słuchał w Atenach Cyceron. 6. Z. z Laodikei we Frygii, retor i polityk z I w. p.n.e., który swoją wymową pobudził obywateli Laodikei do obrony miasta przeciwko Tytusowi Labienusowi i Fartom (w r. 40 p.n.e.). Jego działalność polityczną kontynuował syn jego, Polemon. 7. Z. syn Attinasa, grecki rzeźbiarz z Afrodisias w okresie panowania Trajana lub Hadriana, znany z sygnatury posągu męskiego z willi Ludowi (Rzym, Muzeum Term). Wykonał też statuę kapłanki w Syrakuzach oraz hermę z metryczną inskrypcją. 8. syn Theodorosa, grecki architekt w okresie panowania Marka Aureliusza, twórca teatru w Aspendos (r. 170 n.e.).

Zenothemis uczony grecki z II w. p.n.e., mineralog, autor dzieła (prawdopodobnie poematu) o kamieniach oraz bliżej nam nieznanego Periplus.

Zerynthos miasto w południowej Tracji, niedaleko Ajnos (zob.). Istniała tu znana świątynia Apollina i jaskinia Hekate.

Zetes (Zethes) zob. Kalais.

zeugici (gr. zeugttaj) trzecia klasa majątkowa obywateli ateńskich (według podziału wprowadzonego przez Solona), średni posiadacze, mający 200 medimnów dochodu oraz parę bydląt pociągowych, potrzebnych do uprawy gruntu.

zeugma (gr. zeugma sprzężenie) figura retoryczna polegająca na połączeniu dwóch lub więcej rzeczowników z jednym czasownikiem, który znaczeniowo odnosi się tylko do jednego z nich, np.: deponere vestem et timorem zdjąć suknię i pozbyć się strachu (dosł.: zdjąć suknię i strach); manus ac voces ad Tiberium tendens (Tacyt, Annales II, 29) wyciągając ręce i zanosząc pokorne słowa do Tyberiusza (dosł.:

wyciągając ręce i pokorne słowa).

Zeugma (gr. Zeugma) miasto w Azji Mn. na zachodnim brzegu Eufratu, w pobliżu miasta Apamei.

Zeuksidamos 1. syn Leotychidesa, ojciec króla Sparty Archidamosa II. 2. król Sparty, wnuk Teopompa (wiek VIII p.n.e.).

Zeuksippos Beota, występował jako sprzymierzeniec Rzymu przeciwko Filipowi III Macedońskiemu (III w. p.n.e.); w obronie Z. skazanego na wygnanie przez Beotów, sprzyjających Macedonii, występowali energicznie Rzymianie.

Zeuksis 1. Z. z Heraklei w Lukanii, jeden z najwybitniejszych malarzy greckich w końcu V i na początku IV w. p.n.e. w Atenach, Italii,

i Macedonii. Podobnie jak Parrasjos i Timantes, pozostaje pod wpływem Apollodora. Szczególnie słynny był realizm illuzjonistyczny Z. Podobno namalowane przez niego winogrona zwabiały wróble. Najsłynniejsze dzieła: obraz Heleny dla świątyni Hery w Krotonie, obrazy o tematyce mitologicznej dotyczącej szczególnie istot fantastycznych, półdzikich, jak Boreasz, spętany Marsjasz (zdobiący świątynię bogini Zgody w Rzymie), Pan (dla króla Archealosa), Tryton oraz rodzina centaurów. Pliniusz przypisuje Z. tzw. mowchromata ex albo, tj. jednobarwne białe malowidła. Za kopie obrazów wchodzących w krąg twórczości malarskiej Z. uznawane są niektóre malowidła pompejskie i herkulańskie. 2. wódz Antiocha III, króla Syrii, walczył z Mo-lonem, satrapą Medii; po zakończeniu wojny z Rzymianami został wysłany jako poseł do Rzymu w r. 189 p.n.e. 3. grecki rzeźbiarz znany z sygnatury na posągu znalezionym w willi Patrizi w Rzymie, datowanym na podstawie inskrypcji na lata ok. 150 - 100 p.n.e.

Zeus bóg grecki, pochodzenia indoeuropej-skiego, którego imię wywodzi się ze słowa określającego jasność, światło. Stąd był to bóg pogody, tj. nieba jako sfery zjawisk atmosferycznych, pan błyskawic, deszczu i słońca. Stopniowo ten potężny władca nieba, w którym Grecy najwyżej cenią siłę i moc zniszczenia, staje się najwyższym bóstwem, tracąc swe cechy bóstwa przyrody. Już w poematach homeryckich tworzy się jego osobowość jako ojca bogów i ludzi. U Hezjoda jest protektorem praw i obyczajów, u boku jego siedzi Dike, bogini sprawiedliwości. Koncepcja uniwersalnej siły rozwijała się począwszy od poematów Homera, przekształcając się u filozofów hellenistycznych w koncepcję opatrzności. U stoików Z. jest symbolem jedynego boga, uosobieniem najwyższej zasady rządzącej wszechświatem. W Rzymie identyfikuje się go z Jowiszem. Jako ojciec bogów, otacza opieką rodzinę, czuwa nad nierozerwalnością rodu, gminy, a tym samym i państwa. Mając w swej pieczy wszystkie plemiona greckie, które jako Hellenios jednoczy w całość, nie zapomina także o żadnej zagrodzie, jest patronem gospodarstwa domowego i dziedzińca (Herkejos, Ktesios). Strzeże nienaruszalnego prawa gościnności, jest patronem przybyszów (Ksenios). Nie sposób wymieniać wszystkich legend, związanych z władcą bogów i ludzi. Jako niemowlę uratowany został przez matkę Reę, która nie chcąc

zgromadzenie ludowe

oddać go na pastwę ojca, Kronosa, scnowała go w grocie idajskiej na Krecie. Tam wykarmiia go swym mlekiem koza Amaltea. Dorósłszy Z pokonał Kronosa i Tytanów, po czym objął władzę wraz z małżonką swą, Herą. zgromadzenie ludowe zob. comitium, eklezja. Zieliński Tadeusz (1859 -1944) jeden z najznakomitszych filologów europejskich, obdarzony tytułami honoris causa wielu uniwersytetów, profesor Uniwersytetu Petersburskiego, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę - profesor Uniwersytetu Warszawskiego (od r. 1922). Autor kilkuset, prac z zakresu literatury, kultury i religii starożytnych Greków i Rzymian. W zakresie literatury greckiej zajmował się zarówno eposem, jak i dramatem. Wydał m. in. podstawową monografię o twórczości Sofoklesa Sofokles i jego twórczość tragiczna (Kraków 1928). Opracował na podstawie odnalezionych papirusów twórczość Herondasa, jak również Bakchilidesa. W zakresie piśmiennictwa rzymskiego zajmował się Plautem, Akcjuszem, Wergi-liuszem, Horacym i Cyceronem. Do najważniejszych jego dzieł w tej dziedzinie należy fundamentalna monografia Cicero im Wandel der Jahrhunderte (Lipsk 1897, wyd. 4 w 1929), tłumaczona na wiele języków europejskich, oraz obszerna rozprawa Horace et la societe Romaine du temps d'Auguste (Paris 1938). Wynikiem badań nad religią starożytnych był cykl Religie świata antycznego (wyd. 4 tomy) oraz dwutomowe dzieło Hellenizm i judaizm (Warszawa 1928). Wielki miłośnik kultury antycznej starał się ją uprzystępnić szeregiem prac ukazujących wartości świata antycznego. Należą tu: m. in. Literatura starożytnej Grecji (Warszawa 1928), zawierająca prócz omówienia twórczości pisarzy także wybór ich tekstów w doskonałych przekładach samego autora oraz S. Srebrnego; Historia kultury antycznej; czterotomowe opracowanie dziejów starożytnej Grecji i Rzymu od czasów najdawniejszych pt. Starożytność bajeczna 1930; Grecja niepodległa (WS); Rzeczpospolita rzymska (1935); Cesarstwo rzymskie (1938). Z., władając w znakomity sposób zarówno greką jak ładną, był zwolennikiem i propagatorem wykształcenia klasycznego, dając temu wyraz m. in. w rozprawie Starożytność antyczna a wykształcenie klasyczne (1920) i w głośnej ongiś broszurze Świat antyczny a my (1922), tłumaczonej na wiele języków. Szerokie zainteresowania humanistyczne skłaniały go również

do badań w dziedzinie literatury innych narodów, zwłaszcza do badań porównawczych. Rezultatem tego były rozprawy dotyczące wpływów antyku w literaturze polskiej oraz rozprawy dotyczące Dantego, Byrona, Grillparzera i in.

Zimorowic Bartłomiej (1597-1677) lwowski poeta mieszczanin, piszący po polsku i po łacinie. Łacińskie jego utwory to wiersze religijne. jak np. lesus, Maria, loseph (Lwów 1640); 27 hymnów w rytmach średniowiecznych), panegiryki (np. na cześć Władysława IV Vox leonis, Lwów 1634) i różnego rodzaju pisma dotyczące dziejów Lwowa.

Zinserling August Ernest (1780 - 1831) profesor filologii klasycznej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1817-1831, gdzie prowadził wykłady z literytury rzymskiej w języku łacińskim; autor historii Rzymu w języku francuskim:

Histoire romaine (Varsovie 1824).

Zipojtes 1. władca Bitynii w czasach Aleksandra W. Usiłował wykorzystać osłabienie państwa perskiego, spowodowane podbojem Aleksandra W., dla wzmocnienia Bitynii. Podbił szereg kolonii greckich nad Propontydą. Udało mu się utrzymać w walkach przeciw Antygo-nosowi, Seleukosowi I, Lizymachowi i Antiocho-wi I, w końcu przyjął tytuł króla; panował w latach 326 - 278. 2. syn poprzedniego, występował zbrojnie przeciwko swemu starszemu bratu, Nikomedesowi I, został jednak pokonany w r. 277 p.n.e.

Zoilos 1. Z. z Amfipolis w Macedonii, pisarz grecki z IV w. p.n.e., uczeń Polikratesa, autor (nie zachowanej) historii "od początku bogów" do śmierci Filipa Macedońskiego, tj. do r. 336 p.n.e. Zajmował się poezją Homera w dziele (znanym z cytatu Dionizosa (De Isaeo 20), nadto Księga Suda cytuje jego Psógos Hornem, tj. Naganę Homera i Przeciw poezji Homera ksiąg cztery; Z. krytykował ostro Homera jako "mi-tografa", wskutek czego otrzymał przydomek "Bicz Homera", gr. Homeromdstiks (stąd przysłowiowo: Zoilos - surowy, złośliwy krytyk literacki). 2. urzędnik monetarny i prawdopodobnie także rytownik stempli na tetradrachmach macedońskich w okresie panowania Filipa V i Per-seusza, w latach ok. 183/2 -173/2 p.n.e. Wykonał też (nie zachowane do naszych czasów) medale zdobiące tron Perseusza.

Zonajos pisarz grecki z II lub III w. n.e., epistolograf, według wiadomości przekazanych przez Księgę Suda autor Listów wiejskich.

Zonaras 1. Z. loamies, nmich żyjący w Konstantynopolu w XII w. Jego historia (Kroniki) w 18 księgach, "od stworzenia świata" do czasów współczesnych autorowi, cenna jest dla nas ze względu na to, że Z. korzystał z dziei Diona Kassjusza, Appiana, Plutarcha, Połybiusza i dokładnie przytaczał źródła. 2. Zonarae Lexicon (właściwie pseudo-Zonarasd), kompilacyjny słownik powstały w Bizancjum na podstawie leksykonów etymologicznych Oriona i Orosa z V w. n.e. (zob. Orion 3, Oroś).

zooforos (gr. zooforos albo zofóros) w architekturze antycznej określenie fryzu ciągłego z reliefem przedstawiającym ludzi i zwierzęta, np. fryz Partcnonu, fryz Wielkiego Ołtarza Zeusa w Per-gamon, fryz z procesją na Ara Pacis w Rzymie i inne.

Zopyros 1. Z. z Kladzomenaj w Azji Mn., retor z III w. p.n.e., wymieniany jako poprzednik słynnego retora Hermagorasa w ustaleniu retorycznych punktów spornych (staseis, zob. ffer-magoras l). 2. Z. z Kolofonu (III w. p.n.e.), przyjaciel Timona z Fliuntu, autor nie znanych nam bliżej satyr, które nazwał Menippea i ofiarował Menippowi z Gadary, był więc może filozofem cynikiem. 3. historyk z m w. p.n.e., autor (nie zachowanego) dzieła o Tulddydesie oraz jakiegoś dzieła geograficznego. Ze względu na okres działalności niektórzy utożsamiają

wszystkich trzech autorów. 4. grecki toreuta z I w. p.n.e. Wykonał dwa skyfosy z przedstawieniem sądu nad Orestesem, wzorując się prawdopodobnie na obrazie z IV w. p.n.e.

Zosimos 1. Z. z Aten, przedstawiciel szkoły filozoficznej tzw. średniego platonizmu. Należał do grona platoników, którym uznanie wyraziła wyrocznia delficka w r. 163 p.n.e. 2. Z. z Tes-piów, grecki poeta liryczny z II w. n-e., wymieniony w napisie o konkursie poetyckim w Tespiach beockich. 3. Z. zPanopolts z IV w. n.e. alchemik, na którego pisaniach (zachowanych) oparli się neoplatonicy, m.in. Synesios z Kyreny i Olim-piodor (zob.). 4. historyk rzymski z drugiej poł. V w. n.e.; zachowane dzieło jego Ned historia (Nowa Historia) w 6 księgach obejmuje okres od Oktawiana Augusta (I. w. p.n.e.) do r. 410 n.e. Jako przeciwnik chrześcijaństwa, Z. widzi przyczynę upadku imperium rzymskiego w zarzuceniu dawnej religii; przypisuje tu winę głównie Konstantynowi I, gloryfikuje natomiast Juliana Apostatę.

Zotikos gramatyk grecki z III w. n.e., przyjaciel Plotyna, zajmował się twórczością Antymacha, poety z w. IV p.n.e. (zob. Auty-machos).

zythum łac. (gr. zftfws) silnie musujący napój z pszenicy lub żyta używany w Egipcie, zbliżany do napoju zw. cerevisia (zob.).

Miary długości i odległości

Tabela I

Attyckie miary długości:

Nazwa Długość - , . ,....-Wzajemny stosunek miar długości Jednostki w metrach

stadion 177,6 l plethron 29,6 6 l kalamos 2,96 60 10 l órgyja 1,776 100 162/3 12/3 l bema podwójna 1,48 120 20 2 1[/5 l bema 0,74 240 40 4 2 22/; 1 pechys 0,44 400 662/3 62/3 4 31/3 12/3 l pus 0,296 600 100 10 6 5 2l/2 11/! 1 palajste 0,074 2400 400 40 24 20 10 6 41 daktylos 0,018 9600 1600 160 96 80 40 12 821

Rzymskie miary długości są identyczne z attyckimi. Podajemy tutaj jedynie kilka terminów łacińskich z zaznaczeniem ich wzajemnego stosunku:

cubitus (gr. pechys; l pes („ pus) ll/2 l palmus („ palajste) 6 4 l digitus („ daktylos) 24 16 4 l

Rzymskie miary odległości:

Nazwa długość , , , . , . . , . . , . , Wzajemny stosunek miar odległości jednostki w metrach

mila 1478 l actus 35,47 412/3 l pertica 2.956 500 12 l passus 1,478 1000 24 2 1 gradus 0,739 2000 48 4 2 1 cubitus 0,444 33331/3 80 62/3 31/3 11^ l pes ' 0,296 5000 120 10 5 2l/2 11/2

Tabela II

Rzymskie miary powierzchni

Rzymskie miary powierzchni:

Nazwa jednostki

Wzajemny

stosunek

miar po

wierzchni

saltus

l

centuria

4

l

2

heredium

200

50

l

iugerum

400

100

2

1

actus quadratus

800

200

4

2 1

dima

3200

2800

16

3 4 1

decempeda quadrata

inaczej zw. scrupulum

115200

28800

576

288 144 36 1 1

pes quadratus

11520000 288000

57600

28800 14400 3600 100 1

Tabela III

Miary objętości

Attyckie miary objętości:

l.

Dla produktów sypkich

Nazwa jednostki

Objętość w ulamk medymna

ach Objętość w litrach

mćdimnos

l 51,80

hektóus

1/6

8,60

hemiekton

^2

4,30

chójniks

'/48

1,07

hemich oj nikion

'/96

0,540

kotyle

'/192

0,270

kyathos

'/384

0,136

2.

Dla produktów płynnych

Nazwa jednostki

Objętość w litrach

Wzajemny stosunek miar objętości

metretes

39,39

l

chous

3,274

12 l

kotyle

0,274

144 12 l

c.d. tabeli III
Rzymskie miary dla produktów płynnych:

Nazwa łac. jednostki

Grecki odpowiednik

Objętość w litrach

Wzajemny stosunek miar objętości

quadrantal, amphora

keramion

26,20

l

urna

13,10

2

1

congius

chous

3,27

8

4 1

sextarius, librarius

hemichojnikion

0,545

48

24 6 1

librarius, libra

litra

0,327

80

40 10 12/3 1

hemina

hemina, kotyle

0,274

96

48 12 2 11/5 1

auartarius

tótarte

0,136

192

96 24 4 22/5 2 1

acetabulum

oktybafon

0,068

384

192 48 8 44/5 4 2

cyathus

kyathos

0,455

576

288 72 12 71/5 6 3 ll/z l

SKOROWIDZ ALFABETYCZNY RYCIN

Achilles opatrujący ranę Patroklosa. Rysunek na czerwonofigurowej czarze z ok. 510 r. p.n.e. Antiquarium, Berlin. Tabl. I.

Adonis. Rzymska rzeźba z końca I w. n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. I.

Afrodyta Knidyjska. Marmurowa kopia rzymska z I. w. n.e. oryginału greckiego Praksytelesa, Watykan, Rzym. Tabl. I.

Afrodyta z Milo. Marmurowy posąg grecki z końca II w. p.n.e., Luwr, Paryż. Tabl. I.

Agora ateńska. Plan z n w. n.e. (wg wykopalisk amerykańskich). Tabl. I.

Agryppina Starsza, tzw. typ kapitoliński. Marmurowy posąg. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. II.

Akant na Ara Pacis Augusta, Rzym. Tabl. II.

Akropolu w Atenach. Widok ruin. Tabl. II.

Akroterion marmurowy. IV w. p.n.e.. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. II.

Akteon na czerwonofigurowym kraterze malarza Pana z ok. 475 r. p.n.e. Muzeum w Bostonie. Tabl. n.

Aktor tragiczny. Statuetka z kości słoniowej z V w. p.n.e. Petit Palais, Paryż. Tabl. III.

Akwedukt, tzw. Pont du Gard koło Nimes. I w. n.e. Tabl. ni.

Aldobrandyńskie Wesele. Fresk rzymski znaleziony na Eskwilinie, I w. n.e. Watykan, Rzym. Tabl. III.

Aleksander Wielki. Marmurowa gtowa z pocz. Ul w. p.n.e. znaleziona na wyspie Kos. Muzeum Eski Serai, Konstantynopol. Tabl. III.

Aleksandria. Rekonstrukcja z r. 1866 planu miasta z osresu rzymskiego wg Mahmuda el Falaki. Tabl. III.

Amasis. Ztota plakietka z kartuszem faraona (koniec VI w. p.n.e.) znaleziona przez polską misję archeologiczną w Tell Atrib w 1958. Tabl. VI.

Amazonki, arnazonomachia. Płaskorzeźba na płytach fryzu z Mauzoleum w Halikarnasie. Bri-tish Museum. Londyn. Tabl. IV.

Amfiteatr. Widok Koloseum Flawiuszów w Rzymie. Tabl. V.

Amfora attycka czarnafigurowa z drugiej poł. Vt w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. VI.

Ammon, bóg egipski. Figurka z brązu z epoki późnej. Luwr, Paryż. Tabl. V.

Andokides, garncarz grecki, którego naczynia zdobione byty w technice czarno- i czerwonofi-gurowej. Amfora z ok. 515 r. p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. V.

Antenor, rzeźbiarz grecki. Posąg Kory opatrzony na bazie sygnaturą artysty. Koniec VI w. p.n.e. Muzeum na Akropolis, Ateny. Tabl. VI.

Antinoos, marmurowy posąg z pierwszej poł. II w. n.e., Museo Nazionale, Neapol. Tabl. VI.

Anubis, figura drewniana z okresu Nowego Państwa. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. VI.

Apis, bóg egipski w postaci byka na steli z Serapejon, XXVI dynastia. Luwr, Paryż. Tabl. VI.

Apoksyomenos. Marmurowa kopia rzymska brązowego oryginału Lizypa z końca IV w. p.n.e. Tabl. VI.

Apollo belwederski. Marmurowa kopia rzymska z II w. n.e. oryginału greckiego Leocharesa z końca IV w. p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. VII.

Appia, via. Tabl. VII.

Ara, marmurowy ołtarz rzymski z poł. I w. n.e. Watykan, Rzym. Tabl. VII.

Ara pacis. Fragment marmurowego fryzu, przedstawiający kroczących w procesji Augusta i członków rodziny cesarskiej. Galleria degli Uffizi, Florencja. Tabl. VII.

Architektura grecka: a. porządek dorycki, b. porządek joński, c. styl koryncki. Tabl. VIII.

Ares z dawnej kolekcji Ludoyisi. Kopia rzymska greckiego oryginału z połowy IV w. p.n.e. Museo Nazionale delie Teime, Rzym. Tabl. IX.

Argonauci. Herakles gani argonautów za odwlekanie odjazdu z Lemnos. Malowidło na attyc-kim kraterze z Oyietto. Tabl. V.

Aristogejton i Harmodios. Rekonstrukcja brązowej grupy Kritiosa i Nesiotesa ustawionej na Agorze ateńskiej po r. 480. Tabl. IX.

Artemida tzw. Diana de Yersailles. Rzymska kopia oryginału greckiego prawdopodobnie dłuta Leocharesa z końca IV w. n.e. Luwr, Paryż. Tabl. VII.

Artemizjon efeski. Rekonstrukcja świątyni, IV w. p.n.e. Tabl. VIII.

Aryballos koryncki stylu orientalizującego. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. IX.

Arystoteles. Marmurowa kopia rzymska z okresu Klaudiusza, oryginału greckiego w brązie z końca IV w. p.n.e. Kunsthistorisehes Museum, Wiedeń. Tabl. IX.

Atena znana Varvakeion. Marmurowa kopia rzymska, z okresu Hadriana, Ateny Partenos. Fi-diasza. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. X.

Atrium typu tuskańskiego z Pompejów. Rekonstrukcja. Tabl. IX.

Attys. Posąg rzymski z końca II w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa Tabl. X.

Aureliańskie Mury. (Aureliana moenia). Rzym. Tabl. X.

Aliriga. Posąg brązowy znaleziony w Delfach z ok. r. 474 p.n.e. Muzeum w Delfach. Tabl. XI.

Bastet, bogini egipska z kocią głową. Brąz inkrustowany zlotem, XI - IV w. p.n.e. Muzeum w Baltimore. Tabl. X.

Boreasz porywający Orejtyję. Czerwonofigurowa amfora z końca I poł. V w. p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XI.

Bustrofedon. Inskrypcja na steli grobowej z Lemnos z VI w. p.n.e. Tabl. XI.

Caligula. Marmurowa głowa. Ny Carisberg Głyptothek, Kopenhaga. Tabl. XI. Cezar. Marmurowy biust. Watykan, Rzym. Tabl. XI. Castra. Dwa olany. Tabl- XTT

Centaury na metopach Partenońskich z ok. r. 440 p.n.e. British Museurn, Londyn. Tabl. XIII. Circus Maximus. Rekonstrukcja oraz plan. Tabl. XII.

Chimera. Sztuka etruska. Posąg brązowy z Arezzo, ok. 480 r. p.n.e. Museo Archeologico, Florencja. Tabl. XIII.

Ciaudius, cesarz. Marmurowy posąg. Watykan, Rzym. Tabl. XIV. Columbarium. Isola Sacra w Rzymie. Koniec II w. n.e. Tabl. XV. Cyceron. Biust z Museo Chiaramonti. Watykan, Rzym. Tabl. XIII.

Delfy. Rekonstrukcja okręgu Apollina. Metropolilan Museum, Nowy Jork. Tabl. XIII. Demeter z Korą i Tryptolemosem. Marmurowy relief z Eleusis z polowy V w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. XIV.

Demostenes. Marmurowa kopia rzymska brązowego posągu z r. 280 p.n.e. Ny Carisberg Głyptothek, Kopenhaga. Tabl. XIV.

Diadumenos. Marmurowa kopia rzymska z I w. n.e. brązowego posągu Polikleta z II poł. V w. p.n.e. Tabl. XIV.

Dionizos. Czerwonofigurowa amfora malarza Kleofradesa z ok. r. 500 p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XV.

Dioskurides. Mozaika z Pompejów z potowy I w. n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XV. Dom grecki. Rekonstrukcja na podstawie wykopalisk amerykańskich w Olincie. IV w. p.n.e. Tabl. XV.

Dom rzymski. Rekonstrukcja tzw. Villa dei Misteri w Pompejach, I poł. I w. n.e. Tabl. XV. Doryforos. Marmurowa kopia rzymska greckiego oryginału w brązie Polikleta. Tabl. XVI. Dura Eiiropos. Fresk z końca I w. n.e. Muzeum Narodowe, Damaszek. Tabl. XV. Dyskobol. Odlew gipsowy na podstawie marmurowej kopii rzymskiej oryginału w brązie Myrona z poł. V w. p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XVI.

Edfu. Świątynia z okresu Ptolemejskiego; na lewo od świątyni teren polskich wykopalisk archeologicznych. Tabl. XVII.

Egejska kultura. Pismo hieroglificzne i linearne A i B. Tabl. XVII.

Egineci. Marmurowe posągi z przyczółka świątyni Afai na Eginie z ok. 480 r. p.n.e. Głyptothek, Monachium. Tabl. XVI.

Ejrene Kefisodota. Marmurowa kopia rzymska oryginału greckiego z V w. p.n.e. Głyptothek. Monachium. Tabl. XVI.

Epidauros, teatr z pocz. IV w. p.n.e. Tabl. XVII.

Erechtejon od strony południowo-zachodniej. Muzeum na Akropolis, Ateny, Tabl. XVII.

Europa na byku. Fresk pompejański z pierwszej poł. I w. p.n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XVIII.

Eurydyka. Relief marmurowy rzymski, kopia oryginału greckiego z końca V w. p.n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XVIII.

Eurypides. Marmurowy biust rzymski wg oryginału greckiego z ok. 330 r. p.n.e. Museo Nazionale, Neapol Tabl. XVIII.

Fajum. Portret kobiety wykonany w technice enkaustyki, II w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XVIII.

Faros w Aleksandrii. Rekonstrukcja latarni morskiej Miguela de Asin i M. Lopez Otero. Tabl. XIX.

Fidiasz, autoportret na tarczy Ateny Partenos z ok. 438 r. p.n.e. Kopia rzymska, tzw. tarcza Strangford, British Museum, Londyn. Tabl. XIX.

Forum Romanum. Widok min. Tabl. XIX.

Geniusz Agusta. Posąg rzymski z pocz. l w. n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XIX. Gigantomachia. Czerwonofigurowa misa Arystofanesa, malarza z ok. r. 405 p.n.e. Altes Museum, Berlin. Tabl. XIX.

Gladiator. Marmurowy relief ze zbiorów berlińskich, pocz. III w. n.e. Tabl. XX. Gorgo. Relief z przyczółka archaicznej świątyni w Kortu, pocz. VI w. p.n.e. Tabl. XX. Gracje. Marmurowa grupa ze Sieny. Rzymska kopia z III w. n.e. zaginionego oryginału greckiego z wczesnego okresu hellenistycznego. Tabl. XX.

Gryf. Marmurowy fryz ze świątyni Neptuna w Rzymie z poł. II w. n.e. (okres Antoninów). Luwr, Paryż. Tabl. XX.

Gymnasion. Plan wg Witruwiusza. Tabl. XIX.

Hades królujący w podziemiu, na wolutowym kraterze czerwonofigurowym z Ruvo, IV w. p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XX.

Hadrian. Marmurowa głowa z Villa Montalto w Rzymie, obecnie British Museum, Londyn. Tabl. XXI.

Hagia Sofia, VI w. n.e. Istanbul (Konstantynopol). Tabl. XXI.

Halikarnas. Mauzoleum ok. r. 350 p.n.e. Rekonstrukcja F. Krischena. Tabl. XXI.

Harpie. Fryz marmurowy z Ksanthos w Likii, koniec VI w. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XXI.

Harpokrates. Terakota aleksandryjska z końca I w. n.e. Muzeum w Stuttgarcie. Tabl. XXII.

Hebe na wolutowym kraterze czerwonofigurowym z Ruvo z końca V w. p.n.e. Tabl, XXI.

Hefajstos z cyklopami wykuwa tarczę Achillesa. Relief marmurowy rzymski z II w. p.n.e. Pałac Konserwatorów, Rzym. Tabl. XXII.

Hekate na marmurowym fryzie wielkiego ołtarza Zeusa z Pergamon, z ok. r. 180 p.n.e. Perga-mon Museum, Berlin. Tabl. XXII.

Hekatompedon. Fragment rzeźby przyczółkowej z ok. r. 570 p.n.e. Muzeum na Akropolis, Ateny. Tabl. XXII.

Hera. Marmurowy posąg z dawnej kolekcji Barberini, kopia rzymska z końca I w. n.e. oryginału greckiego z końca V w. p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XXII.

Herajon. Ruiny świątyni Hery w Olimpii z VII w. p.n.e. Tabl. XXII.

Herakles z Cerberem. Czerwonofigurowa amfora z końca VI w. p.n.e. Luwr, Paiyż. Tabl. XXIII.

Herakles z dawnych zbiorów Famese. Kopia rzymska z II w. n.e. posągu Lizypa z IV w. p.n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XXIII.

Herma. Marmurowa rzeźba z okresu Trajana, znaleziona przez polską misję archeologiczną w r. 1937 w Edfu. Muzeum Egipskie, Kair. Tabl. XXIII.

Hermes Praksytelesa. Marmurowy posąg znaleziony w Herajonie w Olimpii, poł. IV w. p.n.e. Muzeum w Olimpii. Tabl. XXIII.

Herodot. Marmurowa rzymska kopia idealizowanego portretu greckiego z IV w. p.n.e. Metropolitan Museum, Nowy Jork. Tabl. XXIV.

Hestia. Rzymska kopia z dawnej kolekcji Giustiniani oryginału greckiego z poł. V w. p.n.e. Muzeum Torlonia, Rzym. Tabl. XXIV.

Hezjod. Marmurowa kopia rzymska z I w. n.e. oryginału greckiego w brązie z końca III w. p.n.e. Museo Capitolino, Rzym. Tabl. XXIV.

Homer. Marmurowy idealizowany portret z okresu hellenistycznego. British Museum, Londyn. Tabl. XXIV.

Hydra lerneńska na czamofigurowej amforze z poł. IV w. p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XXV.

Hydria Czerwonofigurowa z poł. V w. p.n.e., z dawnych zbiorów gołuchowskich. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXV.

Hypnos. Marmurowa kopia rzymska z I w. n.e. greckiego oryginału z ok. r. 100 p.n.e. Prado, Madryt. Tabl. XXVI.

Hypostyl. Główna sala kolumnowa w świątyni Ammona w Karnaku zbudowana przez Ramzesa II ok. r. 1250 p.n.e. Tabl. XXVI.

Ifigenia. Fresk pompejański z I w. n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XXVI.

Igrzyska. Wejście na stadion w Olimpii. Tabl. XXVII.

Iris, posłanka bogów, na czerwonofigurowej hydrii malarza Eucharidesa z ok. r. 520 p.n.e., z dawnych zbiorów gołuchowskich. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXV.

Izyda z Horusem. Figurka brązowa z czasów XVIII dyn. (ok. r. 1360 p.n.e.). Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXVII.

Janus. Wizerunek bóstwa na monecie rzymskiej. Bibliotheque Nationale, Paryż. Tabl. XXVI. Jowisz (luppiter Yictor), na monecie Domicjana. Bibliotheque Nationale, Paryż. Tabl. XXV. Junona Sospita. Posąg rzymski z I w. n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XXVII. Justynian. Mozaika z San Yitale, VI w. n.e. Rawenna. Tabl. XXVII.

Kalidoński dzik. Sarkofag rzymski z II w. n.e. Palazzo Doria, Rzym. Tabl. XXVIII. Kamares, styl kreteński naczyń. Waza z okresu średniominojskiego, z pocz. II tysiąclecia p.n.e. Muzeum w Kandii. Tabl. XXVIII.

Kanefory. Fragment fryzu partenońskiego z ok. r. 438 p.n.e. Muzeum na Akropolis, Ateny. Tabl. XXVIII.

Karakalla. Marmurowy biust. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XXIX.

Kariatyda. Posąg z południowego portyku Erechtejonu. wywieziony przez lorda Elgina, z II poł. V w. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XXVIII.

Kastor i Polluks na czarnofigurowej amforze Eksekiasa z ok. r. 530 p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XXIX.

Katakumby z Kóm-el-Schukafa w Aleksandrii, U w. n.e. Tabl. XXIX. Katapulta. Rekonstrukcja rysunkowa. Tabl. XXVIII. Kitara na białym lekycie z poł. V w. p.n.e. Luwr, Paryż. Tabl. XXIX.

Kleobis i Biton. Marmurowe posągi archaiczne, znalezione w Delfach, z pocz. VI w. p.n.e. Muzeum w Delfach. Tabl. XXIX.

Kleopatra. Marmurowa głowa. British Museum, Londyn. Tabl. XXX. Kolumna Trajana. Rzym. Tabl. XXX.

Konstanty!) I Wielki. Kolosalna głowa marmurowa. Rzym. Tabl. XXX. Korynt. Ruiny świątyni Apollina z poł. VI w. p.n.e. Tabl. XXX. Krater stylu geometrycznego z VIII w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. XXX. Kryptoportyk Tyberiusza na Palatynie. Początek I w. n.e. Rzym. Tabl. XXIX. Kybele. Figurka terakotowa bogini z I w. p.n.e. znaleziona przez polską misję archeologiczną w Mirmeki na Krymie w r. 1957. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXXI.

Laokoon. Marmurowa grupa z okresu Augusta, prawdopodobnie kopia oryginału greckiego dłuta Agesandrosa, Athanadorosa i Polidorosa (szkoła rodyjska), z pocz. I w. p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XXXI.

Leda z łabędziem. Terakota grecka z III w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXXI. Lekyt bialogruntowany, z końca I poł. V w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXXI. Leto z dziećmi, Apollinem i Artemidą, uciekająca przed Pytonem, na czerwonofigurowej amforze nolańskiej z pocz. IV w. p.n.e. z dawnych zbiorów Hamiltona. Tabl. XXXI.

Leukippidy. Sarkofag rzymski z II w. n.e. Walters Gallery, Baltimore. Tabl. XXXI. Liktorowie. Fryz kolumny Marka Aureliusza z końca II w. n.e. Rzym. Tabl. XXXII. Lwia brama w Mykenach z XIII w. p.n.e. Tabl. XXXII.

Łaźnie. Rekonstrukcja wnętrza term Karakalli w Rzymie. Tabl. XXXII. Łuk tryumfalny Tytusa r. 81 n.e. Forum Romanum, Rzym. Tabl. XXXII.

Machiny wojenne. Rekonstrukcja rysunkowa wnętrza hellenistycznej wieży obronnej z Miletu i jej wyposażenia, wg Waltera Karnappa. Tabl. XXXIII.

Maison Carree w NImes. Tabl. XXXIII.

Malarstwo rzymskie. Fragment fresku z Villa dei Misterii w Pompejach, ok. 60 r. p.n.e. Tabl. XXXm.

Marek Aureliusz. Brązowy posąg konny na Kapitelu w Rzymie wykonany po r. 166 n.e. Tabl. XXXIII.

Mars z Todi. Brązowy posążek etruski z ok. 450 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XXXIV.

Marsjasz wiszący. Marmurowa kopia rzymska wg hellenistycznego oryginału szkoły pergamońskiej z ok. 280 - 240 r. p.n.e. Luwr, Paryż. Tabl. XXXIV.

Maska. Maski tragiczne i komiczne, płaskorzeźba marmurowa z okresu cesarstwa. Watykan, Rzym. Tabl. XXXIV.

Mauzoleum. Rekonstrukcja rysunkowa mauzoleum Dioklecjana w Spalatum, wzniesionego ok. 300 r. n.e. Tabl. XXXIV.

Mauzolos. Kolosalny posąg marmurowy (wys. 3 m) z grupy Mauzolosa i Artemizji na kwadrydze wieńczącej ongiś Mauzoleum w Halikamasie. Oryginał grecki z ok. 350 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XXXIV.

Medea. Malowidło ścienne z Herkulanum, kopia dzieła Timomachosa z Bizancjum, Museo Nazionale, Neapol. Tabl. XXXV.

Meduza, tzw. Rondanini. Kopia rzymska oryginału greckiego z IV w. p.n.e., marmur. Głypto-thek, Monachium. Tabl. XXXV.

Meleager. Rzymska marmurowa kopia, prawdopodobnie z oryginału Skopasa z lat 340 - 310 p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XXXV.

Melos. Kamienna urna w kształcie domu. Lata 2800-2400 p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XXXV.

Memnon niesiony przez Eos. Malowidło na czerwonofigurowej czarze Durisa ok. 490 r. p.n.e. Luwr, Paryż. Tabl. XXXVI.

Menada. Malowidło z wazy Brygosa ok. 490 r. p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XXXVI.

Menander. Rzymska kopia z okresu augustowskiego oryginału greckiego dłuta Kefisodota i Ti-marchosa, ustawionego w 296 r. p.n.e. w teatrze w Atenach. Muzeum w Bostonie. Tabl. XXXVII.

Menelaos z ciałem Patroklosa (grupa zwana także Pasquino). Marmurowa kopia rzymska wg hellenistycznego oryginału z ok. 250 - 240 r. p.n.e. Loggia dei Lanzi, Florencja. Tabl. XXXVI.

Milet. Rekonstrukcja bramy z agory w Milecie z ok. 150 r. n.e. Pergamon Museum, Berlin. Tabl. XXXVI.

Minotaur. Fragment czarnofigurowej wazy beockiej z I poł. VI w. p.n.e., znalezionej w Ta-nagrze. Luwr, Paryż. Tabl. XXXVII.

Mirmeki. Wytwórnia wina z III w. p.n.e., odkryta podczas wykopalisk polskich w roku 1956, widok od strony wschodniej. Tabl. XXXVII.

Mitra. Marmurowa rzeźba rzymska z II/III w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa, depozyt Luwru. Tabl. XXXVII.

Mitrydates VI król Fontu. Attycka tetradrachma. Muzeum w Berlinie. Tabl. XXXVII.

Mozaika z Piazza Armerina na Sycylii ze sceną powrotu z polowania. Koniec III, pocz. IV w. n.e. Tabl. XXXVIII.

Muzy. Marmurowy relief dłuta Archelaosa z Priene z ok. 125 r. p.n.e. przedstawiający apoteozę Homera. British Museum, Londyn. Tabl. XXXVIII.

Muzyka. Muzyczne instrumenty greckie: aulosy, kitara, harfa, lira. Malowidło na czerwonofigurowej amforze Malarza Amazonek, ok. 440 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XXXVIII.

Mykeny, złota maska achajskiego anakta, XV w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. XXXIX.

Myron. Atena i Marsjasz, ok. 455 r. p.n.e. Nowoczesny odlew brązowy. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XXXVIII.

Narcyz przeglądający się w źródle. Malowidło ścienne z ok. 50 r. n.e. w Casa di Lucrezio Pron-tone w Pompejach. Tabl. XXXIX.

Nemejski lew. Dno reliefowej czary z czerwonej gliny znalezione na Kóm-el-Schukafa, pocz II w. n.e. Muzeum w Aleksandrii. Tabl. XXXIX.

Nemezis. Malowidło z amfory czerwonofigurowej z ok. 440 r. p.n.e. Muzeum w Berlinie. Tabl. XXXIX.

Nereidy. Fragment dekoracji reliefowej z ołtarza Domicjusa Ahenobarbusa, ok. 40 r. p.n.e. Muzeum w Monachium. Tabl. XXXIX.

Nero. Popiersie marmurowe z I w. n.e. Museo Capitolino, Rzym. Tabl. XL.

Nessos. Fragment malowidła z wazy attyckiej z końca VII w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. XL.

Nike wiążąca sandał. Relief z marmuru pentelickiego (wys. 1,6 m) zdobiący ongiś balustradę świątyni Nike Apteros na Akropolis ateńskiej. Oryginał grecki 410 - 407 p.n.e. Muzeum na Akropolis, Ateny. Tabl. XL.

Nil. Rzymski relief terakotowy z kolekcji Campana ze sceną wylewu Nilu z I w. p.n.e. - I w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa; depozyt Luwru. Tabl. XL.

Ninueum. 'Wnętrze nimfeum z fontanną, mozaikami i malowidłami w prywatnym domu w Her-kulanum. Tabl. XLI.

Nimfy. Relief z Eleusis przedstawiający Pana i Nimfy, IV w. p.n.e. Eleusis. Tabl. XLI.

Niobe z najmłodszą córką. Marmurowy posąg z grupy Niobidów, kopia rzymska oryginału greckiego z ok. 320 - 280 r. p.n.e. Galleria degli Uffzi, Florencja. Tabl. XLI.

Niobidka umierająca. Grecka rzeźba przyczółkowa w marmurze paryjskim z ok. 440 r. p.n.e. Museo Nazionale Romano delie Termę, Rzym. Tabl. XLI.

Obelisk granitowy faraona Sezostrisa I (2000 -1700 p.n.e.). Kair. Heliopolis. Tabl. XLII.

Odejon w Atenach. Wzniesiony ok. 161 r. n.e. przez Herodesa Atticusa. Tabl. XLII.

Odyseusz i Syreny. Malowidło z wazy tzw. Malarza Syren, ok. 479 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XLII.

Odyseusz u Kirke - Tabula odysseaca. Marmurowy relief miniaturowy z przedstawieniem przygód Odyseusza u Kirke, z początku I w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XLIII.

Ojnoche. Brąz VI - V w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XLII.

Ojnomaos. Marmurowy posąg (wys. 2,95 m) ze wschodniego przyczółka świątyni Zeusa w Olimpii z ok. 465 - 457 r. p.n.e. Muzeum w Olimpii. Tabl. XLIII.

Oktawian. Marmurowy portret młodzieńczego Augusta z okresu 24 -14 r. p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. XLIII.

Olimpia. Makieta zabudowy terenu ok. 200 r. p.n.e. Tabl. XLIII.

Olimpiejon. Świątynia Zeusa olimpijskiego w Atenach zbudowana po 175 r. p.n.e. Widok od, strony południowej. Tabl. XLIII.

Onager. Rekonstrukcja. Tabl. XLIV.

Orestes zabijający Ajgistosa. Stamnos tzw. Malarza Syren z ok. 475 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XLIV.

Orfeusz grający na lirze. Malowidło na czerwonofigurowym kraterze malarza Orfeusza z ok. 440 r. p.n.e. Muzeum w Berlinie. Tabl. XLIV.

Ostia. Widok ulicy z ruinami domów wielopiętrowych z okresu późnoantycznego. Tabl. XLIV.

Paestum. Tzw. świątynia Posejdona wzniesiona w porządku doryckim ok. 450 r. p.n.e. XLVIII.

Pajonios z Mende. Posąg Nike wykonany z marmuru paryjskiego, 425 r. p.n.e. Muzeum w Olimpu. Tabl. XLV.

Palmeta. Dekoracja szyjki amfory czamofigurowej z przedstawieniem Heraklesa, ok. 540 r. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. XLV.

Palmyra. Fragment ruin z n w. Tabl. XLV.

Pan grający na aulosie. Marmurowa kopia rzymska wg oryginału greckiego z końca II w. p.n.e. Villa Albani, Rzym. Tabl. XLV.

Partenon. Tabl. XLVI.

Partenon. Fryz zachodni z przedstawieniem procesji panatenajskiej. Tablica XLVI.

Parys i Eros. Relief marmurowy, rzymska adaptacja greckiego oryginału z okresu hellenistycznego. Palazzo Spada, Rzym. Tabl. XLVI.

Pegaz i Bellerofont. Relief marmurowy będący rzymską adaptacją greckiego oryginału z okresu hellenistycznego. Palazzo Spada, Rzym. Tabl. XLVI.

Pelops i Hippodamia. Malowidło na czerwonofigurowej amforze malarza Mejdiasa z ok. 415 r. p.n.e. Muzeum w Arezzo. Tabl. XLVII.

Penelopa tkająca. Malowidło na czerwonofigurowym skyfosie z ok. 450 r. p.n.e. stanowiące bardzo ważny dokument dla greckiej kultury materialnej ze względu na przedstawienie warsztatu tkackiego. Muzeum w Chiusi. Tabl. XLVII.

Pentesileja. Śmierć Pentesileji. Malowidło na wewnętrznej stronie czary czerwonofigurowej malarza Pentesilei z ok. 460 r. p.n.e. Staatliche Antikensammlung, Monachium. Tabl. XLVIII.

Peplos. Marmurowy posąg Sterope (wys. 2,60 m) odzianej w peplos, ze wschodniego przyczółka świątyni Zeusa w Olimpii z ok. 465 - 457 r. p.n.e. Muzeum w Olimpu. Tabl. XLVII.

Pergamon. Wielki ołtarz Zeusa. Rekonstrukcja. Pergamon Museum, Berlin. Tabl. XLVII.

Peraeusz unoszący głowę Meduzy. Malowidło na czerwonofigurowej hydrii malarza Pana z ok. 480 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XLVIII.

Perykles. Marmurowa herma portretowa, będąca rzymską kopią greckiego oryginału dłuta Kresilasa z Kydonii z ok. 440 r. p.n.e. British Museum, Londyn. Tabl. XLVIII.

Pinakoteka na Akropolis ateńskiej. Budynek stanowiący pn. skrzydło Propylei Mnesiklesa z lat 437 - 432 p.n.e. Tabl. XLVIII.

Pindar. Marmurowa kopia rzymska z I w. n.e. wg oryginału greckiego z ok. 180- 170 r. p.n.e. Ny Carisberg Głyptothek, Kopenhaga. Tabl. XLIX.

Pitos gliniany (wys. 1,18 m) z plastyczną dekoracją, znaleziony w Rnossos z ok. XVII - XV w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. XLIX.

Platon. Marmurowa kopia rzymska z I w. n.e. wykonana prawdopodobnie wg portretowego posągu greckiego dłuta Silaniona z ok. 367 - 357 r. p.n.e. Kolekcja Boehringera w Genewie. Tabl. XLIX.

Plotyn. Rzymska marmurowa herma portretowa z ok. 260 - 268 r. n.e. Muzeum w Delfach. Tabl. XLIX.

Poliklet. Posąg rannej Amazonki. Marmurowa kopia rzymska wg brązowego oryginału tego rzeźbiarza z poł. V w. p.n.e. Altes Museum, Berlin. Tabl. XLIX.

Pompeje. Plan miasta. Tabl. L.

Pompeje. Casa del Poeta Tragice. I w. n.e. Tabl. L.

Posejdon. Marmurowy posąg z drugiej pół., IV w. p.n.e. Museo del Laterano, Rzym. Tabl. LI.

Posejdonios. Marmurowy biust z I w. n.e. Kopia oryginału brązowego z ok. 70 r. p.n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. LI.

Prahsyteles. Satyr odpoczywający (wys. 1,79 m). Marmurowa kopia rzymska z I/II w. n.e. według oryginału tego rzeźbiarza z ok. poł. IV p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LI.

Prometeusz lepiący człowieka. Fragment marmurowego sarkofagu rzymskiego z końca II w. n.e. Luwr, Paryż. Tabl. LI.

Pylon. Rekonstrukcja rysunkowa. Tabl. LII.

Pyrrus. Marmurowa herma portretowa, rzymska kopia oryginału greckiego z ok. 290 r. p.n.e. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. LII.

Rzym. Makieta Forum Romanum. Tabl. LII.

Safona grająca na barbitonie. Malowidło na hydrii attyckiej z 500 r. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LII.

Samothrake, posąg Nike (wys. 2,45 m) dłuta Pytokritosa z Rodos, znaleziony w sanktuarium Kabirów na Samothrake w 1863 r. Oryginał grecki z około 200-190 r. p.n.e. Luwr, Paryż. Tabl. LIII.

Skorowidz alfabetyczny rycin

Sarkofag rzymski. Rzym 120 -130 n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tablica LIII. Scabellum, instrument muzyczny naciskany nogą; posąg satyra z grupy rzeźbiarskiej określanej

jako tzw. "Zaproszenie do tańca". Okres późnohellenistyczny. Galleria degli Uffzi, Florencja.

Tabl. Lm.

Scypion. Brązowy biust rzymski z okresu republiki. Luwr, Paryż. Tabl. LIV. Segesta. Nieukończona dorycka świątynia z ok. 430 r. p.n.e. Tabl. LIV. Selinunt. Plan Akropolis, rekonstrukcja rysunkowa J. Hulota. Tabl. LIV. Seneka. Marmurowa herma rzymska. III w. n.e. wg prototypu z ok. 60 r. n.e. Muzeum w Berlinie. Tabl. LIV.

Serapis. Marmurowa kopia rzymska wg oryginału greckiego rzeźbiarza Bryaksisa z lat 280-

240 p.n.e. Watykan, Rzym. Tabl. LV.

Sfinks z kolumny Naksyjczyków w Delfach, ok. 560 r. p.n.e. Muzeum w Delfach. Tabl. LV.

Simpulum. Brąz I - III w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LV.

Sistmm brązowe z Egiptu. Okres grecko-rzymski. Muzeum Narodowe, Warszawa, depozyt

Luwru. Tabl. LV.

Skopas. Tzw. "Szalejąca Menada". Marmurowa kopia rzymska rzeźby dłuta Skopasa z pół.

TV w. p.n.e. Muzeum w Dreźnie. Tabl. LV.

Sofilos. Amfora, pocz. VI w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa Tabl.. LVI. Sofokles. Marmurowa kopia rzymska wg oryginału greckiego posągu z 340 r. p.n.e. Museo dcl

Laterano, Rzym. Tabl. LVI.

Sokrates. Marmurowa rzymska herma portretowa wykonana wg prototypu z ok. 100 - 50 r. p.n.e.

Yilla Albani, Rzym. Tabl. LVI.

Spalatum. Rekonstrukcja rysunkowa pałacu Dioklecjana wzniesionego około 300 r. n.e.

Tabl. LVI.

Spatulum. Brąz I - III w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LVII. Stater złoty Aleksandra Wielkiego. Na awersie głowa Ateny w hełmie korynckim zwrócona

w prawo; na rewersie Nike zwrócona w lewo, z trójzębem w lewej ręce, w prawej ręce - wieniec.

Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LVII.

Stoa Attalosa II na Agorze ateńskiej z poł. II w. p.n.e. Współczesna rekonstrukcja. Tabl. LVII.

Strigilis. Brąz I - II w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LVIII.

Sulla. Rzymski marmurowy portret z okresu późnej republiki. Głyptothek, Monachium.

Tabl. LVIII.

Sybilla z Kurne. Fresk Michała Anioła w Kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie. Tabl. LVIII. Sylen. Plakietka kościana z III - II w. p.n.e. z Mirmeki na Krymie. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LVm.

Syrena. Attycka rzeźba nagrobna, V w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Ateny. Tabl. LVIII.

Świątynie greckie. Plany wg teki Witruwiusza. Tabl. LIX.

Tabiilarimn na Forum Romanum w Rzymie. Stan obecny. Na pierwszym planie świątynia Wes-pazjana i świątynia Saturna. Tabl. LIX.

Tanagra. Terakotowa figurka dziewczyny z ptaszkiem, IV - III w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LDC.

Tarpejska skala przy Kapitelu w Rzymie wg rys. Pogllaghiego. Tabl. LIX.

Teatr Dionizosa w Atenach ok. 326 r. p.n.e. Tabl. LX.

Telesterion w Eleusis. Plan wg projektu Iktinosa z ok. 430 r. p.n.e. uwzględniający także drobne zmiany wprowadzone w końcu V w. p.n.e. Tabl. LX.

Temistokles. Marmurowa herma z Ostii. Kopia rzymska z II w. n.e. oryginału greckiego z ok. 460 r. p.n.e. Ny Carisberg Głyptothek, Kopenhaga. Tabl. LX.

Terra sigillata. Czarka znaleziona w Gonczynie, pow. Łęczyca na cmentarzysku ciałopalnym. Okres Antonina Piusa (138 • 161 n.e.). Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LX.

Tetyda i Peleus. Malowidło wnęu-za czary czerwonofigurowej z ok. 500 r. p.n.e. Muzeum w Berlinie. Tabl. LXI.

Tezejon. Tabl. LXI. Tezeusz w walce z centaurami. Malowidło z krateru czerwonofigurowego tzw. malarza Florenc-

kiego, ok. 465 r. p.n.e, Museo Archeologico, Florencja. Tabl. LXI. Tiryns. Plan zamku. Koniec XIII w. p.n.e. Tabl. LXI. Tiryns. Sklepiony korytarz w murze obronnym. XIV w. p.n.e. Tabl. LXI. Toga. Marmurowy posąg Rzymianina odzianego w togę (tzw. togatus) z II - III w. n.e. Muzeum

Narodowe, Warszawa, depozyt Luwru. Tabl. LXII.

Tolo^ w Delfach ok. 400 r. p.n.e. Delfy. Stan z 1961 r. Tabl. LXII.

Trajan. Marmurowy biust z lat 53-117 n.e. British Museum, Londyn. Tabl. LXIII.

Trewir. Porta Nigra - brama miejska wzniesiona ok. 260 r. n.e. Tabl. LXIII.

Triada, Ozyrys w owczemu Faraona i Horusa. Czerwony granit, XIX albo XX dyn. Luwr,

Paryż. Tabl. LXIII.

Trielinimn w grobowcu etruskim zwanym "Tomba dei Rilieyi", wzniesionym w IV - III w. p.n.e.

na nekropoli w Cerveteri. Tabl. LXIV.

Troja. Przekrój przez wzgórze Hissarlik ukazujący kolejne warstwy osadnicze Troi- Tabl. LXIV Tropaion rzymskie (Tropaeum Traiani), nowa rekonstrukcja tropaionu z Adarnklissi w Dobrudży. Tabl. LXIV.

Trójnóg platejski w Delfach. Rekonstrukcja. Tabl. LXIV.

Tryumf rzymski. Płaskorzeźba z Łuku Tytusa, 81 r. n.e. Forum Romanum, Rzym. Tabl. LXV.

Tukidydes. Marmurowa kopia rzymska z pocz. II w. n.e. wg greckiego oryginału brązowego

z ok. 370 - 350 r. p.n.e. Kolekcja Holkam Hali, Anglia. Tabl. LXV. Tyber. Marmurowa rzeźba z I w. n.e. Luwr, Paryż. Tabl. LXV. Tyberiusz. Marmurowe popiersie. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. LXV.

Urna. Etruska urna grobowa. Watykan, Rzym. Tabl. LXVI.

Via Sacra w Rzymie. Stan obecny. Widok od strony Palatynu. Tabl. LXVI. Villa. Malowidło ścienne z Pompejów, 54 - 79 r. n.e. Tabl. LXVI.

Waga z odważnikiem z Pompejów. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. LXVII. Watykan. Plan bazyliki ufundowanej przez Konstantyna ok. 333 r. n.e., na jej miejscu obecnie

wznosi się kościół świętego Piotra. Tabl. LXVII.

Wergiliusz. Rzymska mozaika z Sousse z pocz. III w. n.e. Tabl. LXVII. Wesele w Rzymie. Scena zaślubin. Fragment sarkofagu rzymskiego ze sceną zaślubin (dextra-

rurn iunctio) marmur, pocz. III w. n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa. Tabl. LXVIII.

Wcspazjan. Marmurowy biust z okresu Plawiuszy. Museo Nazionale, Neapol. Tabl. LXVII. Westalka. Rzeźba rzymska znaleziona na Forum Romanum w Casa delie Yestali (ok, 64 r. n.e.).

Museo Nazionale delie Termę, Rzym. Tabl. LXVII. Wieża wiatrów w Atenach. Tabl. LXVIII. Wilczyca kapitolińska. Muzeum Kapitolińskie. Rzym. Tabl. LXVI.

Zegar słoneczny z marmuru (wys. 0,32 m) wsparty na podstawie w kształcie lwich łap. Okres hellenistyczny. Delos. Tabl. LXVIII.

Zenobia. Portret Septimii Zenobii na awersie monety palmyreńskiej z czasów jej panowania (268 - 273 n.e.). Bibliotheaue Nationale, Gabinet de Medailles. Paryż. Tab). LXVIII.

Zeus siedzący na tronie. Marmurowa kopia rzymska z II w. n.e. wykonana wg hellenistycznej trawestacji chryzelefantynowego posągu Fidiasza z drugiej poł. V w. p.n.e. Muzeum Narodowe, Warszawa, depozyt Luwru. Tabl. LXVIII.